

સુંદરી સુખોધ.

અથ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મનુ.

પુસ્તક—

૧૩

અંક ૧.

સ્વર્ગસ્થ સુ કિરોજગાહ મહેતા

જન્મ -૪-૮-૧૮૪૫]

[મૃત્યુ -૫-૧૧-૧૯૧૫

૧૨ સ પાદક—

અક્ષરિક અને તત્રી—

શ્રી બાળુ સમાજ.

રામમોહનરાય જસણંતરાય

સુંદરી સુખોધ મંદિર, અમદાવાદ

Printed by the printer of 'Nagari'

અનુક્રમણિકા.

પુસ્તક ૧૩-અંક ૧

જાન્યુઆરી ૧૯૧૬.

ચિત્ર પરિચયઃ
સ્વર્ગ દિગ્વિજય મહેતા-કે. સી. આર્. ઇ.
(પૃષ્ઠ ૭૫૨.)

સુન્દરી સુબોધ,

પ્રો. કવેન્સાર સુધારા પરિષદના પ્રમુખ,
(પૃષ્ઠ ૧)

લલચંદ્રજનઃ

અમદાવાદને અભિવન્દન. શ્રીયુત્ત 'લલિત' ૧
વાર્તાલક્ષ્યઃ

જાન્યુઆરી, "દેશવલ્લભ છોટાલાલ દેસાઈ. ૨
જાન્યુઆરી, "મલયાનીસ."

આવનવાદપ્રમ

શરતે માથે સવારી. "જાન્યુઆરી ૧૨

વિવિધ વિચાર

એક અદ્ભુત અપવાદ-

વિવિધ બ્લેમ. "ગોપીકાન્ત મુ. ગોપી. ૧૪
કન્યાઓના સંવાદ. "કાન્ત' ૧૬
પવિત્ર તહેવારોમાં ધર્મ પાપ "અમૃતલાલ
મુ. પદ્મિઆર. ૧૮

વિદ્યાલક્ષ-વેદક.

બાલકોને અભિના તેજ સાથે સુવાવડો

સંબંધ.

મોતીનું તોરણ. "એક બહેન." ૨૨

પાકસાગર. સા. 'મધુરી' ૨૬

અનુભવિકા.

મનોહરદાસને ત્યાં કોઈના ચરીર કેમ પળતાં

નથી? શ્રીયુત્ત K. G. M. ૨૮

ચાલોવાનઃ

કનકમંજરી. "દિગ્વિજય ક. દેસાઈ. ૨૯

અનુભવિકા.

૩૨

સુન્દરી સુબોધ-માસિક વધારો.

ચિત્ર પરિચયઃ

સર સત્યપ્રસન્ન સિંઘ-નેશનલ કોંગ્રેસના પ્રમુખ.

ઓ. મિ. દીનસાહ વામજી-કોંગ્રેસના

સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ. (પૃષ્ઠ ૧)

મીસનાં રાગ તથા રાણી. (પૃષ્ઠ ૪૧.)

રોમાનિયાનાં રાગ તથા રાણી

મુદ્ર વિત્રમાળા-મોરારગાદી-

અને હવાઈ વિમાન. (પૃષ્ઠ ૪૧.)

લલચંદ્રજનઃ

ધર્મ પ્રાચીનો.

વડે માતરમ્

સ્વાગત સંગીત.

સરસ્વતી.

ગુહિણીને. શ્રીયુત્ત ધીરજ.

અમરકુશ. "અરીધર એ પરીધ. ૩

અંતરયાત્રી. "લલિત" ૪

સુખાનું હાસ્ય. "મલયાનીસ." ૫

સ્નેહમંજુ સુખ એને શાન્તિ. બ્લેન

શ્રી અક્ષા.

૬

સળે એ સ્મરણ દશા. શ્રીયુત્ત મીનીસ. ૭

બાળાનું કોઈ બધ કરો. "ગૌરીચંદ્ર. ૮

કર્મકાન્દ-ચારિત્ર્ય અને હલોગઃ

અંધશિશુ. શ્રીયુત્ત નીલકંઠરાય. જીવીપતી. ૯

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાનઃ

મરસાળી સીએ. "મરસાળી. ૨૨

દિગ્દર્શી બાળકન. "F. G. M. ૩૦

એમ પૂર્વે લગ્ન. "જુના વિચારોના સંકલ્પ. ૩૩

પ્રવાસલક્ષ્યઃ

શાન્તિ નિકેતન. "કેન્થલાલ મ. બોલાવાળા ૩૫

પ્રવાસ મજરીઃ

આફ્રિકાનો પ્રવાસ. "વિનુપક. ૪૧

વાર્તાલક્ષ્યઃ

નકા નમ્રીયો. "ગોપીકાન્ત. ૪૫

અંધ બાળાના પત્રો. "કન્યાલક્ષ. ૫૬

વીસ વરસની જુની દુકાન.

હીરાના તથા ઝવેરાતના વેપારીઓ. સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

હમારે ત્યાં ઠોઢપણ જાના, નાની મોટી સામગ્રી હીરાઓ, મોતી, માણેક, પાના વગેરે જ્વાળાંધ તથા છુટક મળી શકશે. હાલની ચાલુ ફેશનના ઠોઢપણ જાતના ઝવેરાત તથા સોના ચાંદીના કામીતાઓ તૈયાર તેમજ આરડરી બનાવી આપવામાં આવશે.

દેસાવરના જોરડા ઉપર પુરતું પ્યાન આપવામાં આવે છે.

માલની ચાંકણી કરી આપીશું.

ઠે.-૨૨૫ ૨૨૭, હાલબાટેવી રોડ પોસ્ટ ઓફીસની સામે-મુંબાઈ.

ટેલીફોન. નં. ૨૨૩૬. ટેલીગ્રાફીક એડ્રેસ. Calmness-Bombay.

ડુંકી બહિર ખખરો.

આ ખાતામાં પ્રકટ કરવા માટે તીચેનો ફર છે.

૧ આ પાનાના એક વિભાગનો એક વખત માટે એક રૂપિયો (અઘઃકિયી.)

૨ એક વિભાગના બાર માસ માટે દશ - રૂપિયા. (અઘઃકિયી.)

વ્યવસ્થાપક મુન્દરી મુબાઈ
અમદાવાદ.

બહાર પડી શુક્ર છે

રીતી દર્પણ

ધણા સુધારા વધારા સાથે આવૃત્તિ બીજી નાગર જ્ઞાનમાં લખ વગેરે શુભ પ્રસંગે કરવાની રીતો તથા મવાતાં ગીતો; કેપરાંત જુના રીતીક ગરબાઓ અને પાક રીતિનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પાક પુકું. કીમત રૂપિયો એક.

મજવાનું ટેકાણું મથક દર્મી
શુક્રદરાયજીની વાડી મેળોપુરા-મુરત.

લૅકટૉલ અને દૂધનો ઝરો.

આ દવા માતાઓનાં ધાવણ વધારી ધાવણી ઊગરણીનું શરીર સુધારે છે માતાઓની નમજાઈ અને યાક ફર કરે છે. ધાવણ ન આવતું હોય તેવી માતાઓને વાસ્તે 'લૅકટૉલ' એક અકસીર ઇલાજ છે. આ દવા લેનારી માતાઓને સુવર્ણ લેણ પડે તો નથી અને તેમના બાળકોનું પૂષ્ટ અને નિરોગી બને છે. લૅકટૉલે ઘણા બાળકોને મેતના પંજામાંથી બચાવીને તંદુરસ્ત બનાવ્યાં છે. કીમત રૂબી ૧ ના રૂ. ૦-૧૨-૦.

જી. આર. બહેરા એન્ડ કું.

મેન્ડુકેકચરસં જોઈ લૅકટૉલ.

સ્વામી ગેટ-ભાવનગર.

લોહી સુધારા માટે સૌથી સરસ

ડૉ. વામન ગોપાલનું જગ-

પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રીય

આયોડાઈઝડ

સાસા પરિલા

જેને હજારો દરદીઓએ ઉપયોગ કરી પોતાની નિરાસા દૂર કીધી છે.
આ સાસાપરિલા બગડેલા લોહીથી થતાં દરદો માટે એક ક્ષેત્રદર્શક
અકસીર ઇલાજ છે.

અને આજ ૫૦ વરસથી એક સરખી રીતે માન પામેલું છે અને જુદા
જુદા પ્રદર્શનમાં

સોનાના અને રૂપાના ચાંદો મેળવવા

આ એકજ સાસાપરિલા ભાગ્યશાળી નીવડ્યું છે.

લોહી એ સુત્રબંધનું જીવન છે તે બગડ્યું હોય તો અનેક રોગ ઉત્પન્ન
થાય છે. માટે તે સુધારવા ફરેક માણસે કાળજી લેવી જોઈએ, તેને માટે આ
સાસાપરિલા વીના બીજી એક પણ દવા લેવાની જરૂર નથી, વળી આ દવા
પીવાથી ઉપદ્રવો એટલે ગરમી અને તેના વડે થતા રોગો તેમજ લકવા, સં-
ધીવા આમઠી પરના કાળા ગણ, ગંગનું મુઠા આવડું, શરીરમાં બળતરા થવી,
શરીર ઉપર દબી સરખા ફોલા થઈ આવવા વીગેરે વીકારો ઉપર આ દવા
અકસીર થઈ ચુકી છે. શીશી ૧ તો ૩, ૧૧, ચાર શીશી પાવાથી સારો
ફાયદો આપે છે

પોસ્ટ ખર્ચ જુદું.

ચાર એકદમ મંગાવનારને ૩ જા

ડો. ગણિતમરામ કેશવ. ઠાકુરદવાર-મુંબઈ

અમદાવાદના એજન્ટ ગોકળદાસ મોતીચંદ પાસેથી મળશે.

લખો:—

ધાંચીની પોળ-અમદાવાદ.

અતિ સસ્તું સાહિત્ય ! વાંચનનો અપૂર્વ ભંડાર !

વાર્ષિક રૂ. બે માં ૧૫૦૦ પૃષ્ઠ !

બોધપ્રદ સામાજિક, ઐતિહાસિક, ધાર્મિક, શિક્ષકીય નવલકથાઓ !

આજેજ આહુક થાઓ ! લાયબ્રેરી શણગારો !

સસ્તી વાર્તા માળા.

આજી ધીજી વર્ષમાં નિચલી નવલકથાઓ મળશે :

૧ શાંતિનિકેતન અથવા મુખપ્રાસીનો મહામંત્ર-સામાજિક-ધાર્મિક-મદુ-કેતન પ્રકટ થયું છે. ૨. મુધરેલી સીતા !-સામાજિક. ૩. કનકપતિ રાજરામ અને વસંતનો પેરા-ઐતિહાસિક. ૪. સંસાર કયાકુંજ-બોધક ન્હાની વાર્તાઓ. ૫. જાપાની જમુસ-જાપાનની આવાક હિમશી સ્ત્રીઓનાં અદ્ભુત પરાક્રમો.

વાર્ષિક મુદ્ય-કાયા નહા પૂડાના રૂ. બે, પાકા સુદર પૂડોના રૂ. ત્રણ. પોપ્ટેજ સાથે ત્રી. પાંચ ૧-૧-૦ તથા આફીકાના આહુકો માટે કાયા પૂડાના રૂ. ૨-૨૦-૦, પાકા પૂડાના રૂ. ૪-૦-૦ પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે. પરદેશના માહકોએ પત્ર અપહાર કરવાનું સરનામું—

અમદાવાદમાં શુજરાત સ્વદેશી

રેશન-રીચીશઠ.

ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર રહેતા.

મેનેજર-સસ્તી વાર્તામાળા-અમદાવાદ.

જન સમાજને ફાયદાકારક ચેતવાણી.

હજારો માહકોની ખાત્રીચાણી ૮૦ વરસથી સંપૂર્ણ ખાત્રી પામેલી

અને ભરોસાદાર ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના વેચવાની

દુનમાં હુની પેકો.

ચાંદીકોને ખાસ અગત્યની મુચના.

અમદાવાદના બજારમાં આજકાલ ચાંદીના દાગીના વેચનાર અનેક વે-મારીઓ છે, છતાં અમારી દુકાનમાં દરેક જાતના દાગીના ખાસ જરૂરીથી જાળેલી તથા ઘુઘરીઓ ખાંધવાનો વાળો તે પછી ચોખ્ખી ચાંદીનો પાકો જે રૂંટીથીજ આપવામાં આવે છે, ભાવમાં આવે છે. ભાવમાં કમવાની ખીલકુલ ધારતી રહેતી નથી માટે એકવાર પધારવા વિનંતી છે.

ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના ખનાવનાર તથા વેચનાર

પંચાલ ભુલાભાઈ હીરાચંદ.

દ. માંડવીની પોળેમાં લાલાભાઈની પોળેમાં પર નં. ૨૨૧૪

અમદાવાદ.

કલ્યાણીનો વિરહ.

લેખક—કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

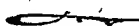
જ્ઞાનાલાલ દલપતરામ કવિની ઉપોદ્ધાત સાથે.

લગભગ ૧૭૫ ખંડો.

વિરાગ, વિરહ, પ્રકાશ, આનંદ:

એમ ચાર ભાગમાં.

કીમત સવા રૂપીઓ.

એજ લેખકનાં બીજાં કાવ્યો.

વિભાવરી સ્વપ્ન: કીમત બાર આના.

સ્વરૂપ પુષ્પાંજલિ: કીમત એક રૂપીયો.

(દરેક પ્રસ્તુતનું દપાલ ખર્ચ ગૂઢું.)

મળવાનું મુખ્ય કેન્દ્રણ:—

કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

આર્ટન લાયબ્રેરી પાછળ,—ભાવનગર.

વે બજારીતા પ્રસ્તુતો વેચનાર ખાસેથી પણ મળશે.

નહાનાલાલ હલપતરામ ધવિનાં પુસ્તકો.

૧. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ ૧ લો. .
છટાં છટાં નહાનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ. આઠ આના,
૨. વસોન્તોત્સવ.
પુનરુત્થાન-નવજીવન વિશેનું એક લાંબુ કાવ્ય. આઠ આના.
૩. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ ૨ જો.
નહાનાં નહાનાં કાવ્યોનો બીજો સંગ્રહ. આઠ આના.
૪. ઇન્દુકુમાર લગ્ન, અંક ૧ લો.
એક શાવપ્રધાન નાટકનો પ્રથમ અંક. બાર આના.
૫. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનું ભાષાન્તર.
સમસ્તોક્તિઃ ભૂજ સાથે, બાર આના, દોઢ રૂપિયો, ત્રણ રૂપિયા.
(ત્રણ જુદી જુદી આવૃત્તિ-કાચું પૂઠું, છીંટવું પૂઠું અને ગેશમી પૂઠું.)
૬. નહાનાં નહાનાં રાસ.
પચાસ ગીત ગરબાઓ રાસડાઓનો સંગ્રહ-ચાર આના.
૭. "રાજરાજેન્દ્રને" કાવ્યઃ સચિત્ર-એક રૂપિયા.
ચિત્ર વિનાની આવૃત્તિ-ચાર આના.

જ્યાં અને જ્યેન્ત હમાણુંજ બહાર પડ્યું છે !

એક ત્રિઅંકિ સર્વ નાટક. મુદ્રય સવા રૂપિયો.

દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું.

સંઘળા જણીતા પુસ્તકો વેચનારાઓ પાસેથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ:-જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

સ્વામીનાથજીનાં મંદિર પાસે, ધનાસુધારની ચોળ, અમદાવાદ.

A BOOK FOR THE OFFICE

Directory of Merchants and Manufactures in India

(Including Kathiawar States Directory.)

[E] enables traders to communicate.

THROUGH THE WORLD-

MARKET.

Contains Inland and Foreign addresses of Merchants, Manufacturers, Exporters, Importers, and Dealers in each class of goods, besides being a most useful Reference Book, owing to its containing various informations and instructions such as - Calendar, Noble prizes, Rulers of the principal countries, Indian Tariff Act, Indian stamp duty, Ready reckoner, time of all nations, Indian and Foreign weights and measures, Currency of all countries, and a complete guide of States and Talukas in Kathiawar etc, etc

Royal Octavo Size.

Pages about 550

Price

Royal Edition. with superior binding and paper and containing photographs of the leading chiefs, and citizens of India.

Rs. 10/- postage Extra.

People's Edition Rs. 3/- Postage Extra.

Please write to--

LAXMICHAND DOSABHAI & BROS.

GENERAL COMMISSION AGENTS.

RAJKOT (Kathiawar)

રવિકાન્ત ભાગ, ૧ લો.

આ પુસ્તકમાં ઇતિહાસિક ઉપાયોનું, પ્રભુની પ્રભુતાનું તથા દાન, પરોપકાર આદિ સદ્કર્મથી તેમજ ભક્તિ તથા તેના અનુષ્ઠાનથી અટકર્મથી થતા લાભનું તથા તે વિશેના કારણનું પુરૂષાર્થ તેમજ પ્રારબ્ધ યને-દૈવ-માર્ગનું કર્મના પ્રકારનું, તેના ફળનું સાર-સારના વિવેક વિચારનું, તેમજ કર્તવ્ય સાધના તથા પરુષિકાર વિશેનું સદ્બોધક રસિલા દ્રશ્ય સહિત પુરતા ખુલાસાથી સપ્રમાણસિદ્ધ રૂપરેખા કરવામાં આવેલ છે.

ગુજરાત ટ્રેનીંગકોલેજના સેક્ટ પ્રીન્સીપાલ મે. કે. પ્રા. ત્રીવેદીશ્રીએ તથા અન્ય સાક્ષર જનોએ તેમજ જનસમાજમાં ચારી ખ્યાનિને પામેલ માસિકો તથા પેપરોના એડીટરોએ પણ આ પુસ્તકને માટે ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવેલ છે.

પૃષ્ઠ ૪૨૦. એન્ટરી નામોવાળું પાકું પુ. કિ. ૧ ૨-૦-૦. ચોખ્ખું જૂડું.
સારંગપુર શારીરામની પાળ. ૧ દેશાઈ સુનીલાલ નરભેરામ.
સુ. અમદાવાદ.

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો.

યોગિની.	(રસીકી નવલકથા,)	...	૧. ૧-૪-૦ (પાકું એન્ટરી પૂકું)
બાલા.	(સુબોધક ")	...	.. ૧-૪-૦
વાર્તાસહસ્રી.	(મનોહર વાર્તાઓ)	...	.. ૧-૦-૦
રસીકી વાર્તાઓ.	(મીઠી મીઠી ")	...	.. ૦-૮-૦
મૃદુલા.	(પ્રેમસાહક નવલકથા)	...	.. ૦-૮-૦
કમલિની.	(રસીકી નવલકથા)	..	.. ૧-૦-૦

સુન્દરી સુબોધના શ્રી લેખના સચિત્ર ખાસ અંક.

૧૯૧૨ નો ખાસ અંક (પંદર ચિત્રો-૧૨૮ પાના)	...	૧-૧૨-૦
૧૯૧૩ નો ખાસ અંક (૧૨ ચિત્રો-૧૨૮ પાના)	...	૧-૧૨-૦

સુ. સુ. જૂડું	વર્ષ	...	૧-૦-૧૨-૦
" " આઠમું	"	...	૦-૧૨-૦
" " નવમું	"	...	૧-૦-૦ (એક બેક એક છે પણ હિમા)

" " દસમું	"	...	૧-૪-૦ (દરબાર અંક સામેય છે.)
" " અગિઆરમું	"	...	૧-૪-૦ (ખાસ અંક સહિત)
(દરેક પુસ્તકનું દવાલ ખર્ચ જૂડું,)	નીચેના યરનામે લખવા વિનવિ છે.		

વ્યવસ્થાપક સુન્દરી સુબોધ—અમદાવાદ.

सुंदरी सुयोध.

ड. आनंजी मूखजी पांघी तरफदी गेट.

महानिष्ठना भुविभ्यात महान इभिशोरी

आ. घोडा केशव कर्.

(२८ भा दिन्दी स सारमुधारा परिषदा प्रमुण)

સુન્દરી સુબોધ.

માસિક વધારા સહિત.

[સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ચ ગોવર્ધનચાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો —“શ્રીશિ પંડિત માય, રસા માય, કુટુંબચોપક માય, સ્વસ્થ માય, સારીદે ગણવતી, રોગહીન અને સુન્દર માય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજન્યનમાંથી તેઓ મુન્ત-સ્વતંત્ર માય, ને તે સુક્રતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને ઈચ્છામાંથી કુટુંબ, જે કુટુંબનાં ખર્ચ કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્તેને ચોપક અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ વૃદ્ધ કરે; સાંખી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉત્તર કરે, પતિવધાવન સેવામંત્રિની બની દુઃખતિમિશ્રમાં રૂબતાં સાન્નિદ્યનાં આત્મા-કૃષ્ણ વહારે; માવૃત્તક પુત્રાં તરીકે દિનદેવાનાં સંતાનોના વિદ્યાર્થ અને પ્રવૃત્તિનાં સદાચક માય, તથા પ્રભવત્સવ નનનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉદ્ધાસમયોં દિગ્દેશ પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—જેન આર્ય સુન્દરીઓનાં જીવનની સફલતા છે. “શ્રી વિના શૃદ્ધ નથી, શૃદ્ધ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાજ્ય નથી...શ્રીની વ્રતતિ વિના દેરાની વ્રતતિ અશક્ય છે”]

પુસ્તક ૧૩ સું.]

જાન્યુઆરી : ૧૯૧૬.

[અંક ૧ લો.

અમદાવાદને અભિવન્દન.

રેખક:—ધીરુ “લલિત”-વરોદરા.

અમદાવાદ ! તને અભિવન્દનઃ
ગુર્જરાધિના મનમાર્તંગ !
રસલક્ષ્મીના કૃપાકમલધર !
સામ્રાજ્યતીરસબિન્દુતરંગ !
ધ્રુવ શાંતિ લર્થા ગૌરવે
લબ્ધ લીલા તુજ લલિત મુગમ્યઃ
ધન્ય ! ધર્મભાવિકતા શી તુજ !
બુદ્ધિ કુશળ હિતસાધક રમ્ય !

અમદાવાદ ! તને અભિવન્દન
અનેક વાતે ધરી રહુઃ
લોકજીવનના પ્રદર્શને તુજ
ગૃહસુભાવનો ભક્ત રહુઃ
પિતા-પુત્ર અવતરતી એ આત્મજ્યોત-
રૂહો તુજ મરમ નવલંબ !
દિવ્ય ક્ષિપુ મુવ તારક તુજ
પ્રભુપ્રકાશ અમને નિત્ય અખંડ !

વાર્તાલહરી.

જમાઈરાજ.

લેખક:—૨૮ સ. કેશવલાલ છાયાલાલ દેસાઈ, મુંબઈ.

જમાગૌરીની ઉંમર આશરે વિશેષ વયની થઈ હતી. તેણે મુન્દરાતી તથા ઈંગ્લિશનો સાથે અભ્યાસ કર્યો હતો. એમના પિતા સુધરેલા વિચારવાળા હતા તેથી તથા નાતમાં સાસુ વરતી આજીવને લીધે એમનું ઇશ્વર દ્વારા ત્રણ વર્ષ ઉપરજ, એટલે છેક સત્તર વર્ષની વયે થયું હતું. આ હમના વિષયમાં તેઓ બહુ આશ્ચર્યાળી નિવડ્યાં નહોતાં. એમના પિતાજી હતા તો આમજ વયેલા વિચારના પશુ સાનિત્યન તોડવાની હજી હિમ્મત કરી શકે તેમ નહોતું. એમની નાત એકંદરે કેળવણીમાં ધણીજ પડાત હતી, અને તેમાંજ વળી બાળકમનો રિવાજ હોવાથી જે એ આર નજરમાં બેસે તેવા વર હતા તે તો બોટાઇ ગયા હતા—પરણી ગયા હતા.

જમાગૌરીના પિતાએ તે બાળકમાં તપાસ કરવામાં આમી તો રાખી નહોતી; પણ મૂળમાં હોયજ નહિ તો પછી જડે ક્યાંથી ! કેટલાએક તેમના સુધારવાળા મિત્રાએ ખીજી નાત તરફ દૃષ્ટિ નાંખવા સચમ્બું. તે સંબંધી થોડા ધણા વિચાર કરવામાં પણ આવ્યા; પરંતુ તેમાં બધેજ મુરડે ઊભો દેખાઇ. ખીજી નાતના કુવડો નજરમાં આવે તો એ કોડો વાધો લે. એઓ શું કરવા નાતના ત્રાસ વેડે. નાત બહારનાં કુઃખ કાંઈ બોલાં છે ? વળી આ તપાસ ચાલતીતી તેના કાંઈક ખજર નાતના લોકોને પણ પડી. આ ઉપરથી ધણી દો દા થઇ, ખરા બોટા કાંઈ કાંઈ ગપાટા ઉડવા માંડ્યાં દાઈ કહે “એને તો કાંઈ પારસી જેડે પર-જીવવાના છે” ત્યારે વળી બીજો કહે “એમની તો મરજી ધણીયે હોય પણ ક્યો પારસી પરજીવા નિકલે” જુદી નાતના જેડે હમ કરી કાણુ પચાત વહેરે ! વળી પારસીઓની ક્યાં બોટ છે તે [હન્ડુ લે. “કાંઈ કહે “એને તો ‘મીરાંબાઈ’ બનાવવાની છે. એને તો સરસ્વતી—ચંદ્રમાંની બાવીઓ જેવી રાખવાની છે.” ત્યારે વળી ઉત્તર મળે કે કુંવારા રાખવાનાં મ્હોં નથી કહેતા ! ઘેરેઘેર તો શાંશાં મારે છે. એમ તે વળી કુંવારા રહેતા હશે ? અત્યાર પહેલાં ક્યારનીએ પરજીવા દીધી હોત, પણ કાંઈ મળે ત્યારે ને !

આ પ્રભાણે કાંઈ કાંઈ ગપાટા ચાલતા હતા. અંદરખાનેથી નાતના લોકોના મનમાં એમ હતું કે આવી કન્યા નાત બહાર જાય તો પછી નાતમાં સારી કન્યા રહેજ શી રીતે ? આવા સારા ઘરોની કન્યાઓ બધી બહારજ ચાલી જાય ! માટે પરીણીએ મહિમાંબ હરાવ કર્યો હતો કે જે આપણા તડની બહાર આપણી ને આપણી નાતમાં પણ જે તે હમ કરે તો આપણે તેમાં વિશેષ નાંખવો અને એ લોકોને કનકવા. આ વાત છેક જમાગૌરીના પિતાને કાને પણ ગઇ અને એ ગિચારા જુના જમાનાના સુધારકને એમ લાગ્યું કે નાત-પણમાં વિવાહ કરી દીધો હોત તો કાંઈ કુઃખ પડત નહિ. વળી આ ઉપરાંત નાતના જુવા-નીયાઓએ પણ તોડાની વર્તણૂક મહણુ કરી. એમણે મને તેની વાતો ઉડાવવા માંડી અને હેરના મનમાં એમ કે ‘માઈ માયુ’ કરે તો બસ. એક ઉપર ખીજી કરીને પણ એ કન્યા વડે. જમાગૌરીને ટાણે ટચકે કાંઈ જવાનું હોય અને આ જુવાનીઓએ તેની ખજર પડે

તો તેમને જોવાને બધા ટોળું વળીને ઉભાજ હોય. અને કોઇ કોઇ તો મ્હોંએ આવ્યું જોશે પણ ખરા. આ બધાથી કંટાળી જઈને જયાગૌરીના પિતાએ ગમે તેની સાથે પણ નાતની અંદરજ લગ્ન કરી દેવાનું બાજબી ધાર્યું. અતિ જયાગૌરીનાં લગ્ન થયાં. છોકરો હતો બિચારો ધણો શાંત અને કલાગરો. મેટ્રીક તો ક્યારનોએ પાસ થયો હોત; પણ બિચારને બે વાર તો ફોર્મ મળ્યું નહિ. બાકી તેવામાં તેણે વાંચ્યું તો સાઈ. ત્રીજે વર્ષે બ્યારે ફોર્મ મળ્યું ત્યારે તેના મનમાં એજ વિચાર આવ્યા હરે કે જો આ વર્ષે ન પાસ થઈ જઈય તો કન્યા નહિ મળે. કન્યા તો ક્યારનીએ મળી હોત. એનો આધાર કાંઈ સાધારણ રીતે પરીક્ષા ઉપર નથી હોતો, પણ ખાતું કુળ નિયું હતું અને વળી ગામડાનો હતો. વળી કોઈ ખટપટી સગા નહોતું તેથી રહી ગયો હતો. હવે તો એનો બધો આધાર મેટ્રીક ઉપરજ હતો. બિચારો મહેનત તો કરતો હતો પણ વાંચવામાં ચિત્ત ચોટતું નહિ. લગ્નનાજ વિચાર આવે. તે વર્ષે પણ બિચારો ન પાસ થયો. પછીને વર્ષે તો છેક પરિણામને બીજે દિવસેથીજ તેમણે વાંચવાનું શરૂ કર્યું. સખત મહેનત કરી અને અતિ તેના બદલે પણ તેમને મળ્યો. પાસ થયા પછી કેટલાંકે જણે એમને ફોર્મમાં જવા સૂચના કરી પરંતુ પોતાના અનુભવ ઉપરથી એમણે નક્કી કર્યું હતું કે હવે વધારે પરીક્ષાઓમાં બેસીને પરીક્ષાના દુષ્ટ રિવાજને વધારે ઉત્તેજન આપતું યોગ્ય નથી.

આ વખતમાં વળી જયાગૌરીના પતિ તરીકે તેમની પસંદગી થઈ એટલે હવે આગળ ભણવામાં કાંઈજ હેતુ નહોતો. જયાગૌરીના પિતા પ્રુક્ષ્ણ ધનવાન બેઠપારી હતા, એટલે ટોણે પછી જવામાં પણ તેમને કાંઈ દરકત આવે તેવું નહોતું. લગ્ન થયા બાદ સસરાજીની માલિકીની એક બેઠમાં કારકુન તરીકે રહેવાનું કારણ અને ખાતું પીવું તથા રહેવું તો સાફરજ રાખ્યું. કેમકે જયાગૌરીને માતા ન હોવાથી પિતાના ધરના કામકાજ ઉપર દેખરેખ રાખવાની અગત્ય હતી. સરખાતમાં આ લગ્નથી જયાગૌરીના મનમાં કંઈ લાગતું હતું. એમને વાંચનનો શોખ હતો પણ પતિને તેની કિંમત નહોતી. વળી કેટલીકે વાતોમાં પેલા બાપુના વિચાર ગામડીઆ જેવા હતા અને આમના ધણા આમર વધેલા હતા. પરંતુ ધીમે ધીમે જનને જણા યોડા યોડાં ધસતા અને એમનો સંસાર ઠીકઠીક ચાલવા લાગ્યો.

લગ્ન થયે ત્રણ વર્ષ થઈ ગયા છે. એમનો સંસાર સાધારણ રીતે સુખી છે. પિતાના ધરમાં સર્વે વાતનું સુખ છે. પૈસો પણ છુટથી વાપરવા મળતો અને કપડા લગ્નમાં તે વાપરી આનંદ મેળવતાં હતાં. પણ હવે તેમના મનમાં એમ આવ્યું હતું કે પોતાનું શુદ્ધ ધર બેઠજી. પણ પતિનો પત્રાર હુંકે તથા ચોતાની ટેવે ખર્ચાલ તેથી તેમ યાપ તેવું નહોતું. એમના મનમાં એમ હતું કે પિતાજી બે પતિનો પગાર વધારી આપે તો જુદા રહેવાય. પણ બેઠના કામમાં તે કોઈનું સાંમગ્રે તેજાજ નહોતા, તથા ચોગ્યતા વગર કોઈ નોએ પગાર વધારે તેવા નહોતા તેથી કહેવાની હિમ્મત આવતી નહોતી. બે કોઈ માથુસ પાસ ચોગ્યતા બતાવે તોજ તેનો પગાર વધારતા હતા, નહિ તો મને તેના પાસેના સગાનું પણ સાંમગ્રતા નહોતા.

આવી સ્થિતિ હોવાથી જયાગૌરીના મનમાં ચિંતા થવા કરતી હતી. એમના પતિમાં કાંઈ એવી હોશિયારી નહોતી કે એમનો પગાર એકલમ વધે. જયાગૌરીએ બહુ બહુ વિચાર કર્યા. વાતોઆ વાંચેલી તેમાં શેડને ખુશ કરવા નોકરાએ કેવી કેવી યોગ્જનાઓ કરેલી તે માદ કરવા માંડી. ચોતાની રમજી રાક્ષિ સતેજ કરી. કલ્પના રાક્ષિ દોડાવી અને મનમાં

કેટલીએક યોજનાએ તૈયાર કરી પોતાના પતિને તે વિશે એ બહાર પહોંચાડ્યા. એમના પતિએ પણ હવે દૈનિક કાર્યો દત્તો કે ગમે તેમ કરીને પણ સમરાળને કાંઈ એવા ઉપયોગમાં આવી પોતાની હોંઘિયારી બતાવવી કે તેઓ અત્યંત પ્રુદ્ધ થઈ જાય અને પચાસમાં એકદમ વધારો કરે. કાંતો મારા જીવને જોખમે એમનો જીવ બચાવું; અથવા તો એમના જીવ કરતાં પણ વધુ વડાશે એમનો પૈસો કુલ્લો હોય તો કાંઈ તબીબ કરી તે બચાવું. આવા વિચાર એમના મનમાં રાતરિવસ ઘોળવા માંડ્યા. સાંજ રડવાર રોડ બહાર જાય તો તે જાણે નહિ તેમ તે યોડે દૂર તેમની પાછળ જાય. એમ ધારીને કે વખતે એમનો જીવ કાંઈ જોખમમાં આવે તો પોતે એમને બચાવી લઈને એમની પ્રીતિ સંપાદન કરી શકે.

એક દિવસ નશીએ તેમને સમય આપ્યો. રોડ મુંઝવે કપડા પહેરી પગે ચાલતા કાંઈ બહાર જવા નિકળ્યા. એમના જમાડરાજ પણ સંતાતા કુપાતા એમની પાછળ ચાલ્યા. તેઓ એક ધારી રસ્તા ઉપર આવ્યા. રસ્તા હતો તો મોટો પણ એમાંથી અડધો ભાગ મ્યુનિસિપાલિટીએ બંધ કર્યો હતો અને આગળ પાટીયું માર્યું હતું કે Look out for the bar 'ડામરથી સાવધ રહો.' આમ હોવાથી ગાડીયાડોને મજબૂત બેંચાર અડધા રસ્તા ઉપર જ ચાલવો હતો. રોડ ધીમે ધીમે જતા હતા તેવામાં સામેથી એક મોટા પોં... પોં... પોં... કરતી ધસારાબંધ આવી. રોડ ધીમે રહીને બાજુ ઉપર ખસવા જતા હતા, પણ તેમના જમાડરાજે બંધુકે કે શેરતુ' ધ્યાન કાંઈ જીજ્ઞે છે અને હમણાં મોટર નીચે તેઓ આવી જશે. એમની જીજ્ઞે બચાવવાનો આવે સરસ સમય આવ્યો જાણી જમાડરાજે તો સસ- રાને એકદમ પકડ્યા અને તેઓ ખસવા જતા હતા તેથી ઉધીળ દિશાએ તેમને ખેંચ્યા. રોડ તો એકદમ ગભરાઈ ગયા અને છુમાછુમ કરી ચડી. પરંતુ જીવ સંતાવું શામ, એટલે જમાડરાજે તો એકદમ પૈસો ડામરથી છવાયેલો ભાગ ખાલી નક્કી રોકે તે તરફ ધમકયા. ડામર ઉપર રેતી પાથરેલી હોવાથી તે બાબત તેમણે ધ્યાન રહ્યું નહિ. ડામર ઉપર આવતાજ સમયે જમાડરાજે એ જાણી લખતી પડ્યા અને રોકેના સુંદર ધોળા બરફ જેવાં કપડાં કુચ્છુરંગી બન્યાં. પોતાનો પહેલીજ વાર પહેરેલો પચીસ રૂપિયાનો ડગરો નકામો થઈ ગયો જોઈ રોકેનો મીઝસ તપી ગયો. ગુસ્સામાં જમાડરાજે આધા ધકેની બાડાની ગાડી બોલાવી તેમાં બેસી. એકદમ ચાલી ગયા. અને જમાડરાજે ત્યાં પડેલા ચૂંચે. રસ્તામાં લોક એકઠા થઈ ગયા. જમાડરાજના કપડાં પણ ડામરવાળાં થયાં હતાં. હોશિએ એમની હે બોલાવી: એટલામાં પોલીસ આવ્યો અને રસ્તા પર ધાંધળા કરવા માટે જમાડરાજને ધમકાવવા મોકલ્યો. બિચારો ગભરાઈ ગયા અને પોલીસના હાથમાં બીકથી પાવતી સેરની દીધી. પોલીસે બધા લોકોને વિખેરી નાંખ્યા અને એમને બાડાની ગાડીમાં બેસાડી ઘેર વિલંબ કરી દીધા.

આ પછી જમાડરાજે નિશ્ચય કર્યો કે હવે રોકેનો જીવ બચાવવા તો કાંઈ પ્રયત્ન કરવો તે બર્ષન છે. આતો હવે જમાડરાજ મન ઉપર મોટો ખ્યાલ બેસાડી દેવા જેવું થાય છે. હવે તો રોકેને એમના પૈસાના કામમાં જ કાંઈ અપ્રત્યક્ષ મદદ કરવી. એમને કાંઈ એમના જીવની ફિકર નથી. એમને તો પૈસો જ ધણી વડાશે છે. તે દિવસે એક પચીસ રૂપિયાનો કાટ-બગડેલો તેમાં એમનો મીઝસ ગયો. પણ જીવ બચે તો તો કાંઈ વિચારના જ નથી. મોટા માથુઓ બધાં જ એવા, હવે તો એમના પ્રાણુથી થિપ પૈસાની બાબતમાં જ કાંઈ કરી બતાવવું. એમ થશે તો જ એમની પ્રીતિ સંપાદન કરી શકશે.

કેટલાએક દિવસ પછી એકવાર જ્યાગૌરીએ નાટકમાં જવાને વિચાર કર્યો. એમના પિતાજીને નાટક પસંદ હતું નહિ. પણ જ્યાગૌરીને જાણ હોય તો તે કાંઈ વાધો લાગ સકે તેમ નહોતું. છતાં પિતાજીને બનતા સુધી જાનર પડે નહિ તેવી સાવચેતી જ્યાગૌરી સાધારણ રીતે લેતાં હતાં. આ વખતે તહેવારને લીધે એક સતીવારે બધોરે હતો. સતીવારે જપોરના હોય છે પણ તે દિવસે તેમના પિતાજી ઘેર હોય તે જાણ કીધું પડે નહિ. સતીવારે તો એક વહેલી જઈ ચલી હતી છતાં તેઓ તો મોડે સુધી બહારજ રહેતા હતા. જ્યાગૌરીના વર પણ આજે વહેલા ઘેર આવી એમને નાટકમાં લઈ જવાના હતા. વખતસર તૈયાર થઈ જઈને જ્યાગૌરી નિકળ્યા. રોઠ ધરમાં નહોતા એટલે બહુ અનુકૂળ હતું. રસ્તામાં બાઈને એકદમ યાદ આવ્યું કે પોતાની ચાવી બેઠમાં રહી ગઈ છે. આ ઉપરથી તે બે જ્યાગૌરી વહેલા બેઠમાં જવાનું ઠરાવ્યું. બેઠ જાગળ પહોંચતા, જ્યાગૌરીને બાજુ ઉપર એક ડેકાણે ઉભા રહેવાનું કહી એમના વર ઉતાવળા ઉતાવળા બેઠમાં ગયા. બારણું ઉઘાડું હતું પણ ચોક્કસ નહોતો. એમણે જાણ્યું કે કાંઈ બીડી પીવા ગયો હશે. બીજું કોઈ ત્યાં હતું નહિ એમણે પોતાની ચાવી લીધી ખાતું પાછું જરાજર તપાસી બેઠને વાસ્તુ. એટલામાં તીજેરીવાળા ખડમા કોઈ હોય એમ તેમને લાગ્યું. ચાવી બાંધ ચમક્યા અને રખવાળને જોવા બહાર ગયા. હજી પણ તે આવેલો નહોતો. મનમાં તેને ગાળો દીધી અને નિશ્ચય કર્યો કે શેઠને કહી એને જરતર કરાવું. પાછા અંદર જઈ તીજેરીવાળા ખડનું બારણું ધીમેથી ધકેલી જોયું તો અંદરથી બધું હતું. અને અંદર રૂપિયાની ચેલી ખખડતી હોય તેવો અવાજ થયો. મનમાં બ્લીકે તો જાણે લાગી, પણ કાંઈક કરવું તો અંદર એમ લાગ્યું. તીજેરીવાળા ખડ ફક્ત પાટીઆનો જ બનાવેલો હતો. અને પાટીઆ પણ સાત આઠ ફુટ ઉંચાં હતા. એટલે અંદર શું ચાલે છે તે જોવા પોતે એક ખુરશી ઉપર ચડ્યા. અંદર જોતાં જ તો આશ્ચર્ય બની ગયા. તીજેરી ઉઘાડી હતી. અને કોઈ માણસ અંદરનો સામાન લેવામાં મુશ્કેલી લેતો. આનું મોં તેમનાથી જોઈ ચમક્ય તેમ નહોતું. કારણ કે તીજેરીનું બારણું અડધું ઉઘાડેલું હતું અને તે એમની આંખે આવતું હતું. હવે શું કરવું તે વિચારમાં તેઓ પડ્યા. બે પોલીસને બોલાવવા જાય તો ચોર તીજેરી સાફ કરી માથો જાય. બે ત્યાંથી જ મોતી બમ પાડે તો શેઠો ચોર તેમને મારીને ચાલ્યો જાય. આ વિચાર કરતા હતાં તેવામાં એક સરસ તક તેમને મળી. તીજેરી છ ફુટ ઉંચી હતી અને ચોર ફુટ ઉંચી તથા ચોર ફુટ પહોળા હતી. તેમાં આગળના નાની આંતરાઈઓ હતી તે ઉપર રૂપિયાની ચેલીઓ રહેલી હતી. કાંઈક કારણથી ચેલી તીજેરી પાસેના માણસ તીજેરીમાં પડે એ જોતાં જ જાગૌરીને કહ્યું, અને તીજેરીવાળા ખડમાં દાખલ થઈને એકદમ તીજેરી વાસી દીધી. અને બહાર જઈ પોલીસને જાનર આપવાની ઉતાવળમાં કાણ્યાંથી ચાલી કાઢતા તે તુરિ ગઈ અને એક કકડો અંદર રહી ગયો. એની કાંઈ પણ દરકાર ન કરતા, પોતાની બહારની વાત જ્યાગૌરીને કહેવા દેડ્યા. જ્યાગૌરી પાસે જઈને બધી વાત તેમને કહી. જ્યાગૌરીને બહુ બ્લીકે લાગી પણ જ્યારે તેમણે જાણ્યું કે ચોર તો તીજેરીમાં છે ત્યારે ચાંતિ વળી. હવે એમને લાગ્યું કે પિતાજી ખુશ થશે, પગાર વધારશે, અને સ્વતંત્ર ધરમાં રહેવાશે. પછી તેઓ પોતાના પતિ સાથે બેઠમાં ગયાં. તીજેરીવાળા ખડમાં જતાં તેમણે ચીસ પાડી. મોં ઉપર લોહી ચઢી આવ્યું અને કકડ અવાજ પાડે પૂછ્યું કે “આ શું કર્યું? અંદર કોણ પૂર્યું છે તે તમે જોયું છે કે?”

બિચારા પતિથી તો પલિતું ઉમ સ્વરૂપ જોઇ ગમરાઇ ગયા. અને બોલ્યા કે “એતું મ્હોં તો હું જોઇ ચમો નથી.”

જ્યાગૈરીએ એક ખુશામાં ખુશી ઉપર તેમના પિતાશ્રીની પાલકી ખેસ તથા લાકડી પડયાં દતાં તે બતાવ્યાં. જમાધરાજના બડ મગજમાં સત્ય રહ્યું. તેણે એકદમ બહાર આવ્યા અને રખવાળ આવ્યો હતો તેને પૂછ્યું કે “અંદર કોણ આવ્યું છે.”

રખવાલે કહ્યું કે “બધા દારકુનોના ગયા પછી શેઠને કાંઈ જરૂરતું કામ હોવાથી પોતે પાછા આવ્યા છે અને મ્હને ટપાલ નોંખવા મોકલ્યો હતો; ત્યાંથી હું હમણાંજ પાછો ફરું છું.” જમાધરાજે ઉતાવળથી બધી વાત કહી અને પાસથી કોઇ લુહારને બોલાવી લાવવા કહ્યું. શેઠ અંદર ગુંગામ જરો એવી ધારતી એમને હવે લાગવા માંડી. પોલીસને ખબર પડી. બધાં લોક ત્યાં જરાઇ ગયાં. કોઈને પૂરી વાતની ખબર નહિ તેથી એમજ વાત ઉડી કે કોઈ ચોર અંદર પૂગઇ ગયો છે. પોલીસે પૂછ્યું કે એક ચારી તુડી પશુ ખીજ તો હશે ને? પણ તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે ખીજ તો શેઠના પોતાના ખીસામાંજ હોવી જોઇયે. હવે સ્થિતિ ગંભીર થતી હતી. જેમ વખત જતો હતો તેમ શેઠના જીવનું જોખમ પણ વધતું હતું. લુહાર આવ્યો પણ તેકવારને લાંબે પીંચેલ હોવાથી કાંઈ કામ કરવાના રંગ દેખાતા નહોતા. જ્યાગૈરીએ એકદમ તીજેરી બનાવવારને ટેલીફોન કર્યો. તે તાબડોલ આવ્યો. લુહારનું કામ નિષ્ફળ થતું જોઇને પોતાની તીજેરીની બનાવટ જોઈ કુલાપો. જ્યાગૈરીએ એને બધી વાત કહી અને આખરે શેઠજી અંદર છે એમ એણે જાણ્યું ત્યારે એતું મ્હોં પણ ગંભીર થઇ ગયું. હજી તો તીજેરીનું બીજ પશુ ચૂંચાયું નહોતું અને શેઠને કાંઈ થયું તો પૈસા મેળવતા પણ મુશ્કેલી નહરો. એકદમ ગુસ્સાથી લુહારને લાત લગાવી દીધી ને કહ્યું કે “અર્પ ! પડેલાં ત્હારી હોંશિયારી બાજુપર મૂકીને કાલું પાઠ અને અંદર ચોખ્ખી હવા વધારે જત્યા દે કે શેઠને કાંઈ તુકડાન પ્હોંચે નહિ. તારો પીર આવશે તો પણ તીજેરી તો નહિ તૂટે. ધપ્પા તથા લાતથી લૂંટાર જરા તેજ ધપો અને ઝપાટાજમ્ એક કાલું પાડ્યું. જ્યાગૈરીએ છેક કાણા પાસે જઈ થકા બંધથી વિલાળને બોલાવ્યા. અંદરથી કાંઇક ખોખરો અવાજ આવ્યો. બધાના જીવમાં જીવ આવ્યો અને જ્યાગૈરી શાંત પડ્યાં. પોલીસનો અમલદાર આવી પહોંચ્યો અને બધા લોકને ત્યાંથી વિખેરી નાંખ્યા ને કહ્યું કે ‘અંદર કાંઇક પ્રવાહી પદાર્થ રેડા. એમનો જીવ ગમરાઇ ગયો હશે, અને ગળું ખેસી ગયું હશે.’ એકદમ ઘેડા દૂધ આવનામાં આવ્યું અને જ્યાગૈરીએ કાણા પાસે મૂખ લાવવા શેઠને કહ્યું. એમના પિતાજી કાંઈ સમજ્યા નહિ અને બરાબર સાંભળવા કાન ધર્યો. દૂધ રેડ્યું તે કાનમાં ગયું અને અંદરથી એકદમ ગાળો સંભળાઇ. બધા સમજ્યા કે એમને દૂધની રૂચી નથી. પછી જ્યાગૈરીએ ધારો પાડીને કહ્યું કે “તીજેરીની ખીજ કુંચી તમારી પાસે છે તે બહાર નાંખો તો તમને કાઢીયે.” આ વખતે શેઠ સમજ્યા અને કુંચી બહાર નાંખી.

આત્માર સુધી બિચારા જમાધરાજ તો એક ખુશામાં ઉભા ઉભા બંધું જોવાનું કરતા હતા. જ્યાગૈરીએ બધો દારભાર ના કર્યો હોત તો એમનાથી તો કશું જનવાતું નહોતું. એમનું માથું ખૂબ ચડ્યું હતું અને આંખે અધારા આવી ગયાં હતાં. કુંચી બહાર આવી જઈયે એમને શુદ્ધિ આવી. એમણે જાણ્યું કે શેઠ અકળાયલા બહાર આવશે તેવાજ ગુસ્સે

ચમને એ ચાર લગાવી દેશે. તેથી જ્યાગૈરીને કહીને તેઓ તરતજ જતા રહ્યા.

તીજેરીવાળા માણસે યાનરથી ચાવીનો ભાગેલો દુકડો બહાર ખેંચી કાઢ્યો. પછી જ્યાગૈરીએ ચાવીથી તીજેરી ખોલી. અંદરથી લથડતે પગલે શેઠ બહાર નિકળ્યા. જ્યાગૈરી એમને બેઠીને એકદમ ડુસકા ખાવા મંડી ગયાં. પણ શેઠનું ધ્યાન તે તરફ નહોતું એમણે તો એકદમ દુહારનો હથોડો લીધો અને કાટે કાટે પૂછ્યું કે “ક્યા દરામખોરે મ્હારી તોજેરીમાં મ્હને પૂરો તો ? બસ, એને અહીં લાવો. એનો છવ્વ લકડા, જે માણસ લેને અહીં પકડી લાવશે તેને એક સોના મ્હોર ધનામ આપીશ.” બધાએ શેઠને એક કોચ ઉપર સુવાડ્યા. જ્યાગૈરીએ એમનું માથું પોતાના ખોળામાં લીધું અને ધીમે ધીમે પવન નાંખવા માંડ્યો. થોડું દૂધ તથા કોણક દવા લેમને આપવામાં આવી. લાંબા વખતના શ્રમને લીધે શેઠ ઉધી ગયા અને તે રિયતિમાંજ લેમને ઘેર લઈ જવામાં આવ્યા. બીજો દિવસે રહેઘરના શેઠ જળૂત થયા. આગલા દિવસને બધો બનાવ એમને સ્વપ્ના જેવો લાગતો હતો. અચકિત ધણીજ આવી ગઈ હતી. અને છેક દસ દિવસે તેઓ પધારી છોડવા ચકિતમાન થયા. આ દરમિયાન જ્યાગૈરીએ શેઠની ચાકરી ધણીજ ચતુરાઈથી તથા અતિ મણા વ્હાલથી કરી હતી. માંદગીના પાછલા ભાગમાં શેઠે બધી વાત ધીમે ધીમે જ્યાગૈરી પામેથી જણી લીધી હતી અને કોઈ દુર કંઈ હતો.

પોતાના મનમાં જ્યાગૈરી વાસ્તે એમને ધણુજ લાગી આવ્યું. અને ખોલી ઉઠ્યા કે “મ્હે” એને કેંગરી, સારા સરેકારવાળી બનાવી અને પછી એ મ્હારું રત્ન આ મૂર્ખના હાથમાં સોંપ્યું. તે વખતે નાતની બહાર લગ્ન કરવા મ્હારો હિમ્મત આવી નહિ, નાત બહારના કુઃખ ખમવા હું તૈયાર થયો નહિ તેનાં આ કુળ હું અત્યારે જોઈ છું, મ્હારે તો આ ફક્ત ત્રાહિત તરિખેજ જોવાનું છે, પણ તે ત્રિચારી બાળકની સી અવસ્થા હશે ! અરે ! જે લોકોએ નાતોના આવા સાંકડા કુંડાળા કરી નાખ્યા છે તે લોકોનો કદાપિ ઉદ્ધાર થવાનો નથી. જે સસારમાં યોગ્ય કન્યા યોગ્ય પતિને વરી શકે નહિ તે સસાર સી રીતે આગળ વધવાનો છે ! ખરેખર, આ મ્હારા અનુભવ ઉપરથી મ્હારી ખાત્રી યથા ગણ છે કે યોગ્ય વિવાહની આડે આવતા આ કૃત્રિમ બંધનો તોડવાનો દરેક સમજી જને યત્ન કરવો જોઈએ.”

* * * *

“નાદાનની દોસ્તી અને જીવનો જાન” એ કહેવતની શેઠને ખાત્રી યથા ગણ હતી. તેમણે પોતાના જમાઈરાજને હેડ યોદ્ધાસાથી ખસેડી એક રાખા યોદ્ધાસમા મોકલ્યા. અને બેરાસાનું પણ વ્યકલતો ખપ ન પડે તેવું કામ તેમને સોંપ્યું. બહારમાં જવાથી પગાર વધારી આપ્યો છે અને જ્યાગૈરીના સ્વર્ગન ધરના કોડ પૂરા પડ્યા છે. જમાઈરાજ પણ હવે બદલાઈ ગયા છે. પૂરો વિચાર કર્યો વિના-એ ગારણે ગાળ્યા વિના-કાંઈપણ કામ કરતા નથી. તે દિવસે નાટક જોવાનું રહી ગયા પછી દરીયાં તેઓએ નાટક જોવું નથી. કારણ કે તે ગામના નાટકશાળાજ નહોતી. જ્યાગૈરી પણ પોતાની બધી ખર્ચાજ રેવો પિતાને ત્યાં મૂકીને આવ્યા છે. અને તેમજા દુકા પગારમાંથી પણ દર મહિને કાંઈક રકમ બેઠમાં જમે મૂકાને છે.

જ્યોતી રેખા.

લેખક:—શીશુત્ત મહાધાનીસ—અમદાવાદ.

[આપણી સમાજના રીતરિવાજોએ આપણું દેહ આનંદ કપું છે, સાતિબધન દૂર કરતાં પેલા જ્ઞાતિના નિરપેયોગી રિવાજો દૂર કરવા કેટલા બધા અવલના છે અને એક નાની સરખી બાબત કેટલું ગભીર પરિણામ લે છે તે આ નીચેની વાર્તા વાંચવાથી સ્પષ્ટમળશે.

સુધારા કરવામાં એક મત કરતાં વધુ મતની વધારે જરૂર છે. “હું ખેલ કરીશ તો બીજા પણ કરશે.” એમ ધારી કદાચ એકાદ જલ્ અમુક અનિષ્ટ ગણાતા રિવાજ પોતાને ધેરથી દૂર કરે છે તો પરિણામ કેટલીક વખત એ આવે છે કે એ પ્રથમ સુધારક પોતાની નવને અથવા કુટુંબને નુકસાન કરે છે. એ સુધારો નુકસાનમાં પરિણામ પામતો નેહ બીજા લોકો તેથી બીડે છે અને કાઢી નાખવા ધારેલા રિવાજ ઢબટા ઢબટા થાય છે આવું જ શા સન્નુખરાયને બન્યું હતું.]

સન્નુખરાય કલેક્ટરની ઓફિસમાં તોફાર દતા. તેમનો પગાર અને પદવી તો સાધારણ હતાં પરંતુ વડિલોપાર્શિત મિલકત હોવાને લીધે એમનું કુટુંબ પૈસાદાર ગણાતું હતું.

એમની પુત્રી જ્યોતીરેખાને એમણે ઢબણાંજ પરણાવી હતી. એના શરીર પરથી હજી પાનેતર ઉતર્યું નહતું. જમવા આવતા પતિને છૂપી છૂપી બહારીની તકમાંથી હજી જોતી અટકી ન હતી અને એકથી છતાંય પોતાનાથી હજી સરમાતી રહી ન હતી.

“મ્હારે કદાચ એમને બોલાવવા પડે તો તું કહીને બોલાવવા ? ‘વહાલા’ તો એકલાં મન સાથે બોલાતાં હજી ત્યારે કહેવાય. ‘પ્રાણુનાથ’ કહેતાં તો કરમ આવે છે. નામ હકને બોલાવવા નહિ. વરને ને વળી ‘એ’ કહીને બોલાવાતા હશે ?—પણ એ મ્હને તું કહીને બોલાવશે ? એ જે કહેશે તેવી રીતનું ફેરતીને હું કહીશ.” આમ એકની એકલી શરીરમાં અને હૃદયમાં નવ પડેલા સંસ્કારને પ્રકટ કરતી હતી.

મધુમતી બી. એ. માં અભ્યાસ કરતો હતો. સારાં સારાં ઇંગ્લેશ, ગુજરાતી, સંસ્કૃત, સાહિત્યના પુસ્તકો અભ્યાસના તેમજ બહારના વિષયો તરીકે વાંચ્યા હોવાથી સ્વભાવ શાંત અને સહનશીલ થયો હતો. અવિષ્મમાં પતિને શુ દિખવાડવું, માતાપિતા સાથે મ્હારે અને મ્હારી જ્યોતીએ કેવી રીતે રહેવું એની ગોઠવણો એણે કલ્પનામાં ક્યારનીએ કરી રાખી હતી. અવિભક્ત કુટુંબ એક આચાર્યશ્રી છે, જીજ્ઞાસા મોહીની સ્વતંત્રતા ઉપર એક અકુશ છે વિગેરે સાથે એની નજર આગળ હમેશા ખડા હતા. બંને જ્યોતીને પણ સહનશીલ થવાનું, એની માતા અથવા બહેનના મ્હેણાં સાંખવાનું ખાસ કરીને મ્હારે શિખવવું, એ વિચાર કલેજનાં જતાં, યુવાવસ્થામાં સંચરતા ખચિત્તે વારંવાર આવતા હતા.

મધુમતી અને જ્યોતીના હમને આજે પાંચમો દિવસ છે. જ્યોતીના હમની સાથેજ તેના નાનાભાઈને જન્મોષ્ટ દેવમાં જાણ્યું હતું અને તે પ્રસંગનું આજે જાતીને જમણું છે. એમની ન્યાતમાં એવો રિવાજ છે કે માંગલિક પ્રસંગના જમણને દિવસે જન્મોષ્ટોને અમુક રૂપિયા જમી રહ્યા પછી આપવા. કાઢી નાખવા ધારેલા રિવાજોમાં સન્નુખરાયને આ પહેલોજ અટપટો લાગ્યો. રૂપિયા આપવા અને આપણે ઘેર નેવેજ પ્રસંગ આવે ત્યારે બહેનાને ઘેરથી લેવા. તેના કરતાં આ રિવાજ કાઢી નાખ્યા શા ખોટા ? “આખીએ તોએ બોજા

પડે અને હર વખત ક્યાં યાદ રાખીએ કે ફલાણી છોકરી વખતે કેટલા આપ્યા હતા ? મ્હારે છોકરીએ રહી પાંચ અને હું એમ આ વ્યવહાર કરતો રહું તો પાર ક્યારે આવે. માટે જમાઈને નહિ આવવું હોય તો નહિ આવે. સાંજે બે શબ્દો ઘેર જઈને કહી આવીશું.” વિગેરે વિચારે કરી એમણે આ “બેવાણું” ન કરવું એમ ગોઠવ્યું.

રાત્રે એવુંજ બન્યું કે “મધુમત્તને એના મામાએ નજ મોકલ્યો. સન્મુખરાયે કેટલુંજે સહનગમ્ય પણ એ એકનાં બે નજ થયા. સન્મુખરાય તો દહેજ હતા. આમાં કાંઈ ન્યાતનો નિયમ બાગ્યો નથી જોયી આખી ન્યાત આમાં વાંધો લઈ શકે—સૌ સૌના ધરના રિવાજ છે.” એટલે એમણે મધુમત્તને નજ રૂપિયા આપ્યા.

“આજ રૂપિયા હું તકમને બીજે પ્રસંગે આપીશ પણ આ રિવાજ મ્હારે દૂર કરવો છે એટલે—ત્હમે પણ સહનગમે છો ને આવા નાના રિવાજોથી આપણાં લક્ષ્મ જનોઈ કેટલાં કેટલાં મુશ્કેલ યજ્ઞ પડ્યાં છે. કંઈ જૂની જવાબ ? તો લોહા નિંદા કરે મ્હારે ઘેર કોઈ બેઈ છે નહિ” કે આ બધું યાદ રાખે. માટે—આપ વિચાર કરી સર્વે પધારો તો સાઈ.” પણ પતિના, આગ્રહથી મધુમત્તના પિતાએ નાજ કહી અને “જૂઝ કરે છો આમાંની પરિણામ વિપરીત આવશે.” વિગેરે ધમકીના શબ્દો કહ્યા. સન્મુખરાય કાંઈ હોય તેવા નહોતા, એટલે મધુમત્ત વગર ન્યાત જમી વિદાય થઈ અને તે સાથે લક્ષ્મના પ્રસંગનો પણ અંત આવ્યો.

૨.

“ત્હમે તો બહુ મસ્તીખોર છો હો. આમ પત્નિ છો તેથી મ્હારી સાડી ચૂથાઈ જશે અને ચાંદ્રો જુસાઈ જશે. જરા ખસો હું બદલીને આવું છું.”

મધુમત્તના ખડમાં, ‘અટક્યાણું’ કરતા પતિને જૂઝા કોયે જ્યોતીરેખા ડપકા ફેલી હતી. મધુમત્ત તેમ તેમ પધારે બહાર રેડતો હતો. જ્યોતીરેખાને અડાં આવ્યે લક્ષ્મો દિવસ હતો. સગામાં જનોઈ હતું ત્યાંથી લક્ષ્મ્યાંજ મધુમત્ત પાસે એ ઉપર ગઈ હતી. કપડાં બદલવાની તૈયારી કરતી હતી એટલામાં “જ્યોતીરેખા ! પાછાં એટલામાં ઉપર શું દોડ્યાં. અહીં દાળ બળી જશે એવું કંઈ છે. જરા પરવારીને ચડમાં હોય તો કંઈ હેત ઉછાં ન ચાત. આવો હેડાં.” દાળ નહોતી ચોરી છતાં પત્નિના આતર મધુની મ્હોડી બ્હેન તડૂકી.

એકદમ ઢીલા પડી ગયેલા મધુમત્તના હાથમાંથી છૂટી થઈ હતરી ગયેલા મુખ ત્રાપે નીચે હતરી. સાડી બદલી ચોરડીમાં નહાવા ગઈ. એટલામાં કિતોરીગોરી—જ્યોતીરેખાનાં સાસુ—આબ્યાં. રસોડા તરફ નજર નાખી લાકડાં સગમતાં અને આઘણુ ઉઠગતું હતું. ઘેર રહેલી છતાં કમળાએ દાળ ચોરી નહોતી. “ઘણુંએ આવશે સારે ચોરશે” એમ કરી બધું તેમતું તેમ રહેવા લીધેલું હતું.

“કેમ કંઈ હજી ડેકાણું નથી ?” કિતોરીગોરીએ સાસુની રીતે—ગંભીરતાથી—મ્હોટ પજુથી કીમે સાદે પૂછ્યું. ગયાંતાં ઘણીને મગવા. ક્યારની કહું છું કે બ્હેન વક્ષો તોએ ગણમારે છે કોણ ? પેશોએ રોયો—આપશે યજ્ઞ ગયો છે. બજુતું નહિ ગણતું નહિ ને આ બાપડીની જેડે વાતો કરવા બેડા.” કમળા પાછી ધૂંરકી.

નાહી જ્યોતીરેખા બહાર આવી. રસોડામાં સંધવા પેડી. કમળા આપ લ્યે કરવા હબી રહી, બે કે કશું પણ જોઈતું હોય તો ખમતી નહિ.

કમળા આશરે સતાવીશ વર્ષની હતી. એનો વર એક સાધારણ કસ્ટુનની મોકરી

કરતો હતો એટલે પોણકાં સાડીના લાકડાં તો એ ક્યાંથી લાકડાવે. જ્યોતી પૈનાદાની છાત્રી-સારાં સારાં બરેણાં પહેરે-જેથી જીવી સાડીએ પહેરે તે કાંઈ નહુંદથી ખમાય ! લાગ્યાં બાવે ત્યારે બન્ને મા દીકરી જ્યોતીરેખાને મબજાવાને ચૂકતાં નહિં.

“જ્યોતીરેખા ! આ વીંટી કેટલાની છે ?” આંગળીપરની નાગની હીરે જડેલી વીંટી જોઈ કંમળા બોલી.

“પીસતાળીસ કે પચાસની છે. મહેને જરાબર ખબર નથી.” જ્યોતીરેખાએ જવાબ આપ્યો.

“તે આપને જેવાણના રૂપિયા આપતાં તો મળતા નથી તે વીંટીએ પટકાવીને શું બેઠીને ફરો છો ?”

જ્યોતી કાંઈ બોલી નહિ માત્ર મનમાં જરા લાગ્યું હોય તેમ એના મ્હોંપરથી બહારું. જ્યારથી જ્યોતીરેખા મધુમતને ત્યાં આવી હતી ત્યારથી પોતાને પીયર જવાને સામ સમયનો કુકમ નહોતો, કારણકે જુનું વેર સેવાનો આ શિવાય બીજો એકે માર્ગ નહોતો-આજો અને મ્હેણા દીધાં શિવાય જો કદાચ કલા વગર જાય તો પાછી પેમવા ફેવામાં નહિં બાવે એમ ખામ જહીક થ લી હતી. યરઆતમા છોકરીઓને સામું કેદખાનું હોય છે. પતિ પાસે તો રાત શિવાય બેમાય નહિં; એટલે સ્વપારે પાણી ઉત્કું ચુક્યાથી તે રાતે “હોકાદુબો” ક્યાં સુતી સામું અને નજહોનાજ જાગ્યામાં રહેવાનું. કંમળા સાંજે સાસરે જઈ સ્વપારે નાથી આવતી કારણકે પોતાને એક વિધવા નખુંદ હતી તેનેજ શંકવાનું અને બીજાનું ધરતું કામગાજ મેળી દીધેલું. સામું સપરા હતા નહિં એટલે ત્યાં નચુંદ ઉપર જોતે સારી રીતે રોષ ચલાવતી. એની નજહોનો પતિ નિર્ધન હતો એટલે પાછળ કરું જણું મુકેનું નહિં. આથી મરોન ગિયારી બેઠેને આ બાઈ અને બાણી શિવાય કોઈપણ વિશ્રામરયાન ન હતું.

૩

જુલો જ્યોતી ! આમ રડતું હરો કે ? આમ જુઓ—નહિં માને કે મ્હાં કહ્યું ! એક દિવસે રાતના બોળામાં માયુ મુકીને રડતી જ્યોતીરેખાને સાન્વન આપતો હતો.

આંસુ છુછી, મ્હારા બાપે રીત ન કરી તેમાં મ્હારો શો વાંક ?”

“લોયે એ કહે તે સાંભળતું મ્હોટા છે. કહે, મહેને કાંઈ બોલું કહે છે ! એમન પોતાના ધરતો છું તોપણ-હજી તો મહિનોએ પૂરો નથી થયો. આમ રોશો તો પાર નહિં બાવે.”

“રોડું તે ન બાવે !” કહી રડી ગઈ અને રડતાં રડતાં “મ્હારા નાનાબાઈને તાવ આવે છે અને બળીયા નીકળ્યા છે પણ ઘેર જવાનું નહિ, કાણુ એની સંભાળ ત્યાં લઈ શકે. મ્હોટામાં મ્હોટી હું.” કહી મધુના બોળામા જાન જૂની જઈ ધુધોકા મુક્યો.

“શો બેઠાં થઈ જાઓ હું પાણી લઈ આવું. મ્હોં ધોઈ જરા પાણી પી શો. પછી બધી વાત કહો. મ્હારા ગયા પછી શું થયું હતું ?” બોળામાથી જ્યોતીનું માયું કચું કરી પગ બેચી લીધો અને પાણી લેવા ઔરડા બહાર નીકળ્યો ત્યાં તો કિશોરીગારી બા-રણા આગળથી ધીમે ધીમે દાદરા તરફ જતાં જોયાં.

“હા. બા. પપાળ તું તહારે. પાણી લેવા આવ્યો છે રોયો જાયલો. જરા યરમ આવે

છે ! રોષ એમાં શું થઈ ગયું. કંઈ કુલ તો નથી ગરી જતાં ને ! ” છાનીમાની આરણ્ય પાસે ઉભી રહી મધુમતની માતા, મધુ અને જ્યોતી વચ્ચે શું ચાલે છે તે સાંભળતી હતી. આ કેવું કહેવાય તે તો વાંચક સહમજે છે.

બીજે દિવસે સ્થવારમાં ના કહેલી છતાં પણ બાપ ઉપરના હેતુથી જ્યોતીરેખાથી ન રહેવાયું. “ બહેન ! મહારો ભાઈ બહુ મરિ છે અને મહારી બહેનો બિચારી નાની છે તે કાણુ એને પાણી પામ એવુંજ છે. ત્હમે કહો તો હું જાઉં. ” દીન સ્વરે જ્યોતીએ પૂછ્યું.

“ જાઓ જવું હોય તો ” જવાબ મળ્યો.

કપડાં બદલી જ્યોતી નીકળવા જાય છે તેટલામાં “ છે મુઠિને લાજ. જા કશું એટલે આ લીડયન. શા હેતે બાપને ઘેર જવાયું મન થાય છે ? છોડી ઉપર ઝાઝા ઉમરાજ જાય છે તે મધુને કાંઈ દડાડો જમવાનુંજે કહેવાયું સાંભરતું નથી. લાજ વગરનીજ છે. સસરાનું લાંછન ત્હને ન આવડે. નાત તો ચૂંરીને બાપ જાય છે. એક નથી જવું. ” બિચારી ઉત્સાહ ભરી તૈયાર થઈ હતી ત્યાં આસુએ પાછું મ્હેલું દઈ રાખી.

એવું તો શુંજ ચાલે ? ક્યો ઉપાય ત્હના અપવા મધુના હાથમાં હતો કે જેની કિશોરીને સ્વભાવ શરે. મધુ કાંઈ આમન્યા મુઠી કહેતા જાય તો ત્હના ઉપર પસ્તાળ પડતી. મધુના પિતાનું તો આવેજ શું ? “ જૈરાંની વાતમાં ત્હમારે ન પાણું. જાઓ સીધા સીધા ક્યેરીમાં નહિં તો ત્હેવા જતી થશે. ” આ શબ્દો સાંભળી “ ભોગ ત્હમારા કડકો ” કહી, કંઠાસતું મોં કાણુ કરી બિચારા રસ્તો પસંદતા.

મધુમત દર અભ્યાસમાં હતો. સ્વતંત્ર આવક હોય નહિ એટલે યી રીતે છૂટા પડીને પણ ધર નમાવે. અભ્યાસ પૂરો થયા આવેલો છોડી પણ યી રીતે ચકામ. વગી કુટુંબની જુદા રહેલું કેટલું અપટિત છે. માઆપે પાળ્યાં પેર્યાં, શિક્ષણ આપ્યું અને તેનો આપણે આનો બદલો આપવો ? આટલી ન્હાની વયમાં ધર જુદાં સેતાં ભોગો શું કહે ! બહેનાઓ સ્વતંત્ર મિનનજના હોય છે, ઉમેણ કેળવણીની હાથ Individualistic (સ્વાર્થસાધક) હોય છે એ આરોપ ત્હેનાપર પણ ન આવે ? ગમે તેમ કરીને પણ આ સહન કરવું એજ એનો નિશ્ચય હતો. બાર મુકતાં કુલ કેંઈ તો નથી હેતું પણ ઉપાડવા જતાં છૂલછૂલ તો જરૂર જાય છે.

એ વર્ષ પછી જ્યોતીરેખાને સીમંત આવ્યું. કદાચ આ વખત સારી રીત કરી સન્મુખરાય બહેવાહને સતોષ દેશે એમ ભોખને આશા હતી, પણ એક દિવાજ બડયો અને તે કરતાં આટલું સહન કર્યું તો વગી જીજને પાઝો રસ્તો આપી જૂમી નાંખવો એ કીક નહિ એમ એમણે વિચાર નહીં કરી રાખ્યો હતો. સીમંતના સંસ્કાર થઈ ગયા. થોડાક પ્રખતમાં મધુના કુટુંબમાં એક બાગકની વૃદ્ધિ થઈ. જ્યોતીરેખાને ઉત્સાહ કે હર્ષ તો ચાનોજ હોય ! સારવાર તો સસરે સાસુ અને નવુંદ કરે એટલે આ અવસ્થામાં જરૂરનાં પોષકત્વો મળ્યાં નહિં. જેમ તેમ કરીને બિચારીએ દિવસ કઢાડ્યા. સરીર તદન હર્ષણ થઈ ગયું હતું. બાગક પણ માતા પાસેથી કાંઈ મળે તો ખુશ થાય ને, મહિના પછી ત્હેની સ્થિતિ બમડી ગઈ. વાત કરનાર બહેનપણી ન મળે. મધુમતથી તો અચાનક થાનું ! હાથરોગ લાગુ પડ્યો. અસાધ્ય સ્થિતિ થઈ ત્યારે સન્મુખરાયને ત્યાં મોકલવામાં આવી. મહિના પછી એ દેવશોક પામી અને પડરાણે જળવાયેલું બાગક પણ ત્રણ દિવસ રહી મુજરી મયું.

મધુમત અને સન્મુખરાયના કુટુંબે કદર્પાત કર્યું.

આનન્દાશ્રમ.

શેરને માથે સ્વાશેર.

લેખક:—રા. રા. જયપ્રસાદ મ. ભાની—કલોલ.

“ બારણું કોણ ખખડાવે છે ? ”

“ એ તો હું છું: બારણું ઉઘાડો. ”

“ હું ! હું તે કોણ ? ”

“ વાહ ! આ શું ! ધોડો પણ પારખી ચકતા નથી ? ”

“ ધોડો તો મ્હારી પતિને મળતો છે પણ આટલી મોડી રાત્રે તે કદાપિ બહાર રહેતો નથી. જે હોય તે સવારે આવજો. ”

“ વાહ ! એમ કં કરો ! જલદી બારણું ઉઘાડોને ? મ્હારાથી તો ટકમાં કરી જવાય છે. ”

“ એક વખત કશું કે હું બારણું ઉઘાડવાનો નથી. ”

“ નહિજ ઉઘાડો ! ”

“ હા, નહિજ ઉઘાડું. ”

“ ત્યારે શું આટલી સખ્ત ઈડીમાં બહાર ઉઘાડો મ્હારે મરજી ! ”

“ ભેગી છુટ્યા. ”

“ મને ત્યારે ! ઈડીમાં મરવા કરતાં તો પાસેના કુવામાં પડી આત્મઘાત કરવો હજાર દરજ્જે બેડેતર છે. ”

આ વાક્ય બાગ્યેજ પુરું થયું હતો તેવામાં કુવામાં કંઈક પડવાનો અવાજ થવાથી નવનીતલાલ બારણું ઉઘાડી ઉઘાડોને ઉઘાડોને જલ્દી આગે. પોતાની પતિને કુવામાં પડી જઈ આત્મઘાત કર્યો હતો એમ ધારી કુવા પાસે જઈ ને બારીક તપાસ કરવા લાગ્યો. સઘળું ચાલ જણાવાથી તે આટલામાં સંતાપ રહી હતો. એમ ધારી તે ઘર તરફ ગયો તો બારણું બંધ ! આથી ચીકાટ જઈ તેણે બૂમ પાડી.

“ બારણું કોણ બંધ કર્યું ? ”

“ કોણ ! આટલી મોડી રાત્રે બારણું કોણ રોકે છે ? ”

“ કોણ તે હું ત્યારે પતિ. મરજી મને પણ બોળખી ચકતી નથી. ”

“ સ્વર તો પરિચિત સાથે છે, પણ આટલી મોડી રાત્રે બહાર જવાની તેમને ટેવ નથી. કદાચ તેમના જેવા સ્વરવાળું બીજું કોઈ કેમ ન હોઈ શકે ? બારણું તો હું અત્યારે ઉઘાડી શકીશ નહિ. જે હોય તે સવારે આવજો. ”

“ અરે ! ઉઘાડોને ટકાવી મ્હારાં તો રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. ”

“ રોમચ ખડાં થાય કે ન થાય ! હું એમ સહેજમાં પ્રસાદ જઈ તેની નથી સમજવાને ? ”

“વધારે ડહાપણ જવા દઇ જશ્વદી બારણું ઉઘાડ નહિ તો સવારે આવું ફળ મોઝવણું પડશે.”

“સવારની વાત સવારે ! પણ આવી અધારી ઘેર રાત્રિએ મરાબર ઓળખાણ પડ્યા સિવાય બારણું તો નહિજ ઉઘાડું.”

બારણું ઉઘાડવામાં થતા આ વિઘ્નથી નવનીતશાસ્ત્રનો તે જીવ જતો હતો. ઠંડીથી તેનું આપું સરીર ધ્રુજતું હતું. મ્મ કસવાથી કંઈ વળવાતું નથી એમ ધારી આખરે તેણે ઘોન સ્વરે કહ્યું.—“ત્હારા સોગવ ખાધ કહું છું કે ત્હારા પતિજ છું. હવે તો મિરજની હદ આવી ગઇ. કૃપા કરી કમાડ ઉઘાડ.”

“આટલી બધી વીનવણી કરવા કરતાં મહેને બહાર રાખી મૂકી નહોત તો આવો પ્રસંગ બનતજ નહિ; પણ એટલું તો ખરું કે આવો પ્રસંગ બન્યા સિવાય ઠંડીમાં બહાર મહેને કેટલું કષ્ટ પડ્યું હશે તેનો ખ્યાલ તમને બાએજ આવત ! બારણું તો ઉઘાડું છું પણ આપે પડાવેલા આ વિગોદરથી પદાર્થપાઠ બજવતા માટે સમા ચાલું છું.”

આ વિનોદનું પરિણામ એ થયું કે રિનોદમાં પણ કોઇની લાગણી દુખાય એવું કોઇ ખજુ ફૂલ કરવાનું આ દંપતિએ સદંતર બંધ કર્યું.

પ્રેમનો પ્રભાવ:—

વિપતિનાં વાહનો તૂટી પડતાં છતાં, તન, ધન, બોધન, લૂગતાં છતાં સત્ત પ્રેમીશો તેની ચિઠીસાની પરવા પણ કરતો નથી. પ્રેમથી કુંજની ઉડતી ધારાઓમાં તેનું હૃદય સત્ત રીતેજ સ્નાન કર્યા કરે છે, સત્ત પ્રેમના વાસથી સિદ્ધ થઇ શકે છે કે, કોષ, ધર્મ, ને વૈરના ઉભરા પણ તેના પ્રભાવથી નાચ પામે છે, પણ અરસોસ તેના પ્રેમનું રૂપ કરનાર આ ત્રિષપર આધુનિક મનુષ્યમાં યોદ્ધાજ હોય છે; પણ તેથી વિરુદ્ધ પ્રેમથી સમ્બંધ વર્તન કરનાર સખ્યાબંધ સ્ત્રીપુરુષો દૃષ્ટિએ પડે છે. બ્યભિચારથી પ્રેમનું પાન કરનાર હજારો મનુષ્યોથી આ આર્યભૂમિ નિર્ધન બની ગઇ છે, હાથ ! રંડાઇ ગઇ છે, અરસોસ ! અરસોસ ! તેમ છતાં પણ બ્યભિચારથી પ્રેમના આવેશમાં સ્ત્રીપુરુષોને અંપધાતાં બેઠેજે છીએ, આખી માનવ જીવગીને પાપમાલ કરનાર તેજ પ્રેમચાન છે. દરિયા કંઠે આવેલું નાવ અદ્રણાતાં તૂટી ગયા સિવાય રહેતુંજ નથી, તેમજ બ્યભિચારી પ્રેમથી જીવગી પાપમાલ થઇ મનુષ્યનું નામ નિશાન પણ રહેવા પામતું નથી.

પાત ઉપરના સ્નેહ અને પ્રીતિને લીધે દુષ્ટમાં દુષ્ટ કાર્ય કરવાને કળી પાઠી, પાળી ન કરે એવી સતી સ્ત્રીઓના ચરિત્રો [હિન્દુસ્તાનના રજપુતોના ઇતિહાસોમાંની ધણી મળી આવે છે. એવો પ્રતિષ્ઠિત ધર્મજન સમાજમાં પ્રચાર પામે, તો સંસારી મુગ્ધો એક બીજી પ્રત્યેની પોતાની રજા સમજતાં થીએ તે નિર્સંસ છે. પોતાના પતિની દુર દશા દૂર કરવાને સતી સ્ત્રીઓએ જે મહેનત કરી છે અને પોતાના પ્રાણનો ભોગ આપવાને પણ દરકાર કરી નથી તે વૃતાંતો મનન કરવાથી સુશીલ સ્ત્રીઓને અને એક પતિવ્રત પુરુષોને જે ઉત્તમોત્તમ ગુણો પ્રાપ્ત થાય તે અવર્ણનિય છે.

—રા. ચ. હસપતરામ જો. નવલખા.

વિવિધવિચાર.

એક અદ્ભુત અપવાદનો વિચિત્ર વહેમ.

લેખક:—શ. રા. મોતીલાલ મુળજીભાઈ મોઝી—મુંબઈ.

હું મુન્દરાતી શાળામાં બહુતો હતો ત્યારે એક દિવસે મારા મામાને ત્યાં જન્મજયંતિ હોવાથી મારાં મોઝાં બા અને શાળામાં તેણા માટે આવ્યાં, અને માસ્તર સાહેબની રજા લઈ અમે ઘેર ચાલ્યાં. અમારા રસ્તામાં એક કુબારનું ઘર આવ્યું. કુબારના વાડામાં પલા-ડેલી માટીનો એક ઢગલો પડ્યો હતો અને તેમાં એકો અને એકી પહેરેલાં કપડાંનો કચ્છ વાળો ફેલાઈ ફરી રહ્યો હતો. તે જોઈ મેં મારાં બાને પૂછ્યું, કે “આ બાદમાં મોઝાં માણસ વધને નાનાં છોકરાંની પેઠે શું કામ કાદવમાં ફેલાઈ ફરે ?”

મારાં બાએ જવાબ આપ્યો, કે “બાઈ એ રમતાં નથી પણ પોતાનો ધધો કરે છે. માટીનાં વાસણ બનાવનાં એ તેમનો ધધો છે. તથાત્રની બાગુબેધો માટી તે બોલો લાખ્યાં છે અને તેને પથાળી આમ પમરડે ખુદીને ફગાવે છે. આમ ખુદીને ફગવવાથી જ માટી વેળુ કે પળ જેવી હતી તેમાં ચીકણ આવે છે અને તેનાં સુંદર ઘાટીલાં ટકાઉ વાસણો બને છે.” ત્યારથી મેં ‘નવધુ’ કે માટીને પણ ફગવવાથી તેમાં સુધારો થાય છે.

ધણાં ધરની બાગુબાગુએ કંઠરા દહાડેલા હોય છે. તેમાંના કંટલાક બીડ નામના હોખડના બનેલા હોય છે. અને દાકતરો દર્દીને યંત્રેથી ગાંઠ કે ગૂમડું કાપવા નસ્તર વાપરે છે તે ગળ્લેલ નામના હોખડનું હોય છે. કંઠરાની કાંમત સાથે દાકતર સાહેબના નસ્તરની કાંમત બેકના વજનનું પ્રમાણુ લખને સરખાવીએ તો નસ્તરની કાંમત સેકડો ગણી વધી જાય છે, એવું કારણ એજ છે કે નસ્તરની ધાતુને કારીગરેએ ફગવીને સુધારી હોય છે.

પાણીના એક ટીપામાં સેંકડો જલુઓ હોય છે. તે કાંઈ ખુશ્કી આંખે દેખતું નથી. પણ ‘સુક્ષ્મદર્શક’ નામના ચંચળી સર્વ કાંઈ જોઈ શકે છે. ખગોળવેતાઓ કહે છે કે જુહસ્પતીના આસપાસ ફરતા પય ચંદ્ર છે. આપણે તે એકી આંખે દેખતા નથી. પણ તેઓ ‘હરમીન’ ગણે છે અને તે વડે આ જુહસ્પતીના પાંચ ચંદ્ર દેખાડે છે. આ ‘સુક્ષ્મ-દર્શક’ ચંચળાં અને ‘હરમીન’માં બાનાતું મોડું દેખાડનાર તથા દરતું પાસે દેખાડનારા કાચજ હોય છે. અને આપણા ધરની બારીઓમાં જડેલા તે પણ કાચજ હોય છે. પરંતુ એક માત્ર એટલોજ છે કે ‘સુક્ષ્મદર્શક’ અને ‘હરમીન’ના કાચને બારે ફગવ્યોથી સુધારા હોય છે.

ધણી બોરડીઓને સોપારી જેવડાં નાનાં બોર થાય છે. હુલિયાર માળી કલમ કરીને તેને સુધારે છે તો તેજ બોરડી ઉપર ખારેકો બોર થાય છે.

અમેરીકા બંડમાં હયુધર હુલ્લે-ક નામનો માહેમ છે તેણે અમેરીકન ચોરીમાં ઠારાને ખાવાનો જીતમ પૈશ્વિક બોચક જોયો. પરંતુ તેની ઉપર મગા સવા આંગળા લીકણ કાંટા હતા. આ ચોરી ઉપર તેણે તન મનથી ખરી મહેનત લીધી અને પરિશુભે એ છોડને એવા ફગવીને સુધારી ટીપા કે પોતાનો કાંટા ઉત્તમ કરવાનો દુસ્તમાવ તે છોડ બૂધી ગયા છે. વનસ્પતિને ફગવવાની કળ તે સાહેબને હાથે સારી બેસી ગઈ છે. તેથી તેમણે એક આંડને

એવું કેળવીને બનાવ્યું કે તેની ઉપર ચોરીસ જુદી જુદી જાતનાં ફળ પાકવા લાગ્યાં.

સીપાઇ તરફ એક ઇન્જનેરને પાણીનાં બારે ભૂંગળાં ગોઠવવાનું કામ કરવાનું હતું. ત્યાં તેને હાથી મળ્યાં. આ હાથીને તેણે એવી રીતના બહુાની દીધા કે તેઓ લોખંડનાં બારે ભૂંગળાંને સંકેતે હિચકી લાવવા લાગ્યા અને એ ભૂંગળાંનાં મોઢાં બરાબર મળે તેવી રીતે ગોઠવી પછી ચાર કદમ પાછા હટી કામ કેવું થયું છે તે ઇન્જનેરની મારફત પાસેના લાગ્યા.

મદારીઓનાં વાંદરાં અને માંકડાં તથા સરકસના વાચ સિંહ છત્તાદિ હાસ્યક પશુઓ કેળવ્યાથી કેવું ઉત્તમ કામ બળવે છે તે પશુજીવન ઉપર કેળવણીના પ્રતાપ બતાવી આપે છે.

આજે સુરોપમાં મુદ્દ ચાલે છે તેમાં કેળવાયેલાં કૂનરાઓ અને કચ્છતરાં તોફારી કરે છે. ફતરાં દૂર મુઠાંના ઢંમલામાંથી અધમૂચા ધનાયલા સીપાઇઓને શોધી કાઢે છે. અને તેની બજાર દાકતરાંને આપે છે. કચ્છતરાંને સરહદે ઉપર જાતબીદાર જેવાં મુક્યાં હોય છે. અને તેઓ દુરથી વિમાન આવતું દેખતાંજ પોતાના અમલદારને બજાર આપી ચેતાવી દે છે. કોઇ કોઇ કચ્છતરાં નાનાં કેમરાં પણ વચ્ચે પકડીને હોય છે. અને સીપાઇઓથી ન જોવાય અને ન જવાય એવી જગ્યાઓના ફોટોગ્રાફ લાવી દે છે.

રજીસ્ટ્રારમાં સર જોન ફ્રેન્ચ, જનરલ બ્લેકે, વોન કલક, કોર્ડન પ્રીન્સ, ગ્રેન્ડ ડ્યુક જોહ જાકોબસ વગેરે પેઢાઓ લાખો માણુમના સૈન્યને આમથી તેમ દોરવે છે. આ સૌ તેમના મગજની બારે કેળવણીના પ્રતાપ સૂચવે છે.

આમ ખરીબ જીવનમાં, વનસ્પતિ જીવનમાં, પશુ અને પક્ષી જીવનમાં અને મનુષ્ય જીવનમાં કેળવણીથી આમ અદ્ભૂત પ્રકારના ઉત્તમ ફેરફારો થાય છે. ત્યારે આ દુનિયામાં ઓછાજ એક અદ્ભૂત અપવાદ રૂપ રહી ગયું છે કે જેમને કેળવણી આપવાથી સુધરવાને બદલે ખગડી બન્યા છે એવો વિચિત્ર વૃદ્ધિમ કંટલાક બહુજા વિદ્વાનોના મનમાં પશુ ; એસી ગયો છે.

સંસારમાં 'ઓનું' સ્થાન:—

સી એ ધરતું કામ કરનારી દાસી અથવા ગુલામડી નથી પણ પુરુષની અર્ધાંગના છે, પુરુષની શબ્દેત્રી છે, પુરુષની શબ્દલક્ષી છે, સંસારરૂપી પ્રવાસમાં નમ્ર અને શુદ્ધ વચનોથી પુરુષને આનંદ આપનાર છે. કોઇથી બરપુર પતિને સાંત કરનાર પશુ એક વનિતાજ છે. તે એક સુધાલતા અથવા અમૃતવદ્ધા છે. પોતાના કામથી કંટાળી ગયેલા પુરુષને પણ આનંદ આપનાર એક તેની ઓન છે. નારી શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરતાં પંજુ સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્ત્રી શબ્દ ગર્ભનું સ્થાન એટલે વૃદ્ધિનો અર્થ સૂચવે છે. જાયા શબ્દ પતિનું પતિનદારા પુત્ર રૂપે અવતરણ સૂચવી માનવને સ્થાન આપે છે. વનિતા એટલે જેની પુરુષો પ્રાર્થના કરે છે એવી તહિયા એટલે ઉત્સવની શ્રી અર્ધાંગના એટલે પુરુષના અર્ધા અંગની માલિક. આ પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે ઓના સંબંધમાં અર્થ નીકળી ચકે તેમ છે અને તેથી આપણે અન્ય એકજ સિદ્ધાંતનું પરિસ્ફોટન કરીએ છીએ કે સ્ત્રી તરફ તદન હલકી દ્રષ્ટિથી તેને ગુલામડી અથવા દાસી વર્તન જોતાં તેના પ્રતિસંપૂર્ણ માનની લામણીથી જોવું અને નિશ્ચય કરી માનવું કે સ્ત્રી સક્રિય એક દેવીજ છે.

—રા. રા. પ્રભુશંકર નરસેરામ કૃત 'શુદ્ધસ્થાવ્રમ.'

કન્યાઓનો સંવાદ.

(સંસ્થાન ધાંત્રમાના નામદાર રાજ સાહેબના મુબારક હસ્તથી જોદાવરીબાઈ બેકારબાઈ
કન્યાશાળા ખૂલ્લી મુઠવાની કિવાના મંત્રણ પ્રસંગે.)

લેખક:—શ્રીયુત “ કાન્ત ” (બી. એ.) બાવનગર.

૧ હી કન્યા:—બહેન, આજ આપણી કન્યાશાળાનાં ધન્ય ભાગ્ય, કે રાજસાહેબ આપણા માયાળુ મહારાજ સાહેબની આપણા પર કેટલી બધી કૃપા, કે નવું મહાન પદાર્થ ! ઉપાડવાની કિયા કરવા સાર પોતે રાજસાહેબને તેડતા આવ્યા !

૨ છ કન્યા:—બહેન, મહારાજ સાહેબનાં તો આપણે છોકરાં, એટલે આપણી ઉપર કૃપા હોયજ. પણ એક વાતની તજાજમા અને ગ્રીષ્મ લાગે છે. બાવનગરમાં તો નજ થવાથી લીલા લહેર થઈ રહી છે, અને જાવડીઓ આશીર્વાદ આપે છે. અહીં હજી આપણે બેડાં ઉપાડવાં પડે છે, અને ડુંગરાં ચડવો પડે છે.

૩ છ કન્યા:—એ તો, બહેન, બહુ સારું. કસરતથી તો ધણે ફાયદો થાય છે. જોને, આપણા ગામમાં મંદવાડ ઓઠો નથી આવતો ? ઠેક મુબદ્દી ખાલુસો હવાફેર માટે કુંડલે ને તળાજે નથી આવતાં ?

૪ થી કન્યા:—એ ખરું. પણ મારે તો રાતે અગિયાર બાર વાગ્યા સુધી વાંચવું પડે છે, એટલે સવારે જોડતાંજ આઠ નવ વાગી જાય છે. પાણી બરવાની કઠાકૂટ ન હોય, તો અબ્યાસ માટે વધારે વખત મળે.

૫ હી કન્યા:—તેમાં તારી બૂલ છે, બહેન. અગિયાર બાર વાગ્યે મુલુ, અને આઠ નવે હાલું, એ દળદીલું કમ છે. સાંજે વહેણાં હઠી સ્નાન કરીને ચોડીવાર ધરનું ભજન કરવું જોઈએ, અને રાતે સૂતી વખત દિવસમાં જે પાપ કર્યા હોય તે માટે આરી માગી શરી તે ન કરવાની કાળજી રાખવી જોઈએ.

૬ છ કન્યા:—પણ બહેન, ધરનના ભજનમાં કેટલે વખત આળવો ? અમારા એક ગુરૂ સાચી બાવા હતા, તેને તો પૂનમાં ત્રણ ચાર કલાક થતા !

૭ છ કન્યા:—ચર ! ત્રણ ચાર કલાક ? એવી તે કેરી પૂન ? વિચાર કરને બહેન, ત્રણ ચાર કલાક સુધી તે ધ્યાન બરાબર રહી શકે ? એથી તો કંટાળા આવે, અને છેવટે દુટ વિચારો પણ આવવા માડે. એવી લાંબી પૂનએત્રિ તો, બહેન, ટોંગ સમજવા પરમેશ્વર દયા પંદર મિનિટની પણ સાચી પ્રાર્થનાને કબજા કરે છે.

૮ થી કન્યા:—ખરું, બહેન. પણ દરેક કરવા હવેલીમાં જવાની કંઈ જરૂર છે ? શું પરમેશ્વર હવેલીમાં છે, અને ઘરમાં નથી ?

૯ હી કન્યા:—નારે ! પરમેશ્વર તો બધેય છે. નથી માત્ર સિંચાલયમાં, કે હવેલીમાં, કે અપાસરામાં કે મસીદામાં, કે અગિયારીમાં ! પરમેશ્વર તો બધેય છે; સર્વવ્યાપક છે.

૨ છ કન્યા:—ત્યારે શું હવેલીમાં કે શિવલિપમાં જવાની જરૂર નહીં ?

૩ છ કન્યા:—જરૂર તો બહેન ખરીબ. આપણાં માતાપ અને સગાં વહાલાં જો હવેલીમાં જનારાં હોય, તો આપણે પણ હવેલીમાં જવું જોઈએ. પણ એમ સમજવું ન જોઈએ, કે પરમેશ્વર હવેલીમાં જ છે. પરમેશ્વર તો બધાં મંદિરામાં છે, તેમજ બધાં ઘરોમાં અને માણસોમાં પણ છે.

૪ થી કન્યા:—સાચું. અને હા, અને માદ આપ્યું ! અરે તારા, ગીતાજીમાં પેલું શું કહ્યું છે, તે જરા સંભળાવ તો, બહેન !

તારા:—સાંભળો ત્યારે, બહેનો ! ગીતાજીના અક્ષરમાં અધ્યાયના ૧૧ માં શ્લોકમાં આમ કહ્યું છે:—

“ સર્વ ભૂત તત્ત્વે દેવે પ્રય, પાર્થ, હિમો રહે :

સર્વ ભૂત ભગવાતો માયાથી યંત્રહતે ! ”

૧ હી કન્યા:—વાહ, તારા બહેન, બહુ સારું ગાયું !

૨ છ કન્યા:—પણ બહેન, સ્નાન કરીને ધધેરું બનન કરવાનું કારણ તો સ્વચ્છતાનું હશે કે ખીનું કંઈ ?

૩ છ કન્યા:—એટલે સ્વચ્છતાનું જ. પણ બહેન, સ્વચ્છતા એટલે શું તે ખબર છે ? માત્ર ચરિતને ધોવું એ સ્વચ્છતા નથી. હૃદયના મેલને એટલે પાપને ધોવાં એ સાચી સ્વચ્છતા છે. અંતરની સ્વચ્છતાથીજ પ્રભુ પાસે જવાય છે. બહારની સફાઈ તો નાદારી અને નીચ બાઈડીઓ પણ રાખી શકે છે. સાડીઓમાં પિત્તો બોસવી, અને મ્હોડે ભેટો ચોપડવો, અને બહુ સાધુ વાપરવો એ કંઈ ખરી સ્વચ્છતા નથી. અરે ગૈરી બહેન, સંભળાવ તો જેથી સાચી સ્વચ્છતાની સાધાર !

ગૈરી:—ખુદીથી, બહેનો, સાંભળો :—

સાચી તો તે સ્વચ્છતા દેવાની જે હોય :

સદગુણની વાડી વિશે મુલાખ જેવી સ્થોય !

૪ થી કન્યા:—અરે વાહરે, ગૈરી બહેન ! કેવી સરસ ગીતા આપ ! એ પણ, બહેન, બમવહીતા છે કે ?

૧ હી કન્યા:—બહેનો, બંધી મારી અને સાચી ગીતાને બમવહીતા સમજવી. બમવાન વખરે સારું અને સાચું ક્યાંથી આવે શકે ? અરે હૃદય, તું શું બિંબજીતી જેવી બેસી રહી છે ? સંભળાવને પેલો સાચાં અને સાચનો સોરડો !

હૃદય:—બહેનો, હું કંઈ બિંબજીતી નથી. એ તો હજૂરજીનો વધારે વખત લેવો રીક નહીં, એમ બહુને બેઠવતી નહોતી. વાર, સાંભળો :—

સાચાં સારાં સર્વ સર્વિતામાંથી જ્યવતરે :

વિપરીતો જે યાય, તેનું કારણ માનવી !

૨ છ કન્યા:—શાખાચ, હૃદય બહેન. બહુજ સરસ વાત કહી. સર્વિતા એટલે તો બહેન પેઢ કરનાર પરમેશ્વરનું કે ?

૩ છ કન્યા:—હા, બહેન. અને એ પેઢ કરનારની જેવી પણ હજી છે કે અધિક. રાજ રાતે તેની પાસે યજ્ઞ દોષની માફો માગવી. આપણે અંતઃકરણથી માફી માગીએ, અને ફરી એમાં પાપ ન કરીએ, તો રાજાઓની માફક પરમેશ્વર પણ માફી આપે છે.

૪ થી કન્યા:—હવે બહેનો, આપણે સૌ સાથે આપણી રાજની પ્રાર્થના ગાઈએ, તે પહેલાં આ મેનાં બહેનની આજની આસ પ્રાર્થના સંભળી લઈએ ? મેનાં બહેન બોલે, અને આપણે સૌ “તથાસ્તુ” કહીએ ! બોલ બે, મેનાં બહેન !

મેનાં:—બહેનો, મારી તો પ્રાર્થના છે અને સાથે આશીર્વાદ પણ છે. સંમતો—

રાજસાહેબને આપો પુત્રરત્ન મહા પ્રભુ :

દીધાવો કુળ ઔષાત્તુ રાજવંશી સદા સુખી !

જૂદી જૂદી કન્યાઓ:—તથાસ્તુ ! જય ! જય ! આમીન ! આમીન !

૧ ની કન્યા:—હવે ચાલો, બહેનો, આપણે આપણી રાજની પ્રાર્થના ગાઈએ !

બધી કન્યાઓ,

ચાલો, ચાલો, સાહેલિયો, નમીએ રે !

પ્રભુજીને, હૃદયસે પ્રભુજીને,

ચરણ કમલે દેખાં ધરી રમીએ રે !—ચાલો, ચાલો !

એક છરી સન્નેસ આ લોકનાં ચોકને વિધવાઢી !

ચાલો, ચાલો !

પરમ પુરુષ પ્રભુ અઠસ વિવિધ પદ

જન સરતા : કંઈ તરતા :

શુભ શુભ શુભ નહિ કિંમતનખર કહિ

ઝડત ચરતા : ઉર બરતા !

વિવાહ પરહરી વિવાહ પર સરી,

પ્રસાદ પર છરી નિગાહ દિલ દમીએ !

ચાલો, ચાલો, સાહેલિયો રમીએ રે !

પ્રભુજીને, હૃદયસે પ્રભુજીને,

ચરણ કમલે દેખાં ધરી નમીએ રે !

પવિત્ર તહેવારોમાં થતું પાપ.

લેખક—રા. રા. વૈદ અમૃતલાલ મુંદરજી પદિયાર.—મુબાઇ.

હરકુવર—કેમ મણી બહેન ! તૈયાર છે કે ? ચાલો હવે આપણે રમવા જઈએ.

મણી બહેન—નહિ બહેન. હું રમવા નહિ આવું. મે તો બુઝાર નહિ રમવાતું પાણી મૂક્યું છે.

હરકુવર—હવે એસ એસ મણી મુઝવાવાળી થઇ છે તે જોઈ. વરસો વરસ અમારી નાથે રમે છે તે જુવી ગમ્. આજે વળી આટલી બધી ઠાઠી દર્બાથી થઇ ગઇ, રમા અને હું તને છોડીએ તેમ નથી. જો રમા પણ આવી (સામેથી રમાલમાં પૈસા ખડખડાવતી હસતી હસતી રમા આવે છે ને કહે છે કે)

રમા—મણી બહેન તૈયાર છો કે ?

હરકંવર—રમા બહેન જુઓ તો ખસે મહીઆષ તો આજે કહાપણનો દમસો થઈ ગયાં છે. તે તો કહે છે કે હું જુગાર રમવા નહિ આવું.

રમા—(દસી પડીને બોલી) અરે એનો વગર છે કે ન આવે. આપણે પકડીને લઈ જશું. મહી જેની કુંચિયાર ખેંચાડી વિના રમવાની મળ કેમ પડે ? એમાં વળી જુગાર રોનો કહેવાય ! સપરમે દહાડે થોડો વખત રમીએ ને રૂપીઆ ને રૂપીઆ હારીએ કે જીતીએ એમાં મોટી વાત શું ? આપણે ક્યાં પેલી હીરાઆઈની રૂંડે ચો બસો રૂપીઆ હારવા છે કે જીતવા છે ? મેં તો ફક્ત આ ચાર રૂપીઆનો ખુડો લીધો છે. બે મહી આનંદ થાય એમાં ખોટું શું છે ? હો મહી વાર લગાડ માં તને અને છોડશું નહિ. તારે અમારી સાથે રમવા આવવું પડશે. તું નહિ રમે તો અમે પણ નહિ રમીએ.

મહી—રમા બહેન મારાથી તો હવે નહિજ આવાય. કારણ કે મેં તો પાણી ખૂંટ્યું છે. અને મને ખાતરી છે કે સવિતા પણ આ સાથે રમવા આવશે નહિ. (એટલામાં સવિતા આવે છે.)

હરકંવર—શું સવિતા પણ નહિ આવે ! તારે તો આપણી મંડળી સુગ્રાહ નય, સવિતા વિના ક્ય કોણ કરે ? અને તમારા વિના મેને હકાં બજાવી પોતાનું કામ કોણ શરી લેય ?

રમા—ખરેખરે એમજ છે હો ! સવિતા ક્ય કરે ત્યારે આપણને જોવાની મળ પડે છે. અને મહી તો એવી પક્ષી છે ને રમતમાં એની કમાઈ ચલાવે છે કે કોઈ દિવસ હારતી નથી. મને વરસે દસ રૂપીઆ જીતી હતી. અને એને આગરે વરસ સાત રૂપીઆ જીતી હતી. હું આજે પાંચ વરસ થયાં બેઠું છું કે મહી કોઈ દિવસ હારતી નથી. વરસો વરસ એા કરીને જીતી નય છે.

સવિતા—જોયાં રમતનાં આ પરિણામ ! રમતને લીધે આપણને કેવા ક્ષયકામ મળે છે તે જોયું ? હું ક્ય કઈ છું ને તું હોય કરે છે ! બે તો ખરી આ કાંઈ માઈની વાત તો સોમન ?

મહી—કોઈ પોતાના વાંક સામે જોય છે : તું જ્યારે જીતે છે ત્યારે અમારી કો પાસેયા પૈસા લઈ લેય છે. અને જ્યારે હારે છે ત્યારે કોઈને પૈસા આપતી નથી. એમ તું કે બીજી કોઈ ? તું તે શું મોડું લાઈને વાત કરે છે. ગઈ સાલના આસ ત્રણ રૂપીઆ તારી પાસે છે અને સવિતાનો મવા રૂપીઆ તારી પાસે લેજો છે એ આપ તો ખરી પછી બીજાઓની વાત કર. (રમાને કહ્યું.)

રમા—તને પણ ખૂબ પડી કે શું ? મોટા ચોરીઆની ફિક્કરી થઈને એવો દવકો જીવ શું રાખે છે ? ને વાતનો નિઝાલ થઈ ગયો છે. તેની ચાદી કેમ આવે છે ? શું તે ન્હોનું ક્યુ કે એ ત્રણ રૂપીઆ હવે કોઈ દિવસ નહિ મારું ? અને સવિતાએ પણ શું ન્હોનું ક્યુ કે એ સવા રૂપીઆ હું આઈ કઈ છું. બે ગારી વાત બોલી લેાય તો તું આ જોઈએ તારા દીકરાના સોગમ. નહિ તો હું મારા ધણીના સોગમ ખાઈ.

(આમ વાતો ચાલે છે તે સાંભળીને ઘરમાંથી મહીની મા ગદાર આવ્યાં.)

મહીની મા—હજી તો રમત મંડાણી નથી ને હજી તો કોઈ દાર્યુ નથી કે કોઈ જીત્યું નથી એટલી વારમાં તો કહ્યો થયો, ને એક બીજી સાઈ ખરી પડે તેની બેનપણી દીકરા

દોકરીના સોગંત દેવા મંડપા ને એકને દમાખોર ને બીજને કચખોર કહેવા મંડપા. એ તે કંઈ રીત છે. રમત મંડપા પહેલાં રમતની વાતમાંથીજ મંગળાચરણમાંજ ન્યારે આવો મોકાણ મંડપા છે ત્યારે રમત વખતે તો કોણ જાણે શું થતું હશે ? અને એનાં પરિણામ તો કોણ જાણે કેવાં થતાં હશે ? એવી રમત રમવા તે કોણ જાણે ? એ તો જેનો દિવસ ફર્યો હોય તે જુગાર રમવા જાય. આવો તો ઘરમાં આવો ને રળિયાત વહુએ ખમણ પડવા બનાવ્યા છે તે આવો, ને પછી તેણું પુસ્તક આવ્યું છે તે વાંચો અમર કીડોગામાં ફસની જાળી બરવા લાગો ! સારા ઘરની દોકરીઓ કંઈ એવી રમત રમે ? એ તો કોણી વામ-રીની દોકરીઓ જુગાર રમે ?

હંરુવર—(રમતને) બહેન આપણે રમતનો આનંદ ભોગવવા માટે આવેલાં હતાં; કંઈ કંઈઓ કરવા માટે આવ્યાં નહોતાં. આ તમે શું કર્યું ? આપણી બહેનપણીઓમાં આવી ખોલાવ્યાથી થાય તે કંઈ શોભે નહિ. તમારે જરા તમારી છબને જાળવવી જોઈએ.

રમા—હું તો માત્ર દસતી હતી ને રમુજ કરતી હતી મારે કંઈ કંઈઓ કરવાનો હેતુ નહોતો, પણ બાની વાત ખરી છે કે જુગારમાં કંઈઓ થવા વિના રહેતોજ નથી. જુઓને મધ સાલ મારી બાબી પોતાની સગી મારીની સાથે રમતમાં એવાં લડવાં કે ન બોલવાનું બોલ્યા ને એક બીજના ધરનું પાણી હરામ કરી બેઠાં છે. વાતમાં કંઈ માથ નહોતો. શકત ત્રણ દોઢીઆની વાત હતી. તેમાંથી માથી બાણેજને જાન સુખીનાં વેર થયાં.

સાવિત્રી—મારી પાંડોદણ ગંગાજીએ તેની બાબી સાથે જુગારની રમતમાંથી એવો કંઈઓ થઈ પડ્યો કે તેને અતે પોતાના બાધનું ઘર છોડીને જતું પડ્યું. ને બેર બેર આંસુએ રોઈ. બાધને ત્યાં બપોટો બપોટો વાનાં થતાં, ને તેની હોંશબોળી પણ બહુ માન મખતી પણ પાસા નાંખવામાં ગંગાજી કહે કે તરીઓ હતો ને હોંશબોળી કહે કે એકો હતો. એ લડાઈ શરૂ કરીને મારી તારી ઉપર આવી મયાં પછી ગાળાગાળી પછી આંસુની નદીઓ ને હેન્ટ ઘર તજતું પડ્યું. એવી એ ખરાબ રમત છે. ગંગાજી માટે એના બાધને બહુ માન હતું પણ રમતના કંઈઓમાં ગંગાજીના મહેરામાંથી કંઈ એવાં આકરાં વચતો નીકળી ગયાં કે તેના બાધને પણ બહુ માનું લાગ્યું. ને બહેન માટે હલકો મત થયો, તેથી બાધના ઘરની સાહેબી છોડીને કંઈપણોર દીપરને ઘેર જતું પડ્યું. હવે ત્યાં આંસુ પાડતે પાડતે દિવસો ગુજરે છે. અને એ બધું માન તીરીઆ ચોક્કની કચ સાઈન. એ સિવાય બીજું કંઈ કારણ નહિ. બહેન જુગારની રમતનાં પારણાં આવ્યાં છે.

મણી—મારા મામાની દોકરી મણાલબહેનને અને તેની બહેનપણી લક્ષ્મીજીએ એટલું બધું હેત હનું કે જાણે બંનેના ખોળીઆ જુદાં હોય પણ જીવ એકજ હોવાની એવો એનો સ્નેહ હતો. અને તે ઘણા વરસો સ્નેહ હતો. કન્યાસાળામાં સાથે બંધનાં ત્યારનો સ્નેહ પણ હમણા પંદર દિવસ ઉપર જુગાર રમને રમી બને જાણીઆ દાવ સાઈ એવી લડી પડી કે જેની કંઈ હલ નહિ. તેથી હવે એક બીજનું મહેલું જોતી નથી. ને કદી મહેલું દેખાઈ જાય તો તે એક બીજએને ધ્રાળ જેવી દેખે છે શું એનાં હેત હતાં ! અને શું અત્યારે એની દુસ્તમાઈ છે, કે એ જ્યારે જોઈએ ત્યારે આપણને પણ કંઈ લાગી આવ્યા વિના રહે નહિ. અને અફસોસની વાત એ છે કે એ બધું માન દાવ સાઈ. આ કહે મારો દાવ છે ને આ કહે મારો દાવ છે એમાંથી આટલો મોટો કંઈઓ થયો માટે જુગારથી તો બહુજ બચવું જોઈએ.

સવિતા—જુગારની રમતમાં આપારે જે ચાર રૂપીઆ દારીએ કે પાંચ દસ રૂપીઆ છતીએ એમાં હાંધ બહુ મોટી વાત નથી. કારણ કે ઇશ્વરરૂપાથી આપણી સા પાસે ધણુ રૂપીઆ છે. પણ આપણી વચ્ચે આટલું બહુ હેત હોય ત્યાં વેર થાય. એ કેટલી બધી ખરાબી ! આને જોને જોઇને અધિના નેણુ કરતાં હોય તેને જોઇને લોહી બળે-તથા ન્યાં સાથે બેગીને દૂધ પીતાં હોય ત્યાં-ઝેર વરસે એ કેટલી બધી ખરાબી ? એવી રમત નય આદનમની ખાડમાં. આપણે તે સમજતાં છતાં એવી રમત ચાખાટે રમીએ ?

રમા—હેં બહેન ! જુગારની રમતમાંથી આટલા બધા કષ્ટઆ કેમ થઇ જતા હશે ? લક્ષ્મીબાઇ ને ગલાલખંદેન લડી પડ્યાં ને તેઓ વચ્ચે વેર થઇ ગયું. એ તો બહુ બારે વાત કહેવાય; મણી બહેનને જો આ વાત ન કરી હોત તો બીજાને મ્હોડેથી તો હું એ વાત માનત પણ નહિ. અરે ! શું એ બંને જાણીયાં હેત ? સગી માતી જાણી દોઢરીઓ હોય, તેઓમાં પણ એટલાં હેત ન હોય. લક્ષ્મી વિના ગલાલ બોડી થઇ નય અને ગલાલ વિના લક્ષ્મી ખરવા પડે એવાં હેત તે બંનેને. રાંડ રમત સાર કરીને એક બીજાનાં મ્હો જોવાં ગમે નહિ. એ શું યોગ્ય જુલમની વાત છે ? આ વાત સાંભળ્યા પછી હવે તો મને પણ લાગે છે કે મણી બહેનની પેઠે મારે પણ જુગાર નહિ રમવાતું પાણી મૂકવું જોઇએ.

મણીની મા કેવડું વરકાદી—એ માટે હાંધ વાપરે હોય કે ? જોશીને તેડાવશું ને મૂલૂત જોવાવશું ? બહેન હમણાંજ આ ધડીએજ દસવ કરી લે કે હવેથી જુગારની રમત રમવી નથી. કારણ કે એ રમત એવી છે કે કશો લેમાં પૈસા નય છે એમર તો પૈસા આવે છે. ને એ બંને બાજત ખરાબ છે કારણ કે બપોરે દાર થાય ને પૈસા નય ત્યારે તે કાઢને ગમતું નથી. તેથી એ વખતે દારનાર માણસ ચીકાઇ નય છે. અને જે છતે છે તેને પૈસા મળે છે, તેથી તે કુલાઇ નય છે એટલે તે પણ પોતાના મિજાજને કાચમાં રાખી ચકતા નથી. અને છતનાર કુલાઇ જવાને લીધે પોતાની જિંદગીને વગ રાખી ચકતા નથી. એટલે આ બંને પ્રકારે ગરમા ગરમીમાં આકરાં વચનો બોલી દેવાય છે તેમાં પ્રથમ મરકરીના રૂપમાં હોય છે પણ પછી ધીરે ધીરે મામલો વધી પડે છે ને તેમાંથી અતિ જરૂર કષ્ટઆ આવે છે. માટે જે કાલા માણસો હોય તેણે તો એ રમતની પડખે પણ વહાડવું નહિ. એ રમત જોવામાં પણ પાપ છે કારણ કે જો તે જોતે જોતે પણ વખતે રમવાતું મન થઇ નય છે. માટે એથી તો જોમ બંને તેમ દૂર રહેવું. જુઓને હમણાંજ રમાને ને મંજીને લડી પડતાં વાર લાગત કે ? જો હું હાનર ન હોત તો તેઓ બંને સહીપણીઓ વાત કરતે કરતે વમર મક્કતની કપાઇ મરત. એ રમતના ઝાંટા પણ આવા ખરાબ છે. ત્યારે તે રમત પોતે કેટલી બધી ખરાબ હશે એનો જરા ખ્યાલ તો કરો. માટે હવે તમે એ જાણીશો રમવા નવાતું મંડી વાળો. એટલુંજ નહિ મજા હવે કદી પણ જુગારની રમત રમવી નહિ. એવી પ્રતિજ્ઞા લો અને ખમણ મહુવા વડા પડી નય છે, માટે તેને છંસાદ આપવા ઉપર આવો. હવે એ ફરતે મુકો તડકે ને તમારી વચ્ચે કષ્ટઆ થતો આજે અટક્યો માટે પ્રત્યક્ષ ઉપકાર માનો.

એમ કહી મહુ ઉપર ગયાં ને ખમણ મહુવા ખાતે ખાતે પોતપોતાની સુખાંધ માટે વિચાર કરવા લાગ્યાં.

વિદ્યાકલા-વૈદક.

બાલકોને આંખોના તેજ સાથે સુવાવડનો સબંધ.

લેખક:—રા. રા. વૈદ્ય અમૃતલાલ સુરેશ પંડિતાર-ગુણપ્ર.

હાલના વખતમાં ચોતરફથી આપણે જેમ સાંભળીએ છીએ કે સુવાવડી ઓંખોને બહુ દેવો તથા અજવાળાવાળી જગ્યામાં રાખવી જોઈએ. પણ એના બદલે આપણા દેશમાં સુવાવડી ઓંખોને અધારા આગ્રમમાં રાખે છે. અને બધીઆર હવામાં રાખે છે તેથી તેઓની તબિયતને બહુજ નુકસાન થાય છે આ પ્રમાણે વારંવાર કેઠણે કેઠણેથી કહેવામાં આવે છે. માટે હવે આપણે એ જાણવું જોઈએ કે સુવાવડી ઓંખોને કેટલી ડીમી હવાવાળા રથાનમાં રાખવી જોઈએ અને પ્રકાશ કેટલો હોવો જોઈએ, તેનું કાંઈ ચોક્કસ આપ નહીં થવાની જરૂર છે. કારણ કે મને જેમ લાગે છે કે-તુર્તનાં જન્મેલાં બાલકોની આંખો ધણી દિવસે સુધી એટલી બધી નબળી હોય છે કે તે બહુ પ્રકાશ સહન કરી શકતાં નથી. દીનાના બહુ પ્રકાશથી અગર સૂઈના બહુ પ્રકાશથી તુર્ત જન્મેલાં બાલકોની આંખોને બહુ નુકસાન થાય છે. જેમ વૈદકશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે, અને એ ખાતાના અનુભવી ડાક્ટરો તથા દૃઢ બ્રાહ્મણો પણ જાણે છે કે-એવાં નાનાં બાળકોની આંખોને પ્રકાશથી બચાવવી જોઈએ એટલુંજ નહીં પણ કંઈતરમાં ધણે કેઠણે બચાવવાની બાબતમાં આ નિયમ લાગુ પડે છે જોઈએ:—

કુતરોંખોના બચાવવાની આંખો બચાવ જરૂર પડી એક અઠવાડીયા સુધી ઉપડાતી નથી. મોંદડાં (ખિલાડી)નાં બચાવ માટે પણ જેમજ હોય છે, ઊંઘનાં બચાવ, ચક્ષુનાં બચાવ, કુતરોંખનાં બચાવ, વિગેરે ધણીએક પણ પદ્ધતિઓનાં બચાવની આંખો તેઓનું કદ મોટું થવા પછીજ ઉપડે છે. અને તેઓ જ્યારે પ્રકાશ સહન કરી શકે એવું તેમની આંખોમાં બળ આવે તે પછીજ તેમની આંખો ઉપડે છે એ સિવાય આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે-પશુ-પક્ષીઓ પોતાનાં બચાવ જરૂર માટે જે જગ્યાએ બસે છે, અગર જે માળાઓ બાંધે છે તેમાં પણ હવા અને અજવાળું જોઈએ પ્રમાણમાં આવી શકે તેવીજ ગોઠવણ હોય છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય બાળકોની આંખો પણ જન્મ પછી એકાદ મહિના સુધી બહુજ નબળી હોય છે એટલે એવી નબળી આંખો ઉપર કેટલી હદ સુધી પ્રકાશ આવવા દેવો એ એક સવાલ છે. મને લાગે છે કે-હાલના વખતમાં સુધરેલા દેશોમાં તથા સુધરેલા લોકોમાં ધણી બાળકોની આંખો બહુજ નબળી હોય છે. એનું કારણ સુવાવડ વખતનું બહુ અજવાળું હોય તે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. કારણ કે-આપણા દેશમાં એકઠો વર્ષ થયાં અધારામાં તથા હવા વિનાના રથોમાં સુવાવડો થાય છે. છતાં પણ બાળકપણમાં આંખો ખરાબ થાય એવાં બહુ બનાવો બનતાંરહેતા, પણ એવા બનાવો તો હવેજ વધારે બનવા લાગ્યા છે. માટે સુવાવડના અજવાળા સાથે બાળકોની આંખોનું તેજ વધે અગર ઘટે તેના કાંઈ સબંધ છે કે નહીં એ વાત નક્કી કરવાની જરૂર છે.

જો જેમ સાબિત થાય કે તુર્તનાં જન્મેલાં બાળકોને થોડા દિવસ સુધી બહુ અજવાળાની જરૂર નથી. તે પછી એવાં બાળકોને તેમની માથી બાજુમાં રાખવાની તજવીજ કરવી

જોઈએ અને બાળકો માટે બોલી શાષ્ટવાળો ચોરડો જોઈએ અને સુવાવડીને વધારે પ્રકા-
સની જરૂર હોય તો તેના માટે બૂટો ચોરડો હોવો જોઈએ.

મને યાદ છે કે-ચોક્કસ વર્ષ પહેલાં ઠાઠીઆવાડમાં કેટલીક કેમોમાં એવી રીત હતી કે-
દોઢ મહિના પહેલાં બાળકોને ધરની બહાર કાઢતા નહીં તેમજ બાર દિવસ પહેલાં સુવાવ-
ડીના ચોરડાની બહાર બાલકોને લઈ જતા નહીં. એ સિવાય બીજી આ વાત પણ મેં ધરડી
ડોશીઓ પાસેથી સાંભળેલી હતી કે-ચાર મહિનાનું બાળક ધાય તે પછી તેને ચંદ્ર બતાવવો.
તે પહેલાં ચાંદાનું તેજ તેની આંખે આવવા દેવું નહીં. આવી રીતે બાલકોની આંખો માટે
માતાઓ કાળજી રાખતી હતી. અને એથી પરિણામ એ થતું કે- 'શોર્ટ સાઇટ' વાળાં
અવ્યંચિ! થતાં નહોતાં. તેમજ નાની ઉંમરમાં બાળકોને ચંદ્રમાં લેવાની જરૂર પડતી નહીં.

હવાની બાબતમાં પણ બહુ વિચારવા જેવી વાત છે. કારણ કે અગ્રિય વૈદક પણ
સુવાવડના વખતમાં ઘર, ગરમ પાણીનો રોક, સપ્ત વગેરે ગરમ વસ્તુઓની મદદ લે છે.
હવે એક તરફથી અતિ ગરમ ઉપચારો કરવા અને બીજી તરફથી ખુબી ઠંડી હવા આપવી
એ શું પરસ્પર વિરુદ્ધ નથી! એવાક ખુબી હવા એ જાહેર અમલની વસ્તુ છે. અને ઘણા
રોગોમાં તેથી અજબ ન્યો હાથલે ધાય છે. પણ સુવાવડીના કેસમાં હવા કેટલી જરૂરની
છે એ વાત વિચાર કરવા જેવી છે: કારણ કે સુવાવડ વખતે બીજાને હવાની જરૂર હોતી
નથી પણ રોક્ષની જરૂર હોય છે. તેવા વખતમાં જો તેમને વધારે હવા લાગી ગય તો
તેમાંથી કોઈક નવો મંદવાડ થઈ જતાં વાર લાગે નહીં. માટે સુવાવડી બીજાને કેટલી
હવામાં રાખવી તેનું પણ કોઈક ચોક્કસ માપ યવાની જરૂર છે.

આ ઉપરથી કોઈ ક્ષેત્ર સમજવાનું નથી કે હું હવા તથા અન્યવાળાની વિરુદ્ધ છું.
એથી ઉલટું હવા તથા અન્યવાળાના મહાન લાભ હું બરોબર રીતે જાણું છું. પણ એ
ખતે બાબત અતિ ઉત્તમ છતાં પણ ચોક્કસ પ્રકરના રોગોમાં તેની ચોક્કસ હદ હોય છે,
તેજ પ્રમાણે સુવાવડના સમયમાં સુવાવડી બીજાને તથા પુરતનાં જામેલાં બાળકોને કેટલી
હવા આપવી અને કેટલું અન્યવાળું આપવું તેનું ચોખે ચોખ્ખું માપ સમજવાની જરૂર છે.

એવાક આ પ્રસંગે એટલું તો' કહેવું જ જોઈએ કે હાલમાં જે ગંદી રીતે સુવાવડ
ધાય છે, તેમાં સુધારો કરવાની તો ખાસ જરૂર છે. કારણ કે સારા સારા ઘેરે પણ હું
જ્યારે સુવાવડીની દયા જોઉં છું ત્યારે મને જાહેર ખેદ ધાય છે. વહાણના ખાટલા ઉપર
જુના સરોવાં સુયર્ચના પાચણી હોય, ખાટલા નીચે છાણાંની રાખનો ઢગલો પડ્યો હોય,
છાણાં સંગમતાં હોય, તેના કુમાડાથી ચોરડો ભરાય ગયો હોય અંધારું ઘેર હોય, અને
ગરમી યતી હોય તેવા સુધારાં બાળક પડેલું હોય તેથી બાળકનું શોહી તપી ગય છે.
તેને શુભકાંઓ નીકળે છે. અને તે વારે વારે રોષા કરે છે. તથા તેમાંથી તરત વગેરે દંડો
ધાય છે. અને બીજાં પણ ઘણાંજી નુકસાન ધાય છે. આ સ્થિતિ કોઈ ચલાવી લેવા જેવી
નથી. જરૂર સુવાવડ ખાતામાં ખાસ સુધારા યવાની અમલ છે. અને હવા અન્યવાળાની
તથા ખોરાકમાં ફેરફાર કરવાની પણ ખાસ જરૂર છે. પણ બધું બાળકની આંખોના ભોગે
ન ધાય તથા જાહેર હવા લેવા જતાં સુવાવડીના ઘરોમાં બીજા કોઈ રોગ લગ્ય ન થઈ
ગય તેની ખાસ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે.

આ બાબત ઉપર અનુભવી વહેતા ચોતાના વિચારો જણાવશે તો ઘણી વહેતાને
બહુ ફાયદો થશે.

ભરતગુંથણ.

. મોતીનું તોરણ.

લેખક:—બ્લેન "એક બ્લેન"—અમદાવાદ.

૭ કમાનનું કરવું હોય તો ત્રણ છઠા ધોળાં મોતીના તથા એક છઠા લાલ મોળ મોતીના લેવો. એક પાટી દોરાની આંટી તથા બીજી સોય લેવી.

પાટીની રીત.

૧ લો ફેર—જેટલું લાંબુ તોરણ કરવું હોય તેટલી લાંબી ધોળાં મોતીની સેર પરીવો દોરો બેવડો લેજો.

૨ જો ફેર—૭ ધોળાં મોતી લઈ ઉપલી સેરમાં ત્રણ મોતી મૂકી દોરામાં આંટી પાડો, અને પહેલાં મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો. હવે પાંચ મોતી લો અને ઉપલી સેરનાં ત્રણ મોતી મૂકી પૂર્વવત્ દોરામાં આંટી પાડો. પહેલા મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો ફરી એક નળી ખેરી કરો. ચોથી નળીમાં એક ધોળું, બે લાલ અને બે ધોળાં મોતી લો. ઉપલી સેરમાં ત્રણ મોતી મૂકી દોરામાં આંટી પાડી પહેલા મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો. હવે ત્રણ ધોળા નળી કરો અને ચોથી એક ધોળું બે લાલ અને બે ધોળાં મોતી લખતે કરો. આ પ્રમાણે બીજો ફેર પુરો કરો.

૩ જો ફેર—બીજા ફેરની પહેલી નળીનાં બે મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો અને પાંચ ધોળાં મોતી લઈ બીજા ફેરની બીજી નળીમાં બન્ને બાજુ બન્ને મોતી રહે એવી રીતે દોરામાં આંટી નાંખી પહેલા મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો. એવી રીતે બે નળી કરો. ત્રીજી નળીમાં ત્રણ ધોળાં એક લાલ અને એક ધોળું મોતી લઈ ઉપલા ફેરનાં બે લાલ મોતીની વચમાં આંટી નાંખી ધોળાં મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો. હવે એક લાલ અને ચાર ધોળાં લઈ નળી કરો બેટલે ચાર લાલ અને વચમાં ધોળું એવી ચોક્કસી પડે. આ પ્રમાણે આખો ફેર કરો.

૪ થો ફેર—હવે ચાર ધોળાં મોતી લો અને ઉપલા ફેરની પહેલી નળીમાં બન્ને બાજુ બન્ને મુકી દોરામાં આંટી પાડો. પહેલામાંથી સોય પાછી કાઢો એ પ્રમાણે ચોથો ફેર પુરો કરો.

કમોનો.

પાટીની એક નળી મૂકી બીજી નળીના વચલા મોતીમાં ગાંઠ વાળો. ચાર ધોળાં મોતી બે લાલ અને રી પાર ધોળાં મોતી પરીવો. હવે બે નળી મૂકી ત્રીજી નળીના ત્રણ મોતીમાં સોય પરીવો બારેમાંના પહેલાં મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો. હવે બે ધોળાં એક લાલ અને બે ધોળાં પરીવો ચોથા મોતીમાં સોય નાંખો. પાંચ ધોળાં મોતી લઈ ત્રણ મુકી ચોથામાં સોય નાંખો. હવે ચાર ધોળાં એક લાલ અને એક ધોળું લઈ બે લાલ મોતીની વચમાં દોરામાં આંટી પાડી ધોળાં મોતીમાંથી સોય પાછી કાઢો. એક લાલ અને ચાર ધોળાં લઈ ત્રણ મુકી ચોથામાં નળી પાડો. પાંચ ધોળાં લઈ ત્રણ મુકી ચોથામાં નાંખો. હવે બે ધોળાં એક લાલ અને બે ધોળાં લઈ ત્રણ મુકી ચોથામાં નાંખો. હવે પાટીની નળીનાં બે

મેાતી અને એક જળા બાકી રાખી છે તેમાં થજુ સોય ઉતારે. હવે બાર ઘોળાં મેાતી સો અને લાલ ચોક્કડી છે તેની પાસે ચાર મેાતી છે તેની વચમાં દોરામાં આંટી નાંખી માંઠ વાળા તોડી નાંખે. હવે વચમાં ચાર જળી મુઠી પાંચમી જળીથી દોરા સાધે અને એવીજ નાની કમાન બનાવે, પછી એ બે કમાનની વચમાં ચાર જળી છે તેમાંની પહેલી જળીના વચલા મેાતીમાં દોરા સાંધે. ત્રણ મેાતી સો અને ન્હાની કમાનની પહેલી જળીના લાલ મેાતીમાં સોય નાંખે. પછી તેર મેાતી સો અને એક જળી મુઠી બીજાનાં ચાર મેાતીની વચમાં દોરામાં આંટી પાડે. પછી બે મેાતીમાંથી સોય પાછી કાઢી આંટી નાંખે. હવે એ બે મેાતીમાંનાજ એકમાંથી સોય પાછી કાઢે. બાર ઘોળાં બે લાલ અને તેર ઘોળાં સો અને બીજી કમાનની પહેલીજ જળીમાં આગુણાજી બને રહે એવી રીતે માંઠ પાડે. બે મેાતીમાંથી સોય પાછી કાઢી આંટી નાંખી એકમાંની પાછી ફરવે. હવે બાર ઘોળાં લઘુ એક જળી વચમાં મુઠી બીજી જળીમાં લાલ મેાતીમાં સોય ધરેલે. ત્રણ ઘોળાં લઘુ સાથેની જળીમાં વચલા મેાતીમાં સોય નાંખી માંઠ વાળી તોડી નાંખે. હવે નીચે જે બાર મેાતી છે તેમાંના પહેલા મેાતી સાથે દોરા સાંધે બે ઘોળાં એક લાલ અને બે ઘોળાં મેાતી ધરાવી ત્રણ મેાતી મુઠી ચોથામાં સોય નાંખે. હવે પાંચ ઘોળાં મેાતીની જળા કરે. ચાર ઘોળાં એક લાલ અને એક ઘોળું મેાતી લઘુ બે લાલની વચમાં આંટી નાંખી ઘોળા મેાતીમાંથી સોય પાછી કાઢે. હવે એક લાલ ને ચાર ઘોળાં લઘુ ત્રણ મુઠી ચોથામાં નાંખે. હવે પાંચ ઘોળાં સો ત્રણ મુઠી ચોથામાં નાંખે. બે ઘોળાં એક લાલ અને બે ઘોળાં લઘુ ત્રણ મુઠી ચોથા મેાતીમાં નાંખે. હવે ત્યાંથી ત્રણ ઘોળાં મેાતીમાં સોય એવી રીતે ઉતારે કે નાની કમાનની લાલ ચોક્કડી પાસે સોય આવે. ચાર ઘોળાં મેાતી સો અને પ્રથમની જળામાં લાલ મેાતીમાં સોય નાખે. બાર ઘોળાં મેાતી સો અને એક જળા મુઠી બીજાના વચલા મેાતીમાં સોય નાંખે. ચાર ઘોળાં એક લાલ અને એક ઘોળું મેાતી સો. પછી પ્રથમ ચાર ઘોળાં લીધાં છે તેમાંના એક મુઠી બીજા મેાતીમાં નાંખે એટલે પુટ્ટી પડશે. પછી બે ઘોળાં સો અને સાથેની જળામાં વચલા મેાતીમાં નાંખે. બાર ઘોળાં સો એક જળા મુઠી બીજાના લાલ મેાતીમાં નાંખે. હવે ચાર ઘોળાં લઘુ નાની કમાનની ચોક્કડી પાસે દોરામાં માંઠ પાડી કમાન પુરી કરે. બીજી કમાન પણ એવીજ રીતે કરવી તેમા ચાર જળી મુઠી એકજ ન્હાની કમાન કરવી અને પહેલી કમાનની જે ન્હાની કમાન છે, તેની સાથે પ્રથમની માફક મેળવી લેવી.

કુમતાં.

ત્રણ ઘોળાં એક લાલ અને બે ઘોળાં મેાતી લઘુ પ્રથમના ઘોળા મેાતીમાંથી સોય કાઢી સો. બે ઘોળાં એક લાલ ને બે ઘોળાં લઘુ પ્રથમ જે મેાતીમાં સોય નાંખી છે તેમાંજ નાંખે. આવી રીતની ચાર કળાઓ એકજ મેાતીમાં સોય નાંખાતે કરે. પછી બે દોરા બેઠા કરી એક ઘોળું એક લાલ અને એક ઘોળું લઘુ આગુણાજી અડકે જળી મુઠી મેાતી કમાનની વચમાં નાંખી દે. ન્હાની કમાનની એક જળામાં વચલા મેાતીમાં દોરા સાંધે. ત્રણ ઘોળાં એક લાલ ને એક ઘોળું સો. વચલા ઘોળામાં સોય નાંખે. એક ઘોળું લઘુ બીજી જળીના વચલા મેાતીમાં માંઠ વાળી દોરા તોડી નાંખે. એવી રીતે તોરણ પુર કરે.

ખડીએ મુકવાનું ઘર.

બે ઘોળાં અને એક લાલ એવી રીતનાં પંદર લાલ ગોતી પરાવો અને તેનું ગોળ કુંડણુ કરો અને બે ઘોળાં અને એક લાલ મળી ત્રણમાંથી સોય ઉતારો. પછી એક ઘોળું, એક લાલ અને એક ઘોળું ગોતી લઈ લાલ ગોતીમાં નાંખો. એવી રીતે ફેર પુરો કરો. પછી એક ઘોળામાં અને એક લાલમાં સોય ઉતારો. એક ઘોળું એક લાલ અને એક ઘોળું ગોતી લો, અને પહેલા ફેરની જગ્યાના લાલ ગોતીમાં સોય નાંખો. એવી રીતે બીજો ફેર પુરો કરો. પછી બે ઘોળાં એક લાલ અને બે ઘોળાં એવી રીતે લઈ બે ફેર કરો. પછી ત્રણ ઘોળાં એક લાલ અને ત્રણ ઘોળાં એ પ્રમાણે લઈ બે ફેર કરો. પછી ત્રણ ઘોળાંમાં સોય ઉતારો. હવે ત્રણ ઘોળાં એક લાલ અને એક ઘોળું લો, અને પ્રથમ ત્રણ ઘોળાં લીધાં છે તેના વચ્ચેના ગોતીમાં સોય નાંખો. પછી એક ઘોળું લો. સાથેનાં ત્રણ ઘોળાં પહેલાં ફેરનું એક લાલ અને બીજી જગ્યાનાં ત્રણ ઘોળાંમાં સોય ઉતારો અને પ્રથમની માફક ત્રણ ઘોળાં એક લાલ ને એક ઘોળું લઈ કુદી પાડો એ પ્રમાણે ફેર પુરો કરો.

પાકશાસ્ત્ર.

લેખક—એન. ડી. “મુન્દરી.”

પાકશાસ્ત્રમાં પ્રવિણતા, પ્રેમવાનું છે ૩૫;

જયપણમાં શીખ્યા મધી, કરી ચક્રાય અનુપ.

પાકશાસ્ત્ર એ વિષયનો અર્થ સર્વ કોઈ જાણતા હશેજ. હવે પાકશાસ્ત્ર એટલે શંખવા વિશે એક પુસ્તક. શંખવાનું કામ શું પુરો કરે અને જાનને શીખવું તેમજ ? તેમાં પણ સ્ત્રીની તો ફરજ જ કહેવાય એવો સર્વ કોઈ માન્ય કરશે. પણ પુરુષને કાંઈ ન શીખવું એવું નથી. કેમકે તેઓ પરદેશમાં અભ્યાસ કરતા હોય, નોકરી કરતા હોય, પોતાનું કામ ન થયું હોય, અથવા પોતાની પત્નીને કાંઈ કારણથી ન આવડે તેમ હોય, કે ડીલીવરીમાં (સુવાચક) હોય, અથવા બિમાર હોય, ત્યારે પુરુષોને કાંઈ શંખવું પડે છે. જો આ તેમને આવડતું હોય તો વધારે સુખ મળે પડે છે. આ શીખવવાની ફરજ માતાની છે. કારણકે સર્વ વાતમાં મા એ કેળવણી આપવાનું પહેલું સ્થાન છે. મહાન નેપોલીયન કહે છે કે “દેશને આબાદન કરવા માટે સૌથી સરસ રીત એજ છે કે માતાને યાન દો.” કારણકે તેમણે જે મહાન કાર્યો કર્યા છે; તેમને માટે તેમને જે શાખાલીઓ મળ્યા તે માટે તેણે એમ કહ્યું છે કે “આ માન મને મળ્યું તે મારી માતાના પ્રતાપથીજ; કારણ કે તેમણે મને સારી કેળવણી આપી તેથીજ હું આ સ્થિતિએ પહોંચ્યો છું. માટે દરેક માતાએ પોતાના બચ્ચાને જેમ અને તેમ સારા બનાવવા ઉચ્ચ કેળવણી આપવા મહેનત કરવી એ તેની મુખ્ય ફરજ છે.”

હવે માતાએ પોતાના બચ્ચાં (પુત્ર કે પુત્રી) ને સચારમાં ઉછી શું કરવું ? તેનું શિક્ષણ પહેલું આપવું. તેઓને સચારમાં વહેલાં ઉઠાડી, દાતાજીવણી કરાવી, નવરાત્રી ધર્મર મરણ કરાવવું. ત્યાર પછી પોતાના જન્મ દાતા માતા પિતાને ધર્મર તુલ્ય ગણી પગે

લગાડવાં. કન્યાએ દાતણપાણી કરી નાહી, ચોટસો ચોળા, ચાંદસો કરી, સહિના કરનાર કાચરતું શુદ્ધ અંતઃકગણથી રમરણું કરી માતાપિતાને ખજે લાગી ધરતું વાસીંદુ વાળી પાણી વાસણ તથા ગોળા સાફ કરવા તથા પાણી મળવાં. રસોડાની બીંતો બહુજ સાફ રાખવી, નહિ તે રાંધણમાં કચરો પડવાથી તે ખાંધામાં આવે, અને તેથી થરીરને તુકશાન થાય તે માટે સાવધાન રહેવું. જો પોતે અભ્યાસ કરતાં હોય તે પોતાના પિતા ખાસે અગર વડીલ બાંકુ હોય તે તેની ખાસે બેસી અભ્યાસ કરવો. ત્યાર પછી માતા સાથે રસોડાના કામમાં પ્રવર્તે થવું, તેમાં માતાએ ખાસ શીખવવા તરફ ધ્યાન આપવું કે આમાં આમ મસાલો નાંખવો, આ ચીજ આમ થાય, આ યાતું છે, આમ દલાવો, વિગેરે કામ છોકરાં પાસેથી લેવું, તેથી તેઓ માહિતગાર થાય. કારણકે બાળકને પ્રથમ ચાળા ગૃહ છે અને તેમાં શિક્ષક માતા છે. તેને બહુવવામાં જવાબદાર પિતા છે. માતા બુદ્ધિને સાથે બેસાડશે તેથી કરી જે કામ સરસો. એક તો પોતાને મદદગાર રૂપ થશે, અને બીજું તેમને આવડશે અને તેમના કુમળા મગજમાં સારા વિચારો ઠસી જશે. આથી તેના કુમળા મગજમાં જે બીજા રોષાય તે મોટાણે વૃદ્ધરૂપ થઈ રસોડાના કામમાં સારી રીતે પ્રવિણ થાય છે. રાંધતાં શીખવાડવા પછી કેમ પીરસવું વિગેરે શીખવાડવું. પ્રથમ સાદો ખોરાક ખિચડી ચોખા છત્તાદિ શીખવવું. ખિચડી મગની દાળની અને ચોખાની થાય, તુવેરની દાળની અને ચોખાની થાય, બાજ-રીની થાય, મટર (વટણા) ની થાય.

ખિચડી કરવાની રીત:—મગની દાળને ચોખા સાફ કરી તેમાં ઝાઝો ભાગ ચોખા અને થોડો બાગ દાળ ભેગા કરી પાણીથી ધોવા. તેમાં જોવું કે ચોખાનું ધોવા-ગમણ જાડું નીકળે તો તે નવા કહેવાય. અને આજી નીકળે તો જુના કહેવાય. પછી જો નવા હોય તો તેમાં પહેલા પોતાના હાથના પોણા ત્રણ વેદા પાણી મુકવું અને જુના હોય તો ત્રણ વેદા પાણી મુકવું પણ બનતા સુધી ઓછું મુકાય તો સારું. ત્યાર પછી હળદળ મીઠું ચોખ્ય પ્રમાણમાં નાખવું. જો કદાચ પાણી વધુ મુકવામાં આવ્યું હોય અને નીચે ચોટે છે તેમ લાગે તો તેની નીચે દેવતા થોડો કરી ઢાંકણા ઉપર પણ દેવતા નાંખવો. આથી બન્ને કારનાં ખિચડીને ગરમી લાગવાયા પાણી હસે તો તે સોસાઈ જશે અને મારી થશે. જો તુવેરની દાળની ખિચડી કરવી હોય તો તેમાં પાણી વધુ જોઈએ; કારણકે તે દાળ જટ ચઢી જતી નથી. બાજરીની ખિચડી કરવી હોય તો બાજરીને પહેલાં ખાંડી નાંખવી ને થોડાં થોડાં ફાતરાં કાઢ્યા પછી તેમાં મગની દાળ કે તુવેરની દાળ નાંખવી. પછી તેમાં હળદર મીઠું વિગેરે નાંખવું. તેમાં પાણી પ્રથમ તો અટકળથી મુકવું, પછી જોઈએ તેમ નાંખવું. તે થઈ જાય એટલે નીચે મુકી દેવી. મટરની ખિચડી, ચોખાની ખિચડી, રીંગણાની ખિચડી તે બધીમાં બટાકા નાંખાય છે.

અનુભવિકા.

નિંદાગીની 'આપ'વીતી અને 'પર'વીતી કપાઓ.

(આ વિભાગમાં બને આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા માનવજીવનના વિવિધ અનુભવો તથા પ્રસંગો કોઇ પણ અમુક વ્યક્તિને લગતા અથવા કોઇ સ્થળે બનેલા બનાવો પરથી લીધેલા નથી. પરંતુ આવા અનુભવો જોવામાં આવે છે, જેટલીજ દ્રશ્યતા છે. -ત્રિ. સુ. સુ.)

મનોહરદાસને ત્યાં કોઈનાં શરીર કેમ વળતાં નથી ?

લેખક—શ્રીયુત K. G. M. બેકાલા.

(માર્ચ-એપ્રિલ ૧૯૧૫ના અંકથી ચાલુ)

આ પ્રશ્ન તેમને જોળખનારાઓમાંથી ઘણાંકને પૂછ્યો છે.

મનોહરદાસનું કુટુંબ મોટું છે; ત્રણ ચાર બાળકો, તેમની પત્નીઓ, બાળકો વગેરે, પણ સર્વેનાં શરીર જુદાં તો નથી હાડપિંજર. કોઇના શરીરમાં કાંઈ ખાંસ રાગ નથી; ખાવાની ખોટ નથી; સ્વભાવે કંજુસ નથી; ખોરાકે હલકો નથી; છતાં શરીર કોઈનાં વળતાં નથી !

મ્હારે પછર દિવસ એમને ત્યાં અતિથિ રહેવાનો પ્રસંગ આવ્યો; મ્હારો સત્કાર ઘણી સારી રીતે થયો—(મનોહરદાસને ત્યાં અતિથિ ઉપર ઘણો સારો પ્રેમ રાખવામાં આવે છે.) આ પપવાડીયામાં ઉપરના પ્રશ્નનો જવાબ મ્હને સમ્યો.

મનોહરદાસને ત્યાં રાંધવા માટે આજણ રાખવાની સગવડ નથી. એમનાં કુટુંબનાં સ્ત્રી મંડળને કામ કરવાની આજાસ નથી, પણ મ્હને માલુમ પડ્યું કે કુટુંબની ત્રણ-ચાર સ્ત્રીઓ-માંથી એકને પણ રાંધવાના કામ માટે હોંસ કે પ્રેમ નથી. રાંધવાનું કામ દરેક સ્ત્રીને વેઠ સમાન લાગે છે. મ્હને લાગે છે કે કમનલું રાંધેલું અન્ન મનોહરદાસનાં કુટુંબીઓ નાં શરીર વાળવા શક્તિમાન થતું નથી.

જમાડતી વખતે જમનારાનું મન કોઈ રીતે દુઃખાય નહીં, એ નિયમ મનોહરદાસના ઘરનાં સ્ત્રી મંડળને માલુમ હોય, એવું મ્હને લાગ્યું નહીં. બાળકને કોઈ દિવસ એકાદ શાક ખાતું નથી, એવી ઈચ્છા થઈ, અને એણે શાક આપવા ના કહી, તો “શાક ખાતુંજ પડશે,” એમ ધમકાવી, હથકો કરી, શાક પીરસે (ઝોંસે) છે, તેથી બાળકનું મન શાક ઉપરથી તો ઉઠીજ મળું હોય છે, પણ બીજી વાવળી ચીજે પણ પેટને ભાડું આપવા માટેજ ખાય છે. સુંદર વસ્તુઓ પણ મ્હોંમાં પડી એવું મન પ્રવૃત્તિ કરતી નથી.

‘એકાદ બાળક વધારે દુરાચારી બની કંજુસો કરે છે, તો પીરસનાર સ્ત્રી એને મારી કે જોનો શરસો બીજા ઉપર અથવા બગડાટ ફેફડાટમાં ફાડી, બાળકનો જીવ તો બળતોજ હોય છે, પણ સાચે બીજા જમવા બેસનારાઓનાં મન પણ દિલગીર કરી મુકે છે, અને તેઓ પણ પેટ ભરવું એ માત્ર ફરજ છે એમ સમજી ખામને ઉઠી જાય છે.

મ્હને લાગે છે કે મનોહરદાસને ત્યાં અન્ન જળે ભરપૂર છતાં સર્વે સુધામા સમાન છે, તેનું બીજું કારણ કમનલું રાંધેલું અન્ન લોહી ઉત્પન્ન કરવા શક્તિમાન થતું નથી એ છે.

બાલોદાન.

ક ન ક મ ન રી.

લેખક:—રા. રા. દિ'મતરાય કલ્યાણરાય દેસાઈ—અમદાવાદ.

(નવેમ્બર ૧૯૧૪ ના અંકથી ચાલુ.)

૨.

હવે પેશો બ્રાહ્મણ પણ્ય અત્યંત ચોક્કસર થઈ જઈ રાજ દરબારમાંથી ચાલી નીકળ્યો. તે વિચાર કરે છે કે “કરેલી મહેનત સધળી જરૂર આઈ ગઈ અને કનકમંજરી પણ ખોઈ ! હવે કનકપુરી થી રીતે જવાશે ? એટલે તો ગીધ લઈ ગયો હતો પણ હવે કોણ લઈ જશે ?” આમ વિચાર કરતો કરતો પાછો દરિયા કિનારે જતા નીકળ્યો અને પેલા જાંદરે જઈ પહોંચ્યા. આ વખતે જણ તેને સાથે લઈ ગયો હતો તે વેપારી પોતાનું વડાણ લઈ દરિયાઈ સરે જવાની તૈયારી કરતો હતો. તેણે આ બ્રાહ્મણને જોઈ પૂછ્યું : “કેમ મહારાજ ! ફરીથી મારી સાથે આવવું છે ? મારું વડાણ તેજ બેઠ તરફ જાય છે.” બ્રાહ્મણને તો એટલું જ જોઈ હતું. એટલે તરત વડાણમાં બેસી ગયો અને વડાણ ઉપરથી તે પેલા બેઠમાં જઈને જ લગ્ન કર્યું.

બ્રાહ્મણ કિનારે ઉતર્યો એટલે આલ્સો આલ્સો પેલા પોતાના નાતીલા અને સગા રાજ્ય-ગેરને ઘેર જ ગયો. ગેરનાં બેઠાં છોકરાંએ તેને જોઈ જોયો તો ખરો પણ એ એકલો પાછો આવ્યો તેથી બધાં વહેમાયાં. ગેર દુઃખી ગયો તે અને પોતાને પીસેલી સધળી હકીકત આ બ્રાહ્મણે કહી; પણ તે વાત કોઈએ માની નહિ, એટલું જ નહિ પણ રાજ્યગેરના મોટા છોકરાએ રાજાની ખસે જઈ દરિયાઈ કરી કે “અમારે ઘેર આવેલા બ્રાહ્મણે મારા બાપને મારી નાંખ્યો છે. અને અમને જુદી જુદી વાતો કહી સમજાવે છે કે એ તો દુઃખી ગયો છે.” આ સાંભળીને રાજાએ બ્રાહ્મણને પકડી મંગાળ્યો અને તેની હકીકત સાંભળી. પણ રાજાને તેની વાત ખરી નહિ લાગવાથી તેને કેદ કરીને ગરદન મારવાનો હુકમ કર્યો.

આખરે આખરે બ્રાહ્મણ કેદખાનામાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “આખરે તો ખરેખરો નસીબદાર છીએ. કારણ કે કનકમંજરી પરણવાને બદલે આખરે તો ઉઘડી મોટી કનકમંજરી (શગી) મળે છે !” એમ વિચાર કરતાં કરતાં તે ઉઘડી ગયો. તેને ઉઘડ્યાં એક સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં એમ જણાયું કે કનકમંજરી તેની સાથે આવેલી ઉભી છે. તે કહે છે કે—“કાલે સવારે આ બેઠના રાજાની કુંવરી તારી સાથે પરણવાની માગણી કરશે. અને તારો જીવ બચાવવા હોય તો તું તેની છાંછ પ્રમાણે વર્તજે.” બ્રાહ્મણ જાગી ઉઠ્યો અને જુલે છે તો કનકમંજરી અત્યંત ચાલુ ગયેલી. એમ કરતાંમાં વાહું વાયું. એટલામાં રાજાની કુંવરી ત્યાં ફરતી ફરતી આવી અને તે બ્રાહ્મણને કહેવા લાગી કે “મહારાજ ! કોઈ બ્રાહ્મણની સાથે લગ્ન કરવાની મારી છાંછ લખા દિવસથી છે. અને તમે બ્રાહ્મણ છો. તેથી જો મારી સાથે પરણવાની હા કહે તો હું તમારો જીવ બચાવું.” પેશો અંતરમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “આ કોણની સાથે પરણીને સામાયે ધર્મભ્રષ્ટ થવું ? વળી બીજો વિચાર એમ આવ્યો કે સ્વપ્નામાં કનકમંજરીએ તેમ કરવાની સલાહ આપી છે. તે અહિં દૂર દેશાવરમાં કેને પરણવા કે કોને નહિ તે હકીકત કોણ જાણતું ?”

હતું ?—માટે જીવતો નર બદા પામશે. ” આમ વિચાર કરીને રાજપુત્રી સાથે લગ્ન કરવાની તેણે હા કહી. આ સાંભળીને પેલી છોકરીએ રાજા પાસે જઈ કહ્યું કે “આપાહ ! આજ ને આજણને તમે ગરહન મારવાના છો, તેની સાથે માફ લગ્ન કરી આપો. ” એકની એક છોકરી અને સાડમાં લહેરેલી, તેથી તેની માગણી રાજાથી તરછાડી ચકાઈ નહિ. અને તે આજણને કેદખાનામાંથી છૂટા કરીને પુત્રીને તેની સાથે પરણાવી. તથા રહેવા માટે ગામ બહારના બગીચામાં સાફ મકાન આપી, ગાદરનશ્વર, ગાડી ઘોડા, વિગેરેની પુષ્કળ સમવડા બનને કરી આપી.

એક દિવસ આ આજણ અને રાજપુત્રી બાગના દરવાજા આગળ બેઠાં બેઠાં વાતો કરે છે, એવામાં રાજાના કુવેરો શિકારે નીકળેલા તે એક સુવરની પાછળ પડ્યા હતા. પણ એમના સપાટામાંથી સુવર નહાસતું નહાસતું આ બંને જાણ્યું બેઠાં હતાં ત્યાં યજ્ઞને ચાલ્યું. પોતાના શિકાર આમ જતો રહેતો જોઈ તેઓએ જૂમ પાડી કે “મહારાજ ! શિકારને જવા દેશો નહિ.” આ સાંભળીને આજણ પણ પોતાની પાસે તરવાર હતી તે લઈને સુવરની પાછળ પડ્યો. દોડતાં દોડતાં એક ગુફાના મોં આગળ તેણે સુવરને પકડી પાડ્યું અને સખ ઝટકે મારી દીધા; પણ સુવર તો અંદર પેલી ગયું તેથી તેવું શું થયું તે જાણવાને માટે તે આજણ પણ પાછળ પાછળ અંદર ગયો. ગુફામાં ને ગુફામાં ગાઉ એક અંદર ગયા પછી જુવે છે તો ત્યાં એક મોટું ચોગાન બંને સુંદર બાગ હતો. બાગની વચમાં એક ભવ્ય મહેલ આવી રહ્યો હતો. પણ આજા મોટા મકાનમાં દોષ રહેતું હોય એમ જણાતું નહોતું. મહેલમાં પગથિયાં આગળ તે આવી પહેલ્લે ત્યારે પેલા સુવર ત્યાં ખરેજો પડ્યો હતો. આજણે કરેલા ધાથી થઈ શોધી ગયેલું અને તેથી તે મરી ગયો હશે, એમ લાગતું હતું. આજણ હવે મહેલમાં પેડો અને જુવે છે તો એક લણીજા ખૂનમુરત કન્યાને તેણે હિન્દોષા ઉપર બેઠેલી જોઈ.

તે કન્યાએ પેલા આજણને જોયા કે તરત તેની હા ખાતી હોય એવે મ્હેરે તે બોલી ઉઠી “અરે, તું અહિં મારવા માટે કેમ આવ્યો છે ? અહિંથી તરત જતો રહે, નહિ” તો આ મકાનના માલિક એક રાક્ષસ છે તે સુવરનું રૂપ લઈ શરૂ છે, તે તને દેખનાં વાર મારી નાંખશે. એ રાક્ષસ લણી બળવાન, વિકરાળ અને ક્રૂર છે. માટે તારો જીવ તને વશશે હોય તો અહિંથી એકદમ જતો રહે.” આ સાંભળી તે આજણ બોલ્યો “અરે, જોયો તારા રાક્ષસને !—મકાન બહાર આવીને જો તો ખરી. એ સુવરને તો મેં કપારનેાથે પૂરો કરી મુક્યો છે.” આજણની વાત કેટલીક વાર સુધી તો તે કન્યા તા મનમાં ઉતરી નહિ. ને બોલી “એ તો મરે એવો છે નહિ.” પણ પછી બહાર આવીને જોતા તેની ખાતી થઈ, ત્યારે તેને હિંમત આવી તેણે કહ્યું : “હું કુસુમગદના ગળની કુવેરી છું. પણ મને એ રાક્ષસ અહિં ઉગ્રો લાગ્યો હતો. મને તો પેટની દીકરીની જેમ તે રાખતો હતો. પણ લણી માણસોને એણે મારી નાંખ્યાં હતાં, તેથી એનો ત્રાસ મને રાત દહાડે રહ્યાં કરતો. હવે મારી એટલી વિનંતિ છે કે, મહારાજ ! તમે મારી સાથે લગ્ન કરો.” આ આજણે તેમ કરવાની હા કહી અને આનંદવિધિથી તેની સાથે પરણ્યો. આ રાજકન્યાને અહિં ગુફામાંજ રાખી અને પોતે વખતો વખત સિંહાસન બેસીને અહિં આવી જાય. પેલી કાળી રાજની છોકરીને આની ખબર નથી કરતો અને આ કુવેરીને તેના વિષે વાત કરતો નથી. આમ કેટલોક વખત ગયો.

એવામાં પેલી રાક્ષસના મહેલવાળી કુંવરીને સારો દડાડો ચડતો થયો (ગર્ભ રહ્યો.) અને તેને છેવેક માસ થયા ત્યારે પેલી કોળી રાખની કુંવરીએ કહ્યું “ મહારાજ ! તમે રાક્ષસના મહેલમાં કુસુમગદની રાજકુંવરીને પરણ્યા છો તેને છ મહિના થયા તેને ગરો-મર આઠ મહિના થયા ત્યારે એ કુંવરીનું પેટ ચીરીને ગર્ભ (બાળક) મારી પાસે લાવજો. ” પોતાની છાની વાત કોળી રાખની કુંવરીએ જાણી છે તેથી પેણે બ્રાહ્મણ તો ગમરાયો અને તેણે જે કહ્યું તેનો હા કહી. એમ કરતાં કરતાં પેલી રાજકુંવરીને આઠમે મહિને પથ્રુ થોડો હવે પેણે કોળી રાખની કુંવરીએ બ્રાહ્મણને કહ્યું “ જુનો, આજ એ બાળને આઠમે મહિને બેઠો છે. માટે એનું પેટ ચીરીને ગર્ભ મારી પાસે લેતા આવજો. અને પેટ ચીરવા માટે આ છરો લેતા જાઓ. ” એમ કહીને તેણે એક છરો આપીને તેને વિદાય કર્યો. તે રાક્ષસના મહેલમાં આવ્યો, એટલે તરત પેલી કુસુમગદવાળી કુંવરીએ કહ્યું. “ તમને કોળી રાખની કુંવરીએ કહ્યું છે, તેમ તમે માફ પેટ ચીરો. ”

બ્રાહ્મણ તો આ વાત આ બાળને પથ્રુ જણાવાથી ગમરાયો. તેણે કહ્યું “ મારાથી એ સીકત્યા અને બાળકનાતું કામ બને નહિ. ” ત્યારે પેલી કુંવરી ફરીથી બોલી. “ હું તમને દેહું છે અને તમે કરો. તેથી તમારું પોતાનું પથ્રુ બહુ થશે. ” પથ્રુ પેણે બ્રાહ્મણના મનમાં તે વાત ઉતરે નહિ. આખરે તે બાળને કહ્યું કે “ હું માફ પેટ ચીરીને તમને ગર્ભ આપુ તે તો લાઇ જશો ? ” તેમ કરવાની તો બ્રાહ્મણે હા કહી એટલે તરત તેના હાથમાંથી છરો લઇ તેણે પેટ ચીરીને ગર્ભને બહાર કાઢ્યો. અને તે કુંવરી મરણ પામી.

મરી ગયેલ બાળકનો ગર્ભ લઇને તે બ્રાહ્મણ હવે શોકાતુર મધ કોળી રાખની કુંવરી પાસે આવ્યો. તેને જોઇને તે કુંવરી તરત બોલી : “ આશો, હવે અહિં રહેવાનું કામ નયા. ” ત્યારે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું : “ ક્યાં જવાનું છે ? ” આમ તેને સવાલ કરતો જોઇ તે કુંવરીએ કહ્યું : “ કુસુમગદવાળીનું પેટ તમે નથી ચીર્યું ? ” બ્રાહ્મણ હવે સપકાયો. તેણે જવાબ દીધો : “ ના. મેં નયા ચીર્યું. મારાથી એમ બાળકત્યા અને સીકત્યા શી રીતે થાય ? ” પેલી રાખની કુંવરીએ પછી તેને સપથી હકોક્ત સમજાવી તેણે કહ્યું. “ અમે ચાર બહેનો અપ્સ-રાણો છીએ. પ્રભાવતી, કનકમંજરી, કુસુમગદની કુંવરી અને હું અમે મૃત્યુલોકના માનવીની નિંદા કરી હતી તેથી અમારા પિતાએ અમને શાપ (ચરાપ) દીધો હતો. શાપની મુદત એ શાપી હતો કે કોઇ માનવી જે કનકપુરી આવી શકે ત્યારે તેની સાથે અમારે ચારે જણે લગ્ન કરવું. અમારી દાસી પાસે બેઠેલી તેણે મેં મલકાવ્યું હતું તેને અપરે ગર્ભે મરણ પામવાનું હતું. અને તમે પથ્રુ મહારાજ ! શાપ પામેલા ગાન્ધર્વ છો. અમને તમે ચલાતા હતા અને અમારે ખાતર તમે મૃત્યુલોકમાં અવતર્યો છો. જો તમે પેણે ગર્ભ તમારે પોતાને હાથે કહાડ્યો હોત તો આ બધી વાત તમને યાદ આવત અને મારી સાથે હોત કનકપુરી આવી ચકત. પથ્રુ તમે તેમ ન કર્યું; તેથી તમને હું એક ગર્ભ આપું છું તેના તમે અહિં રહીને જીવ કરો. હવે એક વર્ષ પછી આપણે જઈ ચકીશું. ”

આ કુંવરીના કહેવાથી બ્રાહ્મણને પોતાની મહેલાંની સ્થિતિ યાદ આવી. તેણે બરોબર લક્ષ્ય દઈને મંત્રનો જાપ કર્યો અને વર્ષની આખરે તે જાને જણ એક ખીજનો હાથ ઝાલીને ઉડતાં ઉડતાં કનકપુરી જઈ પહોંચ્યાં. પ્રભાવતી, કનકમંજરી અને કુસુમગદની કુંવરી પથ્રુ ત્યાં તેમની વાટજ જોતાં હતાં. મઠી તેમણે પોતાની ઝાંઝગી સુખ ચેન અને આરામમાં ગાળી.

સમયતરંગ.

અમદાવાદમાં ફેન્સી ફેર:

“યુદ્ધ સંકટ નિવારણ ફન્ડ”ની બાનુઓની સાખાના હાથ અર્થે અમદાવાદમાં શેઠ ભટ્ટના સાધના વડામાં એક મુન્દર ‘ફેન્સી ફેર’ (મેળો) વા. ૨૦ મી ડિસેમ્બર અને તે પછીના દિવસોએ ભરવામાં આવ્યો હતો. આ મેળામાં ભૂરી ભૂરી ભતતની ચિત્ર વિચિત્ર, હાથેશાળની અને શૂંઘાર સાહિત્યની વસ્તુઓનો મનોહર સંગ્રહ નિવામાં આવતો હતો; અને રમત ગમત તથા આનન્દનાં વિનિધ સાધનોની પણ મોટાવજી કરવામાં આવી હતી. “યુદ્ધ ફન્ડ”નાં રચાત્રિક પ્રમુખ, મિસિસ પેઇનર તથા ઓનરરી સેક્રેટરીઓ શ્રી. વિદ્યાશિરી નીલકંઠ અને ખા. સા. મહાશુભભાઈનાં હાથે, એઓએ તથા હેમના અનેક સદાવરોએ અન્તઃકરણપૂર્વક મહેનત લઈને આ મંભર ‘ફેન્સી ફેર’નું મુશ્કેલ કામ બહુ સફળતાથી પાર કરાવ્યું. તેમજ ફન્ડ માટે ભારે રકમ એકઠી કરી, તે માટે તે સર્વેને ખરખર ધન્યવાદ થતે છે. ઇલાકાના નામદાર ગવર્નર સાહેબે પોતાનાં બાનુ. સાથે આ કામ તરફ પોતાની સદાનુબાદ ઇર્ષાવા આસ મુજાણી આવી ‘ફેન્સી ફેર’ને ઉત્તેજન આપ્યું હતું.

મેળામાં ઘણાં સ્ટોલ (સામાન વેચવાના વિભાગો) હતા, અને હેમાં સપ્લામાં આ રહેરમાં બોળી પણ ન જોઈ એવી પળી મુન્દર અને ઇપ્શીઓ વસ્તુઓ મેળામાં આવતી હતી. હેમાં ખાસ કરીને બાનુઓના સ્ટોલમાંથી બહુ સામાનની ખરીદા થઈ હતી. સગારીઓના સ્ટોલની રચના નીચે પ્રમાણ હતી:

(વ્યવસ્થાપક.)

(સામાનની વિવર.)

૧. મિસિસ. પેઇનર.	ફેન્સી ચીને અને હવેરાત.
૨-૩. „ વિઝી સર્લ.	„ „ „ તથા પીતળનો સામાન.
૪-૫. હેમિંગ ટલબ.	ફળ, ફુલ, તેલ, અત્તર, ફેન્સી ચીને.
૬. મિસિસ. ભેદાનીસ.	મુબહના બ્યાપારીઓએ એટ આપેલી ભૂરી ભૂરી વસ્તુઓ.
૭. ડો. મિસિસ. મુરેયા.	પ્રાચીન ચિત્રો અને પ્રાચીન કળાકાર્યક વસ્તુઓ.
૮. વનિતા વિશ્રામ.	વસ્ત્રો, મોતીના પદાર્થ, તોપણી, વિ.
૯. મિસ. અબ.	બાલકોના પોશાક.
૧૦. મિસિસ. શેઠના.	રેરામી સાડીઓ અને કોરો તથા પૂતળાં.

પ્રણેશના સ્ટોલમાં શા. મુખાર કૃષ્ણરાવ ભેલા બળીતા જુદાંરેશના અને મુખારિસિદ્ધ બ્યાપારીઓ ભેલા કે મોદરેજ વિગેરેના સ્ટોલમાં પણ મુન્દર વસ્તુઓ ભેલામાં આવતી હતી. ફેન્સી ફેર ખુલ્લો મુકવાની કીયા તરફ તરફ દિવસે એ સારદાર સર ચીનુભાઈ, શેઠ અબાલાલ સારાભાઈ, શાંદપુરના કાજ સાહેબ, ખા. બ. નરેન્દ્રા વગેરે, તથા એક જગનાભાઈ ભગુભાઈના હાથે કરવામાં આવી હતી.

મુખંબમાં મહા પરિપદા :

ડિસેમ્બર માસના છેલા અઢવડિવાનો મુખાઈ રોડે અનેક મદા પરિપદોના સંમોલનથી જાજ રહ્યું હતું હાથો માણસો એકઠાં થયાં હતા અને ભિન્ન ભિન્ન રતિ-વિચારવાળી હિન્દી પ્રભાવી ફેરક બ્યક્તિને કાંઈ ને કાંઈ ઉત્સાહ પ્રેરક પ્રવૃત્તિ અનુકૂલ થઈ આવે, એવી સ્વાભાવિક મોઢવજી, આઈ મજીદી ભૂરી ભૂરી રતિપદોને લીધે, થઈ રાખી હતી. આમ હોવાથી હોન્મેસ અને હોન્ડર-સોનો નિલકંઠ બહુ આકર્ષક થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નહીં હતું નહીં.

નીચે જણાવેલી પ્રસિદ્ધ મદા સમાઓ આ અઢવાડિયાં મળી હતી :

૧. હિન્દી નેરાનલ, હોન્મેસ.	૭. આર્થ સમાઓ ઉત્સવ.
૨. „ સંસાર મુખારા પરિપદ.	૮. મોહન-બગિચા હિન્દુ હોન્ડર-સ.
૩. „ કુશર ઉલોખની પરિપદ.	૯. ધાર્મિક પરિપદ.
૪. „ વ્યાપારી પરિપદ.	૧૦. મોહન બગિચા મોસ્ટ્રેમ લીમ.
૫. બાગિચા હોન્ડર-સ.	૧૧. મધનિવેષક હોન્ડર-સ.
૬. વિધેસોફિલ કન્વેન્શન.	૧૨. હિન્દી મહિલા પરિપદ.

सुंदरी सुबोध व. आनंदजी मूळजी पांघी तरफवी भेट.

मुंबईमां डिसेम्बर मागमा मळेनी-

धीमयी नेशनल कोन्ग्रेसना प्रमुख :

श्रीयुन सर सत्यप्रसन्न सिंह, बारिपर-ए-डी.

सुंदरी सुशोध. //

श्रीसमी नेशनल कॉन्फ्रेंसना स्वागतमंडळना प्रमुख :

धि ऑ. मि. दिनशाह एदलजी वाच्छा.

સુન્દરી સુબોધ

માસિક વધારો.

આપણા બાલકો ઉપર દેશનું બલિષ્ઠ આધાર રાખે છે—આપણી બહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમહિત છે,—તથા આપણા બાલ્યુચોની સદાય વિના પ્રગતિ થતી હકિત છે. આથી સર્વમા સદાયાર અને સુવિચાર, તથા હૃદય, સત્ય પ્રેમ અને ન્યાયનું પ્રાકટ્ય માથ, જેમ નિરંતર પ્રયત્ન કર્યો કરવો, એજ માત્ર સંતાનનું અર દેશવત છે.

પુસ્તક ૧૩ મું.]

બાલ્યુચારી : ૧૯૧૬.

[અંક ૧ લો.

ઉદય ગુંજન.

ધરી જ્ઞાનજ્યોતિ સ્વદક સ્વદકે, અંબુ ભ્રમણે,
દર્દે ધર્મસ્થાના દૃઢ ચઢના નાવિક મને;
મરીને મંદાતો, તુજ મધુર મેમામૃત તળા,
મમો! નૌકા મારી સરલ ચઢવો રાલી કરુણા.
કદી ઘેરે ઘેરી હૃદય વિપદોની ઘનઘટા,
મચાવી અંધારું નયન યકિ લોપે પય, તદા
કૃશરાશિમ પ્રેરો, ઘનદલ વિલેલી દર ઘળાં,
મમો! નાકા મેરો, સુસરલ પયે રાલી કરુણા.

—શ્રીમદ્ભગવાદગીતા.

વન્દે માતરમ.

(રાગ-વંશીય (કાફી) તાલ-દીપચંદી.)

વંદે માતરમ્ સુનલામ્,
સુફલામ્, મલયજ-શીતલામ્,
શસ્પ-રૂપામલાં માતરમ્. ધ્રુ૦
શુભ્ર-રૂપોત્તા-પુત્રકિત-પાપિનીમ્,
ફલ્લુસામિત-દુમદલ-શોભિનીમ્,
સુશાન્તિનીમ્, સુમધુર-પાપિણામ્,
સુસદામ્, વરદામ્, માતરમ્.

વંદે માતરમ્.

स्वागत संगीत.

[मुंबईमां मळेली श्रीसमी इन्डियन नेशनल कॉन्ग्रेसमां श्री गान्धर्व महाविद्यालयनी
वालिकाओण मुन्दर स्वरपी गायेली देशोदयनां गीत.]

(राग-पहाडा छाया लगत्व. ताल-केरवा.)

आवो आवो सकल भारत-कुमार,
तज मान मोहो मद अहंकारः
हुआ दर्शनसे आनंद अपार.
यह घन्य देश, ओर घन्य काल,
जहां मिले बन्धु सब तर विशाल,
स्थिर रखे ईश यह सद्बिचार.
निर्धूल, निर्धन, सब निःसहाय,
धिन ऐक्य नहीं अब कुछ उपायः
अब तो ममता कीने प्रचारः
दुःखसे बचनेका मार्ग एक,
अपनेपनकी सय ग्रहो टेकः
निश्चय होगा फिर जय-जय-कार.

२.

(राग-खमाज. ताल-द्रुत तीन ताल.)

भारत हमारा देश है, हित उसका निश्चय चाहेंगे;
उसके हितके कारण, हम कुछ न कुछ कर जाएंगे.
भारत हमारी मातृभूमि, उसका कृण हम पर है बहुत;
उसके भिदानेके लिये, हम कुछ न कुछ कर जाएंगे.
भारतके दुःखमद अवनति पर क्यों नोंहें अथु यहाँवे ?
उसके हृदानेके लिये, हम कुछ कुछ कर जाएंगे,
धर्म, विद्या, ओर धनसे, उन्नति भारतकी होवे,
उस उन्नतिके मार्गमें, हम कुछ न कुछ कर जाएंगे.

સરસ્વતી.

ગૃહિણીને:

લેખક:-શ્રીકૃષ્ણ “ધીરજ.”-અરવાળા.

અયિ દેવી ! કુળઉદારિણી !

(પ્રિય ! એ પરમ કલ્યાણિની !

રસ રેલજે !

સખી ! ખેલજે :

શુદ્ધ કુળમાં, મૃદુભાષિણી !

ઉરવેણના સુર સાંધીને, સખી ! વાદરવ રેલાવજે !

દેવી ! દિવ્ય અભિમય પ્રણયરસથી હૃદય મમ છલકાવજે !

સખી ! સદ્ગુણે મનસદન નિશ્ચિન પ્રેમથી અજવાળજે !

રસવાહિની ! વસુધા બધી ગુણસૌરભે મહેકાવજે !

અયિ દેવી ! પ્રિય ઉરમાલિની !

અતુલ્ય પરમ સુખદાયિની !

હિત વાંચજે

અમિ સિચજે !

મમ અતરે, હુઃખહારિણી !

અમરરૂપ.

લેખક:-રા. રા. ખંસીધર ગોવર્ધનદાસ પરીખ.

શુભાળી ગાલને ચાહે, મધુરા ઓષ્ઠ પર મોહે,

ચળકતી ચક્ષુને ઈચ્છે, અખંડિતરૂપને માટે;

વખતની સાથ પથ તે કંઈ-

અખંડિત રે નહિં રહેશે.

સરળ ને શુદ્ધ હૃદયેથી, સુગુણ-ઈચ્છા-વિચારેથી,

જીવનના ઉચ્ચ ભાવેથી અખંડિત રૂપ તો રહેશે;

ભલે હો ઓષ્ઠ બહુ ચીક,

ભલે હો નેન અતિ રૂઝ;

નહિં ત્યાં ભાવ-ગુણ સારા,

અખંડિત રૂપ નહિં ત્યાંહે !

અંતર્યામિની.

લેખક:-શ્રીયત્ “લલિત.”

(હરિગીત)

અંતર નિરંતર વાસ વસતાં-

એક પ્રાણ પ્રકાશિની:

અહિરંતરે યસ એકનાં એ-

એક દિવ્ય સુવાસિની:

પરમાત્મજ્યોત ધરંત-

આત્મપ્રતીય સ્નેહ પ્રવાહિની:

સર્વસ્વ જીવન સ્વામિની:

સખી એક અંતર્યામિની !

અદૃશ્ય ઉર પાતાલ નિર્જર:

દૃશ્ય ચેતન સારિણી:

રેલે દૃઢ્ય શિર નયન રોમે-

એ બલામૃત ધારિણી:

પ્રેરે ચમત્કૃતિ પુણ્યની-

રસભક્ત લલિત સુહાગિની:

સૌભાગ્ય સુન્દર સ્વામિની !

સખી એક અંતર્યામિની !

(૧૬-૧-૧૪ વડોદરાને રાજ્ય વહાલે)

મ્હારે શૃંગે.

લેખક:-શ્રીયત્ “કુસુમાકર,” (ખી. એ.)—નકિયાદ.

એક ન્હાની નાનુક છે વેલ,

બહાલાં ! આનન્દ રેલમ છેલ;

એક ન્હાનું નાનુક છે ફુલ,

શું સુન્દર ને અણુમૂલ ?

ટહુકે કોકિલા શી મધુર ?

એનાથી છું ઉજળે નર,

એક ચન્દા પુરે ચાર ચોક;

એને જોતાં ઉઠે ઉર-ચોક,

ઉજળી ઉઘાનો શો આનંદ ?

ઝીલી લઈ રિખત હું મદમંદ,

મ્હારાં ઉપવનમાં,

મ્હારાં લૂવનમાં.

બહાલું મ્હારે શૃંગે,

સંઘર્ષ મ્હેં ઉરે.

બહાલાં ! મ્હારે શૃંગે,

સંઘરી મ્હેં ઉરે.

બહાલાં ! મ્હારે શૃંગે,

સંઘરી મ્હેં ઉરે.

બહાલાં ! મ્હારે શૃંગે,

સંઘરી મ્હેં ઉરે.

મુખડાનાં હાસ્ય.

લેખક શ્રીમત્ "મહાવાનાં" (બી. એ.)-અમદાવાદ.

કોઈ ઝીલોરે, મહારાં મુખડાં હાસ્ય,
કોઈ વીલોરે, મહારાં મુખડાનાં હાસ્ય.
હાસ્ય ખૂબ ઊભરાય,
હળી હળીને ભરાય:

કોઈ ઝીલોરે, મહારાં મુખડાના હાસ્ય.
આજ મહારે અતરે વસન્ત વાયુ રેલતો,
આત્મની ખીલેલી પેલીને અતિ વીઝીળતો,
ગરી ગરી પડે છે મહારે દીલડેથી હાસ્ય,
ગરી ફરી હમે છે મહારે હૃદયેથી હાસ્ય:
કોઈ ગૂંચોરે, મહારા મુખડાના હાસ્ય,
કોઈ ઝીલોરે, મહારા મુખડાનાં હાસ્ય.
હાસ્યમાં ઉડે છે ખૂબ શીતળ આનન્દ મધ,
રોળીને અખિલ વિશ્વ ડૂબવે દુઃખોના બધ;
સૈ રસે હળે છે, મહારા દીલડાનાં હાસ્ય,
ફરી-સારણે નમે છે, મહારા હૃદયડાનાં હાસ્ય:
કોઈ ઝીલોરે, મહારા મુખડાનાં હાસ્ય,
કોઈ વીલોરે, મહારા મુખડાનાં હાસ્ય.

“ પતિ ભક્તિ. ”*

અનુનાદક ગ. રા જગન્નાથ દરિનારાયણ ઝોઝા.
(અજય સંવાસી)

અગર દિલ મ્હાય, મહારું માંસ લઇને શ્વાન સંતોષો,
તમારી વાટિકાનાં વૃક્ષને મુજ ખૂનથી પોષો.
હૃદય બાળી કરી લો ખાક, સ્વપ્નાં ધુળમાં લેળો.
તમારી શું નથી? જ્ઞાતા ! લલે માદો, લલે પાળો.
ગળું દાબી કહાડી જીવને અગ્નિ વિષે નાંખો !
સદા તૈયાર દાસીને અચળ મનની પ્રભુ ! પેળો.
તમ્હારી, નાય ! છુ હું પુષ્પ રૂપે જિરમાં રૂહેવા,
તમારે કાજ તરણા પેઠ હું તૈયાર છું બળવા.

* પ્રખ્યાત દેવી સરોજની નાઈટ્સ “ Devotion ” નામના કાવ્ય વપશ્ચી.

રનેહમાંજ સુખ અને શાન્તિ.

લેખક: બહેન શ્રી “અદ્વા”-સુરત.

સૌન્દર્ય સુરભિ સુકત, ખીલે કામળ પુષ્પ ત્યાં,
ખરે ના પત્ર કે પુષ્પ, વૃક્ષ લીલું સદા રહે.
શિરસ્થાથી, અવિનાશી, શાન્તિને સુખનું તરૂ,
આત્મપંખી રહું શોધી, વિશ્વના રમ્ય ભાગમાં.

ત્યાં ફર હું તરૂ એક લીલું,
“સમ્પત્તિનું વૃક્ષ” સહુ કહેતાં;
“પૂરી થયે ત્યાં અલિલાપ મહારી,”
આશા ધરી પંખી ઉડ્યું જવા ત્યાં.

આવી બેહું ત્યાંય, પંખી અતિ આનન્દની,
સકેલે ત્યાં પાંખ, ખરખરખર પત્રો ખરે !
“તૂમ ન ઇચ્છા થાય,” વિચારે એ પંખીડું,
એવે આવ્યા હાય ! વૃક્ષ થકી શબ્દો ભૂંડા.

“આવ્યાં અહિં તુજ સમાન અનેક પંખી,
“આશા ધરી અહિં મળે અવિનાશી પુષ્પો;
“ના, ના, મળે અહિં તહેને તુજ રમ્ય પુષ્પો
“હું છું ચલિત, ફુલડું સુજ તેય એવાં !

નિરાશા કૂપમાં ડુબ્યું આત્મપંખી ગરીબડું:
જનું ક્યાં ? ને હશે ક્યાં ? તે સુઝે ના રંકે ખાલને.

વળી દીડું તરૂ એક લીલું ખીલું,
સહુ કહે તરૂ કીર્તિ તાણું ” જગે;
“નહિ નહિ કદી વૃક્ષ સુકાય આ,
“અહિં ખરે ! મળશે સુજ ફૂલડાં.”

ત્વરિત ગતિ કરીને પંખી ઉડી ગયું ત્યાં,
હૃદય મહિં ફરીથી આશન્ન્યેતિ ઝબુકી:

હવેથી આવીને બેહું વૃક્ષ ઉપર પંખીડું,
બેહું ના બેહું ત્યાં, એવે એનાં ચે પત્ર રે ! ખર્ચી-
“અરેરે ! શું અહિંથીયે આશા પૂર્ણ થશે નહિ ? ”
દીન સુખે સુખું એ તરૂથી આવતા સ્વરો.

‘અમ કરી અહિં પંખી ! તું આવીયું,
 “પણ નહિં તુજ આશ પૂરી થયે,
 “નહિં અરે ! સુખનો ચિર વાસ છે,
 “કુસુમપત્ર સહુ કરમી જશે !”
 “વિશ્વે મોહિં કદી મ્હારી આશા પૂર્ણ થયે નહિ,
 “દેખું છું સર્વનો નાશ અવિનાશી કશું નથી.”
 લગ્નાશ વદતું પંખી, નેત્રમાં નીર છે ભર્યું,
 વિશ્વમાં લાગતું સર્વ શુષ્ક, નીરસ, દુઃખદા.
 “પંખીડા ? અમ તું નિરાશ બનીયું ? તું આવ મ્હારી કને,
 “હું છું સ્નેહ સ્વરૂપ તે પ્રભુજીતું, હું સુખતું સ્થાન છું;
 “મ્હારો નાશ નથી કદી જગતમાં, મૃત્યુ થતાંયે નહિ,
 “મ્હારું પુષ્પ લલિત દિવ્ય મધુરું ના નાશ લેનો કદી.”

મિલિતનયન ઉઘાડયાં શબ્દ સુષ્પી મીઠા એ,
 હૃદયમહિં ફરીથી આશન્યોતિ અબુકી:

લીકું ત્યહિં અનુપ સુન્દર વૃક્ષ લીકું;
 સુરંગી કોમલ ફૂલો ધકી છે લચેલું;
 ને આવતી લલિત શાન્ત મીઠી સુવાસ,
 પંખી વદયું “સફલ આશ અહિંજ થાયે.”
 સમ્પત્તિ-કીર્તિમાં ના, ના, આત્મ શાન્તિ મળી શકે;
 સ્નેહમાં સુખને શાન્તિ દિવ્ય છે ને અનુપ છે.

સખે ! એ સ્મરણ દશા યાચું.

સેષક:-શ્રીકૃત “ગિરોશ.”-જૂનાગઢ.

ઉઘા પછી કિરણ મનોહર ધાય,
 સખે ! ગત સ્મરણે ઉર્ણાં યાય;
 પંખી ગણ કિલકિલ સ્વથી ગાય,
 સ્વજનના સ્વરસ્મરણે ઉભરાય,
 અનિલ લઇ સુરભિ કુલથી વાય,
 સ્મરણમાં નવ ચેતન ઉભરાય;
 સિન્ધુ વળી ગાન ગળીરે ગાય,
 સ્વજનની ઉરથી ત્યાં પમરાય;
 મત્ત હૃદયની સ્મરણ દશામાં સ્થુલ ચેતનરૂપ યાય,
 એ ચેતનને પૂર્ણ પૂર્ણ બન્ધો ! અન્તે એક યવાય;
 સખે ! એ સ્મરણ દશા યાચું

“ બાળ લગ્ન કોઈ બંધ કરો ”

લેખક:-રા. રા. ગવરીશંકર આશારામ માસ્તર—અમદાવાદ.

(રાગ: રૂચિર અગર સવેયાનો.)

“ બહેલાં પરણે વરકન્યા તો બહેલાં પ્રગટે તેનાં બાળ,

“ દાદો-દાદી કહેવઈએ ઝટ, કોણે લીડી કેવી કાલ ? ”

એવા નીચ તરંગ સાગરે હંપતિ ઝંપાચાલ કરો ?

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

અરુ બાળવય, અદ્ય બુદ્ધિમાં, “લગ્ન” શબ્દનું ભાન નથી !

એ શિશુઓનો હસ્ત મિલાપજ શીઠ ફેરો છો મથીમથી ?

શિશુ વર કન્યા કટિ પર લઈને “ મંગળ ” ફરતાં શરમ ધરો,

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

મંડપ મંધે ચોરી રચાવી જવ તલ ફુલનો હોમ કરો,

નથી આહુતિ પુણ્ય દ્રવ્યની વરકન્યાનો હોમ ખરો !

આમુરી લગ્નો કરી શિશુનો શીઠ બગાડો જીવન ઝરો,

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

બાળલગ્નથી તનબળ, મનબળ; આત્મિક બળની હાણ થઈ,

બાળલગ્ન રૂપ મહા શત્રુએ વર્ણસંકરી પ્રજા કરી;

દીણ જીવન થઈ જાન્યા ગાયલા બાળલગ્નથી થયો મરો,

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

ઉચ્ચ વિચારો, સફળ જીવન, નિર્મળીનથી વિમુખ થયાં,

અરુ, આજસુ, નિર્જન, રાંધાં, ભારતમાં બહુરે નિષળ્યાં;

બાહુબળ; કોશરૂપ કળાનો બાળલગ્નથી થયો મરો,

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

લગ્ન કાળનાં સ્વદ્ય સમયનાં ક્ષણિક રાજવેલવ નીરખી,

વિદેશીઓ હાંસી ઉચરે છે: “ પેલી બત હિંદુઓ તણી ! ”

ભારતની ઉજવળ કીર્તિમાં કલંક કાળાં સીઠ ધરો ?

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

વીરવાન, ભીજવાન, આપણા આર્ય પુર્વજો યાદ કરો,

રામ, ભીમ, ને ભીષ્મ, કૃષ્ણ, શ્રીકૃષ્ણાર્જુન વળી રૂચિઓ,

વીરહાક અવનિમાં ફરતી કાળદેવ પણ થરથરતો,

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

કાલિદાસ, ભવભૂતિ, ભારવી, પ્રીતમ, કળિરાદિક કવિઓ,

પ્રતાપ, અકબર, સંગ, શિવાજી, ભારતી વીરો સ્મરણ ધરો;

યાદ કરો, દિલ દાદ ધરો, આ રૂઢિ ટાળવા કગર કસો,

બાળકનાં સુખટાળક પાળક ! બાળલગ્ન કોઈ બંધ કરો.

કર્મક્ષેત્ર-ચારિત્ર્ય અને ઉદ્યોગ.

અન્ધ શિક્ષણ:

અંધોને જ્ઞાપતા આવતા ઉદ્યોગો.

લેખક—રા. રા. ડા. નીલકંઠરાય ઠાઠાભાઈ છત્રપતિ (એલ. એમ. એન્ડ એસ.)

પ્રીન્સીપાલ વિક્ટોરીઆ મેગેરીઅલ સ્કૂલ ફોર ધી બ્લાઈન્ડ—મુંબાઈ.

આજકાલ કરતાં સો દોઢસો વર્ષ થયાં યુરોપના આગળ પડતા દેશોમાં ત્યાંના અંધોની જીવનની સ્વતંત્ર, સુખમય અને ભોગવવા લાયક બને એ મતલબે અનેક તરેહના પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે. ઉપર કહેલી મતલબ નજર આગળ સુખી તેમને રોટલા પેદા કરતા કરી ઉપયોગી શહેરી બનાવવા તેમને સામાન્ય જીવણી સાથે, ઉદ્યોગિક તેમ સંગીત, શાસ્ત્રીય અપી, આદમી આવજત, વિગેરે વિગેરે પ્રકારની કેળવણી આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારના પ્રયત્નોમાં, અંધો અને તેમના દેખતા મિત્રો એક ખીનની સાથે ઉભા રહી અરસ-પરસ સહાય કરી અંધ જીવન સુધારવા પ્રયત્ન કરે છે. દેખતા મિત્રો, અંધોને પૈસાની, સલાહની અને પોતાના સમાગમથી મદદ કરે છે, ત્યારે અંધો તેમના પર યજ્ઞેશા આ ઉપકારનો બદલો અનેક પ્રકારની વિધા પ્રાપ્ત કરી, આજસને તરછોડી, કાયરપણાને દૂર કરી, મહેનતુ અને ઉદ્યોગી બની, દેખતા પરતો પોતાનો બોલો ખસેડી, પોતાનો રોટલો કમાઈ, પોતાની જીવન સુખી કરવા સાથે, ઉદ્યોગી શહેરી બની, બહુરકમમાં ભાગ લઈ પોતાને મનુષ્ય જીવન ઉચ્ચ બનાવી જીવનનું સાર્થક કરે છે. યુરોપમાં મળેલા અનુભવને આધારે, આપણે એમ કહી શકીએ છીએ કે, અધ્યાપા રૂપી જન્મરત્ન અડચણો છતાં અંધો કેળવણીના બલે નિરાધારપણું, પરતગા અને પરાધિનતા તત્ત્વના શક્તિમાન થાય છે. પરંતુ મશકત થવા સાથે અંધોમાં, કામ કરવાનો નિશ્ચય, સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા, અને દેખતા મિત્રો તરફથી મળતી મદદને સર્વ-ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા હોય તોજ અંધ જીવન સુધારી મનુષ્ય જીવન ભોગવી શકાય છે.

આપણા દેશમાં અંધ જીવન સુધારવા, સુખમય અને ઉપયોગી બનાવવા કરી પશુ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નથી; છતાં પશુ આ દેશમાંથી પશુ એવા વીર અંધો મળી આવ્યા છે અને આવે છે, કે જેમણે આસપાસના ઘણા કાર્યો સંજોગો છતાં પોતાની જીવન સુખી અને ઉપયોગી બનાવી છે.

ઉપર આપેલી હકીકતની સાબિતીમાં આપણે હવે અહિં, આ દેશના તેમ પરદેશના વીર અંધોના કાર્યોની હક નોંધ લઈએ છીએ. સુપ્રસિદ્ધ કવિ દલપતરામ ઠાઠાભાઈએ, અધ્યાપો આવ્યા પછી આશરે વસ વર્ષ લગી આપણે આપ્યાં, કાળો લખ્યાં અને ઉપયોગી શહેરી તરીકે જીવન ભોગવી સરકાર તરફથી, ' સી આઈ. ઇ. ' નો માનવતા ઇશકાળ મેળવવા ભાગ્યલાગી નીવડ્યા હતા.

સુપ્રસિદ્ધ પંડીત ગદુલાલજી બચપણમાં અંધ થયા હતા, તથાપિ તેમનું સંસ્કૃત ભાષાનું

ગ્રાન ધારું સાઈ હતું. તેઓ શીઘ્ર કવિ હતા, અને એકાએક આપેલા શબ્દો વાપરી કાવ્યો બ્રહ્મા બ્રહ્મ વિષયો પર બનાવી શકતા તેઓએ લગભગ પચાસ વર્ષ લખી, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, વિગેરે બાબતો પર, મુખાકામાં વારંવાર બાધણો આપ્યાં હતાં, મુરોપિયન વિદ્વાનો તેમની સુલાકાત લેતાં અને તેઓ વૈશવ ધર્મચર્ચોના, અને વૈષ્ણવોના જનરલ્સ હિમાયતી હતા એમના કામની જ કરી મુખાકામાં વસ્તા વૈશવોએ પંડીત ગદ્ગદાલ્લ સંસ્કૃત પાઠશાળા સ્થાપી છે.

ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના પ્રસિદ્ધ ભક્ત કવિ મુરદાસે, અનેક પદો અને કીર્તનો રચ્યાં છે. તેમની કવિતાથી નીતિ અને ધર્મના વિચારને ધણું બળ મળ્યું છે અને ધણા સ્ત્રી પુરુષો નીતિ અને ધર્મને માર્ગે ચડ્યાં છે. તેમનાં કાવ્ય, અને કવિતાનો સંગ્રહ મુરસાગર નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેમનાં પદો અને કીર્તનો, ગરીબ તેમ શ્રીમંત અને ગવૈયાઓ ગાય છે.

નાના ભોર નામે એક દક્ષણી પુનાના સંદેશ અધિ હોય છેતાં, વકીલની પરીક્ષા પાસ થયા હતા, અને તે, પુનામાં વકીલનો ધરો કરતા હતા. પંજાબમાં આવેલા જયંદર-ચહેરના એક પંજાબી વીર અધિ વકીલાત કરે છે. પંદરપુરનો એક વીર અધિ, પંદરપુરમાં રહી સુવાર તરીકે તેણે ધણાં મર્યાં આપ્યાં છે. અમદાવાદમાં ત્રણ દરવાજા પાસે એક અધિ મુસલમાન, ખસની દહીઓ બનાવી, પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું શુભરાત ચલાવે છે. અમદાવાદની ચાંચાઓગમાં એક અધિ માલુસ હતો, જે માતાને ચલાવવામાં આવતી બાંગી-ઓ બનાવતો હતો.

અમદાવાદ પાસે આવેલા એક ગામડામાં, એક અધિ કુંભાર ચાક ઉપર તેનાં ઉતારે છે અને માટીનાં સાધારણ વાપરવાનાં વાસણો બનાવે છે. મનસુખ નામનો લીંબડીનો એક દરજી મોટી હિમ્મતે અધિ થયા પછી પોતાના દરજીના ધધાને સારી રીતે વગગી રહ્યો હતો; તે કપડાં વેતરતો, સચા તથા હાથથી સારી રીતે કપડાં શીવતો, અને કવિતા રચતો. મુખાકામાં કાપડ બનાવ પાસે પીંબરા-ગલીમાં, મગન નામના એક અધિ દરજીની દુકાન છે, ત્યાં તે મજ્જદારનીઓ, અને રમણીઓ બનાવે છે. એ આ દુકાનનો માલિક છે. તેની દુકાનમાં પાંચ છે, દેખના દરજીનો નોકર છે. સરાણ પર ચૂડીઓ ઉતારનાર એક કારીગર કાઠીઆવાડમાં છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. વિદ્યાવતમાં ધણા અધિ, સરાણ (Lathes) પર કામ કરે છે.

ઉપર આવેલા વીર અધિ કિંદવાનોના દર્શાવ પરથી સમજાવ છે કે, આ વીર અધિને, પશ્ચિમના અધિ માફક કોષપણ પ્રકારની ચોચ કેળવણી મળી નહોતી, છતાં તેઓ ટેક અને નિશ્ચયને આધારે, આત્મબળ વડે પોતાનું બરજુપોષણ કરતા હતા, અને કરે છે. તેઓએ જનસમાજને આજસુ યદ, બોભર થવાનું પસંદ કર્યું નહોતું, પણ ઉલોગી બની પોતાનું જીવન, અને પોતાની આસપાસનાનું જીવન સુખમય કર્યું છે; અને દેખતા તેમ અધને, લાખલા સમાન થઈ પડ્યા છે.

હવે સમય બદલાયો છે. અધિના દેખતા મિત્રો અને અધિએ મગી અધિને કેળવણી આપવા માંડી છે. આનું ચોચ પગલું ભરી બેસી ના રહેતાં, અધિને જે ઉલોગ, અને જે પ્રકારની કેળવણી તેમને મળી હોય તે ઉપયોગમાં લઈ, તેઓ ઉપયોગી નીવડે, એ મતલબે ઉલોમના સાધન તરીકે, રાચ રચાઈ, બોભર, અને ધધામાં વપરાતી જાણે તેમના મિત્રો

અથવા 'અધ સહાયકારક મંડળીઓ' તેમને પુરાં પાડે છે. આથી, અધો ધધે વળગી પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેતાં થીએ છે, અને બીજા અધોને અનુકરણ કરવા જેવો દાખલો પુરાં પાડે છે. આથી, તેઓ સુખી થાય છે અને તેથી તેમના સર્ગ સખીઓને તેમની ફિકર રાખવાનું રહેતું નથી. સંજોગો આ પ્રમાણે બદલાવાથી અધોની મોટી સંખ્યા કામે લાગવાનો સંભવ વધતો જાય છે અને તેજ પ્રમાણમાં તેમની તેમજ તેમના રનેહીઓની પીડા ઠી થવાનો સંભવ છે.

હવે હું "Light on dark paths" નામના લેખ ઉપરથી નોંધ લેઈ કહું છું કે, હિંદુસ્તાનમાં અધોની સંખ્યા યોગ્યે એટલી મોટી છે. દુનિયામાં અધોની સંખ્યા દ્ય લાખની છે. ત્યારે બ્રિટીશ હિંદુસ્તાનમાં તેમની સંખ્યા છ લાખ જેટલી મોટી છે. બ્રિટીશ આફ્રિકામાં, એટલે આપણા રાજ્યકર્તાના મુલકોમાં એટલોટન અને આમરલેંડમાં મળી અધોની સંખ્યા ચોત્રીસ હજાર છે, ત્યારે એકલા મુંબાઈ ધલાકમાં તેમની સંખ્યા ૪૯૦૫૮ જેટલી યોગ્યે એટલી મોટી છે. દુનિયા પર આવા દુખી અધોની સંખ્યા આટલી મોટી છે છતાં, નવાઈ જેવી વાત એ છે, કે અધોને તેમના પર આવેલી, આ બય-ભિત આફત, ધીરજ, નિકમ અને આનંદથી ભોગવતાં બેઠેજે છીએ.

સંગીત:

આ ધધો અસલના વખતથીજ અધાપાને બધ એસતો જણાયો છે. અધોને જ્યારે કેળવણી આપવાની સરેશાઓ નહોતી ત્યારે પણ અધો આપો આપ, આ રમીકર ધધો પકડતા અને તેમાં શવતા. અમદાલ રહેમાન ઉર્ફે જેરામ નામના અધને કેળવણીનો લાભ મળ્યો નહોતો નથાપી, તે ગાઈ, વગાડી, બસની અને દુરાચરણી હોવા છતાં, સારી કમાણી કરતો. અધોની કેળવણીના સમય પર આવતાં, મુંબાઈની વિદ્યેશરીઆ મેમેરીઅલ અધ-શાળામાં થીએશે, મોતીલાલ હોશલાલ નામનો એક અધ, પારસી તથા હિંદુ કુટુંબોમાં સંગીત શીખતી રૂ. ૧૦૦ માસિક પેદા કરે છે, અને તે આન્ડ્રેડ પર આવેલી ટયુરેરીઅલ લામ્પકલમાં રૂ. ૪૦ ના પગારે સંગીતનો શિક્ષક નીમ્માયો છે. આવી સારી કમાઈને લીધે તેને એક દેખતી બાઈ પરણી છે. આ શાળાનો બીજો વિદ્યાર્થી મણીલાલ નાનામાલ ૧૯૨૩ ના જુનથી મુંબાઈમાં સંગીત શિક્ષક તરીકે બાહરે પડ્યો છે, અને તે પણ પારસી કુટુંબોમાં સંગીત શીખતી રૂ. ૫૫ માસિક કમાય છે અને બવિઅમાં તે વધારે કમાશે એમ લાગે છે. ૧૯૨૪ ના માર્ચથી ઈશ્વરલાલ લલ્લુરામ નામનો વિદ્યાર્થી આ અધ શાળામાંથી સંગીત શિક્ષક તરીકે બાહરે પડ્યો છે. તે પણ રૂ. ૬૦ થી રૂ. ૭૦ માસિક પેદા કરે છે અને વધુ પગાર બવિઅમાં મેગરશે એવો સંભવ છે.

કેસર નામનો એક દક્ષણી આસણ અધ વિદ્યાર્થી આ સરેશામાંથી બાહરે પડી એક દક્ષણી નાટક મંડળીમાં વાજીવ વગાડનાર અને ગવેશ તરીકે રૂ. ૨૦ ના માસિક પગાર અને પોરાઈ સાથે સદરૂ નાટક મંડળીમાંથી મેળવે છે.

હંસરાજ નામનો અમરેલીનો એક અધ આ શાળામાં સામાન્ય શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી ગયો તે પછી તેણે અમરેલીમાં ગાયકવાડ સરકારની સંગીત શાળામાં સંગીતનો અભ્યાસ કર્યો અને તે સાથે મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા આપવા બાહરે પડ્યો,

દાન થઈ સારું હતું. તેઓ યીપ ક્વિ હતા, અને એકાએક આપેલા સખ્તો વાપરી કાઓ જાણ બૂદા વિધવો પર બનાવી ચક્રતા તેઓએ સમગ્રમ પચાસ વર્ષ લગી, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, વિગેરે બાબતો પર, મુખાકર્ષાં વારંવાર બાપલો આપ્યાં હતાં, પુરોપિયન વિદ્યાનો તેમની મુદ્ધાકાતે હોતાં અને તેઓ વૈશ્વ વર્માચાર્યોના, અને વૈશ્વવોના જ્ઞાનગદ્ય દિમાપતી હતા એમના કામની જ કરી મુખાકર્ષાં વસ્તા વૈશ્વવોએ પડીત ગદ્યસાધક સંસ્કૃત પાઠશાળા સ્થાપી છે.

ઉપર હિન્દુસ્તાનના પ્રસિદ્ધ લક્ષ્મી ક્વિ મુરદાસે, અનેક પદો અને કીર્તનો રચ્યાં છે. તેમની કવિતાથી નીતિ અને ધર્મના વિચારને થઈ જાય છે અને ધણા સ્ત્રી પુરુષો નીતિ અને ધર્મને માર્ગે ચડ્યાં છે. તેમનાં કાવ્ય, અને કવિતાનો સમગ્ર મુરદાસગર નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેમનાં પદો અને કીર્તનો, ગરીબ તેમ ધીમંત અને અવેપાઓ ગાય છે.

નાના ભોર નામે એક દક્ષણી પુનાના રહિય અધિ હોવા છતાં, વક્રીલની પરીક્ષા પાસ થયા હતા, અને તે, પુનામાં વક્રીલનો ધણો કરતા હતા. પંજાબમાં આવેલા જલંદર સહેરના એક પંજાબી વીર અધિ વક્રીલાત કરે છે. પંજાબમાં એક વીર અધિ, પંજાબમાં રહી મુતાર તરીકે તેણે ધણાં ધર બાંધ્યાં છે. અમદાવાદમાં તથા દરવાજા પાસે એક અધિ મુસલમાન, ખસની દહીઓ બનાવી, પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવે છે. અમદાવાદની ચાંદાઓનાં એક અધિ માણસ હતો, જે માતાને સમગ્રવામાં આવતી બાંગીઓ બનાવતો હતો.

અમદાવાદ પાસે આવેલા એક ગામકર્ષાં, એક અધિ કુંભાર ચાક ઉપર તેનાં ઉતારે છે અને માટીનાં સાધારણ વાપરવાનાં વાસણો બનાવે છે. સનમુખ નામનો લીંબડીનો એક દરજી મોટી ઉમરે અધિ થયા પછી પોતાના દરજીના ધંધાને સારી રીતે પગગી રજો હતો; તે કપડાં વેતરતો, સંચા તથા હાથથી સારી રીતે કપડાં રીવતો, અને કવિતા રચતો. મુખાકર્ષાં કાપક બળદ પાસે પીંભરા અલીમાં, મગન નામના એક અધિ દરજીની દુકાન છે, ત્યાં તે મજ્જરદનીઓ, અને રાખડો બનાવે છે. એ આ દુકાનનો માલિક છે. તેની દુકાનમાં પાંચ છે, દેખતા દરજીનો નોકર છે. સરાણ પર ચૂડીઓ ઉતારનાર એક કારીગર કાઠીઆવાડમાં છે, એમ જે સાંભળ્યું છે. વિકાપતમાં ધણા અધિ, સરાણ (Lathi) પર કામ કરે છે.

ઉપર આવેલા વીર અધિ હિંદુઓના દહાંત પરથી સ્પર્ભ છે કે, આ વીર અધિને, પશ્ચિમના અધિ માશક કોઇપણ પ્રકારની યોગ્ય કેળવણી મળી નહોતી, છતાં તેઓ ટેક અને નિશ્ચયને આધારે, આત્મબળ વડે પોતાનું બરજુઓપણ કરતા હતા, અને કરે છે. તેઓએ જનસમાજને બાળમુ થઈ, બોળરૂપ થવાનું પસંદ કર્યું નહોતું, પણ ઉલોગી બની પોતાનું જીવન, અને પોતાની આસપાસનાનું જીવન સુખમય કર્યું છે; અને દેખતા તેમ અધિને, કામલા સમાન થઈ પડ્યા છે.

હવે સમય બદલાયો છે. અધિના દેખતા મિત્રો અને અધિએ મળી અધિને કેળવણી આપના માંડી છે. આનું યોગ્ય પગલું ભરી એસી ના રહેતાં, અધિને જે ઉલોગ, અને જે પ્રકારની કેળવણી તેમને મળી હોય તે ઉપયોગમાં લઈ, તેઓ ઉપયોગી નીવડે, એ અત્યંત જોગબના સાધન તરીકે, શાય રચોલાં, બોળરૂ, અને ધંધામાં વપરાતી જાણસો તેમના મિત્રો.

મેળવા. આ લુટની મદદથી ગ્રાન્ડીઅલ રહેઠાના અંધ પ્રોટેસ્ટન્ટ બાળકો સાર એક ઉત્તમ સરસમાં સરસ રીતે સજ થયેલી અને નવામાં નવી દગ પ્રમાણે શિક્ષણ આપે એવી શાળા સ્થાપી.

ધર્મ શિક્ષકો અને ઉપદેશકો:

ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડમાં તેમ, અમેરીકા અને આસ્ટ્રેલીઆના અંધો મામાન્ય શિક્ષણ મેળવી ઓક્સફર્ડ અને કેમબ્રીજ જેવા વિશ્વ વિદ્યાલયમાં તાલીમ લઈ બી. એ. એમ. એ. ની પરીક્ષા પાસ થઈ સામાન્ય ઉચ્ચ કેળવણી મેળવી ધર્મનું શિક્ષણ આપનારી સંસ્થાઓમાં દાખલ થાય છે. ત્યાં અભ્યાસ કરી તેઓ બી. ડી. અને ડી. ડી. ની પરીક્ષાઓ આપી તે છલકાઓ મેળવે છે. આવા અંધો દેવળના ધર્મશુરઓ તરીકે ઉપર કહેલા દેશોમાં કામ કામ લેવામાં આવે છે.

આપણા દેશમાં અંધોને તેમ દેખતાઓને ધર્મનું શિક્ષણ આપનારી સંસ્થાઓ છે નહિ છતાં પણ ઉપર વર્ણવેલા પંડિત ગરુલાલજીએ લગભગ પચાસ વર્ષ લગી ધર્મ અને નીતિના ઉપદેશક તરીકે કામ બજાવ્યું હતું. છુતીઆનો એક અંધ યુવક 'કેસર શીરવલકર' હાલ ઉપદેશક તરીકે કામ કરે છે. આ યુવકને મી. દયારામ ગીડુમલે 'ઉચ્ચ શ્રીમંત્ર' હતું અને તે સંસ્કૃત પણ શીખ્યો છે. વિક્ટોરીઆ અંધશાળામાંથી તેને ઉચ્ચ કક્ષા ઉપરથી બનાવેલો કક્ષો પુરો પાડવામાં આવ્યો, જેને આધારે તે મરાઠી લખતો વાંચતો થયો અને તેજ ધોરણે તેણે સંસ્કૃત ભગવદ્ગીતાનો ઉપદેશ કરતો પ્રવાસ કરે છે. આ બધા સાર તે ઉલ્લેખિતવાળા મી. દયારામ ગીડુમલનો આભાર માને છે.

થોડા વખત તેણે મધ્ય પ્રાંતમાં એક દક્ષણી ન્યાયાધિશના અંધ છોકરાને શિક્ષણ આપવાનું કામ પણ કર્યું.

હાલ આ અંધશાળામાં ગણપત નામનો એક બાલજી અંધ છે. તે એક દક્ષણી હર દસના નીકટ સર્વધર્માં ત્રણ ચાર વર્ષ રહ્યો છે આથી તેને સુર, તાલ, માત્રા, લેહ, વિચરેનું સારૂ જ્ઞાન થયેલું છે. વગી, તે સાચ તે સુરમાં પદો કીર્તનો અને ઉસ્તાદી ગાયનો વાજીનાની સાથે ગાય છે. તેને આ શાળામાં આવે આઘરે છ મહિના થયા છે. તેને ત્રીસ ધાર્મિક આખ્યાનો તેમ ઘણાં પદો અને કીર્તનો મ્હોડે છે. જો તે ત્રણ ચાર વર્ષ આ શાળાને વજગી રહી ચાઓપ સમીત શીખશે તો તે હરદાસ તરીકે સારો શપશે, કેમકે અર્ધિ આવ્યા પછી તેનામાં આખ્યાનોમાં આવતાં ગાયનો, પદો અને હકીકત સમજાવનારી ચક્રિત આવતી જણાય છે.

અંધો અંધોના શિક્ષક તરીકે:

યુરોપ, અમેરીકા, આસ્ટ્રેલીઆ અને જાપાનની અંધશાળાઓમાં અંધો મૂખ્ય અથવા મદદનીશ શિક્ષક તરીકે દેખતા શિક્ષકોની જોડે કામ કરે છે. હાલ હું 'વિક્ટોરીઆ અંધ-શાળાના પ્રીન્સીપાલ તરીકે કામ કરે છું'. છેલ્લાં વીસ વર્ષ થયાં હું અંધ છું. આઘરે સોબેક વર્ષ ઉપર મેં ઉચ્ચ કક્ષાપરથી તેને બંધ બેસતો સંસ્કૃત કક્ષો તૈયાર કર્યો જે વડે, મરાઠી, ગુજરાતી, હિંદી, બંગાલી, સરજતાથી લખી શકાય છે, અને વાંચી શકાય છે.

આ ઉપરથી વાંચકને જણાવો કે આપણા દેશમાં પણ અંધ, અધના શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે. ઉપર કહેલા કક્ષાપરથી તામીશ કરીકે મી. ડી. વેંકટરાવે બડાયો છે, જે આપ-સોર અધરાણામાં આવે છે. મી. ડી. વેંકટરાવને, આપસોર રાજ્યે પોતાને ખર્ચે છ મહિના કલકતો જહેરાં-મુંગાની શિક્ષણ પદ્ધતિ શીખવા મોકલ્યા હતા. તે શીખી તેઓ અંધ પદ્ધતિ શિક્ષણ શીખવા તે રાજ્ય તરફથીજ મારી પાસે આવ્યા. આ સમયે અમદાવાદની જહેરાં મુંગાની નિશાળના હેડ માસ્ટર મી. પ્રામુચંદર લક્ષ્મીભાઈ દેસાઈ બી. એ. ને જહેરાં-મુંગા ઊકારો છે તે હું જણવો હોવાથી મેં તેમને તેમના ઊકારા સાથે મુંબાઈ તેડાવ્યા. મી. ડી. વેંકટરાવે, મી. પ્રામુચંદરને જહેરાં-મુંગાના શિક્ષણ સબંધી સારી માહિતી આપી, અને મી. ડી. વેંકટરાવે અંધ શિક્ષણ સંબંધી મારી પાસથી માહિતી લીધી. આના પરિણામે અને ધંધરકૃપાના ચોખ્ખે આપસોરમાં જહેરાં-મુંગાની અને અધરાણા મી. ડી. વેંકટરાવના હાથ નીચે ઉભી થઈ અને તેજ પ્રમાણે અમદાવાદની જહેરાં-મુંગાની શાળા પણ હસ્તીમાં આવી.

અંધ મેલ્ટેટો અને વકીલો:

વિલાયતના અધીમાં ડૉ. રેન્ડલ્ફ નામ ચોલીસીટર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. હાંનની "નેશનલ ઇનસ્ટીટ્યુટ ફોર ધી બ્લાઈન્ડ" જેવી અધને સહાય કરનારી અંધ સાહિત્ય સસ્તી છાપનારી અને અધના તમામ પ્રકારનાં હિતોનો ચોખ્ખ વિચાર કરી તે વધારનારી સંસ્થાના તેઓ, વહીવ તથા કાપદાના સલાહકાર છે. વિલાયતની પાલમિન્ટ સમક્ષ રજુ થનાર અધીને પેનશન આપવાનું બીલ તેમણેજ ધડ્યું છે. વળી આ ઉપરાંત તેમને અધીની જીંદગીનો લીમો ઉતારવાની બાબતમાં, તેમ મંદતાડ વખતે સહાય કરનાર મંડળી-શામાં અધીને દેખતાઓની માફક દાખલ કરી આપવાની બાબતમાં ધણું કંઈ છે. પુનાના અંધ મી. સોર વકીલ તરીકે કામ કરતાં, અને તેજ પ્રમાણે જાલંદરમાં એક અંધ વહીવ છે એવું અગ્રણી કહી ગયા છીએ. વિલાયતમાં એક અંધ ગૃહસ્થ ત્યાંના એક ચહેરની 'કાઉન્ટી કાઉન્સીલ' એટલે મુનીસીપાલેટી જેનાં મંડળમાં સભાસદ છે અને તે ચહેરમાં મેલ્ટેટનું પણ કામ કરે છે.

મુપ્રસિદ્ધ અંધ વીર નર મી. ફ્રાસેટ અંધ થયા પછી ઈંગ્લાંડના પોર્ટ માસ્ટર જનરલ થયા હતા. આ યોદ્ધાની ધરજ અદા કરતાં તેમને પોર્ટ ઓફીસ, સેવિંગ બેન્ક અને મની-ઓરડરની યોજનાઓ પોર્ટ ઓફીસના કામમાં સામેલ કરી છે. વળી અંધ હોવા છતાં, તેઓ અર્થસાત્ર જેવા વિકટ વિષય પર એપ્રકચર્ચની કોલેજમાં બાપણે આપતા. આ ઉદારણે ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે અધીના દેખતા મિત્રાણે તેમને તેમની ખુદિ અને આવડ વાપરવાનો અવકાશ આપવો જોઈએ. જો આવો અવકાશ મળે તો તેઓ તેમની આવડ, ખુદિ અને યોગ્યતાના પ્રમાણમાં આ સંસારના વિધિવિધ વહેવારમાં પોતાનો ફાળો, પોતાની લાયકાત પ્રમાણે આપી પોતે પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધરજ બળવશે. મી. ફ્રાસેટ પાલમિન્ટમાં બિરાજી દિંદવાનોના હકો મેળવી આપવામાં અને તેમના ફાળો કમી કરવામાં ધણી મહેનત લીધી હતી જેથી તેમનું નામ દિંદના બેરબાંક તરીકે મચકુર છે.

વેપાર:

[વિલાયતમાં અધેને વેપારી કેળવણી આપવાની યજ્ઞાત હજુ થઈ નથી ત્યારે અમે-

રોકા, અને ચુનાઈટ સ્ટેટ્સમાં આવી કેળવણી તેમને અપાય છે. આપણા દેશમાં દેખતાં એને વેપારી કેળવણી આપવાનો વિચાર હમણાંજ હસ્તીમાં આવ્યો છે અને અધીની સામાન્ય કેળવણી હમણાંજ ચરૂ થઈ છે, તે જોતાં અધીને વેપારી કેળવણી આપવાની સરખાત યામ તે ખેડમાં હાંખો વખત જ્યો જોઈએ. આમ છતાં જલ્દી ગાયકવાડ સરકારના નવસારી મહાલનો એક પુરૂષ રૂનો વેપાર કરે છે. કલોલનો ખીજી તેલીમાં બીનો વેપાર એક છે. મુળાઈના કાષા બનરમાં તયજઅલ્લી હુકીમજી નામના એક વોરા છે જે તમામ પ્રકારની નેતરનો વેપાર પોતાના દાકરાઓની મદદ લઈ ચલાવે છે. અને કારીમશે રાજી નેતરથી શુચેશો સામન અનાવરાવી વેચે છે. બ્રમદાદી અંધ યાદુદી જેલું નામ મીનાસે છે અને જે બ્રમજળથીજ અંધ છે, તે પોતાની દેખતી બેરીની મદદથી મુળાઈમાં કાપડ વેચવાનો ધંધો કરે છે. આ અંધ યાદુદી થોડો વખત વિકટોરીઆ અંધશાળામાં હતો. બરમીગહામની મ્યુનીસીપાલેટીમાં સજાસદ તરીકે બિરાજતા મી. કસેટન ૧૯ વર્ષની ઉંમરે અંધ થયા. આ પછી તેઓએ બરમીગહામ અંધ વિદ્યાલયમાં, ટોપલીઓ બનાવવાનું કામ શીખ્યા. એ સહેલા તેમના ટોપલીઓ બનાવવાના કારખાનામાં ધણા અંધ અને દેખતા કારીમશે સાથે બેસી કામ કરે છે. ત્યાં એક મહિનામાં પંદરથી વીસ હજાર ટોપલીઓ બને છે, અને તે સરકારી, ટપાલ, લશ્કર અને નૌકા સૈન્યને પુરી પાડવામાં આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેઓ કેનેડા જેવા દૂર દેશમાં પણ પોતાના કારખાનામાં બનેલી ટોપલીઓ મોકલાવે છે. ૧૯૧૨ ના 'ગ્રેમેસ' નામના અંધ સાથે નહજતા ગ્રાસિકમાં લખ્યું છે જે વિદ્યાવતના અધો એક અઠવાડીયામાં પૈ. ૧-૧૨ શીલિંગ (રૂ. ૧૫-૧૨-૦) ટોપલીઓ બનાવી પેદા કરે છે.

અંધ સુતારો:

સુતારના ધંધામાં વપરાતા ઓળરો ધારવાળાં અને અખીવાળાં હોય છે આથી અધો આવાં હથીઆર વાપરી ના શકે એવી સાધારણ સમજ જનસમાજની છે, છતાં અનુભવથી આપણે જાણીએ છીએ જે અંધ સુતારો આવાં હથીઆરો વાપરી પોતાનો ધંધો ચલાવે છે.

લંડન શહેરમાં 'બીટીસ અને ફારેઈન બ્લાઈન્ડ એસોસીએશન' નામનું મંડળ હતું જે હાલ 'નેશનલ મનરટીટ્યુટ ફોર ધી બ્લાઈન્ડ,' એ નામે ઓળખાય છે. આ સરેથાના તમામ કળાટો, પુરથીઓ, પાટલીઓ, અને મેળો, અંધ સુતારોને હાથે બનેલા છે. વિદ્યાવતમાં અંધ સુતાર એક અઠવાડીયામાં સરાસર પૈ. ૧-૯ શીલિંગ (રૂ. ૧૫-૯-૦) કમાય છે એમ અંધ માસિક ગ્રેમેસપરથી જણાય છે.

પંદરપુરમાં એક અંધ સુતાર ધરો બાંધી પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે છે કે જો આ દેશમાં સામાન્ય કેળવણીનો પ્રચાર મ્હોટા પાયા પર થાય, અને અધો સાથે જૂઠો જૂઠો ધંધો શીખવનારી સંસ્થાઓ સ્થપાય તો આ દેશના અધો પણ આવે ધંધે વધુ પ્રમાણમાં લાગે.

નેતર અને વાંસ કામ કરનાર અધો:

પુરથીઓ, સુકો, ખાટલાઓ, કિરેની બેઠકો બરવાનું નેતર કામ, તથા એકથી નેતર અથવા નેતર અને વાંસથી બનતી પુરથીઓ, આરામ પુરથીઓ, (commode) અથવા જળરૂ જવાની પુરથી, ચાહતી રૂઝનીઓ ખાસ વીગેરે મેલવાની (Tray)

અથવા બેઠકો વિગેરે, અનેક પ્રકારનું કામ અધી કરે છે. મુંબાઈ નવા મોટા શહેરમાં આવું કામ મળવાનો સંભવ પુષ્કળ છે. અને તેમાંથી સાધારણ સારી કમાઈ કરી શકાય છે. આ શાળાએ કતારામ સ્ત્રીવરામ નામનો એક અંધ પરદેશી કારીગરને ત્યાં બેસી રૂ. ૧૫) ના માસિક પગારથી આ પ્રકારનું કામ થોડો વખત કર્યા પછી તેજ પગારે તે પરેશના એક પારસીના કારખાનામાં આજ પ્રકારનું કામ કરે છે. મુંબાઈના ઉદાર વતનીઓ વિક્ટોરીઆ અધ્યાશાળાને આ પ્રકારનું કામ આપી અધીની બે પ્રકારે સેવા બળવે છે. (૧) અધીને નેતર કામ શીખવવાના સાધનો પૂરાં પાડે છે. (૨) અધીનું આ પ્રકારનું કામ નોઈ જનસમાજની ખાતરી થાય છે ને અધી આ કામ કરી શકે. દક્ષીણમાં સાંગલી નામનું એક નાનકડું દેશી રાજ્ય છે તેના કેદખાનાના દેખતા કેદીઓને નેતર વિગેરે કામ શીખવવા સાથે આ શાળાના એક અંધને મોકલવામાં આવ્યો હતો તેનું નામ વાલા હતું છે. રાજ્ય તરફથી તેને રૂ. ૧૫) નો માસિક પગાર આપવામાં આવતો હતો. એના શિક્ષણથી કેદીઓને સારો લાભ થયો હતો નેથી એ કેદખાનાના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટે અને નીચે પ્રમાણે લખી જણાવ્યું હતું. “વાલા હતીમાં પોતાને લાગે પુરથીઓની બેઠકો બરવાની, ટોપવીઓ ગુંચવાની, તથા પેરીઓ બનાવવાની સારી આવડ છે, અને તેનામાં આ ઉપરાંત ખીજાઓને શીખવવાની શક્તિ ધણી સારી છે. તે કામ કરવામાં કુશળ છે, અને તેના કામથી મને ઘણું સતોષ અને આનંદ થયો છે. અને તે ઉત્તેજન આપવા લાયક છે.”

આ શાળામાંથી શીખેલો નાનાલાલ લલ્લુભાઈ નામનો એક અંધ નેતર કારીગર ખાડીઆમાં પુરથી બરવાતું કામ કરી માસિક રૂ. ૧૦) પેદા કરતો હતો. એના કામથી અમદાવાદની જનસમાજ ખુશ હતી, અને તેને આ કામ કરી ખાડીઆમાં ખ્યાતિ મેળવી હતી, પણ ૧૯૦૭ માં તે પેગનો ભોગ થઈ પડી મરણ પડ્યો.

રેનાજ દુરગાજી નામનો એક અંધ કારીગર આજ પ્રકારનું કામ ખર્ચ સાફ કરે છે અને એક ગૃહસ્થે તેના કામથી ખુશ થઈ તેની છત્રી તે પુરથી બરતો હતો તે વખતની પડાવી લીધી છે.

નડીઆદનો યાદલાલ મધુર નામનો અંધ નેતર કારીગર અને તેના એક પત્રમાં લખી જણાવે છે. ને મેં હમણાં રૂ. ૩-૦-૦ નું નેતર લીધું છે, જેની મદદથી મેં દસ પુરથીઓની બેઠકો બરી છે, અને રૂ. ૭-૮-૦ મેળવ્યા છે.

નડીઆદમાં આ પ્રકારનું કામ નોંધએ તેટલું નહિ મળતું હોવાથી તેણે પાટી વણવા સુતર વેચાતું લીધું છે. આ કામ તે નેતર કામ ના મળે ત્યારે કરવા પડે છે. હાલ આ કારીગર અમદાવાદના અંધ ઉદ્યોગજીવમાં છે. તે પોતાનું કામ ઝડપ અને કુશળતાથી કરે છે, પણ એકની વાત એ છે ને દોકાને ચોખ્ખા અને ગરબડીઆ વચ્ચેના શરતની પરીક્ષાને અજાણે આ બે કારીગરોની જોડતી જુજ થતી નથી.

અંધ વૈજ્ઞાનિક:

ઉપર કહેલો યાદલાલ મધુર પાટી સારી રીતે વણે છે. રેવાજ દુરગાજી તથા યાદલાલ મધુર વિક્ટોરીઆ અધ્યાશાળાના વિદ્યાર્થીઓ છે. ‘અંધ બોધ ઉદ્યોગ’ જનાના

મીઠાનના હાથ નીચે ચાલતી અમૃતસરની અંધશાળામાં, અંધ મુસલમાન ખ્રીસ્તી જૈરીઓ પાટી વણવાનું કામ સારી રીતે કરતી હતી તે મેં ઇ. સ. ૧૮૯૬ ની મારી એ શાળાની મુલાકાત વખતે જોયું હતું.

અંધ દરજીઓ:

અંધપણે ઉપર મુ'બાઇ અને લીંગ્ડીના દરજીઓ વિશે કહ્યું છે. વાસ્તે તે વાત કોરાણે મેલી હાલ એટલુંજ જણાવવાની જરૂર છે કે, વિક્ટોરીયા મેમોરીઅલ અધ્યાશાળામાં દરજીને કામ શીખવડાય છે. અહિં આ છોકરાઓ સાધારણ વપરાસની સોમ પરોવે છે, અને તે વડે શીવે અને ઝોટે છે. વળી તેઓ સીમરના સચાથી શીવે છે, અને તેના જૂદા જૂદા ભાગમાં અને સોમમાં ઘોરો પરોવે છે, અને હેખતા દરજી મારક શીવે છે. વળી તે કપડાં કાગળ અથવા કપડાના નમુનાની મદદથી વેતરે છે. આ સાથે યાદ રાખવાની જરૂર છે જે વેતરવાનું કામ કહેણ છે. વેતરવામાં માપ, હાથ ચાલાકી અને હુદ્દિનો ખપ છે. આ શાળામાં શીખેલા બે વિદ્યાર્થીઓ, સાંકલચદ ચકુભાઇ, અને જગાભાઇ જેઠીંગભાઇ અમદાવાદમાં દરજી કામ કરી ર. ૧૫) માસિક કમાતા હતા. આમાંના સાંકલચદ હમથાંજ દેવલોક પામ્યો છે. ત્યારે જગાભાઇ જેઠીંગભાઇ, અમદાવાદ ઝવેરીવાડામાં સીંગરના સાંચાની મદદથી ચણીઆ શીવી પોતાનો નિભાવ આજરૂથી કરે છે. ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે જે આ બંને સીંગરનો સચો વાપરે છે. આ સંજ્ઞામાં એટલુંજ કહેવું બસ યરો કે જે સચો આપણે તેમને આપીએ તે સચા પર તે મહાવરો થતાં, એક સરખી સરળતાથી શીવી શકે.

અગાડી આપણે લીંગ્ડીના મનમુખ દરજી વિશે ઇસારો કર્યો છે. આ દરજી મોટી હંમરે આંધળો ધણો હતો. અંધાણે આવ્યા પછી તે પોતાના ધંધાને વળગી રહ્યો અને તેમાં ફાળ્યો. આ વાત ધણા ધંધા ધારીઓને એક સરખી હાથ પડે છે, અને એ ઉપરથી રપણ સમજાય છે કે જે માણસ અડચણ આવતાં પોતાના આગલા ધંધાને વળગી રહે તો તે તેમાં શીવે.

અંધ ચટાઇઓ બનાવનારા:

એબરડીન ફૂનર-ગ્રાળાના અંધો ચટાઇઓ બનાવે છે. વળી તેઓ પથારીઓ અને તકીઆ બનાવે છે અને તેમાં પીંછા બરે છે; અને તેઓ આ ધંધો કરી દર અઠવાડિયે પૌં ૧-૫ શીલીંગ (ર. ૧૫-૫-૦) કમાય છે.

ગુંથણ કામ:

હંગ્લોડની કેટલીક અંધશાળાઓમાં નાના મોટાં મોજ, ગંજીકાક, વિગેરે ગુંથતાં શીખવે છે. કામ કરતી છોકરીઓ આ ધંધા વડે પોતાનો નિર્વાહ સારી રીતે કરે છે.

સ્કાસગોલી શાળાઓમાં મીંઝણ પકડવાની જગ્યા તેમ લોનટેનીસ અને બેડમીંગટન રમવામાં વપરાતી જગ્યા તેઓ ગુંથે છે. આપણા દેશના અંધો પણ તેમને શીખવવામાં આવે તો તે આ કામ કરી શકે. મોજ, ગંજીકાક વિગેરે ગુંથવાડું કામ તેઓ હાથથી તેમ સચાથી કરે છે. કદાચ સંચાથી ગુંથણ કામ કરતાં ત્યાર વડે તો તે સાંધવામાં તેઓને હેખતાની મદદ લેવી પડે છે.

બ્રશ બનાવનાર અધી:

આપણા દેશમાં ખજુરી અને તારીએળિના પાંદડાં ગૂંથી તેની ચટાઇઓ, પંખા, દાબડા, કાચળીઓ, સાવરણીઓ, વિગેરે, બનાવવામાં આવે છે. જ્યાં આવી જાતનો માથ સાર બનત હોય ત્યાં આવું કામ તમામ વચના અધીને શીખવાય તો તે શીખી શકે, અને તેમાંથી પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે. જૂદી જૂદી જાતની ઘાસ લાઇ તેની ચટાઇઓ, પંખા, વિગેરે આપણા દેશના તમામ ભાગોમાં લોકો બનાવે છે. વિક્ટોરીયા સ્મારક અધ-શાળામાં, પોલા વાંસની ચીપો ઉતારી તેની ટીટીઓ બનાવે છે. આ કામ ઘણું સહેલું છે. આજ ધોરણે ઘાસની ચટાઇઓ, પંખા, તેમ ખસની ટીટીઓ શુધવામાં આવે છે આથી રથળ અને બનતર ખાનમાં લઇ આ કામ શીખવાય તો તે અધી કરી શકે તેમ છે.

આપણે ઉપર અમદાવાદના નજી દરવાજા પાસે ટીટી બનાવનાર એક સુસઘમાન અધ વિષે કહ્યું છે, તે ઉપર કરેલી સ્તવનાને ટેકા આવે છે.

વળા આજ ધોરણે કાથી, સરકટ, વિગેરેનાં રેસા અથવા રોરીઓની મદદથી મૃદસ્થના ધરનાં બારણા બાગળ મૂકવામાં આવતાં પમ લૂંછણા અને છે. આવા પગ લૂંછણા અમૃ-તસરની શાળાના અધ વિદ્યાર્થીઓ બનાવે છે.

તાર કામ:

વિદ્યાવતની અધશાળાઓમાં તાર ગૂંથી તેનાં શીર્ષા બનાવે છે. વળા આવા તારના પગ લૂંછણાં પણ બને છે. મહુવાનો એક સેતીનો છોકરો લોખંડના તારના બનરમાં મળે છે તેવાં શીર્ષા, ઉંદર પકડવાનાં પાંજરાં પણ બનાવે છે. તે આ કામ પોતાને ધેરથી શીખી, વિક્ટોરીયા અધશાળામાં આવ્યો છે.

અધ ધાંચી:

ખી. ખી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેના વાસદ સ્ટેશન પાસે અડામ નામનું ગામ છે, ત્યાંનો એક વોરા નામે ગપુર નજી ચાર વર્ષની ઉંમરે અધ થયો. વ્યવસાયીજ તે તેના દુઆના તથા કાકાના બળદને ચારો નીરવા લાગ્યો, અને પાણી પાવા લેઇ જતો તથા તેમને બાંધવાની જગ્યા જાડી કુંડી, સાર રાખતો. ગોઠે થતાં તે દેખતા ધાંચીઓ માફક ધાણીના તમામ બદલ જોડતો અને દૂધ કરવા લાગ્યો. દાઢ તે બળદને ધાણીએ જોડે છે અને ખીન, અડચણે ધાણી ચલાવી તથા પીસે છે.

અધ કુંભારો:

ઉપર આપણે અમદાવાદ પાસેના એક ગામડામાં રહેનારા અધ કુંભાર વિષે પ્રસારો કર્યો છે તે જ જાતનું કામ કરે છે તે સિવાય લાકડાં અથવા લોહાંના ખીખાંની મદદથી છટા પાડવાનું કામ કરવું એ વધારે સહેલું છે. આ કામ અધી પણ કરી શકે છે.

અધ બામવાન:

વિદ્યાવતના ગામડાના અધી પોતાના કુપડા પાસેના વાંડાઓમાં ફૂલો, ફળો અને કંદ પેદા કરનાર છોડવા વાવે છે. અને તે સાર ખાતર, પાણી અને સર્વ પ્રકારની તજવીજ તેઓ રાખે છે.

હું પણ ચોક્કસ ખેડૂતોના અથવા છોકરાઓના સમાગમમાં આવ્યો છું; જેમણે મને કહ્યું છે જે તેઓ પોતાના ઘેરને ચારે તરફ નીરે છે, પાણી ખાવા લાઈ જાય છે, ખાંધે છે, છોડે છે અને ખેતરોમાં જમ્યા ઘાસ કાપી તેના પૂજા બાંધી ઘાસના બારા પોતાને ચામે એકલા મૂકી પોતાને ઘેર આવે છે વળી તેઓ અનાજની કાપણી પણ કરે છે.

મરુધાને એક કણુથી અથવા હોવા છતાં કાશીઆનું કામ સારી રીતે કરતો હતો; અને તે બદલ તેને ખોરાકી અને પગાર મળતો હતો.

મરુધાં ઉછેરવાં અને ઈંડાનું સેવન કરનાર અધી:

વિદ્યામતના ગામડાના અધી મરુધાં ઉછેરવાનું અને ઈંડાં સેવવાનું કામ કરી આવજી-વિકા મેળવે છે. અથવા કેપટન વેબર આ વિષય ઉપર ખાસ ભાષણો આપતા અધિતિહિં કરે છે; કારણ કે તેમના આ વિષયની માહિતી ઘણી સારી છે, અને તેથી તેઓ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે.

અથ બીડીઓ અને છીંકણી બનાવનારાઓ:

રાજકોટનો હાજી રસૂલ નામનો એક અથ કાતરેલી તંબાકુ લાઇ ઝીંજવાના પાંદડા વડે બીડીઓ વાળે છે; અને આ ધંધો ઘણા અથો કરી ચકે કેમકે બીડી વાળવાનું કામ સહેલું છે. શોકોમાં બીડી પીવાનું વ્યસન બહુ વધતું જાય છે, આથી આ ધંધો અથ સારા લાભકારી છે. આ વિદ્યાર્થીને તન્દુરસ્તીને કારણે વિકટોરીઆ અથશાળા છોડવી પડી. જો તે વળગી રહી ચકચો હોત તો કાંઈ વધારે સારા કામમાં પડત. આનંદનો અથુર વિકુલ નામનો એક શીખી ચકે એવો પણ હોલુભાગી અથ જો આ શાળાને વળગી રહ્યો હોત તો તે દરજ્જા અથવા સંગીત કામ કરી વધારે સારી કમાણ કરી ચકત. હાલ તે તમાકુ ધુટી તપખીર બનાવી મહિને રૂ. ૪ પેલા કરે છે.

અથ મોચી:

અમદાવાદમાં જન્મના નામનો એક અથ છોકરો છે, તેના બાપ મોચી હોવાથી જોડા થીવે છે. એના બાપને આ છોકરાને જોડા થીવતાં થીવવાનું ઘણીવાર કહેવામાં આવ્યું પણ તે છોકરો અથ છે વાસ્તે તે થીખી ચકેજ નહિ એવી દ્વંદ્વ માન્યતા તે કરી બેઠો; અને સર્વ સમજણની વાત તરફ અણમરો બતાવ્યો.

એક અથ વીર ઉમિછ બટ બનાવવાનું કામ થીખવા સારું સ્વીકૃત ગયો. ત્યાં જઈ તે એક અથ સ્વીકૃત કારીગર પાસેથી આ ધંધો થીખી લાવ્યો. થીખી લાવી તેથી રોટલા પેલા કરી સંતોષ માની ન બેસતાં તેણે આ વિષય પર 'ગ્રિગ્રેસ' નામના અંધ માસિકમાં દર મહિને કેમે કેમે લેખ લખી આ વિષય પર એક નાનકડું પુસ્તક તૈયાર કર્યું; અને ઈંગ્લાંડના કોઈક અધીને આ ધંધા તરફ વાળ્યા છે.

અથ અને બહેરાં લેખકો:

સુપ્રસિદ્ધ અમેરીકન અથ બહેરાં અને મુઝી બાલ્ડવિન પોતાનું ચરિત્ર "અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં" હિસાબ વિગેરે નામના ઘણાં આશ્ચર્ય પમાડે એવા વિચારથી ભરપૂર ગ્રંથો સરસ

ક્રિજી બાપામાં લખી દુનિયાને હેરાત પમાડી છે. આ બાપુ શુદ્ધાપતી સાત, આઠ બાપાઓ જાણે છે; અને અંધ અને બહેરા સાથે તેમ જીનઓ સાથે તેને ધણું કરી બતાવ્યું છે. એના ઉપર કહેલા પ્રયો અને “હું જે દુનિયામાં રહું છું તે” સાથે વિચાર, સારી સચ-નાથી બરપુર છે, અને તે વાચવા જેટલા રસીક છે તેટલાજ ઉપયોગી અને બોધક છે.

આ સિવાય અંધ અને બહેરાં મી. નોરીસ અને અંધ અને બહેરી બાપુ ધ્રુમશીલ “કલ્યાણ માર્ગ” એ નામનું એક માસિક કહાડે છે. આ માસિક કહાડવામાં તેમની ધણી વિલાયતના અધીને ધર્મને નીતિ તરફ વાળી ચુકત પ્રીતીઓ બતાવવાની છે. બન્ને પૈસે ટકે ગરીબ છે, છતાં પૈસા મેળવી માસિક કહાડે છે અને છેક ગરીબને મદત પહોંચાડે છે. પૈસા આપી શકે તેવા પાસથી રક્ત ટપાલ ખર્ચ લે છે; ત્યારે તે કરતાં સારી સ્થિતિવાળા પાસથી ટપાલ ખર્ચ અને લવાજમ ખર્ચ લે છે.

મી. શેરવેલ નામના એક અંધે ધણી વર્ષ લગી “ગ્રેસિસ” ચલાવ્યું હતું; અને અંધ લેખકોના નામ આપવા બેસીએ તો પાર ના આવે એમ છે.

અંધ મી. રેલેટ પહેલાં એક દેવળમાં ગવેશ તરીકે કામ કરતા હતા. હાલ તે સંગીતનું એક માસિક અંધ સાથે બ્રેઇલ લીખીમાં કહાડે છે.

હું ક્રિજી છું જે આ નાનકડો લેખ અંધ સ્ત્રી પુરૂષો તેમ બાળકોને ઉપયોગી થઈ પડશે. અધો અધાપાના દુઃખથી હેરાન થાય છે, તે કરતાં તેમને વધારે હેરાન કરનારાં કારણો અજ્ઞાનતા, આળસ અને બેદરકારી છે. મારી ખાતરી છે કે જે અધોને તેમના મિત્ર ચોતાના એકવડા અથવા બેવડા પ્રયત્નથી દાખલ પ્રકારને ધધો અથવા કામ દિમ્મત ધરી કરવા માટે તો તેમાં તે ઓછા વસા હાવે. અધોને ખોરાક પુરો પાડવો અને જીવતા રાખવા એ કરતાં વધારે પુન્યદત અને હિતકારી કામ તેમને ધધો લીખવી કામે વાળવામાં રહેલું છે. અધોને દિમ્મત આપો. ટેક, અને સાચા વિચાર તેમના હૃદયમાં ઉભા કરો. આજ ખર્ચ પુન્ય છે. રક્ત ઘરડા અને નીરખળ અધને ખોરાક આપી જીવાડો. ખાકીવાને ટેકીયા અને હોયગી બનાવો એજ પ્રાર્થના છે.

વચનામૃતો.

૧. વિદ્વાનો ઘરને ઘર નથી કહેતા પણ શ્રદ્ધિવાન ઘર કહે છે, ઘર સુદર હોવા છતાં પણ તે, જે સ્ત્રી વિનાનું હોય છે તો તે અરવ્ય સરખું વધ પડે છે.
૨. કાલો દેખાવાનો ડોળ ધાલવો એ આપણને ધણીવાર કાલો બનતાં અટકાવે છે.
૩. જે ગામમાં સદૃષ્ટિ ન હોય તે ગામનાં મનુષ્યો નિંદાખોર અને ઝેરીલાં થઈ એકમેક આપસઆપસમાં લડી મરે છે.
૪. સર્વ કરતાં ઉત્તમ માર્ગ તો એજ છે કે નહારી સોબત તજવી અને પોતાને અતુકળ હોય તેવી સારી સોબતમાં બળવું.
૫. સર્વથા શૂદ્ધી, કુટુંબની, ગામની, દેશની અને સર્વની ઉન્નતિનો મુખ્ય આધાર સત્કારીરૂપ શુદ્ધ માતા એજ છે.

—સ. રા. દલપતરામ ગી. નવલખા.

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

ઈસ્લામી સ્ત્રીઓ.

લેખક: ડીયુલ "મસ્ત." (બી. એ.)—અમદાવાદ.

ઈસ્લામી ધર્મમાં સ્ત્રીનું સ્થાન.

એ તો ઝગમગદેર વાત છે કે પુર્વના વિષયો ઉપર લખનારા પાશ્ચિમી લેખકો, ગરવા માંઠવા પ્રખ્યાત અપ્પલે સિવાય, સાધારણ રીતે પહેલી ગરેડમાં આગનારા હોય છે. તેઓ હમેશાં અગાઉથી ઘડી રાખેલા સિદ્ધાંતને આગળ મુકે છે અથવા તો તેનો બચાવ કરવા તૈયાર થાય છે, અને એ લેખકોને વાંચનારની દ્રષ્ટિ બહાર નહિ હોય કે જે નિર્ણય આપવાનો હોય છે તે તેઓએ આગળથી નક્કી કરી રાખેલા હોય છે અને વાદવિવાદથી નક્કી થવાને બદલે તે નિર્ણય એ વાદવિવાદનો બાવ બતાવી આપે છે. ઇસ્લામી ધર્મની દીકા કરતાં, એ લેખકોએ, એ ધર્મના પક્ષપાત્ર મુસલિમોએ આપેલા ખુલાસાને ધ્યાનમાં લીધા નથી એટલું જ નહિ પરંતુ કુરાનના પુસ્તકોનો સરળ અર્થ પણ કાઢી કરવાને ના ખુશી બતાવી છે. ઉપલી દક્રીકતને વધારે સ્ત્રી પરજુવાના ચર્ચા બરેલા સવાલ પર લખાયેલા બહોષ કરતા પુસ્તકથી જોડેલા ટેકા મળે છે તેટલો બીજા કશાથી મળતો નથી. દીકાકારો, મુસલમાન ધર્મ પ્રમાણે કલ્યાણના સ્ત્રીપણમાં જે મોટામાં મોટી ખોડ જુએ છે તે એક કરતાં વધારે સ્ત્રી પરજુવાની મહમદ પેગંબરે આપલી રાનની છે.

મોસવર્થ સ્મીથ, કે જેણે બીજાઓથી અલગ પડી આ સવાલ ઉપર ઇસ્લામની દ્રષ્ટિથી દીકાકારી છે, તે મોસવર્થ સ્મીથ યથાવોગ્ય કહે છે કે "જે શુઆબગિરીને ખ્રિસ્તી ધર્મનો એક ભાગ ગણીએ તો એક સ્ત્રી કરતાં વધારે પરજુવાના રિવાજને મુસલમાની ધર્મનો એક ભાગ ગણવો ખોટો નહિ ગણાય." એ જ મોસવર્થ સ્મીથ વળી કહે છે કે "પુર્વદેશમાં એક સ્ત્રી કરતાં વધારે પરજુવાના રિવાજની અનહદ છુટ ઉપર મહમદે બહુ સખ્ત અકુશો સુધ્યા હતા. અને તે જ પ્રમાણે છુટાછેડના રિવાજ પર પણ મુક્યા હતા." એટલે બહુ સ્ત્રી પરજુવાનો રિવાજ એક અસરથી અને અસહ્ય હોય છે. પરંતુ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે મહમદ પહેલાંના અરેબીઆ જેવા દેશમાં કે જ્યાં સુધારો પ્રાથમિક સ્થિતિમાં હતો, તે અરબસ્તાનમાં "કોમ કોમ વચ્ચે થતી વારંવાર લગ્નબંધો, અને તેના પરિણામે થતી પ્રસવ વર્મની કતલ, સ્ત્રીઓનું તેમની વધતી રાખ્યાને લાક પ્રાધાન્યપાત્ર અને કોમના અધ્યક્ષની અબંધ સત્તા, આ બધી ચીજો એકી ધવાથી અરબસ્તાનમાં બહુ સ્ત્રી પરજુવાનો રિવાજ અનિવાર્ય અને સાવજનીક સહ પડ્યો હતો. રાખ્ય કુટુંબ કે જેમાં ઇશરી અંધનો છોડે મનાતો હતો તે રાખ્ય કુટુંબોમાં આ રિવાજ પ્રચલિત હોવાથી સામાન્ય વર્ગે તે રિવાજ પાળવો એ પવિત્ર ગણ્યું હતું. જુના જમાનાના મીડીક, એમીનોનીઅન્સ, એસીરીઅન્સ અને ઇરાનીઓમાં મનુષ્ય પર સ્ત્રી પરજુવા સંજથી દાંઠ પણ અકુશ નહોતો. મોઝીકે બહુ સ્ત્રી પરજુવાની રિવાજને ઇસરાયલ લોકોમાં હતો ધરાવતો જોયો હતો અને પોને તે રિવાજ અલગ દીધો હતો. એક એયોનીઅન ચાલ તેટલી સ્ત્રી પરજુવા રાકતો હતો.

રોમની અંદર બહુ સ્ત્રી પરજુવાના રિવાજને કાયદેસર ગણવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ ગીચનના લખવા પ્રમાણે 'રુબીક' લાગણી છતાં પણ રોમની માતાઓ છુટ બહુનાર અને માતૃગર પ્રભુસત્તાક રાજ્યના સામાન્ય લાજ ભોમવવાની આશા રાખવા લાગી કે જે આશાઓ પિતા તથા પ્રિય તરફથી ફળાંભૂત કરવામાં આવી હતી. બીજા વેદેનરીનીઅન રાજ્યે એક ફરમાન બહાર પાડી પોતાના રાજ્યની તમામ પ્રજાને મરજીમાં આવતા બહુધા સ્ત્રી પરજુવાની રજા આપી હતી; અને તેના પછીના તમામ રાજ્યો બહુ સ્ત્રી પરજુવાના રિવાજને પોતે અમલમાં મુકતા હતા. જરૂરીનીઅનના આ રિવાજને બંધ કરતા કાયદા નિષ્ફળ નિવડ્યા હતા, કારણ કે આ રિવાજ ઠેર ઠેર લખાય થઈ ગયો હતો. અરબસ્તાનની ધણી જંગલી જાતોમાં, કે જે જાતો ધણી નાની છોકરીઓના નાશ કરી સ્ત્રી જાતો તરફ પોતાને અજાણ બતાવતી હતી તે જાતોમાં સ્ત્રીની પદવી જંગમ મિલકતથી કાંઈ થયું વધારે નહોતી અને વિધવાઓ છોકરાને બાપ તરફથી ચળતા વારસામાં એક વારસાની સ્ત્રી તરીકે પુનઃ ભાગે જતી.

ઉપથી બીના અને કુરાનના ઉપદેશનું ટુંકું અરસોગન જે નીચે આપવામાં આવે છે તે પુરતી રીતે જતાવી આપે છે કે પુરાણી દીકરાઓને વાંચી જે સોફો ખરવામ વિષે ખ્યાલ બાંધે છે, તેમના પ્રમાણે ધારવું કે કાંતો મહમદે બહુ સ્ત્રી પરજુવાના રિવાજને અનુમોદન આપ્યું હતું અથવા કાયદેસર ગણ્યો હતા એથી વધારે મોટી જુલ એકે નહીં ગણાય. જે સંપળા હુદ રિવાજોનો જનસંખ્યા ભોગ થઈ પડે છે તેના મહમદ કરતાં બીજા કોઈ કાયદા કડનાર વધારે મોટો અને અડંગ દુસ્મન નહિ હોય એમ કહેવું મોટું નહિ ગણાય. મહમદે જ્યાં જ્યાં, પોતાના સ્વદેશમાં કે પરદેશમાં નજર ફેરવી ત્યાં ત્યાં અનેક સ્ત્રી પરજુવાનો રિવાજ તેને અધમ અને કાળજી કંપાવી નાંખે એવા રૂપમાં જણાયો. અને તેથી તેણે આ અવાચિન અને સર્વવ્યાપક હુદ રિવાજ, કે જેને મોટીએ માલવા દીધો હતો અને કાંઈકે જેની સામે આંધ આશા ધન થઈ હતા તે હુદ રિવાજ સાથે હિંમત અને વ્યવહાર કુશળતાથી બાંધોડીયાં બીડવા માંડ્યાં હતાં. મહમદે લખાય કરેલ મુધારાને સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં થયેલા મોટા અને ટેપાતો ફેરફાર આજારી હતો એ કહેવું તે ઇતિહાસીક હકીકતને ફરીથી કથન કરવા જેવું છે.

અલમમુન રાજ્યના સમયથી, કે જેના વખતમાં મ્યુટેકલાઈટ મોલવીઓ ઉપદેશ કરતા હતા કે કુરાનના કાયદાઓનું ગૂઢ દિગ્દર્શન એક સ્ત્રી પરજુવાનું સિખવનું હતું, તે અલમમુન રાજ્યના સમયથી કેળવણીના મુસલમાનોએ જતાવી આપ્યું છે કે બહુ સ્ત્રી પરજુવાનો રિવાજ જનસંખ્યાની અભિપ્રયોને બંધ બેસતો નથી એટલુંજ નહિ પરંતુ મહમદના ધર્મના આશયની તદ્દન વિરુદ્ધ છે. કારણ કે આ બાબતમાં કુરાનના પ્રવચન ખરી મતલબ પર મિલકત લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી, જે કે જે તો ખુલ્લું છે કે કુરાન એકી વખતે ચાર લક્ષ કરવાની રજા આપે છે. તથાપી ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે આ છુટ આપતી કલમ આટલુંજ કહીને બાકી જતી નથી. પરંતુ તેની પાછળ તરતજ એવું એક વાક્ય આવે છે કે જે ઉપથી રજા આપતી કલમની મહત્વનાને ઓછી કરી તેને અધ્યમ અને સજાઅરૂપમાં બંધે છે. જે કલમના શબ્દો આ પ્રમાણે છે. "જે ત્રણ અથવા ચાર સ્ત્રી પરજુ, પણ જે નું બધીને સમ્મતિથી બેઠ ન ચકે તો તારે ફત્વા એકજ સ્ત્રી પર-

શ્રી.” કુરાનની એક બીજી કલમમાં લખેલું છે કે “જો તું તારી સ્ત્રીઓ તરફ માયાળુ અને ક્ષમા કરાવશુ તો તારી વર્તણૂકથી બિન ગાહિનગાર નહિ રહે. પરંતુ તારી સ્ત્રીઓ તરફ આચર્યવર્તન કરતું એ ગમે તેટલી તારી મરજી હશે તો પણ તારી સત્તાની ખ્વાર રહેશે.”

પહેલી કલમમાં સમાયેલું પણ બીજીથી થતું અનુમાન, કુરાનના ઉપદેશમાં ઇસ્લામી શબ્દોનો યોગ્ય અર્થ ખાસ ધ્યાનમાં રાખતાં, ઇસ્લામનું મનન કરવામાં હંદા ઉત્તરનારાઓની ધ્યાન બહાર નથી એટલું તો ખરું છે કે મુસલમાન રાજાઓ અને સરદારોના મોટા ભાગે અને ખાસ કરીને કાબુલિએ પોતાના પેગંબરના શરમાનના બાવાઈને ગણકાર્યો નથી. વળી વધારે દિલગીરી બરેલું તો એ છે કે હમેશાં મુશામતીઆ ઉભેમાઝ અને ધારાશાસ્ત્રીઓનો વર્ગ હતો ધરાવતો હતો, જે પોતાના આશ્રમધાતાઓના મનસ્વીપણને શાંત કરવાને પોતાના શરના નામનો ગેરફાયદો કરવા સહ તત્તર રહેતો હતો. પણ હાલના જમાનાની સંતોષકારક એક નિશાની એ છે કે બહુ સ્ત્રી પરજુવાનો રિવાજ મુસલમાન આલમમાં કાયદા તરીકે પસાર થવાને બદલે એક અપવાદ રૂપ યજ્ઞ રહ્યો છે. હિંદુસ્તાનના મુસલમાનોમાં, અમીર-અલીના દહેવા પ્રમાણે, સોમાંથી પંચાલ અતઃકરણની ખાતરીથી અથવા રિયતિને લઈ એક સ્ત્રી પરજુવારા છે જ્યારે કેળવણી વર્ગ આ રિવાજ તરફ પોતાની તદ્દન ના પસંદગી બતાવે છે.

વધારેમાં મહમદના ઉપદેશમાં એવું કંઈ નથી જે અનુષ્ઠાની હયાતી હયાતી હમેદ પુરી નહિ પાડતું હોય. આધુનિક વિચાર પ્રમાણે બહુ સ્ત્રી પરજુવાના રિવાજ કરતાં બીજા યોગ્ય રિવાજો હશે કે જે વધારે અધમ અને નિદા પાત્ર હશે. પણ આપણે એટલું તો યાદ રાખવું જોઈએ કે મહમદના સમય સુધી આ રિવાજ સર્વત્ર પ્રચલિત હતો એટલુંજ નહિ પરંતુ એ દેશિત ગણાતો નહોતો. જેવી રીતે તેણે કેટલી વસ્તુનો સમ્પ્રતીકાર્યો નિષેધ કર્યો હતો તેવી રીતે તેણે બહુ સ્ત્રી પરજુવાના રિવાજને પણ તદ્દન બંધ કર્યો હતો, પણ તે એક ઉમદા વિચાર કરનાર અને ડાહ્યા ધારાશાસ્ત્રી હતો. જે ખરાબ નિધમનું જીવન આપણે કર્યું હતું તે ખરાબ રિવાજની સામે મહમદ જહાદ્દરીથી થયો અને પોતાના અનુયાયીઓના મનમાં એવું એક બીજા રોષને સંતોષ માન્યો કે જે બીજા અનુકૂળ વખત આવતાં પોતાની મેળેજ મરી જાય.

જીસસ ક્રીસ્ટ દહે છે “જો કોઈને જોડ્યાં છે તેને છુટાં ન પાડો.” આ એક ખરેખર ઉમદા સુત્ર છે, જે હાલની અલગ ધર્મ વિધિ વિરોધી હિંદુ વિચારોના પાંચ છે. મહમદ જો કે તેણે છુટાછેડાની છુટ આપી હતી તથાપી તે વારંવાર કહેતો હતો કે છુટાછેડા જેવી બીજી એક સ્ત્રી ઉપરને નાસાજ કરતી નથી. પરંતુ આ સુત્ર આધુનિક વિચાર કે જે યુરોપ અને અમેરિકાના છુટાછેડાના કાયદાના રૂપમાં જણાયો છે તેને બંધ બેસતું છે કે કેમ એ સંકેત પડતું છે. હાલના જમાનાની દ્રષ્ટિએ જોતાં છુટાછેડાને લગતા મહમદના કાયદા બીજા કોઈ ધર્મશાસ્ત્ર કરતાં વધારે દયા અને આપણને અનુસરતા છે.

એમ. સેડીનોટના મત પ્રમાણે મહમદે છુટાછેડાના રિવાજને, અશુભ વિધિને તાબે રાખી, જહાદ્દરી આપી હતી કે જે વિધિ ઉત્પાદન અને પુખ્ત વિચાર વિના કરેલા વિચારનું ખંડન કરવા રજા આપતી હતી. આ છુટાછેડાને કાયમ કરવાને મદિના મદિનાને અંતરે

વારા ફરતી ત્રણ બેકારા કરવાની જરૂર પડતી હતી. આ ત્રણ વ્યુદી મુલતી અંદર બંને પક્ષ સમાધાન કરી શકતાં હતાં અને સમાધાનીના પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડેજ ત્રીજા મુલતે કે જેમાં હેવડો ત્યાગ કરવામાં આવતો હતો તે આની હામતી હતી. ધારાચાહીઓના મત પ્રમાણે તે સ્ત્રી પણ ગેરવર્તણૂકની બરજુપોષણની ખામી અને બીજાં સમયોની રૂએ છુટા-છેડા માંગવાને હકદાર હતી. અને જ્યારે જ્યારે ધણી તરફથી છુટાછેડા માંગવામાં આવતા હતા ત્યારે ત્યારે પરજીતી વખતે જે જે કાંઈ તેણે પોતાની સ્ત્રીને આપ્યું હતું તે બધું તેને આપી દેવું પડતું હતું. બવહારમાં, આ કથમ અને હિંદુસ્તાનમાં ધણીએ પોતાના ગળા કપ-સાંત કઢાડતી પડતી પહાંની મોટી રકમ જે બંને મળીને પોતાની (છુટાછેડા આપવાની) છુટો ફર ઉપયોગ કરતે અટકવવામાં સ્ત્રીકારી નિવડતાં હતાં.

છુટાછેડાની રજૂ આપ્યા છતાં મદમદ એ રિવાજની તદ્દન વિરુદ્ધ હતો, જે છુટાં પડવા સાથે કુશનમાં આવેલા વારંવાર બોધથી અને ખાનગી સમાધાનથી કજીઆને નીવેડો આણવાની તેની વારંવાર સલાહથી જાણીતું આવે છે—

“જો કોઈ સ્ત્રી ધણી તરફની ગેરવર્તણૂક અથવા અપ્રીતિથી ડરતી હોય તો તેમને માટે લખાણ લાયક તો એજ છે કે બંનેએ અસપરસ સમજી જઈ મનમેળ કરી ક્ષેત્રે કારણ કે સમાધાન ઉપર આવી જવું એ ધણી ધણીઆણી માટે ઉત્તમ માર્ગ છે. અને જો સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે અજુમનાવની ધાસ્તિ રહેતી હોય અને સમાધાન કરવાની ક્ષમ્યા હોય તો ઉભય પક્ષ તરફથી લવાદો મોકલવા અને તેનું કથિર સાફ પરિણામ લાવશેજ. એક કથિર જેને મનોમન સાક્ષી અને નિર્ણય આણનાર કોઈ નથી.

એકબીજા રિવાજ માટે ધણું લખાણ મળ્યું છે અને મુસલમાનોની ઉન્નતિમાં જે આકાશીય એ રિવાજ નાંખી છે તેનું વર્ણન શબ્દોથી થઈ શકે તેમ નથી પણ કન્સા-શની ખાતર કહેવું જોઈએ કે પરદાનો રિવાજ અસહ્યની મણી પ્રબળમાંથી ઉતરી આવેલો છે. અને મુસલમાન લોકોમાં પણ એ રિવાજ મદમદને મરી ગયે ત્રણસો વર્ષ વીત્યાબદ અખ્યાસીક ખતીબ શાહીશીયાના વખતમાં સર્વમાન્ય થયો. અને તે વખતે પણ કંઈક અંશે ઇરાનીઓના મંસૂર્ગને અને કંઈક અંશે કાયદા તથા ધર્મના શરમાનને નહિ પરંતુ દેવ અને મગફરીને આભારી હતો કારણકે કુશનમાં એવું કોઈ જગ્યાએ નથી કે જે સ્ત્રીઓનું એકાંતપણું એ ઇસ્લામી ધર્મનો ભાગ છે એ વાક્યને અનુમોદન આપતું હોય. એક વાક્યમાં લખેલું છે કે “અરે! જો પેગમ્બર, મુખાનીની બારતોને કહે કે પોતાનો છુરખો પહેરેલો રાખે. આથી એઓ સહેલાઈથી એળખાઈ આવશે અને એઓનું અપમાન નહિ થાય. અને તે આસ્તિક સ્ત્રીઓને કહે કે પોતાનો ચહેરો ખતારે નહિ અને દ્રશ્ય-નિગ્રહવત પાળે અને ખંદારનાં આજુપણે સિવાય બીજાં ઘરેણું દેખાડે નહિ અને પોતાની છાતી ઉપર શમાઈ દંડી રાખે.”

આદમ્ય લોકો જેવા તે વખતના સામાજિક અને નૈતિક અધારમાં હુમેલા લોકોને માટે આવી શીખામણની ધાતો જરૂરની હતી, તે એવા ઉદ્દેશથી કે સ્ત્રીઓના પિનમમાં વધારો થાય, તેમના પહેરવેશ અને તેમની વર્તણૂકમાં સુધારો થાય અને તેમની હુડાતી લાજમાંથી તે બધે પરત્તુ મદમદ સ્ત્રીઓના એકાંતચાસની તરફેણમાં હતો અથવા શરમાવેલો હતો એમ ધારવું તે તેના સુધારા અને તેના આચરણના આચરથી તદ્દન ઉલટું છે.

કારણ કે વધારે ધ્યાન જેવે એવું તો એ છે કે તેના કુટુંબનાં માણસો હંમેશને માટે કોષ ખર્ચ તરફના પ્રતિબંધ અથવા વિરક્તાવસ્થામાંથી મુક્ત હતાં. મહમદની પોતાની પુત્રી ફતીમા ખતીફની માદાના રાજ્ય રોહણ સંબંધીની ચર્ચામાં ભાગ લેતી હતી. તેની પૌત્રી હૈનાબ તે હુસેનની પહેન, પોતાના બત્રીબને કરગેલાની કતલમાંથી બચાવવા ખાતર જુલ્હી રાજ યઝીદની સામે બર કચેરીમાં યજ્ઞ હતી.

આ ઉપરથી ચોખ્ખું જાણી આવે છે કે વિવિધ પ્રતિક્રમ સંયોજો વચ્ચે મુસલમાન લોકોને વર્તનના પોત ના પેગંબરની આંતર ધગ્ગાથી વિરૂદ્ધ ચાલતું પડતું હતું. અને આવારે જાનાતો રિવાજ તેમના કબરનીએ તેમની સામાજિક જાંદગીમાં એટલાં તો ઉડાં મૂળ પાલી બેસે છે કે જ્યાં સુધી સામાન્ય કેળવણીની સપાટી છે એટલી ને એટલી રહેશે ત્યાં સુધી તેના પાસમાંથી મુક્ત થવાને તેમના તરફથી વેગવાળા અને તાત્કાલિક પ્રયત્નની આવશ્યકતા રાખી ચકાશે નહિ. બરેબર વધારે અગ્રેસો તો એ પમાડે છે કે આ વેશમાં આવી જઈ પ્રયત્નો કરવા છતાં તેજ મુસલમાનો કે જેમની ખાત્રી યજ્ઞ છે કે આ રિવાજ ધરવામાં ધર્મમાં નથી, તેજ મુસલમાનો આ રિવાજ સામે બરેબર પોગેલી હાલત ચલાવવામાં જીર બની જાય છે અને નાહકની તે વખતની વાટ જોતા બેસી રહે છે કે જે વખતે પોતાના જાનીએ કુંબકરણની ઉધમાંથી ઉઠી તે આવાજ ફરોપી સાંભળશે કે જાનાથી તેરજે વર્ષ પહેલાં આખું અરબસ્તાન ગાજી રથું હતું અને જે દરેક સ્ત્રી અને પુરુષને જાનની શોધમાં ચીનમાં પણ જવાને ફરમારતો હતો.

આવારે આવી સ્થિતિ છે ત્યારે એટલું તો કમુશ્ક ક્યાં વગર નહિ આવે કે આ રિવાજે મુસલમાનોનું જીરે જડમૂળથી હલાવી નાંખ્યું છે કારણકે મુસલમાનો સમાજને તે શુદ્ધ, ઉત્તમ પર ચલાવનારી અને હાદ અસરથી વિમુક્ત કરી છે કે જે અસર ફક્ત સીઆજ ઉપજ કરી શકે છે. આમ છતાં એને જાનાના એકાંત વાસમાં પણ કમરે તેને નિર્માણ કરી આપેલી ફરજ જાળવવામાંથી દૂર રાખવામાં આવી છે એમ માનવું એ જૂથ બરેલું છે. જો મુસલમાનો, સમાજના માણસો તરીકે, સીઆ તરફ અન્યાયથી વર્ત્યા છે, તો કુટુંબના માણસો તરીકે તેઓએ આજીવે જે માન આપ્યું છે, વખાણી છે, ચાકી છે અને એ જાનીની મોડક અસરને માન્ય કરી છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તેના લાભ પણ લીધે છે; ખતલજ કે સમાજને જો નુકસાન ગયું છે તો પ્રત્યેક માણસને ફાપેલે યથો છે. વેન હોમરના મત પ્રમાણે જાનાને એ એક પવિત્ર રથજ છે, પર પુરુષને તેમાં લાખલ યવાની મનાઈ કરવામાં આવી છે, તે સીઆ વિચારસને ખાત્ર નથી તેટલા માટે નહિ પરંતુ રિવાજ અને આચાર વિચારને લાઇ સી-જાતી પવિત્ર ગણવામાં આવે છે તેટલા માટે યુરોપ અને એશીઆની મુસલમાનોની ઉંડી કેમમાં સીઆ તરફ જે માનની દ્રષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તે રપટ રીતે સાબિત કરી આપે છે.

જો જાનીના સંબંધમાં મહમદે જે સુધારણા તૈયાર કર્યા તે સધાગાની કાળ સીજાતી તરફ માનની દ્રષ્ટિએ છે. તે વારંવાર કહેતો કે “સ્વર્ગ એ માતાઓના પગમાં રહેલું છે. અને દરેક મુસલમાન જે માન પોતાની મા તરફ જનારે છે તે અનાદિ કાળથી સીઆ તરફની લાખણી ખતાવી આપે છે.” યુરોપી તવારીખના અભ્યાસીઓના કલમ ધ્યાનમાં તો હશે કે સાહસીક કર્મો યુગ લગભગ રૂપેકમાં જે વખતે સૈરેસેનીક અમલ હતો તે વખતે

હસ્તીમાં હતો. પરંતુ આ સ્ત્રી વિધેની માનસીક કલ્પના પશ્ચિમતા પૂર્વ તરફના સુધારા અને કેળવણીના સંસર્ગનું કેટલે દરજ્જે પરિણામ હતું તે કમરૂ કરવામાં આવતું નથી. સાહસીક કર્મના યુગ સ્ટેન્ડર્ડીતેવીઆતા વેરાન અથવા તો જર્મનીના અધિકારવાળા જગતોમાંથી ઉદ્ભવ્યો નહોતો. ઉપદેશ અને સાહસીક કર્મના યુગ અને એક સરખા અરણ્યના સંતાન હતાં. અરણ્યમાંથી જ મોડીઝ, ધસુ અને મહમદ, અંતર, હમઝા અને અલી આવ્યા હતા.

પણ મહમદના સમયમાં તો આરબોની જુની પદ્ધતિની સાહસીક વૃત્તિ, પડોશની પ્રજાઓના દુરાચારી રીતરિવાજ મદલ્ય કરવાથી, અદસ્ત થઈ ગઈ હતી. છતાં પણ જગતમાં સાહસીક પુરો પોતાની બહેન, સ્ત્રી અથવા પ્રીતિના પાત્રના યશોગાન ગાતા યુદ્ધ કરવા ધસી જતા હતા. મહમદે સાહસીક યુગનું ખરું રહસ્ય કુરાનની કલ્પનામાં સમાવ્યું છે કે જે કલ્પના સ્ત્રીઓને માન આપવા આદા કરે છે. પોતાની જીવનની પૂર્વ ભાગમાં મહમદે સાહસીક યુવાનોની એક ટાળી ઉભી કરી હતી કે જે ટાળીએ મક્કામાં આવતા વિદેશીઓને બધી તરફની દાડમારી અને ખામ કરીને તેમની સ્ત્રીઓ અને દીકરીઓને કરવામાં આવતા અપમાનમાંથી બચાવી લેવાના સોગન લીધા હતા. પેગમ્બરને જમાઈ તેજ હરલામ લોકોને નમ્ર સાધુ અને કવિ અને અરબી સાહસીક કર્મનો અવતાર, તે અલીના ગરીબ અને પીડાતાની વારે ધાયાના વીર રસથી ભરેલા પરાક્રમોએ વાર્તાનું રૂપ ધારણ કરી વચ્ચાઇ અને ગવાહને પાછળના યુગની જ્વામર્દો પર અસર કરી છે. હસ્લામના રાજાઓના આજ્ઞાધીનીના વખતમાં કે જ્યારે હજી ઉપદેશકોને જુસ્સો સિંધોનાં રૂવામાં પ્રસરતો હતો તે વખતમાં પણ સ્ત્રીઓ તેજ હોયો દરજ્જે ભોગવતી હતી કે તેમને મહમદના વખતમાં અને આધુનિક યુરોપી અને એશીઆઈ કલ્પનાને લઈ પ્રાપ્ત થયો હતો. પિનાઓ પોતાની મુલ્ય સંપત્તિ પુત્રીઓના નામની જ અટક ધારણ કરવામાં પોમાતા હતા, ભાતાઓ અને પ્રેમીઓ પોતાની બગનીઓ અને પ્રેમ-દાઓના નામનો નાદ કરી યુદ્ધમાં ઉતરવામાં પાછી પાની કરતા નહોતા, અને ઉચ્ચ કેળવણી પામેલી કુમારિકા ગભરાટ વગર પુરો સાથે છુટ્ટી વાત કરતી હતી. વિચારોડોટના મત પ્રમાણે સાહસીક યુગ તેની બધી સરેશાઓ સાથે પાછળથી પશ્ચિમની ખ્રિસ્તી પ્રજાઓમાં જે રૂપમાં હસ્તીમાં આવ્યો તેજ રૂપમાં સ્પેઇનમાં સેરેસન લોકોમાં પ્રવર્તતો હતો. કોરડોવામાં વિદેશી વીર પુરો સેરેસન સરદારો સાથે લડવાને આવતા હતા અને સેરેસન સ્ત્રી જે દેખાવના યુદ્ધ વિહારથી રાજ્યધાનીમાં જીવન આવતું હતું તે યુદ્ધ વિહાર નિહાળવા વગર સુધાએ બેસતી હતી. મુસલમાન રાજા, આરબ કુમારિકાને રોમન લોકો કેદ કરી પકડી ગયા છે અને તે વખતે તે અજગા અમદુલ મક્કીક મારી વારે કેમ ધાતો નથી એવું બોલી છે એવું મીન્-જાનીના ચોરખામાં કાને પડતા અડધા પીધેલો રાજાનો ખાસો હોઠો મુકી દેતો હતો, અને તે વખતે સોગન લેતો હતો કે જ્યાં સુધી તે કુમારિકાને હું જાંબન મુકત નહિ કરું ત્યાં સુધી હું જરાબ કે દારૂ મારા હોડે અડકાડીય નહિ. પિના વિલેને તે લશ્કર સાથે રોમને ઉપર ચડાઈ કરતો અને પકડાયેલી કુમારિકા મુકત થતી નહિ ત્યાં સુધી લીધેલા રાખ પાળતો ભોગત રાહેનશાહ નિર્દય દુશ્મનોથી યેરાયેલો હોવા છતાં રાજ્યુત રાણી તરફથી બાવદની અને મહમદના પોમર તરીકેની નિવાની રૂપે કદો મળતાં સરહદ તરફ કૂચ કરી જતો, પોતાની મુશ્કેલીઓને તિલાંજલી દેતો, પાછો ફરતો, રાણીના ચડતોને હરાવતો અને ત્યારે જ પોતાનો રસ્તો પકડતો.

કાપડની રૂએ મુસલમાન સ્ત્રીઓના દરજ્જાનું બ્યાન થઇ ગયું છે. એ તો ખરૂં છે કે કાપડ પ્રમાણે સમાજના કાષ્ઠપણ માણસને મનેલા દરજ્જાથી તેની સામાજિક સ્થિતિની જોરજોર તુલના થઇ શકતી નથી, તથાપિ હાલના સમયના કાપડનું વલણ જતાવી આપે છે કે ન્યાં સુધી કાષ્ઠપણું જાતીના હકો કાપડથી માન્ય થવા નથી ત્યાં સુધી તે જાતીના માણસોએ સામાજિક દ્રષ્ટિમાં ઉચ્ચ સ્થાન-બોગવવાની આદ્ય રાખવી નહિ. મુસલમાનોએ તેમના ધારા-દારીઓ આભાર માનવો જોઇએ. કારણકે તેણે તેર સૈદ્ધ પહેલાં તેમને માટે ગોળ ગોળ કાપડનો સંગ્રહ તૈયાર કર્યો કે જે ફક્ત તેના સમયને અનુસરતો હતો એટલુંજ નહિ પણ હાલની આગળ વધતી સમાજની ચક્ષીત અને ગુચ્છવાદબરી માગણીઓને અનુકૂળ કરી શકાય તેવો છે. નહીં મનુષ્ય જાતીએ જે ઉપદેશકનો ઉપકાર માનવો જોઇએ છે કે જેણે જે સમયમાં કાષ્ઠપણુ દેશે, કાષ્ઠપણુ નિવાળે, કાષ્ઠપણુ કામે કુમારિયા અથવા પરણેલી સ્ત્રીને, મા અથવા વડુને તેના હક આપ્યા નહોતા તે વખતે, અને જેણે જે દેશમાં છોડીતો જન્મ આદત-સમાન ગણાતો હતો તે દેશની સ્ત્રી જાતીને એવા હકો મેળવી આપ્યા કે જે હકો હાલના વખતમાં સુધરેલી પ્રજાઓ ફક્ત નાણાંથી અને જ્ઞાણથી આપે છે. તેણે સ્ત્રી અને પુરુષોને કાયદેસર વર્તવામાં સરખે સ્થાને મુકી દીધા. એક મુસલમાન છોકરી ઉમ્મર મહોયે ત્યાં સુધી તેના બાપ અથવા વાલીની દેખરેખ હેઠળ રહે છે. પરંતુ કાપડ પ્રમાણે ન્યાં તે ઉમ્મરની થાય છે કે સમાજના સ્વતંત્ર માણસ તરીકે તેને જે હક મળ્યા જોઇએ તે બધા તેને આપવામાં આવે છે. તેને જાપના વારસામાંથી બાઈઓ સાથે દિસ્સો મળે છે. જે તે ઉમ્મરે પહોંચી હોય છે તો પોતાની મરજી વિરુદ્ધ સુક્ષ્મનથી પણ તેને પરણવાની ફરજ પાડી શકાતી નથી. પરંપરા પછી પણ સમાજના સ્વતંત્ર માણસ તરીકેનો તેનો હક જતો રહેતો નથી અને તેના ધણીનો કાલકામાં જતાઆ પ્રમાણેજ તેના ઉપર હક રહે છે જે કે તેની માલમતા પર તો તેના મુદ્દમ હક રહેતો નથી. જાત મહેનતથી પેદા કરેલો પૈસો આપી દેવાની ઉકાડ ધણી તેને ફરજ પાડી શકતો નથી તેમ બ્યન્કડ ધણી તેની તરફ અધમાન ભરી રીતે પણ વર્તે શકતો નથી. જે બોલમાં કહીએ તો સગીર નથી એવી મુસલમાન સ્ત્રી, પછી તે બાઈને ઘેર રહેતી હોય અથવા તો સાસરે ગયેલી હોય, જતાં કાપડો મનુષ્યને જે હકો આપે છે તે બધા હકો બોગવી શકે છે.

અત્યાર સુધીના વિવેચનમાં એટલુંજ જતાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે કે મહમદની સીપણાની કલ્પના, તેના ઉપદેશની અથવા તેના વર્તનની દ્રષ્ટિએ ભેદનાં સર્વ કલ્પનાઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. હાલના વખતમાં મુસલમાન સ્ત્રીઓ જે હજી પશ્ચિમમાં આવી ગઇ છે તે મુસલમાનોમાં ફેજલશીની ખામી અને પોતાના ધર્મના યુષ્ક આશયની બેદરકારીને આભારી છે. તે ઉંચે કસનના વાઝોને સજ્જા કાપડનું છેવટું ચૂળ સમજીને ઉત્તરના દરેક સ્થાન સાથે તે વાઝોનું મળાપણું કયુજ કરે છે અને સમયની જરૂરીઆતોને બંધ બેસતા તેમને કસા કુદિતો ઉપયોગ કરવાની મતામજ કરે છે. પહેલાના વખતના પશ્ચા ધારાદારીઓ, ફક્ત અતિ નજીકની જામતો લક્ષ્મી લખ અને પેગમ્બરતા શરૂનો માવેલનિક અર્થ સમ-જ્યા વિના અથવા તો પાસે બેઝા સોતાઓનો સ્વમાત્ર પારખ્યા વિના માનવ જરૂરીઆતો અને ઉત્તર વિશેના તેમના સક્રિય વિચારોને અનુકૂળ કરવા-મહમદના ઉગારોને મરડી નાંખતા. જ્યારે જુદી બાદશાહોના આગેન ધારાદારીઓ કાંતો પોતાના મનનું મહમદના

ઉપેચ સાથે મિત્રશુ કરતા, અથવા તો તેના સમ્બોના રહસ્યને ન શોભતો ટોળ વડાવતા. ખજુ વધારે શોચનિય તો અત્યારના મુસલમાનોના મોટા જાગની બેપરવાઇ છે કે જેણે સમયાનુસાર ફેરફાર કરવાને ના પાડી બેઠા છે. આથી એમ થયું છે કે કેટલાક હાથદાઓ કે જે હાલમા સ્ત્રીઓના દરજ્જાને કમજામાં રાખે છે તે હાથદાઓ બાગ્યેજ કુરાનના ચોક્કસ અને વાસ્તવિક વચન ઉપરથી અથવા પેગમ્બર અને તેમના અનુયાયીઓના વર્તનની દંત-કથાના આધારે ધરી દેહાડવામા આત્મા છે. છતાં પશુ મારે નમીએ, ચાલતું આવ્યું છે તે પ્રમાણે મુસલમાનોના મોટા સમુદાય હસ્તી ધરાવે છે કે જે હમેશાં ઇસ્લામના સ્થંભ અને આશરૂપ છે, અને જે પોતાના પેગમ્બરના પ્રમુખીય ઉપરેલની મર્વ વ્યાપકતા ઠણથ રાખીને કુરાન પ્રમાણેજ ચાલનારા છે.

જ્યારે એક તરફથી મુસલમાનીન સ્ત્રીપણની કલ્પનાનો ખોટો ખ્યાલ ખાંધી એ સમસ્ત ક્રામને અન્યાય આપવા બરાબર છે ત્યારે બીજી તરફથી મહમદના બધારણે સ્ત્રી જાતીને નીચી પંક્તિમાં દતારી છે એ કલક, મહમદની સ્ત્રી ખદીજા અને પુત્રી ફતીમા તેના અનુયાયીઓની દ્રષ્ટિમાં જે ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે તેથી પુરતી રીતે ખસેડી લકાય છે. જ્યારે હીરાની ગુફામા ખુદાઇ અવાજે બોલીને મહમદને આંજ નાખ્યો હતો ત્યારે સાંભિને આશ્ચય માટે એ ખદીજા તરફ ફર્યો હતો, અને તેને માનવામાં અને તેને મજેસા ઝંઘિયાને કમુલ રાખવામા તેજ ખદીજાએજ પહેલ કરી હતી. મહમદની હોકરી ફતીમા જેને મુસ્લિમ સમીપ ભોઠા અમારા સ્વર્ગની મુદરી કહેવાનું પત્રક કરે છે તે ફતીમા આંખમાં જે કચરી છે તેના ને તેની જાતીમા જે નિષ્કલક અને પવિત્ર છે તેના અવતાર છે અને એ ફતીમા પછી થયેલી સ્ત્રીઓની હાંખી વંદાવણા છે કે જેમના સદગુણોએ નિપુણતાએ સ્ત્રી જાતીને રેવણ આપ્યું છે. મહમદના કુટુંબની કામીનીઓ લેગની વિદ્વાતા અને ધર્મપરાયણ વસિને લઈ પ્રખ્યાતીમાં આવી હતી. સ્વેદ સજીના-દુસેનની પુત્રી અને અલી અને ફતીમાની પૌત્રી-પોતાના સમયમાં ધણીજ હોંશઆર, ધણીજ પ્રવીણ અને ધણીજ સદાયરણી ગણાતી હતી. અને પૌરના યજ્ઞમાં ઠલીએ તો કુળ, નૌદર્શ, ચાતુર્ધ અને સદગુણોથી પોતાની સહચરીઓમાં પહેલી પક્તિ ભોગવતી હતી, પોતે જાતે પવિત્ર હોવાથી તેનું નિવાસ-સ્થાન કવિઓ, હાથદા શાસ્ત્રીઓ, વિદ્વાનો અને પુણ્ય પવિત્ર માણસોની બેઠક હતું. એજે-સામીડીના વખતમાં ઉંચા દરજ્જાની કેળવણી જીએને ત્યાં સારા માણસોનું ભેગા થવું અને વાર્તાલાપ ચલાવવો એ હમેશનો જનાવ ગણાતો હતો. ખદીજ મુન્તાહરની મા પડે ન્યાયની વરીષ્ટ કચેરીમાં પ્રમુખપદે બેસતી હતી અને નામાંકિત માણસો અને એવસીઓને મળતી હતી. કચરી જક્કીસ ખામેલી હોખેદ-હોખેદ રસીદની રાણી-એક રસીક જાણુ કવિ હતી. તેણે તેના વખતની તત્કારીખમાં મુખ્ય જાક જાગ્યો છે અને પારમાર્થિક અને શિક્ષણ સંબંધી સંરચાઓથી પોતાની જાજગની પ્રજામાં પોતાનું નામ અમર કરી ગઈ છે. જુરનની મગજ ચક્તી, સ્વરૂપ અને વિદ્વાતાએ તેના ધણી ખબર માસુન ઉપર સારો મણુ મેળવ્યો હતો અને તે માણસો લોકહિતાર્થે તેણે સદ્ઉપયોગ કર્યો હતો. માસુનની બહેન ઉમલ્લક અને તેની દીકરી ઉમુદહબીબ જુરનની મારકજ માનસિક નિપુણતા માટે પ્રખ્યાત થયા હતાં મુતાવારીલના રાંબમાં દઈ ગયેલી જાણુ કવિ કૃત્ર પોતાના વખતના પહેલી પક્તિમાના કવિઓમાંની એક હતી. હજરાના છૂંદ સૈકામાં બમદદની મુખ્ય મસજી

દર્માં રાજ્યના દરેક ભાગમાંથી વિદ્યાર્થીઓના ઠોળે ઠોળાં સૈખા સુધા ઉર્ફે ફેફસનીસા અથવા તુરખીખીનાં ઇતિહાસ, અલંકારશાસ્ત્ર અને સાહિત્ય વિષેના ભાષણો વખતે હાજર રહેવા એકાં થતાં. પ્રખ્યાત વિદુષી રાખીઆ-સારાની માતા-ની કબર હજી પશુ યાત્રા (૯૪) નું સ્થાન ગણાય છે. બારમા સૈકાની જૈનાજી ઉમુલ્ય મુવાયદ વિખ્યાત ધારાચાત્રીઓમાંની એક બાતુ ધારાચાત્રી હતી. તેણે કાબેલીઅનના સ્પરીક્ષકોએ મેળવ્યા હતા અને કાયદા શીખવવાને પરવાનો મેળવ્યો હતો. સાલાદીનના રાજ્યમાં ટેકે નામની પ્રખ્યાત બાતુ કવિ થઇ ગઇ કે જે દંતકથા ઉપર આપણે આપતી હતી. જૈનેશમાં નાઝકુન, જૈનાજ, હમ્દા અને સાધીઆ રહેલી હતી જે મુસલમાન હોવા છતાં મુરોપમાં જન્મી અને ઉછરી હતી. બાતુ કવિના ઝકુન સાહિત્ય અને તવારીખમાં કૌશલ્યતા ધરાવતી હતી. જૈનાજ અને હમ્દા વિષે એક લેખક લખે છે કે જન્મે ઉત્તમ બાતુ કવિઓ હતી, અને વિદ્યાની દરેક શાખાઓમાં પરીપૂર્ણ નિપુણ હતી અને તેની સાથે સ્વરૂપવાન, લક્ષ્મીવાન, મુશીવ અને નિરખીમાની હતી. વિદ્યાના શોષે તેમને પંડિતોના સમર્ગમાં આજી અને તેમની સાથે તેઓ થાંતતાથી પોતાનો માન મર્ત્યો સાચવી સકોચ વગર મળતી હજીતી. સેવીશની રહેનારી સોશીઆ કવિ અને વક્તા હોવા ઉપરાંત સુંદર અક્ષર લખવામાં બધાને ટપી જતી જેથી તેની લેખનકળા પ્રમંથાપાત્ર થઇ હતી; એટલુંજ નહિ પરંતુ અતિ બુદ્ધિશાળી લક્ષીઆઓ નમુના રૂપ તેને ગણતા.

આ અધુરી દીપ જેમાં વધારે જાણીતાં તુરખહાન, ચાંદખીખી, જેલુનીસા, જહાંન-અમરા અને બીજાં વધતાં જોઇ પ્રખ્યાત નામો લખાઇ કરી ચકાવ એવી અધુરી દીપ પુરવાર કરી આપે છે કે એરેખીઆના વડાના ઉપદેશોની ખરી સમજ સમાજમાં જીની ખરી પદવીનો સ્વીકાર કરાવે છે.

અને મુમતાઝમહાલ આગાના તાજમાં ગિરાજનારીથી કોણ અતરુણું છે? અને મુસલમાન ચક્રેનસાદ-શાહબહાનના રોકના સ્પર્શ ચિન્હ-આગાના તાજમહાલ-આગળ તેમાં તકીન થઇ ઉભો રહેનાર કોણ અચ્ચો નહિ પામે કે તાજમહાલ એ મનુષ્યે જીની બુજેલી દરરો, ખારના પુર્ણ રૂબો અને મુમતાઝમહાલના આભાર અને તેના પ્રત્યેની નિમગ્નલાલીનો, પુર્વના ઓજશની કલ્પનાનો આરસપડાબુમાં આજેવેશે છેલ્લો અને સૌંદરતાથી ખરેખા પ્રમંથાનો નમુનો છે?

હિન્દમાં બાળલગ્ન:

(૫૪ ૩૨ થી ચાલુ.)

દેશના કયા ભાગમાં બાળલગ્ન અંબધી સુધારાની વધારે જરૂર છે. પશુ આ પ્રમાણે હાલ વર્તવામાં આવતું નથી. વડોદરા સિવાય-કે જ્યાં બીજાં થોડાં વરસમાં કદાચ ધણે સારો સુધારો થશે-બીજાં સંસ્થાનો કે જ્યાં આ સુધારાની બહુ નજીકની જરૂર નથી ત્યાંજ સુધારો મળ્યા છે કારણકે ત્યાંની બાળલગ્નની સંખ્યા નાની છે અને તે વધારે નાની કરી ચકાવ છે. પશુ જે સંસ્થાનોમાં સુધારાની ખાસ જરૂર છે ત્યાં સુધારો બહુ જોઈ મહેનત કરે છે. ઉપરાંત કોડો બધો હિંદુ સંખ્યાનોજ છે પશુ તેના ઉપરથીજ મુસલમાનો અને અન્ય કોનોનો કોડો થાં દહેતા દશે તે સદજ સમજ ચકાવ.

દુધાબોથી બાળકમરું પ્રમાણુ વધે છે કે ઓછું થાય છે? વસ્તીપત્રક ખાતાના કમીસનર મી. ગેમ્લટો એવો અભિપ્રાય છે કે દુધાબોથી કમરું પ્રમાણુ ઓછું થાય છે. પણ કમભાગ્યે તેઓ તેનું કારણ જણાવતા નથી. જો એ સત્ય હોય તો સંખ્યાના આંકડા કંઈક ઉત્તેજિત છે. નીચેના કોડો દરેક ૧૦૦૦ માણસોમાં કેટલાં પરીણીત છે તે બતાવે છે.

ઉંમર.	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧
પુરુષો. ૦-૫ ૫-૧૦ ૧૦-૧૫	{ ૨૪ } ૧૫૨	૧ ૩૬ ૧૫૪	૭ ૩૬ ૧૩૪	૭ ૩૭ ૧૨૯
સ્ત્રીઓ. ૦-૫ ૫-૧૦ ૧૦-૧૫	{ ૭૫ } ૫૦૦	૧૩	૧૩ ૧૦૨ ૪૨૩	૧૪ ૧૦૫ ૪૩૦

કુતરતી રીતે જુદી જુદી કેમ્પો ઉપરના આંકડા જુદા જુદા છે. છેલ્લાં ૩૦ વરસમાં હીંદુઓમાં કેમ્પીતો સુધારો છે. પરણીત સ્ત્રી તેમજ પુરુષોના આંકડામાં સંતોગકારક ઘટાડો છે. અને મુસલમાનોમાં તે વધારે સારો છે.

	પરણેલા તરફે ૧૦૦૦ માં		પરણેલી સ્ત્રીઓ ૧૦૦૦ માં	
	૧૮૮૧	૧૯૧૧	૧૮૮૧	૧૯૧૧
હિંદુ.	૨૦૬	૧૮૮	૬૨૦	૫૬૩
મુસલમાનો.	૧૦૦	૮૪	૫૧૯	૪૨૮
બુદ્ધ હોડો.	૨	૨	૧૦	૮
એનીમીસ્ટસ.	૮૯	૬૨	૨૪૫	૧૯૨

પણ આ આંકડાઓથી સતીય માનવો તે જુલ્લ બરેલું છે: પહેલું તો ૧૮૮૧ ના આંકડાઓ ઉપર બહુ વજન મુકી શકાય, તે વખતે વસ્તીપત્રકને ખાટે લોકોનો સારો અભિપ્રાય નહોતો અને વળી જે ન્યાતોમાં બાળકનનો સ્થાન ચાલેલો હોય તે ન્યાતોની માતાઓ પોતાની ન પરણેલી બાળકીની ઉંમર બાળકીની ઉંમર સાચી આપતાં અવગણ્યા અને તેથી ૧૮૮૧ ના વસ્તીપત્રક ઉપર આધાર ન રખાય. કમભાગ્યે ૧૯૦૧ મંડાન દુધાબ વખતમાં લોકો સ્વરૂપ નહોતા અને તેવીજ રીતે ૧૮૯૧ માં પણ હતું અને વળી લોકોની

અવહારિક રીતિ ઉપર આવી આકતોની થી અસર થાય છે તેના જ્ઞાનને અભાવે ૧૯૦૧ અને ૧૮૯૧ ના પત્રો ઉપર પણ જોઈએ તેટલો આધાર ન રાખ શકાય.

ગમે તેમ પણ ઉપરના આંકડા મુધારકોને હતોજત કરી શકે તેમ તો હેજ. જેઓ સમાજ મુધારકો કહેવાય છે તેઓ ઘણી વાર બુઢી જાય છે કે બાળકાઓ પ્રચાર મુખ્યત્વે કરીને બાકીના શિવાયની બીજા ન્યાતોમાંજ વધારે છે. દાખલા તરફ બેંગાળામાં ઉચ્ચ ન્યાતોમાં હજારે બે લગભગ પાંચ વરસની ઉમર પહેલાં કરે છે ત્યારે કેટલીક નીચ વર્ગોમાં તે સંખ્યા ૪૩ થી ૯ સુધીની છે. વળી બિહારમાં, પછાત વર્ગોમાં તેજ સંખ્યા ૧૦૨ સુધી ચડે છે ત્યારે ઉચ્ચ વર્ગમાં ૧૦ થી પણ નીચી જાય છે. વડોદરા અને બીજાં રાજ્યોમાં જ્યાં આંક વગરની નાની ઉમરનાં લગભગની અગ્રણ્ય છે ત્યાં પણ તેમજ છે.

જુદાં જુદાં સંસ્થાઓની સંખ્યાની સરખામણી પણ જોવા જેવી છે. જ્યાં કે જ્યાં બાળકાઓ કાંઈ સમજાતુંજ નથી તે શિવાય બીજાં ઘણાં સંસ્થાઓમાં તે ગિનાઈ પ્રચલિતપણે ન્યાતોની રિયતિ ઉપર આધાર નથી રાખતું. જેમકે, બેંગાળાના બાકીનાં ૫ વર્ષની પરત્વે બાળકોઓની સંખ્યા હજારે ગણી છે. મુંબઈ, મદ્રાસ અને ઘણાં દેશ-રાજ્યોમાં ૭ કે તેથી ઓછી છે. ત્યારે બિહાર અને ઓરીસામાં અને મધ્ય પ્રાન્તો તેમજ વરાહ પ્રાન્તમાં તે સંખ્યા ૧૨ ની છે, હૈદરાબાદમાં ૩૧ અને 'મધ્ય હિંદુસ્તાન એજન્સી'માં તેની સંખ્યા હજારમાં ૧૦ જેટલી છે. કેટલી નીચી ન્યાતોમાં તેજ સંખ્યા બિહારમાં ૭૨ થી ૮૪ સુધી જાય છે ત્યારે તેજ સંખ્યા તેવીજ ન્યાતોમાં બેંગાળામાં ૭ થી વધારે નથી. આવા ઘણાં દાખલા આપી શકાય; પણ 'કેટલાક સંસ્થાઓની દરેક ન્યાતમાં બાળકાઓના વધારે પ્રચાર છે ત્યારે કેટલાકમાં ઓછો છે' એ શિવાય બીજાં કંઈ કંઈ શકાય. નીચેના કોડો આ બાબત ઠીક બતાવશે.

એક હજારમાં ૦-૧૦ વરસની ઉમરનાં પરજુઓની સંખ્યા.

	મદ્રાસ.		બીઓ.	
	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૮૮૧	૧૮૯૧
બેંગાળા.	૫	૭	૧૦૩	૬૪
બિહાર.	૮૦	૭૭	૧૪૭	૧૩૨
મુંબઈ પ્રદેશ.	૨૮	૩૫	૧૦૩	૧૦૯
બર્મા.	૨	૩	૨	૮
મધ્ય પ્રાન્તો.	૩૧	૨૯	૧૨૦	૯૬
મદ્રાસ.	૮	૬	૪૩	૩૧
પંજાબ.	...	૬૨	.....	૩૨
સંયુક્ત પ્રાન્તો.	૨૩	૩૦	૫૩	૫૯
વડોદરા.	૭	૮૦	૧૭૧	૧૪૪

ઉપર બતાવેલ બધી સંખ્યામાં આ ગણતરી વધારે મમજવા જેવી છે. આ કોડો આપણને દરેક પ્રાન્તને સંસ્થાઓની સંખ્યા બતાવે છે અને તેથી તરત સમજાઈ પડે છે કે (અપૂર્વ-૫૪ ૨૯ માં ઉપર ચાલુ.)

પ્રેમ પૂર્વે લગ્ન. *

લેખક: શ્રીયુક્ત જીના વિચારનો મુદ્ધરેલ. (બી. એ.)—મુંબઈ.

રા. રા. મધરવાળાએ “પ્રેમોન્માદ” ના વિચારોથી બિન્ન મત દર્શાવી જે જગ્યા આપી તેને માટે ખુબ આભારી છું.

“ હિંદુ સમાજની આજુ રીત પ્રમાણે લગ્ન થયા પહેલાં યુવક અને કન્યા વચ્ચે સ્નેહ પ્રીતિ, હિંમત કરવાના હેતુથી તેઓને એક બીજાના પવિત્ર સંબંધમાં આવવા દેવાં, એક બીજાને પિછાણતાં શીખવા દેવાં, એક બીજાના સ્વભાવ ગુણોનાં છતતાં શીખવા દેવાથી ” ઇલાચ આર્થત્વને કાનિ તો નહિ યાચ પણ તે કરવું કેવી રીતે તે મારા મત પ્રમાણે વધારે ગંદક પ્રશ્ન છે. તેમ થવા દેવા માટે આપણા સપજા આગાહક બંધારણમાં ફેરફાર કરવો પડશે—અને તેમ કરવામાં ધણાં માદાં રજા ચવાનો સંભવ છે—છતાં એ કેમ જાણુ કે કદી ન અતુભવેલી નિરંકુશતાનો દુરપયોગ નહિ યાચ ?

માખાપને રૂપ, ગુણ, વય વિગેરેની કંઈ પણ ધગ્ગા કર્યા વિનાજ, અગર છેવટે તેમનો અભિપ્રાય લીધા વિનાજ “ જોડાનાર બક્તિઓની ઇચ્છા માત્રથીજ નિર્મોત થતું જોડું ” પરપુષ્ટા પહેલાંજ પરસ્પર પ્રેમ લગ્ન કરવા જતા શૂન કરી બેસે તેની વધારે ધારિત રહે છે. યુવાવસ્થામાં પ્રેમ, પ્રીતિ, સ્નેહ કરતાં મોડ વધારે પ્રધાનભૂત છે. યુવાન વયનો બિન્ન જાતીની બે બક્તિઓ અન્યોઅન્યના સહવાસમાં આવતાં રૂપ ગુણ સ્વભાવ જોવાનું જુલો જાહેને મોહને વચ થઇ જવાના બચમાં વધારે રહે છે ત્યારે માત્રપિતાના અતુભવને અતુ મોહને કાર્ય કરવામાં વિધને બદલે સરજતા થવાનો વધારે સંભવ છે. અવ્યત જોડાનાર બક્તિઓની તદ્દન ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કે ઇચ્છા વિના તદ્દન એક બીજાથી અનુપ્યાં હોમ તેવી સ્થિતિમાં વિવાહ કરવો તેવો ગારો મત નથી અને “ માવિ પતિ-પત્નિ કે કુટુંબને લક્ષ્ય બિંદુ રાખી ગૃહસંસાર વહનની નિષ્ણુતા શીખાવાય ” તો તેમાં ન ઇચ્છવા જેવું કશું નથી.

વળી એક યુવક કે કન્યાને પોતાનાં યનાર જન્મ જાગીદાર સાથે ‘ અંદર ’ ‘ જોડા ’ કે ‘ અબોલા ’ રાખવાનું કંઈ કારણ નથી. બન્નેનાં માખાપો એક બીજાના કુટુંબને સારી પેઠે સહવાસમાં લાવીને યનાર યુગલને એક બીજાના ગુણ દોષ સ્વભાવ શીખવા દે તેમાં કંઈ ખોટું નથી પણ પાશ્ચિમાત્મ પ્રજાના નિયમ પ્રમાણે બન્નેને અણપટતી છુટ આપીને ગમે ત્યાં ગમે ત્યારે ફરવા જવા દેવાં એ આપણા સમાજમાં બની શકે તેમ નથી. તે છ-અગર યોગ્ય પણ નથી અને તેનીજ વિરૂદ્ધ ગારો મત છે. સ્નેહ કરવા કે વધારવાની વિરૂદ્ધ હું નથી કહેતો; પણ તેમ કરવાને માટે પાશ્ચિમાત્મ પ્રજાનું અતુકરણ કરવું તે મારે મૈત ગ્રાસદાયક છે.

‘ મામ હોમ ત્યાં ડેડવાડો ’ પણ હોમજ; પાશ્ચિમાત્મ પ્રજાઓમાં પ્રેમલગ્નો છે માટે બંધાંજ યુગલો સુખી છે એમ કહી ચકાચ નહિ તેમજ હિંદુનાં દરેક યુગલમાં કંકાસ છે

* જીજા મુંબરી સુબોધ (માસિક વધારો) માચ-એપ્રીલ ૧૯૧૫ ના અંકનું ૫૪૪ કલ્ક. ‘ વત્ર પૂરે ’ પ્રેમ ‘ ના જગ્યામાં આ લેખ લખાવેલો છે.

તેમ પણ કહી શકાય નહિ. જેમ આપણે અહિંયાં સુદ યુગલો પોતાં નીકળશે તેમજ ત્યાંની પ્રજાઓમાં પણ દાખલા ૨૫ થઈ પડે તેવાં બહુનું થોડાં યુગલ હોય છે.

કાયદા તરફથી છુટાછેડાની છુટને લીધે સમાજમાં વધારે સડો પેસે છે; છુટાછેડા સેવા કોર્ટ ચડવું, છુટાછેડા સેવા, પછી પાણું ધર મોડવું વગેરે કાણુ જણે ધન્યથું મળે કે નહિ તેની શ્રમણામાં રહેવું. એ બધા કરતાં ગમે તેમ પણ “પડવું પાતું” સુધારી લેવું” વધારે ખરાબ અને તો દીસવું નથી.

પાશિમાત્ર પ્રજામાં મોઢ પ્રથમ ઉદ્ભવે છે અને લગ્ન પછી ધણીનું થોડા દાખલામાં તે મોઢ પ્રેમરૂપે વિરાળ છે. ધણી દાખલામાં મોઢ પ્રેમને જરા પણ સ્થાન આપ્યા વિના નાથ પામે છે અને તેથી તેમની દુઃખદ સ્થિતિ ! “પ્રેમ મોઢ વગર ઉત્પન્ન થવો શક્ય નથી” એ સિદ્ધાંત સર્વાંશો સત્ય નથી; આપણાં યુગલમાં મોઢ ને પ્રેમ માથે ઉદ્ભવે છે. કદાચ તદ્દન જુની રીતનાં લગ્નોમાં જોડાનાર બાંધિતઓ પરસ્પરા પહેલાં એક બીજાને નિહાળતી નથી માટે પ્રેમને પ્રથમ ઉદ્ભવવાનું જરૂર હોય છે. પણ આપણે એવી સ્થિતિમાં રહેવાનું ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. “મોઢની એક પાપરી ટળાતી” હોય કે “પ્રેમમાં અંતર્ગત યતો” હોય ગમે તેમ હોય પણ આપણે તો એટલું જ જોઈએ છે કે છેવટ મોઢ નહિ પણ પ્રીતિ-સ્નેહ-પ્રેમનું રાજ્ય પ્રવર્તે.

શાંતિ નિકેતન:

(૫૪ ૪૦ થી ચાલુ.)

પછી વિદ્યાર્થીઓ જુદી જુદી રમતો રમે છે. ખુદની હવામાં જ ધણું ખડું છોકરાઓ રહે છે અને તેથી કુદરતજ તેઓના ખરો શિક્ષક છે. ત્યાં શિક્ષકની જાહેગી પણ ધણીજ સુખી છે. શિક્ષકમાં કોઈ ઉપરાશિક નથી. બધા શિક્ષકો એકજ પાપરીના છે અને તેઓ પોતપોતામાં કામ જોડેલા લે છે. વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક વચ્ચેના સંબંધ પણ ધણીજ ધાડ હોય છે. અહવાડીયામાં બે વખત છધરોપાસના થાય છે. જો રખી-દ્રવ્ય ટાંગેર ત્યાં હોય તો તે આ છધરો પાસના કરે છે, અને જો તે ત્યાં નહિ હોય તો તે કોઈ શિક્ષક કરે છે. આ ઉપરાંત પ્રાતઃકાળમાં પા દલાઈ અને સાયંકાળમાં પા દલાઈ ખાનગી ઉપાસનાને માટે રાખેલા હોય છે. દિવસના સૌથી ઉત્તમ વખતે છોકરાઓ ખુદી હવામાં ચાંતિથી બેસે છે અને તેઓને શીખવેલા મંત્રા ઉપર વિચાર કરે છે. દરેક ઉપાસનાના અંતમાં તે સખળા સાથે મંત્રા બોલે છે.

પ્રિય વાંચક ! આજ શાંતિ નિકેતન છે. આવાજ આશ્રમોમાં હિંદના ઉત્કર્ષની ભાવી આશા રહેલી છે. આવાજ આશ્રમો આપણું પ્રાચીનકાળનું, અનેક ઉદાર આદર્શોવાળું જીવન વર્તમાન કાળમાં ખીલતી શકશે. આવાજ આશ્રમો આપણી શારીરિક અને આત્મિક જ્ઞાનિ ગમે માથે સાધી શકશે.

ફૂલવાડી.

શાંતિ નિકેતન—ખોલપુર.

(૬મેચ ૭૫૨થી)

અનુવાદક: રા. રા. કંચનલાલ મગનલાલ ખોલવાળા.—મુસ્ત.

અહોનિશ પંખીઓના કબીય ફૂલનથી માણ રહેતી હિંદના ઉપવનની લલિત કુંભે
જ્યારે વિવાદોઓના પ્રલયવારીઓના પવિત્ર જીવનથી ચેતનમય હતી. જ્યારે હિંદુ સમસ્ત
જીવન અનેક ઉચી અને ઉદાર ભાવનાઓથી ઘસઘસ જતું હતું, જ્યારે સમસ્ત હિંદ
સંસ્કૃતિની ટોચે વિહરતું હતું, ત્યારે અદિયાં અરણ્ય વિવાલયો હતાં એ વાત સર્વને
વિદિત છે. તે વિવાલયો તે વખતની કેળવણીનું મુખ્ય ધામ હતું. તે અરણ્ય વિવાલયો યાને
અરણ્યાશ્રમે, હિંદના ઇતિહાસમાં હવે બોમમાં વિહરતા તારકોની મારફત એક વખત આ
બ્રહ્મ ઉપર પ્રકાશ નોંખી રહ્યા હતા. હમણાં તે આપણને સ્વપ્નમય ભાસે છે. પણ એ
તો ભણીતુજ છે કે તેજ અરણ્યાશ્રમેએ તત્ત્વજ્ઞાનથી અરણ્ય ઉપનિષદોને જન્મ આપ્યો કે
જેના આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના ઉડાણે, સોદોને એ ઉપનિષદો ધ્રુવ પાસેથી મળેલી છે એમ
કહેવા દોરવા અને જોખથી હિંદી તત્ત્વજ્ઞાનની અનેક શાખાઓ કુટેલી છે. ત્યાર પછી
ધ્રુવના વખતમાં યુદ્ધ પથના આધ્યાત્મિક આદર્શો દર્શાવતા નલન્દ અને ટેકસીલાના મહોટા
મહોટા વિવાલયો આ દેશમાં હતા. પછીથી કેળવણીનું કેન્દ્રધાન કાશી થવા માંડ્યું અને
તે થોડે ધણે અંશે હજુ પણ વિદ્યાનું મુખ્ય સ્થાન છે એમ કહી શકાય. પછી જ્યારે ધર્મ
અને સમાજ કૃતિમ રૂઢી બંધનોથી કાલવશજ જવા માંડ્યાં જ્યારે શોકોનું જીવન આ બંધનો
તળે દબાઈ જવા માંડ્યું ત્યારે આ મહોટા અરણ્ય વિવાલયો ધીમે ધીમે અસ્ત થવા
માંડ્યાં. અવાજિત કાળમાં પણ ન્હાના ન્હાના વિવાલયો કવચિત્ કવચિત્ હિંદની બ્રહ્મ
ઉપર દેખા દે છે પણ તે હિંદના સમસ્ત વિચાર અને કેળવણીનું મુખ્ય સ્થાન હોતાં નથી.

હવે, આ દેશમાં ક્ષિત્રીય સંસ્કૃતિ તરફથી વિવાલયો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, પણ
આ રજા હિંદુઓનું નથી. એ હિંદુઓના જીવનનું પ્રતિબિંબ નથી. તે વિવાલયો ઘડ્યું
ખરું પદ્ધેશીઓના હાથમાં હોય છે. આનું પરિણામ એજ આવ્યું છે કે આ વિવાલયો
બહારથી કોળન કર્યા થઈ પડ્યાં છે પણ તે એક પ્રજાના આંતરિક આત્માનું જીવંત
પ્રતિબિંબ નથી. આમ છતાં પણ, આ નાવન ત્રેણીથી જો કે તે બહારની છે તોજુ-આ-
પણી સમાજના જ્યાં વર્ગોમાં નૂતન જીવન આવ્યું છે. આ નૂતન ચેતનથી નવિન સંહિત,
નવિન કલા (Art) અને નવા સંગીત (Music) ના બન્ધ મહેલો બંધાયા છે અને નવા
તત્ત્વજ્ઞાન અને નવા વિજ્ઞાન માટે આશાનું કિરણ ફેંકે છે. આ નૂતન ભાવનાઓ સમસ્ત
હિંદના જીવનમાં પ્રવેશ કરવાને નવા માર્ગો શોધે છે, અને તેથી કેળવણીના અનેક નૂતન
માર્ગો શોધવા પડે છે. આ નૂતન જીવન બળ (Life-forces) તરફ પાશ્વર્ય પદ્ધતિએ
આલતાં વિવાલયો બેઝશર નથી. આ વિવાલયો આ નૂતન બળની અસર તળે આવવા
તેવાર છે. આનો દાખલો એ છે કે આ વિવાલયોમાં હવે દેશની બાળના અધ્યયનની

આવશ્યકતા સ્વીકારાય છે. પણ આવા સુધારાઓ જાનનાની જરૂરીયાતો કેટલેક અંશેજ પૂરી પાડી શકે છે અને તેથી કેળવણીના લોકોનું નવું જીવન પોતાના દેશને મારફત આપે અને જ્યાં નવા આદર્શો અને કેળવણી આપવાની નવિન પદ્ધતિ દાખલ થઈ શકે-એવી સંસ્થાઓ દાખલ કરવાનું સૂચવે છે. કારણ કે ભવેશી સંસ્થાઓ આપણી સમાજને ફક્ત ઉપર ઉપરથીજ અસર કરી શકે, અને હિંદના આગર જીવનના ઉપર ભાગ્યેજ કંઈ પણ અસર કરી શકે છે.

પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના પ્રેરણાદત્ત જળની અગરથી નવા સાહિત્ય અને નવિન કલાએ રૂઢી અને જાતિ બંધન સમાજને કીક ફટકો આપ્યો છે. આત્મારે હિંદુ સમાજનું સમસ્ત જીવન રૂઢીઓથી ઢંકાઈ ગયું છે, દબાઈ ગયું છે, અગાઈ ગયું છે. આનું પરિણામ એજ આજુ છે કે રૂઢીના દગ્ગાએ મનુષ્યના આંતર સ્વભાવના ધોરણ પર મનુષ્યના આત્માની દૃઢિ થતી અટકાવી છે. આપણા પવિત્ર વેદ એવું કહે છે કે સમસ્ત વિષયો-એક મિત્રાય બીજો નથી. કે તત્ત્વગર અને ગરીબ, ક્ષાલિય અને ગુરુ આ બધા બેદરતાએ બંધી ગયા છે અને જો આ બધા બંધનમાંથી મનુષ્ય છૂટી નહિ શકે તો મોક્ષ અશક્ય છે. પણ આ એક (Ugaly) ના મત પ્રમાણે આગેજ દોષ મનુષ્ય તરફ રાક્યો હતો, અને બંને દોષ મેદોગે પડિત આ વિષય પર મેદોડું ભાપણ આપે પણ તે આગેજ પેરીમાલ (મધ્યર)થી આગ્રહ છેડ થવાના બપથી ઘરઘરતો નહિ હોય. આ બનાવે છે કે આપણી સમાજમાં આપણા જીવનમાં સુદૃઢ એકવચ્ચતી ખામી છે. પણ આપણા લોકોના જીવનનો જોડમાં વહી જતો વ્હો હવે લાંબો વખત અટકી રહેશે નહિ. અંગ્રેજોમાં તેમજ મુજરાતમાં કેટલાક લોકો આ બંધન તોડી શક્યા છે. આ Protestant પ્રવૃત્તિએ લોકોના સુધારા તથા સ્વ-તત્ત્વતા માટે ઘણું કર્યું છે. પણ અતિવ્ય દોષ-ફલને લઈ આ પ્રવૃત્તિએ હિંદુઓની સમસ્ત કેળવણી (Culture) અને મંદિરાયો (Traditions) ને પાછળ નાખી દીધા છે. પણ આપણી અનેક જગત્ત આશાઓ અને મંદિરાયોને મૂર્તિરૂપ આપવાને આ બેમાંથી એક પણ પ્રવૃત્તિ કામ આવે એમ લાગતું નથી. એક તરફ, આપણી રૂઢીઓના બંધનમાં રહેવાથી કંઈ વળવાનું નથી તેમજ બીજી તરફ તદ્દન વિશ્વ અને સ્વતંત્ર માર્ગો લેવાથી પણ વળવાનું નથી. કારણ કે જ્યને માર્ગો આત્માના સાત્વિક બળને ખીલવવાનો પ્રયત્ન અવકાશ આપી શકતા નથી, આવા કૃત્રિમ બંધનોના વાતાવરણમાં આત્મવિકાસ શક્ય નથી. “તું આ કરજો” અને “તું આ નહિ કરતો,” આવા વાતાવરણમાં ઉગતા જીવનનો વિકાસ બરાબર થઈ શકશે નહિ, આવા વાતાવરણમાં પ્રજાના બાળકના જીવનનો વિકાસ થાય એ પણ શક્ય નથી. આવા વાતાવરણમાં હોનો સંધ્યો આનંદ હુંદઈ જાય છે, જીવનના મધુ રસનો તે અસ્વાદ લઈ શકતો નથી અને હશેશાં હોને માટે રૂઢીનું કાળું વાદળું બમ્મા કરે છે.

સુમાગ્યે, રૂઢીન્દનાથ ટાગોરનું સાહિત્ય આ બે બળોને સહેલાઈથી પસાર કરી ગયું છે. તે દેશીય ધર્મના જાવના અને લાગણીને માન આપે છે, અને એક પ્રજાના વિવિધ આવશ્યક અંશો અને કારણોમાંથી જે આધ્યાત્મિક એકવચ્ચત ઉદ્ભવે છે તેનો પડછાયો પાડે છે. આ કારણોને ઉદ્ભવ પૂર્વ અને પશ્ચિમના જોગણમાંથી થયો છે. એક તરફથી પાશ્ચાત્ય દેશવાસી પોતાના ધર્મ દીશગ્યાનીટીમાંથી ઉદ્ભવતા મનુષ્ય જાતિના પ્રેમની લાગણીથી

અને વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટીથી વિશ્વને જોય છે, બીજી બાજુએ પૂર્વ દેશવાસી અનંત આત્માના સંકેત ગર્ભિત તર્કની દૃષ્ટિએ વિશ્વને નિરખે છે. એક તરફ સમાજનો પાયો રાજકીય બંધારણ, મનુષ્યના હક્ક અને સાર્વજનિક પૌર જનાધિકાર ઉપર રચાયેલ છે, બીજી તરફ સમાજનો પાયો ધર્મ, સામાજિક નીતિ અને કાયદાના માન ઉપર રચાયેલ છે. આ બધા વિવિધ ઝરણો રબીન્દ્રનાથ ટાગોરે ઘણી સ્વીવ્યક્ષયથી તપાસ્યા છે. અને આ નૂતન સાહિત્યે હિમ્મત કરેલી નૂતન કેળવણી હમણાં બંગાળમાં મ્હોટામાં મ્હોટું જીવંત બળ છે. તેથી એ તદ્દન ચોખ્ખા છે કે આ બળ સમાજમાં સર્વોપરી થઈ રબીન્દ્રનાથ ટાગોરની શાળા જેવી સંસ્થામાં મૂર્ત થાય. રબીન્દ્રનાથ ટાગોર પોતેજ આવી એક ક્ષાણના સ્થાપક થયા છે તે બતાવે છે કે તે એક તરંગમાત્ર કે શેષશક્તિ નથી.

રબીન્દ્રનાથે કદી પોતાની કલ્પના સ્પષ્ટિ સત્ય સ્પષ્ટિથી છટી પાડી નહોતી. કેવી રીતે આ બધા વિવિધ અનુભવોને જોડીને એક એકપતા શોધી કઢાડવી, કેવી રીતે ભૂતકાળનું અનેક ઉદાર આદર્શોવાળું જીવન વર્તમાન કાળમાં ખીલવવું, આના આવા પ્રયત્નો રબીન્દ્રનાથ ટાગોરની સમીપ બધા હતા. તેને જોઈ કે જીવનનું રહસ્ય આત્માના ખરા જીવનની સિદ્ધિમાંજ છે, અને પોતાના દેશના દેશીય આદર્શોની સિદ્ધિ પણ એજ માર્ગે અને એવી રીતે થશે. તેની આત્મા હતી કે માતૃભૂમિનો પ્રેમ-પરમાત્માના પ્રેમમાં જોડાયેલ છે.

જ્યારે રબીન્દ્રનાથ ટાગોરને આ સત્ય બરાબર માલમ પડ્યું ત્યારે તેનું મન તેના પિતા દેવેન્દ્રે બોધપુર ખાતે સ્થાપેલા આશ્રમ તરફ વળ્યું. આ જગ્યા તેના પત્તાની સાધનાથી પવિત્ર બની હતી. તે મહર્ષિએ એ જગ્યાને “શાંતિ નિકેતન” નું નામ આપ્યું હતું. તેને આન્ત આત્મા ચાંતિને માટે, જીવનની પૂર્ણતાને માટે તે તરફ વળ્યો. હજુ બંગાળીઓમાં “છાટીમ” કહેવાતા એ ઝાડોની નીચે મહર્ષિની ધ્યાન ધરવાની એક નગર પડે છે અને બંગાળીઓમાં નીચેના અર્થનું તેના ઉપર લખેલું છે.

તે મ્હારા જીવનનું સુખ છે.

તે મ્હારા અંતઃકરણનો આનંદ છે.

તે મ્હારા આત્માની ચાંતિ છે.

તે વખતે, ત્યાં રહત “છાટીમ” ના જેજ ઝાડો ઉગેલા હતા અને તે ચાંત જગ્યા ગાઉના ગાઉ સુધી ખુટી અને સુકી જમીનથી ઘેરાયેલી હતી. દેવેન્દ્રનાથ ત્યાં એક તંબુ ઠોકતા અને ઇશ્વરના ધ્યાનમાં મહિનાના મહિના સુધી ત્યાં બેસી રહેતા.

બંગાળમાં તે મહર્ષિનું નામ બહુ જાણીતું નહોતું. થોડાં તેને પત્રો સાધુ કરતાં કરોડો ફળીયાના માલીક અને ઈશ્વાન્ડ જઈ આવી મહારાષ્ટ્રી ચિકિત્સાશાળાની મિત્રતા મેળવી આવેલા પ્રિન્સ દ્વારકાનાથના પુત્ર તરીકે વધારે સારી રીતે જાણખતા હતા. તે મહર્ષિના ત્યાગની વાત ઘણીજ જાણવા લાગ્યે છે. અગરસે છેતાણીસમાં તેને પિતા ઈશ્વાન્ડમાં મ્હોડું દેવું સુધીને અવસાન પામ્યો. કાયદાનું બંધન નહિ હોવા છતાં, દેવેન્દ્રનાથે, તેના પિતાનું દેવું પતાવવા, પોતાનો સઘળો વારસો તેના દેહજીવરોને આપ્યો. દેવેન્દ્રના સગા-જાલાઓ તેમજ મિત્રોએ તેને તેમ ન કરવા ઘણુંજે સમજાવ્યું પણ તેણે તેનું દેહજીવ તેમજ બાકી પછાડાયાથી જ કંઈ આવી પડે તે સહન કરવા તે તૈયાર હતો. આવી

આશ્રમનો દરેક વિદ્યાર્થી હંમેશાં આનંદી રહે છે. તેઓ આશ્રમ પમાડે તેટલા ચપલ અને ચાલાક હોય છે. દરેક કામ તેઓને હાથે કરવું પડે છે. બીજું તેઓ બહુજ સાદી રીતે રહે છે. તેઓ ઝૂંપડાઓમાં રહે છે. લાંબાં ઝૂંપડાઓમાં ૩૦ થી ૪૦ વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ થાય છે. ત્યાં આગળ કોઇને શારીરિક શિક્ષા કરવામાં આવતી નથી. છનામ કે પારિતોષક આપવામાં નથી આવતાં, કાયદા બાંધનારી અને અદાલતને લગતી સઘળી સત્તા વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં હોય છે. અનેક ભયભોની ચર્ચા કરવા તેઓ ભેગાં બને છે. રમત ગમતની કમિટી હોય છે. તેઓ હાથે લખેલાં માસિકો પ્રગટ કરે છે. આસપાસના ગામોમાં વસતા સેન્ટ્રલ સ્કોલમાં (Santals) કેળવણીનો પ્રચાર કરવા અને બીજા સામાજિક કામો કરવા માટે કમિટીઓ હોય છે. ઇન્સાફને માટે ન્હાની અને ન્હોટી અદાલતો હોય છે. એક સાધારણ સભા હોય છે કે જે સાર્વજનિક પ્રશ્નો ચર્ચે છે. શિક્ષકો તેઓના કામમાં કદી વચમાં પડતા નથી. કોષ્ટકો કામનો આરંભ તેઓ કરતા નથી. શિક્ષણ આવતાં પણ તેઓ છોકરાઓને તેઓની મેળેજ અને તેટલું કરવા દે છે. જે છોકરાઓ નહિ બને એવા અને જેઓના વિશે સઘળી આશા મુખી દેવામાં આવેલી હોય છે તેવા છોકરાઓની સંખ્યા આશ્રમમાં વધતી નથી. ૫૫ ન્યારે આ છોકરાઓ આશ્રમના હુલનકામમાં પડે છે કે ઘણુંમડું તેઓ ચાલાક અને હુશિયાર છોકરાઓ નિવડે છે. “બાળકો ઉપર બરોસો રાખો” આ માર્ગ ૩૫ રમીન્દ્રનાથ ટાગોર કામ કરે છે. છોકરાઓને અનુકૂળ વાતાવરણમાં. ખીસવા દેવા જેઠુંએ અને શિક્ષકોએ તેઓની વચ્ચે બહુ માધુ” મારવું નહિ જેઠુંએ કારણ કે તે બાળકોની વૃદ્ધિ યતી અટકાવે છે. તેઓની સાદાજીવિત શુદ્ધિને પૂરેપૂરા અવકાશ આપે છે. બાપાના સિશુલુ વર્ગોમાં છોકરાઓ પાસે છૂટથી વાત કરાવવામાં આવે છે અને પોતે જે કહે તે લખાવવામાં આવે છે. વાત કરતાં તેઓને કદી અટકાવવામાં આવતા નથી. તેઓને નાટકો બજાવવાને મળે છે. રમીન્દ્રનાથના આશ્રમમાં સાચા નાટકો ત્યાં બજાયા છે. ખીજા વિષયો સાથે સંગીત તથા ચિત્રકળા શીખવવામાં આવે છે. પ્રાત કાળમાં ૪-૩૦ કે ૫ વાગે, ન્યારે ઘંટ વાગે ત્યારે બાળ ગાયકોની એક ટોળી એક રસોઇ બોલી ઉઠતા વિદ્યાર્થીઓને જગાડે છે અને રાત્રિએ ન્યારે ઘંટ વાગે છે ત્યારે એજ ટોળી દરેક ઝૂંપડા આગળથી એજ રસોઇ ગાતાં પસાર થાય છે. ન્યારે છોકરાઓ ઘુટા હોય છે ત્યારે કવિતા કાવ્યો ગવાતાં સંબળાય છે અને સાવકાએ તેઓને ગંગીતલું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

આ કેળવણીએ વિદ્યાર્થીઓમાં કુદરતના સૌંદર્યને માટે આશ્ચર્યકારક પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો છે. કુદરતને ચિતરવાને કે લેહુ અવલોકન કરવાને છોકરાઓ સવારે કે સાંજે પોતાની મેલે બટકવા નીકળી પડે છે. આ શાળાના એક બુના વિદ્યાર્થીએ આ દેશમાં તેમજ પશ્ચિમમાં એક શિલ્પી તરીકે પ્રખ્યાતિ મેળવી છે. છોકરાઓને કુદરત બહુજ ઝીણવટથી અવલોકવા દેવામાં આવે છે અને તેઓને કુદરત અવલોકનના પાઠો શીખવવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ તે નિશાળમાં કામ કરે છે. સવારે સાતથી દશ અને બપોરે બે થી પાંચ તેઓના વર્ગો હોય છે. ન્યારે હવા સારી હોય છે ત્યારે ઝાડોની છાયા તળે વર્ગો લેવામાં આવે છે. એક વર્ગમાં પંદરથી વધારે છોકરા હોતા નથી. ‘લન્ચ’ (હાલરી ક્યાં)

(અર્ધુ-૫૪ ૩૪ મા ઉપર માલુ.)

सुंदरी सुषोभ.

ठ. आनंदजी मूलजी पांथी तरफची भेट.

महायुद्ध-चित्रमाला.

ग्रीसनो राजा.

ग्रीसनी राणी.

रोमानियानो राजा.

रोमानियानी राणी.

सुंदरी सुषोध. //

व. आनन्दा मूडजा पाधा तरफया भट.

महायुद्ध-चित्रमाला.

रणक्षेत्रमा जर्मनोनी लश्करी मोटोरगाडीनी पाछळ पडीने ब्रिटिश
हवाई विमान तेनो नाश करे छे.

પ્રવાસ મંજરી.

આફ્રિકનો પ્રવાસ.

(અગસ્ટ ૧૯૧૩ થી વાહ)

લેખક રા. રા. “વિનાયક” — વડવાણ.

૩. દરિયાઈ મુસાફરી.

પ્રિય મુખે !

મોઝાસા-નિડાકુ.

આ વખતે તમારો પત્ર ધણેજ મોડો આવ્યો. આનન્દ આપી શકે છે. તમે આવીજ રીતે પત્ર લખતા રહેશો. આગલા પત્રમાં હું તમને સ્ટીમરમાં થતી આપણા દેશીઓની બહારની હાલત લખી ગયો છું. હવે તે વિષે થોડુંક આ પત્રમાં પણ લખીશ.

સ્ટીમરમાં સવાર અને સાંજ હું ઠંડે પાસેજ ઉભો રહેતો. આકાશમાંથી અદ્ભુત ચીત્તાં તારા અને ઉષ્ણ પ્રકાશનું આગમન દર્શાવતા. ધીમે ધીમે ભગવાન સૂર્યનારાયણના દર્શન અને અતિ ઉજાસથી કરતા. હમેશ વાદળાના ઉધ્યાયણ પાછળથી સવિતા નારાયણ શાન્ત અને ઉજ્જ્વલ રક્ત રંગિન અમારા મહિન ઉડેના મહિન ભાગો પર દેશી પવિત્ર કરતા.

હાલો ! મનુષ્ય જીવનની મઠમથલ જળ કે સ્થળ પર દરિયાની આ પાર કે પેલી પાર સર્વજ્ઞ એવી ને એવીજ સૂરોદય પછી સર્વ કોઈ પોતપોતાના કાર્યો કરવામાં મુ'થાઈ સ્ટીમર પર મોડું કાર્ય ખાવા પીવાનું લગભગ એ થી ત્રણ વખત સ્ટીમર પર ખાવાનું લેવાનું બને છે. દરિયાની મુસાફરીમાં સામાન્ય રીતે બુખ વધારે લાગે છે અને સ્ટીમર પર કસરત કરવાના આસ સાધનો ન હોવા છતાં અલ પાચન સાથે યાય છે. આનું કારણ દરિયાની હવા. હમેશ સાંજની શોભા રંગિયામણી થતી. તે વખતે કસરત એવી અપૂર્વ કાન્તિ ધરતી કે આપણને વિશ્વ દર્શન થયા જેવું લાગે. સધ્યાના અમ રંગી રંગોની હાથા સામરના જળમાં પડી ન પડી ઉડી જતી અને જગતની ક્ષણિકતા અને અનિશ્ચયતાનું જ્ઞાન કરાવતી. એક તરફ સૂર્ય ભગવાન સમુદ્રમાં કુખતા હતા તે જીજી તરફ ચંદ્રમા સમુદ્રમાંથી તાજ નાહી નીતરતા નીતરતા નીકળતા હોય એમ તેના શાન્ત ચંદ્ર કાંચેથી અનુભવાતું. મુખમા ! તારા ધવલ કપાલમાં જેમ ચાંદેલો શોભે છે તેમ પ્રાચી મુખે ઉદય થતો ચંદ્રમાં શોભતો. એ મહાન તેજના ગોળાનો અસ્ત ઉદય કરતાં મનુષ્યની ચડતી પડતીના નિયમો સહજ સમજાતા.

અર્ધ સ્તે શેયલ નામનો એટ આવે છે. તેની પાસેનો દરિયો ધણો ગરમ છે. આ એટમાં ઝેરી નાળિયેરો પુષ્કળ યાય છે. તે નાળિયેરોની કાચીના, સન્યાસીઓ સાધુઓ રાખે છે તે તુખી પાત્રો, કમન્ડો બને છે. આ એટ ધણેજ ફળદ્રુપ છે. તેમાં વસ્તી જગલી લોકોની છે. મોઝાસા જતા આવતા સ્ટીમરો અહિં ધણીવાર બંદર કરે છે. અહીં એજ સરકારનો છે.

મુંબાઈથી મોઝાસા જતાં સ્ટીમર પોર્ટુગલ, ગોવા, શેયલ અને લામુ એ નામનાં બંદરે અટકે છે. દરેક સ્ટીમર તમામ બંદરે એકી વખતે અટકતી નથી. પણ અનુક્રમતાએ

તેમાંથી એક અથવા બે બંદરો કરે છે. અમારી રીતેરે પારબંદર અને શિયલ એમ બે બંદર કર્યા હતા.

શિયલના નજીકના પાણીમાં ઉડતી માછલીઓ જોવામાં આવે છે. ધણીવાર તેઓ કડી ઉડીને રીતેર પર પણ પડતાં જોવામાં આવી હતી. એક મોટું તીકડું યાજું ઉડતું હોય તેવો દેખાવ જોવામાં આવે છે.

મોઝાસા નજીક આવતાં એક વરસાદનું ઝાપડું થયું હતું, મુમસ એટલું બધું વરસ્યું હતું કે સામેથી કોઈ રીતેર આવતી હોય તો ચોકસ અચકાઈ પડે.

પ્રિયે ! રીતેર પર નવા નવા યજ્ઞ યજ્ઞેલા મિત્રો સાથે અનેક પ્રકારે બિન્ન બિન્ન પ્રકારની વાર્તા કરતા, અવકાશના વખતમાં પાના અને બીજી રમતો રમતાં અને ધુળ ખાતાં પીતાં અમે અમારી દરિયાની મુસાફરી નિર્વિપ્ન સમાપ્ત કરી.

અમારી રીતેર મોઝાસા (હારબર) બંદરમાં સાંજે પહોંચી. બંદર ધણું જ સુંદર છે. ત્યાંનું સદી મૉનર્થ ધણું જ મોટું અને અદભૂત હતું. ૧૫ દિવસની મુસાફરીને અન્તે આવું સુંદર બંદર હું જોઈએ એવો મને સ્વપ્નેય ખ્યાલ નહોતો. અમન સાથે વાતો કરતાં નાણિયેરીના ઝાડો અને કેળ, આંબા, અને બીજાં ધણાં અભવપા ટ્રોપીક એકદમ ચાન્તિયું રાખ્યું દેલાવતાં હતાં. દૂર દૂર આરબની પૂર્વની પદ્ધતિથી બંધાયેલું અને અગ્રેજી સરેખાએ કરેલ બંગલોથી ટપકિત મોઝાસા જોઈને આશ્ચર્યમાં તો મુદ્દ સહેરો હશે એવી ખારી માન્યતા ભૂટી પડી.

અમારી રીતેર કિનારોથી દૂર ઉભી રહી. મહત્ત્વ (સ્વાદીલીમાં ઢાલ) આવી પહોંચ્યા અને અમને એક પછી એકને તેમાં ઉતાર્યા. ‘ પાસપોર્ટ ઓફીસર ’ અમને કિનારા ઉપર ઉતરવાને માટે અમારી તળિયતો તપાસી રીતેર પર પાસ આપી દીધા હતા. મગજવાના હોંઠનાર કાળા કીચકા, અને ઉતાવળથી, ગાળક યાજ તેવી બાપા બોલતા સ્વાદીલીઓએ અમને કિનારે હાવી ચૂક્યા.

નર્મદાચંદ્રનાથ સામા આવ્યા હતા તેની સાથે પૂર્વ પશ્ચિમની પ્રજાથી વસાવસા, સાંઠકડા રસ્તાવાળા કાળા અને ન સમજાય તેવી ભાષામાં બોલતા, સ્વાદીલીઓથી ઉભરાતા મોઝાસા ચહેરોના બધું નવું નવું જોતો સારી ગળીમાં આવેલા તેજા એક ઘેર ગયો.

મુબળા ! મોઝાસા સમજાવે આવતા પત્રમાં લખીય. હાલ તો આટલેથીજ બસ.

એક વાત જણાવવી રહી ગઈ. રીતેરમાં ઉપયોગી યશો એમ ખારી લીધેલ તમામ સૂક્ષ્મ ગેસો કયા ખપમાં આવ્યો નહિ. અને સાથે લીધેલ ગાંડીયા, ગોળપાપડી, અને બીજું થંડુ ખાતું નાંખી દેવું પડ્યું છે. દરિયાના રસ્તે ફળો અને ઉની રસોઈ શિવાય બીજું કશું અનુકૂળ આવતું નથી. સાથે લીધેલાં લીજુઓનો, ફેર આવતાં વખતે સારો ઉપયોગ થયો હતો. અસ્તુ.

લી. લકમારોજ.

વિનાયક.

૪. મોઝામ્બિકના વતનીઓ.

મોઝામ્બિક-ન્ડીવાહુ.

૦હાલી!

હું જ્યારે નિશાળમાં શ્રીગણ ગણતો ત્યારે અને જ્યારે જ્યારે આફ્રિકા સમ્ય-પે વાંચતો લખતો કે વિચારતો ત્યારે ત્યારે આફ્રિકા વિષે હું બહુજ ગરીબ ખ્યાલ કરતો. હું ભગબ ધારતો હતો કે આફ્રિકા કાળા જાડી લોકોનો એક મોટો વેશન દેશ છે. મુખત્રે! વાંચવામાં અને પ્રત્યક્ષ જોવામાં આટલો તણવત છે. અનેક રૂળ અને કુલ ગ્રાડોથી ભરપૂર મોઝામ્બિકનો એટ ન જોયો હોત તો ખારી બૂલ બરેલી કપડાં એમ તેમજ રહેત અદિ કેળોનો તો પારજ નથી. લગભગ પાણીના મુલે નાચ છે. મુસમ્મી જેને અહિની બાધમાં 'મયુ'ના' કહે છે તેતુ' તો મોઝામ્બિક અને જંગલાર માહેર ધર છે. આખલા દેશમાં મુસમ્મી મુખ્યતઃ આ બે સ્થળેથીજ આવે છે. અહિં જેવાં મીઠાં ફળો મળે છે તેવા મીઠાં ફળો તે બીજે સ્પાંધ મળી શકતાં નથી. અહિંજા એક બે જાતની ફેરીજા પશુ થાય છે. રૂળ પશુ' મોટું' અને સ્વાદ પશુ મીઠો. મુ'જામ્બી અસદસ પાપરીની જાતની, પશુ સ્વાદે જરા બોહી, સરતી ધણી ઉપરાન્ત, અહિં અનાનાસ, પપનસ, લીલા ઠાણુ, શોકશોકે (એક જાતના મીઠાં આફ્રિકાના ફળો) વગેરે ફળો મળે છે. ફેરી અને મુસમ્મી તો લગભગ જારે માસ મળે છે. દેવિ! પ્રભુ તો સર્વથા અને સર્વત્ર ક્યાળુજ છે.

અદિના લોકોને 'સ્વાહીલ' લોકો કહે છે. 'સ્વાહીલ' એ અરેબીક શબ્દ છે. સ્વાહીલ એટલે 'કિનારા પરના.' આ લોકો રંગે સાધારણ કાળા અને કદે દીર્ઘકા છે. સીધી નેચા કદુષા અને ચપડાં નાક વાળા નથી. તેઓ ચરીરે ધણા મજબૂત અને સખ્ત કામ કરી શકે તેવા હોય છે. તેઓ 'ખાન્ડુ' જાતના નીમિત્રની જાતમાંથી ઉતરી આવેલા જણાય છે.

સ્વાહીલ લોકોનો પોચાક, માથે એક મલમલની ગુંથણીના બસતવાળા ટોપો જેને 'કોશીવા' કહે છે તે તમામ લોકો મુકે છે. ધણા થોડા પૈસાદાર અને આમરદાર સ્વાહી-લીઓ 'કોશીના'ને બદલે અમારજ જેવું માથે બાંધે છે. અંગે છાતી ઉપર ૮ થી ૧૦ મોરીયાના બીનવાળો કદની જેવો ધોળો કસો પગથી માથા સધીનો પહેરે છે. આ કસાને સ્વાહીલી ભાષામાં 'ખાન્ડુ' કહે છે. ખાન્ડુ નીચે એક બે ત્રણ હાથનો રંગેલ કપડાનો કટકે કો વાટે છે. આ કટકાને 'હુગી' કહે છે. પગમાં ચંપલની જાતના ચામડાના ચપડો પહેરે છે. લગભગ તમામ સ્વાહીલીઓ એકજ જાતનો પોચાક પહેરે છે. પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓનો પોચાક અને તેનો દેખાવ વધારે લક્ષ્ય ખેંચે તેવો છે. સ્વાહીલી સ્ત્રી એકજ કપડું પોચાકમાં પહેરે છે. ગળાથી નીચેના અને છાતીથી હાથેના ભાગ પાસે એક કપડું વીંટળાવે બાંધે છે. પોચાકમાં તે, એકજ કપડું તે પનામાં લાંબું હોઇ પેટ ઉપર થઇ ગોઠણ સધી પહેરે છે. તે કપડું રંગેલ ચપડાવાળું ધણું ખરું હોય છે. સ્વાહીલી પ્રરૂપના વાળ સીધી જેવા વળીયાં વાળા હોય છે, અને લાંબા ન વધી શકે તેવા હોય છે. સ્ત્રીઓ માથે વાળ રખાવતી નથી. વિશેષતઃ સ્વાહીલી સ્ત્રીઓ માથે મુઝો કરાવે છે. અને તે પશુ કાચના કટકા વતી ધણી થોડી સુધરેલી સ્વાહીલી સ્ત્રીઓ માથે વેશ કે ધારી અને વચ્ચે નાની સરખી ચોટલી રખાવે છે. સ્વાહીલીઓ કાળી પશુ બસાવદાર અને ચહેરે નમણી હોય છે. તેમના નાક એકદમ ચપડાં

નથી. તેઓ તેમના માથે ઝૂંડી તેમાં એક જાતના બીમાંડું તેજ નાખે છે. ત્રિપુરમાં અથવા મેઘનાસામાં પડતા સખ્ત તાપમાં થ્રુડે લગાડેલ તેલથી ચળકતાં માથાંવાળી સ્વાહીલી સ્ત્રીઓને જોતાં ધણીજ રમુજ આવે છે. બારી પણ એક જાતની સ્ત્રીઓ!!! આ સ્ત્રીઓને 'બાબીઓ' કહેવાય છે.

સ્વાહીલી લોકોના ઘરને ઝૂંપડીઓ કહી શકાય. તેના ઘરોને "ન્યુમ્બા" કહેવામાં આવે છે, ગાદીની દીવાલ અને ઉપર ઘાસનું છત્તું એટલે "ન્યુમ્બા." આપણા દેશના કૃષ્ણ એટલે "ન્યુમ્બા."

સ્વાહીલી લોકો જે ભાષા બોલે છે તેને 'સ્વાહીલી' ભાષા કહે છે. તે ભાષા લખવાને લીપી અરેખિક છે, અને તે પણ સ્પષ્ટરખતો પરિપત્તી લખવા ધણેલી જન્યુપ છે. અર્થાત્ આ લોકોમાં લીપી નહોતી અને હોષ પણ રહે નહિ; આ ભાષામાં અનુનાસિક સંપ્તો પણ હોય એમ જણાય છે. કેટલાક સંપ્તો એવા પણ સંભળાય છે કે જેને હું ઉચ્ચાર પણ કરી શકતો નથી. એટલે કે એવા સ્વર બાજનની આપણી ભાષામાં હયાતી નથી. અને સ્વાહીલી ભાષા સંભળતી બહુ ગમે છે. તે ભાષા બહુ મીઠી અને કર્ણપ્રિય છે. સુભગા! જો ભાષાનો વિશેષ અભ્યાસ થયા પછી તે વિષે વધારે લખીશ. હાલ તો આ વિષે આટલું જ બસ.

સ્વાહીલી લોકોમાં વહેમ, જાદુ, મંત્ર, તંત્ર, ઉપાધના વગેરે છે. તેઓ જૂત અને જન લાભવામાં દુષિયાર છે તેમ મનાય છે. સ્વાહીલી લોકોમાં એક એવી આજ્ઞાપત્રી છે કે જ્યારે તેઓ વરસાદ માગે અને ન આવે તો તમામ લોકો ગ્રામ બહાર જઈ 'ગિમો' એક જાતના નામ કરે છે. અને સ્ત્રીઓ તેના બાળકોને ધવરાવતી નથી. લોકો કહે છે કે "અમ કસ્વાથી વરસાદ આવે છે." આ દુષ્ટાકત મારા એક મિત્રના અનુભવમાં આવી છે.

સ્વાહીલી લોકોને કંઈ ખાસ દેવ દેવી નથી. બાકાશમાં દેવ છે તે સૌથી મોટો છે અને આ બધું છે તેનો માલિક છે, સર્વ અંદ તેના હુકમથી પ્રકાશે છે અને પવન પાછી, તેની છંછાથી આવે છે તેમ તેઓ માને છે. તેઓ તેના દેવને મુંગ કહે છે.

સ્વાહીલીઓનો ખોરાક માંસ, મકાઈ, મકાઈની તથા થકની રોટલી જે મુખ્ય છે.

સ્વાહીલીઓ પક્ષા અને ચાલાક છે. યુરોપીયનો તથા હિન્દુઓના પરિચયથી મણીખરી માલતમાં સંધ્યા છે અને બગડ્યા પણ છે. ધણીયાર તેઓ ચાકર તરીકે સાફ કામ કરે છે અને પ્રમાણિકપણે તથા નિમકલવાસી બતાવી આવે છે. હજુ તેઓ બહુ બુદ્ધિશાળી બન્યા નથી.

ખરી બાળકેળવણી:

જીવનની દરેક બાબત ધર્મથી-મધિરમકિયથી પ્રેરિત થાય, પોતાનાં બાળકો જીવ નીવિ તરવે શીખી તેથી ચામ અને તે તરવ પ્રમાણે તેમનું આચરણ થાય, તેઓ પોતાનું જીવન દુષ્ટિયારી અને પ્રમાણિકપણથી ચલાવે, પોતાપર વિશ્વાસ રાખી તેઓ પોતાના સમાજનું હિત સાધ્ય કરે, પોતાના માન્યાપના અને કામલથી પ્રચાપિક ચણેલી સરકારના આગાધારક બને, તેઓ દુષ્ટિયાર અને ચાલાક થાય, આત્મસંયમન, સહનશીલતા, અમનું મહત્વ અને જામ પર પ્રેમ વગેરે ગુણો શીખે, તે મરેજ તેમના સતત પ્રવર્તે આવે છે. આ ગુણની કયા સમાજને બહાર નથી? આ ગુણસમુચ્ચ સનાતન સત્ય છે અને તેનું સર્વત્ર સન્માન થવું જોઈએ.

—૨૧, ૨૧. ગોવર્ધનદાસ કંદાનદાસ અમોનકૃત 'બુકર ટી. વારિઅન'

વાર્તાલિહરી. નકો-નગરીયો.

ચાને

જુની આંખે નવાં ચસ્મા.

—પુર્વાર્ધ—

લેખક—શ્રીમુત “ એલ્વા જોશી ” (બી. એ. એલ એલ બી.)—ગોન્ડલ.

ઝાગણીથી સદીના કાઠોપાવાડનો ઇતિહાસ અવલોકન કરશુ તો મધ્ય કળિયુગ પ્રવર્તે તો હોય એમ જણાય છે. ‘ જળીઆના બે બામ ’ ના સિદ્ધાંત અનુસાર જગતના રાજ્ય ન્હાના રાજ્યને કમરડું લેતી કોઇ દાદ શરિયાદ ન સાંભળતું પેશ્વાઈ યોગ્ય ખંડણી વસુલ કરવા નીકળતા ત્યારે ગમે ત્યાં લુટાટ ચઢાવતા ધાડધાક અને ખારવટિયાનો દોર દમામ ભારે હતો. તેવામાં કનિષ્ઠ વોહરે કાઠીપાવાડના રાજા જૂનીઆઓ સાથે કોઢ કરાર કર્યા અને એજન્સીની રચાવના થઇ ત્યારથી રહેતે રહેતે શાંતિ ફેલાવા લાગી.

તે સમયે પાકા રસ્તા નહોતા, ત્યારે રેલ્વેનું તો પૂછજીવ ક્યા ? ગામ માર્ગે સવગ્રા અવહાર ચાલતો. એજન્સીનું પાટનગર રાજકોટ તે સમયે એક ગામડા જેવું હતું. ગામ આજુ ગઢની અંદર વસી ગએલું હતું. બેઠી બાંધણીના મકાનો દુકાનો વ્યાડી અવગા ગરીબો અને કેરેકરે ઉકરડા જોવામાં આવતા, એટલું જ નહીં બદલજીમી અને હમ આદિ રાગથી સમાજ અટાત હતી. તે વખતે મોઢવારીનું કમિશન એસાડવાની પણ જરૂર ન હતી કારણ અનાજની ત્રિવકુલ ખોટ નહોતી, રાત્રી કે વોલક અધર્મને હજી કોઇ ઝોળખતું નહોતું, એક કારીનો એક ધડો^૧ મીઠું તરૂ મળતું, ઘેર ઘેર દોર હોવાના કારણપર ધી દૂધ પણ પુષ્કળ પેટમાં જતું.

સાર્વભોમ રાણીશી વીરોટારીયાના રાજ્યા રાહજીની માંગલિક ક્રિયા જે પ્રસંગે વેરટ મીનીસ્ટર એજેન્ટમાં થતી હતી તેજ વખતે રાજકોટની એક શેરીમાં આવેલ ધણિજના ઘરમાં યાળી^૨ વગાડી અને આપણા નકામાકતો જન્મ જાહેર થયો. નકાની માને ચારે છોકરા થયા પણ વરસ વરસનાં થઇ ગુનવી ગયેલાં, કંક ડોસીના કહેવા પ્રમાણે નકાની માને સોમ્યનો વળગાડ હતો. તેથી ઘેર જુવો બોલાવી ખોડીઆર માતાને સમર્થા, દૂધ ધીની બાધા રાખવામાં આવી અને તે બાધાનું પરિણામ નકાનો જન્મ હોય એમ ખાતરી થઇ ખોટનો દીકરો કપર પાછો ન લઇ લે માટે પોતાની માલેશી ત્વજી પ્રમુનેજ બોલે રાખવામાં રાખે તો બાળકનું આયુષ્ય વધે એવી આરથાથી સામાન્ય^૩ રીતે લેને લિખારી રાખવામાં આવે છે, બે ચાર વરસ સુધી આડોરીપાડોશી તથા સર્ગા મજથી બાળકને માટે જોઈતાં વધે.

૧ ઘમમન સાડાબાર ચેરનો એક ધડો ગણાતો

૨ દીકરો અવતરે તો યાળી અગર તેના દામપર દાઢી વગાડી નહેરાંવ આપવાની રીત હજી ચાલુ છે.

પુરાં પાડે, તેજ રીલે આપણાં બાળકને પણ મિષ્કારી રાખવામાં આવ્યું. ‘સત્યેન્દ્રરાવ’ ‘વિન્દરરામ’ કે ‘પ્રસન્નમનસંકર’ હેવા જડળા યાદુ નામે તે વખતની ફાતેન પસંદ નહોતા, પણ ‘ટોગો’ ‘છટો’ ‘નોગી’ જેવાં જ્ઞાનીજ્ઞ રસાઈલના—પુખ્ત, નાથો, શેષો, કચરો, છુરો એવાં સંક્ષિપ્ત નામે તે વખતની સમાજમાં પ્રચલિત હતાં, તેજ પ્રમાણે આપણા આ બાળકનું એળી ઝોળી “નકો” નામ પાડવામાં આવ્યું.

બળીયા, અજબા, ચિતળા, મોટી ઉમરસ બાવી પીડામાંથી એક પછી એક પસાર થઈ આપણે નકો લગભગ પાંચ વરસની ઉંમરે પુગ્યો, તે સમયે ઊઠરા-ઊઠરીના દેખાવમાં કાઝો ભેદ નહોતો. બનેલા નાક કાન વીંધાવવામાં આવતાં; બનેલા હાથપર છુંદણાં પડાવવામાં આવતાં, ઊઠરીના કાનમાં વાળીયો તો ઊઠરાના કાનમાં મરડો; ઊઠરીના હાથમાં સાંકળાં તો ઊઠરાના હાથમાં કડાં, ઊઠરીના પગમાં તોડા કડલી તો ઊઠરાને પણ તેવોજ સજ્જામાં આવતો, ફક્ત ઊઠરીને માથે કુંચડી તો ઊઠરા ત્રણ વરસનો થયા પછી કુંચડી જેવી પુષ્પીનાળી ટોપી કાઢી માથું ઉધાડુ રખાવવામાં આવતું એટલેજ તરાવત કઠી સહાય. એકવાર એક તેલીયો બાવો ‘અદા-રેખ’ જમાવતો ફળીઆમાં આવ્યો ત્યારે આપણે નકો ન્હાના મોઢા દાગીના સહિત પણ વસ્ત્ર રહિત રમતો હતો. હેને મમરા ખચ રાવવાને બદલે ગાવો ફેસલારી લમ જવાનું કરતો હતો પણ બાવાજીના ચીપીયાથી બડાઈને નકો ભેકો ત્રાણવા મંડયો એટલે બાવો ગુપગુપ આવ્યો મયો; નહીતર નકાનું જતાં કૂંચડી પતી જત.

સાત વરસ સુધી નકો નાગોપુગો રમ્યો જમ્યો, બાદ આઠમે વરસે વિન્યા દલખીને દિવસે હેને પરાણે રીંદા પંડ્યાની નિશાળે બહુવા બેસાડયો. ન્યમ ત્યાં કરતાં લાકડાની ખટી ઉપર ધુળ નાંખીને સવળો એકઠો બુદ્ધતાં સીખ્યો; બાદ લેખાં બારાખડીમાં બીજે વરસે પાવરેથી થયો, અને ત્રીજે વરસે ચીઠ્ઠી પતી લખતાં આવડ્યું એટલે નકાની વિદ્યાર્થી અમર્યા પુરી થઈ. મહેતાજીનું લરાજમ સેટ તથા સીધુ બાદ કરતાં રોકડી બાર ધરી ચુકવીને અગવારમે વરસે નકાને ઉઠાડી લેવામાં આવ્યો.

નકાના બાપની બે કે પાણીકાર* (ખાત) વેચવાની દુકાન હતી તોપણ નકાના ચોથી પેઢીએ વડુવા મહાજનમાં બેસતા એટલે નકાના કુટુંબની અજર ઉંચી ગણાતી, જેથી નકાનો જન્મ થયો ત્યારથીજ કન્યાની માગણીયો પુષ્કળ આવવા લાગી, અને ત્રીજે વરસે હેનું સગપણ કરવામાં આવ્યું. કન્યા નકા કરતાં એકાદ વરસ મોટી હતી એટલે નકો નિશાળેથી ઉઠ્યો ત્યારે કન્યા લગભગ બાર વરસની થયેલ જેથી કન્યાના માવતરને હવે ચટપટી થવા લાગી અને તુરંત લગ્ન નહીં થયાં. ગામના લોકોએ કુધવાની ફટાની નવ ન્યાતનું^૩ ખરચ પણ કરાવ્યું.

અગ્યાર વરસની કુમળી વયે નકાબાઈએ શૃદ્ધશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પગલાં માંડ્યાં.

(નોટ—સમાજનું જુધારણ રોમન પદ્ધતિ પર હતું. તે લોકોમાં કુટુંબની એક બ્યક્તિ મણાતી; એવી અનેક બ્યક્તિયો મળી ન્યાતની કહેવાતી, કુટુંબનો મોરેરો (Pater

૩. વણીકની જેમથી ન્યાતોને અસપરસ લાણી જીવહાર હોય તે તમામને નોતરવામાં આવે ત્યારે નવ ન્યાતનું ‘અચ’ કહેવાય.

Familias) તેજ કુટુંબનો સર્વ સત્તાધિક્ષ ગણાતો, ન્યાતની પાલ્કામેન્ટમાં પણ તેજવત તો એના દસ બાર મોટેરા સન્મોનું મંડળ તે 'મહાજન' યાને ન્યાતની કાર્ષવાહક કેમીનેટ કહેવાતી. એ કુટુંબની હાજરીમાં કુટુંબના કોઇપણ મેમ્બર પછી તે સાદ કે પાંસડ વર્ષની વયનો હોય છતાં બાળક સમાન લેખાય એટલે લેને ઝાડું બોલવાનો હક નહિ. ઓ વર્ષની તો ફક્ત જંગમ મીઠકતમાંજ ગણવી થતી. જંગમ મીઠકતને જ્યમ વાચા નહી તેમ ઓ વર્ષ જીજ્ઞા છતાં વાચા રહિત પ્રાણી હતું, જંગમ મીઠકત જ્યમ કીમતી ત્યમ તેને ચોર કે હુંચરાના બચથી ઘડી રાખવામાં આવે ત્યમ આ વાચા રહિત પ્રાણીને પણ ગુપ્ત રાખવાની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવતી. આવી સ્થિતિમાં ગુઠરયાત્રમ કેવો આનંદમય આવલો હશે તે તો નકામાઇ અત્યારે હયાત હોત તો આપણે પૂછી શકતા.)

ગુઠરયાત્રમને હજી વરસ દિવમ પુરું ન થયું ત્યાં તો નકાની વડુને માથે તરખીત પડવા ખંડી. નકાની વડુને ઘણાં ચાપરામાં પુરી કુચગા ન હોવાના કારણપર એકચાર ચાર કચાક ધડીની શિક્ષા કરવામાં આવી. પરંપરા છતાં નકાનું મન તો સાત તાળી, દહીનો થેડો, મમ આટલીમાંજ હતું, તેનામાં હજી સુધી પીટપણું ન જણાવાયી તેને રૂપચંદ રોડની ચરાથી દુકાને ઉમેદવાર તરીકે રખાવવામાં આવ્યો; દુકાન સાયસર કરવાનું અને પિતળની દીવી તથા ક્વાત મોલવાનું કામ પ્રથમ લેને સોંપવામાં આવ્યું, તેમાં તે કુચળ થયો એટલે બીજે વરસે રોડના ધરતું ચાકવાન અને પરચુરસુ ગીજની ખરીડીતું કામ સોંપાયું. રોડને કોંઈક વિશ્વાસ બેસવાથી લેને આવરા ખાતાવણીના નામાં લખવા બેસાડવામાં આવ્યો ત્યારે ઉમેદવાર તરીકે એક બીજો હોકરા નામે "મોટો" ગોઠવાયો.

દરમ્યાન નકાની વડુને સિમંતતુ ગુદર્ત આવ્યું. ન્યાતનું જમણુ તો વડુંજ નોંધ્યું. રૂપચંદ રોડે એકસો એક કોરીની મદદ આપી અને આ ગુમ અવસરે ન્યાત જમી; ન્યાતના પ્રતાપે કન્યા અવતરી જેનું નામ 'જહલ' પાડવામાં આવ્યું.

મનુષ્ય જીવન એક સરખું સુખમય ભાગ્યેજ આવતું હશે. નકાને માથે અજુધારી અશત આવી પડી. તેના બાપને પીઠ ઉપર એક ગુમડું થયું જે વધતું આવ્યું. થેલા વાણુંદ થસે લેતું ચોપરેચન (નસ્તર મુકાવતું તે) કરાવ્યું છતાં આરામ ન થયો; લેમાંથી રતવાતું રૂપ પકાયું અને ઉવડે લેતું રહેત નીચજડ. સારે કે નરસે પ્રસંગે પણ ન્યાત તો જમવા માટે તૈયારજ હોય છે. નકાની આર્થિક સ્થિતિ બહુ સારી નહોતી. દુકાનમાં સો ખસો કોરીના માલ ઉપરાંત ધરતું એક ઘર અને કોંઈક ટાગીના દલા. તોપણ લેના કુટુંબની આવૃદ્ધ રહેડી ગણવાની, એટલે મહાજન રોડીગાએએ આગ્રહ કર્યો કે નકાના બાપનું તો 'ગામ ખરચ' જ થવું જોઈએ. ફક્ત રૂપચંદ રોડ કોંઈક વિરદ હતા. કુટુંબની હાજ રાખવા માટે ધરના બે ત્રણ ટાગીના રૂપચંદ રોડને ત્યાં ધરેણે સુખીને અને કોંઈક રકમ એ રોડ પાસેથી અંગ ઉધાર લઇને નકાના બાપનું 'ગામ ખરચ' ઉજવવામાં આવ્યું. મહાજને નકામાઇને પાવડી જમાવી. ન્યાતના વંડામાં ગામ જમતું હતું અને મહાજનના જ્યો પીરસવામાં હતા. તેવામાં નાથો કુલાણી અને તબો તોમીથી એ બે જણા જોળા-ચાપડીની બરેલી મુલકીથી પોતપોતાને ઘેર છુપી રીતે ગોઠાવતા હતા તે નકાના જોવામાં આવ્યું એટલે નકે ચોરી પકડી આથી હોહા થઈ. એ બંને જણા મહાજનના અગ્રેસર

૪ મરણ પાછળ વહિવટની વખત ન્યાતેને મોતવામાં આવે તો તે 'ગામ ખરચ' કહેવાય છે.

અણાતા કુટુંબના હતા એકમે કુલાણી તથા તોલીયા કુટુંબના તમામ માણસો એમા યષ્ઠ અથા અને સામા નહાને દમ બરાવવા માંડ્યો.

(પુતાસો—કુટુંબની સાખ જુદી જુદી રીતે પડતી—(૧) કુટુંબના મુળ પુરુષ ઉપરથી—જેમકે—કુલાના વંશના તે કુલાણી—જોષાના જોષાણી, સંધાના સંધાણી, અડવાણી, લાલવાણી. સારંગપાણી વગેરે. (૨) ધંધા ઉપરથી જેમકે—દેવામાં પાંત્રીય શેર અને લેવામાં પીસ્તાલીય શેરના મધુને તોલ વાપરવામાં કુદળ માટે તોલીયા; લોખ, મરચુ મીઠું વગેરે ગંધીયાણું વેચનારને આંધી, સોના પિત્તળ તથા સાચા જોટા સિક્કા પારખવાનું કામ કરે તે પારખ, મ્હેતાગીરી કરે તે મ્હેતા, દેદને માથ વેચે તે ટેદી. વગેરે.)

સોડો જમતા જમતા ઉભા યષ્ઠ અથા અને હીઠ પડ્યું તે પક્ષમાં બગી રાક્ષસક ક-રવા મંડવા. જોષાગાલીમાંથી મક્કા મુઝમીમાં દેખાવ બદલાઈ ગયો. મવાજનના આવા ખાન-દાન કુટુંબ ઉપર નકાએ જોડું આજ મુજવાથી ત્યાં ને ત્યાં હેનો સવાપચીસ દેરી દંડ લેવામાં આવ્યો ત્યારેજ સાંતિ પ્રસરી. ન્યાતે ખાધું ન ખાધું અને જમણવારનું કાર્ય પૂરું થયું.

સત્તર વર્ષની વયે નકા માથે કુટુંબનો બાર આવી પડ્યો. પોતાના બાપની દુકાનને વહીવટ તેણે સંભાળ્યો. રૂપચંદ રોડના કરજની રિકર હતી. નકાએ, હિમત પકડી અને વેપાર વધારવા તરફ લક્ષ દોરવ્યું. જામનગર તે વખતે વેપારનું ધણું સાફ સ્થળ હતું. રેશમ તથા કીનખાતની કારીગીરી આખા કાઠીયાવાડમાં પકાતી. તેરા ઉચ્ચા ખરનો માથ સંધરવાની નકાની શક્તિ નહોતી. પાણકોરાનો તે વેપાર આદ્યતો હતો તદ ઉપરાંત નગરનું બનીસું, કંકુ અને આડવા ખંગારી વેચવા માંડ્યા. નગરની બનાવકનો જે માથ નકાને સો ખાસ મળતો જેથી નકાને એ 'નકા-નગરિયા' ના નામથી જાણખવા લાગ્યા. કુલાણી તથા તોલીયા રોડની દુકાને નકા નગરિયાની રક્ષાભેજ હતી. નકાની સાદ દાન-તથી માહકો વધતા ગયા તેમ તેમ કુલાણી અને તોલીયાવાળાની ધર્માં પશુ વધતી આલી. જે વરસમાં નકાએ રૂપચંદ રોડનું કરજ ભરી દીધું.

જેવામાં બનરમાં વાત આલી કે હિન્દુસ્થાનમાં સિપાઈ લોકોએ બળવો જમાવ્યો છે. અને કંપની સરકાર બારે મુસ્લેલીમાં આવી પડી છે. નકા નગરિયાની દુકાને જેક પુરુષ તથા ઐરાત ચડી આભ્યાં, ઐરાતે નગરના સડલા જોવા માંડ્યા. 'કેવા છે?' એમ નકાના સવાલના ઉત્તરમાં—'ખ્રીસ્તી છીએ.' એમ પેલા પુરુષે જવાબ આપ્યો. બનરમાં બળવાની જે ગપ ચાલતી હતી તે વિષે નકાએ પુછતાં મ્હેરો બળવો જાગ્યો છે અને પોતાના સાહેબની પલટણ કાઠીયાવાડમાંથી તુરંત વિપડી જવાની છે. પોતે સાહેબનો બુટલેલ ૭૫ સાથેજ જવાનો છે એમ તે ખ્રીસ્તી આહકે નકાને સમથાર જણાવ્યા.

તમો તોલીયા દુકાન બહાર હતો રહીને આ વર્તમાન સાંભળતો હતો ત્દેમણે ખ્રીસ્તીને પુછ્યું કે—'આ કોણ છે?' 'તારે શું કામ છે?' ખ્રીસ્તીએ યુસ્સાથી સમો સવાલ કર્યો. તમો ત્યાંથી નાથા કુલાણીની દુકાને ગયો, અને બન્ને જથ્થા મહાર આવીને બનરના આશુસો સંભળે તેમ કહેવા લાગ્યા કે—'આ ઐરાત તો રામમળા દેદની સગી લાગે છે.' 'અલાવ બદમાસ'—નકા નગરિયાની દુકાનેથી માથ ખરીદી પોતાની ઐરાત સાથે નીચે

હતરી રસ્તે પાતાં તમા તથા નાથાને પોતાની લાકડીનો ડોંસો ચખાડી સાહેબના છુટકેસે સાથ ખમરી આપાડી.

તમા તોલીયા તથા નાથા પુલાણીએ હવે વધારે જોસથી બોલવા માંડ્યું કે-
“વાણીયા યજ્ઞને વાસના દેને દુઝનંગી બોલારે ત્યારે તો બાકી શું રહ્યું? આ તો પૃથ્વી રસાતાળ જવા બેઠી.” આખના પવકારમાં માણસનું ટોળું તુત બેઝું થયું. એક જણ કહે કે-“નકની આખી દુકાન અમડાણી છે માટે તમામ બાગી મુકો;” બીજો કહે કે-“નકાતું” શરીર પણ અમડાણું છે માટે તેનું જોળીયું હેતરડાવી નાંખો. જોતજોતામાં તો ન્યાતના વંડામાં પુલાણાં તથા તોલીયાના જણોએ ગામ ભેળું કર્યું. નકાને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું. નકો દુકાનેથી આવ્યો પણ બધા કહેવા લાગ્યા કે નકો અમડાણો છે નકો વટલાયો છે માટે હવે તેને દુર કરો. કોઈ કહે કે નકો દેહનું વાણ કોઝ ખરીદે છે ત્યારે મુળગીન છાંટ લેતો નથી; કોઈ કહે કે એ દેહડી સાથે નકાને મુળગીન આડો અવહાર છે. નકાએ આ આરોગ્યોનો સાથ ધનકાર કર્યો, અને તે દેહ છે એવું તેનું નાણુપણું નહોતું એવો બચાવ કર્યો. રૂપચંદ શેઠે સચના કરી કે એ બાઈ અરેખર દેહ છે તેની આપણે દેહની ન્યાતની પામે ખાત્રી કરાવવી જોઈએ; પણ આની બાબતમાં તોલીયા કે પુલાણી બોલ્યા તે તો વેદ વાક્યજ હોમ એમ કામદા પ્રમાણે અનુમાન કર્યા સિવાય છુટકો નહી, જેથી તે મુકની વાત ઉપર કોઈએ લક્ષ આપ્યું નહી, અને શોરમકોર વધવા માંડ્યો. “ન્યાત બહાર કરો-ન્યાત બહાર કરો.” એવી ગજનાથી આખો વડો મુજા ઢિયો. કેવળ છાંયો આ આરોગ મુકાય છે એવી નકાની દલીલ હાથમાં જ ઉડી ગઈ. હંક મુકવાની રૂપચંદ શેઠની દરખાસ પણ રૂઢ ગઈ અને તાત્કાલીક નકા નગરિયા તથા તેના આખા કુટુંબને ન્યાત બહાર મુકવાનો મહાજનને ઠરાવ કર્યો.

નકો નગરિયો આવો નાંહગીરી કરાવ સાંજળી હેજતાઈ ગયો. “ન્યાતે મરતું, ન્યાતે તરતું.” એ સિવાય બીજો છુટકો નહોતો. ન્યાત ઉપર બીજા કોઈ સત્તા પણ નહોતી. જ્યમ જ્યમ વંડા બહાર નીકળ્યો ત્યાં રસ્તા ઉપર હોડાઓ-“નકો દેહ-નકો દેહ” દલી બજતામાં થી હોમવા લાગ્યા. નકાતું મસ્તક ફરી ગયું. પોતે કંઈ દિગ્ગાએ જાય છે તેવું પણ જાન ન રહ્યું. નકા સમજતો હતો કે પોતાના પર તરફ પોતે જાય છે પણ તેનું વિધી વારતવીક તેને નહી હેતરી હગમણી દિશા તરફ લઈ જતું હતું. તેના હાથમાં લાકડીના પરાંણા સિવાય અત્યારે બીજો કોઈ પણ તેને સાથી નહોતો. એતર વાડી વેઠાળા વગેરે ચીરી નકો આડે માર્ગે દોઢેક ગાઉ નીકળી ગયો. રસ્તામાં એક મ્હોટો સર્પ તેના પગ પાસેથી ચાલ્યો એવો તેની પણ નકાને જાન ન રહી.

પ્રેમાકરનાં કિરણો જે આડી હીટીએ હતાં તે હવે સીધાં થઈ ગયાં અને જોતજોતામાં સર્પ મોઢીની પેથી મેર હેતરી ગયો; અને આખું રાજદોટ તિનિરથી આગળદોટ થઈ ગયું. તે વખતે આપણો નકો નગરિયો પિરની ટેકરીવાળા કુંભરમાં લયધીમાં ખાતો હતો. તેને પુરો શ્રમ લાગ્યો હતો; દિશા બીજકુવ સુજતી નહોતી; મોઢે શીલૂ આવી ગયાં હતાં. ત્યાં-“બચ્ચા કોન હમ ” એવો ગેળી અવાજ નકાને કાને આવ્યો. નકો ચમક્યો.

‘બચ્ચા કોન હમ.’ એમ ફરીને ધ્વનિ સોંભળ્યો; નકાએ આસપાસ નજર કરી તો કોઇ જોગી મહાત્મા દૃષ્ટિએ પડ્યા. ‘બચ્ચા કોન હમ.’ એમ બોલતા જોગીરાજ નકાની નજીક આવ્યા. “મહાત્મા હું” એક દુઃખી વાણીમાં હું, મને પાણીની બહુ તરસ લાગી છે, હું મરી જાઉં છું.” “ચલ બચ્ચા” કહી મહાત્માએ નકાનો હાથ પકડી ઉભો કર્યો. લાકડીને ટેકે નકો મહાત્માની પાછળ પાછળ ચાલ્યો; ક્યાં ગયો તેની ત્વેન સુજ ન પડી. પછી મહાત્માએ કમંડળમાંથી ત્વેન બોળામાં થોડું જળ રેડ્યું તે નકાએ પીધું. નકાની આંખો ઘેરાવા લાગી અને તે અંધાર નીંદામાં પડ્યો.

—ઉત્તરાર્ધ.—

આશ્ચર્ય જનકમય હતું; ફેરીમાંથી સોનેરી આબૂલજુ ધારણ કર્યાં. વાણ મંદમંદ વાતો હતો. કવિઓના કલાના ફળી કળાગૃહમાંથી મુક્ત થયેલી કોડિલા આશ્ચર્ય ઉપર સહર્ષ ટૂંકાર કરી પરમાત્માનો ઉપકાર માનવી હતી; કુન્નકડીનું જંદ બેરો બેતરા સેન્યની માફ એક સરખી હારમાં ઉડ્યે જતું હતું. જોત જોતામાં સર્વનારાયણજીએ કુવાવડા તરફથી કુંગર તરફ ડોકીયું કર્યું. નકો નમરિયો જાગૃત થયો. નકાને પ્રથમ દૃષ્ટિએ તો કેવળ અંધ-કર લાગ્યો. પણ આંખ જરા ફરી તો એક બાકુ દેખાયું; ત્વેમાંથી પ્રકાશ આવતો હતો તે વડે નકાએ નજર ફેરવી તે પોતે કોઇ શુભ ભોંયરામાં સુતેલો હતો. નકાને પોતાની આગલી સ્થિતિનું તુર્ત જ્ઞાન થયું, ત્યારે ત્વેને પોતાનું કુટુંબ સાંભળી આવ્યું; પોતાની ફાન રેડી સુતીને નીકળેલ ત્વેની ચિંતા થઇ, કોઈ પણ પ્રકારે ન્યાતને શરીને અરજ કરવી અને તમા તોલીયા તથા નાચા કુદાણીની હારામખોરી બહાર પાડવી એવો દઢ નિશ્ચય કર્યો. તેજ પાકા ડરાવ સામે ઉભા થઇ પોતાની લાકડી હાથમાં લીધી તો તદન ખડ-ખડી લાગી.

અન્ય તમ કરી નકો ભોંયરા બહાર નીકળી ટેકરી ઉપર ચડ્યો, અને ‘આલમભૂઈ દિશા તરફ નજર કરી તો એક સુન્દર તમાર જોવામાં આવ્યું. તમાર ઉપર એક રમણિય નંગતો બાળ્યો. ઉગતા બારકરના કિર્તોની તમારનું સૌન્દર્ય વિરોધ ખીત્રો નીકળ્યું હતું. તમારની અદર એક સ્ત્રી પુરુષનું પુગલ હોડીમાં બેખી આનંદ વિનોદ કરતું હતું. નકો વિસ્મય પામ્યો. ત્યાંથી દૃષ્ટિ જરા આધી લખાતી તો કોઇ મહેાડું નગર જોવામાં આવ્યું; મહેાડી મહેાડી હવેલીયો અને હયા હયા ટારરો બાળ્યો ત્યારે નકાને લાગ્યું કે નક્કી પોતે કોઇ જુદાજ પ્રદેશમાં છે. રખે પોતાની દૃષ્ટિ જુલવતી હોય. ખેર, કંઈથી નકાએ પોતાની આંખ ચોળવા માંડી તો ખેર ફેરફાર જોયો. પોતાને દાદી ઉગી ગઇ હતી તે પણ વડવાઈની જટા જેવી લાંબી; માથે હાથ ફેરવ્યો તો, મલગારનું જાંજે વન ઉગી ગયું હતું. હાથ તથા પગના નખ ગીરના સિંક જેવા લાંબા અને તિફજુ જોવામાં આવ્યા, શરીરની તસા થવન કાદી નાખેલ કુટબાલ અગર રમરની કોથળા જેવી કચલીયાળી લાગી; પોતાની પાકડી તથા કપડાં તો તદન ઉંઘે ખાઇ ગયેલ અને જીર્ણ સ્થિતિમાં હતાં; પોતાની લાકડી ખડ-ખડી હોવાનું કારણ જીર્ણા જીર્ણા જીવડાંએ અસંખ્ય બાકાં કરી વાસો ફેરવ તેજ હતું. આવી વિચિત્ર સ્થિતિ જોઇ નકાને વિશેષ ગમણાટ થયો. અને નક્કી કોઈ દેવી સક્તિએ

પોતાનું સ્વરૂપ બદલાવી નાંખ્યું છે અને નક્કી છેને કોઈ અગત્યના પ્રદેશમાં એક રાતમાં સુત્રી દોષા છે. એમ ચોક્કસ માન્યું. તેની અન્યતા સાથે પાણડીનાં ચીંથરાં ખંખેરી ભાથે આકાશ અવળા આંકા વીંટી ડુંગરથી હેઠળ ઉતર્યો. તબેટીમાં એક ભરવાડ પોતાનું વાષાં ચરતો હતો. છેને નકાએ પૂછ્યું કે—“ભાઈ રાજકોટ ક્યાં આવ્યું!” “આ ભોતો નથી સામું દેખાય છે તે.” ભરવાડે જવાબ આપ્યો. આ ઉતારથી નકાએ માન્યું કે આ નવિન પ્રદેશના ભરવાડો પણ અજાણ્ય લાગે છે, એમ મનવાળી આગળ ચાલવા માંડ્યું.

તે ગામ નજદીક પોંચ્યો ત્યાં એક સુંદર જમીનો જોળાકારના રસ્તામાં બાલ્બો; લાંબી આગળ ચાલતાં જાડેની ધટાથી છવાઈ ગયેલ મળેનો પ્લેજો પાંડો રસ્તો ભેગો. તે સડકે છેલ્લે ચાલવા માંડ્યું આ ક્યો પ્રદેશ છે છેની નકાને ગમ ન પડી એટલે રસ્તે સ્થાયી ને મળે છેને રાજકોટનો રસ્તો પૂછવા લાગ્યો. તેના જવાબમાં “આ સ્થાયી દેખાય તે” એમ કહી વેદમાર્ગ ચાલતા ચતા. પછવાડેથી “દી. છ. છ. છ.” એવો અવાજ નકાને કાતે આવ્યો એટલે નકે પાછાગીને ભેળું. “એ જુદાં આવો ખસ” એવી વ્રમ પણ સાંભળી અને તે રસ્તા વચ્ચે ગામના બની આમતેમ દોડવા લાગ્યો ત્યાં—એક સાધકલ નકાના પડખામાં અથડાઈ, અને સાઈકલ પર બેઠેલાં એક જાતું ભડક હેતે નીચે પડી ગયાં.

“અરુણા જુદાં! દોઢી વગાડી અને જૂમ પાડી તોપણ ધ્યાન રાખતો નથી! બહેરો છે કે શું?!” ખીજી સાધકલ પર બેઠેલ જુદરથે બાતુને ઉમા કરી પાછા બેસાડતાં નકાને કપડો આપ્યો.

નકા નમસ્કારને પડખામાં લાગવાથી કળ ચડી ગઈ; જ્યમ ત્યમ કરી ઉભો થઈ ચાલતા માણસને પાડી નાંખનારને જરા કપડા અપવાનો વિચાર ક્યો ત્યાં તો પોતે એકલો દોવાલું લાગ્યું; રસ્તા પર નજર કરી તો સાધકલો અજાણ્ય ચાલી જતી ભેઠ. “ઉમારોયો” મોલતો નકા તેમની પાછળ દોડવા ગયો પણ નકાના મુખનો એ અવાજ સાધકલવાળાને કાતે પ્લેજો તેથી ચાર ગણું અંતર પડી ગયું હતું. આવું વાકન સ્વપ્ને પણ જોએલ નહીં એટલે એ કોઈ દેવપુત્રીના માનવો હોય એમ નકાએ માન્યું, પોતે વીસ વરસનો યુવાન છતાં છેને જુદાની કિપમા આપી તેથી બહુ લાગી આવ્યું. વળી પુરૂષ સાથે ચારતને આ પ્રમાણે સાથે રસ્તા ભેળો તો તે તદ્દન વિસ્મય પામી ગયો.

“ભાઈ! આ શું છે?” આગળ ચાલતાં એક મ્હોડું મકાન તથા તેમાં બેસુ જુબળુ અને જુગલ્યામાંથી વરાળ નીકળતી ભેઠ તથા મકાનની અંદર ખજુખજાટ સાંભળીને નકાએ રસ્તે ચાલતાં એક માણસને પૂછ્યું.

“એ તોટ દળવાની મીલ છે.” એમ કહી ચેલો જુદરથ ચાલવા મંડ્યો.

“ભાઈ મને કહોની રાજકોટ ક્યાં આવ્યું?” નકાએ છેને ઉભો રાખી પૂછવા માંડ્યું.

“આ રાજકોટ નહિ તો ખીજું ક્યું ગામ છે,? તું કોણ છે? ક્યાં રહે છે?”

“હું રાજકોટમાંજ રહું છું, વાણીયો છું.” શિવ સ્વરે નકાએ જવાબ આપ્યો.

“તું તો કોણ દેઠ ભેલો લાગે છે; વાણીયાનો આવો વેચ હોય નહિ. ચાલો ને આગળ રાજકોટ છે.”

નકાને કંઈ પણ સતોપકારક જવાબ ન મળ્યો. શું મહાજનનો ઠરાવ ગમે ગામ પ્રસરી ગયો હશે અને આંહી પણ શું પોતાને દેઢ તરીકે લખી છડાવતા હશે! નકાએ પોતાના મનને પ્રશ્ન પૂક્યો. ત્યાં—સામેથી “જુ-જુ” એવો સુર આવ્યો; પછવાડેથી “ટિચુંગ-ટિચુંગ” એવો ઝલુઝલુટ સાંભળ્યો. “એક બાજુ, એક બાજુ” એમ બંને દિશાએથી બમ પડી, ત્યાં એક પોલીસ દોડતો આવ્યો. તેણે નકાને કોરડો મારી હાથ ઝાલી એક તરફ ખેંચી લીધો. એટલે મોટાર તથા વીક્ટોરીઆ પુલ ઉપર યથાને જતી રહી. અને નકો એ બંનેના અકસ્માતમાંથી બચી ગયો.

“સારે અધુ! દેખતા નહીં હવે ક્યા!” પોલીમે નકાને આવકાર આપ્યો.

“પણ મારો કાંઈ વાંક!”

“રસ્તેકી બીયમે” કાચક ચડતા હવે? વામ કોન હો? ડાબર જાતે હો?”

“અરે બાપ સાહેબ મારે રાજકોટ જતું છે ગામ ક્યાં આવ્યું જતાવોને?”

“યે રાજકોટ હવે; અરે જાવ સીધા સમાલ કે.”

નકે પુલ ઉપરથી નજર કરી તો ગામને પાદર અગાઉ જે નદી હતી તેજ પ્રમાણે ભ્રેષ્ઠ પણ નવિન પ્રકારનો દરવાજો અને ટાવર તથા સામે બગીચો એ બધા ફેરફાર તાત્કાલીક સ્ત્રી રીતે જની ગયો. તેની કાંઈ અમ ન પડી; અને દરવાજા તરફ નહિ જતાં તેણે પાછું સીધી સડકેજ ચાલવા માંડ્યું.

આગળ જતાં રસ્તા આડું ફાટક આવ્યું તે બંધ હતું. લોકો બન્ને બાજુ ઉભા હતા ત્યાં કાઠીયાવાડ એક્સપ્રેસ સરમચટ ચાલી ગઈ. તેના પડપાટથી નકો એવો દેખતાઈ ગયો કે લામણો નીચેજ પટકાઈ પડ્યો.

“અલ્યા ટુન ચકરીતું દઈ છે કે શું?” નકાને એક જણે કાચ ઝાલી એકો કરતો પૂછ્યું.

“ના બાપ સાહેબ! હું તો આ ગયું તેથી ઝબકી ગયો છું.”

“અરે મુખ્યાં એ તો રેલ્વે ગાડી હતી.”

“એટલે શું?”

આ કાંઈ ગમડીઓ જુન લાગે છે એમ પેતાએ જાણ્યું. એટલે વધારે ખુલાસો નહિ કરતાં ચાલતો ચલ ગયો. શઠક પણ ઉધડી ગયું, અને નકો આગળ વધ્યો.

લેંગ બાલજેરી અને આલફ્રેડ હાઇરકુલ વચ્ચેના મોગાનમાં લોકોનું ટોળું જમા થયું હતું.

“લાલના તાજ તાર—કિન્દી સીખાઈએની બહાદુરી, મુરખાઓએ કુઠરી વતી ફુસ્મનોનો કરેલો સંહાર, ફુસ્મનોને મથક છોડવાની પહેલી ફરજ—કિન્દી એક પેસો” એમ એક જણે ધટિા પાડી પતાકડું બતાવતો હતો.

“હે! શું ટોળીવાળા કિન્દુર્યાનમાંથી લાગી ગયા?” નકો નગરિયાએ તે ટોળાની વચ્ચે પ્રવેશ કરી પૂછ્યું. સર્વ આ વિચિત્ર મૂર્તિ જોઈ હસતા લાગ્યા; ત્યાં એક પોલીસ નકાનો હાથ પકડી જવા મંડ્યો.

“પણ મારો કાંઈ વાંક?” નકો કરમરવા લાગ્યો.

“ચલાવ મુ ગદા.” કહી પોલીસ તેને પરમાર્થો સખ ઇનસ્પેક્ટર પાસે લઈ ગયો અને સલામ બરી આલખેલ આપી કે “આ શક્ષ સરકાર વિરૂદ્ધ જોડી અબર દેવાવે છે.”

નકો નગરચો આવો આલેપ મુકતો સાંભળી કેવળ હિંમતુડ બની ગયો.

“એ’ કાંઈપણ ખોટી ખબર ફેલાવી નથી પણ આટલો છોકરો રાડું પાડતો હતો.”

“નહિ સાહેબ, એ તો લશાષના તાળ તાર વેચતો હતો.” કોનરેબલે કીધું.

“તાર ક્યાં હતો, કાગળના કુટકા હતા.”—લોહાના કે વાળાના ચુચળાજ તાર કહે-

વાય; એમ બિચારો નકો સમજીને પોલીસને ખોટો પાડવા લાગ્યો.

“તમને શું કહેવા માગે છે ! સરખું બોલો.” સખ ઇનસ્પેક્ટરે લગાર દબ બરાબર.

“માઆપ હું તો સરકાર સાથે જે બળવો—સીપાઇ લોકોએ કર્યો છે તે વિષે પૂછતો હતો. સરકાર થઈ જીવો. સીપાઇઓને સારી શુદ્ધિ આપો.”

“કંઈ સરકાર ?”

“કંપની સરકાર”

“શહેનશાહ જ્યોર્જનું હાથ રાખ ગાલે છે એટલી પણ તમને ખબર નથી ? તમને કાણુ છે ? ક્યાં રહો છે ? નામ શું ?”

“હું વાણીયો છું, રાજકોટમાં રહું છું. મારું નામ નકો નમરિયે.” નકાએ જવાબ આપ્યો.

સખ ઇનસ્પેક્ટર જાતે હીન્દુ અને રાજકોટનોજ રહીસ હતો; તે કાંઈમાં થયો ચચળ અને સ્વભાવે દયાળુ હતો. તેમણે પ્રથમ આનંદાચાન ટાપુમાં મોકલાવેલ ડેપુટીની શક્તિ આગવી પાછલી ઉધલાવો પણ આ નામનો કે તેવા મ્હેરા નિશાનવાળો કોઈ કેદી નીકળ્યો નાહ. એક જૂઠું બિખારી જેવો પુરુષ આગલા ઇતિહાસની વાતો કરે છે તેથી સખ ઇનસ્પેક્ટરને સાનંદાચાર્ય ઉપજ્યું; અને નકા નગરિયા પાસેથી લેતું આગલુ તમામ વર્તણૂક જાણી લીધું. તે સત્ય છે કે નહિ હોતી ખાતરી માટે સખ ઇનસ્પેક્ટર જાતે નકા નગરિયાને પોલીસની સંભાળ હેઠળ શહેરમાં લઇ આવ્યો.

“બાઇ આ શું છે ?” રસ્તામાં એક સ્થળ પાસે નકા નગરિયાએ ઉભા રહીને પૂછ્યું.

“એ અત્યંત રકુવ છે.” સખ ઇનસ્પેક્ટરે ચાંતપણે સમજાવ્યું.

“એટલો ?”

“દેહ, બગી વગેરે પછાત વર્ગની કોમોના છોકરાઓને કાંજાવચની નિશાળ છે.”

“કાણુ બચાવે છે ?”

“આંહીના કેટલાક આગેવાન શહેરીયો અને વડીલોના મુરખીપણા હેઠળ એ રકુવ ચાલે છે.”

“ત્યારે તો એ બધા નાત બહાર હશે ?”

“ન્યાત બહાર ? બીલકુલ નહિ” સખ ઇનસ્પેક્ટરે—તાજુત્ર ચાંઈ જવાબ વાળ્યો.

“માઆપ મારા જેવો એકલોકાલ દેહને અડચે નહોતો છતાં કોઈ પણ ખાતરી ક્યાં વખર નાત બહાર મુઠી પાયમાલ કરી દીધો અને આને કોઈ પૂછે પણ નહિ !” સખ ઇનસ્પેક્ટરને નકા નગરિયાની વાતમાં રસ આવ્યો. ત્યમ ત્યમ પોતાના ઇજામમાં આવેલ નકો વેચ ધારી નથી એવી માન્યતા વધતી ગઈ.

“અરે આ તો માયુજની દુકાન !” વોરાવાડમાં પ્રવેશ કરતાં એક દુકાન આગળ નકો બોલી ઉઠ્યો. “આજ મારા રૂપચંદ રોટની દુકાન.”

જનર ચોકમાં એક ફકાન તરફ આંગળી કરી નકો બોલ્યો. ત્યાંથી દૂર જતા એક ઘેડી ફકાન કે ત્યાં મથીન પોલીસના ઘોડીના જનતા હતા ત્યાં દોડી જઈ નમ્ર કહેવા લાગ્યો “આ રહી મારી ફકાન.”

આ વિચિત્ર મુર્તિને પોલીસના પેદેસમાં જોઈ ત્રાહદારીઓ તથા ફકાનદારો બધા રોળે મળ્યા. પોલીસ યેળાને વિખેરતો હતો. સખ ઇન્સ્પેક્ટર નકો નગરિયાને લઈને મહાન નની ઓફિસે-અયો; લોકોનું ટોળું પણ પાછળ પાછળ હતુંજ. ઓફિસે એક વૃદ્ધ પુરુષને સખ ઇન્સ્પેક્ટરે બોલાવી મંગાવ્યો.

“અરે ! આતો મોનો ! !” તે વૃદ્ધ પુરુષને જોઈ નકો બોલી ઉઠ્યો.

મોનજી શેઠ કે જોમળે લગભગ સીતેર દીવાળી અને સાઠ હોળી જોઈ હતી તે આ દાહીવાળા પુરુષને જોઈને ચમકી ગયા.

“તમો તોલીઓ અને નાયો કુલાણી ક્યાં છે ?” નકો નગરિયાએ મોનજી શેઠને પૂછ્યું.

“એને સુન્દરી ગયે તો પંદર વીથ વરસ થયાં હશે.”-મોનજી શેઠે હેરાત પામીને જવાબ વાલ્યો.

“આપણા રૂપચંદ શેઠ ક્યાં છે ?”

આનો જવાબ નહિ આપતાં મોનજી શેઠે સખ ઇન્સ્પેક્ટરને પોતાને બોલાવવાનું કારણ પૂછતાં નકો નગરિયા વિષે લેમલે ખૂલાસો માલ્યો. નકો નગરિયાને ન્યાત બહાર મુક્યો ત્યાં મુકીને ઇતિહાસ મોનજી શેઠે કહી સંભળાવ્યો, અને તેજ દિવસે તે વાવ કે કુવામાં ખડી મરણ પામ્યો એમ લોકોએ અપારો ઉડાડ્યો. ન્યાત બહાર મુક્યો તે સાંધના મહાન નના કરાવના ચોપડા મંગાવી સખ ઇન્સ્પેક્ટરે ખાત્રી કરી; નકોએ જે જે ફકાનો બતાવી તે તે મુળ લેના કહેવા પ્રમાણેજ માલિકોની હતી એમ મોનજી શેઠથી પુછી મળી; અને નકો નગરિયાની તમામ વાત સત્ય ફરી.

“આજ તમારો નકો નગરિયા.” સખ ઇન્સ્પેક્ટરે મોનજી શેઠને પૂછ્યું. મોનજી શેઠે તો નકો નગરિયા તરફ એકીટસે જોઈ રહ્યા. રૂપચંદ શેઠની ફકાનમાં જન્મે સાથે નોકર હતા તે વખતનો નકોનો મહેરો યાદ કર્યો તો નકો નગરિયાના કષાળ ઉપર જે મસ હતો તે આજાદ તેજ જગ્યાએ જોવામાં આવ્યો. તે પછી તેના કુટુંબની ખાત્રી કરવા માટે કેટલાક સ્વાલો પૂછાયા, તેના જવાબ પણ સત્ય મળ્યા. લેની આરાત સુન્દરી મઠ છે પણ લેની દીકરી ‘ઝકલ’ હયાત છે એમ મોનજી શેઠ પાસેથી નકો નગરિયાએ સાંભળતાં જેઠ સાથે હર્ષ થયો.

મોનજી શેઠ આગળથી જાહેને ઝકલ બાઈને આ શુભ સમાચાર કહી આવ્યા; અને સખ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મમ થતા પોતાની ઓફિસે ગયા.

ત્રણ વધની બાળકીને બાદે સાઠ વર્ષની વૃદ્ધ બાઈ તે પોતાની દીકરી ‘ઝકલ’ છે એમ નકો નગરિયાએ પ્રેમથી બેટતાં જાણ્યું. હજમ પાસે દાહી વાળ ઉતરાવી નંખાવવામાં આવ્યાં; અને સતાવનની સાંધના જીર્ણ પણ સ્વદેશી વસ્ત્રોને તિલાંજલી આપી, માનચેટરની બનાવટનાં આશુપણ નકો નગરિયાએ ધારણ કર્યાં.

ઝકલ બાઈની દીકરી નંદુમારીને ત્યાંથી તેડું આવ્યું. આપ દીકરી અને ત્યાંથી

આવેલ રબરડાવરના ટાંગામાં બેઠા અને તે ટાંગા એક જમણા આગળ જમીને ઉભો બાપ દીકરી બને ઉતરી હોલમાં ગયાં. આવો વિશાળ હોલ અને તેની અદર અવનવી ફેશન, જોઈને નકા નમરિયો હેરત પામી ગયો. નંદકુવર ચાને મિસિસ સારંગધર સાથે ઝકલ ખાઈએ પોતાના પિતાની ઓળખાણ પડાવી.

“આટલામાં કોઈ ધુણે છે ?” કોઈ હસવા રોવા જોવો અવાજ નકા નમરિયાએ સાંભળતા અમીતને પૂછ્યું.

“બાપા ! એ તો બહેન આમેદાન વગાડે છે ” નંદકુવર ખૂલાસો કર્યો “બહેન ! કમળા બહેન અહીં આવોને.”

દુરત અદરના ખડમાંથી એક વીસ વર્ષની તરણુ બાળાએ હોલમાં પ્રવેશ કર્યો તેમણે ઈંગ્લીશ ફેશનની સાડી તથા ચોલક પહેર્યું હતું. હાથમાં ‘સુન્દરી સુખોદ’ હતું.

“આ બાળ પાછુ હેડ-એક (માથુ ફેંચતુ) થઈ આવ્યું છે.” કહી કમળા બહેન સોફા પર રસડાઈ પડ્યાં.

“બહેન છેલ્લી તમે કઈ જગડી વગાડતા હતા ?” નંદકુવર પૂછ્યું.

“એ તો બર્નાર્ડ શેપર્ડનું લારીંગ સોંગ હતું ”

“આ તમારા ન્હાના થાપ. આ આપણો કમળા બહેન.” નકા નમરિયા તરફ કમળા બહેને દૃષ્ટિ કરી અને આવા વિચિત્ર પ્લેરવેશવાળા રૂઢ મનુષ્યને જોઈને સરમાઈ ગઈ.

“અમીતે ક્યા પરજુતી છે ?” નકા નમરિયાએ નંદકુવરને પૂછ્યું.

“બહેનનાં લગ્ન હજી હવે થયાનાં છે ”

‘શુ ગમી હજી કુવારી છે ? કેવડી થઈ ?’

‘હજી અદાર વર્ષ પુરાં થયા નથી ”

“હે—આતો જુલમની વાત ! અને તો અગ્યાર વયના થઈને પરણ્યા હતા.”

“એ બાળલગ્ન આમણા જમાનામાં હતા, હવે તે ધારે નાશુદ થઈ ગયો છે ”

“બાપા ! બહેનનાં લગ્ન આ વર્ષમાં થાશે ” ઝંકવ બાપએ કહ્યું

“કોના ધરની જાન આવવાની છે ?” બુદ્ધાએ પોતાની અસલ રીતથી પૂછ્યું.

પણ તેનો જવાબ મળે તે પહેલાં મી. સારંગધર હોલમાં દાખલ થયા અને ઝકલ ખાઈ તથા નંદકુવર બીજા ખડમાં ચાલ્યાં ગયાં.

“જોઈશ ! આ બેટ એક કોરે સુકી દે ” બેટ નોકરને સોંપી દઈ ઇતનીગ હેટ પેમ (ખીલી) ઉપર સુકી મી સારંગધર કમળા બહેન પાસે જઈ બેઠા.

“પપા (બાપા) મેઇમ (રમત) નું શુ રીફલ્ટ (પરિણામ) આવ્યું.” કમળા બહેને પૂછ્યું.

“મેઇમ શૂન (ખાલ) થઈ ત્યારે તમને કેમ ન આવ્યાં ?”

“પપા ! આ મહારા ઝકલ માના બાપા.” કમળા બહેને નકા નમરિયાની ઓળખાણ પાડી.

“હા. જામખાનામાં મી મોહનલાલ ઇનરપેક્ટરે બધી વાત કહી તેથી હું જાણ્યું છું આવો.” છેલ્લો શબ્દ મી સારંગધરે નકા નમરિયાને ઉદ્દેશીને બાવકાર રૂપે કહ્યો.

“પપા! આજે મને ધણું હેડ-એકા છે, જોડે મેં જોવા ન આવી.”

“જરા મેથોલ લગાડો અને સ્નેહીત્ર સોફ્ટ લુથો. છોકરા! ગરમ વઢા લાવ.”

“ગગીને શું છે?” નકા નગરિયાએ ‘સુબો’ ‘લગાડો’ એવા છુટક શબ્દોના આધારે માંદગીનો સાર બેંગ્યો.

“માથું મઠી આવ્યું છે.” મી. સારંગધરે કહ્યું.

“ત્યારે જરા ઉન” તીખાં વાદીને બરાની, કાંતો ઉની ઉની જલેખી મંજાવીને ખવરાવેની.” નકા નગરિયાએ સુતરો ઇલાજ સૂચવ્યો. કમળા બહેનને આ સાંભળી ધણું ઉસલું આવી ગયું.

“પપા! થીયુન ચંદ્રસંકર પંડ્યાવું ‘કળામય જીવન’ વાંચ્યું, ખટ્ટુ રૂઢાપ્રવીણ છે.” હાલ્યને દમાનવા કમળા બહેને બીજી યુક્તિ અનુભાવતાં ‘સુન્દરી સુબોધ’ નો લેખ મી. સારંગધરના હાથમાં મુક્યો.

“ગગી શું બણી છે?” ઇન્ડીચેરની નવીન એક પર્યા નકા નગરિયાએ પૂછ્યું.

“હાં. મેટ્રીકનો અભ્યાસ ચાલે છે. એગ્રાખીનેશનની તૈયારી ચાલે છે.”

મેટ્રીકની એકઝામીનેશન કરતાં ‘તૈયારી ચાલે છે’ એ લાક્ષ્ય નકા નગરિયાને સમજાય તેવું લાગ્યું, અને તૈયારી તો રૂઢત માંડવા કે ન્યાતના જમણનીજ હોય એમ માન્યું.

“ગગીને ક્યાં વસતી છે?” પોતાની પ્રપુત્રીકાના સંગપણને વર્તાત જાણવાની વિશેષ કાળજી હજી શી રીતની તૈયારી ચાલે છે તે જાણવા માટે અને આવા કાર્યને પોતાના જેવા પીઠ માણસની સલાહની જરૂર પડશે એમ માની નકા નગરિયાએ ઉમગીરી પૂછ્યું.

“માંડલેના આસિસ્ટન્ટ જ્વેલ સાયે.” મી. સારંગધરે ટુંકામાં પતાવ્યું.

“આપણે બાંડિના છે?” ‘માંડલે’ ‘આસિસ્ટન્ટ’ કે ‘જ્વેલ’ નો અર્થ સમજ્યા વગર નકાએ આગળ ચકાવ્યું.

“જોડે.” મી. સારંગધરે ‘સુન્દરી સુબોધ’ માંથી નકા તરફ તાકીને જોયું.

“આપણી ન્યાતના તો ખરા કે નહિ?”

“એ દશા, વીસા કે ત્રીસા-પચાસાનો ભેદ હવેના સમયમાં છેજ નહિ.”

“હે! હાં!” નકા નગરિયા ઇન્ડીચેર પર પડ્યો હતો તે સળંગ ઉમો યથા ગયો.

“હા. થીમાળા કે સોરઠીયા મોઢ કે લાડ જોગખવાની કાંઈ હાથ છે ખરી! વણી-કની એક બહોળા વ્યક્તિમાં તમારા વખતના એ ન્હાના ન્હાના તડાનો હમે સમાસ ખણીએ છીએ.”

“ત્યારે શું અરસપરસ બધા કન્યા વ્યવહાર પણ કરે છે?”

“પ્રત્યેક પિતાએ પોતાની પુત્રીનું હીત લક્ષમાં રાખી ક્યાં આપતી તે લેતી ઇચ્છાની વાત છે.”

“પણ ન્યાતનો કાંઈ પણ બંધ નહિ?”

“હમ્મય! એમાં ન્યાત શું! ન્યાતનો આગલો છતિહાસ અને વાંચ્યો છે અને સાબળ્યો છે. તે જોઈને અમને કપારી છુટે છે. ખુદ તમારા પોતાનોજ દાખનો સ્થે; તે જમતે જ્યોત છે, કામ પણ તપાસ કર્યા વગર કેવળ રૂવાઈથી સમાજના એ ચાર માણસો

દોરવાઈ કાંઈ પણ દુકમ કરે તેને માન આપવા શું આપણે બંધાયેલા છીએ ? હિન્દુસ્થાનની અંદર ન્યાત કે ને એક Water tight compartment જેવી છે. તેહનું બંધન જેમ વહેણું ત્રે તેમ એક નેચન થવાનો સમય નજીક આવે તેમ છે. બાસનું બીલ કે શાલીનું વાસ્ટ પ્યુર્ણ મેરેજ બીલ તેજ દિશા તરફ સુધારો કરે છે.”

નકો નગરિયો તો ધડીચેર પર આબોટતો ધુવડ પેટે સાંભળ્યા કરતો હતો.

“તારે શું ન્યાતના બધા બંધન તુટી ગયા ? માખાપ આમારા વખતમાં તો શ્રી-માળીમાં પણ તથા હુંડીઆના બેઠ અને ગ્રાવક વૈષ્ણવના ઝગડા હતા ત્યારે કન્યાની લેવડ દેવકીની તો વાગમ ક્યો રહી.”

કમળા બહેનને આ આગયો ઇતિહાસ સાંભળી મલ્લોજ ત્રાસ છુટયો.

“હવે તો હરકોઈ વલિક બહો યાવ કે દુનિયાના ગમે તે હેડા સુધી ભય કે આર્થન અધરહુડમાં ખાવ તેની સમાજમાં કદી પણ ચર્ચા થતી નથી.” મી. સારંગધરે સામજીક સુધારો કેટલો આગળ વધ્યો છે તે કહી સંભળાવ્યું. પણ આપણા નકો નગરિયાને તો આ બધી વાત ‘એકસ, વામ ને એડ’ જેવી લાગી.

“સાહેબજી મી. ડુલાણી.” એક યુદ્ધર હોદ્દામાં દાખલ થયા હેતી સાથે મ. સારંગધરે હસ્તધુનનની ક્રિયા કરતાં પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“કો પ્રીતુમાધને હવે કેમ છે ?” મી. સારંગધરે પૂછ્યું.

“ન્યુમોનીયાડું તો કાઠસીસ ગયું, પણ ડોક્ટર કહે છે કે હેને પ્લુરસીની યરઆત લાગે છે એટલે ધરમપોર ચેકનગ ખારે એડવાઇઝ આપે છે.”

“તમારે નાથો ડુલાણી શું થાય ?” બીજી વાતનીત કરતાં ‘ડુલાણી’ રાખ સાંભળતાં નકો નગરિયાએ ચમકીને પૂછ્યું.

“એ મ્હારા મોટા દાદા થતા”—મી. ડુલાણીએ હુંકમાં પતાવ્યું અને તે સવાલ પુછનાર વદ પુરૂષ જેના વિષે જીમખાનામાં વાત થયેલ તેજ છે એમ મી. સારંગધરે ધીમેથી સૂચવતા—‘આ—આપ. સી.’ કહી મી. ડુલાણી સ્ટેજ સુજમાં હસ્યા.

“આ તમે જોધપર જવાની કેની વાત કરો છે ?” નકો હોદ્દારનું જોધપુર (જામ જોધપુર) સમજી હજી એગણીકમી સદી ચાલે છે એમ માની ધરવટ લાગણી બતાવતો પુછવા લાગ્યો.

“જોધપુર નહિ પણ ધરમપોર. સિમલા પાસે ત્રયગારીનું ટપુલર કચલર હઈ ખારે સેની-ટેરોઅમ છે તેની વાત ચાલે છે.” કમળા બહેને સમજાવ્યું—

“કોઈ માંદ છે ?” કમળા બહેનના આખા વામમાથી ‘હઈ’ રાખેલો પડધો નકોના ગંતવંતું પર પડતા આગળ ચલાવ્યું.

“હા. અમારા મિત્ર પ્રીતુમાધ તોલીયા સીક છે.” મી. ડુલાણીએ હસીને કહ્યું.

“તોલીયા ! તમા તોલીયાનો કોઈ જન્મ છે ?”

તમા તોલીયા વિષે કોઈને માહેતી નહિ હોવાથી નેસર્સ ડુલાણી તથા સારંગધર એક બીજના શ્વેચ સાનું ટગર ટગર જોધ રહ્યા.

‘શું દઈ છે ?’ પ્રત્યુત્તરની દરકાર કર્યા વગર નકો નગરિયાએ આગળ હાંક્યું.

“દેશના તાવ છે.” પ્લુરસી કે ન્યુમોનીયા જેવો યુજવાતો કોખમાં એક રાખ નહિ હઈ મી. સારંગધરે ગામડી ભાષામાં સમજાવ્યું.

“ એમ કહાની કે દુઃસ્વીઓ તાવ છે. એને ચાર પાંચ કામ પડ્યે દેવકાવો કે તરત મુલાણુ થઇ જશે.” મેસર્સ સારંગધર તથા કુલાણી કરતાં કમળા બહેનને આપી વરોધ હસવું આણું; છતાં બિચારો નકા નગરિયો આ હાસ્યનું કારણ સમજી શક્યો નહિ. દરમ્યાન નોકર ટ્રે (રમખી) ની અંદર ચઢાની સામગ્રી લાવ્યો.

“ ઈ શું છે ? ” એક ક્ષણ કમળા બહેને બનાવી નકાના હાથમાં મુક્તાં થંકાથી પૂછ્યું.

“ તમારે માટે ચઢા બનાવી છે શ્વેલ.”

“ આતો મોળું મોળું લાગે છે. કાંઈ કયાથ છે ! ”

કમળા બહેનના વિશ્વાસ ઉપર નકા નગરિયાએ એક છુટકો લઇ પરમાયો યુદ્ધી નાખતાં બોખરે અવાજે પૂછ્યું.

કમળા બહેને હસવું ઘણવા માટે મ્હોં આડો કમાલ રાખી બે ચમગી વિરોધ સાકર લેના કપમાં નાંખી અને નકા નગરિયાએ આંખ મીચી આ નવીન પીલું બાલક કહ્યું; ત્યારે લેલું મગજ પુરી ગયું અને લેની ખાત્રી થઇ કે પોતે ત્યારે નિંદામાં હશે ત્યારે જગત અર્ધા સેદા ઉપર આગળ વધ્યું હતું.

રંગિ પોચામાં આવીને ઉભો અને દોલ ખાલી થયો.

બાળલગનનું પરિણામ:

નાનપણમાં છોકરાં છોકરીનાં લગ્ન કરવાથી પરિણામ કાંઈ પણ જગ્યાએ શુભ આવ્યું હોય એમ અમારી નજીમાં નથી. અમારાં છોકરાંનાં વહેલાં લગ્ન થાય તો તેને પ્રજા પછુ વહેલી થાય તે અમને જોવા મળે અને અમને લ્હાવો વીતે એ પ્રમાણે વિચાર કરીને પછુ કેટલાક માણાપો પોતાનાં છોકરાંઓને વહેલાં પરણાવી દે છે ! આનું શું પરિણામ આવે છે ! નાનપણમાં શક્તિનો એવા માર્ગે ઉપયોગ કરવાથી શરીર દુર્બળ પડી જાય છે. કદાચ તેમને પ્રજા થાય છે તો તે મગતરાં જેવી હોય છે. આવા બાળકો કેવો શુ ઉદ્ધાર કરી શકવાનાં હતા તે વિચારવું મહા મુશ્કેલ થઇ પડશે નહિ.

હમરત જેવા શુરવીર, લવકુટ જેવા બાણાવળી બાળકો ક્યાં છે ! આજના બાળકાની સ્થિતિની તપાસ કરીશ તો સોમાં પચોતેર ટકા દુબળાં પડી ગયેલાંજ તમને જણાશે. આ સર્વ થવાનું કારણ શું ? તો એજ કે નાની ઉંમરના સંબંધો હે બારતવા-સીઓ ! સરમાઓ. તમારાં આવાં કૃત્યથીજ શરમાઓ. તમારાજ હાથે તમારા પ્રિય પુત્ર પુત્રીના નાશના બીજ ના રોપો. તેને ઉબેડી નાંખો. માતિના અગ્રેસર શેડીઆઓ ! તમારી માતિની આ રીતે પાયમાલી થતી હોય તેને અટકાવી દો. તેમાં તમારી મદદતા છે.

—પ્રજુરાંકર નરસેરામ કૃત ‘શુદ્ધસ્થાવરમ.’

* નકા નગરિયાના મૃત્યુ પાછળ બહુ બાધની ઇચ્છા હારજ કરવાની હતી. પણ મી. સારંગધરે તે વકમ કાઢીઆવાડ ‘ મોશીઅલ લીજ ’ની સ્થાપના માટે કહાવી. કાઢીઆવાડી રીપરન વી’કેડો જે હજી અધાર નિંદામાં પડયા હોય તેમની જણુ માટે નકા નગરિયાએ પોતાની એટા-બાયોગ્રાફી બોલીઆ અક્ષરે લખેલી તે અસલ પ્રત મળી આવતાં તેના આધારે આ લેખને જન્મ થયો છે; એટલે આ વર્તાત અસત્ય હોવાની થંકા રાખવાની નથી.

એક અંધ બાળાના પત્રો.

લેખક: કલ્યાણજી ગોપાળજી દવે.—રંગુન.

(૧)

પ્રિયતમ !

તું મને પત્ર લખવાનું કહે છે પરંતુ તું જાણતી નથી કે હું અંધ છું. તને ખબર નથી કે મારો હાથ અધકારતી અંદર કયે છે ? તને નથી લાગતું કે મારી દુર્બળ લેખિની કેટલીએ દુઃખની વાતો તને જાણાવવાને અધીર થતી હશે ? આ આંધળાના હૃદયમાં કેટલાએ નકામા વિચારો ઉદિત થતા હશે તે તું થી રીતે સમજી શકે ?

પ્રિય સખી ! તું કેટલી સુખી છે કાંચલુકે તું દેખી શકે છે. અહા ! કેતું સુખ ! કેવો હર્ષ ! કેટલો આહવાદ ! નીલ નભો મરુદ્ધ, પ્રખર સૂર્ય એ સધળું જોવામાં કેવો આનંદ ! ખરેખર, હું પણ એક દિવસ એ સધળું જોઈ શકતી-જોગતી થકતી હતી. પરંતુ જ્યારે મારી આંખ ગઈ ત્યારે હું માર દશ વર્ષની હતી. અત્યારે મને ૨૫ વર્ષ થયાં છે. અમા-વારમાના અધકારના જેવાં પંદર વર્ષ થયાં હું નિદારણ ક્ષેત્ર જોગતું છું. પ્રકૃતિના સૌંદર્યની વાત માન-પટે અઠવાનો હું વ્યર્થ પ્રયત્ન કરું છું. એ પ્રકૃતિનું સૌંદર્ય-તેનું અતુલનીય વર્ણુ-આનુર્ભવ કષ્ટનામાં પણ લાવી શકતી નથી. હું શુભાશની સુવાસ જાણી શકું છું-તેને સ્પર્શ કરી તેના આહાર સંબંધે પણ અનુમાન કરી શકું છું; પરંતુ તેના વર્ણુ-જે સાથે સધળા મુંદર જીવોના વર્ણુની તુલના કરાય છે-તે હું દેખી શકતી નથી-તેનું વર્ણુન કરી શકતી નથી-તેનું મને સ્મરણ પણ નથી. ધણી વખત ક્ષણ-સ્થાયી તેજસ્ કિરણ મારી આંખમાં ઘસેને આશુ જાય છે. ચિદ્રિત્કો કહે છે કે કલ્યાણ કોઈ સમયે મારી દૃષ્ટિ-ચક્રિત પાછી આવતી શકે. વૃથા આશા ! વૃથા કલ્પના ! પંદર વર્ષ થયાં જેની દૃષ્ટિ-ચક્રિત લોપ થય છે એ ફરીને આવશે એવી આશા રાખવી એ પણ અન્યાય છે.

એક દિવસ એક નવીન ધટના જન્મી હતી. અધકારમાં મારા જોરડાની અંદર શાંકાં મારતાં એક વસ્તુ મારા હાથને લાગી. શું વસ્તુ એ જાણું છે ? એક દર્પણ. દર્પણની સ-મુખે મેં મારા કેશ જોળ્યા અને બાંધ્યા. પણ અરેરે ! એ કેના જાણાયા એ હું થી રીતે જાણી શકું ? એ દર્પણમાં મારું મુખ જોવાને હું શું ન આપી શકત ? હું સ્વંદર છું કે કેમ-મારી આંખડી જેવી કોમળ છે તેવીજ યોજા છે કે કેમ ? મારી આંખો વિશાળ છે કે કેમ ? એ અથળ જાણવાં માટે હું ઘણી ઉત્ક્રિષ્ટ થય હતી.

તારો પત્ર મને વાંચી સંજળાવવામાં આવ્યો છે તેમાં તું પૂછે છે કે જે'ક તુલનાયો મારા પિતાને કષ્ટ તુલસાન તો થયું નથીને ?-જો' તો એ સંબંધે કશું સાંભળ્યું નથી ? ના, ના, તેજોની અવસ્થામાં કરો ફેરફાર થયો નથી. મને જે જોઈએ તે આપે છે. જ્યાં જ્યાં હું હાથ ફેરવું છું ત્યાં વેલ્વેટ અને સિંક્રમ જણાય છે. આહાર વેળાએ ઉત્તમ જોરાક સારી રીતે મને મળે છે અને જે વસ્તુએ મને પ્રિય છે તે વસ્તુએ અપાય છે. ના, ના, મારાં પૂર્વનીય માતાપિતાને કષ્ટનો અભાવ નથી.

(૨)

પ્રિયતમ સખી !

આ પત્રમાં જે હું તને લખું છું તેથી નહીં તને આજર્થ થવાનું. કહો તું-હું ગાંડી થઇ ગઇ છું-એમજ ગણ્યો. તને એમ પણ લાગશે કે મારી દષ્ટિ-સક્રિયતા સાથે સાથે મારી બુદ્ધિને પણ મેં ખોણ છે-મને એક જણ ગાંડો છે.

સત્ય લખું છું; આ આંધળાને એક પ્રેમિક જડી ગયો છે. સાંઝવું છે કે પ્રણયની જે દેરી છે તે આંધળા છે તેથીજ આ આંધળાને પણ એક પ્રેમનું પાત્ર આવી મળ્યું છે.

કેવી રીતે તે પુરૂષ અમારે ત્યાં આવ્યો તેની મને ખબર નથી. તે અદા શું કરશે તે પણ હું જાણતી નથી. માન એટલુંજ કહી શકું છું કે આદાર વેળાએ તે મારી ડાબી બાજુએ બેસે હતો અને મારી બહુ સમાજ ગમતો હતો.

મેં કહ્યું “આ પહેલો આપને મળવાનું માન હું લઇ શકી નથી.”

તેણે કિંદર આપ્યો, “જે સાચું છે, પરંતુ મારે આપના માતાપિતા સાથે પરિચય છે. મને તેમના પ્રત્યે બહુ માન છે.”

“આપ ભારે તેમના-મારા પૂજ્ય માતાપિતા તરફ માન-દષ્ટિથી જુઓ છો ત્યારે હું આપને સ્વાગત અભ્યર્થના કરું છું.”

“કેવળ તેઓજ એક માત્ર મારી શ્રદ્ધ અને પ્રેમનું પાત્ર છે, એમ નથી.”

“ત્યારે આપ ખીજ કોના તરફ પ્રેમ રાખો છો ?”

“તમારા તરફ.”

“મારા તરફ ? બોલો છો શું ?”

“હું કીક બોલું છું-હું તમને ચાહું છું.”

“હાથ હાથ ! મને ! શું મને આપ ગાંડો છો ?”

“સાચું કહું છું, હું તમને અંતઃકરજુથી ચાહું છું.”

જે વાતથી હું અતિશય લલિત થઇ ગઇ.

મેં કહ્યું “મેં આની જ્ઞાપણ પ્રતીક્ષા રાખી નથી.”

“કીક-પણ મારા મનનો ભાર મારા પ્રતિ દાયે પ્રતીપમાન થાય છે.”

“પ્રેમ શકે; પણ હું અન્ય છું. અન્ય-અન્ય જાણિકાની સાથે જે આવે પ્રણય કરામ છે, અન્ય જાણિકાની સાથે તેથી જુદાજ ભાવે કરવો પડે.”

“તમને દષ્ટિ શાંત નથી તે જાગૃતમાં અને રહો વાંધો નથી. તમને આંખ ન હોય તો પણ શું ? તમે બહુજ ઝૂંઝૂંદો છો; તમારા કેસ સચિ દોષ છે, તમારી આંખો ઉન્ન-વળ લાલ વર્ણની છે; અને તમારું મુખ સવઃ-પ્રસ્ફુટિત શુદ્ધાબ્જના જેવું છે.”

“આપનો હેતુ શું છે ?”

“મારો ?-હું તમારી સાથે વિનાશિત ઇચ્છું છું. આ પ્રસ્તાવથી હું હાસ્ય સંવરણ કરી શકી નહિ, હું હૃદય હાસ્ય કરીને બોલી, “આપનું મનજ કષ્ટક બગડી ગયું છે કે શું ? આપ કુલી ગયા કે હું આંધળી છું. ના, ના-હું આ અડ્ડલત પ્રસ્તાવમાં સન્મત થઇ શકતી નથી. મારે દ્રવ્યનો અભાવ નથી. હું મારા માતાપિતાને એક માત્ર સંતાન છું મારા દિવસો નીકળી જશે.”

તે કંઈપણ જોવા વિના ચાલ્યા ગયા. ગમે તેમ પણ આજે એક મેં નવી વાત સાંભળી કે-હું સુદરી છું. મને તેના પર જરા પ્રેમ આવ્યા વગર રહ્યો નહિ. હર્ષણું કોને ન ગમે ?

(૩)

પ્રિયતમ !

આજે તને એક બપોર સમાચાર લખું છું. આ પર લખતી વેળા પણ હું આંખના અશ્રુ રોકી શકતી નથી.

મારા હર્ષણું-વેલી અપચરિત વ્યક્તિ સાથેની મારી વાતચીત થયા પછી એક દિવસ હું મારા પૂજનીય માતૃશ્રીની સાથે ઉવાનમાં શરતી હતી. એવામાં અચાનક એક પરિચિત રિક્ષા આવી માતૃશ્રીને ગમરાતે રસ્તે જોવાનું લાગી. તેના જોલવા પરથી કોણ જાણે રાતે મારું મન અસ્થિર થયું. મેં માતૃશ્રીને પ્રાર્થનું, “શું થયું છે, મા ?” માએ કહ્યું, “કંઈ નહિ, મહેન ! એ તો કોઈ પુનવાન અતિથિ આપણે ત્યાં આવેલ દશે તેથી પરિચિત રિક્ષા ઉતાવળે કહેવા આવી છે.”

એટલું કહી મારાં માતૃશ્રી મારાં કબોલ દેશે જે વાર સુખન કરી સત્તરે ચાલ્યાં ગયાં.

માના ગયા પછી જે પાડોશીઓનું કથનો પ-કથન મારા સાંભળવામાં આવ્યું. તેઓ ધીમે રસ્તે વાત કરતાં હતાં. પરંતુ એક શક્તિનો અભાવ હોય તેની બીજી શક્તિએ જન્મ દીધર વધારે સ્તેજ બનાવે છે એટલે મને તે વાતચીત સાંભળવામાં કશી અડચણ આવી નહિ. એક જણે કહ્યું, “કેવું દુઃખ ! વળી દલાલ આવ્યો છે.” બીજી વ્યક્તિએ ઉત્તર આપ્યો “પણ છોકરી તે કશું એ જાણતી નથી. તેને તો રસ્તે પણ એવો ખ્યાલ નથી કે તે અંધ છે. એટલે હજારો કષ્ટ વેદીને પણ તેને સુખમાં રાખવાનો પ્રયત્ન તેના માતા-પિતા કરી રહ્યાં છે.”

“એમ કેમ ?” “કેમ-શું ? તને ખબર નથી કે આઠાર સમયે તેને સર્વ પ્રકારનું સુખાધન અપાય છે પણ તેના માતાપિતા તેની સાથેજ એસીને ચડો રોટલો ખાધ પ્રાણ પારણ કરે છે.”

હાય ! પ્રિય સખિ ! આ વાત સાંભળી મારું હૃદય ચીરોંધ જવા લાગ્યું. હું-તેના અંધ સંતાન માટે તેઓ શું કરે છે ? અધકારની અંદર રહી મને કશાંજિ ખબર પડી નહિ ! કેવો અમાધ રોષ ! કેવું સન્તાન વાતસલ્ય ! પૃથ્વી આખીના રત્નોથી પણ આ ઝંજીર અરિશોધ કરી શકાય તેવું નથી.

(૪)

પ્રિયતમ !

તે દિવસે જે પાડોશીના કથનો પ-કથનથી જાણેલી વાત મેં કાઢીને કહી નથી. મને તેઓની રિથતિ મંથે ખબર પડી ગઈ છે એ તેઓના જાણવામાં આવે તો તેઓના દુઃખની સીમા ન રહે. હું આગળની પેઠેજ વરતું છું. પરંતુ તેઓનું દુઃખ જોઈને કરવાનો મેં સંકલ્પ કર્યો છે.

મારા પેલા ‘હર્ષણું’ સાહેબ મને વળી મળવા આવ્યા હતા. આજ હું તે મારે

તેમજ હતી. સામાન્ય કથનો પ-કથન પછી મેં વાત ઉપાડી, “આજે પણ શું હું આપને તે દિવસના જેવી સુંદર લાગું છું ?”

“નિશ્ચય-વિશેષે કરીને તમને તમારા સૌંદર્ય માટે ગર્વ નથી એટલે તમારા તરફ મને વધારે માન છે. અને વધારે પ્રેમ છે.”

“આપ શું કહેા છો ?-હું સઘઃપ્રસ્ફુટિત ગુલાબ જેવી છું ?”

“ફક્ત દેખવામાંજ નહિ પણ ગુણમાં પણ ગુલાબ જેવાંજ છો.”

હું બહુ હસી પડી. તેણે અંબીર રહી કહ્યું, “એમાં દસવાતું શું છે ?” મેં કહ્યું, “મને લાગે છે કે આપ આઈ દર્પણ છો-કારણ આપની વાત પરથી હું આઈ પ્રતિબિંબ જોઈ શકું છું.”

“પ્રિયતમ ! જે વડે હું બગબગ એવોજ થઈ શકું એ હું ઇચ્છું છું.”

“આપ ત્યારે ખરેખર મારી સાથે વિવાહ કરવાને ઇચ્છો છો ?”

“નિશ્ચય !-વળી એક બીજી વાત, મારે બીલું કોઈ નથી. મારે કેટલુંક દ્રવ્ય છે એટલે તમે તમારા માતા પિતાની સાથે રહી શકશો. અને હું તેઓની પુત્રની પેઠે સેવા આકરી કરી તેમને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરતો રહીશ.”

હું ચૂપ રહી; તેણે કહ્યું, “એક બીજી વાત-હું કદરો છું-તેમાં વળી શીતળાદેવી મારા મ્હેં પર ચિન્હ રાખી ગયાં છે એટલે તમે અંધ છો છતાં પણ તમારા જેવી સુંદરી સાથે વિવાહ કરીને હું સ્વાર્થપરતાજ બતાવું છું.”

મેં મારો હાથ લંબાવી તેનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું, “આપ મારા હૃદયની વાત બહુ રક્તિત કરીને કહેા છો કે કેમ એ હું જાણતી નથી પણ મારા મનમાં એમ લાગે છે કે આપ કોઈ કર્તવ્ય પરાયણ અને સાધુ પુરુષ છો-ત્યારે આપ મને તે અને તેવા હો તો પણ ચિરકાળ આપની ભક્તિ કરીશ.”

મેં શું કહ્યું તે સમજી શકતી નથી. તોજણ મારા ચિત્ર હૃદય માતપિતાનું કદ તો દૂર થશે ને ? એ થઈ તો પછી બીલું વધારે કંઈ વાંચતી નથી.

(૫)

પ્રિયતમ !

તને અંતઃકરણથી ધન્યવાદ આપું છું. તે જે મારા બિચ્ચના સુખને માટે બગવાન પાસે પ્રાર્થના કરી છે તે માટે બગવાન તને સદૈવ સુખમાં રાખે.

મારાં લક્ષ થવાને આજે એ માસ થઈ ગયા છે અને હું ખરેખર સુખી થઈ છું. મને કદાનો અભાવ નથી. મારા પતિનો મારા પર ઘણો પ્રેમ છે. મારાં માતાપિતાનું સકળ દુઃખ દૂર થયું છે એટલે મારે કંઈ બીજું જોઈતું નથી.

(૬)

પ્રિય સુખી !

હું સન્તાનવતી થઈ છું. મેં એક કન્યાને જન્મ આપ્યો છે. પણ કેટલા દુઃખની વાત કે હું તેને જોઈ શકતી નથી. સપ્તર્ષી કહે છે કે તે બહુ રૂપાળી છે. માતા, પિતા, સ્વામી-સપ્તર્ષી કહે છે કે તે દેખાવમાં બધી રીતે મારા જેવી છે. પણ હું તો તેને જોઈ શકતી નથી.

હું અન્ધ !—હું સુનીલ આકાશની સોખા કોમ કરી ચકતી નથી, હું પ્રસ્ફુટિત ગુલાબના કુશને ભેષ ચકતી નથી—જેઓને મારા ઉપર બહુ પ્રેમ છે તેઓને દેખી ચકતી નથી—એ સધળાં દુઃખ મેં સહન કર્યાં છે અને કરું છું. —પણ સખી ! મારી બહાલી બાળકોને હું ભેષ ચકતી નથી એ મારાથી સહન થતું નથી, એકવાર—એક સુદર્શને માટે પણ હું તેને દેખી ચકતી હોત તો કેવું સાફ ! હોકા જે રીતે વિઝળીના ચમકાસને જુવે છે તેવી રીતે—એક પળવાર હું તેને દેખી ચકું તો આ જીવને અને કરી પણ આકાંક્ષા ન રહે.

પ્રિયતમ ! હવે માફ અને મારા સ્વામીની વાતથી બૂલતું નથી. તેઓ કહે છે કે બાળક મારા હૃદય—રેલના વાળ કુંચિત—તેના બિંમ્બાધર મધુર હાસ્ય યુક્ત અને તેણે મુખ કોઇ દેવી તેમજાણું છે. પણ હવે એ મારા ‘દર્પણ’ ની વાતથી મને સંતોષ થતો નથી. માફ હૃદય—ધન બ્યારે મારી પાસે આવવાને હાથ પ્રસારે છે ત્યારે તેને હું દેખી ચકતી નથી. આ દુઃખ મારે કહેવું કાને ?

(૭)

પ્રિયતમ !

મારા સ્વામી તો કોઇ સાક્ષાત્ દેવતા છે. તેઓ શું કરે છે તેની તને ખબર છે ? અને જાણવા દાધા વિના મયા વર્ધથી અને દષ્ટિ સજિત રીતે મળે તેના ઉપાય શોધ્યા કરે છે. તું સાંભળાને વધારે આશ્ચર્ય પામશે કે તે પોતેજ ડાકર છે. આટલા દિવસ સુધી તેમણે મારાજ બવિધના સુખને માટે ચકુરોમ સંબંધીય પુસ્તકોનું અધ્યયન કર્યું છે.

મહા કાલે તેમણે મને કહ્યું, “ બહાલી ! હું શું કરવાને પ્રયત્ન છું એ તને ખબર છે ? તારા નોદર્શની વૃદ્ધિ મારે જે સકળ જોવાધ પ્રયોગ મેં કર્યાં છે તે ખરી રીતે તારા ચકુરોમ ઉપર અજ્ઞ-ચિકિત્સા કરવા મારેજ કરવા છે તારાં ચકુરના મોતીયા પર હું ‘જોખ-રેચન’ કરોય. ”

મેં કહ્યું, “ એ શું થઇ શકે ? ”

“ અવશ્ય થઇ શકશે. ”

“ તમારો હાથ સ્થિર રહેશે ? ”

“ અને હૃદયનું બળ છે. તે મારે તારે કરી ચિન્તા સંભવી નહિ. ”

મેં ગદગદ કહે કહ્યું, “ તમે માનવ નથી પણ દેવ છો. સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યો “ હું થોડા દિવસ પછી તે તારી પોતાની આંખેજ ભેશે. ”

“ શું ? ”

“ હું ભેશે કે તારો સ્વામી કેવો કહ્યો છે ? ”

(૮)

પ્રિયતમ !

આ પત્ર આદિથી અત સુધી જરાજર વાંચજો. પહેલેથીજ છેલ્લો ભાગ વાંચીશ નાંહ.

મારી આંખ પર ઓપરેશન કર્યા આજે પંદર દિવસ થઈ ગયા છે. મેં પીડાથી મર્દ બેઠો કેટલીએ ચીસો પાડી હતી. લારપણી એક મૂર્ખાને માટે મારી સન્મુખે જે મેં દીર્ઘ-કળ થયાં ન દેખેલું તેની છગી પ્રતિદક્ષિત થઈ હતી ખીટી દારૂજ મારી આંખ પર પાટો બાંધી દેવામાં આવ્યો હતો. સખી! આગ સ્વામીએ મારી દૃષ્ટિ-શક્તિ મને પાછી લાવી આપી છે.

પણ મેં એક અન્યાય કાર્ય કર્યું છે. મારી બ્હાલી બાળકીને દિવસે મારી પાસે લાવવામાં આવી હતી. પછી બ્યારે તેણે કહ્યું આ જોળામાં આવી અમૃતમય સ્વરે “મા, મા!” કર્યું ત્યારે મેં ડાકટરની-મારા સ્વામીની આજ્ઞાને અમાન્ય કરી મારી આંખને પાટો છોડી નાખ્યો! અહા! શું નોંચે? મારી હૃદયમણિ-બાળકીને નોંધે!-મારી સકળ આશા પૂર્ણ થઈ.

તદાજ્ઞાત વળી મારી આંખ પર પાટો આધવામાં આવ્યો પરંતુ તે મધુર હાસ્ય ભર્યું બાળકીનું મુગ સ્મરણમાં આવતાં મારો સર્વ અંધકાર નાશ પામ્યો.

ગાઠ કામે પૂજનીયા માતૃશ્રીએ મને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવી મારા પાટા છોડવાની આજ્ઞા આપી. ધરમાં માતૃશ્રી, પિતાશ્રી અને મારી બાળકી હતાં. મેં પાટા છોડી માતૃશ્રી અને પિતાશ્રીને બહિતભાવથી પ્રણામ કર્યા અને બાળકીને ઉત્સાહ પૂર્ણ હાથે જાતીએ ચાપી. પિતાશ્રીએ કહ્યું, “શકત તારા સ્વામી સિવાય તે સર્વને જોયાં.”

મેં પૂછ્યું, “તેઓ ક્યાં છે?”

માએ કહ્યું, “તે તારી પાસે આવતાં સક્રિયામાં છે.”

મને તેઓના કદરો મહેરો, પાછી ગયેલા કેશ અને શીતજાતા શાપવાળું મુખ-એ સર્વ સ્મરણમાં આવ્યું પરંતુ હું તો મારા પતિ દેવતાને જોવા માટે બ્યથ-અધીર થઈ હતી. “તેઓ મને તેવા કદરવા અને બેડોળ હોય તોપણ મારા સ્વામી છે-મારા પ્રભુ છે! મારે તેમને જોવા છે!”

માતૃશ્રીએ મને દીવાલે લટકાવેલા દર્શનની સન્મુખે જઈ માર્ક સ્વરૂપ જોવાનું કહ્યું. જ્યેષ્ઠ તો દર્શનની પાછળ એક પુરુષ ઉભો હતો; જોયું તો તે પુરુષ સુંદર, યુવાન અને પ્રસન્નતા પૂર્ણ મુખવાળો હતો. માએ આ નવામત યુવક પ્રતિ દૃષ્ટિપાત કર્યો વિના કહ્યું, “દર્શનમાં તારું પ્રતિબિંબ સ્વઃપ્રકટિત શુભાશ્વ જેવું દેખાય છે?”

અપરિચિત માણસની સમક્ષ આવા સંબોધણથી હું મા ઉપર ચીડાઈ. માતૃશ્રી અને પિતાશ્રી બન્ને સમજ્યાં. મા બોલી ઉઠ્યાં, “ગાંડી! એજ તારા સ્વામી છે.”

“શું?-મારા સ્વામી?-આજે મારા સ્વામી? માત્રજ માટે મારા સ્વામીએ સર્વને દીપવ્યુ હતું કે-સંધર્માં એમ જોલે-તેઓ શક્તિ અને કદરવા છે? હું તેમના મહત્વથી ગળમળી થઈ ગઈ. પરતજ અહુ નામને નતજનુ થઈ હું તેમના સ્વરૂપનાં પડી અને એ પવિત્ર સ્વરૂપનું સુખન કર્યું.”

ચારતરુ.

અમૃતચિંદુ

રોગ અનેક પશુ ઔષધ એક ગમે તે રોગ ઉપર અજમાવો, પણ તે કદિ નિષ્ફળ જવું નથી. વિલાયતી દવાની દરેક દુકાને વેચાય છે. ૨૪૨૪૬ નં. ૮૪૧-૧૦ જોઇને ખરીદ કરજો. વિગત-સાર ચોપાનીઆ માટે અરજ કરો.

“ અમૃતચિંદુ ” ઓટ્ટો

મુ. નડિયાલ

(ગુજરાત)

જે જાહેર ચેલેન્જો

અમે અમારા પ્રખ્યાત સેડના રાગ માહિની જેના માત્ર આજ દીર્ઘકાળપર નાખવાથી થ. બેલીના કુલોની ચાર દિવસ સુધી પુરુષો નથી આપતુ તેવુ સામીન કરનારને રૂ. ૧૦૦) વું ઇ. નામ તેમજ વળી અમારા પ્રખ્યાત

પુષ્પાકર હિઅર એલેક્સ.

(૨૪૨૪૬)

જે તેમ માથામાં નાખવાથી ખીમતા કુલોની તાજ પુરુષો આવે છે તેમજ માથાના દરેક દરદો માટે ધર્મજ કાપકારક છે વળી જનરમાં વેચા તાં સુજ્ઞીદાર તેલો જેમ માસેટ (વાઈટ ઓ. ઇલ) નાખવામાં આવે છે તે જે કોઈપણ માત્ર કરી આવે કે અમારાં પુષ્પાકર તેમ માસેટ તેમથી

જનાવવામાં આવે છે તેને અમે રૂ. ૫૦૦) ઇનામ આપવાને જાહેર છે છીએ. તો ચા માટે જાને કનઓ જોજવતા નથી

એકવા માલેક.

ધી ઓટ્ટોમોહર રૂઝ એન્ડ કેમીકલ કું.
આકલ્યાત—

જુમા મસજીદ—મુંગઈ.

હ્યાં છે હીસ્ટરિયા !

વાયુમુક્તા—કીઃ ક્ર. ૪-૬૦-૦ પા. જીહુન

હીસ્ટરિયા વાયુ ગમે તે જાતનો, એટલે ચિત્તખમ, મૂંઝી, ફેફર, કે ઉન્માદ વાયુ હોય સુવારોમ, રતવા, ગંગતી, પ્રદર, લોરી વહી બાગળ નીકળા, કુદરોગ-કાળા કાપા, વગેરે માટે ખાસ દવા દેશો વનરખનિની અને પર્ય રહીત મળશે ખાતરી માટે વાંચશો !

પાંચ પાંચ મિનિટે તબીબી કમાન થવું.

ચેવાકાંઠાના મે. પોલ. એ સાહેબ ન. જ. જાહેરના—“પાટણમાં સૌ બહેન કાચી સતત તબીબને કમાન થતી અને જુત પ્રેતનો વળગાડ માનતાં તે વાયુમુક્તાથી અઠવાડિયામાં સુધરી ગયું. તેની સાથે જીઆ એ કેસ સુધારી શક્યો.”

ગાડાના દવાખાનામાંથી રદ થયેલો કેસ.

શામળદાસ મૂળજી કારભારી ગદમોરીઆદ-નાડિયાદ “મારા કુટુંબને દવાખાનામાંથી નાપાડી ત્યારે તે નિરાશ થયો, પણ વાયુમુક્તા વાપરતાં શરીરમાં ગરમી આવી, શામતા મળી, રડવું અને નાસવું વગેરે ચિત્તખમનું દર્દ મટ્યું.”

છ મારો અનાજ ખાઈ શકી.

રા. જે. ભારતર, પંડોદરા કેમ્પ ટ્રેડરી ક-“ મિ. બહેન સહિ છ માસથી મડદા માફક પધારીવય રહેલી પડી પડી ગડબોલાતી, અમઆ આગેર જીવતી, અને વેઢ, કાકર તથા જીવાએ મરવા ધારેલી તે વાયુમુક્તા પેટે આડ કલાકમાં સાજ થઈ ” છ છ બનેક શ્રી પુરપોષ અન્નમાવેલી છે.

છગતલાલ લક્ષ્મીભાઈ શાહ-મુ. ડોહાઈ-વડોદરા

માતાનું મશરૂઆ પત્ર.

મીસેસ ચંદ્રશેખર શુક્લ, પ્રામાપુર જલ્દે દરદોષથી લગે છે—

ડોંગરેનું બાલામૃત.

નહાતાં હેઠરંગો માટે અમૃતરૂપ છે તેની તારીફ કરીએ તેટલી થોડી છે જ્યારથી મારાં છેકરાઓને કુ ડોંગરેનું બાલામૃત પછી જી ત્યારથી તેઓ તન દુરસ્ત રહે છે

શાશી ૧ ની દીમત ૧૨ આના ૮ ખ ૪ આના.

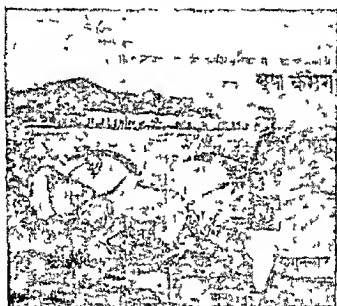
કે. ડી. ડોંગરેની કું.

ગીરગામ-મુ બઈ

કોડ સાઈઝ ૪૫+૩૫કીમત માત્ર રૂ. ૪.

ફોટોગ્રાફ પાડવાના ન્યૂ

હુપા કેમેરા

આ કેમેરાથી તાત્તુ બધું પણ સહેલાઈથી ફોટા ઉતારી શકે છે. ચાલતી ગાડી, ઉડતાં પક્ષી, બે પાંચ બેઠેલાં ઉમેલાં માણસો વગેરે તમામ બાતનો ફોટા પાંચ મિનિટમાં ઉતરે છે, ખરીદનારને સંપૂર્ણ માહિતી સાથે કાચ, લેન્સ, આઉટ-ફોકસ, રાઈ સ્લાઈડ, લેન્સ સાથે કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ દશ આના.

સી, સી, મહાજન એન્ડ કું ૦,

મુળજી બેઠા મારશીટ સામે

મુંબઈ.

૨૫ સોનાના ચાંદ મેળવનાર.

ધી. બેંગાલ કમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લી.

કલકત્તા

ના મશહુર કારખાનામાં અપદ્-૩૯ સાધનથી બનાવેલી અકસીર

બનાવેલો.

“ પુષ્પોલ ” ફોર હેર ઓઇલ “ Pus'hol " Floral Hair oil ”
આ ઉત્તમ બનાવટ વાળની સુગંધી તેલો બનાવવાની કળામાં
અધમ પદ્ધતિ એ વિરાજે છે, એની અપૂર્વ સુગંધીના તાબશર્મા, મુળ તેજની વાસ તદ્દન
દૂર કરેલી હોવામાં અને સંપૂર્ણ અને સ્વચ્છ બનાવટમાં આ તેલ બેરક હરીદ્વાર વગરનું
છે, તેની સુવાસ નાલુક અને મધુર હોવા છતાં ખીસી અને લાંબા કાળ સુધી ટકી રહે
તેવી છે. મગજને ઠંડક આપવામાં આલુ એકે બીલું તેવ નથી.

કો. ર. ૧-૦-૦ એ ઓસની શીશી.

એકસ્ટેક્ટ એબ્રોમા બ્રોમીલી લી. (Extr. Abroma Augustat liq)
આ ઉલ્ક કમલનું સત્ત ઓએને રત્ન આવતા થતી
પીડા પર રામબાણ હોવા માટે અતુલ્ય સિદ્ધ છે. આંખોની આંસપાસ કાળા કાંધા, વાર-
વાર માથું ચઢવું, પેડા ઉપર બારની લાગણી, અને રત્નસાવ પખતે અતીશય પીડા, એ
સર્વ ચિન્હ આ આંખધિતુ' થેડા દિવસ સેવન કરવાથી નાશ પામે છે. રત્ન, જલદીથી અને
વગર પીડાએ આવે છે. અને પરલેલી ઓએને ગર્ભ રહેવાનો રસ્તો ખુલ્લો કરી આપે છે

કો. ૪ ઓસની શીશીનો ર. ૧-૦-૦.

ઈસેન્સ ઓફ નીમ (Essence of Neom) લીંગાલુ' સત્ત દરેક
બતના ચામડીના દરદોમાં પ્રખ્યાત ગુણકારી છે.
ખસ, મડગુમડ, પિત્તવિકાર ચામડીપર ચાઠાં એમે લોહીવિકાર કેપર ખાસ ઉપયોગી છે.

“ કો. ર. ૧-૦-૦ ની ૪ ઓસની શીશી—

આ સિવાય બીજા અનેક રોગ ઉપર દેશી મનસ્વતિની તથા પેટ'ટ દવાઓ માટે
અમારૂં પૂર્ણ માહિતીવાળું દવાઓનું કેટલોચ મંગાવો

એન્ટસ:-પંડિત શાહ એન્ડ કુંઠ ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

કેણ ?

સુન્દરીઓનાં આભૂષણ.

જુઓ: નાજુક, તરેલ તરેલની દેશનવા, મશીન પાલીશના, સોનાના, ચાંદીના, તથા અવેશતના ઢાગીના એ શરીરનું સૌન્દર્ય દરેક અવસરે સુંદર મનોરંજક કારીગીરીવાળી પ્રિયજનોને આપવામાં આવતી બોટો એ તેમના ગૃહનો શલ્યગાર અને આ સર્વ હાડમારીના વખતમાં રક્ષણ કરનાર માટે મિત્રો

તેમના—સોના, ચાંદી, મોતી અને અવેશતના ઢાગીનાનો—મોટો જથ્થો કાયમ તૈયાર નરોત્તમદાસ ભાઉ ઝવેરીની દુકાને રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ ચોરડર આપ્યેથી મનપસંદ ઢાગીના કે ચીલો ટુંક સુલતમાં ગાનારી આપવામાં આવે છે, બહારગામના શાહકોને તેમના ચોરડર પ્રમાણે ખાતી લાઇક મનપસંદ ઉત્તમ માત્ર વેલ્યુએબલ પારસલથી મોકલી આપવામાં આવે છે.

આ દુકાન જુની, પ્રભાવિય અને પૂણું વિશ્વાસપાત્ર થયેલી છે.

સોનાચાંદીના ઢાગીનાની ગેરંટી આપવામાં આવે છે.

બધી અમારે ત્યાંથી ખરીદેલ ઢાગીના ગમે ત્યારે ફક્ત મજુરી કાપી તેજ ભાવે પાછા લેવામાં આવે છે.

મુખ્યમાં—‘ચોખ મેમજી સ્ટ્રીટ’માં સોનાના ઢાગીનાની અને ‘સુતાર આલ’માં ચાંદીના કામની—અમારી ગંભીર દુકાનો છે.

ટેલીફોન નં. ૫૬૫.

નરોત્તમદાસ ભાઉ ઝવેરી.

મુખ્ય.

નં. ૨૧૦-૨૨૨ ચોખ મેમજી સ્ટ્રીટ—મુખ્ય.

આ કાઢેરખજર વિષે લખતાં સુન્દરી મુખોમાં તે વાંચનારું નજીવના કૃપા કરશે.

ONE PAYING COURSE.

(Success guaranteed.)

" ACCOUNTANCY " course is taught by Correspondence. No condition of age or University Certificate. No study by heart. Grand reduction in fees. Course is most useful for service and promotion. Candidates enrolling daily. Candidates are prepared for London Chamber of Commerce Examination. School is recognised by Government. Do not lose this golden opportunity, but write to-day for full particulars to—

C. C Education Office.

POONA CITY.

Wanted agents every where Liberal commission allowed.

અંડુ ફાર્માસીની અકસીર દવાઓ.

બાળાગોળી

। નાના બચ્ચાઓને શરૂઆતથીજ આ ગોળી આપવાથી ફાઇવેલ્યુ રોગ થતો નથી એટલુંજ નહિ પણ બાળકનેા બાધો મળતુત યાપ છે. બચ્ચાનું લઘુ ધનુષનાર દરેક મા બાપે આ ગોળી અવશ્ય આપવી. આ ગોળી ફાઇવેલ્યુ રોગી માનની મેળવણી વગરની- દેવળ વનસ્પતિનીજ બનાવેલી છે. ૨૦૦ ગોળીની બાટલીની કી ૩. ૦-૮-૦

પ્રદરની દવા.

પ્રદરનો રોગ બીઓનો છુપો દુસ્મન છે, આ રોગ લાંબુ પડ્યા પછી શરીરમાં ધીમે ધીમે નબળાઇ આવે છે અને છેવટે શરીર તદ્દન ફીણ થઇ જાય છે. માટે આ રોગ થવાની સાથેજ તેનો ઉપાય કરવાની ઘણીજ જરૂર છે. આ દવા અસરમાં ઘણીજ અકસીર માણુમ પડી છે. ૧ તોલાની બાટલીની કી મત ૩. ૦-૮-૦

ચંદ્રપ્રભા. (વોલ-ચીલાજીતવાળી)

મૂત્રારુમના તમામ રોગ ઉપર આ એક અકસીર કલાજ છે. શુભમાં નામ પ્રમાણે શીતળ છે. અગ્રેજી વંદામાં આના જેવી ઉત્તમ દવા નથી. એટલે ડાક્ટરો પણ વાપરે છે.

૧ તોલાની બાટલીની કી. ૩. ૧-૦-૦

તમામ જાતની દેશી દવાઓ માટે તથા પ્રાધ્યક્ષ લીરટ માટે લખો—

અમદાવાદના એજન્ટ
ભોગાલાલ પ્રધસે
નં. ૯૮, રીંગીવેડ-અમદાવાદ.

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ,
એક્સક્લુસીવ રોલ્ડ મુબઇ.

સર્વ દાનાત્ પરં દાનં અન્નદાનં વિશિષ્યતે ।

ત્વમારાજ લાભની

એક અમુલ્ય સૂચના.

શાસ્ત્રાજ્ઞાનું પાલન

એ

હિન્દુ માનનો પરમ ધર્મ છે.

भवन्ति नरकाः पापात् पापं दारिद्र्यं संभवम् ॥

दारिद्र्यमपदानेन तस्मात् दानपरो भवेत् ॥

દાન નહિ આપવાથી દારિદ્ર્ય આવે છે, દારિદ્ર્યથી પાપ થાય છે અને પાપને પરિણામે નર્ક મળે છે.

માટે

બસો રૂપિઆમાં અન્નદાન સાથે અમર નામ !

રૂ. ૨૦૦ આપી અન્ન દાન ખાતે એક દિવસ રોકી આરસની તપ્તીમાં નામ કેતરાવી યાદગિરી અમર કરો ! !

ગરીબહિંદુ અનાથોની હયા લાવવી અને રહેમને ચારે માટે પ્રસંગે ગ્રાહણોની માફક યાદ કરી દાન આપવું એ દરેક હિંદુનું કર્તવ્ય છે. કારણ કે, આવા નિગધાર અનાથોને દાન કરવાથીજ પર-લોકની વાટ ખરચી પ્રાપ્ત થાય છે.

માટે તમારા દાનના મની-ઓર્ડરો તુરત નીચલે સરનામે મોકલવાની આપો.

એક રૂપીઆ સુધીનાં દાન વાર્ષિક રિપોર્ટમાં છવાય છે. તે રિપોર્ટ મફત મળે છે, તે મંગાવવા દાન મોકલી લેજો.

મંત્રી-હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

નડીઆદ.

!!! અનાથોનો પોકાર!!!

કર્તવ્ય કર્મનું વિશાળ ક્ષેત્ર જીવનનું સાર્થક.

“ પ્રભુની પાસ સહુ માગે પોકાર કરી, દયા કરેને દીન જનશ્રી

દયાનાં કામ કરે! સદાએ પરથી, એવી લેવાની એકાણી ”

મરીગોથી ગુજરાત ઉઘરાય છે, દાન માટે ગુજરાત સુવિખ્યાત છે તમારાજ ઉપર આધાર રાખી રહેલાં અનાથ બાળકો, કુલીન સદાયરણી વિધવાઓ અને મદદ માટે પોકાર કરતાં બાધિગ્રસ્ત મનુષ્યો તરફ દર્શાવે દૃષ્ટી કરો તેમનાં દુઃખ ફેડી, સદાયાર, વિદ્યા, કુળરત્ન દાન આપી સનાય બનાવો મુખ્યત્વે દાન એજ મકમાણીની સાર્થકતા છે, આ આશ્રમમાં ધન ધાન્યથી વિષુખ, ભુખે મરતા, અને ટળવળતાં અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ, આશ્રયહીન વિધવાઓ, અને બાધિગ્રસ્ત મનુષ્યોનું પાલન પોષણ કરી, વિદ્યા તથા કુળરત્ન દાન આપી સનાય બનાવાય છે વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ—સહી સલામત રીતે પ્રતિષ્ઠિત શૃદ્ધરથોના હાથમાં છે દાન આપનારનાં નામ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને પશ્ચાત્તઃ શોકલાવાય છે. રૂપીયા એકથી ત્રણ આપનાર દાતાને વાર્ષિક રિપોર્ટ મળે છે હાથ કંઠશુધી નહિ પરંતુ દાન આપવાથીજ શોભે છે. કરકમલ લખાવો અને દયા લાવી લખો —

મણીલાલ રામશંકર ઠાકર.

મંત્રી શ્રી ગોપાલ કૃષ્ણ અનાથાશ્રમ

સિક્કપુર.

આ પત્ર તેના માસિક રામમોહનરાય જસવંતરાય માટે લા. સાંકનથ દ્વારા લેવામાં આવેલા પાંચકુવા આર રસ્તે આવેલા પોતાના શ્રી 'સત્યવિજય' ગ્રંથમાં જાપ્ત અને પ્રકાશક રામમોહનરાય જસવંતરાય રામપુર-મુંદરી મુગેષ' ઓફિસમાંથી પ્રકટ કર્યું.

મદાન યોગી લાનુંદગી દહે છે કે

વરિમલપૂતો યાતા દાસા નવારૂકર કાઓ
મધુર વિલોત્કણા રાવ પ્રિયા વિન્ધપણિણામ્ ।

એટલે—

‘વસન્ત નવુ નેહારે પ્રસંગી રહી હેલ છે ત્હારે વાસુ સુગધ રૂપ અને છે
શાખાપદ્મવમાથી સે કડો નવારૂકર ઉત્પલ યાવ છે ડોડીલ પદ્મીની મધુર વાણી ઉત્કલ
ઉત્પલ દે છે’

ખરે ! વસન્ત નવુર્મ સર્વ
શુભોને હિન્ન થાય છે, વસન્ત
નવુર્મી મેરદાનરીમા પદ્મ વસન્ત
મા ખીનતા પુષ્પોની સુગધી
આપનાર એવું ફક્ત એકજ
ઝોટા-દીલબહાર એન્ડ છે.
તેની મનોહર સુદર શીશી ઉનાડતા
જ દવામા સુગધ ઉત્પલ યાવ
છે તેથી અત કનુ શુદ્ધ યદને
મનને એક પ્રકારનો નવીન
ઉત્સાહ અર્પે છે

માનવીક પ્રસંગે, રાત તહેવારે
ખીજી કોઇપણ જાતનું એટ,
અથવા અન્ય વાપરના કરતા
હવેરો પુષ્પોત અનેહુ ઝોટા
દીલબહાર વાપરે અને તેની
પુરાણોને બે ઘડી વિચાર કરો

ઝોટા દિલબહાર એન્ડ—નાની જાદવી કીમત ર.	૦	૮	૦
” ” ” મધુમ ” ”	૦	૧૨	૦
” ” ” ના આસની,” ”	૨	૦	૦

સુગધી કાંઈ એકનો એક આનો.

ધો ઍંગ્લો ઇન્ડિઅન ડ્રુગ એન્ડ કેમીકલ કંપની.

૫૫, જુમા મસજીદ મુઅઈ

દરેક જાણીતા વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી ગઈ

સ્વર્ગની અલૌકિક બક્ષિસ. કામીનીયા ઑઇલ.

આપેના આનંદ તહેમની સૌકર્ષતાને લીધે છે: સૌકર્ષતા મુંદર વાળના અંગે રહેલી છે: અને સુંદર વાળો પ્રાપ્ત કરવા માટે હિંદુસ્તાનની ઓશિયા કામીનીયા ઑઇલજ વાપરે છે.

કિંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦ વી પી. ખર્ચના રૂ. ૦-૪-૦

„ „ ૩-ના રૂ. ૨-૧-૦ „ „ રૂ. ૦-૭-૦

ધી એંગ્લો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,
દરેક વેપારી પાસેથી પણ મળી શકશે.   પપ, જુમા મસજિદ મુંબઈ.

ड. आनंदजी मृगशी पात्री वारक्या भट.

सुन्दरी सुप्पोध.

यत्र नार्थस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

इ.स.
स्यारी,
१८१६.

पुस्तक-

१३

म.स.

२.

महर्षि डॉ. दादासाहेब नरेशाळ, अथ अथ ही

आव स पादक —

श्री अन्धु समाज.

प्रकाशक अने तत्री —

श्रीमोहनराय वसुधंताराय

सुन्दरी सुप्पोध भिन्ना अभिवादन. Book by the way of saying

પ્રો. જેમ્સની

વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ શરીરમાં ઘટી ગયેલું વિજ્ઞાન તોય પુરતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી સુખ્ય શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્ઞાનતંત્રની નળખાઈ, અચરજ, ઓરાક ન પડે, હાથ પગનું કુખલું, મગજે ચક્રી આવવી, યાદશક્તિ શુભ થવી, મનની ચિંતા, ઉદ્વેગ

કોઈપણ દામ પર ચિંતા ન લાગતું ખાવા પર અરુચિ, છાતીનો ધબકારો, દરસ, દમ, આંખે અધારો આવવાં, ચહેરાની શીકાર, જીવાન વિદ્યાર્થીનું અભ્યાસના ગોળાને લીધે નળખું પડેલું મગજ-તેમાં, તેમજ વક્રીય, બારીકરો અને કલ્પિત, રક્ત મારતરો, અને બીજાઓ કે જેમને રાત દીવસ મગજ કસતું પડે છે તેમને આ ગોળીઓ ઘોડી મુતમાં અગત્ય જેવા શુભ કરે છે. તેમ જ બીજાને દરબાર માસીક બીમારીથી શરીર લેવાઈ ગય છે અને બીટરીટીઆ, કમરનો દુઃખારો, પ્રદર, જીખ મરી જવી, વીગેરે રોગો થાય છે તે ઉપર આ ગોળીઓ ધણીજ ફાયદાકારક છે.

આ દવા લેવાથી જ્ઞાનતંત્ર અને જીહ્વા અસાધારણ વધારો થાય છે, ગાલ લાક થાય છે, આખ ચળકતી અને તેજસ્વી અને છે, મન ચચળ અને ચોખ્ખું થાય છે, જીખ સારી પેટે લાગે છે અને પેટ માફ આવે છે. બીજી લગતી દવાઓ વાપરવા પહેલાં આ ગોળીઓ વાપરી જુવો.

ચેતવણી:-ગોળીઓ ખરીદતી વખતે Pro. James Electro Tonic Pearls પ્રો. જેમ્સ ઇલેક્ટ્રો ટોનિક પર્લ્સ, (પ્રો. જેમ્સની વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ) ખરાબર વાંચીને લેવી.

કીંમત—૨૫ ગોળીની શીશીનાં રૂ. ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગોળીની શીશીના રૂ. ૨ વીં. પીં ના એકથો ગણ શીશીઓ મુખીના રૂ. ૦૧ વધુ

ધી એંગ્લો ઇન્ડિઅન ડ્રુગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

નાં. ૫૫, જીમા મસજીદ મુબઈ.

અનુક્રમણિકા.

પુસ્તક ૧૩ મું.]

દેશ્યઆરી: ૧૮૧૬

[અંક ૨ જો

ચિત્રપરિચય.

મહર્ષિ ડો. હાલભાઈ નવરોજી [મુખ પૃષ્ઠપર.]

મીસ ઝેડીય કેવેલ. પૃષ્ઠ ૩૪ સામે.

સદયગ્રજન.

દિન્દુભીજીવન શ્રીયુત્ત ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી ૩૩

૫૬-પર્ષ

શ્રી કૃષ્ણજન્મદિનોત્સવ „ કરસનદાસ ૩૪

વિષાકલા-વૈદક.

ડો.શીએનું ધરવૈદુ „ અમૃતલાલ પટિપાર. ૨૭

જાતોજ્જ્વરી.

લક્ષ્મીપતી. „ પીમાનપ્રસાદ મહેતા ૪૨

આત્મનાયક

સંસારમાં બીની પદવી. „ ગોળમટોળ સર્મા ૫૨

વિવિધ વિચાર.

બી કેળવણીને અંગે પ્રત્યાવર્તી [પ્ર સા સ] ૫૮

લડાઈની મરજો શ્રીયુત્ત નરહરીલાલ ત. ૬૦

જાન્યવિદ્યા.

સાક્ષરમાં વડુનું જીવન „ ચિમનલાલ ગાંધી ૬૧

સુનીસુની યુદ્ધાર. „ 'કુસુમાર.' „

વધુ ધર્મ „ K. G. M. ૬૨

સહુણી અને કુલટા. ડૉ. સતેશભાઈ „

બીજાના દોષ. સ્વ. બહેન. રમણલાલશ્રી „

વાછોપાન.

મમજની કુનીયાપર સફર. શ્રી. લલુભાઈ ૬૩

સૂન્દરી મુખાલ-માસિક વધારો.

ચિત્રપરિચય

દિન્દુ ગાંધી પરિપક્વતા અધ્યક્ષ તથા

સમાસરો } ૬૫

સોશિયલ રિફોર્મ ડેવિડરન્સ „ „ „

રજુ નિરીક્ષણ. ૬૬

આસ્પસ તોષણાણ. ૬૭

સરસ્વતી

અદ્વૈતા. શ્રીયુત્ત 'C' ૬૫

કામ્યકુચ

અર્થજ્ઞ. બહેન શ્રી અદ્વા. ૬૬

શીવળ મત ડૉ. બહેન 'બ.' „

મગજ પ્રસાર. શ્રીયુત્ત મુલજી કુલકાંજી. ૬૭

લોકદાર „ વૈકુંઠરામ જોશીપુરા. „

પ્રેમધેરી બેનડી „ 'ધીરજ' ૬૮

કુખડાને નિમજ્જણ „ 'મયક' „

સમાનતા. „ 'મલપાનિવ.' ૬૯

નવલ્લ કુસુમ „ 'આરજુ' „

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન

બેસતા વર્ષના બે મોસ „ રજુજીતરામ. ૭૦

બાલ વર્તોગોમાં આધ્યાત્મમગ્ન „ વિનાયક ૭૧

પ્રસ્તાવી બીઓ „ જ્યેન્દ્રલાલ વંશુભાઈ ૮૪

દિ-દર્શી બાળ વિધવાઓ „ F. G. M. ૮૮

પ્રવાહમજરી કુલવાદી.

આફ્રિકાની મુસાફરી „ 'વિનાયક' ૮૧

કાદીઆપાડની યાત્રા „ 'મરત.' ૮૭

વાતોજ્જ્વરી. વિનોદિનો.

કલ્પીકાવતી કન્થા. „ ચાં. વિ ઉદેશી. ૧૦૩

રેનેલધતા. „ ધીરજ. ૧૧૩

મહાઈ સુમ થએલું મોનીડા. નરવરલાલ ૧૧૮

ધાલગિદ

ફટ પ્રેમો શ્રીયુત્ત જ રે. જાની. ૧૨૩

રમુજ સવાલો રા મુખતરાય ગોપાળજી ૧૨૬

સમસ્ત્યાઓ રા. દિ મતરામ. ૧૨૮

પ્રદર વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ વાપરવાથી દરેક જાતના પ્રદર તેમજ ઓઝોનાં તમામ દરદો જેવા કે રક્તપ્રદર, અનિયમીત શ્ત્રુસ્રાવ, કમ્બવાયક, કમ્બરનો દુખાવો, જીર્ણવર, સુવરોગ, દાઘપતની બળતરા, સરીર દિવસે દિવસે નુકાણ પીકું પોળી પૂતી જેવું દમ વિગેરે તમામ દરદો મટાડી સરીરમાં લોહીનો વધારો કરી મુદ્દ કરે છે. કીમત ગોળી ૩૦ ની ૩૫થી એકનો રૂ. ૧-૪-૦.

હિસ્ટીરીયા વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓથી દરેક જાતના વાધુ જેવા કે મૂગી, ચિત્તભ્રમ, હિન્માદ, ફેફસ, આંધી, તાજ, દાંત બધાવા, ધેલગળ, જેવા બધાંર રોગોને મટાડે છે. કીમત ગોળી ૩૨ ની ૩૫થી એકનો રૂ. ૧-૦-૦.

સાબે-

આરોગ્ય વર્ધક ઔપવાસય.

સોજા. (B. S. Ry.)

જન સમાજને કાયદાકારક ચેતવણી.

હજારો શાહકોની ખાત્રીવાળી ૮૦ વરસથી સંપૂર્ણ માન પામેલી અને સરોસાદાર ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના વેચવાની જુનામાં જુની પેઢી.

શાહકોને ખાસ અગત્યની મુશ્યના.

અમદાવાદના બજારમાં આજકાલ ચાંદીના દાગીના વેચનાર અનેક વેપારીઓ છે, છતાં અમારી દુકાનમાં દરેક જાતના દાગીના ખાસ જરૂરીથી બાળેલી તથા ઘુઘરીઓ બાંધવાનો વાળો તે પછુ ચોખ્ખી ચાંદીનો પાકો ગેરદીથીજ આપવામાં આવે છે. ભાવમાં આવે છે. ભાવમાં ઠગાવાની ખીસપુલ ખાતરી રહેતી નથી માટે એકધાર પધારવા વિનંતી છે.

ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના બનાવનાર તથા વેચનાર

પંચાલ ભુલાભાઈ હીરાચંદ.

કે. માંડવીની પોળમાં લાલાભાઈની પોળમાં ધર નં. ૨૨૧૪

અમદાવાદ.

મનહર હીરાનું ગ્રાંડ સીલેક્શન.

છુટા, જયાબંધ તેમજ હીલપદ્મક જુઓ, મારકપીસો, પેન્ડન્ટો, વિગેરેમાં જડેલી સુંદર હીરા, માલિક, પાનાં મોતી અવશ્ય દમારે ત્યાં જોવા તરફી લેશો છ.

એન્જન્સી:-
લંડન અને આમસ્ટરડામ.
આફ્રીસા:-
રંશુન, ટેલોય, મરશુઈ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.
જયાબંધ તેમજ છુટક હીરા અને
અવેરાતના વેપારીઓ,
રશ્ક હાલકાદેવો રોક, પોરક આફ્રીસ સાથે,
અંબઈ.

કુંડી જાહેર ખખરો.

આ ખાનામાં પ્રકટ કરવા માટે નીચેનો દર છે.
૧ આ પાનાના એક વિભાગનો એક વખત માટે એક રૂપિયા (અગાઉથી.)
૨ એક વિભાગના બાર માસ માટે દર રૂપિયા (અગાઉથી)
વ્યવસ્થાપક સુન્દરી મુખોધ.
અમદાવાદ.

જહાર પદી ચુકવું છે. રીતી દર્પણ

મજા સુધારા વધારા સાથે આદર્શ બીજ નામર શાનમાં સમ વગેરે શુભ પ્રસંગે દરવાની રીતો તથા અવાર્તા મીસો, ઉપરાંત જુના રસીક મરજાઓ અને પાક વીધિનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પાકું પુ. કીમત રૂપિયા એક.
મળવાનું ટેકાલું મંથ કર્તો
સુન્દરાયણની યાદી ગોપીપુરા-સુરત.

લેકટોલ અને દૂધનો અરો.

આ દવા માતાઓનાં ધાવણ વધારી ધાવણાં છોકરાઓનું સરીર સુધારે છે. માતાઓની નજાણાં અને યાક દૂર કરે છે. ધાવણ ન જાળવું હોય તેવી માતાઓને વાસ્તે 'લેકટોલ' એક અદર્શીર પ્રલાજ છે. આ દવા સેનારી માતાઓને સુવારોમ લાગ્ય પડતો નથી અને તેમના આજીવ રજ પૂજ અને નિરોગી બને છે. લેકટોલે મજા બાળકોને મોતના પંજમાથી જાગવીને તંદુરસ્ત બનાવ્યાં છે. કીમત દમી ૧ ના રા. ૦-૧૨-૦.

જી. આર. બેહારા એન્ડ કું.

મેન્યુફેક્ચરર્સ એન્ડ લેકટોલ.
સ્વાપરી ગેટ-ભાવનગર.

A BOOK FOR THE OFFICE

Directory of Merchants and Manufactures in India.

(Including Kathiawar States Directory.)

[E] enables traders to communicate.

THROUGH THE WORLD-

MARKET.

Contains Inland and Foreign addresses of Merchants, Manufactures, Exporters, Importers, and Dealers in each class of goods, besides being a most useful Reference Book, owing to its containing various informations and instructions such as-

Calendar, Noble prizes, Rulers of the principal countries, Indian Tariff Act, Indian stamp duty, Ready reckoner, time of all nations, Indian and Foreign weights and measures, Currency of all countries, and a complete guide of States and Talukas in Kathiawar etc, etc.

Royal Octavo Size.

Pages about 550.

Price

{

Royal Edition. with superior binding and paper and containing photographs of the leading chiefs, and citizens of India.

Rs. 10/- postage Extra.

People's Edition Rs. 8/- Postage Extra.

Please write to--

LAXMICHAND DOSSABHAI & BROS.

GENERAL COMMISSION AGENTS.

RAJKOT. (Kathiawar.)

રવિકાન્ત ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તકમાં ઇતિહાસના ઉપાયોનું, પ્રશ્નોની પ્રશ્નોનાનું તથા દાન, પરોપકાર આદિ સદ્કર્મથી તેમજ ભક્તિ તથા તેના અગત્યના અર્થકર્મથી ધના લાભનું તથા તે વિષેના કારણનું પુરવઠું તેમજ આરબ્ધ મળે-દેવ-ભાવિનું કર્મના પ્રકારનું, તેના ફળનું સાર-અ-સારના વિવેક વિચારનું, તેમજ કલ્પ સાધના તથા પરવિકાર વિષેનું સદ્બોધક રસિલા દ્રશ્ય સહિત પુરતા પ્રયાસથી સમમાણસિદ્ધ સ્પષ્ટિકરણ કરવામાં આવેલ છે.

શુદ્ધતા ટ્રેનિંગકોલેજના લેફ્ટ ગ્રીન્ડીપાલ મે. ક. મ. ટ્રીવેદીશ્રીએ તથા અન્ય સાક્ષર જનોએ તેમજ જનસમાજમાં સારી ખ્યાલિને પામેલ માસિકો તથા ચેષ્ટાના એડીટરોએ પણ આ પુસ્તકને માટે ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવેલ છે. સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી લાયબ્રેરીના સાર મંજુર થયેલ છે.

૫૪ ૪૨૦. સોનેરી નામોવાળું પાકું પૃષ્ઠ, કિં. રૂ. ૨-૦-૦. પોસ્ટેજ શૂન્ય.

સારંગપુર ગાંધીરામની પાળ, } દેશાદ્ય યુનીટાલ નરભેરામ,
સુ. અમદાવાદ.

સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો.

યોગિની. (સ્ત્રીની નવવક્યા)	... .. રૂ. ૧-૪-૦ (પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ)
ખાતો. (સુબોધક ")	... .. " ૧-૪-૦ " " "
વાર્તાસહસ્રી. (મનોહર વાર્તાઓ)	... .. " ૧-૦-૦
રસીલી વાર્તાઓ. (ગદ્ય શ્રી ")	... .. " ૦-૮-૦
મુદલા. (પ્રોત્સાહક નવવક્યા)	... .. " ૦-૮-૦
કમલિની. (સ્ત્રીની નવવક્યા)	... .. " ૧-૦-૦

સુન્દરી સુબોધના સ્ત્રી લેખના સચિત્ર ખાસ અંક.

૧૯૧૨ નો ખાસ અંક (૫૬૨ ચિત્રો-૧૨૮ પાનાં)	} મૂલ્ય દરેકનો રૂ. ૦-૧૨-૦
૧૯૧૩ નો ખાસ અંક (૫૬૨ ચિત્રો-૧૬૨ પાનાં)	
૧૯૧૪ નો ખાસ અંક (૫૬૨ ચિત્રો-૧૬૬ પાનાં)	

સુન્દરી સુબોધનાં પાછલાં પુસ્તકો.

સુ. સુ. છકું	વર્ષ ... રૂ. ૦-૧૨-૦
" " આઠમું	" ... " ૦-૧૨-૦
" " નવમું	" ... " ૧-૦-૦ (એક અંકે જોઈ છે પણ તેમાં દરબાર અંક સામેલ છે.)
" " દસમું	" ... " ૧-૪-૦ (ખાસ અંક સહિત)
" " અગિઆરમું	" ... " ૧-૪-૦ (" " ")

(દરેક પુસ્તકનું રૂપાંત ખર્ચ શૂન્ય,) નીચેના શરનામે સખવા વિનંતિ છે.

વ્યવસ્થાપક સુન્દરી સુબોધ—અમદાવાદ.

લોહી સુધારા માટે સૌથી સરસ
 ડૉ. વામન ગોપાલનું જગ-
 પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રીય
**આયોડાઈઝડ
 સાર્સાપરીલા.**

જેના હજારો દરિઆએ ઉપયોગ કરી નીરાશા દૂર કીધી છે.
 આ સાર્સાપરીલા બગેલા લોહીથી થતા દર્દો માટે એક
 ફતેહમંદ અને અકસીર દવા છે.

આજ પગ વરસથી એક સરખીરીતે માન પામેલું છે
 અને લુદા લુદા પ્રદર્શનમાં

સોનાના અને રૂપાના ચાંદો મેળવવા

આ એકજ સાર્સાપરીલા લાગ્યશાળી નાવડ્યું છે.

લોહી એ મનુષ્યનું જીવન છે. તે બગડ્યું હોય તો અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તે સુધારવા દરેક માણસે યત્ન લેવો જોઈએ. તેને માટે આ સાર્સાપરીલા પીના બીજા એક પગ દવા લેવાની જરૂર નથી વળી આ દવા પીવાથી ઉપદ્રવ એટલે ગરબી અને તેના વડે થતા રોગો-તેમજ લકવા, સળીવા, આમડીપરના કાળા ડાબ, આંત્રનું સુષ્ક આવડું, ઘડીરમાં બગતરાયવી, યકીર ઉપર દેડી સરખા ફેણા થઈ આવવા વીગેરે વીકારો ઉપર આ દવા અકસીર થઈ મુકી છે શીશી ૧ નો ૩. ૬૧ ચાર શીશી પીવાથી સારો ફાયદો આપે છે.—પોષ્ટ-ખરચ લુટું.

દરેક શહેરમાં દવા વિચનારને

ત્યાં મળે છે.

અમદાવાદના એજન્ટ ગોકળદાસ મોતીચંદ પાસેથી મળશે.

લખાડ—

ચાર એકદમ મંગાવનારને રૂ. ૪૫
 ૩૦ ગણિતમરાવ કેશવ, કાકેરદાર-મુંબઈ
 ફાંચોની પાળ-અમદાવાદ.

सुंदरी सुवोध ठ. आनंजी रू-जी पॉली तरफथी मेड.

अः पतितपावन छिद्रिग वीगंगना

સુન્દરી સુબોધ.

[સ્વર્ગદેવ સાદેવર્ધ ગોવર્દનશાળીના શબ્દોમા મ્હોથો તો—“ સ્ત્રીઓ પડિત યાવ, વસના યાવ, કુટુંબપોષક યાવ, રવસ્થ યાવ, શરીરે બળવતી, સૈમલીન અને સુર યાવ, થોથતાના પ્રમાણમા કુટુંબજનનપ્રાપ્તિ તેઓ મુકા—સ્વતંત્ર-યાવ, ને તે મુકાવાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મુખ્ય ધનદાઓ અને કલેસોમાંથી છૂટી, એ કુટુંબનાં ખર્ચ કલ્યાણ કરવા સકિમમતિ અને વતસાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શિક્ષા આપે અને જલ્દ વરોની કલ્યાણવાસતાઓ તૃપ્ત કરે, સારી પત્ની યદ્ય પતિનું જીવન ઉત્તર કરે, પતિવ્રતાવન સેવાસિની બની દુઃખતિમિરમા રૂબના બાન્ધુનાં આત્મા—દુઃખ દહારે માનુષ્યના પુત્રી તરીકે હિન્દુભૈયાના સત્તાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સદાપક યાવ તથા પ્રલવારણ નાનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસુન્દરી તેમદેવી, ઉદ્ધાસભય શિરો પૂર્ણ વિરહારથી પ્રસારે.—એજ આર્ચસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે “સ્ત્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રલ નથી, અને પ્રલવિના રાજ્ય નથી...સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”]

પુસ્તક ૧૩ મું.]

ફેબ્રુઆરી: ૧૯૧૬.

[અંક ૨ એ.

ઉદયગુંજન.

હિન્દનું સ્ત્રીજીવન:

“...આર્યોઓ પુત્રી રૂપે, માતા રૂપે, પત્ની રૂપે, અને ભાગિની રૂપે, પોતાનાં અતિથિયોનું આતિથ્ય દીલાવતીના જેવીજ સૂક્ષ્મ પ્રવીણતાથી કસ્ટી હુથો—કરી ગઇ છે—તે સ્મરું છું ત્યારે સૌભાગ્યદેવી અને ગુણસુન્દરી જેવી મ્હારી કલ્પિત પુત્રીઓ મ્હારા મસ્તિકમાં તરવરી છે, તે પ્રતિભાગને સ્થાને જીવતી આર્યોઓની છાયાઓ તરવરતી દેણું છું અને તેવીઓનું જેવું સૂક્ષ્મ સતત આતિથ્ય કરવું જોઇએ તેવું કરનાર પુરુષો આ આર્યદેશમાં કેટલા છે અને કયાં છે તે શોધતાં શોધતાં કાંઇક નિરાશ થાઉં છું! એ નિરાશા યોદી-હુથો, પણ તે યોદી પાકનાર આર્યોનાં તપ આવી તપસ્વિની આર્યોઓનાં નિષ્કૃષ્ણ અજ્ઞાત અને એકાન્ત તપ આગળ તો કાંઇ લેખામાં નથીજ એટલી વાત તો આ હૃદયમાંથી ખસતી નથી.”

—ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી. (લીલાવતી જીવનકેસા.) :

ગૃહ-ધર્મ.

શ્રી કૃષ્ણજન્મ દિનોત્સવ.

સેવાભગિની-સ્નેહસંમીલન.

(મુંબાઈની સોશિયલ સર્વિસ લીગ-જુગારનિષેધક કમિટી માટે.)

લેખક: શ. રા. કરસનદાસ જગજીવનદાસ ચિતલિયા—મુંબાઈ.

અંદિકા—કેમ બહેન! ક્યાં જવાની તૈયારી કરો છો? હું તમોને મળવા આવી છું.

રસિકા—ખગર નથી? આ આવજી માસનાં પર્વો છે, એટલે ચાર બહેનો એકઠી થઈ પાને રમીએ ને આનંદ કરીએ? જો છતાંયે તો પૈસા મળે ને આનંદનો આનંદ! ચાલ તું મારી સાથે આવીય?

અંદિકા—ના. આજે એક મંદિરમાં સ્નેહમંમેલન છે ત્યાં હું તમોને તેડવા આવી છું.

રસિકા—ત્યાં વધારે આનંદ પડશે? તું એકલીજ જાતે!

અંદિકા—ના. તમારા વગર હું નહીં જઈ. (ખન્ને જાય છે. મંદિરમાં સંયોજની બહેન તેમનો સત્કાર કરી ખેસાડે છે ત્યાં બીજી બહેનો શારદા, સેવિકા, દાનેશરી..... વગેરે આવે છે.)

સંયોજની—બહેનો! આજે આપણે શીકૃષ્ણપરમાત્માની જન્મતી ઉજવવા એકત્ર થયાં છીએ. કહો, શી રીતે ઉજવીશું?

શારદા—જેમ તમારા આમંત્રણને માન આપી આમો રીતે આજી, છીએ તેમ તમે કહેશો એ રીતે જન્મતી ઉજવીશું.

સંયોજની—‘ધાર્મિક પર્વોમાં મન, વાચા અને કર્મથી ધાર્મિક કૃત્યો જેમ બને તેમ વધારે કરવા અધર્મ અને અનિષ્ટ કદિ ન આચરવું એટલુંજ નહિ’ પણ આપણું કેકું બીઓને, સગાંઠાવાંને તેમજ દરેક લાગનાવળગતાંને તેમ કરતાં અટકાવવાં. એવું શરૂ લેવું.

રસિકા—ત્યારે પાને રમાય કે નહિ?

સંયોજની—ના, જુગાર રમવું તે પાપ છે. જુગાર રમવામાં શત્રુમંદાસાન શત્રુ શત્રુકરો તેમજ ગરીબ પાવમાસ થયા છે—ને યાચ છે. શાસ્ત્રો તેમજ ઇતિહાસ તેની સાક્ષી પુરે છે. વળી આપણા ગરીબકા દેશને તે નિરુદ્ધમી બનાવે છે.

સૌ—હાયા! હાયા! ત્યારે જુગાર તો ઘણાંએ આપુરૂપે રમે છે ને તેઓ ધાર્મિક અને કેળવણીમાં કહેવાય છે! એ શું?

સંયોજની—એ બધું સમજવાને વખત લાગશે. માટે આજે આપણે એવો નિયમ

કરીએ કે દરેક આવાડીએ અહિં એકત્ર થવું તે આપણા કામમાં ને ને વિચારો અને અનુભવ આપણને થાય તેની તોય રાખી તે પર વિચાર કરવો, નિર્ણય કરવો, અને નિશ્ચય કરી સમયાનુકૂળ તે કૃતિમાં મુકતા જવું. આમ કરવાથી આપણે પોતાને તેમજ અન્યને કષ્ટક ઉપકારક થઇ શકીશું.

સેવિકા—ત્યારે સંયોજની બહેન! દરેક આવાડીએ આપણે એકત્ર મળવાનો ઉદ્દેશ અને કાર્યક્રમ આજે અમને ટુંકમાં સમજાવો જ્યાં બીજી વખત એકઠાં મળાયે ત્યારે તે સંબંધી વિચાર કરી લાગીએ.

સંયોજની—શારદાબહેન તે આપણને સમજાવશે

શારદા—આપણી સ્ત્રી જનિની દયા (રિધતિ) અત્યારે એટલી તો દયાળુનક છે કે આપણી માણસજાતમાં ગણતા નથી. દિન પ્રતિદિન અમાને લીધે, શારીરિક, માનસિક, આત્મિક અધોગતિએ આપણે જાણે છીએ જેનું આપણને જ્ઞાન પણ નથી!—એ સ્થિતિનો અભ્યાસ, નિરિક્ષણ કરવું અને તે દયા ફરવા પ્રયાસ કરવો. તે પ્રયાસ કરતાં સફરો આવે તે સહન કરવાં. પૂર્ણ પ્રેમથી, શુદ્ધ અંતઃકરણથી, અને કેવળ સેવા વૃત્તિથીજ આ કાર્ય આરંભવું અને મરણ પરત નિભાવવું. એ મત ધારણ કરવા તમો બહેનો તૈયાર છો?

દાનેશ્વરી—કાર્ય થવું પ્રગતિનીય અને મહત્વનું છે, પણ તેટલુંજ ગંભીર, જ્યાં-ખાસીવાળું અને કઠીન છે. વાર, આવાં કાર્ય કરનાર બહેનો કેટલાંક હશે? એમ ન સમજીશો કે પ્રશ્ન કઈ છું એટલે હું અગ્રમ રહેવા છઠ્ઠું છું. મારું હૃદય તમારા નરક અને આવાં કાર્ય તરફ ઈચ્છું જ છે. મારો બામ બજાવવાની હું અત્યારેજ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું. આર્થિક મદદ પણ હું આપી-અપાવી શકીશ.

સેવિકા—હું મારું આખું જીવન તમે યોજેલા કાર્યમાં ભરીતી કરવા છઠ્ઠા રાખું છું.

ભગવતી દેવી—કાર્ય કરનારાં છે, પણ વિખરાપલાં છે એટલે દરિયો પડતાં નથી. ખીજ છે, પણ રોપનાર, જળ સિંચન કરનાર નથી એટલે વૃક્ષ ફળ ફલ કયાંથી હોય? ત્યારે ખીજ સુધી કાઢવામાં આવશે, યોગ્ય ભુમીમાં રોપાશે, જળ સિંચન થશે ત્યારે ફળ ફલથી બગીચો બહેકો રહેશે. આપણે આપણું કર્તવ્ય પાલન કરીશું એટલે ખીજનું બધું એની મેળેજ થઇ રહેશે. હું યથાશક્તિ કષ્ટક એવુંજ કામ કરું છું તે અનુભવ ઉપરથી અને એમ લાગે છે કે આપણે એકત્રપણે આપણો ઉદ્દેશ સાધ્ય કરવાને પતન કરીશું તો ખત્તીત ફતેહ મળશે. નિરાશ થવાનું કષ્ટક કરણ નથી. મને પણ તમારામાંની એક માનશો. હું મારું સમગ્ર જીવન સેવાભગિની તરિકે માળવાનું મત લઉં છું.

રસિકા—આજે, સંક્રિષ્ટ બહેનના સહવાસને લીધે, મારું જીવન બદલાઈ-કષ્ટક નહું જીવન આજીવ હોય એમ મને લાગે છે. આજે હું સત્ત્વ અને સાધનનો સદુપયોગ શી રીતે કરવો તે જાણી. હું દરેક રીતે મારાથી બનશે તેટલી તમોને તમારા કામમાં મદદ કરીશ અને મારો બહેનપણીએને પણ તેમ કરવા સમજાવીશ.

સંયોજની—બહેનો! આજે મારા ઉપર જાણે ઉપકાર થયો. આજે મને ઘણો સં-તોષ થયો. આજે ત્રી કૃષ્ણજન્મ દિનાત્સવનું સાર્થક થયું મને લાગે છે. તમારા સૌના પ્રયત્નમાં મ્હેરા જોષ હું વધારે પ્રસન્ન થાઉં છું. આજથી આપણા એકત્ર મળવાના સ્થા-

નતે 'બગિની સમાજ મંદિર' ના નાગથી ઓળખીશું. આપણા સમાજનો ઉદ્દેશ તમે સમજ્યા છે તે પર ચિંતન કરી હૃદયમાં ઉતારો તે તમારાં સંબંધિઓના હૃદયમાં તે રહેશે. હવે બીજી વખત આપણે મળશું ત્યારે આપણા 'બગિની સમાજ'ના હેતુઓ વિસ્તારથી સમજીશું, તે હેતુ પાર પાડવાનાં સાધનનો વિચાર કરો તેનો અમલ કરવાની યોજના તૈયાર કરીશું. સ્ત્રીમંડળો, સ્ત્રીસમાજો, સ્ત્રીઓનાં આશ્રમો સેવાગૃહો, શિક્ષણગૃહો વગેરે પૃથ્વી સરેયા સ્ત્રીજાતિના ઉદ્ધવ માટે મળ કરી રહી છે, તેમનાં આપણે યથાશક્તિ સહાયક બનીશું. સ્ત્રીમંડળોને અને સ્ત્રીસમાજોને, સ્ત્રીઓએ ચાલીએ કરી, નવાં સમાસદો બેળવી આપીશું. આશ્રમો અને સેવાગૃહોને તેજ સ્થાનની જરૂરીયાતવાળાં બહેનો મેળવી આપીશું. ન્યાં ન્યાં શિક્ષણગૃહ હશે ત્યાં ત્યાં રૂંદો ગ્રાનની અભિલાષાવાળી બહેનોને તે તરફ વાળીશું:—ઓ રાત્રિ વેલ અને દિવસે મેળવી આપવાનું કામ આપણે સહેલાઈથી કરી ચકીશું.

સિવાય બગિનીસમાજને સ્થાપી તેનો આમે મામ વિસ્તાર વધારી શિક્ષણગૃહો, મહિલા યુસ્તકાલયો, યુસ્તકવાંચન ગૃહો દ્વારા શિક્ષણ પ્રચાર કરીશું. 'સેવા બગિની પત્રિકા માગા' દ્વારા સેવા ધર્મ, સેવાના સન્માર્ગ, આરોગ્ય ચાચ, બાલ રક્ષણ, બાલ શિક્ષણ, દર્દીની શુશ્રૂષા, અકસ્માતના ઉપાય, ગૃહવ્યવસ્થા, મન ઉપવાસની સમજ, દાન ધર્મના માર્ગ...વગેરે ઉપયોગી બાબતો લખી, લખાવી, છપાવી, તેનો જોખ બનશે તેમ ફેલાવે કરીશું. અને જે જે બહેનોને જે જે વિદ્યામાં કામ કરવા ઇચ્છા હશે તે તે બાજનામાં તેમને તૈયાર વધારામાં ધકેલી મઠા આપીશું. સાધનરહીત સેવિકાને શુભસંનનું સાધન કરી આપીશું ને તેમની સેવા તેઓ બગિની સમાજને આર્પણ કરશે. દારૂદા, અંદ્રિકા અને દું કેટલાક સમયથી આ વિચાર કરતાં હતાં તે આજે તમે બહેનોની સામેલગીરીથી અમલમાં આવ્યો ને આપણે ત્રણનાં સાત થયાં. પ્રભુ સૌનું કબ્જાણુ કરે. આપણે હવે રૂજ લઈ જળપાન કરી આજે છૂટા પડીએ કારણ સાંઠ પડી ગઈ છે.

સૌ જળપાન કરી રૂજ લઈ વિજય છે એટલામાં મંદિરમાં ધંટ નાહ પયો. સૌ દર્શન ગયાં. ત્યાં હારતી કેવીના મંદિરમાં બાંત ઉપર નીમવા ચમ્પો સોનેરી અક્ષરે ગ્રજાતા હતા.

“તમેને મારા આસિર્વાદ છે. ભારતબગિનીઓ! તમારા શુદ્ધ હૃદયની વાંજના સરસ યાઓ. તમારાં 'ભારત બગિની સમાજ' ના ચતો સરસ પરોજ. પરંતુ તમારાં છવન પ્રિતી શ્રદ્ધા, ધૈર્ય, ખર્ત અને સ્વાર્થહુથી વિભૂષિત કરો ”

હયાના સ્વામર:

એક વખત એનું બન્યું કે ખર્ચમાં જામમાં એક દિવસ રહેવારે એક દેડાએ આવી એમને કહ્યું કે 'મહાસાજ, મારી ભૈરીન કોથેરા થયે છે, આજે કાઠ છાજ નહીં કરો તો મુજ જરીવનું સત્યાનારા વળી જશે. પરોપકારી વિદ્યાસાગર વસ્તવ નેહર પાસે જવાની પેરી અને બેસવાનો મુઝે ઉપકારીને એ દેડાને ઘેર ગયા, અને આજે દિવસ છુજી રહીને લેની સ્ત્રીએ ઈલાજ કર્યો. આખરે અધ્યાકાસે રોડીને જયારે વળતી દેડા થઈ ત્યારે પોતે ઘેર આવીને સ્નાન કરીને ઘોળન કહ્યું, વાંચકો! હેડા મહાસામાજી એવા કેટલાક માણસો નીકળી આવશે. કે જે દેડા જેવી નીચી ગણાતી જાતિને ઘેર જઈ મળખર્ચની રૂઝવણ વગેરે બધી મલનું દુઃખ સહન કરીને સેામીની સેવા કરે?

—શિવપ્રસાદ હસપત્તરામ કૃત 'ઈશ્વરચન્દ્ર વિદ્યાસાગર.'

વિદ્યાકલા-વેદક.

હાશીઓનું ઘરવૈદું.

(સુન્દરી સુબોધ: પુસ્તક ૧૨, અભિપ્રાય ૧૯૧૪ થી વ્યાજ.)

લેખક:—ડા. રા. અમૃતલાલ મુન્દરજી પટિયાર.—ચોરનાથ.

કુદરતના નિયમે પ્રમાણે જોતાં કોઈપણ જાતના રોગ થવા જોઈએજ નહિ છતાં પણ રોગ થાય છે તેનું કારણ શું?

બહેનો, ઉપર પ્રમાણે જોતાં માણસોની અંદર કોઈપણ જાતના રોગ થઈ શકેજ નહિ છતાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે ખરેખર નિરોગી માણસો તો દુનિયામાં બહુજ યોગ્ય હોય છે. બાકી તો સૌ કોઈ ને કોઈ જાતના રોગમાં સપડાએલા હોય છે. મારે કુદરત પોતે રોગની વિશદ છતાં પણ કેમ રોગ થાય છે. તેનાં કારણો આપણે જાણવા જોઈએ. એ મારે અનુભવી વિદ્વાન વૈદો તથા દાકતરો કહે છે કે—

(૧) આપણે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વર્તવા નથી તેને લીધે ઘણી જાતના રોગ થાય છે. જેમકે કુદરતે આપણને સૌને જેટલી જોઈએ તેટલી હવા મક્ત આપેલી છે. છતાં પણ આપણે બહુ સાંકડાં સાંકડાં મકાનો બાંધીને તથા એક મહોદધમાં બહુ પાસે પાસે મકાનો બાંધીને પુરતો હવા ન મળી શકે તેવી રીતે રહીએ છીએ. આવીજ રીતે અજવાળાની બાબતમાં પણ કુદરત બહુજ ઉદાર છે. તેણે પુરતો પ્રકાશ આપણે મારે બહુજ છુટથી આપેલો છે. છતાં પણ આપણે એ પ્રકાશને વાપરવામાં શકાય કરીએ છીએ અને ખોટી ખોટી બીકને લીધે આપણા ઘરનાં બારી બારણાં એવા સાંકડાં અને એટલાં ઓછાં જાનાવીએ છીએ કે તેમાં પુરતો પ્રકાશ આવી શકે નથી. આવી રીતે જીવનને ટકાવનારાં તથા જીવનને વધારનારાં જે છે મહાન તત્ત્વો હવા અને અજવાળું તેનો આપણે પુરતો લાભ લેતા નથી. તેની છિન્ન તરીકે આપણને ઘણી જાતના રોગો ભોગવવા પડે છે.

આવા રોગનાશક અજવાળાની બાબતમાં આપણી ઘણી બહેનો તો એટલી બધી બેરકાર હોય છે કે તે જોઈને આપણને દિલ્લીરી લાગ્યા વિના રહે નહિ. ઘણી બહેનો ઘણા મહિનાઓ સુધી ઘરના ખુણામાં પડી રહે છે અને આવા અજવાળાના લાભનું તેઓને જરાપણ માન હોતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ બ્યારે તેમને હવાના કાપડા સમજાવીએ અને ફરવા જવાનું કહીએ ત્યારે તેઓ એ બાબતે હસી કાઢે છે. અને કેટલીક બહેનો તો બહારની ખોટી લોકવાયબને લીધે પણ આવા અજવાળાના લાભ લેતી નથી પણ લોકવાયબના ખોટા લુપ્તમાં બાધમારતી નાનકડી ગોરડીમાં રચા કરે છે અને રોગોને આમંત્રણ કર્યા કરે છે.

બહેનો, આ બધી બાબતો એવી છે કે તે ઉપર ખાસ જુદાં જુદાં લેકચરો આપી શકાય અને આ બાબતમાં થતી ધણી બહેનોમાં ધણી જાનની ભૂલો જાતાની શકાય અને તેઓની આજો ઉપાડી શકાય પણ મારે તો હજી બીજી ધણી બાબતો આજે કહેવાની છે એટલે આ બાબતમાં હું વધારે લખાણ કરી શકીશ નહિ.

(૨) માણસોની તંદુરસ્તી બગડે છે અને તેમાં પણ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી બહુ વધારે બગડે છે તેનું બીજું કારણ એ છે કે તેઓ ખાવા પીવાની બાબતમાં બહુજા ગોઠાણો ચલાવ્યા કરે છે. કારણકે સ્ત્રીઓની અંદર કુદરતી રીતે રસિકતા રહેલી છે અને એ રસિકતાના પેશમાં સ્વાદિષ્ટપણની તીવ્ર લાગણી રહેલી છે. તેથી તેઓને ખાવા પીવાની બાબતમાં નવા નવા સ્વાદ લેવાનું મન થયા કરે છે. પણ એ મનને રોકવા મારે જે શુદ્ધિ બળ જોઈએ તે તેઓમાં હોતું નથી. તેમજ પોતાની પ્રકૃતિ સમજવાનું થોડું થોડું જ્ઞાન જોઈએ તે પણ તેઓમાં હોતું નથી, અને વૈદકનું સામાન્ય જ્ઞાન જોઈએ તે પણ તેઓમાં હોતું નથી એટલે અમુક ચીજ ખાવાથી મારા શરીર ઉપર શું અસર થશે. એ તેઓ જાણતી નથી અને એ જાણવાની તેઓ દરકાર પણ રાખતી નથી તેથી પોતાને નહિ પથે એવી વસ્તુ પણ તેઓ ખાઈ જાય છે. અને કેટલીક વખત તો ચોક્કસ રીતે જ્ઞાન નુકસાન યામ એવી ચીજો પણ ખાઈ જાય છે. જેમકે ઉધરસ ધઈ હોય છતાં પણ કાચાં કરમચાં, પાંદેલાં ખોર વગેરે ખાય છે. તાજ આપ્યો હોય છતાં પણ ખરાઈનો શોષ હોય તેને લીધે હઠા, તેવ, આમથી ખાઈ જાય છે અને ઝાડો યનો હોય તોપણ લાડનો, લાપસી, શીરો, કે હલવો ખાઈ જાય છે. આ સિવાય સ્વાદને ખાતર શાકભાજીમાં તથા વાજામાં, ડોહામાં, રાક્ષા અને આપણામાં મચાસા વાપરવાની બાબતમાં પણ તેઓ હંમેશાં ઉપરાંત પાછું કરે છે, અને એ તો દેખીતી વાત છે કે, બધી જાનના મચાસાઓ, બહુ તંદુર અસર કરનારા હોય છે અને જલદીથી પચી શકે તેવા હોતા નથી છતાં પણ ધણી બહેનો ધણી જાનના મચાસાઓનો બહુ છુટથી ઉપયોગ કરે છે અને જ્યાં જે સ્ત્રીઓની જરૂર ન હોય ત્યાં પણ એ વાપરે છે તથા જ્યાં જે આની મારથી કામ ચાલી શકતું હોય ત્યાં રૂપિયાભાર મચાસો નાખે છે. આવી રીતે ખાવાની ગડબડને લીધે પણ ધણી જાનના રોગો યાય છે.

આ સિવાય કેટલીક સ્ત્રીઓ બહુ લોભી સ્વભાવની હોય છે. તેથી તેઓ એમ મનને છે કે ખાવાનું ઘરમાં વધુ ઘટ્યું હોય તે નાખી કેમ દેવાય? કે કોઈને આપી કેમ દેવાય? એમ સમજીને ખીચડી, જાત, કઠી, દાળ, ચાક વગેરે જે કોઈ ખાવાનું આગળ દિવસનું વાસ્તી પડેલું હોય તે બહુ ખાઈ જાય છે. પણ એવું વાસ્તી તથા બગડી ગયેલું ખાવાથી પોતાના શરીર ઉપર શું અસર થશે એનો ખ્યાલ તેઓ કરતી નથી. આવા આવા ખાવા પીવાના ગોઠાણને લીધે ધણી સ્ત્રીઓ ખીમતી બોગચા કરે છે.

(૩) આપણા શરીરમાં રોગ થવાનું ત્રીજું કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિયોનાં સુખો ભોગ વવામાં આપણે હંમેશા બહાર પછું કરીએ છીએ. તેથી ધણી જાનના રોગો યાય છે. કારણ કે આપણી ઇન્દ્રિયો નેટલું કામ કરી શકે તે કરતાં તેની પાસેથી ઘણું વધારે કામ લઈએ

છીએ તેને લીધે ઇદ્રિયો બહુ નરસદીધી યાદી જાય છે અને તેમાંથી આગળ જતાં ધણી જાતના રોગ યાચ છે. જેમકે આંખમાં જેવાની ચક્રિત રહેતી છે પણ એ ચક્રિત અમુક દહમાં રહેલી છે. માટે તેનો ઉપયોગ અમુક પ્રમાણમાં કરવો જોઈએ. પણ આપણે એવી બાબતમાં દહમાં રહી શકતાં નથી તેથી જે ચીજો જેવાની આપણે જરૂર ન હોય તેવી ચીજો પણ જોયા કરીએ છીએ. જે ચીજો સુધવાથી નાકને તુકચાન યાચ તેમ હોય તેવી ચીજો પણ સુધ્યા કરીએ છીએ. અને જેવી દુર્ગંધવાળા દવામાં પણ પડયા રહીએ છીએ અને પાછી અદ્વિસોસની વાત એ છે કે આ બધી બાબતોને આપણે બૂલ સમજતા નથી પણ સુખ સમજ્યા છીએ. તેથી એવી બાબતોમાં ઇદ્રિયોને રખડવા દઈએ છીએ અને તેની પાસે જરૂર કરતાં વધારે કામ કરાવી તેને ચક્રી નાખીએ છીએ અને તેને જેટલો વિસામો આપવો જોઈએ તેટલો વિસામો આપના નથી, તેથી ધણી જાતના રોગ યાચ છે અને વાદ રાખ્યો કે એ બધા રોગ આપણી બૂલોને લીધે જ યાચ છે. આપણે ઇદ્રિયોના સુખ મેળવવાને શ્રદ્ધાં ખારી ખારીને ઇદ્રિયોને બહેકાવી દઈએ છીએ તેને લીધે જ ધણી જાતના રોગો યાચ છે.

(૪) ધણી જાતના રોગો વંચપરંપરાની અમરોને લીધે યાચ છે. જેમકે ટેટલીક જાતના રોગો આપણાં માથાપોને અગર દાદા પરદાસઓને વગરેયા હોય છે તેની અસરો પણ આપણને મોગવવી પડે છે. છતાં પણ આવી બાબતો તરફ ભેડો ખ્યાલ રાખના નથી અને પોતે ભયંકર રોગથી પીડાતા હોય છતાં પણ લગ્ન કરી પ્રજા ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે. અને પોતાની પ્રજાને વિના કારણ રામને વારસો આવી જાય છે. હવે વિચાર કરો કે આ કરતાં વધારે ખરાબી બીજી કઈ? પોતાનાં વડાણાં બાળકોને સમૃદ્ધિ તો કાંઈ આપીએ નહિ કાંઈ સદ્ગુણો તો આપી શકીએ નહિ અને તેના આત્માની ઉન્નતિ યાચ એવાં કંઈ કલ્યાણનાં સાધનો તો આપી શકીએ નહિ. પણ હિંદો આપણાં રોગોનો વારસો આપણાં બાળકોને આપી જઈએ અને આ પ્રભુની મુરર મુદ્ધિમાં થોડાક રોગો માણસો તથા દુર્ગંધી માણસોનો વધારો કરી જઈએ એ શુ બાજબી છે. વાદ રાખ્યો કે પોતાના રોગનો વારસો પોતાના છોકરાઓને આપી જવો એ બહુજ ખોટું યાચ છે. મારે જે સ્ત્રી કે પુરુષો નહિ મટી શકે એવા રોગથી પીડાતાં હોય તેઓને પોતાનું જ લગ્ન નજર કરવું જોઈએ અને રોગી પ્રજાને પોતાના વારસદાર તરીકે આ દુનિયામાં મુકી જવો ન જોઈએ. પણ અદ્વિસોસ કે આ બધી વાતો હજી આપણાં બાઈ બહેનો સમજતાં નથી. તેઓ તો માત્ર એમજ સમજે છે કે લગ્નમાં જ સુખ છે અને લગ્ન વિના રહેવાયજ કેમ આવી સમજને લીધે ખોડ ખાંધવાળા માણસને કે માંખ માણસોને કન્યા ન મળતી હોય તો ગમે તેમ કરીને પાણી તોડીને અને દોષને સીમામાં ઉનારીને પણ લગ્ન કરે છે અને રોગી છોકરાઓને જગતમાં મુકી જાય ત્યારેજ તેઓને નિરાશ વગે છે. જગતમાં રોગો કેમ વધે છે તેનાં કારણો જ્યારે આપણે સોધીએ છીએ ત્યારે તો આવી બાબતો પણ તપાસવી જોઈએ અને તેમાંથી એમ શીખવું જોઈએ કે જે સ્ત્રી કે પુરુષ લગ્ન કરવા લાચક ન હોય તેઓએ પોતાનાં લગ્ન ન કરતાં જોઈએ કારણ કે એમ કરવાથી પણ જગતમાં રોગ વધારવાના મહત્ત્વ પાપમાંથી બચી શકાય છે.

(૫) બહેનો કેટલીક જનના રોગો આપણી આસપાસનાં વાતાવરણની અસરોને લીધે તથા પાણીની અસરોને લીધે થાય છે. જેમકે કોઈ માનના તળાવના કે કુવાના પાણીમાં કોલેરાના જંતુ પડી ગયા હોય તો તે પાણી પીવાથી કોલેરા યર્ષ જાય છે. કોઈ કુવાના પાણીમાં વાળાના જંતુ પડી ગયા હોય તો તે પાણી પીવાથી વાળો નીકળે છે. કોઈ ઠેકાણે મચ્છરોનું જોર બહુ હોય એવા ઠેકાણે રહેવાથી મલેરિયા તાવ આવે છે, અને કોઈ ઠેકાણે પ્લેગના કેસ થતા હોય અને ઉત્તરે મરના હોય તોવા વાતાવરણમાં રહેવાથી પ્લેગ થવા સંભવ રહે છે. આવી રીતે વાતાવરણની અસરોને લીધે પણ ઘણી જનના રોગ થાય છે.

(૬) કેટલીક જનના રોગોના જંતુઓ હોય છે તથા કેટલીક જનના રોગો એવી હોય છે, અને કેટલી જનના રોગોમાં વિજ્ઞાતીય દ્રવ્ય હોય છે એટલે કે જે ચીજની યરીરમાં જરૂર ન હોય તેવી જાતનાં પરમાણુઓ યરીરમાં હુસી જાય છે. તેને રોગ કહે છે. આવાં રોગનાં પરમાણુઓને તથા રોગના જંતુઓને અરવવાની જેના યરીરમાં તાકાત હોય તેને કંઈપણ જનનો રોગ બહુ રહેવાથી લાગુ પડી શકતો નથી પણ જેના યરીરમાં રોગના જંતુઓને અરવવાની તાકાત ન હોય તેના યરીરમાં જલદીથી રોગ લાગુ પડી જાય છે. આ જાખમ બહુ મોઝખી રીતે સગવળવા માટે મારે તમને જણાવવું જોઈએ કે આપણા યરીરની અંદર કુદરતી રીતેજ કોઈ પણ જનના રોગની સામે ધધ શકે તેવાં કરોડો પરમાણુઓ રહેલાં છે. તેથી જ્યારે કોઈપણ જનનો રોગ અંદરથી અથવા બહારથી યરીરમાં યર થાય ત્યારે યરીરની અંદર રહેલાં રોગ નાશકારક પરમાણુઓ રોગના પરમાણુઓની સામે લગ્ગાઈ કરે છે અને એ બન્ને જનનાં પરમાણુઓમાં જે જાતનાં પરમાણુઓનું વધારે જોર હોય તે જાતનાં પરમાણુઓ આવી જાય છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જે માણસનું યરીર બહુ તંદુરસ્ત હોય જેનામાં બહુઅર્થનું જળ હોય તેવા માણસોનું યરીર રોગના પરમાણુઓની સામા ટકી શકે છે. એટલે તેમને બહુ સહેલાઈથી કોઈપણ જનના રોગો લાગુ પડી શકતા નથી પણ જે માણસનું યરીર નબળુ હોય, જે માણસનું મન બહુ દીકું હોય અને જેણે પોતાની શક્તિઓ કાકટની શીઠશે કરીને ગુમાવી હોય તથા અતિ-શય વિધવો ભોગવીને પોતાના યરીરને નિર્જળ કરી નાખ્યું હોય તે માણસના યરીરમાં રોગ અરવવાના જંતુઓનું જળ હોતું નથી જેથી કોઈપણ જાતનો રોગ એવા નિર્જળ માણસો ઉપર બહુ જલદીથી હુમલો કરી શકે છે. અને એમ થાય એમાં નવાઈ નથી, કારણ કે જે નિર્જળ રહે તેનો નાશ થાય એ કુદરતનો કાયદો છે.

બહેનો, હવે તમે સમજી શકશો કે આપણાં યરીરો નિર્જળ થએલાં છે. તેથી રોગનાં પરમાણુઓ તેમાં બહુ જલદીથી હુસી જાય છે. અને તેમ છતાં એ પરમાણુઓની સામે લડી શકે તેવા રોગનાશક પરમાણુઓ આપણા યરીરમાં બહુ ઓછાં ધધ ગએલાં છે. જેથી આપણને ઘણી જાતના રોગ થાય છે. મારે રોગથી જાણવાની ખરી કુંચી એ છે કે રોગના પરમાણુઓની સામે ટકી શકે તેવાં આપણા યરીરને મજબુત બનાવવાં જોઈએ અને યરીર મજબુત બનાવવા માટે કુદરતના નિયમો પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.

(૭) બહેનો, મનના દીલાવણને લીધે ઘણી જાતના રોગો થાય છે. અને હાલના વખતમાં આપણી કરોડો બહેનોની સ્થિતિ એવી ખરાબ છે કે તેઓ જરાપણ મનની

મનુષ્યની રાણી ચક્રતી નથી અને એને લીધેજ અનેક પ્રકારના રોગો યાપ છે કારણ કે મનની અસર શરીરની ઉપર દુરતજ યાપ છે અને અન્ય જગેથી યાપ છે. તેમજ શરીરની મન ઉપર પણ યાપ છે અને આપણી બહેનોનાં શરીર હાલમાં નબળાં છે. તેથી આપણા દેશની પ્રગતિનાં શરીર પણ નબળાં છે. એટલે તેઓનાં મન બહુ મજબુત ક્યાંથી હોય? અને નબળાં મનને તો અનેક જાનનાં ધક્કાઓ વાગેજ એમાં કાંઈ ચક્ર નથી, અને ઈરેક ધક્કાઓથી કઈ કંઈ માની અમર થતી જાય છે. અને તે રોગ વધતા જાય છે.

બહેનો શરીરો અને મનનો સંબંધ કુટલો બધો નિકટ છે અને મનની નબળાઈને લીધે કેટલી બધી ખરાબી યાપ છે; તે બાજતો બહુ જાણવા જેવો છે. એ ઉપર તો કાંઈ વખત બાપણ આપણું જોઈએ. પણ આજે તો ટાઇમ બહુ યોડો છે. એટલે એ સંબંધી હું તમને વધારે ખુલાસો કરી ચક્રીય નહિ પણ ટુંકામાં એટલું યાદ રાખજો કે મનને લીધું રાખવાથી પણ ઘણી જાનના રોગો યાપ છે. અને મનને લીધું રાખવાથી મોત પણ વહેલું આવે છે. માટે જો રોગોથી જાણું હોય અને લાંબુ આયુષ્ય મોગવું હોય તો મનને લીધું રાખશો. પણ જેમ અને તેમ મજબુત મનવાળા થજો અને આનંદિય બળવાળા થજો. કારણકે જો તેમ કરી ચક્રશો તો ઘણી જાનના રોગોમાંથી અને ધણી જાનની આજીવનમાંથી બહુ સહેલાઈથી બચી ચક્રશો.

(૮) બહેનો, હમણાં આપણે જ્યારે રોગ થવાના કારણો શોધીએ છીએ ત્યારે તો સોજાનને પણ ન બૂલી જવી જોઈએ કારણ કે સોજાનની અસર પણ બહુ બળવાન છે. અને આપણા દેશમાં ઘણા માણસોને અને તેમાં પણ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓને તો બહુજ હલકી સોજાનમાં રહેવું પડે છે. ઉંચી જાતની બાવનાઓવાળા માણસોને તેઓ ક્યારેકજ મળી શકે છે. બાકી તો હલકી જાતના નોકરોની સાથે તથા નકામી કુલવી કરનારી પાંડે-સંઆણીની સાથેજ તેઓનો ઘણો વખત જાય છે. અને કેટલીક વખત બાળકોની સાથે બાળકપણું કરવામાંજ તેઓનો ઘણો વખત જાય છે. કારણ કે બાળના રિવાજોને લીધે સ્ત્રીઓને ઘરના અંધારે ખુણે રહેવું પડે છે. તેથી તેઓ સજ્જનોની સાથે વાતો કરી ચક્રતી નથી પણ અહસાસ કે ધાટીઓ, ઘોડાવાળાઓ, ગામના કામકાજ કરતા પટેલીઆઓ અને હજારો સાથેજ તેઓને વાતો કરવાનું મળે છે એ સિવાય જેઓને વૈદકશાસ્ત્રનું જ્ઞાપણ જાન ન હોય તથા જેઓ ખોટી ખોટી જાનના વહેનો વધારવાનુંજ કામ કરતા હોય તેવા જાવા સાધુઓના સંબંધમાં સ્ત્રીઓ આવ્યા કરે છે. એ સિવાય સ્ત્રીઓને કાને મંદ-વાદની વાતો પણ બહુજ આવ્યા કરે છે, અને એ વાતો પણ એવડોએવડું વધારીને તથા તેમાં મોણ ઘાલીને અને મરચું મીઠું ભરવાની ઠરવામાં આવે છે તેથી નબળાં મનની સ્ત્રીઓ ઉપર બહુ ખરાબ અસર થાય છે અને તેમાંથી ઘણી જાનના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આજે આ વાત પણ સમજ સેજો કે ખરાબ સોજાનની અસરને લીધે પણ ઘણી જાનના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

વાર્તાલહરી.

લજ્યાવતી.

લેખક: ડૉ. રા. બિમાનપ્રસાદ શાસ્ત્રપ્રસાદ મહેતા.

તેનું ખરૂં નામ લજ્યાવતી નહોતું પણ તે એવી બહી, નિખાલશ, ભોળી અને લાગણી-વાળી હતી કે, જરા પણ દુષ્ટો આપે હોય તો પાંદડાં પેટે મૂઝતી, પતિ પ્રેમ માટે હુરતી, તેનો શેપિન ચમ્પદજ તેની ગુલાબી મુખમુદ્રાને હર્ષ તથા યર્ષયા હાઈ દેતો; અણુ તેની અણિયાળિ આંખમાં બસતો, તે જાણે કે નાણુંક પુષ્પે ઝાકળ બાકી હોય તેવું જણાતું. આવી સાસરામાં કડોડી સ્થિતિ થતી હતાં લાગણી ગાળી, દિનન દરકાવવા પ્રયત્ન કરતી, જેથી સૌંદર્ય ઓર વધુ ફેલાતું; તેથીજ તેનું નામ લજ્યાવતી અગર લજ્જનું પૂતળું પણ્યું હતું. મુંદરતાના પ્રકારમાં કોણુ સ્નેહ છેળો ન વહાવે ? માયાવતી પ્રેમવાત્ર હતી કારણુ એકની એક તેથી અતર્ગત હોડી પ્રેમાળ લાગણી, બહારના દરેક કોડ પુરવામાં સફળ થઈ માનતા. આવી રીતે લાડ સવાયા હુલામણામાં બાળ્યાવસ્થાથી પસાર થઈ.

સાસર દરેક હિંદુ અળખાને નસીબે મુખાવરયા ઓળંગ્યા પછી લખાયેલું હોય છે. કારણુ ખાર વર્ષ પછી પરણી સાસરે જવાની રીત છે. અરે લજ્જનું મર્તિ ! તારી સ્થિતિનું હવે જ્ઞાન કરવું આવશ્યક છે ! જગ્યા વાતાવરણમાં વિચરતી બાળા, કંડા પ્રદેશમાં દેશ-નિકાલ થઈ, નાણુંક સ્વભાવને બાળા નાંખી, કુમળા રીતે, પોતે પોતાના વધવધી રહી, જે સૌંદર્ય બલિહારી પૂર્વકાળમાં બહેકતી હતી તે દૂર્ગંધી બની; અને બિચારી બાળા સ્થિતિ સંભાળી મૈનં સર્વાર્થ સાધનં એ સૂત્ર પડવા લાગી.

જરાતરા વાંકથી દોષિત લેખાતી, બૂલ સામે રહિયે આપવાની હાથ નહિ તેથી માત્ર આંસુમાં જ વિશ્રામ લઈ, સુખ સાધન માન્યું; એથી રોજ મેલું એ મળતું કે “ રાંડ એથી શુન્દો સાખિત કરે છે. ” વિજેરે અપગ્રન્દો સાંભળતી જોકે પહેલાં તેનેા પતિ આહતો, પ્રેમ દર્શાવતો, પણ પછીથી આવડિયો થઈ અણકળો બની, વિના વાકે દોષિન કરાવતો; કારણુ માતા આહુદોહું સમજવી કાન બહેરી લાગ સાધી વહુનો ધાણુ કાઢતી.

આમ કરતાં ખાર વર્ષ વહી ગયા; જેમાં ન મળ્યું સંતવન કે શાંતિ મેળવવાનું સ્થાન. તેમ તેની સ્થિતિ કોઈ સગછ ચકચું નહિ તેથી ગિચારી અંદર ને અંદર બળતી, જળતી અને યમગણી જતી. પણ હે લજ્યાવતી ! દિવસ પછી રાત્રિ અને રાત્રિ પછી દિવસ એમ અસ્તોદય ધટમાળ ક્યાં કરે છે તો શું તને પણ એકવવાઈ છ'ગ્ગીમાંથી ઉદ્ધરણુ, અટપડા બાવો બજવવાનું દહાણું નહિ મળે !

એક દિવસ શિયાળામાં પ્રાતઃકાળે લજ્યાવતી હોડી, તો ઉપાનો મોનેરી અળકાટ દિવાલ ઉપર ચિક્કી રહો હતો, તેથી ઝટપટ પધારી ઊપાડી, આકાશ તરફ નજર કરી, ચાંદિવને પ્રજ્વાલ કયાં; પછી ઘરકામમાં પસોટાણી. પ્રાતઃસ્નાન સત્વર પુરે કરી, રસોડામાં બસાણી.

જોકે જોડાણી હજી આખ્યાં ન હતાં તેથી મોડી નથી એ પ્રમાણે ધાર્યું. આકરો સમગ્ર મુકવા તથા ધરનાં ખીજ કામમાં શુધાણા હતાં ત્યારે પોતે ચાક છીનવા બેઠી. આજે જોડાણીને રાંધવાનો વારો હતો. ચાક છીનવણ રજું ત્યાં સામગ્રી આખ્યાં અને બાર વર્ષમાં નહિ જાળેલી મુખમુદ્રા જોઈ આનંદ પામી; ત્યાં સાસુ બોલ્યાં “છેડી વહુ, સાંભળ્યું કે”

“હા શામટે નહિ ?” નાણુક અને મુદ્દ જવાબ આપ્યો, પણ ઉંચું જોતાં આંગળી કાપી. પાણુ સાસુએ નરમાસથી કહ્યું “શું ફૂલકુમારી આવે છે તે તમે સાંભળ્યું નથી ?”

“શું ખરેખર ફૂલકુમારી આવે છે” તેનો ચહેરો તાણુખીથી ચળક્યો, અને સોહી-લુહાણુ ધથેલી આંગળી સાસુ ન જાણે તેમ સાડીમાં સંતાડી.

આ બહુ અનન્યખીની ખીના હતી કારણ ફૂલકુમારીને લગ્નાવતી પહેલાં બે વર્ષે પરણાવી હતી. સસરા પેસાનર હોવાથી, મોઝો ભજવવા, પેસાની પ્રમારીમાં, ધનવાનતા શુભાનમાં બિચારી ફૂલને કુટુંબમાં સેજબેજ થવા ન દેતો, બાપનુ ઘર પણ તબબત્ત; પરંતુ બ્યારે આ કડક બંગાલી રમથાનની ધૂમમાં સતો ત્યારે બાપીકું ઘર બાળ્યું. તે બાળ ચોંઘે વર્ષે પાછી ફરી હતી. આજે શું બનશે તે ઉપર મન ન કરતા, ઉત્સાહથી બેનને વધાવવાના કાર્કમાં મદદ કરવા લાગી. સાસુએ પુછ્યું, “કેને રાંધવાનું છે ?” ઉત્તર મળ્યો કે “જોડાણીને.” “હીક યાદ રાખજો કે દિકરી ઘણે વર્ષે ઘેર આવે છે તો કાંઈ વસ્તુની ખામી કે કચાસ રાખશે નહિ અને વિવેકથી વર્તજો;” આટલા શબ્દો ગર્વથી બોલી સાસુ આઘી ગઇ.

નાની નાપિકા એકથી પડી એટલે શું બનશે તે વિચારવા લાગી. નણુદને નજરે પણ જોઈ ન હતી, સાંભળ્યું હતું, તો શું તે પ્રસંગ તેને સુખકર બનશે ? બવહાર દસકવા અસલ થતો પણ આજે નવા અતિથીથી ઉત્સાહ ઉપજ્યો, અભિભાષા હંડા સ્નેહમાં રોપણી અને નાણુક આત્મા આનંદિત બન્યો.

૨.

દિકરી સાસરેથી આવે ત્યારે હોંસ અને ઉત્સવ ઉજવણી દરેક દિવંદુ ઘેર એટલાબધા પ્રમાણમાં થાય છે કે કહેવાની વાત નહિ. ફૂલકુમારી પેસાદાર ઉપરાંત આટલાં બધાં વર્ષોના વિયોગ તેથી વિશેષ બાવ દર્શાવવામાં આવે તે સ્વાભાવિક હતું. ચોધરી કુટુંબ મોંઘાટ અને ગડમથલમાં મસ્ત બન્યું. વહુ, ચાકરો, સૌ ઉમંગથી કામ કરવા મંડ્યા; સાસુ જાતિ દેખરેખથી ટૂંકમ આપવા લાગી. ત્યાં હાંક વાગી કે બેન જો આવે ! આકરો ચોકમાં આવી સહ જોવા લાગ્યા, આ દિકરીનું સાંજેનું કરવા નીચે ઉતરી.

લગ્નાવતી હવે ધીરજ ધારી રહી નહિ, મર્મદા બેખ ઉબેડી, જોડાણીના ઇપકામાં ન રહી, અને પવિત્ર પ્રમંગ જોવા બહાર આવી, પરંતુ દૂર જવા હિમન કરી રહી નહિ. સુશાએ બારણું અંધબોહુ રહેલું તેથી ફાટમાંથી શું થાય છે તે જોવા લાગી. નાણુક નહાનું દંદપ ધડકતું બંધ થયું—પાલખી, કસળી વસ્ત્રોથી વ્યાઘ્રાહિત, બે અગાડી, બે પર્લાંડી એમ ચાર બોધિઓએ ઉપાડેલી, વળી બંને બાજુએ રેયમી સાડીમાં સજ્જ થયેલી, અલંકારના હોરથી દેહિખમાન જણાતી દાસીઓ આલતી હતી. આવી જપકાદાર પાલખીયીજ અટકળ બાપી કે નણુદ કેવાં હશે ? ચરે ? પોતાની કબાળ દયાનું ભાન સ્ફૂરી આવ્યું ! બંને વચ્ચે સોનાની દિવાલ આડખીલ હતી, ભાબીની મેચી નણુદ મોટે દિવાલ તોડશે ? પણ

કુમળી બાળા ! હજુ આ પહેલી દુ ખતી છાંડી છે, હજુ વિત્તુ કેવા પડશે તે કમ વેલીય ? પાલખીનો પડેલો ઉચકતા, સાદી, ચાત, હસલુખી, માયાજી લાગણી ધરાવતી હોય તેવી મુખ-મુદ્રાવાળી નમ્ર સ્ત્રી બહાર આતી. અપ્સરાને જોતા લલ્યાવતીમા નહુ જોમ બરાણુ હોય તેવી અતદિયા મુખ ઉપર સ્ફૂરી રસોદ્યમ્માં પાછી ફરી ત્યારે દેવવાયેલી દિનતા હોય એવું જોડાણીને લાગ્યું. બાલ્યાવસ્થાની રમતમત સામગ્રી, જોડાણી સાથે ચેષ્ઠા આદરી અને ચોખ્ખાની મુડી તેના ઉપર વેરી જોડાણીએ ગણકાર્યાં સિવાય ' તારૂં કામ કર ને, મુડી દે મરકરી, આ વખત છે, ' વિગેરે કોધ યુક્ત કપકે આપ્યો આથી જોળી ભામિની ખસિયાણી પડી નહિ, ઉઠતી ઉત્તેજિત થઈ હસવા માડી-તેથી જોડાણીએ ' સાસરામા આવ્યા થેનાં કદાચ ' એ વચનો વાદ દીધા. બિચારીને કુળવધુનો મોભો માબગેર્નો, બાપના ઘરમાં હોત તો ફિકર નહિ પણ રચળ તથા વચનથી લાગી આવ્યું, મુઝ્યું, તોપણ હસવા લાગી, સાથે આસુ-નો અરખસિત પ્રવાહ ચલાવતી ગઈ બિચારી બાળા ! અરેરે ! બાલ્યાવસ્થાનું સ્વચ્છ દીપણું નિખાલસપણે ત્યાં પૂરું ન હતું ચણ ત્યાં કેદી યર્ષ તે સંમર્ણ તેથી હાસ્ય અને રૂઢન બને વારાફરતી દીસવા માંડ્યા.

આ સમયમા મા ફિકરી ઉપર આવ્યા જમવાનો વખત થયો, બને કુળવધુઓ વિવેક દેખાડવા ધંતુક બની આજે મિષ્ટાન્ન કયું હતું પાકશાસ્ત્રની સ્દેજતનો પુરાવો અહિ હનો, સ્વાદની ખુશી આજે હતી પહેલાં ફૂલકુમારીએ મોટી બાબીની પિંજન કરી પાચે લાગી, અને મિષ્ટાન્ન માટે તરખાદ વેદી તે માટે નમ્ર કપકે આપ્યો ત્યાં ' હું શુ પારકો છું તે વિવેક કરો છો ? ' એમ જોડાણીએ જવાબ વાળ્યો.

" જો, બેન, એમજ દેખાય છે ને "

" હો, રહો હવે, જોયો નિરાને તો અમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો માન્યું "

એટલામા નાની વહુ ઉપર નજર પડી તેથી પ્રહર્યું " આ કોણ છે ? "

" વાહ, એટલુએ જોળખી નહિ, નાનુભાઈની વહુ " માએ જવાબ દીધો.

પછી ફૂલના સસરાને ગાળની દૃષ્ટિથી નહવરાળ્યો કે ફિકરીને ઓઢ વરસ સુધી મોકલી નહિ, અને પાછો મોટેથી અવાજ કાઢ્યો " હેમુભાઈના લગન ઉપર પણ મોકલી નહિ ફિકરી ફૂલ, મારા ગુલ, જો મે આ જાણુ પહેલેથીજ જાણુ હોત તો ત્યાં પરણાવત નહિ "

ફિકરીએ માતાના કોધયુક્ત વચનોની પરવાહ કરી નહિ નાની વહુની સ્વેન, નાનુક મૂર્તિ, લજ્જાસ્પન્દ દર ઉભી હતી તે જોવામા મચગૂલ બની.

" અને મોં દેખાડશો ? " એમ કહી પાસે ગઈ.

મા કે નણુક નાની વહુનો હુમટો ઉચકી મો જોવાનો રિવાજ પ્રચલિત છે તે પ્રમાણે જો સુદર મુખ દેખે તો પ્રશંસા કરે, જોથી વહુઓએ કુલાહુ નહિ, નહિતો ઉજળુ એટલું દ્રષ ગણે, અંદર વજ જણે છે એવી રીતે મેણા મારે કાળી કુમડી હોય તો પહેલાં રૂપ વતી બાધાં ચાતુ કહી પક્ષ લે, પણ જો નપાવટ જણે તો હઝુન કરે, એ સોકોના રિવાજ પછી બસે કટગા હોય કે સારા નુલકુમારીએ હુમટો ઉચક્યો ત્યારે રમણીય મુખમુદ્રા, સ્વચ્છ હૃદયની ઉર્મિથી છવાયેલો ચહેરો જોઈ આનંદ પામી " વહુ, બહુ રૂપાળાં છો, લામ ખાટયો, કાગડે દેંધર્ તાવડુ " લલ્યાવતીને ઉત્કર્ષ આવ્યો, નાના નાનુક ચાત કરણમા આનંદની, દિવ્ય પ્રેમની ચિતગારી જાગી, તેથી કટપટ વાનીના ભોજન પીરસવા મડી.

૩.

લગ્ન્યાવતી નિપત્તિન કરેલું દૈનિક કામ આરોપવા મંડી, કારણ હમણાં હમણાં સખ્ય મજુરીની સભ્ય મળી હતી; તેથી કામકાજ વધ રહ્યું ત્યારે ફૂલકુમારીને ફરીથી જોવા દાદર ઉપર મ્હડી. થાપાળુ મ્હોરે, સ્વાદ્ય યજ્ઞે, કોમળ દ્રષ્ટિ, વિગેરે સર્વે દેતરરી ચિન્હો હવડ તેના મગજમાં ધુમળાં હતાં. જાણે નવી વડુ દોષ તેમ ધનધન પગ મુકતાં ખંચકાતી ન હતી, વળી મોં ઉપર મનિરપલું જામી રહી નહિ, ત્યાં છેલ્લે પગથિયે નાની ટિકરી પૂનરણી મળી.

“મા, મા, મને લુગડાં, ધરેણાં, ચાક આપને, ફાંપ ખારો ચોટલો વાળવા કહે છે.” જાણે હેમખાં મળે હોય તેમ સ્તબ્ધ થઈ પછી જોલી “તારો ચાક? મેં જોયો નથી.”

“મા, પાછી જૂની જાય છે? મેં જોયે, તને ચાક સખારતી વેળા નહોતો આપ્યો?” લગ્ન્યાવતી કંઈ પણ મંભારી રહી નહિ. “ક્યારે મને આપ્યાં તે વાદ છે? કહે જોડ?” બિચારી સામુના કોપથી જાલી, ખમર હતી કે જો સાસુ જાણશે તો માથે ભવન પાડશે, કે બેદરકારીમાં ધરેણાં વાંચી નાંખ્યા.

“મા, મેં તો તને આપ્યાં હતાં, આપને?” કહી રેવા મંડી.

ખાપડી, મગજાતી, મુંઝાતી નીચે ગઈ, ચોપાસ તપાસવા લાગી. ચાકરો નવા મહેમાનની તૈયારીમાં હતા, દાસીએ શોધણીને કહ્યું “નવું નેયાર છે, પવ્વ જોખાડ નથી.” હેમુ પરેય જાય છે તેનો નવો હરો તે લેવા આજા કરી. દાસી થોડાજ વખતમાં પાછી ફરી, જોણતી આવી “કેવી બેદરકાર વડુ, આવી કહી જોઈ નથી. તું કહ્યું એને? બિચારી પૂનરણીએ ધરેણાં ચોખ્યાં તે તેણે જોયાં, હવે ચોમેર શોધે છે, મને નજરે પવ્વ પડ્યાં નથી, સ્ત્રી ત્યારે તું જોખાડ લઈ આવું.”

“ધરેણાં, રોનાં ધરેણાં?” માતાએ જરાડ પાડી.

“બા, ચાક, ફૂસ વિગેરે. મેં ધાવું હતું કે છેલ્લે બખારી ઉપર આજા આવજો. બમે મરીખ પડ્યાં તે જોડો અને વેઠ અમારે ઘર.”

સાસુઆ યુરો થયા, ટિકરી આટલે જોઈ ઘેર આવી તે હસવમાં ભંગ પાડ્યો, અને ધરેણાં જોઈ અપશુકનિયો થયો, તે માટે કોપમાં જોગી વડુની મેડીમાં ગઈ તો ફૂલકુમારી સાથે વાતોમાં પડી હતી, ત્યાં લાગણીનું રૂપ પ્રગટ કર્યું—

“તમે સાંભળ્યુંને, નાની વડુએ ધરેણાં જોયાં. તે હી સાડી જોઈ, આજે જાણ વરડ, દિવસ તથા મદદવાવ ભજને છે, કેવી બેદરકાર હોડી છે કે—

ફૂલકુમારી તે વાડવ પુર કરે તે પહેલાં જોલી ઉઠી “બા! કંઈક ક્યે હાથે મુકાળાં હરી, શોધ કરો. કોઈ જાણી જોઈને ધરેણાં મુખાવે ખઈ?”

આ નમ કપકાએ દડહડના કોપનું રૂપ લીધું, “ટિકરી, તું એને જોળખતી નથી નહિતો રાંડને ખામડાં મારવ, ખામડાં, સમજ. થોડા દિવસ સ્ત્રીય જોડલે સદુ મમળજો. જોને જોરી છે પવ્વ રાંડનું હસ્ય વજ જોડું, કાળજીમાં કરનાઈ છે અને પૂછ તો રાંડ જાણી જોમનેજ આ કામ કર્યું છે ધરેણાં કંઈ વિસાવના નથી પવ્વ પાળાં ભરવા પડશે. તું આવી તેમાં પવ્વ વિા પાડ્યું એ રાંડજ”

મોટી વહુ ચૂપ રહી, પણ દૂલકુમારિને. ખાતી ચર્ધ નહિ તેથી બોલી “અમે તેમ હો, પણ આલો આપણે તપાસ કરીએ.”

મુન્દેશ્વરની શોધમાં બહુ દૂર જવું પડ્યું નહિ કારણ લગ્ન્યાવતી નિષ્કળ ચર્ધ ઉપર આવી હતી, આસરીની મેડીમાં સાસુની બરાડો સાંભળતી હતી.

“પાછાં ક્યાં ધરેણું બોધો ?” બે દે એકેવાર લેણે શુદ્ધીમાં બોધાં ન હતાં.

“લક્ષ્મીનો વાસ આ ધરમાંથી જવાનો, આમ દરેજ ધરો તો છોડરીને અડતી સાસરે શી રીતે મોકલાશે ? સાસરિયાં કંઈ કંઈ સવાલ ઉઠાવી, આપણા કુળ ને ધરને લાંછન આપશે ?”

પહેલીજ વાર લગ્ન્યાવતી હિંમતવાન બની, જવાબ દીધો, ચર્ધ ઉઘાડેલી લાલમાંથી ધીમે, બીકણ, નમ્ર સ્વરે આલ્યો “પૂનરણીનાં ન હતાં, મારા બાપે અધિક્ષ આપ્યાં હતાં, તે મેં પૂનરણીને પહેરાવ્યાં હતાં.”

બિચારી બાળા બે ચાંન રહી દોન તો રીધ યાત પાંચુ હવે મેણુનો માર કેમ સહન કરશે ? “દીક બાઈ, હે તારે તારી માફ માગીએ. શું અમારે તારાં આવાં અવિચારી કૃત્યો બોધાં કરવાં ? એક ચન્દ બોલું છું કે જાપનું ઘર આડું ધરે છે, હે દૂલ, બોધો વહુનો લટકો, મટકો. કેવો ચાટકો લાગે છે ?” સાસુની હાંસી બોધે મોટી વહુએ સાસુનો પક્ષ લીધો. “અમે તારા બાપે તને પહેરામણી કરી હોય તેમાં શું થયું ? બોવાયુ મિથ્યા ધરો ?” પછી હળવે મુન્દા વહુના કાઢ્યા. આજે વહુને પુષ્પાંજલિ મળશે એમ ધારી મલકાયા લાગી; કારણ આવડિયો બરધાર હોઈ, વહુએ યાવ નહિ એ ચોક્કસ હતું. દિકરા વહુના લક્ષણથી પરિતાપ પામ્યો. આ બધું ધનિગ જવાને દહાડે ? આ અપશુકન મણી વહુ ઉપર બમણો રોષે બમણો, મેથીપાક જમાડ્યો, અને હેવટ છીધું “આ પ્રમાણે નહું હોય તો જ નાનક વર, ભલે આવતી ના.”

રાંક, લગ્ન્યાવતી ! નિરાશાનું પૂતણું ઘડયુ હોય તેમ સહુ સહન કરી, મુપમુપ બેઠી. રપધીકરણથી સી સારાં વાનાં યાત પણ લાગણીનું જોર ક્યાંથી કાઢે, બીરતાએ ચતમૂત ઉઘાડી દીધી હતી. છેલ્લીવારનો પ્રેમાળ ચન્દ બોલ્યા વિના પતિ આલ્યા ગયા ત્યારે બિચારીને જમણું દુઃખ થયું. હૃદય બરાડું, રૂદન છુટ્યું, અશ્રુથી તરંગેળ થઈ. રૂદન એવર આ. પતિ સમયે સાંવત, અગર સહાયક સાધી. કુમળી બાળા હૃદયમંત્ર ચલાવી, બ્લાની પામી; આ સિવાય રહેતું જોર શું હોય.

૪.

બાપીકા ધરમાં કુલે શુ બેયું ? ચૌદ વર્ષમાં અનેક રૂપાંતરો નિહાળ્યા. નિર્દોષ સુખી બાળક અવસ્થામાં જે દહાવા નિહાળ્યા તે ધરમાં નહું નહું બેયું અને જાણ્યું. માતા મુંદરી અને ખુશનુમા પ્રજ્ઞાત જેવી હમણા ઘરડી ધ્રુવક બેવી, કોથનું પૂતણું બની હતી. મોટી બાળી બાલ્યાવસ્થામાં આભાં હતાં તે આધિત રૂંડે ચર્ધ હતી. બાઈઓ કુમળા પુવાન પ્રરૂપ બન્યા હતા. છોકરાંને સ્વપ્નમાં ન બોધેલાં તે રમતાં હતાં. બધું નહું લાગ્યું, અજાણ્યું દીપ્ત્યું; પણ સોથી વધારે મન ખાડું લગ્ન્યાવતી, કુશુદ જેવી કોમળ, તેના ઉપર સોથી સખ્ત પ્રહાર, એજ વિચારથી હળમળી. નાની બાળીનો પણ બેઆધી, નિર્દોષ રસવા

દક્ષિણ કરવાથી, ઉઘોડા ઘાણુ બગાયો હશે, તેથી સાતન આપના વિચાર યોગ્ય પણ ભાઈને આરાધાથી જતો જોયો તો અકસ્માતની મુખમુદ્રા ધારણ કરી જતો હશે, એટલે અટકાવી બનાવવું સ્પષ્ટીકરણ કરવા લાગી

ભાઈ વળ્યો, વાક સાંભળ્યો, ન્યાય તપાસ્યો, માતાનો દોષ નિહાળ્યો પણ માને કેમ કહેવાય? દીન પ્રાણી ઉપર આના બંધેથી સ્વાર થયા હતા તેથી પશ્ચાતાપ યોગ્ય, પ્રેમાળ ચબ્દ પણ ન ઉઠાશે તેથી કેવી લાગણી, રક્ત અવગણ્યા તેની હશે તે વિચાર આવવા માટે ત્યાં ચોખ્ખો આપના દૂલકુમારીએ પૂછ્યું

“ ભાઈ, તને હવે વહુનો વાંક લાગે છે ? ”

“ ના, ના ” એમ કહી મેડીમા પાછો ગયો

લજ્યાવતી દુઃખરિયામાં ડુબી હતી, પાસે બધા બેઠા ‘લજ્યાવતી’ એમ બોલ્યો તેના બોલવાની દનમાં, ઈલિમા, અનુષ્ઠાન કોમળતા, મધુરતા, ભરેલી હતી પછી સવળી હડકત કહી અને ફરીથી ન દુઃખવાનું વચન આપ્યું આવા પ્રેમના શબ્દો બાર વર્ષના આજેના પાત્રી, જે અતિશયનુ ભણુ માઝણુ હતું તે હઠી ગયું અને પતિના સતત પ્રેમની જ્યોતિ દીપી નીકળી, રસભર હસે ઝીરી.

૫.

રાત્રિની ઘડી સપારાબધ, નદીપૂર પેઢે વહેતી હતી, સર્વત્ર યમ ચમાકાર હતું પણ લજ્યાવતી નિદ્રાધીન ન થઈ, તેના પ્રેમ કુષાતુર આત્માએ જે ભૂખ ભાગી તેથી તે બહુ હૃદયવિશમા હતી જે મહાન બક્ષિસ તેને સુખરત થઈ હતી તે એટલી મોંઘી અને પ્રયત્નસાધના હતી કે લોભી માફ તેનીજ ગણવી, તે સુનેરી પગલુ સ્મરણ, તે આચ્છાનુ ભ્રમન આથી બન્યું હશે તે વિચારવા લાગી ‘કોણે તેને કહ્યું હશે’ એ ધોમા અવાજે બોલી, ચોક્કસ જોયું તો દૂલકુમારી ચમ્પા પાસે જઈ હતી

“ બેન હજી તને સ્તાં નથી ? ” લજ્યાવતીએ કુતુહલ દર્શાવી પ્રશ્ન કર્યો

“ સ્થ ગઈ ” નહિજ ધણીને વળાવતાં પાછી ફરી સાદી પર પડી મનોવિકારે ધર કરેલું હોવાથી, લાગણી થવાથી, અંધ કેની રીતે ચડે ? આરામ થી રીતે લેવાય ? હવે તે સાદી ઉપરથી હઠી બોલી ‘બેન, હજી સુધી ચામાટે સુધા નથી ગયા ? ”

“ હું સુધા ગઈ પણ નિદર વેરણુ લાગે છે તમને જોવા આવી લજ્યાવતી આમ આવો દીવો લાવો, બરાબર જોઈ શકતી નથી. ” બાપડી દીવો લઈ આવી સા દૂલકુમારીએ નાળુક દસમુખી, મધુરી મુખમુદ્રા જોઈ, જેમા પ્રેમનુ પ્રતિબિંબ પડતું હતું

“ સુ બરાબર પરવાને બાર વર્ષ થયાં ? બાબી વધ કરતા લાગે છે ? નાની મુગ્ધા-વરયામાં દીવો છે, કોઈ તો નવોદાન ધારે ” લજ્યાવતીએ બાગ આનંદ, રૂપાની ઘટડી માફક રિમત કહ્યું

“ હવે અને કહો કે કેવી રીતે આ વિચિત્ર શૈલિ મુઠણુ કરી ? ”

“ કંઈ, બેન ! ”

તમે આટલાં ચાં, નમ્ર અને લજ્જાળુ, વળી આમ આવે છતાં સડનચીતના દાખવો છે અને સાચુ સુ કે આ કરવા નથી તે ? ”

હિલગીરી અને શોકપ્રકર ઉદારશુધી ઉત્તર વાળ્યો કે “ન્યારે મનનું સમાધાન કરવા અગર બચાવ કરવા હજુનું હું તારે મોંમાંથી આ નિસરતો નથી, તેથી બપેળી મુઝવણ થાય છે. મને યોગ્ય ઉત્તર આપનાં આવડતું નથી. ફરક ગ્રાસી રિયતિ સમજી સકના નથી, એવું મને લાગે છે.”

“શું મારો બાધ પણ? ન્યારે મેં તેને સાંજે બધું સમજાવ્યું ત્યારેજ તેને સજ્જ આવી.” ફૂલકુમારીએ આ મર્વશન સુધાર્યું હતું જેના પ્રનાયે હપતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનું અંતઃકરણ આભાર નીચે કળાયું, સુંદર આંખમાં ખાણી બરાધાં.

“ન્યારે ન્યારે તમારો બાધ દપડો દે છે ત્યારે રોવાથી સાંત્વન મળે છે.”

“કારણ એ કે તમે તેરે સમજાવી સકનાં નથી.”

“હું કેવી રીતે સમજાવું? ન્યારે કોપી હોય છે ત્યારે પુરૂં સાંભળના પણ નથી, ત્યારે કઈ શું?”

“દીન, લાગણીવાળા નિખાલસ સ્ત્રી, યામારે તારી સાથે કોઈ યુરસે થાય?”

“યોગ્ય દિવસમાં તમે પણ એવીજ રીતે વર્તશો.”

“મારી નાની બેન, કદી નહિ, નહિજ બને.”

“ન્યારે મારો દોષ જણાશે ત્યારે?”

ફૂલકુમારી આ બાલ સ્વભાવતી, નિષ્કપરી કલિસથી હતી.

“નહિ, નાની બેન, ત્યારે પણ નહિ. કષ્ટપણ તારો વાંક હશે તોપણ તને ચાહીશ.”

લજ્યાવતીએ ફૂલકુમારીનો હાથ આંખ સાથે ઓંધ્યો, કેવો પ્રેમ તેના હઃશ્વમાં ઉછળે છે તેની જાણ થઈ, રડતી સુરતે બોલી “શુ તમે એ પ્રમાણે કરશો?”

ફૂલકુમારીનું હિમ્મત હૈયું આથી બરાઈ આવ્યું; ન્યારે સુવા ગઈ ત્યારે આંખમાં જાગ્રણીમાં આવી. લજ્યાવતી પધારી પર સૂતી, નિદ્રાવશ બની. આજે અવનવા ઉદા-પોહમાં તે તથાજ હતી. પતિનો પ્રેમ, નજીકનો ચાહ, ઉભય, તેના જીવનમાં સાથે બન્યાં, તેથી સ્વપ્ન અનુભવતી હોય એવો આભાસ થયો અને સાચી બીના છે એ ધડીબર વિસરી ગઈ ન્યારે પ્રભાત થયું ત્યારે સર્જકિરણો તેના અંતઃપરમાં પ્રવેશવા માંડ્યા ત્યાં સુધી જાગ્રત હતી, તેથી ઉઠવાનાં કાંઈ ગર્વમાં પણ આધારા દુખાવાએ પાછી ખાડી. ફૂલકુમારી તેની પાસે આવી, ખડો ઉગ્રજા જોયું તો લજ્યાવતીએ પીજવાર ઉઠવા પ્રયત્ન કર્યો પણ મોં ઉપર અડેલા સોજાએ રિયતિનો વિશ્વાસવાત કરી, સૌને વેદના હચોક પોકારી.

“તમે માંમાં જણાવ્યો છો બેન! શું દુઃખ થાય છે?” ફૂલકુમારી ચિંતાતુર બની.

“ના, ના, કંઈ નથી.” લજ્યાવતીએ કશું નથી એવો રાજી કર્યો.

“પણ તમે ક્યુને છો, નક્કી તમને સરદી લાગી છે. આરે આ ઓઠી સ્પે.”

“પણ ઓછાક ક્યાં? રજાક ક્યાં છે?” બિચારીએ રજાઈ સિવાય અણી રાત કાઢી હતી, ઘસીએ બધ લીધેલો, તે જુનો આપેલો પાછો યુકેવો વિસરી ગઈ હતી.

“લજ્યાવતી, ગોઠડા વગર આખી રાત ચલાવ્યું? ક્યાં છે ગોઠડુ?”

“મને ખબર નથી, ઘસીએ કદાચ લીધું હશે તે યુકેવું જુની ગઈલાગે છે!”

ફૂલકુમારીએ કપાળ ઉપર હાથ યુક્યો. “બેન, સંતોષો, જુઓ, તમને તાવ આવ્યો છે, ચરીર ગરમ છે આરે જરા સર્જ રહો.”

“પણ મારે હજુ થર કામકાન કરવું છે. ચોરું મરુ” કહી તેથી શું ? નાહિય એટલે મરી જશે.” ફૂલકુમારીએ તેની રિયતિ બરાબરે કહી.

“હું ધાઈ છું કે આજે તમારો રાધવાનો વારો છે. ધરતી રીત આજે હોય તો હું રાધું.” વળપાતના કઠાકામી જેમ લેખ્યાવતી અચ્ચે પામી આવી બની.

“શું નજીકના ગાંડાં થયાં છે ? તમે રસોડામાં જઈ રહ્યાં ? અને હવે કીક છે.”

પણ બિચારીને કુઝળી બેસી જતું પડ્યું. ફૂલકુમારી હજુ સુષ રહેવાની દલીલ કરતી હતી ત્યાં દાસી રખાઈ લઈ લાખલ થઈ “આ રહી રજાઈ, ગઈ કાલે મુકની વિસરી ગઈ. લાકડાં ચુલામાં બળી નાખ છે, તમે નથી રાધવાનાં, હે ?”

લેખ્યાવતીએ તેને કામ ઉપર જવા કહ્યું અને દમજાં આપું છું એમ સૂચવ્યું.

ફૂલકુમારી હજુ આજીજી કરવા માંડી “તમે કશું નહિજ માનો.”

બિચારીને નજીકનું ત્રિસ કુખાવવાં માહું લાગ્યું તેથી “પણ તમને રાધવા શી રીતે હવે” એ પ્રશ્ન દિલગીરી દેખાડી.

“ચાપાટે નહિ, હું કંઈ ગેમાન છું ? ચોખ્ખું કહેને ?” ફૂલકુમારી રાધિત જણાઈ, તેનાં હાં નોંઝ ગેડી છોડી જતી હતી ત્યાં ક્વિતરવરે સ્પષ્ટ કર્યું “પણ માણ, એ તમને કામ કરવા હવે” તો શી વચેહ કરે તે તમે જાણનાં નથી ?”

“મારે ને ખાને પંચાત છેને, અમે અને સમજાઈ.”

“લેખ્યાવતી સુષ રહી નાની સરખી ફિનિયામાં, ફેનિક કાઈ જવહાર સિવાય ન હતી સખી, કે વખત પસાર કરવાનું બીજું સાધનઃ ઉપરાંત વગર વડિ સખત મજૂરીની ફેરવી બિચારી બીકણ બની હતી, તેમી નવી દરખાસ્ત આપ્ય કરી યકી નહિ, છઠ્ઠાંતીય” નામે એ વિચારથી, નજીકને દુબવવાથી, સુડી વચ્ચે સોપારી માફક રિયતિ ધાઈ, તેથી ઘરમાણી બોલી “મહેરબાની કરી અને કરવા યો.”

“આ તમારો છેલ્લો નિશ્ચય છે, કીક ત્યારે, મરજી પડે તેમ કરો, વાદ રાખજો કે તમારું રાધેલું હું જામીય નહિ.”

ફૂલકુમારી જોરસાબર ઝુલસામાં ચાલી ગઈ, લેખ્યાવતીએ બોલાવી પણ બ્યાવી નહિ. આરમાનિ સુન્નાનીની યરગાત મધ. નજીકનો અસીમ પ્રેમ, તે પણ ગુસ્સે મધ. અરે ધમર, હજી એકન દિવસ યયો ત્યાં તેની સાથે લાકડાં લગ્યાં, રસરોજ, કેવી વિવરિત હતા ? શોકથી માથું બગડતું હતું, તાવથી કુખડું હતું, ટાઢથી મુજડું હતું, ફૂલકુમારીને ચાહના બહા તરફિ અસલ પરિતાપ એ વિચારે મારું લાગ્યું, બગાડાય મઈ, રાઈ, યુનઃ રાઈ, રેમાન કર્યું. ને ફિનિયા ધડી પહેલાં પ્રેમાળ હતી તે શોકાવર લયાનક આસી. “શું હું ગળે કસિા ખાઈ, ઝેર પીજી, શું કરું ?” એ નિશ્વાસોથી વિભાણી, “તર્જાં પણ રિસાયાં, હવે આપ્ય હવે હું શું કરું.” રેમાન કર્યું.

૬.

ગેડીમાં પણ નિરતિ ટકી નહિ, કર્તવ્યે બોલાવી, હબી ધઈ, જતું પડ્યું; રસોડામાં જઈ નોંઝ તો ફૂલકુમારી ચુલા ઉપર સી વાનાં લેવાર કરતી હતી. મરીય કૂચ, ઉઘુચતું

રોધતી, આ સાહિત્યમાં, વેદમાં પાવરથી ન હતી બની. મોટી બાબીની મદદની જરૂર જણાય, જે શાક છીનતી, દસનાં દસતાં આવી. દાળની તપેલી ઓલા ઉપર અને શાક સુલા ઉપર એવી કાર્પવાદોમાં મથચૂસ કુમારી હતી. 'તેણે ઉભરાયું, શીણ આવે છે, હવે શું કરું? વળી આ દાળ પણ ઉભરાવા માંડી.' આ ગુચવણમાં મગ્ન જરા મોટી આવી ત્યાં ઉછળતી દાળની ઊંચા ઉંચાડા પગ પર પડી, કે તુર્નજ લલ્પાવતી આવી પહોંચી, બચથી આત્મજાન, તાપજાન બૂલી ગઇ, નાણુક શીકકો મ્હેરા ઉપરથી લોહી ઉડી ગયું, એકદમ ઝખમની બ્હારે ધાઇ, સમયસચક્તા વાપરી, દવા દાર કર્યું; અને ફૂલકુમારી કરનાં વધારે જાનસિક વેલ્લા પામી, એટલામાં ઉભરામાં સામુના ધપકાર મંબજાયા. ખરેખર, નાણુક અજળ તારા મહજ વાંકા છે; બપની અરેસાટ શરીરમાં પેરા થઇ. તદ્દન સાંતિને અને કોષના હોહારા, ગાંધિ પ્રધાન, ફૂલ રોપે તે જ્યેષ્ઠ બપણાં બપણાં મીઠ તપા રોષનો જલદ પ્રભાવ વધ્યો. કોની આચારી આ બધો ફેરફાર થયો? કમજાગ્યે વળી પગ બળ્યો એટલે પૂરેપૂરી આવી બેઠી કમજાગ્યી. "એવું બાદ્યાદબદી, તેમ બેઠી બેઠી જુએ છે, બિચારી ફૂલ મોઝા દિવસ રહેરા આવી ત્યાં પણ જમવા નહિ દે, કંઈ વડુ છે?" વિગેરે, ત્યાં મોટી વડુએ ડાબ્યું. "મેં તો બેનને ન રોષવાનું કહ્યું પણ જક લીધી તે દું શું કરું? લલ્પાવતી માંદો હોય તો ખુશીથી દું રાંધીય પણ બેનને રોષવાનું કોણે કહ્યું હતું?"

"એમ, એ તો આ રોંડતા કામ. નાની વડુએ તાવનો દોગ કરી મારી દીકરી પાસે રધાવડું છે? એમ કે, ફૂલ, બેઠા, બહાર નીકળ, નહિ તો આ જમીન સાથે માથું આકાળી મરીય; આવી વડુ હરી દીની નથી."

ફૂલકુમારીએ મોટી બાબી સાથે ઠપકાની નજરથી જોયું અને બોલી "મારી મેજે આવી હું, આ પુકું કરી આડું હું." આ ચબ્દો નકામા થુંકે ઉચકવા જેવા હતા; ઠોસીએ હક લીધી તે આચા મનાવી ત્યારે રહી. "આ તો બહુ સાફ, તું રોંધ ને એ ધરણીથી થઇ જેવા કરે, એમ કરી બગાડ મા, એની જરા કયાંય નથી જોઈ." દીકરીના હાથ ખેંચી દસરડી ગઇ. બાઈનો વખત ચોરી રાખી વેગળા જવા દીધી નહિ.

૭.

લલ્પાવતીએ સુસો મંબાળ્યો, છાનીમાની આટોપવા માંડી, કામ પૂર થયું ત્યાં નખ-ખાઇ વધી, મેડીએ જઇ સૂઇ ગઇ. જ્યાંથી પિરસવાનું સેવી ગઇ. નાની પૂનતરણિએ દાદીને જમવા બોલાવી, બેન સાથે આવી જોયું તો વડુ ન મેજે.

"ક્યાં આં શોકાણી, અહિં રહેવામાં જાનબંગ કે લાજમ લાગ્યું?"

નાની પૂનતરણિએ જવાબ વાળ્યો "બા, માંદી પડી છે, ઉડી પણ ચકતી નથી"

"સા મા વાગ્યા છે, બધા દોગ, કામ કરેલું પડે ત્યારે ખાટલે પડે છે."

ફૂલકુમારીને બહુ શીકર થવા માંડી. તેણે ધાર્યું કે બાપડી ખરેખર માંદી પડી હતી, નહિ તો પિરસવાનું સુકે નહિ, તેથી મોટી બોલી "બિચારી કમજી માંદી છે, રસોડામાં પાક કરવાથી ઉલટી સ્થિતિ બગડી છે. કપર પાસે માથું હું કે મંજીર હોનારતવાળા માંગી મા યશો."

"તું માંદી થઇ છે ફૂલ, સા મોટે અપશુકનિયુ બોલે છે. રહેજ માથું ફૂલે તેમાં

સુવં શું કામ જોઈએ? એ તો પૈસાદારના લક્ષણ. આપણા જેવા ગરીબને ત્યાં આવાં ધનિય પરવડે નહિ.”

ફૂલકુમારી મુપ રહી, જમી ઉપર ગઈ, આ તેવી પાછળ ગઈ. લલ્લાવતીને કપાળે હાથ મુકી બોલી “જાણે, ધગધગતી જવાળા ન હોય તેવું કપાળ છે, વળી ઠંડીથી ધ્રુજે છે રજનંધ પાછી ક્યાં ગઈ? ગઈ રાતે હતી નહિ, બાપડી આખી રાત ઉઘાડી સૂઈ રહી, તેથીજ ઠંડી લાગી, માદી પડી.”

સામુએ જોયું કે વહુ નક્કી માંડી પડી છે તોપણ પોતાનું પણ જળગી તુંડ મિલ્ન-જમી બોલી “શું પૈસાદારની છોકરી છે કે મોકલેલી રજનંધનો છનકાર કર્યો? એવા ગોઠ-ઠાથી એક રાત ન નીકળે? બદલાયુ તેથી શું થયું?”

મિથારીએ દુઃખની ધુનમાં આ ઝોઢવણ સાંભળી ન હતી તેથી બ્યારે સવારે બીજી બદલાયેલી રજનંધ જોઈ, ત્યારે દાસીની બૂવ હશે ધારી, પૂનતરણિ સાથે પાછી મોકલાવી હતી. ફૂલકુમારીએ વાત બંધ પાડી “હવે મેલ પંચાત.”

માતા મેડી ઉપરથી ઉતરી ગઈ. બંનેને એકલાં રહેવા દીધાં. શમ્પા ઉપરના શીક્ષા, આનંદી મ્હેગએ તેના હાથને હલમલાવ્યું, અંદરથી ઉઠી લાગણી પેદા કરી.

“ચા માટે મેં ન રાંધ્યું નહિ તો આવી ભયંકર માંડગી આવન નહિ.”

લલ્લાવતીએ સજળ નેત્ર ઉઘાડ્યાં, મંદ સ્વરે, ભાંગાતુટા ચબ્દે બોલવા માંડ્યા. “એ-ત્યા કઈ-તાવ-ને-ત્યા આવ્યો. મને પહેલાં કહો કે હવે તમે મારી ઉપર ગુસ્સે નથી? મારાથી રિસાયેલાં રહેશો? મને એ વિચારે તમને દુઃખઆ પછી બહુ આવે છે, મેં, પાપિશ્ણીએ તમને દુઃખ દીધું?”

ફૂલકુમારીએ, નાની આકૃતિના ગળા આસપાસ, કળગતી બ્ચેત આસપાસ, પોતાના હાથ નાખ્યા, અને આંસુની ધારાથી, તેના કુમળા, શીક્ષા ગાલ ધોવા. “હું તમારી સાથે રાશિન થાઉં? કદી નહિ, બનેજ નહિ, બેન ઉલટી મને કહો કે મેં તમને દુઃખ નથી દીધું?”

લલ્લાવતી સ્તબ્ધ થઈ, ફૂલકુમારની છાતી ઉપર માથું મુકી પોકેપોક મુકી રહી; હૃદય ખાલી કર્યું, અને કદી પહેલાં રોષ ન હોય તેટલું રોષ, માતાની જગ્યા પૂરનાર સ્થાન, આમું દેહોવાનું મળ્યું, હે દિન અળગા, આપણા હિંદુ લોકોના કઠંગા રિવાજ ઉપર, વિચિત્ર વધુઓની અવરજા ઉપર, વૈભાં કરાવી, સામુપદ મેળવવાની દુષ્ટ ઉપર રેહું, આપ આખી રો, અને હૃદય ખાલી કર. નિર્દોષ જાળા, દુઃખ ન હઈ, સારપ લઈ, હૃદય ઉપલાવ, ઉમરા બહાર કાઢ. ધણીવાર હુંક છંદગીમાં આંસુ પાડ્યાં હશે, પણ કોની પાસે? આવા સાચા હેતાળ હિતસ્તી આત્મા પાસે? દિન અળગા એકવાર ફરીથી પેટ બરીને રોષ લે, કારણ હવે રોવાનું નથી. ને ને પનિ અને નજીદે વચન દાખલ કહ્યું તે સધળું થયું પણ કેટલા દિવસ? કોઈના ઉપકો સાંભળ્યો નહિ તે કેટલા દિવસ યોગાન એકજ. નાનો, ઠંડો આત્મા, નિષ્પાલસ અને આનંદી કાપમના આસમમાં આંતિયા પરમ ધામમાં, હિંદુમાં દર્શાતજનક બની, પ્રજ્ઞના દારમાં ચાલી ગઈ. હજી પણ ફૂલ પોતાની સુશીલ બાબી માટે આમું સારે છે, આ તથા બાબીની સાથે ગુસ્સાની નજરે જુએ છે.

આનન્દાશ્રમ.

સંસારમાં સ્ત્રીની પદવી.

લેખક: શ્રીમદ ગોળમટોળ શર્મા (બી. એ.)—અમદાવાદ.

૧.

સમાજમાં સ્ત્રીનો દરજ્જો શો ? “ આ એક મહાત્ પ્રશ્ન યદ્યપિ પડ્યો છે. કોઈ એને દેવી ગણવાનું કહે છે. કારણકે સ્ત્રીજી આપણી માતા છે, સ્ત્રીએજ આપણને પાળી પોષી મોટા કર્યા છે, સ્ત્રીએજ સ્ત્રી આપણા બાળકની માતા યવાની છે, આપણા હિંદુસ્થાનને શુરવીરોની ખોદ પૂરી પાડનારી છે; એને તો જોઈશું માન આપીએ તેટલું જોણું છે.

ખીનજો કહે છે કે પુરુષ કરતાં કંઈ સ્ત્રી સગીઆતી નથી પણ અદ્યતન એને સમાન હક્ક તો મળવાજ નોંધજો. ચામોરે સ્ત્રીનું વર્તન પુરુષના સરખું ન હોઈ શકે ? પુરુષ મેળાવડામાં જાય તો સ્ત્રી ચામોરે ન જાય ? પુરુષ પ્રશ્નોની સાથે—સ્ત્રીઓની સાથે હસી બેસી વાત કરી શકે તો સ્ત્રી કેમ નહિ ? ઘર સંસાર ચલાવવામાં પણ પુરુષને આધીન સમજી રહેવુંજ નોંધજો તેવો નિયમ નથી જો એમ હોય તો પુરુષ સ્ત્રીની આધીન રહેવુંજ નોંધજો. જો પુરુષને પોતાની આરા પગાવાનો હક્ક છે તો સ્ત્રીને કેમ નહિ ? અને તેમ કરવાને જ દબાણ પુરુષો કરે છે તેવાજ દબાણ સ્ત્રીઓએ કરતાં નોંધજો. દાખલા નરીકે માલો દેવી-કમ-દાળ ખારવી-આખક લગાવવી વિગેરે.

કેટલાક તો વળી સ્ત્રીને આપણી દાસ ગણાવવાનું કહે છે એનું ધાર્ણ કેટલુંજ વખતે યવા દેવું ન નોંધજો, હસી બેસીને એની સાથે વાતચિત ન કરવી, નહિતો આપણે મારો મહાડી ભાગતાં એ લોકોને વાર નહિ. સ્ત્રીઓને છુટ આપી તો ભાગતી કયા સમજતી. આખી દુનિયા મારે કરે. એને તો ધરના ખુણામાં જોઈવી. આપણે ખંડાર નહિએ તો વધારે સારું જ છે કે એને તાળામાં પૂરીને જાંતું, એ તો રહે તો આપણી અને જાય તો સગા બાપમી.

આ સવાલ મને એક દિવસે ઉભો યયો. મહે વિચાર કર્યો પણ કંઈ સજ ન પડી. વા-તચિતના પ્રત્યેગમાં એક દિવસ મહાસ એક મિત્રને પૂછ્યું કે કયો દરજ્જો સ્ત્રીનો ? આપણે એને આધીન રહીએ કે એ આપણે આધીન રહે કે બન્ને સમાન હક્કના ?

એ એક ઇંગ્લિશન જાદુગર હતો ખીજી તો ઠીક પણ એ clairvoyance—વિશ-દર્શિમાં ધણોજ આગળ વધેલો હતો. આ સવાલ મારે મહારી મેજેજ નહી કરવો અને દુનિયાના ભાગોમાં-વર્તમાન જૂન, અને ભવિષ્યમાં મને મેરેજેસાઇઝ કરી મોકલશે એમ મને કહ્યું. મહે હા હાહી. રહાએ એક ઇંગ્લિશ્વર પર મને બેસાડ્યો. ત્રાટકે કરી પાસીજ આપી મને ગાદ નિદ્રામાં નાખી દીધી. હું જો નોંધ્યો તે મને સંભરશે એમ એની suggestion—ઝેરણ હતી. ઉંધમાં પડ્યા પછી ત્રણેક મિનિટમાં હું દરવા નીકળી પડ્યો.

૨.

હું જે વખતે એક ઘરમાં પેઢા તે વખતે સહવાર થયું હતું. લગભગ પચ્ચિ વાગ્યાનો દેખાવ મ્હારી નજરે પડ્યો.

એક ઘરના ખંડમાં એક સ્ત્રી પુરૂષ ચૂનાં હતાં એવિંતી સ્ત્રી જમી અને પુરૂષને ઢોળા "એ, ઉઠોને, ક્યાંસુધી પડી રહેશે. મ્હારે પૂન કરી કપામાં જવું છે. તે પાણી ક્યારે ઉત્તું થઇ રહેશે ? ઉઠો છો કે ખલ્લું ચુટી ?"

"ઉત્તું છું, રાતે માકલું કરડપાતા તે ઉજ્જગરો છે. જરા સુઇ રહેવા દો તો સારું. આજનો દહાડો તમે કરીશો."

"એમ કે ? ત્યારે તકમે શું કરશે ? કાલા ડમરા થઈને ન્હાવા આવશે ? માકલું કપડયા ત્યારે દહાડે પથારીઆ જોવાનું બાન કૂટી ગયું તું. ઉજ્જગરો હોય તો ઉધળો ખપોરે ઓઢિસમાં. રોજ ચારે ઊઠાડું છું અને આજ મોડા જગાડું છું ત્હેમાં ?" આટલું કહી સ્ત્રીએ ઓઢવાનું ગોઠડું ઉપાડી લીધું. શિયાળાનો દહાડો એટલે બિચારો ધોતીયું કીક કરતાં જટ લઈને ઊભો થયો. દિવો કરી હાથમા ફોડીયું લઇ નીચે ગયો. સ્ત્રી પાછી ઉઘી ગઇ. પુરૂષે પાણી મુક્યું, ન્હા ખતાવી. રસોડામા પણ દેવતા પાડી આપણું મુક્યું અને રાતે બૂલમાં રહી ગએશે પોતાની સ્ત્રીનો સાલસો ધોવા બેઠો. આશરે સાત સાડાસાત થયા એટલે પેલી ઉઠી, એ પાણી કાઢત્તે. હાતણું અદિં મુડી ગયા નથીને ! આવો તકમે ઉપર આવોને"

હું તો આ દેખાવ જોઇ ખૂબ વિસ્મય પામ્યો. આ કુદા જરૂં પોટલું ચરીર વધારીને આ બિચારાનો અડદાજો કાઢે છે આપણું મુકયાથી તે વાસણ માનતા સુધીનું કામ રખેને કામ કરાવતી હોય ! પણ કારણ કે ન હતું માત્ર એની સ્ત્રી તરફ માત્ર. કારણ કે હું મન્દિરમાં ગયો તો ત્યાં પેલા બાઈ નાહિને મ્હામી પોતાની સ્ત્રીની છબી રાખીને સ્ત્રીને ઓસતા હતા. કોઈકે આજ કાલનો સાહિત્ય ઘેરો બાપજી કરી ગયો હતો તે બિચારાને ઠસાવી દીધેલું કે "સ્ત્રી તો ચકિત રૂપ છે અને એટલા વાસ્તે આપણે એને પૂરું માન આપવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ તો લક્ષ્મી જતા ઘરમાં બેરી માન પામતી નથી તેના ઘરમા હંમેશા બૂત પીણાઓનો વાસો રહમજવો" વિગેરે. અવગત આવા જાપણીની અમુક સન્નેગોમાં ઉપયોગિતા છે પણ આવી સૌ આગળ તો અર્થનો અનર્થજ હોતો.

૩.

ત્યાંની નીકળી હું એક બીજા ગામમાં ગયો. ત્યાં ગયો તે વખતે આઠેક વાગ્યા હતા. એક ઘરમાં જઈ જોઉં છું તો ત્યાં એક સ્ત્રી ન્હાવા બેઠી હતી. પાંચ સાત મોટા રેડયા તેટલામાં "કમળા, કમળા, ક્યાં ખરી ગઈ ?" એમ બૂમ પાડી "એ આવી." કહી બીને સાથે કમળા ઉપર ઢોડી મેડી પર એક પાંચસેક વર્ષની પુરૂષ બેઠો હતો. "હજીમ આવે તો મ્હને બોલાવજો." "સારું" કહી પાછી નીચે ઉતરી. નાહિ લીધું અને કંતાણું ખેરી દેવ મન્દિરમાં પેઠી. એટલામાં "કીકે બા.....ઇ ચાલો." એમ ગાંધજીની બૂમ પડી. બૂમ સાંભળી લાગવી કમળા ઉઠી, ઉપર જઈ "હાલો આવ્યો છે" કહ્યું. "જા બેસાડ. આવીએ છીએ પાણી પાણી આપીને આવી કે એમ ને એમ ?" ઉત્તર મળ્યો. નીચે જઈ દોલાને પાણી

પુ. પાસે સાચુ મુકયો અને દાદર પાસે કીકુભાઈને પહેરવાનું પંચીયું આવી ઉભી રહી. ચેક મિનિટ પછી કીકુભાઈ ઉતર્યા. પંચીયું 'પ્લેયુ' અને હળમત કરાવવા બેઠા. હવે ૪ કામ નહિ' પડે એમ ધારી કમળા ફરી ન્હાવા બેઠી એટલામાં ફરી જુમ પડી ને પાસે જાય છે ત્યાં કીકુભાઈએ ધડ લઈને સાચુ કમળા તરફ દે'ઠયો. "જોતી નથી કે ! ન્હાવાનો ન્હોપો. આ તો ત્હારો ધોવાનો સાચુ આદિ' મુકી ગયું છું."

"પણ ન્હાવાના સાચુ ચપ રચા છે. મ્હે' પરમ દહાડે તમે ખ્દાર જતા'તા ત્યારે 'તું' અને કાલે ક'હ્યું' હતું." કહી પગ આગળથી રગડતો ગોળો ઉપાડી લીધો.

"જે આજે સ્કાંને પાછો સંબાળ્યો નથી તો કમડાળે કમડાળે માર્યા વગર નહિ' ફ. લાગ્ય આમ."

સાચુ પાછો આપી આવી અને "મુનું નહાવું એ ન્હાઈ લે ત્યાં સુધી ઉભી રહેવા દે." કી બારણા પાસે ડેકા દઈ ઉભી રહી.

કીકુભાઈ આજ વાતોએ મ્હડેલા. ગાંધીએ હળમત કરતો અટકી રહી ફરિયાદ કરતો હતો.

"ચાલ, ધંધો અમારો ખરાબ ખરન ગયો. મુનશીપાલડીના ફાનસમાંથી અમને કે મળતું તે હેડયું ગયું. વરસોડામાં મચાલો ધરતા તે બાર મહિનાનું તેવ બેશ' મતું. ૧ વલાયતી કીસનલેટથી હવે મસાલો તો કોઈ તમ જેવા અમલી મચાવે તો. બાકી રામ મ. આ બે પધંચાનો ટકો કર્યો છે ત્યારથી ઉડતી કમાણી એકી ધઈ. પ્લેલાં ધણા ાછા માણુદ હાથે હળમત કરતા હવે જુવો તો ઘેરઘેર અસા. એટલે માંડ કોષ ઘેરી ખનારા અમારી હાથે આવે, અને તે મ્હારા બેટા ઘેરીના મ્હેરા કરી નાખે છે. તમ કે આઠ દહાડે બેહવું માટે. ચટ લઈને અજો કાઢી પે'છુ ફેરવી હળમત કરી કાઢે. ૪ મહિને બે મહિને વાજ કપાવે અને બે આના માગીએ ત્યારે જીવ પર આવે અને જો દે કે 'મરો' સાલાઓ ત્હમે તે શું કરવા માણ્યું છે. હુંતુંજ ધન ખાવું છે. બે સાના બે આના લેતા તમને ચરમ નથી આવતી ? કહો હવે અમારી આગળ ઉપર ? ગતિ ?"

કીકુ—"જે મ્હને હાથે હળમત આનડવી હોય તો હુંએ ત્હમારા લોક પાસે ના બેસું."

દોલો—"કમમ ચાલ !"

કીકુ—"મ્હને બહુ દિવસથી યથા કરતું'તું. લે આજ ત્હને કહી દઉં છું. એક દિવસ હવારમાં જડ્યો અને એમિતી મ્હારા મનમાં બોલવા લાગ્યો કે 'મ્યુનિસિપાલિટીમાં' મમને તો ત્હારો આધાર છે. લોકોમાં ચાલના પ્લેગ મરડી આદિ ઝહેરી, જીવલેણ ચેપી ગોથા બચાવનારી કુલ અમારી વેરાઈ માના—તુંજ અમારા બળિયા બાપની બેયર છે. જુ ત્હારી ફરજ આ બાળકો તરફ પૂરેપૂરી રીતે અદા કર. આ રોગોના દારણીની હવે હારા Sanitary આરોગ્યરક્ષક ખાતામાં તખાસ કરાવ અને આ મચ્છર અને ઉંદર રવા બૂના રોગ ફેલાવનારાં બાણીઓનો, જશ્દીથી નાશ કર. નહિતો વિધવા ડોશીઓ, જવાનીઆઓ અને તાલ વગરના રોમઓના બાર વાગી જાય છે, અને જશે. એક રક્ષી કેટલા ઉંદર માર્યા ત્હેના આંકડાં મંડાય છે. બીજી તરફથી મચ્છરના ઢંચ વાસ્તે

સાવચેતી અપાય છે. પણ આ રોગ પ્રવર્તે જતુંઓ—ટકા લેનારા વાળદાથી બચાવ. એમનું કપડું, એમનો હાથ અને એમનો સાથુ—પરણુ તોળા—

દોષા—“મર્ધયાળ જવા દો. વધુ ના ખોસો. અત્યારે મ્હને જતું રહેવાનું મન થાય છે. હાથે. મ્હને તો બહુ મારું લાગે છે.” કહી દોષાએ ઉઠવાની તૈયારી કરવા માંડી.

કીકુ—“અરે, મેર સાલા, અડધી હજમત બાકી મુકીને જાય છે ક્યાં? બેઠા અહિં.”

દોષા—“ના મર્ધયાળ મ્હને જવા દો. હવે મારાથી ના બેઠાવ. મ્હારી નાનનો કાચદો છે કે ને ગાંધળની નિંદા કરે એની બાગમથી હી જતું.” કહી દોષા તો ખરેખર આલવા મંડ્યો.

કીકુમાઝએ ઘણુંએ કહ્યું પણ માને રાતો? બે ચાર ગાળો દીધી. કોયળી ખેંચી લીધી. મારવાની બહોષ બનાવી પણ દોસો એકનો બે ન થાય. કોયળી મુકીને દોસો તો જતો રહ્યો. કીકુમાઝને ખુબ ગુસ્સો મ્હડેલો હતો. અડધી હજમતે બીજા ગાંધળને બોલાવાએ શી રીતે જવાય. આ તો મહા આપત્તી આવી પડી. એક ગાંધળ ઉપર બીજો આવે નહિં. આખરે યાકીને ગાંધળનો અઝો પોતે લઇ આવવી તેની દારી મુકા દારી. આ દારૂ બીજે ક્યાં કરાય કમળા ચિવાય. પાણી કારીને મુકયું હતું, તેની મંદર આંગળી ધાલી “આટલું બધું ટાફું મુ ફાડવા કરી નાખ્યું?” કહી બે ગાળો દીધી ને અહિં લખવા જેવી નથી. ઉંદુ પાણી ઉમેર્યું અને ન્હાવા બેઠા. મ્હોડે પાણી સાગનાં અઝો કોક કોક ટેકાણે લાગી ગયેલો ત્યાં લ્હાવ બગવા મંડી. આથી શુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિં, અને “હજી રાંધવાનું કેમ કાંઈ ટેકાણું નથી.” કહી તે દિવસે કમળાને ગડદે ને ગડદે મારી. નબળો ધણી રાંધ ઉપર યરો.

આ વળી પહેલા કરતાં ઉઘટું જોયું. અહિં બ્રાહ્મી રોડ મારે હતો. માણસના ખંધા રણમાં રહેલો ને પશુનો સ્વભાવ તે સમાવવાનેજ જાણે ધંધરે કમળા ન આપી હોય તેમ કીકુમાઝ એમનો અહિં કોષ યાંત કરના હતા.

૪.

ત્યાંથી નીકળી હું જોડેનાજ ધરમાં ગયો. ત્યાં રસોડા પાસે ઘણી ધણીઆણી બે લ્હણલ્હણ કરતાં હતાં. એક યાળામાં ખીચડી એકઢી કરી હતી અને બીજામાં સોટ કાઢેલો હતો. શ્રી ખીચડીની યાળી બેંચે અને પુરૂષ સોટની યાળી ખેંચે.

શ્રી—“પણ મ્હને આજ ખીચડી ખાવાનું મન થયું છે.”

પુરૂષ—“ના, હું આજ સોટલી ખાઉં તોજ ખરો.”

શ્રી—“બે લ્હમારે સોટલી ખાવી હોય તો કરી લો. મ્હને મ્હારે ખીચડી કરવા દો. કંઈ લ્હમે કહ્યો તેજ થાય કે! મ્હાફે પાર્શ્વે હું કરવાની. લ્હમાફે લ્હમે કરો. હું કાંઈ સોટ હું લ્હમને, તે તમે મ્હને સોટવા આવો છો!”

પુરૂષને સાચું લાગ્યું. “એને ખીચડી ખાવી હોય તો એ ભમે ખીચડી કરે. યા માટે આવણે એની ધંધા દબાવવી જોઈએ.” એમ વિચાર કરી કહ્યું.

“સાફું તું લ્હારે ખીચડી કર અને સોટલી ના કરીય. થયું? હું મ્હારી મેળે કરી લાઈય.”

“બસ તારે. હું ખીચડી કરી ચુંદુ એટલે આવળે ત્હમને ચૂસો સોંપી દઈશ. જો ખીચડી ખાધી હોય તો મ્હારા ભેગી વધારે ઝોડું.”

જાઈ કંઈ નીચા બાપના ધાંધ તેવા નહોતા

“ના, મ્હારે આજ રોટલીજ ખાતી છે. મરિ ખીચડી ત્હારા એકલા નેટલીજ કરે. પણ હું કાંઈ ત્હારી ખીચડી પેંછી રોટલી નહિં કરું. મ્હને પેંછી કરવા દે.”

“ના પેંછી શાની કરવા હતું?”

“લે ત્મારે ખીંચે ચૂસો સળગાવ.”

“ત્હમે સળગાવી લો. મ્હે મ્હારે વારતે સળગાવ્યો છે. નહિં તો મ્હારી થઈ કરો.”

“ના હું હમણું સળગાવુ છું તો.”

ચૂસો સળગાવ્યો અને એ જાણુ સંધ્યા મંડ્યા. પેલાએ રોટલી કરી ખાધી અને પેલી ખીચડી જમી.

આ એક વીજી કારસ સરખા હકતું. જાણે સમાનતા ખાવામાં, પહેરવામાં, મેળાવકા-માંજ ખનાવવાની હોય તેમ એક એકના આદિ વાદ લેવાતા હતા. પુરો ટેનીસ રમે તો સ્ત્રીઓ કેમ ન રમે? ક્રિકેટ ખેલવા પુરો જાય. મેગાર્ડસ પહેરે તો સ્ત્રીઓએ શું શું-હો કરો? મળામાં ઢાંધ અમર બો પુરો પહેરે તો સ્ત્રીએ બિચારીએ શું ખાપ કહી? વાહરે! સમાન હકતી સમજાયું. આ પ્રમાણે આ લોકોને કારભાર શી મીને આવતો હશે? કદાચ છોડી છોડાઈ સગન આવે તો એક કહેશે કે મ્હારે ફલાણે ટેકાણે સગન કરવું છે અને બીજો કહેશે કે મ્હારે ત્યાં નહિં પણ બીજો ટેકાણે કરવું છે. ત્મારે એકજ છોકરી બે ટેકાણે પરણાવશે કે શું? જો કે સારું હતું કે આ દંપતીને હજી એક બાળક હતું નહિં.

એમના ધરની મેડી પર ગયો ત્મારે એકજ જાતના પુરથી ટેબલ દિવા વિગેરે ખંડની બન્ને બાજુએ ઝુકેલાં હતાં એક ટેબલ પાસે જાઈની છબી તો તેવાજ ટેબલ પાસે બાઈની. બીજી પર એક ટેકાણે જાપાની ચક તો તેવાજ સ્થાને બીજી બાજુએ. દાદશ પણ બે બાજુએ. મ્હને તો લાગ્યું કે ઉપર પણ સામેજ આવતાં હશે. પુરથીમાં પણ સામેજ બેસતાં હશે. ખરેખર કારસ તો એ લોકોને સ્થવારમાં થયારીમાંથી ઉડતાં અને રાત્રે સવા જતાં થાય. પેલો કહેશે કે પેલો હું નહિં ઉડું અને પેલી કહેશે કે પેલો હું નહિં ઉડું. આખરે આક વાગે ત્મારે જન, દુ અને ડી કહેવાં બન્ને જાણું એકા વખતે ખડો થઈ જાય. એટલું કંઈ હડાપણ હતું કે પેલી નોકરી કરવા જવાની હક નહોતી લેતી અને પેલો સાસરો પહેરવાનું નહોતો કહેતો કારણ કે બન્નેમાં લોક લગ્નની ખીક એમને લાગતી હતી.

૫.

ત્યાંથી નીકળી આવરે ત્રણેક વાગ્યા હશે તેવામાં એક દરના યહેરમાં હું જઈ પહોંચ્યો. એક ધરના ચોકમાં ચાર પાંચ સ્ત્રીઓ બેઠી બેઠી વાતો કરતી હતી. એક લાંબા પગ ધાલી વચ્ચે બેઠી હતી. બીજી બે સ્થામ સ્થામી કથરોટમાં ધજી વીજી હતી ત્રીજી માથું ઝા-ળતી હતી અને ચોથી ફાટી ગમ્મેલે સાલ્યે થીચડી દેતી હતી એ સોડામાં નીચે પ્રમાણે વાતચિત ચતી હતી.

“બહુ ગંભીર બાબી! બધાને ઘેર હાંદલાં ખખડે પણ ત્હમારે ઘેર કોઈ દહાડોએ અમે તો સાબરુ નથી. રસિકભાઈ ત્હમારી સ્હાણું કોઈ વખતે આંખ કહાડીને બોલ્યા નથી કે ત્હમે મઈ દહાડો રસિકભાઈને ઉઘો અપ્પર કહો નથી એનું કારણ શું? ક્યમ ત્હમે અંગ્રેજ બંનેવાં મોટે?” સાલ્લો સીવતી હતી તેણે કહ્યું.

લાંબા પગ કરીને બેઠી હતી ને બોલી “ના, સુન્દર બાબી, અંગ્રેજ તો હમણાં પાણી ભરે છે પણ અમારા ઘરની રીત જૂની જ છે.”

“હોએ કહો તો ખરાં. અમે એ રીતે કરીએ.” કહી સુન્દર ગરા હતી.

“ત્હમે બધાં કરો તો તો સાફરનો. લ્યો કહી દઉં છું કે અમારા ઘરમાં કોઈ મ્હોટું નહિં અને ન્હાનુંએ નહિં. મ્હારા કામમાં એ આવે ન આવે અને એમના કામમાં હું ન આવું. ધરની હું રાજ અને એ પ ધાન અને ખંડારના એ રાજ અને હું પરધાન. જે ખાવાનું કરે તે ખાઈ લે સાફ નરસું કાંઈ બોલે નહિં. ગરબાં ચોટેથી ખરાબ લાલ્યા હોય તો હું એમને ના કહું કે કેમ ખરાબ લાલ્યા જમવા બેસે કે તરત એમને ખમર પડે કે મર્યાં ખરાબ આવી ગયાં છે અને સ્હા મોઢો મયો હોય ત્હોએ એ પી જાય પણ કહે નહિં કે સ્હા મોઢો પયો છે, કારણ કે એ જાણે કે હું પીય એટલે મ્હને મોઢો લાગશે જ ને.”

“એ હાઈ, કામ બ્હેંચી લીધાં એ” વીણવાં વીણવાં એકે કહ્યું “ત્યારે ત્હમારા જમ્મુડ લગ કરવાનું હોય ત્યારે શું બ્હેંચી?”

લો કહું? તમે હસશો. પણ જમ્મુડ લગમાં મ્હારે નહિં બોલવાનું ને કીડીના લગમાં એમને નહિં બોલવાનું. ન્યાનજનના બવહારમાં એ વચ્ચે ના પડે. હું કાકને વધારે ન્હોતરસું કહી આવી હઉં તે કોઈએ કપડો મ્હને ન દે અને કોક ઠેકાણે એ એકને ઠેકાણે ચારને ચારેણ કરી આવે તો એમાં મ્હારે નહિં બોલવાનું. ધરનું વાળવા ઝુડવાનું કામ મ્હાકે. કદાચ એકાદ દહાડો રહી જાય તો મ્હને કપડો ન દે અને ખંડારનું ધી ગોળ આજુવાન-શાક લાવવાનું બધું ચોટાનું કામ એમનું. જે શાક એ લાવે એ મ્હારે કરવાનું. એમાં મ્હારાથી એમ ન કહેવાય કે કાલે ગીરોડાં લાવત્તે કદાચ કહું ને ધ્યાનમાં આવે તો લાવે પણ ખરા પણ ન લાવે તો મ્હને કંઈ એનું ખોટું ન લાગે. ત્હમે તો ખખડીને હસશો પણ અમારે ઘેર એક પાટીયુ છે એમા મ્હારા કામ કયાં અને એમના કયાં એ અમે નક્કી કરી રાખ્યાં છે અને કોઈ કોઈના કામમાં યશું નહિં એમ અમારા ધરના મહા-દેવજી આગળ સોગંદ લીધા છે.”

આ એ ખરી યુક્તિ મંસાર મઠાવવાની. હું તો બધે બમ્મો પણ આ રસિકભાઈ અને ગંભીર બાબી જેવી સાચી કળા કોઈ ઠેકાણે દીડી નહિં. આમાં કોઈના દરજ્જે મ્હોટો એ નહિં અને ન્હાનો એ નહિં, તેમ સરખા હક પણ નહિં; કમિસ્તર અને સેથ-નમ જન્મ જેવું બે સરખાં સૌ મીના કામમાં. આમ વિચાર કરી રહ્યો એટલામાં મ્હને જગાડવામાં આવ્યો, “કેમ જોયુ બધે કે ચાપેથી ખાણ આવ્યા?” મ્હારા મિત્રે પૂછ્યું. “ના, ખરાબર જોયું.” કહી હું તો ખુબ હસ્યો અને બધી જોએલી લીધા મ્હારા મિત્રને કહી. એ પણ હસ્યો અને પાન ખાઈ અમે ખંડાર કરવા ચાલ્યા.

વિવિધવિચાર.

સ્ત્રી કેળવણીને અંગે પ્રશ્નાવલી.

[સ્ત્રી શુદ્ધિ સહિત સભા (અમદાવાદ) ના પ્રમુખ ઝૌ. રા. બ. રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ, બી. એ. એલ. એલ. બી. તરફથી મળેલી.]

૧.

શુદ્ધિ સહિત સભાના પ્રમુખની સલામ-વિ. વિ. અમારી સભા માને છે કે આપ કન્યા-કેળવણીના પ્રશ્નમાં દિલ ધરાવે છે અને સ્ત્રી-કેળવણીના બહેનો પ્રચાર કરવા માટે બહુ ઉત્સુક છે. આપને વિદિત દરોજ કે હાલમાં ઘણી માતિઓમાં કન્યાની લગ્ન વય વધી છે અને મોટી ઉંમરે લગ્ન થાય છે. આથી પ્રાથમિક શાળાના પાંચ-૭ ધોરણોના અભ્યાસક્રમ પૂરા કર્યા પછીથી તે સાસરે જતા સુધીમાં, લગભગ ત્રણ વર્ષ વધુ અભ્યાસ તેઓ કરી શકે તેવા અનુકૂળ મંત્રોગો હાલમાં પ્રાપ્ત થયેલા છે. પણ તે માટે કશી સગવડ કે વ્યવસ્થા ન હોવાથી, તેમનો આ બધો ઉપયોગી વખત મોટે ભાગે ખર્ચાદ ગમ છે અને તેમને કાંઈપણ મંગીન લાભ મળી શકતો નથી.

હાલ આ જે તક મળેલી છે તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો અને તે માટે શી વ્યવસ્થા કરવી કે જેથી તે દરમિયાન તેમના જ્ઞાનમાં વિશેષ અને સંગીન ઉમેરો થઈ શકે, એ અત્યારે ખાસ વિચારવા જેવો, મહત્વનો અને ગંભીર પ્રશ્ન છે.

તે સાથે મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓની કેળવણીના પ્રશ્ન પણ બહુ પ્માન ખેંચી રહ્યો છે. હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રી-કેળવણીના પ્રચાર કેમ આગળ વધારી શકાય તે માટે, એક કમિશન નીમી તપાસ કરાવવાને હાલ ઇંગ્લેન્ડમાં જાણી દિલચાલ થઈ રહી છે.

આવા વખતે આપણે પણ તે સંબંધમાં ચર્ચા અને જોડાપોહ કરવાં જરૂરનાં છે. તેથી અમારી સભાએ, પોતે અભિપ્રાય પ્રસિદ્ધ કરી, સતોષ માની બેસવાને બદલે, તે સંબંધમાં પ્રજામત જાણવાને અને કેળવવાને, ચોમેર ચર્ચા ઉપરિચલ થાય એ વાસ્તવિક અને ઠીક વિચાર્યું છે અને તેટલા માટે એક પ્રજાવળી તૈયાર કરી છે.

આટલા છે કે આપના તરફથી અમને આ કાર્યમાં સહાયતા મળશે અને આપ આ દરેક પ્રશ્ન વિષે યોગ્ય પુલાસા દારણસહ લખી મોકલશે.

લોકમત જાણવા પછી, આ દિશામાં શું બંધવશ થઈ શકે તેમ છે તે વિષે નિર્ણય કરવાને અમારી સભા તરફથી, તેના અનુજાનીઓ અને અભ્યાસીઓની એક ખાસ સભા બોલાવી, તેમાં તે ચર્ચામાં આવશે અને તે જે કાંઈ નિર્ણય ઉપર આવશે તે ત્યાર પછી એક યોજના રૂપે પ્રજા સમક્ષ રજુ કરવામાં આવશે.

મંત્રાવલી.

૧. આ ચાર પાંચ વર્ષે ફરિયાન ઇંગ્લેન્ડનું શિક્ષણ આપવું કે માતૃભાષા દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવા યોજના કરવી? તે વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે?
  ૨. ઇંગ્લેન્ડ શિક્ષણ આપવાનું નક્કી થાય તો તેનું ધોરણ મેટ્રિકના અભ્યાસને અનુસરેનું રાખવું કે સામાન્ય વ્યવહાર ઇંગ્લેન્ડ જ્ઞાન આપી શકાય તેવી યોજના કરવી? તે વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે?
  ૩. મંત્રીતનું શિક્ષણ આપવું કે કેમ? તે વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે?
  ૪. નીનિ અને ધર્મનું શિક્ષણ આપવા વિષે આપ શી સૂચના કરો છો?
  ૫. અમુક વય (૧૧ વર્ષ) સુધી છોકરા અને છોકરીઓને પ્રાથમિક શિક્ષણ ભેગાં આપવા વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે?
  ૬. શાળામાં જન્મ ન થકે તેવી મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ માટે નીચે દર્શાવેલી યોજના વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે? આપ તે સંબંધમાં શી સૂચનાઓ કરો છો?
૧. કેમચાર ચારનું વાંચન: આ માટે અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેશ્વરી ગુજરાતી પુસ્તકોમાંથી આશરે ૧૦૦ પુસ્તકોની પસંદગી કરવી અને તેને પદ્ધતિસર ધોરણવાર ગોઠવી, તે યાદી પ્રસિદ્ધ કરવી.
  ૨. એ કલાકનો કલાસ, વનિતા વિશ્વામ, મહિલા મંડળ વગેરેમાં જોડાવે અને લાં ઇંગ્લેન્ડ વ્યવહાર જ્ઞાન અને ગુજરાતી દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપી શકાય તેવી યોજના કરવી.
  ૩. આઠવાડિક ભાષણની યોજના: જૂઠા જૂઠા વિષયો પર-પાંચથી દસ ભાષણની યોજના કરવી. તે સ્ત્રીઓ સમક્ષ અપાવવા અને પછી છપાવી જૂદે જૂદે રચણે તે ભાષણો અન્યદ્વારા અપાવી શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી.
  ૪. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સેસિયલિટી તરફથી સ્ત્રીશિક્ષણ પરીક્ષા લેવાય છે તે જૂદે જૂદે મુખ્ય રચણે લઈ શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી.
  ૫. સ્ત્રી શિક્ષકા પુરતી સંખ્યામાં મળતાં નથી તો તે માટે આપ શા ઉપાયો સૂચવો છો?
  ૬. ગૌરવ અને વિધવા સ્ત્રીઓ પોતાની મેળે નિર્વાહ કરી શકે તેવું ઔદ્યોગિક શિક્ષણ વનિતા વિશ્વામ વગેરેમાં આપવાની વ્યવસ્થા થઈ શકે કે કેમ અને તે વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે?

લડાઈનો ગરબો.

લેખક: રા. રા. નરહરીલાલ ત્રંબકલાલ, (એમ. એ. એલ. એલ. બી.) ગોધરા.

(રાધ—મારી છુંડી સ્વીકારે મહારાજ રે, સામગ્રી ગીરધારી.)

- (સાખી.) આખો દુરે કરડ આ મળ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા
મદાગાસીના હોરની ભવાળ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.
નિર્બળ દુરમન દાગીને, વસાવા નિર્ભ શાળ;
રણખલ રોપી કવસરે, મ્હી સમુસી મલ.
એને આરડે રો ભૂમિનો લોગ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા;
એના લોસને નથી કંઈ યોગ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.
- (સાખી.) એકદુઃ ખર્જ વજ્ર, ને વાથે ખાસી ત્રાપ;
પળમા સ્થે સી તાંખીડે, કર્બે કેર અમાપ.
અસ્પા! એમાં શું એવરો કુસાપ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા;
એને ઘસા છિદનની છે સદાય રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.
- (સાખી.) સિંદ જરડ સામે ઉલ્લ, નોવાસના નામ;
પ્રરકે પુઠ્ઠી રીંછ બે, (શું) બરે આસથી ભાવ.
વાસ વર કાઠના બોખા ફાલ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા;
વરે શુદ્ધા મીરાનો સુશાપ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.
- (સાખી.) અનેક બળિયા ભયા મળ્યા, પુરોપને રણ જંગ;
જર્મન કવસર યાજીને, ચરો ઘુલ જતિ ભંગ.
રણા રાવણનાં થ નથી ખાન રે, જર્મન જંગ ભગ્યા;
જરો તાર એ વાન શુમાન રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.
- (સાખી.) કોટી નર સ્ખર્માં પડયા, વહી લોહીની બાજ;
ચોર બલાનક કુખ આ, અપૂર્વ છે રણરત્ન
તારાં આયુષ લાગે કરોડ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા;
તોથે સત્ય સાથે તે શી હોડ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.
- (સાખી.) જનમડ પછે કઈ જાગિને, વાણી કરે આકેડ,
અનાથ કઈ જન ટળવડે, એ સર્વે ઘુલ ફંદ
બુઝો પાણું નહિ કશી પાપ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા;
બરો અતે ચરો દિસાજ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.
- (સાખી.) સર્વે શુર્તવ સુદતી, ઉંચે મનથી એજ;
વિજય વિજય અંમેજનો, અખડ સમનું તેજ.
પ્રસુ પૂરો અમારી એ આશ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા;
ઉર ધારો અરજ અવિનાશ રે, જર્મન જંગ ભગ્યા.

૧૪૨૧—જર્મનનીનો શહેનરીંહ

વાથ—જર્મની.

જરડ—જાનસ.

વર—એરુટીયા.

બકરું—એકલઅમ.

સિંદ—ઈન્ડીયા.

રીંછ—ગરિયા.

શુદ્ધામીયા—ઘુર્જી

અનુભવિકા.

(જિંદગીની ' આપવીતી ' અને ' પરવીતી ' કથાઓ.)

સાસરામાં વહુનું જીવન.

(સંસ્કૃત ઉપરથી)

લેખક : રા. રા ચિમનલાલ લોગીલાલ ગાંધી—અમદાવાદ.

(યાદ્દશવિકીરિત)

સાસુ સાસુ જુવે નહિ જ, કદિ ભેનાં તો કઠાણે મુખે,
હેયું જાપ ચિરાધ તોમ નહુદી વેણે સુથાવે, અરે !
ખોણું યુ યુ ! ચરિત સર્વ જનનાં મંભારતાં મુજાતી,
બહાલા સ્નેહની આખયો નિરખના, -એ વાક મ્હારો, સખી !

સુનાં સુનાં ગૃહ-દ્વાર.

લેખક : શ્રીયુત્ત ' કુસુમાકર ' (બી. એ.) નડિઆદ.

(ન્હાના ન્હાનાં જાળકેતની રહે-અસાવરી.)

સુના સુના ઓરડા ને, સુનાં સુનાં દાર,
ગોરી શુભિયવતે ઝૂંડે ન્યા સ્વામી મુજોમાર :
બહાલા ! સુનો સહુ ઓસાર !

ઉન્હા ઉન્હા ઉરમાં ખલે ઉન્હી ઉન્હી જવાળ,
પ્રમદાની પાસે પતિ ન્યાં ધરે રૂપ વિકરાળ :
જાણે ખાવા ધાતો દાળ !

બીના બીના નેનથકી બ્હે આસુડાંની ધાર,
કુસુમ કોમળા ચગદાતા ન્યા રહેના પાદ પ્રહાર !
ઝૂંડે મુગી શુભિરૂપ દાર !

જૂના જૂના અધોગતિના પથે સહુ ધસડાય,
ડુબોંગી મુજ દેશ કુખે ન્યાં રમણીઓ રીખાય :
બહાલા ! એ તે શી સહેવાય ?

વધૂ-ધર્મ.

[હિન્દુ ગૃહ સંસારમાં વહુની “અનુભવિકા.”]

લેખક: શ્રીકૃત—“K. G. M.”

(મનહરના.)

આત્મા માગે હર ચોળ મહી, તો કહે “ઢોર છે આ,”
 ના પૂછે બે કરી સ્વમતિથી, તો કહે “સ્વચ્છવૃત્તા;”
 આપે ના બે પ્રતિવચન તો, “મીઠી” બોલી દમે છે,
 બે આપે ઉત્તર વચન કે, “સામી બોલી ઘણી છે;”
 થોડું ખાતાં, “અતિશય કરે, તાણુકાણ વહુ! તુ,”
 પુરું ખાતાં, “નયો કદી દોડું” અન્ન પીયેરમાં શું? ”
 રોતાં “દોંબી,” ફેંકન ન કરે “નિર્લજ્જ નાર આવી!”
 સેવા ધર્મો વિકટ વધૂનાં, હિન્દુ સંસાર માંહી!

સહુણી અને કુલટા.

લેખક: સૌ. સુતોપબાહ—ભાવનગર.

(મનહર)

તહેવાર તો આનન્દનો એક દીપ્ત ચાંદણો નય,
 સહુણીના સ્વામીને તો સદાય તહેવાર છે;
 સાક્ષી કયામા રીઝવે પતિને સદા કામ વડે,
 સ્વર્ગની સમાન ભેનો યોગીનો વહેવાર છે;
 મીઠું વડી માનિની જમાડલી ખાસ પતિને,
 બહેને કે પતિ એ ગદારા છાંટ ને “આતમ” છે,
 કુલટા તો કઠારા કરી રાધે ન રૂડું,
 શા ખણીના પતિને તો સદાય આતમ છે!
 સમજી સુન્દરી હેના સ્વામી સાથે રમેહ રાધે,
 અંતરમાં એ સદાય શિરવાળ જ્વાલો છે;
 કઠવાણી તો હાથેશાં કરે છે કાચાણ,
 કંઈસાના કાનને તો કપડાં કાચો છે!
 એમ પારખતારી એ તો પતિને જ મધુ બહે,
 આનન્દની હેલી અને હાથેશા રીવાળી છે,
 સાસરાનપિયર માંહિ સંપ તો જાણ નહિ,
 કઠવાણીના કથને તો સતી કાળી છે!

ખીજના દોષ.

મંપાદક: સ્વર્ગેશ બહેન રમણલક્ષ્મી

ત્રિ. મોદી—મુખ્યાધ.

કાન કહે સંસારમાં,
 કાળા અંધવાળો બુદ્ધિ,
 જૂતળમાં પણ પપ્પી,
 મનુષ્ય અપાર છે,
 પોષાડો કંઈ માળો,
 માર વણા પગ કાળા,
 મનુષ્યને સદી વાળ
 કાળા તણો કાર છે:
 વાંદાનું મુખ કાળું,
 ગાંધનું છે પુષ્ક કાળું,
 વાઘ તણે અંગ કાળા
 પડાઓ વગામ છે,
 તે સુણી શિવાળ કહે,
 અનન્દનો એક કાળું,
 આપ તણું સર્વ જુઓ,
 કાલસા સમાન છે!

બાલોચાન.

મંગળની દુનીયા પર સફર.

(મરાઠી ઉપરથી)

અનુવાદક:—રા. રા. લક્ષ્મીલાલ લીખાલાલ દેસાઈ.—દીવા-નારગા.

મને મોટરમાં બેસવાની ધણીજ ઇચ્છા હતી, અને વિમાન (જલ્દત) માં સફર કરવાને મને તો પછી પુછુંજ શું! કુધમાં સાકર બળેલી એમ હું માનતો, એ બધું મને એક પૈસા ખર્ચ ન કરતાં મળી આવેલું જોઈ મારા આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો—અમારા બારણા સામે કંઈક અજબ ગડગડનો અવાજ થતો સાંભળી હું બહાર આવ્યો અને જોઈ શું તો એક મોટરગાડી તથા તેના પર મોકલું વિમાન મારી દ્રષ્ટિએ પડ્યાં. તેમાં કોઈ એક માણસ બેઠેલો હતો, તે મારી સામે જોઈને બોલ્યો: “કીશોર આ ગાડી તારા માટેજ મેં આજ આણી છે. હું તારા બરોમરીઆ મિત્રને સહ વહેલો આવ આમે તમને કેટલેક દુર ફેરવી સહ આવું.” એ તેના ચબ્દો સાંભળતાંજ હું દોડતો ઘર બહાર ગયો અને મારા તથા આર મિત્રને સાથે સહ આવ્યો. અમે તો મોટરગાડીમાં બેસવા સાફ નીકળ્યા કે મારી નાની બહેન કમુએ પણ અમારી સાથે આવવા ધણી હઠ કરી, સારે મેં મોટરવાળા તરફ જોયું, તે બોલ્યો: “એને પણ આવવાદો.” પછી અમે મોટરવાળાને અમે તેનું નામ પૂછી જોયું તો તે ગંધર્વ હતું એમ જણાયું. અમે ગાડીમાં બેસવા માંડ્યું, એટલામાં તેણે પુછ્યું “તમે કમ તરફ જવા ધારો છો.” “અરણે કહેલું” મંગળ વિષે મેં ધણી વાતો પુસ્તકોમાં વાંચી છે કોઈક કહે કે લોમ-મંગળ શોક ઉપર માણસો વમે છે. અને કોઈ કોઈ કહે છે કે નથી વસતાં. સારે અમને જે ત્યાંજ સહ જાઓ તો સાફ સાફ જોવાનું મળે. તેથી બહુ ગમન પડશે.” ગંધર્વે કહ્યું “હીક છે, આપણે આજ મંગળશોક ઉપર સફર કરી આવીએ, પણ આ પૃથ્વી છોડી જાએ જઈશું તેમ તેમ હવા વધારે ઠંડી આવશે, માટે ધણાં હૂંદલર-ગરમ કપડાં પહેરી આવો.” અમેએ ઘરમાં જઈ ઉતાવળથી અમારી ટૂંક-પેટીમાંથી ગરમ કપડાં પહેરી ગાડીમાં આવી બેઠાં. બેસતાંની સાથેજ મોટર ચાલુકય. અતિથય વેગથી રસ્તામાં જવા લાગ્યાં. એટલામાં ગંધર્વે વિમાનની કમ ફેરવી, તે સાથેજ અમે સર્વે જણ અહર હડવા લાગ્યાં—હવામાં તરવા લાગ્યાં.

આગગાડી કરતાં અમારો વેગ ધણીજ વધુ હતો. કેટલીક વારે પૃથ્વી પરનાં માણસો દેખાય ન દેખાય એમ થયું. મોટા મોટા પર્વત આજ પૃથ્વી (આપણી દુનિયાના) જોળા પર ઠપકા જેવા દેખાતા હતા. નદીઓનું તો નામ નીચાને રહ્યું નહોતું. સમુદ્રની ઝાળખાણ માત્ર આછી આછી તેના ઉપર પડતા તેજને લીધે થતી હતી. પછી કેટલીક વારે બધું

દેખાતું બંધ થયું. પૃથ્વી એકદમ ખુમમાં-ચાળી જેવડી નાની દેખાવા લાગી. પણ કિલો મંગળ(નો ગ્રહ અથવા તારા) મોટો દેખાવા લાગ્યો. અમે અમારી સાથે આણેલી દૂર બીનમાંથી જોયું તો મંગળનો ગોળો-ચલ દવે ચોખ્ખો જણાતો હતો. તેનો રંગ લાલ હતો, પણ વચમાં વચમાં લીધા રંગના પટા હતા. અમારું વિમાન જેમ જેમ મંગળની પાસે જવા લાગ્યું તેમ તેમ અમને આનંદ લાગવા માંડ્યો. પૃથ્વી છોડ્યા પછી અમને ઘણીજ ઠંડી લાગતી હતી. વચ્ચે વચ્ચે તો અમે છેક હુંઠવાઈ ગયાં હતાં-અને અમે આ સફળે નીકળ્યા એ જાણ કરી છે એમ સુઝાં અમને લાગવા માંડ્યું હતું. એટલામાં મંગળ લોકમાં અમે પહોંચ્યાં.

અમારું વિમાન ત્યાં જમીન ઉપર ઉભું રહ્યું. અમે જમીન ઉપર ઉતરવા લાગ્યા. તો અમારું સમતોલપણું સચવાતું નથી એમ દેખાવા લાગ્યું. આગાહીમાંથી ઉતર્યા પછી હમેશાં એમજ યાચ છે. એમ મનનું અમાધાન કરી અમે આગળ ચાલવા લાગ્યા. અમે હુંગરની કસડપર પહોંચ્યા, ત્યાં અમારી આગળ એક નદી વહેતી હતી. તે દેરી રીતે ઝાળગરી એ એક મોટો કાણુ સવાલ ધક્ક પડ્યો. ત્યારે ગંધર્વ બોલ્યો “તમે ઉભાં છો તેજ ઠેકાણે કુડકો મારી બૂલો.” કમુએ કુડકો માર્યો કે તે ઉઘી ને ઉઘીજ ચાલી ગયાં આ જોઇ અમને બધાને તો એની બીક લાગી કે તે પાછી જમીન પર આવશે કે નહિ, તે કેટલીએક વાર અદરજ રહી હતી. પછી તેણે પગ નીચે ટેક્યા. એ ગમન જોઇ અમે સર્વેને કુડકો મારવાની સ્હેર લાગી, અને તેમાં અમારા અડધો કલાક નીકળી ગયો. પછી અમણુ બોલ્યો; “આવ્યું મારા ધ્યાનમાં, મેં પરમ દિવસેજ એક પુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું, કે પૃથ્વીનો વ્યાસ આઠ હજાર મૈલ છે, અને મંગળનો વ્યાસ ચાર હજાર મૈલ છે. તેથી કરીને પૃથ્વી ઉપરનું આકર્ષણ મંગળ ઉપર અર્ધા ભાગ જેટલું થોડું જોઇએ. તેથી અમે નાનો કુડકો માર્યો તો પણ ધણેજ વખત અદર રહ્યા. અમારા સાથે અહીં પહોંચીને વેશ પણ કરી રમારો.” ગંધર્વ બોલ્યો “તમે પહોંચીને વેશ કરી કેને દેખાડશો? અહીં તમારા વેશ જેવા બાળકો છે કે નહીં તેની પહેલી શોધ કરીએ.” એ કહેલું બધાને પમદ પડ્યું. એમ કુડકો મારી મોટા મોટા ટેકરા ઝાળગયા, ધણી જગ્યાએએ કપા; પણ માણસ, જનાવર, પક્ષિ અથર કોઇપણ પ્રાણી અમારી નજરે પડ્યું નહિ. પ્રાણી ન હોય તો બચે પણ ખાવા સહ કાંઈ જોવા વિશેર મળે છે કે કેમ તે નપાસમાં અમે હતાં, પણ તેનોએ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહીં. ફક્ત એક પ્રકારની શોષણ માત્ર ધણેજ ઠેકાણે પ્રસરેલી હતી. હવે કમુને કંટાળો આવ્યો. આની આ ઉજ્જડ જગ્યામાં ફરવાની અને ગમન આવતી નથી; આણે ઘેર જઈએ.” તે બોલી ઉઠી.

અમે સર્વેને તેનું બોલવું ચોચ લાગ્યું. અમે પાછાં કુડકો કુડકો મોટરગાડી પાસે આવ્યાં. અદર બેસવા લાગ્યાં, ત્યારે ગાડીએ પણ કેટલા ક્ષણિકા ખાધા. એ સહેજ હસે એમ સમજી અમે બેસવા લાગ્યાં તો એકમેકનાં સામસામાં ધ્રુવક અથડાવા લાગ્યાં! છેવટે ગાડીમાં પોતપોતાની જગ્યાપર બેસી અમે થોડા વખતમાં પાછાં ઘેર આવ્યાં. એટલામાં હું ઉઘમાંથી જાગી ગયો; તો એ સર્વે સ્વપ્ન હતું એમ મારા સપ્નાં આવ્યું.

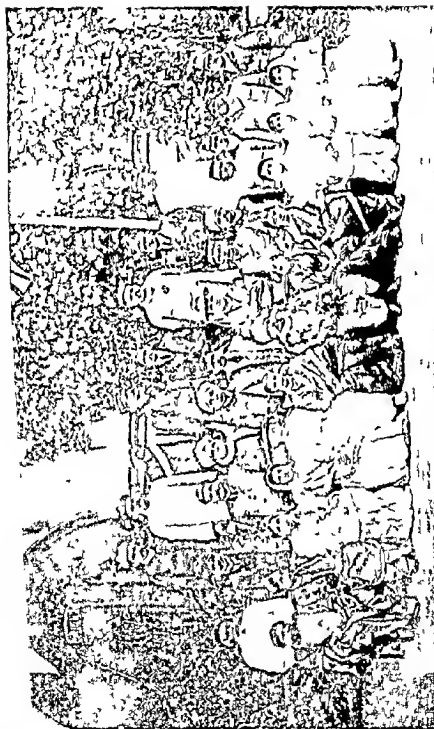
सुन्दरी सुबोध.

३० नी हिन्दी राष्ट्रीय परिषद्ना अध्यक्ष तथा मुख्य सभासदो

The Manoranjan Press, Bombay

सुन्दरी सुबोध.

२९ मी हिन्दी संसार सुधार परिषद्ना अण्णत त्ता

સુન્દરી સુબોધ * માસિક વધારો.

પુસ્તક ૧૩ મું.]

ફેબ્રુઆરી: ૧૯૧૬.

[અંક ૨ બે.

ચન્દ્રકલા.

[બંગાલી મહાકવિ શ્રી રવીન્દ્ર ચાવુના " The crescent moon "

કાવ્ય સંગ્રહમાંથી કેટલાંક ગીતનું મધ્યમાપાન્તર.]

લેખક: શ્રીયુત્ " C. " ઝમરેઠ.

કિનારા ઉપર.

અસીમ દુનિયાના કિનારા ઉપર ચાલ્કો મેળા મળે છે.

માથા ઉપર નિરવધિ આકાશ ગતિહીન છે, અને અર્નિર્વૃત્ત વારિ પ્રચન્ડ મોજાથી ઠરઠરે છે. અસીમ દુનિયાના કિનારા ઉપર ચાલ્કો મેળા મળે છે, નાચે છે, અને ઘોંઘાટ કરી મૂકે છે.

તેઓ પોતાના ઘર રેતી વતી ચાંધે છે અને ચાલી સીપો વર્તા રમે છે સૂકાઈ ગયેલા પાંદડા વતી તે હોડીઓ બનાવે છે અને હસતા હસતા આનન્દર્યા અગાધ સમુદ્ર, ઉપર તે ચલાવે છે. દુનિયાના કિનારા ઉપર ચાલ્કો મેળા મળે છે.

તેમને તરતા આનંદનુ નથી; તેમ તેમને જાઝ નાચતાં પળ નથી આવડતી. મોતી-શાવકો મોતી માટે સમુદ્રમાં હુવનીઓ મારે છે, વહેપારીઓ પોતાના વહાણો હફારે છે, ત્યોર ચાલ્કો કાંકરા મેળા કરે છે અને ફરી પાછા નાચી દે છે. ગુપ્ત ધનસચયતે શોધતા નથી, તેમને જાઝ નાચતાં આવડતી નથી.

સમુદ્ર હાસ્યની સાથે પ્રચ્છન્ડ ઠગાઝા મારે છે અને રહેના કિનારાનું હાસ્ય ધીરે ધીરે પાહુવર્ણુ થઈ જાય છે. પારણામા પુત્ર ફુલાવતી માતાની માફક કાઝમુખા સમુદ્રના મોજા ચાલ્કો પાસે કૈં અર્થ વિતાવના ગાંતો ગાયે છે. સમુદ્ર ચાલ્કોની સાથે રમે છે અને કિનારાનું હાસ્ય મંદ પડી જાય છે.

«અસીમ જગતના કિનારા ઉપર ચાલ્કો મેળા મળે છે. નિષ્પ્રય આકાશમાં તોફાન થયાં જાય છે નિ મધાર સ્વપ્નિમા પહાણોના માગી ચુરેચુરા થઈ જાય છે સર્વન મૃત્યુ છે. અને ચાલ્કો રમે છે. નિ:સીમ જગતના કિનારા ઉપર ચાલ્કોનો સગમ થાય છે

કાવ્યકુંજ.

અર્પણ.

લેખક:-“બહેન શ્રી અદ્વા.”—સુરત.

(૪મે ૭ ઉપરથી)

(શાફુલચિહ્નિ) ગુલાબી મુદ પાંખડી શલ તણી કુટી વિકાસી રહ્યું,
તેવું આ તદ્ભને સખે! હૃદય મ્હેં અર્પા દીધું ચાહૈં ;
એનું શું કરશે તદ્ભે? પ્રિય! કહો, એ છે બધું તાહૈં,
પોપો ઉર મહિં તદ્ભે પ્રણયથી કે દૂર તે નાંખશે ?
મ્હારી જીવગી મ્હેં તદ્ભે દષ દીધી સુવર્ણ સુદા સખી,
તોફાની ફનિયા મહિં બની રહી શાન્તિપ્રતિમા રૂડી;
તેવું શું કરશે તદ્ભે, ખૈં કહો, જે સોંપી મ્હેં પ્રેમથી ?
મંબાળો બહુ મલતી પ્રિય! તદ્ભે કે દૂર તે ફેંકશે ?

(શિખરિણી) સખે બહાલા મારા! ન્યમ નજર આપે ત્યમ કરો,
સદાપે ત્હારી પું, મુજ જીવનના અંત પછી યે ;
તદ્ભે જુઠા પાળે, પ્રિયતમ! વફાદાર અપવા,
જવાડો કે મારો, સુહૃદ અપવા યત્ન બની રહો.

(સોમો) અર્પ્યુ જેને જેહ તેવું રહેશે તે સદા,
માયું નહિ નહિ નાથ ! તેને પાછું કહી.

શીયળવ્રત.

લેખક:-બહેન શ્રી. “બ” —સુબોધ.

અમોને શાન્તિ દેનાઈ, શીયળવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં,
અમાઈ સ્વર્ગનું પ્યારૂં, શીયળવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં.
પણ પ્રભુ પ્રાણથી પ્યારા, હૃદયથી ના કઈ ન્યારા,
હૃદય પ્રિયનાથ રટનાઈ, શીયળવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં.
બનીને પ્રેમનાં જોગો, જગે અહસેક જગાવીશું,
અમે પતિનાં મધુર નામે, સુખે ગરદન કપાવીશું.
હજારો માલ-મીલકત કે, વળી મ્હેસો-ખજાના કંઈ,
અમે પણ પ્રેમને ડાળે, બધું પગમાં ખપાવીશું.
અમોને વિષનું પ્યાલું ભરી કેા સ્નેહથી આપે,
અમે, શંકા વિના અમૃત ગણીને ગરગટાવીશું.

મંગળ પ્રભાતે :

લેખક:—રા. રા. મૂલશ દુલશશ વેદ.

હાં! રે! હાં! પુણ્ય પ્રભાત રંગ રાતો,

કેરી મારી મંગળ પ્રભાત રે :

જો! જો! મંગળ પ્રભાત રે ।

(મુવ)

વિજય સરજની કેરી દે વધાગણી,

સંસાર ચોર્ય સમ્પન્ન રે;

અન્ધાર આપમે, તેજપૂર મજૂકે,

મલકે માનવનાં મન રે;

જો! જો! મંગળ પ્રભાત રે.—હાં! રે! હાં!

આલેખે દિનકર ન્યોત કેરી રેખા,

આલેખે સખી સોહાગ રે;

જો! જો! પ્રભાત ચિત્ર,

જો! જો! વિજય ચિત્ર, જગત જાગે મહાભાગ રે;

જો! જો! મંગળ પ્રભાત રે.—હાં! રે! હાં!

એક હાર.

લેખક:—રા. રા. વૈકુંઠરાય જ્ઞેશીપુરા. (ખી. જ્ઞે.)—નડીયાદ.

આવો સાહેબી! જીવો હળવા આ હારને,

જીવો જીવન સજાગાર: કંઠપર લુભજીમતો.

પિયુ અનન્ત પ્રાણ કષ્ટપત્ર માહરે,

ખાસે હૃદય શુભઝાર: કંઠપર લુભજીમતો.

એનાં ખરે જ વેણ— કુલડાં તપોવને,

ઝીલું અધુરે ઉરપાત: કંઠપર લુભજીમતો.

શુભ કુલડાં જ પ્રાપ્તિને તોલણે,

મેલો બનાવું છું હાર: કંઠપર લુભજીમતો.

મોડી પરિમલ પ્રસરાવું આંગણે,

ખેરી અમોલ સજાગાર: કંઠપર લુભજીમતો.

મોજું સદેવ અમિ— આનન્દ અશ્રુએ,

સુકે કદિ ન કરમાય: કંઠપર લુભજીમતો.

પ્રેમધેલી બહેનડી.

લેખક: શ્રીપુત્ર “ધીરજ” —બરવાળા.

બહાલ વધારનારી,

અંનર ઉત્તમનારી,

દુખ બેય તારનારી,

પ્રેમધેલી બહેનડી !

પ્રભુ પરખાવનારી,

બહાલ વરસાવનારી,

કેસેય કુદ્દા રાગનારી,

પ્રેમધેલી બહેનડી !

અવશ્ય હાંકનારી,

આખર ફેલાવનારી,

દેશને દીપાવનારી,

પ્રેમધેલી બહેનડી !

ગૂલને શોખાવનારી,

સ્નેહમાં ઘેભાવનારી,

અતિથિને પૂજનારી,

પ્રેમધેલી બહેનડી !

ચિયળ મંભાળનારી,

મીઠા બોલ બોલનારી,

દેશ દાઝ બાળનારી,

પ્રેમધેલી બહેનડી !

“અહાણુ—સ્નેહુ” શીખનારી,

દેરી સમ દીપનારી,

પ્રણયને પોષનારી,

પ્રેમધેલી બહેનડી !

દુઃખડાંને નિમંત્રણ.

લેખક: શ્રીપુત્ર “મયંદ” —સોણવા.

(અંબલી ગીત)

આવો ને આવો દુઃખડાં,

બહાલાં તમ મુજને સુખડાં;

સ્વમગ્નએ તમથી સુખડાં,

આવો દુઃખડાં !

દુઃખડાં! ગન ફૂત સંચિત છે,

પાપો કેરું પ્રાપ્તિન છે;

અતિથિ પ્રિય મુજ નિમંત્રિત છે,

આવો આ બહાલાં !

અખિલ વિશ્વનાં પાન્ય તમે તો,

કોઈ સ્થળે સ્થિર થઈ ના બેસો;

મમ સદને યોગો પડીતર તો,

એકમાનો મોંપાં.

કંટાળીય ના તમથી કો દી,

કડવાં વેણુ કહીય ના કો દી;

ચિપ્પ થઈ તમ પાસેથી હું—

ચિખીય ગૂઢ પાઠો:

વિશ્વના શીખીય ગૂઢ પાઠો.

દુઃખડાં હરિને સમરાવે,

અન્ય દુઃખીનું જીવન કરાવે;

મૂલ દયા સમજાવે, જગમાં—

દુઃખડાં સંતનીયા !

કે જે બોધ નવા દેતાં:

સત્યે બોધ નવા દેતાં.

સમાનતા.

લેખક: શ્રીયુત્ત "મલયાનિલ." (બી. એ.)—અમદાવાદ.

(રાગ કાસિ ગડો-તાલ દાહરો.)

લગ્ની હતી ખૂબ પાંદડી,
જેને, ડોસે ડોસે પેલી આંખલીઆની ડાળ,
સાં તો બોસે મીઠી મીઠી કોયલડીની દહાર;

રમની રસિક રૂપેરી દાલી,

ચંદ્રકળાએ પાંખડી પ્રસારી,

ઝૂસે, ઝૂસે, પદ્મે સાગરે ઊર્મિની માળ.

લગ્ની०

લગ્ની હતી એની આંખડી;

જેને ડોસે, ડોસે પેલી ચૈવન વૃક્ષની ડાળ,

મુખે બોસે મીઠી મીઠી કોયલડીની દહાર;

મુન્દરી સલૂણી સોનેરી દાલી,

ફેલ કળાએ પાંખડી પ્રસારી,

ઝૂસે, ઝૂસે, મ્હારી અંતર ઊર્મિની માળ.

લગ્ની०

મુખી લીધી મ્હેં વાતડી;

એ તો ડોસે, ડોસે બધે એક પ્રકૃતિની ડાળ,

એ તો બોસે બધે એક કોયલડીની દહાર;

એકજ જ્યોતિ બધે તડી દાલી,

એક કળાએ પાંખડી પ્રસારી,

ઝૂસે બધે એક અંતર ઊર્મિની માળ.

લગ્ની०

નવલાં કુસુમ.

લેખક: શ્રીયુત્ત "અરૂણ,"

નવલાં કુસુમ, રંગ બેરંગી ફલ,

વહાલાં લેજો હો ! ફલ:—નવલાં કુસુમ.

પ્રાણ રસિયાં ! એ ફલ કુમળાં, અમૃત,

વાસ આપે મધુર:—નવલાં કુસુમ.

હવાનમાં ખીલી મધુરાં ફલડાં દિલ ખેંચનાં,

વહાલાં ! અનેરી દહાણ એ સેવા નહિ હો જૂલનાં !

રંગ બેરંગી ફલ, વાસ આપે મધુર;

વહાલાં લેજો હો ! ફલ:—નવલાં કુસુમ.

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

એસતા વર્ષના એ બોલ.

(ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સભાસદોને)

[સંવત ૧૯૭૨.]

લેખક: શ. શ. રસુલતરામ વાવાસાઈ (બી. એ.)—મુંબાઈ.

ગુજરાત આપણી સર્વેની જન્મભૂમિ છે.

ગુજરાતની શક્તિઓ !

ગુજરાત અને ગુજરાતીઓ એટલે ?—

જેઓ જન્મથી ગુજરાતી ભાષા બોલે છે તેઓ ગુજરાતી છે. જે દેશમાં ગુજરાતી ભાષા વાપરનારા લોકો વસે છે તે દેશ ગુજરાત છે, અને તેના વતનીઓ ગુજરાતીઓ છે. તેમનાં આચારવિચાર, રહેણીકરણી, ખોરાક, પહેરવેશ વગેરે ઉપરથી પણ તેઓ એક દેશના વતની છે એવું જણાઈ આવે છે. આમ ભાષા, વનન અને રીવાજ એક હોવાથી આપણે ગુજરાતીઓ એક કુટુંબનાં હોઈએ એવું લાગે છે. ગુજરાતમાં કે ગુજરાત બહાર જ્યાં જ્યાં આપણે જઈ વસીએ છીએ, ત્યાં ત્યાં આપણે દેશ ગુજરાત છે અને આપણે ગુજરાતીઓ છીએ એવી લાગણી આપણને થવી જોઈએ; કારણ કે આપણે એકજ ભાષા વાપરીએ છીએ; એક જ જાનના રીવાજ પાળીએ છીએ અને આપણી સૌની જન્મભૂમિ એક જ છે:—પછી ભલેને આપણે પુરુષ હોઈએ, સ્ત્રી હોઈએ કે ગાલક હોઈએ, હિન્દુ હોઈએ કે જૈન, મુસલમાન હોઈએ કે ખ્રીસ્તી, આઘાજી, વાણીયા, કણ્ઠીયા, રજપૂત, વહોરા કે બોજા અને તે હોઈએ. જેમની જન્મભાષા ગુજરાતી છે, તેઓ એક કુટુંબનાં છે એવી લાગણીનો સૌને અનુભવ થવો જોઈએ.

તમોને એ અનુભવ ન થયો હોય તો આજના મંગલ દિનથી એ લાગણી તમારા દિલમાં જગાવો. તમે પણ ગુજરાતની પુત્રીઓ છો, ગુજરાત તમારી જન્મભૂમિ છે,

જે માળ્યાપ જન્મ આપે તેમની, તેમના કુળની, તેમની નાનની આબરૂ તમારાથી વધે તો તમારું જીવનર લેખે ગણાતું, પણ હવે સાથે સાથે જે દેશમાં તમારો જન્મ થયો હોય તેની આબરૂ વધારવાનો ધર્મ પણ ઉત્પન્ન થયો છે. તમારા જન્મ પૂર્વે તમારા દેશની—તમારા ગુજરાતની જેવી સ્થિતિ હતી તેવી ને તેવી જ સ્થિતિ તમારા દેશ પકડ્યા પછી

પણ રહે તો તમારો આ ભવ એળે ગયો છે. આ ભવમાં સારાં કર્મો કરવાથી આવતો ભવ સારો મળે તો દેશની આંતરડી કારવાનાં, દેશની હાલત સુધારવાનાં, દેશને વધારે સુખી, ઉદાર, સચળ અને તર્કબર કરવાનાં સુદૃઢ તમારો આવતો જન્મ જરૂર સુધાર્યો વિના રહેશે નહીં. આથી વિપરીત તમારાં કર્મ હશે તો દેહ પડ્યા પછી દુઃખ પણ તમારે સહેવું પડશે. આપણા દેશની જુદી હાલત કરવાના પાપનું પ્રાપ્તિત કોઈ પણ દાનથી, વનથી કે બકિતથી પછ શકવું નથી. એજ દેશમાં જન્મ મેળવી તેની સેવા કરવાથીજ પાપમાંથી મુક્તિ છે.

દેશસેવા મહેટો ધર્મ છે.

દેશસેવા એ કળજીવનો મહેટામાં મહેટો ધર્મ છે. એ ધર્મ પાળતા ધર્મેથી ચૂકની સગા ભયંકર છે એટલે એ ધર્મ ચધાર્મ સમજવા, સમજી બરાબર પાળવાનો મંકલ્પ આજના મંગળ દિવસે કરો અને મંકલ્પ પાર પાડવા તમારી સર્વ શક્તિઓ વાપરો.

જન્મભૂમિની સેવા કરતી એ મનુષ્યમાત્રનો ધર્મ છે એટલું જાણવાથી સેવા ધર્મ શકતી નથી. તેને માટે શક્તિ, આવકત અને સાધનો જોઈએ છીએ. તમારામાં શક્તિ છે તેને કેળવો, ઉપયોગમાં લો એટલે આવકત આવશે. પછી શક્તિ અને આવકત દેશસેવાનાં આર્ગ અને સાધન પોતાની મેળે મેળવી લેશે.

પણ તમારામાં શક્તિ છે એની ખાતરી થી? પ્રશ્ન સાધી એકાદ મનોરથ પાર પાડો એટલે અનુભવ થશે કે કેરી શક્તિ તમારામાં છે.

એક સુશિક્ષિત સન્નારીને રોએ એવા ઉત્પાદકો ગં. સ્વ. જમનાબહેન મક્રધએ આપણા સાર્વજનિક જીવનમાં ભાગ લેવા માંડ્યો ત્યારે પ્રતીતી થયું કે ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પણ આવાં કાર્યોમાં આગેવાની લઈ શકે છે.

ગોંડલેશ્વરી સૌ. નંદકંવરજીએ એકવનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે આ જમાનાની રમણતા પીના મનોબળનો સૌને અનુભવ થયો. સૌ. વિદ્યા અને સૌ. ચારદા બી. એ. યયાં ત્યારે યુનિવર્સિટીની ઉંચી પરીક્ષાઓ પાસ કરવાની તમારી શક્તિઓ જણાઈ ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગજગરે, ગં. સ્વ. બાલગૌરી મુનશીએ અને ગં. સ્વ. સુસેચનામહેતે વનિતાવિશ્રામની સ્થાપના કરી ત્યારેજ જણાયું કે ગુજરાતની સ્ત્રીઓ પોતાની બહેનોના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરી શકે છે.

સૌ. સુમતિ, સૌ. વિજયાગૌરી, સૌ. હરિસુખગૌરીએ કાબો, વાનાંઓ, નાટકો, નિબંધો, લખી સાક્ષરવિશ્વમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી ત્યારે, સુન્દરી સુમોદન્યા ખામ સ્ત્રીઓ પ્રગટ થયા હામ્યા ત્યારે પ્રત્યક્ષ થયું કે ગુજરાતની સ્ત્રીઓ પણ વિદ્યાવતી અને મંરકારી છે. દક્ષગયાં અનાથોને મંર કરવા ગ. સ્વ. જમનાબહેન અને ગં. સ્વ. શિવગૌરી ગજગરે રૂપી ત્યારે, અનાથ વિધવાઓનાં દુઃખ કમી કરવા પચામ દબર રૂપીઆની ખાદ્યાહી રકમ ગં. સ્વ. કરેરખાઇએ આપી ત્યારે, ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કેરી દયાળુ અને પરગણુ છે તેનો તમને ખ્યાલ થયો. આવા આવા અનેક દાખલા આપી તમારામાં દબાઈ રહેલી શક્તિઓનો તમને અનુભવ કરાવી શકાય.

શક્તિઓ કે એટલું સાબીત થયું તેથી દેશસેવા ધર્મ જતી નથી શક્તિઓ કેળવી, પ્રમોગે ઉભા કરી તેમનો ઉપયોગ કરી, સુખ ફળ ન તીપજે ત્યાં લગી શક્તિ હોય કે ન હોય એ સરખુજ છે

શક્તિઓ એટલે ?

આપણા શરીરવડે મંસારનાં અનેક કામો આપણે કરીએ છીએ પણ એ કામો શરીરજ નથી કરતું શરીરમા રહેલો આત્મા એ કામ કરે છે શરીરની ઇન્દ્રિયોદ્ધાર એને મંસારનું જ્ઞાન થાય છે પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી જ્ઞાનની સારાસારતા તે તપાસે છે અને સંકલ્પબળથી જે સાફ લાગે છે તેને તે આચરણમા મૂકે છે આણસની મંસારવાના સુખી કે દુખી કરનાર આ ત્રણ શક્તિઓ છે વિવિધ સ્વરૂપમા એઓ પ્રગટ થાય છે જમની આ શક્તિઓ કેળવાયેલી વિરુદ્ધ અને બળવાળી હશે તેઓ જાતે સુખી ધર્મ બીજાને સુખી કરી શકશે એથી વિપરીત હશે તો પોતાની સાથે બીજાને પણ દુખી કરશે

સુખરાતની સ્થિતિ સુધારવા આ ત્રણે શક્તિઓનો કેરી રીતે તમે ઉપયોગ કરી શકો એ પ્રશ્ન આજનાં પર્વને દિવસે આપણે વિચારવાના છે મનુષ્યમાત્રમા એ શક્તિઓ હોવાથી તમારામા પણ એ છે પણ બાળકની અને જુદની એ શક્તિઓના સ્વરૂપમા ફેર પડે છે. અનુભવ અને વપરાયથી જુદાની શક્તિઓમાં બાળકની શક્તિઓ કરતા આસમાન જ જીનનો ફેર પડી જાય છે તમારી શક્તિએ પણ અનુભવ અને વપરાય પ્રમાણે વિભક્ત કે મંકાઇ પામે છે પણ તમારા અનુભવ ઓછા અને સાધ્યમ્ણુ છે કારણ કે શક્તિઓ વાપરવાના પ્રમોગ અને પ્રદેશો પણ તમારે માટે અર્થહીન છે એ પ્રમોગ અને પ્રદેશો વધારવા તે તમારું અને તમારા પુરસ્કર્ષથીઓનું કર્તવ્ય છે તમે સહેર બહાર ગયા હો ત્યારે તરફ નજર નાખો તો દૂર દૂર આકાશ અને જમીન બગી જતા લાગશે બધા આ પ્રમાણે થતું દેખાય છે તેને સિતિજ કહે છે હવે જો તમે ટકરાપર ચડશો તો પણ સિતિજ તમારી નજરે પડશે, છતાં નીચેથી અને ડુગરા ઉપરથી નજર નાખતા તમારી અને સિતિજ વચ્ચેની જમીનના વિસ્તારની વધવટ જણાશે નીચેથી જોતા જેટલો વિસ્તાર જોયો હતો તેથી વધારે વિસ્તાર ઉપરથી જોતા લાગશે જેમ જેમ ઉંચા ચડશો તેમ તેમ એ વિસ્તાર વધશે વાચરણમા બેસી ઉડશો તો તેથી પણ વિસ્તાર ચણાજ વધીજશે જેમ જેમ તમારી શક્તિઓ ઉંચી યશે તેમ તેમ તમારા પ્રમોગ અને પ્રદેશોનો વિસ્તાર પણ વિસ્તરશે ઉડશો તો ફુનીઆ આખી તમારી છે

તમારી શક્તિઓ ખીલવવા તમારે કેળવણીની જરૂર છે,—માત્ર લાલુતર નહીં પણ કેળવણીની જરૂર છે મંસારના જે જે બનાવો તમે તમારી ઇન્દ્રિયોથી જણા છો તે કેળવણીથી વધારે સારી રીતે જણી શકશો સારાસારનો વિવેક વધારે સારો કરી શકશો અને સારા આચરણથી ઇચ્છાવૃત્તિ પણ મજબુત યશે

કેળવણી તોજ મંસારનું જે જ્ઞાન મનુષ્યે અનુભવથી આજ લગી મેળવ્યું છે તે તમને પ્રાપ્ત થશે તમારા પુરુષગર્ભથીઓ અને તમારી વચ્ચે જે અત્યારે અંતર છે તે ત્વારેજ નાશ પામશે તમારા અને તેમના વિચારો સરખા થશે અને વિચારો સરખા થવાથી આચાર સરખા થશે તેમની પ્રગતિના માર્ગમા તમે અત્યારે વિઘ્ન રૂપ છો તેને બદલે વેગ

આપનાર યશો, તેમની અભિલાષાઓ નિષ્ફળ નિવડવાનો કે સ્તબ્ધ રહેવાનો અપભ્રંશ તમારે માથે ઝોરાડાય છે તેને ઠેકાણે એ અભિલાષાઓ સતેજ કરી તમે મૂર્ત કરાવશો. કવિ ન્હાનાલાલના 'ચેતન' કાવ્યની નાવિકા પેટે તમારામાં સાધનસામગ્રીની ન્યૂનતા છે એવો વિશ્વાસ કરશો નહીં તેમ જોજ કેવિની 'સામરનો ઘાચના' કાવ્યની નાવિકા પેટે પુરુષની પ્રગતિ જોઇ મંતોપ પામશો નહીં, પણ 'સ્નેહસુદા'ની નાવિકા પેટે પુરુષોને તેમના ધર્મોનું ઉદ્દાધન કરી કર્તવ્યમાં ઘેરજો અને તે ઉપરાંત તમે ય તેમાં સામેલ થજો અને ધખત આજો એકસે હાથે તમારા મનુષ્યધર્મો બળવવા દેડ કમજો.

સીઆએ કેળવણી લેવી જ પડશે.

અચાન અને અણકેળવાયેલી સીઆ દેશને બાર રૂપ છે, - કુટુંબોમાં ફેલાતી પ્રકારનું "ધરણુ" કરનારી છે, - પુરુષોની પાંખો કાપનારી છે. એનું તમને બાન ધરે ત્યારે ગુન્નાતની એકે પણ સી અચાની કે અણકેળવાયેલી રહેશે નહીં.

જાનો એવો આજો છે કે કમાવવાને માટે પણ તમારે બણવું પડશે. કદાચ કમાવાની સર્વેને જરૂર ન પડે તોપણ છોકરાં ઉઠેરવા અને કેળવવામાં કેળવણીની ખાસ જરૂર પડવાની. નિર્વાહનાં સાધન મેળવવાના વ્યવસાયમાં પુરુષો એટલા બધા લીન થતા જવાના કે કુટુંબની વ્યવસ્થા કે છોકરાંઓની કેળવણી પર તેઓ ધ્યાન નહીં આપી શકે. બર્મર-માંથી ધરની વપરાસ માટે જોઈતી ચીજો નવરાયને અમાવે પુરુષો નથી સાચી શકતા તો તે મંગાવી અથવા લાવી તમે ધરની તજવીજ સાચવો છો. તમારાં છોકરાંઓના શિક્ષણ-પર તેમના પિતા નજર નહીં રાખી શકે તો તમારે ચાખરી પડશે. છોકરાં સારાં નીવડે તો તમારી કીર્તિ જગમાં પ્રસરશે, તેમ નહારા નીવડશે તો કુખ પણ તમારી લજવારી, નવ ખાસ ઉદરમાં સેતાનને રાખવાથીજ માને ધર્મ પૂરા થતો નથી પણ તેનાં દેહ અને ચ-ક્રિઓ કેળવી ગુન્નાતની સ્થિતિ સુધારે એવી તજવીજ કરે. ત્યારેજ એ ધર્મ ખરેખરો બળવો ગણાય. ગુન્નાત આપણી સર્વેની જન્મભૂમિ છે, માતા છે. જન્મ આપ્યા પછી પણ મૃત્યુ લગી અનેક રીતે એ આપણને પોપે છે, - રજન પગાડે છે તેમ તમારે પણ તમારે પેટ અવતરેલાં સંતાનોને કેળવવાનાં છે. તમારાં મંગાનો નહારાં, નિર્મોલ્ય નીવડશે તો ભાર તમારા દેશને અને તમારે માથે છે. તેમનાપણ તમારો દેશ દુખી, અધમ ઘાય તો તમારી પણ એવીજ દયા થવાની.

છોકરાંઓ અને તમારી કેળવણીમાં દેર હશે તો તમારાથી જ્ઞાન, અનુભવ અને ચા-સ્ત્રિયમાં આગળ વધનાં છોકરાંઓ તમારી આમન્યા, રાખશે નહીં, તમારા સ્નેહની પરવા કરશે નહીં. આમ થાય તો તમારા કુટુંબમાં સુખ રહેશે ? તમારું જીવંતર સુખી રહી શકશે ? તમારી ધચ્છા હો ક ન હો-તમારી પાસે સાધન હો કે ન હો, પણ હાલના જમાનાનાં બંજો એવાં છે કે તમારાં છોકરાંને તમારે બણાવવાં અને કેળવવાં પડશે. આવી સ્થિતિમાં તમારી અને એમની વચ્ચે અંતર ન રહે; કુટુંબના સ્નેહની પરવા ન રાખવાથી તેઓ ખરાબ રસ્તે જઈ કુળની લાજ ગુમાવે નહીં અને દેશની આજા ધૂળધાણી કરે નહીં માટે તમારે બણવું પડશે અને કેળવણી લેવી પડશે.

કેળવાપેલી સ્ત્રીઓના માત્ર એમના પતિની સખી યઈ શકે છે; અમલુ સ્ત્રી ગમે તે-
ટલી પતિવ્રતા હોય પણ તે એના પતિની દારી છે,—તેની અર્થગના કે તેનું બીજુ હલ
નથી. તેના ઘરમાં તમે કરતાકારવતા યશો; તેના ખળનાની ગાવી તમારી પાસે રહેશે,
તેના વૈભવની ઓજ તમે આપશો, પણ રહેના જીવનના ચૂલ મંદિરમાં તમારો પ્રવેશ નહો
યાવ. વર્ષો સુધી સાથે સુખદુઃખ ભોગવ્યા છતાં ત્યાં તમે યશમાં ચલાનાં. તમારા બેવવાઈ,
જીદ, પ્રમાદ, મંદકપટકિતની નબળાઈથી કેટલા ઉચે ઉડતા પુરુષોની પાંખો તમે કાપી નાંખી
છે? કેટલાના હૃદયમાં સુખ વાંઝનાઓને જન્મતાંજ તમે દૂધ પીવી કરી દીધી છે? કેટલાના
જીવનમાં નિરંતર હોળી સળગારી છે? કેટલાને નિરાશાનેલાથિ અધમજીદગી માળતા ક્યાં છે?

પતિ મરી નવ તો તેની સિવામાં તમે જગી શકતાં આજે ક્યાણુ અંગ્રેજ સરકાર
તમને સતી થવા નથી દેતાર ત્યારે તમે સુગી સુરમિ પ્રાણત્યાગ કરી શકો છો, નસિજ વાકુ
યાવ છે ત્યારે પતિની સાથે યુવકમાં મહેલની મળ માણી શકો છો, તેને સુખે સુખી અને
દુઃખે દુઃખી યદ્ય શકો છો, છતાં તમારા ભણેલા કેળવાપેલા પતિની ભણેલી કેળવાપેલી સ-
ખીઓ થવા તમે કેમ કાંઈ કરતાં નથી.

તમારા પુરુષમંબીધીઓ તમારી તીવ્ર વાંઝના છતાં તમને ભણવા અનુકૂળતા કરી
નથી આપના? એવું કાંઈક છે ખરૂં, પણ વાંક તમારો ય નથી? જોઈએ એવા ઘરેણાં અને
કપડાં તમે કેમ એમની પાસેથી લઇ શકો છો? તમને કાંઈ તે પોતાનાં જાનના, તરેહનાં,
દેશનનાં ઘરેણા કપડાં—તમારૂં ધણીનું ગર્વ હોય કે ન હોય તોપણ તમે જીદ કરી, યુક્તિ
રગી, હેલું કરી—કશયી તે પહેરવા આદવાનો દ્વારો લઇ શકો છો તો કેળવાએલા પુરુષોનું
કેળવણી ફેલાવવાનું ગણુ સારી પેઠે હોવા છતાં તેમની પાસેથી તમે કેળવણી કેમ નથી
લેતાં? તમારા ધણીનો પૈસા વાપરવામાં તમને જેવી રહેજત પડે છે તેમ તેની વિદ્યા વા-
પરવામાં કેમ નથી પડતી?

કેળવણી માટે દાન કરો.

તમને કેળવવાને તમારા ધણીને દુરસઃ ન હોય તો તમને જોઈતા કેળવણી મળે
એવી સંસ્થાઓ કારો. સંસ્થા ચલાવવા પૂરતું દ્રવ્ય ન હોય તો જેને આવકન હોય તેણે
પોતાની અમલુ મહેનોને ભણાવા જણું. તમે એક બીજાને ત્યાં સારે માટે પ્રસંગે જઈ
શકો છો. વખત માળવ્યા જઈ શકો છો, રસોઈની નવી વાની કરવાનું કે કોરની તરેહ
ભરવાનું શીખવા જઈ શકો છો, તો ભણવા ન જઈ શકો? ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય.
ધારે ધારે ભણવા માંડશો તો જોતજોતામાં તમે વિદ્વાન યદ્ય જશો. જો રટણ એવું હશે
તો વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાના નહાના મહોટા પ્રસંગો હજમેય મળ્યા કરશે. આટલું જનિ તમને
ભણવાની સગવડ ન મળે તો તમને ભણાવી શકે એવી પગારદાર શિક્ષિકાઓ રાખો. પગાર
ક્યાંથી આપવો? આજસુ, બેવકુદ, અજાન, અધમ બાલ્યોને રોજ તમે જોટલું દાન કરો
છો તે આપતું બંધ કરો અને તે એકઠું કરી પગાર આપો. એવા બાલ્યોને દાન આપ-
વાથી તમે તેમને વધારે નફો અને ખરાબ જનાવો છો અને પાપ થાય છે તે વધારામાં. કેળવણી
લેવામાં એ દ્રવ્યાદિ વાપરશો તો તમારી નીતિ સુધરશે, તમારું જીવન સારું યશે, હરામના

મલીદા મળતા ખંધ યવાથી બ્રાહ્મણો ઉઘમે લાગી ખસ પરસેતાની મળૂરી મેળવી સુખી ધરો અને સરવાળે શુદ્ધરાત દેસ સુખી, કેળવાયેલો અને તવગર ધરો.

પણ દાનમાં અંધાતી રકમ પૂરતી ન નીવડે તો ? તમારા શોખ કમી કરો, તમારી હાજતો કમી કરો અને એ રીતની કરકસરી ને બેચું થઇ શકે તેટલું બેચું કરી વાપરો. છેવટે કાંઈ ન થઈ શકે તો તમારું પશ્તું વાપરો મં. સ્વ. શિવગોરી મજબૂરે અને મં. સ્વ. બાહ્યગોરી મુનશીએ શું કર્યું છે ? વનિતાવિશ્વામની રચાપના પોતાના પશ્તાંથી કરી છે. ખીજના ઉદ્ધારને માટે આ બે વિધવાઓ આવો ત્યાગ કરી શકે-આવું દાન કરી શકે તો તમારા પોતાના ઉદ્ધારને માટે, તમારા પતિ અને સંતાનોના સુખને માટે, તમારા શુદ્ધરાતની ઉન્નતિ માટે તમે યોડો ધરો. પણ ત્યાગ નહિ કરી શકો ?

અમુક ન આવું કે ન ઝોટવું એવી બાધા આખડી લ્યો છે તેને બદલે આજના શુભ મંગળ દિને વન લ્યો કે જ્યાં લગી અમે કેળવાઈશું નહીં અને અમારી અજ્ઞાન બહેનોને કેળવીશું નહીં ત્યાં લગી અમારે ફલાણું ફલાણું વર્જ્ય છે. ક્યાં લગી તમારે ભીજની ખાધે ચડી મ્હાણવું છે ? ક્યારે તમારા પોતાના પગે લેડવું છે ?

કેળવણીથી સંતાનોનું ચારિત્ર્યબળ ખીલશે.

હવે તમે ધરતા પાંજરામાં પૂરાયેલાં પખીઓ નથી. તમે બહાર મહાલો છો. અમારી આધે અમારા મોજશોખ, અમારી સાર્વજનિક સેવાઓમા તમે સામેલ થાઓ છો. કોઇક કોઇક વાર એકથે કાંઈ પણ તમે સાર્વજનિક સેવા ઉપાડો છો. દાદાબાઈ નવરોજીની જ્યોતિ આજ કેટલાં વર્ષો થયાં તમે જ ઉજવો છો ને ? પણ ને કાર્યને માટે તમે એમનાં એમાંગણુ છો ને કાર્યને, ઐકિયવણીના કાર્યને, તમારી જાત માટે અને તમારી દેશબેહેનોને માટે કેટલું વધાર્યું ? એવો સવાલ હરેક જ્યોતિને દિવસે પૂછો છો ?

શ્રીઓ કેળવાય એ ઘણી મહોટી દેશસેવા છે, શ્રીઓ કેળવાયેલી હશે તો તેમની સંતતિ કેળવાયેલી થવાની એ નિઃસંશય અને સ્વાભાવિક છે. પુરુષોને પણ, તેથી, વધારે કેળવાયેલા યવાની જરૂર પડશે. કેળવાયેલી સ્ત્રી માત્ર તેમની આસ્થાધારક પત્ની નહીં યાય પણ તેમના સંસારની ખરેખરી સહચરી અને સહધર્મચારિણી ધરશે. જે પુરુષોની કેળવણી અધૂરી હશે તો તેમનો સંસાર દુઃખી ધરશે અને દુઃખ કોઈને જોઈતું નથી એટલે તેઓ પણ બળુશો. આવો શુભ દિન જ્યારે આવશે ત્યારે શુદ્ધરાતનાં બાગ્ય ઝગહગ પ્રકાસ્યા વગર નહીં રહે. કેળવણીથી તેનાં સંતાનોનું ચારિત્ર્યબળ ખીલશે અને જ્ઞાનબળ વધશે. આ બે જ્યાં હોય ત્યાં પ્રગતિ અવસ્થ યાય છે.

તમે કેળવાશે તો આમ સીધી તથા આડકતરી રીતે તમારા સમાંજીને, નાતીલા-ઓને, દેશજનોને અને મનુષ્યોને ઉત્તમ યજ્ઞ પ્રેરશે.

કેળવણી અને ભણતરમાં ફેર.

કેળવણી જરૂરિયાત વિશે આપણે આજે વિચાર કર્યો. પણ કેળવણી અને ભણતરમાં શો ફેર ? ભણતર એટલે મગજમાં જ્ઞાનની વીમલો બરવાં તે; જે ચાર બાધાઓ ઉઠેલાં આવડે તે. તમારી શુદ્ધિ, લાગણીઓ, કલ્પનાચક્રિત વિકાસ પામી તમને સુખી કરી શકે નહીં, ને સ્થિતિમાં પડ્યાં હો ત્યાંથી સારી સ્થિતિમાં જવાની તીવ ઉત્કંઠા તમને યાય

નહી ત્યાં લગી તમે કેળવણી નથી સારી રિધિનિ એટલે માત્ર દ્રવ્યથી પ્રાપ્ત થતી સારી રિધિનિ નહીં, પરંતુ વિદ્યાથી, નીતિથી, ધર્મથી, સેવાથી પ્રાપ્ત થતી સારી રિધિનિ લક્ષ્યો અંગ છે જ્યાં આ સર્વેની દાસી છે વપરાસથી લક્ષ્યો ખૂણવાની દહેમત રહે છે, વપરાસથી વિદ્યા, નીતિ, ધર્મ, સેવા વધારે ને વધારે શુદ્ધિ પામે છે આ વપરાસ યોગ્ય અને લાભદાયક થાય માટે તમારી સંસ્કારિતા અને ચારિત્ર્યઅંગ ખીલવા જોઈએ.

જ્યાં લગી જ્ઞાન પર પ્રીતિ યથા નથી, વસ્તુમાત્રનો સદર્શ જાણવાની છતાંસા તરવર તરવર યથા નથી, નવી લક્ષીકત અને નવા વિચારો સમજી આપણી છાત્રીમાં એક-રસ કરવાની ટેવ પડી નથી, આપણા વિચારો અને આચારોમાં તેમને ભેગી તે આપણાંજ હોય એવું કરવાની ટેવ પડી નથી, ટેવ પાડવાનો અભ્યાસ નથી, ટેવ પાડવામાં આપણી જાગૃતીજોત અને અપજા બુદ્ધિ વપરાશ નથી અને વપરાશ નિરન્તર ખીલી નથી ત્યાં લગી આપણામાં મંસ્કારિતા નથી માત્ર બહુતરથી એ સપાદન કરી શકાતી નથી મન આ રહેતો વાળવું, ઇન્દ્રિયોથી મળના અનુભવોનું વિરોધન કરવું અને જગતમાં વસી રહેતી સુદરતાના સર્વે જૂના જૂના આલિંગ્યો મહત્ત્વ કરે એવી રીતે રસજ્ઞતા ખીલવવી અને કેળવવી એ સર્વે બહુતરની સાથે અભ્યાસથી યથા રહે છે. જેઓ આવી રીતે મંસ્કારી હોય તેમની બુદ્ધિ અને હૃદય અને તમાન બુદ્ધિહૃદય કોષ પશુ મંકારના અતરાય વિના મિત્ર થઈ શકે તેા તેમના મસ્કાર તમારા મંસ્કાર જાગૃત કરી ખીલવશે તમારા પુરુષ જોઈએના અને તમારા બુદ્ધિહૃદયની વચ્ચે તમારી કેળવણીની ખાખી અને ગેરહાજરીના લીધે જે તદ્દાવત છે, તમારી બુદ્ધિ પ્લાનીએ હોવાનું એણે જ્યાં લગી તમારે સામગ્ર્ય પડે છે ત્યાં લગી એ મૈત્રી નહીં થાય અને એ મૈત્રી વગર તમારા સંસ્કારોના લક્ષણો તમે માણી શકશો નહીં, તેમ તમારી સાથે પોતાના સંસ્કારો માણવાના પ્રસંગ ન આવવાથી પુરોના સંસ્કારો કટાઈ જશે અને પરિણામે આપણો દેશ સંસ્કારહીન થઈ ખીજ દેશોની પદ્ધતિમાં પોતાની આજ્ઞા શુભાવશે પણ તમે કેળવશો, તમારા સંસ્કારો કેળવશો તેા તમે અને તમારો દેશ સર્વજ્ઞ જ્ઞાન અને પ્રતિજ્ઞ પામશો.

તમારા મંસ્કારોનો આલિંગ્ય જુજાતના જીવનમાં યવા માટે તેા કેવા કેવા પ્રસંગો નીપજે એનું પણ આજે સ્વપ્ન કન્યવું થટે છે પ્રથમ તેા તમારી ઇન્દ્રિયો અને તેમને લીધે સતેજ થતી રસજ્ઞિઓ વિશુદ્ધ, પવિત્ર, ગંભીર, યશો વિશ્વની ખુબીઓ તમે જોઈ શકશો સુદર, નીતિમાન વખતેઓ જોઈ તેવાં યવા હિતુક યશો અસુદર કે અનીતિમાન વસ્તુઓના તમને કટાણો અને નિરસકાર છુટશે, તમારી રહેણીકરણી, રીતમાત જધું બહાઈ જશે તમારા પોતામાં વધારે સુદરતા, મેમળતા, વિશુદ્ધિ, અમીરાઈ, મધુરતા, સાધુતા, દયા, દરજ્જા આવી વસશે છાત્રીમાં રસ, હોસ, ઉમંગકો આવશે.

માણુસની ખરેખરી સંસ્કારિતા એના વર્તન પરથી જણાઈ આવે છે અતરાતમાં સંસ્કારી હોય તેા જ વર્તન ઉદાર, મીઠું, સભ્ય અને પ્રતાપી હોય છે જુજાતમાં આવ્યા ઓપુરો વડે એ એવું ધન્ય ભાગ્ય જ ને ?

જ્ઞાનના પ્રચારથી અજ્ઞાનનું અધાર નાશ પામે છે.

જ્ઞાન પરની પ્રીતિને લીધે રાત્રનો પ્રસાર જુજાતમાં યશે. અજ્ઞાનનું અધાર નાશ

પામશે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં રથો, સાધનો જન્મ પામશે. જ્ઞાનથી શુદ્ધરાતને સુખી કરવા નાનાવિધના ઉપાયો કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો રચશે. જ્ઞાનની સેવામાં જ અહોરાત્ર રહેશે કારણ કે જ્ઞાન વગર બળ નથી, ઉદય નથી, સુખ નથી. એમનું જ્ઞાન શુદ્ધરાતને ગૌરવ અપાવશે, દુનિયામાં શુદ્ધરાતની પ્રતિષ્ઠા વધારશે અને શુદ્ધરાત દ્વારા મનુષ્યોની સેવા અધિક કરાવશે. આ બધું કરવામાં તમે નિમિત્ત થાઓ. જ્ઞાનથી વિમુખ ન થાઓ. આજે તમે અજ્ઞાન, વહેમ, દુઃખ અશક્તિ વગેરેનાં આશ્રયસ્થાન છો. આપણા સંસારમાં જેટલા દોષ દોષ તે તમારે લીધે નાચ પામતા નથી એવી તમારી આશ્ચર્ય છે. આ અપવાદ નાચ પામે અને તમે જ્ઞાન, બુદ્ધિ, સુખ, શક્તિ, પ્રકાશ, સુંદરતા મધુરતા આદિના પ્રવાહ બનેા અને શુદ્ધરાતની વાડીને વધારે ને વધારે રૂઢદુષ્ક બનાવો.

સેવાનિષ્ઠ જીવનમાં યોગ વિલાસો ન હોય તો જીવનર કહવું લાગે છે. પરમેશ્વરે જે જે શક્તિઓ આપી છે તેમના દુરપયોગમાં દુઃખ છે, તેમ તેમના અનુપયોગમાં પણ દુઃખ છે. તેમનો સદુપયોગ કરવામાં ધર્મ છે અને ધર્મ ત્યાં સુખ, શાન્તિ, મતિ છે.

સુંદરતા નિશાળવી, ઉત્પન્ન કરવી અને માણવી એ જેમ વિલાસ છે તેમ સુંદરકારિતાના અર્થ છે. શુદ્ધરાતની સ્ત્રીઓનાં સરીર સુંદર, હૃદયપુષ્ટ અને પ્રભાવી થાય એ વિલાસ છતાં કર્તવ્ય છે. તમે એવાં દશેા તો તમારી સંતતિ એવી થશે. આત્મારે પંદર અને વીસ વર્ષની અંદર ઉગતી જીવાનીમાં જે યુવતીઓ મૃત્યુ પામે છે તેઓ યમના પાર્શ્વદિને પાછા કાઢી મેસારનો મનમાનતો ક્લાવેા લેશે, જે બાળકો પાંચ સાત વર્ષની કુંડી મેસારના કરી આપાપને રોતાં મૂકી ચાલ્યાં ત્યજ છે તે લાંબું આયુષ્ય માગશે અને તમારી પાસે કેળવણી શુદ્ધરાતનું નામ દીધાવશે. સરીરે સુખી તો સુખી સર્વે વાતે. જ્ઞાન, કેળવણી માટે જેટલી મહેનત કરો તેટલીજ સરીર મજબૂત, કસાયકું, નીરોગી, દેખાવકું કરવા પણ લેભે.

શુદ્ધરાતના મહિમા કેમ વધે?

સુંદરતા પારખતાં આવડી-અસુંદરતા અનીતિ જેની પ્રુથ્વ્યા માંડી એટલે તમારા પહેરવેશમાં, રહેણાકમાં, ભોજનમાં, વર્તનમાં વગેરે સર્વ વ્યવહારમાં તરું ચેતન આવશે, તમે ખહાર ખીલશે. તમારો પ્રતાપ, તમારી શક્તિ, તમારી રસમના જગતમાં પ્રતિષ્ઠા પામશે. તમારા કરતાં વધારે હતમાગ્ય દેશેા હરો તે તમારે પગલે આવી સુખી ધર્મ તમને આશીર્વાદ દેશે.

શુદ્ધરાતનાં ધરો, મંદિરો, મહેલો, નગરો, આગેાની રચના સુંદર, લગ્ન ધવાનો આધાર તમારી રસરુચિના વિકાસ ઉપર છે. તમને મંદુ, એકાગ્ર ગમરો નહીં તોજ તમે શુદ્ધરાતને નોખો પાડી નાંખે એવી એની રચના રચનાની શ્રેયણ કરશે. શુદ્ધરાતના જીવનમાં આજે સંગીત, ચિત્રકળા આદિ હલિત કલાઓને આદર નથી, પણ તમારે આત્મા નગરો અને સુંદરતા ભોગવવા અને તેનું નિર્માણ કરવા તલપરે ત્યારે તમે સંગીત, ચિત્રકલા વગેરે શીખરો-શુદ્ધરાતમાં ઘેરેઘેર તેમને રથાન આપી તથે અને તમારાં કુટુંબીજનો આનંદી અને સુખી થશેા. એ કળાઓને એવી ખીલવળે કે તમારી સર્વે ખાસીયતો, શક્તિઓ અભિલાષાઓ, વાંછનાઓ એમનામાં મર્ત થાય. એ મર્ત રૂપ માણવાથી તમારાં કાર્યોમાં આરામ, વેત્તાહ, ઉત્તેજન વધારે મળશે. એ રૂપ એવું હઠને કે શુદ્ધરાતનો મહિમા વધે. એ રૂપથી શુદ્ધરાત દુનિયાને સુખી, પવિત્ર, ચારિત્ર્ય કરવા સક્ષમ નિવડશે. તમારી આખી

પ્રવૃત્તિ એવી રાખજો કે તમારો સર્વાંગસુન્દર વિકાસ થાય

તમે ગાનવાન, કેળવાયેલાં, સરખરી દરો તો અત્યારે આપણે ત્યાં જે સવારો ઉઠે છે તે સમજ સકરો, તેમના ઉકેવમાં પુરોગમે મદદ કરી શકરો અને છાત્રીની ધણી કડ વાચ અને મુશ્કેલીઓ ઓછી કરી શકરો.

ગુજરાતમાં સર્વે ભાગની ઓછો આવી યાય તો ગુજરાતમાં એકતા આવે. અત્યારે ગુજરાત ઢિન્ન દશામાં છે બાપા સૌ એક બોલે છે રીવાજ સરખા છે છતાં રાજ્યસત્તા કેન્દ્રકેન્દ્રાણે નિરાળા છે એક કેન્દ્રાણે અગ્રેજી રાજ્ય છે, બીજા કેન્દ્રાણે ગામકવાડી રાજ્ય છે તો ત્રીજા કેન્દ્રાણે રજપુત રાજ્ય છે આગ દેશના ભાગ હોવાથી દેશમાં વસના લોકોમાં પણ એથી ભેદપ્રભેદ પડી જાય છે પણ તમે બે કેળવાયેલી અને મંદકારી દરો તો તમારા મંતાનો મારફત સરખા કેળવણી અને મરખા મંદકાર દેવાની એ ભેદ્યભેદ દૂર કરી એકતા જન્માવશે. એકતાની સાગણી જાગરો તો મંપ આવશે, રનેક આવશે, સમૃદ્ધિ આવશે, સુખ આવશે, ગૌરવ આવશે,—શું નહીં આવે ?

પૃથ્વીમેયાની પૂજા કરો.

* ગુજરાતની પુત્રીઓ ! તમે ગુજરાતી યાઓ. કચ્છી, કાચીઆવાડી,—હાલાગી, મોરબી, જાલાવાડી, મોહવાવાડી,—ન્યુરતી, ભરૂચી, અમદાવાદી, મુબાઈમરી—મગી જાઓ જે રીવાજોથી તમારા આજા હાનિકારક ભેગે વધતા હોય અથવા તમારી એકતા થતી ન હોય તેમને દૂર કરો ગામ કે નગરના વનની ધવા ઉપરાંત આખા ગુજરાતના વનની યાઓ આ નાત કે પેની નાતના ધવા ઉપરાંત ગુજરાતી યાઓ. જન્મશ્રુતિ મર્વેની જનની છે અને તમે પણ જનનીઓ છો. તમારા મંતાનોથી ગુજરાતને વસાવો તારે સાથે માથે ભાવના મહેમ્દા, સન્કારિના આત્મા પણ જનની ધઈ ગુજરાતનું નવજનન ઉજ્જવન અને પ્રતાપી કરો. ગુજરાતના સોમેમાં જે જે અરધ ક્રોધ તે ખીવવો, કારણકે માતાનો ધર્મ છે આજ-કની મારી શક્તિઓ ખીનવવાનો.

અંધકાર, અજ્ઞાન, ખોટા રીવાજોની ગુનામગીરી, પ્રમાદ, ઉદાસીનતા જગેરેમાંથી તમે મુક્ત ધઈ અમને મુક્ત કરો નહીં,—વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં ત્રીરત્વ પ્રકાશરો નહીં ત્યાં લગી આપણે ઉદ્ધાર નથી. આ હકીકત પર આજે ઉઠા વિચાર કરો અને આજથી આ દેવધર્મ યથાર્થ આચરવા માટે તેજારો કરવા માંડો આજથી ગરૂ થયેલી પ્રવૃત્તિના બળે તમે એવા યાઓ કે તમારી પૂજા કરવા અમે આંતરીએ અને તમારા પુનિન મગાજ-મગા યાતિ અને ઉત્પાદકી પ્રેરિન ધઈ સત્સારના સમાગમના વિજયકાર ગમીએ.

પૃથ્વીએ સત્યભામાને અવનાર લઈ શીશુબાપવાન સાથે લગ્ન કર્યા હતાં. સોળક જન સ્ત્રીઓને કેદમાં રાખનાર નરકાસુરનો પોતાનો પુત્ર હોવા છતાં તેનો વધ ભગવાન પાસે કરાવી સ્ત્રીમતિને મુક્તિ અપાવી હતી. તમે પણ એજ પૃથ્વીમેયાની ખરી બક્તિથી પૂજ કરશે તો અજ્ઞાન, અપ્રમાતિ, અશક્તિ આદિ અસુરોથી તે તમારી પણ મુક્તિ કરાવશે માતાઓ મુક્ત થશે, પોતાની સર્વે ઈશ્વરદત્ત વિશ્રુતિઓનો વિકાસ કરવા સ્વતંત્ર અને સમર્થ થશે ત્યારે મનુષ્ય જનિનું ભાગ્ય ઉજ્જવળ થશે

“બાલ વાર્તાઓમાં આધ્યાત્મ જ્ઞાન.”

લેખક શ્રીયુક્ત “ચિનાયક,”--વડવાણ કાપ

બીજા દેશો પ્રમાણે આપણા દેશમાં પણ બાળકોને વાતો કહેવાનો રીવાજ ધણી જૂના સમયથી ચાલ્યો આવે છે, અને હજી સુધી નાના બાળકોને તેમની માતાઓ, તેમને ઉઘાડવા, રીઝવવા અથવા કંઈએ અટકાવવા, નાની નાની વાતો કહેતી જોવામાં આવે છે. ખાસ કરી કુટુંબો સુધાર્યા છે એમ મનાય છે તે કુટુંબોમાં વાર્તાઓ કહેવી એ બહુધા અસંભવ ગણાય છે, અને બહુતો પુરાણકાળની ધરમણ વાતો કહેવાને બદલે ‘ઈષ્ટ નીતિ,’ માની વાતો અને વિરોધ તો ‘ચુખોરનાંમ’ અને ‘ચેકયુ’ કે ‘કેટ’ એટલે બિલાડી અને ‘કાગ’ એટલે કૂતરા, છાકરો છેક બચપણથી શિખવવામાં આવે છે. આનું કારણ માતાઓને જૂની વાતો આવડતી બધ થવા ધાગી છે તેમજ નવીન શિક્ષણના મોહમાં જૂની વાતો નિર્મોલ્ય, મુશ્કે, અને અર્થહિન લાગેલી હોય છે. ખરે, વર્તમાન કાળની સ્થિતિ શોચનિય છે !

આપણા દેશની પંચતરની અને અન્ય વાતો જેમ વ્યવહારી નીતિ શિક્ષણથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ આપણી કેટલીક એવી વાતો પણ છે કે જે ગંભીર તત્વજ્ઞાનના શિક્ષણની સૂચક છે અને આનું કારણ ૨૫૯ છે. આપણા પુરાણ પૂર્વજોનું જીવન તત્વજ્ઞાનથી એટલું તો આપણું એને રસબસ હતું કે તેમણે તે જ્ઞાનને બાળકોની વાતોમાં પણ ગુપ્તી દીધું હતું અને બાળકોને પણ જીવનના ઉચ્ચ અભિલાષ માટે પ્રથમથીજ તૈયાર કરતા હતા એમ ૨૫૯ માસે છે. આર્થજીવનમાં જન્મ પામીને મોટામાં મોટું કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય તો તે લક્ષ્યોપાર્જીના દેશમાંથી છૂટવાનું એટલે મોક્ષ પામવાનું હતું અને અદ્યપિ પણ છે એવી આર્થજીવનોની ધર્મભાવના છે બુદ્ધિ અને વાણી જેને પહોંચી ન શકે તેવું અગમ્ય તત્વ સંસ્કૃતિથી અને કમર પામી રાખીએ, એ હેતુથી રચિત-કારોએ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમથી માંડી સન્યસ્તાશ્રમ સુધીની સુદર ગોઠવણ નિર્દિષ્ટ કરી છે અને જીવનનો પ્રત્યેક ધર્મ એ તત્વ પ્રાપ્તિ માટે ઉદ્દેશ્યરૂપ છે જે દેશમાં આવી પરિસ્થિતિ હોય, અને જે દેશના મનુષ્યોનું આજીવન જીવન લક્ષ્ય હોય, તે દેશમાં, તેના બાળકોને કહેવાની વાતોમાં પણ નીતિશિક્ષણ અને બીજા પ્રકારના શિક્ષણ સાથે તત્વ શિક્ષણ પણ મુશ્ય હોય એ કેવળ સ્વાભાવિક છે એ તત્વનો વાર્તા દ્વારા આવ્યક્ત રીતે પરિચય કરાવવાનો ૨૫૯ હેતુ એજ સમગ્રી શકે કે પછી જીવનના આગમના પ્રવાસમાં જે સમજણ છે તે સમજણ રાકવાને બુદ્ધિ ગ્રહણ કરી શકે તેવી ધાય અને વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ, કેવળ અવગણના, અને અસંભવિતતાથી, પરિચિત થતા જાય, અને વર્તમાનમાં ઉક્ત હેતુથી અધ્યાત્મિક બાલ વાર્તાઓ કહેવાય તો વાર્તા કરનારાના ઉદ્દેશો સિદ્ધ થાય અને આપણા જીવન લક્ષ્ય તરફ એક અન્યક્ત પગલું બાળકો મૂકી શકે.

કટલીક અધ્યાત્મિક બાલ વાતો નીચે પ્રમાણે છે:

૧. એક વાતની વાત, અને મવાપાતું સાત,
એક બોરડીનો કડિ, તે સાડી અદાર હાથ.
એની આણી પર વસે ત્રણ ગામ,
બે ઉત્તર અને એકમાં વસતીજ નહિ.
તેમા વસે ત્રણ બાલજી,
બે અપવાસી અને એક જામેજ નહિ.
તેને ઘરે ત્રણ ગામે,
બે વરોગ અને એક વીંધામજ નહિ.
તેને આખા ત્રણ વાછડા,
બે ખોટા અને એક સાચોજ નહિ.
તેણે ખેડ્યાં ત્રણ ખેતર,
બે ખીડ અને એકમાં ઉગેજ નહિ.

૨. એક હતો નકો,— નકો રાગ.

તેણે વસાવ્યા ત્રણ ગામ, બે ઉત્તર અને એક વસેજ નહિ.
તેમાં વસ્યા ત્રણ કુબાર, બે બાલુધડ અને એક ઘડેજ નહિ.
તેણે ધડી ત્રણ ટોલડીઓ, બે કુટલ અને એક સાજીજ નહિ.
તેમાં રાધ્યા ત્રણ મગ, બે કમિડુ અને એક ચડેજ નહિ.
તેમાં નોતપો ત્રણ બાલજી, બે અપવાસી અને એક જામેજ નહિ.
તેને આખા ત્રણ ત્રાંચીયા, બે ખોટા અને એક સાચોજ નહિ.
તે બતાવ્યા ત્રણ સોનીને, બે આંધળા અને એક દેખેજ નહિ.
આ વાત કરી ત્રણ ઠાકને, બે ભૂલ્યા અને એકને આવડે નહિ.

ઉપરની બન્ને વાર્તામાં જે સઘળું કહેવામાં આવ્યું છે તે અર્થ રહિત છે એમ પ્રથમ દ્રષ્ટિએ જણાય છે અને અગ્રી અસમ્પતપૂર્ણ વાતોથી સ્હેજ હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે “બોરડીનો કડિ, સાડી અદાર હાથ હોય અને તેના પર ત્રણ ગામ વસે અને તે ગામે વસતા કહેવાય છે છતાં તેમા બે ઉત્તર અને એકમાં વસતીજ નહિ, વગેરે.....” બાળકોમા મોઝી મોઝી અસમ્પતતાના નમૂના શિવાય, ખીલ્લું કંઈ હોય એમ જણાતું નથી પરંતુ વાસ્તવીક રીતે તેમ નથી. જેમ અખાની અવળ વાણી છે, અને જેમ ધીરાના ‘તરણાઓયે કુમર રે કુમર કાઢ દેખે નહિ’ એવાં પદો દેખીતી રીતે ન સમજાય તેવાં અને અર્થ રાખે છે છતાં તેમાં ઉંડી શીલસૂઝો ધુપાયવી છે તેરીજ રીતે ઉક્ત વાર્તાઓના સંબંધમાં પશું છે. આ વાતો તત્વરદાની છે અને એમાં પશુંવેલી પ્રત્યેક અસમ્પતતા વેદાન્તના મહાન સત્ય “આ જગત્ અસત્ય છે, જેવું બાસે છે તેવું નમ”ની

દંડ પ્રતીતિ કરાવે છે. જેમ 'નકો' એટલે નહિ છે એવો કોઈ રાજ (રાજ ન હોય છતાં) ગામ વસાવે અને ગામ વસાવે તે ઉજડ અને વસતી વિનાતું હોય વગેરે....." છે, તેમજ આ જગત્ મિથ્યા છે છતાં તે નહિ છે એવા જગત્માં આપણે નકો રાજ પેઠે અધું વસાવીએ છીએ વગેરે કરીએ છીએ.

આવી વાર્તા સંભળી, વાર્તા અસત્ય હોવા છતાં અણુસમજાણ-અજ્ઞાનને લીધે બાળકોને જેમ મજા અને આનંદ પડે છે અને તે વાર્તા સંભળી બાળકો ખુશી થઈ એક બીજાને કહી સભળાવે છે તેમજ આપણે પણ અસત્ય એવા જગતને અજ્ઞાન (ભાયા)થી સત્યમાની ખુશી થઈએ છીએ અને રાચીએ છીએ, એ આ વાર્તાનો ધ્વનિ છે.

આવી વાર્તાઓના ઉક્ત ધ્વનિના સંબંધમાં રા. રા. દેવચંદર વૈકુંઠજી ભટ્ટે સંવત ૧૯૭૨ ની સાલના "ગુજરાતી" ના દીવાળીના અંકમાં લખેલું છે. તેઓએ શ્રી. યોગ વાસિષ્ઠમાંથી એક બાલ આખ્યાયિકા આપેલી છે જે બાલ આખ્યાયિકા ઉપર કરેલ બે વાર્તાઓનું મૂળ હોવું જોઈએ. એ બાલ આખ્યાયિકા વસિષ્ઠ મુનીએ શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનને સત્ય સિદ્ધાન્તનો અભક્ત રીતે યોધ કરવા ગોઠવેલ હોય એમ જણાય છે. રા. રા. દેવચંદર વૈકુંઠજીએ આપેલ શ્રી યોગ વાસિષ્ઠમાંની વાર્તા "ગુજરાતી" માંથી આ સ્વળે વાંચવા માટે ઉનામું છું.

"શ્રી યોગવાસિષ્ઠમાંની આખ્યાયિકા."

"શ્રી રામચંદ્રજી, પોતાના પરમ પૂજ્ય ગુરુ શ્રી વસિષ્ઠને પૂછે છે કે, હે મુનિ-રાજ! શ્રેષ્ઠમાં બ્રાહ્મકાખ્યાયિકા કહેવાય છે તે મને વિમનવાર સમજાવો.

"વસિષ્ઠ—રે રામ! કોઈ મૂઠ જાગક હતો તે પોતાની ધાત્રીને પૂછે છે કે—હે ધાત્રી! વિનોદ આપવાવાળો કોઈ આખ્યાયિકા કહો. પછી ધાત્રી બાળકના વિનોદ માટે મુન્દર તથા મધુર અક્ષર વાળી આખ્યાયિકા કહે છે.

(૧) આત્મન્ય અસત્ય નગરમાં ત્રણ રાજ્યુઓ રહેતા હતા. તે રૂઢા ધાર્મિક અને શર-વીજ હતા. તે જેમ આકાશમાં તારા શીલે તેમ શોભતા હતા. તેમના બે કુમારો તો ય-વાજ નહોતા અને ત્રીજો ગર્ભમાંજ હતો. એક દિવસ દેવયોગથી માતા પિતા મરણ પામ-વાથી અને દુષ્ટરાજ આદિથી ખિન્ન સુખવળા, અને શોકમાં પડેલા તેઓ ઉત્તમ નગરના લાભ માટે પોતાના યત્ન નગરમાંથી નીકળ્યા. તે અજ્યે મજેલા છુધ, શુક અને શનિ, જેના આકાશમાંથી નીકળે અને શોકે, તેમ શોભતા હતા. તેઓના ચરીર સરમડાના કુલ જેવો કોમળ હતાં. પછવાડે સૂઈ તપાવતો હતો. માર્ગમાં શીઘ્ર ચડતો નાપથી રેતી તપી હતી, અને તેથી કમળ જેવા કોમળ પગ, તપના હતા, ધૂળથી વિખૂટા પડેલા મૂળની પેઠે "હા બાપ!" એવો શોક કરતા હતા અને ચરીર ધૂળથી ભરેલાં હતાં. એમ છતાં એ ત્રણે ધણે દૂર નીકળી ગયાં.

(૨) આગળ ચાલતા ત્રણ વક્ષ આબ્યા. જે પુષ્પ, ફળ, તથા પક્ષવધી શોભતાં હતાં. ઉપર પક્ષીઓ બેઠાં હતાં. આગળ મૃગયાં ફરતાં હતાં. એ ત્રણ વક્ષમાંથી બે તો યયાંજ ન-હોતાં. અને ત્રીજાનું તો બીજ નહોતું. રાત્રકુમારો જાંત યયા હતા તેથી જેમ સ્વર્ગમાં પારિજાતક તળે છંદ્ર, વાયુ, તથા યમ આરામ લે, તેમ એ વક્ષ તળે આરામ લેવા બેઠાં.

અમૃત જેવાં ફળ ખાઈ તેઓ રસ પી ને ગુચ્છોની માળા કરીને ત્યાં ચિરકાળ આરામ લઈ આગળ ચાલ્યા.

(૩) બહુ દૂર ગયા, ને મધ્યાહ્ન સમય થયો, ત્યારે જેમાં તરંગ આવતા હતા ને શબ્દ થતા હતા, તેની ત્રણ નદીઓ આવી. જેમાંથી એક તો સ્પષ્ટ ગઈ હતી, ને (જેમ આધળાને નેત્રમાં દ્રષ્ટિ હોતી નથી તેમ) બીજી બે નદીઓમાં થોડું પશુ જળ નહોતું. જેમ ધર્મ (ધાર્મ) થી પીડિત પુરુષો નદીમાં સ્નાન કરે, બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ, જેમ ગંગાજીમાં સ્નાન કરે તેમ એ ત્રણ જગ્યાએ અનિ શુષ્ક નદીમાં પ્રાનિથી સ્નાન કર્યું લાગી મુદન જળદીપ્ત કર્યો પછી દૂધ જેવા જળનું પાન કરી તે રાજકુમારો પ્રસન્ન થયા ને આગળ ચાલ્યા. સૂર્યોસ્ત સમયે જેનું નિર્માણ થવાનું છે એવું પર્વત શહેર આવ્યું, તેમાં ધન પતાકાદિ ચડાવેલી હતી. સ્વચ્છ જળારામ હતા. દૂર સળગાય તેવા આવાપથી નગરજનો ગાન કરતા હતા.

(૪) તે નગરમાં ત્રણ સુન્દર ભવન (ઘર) જેવામાં આવ્યા તે સુવર્ણ તથા મથિના હતા. તે ગદા પર્વતના શિખર જેવાં શોભતાં હતા. તેમાં બે ઘર તો નહિ રચેલાં હતાં, ને એક ઘર બ્રીંત વગરનું હતું. બ્રીંત વગરના સુન્દર ભવનમાં ત્રણે જગ્યા પેદા, ને ખેસીને આનંદ પામ્યા.

(૫) એ ઘરમાંથી સોનાના ત્રણ સ્થાલી પાત્ર મળ્યા તેમાંથી બે સ્થાલી પાત્ર તો અધ્ધર ભાષને પામ્યા હતા, ને ત્રીજું ચૂરચૂરા થયું હતું. એ ત્રીજું પાત્ર દીર્ઘ સુદિવાળા રાજપુત્રોએ લીધું. તે બહુ લોભી હતા તેથી નબ્લાઈ ક્રોધ ચોખ્ખામાંથી સો ક્રોધ કાઢી લઈને બાકીના તે પાત્રમાં રાખ્યા.

(૬) પછી ભોજન માટે ત્રણ બ્રાહ્મણ નોતર્ધા તેમાં બે તો ઘરીર વગરના હતા, ને એકને તો સુખજ નહોતું. હે પુત્ર! મુખ વગરના બ્રાહ્મણ નબ્લાઈ ક્રોધ ચોખ્ખા ખાઈ ગયો. તે બાકી રહેલા ચોખ્ખા ત્રણે રાજકુમારો જમ્યા. ને પરમ તૃપ્તિ પામ્યા. એ ત્રણે રાજપુત્રો ભવિષ્ય નગરમાં મૃગયા વિહાર કરે છે ને સુખેથી રહે છે.

આ પ્રમાણે વાત કર્યો પછી ધારી પેલા બાળકને કહે છે કે હે ભાઈ! મેં નને આ વાત કરી, તે હું મનમાં રાખજે તેથી તું ચતુર થઈશ.

“હે રામ! ધારીએ એ પ્રમાણે બાળકને વાત કહી તેથી બાળક પ્રસન્ન થયો,”

હકત વાર્તાનો બોધ સ્પષ્ટ છે

વળી એક બીજી વાર્તા પણ કહેવામાં આવે છે જે પણ જ્ઞાતબોધક હોવાથી અરે આપુ છું.

“એક કાગડો હતો તેણે કાંઈ રાગનો દોષ કર્યો રાગને તેથી તેના પર ક્રોધ કરી ગાજુસોને કહ્યું કે “આ કાગડાને કુવાને કંઠે ગારો છે તેમાં નાખો.” આથી કાગડાને ગાગમાં નાખવામાં આવ્યો જ્યારે કાગડાને ગારામાં નાખવામાં આવ્યો ત્યારે કાગડો બોલવા લાગ્યો કે”

“ગારામાં લપસવું કરતાં શીખીએ છીએ, ભાઈ,

ગારામાં લપસવું કરતા શીખીએ છીએ”

અને આમ બેલી કાગડાબાઈ આનંદ સાર્યે ગારામાં લપસવા લાગ્યા. આથી રાગને સાચું કે કાગડાને ચિહ્નની અસર તો થઈ નહિ. ગળ્યે કોષે બરાબ તેને કુવામાં નખાવ્યો, પણ કાગડો તો કુવામાં પણ મળ કરવા લાગ્યો અને બોલવા લાગ્યો કે

“કુવામાં તરતાં રીખીએ છીએ બાઈ,

કુવામાં તરતાં રીખીએ છીએ.”

રાજાએ વધારે કાંધે ભરાઈ કાગડાને કાંટામાં ફેંકાવ્યો પરંતુ કાગડો તો કાંટામાં પડ્યો પડ્યો પથ્થુ વરા પથ્થુ કસેલ કર્યા વિના આગળ જવાળ આનંદથી કહેવા લાગ્યો કે—

“કુણા કાન વીંધાવીએ છીએ બાઈ,

કુણા કાન વીંધાવીએ છીએ.”

રાજા અને તેના માણસોએ વિચાર કર્યો કે હવે કાગડાને તેલની કોડીમાં નાખી યુક્તી દેવો જોઈએ. આથી તેને તેલની કોડીમાં નાખ્યો. કાગડાભાઈ તો ત્યાં પથ્થુ એવાને એવા. કાગડાભાઈએ હસના હસના કહ્યું કે—

“તેલ કાને મૂછીએ છીએ બાઈ,

તેલ કાને મૂછીએ છીએ.”

આમ જાન્યા પછી રાજાએ કાગડાને ધીના વાસણમાં અને ગોળની કોડીમાં નાખ્યો. પથ્થુ કાગડો એક મટી ખે ધસે નહિ. તે તો પૂર્વવત્ જ્યાં મૂકાયો ત્યાં આનંદજ કરવા લાગ્યો આથી રાજાને ખાતરી યદ્ય કે, તે, કાગડાને દુઃખી કે સુખી કરી શકશે નહિ અને તેથી તેણે કાગડાને ઉડાડી મૂક્યો—(યુક્ત કરી દીધો ?)

આ વાતોનો સાર એવો છે કે મનુષ્યે આ સંસારના કાંટા અને કુવા રૂપી દુખો અને ગોળ અને ધી રૂપી સુખોમાં સદા મમતોલ અને આનંદી રહેવું, અર્થાત્, જેમ કાગડો કુવામાં અને કાંટામાં આનંદ અને ગોળ અને ધીમાં પથ્થુ તેજ આનંદ માન્યો તેમ સંસારીએ સારાં અને મારાં તમામ પ્રમોગોએ ચિત્તની એકજ પ્રદારની સ્થિતિ રાખવી આવશ્યક છે. અને એટલે જેમ કાગડાને રાજાએ યુક્ત કરી દીધો તેમજ રાજા રૂપી માથા આપણને સુખ, દુઃખ, લાભ કે અલાભમાં સમવૃત્તિવાળા જોઈ યુક્ત કરી દેશે. અર્થાત્, એથીજ આપણે મોક્ષ-કલ્યાણ યરો.

સ્વર્ગ સ્ત્રીઓ માટે નથી ?

ગૌતમની સાવકી માતા પ્રજપતિ ગૌતમી અને તેમની વિધવા જેવીજ પત્નિ યશોધરાએ હવે આનંદને તેમને નવા ધર્મમાં દાખલ કરવા વિનંતિ કરી; પથ્થુ ગૌતમે પોતાના મહામાં હજી કોઈપણ સ્ત્રીને દાખલ કરી નહોતી તેથી એમને દાખલ કરતાં તે અચ્ચકાયા. આનંદે, પ્રજપતિ અને યશોધરાનું ઉપરાણું લીધું, તોપણ ગૌતમે એકદમ તોચ્છોની આગણી માન્ય રાખી નહિ. બ્યારે આનંદે કહ્યું:—“સ્વર્ગ પ્રર્યો માટે છે તો શું સ્ત્રીઓ માટે નથી ? આ સ્ત્રીઓનો ધર્મસંસાર હવે બંધ થયો છે, અને શાસ્ત્ર સ્ત્રીઓને ધર્મના સિદ્ધાંતોને અભ્યાસ કરવા મના કરતાં નથી તો પછી તેમને શા માટે મહામાં દાખલ ન કરવા ? આ ઉપરથી ગૌતમે પ્રજપતિ અને યશોધરાને સાધ્વીઓના મહામાં નવા નિયમે બાંધી તેને આધારે દાખલ કર્યા.

—રા. રા. હર્ષદે રૂંચ મહેતા કૃત મહાત્મા ગૌતમ પુસ્તક.

ઈસ્લામી સ્ત્રીઓ.

૨

તુર્કસ્તાનનું સ્ત્રી જીવન.

(ઈંગ્લેન્ડ ઉપરથી)

લેખક: રા. રા. જયેન્દ્રલાલ વલ્લભાઈ દિવેદિયા, (બી. એ. એલ. એલ. બી.)—અમદાવાદ.

તુર્કસ્તાન દેશ એશિયા અને યુરોપની વચ્ચે આવેલો છે. ત્યાં રાજ્ય અને ધર્મ સુસલમાની છે. યુરોપ ને એશિયા જેવા જે વિશાળ ખંડના સંગમ ઉપર તે આવેલો હોવાથી ફરીયાદ રસ્તા શોધનાં પહેલાં તેની ધણી જાણીજાણી હતી. એ દેશ પહેલાં અંગ્રજ પૈસાવાળો ગણાતો હતો ને હાલના ત્યાંના લોકોની એશઆરામ બરેલી રહેણી કાઢી તે વખતથી યર થયેલી છે. પણ હવે યુરોપના બીજા બધા દેશો એના ઉપર સર્વ આબતમાં ચઢીવાત ધર્મ ગવા છે ને માત્ર પહેલાંનાં રીતરીવાજ ને એશઆરામી ટેવો રીવાજ એ દેશમાં બાએજ કાંઈ બીજું રત્યું હોય. ત્યાંના રાજ્યની સત્તા પણ પ્રમાણમાં ધણીજ ઓછી થઈ ગઈ છે.

આપણે અહિં એ દેશની સ્ત્રીઓના રીતરીવાજને વિશે વિવેચન કરવાનાં છે. સુસલમાની ધર્મને લીધે એ દેશમાં સ્ત્રીઓ ઉપર પ્રુક્ટ અપ્રુક્ટ અને અનેક જાતનાં બંધન છે. આપણા દેશમાં જે પદ્ધતિ રીવાજ છે, તે મુસલમાનોને લીધે કાબજ થયેલો છે. ને એમની વસતી ઉપર હિંદુસ્તાનના ખટું હોવાથી, ત્યાંની ખીજ પ્રજા ઉપર પણ અસર થયા વિના રહી નથી તેથી ત્યાં એ રીવાજ હિંદુ ને સુસલમાન બંને કોમોમાં “પડો” (જોડલ) ધણી સખ્તાઈથી થળાય છે.

પણ હિંદુસ્તાનમાં રહેતા સુસલમાનોના રીતરીવાજ ઉપરથી જો આપણે તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓના રીતરીવાજ વિશે અતુમાન કરીએ તો તે પણ અંશે ખોટું છે. જોકે કેટલીક ખાતમમાં સરખાપણું છે, પણ ઘણાજા તુર્કસ્તાનના રીતરીવાજને આપણા દેશની સ્ત્રીઓને તદ્દન નહીં ને વિચિત્ર લાગશે.

એ રીતરીવાજને ને રીટીઓનું વર્ણન આપણે બે ભાગમાં કરીશું. પહેલું, જે અસલ તુર્કસ્તાન દેશનો ભાગ રૂશીયાના કબજામાં છે અને જોને તુર્કસ્તાન કહે છે તેના વિશે કહીશું અને પછી હાલ જે ભાગ સ્વતંત્ર સુલતાનના તાબામાં છે અને જોને ટર્કી કહે છે તેના વિશે કહીશું.

રૂશીયાના તાબામાં જે તુર્કસ્તાન છે, તેમાં ખામ કરીને સાઈ નામનો લોકોની વસતી છે. એ લોકો સુસલમાનજ છે, ને ટર્કીના લોકોને ધણી ખરી જાણતમાં મળતા છે. ત્યાં પદ્ધતિ રીવાજ ઘણો સખ્ત છે સ્ત્રીઓના ઓરડામાંથી કાંઈ પણ બહારની જાણુ અથવા નજર પડે એવી ખારીઓ રાખવામાં આવતી નથી. એકજ ઓરડામાં સુવાનું, બેસવાનું,

મળવા આવનારને ખેસારવાનું વિગેરે હોય છે. ઓરડાને એક ખુલ્લું દોરડું બાંધેલું હોય છે. ને તેના ઉપર સ્ત્રીઓ અર્ધાં કપડાં લટકાવી રાખે છે. દીવાલોમાં સુધળો પરચુરણ સામાન રાખવાને ગોખવા કરેલા હોય છે.

સ્ત્રીઓ પાણી ખંડારથી લાવતી નથી. એમના ઓરડાની રહામે એમને ફરવાનું ચોગાને હોય છે. તેમાં થઈને એક નહેર વહે છે ને તેમાંથીજ પીવા વાસ્તે તથા બીજા અર્ધા ઉપયોગ વાસ્તે પાણી લેવાય છે. પણ આ નહેરોમાં ઝડેતું પાણી થઈ અસ્વચ્છ હોય છે, અને તેથી મળ્યાં દરેક ઉત્પત્તિ યાય છે.

મુસલમાનોને દિવસમાં ચોલામાં એણુ આર પાંચ વાર મ્હોં ધોતું પડે છે. તેથી એ નહેરની જોડેજ એક ખાડો ચણી લીધેલો હોય છે ને તેમાંથી દરેક વખતે મ્હોં ધોવાય છે.

એમના મુલાઓ મ્હોટા ગોળા “ ફલાવર પોટ ” (ફૂલ મૂકવાના ખાલા) જેવા ને માટીના બનાવેલા હોય છે તેમને બીંતની અંદર ચણી લેવામાં આવે છે. અંદર દેવતા મુકવાની જગ્યા હોય છે. ને જ્યારે બધો દેવતા બળી જઈ આખો મુલો તપી જાય છે ત્યારે અંદરની બીંત ઉપર મ્હોટા શાટલાઓ સામઝા રોડાય છે.

સાઈ સ્ત્રીઓના આથાનો બામ બહુ રોજાયવાન રાખવામાં આવે છે. એમના વાળને ઘણી લોટામાં છુટા પાડી દેવામાં આવે છે, ને તે દરેક લોટાની કાળા રેયમી કપડાંની પડીઓ મૂકે છે, જેના ઉપર દેહ ધુંટણુ સુધી લટકતા રહે છે; અને તેમાં કાચના મણકાઓ નાખેલા હોય છે. ત્યાં સ્ત્રીઓ ઘણુંખરું દરેક ગુરુવારે માયાના વાળ ધૂવે છે. માયા ઉપર સ્ત્રીઓ ને ઉચી સ્વચ્છ મસમીતની ટોપીઓ મુકવામાં આવે છે ને એના બે છેડાઓ બે ખમ્બા ઉપર સાલની માફક રાખવામાં આવે છે. એમના હાંત ધણુ. ચોખ્ખા ને સફેદ હોય છે; અને ઉમ્મર થતાં જ્યારે કેટલાક હાંતો પડી જાય છે, ત્યારે ખાકીના દાંતોને કાળા રંગી દેવામાં આવે છે કે જ્યાં મ્હોં બોખુ દેખાય નહીં. અચુક વનસ્પતિનો મલમ તેઓ આંખમાં આંજે છે. તેથી આંખની નીચેનો બામ કાળા રંગ સાથે બહુ સુંદર લાગે છે. હથેલી ને હાથના નખ ઉપર હીનો લગાડવામાં આવે છે.

સાઈ સ્ત્રીઓનાં મ્હોં ઘણાં મ્હોટાં ને નાક પડોળાં હોય છે; નરેડોરાં પણ મ્હોટાં હોય છે. તેઓ ગરદન ને ગાલ ઉપર રંગ ચડાવે છે. બધી સ્ત્રીઓ સુરવાળ પહેરે છે ને રુંવાળા ચામડાંની એડી વગરની સળાટો પગમાં પહેરે છે. પરવાળાની ફસખાર સેરો ગળામાં અને બારે ફપાનાં એરીંગો (લોળીયાં) કાનની ઉપરના વાળમાં ભેરવેલાં હોય છે; પણ કાનની અંદર પહેરવામાં આવતાં નથી.

પરણુતી વખત સ્ત્રીને આપવાની એક રકમ નક્કી કરવામાં આવે છે, તે શીવાય બીજી કંઈ ધર્મ ક્રિયાઓ હોતી નથી. ત્યાં સગણણુ થયા પછી, પણ લગ્ન થતાં પહેલાં વર વહુને મળી શકે છે પણ છોકરીનાં માથાપની રૂબરૂ તેમ કરી ચકાતું નથી.

એ દેશમાં મુમયમાની ધર્મને લીધે પુરુષ આર સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરી શકે છે. ત્યાં ટકોં કરતાં પૈસા ઓછા છે ને ઓછા ખર્ચનાં રહી ચકાવાયી એવા દાખલા બહુ બને છે. આ રીવાજને લીધે સાઈ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની દિયતિ સારી ચાય, એમ ઇચ્છા રાખતી

નથી; કારણ કે ધરમા પૈસા વધવાથી વધારે સ્ત્રીઓ ધરમાં લાવવાની પુરૂષને ઇચ્છા થાય છે. અદેખાઈને લીધે તેઓ પુરૂષને કંઈકવાર ઝેર પથ્થુ દે છે.

કોઈ પણ પુરૂષની ચાર પત્નીઓમાં એક મુખ્ય હોય છે ને બીજી બધી એની સત્તામાં રહે છે મોટી સ્ત્રી મરી જાય ત્યારે જે માનીની હોય તે એ જગ્યાએ આવે છે. મુખ્ય સ્ત્રીઓને ધરની વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે; ને બે એક પુરૂષને બે ત્રણ ઘર હોય અથવા જુદા જુદા ગામોમાં મોકલત હોય તો દરેક જગ્યાએ એક સ્ત્રી રહે છે ને તેને ચારી વ્યવસ્થામાં રાખે છે.

હવે આપણે ટર્ફી દરેક વિષે વિવેચન કરીશું.

સુમનમાન લોકોનો સંદર્ભી પ્લાન બે એ એનો રીવાજ, જે ઉપર કહી ગયા, તે એ છે કે કોઈ પણ પુરૂષ ચાર સ્ત્રીઓ એટલી સાથે પરણી શકે. પણ ધણું ખર્ચ ટર્ફીમાં પૈસા-દાર લોકોના એમ કરે છે. કારણકે ત્યાંના રીવાજ પ્રમાણે દરેક સ્ત્રીને વારને રહેવાની જુદી સગવડ, જુદી દારીઓ વિગેરે ધણું ખર્ચ રાખવું પડે છે. સાધારણ માણસો એમ કરી શકતા નથી. સાદાં લોકોની ટેવે બહુ ખર્ચાળ તથા એકબીજામાં નહીં હોવાથી તેઓ તો ધણુંખર્ચ ચાર સ્ત્રીઓ રાખે છે કે જ્યાં ઘર કામમાં તથા બીજી વ્યવસ્થાઓમાં વધારે સગવડ પડે

ટર્ફીમાં સ્ત્રીઓને ધણા દુઃખ હોય છે તેઓ પાસં પોતાનો પૈસો, ધર, જમીન વિગેરે હોય છે અને તેનો તેઓ કાલે તે વપરોગ કરી શકે છે. તેમની વચમાં કોઈ બાબતી શકવું નથી. એમને સ્ત્રી, મા, દીકરી વિગેરે તરીકે તો વારસો મળે છે-પરંતુ હાકરી તરીકે પણ બાઈ હોવાનું છતાં પણ એમને થોડો ભાગ મળે છે. ત્યાં હોય છુટકાનો રીવાજ ધણો છે ને પતિપત્ની બે જણને ન જાણ્યું તો સ્ત્રી ને પુરૂષ ધણું રહેલાઈયા છુટાં થઈ શકે છે, ને પછીથી બન્ને જણાં ફરીવાર બીજી સ્ત્રી અથવા પુરૂષ સાથે પરણી શકે છે; પણ એ બાબતની સત્તા પુરૂષ પાસે વધારે છે. એ ધારે ત્યારે એ મત્તા વાપરી શકે છે પરંતુ એનો અણુધરતો પ્રચાર અટકાવવાને એનો નિયમ રાખેલો જણાય છે કે પરણ્યા પહેલાંના દરાર મુજબ, જ્યારે પુરૂષ બાવડીના છુટા હોય છે ત્યારે એને અધિક રકમ આપવી પડે છે, ને એ રકમ આપ્યા શીવાય કામદાસર હોય છુટકા થઈ શકના નથી

ત્યાં માની દીકરા ઉપર ઘણીજ સત્તા હોય છે, ને જ્યારે હોદ્દાને મોટો થઈ પુરૂષ થાય છે ત્યારે પણ આ કહે છે એમજ ધણુંખર્ચ તેને કરવું પડે છે એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે જન્મથીજ કોઈ પણ પુરૂષ એની મા, જ્ઞેન અથવા બહુજ પાસેનાં સગવડવાળી સ્ત્રી શીવાય અને ધણેખરે બાગે માત્ર આ શીવાય,—કોઈ બીજી સ્ત્રીના પરીચયમાં આવતોજ નથી. અને સ્ત્રીઓ વિષે એનું માન એમની પાસેથીજ મળેલું હોય છે. એને લીધે તથા ગાદ સહવાસને લીધે માતા અને પુત્ર, ભાઈ અને જ્ઞેન વચ્ચે ઘણો પ્રેમ હોય છે.

ત્યાં ઘરેના બે ભાગ હોય છે એક ભાગમાં પુરૂષો વાસ્તે બેસવાનું, કામ કરવાનું, ગળવાનું વિગેરે હોય છે ને બીજા ભાગમાં સ્ત્રીઓનેજ રહેવાનું હોય છે. સ્ત્રીઓના રહેવાના ભાગને એવો બનાવવામાં આવ્યો હોય છે કે ત્યાં કોઈની નજરેજ ન પડે ને ચાહે તરફથી બંધ જ કરી લીધેલો હોય છે. ત્યાં એમનાથી છુટથી ફરી સગવડ છે. એમનો પકડનો રીવાજ

એવો સખા હોય છે કે ધરધણી પણ સ્ત્રીઓના ઝીરડામાં પેસનાં ઉમરા અગાડી કાઢી અનુભવા માણુસના પણ ભેડા જીવે તો ચે એનાથી તે વખતે અંદર ન બહ શકાય

ત્યાં ઘસ ઘસીઓતું ઠામ ધણું જખડું છે. અસહના વખતથીજ એ રીવાજ ત્યાં ચાલુ છે. મુમસમોનોએ જટલા પ્રદેશો છતેલા, તેટલા જાંધાનાં સ્ત્રી પુરોનો લાનીને ગુલામ તરીકે રાખેલાં હતાં. દરેક માધારણ માણુમના ઘરમાં એક બે ઘસોઓ તો હોય જ. આ ઘસીઓ ભેડે પણ ટકોં પરણે પણ છે ને તે કાષ્ટેસર ગણાય છે. ગરીબ વર્ગના પુરો ધણુખડું ઘસીને પરણે છે, કારણ કે એમ કરવામાં અર્થ ધણું ઓછુ ચાય છે. માત્ર ઘસીને ગુલામગીરીમાંથી છોડાવવાના પૈસા ભેંધીને ધણી ખુશ્નરત ઘસીઓ તો સારા કુટુંબમાં પણ પરણે છે ને એમની પોતાની દબુરમાં પણ દાગ ઘસીઓ હોય છે.

ટકોની સ્ત્રીઓ ઘરમાં બરાબને બેસી રહેલી નથી. એક બીજાને મળવા જવું, લગ્ન કીયાઓ એવા જવું, જન્મ વખતે સગાને ત્યાં જવું અને કુટુંબના જુદા જુદા રીતરીવાજો સુખ અશુભ પ્રમંજોમાં વખતે વખતે જવું, એવી રીતે બધા એક બીજાને ત્યાં જાય છે આવે છે. પણ ખરેખરે આતંદ તો એમને મામ બહાર, ગામગીતો અને ખુશની હવામાં આવેલાં સ્થાનકોમાં ફરવા જવામાં મળે છે. અમુક અમુક દિવસોએ તો તેઓ જરૂર બહાર જવાનાં ને મીલખાની વિગેરે કરી મજા મારવાનાં. ગરીબ કે પૈસાદાર બધાં આ ખાખનમાં મરખાં. ભે કે જહાર જતી વખત મહેણિ ખુરખો તો તેમને નાખતો પડે છે પણ એમને વાસ્તે ખાસ જગ્યાઓમાં કેાઠા બીજો પુરુષ આની ચકે જ નહીં એવું હોવાથી ત્યાં એમનાથી ખુરખાના બંધત રિવાજ છુટથી આતંદ લઈ શકાય છે.

યુરોપ દેશની અસર હવે ટકોં ઉપર થવા માંડી છે. ને ત્યાં જ સોફા અમંજી, ફેચ, જર્મન વગેરે સાથે વધારે પ્રમંજમાં આવેલા છે ને યુરોપીયન ભાષાઓની કેળવણી લીધી છે તેઓ પક્ષા રીવાજને કહાડી નીખવાને અને સ્ત્રીઓને થોગ છુટ આપવાને પ્રયાસ કરે છે. ત્યાં ઘણા સોફા હવે સમજવા માંડ્યા છે કે સ્ત્રીઓને આટલી અખતાધમાં રાખવાથી આખી પ્રજા ઉપર ઘણી ખરાબ અસર થઈ છે અને આનિષ્ટ પરિણામ આપ્યું છે. અવખત હિંદુ-સ્તાનમાં પણ સ્ત્રીઓની અમણનાને તેનાથી, પછીની પ્રજા ઉપર થતી ખરાબ અસરને વાસ્તે, ખામ કરીને ઉત્તર ભાગમાં એવા રીવાજો ઘણે અરો જવાબદાર છે.

નણુંદ અને ભાભી:

પાસા ઘરની કન્યાઓ અને પોતાના ઘરની સીમ્તોએને એક પ્રીત રીતે રીતે થવાની? પ્રાચીન-પ્રગથી જ શબ્દ જાણાય છે કે ન નન્દત્ત ક્વિત્તિ નનાન્દા-ભાભીને ભેળેને આતંદ ન પામે તે નણુંદ. દબરો વર્ષે પહેલા બધાવધી આ શબ્દવૈચ્ચના જણાવે છે કે નણુંદ અને ભાભીને બારેયો ચંદ્ર એ આગણુ દેશનો પરાપૂર્વતો અનુસર છે. ભે એમ છે તો પોતાના ઘરની નણુંદ અને પાસા ઘરની "ભાભી" વચ્ચે પક્ષપાત કરવાના પ્રસન્ન આવવાં નણુંદની મા અને ભાભીની સામુદ્ર" ચિત્ર કોના પર હસે અને કોના પર ક્રોડે તેવત સમજાય એવી વાત છે. આવે ક્રોડે સુઝી વચ્ચેના સોધારી જેવા નણુંદના ભાઈ અને ભાભીના વરની અવરધા હવે રખતે છે. હવે કહેગો કે વચ્ચે સખા તેથી માખાપ-ને ખોડાં ગણી વહુઓને મદમ કરીએ છીએ ને માખાપને અણકારનાં નથી. પણ માખાપને હોતોએ પર છાવતા એરીઓ લીતે છે, પણ જગી વર વહુના સામુ જીવે એટલે વરની માની આખો કતરીયાં ખાય ને વરની ખેનની દબ સખાજુ થો વિશેદાર હવે એ તો તમારા જુના કાળનો આચાર છે.

—સરસ્વતીચંદ્ર લાગ-૪.

“હિંદમાં બાળવિધવાઓ!”

લેખક: શ્રીયુત્ત F. G. Mehta. (B A) —પાલજીપુર

જ્યાં જ્યાં બાળવગની રીતી પ્રચલીત છે ત્યાં જ્યાં બાળવિધવાઓ પણ હોય છે અને તેની સંખ્યા બાળમરણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. અને તેથી જ હિંદમાં તેમની સંખ્યા વધારે હશે એમ કોઈ પણ માણસ ધારી શકે નહીં. લેખકના ગતાની ગણે છુ કે કેટલા બાળલગ્નો થાય છે અને હવે લગભગ ૨૫૦ જેટલું બાળમરણ પ્રમાણ હોવાથી પરસ્પર પછી એમદ બે વરસમાં પરીણીત ૭૬૦૦૦ બાળમાથી હવે કુમળાં યુવો મુક્ત થઈ જાય છે. પણ મદદમાં કોણ જાણે રાથી એ અવિવાહિનના જેટલાં વિવાહિત બચ્ચા મૃત્યુ શરણ થતાં નથી; અને તેથી જ એક વગસથી અંદરની ઉમ્મરની ૧૩૨૧૨ પરીણીત બાળકીઓમાં ફક્ત ૧૦૧૪ જ તેમની ઉમ્મરની બાળવિધવાઓ છે; ઉમ્મરની સાથે જ મુક્ત થયેલાં બચ્ચાઓ પરીણાગ પણ વધે છે, તે એટલું બધુ કે પાંચ વરસની અંદરની પરીણીત બાળકીઓમાં ફક્ત ૫૬૦૦ બાળક વિધવા છે હોકનઓમાં તેથી પણ ઓછું છે; ૨૩ મા ફક્ત એક જેટલું જ પ્રમાણ છે:—

ઉમ્મર	પુરુષો કુલ સંખ્યા.		સ્ત્રીઓ કુલ સંખ્યા.	
	પરીણીત	નિધન.	પરીણીત	વિધવા.
૦-૧	૧૦૧૬૫	૪૩૨	૧૩૦૧૨	૧૦૧૪
૧-૨	૮૬૭૫	૪૭૩	૧૭૭૫૩	૮૫૬
૨-૩	૨૬૧૫૩	૧૦૪૪	૪૭૭૮૭	૧૮૦૭
૩-૪	૪૦૮૭૮	૧૮૦૭	૮૭૫૧૮	૪૭૫૩
૪-૫	૬૪૬૪૭	૨૬૧૭	૧૩૪૧૦૫	૬૭૭૩
૦-૫	૧૫૧૫૧૮	૬૬૧૮	૩૦૭૪૨૫	૧૭૭૦૩
૫-૧૦	૮૧૦૫૭૭	૮૧૮૮૫	૨૨૧૮૭૭૮	૮૪૨૭૦
૦-૧૫	૨૪૦૩૧૩૬	૧૭૭૧૪૮	૧૦૦૮૭૦૨૪	૨૨૩૦૪૨

આ પ્રમાણે અત્યારે ૧૫ વરસની અંદરની ૩૫૦૦૦૦ વિધવા છે જેમાંથી ૧૭૦૦૦ તે પાંચ વર્ષની ઉમ્મરની પણ નથી. પણ ૧૯૦૧ વરતીપત્રક કરતાં તે આ સંખ્યા ઘણી ઓછી છે. ૧૯૦૧માં તે જ સંખ્યાઓ અત્યારે ૩૬૦૦૦૦ અને ૧૯૪૮૭ ની હતી: આ પ્રમાણે એક દશકામાં પણ હીક ફેરફાર થયો છે જે માણસના પ્રયાસથી જ એકે ૧૨ ૮૫ જેટલો સુધારો એક દશકામાં થયો હોય તો તે કંઈ જેવો તેવો નથી. પણ બાળ

લગ્નોના આકાંક્ષામાં તો દર વરસના કંઈ ફેરફાર થયો નથી માન આ દશકામાં બાળમરણ્ય પ્રમાણ ગયા દશકા કરતાં ઓછું છે અને તેથી બાળવિધવાઓની સંખ્યા પણ કુદરતી રીતે ઓછી હોયજ.

ગમે તેમ પણ સંખ્યાના આકાંક્ષા તો શુભાશાસ્ત્રિકજ છે. ૦-૫ અને ૦-૧૫ વરસ સુધીના બાળલગ્નોની સંખ્યા તેનીજ રહીને આખા દેશની વસ્તી સાત ટકા જેટલી વધારે માલુમ પડી છે તે કંઈ ઓછા સુધારો ન કહેવાય. પણ સમાજ અને સમાર સુધારાઓ શુભી ન જરૂં બેઠાં છે આ સુધારો કંઈ તેમણે નથી કર્યો લગ્નોની સંખ્યા તો તેટલીજ છે. ફક્ત કુદરતે વસ્તીમાં વધારો કર્યો છે.

બાળવિધવાઓ ફક્ત હિંદુ, મુસલમાન અને એનીમીસ્ટમાં, અને તે પણ ચોડાક સરેરાશમાજ માલુમ પડે છે. પારસીઓની આખા કોમમાં ફક્ત બેજ વિધવાઓ પાંચ વરસની છે, ૬ દર વરસની, અને બાર પંદર વરસની અંદરની છે. યુદ્ધલેકિનો હિસાબ આનાથીય ચોડ્યો છે તેમનામાં ફક્ત એકજ વિધવા દર વરસની અને ૧૭૬ પંદર વરસની અંદરની છે. જેનો નેકે ધર્મમાં શુદ્ધને ઘણા મળતા છે, છતાંયે તેમનામાં આવા બ્રાહ્મણીન બધ્યા અને એનોની સંખ્યા મોટી છે સાડામાર લાખ માણસની વસ્તીમાં—જુદોની સંખ્યા હિંદુમાંજ આના કરતા આઠ ગણી છે—જેનોમાં એક વરસની અંદરની ૧૫ વિધવા છે પાંચ વરસની ૯૨, દર વરસની ૨૬૨ અને ૯૦૬ પંદર વરસની અંદરની છે જેનોના સંસાર-સુધારકો! તમે કયા ઉધો છો? તમારું મરણ્ય પ્રમાણ પણ બીજાઓ સાથે સરખાવના તમારી વસ્તીના પ્રમાણમાં કેટલું બધું મોટું છે?

બીજા ધર્મોનું તેજ પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે--વિધવાની સંખ્યા--

ઉંમર વર્ષ.	હિંદુઓ.	મુસલમાનો.	એનીમીસ્ટસ
૦-૧	૮૬૬	૧૦૪	૧૭
૧-૨	૭૪૫	૬૮	૨૩
૨-૩	૧૫૬૪	૧૬૬	૪૫
૩-૪	૩૯૮૭	૪૦૮	૨૦૭
૪-૫	૭૧૦૩	૧૨૮૧	૩૦૭
૦-૫	૧૪૭૭૫	૦૧૩૩	૫૯૬
૫-૧૦	૭૭૫૮૫	૧૪૨૭૧	૧૨૩૯
૧૦-૧૫	૧૮૧૫૦૭	૩૬૨૬૪	૨૫૬૬

એનીમીસ્ટોની વસ્તી ફક્ત એકજ કરોડની છે અને તેથી જેનોની વિધવા સંખ્યા તો ઘણી, ઘણીજ ખરાબ છે. હિંદુના મોટા ધર્મોનાજ માણસો મણીએ તો તેઓમાં, તેમની

વસ્તીના પ્રમાણમાં, બાળવિધવાની જેનોમાં મોખ્યા સૌથી મોટી છે. પછી હિંદુઓ, પછી મુસલમાનો, એનીમીસ્ટસ અને હેત્ત્રા બોદ લોકો આવે છે:—

હવે સરકારના વાર ગણતરી લખાશે. તેમાં બધાં જગ્યાં તો મુખી દેવાંજ પડશે, કારણ ત્યાં એક પણ બાળવિધવા નથી. નીચેના કોઠા ઉપરથી સમજશે.

દશ વર્ષની આંદરની વચની પરગણી અને વિધવા બાળકોઓ.

સરકારનો.	પરગણીની મોખ્યા.		વિધવાની મોખ્યા.	
	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧
બંગાળી. { બીહારી. }	૧૦૧૬૭૧૦ }	૩૫૭૧૧૧ ૧૩૯૪૮૫ }	૫૪૨૯૯ }	૧૭૫૮૩ ૩૬૨૬૫ }
મુઝમ્મિ ઉત્તારી.	૧૬૭૧૭૦	૨૨૧૯૧૩	૯૭૩૬	૬૭૨૫
મદ્રાસ "	૧૭૫૭૪૩	૧૬૧૧૨૦	૪૭૨૫	૫૦૪૬
સંયુક્ત પ્રાંતો.	૩૩૬૮૭૪	૩૨૯૮૭૫	૧૨૧૬૨	૧૭૨૦૯
વડોદરા	૨૧૪૩૧	૩૩૨૭૫	૧૪૮૨	૭૮૩
હૈદરાબાદ.	૧૭૮૮૦૫	૨૧૧૦૦૬	૫૦૬૪	૬૭૮૨

૧૯૦૧ અને ૧૯૧૧ની બંગાળી અને બીહારી ગણતરી જુદા જુદા વિસ્તારની છે, છતાં એ સમુદાયની મોખ્યા ગયા દરકારમાં સુધારો કેટલો થયો તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે છે; અને પ્રાંતોની વસ્તીના વધારો જોતાં ૧૯૧૧ની મોખ્યાના આંકડા ધણા સારા છે. બીજા પ્રાંતોમાં મદ્રાસ અને સંયુક્ત પ્રાંતોમાં તેજ મોખ્યા ધણી વધી ગઈ છે. મુઝમ્મિના આંકડા કંઈક અત્યવગળી ઉત્પન્ન કરે છે. વિધવાની મોખ્યા ઓછી થઈ છે પણ બાળકોની મોખ્યામાં વધારો છે. કંઈક અંશે આનું કારણ દુષ્કાળો હશે; આ દરકારમાં દુષ્કાળ ઓછા હતા અને લોકો મરણ પ્રમાણે ચાલવાને મુક્ત પણ હતાં ગયા લેખમાં કહી ગયા તેમ દુષ્કાળમાં છેલ્લાઓ વધારે મરે છે અને તેથીજ ૧૮૯૦ થી ૧૯૦૨ સુધીમાં વીધવાઓની મોખ્યા વધારે છે; વડોદરા અને હૈદરાબાદમાં પણ તેમજ જોવામાં આવે છે અને કારણ પણ કદાચ તેજ હશે.

આ લેખનો મળ આશય વસ્તીખંડમાં બનાવેલ કેટલાંક સ્પષ્ટીકરણો પ્રકાશમાં આણવાના છે અને તેથી આટલી મોટી બાળવિધવાની મોખ્યા જોતાં છતાં એ તેના માટે કંઈ પણ નીકાત લખ્યું તો તેમાં વાચકે કંઈ અત્યવગળ થવા જોવું નથી. તેનો ખ્યાલ કરવાનું, અને દરેક મનુષ્યે શુ કપાચ કરશે જોઈએ તે કલ્પવાનું વાંચકદંદનેજ સોંપી છું.

ઉપર બનાવેલ મોખ્યામાંથી એક નાનીસરળી મોખ્યાનું વિધવાલગ્ન થતું હશે. કારણ સુભાષે કેટલીક ન્યાતો જેમાં બાળકોની રૂકી આણ છે ત્યાં વિધવાવિવાહની રૂકી

પણ પ્રચલીત છે. પણ મણી મોટા બાગને નરીને તો દુખી એકલવાયી છ'દગી શીવાય બીજું કંઈ નથી.

આ લેખમાં વિધુર ઊકરા કે પુરોની ગણતરી ઉપર બહુ ઓછું ધ્યાન આપ્યું છે; તેમની પણ મંખ્યા મોટી છે તે ઉપર જણાવેલ પહેલા કોષ ઉપરથી મમ્મશરો; પણ તેમની ભગિનીઓને-વિધવાઓને-છ'દગીબરુ જે દુઃખ સહન કરવાનું છે, તે ઘેનાં તેઓનું ભવિષ્ય થઈ શકે છે; દારણ કે તેઓને ગમે તેટલી વખત પરણતાં પણ કોઈ રોકતું નથી અને તેથી તેમની વિધવાવસ્થા માત્ર નામનીજ છે.

પંદર વર્ષની ઉપરની વંચતી વિધવાઓનું અત્રે કંઈ કહ્યું નથી પણ લેખનું મથાણુંજ સચરે છે કે 'મે' અહિં આપણાં નાના બચ્ચાને જે સદનું પડે છે-અને તેમનો ઉપાય પણ સહેલો છે-તેમને નડોતે અન્નાયજ્ઞ બનાવવાનું મારે લીધું છે. પણ આપણી ન્યાયની લાગણી એની તો બુદ્ધી થઈ ગઈ છે કે બીજી એક બે પહેડી સુધી તો આપણે ધારેલા સુધારા પુરેપુરો બેઠે પ્રકારે કે કેમ, તે એક મોટો સવાલ છે.*

સાધ્વી સુન્દરી :

(ઉદ્દેશ ઉપરથી.)

એ ક્ષેત્રેની સુન્દર પુત્રી । ડાહ્યાણી આ સીખામણ પવાન હવે સાંભળ અને આ સાચાં સચો તારા દુહવમાં કેલતી રાખ, કે નેથી તારા ચરીર સૌંદર્યમા તારા અંત કણુની—મનની લાયકતામાં ચાર વનસા બસાશે, અને તારા ખીલતા ગુલાબના પુખ્ત જેવું સૌંદર્ય, તેના કમ્પાઉ જયા પછી પણ, પોતાનું માધુર્ય બગવી રાખશે.

તારી યુવાવસ્થાના વસંતરમયે, તારા છવનના પ્રજ્ઞાન મમયે, ત્યારે પુરો પોતાના દર્પભર્યા લોચન પ્રવાહો તારી તરફ વાળે અને ત્યારે મુલત તેઓના દુઃખિયતોના ચૂક અર્થે તારા કનમાં ધીમેથી કહે, તારે કે પુત્રી ! હ તેઓના કુમારે લઈ જનારા, લલચાવનારા રાજાને સંભાળપૂર્વક સાંભળજે, તાર અંત કણુ બચેબર સલાજને, અને તેઓના માલક અર્થે પ્રવેશનથી જોતે, -કુલાની નહિ. યાદ રાખજે કે વારે પુરવના માત્ર જિવેડી સાથી થવાની જરૂર છે અને નહિ કે તેના વિગતોને આધિન ગુલામ ! તારા છવનનું રદસ્ય માત્ર તેની અન્ધાંડી ઈર્ષ્યાઓને તૃપ્ત કરવામા નથી, પણ તેને છ'દગીની દુઃખેડીઓમાં મદદ કરવામાં, તારી સુકોમળતાથી તેને શાન્તિ જાળવવામાં અને મુઠ્ઠુ હાથમાંથી તેની ચિતા દૂર કરવામા છે પુરવનું અંતકરણ જતી ચેનાર, તેને પ્રેમમા લઈ જનાર અને તેના દુહવમાં રાખવ કરનાર, એ માણ છે ! અહા ! અંતકરણમાં નિર્દોષતાથી અને મુખપર પિતૃથી પૂર્ણ, મનુર કોમલથી બાપુર, જીવેડો તે પેળી રતી સદ્ગુણ અને મૈત્રિની મૂર્તિ, સ્વચ્છતા, નસતા અને શીલ તેના મનુરને મુજબની પેડે દીવાલી રહ્યા છે તેની મનુર વાણી સંજોગપૂર્ણ અમુલ્યમ છે તેના હરેક ઉચ્ચારમાં વિનવ કરે છે, તેના ચર્તનમા વત્સલતા, પ્રેમ અને સાચુ બેરંગ છે. આજ્ઞાપિતતા અને આજ્ઞાનુશીલતા, એ તેના છવનનાં મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે, અને શાન્તિ તથા શુષ્ક એ તેની પ્રસાદી છે. તેના હરેક કર્મમા ડાહ્યાણુ બરેડું છે અને તે દોષમાં સદ્ગુણથી અલંકૃત રહે છે તેના નયનમાંથી કોમળતા અને જ્ઞાન વરસે છે; અને તેનું દુહવ ભવમનસાદનું મંદિર છે.

બીજાં લોકો તેની નિંસ કરે છે ત્યારે પણ સદનશીલ અને સુખ સ્વચ્ચારથી તે ક્યું બેઠી નથી અહા ! જે પુત્ર એક સ્ત્રીને પોતાની ધર્મપત્નિ તરીકે ગણતી સકે છે તે ખરે બાન્યમાની છે.

(મંજીટું.)

* "Census of India" by Mr. Subraya Kamath-એ પુરતક ઉપરથી.

ફૂલવાહી.

આફ્રીકાની મુસાફરી.

(નવ્યુઆરી ૧૯૧૬ થી ચાલુ)

લેખક: રા. રા. વિનાયક—વડવાણ.

પત્ર નં. ૫: મોઝામ્બિકા.

જ્ઞાતી !

મોઝામ્બિકા-નિબંધ.

મહારા પત્રો મળી ચૂંક્યા હશે. થોડા મમયમાં હું આલિયા "નાઇરોબી" નામના ગામના જવાનો છું અહીં આલિ' સમજાવેલી તમામ હપ્તકત આ પત્રમાં પુરી કરીશ.

અલિ'નાં વેપારની બાબતમાં વેપારીઓના મુખ્ય દરિને યુરોપીયનો, આરબો, સોમાલીઓ અને હિન્દુવાનો છે. આફ્રીકાના મુખ્યાલારી જંગલીઓ, મદબૂખ સિંહો અને હાથીઓવાળા ભાગોમાં વેપાર અર્થે આવવાનું પ્રથમ માન આરબો, પોર્ટુગીઝો, અને હિન્દુવાનોને છે. વર્ષો પહેલાં એટલે કે આરબોમાં શુદ્ધમની સેવાની જરૂરીયાત જણાઈ ત્યારથી આરબોનું આ તરફ આવવું ઘટ ધણ. બહુ લાંબા કાળ સુધી આરબોએ આફ્રીકાના પૂર્વ કિનારાના વનનીઓને શુદ્ધમો બનાવ્યા અને તેનો મોટો નફાવાળો વેપાર ચલાવી પ્રચુની દુનિયાનાં સ્વતંત્ર મનુષ્યોને પણ જેવાં પરતંત્ર કર્યાં. સદ્બાગે હવે એ પૂર્વની વસ્તુ સ્થિતિ બદલાઈ છે અને એ માટે મોટે ભાગે અંગ્રેજ સરકારને ધન્યવાદ મળ્યા છે. *

હાલમાં આરબો અને સોમાલીયો સફરનો ધધો કરે છે. (મોઝામ્બિકાના અંદરના ભાગોમાં જઈ હાથીકાંત ચામડું વગેરે કાંમતી યીએ થોડી કામને જંગલીઓ પાસેથી લઈ આવી, મોઝામ્બિકાની યુરોપીયન કે હિન્દી પેડીઓને વેચવાનો ધધો તેને સફરનો ધધો કહે છે.) હિન્દીઓ તથા યુરોપીયનો આફ્રીકાનો કાચો માલ વિલાપત અગ્રવવાનો અને હિન્દુસ્તાન કે યુરોપમાંથી આફ્રીકામાં વસનારની જરૂરીયાતો મંગાવી આવવાનો ધધો કરે છે. પોર્ટુગીઝોએ આ કિનારાપર ધણાં વર્ષો સુધી વેપાર જોલેલો અને તે સમયમાં હિન્દુસ્તાનમાં તેની રાજકાન્તિ યથા અને લય ધધો તેજ સમયે લગભગ આ કિનારાપર પોર્ટુગીઝ સત્તા જમી અને અંગ્રેજ સરકારના આગમનથી મૃતપ્રાય યથા. હાલમાં પોર્ટુગીઝ લોકોનો વેપાર તે રાજસત્તા નાશ પામેલાં છે.

અંતની પેદાશ હાથીદાન, ચામડું, કોપરું, તપ, ચદ્દસ વગેરે છે. આલિયા મુમબી જેને અલિ'ની ભાષામાં "મયુ'ગા" કહે છે તે મુ'ગાઈ તત્ત્વ ધધા મોઝામ્બિકા છે. "મોઝામ્બિકા" નામના આફ્રીકાના પૂર્વ કિનારા પર આવેલા યહેર કપરથી 'મયુ'ગા'ને મુસમ્બી નામ આપવામાં આવેલું છે. મોઝામ્બિકા યહેરને પણ હિન્દુવાનો 'મુસમ્બી' નામથી જોળે છે.

હિન્દીવાનો પણ આ દેશમાં બહુ જૂના વખતથી આવતા જતા ધધા છે. હામુ નામના

* શુદ્ધમગીરી સંગળે સમૂહી હપ્તકત આ લેખકે શુદ્ધત શાળાપરમાં છપાવેલ છે તે માટે જુઓ અંક જુલાઈ-ઓગસ્ટ; ૧૯૧૪.

જાંદરે ભાવનગરના એક મોટા વેપારીની કેપી હતી. એ સ્થળ હજુ પણ ત્યાંજતાં મુસાફરને બતાવવામાં આવે છે. આરબોના મુલામના વેપારની અમર હિન્દીવાનો ઉપર પણ થયેલી અને તેઓ પણ મુલામના રાખના અને હિન્દમાં મોટા રાજ રજવાડામાં તેને વેચના. આપણા દેશમાં જે બધા મંદીઓ છે તે અમલ આ દેશના છે અને તેઓ પ્રથમ મુલામ તરીકે આ દેશમાં વેચાયેલા.

ગોશો અને ગોશી એ મુલામ શબ્દ ઉપરથી થયેલા શબ્દો છે. આમજ સીંચણ જનાનામાં વિશેષજન. રહેતી, અને તેઓ મુલામ હતી, એથી ખતાર કુધી જનાનામાં રહેતારી સ્ત્રીઓને (ચાકરડીઓને) ગોશી કહેવાનો ચાલ પડી ગયો છે.*

અહિંના ધરોમાં સ્વાહીલીઓના કુળા સિવાય આરબોના અને કેટલાક પૈમાદાર સ્વાહીલીઓનાં ધરો જરા જોવા જેવાં છે. આરબોમાં જનાનો મખ્ત હોવાથી, આ ધરો ખાસ કરી જનાનો સચવાય તેવી રીતે બાંધવામાં આવ્યાં હોય છે. એટલે કે હવા અને અજવાળું પણ તેમાં બહુ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે. ગીચે રાખવાને તેમના ધરમાં ગોખલાઓની દીવાલપર લાંબી હાર હોય છે. આરબની સ્ત્રીઓ પરદા વગર બહાર જતી આવતી નથી. તેઓ ઘણી સુંદર અને મોહક હોય છે, એમ કહેવાય છે.

અહિંનાં જોવા લાયક સ્થળોમાં મોખ્યાસા હાઇકોર્ટનું મકાન, માન્ટ હોટલ, લાય-બેરી, ચિકટોરીઆ ગાર્ડન્સ તથા પોર્ટુગીઝ લોકોએ બાંધેલો કિલ્લો છે. લાયબેરીમાં અગ્રેજ, મુજ્જાની, અને પોર્ટુગીઝ ભાષાનાં પુસ્તકોનો સારો સંગ્રહ છે. અહિં લગભગ સપ્તમા જાણીનાં પૂર્વ પશ્ચિમનાં પત્રો અને માસિકો આવે છે. ચિકટોરીયા ગાર્ડન્સ એ એક સાધારણ ખાગ છે. હું અવકાશને સમયે ત્યાં જઈ છું અને દેશી વિદેશી બાગકાને તેમની મિત્ર મિત્ર ભાષામાં બોલનાં, રમનાં જોઈ છું ત્યારે અનહક આનન્દ થાય છે અને આપણા બાલકોની રમતો યાદ આવે છે. કિલ્લાનાં વિનાશચિન્હો દરિયા કિનારા પર જોવામાં આવે છે. આ કિલ્લો પોર્ટુગીઝ મુસાફર અને રાજદારી પુરુષ વામ્બોડીમામાએ બાંધાવેલો હતો. પોર્ટુગીઝ લોકોની સત્તા મોખ્યાસા અને તેના આસપાસના કિનારાપર લાંબો કાળ રહી આ કિલ્લો એ કાળની પોર્ટુગીઝ રાજકાન્તિનો પુરાવો છે. હાલમાં આ કિલ્લો છજી અને ભાંગતી હાલમાં છે.

સુમરો ! અત્યારે અહિં પોર્ટુગીઝ મતાનું નામ નિવાન પણ નથી. અહા ! શો મનુષ્યનો લોભ ? આ છજી દુર્ગ મનુષ્ય જીવનના મિષ્ટાન્નિભાનનો નમુનો નહિ તો ખીનું શું ? મકાનાકાંઠી મનુષ્યોનો આવો ઈર્ષિરસ્યમ આપણને શું હામ્ય અને નિર્વેદ નથી ઉપજવનાં ? આ ગિયારા કિલ્લાએ પોર્ટુગીઝની સત્તાને, મુલામમીરીના ધંધાની અધમનાને અને અનેક નિર્દોષ-રોપિન મનુષ્યના અદાલત ધ્વજને નિહાળ્યાં અને દણુ પણ તેનું નશીબ મારા જોવા મુમાફરની અખેઃ દબિનું પાત્ર ધરાવું તો રંજુજ. અસ્તુ. પ્રભુની લીલા અકલિન છે.

લી. તમારોજ સહનો

“વિનાયક.”

* આ દેશમાં (હિન્દમાં) વસવા સીંચણ સ્વાહીલી ભાષા વચમાં જોયે છે તેમ તપાસ કરતાં અહમ પશું છે.

પત્ર નં. ૬ : મોખ્યાસાથી નાઠરોથી.

પ્રિયતમે !

નાઠરોથી વીક્ટોરીયા સ્ટ્રીટ.

મયા પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે હું મોખ્યાસાથી નીકળી અહિં સુખરૂપ પહોંચ્યો છું. મહારી તબીબત સારી છે. મોખ્યાસા રોયન સવારના છોટું. સવિતા બહેન તથા તેમના પતિ મને રોયન સુધી વળાવવા આમ્યા હતા. એટલે દર પણ સ્નેહિત્રી અને સમ્બન્ધીઓ મળે, એ પણ એક સહસ્તામ્ય અને મહારા બનિષ્વના પ્રવાસનું સુચિન્દ.

બહાલી ! આફ્રિકામાં પણ રહેવે છે. વર્તમાન કાળના મુધારે નિર્દોષ અને ચાન્તિપ્રિય આફ્રિકાના કાળા લોકોની ચાન્તિનો ખર્ચ કરેલો છે અને આવા દેશોમાં ઐહિક સુખની પ્રગતિના પવનો ટુંકાઈ ચૂક્યા છે.

મોખ્યાસાથી કિયુમુ (વિક્ટોરીયા ન્યાન્ગા નામનું દુનિયામાં મોટામાં મોટું શ્રીકા-પામીનું સરોવર છે, તેના કિનારે આવેલું શહેર) સુધી એટલે લગભગ ૫૮૭ માઈલમાં રહેવે નંખાયેલી છે. આ રહેવે ને ' યુગાન્ડા ' રહેવે નામ આપવામાં આવેલું છે અને તેનું કારણ એ છે કે આ રહેવેથી, યુગાન્ડા નામના, વિક્ટોરીયા ન્યાન્ગા નામના સરોવરની પેલીમેર આવેલ પ્રદેશ તરફ જવાપછે. આ રહેવેનું છેલ્લું રોયન કિયુમુ છે. આ રહેવે યુગાન્ડામાં જતી તથા પણ સરોવરની પેલીમેર આવેલ " યુગાન્ડા " જવાને ખાટે આ કિનારા ઉપરના બંદરે કિયુમુ સુધી લઈ જાય છે. કિયુમુથી તો યુગાન્ડા જવાખાટે સ્ટીમરોમાં બેસવું પડે છે.

આ રહેવે બાંધવામાં સરકારને ઘણું મોટો ખર્ચ કરવો પડ્યો છે. દહેવાય છે કે આ રહેવે બંધાતાં એકન્દર સાત કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ થયો છે. આ રહેવે બાંધનાર મચુરો, કલાકો તથા રોયનના માણસો આપણા હિન્દીઓજ હતા. અને હંતુપણ થોડા યુરોપીયનો ધિવાય આ રહેવેપર હિન્દીઓજ તમામ જાતની ભૂદી ભૂદી નોકરી કરે છે. જંગલી લોકો અને સિંહથી ભરપૂર આફ્રિકામાં રહેવે બાંધતા હજારો ખંજળી મચુરોના જનશાસની પુવારી યર્મ છે પ્રિયે ! આફ્રિકાના ખરા વસવાટ કરવાવાળા તો હિન્દીઓજ કહી શકાય. જાડો યુરોપીયનો તો વગવાટ કરવાનું માન મોટુંજ ખાટી જાય છે. આપણા મચુરો અરે, રહેવે અમલદારો વિના આ રહેવે બંધાઈ શકત નહીં, એમ કહેવું અનિશ્ચયોક્તિ વાળું નથી એમ ચોકસ જણજે એકે અહીં પણ દક્ષિણ આફ્રિકાના દિવસોની લખાને અખિા પ્રકાશ પડવા લાગ્યો જણાય છે. અહીં પણ હવે જરા બેદખાવ અને અહંતાનું દર્શન થતું જાય છે.

ટનટન ટોકેરા થતાં અમારી ગાડીએ વીસલ ખારી અને મોખ્યાસા છોડી ધરધર કરતી ઉપડી. પ્રથમ રોયન કીલીન્ડી યુગાન્ડા રહેવેનું હેડક્વોર્ટર્સ (સુખ્ય સ્થળ) છે. અહિંથી એક 'ટ્રાલી (હાની) લાઈન' કીલીન્ડી નામના બંદરે જાય છે. કીલીન્ડી-બંદરે મોટું છે અને ધણાંજ મોટાં બારકમેને બારામાં આણી શકે છે. બવિષ્યમાં આ બંદર ધણું મોટું ગણુરો. ' કીલીન્ડી ' એ મોખ્યાસા, બેટનો બાગ છે. મોખ્યાસા બેટ અને હુટ આફ્રિકાના

મુખ્યત્વે (main land) ને સાંધવાર એક પૂલ છે. આ પૂલને ' સ્લાસખંરી ' પૂલ કહે છે. આ પૂલ મુક્યા પછી રેલ્વે લાઇનનો ત્રણ વખતો ત્રણ છે.

ખાંડેરાસ રેલ્વેન મોગાસાથી ત્રીજી રેલ્વેન છે. ત્યાં સુધીનું સ્ટેશન સૌન્દર્ય બધું અને મોટું છે. આગ્રવણ, તાવ, નાળાચેરીઓ, કાચનાં ઘડો અને બીજી લીધેતરી વચ્ચે પસાર થતી અમરી ગાડીમાં બેઠાંબેઠાં અને એમજ લાગુ કે આ દેશ આફ્રિકા તરફ. દરેક મિનિટ દૂર અને દૂર જતાં, કાચમાં દેખાતાં અને કાચમાં અદ્યતન થતાં સમુદ્રના મોજાં ઉપર ત્રણનાં ત્રણનાં વહાણોનું દેખાવું અદ્યતન આનંદ જગાડતું હતું. એ જોતાં કંઈ ઓર મન આવતી હતી. અંગ્રાવણના રેલ્વેથી અમે લીલા કાચ અને મુસખીઓ લીધાં હતાં. તે પછાત સસ્તાં પણ જરા શીકારમાં જોઈ હતાં.

થોડા વખતમાં તો આ મુન્દર દેખાવ અદ્યતન થયો અને પ્રગટ સૂરના તીવ્ર કિરણોથી તપના, લીધેતરી રહિત, ત્રણ જગલી ઝાડોના સડાં ઝાંખરાં વાળા ટાળા આફ્રિકાના પ્રદેશ વચ્ચેની અમરી ગાડી ધમધમ આગળ ચાલી. રસ્તામાં એ ' વનીકા ' નામનાં લોકો જોયાં. અહા ! અદ્યતન દેખાવ. વનીકા સ્ત્રીઓના સ્તનો એટલાં બધાં સ્થૂળ અને દીર્ઘ હોય છે કે, તેઓ, તેમને કુખેથી, આગળથી, ખજા ઉપરથી પાછળ પીઠ પર ત્રણી શકે છે અને પીઠ પર ઝાળીમાં બાંધેલું વાળક વિનાશને ચાલિતી રતનપાન કરી શકે છે. તેઓ ધણીજ ગંદી દેખાતી હતી. આ જન બહુજ ગરીબ છે અને શુદ્ધિ પકડવાના જગાનામાં આ ત્રિચાર સહેલાઈથી ગુલામઝોના જોગ થઈ પડતા હતા.

લગભગ મુકા વેરાન પ્રદેશમાં ગાડી સાંજ સુધી ચાલ્યાજ કરી. રસ્તામાં રેલ્વેનો આવતાં હતાં પણ તે કંઈ ધ્યાન ખેંચે તેવાં નહોતાં તે રેલ્વેનોનાં નામે નાદક આ પત્રમાં લખી તને તખ્તીક આપવા માગે નથી. સૂત્રી પડી, મુસાફરીમાં તો એવીજ નિશા. પ્રિયે ! પેલી 'વનીકા' સ્ત્રીઓ સ્વપ્નમાં વારંવાર દેખાવા લાગી અને તેના વિચિત્ર દેખાવથી ત્રણ ઉપજવવા લાગી. આપણા દેશમાં એવી એકાદ જગ્યામાં આવે તો નાનાં બાળકો બી મરે અને મોટાં પણ માને કે આ કોઈ વંતરી કે ભૂતચેત હશે અમરી રેલ્વેગાડીનું એન્ટન થયું હલકી જનનું હોવાથી (રેલ્વે મીટરજેનની છે, અને સાધારણ જનની છે) કોઈ જમના વ્યાધીવાળો ખોં-ખોં કરે તેમ તે આવે ત્યારે ખોં ખોં કરતું હતું. આથી નિશાનો વારંવાર ભગ થતો હતો.

એમ થતાં પ્રાતઃકાળ થયો અને સીમા અને કીચ રેલ્વે વચ્ચે ચર્ચ નારાયણે રહ્યું દીધાં અને અમરી દરિયા કીચીમાન્દરો નામના પર્વત તરફ ખેંચાઈ અને એ બરડા સતત આચ્છાદિત પર્વતને અમે પ્રેમપૂર્વક નીહાળવા લાગ્યા. એક કાચમાં તો ગરક વાળા રૂપેરી શિખરોપર એક બે ત્રણ એમ ચતો મુવખું રંગી, જરો અને રવંજ મેન રંગ, દેખાઈને ઉડી ગયા. કુરુનનો આ દેખાવ બહુ રમણીય હતો. બહુ મુન્દર, કઠીય નથી સુમાય, પ્રિયે !

કીચીમાન્દરો પર્વત દુનિયામાં ઉચ્ચાઈમાં બીજી પદવીનો છે. ઓથી ઉચો હિમાલય છે. કીચીમાન્દરોની ઉચ્ચાઈ દરિયાની સપાટીથી ૨૦૦૦૦ ફીટની છે. કીચીમાન્દરો નામના બે મોટાં અને બધાં શિખરોથી આ પર્વત શોભાપમાન છે, આ બન્ને શિખરોપર કાયમ બરફ રહે છે. કીચીમાન્દરો ઉચ્ચ કીચીમાન્દરો વિશુવરત પર આવેલો છે, હતાં તેના

ઉપર બરફ રહે છે તેનું કારણ તેની ઉચ્ચાઇ છે. ધણી વર્ષો પહેલાં કીલીમાન્ગરો પર્વત મહત્વ જ્વાળામુખી પર્વત હતો. ક્ષાણમાં તે નિર્જીવ છે. તેના શિખર પર ‘કેઇટર’ એટલે મુખ છે. અને તેની આસપાસ મોટાં મોટાં ચખનાં ખેતરો થઇ ગયેલાં છે. આ ખેતરોની આસપાસ બરફ રહે છે. મધ્યમાં બરફ રહેતો નથી. ક્ષાણિકાની જગ્યા જોનામાં એમ દશ પથ્થુ મનાય છે કે કીલીમાન્ગરો પર્વતનાં શિખરો સોનારૂપાનાં છે અને ત્યાં જૂત પ્રેનાદિ રહેના હોવાથી જઇ શકાતું નથી. શિખરો ઉપર બરફ રહેતો હોવાથી, સૂર્યના કિરણોથી રંગો બનતા હોવાથી આ માન્યતા તેમનામાં ઉભી થઇ હશે એમ લાગે છે.

વૈષ્ણવ રોઇને અને વ્હાપાણી લીધાં અને ત્યાં ગાડી ઘણોવખત ઉભી રહેતી હોવાથી નીચે ઉતરી વિચારિ લીધા. અમારી રેલ્વે આગળ વધતા બલ્યમુર્તિ કીલીમાન્ગરોનાં દર્શન બંધ થયાં. હવે જરા થંડી લાગવા માંડી, કારણકે રેલ્વે લગભગ ફરિયાની સપાટીથી ૨૦૦૦ ફીટ ઉંચે આવી હતી. જેમ જેમ આગળ જઇએ, તેમ તેમ થંડી વધારે. અહિં નાધરોળીમાં સખ્ત થંડી પડે છે કારણ કે આ સ્થળ ૫૦૦૦ ફીટ ઉંચે છે.

અમારી ગાડી “આયીપ્લેઇન્સ” માં આવી પહોંચી. “આયીપ્લેઇન્સ” એટલે આથી નદીની આસપાસનાં મોટાં મેદાનો. આ મેદાનોમાં સિંહ, વરગો, અને જીંજા વિશેષતઃ રહે છે. આ મેદાન સિંહોનું તો નહેર પર ગણાય છે. અઢાપટા વાળા ખમ્બર જેવા જીજાને અને આપણી ગાયો કૂરતાં કૂરતાં આફ્રિકાની નાની ગાયોને આમનેમ મેદાનોમાં કૂરતાં જોતાં બહુ આનંદ આવ્યો. હવે ૨૪ કલાકની યુષ્કાફરી કરી અતે કું નાધરોળીના રોઇને આવી પહોંચ્યો. મિત્ર મંદળ સાથે લેવા આવ્યું હતું, તેથી સુખમય તેમની માથે શહેરમાં જઈ પહોંચ્યો. અહીં પથ્થુ ધણું જોવાનું અને તે તમને લખી જણાવવાનું છે. ખીમ પત્રમાં તે વિશે લખીશ.

તમારા પત્રો નથી તો લખશે. બાળકોને મુમરો અને વ્હાલથી રમાડશે. કું આનંદમાં છુ-

લી. તમારો સદાનો

“બિનાયક”

પત્ની અને માતા :

(ઇંગ્લેન્ડ ઉપરથી.)

તે વરની અધિપતિ હોવી છે, અને એવા શુદ્ધ શાન્તિ સુખનો સદા નિવાસ છે, તે વિચારીને આત્મા કંઈ છે અને તેની આત્મા હમેશાં અનુસરણ છે. તે પ્રાતઃસમયે ઉઠે છે અને થોડા પ્રમાણે નિત્યકર્મની વહેંચણી કરી છે. પેતાના કુટુંબજનની ચિંતામાં તે મગ લે છે, અને તેમાં તે પ્રવૃત્ત રહે છે; તેના શુદ્ધમાં કસર સાથે સુષુપ્ત નિદ્રાવાચ છે. તેની કુશળતા તેના પતિને પતિની સર્વત્ર થતી રહતી સદા હર્ષ પમાડે છે. તે પેતાના જીવંત સુખદિ આપે છે અને પેતાના સુહૃદવર્તનના દ્વારે પતિનાં તેઓનું ચારિત્ર્ય વધે છે. તેનું વચન એનાં તેઓના જીવનના પ્રર્થ બને છે. અને તેના પ્રેમ તેમના દુઃખ ઉપર અચાંપ સજા થસાવે છે. તેના આશુ સ્વભાવથી નોકરોને કામ કાવામાં ઉત્સાહ મળે છે. અશુદ્ધતામાં તે શ્લાઘા નથી નથી, અને વિષયમાં તે ધીરમની સર્વ કું એ સહી લે છે. તેના પતિની અસહ્ય અસહ્ય પથ તેની સલાહથી હલકી થઈ જાય છે, અને તેની મધુરતાથી મધુરી બને છે. તે સ્વન નાં કુલમાં પેતાનાં કુલને ખીલાવે છે, અને સર્વત્ર શાન્તિ આપે છે, પામે છે. આવી પતિને એ પ્રાપ્ત થાય છે. તે ખરેખર સુખી છે, અને આવી માતા બને છે એ બાળક અદોષતા છે.

(મહેલ)

સુન્દરી સુવોધ.

ઢ. આનંદજી મૂંઝડી વાગી તરફથી મેટ

રણનિરીક્ષણ.

નગુલેન્યની પાતે રહીને, મયકર મારો ચાલતો હોમ છતા પળ, હિમતની વિદિશ શરૂ પીરો પોતાની સોલોના
મારાતુ સૂશ્મ અવલોકન કરે છે. અને પોતાના ગોલ્ડબોને ગોલ્ડ ચલ્યાવા માટે દુધ્મનની ગંગાઓ સુચવે છે.

The Manoranjan Press, BOMBAY

सुन्दरी सुबोध.

आल्प्स तोपखानें.

इटलीनी सरहद उपरनी स्वारीमां आल्प्स पर्वतना इटालियन तोपखानातुं एक खबर नीचे उतारवामां आवे छे.

પ્રવાસ મંજરી.

કાઠીયાવાડની યાત્રા.

(બાવીસ દિવસનું ધ્યાન)

લેખક: શ્રીયુત્તમ " મસ્ત ". (બી. એ.) - અમદાવાદ.

૧.

મનમાં જ્યારે કોઈ પણ શુભ કાર્ય કરવાની હિંમ ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે તેમાં પ્રવૃત્ત થવાથી જે આનંદ અનુભવાય છે, તે પછીથી કહિ પ્રાપ્ત પ્રવાસની શરૂઆત. યદ્યપ્ત યકતો નથી. વળી પ્રવાસ જ્યારે સ્વચ્છન સમૂહમાં કરવાનો હોય છે ત્યારે પારકા પ્રદેશમાં વેઠવી પડતી મુશ્કેલીઓ પણ અમર વિદ્યાની યદ્યપ્ત પડે છે. કેટલાક દિવસથી, છોકરાઓને મળતી પરીક્ષા પછીની વેકેશન (રજા) નો આ વખતે સંપૂર્ણ લાભ, અનિવાર્ય અશ્વિષ્ટો આવી ન પડે તો લેવા મુકવું નહીં એમ કુટુંબમાં સર્વની દ્રઢ ઇચ્છા થઈ હતી. સને ૧૯૧૪ ની વ્યારમી ટીસેમ્બરે રજા પડવાની હતી અને તે અમાડથી એમ નિશ્ચય કર્યો હતો કે રજા પડતાં વાન યાત્રા-પ્રવાસે નીકળી પડવું. પણ હકીકત એમ બની કે ભરતીયાળો માથે આવી લાગ્યો, જેને લઈ કંકડતી ટાટમાં કાઢ્યા કચીઆસ સાથે પરદેશ જવાની સલાહ કોઈએ આપી નહીં. વિચાર ઉભાના ઉપર મોકુફ રાખવાનું હતું. પરંતુ કેટલાક કારણોસર તેમ કરવું અચક્ય હતું. એટલામાં કાને એવી વાત આવી કે તે વખતમાં દરીઓ તોફાની થાય છે, નથી આમ-ખોટની મુસાફરી ભય ભરેલી ગણાય છે. આ અનિશ્ચિનપણામાં આઠ દસ દિવસ સ્ટેશન નીકળી ગયા અને તેટલામાં તોફાની દરીઓની વાત સંભિગ્નનાં જ મન મક્કમ થઈ ગયું કે જે કોઈ રજાના દિવસો બાકી રહ્યા છે તેમાંજ જઈ આવવું. જ્યાં સુધી ગટલાં તરલાં કરી કરીએ છઈએ ત્યાં સુધી મન ઉચકાતું નથી. મન ઉચકાયા વિના દ્રઢ નિશ્ચય થયો નથી; અને દ્રઢ નિશ્ચય વિના કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. છેવટે કાઠીયાવાડની યાત્રાએ નીકળવું એમ હતું. અને બાવીસમી ટીસેમ્બરને રવીવારનો દિવસ અઢીથી જવાનો નક્કી કર્યો.

અમે સવારના અગીઆર વાગ્યાની ગાડી પસંદ કરી કારણ કે એ ગાડીમાં બેઠાથી દ્રઢ વીરમગામ જઈએને ગાડી બદલવી પડે છે. બાકી ત્યાંથી પછી રેલ્વે ખાલીના બીજા કોઈ પણ રેલ્વેને ગાડી બદલ્યા વગર ચોરબંદર પહોંચી શકાય છે. અનુભવે. એક દિવસ અમાડથી સહેરની ઓરીસમંદરી રીકસિ લઈ રાખી હતી, અને ચોવીસ કલાક અમાડથી સ્ટેશન આસપાસ એક કોમ્પાર્ટમેન્ટ રીકસિ કરવાની (ખાનું અમારે માટે જુદું રાખવાની) ખગર આપી દીધેલી હોવાથી અમારે તો

ફક્ત ધેરથી નીકળી રોયને પહોંચી ગાડીમાં બેસવાનું ન હોતું માણસો સાથમાં વધારે હોવાથી એક કારી કરી સામન પહેલેથી રોયને પહેચિતો કરી દીધો હતો એટલે એની પશ્ચ ઉપાધી નહોતી. પાસે એક લીસ્ટ સામનનું કરી રાખ્યું હતું, એટલે ત્યાં જઈ પ્રેક (બારખાનાના ડયા)માં મુકાવવાના દાગીના, જાંઘા સમાનનો સામનો તોલ કરાવ્યા પછી એકમાં મોકલી દીધા અને સાથે રાખવાનો સામાન અમારા ડયામાં મુકાવી દીધો, આ બાબતની જો પહેલેથી ચોક્કસાઈ નથી કરવામાં આવતી તો પછી પ્રયાશ્ચર્માં “રેલ્વે ગાર્ડ”નું જુદે રચણે જુદા જુદા કપમાં આવાગમન થયાં કરે છે, ને તેમને મનાવવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. માટે ખામ કરીને લાંબા મેવાસે નીકળતાં પહેલાં ખાવાનું પીવાનું અને સુવાનું અલગ કરી બાકીના સરસામનનો તોલ કરાવી રસીડ (પહોંચ) લઈ લીધાથી ધણી નીરાંત રહે છે. અહીંથી ઉપડી વીરમગામ પહોંચ્યા. થોડો વખત આ ગાડીમાંથી ઉતરી પછી પેટરોલ (રોયનનો આગથો ભાગ જ્યાં ગાડી ઉભી રહે છે તે) ઉપર શેકાવું પડ્યું એટલામાં મોટરગેજની (ન્હાની) ગાડી મેસાણા તરફથી આવી પહોંચી. ગાડી બદલતાં પહેલાં માણસ પડ્યું કે આ ન્હાની ગાડીમાં લાંબા મોટા ડયા હોવાથી કોમ્પાર્ટમેન્ટ રીઝર્વ મળી શકશે નહીં. આડી અવળી વાતચીત દરમિયાન જાણવામાં આવ્યું કે ન્યારથી કાઠીઆવાડનાં રાજ્યોએ પોતપોતાની અલગ અલગ ગાડીઓ કરી લીધી છે ત્યારથી આની આવી ધણી પંચાતો ઉભી થઈ છે અને એવી અનેક દુગંધાઓ લોકોને સહેલી પડે છે. કેટલીક ટ્રેનો કાઠીઆવાડનાં જુદે જુદે જગ્યાને સીધી ચાલી જાય છે. પણ તે કઈ કઈ તે તો ફક્ત ઈંગ્લેન્ડ લખી લાંબી જાણનાર જાણી શકે. શુભરાતી જાણનારાઓ માટે જો શુભરાતીમાં રેલ્વે તરફથી ગામડો (મુસનાઓ) પ્રગટ કરવામાં આવે તો ગાડી બદલવામાં વેડી પડતી હાડ-મારીઓનો થોડો અંશે ઘટાડો થાય. અમલુ વર્ગનાં દુખનું તો કહેવું જ શું ? એ મિયાન-શરોને તો જગ્યાને રોયનોએ ગાડીને એક ઊંચી બીજે છેડે આવડવું પડે છે, કારણ કે કઈ ગાડીમાં બેસવાનું તેની એ લોકોને સમજ હોતી નથી, તેમ રોયન ઉપર સદુ સહુની છુટામાં ફરતું હોવાથી જવાબ આપવાને કોઈ નવરૂં પડતું નથી આ ઉપરાંત જે પહેલાં ડયામાં બેસવાને બાગધાળાં થાય છે તે તો એમજ સમજે છે કે અમારો તો આ ડયા ઉપર બાપદાદનો હક થઈ ગયો, જેથી નવા બેસવા આવનારને હાકીજ કાટે છે. ડયા-માનાં એ ત્રણ જણા ચડવા તરફના બારણા આગળ આવી બેસી જાય છે અને નવા આવનારને “અહીં જગ્યા નથી, આગળ જાઓ, આપની ગાડી આલી છે ને અહીંજ કેમ બસાઓ છો ?” આવાં આવાં વચનોથી વિદાય કરે છે. કોઈ માણસો ફરેલ થઈ જોરાવરીથી ચડવા જાય તો તેને ધડકો મારી કાઢી મુકવાને પણ એ વંચપરંપરાનો હક કરી લઈ બેઠેલા ચુકતા નથી ! અહીં વિચાર કરવો જોઈએ છે કે જો માણસ તો પોતાની ગમે તેમ ગોઠવણ કરી લે, પણ ભેરં છાકરાને લઈ નીકળેલા માણસના ચા હાલ ? આ દુગંધાને માટે લોકો રેલ્વે કંપનીને દોષ દે છે કારણ કે તેઓ એમ કહે છે કે રેલ્વે એકા ડયા રાખે છે અને ખાસ કરીને થઈ કલસમ્મા તો માણસોને બકરાની પેઠેજ પુરે છે ! અમારા સદ્ભાગ્યે વીરમગામથી તો જ ડયામાં અમે બેઠાં હતાં તેમાં અમારા શીવાય બીજા કોઈ નહોતું.

વીરમગામ છોડ્યું અને વડવાણુ આબા. પહેલાંના કરતાં હવે વડવાણુ જગ્યાને રોયન

(એ અથવા વધારે દૂનો ગળવાની જગો) છે એમ જણાય છે. કારણ કે વીરમખમથી કેટલાક વખતથી જુદી જુદી તરફથી આવતી ગાડીઓને એકજ જગ્યા પારખંદર એ જુદા જુદા પેલેકોર્મ ઉપર આવવા દેવામાં આવે છે. તેમ સ્ટેશનને પણ પુનરોદ્ધાર કરવામાં આવ્યો છે. અમારી ગાડી તો સીધી પારખંદર જવાની હોવાથી હમે હમારા ડ્રાઇવર્સ બેસી રહ્યા. આ જગ્યાએ એક બીજું જણાવવું આવશ્યક છે કે રેલ્વેવાળા એકજ ગાડીમાંથી અમુક જગ્યાને અમુક ડ્રાઇવર કાઢી નાંખે છે. હવે જુલેયુકે નીકળી જવાના ડ્રાઇવર્સ અમુક ભાણસ બેસી ગયા હોય તો જગ્યાને સ્ટેશન એને બોલે ડ્રાઇવર શોધવો પડે છે. અને જો ડ્રાઇવર્સથી એ અથવા બહાતો હોય છે, તે તો વગર બોલાવે સમી આવતીને ઉભી રહે છે. અડધાએક કલાક પછી વડવાણથી ગાડી ઉપડી અને રાત્રે આઠેક વાગે ધોળો જઈ પહોંચી. વડવાણથી હમે પણ એકલા બેઠેલાનો હક છોડી બેસા હતા, કારણ કે અન્ય માણસો અત્યારનવાર આવવા લાગ્યાં હતાં તો પણ ધોળા સુધી તો રાંતિ ભોગવી હતી. ધોળામાં આગગાડી લગભગ દોઢેક કલાક પડી રહી. સાવનગર તરફથી આવતી ગાડીનાં છડીમાં (ઉત્તરઓ) હમારી ગાડીમાં ચાપાં અને ગાડી ઉપડી. બીડને લઈને ગયે ઉભયરો કરવાનું લખીત નહીં હોવાથી, હમે તો હમારા ખીસ્તા બોલી લાંબા ધર્મ પડ્યા. વ્હાણું ક્યાં વાપુ તે ખજાર પણ ન પડી. જોકે મુસાફરી હોવાથી ચેતનાં રહેવું પડતું હતું. સાતેક વાગ્યાને મુસાફર જેતલસર આવી પહોંચ્યું. અહીંથી ધસા મુસીનું પગરણ બેડું! જેતલસર છોડ્યા પછી તો તે કમે કમે વધવા લાગ્યું અને પારખંદર આવતાં આવતાં તો હમે હયાં જગ્યા જવા લાગ્યાં, ને મુસાફર પારખંદર આવે કે છુટીએ, એમ હમારામાંનું દરેક જણ ધ્રુવવા લાગ્યું.

ઉપસેદા સ્ટેશન ઉપરના દેખાવે હમારા દીલને કાંઈ રંજન કર્યું. એ સ્ટેશન પાસે પથરની ખાણ છે. તે ખાણમાંથી સ્ટેશન ઉપર પથરા લાવવામાં આવે કુદરતની ખડી- છે. આ પહેલા પથરાઓ અને તેમાં કામ કરતા મજૂરોના રમણીય દેખાવે દારી. હમને આનંદ આવ્યો. કુદરતની જાતીહારીના વિચાર મનમાં ઉત્તમ થવા લાગ્યા. એક તો વિચાર એ આવ્યો કે જમનનિયંતાને સૃષ્ટિમાં શ્રેષ્ઠ તરીકે ઉત્પન્ન કરેલાની કેટલી દ્રીકર રહે છે અને તેને માટે કઈ કઈ ચીજ ઉત્પન્ન કરે છે. છતાં એ આનંદવન્તી તો એને બેવશ થવાને સ્વાર્થ વખતે સુકતી નથી. ખોળે વિચાર એ આવ્યો કે લલાટમાં લખેલુંજ ભોગવી ચડાય છે. સોના જેવી ચીજ પણ કાઢે છે તો મજૂરોન, પણ તે અન્યને માટેજ. એમને કમ્મે તો જાનરનો રોટલો જ બઢ્યો આવવાનું લખ્યું હોય તેથી વધારે શી રીતે લઈ શકે? ત્રીજો વિચાર એ આવ્યો કે મનુષ્ય માત્ર રમકડું છે. એને તો બાહ્યગર જેમ નચાવે છે તેમજ નાચવું પડે છે. ચોથું એમ ઘણું કે જો આનંદ ને મંત્રીય આ સવારથી તે રાત સુધી મજૂરી કરનાર ભોમવી શકે છે તે આજ પથરોની મહેસાતમાં રહેનાર ભોમવી શકતો નથી. આવા આવા અનેક તરંગોના તરંગ ઉપર મન ચાલ્યું હતું એકાં અથવા અડધજુજ મનને સંતોજ કરી શકે છે અને ત્યારેજ તે આ ઘટ વાતાવરણમાંથી છુટી હોયે ઉડવા માંડે છે. પારખંદર પણ આવી પહોંચ્યું અને સ્ટેશન ઉપર ઉતરતાં અમારી મુસાફરીનો પહોલો સંકા ખનમ થયો.

૨.

ધોરખંદર શાળ્ય હાલમાં ઈંગ્લેન્ડ સરકારની દેખરેખ હેઠળ છે. કારણકે હુમાર-બલિખના સેન-બાળ વધના છે. સરકારે પોતાના તરફથી એમ્બીનીસ્ટ્રેટર (હાકેમ) મુક્યા છે. અને તે શાળ્યની બવરથા કરે છે.

પિતાશીએ દેખાવે વરસ કાઢીઆવાકમાં નોકરી કરેલી હોવાથી અને ધોરખંદરના એમ્બી-નીસ્ટ્રેટર સાહેબ એમને સારી રીતે ઓળખતા હોવાથી હમને “સ્ટેટ ગેસ્ટ”

ધોરખંદર (દરબારી પરીણ) વધાનો લાભ મળ્યો. બાકી હાલના વખતમાં સાધ-શહેર. રણ માણસોની પરદેશમાં સગવડ ખાતર સખી બદલ્યોએ ધર્મશાળાઓ બધાથી પોતાનાં નામ અગર કર્યાં છે. આવી ધર્મશાળાઓ પૈકી કેટલીમાં

તો સાવરણીથી માંડી ગાદલાં, ગોદાં ને ખાટલાં કુધી બધું મળી રહે છે. અચકતને અત્ર પશુ અપાષ છે, ને ઘોડીઆમાં ચુનાં વચ્ચને ખાટે ઘોડીમાં (પારણાં) પણ ત્યાં મળી રહે છે. કેટલીક ધર્મશાળાઓમાં તાનકડી-લાવચેરી પણ રાખવામાં આવે છે. ખાસ કરીને યાત્રાનાં ધામોમાં તો ધર્મશાળાઓ હોયજ છે. ધોરખંદર “મુસાખાપુરી” ધામ ગણાતું હોવાથી ત્યાં પણ ધર્મશાળાઓ છે. અને એક તો રોચનથી બહાર નીકળતાં પાસેજ છે.

ત્યાં અને ઉત્તરમાં હતા ત્યાં પાસે બેઠાજેધર મહાદેવનું રમણીય સ્થાન છે. ઘડેર બહારની તેમજ અંદરની શોભા રમણીય લાગે છે. મહાતો ધણેભાગે પથ્થરનાજ નેવામાં આવે છે. જમીન અને પથ્થરની છુટહોવાથી રહેર શોભીતું બની ઘકડું છે. રહેરની બાંધણી પથ્થરની હોવાથી બહુ સફાઈદાર લાગે છે. રસ્તાઓ ધણાખૂંસ એક છેડેથી બીજે છેડે લઈ જાય છે. ખાસ કરીતે રહેર બહારનો દેખાવ ચિનાકર્ષક છે. પણ સાથે સાથે એમ પણ આભાસ થાય છે કે અહિં જમીનના પ્રમાણમાં વરની નદી રહેર બહારના બંગલાઓ છુટા છુટા આવી રહેલા છે. પથ્થર પોતો હોવાથી તેનો ધારેશે ધાટ જલહીથી બની રહે છે. હાલ આ રાજ્યમાં એમ્બીનીસ્ટ્રેટર (બ્રિટિશ સરકારનો વહીવટ) હોવાથી દિવસે દિવસે સુધારાવધાસ થતા જાય છે. ધોરખંદરમાં મુસાખાજીનું મંદિર પ્રખ્યાત છે. મંદિરની સામે ત્રણ તરફથી બાંધેલી લીધેલી છુટક જગ્યા છે, ત્યાં હરીકીર્તન વગેરે સારી રીતે યઈ રહે છે. બેઠાંએને બેસવા ખાટે ઉપરના જાગમાં એલાયદી જગ્યા રાખવામાં આવી છે. આ જગ્યા પણ રમણીય છે. ધોરખંદરમાં ખીન્ડું નેવાજેનું “ટાટા એન્ડ સન્સ” કંપનીનું સીમેન્ટનું કારખાનું છે. આ કારખાનું નેવા જગ્યામાં મુકેલી પડે છે. કારણકે સર્વને ખાટે તે ખુલ્લું નથી. ખાસ લાગવગ અથવા ચીલી વગર અંદર જઈ શકાતું નથી. ફરીઆના કાંપ સાથે બીજા પગથોં મેળવી તેમાંથી સીમેન્ટ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. આપણે સીમેન્ટને હાંમેયાં પીપમાં ભરેલો નોંધએ છીએ પણ આ કારખાનાવાળા એને કોષળમાં ભરે છે. આ કારખાનું ગુલાવવાનું એ-જીન માત્ર નેવા જેતું છે. કારણકે બોલ્લર અને એ-જીનનો એકઠો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ કારખાનું ફરીઆના કિનારા ઉપર બાંધવામાં આવ્યું છે, જ્યાં કાંપ મેળવવા ઉપરાંત માલ લઈજવા લાવવાની પણ સગવડ પડે છે. રેલ્વે લાઇન પણ તેના કમ્પાઉન્ડમાં હોવામાં આવી છે. આ કારખાનું મુસાખાપુર એક્સપ્રેસની (અનુભવી કારીગરો) ની દેખરેખ

હેઠળ આલે છે. પારખંદમાં ત્રીજી જોવા જેવી ચીજ રાજમહેલ છે. આ મહેલમાં ત્યાંના રાજાઓના “બરડાસાઈ” (કમરમુખી) ના પુતળાં છે. અને જ્યપુરના ચિત્રકારોને દાસે ચીતરાવણી રાજાઓ ધોરેની હાજીઓ પણ છે. વળી આદિ કાચ ઉપર ચિત્રાકર્ષક વર્ણ-દ્રશિ (ચિત્રો) જોવામાં આવે છે, તેમાં “રાવણની રામ વનવાસમાં સીતા પાસે બીજા” તથા “સીંહનો સીંહાર” એ ચિત્રો વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. આ ઉપરાંત હાજીઓના મોઢા મોઢા તકતા છે, જેમાં માધીક જળપ્રલય અને અદ્ભુત બાળસ્વરૂપ, લમ્હેવનું સમુદા ઝોળાંની ટોપલીમાં કૃષ્ણને લઈ યસોદાને ત્યાં મુકતા જવું, કૃષ્ણની શરડપર સ્વારી અને મુરલીધર-રાધાવાળા તકતા આલેહાદ કિપળવનારા છે. મહેલના બીજા ઝોળામાં હવે ઉપર નીચેનાં ચિત્રો દ્રશ્ય પડે છે. શકુંતલા-દુષ્યન્તનો પુત્ર સર્વદમન સહિના બચ્ચાદિ રંગડતો જણાય છે; દ્રૌપદી વજ્રહસ્થનો બીજો દેખાવ છે. ત્રીજો કૃષ્ણ તપશ્વતિ છે. ત્યારપછી શેષશ્યામ ભગવાન, સીતાસ્વયંવર, મયુરધ્વજનું કાશીમાં કરવન મુકાવવું, સી-વદરમાર, રાસકીડા અને યશોદા-કૃષ્ણના દેખાવો પણ સુર છે. આ દરેક દેખાવ હવે ઉપર ચીતરાવામાં આવ્યા છે. ત્રીજા હોલમાં બારી બારણાં ઉપરનાં વેન્ડીરેટર (હવાખાંટોના બળાયાં) ના કાચમાં વીધવીધ મનોહર ચિત્રો નજરે પડે છે, એક હોલમાં કોડીઆંધી બરેલા કોચ ખુરશી છે. આ કોચ ખુરશીમાં ખાસધ્યાન તેમાં વાંચી શકાતી જુદી જુદી કવિતાઓ ખેંચે છે, કેટલીક બીજા ઉપર પણ મહેલ વગેરેનાં ચિત્રો નજરે પડે છે, વધારામાં લકમી, સીવ, કૃષ્ણ-ગીત, સરસ્વતી, બ્રહ્મા ગણપતી, કૃષ્ણપર બાનુચરાણ અને વાધવર અખીકાજીનાં પ્લેસ્ટર ઓફ પેરીસ (રસાયણી ચુના) ના બનાવેલાં નમુના બીજા ઉપર દોઢેલા જોવામાં આવે છે. વળી એક હોલની છતમાંથી લીલાં પાંદડાં તથા લીલી ઢાળાં વીજળાની લાઇટનું ઝાક ટીંગાડરામાં આવ્યું છે. સાંભળ્યા પ્રમાણે કાચ તથા હવે ઉપરનાં ચિત્રોનાં કાચ છતાં લીલાં કારીગરોની દેખરેખ નીચે કરવામાં આવ્યું છે. મહેલમાં એક જગ્યાએ ન્હાવાનાં હોલ છે જેમાં વચ્ચે યદને જવાનો રસ્તો રાખેલો છે અને એક બાજુ ઢાંઢા પાણી માટે અને બીજી બાજુ ઉનાપાણી માટે એમ બે અર્ધ ઝોળાકાર કુંડ છે. ઉપરના બાગમાં ટુવારો પણ રાખેલો છે.

નાતાલના દિવસે હોવાથી રોટ (રાજ) તરફથી દરીઆની રમ્મો એક વિષે યદ હતી અને તે જોવાનો અમને પણ લાભ મળ્યો હતો. સડવાળા બોટોની શરતમાં દરેક બોટને અમુક છેડે જવાનું હતું, પણ હલેસાં હલાવ્યા વીના ફક્ત મદની, પવનની દીધાએઈ, ગોંઠવણી કરીનેજ. આ સરતમાં બધી બોટો એકી વખતે છુટતી અને પછી છુટી પડી જતી અથવા આગળ પાછળ યદ જતી એ વખતે જોવાને, જટશે એ બોટવાળાઓને રસ્ત પડતો હતો, તેટલેજ જોનારાઓને પડતો હતો. બીજી સરત નાના મહવાઓમાં દલેસાં મદની આગળ આવવાતી હતી, ત્રીજી સરત છેક નાનાં હોડાં મહાવવાની હતી. આ સરતમાં જ્યારે એક હોડાં “ઉધું” વળી ગયું, અને અંદરનો માણસ પાણીમાં પડી ગયો, અને પાછો બહાર આવી જ્યારે પોતાના હોડાંને ચતું કરવા લાગ્યો, ત્યારે સોકોને બહુ આનંદ મળ્યો હતો. આ પછી એક સરત બંદર ઉપર કામ કરતા મહુરોની હતી. અલુક વજનના કાચળા એકી વખતે પોતાની પીઠ ઉપર મુકે એ બોટોને “વહેલો તે પહેલો” યવાનું હતું. વધારે આનંદ જે રમ્મો આવ્યો, તે લાકડાના ધાંમત્રા પર ચાલી, તેને છેડે (દરી-

આમા સત્કતા છે) બાધેલી રૂપીઆની કોથળા લઈ લેવાની હતી. આ યાત્રીએ એક વહાણમાં ગોઠવવામાં આવ્યો હતો અને તેનો એક છેડો દરીઆના માણીમાં સટકતો હતો. આ છેડે ઇનામની કોથળા બાધી હતી. આ યાત્રીવાને તેવથી ચીકણું બનાવવામાં આવ્યો હતો અને તેના ઉપર અધ્ધર ચાલીને ઇનામ લેવાનું હતું આ પ્રસંગ સીના સ્વયંવરમાં પડેલું ધનુષ્ય અને સીનાને મેળવવા આવેલા રાજાઓના જેવા હતો. જેમ એ સ્વયંવરમાં કેટલાક રાજા તેા ધનુષ્ય ભેદને જ પોતાની ભેટક ઊડતા નહોતા, તેની રીતે કેટલાક તેા આ યાત્રીના પર શીરોતે ચવાશે એજ વિચારમાં પડીઅઈ ઉભેલા જણના હતા જેમ એ સ્વયંવરમાં કેટલાક રાજા ધનુષ્ય પાસે આવના ખરા પણ તેને હાથ લગાડતાજ પાછાપગે ફરતા તેમ કેટલાક આ યાત્રીના પાસે આવી એક જે પગલા તેવવાળા બામ પર બરી પાછા વળી જતા. જેમ એ સ્વયંવરમાં કેટલાક રાજા ધનુષ્ય ઉધાડના પણ દોરી ગણવી ન શકતા તેમ કેટલાક હાંમતરાખી તેલવાળા અડધાભાગ મુધી આડા અવગા થતા થતા પહોંચતા, પણ સમતોલપાણું ન જળવાના લગભગથીજ યઈ પાણીમાં મનાઈ જતા અને બીજે રસ્તે પલાયન કરી જતા. ઉક્ત સ્વયંવરમાં પણ આખરે એક “રામ” નીકળ્યો, તે હાંમત રાખી એકાગ્રચીત્તે યાત્રીલાતા પોણાભાગ ઉપર જઈ પહોંચ્યો. આ લયડી પાવાની તેવારીમાં હોવાથી અક્ષમ વાપરી તે બાકી રહેલા યાત્રીના પર લાગેો યઈ મુઠજઈ લાગેો હામ કરી ઇનામની કોથળી સાથે પાણીમાં પડ્યો અને મર્યાના આનને પાત થયો. આ બંધી ક્રિયા લખતા જોટલીવાર થાય છે તેની ચોથા ભાગની વાર પણ તેને એ બધું કરના યઈ નહોતી. અહીં અમારા મપ્ત અકી (વાત્રા) નાટકનો બીજો અંક સમાપ્ત થયો. (અંતરૂ)

સતી-આળવિધવાઓ :

“લક્ષ્મીરાઈ કોને મટે ? ભારત રમણીએને મટે આ (સતી યવાનો) રિવાજ લક્ષ્મીરાઈ હતો એમ હમારૂં ભેટમાત્ર પણ કહેવ નથી ચિતાના અગ્નિમાં પતિના દેહની સોડયમાં મુકીને આત્મ સમર્પણ પ્રવાથી હિન્દુ રમણીના ચરિત્રમાં સ્વર્ગીય સોજાનો ભાસ થતો હતો. નારી જાતિની અદ્યથુત સદન શીલતા પ્રગટ થતી હતી છતાં પણ એ પ્રથા યાદી સજવાને માટે ભારત વર્ષના પુરોએ જે પ્રચલત ક્યો હતો તે વહેમને માટે લક્ષ્મીરાઈ હતો એમા યો સફેદ ? જે સદમરણ અથવા સતીના રિવાજમાં સ્ત્રી જાતિના વીરત્વનો અપૂર્વ વિદાસ જાણઈ આવેનો હતો, ત્હેમાં પણ જે સ્ત્રીએ પોતાની કુલબધી, કાળિયા પણ કળાણ વગર હારવમય વહેને, સીતા દવીવી અર્ચિ પરીજ્ઞાની માફક ચિતામાં પ્રવેશ કરતી હતી અને કષ્ટ દેવતાના નામનો જપ કરતી કરતી બરમીભૂત યઈ ભતી હતી, તે દેવીશ્વ સાધવી મહિ લાગેનું પતિ જાગિતુ નહય ફેડવાને કેલ્લા સાતુ પુરોએ પતિનુ સદનમન કે અનુસમન કયુ છે ? કેટલાએ પતનીની પછડી કાણ આપા છે ? પરચોક્કમાં પતિની સોડયમાં રથાન મેળવવાની આશા જેમ સ્ત્રીને માટે વાલનીય છે તેમ પતનીની સોલપના રથાન મેળવવાની કંચ્છા મું પતિએને માટે સ્વાભાવિક નથી ? મદદ મહેનતે ભારત લીન્યોને કવતી ચિતામાંથી ઊઠવી, રાણી એથી મું એમના સકરને અન્ત આગે ? ના, એમની ત્રિધિતિમાં મુશામાંથી નીકળીને હોવાનું પગલ જેવો યઈ સતી દાહને બદલે કાકરી પવેલા કમળ જફાયે નવ પાળવાનો નિવમ વિધવાએને માટે કુરુણવાત થયો. આ વૈધવ્યનો અગ્નિ ચિતાના અગ્નિ કતા પણ ખરાજ હતો. ચિત્તભો અગ્નિ તેા દેહને બરમ કરી નાખતો હતો, પણ આ વૈધવ્યનો અગ્નિતો દુઃખને વાળીને ખાક કરવા લા શ.

શિવમસાદ હલપતરામ કૃત “દુધિરચન્દ્ર વિદ્યાસાગર.”

વાર્તાલિહરી.

કલિકાલની કન્યા.

[શ્રીયુત્તમભાતકુમાર મુખોપાધ્યાયની એક આખ્યાયિકાના સિન્હી અનુવાદ ઉપરથી.]

સેખક: શ. શ. ચાંપરતી વીરુલદાસ ઉદ્દેશી—કનકતા.

૧.

ચેત્ર મહિનો ચાસે છે. સર્વાસ્તિ ધવામાં હવે ચોડાક વિધવં છે. ગમ્પાળ બાબુની બેઠકમાં વિનોદકુમાર શેનરંજ રમી રહ્યા છે. તે સામે તેમનો એક નાનો પુત્ર ઘોડો ઘોડો આવ્યો અને કહ્યું “ બાબુજી, શીખ્ર ચાલો, તાર આવ્યો છે. ”

નારતું નામ સાંભળી બેઠકમાં જટલા ભોડા હતા તે સર્વ ચોંટા ઉઠ્યા. ગામડામાં હમેશાં તાર નથી આવતો, કદાચ આવે છે તોપણ અનિષ્ટ સમાચાર સંધનેજ.

વિનયકુમારે રમત છોડી પીઠોડીથી કપાળનો પરચેવો લૂછી ઉભા થયા. જલ્દી બેઠક પહેરીને, ઉનાવળે ઉનાવળે યેર આવ્યા. બેથું તો તારવાળો સરે દરવાજાના ડોબરા પાસે એક મોટી સાડી લઈ ગંભીર ભાવથી બેઠો છે. દૂરના રોયનેથી આવેલો હોવાથી તે પર-સેવાથી બીભ્રાઈ ગયો છે. અનેક બાળકો અને બાલિકાઓ કુટુંબલવણ થઈ ચારે તરફ તેને ઘેરી બેઠાં છે.

વિનયકુમારે રસીક પર સહી કરી કાપતા હાથે કવર ફેંક્યું. સમાચાર વાંચતાંજ તેમના મુખ પર પ્રસન્નતાના ચિન્હો જણાવા લાગ્યાં. તેઓ તાર લઈ ઘરમાં ગયા. બેથું તો તેમની સ્ત્રી ધણી સમ્પ્રેયથી તારના સમાચાર જાણવાને માટે ઉત્કર્ષિત થઈ રહી છે. વિનય-કુમારે કહ્યું “ અગર સારી છે. ”

“ કી ૧ ”

“ વિનોદ યેર આવે છે. ”

“ વિનોદ બાબુ ઘેર આવે છે ? ક્યાંથી ? ક્યારે આવશે ? ”

“ તે તો નથી લખ્યું. મુકાબા રોયનેથી તાર ક્યાંથી છે. પ્રાનઃકાલ વખતે અહીં આવી જશે. ”

વિનયકુમાર અને વિનોદવિહારી ઉત્તમ સહોદર ભાઈ હતા. વિનોદ જ્યારે દોઢ બે વર્ષનો હતો ત્યારથીજ તેના માતૃપિતા ઉત્તમ પરશોદકામી થયાં હતાં. વિનોદકુમારની આબીજોજ તેને પાળીપોષીને મોટો ક્યાંથી હતો.

વિનોદ જ્યારે મોટો થયો ત્યારે ઘણાજ ઉદ્ધત નીવડ્યો. બાપ-મા વિતાના હોદ્દાઓ

ધણું કરીને ખુબજ છૂટા થઈ નવ્ય છે, તેથી કાંઈકજ સુધરે છે. ખરાબ સોજનમાં પડી વિનોદ પ્રથમ પંક્તીને જદમાથ યયો. તેથી વિનયકુમારે તેનાથી ખુબ નારાજ રહેના. તેને સુધારવાની પથુ તેમણે ઘણી કોશીશો કરી, મીઠી મીઠી વાતોથી તેને અનેક રીતે સમજાવ્યો, પણ તેણે મોટાભાઈની શીખામણુ ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહીં. એક દિવસ વિનયકુમારે ગુસ્સામાં આવી તેને ઘણી યિશ્કા કીધી. તેથી વિનોદ તેને પોતાનું અપમાન થયેલું સમજી તેજ દિવસે પર તણ ગયો. એમ બે દિવસ કરતાં કરતાં સાન આઈ દિવસો વીતી ગયા; પણ વિનોદ પાછો ન આવ્યો. વિનયકુમારે અનેક સ્થળે તેની તપાસ કરી. બ્યારે તેમ પણ ન મળ્યો ત્યારે તેઓએ વર્તમાનપત્રમાં જાહેરખબર દેવી શરૂ કરી.

“વિનોદનો જે પૂરેપૂરો પત્તો મેળવી આવશો તેને ધવાસ રૂપીવાનું ઇનામ આપવામાં આવશે.” આ પ્રકારે ઘેાડણુ દરવાજો પથુ તેનો પત્તો મળ્યો નહિ. જોત જોતામાં ગહિવા વીતી ગયા, વર્ષ એક વીત્યું અને એને ત્રણ વર્ષ આટલાં ગયાં. વિનોદના નારી જવાથી વિનયકુમાર સખાધીઓ વિગેરેમાં મોં ઉંચું કરી ચડના નહીં. તેથી તેઓ સર્વદા ઉલાસ રહેતા, એવામાં અકસ્માત ખબર આવી કે તેમનો ભાઈ ઘેર આવે છે. વિનયકુમારના આનંદની સીમા ન રહી. વિનોદના આવવાની ખબર આખા ગામમાં ફેલાઈ ગઈ. બન્ધુ, બાન્ધવગણુ ઉત્સુક ચિતે વિનોદના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યાં.

ખીજે દિવસે સવારે વિનોદની સવારી ગામમાં આવી પહોંચી. વિનોદ ધોડાનાડીમાંથી ઉતર્યો. તેના હાથમાં ઘીલી ખનાનથી ઠાંકેલું એક ‘કેચ-બોક્ષ’ હતું. કોચવાન અને ધરનાં નોકરોએ ગાડીમાંથી સામાન ઉતાર્યો.

વિનોદે ઘરમાં જઈ ભાઈ અને ભાભીને પ્રવાન કીધા. છોકરોને બોળામાં બેસારી લાડ લગાવ્યાં તે પછી તેણે ભાભીને ઘરમાં બોલાવી ‘કેચ-બોક્ષ’ તેના હાથમાં આપી કહ્યું ‘આને ખૂબ સંભાળથી તમારી સોડાની પેટીમાં રાખી મુકો.’

ભાભીએ જોયું કે પેટી ઘણી બારે હતી. તેણે ઘણીજ પ્રસન્નતાથી તેને બોલના પટારામાં મૂકી પછી વિનોદને પૂછ્યું:—

“બાપુ આટલા દિવસ આપ ક્યાં હતા ?”

“મિનિહારીમાં હતો.”

“આટલા દિવસ પછી અને યાદ આવ્યાં કે ?”

“ભાભી નોકરી છોડીને કેમ આવી ચડે ?”

“પગાર કેટલો મલે છે ?”

“એક સો ને વીસ રૂપીઆ.”

“લગ કીધાં ?”

“લગ ? લગ કરીને શું થશે ?”

ભાભીએ હસીને મસ્કરી કરવા માંડી તેટલામાં ત્યાં વિનયકુમાર આવી પહોંચ્યા. તેમણે કહ્યું “વિનોદ જૂખ્યો થયો હશે, માટે જ પહેલાં રસોઈ ચલાવ, પછી વાતચીત તો થતીજ રહેશે.”

વિનોદકુમારે હાથ ઝેં ધોયાં, પછી શેડોની સુત્રાકાત કરતાં કરતાં ગર્પોર થવા આવી. ધીરે ધીરે ગામના સોડોથી વિનયકુમારની ઝોમરી બસઈ ગઇ. ખેડ બાઇ બન્ધુમડળીની વચ્ચે આવી બેઠા. વિનોદને વાંસો ગુરૂજનનો પદ્મપર્ચ કરતાં કરતાં દુખવા લાગ્યો. બધા વિનોદને ભેંસ રાજ થયા. કોઇ કોઇએ કહ્યું “આટલા દિવસ સુધી ઘેર આવવાનું નામ નહીં, પણ કામને એકે ન લખ્યો, અમે તો ઘણા વિચારમાં પડ્યા કે ક્યાં ગયો? શું થયું? પણ હોરો જાણે છે તેમાં શક નહીં. આજકાલના વખતમાં એક સો વીસ રૂપિયાના પગારની નોકરી મલવી એ શું નેત્રી તેથી વાત છે?”

ગામના જે બધા દનભાગ્ય યુવકો છી. એ. પાસ કરી કલકત્તાની કેંઈ ઝોપીસમાં ત્રીસ રૂપિયાની દારકુનની નોકરી ખાટે ઉમેદવારી કરી રહ્યા હતા તથા જેઓ એમ. એ. પાસ કરી માસિક પચાસ રૂપિયાની નોકરીની શોધમાં હતા તેમની મર્યા આવી. જદ ચકવર્તી મદારાથ બોલ્યા—“માર્ય ફલતિ સર્વથ, ન યિચા ન ચ પૌર્ય છી. એ. પાસ થવાથી પણ કંઈ થતું નથી, જે ભાગ્યમાં લખ્યું હોય તેજ યાય.”

અનેક બોલો આ જદ મદારાથની વાતને અતુભોદન આપવા લાગ્યા. “આપનું કહેવું મુખ્ય છે, તેમાં શંકે શે? ” પણ એક નવા વિચારના બાળુએ કહ્યું “ભાગ્ય તો છેજ, પણ સાથે સાથે દરોગ અને છુદ્દિ પણ હોતી જોઈએ.”

એક વ્યક્તિએ પોતાનો મનુ જાહેર કર્યો “વિનોદ છુદ્દિમાન પણ છે અને ઉવાગ-શીષ પણ છે તે આપણે પહેલેથીજ જાણતા હતા.” ગોપાલ બાળુએ કહ્યું “એ વાત તો ખરી. અસમત તે નાનપણમાં કાંઈક અનડા હતા ખરો. એવા અનેક હોદ્દાઓ યાય છે કે જે નાનપણમાં આડા હોવા છતાં મોટપણે સુધરી જાય છે. મારો વિનોદ પણ હવે સુધરી ગયો છે એ ઘણી ખુશીની વાત છે આપણે તેને એજ હકમના આશીર્વાદ આપણું કે તેને નોકરી હમેશાં કામ રહે, પગાર વધતો રહે અને દરજ્જો ઉચો મળતો જાય.”

વિનયકુમાર બાઇ પ્રતિ રોડભરી દણિ ફેંકી બોલ્યા “ગોપાલ બાળુ, આપ એજ આશીર્વાદ આપો. આપ સર્વની કૃપાથીજ આજ માફ મુખ ઉજ્જન થયું.”

૨.

બીજા - દિવસે વિનોદવિદારીએ ઝોસરીમાં બેસી બત્રીજાંબોને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં અને તેમને કહ્યું “જણાય છે કે તમારે ખાટે હું જે ભેટ લાવ્યો છું તે તમે હજી સુધી જોઈ નથી.”

હોરોએ ખુશીથી ઉજાળી દહેવા લાગ્યાં “કાકા, શું લાગ્યા છે? પહેલે અમને આપો, આરો, વાર ન કરો.” એમ કહી કોઇએ તેનો હાથ પકડ્યો, કોઇએ પગ પકડ્યા તો કોઇ તેની મરતને વીરઈ મથા. વિનોદ બાળુએ હાથે કોઈને વાંદરો, કોઈને લાલ રંગનો બજાર તો કોઈને પુનળા આપી. હોરોએને નવો નવો રમકડાં મળવાથી તેઓ નાચવા લાગ્યા. વિનોદવિદારીએ હસતી બાબી તરફ જોઈને કહ્યું “બાબી, તમે તો પૂછ્યું જ નહીં કે મારે ખાટે શું લાગ્યા છે?”

બાબીએ હમીને કહ્યું “શું લાગ્યા છે?”

વિનોદ—“કહો તો ખરાં શું લાગ્યો હજી?”

“હું શું જાણું”

“તમને શું મળે તો રાજ યાજો?”

“શું મળે તો રાજ યાજે? વારુ, કદું છુ. કદું વાદરો નહીં લઈ” તે તો આરાધરમાં જ છે.”

વિનોદે બનાવટી કોષ કરી કહ્યું “બાબી, વાહ, આરા બાબને વાંદરો બનાવો છે?”

ભાબી—“આ જુઓ, મેં કોઈનું નામ થોડુંજ લીધું છે? તમે પોતેજ કહો છે તો હું શું કહું?”

વિનોદે કહ્યું “તો પુતળી પણ તમે નહીં હ્યો, કમકે તે તમે પોતેજ છો.”

ભાબીએ કહ્યું “પરાબર, મારે નિર્જીવ પુતળી નથી જોઈતી પણ જો તમે ખરી પુતળી પરણી આપન તો મારી ખુશીનો પાર રહેત નહીં.”

“પણ હું જે લાગ્યો છું તે જોઈ તમને અધિક આનંદ થશે. તે માટે તો આટલા દિવસ યથા ધેર આવતો નહોતો. રૂપીઆ એકદમ કરતો હતો. મારું ‘કેશ-બોક્સ’ કાઢો તો તમને ખતાડું.”

ભાબીએ પડારો ખોલી ‘કેશ-બોક્સ’ બહાર કાઢ્યું વિનોદે ચારી બોળવા લાગ્યો. કોટનાં એક ખીમામાંથી ખીજા ખીસામાં હાથ નાખ્યા કરે, પણ ચારી મળી નહીં. માથે કપડાની જે ખીજ બે પેટીઓ લાગ્યો હતો તેને ઉપાડી તેમાંની વસ્તુઓ આડીઅવળી કરી જોઈ, પણ ‘કેશ બોક્સ’ ની ચારીને પત્તા મળ્યો નહીં. વિનોદે ઉદાસ થઈ બોલ્યો “હું જરૂર ગાડીમાં કુચી બોજ આપ્યો.” એમ કહી માથા પર હાથ રાખી બેઠો અને આદરસા કરવા લાગ્યો. ભાબી સહનતા આપી બોલી “આપુ, જવા હ્યો, કુચી બોવાઈ ગઈ તો બોવાઈ ગઈ. તેને માટે આટલા બધો વિચાર શા માટે? તમે કાંઈ બોયું નથી—પેટી તો તમારી ધરમાંજ છે. કુચી મળશે તો દીક નહીં તો પેટીનું તાણ તોડવું પડશે, એમાં શું ધમ મળે?”

વિનોદે શુષ્કમાથે હસીને બોલ્યો “બાબી, જે કાંઈ છે તે બધું તેમાંજ છે. જરૂરી ખર્ચ માટે એક પૈસો પણ બહાર નથી.”

ભાબી—“બ્યારે તમને જરૂર પડે ત્યારે મારી પાસેથી લઈ લેજો.”

વિનોદે—“કલકત્તે ગયા વિના આ પેટી ખુલશે નહીં પેટી નથી ઉઘડતી તેનો મને ખેદ નથી. ખેદ માત્ર એટલોજ છે કે હોંમતથી તમારે માટે ધરતું ધરાવી લાગ્યો તે તમને હજીસુધી બનાવી શકતા નથી.”

ભાબી—“તેને માટે ખેદ ન કરો. આજ નહીં તો બે દિવસ પાછી જોઈય, શું લાગ્યા છે એ તો કહેા. આખિ ન જોઈ તો કાને તો સાંતળું.”

“તમારે માટે દેશ તોલા સોનાની એક એક જથ્થક બંગડી લાગ્યો છું.”

“તેની ભાબી આ સાંભળી કુલીને હાથકો ધમ મળે. વિનોદે મનમાં પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો “બાબી, આ તૈયાર કરી શકશે મવારે, આ ખીજાની ખરાબ ટેવ પડી ગઈ છે.” એ સાંભળી ભાબીનું મન વિનોદના ગૌરવ પર કુતુહલાકાન્ત થયું. મારો દિવસ આટલો

બધો શોખીન થઈ ગયો છે ! તે કાંઈક અપ્રતિભ જેવી થઈ બોલી “અહીંતો આ પીવાનો સાસ નથી, વળી આ પણુ છે નહીં.”

વિનોદ—“ આ તો મારી પાસે છે. માત્ર ગરમ પાણી અને થોડુંક દૂધ હશે તો કામ ચાલશે.”

એ સંભળી ત્યાં જોટલાં જાળકો હતાં તે સર્વ કહેવા લાગ્યાં. “ કાકા, હું પણ આ પીય, મને પણ આ આપજો.”

ઉપયુક્ત પાત્રના અભાવથી એક મારીના વાસણમાં ગરમ પાણી લાવવામાં આવ્યું. તેમાં મુઠીભર આ નાખી પત્થરના વાડકાથી ઢાંકવામાં આવી. છોકરાંઓ કોઈ લોટો, કોઈ પ્લાસ્ટો અને કોઈ થાળી સહ બેસી ગયાં. ન્યારે આ થઈ ત્યારે તેમાં દૂધ તથા ખાંડ નાખવામાં આવ્યાં. પછી કપડાથી તેને ઝાળી બધને થોડી થોડી આપી. વિનોદ આ દ્રવ્ય જોઈ ધણેજ ખુશ થયો.

૩.

પાસેનાજ એક ગામમાં જમીનદાર અતુલચન્દ્ર મહાશયની એક અવિવાહિત કન્યા હતી તેની ઉંમર ચૌદ વર્ષની હતી. સારા કુળના સ્વ-જાતીય સુન્દર અને બુદ્ધિશાક્ષિયાર નવયુવક કુમાર વિનોદવિહારી ગામમાં ઉપરિચિત છે. એથી ઘરની સમીપ આવો સફલ શુણ્ઠ સમ્પન્ન વર હોતાં કન્યાદાનની વાતચીત અત્યંત થતી ક્યાંથી સંભવે ?

જે દિવસે વિનોદ ઘેર આવ્યો તેને જીજ્ઞેષ દિવસે સાંજે અતુલચન્દ્ર મહાશયે પોતાના માણસ મારફતે વિનયકુમારની પાસે વિવાહનો પ્રેમાશ્રમ મોકલ્યો. વિનયકુમારે જવાબ મોકલાવ્યો કે જો આ સખચ થઈ જાય તો તેનાથી વધીને હર્ષની વાત કંઈ હોઈ શકે ? પણ ઘરના માણસોને મત પૂછે જરૂર છે તેથી તેમને પૂછી આવતે પછી કહી મોકલાવીશ.

વિનયકુમાર ઘરમાં જઈ બોલ્યા—“ છોકરી તો મેં મારી નગરે જોઈ છે. ધણી સારી છે. અગર દેવાલેવા વિગેરેમાં કૃપણના ન કરે અને આપણી મુર્ખા રાખે તો તેમને ઘેર વિવાહ કરવામાં કાંઈ હરકત નથી આવનાર વૈદ્યાખમાં વિવાહ થઈ જાય.”

છોકરીને હજારવાર જોઈ હોય તો પણ વિવાહની વાતચીત થતાં એકવાર કન્યા નિરીશણ માટે જલુંગ પડે છે. તેથી વિનયકુમાર બહુ બાંધવોને સાથે લઈ શુભ સુનુર્તમાં છોકરીને જોવા ગયા. અતુલચન્દ્ર મહાશયે વિનયપૂર્વક તેમની અભ્યર્ચના કરી પૂછી રીને સારાર કંથિ. જ્યારે લેવાદેવાની વાત ચાલી ત્યારે અતુલચન્દ્ર બાણુ હજાર રૂપીઆથી આગળ ન વધ્યા.

વર તરફના માણસો આ અપુક્તતા પર હસવું રોકી શક્યા નહીં. તેઓ કહેવા લાગ્યા “ જે છોકરાઓ મેટ્રિક પાસ થઈ એરં. એ. માં બજે છે તેમના એક હજાર રૂપીઆ બાંધવા છે. કહો, તેમની શું એવી ચોગ્ગા હોય છે ! જો તેઓ નોકરી શોધવાની ચેષ્ટ કરે તો તેમને ૧૫, ૨૦ રૂપીઆની નોકરી મોક મોક મળે.”

કન્યાદાનના માણસોએ જવાબ દીધો “ અરે ! આમ શું કહો છો ? એ વાત જૂની છે. જે છોકરો હજી બજે છે તેની દિન દિન ઉન્નતિ થવાની આશા રાખી શકાય છે. કલેય કોઈ દિવસે તે હાઇકોર્ટનો ન્યાયાધીશ પણ થાય. પણ જે અન્ય કોઈ કાર્યમાં જોડાય ગયા તેમની ઉન્નતિ એક પ્રકારે સીમાબદ્ધ થઈ જાય છે. કહો, આ વાત ખરી કે નહીં ? ”

આ રીતે પરસ્પર વાદવિવાદ થયા પછી અતુલચન્દ્રે બે હળર રૂપીઆ આપવા કમુલ કીધા સામાવાળાઓએ કહ્યું “હળર રૂપીઆ રોકડા, હળર રૂપીઆનું ધરણું અને એક હળર રૂપીઆ પહેરામણી એમ બધા મળી ત્રણ હળર રૂપીઆ નહીં” મહે ત્યાં સુધી અમે કમુલ યામું નહીં.”

અતુલચન્દ્રે કહ્યું “વાર એ વાત હમણું પડતી મૂકો. પછી વિચાર કરીને જેવું હશે તેવું આપને કહી મોકલાવીશ.”

“બહુ સાફ” કહી વરના પૂજવાળાઓ પાછા આવ્યા. બીજે દિવસે અતુલચન્દ્રે અડી હળર સુધી આપવાનો મંવાદ કહી મોકલાવ્યો.

ચિનમકુમારે કહી મોકલાવ્યું—“રૂપીઆ કાંઈ ચીજ નથી, જેમાં આપ પ્રસન્ન રહેો એજ અમે ચાહીએ છીએ. આપ એક પ્રખ્યાત રદીય છે તો આપ જે આપશો તે મારે કમુલ છે. અડી હળરજ આપો, આપની સાથે સમૃદ્ધ કરવાની અને ધણી લાલસા છે. હવે આપ ખુશીથી વિવાહનો દિવસ નક્કી કરો.

ચિતોદ તો પ્રયમથીજ રાજ હતો. કિન્તુ હળર રૂપીઆનું ધરણું સંમળી તે ધણી ચિન્તામાં પડ્યો. તેણે પોતાની બાબીને કહ્યું “હળર રૂપીઆનું ધરણું કેટલું ધરો? તમારે માટે મેં જે ચૂકીએ બનાવરાવી છે તેમાં જસો. પત્રોનેર રૂપીઆ પોણાતેર આના લગી ગયા છે. હળર રૂપીઆનું સોનું શું ચાલીય તોલાથી વધુ ધરો?”

બાબી—હળર રૂપીઆમાં શું બધા ધરણું તૈયાર ધરો? એ તો તમે ક્ષેમકુલ્ય રહેશો અને તમારી નોકરી કામખ રહેશે તો ધીરે ધીરે બહુ થઈ જશે.”

ચિતોદ કાંઈક વિચાર કરી બોલ્યો “જુઓ બાબી તમારે એક કામ કરવું પડશે. તેમને કહી મોકલાવો કે ધરણું ન આપી તેના એક હળર રૂપીઆ રોકડાજ આપે. તેમાં એક હળર રૂપીઆ મારા તરફથી તાબી હું મારી પસંદગીના ધરણું કરાવી આપીશ. કેમકે પેટી ઉઘડાવવા માટે કલકત્તે તો જવુંજ પડશે.”

તેની બાબીએ મનમાં તે મનમાં વિચાર કર્યા પછી કહ્યું “તમારો વિચાર ખરાબ તો નથી. તેમને કહેવડાવું મોકલીએ. આપણે વહુ જવારે પિયર જશે ત્યારે તેને ધરણું પહે. ચાંચીને મોકલીશું.”

ચિતોદ—“બાબી, કલકત્તે જઈ ધરણું તૈયાર કરાવવામાં—કેટલા દિવસ લાગશે?”

બાબી—“કેટલા દિવસ લાગશે? નીચુનલા રડીટમા સારલા બહેન રહે છે. તેને ઘેર જવાથી તેજ સોનીને બોલાવી સાત દિવસમાં બધાં ધરણું તૈયાર કરાવી આપશે. જ્યારે તે ધરણું તૈયાર કરાવે છે ત્યારે તે સોનીને પોતાને ઘેર બેસાડી તૈયાર કરાવે છે.”

ચિતોદ—“કન્ચાના પિતા આ પ્રતાપ પર રાજ ધરો કે?”

બાબી—“રાજ નહીં” યાવ તો બીજું શું? “એમ કહી તે ઉડી—અને પોતાના સ્વામીને જઈને તે મંવાદ કર્યો. ચિનમકુમારે કહ્યું—“રાજ ન થવાનું તો હું કાંઈ કારણ જોતો નથી.”

અતુલચન્દ્ર આ પ્રતાપ પર મંમત થયા. સુવર્ણચન્દ્ર—કરી છોકરીનો વિવાહ કરી વિદાય ન કરવી એવા ધરાવાથી તેમણે પોતાની પુત્રીને જે ચાર આવસ્યક ધરણું આપ્યાં

તે સિવાય ધરેણીને માટે એક હજાર રૂપીઆ રોકડા પૃષ્ઠ આપ્યા. આખરે બધું ખર્ચ-ખર્ચ હાનરતું જ થયું. ઘણી ધાન્યમયી લગન થઈ ગયાં. કન્યાનું નામ-શિક્ષિકા હતું.

૪.

વિનોદની ભાભીએ નવી વડુની માને કહ્યું—“ ધરેણી તૈયાર થવામાં ઠાંકક વખત લાગશે તેથી અમે વડુને બે આઠવાડીઆં સુધી મોકલી રાખીશું નહીં. ” વડુની માએ કહ્યું “ બહે બે આઠવાડીઆં-પછી મોકલજો તેમાં કયાં વાંધો છે ? અહીં પાસેજ માફ મકાન છે, જો તે ન માને તો વચમાં એક દિવસ હું પાલખી મોકલીશ એટલે થોડા સમય માટે તમે તેને મોકલી આપજો, હું તેજ દિવસે સાંજે તેને પાછી મોકલી દઈશ, ” આ વાત થતી હતી ત્યારે પાસેજ એક યુવતી હતી હતી તેણે કહ્યું—“ હવે પહેલાંની પેટે છોકરી સાસરે જતી વખતે રોતી પણ નથી. બે દિવસમાંજ સ્વામીને ઝાળખી જાય છે. ” ત્યાં જોડલી સ્ત્રીઓ બેઠી હતી તે સર્વ આ સાંભળી હસવા લાગી. નવી વડુએ દોઢ હાથ લાંબો, ધુપટ કાઢી માથું તીચું કરી લીધું.

વિવાહ થયાને સાત દિવસ થઈ ગયા છે તોપણ વિનોદ-કલકલ જવાતું નામ લેતો નથી. જે સ્ત્રીઓનો તેની ભોળાઈની-સાથે સંબંધ હતો તે સર્વ વિનોદની મરકરી કરવા લાગી. એકે તેના તરફ જોઈ નીચેની લીટીઓ લખી—

નહિ પરાગ, નહિ મધુર મધુ, નહિ વિકાસ આ દાસ,
અવી કલીમાં તું બંધ થયો, આગળ કેવા દાસ ?

બીજીએ કહ્યું—

ત્રેમ-પયોનિધિમાં ઘસીને હસીને કરશે નહીં ખેવ ખીને,

ત્રીજીએ હસીને કહ્યું—

તું આઢે ન આઢે બસેજ મને, હું તો તુજ હાથજ વેચાઈ ગયો.

તેજ સમયે વિનોદની ભાભીએ આવીને કહ્યું “ મરકરીની વાતો સાંભળવામાં તો ઘણી સારી જણાય છે, પણ જે કામની વાત છે તે કદાચ આજકાલના નવયુવકોને સારી લાગતી નથી. વડુના ધરેણી દરારી દેવાં તે સર્વેથી જરૂરનું કામ છે. હવે તેમાં વિવંજન કરવો હમિત નથી. મારે દાસે વડુની દૃષ્ટિ સાથે રસ્તામાં મુલાકાત થઈ હતી. તેણે મને પૂછ્યું કે વડુના ધરેણી ધણધ આપ્યાં ? જણાવ છે કે થોડા દિવસમાં આખા મહોલ્લાની સ્ત્રીઓ મને મેણી મારશે. ”

વિનોદે હસીને કહ્યું “ ભાભી, તમે મને બગાડવા માંગો છો ? માફ રહેવું શું તમને સાફ નથી લાગતું ? ”

ભાભી—“ હું સમજી, હું સમજી, વાર, એક કામ કરો જેથી બેડ વાતો યાદ દાસ સવારની ગાડીમાં કલકલે જાઓ આખો દિવસ ત્યાં જ કામ હોય-જેમકે મોતું ખરીદવું સોનીને બોલાવવો અને તેને ધરેણીનું માથું વિગેરે આપવું દત્તપાદિ કામ કરી માંજની ગાડીમાં ઘેર પાછા આવે, અર્ધી રાતે મજેથી અહીં પહોંચી જશે. હું તમારા સુવાના ચોરસમાં ભોજનની સર્વ સામગ્રી રાખી દઈશ. ”

વિનોદ—“ ભાભી, તમારો ખ્યાલ ધણે દૂર પહોંચ્યો હં. ”

ભાભી—“ હવે તો અમે ઘરનાં ચર્ચાં, પંખુ એક દિવસ અમારું મન પણ એવુંજ હતું, હજી સુધી ખુબ યાદ છે—”

તે કંઈક કહેવા માગતી હતી, પણ તે અટકી ગઈ. વિનોદ—“ કહો, કહો, શું કહેનાં હતાં ? ”

ભાભી—“ ના, ના, કંઈ એવી વાત નથી. ” એમ કહી મેં ફેરવી લીધું અને લગ્નપુક્ત હાસ્ય તેના હોઠો પર છવાઈ રહ્યું.

વિનોદે ધણી હઠ લીધી કે તે વાત કહોજ.

ભાભીએ કહ્યું “ મેં જે સુવાના ઓરણમાં ખાવાની સામગ્રી રાખવાની વાત કરી છે તે ઉપરથી મને એક જુની વાત યાદ આવી. કોઈને કહો નહીં તો કહું. ”

વિનોદ—“ કોઈને નહીં કહું. ”

ભાભી—“ ત્યારે મારો નવો નવો વિવાહ થયો હતો ત્યારે તમારા ભાઈ કેટલાં સાક્ષી આપવા હુમલી ગયા હતા અને રાત્રી થીત્યા પછી તેમના આવવાનું નક્કી હતું. તેમના ચપલાગારમાં ખાવાપીવાની સર્વ સામગ્રી તપ્પી દેવામાં આવી. હું નિદ્રા આવવાથી સુઈ ગઈ હતી. તમારા ભાઈએ આવીને મને જગાડી અને પછી તેઓએ મને પાસે બેસાડી એકસાથે ભોજન કરવાને માટે બાધ્ય કરી. ”

વિનોદને આ સાંભળી ઘણી ખુશી થઈ. તેણે કહ્યું “ મારા ભાઈ ખાવા સંસ્કૃતિરોમણી હશે એમ મારા જાણવામાં નહોતું. હું તો તેમને ‘કાલિદાસપુરાણ’ રોજ વાંચતા બેઠ એમજ જાણતો હતો કે તેઓ તો બહુ જોળા છે. ”

આખરે નક્કી થયું કે બીજો દિવસે પ્રાતઃકાળે વિનોદે કમકતો જતું.

જોતજોતામાં સાંજ પડી. બોજળ મધુ. સ્થળ કરવાનો સમય ઉપરિચિત થયો. ખુલી બારી પાસે પસંગ પર વિનોદ પોતાની નવવધુ ખાંચે બેઠો હતો. બહાર બગીચો હતો. ચમકતી ચાંદની પ્રકાશી રહી હતી. ઈંડી હવા બારી મારફતે મન્દ મન્દ અંદર આવતી હતી.

વિનોદ રોજ ઘણા હમગથા ત્રિભાષા કરતો, પણ આજે તો તે ચુપ બેઠો હતો. શશિકલા તેને ચિંતામાં મુખાએશે બેઠ બોલી “ શો વિચાર કરી રહ્યા છો ? ”

વિનોદ—“ મારા સુખદુઃખની વાતનો વિચાર કરું છું. ”

તે હજારે સંભળવા માટે ચૈદ વર્ષની બાલિકા બાકુળ થઈ રહી.

વિનોદે કહ્યું “ મારા દુઃખની વાત હું તને કહીશ તો મારા પર તારી જે ભક્તિ અને શ્રદ્ધા છે તે રહેશે નહીં ”

શશિકલા—“ આપ શું કહો છો ? કોણ એવી બી હશે કે પોતાના સ્વામીની અભક્તિ કરી શીર પર પાપ મઠાવે. ”

વિનોદે ધ્યાનપૂર્વક પોતાની નવવધુનું મુખ જોવા લાગ્યો. તેના કપોલ ઉપર વાળની એક લટ વિરાજ રહી અપૂર્વ શોભા અર્પતી હતી.

વિનોદે કહ્યું—“ હું મોટા કમરો છું. મેં તમને સર્વને હમી લીધાં છે. ”

નવવધુ ચક્રિત યદ્ય વિનોદ તરફ એવા લાગી.

વિનોદ—“હું યોગિદાસીમાં નોકરી કરતો નથી તેમજ અને ૧૨૦ રૂપિયા પગાર મળતો નથી.”

શશિકલાએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું “ત્યારે આપ ક્યાં નોકરી કરો છો ?”

વિનોદ—“ક્યાં નહીં, અણાદણાદ રેલ્વે યોગીસમાં નોકરી કરતો હતો. તે નોકરી પણ હવે જતી રહી. મેં જીવન-નિર્વાહનો કોઈ ઉપાય નોંધો તેથી વિવાહ કરીને ક્રમિક રૂપીઆ એકઠા કરવાનો ઘાટ મનમાં રચી બધો પ્રયત્ન મેં-ચલા-યો છે. મને ખાતરી હતી કે મારી મોટી નોકરીની વાત સાંભળી મારો વિવાહ યવમાં વિલંબ લાગશે નહીં તે પછી રૂપિયા લઈ નાથી જવાનો મારો વિચાર હતો.”

યોગાન સમય પહેલાં તે બાલિકાએ ઘણી સરલતા અને ઉત્સાહથી કહ્યું હતું કે કોણ એવી સ્ત્રી હશે જે પોતાના સ્વામીની અબક્કિત કરે ? પણ પ્રાનઃકાળ યતાં જેમ રાતનો ગાદ અધકાર બંધ થઈ જાય છે તેમજ સ્વામીની પ્રકૃતિનો પરીચય મળવાથી તેની સ્વામી-બક્કિત ક્યાં અન્તરિક્ષિત યદ્ય તે તેણે જાણ્યું નહીં, તેના હૃદયમાં એક મોટો આધાત લાગ્યો, તે ચૂપ રહી.

વિનોદ વધુને બંધે દાય રાખી બોલ્યો—“મેં વિવાહ યવા પહેલા ‘હું કંઈકતે જઈ ધરેણું મગરીય’ એ સર્વે એજ મતલબથી કહ્યું હતું ધરેણા તૈયાર કરાવવાનું બહાનું કાઢી હું મ્હારનોયે ભાગી ગયો હત. તેજ મારા એ વિચાર પર પાણી ફેરવાયું છું.”

શશિકલા તરતજ તેના હાથને ખસા પરથી હાથીને બોલી “મેં શું કીધું છે ?”

“તે” સોનાની બેડીમાં અને બાંધી લીધો છે. તને છોડી હું જઈ શકતો નથી તેમજ રહી શકતો નથી. ‘રૂપાનું મનુ દ્રવ્યમાયે સચ્ચે નૈવ શક્તો દિરેક.’ ઠીક તેજ પ્રમાણે તે જમર જેવીજ મારી રહ્યા યદ્ય રહી છે બહી” રહેવું હવે કુદળતા બરેજ નથી. જો રહીય તો એક બે દિવસમાં બધી વાત ખુલ્લી યદ્ય જશે. ત્યારે હું લોકોને મોં ખસાવી શકીય નહીં.”

કોષ, ધૂણા અને લજ્જમથી બાલિકાનું હૃદય બરાઈ ગયું, તોપણ તેણે સાહસ કરી પૂછ્યું “ભાગીને ક્યાં જત ?”

“કોયલાની ખાણ ખરીદવા જાન. હજી પણ ત્યાંજ જતક ત્યાં જઈ કામ લીખીય. કામ ધણી પરીશ્રમનું છે, પણ લાભ ધણો સારો મળવાનો છે.”

શશિકલા એકાએક બોલી ઉઠી “હું પણ સાથે આવીય.”

આ સાંભળી વિનોદ પવન પર બેઠો યયો અને ધણાજ ઉલ્લાસથી બોલ્યો “તું મારી સાથે આવીય ? સાચું કહે ?”

શશિકલા—“સાચુંજ કહું છું હું જરૂર આવીય. નહીં આવું તો શું અહીં રહીને લોકોના મેણાં સાંભળાય ? આ વાત શું છાની રહેશે ? બધે ફેલાઈ જશે જેના મોંમાં જે આવશે તે કહેશે. હું મેં બેડી સાંભળીય.”

વિનોદના ચહેરા પર હાસી છવાઈ રહી. તે એક અંબીર ચિન્તામાં ડૂબી ગયો. રૂ-લીક વાર પછી તેણે કહ્યું “વાર, ત્યારે હું અને તું બેક એક સાથે ભાગીશું.”

શશિકલા—“ક્યારે ?”

“પરમ દહાડે મવારે મારે કૃષ્ણતા જવાની વાત નિશ્ચિત છે. સુવાના વખત પહેલાંજ રૂપીઆ અને પેટી વગેરે જરૂરની વસ્તુઓ આ ઓરણમાં લાવી રાખી હઈશ. સર્વ ઉધી જશે ત્યારે રાતના એક બે વાગે હું અને તું પથાવન થઈ જશું. કોપલાની ખાણ પાસે એક નાનું મકાન બાંડે રાખી આપણે રહીશું કોઈને આની ખબર પડશે નહીં.”

મુખ્યા નવવધુના મનમાં રોષ અને દુઃખની સાથે સાથે એક અન્ય ભાવ દેશદ હરી રહ્યો હતો. હૃદયના દાર પર “તે” એ વિચાર પર પાછી ફેરવાવ્યું છે, એ વાત વાર-વાર ધસે આરતી હતી. તે વાત તે જોય જોય વિચારતી તેમ તેમ તેને વધારે મીઠી લાગતી. તેને લીધેજ તેનો સ્વામી જાગી ચકતો નહોતો. તેને તણને જવા તે ઈચ્છતો નહોતો. મંપૂર્ણ કાંતાના જંગમમાં જાયે તેને આજ એક મીઠું ફળ મળ્યું. તેનેજ મેળવી તે પોતાને ધન્ય માનશે. તેજ મુખનો વિચાર મનમાં કરતાં કરતા તે ઉધી ગઈ.

તે પછીના દિવસ પચાર થઈ જતાં બીજી સવારે-વિનોદની બાબી બ્યારે વિનોદને જગાડવા આવી ત્યારે જોયુ તો ઓરણમાં કોઈ મજે નહી. પવન પર તેના સ્વામીના નામનો તીચે મુજબ પત લખાયેલો પડ્યો હતો.—

માનનીય શ્રાતા.

હું મારી ધર્મપત્નીને સાથે લઈ પશ્ચિમ તરફ જઈ છું. મે તમને સર્વ વાત જૂહી કહી હતી. હું મોતિહારીમા નોકરી કરતો નહોતો તેમજ અને ૧૨૦ રૂપીઆ મળાર મળતો નહોતો. હું અપવાદબાદ રેલવેની ક્લાશીસમાં એક સાધારણ નોકરી કરતો હતો. તીથામાં પડવાથી તે નોકરી પણ મારે ખોરી પડી. ત્યારે મેં આ પ્રપંચ રચી વિવાહ કરી સેવાનો તાગડો શોધ્યો. અનુસન્ધાન કરતાં પછવાડેથી પકડાઈ ન જઈ તે માટે હાથરેકટગીમાં ગોધી જોયુ કે માગ નામનો કોઈ આણસ કપાસ સારી નોકરી કરે છે કે નહી. જોયુ તો મોતિહારીમાં વિનોદવિહારી મિત્ર નામનો એક શખસ મારી નોકરી કરે છે તેના પગારની મંખ્યાને મારી પોતાની જાગ્રાવી હું ઘેર આવ્યો અને વિવાહ કીધો.

મારી પાસે એક પૈસો પણ નહોતો. મારા ‘કેચ-નોટસ’મા માત્ર બાગેલી કાચની બંગડીઓ છે. બાબીને માટે જે બંગડી ધરાવ્યાની વાત મેં કહી હતી તે જૂદીજ સમજાવે. મારી પામે રૂપીઆ તો હતાજ નહીં, તો બંગડી ક્યાંથી થાય ? માત્ર વિવાહમાં મને જે હજાર રૂપીઆ તિલકના મધ્યા છે તેનાથી મારી બાબીને બંગડી કરાવી આપશે. જે ધરેણા બનાવવાના હજાર રૂપીઆ છે તેને હું મારી પૂજા બતાવી ધણે કરવા જઈ છું બે કોઈક દિવસે મારા સ્વભાવ અને અવરધમાં ફેરફાર થશે તો ફરી આપથી મુલાકાત કરીશ, નહીં તો આજ છેલ્લી વિદાય સમજાવે. પ્રણામ.

વિ. તમારો બન્ધુ,

શ્રી વિનોદવિહારી.

પત્ર વાંચી વિનોદની બાબી ધણી દુઃખિન થઈ. પણ સાચી વાત કહી દીધી તેથી તે હીપર ઉપર બહુ નારાજ થઈ નહીં. નવી વસ્તુ આ રીતે સ્વામીની સાથે જાગી જયુ તેને ગમ્યું નહીં. તે મનમાંજ કહેવા લાગી ‘કલિકાલ’ ઘેર કલિકાલ ! કલિકાલની છોકરી જે ન કરે તેજ ઓહુ.’

સ્નેહહતા.

લેખક શ્રીયુત્ત “ધીરજ.”—અરવાળા.

(ઉશ્ચેષ્ટ વાર્તાનાં અસહી અનુવાદ ઉપરથી)

રાત્રીનો સમય હતો. એક ભય દિવાનખાનાની ખાડી બહાર અંધારામાં એક પુરુષ ઉભો હતો. પોતાના ખીસામાંથી તેણે ધડીઆળ કાઢીને જોયું તો ત્યાં આવીને ઉભા રહ્યાને તેને પાંચજ મિનિટ થઈ હતી. છતાં તે પાંચ મિનિટ તેને યુગ જેટલી થઈ પડી હોય એમ એની યુખયુક્ષાથી પ્રતીત થતું હતું.

સુઝાલીય વર્ષની ઉંમરમાં તે કાચકાનો ભંગ કરવા આવેલ પ્રથમજન ઉદ્યુક્ત થયો હતો, અને તેથી તે ભયભ્રમ જણાતો હતો જે કામમાં તે હાથ માલવાનો હતો તેમાં એક મનુષ્યનો છવ જનાર હતો.

ખરેખર તે અંદર આવ્યો. દિવાનખાનું ઘણી ઉત્તમ રીતે રાણુમારેલું હતું. મધ્ય ભાગમાં પડેલા એક ચેન્ડ ઉપર કોઈ કામના ચોરા કાગળો અવ્યવસ્થિત પડેલા હતા. અંત ઉપર કેટલાક મનોહર ચિત્રો ટાંગેલાં હતાં.

જેમ જેમ સમય વ્યતીત થતો ગયો તેમ તેમ તે માણસનું મન વધારે દ્રઢ થતું ગયું. દિવાનખાનામાં મર્વ નાચ કરવાની પોતાની યોજનામાં તેને ઉત્તમ થયો. પિસ્તોલ પુનઃ તપાસી બેઠો, જેને તે કંઈ ભારવા આવેલો હતો તેને ખાંટે તેના અંત કરણમાં દયાનો મુદ્ર અંશ નહોતો. પોને જે ખૂનના કાર્યમાં ઉદ્યુક્ત થયો હતો તે નિર્દય કાર્ય નથી પણ ન્યાયનું કામ છે તેમ તેની દ્રઢ માન્યતા હતી આ દૈવી પ્રાણીનું નામ અમુકકુમાર હતું હતું.

એટલામાં એ દિવાનખાનાનો દરવાજો ઉઘડ્યો અને કોઈના મદ પગલોની ધ્વનિ ત્યાં કુર્જીગાયર થયો. પેણે માણસ તો તેટલામાં તૈયાર થઈ ગયો, પણ તેણે જોયું કે અંદર આવનારી વ્યક્તિ પુરુષ નહોતી. એક અપુત્ર રૂપ યુવક સહના હતી એકાએક તે સુંદરીની નમ્મર અમુકકુમાર ઉપર ગઈ અને તે વિરમય ચક્રિત થઈને બોલી “આપ કોણ છો ? આપને શું કામ છે ?”

અમુકકુમારે જવાબ આપ્યો, “આપના પતિ પાસે મારે પોતું કામ છે.”

“પણ આપ અહિં આવવાના છો તેની નેમને કોઈ માહિતી છે ?”

“નહિ.”

તે સુંદરી આ માંમળી અમુકકુમારને ધારી ધારીને નિરખવા લાગી. એકાદ હુટાર અગર દરોડાઓર મરખો તેનો ચહેરો કાર્ષ ભયંકર નહોતો. માત્ર તેના માથણીની છટાથી તે તરણીને થોડી મણી બહીક ઉત્પન્ન થઈ હતી. તેણીએ ચેન્ડ ઉપર પડેલી ધટ્ટી વગાડવા ખાંટે હાથ વંખાઓ એટલામાં અમુકકુમાર બીજાજુ ચન્દરી બોલ્યો “હા! ખરમગર” ધટ્ટી વગાડી આપના પતિને બોલાવતાં જો દુઃખાવ્યો હું એમ તે જણ્યો તો મારી એટ સુદા કરશે નહિ.”

તે સુંદરીનું—સ્નેહવર્તાનું (તેનું નામ) દ્રશ્ય કપવા લાગ્યું, બહીતી બહીતી તેણે પૂછ્યું “આપ અંદર કઈ વાતે આવ્યા ?”

“ખરેખર વાટે.”

વળી તે સ્ત્રીએ પોતાના પતિને બોલાવતો પ્રયાન કર્યો. કિન્તુ તે પણ સફળ થયો નહિ. અક્ષયકુમાર પુનઃ બોલ્યો “બાઈ સાહેબ! આપના એ કાર્ડનું પરિણામ ખાતરીથી સારું આવવાનું નહિ. આપના પતિ ને એકાદ કોઠડીમાં હશે તે આપના બોલાવવાથી એકદમ અન્ય આવશે ને બીજર આવનારેવાર તો હું આ પિસ્તોલથી ખૂન કરીશ. વિચાર કરો આપના એવા સાહસથી તેમનું મૃત્યુ આપના જાતી સાવશે.”

સ્નેહલતાનો ચહેરો બપથી શીઘ્ર પડ્યો. જેમ તેમ ધીરજ રાખીને તે બોલી “મારા પતિનું આપને શું કામ છે?”

“કામ અગત્યનું ને આપનું છે. દુર્ભાગ્ય છે કે આપ અંદર આવ્યાં પણ આપના પતિરાજ ને અંદર આવ્યા હોત તો તેજ ક્ષણે હું મારું કામ વિચરત નહિ.” કંઈએક તિરસ્કાર અને કંટોરતાપૂર્વક અક્ષયકુમાર બોલ્યો.

પુનઃ સ્નેહલતાના કોમળ અંતઃકરણમાં બપનો ગ્રંથાર થયો. તે અપરિચીત ક્ષમ્ભનો હેતુ હવે તેને સંપૂર્ણ સ્પષ્ટમાં આવ્યો. ચોડીવાર પછી તે બોલી “તમને ખબર નથી કે ખૂન કરનારને સરકાર ફાંસીએ લટકાવે છે?”

બેપરવાઈથી અક્ષયકુમારે જવાબ આપ્યો “પણ હું ઘેર જઈ તો ને? પોલીસ મારી પાસે આવી પહોંચે તે પહેલાં તો હું આત્મધાત કઈ જગનની અપેક્ષા ગયા પછી ખરવામાં શી વાર?”

“પણ શા માટે આપ મારા પતિનું ખૂન કરવામાં ઉદ્યુક્ત થયા છો?”

તિરસ્કારપૂર્વક અક્ષયકુમાર બોલ્યો “કરણ એજ કે આપના પતિ અવિનાયકદ્ર બોસ લક્ષાધીય થયા છે અને હું અક્ષયકુમાર હવે રસ્તાનો એક મિત્રારી થયો છું.”

નીચાં તેને ઉત્કર્ષ તારાં નેવમાં સાહે છે તેથી તું મારવા તૈયાર થયો છે? પણ લક્ષ આપ. એ તારી હેતુ કોઈપણ પ્રકારે સિદ્ધ થશે નહિ. હું વચ્ચે પડી તે પ્રમેળે મારો પ્રાણ હથડાવું પણ તેનો છવ બચાવીશ. સમજીશ!”

“આપ આપનો છવ જોખમમાં નાંખવાનાં હો તો ખુશીથી એમ કરો. કિન્તુ એમ કરવા છતાં પણ આપના પતિનો પ્રાણ બચવાનો નથી. કારણકે મારી પાસે રહેલી પિસ્તોલ છ અવાજવાળી છે તે ધ્યાનમાં રાખો.”

સ્નેહલતાની બાંધે બાંધારાં આવ્યાં. આગળ સુ ઠરવું તે કાંઈ સૂત્રે ના. જે તેજ ક્ષણે પોતાનો પતિ ત્યાં આવી પહોંચે તો સુ સ્થિતિ ધામ એ વિચારથી તેને ધારતી લાગવા માંડી. અંતે તે બોલી “હા! હું હવે સમજી તને પૈસાની જરૂર છે. રહે, હું મારા અંગના અમલકાર તને કાઢી દઈ પણ એ બાપકર પાપ કરવાનો વિચાર સરખો પણ તું ન કર.”

“આપ ભૂલે છો ગ્રામ સાહેબ! મને આપના અમલકારની જરૂર નથી. જરૂર ફક્ત આપના પતિના પ્રાણનીજ છે. પ્રાતઃકાળમાં અવિનાયકદ્ર બોસ—આપના પતિના મરણ સમાચાર વર્તમાનપત્રમાં પ્રસિદ્ધ થશે એટલે એક બે નહિ પણ સોંકડો જાણ નિશ્ચિત થશે.”

“તારાં બોલું.”

“રોપથી અક્ષયકુમાર પુનઃ બોલ્યો “નહિ બાઈ સાહેબ! હું કમ્પરના શપથ લખી બોલું છું કે હમણાં મેં ને કશું તેમાં અસત્યનો લેણ પણ અંચ નથી. આપના પતિએ પોતાનાં આચરણથી લક્ષાધીય એ નામે કલગીત કર્યું છે. તેમણે અતુલ ધન સંપાદન

કર્મ છે એ વાત ખરી, પણ તે કયા માર્ગથી તે આપ જાણો છો ? કપટ, વિદ્યાસધાત, અને અસત્યાચરણથી તે આજ આટલા ધનના સ્વામી થએલા છે. મજ્જુરવર્ગની પાંચમાવી કરીને તેમણે પોતાની નુકસી બરેલી છે."

સ્નેહલતા ક્રોધકંપિત સ્વરે બોલી "એ છેક ખોટું છે"

"મુદ્દત નહિ. વર્તમાનપત્રનો એક ફેરવીને જુઓ એટલે એ સત્ય આપોઆપ સમજાશે. આપના અંગ ઉપર જે અલકારો છે તે સમજા અધર્મથી મેળવેલા ધનના છે. શું કહીં એ અલકારો આપના અંગ ઉપર જોઈને આપને પણ હાર મારવાં નોંધએ છતાં તેવો મારો વિચાર નથી."

દ્વંદ્વાપૂર્વક સ્નેહલતા બોલી "શી દરકત ! હું મરવામાં પડીતી નથી મને એકદમ માર."

માયુ દલાવીને નકાર દર્શાવતો અમુકપુત્રમાર બોલ્યો "નહિ મને તેમ કરવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. આપના પતિના દાસ્યથી એક છેવટનું પાપ કાર્ય અટકાવવાનું છે ત્યાં સુધી તેમને હું બચાવીશ. આ જેજ ઉપર પહેલા કાગળોની અંદર સહી કર્યા પહેલા હું તેમને પરલોકમાં પહોંચાડનાર છું"

સ્નેહલતાએ આતુરતાથી પૂછ્યું "આ શેના કાગળો છે ?"

અમુકપુત્રમારે ઉત્તર આપ્યો "આપને અહિં કાંઈ સમજાવવાનું નથી જે જે કનૃતિથી આપના અંગ ઉપર લાગીનાઓ આના છે અને પ્રમાણિક માણસોની મારા સરખી લીન અને શોચનીય ગિયનિ યર્ષ છે તેજ પ્રકારની એક કનૃતિપૂર્ણ યોજના આ કાગળોમાં છે."

સ્નેહલતાને એકાએક કાંઈક સાદ આંખુ ઢોપ નેમ તે બોલી સ્તીનાપુર મિલ વિશે આપ બોલો છો ને ?"

"શું પતિના ધંધાની બાબત થોડી ઘણી આપ સમજો છો ? ખરે, હું તેજ મિલ વિશે બોલતો હતો."

"સ્તીનાપુર મિલની સાથે આપને શું મંત્ર ?"

"મારે શું મંત્ર ? આમર્ષ ! કહું છું. આમલો. તે મિલ મારી છે. માર' નામ અમલપુત્રમાર હતું પચ્ચીસ વર્ષ પૂર્વે મેં સ્તીનાપુરમાં જઈને થોડી રકમથી કારખાનું બોલી ધધો સર કર્યો ને પ્રમાણિકપણથી ધન મેળું કર્યું. સેંકડો ગરીબ લોકોને રોજગાર માટે વારી તેમની રિયલિ સુધારી. હું જ્યારે સ્તીનાપુર ગયોતો ત્યારે ત્યાં કંગાલ બેઠો હતો પણ હમણા તે મારા શ્રીમંત થયા છે. મારું કારખાનું ઉત્તમ રીતે ચાલતું હતું મજ્જુરવર્ગને બરપુર પગાર આપીને કોઈપણ પ્રકારની કસ્ટર કરી નહોતી. મારા ત્યાં ધીમેધીમે ઉત્કર્ષ થવા માંડ્યો પણ આપના પતિ મારા ઉત્કર્ષની આડે આવ્યાં યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી તેમણે મને હલકો પાડવાને નીચ પ્રયત્નો કર્યા મારા વિદ્યાસુ માણસોને પણ ફેરવી નાંખ્યા. થોડા મંત્રથી મારે બહુજ તગમમ મારી પડી, આપના પતિ જે ધારત તો હું તરત માર બંધ પોર્ણ કારખાનું પુનઃ ચાલુ કરી શકત પણ તેમ બન્યું નહિ આપના પતિ બામ્બશાળી થયા અને હું બામ્બલીન થયો. આજ તેવો જલ્દો તેમને મળ્યોજ નોંધએ."

"મમથ. આ કાગળોમાં તેમની સહી ન થાય તો ?"

"સીં કરવા વાગ્યા પહેલાં તો હું તેમને દાર કનાર છું"

અત્યંત કાકલુદીભર્યા અવાજે સ્નેહલતા બોલી “એમ ન બોલો કું, તેની પત્ની હું. આ માટે તેમને હું સગવળ કરીશ, તે જરૂર અટકશે.”

“પુષ્કળ જગ્યાએ આજ પર્વત સમજાવેલા છે પણ તેનો કાંઈ ઉપયોગ થયો નથી.”

“પણ હું એકવાર પ્રયત્ન તો કરી જોઈશ અને દસ, પંચ કે નિઃશન ત્રણ મિનિટ ઘોળ”

અશ્વપદુમાર હસીને બોલ્યો “અવિનાયકદ્ર બોસતું” મન ફેરવવા માટે શું ત્રણ મિનિટ ખસે થશે ? ”

“તે હું આત્મારે શું કહું ? રૂપા કરીને અને પ્રયત્ન કરવા ઘો ! તમે ત્યાંમુધી આ પડકારના અવકાશમાં છપાઈ રહો. આપને કોઈ જોઈ થકશે નહિ.”

એટલામાં કાંઈનાં પગલોનો અવાજ આવ્યો. અશ્વપદુમાર પડકાર પાછળ લપાઈ ગયો પણ તે પહેલાં તેણે સ્નેહલતાને ખૂનતી ધમકી આપી.

હળવે હળવે અવિનાયકદ્ર બોસ દિવાનખાનાની અંદર આવ્યા. આવતા વેંત સ્નેહલતાને ઉશ્કેરીને બોલ્યા “આજ અહિં એકલાં બેઠાં શું ચાલે છે રાણી સરમાર ? ”

પણ આ વિનોદ કરવાનો સમય ક્યાં હતો ? મંબીર અવાજથી સ્નેહલતા બોલી “હોં નહિ. આ મેજ ઉપરના કાગળો વાંચતી બેઠી છું.”

“પણ તારા નાણુક જેળને આ ધંધાની દલીલ વાંચીને નાહક થા માટે સનાવે છે ? ”

“સનાવવા જેવું તેમાં કંઈ નથી.”

અવિનાયકદ્ર મેજ ઉપરના કાગળોમાં સહી કરવા જતા હતા ત્યાં તો તેમને હાથ સ્નેહલતાએ ખેંચ્યો.

અવિનાયકદ્ર આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈને બોલ્યા “કેમ રે ! ”

સહી કરવાની જગ્યાએ પોતાનો હાથ જોડતી રાખી સ્નેહલતા બોલી “મેં આ સર્વ કાગળો લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી જોયા છે. આપણને સીતાપુર મિલ આશરે સાધનવ હળદર-અચાંત કંઈનાતીન સસ્તા ખાવે મળનાર છે ને ? ”

“હા, કેમ ? ”

“પણ તેની ખરી કિંમત શું ? ”

“દોઢ લાખ રૂપિયા.”

“સીતાપુર મિલ એકવાર વેચી દઇએ અગર બંધ કરીએ પણ તેના માસિક તેમાં ભાગ ન આવે ? ”

“માગે. પણ મેં એક યુક્તિ કરેલી છે કે તેમાં તેને કશું મળે નહિ.”

“પણ નાથ ! એ કૃત્ય કષ્ટરની દૃષ્ટિમાં કેવું ગણાય ? ”

“કેમ કરીએ ! પોતાની દિનનિ. માટે કંઈ જરી કરવું પડે તે સત્યજ્ઞ કહેવાય.”

“પણ કષ્ટરે આપણને આજ પર્વત જે દીધું છે તે શું પુષ્કળ નથી ? એમ છે તો પછી ખીજના પેટ ઉપર આ રીતે પગ ચઢવાનું એ ખાપ લેવાથી શું સાઈ છે નાથ ? ” બોલતાં બોલતાં પતિનિષ્ઠ સ્નેહલતાના નેત્રમાંથી અણુ પડાં.

બહાલી ! પૈસા એ એક એવી વીજ છે કે તેના વિના કોઈને આશરું નથી. આ જાણ-તમાં તમે સ્ત્રીઓ શું સમજો ? મારે એ કામજ આજ સહી કરીને દેવા નેહુએ ” એમ બોલીને પુનઃ તેણે હાથમાં કથમ પકડી.

સ્નેહલતા પતિના હાથમાંથી તે કલમ ખેંચી લઈને બોલી “ નહિ. હું આપને આમાં સહી કરવા દઈશ નહિ. ”

અવિનાયક દંડાળીને બોલ્યા “ આ કામના તારી હક હું નહિ ચાલવા દઉં. ”

“ પ્રાણનાથ ! આપને જો સીનાપુર મિત્ર વેચવાની છે તો તેના માલિકને યોગ્ય કિંમતે આપો અગર તેને તે ચલાવવા દો. ”

હવે ફક્ત એક જ મિનિટ જાણી રહી. સ્નેહલતાની મનઃ સ્થિતિ મ્હોટી અમત્કારિક થઈ. વળીને બોલી “ પ્રાણેશ્વર ! આપને મારી એટલી જ વિનંતિ છે કે આ અન્યાય કૃત્યથી પરાવર્ત થાઓ. સીનાપુર મિત્રની ઓછી અને છોકરાઓ વિશે મારા મનમાં જે વિચારો આવે છે તે આપને હું કેમ કહી શકું ? કલ્પના કરો તે જગ્યાએ આપણે હોઈએ અને આપણા ઉપર એવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો હોય તો કેવું થાય ? ”

“ પ્રિયે ! મારા જીવિતસામર્થ્યમાં મને અંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે હું કાષ્ઠાણુ કામ પુરો વિચાર કરીને જ હાથમાં લઉં છું. ”

“ પણ કાળ આપણી ઉપર કેવી તવણ મારી રહ્યો છે તે કોણ જાણી શકે ! ઈશ્વરરૂપાથી મળેલા ચોગ્ર-વધારે આજુબજો મદુપયોગ કરવો યોગ્ય નથી શું ? ”

એટલામાં જે પડકાર પાછળ અશુભકુમાર ઉભો હતો તે પડકાર દલ્લો હોય એમ સ્નેહલતાને ખામ થયો ને તેના દલ્લમાં ધગકારા ધવા માડ્યા.

“ પોતાનું દિન સાધવા માટે મનુષ્ય જન્મ છે. મમજી વાડકી ? ”

“ ને બીજાનું— ”

દંડાળીને અવિનાયક બોલ્યો “ એ પછી, જે પોતાનું અદિત કરીને બીજાનું દિન કરે છે તે ખૂબ સિદ્ધાંતથી ગણવા જેઈએ. જીવિત અને અનુકુળના એ ધંધામાં ફતેહ મેળવવાનાં સાધનો છે તમે ખૂબ ઓછાને એ સાર સમજાય તેમ નથી. ”

પુનઃ તેણે કલમ ઉપાડી. સ્નેહલતા હવે અત્યંત નિરાશ થઈને રડવા લાગી છેવટનો પ્રયત્ન એકવાર કરી નેવો એ ઉદ્દેશથી તે બોલી “ જીવિતેશ્વર ! આજ પર્વન હું આપની પાસે કોઈ દહાડો કાંઈ માગતી નહિ. પણ આજ એટલી જ ભિક્ષા માગું છું હું આપની વિવાહિત ધર્મપત્ની છું જો મારા ઉપર આપનો નિઃશીમ પ્રેમ હોય તો મને ના ન કહેશો. મારી એકલી ઇચ્છા પુરી કરો. ને આ સર્વ કામજ મારે હવાલે કરો. ”

પતિની વિશ્વશ્રદ્ધ આશ્રય લેઈને અવિનાયકને મ્હોટો અચ્ચો થયો. નિરૂપાય થઈને છેવટે તે બોલ્યો “ તારી પ્રેમની ટોચની કરવાની રીત મ્હોટી અમત્કારિક છે. ઠીક. હું તારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ આજ વર્તતો નથી. જો એ કામજો ને હું તારી ખુશી પર તેમ આજ તે તારી હાથી માંડે કેટલું બચકર નુકસાન કર્યું છે તેની તને કેમ કલ્પના આવે ? ”

હવે સ્નેહલતાનો જીવ ચાલ પડ્યો. કામજો લઈને પતિના કંઠમાં તે વળગી પડી તે અસત આનંદિત થઈને રૂઢ કંઈ બોલી “ ચિંતા નહિ. દલ્લેય ! ઈશ્વરરૂપાથી એ નુકસાની ભરપાઈ મને મળી ચુકેલી છે. ”

અવિનાયક બોલ્યો એ મૂઠ રહસ્ય કાંઈ અમનપુ નહિ. વાનક ! નમે કોઈ એ મૂઠ રહસ્ય ઉઘેલને કહેવાની રૂપા કરશો ?

“મહારૂં ગુમ થએલું મોતી.”

લેખક : રા. ડૉ. નરવરતાલ જગન્નાથ ગૌતમી—અનમર.

એક મધુર જ્યોત્સ્નામયી રાત્રી આરસની નાળૂક ખૂબસુરત પૂતળી પ્રમાણે નિશ્ચલ થઈ બેઠેલી એક શોકાત્ બી તરફ એકાએક મહારી દ્રષ્ટિ ગઈ.

તેના અંતર વદન ઉપર ઉત્તેજ અને વિધાનાં ચિન્હ દ્રશ્યમાન થતાં હતાં તેના નાળૂક હાથ તેના ખોળામાં કંઈ કામ કરતા દ્રષ્ટિગ્રાસ્ય થતા.

તેના ખોળામાં એક કિમતી હાર હતો. તે એકવાર આ છેડેથી તો બીજવાર બીજા છેડેથી વારંવાર મોતીને ગણવામાં નિમગ્ન હતી. પરંતુ તે મધ્યમાં આવતાં અટકી જતી અને અત્યંત શોકાતુર બની ઘણા વેરથી જમીન ઉપર હાથ પછાડતી હતી.

“તમને કોણ છે ?” નજરિકે જઈ મ્હે વિનિત બાવે તેને એકાએક પ્રશ્ન કર્યો.

“મહારૂં નામ મનોરમા છે.” તેણે પોતાની પ્રસન્ન અને પ્રતિભાદીપ્ત મુખ પરંતુ શ્રાવણના મેઘની માફક રડતી આંખો કમી કરી પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“તમને ઘણાંજ દુઃખી લાગ્યા છે ?” મ્હે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, હા, હું ઘણીજ દુઃખી છું. મહારૂં હવે હમેશાં રડતુંજ રહે છે. સર્વ કોઈનું જો જો જાય છે તે તે તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ મ્હે અભાગણીએ અકસ્માત જો અપૂર્ય મીન—જો અપૂર્ય મંપતિ ગુમારી છે તે શોધુ છું પરંતુ મળતી નથી.”

“વખત જતાં મળી જશે. પ્રકૃતિ પરિવર્તનના નિયમોને આધિન છે. વખત જતાં વસન્ત પશુ પાછો આવે છે. સૂર્ય દરરોજ સાંજે પશ્ચિમ નભોમંડળમાં અસ્ત થાય છે પરંતુ બીજા સદવારે પૂર્વ દિશામાં ઉદય પામે છે.”

“પરંતુ મહારી અપૂર્ય મીન મ્હેને પાછી મળે એમ નથી.”

“તમને એવું તે શું ખોયું છે ?”

“મોતી—મોતી.” પોતાના નાળુક હાથ પછાડતી તે બોલી.

“એક સાગર જનિત કુંદ મોતી ! કેવી નજીવી મીન ? રતનાકરમાં પુષ્કળ રત્નો છે ! ઘણા મળે છે—મળી જશે.”

“શું મળશે ?” વિરમિત થતી તે બોલી.

“હા, પરંતુ પલ વિના રત્ન મળતું નથી. જે શોધવાને પ્રયાત્ન કરે છે તેને પ્રાપ્ત થયા વિના રહેવું નથી.”

“પરંતુ અપ્રસન્ન હું તો વરસોના વરસો થયાં શોધ્યાજ કઈ છું પણ કંઈ મળી જ નથી.”

“તેમને સાંભો વખત થયાં શોધ્યા કરો છો તો તે અવધ્ય ત્હમને મળી આવશે.”

હુસકાં ખાતાં ખાતાં ચોધાર આંસુથી ઉભરાતી આંખે, હૃદય વેધક વેદનાથી, ચીરાતા હૃદયે તેણે પોતાની આત્મકથા કહેતી ચાલુ કરી.

“ સોળ વર્ષની ઉમરે મ્હારે લગ્ન થયું. જે દિવસે અમે પતિપત્ની લગ્ન-અધિધી મંચોનિત થયાં તે શુભ દિવસે મ્હારા પ્રિયતમે આત્મસોગની કિમ્મતનો એક અમૂલ્ય હાર મ્હને સમર્પણ કર્યો. હાર મ્હારા ગળે આરોપણ કરના પહેલાં પ્રત્યેક કિમતી મોતીનું નિગૂઢ ગંધીર રહસ્યની યથાર્થ આલોચના સમજાવતાં ત્હેમણે મ્હને કહ્યું કે—” મધ્યમાં વિભૂષિત થએલું આ મ્હોટું સર્વોત્કૃષ્ટ ધનસ્થાન મોતી-કહો કે એક અમૂલ્ય જ્વાહીર-આપણા લગ્નની પ્રભુતાનું કેન્દ્ર છે. આ અમૂલ્ય માણેક તારા વિશુદ્ધ પ્રણયની પ્રતિનિધિ છે. આ સ્વેત હીરો તારી આન્તર ગૌરવતા પ્રદર્શિત કરે છે. આ જે જાણુનાં ન્હાનાં ન્હાનાં તેજસ્વી અમૂલ્ય મોતી એક આદર્શ રૂપ રમણીને છાજતા સહવર્તનો જેવાં કે ક્રોધ, વિનય, રાગ, સ્નેહ, મમતા, ધૈર્ય, ગૌભિર્ષ, પ્રત્યાદિ સિન્ધુ ને કમનીષ ગુણોની મંથ્યાનું પરિમાણ છે. અને આ સુવર્ણ-સૂત્ર જે વિપરોક્ત અમૂલ્ય ચિન્હોને એકત્રિત કરી તારી ઉત્કૃષ્ટતામાં ઉમેરો કરી તારા—સીમાલિના અવકાર રૂપ રસ છે તે ત્હારે સ્વીકૃત છે.”

એમ કહી ત્હેણે સ્વહસ્તે આ પ્રીતિમાળા મ્હારા ગળામાં આરોપણ કરી તે વખતે ત્હેના શબ્દોએ મ્હારા હૃદય પર ઉપર ક્રોધણ્ય અસર કરી નદિ કારણે મ્હને સુંદર ધરણી અને ધણી સારાં હુમમ્મ પહેરવાનો બહુ શોખ હતો. પરંતુ અહસોસ, હવે વસ્તુ રિપણિ સ્મરણ આપતાં આખોમાંથી આંસુનો અવિરત સ્રોત પ્રવાહિત થાય છે. હૈયુ ભરાઈ જાય છે અને મર્માન્તિક યાતનાથી પ્રાણ તરફડીયા ખારે છે !

મ્હારી આ પ્રીતિમાળા તરફ લગીર નજર કરો. મોતી તો બધાં છે પરંતુ મધ્યમાં વિરાજીત થએલો પેલો ધનસ્થાન તેજસ્વી હીરો શુભ થયો છે. અને તે જોવાયાથી મ્હને પ્રત્યેક પળે દુઃસહ દુઃખ થાય છે.

હું મ્હારા પ્રિયતમને શુ અંતઃકરણથી ન્હોતી મ્હોતી ? પ્રમાણીકપણથી શુ કહેવું ને મ્હને સમજાવું પડતી નથી. કદાચ મ્હેં કાંઈ અન્ય પુરુષને જેમ મ્હારો હોય તેમ ત્હેમને નહીં મ્હારા હોયા. પરંતુ એટલું તો મ્હારે નિઃસંદેહ સ્વીકારવું પડશે કે પહેલાં તો અમારી પરિચિત જીંદગી ઉચ્ચ, રમણ અને મૃણ્મુ સુખી હતી. મ્હારા પ્રિયતમ મ્હને ગાદ સ્નેહથી ન્હોતાં હતા. ત્હેમના સ્નેહની આનંદ-અન્દિકામાં રતાવ કરતાં મ્હારે આન્તર અપરિચિત મંદુર થતું ! અને અમારા લગ્નતા પરિણામ રૂપે જે સુંદર બાળક-રત્નો પણ પ્રાપ્ત થયાં.

મ્હારા સ્વામીના એક મિત્રનાં પગલાં જ્યાં સુધી અમારા ઘરમાં ન્હોતાં થયાં, ત્યાં સુધી અમારા કામચત્ર સ્નેહ વિશુદ્ધ અને અભિન્ન હતો. લગ્નની પ્રભુતાનો-લગ્નના પ્રેમનો ત્હેના આભા પછી બહિષ્કાર થયો. ત્યારથી જીવન અંધકાર-અંધાર અન્ય-મન ઉદાસ થયું-તેમ કેમ બન્યું તે હું કહી શકતી નથી.

શું હું એને મ્હોતી હતી ? જ્યારે જ્યારે તે મ્હારી નિકટ આવતો ત્યારે મ્હારે યરીર મોહમય વિદવળનાના આત્માથી બળી ઉત્તેજિત થતું. રૂપ કહો, મોહ કહો, અથવા સમ કહો પરંતુ ત્હેને જોતાંજ વિના પ્રયત્ને—અવશ્યિક રીતે સન્મોહિની યક્તિ પ્રકૃષ્ટિત થતી.

ત્હેનાં હૃદય ધણુંજ વિદોર્ણ થાય છે કે એક દિવસ અમે એકાન્તમાં એકલાં બેઠાં હતાં. આકસ્મિક મ્હારા સ્વામીનો મિત્ર મ્હારા વિશે વિમુગ્ધ થયો. ત્હેણે મ્હારો હાથ

પકડ્યો. તેના અનિદ રૂપરૂપા બજિટ પ્રાદુર્ભાવથી દુ નારિએજના પાંદડાની પેડે પરપર વિકરિપન થવા લાગી. મ્હારા આખા શરીરમાં કંઈનું કંઈ થવા લાગ્યું. 'મ્હારા પ્રાણમાં બાણે વિગળી ચમટી હોય એવું જણાવા માંડ્યું. હું એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારણ કરવા પામી નહી, તેના હાથમાંના હાથ પરસેવાથી પ્લાવિત થયો. હું મ્હારૂં પોતાનું મંરણજ કરી ચકી નહી. ચિત્ત ધણુજ દુબળ થઇ ગયું. હૃદય ઝોકુચિત થયું. ને વખતે હું એતનમાં હતી કે બેશુદ્ધ હતી તે કંઈ જાન નથી. અમે તેમ હો પરન્તુ એટલું તો નિશ્ચિત યાદ છે કે મ્હારી આંખોમાંથી આંસુનો અરબલિત પ્રવાહ વહેતો હતો. હું એકદમ ભૂચિતન થઇ જમીન ઉપર પડી. જાગ્રત થતાં મ્હેં તેના હાથમાંથી છૂટવાને ધણું ફેફાં માર્યા. નાસી જવાને થણા પ્રયત્નો કર્યા પરન્તુ પગ ઉપડ્યા નહી. જૂન મારવા અનિશ્ચય પ્રયાસ કર્યો પરન્તુ કુખ ઉપડ્યું નહિ. મ્હેં મ્હારૂં સર્વેશ ધન ગુમાવ્યું.

સૈન્યમાં આવતાં તરિતર દુ હડીને બેડી ધર્ષ. મ્હેં તેને એકદમ એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના મ્હાગ પરમાંથી માંડ્યા જવા નિર્વાતી કરી અને તત્કાલજ તે માંડ્યો ગયો.

મ્હારી પ્રીતિમાળાનું ચુર્ચુ-ચુર તુડી ગયું હતું. મોતી આખા ખંડમાં અદિતદિ વેરણ હેરણ થઇ ગયાં હતાં. હું શબ્દ ઉત્સુકતાથી વેરાએલાં મોતી શીલવા લાગી. મુખ-અથો મ્હને બધાં મોતી પ્રાપ્ત થયાં પરન્તુ એકસોસ, પેલું લગન-ગ્રંધીનું મોતીમાળાની વચમાં વિશાળતું કૌરતુમ તો નાજ મળ્યું! હું તે પ્રાણધાતક ક્રોધગ્રામો ડોર્ષ પણ વ્યક્તિને પ્રવેશ કરવા દેતી નહી. ધણુજ આતુરતાથી સવાર-ખપાર-સાંજ-નેમજ રાત્રીએ પણ હું શોધાજ કરતી પરન્તુ તે તો જાડની માફક અદમ્ય ધર્ષ ગયું.

આ ઘટના યોગ્ય વખત સુધી મ્હારા પ્રિયતાથી છાંપી રહી પરન્તુ પાપ ઉવેરે કહી પણ ગ્રામ રહી ચકતું નથી. એક દિવસ એવો પણ આવ્યો કે મ્હાગ સ્વામીને તે નીચ ક્રમ વિદિત થયું. કેવી ભવાતક પગ ?

તેજ ધડીએ તેમનાં મુન્દર મ્હોંતાં લાલકમળ કિરણ વિલાદ-મેધમાં ઘેરાઈ ગયાં. તેઓ મ્હાગ પ્રતિ મ્હેરેથી બોલ્યા:—“પાપિણિ! તેં લગની અખડનીય પ્રિયતાનો ભંગ કર્યો છે. તું મ્હારા અવિશ્વાસનું પાત્ર ધર્ષ છું. ત્હારૂં શુચિત કલકિત છે. હવેથી તું મ્હેને વંચઈ છે.”

મ્હારૂં અનંકરણ મ્હારી અધમતા વેદ્ય ચકતું હતું. મ્હારા હૃદયમાં આગના જમ્જમ પ્રગલ્ભિત થતા હતા. કરેલા દારણ પાપ વિષે મ્હને બહુ પરિતાપ યતો હતો. હું પરિતાપ રૂપ દુનાયનમાં ઉભી ને ઉભી સજાગી જતી હતી.

મ્હારા સ્વામીનો મિત્ર હવે આવનો બંધ થયો હતો. તેના હૃદયની ગતીથી હું અગ્નાત હતી.

જ્યાં સુધી મ્હને તે અપરિચિત હતો ત્યાં સુધી આ હૃદયમાં એવા મેરકારોનું રુદુરણ પણ મંરણાપિત ન્હોતું. પરન્તુ અકસોસ, એક કોમળ હૃદય એક પળમાં આખ હિમ ભિમ થયો, એમ કોણ જાણતું હતું? અમુતની અન્દર પણ વિષ રહેતું હશે એવું કોણે ધાર્યું હતું? પુષ્પ ફેવની સેવામાં નહિ લાગતાં કીણું નિવાસસ્થાન બનશે એવું કોણે ધાર્યું હતું? માનવ મનનો કંઈ વખતે કેવો ફેરફાર થયો તે કોણ કહી શકે છે ?

આ દુરાચરણે મ્હારું હૃદય વિદોહું કરી મ્હને મૃનપ્રાપ કરી મ્હારા અવસાન કાળે પણ એ દારી ઘા ફાળવા પામ્યો નહિ. એ દારણુ હુખમરી કુપ્રકૃતિ, એ ઘોર પાપ, એ કુટ ક્ષક, એ રોમાંચિત વ્યવહારનું કુસ્તિન કર્મ અનરથી વિસ્મૃત નહી યતો પણ પળે પ્રત્યક્ષ યાદ આવતું તેજ મંદકારોમાં મ્હારો અનુનત પ્રાણ આ પાપ પંડિત દેહથી વિચ્છિન્ન યશે.

યોદ્ધિક જળ પ્રથાન્ત નહી તે ભોલી-હું નરકમાં પણ રહી ચકી નહી. મ્હારું શુભ યજ્ઞેતુ મોતી શોધવા માટે યુનઃ હું અહિં આવી. હાય! સેંકડો વર્ષ થયાં શોધ્યા કરું છું પરન્તુ તે મળતું નથી.

મ્હારા ભવ્ય મકાનના દરેક અંચારા ખુણામાં પણ હું જઈ શોધું છું. દારો, ઓરડા-ઝા, અંધકાર પૂર્ણ ભોંયરાંગો પણ હું શોધી વળા છું. મ્હારા મકાનના દરેક માણસોએ મ્હને હાથમાં ફાનસ સાથે કંઈ ગુમ યજ્ઞેત્રી ઘીજ શોધતી સદેઃ સ્ત્રી તરીકે જોઈ છે. હજે હું મૃત્યુની નિકટતાને પ્રમુખે થતા બધંકર ગભરાટથી પણ વધારે ગભરાઈ છું.

મ્હારો એક ગુનો નોકર મ્હને આ અધમ અવરયામાં ઘણીવાર જીએ છે. મ્હને જોનાં તે લગીર પણ હરતો નથી. ઘણીવાર નો એવું બને છે કે અમે બન્ને એક બીજાને અંધારામાં અથગ્રાહ જઈએ છીએ. મ્હને જોતાંજ મનમાં ઈર્ષ આરાધનાને બળે બપયી વિચુક્ત ધર્મ તે પોનાના શુદ્ધ-કાર્યમાં વડનીત રહે છે. અને હું મ્હારા મોતીની શોધમાંજ નિયોજિત રહું છું. પ્રભેઃ માત્ર એટલોજ છે કે તે પૂર્ણ આઘામાં નિમગ્ન છે, પરન્તુ હું દરેક પ્રથાએ નિરાશાની ખીણમાં જીડી ઉતરતી જઈ છું. ત્હેને ઇજ કરવાની મ્હારામાં કોઈ પણ જનની ઇક્તિ જણાતી નથી. તેમ મ્હારો પ્રતિરોધ કરવાનું ત્હેનામાં સામર્થ્ય નથી, નેથી હું મ્હારા અમૃત્ય મોતીની શોધમાં રાત્રિ દિવસ હું તપ્તનીત રહું છું.

હું વારંવાર તે ભેદી ઓરડામાં જઈ છું, જ્યાં મ્હેં એક પળમાં અકિચિત્કર સુખન માટે મ્હારો આત્મા કલંકના કાળા પાણીમાં ધ્યાવિત યશે, જ્યાં મ્હેં પેલું સર્વોત્કૃષ્ટ મ્હારું અમૃત્ય જવાહીર શુભાશુ, તે ઓરડામાં હું અતિ તીવ્ર આતુરતાથી શોધ્યાંજ કરું છું પરન્તુ અરસોસા! મ્હારું પેલું અમૃત્ય મોતી મ્હને મળતું નથી.

દરેક રયાનમાં-ઝીઝોની જવાહીર રાખવાની પેટીમાં-તેમજ સેવિકાની સમઢ પેટી-ઓમાં પણ હું શુભપણે જાસીકીથી શોધ કરું છું, પરન્તુ તે મળતું નથી.

વારંવાર હું હૃતમ કાસીગરીનાં ચિત્રો રાખવાની ઘણા વર્ષોથી વખરાતી ગેલેરીઓમાં જઈ છું. ત્યાં મ્હારા પ્રિયતમ કે જોના પ્રેમનો મ્હેં આવી ફાનપ્રતાથી યાત કર્યો છે ત્હેમની પ્રતિમા પ્રનિશ્ચિત છે. તે પ્રનિમાનો તીવ્ર તાપ હું સદન કરી ચકતી નથી. મ્હારા અપરાધની તે કદાચ ક્ષમા આપે એવા વિચારથી હું ત્યાં કેટલીક ક્ષણ ઉભી રહું છું પરન્તુ ત્હેમની પ્રનિમાની સામે એક નિમિત્ત ગ્રાન્ત પણ જોઈ ચકતી નથી.

મ્હારા પ્રતિમાની પાસેજ ત્હેમની પ્રતિમા શુભ નિરરકાર પ્રદર્શિત કરતી ટાંગેત્રી છે અને તેની જ પાસે મ્હારાં વ્હાણાં તમણીક વ્યાગક-રત્નોની પ્રતિમા વિરાજીત છે. મ્હારી ઊાતી ઉપર સ્વર્ગનું સોખ્વ માણુનાર મ્હારાં નિર્દોષ બાળકોને જોઈ મ્હારું અંતઃકરણ દ્રવિત થાય છે. પરન્તુ અરસોસા! તેઓને હું હવે ખીલકુલ અપરિચિત જણાઈ છું તેઓ મ્હને

ઓળખતાંજ ન હોય તેમ જુએ છે. ધિકાર છે મ્હને કે એવાં કામગીર બાળકોને હેનરી તહેમતી માતૃવાત્સલ્યને દુરાસી દીધું. મ્હાઈ હવે અત્યંત બચિત થાય છે. આંખોમાંથી આંસુ આવે છે અને હું રડતી રડતી બહાર આવું છું.

લોકો કહે છે કે ધરમાં જન્મ છે. અને ધરનાં માણસો પણ આ ભય મમનનો પરિભ્રમ કરવા અથવા તોડી પાડવા ધારવાર વિચારે છે. પરંતુ કોણ જાણે શાથી, બાલિના કંઈ પરસ્પર મંદબુદ્ધિને લીધે તેઓ તેમ કરી શક્તાં નથી. તેઓ ધરમાં મ્હાઈ આ અધમ અસ્તિત્વ કબુલ કરે છે હું ધરની દરેક સજીવ વ્યક્તિઓની આગળ છ'ંદગી વિનાની છાયા તરીકે ફરો કહી છું. અને મ્હને આ ભવ્ય મકાનના વાતાવરણમાં " જો કે હતી મુંદર પરંતુ નિકળી બેવડા " એવો અતિ દારણ્ય પ્રતિધ્વની કહ્યોગ્રંથર થાય છે.

મ્હારો જીવ ભેનાર આ પ્રીતિમાળા આ કુટુંબને ઉત્તરોત્તર વારસામાં મળે છે. પરંતુ તેનું પેલું મધ્ય લોલક હતું પર્યંત પણ વિલુપ્ત છે. તેને બદલે એક હારાનો સ્વસ્તિક સ્થાપિત કર્યો છે.

હજી પણ તે હાર મ્હારોજ છે. અને તેને ધારણ કરનાર ધરની ઓઝો બ્યારે આ શાંતી ફુનિયાનો ત્યાગ કરવાની તૈયારીમાં હોય છે, ત્યારે તહેમતી અવસાન-ચંપા પામે જઈ હું બગ્ગાય હવેથી પ્રજા છુ કે:—" પેલું પરમ પૂજ્ય સર્વોદ્ધૃત મોતી કયાં ? "

મરનાર ઓઝો તે પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં હિંમતથી કહે છે કે:—" મોતી મજા છે. અમારો પાસે આ સ્વસ્તિક તેની પ્રતીતિ રૂપ છે. "

પરંતુ એ મોતી મ્હાઈ નથી. તે મ્હાઈ છે એમ સાબીત કરવાને માટે મ્હારી પાસે કોઈ પણ જાતનું સાધન નથી.

અરે ! મ્હને જો એ મોતી કે જે મરનાર આત્માને ચાન્તિ અર્પે છે, તે મ્હને લાજી બર પણ પાછું મળ્યું હોત તો મ્હારા ગત પ્રાણના અન્તરને આશ્વાસન અને અવલંબન મળત. પરંતુ આસોગ્ય, લાગ્યાર છું કે મ્હારા આ ફનારી હવેમાં મ્હારા ઘેર બપ'કર પાપની પ્રતીતિ અને શોક સંતાપ ચિન્તાય કંઈ રજૂજ નથી તે સર્વોદ્ધૃત મોતી મ્હને ચીરકાલને માટે અર્નત કલેપસાગરમાં નિમગ્ન કરીને ગયું તે ગયું, અને તે પુનઃ નાજ પ્રાપ્ત થયું !

આ પ્રમાણે શોકમરન યદ બગ્ગાય અને ચીરકાલ હવેથી બેલી તે પ્રચાન્ત યદ ગાહ. તોડે ત્હેનું હવે નિરાશથી લિપ્ત હતું, તે છતાં ત્હેના મુખ ઉપર એક બાળકની લાવણ્યતા અને આકર્ષણીય નિર્દોષતા અંકિત હતી.

જો ત્હેણે સ્વમુખેજ પોતાને દોષિત જણાવી ના હોત અને અન્ય કોઈ વ્યક્તિથી આ વૃતાન્ત મ્હારી જાણમાં આવ્યો હોત તો હું આ દિવ્યાંગનાને કદિ પાપિષ્ઠ કહી શક્ત નહિ. અને આજ પછે મ્હને દ્રઢ શ્રદ્ધા યદ આવી કે એના ઘણા કાળના આવા ગાહ યથાતાપ પછી, પરમ દયાળુ પિતા હવે આ મુંદરી ઉપર પોતાની કર્ણાનું અમૃત વર્ષાવી, ત્હેના તત્ત્વ હવેને-હવેથી આત્માને ચિર ચાન્તિ આપ્યા વિના રહેશે નહિ.

વાલમિત્ર.

બાલવિનોદઃ કૃતમશ્નો.

સંપાદકઃ શીશુલ જ. રે. બની.—રાજકોટ

(માર્ચ-એપ્રિલ, ૧૯૧૪ ના અંક-૫૪૬ ૫૨૦ થી આદ્ય)

(૭૬)

સવાલ—નારીએ નર નીપજવીઓ,
તે ધાત્રો પગને ફેલે;
કહેવાય ગાઉનો ગેદરો,
તે બાઓ લાખો જલે.
જવાબ—ઉકરો.

(૭૭)

સ—હો, રે, હો, પાણું વાળી જો,
સારા, યો ને સરપ. એક દર-
તેમાં ત્રણ વાનાં
જ—હળ.

(૭૮)

સ—સોડું લક્ષ્મી જેળવે, જલ કારે છ,
પિયુ બેઠો શીશવા, સુનારી ધડે
ધવડું ધ.
જ—કસ વાળો.

(૭૯)

સ—ગોપીને ઘેર ગોપી આવી, સાંભળ ગોપીજ,
બાર હાથની તુંમડી ને તેર હાથનું બી.
જ—આડહર ને આડી.

(૮૦)

સ—લાકડાની કુકડી ને લોડાની માંચ,
મોજ મુધી રમે, તો ઈંડાં મુકે પાંચ.
જ—રેડીઓ.

(૮૧)

સ—ચટકડી છોકરી ને ચટકુછ કાન,
ગલે બાંધે સોંદર, તો જટ કરે કામ
જ—સાવરણી.

(૮૨)

સ—હજાર ચનાં ને હજાર બાં.
જ—નળીયાં

(૮૩)

સ—મળે ગાંઠ, માથે મુઠ;
એ અરથ વરતે નહિ, તો આંહીથી ઉઠ.
જ—ઝોરણી.

(૮૪)

સ—આધી ગુફતી પાવડી,
આધી ઘોડાનો નાળ;
આધી આઠમ કેરો આંદો,
ઝોડો અરધો કાળ.
જ—ધનુષ્ય બાણ.

(૮૫)

સ—આડું નાંખું, પાડું નાંખું,
પાડાનો પગ વાડી નાંખું,
હોય પાડું વસિ ને વસિ.
જ—પડછાયો

(૮૬)

સ—વંછી ચુટી વોંકી, માંચ પડ્યું છે હાથ,
એ અરથ વરતે, એનાં હાથરડાં ગાંઠ.
જ—ઘોડીય.

(૮૭)

સ—ચોખડું ને ચોસલું, બીઆવણું સાત;
આવી તેને કારણે, હોયતો બાધા આઠ
જ—ગેદડું.

(૮૮)

સ—અદીથી નાંખ્યો વાલોણીએ,
ઉગ્યો અમલાવાઢ;
કાલ કુલ છે માગવે.
ને સોંગ ઝીલાવાડ.
જ—ચંદ્ર.

(૮૯)

સ—ખડ વાદીને કાણું કીધું, તેને નામે નામ;
કુંડલાની કેરે મોરે, શોધી કાઢો ગામ.
જ—ખડકાણું.

(૯૦)

સ—ત્રીચોગ્રામાં સોધછ, તરવારમાં જોઈએછ;
 બે મળીને એક નામ, કહો પડ્યાછ!
 કયું ગામ ?

જ—સરવાર.

(૯૧)

સ—પંદીમાં મોઢછ, આગમાં જોઈએછ;
 બે મળીને એક નામ, કહો પડ્યાછ!
 કયું ગામ ?

જ—પડધરી.

(૯૨)

સ—જનાવર જુઝાળછ, વાડમાં તો મુખ્યછ;
 બે મળીને એક નામ, કહો પડ્યાછ!
 કયું ગામ ?

જ—મોરખી.

(૯૩)

સ—જનમાં સોઈછ, મુરજમાં જોઈએછ;
 બે મળીને એક નામ, કહો પડ્યાછ!
 કયું ગામ ?

જ—વરતેજ.

(૯૪)

સ—ત્રી હરિને કર શુ વસે ?
 કિંહનારું શુ નામ ?
 બે મળીને એક નામ,
 કહો પડ્યાછ ! કયું ગામ ?

જ—ચક્રગદ.

(૯૫)

સ—એક નારી એસી દીડી,
 સોજ ગણગાર સજીને બેઠી,
 સોજમાં હતો ને સાર,
 તેના મેલો હમર બહાર;
 ચાર ધડી પિયુ પાસે રહી,
 વળતી ગઈ ત્યારે રેતી ગઈ.

જ—સાજ.

(૯૬)

સ—કોણે હિમાચો સેવીઓ ?
 કોણે સેવી આગ ?
 કોણે કરવન મુઠાવીઆં,
 કઈ નારીને કાજ ?

જ—કાથે હિમાચો સેવીઓ, મુને એવી આગ;

સોપારીએ કરવન મુઠાવીઆં,
 નામર વેલને કાજ.

(૯૭)

સ—પેડી પડી પથુ ભાંગી નહીં,
 કંટકા યથા બે ચાર;
 પાંખો વિનાની હડી ગઈ,
 મુરખ કરે વિચાર.

જ—રાધિ.

(૯૮)

સ—તથુ તસતું, સાકડું, નાંખ્યુ સુનારી ઘેર,
 તથુ સો ને સાક રેંદીઓ પાડે,
 બાર ધાણીના ખોડ;
 તાડ પડામણ વાળી લેજે,
 વધે એટલું પાણું દેજે.

જ—વર્ષ (વરસ).

(૯૯)

સ—કોણ છે આમનો યાંમસો ?
 કોણ ધરતીનો ધણી ?
 કોણે દયાવી આ પૂજવી ?
 કોણે જીવી મણી ?

જ—મેરપર્વત આમનો યાંમસો,
 ક્રુવ ધરતીનો ધણી;
 શંકરે રચાવી આ પૂજવી,
 રોપનાજે જીવી મણી.

(૧૦૦)

સ—ધગમાં પર ને તેમાં રમે કેમરીઓ વર.

જ—અગ્નિ.

(૧૦૧)

સ—ગણ્યા ગણ્યાય નહિ,
 ને ડબકીમાં માય નહિ.

જ—નારા.

(૧૦૨)

સ—મદ પાયેથી પડી ગયો,
 મણીવારો હતો તે ફરીર યયો;
 આખે રોટલે ભૂખ્યો ગ્યો,
 એ પ્રજાને ઉતાર દીઓ.

જ—હોત વિના.

(૧૦૩)

સ—તેછ યોડો રજમાં રહ્યો,
 દિશ્કીનો પાટ્યાહ ફરીર યયો;

અમરખ દિવડો આંખો થયો,
એ પ્રશ્નો ઉત્તર દીઓ.

જ—દિવેશ વિના.

(૧૦૪)

સ—સો-દોરે સયાણો નહિ કોસ,
ધાયે લુગડે ન આંખો જોસ;
ચોયે રોટલે ધરાધ રહો,
એ પ્રશ્નો ઉત્તર દિઓ.

જ—આર વિના.

(૧૦૫)

સ—શુતે કોસે ખોટકો થયો,
ચાલતો રેડીઓ જોસો રહો;
રાત્રીની કુંવરીએ કાપી કાઢ્યો,
એ પ્રશ્નો ઉત્તર દીઓ.

જ—સિંગલી વિના.

(૧૦૬)

સ—મેંધામાં સેધી કીધું? બહાવામાં બહાઈ
સું હોય? દેખતામાં દેખતો દાખો? અંધામાં
અંધો જોને કોય? વૃદ્ધમાં સું હસવા પહું? રાત્રી! કયા
ગાયનમાં ગુણ? અતિ સુખ રોમાં રહું? વળી સુખે
સુખે નહિ કુણ?

જ—સોધું જે મંદા મળે, જીવથી બહાઈ
નહિ કોય, રાત્રી આંખે દેખતો, અમળની અંધ જ
હોય; હસતી વૃદ્ધની વરણાગીને, ગુણ હરિ
માયન માંલ, સુખ અતિ સતોય માંને કરજીથી સુખે
ન સવાય.

(૧૦૭)

સ—પમ વિના હુંગરે ચડે,
સુખ વિના ખડ ખાય;
પુત્ર પુછે વિના કને,
એ કયું જગાવર જાય?

જ—અમિ.

(૧૦૮)

સ—જાતાંના જાણે, એક મરડા એક મેરી,

એક દીકું આંખાતું વૃદ્ધ, તે તમે અગ-
લિન કરી;

તાણી બાંધી માંડ, એમતો અમળા ખોસે,
નમારી પાસે એ ભાગની, મારી પાસે
એક તોલે, એમથી પડી એક મને જડી, તે
કાપી મેં છતી, હવે યમ જોસર, કહો કેરી કેટલી હતી?

જ—૧ (૭)

(૧૦૯)

સ—“બાપ રે બાપ મેં ઢેકતો નોકો,”
—“મુગ હશે”
“મુમ્મો તો હોય શિંગો,”
—“પોડો દશે”
“પોડો તો હોય પૂછો”
—“ટાકો દશે”
“ટાકો તો જળમાં રહે,”
“પણ બાતો પોનાના પગમાં રહે.”

જ—ચાંચ.

(૧૧૦)

સ—હજ દગડું ને જાળીન પાનળી,
વાચનારો ચતુર સુળવું;
હાય વાવે ને હાયે સણે,
તમે સમજો સદુ સુળવું!

જ—હજ કહેનાં કસમ,
જાળીન કહેનાં કાગળ,
અને “દાયે સણે” કહેનાં—
અમર વણિ.

સ—ગડ પડ્યો ને વાડ સુકો,
છતે ખાટલે જોય સુતો;
ત્રણ મળીને એક થયો,
ને એકલ ખસતો ઉત્તર દો;

જ—પાયો.

(૧૧૧)

સ—આર હેં જીવ, પચામ હેં આંખો,
આઠ સુળ, નર સાત મળે હેં;
મારે મરે, જોર ફેર જીવ આંખે,
આ ઘેર, આ ઘેર, એ અગાડા હેં.

જ—જોપાટીની રમન

‘રમુજ સવાલો.’

લેખક :—રા. સ. લુપ્તરાય ગોપાળજી મહેતા.

(૧)

સ—બેતિર, આંગા, બેતિર આંગળી,
બેતિર ખીન્ને ઝાક;
કેર-વિનાનું પાંદડું,
રાજ ભોજ કરે વિચાર.
જ—હુગળી.

(૨)

સ—એક રાંડ ધુતારી, ને સામે કઠિ કિતારી.
જ—કંસિડી.

(૩)

સ—એક રાંડ અંગી ભંગી,
હુગડાં પેરે વાધા;
અંગ એનું ઉધાકું,
ને વટકા કરે જાગી,
જ—સોપા.

(૪)

સ—હુડી નેવડો મેમણ, ને સુપડા જેલું લાડું.
જ—

(૫)

સ—નગરમાં નાગી ફરે, ને વનમાં પેરે ચીર.
જ—સોપારી.

(૬)

સ—અટકટ લાકડાં, બેતિર વેહ;
સરડક તાણું ત્યાં વરસે મેહ.
જ—આળણી.

(૭)

સ—અટલીક છોકરી રાગની પાપડી ઉતારે.
જ—જુ.

(૮)

સ—ધર બહુ મધું, ને ભાભોજ પડ્યા રણા.
જ—ચુલો.

(૯)

સ—ગામ જાઉં, ગામતરે જાઉં;
(પણ) તીખાની કોપળાથેર મુકી જાઉં
જ—માખીઓ.

(૧૦)

સ—મધ્યો ડાણો ગરમીયો,
છપે રાણે જાણ્યો.
દરે વાળાના પાદરમાં જઈ.
નખે રાણે માર્યો.
જ—જુ.

(૧૧)

સ—એક જનાવર અગડ,
એની પાંખ બોલે પગડ;
એનું માથું મડ ધાન,
એની પુછડી પદર વામ.
જ—પીંજરાની તાંત.

(૧૨)

સ—મીની દોઈ દો.
જ—વાટકામાં તીની,
ને સરકક દોઈ મીની.

(૧૩)

સ—મીનીને પાધરી પ્રહોરાની દો.
સામે આવે પાધરી,
ને મીની પેરે પાધરી.

(૧૪)

સ—મીનીને જોડીયુ પહેરાવો.
જ—કોઠી ઉપર કોડીયુ,
ને મીની પેરે જોડીયું.

(૧૫)

સ—મીનીય પીપળા, ને એકજ પાન.
જ—જામ.

(૧૬)

સ—એક ભાઈ મડે, ને એક ભાઈ ઉતરે.
જ—રોટલો.

(૧૭)

સ—અમે આવતાંતા, અમે જતાંતા;
ધરમાં મુધરા વામતાંતા,
તમે જતાંતા?
જ—જાડ.

(૧૮)

સ—રણવગડામા હોલા લીયકે.
જ—કેરી.

(૧૯)

સ—રણવગડામા દાનરડા લટકે.
જ—દાનરડા (ખીંગળીના)

(૨૦)

સ—રણવગડામા રાતી બારી,
દીકરો પરજો ને મા કુવારી.
જ—મીંદળ

(૨૧)

સ—ખાપ બેસવા શીખ્યો,
ને દીકરો ચાલવા શીખ્યો.
જ—ગોળો અને કળરો

(૨૨)

સ—ધીળા ડગલા, લીલા ડગા,
આઆરે પરદેશી સગા,
ખાપ ખાપ ને હાપ હાપ.
જ—મૂળો.

(૨૩)

સ—હાળી મોટી, તેજે છાતી,
વળે વળે પશુ ભણે નહિ.
જ—વાળ.

(૨૪)

સ—અટલુંક પોમકું, ને ઘર મધુ લીધે.
જ—દીવો.

(૨૫)

મ—કુવામા કોઇ દીગાય
જ—સાપ

(૨૬)

સ—અમે આત્મા પણ ઉનારીને પેઠા
જ—નેડા

(૨૭)

મ—પોણું લાકડું પલકયુ,
ને આખુ ગામ નેવા હલકયુ.
જ—દોલ

(૨૮)

સ—કાળી છીપર નીચે ચાર ચોર
જ—નેસના આંચળ.

(૨૯)

સ—ધીળી છીપર નીચે ચાર કાળા ચોર.
જ—ગણિલીના આંચળ.

(૩૦)

સ—એક કુડમીમા બત્રીસ બાવા.
જ—દાંત.

(૩૧)

સ—એ બહેનો હતી.
'અડ, અડ' કહે તો ન અડે
પણ 'અડીય મા,
અડીય મા' કહે તો અડે.
જ—હોઠ

(૩૨)

સ—અટકટ લાકડી, જેવન જળી,
એ વરત ન વરતે
એની મા પીળરી.
જ—ખાટમો.

(૩૩)

સ—વેત જેવડી વરખડી,
ને ઢોલ જેવડું કુલ;
કાચાં કમળ ઉતરે,
તેનું પાકું ચાપ મધ.
જ—ચાકડો.

(૩૪)

સ—સામી બીતે સોતું ચગકે,
જ—રોડ

(૩૫)

સ—લકાતું ખાકું લાવો
જ—રાતા બગલા રજો ચડયા,
પાણી દેખી પાછા વળ્યા;
એક બગલાનું માંચુ પડ્યું,
લાચારે લકાતું ખાકું.

(અપૂર્ણ.)

સમરયાઓ.

નંબાદક. રા. રા હિંમતરાય કલ્યાણરાય કેસારી-અમદાવાદ.

૧. ખીલાકિપર ખેતીકરે, ખજામાં મુકેઆમ, જેના પ્રબુપાપરા, તે ઘેરખેડે ખાપ
જવાળ-કેસાર અને તેનોઆક.
૨. પગીના પાયેમટે, મુખવીના ખડખાપ, રાજા પુટે વજરો શું જનાવર નાપ ?
જવાળ-દેવતા.
૩. ઉચુ તો ઉંટ જેવડું, નદીયે નહોવા જાય, જેની પાખડીયે દીવો બળે, તે દાટેદાટ વેચાય
જવાળ-ખોયુ દીવાસળીનું.
૪. કાળો ઘોડો કચકાળરો, નગરી જોતો જાય, પાંચ પટેલીયા મુઠા કરે, પણ તેનું મુખ ન યાય
જવાળ આંખ.
૫. જેને ખાધે વીખયડે, તેને જે કોઇ ખાપ, એ કુમારી જારીયે, એ એધાણી રાંધ !
જવાળ-ગેર
૬. આઠ કટકે તરતીપળે; તેમાં સીબે, નર ચાર, નપુથકમાં બે એક છે, તે તજ્યુ મેં રાધા !
જવાળ-પવંગ
૭. જે સમુરે ટુજને તેને મખારે જેઠ, તેથી મેહેલ આગેરડો એ એધાણી છેઠ
જવાળ-ધીળી.
૮. કુત્તા ખાટણ, જળ તજ્યુ, અડતડીયે આધાર, કયા ! તું મન વીમરે, હોંકારે દયાયા
જવાળ-લાકડી.
૯. પડી પણ ભાગી નહી, કટકા ચપા બે ચાર, ચતુર હશે તે એ રો, સુરખ કરશે વિચાર
જવાળ-રાત
૧૦. આઠકાટનું સાકડું, વચમાં જમર જળી, આદ અરથ દહે તેને આપ મુંતની વાળી.
જવાળ-વહાણુ બરેસો ખાટલો.
૧૧. નાનું તો કુંત જેવડું, પુછે પીતું નીર, તે પાઈલુ ખારી બારીયે, ત્યાં આવશે કુંક ધીર !
જવાળ-દીવે.
૧૨. એક જનાવર અઠક, તેની ચાંચ બોલે ચર્કક, તેનો સરીયો સગદાર, તેની મુડી મડાવ.
જવાળ-કેલમ બરની.
૧૩. સુંદર સરોવર જળભર્યું, જેમાં ન જુડે કોપ, તમે આવો ત્યાંસુધી, તે તજ્યુ મેં રાધા !
જવાળ-આપનો (દરપણ, ચાટણ.)
૧૪. કુંગર ઉપર દવગળે, નદી કરે પોકાર, ચતુર હશે તે એતશે, સુરખ કરશે વિચાર.
જવાળ-કુડો ચલમ સાથે.
૧૫. નગરમાં નાગી ફરે, વનમાં પહેરે ચીર, એ વસ્તુ તમે લાવજો, ખારી સગી નજી દના વીર !
જવાળ-સોપારી.

ક્યાં છે હીસ્ટરિયા !

વાયુમુક્તા—દી. રૂ. ૪-૧૦-૦ થી લુહ.

હીસ્ટરિયા વાયુ મમે તે જાતનો, એટલે ચત્રામ, મુગી, ફેફર, કે ઉ-માદ વાયુ હોય સુવારોગ, રતવા, ગળતી, મદર, લોહી વડી આમળ નીકળી, કુષ્ટ રોગ-કાળા કાધા, વગેરે માટે ખાસ દવા દેથી વનસ્પતિની અને પથ્ય રહીત મળશે ખાત્રી માટે વચિશે !

પાંચપાંચ મિનિટે તજાઈ કેમાન થવું.

દેવાકાંઠાના મે-પોસ. એ. સાદેગ ન. જ. મહેતા—“પાંચપાંચ સેા જહેન કાચી સતત તજાઈને કેમાન થતી અને હુત પ્રેતનો વળગાડ માનતા તે વાયુમુક્તાથી અઠવાડિયામાં સુધરી ગયું તેની સાથે બીજા બે કેસ સુધારી રાખે ”

ગાંધાના દવાખાનામાંથી રહ થયેલો કેસ.

શામળદાસ મુગજી કારકરી ગરબોરીઆદ-નડીયાદ “મારા કુટુંબને દવાખાનામાંથી નાખાડી ત્યારે હું નિરાશ થયો, પછી વાયુમુક્તા વાપરતાં શરીરમાં ગરમી બાપી, શામતા મતી, રમ્મ અને નાસવું વગેરે ચિત્રશ્વમુ રહે મટયું ”

છ મારો અનાજ ખાઈ શકી.

રા ને માસતર, વડોદરા કેમ્પ ટ્રેકરી ક-” ચ જહેન લતિ છ માસથી મહા માદક પચારીવસ રહેલી પડી પડી મડયોલાલી, ચમચ ચાબેર જાવતી, અને પેશ, કાકર તથા જીવાબે મરવા ધારેલી તે વાયુમુક્તા વડે આર કસાકમા સાજી થઈ ” છ છ અનેક બી પ્રશ્નોપર અજમાવેલી છે.

ઝગનનાલ લલ્લુભાઈ શાહ-મુ. ઠમોઈ-વડોદરા

માતાનું પ્રશંસા પત્ર.

મીસેસ ચંદ્રશેખર શુકલ, મામાપુર અલ્હો હરદોષીની લખે છે—

ડોંગરેનું ખાસામૃત.

નહાની ઊંઘરોઓ માટે અધનરૂપ છે તેની તારીફ કરીએ તેટલી થોડી છે. જ્યારથી મારાં ઊંઘરોઓને હું ડોંગરિનું ખાસામૃત પાઉ છું ત્યારથી તેઓ તન દુરસ્ત રહે છે.

ચોથી ૧ ની કીમત ૧૨ આના.
૮. ૫ ૪ આના.

કે. ટી. ડોંગરેની કું.

ગીરગામ-મુબઈ

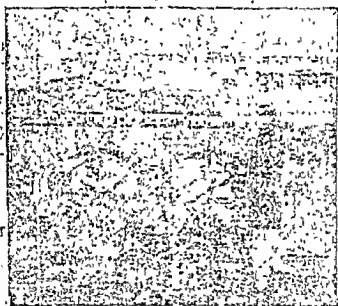
૧ જ્ઞા. આદેરખતર વિષે લખતાં સુન્દરી સુગોષમાં તે વાંચ્યાનું જણાવવા કૃપા કરશે.

કાડ સાઈઝ: ૪૫+૩૦*કીમત માત્ર રૂ. ૪.

ફોટોગ્રાફ પાડવાના ન્યૂ

હુપા કેમેરા

આ કેમેરાથી નાનું બેંચુ પૂર્ણ સાહેલાઈથી ફોટો ઉતારી શકે છે. ચાલતી ગાડી, ઉડતાં પંક્ષી, એ પાંચ બેઠેલાં ઉભેલાં સાચસો વગેરે તમામ ભતતો ફોટો પાંચ મિનિટમાં ઉતરે છે, ખરીદનારને તાત્કાલિક માહિતી સાથે કાચ, કવા, માઉન્ડલાસ, કાર્ડ રેલાઈઝ, લેન્સ સાથે કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ દશ આના.

સી, સી, મહાજન એન્ડ કું,

મુળજી બેઠા મારફીટ સામે

મુંબઈ.

આ-કાદરખજાર વિષે સખતા સુન્દરી સુખોધમાં તે વાંચનારું જણાવવા કૃપા કરશે.

આશ્વિન.

અમૃતવિન્દુ

રોગ અનેક પેલુ ઔષધ એક ગમે તે રોગ ઉપર અજમાવો, પણ તે કદિ નિષ્ફળ જણ નથી. વિદાયતી દવાની દરેક દુકાને વેચાય છે, ૨૭૨૨૬ નં. ૮૪૧-૧૦ લેખને ખરીદ કરજો. વિગતવાર ચોપાનીઆ માટે અરજ કરો.

“અમૃતવિન્દુ” ઓરીસ

મુ નરિયાદ.
(શુભરાત)

બે જાહેર ચેલેન્જ

જાઓ અમારા પ્રખ્યાત સેટના રાખ ગોહીની જેના માત્રે ચારને દીર્ઘકાલપર નાખવાથી એ બેલીના પુલોની ચાર દિવસ સુધી પુષ્કળો નથી આપણ તેજુ સાચીત કરનારને રૂ ૧૦૦) થું પ્ર નામ તેમજ વળી અમારા પ્રખ્યાત પુષ્કાકર હેઅર એપ્રિલ.

(૨૭૨૨૬)

જે તેલ માથામાં નાખવાથી ખીલતા પુલોની તાજ પુષ્કળો વ્યાપે છે તેમજ માથાના દરેક દરદો માટે પાણી દાપદાકારક છે વળી બમરમાં વેચા તા સુગંધીદાર તેલો જેમ મારનેટ (વાઈટ એ હવ) નાખવામાં આવે છે તે ને કાઈ સાચીત કરી આવે કે અમારા પુષ્કાકર તેલ ધારસેટ તેવથી

બનાવવામાં આવે છે તેને જાઓ રૂ ૫૦૦) ઇનામ આપવાને બધાંએ જીએ. તે સા માટે બંને ઇનામો મળવતા નથી

એકલા માલેક.

ધી આરીએન્ટલ ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.

આરત્યા:—

ગોહીની એજન્સી.

લુમિઅસલદ, મુબઈ.

આ જાહેરખબર વિશે લખતાં સુન્દરી મુબઈમાં તે વાંચનારુ જણાવવા કૃપા

सर्व दानात् परं दानं अन्नदानं विशिष्यते ।

हिंभाराज लाक्षनी,

એક અમુલ્ય રચના

શાસ્ત્રાજ્ઞાનું પાલન

એ

હિન્દુ માત્રનો પરમ ધર્મ છે.

भवन्ति नरकाः पापात् पापं दारिद्र्यं समयम् ॥

दारिद्र्यप्रदानेन तस्मात् दानपरो भवेत् ॥

દાન નહિ આપવાથી હારિદ્ર્ય આવે છે; હારિદ્ર્યથી ખાપ યાપ છે અને પાપને પરિણામે નરક મળે છે.

માટે

અસો રૂપિઆમાં અન્નદાન સાથે અમર નામ !

કે. ૨૦૦ આપી અસ દાન આપે એક દિવસ રોડી-આરસની તાજીમાં નામ કોતરાવી યાદગિરી અમર કરે । ।

ગરીબે હિન્દુ અનાથોની દયા લાવવી અને તેમને સારે માટે પ્રસંગે ખાદ્યોની માફક યાદ કરી દાન આપવું એ દરેક હિન્દુનું કર્તવ્ય છે. કારણ કે, આવા નિષાધાર અનાથોને દાન કરવાથીજ પર-લોકની વાટ ખરચી પ્રાપ્ત યાય છે.

માટે તમારા દાનના મની-ઓર્ડરો મુશ્કેલીથી સુનામે મોકલવાની આપો.

એક રૂપીઆ સુધીની દાન વાર્ષિક રિપોર્ટમાં છપાય છે. તે રિપોર્ટ મફત મળે છે, તે મંગાવવા દાન મોકલી લેજો.

મંત્રી-હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

નડીઆદ.

આ જાહેરખબર વિશે લખતા સુન્દરી સુબોધમાં તે વાંચ્યાનું અભ્યાસ કરશો.

ONE PAYING COURSE.

(Success guaranteed)

" ACCOUNTANCY " course is taught by Correspondence No condition of age or University Certificate. No study by heart. Grand reduction in fees. Course is most useful for service and promotion. Candidates enrolling daily. Candidates are prepared for London Chamber of Commerce Examination. School is recognised by Government. Do not lose this golden opportunity but write to-day for full particulars to —

C. C. Education Office.

POONA CITY.

Wanted agents every where. Liberal commission allowed.

इसकता अने भद्राशयनां सम्मम दिवनां व्यापुर्वेदिक भद्रार्थनामां

सोनाने व्यां भेजना.

अंडु इमार्स्युटीकल वर्कस.

शास्त्रीय देशी हवा जनावनाशा.

जेलरीन्स्टन रोड, मुंबाई.

इरेक जलानी शास्त्रीय-हवाजो वसुधाज डीक्षायत गावे भणसे.

बद्रप्रसाथुटी.

भूषाशयना प्रभाभ व्यापीने तत्कालु इरेकडे छ तो १ नी डी. इ. १-०-०

भद्राशि पटी.

ईरपेअरीया याने भद्राशिनो उत्तम छपाय ०१ रतलनी डी. इ. १-०-०

बधारे विगत तया वीरदने आटे छपरने शीरभाभे लभो.

तारनु करनाथु " अंडु मुंबाई. " - १

अंडु इमार्स्युटीकल वर्कस,

देवीहिन नं. २२०८-२२०८

जेलरीन्स्टन रोड, मुंबाई.

आ अहेरअजर विषे सभना सुन्दरी सुभोभार्मा ते वाम्यानु ज्युवावेवा ह्या करयो.

!!! અનાથોનો પોકાર!!!

કર્તવ્ય કર્મનું વિશેષ ક્ષેત્ર જીવનનું સાર્થક.

“ પ્રત્યુત્પન્ન પાસે સદુ માગે પોકાર કરી, દયા કરેને દીન બધી
દયાનાં કામ કરે સદાએ પરથી, એવી સેવાની એમાણી ”

શ્રીઓથી મુજરાત ઉભરાય છે, દાન માટે મુજરાત સુવિખ્યાત છે. તમારાજ ઉપર આધાર રાખી રહેલાં અનાથ બાળકો, કુલીન સદાચરણી વધવાઓ અને મદદ માટે પોકાર કરતાં બાલિષ્ઠોત્તર મંત્રણા તરફ દયાઈ દષ્ટી કરો તેમનાં દુઃખ ફેટી, સદાચાર, વિદ્યા, દુજરતું જ્ઞાન આપી સનાય બનાવો. સુખાને દાન એજ સકમાણીની સાર્થકતા છે, આં આશ્રમમાં ધન ધાન્યથી વિમુખ, છુએ મરતાં, અને ટંજવર્ગી અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ, આશ્રમીન વિધવાઓ, અને બાલમૃત્યુ મૃતુઓનું પાલન, પોષણ કરી, વિદ્યા તથા દુજરતું જ્ઞાન આપી સનાય બનાવવા છે. અવરથા સંપૂર્ણ—સહી સલામત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થાના હાથમાં છે. દાન આપનારાનાં નામ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને પહેચ મોકલાવાય છે. રૂપીયા એકથી વધુ આપનારે દાનને વાર્ષિક રિપોર્ટ મળે છે. હાથ કંઠભૂથી નહિ પરંતુ દાન આપવાથીજ શોભે છે, કરકમલ લંબાવે અને દયા લાવી લખો:—

મણીલાલ રામશંકર ઠીકરે.

મંત્રી શ્રી ગોપાલ કૃષ્ણ અનાથાશ્રમ

સિદ્ધપુર.

સિદ્ધપુર.

આ પત્ર તેનાં મીસિક રામમોહનરાય જસવંતરાય માટે શા. સાંકલચંદ હરીલાલે અમદાવાદમાં પચીકુવા ચાર રસ્તે આવેલા પોતાનાં શ્રી ‘સર્વજિવ્ય’ ટ્રસ્ટમાં જાણી અને પ્રકાશક રામમોહનરાય જસવંતરાયે અમદાવાદ રાયપુર-મુન્દરી મુખેબાંબોદિસમાંથી પ્રકટ કર્યું.

મદાન યોગી બર્તુદરી કહે છે કે

વરિમલમ્ભતો વાનાઃ શાસ્ત્રા નરાદકુપ્ત કોઽયો

મધુર વિદ્યોત્કણ્ણા નાન' શ્રિયા. વિક્રપશિખામ્ ।

એટલે—

‘વસન્ત યતુ ત્વાદારે પ્રસંગી રહી દોષ છે ત્વાદારે વાયુ સુગંધ રૂપ અને છેઃ શાખાપદ્મવર્માંથી મેંકડો નવાંકુર ઉત્પન્ન થાય છે. કાષીલ પક્ષીની મધુર વાણી ઉત્કંઠ ઉત્પન્ન કરે છે.’

ખરે ! વસન્ત યતુમાં સર્વ શુભોનો ઉત્થ થાય છે, વસન્ત યતુની શેરદાગરીમાં પણ વસન્ત માં ખીણતાં પુષ્પોની મુગધી આપનાર એવું ફક્ત એકજ ઓરો-દીલખદાર સેન્ડ છે. તેની મનોહર મુંદર શીશી ઉપાડતા જ હવામાં સુગંધ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી અત્યંતરણ શુદ્ધ મનને મનને એક પ્રકારનો નવીન ઉત્સાહ અર્પે છે.

માગધીક પ્રસંગે, વાર તહેવારે ખીણું કોઇપણ જાતનું સેન્ડ, અથવા અતર વાપરવા કરતાં દગ્ગરો કુલોનું અનેકું ઓરો-દીલખદાર વાપરો અને તેની ખુશખોતો બે ધડી વિચાર કરો.

ઓરો દિલખદાર સેન્ડ—તાની બારડી કીંમત રૂ. ૦ ૮ ૦

” ” ” મધ્યમ ” ” ૦ ૨૨ ૦

” ” ” ના ઓસની, ” ” ૨ ૦ ૦

સુગંધી કાંડ એકનો એક આનો.

ધો ઓરો ઇન્ડીઅન ટૂગ એન્ડ કેમીકલ કંપની.

પપ, લુમા મસજીદ મુંબઈ.

દરેક ભણીના વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી શકશે.

સ્વર્ગની અલૌકિક બક્ષિસ. કામીનીયા ઑઇલ.

આમોના આનંદ લેખની સૌદર્યતાને શીધે છે. સૌદર્યના સુદર વાળના અંગે રહેલી છે અને સુદર પાલો પ્રાપ્ત કરવા માટે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ કામીનીયા ઑઇલ વાપરે છે.

કિંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦ બી. પી. ખર્ચના રૂ. ૪-૦

“ ૩ નો રૂ. ૨-૦-૦ ” ” રૂ. ૭-૦

ધી એંગ્લો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કંપની.

૫૫, બુમા મસજિદ મુઅલ્લ.

દરેક વેપારી પામેથી પણ મળી શકશે.

સુન્દરી સુખોદ.

યત્ર નાર્યંતુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ.। મહુ.

પ્રથમ દેવતા ગે ત્યા પામે મન્માન સુન્દરી.

હિન્દુના નિવૃત્ત થતા મહાન વાર્ધગર્ભેય

ભાગ્ય.

૧૯૧૬.

પુસ્તક-

૧૩

અક-

૮

આવ સ પાદ -

શ્રી બન્ધુ સમાજ.

૨૦૦૧

૨૦૦૧

પ્રો. જેમ્સની

વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ શરીરમાં પડી ગયેલું વિજ્ઞાનીક તત્ત્વ પુગતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી સંપૂર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્ઞાનતંત્રની નયગાઈ, અછરણ, ખેરાક ન પચવો, હાથ પગનું કુખડું, મગજે ચકરી આવવી, ચાદશક્તિ યુગ થવી, મનની ચિંતા, ઉદાગી

કોષપણુ કામ પર ચિત્ત ન લાગતુ ખાના પર અરુચિ, છાતીનો ધખકારો, દરસ, દમ, આંખે અધારા આવવા, ચહેવાની શીકાશ, જીવાન વિદ્યાર્થીનું અભ્યાસના યોગ્યને લીધે નાખજુ પડેલું મગજન્ટેમા, તેમજ વક્રીમ, બારીરટગ અને કપાકો, રકુલ ના, અને બીજાઓ કે જેમને ના કસતુ પડે છે તેમને આ ગા બાડી મુદતમાં અજળ જોવા શરુ કરે છે. તેમ જે સ્ત્રીઓને દહાદહ માસીક બીમારીથી શરીર લેરાઈ જાય છે અને હીરટરીઆ, કમરનો દુખારો, પ્રસ્, જીખ મરી જવી, વીગેરે રોગો થાય છે તે ઉપર આ ગોળીઓ ધમ્પીજ ફાયદાકારક છે.

આ દવા સેવાથી જ્ઞાનતંત્ર અને જીહ્વા અસાધારણ વધારો થાય છે, ગાલ લાંબ થાય છે, આખ ચળકતી અને તેજસ્વી બને છે, મન ચચળ અને ચોખ્ખુ થાય છે, જીખ સારી પેટે લાગે છે અને પેટ સાફ આવે છે. બીજી લજળી દવાઓ વાપરવા પહેલા આ ગોળીઓ વાપરી જુવો.

ચેતવણી:-ગોળીઓ ખરીદતી વખતે Pro. James Electro Tonic Pearls પ્રો. જેમ્સ પ્રલેકટ્રો ટોનિક પર્લ્સ, (પ્રો જેમ્સની વીજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ) બસાવર વાળીને લેવી.

કીંમત-રૂપ ગોળીની શીશીના રૂ. ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગોળીની શીશીના રૂ. ૨ વીં. ૫૦ ના એકથી ત્રણ શીશીઓ મુધીના રૂ. ૦૧ વધુ

ધી એંગ્લો ઇન્ડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

નોં. ૫૫, જીમા મસજીદ મુ બર્ક.

અનુક્રમણિકા.

પુસ્તક ૧૩ મું.]

ભાગ્યે:—૧૯૧૬.

[અંક ૩ લે.

ચિત્ર પરિચય:
નામદાર લોડ દાઉદ [મુખ પૃથ ૭૫૨.]
આદર્શ ૬૫
માલતી-માધવ. ... ..
ઉદયગુંજન:
શ્રી પ્રત્યે ઉપદેશ. શ્રી કેશવચંદ્રસેન. "
મૃદ-ધર્મ:
બેમની બેડી. શ્રીયુત્ J. R. J. ૬૬
ઘાતાલિહરી:
જગતની એક કસોટી. , પરમસુખલાલ
પંડ્યા ૭૦
વિદ્યાકલા-વૈદ્ય:
સૂર્ય કેવો છે? , નાગરદાસ જે. રાવળ. ૭૪

ડેશીઓનું ઘર વૈદ્ય. , અ. મુ. પદીઆર. ૭૭
એરી સંબંધી ઉપયોગી મુચનાઓ. ડૉ.
જોસફ બેન્ગમીન. ૮૦
પાકશાસ્ત્ર:
સાકની જનાવટે. બહેન શ્રી મધુરી ૮૧
અનુભવિકા.
એક કશ્ચાનક કદાશી. , એક બહેન. ૮૩
જ્ઞાનન્દાશ્રમ:
યુવકે શું કહ્યું. શ્રીયુત્ દરીલાલ મા. દેસાઈ ૮૦
સ્ત્રો-સાપ્તાન્ય:
શ્રીઓનું કર્તવ્ય. સા. પ્રમુદા ૮૩.

મુન્દરી મુબાલ-આસિક વધારો.

ચિત્રપરિચય:
પુરણ ગારનો દવાઈ ૨૫ ... ૧૨૮
શ્રી શુદ્ધ ભગવાન ... ..
નામદાર સર સયાશરાવ આયકરાઈ
નામદાર સહેનશાહ પાંચમા જ્યોત્ષ્ણ
કાન્સર્મા. } ૧૬૧
દિન્દી-શ્રીશીય શરતીરાનું પરાક્રમ.
સરસ્વતી.
ચંદ્રકલા. શ્રીયુત્ C. "
કાવ્યકુજ:
ગોષ , 'કાન્ત' ૧૩૦
તારા મેતક. , કૃષ્ણસખા. "
સીતા. બહેન શ્રી લક્ષ્મી. ૧૩૧
આર્મનય. શ્રીયુત્ સિરિય. "
મમ જગરના પ્રિયતમ સા. સદ્ગુણ બહેન ૧૩૨
દિવ્ય ભૂમિ. શ્રીયુત્ કુસમાકર. "
પોરો પોરો માતા બાવ. , ચાંપશી. વી. ઉદેશી ૧૩૩
નવીન વર્ષે અભિનન્દન , પ્રાદરાકર. "

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન:
શ્રી કેશવજી અને મદિલા વિષ વિદ્યાલય ૧૩૪
ધરતી શ્રીઓ શ્રીયુત્ જ્યેષ્ઠરાવ શ્રી મુનથી ૧૪૧
દિંદમા નિરક્ષરતા. , J. G. M. ૧૪૬
જાળ સદિત્ય-એક દ્રષ્ટિ મિન્દુ (મલેકુ) ૧૪૮
ફલવાહી.
અમેરિકાની મુખ્યકન્ધારાળા શ્રીયુત્ જયન્ત ૧૫૧
વડોદરામાં શ્રી પ્રવાસ , ... ૧૫૪
પ્રવાસ મજરી.
મદામલીની યાત્રા , વિનુભાર્ગ. અ. મેદ ૧૬૧
ઘાતાલિહરી.
વિનોદિનીનો વિનોદ. , વિનોદિ ૧૬૮
ઉપગરી , ગૌરીશંકર. ,
કુળ લક્ષ્મી. , મગનલાલ હરીજી. ૧૮૧
વાલમિત્ર
મારો સ્વભાવ. , લલ્લુભાઈ. દેસાઈ. ૧૮૮
રમુજ સ્વામી , ભુપતરામ ગોપાળજી. ૧૯૦

રવિકાન્ત ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તકમાં ઇલેસિદિના ઉપાયોનું; પ્રસૂની પ્રભુતાનું તથા દાન, પરોપકાર આદિ સદ્કર્મથી તેમજ બકિત તથા તેના અંગઉપાધિક અદ્ભુતથી થતા લાભનું તથા તે વિશેના કારણનું પ્રસ્થાપ્ય તેમજ પ્રારબ્ધ પાને-દેવ-ભાવિનું કર્મના પ્રકારનું, તેના ફળનું કાર અ-સારના વિવેક વિચારનું, તેમજ કર્તવ્ય સાધના તથા વ્યવહાર વિષેનું સદ્બોધક સમિત્રા દ્વારા સહિત પુરતાં પ્રુદાસાથી સમગ્રમાણસિદ્ધ સ્પષ્ટિકરણ કરવામાં આવેલ છે.

અનુવાદ ટ્રેનોમોડેલેના લેખક પ્રીન્સીપાલ મે. કે. પ્રા. ત્રીવેદીશ્યે તથા અન્ય સાક્ષર જનોએ તેમજ જનસમાજમાં સારી ખ્યાતિને પામેલ માસિત્રો તથા પેપરોના એડીટરોએ પણ આ પુસ્તકને મારે ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવેલ છે. સરકારી ફળવણીખાતા તરફથી લાયબ્રેરીના સાર મંજુર થયેલું છે. ૫૯ ૪૧૦. સોનેરી નામોવળું પાકું પુસ્તક, કિં. રૂ. ૨-૦-૦. ચોરેજ સાથે.

સારંગપુર ગાંધીશામની પાળ, }
શ્રી. અમદાવાદ.

દેશાધિ શ્રુતીલાલ નરભેરામ.

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો.

યાગિની. (રસીકી નવલકથા,) રૂ. ૧-૪-૦

બાલા. (સુબોધક ") રૂ. ૧-૪-૦

વાર્તાસહસ્રી. (મનોહર વાર્તાઓ,) રૂ. ૧-૦-૦

રસીકી વાર્તાઓ. (ખીની ખીની ") રૂ. ૦-૮-૦

દલા. (પ્રાસાદક નવલકથા,) રૂ. ૦-૮-૦

અભિની. (રસીકી નવલકથા,) રૂ. ૧-૦-૦

સુન્દરી સુબોધનાં સ્ત્રી લેખના સચીત્ર ખાસ અંક.

૧૯૧૨નો ખાસ અંક (પંદર ચિત્રો-૧૨૮ પાના)

૧૯૧૩નો ખાસ અંક (સત્તર ચિત્રો-૧૬૨ પાના)

૧૯૧૪નો ખાસ અંક (બારીસ ચિત્રો-૧૩૬ ")

મૂલ્ય દરેકનો રૂ. ૦-૧૨-૦

સુન્દરી સુબોધનાં પાછલાં પુસ્તકો.

સુ. સુ. છઠું વર્ષ - રૂ. ૦-૧૨-૦

" " આઠમું " " ૦-૧૨-૦

" " નવમું " " ૧-૦-૦

" " દસમું " " ૧-૪-૦

" " અગિઆરમું " " ૧-૪-૦

(દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ બાદ,)

નીચેના ચરનામે લખવા નિર્નય છે

વ્યવસ્થાપક સુન્દરી સુબોધ-અમદાવાદ.

લૅકટૉલ અને દૂધનો ઝરો.

આ દવા માતાઓનાં ધાવણ વધારી ધા-

વણી છોકરાઓનું શરીર સુધારે છે. માતાઓની

નખખાઈ અને થાક દૂર કરે છે. ધાવણ ન

આવતું હોય તેવી માતાઓને વાસ્તે 'લૅકટૉલ'

એક અચરિત ઇલાજ છે. આ દવા લેનારી

માતાઓને સુવારોગ લાગુ પડતો નથી અને

તેમના બાળકો રૂઢ પૂર અને નિરાશી બને છે.

લૅકટૉલે પણ બાળકને માતાના પંતમાંથી

બચાવીને તંદુરસ્ત બનાવ્યા છે. કીમત રૂબી

૧ ના રૂ. ૦-૧૨-૦.

જી. આર. ઝહોરા એન્ડ કું.

એન્ડ્રુફેચરસ એન્ડ લૅકટૉલ.

દવાપરીગેટ-ભાવનગર.

સુંદરીસુબોધ.

આદર્શ.

એક સુંદર સુવર્તી દર્પણમાં પોતાનું મનોહર મોઝંપ નિહાળી રહી છે,
મનોરંજન પ્રેષ, ગિળોત-સુવર્તી.

સુંદરીસુબોધ.

માલતી-માધવ.

માલતીનો મોગ આપવાની અંધેરીએ તૈયારી કરી રહ્યા છે, એવામાં માધવ ત્યાં જઈ પહોંચી માલતીને નંચાણી લે છે.

(માલતી-માધવ નાટક મોંથી.)

સુન્દરી સુબોધ.

વર્ષ ૧૩ સુ.]

માર્ચ-૧૯૧૬.

[અંક ૩ નો.

સ્ત્રી પ્રત્યે ઉપદેશ:

જ્ઞાન પામવાની સાથે સાથે ધરિત્ર વિશુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જેનું ધરિત્ર સારું નથી તેને અતિ સૂક્ષ્મ અને હૃદય શુદ્ધિ પણ કરી શકાવી નથી. ધર્મની સાથે રહેવાથી વિધર્મી શોભા અને કૌરવ્ય છે. ધર્મના દાસ ધર્માર્થ જ્ઞાનનું ગોચર છે. મનની સર્વ પ્રવૃત્તિને સંયમમાં રાખી પાપ વિચાર, પાપ વચન અને પાપ કર્યોથી દૂર રહેવું. ભૂલી ભૂલી ભવના સદુપાય મદ્ય કરી સાધુ-શુભ-સંપત્તિ અને સુલભાસ યત્ન મન, વચન અને કર્મ એ સર્વને વિશુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. સમાધિત અને સાંત ચિત્ત યત્ન, તેમજ સંયતેન્દ્રિયા યત્ન સંસારના દુષ્ટ કે વિધર્મમાં મનને અ-ભાવમાન કે રિદ્ધાગીર થવા દેવું નહિ. ધીરજ અને ક્ષાંતિથી સર્વ કષ્ટ અને કલેશ સદન કરવાં અને વારંવાર દુઃખના પા વાગે તોપણ અપીરાં થવું નહિ. આવી રીતે મનને સંયમમાં રાખી દુષ્ટ અને પાપથી તમારું પોતાનું યત્નપૂર્વક સર્વદા રક્ષણ કરવો. સત્ય વાત કહેવી તેમજ શુદ્ધાનિષ્ઠી થઈ. બહુ ધન પ્રાપ્ત કરવાની આશા દોષ તોપણ ભૂલું ભાવવું નહિ. સર્વ ધન સંપત્તિનો નાશ થવાનો દોષ તોપણ અસ્તવ્ય દેવું નહિ. સર્વને પ્રિય વાત કહેવી, અપ્રિય કોઈ વાત્ય ક્યુએ આભવું નહિ. કંઠી વાત, પરિત્તના વગેરેથી તમારી શોભણ છુટતે કલેશ દૂર થાયો નહિ. પ્રિય વચનથી યત્નથી પણ પ્રીતિ જેથી થાય છે. દોષ અને હિંસા એ બાધાક વિષુ છે. એને સર્વદા દૂર રાખવો. કોપથી અંધ ધવેશ થવાનું પોતાનું કે પારનું દિવ રેખી શકતો નથી, પોતાના ક્રોધને ભૂલી ભૂલી ભવની કુટિલ દેવતાદાસા છિલ્લિલ કરે છે અને સાંતિ સદુપાય અને પ્રેમથી દૂર થઈ અધર્મમાં પડે છે. બીજાનો દોષ જોતાં તે સાતભાવથી અને હઠાઈ હૃદયથી શુભા કરવો. દોષ એ આભાનું પશ્ચાદ્ધ છે. પર હિંસા એ અતિ નીચ પ્રવૃત્તિનું લક્ષણ છે. એ કુટિલભાવથી તમારા ક્રોધને દુષિત થવા દેવો નહિ. બીજાના કલમ વચો કે સુન્દર અવકાશ લેઈ કરી મળુ દેશ કરવો નહિ. પોતાનું એ દોષ તેમાં સંતોષ રાખવો. મરણેશ્વરે ક્યોઈ સંધિને જેમ તમારા કરતાં વધારે સુખી અને કૌશલ્યવાળા કરી છે તેમ વળી મૃદાઈ દઢાઈ એમને તમારા કરતાં યત્ન કરવું અસહ્ય દુઃખ સદન કરવું પડે છે. સુન્દર વચો કે સુવર્ણનાં ધરેણીથી સુચોભિત થઈ સર્વ કરતાં સ્વેદ થવું એમા શી મોટાઈ છે? જ્ઞાનધર્મમાં લેઈ થઈ એમાં ખરે જોરવ છે અને એ જ જ્ઞાન કરવા હાથ છે. મનના સંવર્ધનો સાથે મું બાહેરના રૂપની તુલના કરી પણ સાચ રીતે સર્વ કરતા અધિક પુણ્યવતી અને જ્ઞાનવતી થવા, એ તમારું લક્ષ્ય માલો. દેવ, દિ. સા. ખરે સર્વ નીચ લક્ષ્યનો ત્યાગ કરો. પર ક્યુએ સુખી અને પર દુઃખે દુઃખી થઈ સર્વ પ્રેરે સદુપાય પ્રમાણ કરો. ધનનો સારી રીતે ખર્ચ કરવો. ખોટા ખર્ચ કરવો નહિ, તેમ સોજની પણ ટેવ પાડવો નહિ. પોતાના પરિવારના અને જન સમાજના મંજરને માટે પેશાનો ખર્ચ કરવો. સુચીલા અને લલ્લવતી થઈ પ્રેરેશ્વરે સ્ત્રીમતિને કોમળ સ્વભાવવાળી બનાવી છે તેથી તેના તમારા સ્વાભાવને કરી પણ બચાવવો નહિ. તેમજ તમારું કૌરવ્ય છે. વિનય અને સુચીલા એ જ નારીનું શુભ છે. મનની ધૈર્યજા, કોપ, કોટ રીતમાન, નિવૃત્તતા, અપ્રિય વચન, એ સર્વનો ત્યાગ કરવો; અને સર્વ સમયે સર્વ અવસ્થામાં સુચીલ અને સાંત સ્વભાવવાળાં રહેવું. જ્ઞાનધર્મમાં તમારી એ કઈ વળતિ થાય તેની સાથે સાથે તેજ પ્રમાણે વિનય અને સરખ રહેવાં લેઈએ; અને તેમ વચન તમારી વળતિ સ્વાભાવિક અને તમારી પ્રવૃત્તિને અનુસાર થઈ તમારા અને તમારા પરિવારના મંજરનું કારણ થયો.

—આચાર્ય શ્રી દેશવ ચન્દ્ર મેન.

બાહ્ય સમાજના પ્રમાણ આચાર્ય બાહ્ય શ્રી કેસરચન્દ્ર મેને પોતાના પત્ની જનમોદિની દેવોને ઉપદેશ આપતા બાહ્યજ્ઞાન માગ વખેથી, તેના પુત્ર મહિલાઈ પારેમે કરવા આપાન્દરમાંથી.

ગૃહ—ધર્મ.

ઠેમની બેડી.

લેખક. શ્રીયુત્ત "J. R. J."—રાજકોટ.

['Kamala's Letters to Her Husband.' (કમળાના પતિપ્રત્યે પત્રો) નામક પુસ્તક હાથે હાથે વાંચું છું એ પુસ્તક મને બહુ પ્રિય લાગે છે. પત્ર નં. ૪૬ મેં એક વખત વાંચ્યો, બીજી વખત વાંચ્યો, બહુ પસંદ પડ્યો. અર્થાત્તા વિષયો વાંચવા લાયક છે-મનન કરવા યોગ્ય છે તેથી ઠેમમાંથી જરૂરજોઈ ફેરફાર કરી તેને બાધાનતઃ મોકલું છું. ગુજરે પડેતા તથા અન્યુચીને એના વાંચનથી શીખવાનું ક્ષણ મળશે, એવી મારી માન્યતા છે.]

શુદ્ધરૂપો,—ત્વંથી નામોશીની વાત છે કે આપણા મદાન પુરૂષો રીત-રિવાજોના તથા ઠેમોના શુદ્ધામ ધણ પડ્યા છે. તેમનું મન તેમને જે રસ્તે દોરે તે રસ્તે આશવાને તેઓ અચક્ત ધર્મ પડ્યા છે । તેઓ કહે છે કાંઈ બને કરે છે કાંઈ । કારણ કે જુના રીત-રિવાજો તેમની રહામે શક્તિરૂપ કારણ કરી ઉઠા રહે છે-આપણે એવી જાતની શુદ્ધામગીરીમાં જાયા જઈએ છીએ કે જે શુદ્ધામગીરીને એક કાયદો પ્રતિબિંબ કરી શકેતા નથી-કોઈ પણ શબ્દ તેના નાશ કરી શકતું નથી. રીત-રિવાજો રૂપી પાતકી શક્તિઓ આપણું તેમજ આપણી સમાજનું રક્ષિત ચૂસી લે છે. જ્યાંસુધી આ શક્તિઓનું બળ કાયમ રહેશે ત્યાંસુધી ખાત્રીપૂર્વક માન્યને કે આપણી બધી આશાઓ નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ જવાની, પ્રગતિ કરવાના આપણા સધળા પ્રયાસ વ્યર્થ જવાના, અને આપણી નદિ જેવી ફરેફો પશુ નાશ પામવાનીજ.

પહેલાં આપણે બાળ-વિવાહ કે જેનો સપૂર્ણ હક્ક આપણને વારસામાં આવ્યો છે તેનો વિચાર કરીશું છોકરા અને છોકરીઓ કે જેઓ હજી પુણ્ય ઉમરે પહોંચ્યા ના હોય અને જેઓ હજી સજનથી આવી પડતી જોખમદારી સમજી શકતાં પશુ ના હોય, તેવાંઓનાં સજન,—મૃત્યુ પામતા સગાની જેમી આશા પૂર્ણ કરવા માટે અથવા તે મા-બાપોને સજનનો દ્વારો બંધાવી રાજી કરવા માટે બાળકોનાં ધોડીઆમાં-પારંજીમાં-પત્તાં લગતો; આપણાં ધૂળમાં રમતાં બાળકોના સજનો પરદેશીને અવરજ નવાઈ ઉપજાવે તેવાંજ છે.

યુવાન પુરૂષોને ત્રણ અર્થથી ધંટીનો પથ્થર બાધવો તે પ્રગતિનો કદો દુરમન ઉગો કરવા બરાબર છે. યુવાન બાલિકાઓને જુદા કે સા સાથે પરજીવણી-તેમની કુમળી જીવગીતું બહીદાન આપવું-પેસા માટે બાલિકાઓનો વેપાર કરવો-તેના જેવું એક ધાતકી કામ કોઈ પણ મનુષ્ય કદી શકે એમ નથી આપણાં સજન-એકમ દુષ અને પાશ્વિની મિશ્રણ જેવો છે. દેખાવમાં સુંદર છે-સારા છે-એકાધર્મી મલૂમ પડે છે, પરંતુ સ્વાદમાં શીઠા છે-હૃદય જુદા છે-રસ્તા જુદા છે ।-સાથે જોડાયેલાં સ્ત્રી અને પુરૂષ સર્વ ઠેકાણે

અનંદી રહે છે, દક્ત સયનગૃહ સિવાય ! આપણાં લગ્ન દીવાસળીનાં ચોક્કસ જેવાં છે, જે થોડાં બસારાથી પણ તુર્તજ સળગી ઊઠે છે !

જ્યારે બીજી પ્રજાનાં બાળકો ઉછરતી વયમાં રમવામાં-અણુવામાં કાળ અતિત કરે છે તથા જાએજ “લગ્ન” એ શબ્દનો અર્થ પણ સમજે છે. ત્યારે આપણાં બાળકોને તો આપણે તેટલીજ વયમાં “વિધવા” તથા “વિધુર” થતાં જોઈએ, તો તેમાં નવાઈ જેવું કંઈ નથી ! આવાં બાળ-માળાપોની સંતતિ નળળી યાય એ સ્વાભાવિક છે. જ્યાંસુધી આપણી બાળ-લગ્નની રીતમાં કંઈ ફેરફાર થશે નહિ, જ્યાંસુધી આપણે આપણાં બાળકોને બાળ વયમાં પરણાવવા છાછીએ છીએ, જ્યાંસુધી આપણે બાલ માતાપિતા અને બાલ વૈધવ્ય નિભાવીએ છીએ, ત્યાંસુધી આપણાં કદી પણ સુધારો તથા પ્રગતિ પ્રવેશ કરી શકીએ નહિ-જ્યાંસુધી આપણા દેશની અધોગતી થતી અટકશે નહિ. કદી નહિ, કદી નહિ, -કદી અટકશે નહિ.

લગ્ન સમયે કેવો દાઢ કરવામાં આવે છે ? બાળકો આ દાઢ જોઈ પરણવાનું છાછે છે. સારાં સારાં ઘરેણાં અને કપડાં, દાઢમાં અને રોશનમાં, જમણવાર ને પાઈઓ, મીતો અને નૃત્યો, દારૂખાનું અને સરખસ, -આથી વધારે બાળકના મનને આકર્ષવાને શું જોઈએ ? “ બાહા ! હું થોડા ઉપર બેસી પુલોઈ ચડીશ અને મારી બાગળ લોકોનું મોહું રોળું ચાલશે ! ” આ પ્રમાણે નિર્દોષ કુમળાં મગજો વિચાર કરે છે; પરંતુ આજે જ તેમને ખબર હોય છે કે આ બધા લપકાની પાછળ શું છે-તેમને શું સહન કરવાનું છે ? તેમના ઉપર પઠવાની દુઃખદર્દની ધુંસરી તેઓ તે સમયે ક્યાંથી જોઈ શકે ?

હવે આપણે આપણી ઊંઝોની આધુનિક સ્થિતિ તપાસીએ. આપણી ઊંઝો કે જોએ વિદ્વાદીન છે, જોએને મકાનની ચાર દિવાલોની અંદર પુરી રાખવામાં આવે છે, જોએએ દુનીઆ ચોરીજ જોઈ હોય છે, જોએ જોઈમનાં પૂતળાં છે, જોએના પગમાં રીત-રિવાજોની બેડીઓ પહેલી છે, -તેઓ-કહેતાં શરમ યાય છે કે શુદ્ધભોધી પણ વધારે અધમ દશા ભોગવે છે ! કતિ આપણી શકાએને પરિણામે યાતો પરદેસીઓના ત્રાસથી બચાવવાને માટે આપણે તેમને ઘરમાં ગોંધી રાખતા-તેમના ઉપર કાણુ રાખતા-તેમને રીત રિવાજોની બેડીઓ પહેરાવતા; ગમે તે કારણ હોય-પણ આ બધાના પરિણામે તેઓ આધુનિક અધોગતિએ પોચેલ છે. જાતરજાણ કરવાને અને પોતાના ગુમાવેલ દરકો પાછા મેળવવાને અશક્ત હોવાથી તેઓ પોતાની જાતને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવી શકતી નથી. આપણી જીએ આપણાં દોરાથી પણ અધમ છે-આપણે દોરાના માલિક અને વેચનારા યથ પડ્યા છીએ-આપણી ઊંઝોને અધમ દશાએ પહોંચાડનાર પણ આપણે જ છીએ, અને તેમણે બદલામાં આપણને તથા આપણી સમાજને અધમ દશાએ પહોંચાડેલ છે. કવિ ખરૂં કહે છે કે:-

“ Woman's cause is man's; they rise or sink

Together, dwarfed or Godlike, bound or free. ”*

* ઓનું દિત તેજ પુરપુરું પણ દિત છે: અર્થાત્ તેમનાં દિત જૂદાં નથી સ્ત્રી અને પુરુષ બંને સાથેજ ક્ષય પામે છે અથવા કેવ સમાન યથ શકે છે, સ્વતંત્ર યાય છે અથવા શુભામશીરીમાં બ-ધાય છે.

આપણી સ્ત્રીઓને આધુનિક રિચિતિએ પહેલોડનાર આપણે પોતેજ છીએ, જેના પરિણામે આપણે અત્યારે અનુભવીએ છીએ । સ્ત્રી કે જે સર્વ રચણે મનુષ્યના સુખાનંદનું કારણ મનાય છે, તે આપણામાં ચિંતા અને દુઃખની ખાણ મનાય છે. સ્ત્રી કે જે મનુષ્યની જીવન-યાત્રામાં મદદગાર હોવાય છે, તે આપણામાં કારણ અને અસ્યણ કર્તા યદ્ય પડી છે । પુરુષના સુખદુઃખની ભાગીયણ થાય તેવી સ્ત્રીઓ ક્યાં છે ? પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ખતાવનારી સ્ત્રીઓ ક્યાં છે ? મહાભારતમાંની સ્ત્રીઓ ક્યાં છે ?

કાર્યેષુ મંત્રી કરણેષુ દાસી, મોજ્યેષુ માતા શયનેષુ રંભા ।

ધર્માનુકૂલા ક્ષમયા ધરિત્રી ગુણેશ માર્યા કુલમુદરન્તિ ॥

[ક્યાં વિચારવામાં મંત્રી સમાન, કામ કરવામાં દાસી સમાન, ભોજનમાં માતા સમાન, રસપોષણમાં રંભા સમાન, ધર્મપાલનમાં અનુકૂલ, અને ક્ષામામાં પૃથ્વી સમાન,—આવા ગુણો વડે પત્ની કુલનો ઉદ્ધાર કરે છે.]

આપણા સંસારમાં પત્નિઓ નથી પરંતુ સ્ત્રીઓ છે. સુખી કુટુંબથી બરપુર સદનો—આપણાં મકાનો નથી પણ તે માત્ર સ્વમજ્જો છે. આપણે પરિનિઓ તથા સુખી કુટુંબથી બરપુર સદનો માટે કેવી રીતે મગજર યદ્ય કરીએ ?—આપણે કે જેઓ કુટુંબમાં એક ખીલ્લું ને મળી ચક્રતા નથી, બેમાં ભોજન ઘણું ચક્રતા નથી, પાતો એક કેકણે બેમાં બેસી બધાં પાતો પણ કરી ચક્રતા નથી । આપણે કે જેઓ આપણી પત્નિઓને આપણા પછી જન્મવાની દરજ્જા પાડીએ છીએ અને તે પણ વળી આપણાં અજ્ઞાં વાસણમાં । આપણે કે જે પોતાની પત્નિ સાથે રચન—શુદ્ધ સિવાય ખીલે ક્યાંવવાતો કરી ચક્રતા નથી અને તે પણ વળી મધ્ય રાત્રિએ ।—આપણે કે જે માદમીને ક્ષમણે પણ તેમની શુશ્રૂષા કરી ચક્રતા નથી અને કદાચ કરીએ છીએ તો કપકા તથા મરકરીનો વરસાદ સહન કરીને,—આપણે કે જે તેમને તેમના નામથી પણ બોલાવી ચક્રતા નથી ।—અરેઅર, બા-ધવો, આપણી સ્ત્રીઓ તથા પત્નિ સાથેની વર્તણૂક મનુષ્ય નામને નામોથી ઉપવનવે તેવી—અપમાન કરે તેવી નથી ?

અને આપણી વિધવાઓનું શું ? તેમની દયાજનક કથા સંકળી મહાસનાં રોમેરોમ ઉભા થાય છે. બાળ-વિધવાઓ હિન્દુસ્તાન એકજ દેશમાં પાકે છે. દુનિયાના ખીલ્લ બાગમાં આવી ઉપજ યદ્ય ચક્રતા નથી. અત્યારે હિન્દુસ્તાન એકજ દેશમાં સાત લાખથી ઉપરતિ બાળ-વિધવાઓ છે અને તેમાં પણ વળી ચાકણુ દ્વાતીની સંખ્યા મુખ્ય છે । ઘાતકી બાળ-દમની રીતિને નહિ તો બીજા કોને આ બધાનું કારણ આપણે ગણી શકીએ ? બંગાળમાં કૃત્તીન બ્રાહ્મણો તો ડઝન (બાર) અથવા તો બે ડઝન સ્ત્રીઓ પણ પરણે છે । એક બેના તો એવા દાખલા છે કે જેઓ સો સો સ્ત્રીઓ પરણ્યા હતા એમ કહેવાય છે । જરા વિચારો, બંધુઓ ! જરા વિચારો. સો વિધવાઓ—સો બાળવિધવાઓ—એકજ મનુષ્યની જીવનદોરી ઉપર ઝાંઝમની ? કેવી બધં કરતા ! કેટલી દૂરતા ! દરેક પ્રભ કરતા હિન્દુ વિધવાઓની રિચિતિ ખૂરી છે—ધણીજ દયાજનક છે. હિન્દુ-વિધવાઓ માટે જીવન કરતાં ચતુ વધારે સુખકર છે, કારણ કે તેઓને સારાં કપડાં તથા ઘરેણાં

તજવાં પડે છે, માથાના મુંદર વાળ ઉતરાવવા પડે છે, અને ઉપવાસો કરવા પડે છે, એટલુંજ નહિં પણ તેઓ યાંકાનું સ્થાન યર્ષ પડે છે તથા અપશુકનીવાળ પણ લેખાય છે.

શુદ્ધરથો ! વધારે કહેવા હું અશક્ત છું. મારો અવાજ શુંગળાઇ ગયો છે. તેમનાં હુ:ખો હું આપની સમક્ષ રજુ કરી શકતો નથી-હેવટે મને એટલું કહેવા દો કે જ્યાંસુધી આપણે આપણી વિધવાઓની રિયતિ સુધારવા યત્ન નહિ કરીએ, જ્યાંસુધી આપણે તેમની સાથે મામાળુપણે નહિ વર્તીએ અને જ્યાંસુધી આપણે દુનિયતિ નહિ બતાવીએ કે અમે માણસ છીએ-અમેને મનુષ્યનું કેમળ હૃદય મળ્યું છે, -જ્યાંસુધી આપણે આપણાં મુખ શરમથી અને નામોશીથી સંતાડી રાખવાં બેઠાં.

હવે, બ્રાહ્મણો, મારા દેશીબ્રાહ્મણો ! શું આપણે હવે નહિ જગીએ અને આપણી સ્ત્રીઓને ચિતામાંથી-જીવંતી બળતી ચિતામાંથી નહિ બચાવીએ ? શું આપણે આપણી ભાવિ-પ્રજાને નહિ બચાવી શકીએ ? લાખો બાળ-વિધવાઓ દુઃખના સમુદ્રમાં તણાઇ છે, તેમને આપણે બહાર નહિ કાઢી શકીએ ? લાખો સ્ત્રીઓ અત્યંત તિમિરમાંજ જીવન ત્યજ દે છે, તેને આપણે જાનરૂપી જળથી શું નહિ બચાવી શકીએ ? લાખો સ્ત્રીઓ બહેમની ભોગ યર્ષ પડી છે, તેમને આપણે નહિ ઉગારી શકીએ ? શુ હવે આપણે આપણા કાન તથા આંખો નહિ ઉઘાડીએ ? આપણે રીત-રિવાજોની બેડીઓ નહિ તોડી શકીએ ? શું આપણે આપણી બાલિકાઓને નહિ કેળવી શકીએ ? શું તેમને આપણે આદર્શ શૃદ્ધિણીઓ-કુસીન માતાઓ નહિ બનાવી શકીએ ? શું તેમને તેમના હક્કો પાછા નહિ આપીએ ? બ્રાહ્મણો ! શુ હજુ પણ એદરકાર રહેશો !

ભારતનાં ભક્તસંતાનો-ભાવિષ્યમૃતિઓ-ઉગતા હોડવાઓ ! શું તમે તમારી જનનીતો વિસાપ નથી સંભળતા ? દેશસેવકો-પરમાર્થી જનો-ભારતના તારલાઓ-ભારતની આશામૃતિઓ ! શું તમે હવે તમારી ધોર નિદામાંથી પાછા નહિ જાઓ ? ઐક્ય કરો અને ભોગા ઘણ રીત-રિવાજો રૂપી ઘાતકી રાક્ષસો રહાને લગવાને તૈયાર થાઓ ? પ્રગતિના નામે, ન્યાયને ખાતર, મનુષ્યત્વને માટે, ઈશ્વરના નામને ખાતર, આગળ વધો અને લગાઈમાં ભાગ લેવાને કુદી પડો ! તે દૂર રાક્ષસોના ધડ જુદાં કરવાને કુદો, દોડો બ્રહ્મણો ! આગળ વધો.

એક કવિ કહે છે કે—

“ For, while the tired waves, vainly breaking,
Seem here no painful inch to gain,
Far back, through creeks and inlets making,
Comes silent, flooding in, the main.”

[જ્યારે મહાસાગરનાં મોખાં- (દીર્ઘમાળના પ્રવાસથી) થોડાં દેખાઈ-કિનારા તરફ માંડ માંડ આગળ વધતાં જણાતાં નથી, ત્યારે પણ દૂર દૂરથી, ન્હાના અને ઝીણા તેમ મોટા અને સરળ જળમાર્ગોમાં યદ્યને ભરતીનાં મહાપૂરનાં ઓથ રહેમની પાછળ ધીમે ધીમે આવે છે અને સપળાં સ્થળોમાં એક સરખા ફેલાઈ જાય છે.]

વાર્તાલહરી.

જગતની એક કસોટી.

લેખક. રા. રા. પરમમુખલાલ ઝવેરલાલ પઠ્યા.—મુંબાધ.

પ્રભાતનો રમણીય સમય હતો. મંદમંદ પવનની લહરીઓ આવતી હતી. સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી રહી હતી. પ્રભાતના બાલસૂર્યના ક્રૂણા કિરણો આનંદજનક લાગતાં હતાં. મલબાર હિલ ઉપર આવેલા એક ન્દાનઠંડા પશુ મુંદર બંગલામાં આ ન્દાનઠંડી કયાનો આરબ થાય છે.

“ માધવલાલ, આજનાં છાપાં, ટપાલ કંઈ આવ્યું છે ? ”

“ જી, હા. ” કારભારીએ ટપાલ વગેરે લાવી ગેટની પાસે એક ન્દાના, મુંદર ગોળ આરસના ટેબલ ઉપર મૂક્યું.

શેઠ રતનલાલ મુંબાધના એક પ્રખ્યાત ઝવેરી હતા અને દર બાર લાખ રૂપીઆના ધણી હતા. પિતાના મરણ પછી સર્વ સપત્તિ એમના હાથમાં આવી હતી. પચ્ચીસ વર્ષનું ન્દાનું વય છતાં પિતાના હાથ નીચે મહેલા શિક્ષણને લીધે રતનલાલે બ્યાપાર બહુ વધારી મુક્યો હતો અને એમની ખ્યાતિ દેશવિદેશમાં પ્રસરી રહી હતી. માધવલાલ કુટુંબનો જૂનો અને વિશ્વાસુ કારભારી હતો.

“ માધવલાલ, મ્હને બ્યાપારમાં બહુજ બારે ખોટ ગઇ છે ! ” શેઠે શાંતિથી કહ્યું. આ વિચિત્ર અને અપૂર્વ મંગલાચરણ સાંભળી કારભારી ચમક્યો.

“ રતનલાલબાધ, મસ્કરી તો નથી કરતા ? ” આટલું બોલી, ગભરાટમાં માધવલાલ પાસેની એક ખુરશી ઉપર બેસી ગયો.

શેઠે ગભીર દ્રષ્ટિથી કારભારીના મુખ તરફ જોયું, અને એક પ્રખ્યાત પત્રનું પાનું ફેરવી, આશ્ચર્યકારક શાંતિથી, કારભારીને મ્હોટા અક્ષરે બોલેલી નવી ખબર વચાવી.

“ શેઠ રતનલાલને ગયેલી બારે ખોટ ! ”

“ પ્રખ્યાત ઝવેરીની ખબર દરમી ! ”

માધવલાલ આનો બન્ધો. “ શેઠજી, હવે શું થયો ? ” કારભારી થરથર મૂળતો હતો; એના વિશળ કપાલ ઉપર પરસેવાના બિંદુઓ ચળકતાં હતાં.

“ માધવલાલ, ગભરાવાનું કારણ નથી ” શેઠે ગંભીર પણ દૃઢ સ્વરે આજળ સલામ્યું. “ મ્હારે લણા મિત્રો છે. મ્હારી સહાયને લીધે મ્હારા ધણા રતેદિઓ નામોશીમાંથી અને આત્મઘાતમાંથી બચ્યા છે, શું તેઓ મ્હને મદદ નહિ કરે ? મ્હારા માનનારાઓ થોડો સમય નહિ થાયે ? ”

“ શેઠજી, દુનિયા સ્વાર્થી છે; ત્હને ધારો છે તેવા મિત્રો કવચિતજ..... ” હજી વાક્ય પૂરું થાય, તેટલામાં તો “ હાલ ” માનો “ ઇલેક્ટ્રીક બેલ ” વાગ્યો (ઘંટડીનો અવાજ થયો).

“ ઠીક છે, જોઇશું. પશુ જો કાણુ છે ? હું આજે મળી સડીશ નહિ. જે હોય ત્હને મ્હારા સોબીસીટરો પાસે મોકલજે. ”

કારભારી ગયો પણ થોડા સમયમાં પાછો આવ્યો. એનો ગભરાટ ઉડી ગયો હતો. એના મુખ ઉપર ધૈર્ય અને શાંતિના ચિન્હો પ્રગટી રહ્યાં હતાં.

“ પેલા મોહનલાલ શેક હતા. સોલીસીટરોને મળવાનું કશું છે. ”

“ માધવલાલ ! તદાર્ કહેવું ખરું નીવડ્યું. એ મ્હારી પાસે દસેક હજાર રૂપિયા માગે છે. મ્હારે લીધે તો આજે એ આવી સ્થિતિમાં છે. અદાદા ! દુનિયાં કેવી નીચ અને સ્વાર્થી છે ! ”

થોડીક ક્ષણ ગંભીર શાંતિ જવાઇ રહી. કારભારીના મુખ ઉપર આવેલ દેરવાતા હતા છેવટે એણે દહ સ્વરે આરંભ કર્યો.

“ શેકજી, હંશરેખા આગળ મનુષ્યનું શું આવે ? હવે તો આ દુઃખમાંથી છૂટવાનો જીવાય શોધવાનો છે. મ્હારા મ્હોટા શેક મ્હને સારા પમાર ઉપરાંત સારે અવસરે ઉદાર હાથે બહિસો આપતા હતા અને આપ પણ એમજ કરો છો. રત્નલાલભાઈ, મ્હારા દુઃખી જીવનની કથા ત્હમે જાણો છો. આજથી ત્રીસેક વર્ષ મ્હેલાં મ્હારી પત્ની અને ત્યારપછી અઠેક વર્ષ મ્હારી એકની એક પુત્રી, આ જગતને અને મ્હને છોડી ચાલી ગઈ, તે દિવસથી મોજશોખની અથવા મોગની મ્હારી લાલસા નહ ધઈ છે. અત્યારે હંશરકૃપાથી મ્હારી પાસે વીસેક હજાર રૂપિયા છે. રત્નલાલભાઈ, એ આપનાજ છે. મ્હને આશા છે કે એનો સ્વીકાર કરવામાં ત્હમે આનાકાની કરશે નહિ. ” જૂઠ્ઠા અને વફાદાર કારભારીની આંખોમાં ઝળઝળાંઆં આવી ગયાં.

રત્નલાલના મુખ ઉપર હવે જવાઇ રહ્યો. જુના અને વિશ્વાસુ કારભારીનો આ આત્મભોગ ભોઈ એમનું ઉદાર હૃદય ભરાઈ આવ્યું.

“ શાંતાજી, માવરલાલ, કન્ય છે ત્હને અને તદારી વફાદારીને. મમરાહયા નહિ; મ્હને વરતુલ; આપારમાં રહેજ પણ ખોટ ગઈ નથી. મ્હારા સંબંધીઓ અને કહેવાતા માત્રેની કસોટી કરવાજ મ્હેં આ અસત્ય સમાચાર ફેલાયા છે. માધવલાલ, મ્હને આજ એક તો ખરો અને વફાદાર મિત્ર મળ્યો છે. આ ખગર હમણાં જ્ઞાત પાડવાની જરૂર નથી. મ્હલા સોલીસીટરો, તું અને હું એટલાજ જાણીએ છિયે. તદારી વફાદારી બૂલાશે નહિ. ”

*

*

*

*

માણેકલાલ બેંકર મુખામની એક બેંકના હાથેવાદક હતા અને સદાની જુરી સતમાં પડ્યા હતા. થોડાક વર્ષો ઉરર, સદાને લીધે એમની બેંક ગંભીર સ્થિતિમાં આવી પડી હતી, પરંતુ રત્નલાલના પિતાની મદદને લીધે નામોદીમાંથી તેઓ બચી ગયાં હતા; તે દિવસથી સદાનું નામ એમણે છોડી દીધું હતું.

બેંકર સાહેબને રમા નામની અઘરેક વર્ષની ગર્ભીજી હતી. રમાને ન્હાનપણથીજ સારી જોગવણી મળી હતી. શુભરાતી, સંસ્કૃત અને ઈંગ્રેજીનું સાદું સંજોગ જ્ઞાન એણે લીધું હતું. પિતાની ખાસ ઈચ્છા અને દેખરેખ નીચે સારા, ત્રિશુદ્ધ વાતાવરણમાં એ ઉછરી હતી અને તેથી અર્થશીર્ષતનાં જાણકારે કસિતજ મળતો લાભ એને મળ્યો હતો. જૂઠ્ઠા સંબંધને લીધે રમા અને રત્નલાલ, સ્વાભાવિક રીતે એકબીજા તરફ આકર્ષાયાં હતાં અને રમાનાં માતૃપિતાની ઈચ્છા એમનાં બંનેનાં લગ્ન કરવાની હતી. કેટલાક વખત ઉપર રમાનાં માથાપ મરણ પામેલાં હેવાથી તે થોડાંમાં કાઠા કાપી પાસે રહેતી હતી.

*

*

*

*

પત્રોમાં આવેલા સમાચારની બેંકરસાહેબના કુટુંબ ઉપર ડેવી અસર થઈ છે એ જોવાના હેતુથી રત્નલાલે સાદો પોષાક સજી એમના બંગલા તરફ ચાલવા માંડ્યું.

દુજી તો અડધે રસ્તે આવે એટલામાં રત્નલાલને રહામેથી આવતા ઠાવસજી કર્નલ મળ્યા.

ઠાવસજી કર્નલ મુંબાઈના હાલરો સોબીન પારસી જીવડાએમનિ એક હતો. લાંબને મહિને પચાસની આવક અને બસોતું ખર્ચ હતું, અને એ કેમ નિભાવે છે એ પણ એક બેદજ હતો. ફેશનેબલ સોસાયટીમાં ફરવું, કલેબોમાં જવું અને મારવાડીઓથી સંતાતા ફરવું, એ એમનું નિલજીવન હતું ! રત્નલાલ પાસે એમણે પાંચસો—સાતસો રૂપિયા વ્યાજ સુધીમાં ઉધાર લીધા હશે પણ દુજી એક પાંચ પણ પાંચી આપવાનું બન્યું નહોતું.

“ઓહો, દીકરા રતન !” કર્નલ પોઠારી ઉઠ્યા. “એ આજે પગ પર કાંઈ ? શું “શૌર” માટે પરીઓય કે ?”

રત્નલાલ નિવૃત્તર રહ્યો. કર્નલને આશ્ચર્ય લાગ્યું.

“એ આજ એમ કાંઈ કરેય ? રતન, શીજરમે” જોલાન-જોલાન લીધો છ કે ? કે કેમ મમમ બપ્પઈ મરી ગઈ ?”

રત્નલાલે ખીસામાંથી છાપુ કાઢી “નવા સમાચાર” કર્નલને વંચાવ્યા. એ તો આવોજ બન્યો.

“અરુરુરુ ! એ શું ખરી વાત કે ? માઈ લૉડ ! મુંબાઈ ! રતન, હું ખરેખર દીકરીનું—સીનીઅર્સ સૌરી. ચાલ, રહાજના કલેબ પર મલમું. સાહેબજી !”

કર્નલે સાંકકલ મારી મુજી. રત્નલાલના મુખ ઉપર પિછારતું દારૂ જવાઈ રહ્યું. પતનના વેગે જતી સાંકકલ તરફ એક ફાજી જોઈ રહી આગળ ચાલવા માંડ્યું.

માલિકલાલ બેંકરના બંગલા આગળ એક “મેટિરગાર્ડી” ઉભી હતી. રત્નલાલે તરત એ મેટિર એળખી. ચંદુલાલ ચીટનીસ એક જુગારી અને દારૂડીઓ હતા અને રમાના હાથનો ઉમેદવાર હતો. રત્નલાલ જધી વસ્તુચિતિ રહમજી ગયો. બંગલામાં પેસતાજ રહામાં શેઠાણી મળ્યા.

“ઓહો ! આજે અચારમાં કાંઈ ભૂલા પડ્યા ? તખીયત તો ઠીક છે ને ?”

શેઠાણીના વચનો બંચ-*Ironical* હતા.

“તહમે આજનાં છાપાં તો વાંચ્યાં હશે” રત્નલાલે સીધોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ના—આજ એમનું માથું દુઃખે છે, કેમ કાંઈ જાણવા નેવું છે ?” આ શબ્દો દરદરતા જઈ હતા. એ રત્નલાલ તરત રહમજી ગયો. વળી એના સાંત મુખ ઉપર પિછારની છાપા જવાઈ રહી.

“રમા ક્યાં છે ? મ્હારે એને મળવું છે ?”

શેઠાણીએ હવે ચરમનો પડો બસોડો અને નિર્લજ્જતાથી બોલવા માંડ્યું.

“રત્નલાલ, ત્હમારું પરાક્રમે તો હવે જણાઈ ગયાં છે, રમા ત્હમને મળી ચકશે નહિ. ત્હમારો બાપે એમને એકદ વખત કાંઈક મદદ કરી માટે રમાને ત્હમારી સાથે પરજીવીશું એમ ધારતા હો તો છેતરાઓ છો. રહમજીયા ? રમાનું લવિષ્ય મ્હારા હાથમાં છે, એના કાકાનું એમાં કાંઈ ચાલશે નહિ. રમા, શેઠને જ્હાર જવાનો રસ્તો બતાવ.”

આ નકાદાઈ અને બેચરમી જોઈ રત્નલાલ તો આગેજ બન્યો. શાંત ચિત્તે એ પોતાને બંગલે આપ્યો. એના સોફાસીટર મળવા આવ્યા હતા.

“રત્નલાલભાઈ, હવે આ ગંડાઈ મુકી દે, દુનિયાની કસોટી કરવા જેવુંજ નથી. ત્હમારા સંબંધીઓ અને મિત્રો વફાદાર છે એમ મેં માનીને બેસી રહેવામાંજ સાર છે. મ્હને ત્હમારા કરતાં જગતનો વધારે અનુભવ છે. માટે મ્હારા જેવા વૃદ્ધનું કહેવું માનો. અત્યારે ત્હં ત્હમારા પિતાજીને ઠેઠાણે છું, હોં. આ કસોટીનું કાંઈ ઉંઘું પરિણામ ન આવે તે જોજો. પછી તો.....”

માધવલાલ અંદર આવ્યો.

“ભાઈ! રમાબહેન આવ્યાં છે.” કારભારી હજી વાલ્ક વાલ્ક ખૂંટી રહ્યો, ત્યાં રમા પોતેજ અંદર આવી. કારભારી અને સોફાસીટર બન્ને બહાર ગયા. રમા એક સોફા ઉપર પડી. એ યાકી ગઈ હતી અને એના મુંદર મુખ ઉપર ઉઘાસીની ઝાંખા છવાઈ રહી હતી. રત્નલાલ તો રમાને જોઈ આશ્ચર્યથી દિગ્મંદ બની ગયો હતો.

“રત્નલાલ, આ બધાં ખરું કહે છે ? શું ત્હમે પાપમાલ થઈ ગયા છો ?”

“હા, રમા, બધું અક્ષરચઃ સત્ય છે.”

“ત્હમે હવે શું કરશો ?”

“હું ?—આ બંગલા, ફરનીયર વગેરે વેચી નાંખી, દેવાં પતાવીને હું જોવાન ઉપડી જવા વિચાર રાખું છું. રમા, જગત જેવું સ્વાર્થી છે એ મ્હને જોઈ લીધું છે. જોવાનથી પાછો આવીશ કે નહિ એ ઈશ્વરાધીન વાત છે. પણ ખરું તો ત્યાંજ રહીને હું મ્હાંડે જીવન પૂરું કરીશ.”

“રત્નલાલ, રત્નલાલ, ત્હમે ભૂલો છો. મ્હને પણ જગતના જેવીજ નીચ અને સ્વાર્થી-પૈસાની સગી-ધારો છે ! આપણો બાપલો બધો સ્નેહ અને ત્હમે મ્હને હજી પૂરી ન પીછાની ? રત્નલાલ, હું તો ત્હમારીજ છું. પછી ભલે ત્હમે અદિર્ઘાં રહો કે જગતને બીજો છેડે જાઓ !”

“રમા, શું બોલે છે ત્હેનું ત્હને જ્ઞાન છે ? હું હવે રત્નલાલ જીવેરી નથી—રસ્તાના બીખારીથી પણ હું હવે ગરીબ છું. મ્હને પરણવાથી ત્હને શા લાભ થશે ? ન્હાની ઝૂંપડીમાં રહેવું પડશે, બધું કામ હાથે કરવું પડશે—અનેક વિપત્તિઓ રહેવી પડશે. થંડુલાલ ચીટનીસ ત્હને મ્હારા કરતાં વધારે સુખ આપી શકશે. મોટરોમાં ફરવાનું, ખંજલાઓમાં રહેવાનું અને નોકરોને હુકમો કરવાનું—આ બધું ચંડુલાલને ત્યાં મળશે. બોલ, રમા, ત્હારો શો ઉત્તર છે ? પૂરેપૂરો વિચાર કરીને જવાબ દેજો.” રત્નલાલ, અનિશ્ચિત મેં, રમાના સુખ તરફ જોઈ રહ્યો.

રમાની પવિત્ર અને નિર્દોષ આખોમાં, શુદ્ધ, સાત્વિક અને દિવ્ય ગ્રેમ પ્રકાશતો હતો. એજ રમાનો ઉત્તર હતો.

પછી રત્નલાલે રમાને બધું કહ્યું.

વિદ્યાકલા-વૈદક,

સૂર્ય કેવો છે ? *

લેખક:—રા. રા. નાગરદાસ જે રાવળ,—કરાંચી.

અંગ્રેજ કમ્પનીની એક આગખેટ ઝીનથી નીકળી હિન્દુસ્તાનમાં બંદરો કરી વિસાલત જવાની હતી. મીઠું પાણી લેવાને તે મુમાત્રા ખેટની પામે હમી રહી. બપોરે કેટલાક ઉતાડ્યો કિનારા પર ઉતરી નાળિયેરીની ડાયા નીચે બેઠાં હતાં. આ ટોળીમાં બિન્ન બિન્ન દેશના લોકો હતા.

આ મંડળમાં અનેક વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યા હતા. તેવામાં એક અધિજો માણસ તેઓની વચ્ચે બાંધીને બેઠો. તેની આંખો પ્રથમ સારી હતી, પણ સૂર્ય વિશે માહિતી મેળવવાને એક નજરે સૂર્યની સાથે જોધ રહેવાથી તેની આંખોને ઈર્ષ થઈ, અને તેમ છતાં તેણે સૂર્યનું અવલોકન ચાલુજ રાખ્યું. તેના પરિણામે તે અધિજો મર્યો. અધિજો થયા પછી તેણે સૂર્ય વિષે પોતાના વિચારો બહાર પડ્યા હતા:

૧. સૂર્યનો પ્રકાશ પાણીના જેવો પ્રવાહી પદાર્થ નથી. કારણ કે જો તે પાણી જેવો હોત તો એક વાસણમાંથી ખીલ વાસણમાં રેડી શકાત; અને પાણી જેમ પવનથી દાસે છે, તેમ તે દાણી શકત.

૨. સૂર્યનો પ્રકાશ એ અગ્નિ નથી. જો તેમ હોત તો પાણીવડે તેને ઠારી શકાત.

૩. પ્રકાશ આંખોવડે જોઈ શકાય છે, માટે તે ચૈતન્યાત્મક નથી.

૪. તેને સ્પર્શ કરી શકાતો નથી કે દલાવી શકાતો નથી. માટે તે જડ નથી.

આ પ્રમાણે પ્રકાશ પ્રવાહી પદાર્થ નથી, અગ્નિ નથી, ચૈતન્યાત્મક નથી, અને જડ પણ નથી: એટલે કે તેનું અસ્તિત્વજ નથી. પ્રકાશ એવી કાંઈ પરતુજ નથી.

આવી રીતે મુક્તિવાદ લડાવીને તેણે સત્ય શોધ્યું મતલબ કે—સૂર્ય તરફ જોઈને, અને તે વિષે વિચાર કરીને તેણે આંખો અને વિચારશક્તિ ગુમાવ્યાં છે, આંખો જવાથી “ જગતમાં સૂર્યજ નથી ” એવી તેની ખાત્રી થઈ છે.

આ અધિજાની સાથે તેના એક નોકર હતો. પોતાના શેઠને એક ઝાડની ડાયામાં બેસારી, એક નાળિયેર લઈ તેના દીવો બનાવવાના હોદાગમાં લાગ્યો. ડાલતા તન્તુઓની તેણે વાટ બનાવી, ટોપડે પીસીને તેણે તેલ કાઢ્યું. અને કાચકીમાં તેલ નાંખી તેમાં તે વાટ પલાળી.

નોકર દીવો તૈયાર કરતો હતો, તેવામાં પેલા અધિજા માણસે તેને કહ્યું “ કેમ, જગતમાં સૂર્યજ નથી એમ મેં તને કહ્યું તે ખરૂં છે કે ખોટું ? જગતમાં બધે અધિજાજ છે. કાંઈ દેખાતું નથી, એ તને ખબર છે ના ? આમ છતાં માણસો કહે છે કે સૂર્ય છે. કેવી નવાઇની વાત !—સૂર્ય છે તો તે કેવો છે, શાનો બનેલો છે ? ”

નોકરે જવાબ દીધો—“ સૂર્ય કેવો છે અને શાનો બનેલો છે, તે મને ખબર નથી. દીવો કેવો છે, તેજ મને ખબર છે, આ દીવો મેં જનાવ્યો છે. અને તેને લીધે આપણી ઘાટડીમાં આપણને અજવાળું મળશે. ” નોકરે દીવો ઉપાડ્યો અને બોલ્યો, “ આજ મારો સૂર્ય. ”

એક લગ્નડો માણસ પાસે બેઠો હતો, તે આ બાપણ સંભળી હસતો હસતો બોલ્યો. “ તમે જન્મથીજ આંધળા હશે, તેથી સૂર્ય કેવો છે, તેની તમને ખબર નહિ હોય. સૂર્ય કેવો છે તે હું તમને કહું. ” સૂર્ય એ એક તેજનો ગોળો છે. સવારમાં તે સમુદ્રમાંથી બહાર આવે છે, અને સાંજે મારા બેટ મારેના એક પર્વતમાં આમમી જાય છે. એ અને બધાએ જોયેલું છે અને તમને આંખો હોત તો તમે પણ જોઈ શકત. ”

એક મગ્ગીમાર આ બાપણ સંભળતો હતો. તે બોલ્યો: “ તમે આ બેટની બહાર ક્યાં જયા નથી. તેથી તમને એમ જણાય છે. તમે લૂકા ન હોત, અને મારી પેટ હોડીમાં બેસી બહાર ફર્યા હોત, તો તમારા સમજવામાં આવ્યું હોત, કે “ સૂર્ય પર્વતમાં આમમતો નથી. પણ જેમ સમુદ્રમાંથી ઉગે છે, તેમ સમુદ્રમાં આથમે છે. હું આ જનાવ દરેજા મારી આંખોપરે જોઈ છું. તેથી તેના ખરાપણા માટે કાંઈ શક્ય નથી. ”

એ સંભળ્યા ત્યાં બેઠેલો એક હિન્દુ બોલ્યો:—“ તારા અજ્ઞાનથી મને ખદ નવાઈ લાગે છે. તેજનો ગોળો પાણીમાં પડે, તો તે હોલાઈ ગયા સિવાય રહે? સૂર્ય એ તેજનો ગોળો નથી, પણ એક દેવ છે. સૂર્ય પોતાના રમમાં બેસીને મેક પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરે છે. જે તમારી પેટ પોતાના વતન બહાર ગયા નથી તેને એમજ લાગે, કે સૂર્ય અમારા દેશમાંજ મકાસી છે. ”

એવામાં મીસર દેશના એક વહાણનો ટડેલ હતો તે બોલ્યો:—“ તમારું બોલતું બૂમ બરેલું છે. સૂર્ય એ દેવ નથી, અને તે હિન્દુસ્તાનમાં એક પર્વતની આજુબાજુ ફરે છે એમ પણ નથી. હું અરબસ્તાન, આઝર્બાઈજન અને ફીલીપાઈન બેટો સુધી ધણી વખત ગયો છું. સૂર્યનો પ્રકાશ ફક્ત હિન્દુસ્તાન પરજ નહિ, પણ સર્વ દેશો પર પડે છે. તે એક પર્વતની આજુબાજુ ફરતો નથી, પણ પૂર્વ જાપાનની પણ પેલી બાજુ ઉગે છે. અને પશ્ચિમે ઈંગ્લાંડની પણ પેલી બાજુએ આથમે છે. એટલા માટેજ જાપાની લોક પોતાના દેશને “ ઉગતા સૂર્યની ભૂમિ ” કહે છે. મને એ બધી ખબર છે. કારણ કે હું પોતે ખદુ ફર્યો છું. અને મારા વડીલો સમુદ્રની પાર જઈ આવ્યા છે. તેમણે પણ મને આ બાબત કહેલું છે. ”

તેને બીજું પણ કહેવાતું હતું. પણ અંગ્રેજ વહાણ ઉપરનો એક અધિકારી ત્યાં હતો, તે વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો:—“ સૂર્ય વિષે અંગ્રેજ લોકોને જેટલી માહિતી છે તેટલી બીજા હાઇને નથી. કારણ કે અમારી વસ્તી જગતમાં સર્વ ટેકણે ફેલાયેલી છે. સૂર્ય કોઈપણ એકજ દેશમાં ઉગે છે અને આથમે છે, એમ નથી; પણ તે પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે. હું પોતે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યો છું. છતાં સૂર્ય કોઈ પણ ટેકણે મારી નજીક દેખાયો નથી. ક્યાંક પણ ગયા, તો અહીંના પ્રમાણેજ સૂર્ય સવારમાં આકાશમાં આવે છે અને સાંજનો આથમી જતો દેખાય છે. ” તેણે એક લાકડી હાથમાં લીધી, અને રેતી પર આકૃતિ કાઢીને સૂર્ય પૃથ્વીની આજુબાજુ કેવી રીતે ફરે

છે, તે સમજાવવા લાગ્યો. છેવટે વદાણુ હિપરનો કમાન ત્યાં હતો તેના તરફ જોઇ તે બોલ્યો, “ મારા કરતાં આપને આ બાળતમા સારી માહીતી છે. માટે આ વિષે આપ કંઇક કહેો ”

કમાન અરેખર દુસિઆર હતો, તેણે અત્યાર સુધી ચૂપ બેસી રહીને સર્વ સભા-પણ સંભળી લીધું હતું. તેણે પેલા અધિકારીને કહ્યું, “ તમને પણ અરેખર માહીતી નથી. તોપણ તમે બીજાના પ્રમાણમાં કીક કહ્યું છે. સૂર્ય પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો નથી, પણ પૃથ્વી પોતાની આસપાસ ફરતી ફરતી, સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. અને બાકી રીતે ફરતાં ચોવીસ કલાકમાં પોતાની બંને એક વર્ષમાં સૂર્યની પ્રદક્ષિણા પુરી થાય છે. સૂર્ય એક પવંતને માટે, એક બેટને માટે, એક દેશને માટે, કે આપણી એક પૃથ્વીને માટે પ્રકાશ છે એમ નથી, પણ આપણી પૃથ્વીને માટે, અને બીજા અનેક અહોતે માટે પણ પ્રકાશ છે. તમે પોતાના પગ નીચેની જમીન તરફ ન જોતાં, આકાશ તરફ નજર કરશો, તો આ સર્વ તમારાથી સ્મશ્ન યજ્ઞો.

આ વિષે લોકોમાં જેવું અજ્ઞાન છે, તેવુંજ ઈશ્વર વિષે પણ છે. પ્રત્યેકને પોતાને માટે, પોતાની યાત્રિને માટે, કે પોતાના દેશને માટે, જુદા જુદા દેવ જોઇએ જે અખિલ વિશ્વમાં સમાર્પ થકે નહિ, તેને પોતાના સિદ્ધાંતનમાં, દેવજમાં, કે ધર્મ પુસ્તકમાં ગણેલો આપણે જોઇએ છીએ.

વિશ્વ એ પ્રણતું દેવજ છે, મનુષ્યે બધેલા કયા દેવજને કુમ્ભટ આકાશ જોડેલો જ નંત-છે ? કદ પ્રકરણી નદી મહાસાગર સમાન અપાર છે ? કયા દેવજમાં યદ્ર, સૂર્ય અને તારાઓ સમાન દીવાઓ છે ? જીવતાં મનુષ્ય સરખાં સુન્દર ચિત્રો કયાં છે ? મનુષ્યના હિ-તના સાધનો વિશ્વમાં અહીં તહીં ફેલાયેલાં છે, તેમાંથી ઇશ્વરની દયાનો જેવો જોષ મળે છે, તેવો જોષ કયો અથ વચવાથી યશ ? ઇશ્વરની આદા સભષે આપણા હૃદયમાંથી આપણને જે નાજુવાનું મળે છે, તે બીજા કયા અથમાં મળશે ?

એક બીજને માટે અપાર પ્રેમથી આપણે જે સહન કરીએ છીએ, સ્વાર્પણ કરીએ છીએ, તેનાથી શ્રેષ્ઠ બીજને કયો યદ્ર છે ?

સર્વ વિશ્વમાં આપી રહેલા સૂર્યના પ્રકાશનું જેને જ્ઞાન છે, તેણે માન પાંપણોમાંથી યોડાં કિરણો જોનાર માણસને, કે દ્રષ્ટિદોષને લીધે સૂર્ય ન દેખવાથી ‘ સૂર્યજ નથી ’ એમ જાણનાર અધિજ્ઞ માણસને દોષ ન દેવે. તેનો તિરસ્કાર ન કરવો એ લોકો પોતાના બીન અનુભવ અથવા અજ્ઞાનને લીધે સર્વથા દયાનેજ પાત્ર છે.

પ્રીતિ અને સુન્દરતા:

પ્રીતિ સમાન યકી યુક્તજ ચિત્ત થાયે,
તંદ્રારેજ અગ્નિ ચિરકાળ સુધી જ્વળે એ,
જન્દા આ સદ્ગ નવ હિસે તદ્દિ માનુ સુન્દર,
હું, ચાર નેત્ર, અધરોહ, કપોલ, -સર્વ.

—સત્યેન્દ્ર સીમરાવ કૃત “ ઊર્મિમાળા.”

ડોશીઓનું ઘર વૈદ્ય.

(ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬ ના અંકના ૫૪ ૪૧ થી આદ્ય.)

લેખક. રા. રા. અમૃતલાલ સુન્દરજી પટ્ટોધાર-જોરવાડ.

(૯) આબળાં, સફરજન, સંતરાં, પપૈયાં, નાંજીયેર વગેરે ફૂલો તથા ધણી જાતનાં જાનાંએ અને ચાકભાજીની અંદર એવો નિયમ છે કે તે વસ્તુને કાપી તોડી લેવામાં આવે અને પછી તેને પરાણે પરાણે પકવવામાં આવે તે વસ્તુએ સ્વાદ વિનાની થાય છે અને બહુ જલદીથી સડી જાય છે. પરાણે પાકેલી વસ્તુઓમાં જંતુઓ બહુ જલદીથી પડી શકે છે. તે જ પ્રમાણે આપણા દેશની પ્રજાનો મોટો ભાગ બાળકગનથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. અને પરાણે પરાણે ફળોને પકવેલાં હોય તે પ્રમાણે પરાણે પરાણે આપણાં બાળકોને આપણે ઊતાવળ કરી કરીને લુપ્ત બનાવેલાં છે. અને બાલકપણમાં જ તેમની જંદગીનો રસ કંઈ જુદી લીધેલો છે. એટલે એ પરાણે પાકેલા કાચાં ફૂલો જલદીથી સડી જાય છે. મતલબ કે બાળકગને લીધે શરીર નબળાં રહે છે. અને બાળકગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાનાં શરીર એ કરતાં પણ વધારે નબળાં રહે છે. તેથી તેઓને કોઈ પણ જાતનો રોગ બહુ જલદીથી લાગુ પડી જાય છે. માટે યાદ રાખજો કે આપણા દેશમાં અને આપણી પ્રજામાં રોગો વધેલા છે. તેમાં બાળકગ એ પણ એક મુખ્ય કારણ છે. બાળકગના બીજા અનેક ગેરફાયદાઓ છે. પણ એ સાથે આ પ્રસંગે આપણને કામ નથી. હાલ તો આપણે માત્ર એટલું જ સમજી લઈએ કે બાળકગને લીધે પણ ધણી જાતના રોગો થાય છે. માટે એ ખરાબીથી જોડણું જમાવ એટલું બધું જોઈએ તોપણ ધણું છે.

(૧૦) માણસોને ધણી નાખનારો અને તેઓની તંદુરસ્તીનો નાશ કરનારો, એક બહુ મોટો રાક્ષસ છે. પણ અસુસની વાત એ છે કે એ રાક્ષસને આપણે રાક્ષસ તરીકે સમજતા નથી. એ રાક્ષસને આપણે સારો સમજીએ છીએ. તેનો સત્કાર કરીએ છીએ. અને ખાસ માહિતે તેને બોલાવીએ છીએ. બહેનો, આ રાક્ષસ કયો તે તમે જાણો છો ? એ રાક્ષસનું નામ વધારે પડતો મોજશોખ છે. વધારે પડતા મોજશોખને લીધે અનેક બાળકગમાં અનેક જાતની ખરાબી થાય છે. અને તેમ છતાં એ બધી ખરાબી આપણે તેના ખરા સ્વરૂપમાં સમજી શકતા નથી. આપણી ખરાબી કરે છે છતાં પણ એ મોજશોખનો રાક્ષસ આપણને ગમ્યા કરે છે. આપણે તેની પાછળ પાછળ દુધાં કરીએ છીએ, અને તેને પકડ્યા માટે દારૂં માર્યા કરીએ છીએ. પણ તેનું પરિણામ શું થાય છે. તે સામે જોતા નથી. બહેનો, જરૂર કરતાં વધારે પડતા મોજશોખને લીધે પેસાની ખરાબી થાય છે. વખતનો દુરપયોગ થાય છે. તંદુરસ્તીનો નાશ થાય છે. અને બીજી પણ ધણી જાતની તુકડાનીઓ થાય છે. અને તેમ છતાં અંતરનો સખો આનંદ છોડીને આપણે સૌ જહાડનો ઉપલબ્ધિઓ આનંદ લેવા સારૂ વધારે પડતા મોજશોખમાં દારૂં માર્યા કરીએ છીએ. તેથી પરિણામ એ થાય છે કે જે ચીજનો મોહ ન રાખવો જોઈએ, તેવી ચીજનો મોહ રાખીએ છીએ. દાણ, પગ, કાન, નાક વગેરે ઉદ્ધિયોને જોડેલો પરિશ્રમ ન આપવો જોઈએ તેટલો પરિશ્રમ આપીએ છીએ. અને મનને પણ પવનના જેવું હલકા રાખીએ છીએ, તેથી

અનેક જાતની ખરાબી થાય છે. અને તેમ છતાં એ બધી બાબતો એ વખતે આપણને સમજાતી નથી અને તેમાં પણ દાસના વખતમાં તો દિન પ્રતિદિન વધારે પડતા મોજશોખની બાબતો તથા વધારે પડતા મોજશોખની વ્યાસા તુષ્ણાઓ વધતી જાય છે. એટલે તેને લીધે પણ આપણને ધણી જાતના રોગો ભોગવવા પડે છે. કેટલીક બહેનોને આ બાબત કદાચ ખરાબર રીતે નહિ સમજાય અને એમ લાગશે કે મોજશોખ ભોગવવાથી કેવી રીતે રોગ થઈ શકે. પણ એ બધાના લાંબા લાંબા ખુલાસા આ વખતે સમજાવી શકીશ નહિ કારણ કે એટલો વખત નથી.

(૧૧) બહેનો ધણી જાતના રોગો થવાનું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે-આપણે સૌ વગર ફાગટની અતિશય માનસિક ચિંતાઓ ભોગવ્યા કરીએ છીએ. તેને લીધે પણ ધણી જાતના રોગો થાય છે. કારણ કે જે વાતની શીકર ન કરવી જોઈએ તે વાતની પણ ફિકર કર્યાં કરીએ છીએ. જે બાબત આપણા અખતવારની ન હોય તે જાણતી પણ ફિકર કર્યાં કરીએ છીએ. જે બાબત ધણાં વર્ષો ઉપર બની ગઈ હોય તેનાં પણ અફસોસ કર્યાં કરીએ છીએ. જે દસવીસ વરસ પછી દયાવ જાનશે તો? એવા કામને લીધે દસવીસ વરસ અગાઉની પણ ફિકર કર્યાં કરીએ છીએ. અને જે જાનવા તત્ત્વ નજીક હોય, જે બાબતોમાં કંઈ ખાસ લાગતું વળગતું નહોતું, અને જે બાબત કુદરતના નિયમ પ્રમાણે થવાં કરતી હોય તેવી બાબતોનાં પણ આપણે અફસોસ કર્યાં કરીએ છીએ. તેથી પરિણામ એ થાય કે આપણા મગજ ઉપર ધણી જાતનો નકામો બોલો પડે છે. એટલે જે જરૂરનાં કામોમાં મગજને શેકવું જોઈએ તે કામો ઘણાં થકાં થકાં નથી અને તેને જાહેર ખોટી ફિકરોમાં મન રોકાયેલું રહે છે. અને બહેનો, યાદ રાખજો કે ફિકર એ બહુજ ખરાબ વસ્તુ છે. ફિકરનાં જંતુઓ કાળજી કરી ખાય છે. ફિકરથી જૂખ મરી જાય છે. ફિકરથી લોહી સૂકાઈ જાય છે. ફિકરથી શુદ્ધિ છુટી જતી જાય છે. ફિકરથી ઉદ્વિગ્ધો લોકો પડી જાય છે. ફિકરથી આંખોનું તેજ પડી જાય છે. ફિકરથી જીવાની ખસાઈ જાય છે. ફિકરથી કાળા બાથ ધોળા બની જાય છે. ફિકરથી ઘડપણ વહેલું આવે જાય છે. અને ફિકરથી આજીવ જતાં અનેક જાતના રોગો થાય છે. જેમકે:-જાડુ ફિકરને લીધે મગજ તપી જાય છે, તેથી માથું દુઃખે છે. જાડુ ફિકરને લીધે જૂખ મરી જાય છે. જાડુ ફિકરને લીધે ગ્રામી કબજબાત થાય છે. જાડુ ફિકરને લીધે જ્ઞાનવંતુઓને વધારે કામ કરવું પડે છે, તેથી તેના ઉપર ધણી વધારે બોલો પડે છે. એટલે ધીમે ધીમે જ્ઞાનવંતુઓ નજળાં પડતાં જાય છે. તેમાંથી હિસ્ટીરીઆનો રોગ, મગજની નબળાઈ, દીવાનાપણું, શરીરનું અટકી જવું, સંધિઓમાં ડુખાવો થવો, વગેરે વાસ્તુના રોગો થાય છે. અને તેમાંથી પછી ખીજા ધણી જાતના ભયકર રોગો પણ લાગુ પડી જાય છે. કારણ કે ફિકરને લીધે રોગને શરીરમાં દાખલ થવાનો રસ્તો ખુલ્યો થઈ જાય છે, એટલે પછી જે માણસના શરીરમાં જે બાજુ નિર્બળ હોય, તે જાગી ઉપર ફિકરની ખાસ અસર થાય છે. જેમકે જોડું લોહી તપેલું રહેતું હોય તેનું લોહી ફિકરને લીધે બગડી જાય છે. જેના શરીરમાં ક્ષીણતા હોય તેના શરીરમાં ફિકરને લીધે દીન પ્રતિદીન વધારે વધારે ક્ષીણતા આવતી જાય છે. આખો નબળો હોય તેને ફિકરને લીધે વહેલો અધાવો આવે છે. જેના શરીરમાં વાલુનું જોર વધારે હોય તેને ફિકરને લીધે વાલુનાં દરેકો થાય છે. જેની છાતીમાં કંઈ ખરાબી હોય તેને ફિકરને લીધે છાતીનાં દરેકનું જોર જાડુ વધી જાય છે. અને જેનું

મમજ નમ્યું હોય તે માણસોને ફિકરને લીધે દીવાનાપણું લાગુ પડી જાય છે. આવી રીતે જુદા જુદા માણસો ઉપર ફિકર જુદી જુદી જાતની અસર કરે છે. હુંકામાં એજ કે ફિકર માટે મહાત્માઓ એમ કહે છે કે:—

ચિંતાથી ચતુરાઈ ધરે, ધરે રૂપ બળ યાન;

ચિંતા બડી અભાગણી, ચિંતા ચિંતા સમાન.

ખહેનો ! ચિંતા આવી ખરાબ છે એટલે તેનાથી બીજા અનેક જાતના રોગો ઉત્પન્ન થાય તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. માટે જે ધણી જાતના રોગોમાંથી બચવું હોય તો મનમાં જે ખોટી ખોટી ચિંતાઓ થયા કરે છે, આજણ વિચારો યાદ આવ્યા કરે છે, અને વગર કારણના તર્ક વિતર્ક થયા કરે છે, તે બધી જાગતોને કાણમાં રાખતાં રીખવું જોઈએ. અને બની શકે એટલી ફિકરને દૂર ફેંકી દેવી જોઈએ. જે એમ કરી શકાય તો ધણી જાતના રોગમાંથી બચી શકાય એમ છે.

(૧૨) ખહેનો, હાલના વખતમાં આપણા શરીરમાં ધણી જાતના રોગો થાય છે. એનું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણામાં હાલના વખતમાં ધર્મનું બળ બહુજ આજું યથા જણાયું છે. તેને લીધે ધણી જાતના રોગો થાય છે. આ વાત સંઘર્ષોને દાહના વખતમાં ધણી માણસો કહેશે કે ધર્મને અને રોગને શું લાગે વળગે ? ધર્મ એણે ધવાથી રોમ શા માટે વધવો જોઈએ. એના જવાબમાં હરિજનો આપણને કહે છે કે જેના હૃદયમાં ધર્મનું બળ હોય છે, અને જેની અંદર શક્તિ જોર હોય છે, તથા જે માણસો સત્ય ધર્મ સમજેલા હોય છે, તેઓને એમ લાગશે કે—અમારો આત્મા અચર છે, અમારો સંબંધ અનંતતાની સાથે છે. જગતની કોઈ પણ વસ્તુઓ આત્માને હેરાન કરી શકે તેવી નથી. કોઈ પણ જાતનો રોમ આત્મા સુધી પહોંચી શકે તેવો નથી. આ શરીર કરતાં આત્મા જુગે છે શરીર તો માત્ર તેને કામ કરવાનું સાધન છે. શરીર તો માત્ર તેનું વાહન છે. અને શરીર તો માત્ર તેને ચોડે વખત વિદ્યાનો મંવાની ધર્મશાળા છે. આમ હોવાથી જેમ આપણે મુસાફરી કરીએ છીએ, ત્યારે જુદી જુદી જાતની ગાડીઓમાં બેસીએ છીએ, જેમકે કોઈ વખત ખટાસમાં, કોઈ કોઈ વખત યોગ ગાડીમાં, કોઈ વખત વિજળીની દ્રામમાં, કોઈ વખત રેલવેમાં, અને કોઈ વખત મોટોરમાં બેસીએ છીએ; તેમજ આ સંસારની સફર કરવામાં આપણો એકનો એક આત્મા જુદા જુદા દેહ રૂપી ગાડીઓ વાપરે છે. મુસાફરી વખતે આપણે જેમ જુદા જુદા ગામમાં જુદી જુદી ધર્મશાળાઓમાં કે જાણનાં મકાનોમાં ઉતરીએ છીએ, તેમજ આ દેહ યોગ વખત ઉતરવાનું એક મકાન છે. અને તેનાં તો અનેક અનેક મકાનો બદલાઈ ગયાં છે. એટલે એવા તો અનેક દેહો બદલાઈ ગયા છે. પણ આત્મા તો એનો એજ છે. એટલુંજ નહિ પણ ઉચ્ચ જાતની કારીગરી કરવા માટે જેમ એકનો એક કારીગર જુદી જુદી જાતનાં દ્રવિયારો વાપરે છે, જેમકે એક સુંદર ચિત્ર બનાવવા માટે સારો ચિતારો જુદી જુદી જાતના રંગ વાપરે છે, જુદી જુદી પીંછીઓનો ઉપયોગ કરે છે. અને જે વખતે જે જાતનો સાત ચિત્રમાં લાવવો હોય તે જાતની લાગણીઓ તથા તે જાતના વિચારોને પોતાની નજર આગળ રાખે છે. તેમજ આપણો જીવાત્મા ઉર્જાને મેળવવા કાફ નવા નવા દેહને પોતાના દ્રવિયાર તરીકે વાપરે છે. આમ હોવાથી કોઈ પણ જાતનાં અમુક દ્રવિયાર માટે જેમ ચિતારાને મોઢા હોતો નથી તેમ આત્માને પણ પોતાના દ્રવિયાર રૂપ કોઈ પણ દેહને માટે કંઈ ખાસ મોઢા હોતો નથી.

બહેનો! આ પ્રમાણે ધર્મના બળથી જેને આત્માનું સ્વરૂપ જાણખાત નવ્ય જેને જગતનું મિથ્યાપણું સમજાઈ નવ્ય અને જેને આત્માથી દેહનું ભુદાપણું સમજાઈ નવ્ય તથા આત્માનું બળ સમજાઈ નવ્ય, તે માણસ કાંઈ દેહનાં દુઃખોને પીડા માને નહિ અને પ્રારબ્ધના જોગે એવાઓને કાંઈ દુઃખ થયું હોય તો એ દુઃખથી તે કાંઈ હિંમત હારી નવ્ય નહિ કે એ દુઃખ માટે તે કાંઈ અશ્વોસ કર્યા કરે નહિ. આની વૃત્તિ રાખવાથી કેટલીક જાતનાં દુઃખો ઓની મેલે મેલે ઓળાં થઈ જાય છે. કારણ કે જે માણસ દુઃખના વધારે વિચારો કર્યા કરે, તેની ઉપર દુઃખ વધારે વધારે દુઘટા કરતું જાય છે. અને જે માણસ આત્માના બળના વિચારો કર્યા કરે તેની પાસેથી દુઃખ ઓછું ઓછું થતું જાય છે. અને જેમ કુદરતનો આ નિયમ છે તેમજ એ પણ સ્વાભાવિક છે કે જે માણસ માં ધર્મનું બળ હોય તે માણસ દેહના દરદોના વિચાર કરતો નથી પણ આત્માના બળના જ વિચારો કરે છે. તેથી દરિજનોમાં રાખતું જોઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ ધર્મેવાળા માણસો ધણી જાતના રાગમાંથી બચી શકે છે. માટે બહેનો, યાદ રાખજો કે ધર્મના બળને લીધે પણ ધણી જાતના રોગો થતા અટકે છે. અને જેનામાં ધર્મનું બળ ન હોય તે માણસને શરીરનો મોહ બહુ વધારે હોય છે. તેથી તેણે નાનાં નાનાં દુઃખ ને પણ બહુ વધારી વધારીને મોટાં મોટાં કર્યા કરે છે. એટલે તેઓનો મંદવાહ વધતો જાય છે. માટે જો ધણી જાતના રોગોથી બચવું હોય તો ધર્મનું બળ મેળવવું જોઈએ.

બહેનો! આવાં આવાં ધણાં કારણોને લીધે હજી ધણાં કાળ સુધી ઘણા માણસોમાં કોઈને કોઈ જાતનો રોગતો રહેવાનોજ. માટે એ રોગને અટકાવવાની તથા મટાડવાની દવા જાણી લેવી જોઈએ. અને નાની નાની બાજતો માટે પણ ખીજાઓને પૂછવા જવું પડે છે. તે કરતાં પોતે જરૂર જેટલું જાણી લેવું એ વધારે સારી વાત છે. અને તેની સાથે આ વાત પણ યાદ રાખવી જોઈએ કે દરેક માણસ કંઈ વેદ કે કાકતર બની શકે નહિ. કારણ કે એ માટે તે અતિથય અભ્યાસ તથા બહોળા જ્ઞાન અને લાંબા અનુભવની જરૂર છે. એટલે મોટાં મોટાં દરદોમાં ખાસ રોગોમાં અને મુશ્કેલીઓના વખતમાં ફક્ત રોગી મદદ તો જોઈએજ. એ વિના કાંઈ ચાલવાનું નથી. પણ જે સુદાની વાત છે તે એટલીજ કે પોતાની તબીબત સારી રહી શકે અને પોતાની આસપાસના લોકોને કોઈ કાંઈ વખત થોડી ધણી મદદ કરી શકે એટલું વેદકનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

ઝીરી રાંબંધી ઉપયોગી સૂચનાઓ.

લેખક: શ્રીયુત ડૉ. જોસફ ઇન્જનમીન—અમદાવાદ.

(૧) આ રોગ એથી છે તેથી જે ઘરમાં કોઈને આ રોગ થયો હોય તો ખીજાં બાળકોને તેનાથી ભુદાં રાખવા. (૨) લોકો આ દરદમાં દવા કરાવતા નથી, પણ જેમ ખીજાં દરદો છે તેમ આ પણ એક રોગ છે, તેથી આ દરદમાં પણ દવા કરવી જોઈએ. (૩) આ દરદની શરૂઆત થાય કે દરદીને હવડો ભુલાય આવે. (૪) દરદીને દુધના ખોરાક ઉપર રાખવો. (૫) દરદીને થરડો લગાવવા દેવી નહીં. (૬) દરદીને ઉપરસ થાય તો છાતીએ શેક કરવો. (૭) કેટલાક માણસો આ દરદમાં ગરમ વસ્તુઓ દરદીને ખવરાવે છે, તેથી પાછળથી સખત મરડો થાય છે. માટે તેવી ગરમ વસ્તુઓ ખવરાવવી નહીં, તેમજ કેટલાક માણસો ઠંડી વસ્તુઓ ખવરાવે છે તેથી પણ તુકસાન થાય છે, માટે તેવી ઠંડી વસ્તુઓ પણ ખવરાવવી નહીં. (૮) આ દરદમાં બાળકને થોડા દલાયા સુધી નવરાવવું નહીં.

પાકશાસ્ત્ર.

લેખક: જીહન યી “મધુરી.”

(નવ્યુચારી ૧૯૨૬ ના અંકના-પૃષ્ઠ ૨૭ થી ચાલુ.)

શાક, મેળવણી અને બનાવટો.

દુધી:—દુધીને બટાટા, દુધીને સુરણ, દુધીને મેથીની બાજી, દુધીને ચણાની દાળ તથા દુધીને મગની દાળનું મેળવણુ થાય. દુધીને ખમણુ લોટવાળું શાક થાય, દુધીનાં મુડીયાં થાય, દુધીની ગલેફીયાં ગીરી થાય, અને દુધીના લજ્યા થાય, વિગેરે. દુધી બટાકાનું શાક કરવું હોય તો પ્રથમ તેલ રાષ્ટ્ર અને મેથીનો દઢાઈમાં વધાર મુકવો પછી તેમાં વધાયણી (હીંગ), મરચાં વીગેરે નાંખીને શાક વધારવું, અને તેને ચડવા દેવું. દુધી સુરણ પણ તેજ રીતે થાય છે. દુધીને મેથીની બાજીના શાકમાં રાષ્ટ્ર મેથી નાંખાય નહીં. દુધીનું ખમણુલોટવાળું શાક કરવું હોય તો દુધીને ચીરેને પ્રથમ ચણાના લોટમાં હળદર, મીઠું, હીંગ, મરચાં, ધાણાજીરું અને ખારો નાંખી પછી તેને કસણીને, ઝુલે તેલ મુકવું હોય તેમાંથી ઉત્તું તેલ લજ્યામાં માટેના વેસણમાં નાંખવું. આ લોટનાં દુધીનાં લજ્યામાં કરવાં હોય તો તે પણ થાય છે. ચીરી પણ થાય. પણ તે અંદરથી સાવ બકાઈ જવું નોંધવું. દુધીનું ખમણુ ઇમકારી બકાઈ નાથ એટલે તેમાં હળદર, મીઠું, હીંગ, મરચાં, ધાણાજીરું, વગેરે નાંખી તેમાં ચણાનો લોટ નાંખવો. પછી દેવતાપર મુકી રાખવું. દુધીને વાલની દાળનું કે દુધીને ચણાની દાળનું કે દુધીને મગની દાળનું શાક થાય છે. આ શાકમાં ચાણું તેલ મુકવું, કારણ કે તેલ વીનાં આ પદાર્થ કારો લાગતો નથી. દુધીને પાડીડીનું શાક થાય અને દુધીને ચવારનું શાક થાય, દુધીનાં મુડીયાં થાય અને ખારેકામાં થાય છે. ને ખારેકામાં કે મુડીયાં કરવાં હોય તો ચણાનો લોટ લઈ તેમાં હળદર, મીઠું, હીંગ, મરચાં, ધાણાજીરું, ખારો, એ બધો મસાલો ચોખ્ખા પ્રમાણમાં નાંખી તેમાં દુધીનું ખમણુ નાંખવું. પછી તેનાં ખારેકામાં કરવાં હોય તો ખારેક જેવડાં વાળવાં અને મુડીયાં કરવાં હોય તો મોટા વાળવાં. આ મુડીયાંને પેલાં પાણીમાં પતરાળાં કે ખડ ઉપર મુકી બાફવા મુકવાં પછી ઠંડું થઈ નાથ એટલે બકાઈ ગયાં કહેવાય. આ બકાઈ ગયેલાં મુડીયાંના જીરવતી કકડા કરવા અને તેલમાં તળવા.

બટાટા:—બટાટાનું શાક થાય, આખા થાય, ચીરી થાય, લજ્યામાં થાય, લોટવાળું શાક થાય, પાપડ થાય, મમરા થાય, વડી થાય, જલેબી થાય, પુરી થાય, રોટલી-પુરણીયાળી થાય, મુડીયાં થાય, ગોળા થાય, ખમણુ થાય, રાવનું થાય, પતરી થાય, કચોરી થાય, વગેરે. ને બટાટાના શાકમાં લોટ નાંખવો હોય તો પ્રથમ બટાટા ઇમકારી તેમાં હળદર, મીઠું, હીંગ, મરચાં, વગેરે નાંખીને તે ચર્મ નાથ એટલે તેમાં ચણાનો લોટ લઈ હળદર, મરચાં, હીંગ, ધાણાજીરું, ખારો, અને ચોડો ગોળ, વગેરે નાંખી તેને દલાવી બટાટામાં નાંખવો. પછી તેને દલાવતાં રહેવું. જેથી નીચે એટલે નહીં. પછી તે લયકા જેવું થઈ નાથ એટલે નીચે ઉતારી લેવું. એકલું લોટ વિનાનું બટાટાનું શાક કરવું હોય, તો તેને બારી ઇમકારી દેવું અને મસાલો નાંખવો. ને બટાટા નું ખમણુ કરવું હોય તો તેને ખમણી ને નીચેથી વધારી દેવું ત્યાર પછી તે થાય એટલે તેમાં લોટ અને મસાલો નાંખી દેવો અને ચડવા દેવું. પછી ને (ખમણુનાં) મુડીયાં કરવાં હોય તો બટાટા ખમણી નીચેથી નાંખી પછી ચણાના લોટમાં પ્રથમ કલા પ્રમાણે મસાલો નાંખી, ખમણુ મેળવી તેના

વાટા કરી બાકીવા. તે બાકી ગયા પછી કકડા કરીને તેલમાં તળવા. બે ભજીયાં કરવા હોય તો ચણાના લોટનું વેસણ કરી બટાટા ઉપર ચડે તેનું કરવું પછી તેમાં બટાટાના ખીતા બેળા તેલમાં તળવા. તે અંદરથી બાકી ન્વય એટલે કાઢી લેવા ચીરી પણ તેજ રીતે થાય. પણ માત્ર દેર એટલેજ કે ભજીયાના ગોળ પતીકા થાય અને આવી ચીરી થાય, બે બટાટાના ગોળા કરવા હોય તો તેને બાકીને છુંદી નાંખી તેમાં હળદર, મીઠું, ઈંગ, મરચાં, લીલાં મરચાં, આદુ, વગેરે નાંખી તેના ગોળ ગોળા વાળવા, પછી તેને તેલમાં તળી નાંખવા. બટાટાની શેવ કરવાની ક્રિયા પણ તેજ રીતે છે. તેવી શેવ સાચા વતી પણ પડાય અને ચાલણી વતી પણ પડાય. બટાટાની વડી પણ લોટ ભેળવી પડાય (મુકાય) છે અને પછી તળી નાંખવી. બટાટાના પાપટ પણ તેમજ મસાલો નાંખીને વણાય. પણ તેનું ખીંકે જરા ઠીણું કરી સાદી ઉપર તેલ લગાવીને વણીને પામરવા અને બીજે દીવસે ઉચકીને નીચેનો લાભ ઉપર આવે તેમ પાટા સુકાવા મૂકવા. પુરી અને રોટલી કરવી હોય તો જરા કંઠણ રાખીને વણવી, ને કુચીની કરવી હોય તો સોજતો લોટ બાંધી બટાટાને બાકી લેને છુપ છુંદી મેદો કરવો. પછી પહેલાં સોજતો હુલો લઇ અને વણી પછી તેમાં બટાટા ત્રુ પુરણ મુખી પુરી વાળી દેવી. બટાટાના પ્રસુમાં મીઠું, હળદર, ઈંગ, લીલાં મરચાં, આદુ, વિગેરે નાંખવું. પછી પ્રસુ મુખીને વણેલી બટાટાની કુચીનીને તળી નાંખવી. બટાટાની જલેથી ખારી અને ગળી બનેને થાય છે. બે ખારી કરવી હોય તો બટાટાને બાકી તેમાં મસાલો નાંખી પછી તેને સાંચામાં મુખી કાળીને ગોળ દેરવતાં જુવુ એટલે ગોળ જમણી થશે. બે ગળી કરવી હોય તો પહેલાં છાદની ચાસણી કરવી પછી બટાટાનો મેદો કરી તેને સાંચામાં નાંખી ઘી માં ગોળ પ્રકાળાં પાડી તળવાં. તળાઇ રક્ષા પછી ચાસણીમાં નાંખી દેવાં. બટાટાની પતરી કરવી હોય તો તેના ગોળ પાતળા પતીકા કરી તેમાં મીઠું ભેળવી તળી નાંખવા. બટાટાની શપતી કરવી હોય તો બટાટાને બાકીને કડકા કરવા. રાખને મીઠું, હળદર, તેલ, અને પાણી નાંખી ફીણવી ને તેમાં બટાટા નાંખી તેમાં તેલ નાંખવું. શાક: બટાટાને રીંગણાં, બટાટાને મીઠાં, બટાટા ને તુરીલાં, બટાટા ને પપૈયાં, બટાટા ને ફુધી, બટાટા ને રામેટાં, તથા બટાટા ને સરણું શાક થાય. બટાટા આખા પણ થાય. બે બટાટાને ચીઝા (ચારીયા) ત્રું શાક કરવું હોય તો બે આરીયું કણું હોય તો સાથે સચારી મસાલો નાંખી ને બનેને સાથે વધારવા. પણ બે પાકું હોય તો બટાટા થયા પછી નાંખવું. બટાટાને રીંગણાં શાક કરવું હોય તો બનેને સાથે વધારવા. પણ રીંગણાંને શાક કરતી વખતે જ કાપવાં.

રીંગણાં:—રીંગણાં (વંત્રાક) ને સરણું, રીંગણાંને વાલ વચવા વાલની ઢાળ, તથા રીંગણાં ને કંદનું શાક થાય. રીંગણાંની ચીરી થાય. તેનાં ભજીયાં થાય. રીંગણાંનો ગોળા થાય. રીંગણાં ને પાપડી, રીંગણાંને મંદર (વટાણાં), રીંગણાં ને ચોળાની વડી, રીંગણાં ને મેથીની શાક, તથા રીંગણાંને તાંદળખની બાજીનું શાક થાય. રીંગણાંને બાજીનું શાક કરવું હોય તો બનેને બેડે વધારાય છે. બે રીંગણાંને વડીનું શાક કરવું હોય તો રીંગણાં યથા પછી વડી નાંખવી. રીંગણાંને પાપડી (વાલોળ) ત્રું શાક કરવું હોય તો બનેને સાથે વધારવા. રીંગણાં ની ચીરી કરવી હોય તો પ્રથમ કલા પ્રમાણે ચણાના લોટમાં મસાલો ભેળવી ને ચીરી ઉપર ચડે તેવો લોટ રાખવો ને તેને તળી નાંખવી. રીંગણાંને બાકી છેલી તેને છુંદી નાંખવું અને પછી તેમાં મીઠું અને ધાણાશરૂં નાંખવું. બાને એળો: (અથવા “બરત”-“મટ”) કહે છે. બે રાઈલું કરવું હોય તો રીંગણાંને બાકી દહીંમાં મસાલો નાંખી ભેળવી દેવું.

અનુભવિકા.

જિંદગીની આપવીતી અને પરવીતી કયાઓ.

[આ વિભાગમાં (અને આ ગાસિકમાં) પ્રસિદ્ધ થતાં લખાણોમાં આવતા માનવજીવનના વિવિધ પ્રસંગો કોઈ પણ અનુક્રમ વ્યક્તિને લગતા અથવા કોઈ સ્થળે બનેલા બનાવો પરથી લીધેલા નથી. પરંતુ આવા અનુભવો જોવામાં આવે છે, એટલીજ કલ્પના છે.—ત્રિ, સુ.સુ.]

એક કંડૂણા જનક કહાણી.

સંપાદક: " એક બહેન. "—પેટલાદ.

ગણ સાધના બુધાઈ માસમાં તા.—ના રોજ હતું.—ગામથી અમદાવાદ આવતી હતી. રેલવે ગાડીના ઓરો મારેના ખાના-કંપાર્ટમેન્ટમાં હતું બેઠી હતી. મારી સાથે બીજી ટેટલીક ઓરો પણ બેઠી હતી. તેમાંની એકની તરફ મારું ધ્યાન વધારે ખેંચાયું. કારણ કે તેના મોં ઉપર દુઃખની છાયા ધણીજ ઘેરાયેલી હતી. અને તે એટલી બધી કે મેં આજ સુધી એવા ગમગીન મહેરાનું કોઈ પણ અનુભવ, ઓ મા પ્રશ્ન કોઈ દીકું નહોતું. આથી મને તેની સાથે વાત કરવાની ઇચ્છા થઈ.

" દુઃખીયાને દુખીયું મળે, જળ મીન જેવી મીત;

" સુખીયાને દુઃખીયું મળે, મીઠાં મહેયની રીત ! "

તેમ હતું પણ દુઃખીજ હતી એટલે મને તે સ્ત્રી પ્રત્યે લાગણીનું વધારે આકર્ષણ થાય જ. થોડી વારે ગાડી ઉપડી. પછી તે બાઈએ જ પુછ્યું: " બહેન, ક્યાં જતું છે ? " મેં જવાબ દીધો: " અમદાવાદ. " પછી મેં તેણીને પુછ્યું અને તેણે પણ મને તેજ જવાબ દીધો અને પ્રુથાલી જખલી કે " આપણે છેક સુધી સાથે છીએ. " મેં તેનું નામ પુછ્યું તો તેણે તે મને જણાવ્યું અને અમે વાત કરવા માંડી (દમારી બંનેને વચ્ચે ધણેલી વાતચીતમાંથી ધણો ખરો નિરપેયગી ભાગ યુદ્ધા દર્શાવ્યોનો અર્થ) ઉતાવળે છે. અને એ બાઈનું ખરું નામ બદલી હતું એને " સુરીલા " કહીય.

સુરીલા—બહેન, તમે પણ આટલી નાની ઉંમરમાં મદારી માફકજ દુઃખી દેખાવ છો. ખરે ? રામ, રામ ! આશું ? જ્યાં જોઈએ ત્યાં કાંઈને કાંઈ તો હેલ છેજ ?

મેં કહ્યું—" શું કરીએ ? છે તો ધણુંજ છે અને નથી તો કાંઈ નથી ? જેવો દુરિતો દુઃખ: તેમાં આપણો સંતોષ. રહીને સહીએ કે ધીરજથી સહીએ, પણ જે નીમોણ મધું છે તે વેરાય વીના કાંઈ આકવાનું છે ? "

સુ—ખરું છે બહેન, હું પણ એવોજ વીરાર કરીને સહન કરું છું. બાઈ મદારી દુઃખની કાંઈ સીમા નથી. ફનીલાં કહે છે કે દુઃખની નીચાનીતું કાંઈ ઝાડ ઉગતું નથી, પણ

હું તો કહું છું કે મહારા કુઃખનું તો ઝાઝ ઉગી ગયું અને તેને પ્રલ તથા કૃળ પણ આવી ગયા છે.

—મહારી કૃત્રિયા સાંભળતાં તો વનનું પંખી પણ કંપી ઊઠે ! આટલું કહેતાં કહેતાંમાં તો તે ખીચારીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. મ્હને યશું કે એવું તે શું કુઃખ દશે, જેની યાદ આવતાંજ રડી જવાય ? પણ કેમ પુછાય ? વખતે કાંઈ ખાનગી દારણ હોય તો ? તેથી મેં પીરજ દેતાં કહ્યું કે “ રડીને શું દરસો, બા ! છાનાં રહો. જેવી આપણે દરેક વસ્તુ પ્રત્યે લહેણ દેણી તે પ્રમાણે યાય. તમારા કરતે વધારે કુઃખીયાં પણ દુનીયામાં ધણીય દશે, તેમની તરફ જોઈ શાન્ત થયું. ખીજો કાંઈ ઉપાય છે ? ”

સુ.—અરે, મહારા જેવું તો કાંઈ કુઃખી નહીં હોય. મ્હને એમ યાય છે કે બધું તમને કહીને મહારી છાતીનો સાર દલકે. કહું. આજ સુધી મ્હેં કાંઈને મ્હેંએ વાત કરી નથી પણ મહાઈ મન મને આજ એમ કહે છે કે બધું તમને કહું. તમે મહાઈ એક કામ કરશો ?

મ્હેં કહું—“ હા, કહો. મહારાથી અને તેમ દશે તો ઘણી પ્રુદીધી કરીશ. ”

સુ.—માફ નામ તમે કેઈ દલકાં માણસને મ્હેંધે ના કહેશો. એથી મારાં માળાપની આગર નય. પણ મ્હેં મહારી એક બ્હેનપણીને ઘેર “મુંદરી સુબોધ” નામનું ચોપાનીકું જોયું હતું, તેમાં “ આપવીતી અને પરવીતી ” ની વાતો મેં વાંચી હતી. તો તમે મહારા પર મેહેરજાની કરીને એ માસીકમાં મહારી આ “ કરમ કથા ” મોકલજો. પણ માફ નામ કામ ન લખશો. તમારા મનમાં એમ યશે કે મારી સાથે આમ થોડાજ પ્રસંગ છે છતાં મને કેમ કહેતી દશે અને એની માયાવાળી બાકને કેમ ના કહું ? પણ બ્હેન, એ બાક મુંદરીસુબોધ મંગાવે છે એટલું જોજ, એ એમાંથી કાંઈ વાંચતી નથી. એનો નિંદામાં બહુ જીવ છે. મ્હેંટાઈને ખાતર પાંચ સાત પેપરો ને ખીજાં પોધાં એકઠાં કરે છે, પણ જો આપણે પુછ્યું હોય તો કહે ને “પોથીમાંનાં રીંગણાં ! ”—પણ તમારી વાત પરથી એમ લાગે છે કે તમે એમ નહીં કરતાં હો.

મેં જવાબ દીધો;—“કાંઈ નહીં, બ્હેન એ તો અધાંએ એકનાં એક, ‘પથ્થરનાં લાકડાં ટેખાળાં ! ”

સુ.—પથ્થર કરતાં ટેખાળાં ઝટ ધસાય, તેટલો તો દેર ખરોજ ! ગાડી તો રસ્તો કાપે છે ને મહારી “ કરમ કથા ” અધુરી રહી જશે તો મહારો જીવ દલકાં નહિં યાય.” આમ કહી તેણે પોતાની જીંદગીની કશું જ નહ કહાણી કહેવી શરૂ કરી. એવામાં એક મટેજન આવી પહોંચ્યું અને અમરા ખાનામાં જે ખીખાં એ ત્રણ ઉતારે એમાં હતા ને હિતરી ગયા. હવે ફક્ત હમે જોજ રહ્યાં.

“ બ્હેન, હું એક કુલીન માળાપની દીકરી છું. મ્હારે એક સાકર હતો. મહાઈ લગ્ન પણ તેવાજ એક કુલીન કુટુંબમાં કરવામાં આવ્યું હતું. હું સાસરે જતી થઈ. મ્હારાં સાસુ મહારાપર સાધારણ હીકે મ્હા રાખતાં, છતાં પણ સાસરામાં બધી સાકર ન હોય, તેનો પણ કાંઈ વખત થોડો અનુભવ કરાવતાં. ગમે તેમ પણ ખીજ કષાઈસાસુઓ કરતાં તે સારાં હતાં. એમ કરતાં મહારા પતીને ખીજ જોએ મોકરી થઈ, અને મ્હને સાથે લઈ ગયા. હમારે ઘણું સાઈ બનતું. હમાઈ ધર સારા લતામાં હતું; હમારી પાડોસમાં હમારી ન્યાતની

એક બાળ વિધવા રહેતી હતી. અમે તરતનાં ત્યાં ગયેલાં એટલે કશી વસ્તુ જોઈએ છીએ વીગેરે પુછવા તે આવવા લાગી. એનો આદો મામાજી સ્વભાવ જોઈ મ્હારે અને એને માયા થઈ. કહો કે એ માયા કરવાને ધણી આતુર હતી, તેથી તેજોજ મીઠાઈ કરી દીધી. એનું અપવિત્ર નામ મારે મ્હેણે લેવા હું ખુશી નથી. હું એને " શુભાની " કહીશ. પછી તો " એ " (મારા પતી) કચેરીમાં જાય કે તરત શુભાની અમારે ત્યાં આવીને બેસે ને " એ " આવે એટલે પછી પા અડધો કલાક રહીને એને ઘેર જાય. શુભાનીના આવવાથી મ્હને ગમતું, તેમ સ્વભાવની ટીખણી હોવાથી તે ગમે તેવી રમુજની વાતો કરીને હસાવતી, તેથી એનું આવનું મ્હને અગ્રિમ નહોતુ. એમ કરતાં બાર મહીના થઈ ગયા અને મ્હારે પ્રથમ પ્રસૂતી માટે પીપર જવાનું થયું. તે પછીની મ્હને ત્યાંની કશી ખબર નહોતી. પણ પાંચ મહીનાનો પુત્ર થતાં તેને લઈ હું પાંચી દુમારે ગામ આવી.

અહિં આવ્યા પછી પાસે રહેતા લોકના કહેવાથી અણ્યું કે " શુભાની તમે ન્હોતાં છતાં તમારે ત્યાં જન્મ જતી હતી." મ્હેં લોકને મ્હેણે ગમે તેમ બ્હાનાં બતાવ્યાં. ન્યાતની રહી એટલે ખાવાનું કરી આપવા આવતી હશે; વિગેરે કહીને તેમને સમજાવ્યાં, પણ મ્હારા મનમાંથી એ વાત ગઈ નહીં. બધુરામાં પુરું એક દિવસ સાંજે પુત્રને રડતો જાનો રાખવા હું બારીએ ઉભી હતી તે વખતે મ્હેં ' એમને ' શુભાનીના ધરમાંથી નીકળતા જોયા. તુરત હું ધરમાં જતી રહી ને જુલો કાંઈ જાણતી ન હોઈ તેમ કાંઈ પણ બાંધી નહીં. પણ તે દિવસ પછી મ્હારા દુઃખનો આરંભ થયો, તેઓ હંમેશાં મોઝા આવવા લાગ્યા.

ધીમે ધીમે કામ વધતું ચાલ્યું. રાતના એક બે વાગે ત્યાં મુઠી હું ધરમાં એકલી રહું-કંઈક મ્હારી જાતને ગાળો કહું, ને ચાંચીને સુઈ જઈ. પણ એટલેથી કાંઈ પડ્યું નહિ. હવે તો " એમણે " સવારમાં પણ જવા માંડ્યું, એક દિવસ બપોરના હું રસોઈ કરીને બેસી રહી. બાર વાગ્યા-એક થયો. શું કચેરીમાં પણ નહીં જતું હોય ? એમ વિચારવા લાગી. એટલામાં શુભાની આવી ને એણે કહ્યું કે "એ તો મ્હારે ત્યાં જમીને કચેરીમાં ગયા. તું તારે જમી રો." આ પછી તો આમ ઘણું ખર્ચ થતાં ચાલ્યું. હંમેશાં ઉદેગમાંજ મન રહેવા માંડ્યું. તેથી ખેતરાક ખવાતો બંધ થવા લાગ્યો. એટલે બાળકનો ખેતરાક પણ બંધ થયો. તેને દુધ પાવા માંડ્યું પણ તે મારુંક ન ચાલ્યું અને મોટા પડ્યો.

એક વખતે રાત્રી છે,—વરસાદ ધણી પડે છે, તે વખતે મ્હારું દુધ મળુંજ માંડું થઈ ગયું. (બટી એની બાંખમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યાં.) દુધમાંજ એકાદ ધડીમાં આ નખર જગતને અને એતી અભાગણી માનને છોડી ચાલ્યું જશે એવું મને લાગવા માંડ્યું. હું બાળક પુત્રને મ્હારા ખોળામાં લઈને બેસી રહી હતી. એટલામાં મ્હાર કાંઈ એ જીમ પાડી. હું ધીમે રહી તેને નીચે મુકી મ્હાર ગઈ, તો તાર વાળો સીપાઈ અને મારા નામનો તાર ! ' પેતી ' ને ત્યાંથી એમને હું ધરમ મુકીને ખેંચાતી લાવી. તાર લઈને તે અંદર આવ્યા. એમણે પુત્રની આખર અવસ્થા જોઈ અને કાંઈક લાગણી થઈ તેથી બેઠા અને પુછ્યું : " શું બટલો બધો મારો છે ? વેદને કે ઝાંઝટરને ખેંચાવવો છે ! આ તાર તમારે પીપરથી આવ્યો છે." પીપર નામ સાંભળતાંજ હું ચમકી અને પુછ્યું. " શું લખે છે ? " "તમારો ભાઈ મુજરી ગયો છે ને તમને ત્યાં તોડાવે છે." મ્હારા ઉપર

વીજળી પડવા સરખું મને અત્યારે થયું ! દહો બહેન, એકનો એક કુળ દીપક સાથે-
તેના મરવાના સમાચાર, ને તે વખતે અહીં છોકરાની છેલ્લી ઘડી ! મને કેટલું દુઃખ
થયું હતો ! (એમ કહેતાં મુશીબા ધણુજ રોવા લાગી.) “પાછલી રાતે પુત્ર મુન્દરી ગયા.
અને બીજા જ દીવસે હું મ્હારે પીય- ગઈ.”

દોઢેક માસ રહી વળી પાછી આવી, આ વખતે તેઓ તથા શુમાની મારા પર
અસાધારણ હેત બતાવવા લાગ્યાં.

“ નમન નમન મેં ફેર હે, નમન કરે નાદાન;

“ કમળાજ દહોરા નમે, ચિત્તા, ચેર, કમાન । ”

એ કહેવતની મને પ્હેલી સરત ના રહી. હું બોળી ભોળવાઈ ગઈ અને ઇશ્વરે મ્હારો
દિવસ વાળ્યો જાણી હું તેનો ઉપકાર માનતી ખુદી થવા લાગી. તે પછી થોડે દીવસે
શુમાનીએ ધર બદલ્યું. એમને એમ જો ત્રણ વર્ગ વહી ગયાં પણ મ્હારે ફરી કાંઈ સંતાન
થયું નહોતું તેથી મ્હારો દેરાણીએ મ્હેલું માલું કે “ તમારું કેણુ ખાનાર છે ? ” તેથી
મને ખોટું લાગ્યું અને મ્હેં દવાઓ કરવા માંડી પણ તેથી શું ઇશ્વરી કુદરતને કાંઈ
પ્રભુત્વી શક્ય છે ! જે દવાઓથી સંતાનો થતાં હોય તો પૃથ્વીમાં કોઈ વૈદ્યા રહે જ
નહી. વગર રોગે અતિશય દવાઓ ખાવાથી પેટમાં કાંઈ રોગ થયો, જેનું દુઃખ હું અઘણી
પર્યંત ભોગવું છું. હવે હું સંતાન માટે દવાઓ ખાતી હતી, તેની શુમાનીને ખબર પડી.
એટલે તે એક દિવસ મારે ઘેર આવી અને બહુજ મમતા બતાવી મને ફેસલાવી. આ-
ખમાં આંસુ આંધી મને કહ્યું કે—“ હું મ્હારી સાથે આવે તો હું તને એક જન્મએ
લઈ જાઉં. તે માણસની દવાથી ધણીએને કષ્ટદોષ જણાયો છે.” એમ કહી એણે મને
જે ત્રણ ઓળોના દાખલા બતાવ્યા મ્હારા દિવસો વાઝા આવવાના તેથી મ્હારી શુદ્ધિ ગુમ
થઈ ગયેથી કે દૈવ જાણે કેમ ? પણ તે દિવસે મ્હારી અક્ષત કયાં નાહી ગયેથી, તે હું
કોણે દિવસે દીવો લેઈ જાણીયામાં ઉંટ ભોળવા નીકળ્યાં. મ્હેં દા કહી. શુમાનીએ કહ્યું
કે “ આવતી કાલ બપોરે મારે ઘેર આવજો. ત્યાંથી આપણે સાથે જઈશું.”

રાત્રે એઓ (મારા પતિ) ઘેર આવ્યા પછી મેં એમને જવા મારે પુછ્યું. એમણે હા
કહી. તેથી બીજે દિવસે હું ગઈ. આ વખતે ફુગણ માસ આવતો હતો શુમાનીએ ભાગ
તેવાર કરાવી રાખી હતી તે મને તેણે આપવા માંડી જે ધણીએ ના કહી છતાં પણ
સોમનો ખાઈ આમદ કરીને પાંચ દરોઝ મીનીટ ભાગ્યે થઈ દરો એટલામાં મને ઉંઘ આવવા
લાગી. મેં જાણ્યું જે ભાગને લાંબે આવી હતી. આર વાગે એટલે ઉઠાડવા કહી હું શુમાનીના
ધરમાં હીચકા પર સુતી,—મ્હારા જરા જેટલા સુખને પણ તીલાંજલી આપવા,
છેલ્લી સલામ કરવા, અરે, દુખના દરિયામાં સ્નાવવા માટે સુતી !—ને તરતજ ગાઢ
નીદ્રામાં પડી ગઈ. તે પછી મ્હારું શુ થયું તેની મને કાંઈજ ખબર પડી નહીં. પણ
પાંચગથી જાગ્યું હતું તે હું તમને કહું છું. ભાંગવું થેન એટલું બધું વ્યાપી ગયું હતું કે
રાત પડી ગઈ તો પણ હું જાગી નહીં. શુમાનીએ મને એક ગાડીમાં સવાડી. તે ગાડી-
વાનને શીખવ્યા પ્રમાણે તેણે મને એક પ્રખ્યાત બદ્યાલની સ્ત્રીના એટલા પર સવાડી
અને ત્યાંથી પછી તે આવી ગયો.

હવે ધર તરફ હું મોડાં સુધી નહીં ગયેલી એટલે એમણે શુભાનીને ત્યાં ખચર કઢાવી. તેણે જવાબ દીધો કે “તે તો મ્હારે ત્યાં નથી પણ પિંચીપચાસ સ્ત્રીનું નામ દબને—આમને ત્યાં જતાં મેં જોયું છે. ખરું નહીં હાગતું હોય તો અતે જઈ તપાસ કરો.” તુરત તેઓ તરફ આવ્યા. હજી કુતો ઉપર જણાવેલી સ્ત્રીનીમાં એકાન પડી હતી ત્યાંથી એમણે ગાડીમાં નાંખી મને ઘેર આણી અને એક ઓરડામાં સુવાડી. આ દખીકત તો પાછળથી મ્હને મ્હારે ત્યાં રહેતી નોકરની સ્ત્રીએ કહી હતી. અરે તે નીમકદવાસ સ્ત્રી, તે પણ બે વર્ષપર ગુજરી ગઈ અને હું તો જીવીને તેવો અઢી પડો રહીશું ! (થોડીવાર અટકીને તેણે કહેવાનું શરૂ રાખ્યું.)

તે ઓરડામાં બપોરે હું જાગી ત્યારે મ્હારીપાને કાઈ દાનું નહીં પ્રથમ તો હું ગમરાણ મળ. હાવરી—આવરી ચારે તરફ જોયું. હું ક્યાં છું તેની મને સમજણ પડી નહીં. થોડીવાર છાતી પર હાથ મુકી ખેંચી રહી. જરા અવશ થતા મને યાદ આવ્યું કે હું તો બપોરે શાંત પીને શુભાનીને ત્યાં સુતી હતી અને અઢી ક્યાં આવી ? વખતે તેણીએજ મને અઢી મોકલી દશે, એમ ધારી લેતી. તો મારી નજર ત્યાં આગળ પડેલા એક પરખીડીવા માં બીડેલા કાગળપર પડી. મેં તે લીધે. દીવા પાને જઈ અક્ષર જોયા તો એમના દીકા. એકદમ જાણે કાંઈએ મને સખત આંચકા માર્યા ન હોય, તેમ મારા હૃદયમાં કાંટક થઈ ગયું. આખે શરીરે પરશેવો મઠ ગયો અને હું થરથર ધ્રુજવા લાગી; અરે, આમાં શું લખ્યું હશે ? મેં એ કાગળ ફેાડ્યો—વાંચ્યો. અરે લગવાન ! મેં શું વાંચ્યું ? ... “કંઈકોણી ! લાન આવે—કે તુરત માંડે ધર છોડી ચાલી જા. બપોરે ક્યાં જવાનું નામ રેખને ક્યાં મઠ હતી ? મેં જોયું છે,—જડું જાણ્યું છે. હવે એ આજનાની દલોલમાં એક અક્ષર પણ હું સાંભળવા મ્હાતો નથી. બસ એટલુંજ છેલ્લે લખ્યું છે કે ત્હાં કાણું મ્હોં મ્હને ફાંઈ દિવસ પણ જતાતીય નહી. એકદમ ચાલી જા.” કાગળ વાંચ્યો. તે ખુબ રોષ. રહી રહીને યાદી આ પ્રભુ ! મ્હારે માથે આશું, અરે કેવું તોલમત ! હું ક્યાં મઠ હતી, એ જાણું શું લખ્યું છે ?—જવાનું લખ્યું છે, પણ હું મઠ હતી ક્યાં ?

મથા ત્રણ વર્ષમાં મારાં દુઃખી માતા પિતા ગુજરી ગયાં હતાં અને એમની બધી મીલકત ‘એમણે’ મારે નામે નહીં મ્હાગવતાં પોતાને નામે લખી લીધી હતી. તો હવે હું ક્યાં જાઉં ? આખરે મ્હેં મ્હોં મે મળી કાલાવાલા કરી વીનવવાનો વીચાર કર્યો. જેમ તેમ કરતાં સદવાર થઈ અને હું ડરતી મુજતી એમની પાને મઠ. તે વખતે એમણે કેવું સ્વસ્થ ધારણ કરેલું ? આજે પણ હું એ વખતનો ચીતાર યાદ કરું છું તો હેંમતી જાઉં છું ! મ્હેં મારી બધી લીમતને એકડી કરી. પણ કાલાવાલા કર્યા. મ્હારો વાંક નહોતો તે હેલું. પથે પડી, માફી માગી, રહી. તો પણ કયાનો ઉત્તર મળ્યો નહી. છેલ્લી વારે એટલું લખું “મીક જા, ગાડી બ્હાર ખોડી યાજ છે. હું વીચાર કરીય.” વળી મ્હેં સ્વરે લખું “મ્હારો ત્યાગ ના કરો. મ્હને આ ધરમાં તો રાખો.” એમણે આ સાંભળીને વધારે હોષ કરીને લખું. “તેમ હવે આ હાંદગીમાં તો જનવાનું નથી. તારી અને મ્હારી વચ્ચે આજથી ફક્ત લોટા પાણીના (મરણ પાપું) ત્યારે સ્નાન કરવા માટે) સ અથે શિવાય કાંઈ પણ તરેહનો બીજી જાનનો સંબંધ રહો નથી.” આ જવાબ સાંભળતાં હું બેહોશ થઈ જમીન પર પડી. અરે કલક મને લાન આવ્યું, ત્યારે એમણે મ્હારા હાથમાં એક કાગળ

મુકેા, અને કહ્યું “આ કાગળ બાને આપજે. અને તું બાને ત્યાં જ ” હું મદારા સાસુની પાસે ગઇ.

દુઃખીના દુઃખે અને સુખીના સુખે દિવસે પર દિવસે પસાર તો થાય છે જ. તે વાત બન્ને પશુ પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં. દુઃખમાં કાંઈ કરતાં કરતાં પશુ પશુવાર વિનાકારણ સાસુજી નસુદે વગેરેના ઘાંટા સંભળી અને છણકા ખાઇ ખાઇને મદારા વખત પુરો કરતી, મહેને કાંઈ પશુ તરેહની ચોપડી વાંચવા દેવામાં આવતી નથી. કારણ એ બધાનો મત એવો છે કે ચોપડી વાંચે તે તો વહી જાય ! એક વખત એ બધાંનું કહેવું નહીં ગણકારતાં હું ચોપડી લેખને બેઠી કે તુરત મદારી નસુદે તે મારા હાથમાંથી ખુટવી લીધી અને કહ્યું “હવે કંઈ બધી ગણીને ચોપડ બની ઉઠી જવું નથી. આટલું નાક છે તેને તો રહેવા દે.” પશુ એવા બોલ મારે સંભળવા એ તો અમારે ઘેર દમેશનો જનાવ છે.

એ પાંચ વર્ષમાં એક ખીના એવી બની કે શુભાની પર કાંઈ એના સમાજે ફરી-યાદ કરી. તેમાં શુભાની તરફથી ‘એ’ સાક્ષી તરીકે ગયા. ‘ચેલી’ પશુ કોઈમાં ગઇ હતી, બધાં દમરો ચોક્કની મેદિની જાણેલી હતી. કારણ કે એ વહી મેળેલી છે, એ વાત જગ જાહેર છે. સામી પક્ષના વગ્રીએ તેણીને પુછ્યું—“ખાઇ તમારી તરફથી (એમનું નામ હતું કહ્યું) સાથે આવનાર સખસ તમારે શો સંગે થાય છે ?” તુરત ખીસકલ જાણાવા વીના શુભાનીએ જવાબ આપ્યો. “એતો મદારા બાઇ થાય.” લેકા ખરી દુકીકત જાણતા હતા. તેથી બધી મેદિની માછ ઉઠી “વાદ-વાદ ! ધન્ય છે ત્હારી દોષતને !”

પાંચ વર્ષના અરસામાં ઉપસા જનાવો શીવાય ખીજી કીણી કીણી વાતો ધણી એ બની હશે પણ તે કહેવાનો હવે વખત નથી હવે આપણે જુદાં પડવાનું રચેલ નજીક આજુ છે. બહેન, કાંઈ કાંઈ વખત તેઓ (મારા પતિ) ગાદી આવે છે, પણ મારા હા-થનું રાંધણું મુકાં જમતા નથી. તો હવે પછી બોક્ષાવવાની તે શી આશા રાખું ?

સાસરામાં કાંઈને ઘેર જવાની અવગત મળવા વાત કરવાની પણ રજા નહિ જે બહેન-પણીની ગેં વાત કરી તે તો મારા સાસુની વાણી થાય છે અને પંચવાળી છે. એટલે એને મારી દયા આવવાથી વખત પોતાને ઘેર લઇ જાય, તો ધરનાથી બોક્ષાનું નથી. બાકી હું સખત કેદખાનામાં રહું છું ! તમને એમ લાગશે કે ત્યારે આજ એ ક્યાંથી આમ એકલી મુસાફરી કરતી હશે ? પણ સાસુજી માર્ગ છે તે મારી નાની નજીકને સાસવે મરણ થયું છે, તેથી કાંઈએ ત્યાં જવું જોઈએ. એટલે જાણે મને છુટી મુકી કે તમત હું નાશી જઈશ, એમ માની લઇને હમરો બોલ સંભળાવીને—તહુ બહુ શીખામણ આપીને કાલે મને મોકલી હતી ! પ્રભુ પાસે હવે હું એટલુંજ માગું છું કે એ મને મોત આપે તો સારું. હું જીંદગીથી તાસી ગઇ છું.

આ સર્વ ખીના તમને કહેવાનું કારણ એટલુંજ કે સહકારીએ “કાળી નાગણી”થી ચેતતાં રહેએ, વળી પુરુષોએ પણ કાંઈના કહેવા ઉપર એકદમ બધો વિશ્વાસ મુકવેા બ-ટતો નથી ! ખીલું ખાસ કારણ એ કે—કદાપિ આ દુકીકત એમના વાંચવામાં આવે અને એમના મનમાં રામ વસે તો મારી કાળીકીલી દૂર થાય. હું તો હવે વધારે જીવવાનીજ નથી. આ છપાકને આવશે ત્યાં સુધીમાં પણ હું દેવ જાણે જીવતી હોઈશ કે ન પણ હોઈ !” (આ બધી વાત સંભળતાં મદારી આંખમાંથી પણ આંસ સુકાયાં નહોતાં.)

મેં કહ્યું-“ ના, ના. એવો બ્લેમ ન રાખો. તમને શું છે જે એકદમ મરી જાય ? ”
 મુશીલા એ જવાબ દીધો; હમણાં જ ૭ મઠીના ઉપર મ્હારાં નહાં એકદમજ ગુજરી
 ગયાં, તેમ હું પણ જાઉં ! પણ તેની તમને ક્યાં ખબર પડવાની હતી ? ” મ્હે તેની પાસેથી
 તેનું ઠેકાણું લખી લીધું અને કહ્યું કે “ થોડે થોડે દિવસે હું કાઢતી મારફત તમારી ખબર
 હાવતી રહીશ. વળી કુ.ખ બુવવાને સારી ચોપડીઓ વાંચવાની રાખશો તો તમને તમારી
 સ્થિતી માટે જાહેર સતાપ થશે. જે તમારી મરજી હોય તો તે પણ મોકલું. ”

મુશીલાએ ઉત્તર આપ્યો- “ બહુ સારું, બ્હેન ! મ્હારાં ગુજરી ગયાં તે નહાંને
 ચોપડીઓ ઉપર બહુ વેર હતું. હવે ખીજાં તો બજારો પણ વાંચવાને હરકત નહિં આવે. ”

રોશન આગ્યું અને હમે છુટા પડ્યાં ... ફક્ત ત્રણજ દિવસ વચ્ચે ગયા અને ચોથે
 દિવસે મેં મ્હારા માથાસને એ ત્રણ સારાં પુસ્તકો આપીને મુશીલાને ઘેર મોકલ્યા. થોડી
 વારમા તે પાછો આવ્યો. ચોપડીઓ તેના હાથમાંજ હતી. તેણે કહ્યું : “ એ બાપુ તો
 ગુજરી ગયાં. આજ એ દિવસ થયા. ” આ સાંભળીને હું તો હેમતજ બાપ ગઈ.

“ હે મુ કહે છે ? તારી ભુવ થઈ દરો. તું કોઈને બદલે કોઈને ત્યાં ગયો હોયશ. ”
 “ ના, બ્હેન, હું ચોક્કસ આપે બતાવેલે રોકાણે ગયો દરો. મ્હેં પૂછ્યું : “ શું થયું,
 તે કાંઈ ખબર પડી છે કે ? ” તેણે કહ્યું : “ કાંઈ થયું નહોતું. સવારના એમની
 પથારીમાંથી હાથજ મળા આવી ” હું હજી તો વીચાર કરતી બેઠી હતી, એટલામાં
 ટપાકીએ આવી મ્હારા હાથમાં એક કવર મુક્યું. ઉપરથી નવા અક્ષરો લાગવાથી ઝટ તે
 ફોડી કાઢી વાચ્યે. તો તે ખીચારી મુશીલાબ્હેને મરવા અગાઉ લખેલો એ પત્ર હતો.
 માંહે લખેલું હતું કે—

“ બ્હાલી બ્હેન, આજ રાત્રે હું મ્હારી પાસે થોડાં શોમલ છે તેનો ઉપયોગ કરવાની
 છું. તમને કશા પ્રમાણે લખવા મુશ્કેલી નહીં. મુશર તમારું સારું કરો.

“ લી. અભાગણી મુશીલાના ઉછા સવીતપ પ્રજ્ઞામ. ”
 પત્ર વાંચી મને ઘણુંજ રોજ આવ્યું પ્રમુ ! કેટલી ઓંચોનાં જીવન આવી રીતે
 અત્યંત કુ:ખ જોગવી અકાળે મૃત્યુને શરણ થયાં દરો ?

સ્રી જીવનનાં કુ:ખો:

“ એ પછી મ્હારી ચોથી મુલાકાત આવવાની થઈ ને પ્રસવ થવાને થોડાં દિવસની
 વાર હતી એટલામા સતાવીસ વર્ષની ઉંમરે મ્હારા પરને એકદમ ઓળીતો કોનેસ થયો
 અને પાંચ કલાકમાં તેઓ મને રખડતી મૂંછી આપતા થયા ! એ વખતે મ્હારી ઉંમર
 બારીસ વર્ષની હતી. એ વખતે મ્હારા કુ:ખને કાંઈ પાર નહોતો, કારણ કે મ્હારા કાકા
 પણ ગુજરી ગયા હતા, અને સાસરામાં કાંઈ નહોતું. તેમજ મ્હારી પાસે એક પાંચ પણ
 નહોતી, રહેવાને ઘર પણ નહોતું, અને દામોના પણ વેચાઈ ગયા હતા, તેથી જીવ લખ-
 પતિના દીકરાની વહુની સ્વાતક ધર્મની હોરપીટાસમાં થઈ ! ! આ ધા મ્હારા મનને બહુ
 વસમો લાગ્યો, એટલુંજ નહિં પણ હવે હું શું કરીશ અને ચાર દીકરાઓનું ગુજરાન કેમ
 ચલાવીશ, એ ફિકરમા હું અર્ધી ગાંડી જેવી થઈ ગઈ; કારણ કે એક તરફ વિધવા પશુનાં
 કુ:ખ, બીજી તરફ ગરીબાઈનું કુ:ખ, ત્રીજી વરફ ચાર હાકરાંઓનો નિશાવ કેમ કરીશ ?
 એ અવિષ્ણની ફિકર, ચોથી તરફ ધર્મની હોરપીટાસમાં ગરીબ બીમારીઓની વચ્ચે પડેલો
 મ્હારો ખાટલો, અને પાંચમી તરફ સુલાવડને લીધે સરીરની અને મનની થઈ અચેલી
 નગનાઈ, એ બધાને લીધે.....હું મહા શોકમા રૂંધી ગઈ.

—અમૃતસાહ પંડિયાર કૃત “સ્વર્ગની મુન્દરીઓ.”

આનન્દાશ્રમ.

“અશ્વપર બેઠેલા યુવકે શું કહ્યું ?”

લેખક: રા. રા હરિલાલ મણિકલાલ દેશાઈ, (બી. એ.)—વડોદરા.

મોતીરામે “એવ એવ. બી.”ની પરીક્ષા પસાર કરી વધીલાનનેા ધધી શરૂ કર્યો છે. ધધો શરૂ કર્યાને વર્ષ પૂરું થવા આશુ પશુ કેસ જરાજર આવતા નથી. થોડા દેસ મળેલા તેમાં સારી તૈયારી કરી કોર્ટમાં ગયેલા છતાં અડીસેના મનમાં કંઈ એમ જ યજ ગયું હતું કે જાજ કંઈ પૂછે કે મોતીરામ ગુન્યાય છે— એ કે મોતીરામ મિત્રોને ધણી વખત કહેતા કે “તેવારી હમાં સિવાય કોર્ટમાં ઉભો રહું તો પશુ જરા અભરાઈ એમ નથી.” આવી રિયલિ હોવાથી મોતીરામને વખત પુષ્કળ મળતો. જાતે સુશિક્ષિત હોવાથી વખતનો સફળયોગ કરવાનો નિશ્ચય કરી એક દિવસ બજારમાં ગયા. પેર પાછા આવી એક પેકેટ દેખ પર મુકતા દના, તેવામાં એમના ધર્મપત્ની કાન્તા બોધી ઉઠ્યા: “વળા આ શું ઉમરી લાગ્યા ? સવારે થી લઈ આવવાનું હતું, ત્યારે તો એમ કહેતા હતા કે વધી-લોથી એનું કામ થાય નહિ ! રૂપીઆનું થી ઉમરી લાવતાં શરમ આવતી હતી અને આ મોડું પોટનું બજારમાંથી ઉચકીને આવતાં શરમ ના આવતી ?”

“એ તો જુદી વાત છે, ‘માઈ ડીઅર’ (મારી વહાલી !) આને કાગળનું ખંડસ છે, વધીય થવા પછી થીની તપેલી લઈ આવતું એ તેનું અસભ્ય દેખાય ? કાગળના ખંડસમાં અને થીની તપેલીમાં ફેરફાર ફેર છે એ તું સમજે ? ચાર ચોપડી ગુજરાતી બજાવાથી એ એક સમજાય તેમ નથી.”

આટલું બોલતાં બોલતાં મોતીરામે કાગળનું એકેરીમ, રડીલ પેતોની ડાબી, સાડીનો સીસો, નવો ખડીઓ, અડધો ડગ્ગર હોલર, અને કાઠીચુસ કાગળ દેખ પર મોઢી દીધું. ચુસ્તી પર બેસી, ખીરસામાંથી રૂમાલ કઢાડી આમ તેમ દલાવતાં દલાવતાં મોતીરામે કહ્યું “કાન્તા ! આજથી હું વર્તમાન પત્રોમાં લેખ આપવાનો છું. દવે પછી માઈ નામ મોટા લેખક તરીકે પ્રસિદ્ધ થશે. જુજ સમયમાં ત્રીણત મોતીરામ વર્તમાનપત્રોમાં લેખ લખનાર નિદાનોમાં અમ રયાન બોગવશે, સાક્ષરોમાં પ્રતિષ્ઠિત થશે, સમાજમાં માનનીય ગણાશે અને અવિધ્યની પ્રજાનેા નેતા થશે.”

બીચારી કાન્તાથી લરાજર સગળાયું નહિ. તેણે કહ્યું “એ ખડું કરતાં શરમ નહિ આવે અને થો વાતમાં શરમ આવશે ? ખાલો આને જુખી રાહતી !”

મોતીરામે કંઈ સાંકળ્યું નહિ. વેટલીમાં લક્ષ આપવાની વાર હતી. હાલનો એમનું લક્ષ વર્તમાનપત્રમાં હતું. એમણે બોલવાનું પાછું ચાલુ કર્યું: “કાન્તા ! અડીયાજ, મારા ગુરૂની કીજ જવામાં સંસાર રતેદના મધુર પરિમલમાં, મારી અવિધ્યની કીર્તિનું ખીજ હું રોપીશ. મોતીરામ મોતી કરતાં પશુ વધારે મુશ્કતાન થશે, હીરા કરતાં વધારે પ્રતિષ્ઠા મળશે. પ્રસિદ્ધ થવાની તું પશુ સફળાગિની થઈશ.”

બિચારી કાન્તા તે પ્રસિદ્ધ થવાની તું પશુ સફળાગિની થઈશ. મોતીરામે સખવાની સામગ્રી ઉપાડી નવા આવા સિવાય સુધો સગળાવવા ગઈ. મોતીરામે પોતાને માટે અલગ રાખી પતી ઝોંઝોસ તરફ ચાલવા માંડ્યું. ધરમાં એક જોરડી પશુ કોઈ વખત સાક્ષરત્વાના અ. ઝોરડીને તેમણે “ઝોરડી”નું નામ આપ્યું હતું. “માઈ હોય ત્યારે આ ઝોરડીને તેઓ ‘શાન્તિરયાન’ પશુ

કહેતા હતા અને ધરમાં બંધાને ગોઠાણો કરાવતા. શાન્તિસ્થાનમાં જઈ ટેમલ પર જગા કરી સામગ્રી ગોઠવી. સાથે બે ત્રણ ડીકરાનેરી પણ લાવીને મુકી રાખી. પોતે ખુરશી પર બેઠા. શારીરિક ક્રિયા પૂરી થઈ રહી, હવે માનસિક કાર્ય બાકી હતું. ખડીઆમાં હોલર બોળી મોતીરામ સજ્જ થઈ ગયા, લેખ ઘર કરવાની પ્રેરણા સાથે એટલી જ વાર હતી.

મોતીરામે કોઈ ઠેકાણે પહેલાં વાંચ્યું હતું કે “ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં કંઈક શક્તિ રહેલી હોય છે અને તે અનુકૂળ પ્રસંગે બહાર આવે છે. ” પ્રેરણા થવાને બદલે પોતાની શુદ્ધ શક્તિ શી હશે એ સંબંધી વિચાર ચત્રા માંડવા. આ વિચાર તો જાણે ધર કરીને ખેડા હોય તેમ થયું. મોતીરામ જરા હોલર ઉચું કરે કે મંડળમાં તેમજ નેત્ર આજા “ ગુણ શક્તિ કયો ? ” એ વિચાર ખડો થાય.

છંદ અને પ્રાસનાં બંધનનો મોતીરામને બહુ તિરસ્કાર હતો. અને તે બંધનો તોડવાનું સાહસ કેટલાકોએ કર્યું છે, તે લોકોમાં ધણાજ અપિય થઈ પડ્યા છે, એમ તેઓ જાણતા હતા. તેથી કાવ્ય દ્વારા આ શક્તિનું દર્શન થવાનું નથી, તેમ કરતું પણ નથી, એટલું તો એ નક્કિ કરી ચક્રા ઇતિહાસ તરફ ખાસ અભિરૂચી નહોતી અને વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કદી કર્યો નહોતો. આખરે નવલકથાનું ક્ષેત્ર આકર્ષક લાગ્યું. મોતીરામે વિચાર કર્યો કે “ સરસ્વતીચંદને બૂલાવે એવી નવલકથા લખવાનું માન કંઈ જેવું તેવું ન કહેવાય ! ”

નવલકથાજ લખવી એટલું નક્કિ થયું. હવે નામ આપવાનો પ્રશ્ન આવ્યો. નામ આપવામાં બહુ કૌશલ્ય જોઈએ છીએ કારણ કે યુક્તકના નામ ઉપર ખ્યાતીનો ધણો આધાર રહે છે, એવું મોતીરામ માનતા હતા. હોલર દાખમાં ઝાલીને મોતીરામ બેસી રહ્યા, પણ નામ જડેજ નહિ. કોઈ વખત ટાલીના રપઈ રહિત કામગીરી ઉપર નજર કરતા તો કોઈ વખત ખડીઆ સામું જોતા. વળી દાખમાં માથું પકડીને બેસતા, જાણે કે માથામાંથી નામને ખેંચી કાઢવા ન મામતા હોય તેમ !—આખરે નામાભિધન નક્કિ થયું. મોતીરામે લખવાનું શરૂ કર્યું:

“ પંચમુખી અશ્વત્થ” વૃત્તાંત:

“એક નવીન અદ્ભુત કથા.

“ વસંત ઋતુ ચાલતી હતી. સાવંઠાળનો સમય હતો. જગતના સૂર્યનારાયણ જતાં જતાં ઉલ્લુ ફેંદા દેતા હતા અને આકાશને સુવર્ણમય કરતા હતા. તેવામાં દુરથી પવન વેગે એક અશ્વ આવતો જણાતો હતો આ અશ્વની ત્વરિત ગતિ, દિવ્ય સ્વરૂપ, અને પંચ મુખ, સામાન્ય નિરીક્ષા કરનારને પણ જણાવતાં હતાં કે અશ્વ આ ભૂમીનો નથી. જ્ઞાન-જોતામાં અશ્વ નજીક આવી પહોંચ્યો તો લાંબા સમય તોલસે, પ્રત્યેક બાંધોનો મુલક બેઠેલો હતો. અશ્વ ઉભો રાખી, પાસે મંથને જતા એક વટેમાર્ગને તે ધુવકે કહ્યું—”

*

*

*

*

“ અરે સાંભળો છો કે નહિ ? હું તો શુભ પાડી પાડીને ચાકી ગઈ. ”

નિર્લેપી પૂર જોસમાં આવના અગાજે મોતીરામનું બધાન એ તરફ દોર્યું. વિચારમાં ખલેલ પડ્યું અને ધુવકે શું કહ્યું તે મોતીરામના સ્મરણપટમાંથી ખસી ગયું. કાન્તા ની ભુમોએ પંચમુખી અશ્વની કથામાં અણધાર્યું વિદ્ય નાખ્યું.

“ કેટલી ભુમો પાડું ? કાણ જાણે શું બે કરવા બેઠા છો ! ”

આ વખતે કાન્તાનો અવાજ પૂરજોસમાં સંભળાયો. મોતીરામ એકદમ બારણું

ઉપાડી, પંચમુખી યોગ ઉપર બેઠેલા યુવકનું અનુકરણ કરતા હોય તેમ જાતી કઢાડી બોલી ઉઠ્યા “ કેમ શું કામ છે ? ”

“ લાકડાં યદ્ય સ્થાં છે. કેટલા દિવસથી કહું હતું, પણ તમારું ઠેકાણું ક્યાં છે ? એતો હુંજ તમને લાકડાં વગર રાખીને મુકું.”

મીતીરામ વાર્તાનાં કાગળીયાં ટેબલ પર મુકી બળરમાં ગયા. લાકડાંની વખારે બધાં બે રૂપીઆનાં લાકડાં મોકલવાનો દુકમ આપી પાછા આવ્યા અને એકદમ “ શાન્તિ-સ્થાન ” માં ગયા. ખુરશી પર બેસી શું લખ્યું હતું તે વાંચી બેસ્યું, પણ યુવકે શું કહ્યું તે તો કેમ કહ્યું યાદ આવેજ નહિ ! વિચારમાં વિચારમાં પાસે પડેલું ચપ્પુ હાથમાં લીધું અને શુન્ય મગજથી હોદ્દર ઊભવા ગઈયું. એટલામાં કાન્ટાએ ફરીથી ભુમ મારી. મીતીરામે સાંભળ્યું નહિ તેથી બારણું ઉપાડી કાન્ટા અંદર આવી. મીતી-લાલને હોદ્દર ઊભતા જોઈને કહ્યું : “ આલે કચરો પાડવાના બારે કામમાં પડ્યા છે તે અમારો ધોટી-દુખી બધા ત્યાં મુખી પણ રોયું સંભળાય ? બોલીએ ત્યારે એવું કહ્યું છે કે લખવામાં ખ્યાન હોય ત્યારે ન સંભળાય ! શું લખ્યો છે ? ” પંચમુખી અંધપર બેઠેલા યુવકે કહ્યું — “ બોલોને, શું કહ્યું ? — ” હોદ્દર ઊભો “ એમ કહ્યું હતું ! ”

મીતીરામે જવાબ આપ્યો : “ હાલ દુરત તો સ્મરણહોય થયો છે. મારા મનમાં જ હતું પણ લાકડાંની ધકેલો વાગ્યો તેથી કેણું જાણે ક્યાં જતું રહ્યું. દરમિયાં તો તે યુવકે કંઈ કહ્યું હતું કે નહિ, તેનોજ મને સંશય થાય છે. ”

કાન્ટાએ કહ્યું “ બહુ સાઈ થયું. પેલી અનુરણને પૈસા આપવા હોય તો આપો, કેણું જાણે ક્યારે અહીં આવીને પાછા બેસી ગયા. ”

કાન્ટા બદાર ગઈ. મીતીરામે પૈસા આપી આવી, નવું હોદ્દર હાથમાં લઈ પત્રીસ વખત ખડીઆમાં બોલ્યું પણ યુવકે શું કહ્યું એ તો યાદ આવેજ નહિ. કંટાળાને અપૂર્ણ લેખ ટેબલમાં મુકી દીધો. યુક્તા યુક્તા મનમાં ગળગળા કે “ યેરણાં જોઈએ તે વખતે આવે નહિ. ”

જમવાનો વખત થયો. જમવા ગયા ત્યારે કાન્ટાએ પૂછ્યું, “ કેમ જડ્યું ? શું કહ્યું પેલા યુવકે ? ” મીતીરામ કંઈ બોલ્યા નહિ. મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે કાઠાની કલ્પનામાં નહિ હોય એવું કંઈ તે યુવકની પાસે કહેવડાવતુ. જમી રહ્યા પછી યુનઃ લખવાનો પ્રયાસ કર્યો. હોદ્દર હાથમાં લીધું. વળા પા કલાક નિકળી ગયો. યાદીને હોદ્દર નીચે મુકી બોલ્યા, “ કેણું જાણે શું કહ્યું હતું ? ”

પસોના ઝોરમાં ઊઠારી રમતાં હતાં. બાલ સ્વસ્થપ્રમાણે ધાંધલ મચાવતાં હતાં. મીતીરામે ફરીથી લેખ ટેબલમાં મુકી દીધો અને એટલુંજ વિચાર્યું કે “ યેરણાંને માટે વાતાવરણ અનુકૂળ નથી, એટલુંજ નહિ પણ પ્રતિકૂળ છે. ”

વાતાવરણ પછી કોઈ વખત અનુકૂળ થયુંજ નથી ! “ પંચમુખી આશ”ની કથા શુભરાતને કમનસીબે અપૂર્ણ રહી ગઈ છે. પૂર્ણ થઈ હોત તો તે વાર્તા કેવા પ્રકારની થાત, તેના તર્કવિતર્ક કરવાનું સહજાત્ય વાચક વર્ગને રહ્યું છે, એ કંઈ જોવા તેવો લાભ ન કહેવાય. કાન્ટા તો એટલુંજ કહેતી હતી કે “ આવા કાગળના પૈસા બગાડાય છે. એક સાડી લાવવાનું કહ્યું હોય તો-કેણું જાણે શું પેલું રોજ કલા કરો છે ? — હાં, સાંભળ્યું—” અનુપાદક વ્યય જેમ જોને તેમ યોડો કરવો જોઈએ ! ”

શ્રી-સામ્રાજ્ય.

શ્રીઓનું કર્તવ્ય.

લેખક: સ્વર્ગસ્થ બહેન સૌ, પ્રખુદ્ધા ખુશમનસાલ.—અમદાવાદ.

પ્રિય બહેનો, હું કાંઈ વિદ્વાન નથી, પણ પરમેશ્વર મને જે કાંઈ થોડી ધણી શુદ્ધિ આપી છે, તે જીવિતો કાંઈ ઉપયોગ થાય તો સાફ ધારીને હું આ થોડા વિચાર આપની સમક્ષ ચૂકું છું.

શ્રીઓનું કર્તવ્ય એટલે સ્ત્રીની ફરજ—સ્ત્રીઓનો ધર્મ. દરેક સ્ત્રીએ પોતાની ફરજ જાનવવી જોઈએ. આપણી ફરજ એ છે કે આપણે જ્યારે આસાવરથામાં હોઈએ ત્યારે માતાપત્ની આદ્યામાં રહી તેમની સેવા કરી તેમને સંતોષ આપવો જોઈએ. પછી જ્યારે આપણું લગ્ન થાય ત્યારે પતિગૃહે આનંદથી રહેતું અને પોતાનું કર્તવ્ય કરતું. લગ્ન થયા પહેલાં આપણે માતાપત્નીનાં દર્તાં પણ લગ્ન થયા પછી આપણું સર્વસ્વ પતિનેજ આધીન છે. તેથી લગ્ન થયા પછી પતિને આધીન રહીને અને તેમની સર્વઆદ્યાઓ પાલન કરીને તેમને પ્રસન્ન રાખવા જોઈએ વળી શિયળ એ સ્ત્રીઓનું ખરું જીવન છે. સ્ત્રી જેટલી ઘરેણાં જુગારથી શોભતી નથી, તેટલી શિયળથી શોભે છે. આપણે પતિનેજ આધીન રહીને તેમની સર્વ આદ્યાઓ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. આપણે સીતા, તારા, દ્રૌપદી, વગેરે અનેક સતી સ્ત્રીઓનાં દર્શન વાંચીએ અથવા સંભળીએ છીએ. તેઓએ પોતાનું શિયળ કેટલા કષ્ટે જાળવ્યું હતું તે તેમને કેવાં દુઃખો. જડવાં દર્તાં—નો બહેનો ! આપણે દૈનિક સાચવવું જોઈએ કે આપણે પણ આપણું શિયળ સ્ત્રીજી રીતે સાચવીશું. જોકે સીતા જેવાં દુઃખો તો આપણને પડતાં નથી અને પ્રભુ કૃપાથી આપણા ઉપર ન પડે; પણ દાસ્ય પડે તો પણ આપણે આપણું શિયળવ્રત કદાપિ ભંગ થાય તેવું નહિ. શિયળ સાચવવા ખાતર કદાચ પ્રાણ આપવો પડે તો પણ તે આપણે આપણે કરવું નહિ. જે સ્ત્રી પોતાનું શિયળ ભંગ કરે છે, તે આ દુનિયામાં તો શું પણ ઇશ્વરને ત્યાં પણ એક કોડીની રહેતી નથી. માટે દરેક સ્ત્રીએ શિયળ એટલે પતિમનપણું સાચવવું એ સ્ત્રીની મહાન ફરજ છે.

જે દિવસથી આપણે જન્મી ગયે પસર્તા થઈએ, તે દિવસથી તે ગૃહને આપણું પોતાનું માની તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. આપણે પીએર અને તેટલો પેસો હોય તોપણ તેનું અભિમાન ન રાખતાં આપણું સાસરું ગમે તેવું ગરીબ હોય તોપણ તેમાંજ આનંદ માનવો. સ્ત્રી સાસરેજ ચોક્કસ છે, આપણે દંમેશમાં સાસરે રહી પતિની સેવા કરવી. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓને પતિ એજ દેવ છે. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીને દેવ સેવા કરવાથી જેટલું ફળ મળે છે, તેટલુંજ ફળ પોતાના પતિને લગવાથી મળે છે. માટે દરેક સ્ત્રીની ફરજ છે કે તેણે પોતાના પતિની આદ્યા પાળવી. તેની મરજી સાચવીને તે જેમ કહે તે પ્રમાણે કરવું. આપણા ધણીને જે અનુકૂળ તેજ આપણને અનુકૂળ તે જે તેમને પ્રતિકૂળ તે આપણને પણ પ્રતિકૂળ, એ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. આ પણ આપણો મુખ્ય ધર્મ છે.

બહેનો ! ઉપર મેં જે આપણી ફરજ કહી તે બે ફરજ મુખ્ય છે. વળી ગૃહવ્યવસ્થાના વિષયમાં પણ દરેક સ્ત્રીનું કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાનું ઘર સાફ રાખવું ને દરેક વસ્તુને ઠેકાણે મુકવી કે જ્યારે આપણે તે વસ્તુની જરૂર પડે ત્યારે તરતજ જડે, અને ઘરમાં

જરાએ ગંદકી રાખવી નહિ. બહેનો ! આ આપણો ખરો ધર્મ છે અને આપણે એ પ્રમાણે વર્તીશું તોજ સુખી થઈશું.

ઇશ્વર આપણને હંમેશાં સદ્ગુણિ આપે એવી તેજા પ્રત્યે મારી નજ્ર પ્રાર્થના છે. અમુ.

૨.

સહજ નોંધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરશ્રી ગોવર્દનરામના વિચારનું અવતરણ કરતાં સુન્દરી સુબોધના જીવનસૂત્ર તરીકે કહી બાંધુ સમાજે યથાર્થજ કહ્યું છે કે—“શ્રીઓ સાધવી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે x x x x એજ આર્થ સુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે.” ઉપર પ્રગટ કરવા આપેલ લેખ મારા હાથમાં આવ્યો તે વાંચાથીજ જો કે પૂર્વોક્ત વાક્યની સત્યપ્રતીતિ થાય એમ નથી એમ હું સમજું છું; છતાં પણ એ લેખ પ્રગટ કરવાનો આ આસિદ્ધ પત્રના વિદ્વાન્ તંત્રીશ્રીને આમહુપયંક વિનંતિ કરવાનો મારો મુખ્ય આશય એટલો જ છે કે એ લેખ લખનાર વ્યક્તિના ખરા હૃદયભાવનો—ખરી પ્રજ્ઞાન-વિચાર-વર્તનાદિનો ખ્યાલ એ લેખ વાંચાથી કદાચ મેંતને નહિ આવે, તોપણ હેતું હૃદય ધણું જ વિશાળ હતું—તેજોમય હતું—દયા, ઓદાર્ય અને સૌજન્યથી છત્રોછલ-પરિ-પૂર્ણ હતું, આર્થ સુન્દરી તરીકેનું પોતાનું જીવન સફલ કરે એવા ધણાખરા શુભ એ ધરાવતી હતી, દુનિયામાં, સાધવી પત્ની થઈને પોતાના પતિનું જીવન હેણે ઉત્તમ કીધું હતું—આમ હું મારા હેતી સાથેના ચાર પાંચ વર્ષના સતત તેમજ દૈનિક સહવાસના પરિ-ણામે કહી સકું છું. વિવાદની વાત એટલી જ છે કે “જેને અદિ ખપ છે તેને પ્રજ્ઞાને ત્યાં પણ ખપ છે,” એવી સામાન્યોક્તિ અનુસાર હેણે નિષ્પાપી, પ્રેમાળ અને સદાચારી જીવન અદ્ય સમય સુધી નિર્ગમન કરી, ધણાજ લઘુ વયમાં—આશરે ૧૯ વર્ષના વયે—આ નિસ્સાર સંસારનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ પ્રયાણ કીધું છે. * ‘વલીયસો કેલલમીઘરેલ્લા’ હેમાં આપણે નિરુપાય છીએ. અને આમ અશ્વિન-ત્યા અને અઢાલે વિદેહ થયાથી હેના ઉત્તમ શુભેતુનું યથાર્થ દર્શન-પ્રત્યક્ષ અનુભવ સમસ્ત જનસમાજને થઈ સહ્યો નહિ, —એ દોષ હેનો નહિ કદાચ—પણ વિધિની અકલ ઘટનાતોજ !

તમાપિ “ *Morit lives from man to man.* ” (સદ્ગુણ એક મનુષ્ય-માથી બીજામાં અવતરે છે) હેવી કવિવર રેનિસનની વાણી પ્રમાણે, એ ગદ્ય છે તોપણ હેના શુભેતુનું સ્મરણ—જાપ વંચપરંપરા મારે હેની પાછળ મૂકતી જ ગદ્ય છે. એ મારા જેવાં હેના નિકટ સદ્ગતિમાં આવેલાં મનુષ્યો અનુભવવશાત્ કરી સમીચું-સાચું યથાર્થજ કહ્યું છે કે:—

“ *The body dies, but the invisible influence does not die. Nothing can destroy those qualities, which belong to the soul. x x x Those who give to the world thoughts (experiences) which enrich and cheer and comfort men, never cease to work. What they do is not to be seen in their own generation, but it will be seen in the generations that follow. x x x The world is never so full of them as it has been since they ceased from their external work.* ”

* સૂત્ર-વિધિમાનણ વહી ૧૨, સંવત ૧૯૩૧. રવિવાર પ્રાતઃકાલે મુશ્ત મળ્યે.

(ભાવાર્થ.)—દેહ નાથ પામે છે પણ તેના વિચાર વર્તનની અદૃશ્ય બસર નાથ પામતી નથી આત્માના ગુણ અવિનાશી છે જેઓ પોતાના વિચાર વર્તનાદિકથી મનુષ્યને બળ આપે છે, આનન્દ-દર્પ-આપે છે,—સતેપે છે—સાન્ન્યસ દે છે. તેઓનું કાર્ય કદાપિ સમાપ્ત થતું નથીજ. તેઓ જે કંઈ કરે છે તે તેમનાં સમકક્ષીન મનુષ્યોના બહુવાર્તા-સમજ્યામાં બાગેજ આવે છે, પણ તે સમજી તેમના પડીના યુગમાં થનાર મનુષ્યો સમજશે. હેવા સદૃશ આત્માઓ પોતાની દયાતામાં જેટલા જગતપ્રસિદ્ધ દતા, તે કરતાં તેમના નિર્ગમન પછી જગતમાં અધિકતર મહદ્-પ્રસિદ્ધ-પરચરવન્ત બને છે. ”

અમુક વ્યક્તિના ગુણનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ જનવર્ગને ન થયો એમ કહેવાથી કહીદેના ગુણનું અસ્તિત્વ નાકબૂબ થાય એમ તો નથીજ. કવિવર શ્રીની પદ્ધતિઓ સુપ્રસિદ્ધ છે કે —

Full many a gem of purest ray serene,
The dark, unfathomed caves of ocean bear,
Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweetness on the desert air.

Grey

(ભાવાર્થ.)

અધારી હાંડી કેં ગુફા મદિં પણાં રત્નાકરે રત્ન છે,
જેનાં સુન્દર, યાન્ત, સ્વચ્છ કિરણો બાહેર ના નીસરે;
તેવી રીત વિપિનમાં પ્રગટતાં પુષ્પો મુલાસિત જે,
રહે તે વાયં મધુરતા કુસુમની, શોભા, સુગન્ધી અરે ।

ઉપર દું એટલું જ કહીશ કે.—

Grace was in all her steps,
Heaven in her eyes,
In every gesture dignity and love,
and to consummate all,
Greatness of mind, and nobleness
their seat—
Build in her loveliest and
create an awe
About her, as a guard
Angelic placed

—Milton.

(ભાવાર્થ)

નેત્રમાં બાસતું સ્વર્ગ,
હતો એણે મદિં પ્રેમ,
ઓન્નર્થ ને મન્તાં જે,
દિવ્યતા દેહની શોભી,
સૌન્દર્ય મતિમાં વસ્યું,
સ્વમાન ઘડી મિથિન
સ્થાન પામ્યાં રડુ હરે,
ચાર બળો બધાં વિશે.

પ્રેક્ષકો જ્ઞાન્તિમાં રહેતા, સ્વર્ગ દેવો વડે જ આ,
સંરક્ષેલી હશે કે મું, પવિત્ર દિવ્ય પ્રાણિકા.

* * *

Her gentle mind was such,
That she grew a noble lady;
And the people loved her much.

-Tennyson.

દેવું ચૂકું હવું હેતું, સર્વોત્કૃષ્ટ રમા જની;
ગેળાબા હિન્દુ સદ્ગુણો, લોકોની સાદના વળી.

આવી ઉમદા બીએ પોતાના સદ્ગુણોની દૃઢ છાપ પતિના મન ઉપર, સ્વભાવ ઉપર, વિચાર ઉપર, વાણી ઉપર અને વર્તન ઉપર પાડી હતી. “ પોતાની પ્રેમાળ પત્નીથી પ્રભુદ્વય થયેલો પતિનો આત્મા ” એ વિષયનો એક લેખ હોતો પતિપ્રત્યક્ષ કરવા હયદો રાખે છે, તેમાં હોતાં સ્મરણોની તોંધ આવશે, -જેથી ગુજરાતના વાચક-દેવે કંઈક નવીન અનુવાદું ને શીખવાડું-પ્રબોધ લેવાનો અવસર મળશે, એમ આશા છે.

પ્રભુ સ્વર્ગસ્થના આત્માને પરમ જ્ઞાન્તિ આપે. અરજી.

My love involves the love before,
My love is vaster passion now;
Tho' mixed with God and Nature thou,
I seem to love thee more and more.

-Tennyson.

(ભાવાર્થ:)

પ્રથમ પ્રેમની સાથે	ધર્મે સંયુક્ત દાસનો,
અ-પો વિસ્તીર્ણુ તેથી તે,	પૂર્વનો પ્રેમ જે હતો;
પ્રભુને પયતરવેળાં	સંયુક્ત યશ તું દેવે,
છતાં નહાઉં, -ગણ પ્રાણ	નિત્ય દે અધિકા તને.

* * *

A rose's brief bright life of joy,
Such unto her was given.

-Mrs. Hemans.

અંદણી સ્વસ્થ, હોયે શી તેજસ્વી, દર્પદા, મીઠી,-
એને ગુલામના જેવી, અર્પાં થી પ્રભુએ હતી.

કાલિકા મુદ્ર-પ્રતિપદ ૧૮૭૨.

અમદાવાદ.

લીંબ આપનો નમ્ર સેવક,

“ સ્વ. સૌ. પ્રભુદાનો એક દૃઢ મિત્ર.”

સ્ત્રી પૂરની બાવી તારાવી મેટ.

નામદાર મહિનદાસ પોંચમા જ્યોત્ કાંસના લગ્નદેખી

— વિન્દી અને બ્રિટિશ શરવીદોશ અદ્ભુત પરાક્રમ

(આપણા લડતેના યોદ્ધા અને સ દુશ્મની સગીમ સાથે દલિયા દરી, ખાપજોમા થઈ જઈ દુખનોતે ન્દસાડે છે.)

સુન્દરી સુબોધ-માસિક વધારો.

પૃસ્તક ૧૩ મું.]

માર્ચ: ૧૯૧૬

[અંક ૩ બી.

ચન્દ્રકલા.

[શ્રી સ્વીન્ડ્રવાલુના " The Crescent Moon "—કાવ્ય સંગ્રહમાંથી]

ભાષાન્તર કરનાર: શ્રીયુક્ત " C ",—કમરેડ.

૨. ચાલુડાના રાહ.

બાલક જો કદી ઇચ્છે તો અત્યારે અને અત્યારે આકાશમાં સદી જાય.

તે આપણને છોટી જાતું નથી તે કેં અમથું નથી.

માની છાતી ઉપર વિશ્રાન્તિ લેવાતું તેને વહુ ગમે છે; અને ઘડીભર પણ દૃષ્ટિ વહાર જાત્રાને ઇચ્છતું નથી.

બાલકને વિદ્વતા મરેલું ચોરનાં ઘણુએ આવડે છે; પણ ઘણાંજ યોદ્ધાં તેને રક્ષમણી શકે છે.

૫ ચોરતું નથી પણ કારણ કેં અમથું નથી.

૫૬ કારણ તો ૫ છે કે માના અપરપલ્લવમાંથી નિકળતા માના પોતાનાજ શબ્દો શિલવાતું તેને પન છે; આવીજ તે આટલું વધું નિર્દોષ દેખાવ છે.

બાલકની પાસે સોનાપોતીના ઢગલે ઢગલા હતા; પણ આ દુનિયામાં તો તે એક પત્તીરની માફકજ આવ્યું છે.

આવા ગુપ્ત વેશમાં આવ્યું તે કેં અમથું નથી આવ્યું.

આ ન્હાનો નામો પાચક તદ્દન નિરાધાર ઘણાનો ઢોંગ કરે છે, કે જેથી માના સ્નેહની પંખી તે માગી શકે.

પ્રતનુ અર્ધેન્દુની મૃમિમાં તેને કોઈ પણ જાતનું વંધન હતું નહિ.

પણે પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય છોટી દીધું તે કેં અમથું કારણ વિના નથી.

તે જાણે છે કે માના અંતરના લંડાણમાં નિઃશીપ આનન્દને માટે જગ્યા છે, અને તેના બ્હાલસોવા હાથમાં આલિંગાવું ૫ સ્વાતંત્ર્ય કરતાં પણ ઘણુંજ સુંદર અને મીઠું છે.

બાલકને રહતાં જરાયે નરોનું આવડતું, પૂર્ણ આનન્દની દુનિયામાં ને રહેતું હતું.

પણ તેણે આંધુ પાદવાતું પસંદ કર્યું તે કેં અમથું નથી.

જો કે તેના પ્રેમાલ્પ આનન ઉપરનું હાસ્ય માતાના વાતસલ્યમાલને સંભે છે, છતાં પણ તેનું નમીલી વાવતો માટેનું રુદન દયા અને સ્નેહનું વેવડું વંધન મૂંધે છે.

કાવ્યકુંજ.

ગોપ.

લેખક: શ્રીયુત્ત " કાન્ત. " (બી. એ.)—ભાવનગર.

(શરૂઆત.)

સ્નેહ ગગને રે સ્નેહગગને, હાં,
વાસ સર્વકાલ ઉચિત નાય સાથ નારીને. ૧૬૦
હૃદયે, મધુરા, ઇષ્ટ વિરલા નિત્ય વિતરે-શાન્તિ નિતરે,
વાયુ મુખદ વાય હાં,
રસ ઇવાય મુદિત ચાપ દ્વંદ્વ કામ મુગ્ધના —સ્નેહ૦
હાં રે રસમાં રમજો, ખતિઓને તરજો નમજો;
તમનારી તરને મમજો,
હવિત અંદર વખત આવનાં ખેદ યતો પણ ખમજો,
ચાપ કથી વિપરીત વાસના તરતજ દિલને દમજો;
પથ શ્રેય યવાના સમજો,
સુખ વરસે દમ વિકસે
મજુવ પથે, દલ્ય દસે— (૨)—હાં— —સ્નેહ.
ક્રમપત્ય ખરે રવર્ગે પમાડે,
મમીમાં મમાડે રમાડે સખી,
લક્ષ કરી નાખો વિશ્વાસ દિલે રાખો;
તે દિવ્ય સખો ચાખો ! સુખકર જગને— —સ્નેહ૦

તારામૈત્રક.

લેખક: શ્રીયુત્ત " દુષ્સુખ્યા "—વડોદરા.

બાંખડીમાં બાંખ્યાં અંજન,
નન્દતણા ન્દાનડીમાં નન્દન;
તરસાવો કાં નમણાં અંજન ?
કાં લોચનદ્વય મીઝે રે;
દેખાં કેં કેં હોયે રે.—

વ્હાલ વ્હાલ વરસાવી બોલે,
બીતરની બોગળ કેં બોલે;
થેવું થેવું દેખાં હોલે;
રસિયાં રાસે રમતાં રે;
સાચાં સ્વર્ગે સમતાં રે—

સીતા.

લેખક: જ્ઞેન શ્રી. સહરી — સુરત.

(દશીમા.)

ઓ જનકનન્દિની, પૃથ્વીતન્યા, રામભાતની સાગિની !
 સુકુલની કુલદીપકા ! હવે પીર પાલક માત તું;
 વૃજ સદ્યુજો સદુ રમરી રમરી અમ હૃદય આર્દ્ર બની જઈ,
 વૃજ ચરણ પંકજમાં ઢળે ને લિખ્યતા કંઈ અનુભવે
 પ્રિય વિર લક્ષ્મણ સેવિતા ! શી શારણ-મુરવનિતા !
 ઓ હિર સુહામન, સંદન શીલા, નિર્મલા સીતા સતી !
 તું નેત્રલંબેતિ રામની ને રામનું તું હૃદય હા !
 વ્હાણ વિના સદુ રામને ઝાંખું દીસ્યું નિજ રાજ્યમાં.
 સાન્ન્યની ફેરી સતી ! ને પ્રેમની પ્રતિમા સીતા !
 સાન્ન્ય-સ્નેહથી પલંદૂરી સ્વર્ગ થી સુખદા હતી;
 આપો તણું આદરું તું, અમ સરતનુ ભૂષણ સીતા !
 વૃજ આમસુરભિ સરતકુંજે એજમે પ્રસરી રહી.
 યઈ સદનશીલતા, દાનિ, પ્રીતિ, તંત્રીઓ સિધિમ બધી,
 અમ “ હૃદય વીણા ” યઈ જસુરી મુર કંઈદા ન કહે;
 ઓ ! આપે રમણી ! કાન્ત નમણી, મંગલા સીતા સતી !
 શું તું સમાણી રત્ન ના પાકે ફેરી અમંદેશમાં !
 ઓ ! જગત પાલક ! કર્ણુ-સાગર ! પ્રાર્થના કરીયે તદને,
 હવે સદનશીલતા, દાનિ, પ્રીતિ “ હૃદય તંત્રી ” સુધારી દે;
 ઉરનાદ મંલુલ કાનીયે, સંગીત સુન્દર રે લીયે,
 અમ નમ વાંછા એટલી પ્રજા ! પૂરું કરજે પ્રેમથી.

આમંત્રણ.

લેખક: મીયુત “ શિરીષ. ” — વાસજી કલ્યાણ.

આવો વહાણાં ! ઉર યમનમાં ખેડતાં પખીમાં દો !,
 આવી મ્હારા પુનિત કરને રાંધડાં કુંપડાં દો !
 “ મહાશું-સ્નેહશું ” દુઃખ યુષ્મ જાણી, પામશું આશ્વાસ દો !
 સ્વર્ગાનન્દ રસજસ યજ, રામશું વ્યાપડાં દો !

મમ જીગરના પ્રિયતમ !

લેખક: જ્ઞેત સૌ, સદ્ગુણ જ્ઞેત-મુંગઈ.

મમ જીગરના પ્રિયતમ ! તમે સંભારજો આ દાસીને,
વીસારજો નહિં કીંકરી જે રહ્યું તમ નિશ્ચિન કરે,
આ જીગરને બર્ષાં દીધું છે, સ્વામી ! તમ ચરણે સદા,
આ કીંકરીને તારજો સંચારમાંથી સર્વદા.

મમ હૃદયપળીડું, પ્રભુ ! તમ પ્રેમ વિષુ તલસી રહું,
સેવા તમારી નિત્ય કરી, બપો તમારા બપો રહું:-
રચુલ ચરીર છો બહુ રહું, તેની મને ચિન્તા નથી,
પણ જીગરને મ્હે અર્પાયું તમ ચરણમાં પ્રીતે દરી.

વિસરી નથી, વિસરીશ નહિં તમ પ્રેમ મીઠા કાણુ કદિ,
પૂજું છું હું સર્વસ્વથી પ્રિય શ્રુતિને હૃદયે ધરી;
આ રંક દાસી આત્મ વિષુ બીજી શી ભેટ કરી શકે ?
તેને તમારા જીગરમાં મદજો પ્રીતમ ! સંભારીને.

દુનિયાં તણા વેઠાવ બધાં તમ પ્રેમ વિષુ કંટક દાસે,
બપો પ્રેમ સાચો હોય ત્યાં શકુ દુઃખ પણ સુખ ભાગશે.

દ્વિત્ય ભૂમિ.

લેખક: શ્રીકૃત "કુસુમાકર" (બી. એ.)-ગોહલ.

(દસાણની પૂતમાં)

દ્વિત્ય ભૂમિ તું ! દેવ ભૂમિતું ! અંતરના પ્રેમની જન્મ ભૂમિ તું !
જ્યોતે વેલડીએ અદેશી ભાગીને, કથી દાસે અદિં ભમણેમીશ !
સુવાનીના પ્રેમના સંદેશ મીઠા, મંદ સમીરની લહરીમાં વાયે,
જળહળતા પ્રેમ-ભયોતિમાં સુખ આત્મા, રસ રમે આજે ન્દાયે !

અળખળ વહી કરતાં ઝરણો, ઘણો મીઠા પ્રેમના લવે છે,
કાળી કૈાવળી હડી અદિ, મધુરા પ્રેમ-ગીતમાં કરે છે.
તદબોની ડાલો સાથ, રહી છે પ્રેમે વિદાહ,
હોડી ના છુટે નેડી, લાગે પૂર્વ જન્મની સમાધ.

કંજો લતા મુદા વિહારતાં જળાસયો, પળી ગણે છે રહ્યા અદિં ખેલી,
કંજે પુવારા પુરે, રસની મધુરી છુટે એવા ભમરોને પૂષ્પોની નોકલી મચેલી,
આવો રાખિ ! આમ સુપ્રેમે આપણુ રમીશુ અદિ રાસ,
નહિ આવો ગોંધાં યછ મધુરી મ્હેશે અધુરી મુજ આશ.

પોટો પોટો મારા બાલ !

લેખક: રા. રા. ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉરશી—કલકત્તા.

ઉંઝા હેતેયી પોટાકું હું આજ રે,

પોટો પોટો મારા બાલ !

ફેલ્યુ રાત્રિ કેઈ સંછિ પર રાજ રે,

પોટો પોટો મારા બાલ !

ધ્રુવ.

ધીમાં ધીમાં ગાઢં ગીત, બાલ ! મધુરાં રે લોલ,

ગાઢં બહુ બહુ તેણે હેત અધુરાં રે લોલ,

ઢાળે માનાં હેત વનવર્ષા, બાલ ! પૂરેપૂરાં લોલ;

લે, લે, જોરાકું આ સુંદર હું સાલ,

પોટો પોટો મારા બાલ !

તારે નયને અંજન આલ્યું શાન્તિનાં રે લોલ,

તારે દેહે ઢાળું સમિર વિશાન્તિના રે લોલ,

મા તો પેલી ગીત ગાતાં તુજ કાન્તિનાં રે લોલ;

લે, લે સુમન આપું હું ધરી બદાલ,

પોટો પોટો મારા બાલ !

પેરી રાત્રિ આ જરો ને તેજ આવશે રે લોલ,

મારા હૈયા ફરી આશા એ ખીલાવશે રે લોલ,

મારા વીર ! તારા આત્મને હસાવશે રે લોલ;

આશાઓ એ સુદાગી ઉઠાકાલ,

પોટો પોટો મારા બાલ !

ઉંઝા હેતેયી પોટાકું હું આજ રે,

પોટો પોટો મારા બાલ !

ફેલ્યુ રાત્રિ કેઈ સંછિ પર રાજ રે,

પોટો પોટો મારા બાલ !

નવીન વર્ષે અભિનન્દન.

લેખક: શ્રીયુત્તમ “ પાદરાકર ”—પાદરા.

કુમકુમ પગલી કલ્પવ કરતી,
અવની તથ સોદર્ષે ભરતી;
આવી હિંધા રસ કરતી—પ્રીતરતી,
સખરસ-મુદુરવ રસખસ કરતી !

એ અધુરોધ હિંધા મગલમય;
શ્રી-શારદા દો સતતિ-સુખ-અથ !
કાન્ત-નીતિ-અમુ પ્રેમ-સદરિઓ,
આ નવલ લખે રેલવને !

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

સ્ત્રીકેલવણી અને મહિલા વિશ્વ વિદ્યાલય.

[પ્રો. ડી. કે. કવે (ખા. એ.) આગણા દેશના એક મહાત્મ કર્મચોર છે. તેઓએ પોતાનું આશુ' જીવન સ્ત્રીઓની રીતિ સુધારવાના કાર્યમાં જીવ્યું છે; અને ખાસ કરીને મહાત્મા પ્રમાણે તેમના સંપ્રદાયો બહુ ફળદાયી નીવડયા છે. હાંબા સમયથી સ્ત્રીઓની અનેક પ્રકારે સેવા કરી રહેલ પૂણ્યો વિધવાઓ તથા તેને બાંહે આલુ વયેલી મહિલા વિદ્યાલય અને નિઃકાર્મ કર્મચોરની શબ સંસ્થાઓના તેઓ પિતા તથા આત્મા છે. હાલમાં તેમણે હિન્દની સમસ્ત સ્ત્રીઓને માટે એક મુનિબંધિ'ટી (વિશ્વવિદ્યાલય) ની શેઠના તૈયાર કરી છે, તેનું પલ્લ-અત્યાર મુખીમાં તેને મળેલા સારકાર ઉપરથી-બહુ ઉચ્ચ જલિષ્ઠ દેખાય છે. —તન્ત્રી, ડી. સુ.]

ભારતવર્ષીય મહિલા વિદ્યાપીઠ.

૧

વિનંતિ પત્ર:

સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે અને યોગ્ય ઉચ્ચ શિક્ષણ વિના સ્ત્રીની ઉન્નતિ અશક્ય છે, એ પ્રમાણ પુનાના શીશુત પ્રો. કવેને સચોટ સિદ્ધ થયું છે. પ્રો. કવે સંસાર સુધારના જાણીતા આગેવાન ઉત્સાહી મુદ્દસ્ય છે અને ગયે વર્ષે મુંબઈ ખાતે ભારતે લી દિંદી સોશીયલ ફોર્મ-સના પ્રમુખ તરીકે પસંદ થયા હતા. એમણે વિધવાઓને નિ-શ્વાસ રિયતી દૂર કરવા તેમજ વિધવાઓ સ્વતંત્ર જીવન ગાળવા સક્તિમાન થાય એવી હિન્દી આજથી લગભગ વીસ વર્ષ ઉપર ' હિંદુ વિધવાલય' રચાવ્યું હતું. એની શિક્ષણ પદ્ધતિથી સર્વત્ર સતેજા ફેલાયો હતો. અને પરીણામે પરણ્યા વિનાની બાલાઓએ એ આ-બાલપમાં આશ્રય લીધો હતો. આથી બાલી બાલાઓ માટે એક નવી શાળા અને બેરડીન સ્થાપવામાં આવ્યા હતા. થોડો સમય પીત્યા પછી એ બન્નેની એક સંસ્થા કરી હતી. હાલમાં એ સંસ્થામાં લગભગ ૨૫૦ બાળાઓ એકજ પ્રકારનું શિક્ષણ લે છે. પરંતુ આટલું થયું છતાં એ શિક્ષણમાં ખામીઓ લાગવામાંથી અને કોલેજમાં શિક્ષણ લેવા જતાં થોડી અડચણો નડે છે એમ માણસ પડ્યું તેથી શીશુત પ્રો. કવેની આગેવાની હેઠળ હિન્દુ વિધવાલયના મંડળ તરફથી હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીજાતી માટે એક સ્વતંત્ર ભારતવર્ષીય મહિલા વિદ્યા પીઠ કાઢવાની લીલાચાલ કરી છે, એની નોંધ લેતાં અમને ઘણેજ આનંદ થાય છે. આ વિદ્યાપીઠ કાઢવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ જીવણી આપવાની સમગ્રતા કરવાનો છે. અન્ય ચારદા પીઠના ક્રમ કરતાં આ ચારદાપીઠનો ક્રમ રહેલો તો નહીંજ યાપ પરંતુ સાધા-રણ રીતે સ્ત્રીને અનુકૂળ પડે અને કાવિઅર્માં કોમ્પણ પ્રકારનું ઉચ્ચ જીવન ગાળવા તેઓ સમર્થ થઈ શકે એવી શેળના કરવામાં આવનાર છે. એક ધ્યાનમાં લેવા જેવી બાબત એ છે કે જ્યારે બીજી બધી વિદ્યાપીઠમાં શિક્ષણ અંગ્રેજીભાષા દ્વારા આપાય છે ત્યારે આ વિદ્યાપીઠમાં શિક્ષણ મતેક શેઠની માનુષાણ દ્વારા આપવામાં આવનાર છે. આ પ્રયાસ પ્રયત્ન

છે અને અમે ઈંગ્લીએ છીએ કે એ સફળ થાય. જો કે મુગાઠમાં સ્ત્રીઓને માટે લુદી કાલેજ સ્થાપવાના ઇરાદાને સરકાર તરફથી અનુમોદન મળ્યું, તો પણ સ્ત્રીઓને માટે લુદી વિદ્યાપીઠ સ્થાપતાં સરકાર અનુમોદન આપશે કે નહીં એ સવાલ છે. હાલ સગાઈ ભેરમાં ચાલુ છે તે સમયે વિદ્યાપીઠને નાણાંની મદદ સરકાર તરફથી થાય એ આશા બર્ધ છે. તે ઉપરાંત આ વિદ્યાપીઠને માન્ય રાખશે કે નહીં તે પણ એક સવાલ છે. પ્રથમ તો શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ ફેરવી છે અને વળી લુદી વિદ્યાપીઠ આ માટે સ્થાપવી એ સવાલ ચર્ચાપ એમાં નવાઈ નહીં. આવી આવી બચ્ચણો વેડીને પણ કાર્યવાહકોએ નક્કિ કર્યું છે કે કામ ઉત્તમ કરી બતાવવું કે જેથી પારકા પાસે જવાની જરૂર તો દૂર થાય પણ ઉસટા પારકા મદદ આવે. પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી કાર્યવાહકો લોકોની દાનપદ્ધતિ પર બહુ આધાર રાખે એ સ્વભાવિત છે. આપણે જો કાર્ય ચાર નથી કરી શકતા તો જ્યારે બીજાઓ ચાર કરે ત્યારે તેમાં આપણે આપણાથી બનતી મદદ કરવી જોઈએ. આ કાર્ય સફળ ક્યારે થાય કે જો સાધારણ શિક્ષીત વગ તરફથી કે ઇ પણ પ્રકારનું માનસિક, આર્થિક કેવા શારીરિક-ઉત્તેજન મળે તો હાથ પણ મદાન કાર્ય કરતાં પેસે જોઈએ છીએજ, વિદ્યાપીઠ જેવી મોટી સંખ્યા સ્થાપવા અથાગ પેસે જોઈએ. કંઈ નહીં તો એ વિદ્યાપીઠનું મકાન પુરતી સગવડવાળું હોવું જોઈએ. પુસ્તકાલય જોઈએ તેટલા પુસ્તકોથી સીકાર હોવું જોઈએ અને વિજ્ઞાન વિભાગ માટે સામાન વિગેરે પુરતો અને તાલ્લે જોઈએ. વળી અન્ય સરસામાન વિગેરે પણ જોઈતા પ્રમાણમાં જોઈએ. આ બધું પૈસા વિના નજ થાય. બીજી સંખ્યાઓ ઉભી થાય છે તે પહેલાં પૈસા એકઠા થઈ મથે હોય છે. પરંતુ આ વિદ્યાપીઠ કાઢવા પહેલાં એના કાર્યવાહકોએ એક રૂપીએ પણ ઉભો કર્યો નથી માત્ર આપણા લોક ઉપર બીજા આધાર રાખે છે અને રાખેજ. અને તેમ કરી એ લોકો આર મહિનામાં કામ ચાર કરવા માંગે છે. માટે કોઈ પણ પ્રકારની વાટ ન જોતાં આપણે આપણાથી બનતી આર્થિક મદદ કરવી જોઈએ. અમે દેશ સેવકોને અમારા તરફથી વિનંતિ કરીએ છીએ કે તેઓ આવા કામમાં મદદ કરશેજ અને ધારેલી યોજના પાર પાડવામાં પછાત નહીં પડે.

૨

યોજના:

સંજ્ઞા—ભારતવર્ષીય મહિલા વિદ્યાપીઠ

હેતુ અને ઉદ્દેશ.—

- (અ) માનુશાયા દ્વારા મહિલાઓને ઉચ્ચ કેળવણી આપવા ગોઠવણ કરવી. *
  - (વ) વિદ્યાપીઠ પૂર્વેના શિક્ષણને બેવસ્થિત કરવું અને જો મહિલાઓની જરૂરીયાતોને ખાસ અનુકૂળ થાય એવી પદ્ધતિ યોજવી.
  - (ક) પ્રાથમીક અને એથી ચતુર્થગ્રાંથી કેળવણી આપતી શાળાઓ માટે શિક્ષકોને કેળવવા ગોઠવણ કરવી.
  - (દ) આને સમતા બીજા જે ઉદ્દેશો સેનેટ તરફથી વખતોવખત ઉમેરાય તે.
- અધિકારણ:—વિદ્યાપીઠનું નીચે પ્રમાણે અધિકારણ ગણાશે.

૧. અધ્યક્ષ.

૨. ઉપાધ્યક્ષ.

૩. હોદ્દાની રૂએ સભાસદો.

૪. ઝોનરરી સભાસદો અને

૫. સાધારણ સભાસદો.

સાધારણ સભાસદોની સંખ્યા સાદે રહેશે. પસંદગી કરવાને લાયક તથા વર્ગમાની (અ) વર્ગ એ સાદમાના ત્રીસ પસંદ કરશે, વ વર્ગ ચોવીસ પસંદ કરશે અને ક વર્ગ ૭ પસંદ કરશે.

સભાસદ થવાની જોઈતી યોગ્યતા:—

કોઈ પણ માણસ જે હિન્દી અન્ય વિદ્યાપીઠો

(અ) એમ. એ., એમ. એસ સી., એમ. ડી., એમ. એસ. એમ સી. ઇ. અથવા એલ. એલ. એમ. અથવા.

(બ) કોઈ પણ વિદ્યાપીઠો દ્વારા વર્ગ કરતાં વધારે અવધિનો એન્યુએટ, અથવા

(ક) હિન્દી અથવા અન્ય વિદ્યાપીઠો દ્વારા ૩ પહેલાંના સાધારણ સભાસદ: અથવા

(દ) વિદ્યાપીઠના કારોબારી મંડળે બચાવણ કરેલો વિશિષ્ટ પ્રતિજ્ઞા વાળો ન હોય તો તે સાધારણ સભાસદ થઈ શકશે નહીં.

તેમજ આવાં પ્રત્યેક માણસનું નામ પસંદગી કરવાને લાયક ગણેલા વર્ગમાના અ અથવા તે વર્ગમાં હોતું જોઈએ.

પસંદગી કરવાની લાયકાત —

(અ) હિન્દુ વિધવાસયની એસોસીએશનના સભાસદો.

(બ) વાર્ષિક રૂ. ૧૦ થી ઓછી રકમ ન બચાવેલા અથવા તે વિદ્યાપીઠને સામટા રૂ. ૩૦૦ આપનારા હિન્દી અથવા અન્ય વિદ્યાપીઠના એન્યુએટો અથવા ઉપર જણાવેલા ક વિભાગના કારોબારી મંડળે બચાવણ કરેલા ગૃહસ્થો.

(ક) વાર્ષિક રૂ. ૫ થી ઓછું નહીં આપનારા અથવા વિદ્યાપીઠને સામટા રૂ. ૧૫૦ આપનારા દાન દેનારા ગૃહસ્થો.

તા. ૬. વિદ્યાપીઠના હેતુ અને ઉદ્દેશ સ્વીકાર્યા સિવાય કોઈપણ ગૃહસ્થનું નામ પસંદગી કરવાને લાયક ગણાયેલા વર્ગમાના અ અથવા વ વર્ગમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહીં અને પેટા કાનુનોમાં નક્કી થાય તે મુદતમાં નાણાં બર્વા સિવાય કોઈ પણ ગૃહસ્થ પોતાનો મત આપનાર તરીકેનો દુલ્લ જાળવી શકશે નહીં.

સભાસદોની કુલ સંખ્યાના તથા ચતુર્થાંશ સભાસદોની અનુમતિ સિવાય ઉપરના કાનુનોમાં ફેરફાર થઈ શકશે નહીં.

દાસ મદજુ કરેલી યોજનામાં જણાવેલી ચરનો કાઢવા પાટેવી વિદ્યાપીઠની સેનેટનું બધારણ ધરવા નીચેના ગૃહસ્થોની કામ અથવા કમિટી નીમવામાં આવી છે:—

(૧) પ્રો. ડી. કે. કવે (કમિટીના અધ્યક્ષ)

(૨) પ્રો. જી. સી. બાટ.

(૩) પ્રો. એચ. જી. હીમચે.

(૪) પ્રો. કે. આર. કાનીટકર.

(૫) મી. એન. સી. કેશકર.

(૬) મીસ કુશ્યાબાઈ ડાક્ટર.

(૭) મી. એમ. કે. ગાંધીજી (હમીદીના સેક્રટરી)

૩.

પ્રો. કવેનું અમદાવાદમાં ભાષણ.

ભાષણકર્તાની ઓળખાણ અને યોગ્યતા:

સરસ્વતીમાં પ્રમુખ સીયુટ ગાંધીજીએ ભાષણકર્તાની ઓળખાણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે જે ગૃહસ્થ આજે આપણી સમક્ષ ભાષણ આપવાના છે, તેને તમારો સપજા ઓળખો છો. એટલે તેમની વિશેષ ઓળખાણ આપવાની હું જરૂર જાહેર નથી. તેમણે દિંદી ઓળખાણી યુનિવર્સિટી સ્થાપવાનું જે કાર્ય હાલમાં ઉપાડ્યું છે તે જુદી જુદી દેશી ભાષાઓના જીવોદ્ધાર કરવાનું જ કાર્ય છે. તેમની સ્ત્રી કેળવણીની યોજના પ્રમાણે આવતા જુન માસમાં તે પરીક્ષાલય અને વિદ્યાર્થિની સ્થાપના કરવાના છે. આ કાર્યમાં આપણે આપણીથી બનતો દેહ આપવો તે આપણી દરજ્જા છે. આજકાલ આપણા સમાજમાં પુરુષોને અધીરતાયુગ દરદ યુગ છે એમ કહેવાય છે અને એ અરોપ થયે અંશે ખરો છે, કારણ કે આપણે જેટલી ગતિથી આગળ વધીએ છીએ, તેટલી ગતિથી આપણે આપણી અધીરતાઓને આગળ વધારી શકતા નથી. આમ થવામાં મુખ્ય દોષ આપણી નિષ્ક્રિયતા જ છે. આપણી ઓળખાણ દયા સુધારવાના હિતેથી પ્રો. કવેએ આ કામ ઉપાડ્યું છે અને તે કામ તેમણે ધણી ઉતાવળથી કરવા માંડ્યું છે. તેમનો ઉત્સાહ અત્યંતિમ છે, એમ મારે કહેવું જોઈએ. તેમની ઓળખાણને માટે હું જો મી. ગોખલેના સંદેશમાં કહ્યું તો તે એક સત્યની ચીજ છે અને તેથી તેમને હાથે જે કાંઈ કામ થાય છે તે કામને કદાચ આપણે ધારીએ તેટલો જય ન મળે, તોપણ તેથી નુકસાન તો કશું નહીં જ થાય એવી આપણે ખાતરી રાખીએ છીએ. તેમણે પોતાની જીવનની ૨૦ વર્ષ ફરજિયાત કાલેજને આપ્યા છે અને ૨૦ વર્ષથી વિધવાશ્રમ ચલાવે છે. અત્યારે તેમની ૫૬ વર્ષની વયે તેમણે આ નવી પ્રવૃત્તિ ઉપાડી છે, તે તેમના આત્મચેત્ત અને ઉત્સાહની પરિણામ છે. પુનામાં જે આત્મસોમશક્તિ જોવામાં આવે છે તે મુજરાતમાં નથી એ આપણે સરભાવા જેવું છે અને તેથી મુજરાતે પ્રો. કવેના જીવનમાંથી ધણું શીખવાનું છે.

પ્રો. કવેનું ભાષણ.

પ્રો. કવેએ સરસ્વતીમાં દિંદી ઓળખાણી યુનિવર્સિટી માટેની યોજના વિશે જણાવ્યું હતું કે તે સંસ્થાનું નામ “ ઇન્ડિયન વીમેન્સ યુનિવર્સિટી ” અથવા “ ભારતવર્ષિય મહિલા વિદ્યાપીઠ ” એવું રખાશે. તેના હેતુઓ એવા છે કે “ ઓળખાણ દેશી ભાષાદારા ઉપર કેળવણી આપવાની જોગવાઈ કરવી, યુનિવર્સિટી પદેલાની કેળવણીને નિમ્નમિત્ત બનાવવી અને ઓળખાણે અનુકૂળ કેળવણીનો અભ્યાસક્રમ ઠરાવવો, પ્રાયમિક અને માધ્યમિક કેળવણીને માટે સિદ્ધકો તૈયાર કરવા અને તે ઉપરાંત સેન્ટ જે જે તેના મુખ્ય હેતુઓ પાદ પાડવાને માટે ઠરાવે તે કાર્યો કરવા. ” યુનિવર્સિટીના ખર્ચાસહમાં આન્સેલર, વાઇસ ચાન્સેલર, એક્સચોજીસીયો ડેડેક્લ, ઓનરરી ડેક્લર અને ઓર્ગાનરી ડેક્લરના અધિકારો ઠરાવવામાં આવ્યા છે. ઓર્ગાનરી ડેક્લરની સંખ્યા ૬૦ ની રાખી છે. જેઓ યુનિ-

વર્સિટીના જુદા જુદા ક્લેક્ટોરેટો તરફથી ચુકાશે. હિંદની અથવા બીજી યુનિવર્સિટીઓના ૧૦ વર્ષથી થએલા ગ્રેજ્યુએટો અને તેથી ઉંચી ડીગ્રી ધરાવનારાઓ, બીજી યુનિવર્સિટીઓના ફેરો અને સીડીકેટ બીજા જેઓની કલામણુ કરે તેઓને ફેરો ચવાને યોગ્ય કરાવેલા છે. ત્રણ ક્લેક્ટોરેટોમાં પહેલું ક્લેક્ટોરેટ પુનાના વિધવાશ્રમના મેન્જરોનું, બીજું વર્ષિક રૂ. ૧૦ આપનારા અથવા એકી સાથે રૂ. ૩૦૦ આપનારાઓનું, અને ત્રીજું વાર્ષિક રૂ. ૫ આપનારા અથવા એકી સાથે રૂ. ૧૫૦ આપનારાઓનું કરાવેલું છે. હાલ તુરંતમાં કામકાજને માટે એક કામચલાઉ કમિટી નીમવામાં આવી છે. પ્રત્યેક જગ્યા પરના વિનિયંત્રોમાં સૈથી પહેલાં વિધવાશ્રમનો કુલ ઇતિહાસ આપ્યો છે અને તેથી બાપામાં સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની અગત્ય દર્શાવી છે. સરકાર સ્ત્રીઓ માટે કોલેજ મુંબઈમાં સ્થાપવા તરફ દિલમોજી ધરાવે છે પણ સ્ત્રીઓ માટેની યુનિવર્સિટી સ્થાપવા વિશે તેમણે વિચારો બહાર પાડ્યા નથી અને વળી તેથી બાપાદ્વારા સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવું ની યોજના નવી હોવાથી સરકાર આ સંસ્થાને મદદ કરશે કે કેમ, તે માટે તેમાં શંકાસ્પીકતા દર્શાવી હતી. વિશેષર્થ જ-ણાવ્યું હતું કે આ રીતે ખાતરી સરવાળે લેવાના આશ્રપને અવસરથી જ નિશાચરી પડશે. અત્યારે આ સંસ્થા માટેનું ફંડ નથી, અને તેની જરૂરીઓમાં ધણી મોટી અને અર્થાળ છે. રાષ્ટ્રઆતમાં રૂ. ૨ લાખનું કાપમનું ફંડ તથા બીજી ચાલુ આવકની નેગરાર્થ અને સમ-વડવાળા મકાનની જરૂર પડશે. આ મકાન ચાર માસમાં પૂર્ણ કરી જુનમાં વિધાનપની સ્થાપના કરવાની ધારણા દર્શાવી હતી.

કેટલીક શિક્ષકોનું સમાધાન — આ યોજનાઓ વિશે લોકોમાં કેટલીક શંકાસ્પીકતા ખતાવવામાં આવે છે કે હાલમાં આવી સંસ્થાની વધારે જરૂર છે કે સ્ત્રીઓ માટેની હાઈસ્કૂલો અને કોલેજોની વધારે જરૂર છે? આ સવાલ તેવા લોકો તરફથી કરવામાં આવે છે કે જેઓ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓની કેળવણી એક સરખી હોવી જોઈએ એવું માને છે. પરંતુ બીજા દેશોમાં સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોની કેળવણી એક સરખી રાખવામાં આવતી નથી અને તેથી આપણે ત્યાં પણ તેમ હોવું જોઈએ નહિં. પરબાપા દ્વારા કેળવણી લેનારી આપણી તરફ પ્રત્યેક ઉપર જે મેટ્રો બોર્ડે પડે છે તે અસભ્ય છે એમ હું મારા અનુભવને આધારે માનું છું. પરબાપાનો અભ્યસ કરવો એ જુદી વાત છે અને પરબાપા દ્વારા બીજા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો એ જુદી વાત છે, તેટલા માટે અંગ્રેજી બાપા સીખવા કરતાં તે દ્વારા બીજા વિષયો સીખવામાં ધણો જ શ્રમ વેઠવો પડે છે આપણી કોલેજો અને હાઈસ્કૂલોમાં જે તેથી બાપા દ્વારા કેળવણી અપાવ તો ૯૦ ટકા ગોખલુપટ્ટી ફૂં થાય, કારણ કે હાલની ગોખ-લુપટ્ટી અંગ્રેજી બાપાના નિર્માણ માનવો જ પ્રભાવ છે. મુંબઈની સેનેટ સમક્ષ પણ તેથી બાપા દ્વારા કેળવણી આપવાનો સવાલ રજૂ થવાનો છે એમ મારા અનુભવમાં આવ્યું છે.

અભ્યાસને માટે સ્ત્રીઓ પાસે થોડો વખત પાડો.

આપણા સમજાવામાં અભ્યાસના સંબંધમાં પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓની રિયત વિલક્ષણ છે. પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ પાસે અભ્યાસને માટે થોડો વખત છે કારણ કે સમ થયા પછી પુરૂષો અભ્યાસ કરી શકે છે પરંતુ સ્ત્રીઓ જલ્દી અભ્યાસ કરી શકતી નથી અથવા એક ને ગ્રેજ્યુએટ થઈ ૧૫ વર્ષ જોઈએ છે એટલે ૬ વર્ષની વયથી અભ્યાસની શરૂઆત કર્યાં ૨૧ વર્ષની વયે તે અભ્યાસ પૂરો કરી શકે છે કે જ્યાં સુધી તે અભ્યાસ સંભાવવાને

સગવડ ધરાવતી નથી, કારણ કે ત્યાં સુધી તે કુવારી રહી શકતી નથી. છતાં જેઓને સગવડ હોય તેઓ કહે છે કે પ્રમાણે સરકારી કેળવણીનો લાભ લે. અમારી ગોઠવણુ પ્રમાણે એક કન્યા જો કુશિઆર હોય તો તે ૧૫-૧૬ વર્ષની વયે મેટ્રિક થઈ શકે અને તેજ આરસામાં કન્યાઓને પરણાવવાનો રીવાજ આપણે ત્યાં બહુધા પ્રચલિત છે.

સગવડ પડતો અભ્યાસક્રમ,

અભ્યાસક્રમની ગોઠવણુ અને ધણી સગવડ પાતી રીતે કરવા ધારી છે. માધ્યમિક કેળવણીનો ક્રમ એવી રીતે ગોઠવાશે કે તે પરણતી વખતે પૂરો થાય, ન્યારે દાહમાં ૩-૪ ધોરણુ અગ્રજી ભણે છે તે આરસામાં લગ્ન થવાથી અભ્યાસ અધુરો મેળવે પડે છે. તે વખતે જો કેાઇ કન્યાની ઇચ્છા સરકારી આર્ટ્સ કોલેજમાં દાખલ થવાની હશે તો અમે તેને એકાદ વર્ષમાં તે માટે પશુ તૈયાર કરી શકીશું અને સરકારી મેટ્રિકની પરીક્ષા તે પાસ કરી શકશે. આ રીતે સરકારના કેળવણીના કામમાં અમારી સરવા સારી રીતે મદદગાર થશે અને શિક્ષણના સંબંધમાં તો સરકારી યુનિવર્સિટીઓ કરતાં અમારી યુનિવર્સિટી ઉચ્ચ દરજ્જાની થશે આપણે સધળા રીત-રીવાજોના દાસ બની ગયેલા છીએ તેટલા માટે કેટલીક સગવડ પડતી ગોઠવણુ અમારે કરવી પડે છે કે જેથી લોકોને સતોષ મળી શકે.

યુનિવર્સિટીની સાથે જોડનારાં વિદ્યાલયો,

હાલ તુરત તો આ યુનિવર્સિટી સાથે જોડવા માટે એક હાઈસ્કૂલ છે અને તે પુનાતું વિધવાશ્રમ છે. આવતા લુનમાં તે માટેની પહેલી કૉલેજ પુનામાં રચવાશે. પહેલાં અમારો વિચાર મદારાષ્ટ્રને માટે જ સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી કાઢવાનો હતો, પરંતુ બનારસ અને અનાદાવાદના કેટલાક વિદ્વાનોનો નૂહો મત પડ્યો અને તેઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે દેશના દિલ્લે માટે એ યોજનાને વધારે વિસ્તારવાળી બનાવવાનું આવશ્યક લાગ્યું. તે ઉપરથી આખા હિંદને માટે સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી રચાવવાનું કામ શરૂ થયું છે. એકજ નતની પરીક્ષા નૂદે નૂદે રચે અને નૂદી નૂદી ભાષામાં સેવાય એવી ગોઠવણુ કરવામાં આવશે જેથી દરકાઈ હાઈસ્કૂલ કે વિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરવાનું જ્ઞાન એક સરખું જ બનશે અને તેને આ યુનિવર્સિટી તરફનું સપ્લિમેન્ટ મળી શકશે. પુનાતું વિધવાશ્રમ આજથી ૨૦ વર્ષ પહેલાં મે માત્ર ૨ વિધવા સાથે ઉપાધ્યક્ષ હતું અને હાલમાં તેમાં ૨૫૦ સ્ત્રીઓ છે. એ ઉપરથી મને તેવી નાની શરૂઆત થવા છતાં આ ખાતાને વિદ્યાર્થીઓ મળી શકશે તે માટે મને સરખ નથી. દેશના નૂહા નૂહા જાગોમાં હાઈસ્કૂલો અને કૉલેજો રચાવવામાં આવે અને તેને આ યુનિવર્સિટી સાથે જોડવામાં આવે, એવી રીતે કામ સેવામાં આવશે મુંગાઈનું સેવાસદન અને સુરતનું વનિતાવિશ્રામ મે જોયાં છે અને એ ખાતાને સ્ત્રીઓની હાઈસ્કૂલ અને કૉલેજના રૂપમાં સહેલાઈથી ફેરવી શકાય તેમ છે આ રીતે કામ આગળ ચલાવવાથી ૧૦-૧૫ વર્ષમાં દિલ્લા સધળા પ્રતિમાં એક એક કૉલેજ અને કેટલીક હાઈસ્કૂલો રચાવી શકાશે એમ હું માનું છું.

આ યુનિવર્સિટીનો વિચાર કેમ રચ્યો ?

આ યુનિવર્સિટીનો વિચાર મને અઠરમાત્ર રચ્યો છે. થોડા મહિના પહેલાં મારા પર ૧૧મો “જાપાનમાં સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી” એ નામની એક નાની અગ્રજી ચોપડી

મોકલી હતી કેટલાક દિવસ મુધા મેં તે વચી નહિ પણ જ્યારે ગદ્ય સ સાર સુધારા પરિપક્વતા પ્રમુખનું બાપજી મારે તૈયાર કરવાનું હતું ત્યારે મેં તે વાંચી ઊઞ્ઞાને દેશી બા-
માર્માં ઉચી કેળવણી આપવાની જરૂર વિષે વિચાર તો મારા મગજમાં ઘણા વખતથી યોજાતો હતો, તે વિચારને એ ચોપડી વાંચ્યા પછી પ્રુટિ મળી અને એ વિચાર મેં વિધ-
વાત્રમની બ્યવસ્થાપક કમિટી સમક્ષ મૂક્યો, જેણે તે ઉપર વિચાર ચલાવીને ઊઞ્ઞાની ખાસ
યુનિવર્સિટી સ્થાપવા પ્રયાસ કરવાને સમતિ આપી. જનપાનમાં જે યુનિવર્સિટી સ્થાપા
છે તેનો ઉદ્દેશ પણ એવોજ છે કે ઊઞ્ઞાની રિચિતિને અનુકૂળ પડે તેવા અભ્યાસક્રમ
રચીને તેમને આગળ વધારવી અને પુરૂષો સાથે જાહેર જીવનમાં ઊઞ્ઞાની હરિકાષ
કરવાની નહિ હોવાથી એ યુનિવર્સિટીનું સ્વરૂપ પુરૂષોની યુનિવર્સિટી સાથે હરિકાષ
કરવા જેવું રાખ્યું નથી. એ ધોરણ પ્રમાણે છેલ્લા ૧૨ વર્ષમાં જનપાને ઊઞ્ઞાની ૧૨૪ હા-
ઇસ્કુલો અને કેટલીક કોલેજો સ્થાપી છે. આ નમૂના ઉપર હિંદી ઊઞ્ઞાની યુનિવર્સિટી
યોગ્ય ફેરફારો સાથે સ્થાપવામાં આવશે અને હું તમો સૈને વિનતી કરૂં છું કે તમે આ
સંસ્થાને જેમજર યાદને બ્યથવા પૈસા આપીને મદદ કરશો અને તમારા મિત્રોને મદદ કર-
વા બતામણુ કરશો.

સૌ. વિદ્યાગૌરીના અભિપ્રાય

સૌ. વિદ્યાગૌરીએ જણાવ્યું હતું કે આ સંસ્થા એક નવી વસ્તુ છે અને તે વિષે વિચાર
કર્તા વિના કશો નિશ્ચિત અભિપ્રાય આપી શકાય નહિ હ હર્મા આપણને ઊઞ્ઞા માટેની
ખાસ કોલેજની વધારે જરૂર લાગે છે. ઊઞ્ઞાને અનુકૂળ અભ્યાસનું ધોરણ રચવું તે કર-
તાં અભ્યાસના ધોરણને અનુકૂળ ઊઞ્ઞાને બનાવવી એ મને વધારે ઉચિત લાગે છે. ઊ
અને પુરૂષમાં ભેદ રાખ્યા વિના આગળ વધવામાં આવે એ વધારે હજી છે. શ્રો કરૂં એટલા
અનુભવી અને પરિપક્વ વિચારના છે કે તેમના અભિપ્રાયની સામે બોલવાની ધુટતા હું કરી
શકું નહિ અને તેથી તેમણે સ્થાપવા ધારેલી સંસ્થા આપણને લાભ કરનારી નીવડશે એમ
હું માનું છું

પ્રમુખનું વિવેચન

પ્રમુખે જણાવ્યું હતું કે સૌ વિદ્યાગૌરીનું વિવેચન વિચાર કરવા જેવું છે આપણે ઊ
અને પુરૂષ સમાન હોતો સ્ત્રીઓ કરીશું પરંતુ તેમની રિચિતિ અને તેમની ફરજોમાં જે
ભિન્નતા છે તેને જો તેમની કેળવણીમાં ભિન્નતા રહેવી જોઈએ એમ મારું માનવું છે.
સુધરેલા દેશોમાં ઊઞ્ઞા ઘણી ઉચી કેળવણી લે છે પરંતુ તેને અતે તો તેઓની યજ્ઞ
પુરૂષોના જેવી ફરજો બજાવવાની હોતી નથી, અને આપણે ત્યાં તો ઊઞ્ઞાને પુરૂષોની સામે
કમાણી કરવાની હરિકાષ કરવી પડતી જ નથી. આપણે આ ખાતાને જે કાંઈ મદદ
કરીએ છીએ તે મદદ નહીં કરતા નથી. આપણે જ્યારે આપણે ત્યાં સ્કુલ કે કોલેજ
સ્થાપીશું ત્યારે આપણને આપણી આપેલી રકમમાંથી કેટલોક બદલો આપવામાં આવશે.
માટે મારો આગ્રહ છે કે આ ખાતાને જેમ અને તેમ વધારે મદદ કરવી

(“ યુજરાતી પંચ ” ઉપરથી.)

ઈસ્લામી સ્ત્રીઓ.

તુર્કસ્તાનનું સ્ત્રીજીવન.

લેખક: સ્વર્ગસ્થ રા. રા. જયેન્દ્રરાય ગુલાબરાય મુનશી.-અમદાવાદ.

હિન્દુસ્તાન અને તુર્કસ્તાનમાં મુસાફરી કરનારા પ્રવાસીઓને એમ માલમ પડ્યું છે કે ભરતખંડની મુસલમાન સ્ત્રીઓ કરતાં તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓ વધારે સ્વતંત્ર છે. આપણા દેશની માફક એ દેશમાં સ્ત્રીઓને સદા અનાનામાં પુરી રાખી બહારની દુનીયાના બાનન્દ અને સૌન્દર્યના ઉપભોગથી ખાતલ રાખવામાં આવતી નથી. તુર્કી સ્ત્રીઓને અન્ય દેશના મુસલમાનોની માફક કાપડેસર ધણી હડકો અને બધિકારો પ્રાપ્ત થયેલા છે. એક પત્ની તરીકે ઈસ્લામી સ્ત્રી પોતાની મિલકતની સ્વતંત્ર હકદાર છે, પોતાના સ્વામીની સંમતિ વિનાય પણ્ય (ન્યાયની અદાલત) કોર્ટમાં તે દાવો લાવી શકે છે, એટલું જ નહીં પણ્ય ત્હેના પોતાના ઉપર પણ્ય સ્વતંત્રપણે દાવો કરી દકાય છે. તે જાને કાંઈ પણ્ય મિલકતની વારસ થઈ શકે છે અને પતિની સ્થિતિને ચોખ્ખ ત્હેની પાસેથી પત્ની તરીકે ભરણ પોપણ મેળવી શકે છે. આવી રીતે ઘણી બાબતોમાં ખીજા ધર્મની સ્ત્રીઓ કરતાં ઈસ્લામી બાનુઓની કાપડેસર સ્થિતિ સારી છે. જોકે આ પ્રમાણે તેઓ કેટલીક બાબતમાં સારી સ્થિતિ ભોમવે છે, તોપણ ખીજા વિષયોમાં ત્હેમની સામાજિક અધમતા ખદ્દ દ્રષ્ય રૂપ છે, એટલુંજ નહિં પણ્ય અતિચાલ દાનિકારક નીવડી છે. પણ્ય આ દેશ એવો નથી કે જેનો ઉપાય ન થઈ શકે. ઈસ્લામી પ્રજામાં અનાના (મોઝલ-પડદા)નો રીવાજ કાંઈ કામદા અથવા ધર્મચાલનું બંધન નથી; પણ્ય માત્ર સંસારિક રૂઢિનું પરિણામ હોઈ ત્હેની અંદર ફેરફાર થઈ શકે તેમ છે. આથી જુદામાન ઈસ્લામીઓએ ઉક્ત રીતિની અંદર ચોખ્ખ અવશ્ય સુધારો કરવો જોઈએ: કારણ કે તેવા જરૂરના સુધારા દાખલ કર્યા વિના પ્રજા તરીકેની ત્હેમની પ્રગતિ ઘણી ધીમી મુશ્કેલ છે.

તુર્કીના વતનીઓની અંદર એક સ્ત્રી સાથે વિવાહ એ સાધારણ નિયમ છે. આ નિયમનો લંગ થયેલો ફક્ત થોડાકે ધનાઢ્યોમાં જ જોવામાં આવે છે. કારણ કે તત્કાલ લોકો સિવાય લાગ્યે જ કોઈ પુરુષ એક કરતાં વધારે સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે છે. આ નિરોધ કોઈ નીનિનાં સિદ્ધાન્તોને લીધે નહિં પણ આર્થિક સ્થિતિને લીધે જ પ્રચલિત છે. ત્હેમનામાં જોકે સ્ત્રીપુરુષતા છેડાછુટકા ગિલગુલ મુશ્કેલ નથી, તેમ છતાં પણ તે ધણાં જુગ પ્રમાણમાં થોડા છે.

તુર્કી દેશના શ્રીમન્તોનાં ઘરમાં સાધારણ રીતે બે ભાગે હોય છે. એક ભાગ “સેલમસિક” એટલે દિવાનખાનુ અને બીજો ભાગ “હેરમસિક” અર્થે અનાના કહેવાય છે. આ બીજો ભાગ સાધારણ રીતે ઘણો સગવડતાવાળો તેમજ હવા અજવારાવાળો હોય છે. અનાનામાં સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓનાં સંબંધીઓજ બંધ શકે છે. આ નિયમ સર્વ રથળે અને હમેશાં પળતો નથી. યુવાન તુર્કી કે જોગો વધારે ફેજવાસલા, અને સુધારક મતના છે, તેઓના અનાનામાં તો દૂરના સંબંધીઓ તેમજ પતિના અંગત મિત્રો પણ દાવે બંધ શકે છે.

તુઠેની ઓઁ પોતાનાં સંતાનો તરફ અત્યંત પ્રેમાળ માતા તરીકે વર્તે છે. તેમજ તુઠેની તહેમની માતા પ્રત્યેની લંકિત પણ ધણીજ ગાઢ છે. તહેમના આ વર્તનનું મૂળ દીર્ઘ કાળથી લોક કથા રૂપે અચ્છિત થયેલા હિંદુત્વ મદ્દમ્મદ પેગમ્બર સાહેબના “સ્વર્ગ માતાના પગ નીચે છે,” એ સુત્રમાં નજરે પડે છે.*

જ્યારે માતા તહેના પરિણિત પુત્રની સાથે રહે છે, ત્યારે આપણા દેશનાં સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબોની પેઠે તે પુત્રનું શુદ્ધતન્ત્ર તહેની આદાનુસાર આવે છે. અને પુત્રવધુ તેા માત્ર ગૌણ પદે હોય છે. આ સમયે તે પુત્રવધુને તહેમના રીવાજ પ્રમાણે કેટલાક અસલા બંધનોને પણ તાણે થવું પડે છે, જે તે યાન્ત્રી સદન કરે છે. કારણ કે તહેને એવી ખોત્રી છે કે એક એવા પણ દિવસ આવશે કે જ્યારે તે ઘરમાં સર્વોપરિ સંતાન વિશ યથ પોતાની પુત્રવધુઓ ઉપર અધિકાર ભોગવશે. તેની આ ભવિષ્યની આશાઓ તહેનો વર્તમાન દુઃખોમાં દિવાસ રૂપ થાય છે.

તુઠેની અંદર શુભાગો રાખવાનો રિવાજ તહેમના સાંસારિક જીવનની એક મુખ્ય આગી છે. સાંપ્રતકાળમાં ઓઁઓ ખરીદવાનો અને તહેમને શુભાગો તરીકે વાપરવાનો રીવાજ ગેરકાયદે ગણાય છે. કારણ કે કલહ પ્રમાણે તેા પુદની અંદર પટકાપલા મનુષ્યોને જ શુભામ તરીકે વાપરવું દરમ્મન છે. હાલમાં કોન્સ્ટાન્ટીનોપલનું “શુભાગોનું બજાર” બંધ કરવામાં આવ્યું છે. અને શુભાગોની ઝાઢેર દંડરાશ પણ અટકાવવામાં આવી છે. તેમ છતાં પણ શુભાગોનો યથ વ્યાપાર ધણે જ મ્હોટો છે અને સારા કુટુંબની દબ્યવાન ઓઁઓ તહેમાં મ્હોટો ભાગ લે છે. તેઓ છ ધી દસ વર્ષનાં છોકરાં ખરીદે છે. આ ખરીદેલાં બાલકોમાંથી જે બુદ્ધિવાન માલમ પડે છે તહેમને સાંસારિક ઉચ્ચ પદને યોગ્ય તે યથ શકે એવી કેળવણી આપવામાં આવે છે. અને કેટલી એવી કલાઓનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે કે જેથી કરીને તેઓ મ્હોટાં થય ત્યારે આકર્ષક પણ યથ શકે. આ પ્રમાણે કેળવાયેલી છોકરીઓના મ્હોટાં કિંમત આવે છે એટલું જ નહીં પણ કેટલાક તેા બાદશાહી ઝનાનમાં પણ જાય છે. જે છોકરી ઘણી ખુબસુરત હોય છે તહેને મુલતાનને નજર (બેટ) કરવામાં આવે છે. મુલતાન તે બદલ પોતાને ત્યાં ફાલતુ શુભામીઓ હોય તહેમાંથી તે જે અધિકારી ઉપર મહેરજાની કરવા ઇચ્છતો હોય તહેને આપે છે. વળી જો કોઇ મનુષ્ય ગરીબાઇને લીધે પોતાના પુત્રને મારે તહેના સાંસારિક પદને યોગ્ય કન્યા મેળવી શકતો ન હોય, (કારણ ઉચ્ચ કુટુંબની કન્યા મેળવવા સારું તુઠેને થયું દબ્ય ખર્ચવું પડે છે) તેા તે આવી શુભામ કુમારિકાઓમાંથી કોઇ સૈદ્યવાન સુચિસિત છોકરી પસંદ કરી તહેને ખરીદ કરે છે. આ કન્યાથી ઉત્પન્ન થતાં સન્તાન પણ પરણેલી સ્ત્રીનાં બાલકોની પેઠે જ ગણાય છે. અને ઉક્ત ઓને સન્તતી થયા બાદ તમ તરીકે વેચી શકાતી નથી. ઘણી ખરી વખત તેા તહેના સ્વામિ તહેને શુભામગી-થી મુક્ત કરી તહેની સાથે લગ્ન પણ કરે છે. આથી કરીને તે ઓ સ્વતંત્ર તુઠે દરમ્મને પ્રાપ્ત કરે છે અને તહેના દુઃખ અને અધિકાર ભોગવે છે. આ પ્રમાણે સ્વતંત્ર થયેલી ઓ, થયું કરીને સુખી જીવન ગાળે છે.*

* શુભામગીરીને સામાજિક રીવાજ તરીકે ગણવાનું એક મુખ્ય દુષણ એ છે કે તે ઓ જાતિની ઉચ્ચતાને બંધમરિયતિએ લગ્ન જાય છે.

આ નિર્વિશેષ-એક માર્ગશીર્ષનમાં કોઈ આનન્દ-કોઈ વિવિધતા સાવવાનું રચન હુમામ (સ્નાન કરવાનું ઝાહેર-સ્થળ) છે. આ જગ્યા વસ્તુનાં ઓઝોનનું ખૂબ મેળાપરવાન છે. બહો નવી યોગખાતું થય છે, અનેક પ્રકારના સમાચાર મળે છે, તેમજ વિવિધ રીતે દારૂવિનોદમાં કાળ ગાળવામાં આવે છે. તુર્કોની ફેટલીક સાંસારિક વિદિઓમાં શાઓકરનાન કરવાનું પણ હોય છે. આ કાર્ય તેઓ હુમામમાં કરે છે. સામાન્ય રીતે ઓઝો હુમામમાં જ તહેમની સખીઓ સાથે આખો દિવસ દારૂવાનન્દમાં ગુળરે છે.

તુર્કો ઓઝો તહેમના રવામની પરવાનગીથી બહાર ફરવા જઈ શકે છે તેમજ બાજરમાં ખરીદી કરવા જઈ શકે છે. આવી અનુમતિ જરૂરને પ્રથમે ધણુંખૂં આપવામાં આવે છે. ફિતમ્મુલ (ફોનરેન્ટિનોપલ) ઘહેરની આલુખાલુનો ઘોષદરસના અખાત ઉપરનો પ્રદેશ ધણે જ રમણીય હોઇ નયરની નજીકમાં તહેમાં ફેટલીક એવાં તેા ચન્ત રથળો આવેલાં છે કે જ્યાં ઓઝો જઈને ફેટલોક સમય વિનોદ અને વિશ્રાન્તિમાં ગાળી શકે છે. ધનવાન વર્ગમાં આવે સમયે સીધી નોડેશ અથવા શલામેને અનુચર અને રક્ષક તરીકે સર્થ જવાનો સાધારણ રીવાજ છે. બાદશાહી ઝનાનાની ઓઝો હોય છે તેા તહેમની સાથે સુશોભિત ધોશાકમાં સજ્જ થયેલા યોગદાર દમેશાં દાખર હોય છે. જે ઓઝો આ પ્રમાણે બહાર જાય છે તેઓ કાંતો રેશમી બાદશાહન અને ઝીણી નળીવણો છુરખો ધારણ કરે છે અથવા તેા દલના સમયમાં પ્રદક્ષિત થીટ-ચેડે નો ઉપયોગ કરે છે.

ઝનાનાની એકમાર્શી છંદશીમાં ઉછરી જ્યારે પુત્ર લગ્ન કરનાના યોગ્ય વયે પોએ છે ત્યારે તહેનામાં એક પ્રકારનું નવું જીવન આવે છે. આ સમયે જે શાતાને તહેનાં સખધીઓ અમર આવાં મંડળમાંથી કોઇ યોગ્ય કન્યા મળી આવતી નથી તેા પછી બહારથી અન્ય કોઇ મેળવવા તહેને અનેક પ્રયાસ કરવા પડે છે. તે અનેક પ્રકારે પોતાના પુત્રની સાંસારિક-નિયતિને યોગ્ય કન્યાઓની યદી મેળવે છે. ત્યારબાદ તે એક વિવાદ-દલાસને સાથે લે છે અને આ કન્યાઓવાળાં કુટુંબોની મુલાકાત લે છે. જ્યાં જ્યાં તે જરવ છે ત્યાં ત્યાં પ્રથમ તહેનાં ઝનાનાના દિવાનખાનામાં સત્કાર કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ફક્ત કન્યા સારાં વસ્ત્ર આભૂષણથી સજ્જ થઇ બાવી તહેને વંદન કરી કંઈક ખાંચે છે. આ પ્રમાણે તહેનાથી બની શકે એવો મુંદર અને આકર્ષક દેખાવ કરી પછી તે સાલી જાય છે. મુલાકાતે આવનારાઓ તહેનાં પુષ્કળ વખાણુ કરે છે અને પાછી જાય છે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ યાદીવાળાં દરેક કુટુંબમાં તેઓ જાય છે અને ઉપર પહુંચેલાં વિધિ તે દરેકે રથળે અનુભવે છે. આ કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ દરેક કે યાના શુભ દોષ ઉપર વિવેચન થાય છે અને આખરે એક પસંદ કરી તે મેળવવાને સાઈ આવરતક જ્યવદાર યર કરવામાં આવે છે. પછી યોગ્ય સમયમાં લગ્ન નક્કી થાય છે.

બાદશાહી ઝનાનામાં સે કડો ઓઝો હોય છે, અને તહેની વ્યવસ્થા તે રથળના ખાસ કાપદા અને રથમ (રીવાજ) ને અનુસરીને કરવામાં આવે છે. ગાદીનચીન મુલ-

* એક પ્રકારનું માથે બાંધવાનું વસ્ત્ર જેને જે રેશમી હોડા હોય છે. આ બે હોડા-માંથી ન્દાનો હોડો માથા ઉપર નીખી હડપચી નાંચે બાંધવામાં આવે છે અને ચોરસ રેશમી વસ્ત્રનો કડો અથવા તેા મસ્લીન સટકર્તા રદી મુખને બાંધાદિત કરે છે.

તાનની માતા જે વાલીદી મુલતાના કહેવાય છે તેનો જાનાના ઉપર કુલ અખત્યાર હોય છે. અને ત્યાં રહેતી દરેક સ્ત્રીને તેને તાજે રહેવું પડે છે.

મુલતાનની મુખ્ય યોગ્ય (ગાદી વારસ કુમારની મા) તેના હાથ નીચેનો અધિકાર ભોગવે છે. જાનાનામાં દરેક મુખ્ય, સ્ત્રીઓનાં નિવાસસ્થાન અને સેવકો લુદાં લુદાં હોય છે. જ્યારે નવો મુલતાન ગાદી ઉપર આવે છે ત્યારે વાલીદી મુલતાના પોતાનો અધિકાર છોડી દે છે અને તખ્તનધીન થનાર કુમારની માતા તે પદ ધારણ કરે છે. સ્વર્ગારથ મુલતાનની સર્વ જાતુઓને ખરોડવામાં આવે છે અને તેમનું રથાન ખીજી સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

વાલીદી મુલતાનાને તેની આ મુશ્કેલ ફરજો બજાવવામાં મદદ કરવાને ખીજી ખાર સ્ત્રીઓ હોય છે જેઓ કલકા કહેવાય છે. આ સ્ત્રીઓને તેમનાં અન્ય કાર્યોમાં, તેમનાં ખીજાં મદદગારોને જાનાની બવરચાની ન્દાની ન્દાની બાબતે વિવેચી કેળવણી અને શિક્ષણ આપવાનું કામ પણ સોંપવામાં આવેલું હોય છે. ધણું કરીને આ સ્ત્રીઓ ન્દાની ઉમ્મરમાં ખરીદ કરેલી ગુલામ બાલાઓ હોય છે. કાલકાઓ પણ સામાન્ય રીતે ગુલામો હોય છે કે જેઓ પોતાની તરફ મુલતાનને આકર્ષી શકેલી હોતી નથી તેમજ જાનાની ખદાર પણ તેઓને લાગતો યોગ્ય જ સંભવ હોય છે. આ સ્ત્રીઓ યોગ્ય રક્ષણ નીચે ખદાર જાત થઈ છે, કદિ કદિ ને મરજી નથી છે અને શહેરની જાતુઓની મુલાકાત પણ લઈ શકે છે. આમ છતાં પણ ધણું કરીને જાનાનાં જીવન તો તેમનું એક જ પ્રકારનું હોય છે અને તેનાં અનેક કર્તવ્યોમાં એક પણ એવું નથી હોતું કે જે તેમની જીવિતી ખીલવણી થઈ શકે. ખદાર દરવા ફરવામાં અને ધરકામથી બચતો વખત તેમનાં વચોની પસંદગીમાં, જવે-રાતની પ્રસંગમાં અને એવાં નિર્જીવ કાર્યોમાં ગાળવામાં આવે છે. છુટકો નો દરેક વર્ગ સ્ત્રી કેળવણીમાં ધણોજ પડાત છે. દાસમાં જે કે કન્યાસાળાઓની સંખ્યામાં વધારો થયો છે, તોપણ તેથી કન્યા કેળવણીની રિયતિમાં કાંઈ જાણવા જેગ ફેરફાર થયો નથી. કારણ કે બાલિકાઓને ધણીજ ન્દાની ઉમ્મરમાં શાળા મુકાવી દેવામાં આવે છે. પરિણામ એ આવે છે કે આ બાલાઓ જ્યારે સ્ત્રીત્વ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે સમયે અનેક પ્રકારનાં ભૂત, પ્રેત, નજર વિગેરેનાં જીંદગીની નેચો બરપૂર હોય છે અને તેના નિવારણ અર્થે મંત્ર તંત્ર દોરા ચિઠ્ઠી વિગેરે દુરકાઓનો પૂર્ણ ચઢાવી તેઓ ઉપયોગ કરે છે. આથી ખીજા (પૂરોપિત) દેશના લોકોને એમ અભિપ્રાય બંધાઈ જાય છે કે દરવાખી ધર્મની સ્ત્રીઓને ભૂત, પ્રેત, વગેરેમાં આરથા હોવી જ જોઈએ !

છુટકોનાં વસતી કુદં જેવી બાટકતી જાનાની મુસલમાન સ્ત્રીઓ ખીજી સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે સ્વતંત્ર અને આરાગ્ય જીવન ભોગવે છે તેઓને સાધારણ રીતે ઘોડે ભસતી સારી રીતે આવડતું હોઈને તેમના સ્વામિ સાથે મુસાફરી કરે છે. સાહસિક અને ઉદ્યોગી હોવાને લીધે તેઓ તેમનાં કુટુંબજા અને જાતિના સાંસારિક અને રાજન્યદારી પ્રયોગમાં ભાગ લે છે. જોકે તેઓ એકાગ્ર પાળતી નથી, તોપણ મુસાફરીમાં કેટલીકવાર મોટાં મુખ ઉપર ઘોડાકે જીરખે નાંખવામાં આવે છે. તેઓ ખીજા મુસલમાન સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે સ્વતંત્ર હોવાને લીધે ખદારની દુનીયાને વધારે અનુભવ મેળવે છે. અને તેમના આ વર્તનનું કાંઈ પણ પ્રકારનું અનિષ્ટ પરિણામ આવેલું નથી પણ તેથી કલકા તેમના આવા

સ્વતંત્ર અને ઉદ્ધોગી જીવનથી તહેમનામાં આત્મગૌરવ ઉત્પન્ન થઈ તહેમનું નીતિનું ધોરણ ધણું ઉંચું થયેલું જોવામાં આવે છે. એમને અપાયેલા સ્વતંત્રતાના ધણાજ વિવેકથી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; એટલુંજ નહીં પણ અન્ય લોક પ્રત્યેનું તહેમનું વર્તન વિવેક વિચારવાળું અને ન્યાયી હોય છે. સ્વધર્મી પ્રજાઓમાં સર્વથી પ્રથમ પદ ભોગવના આ મુસલમાન દેશના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાશે કે તહેમની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ. જોકે ધણા પ્રકારના સુધારાને સ્થાન છે તેપણુ સ્મારતર્પની ઇસ્ત્રામી સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે ઉત્તર છે. આ વિષયમાં સુધારાનું કાંઈ જોકે ધણીજ કાળજીથી કરવાનું છે તેપણુ હવે એવા સમય આવી પહોંચ્યો છે કે ઉક્ત આત્મનમાં ધણા વધારે પ્રયાસ કરવાની આવશ્યકતા છે. જો ઉપર કહેલું યત્ન “સ્વર્ગમાં માતાના પગ નીચે છે” એ માન્ય કરીએ તો માતા આરોગ્ય, ઉત્સાહી, સમર્થ, હૃદયવાન, કાર્યદક્ષ અને કુટુંબ તથા ગૃહની વ્યવસ્થામાં વિવેક વિચારવાળી હોવાનું કેટલું જરૂરનું છે, તે સહજ સમજાશે. આથી સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિમંદાનું જેનું વિદ્યાજ બનાવવું જોઈએ. અને જ્યાંસુધી ડાહ્યાનાં કલિન બંધનો શિથિલ કરવામાં અથવા તોડી નાખવામાં આવે નહીં ત્યાંસુધી તેમ બનવું અસંભવિત છે. યુવાન તુર્ક-મંડળ આ બંધનોમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવા સારૂ તહેમના સાંસારિક રીત રિવાજોમાં સુધારા કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. અને જ્યારે ખુદ તુર્કસ્તાનમાંજ વસ્તુ સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે તો યુવાન હિન્દિ ઈસ્લામી મંડળ કે જે સુધારકને નામે યોગ્યભાવ છે, તહેમણે પણ હવે ઉક્ત સિદ્ધાન્તોને અમલમાં મુકવા યત્ન કરવો જોઈએ. આ હેતુની સિદ્ધિને અર્થે એવા ઉપાય યોજવા જોઈએ કે જેથી કરીને તહેને કાંઈક અવધારીક રૂપ આપી સંધાય.

બાળ સાહિત્ય:—

(૫૪ ૧૫૦ થી ૨૫૫)

માટે નેજ ખતનું સાહિત્ય થતું જોઈએ માટે જો આપણે કાળને અનુક્રમી આપણા બાળકોને માટે સાહિત્ય નહિ તૈયાર કરીશું તો તહેની અપ્રર કષ્ટ પણુ તે એના ઉપર થશે નહિ. પ્રતિતિના પાકો થી ખવવા હોય તો પ્રતિતિમાં કપન કરો. તીરતાના પાકો થી ખવવા હોય તો વીર પુરોની વાતો કરો. ખૂન-ચાર-આપણની બીક મનાય તહેમમાં હૃદયમાં બીકજ પ્રકટશે, તીરતા નહિ. આ દૃષ્ટિ મિંદુથી, આ લક્ષ્ય બાળમાં રાખી ચોખ્ખા સાહિત્યની અસર ખરેખર કુમળા હૃદયના બાળકો ઉપર ધણીજ સંચોટ થશે તદ્મારે જોઈએ તેવાં બાળકો તૈયાર કરી ચક્રો. જે બાળક ઉપર શિશુજના, ફેનેકાના અથવા દવાનંદ સરસલીના જીવનની છાપ સંચોટ પડી જઈ હોય તે બાળક હોના જેવી બહાદુરી-કાર્ય દક્ષતા-સ્વાર્થ ત્યાગ બનાવવા શું નહિ તૈયાર થશે કે અભિયન ધરીજ. અને આજ રીતે દેશ ઝડપે આ રીતે સ્વલ્પ ભોગ આપનાર વીરો તહેને ઉત્પન્ન કરી ચક્રો. દેશાવધનો આજ એક રાજનાર્થ છે. તહેને માટે બીજી કાંઈ રહેતી પગથી કે મલીયુની નથી ।

‘ હિંદમાં નિરક્ષરતા. ’

લેખક ધીમુત F. G. Moha. (B A) ;—પણપુર.

સને ૧૯૧૧ ના વસતીપત્રથી હિંદમાં કેળવણીના પ્રચારની એક ખાલુ ધણી સારી રીતે દેખાઇ છે. જણાય છે કે નિશાળો અને કોલેજોની સંખ્યા વધવાથી ધારવા જેટલી ઝડપથી કંઈ નિરક્ષરતાનો નાશ થતો નથી; અને વળી તેજ વસતીપત્રથી જણાય છે કે પ્રાથમિક કેળવણી સાર્વજનિક અને ફરજીયાત કરવા છતાં આખી વસતીનો અર્ધો ભાગ તો નિરક્ષર રહે અલગત દરેક બાળકને માટે કેળવણીનો સમય નિશ્ચિત કરવાથી આ પ્રમાણમાં ઘટાડો કરી શકાય, દાવવા સમયમાં તો ભણેલા અને કેળવણી લેતા એવાની સંખ્યામાં જે મોટો તફાવત છે તેનું કારણ-એકે બીજાં ધણું છે પણ-મુખ્ય તો, દાસનો વિદ્યાર્થીવર્ગ નિશાળમાં પહોંચ થોડો સમય રહે છે, તે છે સરકારી કેળવણી ખતાનો એવો અભિપ્રાય છે કે પ્રાથમિક નિશાળમાં બોલામાં બોલ પાંચ વર્ષ તો માગવાજ જોઈએ, અત્યારનો સરેરાશ સમય ચાર વર્ષથી પણ ઓછો છે. અને જોઈતા સમય મુધી નિશાળમાં રહેનાર તો એક હાજરમાંથી ફક્ત ૧૪૮ વિદ્યાર્થીઓ જ છે, જે આ આંતરિક સમય અરાખર સમયગત તો નીચેની સરખામણીમાં અભવજ જેવું થોડુંજ માન્ય પડશે.

ખાત.	દરથી પંદર વર્ષના ૧૦૦૦ માણસોમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા	પંદરથી વિધ વર્ષના ૧૦૦૦ માણસોમાં ભણેલાની સંખ્યા.
બીટીશ ઇન્ડીઆ.	૨૩૫	૯૧
આસામ.	૨૫૨	૬૯
બંગાળ.	૩૧૧	૧૦૦
બીહાર.	૧૮૬	૫૬
મુમબ.	૪૨૯	૧૫
બર્મા.	૩૧૨	૨૯૦
મધ્ય પ્રાન્તો.	૨૩૫	૬૪
મદ્રાસ	૨૫૪	૧૦૭
પંજાબ	૧૫૪	૫૪
સંયુક્ત પ્રાન્તો.	૧૨૧	૫૦

૧૯૧૧ના વસતીપત્રક વખતે આજળ ૧૯૦૧ અને ૧૮૯૧ કરતાં ભણેલાની સંખ્યાની અણતી કરવા માટે વધારે કળણ અપાઇ હતી. જેઓ મિત્રને એકાદ પત્ર લખી શકે અને તેનો આવેલો જવાબ વાંચી શકે તેઓ ભણેલા તરીકે નોંધાવા હતા; ત્યારે આપણા કેટલાક શાસ્ત્રીઓ જેઓ રામપણુ અને મદ્યાભારત જેવાં મહાન પુસ્તકો પ્રકરણવાર મોઢે બોલી અને સમજાવી શકે છતાં પણ લખતાં ન આવડતુ હોય અથવા કદાચ વાંચનાં ન જણતા હોય તો તે નિરક્ષર અણત્યા હતા । પણ દેખીતી રીતેજ આવા માણસોની સંખ્યા ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે નિરક્ષર છતાંજ અમલદારને છેતરીને ભણેલા તરીકે નોંધાવા હશે

તેમના કરતાં તો ઓછીજ હશે; તેથી કરીને જો કોઈ પણ પ્રકારે વસ્તીપત્રક ખાતામાં જૂલ હોય તો તે જૂલ પણ ઉદારતા તરફજ વળે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પત્ર લખી વાંચી રોકે તેવા પણ બહેલા કહેવાતા અને વિદ્વાનો સાથે મળીને હિંદને કુલ વસ્તીમાં ૧૦૦૦માં ફક્ત ૫૯ જણ બહેલા છે; અને આવી અક્ષરતામાં પણ જન્મે જાતીમાં (૪૦૪) તો ઘણાંતફાવત છે. પુરૂષોમાં ૧૦૦૦ માં ૧૦૬ જેટલા લખી વાંચી શકે છે ત્યારે સ્ત્રીઓમાં આવું જ્ઞાન ધરાવનારી પણ હજારે ફક્ત દશજ છે. જુદા જુદા પ્રાંતોમાં નીચે જતાંયા પ્રમાણે ફેરફાર છે.

એક હજારમાં બહેલાની સંખ્યા.

પ્રાંત અને રાજ્યો.	કુલ માણસો.	પુરૂષો.	સ્ત્રીઓ.
બ્રિટીશ હિંદ.	૬૨	૧૧૦	૧૧
આસામ.	૪૭	૮૬	૬
બંગાળ.	૭૭	૧૪૦	૧૧
બીહાર.	૩૯	૭૬	૪
મુબમ.	૬૯	૧૨૦	૧૪
બર્મા.	૨૨૨	૩૭૬	૬૧
મધ્ય પ્રાંતો.	૩૩	૬૨	૩
મદાસ.	૭૪	૧૦૮	૧૩
પંજાબ.	૩૭	૬૩	૬
સંયુક્ત પ્રાંતો.	૩૪	૬૧	૫
પંડેશ્વર.	૧૦૧	૧૭૫	૨૧
હૈદરાબાદ.	૨૮	૫૧	૪
માલસોર.	૬૩	૧૧૨	૧૩
નાવચુકોર.	૧૫૦	૨૪૮	૫૦

પ્રાંતોમાં બર્મા અને દેશી રાજ્યોમાં નાવચુકોરમાં સૌથી મોટી સંખ્યા બહેલાની છે. આ સરસાઈ વિદ્વાનો શાખ અને ધાર્મિક સંસ્કારોને લીધે જન્મે જન્મજાએ જણાય છે. ગી. ગેઘટ કહે છે કે બ્રિટીશ સરકારોમાં આ અસાધારણ તફાવત લેજ રાજ્યોના ઇશ્વર ઇન્દ્રીઆ કંપની સાથે જોડાયુના સમય ઉપર આધાર રાખે છે; આ અસંભવિત સંબંધ સમજવા ખરેખર મુશ્કેલ છે; બર્મા રાજ્યો કંપની સાથે જોડાવા પછીજ બ્રિટીશ રાજ્યાધિકારીઓએ કેળવણીનો પ્રચાર વધારવલું માથે લીધું; વળી બંગાળ અને બીહાર એકજ વખતે લઈ લેવામાં આવ્યા હતા અને જાન્યે જન્મે પ્રાંતના કેળવણી સંબંધી ખર્ચોમાં લગભગ જમણો તફાવત છે.

આપણા દેશની અક્ષરતાનું પ્રમાણ તપાસવામાં એક ખામત ખાસ ખાતમાં રાખવા જેવી છે; પુરૂષોમાં બહેલાનું પ્રમાણ ' ૨૦ અને તેથી વધારે વર્ષોની ઉંમરવાળાનું' સૌથી મોટું છે, અને સ્ત્રીઓમાં-એક હજાર ૨૨-તે ૧૫થી ૨૦વર્ષની ઉંમરના અરસાનું.

તેજ પ્રમાણ મોટું છે. છેલ્લી બાબત તો કંઈ અજાણી ઉત્પન્ન નથી કરતી. કારણ કે ઓગાંમાં ૧૫થી ૨૦ વર્ષ સુધીનો સમયજ વધારેમાં વધારે કેળવણીને યોગ્ય છે; પંદર વર્ષ પહેલાંની ઉમ્મરમાં તેઓ નિશ્ચયે હોય છે અને તેથી નિરક્ષરતાને દૂર કરતી હોય છે; ત્યારે વીસ વર્ષ પછીની ઉમ્મરમાં મેળવેલું જ્ઞાન, તાલુ' રાખવાના કોઈ પણ સાધન અને ઉપાય વિના તેઓ પીમેપીમે શીખેલું જૂલતાં જાય છે.

પુરૂષો સંબંધી દેખીતીજ ન જનવા જોગ બાબત માટે મી. ગ્રેટ્ટ ત્રણ કારણો બતાવે છે. પહેલું—૧૫ વર્ષની વયે છોકરા નિશાળમાં હોવાથી વાંચનાં લખતાં શીખ્યો ન હોય. બીજું—ગણતરી કરનારાઓ ૧૫થી ૨૦ વર્ષની વયના છોકરાઓને ભણેલા તરીકે નોંધવામાં વધારે સાવધાન ને મોંઘા થયા હશે; ત્રીજું, કંધાર્થી વર્ગ કે જેમાં સાધારણ રીતે મોટો ભાગ ભણેલો હોય છે તેઓ ધણું કરીને કંધાર્માં રહીનેજ પીમેપીમે જ્ઞાન સંપાદન કરે છે અને તેથી ધણી વાર તે વર્ગમાં વાંચી લખી ન શકે તેવા માણસો પંદર વીસ વર્ષ સુધી ધણા હોય છે.

હવે ધર્મ વાર ભણેલાઓની સંખ્યા તપાસીએ. જોકે જુદા જુદા પ્રાન્તમાં તેજ ધર્મ વાળાઓમાં ભણેલાની સંખ્યામાં તફાવત હોવાથી તે કોઠો બહુ ઉપયોગી ન હોજ ગણાય.

૬૨ હુન્દરમાં ભણેલાની સંખ્યા.

ધર્મો.	કુલ ભણેલાની સંખ્યા.	પુરૂષો.	ઔરો.
નાના ધર્મો.	૫૯	૧૦૬	૧૦
ઝેરાહદીઅન.	૭૧૧	૭૮૨	૬૩૭
અહો.	૬૯૬	૭૩૯	૬૪૮
જૈન.	૨૭૫	૪૯૫	૪૦
આર્ય.	૨૬૦	૩૯૪	૬૨
બૌદ્ધ ધર્મ.	૨૨૯	૪૦૪	૫૮
હિન્દીઅન.	૨૧૭	૨૮૩	૧૩૬
શીખ.	૬૭	૧૦૬	૧૪
હીંદુ.	૫૫	૧૦૧	૮
મુસલમાન.	૩૮	૬૯	૪

કહેવાની હંફજ જરૂર નથી કે હિંદુઓમાં કેટલીક જાતોમાં જેનો અથવા જુદલેહો અને કેટલીવાર પારસીઓ જેટલી પણ પુરોવાની ભણેલી સંખ્યા નીકળી આવે છે એ પણ જુદી જવા જેવું નથી કે દેશી ખ્રીસ્તીઓની ભણેલ.ઓની સંખ્યા કુલ ખ્રીસ્તીઓમાં ભણેલાની સંખ્યા કરતાં ધણીજ નોની છે. કારણ કેટલુજ કે પુરેશીઅન અને પુરોશીઅન ખ્રીસ્તીઓને કેળવવા માટે મહાન પ્રયાસો આદરવામાં આવે છે ત્યારે દેશી ખ્રીસ્તીઓ માટે તેવું કંઈજ નથી. *

બાળ સાહિત્ય—એક દષ્ટિ બિન્દુ.

(મળેલું)

દેશ કાળને અનુસરી પ્રગતે કેવાં બાળકોની જરૂર છે, તે તપાસી સાહિત્યકારે બાળ-સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવું જોઈ એ કંઈ પણ લક્ષ્ય-બિન્દુ વગર, કંઈ પણ આશય વગર, બાળકોને માટે સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવું તે તદ્દન જિન ઉપયોગી જ છે. હમણાં આપણે બાળકોને દુનિયાના ઉપયોગોમાં કેમ આનંદ લેવો, આત્મવૃત્તિમાં કેમ મગ્ની રહેવું, એ શીખવવાનું નથી, પરંતુ આપણે અત્યારે બાળકોને શરવીર બનાવવાનાં છે, આપણે તેઓને કર્મસક્ત બનાવવાનાં છે;

તેમને યાબડી યાજડીને, તેમની અતેક દાનિકારક આકાંક્ષાઓ પૂરી પાડીને જન્મની સાથેજ તેમને “ હાલિ ! ” બતાવીને, શરીરને જરાપ શ્રમ ન પહેચિ એવી રમતો રમાડીને આપણે તેમને આત્મચક્ષુ વિનાના બનાવ્યા છે !

હવે આપણે તેમની આગળ શિવાજી અને પ્રતાપ, પૃથ્વીરાજ અને રણજીતસિંહ, હયાલ-દ સરસ્વતી અને કેશવચન્દ્ર સેન, રામમોહનરાય અને ઇશ્વરચંદ્ર (વિદ્યાસાગર, રાનાડે અને શેખરે, એવા એવા મહાન દેશભક્તોની આકર્ષક છબીઓ બતાવી, તેમના જીવનનાં મહાન કામોની વાતો કવી તેમના આરિઓની સંઘોટ ડાક બાળહૃદય પર એસાડી તેમના જેવા વીર દેશભક્તો બનાવવાની જરૂર છે. બાળકોને આપણે હવે આપણા દેશના પશુ પંખીઓનું ટાનજ નથી આપવાનું, આપણી માતૃભૂમિની રસાગતા વિશેજ નથી શીખવવાનું, તેનાં ઝાડપાન અને ફળપ્રસાદોનુંજ ખ્યાન નથી આપવાનું; પરંતુ હવે તો હમારે તેમને પ્રત્યક્ષોના મહાન નેતાઓ જેવા કે નેપોલિયન અને મેક્ઝીની, હ્યુયર અને યુકર વોશિંગ્ટન, સિદ્ધરાજ અને પ્રતાપનાં પ્રભાવશાળી જીવન ચરિત્રો શીખવવાં છે, તેમનાં ગુણ ગાન ગાઈ તેમનામાં નવજીવનું, વીર જીવનનું અમૃત ઝરણુ ઉતારવું છે. અરે એ શુર્તર જન્મુ ! આ લક્ષ્ય ખ્યાનમાં રાખ્યા વગર બાળકોને માટે સાહિત્ય યોજવું એ મારા મત પ્રમાણે તો વ્યર્થજ છે. માટે જરી આગળ પ્રગતિ કરતી દુનિયા તરફ દષ્ટિ ફેંકી, તેના વિચાર કરી જો કે તદારાં બાળકને માટે કેવાં સાહિત્યની જરૂરની છે. તદારાં સુદર બાળકો જહુ ખેલ્યાં, જહુ રમ્યાં, તહે તહેને જહુ લાડ લગાવ્યાં. હવે ખસ. તે ક્ષણિક ખ્યાન-દોની હદ આવી ગઈ છે. હવે તો તદારી સંકુચિત દષ્ટિને વિ-શાળ કરવાની છે અને તદારાં બાલકો દ્વાન દેશદિત કવી રીતે થાય તે વિચારવનું છે. એ લક્ષ્યબિન્દુની આપણે જેટલી વિરચિતિ રાખીશું તેટલો ખચિત આપણે હાયે આપણો ખાત કરીશું એમાં શક નથી. માટે બાળકોને માટે સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરો, ત્યાર પહેલાં આ જરૂર ખ્યાનમાં રાખજો કે તે કંઈ પણ શુભ આશયવાળું હોવું જોઈએ. જે દષ્ટિ બિન્દુ આપની સમક્ષ મહે રણુ કમું છે તે દષ્ટિ બિન્દુથી સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવું કે નહિ તે પણ વિચારી જો જો. એ દષ્ટિ બિન્દુ નવીન છે- છતાં જહુજ લાલકારક છે.

હવે આપણે વિચાર કરીશું કે જો આ દષ્ટિ બિન્દુથી સાહિત્ય ઉત્પન્ન નથી થતું તો આપણાં બાળકો કેવાં થાય ! આ વિચાર કરતાં ખ્યાનમાં રાખવું જરૂર છે કે હાલ આ-

પણે કીમાન ગોખલે અને તીલક, દાદાભાઈ અને ગાંધીજી જેવા દેશને માટે ભોળ આપનારા, દેશના સ્વમાન અને સ્વાતંત્ર્યની ખાતર લડનારા પુરોગામી જરૂર છે. “આત્મ ભોગી કીડા” ની જરૂર નથી પરંતુ “પરભોગી કેવડા” ની જરૂર છે. સ્વાતંત્ર્યને સાદનારા, વ્યક્તિત્વને માન આપનારા, દેશસેવાને સ્વર્ગનું સાધન માનનારા, વખત આવે જીંદગીને પણ તૃપ્ત સમાન માની તેનો ભોગ આપનારા, દેશની વેદીએ સર્વસ્વ અર્પણ કરનારા વીર સંતાનોની જરૂર છે. અને આપની ભાવી પ્રજા આ વિચારોને વારસામાં લઈ જન્મે એવી રીતિ આણુવાની પણ આસ આવશ્યકતા છે. તો આવા બાળકો દેશને માટે તૈયાર કરવાને કેવા સાહિત્યની જરૂર છે? જે ઉપર વર્ણવેલા દૃષ્ટિ બિંદુથી સાહિત્ય ઉત્પન્ન ન થાય તો બાલકો બાલકજી રહે. દરિયાની સપાટી પરના તાલુખડાની માફક દુનિયાના વહેતાં આમતેજ ગોળાં આધાર કરવાના પોતાની મનિઓ એક પોતાના નહિ પણ પારકા દ્વારમાં રાખવાના; અને બીજાને વડા સર્વસ્વ રાખી દેવાનાં દુઝામાં પારકા પર દેશની કિમતિનો આધાર રાખી પછી પરતાવાના! અરે, પણ આ બાળકો પડતાં બચાવનાં ઉપાય હજી આપણા દાથમાં છે. હજી સમયો વખત વહી ગયો નથી. હજી ચેતીશું તો નક્કી આપણે તહેમને વારતે કંઈ કરી શકીશું. હજી જો આપણે આપણી રજા સમજીશું તો તહેમને બળતા અગ્નિમાં પડતાં બચાવી શકીશું. માટે એ ગુર્જર બહેનો અને બંધુઓ! જાગો અને તદ્દમાર્ગ ઉંઘમાં પડેલાં તદ્દમાર્ગ બાન્ધુને જાગડો.

વીર રજપૂતાણીઓ અને ક્ષત્રિયાણીઓના રમેશમાં ભોડી દૂદાવી રહેનારાં પરાક્રમે તહેમની આમળ રજુ કરી તહેમનામાં વીરતાનો દીપક પ્રગટાવે. યશ્વંતમાં ફરેશ્વરના નાહડીસેલની વાર્તા કરતાં અદ્દલાખતલની વાર્તામાં તહેમને વધારે રસ પડશે. નેગોલીયન કે નેફસનનાં પરાક્રમેની વાર્તા કરતાં પ્રતાપ અને શીવાજીની જીંદગીનું બ્યાન સાંભળવામાં તહેમને વધારે રસ લાગશે. માટે જો તહેમનાં જીવનનો ખરો હિદાર કરવો હોય તો તહેમને તદ્દમાર્ગ પોતાના દેશના વીરોનું જ્ઞાત વચાવે. એક વખત જો તહેમને તહેમને આ શીખવશો તો પછી હયુધર અને નેપોલીયનની વાર્તાઓ તેઓ પોતાની મેજે વાંચી લેશે. પરંતુ બાળપણના પ્રારંભમાં તો તહેમનામાં આપણા દેશનાજ વીરો-મહાત્માઓ માટે માન ઉત્પન્ન કરો. અરે! આજ સરસ માર્ગ છે. તહેમનાં જીવનને ઉત્તમ કરવો, તહેમની આંખ ઉઘાડવો. માટે એ ગુર્જર સાહિત્યકારો! આ મદારી વિનંતી ઉપર જરા લક્ષ આપી તદ્દમાર્ગ હૃદયમાં વિચાર કરી જો જો. ફરીથી કટું છું કે દેશ કાળને અતુલરોને જ આપણે હવે નહું સાહિત્ય બહાર પાડવાનું છે. હવે જાળમેને આપણે જન્મલની પશું. ફરીમાં કે મનન સુગિત ગિરિઓનાં શીખર પર કે ધોર અધારી શુશમાં વસતા યોગીઓનાં જીવન વૃત્તાંતો નથી કહેવા. આપણે તહેમને હવે વૈરાગ્યનો યોગ નથી શીખવવો. હવે તહેમને કંઈ યોગ શીખવવાનો છે. દુનિયામાં રહી પારકાનું હિત સાધવો. મહાન! શીખવવો છે. માટે એ દૃષ્ટિ બિંદુથીજ સાહિત્ય લખાવું જોઈએ. હવે આપણે તહેમને પુત્રી સર્વસત્તા નથી સમજવડી કે ભૂત પ્રેતની વાર્તા નથી કહેવી. આપણે તો હવે તહેમને આપણે સૌ એક ઈશ્વરના જ પુત્રો છીએ અને સૌ પોત પોતાનું હિત પુરવારથી સાધી શકે છે એ શીખવવું છે.

(અષ્ટર્ક ૪૪ ૧૪૫ માં ઉપર માત્ર.)

ફૂલવાડી.

અમેરિકાની મુખ્ય કન્યાશાળા.

(આયર્વિંગ ગર્સ હાઇસ્કૂલ.)

લેખક: ડીયુત " જયન્ત " સીતાર

આધુનિક સમયમાં શિક્ષણ પ્રત્યે સદ્ભાવ અત્યેક હૃદયમાં સ્થાપિત થયો જાય છે. હોકર એના શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવ તો પ્રયત્ન પ્રથમથીજ થતો આવતો હોવાથી આજે હોકર એ માટે અનેક શાળાઓ સ્થાપન થઈ છે—આપ છે અને તેમાં દિન પ્રતિદિન વધારો થતો જશે. પરંતુ આપણા સમાજની વિવિધ પરિસ્થિતિના કારણે કન્યાઓનાં શિક્ષણ અંગર તો સાધારણ રીતે કહીએ તો સ્ત્રી શિક્ષણનો તો સામાન્ય રીતે અનાદર કરવામાં આવ્યો છે, તે પણ હવે એટલું કહી શકાય કે પાશ્વર્ય સંસ્કૃતિના સર્ગથી એક સમયે પ્રેરણાપ્રધાને પ્રાપ્ત થયેલો પરંતુ પરિસ્થિતિના કારણથી પુનરપિ જાણે બાલ્યાવસ્થામાં આવી પડેલો હોય એમ હિંદુ સમાજે હાલ જામત થઈ તે સ્વર્ગતમનાં પ્રારંભ કરતો હોય એમ લાગે છે. સંસારથી માટીનાં બે ચક્ર પૈકી એકજ ચક્ર (પુરુષ) તરફ સર્વે લક્ષ ન રાખતાં દ્વિતીય ચક્ર (સ્ત્રી) તરફ પણ હવે દેશ દિતેચ્છુઓનું ધ્યાન જવા લાગ્યું છે. અને તેના પરિણામે સ્ત્રી શિક્ષણ સુધારક અને દુધારક, પ્રગતિદીક્ષ અને સ્થિતિસ્થાપક, ઇત્યાદિ અનેક હાંધમાંથી પસાર થઈ, આજે તેનું બાવિ સુધરતું જાય છે, એમ કહેવાને હરકત નથી પણ ખેદાર્જક કહેવું પડે છે કે, પ્રથમજ દૂરદર્શીપણું રાખ્યા સિવાય જે વિષયનો વિચાર કરવામાં આવે છે તેનું પરિણામ જેમ સાફ આવતું નથી, તેમ સ્ત્રી શિક્ષણના—સ્ત્રી કે પુરુષના શિક્ષણના સંબંધમાં પણ એક માર્ગ નિયત કરેલો નહિ હોવાથી જે રીતે શિક્ષણ ઉપયુક્ત થવું જોઈએ તે રીતે તે ઉપયુક્ત થઈ શકતું નથી. તેમાં પણ પુરુષ વર્ગના શિક્ષણનો પ્રશ્ન અનેક દિવસથી લોક દષ્ટિ ઉપર હોવાથી તેની પદ્ધતિ અને વિવિધ સ્વરૂપો વિષે ઘણી રીતે વિચાર થઈ શક્યો છે, તેમ સ્ત્રી શિક્ષણ માટે થયું નથી, તે સ્વીકારવની જરૂર છે. જાળો બાળ વિવાહ કરેલો કે પ્રેરણાવાદ કરેલો, એવા સામાન્ય સમાજ દિતના અથવા સ્ત્રીઓએ “ બી. એ. ” બનવું કે ફક્ત મેટ્રીક થવું, ઇત્યાદિ શીમાન કુટુંબની સ્ત્રીઓનાં જીવનને લગતા સવાલોને બાજુએ રાખી, સાધારણ રીતે દેશમાં જ એની સ્થિતિ કેવી છે અને કેવી હોવી જોઈએ, તેમાંનાં કર્તવ્ય શાં છે અને શા હોવાં જરૂરનાં છે, ઇત્યાદિ પ્રશ્નોનો વિચાર કરીનેજ સ્ત્રી શિક્ષણનાં કાર્યક્રમ નિયત કરવામાં આવે તો તે વિશેષ ઉપયોગી થઈ શકે.

પાશ્ચિમી દેશમાં પણ આ દષ્ટિથી પ્રયત્ન થયા છે અને થાય છે. તે પ્રયત્ન કેવા પ્રકારના છે, તેના એક દષ્ટિત તરીકે અમેરિકાની એક કન્યા પાઠશાળાનો કાર્યક્રમ જોઈએ:

ન્યૂયોર્કમાં વૉશિંગ્ટન આયર્વિંગ હાઇસ્કૂલ નામની એક મોટી કન્યાશાળા છે. આ શાળામાં કન્યાઓને ઉપયોગી એવાજ વિષયો તે સમજી શકે તેવી રીતે શીખવવામાં

આવે છે. આ શાળા જન્મતની સર્વ કન્યાશાળાઓમાં પ્રથમ પદ ધરાવે છે. આ શાળામાં ૭ હજાર બાળાઓ છે અને અગ્રે કરતાં વધુ શિક્ષક છે.

દેહસંકિર્ણ વર્ષ ૫૨ આ શાળા * જાહેર આર્યશાળા દ્વારા (કન્યાઓને આર્યવંશનાં ધર્મ મન્ય શીખવનારી શાળા) એ નામથી પ્રસિદ્ધ હતી, તે વખતે ત્યાં ફક્ત સોશનું અને શીવજનું કાર્ય શીખવવામાં આવતું હતું. શાળાની સ્થિતિ સાધારણ હતી અને તેમાં એક દાનર કન્યાઓ હતી. ત્યાર પછી એ દેશના જાણીતી એક એન્ડ્રુ નામના ગૃહસ્થની આ શાળાના મુખ્ય અધ્યાપક તરીકે નીમણું કરવામાં આવી, તેનાં બી શિક્ષણ વિષે એવો અભિપ્રાય હતો કે, સ્વરાજ્યની પાત્રતા કન્યાઓમાં રહેલી હોય છે. શાળા કંઈ કન્યાઓને માત્ર વાંચતાં લખતાં વિગેરે શીખવવા માટે અથવા શિક્ષકોને આજીવિકા મેળવવા માટે, શાળા ખાતા માટે કે અભ્યાસપત્રક માટે નથી । આ અધ્યાપક આ શાળામાં આવ્યા ત્યારે શાળાના સર્વ શિક્ષકો અભ્યાસપત્રકોને અક્ષરશઃ અમલ કરનારા છે, એમ તેમને જણાયું. તે જોઈને બાળાઓને ખરેખર જે વિષયો જીંદગીમાં અપૂર્વ આવશ્યક છે અને ઉપયોગી છે, તે સર્વનું શિક્ષણ આપવાનું તેણે ઠરાવ્યું; અને તેનુંજ પરિણામ નામ ફેર થયેલી દાસની રજૂ છે. આ શાળાનું મકાન નવું બાંધવામાં આવ્યું. તે આઠ માળનું છે. તે બાંધવાની સખળી વ્યવસ્થા કન્યાઓએ જાતેજ લેકાને દશરો પત્ર લખી, મુસદ્દાઓ, વિદ્યાનો, શ્રીમન્તો અને ગૃહસ્થોને મળી કરી હતી. આ મકાન બાંધવામાં પંદર લાખ રૂાસર ખર્ચાંબા દતા. ખરેખર ! આવા વિકટ કાર્યમાં પણ બાળાઓએ વિલક્ષણ યશ મેળવ્યો છે, એમાં કંઈ શંકા જેવું નથી.

શાળાના મકાનમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રથમ એક મોટી સગડી (તાપણી) આવે છે અને તેના પર મુપ્રસિદ્ધ " એસ સ્થિજ હુલ " (નામના પુસ્તક) માર્તું અતિથિ-સ્વાગત દર્શાવતું એક મુદર વાક્ય લખેલું છે. આ વાક્યનો ભાવાર્થ એ છે કે— " આતિ-થર્માં સપડી અને નિજકપડી અંતાઃકરણ છે. * આ વચનનો ભાવાર્થ અદેની બાળાઓની વર્તે-જીંકમાં એતમોત થયેલો દેખાવ છે. અદેની બાળાઓ દયાળુ અને આનંદી જણાય છે. એ તે વખતે આપણે તેમને જોઈએ, તો તે સર્વ એકજ સ્થળે એકત્ર થઈ આનંદ કરતી અગર તો સગડીની એતરફ એસી શીવજી કામ શીખતી અગર વાંચતી દષ્ટિએ પડે છે.

આ શાળાના મકાનમાં ૧૬૦ ઓરડા છે અને તેની વ્યવસ્થા જોતાં જ બહુ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સિવાય એક નાટક શૂઠ, અગારીપર કરેલો બાગ, પશુ સંમહાલય, પદાર્થ સંમહાલય, દુકાન, બેંક, ફોટો (જાણીઓ) પાઠવાનું સ્થાન અને એવાંજ વિવિધ પ્રકારે ઉપયોગી અન્ય કુવનો આ મકાનમાં છે. નાટક શૂઠમાં રંગજામિ, પડા અને સારા દેખાવો રાખવામાં આવ્યા છે. અહીંનું પશુ સંમહાલય સાધારણ રીતે એક નાનો "શણી બાગ" છે. તેની સદાયથી પશુ પક્ષી સંબંધી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. અગ્રાસી પરના બાગનો હિપાહાર તથા જલસા વગેરે આનંદ આપનારા કાર્યમાં ઉપયોગ થાય છે. આવા પ્રસંગે ગાનનું સર્વ કાર્ય શાળાની બાળાઓજ કરે છે.

* જે દેશમાં ધણી સખ ટાઠ પડે છે, ત્યાં સપડી આશળ બેસાડવો, એ પરો-ભાનું ખર્ સન્માન મનાય છે.

શુદ્ધ-કૃત્ય—શીખવવા માટે એક નમુનેદાર સ્વતંત્ર ઓરડા છે. તેમાં બેસવા ઉઠવાનો એક વિભાગ, એક રચનગૃહ, એક શિશુગૃહ, બોજનગૃહ, રસોડું, કોઠાર અને સ્નાનગૃહ, વગેરે છે. આ સર્વ ઓરડા એકજ દ્વારમાં છે તેથી ઘણી બાળાઓને એકજ સમયે કિત્ત કિત્ત વિષયોનું શિક્ષણ આપવાનું સહેલાઈથી બની શકે છે.

શાળામાં લેખન, વાંચન અને ગણિતનું જરૂર પુરતું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ગૃહકૃત્ય અને ગૃહસાજ, એ વિષયોનું શિક્ષણ પણ આપવામાં આવે છે. આ શાખામાં સ્ત્રી-અધ્યાપક છે. તે એકજ સમયે પચીસ પચીસ બાળાઓને શિક્ષણ આપે છે. સ્નાનના સમયે સ્નાનથી આરામ દૃષ્ટિથી શા શા દ્રાવણ યાચ છે તે શીખવવામાં આવે છે; અને સ્નાન ગૃહની રચના કેવી હોય છે, તે કેવી રીતે બાંધવું જોઈએ, તેમજ કેવી રીતે સ્વચ્છ રાખવું, એ સર્વ વિષયોનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

રસોઇગૃહ—પાકશાળામાં શિક્ષણ આપતી વખતે અજ્ઞતા વિષયોનું જ્ઞાન આપનારી સ્ત્રી-શિક્ષક કન્યાઓને સાથે રાખી તેમને કુશળ બનાવે છે. રસોઇગૃહ કેવી રીતે બાંધવું, તેમાં કયા કયા પદાર્થો રાખવા અને તે કેવી રીતે ગોઠવવા-કોપલા, લાકડાં, તેલ, ગેસ અને વીજળીની સહાયથી કેવી રીતે રસોઇ કરવી;—વસ્તુઓની ખરીદી કેવી રીતે કરવી, મીઠા અને પૌષ્ટિક અન્નની પસંદગી કેવી રીતે કરવી, તેમજ તેમના પૌષ્ટિક લાભ નીરર્થક ન જવા દેતાં તે કેવી રીતે પકવવું, વગેરે સારી રીતે સમજાવે છે. તેવીજ રીતે બોજનગૃહ તથા કોઠાર કેવી રીતે રાખવો, વાસણ કેવી રીતે સ્વચ્છ કરવા, સાફ રાખવા, વ્યવસ્થિત કરવા અને સાચવવા; બોજન સ્થાન હવાનાળું, પ્રકાશપુષ્પ અને કેવી રીતે સ્વચ્છ રાખવું તેમજ તે કેવી રીતે સુરોગીત બનાવવું, પદાર્થો કેવી રીતે પીરસવા વગેરે બાજતોનું બાળાઓને આ સ્થળે શિક્ષણ મળે છે.

ધરની અંતર્વ્યવસ્થા અને પરનું અંતરંગ સ્થાન કેવું હોવું જોઈએ, બેસવા ઉઠવાનું સ્થાન શીત, સ્વચ્છ અને રમણીય કેવી રીતે બનાવવું, તે પણ અને શીખવવામાં આવે છે. બે પિઆનો (વાલુ) હોય તે તે કેવી રીતે રાખવું અને કયાં ગોઠવવું, તે પણ તે વગાડવા અને વ્યવસ્થિત રાખવાના શિક્ષણ સાથેજ સમજાવવામાં આવે છે.

રચનગૃહ વિષે શિક્ષણ આપવામાં સ્વચ્છ અને યુક્તિ હવા તેમજ પ્રકાશનું મહત્ત્વ સમજાવવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે બીજાનું કેવું હોવું જોઈએ, આદર, પલંગ, વગેરે કેવી રીતે સ્વચ્છ રાખવા જોઈએ અને આખરી માથુસના રચનની વ્યવસ્થા કેવી રીતે રાખવી જોઈએ, એ સર્વ પણ અદિ શીખવવામાં આવે છે.

શિશુગૃહ (નર્સરી) માં બાળકનું કેવી રીતે જતન કરવું જોઈએ તે પ્રત્યક્ષ દર્શાવવામાં આવે છે. શાળાની સ્ત્રીઓનાં નાનાં લાઠ બહેનોને શાળામાં લાવી તેમને એક બે દિવસ શાળામાં રાખી લાઇ.—શિશુગૃહની વ્યવસ્થાપક બાઇની પ્રત્યક્ષ દેખરેખ નીચે બાળકને કેવી રીતે સ્નાન કરાવવું, તેને કેવી રીતે રાખવું, તેને કેવી રીતે રમણવું અને કેવી રીતે સુવાડવું, એ સર્વ શીખવવામાં આવે છે.

આવા પ્રકારની વ્યવસ્થા આ શાળામાં છે. શાળાની સુવ્યવસ્થાનું પરિણામ અદિ ઉત્તમ આવ્યું છે. અદિઓ શિક્ષણ મેળવનારી બાળા પ્રત્યક્ષ માતા કરતાં પણ બાળકની વિશેષ કાળજી ધરાવે છે; અને તેનાથી બાળકની આપાઓને પણ વિશેષ માહિતી મળે છે, જેથી બાળકનું શ્રેષ્ઠ પ્રમાણ કમી થવા લાગ્યું છે.

વડોદરામાં સ્ત્રી પ્રયાસ.

શ્રી. અ. સૌ. સ્ત્રીમતાબાઈ સ્ત્રીસમાજનો વાર્ષિક અહેવાલ *

[દેશ પ્રેમી હોદ્દો તથા બન્ધુઓના શુભ પ્રયાસથી સ્ત્રીહિતની સંસ્થાઓ રથને રથને દિન પ્રતિ દિન વધતી જાય છે, એ બહુ બાનન્દની વાત છે. આવી દરેક પ્રવૃત્તિનો વૃત્તાન્ત આ પત્રમાં પ્રકટ થાય એમ આમારી ઇચ્છા હોવા છતાં, રથળ સંકેચને લીધે તેમ જનનું સ્વાભાવિક રીતે અચકચ છે. એવા સદન અને વાનતા વિચારો ઉપરાંત મુંબાઈનું “શુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” તથા તેની હારનગર ખાતેની શાખા, વડોદરાની “શ્રી સૌ. સ્ત્રીમતાબાઈ સ્ત્રીસમાજ” તથા અમદાવાદમાં ટેલગ્રાફ વખતથી ચાલુ થયેલું “અદિસા મંડળ,” વગેરે સભાઓ ધણું સાફ કામ કરી રહી છે, એમાં કાંઈ શક નથી, એક સારી સ્ત્રી સંસ્થામાં કેવા પ્રકારનું કામ થઈ શકે છે તેની માહિતી બહાર ગામની સમાજોને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે. આમ હોવાથી આ વાર્ષિક અહેવાલ અદિ” પ્રકટ કર્યો છે. દરેક ગામમાં વડોદરાના જેટલી અનુગૂણતા ન હોય એ સંભવિત છે, છતાં પણ અમને ખાતરી છે કે કેમપણુ રથને બન્ધ કરણુ પૂર્વક કામ કરનારને સુધળા પ્રકારની સમગ્રતા ધીમે ધીમે મળી આવ્યા વિના રહેતી નથી. આ સંસ્થાના ઉત્સાહી વ્યવસ્થાપકોને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને તેમના સત્પ્રયાસનું શુજરાતમાં સર્વત્ર અટકરણ થાય, એવી આશા રાખીએ છીએ.

— ત ત્રો, મુ. મુ.]

શ્રી. અ. સૌ. માતૃશ્રી મહારાણી સાહેબ,

આજ આ સમાજના વાર્ષિક ઉત્સવ નિમિત્તે આપે અહીં પધારીને અમને સહુને ધણાંજ ઉપકૃત કર્યા છે, સ્ત્રી ઉન્નતિનાં સપ્તમાં કાર્યમાં આપ જ્યોત્સના ઉત્સાહ પરામે છે એટલે અહીં આપ પધારો એ સ્વાભાવિક છે. દેશમાં ને ને રથને સ્ત્રી ઉત્કર્ષની સંસ્થાઓ છે તે સહુને માટે આપ સદાનુમતિ રાખો છો એ અમે જાણીએ છીએ, તેથી આપણાજ શહેરમાં એવી એક સંસ્થા માટે આપને અતઃકરુની લાગણી હોવાજ, અને આપનું શુભ નામ એ સંસ્થાને આપવાની પરવાનગી આપીને એ લાગણી આપે બહાર કરી આપી છે. વળી શીમંત, મરીજ સહુને માટે આપને સમાન વૃત્તિ છે તેથી આવી એક પ્રગ્નકીવ સંસ્થાનું આમંત્રણ આપ સત્તર સ્વીકારો એ યોગ્યજ છે.

સ્ત્રી ઉન્નતિ તથા સ્ત્રી જીવણી માટે શીમંત મહારાજ સાહેબે ને અપૂર્વ યત્ન આદર્યો છે તેમાં આપે પણ આદરૂતિ આપી છે. આપ જન્મેના આ મહાવરમાં પ્રગ્ન પણ ઉત્સાહથી ભાગ લે છે. રાગ પ્રગ્ન જન્મે તરફથી એક સરખું પ્રયાણ થાય તો બલિષ્ઠમાં સુરસિક ફળ ઉત્પન્ન થાય એ આશા જરા પણ અસ્થાને નથી. આપના તરફથી ને ને પ્રયાસ થયા છે તેને પ્રગ્નએ આનંદ ભરે વધાવી લીધા છે, અને હજી પણ તેવા પ્રયત્ન અનેકધર્મથી તે આપનું નામ ઘેરઘેર પ્રત્યેક બાલિકાને મુખે મવારો અને ને પ્રમાણે અદલ્તાબાઈ હોલકરનું નામ સ્ત્રી જાનિના હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં અમર થઈ

* નામદાર મહારાણી સાહેબના પ્રમુખ પદ નીચે મળેલી સભામાં રજુ થયેલ હોવા.

જયુ છે તેના કરતાં પણ સતય આપનું નામ માણ રહેશે ઈશ્વર આપના કાર્યમાં સદાય રહેા અને આપને દીર્ઘાયુ આપેા એટલી જામતરી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

આ જાતિની ઉન્નતિને અર્થે અનેક પ્રયાસ થાય છે, તેમાં આવી સમાજે એ પણ એક માર્ગ છે. આ શહેરમાં આવા જ હેતુથી, શ્રીમત મહારાજ સાહેબની ઇચ્છાથી, અને માણ દીવાન સાહેબ ત્રી કેરચારપણ હાદ્યાનજીના સતત પ્રયોસને પરિણામે ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં સ્ત્રીહિતવર્ધની સભા સ્થપાઈ હતી. એ સરથા હજી પણ ધણી સારી રીતે ચાલે છે હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, સર્વે કામની બહેનો એકત્ર થઈને જાગી જાવમાં વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી અઠવાડીઆમાં એક વાર પુનઃ પાર્કમાં દિલ્લી પેવિલિયનમાં મળે છે. ત્યાં રમતગમતનાં ધણાં સાધન શ્રીમત મહારાજ સાહેબ તરફથી મળેલાં છે. તે ઉપરાંત સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી તરફથી પુસ્તકો પણ મળે છે. આ પ્રમાણે આ સરથા પણ ઉપયોગી કાર્ય કરે છે.

પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૧૪ ના કિસેબર મહિનામાં આપ જ્યારે અનેક ઉપાધિ સહન કર્યાં પછી યુરોપથી પાછાં પધાયા, તે પ્રસંગે અહીંની પ્રજાની ઓળો તરફથી જે આનંદ ઉદ્ભવ કરાડવામાં આવ્યો હતો, અને જે એકત્રતા બતાવવામાં આવી હતી તે પ્રસંગે સહજ વિચાર ઉત્પન્ન થયો, કે આપણી પ્રજા વર્ગની ઓળોમાં મન ખીલવવાને, તેમને જ્ઞાન તથા આનંદનાં સાધન પૂરા પાડવા માટે કાંઈક યોજના થવી જોઈએ. સાધારણ વર્ગની ઓળો માટે અને શ્રીમત વર્ગની ઓળો માટે જુદી જુદી સરથાની જરૂર જણાઈ આવી પશ્ચીક પાર્કની જગ્યા શહેરથી ધણે દૂર હોવાથી, તેમ જ સાધારણ વર્ગની ઓળોને રસોડા પાણી, ધરતું ઇતર કામ હાથે કરવાના કારણે લીધે વખત પણ અનુકૂળ ન હોવાથી તેમને મન ખુલ્લું થવાને કાષ્ઠપણ સાધન હોતું નથી, તેથી તેમને અનુકૂળ જગ્યા, તથા અનુકૂળ વખત હોય તેા સામાન્ય ઓળો ધડી નવરાસનો વખત નિર્દેશ આનંદમાં કહાડી શકે, અને તેની સાથે જ્ઞાન, તથા ઉદ્યોગને વધારો કરી શકે આવા કાંઈક હેતુથી તા. ૨૦-૧-૧૫ ને દિવસે અહીંની ઇટલીક ઓળોની સલા આ બાબતની ચર્ચા કરવા માટે સુરસાગર કન્યાશાળામાં ભરવામાં આવી હતી. તેજ વખતે એ ચર્ચાએ બેવહાર રૂપ લીધું અને શહેરમાં રહેતી ઓળોને રમતગમત માટે, તથા તેમને ખુલ્લી દવાને લાભ મળે, કસરતના સાધન મળે, શીવણ, ભરત, વેતરવાતું, નર્સિંગ, ફર્સ્ટએઇડ, ઇત્યાદિ ઓછપયોગી વિષયનું જ્ઞાન મળે, એવા અનેક સહહેતુથી આ સમાજ સ્થાપનાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું અને તેને માટે નીચે પ્રમાણે બેવસ્થાપક કમિટી નીમવામાં આવી.

અ. સા.	ફકમણી બહેન સામળ બેચર	પ્રમુખ
અ. સા.	ધનવ તાંગેરી મનુભાઈ	ઉપ પ્રમુખ.
અ. સા.	ચંચળ બહેન ગિરધરજીવ	}
અ. સા.	દક્ષા બહેન મહેતા.	
અ. સા.	ત્રિવેણીગાંધી નંદનાય દિલ્લિત.	
અ. સા.	સીતાગાંધ ગોખલે	
અ. સા.	ગોદાવરી બહેન ભાલુકલાલ.	
		સભાસદો

અ. સૌ શારદા મહેતા.
અ. સૌ. દાશીબાઇ હેરલેકર.

}

સેક્રટરી.

શ્રીસમાજમાં કાર્યવાહકો શ્રીઓ જ હોવી જોઈએ એ વાત સત્ય છે, પરંતુ હજી આપણે આજુ કાર્ય કયું નથી, અને કયું હોય તોયે પુરોની સલાહની તો જરૂર પડે જ. પુરુષવર્ગના વિશાળ અનુભવનો અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ આપણે કરવાની જરૂર ડગલે ડગલે પડે છે અને પાણી જોઈએ, એમ ધારીને પુરુષની સલાહકારક કમિટી ત્રણે પ્રમાણે નીમવામાં આવી હતી.

શુદ્ધચેતની સલાહકારક કમિટી.

રા. રા. મનુભાઈ નંદરકર મહેતા.

રા. રા. પિનાકીપ્રસાદ મહાદેવપ્રસાદ દેસાઈ.

રા. રા. ગિરધરલાલ ડોસાબાઈ ધરીબ.

આ ઉપરાંત રમત ગમત છત્વાઈ કાપેને માટે જૂદા જૂદા સેક્રટરી નીમ્યા હતાં.

બહારની રમતો.

સૌ. ધનવંતાંગારી મનુભાઈ.

અંદરની રમતો.

સૌ. સીતાબાઈ ગોખલે.

બાળકોની રમતો.

સૌ. દક્ષા બહેન.

શીવજી કામ.

સૌ. ત્રિવેણીગૌરી.

લગત કામ.

સૌ. તારાગૌરી દુરિપ્રસાદ.

બાપણો, શીનેમેરોમાફ.

સૌ. દાશીબાઈ હેરલેકર.

ખજાનચી.

સૌ. શારદા મહેતા.

સૌ. ચંચળ બહેન ગિરધરલાલ.

આ સભાનું નામ શ્રી. સૌ. મહારાણી સાહેબની પરવાનગીથી શ્રી. ચીમનાબાઈ શ્રીસમાજ રાખવામાં આવ્યું હતું.

અહીંની એન્ટ્રસ લાઇબ્રેરીના વ્યવસ્થાપક મિ. કુટાલકર તરફથી લાઇબ્રેરીના શુજરાતી અને મરાઠી પુસ્તકો પૂરાં પાડવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત શ્રીઓની સમાજ એટલે બાળકોને ધર મળીને આવડું અનુકૂલ ન પડે એટલે બાળકોના આનંદાર્થે અનેક પ્રકારની રમતો પણ એ જ લાઇબ્રેરી તરફથી મેકલવામાં આવે છે. અને તે ખાતે આ સભા તેમનો ઉપકાર માને છે. સમાજના ઉપયોગ માટે કન્યાશાળાનું મકાન વાપરવાની પરવાનગી આપવા માટે લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મિસ એંડ્રીઆસને પણ આ સ્થળે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માને છે. વળી લાઇબ્રેરી તેમ જ રમતો સર્વની વ્યવસ્થા માટે સૌ. આનંદીબાઈ પ્રભુ દેસાઈ થોડે જાતે દર અઠવાડીએ આવીને ધણો જ શ્રમ લે છે. આ સાંત બહેન જરા પણ દેખાડો કે રોંગ વખત માત્ર પ્રશુભિલધે જે અપૂર્વ સેવા કરે છે, તેમનાં વખાણને માટે જેટલું દહીંએ તેટલું જોણું છે એ બહેનનો દાખલો લખને બીજા બહેનો નો થોડો પણ શ્રમ લે તો સમાજની ઉન્નતિ ધણી સરળતાથી થાય.

શીવજીકામ, ભરતકામ વિગેરે શીખવવા માટે કન્યાશાળાના શીવજી મારતરને રોકવામાં આવ્યા છે. આ ગૃહસ્થ ધણા ઉત્તમ કરીશર છે ને વળી અકવાડીઆમાં એક વાર શીખવવા માટે વગર પગરે કામ કરે છે, તે માટે સમાજ તેમની અને કન્યાશાળાના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની આભારી છે.

સીતેમેટાપ્રાક્તના પ્રયોગ દ્વારા સ્વચ્છતા, આરોગ્ય, ઇત્યાદિનું સિક્ષણ રા. રા. જન્મશંકર છુચ તથા રા. રા. ન્દાનાભાઈ દીવાનજીએ વારંવાર આપ્યું હતું, તેને માટે સભા તેમને આ સ્થળે અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માને છે. આ ઉપર્યત બળેવની રક્ષા બન્ધનની ભાષ પસલી નિમિત્તે રા. ભાઈ ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર ખંડયા, તથા રા. કાન્તિલાલ છગનલાલ ખંડયાએ સમાજને મદદ આપી હતી, તે માટે પણ સભા તેમને ધણા આભાર માને છે.

બીઓની માનસિક ઉન્નતિ થવાના હેતુથી પ્રસંગોપાત વિદ્વાન ગૃહસ્થોને તથા સન્નારીઓને આપણા ચહેરમાંથી તેમજ બહાર ગામથી લાવણ કરવાને જોડાઓ હતા તેમજ સમાજની બહેનોએ પણ કેલ કાલ વાર ઉપદેશ કર્યો હતો.

બ્યાખાનોનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે હતો:

વિષય.	ભાષણ કર્તા.
તા. ૨૮-૩-૧૫ નર્મદાશંકર.	ડૉ. સુમત મહેતા.
તા. ૭-૨-૧૫ મહાજી (મેજકલેન્ટર્ન સાથે)	મિ. ઈન્દ્રવદન ખંડયા તથા જયશ્રીબહેન.
તા. ૪-૪-૧૫ બાલકોની સભાળ.	ડૉ. મિસ વિદ્યાભાઈ.
તા. ૧૧-૪-૧૫ બીઓની સમાજ સેવા.	રા. રા. હરજીવનલાલ કાલીલાલ.
તા. ૧૨-૪-૧૫ ગૃહિણી ધર્મ.	" " "
તા. ૧૮-૪-૧૫ અમેરિકાની બીઓ.	રા. રા. કાંતિલાલ ખંડયા.
તા. ૧૫-૪-૧૫ પ્રાચીન સમયની સ્ત્રી કેળવણી.	શ્રી રામજી.
તા. ૨૭-૬-૧૫ બીઓ સમાજસેવા કેવી રીતે કરી શકે.	શ્રી. કાન્તિલાલ છગનલાલ ખંડયા.
તા. ૧૧-૭-૧૫ રસિક વાર્તાઓનું કથન	રા. રા. ઓધવજી.
તા. ૧-૮-૧૫ ગૌરી મત.	રા. રા. "લલિત."
તા. ૨૨-૮-૧૫ ભક્તિ, મૃત્યુ અને સમાજસેવા.	રા. રા. ગદુલાલ ગોપીલાલ ધુ.
તા. ૧૨-૯-૧૫ કન્યાવિક્રય.	રા. રા. કૃપાશંકર ઝીણાભાઈ ખંડયા.
તા. ૩૦-૯-૧૫ સ્ત્રી ધર્મ.	રા. રા. "લલિત."
તા. ૨૪-૧૦-૧૫ સતીત્વ-અનુસૂયા આખ્યાન.	રા. રા. શાસ્ત્રી દામોદર કાનજી.
તા. ૧૯-૧૧-૧૫ સ્ત્રી કેળવણી.	શાસ્ત્રી સુનીશ્વર.
તા. ૧૨-૧૨-૧૫ સુખનું યુગ.	જં. દીપક બહેન.
તા. ૧૯-૧૨-૧૫ ઉત્તમ કુટુંબ.	શ્રી અવન્ટિકા બહેન.
તા. ૧૬-૧-૧૬ ગૃહિણી ધર્મ.	શાસ્ત્રી દામોદર કાનજી.
તા. ૨૩-૧-૧૬ બીઓના ધર્મ-	શ્રી. વિલાગેરીની નીલકંઠ.
તા. ૬-૨-૧૬ મદાનસા આખ્યાન.	રા. રા. શાસ્ત્રી દામોદર કાનજી.

માણે ઓછોતી ધારીરિક, માનસિક, અને નૈતિક ઉત્તરિ માટે વિવિધ પ્રકારે ઉપાયો પોજવાને આ સંસ્થાએ પ્રયાસ કરવા ગઈયો છે. છતાં ઘણી સંખ્યામાં ઓછા સમાજનો લાભ લે તે હેતુથી તેની શ્રી ઘણીજ લુજ રાખવામાં આવી છે. મહિને માત્ર રૂ. ૦-૪-૦ ફી રાખવામાં આવી છે. અને તેમાંજ કોઈ પણ કુટુંબની એકથી વધારે ઓછો મેમ્બર યાવ તેમ હોય તો મુખ્ય મેમ્બરની રૂ. ૦-૪-૦, બીજા મેમ્બરની રૂ. ૦-૨-૦, અને ત્રીજા મેમ્બરની રૂ. ૦-૧-૦, અને ચાર પછી દરેકની રૂ. ૦-૧-૦ એમ રાખવામાં આવ્યું છે. એટલે કોઈને ભારે પડે નહિ.

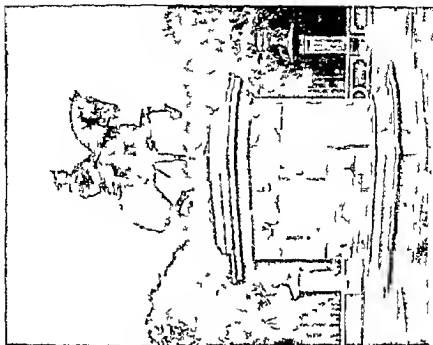
આ વાર્ષિક રીપોર્ટ પૂરો કરતાં પહેલાં વ્યાખ્યાન તથા વાંચન આપનાર બહેનો અને બાઈઓનો તેમજ સમાજના કામકાજમાં ભાગ લઈને સમાજનું કામ આગળ વધારનાર ઉત્સાહી બહેનો, તથા બાઈઓનો તેમજ ફર્સ્ટ એઈર ઇલાદિનું શિક્ષણ આપવા માટે પોતાનો અમુલ્ય વખતનો ભોગ આપનાર દાકતરોનો તથા કન્યાશાળાના ઉપયોગ માટે મિત્ર એન્જનીનીયરનો, સલાહ વિજ્ઞતા માલિકનો તથા ડો. મુમંત મહેતા, જેમના મૂળ વિચારથી આ સમાજ સ્થપાઈ છે, તેમનો અને અન્યતઃકરણ પૂર્વક ફરી આભાર માનીએ છીએ. શા. રા. પિતાશી પ્રસાદે વખતો વખત જે કીમતી સલાહ આપી છે અને સલાહ ફરી છે તેને માટે ખાસ આભાર માનવાની પરવાનગી લઈએ છીએ.

ઉપર જણાવેલી દુષીકત ઉપરથી આપને જણાવ્યું હતું કે આ સમાજ પોતાનો ઉદ્દેશ કેટલેક અંશે પાર પાડી ચકી છે. આવી સમાજના કાર્યને આપુ રાખવા સાર તમામ બહેનોની તન, મન અને ધનની અવશ્ય જરૂર છે. સમાજે જે જે કામ કરવા ધાર્યું છે, અને જે જે કાર્ય કરવાનાં અધુરું છે, તે બહેનોની જાત મહેનત ઉપર આધાર રાખે છે આ કાર્ય પુર ઉત્સાહથી સંગીનજી. આગળ વધારવાની જરૂર અને સ્વીકારીએ છીએ. પુરવર્ગ તરફથી તેમાં સાદનુભૂતિ મળશે તો અમારું કામ સરળ થશે.

આખા વર્ષનું ખર્ચ બાદ કરતાં સમાજ પાસે કોઈ જ રકમ રહેતી નથી તેપણ આપ નામદાર પાસે અમે પૈસા માગતાં નથી. પરંતુ આપની સદાનુભૂતિની કૃપા રાખીએ છીએ તેમ જ કોઈ કોઈ પ્રસંગે આપનાં દરોનની આજ્ઞા રાખીએ છીએ. તે ઉપરાંત આપના તરફથી કોઈ પણ સેવા જાળવવાની સૂચના થશે તો અમે સર્વ બહેનો તે કરવાને તત્પર છીએ. તો આપ અમને વખતો વખત સૂચના કરવાનો શ્રમ લેશો એટલી અભિક્ષાતા છે.

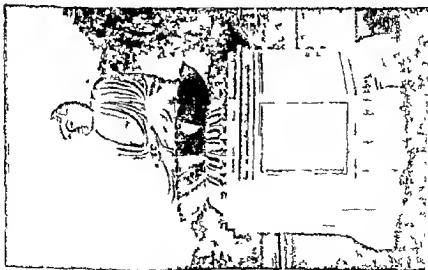
આપે અનેક અગવડો લેકીને અહીં વધારવાની તરફી લીધી છે, તેથી અમે સર્વ બહેનો આપનાં ઘણાં જ આભારી થઈ છીએ. ઈશ્વર સીમંત મહારાજ સાહેબને તેમજ આપને તથા સર્વ કુટુંબને દીર્ઘાયુષ અને અખંડ કીર્તિ બક્ષો, એટલી પ્રાર્થના કરીને આ જાનો પ્રથમ વાર્ષિક રીપોર્ટ પૂરો કરવાની રજા લઈએ છીએ.

ઠ. આનંદજી મૂર્તી પાસે તરફથી મેટ

સિદ્ધર નર્મદાની પાસેથી આવેલું

ઠ. આનંદજી મૂર્તી પાસે તરફથી મેટ

સિદ્ધર નર્મદાની પાસેથી આવેલું

व. आनंदजी गृन्ती पांथी तरफयी भेट.

सुन्दरी सुबोध.

पुराणु आरतनेा दुवाछ दथ.

श्री पुष्पक विमान.

(पुष्पक विमानमा जेशने समय दथ ल'कणी व्योधा आग्या हुता.)

પ્રવાસ મંજરી.

પાવાગઢ-મહાકાલીની યાત્રા.

લેખક રા. રા. વીનુભાઈ અનંતરાય મેઠા.—વડોદરા

૧.

અહોનિશ મરકારી કામે લગ્નતા નોકરને પોતાની ચારિત્રિક ફેરણીમાં જવારે સાંતિ પ્યમાં કેાઈ જોવાયોગ્ય રચણ કે યાત્રાનુ ધામ આવેલ જણાય છે ત્યારે તેને તે તરફ જવાની સામાન્ય અને સાદુજીવ પ્રેરણા થાય તેમાં નવાઈ જેવું નથી. ગત દ્વાદશ વર્ષથી મારો મુકામ સાવલી ત્થ ને પ્રતિવર્ષ પાવાગઢ જવાનો વિચાર કરું પણ યોગ આવેજ નહીં તે અનેક ઉપાધ નડતા એકદમ પાછું આવવું પડે તે વળી એમ પરતાવે થયા કરે કે “ક્યારે જવાશે ?—કેણુ જાણે” મનને જલુ આરથા છતાં એમ પણ થઈ કેાઈવાર થઈ જાય કે “જવાશે કે નહીં ? આટલી જેપ નીકળી તેા નહીં જાય ?” પણ મને હમેશાં શુદ્ધ સંકલ્પ ઉપર ધણી શ્રદ્ધા છે ને મને તેજે સદા સદાય કરી છે. અર્થાત્ તે પરિપૂર્ણ થયા વગર રહોજ નથી.

ઉત્તમ પ્રેરણાથી ઉત્તેજિત થઈને હોણુ સાથ મારો નિશ્ચય પાવાગઢ ઉપર જવાનો, તથા ધી કાલિકા મહારાણીનાં ઉમ સ્વરૂપમાં હસન લેવાનો થયો. અને જ્યાં તેવો વિચાર થયો કે નરત તેની સિદ્ધિને અર્થે પગથીઆ એકદમ ચણાવા માંડ્યાં કેાઈ કહે કે “હમે સાથે આવોએ ?” કેાઈએ મુશ્કેલું કે “આગળ જઈને જ દોઝરત કરું ?” છુટા “છોટુકાકા મારો વિચાર જરા સિધ્ધિ થતાં વહીલા પડી ગયા અને ઝોશીઆને મ્હેાંડે કહેવા લાગ્યા કે “જઈએ તેા સારું દુરકેત નહીં આવે” એ પણ મારી માફક ઉમરે પોહોંઆ છે. પણ કેટલાંક કારણોથી એમની ઉમર તુ મારાથી દમેશાં અડધી ગાળું છુ સોજતમાં આવ નરા એકાએક ગોઠવાયા કારકુનો હમેશાં ઉત્સાહી હોય છે. મદદ રૂપ થઈ છે સીપા ઇઓ પણ લાલચે આગળ પડીને કામ કરે છે. તેમાં આજના જમાનામાં આગળજીને મુસલમાની ડોંગ કરવો વધારે ગમે. અને અલ્પ કામ વાળીને ઉચ પકિતનાં આવરણુ વિશેષ ઇજ્જ લાગે. એવા પ્રકારના સીપાઇઓ પણ તૈયાર થયા. તે ઉવટે મદારા પુત્ર સમાન, એક મુવાન વકીલ જેઓ આનદી અને સરળ સ્વભાવના છે, તેમજ સાથ ભરીને હમારી પ્રવાસી મડળીને યુક્ત બનાવી અર્થાત્ હમારા મડળીમાં એક છુટો, ખીલો કહેવામાં છુટો તથા પિ લેખવામાં મુવક, ત્રીજો શેઠ, ચોથો અનગડીઓ ઉલ જીનીસો આગળુ કારકુન, પાચમે કેાવાર્માં શાંત પણ ધીમી મરકારીથી સહુને ખુશ કરનાર પ્રભુ ગૃહસ્થ, ગીરાસ ખાતામાં રહીએ એટલે એક ગીરસીઓ સીપાઈ અને ઉવટમાં, પણ અત્યમાં પેહેલો, એક વાહજી, સહુને માથે ઊગ્ર મુકે તેવો—જે વખતે ફરિને તે ફેટા સગાવે તે વખતે એક મુસલમાન જવાનને પણ એકવાર છછડ અવડાવે તેવો—કહેા સાહેબ, હવે હમારી સોજન જરાબર ગોઠવાઈ ગઈ કે નહીં ?

ગાડીના વખતનો જરાજર ખજાર નદી હોવાથી અને થોડા વખતમાં ઝાડું કામ કરવાની ઇચ્છાથી પ્રથમ દમે દાહોલથી પગ રસ્તે જવાનો વિચાર કર્યો. પણ જ્યારે દમને ખજાર પડી કે જે આંખાને તેજ ગાડી જમ કહે છે ત્યારે દમે સીધા ત્યાં જઈને વિશ્રાંતિ લેવાનો વિચાર કર્યો. દાહોલના પ્રસિદ્ધ શેઠ સુનીલાલ દામોદરદાસના પુત્ર હિરાલાલ દમારી સાથે મદદમાં આવ્યા, જેથી દમને રહેવા કરવા વગેરેની ધણી સુગમતા પડી ને દમે કાર્ય સિદ્ધિ કરી શક્યા.

આંખાનેરમાં શ્રાવક લોકોની આવી મોટી અને સવડતાથી બરપુર ધર્મસાળા દશે તેનો મ્હને ખ્યાલ નહોતો. મકાન ધણુ જમ્ય અને એખરા ઉપર છે. અંદરના ભાગમાં કુવા વગેરેની સવડ છે. ઝોરડીએ સ્વતંત્ર મળી શકે છે અને માદમાં ગોદમાં પણ તમારે જોઈતાં હોય તો માગણીથી મળે છે. ધર્મર્થ કામને માટે ગખેલા હોય એટલે તમે મદન વાપરવાની દાનત તો નજ રાખો. અખણા અધિકારી વર્ગ આંખ જગાડી છે એટલે તેમને કે તેમના માણસને ગામડામાં કામ ધોરતું નથી. દમારા સહજ એ દમારે દાહોલના શેઠનું મધ્યસ્થપણ હતું, એટલે કામ તરફની બાંજમડ પડી નથી. પરની મારક ગોઠવાઈ ગયા, અને એ કારકુનો તથા વકીલ સાહેબને ધર્મસાળાના કારકુન અને તેના કુટુંબ સાથે પૂર્તા ટીચવાનું મળ્યું એટલે એમને તો મુખ સાથે આનંદ પણ પ્રાપ્ત થયો હતો. કહ્યું છે કે આનાર પીનારનાં નસીબ જેવાં હોય તે પ્રમાણે તેમને મળીજ રહે છે. રાત્રે રજા સ્થળાથી મુખ રજા અને પરાઈથી જીનેજવાની તૈયારી કરવા માંડી માટે સારામાં ઉડીને તૈયાર થવું એ મળું મુશ્કેલ છે મ્હા પાણી વગર આંખો ઉઘડે નહિ. તે પછીથી આ નિદ્રક શરૂ થાય. બધું સાથે રાખીએ, પણ તાજ દુધને મટે કંઈ જાય કે એસ ઉપાડીને સાથે રખાઈ ? દુધ સાથે તો જરોજરત કરવોજ જોઈએ. રાતનું કેટલોકવાર વાલી રાખીએ છીએ પણ આ સ્થળે તો આવ્યા જ મોઝ એટલે તે પણ બને શી રીતે ? મ્હા પાણીની હોટેલવાળા સાથે જોડાજસ્ત કર્યો પણ તેણે ના પાડી ગામડામાં લોકો પહેલાં દુધ કાઢતા નથી. આ કારણથી તેમ દશે તે સમજાવું નથી. પણ મારા સારા સાગ્યે દુધ જરા વહેકું મળ્યું. ઝડપમાં પરવારીને મંડળી જવાને ઉપડી ને મળોદમ થનાં થતાંમાં ચલાવ આગળ આવી પોહિયા.

બુનાગદથી જ્યારે ગીરનારાના પહાડ ઉપર ચડતું હોય અને દામાકુડથી ચઢાવની વાત બાગળ જતને ઉપર જેવા ગીરનારાપણ દિગ્ધિ પડે છે, અથવા અજકના પહાડ ઉપર ચઢતાં જેવો નીચેથી આભાસ થાય છે. તેવાજ પ્રસારનું ચિત્ર ચદાર બાગળથી પાવાગડનું નજરે પાડુ. દેખાર ખુશનુમા છે. અનેક જલિનાં ઝાડ, -ખાખરા, પીપર, વડ, ધીંગણ, સાગ, જાંબુ, કેસુનાં વસો જોવામાં આવ્યાં બન્ને બાજુએ ઝાડની દારો છે, અને વચ્ચે પચકડીનો રસ્તો છે. શરૂઆત કેટલોક બાજુ સપાટ છે, એટલે ચઢનાં કાંણુ નથી લાગતું જેમ જેમ હવે જમ્મએ છીએ તેમ તેમ અધક લાગે છે દહા માંચી પૂધી તો ઠીક છે. પણ તે મુડીને આગળ જતાં જાતી લસાઈ આવે એવો ઉચો માર્ગ છે. પથ્થરો પણ એક બાજુ અને બીજી પછે, એટલે એ પગ વચ્ચેનું અંતર પ્રાચેક ડગલે અનિયમિત અને કંઈક એટલે જાતી સાથે પગને પણ કંઈ અસાધારણ રીતે પોહિયે છે. જેમ જેમ ઉપર ચઢીએ છીએ તેમ તેમ કેટલોક ભાગ કિલ્લા સમાન બધેલો, ભાગાનુકૂળ

પગથીઆ. પડી ગયેલા છુરજ. નિરચક કરી નાખેલી તોપો. દરવાજા અને નેની અંદરના ચેક માણનાં ધુમ્મટદાર અને ધારીલા દરવાજા. ચઢવાના રસ્તાની બાલુએ ખીણો, અને પાણીનાં ઝરણો, પથ્થરના કામની મજજીલી એમના ઉપર કાળના ઝપાટા છતાં, હજી તેવી તે તેવીજ, કાંઈ સ્થળે જણાતી જોવામાં આવે છે. જે ઉપરથી તે વખતના કામકરનારા અને બધાકામનાં સાધનો સાથે, દાલનાં તકલ્લો કામ-તેના રાખનાર કંટાકટર અને તેમના ઉપર દેખરેખ સારૂ રાખવામાં આવેલા સરકારી અમલદાર વર્ગની કુનેહ અને શક્તિનું સરખાવાપણું પ્રેક્ષકને આપોઆપ આવી જાય છે, અને તે વખતનાં કામ અને તેમના કરનારાને માટે ધન્યવાદના ધોષનો ઉદ્ગાર સહજ નીકળી પડે છે. તે વખત બાટલાં કામ મજજીત થતાં અને બાળે આવાં “ ચાર દલાલાના આંદરણાં ” જેવાં કયમ થતાં હશે, તેના ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. પણ અન્ય વસ્તુ જેવી રીતે કૃત્રિમથી મિત્ર છે, તેવી રીતે તે વખતનાં કામ અને દાલનાં કામની મારા મનથી હું સરખામણી કરું છું. રસ્તાની બંને બાજુના કોટ અને દરવાજા તથા કેટલાક ભાગમાં પડતર ખડીઝેરના દેખાવથી કયો ભાગ મુખ્ય હશે, કયો કયાનો અમુક રીતે સંબંધ કર્તા હોવો જોઈએ અગર બાટલે ઉંચે આવી રીતે બહોમસ્તની શી આવરવકતા લાગેલ કે આવું મજજીત કામ કરીને યુદ્ધ સામગ્રીની તૈયારીઓ કરી રાખવામાં આવી હશે. પદ્મની નીચેનો તમામ પ્રવેશ નીચાણમાં છે એટલે એવું અનુમાન થઈ શકે કે ઉપરનો સારો બહોમસ્ત હોય તો પદ્મ ઉપર કોઈની તાકાત નથી કે સહેજમાં ચઢી શકે. ઉપરથી તોપના મારા ચાલે કે તરત નિકાલજ આવી જાય.

ચઢનાં અડધા ભાગે માચીનું સ્થળ આવે છે, જેને હું પેહેલી ટુંક કહું છું. અહીંના આગળ લક્ષરને પ્રથમ ભાગ રાખવામાં આવેલો હશે. ધોડેસ્વાર વગેરેની જરૂર જણાતી હશે તેમને પણ ત્યાંજ રાખતાં હશે, કેમકે તેની ઉપર થેલાં ચઢી શકે તેમ નથી તે કંઈ ઉપયોગ ખમ્મ ન થાય. તેની ઉપરની ટુંકને આપણે કોહારની સમાધી ઓળખીશું. હાલ ત્રણ મોટા એરડા ધુમ્મટદાર અને મજજીત છે. નીચે ભોંયરાં છે. પાણીનાં ટાંકા છે. મતલબ કે ઉપર રહેનારાના આનંદપાનને સારૂ આ કોહારની ગેઠવણુની યોજના હશે. તેથીઆ તલાવની વસ્તુરિયતિ આ અનુમાનને ટેકો આપે છે કેમકે નેના સિવાય વે સ્થળે પાણીનું અન્ય સાધન નથી. કોહારથી જેમ જેમ ઉંચે જાય છે છીએ, તેમ તેમ ચઢાવ વિકટ, ખીણો જોડી અને ભાગંકર. એવું ઉમ સ્વરૂપ લાગે છે કે કેટલાક ભાગને લેતાં “ પાડીઆ પોળ ” અને “ હાથીઆ બાલુ ” થી ઓળખાવે છે. અર્થાત્ હાથી જેવાં પ્રાણી પ્રાણી પણ અંદર એવી રીતે સમાઈ જાય કે કોઈને સમજાય ન પડે. રસ્તામાં કેટલાક શ્રાવક સેકાનાં દેહરાં આવે છે, અને છેવટની ટુંકે ચઢ્યા એટલે “ દુધીઆ તલાવ ” નું દર્શન થાય છે. આ તલાવનું જિલ્લું “ દુધીયું તલાવ ” નામ પામ્યું હશે, તેની દ્વારને ધનામ આપો. “ ધયાનામા તથા શુદ્ધા ” - એવુંજ આ તલાવ છે. મને તેવો શીમાળો હોય તોપણ ત્યાંનાં આગળ ચઢનાં બાલ વૃદ્ધ સ્ત્રી કે પુરુષને પરસેવા એવા ધર્ષ જાય અને તૃપ્તા એવી લાગે કે સ્વાભાવિક ન્દાવા તથા પાણી પીવાની જરૂરીઆત લાગ્યા વગર રહેજ નહીં. જેવી રીતે માના રતનપાનથી બાલકને, દુધથી મોટાને સંતોષ થાય, તેવી રીતેના સ્વસ્તોળ માણસોને આ દુધીઆ તલાવથી માંય છે. ન્દાવ પોષ, પવિત્ર ધર્મને પ્રાપ્તિક

અહીંયાં મી કાલિકા માતાના દેહરત્નાં પગથીઆં ચઢવાનો ઉત્સાહ ધરાવે છે, અને થકા લલિતરૂપ વસ્ત્રલ ધારીને, જનન રતવનરૂપ વાણ્ઠીથી માતાજીના કાલાવાસ કરતા ઉપર ગાય છે, જે માતા ધામમાં પેહિત્તીને નિર્ભયતા પ્રાપ્ત કરી આનંદ કરે છે.

૨.

“અશોકયાનન્યશોભસ્વમ્” ઇત્યાદિ ગીતાવચનનું જન્મારો રહસ્ય સમજનાર માણસ પણ માયાનાં આવરણથી મુક્ત થતો નથી, એની મને દુરેક વખતે ખાતો થાય છે. જ્યારે જ્યારે હું આ રથજી અને ધામનાં દર્શનનો માત્ર લઉં છું, ત્યારે મને મારાં સ્વર્ગવાસી ધર્મપતિનું સ્મરણ-તેમની આવા પ્રસંગોનો સાથ લેવાની લાકય અને જવા આવવાની ઉમેદ-તત્સંબધી ન્દાની મોટી તૈયારીઓ, અને સદીક વાર્તાધાપનો સદગનનંદ-એકદમ રટ્ટી આવતાં માંડ હૃદય પીળળી ગય છે અને શોકમસ્ત કરી દઇ એક ક્ષણ પરલોકવાસી બનાવે છે. આધરે પચીસ વર્ષ પહેલાં એમણે પાવાગઢ જવાને સાર ગણાં લાડે કરેલાં, નાસ્તાપાણીની તૈયારી કરી મૂકેલી, સાથે કોણ કોણ આવવાનું અને પ્રત્યેક મનુષ્યે શું શું કરવાનું તે નિયત કરી રાખેલું, અને એક મોટો સંધ કાઢવા જેવી યોજના કરેલી, તે એક સાંસારિક પ્રસંગને લઇ એમને જતો કરવો પડ્યો અને તે સદાને માટે ગયો! તે વાતની યાદ આવતાં હું જરા મૂંઝાયેલ, પણ મારે જન્મક શબ્દ “મજ્જામામરમરણ” મ્દારી કુમ્મિ ચઢ્યું, અને હું પાછો મ્દારા કાર્ય ક્રમમા ગોઠવાઇ ગયેલ અને પ્રાતરમરણથી મુખપાઠ શરૂ કર્યાં.

દુધીઆ તળાવમાં સ્નાનથી હું જરા દુશીઆરીમાં આવ્યો હતો. પાંચ શરૂ થયા એટલે ગમ્મનિ જતી રહી. પણ શારીરિક કષ્ટ વેગણું થી રીતે થઇ શકે? ચઢતાં ઉપર દહિ કડે, એટલે છાતીછઠ્ઠા છુટી ગય, નીચેથી ઉપર જતાંને દેખાવ નર્મદા કિનારે કુમેર લાંકારીના આર ચઢ્યાં જે સ્થિતિ થાય છે તેનો અનુભવ કરાવે છે. છાતીમેર ચઢવાનું છે. પગથીઆં જરા સહિડાં છે. હું તો કોઇ પણ રથજી બેઠા સિવાય ચડી ગયો અને છેક માતાજીના મંડપમાં જઈ પડતું મૂકીને પુત્ર જેમ માતાના ખેળામાં સ્વસ્થ થાય, તેમ થઇ ગયો. થોડીવાર વિશ્રાંતિ લઇને આગળની શરૂઆત કરવા ધારી. પણ હું મ્દારા આગળ શું જોઉં છું? માતાજીનાં મંદિર બધે! ધુળરીએ મને ચઢતો જોઇને દાર બંધ કરેલાં. મ્દારો ધરકુન તેને તેડી આવ્યો. આવતાં ધણી આનાકાની કરી. કહે કે “જોઇને ચઢા પાવો છે, તે પાછને આવું છું.” દાર ઉધાડવાની વિનંતિ કરી, પણ તે શોક શેનો ગળુધરે? આખરે મંદિર ઉધડ્યું. મ્દારે જે કરવાનું હતું તે કહ્યું. પૂજનને માટે એણે મ્દને ના પાડી. મ્દને એ વાતનું કંઈ જોઈ નથી લાગતું. હું માતાથી કપાદાં વેગળો છું? મારે તેનાં દર્શનની અપેક્ષા હતી જે પૂર્ણ થઇ, એટલે સદુ કોઈ ગયું સમજીને પાઠ સ્તોત્ર ઇત્યાદિ શરૂ કર્યું. એટલામાં મ્દારી સાથેની મંડળી પશુ આવી પહોંચી. સદુએ ગિએર ફોડ્યાં. ચાલેલા કપાં. પંસા મૂક્યા. હું કોણ છું તેની આજ્ઞાએ તળવીજ કરી લીધી. મ્દને પૂલ કરવાને મંડપની અંદર જવાને કહ્યું. ધર્માર્થે કામમાં દીલ કેવી? તેમ કરતું એ મૂર્ખનું કામ કહેવાય. વધારાનું પુલ કરીને આનંદ લીધો.

માતાજીનું મંદિર સાધારણ પંક્તિનું છે. પથ્થરનું બાંધેલું છે. ઉપર મુગમટ છે. મંડપ પચાસ માણસ બેસી શકે તેવો છે. સ્થાનકની ઝોરડી પણ ન્દાની છે. અંદર પેસનાં

સન્મુખ શ્રી કાળકામાતાની મૂર્તિ છે અને કામાળમણી શ્રી બદુચરાણ અને મહાત્મ્યની મૂર્તિઓ છે. શ્રી મહિષાસુરમર્દિનીનું સ્વરૂપ જરા હિમ છે તેનો અર્થો ભાગ આચ્છાદિત રહે છે, ખસા ઉપરનો દસ્યમાન છે. કકુ તથા સિદુરથી ચર્ચિત વિમલ-કપાળે સોનાની દામણી, અને તેજ તથા સારો પોશાક જે ચોરડીમાં તેજ જણાય છે તે માતાજીના પ્રભાવનું કારણ છે. બાકી શાકળો તો માતાજીના નામે અહીંયાં પણ લૂટતા હોય એમ જણાય છે. યાત્રિકની સવડ કે મુખને માટે કાંઈ સાધન નથી, આવા ધામમાં કોઈ ચંડી પાક કરે તેવો શાકળ નથી એ પણ આપણી અધીગતિ દર્શાવે છે. મહે પ્રથમ એવું સાંજળેલું કે પાવાગઢમાં ભગ્જીનો બદોળસ્ત સારો છે. એ પોતે પણ સારો છે અને બહારમાંથી આવનારને સવડ પણ કરી આપે છે પણ એક શક, વૃદ્ધ અને નિરુપયોગી રીતે ત્રાસ કરનાર પુત્રી બાલજી સિવાય મૂળે તો ઉપર કંઈ જ ન જણાયું.

ઉત્તર અને પૂર્વ દિગ્દુશાનની યાત્રામાં મ્હારે અનેક પ્રસંગ આવા આવેલા હેવ દેરીને કેદખાનામાં પુરેલાં હોય તે યાત્રિકને આવતાં જોઈ અગર નહીં તો આવ્યા પછી દોડ-સેરનું તાણ ખોળીને દર્શન કરાવે. દોવો જોલવાઈ ગયો હોય તે કરે, અગર દોવો હોય તો સજ્જ કરે અને કાણ કેટલા પૈસા મુકે છે તે જોઈને લિપાડી લઈ, ભાડાની ચોરડી ખાધી કરાવવાની કિતાવળ આદરે. આ પ્રકારના અધમ ધર્મથી હું ધણો કાચર થઈ ગયો છું. આવા અધમ પુત્રીઓ જ દેવ સ્થળનું મહાદમ ખુલે છે પણ આપણા લોકો જેવા ભોળા, ભાવિક, અધર્મદાણ અને આસ્થાનાળા કવચિત્ કોઈ દેવમાં પેદા થતા હશે. તમે મને તેમ કરો પણ તે તો તેમનું લક્ષ્ય સ્થાન મુકવાના નહીં. મને તેટલી દહામરી થાય, અજવડ પડે, ત્રાસ વેડે, અપમાન થાય, વખતે માર પણ ખાય, અને ઉવટ છવનું જોખમ પણ બોરી લે. છતાં પોતે જ વાર્ષિક પ્રજ્ઞતિમાં ગયા હોય તે પુરી કયાં સિવાય ત્યાંથી ખસે નહીં. માતાજીનાં દર્શન કરવાની તમામ કોમને જૂટ છે, એ યલું સાઈ છે. અહીંયાં મોઢાસોદ નથી

વેળેથી સહિ દર્શન કરી જાય છે. માતાજીના સ્થાનક ઉપર મુસલમાન લોકોના સદનશાહ પીરનું સ્થાનક છે એટલે તે જાતના લોકોનો પણ ઉપર અવર જવર ચાલુ છે દિગ્દુનાં ધામમાં મુસલમાન લોકોએ પ્રત્યેક સમયે તેમના હિલ્લે કાગીના વખતમાં લાકડાં પેસાડી દીધાં છે ને હજી પણ ચાલુ છે ઉપરનો ભાગ અતિશય સાંકડો છે મેળાના વખતમાં અહીંયાં ધણો ભય રહેતો દશે સ્ત્રીઓ અને બાળકોને ન સલાળે તો પડી જવાનો પણ ભય ખરો આ ધામ ઉપર કોઈ સરકારી અમલદારની તપાસણી દશે કે નહિ તેની મ્હે તપાસ કરી છતાં કંઈ પણ જણાયું નથી હોય તો સારૂ. ધવો છછ છે કાંઈ જાવનું જ ધારણુ તો અવશ્ય જોઈએ દેખરેખના બધની અસર જુદી જ રીતે કામ કરે છે લાગતા વળગતાને સતેજ રાખે છે દુધીઆ તળાવની આસપાસ ધર્મદાળાઓ હોય તો યલું સારૂ. એક પડી ગયેલું મકાન છે જેની અંદર આખા જમાનાનો કચરો-નોવારણાને સાથ સાથે સળધ નથી ! જાપરાનાં પતરાં નિયારા વિમૂળ છે, અને અસ્વચ્છતામાં અને બેદરકારીમાં ઉછરેલાં આપણાં મનુષ્યોએ તેને તમારે મદુ અને ગીત્રીય કરી દીધું છે આપાનેરના ભટ્ટ આટલી

કાળજી કરતા હોય તોપણ થલું સાર. રચણનું મહાત્મ્ય સાચવવું એ તેમનું મહાન કર્તવ્ય છે. છેક તળેટીથી માંડીને તે માતાજીના મડપ સગીપ આજની રિયતિ અતિશય દયાજનક છે. જેવી રીતે “ અચ્ચા ઉપરથી સવણ ” ચીતરતો અર્થોત્તર દલપનાથી તમારે જે કરવું કે અનુમાન લગાડી મળના વેગ દોડાવવા, તે નિશ્ચય ઉપર આવવું, એના જેવું અહીંયા જણાય છે !

છેક હાલોલથી જંગલ જેવો દેખાય, -ઝાડી પહાડ અને પથ્થરનો મુલક જણાય છે પાવાગઢ, ચાંપાનેર અને હાલોલ, એક સાથે એકકાર દર્શો. બન્ને ગમે પહાડની તળેટીમાંજ આવ્યા છે. આપણા લોકોમાં પ્રતિહાસ નહીં લખી રાખવાની કુટ્ટવતે લીધે આપણે કેટલા બધા અધારામાં ગોધાં ખાઈએ છીએ ? અમુક રચણ શું ? ક્યારથી તેનું માહાત્મ્ય વધ્યું ? ક્યાંદાં સુધી રહ્યું ? ક્યારથી અવનતિ પામ્યું ? કોણે ક્યારે અને કેવી રીતે તેની ગ્રાહ્યતાથી કરી ? વગેરે એક દબર અને એક પ્રશ્ન જેવા ઉદભવે તેવા મરણ પામે ! ખુલાસો તમારે અનુમાનથી કરી લેવો. વર્તમાન રિયતિ ઉપરથી પ્રાચિન કાળનું કાલ્પનિક ચિત્ર ઉદભવાવડું. આ રચણમાં દાઝ શું જણાય છે તે જોઈએ. ચાંપાનેરના રેસનથી ગામમાં જઈએ ત્યારે થગ કેડી રરતાની આસપાસ જંગલનો દેખાવ નજરે પડે છે. ગામની નજીક આવીએ ત્યારે ખડીએર, પડી ગયેલા પથ્થરના દરવાજા, અને કોઈ કોઈ સ્થળે ઝૂંપી રહેલા પથ્થર, જુની છટ ચુનાના ધરના પાયા અને ખાણ ટેકરાવાળી જમીન. ગામમાં પેસવાના દરવાજા આગળ ઉભા રહી જોઈએ, તો ચાર તરફ ચાર દરવાજા, અને ચાર રસ્તાનો આભાસ થાય છે, જે ઉપરથી “ ચાંપાનેરનાં ચાર ચાંદાં મહાકાશી રે ” વગેરે પ્રસિદ્ધ ગરબીનું સહજ સ્મરણ થાય છે. પથ્થરનું કામ જો કે પડી ગયેલું છે તોપણ કુન્નર અને કારીગરીનો નમુનો છે. તેવું ન હોય તો કાળના દુર્મલા રી રીતે સાંખી સંકે ? પહાડ ઉપર જેમ પથ્થરના કોટ કિંદવા અને દરવાજાની અવદશા છે, તેવી તળેટીનાં જુનાં મકાનની પણ રિયતિ છે. આવી રિયતિએ આવવા પામ્યાં તે મહા નિષ્કાળજીનું કૃત્ય થયું છે. દમણી ત્યાંદાં આમણ મરામત અને દુરસ્તીનું કામ ચાલતું જોઈએ મ્હેં કામ કરનાર પાસેથી તજવીજ કરી તો જણાયું કે હિંમત સરકારનું તે તરફ ખ્યાલ પેચાયું છે અને તેમના તરફથી આ કામ ચાલે છે. પ્રજા કરે તે આવાત સાચી હોય.

કાળની ગતિ કોણે જાણી છે ? બારસાહી વખતના દીલ્હીની રિયતિ ફરશે અને મુંબઈ, કલકત્તા જેવાં શહેરો તે બદલે તે સાત્રાજ્યનું પાટનગર બનશે, અને કરેડો રૂપીઆ ખર્ચ થઈને પાણું બેનમૂન શેઠેર બનશે, એવી કલ્પના કોણે કરી હતી ? ત્યાંદાં ગોધાંજ રહેલું વાતાવરણ જ્યારે ખળભળાં ઉઠ્યું, ત્યાંદાંની જમીનના દેવતા જ્યારે જગ્યા, જડ ચૈતન્યની જ્વલિતો સમય આવ્યો, મુએલ્લાના આત્માના પોકાર સજાવાયા, અને ધરનાં રજકણો સુરુવતે ચમકી નહીં, ત્યારે કંઈ વાર લાગી ? ત્યારે એમજ સમજવું કે પ્રજાની હિંમત દર્શો તે આ કાળ રિયતિ જલ્દાજી ધુનઃ સંસ્કારમયો શું કરવા નહીં થાય ? આખા શુજરાતના બાજમાં પાવાગઢના કિંદવા જેટલી ઢરેક રીતે ઉપયોગી અને સુંદર પહાડમાં કોઈ જગો નથી. ગહારી શુદ્ધિ પ્રમાણે હિંદુ રાજાઓના વખતમાં તે સુ-

ધારાની ટોચ ઉપર હશે મુસલમાનોએ તેની ખરાબ દલા બનાવી દશે * તે પછી અત્યાર સુધી અધિયમિમાં સડ્યા કરે છે. દાંડની હુમામસીદ ત્યાંદાના મુસલમાન દાળની સારી સાક્ષી પુરે છે. કેવું સુમીમિન અને લાચ મકાન ફેંદું તો સમજું છું કે દીકરી ની હુમામસીદ આનો નમૂનો દમે. અમદાવાદ તો આની આગળ વીસાનમાં નથી. જ્યારે આવું મકાન કયું દશે ત્યારે તે વખતની મુસલમાન વસ્તીનો પણ ખાલ આવશે જોઇએ. એટલા પાક મુસલમાન નીમાજ પડતા ન આવતા હોય તો આવડું મોકલું મકાન શું કરવા કરે ? અને જ્યારે એટલી વસ્તી હશે ત્યારે તેમને રહેવા કરવાને સવડ—ધરમારે તેવાં જોઇએ. એ સદુ ક્યાંદાં નયું ? શું યશું ? અને સદુને વજાતીને આવી છુટ્ટી ખાંખ ડોળી જેવી એ શું કામ મુંઝાવવાને માટે જાતી ? જ્યારે દાંડને માલુસ દરેકાજ આવતાં દશે ત્યાંદાં અજે એક કાણે કુજડો ફીર પડયો છે સગીર ઉપર મુરાં વચ્ચે પણ ન્દોતાં ! આ ઉપરથી આપણાં રાજ્ય રજવાડાએ દલાલ એવાનું છે. તેઓનાં નવીન મકાનો ન બધાય તેની દરકત નથી, પણ જે જૂનાં હોય તેને સંસ્કારીત કરીને ટકારી રખાવવાં તથા તેના ઉપર જુલાંત લખાવી મૂકવાં સાચવવાને માટે તજવીજ કરવી અર્થાત્ ઉપેક્ષા ન રાખવી. “ ધર પાડીને બંગલા દરવા ” ની ખોટી નીતિ સર્વથા ત્યાગ્ય છે.

ફક્ત વિચારોમાં ગ્રસ્ત થયેલું માફે ચિત્ત ફરીને શુભ વિચારોમાં સંક્રમણું મેં વિચાર કર્યો કે ખોટા વિચારથી શો ફાયદો ? વળાંકોના સંગ્રહમાં અને ફરી રીતે ? મહાદાદી ફાય છે ! એ તો સાક્ષાત્ પ્રકૃતિ છે. જે પુરુષના અધ્યક્ષપણા નીચે રહીને આ સમુદાય જગતને જેવું દેખાય છે તેવું બનાવે છે, અને એના ઉપર જ્યારે પરમાત્મા પ્રભુના કુક્રમે નીકળશે ત્યારે તેને જસતું સ્થળ અને સ્થાનનું જળ બનાવતાં ક્યાં વાર છે ? એતો ધારે તે કરવાવાળો મક્કિત છે, જેનું સદુએ એક ચિત્તથી બજન, સ્તવન, અને આરાધન કરવું બવ બવ મતાડનારી અને અખિત્તવિચિત્ત ફજ દેનારી ! જવ સમજવી ! હવે આરાધનના પદામાં દસન દેને.

દમ્પતિ પ્રતિજ્ઞા:

ૐ સમજનતુ વિશ્વ દેવ. સમાપોહદવાને તો

સંમાત રમ્યાસં ઘાતા સમુદ્રેષ્વિષ્ણુતો

દે વિશે દેવા * આ યજુરાનામાં ઘટેલા વિદ્વાન્ શોભા અમે બન્નેને તિમરપૂર્વક લલ્લે કે અમારી પ્રસન્નતા પૂર્વક ચુદરણાક્રમમાં એકત્ર રહેવાને સાચું અમે એકબીબને સ્વીકાર કરીએ છીએ. અમે બન્નેનાં ઉદય જળની માફક દાન્ત અને એકબીબથી મલેઈ સામીનું એમ પ્રાણુપણુ અમને પ્રિય છે તેમ અમે એકબીબથી સદા પ્રસન્ન રહીશું. એમ ધારણુ કરવાવાળો એવો પરમાત્મા એમ બધામાં મળીને સર્વે જગતને ધારણુ કરે છે તેમ અમે બન્ને એકબીબને ધારણુ કરીશું, અને વક્તા એમ એવ-એને પ્રીતિ ઉપલવે છે તેમ અમારો એકબીબને આત્મા એકબીબની સાથે દ્રઢ પ્રેમને ધારણુ કરે.

મુન્દરી સદ્ગોષ્ઠ માળા.

* પાંચામદ-આંખતેરની પડતી માટે મુસલમાનો નાદિ, પણ મરેડી રાજ્યકારમાર જપાજાર છે. એમ ઈન્દિાસ ઉપરથી જજાવ છે, મુસલમાનની રાજ્યકાળમાં તો તે ફરીથી પૂર્ણજગાએ પ્દેવિયું હતું અને એક વખત આખા ગૂજરાતની રાજ્યધાનીનું નગર બન્યું હતું.

—તંત્રી, મુ. મુ.

વાર્તાલહરી.

વિનોદિનીને વિનોદ.

લેખક. શ્રીયુત્તમ વિનોદી.

૧.

વિનોદિની એ ખરેખર વિનોદિની હતી. તે જ્યારે તેર વર્ષની કુમારીકા હતી, ત્યારે તેના બાઈ પ્રમોદરાય મારી સાથે કોલેજમાં બસતા હતા, અને હું તેમનો વારંવાર અતિથિ યતો. પ્રમોદરાય જેવા ચાન્ત અને સ્વભાવ, તેવીજ વિનોદિની મનઃકબોર અને તોફાની; તેનામાં જુદી કરતાં કોઈક વધારે હતું, અને સરસ કરતાં પણ ચાકાક વધારે હતી તેના પિતા કદક સુધારેલા વિચારના હોવાથી તે ઉગ્રેષ્ઠ ચોયા ધૈર્યવાળી બસતી હતી અને આના એક સ્વાભાવિક પરિણામ તરીકે એ અમારી સાથે ધણીજ સુઝથી વર્તતી.

અમને મૂળથીજ એક ખીમની સાથે ધણુંજ યોડી ગયું હતું; મારો પોતાનો સ્વભાવ જરા દીખળો, અને વાર્તાઓ વાંચવાને મને ધણો તોખ, એટલે હું જ્યારે જ્યારે તેમને ઘેર જઈ, ત્યારે ધણીવાર તે પ્રમોદરાય કરતાં પણ તે મારી સાથે વધારે વાર વાતો કરે, મને પોતાના અનેક તર્કવિતર્ક કહેવાની અને અજાણી ભરેલા સવાલો પૂછવાની મારી પાસે નવી નવી વાર્તાઓ, અને રમુજ ટુચકાઓ સાંભળવાને તે ધણી ઉત્સુક રહેતી, અને મને પણ તે વિલક્ષણ અછલવાળા અને આનંદી સ્વભાવવાળા છોકરીની સંગતિમાં અગમ્ય રસ પડતો. તે સુધારાના સવાલોમાં પોતાનો એકડો ઉમેરતી, અને વાતનતના તેમજ ખીમ માણસોની જોસબેર દીકા કરવામાં તે દમેશાં જોડાતી; પણ તેના લુચ્ચે, અને રમતિઆળ સ્વભાવ આટલેથી સતોષ પામે એવો નહોતો. અમારી જરાપણ બૂલ ઉપર તોફાનભરેલી દીકા કરવાની કે અમારી કોઈ દારમજનક સ્થિતિ ઉપર મીઠી મજાક કરવાની તક તે કદીપણ ખોતી નહોતી. અમારી ચીત્તને સતાડીને અથવા તેની અવનવી જોડવણ કરીને અમને ધણીવાર બહુ દારમજનક સ્થિતિમાં મૂકતી, તેના કામની અખોને પાછળથી ધણીવાર દાનતી, અને મારા કપડાંના છેડાને કામ ટેકાણે બાંધી મને ઊઠતી વખતે જનારની અને કામ વખતે તેની આશા-પણ ના રાખી હોય, તેવે વખતે આચિંતી કામ બાજુથી અજાજ રીતે નિકળી આવી તેની હુચ્ચી અખોતું ચકાર તેજ અમારા ઉપર વર્ષવતી અને અમારું આકર્ષ્ય જોઈ અડખડાટ દસી પડતી.

છતાં તેના એકપણ ચાન્દમા કઠોરતા નહોતી, તેનું એકપણ વર્તન-પૂર-સમાજક રીતે બાજુએ, મૂકીએ તો-અધોમ્ય નહોતું, આ તોફાની સ્વભાવમાં ધણું મૌન્ય સમાવૃત્ત હતું આ આનંદી હૃદયમાં ધણો રનેહ સંતાપલો હતો. જમવાથી માંડીને અમારી નાનામાં નાની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવામાં તે જે અસાધારણ ચીકણ દાખવતી હતી, તે ધણાં વર્ષો પછી અત્યારે પણ મને અજાજર યાદ છે.

તેની રમ કીધા પછી પણ વારંવાર તેનું સુદર આનંદી વદન અને વિહાગ હુચ્ચી

આખો મારી દષ્ટિ સમીપ તરતી. અને એ ઉચ્ચતા નિર્દોષ ભાવથી તે મને દુઃખેમાં આવકાર દેતી, તે ઉપરથી હું માનું છું કે હું પણ તેને ધક્કોવાર સાંભરતો દોષ્ય. મારી સગી જ્ઞેન કરતાં પણ વધારે વાતચત્થી હું તેને ચડાવો, સગા વાદ કરતાં પણ વધારે ભાવથી તે મને પૂજતી.

ઉવટે બી. એ. ની પીરક્ષા પસાર કરી હું મારે વનન જવા નીકળ્યો. એટલે તેનાથી અને તેના ભાઈથી હું છુટો પડ્યો. તે વખતે મારી આખમાં ઝગઝગીઆં આત્મા. અને તેના સુક્રામળ ત્રાસ આંધ્રથી બીજાવા. પણ હું તેના ધર આગળથી નીકળ્યો, તે વખતે મારાં લગ્ન વિષે મારી મસ્કરી કરી માગા સામુ મન્નકર્મ કટાક્ષથી જોઈ ગઈ. તે વખતે તેની વધ ચાંદ વર્ણની હતી.

૨

પણ અમારો સંબંધ આટલેથી પૂરો થવાને સરળથેતો નહોતો. માર વર્ષમાં સર- કરી નિયામમાં માસ્તર તરિકે તેજ ગામમાં મારી જવળી થઈ; ત્યાં જન્મેન ઘુરન હું પ્રભોદરાવને ઘેર ગયો, મારે ઘરમાં પેસનાજ તેના મધુર કંઠમાંથી નીકળતું મનોહર ગાન અને તેનું અડખડ દસતું, મ્હેં સંભળ્યું. મારા આરવાની ખબર મતાજ તે મારી પાસે એકદમ દોડી આવી. તેનું ચાવન દવે સંપૂર્ણ કળાથી ખીલ્યું હતું, તેનાં નયનો અને આકૃતિમાં વધારે ઉડા અને વધારે સ્થિર બાવેલું દર્શન થતું હતું. પણ છતાં તેની આંખોમાં એનું એજ મનોહારી વાતચત્ત અને મધુર કટાક્ષ તેનાં વચન અને વર્તનમાં એની એજ સ્વતંત્રતા અને વૈભવ દર્શાવતાં. તે વખતે તે જરા ઉતાવળમાં હતી, એટલે રહેજ વાતચિત્ત કરી તેણે મને પોતાને ઘેર આવવા વિનંતિ કરી-લગ્નમગ દુકમ કર્યો. મ્હેં જ્યારે બીજે દિવસે તેને ઘેર આવવાની દા કહી, ત્યારે તેની ચમકની આંખોમાંથી કાર્ષ્ણિક વિચિત્ર તેજ ઝળક્યું કે જેનો અર્થ તે વખતે હું જરાજર સમજી શક્યો નહિ.

પ્રભોદરાવના માણસને લઈ બીજે દિવસે હું વિનોદિનીને ઘેર ગયો. તેના ચોક્કના દિવસ ઉપર એક બારેખમ ગૃહસ્થ દવણી રીતે દિવન. હતા. તે વિનોદિનીના પતિ મી. રાયચ દુશે એમ મ્હેં પુરતજ અનુમાન કર્યું. તેઓ પોતાના ધરમાંજ દેવાથી સ્વાભાવિક રીતે તેમના અંગ ઉપર ધોતીડ અને એક મેસો કમાલ, એ શિવાય બીજું કંઈ નહોતું. અંગેજની દષ્ટિથી કહાએ તે તેઓ અર્ધનગ્ન હતા-તેથી તેમના સ્થુગ સરીસું હું પુરતજ માથ લઈ શક્યો. પણ તેમના મ્હેં ઉપર એક જે અડચણીઓની દાડી વધી ગયેલી દેવાથી સીસેળીઓના જેવા તીલા વાગતો ભાસવો થયો. દ્વેષ, એટલે તેમના મુખની આકૃતિ પારખતાં મને જરા ચુસ્કેલી નહી. પણ હું પુરતજ જોઈ શક્યો કે તેમના અંદર ઉપર જુદીની ચચગતા કે દુઃખની સચિત્તાના નદિ જેવાંજ મિન્દ જગ્યાનાં હતાં. મ્હેં હું ધણુંજ બારે હતું અને દુક્ત ગમત અને મંદતાનું જ ભાસ કરાવતું. દુક્ત તેની ક્રીણી આંખોમાં પેસાનું થેન અને વિણેની વાસના સ્પષ્ટ રીતે જણાતાં અને સાંકડા બવદારમાં લોહને હેતરી મોટા કહેવાડાવવાનું અભિમાન કચિત્ત કચિત્ત ચમકતું. તેઓ નાકની અણી ઉપર આવેલાં ચરમા ઉપરથી લગતજ સાનેક દિવમ્બરું છતું છાતું ધક્કીજ ઝીણ-વટથી વાંચતા હતા.

આ દેખાવથી હું મારી ધારણામાં ઉત્તેજન પામ્યો નહિ. કારણ કે આવા માણસમાં સંભવતા સક્રિય વિચારોથી મને વિનોદિનીની સાથે વાતચિત કરવામાં દરકત યવાની ધારતી લાગી; પણ વિનોદિની તો પહેલાંના જેવીજ હતી-તેની સ્વતંત્રતામાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી એટલે હું દિમ્બત ધરી ધરમા ધૂર્યો.

“વિનોદિની બ્હેન ધરમાં છે કે ?” મહેં રાપજીને પૂછ્યું.

“કેમ, કેનું કામ છે ? શું કામ છે ? તમારું નામ શું ? ક્યાં જાઓ છો ?” આમ ઉપરા ઉપરી પ્રતો જાંપ માંથી ઉટની માફક મ્હેંદું હંચું કરી અર્ધા આશ્ચર્ય અને અર્ધા ગભરાટમાં તેણે પૂછ્યા.

એટલામાં વિનોદિનીએ રસોડામાંથી મારો સાદ માંભળ્યો, અને મહેં પણ જરા આગળ વધતાં તેને જોઈ.

“આવો ભાઈ આવો. એમ શું કરો છો ? એવે અમારા મિત્ર છે.” વિનોદિનીએ જરા રૂઆવથી કહ્યું.

“કેના મિત્ર છે ? પ્રમોદરાવનું કામ હોય તો તેને ઘેર જાઓ. આદિ શું છે ?” મને સંભળાવવાને માટે જોઈએ તે કરતાં પછેજ મ્હેંદું અને મૂંજતે અવાજે રાપજી ઉઠાણને બોલ્યા.

“તમે તે કાંઈ ઘેરો થયા છો કે શું ? પ્રમોદરાવજીને અને મને થયું વખતથી તેઓ જોળખે છે. એતો મારા જાણ જેવા છે. કેમ ખરું ને ?” કાંઈક મનકળેરે આંખે વિનોદિનીએ મારી તરફ જોયું. મહેં પણ વિનોદિની તરફ જોયું. મારાથી હસતું ખાળી ચકાચું નહિ, અને વિનોદિની એ અદ્ભુત કહ્યું-અમારી આંખો મળી

આથી બિમારા રાપજીને પિત્તો ઉઠાણી જ ગયો. પેતાના ધરમાં પોતાની એકની એક જી સાથે અનપયો માણસ હસે અને આખોના મીઠાકાશ કરે, એ વિચારે તેનું મગજ જમાવ્યું. વિનોદિનીનો રૂઆજ પણ તેને રોકવા અસમર્થ નીવડ્યો.

“કેમ, તમને જરાયે અડસ છે કે નહિ ? આમ હી-હી-હી-હમો છો. શું ? કાંઈ નિઝતમાં તો રહો. મળતું હોય તો એ મિનિટ વાત કરી રરને પછે” રાપજી કાંધાવમાન થયા હતા, તે તો પછા જ ધાંટા પાડીને બોલવા હતા. આ સચે મેમાં છૂટથી વાત કરવાથી બારણા આગળ માણસ બરાશે, એવી દહેશતથી બીજે દિવસે પ્રમોદરાવને ઘેર અમે મળવાનો હવા કયો. અમારે સરને ત્યાંજ જમવાનું હતું, એટલે વ તાવિનોદને માટે પુછકળ અવકાશ મળશે એમ અમે ધાર્યું. અને વિનોદિનીની આંખે મુચ્ચુ કે આવતી હાલે આજનો પૂરેપૂરો અદલો લઈયું. રાપજીને મહેં ભાવદોન સલામ કરી તે નેણે રાપ-જરી આંખથી બીવી.

૩.

ધરમાંથી નીકળતાંજ રાપજીની કુદ વર્તણૂક માટે મહેં જરાજર વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજે દિવસે પ્રમોદરાવને ઘેર તેને જનાવવાનો મહેં હવા કયો. વિનોદિનીનો સ્વભાવ હું જાણતો હતો. એટલે મારી ધારેલી સોકટી ચોક્કસ વાતજેળ એવી મને આશા પડી.

બીજે દિવસે સવારે રાપજીને આઠ પાછો વિનોદિની પ્રમોદરાવને ઘેર વહેલી આવી હતી, એટલે હું ત્યાં જઈને તરતજ નેતે મળ્યો. અમે ઘણે વર્ષે એકઠાં થયાં એટલે સ્વાભાવિક રીતે અમારું મન એક બીજાની આગળ ખાલી કરવાને અમે ધણું ઉત્કુહ હતી.

આથી પહેલાંની રીતિ મુજબ અમે દિવસ ઉપર બેઠાં; અને વિવિધ વિષયો ઉપર અને ખાસ કરીને રામજીની અંતે તેના જેવા માણસોના સંક્રાંતિ અને અધ્યતિ વર્તણુક ઉપર પુષ્કળ દેસીને ગમ્મત કરવા લાગ્યાં. કેવા સયોગોમાં તેના પિતાએ તેને આવા અમણુ છતાં સાક્ષસ માણસ બોલે પરણાવી હતી-સગ્ગાતમાં તેમની વચ્ચે કેવા મોટા અજ્ઞાનો અને વિરોધો ઉત્પન્ન થયા હતા-ઉપરે વિનોદિનીએ કેવી અસાધારણ સત્તા પોતાના પતિ ઉપર મેળવી હતી-અને હવે તેઓ કંઈક સંસ્કારી અને વધારે સુખીજીવન કેવી રીતે ગાળતાં હતાં તે બધું પોતાની ઉત્તમ વાદ્યાર્થથી તેણે મને કહ્યું છતાં રામજી તરફના તેના રોષે તેની અનેક ખોટો અને થોડી દસવા જેવી ખુબીઓ દેહતાં અચકાવી નહિ અને રામજી તરફની માનવૃત્તિ તેના અનુદાર અભિપ્રાયો અને અસંસ્કારી ટેવાની મસ્કરી કરતાં તેને રોડી રાડી નહિ.

આમ આમાં હૃદયકથન અને હારથવિનોદ પૂરું કળાએ પહોંચ્યાં હતાં, તેટલામાં રામજી અમારા ખંડ આગળથી પસાર થયા. અમને એકજ દિવસ ઉપર સાથે સાથે બેઠેલાં અને છૂટથી વાતો કરતાં અને દસતાં બેઠેને તેની આખોમાંથી રોષ વર્ધતો હતો, તે અમે જોયું. પણ તેને મોડીવાને ટેકાણે લાવવાનો અમે સંકલ્પ રચ્યો હતો. એટલે વિનોદિની જરા આવી જવાને બદલે સહેજ વધારે પાસે આવી અને વખતે વખતે ઘણા નિકટ સંજોગોની છૂટ લઇને મારી બાંધ ઉપર આગળી મુકવા લાગી. એજ ખંડમાં જરા દૂર એક બે માણસો કામ કરતા હતા, અને ધર સસરાનું તોપણ પારકું એટલે અમારી વાતચિતમાં વિશેષ કરવાની હિમ્મત રામજીની ચાલી નહિ. ફક્ત આનંદથી ઉજળતી અમારી મોટી અને મસ્કરીઓથી ઉભરાતું પુષ્કળ દસતું સાંજળતાં અને બળતાં રામજીને બદાર ફેરાજ મારવા પડ્યા.

એટલામાં પ્રમોદરાય બહારથી આવ્યા એટલે અમે નાના ખંડમાં ગયા. રામજીની આગળ યઇને અમે સાથે સાથે દિવસભરે ગયાં પણ પુષ્કળવાસા રામજી શું બોલે ? પ્રમોદરાય ખુરશી ઉપર બેઠા હતા. તેમની સામે હું આરામ ખુરશી ઉપર બેઠો. અને બીજી ખુરશીઓ જરા આધે હોવાથી વિનોદિની કેવલ મજાક કરવાના હેતુથી મારી ખુરશીની એક બાજુ ઉપર અટકીને ઉભી, લગ્નગ બેઠી દોષ તેમ ઉભી રહી. અહિંયાં ઘણે વર્ષે અમારી લુની રોળી જામી, એટલે પછી અમારી ગમતનું અને વાતનું અમારી મસ્કરીઓનું અને અમતા દસવાનું પૂજન થયું. વિનોદિની જાણે અરાધ્યવર્ણી યુવતિને બદલે તેર વર્ષની કુમારિકાજ ન હોય, તેવી રીતે તેણે કેટલીએ વાર તેના લાછની પીઠ ચામડી, અને મારો હાથ તોફાનમાં દબાવ્યો. અમે આખી દુનિયાની વાતો કરી અને દુનિયાની મસ્કરીઓ કરી-સંજોગોઓ અને અજાણ્યા મનુષ્યોની આકૃતિની અને હાલ્યજનક ટેવાની પુષ્કળ ટીકાઓ કરી-અમે દસાવ તેટલું દરવા. અને અમારી અખિા નચાવ તેટલું નાચી ઘણા દિવસનો ખંજ ઘણા આનંદથી વાળ્યો.

ત્રીજા બિચારો રામજી તે આ બધું બહારથી જોયાં કરતો હતો, અને હું તથા વિનોદિની તે જરાજર બાજુતાં હતાં.

ઉપરે જમવાનો વખત થયો. અને ત્યાં પણ વિનોદિનીએ પોતાનો વિનોદ કાવમ રાખ્યો. પીરસનાં બે ચારવાર મારી પાસે નજીકમાં બેસીને મારા કાનમાં કંઈ કંઈ વાતો

ઠઠી ગઈ અને તોફાની આંખે દસી ગઈ. પીરસવામાં તેણે જાણી જોઈને મારા તરફ પારંપાર પદાપાત કર્યો, અને ધણી વસ્તુઓ જમવાનો ખાસ આમંત્ર્ય કર્યો. અને મારા ખાવા વિષે અને ખાસ કરીને કેટલીક વસ્તુઓ ન ખાવા વિષે ધણી મસ્કરીઓ કરી છેવટે છારા પીરસતી આખલા અવલુંનીય વિવાસથી તેણે છારા પશુ મારા અમોઢીયાને પીવડાવી.

હવે રાપછતે પૂરેપૂરી શિક્ષા થઈ ચૂકી અને આ માટે વિનોદિનીને સજ્જ કરવાને માટે તેમણે પશુ પોતાનો અવસર સાધ્યો. વિનોદિની ઉપરના ખંડમાં કષ્ટા બદલી રહી કે તુલતજ ઉતાવળે પગે તે ખંડમાં દોડ્યો. સામાન્ય રીતે પોતાની પત્નિ સાથે તે ચીકાતા ત્યારે પશુ તેની રમણીય આકૃતિ અને ગમકતી આંખો આગળ તેનું કાંઈજ ચાલતું નહિ. પશુ આજે તો અતિથય રાપથી તેનું મગજ ગુચવાયલું-જમેલું હતું. એટલે વિનોદિનીને જોતાંજ અજાણે રહેજ દાય ઉઘેા કરી તે બોલ્યોઃ

“કેમ, તું તો હવે જાદુ શકી ગઈ છે, આટલું જાણુ તોફાન કરતાં ચરમ નથી આવતી ?”

વિનોદિની તો આ ઉભરાની વાટજ જોતી હતી. તેણે હસતે મહેરે રાપછના બે હાથ સાથે. કમળે કરવા પ્રયત્ન કરનારને તેણે તરતજ કમળે કર્યા.

“કેમ છે શું ? તમે કેમ આટલા બધા ગાંઠ મચા છો ?”

જરા નરમ અવાજે રાપછ બોલ્યોઃ “શું તે શું ?-આ પેલા છોલ જોડે આટલી બધી રમત થી ?-આટલું બહુ દસવું શું ?”

“તમારી તો અચ્છલજ ગઈ છે. જોતા નથી કે મારા જાણ અને મારે તેમની સાથે કેટલો જુનો પરિચય છે ? નહિ તો જાણ અને બધાના કેખતાં દુઝાણું કંઈ ?”

આ જવાબથી રાપછના હાથ હેઠા પડ્યા અને વિનોદિનીએ પહેલીવાર અમારો જુનો પરિચય સમજાવ્યો. આવી ન્યારે સંતાપના ચિન્હ દેખાડી રાપછએ કહ્યુંઃ “તું તો એવી ને એવી થેલીજ રહી.”

ત્યારે છેવટે ‘દુ તો લંબારી જ છું’ એવી ખાત્રી આપવાને વિનોદિનીએ “તમે પશુ જોવાને એવા જ રહ્યા.” એમ કહી રહેને એક ધીમે તમનેા મોઢો અને સરજ પ્રેમના આવેશમાં રહેને ગમે વળગી પડી રહેના અડઅચમ ચાલ ઉપરે મુજબન કર્યું.

દમ્પતિ પ્રતિજ્ઞા:

ॐ ઘૃણામી તે સૌમગતયાય દુરતે મયા પત્વાજરદાંઘ્યેધાપઃ

મગાંભેર્યમા સચિતા પુરાન્ધર્મલ ત્વાદુર્ગાઈપયાય દેવાઃ

પારસ્કર ગૃહાસુત્ર.

હે સ્ત્રી એથલ, મુશન્તાનદિ સૌભાગ્યની વડતી થવા સારું હું તારે હાથ આદું છું તું મારી સાથે દુઝાનરયા સુધી સુખપ્રપ રહે. સહ્ય એથલ મુશ ન્યાયકારી સર જમતુની ઉત્પત્તિના કર્તા જહ્ન

જમતુના ધાણુ કરનાર પરમાત્મા અને આ સલા મંડપમાં જોડેલા વિદ્વાન્ યૌક જુદાપ્રમ કમના અપ્રકાતને લીધે તું સ્ત્રીને મને આંખે છે, એથી આજથી તું મારે દરસે અને હું તારી સાથે વેચાઈ મુશ્કા ધીમે એથી આપજુ એક બીજા સાથે કદીમણુ અગ્નિવાચરણુ કરીશું નહિ

—સુન્દરી સુબોધ માધા,

“ઉપકારી.”

(જંગલી ઉપરથી ફેરફાર સાથે)

લેખક: રા. રા. ગૌરીશંકર અશાશમ. ધોળકાવાળા, -અમદાવાદ.

પરિચ્છેદ-૧.

કલકત્તાથી ૨૮- ૨૫ માર્ચ ૫૨ એક નાનકડું, જંગલિનારા પર આવેલું ગામડું છે. ત્યાં મોટાં મોટાં વૃક્ષોથી ઘેરાએલા નાના મનોહર બગીચા અને સુંદર મકાનો છે. આ નાનકડા ગામગી દક્ષિણ બાજુએ એક સારા પાયાપર ચાલતું વિદ્યાલય છે.

આજે કાલી માતાનો ઉત્સવ હોવાથી વિદ્યાલય બંધ છે. દિવસના મધ્યાહ્ન યથા છે, સૂર્યદેવનાં અંખર ફિરજોના તાપથી માથુસો પોતપોતાના બગીચાઓમાં વિશ્રાન્તિ લે છે, એવામાં એક મકાનમાંથી એક ક્રાન્તિમાન બાળક રમાનાથ કુદતોદોડતો બહાર આવ્યો. તેની ઉંમર માત્ર ૧૧ વર્ષની છે. આજે તેને રમવાને માટે મિત્રો મળ્યા નથી, તેથી તે ગંભીર મુખે આમતેમ ફરવા લાગ્યો.

અચાનક પાસેના એક બગીચામાંના જમરખના ઝાડ ઉપર તેની નજર પડી. પુષ્કળ તાળું જમરખ તેને લટકી રહ્યાં છે. રમાનાથનું મન તેના ઉપર લલચાયું. બાલુ બાલુ જોયું તો કોઇ માથુસ ન હતું. જમરખને તાછી તાછીને તેણે નાનકડા પત્થર ફેંકવા માંડ્યા. પછી તેથી રમાનાથને જમરખ મળી ચડ્યું નહિં. છેવટે તેણે ધીમે ધીમે વાડ ઓળંગીને બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો. તે વૃક્ષ નીચે જઇને ઉત્સુકતાથી ઉંચી નજરે જોયું. આનંદ અને વિરમવત્તાથી તે હસી પડ્યો. અને ચારે બાજુ નજર ફેરવી, અપાટા બંધ થઇ ઉપર ચઢી ગયો. પહેલી જ ડાળી પર ઘણું જમરખ લટકતાં હતાં. રમતિઆળ બાળકે એક બે ખામને નીચેના પત્થરો ઉપર તાકી તાકીને ફેંકવા માંડ્યા. પછી તેનું એકે નિરાલ બરાબર ક્ષણું નહિં. ઉત્સાહી બાળકે ૬ળી ફરીથી પાકાં જમરખ અડધાં અડધાં કરડીને બાજીનાં કોણો પર તાકીને ફેંકવા માંડ્યાં, અને એવી રીતે રમતમાં લીન યથા ગયેા. બગીચાની અંદરના તળાવના પાણીમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડ્યું છે. બહુ દૂરથી એક મધુર પ્રક્ષીનો અવાજ રમાનાથના કાનમાં આવી અચકાવ છે. મધ્યાહ્ન વાલુ તે જમરખ વૃક્ષની ઢાખા-અડાખાને ડોલાવી રહ્યો છે. જો આ બગીચો પોતાનો હોત તો આવી ચીઠી લહે-રમાં રમાનાથ નીરતિ એકાદ નિંદ્રા ખેંચી કાઢત, એમાં કોઇ અંદેશ નથી.

આ સમયે બગીચાના દરવાજાની નજીકથી એક બાલિકા તથા બાળકના વાર્તાલાપનો મંદ મીઠો અવાજ સંભળવામાં આવ્યો. રમાનાથ અચકી ઉઠ્યો. મોં ફેરવીને જોયું તો છુટી વેણીવાળી એક સુંદર બાલિકા દોડી આવે છે અને તેની પાછળ એક ન્હાનો બાળક પણ દોડતો દોડતો આવે છે. તેમને જોતાં જ રમાનાથે નાસી જવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ તેણે જોયું કે વૃક્ષપરથી નીચે ઉતરતાં જ એકિ આલકોની નજરે પડીશ. ત્યારે તેણે પોતાને હિંમત આપવા મનમાં જ કહ્યું—“ શું! જો નાનકડાં બાલકોથી ડરીને નાશી જાઉં ? કહી નહિં !—આ રમાનાથ એવો કાચર કે બીકણ નથી.” એમ વિચારીને તે ડાળી પાદડાઓના લુપ વચ્ચે લપટાને બેઠો. બાલિકા અને તેનો ન્હાનો ભાઇ બગી-

આમાં આમ તેમ દૂરવા લાગ્યાં. અને પોતાના બાલ્ય કિલકિલાટથી સ્વયં બગીચો ગમવી નાખ્યો.

ન્હાની ન્હાની લતાઓ ઉપર પતંગીઓએ નિર્ઝંતપણે ઉડી રહ્યાં છે. બાળક તે ચળકતાં પતંગીઓ પકડવા ભય છે. પરંતુ હાથ લાંબો થતાં જ તે ઉડી જાય છે અને સૂર્ય કિરણોમાં તરીને ફરીથી પાછાં લતાઓ ઉપર આવીને બેસે છે. બાલક ફરીથી તેમને પકડવા ભય છે. બાલિકા જરીક જબીર હાથ ધરીને બાઇને શીખામણુ દે છે—“છી ! છી ! ભાઇ, એમ ન કરીશ. પતંગીઓને પકડવાથી આવતા જન્મમાં પતંગીઆ થવું પડે છે !”

બહેનના ઉપદેશથી હોય અથવા તે આલાક પતંગીઓની અત્યંત સાવધાનતાને લીધે હોય, પરંતુ બાળક નિવૃત્ત થઇ ગયો અને આમતેમ ભેવા લાગ્યો. પછી થોડીવાર પછી જમરૂખના ઝાડ તરફ નજર પડતાં જ બોલ્યો—“બહેન, મ્હારે જમરૂખ ખાવું છે.”

બાળકના શબ્દો સાંભળતાં જ ઝાડ ઉપર બેઠેલો રમાનાથ હાથ પગ સમેટીને સુષ બેસી રહ્યો. જમરૂખ ખાવાની બહેનની ઇચ્છા હોય या ન હોય પરંતુ તેણે બાઇને કહ્યું—“જમરૂખ ખાવાથી તો પેટમાં દુઃખે.”

બાળકે બહેનની ઓટણી ખેંચીને કહ્યું—“ના, નહિ દુઃખે. હું એક જમરૂખ તોડી આપને.” આ શબ્દો સાંભળીને રમાનાથ તે આસોશાસ પશુ બળધીને બેઠો.

અણુસમણ બાળકે ૬૬ લીધી. બાલિકાએ તેની દૃષ્ટિ છોડાવવા કહ્યું—“ભાઇ, ભાઇ, થાક આપણે અહીંથી જતાં રહીએ. આ જમરૂખીમાં તો ભૂત છે ! આલ અલ, આપણે માછલાં ભેવા જઇએ.”

“ભૂત” —શબ્દ સાંભળતાં જ બાળકે બહેનની પાછળ નાસવા માંડ્યું. બહેન તેને તળાવને કિનારે લેઈ ગઇ. પાછી ઉપર એક માછલાંનું ટોળું તરતું હતું. બાળક તે ભે-વામાં જ મુઝાય થઇ ગયો. તળાવને તીરે ઉઠેલા એક પુષ્પ વૃક્ષ તરફ બાલિકાની નજર ગઇ. અને હાથ લંબાવી તેણીએ ભાઇને માટે દારૂ બનાવવાના વિદેશથી કુલ વીજુવા માંડ્યાં.

બાળક કિનારેથી ન્હાના ન્હાના કાકરા વોહી લાગ્યો અને તેણી માછલાંઓને શિક્ષા આપવા માટે તે પાછીમાં ફેંકવા લાગ્યો. એક રહેલો પથર ભેરથી ફેંકતાં બાલક તળાવના કિનારા પરથી સરી ગયો અને ગળડતો ગળડતો જળમાં જઈ પડ્યો.

બાલિકાનું વદન હાલુમાત્રમાં વીજુ પડી ગયું. તેણી બ્રાહ્મણ નેત્ર આર બાલુ નિદાણી હોયે સ્વરે રડવા લાગી.

જમરૂખ વૃક્ષ સવેગે ખખડી ઉઠ્યું. બાળાએ ભેયું તો પોતાના કરતાં રહેલો ઉમ્મ-રનો એક છોકરો ઝાઝની ઝળી પકડી, ટીંગળાઇ, જમીન પર પડ્યો. તેણે કુદીને પાછીમાં ફૂંપડી મારીને ત્હેમાં તણાતા જતા બાલકને તરત પકડી લીધો. બાળકે થોડુંક જ પાછી પીધું હતું, જેથી દરકત જેવું નહોતું. જહાર લાગ્યા પછી થોડીવાર તે ઉડીને બેઠા ગયો. તેનાં ભીંભપણાં કપડાં કઢાડી નાખી, રમાનાથે પોતાથી તેનું અંગ છુટી નાંખ્યું અને પોતાના શરીર ઉપરથી કમળે કઢાડી તે બાળકના શરીર લપેટી દીધો.

જાણે જરીક વરસાદ વરસ્યા પછી સૂર્ય ઉઘેલો હોયતો તેમ બાલિકાની આંખના રૂદનનાં અણુઓ દુવે આનન્દનાં અણુના રૂપમાં ગદસાઇ ગયાં.

રમાનાથે બાલિકાને પૂછ્યું—“તપાલુ નામ શું, બહેન ?”

બાલિકાએ જવાબ દીધો:—“ મ્હારું નામ કલ્યાણી.”

બાલક ! બાલિકાઓ ! તમારી વયના રમાનાથનું આ પરોપકારનું અથમ પગથીયું ખાનમાં રાખજો.

પરિચ્છેદ-૨.

આઠ-દશ વર્ષ વીતી ગયાં છે. રમાનાથ અત્યારે “ બી એ. ” ક્લાસમાં છે. નાનપણથીજ તેના માતાપિતા સ્વર્ગવાસી થએલા હોવાથી તે કાકા કાકી પાસે ઉછર્યો હતો. તેના કોકનો છોકરો નગેન્દ્રનાથ રમાનાથનો સમવયી છે. બેઠે જાણી કલકતાના એક મ્હોટા મજલાઓવાળા મકાનની એક ઓરડી બાંહે રાખી તેમા રહેતા હતા તથા એકજ કેલેઃ જ્યાં બહુના હતા ફક્ત નગેન્દ્ર કરતાં રમાનાથ એક કનાસ આગળ હતો. અને બેઠે સરખી ઉમ્મરના હોવાથી અરમપરમ થથેટ મરકરી રહ્યા પછી કરતા હતા.

રમાનાથ કાંઈ પછી કેકલે બાળજી યતું તો તરત તે સાંભળના જતો. ઉત્સવ, સમારોહ, મેળાવાડા વગેરે ને કાંઈ હોય તેમાં રમાનાથ અથમથીજ પહોંચી જતો. ક્રુટબોક્કની મેચમાં બગાળી જીતશે કે અંગ્રેજ જીતશે — ને ચિંતામાં તેને રાત્રે ઉપ પછી આવતી નહોતી. ક્રિકેટ મેચમાં ફોલો કેટલા “ રન ” કર્યા, તે બાબતમાં વર્તમાનપત્ર વાળાઓની ભૂલ થઈ શકે; પરંતુ રમાનાથની તપાસમાં તો ભૂલ હોયજ નહિ ! ત્રિશળ કલકતામાંની ગલીએ જશી, કુંજે કુંજ, પેલે પોળ, મહોલ્લે મહોલ્લે, અને રસ્તાઓ, બજારો, — એમાંનું કાંઈ પછી રમાનાથનું અભિપ્રય ન હોતું. પૃથ્વીપરના દૃશ્ય,^૧ શ્રોત્ય,^૨ તથા ઘાત્ય^૩ — ચક્ષુ, શ્રુત્ય અને મન વડે પ્રકૃતિ દરવા છતાં પછી રમાનાથ તૃપ્ત થતો નહિ. તેને હ મેશાં નહું નહું જોવાનો, સાંભળવાનો જલુ રોગ હો.

પરોપકાર કરશે એ તો રમાનાથની મૂળની પ્રકૃતિજ હતી. તેના ગામનાં માણસો કલકતામાં આવતા ત્યારે તે રમાનાથનોજ આસરો લેતાં. પરીક્ષા નજીક આવેલી જાણીને રમાનાથ પુસ્તકોની ધુળ સાફ કરવા વગેરે એટલામા તેના ગામના એક સગજને અનિચિ રૂપે દર્શન આપ્યાં અને રમાનાથને સાથે લેખને કલકતા નગરીનાં દર્શન કરવા નીકળ્યો. જ્યાં જ વરતું સારી ને સત્તી મળે, ત્યાંથી તે ખરીદી, નાટક, સરકસ, બામ બગીચા, બજાર વિગેરે બધું જોયું. કેટલાક દિવસ ગ્લી તેઓ રમાનાથનો ધરમ પારિતોષ રૂપે આભાર માની વિદાય થયા.

નગેન્દ્ર લોકલાગણીની અપેક્ષા રાખતો ન હોતો અને આખની ચત્રમ કોને કહેવી તે પછી ખ્યાલમાં લાવતો નહોતો. તેથી તેની પાસે આવવાનું સાદસ કાંઈ પછી કરી શકતું નહિ તે એમજ સમજતો હતો કે પરોપકાર કરવાનો વખત થયો મગશે. પરંતુ પરીક્ષા પાસ કરવાનો આવો સુદર સુયોગ ફરી મગશે નહિ.

એક દિવસ પાસેના મકાનના એક યુદરથે રમાનાથ પાસે આવીને કહ્યું:—“ મ હાસ્ય ! આજ ત્રણ ચર દિવસ થઈ આ ઊંઠવાના મારાજ આવત નથી. આપ કૃપા કરીને જો તેના અભ્યાસ પર કમ્પડ લખ્યા આપો નો આપના આભારની હું સારી કરર કરીશ.”

* તેવા લાવક ૨ સાંભળવા લાવક. ૩ જાણવા લાવક.

રમાનાથે ઓકરાને પૂછ્યું—“ તમારા ભારતર સાહેબની તર્જિયત સીક છે ? ”

ઓકરા—“ અરે રામરામ કહેલી સાહેબ ! તે મીઠટરની તો વાતજ કરીશાના. મદા મહેનતે બચ્ચાથ “ એમ. એ ’ થયા છે, નાદક આવીને અગારી ખુરશીઓ તોડી નાંખે છે અને ફોગટનો પગાર ખાસ બચ છે. ”

ભારતર પ્રત્યે ઓકરાનાં આવાં હિદતાઈ બરેલાં વાક્યો સંમિળતાજ રમાનાથ મુખ ફેરવીને દસી પડ્યો. પામે નગેન્દ્ર બેરો દત્તો. તેણે ક્રોધાન્વિત યદને તે ઓકરાને કહ્યું—
“ તું થું સણી ચકવાતો છે, તે હું સમજી ચક્યો છું નાદક શા માટે માખાપના રૂપી-આતું પાણી કરાવે છે ? આજકાલ ધન્યા ખરા ઓકરાઓ પેતાના ભારતરોની દહા મક્કરી કરવામાંજ પેતાની મોટાઈ માને છે. બે ચાર ઓકરાઓની મંડળી એકઠી થઈ, તો તેમની બધી વાતોનો મુખ્ય વિષયજ એ નીકળ્યો.—પરીખ ભારતર દિસાજ ગણવામાં બૂલ્યા, પાકક ભારતરને રપેમિંગ ના આવડ્યો, અને છાટ્ર ભારતર વ્યાકરણમાં શુચ્ચવાયા વળી શોખ ભારતરે મને પાટલી ઉપર ઉભો ક્યો તો દું સામો થઈ ગયો, એટલે તે સુપજ થઈ ગયા અને શાક ભારતરે ચંદુને સોંટી મારી એટલે ચંદુના બાપાએ આવીતે તેમને એવા અમાબ્યા કે તે દિવસથી પાણીઆ લાભ તેવરને ઉપયોગજ કરવાનું બૂલી ગયા. લાઇ, બાલી વાતો કરવાથી કાંઈ બચ્યા નહિ ! ”

તેને એટલેથીજ બોલતો અટકાવીને વચમાં રમાનાથ બોલી ઉઠ્યો—“ હા, તેઓએ રમરણમાં રાખતુ બેઠાએ કે—જ્યાં સુધી ગુર, વડીલો, અને સમસ્ત શેક્ષકો તરફ સન્માન, પ્રેમ, ભક્તિ, અને પૂજ્યભાવ નથી, ત્યાં સુધી કદી પણ તેઓની ઉન્નતિ થવાની નથી. કદી પણ તેઓ ખરી વિદ્વાતા મેળવી ચકવાના નથી. ”

પેલો ગૃહસ્થ પણ પેતાના ઓકરાના વર્તનથી લજવાઈ ગયો. તેણે રમાનાથ અને નગેન્દ્રનાથની ક્ષમા માગી. રમાનાથે ઓકરાને સુધારવાનું રીતીકાણું પણ તે માટે કાઠ પણ પ્રકારનો મદલો અથવા પગાર લેવાની સાફ ના કહી.

આ વરસે રમાનાથ “ છી એ. ” ની પરીક્ષામાં નાપાસ થયો—અને નગેન્દ્ર પાસ થવાથી એક કલાસ ઉપર આવતાં રમાનાથનો સાથી થયો. નગેન્દ્રે તેને મિત્ર લાવે હપકો આપીતે કહ્યું—“ લાઇ રમાનાથ, પરોપકાર કરવાની પ્રતિ દમણાં મુશી દે, પેતાની ઉન્નતિ જ્યાં સુધી ન થાય, ત્યાં સુધી પારખી ઉન્નતિ ક્યાંથી ચાર ? ”

નગેન્દ્રના આ ઉપદેશની રમાનાથને કમપણ અસર થઈ નહિ. બાલકાળથીજ તે પદો પકારમાં ટેવાઈ ગયેલો હોવાથી નાનાં નાનાં બાળકોને ચત્ર પૂર્વક લાજુવવામાં, મિત્રવર્ગને બનતા સુધી સહાયતા કરવામાં, અને પ્રાણી માનનાં હુન્નિમા લાગ લેવાતો અજ્ઞાસ તેના હાઠ મસિ સાથે મળી ગયો હતો. પારકાના કલ્યાણનાં કામો તે બનેક સ કટો વેડીતે આનંદથી હમમેશાં કરતો; અને તેથી પેતાને વહુ તુકચાન દિવિ ગણકારતો નહિ. દિવસની એક પણ ક્ષણ તેને વિધાન્તિ ન હોતી. તથાપિ ‘ પદોપકાર ’ એ જગદ કાઇપણ તેના મુખેથી સાંભળી ચક્યું ન હોતું.

નગેન્દ્ર નિરંતર રમાનાથની ઉન્નતિ નહોતો, તેથી જ એ માણસે રમાનાથની પાસેથી ફોમટ કામ કહોવી લેવાની ઇન્છાથી આવતાં દર્તા, તેઓના ઉપર તે અત્યંત ક્રોધાન્વિત થતો હતો. અને તેમને બનતાં સુધી તો ‘ રમાનાથ નથી ’ એમ કહીતે અગર ખીલું કાંઈ

બહાનું કાઢીને બારણેથી જ પાછાં કઢાડેલો. રમાનાથને વારંવાર તેના કર્તવ્ય પથમાં સાવચેત કરવા છતાં પણ બપોરે તે ફરીબૂત ન થઈ શક્યો, ત્યારથી નગેન્દ્ર રમાનાથને કલાસમાં, પરમાં અને બધે સ્થળે “ઉપકારી !” એ સંબોધનથી બોલાવવા લાગ્યો.

પરિચ્છેદ—૩

નગેન્દ્રની બહેન મુશીલાનું સાક્ષર લવવાની પુરમાં હતું તેના બનેલી ભૂપેન્દ્રનાથ, એક મોટા નામગદા વડીલ હતા. ભૂપેન્દ્રનાથ, ના તો હિંદુ—ના તો બ્રાહ્મણ, ના તો આજ્ઞાસના ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલા સુધારો-શીમ તેના જેવા હતા છતાં તેમના ઘરમાં તેમની વિધવા માતાનું વધારે ચલણ હતું. તેમની તરફથી બહેન નિર્મળા જે બહુ મનોહર રૂપવતી, શુભ્રશુદ્ધિના સંસ્કારવાળી હતી તે હજુ અપિવદિતા હતી.

એક દિવસે નગેન્દ્ર રમાનાથને સાથે લઈ, પોતાની બહેનને મળવા ગયો. દીવાન-ખાનામાં ફોર્ટમાં જવા સાથે તેવાર થયેલા ભૂપેન્દ્રનાથ, અને નજીકમાં બેઠેલાં તેમની માતાએ તેમનો સારો આદરચત્કાર કર્યો. ભૂપેન્દ્રનાથ ફોર્ટમાં ગયા પછી મુશીલાએ આવીને જાણના કુશળ વર્તમાન પૂછ્યા.

મધ્યાહ્ન ભોજન સમાપ્ત થયા પછી મુશીલા અંદરના ઓરડામાં નગેન્દ્રની સાથે બેઠી હતી, ત્યાં નિર્મળાને ફરતા ફરતા એમી લાવી. નિર્મળા સંકુચિત ક્ષતિથી ખુરશી પર બેઠી; નગેન્દ્ર અને નિર્મળાની ચાર આંખો મળતાં નગેન્દ્રના મુખ ઉપર ઢાઢક અભાવિકા જોવાયે તરી આવી; એટલે મુશીલાએ હસતાં હસતાં કહ્યું—“ નગેન્દ્ર અને નિર્મળાનું જોકે જોવાથી રાધાકૃષ્ણનું જોકે પણ બહી જવાય છે. ” ત્રણે જણાં આખ્યાટ દસી પડ્યાં. પણ નિર્મળાનું હાસ્ય શુભ જણાયું. દરલોકે વખત વાર્તાલાપ કર્યા પછી નગેન્દ્ર વડીલ સાહેબની લાવબેરીના હોદ્દામાં જઈ પુસ્તકો લેવા લાગ્યો.

આ તરફ રમાનાથે બહારના એક ખુલ્લા ઓરડામાં આરામખુરશી પર બેઠે બેઠે મકાનના ઊપરાના મોલ, પાટડીઓ, વગ્ગાઓ, ખપારો વગેરે ગણી લીધાં. અચાનક તેની નજર બારણા તરફ પડી, તો પંચ વર્ષની એક મનોહર બાલિકા શુષ્કશુષ્ક ડોઢિયાં કરતી જેવામાં આવી રમાનાથે તેને સ્નેહ પૂર્ણ સ્વરે બોલાવી રમાનાથનો અવાજ સાંભળતાં જ તે ન્હસી ગઈ. જરાગર પછી ફરીને બાલિકાને ડોઢિયું : કરવા લાગી રમાનાથે તેને ફરીથી બોલાવી, અને તે ફરીથી હસતી હસતી નાસી ગઈ રમાનાથ સમજી ગયો કે આ હાસ્યમાં આવવાનું પૂરું લક્ષણ છે. પછી તે ઉઠીને બારણા પાસે જુપાઈ ગયો. હવે બાલિકા પકડાઈ ગઈ. એટલે તેણે નાસી જવાને ચાટે રડવા માંડ્યું. રમાનાથે પણ બાળકના જેવું કૃત્રિમ રૂદન તેની સાથે જ આરંભ્યું બાલિકા એકદમ દસી પડી. રમાનાથે તેને વધારે દસાવી, ખુશ કરીને પૂછ્યું “ બહેન, તારું નામ શું ? ”

બાલિકાએ કહ્યું—“ મારું નામ સુનંદા ”

સુનંદા એ બહેનની જ દિકરી છે. એમ જાણતાં રમાનાથને તેના ઉપર વિશેષ સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો. બાલિકા પણ રમાનાથ મામાને પોતાની રમકડાંની પેટી વગેરે લાવીને ખતાવવા લાગી. હજી ક્યાં ક્યાં રમકડાં હોય તો ન્હાની બાણેજની પેટી બરાબ રહે, તેની રમાનાથે એક માટી કરી લીધી. અચાનક ન્યાં થઈને નિર્મળા નીકળી, તે જરા

આઘી રહીને આ સુન્દર દૃષ્ય જોવા લાગી બાલિકાની સાથે બાળક બનીને રમતો. આ સુખ તહેને બહુ મોઢક લાગ્યો. એવામાં રમાનાથની દ્રષ્ટિ તેના ઉપર પડી, નિર્મળાનાં ત્રેજો પશુ તેની સાથે મળ્યાં, અને હલકાનાં હૃદયમાં પ્રેમ અપરિચિત, પશુ અતિ પવિત્ર ભાવના પ્રતિમન્ત યજ્ઞ બળ્યાં. નિર્મળા શરમાઈને ત્યાંથી અપાટાબધ ચાલી ગઈ. એવામાં નગેન્દ્ર આવી પહોંચ્યો અને રમાનાથને સાથે લેઈ ઘર તરફ વળ્યો.

પરિચ્છેદ—૪

તે સમય પછી નગેન્દ્ર વારંવાર સુશીલાને ત્યાં આવગળ કરવા લાગ્યો. સુશીલાની પણ નિર્મળા ગળીર પ્રતિની બાલિકા હતી સુશીલાના આમદર્શી, સુશીલાની દાજરી દરમ્યાન નગેન્દ્રની પાસે આવીને માનની ખાતર બેસતી, પણ તેની સાથે કંઈ પણ વાતચીત કરતી નહોતી. વળી નિર્મળાની દાજરી વગર નગેન્દ્ર તથા સુશીલાની વચ્ચે વાતચીત ધીલકુલ જામતી પણ નહોતી. બે ચાર વખત રમાનાથ અને નગેન્દ્ર સાથે આવેલા, તે સમયના અનુભવથી નિર્મળાની શક્તિ કંઈક અંશે “પરોપકારી” રમાનાથ તરફ છે, એવું નગેન્દ્ર સમજી ગયો હતો. તેથી તે દેવે બહુ ઓછાં જ આવડો અને નિર્મળાની દાજરીમાં પોતે રમાનાથ સબધીની પ્રેમ પણ વાત ઉઠેલનો જ નહિ, પરંતુ નગેન્દ્રની આનંદગમ્ય ભરેલી વાતચીતમાં પણ તહેને ઓછો રસ પડતો નહિ, એ દેખીતું હતું.

જ્યારે ઉત્સાહથી પોતાની બહેનની આગળ નિર્મળાને પ્રસન્ન કરવાને વિનોદવાતોચિનો છોત તે ચલાવતો, ત્યારે નિર્મળા કદિ કદિ સાંકળી છુટી મળતો ડાળ કરતી અને કંઈકવાર તો જાણે કંઈક ઉઠા-દરના વિચારોમાં હોય નહિ એમ જણાતી તેણીની આવી મીઠી ઉદાસીના શુદ્ધિમતિ સુશીલા સરી રીતે સમજી ગઈ હતી. પરંતુ નગેન્દ્ર તો તેણીના તરફ તેથી ઉલટો વધારે ને વધારે આકર્ષિતો હતો.

બે ચાર વખત સુશીલાને યેર ગયા પછી નગેન્દ્રના પોતાના તરફના બદલાયલા વર્તનને લીધે રમાનાથ તહેના મનની શક્તિ જરોખર સમજી ગયો હતો અને તેના મનમાં એમજ કસી ગયું હતું કે દેવે મ્હારે એ મહાનમાં આવવાની જરૂર નથી નિર્મળાના મનમાં પોતાના તરફ કંઈ વિશેષ મમતા છે, એની તહેના સરલ હૃદયને જરા પણ આનંત નહોતી.

જે નજીકમાં રહે છે તે પ્રિય હોય છે ખરું, પરંતુ કંઈકવાર તે પાસેજ રહેવાથી ધીમે ધીમે નવીનતા કમી થતી જાય છે. અને દૂર રહેવાથી ધીમે ધીમે શ્રદ્ધા, પ્રીતિ, સૈન્દર્ય, અને સન્માનનો વધારો થાય છે. માણસ સ્વભાવથીજ અજ્ઞાન-અપરિચિત વસ્તુને વિશેષ આકર્ષે છે અને દૂરતા તહેની જન્મદાતા છે. ફક્ત પદાર્થ પ્રાણીના દૂરત્વ ઉપરાંત પણ એક વસ્તુ એવી છે કે તે અત્યંત નજીકમાં રહેવા-હોવા છતાં પણ એક પ્રકારની દૂરતા જાળવી રાખે છે. અતે તે દૂરતા અધિકતર રહસ્યમય છે, તથા તેથીજ તેને સર્વ પ્રાણીમાન આકર્ષે છે. ‘લગ્નગણના’ આપણી નજીક હોવા છતાં મણુ આપણાથી દૂર છે—તે દૂરતા જાળવી જાય છે, તે પણ તેમને જો પ્રેમ આકર્ષે છે. તેહું એક વિશેષ કારણ છે.

પરિચ્છેદ—૫.

એક વખતે એવી બૂમ પડી કે વર્ષમાન નગરમાં રેલ આવી છે. રમાનાથે મનમાં,

વિચાર કર્યો કે—“પરીક્ષા હજી આવી નથી પણ મદાનેદીનું પૂર તો આવી પહોંચ્યું છે. માટે પ્રથમતો ત્યાં જવું અને બની શકે તેટલા શાંકુઓને દુઃખદ સમયમાં મદદ કરવી. પરીક્ષાનું તો પ્રભુની ઇચ્છા મુજબ થશે.” એમ સંકલ્પ કરી રમાનાથ તાબડોતો વધમાન પહોંચ્યો.

સાવંઠાળનો સમય થવા આવ્યો છે. કલકત્તાની એક સાધારણ પહોળી ગલીના એક મનોહર મકાનના બીજા મળવાની એક બારી પાસે બેઠી બેઠી કલ્યાણી રેશમી વસ્ત્ર ઉપર સોંપથી રેશમી દોરા વડે એક મિત્ર કાઢતી હતી. અને પાસેના ખડમાંના એક ‘બુધ્ધા’ આગળની ખુરશી પર બેસીને તેના પતિ રમેશચંદ્ર એક છાંયી નવલકથા (નોવેલ) વાંચતો હતો.

એવામાં બારીની બહાર નજર જતાં જ આવ્યાનક કલ્યાણીએ પતિ પાસે જઈને તેના ખમા ઉપર દોષ સૂંકીને કહ્યું—“તમારું નોવેલ આજે પૂરું નહિં થશે.” પતિએ તરત પુસ્તક બંધ કરી, “કલ્યાણીના મુખ તરફ જોઈને તેણે કહ્યું, “કેમ, કાંઈ કામ છે ?”

“કલ્યાણી—” તમે અને ક્યાં સુધી આહ્વાનો છો ?”

રમેશચંદ્ર હસતાં હસતાં ખુરશીમાંથી ઉઠ્યો અને એક મોટી નેતરની સોટી સાવી તે બતાવતાં બોલ્યો—“આ.....બહો સુધી આહું છું.”

કલ્યાણી (હસતી હસતી)—હાં ઠીક, ત્યારે જુવો—”

રમેશને બારી પાસે બેચી લેઈ જઈને કહ્યું—“જુઓ, રેશો લીધારંગનો બીજાપરો ડાંગરો પહેરીને જાય છે, તેને મળી આવો જોઈએ.”

રમેશચંદ્ર—“જો હુકમ !” પણ ખાલી વીસી કેમ એક અપરિચિત માણસને હજાર પાસે દાન કરવો તે મને તો મોંઘા સામર્થ્ય નથી.”

કલ્યાણીએ હસતાં હસતાં રમેશને એક પીંખો ધકકો મારીને કહ્યું—“હું શું તેને બહોં તેડી સાવવાનું કહું છું ?”

રમેશ તરતજ એક દુપટ્ટો ઓડી, પગમાં ચપ્પલ ધાલીને બહાર નીકળ્યો અને રસ્તા પર આવીને “બુ-દા, બો બુ-દા !” એમ જુઓ પાડતો કલ્યાણીએ બતાવેલા માણસની પાછળ પાછળ દોડતા દેખ્યો. ખૂબ નજીકમાં આવતાં વધારે જોરથી જૂમ મારીને કહ્યું—“બુ-દા ! અરે-ઓ-બસા બાહમી ! સંતોષતોયે નથી ?”

રસ્તે ચાલનાર પાછો ફરીને ફરો રહો, રમેશે તેના મુખ તરફ જોઈને તરતજ વિનીત બાવે નમસ્કાર કરીને કહ્યું—“માફ કરજો બાપ ! જૂલ થઈ ગઈ. ફરથી આપ મદારા એક મિત્ર બુ-દાવન જેવા દેખાતા હતા તેથી.....”

કલ્યાણી બારીએથી બધું જોઈ રહી હતી.

રસ્તે ચાલનારે સામે નમસ્કાર કર્યો:

રમેશે કહ્યું—“ગુ-હો માફ કરજો, મદાસપ ! આવતું નામ ?”

રસ્તે ચાલનારે કહ્યું—“અરે એમાં શું ?—મદાફે નામ રમાનાથ રામ.”

રમેશ—“આપ, બહોં ક્યાં રહો છો ?”

રમાનાથ—“૭૭ નંબર” નંદર નિયોગીની લેન, અમરતલા ગાલીમાં. આપ મદાસપનું નામ ?”

રમેશ—“ઝાડું નામ રમેશચંદ્ર હત. જ્યારે આપની સાથે પરિચય થયો તોપણ હું એક દિવસ આપને મળવા આવીશ. અમરતલા મહલીમાં કાર્ય પરત્વે કોઇ કોઇ વખત હું આવું છું.—નમસ્કાર.”

રમાનાથ—“ભલે, જરૂર વધારજો—નમસ્કાર.”

પરિચ્છેદ—૬.

આજે પરીક્ષાનું પરિણામ બહાર પડ્યું છે. રમાનાથને ખબર પડી છે કે આ વખતે પણ ચોતે “બી. એ. ની પરીક્ષામાં નાપાસ થયો છે. નાપાસની વાત સાંભળતાં આંખમાં “આવજી—સાદરેલો” ન વરસાવે, એવો વિચારી કેટલકજ દરે. રમાનાથ કંપની બાગમાં આવીને દૂર દિગંતમાં જોઇ રહ્યો. શુન્ન મુન્ન બેસીજ રહ્યો. સંધ્યા યજ જવા આવી તેનું પણ તેને જ્ઞાન નથી. સંધ્યાના શીતળ પવનની અસરથી ધાંતે ધાંતે રમાનાથ શુદ્ધિમાં આયો અને તાજકોળ ઘેર આવી પહોંચ્યો. કોઇની સાથે મળ્યો નહિ. અને રાત્રિના આઠ વાગ્યામાં જમ્યા વિનાજ સજ ગયાનો કોળ કરી વધારીમાં જઈને પડ્યો. નિરાશની કુટુમ્બમાં વધારો કરતા સમાચાર એ હતા કે નગેન્દ્ર ઉઘે નંબરે પાસ થયો હતો.

સવારમાં ઉઠતાજ નગેન્દ્રનો પત્ર મળ્યો. તે લખાનીપુરથી લખે છે કે—“છહેનની તબિબત સારી નથી, તેથી એક બે દિવસ સુધી તમને મળી શકીય નહિ. માફ કરજો.”

કોઇ મને તેનું અપરિચિત પ્રાણી પણ બિમાર હોય તો તેની સારવાર કરી લેને જતી શકતો આદામ આપવો, એ રમાનાથનો મૂળથીજ અભ્યાસ હતો. તેણે કેટલોક વખત વિચાર કરીને નક્કી કર્યું કે “છહેનને એક વખત જોવા જવું તે ઉચિત જ છે. દ્વામશાહીમાં જવાથી કોઇ જોગબીતા સાથે મિલન થવાનો ભય. તેથી દિવસના બે વાગે તે પત્રરસ્તે આવી નીકળ્યો.

નાપાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ચારે તરફથી જે મરકરી ભરેલા તથા ધિક્કાર જનક વચ્ચે વરસાવવામાં આવે છે, તેજ તેઓના મોતનું કારણ થઇ પડે છે. બિચારો “પરોપકારી” રમાનાથ છહેનના દુઃખમાં બાળ લેવા તે કંઈક ઓછું કરવા, ખરા જોરના સખત તાપમાં ત્રણ ગાઉનો રસ્તો પડે આવીને છહેનને ઘેર આવી પહોંચ્યો.

આ વખતે છહેન બેઠી બેઠી હારમોનીયમ (વાલુ) બજાવી રહી હતી. નગેન્દ્ર સાથે બેસીને ગાતો હતો. અને આજુબાજુ છહેનની સાહેલીઓ મીઠાસ જમાવીને આમતેમ બેઠેલી હતી. તથા જરીક દૂર નિર્મલા એક ખુરશી પર બેઠી બેઠી વિરક્ત ચિત્તથી પુસ્તકનાં પાના ફેરવ્યા કરતી હતી.

નગેન્દ્રનો કદસ્કર સખત મુરમાં ચડવાની તૈયારીમાં હતો, એવામાં તાપથી વિદ્યુતળ થયેલો, પરસેવાથી પસળી ગયેલો રમાનાથ ઓરડાના બારણા સાથે આવીને વચર બોલે રાખ્યો ઉઘો રહ્યો.

ગીતવાદ તરતજ બધ પડી ગયું નિરવબ્ધ રમાનાથનું જ્ઞાન મુખ જોહને છહેન તથા નગેન્દ્રનું હાથ સમાઇ શક્યું નહિ. સાથે સાથે છહેનની સાહેલીઓ પણ હસવા લાગી. ફક્ત નિર્મલાના સ્વાભાવિક ગભીર વદન ઉપર વધારે ગંભીરતા હવાઈ મજ બધાંના ઉઘ્રમ્મ હાથ તરફ લેણે ધિક્કારની નજર ફેંકી.

નગેન્દ્રે શુક દાસ્ય કરીને કહ્યું—“કેમ ઉપકારી ! ખડેન મદિ છે, એમ સાંભળીને ‘પરોપકાર’ કરવા આવ્યા છો કે ?”

રમાનાય અતિ કષ્ટે કંઈક કૃત્રિમ દાસ્ય મુખ ઉપર લાવી શક્યો હતો; પરંતુ નગેન્દ્રના ચાંપે સાંભળતાં જ તે દાસ્ય કપાય હડી ગયું. અને તે ઉતાવળથી બોલી હાથે—“ના આ બાલુએ જરીક કામ હોવાથી જતો હતો. ત્યારે મ્હારા મનમાં એમ આવ્યું કે તમે “સેકન્ડ ડીવીઝન” (બીજાવર્ગ) માં પાસ થયા છો, એ ખબર પણ તમને કહેતો જઈ.” એમ કહીને રમાનાય આશ્ચર્ય જવા પાછો ફર્યો.

નગેન્દ્ર પોતાનો પ્રફુલ્લિત ભાવ છુપાવીને બોલ્યો—“એ તો ઠીક. ઉપકાર કર્યો, પણ તમારી શી ખબર છે ? જરીક બેગો તો ખરા !”

રમાનાયે ત્વરાભરેલાં પગલાંથી બહાર નીકળતાં જવાખ આવ્યો—“ના, અત્યારે મ્હારે જરા કામ છે.”

ખડેનના મકાનની આસપાસ એક નાનકડો પુલનો જગીચો હતો. તેની બાજુ પરની વાડના છીંડામાંથી એક નાનકડું રિમ્ત પિક્કસિત મુખ રમાનાયની નજરે પડ્યું. બાલિકાએ બહાર આવીને કામળ કંઈ કહ્યું—“રમામામા ! આ રમામામા ! મ્હાલે માટે બીજાં રમકડાં લાવ્યા છો કે ?”

મુનદાના મુખ તરફ સ્નેહથી જોઈને હસવા જતાં રમાનાયની આંખમાં ઝળઝળાં બરાહ આવ્યાં તેણે અસુ મદા મહેનતે રોકીને કહ્યું—“ભૂલી ગયો છું, ખડેન ! ફરીથી આવીશ ત્યારે કોતો આવીશ હોં !” એટલું બોલી રમાનાયે પાસે જઈને રહેતા નિર્દોષ, પ્રેમાળ દાસ્યભર્યા મ્હોં ઉપર એક મધુર મુખી લીધી અને પછી ત્યાંથી ચાલી ગયો.

પ્રેમથી છલકાતાં નયન-દ્વયથી નિર્મળા બારીમાંથી આ આકર્ષક દેખાવ જોઈ જ રહી હતી.

પરિચ્છેદ-૭

નગેન્દ્ર એક બે દિવસ માટે કનકતા ગયો. ત્યાં પરીક્ષાઓમાં પાસ થએલા મિત્રોને અભિનંદન આપીને તથા નાપાસ થએલાઓને વાસ્તે દિલગીરી દર્શાવીને તે ભવાનીપુરમાં પાછો આવ્યો.

અસુરગૃહે જેમ જમાઈ આવકાર પામે તેમ ભવાનીપુરમાં દલે નગેન્દ્ર પણ હોવોજ આદરસત્કાર પામવા લાગ્યો. મુશીલાએ પોતાના પાસ થએલા ભાઈની સાથે નિર્મળાનો વિવાહ કરવાની તજવીજ કરવા માંડી. તેણે પતિને તથા શ્રદ્ધ સાક્ષુને તે આગત વાત કરી હતી અને પિતા માતાની અનુમતિ મેળવવા માટે તેમને પણ તેણીએ એક પત્ર લખી મોકલ્યો હતો. પરંતુ આ વખતે કાણ જાણે છે કે નિર્મળાની ધારણામાં સુ દરો ? વિવાહ વિચારના આનંદ-હ્રસ્વનો વેગ કંઈક ધીમો પડ્યા પછી મિયારો રમાનાય મુશીલાને શાદ આપ્યો. તેણીએ નગેન્દ્રને પૂછ્યું—“ભાઈ નગેન્દ્ર ! પેતા આપણા ઉપકારીની શી ખબર છે ?”

નગેન્દ્ર—“એ ચાર દિવસથી લેને જરા વધારે તાવ આવે છે. દવાના બંદોબસ્તને માટે મેં ઝવેરીને બવામણુ કરી છે.”

‘ઝવેરીલાસ’ નગેન્દ્ર અને રમાનાથના રહેવાના ઠેઠાણાનો નોકર છે. નગેન્દ્રે કહેલી વાત નિર્મળાના કાને જઈ પહોંચી. તેણીના હૃદયમાં મોટો ક્રોધો ધ્રુવો અને રમાનાથના મંગલ માટે તે પછી તેણી વારંવાર પ્રભુ પ્રાર્થના કરી કરતી હતી.

પરિચ્છેદ-૮.

એક દિવસે સાંજે રમાનાથના રહેવાના મકાનના દરવાજા પાસે એક ગાડી બાવીને ઉભી રહી. તેમાંથી રમેશચંદ્ર તથા કલ્યાણી ઉતરી અને રમાનાથના ઓરડામાં ગયા. ‘અંદર જોયું’ તો રમાનાથ એકલો સખત તાવમાં બેઠાન થઈ રહેલો છે. પાસે કોઈ માણસ નથી અને દીવો નથી. રમેશે પોતાના ગાડીવાળાને બોલાવી જતો પ્રગટાવવાની. ઝવેરીલાસની તપાસ કરી પણ તેનો જતો સાગ્યો નહિં, આજે રત્નવારે બાવેલો ત્યારે રમેશચંદ્રે રમાનાથની આંખોમાં જે સોનાની નીંદી જોઈ હતી. તે આજે નથી, કેવળ ઉપર ધડીઆળ હતું તે પણ આજે નથી. કલ્યાણીએ રમાનાથના કપાળ ઉપર હાથ મુકીને જોયું તો તે અગ્નિના જ્વેલું ગરમ હતું. કાસાટે કોમળ, ચીતળ સ્પર્શ યતા જ રમાનાથ સાલ્યોળ આંખો ઉઘાડીને તાજડતોળ મોઢો થયો. માંડની માફક કેટલોક વખત મુન્ય દૃષ્ટિથી તેણે કલ્યાણી તરફ જોયું કહ્યું—“હાલે બાવ્યાં છે કે ? આપણી સુનંદા તો સારી છે ને ? તેને માટે થોડાં રમકડાં મેં સાવી રાખ્યાં છે, તે પેલી પેઢીમાં છે.”

‘કલ્યાણી વ્યાકુળ નેત્રે રમેશના મુખ તરફ જોઈ રહી. રમેશે નજીક બાવીને સાવચેતીથી રમાનાથને પથારીમાં સુવાડી દેઈ, કલ્યાણીને કહ્યું—“બા તો વિકારનું શક્ષ્ય જણાય છે.” થોડીવારમાં રમાનાથને કાંઈક જાન આપ્યું જણાયું.

“રમાનાથે કહ્યું—“મહારાજ ! આપ જાણ છે ?-ઝવેરીલાસને એક વખત બોલાવી ચકરો ? ઝવેરીલાસ ! બંદે એ ઝવેરી ! પાછા ! સાંભળતો નથી ! અરે, બેન બાવ્યાં છે. એક આસન બાસન પાથરી આપ ને, બાપુ ! અને બે મહારી પેઢીમાંથી રમકડાં સુનંદા માટે—

રમાનાથથી આગળ બોલી ચકાણું નહિં. રમેશે કલ્યાણીને કહ્યું—“તમે જરીક સાવચેતીથી તેમની સંભાળ રાખીને બેસી રહો. તેમને ઉઠવા દેશો નહિં. હું જલદીથી ઝોકડરને બોલાવી લાવું છું.”

સાત દિવસ સુધી તે દંપતીએ સતત પ્રયાસ કર્યો છતાં પણ તે રમાનાથને જાગવી શક્યાં નહિં. રમાનાથના ઉપકારથી વધુ થયેલાં હાનરો માણસોએ તેના આમાની દાનિ માટે પ્રભુ પ્રાર્થના કરી. કલ્યાણી અને નિર્મળા પરમ મિત્ર બન્યાં છે. તેમની વાત વારંવાર રમાનાથના અનેક સદ્ગુણો તરફ વળે છે.

નિર્મળાએ પોતાની માતા તથા બાપુ પાસે ચિરકાળ કુમારી રહી જગત સેવામાં ‘જીવન’ ગાળવાની ધરવાનગી લીધી છે.

કુળ--લક્ષ્મી*

અનુવાદક, રા રા મગનલાલ હરીકૃષ્ણ મહેતા.

ધણા દિવસની મહેનત પછી જે દિવસે અમદાવાદના રામચંદ્ર બટ્ટના પુત્ર નરેન્દ્ર સાથે સુરતના વિષ્ણુપ્રસાદની એકની એક પુત્રી લલિતાગૌરીના લગ્ન મોટી ધામધુમથી નિર્વહિને થઈ ગયા, તે દિવસે વિષ્ણુપ્રસાદ પોતાને નિમિત્ત થયેલા માનવા લાગ્યા.

પરંતુ મનુષ્ય પોતાને નિમિત્ત ધારે તેમાં શું વળ્યું ? વિધાતાએ વિષ્ણુપ્રસાદના ન સીમમાં સુખ લખ્યું નથી વિષ્ણુપ્રસાદને તેની ખચર નથી. ગમે તેવો વિદ્વાન કે છુદ્ધિમાન હોવા છતાં તે મનુષ્ય છે, તે મનુષ્ય દેવની અકલીત લીલા બળવાને અસમર્થ છે, તેથીજ આ આન દર્માંજ ગભીર વેદના-દુખ-સમાપતી છે, આ નિર્મિતતામાંજ ચિંતા રૂપ વિછીના સેકડો ડખ છે, આ સુખતુ સ્વપ્ન જોત જોતામાં જતું રહેવાતું છે, તેની વિષ્ણુપ્રસાદને ખચર નથી લલિતાના લગ્નને ચાર માસ પછી દલુ નથી થયા એટલામાંજ એક કમનસીબ દિવસે લલિતાના વૈદવ્યના તારથી સમાચાર આવ્યા. વિષ્ણુપ્રસાદ ઉપર દુખનું વાદલ ટુટી પડ્યું તાર જોતાજ તેની શુદ્ધ સાનંત હીડી ગઈ. તે મથિ દામ દષ્ટ જામીન ઉપર ખેંચી ગયો. તેની આંખ આગળ સર્વજ્ઞ અધિકાર આપી રહેલો. તેની આંખ માંથી ૬૪૦ આંસુ વહેવા લાગ્યાં. લલિતાની માતા પણ દાર્દ્રી દાર્દ્રી થઈ ગઈ. પરંતુ પહેલાં તો તેને કાંઈ ખચર પડી નહિ છેવટે કેટલીકવારે વિષ્ણુપ્રસાદે જરા ધૈર્ય ધરી આંસુ છુટી નાંખી તાર ફરીથી વાંચતા "કાલેરથી નરેન્દ્ર અચાનક મરણ પામ્યો છે" એ સંખેડો ઉચ્ચાર્યો ત્યારે તે પણ આક્રંદ કરતી બેભાન થઈ જમીન ઉપર પડી.

તેજ દિવસે લૌકિક કાર્ય કરી તરફ પડેલી ગાડીમાં વિષ્ણુપ્રસાદ લલિતાને સાચરે આવ્યા. લલિતાને તેના પિતાના આવવાના સમાચાર મળ્યા એટલે તે કુસર્કા ખાતી ખાતી, છુટે અઘોડે તેની પાસે અધી વિષ્ણુપ્રસાદે તેની સામે જોયું, અને જોતાજ તેની છાતી ઘટી ગઈ પોતાની એકની એક પુત્રી લલિતાના અગ ઉપર આઠૂપણ નથી. તેણે એક અડુ છુગડું પહેર્યું છે તેનો સૌજાગ-મુચક-સૌજાગ્યના મુખ્ય ચિન્હ સ્વરૂપ-કુકુમ ચાંદનો પણ અતદિન થઈ ગયો છે. વિષ્ણુપ્રસાદથી લલિતાની આ શોકજનક સ્થિતિ વધારે વાર જોવાઈ નહિ તે લલિતાને પોતાની છાતી સરખી ચાંપીને અશ્રુ વિસર્જન કરવા લાગ્યા લલિતાની સ્થિતિ જોઈ વિષ્ણુપ્રસાદને બહુજ લાગી આવ્યું હતું, અને તેથી જો આજ સ્થિતિમાં તે અદિ રહેશે તો તે બચવાનો નથી એમ લાગ્યું. તેથી વિષ્ણુપ્રસાદે તેજ રાત્રે તેને પોતાને ઘેર લઈ જવાનો વિચાર કર્યો રામચંદ્રે બહુ બહુ ના કહી પરંતુ તેમણે પોતાનો વિચાર ફેરવો નહિ છેવટે રામચંદ્રે "મારા પુત્રે મને દગો દીધો છે, તો હવે યેણ દિવસ પણ લલિતાને અદિ રહેવા દો તો સાર." એમ કહ્યું, પરંતુ વિષ્ણુપ્રસાદે તેનો ગભીરતાથી એટલોજ જવાબ આપ્યો કે "અદિ રહેવાથી મારી પુત્રી બચવાની નથી હું તો એને આજ ને આજજ લઈ જઈશ."

રામચંદ્રનું કાંઈ ચલ્યું નહિ. વિષ્ણુપ્રસાદે લોકપ્રવાદનો પણ બળ રાખ્યો નહિ.

લલિતામાં હજી ઉંડી અક્ષય નહિ હોવાથી તે પણ તેમાર યથ ગઈ. એટલે તેને કાષ્ઠપણુ શોકી ચક્ર્યું નહિ. જતી વખતે લલિતાની સાસુએ તેને જાતી સરસી આંખીને કહ્યું, “ એટા, હવે હું જેમાં ગણું તેમાં તુંજ છે. ત્યાં રહીને પણ અમને જુલોચ નહિ. આ ધર તારૂં પોતાનું જ છે એમ ગણુજે. ” આટલું કહેતાં કહેનાંમાં તેા પુત્ર શોકને લીધે તેની જાતી વારાધ આવી. હવે તેનાથી વધારે બોલાયું નહિ, તેથી તેણે રડતાં રડતાં જ લલિતાને આચીરાર્દ આપી જવાની રમ્મ આપી આ તરફ બહારના ઝોરડામાં રામચંદ્ર પણ પોતાના પુત્રના મરણનો શોક કરતાં, અને વિષ્ણુપ્રસાદની ઉદ્ધતાએ વિક્રાન્તાં માથે હાથ દબને બેઠા હતા. લલિતાએ જતી વખતે રમ્મ માંગી એટલે તેની સામુ બોધ આસું સારતાં વદ્ બોલ્યા, “ બેન, મનમાં હતું કે તને બેઠને અમે નરેંદ્રને અનેક અંશે જુલો ચક્રીયું. પરંતુ તું નાહાન છે. જતાં જતી વખતે તારા આ વદ્ સસરાના બે બોલ સાંભળાને તે યાદ રાખજે. બે કાષ્ઠ દિવસ અમારે મારે તારૂં અન્તઃકરણ રડી જશે, તેા તું સુબોધી બનિ” આવજે. આ ધર તારૂં જ છે. નરેંદ્ર મર્યો, જતાં તું અમારા માથા ઉપરજ છે. કારણકે તું મારી મોટી વહુ છે. અને મારા પવિત્ર દિંદુ સંસારનું રત્ન છે. ”

૨.

આ દુઃખદાયક બનાવ બન્યા ને બે વર્ગો વિતી ગયાં છે. આ બે વર્ગોમાં લલિતામાં પણ બહુ દારદર યથ ગયો છે. વિષ્ણુપ્રસાદે પોતાની પાત્રીની હજી નહિ હોવા છતાં, લલિતાને વિધવાનો વેઠ ધારણ કરવા દીધો નથી. તેમ વિધવાના આચારવિચારનું શિશુ પણ આપ્યું નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેના મનમાં તે સંજોધી વિચાર પણ આવવા દીધો નથી. આથી લલિતા પહેલાંની માફક પહેરી ઝોટીને ફરે છે. ધરણી પહેરે છે, માથામાં તેલ નાંખે છે, અને પાન પણ ખાવ છે. આ બધું એની માને બીલકુલ ગમતું નથી. પરંતુ વિષ્ણુપ્રસાદ આગળ તેનું કાંઈ વળે એમ નહિ હોવાથી મુંઢે મોટે બોધ રહેતું પડે છે. આટલું જતાં તે લલિતાને ચાંદલે કરવા દેતી નથી. વળી વિષ્ણુપ્રસાદે લલિતાને ભણાવવા મારે એક મહેતી પણ રાખી છે. તેના મનમાં હતું કે, બે લલિતાનું મન અવ્યાસમાં, અને વારવા ગુચવામાં પડેવશે, તેા તે પોતાના પતિને તેમજ સાસુ સસરાને જુલો જશે, પરંતુ વિધવા કષ્ટ વખતે મનુષ્યનું હૃદય ફેરવી નાંખે છે તેની કાષ્ઠને ખબર નથી. તેની લીલા બાલીત છે. તે પછીના હાલ જાગમાં મહા ચક્રને સાધુ, અને સાધુને કાંઈ બનાવી દે છે, તેા લલિતાને ફેરવી નાંખતા તેને શી વાર લાગે ? વિષ્ણુપ્રસાદ હવે એમજ ધારે છે કે લલિતા સધળું જુલો ચક્ર છે. તેનું મન બરેબર અવ્યાસમાં પડેવાયું છે, અને હવે તે પોતાની પાછલી છંદગીના વિચાર પણ કરતી નથી. પરંતુ તેમાં તેની મોટી જુલ યતી હતી. લલિતા સધળું જુલો ચક્ર હતી. પરંતુ તે પોતાના પતિ સાથે ગણેતી પ્રથમ રાત્રિ; તેના પતિનું રોહાણ મુખ અને તેનું મુરુર સંભાષણ જુલો ચક્રી નહોતી, વળી તેના વદ્ સસરાના ઉદ્ધા ચક્રો પણ તેના હૃદયમાં ઉડા કાત-રાષ્ટ્ર ગયા હતા, અને તે પણ કહી વિચારે પડે એમ નહોતી. તેથી જ્યારે જ્યારે લલિતા નવરી પડતી ત્યારે ત્યારે તેને પોતાના સાસુ સસરાનાજ વિચારો સ્ફુરી આવતા હતા. અને તેના પતિનું સુંદર મનોહર મુખ તેની સામું એકાએક તરી આવતું હતું.

આજે શામલુ માસની પ્રભાત છે. ચારે તરફ વિદગા કિલ્લિલાટ કરી રહ્યા છે. જુલોની ટોચે ઉદય પામતાં બાલ-સૂર્યના સોનેરી કીરણો પ્રસરી રહ્યા છે, અને તેથી સૂર્યનો સ્પર્શકર થવા માટે પ્રકૃતિએ સોનેરી આદર પાપરી દીધી હોય, એમ લાગે છે. કુદરતમાં જાણે નવીન જીવન આગુ હોય એમ લાગે છે. ચારે દિશાઓમાં નવીન 'આનંદ' પ્રસરી રહ્યો છે. આ વખતે લલિતા કાંઈક વિચાર કરતી પોતાની ખારીએ ઉભી છે, હજુ તેની ઉંઘ બરોબર ઉડી નથી. મોઝુ ધોધુ નથી. તેથી તેની આંખો ઘેરાયલી જ લાગે છે. ગઈ કાલે એની માતાએ વિપ્લુપ્રસાદને પુછ્યું હતું કે, "આવતા અઠવાડીયામાં લલિતાના દિવસના સગન છે, તો તેને ત્યાં મોકલીશું ને ?" તેના જવાબમાં "લલિતાને હવે એને સાસરે મોકલવી નથી." એમ એના પિતાએ ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દીધેલું હોવાથી લલિતા વિભાવણ કરતી તે વિચારમાં પડી છે.

લલિતા આ પ્રમાણે વિચારવશમાં એમાં બાધ છે. એટલામાં જ નીચેથી એને કાઠએ બોલાવી—“એન, ક્યાં છે ?” અદા કેતું મધુર સંબોધન ! કેવો સ્નેહ ભર્યો સ્વર ! લલિતાને આ સ્વર અનુપયો લાગ્યો નહિ, કારણકે આ સ્વર પહેલાં તેણે ધણી વખત સાંભળ્યો હતો. આ સાંભળતાં જ નાટકના પાત્રની પેઠે તેના હૃદય રાગપત્ર આવ-રણ એકએક ખસી ગયું. ધડીકમાં તેના મનમાં હજારો વિચારો ઉદ્ભવી લય પામ્યા. તેની આંખ આગળ બે વર્ષ ઉપરની વાત તરવરવા લાગી. તે વખતે એક જદ આવાજ મધુર સ્વરે મદા આનંદમાં તેને બોલાવી પોતાને ઘેર લઈ ગયા હતા. અને એવાજ મધુર સ્વરે પોતાની મરજી વિરૂદ્ધ હોવા છતાં વિદાય થતી વખતે “તું મારા પવિત્ર દિંદુ-સં-સારતું રત્ન છે,” એવો આશીર્વાદ આપ્યો હતો.

રડતા હૃદયને બળાકારે જરા શાન્ત પાડી કંપતા કંપના આગળ ચાલતાં લલિતાએ સાંભળ્યું—નેના પિતા કહે છે,—“ના, હું એને મોકલવાનો નથી.”

“અરે એ શું કહેા છે ? શું મારો નરેંદ્ર એવો એટલે અમારો સંબંધ પણ મરો છે ? અમારે મન તો એજ અમારો નરેંદ્ર છે. એજ અમારું સર્વસ્વ છે. એનેજ હવે અમને કેશણે પાડવાના છે.” જુએ નિઃશ્વાસ નાંખતાં જવાજ દીધો.

“ના ના, તે કશું નહિ. એ બધો સંબંધ તમારા પુત્ર સાથે પુરો થયો છે.”

“તેમ બને જ નહિ. તે તો અસંભવિતજ છે. દિંદુ સંસારના સગ તો પાપાણમાંની રેખા જેવા છે. તે કદિ પણ જુસાવાના નથી; મિથ્યા થવાના નથી.”

વિપ્લુપ્રસાદ જરા કાંધ કરીને બોલ્યા, “મારૂં કરો, હું મારો વિચાર ફેરવી શકતો નથી.”

“વારૂ ઠીક, પરંતુ મને લલિતાને તો મજાવા દે. આટલે આખો ત્યારે એને તો મળતો અડે.” જુએ નિરાશ થઈને કહ્યું.

“ના ના, તે કાંઈજ નહિ બને, હું લલિતાને મઈ સુખરી વાતનું કાંઈ પણ રીતે અમરણ કરાવવા મંત્રિનો નથી.” વિપ્લુપ્રસાદે બેરકારીયાજ જવાજ દીધો.

વિપ્લુપ્રસાદનો જવાજ સાંભળતાં જુએ કાંધ થયો, અને ચારે તરફ નજર નાંખી બોલી ઉઠ્યા, “ત્યારે શું લેઈ ખઈ કહે છે કે તમે તમારી પુત્રીના, મારી પુત્ર-વધુના પુનર્લગ્ન કરવાને તૈયાર થયા છો.”

વિપ્લવપ્રસારે આને બિલકુલ જવાબ આપ્યો નહિ. તેણે મૈનગ ધારણ કર્યું. જુદા કાષને પાર રવો નહિ. તે એકદમ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

આ તરફ લલિતા પાસેના ચોરડામાં ઉભી હતી જાણું સાંભળતી હતી. ઉવટના "પુનર્લગ્ન" શબ્દે તેના હૃદયમાં ઘોરો આઘાત કર્યો. એકાએક એક મુખપ્રાપ્તિ તેની આંખ આગળ તરવરી આવી. તેણે વિચાર્યું, "મારાં લગ્ન તો થઈ ગયા છે." વળી જુદા "હિંદુસંસારના લગ્ન તો પાપાજીમાંની રેખા જેવા છે." એ શબ્દો વાદ આપ્યા, તેથી ફરીથી વિચાર થયો, "ત્યારે મારા પિતા એવું નિર્દિત કાર્ય કરવાને શા માટે તૈયાર થયા હશે. ? શું તેઓ જાણતા નથી કે મારો આ દેહ તો વેચાઈ ગયો છે ? તે આજે હવાત નથી તેથી શું તેમનો અધિકાર જતો રવો ? મારા પૂર્વભવના કર્મફળથી મેં મારા પતિને ખોયા છે, પરંતુ તેથી શું જેઓ છે તેનો પણ ત્યાગ કરવો ? શું મારા પતિના મરણથી મારા સસરાનો સંબંધ ટુટી ગયો ? શું હું પરણેલી મટી ગઈ ? ત્યારે શું હું મારા બાપા રનેદાહ સાસુ સસરાનો ત્યાગ કરીશ. ? ના ના, તેમ તો નદિજ વાપ, હું તો મારે ધૈર જ જમ્મ.

૮.

લલિતાએ નીચે આવીને જોયું તો તેના સસરા રામચંદ્ર ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા હતા. તેથી કાંઈપણ ન બોલતાં ત્યાંથી બીજેથીને પોતાના ચોરડામાં આવી, આ વખતે અન્ત-દૃષ્ટિથી એક મૃત્યુ-મહિન-મુખ તેના જોવામાં આવ્યું. તે મુખ બીજા કોઈનું નહિ પરંતુ તેના સહગત પતિનું જ છે. તે જાણે ટગરટગર લલિતા સાથું જોઈ રહ્યું છે, અને કહે છે કે, "એ બધા મને જુદી જશે, પણ તું જુદીય નહિ."

બીજે દિવસે બપોરે લલિતાને એક પત્ર મળ્યો, એ પત્ર તેની સાસુનો હતો, તેમાં લખ્યું હતું કે:—

"એન, મારી ખાત્રી છે કે તું અમને જુદી નથી, અને જુદી શરીર પણ નહિ. એટલા માટેજ તને તેડવાને તારા સસરાને મોકલ્યા હતા, તને મોકલવાને તારા પિતાને વિચાર નથી. પરંતુ હું તારો વિચાર જાણવા માગું છું, અને તેથીજ આ પત્ર લખ્યું છે. જે તારૂં ઘર તુંજ નહિ સંભાળે તો બીજું કોણ સંભાળશે ? આથી કાલે આ વખતે તારા સસરાને તારી પાસે મોકલીશ. મારે યામ ન રાખતાં તેમને જે કાંઈ કહેવું હોય તે કહી દે ને. હું તને મારી પ્રતી તરીકે ગણું છું. સાંભળ્યા પ્રમાણે તારાં પિતાને તારા ફરીથી લગ્ન કરવાનો વિચાર છે. જે આપણા હિંદુ શાસ્ત્રથી તદન વિરોધ છે. હું તારું અલગ પતન જોવા રાજ નથી. અને તેથીજ તને અહીં તેડી લાવવા આટલી જાહેર કરું છું. આટલો છે કે તું કાલે તારા સસરા જોડે જરૂર આવીશ.

લી—તારી માતાના આશીર્વાદ—"

આ કાગળ લલિતાના હૃદય ઉપર બહુજ અસર થઈ, તેને પોતાના પિતાના વિચાર મટે તિરસ્કાર છુટ્યો, અને તેણે પોતાને સાચરે ચ્ચલો જવાનો નિશ્ચય કર્યો. નિશ્ચય થતાંજ તેના મનમાં કોઈના પણ ઉપદેશ વિના એક પરમ પવિત્ર ધર્મભાવ જાગૃત થયો. તેને પોતાના ધર્મનું જ્ઞાન થઈ ગયું. તરતજ પોતાના અલકારો ઉતારી નાખ્યાં, સાકું હુમકું પહેરી લીધું. તેનું મુખ ચ્ચલ થઈ ગયું. તે પોતાના સસરાના જ્વાવવાની વાદ જોવા લાગી.

ખરુંતુ વિવશ મહન ન થવાથી તરતજ પોતાના નવીન વેશમાં તેની માતા પાસે આવી ઉભી. પરંતુ નો તેની માથે જે કાંઈ જોશું તેમાં તેણે વિશ્વાસ રાખ્યો નહિ, પરંતુ જ્યારે લલિતાએ, "મા, હું મારે સાસરે જઈ છું" એમ કહ્યું, ત્યારે તેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. પુત્રીના દેહાર ભેદને તેની છાતી ફાટી ગઈ. અને તે ગંદગદ કંઠે બોલી, "બેન, હવે ત્યાં શું છે ને?"

"પણ મા, જે છે તેનાથી પણ વધિત થયું?" લલિતાએ રડતાં રડતાં જવાબ આપ્યો.

લલિતાને સાસરે જવાને તૈયાર થયેલી ભેદને, અને તેના મુખના આવા શબ્દો સાંભળીને તેની માને ધલંગ લાગી આવ્યું. તેની છાતી ભરાઈ આવી. તેનાથી ન તો રડાયું કે ન બીજું કંઈ કહેવાયું. અને એક ખીભની સામુ ઉભા રહીને એક શબ્દ પણ બોલ્યા. માથા પિંતા અંત્રુવિસર્જન કરી કરે છે, એટલામાંજ લલિતાની નાની બેન "બા, બા, મોટી બેનના સસરા આવ્યા, " એમ હુમ પાડતી ધરમાં આવી. તે સાંભળતાંજ રડતી માતાને પ્રણામ કરી લલિતા ત્રીસે આવી અને સજ્જન નેને રામચંદ્રને પગે લાગી દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખી બોલી, "બાપાજી, હવે મને અહિંથી લઈ જવ."

રામચંદ્રે દેહું પણ ભરાઈ આવ્યું. તેની આંખમાંથી પણ એ ચાર અંત્રુ ખિંદુ વહી મવા. પછી લલિતાને પોતાના કુટુંબને-કુળને-કહેદમાંથી બચાવેલું મારી. જરા મિથે રાખી સરી પડતાં અંત્રુ ખિંદુઓને હડપથી છુછી નાંખી કહેવા લાગ્યા, "બેન, ચાલ, હું તને તેડવાનેજ આવ્યો છું. તું મારી કુલ લક્ષ્મી છે. તેં આજે મારા કુળને તારું છે.

લલિતા ગર્હ તે વખતે વિશ્વપ્રસાદ તેની સામુ ટગરટગર જોઈ રહ્યા, પરંતુ તેઓ એક શબ્દ પણ બોલી શક્યા નહિ. એટલુંજ નહિ પરંતુ કંઈ દેવી સકિત લલિતાને પોતાનો સાંગ કરાવી આ પ્રમણે દારી જાય છે તેની પણ તેને ખબર પડી નહિ.

ગૃહકાર્ય.

દે પહેલો! આર્ય સજિનીઓ તેમાં ગુર્જરી વહેને ધણે આગે ચરીરે નિર્ભજ, માથામાંથી, નિરસાહી, રોગીજ, ચરીરમાં જરાએ લોહી નહિ અને મોં સફેદ પુણી જેવું બેલીઓ રેખાય છે. આર્ય અદિવાળોની આંખો દુર્બળ દટાતું કારણે સજિનીઓ તથા જે સાથે રીતે સમજે તેો તથાએ કસરત કરવા થોવ્ય તમારા ગુર્વજોથી પરંપરા ધાલતું આવેલું ખાંડું, કળવું, ઘણીબરડું, વાસણ માળખાં લીપલું, કપડાં મોવાં વિગેરે ધરતું કામ કાજ ત્યજ દેઈસામૂજીએ બની તેવાં કામ ચાકરોથી ચેલા રાજ કયું છે તેજ છે. ઉપરની કસરતરૂપ ગૃહકાર્યની મહેનત ત્યજ દેવાથી તમારી ચરીર સંપત્તિ કેવળ જ દુર્બળ બની વઈ છે. બાળકની તંદુરસ્તીનું જમારણ માતાની ચરીર શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે, તેો બેલી દુર્બળ સ્ત્રીઓની પ્રભ દિલ્લું કસ્યાણ કેમ કરી શકશે? અને? એવી સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થનાર સંતાનો દેરાની સેવા કેમ જાલવી શકશે? અને? જે માતાઓએ લીમ, અભૂન, રામ, હરિમંદ્ર, ભોજ, વિક્રમ, અને શાલીવાહન, પ્રતાપ, પૃથ્વ અને દિવાલ જેવા વીર પુરોનો જન્મ આપ્યો છે, એવી માતાઓ ક્યાં? અને આજકાલની ઉધરવી બેલી અજાણ્યા ક્યાં? અને? હે બહેનો! મનની મોટમતા મૂકી દેઈ, તનની તંદુરસ્તીને ખાતર તમારા વક્ષોમાંથી ચાલતી એક પંથ અને દો કાજ એવી ગૃહકાર્યની ઉત્તમ કુશળતા શરેલી ઉપરની કસરત તમારે જરૂર કરવી બેઈએ.

—સુન્દરી સુમેધ માળા,

વાલમીત્ર.

મારો ટીખળી સ્વભાવ.

અનુવાદક:—૨૧. ૨૧. લલ્લુભાઈ શીખાભાઈ દેસાઈ-ટીખા-તારંગા. (મહીકાંઠા)

ધન્ય છે આ મારા સ્વભાવને ! મારો સ્વભાવ મારા તાબામાં નથી તેથી મને ઘણી વાર આશ્ચર્ય તથા ખેદ થાય છે. જે પ્રમાણે વાસણ પછીથી ભરી અગ્નિ ઉપર મુક્યું એટલે તે ક્યારે ઉભરાઈ જશે એનો કંઈ નિયમ નથી, અગર નળ નીચે ભરવા રાખેલા વાસણમાંથી પાણી ક્યારે ઢોળાશે એ કોઈથીએ કહેવાય નહીં, તેવીજ સ્થિતિ મારા સ્વભાવની થઈ હતી. મને ક્યારે હસવું આવશે એ કોઈથી પણ કહી શકાતું નહોતું. એક વખત શરૂઆત થઈ કે સાત માળની ફેરી સીવાય વાતજ નહીં ! હું તમારી જ ઉમ્મરનો હતો ત્યારથી મને આ હસવાની ખેડ પડેલી ! હમ્મરુ ખરે પણ તેનું કંઈક પ્રમાણ ! લોકો કહે કે:—ઉદતા ખેસતાં આવતું ને આવતુંજ; એ તેમનું કહેવું તદ્દન અક્ષર ખરું હતું. વધુ તો શું ! પણ ઉપમાએ હું હસતો. મને હમણાં ખરેખરજ—મશકરી નહીં—હસવાનો કંટાળો આવ્યો છે. મારું આ બ્યસન ચી રીતે છુટ્યું તે કહેવું અશક્ય છે—પણ એટલી વાત તો ખરી કે હાલ મને હસવાનો તો કંટાળો જ આવ્યો છે.

આપણું મન હંમેશાં આપણા તાબામાં જ હોતું જોઈએ, બાહ્યવસ્તુમાં એવું એક વાક્ય છે કે “ જે પ્રમાણે સામર્થ્યવાન સ્વાસ્થી લગામ એથી તોફાની પોતાને પોતાને કબજે રાખે છે, તેજ પ્રમાણે હું તર એટ? જો તું ગણેા હોય તો તારા મનોવિકારને તાબામાં રાખ ! ” આમ હું લોકોને મોટા ગભિર પણાનો ડોળ બાંધીને કહેવો તો ખરો; પણ એ નિયમ મને પોતાને કેસે બંધે લાગુ પડે છે એ ખાતરમાં તો ચંકા ભરેલું હતું—એ હસવાની ટેવ બદલ મને કેટલીક વખત એટલો સજ્જત માર પડ્યો હતો કે તેની ચાહગીરી હું કોઈપણ વખત છૂટીશ નહીં. મારે જૂલો ગયો નહીં તે ખરું; પરંતુ તેની સાથે હસવું તો જૂલોજ ગયો.—

નાનપણમાં ખીળતો બાળકો પ્રમાણે જ હું તોફાની હતો. અમારા ફળીઆમાં ઘણું કુદરો રહેતાં હતાં. એક દિવસે ઢોળીને નિમીત્તે અમારે ઘેર ખાંડના દારૂડા આપ્યા હતા. મારો નાનો ભાઈ વિનુ તો તોફાન કરવામાં મારા કરતાં પણ સવાઈ હતો. ખાંડના દારૂડા માટે અમે મા પાસે કેટલુંએ રડ્યા કહ્યા પણ માએ અમને સાંજ સીવાય દારૂડા મળશે નહીં એમ છેક છેવટે કંટાળીને હુકમ છેડ્યો. ત્યારે અમે ત્યાંથી જતા રહ્યા. પછી અમે મનુને સાથે લઈ પાસેનાં એક ઘર તરફ અમારો મોરચો ફેરવ્યો. પણ ખીડીએ ન પહોંચવાનાં કારણથી અમે એક જથ્થે ઘોડો યઇ ઉભો રહેવા કત્તું ત્યારબાદ બહાની સ્વારી મનુની પીઠ પર બીરાજમાન થઈ અમે ખાંડના દારૂડા મેળવ્યા. અને ત્યાંથી છટક્યા પરંતુ તે અમારી માએ જોયું અને “ દારૂડા ક્યાથી ! ” એમ સવાલ પુછ્યો. પરંતુ અમારી સ્વારી શું કામ જવાબ આપે ? પછી માએ પાંડો કહાડીને કહ્યું કે “ ક્યાંથી દારૂડા લાવ્યા ? ” અમારા બાપા મેડા પર જ હતા તે એ ધેંધાટથી નીચે આંખા; ત્યારે

મનુષ્યે ડરીને અમારું નામ કહ્યું. અમને યે તે વખતે મનુષ્યે પર એટલો તો ગુસ્સો આવ્યો ! પછી શું કરું ? મનુષ્યે કહેલી હકીકત સંભળી બાપા એટલા તો ગુસ્સે થઈ ગયા કે તેમણે દુરત અમારા ધર્મિયુષ્માં એક તમાચો લગાવ્યો, તેજ વખતે હોઃ હોઃ હોઃ હોઃ હોઃ એમ હાસ્ય માલિકા મારા ગેભિધી બહાર પડી. તે વખતે બાપાનાં પાંચે અંગનાં મારા ગાલ પર ઊંઘાં ઢતાં. તો પછી હું તો મારે હસવોજ હતો. એ જોઈ બાપાએ “ગાયેશ” કહી મારા ખૂબ કાંન આમળ્યા તેની મને હલ્તુ થાક છે.—

એક દિવસે બાપણી સ્વારી વસંત વ્યાખ્યાનમાળામાં આવી; વ્યાખ્યાતા બોલ્યા “સ્વામિ-માન ન હોવો એ સ્વદેશને અત્યંત શોચનીય છે;” એ કહેતાજ મેં દુરત હોઃ હોઃ હોઃ કરી મારા હાસ્ય-સારીગમની ચરચાત કરી. ખરેખર વ્યાખ્યાતાને શું લાગ્યું હશે ! મને ત્યાંથી હાંફી કાઢવામાં આવ્યો. તે વખતે વ્યાખ્યાતાનાં વ્યાખ્યાનમાં ખલેલ પડવાથી મને જેટલું ખરાબ લાગ્યું તેટલુંજ મને હાંફી કાઢ્યો તેનો ગુસ્સો આવ્યો. ત્યારપછી બાપણી બાપા સ્વારીએ કુસમમાલા કરી એક નવી વ્યાખ્યાનમાલા કાઢી પરંતુ બાપણા અધિપતિપણા નીચે આવેલી વ્યાખ્યાનમાલા ટોલ્ય શાની ! ચરચાતને પચેક મીનીટ થઈ નહીં તેટલામાં તો બાપણે પોતે મહાન હાસ્યાત્મ છેડેલુંજ એમ સમજવું. આ હસવાથી મારા મુખનો નાશ થયો.

મને કોઈ કોઈ વખત એકાદ મિત્રની સ્થિતિ માટે માથું લાગે પણ તેજ વખતે મને મોટેથી હસવું આવે. આ મારા ગુણને લીધે મારા સર્વ એકિચ્છા બિન્ન થતા. વધારે તો શું કહું ! પણ બાપા સુદર્શ મને મારા આ ગુણને લીધે ક્યાંય નાટક કે સર્કસ જોવા પણ ન લઈ જતા. મને એક નાનપણની વાત વાદ આવે છે.—હું અંગ્રેજી એથા ધોરણમાં હતો, ત્યારે એક દિવસ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ નિયામમાં આવ્યા હતા. તેમણે બે ચાર જમણું વાંચન લીધા પછી મને વાંચવા કહ્યું:—“તે વેળાએ તેણે ધણેજ આકેશ કર્યો.” એ વાક્ય વાંચી દુરત મોટેથી હોઃ હોઃ કરી હસવાની ચરચાત કરી. એ જોઈ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ નિયામમાંથી જતા રહ્યા. પછી અમારા વર્ગના મુખર્મીટંડેટ સાહેબ આવ્યા અને બોલ્યા રૂગનાથજી કૃષ્ણરાય દેસાઈ કોણ છે ? હું ઉઠીને ઉત્તર રહ્યો. અમારા મુખર્મીટંડેટ બે સોડી બેચ્છી કાઢ્યા પછી મેં તેમને કહ્યું “સાહેબ ! હું હવે એમ કરીશ નહીં.” એમ કહી હોઃ હોઃ કરી એવું હસવા લાગ્યો કે કાંઈ પુછવુંજ નહીં. મુખર્મીટંડેટ સાહેબે ચોટી આપી મને બાપાની પાસે મોઢલી દીધો, બાપાએ ચોટી ઠેક સુધી વાંચી અને બેઠથી બોલ્યા રહ્યું ! તને શું કરું ? એ સંભળતાં મને થલું જ ખોટું લાગ્યું; પણ ખોટું કેમ જાય ! મેં દુરત મોટેથી હસવાની ચરચાત કરી. તે વખતે બાપાને શું લાગ્યું હશે ! તેની ખરેખરજ દશનાં કરતાં જોઈએ ! હશે, હાલ હું થલુંજ થોડું હસવાનો પ્રયત્ન કરું છું. કેટલે અંશે કાણું છું તે જોઈ છું !

રમુંજ સંવાલો.

લેખક: હુપતરાય ગોપાળજી મહેતા-ભાવનગર:

(ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬ ના અંકના પૃષ્ઠ ૧૨૬ થી આરંભ)

૩૬. સ: લંકાના તરફ લાવી દે.

જ: રાતાં બગલાં રણે ચડ્યાં, પાણી દેખી પાંજા વધ્યાં;
એક બગલાનો ભાંઓ દોઢ, લાખા રે લંકાનો લોટ.
લોટ લાવતાં રાત પડી, કાળા સપ્તવામાં ભાત પડી;
ભાતે ભાતે ભડકા ને લાખા રે લંકાના તરફ.

૩૭. સ: ભોય ચઢી ભોયમાં અને પુંછડી એના મોમાં.

જ: મૂળો, ગાજર અથવા કુંગળી.

૩૮. સ: કીચી પીળી વસિળી, બળવનાર કોણ ?

ખીળી ચાલ્યાં સાસરે મનાવનાર કોણ ?

જ: મડકું.

૩૯. સ: ચાર ચોર ચોરી કરે અને ચાર તેના મોમાં પેસે-

જ: ખાટલો.

૪૦. સ: અંદરીક' દડી, કુંગરે ચડી.

જ: દેવતા.

૪૧. સ: લાવેડી પરતડી, લોભ્યાલું ગામ;

લગીરા પીપળા વચ્ચે એકજ પાન.

જ: હાલ.

૪૨. સ: નવેળામાં જઈ આવી અને ભારે વમી યઈ આવી.

જ: કોસ.

૪૩. સ: સાંકડી ગલીમાં મંછ અને ભારે લગી યઈ.

જ: રોટલી.

૪૪. સ: બે બહેનો રાધ રાધને યાદી પલુ ભેગી યઈ નહિ.

જ: આખ.

૪૫. સ: બે ભાઈઓ દિવસે વટે અને રાત્રે જાની જપ !

જ: કમીડ.

૪૬. સ: અંદી વરસની બાળકા કડમાં છાકું રમડી.

જ: મંકોઈ (મંકોઈના ખીજને વાળ્યા અડી યાસ થયા પછી કોડો ભંગી નીકળે છે)

૪૭. સ: બે ગર્જ હાંસુ ગેલકું ને માથે મેથાડનર ફરે.

જ: માણી.

૪૮. સ: નદી કિનારે નીપજે, નરને નામે નામ.

આઠ મહિના ઉભો રહે, ને કાર્તિક મહિને કામ.

જ: હિંગો (એક જાતનું ઘાસ છે)

૪૯. સ: કાઠ રોટલો કળશી કરમલા.

જ: ચંદ્રમા, તારા.

૫૦. સ આઠ હાડકાં, ને સુડસો અંતર.
જ. પલંગ.
૫૧. સ રથળમાં બેસી ધર ઠરે, જળમાં બેસી નહાય;
મસ્તક વાડે ન મરે, એની અખિ ફેડે છવ જાવ.
જ. રોડી.
૫૨. સ. હો પગ સાળવે, બે
પેટ વચાવે પુછડી, એનું કાષ્ઠને સુએ ?
જ. ત્રાજવું.
૫૩. સ. વાંકા સુંકા બાવળીઓ, ને તેલ મળાયા આવ;
તે તરત વરતે નહિ, તે અંદા મારવા જાવ-
જ. ધાણી.
૫૪. સ. દેડક જેસા દડદે, મિંદડ જેસા માથાં;
હાપી જેસી સુંદ ચઢાવી, દેખો જનાવર કેસા.
જ. હોકો.
૫૫. સ. દેડક જેસા દડદે, ને પથ્થર જેસી કાયા;
વાંદર જેસા પુચ્છ લગાયા, દેખો જનાવર કેસા.
જ. ઝંઝરી.
૫૬. સ. તરધારું ને વાંકડું, લીને નામે નામ;
તે વરન ઉઠેલવામાં, ગુચવાણું બાપું ગામ.
જ. પાંસોડું. (તુરીયું.)
૫૭. સ. ગોળામાં જોઈએ તે, કમારે સોઈએ તે;
બે મળીને એક ગામ, કહો પડયાછ કયું ગામ.
જ. પાણીતાળા.
૫૮. સ. જાનમાં જોઈએ તે, સુરજમાં સોઈએ તે;
બે મળીને એક ગામ, કહો પડયાછ કયું ગામ.
જ. વરવેજ.
૫૯. સ. હો પગું ને ચીપટું, ચોરે ચાલું જાવ;
રાજ પુછે રાણીને, કયું જનાવર જાવ.
જ. હુલો.
૬૦. સ. નગરમાં નાગી બમે, વનમાં પેરે ગીર;
તે ચીંતે મોક્ષાવળે, મરી સગી નણુંદના વીર.
જ. સોધારી.
૬૧. સ. ઉભો નર નિદ્રા ઠરે, ઝાકળ તડકે આવ;
જેની મુઠે માતી નીપજે, રજુમાં ઝોલા આવ.
જ. પક (ગોધમ)
૬૨. સ. વેલો તાણો ને વડ ઘુધવે.
જ. જાણ.
૬૩. સ. નહિ સગો, નહિ સાગવો, ફેડા દેખી રાવ;
એના બાપનો બનેવી, મારો સગો નહુરોઈ.
જ. મા દીકરો.
૬૪. સ. અમારા સગપણ ચોડણ ગોડણ, હું સુ જાણ લાઇ વાસ;

ગાઝા બેઠુની વાપની ભેર, મારા સગા ધણીની સાસુ.

જ. બાઈ બહેન.

૧૫. સ. તીખાને વળી લકમરીઆ, કઢળી જેનાં પાન;
તે વરત વરતે તેને વ્યાધુ પીરગમામ.

જ. મૂળો.

૧૬. સ. બાપે જનમી બેટડી, બેટડીએ જનમ્યો બાપ,
તે વરત ઉઠેલો, જેની બધી કે બાપ.

જ. કેરી.

૧૭. સ. બાર માસનો છોકરો, ચાર માસની છોકરી;

કાઠીમાં ઘાલીને બાળ્યા.

જ. ગોળ ને બજાર-તમાકુ.

૧૮. સ. એધુ એધુ એધિનું, બાર પગને બે રિયુ.

અરડક રાગ છીડી, પાંચ માથાં ને એક પુછડી.

જ. ચાર દેહથી મસડીને લક જવાતો મરી મયેલ બળદ.

૧૯. સ. પદર પથુ ને પાળું ચાલે, માથે ડાક ડમાળ,

અમુરી વેળાની પાણી સમરી, મે રમતા દીકું મહાર.

જ. અનાજ વાવતો વાવજીવો (આઠ પગ બે બળદના, બે પગ તે બેઠુના
અને પાંચ દાંતા વાવણીના મળીને પદર પથુ થયેલ છે.)

૨૦. સ. અગ્નિ કુડમાં નીસરે, બમર કુડમાં નહાય;

પડીતો પુછે પડીતને, કુલ વેલાને ખાપ.

જ. દીવો.

૨૧. સ. કાળું ને વળી કાપલાવણું, રીન્દુરીયા વાને વાન;

કાળીપારના જેવી દાતરડી, ને બકરીની જેવા કાન.

જ. કેમડો.

૨૨. સ. ત્રણ પગે ટીરાડી, ઉઠે બધી દોરી.

તે વરત વરતે નહિ, તેને ઘેર થાપ ચોરી

જ. વાવેતર કરવાનો ચોરણી.

૨૩. સ. નહિ વાસલો નહિ વાંધણું, નહિ કારીગર મુતાર;

અદર ગદ મણુવીયા, રાગ ભોજ કરે વિચાર.

જ. મૂર્ખાનો માણ.

૨૪. સ. જેને થડ પવન ન સચરે, હાથે ન જેસે કાપ;

તે ચીજો મોકલાવળે, ચારે એકાદરીનાં વત હોપ.

જ. શીંગ.

૨૫. સ. કીર્તનમાં સોમ્યે તે ને હોકામાં ભેષ્યે તે,

બે મળીને એક ગામ, કહો પડ્યાજી કયું ગામ ?

જ. મીઝમેર.

૨૬. સ. ' મેંતા રે મેંતા, તમે કયે ગામ રેંતા ? '

દીક કુવાનું પાણી પીને, પાંદડામાં રેંતા ?

જ. રીંગણી.

૨૭. સ. બે બાઈ વચ્ચે એક મુખ.

જ. કાંટાની સળ.

ક્યાં છે હીસ્ટરિયા !

વાયુમુક્તા—કી. રૂ. ૪-૧૦-૦ થા ભુદ.

હીસ્ટરિયા વાયુ ગમે તે જાનતા, એટલે ચત્રાચ્રમ, મૂગી, ફેફર, કે ઉ-માદ વાયુ હોય સુધારાજ, રતના, ગંગાલી, પ્રંદર, લોહી પડી આમળ નીકળી, કુદરે રોગ-કળા કાઢ, -વગેરે માટે ખાસ દવા દેછી વનરપતિની અને જરૂર રહીત મળજે ખાતરી માટે વાંચશો !

પાંચપાંચ મિનિટે તથાઈ કમાન થયું.

રેનાકાંકાના મે. પોલ એ. સાહેબ ન. જ. મહેતા—“પાટણમાં શ્રી અહેન કાથી સતત તણાઈને કમાન થતી અને જુત ગ્રેવનો વળગાડ માનતાં તે વાયુમુક્તાથી અઠવાડિયામાં સુધરી ગયું. તેની સાથે બીજા બે દેસ સુધારી શકશે.”

ગાદાના દવાખાનામાંથી રફ થયેલો કેસ.

સામળદાસ મળજી કારભારી ગઢોરીઆદ-નડીપાદ “મારા કુટુંબને દવાખાનામાંથી નાપાકી ત્યારે નિરાશ થયો, પણ વાયુમુક્તા વાપરતાં કરીરમાં ગરમી આવી, સામતા મળી, રડતું અને નાસતું વગેરે ચિત્રાચ્રમનું દર્દ મટ્યું.”

છ મારો અનાજ ખાઈ શકી.

રા. જે મારતર, વડોદરા કેમ્પ ટ્રેસરી ક-“ મ. અહેન હવે છ માસથી મડકા મારકે પધારીવરા રહેલી પડી પડી ગયેલાતી, અમયા માબેર જીવતી, અને વૈદ, ડાક્ટર તથા જુવાને મરવા ધારેલી તે વાયુમુક્તા વડે આઈ કસાકમાં સાજા થઈ ” છ છ અનેક શ્રી પ્રાણેષર અજમાવેલી છે,

છગતવાલ લક્ષ્મણાઈ સાહુ-મ. કોઈ-વડોદરા.

માતાનું પ્રશંસા પત્ર.

મીસેસ અંદરેખર શુકળ, ધાગાપુર જીલ્લો
હરદોઈથી લખે છે —

ડાંગરેનું ખાલામૃત.

નહાનાં છોકરાઓ માટે અમૃતરૂપ છે
તેની તારીફ કરીએ તેટલી થોડી છે.
જ્યાંથી મારાં છોકરાઓને હું ડાંગરેનું
ખાલામૃત પાછું છું ત્યારથી તેઓ તન
ફરત રહે છે.

શીશી ૧ ની કોમન ૧૨ આ. ૧૧.
૮ ખ. ૪ આના.

કે. ટી. ડાંગરેની કું.

ગીરગામ-સુબઈ.

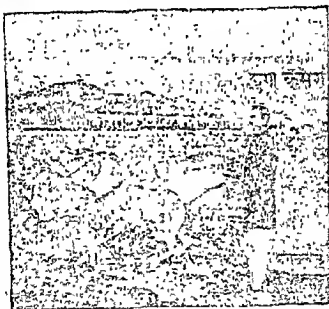
— આ ડાંગરેખર વિશે લખતાં સુન્દરી સુચોપમાં તે વાંચનારું જાણાવવા કૃપા કરશે

કોર્ડ સાઈઝ જાનરેલીમિત માત્ર રૂ. ૪.

ફોટોગ્રાફ પાડવાના ન્યૂ

હુપા કેમેરા

આ કેમેરાથી નાનું બચ્ચું પણ સહેલ ઈથી ફોટા ઉતારી શકે છે. ચાલતી બાહી, ઉડતાં પક્ષી, બે પાંચ બેઠેલાં ઉભેલાં માણસો વગેરે તમામ વાતનો ફોટા પાંચ મિનિટમાં ઉતરે છે, ખર્ચાનારને સપૂર્ણ આંદોલી સાથે કાચ, કવા, માઉન્ટિંગસ, લાઈ રેકોર્ડ, લેન્સ સાથે કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ દશ આના.

સી, સી, મહાજન એન્ડ કું,

મુળજી નેડા મારકીટ સામે

મુંબઈ.

આ અહેરખતર નિમે લખતાં સુન્દરી સુખીવમાં તે વાચકાણુ જણાવવા કૃપા કરશે.

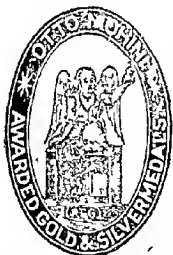
અમૃતચિંદુ

રોગ અનેક પણ ઔષધ એક. અને તે રોગ ઉપર અજમાવે, પણ તે કદિ નિષ્ફળ જતું નથી. વિસાવતી દવાની દરેક દુખને વેચાય છે. ૨૭૨૨૬ નં. ૮૪૧-૧૦ લેખને અરીફ કરવો. વિગતવાર ચોપાનીઆ માટે અરજ કરો.

“અમૃતચિંદુ” ઓશીસ

મુ. નાંડયાદ.
(ગુજરાત)

બે જાહેર ચેલેન્જે

અમે અમારા પ્રખ્યાત સેટના રામ શાહીની જેના માત્ર ચાલુ દીવારમાત્ર નાખવાથી અમેલીના પુલેલી ચાર દિવસ સુધી ખુલ્લો નથી આપણે તેણે સામીત કરનારને રૂ. ૧૦૦) તું ઇનામ તેમજ વળી અમારા પ્રખ્યાત

પુષ્પાકર હેમ્પર ઓશીસ.
(૨૭૨૨૬)

જે તેવ માથામાં નાખવાથી ખીજતા પુલેલી તાજ ખુલ્લો આપે છે તેમજ માથાના દરેક દરો માટે ઘણુંજ ફાયદાકારક છે. વળી જાનરમા વેચાતાં સુગંધીદાર તેવો જેમ ખારનેટ (વાઈટ ઓ ક્રીમ) નાખવામાં આવે છે તે જે કાર્ડ સામીત કરો આપે કે અમારાં પુષ્પાકર તેજ ખારનેટ તેવથી

જનાવવામાં આવે છે તેને અમે રૂ. ૫૦૦) ઇનામ આપવાને બધાંએ છીએ. તે રા માટે જાને હનામે મળવતા નથી.

એકલા માટેક.

ધી આરીએન્ટલ હાઇ એન્ડ કેમીકલ કું.

આપ્યા:

શાહીની એમ્પ્રેસી.

જુમા મસજીદ, મુંબઈ.

આ જાહેરખબર વિશે લખતાં સંદર્ભ સંબંધમાં ત વાંચ્યાન જણાવવા કપા કરવી.

કાણ ?

સુંદરીઓનાં આભૂષણ.

લુઓ: નાભુક, તરેહ તરેહની દેશનનાં, મશીન પાલીશના, સોનાના, ચાંદીના, તથા અવેશતના હાગીના એ શરીરનું સૌન્દર્ય દરેક અવસરે સુંદર અને અનુકૂળ હાડગીરીવાળી પ્રિયજનોને આપવામાં આવતી બેટા એ તેમના ગૃહનો શબ્દગાર અને આ સર્વે હાડગીરીના વખતમાં રમણ કરનાર માટે મિત્રો તેમના—સોના, ચાંદી, માલી અને અવેશતના હાગીનાનો—મોટો જથ્થો કાયમ તૈયાર નરોત્તમદાસ લાઉ અવેરીની દુકાને રહે છે; એટલું જ નહિ પણ જોરહર આપેથી મનપસંદ હાગીના કે ચીજો દુકા સુદતમાં બનાવી આપવામાં આવે છે, બહારગામના બ્રાહ્મકોને તેમના જોરહર પ્રમાણે ખાત્રી દાયક મનપસંદ ઉત્તમ માલ વેદ્યુપેક્ષિણલ પારસલથી મોકલી આપવામાં આવે છે.

આ દુકાન લુની, પ્રજાપ્રિય અને પૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર થયેલી છે.

સોના-ચાંદીના હાગીનાની ગેરંટી આપવામાં આવે છે.

વળી અમારે ત્યાંથી ખરીદેલ હાગીના ગમે ત્યારે ફક્ત મલુરી કાપી તેજ ભાવે પાછા લેવામાં આવે છે.

સુગંધમા—‘શેખ ગેમણ સ્ટીટ’માં સોનાના હાગીનાની અને ‘સુતાર આલ’માં ચાંદીના કામની-અમારી ગંદવર દુકાનો છે.

રલીફન નં. ૫૬૫.

સુગંધ.

નરોત્તમદાસ લાઉ અવેરી.

નં. ૨૨૦-૨૨૨ શેખ ગેમણ સ્ટીટ—સુગંધ.

રૂપ સૌનાના આંદ મેળવનાર.

ધી. બેંગાલ કમીકલ એન્ડ હામસ્ક્યુટીકલ વર્કસ લી.

કલકત્તા

મા મશહુર હારખાનામાં અપદ્-ડેટ સાધનથી બનાવેલી અકસીર

બનાવટો.

“યુપોલ” ફોર ઓઈલ “Poshol” floral Hair oil”

આ ઉત્તમ બર્નવિટ વાળની સુગંધી તેલો બનાવવાની કળામાં પ્રથમ પંક્તિએ વિરાજે છે, એની અપૂર્વ સુગંધીના તાજાશમાં, યુગ તેલની વાસ તદ્દન દૂર કરેલી હોવામાં અને સંપૂર્ણ અને સ્વચ્છ બનાવટમાં આ તેલ બેચક દરીયાઈ વગરનું છે. તેની સુવાસ નાનુક અને મધુર હોવા છતાં મીઠી અને લાંબા કાળ સુધી ટકી રહે તેવી છે. મગજને દંડક આપવામાં આલું એક ખીજું તેવ નથી.

દી. ર. ૧-૦-૦ ને ઓસની શીશી.

એક્ટેક્ટ એબ્રોમા (Ext. Abroma August lig)

આ ઉલ્કિટ કમલનું સત્ત્વ ઓએને શુદ્ધ આવતાં થતી પીડા પર રાગખાણુ હોવા માટે અત્યુક્ત સિદ્ધ છે. અખિની આસપોસ કળા ગાંધા, વારં-વાર માથું અલ્લુ, પેદાં ઉપર ભારની લાગણી, અને શુદ્ધાવ વખતે અતીરાય પીડા, એ સર્વ ચિન્હો આ એકાધિનું ચેડા દિવસ સેવન કરવાથી નાશ પામે છે. શુદ્ધ, જલદીથી અને વગર પીડાએ, આવે છે, અને પદ્મોદી ઓએને જલ્લ રહેવાનો રસ્તો ખુલ્લો કરી આપે છે

દી. ૪ ઓસની શીશીનો ર. ૧-૦-૦.

ઈસેન્સ ઓફ નીમ. (Essence of Neem) લીંબાનું સત્ત્વ દરેક

જાતના ચામડીના દરદોમાં અખ્યાત શુભકારી છે. ખજ, ગરુડમડ, પંતવિઘર ચામડી પર ચાલી અને સોડીવિઘર ઉપર ખાસ ઉપયોગી છે.

દી. ર. ૧-૦-૦ ની ૪ ઓસની શીશી—

આ સિવાય બીજા અનેક રોગ ઉપર દેશી વનસ્પતિની તથા પેટન્ટ દવાઓ માટે અમારું પૂર્ણ માહિતીવાળું દવાઓનું દેટલોમ મંગાવો.

એન્ટિસ—પંડિત શાહ એન્ડ કું નાંચુ દરવાજા-અમદાવાદ.

આ ઝાઝરખમર વિષે સખતી સુદરી સુમેષમાં તે વાંચવાનું જણાવવા કૃપા કરશે.

सर्व दानात् परं दानं अन्नदानं विशिष्यते ।

तद्विभागः साक्षनी

એક અમુલ્ય સૂચના

શાસ્ત્રજ્ઞાનું પાલન

એ

હિન્દુ માનવો પરમ ધર્મ છે.

भवन्ति नरकाः पापात् पापं दारिद्र्यं संभवम् ॥

દારિદ્ર્યમદાનેન તસ્માત્ દાનપરો મતેત્ ॥

હાન નહિ આપવાથી દારિદ્ર્ય આવે છે; દારિદ્ર્યથી પાપ થાય છે અને પાપને પરિણામે નર્ક મળે છે.

માટે

જસો રૂપિઆમાં અન્નદાન સાથે અમર નામ !

રૂ. ૨૦૦ આપી અન્ન દાન ખાતે એક દિવસ રાહી આરસની તપ્તીમાં નામ કોતરાવી યાદગિરી અમર કરો ! !

ગરીબ હિન્દુ અનાથોની હયા લાવવી અને તેમને સારે માટે પ્રસંગે બ્રાહ્મણોની મદદ યાદ કરી દાન આપવું એ દરેક હિન્દુનું કર્તવ્ય છે. કારણ કે, આવા નિરાધાર અનાથોને દાન કરવાથી જ પર-લોકની વાટ ખરચી પ્રાપ્ત થાય છે.

માટે તમારા દાનના મની-ચોટરો દુરત નીચલે સરનામે ચોક્કસ લાવી આપો.

એક રૂપિઆ સુધીનાં દાન વાર્ષિક રિપોર્ટમાં છપાય છે. તે રિપોર્ટ મફત મળે છે, તે મંગાવવા દાન ચોક્કસ લખો.

મંત્રી-હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

નડીઆદ.

આ અહેવાલ પર વિશેષ સખર્તા સુધરી સુબોધમાં તે વાંચ્યાનું જાણવવા કૃપા કરશે.

ONE PAYING COURSE.

(Success guaranteed.)

" ACCOUNTANT " course is taught by Correspondence No condition of age or University Certificate. No study by heart. Grand reduction in fees. Course is most useful for service and promotion. Candidates enrolling daily. Candidates are prepared for London Chamber of Commerce Examination. School is recognised by Government. Do not lose this golden opportunity but write to day for full particulars to —

C. C Education Office,

POONA CITY.

Wanted agents every where. Liberal commission allowed.

इसकरता अने भद्रासनां समग्र हिंदूनां आधुनिक प्रदर्शनाभां

सोनाना यां मेजवतार

अंडु इमार्स्युटीकल वर्कस.

शास्त्रीय देशी दवा बनानेवाला.

अमेरिकी-रुशन देश, मुंबई.

इसकरता अने शास्त्रीय दवाया, घासुत, छिद्रायत, आने आगरी.

भद्रासनां मुली.

भूतशायना तमाभ व्याधीने तत्काळ हर करे छे तो १ नी डी. इ. १-०-०

भद्रासनां मुली.

क्षीरपेयशीया आने भद्रासनां उत्तम उपाय न रतवनी छी. इ. १-०-०

वधादे विगत तथा वीरटने भाटे उपरने शीरभागे होषो.

तारुं करनाथ " अंडु मुंबई. "

अंडु इमार्स्युटीकल वर्कस,

रेषिडन नं २२०८-२२०९

अमेरिकी-रुशन देश, मुंबई.

आ अहोरात्र विप्रे सभतां सुन्दरी सुषोषभां ते वास्यातु ज्ञानाववा कृपा करी.

!!! અનાથોનો પોકાર!!!

કર્તવ્ય કર્મનું વિશાળ ક્ષેત્ર જીવનનું સાર્થક.

“ પ્રભુની પાસ સદૃ માણે પોકાર કરી, દયા કરોને દીન જાણી”

દયાનાં હાથ કરો સદાએ પરથી, એવી ભેવાની એધાણી”

મરીબોધી ગુજરાત ઉભરાય છે, દાન માટે ગુજરાત સુવિખ્યાત છે, તમારાજ ઉપર આધાર રાખી રહેલા અનાથ બાળકો, કુલીન સદાચરણી વધવાઓ અને મદદ માટે પોકાર કરતાં વ્યાધિમસ્ત મનુષ્યો તરફ દયાઈ દૃષ્ટી કરો તેમનાં દુઃખ ફેડી, સદાચાર, વિદ્યા, કુશરતું જ્ઞાન આપી સનાય જનાવો સુપાત્રે દાન એજ સકમાણીની સાર્થકતા છે. આ આશ્રમમાં ધન ધાન્યથી વિમુખ, જુએ મરતાં, અને ટળવળતાં અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ, આશ્રયદીન વિધવાઓ, અને વ્યાધિમસ્ત મનુષ્યોનું પાલન પોષણ કરી, વિદ્યા તથા કુશરતું જ્ઞાન આપી સનાય જનાવાય છે વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ—સહી સલામત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના હાથમાં છે. દાન આપનારનાં નામ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને પહેલ જોડવાય છે. રૂપિયા એકથી વધુ આપનાર દાનને વાર્ષિક રિપોર્ટ મળે છે હાથ કેંદ્રથી નહિ પરંતુ દાન આપવાથીજ શાલે છે કરકમલ લગાવો અને દયા લાવી લખો—

મણીલાલ રામશંકર ઠાકર.

મંત્રી શ્રી ગોપાલ કૃષ્ણ અનાથાશ્રમ

સિદ્ધપુર.

આ પત્ર તેના ‘માસિક રામમોહનરાય જીવવતરાય’ માટે સા. સંકલનક દરીવાએ અમદાવાદમાં પાંચકુવા ચાર રસ્તે આવેલા પોતાના શ્રી ‘સત્યવિજય’ ગ્રેસમાં જાણું અને પ્રમુખ રામમોહનરાય જીવવતરાયે અમદાવાદ રાયપુર-‘મુન્દરી સુબોધ’ઓદિસમાંથી પ્રકટ કર્યું

મદાન યોગી ભર્તૃહરી કહે છે કે

પરિમલમ્ભો વાતાઃ શામ્યા નવાદનુર કોઓ

મધુર વિદ્યોત્કળ્યા ચાત્ર ધ્રિયા, પિંડપણિનામ્ ।

એટલે—

‘વસન્ત ઋતુ નંદારે પ્રસરી રહી હોય છે તંદારે વાયુ સુગંધ ૩૫ અને છેઃ
શાખાપલ્લવમોથી સેકડો નવાકુર ઉત્પન્ન થાય છે કોઈક પક્ષીની મધુર વાણી ઉત્કળા
ઉત્પન્ન કરે છે.’

ખરે ! વસન્ત ઋતુમાં સર્વ
શુભોને ઉદય થાય છે, વસન્ત
ઋતુની મેરદાબરીમાં પણ વસન્ત
મા ખીપતા પુષ્પોની સુગંધી
આપનાર એવું કહત એકજ
ઝોટા-દીલબહાર સેન્ટ છે.
તેની મનોહર સુદર શાશી ઉપાડતા
જ હવામાં સુગંધ ઉત્પન્ન થાય
છે, તેથી અંતઃકરણ શુદ્ધ મધને
મનને એક પ્રકારનો નવીન
ઉત્સાહ અર્પે છે.

માનવીક પ્રસન્ને, વાર લહેવારે
ખીલુ કોઈપણ જાતનું સેન્ટ,
અથવા અતર વાપરવા કરતા
હજારો કુમોત્ત અનેક ઝોટા-
દીલબહાર વાપરે અને તેની
ખુશબોનો બે મહી વિચાર કરે.

ઝોટા દિલબહાર સેન્ટ—નાની બારલી કીમત રૂ. ૦ ૮ ૦

” ” ” મધ્યમ ” ” ૦ ૧૨ ૦

” ” ” ના ઝોટાની ” ” ૨ ૦ ૦

સુગંધી કાંડ એકનો એક આનો.

ધો એંગ્લો ઇન્ડિઅ ફૂગ એન્ડ કેમીકલ કંપની.

પપ, જુમા મસજીદ મુંબઈ.

ઘેરે જાણીતા વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી શકશે.

સ્વર્ગની અલૌકિક બક્ષિસ. કામીનીયા ઑઈલ.

શ્રીમતે આનંદ દેવેશની સંસ્થાને લીધે છે સીદ્ધર્થના સુંદર વાગના અંગે
રહેલી છે અને સુંદર વાળો આપ કરવા માટે દિ કુસ્તાનની શ્રીમતે કામીનીયા
ઑઈલના વાપરે છે

કિંમત બાટલી ૧ નો રૂ ૧-૦-૦ થી ૫૦ રૂ ૫-૦-૦
" ૩ નો રૂ ૨-૦-૦ " ૩ " ૩-૦-૦

ધી ઑઈલો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,

૬૨૬ વેપારી પાસેથી પણ મળી શકશે. ૪૫, છુમા મસજીદ સુબર્ક.

સુન્દરી સુખોદ.

યત્ર નાર્યાસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મતુ.

અપ્રિલ-મે

૧૯૧૬.

પુસ્તક-

૧૩.

અ-૧-

૪-૫.

સ્વર્ગસ્થ ગ. સ્વ. જમનાજીવેન નગીનદાસ સકલ.
(વૈષ્ણવો)

આમ સંપાદક—

શ્રી બાલુ સમાજ.

પ્રકાશક અને તંત્રી:—

રામભોદુનરાય જસવંતરાય.

પ્રો. જેમ્સની

વિજ્ઞાનિક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ શરીરમાં ઘટી અચેત્ન વિજ્ઞાનિક તત્વ પુરતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી સંપૂર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્ઞાનતાંત્રીની નબળાઈ, અલ્સરજી, ઘેરાક ન થયેલો, હાથ પગનું દુખવું, મગજને ચકરી આવવી, યાદશક્તિ યુગ યવી, મનની ચિંતા, ઉદાસી

કેમપણ કામ પર ચિત્ત ન લાગવું
ખાવા પર અરુચિ, જાતીનો ધનકારો
દરસ, દમ, આંખે આંધારા આવવા,
અહેગાની શ્રીકાંત, જીવાન નિવરણ

*Brain Tired? Ugh,
Here's a positive
cure*

Profe
ELEC

આ દવા
શામ છે, આપ
બુખ સારી પડે
આ ગોળીઓ વે

સ્વતંત્રણી:

Dr. James Electro Tonic Pearls
પ્રો જેમ્સ ઇલેક્ટ્રો ટોનિક પર્લ્સ, (પ્રો જેમ્સની વીજ્ઞાનિક શક્તિની ગોળીઓ) જરૂર
વાગીને લેવી.

દોઝ—૨૫ ગોળીની શીશોના રૂ. ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગોળીની શીશોના રૂ. ૨
વી. ૦ પી. ૦ ના એકથી ત્રણ શીશોઓ સુધીના રૂ. ૦૧ વધુ.

ધી એન્ડો ઇન્ડીઅન ટૂગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

નાં. ૫૫, બુમા મસજીદ મુબરક.

અનુક્રમણિકા.

પુસ્તક ૧૩ મુ]

એપ્રિલ-મે: ૧૯૧૬.

[અંક ૪-૫

ચિત્ર પરિચય:

૨૫. ૨૬. જમનાબાઈ મહાલ [ચિત્ર પૃષ્ઠ ઉપર]
૨૫. ૨૬. જમનાબાઈ મહાલ ...
સ નર સર મિલુભાઈ માધવનાથ મેનેજર
શ્રી આઈ ઇ ૮૭

જ્ઞાનગુરુત

૬૫ની ધર્મના સિદ્ધાન્તો શ્રીયુત્ મગનભાઈ
અમીન ૬૭

જાતોલહરી

માતો ગ્રેમ ,, મહીદાસ ગ્રેમ ૭ પટેલ ૮૮
સુમનનો સતાપ ,, ઇન્દુલાલ કર્જાલાલ
મણિક ૧૦૬
મારે નામ નીર-આથી ,, હનીલાલ બાગ
કૃષ્ણ પત્રીયા ... ૧૧૪

ગૃહ-ધર્મ

તહેવારોમાં ધર્મ કરવું કે કરમ બાધવું ?
,, અ સુ પરીઆર ... ૧૧૮

પદ્યમણ્ડપા

નાના નામ દનામી દનીકાલ ,, , ૧૨૪
આલાવાડીને એક ગ્રંથ ,, શુભાષયદ ૧૩૫

સુન્દરીસુખેધના લેખકો ,, વેળાભાઈ શેર ૧૩૬
શ્રી લેખકો અને શ્રી સુધારક ,, મણીલાલ ૧૩૭
૫૧ નં. ૩-૪ (મહેલું) ૧૩૮
દિન્દુ સીતું છનન એક બહેન. ૧૩૮
એક વર્ષમાં ચાર કસવાન. શ્રીયુત્ અ.
સુ પરીઆર. ૧૪૧

શ્રીઓમાં વાચન વધારવાની ચોજના (મહેલું) ૧૪૩

વિવિધવિદ્યાર

લામગીત બહેન શ્રી અજયબાળી ૧૮૪
બાળકમનું બળીદાન શ્રીયુત્ 'નિર્મી. ૧૪૫
પ્રાચીન નદી ગાના વિશે ,, કેશવનાથજી
પાલખીવાળા ૧૪૬
ગુજરાતી શૃદ્ધિશી. 'ત્રિદિવાસી' ..

વિચાકલા-વૈદક

પાઠશાસ્ત્ર. બહેન મૌ ઉમાગવદમી ૧૪૭
માન માણસને ખાવાની વાનીઓ
બહેન મૌ વિમલા ૧૪૮

સમયતરંગ:

વનિતાવિશ્રામ ૧૫૧
આરંભ અંક . . . ૧૫૨
જાહેરાતમાં સાવચેતી ... .. "

સુન્દરી સુખોદ-માસિક વધારો

ચિત્રપરિચય

શ્રીમાન મહાગજ સરમથાલતવ માધકવાઃ ૧૬૩
સુખાઈ યુનીકર્મીનીતા પુત્રેયા પાત્ર "એ ૧
એલ ડી ' ૧૮૪
શ્રીમતી એન્ની ગિલ્ટ } ૨૮૮
શ્રીયુત્ દાદાભાઈ }
એ પડિત મ ન મોદત મા નીય } ૨૮૯
નામદાગ મો રમેશનસિદ }
સરસ્વતી
અદકાળ શ્રીયુત્ C. ૧૪૩

કાવ્યકુંડ

ફરતુ ફર " 'નૂતનશ્રી'. ૧૮૫
આરે આમલો. " 'સુમાર' ૧૮૬
પુત્રોને બહેન શ્રી 'સદગી' ,
વ્યાધાને આમનજી શ્રીયુત્ 'અરણ' ..
મિત્ર દાદરકે " 'મિ' ૧૮૭
મારી. , અમતાથ ૧૮૮
અખોને આમનજી " 'નાદ' ૧૮૯
સ્નેહમયી ગુણ ના. 'સમિત' ,
એકનો આગર " 'મન્યાનિન. ૨૦૦

સમાજ-સાહૈલ્ય-વિશાન:

કન્યા શિક્ષણ-સેવી કળવણી વિગે વિવિધ અભિપ્રાયો.	...	...	૨૦૧
૧ બ્રેન શ્રી સી. કળાવંતી મોનીવાળા.	...	...	૨૧૦
૨ શ્રીયુત્ત રક્તમંદુ નુ નુતરી.	...	...	૨૧૧
૩ બ્રેન શ્રી સી. શારદા મહેતા.	...	...	૨૧૨
૪ શ્રીયુત્ત મોહનદાસ ગાંધી	...	...	૨૧૩
૫ " દરગોવીન્દરામ કાંડવાળા.	...	...	૨૧૪
૬ " ગણપતરામ ત્રવાડી.	...	...	૨૧૫
૭ " કૃષ્ણલાલ કવેરી.	...	...	૨૧૬
૮ " હિમનલાલ અંબરીઆ.	...	...	૨૧૭
૯ " કેશવભાઈ દેસાઈ	...	...	૨૧૮
૧૦ " કુંવરજી મહેતા	...	...	૨૧૯
૧૧ " મગનલાલ દ. કાંડવાળા	...	...	૨૨૦
૧૨ " છોટાલાલ નરસિંહરામ	...	...	૨૨૧
૧૩ " વિશ્વનાથ પાંડે	...	...	૨૨૨
૧૪ " પ્રાણજીવે સરભાઈ	...	...	૨૨૩
૧૫ " અનંતાનંદ પંડિત	...	...	૨૨૪
૧૬ " " "	...	...	૨૨૫
૧૭ " પીરમંદ શાહ.	...	...	૨૨૬
૧૮ " વાલ્મીકી મોગાજી	...	...	૨૨૭
૧૯ " હોમસેટ વાલોડવાળા	...	...	૨૨૮

૨૦ " દરીનાય અંબાજી	...	...	૨૨૯
૨૧ " J. K. Mehta	...	...	૨૩૦
૨૨ " પ્રોત્તમચ દેસાઈ	...	...	૨૩૧
૨૩ " લોગેન્દ્રનાથ દિવેદીયા	...	...	૨૩૨
૨૪ " કૃષ્ણલાલ પંડિત	...	...	૨૩૩
૨૫ ' મુખાઈ મમાચાર ' ...	...	...	૨૩૪
૨૬ ' સુવંતી પંચ ' ...	...	...	૨૩૫
૨૭ ' લોહાણા દિનેન્દુ ' ...	...	...	૨૩૬
૨૮ ' હનીપત લોમચિટ ' ...	...	...	૨૩૭
૨૯ ' સુવંતી ' ...	...	...	૨૩૮
૩૦ ' મમાઈ વિઠ્ઠલ ' ...	...	...	૨૩૯
૩૧ ' પ્રજામંદુ ' ...	...	...	૨૪૦

કર્મસેત્ર-વારિડર અને વચોગ:

૨૫. ગં. ૨૫. શ્રી જલનાથજીન સમ્રાટ.	...	...	૨૪૧
શ્રીયુત્ત દેશવલાલ.	...	...	૨૪૨
૨૫. એ. મરદાર મટ ચિતુભાઈ.	...	...	૨૪૩
શ્રીયુત્ત ડૉ. માર્ટિનાથ.	...	...	૨૪૪

પ્રવાસમેજરી:

કાશિવાણી યાત્રા.	...	...	૨૪૫
યાત્રાલેખ:	...	...	૨૪૬

કુલકુમારી. " ડૉ. નરવરલાલ જી. ગૌતમી.	...	...	૨૪૭
કેચ આ ગ્રામ્યત્યાગ " નમીનદાસ જી. રાવળ.	...	...	૨૪૮

? હાં ખાંસી અને દમથી હેરાન થાઓ છો કે ?

હાં જો તમારે તે ભુતથી બચવું હોય તો

લોકપ્રિય ડૉ. સર ભાલચંદ્ર નાઈટ સાહેબની

ભલામણ પર ધ્યાન આપો.

" એ. સી. એમ. અતરવાલાલું કંદરીરખ મેં વાપર્યું છે, અને તે

હુંને શરદિમાં ઘણું ઉપયોગી માનુન પડ્યું છે,

આ કંદસારપ ઘણું સ્વાદિષ્ટ છે.

જરૂર વાપરો.

જરૂર વાપરો.

માન એક વખત એ. સી. એમ. અતરવાલાલું

કે. કે. સી. ૨૫

જેની હજારો ત્યા હાલમાં ઘણી ખાટલીઓ બપોળી થઈ છે. ૨૫. ખાંસી, લાળ, હાંફા, જે દરેકે મલાલના મારેના અને બેચાણુક શરદીરે મળેલાં છે.

દીનન ખાટલી ૧. ૦-૧૨-૦ થી. પી. ખર્ચ લુહું.

જયામય લેનારને સાથે કમીસન આપવામા આવશે મારે વીચેના રીકાલેથી મંગાવી શો.

એ. સી. એમ. અતરવાલા.

કે. એમ. અતરવાલા.

અખદુલ કેમાન કંદરી,

ત્રણદરવાળા,

મુખાઈ નં. ૩.

અમદાવાદ.

મહત્તર વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ માત્ર સાથી દરેક જાનના પ્રદુષક તેમજ જીવોના તમામ દરદો જેવા કે પ્રાણીઓ, અનિવશીત સુસ્વાદુ કમુચાવ, કમ્બુનો દુખાવો, કુર્ણુજનક, સુવાગેશ, હાથપમની બળત, શરીર દિવસે દિવસે મૃત્યુ થી ધોળી પૂણી જેવું દમ વિગેરે તમામ દરદો મગડી ગઈ મા લાદીનો વધારો કરી પુષ્ટ ૫૨ ૮ મેમન ગોળી ૩૦ ની ૫ની એકનો રૂ ૧-૪-૦

હિસ્ટીરીયા વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓથી દરેક જાનના વાલુ જેવા કે મૂળી ચિત્રજમ, ઉન્માદ, ફેફસા, ૨૫ ડી તાણુ, દાત બધારા, ઘેનજી, જેવા બાદક ગળેને મગડે છે ડી. ગોળી ૫૨ ની ૩ની એકનો રૂ ૧-૦-૦

લખો:-

આરોગ્ય વર્ધક ઔપધાતય.

સાજના. (B. S. Ry)

જન સમાજને ફાયદાકારક ચેતવાણી.

હાલમે ગ્રાહકોની ખાતરીવાળી ૮૦ વચ્ચી સંપૂર્ણ માન પામેલી

અને ભરોસાદાર ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના વેચનાની

હુતામાં હુની પેટી.

ગ્રાહકોને ખાસ અમત્યની સુચના.

અમદાવાદના જનરમા આજઠાલ ચાંદીના દાગીના વેચનાર અનેક વે-
પારીઓ છે, છતાં અમારી દુકાનમાં દરેક જાતના દાગીના ખાસ જસ્તીથી
ઢાળેલી તથા ધુધરીઓ બાધવાનો વાળો તે પછી ચોખ્ખી ચાંદીના પાટી જે
રટીથીજ આપવામાં આવે છે. લાવમા આવે છે. લાવમા ઠગાવાની ખીલકુલ
ધાસ્તી રહેલી નથી માટે એકવાર પધારવા ચિંતેલી છે.

ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના બનાવનાર તથા વેચનાર.

પંચાલ ભુલાભાઈ હીરાચંદ.

ઠ. માડવીની પાછમાં સાવાભાગની પોળમાં ઘર નં. ૨૨૧૮

અમદાવાદ.

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિનાં પુસ્તકો.

૧. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ ૧ લો.

કુટાં કુટાં નહાનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ. આઠ આના,

૨. વસોન્તોત્સવ.

પુનરજન્મ-નવજન્મ વિશેનું એક લાંબુ કાવ્ય. આઠ આના.

૩. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ ૨ લો.

નહાનાં નહાનાં કાવ્યોનો બીજો સંગ્રહ. આઠ આના.

૪. ઈન્દુકુમાર લગ્ન. અંક ૧ લો.

એક સાવપ્રધાન નાટકનો પ્રથમ અંક. બાર આના.

૫. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનું ભાષાન્તર.

સમશ્લોકીઃ મૂળ સાથે, બાર આના, દોઢ રૂપિયો, ત્રણ રૂપિયા.
(ત્રણ જૂદી જૂદી આવૃત્તિ-કાચું પૂઠું, છીંટનું પૂઠું અને રેશમી પૂઠું.)

૬. નહાના નહાના રાસ.

પચાસ ગીત ગરબાઓ રાસઘરોનો સંગ્રહ-ચાર આના.

૭. “રાજરાજેન્દ્રનો” કાવ્યઃ સચિત્ર-એક રૂપિયો.

ચિત્ર વિતાની આવૃત્તિ-ચાર આના.

જ્યા અને જ્યન્ત હંમણાંજ ખહાર પડયું છે !

એક ત્રિઅક્ષિ સંપૂર્ણ નાટક. મૂલ્ય સવા રૂપિયો.

દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ છુટું.

સંઘળા બાળીલા પુસ્તકો વેચનારાઓ પાસેથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ:-જીવનસાલ અમરશી, મહેતા.

સ્વામીનારાયણના મંદિર પાસે, ધનાસ્થાનની પોળ, અમદાવાદ.

કલા પીનો વિરહ.

લેખક—કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

જ્ઞાનાલાલ દલપતરામ કવિના ઉપોદ્ધાત સાથે

લગભગ ૧૭૫ ખંડો.

વિરાગ, વિરહ, પ્રકાશ, આનન્દ:

એમ ચાર ભાગમાં.

કીમત સવા રૂપીઓ.

એજ લેખકનાં બીજાં કાવ્યો.

વિભાવરી સ્વપ્ન: કીમત બાર આના.

સ્વરૂપ પુષ્પાંજલિ: કીમત એક રૂપીયો.

(દરેક પુસ્તકનું દપાલ ખર્ચ જૂડું.)

મળવાનું મુખ્ય હેઠાણું:—

કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

આર્ટન લાયબ્રેરી પાછળ,—લાલનગર.

મરે જાણીના પુસ્તકો વેચનાર પ્રત્યેકી મ શે.

એક નવિન યોજના

એક અસાધારણ તક.

રાયતાનનો માધી	કિમ્બ ૩૦	૨-૦-૦	} આ આહે પુસ્તકો મીં ભાગદ્યાની ક લમધી લખાયલાં છે ને વાંચક વર્ગમાં બહુ વખણાયલાં છે.
હુપીનની લાસરી	"	" ૧-૧૨-૦	
કોણેતે દુન્યા	"	" ૧-૮-૦	
ભાગદ્યા માળા નંબર ૬	"	" ૧-૦-૦	
" " " ૨	"	" ૦-૧૨-૦	
" " " ૩	"	" ૦-૧૨-૦	
બહેરનતું છુલછુલ	"	" ૧-૮-૦	
મોનીગૌરી	"	" ૨-૮-૦	

આ પુસ્તકો કદા ૨. નવમાં આપી દેનામા આવશે. પોસ્ટેજ ભુકડું.

તે ઉપરાંત

-1

ભાગદ્યાનું બહુતું મારિક.

ગુલશન.

વાર્ષિક લવાજમ ૩ ૩-૧૪-૦ છે તે એક વર્ષ મુધી મફત મળશે. ગુલશનમાં
છણા બહુતી વખતનાઓના લેખ દર મામે પ્રગટ થાય છે.

ત્રણ એકો ખાસ લેડીઝ નંબર પ્રગટ થાય છે.

બાન્ધુઆરી અંક: પાસી ને લિંકુ બહેનોનો મેગે.

માર્ચ અંક: પાસી બાન્ધુઓની ખામ તૈયાર થાય છે.

મે અંક: લિંકુ બહેનોના લેખથી તૈયાર થનાર છે અને તે માં બહેન
વિદ્યા અભ્યાસ બી. એ એક્રીટ કરશે.

આ ઉપરાંત બીજા ખામ અંકો

આ બધું રૂપિયા નવમાં—પોસ્ટેજ ભુકડું તાકીદે એક કાર્ડ લખશે વહેતો તે પહેલે,

મેનેજર-ગુલશન,

નવસારી.

ઠ. આનંદી મૂડી પાંચી તરફથી મેટ.
સુન્દરી સુબોધ.

મુખાષ અને મૂજરાતના સ્ત્રીજીવનમા નવું જાગતિ પ્રેરનાર,
શ્રી મૂજગતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખ

સ્વર્ગસ્થ શ્રી “યમુના મેયા” —

ગ. સ્વ મા જમનાજીએન નગીનદાસ સંકલ્પ.
(સૌભાગ્યમાં)

દુગવણો અને લોકહિતનાં સમર્થોમાં લાખજો રૂપિયા ખર્ચનાર કાનવીર—

સ્વર્ગસ્થ સર ઘીનુભાઈ માધવદાસ રણછોડવાલ, બેરોનેટ, સી. આઈ. ઇ.

સુન્દરી સુબોધ

[સ્વર્ગ દેવ સાક્ષરવર્ગે જોવજ્ઞનાં સાદનાં સબ્દોમા કહીએ તો—“શ્રીયો પંડિત ધાવ, રસજ ધાવ, કુટુંબચોષક ધાવ, સ્વસ્થ ધાવ, સરીરે જળવતી, સેનાદીન અને સુન્દર ધાવ, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વર્ગવન ધાવ, ને તે મુક્તિદાથી અને સ્વર્ગવનદાથી કુટુંબની મુખ્ય સ્તંભમાં અને કષ્ટોમાંથી છુટી, એ કુટુંબનું જરૂં કંઈવાંછુ કરવા સક્તિમતિ અને વૃત્તાદિની બનેઃ કુટુંબના બાળક વર્ગને યોગ્ય અને સક્તિ આપે અને શુદ્ધ વૃત્તોની કંઈવાંછુવાસનાઓ દર્શ કરે.” સામ્ય પત્ની થઈ પતિનું સ્તવન કરે, પતિતપાવન સેવાસંનિની બની દુઃખગિમિરમાં કુચ્છાં સાન્નિદ્યે આત્મા-દૃઢવ વર્ણવે, માતૃભક્ત યુતી વરીઃ દિનનૈયાનાં સંવાનોના વિદાસ અને પ્રવતિની સદાવક ધાવ, વધા પ્રબલસલ્લ બનનિશ્ચે સ્વદેશમાં હૃદયસૂચનાં તેજસ્વી, વહાવસર્થી કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારેઃ—એજ આજે સુન્દરીઓના સ્તવનની સફળતા છે, “સી વિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રામ્ય નથી...શ્રીની વ્રતવિ વિના, દેશની વ્રતવિ અસંભવ છે”]

વર્ષ ૧૩ મું.]

એપ્રિલ-મે ૧૯૨૬.

[અંક ૪-૫.

“દંપતી ધર્મના સિદ્ધાન્તો.”

(શુદ્ધપતિ અને કુલદેવી-અન્નેને આટેઃ)

૧. જગતમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો દૃઢ આર્થ પતિ પત્ની ઉભંચે પોતપોતાનામાં નિરવાર્થ થયેલો વિદાસ કરવો એ છે.
૨. જરા જરામાં ત્વમે રાસે થઈ જયો નહિ—એક બીજાની સાથે તપીને બોલ્યો નહિ.
૩. મનમાં કે મંડગમાં એકબીજાનું બૂકું બોલ્યો નહિ,—અને જ્યારે પાપ કરે ત્યારે સ્નેહથી બોલ્યો.
૪. એકબીજાની કમ્પાઓને આન આપતાં રહ્યો.
૫. આત્મમંથનને તદ્દ્યારે નિત્યધર્મ જનાવો.
૬. મતદોષો સભારી કદિ પશુ મ્હેણું માર્યો નહિ.
૭. એક બીજાની લાગણીને આને આપતાં રહ્યો. કદિ પશુ કડરી રીઝ કર્યો નહિ.
૮. આનંદથી ઉભયતા હૃદયના અવસાર વિના એક બીજાને મગ્યો નહિ.
૯. બોળા બંધવી દોષકર્મ કરી કુળમાં આડો ત્યાં સુધી તદ્દ્યારે ચણેલી બૂત વિચર્યો નહિ.
૧૦. વિસારો વીનેહું, વધાવો વર્તમાનને.
૧૧. લક્ષ પ્રેરિત સંબન્ધ છે એ કદી વિચર્યો નહિ. એ કર્મણ પિતાનો આશીર્વાદ તદ્દ્યારે લક્ષ્યને કૃપી બનાવ્યો.

—મંગલભાઈ મીઠાભાઈ અમીન.

વાર્તાલહરી.

માનો પ્રેમ.

(ખંડાલી ઉપરથી.)

લેખક:—શ. રા. મહીદાસ પ્રેમજી પટેલ—સાન્વાકુન.

પાંચ ફીઆનો પમાર વધ્યો!! પમાર વધતાંજ વિનોદરાયે બનેટ ઘડી કહાડ્યું! હવે વિમળાને અહીં તેડી લાવું તોપણ પરખર્ત, ખુશીથી આવી રહેશે એવી તેને ખાતી થઈ. મેકડું બેસી જમવું, એ વિનોદરાયને આજથી આઠ્ઠ લાગતા લાગ્યું. વતનથી દૂરના જંગલ નવા ભાગમાં મુસાફરના જેવી એકવી બહુલી ઠોડીમાં, મુખડખતી બાગિની પ્રાણપ્રિયા લેનાના દિવસો તેને હવે ખરેખર દુઃખપ્રપ લાગવા લાગ્યા.

વિનોદરાય “છ. આઈ. પી.” રહેલના ખંડાલા રોડનમાં સીઝનરની નોકરી કરે છે. પોતાની સ્ત્રીને પોતાની પાસે રાખવાની લાંબા વખત થયાં છતાં છે, પણ પગાર ઘણો ઓછો હોવાથી આજ સુધી એ છતાં પાર પાડી શક્યો નથી. વહુને સાથે તેડી જવાનો તેની માતાએ કદી આયદ પણ ક્યો નહતો. વહુને સાથે મોકલવાનું માતા શા માટે નહિ કહેતી હોય?—એ પ્રશ્ન વિનોદરાયનું મગજ દરવખત બમાવતો. આ જ પ્રશ્ને માતા ઉપર અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો હતો. વિનોદરાયને આ સંસારમાં એક જ દહ માતા તથા મરી મચેલી લેનના એક માણીઆ સિવાય બીજું કશું સહુ કં વહાલું નહતું. આટલા દિવસ સુધી પોતાની સ્ત્રી વિનોદરાય સાથે તેડી લાવી શક્યો નથી પણ આજ તેણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે “માતા આ વખત ના પાડે તોપણ વિમળાને જરૂર તેડી લાવવી.”

રજા લઈ વિનોદરાય ઘેર આવ્યો. આંખથી બહી રહેતો પુત્ર ઘેર આવ્યો બાણી માતાના પ્રાણ આનંદમાં મરકાવ થવા લાગ્યા. કંઈ રીતે મારો વિનોદ સુખી થાય, એજ છતાંમાં જ દહ માતા હંમેશાં તત્પર રહેતી હતી. વિનોદને જમવાનું આપી, પાસે બેસી માતા કુશળ સમાચાર પૂછવા લાગી. મરી મચેલી ઠોડીનો બાણીઓ તેના મામા પાસે ખંડાલાથી સાથે આવ્યો હતો તેથી તેની કુશળતા પણ પૂછી નેહ. મૃદુ હાસ્યથી વિનોદે જવાબ આપ્યો કે “જા! બાણીઓ આનંદ કરે છે. ખાવા સાથેજ એને સગાઈ છે. ધરમાં હોય કે બહાર હોય. ખાવાનું મળું એટલે પરમાનંદ.”

વિનોદની વાત સાંભળી માતાએ ધીમે રહી નિસાસો નાંખ્યો, અને ધીમે રહે જતાજ આપ્યો કે “લાઈ! તુ કરે? છંદે પેટ દીધું તેથી આખાં વિના ચાલે છે? “પેટ દીધો પેટ પાપ દીધો” એજ શબ્દો બાણીએ કહે છે, એ મને તો ખરું લાગે છે. એ પાપ તો ન દીધું હોત તો આંખોના તોડા મારા એકના એક વિનોદને શા માટે આંખથી બહી થવા લાગે? “આટલું બોલી માતા ઘડીકે તો ચાંત રહી, વળી બોલી. “લાઈ! એક વખત કરે. બાણીઆને અહીં મૂકી જાવ” એને આ વખત તારી વહુને સાથે તેડી જ. લાઈ! તું

કેટલા દહાડા એકલો દુઃખી યસય ?” માતાનાં આ છેડાં વચ્ચેના સાંભળતાં કંઈક લજ્જાથી અને કંઈક આનંદથી વિનોદનું થાયું નીચું નમ્યું. તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે “શું? જા હશે છે તે ખરા જાતકરણથી હશે છે કે માઈ મન રાખવા ખાતર હશે છે? આવી વાત તો આજ સંધ્યામાં એણે ક્યારે પણ કરી નથી.” માતાના પ્રેમમાં વિનોદનામને સંદેહ પડ્યો. માતાએ પીરસેલો દૂધનો કોરો પુરો કરી બોલ્યો, “તેમ કેમ, યા? તમને શું ઘેર એકલાં રહાય? તમારાથી એકલું રહેવાય?”

“કેમ ન રહેવાય, બેટા? તું પરદેશમાં એકલો દુઃખી થતો હોય અને હું અહીં ખેડી રીતનાં સુખ ભોગવું? એનાં કરતાં તો મરવું અને દબર દરબજે સાઈ લાગે છે. બેટા? તું સુખી, મનવાન, પુત્રવાન, લક્ષ્મીવાન, આયુષ્યવાન હો, તેમજ અને સુખ છે. આથી ખીલતું મારે કંઈ બોધ્યું નહિ.” આટલું કહેતાં વ્રદ માતાની બંને આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ. જમવાનું પૂર્ણ કરી ઉઠતાં ઉઠતાં વિનોદે કહ્યું “બહે એમ કરીશું.” “તો તો સાઈ લાઈ, માઈ કહ્યું તું માને એમાંજ હું રાજ છું.” માતાએ જવાબ આપ્યો. વિનોદે કંઈ પણ વિશેષ ન કહેતાં પોતાની સંમતિ જતાવી.

બારણા પાસે જઈ રહેલી, માતા અને પુત્રની વાતચીત સાંભળતી વિમળાના પ્રાણ આનંદમાં ઉછળવા લાગ્યા. મનમાં અવનવા વિચાર કરવા લાગી. — પણ આમ ઘણે તો શું કીક હશેયારો? ખરડી માતાને એકલાં ઘેર મૂકી અને શું સાથે લઈ જશે? આમ ઘણે તો લેણીની આંખે શું સાઈ દેખાશે? — વિચારની આમ ધડમધડ કરતી વિમળા રસોડામાં ગઈ, અને વિનોદ જ્યેષ્ઠો ત્યાંથી અજાણ વાસણ ઉપાડી લઈ સાઈસર કરવા લાગી.

વિમળાને સાથે લઈ જવાથી કેવા આનંદથી મારો નવો સંસાર ચાલશે? એ વિચાર તરંગમાં યરનારો વિનોદ આનંદથી ચિત્તે રમણીય મુખ્યા સમયે જાહર નીકળ્યો. આ વખતે તેનાં એક મિત્ર મળ્યો, મીઠી મસ્કરી ચર ચક્ર. “આહ! ક્યારથી તમારું વાહક (પત્ની)ને સાથે ફેરવવા લાગ્યા?” મિત્રે પૂછ્યું. પ્રશ્ન સાંભળતાં વિનોદે કહ્યો પડી ગયો. થોડીવાર રિમત દાસ્ય કરતો બોલ્યો “એનીજ તજવીજમાં છું.”

“આમ કરશે તો તે શું કીક હશેયારો? ખરડી માતાને ઘેર મૂકી તમારી પત્નીને સાથે તેડી જશે?” તેના મિત્રે પૂછ્યું. દિલગીર થતો હોય એવા બાવે વિનોદે જવાબ આપ્યો. “તે સિવાય ખીલતું શું થાય?”

“ખરડીકે વાતચીત ખૂબ રહી. તબિબને જોરાખર નંધો મારે રજા લઈઈ, એમ કહી વિનોદના મિત્રથી છુટો પડ્યો. ઘેર આવતાં સ્ત્રીમાં વિચારમાળા ચર ઘડ. “મારે બાળુની પાડા! મારી સ્ત્રીને સાથે તેડી જઈ, તેમાં ખીલનું શું? હું વિમળાને સાથે તેડી જવાનો છું. એ વાત તેજાએ ક્યાંથી જાણી? માતાએજ કહ્યું હશે એમ જણાય છે. જા. મારે માતાએ કહ્યું હશે? આવા વિચાર કરતાં કરતાં વિનોદ ઘેર આવી પહોંચ્યો. યંજી ક્યાં પછી મંબીર બાવે સુવાનાં ખંડમાં ગયો. આજ તેની માતા ઉપરના અવિશ્વાસની ઘટિ બહુ વધી ગઈ હતી.

મુકર કરેલો વિરસો વિમળાને લઈ વિનોદના અડાલા ચાલ્યો ગયો. સામાન્ય અને અસંમત કારણોથી માતા ઉપર તેને અપોચ અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો હતો. અવિશ્વાસથી

મનની અશાન્તિ વધતી ગઈ. વિચારે શુન્ય વિનોદે માતાના મર્મની પરીક્ષા કરવાનો મત પાલુ કર્યો નહિ. માતા મનનો ભાવ દેવો છે તે તે મુર્ખ જાણી પણ ચક્રવે નહિ.

વિનોદના ગયા પછી વધુ વિનાની એકથી પહેલી તેની જઈ માતાને વહુનો વિયોગ વધારે ને વધારે સાધવા લાગ્યો. કારણ કે વિવાહ પછી વિમળા તેની પાસેજ રહી હતી. નિસામાં નાંખતી ડાકી બોલી, “હે ઇશ્વર ! મારાં છોકરાંઓની રસ્તામાં રક્ષા કરી નિર્વિઘ્ને ખંડાલા પહોંચાડજે.” આ વખતે વિનોદરાવનો બાણીઆ ભુખણલાલ રમતો રમતો આવી ગયો. દાદીના સન્મુખે ઉભો રહી બોલ્યો “મા ! માંમી તો ગયાં, હવે મારું શું થશે ? હું શું ખાઈશ ?”

ભુખણલાલ માથાપરે હાથ ફેરવતાં ડાકીએ કહ્યું- “કેમ બાપુ ? તું રોટલી, દાળ, ખાન, બધું ખાજે.”

ભુખણલાલ—રાધરો કાણ ?

ધરડી માતા—ભાઈ ! હું રાંધીશ.

ભુખણલાલ—તમારાથી એ રાધરો ? તમે તો ધરડાં છો.

ધરડી માતા—સાધ ! હા. બાપ, કંઈ કુખ નહિ થાય

તે મનમાંજ બોલી. “બાપુ ! મારા કુખને તું કુખજ ગણતી નથી, કોઈ તારે મારે વિનોદ સુખી થતો હોય તો બચ.”

૨.

ખંડાલા આવ્યાને વિનોદને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા છે. પોતાનું પાંચર બરાબર વાળી-ઝાડી, સાંચસૂચ કરીને, જ્યાં ને વસ્તુ ગોઠવવી થશે ત્યાં તે વસ્તુ ગોઠવીને પતિપત્ની પોતાનો નાના પાપા પર ચાલતો થઈ સંસાર એક દીકરી ચલાવી રહ્યાં છે, રેલ્વે સ્ટેશનથી થોડે દુરના પોતાના નાનકડા ઘરને “ગોડુગીડ” બનાવી મુખે દિવસો કાઢે છે.

એક રાત્રે વાળુ કર્યા પછી વિમળા પોતાના સુરાના ખંડમાં મર્મ. તે વખતે સ્ટેશન માથી ૯ ને ૧૩ મિનિટની ઝાડી છુટી ગઈ હતી. વિનોદરાવનો આ અકસ્માતોમાં દિવસનો વારો હતો. જેથી આજ સાંજના સાતથીજ વિનોદ ઘેર છે. નોકરી પરથી છુટવા નોકરો પોતાને ખંડાખાનામાંથીજ છુટવા બરાબર ગણે છે. નોકરી પર હોય ત્યારે આખી રાત જાગનારો વિનોદરાવ આજ હા વાગ્યામાં તો અર્ધ નિદ્રામાં પડ્યો છે. વિમળાના પગનાં ઝાઝરના ઝમકારથી અને ગાડીના “કસાસાડી-કસાસાડી” કરતા અડખાડથી વિનોદરાવ જાગી ઉઠ્યો; પયારીમાંથી બેઠો થયો. વિમળા પણ તેની સન્મુખ આવી ઉભી રહી. ઉઘાડી ખારીએથી વિનોદરાવ બહાર બેઠો લાગ્યો. બાટના સુવિસ્તીર્ણ જંગલો, ઉંચા નીચા ગિરિનાં શિખરો, અને બધાંકર ખીણો નજરે પડે છે. આટલી રાતે આ બધું ચાંત લાગે છે. આ ચાંત સ્થાનમાં ઉભેલાં સાગ, પલાશ અને મહુડાનાં વૃક્ષો પોતાનું મસ્તક ઉંચું કરી મગન ભેદવા તૈયાર થયાં છે. ચંદ્રનાં કિરણો દિશાએને ઉત્તરેણ કરી આ માલ જગતમાં બધે સમાઈ જતા હોય તેવાં દેખાય છે. પર્વતની હારોમાં પવનના ધુધવાટ સભગાય છે. જમવામાંના સુકા વાંસના - ઘસાવાથી અમિ પ્રગટ થાય છે. સુકાં ડાળા પાતરાંમાં તેમજ ફલાયો જવાથી પ્રગટતા અગ્નિની કિર્ણાઓએ અતિ અનોખા શોભા બરિષ્ટ

હરી રહે છે. પર્વતની પક્ષિ રાણી અમિતી માગા ધારણ કરી સામી ઉભી ખડખડ હસે છે. આવા રાતના કંઠા પડોરમાં ફરતા જગલમાં પાગલી બીલની પાસુગીના મધુર સ્વરો વિનોદ-રાધના નાના સરખા ઓરડામાં દાખલ થાય છે. પાસુગીના સંગીતની કસબ મુર્છનાઓ પાતાવરણ બેદી-વિનોદ અને વિમળાના કાનપર અમ્મર રેડે છે. આ ગીત સાંભળતાજ વિનોદ મુગ્ધ થઇ ગયો. અત્યારે પોતાના ભણે. આ સંસારમાં કોઈ સુખીનું નથી એવી તેને પાછી ધારણા થઈ આવી આ દર્પમાં વિમળાને સંબોધી કહેવા લાગ્યો કે “વહાલી ! જો કેવી સુંદર રાત ?” વિનોદે વિમળાની પાસે આવી તેના હાથ પકડ્યો અને બોલ્યો, “આના સુખનો લાભો અને તને દેવરાવવાની લાજ વખતની મારી ધ્રુવો હતી. આ સુખ મેળવવા તું ક્યારની બાગવતી થઈ ગઈ હોત પણ હું શું કરું ? જો એકદમ વખત પણ બા ડાકામાંથી ફાટી હોત, તો હું ક્યારનો તને અહીં તેડી લાવ્યો હોત. આવા સુખમાં ખલેલ પાડનાર એ ડાકણી ડાકોને વિશેષ શું કરું ?”

“કમણું તો, મને અહીં લાવી ચડવા હો ને ?” વિનોદ તરફ વાળી દષ્ટિ કરી વિમળાએ જવાબ આપ્યો. , ,

“તને તેડી લાવ્યો ખરો પણ બાળે મારાપર અતઃકરુણા કેવી રીતે ચડાવી છે ?-તે હું મારામર સમજી શું. સરળ બાળે તને અહીં નથી મોકલી, એવી મને ખાતી છે.” આટલું બોલતાં વિનોદરાધનો ચહેરો જલીઝ થઈ ગયો. વિનોદરાધના આવા વચનો સાંભળી સન્ન થઈ મુગ્ધેવી વિમળા વિનોદના સુખ સામે જોઈ રહી. તેના હોઠપર ફરકતું મુઠ્ઠાસ્ય એક પળમાં તો કાણુ નીચે ક્યા ચાલ્યું ગયું. મુગ્ધેવી તે વિચાર કરવા લાગી “આ શું ? મારો ધણી તેની માતાપર આટલો બધો અવિશ્વાસ રાખે છે. એ વાત તો મેં આજ જ જાણી.” વિનોદરાધ માત્રબક્ત છે એવી વિમળાને આજ સુધી ખાતી હતી. પણ આજ તેણે પોતાના વિચાર ફેરવી નાંખ્યા. ઉત્તરેથી મોઢે ધીમે ધીમે તે ઉત્તર દેવા લાગી “અ શું ?-તમે શું બોલો છો ? બાળે સરલ હૃદયથી મને અહીં મોકલી નથી ? એમ કહી દઈ શકે ? કોઈ રીતે તમે સુખી થવા હોય તો તેમાં બા દુખી થાય ખરો કે ? આટલા દિવસ તમારી સાથે મને ન મોકલી તેનું કારણ તેજો સારી રીતે સમજતા હતો.” તમારી આવક ધણી જોઈ છે એ તેજો મારામર જાણતા હતા. આ વખતે તમારો પમાર વધવાથી મને તરતજ મોકલી દીધી. હું અહીં આવવાથી માતા મૃત્યુ દુખી થતાં હશે એ વિશે વિચાર કરવાની આપણી પહેલી શરજ હતી. મને અહીં તેડી લાવવાથી દુખી થતી માતાને જોઈ ગામના માણસો આપણી નિંદા કરતાં હશે.”

વિમળાની વાત સાંભળતાં સાંભળતા વિનોદરાધના સુખપર ત્રિફલિતનો આવ પ્રગલ્ભ થયો. ચતુર વિમળા સ્વામીના સુખનો આવ મારામર સમજી ગઈ. વધારે કાંઈપણ કહેવાનું સાદસ તેણે ક્યું નહિ. એક દાય માથાપર મુઠ્ઠી બીજે હાથ આંખોપર દાખતો વિનોદ કોઢથી બોલો લાગ્યો. “તને અહીં તેડી લાવ્યો એ જો અન્યાય થયો હોય તો એકદમ તને ઘેર મોકલો ફર ?” નિસાસો નાખી તે વળી બોલ્યો, “તમે બધા એમ તેવી રીતે સુખી થાઓ. મહે, હું દુઃખ મેળવું.” ગુસ્સા અને બેમતી પુર પ્રવાહમાં વિનોદરાધ મચકતો જાય છે એ વાત વિમળાના જલજલમાં આવી. વિનોદના આવા અને મોહપરના

લાય ખસેડતી વિમળા વિનંતિ કરવા લાગી “મારા પર કોઈ કંઈ કરે છે ?” અને જે હીક લાગ્યું તે મેં કહ્યું. જે કંઈ અયોગ્ય કહેવાયું હોય તો અને કામ્ય કરો. તમે પોતે જ યોગ્યયોગ્યના વિચાર કરો, અને જેમ હીક લાગે તેમ કરો. તમને શુરસે કરવાને મેં કંઈ કહ્યું નથી. બા ઉપર કોઈ ન કરતા તમને આપણી સાથે તેડી લાવવાં નોંધએ બેઠસોજ મારો વિચાર છે. અહિં આપણે જોણું અર્થ કરીશું. માતાને દુઃખ દેવાથી કોઈપણ સુખી થયું છે ? તમે તો બારે માસ બહાર રહો છો, જેથી કંઈ જાણતા નથી; પણ નાતાના પ્રાણ તમારે મારે જે તરફડીઓ મારે છે, તે હું જરાગર જાણું છું. તમારો પત્ર બે દિવસ મોડો મળે તો બા નાવાતું, ધોવાતું, કે ખાવાતું બુધી જઈ મોડાં બની જાય છે. રોજ સવાર સાંજ શિવના મંદિરમાં જઈ માથું નમાવી તમને જ સુખી કરવાની શ્લુતિ કરે છે. આવી માતા પર તમે..... !”

આ વખતે વિનોદરાય મોટું ફેરવી પથારી પર જઈ સૂઈ ગયા. વિમળાનું વાક્ય અત્યંત ગૂઢ. વિનોદને કોઈપણ રીતે જોવાવવાના હેતુથી વિમળાએ વાત ફેરવી નાંખી. “વાર, પણ બાના પત્રને તમે જવાબ લખ્યો કે ?” “લખ્યો નથી. કાલે લખીશ.” અર્ધ નિદ્રામાં ધેરાએલા કંઈ વિનોદે જવાબ દીધો. એથી વધારે કંઈ વાત થઈ નહિ. વિમળાએ પણ નિશ્વાસ નાંખી સૂઈ ગઈ.

૩.

આ વાતને ૭ માસ વીતી ગયા છે. વિનોદને આ સમય માત્ર ૭ ધડી જેવો લાગ્યો. પણ એની માતાને તે ૭ વર્ષ જેટલો થઈ પડ્યો. કારણકે સુખના સમયની અતિ અતિ ત્વાવળી છે. જ્યુ દુઃખના દિવસોનો વેગ બહુ ધીમો છે, એ મદદ મારી જાય છે.

૭ માસે વિમળાને સાથે ૬૪ વિનોદ વતનમાં આવે છે. પુત્રના આવવાના ખબર જાણી વૃદ્ધ માતા માડી સામી આવી ઊભી રહે છે. ધણા દિવસનું ખોવાયેલું પુત્રરત્ન આવે તેને મળવાથી વૃદ્ધ માતા આનંદાશુ રોજી ચકતી નથી. આઠા ! શું માનો પ્રેમ ? પુત્રદર્શન એજ માતાના પ્રાણ-એજ અવર્ગનું રાજ્ય !

પુત્ર અને પુત્રવધૂના મેળાપથી ધરડી માતાના દિવસો પૂર્ણ સુખમાં જવા લાગ્યા. અગર પછી વિનોદ બહાર જાય છે, ત્યારે વિનયવતી વિમળા સાસુ પાસે બેસી પત્ર દાખે છે. સાસુના એક એક પ્રશ્નના સો સો ઉત્તર આપવા વડુ કોશિષ કરે છે.

“વડુએટા ! ખાવાપીવાની જાણ્યો ત્યાં જરાગર મળે છે કે ?” સાસુએ પૂછ્યું.

“સાસુ ! ખાવાની જાણ વસ્તુઓ તો ત્યાં મળે છે પણ બધું બહુ મોઢું ! આપણા કાઠીઆવાડાં બે પેસાતું શેર દૂધ કોઈ રાખતું જ નથી, સારે ત્યાં તેનાં બે આના આપવા પડે છે. અહીં દોઢીએ શેર બીડા હંચાળવાય છે ને ત્યાં તેનો એક આનો બેસે છે ! બાકજી ! વગણની બીલડીઓ વખતો વખત ચાકમાજ વેચવા આવે છે ! તેની સાથે બાંગી વુટી વાવંચીત કરતાં પણ હું શીખી છું ! જેને આપણે ‘તુરીઆ’ કહીએ છીએ તેને તે લોકો ‘દોડકા’ કહે છે. ‘રીંગલાને’ ‘વરિ’ અને ‘દૂધીને’ ‘બોપળાં’ કહે છે. આવી તો તે બોધી છે !” વિમળાએ જવાબ આપ્યો.

“એ તો ઠીક, બેટા ! પંજુ મેં સંભળ્યું છે કે ત્યાંથી નાસિક-અંગક બહુ દૂર નથી. એ વાત ખરી ? પતિતપાવની ગેદાવરી માતામાં નવાનું તો ભાગ્યવાનનાજ નથી-જમાં હોય. બેટા ! અહાહા ! હું તે તપોવનની મહતા !! રામાયણની કથા સાંભળતાં, સીતાજીની પર્ણકુટી, સોનાનો ધ્રુવ, વગેરે આંખ આગળ તરે છે. પંજુ એ તપોવન તમને કયારે જોવાય ? અંબકેશ્વરનાં દર્શન તો મનુષ્યને દુર્લભ છે. બેટા ! સિંહસ્થ વર્ષમાં અહીંની જગા કરનારાને જમનાં તેડાં તો અધેજ નહિ. આવી કથા છે, બાપુ !”

“બા ! હું તમારે પગે પછી વિનંતિ કરું છું કે તમે જરૂર મારી સાથે આવો. રમનદ દિવસોમાં તમારા દીકરા સાથે ખુશીથી નાસિક જશ આવજો.” સામુનું મન સમજનારી વિભાજી જવાબ આપે.

“ના...રે બેટા ! મારા નશીબમાં એ જગા ક્યાંથી હોય ! મારે નાસિક જઈને કરવું પડ્યું છે ? ગેદાવરી મા અને અંબકેશ્વર મહાદેવ મારા વિનોદનું રક્ષણ કરે, એજ મારી વાંછના છે.” સામુએ જવાબ દીધો.

“ના, બા ! એક વખત તો જરૂર આવો. જુઓ, જીભા કરતાં જોયું બહુ. વળી તમે તો અર્ધપાન કહેવાઓ. જગાએ જઈને ધ્રુવ ધોવાં, પ્રજ્ઞ ભાવના કદવમાં ધાપવી, એવો આપણા ધર્મનો આદેશ છે, બા !” વહુએ કહ્યું.

“ઠીક છે બેટા. મારા વિનોદને પૂછી જોડ. એનો હાથ પહોંચવા નેટથી સ્વક હસી તો આવીશ. દીકરાને હેરાન કરીને મારે ક્યંથ જવું નથી.”

આનંદના દિવસો એક પછી એક ચાલવા લાગ્યા, રહ માતાનો આ આનંદ બહુ દિવસો કાયમ રહે તેમ નથી. વિનોદની રમ પુરી થઈ જવાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. માતાના પ્રાણ આશંકથી રહવા લાગ્યા. વિનોદશપને પરદેશ ન જવા દેવાનો માતાએ મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો. “અનાજ ખવડાવે મરીશ, પણ મારા વિનોદને આંખથી અહીં જવા નહિ દઈ.” માનસેહથી હૃત્પન્ન યજ્ઞેસો વીજળીનો પ્રગળ પ્રવાહ ડોળાના મનને ડોલાવી નાંખે છે પણ છેવટે પોતાની આર્થિક સ્થિતિનો વિચાર કરતાં એ આવેગને પ્રગળ ક્ષેત્રે લાગે છે. છેવટે માતા રડતે રડતે બોલે છે, “હે પ્રજ્ઞ ! તેં પેટ ઢીંચો ખરો પાપ દીધો !”

૪.

વહુના આશંકથી માતાએ એક દિવસ વિનોદને પૂછી જોયું, “બેટા વિનોદ ! મેં સાંભળ્યું છે કે તું નોકરીમાં છે ત્યાંથી નાસિક અંગક દૂર નથી. એ વાત જો ખરી હોય તો મને એક વખત ગેદાવરી ન્હાવા લઈ જા તે ? બેટા ! હવે હું કટલાક દિવસ જીવવાની છું ! મારી આટલી ક્ષણ તું પુરી ન કરે ?” માતાં વચન સાંભળી કેટલોક વખત વિનોદ મુંઝો રહ્યો. છેવટે બોલ્યો “કાલે કહ્યું કે નાસિક દૂર નથી ? ત્યાંથી તો થઈ દૂર-સોઃ માધ્યમ દૂર છે ! વળી ખર્ચ પુરો કરવાની કટલી તાણ પડે છે તે તો તમે જાણો છો.” વાત કરતાં વિનોદના મન ઉપર ચિંતાના સેરડા ઘડતા જતા હતા. માતાએ જણ્યું કે ખરે-ખર મારા વિનોદને ખર્ચની પુરી ખેંચ છે. વિનોદશપને કાપી કરી નાસિક જશ મારે

શુ કરવું છે? તીર્થ કરવા કરતાં પુનઃ મુખી કરવો એજ માતાનો ધર્મ છે. પુનઃ મુખી થવો એ તીર્થ કરતાં હજાર દરજ્જે સાફ છે, એમ વિચારી તેનું બોલવું પુરું થયું ન હતું તેવામાં તો બેલી ઊઠી. “ના..ના, દીકરા! એમ હોય તો મારે જાવા બાજા નથી કરવી. મારે તું મુખી રહે ને એટલે જાવાજ છે.”

નહી દરેકે દિવસે વિભગાને ઘઠ વિનાઈ ખડાગા પાઠા આબો. મે મહિનો જોત જોતામા આવી પહોચ્યો. રેલવેના મોટા અમલદારોની, મુંવણના મોટા મોટા શેડીઆબોની, વહીવ બારીરટોની, માયેરાન, મહાબજેથર અને દેવવાલી જેવા રથજોએ હવા ખાવા જવાની વેડલામ લાગી રહી હતી. પતિ પત્નીનો પ્રેમાળ જોડોએને જોઈ, એવો લાવો લેવાની વિનોદાવધને પૂર્ણ છંદા થઈ એ છંદા એટલી પ્રમળ થઈ કે જેમ તેમ કરી દેવવાલી નાસિક ત્ર્યંબક, પાંડવ ગુફા, વગેરે જોઈ વખત જ્યે તો લુસાવળ પામેની અનન્યાની ગુફા પણ જોઈ આવવાનો દરાવ મનમા તેજે ધડી દહાડ્યો. કાવાદાવા કરીને રમ મજુર કરાવી, વિભગાને તૈયારી કરવાનું કહ્યું.

તૈયારીની વાત સામળચા-દીગ થઈ મળેલી વિભગા પૂછવા લાગી. “વહાલા! આમ ઉતાવળે ક્યાંની તૈયારી કરાવો છો? શુ આપણી બાંધી થઈ? કંઈરે આપણું પર એમએક શુ કાપ કર્યો?”

હસતે મોઢે વિનોદે જવાબ આપ્યો. “ના, ના, એવું કંઈ નથી ભાંકવાનું કાપ કારણ નથી. ઉનાગાની સીકડ (વખત)ને દેવલાલીનો લાવો તને લેવરાવવાની માગી છંદાને પુરતી મગવડતા મળી ચુકી છે એની તૈયારી કરવાની વાત કરતાં આમ કેમ ગમરાય છે? મોટા મોટા અમલારા આજ મહાબજેથર કે માયેરાન જાય છે એટલી સ્વગત તો આપણને ક્યાંથી મળે? તોપણ નાસિક પાસે આવેલા મુંદર હવાના દેવવાલી જેવા રથજોમા રહેવાની તથા આસપાસનાં પ્રસિદ્ધ અને પવિત્ર રથજો જોવાની જોડવણ કરી છે, મારે વહાલી. તૈયાર થા.”

પતિનું આલું લાંબું પડોણું કાણું કમરૂં જાપણ સાંમગી, ધડીક તો આને શુ જવાબ આપવો એ પણ વિભગાને સંજ્ઞ નહિ. ઉવરે બોલી. “વહાલા! તમારે તો ખર્ચ ખુટણે પહોચી વળવાની પુરતી તાણુતાણી છે ને? કોઈ દિવસ કાંઈ પણ ન માગવારા માતાએ ઘડપણની અતીમ છંદા—નાસિકની જાવા કરવાની છંદા બતાવી, ત્યારે તો તમે ઉતર આપ્યો કે મારે ખર્ચની તાણુતાણી છે અને આજ દેવવાલીની મુસાફરી કરવા આપણે તૈયાર થઈએ તે કીક લાગશે!”

વિનોદાવ—વહાલી, મે પૈસા ખરચ્યા નથી, ખરચવાનો પણ નથી મારા મિત્ર મારરતે રેલવેનો પાસ મળ્યો છે રહેવાનું ત્યાં મકાન પણ અહિંના શેઠ પાસેથી માગી લીધું છે.

વિભગા—તો, તો ધણું સાફ. જાને પણ તેડી લાવો એટલે બધાં સાથે જઈ આવીએ કેટલોક વખત કાંઈ જવાબ આપ્યા વિના કટણું મોઢું કરી રાખી, ઉવરે વિનોદ આલ્યો. “તારા વિચાર આમજ હોય તો દેવલાલી જવાની કાંઈ જરૂર નથી.”

પતિનું મોહું, અંધુ, મડી, ગએલું નોંધ કર્તવ્ય વિચાર મૂકી જઈ વિમળા બોલી—
“તમે ગુસ્સો શા માટે આવ્યો છે? તમે મને બ્યા, લઈ, બતા છડો ત્યાં ઉઘાડે પગે આવવું
એ મારો ધર્મ છે, પણ...”

વિનોદરાય—પણ....પણ બીજું શું? તારે કોઈ બીક રાખવાની નથી તારે મને
દાથ દધને હતું હું કે આ વાત બાને કોઈ રીતે જણાવા નહિ.દઈ.

વિમળા કોઈ પણ જવાબ આપી સડી નહિ. તે ચુપ રહી પણ કોણ નજીકે ઢાંધી તેના
સરીરમાં એકદમ કમ્પારી આવી ગઈ. બધી તેયારી કરી વિમળાને લઈ વિનોદ દેવવાલી
તરફ ચાલી નીકળ્યો. દેવવાલી જતાના આનંદના ઉમંગમાં જઈ માતા ક્યાં સડતી હશે,
તેના અપાર્થ પણ વિનોદે ક્યાં નહિ એક કામળ પણ લખ્યો નહિ.

૫.

વતનમાં જઈ માતા, પુત્રનો વણ દિવસ થયા પત્ર ન આવવાથી ચિંતા કરવા લાગ્યા.
પત્ર આવ્યું આવશે, કાલે આવશે, એમ કરતા કરતા લગભગ એક માસ ચાલ્યો ગયો હતો
વિનોદનો પત્ર આવ્યોજ નહિ ઉપર ઉપરી માતાએ કામળ લખાવ્યા તાર કરાવ્યો પણ
દીકરાનો કોઈ સમાચાર મળ્યા નહિ. ખાવા પીવાનું; છોકરી દઈ મંદી પણ અદાવી તરીકે
ડોળી વધમાં મારવા લાગી. વિનોદના સારા સમાચારનો શકત એકજ પત્ર મેળવવા રાતની
રાતો મુશ્કરની ઉપાસના કરવામાં કાઢી, તોપણ શું?—પુત્રનો પત્ર નજ મળ્યો.

એક દિવસ સવારે ઉઠી આડોળીપાડોળીને પૂછતી ડોળી ઘેર પાછી શ્રે છે તો ધરતી
મારીએ એક પત્ર. હુલતે હાથે કામળ ઉપાડી જુએ છે તો વિનોદરાયના બક્ષર. “દાથ
આજ મારા વિનોદનો પત્ર—આજ વિનોદના બક્ષર.” ટપોલવાળો મારીએ પત્ર મૂકી ચાલ્યો
ગયો હશે એમ વિચાર થવાથી માતાના મનમાં આનંદ આનંદ થઈ ગયો. પત્ર છાતી સરખો
ચાંપી, હાંમેર ડોળી એક પાડોળી પાસે ગઈ. “વોંચ તો બાપ મારા વિનોદનો પત્ર મારા
વિનોદને કેમ છે? મળ્યું દડાડે પત્ર લખ્યો, નેથી તેને નહી કાંઈક અસુખ થયું હશે એમ
ન હોય તો કામળને માટે આગવી દીવજ ન થાવ ” પાડોળીએ પત્ર લીધો, નેથીએ અને
બોલ્યો “બાપ! આ કામળ આજનો નથી. આતો જુનો વણ દિવસ પહેલાંનો કામળ
છે ” આ જુનો પત્ર છે એમ માના પ્રાણ હલુ હલુલ કંતાજ નથી. વિરમિત થતી
ડોળીએ કરી પૂછ્યું “બરાબર ને. બાપ! આજનોજ એ પત્ર છે.”

પાડોળી—“ના, બાપ? એ પહેલાં જુનો—કાંતકે શું છે તો કામળ છે ”

આ વખતે ડોળીના ઉપર ખરેખર વાલજ દુટ્ટી પાયુ હોય એમ તેને લાગ્યું. પગની
નીચેની જમીન કેટલીકવાર કપતી દોષ એમ લાગી. આખું આધારો આવવા લાગ્યા. અ-
દાતા? કેવી મોટી આચારી સુખી પત્ર લઈ ડોળી આંખમાં હશે. વિનોદને સંભારતી સંભા-
રતી એક લાંબો નિસાસો નાંખતી ડોળી, ત્યાંથી ચાંધી નીકળી. પુત્રની પાસે જવા માટે
માતાના પ્રાણ તરફડીમાં મારવા લાગ્યા. અરે, હાથ!...આ વખતે હતું વિનોદરાય
પોતાની સ્ત્રીના લાથ પકડી પાંડવ ગુણની રમણીયતા બતાવવામાં મચ્યું છે!

ઘેર આવી, ધરના મારણી બધ કરી, ડોળી પધારીએ પડી, એમ તેમ કરી સોજ

પાડી. બધાના ઘરમાં સાંજની ખતી યજ્ઞ. ડોશી આજ દોવો કરવાનું પશુ બૂલી અંધ પડી પડી વિચારજ કરે છે. અરે ? મારા વિનોદને રુ થયું હશે ? વિચારતા વિચારતા બંને આખમાંથી આંસુના ટીપા સૂક્ષ્મ લમણપરથી ચાલવા લાગ્યાં. પાસેના લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં આરતીના નગારો વાજવા લાગ્યા. કેવળી આરતી હાથ વાર વો ગમે તેવા માથુસના હૃદયમાં ભક્તિનો આવેશ લાવી મૂકે છે બીની આંખે અડગદ કંઠે ડોશી બોલી " હે નારાયણ ! હે નાથ ! મારા વિનોદના કુટળ સમાચાર લાવ. બાપા ! હું તમને દૂધ ધીથી નવરાવીશ "

આખી રાત ડોશીને કંઈ આવી નહિ. માત્ર પાછલી રાત્રે સ્નેહ આખ મળી તેમ ડોશીને સ્વપ્ન આવ્યું જાણે, વિનોદ ઘેર સમ્ભામાં પડી દુખથી તરફડીમાં મારે છે, ને ' મા...અ...રે ! મા...આ... ' હરી જુગો પાડે છે પુત્રના દુખ સમયના આવા કરુણમય સ્વરથી માની નિદ્રા ભંગી ગઈ એકદમ બેબાઈની યજ્ઞ જગી ઉઠી. નારાયણનું નામ લેવા લાગી બાવી બાચકાથી ડોશીનું સરીર ધરધર કંપવા લાગ્યું. પરાંદોઆનું સ્વપ્ન ખડું પડે છે એવો માતાને વિશાસ હતો. પુત્ર નહીં દુખી થાય છે, એવી માતાને ખાત્રી થઈ માતાના મનમાં દોને ધીરજ રહી નાહ. પુત્ર પાસે જવાની માતા એજ વખતથી તૈયારી કરવા લાગી બાણીધાને એના પિતા પાસે મોકલવાનો બંદોબસ્ત કરી, તેજ દિવસે વિનોદરાય પાસે જવા માતા ચાલી નીકળી.

ક.

લગભગ એક માસે, રાતની માડીમાં વિનોદરાય ખુદાજા બાવી પહોંચ્યો. ઘરડા માથુસની માથે આરતીના ફેતો લેતો, જેમ તેમ કરીને પોતાને ઘેર આવ્યો. આજ વિનોદ ની આવી દશા કેમ ? તેના મોઢા પર તે દિવસનો આનંદ નથી. આંખમાં તે પ્રકૃસ્થતા નથી. મોઢા પર અને આંખો પ નિરાશાની છાયા છવાઈ રહી છે કેટલાક દિવસની લાપ્સ જોધી, અને કેટલાક દિવસોના જગરણથી તેનું સરીર અર્ધું થઈ ગયું છે વળી તેની સાથે વિમળા નથી.

ખીજે દિવસે વિનોદને આકરે તાવ ચઢ્યો. આજે દિવસ પધારીમાં તરફડીમાં મારે છે. વખતે વખતે લાખે માટે " મા.....આ.....રે, -મા...આ... " ની જુગો પાડે છે યડીક જખી જઈ વર્ગી પાડો એકદમ જગી ઉઠી પાસેની કોઠ પશુ વસ્તુ પર હાથ મગ મસે છે પોતાના કપાળ પર કેમળા હાથ ધસાવવાની તેને પ્રવળ ધવળ થાય છે, પશુ એ ક્ષણ કયાથી પુરી પડે ? એની પાસે કોઈ છે ?-ઠે એક ખૂણામાં શેત્રજીથી લોકેલી, કરી-આવરણે પીંચેરમાંથી મળેલી વિમળાની એક ટુક તેના ઉપર એક આરસો, કંસડી અને લીંબજાની દાખડી, તેની પાસે જુનાં પુઠાં વિનાના માસિકોની બે ત્રણ નકસો. આ ઉપરાંત અરંધી વપરાએલી તેડની એક શીશી છે વિમળાની આ છેલ્લી નિશાનીઓ જોઈ, વિનોદ રાવના મનની વેદનપૂર્વક ગણી વધી ગઈ. શોકથી બળતી હાતી બે હાથે હાથી તે કથો પડી મોઢું સતાડી રહવા લાગ્યો આ માઈ સુખ મદિર ? વિમળાએ કેટલી મહેનતે આ અધુ વસાવ્યું ? પશુ એજ મારી વિમળા અત્યારે ક્યાં ? એ દિવસમાં માઈ ઘર ભાગી પડ્યું ! ક્યા ગયું ? હા વિમળાનાં વચનો બરાબર માદ આવે છે કે માને દુઃખ દેવાથી

કોણ સુખી થયું છે ? મા, તને દુઃખ દેવાથીજ માઈ સુખ હુ'સાધ ગયું. મા, એક માસ થયે બેઠાં તારી સંભાળ પણ મેં લીધી નથી. રોગ કામમાં સુતેલા વિનોદની આંખો આંસુનો હોતો વરસાદ વરસાવી પધારી પલાળવા લાગી. લાંબો નિસાસો નાંખી, દુઃખી સ્વરે "મા...રે..." "મા...આ !" ની ધુમ પાડે છે. "સુણે સાંભરે ધરનો સ્ત્રી-દુઃખે સાંભરે માત !" એવાં ભઠ્ઠાંનીઆં વિનોદના મગજમાં ધૂમતાં હતાં. જે વખતે "મા...રે...મા... આ "ની ધુમ તે પાડે છે, તે વખતે કપાળ ઉપર કોઈનો આછો-શુર્ચ ચામડીનો હાથ ફરતો હોય એમ તેના નજીવામાં આવ્યું. એ સ્પર્શ કેવો ક્ષિતળ ?-કેવો શાન્તિદાયક ? સ્પર્શ માત્રથીજ વિનોદનું દુઃખ કોણ નજી કેમ ચોણ થઈ ગયું, ચમડીને વિનોદ એકદમ નજી ઉડ્યો. તેણે દુઃખી શરીર કમપવા લાગ્યું. સંધ્યાના આછા અંધકારમાં ધારીધારી જોવા લાગ્યો તો પધારી પાસે આંસુની ધારા વરસાવતું કાંઈ મુઠું બેઠું છે. કંપતે કંઈ વિનોદે પૂછ્યું-"કોણ છે ? બા ? ", -

"બાપુ વિનોદ...બેઠા ? એ તો હું છું. તને આવું દુઃખ થાય છે છતાં મને એક બોટો સાચો સદેશો પહોંત મોકલ્યો ? "

"વિસ્મિત વિનોદે જવાબ દીધો-અરે ! કોણ ? બા ! માડી ? ! " આ વખતે તમે અહીં ક્યાંથી ? કેમ કરી આવ્યા ? કેમ નવરયું ? "

"કેમ કરી એ તને કેવી રીતે જતાવી શકું, બાપુ ? એ તો માના પ્રાણજ નજી. પુત્ર રોમની પધારીમાં પડ્યો પડ્યો એક વખત મા, કહી બોલાવે, તો માથી શું બેઠું રહેવારો. એ પુત્ર દુઃખમાં પડી એકવાર 'મા' કહી બોલાવે, તો હબર કામમાં હોય તો પણ માના પ્રાણ નરર કમ્પીજ ઉઠે. આવા સંસારના સારની સજિ તેજ 'માતાના પ્રાણ', બાપુ ! " આંખમાંથી પાણી પાડતી, પધારીની પાસે બેસી પુત્રના માવા પર હાથ ફેરવતી વદ માતાનાં આ વચનો હૃદય બેદના-આક્રમ્ય બેદન્ય પૂરતાં છે. વળી માતા આગળ કહે છે. "બેઠા, આજ તારા એક મામ થયાં કાંઈ ખજર આવ્યા નહિ. છેરટે મનને ખાતી થઈ જ્યો હું અહીં આવી. "

તાવથી તપેલા જને હાથથી માતાના પગ પકડી, તપેલા મરતકે, કરજી સ્વરે વિનોદ-રાય કહેવા લાગ્યો. "અહીં આવ્યાં તેડીક થયું. નાશિક ધ્યંબક જ્યાની તમારી બારે કમજા હતી, પણ તમારી એ કમજા મેં પાર પાડી નહિ. હવે મા કોકરો નાશિક ધ્યંબકજ નજી અને ત્યાં રહીશું. વિમળાની કહન ભૂમિ ઉપર મહુધી જતાવીએ. મા તમને દુઃખી કરવાથી, તમારા પર મિથ્યા તિરસ્કારનો આરોપ ચૂકવાથી, માઈ બહુ સુખ પુગવાઈ ગયું. પણ હું તેમાંજ સુખ માનીય. " આટલું બોલતાં વિનોદનો કંઈ રૂધાઈ ગયો. વદ માતાએ પુત્રને છાતી સરસો આંખો અને મુજતે કંઈ પૂજના લાગી. "મા માટે ? સું થયું. બાપુ ? ગાંધ માશકલું શું બકે છે ? તારા બોલવાનો બાવ હું કાંઈ સમજતી નથી. મારો વહુ ક્યાં ગયો છે ? બેટા, જીવું સુધી, ધરમાં દીવો કેમ કર્યો નથી. દીકરા ? વહુ ? વહુ ! વહુ ! "

વિનોદના હૃદયમાં એક સખત આંસુકો લાગ્યો. માતાના બોલામાં મુજતો મુજતો બોલ્યો. "કાને બોલાવે છે ? મા. અહીં કોણમથી. "

માતા—એ તું શું બોલે છે ? બાઈ ! મારી વદુ ક્યાં ?

વિનોદ—તે છે ત્ર્યંબકના કુશવર્તના ! ધાટ ઉપર ! આગળ કહું મા ?—પણ આ ! મારા પર શુરસો નહિ કરોને ? શુરસો ન દરો તો બધી વાત કહું.

માતા—બાઈ બધી વાત કર, તારી આવી, બાંગી, દુડી વાંતથી મારા પ્રાણ હડી નય છે.

વિનોદ—ત્યારે સાંભળ, બા ? તારી નૈસર્ગિક જવાની ઇચ્છાને તો મેં દબાવી દીધી અને તારી વદુની તારા શિવમ જવાની નિયત્વ ઇચ્છા નહિ દતી, છતાં મારા મજાન આગ્રહથી અને બંને જાણી દેવલાણી જાણ આ બધાં તીર્થોનો લાવો લેવા નીકળ્યાંજાયાં. બધે શરતો કરતાં ત્ર્યંબક આવી પહોંચ્યાં. એકાદશીનો અપવાસ અને તેમાં અહીંના મેલા ખાણીના કારણથી તેને કોલેરાનો રોગ લાગુ પડ્યો. જન્મા એટલા ઉપાપ ક્યાં પણ બધું બર્ધ ! તેને જવાબી સંકોચ નહિ. આ સંસારમાં જેવી આવી હતી તેવીજ તેને કુશવર્તના ધાટ ઉપર મુકી આવ્યા આવ્યા. બા ! તને છેલ્લેથી મને ડગલે ડગલે સળ મધ. આટલું બોલતાં તો વિનોદ, માતાના બોલામાં મારું ગેતાડી બાળકની માથે રડવા લાગ્યો. પ્રથમ તો માએ એમજ જણ્યું હતું કે દીકરો તાવના દોરમાં બે છે; પણ, આ, મવિરતર, હકીકત, સાંભળ્યા પછી માતાએ પણ મોડું મોઢું મૂક્યું દીકરાને બેડી પડી માતા રડવા લાગી. “દીકરા ! એક માસમાં તો આમ રમવું જમણ મધુ મધુ—એ વાત હું અભાગણી જાણી જ શકી નહિ.”

માતા પુત્ર ગે છે. બાજ પશુ ચરમાતુ-અગમ્યાનું મોખેથી આરી વિનોદનું ધર-ધોળે છે. વર્ષત ઋતુની મીઠી હવા, બીલોની વામની વાંસળાના મુગને વિનોદની કોટડીમાં ખેંચી લાવે છે. આ સુર આજ થણ કરજી લાગે છે, તેથી પણ વધારે કરજી લાગે છે—પર્વત વાળા જગ્યાના તરત સુના રવાવમાં, લેલવેના રોસનથી થોડે દુનની કોટડીમાં એક કાઠી-આવાડી દુઃખી સુસારના કંકનો હલખેલી વિવધ.

માતા પુત્રના આ દારણ શોધતું દરમ જોવા ત્યાં કોઈ પણ નથી. કેવળ બીંત ઉપર વિનોદ અને વિમળાની એક જામી લટકે છે. શુરસી પર એટલા વિનોદની પાસે વિમળા ઉભી છે. વિમળા જણે વિનોદના ઝનમાં બોલે છે, કે “તમે આજે માતાને જાગણ્યાં છે, એવું મનથી હું મરના છતાં સુખી છું. છેવટ એટલુંજ કહું છું કે નાંકળીમાં ક્યારે પણ માતાના રોડમાં મંદ થયા નહિ. માતાના પ્રેમમાં ફરિયાદ નથી. માતાનાં વચનો આશીર્વાદો સમઠ સર્વે માથે ચઢાવનાં, માતાનાં પ્રાણમાં દમ ઉત્પન્ન કરશે” નહિ. માતાને સુખી કરવા જીવતાં મહેનત કરવી. વિને સુખી કરશે તોજ સુખી થશે.”

વિનોદ માતાના પ્રાણ સાથે પ્રાણ મેળવી, મનેદગાર, જાણક, માથે રડી, દુસકો મરી, ચાંત મધ, માતાના બોલામાંજ ઉઘી મર્યા હતો.

સુમનનો સંતાપ.

લેખક—રા. ચ. ઇન્દુલાલ દેવેલાલ બોશિક, સુઆઈ.

સુમનગૌરીનું ઘણું આચર્યું છે. માસ હપર કીશોરીલાલ નામના એક ચોવીસ વર્ષના સુવાન સાથે થયું હતું. કીશોરીલાલ એલ.એલ.બી.ની પરીક્ષા લગભગ અઢી વર્ષ હિંપર પાસ કરી તથા ચાર માસ પૂર્વા વિશે નિર્ણય કરવામાં કાઢ્યા અને મોટી પ્રતિજ્ઞાના વકીલો તેમજ ટુંકા છતાં કડવા અતુભવવાળા કેટલાક મિત્રોની સલાહ, વિરૂદ્ધ તેમજે અમલવાદીઓના વકીલાતો કરવાના નિશ્ચય કર્યો. સદ્માએ બીજાના અભિપ્રાયને અતુભવથી સમજવા લેખકને એ વર્ષ પુરતાં નીવડ્યાં. પછી તે અતુભવ લગાવવા તેટલી-પરતી રિયતિ ન હતી એટલે તેમજે મુબાઈમાં એકાદાની સીટરની બોરીસમાં રૂ. ૧૦ ના પગારથી નોકરી સ્વીકારીને લેખકના હાથ પછી-ચેડા વખતમાં આ નીમણૂક થઈ એટલે નવી વહેંચે પગલે ઘરમાં લક્ષ્મીની પધાર્યા એમ લેખકે તેવા લેખના સંજોગોએ માન્યું !

પાંચઠે બાજે જ નિવારવાની જરૂર છે કે કીશોરીલાલની વકીલાતની નિરાશામાંથી તેમજ એલીસીટરની બોરીસમાં નોકરી લેવાના લેખકના રુત્ત્વ પ્રયાસોથી સુમનગૌરી અનુભવી ન હતી. હાથ અને બને તો વિવાહ પહેલાં પણ પ્રત્યવહારથી વિચારવિનયમ કરવાનો સુવાન એમીએનો હક આપણી સુધરતી સમાજમાં સિદ્ધ થઈ ચુક્યો છે. અલગત બીસીસ બ્રાન્ડની તીક્ષ્ણ દીકાઓથી તેઓ જાણવા પામશે નહિ; પણ કળ્પનું ઘોડી અને પ્રેમનો બોદ આવી દીકાઓને ક્યારે મળે છે ? અને ખરેખર જે પતિપત્નીના સંસાર એ લેખકનો મુશ્કેલ સિદ્ધાન્ત હોય તો હાથ પહેલાં પ્રજા “એ-સદચાર અર્નત” તે વિકસાવવાની દિશામાં જાણ કરીને રુત્ત્વ ગણુવી જોઈએ. આથી જ્યારે સુમનગૌરીએ ચોતાના બદલેથી પતિની નીમણૂકના સમયાર-સામગ્રી સારે લેખકના ઘરનો પાર રજો નહિ. લેખક પડોશમાં રહેતો એક એ સ્ત્રીએ સુબાઈની જુદી જુદી મજાઓનાં એટલાં જર્જર અને વખાણ કર્યાં હતાં કે સુઆઈ પહેલી જ વારે જવાને તેજીક જ નાચી રહી હતી. અને હવે જરૂરીને તરતજ ચોતાના પતિ સાથે એકલા-એકલાં સુબાઈમાં રહેવાનો પ્રસંગ આવ્યો. એટલે લેખકને લેખકનો પાર જ શો ? સુબાઈના વિચાર કરતાં તો કીશોરીલાલ સાથે ચોલાકી કે બેન્ડ રેન્ડ હપર-ફરવાનાં કે વીકરોરીયા કે ચોટરોચી મહાધવાનાં રૂપનાં લેખકના કલ્પના સમીપ રમવા લાગ્યાં.

સુમનગૌરી ઘણી રૂપરૂપ હતી અને આજો નમુનેદાર ઘરેણાંથી અને “રમાઈ” હેસથી રૂપને શોભાવી શકતી. તે સુદેર રેખાવડી અને ઘણી શોભાન હતી, ઉચ્ચ પાંચ ચોપડીયા બેણી હતી અને રસદાર ઉચ્ચ અને ચુર્ચરતી ચોપડીયા. વાંચવાનો ઘણો મોહ હતો. લેખક લેખક જેમ રસથી ઉલ્લાસી હતો તેમ લેખકની રૂપરૂપનાં વેષ પછે મરડના જેવો હતો. રૂપરૂપનાં પાંખો હપર પૂર્વામાં અને પૂર્વામાં રેણી એર હાલું લેખક બદ્ધ મળતું. પણ લેખક અર્પો વિતાર આટલેથી અધુરો મરડાઈ ફારણ કે અધારથી તે પછી અધવા. જરૂરથી લેખકને કોઈ સારથી સંસારનો સર્વ સુખ એકડીએ રોખેવવાનો અભિધાન લેખકને હાથમાં લાગ્યા હતાં કી કીકો દેલે આથી સુબાઈ જવાની તેમણે કરતાં લેખ

કંઈ કંઈ તાલાવેલી યહ આવે એમાં શી નવાઈ ? પોતાનો સામાન બાંધતે બાંધતે મુંબાઈના પોતાના સ્વચ્છ અને સુન્દર ઘરની કસબામાં તે વિહાર કરતી. તાતામાં પોતાની આકૃતિ નીરમે ત્યારે મુંબઈમાં કેવો પોતાક પહેરી બધી સ્ત્રીઓમાં બાર પાડશે અને પોતાના કીશોરને રીઝવશે તેનો વિચાર કરે. અમદાવાદના સાંકડા અને અસ્વચ્છ રસ્તાઓ ઉપર ફરતાં પણ મુંબઈમાં અચૂંટેલા બાગ અને સુશોભિત રસ્તાઓ અને તેની બન્ને પાસે શોભતી સુન્દર બંગલાઓની દ્વાર તેની આખને સમજાવતી. પોતાના સખી મંડપમાં હવે જ્યારે તે ફરે ત્યારે પોતાના અસાધારણ રૂપથી અને પોતાની શુદ્ધિના પ્રભાવથી મુંબાઈની મુવતીઓમાં ગ્રેષ્ઠ લેખાવાની કસબના કરતી અને છિવટે જ્યારે કીશોરીલાલને જુવે કે મળે ત્યારે તેના સંજમાં દિવસ અને રાત્રિને મુખનું એક અવિચ્છિન્ન સ્વપ્ન બનાવવાના તે અનેક સંકલ્પો રચતી. રહવારમાં તેને ભાવતું બોળન જનાડવાના, અને બપોરે ધરને સજુગારવામાં, સાંજે વઢા પી દરીવા દીનારે મથર કરવાના કે ગ્રેમ ગોષ્ઠી કરવાના વેગ બધાં અભિધાય તેની રસિક હૃદયમાં ઉભરાતા. મુંબાઈ જતાં- પહેલાં બલિષ્ઠની સ્વપ્ન સૃષ્ટિ રચવામાં કેટલી મધ્ય રાત્રિયો વીતાવી હશે તે તો તેણીજ કહી શકે.

હેવટે મુંબાઈ જતાનો દિવસ આવ્યો અને મુમનગૌરી અને કીશોરીલાલ સંબંધીયોના “આવજો”-“માયા રાખજો”-“કામળ લખજો”ના પોકાર વચ્ચે અમિત્રાડીમાં બેઠાં આજ આ નરી વડુને પોતાના પતિ સાથે મુસાફરી કરવાનો પહેલોજ પ્રસંગ હતો, પણ હિલકતી રજાના દિવસો હોવાથી ગાડીમાં ચીરદી અમાધારણ હતી. આથી યાં કલાસના ડબ્બામાં મોટાં કાળાંવાળા કાકીવાવાડી મરાઠીવાઓ અને જડી બાવા બોલવા પાડીઘર “બપા”ઓ વચ્ચે રહામ રહામી ખેસવાની હેમને ફગા પડો. મુમનગૌરીને આશ્ચર્ય ? “પ્રથમ ઘાસે મશિકા આવે, પણ રહેજ મુરકેલીથી તેનો કલાસ દમાઈ જાય એવો ન હતો. કીશોરીલાલ સાથે બને તેટલી બાંત્રી છુટી વાતચીત તે કરતી અને બાકીનો વખત મુંબાઈની આસપોસમાં જ ગાળતી. સુસ્ત આમગણ ધણું માણસ ઉતરી જવાના છે એમ જ્યારે હેમણે જાણ્યું ત્યારે તેની તાડી જોરથી ધખકવા લાગી પણ જ્યારે ત્યાં માણસોની આજુધારેલી સંખ્યા પોતાના ડબ્બામાં દાખલ થઈ ત્યારે અતિશય મંકડાસમાં કીશોરીલાલની સાથે ખેસવામાં જ આવે તે ફતેહમંદ થઈ. હવે વાતચીત કરતાં ઉઘની મુરકેલી ધધારે ગંભીર બનતી ગઈ. એને પરિણામે જ્યારે તે ગ્રેન્ટરોડને રેલવે રહવારમાં ઉતરી ત્યારે તેનો મીળન ધણી સારી સ્થિતિમાં ન હતો.

પહેલે દિવસે તો દંપતિ એક દૂરના પણ બડાસોયા સગાને ઘેર ઉતર્યાં અને મુમનગૌરીએ પોતાના મનોરથો એક દિવસ મુસ્તવી રાખ્યાં. આખો દિવસ શોધી, છતાં સારી ઓરડીની તપાસમાં અમશ્ચિત દારોની નહોતર ક્યાં પછી કીશોરીલાલે એક મોટા અસ્વચ્છ ચોમાનની આસપાસ આવેલી ત્રણમાંની એક ચાલમા પહેસે માળે ઓરડી બાંકે રાખી. સાંજે મુમનગૌરી આ ઓરડી જોવાને આવતી ત્યારે તેના કસબનાશી મગજમાં બધાવેલા અકાકા દવાઈકીકા ટુટી પડ્યા. “ખરેખર નવાઈ ખરેખર” છે કે મુંબાઈની ન્હાની ઓરડીયો અમદાવાદ સુધી પ્રસિદ્ધ છે અને પોતાના સજાઈની, જરૂરોનો પોતાને અનુભવ જ્યો હતો છતાં પોતાનું મનન કંઈ બધાથી છુટીજ નતનું હશે-હોતું જોખે, એવો તરેહ-વાર ખ્યાલ તેના તરંગી મનમાં રહ્યો હતો. રહ્યોનો દેખાત બીજકેલ અરમણીય ઓરડીઓ

એ અને તે ધણી ન્હાની, અને વળી લેખનીજ બાબુમાં બપુંદર સનિધિમાં ધણા અભણમાં ફરમા રહેતા હતાં. આ બધું જોતાં તેના જીવ અકળાઈ ગયો. પણ બ્યારે કીશોરીલાલે આત્રી આપી કે આપણી સ્થિતિને માટે આ સાસરામાં સારી યોરડીયો છે ત્યારે બીજો દિવસે લેખણે ત્યાં ધર મોડ્યું.

સાને છ વાગે ઘેર આવવાનું વચન આપી કીશોરીલાલે યોરડીયે ગયો ત્યારે સુમનગૌરીએ ધણા નિરાશાજનક સંજોગોમાં સામાનની વ્યવસ્થા કરવા માંડી. હવા લેની કુદરતી ગ્રસિકતા થોડી વારમાં આ ન્હાની યોરડીયોને યુવક અને આકર્ષક બનાવવામાં સફળ થઈ. અને છેવટે બ્યારે અમલવાદની છેલ્લી દેશન પ્રમાણે વાળ હોળી અને મુન્દર કપડા પહેરી આસવાસ યોરડીયા અને પછી લેણે વસ્ત્રમાં જોડું ત્યારે લેના મુન્દર વસ્ત્ર ઉપર પ્રેમ અને હિંસાસનું તેજ દીપી રહ્યું હતું.

બરાબર છ વાગે મ્હા તેવા કરી કીશોરીલાલની વાટ જોતી સુમનગૌરી બેઠી અને કોરામાં કે નીસરણી ઉપર જતા અવાજ ધર્તા બદાર નગર નાખતી. પણ છ ને બદલે સાત અને સાડીસાત ધણા પણ લેના પતિથી ન આવ્યા, ત્યારે પહેલી વાર લેના કામગીરી હંધમાં રોક અને નિરાશાનું આવરણ પૂરજોસથી હવાઈ રહ્યું. એટલે સુધી કે બ્યારે કીશોરીલાલ છેવટે આવ્યો ત્યારે બ્યારે લેની પ્રેમાળ પત્ની લેના પૂર રોડથી યોગ્યરૂપે દેવાને અચૂત નીવડી. “કંઈ આવટું બધું મોકું? ધણું” કીશોરીલાલની ટોપી અને કોટ ખીટી ઉપર બંધવા સુમનગૌરીએ પૂછ્યું. “શું કંઈ કંઈ મ્હારા હાથની વાત હતી? યોરડીયા કામમાંથીજ ટું સાડા છ વાગે પરવારો અને ઘેર આવવાનો વિચાર કરતો હતો, એટલામાં મ્હારા મિત્ર જેની મારફત મને આ યોરડીયા નોકરી મળી છે, તે મને કરવા જેવી મળ્યા.” નિચારી સુમનગૌરી આ સાંભળી નિરપર અને નિરાશ થઈ કારણ કે આ સંજોગથી સાંજે કરવા જવાના લેના ધણા મનોરથો ઉપર પાણી ટરી વધ્યું. મુખમાં જ્વલંતતાની વૃદ્ધિ છે. એને વિષે લેને મજબુત સંકલ્પ થવા લાગી અને બ્યારે ધણા અવધાનમાં પ્રવેશ પોતાની સ્વપ્નદિશામાં આગવું કરશે એવી લેને ખીંચ લાગી.

કીશોરીલાલ જમ્યા પછી કોરામાં ઉત્તો હતો. ત્યારે લેનો પાંડોથી એક આરોધ વખતે સરકારી અમલદાર પોતાના બાલકને પાસે રમાડતો હતો. વરમાતમાં એક ખીનનું યોગબાણ કોઈ પણ રીતે શોધવાના વ્યર્થ પ્રયત્ન કર્યા પછી તેણે રહેજ વાટે વળ્યા અને છેવટે કીશોરીલાલ તે ગૃહસ્થની યોરડીયા જઈ વડીલાતના ધણા વિષે મંબીર સર્વામાં હતરી પડ્યો. બડીયાજના કાંઠા ઉપર પડેલાં તે લેની નજર લેની પણ વાતનો રસ નમ્યા પછી તે બડીયાજનો દાંડિ સાડા દમ ઉપર ગયો ત્યારેજ તે વરજ લેની આંખ મઘ. આ બધો વખત સુમનગૌરી એકલી બેસી ન્હી ન હતી. કારણ કે જયોરે એક મુવતી સાથે લેને જતા યોગબાણ ધણું હતું તે લેની યોરડીયા મુખાબની કેટલીક મુશ્કેલીઓ વર્જવતી બેઠી હતી. તે સામાન્ય વાગે મઘ એટલે કીશોરીલાલને નકામી માધાકુટમાં રોકવા માટે લેડેના ગૃહસ્થને રોષ હતી અને વખતે વખતે કોઈ ખાતી સુમનગૌરી પધારી પાસે બેઠી. બારણાના બજાએ છેવટે પૂરેપૂરી સંચેન કરી અને ફરીથી કીશોરીલાલને મારી મારતે મ્હોર પોતાના વિલગન કરણ સમજાવવાની

‘દૂર’ પડી. ‘હેતું’ મને ‘આથી’ તને ‘ખાદુ’ થઈ ‘ગયું’ કારણ કે તેને ‘લાયું’ કે ‘આ’ પ્રથમ પછી ‘હોય’ બને ‘એવો’ હતો. અને આળખાણ વધતો તે ઘટવાને ‘બદલે’ વધવાનો ‘સંભવ’ હતો. સાંજની ‘બધી’ આંધોએ ‘સુસવરી’ રાખ્યા પછી ‘આમ’ ‘ખોલીના’ રાતિના ‘રાત્ર’ ઉપર પણ હુમલો થયો તેથી તેના પ્રેમાળ અન્તઃકરણને ધણો ઠારી ધા-લાગ્યો. અને તે, સદવા સુધીમાં રહ્યો, હશે કે, નહિ તે કદી ‘ચકાતું’ નથી.

મુનનગરી આમ આશા બંધ થઈ, અને ‘અનિશ્ચિત’ માટે ધણી ચિંતાઓ કરવા લાગી. કોશીરીલાલ, એક ‘પાસથી’ મુનનગરીને ‘ખરા’ દીકરી, વ્હાતો હતો. તેમ, ખીણ, પાસથી તેનો સ્વભાવ ધણો ‘માથાળુ’ અને ‘મળવાવડો’ હતો. પરિણામે, વખત, જતાં, તેના ‘સાંજના’ અને રાતના વખત ઉપર દયાલુ ઘટવાને બદલે વધવા લાગ્યું. એટલે સુધી કે, કોઈ ‘પ્રાર’, રવિવારને દિવસે બપોરના બારથી રાતના નવ સુધી તેની સાથે એક સખ્ત પ્રજા બોલવાની તક મુનનગરીને ન મળે! આથી તેની કાકીદી પત્નીને ધણું બોલું આવતું. એ વાત હેણે સમજ્યા માંડી પછી મુનનગરીની સેવામાં વધારે ‘હાજર’ રહેવાના શરમાળ કોશીરીલાલના ધણા પ્રયત્નો તેના મસ્કરીબોર બિરો શોધી તેને બનાવતો. મુનનગરી સમજતી કે ‘પતિ’ તેને દેવી સંમોહન ગણે છે. પણ આથી દિવસે ‘દિવસે’ તેના ‘અંતરમાં’ કંઈ ‘ઉતરતી’ નિરાશા ધરી નહિ. આ સ્વભાવને ધખાતી લાગણી ધણી સુષમ હોય છે. એટલે વિચારના ‘કાષ્ઠ’ કંઈન સંજોગો નિરાશાની માથે અણસમજણથી અરકુંદે ધખાતી લાગણી પણ ‘બળતી’. થોડાં વખતમાં પત્નીની અને તેને લીધે પતિની લાગણીઓ આ સંબંધમાં એટલી ‘ગંભીર’ થઈ ગઈ કે બન્નેયે તે વિષે સંપૂર્ણ ‘ગૌન’ ધરવા માંડ્યું; અને બે એક બનાવે ‘આ’ ‘ગૌન’ ‘અંતર’ કડું ન હોત તો તેમણે ‘દપતિ’ ‘વન’ કેટલું ‘અંતર’ નીવડત એ બાંધેજ કદી સંકાપ.

એક દિવસ રાત્રે આડ વાગે મુનનગરી કોશીરીલાલની વાટ જોતી બેઠી હતી. તે વખતે શુકલ પક્ષના ચંદ્ર અગળ મંડળમાં તારલીયો સાથે રાસ રમતો હતો. આ મુન્દર દેખાવથી તેણે ‘રસિક’ ‘દંડ્ય’ રસ લીધેને વ્હાણું અને જેમ જેમ કોશીરીલાલને વધારે વાર થતી ગઈ તેમ તેને પોતાના બેનારયો વધારે ને વધારે દૂર દીસવા લાગ્યા અને તીવ્ર ચોક્કસ જાણે ગાલુ ઉપર ‘વધ’ તેના ‘જોખામાં’ સરવા લાગ્યાં. લાગણીના બેરે વિચારમાળાને રધાન આપ્યું ત્યારે તેના જગી અતિરેદ્ધાણે અને વધારે ને વધારે દારણ લાગે એવા પ્રયત્નો તેના ‘મર્મ’ને દંભવા લાગ્યા. “એ” “હવે” “વ્હાલ” “હે” “ખરા” “એ” “વિચારો” “નરતલ” “બોલો” “બોલો” “કે” “બોલો” “કોઈની” “ગોખા” “કે” “ગરણ” “આશ” કરતાં વધારે ગમતું હશે ?” “કરી” “કરીને” “પોતાનાં” “સ્નેહ” “વન” “જાલામાં” “વ્હાલા” “પ્રસંગો”ને હેણે ઝીંચવડેથી-ચંદાની ‘નરતલ’ તંપાસા-આમ સંકાતી સંસજનક વિચિત્રતાં નહતું મન લીધેના ‘ખાતું’ હતું તે વખતે ‘ગુમારે’ ‘સાંકાનવ’ વાગે ‘કોશીરીલાલ’ ‘ઘોર’માં ‘દોખલ’ થયો. એકે ‘પંખા’ તે પોતાની પત્નીની ‘રિશતિ’ સંગજા થયો. ‘ખાસ’ કરીને એટલા માટે કે તેણે થોડાં આવવાનું કારણ પૂરું નહિ, આથી દંખાગણે ‘વહેરે’ તે પોતે ને બોલ્યો કે “મુનન, હું ધણો ના દિલગીર છું કે આટલું ‘મોડું’ ‘યમ’ ‘ગયું’ ‘ચોઈની’ છે એટલે ચોખાડી ઉપર બેસવાની ‘મ્હારી’ નામરજા હતી છતાં ‘મિત્રો’ ‘મ્હને’ ‘રોકી’ ‘રાખ્યો’ હતો.” આ ‘પ્રસંગો’ સાંભળ્યા પછી મુનનગરી થોડાં બાંધેતું રસ સંજોગો સિવાય વધારે ન બોલી, તેથી વાત વધારે સંબંધવાની કોશીરીલાલની પછી ‘હાં’ ને ‘આં’ ‘પરિણામે’ ‘એ’ ‘ધણું’ કે ‘બીજી’ ‘વિચારો’ બાંધ-બંધ ‘સાથે’ ‘સને’ ‘હાં’ ‘બાંધે’ ‘સરવા’ ‘જગી’ નહીં ‘થયું’ હતું તે ‘કહેવાનું’ ‘રોકી’ ‘ધણું’.

અધારે જ્યારે ઘેરથી નીકળ્યો, ત્યારે પણ, મુમતઝારીના દેખાવે રાનની "પાર્ટી" તું વિરમરણ કરાવ્યું. છેવટે તેણે 'સામે' નોડર સાથે 'મોડી' મોકલેલી જણાવ્યું કે હું મિત્રો સાથે પરીયા ઉપર "કુ" ની મીઠાબાનીમાં જવાનો છું અને પછી હોડીમાં સહેલ કરી રાત્રે બારેક રાત્રે ઘેર આવવાનો છું, પહેલાં દિવસનો ધા તાલે જ હતો, તે વખતે આ અણધારેથી દુઝા મુમતઝારીને અમલ નીવડયો. યોડીવાર સૂંધી તો હું અને ચોકથી તે સ્તંભ જ બની ગઈ લાગણીનાં ચોર વાદળા હલવામાં, ગર્જે છે અને છતાં, જ્યારે અણધારાની વર્ષતા નથી ત્યારે ધુધવાઈ ગયેલું હલવા હું ખની જે પરાક્રમ્ય ભોગવે છે તે આગે પહેલીવાર મુમતઝારીએ 'સહેલ' કર્યું છેવટે વાદળ ફાટ્યું અને તેણે યોડીવાર સૂંધી અતીશય રહન કર્યું-તેનાથી હું ખમાં ખપતી લાગણી પણ જગા એટલામાં લેધ તેની મદદ આપી. આ ટુકી અચાનક લેધમાંથી તે જાગી એટલે મગજનું તોશાન પૂર જોડમાં થઈ થયું જે બાળતો મધ કારે રાંકામરેથી લાગતી હતી તે આગે ચોટસ લાગી "એ મદને નથી મહાતા-કોઈ ખીજને જ મહાપ છે ?" એ ભયંકર વિચાર લેના નગમો મગજને ઝેરી હલ દેવા લાગ્યો તરત જ ઓળે સહાય જાગ્યો કે "હવે લમની બેડીમાંથી પતિને છોડી મેલે કેમ હુલ્લુ ?" અધારે લેના વિચારો એ બાળેજ વિચારો હતા તે તુટક યદયો તરંગો લાગણી હતા આ જધા ભોળાથી લેલું મન ધીમે ધીમે ઘાકવા લાગ્યું પણ લેના જુગલો પૂરેપૂરો જાગો ને હવે એટલામાં મધ્ય સચિની ચોર સાન્નિયા કીશોરીલાલના પગલાંનો અરાજ ભિભગાયો 'એમ્મ' લેની લામણીઓનો પ્રવાહ પડેલાના કરનાં પણ વધારે નેરથી વહેવા લાગ્યા અને તે ઝારાના લામણ યરો એટલામાં તો અમલદાય અગાની આંખ મથી અણધારા વહેવા લાગી કીશોરીલાલનું પોતાનું હલવા પતની તરફ પેતાનું દુઝ અન્ના થઈ ચીરાતું હતું, તે વખતે મુમતઝારીને આસ સારતી જોડ પોતાની એકલાઈ લગલ થેડી વહાલોઈ પતીનું જ્વાળતક ચિત્ર લેના મન આમજ ખડુ થયું તે ધણ રોડથી ગજગજો થઈ ગયો, અને વહાલના અનિવાર લમણમયો પોતાની વહાલીને વગમી પડ્યો. બન્નેયે આંસુભેગ્યા બન્નેયે એક બીજના આસુ ચુમ્યા પરો ધણા દિવસનો મવાયેલા જુલમના બધ આગે, તુડી મયા હોય અને તેઓ રોડના પૂરમાં એક ખીજને નડવાવના સાથે નહાવા આતુર થઈ ગયાં હોય એમ એક અદ્ધર પણ બોલ્યા તિરાય તેઓ એક બીજા ફરીફરીને એટલા-ફરીફરીને સુમ્યા.

રોડની જે ગુચ અસંખ્ય યજ્ઞોથી ઉકલતી અલસ હતી તે રોડનાજ મત્રે એક પાત્તરમાં ઉકેલી.

x x x x x x x x

તે દિવસથી મુમતઝારીના સતોષ ઓછો થતો મયો અને તે મુખાલના જીવનની વધારે સારી કર કરવા લાગો. પતિના લાગા સહવાસને જલ્દે પોતે સમાગમની મોંથી હુડી લણેલા સતોષ, પામતા તે રીખી. તેમજ ગિજનડગલા સમા મોલામ કે ખીજ સમેલને મા પતિના દર્દન અને વચનોમાં તે અનદદ રસ લેવા લાગી, કીશોરીલાલ સોલી-સીટ થયો ત્યાર પછી તે પોતાના ધધાઓના તેમજ જલ્દે પ્રવૃત્તિઓના વધારે મસ થયો અને મુમતઝારીએ પણ પોતાનો નવરાજનો વખત સખામુદ્ધામાં અને સી સમાજમાં ગાગવા લાગી છતાં ફરીથી લેમના લમ જીવનમાં પડેલાના જેવી વિરમવ રિષ, થતા રહી પણ નરિ.

મહારૂં નામનીરૂં શાથી ?

લેખક — શ્રી રા હરિસાત આજ્ઞાપત્ન પરીખ, — અમદાવાદ.

" If it be noble in our hearts to keep
One memory of our faults, and weigh them well,
And in their room plant virtues, never more
Can it be right and praiseful, with long fret
For past misdeeds to undermine the heart,
And lame the spring of action."

Cyoethe.

કાતકિ માસ ચર થયો હતો. તાઠ્ઠું પ્રભાત દિવસે દિવસે વધતું હતું. મનુષ્યો પોતાના દિવસના કર્તવ્યથી વહેલાં વહેલાં પરવારી, વાળુ ક્યાં પછી યોડીવારમા, દુઃખ, આંસુ એવી કામગામી અને ગોદાં યોડી, પયારીમા મુઠ્ઠી જતાં હતાં.

મને મહારા અખ્યાસના એકાદ પુરાણની જરૂર પડવાથી એક રાત્રિએ મહારા મિત્રને ત્યાં તે લેવાને હું ગયો. તે સમયે આચરે સાડા આઠ વાગ્યા હશે. હું તેના કુર્મથી પરીચિત હતો, તેમનાં જીવનમાં મને રસ પડતો, તેમના મુખદુઃખમાં ભાગ લેવાની મને છાછા થતી, અને તેમને દેહકે રીતે ઉપયોગી થવાનો પ્રયત્ન હું કરતો. તેથી પણ મહારા તરફ મમતા રાખતા.

સમજી કુટુંબ હું ગયો તે વખતે ઘર વચ્ચેના ચોકમા એક મોટી સરકીતી આગળ પાછળ વીંટળાઇને વાતો કરતું અને લાપતું બેઠું હતું. મને જોઇને મહારા મિત્રે મને બોલાવ્યો, અને હું તેની પાસે જઇને બેઠો. મહારા મિત્રના ન્હાના બાલકો, દેવદાસ છાડવાખ અને ઉખાણા કહેવામાં મદદગાર હતા. તેઓએ મહારા તરફ બહુ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે અને તેના પિતા યુરોપમા ચાલતી મોટી લાઇસ સજાધી વાત કરતા હતા, અને તેની માતા અને ન્હાની જોઇને કંઇક ભય અને આશ્ચર્યથી દૃષ્ટિએ આ વાતમાં રસ લેતા હતાં. એમ મને ઘરમા દાખલ થતાં જણાયું. મહારા, જવાથી તેમની આંખ વાતે ચાલતી થયેલી. મહે મહારા મિત્રને મહારા અપવાદ પ્રયોજન જણાવ્યું, અને પછી શાન્તીને ભંગ કરતાં મહે કહ્યું, " કેમ ડોક્ટર કાકા, તમારી વાત ચલાવોને, "જમોનો" અને "વારસો" સજાધી તમે જી કહેતા હતા?"

ડોક્ટર કાકાએ જવાબ આપ્યો, " ના, ના, "જમો" તો રિમજીને હું આનંદી લાઇસ સવાર પૂછતો હતો. "જમોનો" વારસો લીધું, અને દર્મિએ તેથી પસારામક આગળ વધે છે, અને રસીખને "Orderly retreat" ("નિયમિત" ગોડવાઈન) પાછો દર્મિ તે) મા પાછો હો છે, જેવો જમોનો અર્થ વાતો કરતો હતો. "વળા તેમજ પધારામાં હતું. "જમોનો" દર્મિ પાછો દર્મિ હામ એટલું મનુ વંચી મનુ છે, અને patients (દરદાઓ) એટલો વધારો આવે છે. દર્મિ દર્મિના નિયમ ("સીમો") વીચીનો સમય પછી હવે મને મનુનો નિયમ વળી મહેલાનો નિયમ પણ હવે મહારામા રચો નથી."

મદારા મિત્રે હસીને કહ્યું, “હા, સાજી! દુસ્મનો કય લીલોમીર પાછા હકથા છે, અથવા અગ્રેજોએ આપણી ‘ટ્રેન્સીસ’ (ખામશો) લીધી છે, અથવા શતાબ્દમાનના આવો મત છે અને લક્ષ્યનું આવું પ્રિયુમ આપણે-વગેરે વાંચી વાંચીને તો હું હવે કદાચ મરો છું! પદર વોસ દિવસે, અથવા મહિને અમુક બનાવ બન્યાની આપણને હકીકત મળે, અને તે પછી અધુરી, અને ગોળમાં વાંચાએની! આવું વાંચનામાં હવે મને કદ રસ પડતો નથી.”

મદારે વેર જવાની કલ્પાય નહોતી, અને મને તે સમયે, કદ વિચાર આવવાથી મને કહ્યું, “હા, એવું તો ખરું, ‘Novelty is always charming’ (નવીનતામાં ફરકને મળ પડે છે), પણ તેજ નવીનતા ચોક્કસ વિવસ્થા પછી તીરસ લાગે છે, પણ હવે એ વાતને જવારો ડોઝર કાઢા, તમે મને તે દિવસે કહ્યું હતું કે-કુરસદને વખતે હું આ વાત, મને પૂછજો. જો અત્યારે તમને અમરણ ન હોય, તો હું તે પૂછું.”

તેમણે સજા ઉત્સાહથી હા કહી. મને હવેથી મદારા મિત્ર (રમણ) ની બેન તરીકે મતી તરફ જોઈને, સ્પીટ કરીને કહ્યું, “તમે બેનનું નામ નીરમતી સાથી પાડ્યું તે હવે મને કહો. મને પણ દિવસથી આ હકીકત જાણવાની છતાંસા હતી, અત્યારે અતુલ્ય રસમ છે એ જોઈને આ વાત યજ્ઞવાની અને ઉલ્લાસ, સહ આવી, અને તેથી મને હવે આ વાત કહેલું.”

મદારી ભાગણી સામળીને પહેલા તો ડોઝર કાઢતે આશ્ચર્ય-ઉત્પન્ન થયું, પછી તરતજ તેમને બૂનકાળનો સમય થાડે આવ્યો હોય એમ મને તેમની મુખપ્રકારથી લાગ્યું, તેમની આંખો ચળા જતી અને તેજથી અચકચક લાગી, અને પછી અમારુ કદાચ જોઈને હસીને બોલ્યા, “હા, એ વાત હું તમને કહીશ; શુભે, સામળો.”

રમણના એ ગ્રોથી ન્હાના બાપબો રમતા રમતાં હોવાથી ગળેપા હોવાથી, તેમને કહાડીને પયારીમાં સુવાડવાનું ડોઝર કાઢાએ તોડાસને કહ્યું, પછી સ્વહિમાના રેવતાને સતેજ કરી ચોડીક મીનીટ વિચારમાં હોય તેમ બેસીને પછી અમારુ સર્વ સ્કામી દ્રષ્ટિ ફેરવીને કહ્યું, “મદારી આસીરહટ, સીરીસ સરજત તરિકે માલસીરાશ બદથી યજ્ઞથી મદાર ત્યા જવાનું હતું. હું (રમણને હિંદીને કહ્યું) તે વખતે ન્હાનો હતો અને અયામામજ બદ હોવાથી તાગા કાઢાએ કહ્યું કે એને સાથે લેખું જવાનો નથી, બને તારી છાકરીને અને વડને તારી છન્ડા, હોય તો લેખું જાઉં, તે વખતે જ્યાંનીતે (રમણની દેરવોલ પામેલી બેન, નીરમતીથી મોઢાગી, વપની) લખમજ એ દુર્લભ થવા આવ્યા હશે આ મિચાગી (રમણની માતાને હિંદીને કહ્યું) તે વખતે મુરમથી પીણતી હતી, તેનામાં જરાયે ચકિત નહોતી અને તે, હાડપીંજર જેવી લાગતી, અને શબ્દથી પચ મદી ને માદી રહેતી. બાપરામ, પાગની સાથે, જ્યાં જાનેને લેખને હું, સ્કાંજના અડીએ અડીથી બેઠો તે વખતે ચોમાસ સર થયું હતું, સુમાર, થોડે દુર, રજા જે વસ્ત્રાદ, જોમજીપ આવવા, લાગ્યો. તે વખતે અડીએ પૂછું, જેની હતી, કે કપરથી અમારા પૂર્ણ રમકડાં, લાગ્યું, મને જાનેને લખમજ, બોલાવ્યા, અને પછી પછી, કપરથી તેમને, દરદીયા જવાવવા, લાગ્યો. હું જાનેને સુકી આમ વસ્ત્રાદ, લાગ્યો, અને પછી તારા, જોમજી, સહ ગયું, અને સર્વ પ્રકારના લાગ્યો. દેનમાંથી સુદિન, જોમજી, અગર, અને કુખ, અને થોડો, લખમજ વીસરી, અમા

લગમગ રહાંજે પાંચ પાંચાંના સુભારે મોઢસીરાય જીએ જવામાં ફેરવન ઉપર અર્ધ સરે
 હત્યા. મહે પહેલાથી ખગર આપેલી હોવાથી ગામતો મુખી રટેયન ઉપર આવ્યો હતો,
 તેણે અમારો સામાન વેદાં પાસે લેવડાવ્યો અને તે રાત્રિ પાસેની ધર્મશાળામાં આજીવન
 અમને જણાવ્યું. તેણે ક્યુ કે મોઢસીરાય જેવા માટે તમારે નીરો નહીં આજીવન પડશે,
 તમારું પડવા આવી છે, અને ચોખ્ખાસાને સંમત છે, માટે આ રાત્રિ તમે ધર્મશાળામાં
 ગાળો; તમારા માટે સર્વ પ્રકારની ગોઠવણ કરાવીશ, અને સીધું મઆવીને ખાવાની સેધ
 પણ કરાવી આપીશું, અને પછી મદારે તમે મોઢસીરાય પુણીથી જાઓ; અત્યારે કલમ
 દોડીવાલો પંજુ નહિં હોય. પંજુ તે વખતે મદારમાં જીવાતીનો તોર હતો, મદારો છત્રમાં
 ન આવે તે પ્રમાણે હું વર્તતો, સંધારને પૂરેપૂરો જીવન મહે જોળાવ્યો નહોતો, અને
 તેથી તેમનું કહેવું નહિં 'આનતો, મહે કંજુ કે, મહે' મદારે તો અત્યારેજ ત્યાં જવું છે,
 દોડીવાલો ના હોય તો બોલાવી મઆવો; મદારે રહેવારે મદારી (નોડરી) ઉપર મદારવાનું છે,
 અને તેથી મદારથી આ રાત્રિ અહીં પછી સમરો નહિં પેસે કિનારે મહે ગાડીની ગોઠવણ
 કરાવી રાખી છે, અને તેથી મોઢસીરાય જવામાં મદને અડચણ નડવાની નથી. મુખીએ
 અને ખીમ નોકરાએ મદને ધણેયે સંમતીઓ, પણ મદારે ખન માન્ય નહિં. અંખરે
 ના છતાંજે મદારે સામાન નહીં કિનારે જવું એ સ્વીકાર્યું નથી; તેમજ માસમીરાય
 ગામ છોડવાથી હ માત્ર હોય ફરે છે, અને કલમ વરદાદ આવે તો તમને રસ્તામાં જઈશ્યું
 પડે. મદારે અગ્ર નિશ્ચય વિરૂદ્ધ તેથી કંઈ પણ કરી શક્યા નહિં. સામાન દોડીયા
 યુદ્ધવાને અમે તેમા બેઠા. દોડીયાવાળે અમને કહે્યું કે તે નગર નામ નીશ હતું, અને
 જ્યારે તેમા પૂર આવતું ત્યારે તે એટલું જુદું જોડાઈ આવતું કે જે વસ્તુનેના સર્પદામાં
 આવી જાય તે તણાઈ જતી, અને પ્રત્યેક વર્ષે એ ત્રણ માણસો તથા દોરતો તે જોગ લેતા,
 દોડી યોડા વખતમાં રહામે કિનારે જઈ પહોંચી, ઈસરૂપાથી નદી આજીવન અમને કંઈ
 અડચણ નહીં નહિં. કિનારે દોડીયાવાળે સામાન ઉતાર્યો, અને પછી ત્યાંથી તે પાછો
 ચાલી ગયો.

“અંધાર યજા આવ્યું હતું મેંજુ હતું મુખી ગોઠવણ કરી પ્રમાણે મદાર મિત્ર તરફથી
 ગાડી આવી નહોતી. અને સર્વ જોખમ ઉપર મેંજુ અને અંધારા ચોણા કલાક સુધી ગાડી
 આવવાની રાહ જોઈ. ગાડી આવવાની કંઈક વડું વિન્દ નહિં જણાવીથી મહે બાંધારાને
 કહ્યું તું મોઢસીરાય તરફ જા, અને જો રસ્તામાં તેને ઘોડી મળે તો જઈથી ગાડી દોડી
 લેવાવ; જો રસ્તામાં તે ન મળે તો તું ગામમાં જા, અને ત્યાંથી ગાડી જોડાવીને કપાટી
 બંધ અહીં પાછો આવજો. અમે અહીં તારા પાછો આવવાની રાહ જોતાં બેસીશું. અમને
 એકમાં મૂકીને જવાની બાંધારાને આનોડાની કરવા માંડી. રાત્રિને સંધે બાંધારામાં એકાંત
 અને અનુભવા રથને નહિં રહેવાનું મદને તેણે કહ્યું. અને મદારી હા હોડવાનું મદને
 વણે/સંમતીઓ, પણ તે ઉપર મદાર નહિં આપતા મદનેને ધર્મશાળામાં તારે જવું છે કે
 નહિં? તું મદારે મિત્ર છે કે નોકર છે? મદારે, કલા પ્રમાણે કહે, અને ગાડી લેખને નંદીથી
 પાછો આવ. ને ગિતારો ધીજીન કચલીતા અને ત્યાંથી જામ તરફ જવાના રસ્તે વળ્યો.”

ડોક્ટર સાથે અહીં અટક્યા, અને વિસ્મયે તેવા લાગ્યા. અને સર્વે વાર્તા સાંભળવામાં એકબીજાં યથા ગયાં હતાં. એક અમારા ઉપર તેનો ક્રોધ, રસ, યેણતો હતો, અને તે પણ જાણે, આ વાર્તા સાંભળીને આનંદીન થયો, હોય તેમ. પોતાનો દર્શ પ્રકટ કરતો હતો. સર્વે રથને ચાન્તી હતી. પાસેના ઘરમાંથી કુતરાના બસવાનો અવાજ આવ્યો. એક પગી એક પોળના સર્વે કુતરાં એકી સાથે અથવા થોડે થોડે અંતરે બસવા અને રડવા લાગ્યા, અને ચોપાટ મચાવીને ચાન્તીને બંધ કરી. આ દર્શ અવાજે ધીમે ધીમે સમતા ગયા, અને ડોક્ટર દાકાએ મુનઃ બોલવાનું શરૂ કર્યું.

“હવે જ્યોત્સે ગણે એકલા પ્રધાન. શાન્તી અને તારી બા કમળા એકીને પ્રીતિ-વાળીને હકિવાતાં એકાં હતાં. ત્યાં વરસાદ પાછો વરસેલા હોવાથી જમીન બીની હતી, અને ઠંડો પવન નુસવાટા મારતો ટુંકાતો હતો. આકાશ પણ વાદળાંથી છવાયેલું હતું, અને ઠંડી ઠંડી વીજળીઓ ચમકાવ મારતી હતી. પૂર્વમાંથી જ્યારે વાદળો ખસી જતાં, અથવા આજ બનતાં ત્યારે એક ડોકીડી હતી, આજે પ્રધાન અમારા પર પાડતો હતો. મને ચોર હુંદારનો કે વાધવરનો ભય નહોતો, પણ કદાચ નીશ નદીમાં પડી આવે, અને અમારી તરફ પાછી ભરાય તો અમારી કેરી અવર રચિતિ થાય તે વિચારથી મને કંપારી આવી. કિનારાથી થોડે દૂર બેસવાનું મને ચોગ્ય લાગ્યાથી, મને તારી બાને શાન્તીને ઉચ્છવાનું હતું, અને હું સઘળાં પેટલાનો એક મોટો ગાંધડો બનાવીને તેને ઉચ્છવાને આશ્વા લાગ્યો. પણ થોડે દૂર જ્યોત્સે નહિં પણ હોઠ એક એકામાં, તો હું વડન ધાકી ગયો, અને મને ગાંધડાને નીચે ફેંકી દીધો. પછી, તેને છુગડું બાધીને જમીન સાથે હું ધમદમ લાગ્યો, પણ તેમ કરતાં મને બહુ મુશ્કેલી લાગી, અને તેથી વડન કંટાળી જતો, તેને નીચે નાંખી દીધો, અને તેના ઉપર હું બેઠો તારી બા પણ ધાકી ઠાંકતી જવાઈ. તે બિચારી એકલી અચકા હતી કે ચાલો રોકે નહિં તો પગી શાન્તીને ઉચ્છીને આશ્વાનું તો ક્યાંથી જ બને? હવે તો હસર ને, હસે તે ખૂં, એમ વિચારીને અને સર્વે ત્યાંજ બેઠાં મુખીનું કરેલું મને ન બાન્યું એ માટે મને દિલગીરી થવા લાગી.

“આકાશમાં વાદળો ગાઢ થતાં મને, જણાય, અને વરસાદ પડશે એવો મને ભય લાગ્યો. તારી બા અને શાન્તીને કમળા એકાંકીને બેસાડ્યાં અને હું રસ્તા તરફ ઠાન મોકીને ગાદી આવવાની રાહ જોવા લાગ્યો. અમારા મનમાં આ વખતે કેવા વિચાર આવતા હતા તેની હાલમાં કદાચ હસી જાય, ભયંકર અને દુઃખદતા છે. થોડીવાર પછી વરસાદ રસર આવવા લાગ્યો, અને અમારી પ્રાણજલ્ય અને દુઃખમાં વધારો કરવા લાગ્યો. મને કબી ઉપાડી, અને અને જલ્ય, કબી નીચે લઈ આવ્યો, એક બીજાની દૃશ મેંમાં બેઠાં. તારી બા અને શાન્તી તો વાદળી અને અશક્તિથી છુગતા હતાં. મારું હૃદય પીગડું, મને મધુરી મુખમાં જણાઈ, અને મને પચાસપ થવા લાગ્યો. હવેથી ઠંડી પણ વિચાર ક્યાં સિવાય ખમડું બરડું નહિં એવો મને નિશ્ચય થયો, આવી સિતીમાં બધા યજ્ઞ અને આ પાંચ દશક મુખમાં. આજે સાંજનાર જ્યોત્સે આજે હસી આવતો અને સખ જાયો. અમારો હૃદય હવેથી, ધમકવા, લાગ્યાં, હું, ચપા થયો, અને હાંસી કિસો થયો. આશા અને લખ માડી આવી તો જોઈ, અને, અને સર્વે માડીમાં બેસીને માથાંથી રાજ જતા ઉપકમાં. આશામના કહેવાથી મને ખજા પગી કે અમારા મિત્ર કમળાનો અર્થ સ્મરવાના

જલ કરી હતી, અને તેથી તેણે ગાદી મોઢીથી નેહીતા. બીજાં દિવસે મહેને માંદસીરાજમાં અમર-મળા કે નીરા નદીમાં મોહાડું પૂર આવ્યું છે, અને આમળ પાછળે પાણી પરી વળ્યું છે.

“ જાંઘીમાં કદી પણ નહિં જુલકે એવો આ જાંઘીમાં અમારા મનમાં તાજેનું હતો, એવામાં નીરનો જન્મ થયો, અને નીર નદી ઉપરથી અમે તેણે નામ નીરમતી પાડ્યું. જ્યારે હું વિચારમાં હોઈ છું, અને તેણે નામ સંભાળું છું, ત્યારે મહેને મહારી જાંઘીનો આ પ્રસંગ યાદ આવે છે. અને ધીમર તેના સમજામાં ગરક થાઈ છે, અને ઘણા મહારા જીવનમાં કેટલો ફરકાર થયો છે તે વિચારીને અનર્થમાં પામું છું. ઘણું પિતા જે કંઈ કરે છે તે સર્વે સારા માટેનું કરે છે, એમ મહેને જે પછી ધ્યાન, અને ત્યારથી મહેને તેના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ. એ કહે જાંઘીવાસીમાં અનર્થ કરીને ગામ તરફ નહિં મોકલ્યો હોત, તો આખી રાત્રિ અમારે તે રથને પડી રહેતું પડ્યું હોત, અને સ્થવારે નદીમાં પૂર આવતો અમારી સ્થિતિ થીત તેની કલ્પના કરવી જરૂર બને છે. ‘Not our but God’s will be done,’ આપણી નેહ, પણ પ્રભુની કૃપાઓ પ્રમાણે જ થવાનું છે. ”

કોઇ વક્તા પોતાના બાપજીની, વાડ્યાતુર્પની, અને અભિનય કળાની પ્રેક્ષા ઉપર થી અસર થઈ છે તે જેની ઉત્ક્રાંતી તીવ્રજી દિલ્લે નીરમતીના પ્રપલ કરે છે, તેની જ રીતે પોતાની જ્ઞાતિની કથાથી અમારા ઉપર થી અસર થઈ છે તે જોતા યેકદર કામ પાસે પડેલી આરામ ખુરશી પર બેઠા. મહેને અને સમજાને તો આ કથા એક નવાનકસ ‘Romance’ (નવલકથા) જેવી લાગી, અને અમારા મુખ ઉપર સ્મિત અને આમર્ષની ખુશી ધાગણી છવાઈ. પોતાનું નીરમતી નામ પાડવાનું પ્રયોજન જાણીને તેનું હૃદય હર્ષથી જ્વલતા લાગ્યું, તેનાં નેત્રો પ્રકાશીત થયાં, અને અમારા સ્વસ્થ જોષને તે હસી પડી. તેની માતા તો શાન્તીથી વિચાર કરતી બેસી રહી હતી. ”

મેં તેને કહ્યું, “ નીર બહેન, વાડ, તમારો નામનું મૂળ તો અજ્ઞાત જ છે હો ! નીરા નદીનું શાળ્ય અથવા કહેલું કે તમારું જાળ્ય કે આ બનાવ બન્યો, અને તમારું આ મહુરું નામ પડ્યું. ખરેખર, નીરા નદીનાં દર્શન કર્યાં જરૂર તમારે જાણ જોઈએ, અને તેનો ઉપકાર માનવો જોઈએ. ”

ધેર ધીજા જવાનો સમય થઈ ગયો હોવાથી, મહેને જોષનું પુસ્તક લઈ, ફાઈટર દોષને નમસ્કાર કરી, અને અમને આ વાર્તા કહી તેમનો આભાર માની, હું ત્યાંથી નીકળ્યો. મહેને ત્યાં મુકા જવાનું કહેવામાં આવ્યું પણ ધેર શીકર કરે એમ મહેને તેમને કરવાની મહે ના પાડી.

સ્થામાં મહેને એક પછી એક વિચારો આવી લીધા પછી રહે, જુલકાની તોર કવલ જુલક, સાંકડા કામ, અડધો ધેર અને ધેર, પ્રભુની અમર લીલા, ફાઈટર દોષની તેની ઉપર શ્રદ્ધા વગેરે વગેરે વિચારો મહેને મહેને માં લાગ્યા, અને જુલક જુલક સ્વરૂપ મારણ કરીને અવનવી લાગણીઓ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા. હું ધેર પહોંચ્યો અને પથારીમાં સુઈ ગયો, પણ આ વિચારો મહેને મહેને માંથી કેમે ક્યાં ખસે નહિ. નિદ્રાવશ થવાનો મહેને કષ્ટોએ પ્રવલ થયો પણ બચે. આ ક્ષુદ્ર-દુષ્ટતાથી મહેને મહેને માં સગોડ રીતે દસી મુકા, પ્રભુ કરે તે સારા સારી મોકલે. ”

ગૃહધર્મ.

“ધર્મના તહેવારોમાં ધર્મ કરવું બેઠાંએ કે-
કરમ બાંધવું બેઠાંએ ?”

હેતુ—ના. ૧. અમૃતલાલ સુંદરજી પટ્ટનાર.—ચારવાડ.

દીવાસના દિવસે બપોરના એ વાગે પૈસાની કામગીરી ખાખાવતી લક્ષીતા આવીને કહેવા લાગી કે પુતળી, બહેન, કેટલીવાર ? ચાલો, જવળ કરો. જરોદાને ઘેર દાવ મંડાવ મળે છે. અને ત્યાં પરમા, ચંદન, બેરી વગેરે આવો ગવો છે. ”

એ સાંભળીને પુતળી બહેન કહ્યું કે “હું તો જુમાર રમવા નહિ આવું. સપરમે દહાડે જુમાર રમવાં એ તે ક્યાંનીરીત ? ધર્મના દિવસે ધર્મ કરવું બેઠાંએ કે ધર્મ બાંધવું બેઠાંએ ? ”

લક્ષીતા જરા હલ્કા કરીને બોલી, “એમાં વળી કરમ શેતુ ? એ બડી રમીએ અને આનંદ મોગરીએ, એમાં કરમ બંધાવ ગયું ? શું કામ એ નવી રમત છે ? સેકડો વરસો થયાં ચાલી આવે છે. ત્યારે શું આપણા બાપણદાએ સુખ દશે કે જાનહાણીમાં જુમાર રમતા હશે. ”

લક્ષીતાની આ વાત સાંભળીને બાલુના ધરમથી સાકર બાપ ત્યાં આવ્યાં ને કહેવા લાગ્યા કે “લક્ષીતાની વાત ખરી છે. સપરમે દહાડે એ બડી રમીએ ને પાવલી અડી. હારીએ કે છતીએ, તેમાં શું ચર્ચ ગયું ? આજકાલની બાપડીઓ તો લાકડી છે, ને તેમાં બે અક્કર શીખ્યા, એટલે તો બાલુ યમજ રહ્યું. ” રમીએ નહિ ત્યારે શું કરીએ ? રમત વિના દિવસ કેમ ખૂર. પ્રતને દિવસે તો કાંઈ ધરનાં કામ કાજ કરવાના હોય નહિ. ત્યારે પછી વખતે કેમ ભય ? પુતળી રમવા ન આવે તો શું ચર્ચ ગયું ? બહે તે ધરે બેડી રહે. એને બદલે હુંતમારી નજીક મોતીને તોડતી આવોદ. ”

સાકર બાપની આ વાત સાંભળીને તેની પાડોશજી જમના બાપએ કહ્યું કે “તું બહુ ક્ષમણ છે. તને રમતુ હોય તો રમજે. એમાં કેલુ ના પાડે છે ? પણ પુતળી બાપની વાત તો સાંભળ, પુતળી બાપ કાંઈ બીજી સે બાપુ બાપડીઓની પેઠે ગમે તેવી વાતો કરે તેવાં નથી. પણ તે તો બહુજ વિચારી વિચારીને કામ કરનારા છે, ને તેણી તોળને ચંદો ચેવનારા છે. ”

લક્ષીતાએ કહ્યું, “દા. એ વાત તો સાચી. પુતળી બાપની વાતમાં કાંઈ પુખી હોયજ. ને, એમાંથી કાંઈક નવું નવું બાજુવાત મળેજ, એમાં કાંઈ ચર્ચ નથી. પણ દોઢીએ રમવાની ના પાડે, એ કેમ ચાલે ? બાપડી આપણે તો રમતું બેસી. હું તો સાચું કહું. રમત પહેલી ને ચાનની વાત પછી. ”

આમ વાતો ચાલે છે એટલામાં, ચાલીમાંથી લક્ષી બાપઆવું રાજી ત્યાં બેઠું ચર્ચ ગયું, કારણ કે દાનાસને લીધે સૌ બીજાને કુરસદ હતી. તેમાંથી મોટી, બાપ, રાખા,

જલ કરી હતી, અને તેથી તેણે આર્થિકોદાર્થિની હોળી. બીજા દિવસે મહેન આંધ્રસારાજીના અગર મળ્યા કે નીચા નેત્રોમાં મહેનું પૂર આવ્યું છે, અને આમળ પાછળ પાછી ફરી વળ્યું છે.

“જાણીમાં કદો પછે નહિ બુધધિ એવો આ બેનવ અમારા મનમાં તાજેબં વતો, એવામાં નીચેના જન્મ થયો, અને નીચેના ઉપરથી અને તેની નામ નીચમતી પાછું. આરે હું વિચારમાં હોઈ છું, અને તેની નામ સર્માં છું, ત્યારે મને મહારી જાણીના આ પ્રસંગ માટે આવે છે અને ધરીબર તેના રમણમાં ગરક થાઈ છે, અને લાલના મહારા જીવનમાં કેટલો ફેરફાર થયો છે તે વિચારીને અભયમી પામું છું. કયાણ પિતા જે કંઈ કરે છે તે સર્વ સારા થાઈને કરે છે, અમ મને તે પછી લાગ્યું, અને તારથી મને તેના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ અને કહે આલંગમતે આશ્રય કરીને ગામ તરફ નહિ જોઈએ હોત, તો આખી રાત્રિ અમારે તે રમણ પડી રહેલું પડ્યું હોત, અને સહવારે નદીમાં પૂર આવતા અમારી શી સ્થિતિ થાઈ તેની કલ્પના કરવી જલ્પ ભય-કર છે. ‘Not ours but God’s will be done,’ આપણી નિદિ, પણ પ્રભુની કૃપાથી પ્રભાવિત થવાનું છે.”

કોઈ વક્તા પોતાના બાંધજીની, વાઈયાતુર્મની, અને અભિનય કળીની પ્રેક્ષા ઉપર શી અસર થઈ છે તે જોવી ઉદ્દેશથી તીવ્ર દૃષ્ટિને રમણવાને પ્રયત્ન કરે છે, તેની જ રીતે પોતાની જ્ઞાતાળની કથાથી અમારા ઉપર શી અસર થઈ છે તે જોતા ડોક્ટર શાહ પાસે પડેલી આરામ ખુરશી પર બેઠા. મહે અને રમણને તો આ કથા એક નવાનકકા ‘Romance’ (નવલકથા) જેવી લાગી, અને અમારા સુખ ઉપર સ્મીત અને આશ્ચર્યની ખુદી લાગણી છવાઈ. પોતાનું નીચમતી નામ પાડવાનું પ્રયોજન જાણીને તેનું દૃઢ્ય હર્ષથી છવકવા લાગ્યું, તેના નેત્રો પ્રકાશીત થયા, અને અમારા રવાણું જોઈને તે હસી પડી. તેની માતા તો ચાન્તીથી વિચાર કરતી બેસી રહી હતી.

મહે તેને કહ્યું, ‘નીચ જઈને, વાડ, તમારો નામનું મૂળ તો અજ્ઞયન છે હો! નીચ નદીનું બાજ્ય અથવા કહે, કે તમારું જગત્ત કે આ જગત અન્યો, અને તમારું આ મૂળ નામ પડ્યું. અરેબર, નીચ નદીનાં દર્શન કરવા જરૂર તમારે જાણે જોઈએ, અને તેના ઉપકાર માનવો જોઈએ.”

ઘેર પાછા જવાનો સમય થઈ ગયો હોવાથી, ડોક્ટર જોઈનું પુસ્તક લઈ, ડોક્ટર શાહને નમસ્કાર કરી, અને અમને આ વાર્તા કહી તેમનો આભાર માની, હું ત્યાંથી નીકળ્યો. મહે ત્યાં સુધી જવાનું કહેવામાં આવ્યું જલ્પ ઘેર શીકર કરી એમ કહીને તેમને કરવાની મહે નાં પાડી.

રસ્તામાં મહે એક પછી એક વિચારી આર્થિકી લીધા પતિની રતેલ, જુનીનીતો તોર કાવળ ખુદિ, સાદસ કામ, અડધો વેઈ અને મિલેઈ, પ્રભુની અજ્ઞય લીલા, ડોક્ટર શાહની તેની ઉપર શ્રદ્ધા વગેરે વગેરે વિચારો મહાન મનમાં રમણ લાગ્યા, અને જુદાં જુદાં સ્વરૂપ ધારણ કરીને અવનવી લાગણીથી ઉત્પન્ન કરેલા આર્થિકી હું ઘેર પહોંચ્યો અને પથારીમાં સુઈ ગયો, પણ આ વિચારો મહાન મનમાંથી કેવે કંઈ ખિન્ને નહિ. નિદ્રાવશ થવાના મહે ધણેપ્રે પ્રયત્ન કર્યો પણ નિર્ધ. આ કુદરતી દશાથી મહારા મનમાં સચોટ રીતે હસી અથ કે, પ્રભુ કરે તે સાચી આગી.”

જો પછી નીમીએ કહ્યું છે, આવે છે, તેને કેવો હોઈ અમવાં શીવની એકાદશી
હોઈ છે, તેના બાવ બેવો છે કે, એ દિવસે લગ્નનાં પોરી નાંવે છે, એટલે કે સાતી ભો-
ખે છે, તે એમ બતાવે છે કે મોક્ષાક્ષમાં તમારે સાત રહેવું જોઈએ, એટલે તો
ન કરવાં જોઈએ, અને એ પ્રમાણે બની શકે તે સારું, મહાશિવે હરીજનો પંચી ભાતના
નિયમે શે ને, એ બધા નિયમેમાં બધી સમેયોદ્યુઃ ધણું બહો છે, એટલે કે બધાં દર-
વાની અરામથી, મતલબ કે નીમીએ કહ્યું છે એમ શીખવે છે કે અકુચમાં રહેવું જોઈએ,
અને ઈશિને વશ રાખતાં શીખવું જોઈએ. એમાં ક્યાં જુગાર રમવાની બંધ પણ
આવતી નથી.

૧૧ "અંબાઈ, કંબાઈ" માટે વ્યાખ્યાનીનાં વત આવે છે, તેને મોક્ષાક્ષ (ગોરી-
વત અથવા ગોરી) કહે છે. એ વતમાં પણ મોળું ખાવાનું હોય છે, એક વખત ખાવાનું
હોય છે, અંબાઈ ની ને નાંવેની હોય છે, અને પવિત્રાથી રહેવાનું હોય છે, ત્યાં
કંબાઈને સંપત્તિ શીખવવાનું હોય છે, અંબાઈ તો કુટવાનું કે જુગાર રમવાનું ક્યાં છે ?
તે કાઠ કહો તો ખરા ?

૧૨ "એ પછી શુભપ્રસાદ આવે છે, તેને વ્યાખ્યાનીમાં પણ કહે છે, એ વિદ્યાને તો
સત્ય કરવાનો ઉત્સવ છે, એક જીવને માત્ર આપવાનો ઉત્સવ છે, અને મરીત, કથાકથો,
વક્તાઓ, લેખકો, તથા ધર્મગુરુઓને મદદ કરવાનો દિવસ છે, એમાં ક્યાં જુગાર કે ખાસ છે ?

૧૩ "અંબાઈ મંદિરામાં કોઈક વત આવે છે, તેને ગામગામમાં કાપડ-કાપડ"
કહે છે, એ વતમાં એક એવો વીધો છે કે કેટલાકને બોલતાં સાંભળ્યા પછી જ બોલાય છે
અને ને કોઈ દિવસ કાપડ બોલતી સંભળાય નહિ તો અપવાસ કરવો પડે છે, આ વત
સંપત્તિ સાથે રસીકતા શીખવા માટે છે. અને સવાળની મંદિરામાં અને તેનો મંદિર સમજવા
માટે છે, સંગીતનો મંદિર બતાવનાર ને સ્ત્રીઓની અંદર સંગીતનાં બીજ વાવનાર એ વત
છે એટલું જ નહિ, પણ તે એમ શીખવે છે કે પછી જોના મંદિર અવાજ સાંભળવા માટે
જુલુ બપોરે જાહેરી બધી કાળજી રખાય છે ને પછી જોના અગાજ માટે પણ બપોરે વત
ખગાય છે ને ઉત્સવો થાય છે, ત્યારે જો સ્ત્રીઓની વાણીમાં મીઠાસ આવે તો એથી જન-
તને કેટલું બધું દરવાજું થાય ? અને જોના કેટલો બધો મંદિર હોય ? તેનો ત્યાં ખાસ
તો કરો, પહેનો, જરા આપણી વાણીનું બગ તો સમજો ? અને મીઠી વાણીનો પ્રભાવ
તો સંભજો ? આ બધા સાથે ઉદાહરણી સમજવા માટે વત છે કે જુગાર રમવા માટે
વત છે ?

૧૪ "આ સાંભળને અમળ ધામને રાધા દાસીએ કહ્યું કે-હું પુતળા ! તું તો બારે કરે છે
હો ? આ બધું કાવે છે ક્યાંથી ? આટલું બધું કહાવણ છે, એ બધને ખબર નહિ, તું તો
બારે કરે છે અને અંબાઈ કરાવે છે."

૧૫ "પુતળા બાળ્યે કહ્યું, ક્યાંથી આવે છે, એ વાત પછી કરચું, મંદિરો તો મારું બહુજ
કુસમાં મોટી મોટી એક એક બોલે વાત જ કહું છું, જોના એ વાતોને જોઈ કાણથી,
વિસ્તારથી અને સામઘા નડીરો સાથે કહું તો એક એક વતની વાત કરતો એક એક દિવસ
જોઈએ, અને તમને સફળ રમવાનું સમય ચાલ્યું જાય છે. માટે કાંઈક કુસમાં મંદિર છું."

“ એ પછી અપાકમાં કુંજ અગીઆરસ આવે છે, ત્યારે ઠાકોરજીને કુંજમાં બૂધાવે છે. એ પછુ રસીકતાનો ને બેતીવાડીની મદદતાને ઉત્સવ છે. પતિપત્નીએ સાથે બેસીને કુંજમાં બૂધવાથી કેરી, મન્ત્ર પડે છે. તે અનુમતવા જેવી વાત છે, એમાં પ્રેમનું દર્શન થાય છે, લીસે તરીની જે ઝડપાનની પુત્રી સમજાય છે અને નિર્ભયવશ્વે ભોગવિલાસ ભોગવવાની સુક્રિયા બધાય છે. અને કુંજ બેતીવાડીથી થાય છે, માટે કુંજના આનંદની આથે બેતી વાડીની મદદતા પછુ સમજાય છે રાધાજી પોતાને કાચે વાવેલા પોતાના માનીતાં ઝાડને પાણી પાતા હોય અને કૃષ્ણમગ્ધન પોતાના દાયમા કાઢ્યનો લઈને કપાસ સગા કરવા હોય. એ પછી રાધાજી કૃષ વીજના, હોય અને શ્રી કૃષ્ણ કુંજ ગોઠવતા હોય એ પછી રાધા દાર બુધતી હોય, અને કૃષ્ણ તેમા મદદ કરતા હોય અને એ પછી રાધા પોતાના પતિ કૃષ્ણને દાર પહેરાવતા હોય અને કૃષ્ણ પોતાની પ્રિય રાધાને દાર પહેરાવતા હોય, અને એ પછી તે અને બધા જાડોની વગમા ને કૃષ્ણ કૃષ્ણની લગ્નમાં દોડાળા ખાઈ, ઉપર બૂધવા હોય ને દેખાવ કેવો સ્વર્ગીય છે ? એનો જરા ખ્યાલ તો કરો. શુ, કેવળા ઉત્સવમાંથી આ બધા બાવોને આ બધા મિત્રો નથી ઉત્પન્ન થતાં ? અને તો દરેક તહેયારોમા આવુ આવુ મળ્યુંજે દેખાય છે એ બી પ્રેમ મૂકીને જે આગર થયું પડે એવો જુમાર રમવાને કોણ જાય ? આ રસીકતામાં, આ આનંદમાં તમને કયે ડેકાજે જુમાર દેખાય છે, એ અને કહો તો ખરા ? એમ્મે હુ પછુ તમારી માથે જુમાર રનવા આવુ ”

ત્યારે લલિતાએ કહ્યું, પુત્રગી બહેન ! તમે તો બારે કરો છો, તમે નમીશવર છો કે આવી હંડી વાતો જાણો છો અને અને અમાગીયા છોજે કે આત્રી પુત્રીઓ સમજાયાં નથી તેમજ આવી રસીકતાને અને આવો આનંદ અમને દોષ સમજાવતું પશુ નથી ખરે ખર તમે કહેલી રાધાકૃષ્ણની જુગલોલાની વાતો તો મારી નજર આજ તરી રહી છે અને હવે તો હુ પછુ એવો આનંદ અનુમતવાની લગ્નગી કરીશ. કારણ કે મારે સાં બગીચામા બધી જાતની સગવડો છે, પશુ કુંજના આનંદ લેતા આવડે કયાથી ? એવી રસીકતા હજી આપણા લોકોમા ક્યા ખીરેલી છે ? એ ત્યારે વાડીમાં રહેવાનું કહે છે, ત્યારે કહું છું કે આમ મૂકીને ગામ જગાર રહેવાનું ને કોને અથે ? પશુ તમારી આ જુગલોલાની વાતો સામજ્યા પછી મારા વિચારો બદલાઈ ગયા છે અને તમારી પોંડે દવે હુ પશુ જુમારની રમતને ચિહ્નકરું છું.”

એ સામગીને જમના બોલી હકી-“ આહો ! લલિતા તો વટથીએ ખરી, અને એ આપણી મઝીમથી મધ ! ”

ત્યારે લલિતાએ કહ્યું કે-“ હાપણવાળી દરો, જે રસીકતાવાળી હશે, જે પ્રેમધર્મ સમજવાવાળી દરો, જે પવિત્રતાને આદરારી દરો, અને જે સત્પરમની જીવાયુ દરો, તે સૌને મારી પોંડે વટણુ જ પડશે. એ તો જે બાગવતવાળી હોય તેને આવીરીતે વટણતા આવડે છે.

એ સામગીને રાધા કાઠીએ કહ્યું કે-“ લલિતા, સામાસ, સામાસ, તેં પશુ બારે ત્રી શીશર કરીશમાં, હું પશુ તારી નાતમાં છું. હો ”

“ રાધા કાઠીની આ વાત સાંભળીને જમના બાઇએ કહ્યું “હુ પશુ તમારાં ભત્રીમાં છું”
“ એટલે જયોદ્ધાએ કહ્યું, કાઠી પગવાંડે મત્રીજ પશુ તેવાર છે ”

“એ સોમળીને મણી બાંધી પુતળી બાંધના મતની વાત મળે એ પછી રાધા કાઠીએ હીરા શેઠાણીને પૂછ્યું કે “તમે કેમ કંઈ બોલતાં નથી ? તમે ક્યાં મતમાં છો !”

“તારે હીરા શેઠાણીએ કહ્યું કે “હું કંઈ એમ ધડીકમાં કાઠીની વાત માની લઉં તેમ નથી. મારું કાળજી કંઈ એ છે એવી તો ધણીએ વાતો વધુ કરે, એ સાર કંઈ બાપદાદાથી એવી આવૃત્તિ રમત મૂકી દેવાય !” એને તો હજી રમવાની તરફીમાં જીએ. ”

“એ સોમળીને લેલીતાએ કહ્યું કે “જમના બારે છે કે હવે રમી રાખે ? પુતળી બાંધની જામમાં એવું નહીં છે કે હવે પોતીનારમાં તમેને ફેરવી નાખશે. હું પેલું અરધા કસક પહેલો એમનું કહેતી હતી કે ‘શામારે ન રમીએ’ વરસમાં પોતે સાત દસકા યોગ પેસાથી રમીએ એમાં શું મોટું મુશ્કેલીનું વધુ નવું; પેલું હવે ‘એ’ એમ લાગે છે કે એ રમત ધણીજ આગળ છે અને તેમાં મોટું વાપ છે. ”

હીરા શેઠાણીએ કહ્યું “તમેને જોમ ખાતી યમ કે એ રમતમાં વાપ છે, તેમ મને બ્યારે ખાતરી યમ જશે કે એ રમતમાં વાપ છે, તારે હું ટુરતજ પાણી મૂકી પૂછુ જ્યાં મૂકી મને એવી ખાતરી યમ નથી. ત્યાં મૂકી તો તમે હો ના પડો તોપણ હું રમીશ. ”

લેલીતાએ કહ્યું “એ બરેબર છે એ કરવું તે પોતાના અતરંગી ખાતી યમ પછીજ કરવું, એ બુદ્ધજ સારી વાત છે; ખાતરી ક્યાં વિના કાઠના કહેવાથી કે દેખદેખીથી કરવું, એમાં કંઈ ખાલ નથી. એ તો પોતપોત કહેવાય !”

સાકર બાપએ કહ્યું “તમારામાં એવી ચોક્કાસ છે ત્યારે તેને તમે અમારા કરતા પૂછુ વધી જશે. અને જુગારની રમતમાં જરૂર કદા દુરમમ વધુ પડેલા અને તમારાં જેવાં મનસ્થિત મનના ને ધનવાળાં શેઠાણીને એ રમતની વિરુદ્ધ યમ નહીં તો તોયોદા પર-ચોની અંદર એ રમત આપણા દેશમાંથી માણુઃ સાચ એમી કાંઈ સક નથી. ”

“જમના બાપએ કહ્યું “બરેબર એમનું છે એ હીરા શેઠાણી રમત બંધ કરે તો સોકડો શેઠાણી રમતી અટકી નવ, કાચુ કે શેઠાણીએ જોયોને જોમડો છે તે જોયોને રમવાની સૌથી વધારે સમય હોય છે, અને તે જોયો પોતે પોતાના લખાણથી બીજાને ફેરાન કરે છે. ”

આ સોમળીને મુંઝવે બાપએ કહ્યું “હીરા બાપ, જોયો તો ખિરા જમના બાપ તો શેઠાણીએનો વંદ કંઈ છે ને તમે કેમ કંઈ બોલતાં નથી ?”

“તારે હીરા શેઠાણીએ કહ્યું “જમના બાપની વાત સાચી છે, એટલે હું જુ મેલુ ! કુંડીક મરીબોના ઘરમાં ઘવ મડાવ છે !” જ્યાં જુએ ત્યાં શેઠાણીએના ઘરમાં ઘવ મડાવ છે, અને એમાં આવેવાત પૂછુ શેઠાણીએના હોય છે, કોઈ કોઈ બચે એ જુદા પાત છે. પૂછુ વધુ બાપે તો જુગારની રમતમાં શેઠાણીએના મુખ્ય હોય છે. મણી વરસો વર્ષો વરસ હું મારે મેરે રમતના ઘવ મડાવ છું, અને જે રમતના ખાતરી હોય તેને પૂછુ સોમન આપી, આપીને રમવા તેડી લાવું છું એટલે પછી મુંઝવે મુંઝવે ?”

રાધા કાઠીએ કહ્યું “હવે પુતળી બાંધની વાત સોમળીએને એ બાપ બાપને આજ બંધ થશે. બાંધીયાની વાતો તો ખૂટે નહિ, પિણુ તમે મારેની મનુષ્ય જોતી પ્રેમી તો હવે આવે છે મારું સૌ એક પ્વાને સોમળી, સિલ્લો પુતળી બાંધ પછી ?”

ત્યારે પુતળી પ્રાપ્ત્યે કહ્યું, “આપણાં છેલ્લો દીવાસો આવે છે, એ દીવાસો અમાસને દિવસે હોય છે અને સમુદ્રમાં સિંચી મોટી બરતી ને મોટી સાટાપણ અમાસને હોય છે, મારે કેટલીક સદ્યુચોની મોટી બરતી કરી નાંખવી તે સારું હોવાસો છે, અને એ દિવસે એ પ્રમાણે કહ્યું હોય તો એ પછીના સદ્યુચો તહેવારો સુધારે છે એ માટે આપણામાં એમ શહેવાય છે કે દીવાસો છે તે ૧૧ સો ષડ્ઘનો-પાસો ૧૧ છે, મારે તેને બહુ-રૂઢી રીતે ઉજવવો જોઈએ. હવે વિચાર કરો કે એવા ગરતીઆદના મહાન દિવસે અને એવા સો પુરખના મામને, દિવસે કાંઈ જુગાર રમવાનો હોય ? એ તો કુર્મજો તમવાનો અને સદ્યુચો મેલણ કરવાનો દિવસ છે, ને એ પછી જે કશું તહેવારો આવે છે તે બધા તહેવારો સુધારે તે સુધે અંતરમાં સારા તહેવારો પાડવાનો દિવસ છે. તેમાં જુગારની રમવાનું નામ નિશાંન પણ ક્યાં રહી શકે, એ જરા કહો તો ખરા ?

“દીવાસો પછી શીવળ શાંત આબો, તેમાં પ્રથમ યોગચોક્કસ આવી. એ વતને દિવસે ગાયનું પૂજન કરવામાં આવે છે, ઉપયોગી પ્રાણીઓની રક્ષા કરવી અને તેની કલ્લ કરવી એ “યોગચોક્કસ”ના હેતુ છે. ‘આયોનું’ પૂજન કરતું એટલે કે ‘આયોને’ જેવા સુતર યજ્ઞવર્ત્ત, ગાયોને ‘અંગીશ’ બુલાવ હાટવા અને ગાયોની આરતી ઉતારી, ગાયને ઉછરી બહી-વરાવવી એ કાંઈ ખરી પૂજા નથી. પણ ગાયોને હમેશાં સુખી રાખવી, તેમનાં વાહરદાની સંભાળ રાખવી, તેમની યોગ્ય સુધારવી, તેઓનું દુઃખ-વેદ તેમ કરતું, તેઓનું દુઃખ-શુદ્ધ ને ધૌધિક થાય એવો તેમને યોગ્ય આપવો, અને તેમને શહેવાની જગ્યા સુધર રાખવી, તેનું નામ ગૌપૂજન છે. અને એજ સાચું પૂજન છે, તેને બદલે ગાયોને પૂરું ધાન પણ નાંખીએ નહિ. ગાયોનાં વાહરદાને પૂરું ધાવવા લઈએ નહિ, ગાયોને વાસ મારતાં વાંચક અન્નરવાળાં હોવામાં બાંધીએ, તથા નાલો વિચાર કર્યાં ચિના અને તે માલુસને માથે બેસાવી આપી દઈએ, અને પછી યોગચોક્કસ દિવસે ગાયની જ્ઞાતી-હુતારીએ જે કાંઈ ગાયની ખરી પૂજા શહેવાય ? આવી-સોલમપોષ અલાલોએ છીએ એટલે પછી તહેવારનાં રજા ક્યાંથી બગે ? અને હજી જલ્લે કાંઈક-અધુરું રહી ગયું હોય તેમ-યોગચોક્કસ દિવસે રજાનું કે ઉપવાસ કરીને પાછાં જુગાર રમવા ભેટીએ, એ પૂજન તે કયું જાતનું ? એનો જવાબ આપવો તો શો ? આપણી આ પ્રાપ્તિ-રીતોમાં, મારી તો કાંઈ જુગાર કામ કરતી નથી, જો આમાં કાંઈ મારી ખૂબ બની હોય તો અને સખજો, એટલે કે મારી જૂનું સુધારવા તેવાર છે.”

“ગૌપૂજન પછી આગવંચી આવે છે, સાપથી બચવા માટે, ‘સાપ-નિંદા’ કરે તે માટે આગવંચીને ‘મોરેનું’ ફાંસું કરવામાં આવે છે, પણ એમાં પણ ‘સાપ’ ગયા ને લીસોટા રહ્યા !” તેના જોતું જોતું થાય છે, ‘કારણકે આગવંચીને દિવસે પથ્થરના નાગની કે ચિત્રીચતુરના નાગની પૂજા કરવામાં આવે છે, પણ એમાં નાગને કુદાસ મારના ‘કાર્તિક’ આગની સાથે રાંડું સંબંધ છે, એના યોગ/અયોગ વિચાર કરતી નથી, તેમ જ પછીએ ‘દિ’ દેવતા એવા પથ્થરના નાગની નાગવંચીએ મૂર્તિ કરે છે. છતાં ‘વર્ણ’ દર વર્ષે મોરેનું સાપ ‘કરવાદા’નું આપણાં દેસમાં વીસે-જાનર માણસો મરી જાય છે, એનું તેઓને આને પણ હોતું નથી, એટલું જ નહિ જાણી-નાતની સુધે બીજાં બે બિના પણ સાદા માણસો કે ને દેશમાં નાગની પૂજા થતી નથી, તેને જોશમાં એને લીસો માથા રજુ આપણે મરતાં નથી, ત્યારે આપણી

પૂન શું કામની? પશુ બહેનો, એમાં નામખોશીનો વાંક નથી, આપણને સાચી પૂજા કરતો આપણો નથી, એ આપણો વાંક છે. "જેવા" કેવો તો પૂજી "ધરી નોંધજે" પણ હાલમાં આપણે તો સૌની પૂજા દીવાની ને હાથ જોડવાની એક જ નીતની પૂજા કરીએ છીએ, એટલે તેનો ફળ પણ તેવાનું જ છે. સાચી પરી પૂજા તો જન્મભર્યું સમયને આવડતી હતી પણ એ સાચે હાલમાં આપણને હામ નથી.

"એ પછી આપણું માસમાં વીરપ્રવીણું તત આવે છે, એ તત માં બહેનને હેવ વધારવા માટે છે, અને આપણને બહેન આશીર્વાદ દઈ એને માં પોતાની બહેનોને વધારવાનું મદદ કરી શકે તે સાર એ વ્રત છે. હવે વિચાર કરો કે-એક વ્રતને દિવસે જુગાર રમતે રમતે જ બહેને આપણને આશીર્વાદ આપે તે આશીર્વાદનું બંધુ એને તે આશીર્વાદનું ફળ તે કેવુંક હોય? તેમજ જુગારમાં હારેલાં બંધુઓ તે બહેને કરીક પંસવી આપી શકે? હવે વિચાર કરો કે શું આપણે જુગાર રમવા જતી છીએ? અને તેમ છતાં આપણે જીત્યા છીએ કે-એવો સ્નેહ વધારવાની દિવસે પચ્ચે સ્નેહ તો તેવો જુગાર રમવા છે, અને તેમ છતાં આપણી બહેનોની આખો ઉવડી નથી, આખી વધારે અગતિ તે બીજી કેવુંક હોય.

"એ પછી બેઠેવ આવે છે, તે દિવસે બોધણ, કીર્તી, વગેરે જાતોમાં બંધે છે, અને આખા વર્તુમાં જે પાપ થઈ મળ્યા હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે, અને નવેસરથી પવિત્ર બની શકે છે, કીર્તીની જાતોમાં એ દિવસ બહુ મહત્ત્વનો છે, એક પવિત્ર દિવસે જુગાર રમવા એ કેટલી અધર્મતા કહેવાય? એના જગ્યા આવે તો શ્રોતા જાણી જાણી દિવસે જ જુગાર રમવો? આપણે પચ્ચેવો છો હોય તે જ દિવસે જુગાર રમવો? અને ફરીથી પાપ ન કરવા કેવાં છો હોય તે દિવસે જ જુગાર રમવો? એ તે ક્યાંની ગીત! આપણાં પાપ, માં, હાકરી, પતિ વગેરે નદી, સમુદ્ર, મંદીર, તીર્થ વગેરે પવિત્ર જગ્યામાં જઈને દેહગુહિ કરતા હોય, પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા હોય, પિતૃઓનું વર્ષણ કરતા હોય અને દેવોને નમસ્કાર કરતા હોય તે જ દિવસે આપણે જુગાર રમીએ છીએ, એ પ્રાયશ્ચિત્તનું ને અર્પણનું ફળ તે તેઓને ને આપણને કેવુંક મળે? તેના જગ્યા વિચાર તો શ્રોતા જાણી જાણી હવે તો આપણી આખો ઉવડેલી છે, અને આ બધી જાગતો થોડી ધણી સમજી શકીએ છીએ અને તેમ છતાં જ આપણે આવે છે તેમ યાજવા દઈએ છીએ, ને દીવે લાખને કુશમાં પડીએ છીએ, એ જ આપણી નેમજાણ છે, અને એ જ આપણી ખેરખીનું મૂળ છે. માટે બહેનો, હવે આપણે એવું જ નોંધજે. આ બધી જાગતો ન બચતી હોય તે અજાન જાણી જુગાર રમે એ જુદી જુદી વાત છે. તે આ ગણું સમજતાં છતાં આપણે રમીએ એ જુદી વાત છે. કેમ હીરા બાઈ! હાંધુ ખાનમાં કંતરે છે કે?"

હીરા બાઈએ કહ્યું, "ખાનમાં તો ઘણું જ કંતરે છે. પણ જુની ટેવો મૂકતી નથી એ કહેલી છે, હમણાં એમ મન ચાલે છે જુગાર ન રમવાનું પાંચી મૂકી દઉં, વગી એમ લાગી જાય છે કે રમવાનું મન ચાલે નથી ને પચન પાળી નહિ વડે તો હવે જાણી જાણી થશે તેથી કહે છું.

આ સાંભળીને ખુશી થઈને હાલતાં કહ્યું. "જુગાર" હીરા શાંતીથી પણ અંતમાં કહ્યો છે, અને હવે થોડી વારમાં આપણી નાતમાં તેવો આવવાનો છે બહેનો! જાનનું જગે તો જુગાર! જાન પચરને પણ પાંચળાવી નાંખે છે. માટે આપણી બહેનોમાંથી કુલિયા હાલવા

સાર તેઓના જ્ઞાન દેશાવલુ જોઈએ. ધન્ય છે, પુત્રગા બાપ, તમને ધન્ય છે. હીરા ચોડાણી જેવોતે પશુ તમે દેશ્યાં છે, તે એમ સમજતા કે હું કોઈથી રેરીય નહિ, ને તમારી સુવરે લીંચોની એકે વાતો માનીય નહિ. તેને તમે દેશ્યા છે, એ બારે કરી છે. દણ જરા ચલાવે તમે અને લાજ જોઈને કળ દાળો, એટલે એ ઝડલાઈથી નહિ કપડે તેવું અટપટું તાણું પશુ દમણાજ ઉપડી જશે.”

જમના બાપએ કહ્યું, “ખરેખર એકાદથી ન કપડે તેવાં અટપટાં તાણાં જેવુંજ હીરા બાપનું હૃદય છે, પશુ પુત્રગા બાપ ખાસે એવી કુચી છે કે એ તાણું ક્યહડયા વિના રહેવાનું જ નથી.”

એ સાંભળીને રાધા કાઠીએ કહ્યું કે, “એ બધી વાતો તો પડી કરીયું. હમણાં તો રમ ચાલ્યો જાય છે માટે પુતળી જામનીજ વાતો સાંભળો દાં. ચઢાવો પુતળી બાપ ! પડી ..

પુતળી બાપએ કહ્યું, “જીવણી પુત્રમો તહેવાર જેમ જનોઈ બદલવા માટે જાણીતો છે. તેમજ “નાજિએરી પુત્રમ” તરીકે પશુ તે જાણીતો છે. કારણ કે તે દિવસે સમુદ્ર દિનારાના ધણાં બરોમાં સમુદ્રની પૂજા કરવાનો રિવાજ છે, પશુ એ પૂજામાં પશુ ચોટાળા ચાપ છે કારણ કે “જેવા દેવ તેની પૂજા” કતાં આપણા ભોક્ષોને આગતી નથી. મસુદની ખરી પૂજા તો વિષ્ણુ ભગવાનને આરતી દતી, કે જેણે સમુદ્રનું મુચન કરીને તેમાંથી ચોદ જાતનાં રત્નો કઢાડી લીધાં હતાં એનું નામ ખરી પૂજા કારણ કે રાષ્ટ્રો મેળવવા માટે પૂજા હોય જ. અને હાલમાં સમુદ્રની ચોડી ધણી પૂજા કરતા યુરોપીઓને આપડે છે, એટલે કે તેઓને સમુદ્ર ખેડતાં આપડે છે, ને તેમાંથી લેકાથી મેળવતાં આપડે છે. એવી પૂજા કરવાને બદલે સમુદ્ર પાસે ધુપ, દાવો કરવો ને સમુદ્રમાં ફેલ ને નાજિએ નાંખવું, એટલી પૂજામાંજ આપણે રહી ગયેલા છીએ. તેથી આપણને સમુદ્ર પૂજનનું ખરું કળ મળવું નથી, કાણ કે આપણે બમારે સમુદ્રને નાજિએરે કે સોપારી આપીએ છીએ તમારે યુરોપીઓને મસુદને મોટી આગમોયે, ફૂરો, સમઘરીનો અને મનવારો અરજી કરે છે. હવે આપણા નાજિએરની સાથે યુરોપીઓની મનવારોની સરખામણી કરો, એટલે બહાર પડશે કે તેઓ આપણાં કરતાં કેટલી બધી કિમતી ને કેવી મોટી મોટા સમુદ્રને ધરે છે ? એટલે એ મોટી મોટાના પ્રમાણમાં તેઓને મોટાં કળો મળે, તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી, કારણ કે “જેવું અર્પણ તેવું બરો” એ; અર્પણ કરું હોય તો ચોડ મળે અને થણું અર્પણ કર્યું હોય તો ધણું મળે.

બહેનો ! સમુદ્ર પૂજનના ઉત્સવગાથી બીજા આ ગાત પશુ સમજવાની છે કે, સમુદ્ર પૂજન એને માટે છે. તેમજ દરેક માણસે સુચારુ દરજીસ્તુએ ને મસુદને ખેડવો જોઈએ. હવે મને કહો કે આખાં કયાંય પરદેશ ન જવાનો બાવ આવે છે ? પરદેશ ખેડવામાંજ સમુદ્ર પૂજનનો તહેવાર છે. અને તેમ છતાં પરદેશ જાય તો ત્યાં પાકાર ન આવું. ધરે તે હવે આપણા જમાનામાં કેમ જ્ઞાન આવે ! અને તેમ જાણાવેલા અધરમાં પશ્ચાત્તીએ તો પડી ખરાબી વાપજ, એમાં કાંઈ નવાઈ છે ?

“આપણા ઉત્તમ તહેવારોના આપણે ખરા મહાન સમજતા હોયો. ને સમજીએ તો પશુ તે પ્રમાણે વર્તતા નથી. તેથીજ આપણે દેશકાંથી છે, માટે હવે આપણે આ બધા ..

વાતો સમજવી જોઈએ અને આપણા મજી, દિગ્ગં કે 'ભાંધો' પરેસે જતા હોય તેઓની મદદમાં 'રહેલું' જોઈએ, અને બની શકે તેવી મુશ્કેલી આપણે પૂછી કરવી જોઈએ. બોલો આ સમુદ્રની સરનાં તહેવારોમાં ભાંધ જુમારની વાત છે? છતાં એ દિવસે જુમાર રમવો એ કદાચ પૂછી શકાયું? એ દિવસ તો આપણાં જ સર્વોચ્ચ હોય. સમુદ્રની મુશ્કેલી કરી શકે તેવાં હોય તેઓને એ 'આજનાં' હોય અને આપણું જોઈએ. અને જે સંચાં બધાં મુશ્કેલી માટે સમુદ્રમાં હોય 'અર્થ' સમુદ્રની 'પાર' હોય તેઓની સંધાંમની માટે તે તેઓના મંજળ થવા માટે પ્રણી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. કેમ, આ વાત કદાચ છે કે નહિ? આગે બધું થતી હોય તો, અને સમજવને.

એ સાંભળીને રાંધો કાઢીએ કહ્યું કે— "તમે જે કહો છો તે બધું અમારે માટે તદ્દન નવું જ છે. છતાં પછી તે બધું સાચું સાચું થાય છે, અને તુરંત જ ગમે કંઈક, નાથ છે. પરંપરા તમારામાં કાંઈક જોઈ છે. તમારી મનમંદ અજ્ઞા જેવી છે. જે આવી રીતે કાંઈ બાયડીઓને સંભળવે તો તેઓ ન સમજે ન જાય કયાં? અને તો એમ થાય છે કે આપણી સ્ત્રીઓ સાવ આવી બોળી છે, અને તેને જમ વાળીએ તેમ વળી જાય તેવી છે. પછી તેઓને તેઓની રીત પ્રમાણે સમજવનારોની જ જોઈ છે. જે આવી રીતે સમજવનારો નીકળે તો પછી દામ સંપૂર્ણ નય, પછી હવે એ બધી વાતો પછી, હમણાં તો, તમે આપણાં ત્રાનોની વાત કરો, તમારે મહેલે, એ વાતો સાંભળવી અમને મદદ ગમે છે, કેમ, ખરું કે લાંબી?"

લાંબીતાએ કહ્યું. પુતળીબાઈ તે પુતળીબાઈ છે. એની તે શું વાત થાય? એમની આ વાતોથી તો, આપણી, મારું જીવન, સંપૂર્ણ છે."

જમના બાઈએ કહ્યું "તમારું એકનું જ કે" આ જાતો સાંભળવાથી તમારી પેટે મારું પછી જીવન, સંપૂર્ણ છે, અને બીજી બધી બહેનોનું જીવન સંપૂર્ણ છે એટલું જ નહિ પણ આ વાત પૂરી થઈ એટલે અહીં બેઠેલી બધી બહેનો ઉપર તેની ખાસ અસર થશે. માટે પુતળીબાઈ તમારી વાત આજે જ થાયે."

ત્યારે પુતળીબાઈએ કહ્યું કે "નાજીએ સૌ પ્રથમ પછી રક્ષાનંધનનાં સંકેતો આવે છે, એ સુખરૂપનું જ છે. તે દિવસે આપણાં રમેડીઓની રક્ષા સાથે જોઈએ. આવાના સમયમાં આવે છે, ને જેની પ્રણી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. પણ બહેનો! હવે વિચાર કરો કે કોની પ્રાવના, અંતરનાં હોય? પાવન-માણસોની કે પાવન-માણસોની? અને કોની પ્રાર્થના, વહેલી સંકેત થાય? જુમારોની કે જુમાર. નહિ રમનારોની? એક તરફથી જુમારનાં પ્રતિપાળીએ અને તરફથી રાખડી બંધારીએ અને બીજી તરફથી 'જુમાર' રમીએ! એ રાખડી તે કેમ રક્ષા કરી શકે? અને જે હવે જે દિવસે બીજાઓને રાખડી બંધાય તેમ હાથે તેમ. દિવસે જોડીવાર પહેલાં જુમાર રમાય! એ જુમારોનીએ બાંધી રાખડી તે કેવી રક્ષા કરી શકે? જુમારોની એકી તો સમજવાની શક્તિ પછી બાંધી બહેનોમાં નથી-"

ત્યારે રક્ષાકર્ત્રી હોય તો રક્ષાકર્તા હોયો. રક્ષાકર્તા જોઈએ, અને જે રક્ષાકર્તા જોઈએ અને પાવન-માણસો કે પાવન-માણસો 'માણસો' નથી, પાવન એ શું?"

સાધા કાઢીએ, પૂછ્યું, “તમારી પાસે એ ધણી વખત રહ્યા, ત્યારે તમે તેની પાનેથી એવી કદી જનાવતા કેમ ન થીયા ?”

હીરા શેઠાણીએ કહ્યું, “એ ગીખવા માટે મેં તથા મારી દેરાણીએ અને મારી નજીકે સૌએ ધણી મહેનત કરી પણ કશું જાહેરું થયું છે, ને એના જેવી કદી જનતીજ નથી. અને એના કરતાં વધારે પ્રસાદા, નાંખીએ છીએ તો પણ એની કદી જેવો સ્વાદ થતો નથી. અરે ! જાણ નો એમ આવડી જતું હોય તો બીજું બોધજે - છે શું ? એવી ખરી ચીજને આવડવી એ તો માધાની યાદી કારની વાત છે.”

લલિતાએ કહ્યું, “સોઠાની ખુશીની તો અનેક વાતો છે. એ બધી કહેવા એમીએ તો આરો ન આવે. માટે સધાવો, પુતળાજાણ ! તહેવારની ખુશીએ સધાવો.”

ત્યારે પુતળાજાણે કહ્યું કે, “પછી રીતજાણાસાતમનું મત આવે છે. એ મતના હેતુ એ છે કે-રીતજાણું પૂજન કરવું—એટલે કે રીતજાણા બચકર રોગ મટાડવાનો ઉપાયો શોધના, અને જેને એ રોગનો બેટલો અનુભવ હોય તે અનુભવની વાતો પોતાની બીજી બહેનોને કહેવી મતલબ કે-રીતજાણા રોગમાં સાંતી વધી શકે અને રીતજાણા રોગ બચત-માથી જોહો યામ, એવા બહારના તથા આધ્યાત્મિક ઉપાયો કરવા માટે રીતજાણું મત પાળવામાં આવે છે. પણ જેમ ઘડના વખતમાં આપણી બહેનો બધા દેવોની જેમ એક રીતે પૂજા કરે છે, તેજ પ્રમાણે ક્યારેક પાને ને ક્યારેક દીવાથી રીતજાણેની પેલું પૂજા કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ એ મંદિરા મટાડવાના મતને દિવસેજ યાદુ આવે અને કાકુ આવે ને ઉઘટી વધારે માંદા પડે છે. શંખજીને દિવસે ને ધણીએ કહોળ ને ધણી જાણનાં કાકુ જનાવ્યાં હોય, તે બધાં સાતમને દિવસે યુગ આવેને ઉઘટાં રોગને આમંત્રણ કરે છે આ વાત જહુ ધંબાવીને કહેવાની જરૂર નથી. કારણકે તમને સોને પોડા ધણી અનુભવ દર્શકે સાતમ પછી ધણી બીજાના પેટમાં દુખે છે, કાકુ માથું દુખે છે, અને કોઈએ જાણ યામ છે. એ તો બહુજાળવીની વાત છે.”

બહેનો, હવે જુઓ કે ને તહેવાર રીતજાણે બચકર રોગને સાંત શોધવા માટેનો છે, તેજ તહેવારના દિવસે વિના કારણ ઉઘટું ધણી જાણના રોગ વધે તેમ કરવામાં આવે છે અને વળી તેનું નામ “મત” કહેવાય છે ! હવે વિચાર કરો કે આવાં તદ્દન ઉધી રીતે જાણ વાતા મતોથી કાયરો ન યામ, તો એમાં કોઈ નવાઈ જેવું છે ? અને એમાં જોગ રીતે કરતા મતોની સામે મુધારાવળાએ યામ તો એમાં કોઈ લેજોનો વાંક છે ?

“રીતજાણા રોગ મારોઆને જેમ કાકરોની કોનૈસ (સમા) બરામ છે અને તેમાં જુદા જુદા કાકરો રીતજાણા રોગ ફેલાવે ! જટાવવા માટે જુદી જુદી સચનાઓ કરે છે, પોતપોતાના નાચું પ્રમાણે કહે છે, પોતાની અજ્ઞાપેલી દવાઓની વિગત તથા તેના પરિણામે દારાઓ એ પણ વખતમાં રીતજાણા માટે શુ ઉપાયો લેવાતા તે બધી કતો જાહેર થીજ ધણીએ જાણના સંગેથી ને ને નરી એમો યેવેલી હોય તે બધી શોધો નથી, આને આ ઠેકાણે તો આ જુદી જુદી જાતની, તથા જુદા જુદા જામની મત મતના રૂપમાં ન હોઈ જાય, તે જાતની સમા ખરી શકે અને રીતજાણા રોગની આ મોજાને હીરા શેઠાણીએ કહ્યું કે જણાવી શકે, તે સાર રીતજાણાસાતમનું મત છે. એમ કહેવામાં નેમ-કાકરોની કોનૈસ કે કોનૈસ બરામ છે ને

તેમાં પોતાપોતાનાં અનુભવનાં નિર્મળો વચાવે છે. તેમાં આપણો અપાપ છે. તેમ અસલના વખતેમાં આપણો દેશમાં શીતળાની મંદિરમાં ગમે ગામમાં વસેમાં એક વખત શીતળા સાતમને દિવસે ઓળાની સમાધિ થતી હતી, અને પોતાની બાળકોને શીતળાના રોમથી જે રીતે ઓળી થઈ હોય તે રીતે તેમાં તે હાથો તેઓ કહી બતાવતી હતી અને તેના લાભ બીજાં હાથોને બહેનોને મળતો. દેશ તેથી શીતળાનાં રોમ થાત રહેતો હતો. આમ કરવાને બદલે હવે શીતળાદેવને નામે જે બોડળ પંચર માણે હોય તે પંચર ઉપર પાણી રેડી આવે છે અને નાળિયેર ફાંડી આપે છે, અને યજુ આપે છે. એટલે શીતળાનું વૃત્ત દઈ કહેવાય છે. હવે બહેનો, વિચાર કરો કે પંચર ઉપર પાણી રેડવાનું શું તો “પંચર ઉપર પાણી! ની કહેવતના જેવું જ હોય એમાં કંઈ નવીન છે ?

જે શીતળાનાં વ્રતને દિવસે, શિવો અટકાવવાના દિવસે, જેનું તેનું બોલાઈમાં ના જાહેર વાતી અમ આપ ને હજાર રોમ વધારવામાં આવે છે. એટલું નદિ પછી શીતળાસાતમને દિવસે ઓળાને સંધ્યાનું કામ હોતું નથી. એટલે તેઓ નવરી હોય છે, નેથી એ નવરાત્રીના વખત તેઓ જુગાર રમવામાં કાઢે છે. એટલે પરિણામ એ આવે છે કે પ્રથમ કંઈ બોલ્યું ને પોતાના સરીરની ખંડાળી કરી અને પછી જુગારની રમત રમીને પોતાના મનની વિધા ધનેની ખસાખી કરે છે. હવે આથી સ્થિતિમાં શીતળાસાતમના વ્રતનો કેવો લાભ મળે, એ સમજવું કંઈ મુશ્કેલ છે અને જેણે આથી રીતે સાતમ માળી હોય એટલે કે હાથે કરીને શરીરને સુસ્તે મનાવ્યું હોય, થોડું જ થતું જુગારમાં હોય અને એ બંને બાંધેલોને લીધે મન પછી ચિંતાતુર હોય તેઓની આકાશ કેવી સુધરે ? એના વિચાર બસ તમે તમારા મનમાં કરી લેજો. ”

આ માંબળોને જામના બાંધે છે. કહ્યું કે “પુતળી બાંધ તમે કહો છો, એટલે અમારા હાસ છે. પ્રભુ અમારી ઉપર દયા કરો. ”

ત્યારે પુતળીના બાંધે કહ્યું કે “ત્યારે બાંધણે ચેતી જાણે ને આપને તણ દઈએ ત્યારે એજ વખતે પ્રભુ દયા કરવાને તૈયાર છે. બેડે! પ્રભુની દયા તો સર્વમ કરાઈ રહેલી છે, માત્ર એ દયાને સમજનાર ને મેળાવીને આપી છે. ”

લક્ષીતાએ કહ્યું, “તમારી કૃપાથી તે અમેને મગશેજ, એમાં કંઈ દંડ નથી, મરણ દે આ વાતો સાંભળીએ છીએ, ત્યારથી અમેને કોને પ્રભુની દયાનો દિરણો દેખાવા લાગ્યો છે. ”

રાધા કાઠાએ કહ્યું, “દરે જ માંબળોના ઉત્સવોની વાતો આવે છે એટલે તમારો પ્રભુની દયાનો દિરણોને બદલે પ્રભુની દયાનો સુર દેખાયો. મોટે સુદ બહેનો પ્યાન દાને સાંભળો. ”

પુતળી બાંધે કહ્યું કે “જામાળોના એતિ ધર્મ પ્રત વિશે કહેવા પડેલાં આવણ અપોસના મંદર વિશે હું કહું છું. ”

આવણી અમાસ તો પિતૃઓનો દિવસ કહેવાય છે, ત્યારે પિતૃઓને પાણી અપાય છે અને પિતૃ નિમિત્તે દીર્ઘ બાળકોમાં આવે છે. હવે વિચાર કરો કે પિતૃઓના દિવસોમાં, આપણા વડીલોના દિવસોમાં આપણું વડેલાંઓની સાંકળીરીના દિવસોમાં શું મળે કરવાને બદલે જુગાર રમવાં એ શું બાંધે છે ? તેઓનાં આત્માને શાંતિ મળે તેમાં કંઈપણ કરવાને બદલે તેના દિવસે જુગાર રમવાં, એ કંઈથી વધી નિર્મળો કહેવાય ? તેનાં નવો અપાવ તો કરો. પિતૃઓના આત્મા દિવસોમાં જુગાર રમીશું તો આપણા પિતૃઓ સંજ થશે ? આત્મા દિવસોમાં જુગાર રમીશું તેથી શું આપણા પિતૃઓના આત્માને નિમિત્ત મળે ? અને

પિતૃઓના આદના દિવસોમાં આપણે જુગાર રમીશું તેથી શું આપણા પિતૃઓનું કૃત્યાણ થશે ? મરનારા મરી ગયા તેની સાથે શું આપણી લાગણી પશુ, ગર્ભ ! અને શું આપણે એટલા બધાં નારાં મર્યા ગયાં કે તેઓને સ્મૃતિ આપવાને દિવસેજ, તેઓને હુમ્મ દે તેવી જુગારની રમત રમવા બેસીએ ?—આતે કહેવાય શું ? પોતાનાં હોદ્દાઓને જુગાર રમતાં બેઠને કોઇ પણ માણસ રાજ થાય કે ? નહિજ. ત્યારે આપણને જુગાર રમતાં બેઠને, આપણા પિતૃઓ, કેમ રાજ થાય ? એ વખતે તેઓને કેટલું બધું હુમ્મ થાય તેના જરા ખ્યાલ તો કરો.

છેવટે પુતળીઆઇએ કહ્યું, કે—યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણભગવાનના જન્મનો દિવસ એ પૃથ્વીના મનભાગ્યનો દિવસ છે અને ગ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણના જન્મનો દિવસ એ સ્વર્ગના કવેનો પણ દુર્લભ દિવસ છે. જે કૃષ્ણે આ જન્મતમાં અવતરીને અમેને ગીતા જેવું ઉત્તમ ધ્યાન આપ્યું, જે કૃષ્ણે અમેને સર્વ સિદ્ધિ આપનારો કર્મયોગ શીખવ્યો, જે કૃષ્ણે અમેને અનેક જનનાં આનંદ, ભોગવતે ભોગવતે મોક્ષમાં જવાનો દાળયોગ શીખવ્યો, જે કૃષ્ણે જગતની અનેક જાંજળો ભોગવતાં છતાં કમળપત્રવત્ નિર્લેપ રહેવાનું રહસ્ય અમેને બતાવ્યું, જે કૃષ્ણે ઝાઝળી ગેાપીઓના ગ્રેમ મારણ જન્મતમાં ગ્રેમ-ધર્મ દેલાવ્યો, જે કૃષ્ણે અનેક જન્મનાં પાપોને મ્હેજમાં બાળી નાંખવાની કૃત્રીઓ બતાવી, જે કૃષ્ણે અમેને દેવી અને આસુરી સંપત્તિની પ્રત્યક્ષ લાક્ષણ બતાવી તે તેનાં પરિણામો દેખાડ્યા, જે કૃષ્ણે સર્વ પ્રકારની ઉપાસીઓને બરમ કરનારો જ્ઞાનયોગ બતાવ્યો, જે કૃષ્ણે ચેતનો બધ હોડાવ્યો તે કઠીર તજવાને જુની, ધુમકા તજવા જેવું બતાવ્યું, જે કૃષ્ણે બ્રાહ્મણમાં ને ચાડાળમાં સમદષ્ટિ રાખવાનું શીખવ્યું, જે કૃષ્ણે ધર્મયુદ્ધનો મહિમા સમજાવ્યો તે ધર્મયુદ્ધમાં છત્તવાથી આ ડુનીઆનો લાભ તથા તેમાં મરવાથી દુર્ધર્મ બતાવ્યું, જે કૃષ્ણે છવતાંઓનો તથા મૃત્યોનાં ઓઠ ન કરવાના સિદ્ધાંતો સમજાવ્યા, જે કૃષ્ણે પ્રભુની ચરણોર્ગતિના રસ્તા બતાવ્યા, જે કૃષ્ણે નિતિક્ષા સદન કરવાના પાઠ શીખવ્યા, જે કૃષ્ણે પશ્ચી જુદી જુદી રીતે વ્યાખ્યાન ૫ સમજાવ્યું, જે કૃષ્ણે ધનજન્મનો મહાન સિદ્ધાંત સમજાવ્યો, જે કૃષ્ણે ધીર્તિનો મ ૧ સમજાવ્યો, જે કૃષ્ણે ત્યારે વર્ણ ૥ સ્વાભાવિક ધર્મ સમજાવ્યા, જે કૃષ્ણે સુખ ૭ ધર્મમાં લાભ હાનીમાં તે જ્ય પરાજયમાં સમાનરૂપિ રાખવાની દગ્ધા શીખવી, જે કૃષ્ણે કર્મનાં બંધનો તજવાનાં સહેલા માત્રો બતાવ્યા, જે કૃષ્ણે જ્ઞાનપથ સમજાવ્યો, જે કૃષ્ણે મનને વશ કરવાના તે બુદ્ધિને રિધર રાખવાના ઉપાયો બતાવ્યા, જે કૃષ્ણે ફળાભાગી કર્મયોગ સમજાવ્યો, જે કૃષ્ણે કર્મનાં કેવળતામાં ને સમતા રાખવાનો યોગ સમજાવ્યો, જે કૃષ્ણે કૃષ્ણની ઈચ્છાનાજાઓને કૃષ્ણ-દેખાડ્યા, જે કૃષ્ણે રિધર બુદ્ધિવાળાઓનાં સ્વધર્મ બતાવ્યા, જે કૃષ્ણે વિષયોમાધી ઈન્દ્રિયોને બેચે બેચાની કૃત્રીઓ બતાવી, જે કૃષ્ણે મનુષ્ય-સ્વભાવની નમણાઇઓ સમજાવી, જે કૃષ્ણે સુનીઓની રાત્રી કૃષ્ણ અને તેઓનો દિવસ કહે એ શીખવ્યું, જે કૃષ્ણે વિધિસર ભોગ ભોગવતાં છતાં તેમાંથી મોક્ષ મેળવવાનો રસ્તા બતાવ્યો, જે કૃષ્ણે કર્મ, ક્ષમા વિના રહી શકાયજ નહિ એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું, જે કૃષ્ણે સંસ્થિની ઉત્પત્તિના ને લવના નિપત્તો સમજાવ્યા, જે કૃષ્ણે કર્તવ્યની જરૂર ન હોય તેવા મહાત્માની સ્થિતિ કેવી હોય તે સમજાવ્યું, જે કૃષ્ણે યજ્ઞોનો ને સંસાર ચક્રનો સંબંધ બતાવ્યો, જે કૃષ્ણે પોતાને કોઇપણ ભાતના કર્મની કે કૃષ્ણની છુછા નહિ હોવા છતાં, દોષોના કૃત્યાણ સાથે અનેક પ્રકારના કર્મ કરી બતાવ્યા, જે કૃષ્ણે કર્મ કરતાં છતાં તેમાંથી આસક્તિ ઠાડી નાંખવાની

કુન્દીએ બતાવી, જે કૃષ્ણે કર્મનું અગ્નિમાન લેખવાના ઉપાયો બતાવ્યા, જે કૃષ્ણે પ્રમીલનું બળ સમજાવ્યું, જે કૃષ્ણે પરધર્મના બંધ ‘સર્મન’બા, જે કૃષ્ણે પાપ થવાનું મૂળ કારણ સમજાવ્યું, અને જે કૃષ્ણે અર્ચનના-મહા મોડ મટાડી દીધો. ને તેને કર્તવ્યમાં લગાડી દીધો, તે યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના જન્મને દિવસે, ખહેનો ? જુગાર રમવાનો હોય કે ?

“ આપણાં પવિત્ર શાસ્ત્રો, જે સિદ્ધાંત છે કે કોઇપણ જાતના વતને દિવસે કોઇપણ જાતનું પાપ કરવું નહિ, ન્હાનામાં ન્હાતું પાપ પણ કરવું નહિ ત્યારે જુગાર રમવાનું મહાન પાપ તો કેમજ થઇ શકે ? ”

ખહેનો, શ્રી કૃષ્ણના જન્મને દિવસે મજાના કેવી આમધુમ થઇ હતી ને કેવા આનંદ ઉત્સવ થવા હતા, જે બરા શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી જુઓ તો ખ્યાલ થાય. એમાં ક્યાંક જુગાર રમવાની વાત છે ? હોય ! હાય ! કૃષ્ણના જન્મને દિવસે જુગાર ? જેણે કર્મના કેલ્યાણનાં તોડાખ્યાં, તેના જન્મને દિવસે જુગાર ? જેણે કુષ્ટોનો સહાર કર્યો, તેના જન્મને દિવસેજ કુષ્ટ જુગાર ? જેણે જગતમાં પ્રેમધર્મ ફેલાવ્યો, તેના જન્મને દિવસેજ કશેય ધર્મવાળો જુગાર ! અને શ્રી કૃષ્ણને ઇશ્વરના અવતાર તરીકે માનનારા તેના બહો, તે ભક્તોમાંજ જુગાર ? મજબ ! મજબ ! આ કરતાં વધારે મૂંઝવણ બીજી કય ?

“ ખહેનો ? આપાદ અને આવણ માસમાં આ સુખ્ય તહેવાર સિવાય બીજા નાના નાના તહેવારો પણ ધણુએ આવે છે, જેમ કે-પવિત્ર બારસ, રાધાબાહમી, કંકરાણી ત્રીજ, કમ્બાજી, સોમપ્રદોષ, અને જુદા જુદા તિર્થોના મેળાઓ, વગેરે આનંદ ભોગવવાની તે આવેલા લાભ લેવા જેવી ઘણી બાબતો હોય છે, માટે, જે બધા રૂઢ દિવસોના જેમ બને તેમ સુદૃષ્ટિ કરવો જોઇએ, અને એવા પવિત્ર દિવસોમાં જુગાર રમવાનું મહાન પાપ ન થાય એ ખાસ સંભાળવું જોઇએ.

“ ખહેનો, આ કરતાં વધારે બીજું હવે શું કહેવું, તે મને આવડતું નથી. માટે જેમ તમારું ધ્યાન પડેલે ને પ્રભુ રાજ યાચ તેમ કરજો, એજ મારી વિનંતી છે. ” એમ કહી પુતળીગાઇએ મૌની સારે હાથ જોળા અને ચૂપ રહ્યાં.

એ વખતે આંખમાં આંસુ લાગીને મળગળી થઇ જઇને હીરા શેઠાણીએ કહ્યું કે “આજથી જુગારની રમત હરામ છે. આજ દિવસ સુધી હું રમતી જે મારી બહુ મોટી પુત્ર થઇ છે. હવે હું કદી રમીશ નહિ. અને મારું ચાલશે તે ઠેકાણે કોઇ ખહેનોને રમવા પણ દઇશ નહિ.” હીરા શેઠાણી જુગારની રમતમાં આગ્રેવાન હતો તે ઉત્કેરણી ‘કરી કરીને બીજાએને ગમાડતાં અને કોઇ બાઇ પાસે પૈસા ન હોય તો ચોરાના ઘરના’ રૂપિયા એ રૂપિયા તેને આપી દેતી, પણ રમવા એસાંડે ત્યારેજ તેને મળ પડતી. પણ હવે એ બધું ચક્રર બદલાઇ ગયું અને હીરા શેઠાણી જેવી રમતની આગ્રેવાન બાઇ ત્યારે બદલાઇ જાય ત્યારે બીજા બાઇઓ બદલાઇ જાય એમા કાંઈ નવાઇ નથી.

એ પછી બધી બાઇઓએ પુતળીગાઇને કહ્યું કે હવે આજથી જુગારની રમત બંધ; પણ એને બદલે બીજી કોઇ નિર્દોષ અનંદદાયક રમત શોધી કાઢવી જોઇએ. અને આપણી દુરસહનો વખત રાત્રે સાથે મનમથા જાય એવા કાંઈ ઉપાયો કરવા જોઇએ, તે ઉપાયો અવાવવાની કૃપા કરો. એ પછી જન્મભાગીનો તહેવાર કેવો સૌને ઉજવવો તે સંબંધી વિચાર કરવા પુતળી ગાઇને ઘરે મળવાનું કાલું ને એ વખતે કૌ બેનો છુતી પડી.

પત્રમંજૂષા.

૧.

“ ન્હાના ન્હાના રાસ : ” ઇનામી હરીફાઈ.

ગુજરાતના ઉત્તમ બાવનાવાળા સમર્થ કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ (એમ એ.) ના “ ન્હાના ન્હાના રાસ ” ના પ્રારંભ વર્ષ ઉપર બહાર પડ્યા સારે તે હું મ્હારી બહેનને સમજાવતો હતો અને એ વખતે તેમના ભાવો, તેમની ખુશીઓ, તેમના સ્વાર્થ, તેમની રસિકતા, તેમની નવિનતા, તેમની સ્વાભાવિકતા, અને તેમના આત્માને ખી ખી જાય એવા કાંઈક ઉચારો ઉઘડી તત્વ જોડેને હું બહુ અઘડ્ય થતો હતો અને મ્હારી બહેન ગુલામખાઈને પણ તેમાં બહુ જ આનંદ આવતો હતો. ત્યારથી મને એમ લાગેલું કે, આ “ રાસ ” નો ફેલાવો જેમ અને તેમ આપણી બહેનના વધારે થાય તો સારું અને એ કામમાં મ્હારી બહેન મને બહુ મદદ આપી શકતી. પણ દેવધરજી બગવાન છે આપણે કાંઈક ધંધું હોય અને કાંઈક બની જાય છે. તેજ પ્રમાણે મ્હારી બહેનની ભાજનમાં પણ બન્યું. તે આગળ સ્વર્ગવાસી થઈ, એટલે “ ન્હાના ન્હાના રાસ ” ફેલાવવામાં તેની મદદની મને જે આશા હતી તે ટુકી ગઈ. કારણકે સ્ત્રીઓની અદર સ્ત્રીઓ વધારે સારી રીતે કામ કરી શકે છે પણ પુરોષોને સ્ત્રીઓના મનમાં કામ કરતાં મણી યુરુચી પડે છે. એટલે મ્હારી બહેનના મરણને લીધે મ્હારી “ રાસ ” ફેલાવવાની ધમ્મકા એ વખતે અટકી પડી. પણ એ પગી સમજ્યાં હમણાં પાછા બેચાર ઠેકણેથી એ “ રાસ ” ના ગીતો મારા સામગ્રીમાં આવ્યાં તે ઉપરથી મ્હારી એ લાગણી પાછી તાજ થઈ અને મને એમ લાગ્યું કે સ્ત્રીઓના ઉચી ભાવના ફેલાવવા માટે તથા સારાં સારાં ગીતો ઠેકણે ઠેકણે ગવાતાં થાય એમ કરવા માટે “ ન્હાના ન્હાના રાસ ” નું વચન વધારવાની તથા તેમાં રસ્ય સમજાવવાની જરૂર છે અને એ કામ સુન્દરી સુબોધની મારફત બહુ સારી રીતે થઈ શકે તેમ છે. હું, હાઈ હું કે હું જેમ કવિ ન્હાનાલાલના એ “ રાસ ” ને વખાણનારો છું તેમજ આપ પણ તેને વખાણના હશેજ, કારણકે આપની રસિકતાની બહાર એવી અમૂલ્ય વસ્તુ રહી જાય એમ અનેજ, તારી. સુન્દરી રાતમાં સ્ત્રીઓને લખતું જે સાહિત્ય છે તેના આપ બહુ સારા, અભ્યારી છો. એટલે “ ન્હાના ન્હાના રાસ ” ની ખુશીઓ આપના પાનગદાર હોયજ નહીં. તેથી એ માટે વિનંતિ કરવાની કેન્ને આપને યોગ્ય લાગે તો મારી નીચેની આજણી, સ્ત્રીકારવા પ્રેમ કરશોજ.

સુન્દરી સુબોધ વાંચનારી બહેનો પ્રાસેથી “ ન્હાના ન્હાના રાસ ” ની ખુશીઓ સંબંધી હું લખાણ મગાવતું તેમા સરત એ રાખવી કેન્ને બહેનને જે રાસ (મરઘી) સોંપી વધારે મળે. હોય તે ઉપર પોતાની પ્રરથી કાંઈક વિવેચન લખી મોકલે અને સામારે તે સસ મળે છે તેનાં કારણે જાણવે. તે માટે જે મદિતાની મુદત રાખવી. અને તેમા જેનો લેખ વધારે સારો જણાય તેને મારી તરફથી પ્રકટ થયેલાં “ સ્વર્ગ ” ના જુદાં જુદાં આઠ પુસ્તકો (નીચકોની નકલ) ઇનામમાં આપવાં. તે ઇનામનાં પુસ્તકો હું આપને સોંપીશ અને ઇનામ કોને આપવું, અને કોની વચ્ચે વહેંચી આપવું, તેની પસંદગી આપની ઉપરજ.

ગણુ છું. માટે મારી એ માંભણી સ્વીકારવા કૃપા કરશે. " ન્હાના ન્હાના રાસ " સવધી ઘણી બેનો તરફથી જે જે લેખો લખાઈને આવે તે તે લેખોમાંથી જે જાણવાની જાણ્ય હોય તે સુન્દરી સુબોધમાં પ્રકટ કરવાની કૃપા કરવી. એટલે બીજી અભણી બે-નોનુ પણ " રાસ " નો ગીતો ઉપર ધ્યાન ખેંચાય અને તે ગીતો વધારે વધારે અચૂંતાં યાય.

(અમદાવાદ)

—અમૃતલાલ મુદરણ પઢીયાર.

૧. સાધુચરિત અમૃતલાલ પઢિયાર તરફથી પ્રકટ કરવામાં આવેલું ઇનામ અમારી વાંચક બેનો સમક્ષ રજુ કરતાં આનન્દ થાય છે. ઓણે પઢિયારનાં "સ્વર્ગ" નાં પુસ્તકો ઉપરાંત "સુન્દરી સુબોધ મન્દિર" માંથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી જે સિલિકમાં હશે તે સવળાની અંકે નક્કર પણ આ હરિશ્ચંદ્રે અંગે ઇનામ તરીકે આપવામાં આવશે.

૨. આ હરિશ્ચંદ્રેનાં સવળા બેનો જામ લઈ ચકશે ૨૫.૨૫ ન્હાનાલાલ કવિ કૃત "ન્હાના ન્હાના રાસ" નું પુસ્તક વાંચી, હંમેશી ધીરું ગીત (રાગ, ભાવ, રસ, અથવા શબ્દોની કંઈક વગેરે વિચારી જોઈ, તે) આ દારણથી તે બેનોને પસંદ પડે છે, તે મા. ૩૦ થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ સુધીમાં "સુન્દરી સુબોધ મન્દિર—અમદાવાદ" એ સમાજે લખી મોકલવું.

—તંત્રી, સુન્દરી સુબોધ.

૨. અસાવાડીને એક પ્રશ્ન.

હું આસો માસમાં કાર્મ પ્રશ્નને અમદાવાદ અંથેલ હતો 'ન્યા અને' એક વાઈએ પ્રશ્ન કર્યો હતો કે "તમારી અસાવાડી ઓઝિનાં શરીર કંઈપુટ અને મજબૂત કેમ હોય છે?"

તેમને મેં જણાવ્યું કે અમારી બેરીઆ સવારમાં ચાર'વાગે પધારીમાંથી ઉઠીને બે કલાક સુધી ઊપર દો અને મેં તેવી ઠડી હોય ત્યારે પણ પરસેવાથી ઝેમઝેમ થઈ જાય. ત્યારપછી સાન આઈ બેઈ પાણીનાં કુચાઓથી બે થી ઘેરે ઊપડી લાવે. ત્યાર બાદ વરે આવો ધરતું બધું કામકાજ કરી મંદિર-દેશસરોમા જોઈ આવે અને પછી રાત્રે. જે વખતે તેઓ કણીક મસજી ત્યારે હોયતો પીડા એવો બને કે તે માવાને એક બાજુ સુઈ દે છે, જેથી મસજી-આવડાં મજબૂત થાય. જોરના ભાગમા સાંજમા જાય, જ્યાં એકચિતે અખ્યાસ કરે. જે સાંજમા ન જાય તો ચાકળા, ચંદ્રના વિગેરે બરે. અને સાંજે વાજુપાણી કરીને ધર્મનું નિમિત્ત કાઈ કરવા જાય રાત્રે પધારીઓ તમામતી હાથે કરે. વળી દર રોજ નીકે તે કલાવ ઉપર લુગડાંની ઓઝો બાઈની ધોવા જાય, જ્યાં ધોઈલાંથી ધુજ ધોવે અને ધરતું લીપણુ ચુપણુ પણ બાર મહિનામાં બે ચાર વાર પ્રસંગ આવે, ત્યારે તેઓજ કરે છે. આથી અમારી ઓઝિના શરીર સ્વાસ્થ્ય હોય છે. નિન્દા-કુર્ચલીમાં વખત ગાળવાનો ન હોવાથી અમનાં હૃદય પણ જોળાં રહે છે. આદિ તમારે તો તાકત પાસે કામ લેવાવાનું હોય છે. પાણીનો પ્યાસો પણ તમારાંથી ઉઠીને ન લેવાય? તથા તમે શરીરમાં વધી ન શકો અને

પાછડર તેમ આજુ વિતેરે વાપરી ગૃહેસને સુશોભિત, દેખાડે. પરંતુ કામ છૂટથી કરે તો શરીરમાં હોંડી એની મેળે બેસશે અને લાલી આવશે અને દવાખાને પણ ભાગ્યેજ જવાનો પ્રસંગ આવશે !

બાક્યે કાનની બેટ પકડી અને કહેથી તે બે મહિતું કેટલાક દારૂ, દોષવર્તીજ કરવાનું માથે લીધું. વહાં શોધ્યાઓને ત્યાં શોધ્યાઓએ બેસી રહે છે અને બેધુ કામ તો કરો પાંચે લેવરાવાય છે. તેથીજ તેમનાં શરીર આરાં નથી રહેતાં. ખાટે સઘળાં બહેનોને વિનંતિ કરવાની કે, બતી ચકતું સઘળું ધરકામ તમે કરો અને પછી ઓલાવાડની સુન્દર ઓંચોતી સાથે તમારાં, યરીતી સરખામણી કરી જુઓ.

(સુશ.) — ગુલાબચંદ સુબોધ બાલીસી.

સુન્દરી સુબોધના કેટલાક લેખકો.

“સુન્દરી સુબોધ”નાં ઓ લેખકો વિશેષ જોઈને એક તરફ મનને અતીશય આનંદ થાય છે. કારણ કે મહાન પુરુષો કથન કરી ગયા છે કે કેટલાને આખાદ કરવાને માટે ઓંચોતે કેળવે—ઓ ધીક્ષણ આપો કે જેથી તેમની પ્રજા વિશેષ સુધરે. મારી પણ પ્રાર્થના છે કે ઓંચોતે જેથી પણ વધારે બણે, વિદ્વાન સાય અને વધારે સારા લેખો લખે. પણ અસોસક કે પશ્ચિમનો વા પૂર્વના દેશોને પણ લાગ્યો છે. દાહનો જમાનો પ્રગતિનો છે. પરંતુ તેની સાથે હુઆઈના પણ છે ! “સુન્દરી સુબોધ”ના ઓ લેખકોને મારી એટલ વિનંતિ છે કે જે તેણે સ્વતંત્રપણે લેખો લખવા હોય તો નેના જેવું એકે સુખારપદ નથી. પણ જેમ પર્મને નામે દનરો રાંચ આવે છે તે પ્રમાણે અહીં પણ માલમ પડે છે. સારી વિદ્વાન, નીતિમાન, યોગ્યવતી ઓંચોતે લેખો લખે એમાં તો કંઈ શક બરેણું નથી. પણ જે ચાર ચોપડી બણી કોઈ માણે લેખો લખવાની ચોતાના નામે અસત્ય રીતે પ્રસીદ્ધ કરી ફતીયામાં ચોતાનું નામ લેખક તરીકે ખપાવવું જે પણ આ જમાનાની બહીદારી છે ! આ મારી યીક્ષપી તમે લેખકો અને વાંચનારાઓ ગભરાશો નહીં, હું તમને ઉતારી પાડજી માંગતો નથી. સત્ય રીતે ચોતે જતે લેખ લખનારને મારા હનરો બચ્કે લાખો ધન્યવાદ છે. પણ આપ સુજો જોઈ ચકરી કે જે ચાર ચોપડીનું માન કેટલું અને તે કેવી રીતે લેખો લખી ચકે ? તે ઉપરાંત વળી કેટલાક પુરુષો પત્ની અમર અન્ય સુન્દરીના ધારણ કરેલા કાંઈ નામથી લેખો લખી “સુન્દરી સુબોધ” જેવા એક ચુનરાતી સાહિત્યના ઉત્તમ ચોધાનીયામાં પ્રસીદ્ધ કરાવે, એવો ધર્વજી, શરમ બરેણું લેખી રકાય. લેખો જેણે લખ્યા હોય તેના નામથીજ પ્રસીદ્ધ કરવાને કોઈ જાતના વાંધો “સુન્દરી સુબોધ”ના તબી તરફથી ન જ હોય કારણકે તેમાં તો ઓ તેમજ પુરુષો બંનેના લેખો આવે છે. આમ છે ત્યારે તો નામ હુપાવી ખેડા નામથી લેખો પ્રકટ કરવા એ બહુ ખરામત ગણાય. આ સત્ય જાહેર કરવાનું કારણ તથી કોઈના ઉપર અજન હુમલો કરવાનું કે નથી કેળવણીને બદલામ કરવાનું કે નથી કંઈ ખર્ચ ઓંચોતે વગેરેવાનું અને તેમ જો હું કહું તો ઓંચોતે માટે જો ઉચ્ચ વિચાર મારા છે, તેમાંથી હું પતિન, યથો ગણાઉં. પરંતુ હું કેટલાક ધાંધલીયા,

દાંતી પુરુષ લેખકો કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્ત્રીને નામે લેખો પ્રકટ કરવા તેમની ખોટી કીર્તિ ફેલાવવા દાંતી ખરે છે તેમની વિરુદ્ધ સ્ફારે લખવાનું છે. જોનાનો જીદાતો છે એટલે પોતો વખત તેઓ પોતાનું જીદાણું લોકોમાં ચલાવી શકે છે. પણ એ જાણતાં નથી કે તેમ કરવાથી તેઓ પોતાની ઓળખને પણ ખોટું માર્ગે દોરે છે. અને તેનું પરિણામ એમને પોતાનેજ વહેંચું મોડું સહન કરવાનું. કારણકે પોતાનાં અને ઓળખનાં character-આદિઓને ભારે દોષ લાગે છે, જેની અસરમાંથી તેમનાં પોતાનાં જાણકારો પણ ભોળાં બની જાય છે. આ ઉપરાંત વળી એમનાં લખાણોની પણ જનસમાજ ઉપર શી અસર થવાની? કારણ કે લોકો પાછળથી જાણી મયા વિના રહેતાં નથી કે આ તો એક દોષ છે: એટલે, “હાહી સાસરે ન જાય, ને ઘેલીને શીખામણુ દે!”

(મુનાઇ.)

—મેલાભાઇ દુવારકાદાસ ચૈક.

સ્ત્રી લેખકો અને સ્ત્રી સુધારકો.

“આપના તરફથી “સુન્દરી મુખોષ” પત્ર નીકળે છે તેનો હેતુ ધણેખરે દરજ્જે મારા સમજવા પ્રમાણે સ્ત્રી વર્ગને પોતાની દરજ્જા તથા પોતાનો ધર્મ શું છે તે બતાવવા તેમજ તે પ્રમાણે વર્તવાથી કેવાં સારાં પરિણામ આવે છે, તે જોખવા પુરતો હોવા જોઈએ, ને તેને અનુમરતા તે પત્રમાં બેઠક ધણે અરો ધણા સારા અને મોવ લેવા લાયક વિષયો ચર્ચાતા જોવામાં આવે છે. તે માટે ધણાં વ્યક્તિ આપના ઉપકૃત થતાં હશે ને થાય છે, તે કહેવું નિઃશંક ખરું છે.

પણ મને જરા ચંદા રહે છે કે તેમાં જે સ્ત્રીલિખ આવે છે તે બધા સ્ત્રી વર્ગ પોતે જાતે લખે છે કે તેઓ નકલ કરી પોતાનું નામ તેના લેખક તરીકે આપે છે—અમર તેમા વિદ્વાન પુરુષોના તરફથી જુલોચિયરો પોડોપણો સુધારો વધારો થયો હોય છે? વળી એમ પણ ચંદા થાય છે કે તેમાં જે વાર્તાઓ બનાવ લખ્યા હોય છે તે સ્ત્રીવક્ત્રુ બનેલા બનાવો હશે કે જોડી કાઢેલી વાર્તાઓ છે. કારણ કે જો જોડી કાઢેલી વાર્તાઓ હોય તો તેને આવા ઉમદા પત્રમાં છાપી જશે બગાડવા કરતાં તેને એક જીદીજ રીતે પ્રકટ કરવા એ વધારે સારું છે. જો ખરી બનેલી વાર્તા હોય તો આવા જતાવ હવે બને છે તે જાણી મને ખુબજ હર્ષ તેમજ શોક થાય છે. હર્ષ થવાનું કારણ એ કે, સુન્દરી સ્ત્રીઓ અને પુરુષો હવે બધીની વિવાહો બહુ સારા ઉપયોગ કરે છે ને શેષનું કારણ એટલુંજ કે વિવાહ બધી સાચાસાર સમજ્યા પછી, પણ પોતાની (મનને માનવા પુરતા) યાત્રિના નંદારા રીવાજો તેમના મનને રૂચે એવા નહીં હોવા છતાં તેમને, વળગી રહી પોતાનું જેમાં એવ થાય એવા પગલા ભરતાં અટકે છે: એવા ધણા લેખ લખાવવા જોવામાં આવે છે કે સ્ત્રી પુરુષો પોતાને રૂચે એવો પતિ અથવા પત્ની નહીં હોવા છતાં તેને જોડાય છે ને પોતાની છંદગી પછીથી દુઃખ જોમવે છે! મને લાગે છે હવે યાત્રિ પરત્વે ધણેખરો રીવાજો સુધારો વધારો કરવાની જરૂર આવી છે. તેમજ યાત્રિ તરફ હવે દરેક માણસે, કેટલે દરજ્જે દરકાર અને પરવા રાખવી તે વિષય વિદ્વાન વર્ગને હાથમાં લેવાની જરૂર બહુજ નજીક આવી છે.

પુરુષ વર્ગે જ્યારે ઉદર નિમિત્તે કાર્યમાં દેશ પરીક્ષણ રોકાયેલો છે, તો વિદ્વાન સ્ત્રી વર્ગે જો તે વિષય હાથમાં ધરી તો ઘણું જીવનનું કલ્યાણ કરી શકે છે. પુરુષ વર્ગને અનેક નિમિત્તો છે. સ્ત્રી વર્ગને વધારે કુદરત મળી શકે તેમ છે. પોતાના ગામમાં અને પરગામમાં, નાના મોટા પાણે જેમ તેમને રહે એમ સુમાને સ્થાપી કાંઈ કલ્યાણ કરે તો ચાહે. પુરુષ વર્ગને તોફારી ધમ્માના અંગે રાજ-અવકાશ મળે અંગર ના મળે. આ આચાર્યો સ્ત્રીઓને જાણી નહીં. એક માટે 'મિત્ર મતે' નાનપણમાં કહેતો હતો કે "ભાઈ, શું કરવા ગમરાજો છો, વખત એવો આવેશે કે સ્ત્રીઓ તમને ટેકવે શકશે."—તે વાત તે વખતે મેં એક નિર્માણ માની કાઢી નાંખી હતી. તે હવે ખરી માનવી પડે છે.

ચાંતિમાં જતોઈ, હાથ વિગેરે રીવાજોમાં તેમજ લોકાયોધ રીતોમાં સ્ત્રીઓ જોડે અંશે જાદિતી અને ક્રુધારા કરવાની સુદા ધરાવે છે તેના પ્રમાણમાં પુરુષ વર્ગ કાંઈ બીજામાં નથી. પુરુષ વર્ગે જ્યારે ઉદર નિમિત્તે આખી જીવન દેશપરેશ જાતકી પરી કરે છે. ને જો પદ પુરુષો તેમાં જોઈ જાયતા હશે તો તેની સંખ્યા હવે દીનપ્રતિદીન ઓછી થતી જાય છે. માટે હવે વિદ્વાન સ્ત્રી વર્ગ આ મોટા મહત્ત્વ વિષય હાથમાં રાખે તેમાં ધરતો ફેરફાર કરી જમાવે. રહે એવો કાંઈ નિર્ણય જાવશે તો પોતાની વિદ્વાન અંકે સાર્યક અને દેશનું ખર્ચ કિત કરી શકશે.

(અભ્યેસ)

—મણિલાલ.

પત્રો:—૩ અને ૪.

જે પુરુષો સ્ત્રીઓના નામથી પોતાના લખાણ પ્રસિદ્ધ કરાવે છે અથવા સ્ત્રીઓને લેખ લખી આપે છે, તેમના વિષ્ણુ સંપ્રદાયમાં સમ દીકા સાથે તે પશુ વાળખીજ ગણાયો. અને તે બાબતમાં સંપૂર્ણ રીતે મનના છીએ, પરંતુ અમારા લાંબા અનુભવ ઉપરથી આદિ 'જોટલું' પશુ જણાવતું જરૂર માનીએ છીએ કે હવે ઘણી જોડેનાં જાડુ સારાં લખાણ લખી શકે છે. અને મુંદરી મુખોપના " સ્ત્રી લેખ " વાળા બધા જવાર પાંચ માંડવા પછી મુંદરાતનાં કેટલાંક જીવન પત્રો પશુ સ્ત્રીઓના અંકે પ્રકટ કરે છે, જે સ્ત્રી લેખ-વખીની પ્રગતિ આપણે જુદી જવાનેવી નથી.

આ માસિકમાં ત્રણ જાતના સ્ત્રી લેખ પ્રકટ થાય છે. (૧) ઉત્તમ—સારા અને સ્વ-તંત્ર લેખ જે મળે છે તેવાજ સ્વરૂપમાં પ્રકટ થાય છે. (૨) મધ્યમ—સારા અથવા સાધારણ લેખ, જેમાં સંદર્ભ સુધારો-વચનાં લખાય કરવા ચોખ સંદર્ભ ફેરફાર (જેમ કેટલાક પુરુષ લેખકોનાં લખાણોમાં પશુ કરવાની ફરજ પડે છે તેમ) અમારી તરફથી થાય છે. અને (૩) હિતજન ચોખ—ઘણાં નવીન સ્ત્રી-લેખકો તરફથી કાંઈ કાંઈ લખાણ આવે છે, તે બધું સાંઈ, પ્રસિદ્ધ કરવા જોઈ નથી હોતું. પરંતુ સ્ત્રીઓ માટે ખાસ પ્રકટ થતા આ પત્રમાં તેવા લેખકોનાં લખાણને વર્ષમાં એકદ વખતે સ્થાન આપી તેમના વાંચન લેખ-નમાં હિતજન આપતું એવા હેતુથી તેવાં લખાણના સુધારો-વચનાં કરીને તે લખાય કરવામાં

આવે છે. આદિ એટલું બહુવાવું ઉપયોગી થશે કે આ પત્રના પ્રાસંગિક પ્રકટ સ્વતા સ્ત્રીઓનો લગભગ અર્ધો ભાગ પ્લેટા વર્ગનાં અને ત્રીજો ભાગ મધ્યમ વર્ગનાં લખાણો હોય છે.

સ્ત્રીઓ તરફથી સંસાર સુધારા અને શાંતિ ઉદ્ધારના કામને પ્રેરેખર અમૂલ્ય મદદ મળી શકે તેમ છે અમારા વિચાર મુજબ આપણા સમાજનો સ્વયં ઉત્કર્ષ સ્ત્રીઓનાજ હાથમાં છે અને જ્ઞાના આરિઅવાળા, સરસુષી, વિદુષી પ્લેટા દ્વારા તે કામ ઉત્તમ રીતે થઈ શકશે, એમાં કાંઈ શંક નથી.

—તંત્રી સુ. સુ.

૫.

હિન્દુ સ્ત્રીનું જીવન.

(એક ખાનગી પત્રવ્યવહારમાંથી ઉતારા.)

(૧)

મહારાષ્ટ્ર—

કેટલાકો પુરતકો અને પત્રોમાં સ્ત્રી સન્માનનાં બહુમા ફૂટે છે. સ્ત્રીઓને દેવી સ્વરૂપ ગણવાની ઇચ્છા કોઈ છે અને “ પત્નીની આરતીઓ ” પણ લખાય છે, તે વાસ્તવિક દષ્ટીએ જોતાં શું હારપત્રનક નથી ? રંગભૂમિના પાત્ર જેમ સ્ત્રીઓની સાથે જેઓનું બાંધ છે, તેવુંજ આંતર જીવન પણ આવી બાંધનાઓથી ચોપાય છે ? જે પુરુષો “ દેવી ” “ દેવી ” કહે છે, તેઓમાંથી કેટલા એ -કહેવાતી દેવીઓની સાથેના આંતર જીવનમાં તેમની તરફ સન્માન શ્રદ્ધા રાખે છે ?

ધણને તો સ્ત્રીઓનાં આંતર જીવનની ખજાના નહિ હોય. છતાં એ “ દેવીઓ ” કેવી રીતે “ શુભામીઓ ” ગણાય છે અને ખૂણમાં બેસીને અશુભાત અધાવે છે તે વખતે તેમને હીલામતા જોઈ બોલ પણ આપનાર કોઈ નથી હોતું, એ જોતું હોય તો કોઈ દૂર ચોંકવા જવાનું નથી દરક જુદામાં એવા રેખાવે તો હોય છે જ. અને ગમે તેટલી કર્તવ્યપરાયણ હોય છતાં નાકક વગોવાય, હેંગન થાય અને દોષિત મણાય, તે પણ સ્ત્રીઓજ ! ધરોમાં આવ્યા બનાવેા જનતા હોય, તે વખતે પુરુષો ચોતાની કોટડીમાં બસાવને “ આરતીઓ ” લખે અથવા સ્ત્રીસન્માનનાં ફોજો અને બાવજો લખી દેકાડે, એ સ્ત્રીઓની મસ્કરી નહિ તો બીજું શું ?

હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે સ્ત્રીઓની એ સ્થિતિ સુધારવાનો ઉપાય શું ?—નારી સન્માનના પદ્ધતિ અને સુન્દરીઓને સુચોદ દેવા પ્રયત્ન કરનાર સર્વને હું તે પૂઠુ છું.

લિ. એક પહેલ...

(૨)

માનવતંત્ર પહેલ—

આપનું લખ્યું ધણે અર્થે સત્ય છે, જન્મ મદારા ધારવા પ્રમાણે આખી વખતે થોડી સમજ ફેર થતી હશે, જેઓ સ્ત્રી સન્માનના હીમાયતી છે અને “ આરતીઓ ” લખે છે અથવા આને “ દેવી ” કહે છે, તેઓજ આપે લખ્યું છે એવું વર્તન હેમના પ્રતિ ચલાવે છે કે બીજાઓ, એ પણ વિચારવા જોતું છે “ આરતીઓ ” લખતી અને “ દેવી ” કહેતી એ બધું કૃત્રિમ છે, પણ તેજ લખનાર અને બોલનારનાં કર્તવ્યમાં સ્ત્રીસન્માનની બાવના નથી અને

તેઓ દુનિયાં આગળ એક ફારસાન બગવી બતાવે છે, એ કહેવું બરાં વધારે પડતું નથી ?

ખરી વાત એ લાગે છે કે, સી સંમાનની શક્તિ જેમના હૃદયમાં છે તેમાંનાં ધણા-ખરા “આરતીઓ” જે નદિ સંખતા હોય તેમ કદાચ ખતીને ‘દેવી’ કહીને પણ નદિ બોલાવતા હોય. છતાં જેમ હિમનાં સ્વપ્નમાંની બાવના હોય છે, તેમજ નેઓ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કરે છે, તેમની બાવનાઓ પણ એવીજ હોય નથી એમ ચાખાટ માનવું ?

ખીજું એમ પણ છે કે—એવા કાંઈ કાંઈ દુષ્ટગન હશે કે નેઓ બાઈ દેખાવ જુદા કરતા હશે અને પોતાના ગૃહસ્થાનમાં જુદીજ રીતે વર્તતા હશે, એ હું સ્વીકારું છું, પરન્તુ તેની સાથે એમ પણ કહેવું જોઈએ કે સીઓ તરફ અન્યાય, અસમ કરનાર તે વર્ગ નથી. ખડુધા નેઓ આતું નીચ વર્તન રાખે છે, તેઓ આ વર્ગમાં નથી એટલુંજ નહિ પણ તે લોકો તો સીઓ તરફની પોતાની હલકી શક્તિઓ, બેદરકારી તથા ખરાબ અભિપ્રાય પણ બાંહેધર છુપાવવાની પરવા રાખે છે ! આ લોકોને સુધારવાનો એકજ ઉપાય છે તે કેળવણી છે પણ હાલ નેઓ તદ્દન ધનુ શક્તિથીજ રહે છે તેવા પ્રશ્નોને કાંઈ કેળવણી પણ એકદમ સુધારી શકવાની હતી ?

હવે જો સીઓ સુશિક્ષિત હોય, કેળવણી હોય, તો જોને તેટલી સરળતાથી—જે કે ધણીજ મુશ્કેલીઓમાં પોતાના ગૃહસ્થાનનું “ગાહું” બધાવી શકે, પરન્તુ કેટલીક બજોએ આવો પણ સંભવ નથી રહેતો. ત્યાં તો એકજ ઉપાય છે અને તે વ્યવહારમાં કાંઈક શાન્ત આપી શકશે, એમ હું માનું છું. આવા પ્રસંગમાં “મદાલું અને સેવા” કરવી “આ એકજ માર્ગ છે. જોને તેટલી ગૃહ કુટુંબમાં સર્વની સેવા કરવા પ્રેરના” કરવો અને પછી પ્રશ્ન ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી કે એ દયાળુ પિતા આપણું ગમે તેવું રહિન દુખ દશે તો તે પણ સત્તર દર કરશે.

વળી એમ પણ જોને છે કે આપણે ધણીવાર કેટલાક દુખોને તે હોય છે તે કરતાં ધણું વધારે મોટાં માની લાગણી છીએ. આંતર્ય લાગણીવાળાં ચવાથી આપણે નજીવી મુશ્કેલીઓને ગંદન માનીએ છીએ. આવા પ્રસંગોએ જોને તેટલી લાગણીઓને કાળમાં રાખવી, એ નહરનું અને લાભકારક છે.

જો કે આવા કાંઈ પણ ઉપાયો સહેલા નથી. કદાચકે દુઃખનું મૂળ કારણ એથી બોધ થઈ શકતું નથી અને સાચ છે તો, ધણે લોગે કાળે સાચ છે; તથાપિ આપણા હિન્દુસંસ્કારના સોદમ-ધોમાં ‘મધાવણ’ સી પ્રશ્નો વચ્ચેના મેળનું તો, જોઈએ ખર્ચત કાલમજ ગહેવાનો, એવું ધર્મશાસ્ત્રો દેવદંડી અને રામનના શાસ્ત્રોમાં સાચન આપણા ઉપર છે, ત્યાં સુધી ખીજ કયા ઉપાયો પ્રાપ્ત છે, એ મને સમજતું નથી.

લિ. ત્હમરો લાખાં..

“ ” (૩)

મહારાજ—

આપના પત્રમાં આપે અછવનની લાલની રિયલિટી સ્વરૂપ તથા તે સુધારવા માટે ઉપાય દર્શાવે તે સહ છે. પરન્તુ આપે સ્વયંસેવો ઉપાય “લાગણી દયાવી સર્વે વ્યથાઓ સહન કરવી,” એ જોડે કદાચ પ્રદેશમાં સુન્દર લાગે છે, તેટલો વ્યવહારમાં અનુભવનામાં

નથી આવતો. જે લાગણી પર સંપૂર્ણ ધણુ ધરાવી ચકતો હોય તો કોઇ પ્રકારની આધિ કે ઉપાધિ અસર ન કરત. લાગણીનું વ્યવ ન ન હોવ તો મુખ કે કુખ, આનન્દ કે રોષ કે દ્વેષવાદ સંબંધ ન બંડવ. વળી સંસાર ક્રીડામાં ખુબી ગમેલા જીવડા અને પ્રસુમ્મ આ નન્દમાં મસ્ત રહેતા આત્મામાંથી “લાગણી” ચળવળ ઠાડી લઇએ તો તે કઇ હલે મુમય ?

આ લખુ છું તેથી આપ એમ ન ધારો કે “ચલ્લાતું અને સેવા કરવી” એ ચત્રની વિરુદ્ધ હું છું. દિનન્દની કમનચીઝ બાળાઓનાં બાબમાં “રહેવાતું” અને સેવા કરવાતું” બાનિ પદ્ધતિઓ બનેલું છે ! છતાં માત્ર આત્માસના વાર્તાવસ્તુમાં મારી સમ-વ્યવસ્થા કેટલીએ બાળાઓ-મૌવનનો વસન્તાકાળમાં કરમાય છે-કચરાય છે, એ હલસેદક દૃષ્ય અને આટલુંવે-લખવા પ્રેરે છે.

લિ. એક પહેલ...

એક વર્ષમાં ચાર કમુવાવડ !

થોડા દિવસ ઉપર એક જૈન મહાત્માને મળવા માટે હું મોગદોળ ગયો હતો, ત્યાં એક બિમાર બાપ મારી પાસે આવી. તેણે મને કહ્યું કે “એક વરસમાં મને ચાર કમુવાવડ થઇ ગઇ.” એ સાંભળીને હું બહુ અચ્ચ મયો. તેથી મેં તેને એ સંબંધી વધારે હકીકત પૂછી, ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે, “પહેલી કમુવાવડ મને ગઇ સાધના કારતક મહિનામાં થઇ. એ પછી બીજી કમુવાવડ આઠ મહિનામાં થઇ. ત્રીજી કમુવાવડ વૈશાખ મહિનામાં થઇ અને ચોથી કમુવાવડ આ કારતક મહિનામાં થઇ.”

હવે, આમાં મને જે અન્યમની લાગી તે એ કે, કમુવાવડ એ બહુ ખરાબ બનાવ છે. આપણા થોડામાં સ્ત્રીઓમાં એક કહેવત છે કે “આત મુવાવડ સારી પણ એક કમુવાવડ ભુંડી !” આવી ભયંકર કમુવાવડ થઇ ગયા પછી ચરીરને પાંચ સુધારવા માટે કેટલું બધું નિયમસર રહેવું જોઇએ ? કેટલા બધા વિદ્યારાથી બચવું જોઇએ ? અને મર્મા-સખની સ્થિતિ પાછી સ્વાભાવીક થાય ત્યાં સુધી કેવી કતમ રીતે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ ? તેના આપણા ભાષણો તથા પહેલોને જરા પણ ખ્યાલ નથી. તેથી સ્ત્રીઓને કપરા કપર કમુવાવડ થાય છે, અને તેથી થણી ભલના ભયંકર રોગોના ભોગ તેઓ થઇ પડે છે.

આ ચાર કમુવાવડવાળી બાઇના કેસમાં મને જે અન્યમની લાગી તે એ કે, જુદા જુદા હાકલોરો તે જિયારીને જુદી જુદી દવાઓ પાવા કરતા હતા પણ એવે વખતે અમુક સુખ સુધી-ઓછામાં ઓછું જેનય મહિના સુધી-બ્રહ્મચર્ય પાળવાની આસ જરૂર છે એ વાત કોઇ તેને સમજાવતું નહોતું. જે બ્રહ્મચર્યની બાળત એ બાઇના ખ્યાલમાં હોત, અગર જેની દવા લેતી હતી તે હાકલોરોએ એ તે બાઇને એ સૂચના આપી હોત તો પહેલી કમુવાવડ કારતકમાં અને બીજી કમુવાવડ આઠ મહિનામાં, એમનાજ મહિનામાં એ કમુવાવડ થાત નહીં. તેમજ, દરેક કમુવાવડ પછી ઓછામાં ઓછું ત્રણ મહિનાનું બ્રહ્મચર્ય પાળવું હોત તો કોઇ એક વરસમાં ચાર કમુવાવડ થવાને પ્રસંગ આવત નહીં.

કમુવાવડ જેવા આદ્ય પ્રસંગોએ આવા કુદરતી કૃપાવેં આનર્માં રાખવાની બહુ જરૂર છે. કારણ કે એકાં દવાઓથી જે દામ નથી થતું, તે કોમ અમુક વખતના બ્રહ્મચર્યથી

થઈ યકે છે પણ અહસોસની વાત એ છે કે, હોકા જેમ એ સર્વથી કાંઈ જાણતા નથી તેમજ ધણુજે ઠાકરશૈ તથા વૈતેને પણ આવી બાબતનો બહુ સોરો ખ્યાલ હોતો નથી. તથા તથા તેઓ પોતાને સારી કાજે તેરી હવાઓ ખાવા કરે છે, પણ આવો કુદરતી મરણ નીયમો કપર બાર ચુકતા નથી અને એવા નીયમો પગાવવાની સૂચના આપના નથી, નેથી એવા દરદીઓને કાંઈ સાચો લાભ થતો નથી.

એક વરસમાં ચાર હમ્બાવડ થાય એ સુખનયમીનો વિષય નથી ? અને એ સુસ્થિતીની વાત નથી ? આપણે આપણા દેશની અસહી રીતે સામું જોઈએ, તો આપણને એમ જણાશે કે, આપણા બાપ દાંદાઓના વખતમાં એક વરસમાં ચાર હમ્બાવડ થાય એવા પ્રસંગો એ વખતે બાંધતાજ નહોતા. કારણ કે એ વખતની ડોહીઓને ધ્વજસર્વના મહીમાની ખજાર હતી, તેથી જ્યારે હમ્બાવડ જેવો અજુગમતો મારો પ્રસંગ બને ત્યારે તેઓની માતાઓ પોતાની દાહરીઓને પીથિરમાં તેડવી લેતી હતી, અને એ વખતે સાસરીયાંજો પણ વફની ત્વિતિ સમજી જઈને તેને પીથે મોકલતા હતા અને એાજમાં એાજ ચાર છ મહીના પીથિરમાં રહેવા દેતા હતાં તેથી સ્વાભાવીક રીતેજ ધ્વજસર્વ પગાડું હતું અને એટલા વખતમાં તેઓની તનિયતને ઘણું ફાયદો થઈ જતો હતો, એટલે પાછી બીજી વખત દુરતજ હમ્બાવડ થઈ જવાનો ભય રહેતો નહોતો.

જે ઓને દુરતની હમ્બાવડ થઈ હોય તે બીજે બદાયર્થ ન થાય અને ફરીથી મહિના એ મહિનામાં તેને ગર્મ રહે તો એ વખતે ગર્મ રહેવાની સાથેજ તેના મનમાં એમ થીકર લાગવા માટે છે કે, જેમ ગઈ વખત મને હમ્બાવડ થઈ ગઈ તેમ આ વખત પણ જ્યારે મહીના રહ્યા છે, માટે હમ્બાવડ થઈ જશે તો ? આ થીકર સૂચનાતથીજ તેના મનમાં દાખલ થાય છે. કારણ કે એવો તાજે જવાર જાનેસો નગર આમજ તરફે હોય છે પણ એને બદલે એને વખતે જો લાંબી સુસ્થ સુખી ધ્વજસર્વ પાડ્યું હોય તો એ થીકર એાછી થઈ જાય છે. અને એ માઠા જવારની યાદદાસ્ત ઝાંખી પડી હોય છે. તેમજ વચ્ચે લાંબી સુસ્થ જવાથી હમ્બાવડના ખ્યાલો એાજ થઈ જાય છે, અને પોતે નીયમસર સુસ્થ ગાળા હોય, તથા ચોખ્ખા હવાઓ લીધી હોય, અને ચરીર પણ સાફ થઈ ગયું હોય, તેને લીધે તેની જાવનાએમાં પણ એવું જાણ આવી જાય છે કે, કુંધરની કૃપાથી હવે મારી સુવાવડમાં કાંઈ વિધન આવશે નહીં. આવી મજબુત જાવના થઈ જતી એ પણ બહુ મોડી વાત છે, કારણ કે સંકલ્પના જગથી પણ મન કપર અને ચરીર ઉપર બહુ જરૂરી અમર થાય છે, અને જ્યારે એવી મજબુતી રાખવામાં મજબુત કારણો મળ્યા હોય ત્યારેજ એવી મજબુતી રાખી શકાય છે. પણ જ્યાં સુધી એવી મજબુતી રાખવાના મજબુત કારણો મળે નહી, ત્યાં સુધી મન ટચુ થયું થઈ જાય છે, અને એવી જગી મજબુતી રેડી થઈ જતી નથી. કારણ કે એવી મજબુતી રાખવામાં અમુકામુલેતની કારર છે, અને ધ્વજસર્વ જેવા મજબુત નીયમની કારર છે. એ બન્ને બાબતનો લાભ જે સ્ત્રીઓને મળે એાજ હોય, તેઓને ફરીથી હમ્બાવડ થવાની ચીન્તા રહેતી નથી. પણ જે સ્ત્રીઓ બદાયર્થના પાલો અને ફરીથી જેને દુરતજ મહીના રહે, તે ઓને ફરીથી હમ્બાવડ થઈ જવાનો જોખાના સ્વભાવ પ્રમાણે બહીક લાગવા કરે છે, અને એવી સ્થિતિમાં એ બહીક જ્યારે બહુ વધી જાય ત્યારે તે ધા-

સ્ત્રી ખરી પડે છે. આવી રીતે બાવનાઓને કૃત્રિમ જીવનના સાર પણ અદ્યત્ત પાળવાની તથા ફરીથી મર્મ રહેવાની મુશ્કેલી લગાવવાની બર છે. પણ આ બધી બાબતો ધ્યાનમાં રાખ્યા વિના માત્ર એકથી ઉઘી ઉઘી દવાઓ પાવાથીજ કાંઈ ખરો શાયે ચલે નથી, એ વાત દરેક સ્ત્રી પુરુષોએ તથા દરેક વેદોએ અને ડાકરોએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

કમુદાવલમ્બતે જેમ અદ્યત્તની બર છે તેમજ બીજા પણ રોગો વખતે સ્ત્રી પુરુષોને અદ્યત્ત પાળવાની બર છે, અને એ બધી બાબતો મુન્દરી મુખોધ નેવા સ્ત્રી ઉપયોગી ઉત્તમ આસિદ્ધાંતમાં વર્ણવાયેલી બર છે. અદ્યત્તના શયણ વિશે આમાન્ય વાતો કહેવી એ જુદી વાત છે, અને એક એક રોગ પદ્ધતિને દાખલા દલીલ સહીત તથા કારણો જણાવીને વાતો કહેવી એ જુદી વાત છે. જ્યારે તો આવા કેટલાક દાખલાઓ જુદા જુદા રોગ સંબંધી હોય, હાથ પહેનોની લેવામાં રમુ કરીશ, અને આવા રાખું છું કે બીજા અનુભવી બ્રહ્મણે પણ આવી અગત્યની બાબતો ઉપર કાંઈક નવીન અભિપ્રાયો વાંચવા કૃપા કરશે.

(ચોરવાડ)

—વેદ અમૃતસાગર મુંદરજી પદીધાર.

સ્ત્રીઓમાં વાંચન વધારવાની યોજના.

સાચી સમાજના હેતુને અનુકરી સ્ત્રીઓમાં અનુદિ અને જ્ઞાનના પ્રચાર માટે, કાર્યકાર બંદો અને જમુઓની સહાયતાથી, નીચે પ્રમાણે યોજના કરવામાં આવી છે, આશા છે કે સુધ્ધ બંદો આ યોજનાનો લાભ લેશે અને પોતાની બીજી બંદોને પણ આપશે.

દારોઈ સહેરમાં, સામડામાં, દાગામાં, સ્ત્રી સંસ્થામાં કે ધારા ન્યાં યોમી પલો બંદોને એકઠી થઈ ઉત્તમ પુસ્તકો, પત્રિકાઓ અને માલિકા નિર્મણીત થયેલાં વાચકો અર્થજીવને વાંચી સમજાવશે, અને જણતા જણત અમને તેમના સમગ્રી દર્શકવ લખી મોકલશે તેમને નીચે જણાવેલાં માસિકો, પુસ્તકમાળાઓ તેમજ પત્રિકામાંથી જેમને લેખકો તે કામ અર્ધર કિંમતે પૂરાં પાડવામાં આવશે. જેમને આ યોજનાનો લાભ લેશે તેને દોષ તેમજે, તરતજ અમને લખી જણાવું.

વર્ષ આખરે જે સ્વર્ણે સારૂ કામ થયેલું અમને જણાવશે તે સ્વર્ણે કામ આગળ વધારવાને આ સમયક ઉપરાંત બીજી પણ ધરજ ઉત્તમ આપવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે કેક કેકલે 'સ્ત્રી ચરિત્ર જુલ' થઈ માથ અને ત્યાં જેવાયલી બંદોને પોતાની અજ્ઞાન બંદોને પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ આપે, જેવા કહેલથી આ કાંઈ દાવ ધરવામાં આવ્યું છે.

પત્રિકા, પુસ્તક અને કથામાળા.

માસિકો.

૧ સ્ત્રીની સમાજ પત્રિકામાળા.

(૧) મુન્દરી મુખોધ (૨) સ્ત્રી બોધ.

૨ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા.

(૩) જ્ઞાન મુખા. (૪) નવજીવન.

૩ વિવિધ કથામાળા.

(૫) ચરિત્રા વિસાલ.

૪ ચરિત્ર માળા.

તરતજ જણાવો—

દિવસ સેવક સમાજ
કે યોગમામ, મુંબઈ.

આન. સેરેરી,
અમિની સમાજ.

વિવિધ વિહાર.

લગ્ન ગીત.

[કન્યા દાન વેળા કન્યા તરફની સ્ત્રીઓએ ગાવાનું.]

સંપાદક બહેન શ્રી અજવાળી બહેન અમૃતલાલ શાહ—ભારતજી.

છત્રેધરા પ્રભુને વદીધેરે,	પુત્ર સૌ થયાં પાવન,
મહાપદાં આનદ,	મગજ વાછેત વામીધારે.
આમનસુ સૈને આપીધારે,	આબ્યાં સ્વજન સમા સાધ,
કુટુંબ પરિવાર,	મહાપ શોભાવધારે.
* * * ભાષા તમને રિતપુરે,	શેરીએ શેરજી પથરાવે,
ગાલીલા બીજ વે,	* * * બાનાં લગ્ન છે.
ચિરપાવ શેલાના આપજોરે,	* * * નગરની આવી છે જાનરે,
દેજો સન્માન	પોતાનાં કુળ રીતધારે.
* * * ના પુત્ર આવીધારે,	* * * બાના ચિરતાજ,
* * * સુખસુ,	મોતીડે વધાવજોરે.
સન્માન સરને આપજોરે,	આપે શુકન્યાનાં દાન,
દીર્ઘ ગામેગામ,	* * * લાકડી વધારે.
સમા સ્વજન પય સાક્ષીધેરે,	* * * વ્યા શ્રીભાવ,
પવિત્ર પુન્ય તાત,	કન્યાદાન આપજોરે.
કન્યા દાનમા આપજોરે,	દેજો શોભીતા ચણમાર,
ચક્રિતની પ્રમાણ,	* * * વ્યા મન રીઝરીરે.
માત-તાત-સાત સૌ કહેરે,	* * * નો પુત્ર આપ,
વદસવી અમાપ,	અમાક રત્ન સાચવોરે.
વિધા નિપુણ રીત * * બારે,	સોખ્યાં તમારે લાગ,
પય દીર્ઘ સાચ,	સુચીલ છે સક્તિ સમરિ.
વદીલ વર્ગ સર્વે મગરિ,	આપે આશિષ મુકેવ,
રૂડે બાળે વેચ,	જેહુ જુમ જીવજોરે.
રક્ષા પ્રભુજી તેની કરોરે,	આપ ને દીર્ઘાપુષ,
એવી દષ આશિષ,	કુલદાંતે વધાવજોરે.
* * * નાં પુત્ર ઘણું જીવજોરે,	મોખાં * * * બાના કય,
અવિચળ અખડ રહો,	સુખી જીમીજોરે.
ઉમય કુટુંબ વહે સુખીરે,	એટલી ગાઇ આશિષ,
નમાવીને સ્ત્રીય,	x x x બેન એમ બોલતીરે.

* (જ્યાં આવી કુદરતો મુઠી છે ત્યાં થોડા સર્ગાં વંદાવાનાં નામ બોલવાનાં છે)

ખાળલગ્નનું બળીદાન.

લેખક—શ્રીચુત “જેથી,”—સુજાવાલા.

પુત્ર—તપુ છું.

તપે છે મૂળજ આજે,
ધુટે છે કપ્પરી સરીરમાં,
દેખી પાપનો પુત્ર !

શરો આ હૃદય, પુકારો ગગને જઈ.

આ કૂર પિતાઓ !
પરજીવરો નહિ, તકમારો નહાનાં બાળ.

પારધિયો શૂદ્રા છે,

નરવધર્મો આનંદ માનનારા

આ પિતાઓ !

હકાય લાગે તકમારો હકાવામાં !

મૂકે છે મૂળમાં છેદ

વિચારો શાલના કરી,

રમી ગૃહ-કુળે હવામાં,

માણુના આહો સંસારના હકાવ ?

ક્યો છે વિચાર કો દો

નિજ બાલકના સરીરનો ?

ઉદારવા આવશે કોઈ

પુણ્યવર્ધનો પુણ્ય.

અવતરશે ભગીરથ ત્હારે,

વ્હેશે ભાગીરથીનો પવિત્ર આવ,

ધોવાશે કલિમળ સે કડોના, ને

થશે સંસાર ગંગામય

બસ હવે હું જાઉં છું.

માતા—બેટા ! ક્યાં ?

પુત્ર—સળવા સસારને મીનારામથી.

માતા—બેટા ! કુળની લાજ

સભાળો. માને ત્યજો ના.

માતાને છેદ દઈ દૂરશો ક્યાં ?

પુત્ર—અરે. પુત્રને કંઈ છે

આ મા ! “માલુદેવો મલ.”

દેવ છે, હૃદયનો વિશ્રામ છે,

પ્રેમના બહાર દે

કિન્તુ

મા એ મા નથી, બંધુ એ બંધુ નથી.

ખેંદેન એ ખેંદેન નથી, ધરએ ધર નથી !

હા ! એ યત્યહાર, પાપના પેસવે.

માત્રનો આદેશ છે કે,

અહમર્ષ પળાવે

પુત્રને અને પુત્રીજાને.

જાઉં છું, મા ! વધારા કુળની લાજ,

જન્મના માળનો આદેશ.

જમાવીશ, પુકારીશ પ્રેમ ને સૌંદર્યનો

આશ્રયક !—

જમાવી સુઘ બાળાબાને, ને

દેવરૂપ સમ બાળને

બનાવીશ લીખના જેવાં અને

બોલાવીશ જગતને જાણે કલ્યાણકારી

દુષ્ટાની બેસરીથી...કે—

મોહરો મુકરમામ આરોગ્ય

ત્હારે પ્રગટશે કિન્તુ બલ્ય ભાવિ.

માતા—

તથાસ્તુ.

ફટાણું નહિ ગાવા વિશે.

લેખક: રા. રા. કેશવલાલ જગનાદાસ પાસખીવાળા —અમદાવાદ

(રામ દાસમજુ વનગાં સિંધાવતા—એ રામ)

એની ! ગીત ફટાણું ન ગાઇએ,
સરખાણએ તેથી મદાય, લાગે જનેતાય,
જૂકું નવ બાખીએ
જેવું દેખે તેનું થીએ દીકરી,
ગાયે ગીત નહારા તેડ, નહિ સરેડ,
જૂકું નવ બાખીએ
મજુ સ્નેહી ને સજ્જન સંભળે,
તેથી દાગો તે દેવ ખનિત, બાણો એ રીત,
જૂકું નવ બાખીએ.
હરે દાસી ફરીલન હોંઘથી,
હસે જગજન નિર્લજ નાર, પડે રિદહાર,
જૂકું નવ બાખીએ
કૃમ ઉભય દસકિત થાય છે,

તને સદાણી નારી સમ, બાપો એ દગ,
જૂકું નવ બાખીએ
બાણી મણી ને જૂકું બાખીએ,
તેના બહુવર્ષા હડી આમ, લગડે, કામ,
જૂકું નવ બાખીએ
હડી કૃમવતીને એ નવ મો,
દસ બોલ લાગે મન બાણ, ખરેખર જણ
જૂકું નવ બાખીએ
આટ વેણુ વિચારીને બોલોને,
બોલે બોલો તોમ મજાવ, નારી ન નિંદા,
જૂકું નવ બાખીએ
હસે કેસવ તમ કિત કારણે,
ગારો ગીત નહારા ન કોષ, બલો સૌ હોષ,
જૂકું નવ બાખીએ

ગુણવતી ગૃહિણી.

લેખક — શ્રીકૃત “ સદ્વિલાસી ” — સુખામ.

(મનદા)

પતિની હરેક જૂથ, સખાને અનોકવાર,
કંઠે ગુણુ દર્શન, ધડી ધડી કમવે છે,
જદ સુવત્ર ને ગાળ, સર્વની લખ સખાળ,
અતરમાં થઈ ન્યાસ, ધડી વડી માને છે,
હસિત વદન સદા, કૃપિત ન જોઈ દન,
અતરને આખ બેક હરે જોઈ દેખીને
એની “ સુખામ નાર ” આ સસારમાંકિ બાળ,
યાસ, યાસ, બહેતો બહેતો વદન કરાવે

બાપોજીવો બંદારદશી, બંદીએ બાળ “ બંદાક ” ગ
એવો અકળાથો પ્રતિ, આવી ચઢે ધરમાં,
ને અકારી તેને વાત, તે વિચારી મુકે આજ
સ્નેહમરી રીતભાત, સખતી રીકાવવા,
મીઠા મીઠા બોલે બોલ, એક એક ને અગો
વેદન તેનું બતાવ, સ્નેહ લાવે રહેમત,
એની “ સુખામ નાર, ” આ સસારમાંકિ બા
યાસ, યાસ, બહેતો બહેતો વદન વિસાર મો

વિદ્યાકલા-વૈદક.

પાકશાસ્ત્ર.

ખટાટાની કેટલીક ચીજો.

લેખક: બ્રહ્મન સૈ. ઉમાંગલશ્મી—આમા.

૧. હલવો.

૧ શેર ખટાકાને બાણીને બાગી નાંખવા. આશરે ચારેક ચપચા ધીમાં શેકતા. શેર ખાંડની વચ્ચે તારી બાંધી ચાસણી કરી અંદર ખટાકા નાંખવા. જરા વધારે સમય કરતા માટે ફરી વધારે અમ કરી પછી નીચે હતારીને પાશર આવે. અંદર બરોબર ભેળવવો. પછી ચાળીમાં પાથરી ઉપર એળગી બદામ બખરાવી ચોસલાં પાડવાં.

૨. પૂરણપોળી.

ખટાકા શેર બાણીને જરા ધીમાં સાંતળી સચશરે ખાંડ નાંખી પૂરણ કરવું. કાંચુ થાય એટલે હતારી હેવું. પછી લકતો, કે ધરાળમાં વાપરવું હોય તો રાજગરાના શેટનો લુવો લાઇ પુરી નેવડો વણી તેની અંદર પુરણ મુકી વણવી ને શેકવી. ખેરણમાં એસતી ને ભવદળનો છુકો નીખવો.

૩. જલેબી.

શેર ખટાકા બાણીને ચાસણી ઉપર ધણી કાંઠવા, નેથી એક પચ્ચ બાંધી ન રહે. પછી સારી પેટે હાથવતે ઘાળીમાં ફીણવા ને મસળવા, નેથી ખટાકામાં ચીકાસ આવશે. દબાવવા આંગળાં સમયેરસ બદામ લુગડાના કટકાની વચ્ચે ટચલી આંગળી નળ એવડો ગોળ છેદ કરવો. એને બટન પરીવત્તાના ગાળની પેટે બાંધી લેવો. એ કપડામાં થોડો ખટાકાનો લોચો મુકી હાથવતે દાખવાથી એ છેદમાંથી નીકળશે. પછી મુલે પેણીમાં ધી ચૂકવું હોય તેમાં હાથવતે દાખતાં જલ્દિને જલેબી પાડવી. જરા બરોબર હાથ ચાપ ત્યારે ઉધલાવી બીજા બાજુએ તળા, હતારીને અડધા શેર ખાંડની ચાસણી કરી મુકી હોય તેમાં કુખાવી તરત કાઢી લેવી. બહુવાર ચાસણીમાં રવાથી લોચો લમ જશે તમતી વખતે તાપ ધીમે દૂરો કે બહેલી ઉધલાવાશે તો છૂટી પડી જશે.

૪. પાટુડી અથવા ખાંડવી.

ખટાકા બાણી બાગી નાંખવા. પછી તેલ અથવા રાઇ ગેથી હીંમતો વધાર મુકી તેમાં વધારવા. જરા શેકામ એટલે મીઠું, હળદર, આદુ, ગરચા ખાંડીને કોથબીર સમારીને નાંખવી. લીંબુનો રસ નોંધએ એટલો નાંખવો પછી ચાળીમાં પાથરી ચોસલાં પાડી તાલમાં પરે કે ખાવામાં લેવાં. સાધારણ વધારમાં નાંખીએ તે કરતાં રાઇ ગેથી વધારે નાંખવાં.

૫. પાપડ.

ખટાકાને બાણી એક ગણી ન રહે તેવી રીતે લુછી વાટવા કે ચાસણી ઉપર ધણી કાંઠવા.

બટાકાના સોચાને સારી પેટે રીજીવો એટલે ચીકાદા આવરી. અંદર પ્રમાણસર મીઠું ને ચોડુ છર ને તેલ નાંખવ. એક ઘોગેલું લુગડું તડકે પાથરી તેની ઉપર એક પાપડ માથ તેલના ભાગ ઉપર પાણી ચોપડવ. એ બીના ભાગ ઉપર ચોડો બટાકાનો લુગો લઈ ચાપડીને ગોળ પાપડ કરવો. તેજ રીતે પાણી ચોપડી ચોપડીને બીજા પાપડ ચાપડવા. સુકાવ એટલે એક પાપડ નેટલા ભાગમાં નીચેથી લુગડા ઉપર પાણી ચોપડવું ને ઉપરથી ધીમેથી પાપડ ઉખાડી ફેરવી સુકવવો. એવી રીતે એકે એકે પાણી ચોપડી ઉખાડી લેવા. બરોબર સુકાવ એટલે તળવા. ૬. કચોરી.

બટાકાને બારી બાગી નાંખવા. અંદર મીઠું, હળદર, લીલાં મરચાં ને આદુ ધાંડીને, કાચબીર સમારીને તથા લીલું રોપડું ખમણીને નાંખવા. પછી ધડતો લેટ મોણ નાંખીને બાધ્યો હોય તેની પુરી વણી ત્વેમાં બટાકાનું પુરણ બરી હાથે દાખી તેલમાં તળવી.

૭. ત્રીપુટ.

બટાકાને બારી ઝીણા સમારવા અથવા હાથે બદુ સોચો ન થાય તેની રીતે બામચ. પછી ધીમાં સોતળવા. જરા રોકાપ ને છટા પડી જાય એટલે ઉતારવા. પછી મીઠું, ધાણાછર, રાતાં ખાંડેલાં મરચાં, ને લીલાં મરચાના કટકા ધીમાં તળીને એટલું નાંખવું. ખાટો મસાલો ને અરમ મસાલો એમ બે જાતનાં મસાલા આપે છે તે નાંખવા. (એ મસાલા ધણે ભાષે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં બનાવે છે. ગુજરાતમાં મરચાં ને લીલુથી અથવા લેવું પડે. જો કે મસાલાના સ્વાદની મજા જુદીજ હોય છે.) પરચુ ૧૧ લોટને ઘણું મોણ નાંખી બાંધવો જેની લાખી પુરી વણી એ પુરીના છરીથી વચમાં આડો પાડી બે ભાગ કરવા. દરેક ભાગ અર્ધ ચન્દ્રાકાર ગોળ થશે. ગોળ ભાગ ઉપરની બાજુ રાખી, સીધા ભાગ તરફથી અણી કાઢી ખાન વાળવું. પાતની બીડીની પેટે ત્રણ ખૂણા થશે. વચમાં પેલા બટાકા બરી ઉપરથી મ્હો વંધ કરી ત્યાં કાંપરા પાડવા. પછી ધી કે તેલમાં તળવાં.

૮. પુરી.

બટાકા બારી વાઢી નાંખવા કે ચાપણી ઉપર ધટી નાંખવા. અંદર મીઠું, મરચું ધાણા છર, હળદર એ નાંખી સારી પેટે મસગી વણીને કે હાથ વતી દાખીને પુરી બનાવવી. ન થાય તે ચોડો રીંગીકાનો લેટ બેગવવો. ધી અગર તેલમાં તળવી.

૯. દહીં બટાકા.

બટાકાને બારી ચાકના જેવા મોટા કટકા કરી ધી અગર તેલમાં તળી જરા લાલ કરવા શેર બટાકામાં અડધો શેર દહીં લેવું ટાઢ થાય ત્યારે એ તળેલા બટાકા દહીંમાં નાંખી લેવા પછી મીઠું, લીલાં મરચાં, ને આદુના ઝીણા કટકા, કાચબીર સમારીને તથા જરા ચીકાદા માટે ખાંડી નાંખવાં. ને મરચા, છર, ને હાંબનો વધાર કરવો. એ ત્રણ કલાક પછી ખાવામાં લેવું. ૨૦ બાળી પતરી ને રોવ.

કાચા બટાકાને છાલી પાતળા ગોળ કે લાંબી પતરીઓ કરી ધણા તેલમાં તળવી જાળી પાડવાનો સંચો થયે છે તેનાથી જાળી પાડીને પણ અમજ તળાય છે શેન કરવી હોય તે છાનીથી છાનીને નીચેથી પાણી કાઢી નાંખવું પછી તળવી મીઠું, મરચું કે બરી ઉપર નાંખવાં.

૧૧. અધ્યાણાં.

ખાદેલા બટાકાને ઝીણું સમારી કીલાં મરચાં ને આહુના કકડા સમારેલી કાચમીર, ખમ્બેજીં યોપડું, મીઠું, ને જરા કીંજુનો રસ નાંખવો.

ખાદેલા બટાકાના મોટા કટકા કરવા. ખાંડેલી રાષ્ટ્રમાં જરા પાણી ને તેલ નાંખી શી-લુવી. અંદર મીઠું, હળદર ને જરા જાળ નાંખી બધું મેળવી બટાકાના કકડા નાંખવા ને દલાવી બધું મેળવી દેવું.

૧૨. શાક વિગેરે.

બટાકામાં ચણાના સોટનું વેસણ નાંખીને, સંભાર બરીને, દંહી નાંખીને ને ખીન સાક સાથે મેળવીને, એમ ઘણી જાતનાં શાક ભજ્યાં ને રાષ્ટ્રનાં વિગેરે બનાવે છે, જેની સર્વેને ખજાર હશે.

માંદા માણસને ખાવાની વાનીઓ.

લેખક: પ્લેન સૌ. વિમળા સેતલવાડ.—મુંબાઇ.

માંદા માણસને સહેલાઈથી પચે તેવી વાની બનાવવાની રીત નીચે મુજબ છે.

પ્રેડિસર ડી. કે. મળગરને લગભગ દસ વર્ષથી સંધરણીનો રોગ થયો છે. એમને નવરૂંક પચે દૂધ એકલું સે તો પચી શકતું નથી. આથી એમણે પોતાને તેમજ પોતાના જેવા રોગીક માણસ સારૂ ચોખાના સોટનાં દોઢગાં, પુડા તથા ભજ્યાં ઘણી સહેલાઈથી પચે તેવાં કરવાની રીત શોધી કાઢી છે. આ રીત એમણે પોતે લખાવેલી છે. તે કોઈપણ રોગીક (અથવા સાબ) માણસને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડશે એમ હું કહી શકું.

આ રોઢગાંમાં બે મુખ્ય ખુતીઓ છે: એક તો બે રકત ચોખાના સોટનાંજ બને છે એટલે ઘણાંજ હલકાં થાય છે અને બીજી એ છે કે આ દોઢગાં કરતાં પહેલાં એનો સોટ પા કલાકથી વધારે વખત આથી મુકવો પડતો નથી, તેથી આ દોઢગાં કરવાં ઘણાં સુખ થઈ પડે છે.

દોઢગાં કરવાની રીત.

ચોખાનો એક શેર સોટ લઈ તેમાં એક રૂપીઆભાર મીઠું, પોણા રૂપીઆભાર સોડા, સોડા ન હોય તો ખારો, થોડો અજીઓ, સ્લેજ ટીંગ અને હળદર નાંખી ઘેર આખરેલું દહીં એક શેર નાંખી દલાવી નાંખવું. આ સોટમાં બિલકુલ મોણ નાંખવું નહીં, કારણ કે મોણ જેટલી ચિકાસ દહીંમાંથી મળે છે. હાલ વાપરતી નહીં, તેમ પાણી નાંખવું નહીં.

પછી એક સઘડી પર મોટા તપેલામાં પાણી મુકવું અને વચ્ચે છંદ મુકવી. પાણી છંદની ઉપર આવે નહીં એવી રીતે ભરવું. તપેલીની અંદર સહેલાઈથી આવે અને જાણ એવી થયુ યાગીઓ સારૂ કરી તેવાર રાખવી. પાણી ખજખજે એટલે એક પોતલા ઉપર અગર એક તાસકમાં થોડો સોટ મુકી તે તપેલાની અંદર ઉઠિપર મુકવી, અને તપેલામાંથી વરાળ નીકળી ન જાય એવું સજ્જડ દોંકળું દોંકળું. થોડી વાર પછી દોંકળું ઉઘાડીને જોવું અને

તાસકમાંના લોટનો રંગ લાલ થયો હોય તો ચોડું હાં નાખવું અને દર્દી હાજર ન હોય તો એક અમર જરૂર પડે બે લીંચુ નીચોવવું; દોઢમાંના રંગ બે બદ્ધ ખુલ્લો પીળો થયો હોય તો રહેજ સોડા થા ખારો નાખવો. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે જ યાજ્ઞોમાં બે આંગળ જાડામાં કાલવેલું 'પીઠું' પાથરવું અને એના ઉપર આદાની ચોખંડી કચુમર અથવા તો ડોશમીર નાંખવી અને યાજ્ઞોમાં તપેલામાં મુકવા માંડવી. લગભગ સાતેક મીનીટ રાખ્યા પછી હાંકલું ઉઘાડી લોટ પર આંગળી મુકી જોવી. લોટ કાંચુ લાગે એટલે ધાળી કઢાડી લેવી અને ખીજી ધાળી મુકવી કિતારેથી યાજ્ઞો બે ત્રણ મીનીટ કરવા છતાં તેના ચોખંડા કઢકા કરી દેવા. ઉન્હાં ઉન્હાં ખાવાથી તેજની પચ્છ જરૂર પડતી નથી. સાળ માણસો તેમ જ બધને ખાય તો વધારે સ્વાદિષ્ટ લાગે.

આ દોઢમાં મેથીની બાજુ, આડમાના પાંતરાની 'કચુમર, લલચુની કરચો, કાઠડીની કચુમર, પપૈયાની અને દુધીની જીંજુ નાંખે તોપણ સારાં લાગે છે. કાંચાં પપૈયાને છીણી, તેની જીંજુ નીચોવીને દોઢમાંના ગોડામાં નાંખે તો દોઢમાં ધણું દુધે છે.

આ દોઢમાં તારાં પડે પછી પેલીમાં તેલ મુકીને બઝારાની માફક તળાવે છીંચે, ત્યારે એનો સ્વાદ અત્યુત્તમ લાગે છે.

એજ લોટનાં " પુડા " કરવાની રીત.

ઉપર પ્રમાણે લોટ કાલવેલો, પચ્છ ચોડું પાણી નાંખી પુડા કિતારવા જેવો લોટ પ. ૧૦ કરચો અને લોટના પુડા કિતારવા. આ પુડા લલચુ દુધે છે અને સાધારણ રીતે ચોખાનાં કરેલાં દોઢમાં કરતાં બદ્ધ પોચા અને રહેલાકથી પચે તેવા થાય છે. એમાં પચ્છ ઉપર પ્રમાણે જુદી જુદી ચીજો નાખવાથી રસદ ફેર થાય છે.

તેનાંજ બઝારાં

આ લોટને બઝારાં કિતારવા જેવો પાતળો કરી, 'ગોંડા માણસ' સારું દુધી, વેંગળુ, અને કાંઠા જેવી વાની ન કરે તેવી ચીજોના પાતળા પીટા કરી બઝારાં કિતારીએ છીંચે ત્યારે બઝારું નાના બઝારાની માફક બે જાનુશી દુધે છે.

ચોખાં પચ્છ ન પચે તેવા માણસ સારું જવના લોટની ઉપર લખેલી ત્રણે વાની.

તેવાર જવને લોટ બઝારાં દવાવાળાને ત્યાં મળે છે. આ લોટને ઉઝેજમાં " જારણી લોર " કહે છે. જે માણસને ચોખા થોડા પ્રમાણમાં પચતા હોય તેવા માણસને અડધો જવનો અને અડધો ચોખાનો લોટ એમ લેવો; અને ચોખા મિતકલ પચતા ન હોય તેવા આજે તદનજ જવનો લોટ લઈ ઉપર પ્રમાણે મસાલો નાંખી ત્રણે ચીજો બનાવવી.

આ દોઢમાં દુધ નેટનાંજ હવેલાં હોય છે.

જાની માણસ મનને જીતે છે.

જ્યારે થોડો તેની સ્મૃતિ કરે છે, ત્યારે તેનું મન શાન્ત હોય છે; તેની નિન્દા કરે છે, ત્યારે પચ્છ તેનું મન શાન્ત રહે છે. સદાચારના ઉત્તમ ધર્મપર તેની પ્રીતિ છે અને તેનું મન શાન્ત છે.

—દીનકરરાય અ. સેયક કૃત " નિતિસાર. "

સમયતરંગ.

વનિતા વિશ્રામ-મહિલા વિદ્યાલય.

(કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓ માટે હાઈસ્કુલ.)

તા. ૧ લી જુલાઈ ૧૯૧૨ થી વનિતા વિશ્રામ તરફથી ખાડીયામાં આ સંસ્થા શરૂ કરવાની નક્કી કરી છે. આપણા રીતરીવાજોને અતુકળ લાગ તેવો વખત અને અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. પાંચ વર્ષના મેટ્રિક્યુલેશન જેટલું જ્ઞાન મળી શકશે. અને તે ઉપરાંત હાલની શાળાઓમાં નહિ શીખવતા એવા ગૃહ ઉપયોગી અને વિજ્ઞાનના વિષયોનું સામાન્ય શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરી છે.

અભ્યાસના વિષયો.

૧ ઇંગ્લીશ, ૨ ગુજરાતી સાહિત્ય, ૩ સંસ્કૃત, ૪ ઇતિહાસ, જ્યોત્ષી, ૫ ગણિત અને ૬ ગૃહઅવરથા અને આરોગ્યવિદ્યા, ૭ હૈદીમ, શીવણ, સંગીત વગેરે.

અર્થશાસ્ત્ર.

૮ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર { રસાયણ, પદાર્થ વિજ્ઞાન, જીવજન વિદ્યા, ખગોળ વિદ્યા, વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, પ્રાણિ વિદ્યા, અને શરીર વિદ્યા.

અંગ્રેજી શીખાવતું સંઘર્ષ ગાત ગુજરાતી ગારફતે આપવાનું છે. પદ્મ અંગ્રેજી દરજ્જાવાળું છે; અને એ આપવાનું સંગીન કરવા તરફ ખાસ લક્ષ આપવામાં આવશે.

વિદ્યાલયનો વખત બરોરે ૧૨ થી ૪૫ નો રાખ્યો છે.

શિક્ષકો.

સૌ. શારદા મુખેત મહેતા બી. એ., (મેડી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ.)

રા. લક્ષ્મીશંકર જોશી, એમ. એ.

રા. રતિલાલ આપાલાલ દિવાનજી (અંદર એક્ઝ્યુક્યુટીવ.)

સૌ. મંચળજીન કૃષાવલાલ (મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કરેલો.)

સૌ. કમળાબેન (સીનીયર ટ્રેન્ડ શિક્ષક.)

વેદ સં. શાસ્ત્રી. રાજરાજેન્દ્ર. (મેટ્રિક સિદ્ધાંત.)

આ ઉપરાંત સૌ. શીવાલાલ સોતીલાલ અમીન (એલ. એમ. એન્ડ. એસ.) તથા, રા. રમણીકરાય બાદવરાય ઠાકોર (બી. એ., એલ. એલ. બી.) જે અત્યુક ક્લાસો સુધી શીખવવાનું ગાયે લીધું છે. આ ઉપરાંત બીજા પચ લાયક સુચિતિ સિદ્ધાંત માટે અરજીઓ માગી છે અને આ સંસ્થાને જેમ અને તેમ ઉત્તમ જતાવરાવી અમારી ઉમેદ છે.

શ્રી.

દાખલ દીઃ રૂ. ૧-૦-૦ (બધાં ધોરણો માટે)

આસિક્ક શ્રીઃ ધોરણ ૧ અને ૨-મહત, ધોરણ ૩, રૂ. ૦-૮-૦. ધોરણ ૪, ૦-૧૦-૦. ધોરણ ૫, રૂ. ૦-૧૨-૦. ધોરણ ૬, રૂ. ૦-૧૪-૦. ધોરણ ૭, રૂ. ૧-૦-૦.

ગુજરાતી એથા ધોરણમાં પાસ થયેલાને ધોરણ ૧ માં દાખલ કરવામાં આવશે. તે ઉપરાંત બીજી નિશાબોમાં અભ્યાસ કરતો, તથા નિશાબ છોડી દીધી હોય તેવાને પરીક્ષા લઈ લાયકાત મુજબ ધોરણમાં દાખલ કરવામાં આવશે. પહેલાં ચાર ધોરણો ૭ ૭ મહિને પૂરાં કરાજવામાં આવશે અને બાકીનાં ત્રણ વર્ષે વર્ષે પૂરાં થશે. આમાંના અત્યુકન વિષયો શીખવાની કોઈની ગરજ હશે તો તે પ્રમાણે જાતની મદદ કરવામાં આવશે.

અમદાવાદની ઔદ્યોગિકીના કાર્યનો વિશેષ વિકાસ કરવા અને આ રીતેના પ્રયત્ન આપ્યો છે. કામ બહુજલ બારે છે એ અમારી બહુ બહાર નથી. આપણે છે કે મુજબ નીચે અને બાકીના તરફથી અમને જનતા સાદાય મળશે.

વનિતા વિશ્રામ,
ખાડિયા-અમદાવાદ.

મુલોચના કેસામ.
અવસ્થાપક.

સ્મારક ચંક.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ-મુખાઈ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની મેનેજિંગ કમિટીના કરાવથી મંડળનાં પ્રમુખ સદસ્ય ઝંગા સ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સહકર્મના મેમ્બર્સ તેમનાં જીવન અને કાર્ય વિશે ઐતિહાસિકરૂપે એક ખાસ સ્મારક ચંક પ્રસિદ્ધ થનાર હોવાથી મંડળનાં જી. એ. મેનેજરીએ-સી. કળાવતી ભવાનીદાસ એલીવાળા, મી. રતનગામ લક્ષ્મીદાસ શરિદાસ અને મી. વસુભાઈ ચંદ્રશેખર પંડ્યા, મંડળનાં સભાસદોને, તથા ગુજરાતની સ્વયંશીલો અને બહુઓને સદસ્યતાનાં સમજાવવામાં કાંઈ લખી મોકલવાને વિનંતિ કરે છે એ સખનારાશિને પોતાના લેખો—“ ગીરગામ, ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ ”ના સરનામે મોકલી આપવાને વિનંતિ કરે છે.

૧૨ મન્દા રામજી હિન્દુ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ,
(સી પી રોડ) ગીરગામ બેરાર, મુખાઈ

કેલેરામાં સાવચેતી.

ક્રાંતિ અને મરડાનું દરેક અટકાવવાના ઉપાય.

(અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી પ્રગટ થયેલ મુદ્રાલેખ.)

આ રોગોના ફેલાવે થવાનું મુખ્ય કારણ-પીવાનું પાણી તથા ખોરાક છે. અને તેને એક ખોરાક અને દુધને માખીઓ આરંભે લાગે છે.

અટકાવવાના ઉપાય—

- (૧) ઘરમાં પીવાનું પાણી પાંચ મિનિટ સુધી ઉકાળવું અને વાપરતાં પહેલાં ઠંડું થઈ જાય. આમ કરવાથી પાણીમાં જે કંઈ એક દરો તેને નાશ થશે.
- (૨) માત્ર તાજાં રાંધેલાં દહાડાં ખોરાક ખાવો.
- (૩) દુધનેમાં ઉપાડી રાખેલી અને માખીઓ બહુ જલ્દી મીઠાઈ અથવા બીજાં ખોરાક ખાવે નહિ.
- (૪) વગર રાંધેલાં શાક ભાજી અથવા દાઢાં મા તો લખુ પાકી ગયેલાં ફળો ખાવાં નહિ.
- (૫) દુધને પથ્થર સારી રીતે ઉકાળ્યા વગર ઉપયોગમાં લેવું નહિ. તથા દરેક જાતનો ખોરાક ઉપયોગમાં લેવા પહેલાં થોડો વખત ગરમ કરવો. ખોરાકને ઉપાડી રાખી માખી અગરે મુકેલાં નહિ.
- (૬) માખીઓને ઝડો શાયે તો ઘટલી દવાનો તાત્કાલીક ઉપાય કરવો, અથવા તરત પાસેનાં દવાખાનામાં જવું.

સુન્દરી સુવોધ.

દ. આનંદજી મૂળી પાથી તરફથી મેટ.

પ્રગ-કેળવણીને પ્રથમ પાઠ્યે મૂકનાર મહાન્ નામવંશી—

શ્રીમન્ મહારાજ શર સંપાદનવા આયુષ્યવાડ, સેના ખાસખેલ, સમગ્રે બહાદુર

ઠ. આનંદજી મૂર્તી વાધી જરફચી મેટ.

સુન્દરી સુષોષ

શુ બાર્ક યુનિવર્સિટીના પુસ્તકાલય "એસ. એસ. ડી."

(પ્રતિષ્ઠાત વડાગ્રથ)
(૧૮૯૦)

શ. દેવડ વેર
(૧૮૮૧)

નામદર લી. નિપત
(૧૮૮૪)

ડૉ. મર રામકૃષ્ણ ભાગર
(૧૯૦૪)

(પ્રતિષ્ઠાત સે.બી.
(૧૯૦૮.)

સુન્દરી સુખોદા • માસિક વધારો.

આપણા બાલકો ઉપર દેશનું અવિભવ આધાર રાખે છે,—આપણી મહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમહિત છે,—તથા આપણા બંધુઓની સહાય વિના પ્રવૃત્તિ થવી મશ્કિત છે. આથી પોતાનામાં તેમજ સ્ત્રીઓ, પુરુષો, અને બાલકો,—સર્વમાં સહચાર અને સુવિચાર, તથા ઉદ્યોગ, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય થાય, એમ નિશ્ચય પ્રવૃત્ત કરવું જરૂર છે, એમ જાણવું સલામતું ખરું દેરાવત છે.

સુન્દરી સુખોદા:

પુસ્તક ૧૩—અંક ૪. ૫.

એપ્રિલ—મે. ૧૯૨૬.

ચન્દ્રકલા:

(શ્રી રવીન્દ્રચાવુ દ્વારા “The Crescent Moon” નામના કાવ્યસંગ્રહમાંથી)

ભાષાન્તર કરનાર: શ્રીયુત્ત “ C. ”—ડમરેટ.

૩. નિદ્રા તસ્કર.

“ મ્હારે જાણવું જોડે કે મ્હારા વાલ્કની ડંચ કોણ ચોરી ગયું. ”

કઠીણ ઘડો ટેફવી માતા ગામ. વહાર પાળી લેવા મર્દ.

વપ્પોર હતા: વાલ્કફોને રમવાનો વસ્ત્ર પૂરો થયો હતો. સરોવરિયામાં હંસો જાનત હતા.

વઢની છાયા નીચે મસ્વાડનો એક ન્હાનો છોકરો ડંધી ગયો હતો.

આંવાવાડીઆ પાસેની તલાવડીમાં વગલું જાનત અને ગંભીર થી ગયું હતું.

પટલામાં નિદ્રાતસ્કર આવ્યો અને વાલ્કની આંત્રો ઉપરથી નિદ્રા ચોરીને ચાલતો થયો.

માતા જ્યારે આવી ત્યારે પોતાના વાલ્કને ગોરહામાં કૂદતું અને ફરતું જોયું.

“ મ્હારે જાણવું જોડે કે મ્હારા વાલ્કની ડંચ કોણ ચોરી ગયું ? મ્હારે ત્હેને શોધી કાઢી ત્હેના હાથ પગ વાંધવાજ જોડે.

“ પચ્ચર અને પાંદહામાં થડ વહી જતા ઘરા પાસેની છાપામાં જડ મ્હારે ત્હેની શોધ કરવી જોડે.

“ વકુલ કુંજોની તંદ્રિલ ઝાયામાં પગ,—કે જ્યાં પારેવા હંમેશાં કૂંજન કરે છે અને વહી જ્યાં ચાંદની રાત્રિયે પરિયો પોતાનાં નુપૂર સ્વલહાવે છે, ત્યાં પગ—મ્હારે ત્હેની તપાસ કરવી જોડે.

“ સંધ્યાએ વાંસના વનની ફેં ફેં વાતો કહેતી શ્રાન્તિમાં હું છાનુંમાનું ઢોંકીડ ફરીશ, -કે જ્યાં અનન્ત આગિયા પોતાનું તેજ આમ તેમ ઉદારતાથી રેલાવતા ફરે છે, -અને જે કોઈ મ્હને મઝશે ત્હેને દરેકને પૂછીશ કે, ‘ નિદ્રા-તસ્કર ક્યાં રહે છે તે ત્હમે કોઈ જાણો છો ? ’

“ મ્હારે જાણવુંજ જોડે કે મ્હારા વાઝકની ડેંચ કોણે ચોરી ગયું ? ”

“ જો હું ત્હેને શોધી કાઢું તો શું ત્હેની ત્હેવી જો ? મ્હારે ન ખૂલાવવી જોડે ? ”

“ ત્હેના માઝા ઉપર એકદમ હુમલો કરીશ અને જોડે લડશ કે વધી નિદ્રા પે ક્યાં ભેગી ફરે છે !

“ તે વધી ત્હંટી લડશ અને ઘેર લાવીશ.

“ ત્હેની વચ્ચે પાંચો રાસત વાંધીશ અને પછી એક નર્દાના કિનારા ઉપર વેસાડીશ. અને પછી એક વરુની વાંસઝી આપી માછળાં સાથે અને કમઝો સાથે રમવા દડશ. સાંજે જ્યારે મેઝો પૂરો થશે અને ગામઢાનાં વાઝકો પોતાની માતાના સોઝામાં વેસાશે, ત્યારે રાત્રિનાં પક્ષીઓ ત્હેના કાન આગઝ જડ મઝકરીઓ ફરશે કે “ હવે કોની નિદ્રા ચોરી લાવીશ ? ”

૪. અવતાર.

“ હું ક્યાંથી આવ્યું ? ત્હે મ્હને ક્યાંથી ઉપાડી લીધું ? ” વાઝકે માતાને પૂછ્યું. વાઝકને છાતી સરસું ચાંપી, અર્ધુ હસતાં, અર્ધુ રોતાં માતાએ જવાબ આપ્યો :

“ વાણ, તું મ્હારા હૃદયમાં મ્હારી ડિઝાની માફક રૂપાયેલું હતું.

“ મ્હારા શેશવમાં વાઝરમતની ઢોંગલીમાં પણ તું હતું, અને દર પ્રભાતે જ્યારે મ્હારા પ્રભુની મૂર્તિ માટી વતી વનાવતી ત્યારે હું ત્હેને વનાવતી અને ભાગી નાંચતી.

“ આપણા યૃદ્ધેવની સાથે તું હતું અને ત્હેની પૂજા કરતી વચ્ચે ત્હેને પણ હું પૂજતી.

“ મ્હારી આશામાં, મ્હારા સ્નેહમાં, મ્હારા જીવનમાં, અને, સુદ મ્હારી માતાના જીવનમાં પણ ત્હારું અસ્તિત્વ હતું.

“ જે દેવ, જે અમર આત્મા આપણું કુંડુંચ રહે છે- ત્હેના સોઝામાં તું અનેક યુગોથી પ્રોપાયલું છું.

“ મ્હારી શેશવાવસ્થામાં જ્યારે મ્હારા હૃદયની પાંદડીઓ ઉઘડતી હતી ત્યારે તું ત્હેની આસપાસ સુરમની માફક ભમતું.

“મૂર્યોદય પહેલાં ઝગતી સુનેરી સુરસીની માફક મ્હારાં નવયૌવન ગાત્રોમાં ત્હારી મૃદુતા અને મધુરતા સ્વીલી નીકળ્લી.

“મમાતના તેજની જ સાથે જન્મેલા ઓ મ્હારા સ્વર્ગના પ્રથમ વાલુકા ! તું માનુષી જીંદગીના ફરાની પાર ગયો છે, અને છેવટે મ્હારા હૃદયમાં આવી વસ્યો છે.

“ત્હારા તરફ જરા દ્રષ્ટિપાત કરું છું તેટલામાં તો કોડે ગૂઢ તત્ત્વથી હું આકુલ-વ્ધાકુલ બની જાઉં છું; તું જે સર્વનું છે, તે મ્હારું વન્યું છે.

“મદાચ ત્હારો વિયોગ થાય તે વીરુધ્ધી છાતી સરસું ત્હને હું ટાંપુ છું. કયા યોગે સારી આલમનો આ સજાનો મ્હારા મતનું હાથમા પૂરાઈ રયો છે ?”

દૂરનું દૂર.

લેખક — શીલુર “નૂતનશ્રી.” — અમરેલી

(માત્ર ૩૧૫)

ગયુ એ સમણું દૂરનું દૂર.	ગયુ એ. (મુદ્ર)
સમણા માટે સતત જન્મે રહે,	
ધૂન મહિ મકચૂર.	અમણું—અયુ એ.
આશા અતરમા ઉમરાલી,	
કાવ્ય રસે સંગિતા છવકાલી,	
સાન્દોની માળા ગૂંથાલી,	
પણ તે ના'વે દૂર	સમણું—ગયુ એ.
રસ પુષ્પોની સેજ ખીજાલી,	
હૃદય કિન્દોરે પ્રાણ પ્રસારી,	
આમ-ત્રણ દેવી છા આલી,	
તોયે દૂરનું દૂર	સમણું—ગયુ એ.
દૂર છતાં એ હુમ ન થાયે,	
દષ્ટિ પથે રહીને લલચાયે:	
દૂર થઈ સન્દેશ કલાયે,	
“આવીશ નહિ જરૂર”	સમણું—ગયુ એ.
આન્દોલન હૃદયે બહુ થાયે,	
કાવ્ય રસાયે ને કડી ભાયે,	
સ્થિતિ પ્રભુ ને આ બદલાયે,	
તો સમણાનાં પૂર	સમણું—ગયુ એ.

મહારે આંગણે.

લેખક:—શ્રીયુત “કુમુમાદર.” (ખી. એ.)—મુરત.

મહારે આંગણે એક અમર વેલડી મુકાય,
રસધેલી કાકિલા વસન્તગીત રહી જાય.
ચાલે ચન્દા રોડે ચન્દનચોક પુરી જાય,
મહારા ઉરની ઉપા દિવ્ય રમ પુરી જાય.
મરકડે મોડે રાન્દે રનેકનો કહી જાય,
આંખલડીનાં તેજે અવનવ આછ જાય.
મુકાલાસિની એ મદને અમી પાછ જાય,
દિવ્ય પ્રણયરસે મહાર ઉદય તો બીજાય.

મૃત્યુને.

લેખક:—પહેન શ્રી “લહરી.”—મુરત.

ઓ મૃત્યુ ! સર્વ જન દૂર તને મળે છે,
તારું સ્વરૂપ-ગુજ નામ અપ્રિય લાગે;
ના હું તને દૂર ગણું, નવ ધોર માનું,
તારું સ્વરૂપ ગુજ નામ મુરખ લાગે
તું બધેના જગતનાં જડ તોડી નાખે,
ને આત્મને અમર ચેતનમાં ઉરાડે;
મેરૂ પ્રપંચ જગના યજ્ઞ આત્મને જ,
લાગી રહી રજ ઘણી, સહુ તે નિવાડે.

બહાલા જનો તથા મયા જમ્યાં સફળે,
તે સગ હું ચિર સુયોગ કરાવનારું,
જ્યાં રનેકનો અધીમ સાગર આજનો ને
આનન્દ, શાન્તિ અધિક રનજ છે હુપેલા
એવા શુચિ મુખ પ્રેરે મદિ મૂકે તું,
જ્યા સ્વાર્થ દોષ જગનાં કહી ના પ્રવેગે,
તો હું તને દૂર ગણું કથમ ધોર માનું ?
ને કેમ ના ગુજ સ્વરૂપ મુરખ જાણું ?

બહાલાંને આમન્ત્રણ.

લેખક:—શ્રીયુત “અરુણ.”—મુખર.

(રામ, હાન—પ્રકટયા શ્રી કૃષ્ણ મન ભાવના રે લોલ)

બહાલાં ! આવોને રક ઝૂપડે રે લોલ:

નેલથી સુધવો અમ ગેહ જો !

બહાલાં ! આવોને રક ઝૂપડે રે લોલ

ખીલી વસંતની વાડિયો રે લોલ

કેમલ કંડે રહુકાર જો !

બહાલાં ! આવોને રમ માણવા રે લોલ.

વગે વસંતની વાસળી રે લોલ

ઝીલે કુસુમ કળા વાસ જો !

બહાલાં ! આવો એ રાસ ઝીલવા રે લોલ.

નેલ-ચુલા કરે રૂઝા દોયકો રે લોલ.

ઉંના દોયોણુ દોયોણુ જો !

બહાલાં ! આવો, ઝૂલો એ દોયકો રે લોલ

નયને ઝરો પીલૂપનો રે લોલ

પીલો, પીવાડજો એ તીર જો !

, બહાલાં ! તપા સદા છીપાવજો રે લોલ.

રનેહી ! ઝૂપ્યાં તમારાં ભાવનાં રે લોલ

પૂરો એ રકના કંઠે કાઢ જો !

બહાલાં ! આવોને રક ઝૂપડે રે લોલ.

મિશ્ર હોલરંડું.

લેખક—શ્રીયુત્તમ રસિક—ભાવનગર.

દુતવિશંખિત— નિંદરમાં શિયનું મુખ મીઠું,
રૂઢમાં પણ તે મુખ રડતું;
નયન નિદ્રિતમાં મૃદુલી પ્રભા,
નિંદર સે પ્રિય બાલક બાલુકા !

ગરબી— રે, તું આવડું શું કાજ રહે, બાલુકા રે લોલ,
તને માન્ય મધુર દુધ નથી, કાપડા ? રે લોલ,
નથી બાલ તને ખેલ ઉપર શું મલા ? રે લોલ,
નિંદર સે તું બાલ પ્રિય મુજ બાલુકા ! રે લોલ,
પ્રહ્લં પાશુપતે—“બાલ ન શું પોકરું ?” રે લોલ,
પારણું કહે—“તે ઉધ મીઠી ચોકરું” રે લોલ.

દુતવિશંખિત— નિંદરથી સગણું દુર હું રહું,
મધુર નિંદર તું નયણે બરં.

ગરબી— મુજ બાલ સાથ જન્મ મધુ-ગાંસનો રે લોલ,
બાલતે મળ્યો ગુલાબી રંગ માલતો રે લોલ,
ધન્ય જન્મે સમય છે વસંતપંચમી રે લોલ,
નિંદર સે તું મંડુઆલ ! ઘેનમાં મગી રે લોલ.

દુતવિશંખિત— નિંદરની પરી નારી બતી કહાં ?
રવિ ચડે ઉદયાયણ આ જહાં !
રેમકડે રેમવા પછી જાગજો,
નિંદર બાળક ! લે, હમણું મજો.

ગરબી— તુજ મૂંઝવે મૂંઝવે કલોલતાં રે લોલ,
મોગરા સુવાસ મિલ જલુ ઢાળતા રે લોલ,
જાંઘડીન કૂલવેલ નથી ચીતરી, રે લોલ,
નિંદર સે તું બાલ ! નેણમાં બરી બરી રે લોલ.

દુતવિશંખિત— મધુ પ્રભાત સુધી સુખમાં સુજો,
પછી પ્રભાત પતત્રી દુહુકરો;
સખળ, સ્વસ્થ તદા શિય ! જાગજો,
તવ સગી પ્રિય બાળક ! ઉધજો.

વિશ્વ રાત્રિએ નેતા દીપક, પ્રથમ સ્નેહની દેવી સ્નાતક;
 અનુપમ અમૃતની રસ પોષક, સ્નેહમયી શુભ નાર.
 જીવનનાં નવલાં કે' દ્વાણાં, જીવનનાં રસમય કે' દ્વાણાં;
 વિમલ સ્નેહનાં મુખમય બાણાં, સ્નેહમયી શુભ નાર.
 વિશ્વ વિષે રસધામ મધુકે, સ્વર્ગ સમાન અભીષ્ટ અનેક;
 સત્ય જીવનનું સાધન રૂકે, સ્નેહમયી શુભ નાર.
 રસ અંતરના સેવા દેવા, શુદ્ધ સ્નેહની સાત્વિક શ્રેવા;
 જ્યોતિ અખંડ અનુપમ મેવા, સ્નેહમયી શુભ નાર.
 દિવ્ય દયા રમ અમૃત ઝરણી, સ્વર્ગ તણી મુખદા નીમરણી;
 મીઠ રસે જીવન દુખદગણી, સ્નેહમયી શુભ નાર.

સ્નેહનો સાગર.

લેખક—શ્રીયુત્ત " મલયાનિલ. " (બી. એ.) અમદાવાદ.

(રાહ-પ્રમાત)

ફૂળીઓ છુ આજ કું તો સ્નેહતણે સાગર,
 ફૂળીઓ છું તોય, કો ન તારી સાગર;
 ફૂળીઓ તો ફૂલવા દો: ફૂલવામાં છે મનુષ્યો,
 ફૂલવા ફરી ન સ્નેહસાગરો મળે.

ઉઝળે અનેક છોળ, બમરીઓ બમન્તી ગોળ;
 બરતી, ને ! ચઢી છે ખૂન, લમિ ત્યાં બૂલે,
 છોળમાં ચઢું છું ને બમું છું મધ્ય ચોતરફ;
 ભયત આ પ્રધાનમાં હસી હસી કુલે.

છે પૂરવાં નેત્ર કર્ણ, દેહના ફર્મા છે વર્ણ,
 સ્નેહ વારિના સુરંગ, અગમ્યો બળ્યા;
 એક રાગી થઈ રજા, છે, અંતર ને આત્મ-આજ;
 ઉર આમલાય સર્વ, ત્યાંજ આમળ્યા:

દર્શનોય વારિતણાં, સ્વર ગંભીર વારિતણાં;
 અન્ય કો ન નયન કે, ન અવલુમાં પડે.
 પૂમતો એ જળામઢી, ફૂળી મરું કદી તણી;
 પ્રિયતર શું અવર સ્થાન મૃત્યુને નડે ?

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

કન્યા શિક્ષણ અને સ્ત્રી કેળવણી.

[અમદાવાદની યુજ્જ્વલ સાહિત્ય સભા તરફથી લેના પ્રમુખ એન. રા. ભ. રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠે “ કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓની કેળવણી ” ની અસિદ્ધિ સાથે યુજ્જ્વલ વિદ્વાનો તથા સાહિત્યની સંસ્થાઓ તરફ અભિપ્રાય માટે એક પ્રશ્નમાળા પ્રોત્સાહી હતી. આ પ્રશ્નો સુન્દરી સુખોપના ફેલુઆરીના અઠર્ધા પ્રકટ કરવામાં આવ્યા હતા. મળેલા ઉત્તરોના ત્રણ વિભાગ કર્યા છે (૧) અહર સંસ્થાઓ તરફથી મળેલા, (૨) વિદ્વાનો અને વિદ્યુષી બહેનો તરફથી મળેલા, અને (૩) માસિક અથવા વર્તમાન પત્રોમાં પ્રકટ થયેલા. આ ઉત્તરોમાં સ્વભાવિક રીતે કેટલોક સામ્ય એવામાં આવે છે પરંતુ તેની સાથે કોઈ કોઈ વ્યવધાની સૂચનાઓ અને તબીબ વિચાર પણ છે, એ કે કેટલાક અભિપ્રાય તો એવા છે કે તે વિષયમાં હાલના વખત સુધી વિદ્વાનોને મતભેદ રહેવાનો.

પ્રાપ્ત થયેલા ઉત્તરોનું સંવેદન કરીને ન્યાયદાનિક રીતે કેટલે જગત્તે એમાંની સૂચનાઓ આપણે હાલ સ્ત્રીશક્તિ-સ્ત્રીશક્તિ સંદર્ભે છીએ, એ થાવ યુજ્જ્વલ સાહિત્ય સભાના વિદ્વાન મત્રી, યા રા. હીરાલાલ ત્રિપારિજ (બી. એ.) એઓએ આ સાર્થ અપેલા અનુલેખમાં સારી રીતે કહી છે. અમને આશા છે કે આ અભિપ્રાયોના પ્રકાશનથી આપણી સ્ત્રી કેળવણીની ખામિઓ દૂર કરવા તથા તેની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા કોઈ દેશ પ્રેમી બહેનો, તથા ખત્તુઓનું વિશેષ સહયોગ અને આપણે તે વિષયમાં વધારે સંવેદનથી મત્રિ કરી સકીશું.

તંત્રી, સુન્દરી સુખોપ.]

(અ)

૧. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ—મુંબાઈ.

૧. સવાલ—(કન્યાઓને અભ્યાસ વધારવા મળતાં) આ ચાર પાંચ વર્ષ દરમ્યાન ઉમેરેલું શિક્ષણ આપવું કે માત્રભાષા દ્વારા ઉચું શિક્ષણ આપવા યોગ્યતા કરવી ? તે વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

જવાબ—પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યા પછી હિન્દુ કન્યાઓને હાલ ખેલા તથા હાલ પછી ઓછામાં ઓછા ત્રણ ને વધતામાં વધતાં ચાર વર્ષ પોતાની કેળવણી આમળ વધારવાને હાલમાં સન્નેગ પ્રાપ્ત થયેલા છે. આ દુર્લભ ગુણ દરમ્યાન બધા વિષયોનું શિક્ષણ માત્રભાષા દ્વારા જ આપવું અને ઉમેરેલું શિક્ષણ તે પણ સાથે આપવું. પણ તે શિક્ષણ એટલું જ નહીં હોવું જોઈએ કે જેથી કરીને દરેક કન્યા સાધારણ ઉમેરેલું પુસ્તકો સ્વેચ્છાથી વાંચી સમજી શકે અને પોતાનો વિચાર સ્વેચ્છા બાધામ દર્શાવી શકે.

કરી હતી અથવા સડી સરકારે રથાનિકા સરકારના અભિપ્રાયો શ્રેષ્ઠ આલસતને અવધાર મળી હતી. આવા સંજોગોમાં મેલાયલી પ્રાથમિક ક્લવણી બહેનો વિસ્તારમાં ફેલાયેલ મુશ્કેલીઓ છે. જો છોકરા અને છોકરીઓને પ્રાથમિક શિક્ષણ ભેગાં અપાય તો તે શિક્ષણ બેવડા વિસ્તારમાં આપણે આપી શકીશું. આના સંબંધમાં દિલ્હિયાનમાં જે સીપરેયોને સંદેશ દેવા તેમણે ઠાકરેર ડબલ્યુ. ડી. હેરીમ જે કહે છે તે ઉપર-અને ખાસ ધ્યાન ખેંચાયે છે. તે કહે છે કે:-

Co-education of the sexes is preferred because it is natural, following the ordinary structure of the family, and of Society; customary, being in harmony with the habits and sentiments of everyday life; impartial, affording one sex the same opportunity for culture that the other enjoys; economical, using the school funds to the best advantage; convenient, both for superintendents and teachers, in assigning, grading, teaching, and discipline; beneficial to minds, morals, habits, and development of pupils.

—DR. W. T. HARRIS.

“છોકરા તથા છોકરીઓને સાથે ક્લવણી અપવાતું પસંદ કરવાને એ, કારણ કે તે કુટુંબ અને મંડળીનાં મામારણ બંધોગ્યુ મુજબનું હોવાથી કદરતી છે; કસોતની આપણી જાંઘની આદતો અને આચાર વીચારોને તે અનુસરતું હોવાથી તે રીવાજને મુજબનું છે. એક જાતીને અવધાર કરવાની જે તક મળે છે તેજ તક બીજી જાતી પશુ ભોગવતી હોવાથી તે અપ્રસાદ છે; શાળા માટેનાં રહેતો ઉપયોગ સરેવળી લાભકારક રીતે થતો હોવાથી તે કસોતરતરતું છે; તે નીમણું કરવા, ચક્ર ઉતાર બનાવવા, શિક્ષણ આપવા, અને કીસીપ્લીન જાળવવાના સંબંધમાં અને સુખીનરેનડંટ અને શિક્ષકો માટે સમય બરેકું છે; વિદ્યાર્થીઓનાં મગજ, નીતિ, આદતો અને ખીજવણી માટે લાભકારક છે.”

ઠાકરેર ડબલ્યુ. ડી. હેરીમ,

અમારા માનવા મુજબ આણું ભેગું શિક્ષણ ફક્ત ૯ વર્ષ સુધીજ અપાવતું. દિલ્હિયાનમાંની દિલ્હિ કન્યાઓમાં ૧૦ થી ૧૧ મે વર્ષે એકદમ નેરર થાય છે તે જોતાંજ અમે આણું ભેગું શિક્ષણ ફક્ત ૧૧ વર્ષની ઉંમર સુધી આપવાની તકેણમાં છીએ.

૬. સવાલ—શાળામાં જઈ ન ચકે તેવી એટલી ઉંમરની સ્ત્રીઓ માટે દરેકવેલી યોજના વીધે આપણે શે અભિપ્રાય છે? આપણે તે સંબંધમાં શી મુચનાઓ કરે છે?

૧. કમવાર ચકતું વાંચન: આ માટે અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ થએલાં મુજરાવી પુસ્તકોમાંથી આશરે ૧૦૦ પુસ્તકોની પસંચી કરતી અને તેને પદ્ધતિ સર ધોરણવાર ગાઈતી, તે યાદી પ્રસિદ્ધ કરવી.

જવાબ—શાલમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી ૧૦૦ પુસ્તકો પસંદ કરવા એ ઠીક છે.

અમારા વિચાર મુજબ ઓછાને ખાસ ઉપયોગી વિષયો સંબંધી પુસ્તકો ચાલુ મળે તે સાથે પંદરથી વીસ વિષયો નક્કી કરી તે ઉપર ખાસ જુદા જુદા વિષયોના અનુભવીઓ પાસે ખાસ “ટેકસ્ટ બુક્સ” રચાવવી એ મોટી અગત્યની જામન છે. આવી ચોપડીઓનાં લખાણો હાંફ સંસારને લાગુ પડે એવા બોધકોએ ચોપડીઓ લખવા દલીલોથી ભરપૂર, પીકચરો સાધની સરળ ભાષામાં લખાયથી હોવી જોઈએ. આવી ચોપડીઓનો એક આખો મેગેઝીન બનાવવાને છુટક ચોપડી લેનાર કરતાં સસ્તે ભાવે આપવાનો ગોઠવણ રાખવી, છુટક ચોપડીઓની પૃષ્ઠ કીમત ખાસ નીકળે તેવીજ રાખવી, પૈસા કમાવાના હોખવી મોગી કીમત રાખનાથી ચોપડીઓ અપશે નહિ, અને ધારેલો લાભ ઓછો તેનો લાભ થકશે નહિ.

આવી રીતી અખત્યાર કરવાથી ગરીબ ઓ તરો તે પણ થોડા રૂપિયા ખર્ચથી સાધારણ જાંઘણીની ચોપડીઓને આખો સેટ ખરીદ કરી પોતાને જરૂરોપયોગી જ્ઞાન મેળવી શકશે; આ જ, ગરીબ ઓ લાલના પ્રસિદ્ધ થયેલાં ૧૦૦ પુસ્તકો, જેમાંના મહાંખરા તેને ખાસ લાગના ન હોય તે છતાં પણ પૈસા ખર્ચે એ બનવા જોમ નથી.

આવા સેટ રચાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં મુજતત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તથા નામદાર મહાશય ગાયકવાડ, નામદાર મોડલના કોર સાહેબ, નામદાર બાવનમરના મહારાજ, આનંદ સર ચીત્રભાઈ માધવલાલ વિગેરે ધનાઢય શય જ્ઞાતાઓ તથા ધનાઢય હિંદુઓ ધર્મ કરી શકે એવી રીયતિમાં છે.

ચોજનામાં જણાવ્યા મુજબ જે યાદી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તે યાદી વડુ વાંચન માથે ઉપયોગી થઈ પડશે.

૨. બેઠકલાકનો કલાસ વનિતાવિશ્રામ, મહિલા મંડળ, વિગેરેમાં ખોલવો અને ત્યાં ઇંગ્લેશ વ્યવહાર જ્ઞાન અને ગુજરાતી દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપી શકાય તેવી યોજના કરવી.

જવાબ—ગુજરાતી હિંદુ ઓ મંડળ તરફથી, સેવા સદન તરફથી તથા શેઠ નરોત્તમ મોરારજી મોહનદાસે કોરેજા ગુજરાતી ઓ શિક્ષણ વર્ગો તરફથી જુદા જુદા ઓ ઉપયોગી વિષયો શીખવવા સાથે અમુક જગ્યાએ કલાસો કાઢવામાં આવ્યા છે ને તેવા કલાસોથી ઓછાને લાભ થાય છે. પણ જેટલો લાભ અવા કલાસોનો લેવાયો તેટલો લેવાતો નથી. માટેજ અમારું માનવું છે કે “હોમ-કલાસો” કાઢવાથી મોગી સંખ્યામાં ઓછો તેનો લાભ થશે. મોટા મોટા લખાણોમાં આવેલી મોગી ગાલીઓમાં, આખો લખાણ (૧૨ થી ૫ પૃષ્ઠી) કામ કરનાર ખર્ચાદાર જાણ સિદ્ધિ રાખી તેની પાસે અમુક ગાલીઓમાં, અમુક ઓના ઘરમાં તે ગાલીઓમાં રહેલી ઓછાને એકઠી કરી શીક્ષણ આપવામાં આવે તો ઘણો ફાયદો મોટી સંખ્યાની ઓછાને લાગુ પડેલા કલાસોમાં આવે તેમાં. એક જ ધોરણનો અભ્યાસ કરનારી ઓછાનેજ લખાણ કરવી. જુદા જુદા ધોરણોનો અભ્યાસ કરનાર ગાલીઓ લાભ લે-તેને સાથે જુદા જુદા શીક્ષકો લખવા પણ તેમાં પૈસાની વગીને

લીધે ન બની શકે તો પણ આ નિયમની વિરૂદ્ધ કામ કર્યાથી પૈસા બચાવવા ઉપર શિક્ષકોને કંઈએ આવે છે ને શીખનારાઓ નાસીપાસ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેઓ પોતાનો અભ્યાસ જોઈએ તેટલો આગળ વધારવાને અસક્ત બને છે.

સ્ત્રીઓ સારું જાણે કે વર્ગો કાદવામાં આવે તેમાં ઈંગ્લેન્ડ વ્યવસ્થા જાન તથા ગુજરાતી દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ તથા કળા કૌશલ્યના સ્ત્રીઓને મનમથતા વિષયોનું જ્ઞાન મળે એવી ગોઠવણ કરવી જરૂર છે.

પરંતુ સ્ત્રીઓ અને વિધવા સ્ત્રીઓ સારું જાણે કે ત્યાં મુખી જુદા વર્ગો કાદવા મોટાં ચહેરામાં આવે કરવું ખાસ જરૂર છે.

૩. અઠવાડિક ભાષણની યોજના: જુદા જુદા વિષયોપર પાંચથી દસ ભાષણની યોજના કરવી. તે સ્ત્રીઓ સમક્ષ અપાવવાં અને પછી છપાવી જુદે જુદે સ્થળે તે ભાષણો અન્ય દ્વારા અપાવી શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી.

જવાબ—અમુક ભાષણ એક સ્થળે અપાવા પછી તે ભાષણ છપાવવું અને તેની નકલો જોઈતી સંખ્યામાં બહાર પાડવી. આ નકલો જાહેરમાં બેઝમી નહિ. છાપેલી ચોપડીઓ તાબાર થયા પછી ચહેરાના જુદા જુદા સ્થાનોમાં તે ભાષણ પ્રાપ્ત અપાવવાની શ્રદ્ધ વધુ કરવી. આવી રીતે બધા સ્થાનોમાં ભાષણ અપાવે રહ્યા પછીજ છાપેલી નકલો વેચવી અને ભાષણ જુદા જુદા છાપાદાર પ્રસિદ્ધ કરાવવું. જુદાં જુદાં છુટકે છપાયાં ભાષણો સાથે ખાસ મહત્વના વિષયો સારું ભાષણમાળાની ગોઠવણ કરવી.

૪. ગુજરાત વનકિયુલર સોસાયટી તરફથી સ્ત્રી શિક્ષણ પરીક્ષા લેવાય છે તે જુદે જુદે મુખ્ય સ્થળે લઈ શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી.

જવાબ—આ યોજના ઉત્તમ છે. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળે પણ આવી યોજના રની છે તે તે નીચે મુજબ છે:-

સ્ત્રી શિક્ષણ પરીક્ષા.

આપણા હિંદુ સંસારમાં અને તહેમાં પણ ખાસ કરીને ગુજરાતી હિંદુ સંસારમાં નિશાળમાં પૂરેપૂરું અભ્યાસ કરવાનું અનેક સંયોગોને લીધે સ્ત્રીઓમાં બની શકતું નથી. છતાં મુદતસંસારમાં પડવા પછી પણ પતિ, બાઈ કે સુન્નિસિત બહેનપત્નીઓના સહવાસથી પછી બહેનોને અભ્યાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય છે. કમ્બર વધી જવાથી તેમજ કુટુંબનાં કર્તવ્યોના બાર પોતાને માપે લેવાથી આપણી સ્ત્રીઓમાં નિશાળ જવાનું બની શકે તેમ હોતું નથી તેમજ ઘેર શિક્ષક રાખવાની સવડ કાંઈ બધાંને હોતી નથી. આવી સ્થિતિમાં અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છાવાળી બહેનોની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા અને જે બહેનોનામાં તેવી ઇચ્છા ન હોય તેમનામાં મૂર્તિમત દલાન્ટથી વિદ્યા આપે સચિ ઉદય કરવા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળે સ્ત્રી શિક્ષણ વર્ગો કાઢેલા સમય થયાં યોગ્ય છે. તે ઉપરાંત, દરેક વર્ગે જે વાર છે તે મહિનાને અંતરે સ્ત્રીશિક્ષણ પરીક્ષા લેવાનો કમ યોગ્યતા આપે છે. પ્રથમ વર્ગની બને પરીક્ષાઓ આરે નીચેનાં પ્રશ્નો કમ્બરમાં આપ્યાં છે:-

પુસ્તક.	કર્તા.
૧. સરસ્વતીચન્દ્ર, ભાગ ૨.	૧. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રીપાઠી.
૨. માને શીખામણ.	૨. ડૉ. ત્રીભોવનદાસ શાહ.
૩. શ્રી કર્તવ્ય.	૩. બ. હરભોવીન્દરામ કાંઠાવાળા.
૪. અમદાસ છવ્વન મંબધી ફેટલીકાવાદગારીઓ.	{ શ્રીમતી રમાબાઈ શાનાડે. કૌ. ભદ્રા મડગાવદર.
૫. પસંદ કરેલાં દસ કાવ્યો.	(મંડળ તરફથી સમઢ પ્રકટ થયે.)

આ પરીક્ષામાં વિજયી તીવડનાર બહેનોને મંડળ તરફથી પ્રમાણપત્ર (સર્ટિફિકેટ) આપવામાં આવશે. પ્રથમ પરીક્ષા ઇ. સ. ૧૯૧૬ ના જુન માસમાં થશે. લિખિત અથવા મ્હોંડાની જેમને લિખિત પરીક્ષા આપવી હશે તેઓ લિખિત આપી શકશે અને જેમને મ્હોંડાની આપવી હશે તેઓ તે સુલભ આપી શકશે બન્ને પ્રકારની પરીક્ષાઓમાં સવાલો એના એ પ્રજવામાં આવશે. બની ચકરો ત્યાં સુધી પરીક્ષકો તરીકે જીએને નીમવામાં આવશે, પરીક્ષકોના નામ બદલ કરવામાં આવશે.

વિજયી તીવડનાર સર્વ બહેનોને પ્રમાણપત્ર (સર્ટિફિકેટ) મંડળ તરફથી આપવામાં આવશે. તે ઉપરાંત, પ્રથમ પાંચ બહેનોને નીચેને કમે બન્ને પરીક્ષાઓમાં ઇનામો આપવામાં આવશે—

૧. રૂ. ૨૫ નું ઇનામ,	મં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સકલ તરફથી.
૨. રૂ. ૨૦ નું ઇનામ,	સૌ. લીલાવંતી કીકામાઈ પ્રેમચંદ તરફથી.
૩. રૂ. ૧૫ નું ઇનામ,	સૌ. લાડકાબાઈ લક્ષ્મીદાસ રવજી તેરસી તરફથી.
૪. રૂ. ૧૦ નું ઇનામ,	ભેડી લક્ષ્મીબાઈ વરજીવનદાસ તરફથી.
૫. રૂ. ૫ નું ઇનામ,	મૈ. મણિબાઈ પરજીદાસ લક્ષ્મીબાઈ તરફથી.

ઉપરનાં પુસ્તકો સંબંધી શિક્ષણ આપવા મંડળની મેનેજીંગ કમિટી ચોગ્ય ગોઠવણ કરશે. આ સંબંધી માહિતી મંડળનાં સેક્રેટરીઓ તરફથી મળશે. પુસ્તકો મંડળનાં સેક્રેટરીઓ પાસેથી વેચાતાં મળી શકશે. જે બહેનો પુસ્તક ખરીદવાની રિથનિમાં ન હોય તેઓને મંડળ માન ઉપયોગ-સાર પુસ્તક પૂરા પાડશે.

આવી પરીક્ષા લેવાનું જે જે સ્થળે નક્કી કરવામાં આવ્યું હોય તે તે સ્થળે પરીક્ષા સાર જે પુસ્તકો ચકર કરવામાં આવ્યાં હોય તે પુસ્તકો સંબંધી શિક્ષણ આપવાની તે સ્થળે ગોઠવણ થાય એ જરૂર છે. આ સાથે પરીક્ષા સાથે પુસ્તકો જે ચકર કર્યાં હોય તેની કોમ્પત સરતી રાખવી કે નથી કરીને કાઢ પલુ કરીને તે ખરીદ કરવાં બાદે ન પડે અને તે પુસ્તકો જે સ્થળે પરીક્ષા લેવાવવાની હોય તે સ્થળે વેચાતી મળે એવી ગ્રોસ વલુ થવી જોઈએ. પરીક્ષા મોઢાની યા લિખિત આપવાનો સવાલ પરીક્ષામાં બેસનાર સ્ત્રીની મુનસુરી ઉપર રાખવો.

૭. સર્વાંશ—શ્રી શિક્ષકો પુસ્તકો સંબંધમાં મળતાં નથી તે તે માટે આપ થા ઉપાયો સુચવો છો ?

જવાબ—બીચિકો સાર શહેરમાં ખાસ “નોરમલ ક્લારો” કાઢી તેમાં બીજા સધવા અથવા વિધવા સ્ત્રીઓને ‘સ્કોલરશીપો’ આપી, ગુજરાતી ભાષાનું ખાસ શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ થવી નોંધાયે. મુંબઈ જેવાં શહેરમાં ગુજરાતી શીખવવા સાર પશુ આરો પગાર આપતાં છતાં ગુજરાતી હિંદુ બાઈ ન મળે તે ગુજરાતીની માતૃભાષા પારસી બાઈઓ પાસે ગુજરાતી હિંદુ કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓને અશુદ્ધ રીતે નાનપણથીજ શીખવાય એ હિંદુ કોમને ધાતો એવી સ્થિતિ નથી. માટેજ સ્ત્રી કેળવણીનો બ્લેકો પ્રચાર થાય તેટલા સાર ગુજરાતના બમણીતાં શહેરોમાં ખાસ મહેનત લઈ અમુક સંસ્થાની સ્ત્રીઓને ગુજરાતી ભાષાનું સાર જ્ઞાન આપવાની પ્લેન કરવામાં આવે તો ગુજરાતમાં એક નવીન પ્રકારની ભક્ષતી, સ્ત્રીઓના લાવવાનું, જની શકે તેમ છે. આ વિચાર અમલમાં મુખ્ય તે પ્લેન પશુ સાચાએવા ગુજરાતી ભાષા શીખનાર પારસી બાઈઓને ગુજરાતી ભાષાનું શિક્ષણ આપ્યા પછીજ તેઓને યાજ્ઞમાં ગુજરાતી શીખવવાનું કામ શોધવું. આથી કેટલેક દરજ્જે સુધારો દાખલ થશે પશુ તે નજવા પ્રયાશુર્ભાજ દાખલ થઈ શકશે.

૯. સવાલ—ગરીબ અને વિધવા સ્ત્રીઓ પોતાની મેળે નિર્વાહ કરી શકે તેવું ઔદ્યોગિક શિક્ષણ વનિતા વિશ્વમ વગેરેમાં આપવાની વ્યવસ્થા થઈ શકે કે કેમ અને તે વિષે આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

જવાબ—ઔદ્યોગિક શિક્ષણ ગરીબ અને વિધવા સ્ત્રીઓને વનિતા વિશ્વમ જેવી સંસ્થાઓમાં આપવાની ગોઠવણ થઈ શકે તેમ છે ને તેમ થાઈ એ ‘ખાસ જરૂર’ છે, પશુ આવા શિક્ષણનો પાયો તો રુચીમાંથીજ રચાવવો નોંધાયે. દરેક સ્ત્રીને એક એવો તો કુન્નર આવડતોજ હોવો નોંધાયે કે વખત પડે પોતે પોતાનો નિર્વાહ કોઈના પશુ આધીનપશુ ન રહેતાં કરી શકે.

હાલમાં છુટાછવાયા પ્રવાસો સ્ત્રી કેળવણીનો પ્રચાર કરતાં થાય છે એ દેશના અભ્યુદયનું સુચિન્દ છે પશુ આ પ્રયાસો પુરતા નથી. હિંદના સેકેટરી જોર રટે બાજબી રીતેજ કણુ છે કે સ્ત્રી કેળવણીના પ્રથમ સંબંધી, ચર્ચા હિંદમાં થતી નેમ્પતી હતી. સર વીવીયમ વેડરમન તથા હિંદના બીજા હિંદોસ્તાની સ્ત્રી કેળવણી આગળ વધારવા સાર વિલાયતમાં ચર્ચા ચલાવી હિંદી પ્રધાનને અરજ આપી પશુ તે અરજના ટેકામાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળે એકસ પગનાં લીધા પશુ હિંદના બીજા ભાગો તરફ જાત રચા એ બીજા હિંદી આગેવાનો સ્ત્રીકેળવણીની અગત તરફ કેટલો હિંસાદ ધરાવે છે એ ખુલ્લું જતાવો આવે છે. ગુજરાત આદિત્ય સભા તરફથી સ્ત્રી કેળવણી ના અગત્યના પ્રયોગોને ચોખ્ખી નીચું ચલાવવા જે શુભ પગલું, ભગવાના આગ્ય છે તે સાર મુખ્યત્વે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળ સાદિત્વ સમાનો ખાસ આમાર માને છે ને તેણે હાલથી લીધેલાં કામમાં તેમને થઈ મોજા એમ કહે છે. આ સાર મુખ્યત્વે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓ સાદિત્વ સમાને ખગ અતદરજુથાં અતીનદવ આવે છે. આ સાથે એટલું કહેવું જરૂર છે કે સાદિત્વ સમા આવડતું કરી બેસી રહે એ કમતા જોગ નથી. ગુજરાતના આગેવાન સ્ત્રી પુરોષો શુ કરતુ નોંધાયે તે ધંજાથી સર વીવીયમ વેડરમન ‘મિડિયા’ પદમાં નીચે નીચે મુજબ લખે છે:—

હિંદમાં ઘટતી વ્યવસ્થાની જરૂર.

હિંદમાં ઘટતી વ્યવસ્થા કયાના સંબંધમાં એવુ જણાય છે કે સ્ત્રી કેળવણીનો વધારો કરવા માટે ધેરતાં પેઢીનાં શું બરવાં તેને લખતા ‘હિંદી’ વિચારો સત્તાવાર રીતે બહાર પાડવા માટે વગર કોણે પગલું લેવું નોંધ્યે છે. અત્યારમાં તરફવાર ખાતાંઓ, મંડળો અને કથનો દરતીમાં છે કે જે સુધારામાં આગળ વધેલી ‘સ્ત્રીઓ’ થવાને છે અને જે ખાતાંઓને વધુ ખીલવણી કરવા માટેનાં મધ્ય બોલુઓ બનાવવાં નોંધ્યે છે, જે ‘વેળા’ હાલનાં હિતચાલની નેમ જાળવવા તરફ મુખ્ય ધ્યાન દોરવાનું નોંધ્યે છે. ઉગ્રી પક્ષીનાં ધક્કાં કેળવણીનાં હિંદી બાનુઓ આપણી નેમ તરફ પુર દીવડોની ધરાવે છે અને તેઓની રોડવણી હેઠળ અમલનાં મથકો ખાતે કમીટીઓ ઉભી કરવી નોંધ્યે છે, અને આપણે જાણીએ છીએ કે આ બાજુનાં આપણે જે મંડેગ્યાન બાનુઓ સરકારની કેટલીક મેકેડે-વાળાં મથકોમાં કમીટી પ્રમતી દીલમાંની પ્રતીતીથી રૂપ છે, તેઓના માથા બરેલા ટેકા જીપ આધાર રાખી સફરિયે- (સર વીલીયમ વેડરબર્ન ‘ઈન્ડિયા’માં કીવેલું લખાણ.)

માટેજ આ અનુદાન પ્રસંગે મેનત લખ કામ કરવાથી આપણે બધાં ઉમદા રાજ આ ‘ખાલા’ લાભવંત સુધરા. સ્ત્રી કેળવણી પુર દુરસમાં આગળ વધે તે સારૂ દરેક સ્વેચ્છ ભક્તે ચોતાથી બનતી કોશિશ કરવી નોંધ્યે. કન્યા શિક્ષણ અને સ્ત્રી શિક્ષણ સગીન પ્રકારનું મળે તે સારૂ ખાસ દુરો ઉપરાવવા ખાસ જરૂર છે. આ કામ ખાનગી આસામાં જોઈએજ ઉપાડી લેવું નોંધ્યે. મુજબ હાલમાં હિંદુ કન્યાઓને જરૂર ઉપયોગી જ્ઞાન મળે તે સારૂ ખાસ ‘મોડેલ’ (નમુનેદાર) રકુલ તથા હિંદુ ઓછાને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે તે સારૂ ખાસ ‘મોડેલ’ (નમુનેદાર) કોલેજ સ્થાપવાની જરૂર છે. આ સારૂ હિંદુ મનાસથી જોડવા મેંસા ખરચશે તેના હકાર ધણે બરેલો તેઓને તથા હિંદને જરૂર મળશે હાલમાં મેંસા જોડવા નોંધ્યે તેટલા ખગ્યાતા નથી. હિંદુ યુનીવર્સિટી સ્થાપવા તારૂ હિંદુ અનેવાનોએ પગ લાખતી જે બાદશાહી રકમ બેગી કરી તેટલીજ રકમ જે સ્ત્રીકેળવણી સારૂ ખરચવામાં આવતે તે દેશને કેટલો લાભ થતે એ જવાબરુ રહેલ છે. સ્ત્રીકેળવણી આગળ વધતી નથી તે માટે સરકારનો ઘેષ કહાડતાં પહેલાં આપણે આપણા પેતાનોજ ઘેષ કાઢવા જરૂરનો છે.

“આ સલાહ અમલમાં મુકવી એ આમગી દરજ છે જેટલું નહિ પણ અમારું દિલ હૈડે ધરનાર ગુજરાતી સામુદાયની તો ખાસ જરૂર છે કે તેઓએ આ બાજુના ચોતાથી બનવું કે નુ.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળના ડેપુટેશનના માનવત્રો જવાજ આપતા રોડ દાદામામ નવરોજીએ જે હિતચાલ સર વીલીયમ વેડરબર્ન તથા બીજાઓએ ઉપાડી લીધી છે તે અવધી મોલતાં કહ્યું હતું કે—

“મારા ગિર સર વીલીયમ વેડરબર્ન અને બીજાઓએ અપણા સેક્રેટરી જોશ રેટ મીંડ મેંજરવેનને કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓની કેળવણી માટે ચરખ કરી છે તે જાણી હું જલ્દી ખુલી થયો છું. આખું હિંદુસ્થાન ખરા દીવડી આ હિતચાલને ટેકા આપશે તે જાને આશા છે કે તેને પરિણામે આ દેશમાં સ્ત્રી કેળવણીના વીજાસ તરીત કરવા તરફ સગીન પમત્રી મળાયે. આનું કળ મળે તે થાયો, પણ આ અતી અગત્યનો બાબતમાં હિંદના લોકોએ પાતાનાથી બનવું કરવુંજ નોંધ્યે એમાં કાંઈ શક નથી.”

કન્યાશિક્ષણ હાલમાં
ધી રીતે-મહાર દીલ
સુબાઈ-તા ૨૦-૧૨-૧૫.

જો, કળાવંતી લખાનીકાસ મોતીવાળા,
ગું હિંડ ઓ મળના નેડીપા
જો, સેક્રેટરી.

૨.

પારસી લેખક મંડળ-સુબોધ.

કન્યા કેળવણી સંબંધેની પ્રશ્નાવલીને છાપેલો સરકમુદ્ર પત્ર તા. ૧૪-૧૦-૧૧ નો અમારો મંડળની કારોબાર મંડળી સમક્ષ રજુ કર્યો હતો. તેમની કૃપાથી તેનો જવાબ નીચે મુજબ ક્રમવાર આપવાની રજા લઈ છું. કારોબાર મંડળી એ બાબે અભિપ્રાય ધરાવે છે કે:—

- ૧ એ ચાર પાંચ વર્ષ દરમિયાન, મુજસતી ઉપરાંત ઝિંજીમાં પણ થોડક શિક્ષણ આપવામાં આવે તો સારું.
૨. એ ઇંગ્લેન્ડ શિક્ષણ મેટ્રિકના ધોરણ સુધીનું સંપાદનની જરૂર નથી. સામાન્ય જ્ઞાન જ્ઞાન આપી શકાય તો બસ.
- ૩ સરકારના શિક્ષણના કરતા, સી-સિક્સ કે જેમની અગ્ર દોવાની વાત હમણાં પ્રશ્નમાં જણાવવામાં આવી છે તેવી સી-સિક્સે લખ્યું કરી શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે.
૪. નીતિ અને ધર્મનું શિક્ષણ આપવું.
૫. ૧૨ વર્ષ સુધીના છોકરા છોકરીઓને પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળુ આપવામાં દરકત નથી.
૬. શાળામાં જઈ ન શકે તેવી મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓ માટે આપે જે ચાર થોળાઓ દર્શાવી છે, તેમાંની નં. ૨, ૩ અને ૪ વાળી થોળાઓ કમિટીને વાજબી લાગે છે, જેમકે —
- ૨ એ કલાકનો કલાસ, વનિતા વિશ્રામ, મદિયા મંડળ વગેરેમાં ખોલવો અને ત્યાં ઇંગ્લેન્ડ જ્ઞાન અને મુજસતી દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવું.
૩. જૂદા જૂદા વિષયો પર પાંચથી દસ માપલો સીઓ સમક્ષ આપવામાં અને પછી છપાવી જુદે જુદે સ્થળે તે લખાણો અન્ય દ્વારા આપવા.
૪. મુજસત વર્ગીકરણ સોસાયટી તરફથી સી-સિક્સ પરીક્ષા લેવાય છે તે જુદે જુદે મુખ્ય સ્થળે લેવાડી.
૭. એ વિષયો જવાબ ૩ થી બાજતમાં સમાપ્ત નામ છે.
૮. ગરીબ અને વિધવા સ્ત્રીઓ પોતાની મેળે નિર્વોદ કરી શકે તેવું આયોગીક શિક્ષણ વનિતા વિશ્રામ વગેરેમાં આપવામાં આવે તો તે લાભકારક ધર્મ પડશે.

તા. ૨ જી નવેમ્બર સને ૧૯૧૫. }
વારોવ ટેરેસ—સુબોધ.

સેવક,
રસ્તમજી નસરવાનજી સુતરી.
(આનરરી મેટ્રી)

(આ.)

[સાહિત્ય સ્વાર્થ ઉપરથી પાછાં પાછાં પ્રત્યે સ્વાર્થની દિવસ સ્વીકૃતિ ઉપરથી અભિપ્રાયમાં આવે જ્યાં છે તેથી જીવન અભિપ્રાયમાં તે ફરી ફરીને નહિ આવતા માત્ર તેના જગતો ન પ્રકટ કર્યા છે.]

૩.

(સી. શારદા મહેતા, બી. એ.—અમદાવાદ.)

(૧) જવાબ—હાલમાં ધણી જાતિઓમાં કન્યાના લગ્નની વય વધી છે અને મોટી ઉંમર લગ્ન થાય છે એ વાત સત્ય છે. તેથી પ્રાથમિક શાળાનાં પાંચ છ ધોળજીનો અભ્યાસ કમ પૂરો કર્યા પછીથી તે સાસરે જતાં સુધીમાં લગ્નમગ ચાર પાંચ વર્ષ માટે કરી સગવડ કે વ્યવસ્થા ન હોવાથી આ બધા ઉપયોગી વખત નહોતો જાય છે. અમારે માનવું એમ છે કે પ્રાથમિક ધોળજી માત્ર ચાર ધોળજી સુધી ગણાય એટલે પાંચમા ધોળજીથી એટલે કન્યા દસ વયની લગ્નમગ થાય ત્યારથી બેના અભ્યાસને માટે જૂદો સરકાર થવાની જરૂર છે. એટલે દસ વર્ષથી તે પછર ચોળ વર્ષ સુધીમાં જોડરીના અભ્યાસ માટે જુદો જ કમ તૈયાર થવાની અગત્ય છે. એ દરમ્યાન શિક્ષણ માતૃભાષા દ્વારા જ આપવું હજી છે એમ અમને લાગે છે. પર બાપા દ્વારા શિક્ષણ આપવાથી આપણા પુસ્તકોનાં શરીર અને જીવિની શક્તિ ક્ષીણ થઈ જતા મોટી છે. આપણા પિયારશક્તિ અને *organizing power* માલુમ નથી પડતી તેનું પણ એ જ કારણ છે. આપણા શોધના ધ્યાનમાં હજી સુધી એ વાત આવતી નથી એ જ અભિપ્રાય છે. કદાચ આટલી અવધિમાં છતાં પુરોને કદાચ એ દ્વારા શિક્ષણ આપવું પડે તે હજી જૂદી વાત છે. પરંતુ સીઓને કાંઈ એવાં કારણો નહોતાં નથી. કન્યાઓ ધણે જાણે તો લગ્ન કરીને ગૃહસ્થાથમમાં પડે, અને ઘર કુટુંબ ઇત્યાદિમાં પોતાનું જીવન ગાળે. જે શિક્ષણથી પુરવતી શરીર અને જીવિની શક્તિ આટલી જવી ક્ષીણ થઈ જાય છે તે શિક્ષણથી સીઓની શક્તિનો નાશ થઈ જાય એમાં તો કાંઈ સત્યજન નથી. આ નિનાકારણના મુદ્દાનથી આપણા દેશની ભવિષ્યની માતાઓની શક્તિનો સંદાર વળી જાય એ આપણને જણપણ હજી નથી. તે માટે સીઓના શિક્ષણને માટે કમ એસ હોવો જોઈએ કે જેમાં આજના શિક્ષણના સદય આવે તે તેની મોટી પદ્ધતિ ન આવે. આ પરિણામ લાવવા માટે શિક્ષણ માતૃભાષા દ્વારા જ આપવું યોગ્ય છે તેને માટે પુસ્તકો તૈયાર ન હોય તો મુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, સાહિત્યપરિષદ ઇત્યાદિ સંસ્થાઓએ તે કાર્ય સત્વર હાથમાં લેવું જોઈએ. આ શિક્ષણથી બે લાભ છે. એક તો અભ્યાસમાં સરલતા થશે, અને બીજું એક પમારે શિક્ષકો મળશે. અને આપણા પોતાના શિક્ષક આપણા શોધના રીત, રીવાજ, આચાર, વિચાર જાણતા હોવાથી ધણે લાભ થવા સંભવ છે.

[આટલા લખાણ ઉપરથી અમારું એમ કહેવું નથી કે, ઉમેરેલ માપાત્ર શિક્ષણ સદંતર ના જ આપવું, એક ઉમેરેલ માપાત્ર જોન આ જગતમાં મરતે હોય જ

નોંધ્યો. કારણ કે એક તો એ આપણી સંબંધબાધા છે અને બીજું તેનું સાહિત્ય અપૂર છે. આ ઉપરાંત આપણા ચોતાના દેશમાં તેમજ અન્ય દેશોના આચાર, વિચાર, પ્રગતિ સંબંધે જ્ઞાન થતા માટે ઈંગ્રેજી ભાષા એક સુખ્ય સાધન છે. તેથી દરેક બાળને ઈંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. પરંતુ તે ખીજી ભાષા તરીકે, કલિદાસ, જ્યોત્સના, વિદ્યાન, ઇત્યાદિ વિષયોનું જ્ઞાન ઈંગ્રેજી ભાષા દ્વારા આપવાની જગ્યાએ જરૂર નથી.

- (૨) જવાબ—પ્રથમ પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવ્યા મુજબ દરેક વિષયનું ઈંગ્રેજી ભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપવામાં અમારી સમતિ નથી. સામાન્ય વ્યવહારે ઈંગ્રેજી જ્ઞાન આપવાનું ધણું આવશ્યક છે. તે માટે ઈંગ્રેજી સાહિત્યના શિક્ષણમાં ઘણો વધારો કરવાની જરૂર છે. ઈંગ્રેજી ભાષાનું અગર ગુજરાતી ભાષાનું—કોઈપણ શિક્ષણ આપવાના આપણે હેતુ એટલે જ દોષો જોઈએ કે, શિષ્યના મનમાં શુદ્ધિમુક્ત છતાંના ઉત્પન્ન થાય, જે એ સ્થિતિ ઉત્પન્ન થશે તો, જીવનવ્યવહારમાં પડતા છતાં, જ્ઞાનમાં વધારો કરવાની ઇચ્છા હમેશ થશે જ. જે વ્યવહાર ઈંગ્રેજીનું જ્ઞાન આપવું હોય તો મેટ્રિકમાં ઈંગ્રેજીનું શિક્ષણ અપાય છે તેના કરતાં વધારે વિદ્યાળ જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે, અને તે આપવા માટે કન્યાઓનાં મગજને યમ ન પડે માટે કલિદાસ, જ્યોત્સના, ખજોળવિદ્યા ઇત્યાદિ વિષયો માનવભાષા દ્વારા શીખવ્યાથી પ્રથમનાં વર્ષોમાં પૂરા કરી ચકાશે એટલે પાંછળનાં મે વર્ષો માત્ર ઈંગ્રેજી અભ્યાસ માટે તથા સ્ત્રીઉપયોગી વિષયો માટે ઉપયોગમાં લઈ ચકાશે. જે કન્યાઓને પુરો સાથે ઉશ્કાર કરવાની ઇચ્છા હોય તે બેઠે ઉશ્કારની હાથકડેઓમાં કે ખાનગી શિક્ષણ લઈને તેવાર થાય એ શિક્ષણ લેવિથી સ્ત્રીઓ જનસમૂહને ઉપયોગી થશે એ નિઃસંશય છે.

- (૩) જવાબ—સરકારનું શિક્ષણ ફરજિયાત ન સખતું, પણ એવિજક ગંભીર એમ અમને લાગે છે. તે એટલે દરેકને આપતું કે સામાન્ય મેટ્રિક, નાટકો સ્થગી ચકાપ, અને ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાનમાં મદદ મળી શકે. એટલે મેટ્રિકોશિક્ષાનાં બંને પુસ્તકો તે ઉપરાંત, પચાસપાન, કલિદાસ, જ્યોત્સના સંતક, રઘુવંશનું કાવ્ય, કલિદાસ તથા ભવજીતનાં નાટકો, કાદંબરીનો સાર, તથા ભગવદ્ગીતા, આદિભાગનું જ્ઞાન આવશ્યક છે.

- (૪) જવાબ—નીચે અને ધર્મનું શિક્ષણ જ્યોત્સના, કલિદાસની સાથે પુસ્તકો દ્વારા અપાઈ ચકાપ એવું પ્રમાણ જ્ઞાનનું નથી. એ જાણતું શિક્ષણ આપવાનું મારે સ્થાન તો પર અને કુટુંબ છે. કુટુંબની પરિસ્થિતિ, પ્રમાણે નીતિ અને ધર્મનો વિકાસ જાણકારમાં થાય છે. તેમાં ઉમેરો કરવાનું સાધન, સારૂ વાંચન છે. મહાન પુરુષ તથા સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્ર વાંચવાં, તેમાંથી સરબોધ આપવો, ચારી, નોંધણો વંચાવરી, વાંચનનાં જાણમાં સામાન્ય નીતિ, સખધી પાઠોને વિસ્તારવી શીખવવા, અને તેની છાપ કુટુંબના મગજ ઉપર સ્પેશિયલ ગેસાઈની-ધરમાં માન્યાપતું તેમ જ સાળામાં શિક્ષકોના વર્તનનું જાણકારી અતુકરણ કરે છે, અને તે વચમાં પડેલી છાપ જીવનચરિત્ર, પઠોએ છે. માટે સર્વત્ર વાતાવરણ નીતિનું હોય તે જાણત સાવધ રહેવું. ધર્મ જાણતના સામાન્ય સિદ્ધાન્તો કુટુંબના મગજમાં સ્થિતવા. ધર્મની અને નીતિની છાપ આ પ્રમાણે જાણકારમાં પડશે તો તેમને અતર્કીય (Compulsive) સદા જીવંત જન્યત રહેશે અને ચોતાનો અભિપ્રાય આપવાની ચકિત ખીલશે.

(મ) જ્યાપ—પ્રાથમિક શિક્ષણ એટલે એવા ધારણ સુધીનું શિક્ષણ છોકરા, છોકરીઓને 'ભેય' આપવામા અમારી સમિતિ છે આ પ્રયોગથી સ્ત્રીકેળવણીના પ્રથમ ધણા સુખ થઈ જવા સંભવ છે. સ્ત્રીકેળવણી ધણી દ્વારાથી આગળ વધી શકશે. ધારણ કે એમ કરવાથી ખર્ચમા ઘણો ઘટાડો થશે. બે યાજ્ઞ સંખ્યાને નાણાનું તેમજ શિક્ષકનું સાધન મેળવવું મુશ્કેલ છે, પણ એક સાળામાં છોકરા છોકરીઓને ભેગા શીખવવાથી એ મુશ્કેલી દૂર થઈ શકશે અને આખરે આંગણે અને ચક્રે ચક્રે વાચતી, લખતી છોકરીઓ તૈયાર થશે. 'બાઈ' બહેન સાથે જેવી રીતે સ્ત્રી શિક્ષકે 'તેવીજ' રીતે તેઓ ભેગાં શિક્ષણ લે તેમાં કામગીરી નુકસાન નથી. એ પણ એક 'પ્રકારની' કેળવણી છે.

જાતની લાગણી જેમ મોની ઉપરથી જમત થાવ તેજ છટું છે. ખર્ચમા ધારણથી છોકરા અને છોકરીઓનું શિક્ષણ જુદું પાડવું આવશ્યક છે ધારણ કે છોકરાઓને શિક્ષણની વધુ વીસ વર્ષ સુધી પડેલી હોય છે, અને છોકરીઓને પંદર-સોળ વર્ષ સુધીમાજ પૂરી થાય છે. એટલે તેટલા લખતનાં તેમજ જીવનવર્ણનનું બાથ લઈ ચેવાનું છે. માટે તેમને અભ્યાસક્રમ જુદો હોવાની જરૂર છે.

(ક) જ્યાપ—

૧. સાળામા જઈ ન શકે તેવી મોટી ઓંગણે માટે, આપે મતાવેલી મોજના વણી, ઉત્તમ છે. કમવાર ચદતાં વાચનના સંખ્યામા જડાવવાનું કે અધ્યારસથી પ્રમિદ થયેલા પુસ્તકોમાથી સો પુસ્તકો સ્ત્રી ઉપયોગી થુ'ડી ઠઠાડવાનું કામ જરૂર મુશ્કેલ છે. સ્ત્રી ઉપયોગી વાચનની ન્દાની ન્દાની છુટક પત્રિકાઓ તૈયાર કરાવવી તે પછી તેનું વાચન વિવેચન કરાવવું એ યોગ્ય લાગે છે. તે પત્રિકાના બે વિભાગ પાડવા, કેળવણી સંબંધી અને સામાજિક. તે સંબંધી દરેક પેટા વિભાગ ઉપર પાંચ પાંચ પાનાની ન્દાની પત્રિકાઓ તૈયાર કરાવવી. ખાસ કરીને તંદુરસ્તીના વિષયમા આ પત્રિકા ધણી ઉપયોગી માલુમ પડશે આ ઉપરાંત વિજ્ઞાનની વિષયની, લાલમા આલતા ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, રેડિયો, 'વીનજીના બીજ' અનેક પ્રયોગ, જે સર્વ જામતોની છુટક પત્રિકાઓ ઠીક પડશે. સામાન્ય વિજ્ઞાન સ્ત્રીઓને શીખવવાની ધણી અગત્ય છે. આ ઉપરાંત 'દેશનું' જ ધારણ—મ્યુનિસિપાલીટી અને 'સરકારનું' એ જામતનું શિક્ષણ પત્રિકા દ્વારા આપવાથી ઘણું લાભ થવા સંભવ છે. સ્ત્રીઓ માટે ધરમય અર્થશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર—જેમાં આશીર્વાદિવા, મોંદાની માવજત, અદરશાતના ઉપાય, બાળકોની સંભાળ, જોરાક હાંપાદિના સમાવેશ થાય છે, તેવાં પુસ્તકો તૈયાર કરાવવાની જરૂર છે સામાન્ય વાચન માટે જામતની લેલી પ્રમાણે કમવાર યાદી કંઠી યોગ્ય છે.

૨. સ્ત્રી-શિક્ષણ-વર્ગોની ધણીજ જરૂર છે અને તે વર્ગોની સંખ્યા ધણીજ હોવી જોઈએ. ચહેરમાં એક બે હોય તેથી ગ્રાનપ્રચાર થાય નહિ. અને તે બે કલાક નહિ પણ ઓછામાં ઓછા ત્રણ કલાક રાખવો. તેમાં ઈંગ્રેજી અવકાશ રાખવું, ગુજરાતી દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ, સંગીત, સીપવુ, ભક્ત, એટલું, સીપવુ, આ ઉપરાંત આ વર્ગોમાં દર્દીની સભાળ હાંપાદિના બાળક અદરશાદિઆમાં એકવાર અપાવવાં. મુખ્યમંત્રી આલતા સેવા-સંઘના દક્ષિણી સ્ત્રીઓના અપેક્ષા વર્ગોમા જે પદ્ધતિથી શિક્ષણ આપાય છે, તે ધણી

‘ઉત્તમ છે. તેમાં સર્વ’ સ્ત્રી શિક્ષકોન છે. ધંણે ભાગે વગર પગારનાજ શિક્ષકો છે. ને તથા પગારદાર શિક્ષકો છે. ખીજા એક સ્ત્રી શિક્ષક સ્ત્રી છે તેમાં મોટા પ્રતિષ્ઠિત વકીલો, જડજો, ‘પેન્શનરો વિગેરે જાણે કલાક રોજ શિક્ષક આપે છે. માટે આવા વર્ગો ઉપાડી શકાય’ છે એમાં તો કાંઈ સંશય નથી. / /

૩. અંગવાકિત બાપજીની ચોળનાં પર્યાય છે.

૪. મુજબત વર્ગક્રમકર ચોસાધરી તરફથી સ્ત્રીશિક્ષક પરીક્ષા લેવાય છે તે જુદે જુદે રીતે લઈ શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી.

આ ચોળના ઉત્તમ છે. માત્ર તેમાં એટલીજ સચવા કરવાની છે કે તે પરીક્ષા-ચોળ ધોરણ મુદ્દરું જોઈએ. અને તેમાં વધારામાં પુસ્તકોમાં પણ ફેર કરવો જરૂરનો છે. નીચા ધોરણ મટિ દાઢ જે પુસ્તકો છે તે તદ્દન નિષ્પ્રયોગી છે. તેમાંથી કાંઈ પણ ઉચ્ચ સંસ્કાર પડી શકે એમ નથી. પરીક્ષા માત્ર પરીક્ષા ખાતર ન હોવી જોઈએ. ઉચ્ચ સંસ્કારની છાપ ઓછા કાપર પડે એ મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. માટે પુસ્તકોની પસંદગી અમદાવાદમાં રહેતા એક જે પુરુષોને દસ્તક રહે એ વ્યાજબી નથી. જે જે ગામે પરીક્ષાઓ લેવાની હોય ત્યાંના સાહિત્યપ્રિય જનોની ઇચ્છા જાણીને પુસ્તકોની યાદી તૈયાર કરાવીને તે પછી પરીક્ષાના વખત પહેલાં દર બાર મહિના ખંડેલાં શુદ્ધિપ્રકાશ, વસન્ત, હતાદિ માસિકોમાં તેની જાહેરખબર આપવી. વળી કન્યાશાળામાં બાળુની બાળાઓને આ પરીક્ષામાં દાખલ કરવી નહિ. બાળુને જે ઓછા ધેર અભ્યાસ કરે તેમનેજ દાખલ કરવી.

(૭) જવાબ—શિક્ષકો માટે મોટાં મોટાં શહેરોમાં નોર્મલ ક્લાસીક ક્લાસવા. તેમાં નિમવાઓને અને ગરીબ પણ ગૃહસ્થની સંધવાઓને સ્કોલરશીપની ધાલય આપીને દાખલ કરાવવી. જે શિક્ષકજન્ય પુરુષોની ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં છે તેનાથી સરળ કમ કરવો. અને પ્રવેશક પરીક્ષા પણ ધણી સખત ન રાખવી. હાલ તરતના ઉપરોક્ત માટે સામાન્ય જ્ઞાન હોય તો તે પુરું ગણું. ઘણું કરીને સ્ત્રીશિક્ષકોનાં ઉમેદવાર નિમવાઓ હોય છે. તો તેમને માટે દાખલ થવાની ઉમર વીસ બહુ જોઈ છે. તે વધારીને ત્રીસ કરાવવી એટલે મોટી ઉમરની પણ ઓછા શિક્ષક થવા આવશે. /

જ્યાં સધી સ્ત્રી શિક્ષકોની અછત છે ત્યાં સધી પુરુષ શિક્ષકોનો બેલાયક ઉપ-યોગ કરવો. અને ધંણે ધીમે નોર્મલ-ક્લાસીસનો વધારો થવાથી સ્ત્રી શિક્ષકો તૈયાર થાય એટલે પુરુષ શિક્ષકો કમી કરવા.

પારસી સ્ત્રીશિક્ષકો કરતાં હિંદુ પુરુષ શિક્ષકો રાખવા એ વધારે બહેતર છે. હિંદુ શિક્ષકોની રીતભાત અને પારસી શિક્ષકોની સ્થેણી કરણીમાં ધણો ફેર છે, તેથી પારસી સ્ત્રીઓનું અનુકરણ આપણી ઓછા કરે તો આપણા મંસારમાં ધણી હાની થવા સંભવ છે. /

જનપદમાં જ્યારે રાષ્ટ્રીયોની મોટી યુનિવર્સિટી સર થઈ તે વખતે સ્ત્રી શિક્ષકોની સહ જોઈને બેસી નહોતાં રહ્યાં. યુનિવર્સિટીના ૩૦ પ્રેસિડેન્ટોમાંથી ૨૫ પુરુષો છે અને માત્ર પાંચ સ્ત્રી શિક્ષકો છે. હાકરીઓની મહા પાઠશાળામાં ૧૧ સ્ત્રીશિક્ષકો છે, અને માત્ર ૭ પુરુષ શિક્ષકો છે.

- (૩) જવાબ—શ્રીજીને માટે આયોજિત શિક્ષણ વનિતાવિગ્રામ, જેનાં રથજોમાં આપણ માટે વ્યવસ્થા થયેલી જોઈએ. માત્ર ભરત શિવજી, ગુંથજી, જેના ઉદ્યોગનું સાધન નથી. તે ઉપરાંત નાઈ, પાકી, બટન તૈયાર, કરવાં નેતરનો સમાન તૈયાર કરવા મોળાં મંજૂરક વિગેરે તૈયાર કરવાં, પુસ્તકો નોટબુકો, ખાંધવી, આ સર્વ ઉદ્યોગો. શ્રીજીને આજીવિકા માટે શીખવ્યાથી લાભ થાય. આ ઉપરાંત પ્રતિષ્ઠિત શ્રીજીનું ક્તોબ્ય એ છે કે આવાં ઉદ્યોગશુદ્ધ માટે શેઠાંમાં જલ્દી કરાવવી અને તેમણે સાધન પૂરાં પાડી આપવાં અને તેમણે તૈયાર કરેલી વસ્તુઓ વેચવાની વ્યવસ્થા કરવી. આમ ક્યાં શીનાથ મહેનત કરેલી નહાથી જાય છે. કોઈ શ્રીને આ શિક્ષણ લેવાની રજા ના પાડવી. પરંતુ જેને વધારે ગરજ હોય તેના પર ધ્યાન વિશેષ, આપીને તૈયાર કરવી.

હાલમાં શ્રી કેળવણી માટે આપણું દેશમાં ચારે તરફ જાગૃતિનાં ગિન્દા દેખાય છે. એ એક શુભ શુભન છે. હાલમાં ચાલતાં વિધવાશ્રમો, નિઃકામ કમંધ, સેવાસહના વનિતા વિગ્રામો, જનાના વર્ગો છત્રાદિ સંસ્થાઓ અનેક પ્રયાસ કરી રહી છે. પરંતુ સર્વમાં આપણી શુભરાતી શ્રીજીની પ્રગતિ ધણીજ મંદ જોવામાં આવે છે. તેથી સાહિત્ય સમાજે પ્રજા હાલમાં લીધો છે. તે ઘણું ચોખ્ખું થયું છે. પૂનામાં પ્રેસિડેસર ક્વેંએ શ્રીજીની યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરવા માટે પ્રયાસ કરવા માંડ્યો છે. આપણાં પ્રાંતમાં એવી સંસ્થા થાય તો અત્યંત લાભ થાય અને શ્રી કેળવણીની ધણી સત્વર ઉત્તિ થાય એમાં સંશય નથી. જે કે હાલમાં ધણી પોડી શુભરાતી કન્યાઓ દાળાઓનો લાભ લે છે એ વાત સત્ય છે, પરંતુ તેનું કારણ શિક્ષણ પ્રત્યે અરુચિ એ નથી પરંતુ પ્રચલિત શિક્ષણ પદ્ધતિ તરફ વિરોધ થતી એ કારણ છે. જે આપણું દેશના રીતરીવાજને અનુકૂળ શુભરાતી દાળાઓ, કોલેજો અને યુનિવર્સિટી સ્થાપાય તો દેશમાં ઘેર ઘેર કેળવણીનાં વાળાં વાગે. આવી સંસ્થા સ્થાપવાને અમે સાહિત્ય સભાને બંધાયેલું કરીએ છીએ. એવી સંસ્થા જો થાય તો અમે તેના મોટા સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને દેશની દાઝ જાળુનાર શ્રી પુરોહો તેમાં તન, મન, અને ધનથી સદાય યશો એવી ખાત્રી છે.

સૌ. શારદા મહેતા.

૪.

(રા. રા. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી—અમદાવાદ.)

પ્રશ્ન ૧ લાનો જવાબ—અને તો લાગે છે કે અંગ્રેજીનું શિક્ષણ આપણું એ આપણાં ક્યાં બંધાયેલું છે. લાગે શ્રીજી કોઈપણ કાળે અંગ્રેજીમાં પોતાના સારામાં સારા વિચારો કરતી અને બતાવતી થઈ જાય એવો સંભવ નથી. જે સંભવ હોય તો કરવા ચોખ્ખું નથી. જે શ્રીજીને વિશે ચોખ્ખા રચવાની છે તે શ્રીજી માત્રમાવાદાર ઉચ્ચ શિક્ષણ પામે તો એ પોતાના ધરમસારને શોભાને એટલુંજ નહીં પણ પોતાની સંકો અશ્વિસિત જોતો ઉપર પોતાના ચારિત્રની છાપ પાડી શકે અને તેઓની અનેક પ્રકારે ચેવા કરી શકે.

પ્રશ્ન ૨ બાનો જવાબ:—મારા વધારો બચેછ શિક્ષણની વિરદ, હોવાથી ના, પ્રશ્નનો જવાબ આપવાપણું રહેતું નથી.

પ્રશ્ન ૩ બાનો જવાબ:—સંસ્કૃતનું શિક્ષણ આખી શકાય તો 'આપણું' જનું થોડું માનું છું. પણ એ ચાર'પાંચ વરસમાં એટલો બધો 'ઉપયોગ' કરવાનો છે કે સંસ્કૃતના શિક્ષણને પ્રધાનપદ તો ન આપાય.

પ્રશ્ન ૪ થાનો જવાબ:—નીતિ અને ધર્મની વચ્ચે મને કંઈ ભેદ જણાતો નથી ધર્મના શિક્ષણની બાતિ આવશ્યકતા છે એમ તો લાગ્યા કરે છે. પણ 'હિન્દુધર્મ' એટલો બધો સૂક્ષ્મ છે કે કેવી રીતે શિક્ષણ આપવું એ એકાએક કહી શકાય નહીં. સાધારણ ગતિ એટલું ઠીક શકાય છે કે, ખીતાછ, સમાચલ, અને ચલાભારત તેમજ 'ભાગવત' એ અમાન્ય ગ્રન્થો અણાય છે. એતું જ્ઞાન કેવળ અધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી જ આપાય તો જનું મળી રહે એમ લાગે છે. આ વિષયમાં શિક્ષણની યોજના કરતાં શિક્ષિકાઓની મુશ્કેલી ઉપર વધારે બાર મૂક્યા, જેણું છે. 'સૂતર' આવે ત્યમ તું રહે, ત્યમ ત્યમ કરીને દરિને લહે.' અખા બચતનો આ સિદ્ધાંત યાદ રાખીને એ ધર્મશિક્ષણ આપાય તે રૂળ નીકળે.

પ્રશ્ન ૫ બાનો જવાબ:—હોદ્દા હોદ્દીઓને સાચે કેળવણી આપવાનો અખનરી મં પોતે તો અજમાવે છે. અત્યન્ત જોખમ બરેલો છે. સાધારણ નિવસ તો તોખી કેળવણી આપવી બિજ હોવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૬ હાનો જવાબ:—આ સલાહનો જવાબ આપવાને હું સમર્થ નથી.

પ્રશ્ન ૭ બાનો જવાબ:—મણેલી ઓઝા માત્રને પરણવું એ લક્ષ્યમિન્દુ ન્યાંમુધી રહ્યું છે ત્યાંમુધી ઓશિકાકોની ખોટ સ્થાજ કરશે એમ લાગે છે. વિધવા ઓઝામાંથી સરદ શિક્ષિકાઓ નીકળતી જોઈએ; પણ ન્યાંમુધી હિન્દુસંસાર વેધનને જોની થોડા પદરી નહીં આપે અને ન્યાંમુધી કેવળ પશ્ચિમના વાયરાથી ઝડપાયલાં 'હિન્દુઓ' આ વિષયો ઉપર ૫ હડયાં કરશે ત્યાંમુધી વિધવાવર્ગમાંથી પણ સરેસ 'શિક્ષિકાઓ નીકળતી' મુશ્કેલ છે માટ-સા ગોજનાઓ અણુદ હદ પછી અટકી પડે છે કેમકે સુધરેલ વર્ગ અને ઝીળ વિધવાઓ હોયવંબ હોવો જોઈએ તે નથી.

તે વધારીને ત્રીસ જવાબ:—મરીબ અને વિધવા ઓઝાને ખાર કેટલાક ફેરફારો થાય

ન્યાં મુધી ઓ નિર્વાહ કરી શકે તેવું સહેજે થોડા શકાય એમ લાગે છે. થોગ કરવો. અને ધીમે

થાય એટલે પુરુષ શિક્ષકો

પારસી ઓશિકા કરતાં હિન્દુ પુરુષ શિક્ષકો

લોકોની રીતમાલ અને પારસી લોકોની રહેણી કરણ

ઓઝાનું અનુકરણ આપણી ઓઝા કરે તો આપણા મં જોઈનદાસ ગાંધી.

જાપાનમાં ન્યારે ટાઈઓની મોટી યુનિવર્સિટી

૧૬ જોઈને બેસી નહોતાં રહ્યાં. યુનિવર્સિટીના ૩૦

માત્ર પાંચ ઓ શિક્ષકો છે. છેકિરીઓની મહા પા

માત્ર ૭ પુરુષ શિક્ષકો છે.

૧૯૦૭

પ. ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧

(૨૧. ૫૫. હરગોવિન્દદાસ દ્વારકાદાસ કંઠાવાળા-વડાદરા.)

૧. આપે જે પાંચ વર્ષ અતા-આં તે અરમામાં તથા સાસરે ગયા પછી પણ જેઓને મળવા મોકલવા સાસરાવાળા ધારે તેમને માટે શિક્ષણ ઉગ્રેજ કે માતૃભાષાદ્વારા આપવું એવો પ્રશ્ન છે. જેઓને રીતસર અગ્રેજ ભણવું ન હોય તેમને માટે અગ્રેજ શીખવવાની યોજના ખાતા તરફથી થયેલી તે જાણતમા આપણા વિચાર 'અર્પીઈ' ગયા છે. ઉગ્રેજ શિક્ષણ માપવાની ઉત્કૃષ્ટ રાજ્યમારને માટે ઉગ્રેજ શાળાઓ મોટે મોટે સ્થળે સ્થપાવી નેમળે પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે ઉગ્રેજ કરતાં માતૃભાષાદ્વારા શીખનારની સંખ્યા વધારે થવાની, તે માટે કન્યાશાળામાં એકાદ ધોરણ વંદારવું અને ઉચ્ચ દરજ્જાની (વર્નાક્યુલર હાઈસ્કૂલ જેવી) સરકારી મોટે સ્થળે સ્થાપવી
૨. ઉગ્રેજ માટે ઉપર જતાવ્યા પ્રમાણે બને પ્રકારની શાળાઓ નેમળે દરડિ દરડે રીતસર કોલેજ સુધી શીખનાર જાળાઓની સંખ્યા વધવી જવાની તેમને માટેની ગોઠવણ થવી નેમળે જે યોગ્ય ઉગ્રેજ સાથે ભવદાર જ્ઞાન વધારે આપી શકાય તે તે વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે
૩. સંસ્કૃત માટે મારો વિચાર થતો નથી જે વર્નાક્યુલર હાઈસ્કૂલો સ્થપાય તે તેમાં ખીજી ભાષા તરીકે તે સોખવવાની સવડ રાખવામાં કરકતું નથી.
૪. નીતિ અને ધર્મનું શિક્ષણ અવશ્ય અપાવું નેમળે. સાદા પુસ્તકો દ્વારા નીતિ શીખવવાની હું તરફેણમાં છું. કેટલાક તેથી વિરુદ્ધ છે ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં યુરુકે લીધો ધણી છે છતાં ધર્મના ધણા વિચાર અથવા તત્વો જે સર્વ ધર્મને સામાન્ય છે તે તે વિના કરકતે શીખવી, સકાચ ધર્મના આચારો, વિધિઓ, ક્રિયાઓ તે હોડી રેવી પડે. જે તે પચના પોતાના પથ વિષે જ્ઞાન આપવા શિક્ષક મોકલવી આપે તે તે માટે હવે સરકાર વાંધો નહિ ઉઠાવે એવો સબર છે.
૫. અગીઆર નહિ પણ દશ વર્ષ સુધી છોકરા છોકરીઓ મેગી રીખે તેમાં હરકત નથી, જે ગામેમાં કન્યાશાળાઓ જુદી સ્થપાઈ શકતી નથી ત્યાં તે તેઓ છોકરાની શાળામાં જઈ એવી મોકલવું વડાદરા રાજ્યમાં યુજ્યથી ચાલતી આવી છે.
૬. શાળાઓમાં ન જઈ શકે એવી મેગી ઉગરની સ્ત્રીઓ માટે—
  - ૧) કમતાર થતા વાયન માટે ૧૦૦૦ પુસ્તકોની પસંદગી કરવાની ખાસ જરૂર નથી તેમ તેટલાં સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો મળવાનાં પણ નહિ.
  - ૨) વનિતા વિગ્રામ, મહિલા ગદ્ય વગેરેમાં જે કથાકનો કથાસ જોલવે, એ સાચી વાત છે તેમાં ઉગ્રેજ ભવદાર જ્ઞાન અને ગુજરાતી હાત નહુ જ્ઞાન આપવું તે ઠીક છે પરંતુ ખરી જરૂર તે સ્ત્રીઓને ઉત્તમ ગૃહિણી કરવાની છે, તેથી તેને ધમત્તા જ્ઞાન ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવું નેમળે પશિમના દેશોમાં આ વાત સ્વીકારાઈ છે એટલું જ નહીં પણ હવે તેમાં તે સ્ત્રીઓને પણ તે જ્ઞાન ચડતી જતવું અપાય છે.

૫. વિશ્વ. ભેગું શિક્ષણ આપવું.

૬. (૧) ખરાબર છે.

(૨) આવી ચોક્કસ કેટલીક જગ્યાએ અમલમાં આવી છે, પરંતુ તેને કેટલેક દરબે ફેરફાર મળી છે તેની ખબર નથી.

(૩) બાંધણીની ચોક્કસમાંથી કોઈ તાત્કાલિક 'રજા' નહિ મળે, તેમજ લાંબે વખતે પણ નિરૂપયોગીજ નજીક.

(૪) 'એ પરીક્ષાથી શું ફાયદો થવા' છે તે 'હું' જાણતો નથી. પરંતુ એમાં ને ઉમેરવાનો આવના દરો તે સમજાઈ મેલે ટૂંકામાં 'કોલેજ'માં સ્કોલરશીપ લેવા બેઠા અને ને તેમ દોષ, તો પછી એવા ઉમેરવાને એક વધુ પરીક્ષા આપી છતાં કમાવાની તક આપવા જેવું ગણાય.

૭. સારો પગાર આપી જેમ અને તેમ, શિક્ષકની લાંબા વધારે, જે ચાલકારક બનાવી.

૮. વ્યવસ્થા થઈ એક વધુ તેના સાથે લેનાર આઈ નીકળશે, તેને બદલે જેમ સુગમમાં ચાલીએ ચાલીએ જેમ કામ કરવામાં આવે છે તેમ છતાં ખર્ચ ને કુરસદને વખતે મોઢકરે મોઢકરે યા ધેરધેર કાલ મોજાને મોઢકી આપવાનું અને તો વધારે સારું કરવું પહેલાં જીવી ઉત્પન્ન કરાય અને તેમાંથી નીપજતો કામદો સમજાવવા તો પછી એવી ઓછા પોતાની મેળે તેના લાભ લેવા દોડી આવશે.

મુ'બક.

તા. ૧૪-૧૦-૧૫

કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી.

(શ. રા. હિંમતલાલ ગણેશભાઈ અંજારિયા, એમ. એ., એલ. એલ. બી. - મુ'બક.)

આપે મોહતાવેલી પ્રમાણમાં ઉત્તર બાપતાં પહેલાં એક વધુ મેટી જરૂરીયાત તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચાયું છે, માટે ગુજરાત સમસ્ત તરફથી આપને ધન્યવાદ આપવાનું મન થઈ ગયું છે. "ગુજરાત સમસ્ત તરફથી" જેમ કહેવાની શ્રદ્ધતા દરગુજર કરતો એવી આશા છે.

આ કેળવણી માટે મુદ્દા મોટા પ્રવાસો સુગમમાં તો થાય છે, બીજાં પણ નથી, પણ એમ નથી, પરંતુ તે બધા પ્રયાસો, છોક ઉગાડવાને બદલે, પહેલેથીજ ફૂલ પોંદ્યાં પેલ દરવાના પ્રયાસ જેવા લાગે છે. અલગત, ઓછાને માત્ર આપવાની જરૂર છે. એ ખર્ચ છે; પરંતુ 'લાસતી ઓછો' તરફ દ્રષ્ટિની સમજા મોટ લાગેલી હોવાથી 'ચવાની ઓછો' તરફ જરા પણ નજર પડતી નથી. તેથી ઓના બલિષ્ઠ માટેની નીતિમાં લાંબી ને લાંબી ચાલતી ગય છે. તેવે સમયે આપે બલિષ્ઠની ઓછો માટે ને વિચાર કર્યો છે-કરો છે-તે ખરેખર સ્પષ્ટ અને ઉપકારક છે. તે વચ્ચે દ્રષ્ટિ ને આપશે તો 'દર પંદર વર્સે ઓછાવણી' નો સવાલ પ્રેરવાનોજ ને રહે એમ આશા રાખી રાકાય.

આટલી પ્રસ્તાવના કરી આપના પ્રતિભા જવાબ લખવા મંજૂર છે.

૧. અંગ્રેજીનું શિક્ષણ આપવું, કે માતૃભાષા દ્વારા ઉંચું શિક્ષણ આપવું એમ ‘કે’ થી બે બુદ્ધિ પરસ્પર વિદ્યાર્થી સ્થિતિ હોય એવું આપ પૂછે છે. મને તો લાગે છે કે ‘કે’ નહિ પણ ‘અને’ ના બનાવર સ્વીકારશે, એટલે કે એ, ચાર પાંચ વરસમાં અંગ્રેજીનું શિક્ષણ તો આપવું-અંગ્રેજીનાં યોગ્ય કૌશલ ગાનના બરફ દરેક શીક્ષીત હિન્દુવાસી સ્વીકારે છે-સ્વીકારવી જોઈએ, રાજ્યભાષા અને હિન્દુવાસીના ઉત્તમ વિચારકોની પરસ્પર વ્યવહારની ભાષા અંગ્રેજી છે, અને તેથી દરેક હિન્દીને અંગ્રેજીનું ‘થોડું’ થઈને ગાન આવરવું જણવું જોઈએ, એટલે સ્ત્રીઓને પણ તેવું જાન જરૂર છે. મીસીસ બેની, બીસીસ, મીસીસ સરો-જની નામક વગેરે સ્ત્રીઓના જ વિચાર પણ સ્ત્રીઓ સામાન્ય શકે એ પરિણામ મને તો ઇનકાર લાગે છે. અને બીજી ભાષા તરીકે અંગ્રેજી શીખવાય એ બહુ જ યોગ્ય પણ છે. માટે હું તો મુદ્દામાંથી ‘માતૃ’ છું કે બાકી સત્તર વરસ સુધીનાં પાંચ વરસ માટે જે અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવામાં આવે તેમાં અંગ્રેજીને આન મળવું જોઈએ અને શરૂઆત વિષયોમાં તેના અભ્યાસ કરવા જોઈએ.

પણ ઉંચું શિક્ષણ અંગ્રેજી દ્વારા આપવામાં હું વખતની અને તાકાતની વધારા કરતી થતી જોઈ છું. ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સંસ્કૃત, વિગેરે વિષયો અંગ્રેજી દ્વારા શીખવાનાં, સોખનારને મહેનત પડે છે, જોઈએ તેટલો અને તેવો પ્રવેશ તે તે વિષયમાં થઈ શકે. નથી અને તેથી-માતૃ પુસ્તકોમાં જાન રહે છે. આપણા એકીક ધર્મેશ્વરોમાં પ્રવેશ ગાનના અભાવની જે દેવાં કરવામાં આવે છે તે અંગ્રેજી દ્વારા જણવું શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિને લીધે છે એમ હું માનું છું. જે મારો પોતાનો શિક્ષક તરોડેનાં અનુભવ કરવામાં થઈ શકે ન ગણાતી હોય તો હું પુર જોમથી અને અત્યંત ખાતરી કરી શકું છું કે ઇતિહાસનો જે વિષય-જે ભાગ વિદ્યાર્થીઓને પહેલાં નીરસ લાગે-તે ભાગ હું ‘પડેલાં’ પુસ્તકોમાં અમળતી જતો, તેવું પરિણામ એ આવવું કે વિદ્યાર્થીઓ ઇતિહાસના વિષયમાં રસ લેનારા અને ખરી સમજ પ્રકારનારા થતા. મંદિરનાં તો અંગ્રેજી ભાષા મારશ તર શરૂ થતો અભ્યાસ અત્યંત હાનીકારક માન્ય પડતો. ગુજરાતી દ્વારા જમણું કામ થતું અને વધારે ચોક્કસ અને સારું થતું. આ મારો જાતી અનુભવ છે. બીજાને તેથી બુદ્ધિ હોય તો પ્રભુ જાણે. પણ મારા અનુભવ પરથી હું તો પ્રભુ વરસો થયાં એ જ નિશ્ચય પર આવ્યો છું કે, આપણા વિદ્યાર્થીઓને રસ ઉત્પન્ન કરવા, સાચી સમજ આપવા, મગજનો વિકાસ કરાવવા એ અત્યંત જરૂર છે કે શિક્ષણની ભાષા તો માતૃભાષા જ રાખવી જોઈએ. બીજા વિદ્યાર્થીઓ મને જે હું જરૂર માનું છું તે અવસ્થે આપણી જુવાન છોકરીઓને લાગુ પડે છે.

૨. અંગ્રેજી શિક્ષણ માટે મેં ઉપર કહ્યું તેથી સમજ થાય છે કે, બીજા પ્રશ્નમાં ‘તો’ કે તે જરૂર નથી. દીલ્લીર છું કે અંગ્રાજીના પડેલા પ્રશ્નોનાં આદરો જોડાતો થઈ ગયો છે. અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવું જોઈએ એ કલા ૫૪૧ હવે તે કેવી રીતે અને કેટલું આપવું એ જ પ્રશ્ન રહે છે. અંગ્રેજીનું લાંબુ અપાતું વ્યાકરણ સ્વલ્પ શિક્ષણ સમય થયો છે એ જાણીતી વાત છે તે સમય યાદો કરતા, ‘ડાયરેક્ટ મેથડ’ બતાવવામાં આવી છે, પરંતુ તે સદા થઈ છે એમ બધાનું માનવું નથી. મારા અવધ અનુભવ પ્રમાણે મને એમ લાગ્યું છે કે, અંગ્રેજીનું શિક્ષણ બેન્કી કે જેન્કી પદ્ધતિથી અથવા તો થોડા વખતમાં કદાચ સારો લાભ થાય. તે પદ્ધતિ વિસ્તારથી આપવાનું આ સ્થાન નથી પરંતુ તેની રૂપરેખા જે

ત્રણ વાક્યોમાં બતાવવા રજા લઈ લું. (૧.) સારી પ્રાપ્તિમાં શરૂ કરી વાંચન બાંધતર અને વ્યાકરણના સાધારણ નીયમો. (૨.) સાથે સાથેન, છોકરાં જેમ માનુષીય શીખે છે તેમ, ધરમશ્યુ અને હોમીય ઉપયોગમાં આવતા પદાર્થો અને કીવા માટે વપરાતા શસ્ત્રોનું જ્ઞાન. (૩) આદ્યાર્થરૂપ અને પહેલા પુરુષનાં રૂપોથી શરૂ કરી નાનાં સાદાં વાક્યોની રચના, આમાં પણ રચીતેજ કામમાં લેવી. (૪.) હર હમેશા બુદ્ધિ સચ્ચાર કે અકેક બુદ્ધિ રાખે તેમાર કરી તેના ઉપયોગનો મહાવરો પડાવવો. અને આ બધું થતું જાય તેમ તેમ ગુજરાતી વાક્યોને અંગ્રેજી ભાષામાં ઉતારવાનો મહાવરો પડાવવો.

આ પદ્ધતિ એકદમ નવી નથી. સારા શિક્ષકો જે પ્રમાણે શીખવતા માલમ પડશે. પરંતુ પાઠમાળા અને વાંચન પોથીમાંજ બરાબર રહેતા બધા શિક્ષકો આને એવા પણ છે કે જે સાત વરસનાં શિક્ષણ પછી પણ અંગ્રેજીમાં કશું માલવાળું જ્ઞાન આપી શકતા નથી.

આવી સંસ્થા અને આવાં ધોરણ માટે ખાસ આવશ્યક મહત્ત્વ જોઈએ કે બી.એ. થયેલા શિક્ષકો અને તેવા પણ પોતાના કામમાં રસ લેનારા હશે તોજ પદ્ધતિ શુભ રજા આપનારી થશે.

બારથી સત્તર વય સુધીનાં પાંચ વર્ષમાં મેટ્રીક જેટલું તો અંગ્રેજી જ્ઞાન થવુંજ જોઈએ. પેપરો વાંચવા, સાદી વાર્તા સમજવી, સાધારણ વાતચીત કરવી, બાઈલું તો થવું જ જોઈએ.

૩. સંસ્કૃતનું શિક્ષણ દમણાં દમણાં જીએ. પણ બહુ ઉત્કંઠાથી લેવા આવે છે. તે શીખવાની પદ્ધતિ પણ હજી કાંઈ સારી રીતની માલમ પડતી નથી, પણ તે જુદી વાત છે. સંસ્કૃત માટે દમણાં મોઢ બહુ છે. અલગત આપણાં ધર્મપુસ્તકો તે ભાષામાં લખાયેલાં હોઈ તેમાં મોઢ હોય એ સ્વાભાવીક છે. પણ મને તો લાગે છે કે વીચારિત બી ધર્મપુસ્તકો મદદ વગર વાંચી શકે તેટલું સંસ્કૃત કરી શકે એવું નથી. એકાદ કોષ તૈયાર થાય તે જુદી વાત. પણ સામાન્ય ધોરણે જોતાં મને સંભવ લાગતો નથી. બીજું મહત્ત્વ હવે યોગી જ્ઞાન થોડી મહેનતે લઈ રાખવું તેવું છે. જ્ઞાનનોજ વધારો કરવો એ આપણો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. સંસ્કૃત પર, બહુ ધ્યાન રાખતાં જ્ઞાનના વધારા પર અંકેશ રાખવો પડશે.

ગુજરાતીના સારાં જ્ઞાન માટે સંસ્કૃત જરૂરનું મનાય એ પણ બનવાજોમ છે, પરંતુ તે માટે સંસ્કૃતનો સાચીવ અભ્યાસ આવશ્યક માની રાહરો નહીં. ગુજરાતીના અભ્યાસ સાથે સંસ્કૃતનું સામાન્ય જ્ઞાન અપાશે તો તે અર્થઃ સરે સંસ્કૃત સારું, ધર્મપુસ્તકોની ભાષા છે તે માટે અને ગુજરાતીના આરા જ્ઞાનની અભિલાષાથી શીખાય છે. એ જે હેતુમાં બીજો તો અન્ય રીતે સધાય છે તે કશું. પહેલો હેતુ પાર પાડવા માટે જેટલું જ્ઞાન જોઈએ તેટલું વાંચની રીતિ જોતાં વીચારિત બી લખ શકશે નહીં. અને આપણા વિચાર લગ્ને ભાગે જુવાન વધુએ વીચેના-અમર તો જે યુગીએ વધુએ યશે એમ માનીએ છીએ તેમને માટે-હોવાથી સંસ્કૃત શીખવા શીખવવાના મોદને દું તો જાતી મોઢનું મોલું છે. છતાં પણ જોમને સંસ્કૃત-શીખવુંજ હોય તેમને તેવી અમરડા-આપવામાં આપણે આનાકાની

કરવાની જરૂર નથી. તેથી અંતરૂતને એક ઐચ્છિક વિષય તરીકે રાખવાની હું બહામત્યુ કંઈ છું.

૪. આ પ્રશ્ન અતી વિશાળ છે. તેને માટે મારે મત જગતને ઉપયોગી થશે એમ હું માનતો નથી એટલે અપતો નથી. નીતિ અને ધર્મ વીના માણસ એ માણસ નથી, પણ પશુ છે એ કાંઈ ન સમજાવ તેવી વાત નથી. પણ નીતિ અને ધર્મ બાહ્યતી શિક્ષકથી શીખવાય કે કેમ એ પ્રશ્નનો નિર્ણય હું મારે માટે પણ કરી શક્યો નથી. દરેક શિક્ષકે દરેક વયવર્ગમાં નીતિનું લક્ષ્ય હોડવાનું નથી-અને તે વાત ધ્યાનમાં રાખે તો હાલે હાલે નીતિનું શિક્ષણ અપાતું જ રહે. લાંચન માદમાં, ઇતિહાસમાં, ભૂગોળ અને ગણિત જેવામાં પણ આરામ્ય વિદ્યામાં અને 'સાપન્સ' ના વિષયમાં પણ નીતિ વીનાનું શિક્ષણ વ્યાલા-પ સમજાશે. ત્યારેજ આપણા શિક્ષકો ખરા શિક્ષકો કહેવાશે. તે કોટી ધ્યાનમાં રખાય તો નીતિનાં જુદાં શિક્ષણની જરૂર રહે નહીં અને ધર્મ તો દરેક ધરમાં શીખવાય તેજ હું પસંદ કંઈ છું. ધર્મને નિશાળમાં દાખલ કરવાનો વિચાર, મને લાગે છે કે જે જે પ્રજામાં ખરા ધર નથી ત્યાંજ ઉપજ થયો હશે. હિન્દુસ્તાનમાં હજી 'ધર' છે, અને તેથી ધર્મ શિક્ષણ તો દરેક ધરમાંજ અપાય તો સાઈ એવું માઈ નહીં માનવું છે. ધર્મના સંચાલન સીદ્ધિઓના સમાવેશ 'નીતિ'માં થાય છે-પછી સંપ્રદાય અને પંથની માન્યતાઓ માટે તો ધર કે મંદીર કે ધર્મ ગૃહ પરજ આધાર રખાય તો સાઈ એમ હું માનું છું.

૫. મુળકની કેટલીક મ્યુનીસીપાલિટીની નિયંત્રણમાં હોટલોં હોટરી સાથે બજે છે. ધરમાં બાઇ બેડેન સાથેજ રહે છે; શેરીમાં ન્હાનાં બાળકો સાથે રમે છે-તો પછી હોટરા હોટરી અમુક ઉમ્મર સુધી સાથે બજે તેમાં મને તો દરો બાધ લાગતો નથી. પણ એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે હોટલોં હોટરીના મગજમાં તેમની આંકડ સકતીમાં, બુદ્ધીના વીકા-સમાં, મને તો ફેર માલમ પડ્યો છે. અને તેથી દર વર્ષ પછી તો શિક્ષણ ક્રમમાં અને શિક્ષણની ક્ષમતામાં ફારફેર કરવાની જરૂર જણાય છે. જે આંકડ વર્ષથી ફેર રખાય તો પણ સાઈ છે. પણ દર વર્ષ પછી તો ફેર આવશ્યકજ છે. પણ તેથી દર વર્ષ સુધી હોટરા હોટરી સાથે બજે તેમાં મને કાંઈ વાંધા જેવું લાગતું નથી.

આ પ્રશ્નનો આ જવાબ આપુ છું ત્યારે એમ માનીજ લઉં છું કે શિક્ષકો પોતાનું કામ અને ફરજ સમજનારા છે. હજી આવાર, વીનીત વર્તન, મર્યાદાવાળી રીતભાત, અહ-અવનના સારા સંસ્કારો, અને નિર્મળ અંતઃકરણો, 'આપું' આપું જે શિક્ષક મેળવી શકે તેવાના હાથમાંજ હોટરા હોટરી સાથે રહે એ હજારા જેવું છે.

૬. આ પ્રશ્નનો જવાબ અમુક મુદ્દા સંબંધિત માગ્યો છે એટલે 'શાળામાં ન જઈ શકે તેવી મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ માટે શિક્ષણની એજના સંબંધે કાંઈ પણ લખવાનો અવ-કાશ રહેતો નથી. તેથી આખો મુદ્દાના જવાબ આપીશ.

(૧) યાદી પ્રસિદ્ધ કરવામાં એહું કાંઈ પણ નથી. તે પગલું ઉતેળવી ધરવનારાં આપણેને જાહ લાભદાંક થશે. તે યાદી અંતરૂત-ધમ રૂકે તેટલાં સારાં પુસ્તકો ગુજરાતી-માં મળી આવે, તો થાઉં સાઈ.

(૨) આવા વર્ગો મુખ્યમાં ત્રણ તો ચાલુ છે, એવાં ઘર યવાનો સંભવ છે. પણ તે વર્ગોમાં દાહરીની ર્થાદ રહે છે. તે ર્થાદથી એટલું તો સમજ ચકાષ કે હજી લોકોમાં જગાસા ઉત્પન્ન થઇ નથી. ગમે તેટલી દાહરીથી પણ મંતોપ, માનનારા ધણા ધાણ છે. દાહરી કરતાં વધારે મોટી મુશ્કેલી સ્વીકારનારાઓની છે. કંગાળ પગારથી સારા શિક્ષક મળે નહીં. સાગ પગાર આપી શકાય નહીં. વળી સ્ત્રી શિક્ષકોની તો અત્યંત તંગી અને પુરુષ શિક્ષક પણ મળવાના સાંસા. આવા વર્ગો જરૂરના છે-પણ તેમાં દાહરી ન હોય તો પણ અસંગત ખર્ચ જરી-રાખી પાંચ સાત વર્ષ સુધી વર્ગો ચાલુ રાખવામાં આવે તોજ સ્ત્રીઓ દાંધક આદર્શો અને શોકમતદાંધક દેખાયા.

(૩) બોધણ સાર્વજનિક સ્ત્રીઓની ઉદ્દેશ્ય ૬ હતાં વધતી જાય છે એ એક સાકે ચિન્હ છે. પરંતુ બાપણે આપનારા ક્યાં છે એ કાંઈ જતાંવશે ? શુભરાતમાં મારાં કામ કરનારાની મોટી ખાતી છે. તે ખાતી પુરી પડે તો બાપણની યોજના મોટી કહેવાય નહીં.

(૪) સ્ત્રી શિક્ષક પરીક્ષા પણ કેટલાંક પગલામાંનું એક છે. મુખ્યમાં શુભરાતી લીન્ડ ઓર્ગેન તરફથી તેની પરીક્ષાની યોજના થઇ છે. તેની યોજના જેમ વધારે હોય તેમ વધારે લાભ થાય એમ હું તો માનું છું.

(૫) સ્ત્રી શિક્ષક માટે એક ક્ષામ તો એ છે કે તોફારી કરવી એ હીલુ છે એ શોધ મત દુર થવો જોઈએ. તેટલા માટે પૈસાદાર કુટુંબોની સ્ત્રીઓએ સામાન્ય પગારથી કામ કરવાની હીમન ધરવી જોઈએ. તોફારી કરવી એ જોડું છે એ શોકમત દુર ક્યાં સીવાય સ્ત્રીશિક્ષક વધવાનો સંજાર નથી. બીજો ક્ષામ ગમે તેમ કરી દેયની વિધવાઓને તે રસ્તે દોરવવી એ છે. જેમ દિન્દુ ધર્મની કેટલીક માન્યતા જન્મપ્રાપ્ત, જેની ઘણ છે તેમ વિધવાઓને વિદ્યાદાન આપના જેવું જીવું પુણ્ય નથી એમ સમજવવામાં આવે, તેઓને તે ખરા ધર્મ છે એમ મનાવવામાં આવે તોજ સ્ત્રીશિક્ષકો ઠીક પ્રમાણમાં મળી રહે. વિવાહીત અને બાળ અધ્યાપના સ્ત્રીઓ તોફારી કરવાનું કાંઈ પણ રીતે પાછવે તેવું નથી. માટે કોતે પશ્ચીમના દેશો, જેટલે-એને હમણાં પારસીઓ કરે છે તેમ કુમારીકાદશાળા સ્ત્રીઓ વધે તો તેની સ્ત્રીઓ, અને નહીંતર વિધવાઓ ને બહાર પડે તોજ સ્ત્રીશિક્ષકો મળી રહે.

મધ્યમ રિયલિટી કાંઈ કાંઈ સ્ત્રી ઉત્સાહી અને શીક્ષીત હોય છે. પણ સ્ત્રીશિક્ષકને મળતા કંગાળ પગારને લીધે તેની સ્ત્રીઓ શિક્ષકનું કામ કરી ચકતી નથી, ધૂરની, સંભાળ માટે તોફાર ચાકર તથા રસોઇયાની સગવડ કરી રહે તેટલો પગાર આપવામાં આવે તોજ તેની સ્ત્રીઓ તોફારી સ્વીકારી રહે.

સ્ત્રી શિક્ષક મેળવતાં પહેલાં શિક્ષક તરીકે રહેવા આવનાર સ્ત્રીઓની અજ્ઞાસ કોટી ધ્યાનમાં લેવાની ખડું જરૂર છે. તે કોટી વધે માટે જરૂર છે કે સ્ત્રી શિક્ષક સંસ્થા મોટા પાયા ઉપર અને ધણા જગ્યાના રૂડાં ઘર ચલી જોઈએ. દર મહિને પંદર રૂપિયાની સંકલ્પરશીપ અપાય અને સ્વીકારનારા શિક્ષકો દોહરો જગ્યાના પગારદાર રાખવામાં આવે તો પાંચ દશ વર્ષમાં સારા સ્ત્રીશિક્ષકો આપણે મેળવી શકીએ. આવાં કામ માટે પૈસાની તંગી છે એમ માનવાનું નથી. પૈસો તો આપણા દેશમાં-ઝરીમકા દેશમાં પણ આવાં કામ

માટે ખરચવાને જોઈએ તેટલો પુષ્કળ છે. માત્ર ખતથી અને પ્રશુપ્રીતથી કામ કરનારા જોઈએ છે. ભાવનામા ખરા અંતઃકરણથી કામ કરનારા નથી. બોલતા લખવાથી કાંઈ કામ થાય નહીં. ખરા કામ કરનારા અરધે કંઠન નીકળે તો પણ ઘણું કામ થઈ શકે.

(૮) સ્ત્રીઓને ઉદ્યોગ ક્યા ક્યા સીખાવી સહાય એ વિચાર કર્યા પછીજ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકાય. હાલ તો એમજ મનાય છે કે વારવા 'ગુપ્તવાણુ' સીખવાય એટલે બસ. અને મુઆહના વર્ષે કલાઓમાં ઘણું ખર્ચ એજ સીખવાય છે. પણ ભરણું ગુપ્તવુ એ કાંઈ જીદગીની જરૂરીયાતો નથી. જે ધંધા અને ઉદ્યોગો જીદગીની જરૂરીયાતો પુરી પાડનારા છે તે સીખવવામાંજ ખરો લાભ છે. સીવણું, વેતરણું, કાંતણું, વખણું કે એરા એવા ઉદ્યોગો તરફ નજર નાંખવામાં આવે તો ઘણું સાફ. ઇંગ્લેન્ડમાં જેને Cotton-goods industry કહે છે કે તેવા ઉદ્યોગો સીખવવામાં આવે તો સ્ત્રીઓને અવરો લાભ થાય અને ગનિતા-વિજ્ઞાન જેવી સરેશાઓ તેમાં કામ માગે છે તે ખરેખર જરૂર થોડા ઘણુ એમ કહી શકાય.

હિ. ગ. અંગ્રીઆ.

૯.

(૨૧. ૨૨. કેશવપ્રસાદ ઇરાલાલ કેશાવ, બી. એ, એલએલ. બી.—મુબાઈ.)

(૧)

આપણું સખણુ વ્યાજબીજ છે કે હાલમાં કન્યાઓને પ્રથમ કરતાં અભ્યાસ માટે વધુ સમય મળી શકે તેમ છે. આપણા સહેરમાં (અવગત-સામાન્ય રીતે તો આ આપણે આપ્યા ગુજરાત સારું વિચાર કરવાનો છે, પરંતુ અમદાવાદમાં) સુધીસિત વસિત વવારે પ્રમાણમાં હોવાથી, તથા મોટી ઉંમરની બહુ શકે તેની કન્યાઓ પણ ત્યાં વધારે હોવાથી, વારવાર-તે સહેરની સગવડો ધ્યાનમાં રાખીને મારું લખાણુ ચાલે તો તે કામાપાત્ર ગણાશે પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ તો સામાન્ય રીતે પૂર્વો છે. પરંતુ ત્યાર પછી આગળ વધતા માટે શક્ત મહાવદમી ટ્રેનીંગ કોલેજ છે. આમાં કન્યાઓને હાઈસ્કૂલનો કામ સીખવાય છે આ સરેશા તે ખરેખર અમદાવાદને સરકારની એક બહીષ છે, હતાંએ પ્રાથમિક શાળાઓ અભ્યાસ પૂરો કરનાર બાળાઓની સખ્યા સાથે સરખાવતાં ઘણી જુજ કન્યાઓ-ઈંદ કન્યાઓ-આ શાળામાં જાય છે. અને આનાં કારણો પણ સખજય તેવાં છે. અને તે આપણી આર્થિક સિથિત તથા સ્ત્રીઓના સાહારિક દરજ્જા સાથે સખજ ધરાવે છે. અત્યારે તે સખજીની ચર્ચામાં ઉતરવાનો વખત નથી. આપણે તો વસ્તુસિથિત જે છે તે તપાસવાની છે. અને તે એ છે કે આ સરેશાનો પૂરતો લાભ લેવાનો નથી કે લઈ શકાનો નથી.

કન્યા શિક્ષણ સખજી વિચાર કરતાં આપણે એ પ્રશ્ન કન્યાઓ સખજી વિચાર કરવાનો છે. એક તો જે કન્યાઓ પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કર્યા પછી, આગળ બચવાને આગ્રહ હોય છે, નિસાણે પણ જઈ શકે તેમ હોય છે, હાથે કેટલીક નાની અમલકોને

શીર્ષિક આગળ જાણ સકતી નથી તે પ્રકાર અને બીજા પ્રકાર તે ઉપર વધી ગયેલી, આ અવસ્થામાં આવી ગયેલી અને સંસ્કારમાં પડેલીનો છે. આ બીજા વર્ગમાં પણ અભ્યાસ આગળ વધારવા આવુર સીધો મળી આવે છે.

પ્રથમ આપણે જે કન્યાઓ શાળામાં જતા તૈયાર હોય છે તેમનો વિચાર કરીશું. તેઓ ટ્રેનીંગ કોલેજમાં જતી નથી તેનાં કારણે દેખાતાં નજીક હોય છે, પણ પરિણામે અટાન લાવે છે, કોઈને તે આવી પડે છે, કોઈને તેનાં સમય અનુકૂળ નથી આવતા, કોઈને તેનું આખું શિક્ષણ-મેટ્રીક સુધીનું પૂરું કરી શકાશે કે કેમ, તે વિષે શંકા હોય છે; તથા અધૂરું મુકેલું શિક્ષણ લાભકારક છે કે કેમ તે વિષે શક રહે છે. અલગત જે માત્રાઓ પોતાની કન્યાઓને હિન્દુ શિક્ષણ-કોલેજનું શિક્ષણ અથવા તો દાકતરી શિક્ષણ આપવા માગે છે તે તો ગમે તેટલી અગવડ વેશીને પણ આ સંસ્થામાં, પોતાની કન્યાને મોકલશે જ. પરંતુ કેટલીક વાર એમ અને છે કે પ્રથમથી આ બધાનો નિશ્ચય કરી ન શકાય પણ પાછળથી અધિક સંભોગે ક્યાં થતાં વધુ શિક્ષણ આપવાનો વિચાર થાય છે, આરે વખતે જે પ્રથમથી આ દાકતરીકતા કમતી સરખાત ધરેલી હોતી નથી, અને વચ્ચેથી વર્ગો પડવા હોય છે. તો પછી થએલો વિચાર નકામો જાય છે. આ વિચારવાળા પણ પોતાની કન્યાઓને આવા સરકારી ધોરણની શાળામાં મૂકે તેથી કેટલીએકવાર હિન્દુ અભ્યાસ કરવામાં તે સહાયજન થાય છે. માટે તેવા લોકો આ સંસ્થાનો વધારે લાભ સે તેવી ચોજના થઈ જોઈએ, અને તે માટે મારી સચના એમ છે કે જેમ સરકારી દાકતરીક કરતાં મિડલ સ્કૂલ નીકળી છે, તેમ કન્યાઓ માટે પણ અનુકૂળ લાભમાં મિડલ સ્કૂલ ખોલવા સરકારી કેળવણી ખાતાને વિનંતિ કરવી જોઈએ. વળી તે સમગ્રી ખીજ સચના એમ છે કે શા. જ. રજીસ્ટ્રારશ્રી કન્યાશાળા તથા મળનભાષ કરમચંદ કન્યાશાળામાં યોગ્ય વર્ગો વધારી સરકારી મિડલ સ્કૂલ જેટલું ધોરણ લખવા થતા થવા જોઈએ. આ પ્રમાણેની સચડો મળશે તો પણ વર્ષનાં નવેદીકમાં અભ્યાસ કરવાનો અવસર મળશે. અને પછી તો તેઓ ટ્રેનીંગ કોલેજમાં જઈ શકે તેવી ઉપરમાં આવી જશે. આ વર્ગ બંધિયના હિન્દુ ધોરણના અભ્યાસ માટે અતી લાભદાયી છે.

પરંતુ જે સચના મને પોતાને ધણી પ્રીય છે, અને જે એકદરે વધુ સંખ્યાને લાભદાયી થઈ પડે તેમ છે તે તો ખીજી છે. તે એ છે કે કન્યાઓ માટે પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કર્યા પછી, ખાસ વર્તમાન સમયને અનેક રીતે જાપ બેસતી નવીન સંસ્થાઓ જોઈએ. આ સંસ્થા તે કન્યાઓ માટેની સુજાતી દાકતરીક છે. તેમાંનો સમય, તથા અભ્યાસક્રમ, રમતો અને બીજી વ્યવસ્થા આપણા સાંસારિક વિચારો, બહેનો તથા અકલ્પ્ય વગેરે ધ્યાનમાં લઈ ગોઠવવા જોઈએ. પ્રાથમિક શાળાઓમાં પાંચ વર્ષ અભ્યાસ કર્યા પછી દાક્તરીક રીતે ધ્યાનમાં લેતાં, બેરોગર અભ્યાસ કરવાનો વખત, કન્યાઓને બીજા પાંચ વર્ષ મળે. આ નવીન સંસ્થામાં આ પાંચ વર્ષ દરમિયાન સીધો જીવનની જાણ મળે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ. દાક્તરીક ક્રમમાં કેટલીએક મિનનરરી જાણતો છે. વળી તે ઉપરાંત બધું શિક્ષણ હિન્દુ ધારા આપાત હોવાથી સમય ધણી જાય છે, અને પ્રમાણમાં વિષયોનું જ્ઞાન ઓછું મળે છે. તથા, ઇતિહાસ-દર્શન વગેરે વિષયો જાણવા દરી આવે છે. આપણને તો વખત

ની કાંઈત ધણી છે, અને જોઈએ વખતમાં વધારે જ્ઞાન આપવાનું છે. તે માટે આ નવીન સંસ્થામાં સઘળું જ્ઞાન માતૃભાષા દ્વારાજ આપવું જોઈએ. આ સંસ્થામાં કયા કયા વિષયો, કયા કયા વર્ષોમાં શીખવવા જોઈએ, તેનો એક કોડો, આ સાથે જોડાયેલ છે તે ઉપરથી બહુ સ્પષ્ટ થશે એમ આશા છે. આ યાગ્યતા વખતે ચાર વાગ્યાથી રાખવાથી કન્યાઓને ધણી સવડ મળશે; તથા ચાર વાગે યાગ્યા બંધ કરવાથી તેમને ઘેરથી કાઢી પશુ અડચણ મૂકવા આવશે નહિ. આ યોજના મેં જે કેટલાએક મિત્રોની મદદથી તૈયાર કરી છે તે ઉપરથી પ્રજાવળીના પ્રથમ ચાર પ્રસંગો જવાબ મળી જશે. આવી એક યાગ્યા ચરૂ કરવાનું કામ અમદાવાદ શહેર માટે કાંઈ અધરૂં કહેવાય નહિ. વનિતા ત્રિશમ, સંસારસુધારાપ્રમાણ, સાહિત્ય સંજ્ઞા, ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી જેવી સંસ્થાઓએ આ વાત ઉઘાડી શેષ બચવાર પગમાં બસવા જોઈએ.

(૨)

પ્રજાવળીના ઉત્તર સ્પષ્ટતાની ખાતર હું નીચે સુજન્ય જુદા આપુ છું.

૧. (અ.) જેને આમળ જતાં કોલેજમાં જવું છે તેને તો, હાલની ઉચ્ચ કોલેજની જેવી પડશે. પણ તેમાં વધુ સવડ માટે એક જુદા મિડલ સ્કૂલની સ્થાપના કરાવવી તથા કેટલીએક પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં મિડલ સ્કૂલ પોરણ ઉમેરવું.
(વ.) પરંતુ સામાન્ય રીતે તો, અને વધારે સખ્યા માટે તો, સુજનાતી દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવા યોજના કરવી તે વધુ લાભદાયક છે.
૨. અને તે પ્રકારની યોજનામાં અંગ્રેજી તો જરૂરી વિષય તરીકે રાખવું જોઈએ અને તે મેટ્રીકના પોરણ જેટલુંજ રાખવું જોઈએ.
૩. સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપવા બચરથા યવૃ જોઈએ. પરંતુ તે એક એનિફક વિષય તરીકે રાખવું. છતાંજે તે શીખવા ઉત્તેજન આપવું. કારણ કે તેથી ગુજરાતી સાહિત્યને લાભ થશે.
૪. નીતિ અને ધર્મનું શિક્ષણ આપવા માટે હું સવાનન ધર્મની પરીક્ષાઓનો તથા તે માટે નિયત થતાં પુસ્તકોનો લાભ લેવાની સચના કરું છું. પરંતુ વખતો વખત તે વિષયો સંબંધી વ્યાખ્યાન કરાવ્યાથી વધારે લાભ થવા સંભવ છે.
૫. માંડે ધારવું એમ છે કે સામાન્ય રીતે દસ અગીઆર વર્ષ સુધી છોકરા છોકરીઓને એકું જ્ઞાન આપવાથી ધણી હાયદા છે. આ રીતથી નિશાળોની મંખ્યા બહુ વધા રવી નહિ પડે તે એક આર્થિક ફાયદો છે. બીજું સારી ટ્રેઇનિંગ બાદ શિક્ષણે કરવાં સુરેપ શિક્ષકો વધારે પ્રમાણમાં મળી શકે છે. આમાં બાદ સિસ્ટીને બાળ વર્ગ તથા પહેલી ચોપડી સોંપવાથી છોકરાઓને પણ લાભ થશે. વિદ્યાર્થીઓની ઉમર નાની હોવાથી નીતિ સંબંધી પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી, પરંતુ આ રીતે સાથે બચુત્વાથી એક બીજાની નીતિને અવિધ્યમાં લાભ થવા સંભવ છે.
૬. હજી પ્રશ્નમાં સચવાયકી યોજનાઓ બંધીજ ઉત્તમ છે, અને તે કોલેજા જુદા જુદા લાભ છે. જુદે જુદે સ્થળે અલગુજ યોજનાઓ લાગ, સજોગો તપાસને, લેવાનો જોઈએ; પણ વર્ષના કામનો કોડો મેં આ સાથે આપેલો છે, તે ઉપરાંત, આ ધાંગ

ગુજરાતી પાંચમી ચોપડી પંછીના

વિષય.	છઠું વર્ષ.	સાતમું વર્ષ.
સાહિત્ય. ગદ્ય-પદ્ય-નિર્ગમ.	એક સરળ મંસારી વાંધા વિ- નાની નવલકથા તથા સતીચરિત્ર કે ભારતનાં સ્ત્રી સ્ત્રોતો જેવાં પુસ્તકમાંથી ચોટું અને સહેલાં શબ્દો.	વાંધા વિનાની ઐતિહાસિક નવલ- કથા તથા ગુસાફરીનું પુસ્તક. નરા અમરી કાવ્યા.
અંગ્રેજી. પ્રાથમિક તથા પ્રથમ રીડર આધાર પહેલાં શીખવેલી.	પાઠશાળા ભાગ ૧ રીડર ભાગ ૨	પાઠશાળા ૨ રીડર ૪
સંસ્કૃત- ધર્મ- નીતિ.	સનાતનધર્મની પરીક્ષા નં. ૧૨ નાં પુસ્તકો.	સ. ધ. પરીક્ષા નં. ૧૦ નાં પુસ્તકો.
વિજ્ઞાન.	ગુજરાતી સાયન્સ રીડર ૧	નં. ૨
ઇતિહાસ જૂઓળ ખજોળ	દિલ્લો ઇતિહાસ અકષિ. દિલ્લી જૂઓળ. જવાબદારી-ધરતીકંપ.	દિલ્લો ઇતિહાસ બજાવા સુધી એશીયા યુરોપની જૂઓળ ખજોળની સરખાત.
લલિત કલાઓ.	પ્રવેશક રૂઝમ. કવિતા-સા- ઓષ રાજો હારમોનીયમની સમજ.	ફર્સ્ટ ગ્રેડ. સાદું શીવજી. હાર્મો- નીયમ શીખવતું.
અભિત અને અર્થશાસ્ત્ર.	અપરજીક લેખો પ્રમાણુ ભાગ	સાદું અને અકચરિ બનાવ.

આ પ્રમાણે શીખવનારી ગરથામી ધણી લાંબામયક સુઝ પડશે. આમાં ઈંગ્લેજ શીવજીનું સ્વપ્નનું માન માનવાદારા આપતું. સાળાનો વખત આરથી ગાર રાખી દર પોણા કલાકના પાંચ વિભાગ કરી વચ્ચે પા કલાક રમ આપવી. જેટલા વિષય શીખવા હોય તેટલા શીખવાની છુટ રાખવી. અંગ્રેજી તરફ ખાસ લક્ષ આપવું. ઉપરના વર્ગોમાં અપવાદિક વર્ગ (debaters) રાખવા સુચના છે. અને આવી બનાવોથી વિવાદોને માહિત રાખવા. ધર

કન્યા કેલવણીનો ક્રમ.

આઠમું વર્ષ.	નવમું વર્ષ.	દસમું વર્ષ.
જીવનચરિત્ર, માળવિદાસની રજા- નાં પુસ્તકો, કાવ્યમાધુર્ય નિબંધ, સખવાનો, પાઠમાળા ૩ રીઠર ૪. નિબંધ.	સદ્વર્તન, સરસ્વતીચંદ્ર આગ ૧-૨ જેવાં પુસ્તકો, નાનાદાદ, નર્મદ જેવાની કવિતા નિબંધ, પાઠમાળા બા. ૪ નિબંધ, સરળ વાર્તાઓ અને કવિતા નેસરીદડનું બ્યાકરણ આદ્ય.	જાત મહેનત-કર્તવ્ય જેવાં પુ. સ્તકો, અધરી કવિતા, નિબંધ અને ગાલુ મર્યાબા, પાઠમાળા ૫. નિબંધ, સરળ નવલકથા અને કાવ્ય, નેસરીદડનું બ્યાકરણ પૂર્ક.
નિતિશિક્ષણમંત્રાના પાઠ. સં. માર્ગોપદેશીકા પ્રારંભ. નં. ૩	માર્ગોપદેશીકા ચોભી, દિતોપદેશ કે ગીતાના શ્લોક ચોડા, ચરીર શાસ્ત્ર માંદાની આવજત.	માર્ગોપદેશીકા પૂરી, મંદિરાત પ્રવેશીકા પ્રારંભ, ગીતા આગળ, બકરમાત વખતે ઇલાજ, હરમણ રસાયણશાસ્ત્ર, રસેશ, અશાણી નોખવા તથા સાચવવાની રીતો (medicinal)
ઉચ્છેદનો ઇતિહાસ અડધા પૃથ્વીની સામાન્ય જ્ઞાણ ખગોળ આગળ.	ઉચ્છેદનો ઇતિહાસ, સંખ્ય બા. ધારણ સહિત પૂરો, ખગોળ પૂરી, ઉચ્છેદ અને દિલ્હી નિબંધો.	દિલ્હી શબ્દખંધારણ, ખગલ પછીથી તે આપાર સુધીનો દિલ્હી ઇતિહાસ.
હાર્મોનીયમ પદ્ધતિસર, અર્ધકું શીવણ, વેતરવાન, યોડું બરત કામ રો હડમેડ ડ્રોઇમ, નફો લોલો દશાંચ.	હડમેડ શીખવું હોય તો અથવા દાસરખા, ઝીકનું બરત, ફે-તે શીવણ, અર્ધશાસ્ત્ર અડધું, ચૂક-બરતમાર્ગો કરકસર.	ચૂક શબ્દગાર નિયે ચિહ્નણ, અર્ધશાસ્ત્ર પૂર્ક ચૂકબવરયા,

કામ કરવા ઉત્તેજન આપવું અને તે વિષે મૂલપરબ કરવી, હેઠા વર્ષની પરીક્ષા સંભારિત
ચૂકરથી પાસે સેવકાવી પ્રમાણપત્ર આપવાની ગોઠવણ કરવી. આ આજો ક્રમ અગત્ય રહે છે.
વખતોવખત ધર્મ નીતિનાં બ્યાખ્યાન કરાવવા લાભદાયક છે.

કેરાલપ્રસાદ દેસાઈ.

દશ વર્ષનો ક્રમ પૂરો કર્યા પછી અપોરનો વર્ગોમાં
બે વર્ષનો વધુ ક્રમ.

વિષય.	વર્ષ ૧૧.	વર્ષ ૧૨.
અભિજ્ઞ.	મુદિયમ-સરળ નવલકથા. 'કાવ્ય' નિબંધ.	નવલકથા. જીવન દર્શાવતી. કાવ્ય કવિજીવન. નિબંધ ન્યુનપર વાચન
સંસ્કૃત.	મદિરંત પ્રવેશિકા. એક સહેલું પુસ્તક. ગીતા અર્થ સાધે.	વ્યાસરણ. નાટક, ભાષાંતર, ગીતા.
સાહિત્ય.	ઉત્તમ પુસ્તક અને કાવ્યનો અભ્યાસ, સમાલોચના, નિબં- ધ અને સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચા.	આધુ બનાવો ઉપર ચર્ચા. ઉત્તમ પુસ્તક અને કાવ્યનો સ્ત્રીનો અભ્યાસ નિબંધ.
વિજ્ઞાન-વેદક.	સમગ્ર ઓછાની સંભાળ. અને ગર્ભ વિવેચન.	બાળકોનો ઉછેર અને તેમનું શુદ્ધ શિક્ષણ.
ઇતિહાસ.	જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા (રોમ તથા ગ્રીસ તરફ વિશેષ લક્ષ.)	અર્વાચીન રાજ્યોનું રાજ્ય બધારણ. જગતમાં ઓછાનો દરજ્જો.

નિયમિત રીતે સરચામા ન આવે ચક્રે પણ બપોરે બે કલાકની કુરસદ મેળવી ચક્રે
તેની ઓછા આમાં અભ્યાસ આગળ વધારી દર્શો. વખત બાધી સવા બે. પોણા કલાકના
ત્રણ વિભાગમાં પરીક્ષાનાં પ્રશ્નોષ્ટ્ર આપવાં તથા વિષયો સીખવા હોય તેટલાં સીખવાની
ધુટ રાખવી

દેશવપ્રસાદ દેસાઈ.

વર્ષનો કમ પૂરો કર્યા પછી જીત્ત બે વર્ષના-દરેકના ફક્ત બે કલાકના જ બપોરના અભ્યાસના કમનો જીત્તો કોડો મેં આપ્યો છે. તેમાંના વિષયો ઉપરથી મારો મત જોઇ સકારો.

૭. સ્ત્રી શિક્ષકો માટે તો વનિતા વિશ્રામની બાળાઓને મહેતીએ થવા સમજાવતી તે એક મુખ્ય શ્યના છે. તેથી તેઓ આબરુદાર જીવન માળી ચકરી. વળી છોકરા છોકરી-ઓની નિશાળો એક થવાથી હાલ તરત સ્ત્રી-શિક્ષકોની તાણ બહુ નહિ પડે. મેકાલ-રશીપ-મનામ-વગેરે લાલચોથી આ ધંધામાં સ્ત્રીઓને આકર્ષવી.
૮. મેત્રીનાં તોરણો કે પાંદડા અથવા જીકે કસનનાં કામ શીખવવાથી ઐતોગિક કે આર્થિક લાભ ગરીબ વિધવાઓને થાય તે કું ખાતો નથી. આવા ધંધામાં વચગા માણસો બહુ કમિયન બાધ જાય છે. જે બણી શકે તેમ છે તે વિધવાઓને તો વિલુકે થવાજ ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. તેથી તેમને તથા સમાજને મન્નેને લાભ છે બાકી તો તેઓ જે કામ કરે તે વેચવા માટે આવાં મજાણે એ ફાંદો બોલતી જોઈએ. આ ઉપરાંત જેઓ લાલુતરમાં આમળ જાય તેમ નથી પણ બીજી રીતે ચત્રાક હોય છે તેમને સારું થર ધંધા માટે યતિ ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તોતર તરીકે કે રસોઈવા તરીકે નહિ પણ To keep the house સામાન્ય મુત્ર-વસ્ત્રા સાથે આબરુવાળી સ્ત્રીઓ રોકવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં પણ પ્રીમંત કુટુંબોમાં, અથવા મધ્યવર્ધમાં જેઓ વસ્ત્રારી હોત વિધુર થાય છે તેમને ત્યાં, આવી બાધ-ઓની જરૂર પડે છે. આવો વર્ષ ઉઠો કરવા તરફ લક્ષ દેવાથી, બણી સ્ત્રીઓને આ-બરુદાર જીવન મળશે.

દેશવપ્રસાદ એ દેસાઇ.

૧૦.

(૩. ૩. કુંવરજી વિહૃલભાઈ મહેતા-તંત્રી, પટેલ બન્ધુ સુત.)

અમારી પાટીદાર કામમાં હજી સુધી એવી સ્થિતિ જલુધા પ્રાપ્ત થઈ નથી કે પ્રાથ-મિક શાળાનાં પાંચ છ શોરજી પૂરાં કર્યા પછી કન્યાને ભણાવવાને માટે ચાર પાંચ વર્ષ મળી શકે. જ્યાં એવા અનુકૂળ સરોગ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં તે સમયે મારા અભિમાય પ્રમાણે નીચેની ગોઠવણ પુલિત્ત થોગજ છે

૧. કન્યાને અંગ્રેજીનું શિક્ષણ આપવા કરતાં માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ આપવું વાતમતક છે. આથી એમની તંદુરસ્તી ઉપર પરબાવાના ગોખવાના અગધી જે ફરકો પડે છે તે અટકશે. વળી આપણા દેશની મામાજીક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી શાળની ખાસ આવસ્થકતા નથી. અતઃ અંગ્રેજ ભાષામાં શાળાયેા અનેક છે તે સમજીને તેઓ લાભ લઈ સમાય એટલે સુધી જો એ ભાષા પર કામ

મેળવવામાં આવે તો ફાયદો બેચક થયા વિના નહિજ રહે. પણ આપના પ્રમ્ન પત્રમાં વધારેમા વધારે ચાર પાંચ વર્ષનો ગાળો કન્યાને એ શિક્ષણ માટે મળતો હોવાથી તેટલા વખતમાં તેવું સંગીત ગાન દહી પણ પ્રાપ્ત થઇ શકેજ નહિ. પરિણામે તેઓ ગુનદારીનું સાફ ગાન મેળવવા અટકી જાય, અને અગ્રેજ પણ પૂરું ન જાણી શકે.

૨. માતૃભાષા દારાજ કન્યાને શિક્ષણ આપવાનું હરે તો ખીજે પ્રમ્ન પછી રહેતોજ નથી. છતાં બહુમતે અગ્રેજ શિક્ષણ આપવાનું હરે તો:—

સ્ત્રીઓ માટે તો અભ્યાસક્રમ મેટ્રિકને અનુસરતો રાખવા કરતાં બચકાણજ રાખવો ફાયદાકારક છે. સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિ જોતાં મિટની બાળાઓને અમુક પરીક્ષા પાસ કરવીજ જોઈએ એવા આમદની જરૂર રહેતી નથી. વળી મેટ્રિકને અભ્યાસ ક્રમ ખાસ કરીને છોકરીઓની શારીરિક અને માનસિક શક્તિ તરફ ધ્યાન આપીને ઘટા-મેસો છે. તો પછી બાળાઓને માટે તે અભ્યાસ ક્રમ કેટલો બધો પ્રતિકૂળ થઇ પડે ? અકંગણિત, અક્ષરગણિત અને શૂનિતિ એવા મગજમારીના વિષયો સ્ત્રીઓને અતિ-શય બોજાવક થઇ પડે છે એવું સિદ્ધ થઇ ચુક્યું છે, માટે એવા વિષયોમાં અકંગ-ણિતનું બચકાણ ગાન અપાય અને તેને ઠેઠાજે ઘણિત કરા, અને શૂદ્ધ બચકાણનું શિક્ષણ ઉમેરાવું જોઈએ. દરેક સ્ત્રીને બાળકો ઉછેરવાનું કામ ખામ કરીને હોવાથી તેમને વેદનું સામાન્ય ગાન, અક્ષરમાત્ર અને તેવા તાત્કાળિક ઉપાયો, રોગી પરિચય અને નર્સ લાગવું કેટલુંક ગાન ખાસ કરીને તેમના નવા કમમાં દાખલ કરાવું જોઈએ. ગામડાંમાંમાં વસતી અજણ સ્ત્રીઓ આવું ઘણું ખર્ચ ગાન કરાવે છે.

- ૩ ઉપરની ૧ અને ૨ કલમમાં જણાવેલી અગત્યની ખાનગીને વાંધો આવે એમ ન હોય તો સરકારનું ઉપયોગી થઇ પડે તેવું અને તેટલું ગાન આપવામાં આવે તો ગુનદારી અને ધર્મના સહેલા સરકાર ગ્રંથો સમજાવામાં તે મદદગાર થઇ પડે અને ભાષાપર કાણુ વધી શકે. અગ્રેજ કરતાં એને પહેલું સ્થાન આપવું.

૪. નીતિનું શિક્ષણ તો ખાસ કરીને આજાપ અને શિક્ષકોના આચરણ ઉપરથી અનુકરણ કરીને બાળકો જેટલું મેળવો શકે છે તેટલું ખીજ કથાથી મળી શકે એમ નથી. માટે એથી મદદની બાજત એ છે કે ચારિત્રવાન શિક્ષક, શિક્ષિકાઓ ખાવાં જોઈએ. પુસ્તકો પણ એ આનતમા માર્ગદર્શક થઇ પડે એમ છે, અને નીતિને દટતા આપ-વામાં મદદગાર થઇ શકે. આટે ચારિત્રવાન સ્ત્રી પુરોષોનાં ચારિત્ર અને ગ્રંથો જ્ઞાનક થકરના “નીતિ શિક્ષણ” અને સરગત ગ્રંથો. મણિમાધ નલુમાધ દિવેદીના “બાળ વિનાસ” જેવાં પુસ્તકો ટેકકરટ છુક તરીકે દાખલ કરવાં ફાયદાકારક છે. પાર્થિવ શિક્ષણુ ઘણું મકતવનું છે, પણ અનેક મત પયોની જાળમાં ગુંથાઈ ગયેલા ગ્રંથો દેશમા તે આપણ વધારે મુશ્કેલ અને બારે ખરચ વિના જાની શકે એવું નથી. એ સળ પમાં બધા ધર્મોમાં સામાન્ય તરવો હોય તેટલાનાજ શિક્ષણુવડે ચલાવી લેવા સિવાય ઉપાય નથી.

નીતિ અને ધર્મના શિક્ષણની સાથે સ્ત્રીઓને “સમાજ સેવા” ને લગતું ગાન ખાસ આપવું જોઈએ, અને તેને માટે “સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ” જેવાં પુસ્તકનું

નિયમિત વાંચન કરાવવું જોઈએ. આથી-તેમનામાં સેવાની ભાવના ઉદ્ભવે યશ અને તે દ્વારા મહોદ્ધાની, અને ગામની અનેક સ્ત્રી છોકરાંઓને તેમની સાદામ્ય મળી શકે. 'છોકરા-છોકરીઓને એક જ શિક્ષણ આપવાનો સલાહ સર્વવ્યાપક આપણા દેશમાં અને તે અસ્થાને ધારે છે. એ પદ્ધતિના લાભમાં અનેક દલિલો જોઈ શકી શકાય ખરી, પણ તે વાત કદાચ અમેરિકા જેવા દેશમાં ફતેહમંદ થઈ શકતી હતી. આથી અહિં તો છેક નાનપણથીજ આસપાસના વાતાવરણમાંથી એવા કૃત્યસારો છોકરાંને મળતા કે તેમને એક જ દરજ્જા એ જાગૃત્વ જ્ઞાનદાકારક અને સલામત મણી શકાય.

૫. વળી વધારે મહત્વની બાબત તો એ છે કે છોકરા છોકરી બન્નેના શિક્ષણક્રમ અને વાંચનમાળા સુધી તેમને ભવિષ્યમાં કરવાં પડવાનાં કામો તરફ નજર દોડાવતાં આ-રંભથીજ નિરનિરાળા દૃષ્ટિમિદ્ધતા રચાવાં જોઈએ. જ્યાં સુધી તેમના અભ્યાસના વિષયો તેમને અતુર પનાવવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી આપણી દાનવી કેળવણીમાં ધંજો અપૂર્ણતા રહેશે, અને છોકરા છોકરીને એક જ કરવાની પદ્ધતિથી એ અપૂર્ણતા (પ્રકૃતિને અતુર પા શિક્ષણની) દૂર થવાના સંભવ પણ નાશ પામશે. ગામડાંઓમાં નિરૂપાયે એમને એક જ અજ્ઞાનતા પડે છે પણ શહેરમાં જ્યાં અતુરતા મળી શકે છે ત્યાં તેમ કરવાનું ખાસ કારણ નથી.

૬. આ પ્રશ્નમાંની દરેક દરેક બાબત અમલમાં મૂકવા જેવી છે. મુરતના "વનિતા વિ-દ્યામ" માં મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓ અતુર દશક શિક્ષણ લઈ શકે એમ ગોઠવણ કરવામાં આવેલી લેખિકાથી તેનો લાભ લેવાતો દીક જણાય છે.

૭. સ્ત્રી શિક્ષકો મેળવવા માટે "વનિતા વિદ્યામો" અને સેવાસભા "માં, અને મુરતના આશ્રમમાં જેમ "સર્વન્ટસ ઓફ ઈડિના સોસાયટી" તરફથી "ટ્રેનિંગકલ્પાસ" ઉઘાડવામાં આવ્યો છે, તેવા કલાસો ઉઘાડવા. આથી કદાચ અમે જોઈ પુરી પડશે ખરી. બાકી જ્યાં સુધી એ ધંધો દિવસ છે એવું લોખંડા મગજમાં ન હશે અને સારાં આચારદાર માણસો એ ધંધામાં ન જંપલાવે ત્યાં સુધી તો તે તરફ હુકમ રહે-વાનું અને તંબી નડવાનીજ કારણ કે પ્રજાને મહેતીજીવોના આચરણથી તામ પામીને લોકોનો એ ધંધા તરફ અસરમાર થઈ ગયો છે.

૮. થઈ શકે. ઘખલા તરીકે મુરતના મંડળ "અનાયામ" ની જાણિકાઓને શરવા શુદ્ધવાનું કામ સીખવવામાં આવે છે. આથી તેઓ આશ્રમમાંથી નીકળ્યા પછી પો-તાના ઘરમાં એમાં બેઠાં સાફ પેદા કરી શકે છે. શહેરના જરીકામન વેપારીઓ તેમને બરવાનું પૂર્વ પાડે છે. અને ઘેર માણસ મોકલીને મંગાવી લે છે. આથી તેઓ મોનમખાંસ સાથે મુજબન ચલાવી શકે. એજ પ્રમાણે સીવવાનું અને બીજું કામ સીખવી શકાય તો કાવલકારક થઈ પડે. આ આગત આશ્રમમાંથી નીકળેલી અનાયોનાં કુટુંબમાં જાતે જાતે અમે તપાસ કરી હતી.

પરેશન-નુ આદિસ.
સુરત.

}

લી. આપનો,
ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮માં મહેતા.

૧૧.

(રા. ૧૧. મગનલાલ હ. કાંટાવાળા, એમ. એ. તંત્રી “સાહિત્ય”-વડોદરા.)

૧. માતૃભાષા દ્વારા.

૨. સામાન્ય વહેવાર.

૩. ના.

૪. આપના જરૂર નથી.

૫. દસ વરસની ઉંપર નહીં.

૬. (૧) તેથી વિશેષ શાયદ જાણતો નથી.

(૨) વડોદરામાં જનાના કલાસ આવે છે. એથી આર વાગ્યા સુધી તેણે કાંઈક કર્યું.

(૩) આપણે વાંચવા તથા હાથવર્તી, એથી કાંઈ વિશેષ શાયદ થશે એમ હું માનતો નથી.

(૪) તેના કાર્ડ ફેરવી વધારે વિચાર કરવાની જરૂર છે.

૭ ટ્રેનિંગ કોલેજો

૮. વ્યવસ્થા તો થઈ શકે પરંતુ ધરમથુ ધંધાઓ શીખવવા જોખમી બારીબા પડ્યા, પોલીસ વગેરે કરતાં રેલમ કાઢવાનું કે સાફ શીખવાનું કામ વધુ ઉપયોગી થઈ પડે.

સાહિત્ય એન્ટ્રીસ.
૩-૧૦-૧૫.

મગન હ. કાંટાવાળા.

૧૨.

(રા. ૨૮. છાયાલાલ નરસેરામ, મેનેજર ‘દેખવણી,’-વડોદરા.)

છાકરીઓ જમારથી પ્રાથમિકશાળાઓમાં અભ્યાસ કરવા માટે ત્યારથી આરંભીને શાળાનું સૌથી ઉપકૃષ્ટ ધોરણ તે પછાર કરે તે વખતે આર તેર વર્ષની સુધેલી હોય. એ વખત પછી સામાન્ય પ્રજામાં તો છાકરી કેટલીક મુદત સાસરે અને કેટલીક મુદત પિહેરમાં રહે છે. તેને વિશેષ અભ્યાસ કરવાની બાગ્યેજ તક મળે છે. એટલે એવી છાકરીઓને બાદ કરતાં કેટલીકને પણ વિશેષ અભ્યાસ કરવાની તક મળે છે એમ સ્વીકારીને આપના પહેલા ત્રણ પ્રશ્નો છે એમ હું સમજ્યો છું, તેથી જે વર્ગના લોકોની કન્યાઓને એવી તક મળે છે તેમને—

૧-૨. બની શકે તો માતૃભાષા દ્વારા જેથી શિક્ષણ આપવું વિશેષ અનુકૂળ થશે. બીજી ભાષા તરિકે (જાણપણે) અંગ્રેજી ભાષા પણ શીખવી સહાય, અને તેમાં મેટ્રિકના ક્રમને ન અનુસરતાં માત્ર બ્યાવહારિક અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચીને મમજી શકે તેમજ હોય તો નથી શકે.

૩. સરકૂતમાં વિશેષ નહિ તો ભાષાશાસ્ત્ર પૂરતું પણ શિક્ષણ આપવું અસકત છે.

૪. વ્યવહાર નીતિ માટે વિદ્યુરનીતિ, હિતોપદેશ, કે એવાં બીજાં પુસ્તકો શીખવવાં. ધર્મનું શિક્ષણ આપવા માટે ધર્મવાર વિગ્રામ ફરીને શીખવવું પડશે, એટલે હિંદ

- છોકરીઓને કોષપણ રમૂનિ અને ધીમડ બમવડીતા જેવાં પુસ્તકો દ્વારા ધર્મજ્ઞાન આપી શકાય. ખરે ધર્મની છોકરીઓ માટે તે ધર્મના જાણનાર પક્ષકે દરે તે શીખવાય.
૫. છોકરા અને છોકરીઓને બેમાં બેસાડી શીખવવાં આ દેશમાં દિનકર નથી. એથી જે લાભ થતા જણાવવામાં આવે છે તેના કરતાં હાનિ વિશેષ છે. ઓ પુરખનાં લક્ષણો, રમતો, હાવસાવ, ચાલ, અને જીંદગીના કર્તવ્યમાં પણ જે તથાવત છે, તે પછી થોડીક અનુકૂળતા ખાતર કે માની લીધેલા નીતિવિષયક મુદ્દાને આગળ ધરીને તેમને બેઠી અને એકજ જાતની કેલવણી આપવી અનુકૂળ થશે નહિ.
૬. શાળામાં જ્યાં ન સહે તેવી થોડી ઉમ્મરની ઓળો માટે જે યોજના બનાવી છે તે પક્ષકે કરવા જેવી છે; માત્ર એવી ઓળોને અંગ્રેજી લખવાદાર જ્ઞાન ન આપતાં સામાન્ય સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન આપવામાં આવે તે સારું. પોતાની જાનના અને સંતાનોના મુદ્દામાં માટે તે અંગ્રેજી કરતાં સંસ્કૃત જ્ઞાન ઓળોને વધારે ઉપયોગી થશે. આ વિષયનું દલીલોથી સમર્પન કરવામાં લંબાણ માથે એમ હોવાથી અભિપ્રાય માત્ર જણાવ્યો છે.
૭. ઓશિક્ષક પૂરતી સખ્યામાં દબણું મળતા નથી, પણ દબણું આવે છે તેમજ ઓ કેલવણીનો કમ આવશે તે થોડાં વરસ પછી તેની તંગી પડશે નહિ.
 ઓ કેલવણી આગાદ થવાનો ધણે આધાર ઓ શિક્ષકની જાંઘ પ્રકારની નીતિ મતા અને ધર્મભાવના ઉપર છે. જે નીતિમતા અને ધર્મભાવનાને પ્રતિદેશ તલ્લે શિક્ષણમાં ન આવે તેની સંભાગ રાખવાની જરૂર છે, તથા તે માટે જોઈતી યોજના ગુજરાત સાહિત્ય સભા દરે તે સારું.
૮. હું ધારું છું કે મરીજ અને વિધવા ઓળો પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે તેવું ઔષોગિક શિક્ષણ પતિતાવિશ્રામ વગેરે સંસ્થાઓમાં આપી શકાય. વડોદરામાં થોડુંક થયાં એવું એક ઉદ્યોગશૃંગ રચાવવામાં આવ્યું છે.

છાયાલાલ નરસેરામ.

મેનેજર-કેલવણી, વડોદરા.

૧૩.

(રા. રા. વિદ્યનાથ સદારામ પાઠક)

૧. ઓ કેલવણી, સી વર્ગને કતમ શૃદ્ધિણી યજ્ઞમાં ઉપયોગી થાય તેવી હોવાની જરૂર છે. સંસાર નિબાવવામાં યોગ અને હોમ એવા બે વિભાગ છે. પહેલાંને માટે પુરુષ વધારે યોગ્ય છે અને ઓળોને માટે ઓ વધારે યોગ્ય છે. ધર સાચવવામાં ઓ જ્ઞાનની જરૂર છે પણ અંગ્રેજી કેલવણીની જરૂર એટલી બધી નથી કે ઓળો પણ પુરુષોના જેટલું અંગ્રેજી બોલે જે આવસ્યક અજ્ઞાન, માનભાષા દ્વારા ઓળોને હંથું શિક્ષણ મળે એ જ છટ છે. ગામડાંમાં અને સહેરામાં શિક્ષણ આપવાનાં ધોરણો મિલન મિલન જોઈએ.

સ્થિતિને અનુકૂળ કરે છે. ચેલાના કુટુંબથી-વાલીથી તેઓ છટા પડી શકે એમ ચોક્કસ ધારી રાખતું નથી. એમને ઔષધોમિત્ર શિક્ષણ તેમના આગમાં જ અપાય એવી કાંઈ ગોઠવણ થાય તો હીક. એને માટે મુઠ્ઠી ઝાઝી નેહએ. સ્ત્રીઓને વેતરવું, શીવડું, ગૂંથવું, બરડું કે સાદુ પાટી વગેરે વસ્તુઓમાં કામ શીખવી રાખાય. એને માટે કરતા શિક્ષકો રાખી જુદે જુદે મામે અમુક મુદત ન્હી સ્ત્રીઓને તે તે શિક્ષણ આપે તથા તેનાં સાધનો પણ આપે અને અમુક મુદતે તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલું દ્રવ્ય ભેગું કરી સેવામાં આવે તો સમ્પ શકે. ઉપર ૬ ફા પ્રશ્નના કિતરના ત્રીજા ભાગમાં બતાવેલી યોજના આની સાથે કદાચ મેળવી શકાય.

વિદ્યેનાથ સદાશમ પાઠક.

રિયાઈ ડેપુ. એન્ડ. ઇ. પૌરબંદર સ્ટેટ.

૧૪,

(નં. ૨૧. પ્રાણશંકર લક્ષ્મીભાઈ પ્રિન્સીપાલ, મુંગાં-ખડેવાંની શાળા-અમદાવાદ.)

- * ૧. આ પ્રશ્નમાં દર્શાવેલા ચાર પાંચ વર્ષ દરમ્યાન માતૃભાષા દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવું. આ સંબંધી અભ્યાસ ક્રમમાં ઉત્તમ પ્રતિનાં અગ્રિય પુસ્તકોના અનુવાદ આપણા અભિલાષા અને આશયોને બંધ બેસતા કરીને કન્યાઓના હૃદયમાં મુદ્દામાં પૂર્વનાં અને હાલના ધર્મનિષ્ઠ, નીતિમાન અને કર્તવ્યપરાયણ સ્ત્રી પુરોનાં જીવનચરિત્રોનો ઉપયોગ કરવો. ઉપરચોટીક અગ્રિય જ્ઞાન આપવાથી કન્યાના મનમાં ખોટી અને અવળી જાણો પડવાનો ધણો સંભવ છે. ધણી જાતિઓમાં હોક્ષરોમાં પણ અગ્રિય ફેળવણીનો પ્રચાર નથી. તેથી આ મંત્રેઓમાં કન્યાઓને અગ્રિય ફેળવણી આપવી એ તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો બનાવવા જેવું થશે. છતાં આ બચસ્થા કરનાર મુખ્યની-ઓએ અગ્રિયને ઐવિઠક વિષય તરીકે રાખવો અને જે જે જાતિઓમાં પુરૂષ વર્તનો ધણો ભાગ અગ્રિય ફેળવણીનો લાભ લે છે તે જાતિની કન્યાઓને અગ્રિય શીખવું હોય તો તેને માટે નેવી ગોઠવણ રાખવી.
૨. ઉપર કલમ ૧ માં બતાવ્યા પ્રમાણે જે હોદ્દાઓને અગ્રિય શીખવવાનું ઇષ્ટ લાગે તેમને વ્યવહાર અગ્રિય જ્ઞાન આપવાની યોજના કરવી. મેટ્રિક્યુલેશનનો અભ્યાસ ક્રમ કોલેજના અભ્યાસની લામકાલ મેળવવાને માટે ફેરવેલ અશે ધરાયો છે. તેવો અભ્યાસ કરવાને માટે સ્ત્રીઓની ટૂંનિંગ કોલેજ વગેરે વગેરે સંધનો તૈયાર છે.
૩. કન્યાઓને સંસ્કૃતવું શિક્ષણ આપવું ઇષ્ટ છે. તેઓ ભગવદગીતા અને તેનાં ખીજાં ધર્મનાં પુસ્તકો સમજીને પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ સુખમય કરી શકે એવો આ શિક્ષણ આપવાનો આશય હોવો જોઈએ. આ જાગરના અભ્યાસક્રમ વ્યવહાર રૂપનો ધરાવે જોઈએ.
૪. કન્યાઓના મનમાં નીતિ અને ધર્મની ખરી અને હોટી જાણો પાડવી હોય તો તેના સંસ્કારવાળા શિક્ષકો દ્વારા તેમને ફેળવણી આપવી જોઈએ. ખોટું બોલવું, અનીતિ ભરેલું વર્તન કરવું, જેવું કાંઈ કાંઈ અને કાંઈ ઠેકાણે શીખવાનું નથી, છતાં ઠેકાણે

દેકાણે બાલ અને વૃદ્ધને અયોગ્ય વર્તન કરતા જોઇએ છીએ. આ અટકાવવાનો અને સારા નીતિના અને ધર્મના સરકારે બાળકોમાં નોખવાનો એક રસ્તો સારા પમાગદાર નીતિમાન શિક્ષકોને આ કામ સોંપવું જોઈ છે. આ બાળતનો બોધ આપવાના અભ્યાસ કમની રૂપરેખા નક્કી કરી તેનો વિસ્તાર કરવાનું શિક્ષકનેજ સોંપવું. આ બાળ તમા આણુ જમાનાનાં નીતિમાન, ધર્મિષ્ઠ અને કર્તવ્યપરાયણ સ્ત્રીઓ અને પુરોનાં દક્ષિણનો છુટથી ઉપયોગ કરવાનું સચવવું. રામાયણ, મહાભારત, વગેરે પુસ્તકોમાંથી આ વિષયને બંધ બેસતી ગાથાઓ લેવી.

૫. છાકરા અને છાકરીઓના મિત્ર વર્ગમાં વિચાર્થીની સંખ્યા ૧૫-૨૦ થી વધારે ન હોવી જોઈએ. તેમના ઉપર ધણી સારી દેખરેખ રખાવી જોઈએ. તેઓ શાળામાં રહે તે દરમ્યાન અને ત્યાંથી ઘેર પહોંચે ત્યાં સુધી તેમના વર્તન ઉપર ચોક્કસ કાળજી રહેવી જોઈએ. તેમ ન થાય તો આવા મિત્ર વર્ગની યોજના તુરંતમાન કરનાર જ નીવડશે. પૂર્વકાળની અને આધુનિક આપણા દેશની શાળાઓ આવી પ્રતિની થઈ નથી, તેમ આપણે બ્યવહાર પશ્ચિમના દેશો કરતા તદ્દન જુદા પ્રકારનો છે તેથી આ પ્રયોગ એક અખતરા જેવો થશે તેથી ઉપર પ્રમાણેની દેખરેખની યોગ્ય ચોઠવણ ન જ થઈ શકે તો અજમાવેશ પડે ન કરવી એવું માઈ માનવું છે.

- ૬ (૧) આપણી મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓના એ મુખ્ય ભાગ પડી શકે (અ) બહેલી (આ) અમણ (અ) પહેલી પ્રતિની સ્ત્રીઓ માટે ૧૦૦ ગુજરાતી પુસ્તકોની પસંદગી અને ચર્ચા કમની ચોઠવણ અનુકૂળ પડશે. આવાં પુસ્તકોની ચાલી પ્રસિદ્ધ કરવા ઉપરાંત તે ઘેરેઘેર પહોંચાડીને અને પરીક્ષા લઈ ધનામ વગેરે આપીને વાંચનનો સોખ જામર કરવાની યોજના વધારે લાભદાયક નીવડશે. (આ) બીજી પ્રતિની સ્ત્રીઓ માટે જની શકે તો એમને અનુકૂળ પડે તેવે વખતે અને તેવી રીતે જુદા જુદા મહોલાઓમાં કથાઓ લખી જોઈએ કથાકાર સ્ત્રીઓ હોય તો સારું. આ કથાકારોનો આશય પ્રેતાઓને સરકારે બનાવવાનો અને તેમની પાસે નીતિની અને બોધની વાતોનો સમગ્ર યથેચ્છો જોવાનો હોવા જોઈએ જ્યાં સુધી આવાં કથાકાર ન મળે ત્યાં સુધી ૪-૫ મહોલા વચ્ચે એક કથાસ એ પ્રમાણેની ચોઠવણ લાલભા એક દેકાણે આધે ઉમરના પુર પની મદદથી કરવી ૩-૪ મહિના સુધીના પ્રયોગના ફળ જોઈને જરૂર પડે તેને ઘટવો વિસ્તાર કરવો હાલ જે પુરો કથાઓ વાંચે છે તેમાંથી ચોખ માણસ પસંદ કરી તેને આપણી યોજના સમજાવી આજ કામમાં પ્રેરવાથી વધારે લાભ મળશે એમ હું માનું છું.

- (૨) વનિતા વિશ્વામ, મહિલા મંડળ, વગેરે સંસ્થાઓને અંગે બેઠેલા વર્ગોમાં મુજ રાત્રી ઠારા ઉંચું શિક્ષણ આપવાનો જ નેમ રાખવો. બ્યવહારૂં અંગ્રેજ શાળ આપવાની યોજના પહેલા પ્રકારના ઉત્તરમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અધિકાર પગલે અમલમાં મૂકવી આ વર્ગોમાં જણુ માદુ, ઉપયોગી, નીતિમય જીવન ગાથાથી થતા લાભો પૂર્વકાળના અને હાલના જમાનાનાં સ્ત્રી પુરોનાં જીવનચરિત્રો

હારા સમજવવા જની રહે તે પતિમના દેશોમાં થાય છે તેમ વ્યવહાર શિક્ષણ પ્રત્યક્ષ પ્રયોજોથી આપવું. (જેમકે કરકસરથી ઘર કેમ ચલાવવું તેના પાઠ માત્ર ચોપડીમાં વાંચીને કે આપુકે સ્ત્રી પ્રવૃત્તિના દાખલા ટાંકીને ન આપવો પણ એક સ્ત્રી કે એક વર્ગની સ્ત્રીઓ પામે શાળાને ખસેલે ઘર મંડાવવું અને તેના સંપૂર્ણ વ્યવહાર તે સ્વતંત્ર રીતે કરકસરથી ચલાવે તેવી ગોઠવણ કરવી. આનાં મનિષ્ટુઓના બધી સ્ત્રીઓ કે બાળાઓને અનુભવ કરાવવો.)

(૩) આવાડીક આપણની યોજના દીક છે. આપણે ચોતાઓની મગવડ પ્રમાણે મહોલ્લાવાર અપામાં જોડેજે આપણ માટે ખીન્ન રચાન ન મળે તેા ધર્મશાળા, ન્યાતની વાડીઓ કે પછી મહાલેવતી મદિર હરો તેા ખજુ ચાલરો. સ્ત્રીઓ આપણ કતાં તરીકે મળે તેા વધારે સાફ, આવા પ્રસંગોમાં કોઈ અનુકૂળ વખતે મેજકેન્ડર્ન દારા જોધ આપરો દાખલપક ધરો.

(૪) બાવી પરીક્ષા ખીન્ન મુખ્ય રક્ષે લેવાની વ્યવસ્થા કરવી યોગ્ય છે. સ્ત્રીઓ પોતાનું જીવન સુખમય અને તેને બને તેટલું ઉપયોગી બનાવે એવી પ્રેરણા તેમને નિરંતર થાય એ આશય ધ્યાનમાં રાખીને આ પરીક્ષાને અભ્યાસક્રમ વ્યવહાર ધોરણ ઉપર દરાર તે છલ છે.

૭. સારી સખ્યામાં યોગ્ય સ્ત્રી શિક્ષકો જ્યાં સુધી ન મળે ત્યાં સુધી પાકટ (૪૦-૪૫ વર્ષની) ઉમરના ટ્રેઇનડ પ્રુફ શિક્ષકોને ઉપયોગ કરવો. આવા શિક્ષકોની નીતિ અને વર્તનની ખાતરમાં પરીક્ષા કરીને તેમને કામમાં યોજવા. આવી શાળાના મુખ્ય શિક્ષક તરીકે યોગ્ય વયોટક માણુમ રાખરો. આ શિક્ષકોને સારો પગાર આપરો. ખર્ચને માટે જોડત તાણીની મદદ મ્યુનિસિપાલિટી, લોકલ બોર્ડ કે એવી સંસ્થાઓ પારોથી લેવી અથવા આવી સંસ્થાઓને દાખ લેનાર પાસે ઇન્જાપુરસર બેઠ Voluntary contribution ના ધોરણથી લેવી.

૮. ગરીબ અને વિધવા સ્ત્રીઓ પોતાની મેજે પોતાનો નિર્વાહ કરી રહે એવુ ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા વનિતા વિશ્રામ જેવી એકમ સરથાને બને કરવી બસ નથી. આવા ઔદ્યોગિક વર્ગો દરેક જગે ત્રણ ત્રણ મહોલ્લે ચલા જોડજે. વનિતા વિશ્રામ જેવી સંસ્થા આ યોજનાના કેન્દ્રસ્થાન તરીકે કામ કરે અને દરેક મહોલ્લાના પેટા વર્ગો સમગ્ર પ્રમાણે આવાડીઓમાં એક કે બે વખત વારા કરતી વનિતા વિશ્રામમાં બંધ.

આપણા સંસારની ઘટના એવા પ્રદારની છે કે વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં આપણી કેટલીક સ્ત્રીઓ નિરાધાર થઇ પડે છે અને યુવાન સ્ત્રીઓ કુમળા વયે મરણને ઘરણુ થાય છે. આવા પ્રસંગ ન જ આવે તેને માટે નાની અને માટી ઉમરની કન્યાઓની કેમવણીને અભ્યાસક્રમ નીચેના ધોરણ ઉપર રચાવો જોડજે.

(મ) શિવણ, ગુચણ, ભરત વિગેરે કુન્નરત્વ ઉપયોગી અને વ્યવહાર શિક્ષણ અપાડ જોડજે. પોતાનાં કુટુંબમાં જોડતાં કપડાં કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓ પોતેજ શી ધીને પુરાં પાડે, આના ઉત્તેજન માટે પ્રદર્શનો બંધી ઇનામે આપવો. આપણ

સંસારના વ્યવહારને વધારે શુભવશ્ય બરેલો અને દુઃખમય બતાવનાર બહારના ડોળી ધાટને આવાં ખાતામાં રચાતી ન મળે એવી દરેક પ્રકારની દેખરેખ રાખવી.

(આ) કન્યાઓ અને યુવાન સ્ત્રીઓનાં શરીર દીન પર દીન નમળાં થતાં જાય છે. આ એક પ્રકારનો સમાજનો ક્ષય છે. એને અટકાવવાને કન્યાઓનાં શરીર બળવાનને સુંદર થાય એવી સારી, માદા અને સંગીન કસરતના ઉપાયો અભ્યાસક્રમમાં ચોખ્ખાં જોઈએ. કન્યા કેળવણી અને સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતીઓએ યાદ રાખવું ઘટે છે કે બળવાન, નીતિમાન અને કસરતીય સ્ત્રીઓ જ વીર પુરુષો અને દેશ ભક્તની માતાઓ થઈ છે. ધર્મ સચવાય અને કસરત પણ થાય એવી કોઈપણ ચોખ્ખાંતો શાળામાં અમલ કરવો લાભદાયક નીવડશે. (અરબની ચોખ્ખા; મરતું કે શાળાનું કામગીજ કરાવવાની ચોખ્ખા; વગેરે) આને માટે ઉત્તેજન ખાતર ઘટકાં હનામો આપવાં જોઈએ.

(કે) નિશાળે બહુવા જનારી શાળાઓ અને કન્યાઓ ધરના વ્યવહાર કામમાં ધ્યાન આપી શકતી નથી. શાળાઓમાં રાંધવાનું શિખવાય છે તે ઠીક છે પણ પોતાના કુટુંબના રીત રીવાજ અને વ્યવહારને બધ બેસતું વ્યવહાર અને કસરતીય ને શિક્ષણ હાકરીને પોતાની મા પાસેથી પોતાને ઘેર મળે છે તેનું શિક્ષણ શાળામાં મળતું અણકાય છે. આમ થતું અટકાવવાને શાળાના કામને વખત ૧૨:૩૦ થી ૪ સુધીના રાખવો જોઈએ.

(ગ) ધરમથુ વેદિક યાનનો ધામિ ધામે નાચ થવાના પરિજ્ઞાન તરીકે નાનું બાળક સહજ માંડુ થાય કે તેને હાકતરને ત્યાં લઈ જવું પડે છે. આવી રીતનું ખર્ચ સાધારણ રિયલિતા માણસોને આવા રસાકસી અને મોઢવારીના વખતમાં બોલારૂપ થઈ પડે છે, તેમ થતું અટકાવવાને ધરમથુ દવાઓનું યાન કન્યાઓને શાળામાંજ અપાવું જોઈએ.

(ઘ) કન્યાકેળવણી અને સ્ત્રી કેળવણીની બધી ચોખ્ખાઓ અમલમાં મૂકવામાં જનસમાજના મોટા અજ્ઞાન આમનો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય એ પ્રમાણે તેના કાર્યવાહકો તરફથી હિલચાલ ચલી જોઈએ.

(ઙ) શાળાનાં મકાનો પૂર્ણ પ્રમાણવાળાં, અને ખુલ્લી હવાનો અવરજવર થાય તેવી જગામાં હોવાં જોઈએ.

બાલ્યસહાયતાની પેળ, ખાડીયા, }
અમદાવાદ.

પ્રાચુરાંકર લલુસાર્થકેશાર્થ.

૧૫.

(સ. સ. અનંતાનંદ ઉદિશાનંદ પંડિત—અરુ.)

૧.

સ્ત્રીકેળવણીને ધમતી આપની પ્રચારવળાજી જગામમાં જણાવવાનું કે, સ્ત્રીકેળવણી કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ તે મનોએ જણાવ્યું નથી. પુરુષના પંચનોના ઉત્તર આપવામાં તેની

ખાસ જરૂર છે કે જેથી જવાબ સમક્ષતાથી સમજી શકાય. તેથી કુદર્શો તે વિશે કાંઈક કહેવું પડે છે.

બાપા જ્ઞાને પ્રાધાન્ય પદ આપવાને બદલે, કુદર્શ સમાજ તથા દેશ પ્રત્યેની પોતાની ફરજોનું યથાસ્થિત જ્ઞાન ધ્યાય તેમજ ગૃહસ્થાસર સ્થિતિ પર યોગ્ય રીતે ચલાવવાની સમજ મળે, એટલું જ નહીં પણ દરેક મહત્વની જાળવના જાહેરાતો વિચાર કરી શકાય, એટલે દરજ્જા વિચારશક્તિ વધે એવા પ્રકારની કેળવણી અપાય તો, કેળવણીના ગુણ્ય ઉદ્દેશ સમા-જોત્તમનો પાર પડે, એટલું જ નહીં પણ ઔદ્યોગવણી લોકપ્રીય ધ્યાય અને તેનો પ્રચાર વધે.

આ ઉદ્દેશ પાર પાડવાને, શિક્ષણ પદ્ધતિ તથા ધોરણો એવા સરળ, સમગ્ર પડતાં અને સુગમ હોવાં જોઈએ કે જેથી કેળવણી લેવા છગ્ગતી દરેક ઔદ્યોગિક લાભ લઈ શકે. દરેક કન્યાને એક જ પ્રકારનું અને યોગ્ય વિષયોનું જ શિક્ષણ આપવાને બદલે જાત જાતના વિષયોનું જ્ઞાન પસંદગીના ધોરણ સુજન અપાય એવી યોજના થવી જોઈએ.

આરોગિક વિદ્યા, સામાન્ય વૈદ્યકીય જ્ઞાન અને તન્દુરસ્તીના નીયમોનું જ્ઞાન કન્યાઓને આપવાની આવશ્યકતા છે.

૨.

૧. દરેક કન્યાને અંગ્રેજીનું જ્ઞાન આપવાની જરૂર નથી. ઉચ્ચ શિક્ષણ માતૃભાષા દ્વારા આપવાની અગત્યતા છે.

કારણ—અંગ્રેજી શિક્ષણ વિશ્વ લાગણીનું નથી. માતૃભાષા દ્વારા જ્ઞાન લેવું સહેલું અને સુગમ પડે છે. પરંતુ જ્ઞાન મેળવતાં સમયનો મોટો ભાગ બાપા જ્ઞાન પ્રાપ્તિ વ્યતીત થાય છે. તેમજ તેવું જ્ઞાન ન હોય ત્યાં સુધી બાવાર્થ સમજાવે શકાય પડે છે, અને કોઈ વાર સમુદાય સમજી શકાયો નથી. થોડું અંગ્રેજી જાણતી કન્યાઓના ખનખા સ્વમાન વિશેષ જોવામાં આવે છે. વળી માતૃભાષાનો ક્ષય થવા સંભવ છે, અગર અશુદ્ધ તો થાય જ.

૨. અંગ્રેજી શીખવા છગ્ગતી દરેક કન્યાને મેટ્રિક પ્રમાણેનું ધોરણ ફરજિયાત કરવાની જરૂર નથી. જેને વ્યવહાર જ્ઞાન મેળવવાની છગ્ગા હોય તેને તેવું જ્ઞાન લેવાની છુટ આપવી. તેમ જ મેટ્રિક યા કોલેજમાં જવા છગ્ગતી સ્ત્રી વિદ્યાર્થીની માટે યુનિવર્સિટીનું દ્વાર બંધ કરવામાં ક્ષણપણ નથી.

કારણ—યુનિવર્સિટીના ધોરણ સુજનનું જ્ઞાન જોઈએ તેટલું લાભપ્રદ નથી.

૩. રસકૃતનું જ્ઞાન ઉચ્ચ કક્ષાની કેળવણી લેવી દરેક કન્યાને માટે ફરજિયાત હોવું જોઈએ.

કારણ—માતૃભાષા સારી રીતે સમજી શકાય તેમ જ ધર્મનાં પુસ્તકો જે રસકૃતમાં છે તેનો યથાર્થ બાવાર્થ સમજી શકાય, ખીજનાં દોરબાં દોરવાય નહીં. તેમ જ બાપા અશુદ્ધ થતી અટકે.

૪. ધર્મ અને નીતિ માટે હિતાપદેશ, ઇક્ષણ નીતિ, અને નામોદીત સ્ત્રી પુરોનાં જન્મ જ્ઞાનોદોધી જ્ઞાન આપવું જોઈએ. ધર્મનું જ્ઞાન ભગવદ્ગીતા, મહાભારત તથા પરધર્મનાં પુસ્તકમાંથી પણ, લખાણો સુદી કલાકી, પોતાના ધર્મનું યથાસ્થિત જ્ઞાન વ. વ. તેમ જ અન્ય ધર્મ વિશે માનની લાગણી રહે એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

કારણ:—પીતિનાં આમાં ઉપયોગી અને રસીકાં બીનાં પુસ્તકો આપ્યાં છે.

ધર્મશુદ્ધિ જ્ઞાન જેવી રીતે અપાવતું જોઈએ કે પોતાનો ધર્મ સમજવાને થોડાં તક મળે, તેમ જ બીજા ધર્મની માહિતી મળે, કે જેથી ધર્મનાં મુળ તત્ત્વો જ્ઞાન પોતાની મેળે થાય તોમ કે જે સોમતીમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે તેનો નાશ થાય. કાષ્ઠપણ મત મા અથવા પ્રતિપાદન કરવું ન જોઈએ. વિચાર સ્વાતંત્ર્ય સંપૂર્ણપણે મળવું જોઈએ.

૫. પ્રાથમિક જ્ઞાન સ્ત્રી અને પુરુષ વિષયોમાં જોમાં આપવામાં આવે તો હરકત નથી. વય ૧૦ ની અંદર હોવી જોઈએ.

કારણ:—દેશ અને કાળ અનુકૂળ નથી.

૬. પેટા વિભાગોમાં જણાવેલી યોજના પર્ગદ કરવા થોડાં છે. ધણી જ જરૂરી છે.

કારણ:—જ્ઞાન મેળવવાનાં પુસ્તકો સાધનને અમારે રકૂવોમાં જઈ ન શકે એવી સ્ત્રીઓ કેળવણી લઈ શકતી નથી.

જે સ્ત્રીઓ અમુક કલાકો સુધી સ્કૂલોમાં હાજર રહી શકે એમ હોય તેમને માટે આપુ સ્કૂલોમાં સગવડ મળે એવી ચોક્કસ ધરી જોઈએ. કેટલાં એકને અમુક મંડળો ઉપર અલગમો હોય છે તેનો વિચાર કરવો પડે છે.

સ્ત્રી શિક્ષકો સ્ત્રીકેળવણીથી વધી શકશે. પુરુષ શિક્ષકો સમાન કેળવણી પામેલી સ્ત્રી શિક્ષકો કરતાં વધારે સાફ કામ કરી શકે છે. પુરુષ શિક્ષકો માટે ખાસ અલગમો રાખવો ન જોઈએ. કોઈ વાર સ્ત્રી શિક્ષક પુરુષ શિક્ષક કરતાં વધારે બધું જ નીચળ વાનો સંભવ છે; કારણકે સ્ત્રીઓ ઉપર ખાસ વિશ્વાસ મુકવામાં આવે છે કે જે પુરુષોની બાબતમાં હોતું નથી.

અનંતાનંદ ઇન્દિરાનંદ પરિત.

(દિન્ય અને સાપ્તમ શિક્ષક એમ. ડબલ્યુ. પંચ સેક્રી હાઈસ્કૂલ-મરચ.)

૧૬.

શ્રીયુત ડી. (પી. એ.)—નડીઆદ.

૧. હોદ્દાઓની હાલતી કેળવણીની પદ્ધતિમાં—ડાઈરક્ટરો ને કોલેજોમાં—ઈમેજીયાયા દ્વારા શિક્ષણ અપાય છે પણ તે પદ્ધતિ ખોટી છે. મર્ચ જ્ઞાન-શિક્ષણ માન્યતા દ્વારાજ અપાતું જોઈએ. સર્વ સુધારણા દેશોમાં આ સિદ્ધાન્ત સ્વીકારાયેલો છે. અહીંમાં તે પ્રમાણે હજી શિક્ષણ નથી અપાતું તે આપણું દુર્ભાગ્ય છે. સ્ત્રી કેળવણીની બાબતમાં આવી ભૂલ પહેલેથી ન થાય તે બાબત સાવચેતી રાખવી જોઈએ. ને જો સરકારને સ્ત્રી કેળવણી-બાબત અરજ કરવામાં આવે તો તે વખતે આ વાત ધ્યાનમાં રાખી. તે જ ચોજના ધરાવી જોઈએ.

ઈમેજી બાયા સ્ત્રી કેળવણીના વિષયોમાં અન્યમાત્ર તરીકે રચાય મેળવે તે છલ છે, પણ તે પણ ઐશ્વિક વિષય તરીકે. શુદ્ધ વાંચતાં, લખતાં તથા વાતચીત કરતાં આપડે-ઈમેજી બાયા જ્ઞાન મળે-તો સામાન્ય રીતે જમ છે.

૨. પહેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમાવશે છે.

કોઈકને ધુનિવસિદીઓની ડીમીએ માટે આજ્ઞાપત કરવો હોય તો તેમ બસે કરે, પણ તે અપવાદ તરીકે. આપણા દેશમાં સામાન્ય રીતે ડીમીવાળા ઝીંબોની જરૂર નથી પણ વિશેષ રાત્રિવાળી, આ જીવનમાં પોતાના અનેક ધર્મ વધારે સારી રીતે બાળવી શકે તેવી, સ્ત્રીઓની ખાસ જરૂર છે એવો મારો નાત્ર અભિપ્રાય છે.

૩. સરકુતલું ચિદાણુ પણ ઐવિઠક જોઈએ. આપણાનું વધારે સરકારી યાત્ર તે માટે હંચી આપણાનની અપેક્ષાવાળી ઝીંબો આ વિષય ક્ષીએ.

જો ઇંગ્લેન્ડ, સંસ્કૃત જેવા વિષયો દરેકને શિખવવાનો આગ્રહ કરવામાં આવે તો કાંતો અનેક વિષયો થવાથી જે જરૂરના છે તેમના પર યોગ્ય ધ્યાન નહિ અપાય અથવા સી તરીકે સાચક થવાને તેમને શિખવાના વિષયો-દાખલા તરીકે, બરગથુ વેદક, બાળકોને ઉછેરવા સંબંધી ગૃહવ્યવસ્થા ૪૦-તેની ઉપેક્ષા થયે. ને દાસની કેળવણીને પરિણામે જેમ જનસમાજને ઉપયોગી વિવિધ ધધાવાળાના છોકરાઓ શુજ સાતી સાલેક ધારણુ કે જરા ઇંગ્લેન્ડ બણતા થયા કે પોતાના બાપીકા ધધા વિશેષ સારી, સુધરેલી ને દુલ્લભારક રીતે કરવાને બદલે તે મુખી દલ સાત-દસ રૂપિયાની કારકુની કે ગારતરગીરી પસંદ કરે છે તેમ પતિના પગારથી અર્ધવૃત્ત, બને શેલી,-કીટસ વગેરેનાં કાવ્યોમાં આનન્દ માનતી, “ જાળકના લક્ષ” તરફ તત્તન ભેતકાર, ગૃહ-અવસ્થા એ અમારૂં કામ નહિ એવું માનનાર, એવી ઝીંબોનો વર્ગ ઉત્પન્ન થશે. આ અનિષ્ઠ પરિણામ છે અને તેનો વિચાર પહેલેથી કરવો એ ડાલા માણસોનું લક્ષણ છે.

૪. નીતિનું ચિદાણુ બે રીતે અપાય. (૧) પરાક્ષ રીતે-વર્તનદ્વારા. દાસની બાળાઓની કેળવણીમાં ધણા પ્રમાણમાં ઝીં ચિદાકોનું વર્તન (તેમની રહેણી કરણી) સાફ હોતું નથી તે તેની માહી અસર બહુ યાત્ર છે તે ખરેખર શોચનીય છે. (૨) પ્રત્યક્ષ રીતે-ઉપદેશદ્વારા. બને રીતિઓ યોજી ચકાચ પણ આને માટે ઉત્તમ કોટિના ઝીં ચિદાકો જોઈએ. નીતિધર્મની કેળવણીના સંબંધમાં તો એવું છે કે ગમે તે કેવળ ઉપદેશ દ્વારા આ ચિદાણુ આપી શકે જ નહિ. જો તેનું વર્તન સાફ હોય-તે કલા પ્રમાણે વર્તે-તો બને રીતિઓ યોજી કહેનાય. વર્તન નહાઈ હોય-કહે કંઈ ને વર્તે કંઈ-તો ઉપદેશ ધોવાલ જાય એટલુંજ નહિ પણ દંબ વગેરે અનેક કુર્ણુઓ ચિદાકોમાં એની મેલે આવે, પછી ઉપદેશ કરવાની ગમે તેવી છરા હોય ! માટે જો આ પ્રકારની કેળવણી હાથ ધરવામાં આવે તો ચિદાક ઉત્તમ કોટિના હોવા જોઈએ; નહિ તો બહેતર છે કે આ કેળવણી પડતી સુકરી; કેવળ ઉપદેશ ઉપદેશકના અલુકરણીય વર્તન વિના હાનિકારક છે. નહારી કોલેજ-એટ્નો સારા સરકાર કમ પાડી શકે ?

નીતિ ધર્મના સંસ્કાર મન પર ઠસાવવા કેટલાંક પસંદ કરેલાં બહુ હંચા પ્રકારનાં ચરિત્રો, આજ્ઞાનો, સ્તોત્રો, સાર્થ શ્લોકો, ગરબાઓ ને કવિતાઓનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. તે તે સર્વ કે તેમાંનો કયો બામ કઠસ્થ-હોય તો તે વધારે સાફ.

૫. નાનાં આમડાંઓની નાની નિશાળામાં આમ હોય છેજ; કારણ કે છોકરીઓની એટલી ચોડી અજ્ઞા હોય જે કે તે માટે જુદો નર્મ થઈ શકે નહિ. પણ મોનાં ગામોના

તથા શહેરોમાં આમ કરવું હાલમાં કષ્ટ નથી આપણા લોકોની સામાન્ય નીતિ એવી નથી કે આમ કરવામાં બાધ ન આવે. હાઇસ્કૂલો ને કોલેજોના કેટલાક છોકરાઓ પણ અનુકરણીય વર્તન દાખવતા નથી હજી નિશાળનાં ભગવાનોમાં ચાક વપરાતો બધ થયો નથી. છતાં મિત્ર વર્ગોના ક્ષય તો છે. મારે જો છેક હલકા વર્ગોમાં આમ તખવામાં આવે તો દીક. આમે ને શહેરોમાં હાલમાં બીજી ચોપડી સુધી આમ મિત્ર વર્ગો રાખી શકાય. તેથી ઉપર હાલમાં તો નહિ. નહિ તો એક છોકરીના પર કાંકરો પડશે તો બધી ગામની છોકરીઓ આવતી અટકશે તેમ મિત્ર વર્ગોને માં શિક્ષક ઓ હોય તો આ વાત લોકોને વધારે સ્વિકર થશે. પુરતા જ થામા સારી ઓ શિક્ષકો મળે તો આમ કરવું જોઈએ. જેમ જેમ સદી સલામત થાશે તેમ તેમ આચળ વધાય. પણ તેમાં સંભાળપૂર્વક વધવાનું છે નહિ તો Reaction થાય. છતાં સ્થળ ને કામ પરતે સામાન્ય નીતિ ધ્યાનમાં લઈ જુદી જુદી હદ બાંધી શકાય. મુઆઈમાં કેટલાક ખાનગી હલકા વર્ગોમાં છોકરા છોકરીઓને લેગાંજ બહુવવામાં આવે છે. તેમાં વિશેષ સખ્યા પાસ્તીઓની હોય છે.

૬. (૧) યોજના સારી છે યાદમાં વિષય પરતે ભેદ પાડ્યા હોય તો સાફ. વળી તે યાદની માથે એક ઉપયોગી સાર સચનાઓનું ટિપ્પણ છાવણું જોઈએ, જે માંથી કેવી રીતે વાંચવું, કેમ કે નોંધ કાઢવી, કેવી રીતે ઉપયોગી બાજતો માફ રાખવી, અધરા શબ્દો વગેરેને માટે શું કરવું, બાયાજાન વાચનથી હંથ પ્રકારનું કેમ કરી શકાય, વાચન વિશેષ ક્ષણથી કેમ ને ક્યારે થાય, તેમ થાય માટે કઈ રીતિ ને ઉપયોગી ચેલણ, વિચાર ને બાજાનો શૈલ સખધ છે, બનેની ઉપયોગિતા ઓ છે, વગેરે સખધી જોઈતું માર્ગ દર્શક જ્ઞાન મળી શકે.

(૨) આ યોજના જહુ સારી છે ઓઓ માટે જે ટૂનિંગ કોલેજ નહિ કરી શકે તે આવાં મડલો તથા વિશ્વામે કરી શકશે વળી ટૂનિંગ કોલેજમાં જે આવે છે તે લણીતાર હલકી કોમની અથવા તો હલકી નીતિની હોય છે ને તેમના કોલેજમાંથી નીકળ્યા પછીના વર્તનનો પણ જહુ મારી અલર થાય છે. તેથી ઉલટું આવા વિશ્વામે ને મડલોમાં હંથી કોમની તેમજ સારી નીતિની ઓઓ વગર અડચણે તેમ જખન વિના આવી શકે છે ને તે પણ થણ બાર કેવળ કમાવાના હેદયથી નહિ કે ખતિથી સ્વતન્ન યજ સ્વચ્છ રીતે રહેવાને નહિ, પણ હંથ પ્રકારની શુદ્ધિ યજ શુદ્ધ સખ્ય ચવાવવા, પોતાના મનની કેળવણીને માટે, વખત સારી રીતે જખ તે માટે, તથા બાલકોને સારી રીતે કેળવી શકે માટે આવા વિશ્વામે ને મડલોમાં જેમ જેમ સારી હંથી કેલવણી-વાળી ને સારી પ્રતિષ્ઠાવાળી ઓઓ બાગ હેશે તેમ તેમ તે વધારે લોકપ્રિય થશે ને વધારે ઉપયોગી યજ પડશે આવાં મડલો ને વિશ્વામે વધારે સ્થળે સથપાય તે કષ્ટ છે, ને તેમાં યરઆતમાં જેમ ઓજા જખન તેમ વધુ સાફ.

૭) આ યોજના સારી છે પણ તે જહુ લોક પ્રિય થાય એવો જહુ સખવ નથી.

- (૪) હીક છે. જ્યાં-સુધી આવી પરીક્ષા સનાતન ધર્મ પ્રવર્તક કમીગીની પરીક્ષાઓ જેવી લોકપ્રિય યુદ્ધ નથી તેમ જાણીતી પણ યુદ્ધ નથી ત્યાં-સુધી તેમાં હીક હીક સંખ્યા પણ આવવી શુભકે છે.
૭. (અ) જ્યાં સુધી હાથમાં છે તેમ કન્યાશાળાઓ અનિસિવાલીટીના પ્રેસિડન્ટ ને રક્ષક મીટીંગના ચેરમેન ને મેમ્બરો અથવા ડેપુટી કે આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી એન્ડ ડેચનલ ઇન્સ્પેક્ટરોની દેખરેખ નીચે છે ત્યાં સુધી સ્ત્રી શિક્ષકોને પુરૂષ-અધિકારીઓના દલા પ્રમાણે વર્તવું પડે છે ને તેમના હંદને અતુસરવું પડે છે; અને તેથી તેમની નીતિ ને પ્રતિષ્ઠા બહુ થોડી વાર જળવાય છે, કંઈ નહિ તો સહજ ઇંદાનું પણ કારણ લોકોને તેથી મળે છે. આ કારણથી જે કંઈ છે કે કન્યાશાળા તથા જનાના રક્ષકો ઉપરની દેખરેખ તેમના હાથમાંથી તદન લપ્ત થઈ ગયા હોવાના ખમાગી દરેક જગ્યા માટે Assist Lady Inspectors બોલે છે તે પ્રમાણે નીમચી ને નેમના જ હાથમાં તે શાળાઓ મૂકવી. તેમના પર Lady Inspector દરેક ડીરીજન માટે જુદી. હુકમ એ ખાતું સ્ત્રીઓના જ હાથમાં બોલે છે. Assist Lady Inspectors શરૂઆતમાં બને ત્યાં સુધી ઈંગ્લેન્ડ જ રાખવી જેથી કન્યાશાળાઓની તથા જનાના રક્ષકોની પ્રતિષ્ઠા જળવાય ને ગામથી ગામ ફરતામાં રેવન્યુ અમલદારો તરફથી બેઠતી મળે મળી શકે. દેશીને આ બાબતમાં દરેક પડવાને વિશેષ સંભવ છે. વળી બને ત્યાં સુધી ને જલે સ્ત્રી કેળવણીમાં ઉત્સાહવાળી, તે વિસ્તારવા ને સુધારવા ઉત્સુક ને વર્નાક્યુલર જાણતી હોવી બેઠતી. હાલના કેળવણીખાતામાં સ્ત્રી કેળવણીના સંબંધમાં આવે ફરજત Inspection Staff હાલના છે તે થોડો ઘટાડવાથી આ ચોળના માટે બહુ નવો ખરચ નહિ કરવો પડે આ પ્રમાણે દરવા આપણે સરકારને અરજ કરવી ને તેમ કરાવવા ચલન કરવો. મારો નમ્ર અભિપ્રાય એવો છે કે આમ થવાથી સ્ત્રી શિક્ષકના પદમાં પ્રતિષ્ઠા સારી વધશે.
- (૫) ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિક્ષણ મેળવતી સંખ્યામાં વધારો કરવા અથવા બીજા કેશાણે બીજા ટ્રેનિંગ કોલેજ રચાવવા સરકારને વિનંતિ કરવી તેમ કદાચ હાલમાં સરકાર ન કરે. તો સરકારને વિનંતિ કરવાની કે અમુક મહત્ત્વ કે વિશ્રામમાં બજેટી ને અમુક પરીક્ષામાં પાસ થયેલી સ્ત્રીઓને સ્ત્રી શિક્ષક તરીકે કામ કરવાને લાયક ગણીને તેમને નોકરીમાં રાખે, જેથી તેવા વિશ્રામો ને મહત્ત્વમાં બજાતી વિદ્યવાળીને તથા અનાથ સ્ત્રીઓને પોષણનો આર્થ મળે ને સ્ત્રી શિક્ષકોની બરતી થાય. સ્ત્રીઓ માટેની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અમુક જ સંખ્યા રાખે છે પણ તેટલી સંખ્યા આખા ડીરીજન માટે જ કેવળ હાસ્યકારક છે. કન્યાશાળાઓમાં પુરૂષ શિક્ષકો રાખવા પડે છે તે છટ નથી એટલું જ નહિ પણ ઉપર (૫ મા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં) જતાવેલા મિત્ર યોગે માટે પણ સ્ત્રી શિક્ષકોની જરૂર છે. જે સરકાર વધારે સંખ્યામાં સ્ત્રી શિક્ષકો તૈયાર ન કરે તો આવા મંડળો છ. ને અમુક સત્તે પણ સ્ત્રી શિક્ષકો તૈયાર કરવાની સરકારે છટ આપવી બેઠતી, ને અનુદાન આપે ત્યારે તેમને 'ટ્રેન' કરવા કોલેજમાં મોકલવી બેઠતી. જેમ

૨. સાધારણ રીતે સામાન્ય અને સર્વમાન્ય નિયમોને પણ અપવાદ હોય છે એ રીતે જોતાં જે કન્યાઓને મેટ્રિક થઇ કામેજ દેખવણી લેવા શક્તિ અને ઇચ્છા હોય તો તેઓ પોતાની મેજે જરૂરના વિષયો શીખી તેમ કરી શકે. Survival of the fittest એ સૂત્ર ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ વળાચાતું જ. માટે યોગ્ય કન્યાઓ આપું દ્વિતીય અને ઉચ્ચ શિક્ષણ લે તે વિશેષ પક્ષદ કરવા જેવું છે. કારણકે તેઓમાંની અમુક સમર્થ વિદ્યુષી બહેનો નીકળે તો તેઓ પ્રરૂપવર્ગ કરતાં પોતાની જાતની યોગ્યતા વધારે જણી શકે. પોતાના દુષ્ટની સાથે પોતાની જોખમદારી પણ સમજી શકે. સમાજ વ્યવસ્થા માટે બધી કન્યાઓનું તેમ થવું અશક્ય છે માટે મેટ્રિકના અભ્યાસને અતુલરતું શિક્ષણ રાખવું તે કાંઈક અંશે જોગ્ય છે. બ્રૂગાળ, પ્રતિહાન, ખગોળ, રસાયણશાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન વિગેરેનાં મૂળતત્ત્વો સ્વભાષા દ્વારા શીખવવાં અને તેમને માટે તેમનામાં ખાસ અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરવી. જે તેમને તેમાં રસ લાગશે તો લગ્ન પછી પણ પોતાનો પ્રિય વિષય હાથમાં લેશે. મહિત ખાસ શિખવવાની જરૂર છે પણ ભૂમિતિ અને અક્ષરગણિત કાંઈક જોઈતાં કરી અથવા કાઠી નાંખી તેને રસાને શીખવવું, ભરત, શુંથણ, ચિત્રકામ અને સંગીત શીખવવું. આરોગ્યના નિયમો, શૃદ્ધિશિક્ષણ અને પ્રજોત્પત્તિ (maternity) સંબંધે તેમને યોગ્ય શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

૩. સંસ્કૃત શિક્ષણ આપવું પણ જરૂરનું છે કારણકે આપણા ધર્મધર્મો તેમાં લખાયેલા છે. મોગોપદેશિકા અને મન્દિરાન્તઃ પ્રવેશિકા (Sanskrit Short book) ના ૧૧ પાકે બસ છે. આટલા સંસ્કૃત જાનથી તેઓ નીતિશક્તિ, ગીતા અને તેના જોવા ધીમ ધાર્મિક ધર્મો વાંચી શકશે. તેમની રસદાન ખીનવવા માટે સંસ્કૃત નાટકો વંચાય તો કાંઈ જોઈતું નથી પણ તેમનામાં હાલની નાટકીયતા ન પોષાય તે લક્ષ્યમાં રાખવા જેવું છે. હાલના સંયોગે જોતાં હિંદી ભાષાનું શિક્ષણ પણ આવરજક છે.

૪. નીતિના શિક્ષણ વિષે બહુ મતભેદ નથી, પરંતુ ઉત્તમ સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્રોનું પાંચન ધણી સારી અસર કરશે. નીતિના સામાન્ય નિયમો તો જીવનમાં જોતજોત થવા થવા જોઈએ એવું નીતિમય વાતાવરણ હોવું જોઈએ એટલે તેમના શિક્ષકવર્ગનું વ્યક્તિગત ચારિત્ર ધણું જ ઉત્તમ પ્રકારનું હોવું જોઈએ. આપણી બહેનોના જુના વિચારો જોઈ જાય અને મોટા મનથી જોતાં શીખે માટે પશ્ચિમની ઉત્તમ શૃદ્ધિષ્ટ્રીઓનાં જીવનકથા દર્શાવે તેમને સમજાવવાં. જાતિ અને જન્મ તરફ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી ન જોતાં શુદ્ધ અને કર્મને જાદરથી જોતાં જોઈએ એવી ભાવના તેમનામાં ખીલવી જોઈએ. નૈતિક શિક્ષણમાં idealistic કરતાં realistic તરફ વધારે હોવું જોઈએ કે નથી તેઓ જોઈ શકે કે તે વાત તેમજ જીવનમાં ઉતારવી સંભવિત છે.

ધર્મ સંબંધી અમુક વર્ગપુસ્તક (Text-book) રાખવા કરતાં “ધર્મ” શબ્દ બહુ જ વિચારણ વ્યાખ્યાની સમજાવી તેના પર છૂટકે ભાવણો આપવા. નિધિધર્મ તો સૌ બહેનો ધરમાંથી શીખે છે. વળી આપણા દેશમાં જુદા જુદા ધર્મ હોવાથી અમુક ધર્મ સંબંધી શિક્ષણ આપવું એ પણ અન્ય ધર્મના અનુયાયીઓને હાથ નહિ રહે. રા. રા. મુવનાં “ધર્મશિક્ષણ”માંથી અથવા એવાં કોઇ ધર્મ પુસ્તકમાંથી પક્ષક

કરેલા કરાર વાંગવા એ વધારે અનુકૂળ થશે. શેવ, રમાર્ત, પ્રતિભાગી કે જન અને તે ધર્મ (પદ)ની ખેન અન્ય ધર્મની ખેનને રનેદ અને નિહાળતાની દૃષ્ટિએ જોતાં શીખે એ વિશેષ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

૫. મારી માન્યતા છે કે જો પ્રાથમિક શિક્ષણ ભેગું અપાય તો મોટી ઉમરે સ્ત્રીજાતિને જોઈને પ્રારંભિકની જે (પદ)ટિતિ ઉદ્દેશ્ય છે તે ન ઉદ્દેશ્ય. છોકરા-છોકરીઓમાં દશિકા ધવાયા તેઓ બન્ને વધારે શીખી શકે. કેટલાક બાઈખેન વિનાનાં બાળકો મુખ્ય સ્વભાવની બન્ને બાળકો સારા અભ્યાસ ત્યાં કરી શકે. એ સિવાય જો જાતિની સમાનતાનું બાન થાય એ લાભ બદ્ધ મોટો છે. પરંતુ આ બધા સામે એક દલીલ છે કે પાશ્વર્થી આપણા દેશનું વાતાવરણ ગુદા પ્રદારનું છે. આ દલીલમાં કાંઈક વજીહ જગ્યા છે. વળી અમેરીકાના સંયુક્ત રાજ્યો સિવાય બીજાં અધ્ય રથજી ન આ બાળક અમલમાં ચુકવામાં આવી છે. આપણા શોકોમાં આ સંબંધે એ મત થવા સંભવ છે. માટે જે ઇલાખડું ચિત્રણ અપાય છે તેમાં હાલ તરત ફેરફાર ન થવો જોઈએ.

૬. ૧-૨-૩-૪. મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓની કેળવણી માટે જે યોજના કરી છે તે ખરાબ છે. તે ઉપરાંત માસિકાના ઉત્તમ સેખો અને તેમાં પણ ખાસ ખેજોને હાથ લખા-યેલા સેખો તેમની પાસે વંચાવવાયા બદ્ધ સારા લાભ થવા સંભવ છે.

૭. આપણે લાંબા પ્રયત્ન ચિત્રકો મજા છે તે પણ યોગ્ય લાચકતરાળા મળતા નથી. જોજોને ખીટી નોટરી ન મજ તેઓ લાણુ દરીને ચિત્રકનો ધંધો સ્વીકારે છે. યુરોપ-અમેરી-કાની જેમ ચિત્રકના ધધાનું ગૌરવ તેઓ સમજ્યા નથી. માખાણે પણ આવા વિચારો ધરાવતાં હોવાથી ચોતાની કન્યાઓને છ-છાત ધોરણે પૂરાં કરાવ્યા બાદ શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં મોકલવા ખાસ ઉકેલ મળ્યા ધરાવતાં નથી. જો મોટી શાખ્યવૃત્તિઓ લણા પ્રમાણમાં કાઢવામાં આવે, અને હાલ જેટલી શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજો છે તેમાં આર-પાંચનો (ભાવનમર, વદવાણ, નડીઆદ, વચસાડ, નવસારી વિગેરે સ્થળે) ઉમેરો કરવામાં આવે તો આ જોટ ધણે બાજે ફરે થશે. નવી કોલેજોને લાભ રથાનિક કન્યાઓ લખ શકે. આ સિવાય ચિખ્યજાતિની નહેરખખર દરેક હિખાખની કન્યાઓમાં મોકલવી. સ્ત્રીઓને ચિત્રકો ધવામાં કેટલાક અનિષ્ટ સામાજિક ઉત્તર અમેરીકા, આડે આવે છે પણ તે સમયના વહેવા સામે ફરે થશે. હાલની શીમેલ ઇમેજ બાપા બોલાવ છ- સાચિ-મ-યુરોપનો તેમાં ચિત્રણ લોપીલી ખેજો આદર્શજન શીખવવામાં આવે છે. અને જગતની હાલની ખાવના સામાન્ય લોકોમાં પણ ઉત્તમ વિશેષ સમૃદ્ધ છે. માટે ઇમેજ ખીટી બાપા તરીકે

તેમને શીખવવું જરૂરનું છે. કેટલાક જેવા દલીલ કવનિતાવિધામ " જેવી સંસ્થામાં આ- not at all માટે અમેજ બાપાનું અધિકૃત જાન તેમજે કીક છે. આર્થિક દૃષ્ટિએ અને ધધાર્થ નથી કારણકે કોઈ ઉચ્છ્રણ જને છે તો તેજાગવિધવાઓને ઔદ્યોગિક શિક્ષણના અથવા સંસ્કારોપ હોય છે. ઇમેજ બાપાને ખીટી નાજી પૂરું લક્ષ્ય આપવામાં આવે જ્યુ ચિત્રણ આપનાનું કારણ એ કે તેઓની કેટલાક પડે અને આનું પવિત્ર કાર્ય કરતાં

સમાજસેવાની બાબત તેના હૃદયમાં પ્રકટે તો તેમના હૃદય અને અધિકારમય જીવનમાં સુખનો ફિરજોનો આછો પ્રભાસ પડે પડે. એક પથ્ય વ્યક્તિત્વ જીવન સુધરે તે કંઈ જોાઈ સેવા નથી.

તા. ૨૫-૧૦-૧૫.
સમીક્ષા (આટકોટ)
કાઠીઆવાડ.

લિ શાહ વીરચંદ પાનાચંદ.
જોનરી સુપીન્ટેન્ડેન્ટ જૈન મોડિંગ હાઉસ.
આવનગર.

૧૮.

(સ. શ. વાલ્યમ મિરાશી-ખોટાદ.)

૧. (અ) જોને ઉમેજીનું શિક્ષણ લેવા મરજી હોય અને તે મળે તેવાં સાધન મળે તો ઉમેજીનું શિક્ષણ આપવું. કેમકે ઉમેજી ભાષાના શિક્ષણથી આખી દુનિયાના પુસ્તક બંધાર તેનું જ્ઞાન આગળ વધારી શકશે.
- (વ) માતૃભાષા દ્વારા હંમેશા શિક્ષણ આપવું એ ઉમેજી શિક્ષણ કરતા પથ્ય ચકતી બાબત છે. કારણ કે ઉમેજી અપૂર્ણ જ્ઞાન કરતા માતૃભાષાનું પૂર્ણ જ્ઞાન વધારે લાભ કર્તા થશે. તો જે શીખનારની મરજી માતૃભાષા દ્વારા હંમેશા શિક્ષણ લેવાની હોય તેને તેનું જ્ઞાન આપવું.
૨. (અ) જોને પરીક્ષાઓ પસાર કરવા હજી હોય તેને મેટ્રિકના અભ્યાસને અત્યંતજનું જ્ઞાન આપવું.
- (વ) જોને પરીક્ષા પસાર કરવાની ન હોય પણ સાધારણ લખનાં વાંચનાં બોધતાં શીખવું હોય તેને સામાન્ય બ્યવહારીક જ્ઞાન આપવું.
- ૩ સંસ્કૃતનું શરૂઆતનું શિક્ષણ અપવાધી ગેરલાભ નથી. આમજ જતાં ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચી શકવાની સક્તિ ધરાવશે તેથી દેહને લાભ થશે.
૪. નીતિ અને ધર્મનું શિક્ષણ આપવાની ખાસ જરૂર છે. તે માટે સારી સોજાત, સારાં પુસ્તકોનું વાંચન, મન કાશુનાં રાખવાની ટેવ પકાવવી જરૂર, નીતિવાન, ધર્મચૂર જોના બોધ અને જે ધર સંસ્કારમાં કેળવણી લેનાર ઉછરતી હોય તે ધર સંસ્કારમાં સદાચરણ પ્રવર્તે તેમ ચવાથી ધર્મનાં ને અભ્યાસ સ્થાનમાં સઘળે સારા વિચારોનું પ્રાપ્ત્ય વધે અને દુર્વિચારોના સંકલ્પ ન યાય. તેથી કેળવણી મળે તો તેથી નીતિ અને ધર્મની બાબતમાં સારી કેળવણી મળી શકે.
- ૫ કોઈ પણ હંમરમાં હોકશ અને હોકરીજોને પ્રાથમિક કે બીજું શિક્ષણ બેસુ આપવાનો મારો મત નથી. હોકશ અને હોકરીજોને જુદા જુદાં શિક્ષણ આપવાનો મારો મત છે.
૬. મોગી ઉમરની બીજોની કેલવણી જાણતમાં મરીનાબને મીમંતાઇ પર આધાર છે. ધર

સંસારી કામભીથી કેટલો વખત બગી ચકે તે દરેકના ધરની હાલતના પર આધાર રાખે છે. જ્યાં પુરુષો પુરી કેલવણી પામેલા નહીં ત્યાં સ્ત્રીઓની કેલવણીની વાત પછાતમાં જ હોય, તેથી આ બાબત હવે વિાવક બાબત સાથે સંબંધ ધરાવતી હોઈને જરા ફરીજી-છે. તોપણ—

(૧) કમવાર ચકતું વાંચન પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

(૨) જે કલાકનો કલાસ ચલાવવો એથી લાભ છે.

(૩) બાપણે દેશના દરેક બાગમાં છાત્રની મસ્તી છીંમતે કં મસ્ત મોહકતાં જોવી ધણે કેલાવો યમ ધણે લાભ યાય.

(૪) જુદે જુદે સ્થળે પરીક્ષા લેવાથી ધણી અગતો દૂર યાય છે.

૯. સ્ત્રી શિક્ષકો ટ્રેનિંગ કોલેજોમાંથી મળે છે. તે પુરતી સંખ્યામાં મળે તે માટે મહે તાજીઓના પગાર ધણા મોટા રાખવા જોઈએ. અને દરેક કન્યાદાળા તરફ નામદાર સરકાર તરફથી લખાણ જાય કે શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વધારે બાઈઓ ટ્રેનિંગ સેવા આપે તેમ થવું જોઈએ. તેના પ્રમાણમાં શીખનારને સ્કોલરશીપો પણ વધારે મળવી જોઈએ. કન્યાઓને પુરુષ શિક્ષક શીખવે તે કરતાં સ્ત્રી શિક્ષક ધણીજ પસંદ કરવા યોગ્ય છે ને તે માટે નાણાંની જત રાખવાની જરૂર છે. તેમ યાય તે. સ્ત્રી કેલવણી ધણી વધે.

જો સરકારી શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજોમાંથી પુત્તી સંખ્યા મળી ન શકે તેમ હોય તે તેમાં સ્કોલરશીપનો વધારો ન યાય તેો એક ખાસ શીમેલ ટ્રેનિંગ કલાસ કલાસવાની સહઆતમાં જરૂર છે. જ્યાં ગોટી રકમની સ્કોલરશીપ અને આમળ પર ચાનના પ્રમાણમાં સારો પગાર મળવાની ચાટા સ્ત્રીઓને મળે તો કેલવણી આપવાના ધંધામાં ધણી ગરીબ, ચાખરદાર સ્ત્રીઓ આવી મળે તેમનું સ્વમાન તેમના કુટુંબની સગવડ વગેરે સાધારણ અનુકૂળતાઓ પણ શિક્ષક સ્ત્રીઓને ફરી આપવાની જરૂર પડે છે. દેશનો કેલવણી પામેલો પુરુષ વર્ગ જરા દીવસોજ રાખે તો આ કામ દુર્લભ લાગે છે તે સુલેલાઈથી બની શકે તેવું છે. આ પ્રશ્ન સ્ત્રી કેલવણી માટે મૈથી અગત્યનો છે.

૯. જેસાની છત હોય તો ગરીબ અને વિધવા સ્ત્રીઓને પોતાની મેળે નિર્વાક ફરી શકે તેવું બૌદ્ધોગિક શિક્ષણ આપી સલાહ, દેશમાં ગરીબ અને વિધવાઓની છત છે જે ચાલિયાં પુનર્વસ થતાં નથી તેમાં મરણ વગેરેના વ્યાધિથી મોટી સંખ્યામાં જીવાન વધની વિધવાઓ છે કે જે ગરીબ હાલતમાં છે. તેવી સામટી સંખ્યાનું પોષણ કરનાર કેલવણી એ ધણા મોટા ખર્ચની બાબત છે, ત્યારે પુનર્વસ ફરી રળતા કમાતા નીતિ-વાન પુરુષના આધારમાં હેલું એ પસંદ કરવા યોગ્ય છે. હેવટ-દેશના સધળા પુરુષ વર્ગે પોતાની સ્ત્રી દીકરીઓ બહેનો અને પુત્રવધુઓને સારી કેલવણી આપવાની અને નીતિને ધર્મની ટેવ પાટી કેલવણી ધણે લાભ છે તે વારતે સર્વ દેશવધુઓએ આ બાબત બહાલિ કરવી જોઈએ.

૧૯.

(શ્રીયુત્ હોરમસજ મેહોરવાનજ વાલોડવાળા-બાલદા. ડી. મુરત.)

૧. ખાસ કરી ઓળો ગારે, માનુષાવાના ભેગે, ઇંગ્લેંજ બાપાનું શિક્ષણ આપવાની દોડામેડ થતી ભેગાએ નહિ. એટલે કે ઇંગ્લેંજ બાપાનું શિક્ષણ લેવાની સરખાત કરે તે પહેલી, માનુષાવામાં પ્રગટ થએલું ઉત્તમ સાહિત્ય વાંચીને સમજ શકે, તથા યુદ્ધ માનુ-
ષાવામાં પોતાના વિચારો દર્શાવી શકે, તેટલો અભ્યાસ થવા પછી, ઇંગ્લેંજ બાપાની સરખાત કરતી યોગ્ય સંધ પડે. હમારી પારસી કોમમાં એ પ્રમાણે સંભાળ નહિ રહેવાથી, માનુષાવા શુદ્ધ રીતે, ધણુ ભાગે, ધણી ઓળો (જેઓએ યોદ્ધાઈ ઇંગ્લેંજ શિક્ષણ પણ મેળવ્યું હોય છે તે) બોલી કે લખી શકતી નથી.
૨. ઉંચા શિક્ષણની અભ્યાસ કે મર્યાદા ખાસ કરીને સ્ત્રી કેળવણીના આમમાં નક્કો થતી નોંધાયે. હાલમાં પ્રચલિત શિક્ષણ આપવાની રીત અને અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે જેને Higher Education કે ઉંચી કેળવણી કહેવામાં આવે છે, તે ખાસ કરીને આપણા દેશમાં સામાન્ય સ્ત્રી વર્ગને માટે, બંધાયેલું અને પરિણામે એકંદરે જોઈએ ફાયદાકારક થઈ પડે નહિ.

હાલના વખતમાં ઇંગ્લેંજ શિક્ષણ એટલે કે ઇંગ્લેંજ બાપાનું જ્ઞાન, તે બાપામાં પ્રગટ થએલું સાહિત્ય, કંઈક પ્રમાણમાં સમજ શકે, એટલું વ્યવહાર જ્ઞાન સામાન્ય સ્ત્રીવર્ગ માટે મુશ્કેલી થોડી ગણાય.

પ્રાથમિકશાળાનાં પંચ-૬ વર્ષીયોના અભ્યાસક્રમ પુરો કર્યા પછી પણ માનુ-
ષાવામાં પ્રગટ થએલું ઉત્તમ સાહિત્ય-માને હરેક પ્રકારની જોડી કે સારીરિક, માન-
સિક, નૈતિક, સામાજિક વીગેરે પ્રકારની ખીલવણી અને ઉત્તરિને લગતું જ્ઞાન; ધર્મજ્ઞ યોદ્ધા મળવા પામે છે. અને એ ધર્મજ્ઞ પ્રાથમિકશાળાનું ઉત્તરું ધોરણ પૂર્વ કર્યા પછી, ઇંગ્લેંજ બાપાનું ઉત્તમ જ્ઞાન, તે બાપાનું ઉત્તમ સાહિત્ય સમજ શકે તેટલા પુરતું મેળવવાને, વધુ હાંધો વખત પમાર થવાની જરૂર રહે છે. જેથી એ જાને બાપામાંની એક બાધા ઉપર પણ, ભોંધતા અને ઘટતો ફાયદો આપી શકતો નથી. અને એ જાનેમાંની એક બાધામાંનું પણ ઉત્તમ સાહિત્ય નીતિ-રીતિ વાગેરેને લગતું ખરી રીતે વાંચી, સમજીને અભ્યાસ કરવાનું જાનતું નથી.

તત્પર્ય એજ કે, ઇંગ્લેંજ બાપાનું જ્ઞાન આપવાનું નક્કી થાય તો તે મેટ્રિકના ધોરણને અનુસરતું નહિ રાખવું. પરંતુ સામાન્ય વ્યવહાર ઇંગ્લેંજ જ્ઞાન સાથે, ધર સંસારમાં ઉપયોગી અને જરૂરી થઈ પડતી જ્ઞાન ઉપર લક્ષ આપવું; કે જેથી સામાન્ય સ્ત્રી વર્ગની મોટી સંખ્યા, એકંદરે સરખાવી શુદ્ધભાવ-પતીભા-અને ઉત્તમ ચારિત્ર ધરાવતારી માતાઓ જનતાને હાથક થાય; અને નહિ કે છુટકપણ અને સ્વતંત્રતાને, પાશ્વર્ય સ્ત્રીઓની મારક અર્થ લઈ પડીને, ધરની બહાર નોકરો-ચાકરો-ધર્મી-ગેનગાર કમળાની શક્તિ માને લગતું ધરાવતારી થાય.

૩. સંસ્કૃત ભાષાનું શિક્ષણ છઠ્ઠા થોડા છે, દારણ એ ભાષાથી ધાર્મિક અને નૈતિક મંત્રારો અંતઃકરણ પર ઉંડા દેવતાવા પામી.

૪. નીતિ અને ધર્મનું શિક્ષણ અર્થાત જરૂરી છે. દાવડા વિદ્યા-વિજ્ઞાનથી, આપણા ધર્મનાં દુરભાવો અને રીત-રિવાજોનાં શુદ્ધ અને ઉડા રદરો. (જે પ્રદા-એકાનથી અસલના દોષ પાળના દના, અને દાલમાં નરણો માંગનારી પ્રજા અંવ એકી ન રાખી શકતી નથી) ઉપર જે રોડની પડવા પામી છે, તે રોડની પડવા પામી છે. તે રોડની વા પ્રદાથમાં પણ નીતિ અને ધર્મ તરફ અને ધર્મ તરફ એકીન ધરાનારી થવાની જરૂર છે.

૫. આપણા દેશના રીત-રીવાજો, જનસમાજની સ્થિતિ, દેશની ઝડપ અને આબોહવા, વીરોદે તમામ પાળતો લક્ષમાં લેતાં, ઠોકરા-ઠોકરીઓને ભેગાં શિક્ષણ આપનારું થોડા નથી. ઠોકરીઓ એટલે કન્યા કે સ્ત્રીની કેળવણી માટે સ્ત્રી શિક્ષકો જ હોવી જોઈએ.

૬.—૧. આ જોડવણ તરફ દૂં પસંદગી ધરાવું છું.

૨. જે કલાકનો કલાસ બોલવાનું વાણું છઠ્ઠા થોડા છે. એજ પ્રમાણે નાની ઉંમરની સ્ત્રીઓ માટે પણ, તેણીઓ દિવસનો થોડો ભાગ નિજાજમાં મોંધાઈ રહેવા પામે નહિં તેમ થવું જોઈએ. દારણ ધરને લગતાં કામકાજની કક્ષરત-તાલીમ-કેળવણી-આવકત માટે વખત રહેવા પામતો નથી, જેથી મોટી ઉંમર થતાં એ જરૂરી કામકાજ તરફ અભાવ ધરાવનારી થઈ પડે છે.

૩. છઠ્ઠા અને અમલમા મુકવા થોડા છે.

૪. આ બાબત પણ ધટતી અને ઉત્તેજનને પામ છે.

૫. સ્ત્રી શિક્ષકો નહિં મળવાની રવાઈ દાલમાં થતી જાય છે. દારણ સ્ત્રી કેળવણી માટે પ્રુપ વર્ગના શિક્ષકો બધા બેસતા થાને અનુકૂળ ગણાતા નથી.

૭. સ્ત્રી શિક્ષકના કામ માટે વિધવા સ્ત્રીઓ અને ગરીબ સ્ત્રીઓ (તેણી નીતિરાન અને સદ્ગુણી હોવાની જરૂર છે) ને તૈયાર કરવાની જરૂર છે; અને તે માટે મોટી ઉંમરની સ્ત્રી સ્ત્રીઓ માટે ખાસ ગોઠવણ થવી જોઈએ.

દિવસના થોડા કલાક એટલે ચાર કલાકનું શિક્ષણ હોય તે તેણીઓ પોતાનું ઘર પણ સારી રીતે નાળવી શકે. સ્ત્રી શિક્ષકનાં કામ કરવા ઉપરાંત તે માટે સવકતા બરેકો વખત રાખવો-કોતો ફક્ત એકલો સવારનોજ વખત-સવારના ૮ થી ૧૨ વાગવાનો રાખવો.

માસિક માંદગી વખતે સ્ત્રીશિક્ષકને પોતાના શિક્ષકના કામની રજામાંથી મુક્ત રાખવી, અને ધરજ રહેવાની છુટ આપવી. સ્ત્રીશિક્ષકને જેમ ગમે તેમ તેણીના ઉત્તમ ગૃહણી તથા માતાના કામ કે દુરજમાં એકી અડચણ કે અટકાવ થઈ પડે તેની સંભાળ રાખવી.

અમર તો સ્ત્રી જાતીનું હીત હેઠે ધરાવનારી સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ, પોતાની જીવ-ગીનાં અમુક વર્ષ આજમાં આજુ એક અને વધુમાં વધુ પાંચ પોતાની રાજીયુતીથી

૮. સ્ત્રી-શિક્ષકતા કામ માટે બહાર પડે એવા પ્રકારની બધારણુ પુર્વક સ્ત્રીમંડળી ઉભી કરવી.
૯. બનતાં સુધી એવા પ્રકારનું શિક્ષણુ વનિતા વિશ્રાંત જેની સંસ્થાઓમાં આપવાની ગોઠવણુ કરવાનું ઇચ્છવા યોગ્ય છે-એવા પ્રકારનું શિક્ષણુ આપ્યા પછી તેણી 'બધાં સુધી જતી શકે ત્યાં સુધી, પોતાના ઘરમાં ઉદ્યોગ ધણી કરીને પોતાનું ઘર પણ સાથે સાચવી સંભાળી શકે અને પારખી તાબેદારી કરી, પરત્વે હાલતમાં સ્વમાન હથેલી પદ્ધતી પર ઉતારી પાડનાર થઈ નહિ પડે, એવા પ્રકારની ગોઠવણુ થવી જોઈએ. એટલે કે ઘરગતુ મૂલકદ્યોગ પાછા સજીવન જતી શકે તેટલા કરવા જોઈએ. એવા ઉદ્યોગ માટે જાપાનીસ પ્રજા પાસેથી થણું શીખવાનું મળે છે. એવા ઘરગતુ ઉદ્યોગ બાંગ્લી પદ્ધતી એકંદરે વિખવા તથા ગરીબ સ્ત્રીઓને થણું ખમવું પડે છે. અસંલ પહેલાં ખાણની હાથની લુગડાં વણવાની સાળ હમારી પારસી કેમમાં નાનાં ઘરે-ઠાણે-કર્યાઓ પીગેરે ઠેકાણે વસતાં લોકના દરેક ઘરમાં હતી. બધાં મોહલ્લાના લોક સહાયકારી ધોરણુપર કેટલુંક કામ કરતાં હતાં અને પોત પોતાનાં ઘરમાં પણ પોતાનું કુટુંબ ઘર સંભાળી આજરથી જીંદગી ગુજરતાં હતાં.

હોરમજી મહેરવાનજી વાલોડવાળા.

૨૦.

(રા. રા. હરિદાસ વિ. અમીચંદ અંબાજી વડીલ.—વારી.)

પહેલાં પ્રશ્ન માટે—

એ ચાર પાંચ વર્ષ દરમિયાન માતૃભાષા દ્વારા ઉચું શિક્ષણુ આપના યોગ્ય થાય તો તે દરેક રીતે હિતાવહ છે. માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણુ આપવાથી દુક વખતમાં ખડું જ્ઞાન અસર-કારક રીતે આપી શકાય. વળી ભાષા પ્રત્યે પ્રેમ પણ વધશે, ને ભાષાને પણ ઉદ્ધાર થશે. નાનકડાં જાંપાને મદદન જાંપાન એ પદ માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણુ આપી બહુ યોગ્ય વખતમાં મેળવેલું છે. એટલું ખડું કે જેને ઉચિત જ્ઞાન લેવા ઇચ્છા હોય તે બધે તે જ્ઞાન મેળવે, પરંતુ ઉચિતની ખાસ જરૂર તો નથી.

બીજા પ્રશ્ન માટે—

સ્ત્રીઓ કે કન્યાઓને પુત્રી તરીકે, પત્નિ તરીકે, ને માતા તરીકે આદર્શરૂપ કરવાને માટે એવું બંધારણુ શિક્ષણુ આપવાની અગત્ય છે; કારણુ વર્તણુકનું મુખ્ય સ્થાન ઘર છે. ઘર-રૂપી પાઠશાળા કે જે જાતના દરેક બંધારણમાં મુખ્ય થાયો નાખનાર છે તેના પ્રેક્ષિતરૂપે આવતી દરેક સ્ત્રી બંધારણુ શિક્ષણુથી તેવાર થશે તો દુક વખતમાં ઉમદા પરિણામો આવશે. માટે સામાન્ય બંધારણુ જ્ઞાન આપવાની યોગ્યતા કરતી.

ત્રીજા પ્રશ્ન માટે—

ગેરફતલું શિક્ષણુ આપવાથી ધીરે ધીરે દિલના પુસ્તાન જ્ઞાનનું સંરક્ષણુ થવાનું વાતા-વરણુ પ્રસરશે વળી તે ભાષામાં તમામ જાતનું જ્ઞાન જુદી જુદી રીતે બહેલું છે જેથી તે

શિક્ષણ બહુ દિવસો પરિણામો લાવી શકે તે જે શુદ્ધતાઓમાં તે પ્રસરે તેની પ્રજા એક કામ કરી શકે પરંતુ હાલ તુરત માટે એ શિક્ષણ આપવાની યોજના ફળીભૂત થાય કે કેમ એ પ્રશ્ન અને તે ગંભીર સ્થિતિમાં લાગે છે.

ચોથા પ્રશ્ન માટે—

નીતિ તે ધર્મનું શિક્ષણ એવા પાયા ઉપર આપવું કે જેથી સમગ્ર દેશમાં ઉચ્ચ વર્તણૂક, ઉચ્ચ અભિલાષાઓ, પ્રગતિશીલતા, મમતા, સાહસ, આંતર જીવનની સુધારણા તે સર્વે દેશીપણની આવનારો દરેક ધરમાં પ્રસરે; અને મતમતાંતરો, ઇર્ષ્યા, આજ્ઞા, તરંગી વિચારો દર ધર્મ ખરા પ્રેમની આવનારો બદલાય.

નીતિ તે ધર્મની કેળવણી ચારિત્રને જોરદાર કરી બુદ્ધિનો વિકાસ કરશે, તે પરિણામે ધર કે જે સમાજ તેમજ દેશનો મુખ્ય તે મજબૂત માથો છે તેમાં ખરા પ્રકાશ પાડી શકશે.

નીચેના ઉપાગો ધારેલી સિદ્ધિ મેળવવામાં મદદગાર થાય એમ હું માનું છું:—

૧. પવિત્ર સન્મારીઓનાં જીવનચરિત્રો અભ્યાસક્રમમાં ફરજિયાત કરાવવાં.
૨. રાંધાપણ, મહાભારત, તે મનુસ્મૃતિ આદિ પુસ્તકોમાંથી પસંદગી કરી તેની ખામ એક શુદ્ધ જનાવી તે દ્વારા આ શિક્ષણ મળે એમ યોજના કરવી.
૩. હિંદુ ધર્મનાં મુખ્ય સિદ્ધાંતો અને એટલાં શીખવવાં. તેમજ નીતિનાં તરવો પણ અને એટલાં શીખવવાં.
૪. અગ્રદા તે પાખંડનો નાશ થાય એવું શિક્ષણ આપવું.
૫. જાજ્ઞસ્ય તે કન્યાવિક્રયનાં તુકસાનો સમજાવવા માટેની યોજના કરવી.
૬. કર્મ, જ્ઞાન, તે ભક્તિનું શિક્ષણ જોમ અને તેમ વિસ્તૃત રીતે મળે એવી યોજના કરવી.
૭. પતિવ્રતાપણું, દયા, ક્ષમા, ચાંતતા, નમ્રતા, રાજ્યભક્તિ, સખ્યતા, પતિ તે મામાઓ તથા પૂર્વજો પ્રત્યે માન, કુડંબ પ્રત્યે પ્રેમ, સ્વદેશ અભિમાન, તથા બ્રહ્મ તુકદાનકારક છે, એ વગેરે શિક્ષણ મળે એવી યોજના કરવી.
૮. ધાર્મિક તે નૈતિક શિક્ષણ ઉપરના ધોરણે મળે એ માટે જે નવી બુકો તૈયાર કરાવીને અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થાય એમ પણ કરવું.
૯. શ્રીસ તરવેતા પ્લેટાએ જોમ સંગીતનું જ્ઞાન નીતિના ઉદ્દેશ માટે આવશ્યક ધાર્યું છે તેમ આપણા મહાત્માઓનો પણ એ મત છે. આપણામાં કહેવાય છે કે "માથેન એ પાંચમો વેદ છે" સાતીક તે શુદ્ધ જ્ઞાનોવાળું ચાત્રીય રીતનું સંગીતનું જ્ઞાન મળે એ યોજના આવકારવાયક છે. સંગીતદ્વારા સચોટ રીતે ઉદ્દેશનું જ્ઞાન આપી શકારો એમ પણ હું માનું છું.

પાંચમા પ્રશ્ન માટે—

છાકરાઓ તે છાકરીઓને પ્રાથમિક શિક્ષણ ૧૧ વર્ષની વય સુધી રોજ ન આપાય તે સારું.

પ્રાથમિક કેળવણીયાનુ ઇંગ્લેન્ડમાં ને ઇંગ્લેન્ડમાં અભ્યાસક્રમ જુદો હોવો જોઈએ. ઇંગ્લેન્ડમાં શિક્ષક શાળામાં જન્મદારનું કાર્ય શિક્ષણ આપવાનું છે, જેવું કે બરત બરતું, શીવતું, કાતરતું, રાંધતું, કાપતું, વગેરે. વળી એક શિક્ષણ આપવાથી ઇંગ્લેન્ડમાં કુદરતી રીતે ને કામચલા છે તેમાં કાંઈક ફેર પડી જાય.

છઠ્ઠા પ્રશ્ન માટે—

મેટ્રી ઉચ્ચતરી સ્ત્રીઓ માટે શહેરોમાં લગભગ શિક્ષણ આપવા ચેલેન્જ થાય તો ફરક રીતે સાફ. તેથી આ માટે ધર્મ મંદિર કે જુદા મહાનતી મોડલ શિક્ષણ. જોવાના કાળથી પાંચ દસકા સુધી હોય તે શિક્ષણ આપવા ચેલેન્જ થાય તો સાફ. આવી સ્ત્રીઓને ગુજરાતી ભાષા દ્વારા ને ઉચ્ચ શિક્ષણ સરલતાથી અપાશે તેવું ઇંગ્લેન્ડથી નહિ અપાય એમ ખારી સમજ છે.

ભાષણોની ચેલેન્જ થાય તો સાફ છે પણ અઠવાડિયામાં દાસ મુરત માટે કાંઈ ભાષણો અપાવવાં. આવાં ભાષણો દાસ કેટલીક મુરત દરિયા થાય છે તે પદ્ધતિથી અપાવવાં. જેથી કાંઈ સ્ત્રીઓ તેને સચોટ લાભ લેશે.

સાતમા પ્રશ્ન માટે—

સ્ત્રીશિક્ષકો મળતા નથી તેથી તે આખી ફર કરવા માટે નીચેના ઉપાય સાફ પરિણામ લાવશે એમ ખારી માન્યતા છે.

ને શિક્ષકો પેન્શન ઉપર ગયા હોય કે જવા નેવા હોય ને ને વર્તનમાં સારા નિકળેલા હોય, તેવાઓને વધારે પમાર આપીને પણ જોડવા. મારણ તેવા શિક્ષકો અનુભવી, ફરક, ને સાંત હોય છે. તેથી આ જોડવા કાંઈક ફરક લેવા સતોય ફેલાશે ને આ ચેલેન્જને બધા વધાવી પણ લેશે.

હરિદાસ વિ. અમીચંદ અગ્રવાલ.

૨૧.

(શ્રીયુક્ત "J. K. Mehta"—આહવા ઠાંગ)

૧. ફરક મેટ્રી લગભગ એક "નીચલા ધોરણ" વર્ગ ઉપાડવો. તેમાં ગુજરાતી ચોથુ ધોરણ પાસ થયા પછીની ઇંગ્લેન્ડમાં શાળા કરવી. અને તેને શ્રેણી બનાવવા લાગે શિક્ષણ ગુજરાતીમાં તથા બેઝિક અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવું. એટલે અંગ્રેજીમાં three "E's" કહે છે તેટલું જ્ઞાન આપવું તે ઉપરાંત "રાંધવું-સોઝા કેમ બનાવવી તેનું સામાન્ય જ્ઞાન મેટ્રીથી ફરકના આગળ જાણ કરવું. શીવવું અને શુદ્ધવું, આ મમ શીખવવું. અને ફરક વર્ગ માટે એક સારા સ્ત્રી શિક્ષકની નિમણૂક કરવી."
૨. ઉપર લખેલા વર્ગના અભ્યાસ પૂરા કર્યા પછી ને કન્યાઓનાં મા બાપો જુદી હોય અને ઇંગ્લેન્ડની ઉંમર પહોંચી વળે એમ હોય તેને અંગ્રેજી સાતમા ધોરણ સુધીના અભ્યાસ મદદ લગભગ "ઉંચા ધોરણ" નો વર્ગ ઉપાડી કરાવવો. આ વર્ગમાં

1. Sacrifice of money કરવાથી હાથે વખતે, આવા વર્ગ "Model High School for females" નું રૂપ ધારણ કરી એમ હમારું માનવું છે.

શાળામાં જુદા ન શકે તેવી માટી ઉંમરની સ્ત્રીઓ માટેની યોજના સંબંધમાં મુચના.

૨. કમવાર વાંચન. આપની યોજના પ્રમાણે અભિપ્રાય છે.

૨. બે કલાકનો કાસ વનિતાવિગ્રમ, મદિયામંડળ, અનાયાત્રમ વીગેરેમાં જોડવો. ત્યાં અગ્રેષ્ઠ વ્યવહાર યાન તથા મુજરાતી હાથ હિંચુ માન આપી શકાય તેવી ગોઠવણ કરવા ઉપરાંત "દેહીનાયુ" બરડા પુરતું શીખવવું કે સ્ત્રી ચોરના પુરનો કિસામ રાખી શકે.

૩. અધ્યાપિકા બાળલુની યોજના. આપના અભિપ્રાય પ્રમાણે તે અપૂર્વના નોંધાયે.

૪. આપે યોજેલાં બાળલુમાં નીચે લખેલા વિષયો ઉપર એક એક બાળલુના સમાવેશ થાય, તો સારું.

(૧) દેશ, અદેખાઇ, હવકાઇ, મમરૂની અને લોમ એવા કુર્મુલુ તત્ત્વના ઉપર.

(૨) મહાભારતના અત્યંત લોકપ્રિય Commandments પ્રમાણે પત્તવિ ઉપર.

Town and city Municipality ના president ઉપર હેડર લખી chairman of the School Committee and two members ની સમક્ષ મોકલેલા

સંવાદોની પરીક્ષા લેવડાવવી. અગર મુજરાત વનોદ્યુધર સોસાયટીના એક પત્રક કરેલા સમાસદને મોકલી પરીક્ષા લેવડાવવી.

(૧) સ્ત્રી-શિક્ષક ન મળે ત્યાં સુધી સંપૂર્ણતિવાળા વૃંદ, પ્રતિષ્ઠિત, અને અનુભવી પેનશનર આચાર્ય અર્થે ખીબ રીટાઈર્ડ સરકારી મોકલે કે જેને જોઈ લેવાઈ અને ઉમંગી ભાવમ પડે તેને નીચવા

(૨) સ્ત્રી શિક્ષકો માટેની માગણી લોકલ પેપરોમાં મોકલવી, અને તેમાં સારા પગારની લેમ લેમને નોંધની સગવડ કરી આપવાની ખાતરી આપવી.

(૩) શિક્ષકે પોતાની વગ વધારવો. અને સ્ત્રી વીઝીટરોએ શાળા વધુ પ્રમાણમાં inspect કરી અગવડો અને progress વિષે વીઝીટ શુક્રમાં નોંધ કરી સમજાવેલા કરાવી આપવી. હોદ્દાઓ વધુ પ્રમાણમાં રીખી પાસ થયાં બાદ સ્ત્રી શિક્ષકની જોડ અવિખમાં હાલના જેટલો પાસે નહીં.

(૪) અનાયાત્રમ જેવી સરેરામાં હોદ્દાઓને નાની વધેલી કમવણી આપી પાસ થયા પછી તેમને જ શિક્ષકમાં મુજરાતી સ્ત્રીશિક્ષકની સંખ્યા અવિખમાં વધશે.

(૫) સ્ત્રીપરીક્ષકની હોદ્દાઓની પરીક્ષા લેવાય અને સદર સ્ત્રીપરીક્ષક પરીક્ષા લીધા બાદ ખામીઓની નોંધ લઈ તે પ્રમાણે મુચના કરે તો, અને ખામીઓ દૂર કરવા અવધાર પગલાં લેવાય તો જલદી સ્ત્રી શિક્ષણ વધશે અને તેની સાથે સ્ત્રીશિક્ષકની સંખ્યા વધશે મેટ્રીકોએ આવા પરીમકને "freely" અગવડોની અને ખામીઓની માહિતી આપવી.

૬. ગરીબ અને વિધવા સ્ત્રીઓને પૂરતી માળખથી શીવવાનું, રાંધવાનું, ઢાંચવું અને નર્સ વોર્કરનું સંમીન જ્ઞાન આપવું. આ કામ માટે શીવવાના હાથસાંચા રા. ૧૫-૨૦ ની દીંમતના આધીને વનિતા વિશ્રામ અને જ્ઞાનાધ્યાત્રમી તે શીખવું. ઢાંચ અને નર્સનું કામ શીખવવા Jyoti Sarganion સાથે પરોક્ષ કરવો પડશે.

J. K. MEHTA.

૨૨.

(રા. રા. પ્રીતમરાય મજરાય દસાઇ, બી. એ.—અમદાવાદ.)

૧. આપણા દેશને માટે અને ખાસ કરીને આપણા સ્ત્રી વર્ગને માટે ઉચ્ચ શિક્ષણ જરૂર છે અને અંગ્રેજનું બાળા જ્ઞાન જે કે ધણી રીતે ઉપયોગી છતાં પણ Luxury જેવું છે. જે સ્ત્રીઓને બહુવાને અવગણ હોય તેમણે ભેદક અંગ્રેજીનો લાભ લેવો પણ આપણી યોજના ન ચાર પાંચ વર્ષના કુટુંબ સમયનો અને તેટલો વધારે ઉપયોગ કરી સંમીન કેળવણી આપવાની છે. ખાસ સમજવા પ્રમાણે કેળવણીના હેતુ મનુષ્યને સંપૂર્ણ જીવનને માટે તૈયાર કરવાનો છે. અને જે હેતુને અનુસરીને જ આપણી કેળવણી આપવી જોઈએ. ચાર પાંચ વર્ષની અદર અંગ્રેજી બાળાની પુસ્તકો વાંચે અને સમજે જેવી જાતનું જ્ઞાન થાય જેમ કું ધારતો નથી. વખતે તાર વાંચવા નેટલું જ્ઞાન મળે ખર્ચ પણ ઓછી ખાતર વખતનો એટલો બધો ભોગ આપવાની જરૂર નથી.

જે આપણી યોજના જે કન્યાઓને બહુવાને અવગણ અને ઘણા મનને હોય પણ સમજના અભાવે અંગ્રેજી અભ્યાસ ન કરી શકતી હોય તેમને સમજા કરી આપવાની હોય તો અંગ્રેજીને બીજી ભાષા તરીકે રાખવી અને બધું ઉચું શિક્ષણ મુજરાતી દ્વારા આપવું.

આ બે યોજનાઓ એકઠી જ નિભાવવી હોય તો અંગ્રેજીને ઔચિત્ક વિષય રાખવો અને બીજું બધું જ્ઞાન મુજરાતી મારફતે આપવું.

આપણા હોદ્દાઓને ન છુટકે બધા વિષયો અંગ્રેજી મારફતે શીખવા પડે છે અને તે કારણથી તે વિષયોનું જ્ઞાન જોઈએ તેવું સારું થતું નથી અને નકમો મુશ્કેલી પર જોઈને પડે છે જે દેખીતી વાત છે માટે જે શુભ આપણે હાથે જ કન્યા કેળવણીમાં ન થાય એવું કરવું જોઈએ અને બધું જ્ઞાન મુજરાતી મારફતે જ આપવું જોઈએ.

અંગ્રેજી શિક્ષણનું ધોરણ

૧. મેટ્રિક પ્રમાણે રાખવાની જરૂર નથી. કારણ કે રિપોર્ટ મળેા સારો લખી શકાય કે વર્તમાનપત્રો આપણી વાહ વાહ કરે જે તરફ લક્ષ રાખવાનું નથી પણ સંમીન કેળવણી તરફ જ લક્ષ રાખવાનું છે. જે કન્યાઓને મેટ્રિક કે તેથી આગળ અભ્યાસ કરવો હોય તેમને માટે બીજી શાળાઓ છે.

અંગ્રેજના અજ્ઞાસને માટે આપણે આપણું જ ધારણ અને આપણી કમીટીએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો ચલાવવાં. સરકારે મંજૂર કરેલ પુસ્તકોને આપણે, બંધનરૂપ મજબૂતાની જરૂર નથી. આપણી કમીટીને તે પુસ્તકો ચલાવવા ચોખ્ખા ધાને તો ભલે ચલાવે.

૩. આટલા ટુંક વખતમાં સંસ્કૃતનું સંગીન જ્ઞાન તો શું પણ મશ્કોના અર્થ સમજી શકે એવું જ્ઞાન થાય એમ હું માનતો નથી. મેટ્રિક કે પ્રીવીયસ પાસ થયેલા બહુ વિદ્યાર્થીઓ, કન્યાઓ પાસે આજે સારી શકાય તેવા કરતાં વધારે નિમગ્નીતપણું, વધારે વખત, અને વધારે કાળજી છતાં પણ સંસ્કૃતના રહેલા મશ્કો કે રહેલી વાર્તાઓ રહમજી રહતાં નથી. તકરારની ખાતર કન્યાઓ સંસ્કૃત સમજી શકશે એમ કહ્યું કરીએ તોપણ સંસ્કૃત જ્ઞાન લીધાથી તેમને ખાસ ફાયદો થાય એમ હું ધારતો નથી. સંસ્કૃત ધણું જાણનારાઓ ધણે ભાગે જૂતાળમાં જ રમ્યા કરે છે અને વર્તમાનમાં હોવા છતાં તેમને તેનો જરા પણ રંગ લાગતો નથી અને વર્તમાન સમયને માટે તો તેઓ નકામા જેવા જ છે. આપણે કમલાએ સંસ્કૃતનાં જ્ઞાનના overdoz લાગ્યા ચાલીએ આ મુદ્દાના પ્રગલ્ભને માટે બસ છે. અને યુનીવર્સિટીની ઈવી કેમ્બ્રિજી લીધેલામાં પણ જેમણે સંસ્કૃતનો overdoz લીધો હશે તેમની કેટલેક અંશે એવી જ દશ થયેલી છે.

૪. લાયક શિક્ષકો મને તે વખતે નીતનું શિક્ષણ આપી શકે છે. આ શિક્ષણને વારસે ખાસ જુદો વખત રાખવાથી વિદ્યાર્થીઓને કંટાળો ન આવે અને મીઝનરી સ્કુલોની અંદર બાઈબલને વખતે જેવું હાર્ડ બજવાય છે તેવું ન થવા પામે અમર વિદ્યાર્થીઓમાં અધ્યક્ષ ન પેસી જાય એ સમાલવાનું છે.

૫. હિન્દુસ્થાનમાં બહુતી લગભગ સાદા નવ લાખ કન્યાઓમાંથી લગભગ ચાર લાખ એટલે લગભગ અડધા બામની કન્યાઓ તો મિત્રદાગાઓમાં છોડવામાંની સાથેજં ભણે છે એટલે જે જગ્યાએ છોકરા અને છોકરીઓની સાળાઓ જુદી નબાવી શકાય એટલી સંખ્યા કે સંગવડ ન હોય ત્યાં મિત્રદાગાઓ કાઢવામાં જવાપણ વધે નથી અને ભોક્ષત પણ (ચહેરા બાદ કરતાં) તેની વિશ્વ નથી. પુનાઈડ રેટ્સમાં છોકરા અને છોકરીઓને એકઠું શિક્ષણ આપવાથી બન્નેની નીતિ સુધારી એવું ત્યાંના કેટલાક ફેગવણી ખાતાના હિમાયતીઓનું માનવું છે. ચહેરામાં વખત છે શોકો વધે કાઢશે પણ કોન્વેન્ટ સ્કુલોમાં છોકરા છોકરીઓ એકઠાં ભણે છે તે છતાં એજ કારણથી માબાપે ચોતાનાં જાળકોને ત્યાં ભોક્ષતા અચકાતાં નથી.

૬. (૧) સોની સંખ્યા કે કોઇ પણ સંખ્યાને બંધનરૂપ મજબૂતાની જરૂર નથી. જે પુસ્તકો બહુવવા લાયક હોય અને ચાર પાંચ વર્ષમાં વાંચી શકાય એવાં હોય તેટલાં પુસ્તકોની ચારી કાઢવી શકે પડશે. કોઇ યીજનના લાયક વિષય પર જોઈએ તેવાં પુસ્તકો ન હોય તો તેવાં લખાવી પ્રાસદ કરવાને પણ પ્રયત્ન કરવા. એવી જાતનાં પુસ્તકો બહુવતાં હવે સરત સાહિત્ય વર્ધક-કાર્થલય અને મુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી જેવાં ખાતાંઓની મદદથી જાફ મુરકેલ નહિ પડે.

જિયા(૨) એ કલાક ધણા યોગ્ય પડે માટે યોગ્યમાં યોગ્ય તથા કલાક રાખવા. અને
જિયા(૩) સરખાતાના એ એક વર્ષમાં ચાર કલાક રાખીશું તોપણ વાંધો નથી. કન્યાઓ
જિયા(૪) યોગ્ય નિગમીત નહિ રહે તે કારણથી ખજુ વખત વધીરે રાખવાની
જરૂર છે.

(૩) બાળકોની યોગ્યતા અને બાળક રીતે ચાલવામાં આવશે તો તે ધણી હલેદમદ
થશે અને એ બાળકની હાથેલી નાકની મદદથી ધણા વાલીઓને ઘેર ખજુ
કેળવણી આપવાનું કામ સગવડ બરેકું થશે.

(૪) 'સોસાયટીની પરીક્ષાનો વાંચનક્રમ વરસ પહેલાં બહાર પાડવો' અને 'યુનીવર્સિટી
ની માંકે પરીક્ષાના ધોરણ નિર્ધારિત કરવા' અને એક પરીક્ષા/પાસ કરનાર
ને જ હવે પરીક્ષામાં બેસવા દેશે. દુકામાં સોસાયટીને શબ્દસંતેની કન્યાઓની
યુનીવર્સિટી જેની બતાવશે.

જિયા(૫) 'ઓ' સિદ્ધિ પ્રતી સંખ્યામાં નથી મળતી તેનું મુખ્ય કારણ તો ટ્રેકનીંગ કોલેજમાં
દર વર્ષે આશરે ત્રીસેકથી વધારે ઉમેદવારોની સંખ્યા કેળવવાની સંઘર્ષ નથી
અને ચાલતામાં એક જ ટ્રેકનીંગ કોલેજ છે તે છે. આ રીતે જોતાં દર વર્ષે દર તાલુકા
માં એક પચ્ચ ટ્રેકનીંગ મહેતી પુરી પડી રહે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. તેથી હજારો
અંકે ટ્રેકનીંગ કોલેજ કાલવાની જરૂર છે. જે એમ ન બની શકે એમ હોય તો
"International Correspondence Schools" ની યોગ્યતા પ્રમાણે ઘેર
જોડીશુખ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ થઈ શકે અને એમાં માસના બરબાર ટાનથી શિષ્ય-
કનુ કામ થીપી કલાક એવી યોગ્યતા કસવસ પ્રયત્ન કરવા. આવી જાતની પરીક્ષાઓ
વર્ષમાં ચારેક વખત સેવાથી સ્ત્રીશિક્ષકોની સંખ્યાની જોડ યોગ્ય વખતમાં પહેલેક
જરૂર પુરી પડશે.

જિયા(૬) એવી જાતની યોગ્યતા થઈ શકે અને હલેદમદ થાય એમાં શક નથી આવતી જાતના
આપણા દેશના પુરુષ તેમજ સ્ત્રી વર્તેને જરૂર છે. સ્ત્રીઓને થોડી મુડીએ થઈ
આપણા ધણા થીજવા, પચ્ચ Co-operative System થી સ્ત્રીઓને
રાખવો અને સામાન ખરીદ કરા આપવાને અને તેવાર કરેલી સ્ત્રીઓને વેચવાને
આપણા ઊકરાઓને
અને તે કારણથી તે વિષયોનું જ્ઞાન પ્રીતમરાય મજરાય દેશાઈ.
જરૂર બોલે પડે છે એ દેખીતી વાત છે.
ધણીમાં ન થાય એવું કરવું જોઈએ અને બધું જ્ઞાન થઈ જાય
જોઈએ.

અંગ્રીજ શિક્ષણનું ધોરણ (૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦)

૧. મેટ્રિક પ્રમાણે રાખવાની જરૂર નથી કારણ કે રિપોર્ટ મળ્યાં ચાર પ્રાય વર્ષ માટે
વર્તમાનપત્રે આપણી વાક વાક કરે એ તરફ હજુ રાખવાની કેળવણીને સ્વાદ
કેળવણી વરસ જ હજુ રાખવાનું છે જે કન્યાઓને મેટ્રિક કે તેથી વધારે
કરવા હોય તેઓ માટે બીજી રાખાઓ છે.

૧૫૫ વર્તમાનનું પુનઃવ્યવસ્થાર કે વાર્તા વિતાવના પક્ષ ભાગ લઈ શકે એવી હોય તે- હીક.
 ૧૫૬ આવવાવાનું ઉચ્ચ શિક્ષણ પરપૂરો તપાસ કરતો બહારથી કેન્દ્રીય પ્રકારને પણ મળતું
 ૧૫૭ નથી. સદ્ભાગ્યે મુજરાતી સાહિત્ય પ્રતિ શોકાંતી રચિ વધતી જાય છે. બાકી એવા
 ૧૫૮ મૂર્ખા માણસો છે કે મુજરાતીનો ડાંગ દેતી જાણકારને ઉમેળ શિક્ષણ આપવા લલ-
 ૧૫૯ વ્યય છે. મુજરાત જેવી જગ્યામાં નિયામોમાં પણ મુજરાતી એટલે એક જીભના
 ૧૬૦ વિચાર સમજાય અને સામ આલે એજ. આ રીતે તમા ઉમેળ શિક્ષણની આવશ્યકતા
 ૧૬૧ છે. વળી કન્યાઓને અભ્યાસકાળ છોડવાનો જેવો દંડ લગાવો નથી તો તેના સમ-
 ૧૬૨ મમાં મુજરાતી જીભ કે ચોથા પોરણમાંથી જ એને જોઈ કરી દેતી પરિસ્થિતિ બદલે
 ૧૬૩ ઉચ્ચ શિક્ષણ રાખી ઉમેળ ચર કરવામાં આવે તો એમાં રસ લાગવાનો જ સાસરે
 ૧૬૪ મયા પછી પતને તે ઉમેળ શિક્ષણ આપવા પડવશે. માટે આ ચાર વર્ષ દરમિયાન
 ૧૬૫ ઉમેળ શિક્ષણ લાક્ષણિક સંભોગે જેવી આવશ્યક છે. આ ઉપરાંત મુજરાતી સાહિત્ય
 ૧૬૬ શિક્ષણ પણ જોણું જરૂર નથી. આ ચાર વર્ષ દરમિયાન બનને કેમ બાંધી શકે
 ૧૬૭ બને બોલે ને પડે એ વડે પ્રયોગાર્થે એક અભ્યાસકર્મ બનાવ્યો છે જે ભગિની
 ૧૬૮ સેમીનર પરિકા દારા અંગર જુદા પ્રસિદ્ધ થયેલો (મુદ્રીસુગોધમાંથી) મળી શકશે.
 ૧૬૯ ૨. ઉમેળ શિક્ષણ લાખલ યતાં જ મેટ્રીકના અભ્યાસને અનુસરતું રાખવાની જરૂર છે
 ૧૭૦ પારતો નથી. જેમને મેટ્રીક થવું હોય તેમણે તે કોષ નિર્ધારણમાં લાખલ થવું ક્રિયા
 ૧૭૧ નોંધવું જોઈ. શિક્ષણ હેતુ. આ જોઈતાં તો જોઈ પેરવામાં એટલે બોલે બહુ લલ-
 ૧૭૨ રહીને લીધે અચકા છે અને બહુવાનો જેમને ઉત્સાહ છે-પતિયાને મળેલી પત્નીની
 ૧૭૩ લાલસા છે પણ નિવાળને લાલ લેવા હેતુ થકી નથી. તેમને માટે છે. જામ
 ૧૭૪ હોવાથી આ પાંચ વા ચાર વર્ષ દરમિયાન સામાન્ય ઉમેળ શિક્ષણ આપવું અને
 ૧૭૫ એટલા સંખ્યામાં સાઈ માન પ્રાપ્ત કરી દેકે એમજ અવરજા થતી જોઈએ.
 ૧૭૬ ૩. સરકારની અભ્યાસ માટે એટલું જ છે કે એ જોયા માટે સાર્વજનિક રીતે આપજીને
 ૧૭૭ તે ધર્મ બોલો હોષ અતિશય માન હોષ છે અને એ શિષ્યો થી ધર્મ કરવી બનાય
 ૧૭૮ છે. પણ એ બોલો ચત્રાપામાં ગણતી હોવાથી-રાજના ઉપયોગમાં આવતી ન હોવાથી,
 ૧૭૯ એનો અભ્યાસ એને તે પણ ખાસ ચરખાવમાં મુશ્કેલ લાગે છે. આટલા માટે ઉડા
 ૧૮૦ અભ્યાસ કરાવવાને બદલે મુજરાતના નરદર શાલી બોડસેની પદ્ધતિએ ઢિવાં શરતમાં
 ૧૮૧ પ્રસિદ્ધ થયેલી સરકાર શિક્ષણની પદ્ધતિએ આ ચાર વર્ષ દરમિયાન જ્ઞાન (આપવામાં
 ૧૮૨ જોવા) તો જુના મતની સ્ત્રીઓ પુલ પાઠમાં મુદ્દાચાર કરી ચકરો અને સામાન્ય
 ૧૮૩ સ્ત્રીઓને લાક્ષણિક પ્રસિદ્ધ યતા પુસ્તકોમાં આવતા અર્થ નહિ બારેલા એવા પ્રોગે
 ૧૮૪ વીચરો અને કંઠાય સમજવા સહેલા યમ પડશે. આ ઉપરાંત આપણાં ધર્મ ક્રિયાઓ-
 ૧૮૫ પ્રાર્થનાઓ દંડ સરકારમાં જાય એમ આવશ્યક ગદ્યાદ હોવાથી સરકારનો અભ્યાસ
 ૧૮૬ લખિયવક છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ એ સાથે એ અભ્યાસ એવિષક રાખવાની
 ૧૮૭ જરૂર છે. ઉમેળ શિક્ષણ હોય તો ઉપર તાર ચરતમાં કે સુસાધરીમાં રહેવાનું
 ૧૮૮ નોમ પણ વીચતી આવશે. એટલી જરૂરીઆત સરકારના અભ્યાસની નથી.
 ૧૮૯ ૪. નીતિ એને ધર્મના શિક્ષણ માટે એકદમ ઉત્તર અપાય એમ નથી ધર્મના સામાન્ય
 ૧૯૦ સિદ્ધાંત તો એકજ હોય છે પરંતુ ધર્મ માટે મનુષ્યને એટલી મમતા હોય છે કે

પોતાનેજ ધર્મ ખરો. આમ હોવાથી દરેક પોતપોતાના ધર્મના અભ્યાસ માટે જોડે ક્રિયા માટે મમતા રાખે. આવા કારણને લીધે ધર્મનું શિક્ષણ સામાન્ય હોવું જોઈએ. હાલના વાતાવરણમાં ભણ્યા જોડે ધર્મ જૂઠ્ઠા, એમ કહેનારાના ધરમાં ધર્મનું સહેજ ખૂણું શિક્ષણ આપવામાં નથી આવતું. અને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના પણ થતી નથી ! આ વસ્તુસ્થિતિમાં એક સંસ્થામાં શું શિક્ષણ આપવું ? આમ છતાં પરમેશ્વરની સર્વ ક્રિયા-સર્વ વ્યાપકતા વગેરેનું જ્ઞાન કરાવવામાં આવે, સંપ્રીસાન્દર્ભ દ્વારા પ્રશ્નની દૃષ્ટા, પ્રશ્નની મદદતાનું જ્ઞાન કરાવવામાં આવે, નાનાં મુંઝવે સ્તોત્રો દ્વારા પ્રાર્થના કરી હૃદયને કૃષ્ણ બનાવવામાં આવે, પ્રશ્નના દ્વારમાં ચાતિભેદ, રિધિભેદ, દેશભેદ નથી અને શુદ્ધવાદીજ પ્રશ્ન પ્રસન્ન થાય છે, એવું શિક્ષણ આ ચાર વર્ષ દરમિયાન અપાય, તે ભવિષ્યનાં જાળો ઉપર ઉપકાર અને સંસાર સુખમય થાય, પદ્ધતિ આગી નથી એટલે આપની યોગ્ય ધારી નથી.

નીતિના શિક્ષણ માટે નો ઉત્તમ શીક્ષકોનાં પાસે રસપદ કથાઓ, રસમય-નીતિમય વાર્તાઓ અને ઉચ્ચ વાતાવરણ-દુનિયામાંનાં બોધક પ્રસંગોનું જ્ઞાન, એજ ઉત્તમ માર્ગ અને સાધે છે.

૫. મિત્ર શિક્ષણ માટે વસ્તુતઃ તે ૧૧ વર્ષ સુધી ઉત્તમ સીસિકો દ્વારા શિક્ષણ અપાય તે બહુજ મુંઝવેજી આવે. આમાં એ Boarding શરૂ થાય પ્રમાણે દિવસભર સાથે અને કુટુંબ-સંસારથી થોડીવાર દૂર રહેવાનું હોય તે બસ. પરંતુ હાલની વસ્તુસ્થિતિ કેવી છે તે તપાસીયે. હિંદુ કુટુંબમાં અજુસમજણા જાળકના કાનમાં “સંસાર-સાક્ષ આપાની મજરી ત્યારે ખરે પાસી-સાસરે ત્હારી યા વલે મરી-જી તારી વડુ આવી-” આમ હંમેશાં ચર્ચો પડે ! રમવામાં ડાહીમાં અજાતી જાયલી છોકરીઓ સંસારની અનેક વાતો કરે. આજાણે અભણ્યાં જાળકો શું સમજે છે એમ કરી અને તેવી વાતો કરે. છોકરીઓનાં જીવન કેમ જાય છે એ શિક્ષકો કે માળાપો તપાસ ન કરે અને એને લીધે અનેક અનર્થો થાય અને અસ્વીક ચર્ચો શીખે એવા સંયોગોમાં મિત્રસાજા બહુ લાભ કરે એમ માઈ માનવું નથી. આ બધી વસ્તુઓ દૂર થાય તે પણ દસ અમીઆર વડે સુધી મિત્રસાજાજ ઉપયોગી અને જરૂરતી છે.

૬. (૧) યાજ્ઞામા જઈ ન સકે તેવી મોટી વયની સ્ત્રીઓ માટે યોજના બહુજ જરૂરતી છે. સુખાધની અનેક સીસરસાઓનો અનુભવ એવો છે કે આવી સ્ત્રીઓમાં હમને કંઈ આવડે, અને કંઈ સમજીએ અને તે પણ જરૂરી. એ જાગણી વધતી જાય છે. પરંતુ દુર્ભાગે હજુઅરા શિક્ષકો અને સીસિકો અઠાનપૂર્ણ હિંદુ સ્ત્રીના હૃદયજન્ય સરદાર સમજી ન ચકાં હોવાથી સ્ત્રી વર્ગમાં જીવન જણાવું નથી. આ સાથે આટલા વર્ગો છતાં અભ્યાસક્રમ જોડવાયો નથી. આ જાને સુરકેલીઓમાંથી એક સુરકેલી આ યોજનાથી જશે એમ માઈ ધારવું છે. સુજ્ઞાતી ક્રમવાર વાંચન માટે પુસ્તકોની પસંદગી અને ન હોય તે નવી જન્યવાચ તૈયારી કરવાની બહુજ જરૂર છે. મોટી વયની સ્ત્રીઓને સુજ્ઞાતીના સરઆતના અભ્યાસમાં “મ્હ બા લૂ પા કે ચા પા.”-એ પાઠોનું વાંચન બીન ઉપયોગી અને શરમ ઉપજાવે એવું લાગે જ. આટલા માટે ક્રમવાર વાંચનની યોજના પ્રવર્તનીય છે.

- (૨) વનિતવિધાન, મદિકા વિદ્યાલય અથવા બીજી રીતે તે જુદી જુદી કન્યાશાળા-મોજ બને કલાકના વર્ગો ગોઠવવામાં આવે તો ઓ શિક્ષકને બધા કામના વિના રહે નહીં.
- (૩) આવાકીક કે માસિક બાજબીની ચોજના એટલીજ પ્રશ્નનીય છે પણ એ બાબત સંબંધિત તેવાર કસવી છપાવી બીજે રથેજે ઉપયોગમાં લાગુ કરાય. તો એ ચોજના વધારે લાભદાયક થઈ પડશે.
- (૪) યુ. વ. સોસાયટી તરફથી પરીક્ષા લેવાય છે અને મુલ્યમ ગુજરાતી હિંદુ ઓ મહાજ તરફથી પરીક્ષાની વ્યવસ્થા થઈ છે તે ચોખ્ખું છે. પણ હજી આપણી સ્ત્રીઓ પરીક્ષા માટે બહાર જતી થઈ નથી. તેવા સંયોજોમાં અનુક્રમ સમા તરફથી કોઈ સભાના ગૃહસ્થને ત્યાં એમની દેખરેખ નીચે પરીક્ષા લેવાય, એવા સેન્ટરમાં તો ખોટું નથી આથી લઘુ વધારે ઓછો લાભ લેશે એમ મારી માન્યતા છે.
- (૫) ઓ શિક્ષકોની જુમ એવી ને એવીજ રહેવાની છે. કારણ ઓશિક્ષકોનો ઉત્તમ ધર્મ છે તે વચલા વર્ગમાં ઓછાએ કમાવું એ હજી મને તે કારણસર જરાક દલકું, મનાય છે. આથી જોઈએ એવી અને હવે સરકારવાળા શિક્ષકો લાઈ ચકતી નથી અને તેથીજ પુરવો અગર બીજી કોમની ઓશિક્ષકોથી સંતોષ પામવું પડશે. ઓછાને કમાવાની જરૂર છે કે કેમ, એ પણ પ્રશ્ન છે.
- (૬) નિશાળ છોડ્યા પછી અને જુદા સંસ્કારમાં પાપા પહેલાંનાં ને ચાર પાંચ વર્ષો દરમિયાન શિક્ષણની અનુકૂળતા કરવા ચોજના આવે છે તેમાં માતૃભાષા દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવું કે ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવું એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં એટ-લુંજ કહેવાનું કે વચલા વર્ગમાં બધાં યુનીવર્સિટીની હવે કેળવણીના સંસ્કાર પડ્યા હોય છે ત્યાં ઉચ્ચ શિક્ષણની જરૂર વિશેષ છે.

૨૪.

(૧૧ રા. જુલુલાલ હરજોવિન્ડ પંચિત-અપાશ.)

(૧)

૧. શાળાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો પણ પાંચ છ વર્ષ સાસરે જતાં સુધીનાં ને સમય બાળાઓને મળે છે, તે વખતનો ફરી રીતે સંદુષ્યોગ કરવો, અને તે માટે શી વ્યવસ્થા કરવી કે નેથી બાળાઓના જાનમાં સંગીન અને વિશેષ ઉમેરો થઈ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કુકામાં નીચે પ્રમાણે છે

કન્યાઓને ફરજિયાત શિક્ષણથી, પ્રાથમિક શાળાની કેળવણી અપાઈ હોય તોપણ દરેક રાતિના આચાર વિચાર પ્રમાણે અને તે રાતિમાં પણ દરેક કુટુંબના મુરબીઓના મન-અભિપ્રાય પ્રમાણે કન્યાઓને વિશેષ જ્ઞાન-(પરંતુ તેમજ પુસ્તક દ્વારાનું વિશેષ જ્ઞાન) અર્થાત્ 'Theoretical' અને 'Practical' જ્ઞાન અપાઈ સકાય. અદ્વાલ પ્રકારનું જ્ઞાન આપવાને માટે હવે કેળવણી લીધેલી વિદ્યુત સત્તારીઓએ પોતાના વખતનો કેટલોક ભાગ આપીને

પ્રેક્ષકને કહે—ધોડા કેશવ કહેની સાળાના પ્રાપ્તિ ઉપર જોઈ ન્હાના પ્રકારની સાળા મહેતા મહેતા મહેતામાં—અમદાવાદ, સુરત, નડીઆદ, ભરૂચ, મુગધ, તથા, કાઠીઆવાડ અને કચ્છ મહેતા વીગેરેમાં ઉધાડની આવસ્થા છે. તેમાં શિક્ષણ આપનાર બધી સ્ત્રીઓ જુદોવી જોઈએ. પુરુષોની સમતિ તથા-સાદાશ્વ સાલિય સભા દ્વારા અથવા કમિટી તરફથી મળી શકે. પરંતુ સાળામાં તે બધી સ્ત્રીઓ જુદોવી જોઈએ. દરેક પંચાયતીએ અથવા નીચે પચીસ દાવસે પ્રેક્ષકને વર્ગમાંથી અથવા સાક્ષરોમાંથી તે સાળામાં શીખતી બાલિકાને જાન તથા સ્ત્રીઓને સાપ્ત-સ, આધિક શાસ્ત્ર તથા ખીલ ઉપરોગી વિષયો ઉપર જુદાં જુદાં આપણે આપીને તેમને વિચારને સારી રીતે ઉત્તેજી કરવાની પદ્ધતિ રાખવી જોઈએ.

આ સાળામાં કોલેજની જેમ ત્રણ કે ચાર વર્ષ સુધીનો અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. અને તેમાં કમવારે મારણે રાખવા. પ્રથમ વર્ષમાં અમુક શિખવતું અને કમિટીમાં પાસ થાય તે પ્રમાણે દરેક-ધોરણમાં વિષયો રાખવા. પ્રથમમાં બે વર્ષોમાં બધી સ્ત્રીઓ ખાસ કરીને શુદ્ધ દાર્શનિક વિશેષ દક્ષતા ધરાવી શકે એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. અને તે સારે પોતાના પતિનું અને દેશનું કમને તેની છાત્રાનુસાર આદર્શ રાખી તેમને પાઠશાસ્ત્ર-રસોઈ સર્વ પ્રકારની કેરી રીતે કરતી તથા જમ્યાણને કેરી રીતે ઉત્તેજીને અને બાલકોને જયપ જુઓ ન્હાના ન્હાતા મદવાડ આવે-જેમ કે ગળું પડે, સસણી દાંધ, પેટ મરે, મોટી ઉધરમ-ઉઠાડીઓ થાપ, દાંત આવે ત્યારે ઝાડો વીગેરે થાપ; વીગેરે અર્થમાં મદવાડમાં તેમને કેવો પ્રકારનું ધર્મગમ્ય બોધ તથા ઉપદેશ કરવા તે સર્વનું જાન આપી કરીને આપવાની નરર છે. તેની સહિ સારે જોઈએ આ બધું પરિપૂર્ણ ગ્રિપવવા પછી જ બાકીના વેધારે) વર્ષોમાં મારિકા કેનેવાંસ તથા બસ કામ-ચિવવાનું કામ-કામપરાધટરનું-પ્રેમનાં પ્રેમોનીટરનું-કમ્પાર્ડ-મ્ડીમનું, ચિત્રગણાનું, યોગી, પુરુષી, કંડીયા, ખાસેટ વીગેરે વાંસ તથા નેતરથી શુંથ-વાનું કામ, કોરો ભરવાનું વીગેરે વીગેરે—સંગીત તથા ગાયનના જાન સારે, સારા સારા અનુભવી સ્ત્રીઓએ રાખીને તેમને તાલીમ આપવી (See Pages 170 to 187. St. Nihal Singh's Messages of Uplift for India.)

૨. મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓની કેળવણીના અગ્ર બહુ ધ્યાન એવી રહે છે. મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓની કેળવણી વધારવામાં કેટલી બધી સુરકેલી આવે છે તે સર્વને સુવિદિત છે. અને જે સ્ત્રીઓ બહેલી છે, તેની કેળવણી વધારવામાં આટલું પ્રકારની અડચણો અને સુરકેલીઓ આવે છે, ત્યારે અગાન-નહિ બહેલી, અમજ સ્ત્રીઓ અને મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓને પ્રાથમિક કેળવણી આપવી, મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ કેળવણી શરૂ કરવી, એ અત્યંત ડરકે દાર્શ છે.

T. L. Crombie (B. A.), "Bar-at-Law, પોતાની "The position of (Indian) Woman નામના પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:

"The Indian woman of to day cannot occupy the place she ought to occupy, with her husband. She is not his companion, intellectually. She is the mother of his children, it is true, but she has not the training that the mother of the children of young India should have—a vital point for the India that is to be."

ઉપર કથિત શાળામાં બધી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની intellectual companion-
સર્વ પ્રકારે સાથી થાય, તેવી રીતનું શિક્ષણ આપણે જોઈએ.

કેટલીક સ્ત્રીઓને સ્પષ્ટ શુદ્ધ ગુણવાતી સમગ્ર બોલતાં આવડતા નથી જેમ કે ચારી (ચાળી), મઈ (મળી), પોચ (પોચ), ધોઈ, કાકું, પીણુ, કાણી), સગન (છપન), વીંચેરે વીંચેરે, ચરોતર, તડીયાદ, બમદાવાદ, તેમજ ઠાડીઆવાડ કમ્પ વીંચેરે તરફથી સ્ત્રીઓની ભાષામાં પોતપોતાના સ્થગતા અમુક અમુક સ્વદેશના સખો રહેતા હોય, જે બીજા દેશમાં બોલાતા હોતા નથી અને તે જ્યારે જ્યારે ઠાડીઆવાડી સ્ત્રીઓ બમદાવાડી અથવા સુરતી સ્ત્રીઓની સાથે મળે છે અને વાત કરે ત્યારે તેઓ પોતાની દેશનો ભાષામાં ગુણવાતી બોલતાં એક બીજા તરફ દોષે છે. તેથી પ્રાથમિક કેન્ગ્રજીની ખામી આ દોષ જેમાનમાં પ્રથમથી દાખલ કરે છે તે સ્ત્રીઓના બાલ્યવય્યાઓ પણ તેમની મારફત ચારી, કાકું, મઈ, વીંચેરે બોલતાં શીખે છે, જે મરીજ બચ્ચારા નિશાળના મારતરના સંપર્કે પ્રવૃત્તિ પછી તેની માતાએ કરાવેલ દબોના બોલ ઉચ્ચારતું એ પાન છડી પણ નિવારણ થઈ શકતું નથી ! ! ફરજપાન કેન્ગ્રજી સર્વસ્થલે અથાવ તોજ બાલિકાઓની ભાષા તેમાં ઉચ્ચારે શુદ્ધ થઈ શકે અને તોજ માતા તેનાં બચ્ચાને શુદ્ધરિતે બોલતાં શીખવી શકે.

“ઈન્ડિયન નેશનલ” ઉચી કેન્ગ્રજી લીધેલા ધણા ધણા મોટા શોકોનો મુખેમાંથી નિસરતોં સંબોમાં પણ સ્વ. સાક્ષરશ્રી ગોવર્દનરામભાઈની બોલોની જેમ માન્ય સંબોચ્ચારને દોષ ધ્યાવી જતો જોવામાં આવે છે (આ જાણ મ્હાં પોતાનો પણ અનુભવ છે ને ધણું ધણું શોકોને જે પ્રમાણે બોલતા જોયાં છે ને દલ જોડે હુલ) આ દોષ ફરજપાત કેન્ગ્રજીથી અને તે પછીનાં વર્ષોમાં ઉપર કથિત શાળામાં બીધેલી કેન્ગ્રજીમાં નાંખીને થઈ શકવાનો સંભવ છે.

ઈન્ડિયન કેટલીક કુમારીકાની સ્થિતિ થાય છે, તેની અગત્ય તેથી પણ વિશેષ કોરોડી સ્થિતિ આપણી ગરીબ વિધવા સ્ત્રીઓની થાય છે તેઓને ગુજરાન અર્થે જે સખત કામ કરવું પડે છે, તેજ પ્રમાણે આપણી વિધવાઓને દયણું દળીને, પારકે ઘેર રાંધી ચીધીને, પાણી ભરીને, મજુરી કરીને પોતાનું તથા પોતાની સતતિતું ભરણ પોષક ધણીજ સુચીજતો વેદીને કરવું પડે છે અને તે જાળત કોઈ તેને મરદ કરવું નથી, અથવા તો તેને લક્ષમાં પણ કોઈ હેતુ જણાતું નથી અને સુધરેલા શોકોને કહીએ તો વિધવાના પુનર્જન્મ કરવા કહે છે, જે અસહી શોકોના વિચારથી વિરુદ્ધ હોવાથી તકાતડી અરસ પરચ થાય છે. અને તે જાતે પ્રાપ્તો વચ્ચે મરીજ બીચારી વિધવાને નાક હરાન થતું પડે છે.

“Everywhere the woman gets the worst of it, she is the hardest worked, and has to do all the nastiest kinds of work, she is the worst paid, she is always bullied, scolded, threatened, nagged and sworn at, she has the worst food, she has the lion's share of trouble and the lamb's share of the pleasure she has the fewest amusements or holidays.”

Walter Benant's Children of Gibeon.

(૨)

૧. ઉચિત શિક્ષણ સાથે માતૃભાષાનું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાની ખાસ યોજના કરવી.
૨. મેટ્રીકના અભ્યાસને અનુસરતું રાખવું.
૩. સંસ્કૃતનું શિક્ષણ ખાસ આપવું.
૪. નીતિ અને ધર્મનું શિક્ષણ મજે તેવાં સસ્કૃતનાં પુસ્તકો શીખવવાં. એટલે જન્મે કામ મરી રહે. માતૃભાષાનાં તથા સંસ્કૃત અને ઉચ્ચીકનાં પુસ્તકો અને તેટલાં વધારે દાખલ કરીને જન્મે જાગતનું જ્ઞાન આપવું.
૫. જાળક અને જાળાઓ આઠ વર્ષ પર્થન્ત જ હોય તે સાથે ભણી શકશે. આપણા દેશમાં આ રીવાજ પ્રચલિત નથી જો કે મુમલમાતોની મસ્જિદમાં હોદરા અને છોકરીઓને સાથે કુરાન પઠતાં જોઈએ છીએ. વર્ષ અગીયારને બાદ્યે આઠ અથવા નવ રાખ્યાં હોય છે.
૬. ૧-૨-૩-૪ સાથે હું મળતો આવું છું.
૭. સ્ત્રી શિક્ષકો-વધારવા માટે જે જાગવિધવા હોય અથવા અનાથ હોય તેને આપણી આ સંસ્થામાં તૈયાર કરવી અને તેનું જીવન આ સંસ્થાનેજ અર્પે તેનું યોજન કરવું.
૮. મતીલ વિધવા ઓછો માટે જે પ્રથમ હોયેલું ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવું અત્યંત આવશ્યક છે. સુબાહના સેવાસદનમાં અગામ છે, તેમ રાષ્ટ્ર સમીક્ષા, પ્રેક્ષ હસ્તી-ક્રમિ, આરકેટ મેરીંગ, ખુરલી ગુલામજી, વીએરેનું શિક્ષણ વનિતાવિશ્રામ અથવા તેની બેચમાં આપી શકાય અને ત્યાં જ વ્યવસ્થા થઈ શકશે.

ખાસ તા. ૯-૨-૧૬

K. H Pandit

(૩)

૨૫.

(સુબોધ સમાચાર: તા. ૯-૧૯-૨૫)

કન્યાઓ અને ઓછાની કેળવણી સંબંધી હાલત સુધારવાનો પ્રયત્ન હોય નવો નથી. અનેક મંડળો તે જાગવર્મા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં છે, જેનાં પરિણામે ન્યાના મોટા પ્રમાણમાં સારાં જ આવે છે. હાલમાં જે જાગવત ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ ઉપાડી લીધી છે અને તેમાં પોતાના સભાસદોનાં મત પ્રમાણે ઠાવે આરંભવાને બદલે જનસમાજનો અભિપ્રાય જાણવા પછીજ પોતા તરફની યોજના તૈયાર કરવાનું તેણે પાળ્યું વીચાર્યું છે, તે માટે ચોક્કસ પ્રયત્નો તૈયાર કરી જનસમાજના અભિપ્રાય માટે તેણે રજૂ કર્યાં છે. કન્યાઓનાં લક્ષ્મી વય વધતી જાય છે, તેથી તેઓને સ્વભાષા ઉપરાંતની બીજી અભ્યાસ કરાવવાની સમગ્ર હાલમાં પ્રાપ્ત થઈ છે એમ માની લઈને ચારથી પાંચ વરસનો આગળ વધેલો અભ્યાસ સક્રમ તૈયાર કરવાની જરૂર માનવામાં આવે છે. પણ સવાલ એ ઉભો થાય છે કે એવો આગળ વધેલો અભ્યાસક્રમ કન્યાકાળ દરમિયાન ઉપયોગી થઈ શકશે કે કેમ? એક કન્યાને જ્ઞાતને વરસે શાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યા પછી ગુજરાતી પાઠ્યપુસ્તકો સારા પુરું કરવા

માટે છ વરસ જોઇએ છે, એટલે કે સ્વભાષાનું પુરતું જ્ઞાન મેળવતાં તેણી તેર વરસની વયે પહોંચે છે. જે પછી કદાચ નેપોનાં હાથ બે ત્રણ વરસ બાદ થવાનાં હોય, તોપણ તે ટુંક અરસામાં કોઇ ખાસ અભ્યાસક્રમને બદલે અંગ્રેજી શિક્ષણ મેળવવા માટે કન્યા હાઇસ્કૂલ કે તેવી કન્યાઓ માટેની સરકારી શાળાઓમાં જ તે આગળ વધે તે ઇચ્છાજનક છે. જે કોઇ વ્યવસ્થા સાક્ષિત સમા અથવા ખાનગી મંડળો તરફથી કરવામાં આવે તે હાથ પછીના સમય માટેજ. કરવામાં આવે અને તેમાં ચાર કે પાંચ વરસનો અભ્યાસક્રમ જવાન ઈચ્છો માટે ગોઠવવામાં આવે તો તે વધારે ઉપયોગી થઇ પડવાનો સંભવ છે. તેવી કરવામાં આવનારી વ્યવસ્થાનો લાભ જે કન્યાઓ ભેગા માગતી હશે તેઓને નેમ કરતાં કોઇ અટકાવનાર નથી, પણ કન્યાશાળાની અંદરજ તે સમયને સંકુચીત નહીં કરવાને ખાતર જવાન ઈચ્છો માટે અને ખાસ કરીને હાથ થતા પછીના સમયમાં અનુકૂળ પડે તેવી જાતની ગોઠવણી સાચેના વર્ગો રચીને રચીને ઉપાડવામાં આવે તે વધારે પસંદ કરવા જોઇએ. તેમ કરવાનું એક બંધન પણ કારણ છે કન્યાઓ તેર ચાર વર્ષની થવા પછી તેમનાં હાથ થતાં સુધી ધરમાંજ રહેવાનું પસંદ કરે છે અથવા તો તેમનાં માળખા નેમને તરની બાહરે જોડાવવા પુછી નથી હોતાં. જે બીના કન્યાઓ માટેના ઈચ્છા અભ્યાસક્રમની જોખમી સ્થિતિ વેળાએ ખાસ ધ્યાનમાં લેવી પડે નેમ છે. જે મળ્યાપો-તેલી માની લીધેલી ચીજોને તાબે થવા તથા તેઓ પોતાની છુત્તીઓને હાથમાં પણ બહાર શાળામાં જોડાવે છે, જ્યાં તેઓ પોતાની છુત્તીને વીઠાસ આપનાર શિક્ષણ મેળવી શકે છે. તે કારણે જે ખાસ શ્રમ ઉઠાવવાનો છે તે હાથ પછીના વસ્તુના સમયમાં તેમને અભ્યાસ આગળ વધારવાની સમજ કરી આપવાને લગતો છે. કન્યાઓ માટે જવાન ઈચ્છો-માટેના જે વર્ગો ગોઠવવામાં આવે તેના અભ્યાસક્રમને કેટલાં વરસના વેહેલી નોંખવો, તે સ્વાધ્યક્ષ અગવડનો છે અને તે નહીં કરવા માટે દરેક રમજના આમ સંજોગો ધ્યાનમાં લઇને પછીજ આગળ વધી શકારો; કારણ કે જ્યાં જવાન ઈચ્છો પણ પોતાનો અભ્યાસ પાંચ કે સાત વરસ સુધી થવાથી શકે તેમ નહીં હોય ત્યાં ત્રણ કે ચાર વરસમાંજ અધિક જ્ઞાન આપવાની ગોઠવણ કરવી પડે અને જ્યાં તેવી ચીજ નહીં હોય ત્યાં વધારે છુટ્ટી વિસ્તીર્ણ થોજના સ્વીકાર્ય. અભ્યાસક્રમ ક્યા પ્રકારનો હોવો જોઇએ, તેના સંબંધમાં પુછવામાં આવેલા પ્રશ્નોમતિ પહેલેા અંગ્રેજી બાષાનું શિક્ષણ ઈચ્છો માટે જરૂરું છે કે કેમ તેનો નીર્ણય થાએ છે. અંગ્રેજી બાષાનું શિક્ષણ ઈચ્છા પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવા માગનારો કોઇપણ સ્ત્રી પુરુષને માટે જરૂરુંજ છે, તે વધે જમત પડવાનો સંભવ નથી; કારણ કે માતૃભાષા સુબદાતી દ્વારા ઈચ્છા પ્રકારનું જ્ઞાન દેવાવવા માટેનાં સાધનો અત્યારે હસ્તી ધરાવતાં નથી. અવગતે થયુંજો એમ માને છે કે પુરુષોની માફક સ્ત્રીઓએ કોઇ નોકરી ધંધો કરવાને કે જાહેર લીધ્યાલોખા આમ લેવાનો નહીં હોવાથી તેમને અંગ્રેજી બાષાની કોઇ જરૂર નથી, પણ માત્ર ધરના કારભારમાં ઉપયોગી થઇ શકે તેમજ સ્વભાષાનું જ્ઞાનજ પુરતું છે. સ્ત્રીઓ તેથી આગળ વધીને સ્વભાષા ઉપરાંત સરૂત શિક્ષણની હેમાવત કરે છે કે નથી તેઓને ધાર્મિક અધ્યયન કરવાની સગવડ થાય. વળી એક માન્યતા એવી છે કે જ્યાં સુધી કોઇ પણ પારસી બાષાનું પુરતું જ્ઞાન આપી નહીં સમય, ત્યાં સુધી તે નીરપયોગી હોવાથી જે નેમને મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા માટે જરૂરું ગણાય છે તેમજ અંગ્રેજી શીખતી સમાય

તેમ નહીં હોય તે બહેતર છે કે તેમને સ્વભાષા વીજ સંવાદ પામવા દેવે. આવા અનેક
 ભવેનાં દેશમાં અમુક દલીલો રહેલી છે અને તે દેશનું પાનખી કે ગેરવાંખીપણું સિદ્ધ
 કરવું મુશ્કેલ છે. પણ સંભવે તપાસતાં એટલું તો કમ્પુર રાખવું જ પડશે કે અત્રિહ ભાષા
 ધર્મી માંથી શકે તેટલું જ્ઞાન પણ એક સ્ત્રીને માટે નીરખેાગી થવાનો સંભવ નથી. તેનું
 પ્રમાણ સંસ્કૃત-પણુ જેટલું સીખતી કદાચ તેટલું સીખવણું જોઈશે. કદાચ તે ભાષાઓ
 ઉપર તેઓ કાણ મેળવી નહીં શકે તોપણ તે માટેના સરકારી એક વખત નમત થયા
 પછી જ તેઓ પોતાના પત્નીની મદદથી ઘરમાં પણ અભ્યાસ આગળ વધારશે તો તેમને
 તેમજ તેમનાં કુટુંબને પણ લાભ થવા વગર રહેશે નહીં. નીતિ અને ધર્મનું શિક્ષણ આપવા
 વિશે સ્વામ્યામાં આવેલી સુચનાના સંબંધમાં એ શિક્ષણની જરૂરીયાત વીરો ભેખત પડ-
 વાનો સંભવ નથી. કોઈ પણ રીતે નીતિનું શિક્ષણ તો દરેક સ્ત્રી પુરુષ માટે ખાસ જરૂર
 છે અને તે ઉપર જેટલું વધારે ધ્યાન આપી સક્ષમ તેટલું ઉપયોગી જ થઈ પડશે. અગત્ય વરસની
 વય સુધી છોકરા અને છોકરીઓને યાદગિર શિક્ષણ ભેગું આપવાના સંબંધમાં પુસ્તકમાં આવેલો
 પ્રથમ ઉલો થવાનો કોઈ કારણો આપવામાં આવ્યાં હોત તો તે વધારે સારી રીતે દાવ ધરી લેકથો
 હોત. અગત્ય વરસની અંદરના બાળકને માટે બની શકે ત્યાં સુધી છોકરાઓ અને છોકરીઓની
 જુદી શાળાઓ પુરી પાડવામાં આવે છે અને નાની મામણીઓમાં તેણી ભેગાં એક જ શાળામાં ભરે
 છે તેમાં કોઈ ખાસ ફેરફાર કરવા કે તેમ સ્તવવાની હેમખત કરવાનાં કારણો ઉર્મા થપર્ક
 વિગતવાર નથી બની શકે ત્યાં સુધી કમ્પરિસો માટે જુદી શાળાઓ સ્થાપન કરવી જોઈએ.
 કારણ કે તેમ કરવાથી કમ્પરિસો વધારે સારી સ્થાપનાં શાળાઓ લાભ લેતી બનવાની
 દેશમાં, બહાર છોકરાઓ માટેની શાળાઓમાં છોકરીઓને એકલવાની ધણીઓ આનાકાની
 કરશે. મોટી પત્ની સ્ત્રીઓને માટે સાહિત્ય સભાએ કરવા ધારેલી મોઢવણ, સંતોષકારક છે
 અને તે સુખ્ય અમલ કરવામાં તેમને ધણી મુશ્કેલી કે મોટા ખર્ચમાં ઉતરવું પડવાનો સં-
 ભવ નથી. પણ સ્ત્રીશિક્ષકો મળતી નહીં હોવાની અખતમાં જે સવાધા ઉભો કરવામાં આવ્યો
 છે તેનો ઉપાય સેહેલાઈથી થઈ શકે તેમ નહીં લાગતું. દલીલોની વીધવાઓ માટે પ્રોફેસર
 કૌંચેને વીધવાસમ પુણા ખાતે સ્થાપી એક નમુનેદાર સંસ્થા દોઢ સપ્તાહને પુરી પાડી
 છે, તેનું અતુરત્વ ગ્રન્થાતમાં થવાની ખાસ જરૂર છે. અદમકાળમાં એક વીધવાશ્રમ ઉઠા-
 વવામાં આવ્યું છે, જેની સાથે ઉક્ત સાહિત્ય સભાના તંત્રી અગત્યના સંબંધ ધરાવે છે,
 પણ તેને સંપૂર્ણ પાયા ઉપર સુધવાની કોઈ હીલચાલ ઉઘટતેર દાવ ધરવામાં આવી નથી.
 વીધવાઓનાં મુતર્ભગા કરવાની હીલચાલો જાણ જે સક્ષમ ગ્રામ ઉઠાવવામાં આવે છે તેટલો
 કામ તેઓને અગત્યજીમાંથી બાહેર કઠાડી નીચધારણમાંથી મુક્ત કરવા ઉઠાવવામાં આવે
 તો અનેક નીર્ધન વીધવાઓનાં જીવનને સુધારવા તથા સુખી કરવાનો આશીર્વાદ મેળવી
 શકાય અને શિક્ષકો તરીકે પણ તેઓ સૌથી વધારે ઉપયોગી થઈ પડે. સભા તરફના આકામ
 પ્રયત્ન નીચાકરણ પણ તેવીજ એક સંસ્થાની મદદથી કરી શકાશે, જેટલે કે તેવી એક
 સંસ્થામાં વીધવાઓને ઔદ્યોગિક શિક્ષણ આપવાની પણ વ્યવસ્થા કરી શકાય તેમ છે, પણ
 તે માટે નાણાં સંબંધી મોટી જોગવાઈની જરૂર પડશે, અને પોતાના લાગવગેનાં ઉપયોગ
 કરી તે કાર્ય ઉઠાવનારાં એક મંડળને સ્થાપન કરી શકાય, તો સભાને ઉદ્દેશ વધારે અસ-
 રક રીતે પાર પાડી શકાશે.

૨૬.

(ગુજરાતી પંચ-તા. ૨૬-૧૦-૧૫.)

શ્રી કેળવણીને આગળ વધારવાને કયા માર્ગ યોગ્યતા લાભજનક યથા પડશે તે સંબંધમાં જન સમાજનાં ચર્ચા-ક્રિયાન કરી કોઈ નિશ્ચિત યોજનાની રચના થઈ શકે તે માટે ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ જે હીલચાલ કરી છે તે માટે તેના કર્મવાહકોને ખરેખર અભિનંદન મળે છે. આ હીલચાલને આ પ્રાન્તમાં સારો સત્કાર થયો છે અને સ્થળે સ્થળથી આજ્ઞાપતમાં વર્તમાનપત્રોમાં ગયાં થઈ રહી છે. દાલમા કેટલીક શાંતિઓમાં કેળાઓની સંસ્થાની ઉદ્ભવમાં વધારો થયો છે અને તેઓ એ અમુક શિક્ષણને લાભ લઈ શકે એ સંકલ્પ છે. આ જાતનાં કેવી વ્યવસ્થા થવી ઇષ્ટ છે એ પ્રશ્નને નિર્ણય મહત્વનો છે. વળી મોટી સંખ્યાની સંસ્થાઓમાં ભણવાની જાન મેળવવાની હિતચક્ષુતા હોય છે અને તેમને માટે પશુ એકાદ સ્થળે નહિ પણ બિન્ન બિન્ન અનેક સ્થળે કાંઈ ચોક્કસ યોજના ચલાવી આવે સ્પષ્ટતા ફોજ આ વ્યવસ્થા તરફ ગુજરાત સાહિત્ય સભાના સભાસદોનું લક્ષ્ય જોવાયું છે અને આનું દળબલ મિત્ર છે.

જો તે નિશાના નિર્ણયી પ્રકટ થયેલા પ્રમુખ કિતર સંક્ષિપ્તમાં નીચે ગુજા છે. —

(૧) જોનાની નરથીલોત મધારે સારી રીતે સમજવા તથા પૂરી ખાડવા સીઓને એકેલું જાન આવશ્યક છે અને તે કારણથી જણાવવામાં આવેલાં ચાર પોમ વર્ષમાં એકેલું સિદ્ધિ બોપડે. (૨) એકેલું શિક્ષણનું ધોરણ મેટ્રિકના અભ્યાસને અનુસરતું રાખવું. સીઓને મેટ્રિક જેટલું અકેલું શિક્ષણ મળે તે તરફ વિશેષ ધ્યાન રહેવાની જરૂર છે. મેટ્રિકના અભ્યાસ સુધી પહોંચવાને સાત વર્ષ નોંધ્યે તેને બદલે ચાર પાંચ વર્ષ મેટ્રિકથી શિક્ષણના ધોરણ અને પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો એ લોત્તરો લખાઈ છે. (૩) મેટ્રિક સંધીમાં સંસ્કૃતમાં જેટલું જાન હાલ સાળાઓમાં આપવામાં આવે છે તેટલું આપવાની જોડવણ રાખવી. પણ આ વિષય અમારા ધારવા પ્રમાણે એવિઝ રહેતો વધારે માર્ગ. (૪) નીતિ અને અર્થનું સામાન્ય શિક્ષણ અમારા ધારવા પ્રમાણે સાળાઓમાં પ્રોફેસરીને મળે છે તેટલું જાસ છે. તેમાં વિશેષ તેના એક ચોક્કસ ક્રમ રાખવો નિર્ણય છે. (૫) દાલમાં જોડવણ પસંદ કરવા લાયક છે. (૬) પ્રશ્નના સંબંધમાં જણાવતું નોંધ્યે કે તેની નીચે જતાવેલી ચાર પ્રકારની જોડવણ સ્વીકારવામાં આવે તો તે સાબકારક યથા પડશે. (૭) સી શિક્ષક પૂરતી સંખ્યામાં મળવાને આધાર રી કેળવણીના બહોળા પ્રચાર ઉપર છે. મળેલી કેળવણી જ જુગ છે એટલે શિક્ષક થવાને યોગ્ય શિક્ષણ સેનારે જુગ નીકળે છે. ફરજિયાત કેળવણીથી આ પ્રશ્નને નીકાલ થશે એમ અમારું ધારતું છે. (૮) સવાસદનમાં નિવનિતા વિશ્રામ આદિ સીઓને લગતી સંસ્થાઓમાં ગરીબ અને વિધવા સીઓ સ્વાશ્રયથી પોતાના નિભાવ કરી શકે તેવા નાના દુનર ઉદ્યોગનું શિક્ષણ તેમને આપવાની વ્યવસ્થા થાય તો તેથી ઘણાજ ફાયદો થાય અને તેની વ્યવસ્થા નાના પાયા ઉપર પણ આ પ્રકારની સંસ્થાઓમાં અને બસતા ન હોય તે તો તેના વિસ્તાર વધારવાની તેને ખીવવાની જરૂર છે.

થાયાં આપણી ધર્મશાસ્ત્રો સંસ્કૃતમાં લખાયાં છે. એટલે સંસ્કૃતમાં શિક્ષણની આસ-ખાવ-
 સ્વક્રી છે. જે સુદાન આપવામાં આવી છે તેમાં તે શિક્ષણ સંપૂર્ણ આપી શકાય કે નહિ, તે
 એમાં શંકા હોય છે, છતાં આમંદદક તરીકે જે સંસ્કૃત કેળવણી અપાય તે અનુકૂળ રીતે
 શક્ય હોય છે. આમંદની તિની કેળવણી વગર આપણું શિક્ષણ અપૂર્ણ ગણાય છે. આપણી
 સાક્ષરોએ આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી સહેલી ભાષામાં ન્દાનો ન્દાનો નીતિધર્મનાં શ્રીકૃષ્ણગીત
 પુસ્તકો લખવાની આસ-અગત્ય છે. કિંચિત્પ્રકારમાં ૧૧ વર્ષ સુધી હોકરા હોકરીયાને
 એક સાધારણ શિક્ષણ આપવાની યોજના વિચારવા જેવી છે. હોકરા અને હોકરીયાને
 શુદ્ધ શિક્ષણ આપાય અને તેમના અભ્યાસક્રમમાં જુદા ગોઠવણે તે એ વધારે અનુકૂળ
 થઈ પડશે. મોટી ઉમરની ઓળાના શિક્ષણ માટે છૂટા પ્રકારને જુદા જુદા ઉપાયો બતા-
 વ્યા છે તે ઉપયોગી છે. અત્યાર સુધીમાં યગદ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી ઓળા સહેલાઈથી સમજી
 શકે તેવાં પુસ્તકો પસંદગી કરવી અને તેમાંથી ઓળાને દુલર ઉલોમ, વિગ્ન, સાદિય
 સંગીત, સ્તિત્કાસ-વિગેરે દિવામાં યોગ્ય શિક્ષણ મેળવે તે માટે યોગ્ય જ્વરવા કરવી. વનિતા
 વિશામ અને સંદલા-મંજા જેવા આશયોમાં બોલારના બે દલાદનો કલાસ ખોલી શિક્ષણ
 આપવાથી ધણો ફાયદો થવા બંધાય છે. વનિતા વિશામે અત્યાર સુધીમાં જે પ્રગતિ
 કરી છે તે બેતા-આપણને તે દિશામાં રહેલી સાક્ષી મળે છે. દર આવાડીએ સ્ત્રી વર્ગમાં
 ઉપયોગી વિષયોમાં આપણે કરાવવાથી ઓળાના યાનમાં ફાયદો વધારે પડશે અને આવાડી
 આપણે જે સહેલી ભાષામાં અને સાદા સ્ત્રી ઉપયોગી, વિશામથી કરવામાં આવે તે
 સર્વને છપાવવાથી ઓળા સહેલાઈથી સમજી શકે એવા સાદિયની દલીલ થાય. ધણે કેળવે-
 થી ફરીવાર આવે છે કે આપણી સ્ત્રીઓ માટે આપણી પાસે જેવું નોંધણે તેવું સાદિય
 નથી. આ ફરીવાર જાણી છે. ગુજરાત પૂર્નાકબુલર સોસાયટી તરફથી જેવી રીતે સનાતન
 ધર્મની શિક્ષણ પુનર્નક મળી તરફથી ફરીશાળા લેવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે દર વરસે
 જુદા જુદા સ્થળે ઉપયોગી વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં, તે સ્ત્રી શિક્ષણમાં ઉત્સાહ તથા
 નવીન જીવન આપે તેવી શિક્ષકો પુરતી સંખ્યામાં નથી મળતા એમ જણાવતા પ્રકારમાં
 ફરીવાર જે સ્ત્રી ઉપર પ્રભાવે સ્ત્રીશિક્ષણને ક્રમ ગોઠવાય તે વધારે પ્રમાણમાં સ્ત્રીશિક્ષકો
 આપણે મેળવી શકીશું તેમજ આક્રમ પ્રકારમાં વિધવાની કેળવણી માટેના પ્રકાર છે.
 તેમાંથી પણ જે આપણી દિનંતી સંખ્યાનાં વિધવાઓ કેળવાય તે સ્ત્રીશિક્ષકો મેળવ-
 વાથી આપણી ફરીવાર દર જવા સુખ્ય રહે છે, વનિતા વિશામ જેવી ઉપયોગી સંસ્થાઓ
 તે સંગીત, મદદ મળે તે આવાગીક શિક્ષણ આપવામાં અનુસરતા થઈ શકે. આવારે
 જે દુષ્ટી જીવન વિધવાઓ ગુજારે છે તેમાંથી તેઓને ઉગારવા અને સેવીકા બતાવવા
 માટે વિધવાઓને જે શિક્ષણ આપવામાં આવે તે ઉપર મોટો આસવાદ ઉતરશે. ભરત
 ગુણે અને બીજા દરેક પ્રકારનાં શિક્ષણથી મોતાવ ગુજરાત કલ્યાણ જની આવે તેમ જ
 ઉચ્ચ શિક્ષણના સંસ્કારથી વિધવાઓ ઉચ્ચ જીવન ગુણી શકે એ નિષ્કર્ષ થાય છે. જે કદરે
 સ્ત્રીઓમાં સ્ત્રી વર્ગે તેવી કેળવણીની યોજના જે યથાય તે આપણા દેશમાં ફીવર્ષ દાલ
 જે જાળવનું કાલત બોગવે છે તેમાંથી આપણને કદક ઉદ્યની આશા રહે. દાલના આપણી
 સંસારી જીવનમાં જે સગા પેદા છે તેને દૂર કરવા માટે આવા પ્રયાસોની જરૂરીયાત છે.
 ઓળા પુદરાનની દેવીઓ છે એ આપણે યગદ ઉપર લખેલ વાંચીએ છીએ તેવા કરતાં

પ્રત્યક્ષ આપણા આંખમાં એ રેવીઓ પોતાની મગ્ન પથરીઓ ભરે એ દરેક ભારતીય પ્રાચીન ગુપ્ત આસા છે. શુન્દર સાહિત્ય સમાના આ પ્રશ્નો વધારે પ્રમાણમાં સ્વીકાર્ય અને તેમાંથી તારતમ્ય કાઢી લેવાયેલી થોળા વાગ્ય, એવી હામરી સતત મુઠ્ઠા છે. શુન્દર સાહિત્ય સમાનો આ પ્રવાસ સ્વત્વ છે અને સંપૂર્ણ ધન્યતાને પાત્ર છે.

૨૮.

(ઈ-ડયન લોયલિસ્ટ: તા. ૧૪-૧૦-૧૫)

હિંદી મોહી ઉમરની સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ કેળવણી મળે તથા સ્ત્રી કેળવણીને પ્રચાર કરવામાં સક્ષમ થાય? ત્હેની તપાસાર્થે જે વખતે ઇંગ્લાંડમાં એક કમીટીન નિમવામાં આવ્યું છે, અને એ બળધિ ચર્ચા ત્યાં જોસરેથી ચાલી રહી છે, તે વખતે ખુદાદદના સ્ત્રી કેળવણીના હિંચાયતીઓ સુખ મેશા રહે એ ઉચિત ગણાય નહિ. અમદાવાદની સાહિત્ય સમાજ એ પ્રશ્નને ઉત્સાહભરે ઉપાડી લીધી છે તે બદલ ઉક્ત સમાજ ખરેખર ધન્યવાદ થાય છે, સંભાનો પ્રશ્નોપરથી એ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે કે, ઘણી ગાંતિઓમાં દેવે કન્યાનાં લગ્નની વધે વધી છે એટલે પ્રારંભિક શાળાનો પાંચ છ મોપડીનો અભ્યાસ પુરા કર્યા પછી ઉક્ત કન્યાઓને કેટલોક સમય વધુ અભ્યાસ વધાર એમજ જીવન ખેતીન કરવું પડે છે, ત્હેમને માટે આર પાંચ વર્ષનો ખામ અભ્યાસ ક્રમ રચવામાં આવે અને એ અભ્યાસ ક્રમ મોહી ઉમરની મુદરથ સ્ત્રીઓને પણ ઉપયોગી થઈ પડે અથવા મોહી ઉમરની મુદરથ સ્ત્રીઓ સભાની પણ કોઈ ખીજે અભ્યાસ ક્રમ તૈયાર કરવામાં આવે તો તે કેવી રીતે?—એ / સળંગ શુન્દરતાના લુહા લુહા સ્ત્રીશિક્ષણના અનુભવીઓ પાસે ખુદીસા ભાગ્યા છે. જે વિષયમાં નીચેના ખુલાસા સાહિત્ય મતનાને સ્ત્રીશિક્ષણના અનુભવીઓના વિચારો રજુ કરીએ છીએ. અમદાવાદ સાહિત્ય સમાજ તરફથી પ્રકટ થયેલી ચાંદીમા જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રથમ તો આપણે એ વિચારવું જોઈએ કે કન્યાઓનું લગ્નનું વય કેટલું વધુ છે અને તેઓ કેટલા વર્ષની વય સુધી પોતાનો અભ્યાસ બરી રાખી શકે? આનો ઉત્તર એ મળે છે કે હાલના રીતિઓ જોતાં સામાન્ય રીતે કન્યાઓનું લગ્નનું વય વેધાને ૧૪ અને વધારેમાં વધારે સોળ થયેલું ગણાયે છે. ગાંતિઓમાં ૧૪ વર્ષની પૂર્વે કન્યાઓના લગ્ન થાય છે, તે ગાંતિઓમાં પણ પરણ્યા પછી કન્યાને સારે વળાવતાં મોટે ભાગે લગ્નમગ મોળ વર્ષની વય વ્યતીત થયે જાય છે સોળ વર્ષની આબુખાબુની વયે જોમાં સર થાય છે તે કન્યાઓ તરત જાસરે જાય છે. એમ માનીએ કે કન્યાને લગ્નમગ છ સાત વર્ષની વયે સ્કૂલમાં મુકવામાં આવે છે, તો તેને છ વેરણ કરતાં ૧૨-૧૩ વર્ષ સદગ થઈ જાય અને ૧૪ વર્ષનું વય થયા પછી સાધારણ રીતે આપણી કન્યાઓ નિશાળે જતા કે તો સરમાય છે, અથવા તો ત્હેમનાં માતા પિતા ત્હેમણે રાજામાં મોકલતાં સંકોચાય છે; પદર સોળ વરસની વયે કન્યાએ તે માસરે મોકલવી જ જોઈએ એવા ધર્મિક શિક્ષિત કુટુંબોના પચ મત છે, નહિ તો એક અદાર ખારે જોખમ તેઓ મોટે છે એમ મનાય છે, એ દલીલમાં કેઈ સત્યનો અદ્ય પચ આવડ્ય છે. જો કે મુખ્ય,

યાચનાઓનાં પર્ણાશ્રિયા સંસ્કૃતમાં સ્થાપાયમાં છે. એટલે સ્વસ્ત-સિદ્ધાન્તની આસ આવ-
 સ્યકી છે. એક સુત્રના પાવવામાં આવી છે તેમાં તે શિક્ષણ સંપૂર્ણ આપી શકાય નહિ, કે
 એમાં શિક્ષણ છે, કે પછી આપવામાં નથી અને સરસ્વતી કૃતવણી અપાય તો અમુક અંશે
 શાયદારકા છે. આર્થની નિતી-કેળવણી વગર આપણે શિક્ષણે અર્થ મળ્યા છે. આપણે
 સાક્ષરોએ આપણે અર્થ સાક્ષરોમાંથી સહેલી બાપામાં નેતાની નેતાની નિતિમાંથી સ્ત્રીકૃષ્ણોની
 પુરતો સંસ્કૃતની આસ અગત્ય છે. પાંચમી પ્રકારમાં ૧૧ વર્ષ સુધી જે હોદ્દા હોદ્દાને
 એક સાથે પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવાની યોજના વિચારવા જેવી છે. હોદ્દા અને હોદ્દાને
 જુદા શિક્ષણ અપાય અને તેમાં અન્ય સ્ક્રમ જેવા જુદા જોડવાય તો એ વધારે અનુકૂળ
 થાય પડશે. મોની ઉમરની સ્ત્રીઓના શિક્ષણ માટે જુદા પ્રકારના જે જુદા જુદા ઉપાયો બતા-
 વ્યા છે તે ઉપયોગી છે અત્યાર સુધીમાં યગદાયેલા પુસ્તકોમાંથી સ્ત્રીઓ સહેલાઈથી સમજા
 શકે તેવાં ૧૦૦ પુસ્તકોની પસંદગી કરવી અને તેમાંથી સ્ત્રીઓને હુલ ઉદ્યોગ, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય
 સંગીત, ઇતિહાસ વિગેરે વિષયોમાં યોગ્ય શિક્ષણ મેળવે તે માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી. વનિતા
 વિજ્ઞાન ક્ષેત્રે શિક્ષણ મળે તેના આશ્રમોમાં અપોરના એ હાલમાં ક્યાંક જોવી શિક્ષણ
 આપવાથી ધણો ફેરવો થવા સંભવ છે. વનિતા વિજ્ઞાને અત્યાર સુધીમાં જે પ્રગતિ
 કરી છે તે જોતાં આપણને તે વિષયમાં સ્ત્રીઓને સાક્ષી મળે છે. દર અધ્યાયિકા સ્ત્રી વર્ગમાં
 ઉપરોક્ત વિષયોનાં આપણે નિયમવાથી સ્ત્રીઓના જ્ઞાનમાં સારો વધારો થશે અને આમાં
 આપણે જો સહેલી બાપામાં અને સાદા સ્ત્રી ઉપયોગી વિચારોથી હરવામાં આવે તો એ
 સર્વને હાવાવાથી સ્ત્રીઓ સહેલાઈથી સમજા શકે એવા સાહિત્યની દલીલ થાય મળે તેમાં
 થી ફરીવાર આવે છે કે આપણી સ્ત્રીઓ માટે આપણી પાસે જેટલું જોઈએ તેવું સાહિત્ય
 નથી, આ ફરીવાર જાણવી છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી, જેવી રીતે સ્નાતન
 ધર્મની નિતિ-શિક્ષણ પ્રવર્તક કમીને તરફથી, પરીક્ષાઓ લેવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે દર વર્ષે
 જુદાં જુદાં સ્ત્રીઓ, ઉપયોગી વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં તે સ્ત્રી શિક્ષણના ઉત્સાહ તથા
 નવીન જીવન આપે તેવી શિક્ષકો પુરતી સંખ્યામાં નથી પ્રમાણમાં એમ સ્વાતંત્ર્ય પ્રકારમાં
 ફરીવાર છે. જે ઉપર પ્રમાણે સ્ત્રી શિક્ષણને કમ જોડવાય તો વધારે પ્રમાણમાં સ્ત્રી શિક્ષકો
 આપણે મેળવી શકીશું. તેમજ, આક્રમ પ્રકારમાં વિધવાની કેળવણી મારેના જે પ્રકાર છે.
 તેમાંથી મળે, એ આપણી કિન્દની સંખ્યા અધિક વિધવાઓ, કેળવણી તો સ્ત્રી શિક્ષકો મેળવવા
 વાળી આપણી ફરીવાર દર દુવા, સ્કાલ રહે છે, વનિતા વિજ્ઞાન જેવી ઉપયોગી સંસ્થાઓ
 ને સંગીત, મદદ મળે તો જોડાણીક શિક્ષણ આપવામાં જુદું સવકાત થાય પડે. આત્મા
 ને દુઃખી જીવન વિધવાઓ, ગુનરે છે તેમાંથી તેઓને ઉત્તરવા અને સેવીકા બનાવવા
 માટે વિધવાઓને જો શિક્ષણ આપવામાં આવે તો દેવ ઉપર મોટો આર્થવાદ ઉતરશે. સરત
 ગુણ્ય અને પીળાં ફેર પ્રકારના શિક્ષણથી પોતાનું ગુનસ્તન કરવાનું બની આવે. તેમજ
 ઉચ્ચ શિક્ષણના સુરક્ષરથી વિધવાઓ, ઉચ્ચ જીવન ગુનની શકે એ નિઃસંશય છે. એકરે
 સ્ત્રીઓમાં સ્ત્રી પ્રકારે તેની કેળવણીની યોજના એ ધડાય તો આપણા દેશમાં સ્ત્રીવર્ગ કાલ
 ને દુઃખાનંદ કાલત ભોગવે છે તેમાંથી આપણને કમક ઉદયની આશા રહે કાલના આપણા
 સસારી જીવનમાં જે સારો પોર છે તે દૂર કરવા માટે આવા પ્રયાસોની જરૂરીયાત છે.
 સ્ત્રીઓ શુદ્ધરાજ્યની દેવો છે એ આપણે કાચ ઉપર લખેલ વાંચીએ છીએ તેના કરતા

પ્રત્યક્ષ આપણા આંગણમાં એ દેવીઓ પોતાની મગન પમરીઓ ભરે એ દરેક ભારતીય પ્રતીક ગુપ્ત આદ્ય છે. ગુજરાત સાહિત્ય સમાજના આ પ્રયત્નો વધારે પ્રભાવશાળી થયાં અને તેમાંથી તારતમ્ય કાઢી ઉપયોગી થાઈ શકે, એવી હામરી સંગત મુજબ છે. ગુજરાત સાહિત્ય સમાજના આ પ્રયાસ સત્તા છે અને સમગ્ર ધન્યગદને ખાત છે.

૨૮.

(મિન્ડયન લેઝલિસ્ટ: તા. ૧૮-૧૦-૧૫)

હિંદની મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓને હમ્ય કેળવણી મળે તથા સ્ત્રી કેળવણીનો પ્રચાર કેમ વધારી શકાય? હિંદની તપાસાર્થે જે વખતે ઉગ્રાડમાં એક કમીશન નિમનમાં આવ્યું છે, અને એ મંત્રણિ ચર્ચા ત્યાં જોઈએતી આવી રહી છે, તે વખતે ખુદ ૧૯૬૧ની સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતીઓ મુખ મેશી રહે એ ઉચિત ગણાય નહિ અમલવાદની સાહિત્ય સમાજે એ પ્રશ્નને ઉત્સાહભરે ઉપાડી લીધો છે તે બદલ ઉચિત સન્માન ખરેખર ધન્યવાદ પડે છે. સમાજના પ્રયત્નોપરથી એ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે કે, ઘણી જાતિઓના અને કન્યાના લગ્નની વય વધી છે એટલે પ્રાથમિક શાળાના પાંચ છ ચોપડીના અભ્યાસ પુરા કર્યા પછી ઉચિત કન્યાઓને કેટલોક સમય વધુ અભ્યાસ વગર એપર જીવન વ્યતીત કરવું પડે છે, હોમને માટે ચાર પાંચ વર્ષનો ખાસ અભ્યાસ ક્રમ રચવામાં આવે અને એ અભ્યાસ ક્રમ મોટી ઉમરની મુદ્દસ સ્ત્રીઓને પણ ઉપયોગી થઈ પડે અથવા મોટી ઉમરની મુદ્દસ સ્ત્રીઓ સમજીને પણ કોઈ જાતે અભ્યાસ ક્રમ તૈયાર કરવામાં આવે તો તે કેવી રીતે?—એ સંબંધે ગુજરાતના જુદા જુદા અધિકારીઓના અનુમતીઓ પાસે ખુલાસા માગ્યા છે. જે વિષયમાં નીચેના ખુલાસા સાહિત્ય સમાજના સ્ત્રીવિજ્ઞાનના અનુમતીઓના વિચારો ૨૪૦ કરીએ છીએ અમલવાદ સાહિત્ય સમાજ તરફથી પ્રકટ થયેલી યાદીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રથમ તો આપણે એ વિચારવું જોઈએ કે કન્યાઓનું લગ્નનું વય કેટલું વધું છે અને તેઓ કેટલા વર્ષની વય સુધી શિક્ષણનો અભ્યાસ કરી શકે છે? આનો ઉત્તર એ મળતો કે હાલના સંજોગોએ જોતાં સામાન્ય રીતે કન્યાઓનું લગ્નનું વય વર્ષોને ૧૪ અને વધારેમાં વધારે સોગ વજેલું ગણાયો જે જાતિઓમાં ૧૪ વર્ષની વયે કન્યાઓના લગ્ન થાય છે, તે જાતિઓમાં પણ પરસ્પર પછી કન્યાને સાંસરે વળાવતા મોટાં માંને લગ્નમગ મોગ વર્ષની વય વ્યતીત થઈ જાય છે સોગ વર્ષની આશુઆશુની વયે જેમાં લગ્ન થાય છે તે કન્યાઓ તરત સાંસરે જાય છે. જેમ માનીએ આશુઆશુની વયે જેમાં લગ્ન થાય છે તે કન્યાઓ તરત સાંસરે જાય છે. જેમ માનીએ કે કન્યાને લગ્નમગ છ સાત વર્ષની વયે રજૂમાં મુકવામાં આવે છે, તો તેને છ થી રજૂ કરતાં ૧૨-૧૩ વર્ષ સદાજ થઈ જાય અને ૧૪ વર્ષનું વય થતાં પછી સાધારણ રીતે આપણી કન્યાઓ નિરાળે જતાં જતાં જાય છે, અથવા તો હાલનાં માત પિતા હોમને શાળામાં મોકલતાં સકાવાય છે; પંદર સોગ વરસની વયે કન્યાઓને માંસરે મોકલવાનાં જોઈએ એવો વર્ણક શિક્ષિત કુટુંબોમાં પણ મત છે, નહિ તો એક ગ્રામરૂં જારે જોખન તેઓ વેશરે છે એમ મનાય છે, એ જાતિમાં કઈક સત્વતા અથવા પગ અવશ્ય છે એ કે મુગઈ

સુરત આદિ ગ્રામોમાં, તેમજ ખામ હરીતે દક્ષિણી, કાપચ્ચ, પ્રભુ, કપોળ આદિ ગ્રામોમાં વધેલી જાનિઓમાં કન્યાઓ, હાથકુચ તેમજ પ્રેલેજનું વ્યાગ વધતું શિક્ષણ લે છે, તે માંની કેટલીક તો અગર પર્વની વધ મુધી કુંવારી હોય છે, નવાપિ રહેતો ભાગ જાતું ન્હાનો એક બે ટકાનો પણ નહિ હોય એટલે એ ગણતરી આની સામાન્ય યોગ્યતા માટે ઉપયોગી નથી ત્યારે હવે સુ ભાષ લેવો એ બીજો પ્રશ્ન ઉપગ્રિયત થાય છે વધારેમાં વધારે પદ કે મોડા પર્વની વધે કન્યાનું શાળાનું શિક્ષણ પૂર્ણ થવું જોઈએ એવી એક સામાન્ય યોજના પ્રથમ તો તૈયાર થવાની જરૂર છે, એ માટે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષણ ક્રમમાં ખામ કેમકાં થતી જરૂર છે એથી મુદ્દો સાહિત્ય પરિષદમાં સરસર તન્મી સી શિક્ષણની યોજના મળે છે તોએને અભિપ્રાય લખી મોકલવા એક કમી નિમવામાં આવી હતી એથી એ વાત ન્હા છે કે હાલની સી કેળવણીનો અભ્યાસક્રમ દ્વિતી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે સંતોષકારણ નથી તો આ પ્રમુખે મુજરાત સાહિત્ય સભાએ પ્રાથમિક કન્યા શાળાઓની કેળવણીના અભ્યાસક્રમમાં ઉચિત મુધારો કરવાના ક્રમથી આ કાર્યનો આરભ કરવો જોઈએ હાલની કન્યા કેળવણીમાં, છાંટરાઓની કેળવણી માફકતોજ અભ્યાસક્રમ લગભગ હોઈ, તેમની માફકજ ગણિત, દર્શનાત્મ, ભૂગોળ, આદિનું કેટલુંક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે એ આજે અભ્યાસક્રમ, કન્યાની જોઈતી ઉન્નતિ માટે અધિક અગ્રે વ્યાધક અને જોઈએ છે પ્રાથમિક કળવણીમાં કન્યાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ પાંચ વર્ષનો રચવો જોઈએ એ વાત જાણેલા તોને મુજરાતી ન્હા અને ગુદ ગીતે વાચના લખના આવડે, ધરતી પૃથ્વીનું દિશાગ નખસ તથા માધ્યમ્ય નજીની સારી રીતે કરી શકે એવું બાક, લેખા, દિશાગ તથા તામાનું વ્યવહારિક જ્ઞાન અપાવ, વર્ગમાં બાળ ભક્તિ પોતાના, તેમજ પોતાના કુટુંબનાં નિલ ઉપયોગના કપડા જેવા કે ચોળી, પોપટા, ફાંક, પેણ, ખમીરા, તુમ્બન રિંગેરે માદા તેમજ ફેન્સી શીવના આવડે, ખેર, ટોપી, છુદ આદિ, ભર વાનું, મોળ, ગનેમધ આદિ મુધવાનું, તોચ, ચક્ર આદિ ભરવાનું, સાથીયા, રંગોળી આદિ પુરવાનું, સુરવડ ગાવું, પોતાની માંને મદાઇમધ મુકવી, ગ્રહનો સામાન મુવન ગ્રિથન નખવો, વાસણ માળના તથા ગ્રોષ કબી, કપડાં આદિની વ્યવહાર રાખવી તથા તેનાં મુલ્યદોષ ગ્રહમજવા, દર્શનાત્મ અને જીવન ગરિતો દારા રિવેક્ટી બોલવું તથા ન્હાનાં ગ્રોષાં સાથે પ્રેમ અને મદલાવથી વર્તવું, માદા તથા ઉચ્ચ અને ઉદાર વિચારો માટે પ્રેમ થવો, તમ અને સદનશીલ થવું, જેની સામગ્રી ભરવાની કારીગર વરવી અને ભૂગોળ જ્ઞાન દિલ્લા પ્રમિક અનિદાસિક ગ્રથજાનું વલુન દુનિયાના જુગ જુદા ભાગો તથા રહેતી પ્રજા મળેથી વર્ગનાં તથા વર્ણનના રૂપમાં માદિનિ, એવું જ્ઞાન સચિન અને સપ્રેમણ અને તેટલા અલભા આપવું બીજો અભ્યાસક્રમ ૧૧ થી ૧૫ અથવા ૧૦ થી ૧૨ વર્ષનો નખવા તે ચાગ વર્ષના ક્રમમાં, મુજરાતી સાહિત્યમાના ગણપદમાના પ્રમુખો રામદિત કરી દરી રહેના અર્થ, સે પર વિવચન-વિચાર તથા નિમધ લખવા, તથા નવીન કાવ્યો બનાવવાની તેમની શક્તિને ખીનવાનો ક્રમશઃ પ્રયત્ન કરવો સરકૃતનાં બે કે ત્રણ ખામ પ્રારભિક પુસ્તક દ્વારા તેનું સામાન્ય વ્યાકરણ તથા સાધ્યત્વ સ્પેકિનો અર્થ સ્મરણ એટલું જ્ઞાન આપવું તથા અગ્રેજ ત્રીમ બોન્જુ મુધીનું શિક્ષણ ખાસ રહેતી રીતે વાન ચીનની પદનિધી આપવું તે માથે નાધાન્જ ચીધી વખતી, મનીચોગર, વી પી, તાગી

માનવ સમજતી કે ભરતી, શિરનામાં કર્ણનાં વિગે આધારી ઉપયોગી જ્ઞાન આપતું, દુનિ-
યાના લુહા લુહા દેશનાં મંદિર તરીકે પુરોનાં ઇશ્વરચરિત્રો તથા વનજીવાઓ સ્થળો તથા
તેની પ્રવ્રતા આચાર વિચાર વિષેનું વર્ણન, ચિત્રકામ, સંગીત, ભરતું, શુંધનું આદિના
ઉત્કર્ષ, શરીરશાસ્ત્ર તથા આગેન્ય વિદ્યા સર્જાપિ જ્ઞાન, વ્યવહારિક પદાર્થ વિજ્ઞાન આદર્શ
ગૃહકર્મો અને ઉત્તમ દ્રવ્યોનાં કથા ચરિત્રો, ગીતા, ઉપનિષદ, દર્શનશાસ્ત્રોનાં કેટલાક
મંત્રોના મુખપાઠ, ખગોળ તથા જૂનર વિદ્યાની ન્દાની ન્દાતી અમમ વાતો, ક્રેદરન અવ-
લોકનના કેટલાક ન્દાના ન્દાના પ્રમાણે વિગેરે કમ ઉક્ત યોગનામાં રાખવામાં આવે. આ
પ્રમાણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસક્રમ ગોઠવવામાં આવે તો, દરેક દિવું કન્યા
૧૫-૧૬ વર્ષની વયમાં, એક આદર્શ ગૃહિણીને માટેની જરૂરી મામમી, પોતાના શિક્ષણ-
માંથી મેળવી શકે બીજી વર્ષ એટલે માધ્યમિક અભ્યાસક્રમમાં એક એવો, ખામ વર્ષ
રાખવો કે જેમાં કોલેજનું ઉચ્ચ શિક્ષણ લેવા ઇચ્છતી, વા પડિત શાસ્ત્રી કે ઉપદેશને
કોર્સ લેવાની અભિલાષા રાખતી કન્યાઓને અગ્રેષ્ઠ કે સન્દર્ભનું વધારાનું ખામ શિક્ષણ
આપી સમ્પન્ન તહેમને માટે બીજા વિષયો ગોણ કરવા; કોલેજનું ઉચ્ચ શિક્ષણ લેવા ઇચ્છતી
કન્યાઓને આ માધ્યમિક અભ્યાસક્રમમાં મેટ્રીક સુધીનું શિક્ષણ મળે તથા પડિત કે
શાસ્ત્રીનો કોર્સ લેવા ઇચ્છતી કન્યાને સમ્પૂર્ણ ખામ વધુ શિક્ષણ મળે એવી વ્યવસ્થા
ધરી લેઈએ. આથી ઉચ્ચ તરીકે જગવણીનાં કાર પશુ ખુલાં થશે. આ સંબંધે વધુ વિગ-
તમાં તો તે મંજૂરીની ચર્ચા વખતેજ ઉતરી શકાય એટલે અત્રે એટલેથી પતાવી હવે ઉચ્ચ
શિક્ષણના ત્રીજા ક્રમ વિગે વિચાર કરીએ. ત્રીજા પ્રકારના ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે, જેઓ કોલેજ
અથવા કન્યા ગૃહવિદ્યાશાળાનું શિક્ષણ લાભ શકે એમ હોય તહેમને ક્રમ વધુ કહેવાનું ઉચ્ચ
નહિ. એ શિવાયનાં માટે ઉચ્ચ શ્રીશિક્ષણના ખામ વર્ગો રચવાવાં જોઈએ, જેમાં સ્ત્રી
શિક્ષણની માધ્યમિક પરીક્ષામાં પસાર થયેલી નવવિદ્યાત્રી ગૃહિણીઓ અંધવા તેટલી યોગ્યતા
ધરાવનારી અન્ય ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓનેજ સખલ કરવામાં આવે આ કક્ષામાં માધ્યમિક શિલ્પ-
જ્ઞાન તૈયાર થયેલા વિષયોના કાપ્રયોગ સાક્ષરકાર કરવામાં આવે અને અધુરા રહેલા વિષ-
યોને આગળ વધારવામાં આવે, એવી જાતનો અભ્યાસક્રમ રચાવો જોઈએ. કોટ્ટપિક
આપણેમાં કેમ ધૈર્ય રાખવું. સસારને સ્વર્ગ તુલ્ય કેવી રીતે બનાવવો, પતિ, કુટુંબ
જાનિ, સમાજ, દેશ પ્રત્યે પોતાની શુદ્ધિ છે ? વિગેરે ઉપયોગી વિષયો સંબંધિ નિય-
મિત પાંચન તથા લાપજો કાગ બોધ આપવો, ધર્મ તથા નવજાનના કેટલાક પ્રશ્નો
મંજૂરી ઇંકા સમાધાન તથા બોધ, અજ્ઞાતાને પ્રમગે શુ કરવું, બાળકોને કેમ ઉછેરવા,
વિગેરે મંજૂરી સંગીત કેળવણી, દેશની દુ:ખી બહેનોની કેમ સેવા તથા મદાયતા કરવી,
વિગેરે ઉચિત વિષયો તથા જાણતોનું શિક્ષણ અપાય તથા મસારના મર્વ પ્રકારના મામાન્ય
ઉપયોગી જ્ઞાન મંજૂરી તહેમને માહિતી મળે એ મર્વ આ ઉચ્ચ શ્રીશિક્ષણ કક્ષામાં કર-
વાનું છે. આ અભ્યાસક્રમ ત્રણ વર્ષનો હોવો જોઈએ, અને તહેમના શિક્ષણના સમય ૧ થી
૪ વર્ષનો હોય આવા કક્ષાને દરેક દિવું લક્ષ્યોની અમમમાં સારી પરિભાં રચવાવા
જોઈએ. દરેક કક્ષામાં ક્રમમાં કમ એક ગૃહ માનાધિકારી સ્ત્રી હાજર રહેવી જોઈએ. આ
પ્રકારે થવાથી પવિત્ર દિવું સંસારની આખી કાવા પહરી સમગે અને દિવું સંભાર સુધા-
ગી મર્વ મુરોસીઓ નાણુ થશે. જે ગૃહસ્થ અર્થાત વિવાહિત સ્ત્રીઓ, ન્દાનપત્રમાં

કોઈ પ્રગલ્ભી લીધી નથી તેઓ માટે ગૃહસ્થ સ્ત્રીશિક્ષણ પ્રવેશક વર્ગ એ નામની પણ વર્ણના અભ્યાસક્રમ રચાયો જોઈએ અને જીવે સમાન્ય ગૃહસ્થ સ્ત્રીશિક્ષણ વર્ગ એ નામનો જે વર્ણના અભ્યાસક્રમ ચાલે તેમાં, જેમાં શુદ્ધ શુદ્ધરતી વાંચન, લેખન, સંપાદન, હિસાબી, સોના, લગ્ન, શીવન, ગાયત્રી, ઈત્યાદિ ગાન અપાઈ ખીના વર્ગમાં કરકે સેના લાયક તથા શુદ્ધશિક્ષણના અન્ય વર્ગનું જ્ઞાન અર્થવા ઉપદેશ મળે એવું કરવામાં આવ્યું તો આ દેશની સ્ત્રીઓ પર એક મહાન ઉપકાર કર્યો લેખારો એટલું નહિ પરંતુ દિદી સમાજનો ખરેખરો આનંદનિક સમય ત્યારે જ દર થશે

(૨૮)

૧૧) પ્રજાવર્ણો ઉત્તરો—સાદિલભલા સુન્દરી સ્ત્રી કેળવણીની પ્રજાવર્ણો ઉત્તરો આપતા, જે જીવનવાની ખાત અગત્ય છે કે, અસરમંદુર્ગત મુશ્કેલી તથા વનિતાવિચારો અને સેવા સમન જેવી સરચાઓ મુશ્કેલી નવામાં એકાદ છે તથાપિ એ સર્વનો અભ્યાસક્રમ દિદુ શુદ્ધરતીના શુદ્ધ રિત્તમ માટે ખાસ રીતે તૈયાર ન કર્યો હોવાથી આવા ખાસ અભ્યાસક્રમની અગત્યતા સ્વીકારવા છે જે પ્રજાવર્ણો સાદિલ સહા સુન્દરી પ્રકટે થઈ છે, દેશીઓના પ્રથમે પ્રજાનો ઉત્તર એ છે કે અંગ્રેજીનું શિક્ષણ આપવું તેથી તે પાંચ તો માતૃભાષા ૧) હાશજી આપવું જોઈએ જીવન, જીવન તથા ચોથા પ્રજાનો અંગ્રેજી મંદુર્ગત તથા તીતિના શિક્ષણ મળતી મુલાકાત અમારા અગ્ર લેખમાં અપાઈ ચુક્યા છે ૧) માતૃભાષા પ્રજાનો ઉત્તર એ છે કે, ૧૧) મેરની વય મુદ્દીમાં પણ હોવા તથા હોઈએના શિક્ષણની પ્રાથમિક ગણાઓ જુદીજુદી જગ્યાએ પરંતુ અભ્યાસક્રમ પણ જુદા હોવો જોઈએ એમ આગળ જણાવ્યું છે શાળામાં ન જઈ શકે એવી મોટી ઉંમરની ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓના શિક્ષણ સમયની અનિમ પ્રજા માટે જે પ્રથમના ચાર માર્ગો બતાવ્યા છે તે જોવા છે ૧) એ સમયે પણ મધુ વિવેચન આમો અગ્ર લેખમાં સર્ધ ગયું છે ૨) સ્ત્રીશિક્ષકોની મુદ્દેસી દુર કરવાના સંબંધમાં તથા વિધવા સ્ત્રીઓના નિર્વાહ માટે ઔદ્યોગિક શિક્ષણના ક્યાંએ ક્યાંપવાના વિધવા એટલું જ લખવું જમ થશે કે, જે ઉત્તર વિધવાઓ માટે ત્રી કોર્સની તથા જલ-ધેર કન્યા મહાવિદ્યાલયને અગે રહેલા વિધવાશ્રમના નમુના પર અમલવાદમાં એક ખાસ વિધવાશ્રમ કે સ્ત્રી શિક્ષક ક્યાંમ શાલો, જેમાં અત્યુક શુદ્ધરતીનું સાર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલી વિધવાઓને શાખવ કરી મોહનશીખ આપી શિક્ષક કે ઉપદેશિકા થયા માટે તૈયાર કરવી જમને-તેને માટે સ્ત્રી શિક્ષક ના ઉપદેશિકા માટેના ખાસ અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરવો જોઈ ૩) આ જુમ દરમિયાન અને જોગન તથા અસરમંદુર્ગત પડેલી લાગ્યેલી વિધવાઓ દેશની ઉત્તમ ઉપદેશિકા કે શિક્ષિકાઓ અને શિક્ષક, તથા તદ્દનના નિર્વાહની ચિતા પણ દર થશે નો કામ કરનાં આવશે તો ઘણી વિધવા સ્ત્રીઓ એવી ખરા ત્યાગનું સ્વતંત્ર પણ શીખી શકે અને તેઓ સ્ત્રી શિક્ષણના ઉપયોગ માટે પ્રમત્તા ખાસ વિધવાઓ માટેના ઔદ્યોગિક કન્યાઓના સુબોધ સેનાસન, વનિતાવિચાર, તથા ઉચ્ચ ગૃહસ્થ સ્ત્રી શિક્ષણ ક્યાંસદાચ ગોઠવણુ ધર્મજો અને ત્યા તેઓને અત્યુક ભરવા, શીવરા કે શીખવવાના ખાત કોમો માટે તૈયાર કરી તેજ વિધવા શિક્ષિકાઓ તરીકે પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહિ તો બીજી પરીતે તેઓ સ્વતંત્ર રીતે પણ પોતાનું શુદ્ધરતન કરી શકે શુદ્ધરતન અને શુદ્ધરતન સાદિલ સહા આવા અગત્યના વિધવામાં દવે કેટલાક વેળાં કામ કરે છે તે જારી રાખી તપાસવાનું છે

૨૬.

(મુબારકશુભગતી તા ૧૦-૧૦-૧૯૧૫)

હિદમાં સ્ત્રીકેળવણીનો વિષય આજેકાલ પેલો ધ્યાન ખેંચનારો થઈ પડ્યો છે, અર્થ
અર્થ એનો જ ચર્ચા આવે છે એટલું જ નહિ પણ તે દેશની ઉત્થતિ પણ સ્ત્રીકેળવણીથી જ
છે એમ દેવે લોકો મારી રીતે મેળવવા લાગ્યા છે સ્ત્રીઓને કન્યાઓને કેળવણી આપ
વોથી જ સારું સતીનો ઉત્પત્ત થાય છે, લલિત્યનો મમાજ મુધારના સુમારના કિન્વા,
બોળકાને નીર્ધવાને ઉલોચી અને મર્ધરીતે મપૂર્ણ બનાવવા પ્રથમ તેની બોળકાને કન્યાના
ઉદયમાં રોપના ક્ષત્રએ છીએ કે નેથી લલિત્યમા ને બીજા હોર-વૃક્ષરૂપે ઉદય છે અને
મમાજ ઉચ્ચ સ્થિતિપર આવે છે, કન્યાકેળવણીના મળપર્યા અમુદાવાદની શુભ તુ સાહિત્ય
સભા આજકાલ કાર્યક પ્રથન કરી રહી છે તેલે એક પ્રમાની બહાર પાડી છે અને તેમાં
મનેના ખુલાસા થોડા પ્રશ્ન સાથે માન્યા છે આ પ્રશ્નનીનો ઉદય સ્ત્રીઓ કે કન્યા
ઓને કેવા પ્રમાની કેળવણી આપવાથી લલિત્યનો મમાજ ઉત્તર થાય, કાનૂન કળા, સાહિત્ય
બધ આદિની શ્રદ્ધ થાય, કલ્પન ઉચ્ચ આદર્શસય અને વિગેરે છે એ મસ્કન ધ્રુવેજ વિગેર
કર્ ભાષામાં કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાથી પારેલી મુત્તર વા આવે વિગેરે તેલેઓ મિદ
કરવા માટે આ પ્રશ્નવલી બહાર પાડવામાં આવી છે તેના ખુલાસા મળેથી હમિંગે મનુષ્ય
મુદવાના છે આ વિષય ધગો વિસ્તીર્ય છે અમુક સભા તરફથી અને અમુક કન્યા ક્ષામાં
વિચારો થાય થા તેગીથીજ કમીની નીમાય તેના કન્યા આખા મુજગતના પ્રમાણરૂ વર્ગની
તેમજ વિદ્યાને શાસ્ત્રીઓ વિગેરેની સભા મનુષ્ય એવા પ્રેરેલા ચર્ચાઓઓ તેના પાછામ
ઉપરથી ને બોળના રણ થાય તો અવશ્ય ચાર્ક રૂગ થાય, હતાં મુજગત સાહિત્યમલાએ
ને પમુ બધું છે ને આટલે તેને ઉમેજન આપુ મટે છે.

૩૦

(સપ્તાહ વિજય: ના ૨૧-૭-૧૯૧૫)

જુના અને ચર્ચિતચર્ચ મયેના વિષયો પણ દેશીય રખન નવા ઉમેજાદથી અને નવા
રસપ્રમા પ્રગ મનુષ્ય મુલુ થાય છે જેનું નાનુ ઉદાદ જ સ્ત્રીકેળવણીને સારનો વિષય છે
સ્ત્રીકેળવણીની અગસના બીજા દેશોમાં તેમજ હિદમાં સર્વસામાન્ય થઈ છે જુના તેમજ
સુધારના મતવાગાઓ એ બાળનમા એકમત છે પરણ સ્ત્રીકેળવણી આ ધોનુ ઉપર
આપવી નેહએ તેના કમ અને પદનિ પરતે મનમેદ હોવાથી સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર આ
દેશમાં નેહએ તેવી તરણથી વધતો નથી, આ બાળનમા એક રીતે પ્રગ કરના સુદ્ધને
વિગેર જવાબદાર ગણી રાકામે, કમકે પ્રમની કાળતો અને પ-પગ મલાસને અમુકેજ સ્ત્રી
અગવણીના સાધનો પૂરા પાડવામાં નહીં આવેનાં હોવાથી લોકો પોતાની પુત્રીઓને બહુવચ
નથી અને બહુવે છે તોપણ નામર્તુ જ આ સ્થિતિ મુધારવા દાસ હકા થોડા વૃક્ષોથી
આખા દેશમાં ભગનિ ચર્ક છે એટલે કે બીજા અનુ, પ્રમારની અર્થાત સ્ત્રીઓને આદર્શ

શ્રદ્ધા અને લાભક માતાઓ બનાવનારી કેળવણી મળવાનું સાધન ન હોય ત્યાં સુધી તેમને તદ્દન અજ્ઞાન પશુવત્ નહીં રાખનાં, છે તે જ કેળવણીનો લાભ આપવા સામાન્ય લોકવર્ગમાં પણ ઉત્સાહ પ્રેરવો છે. પરંતુ તેમ છતાં હજી એવી સ્થિતિ તો નથી જ આવી કે જેથી દેશમાંથી અજ્ઞાનતાનો નાશ થઈ સમાજ ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી શકે.

આવા સંસ્થામાં દિંદમાં સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર કેમ 'આગળવધારી' શકાય તે માટે એક દક્ષિણ નામી તે દ્વારા તથામ ક્ષત્રવચને ઈલાકમાં જન્મી હોય એવા યર્ધ રહી છે, તે જો કે, ખુશી થવા જેવું છે, પરંતુ તે હીલચાલના એક આગેવાન મિસિસ ફ્રેસેરની આગેવાની નીચે દિંદી પ્રધાન મિ. એડરીન મેગ્ગરલેનની સુલાકાતે ગંગેલા ઉપરેશનને જ રીતે તે નામદાર તરફથી જવાબ આપવામાં આવ્યો છે તેથી દિંદની આશા ઉપર 'દંડ' પાણી રેગલું છે એમ હીલચીરી માથે જણાવવું પડે છે. તે નામદારના હાથમાં દિંદી રાજ્યપત્રના નાવતું નાણુક સુધન હોવા છતાં, તેમણે જે દિંદી સ્ત્રીકેળવણીના વિષયમાં અજ્ઞાનતા બતાવી છે તેથી પ્રજામાં ખેદ અને નિરાશા ઉપજ્યા વિના રહેશે નહિ. તે નામદારે જણાવ્યું છે, કે ખુદ દિંદમાં તે માટે ખાસ માગણી તેમ કર્ષ હીલચાલ નથી. હાલના લગ્નધર્મા મામલાને લીધે તે નામદારને દલાય દિંદની પરિસ્થિતિથી જાતે વાહેર રહેવા અવકાશ નહીં હોય, પરંતુ લોડ મેરફી જેવા અનુભવી દિંદનાં માથે પ્રધાનોની સલાહ અને માહિતીનો લાભ તે નામદારે લીધો હોય તો ખચીત આ સલાહની મહત્વના તેઓ સ્વીકારી થોડા હીલસોથ બનાવી સારી આશા આપી શકે. પરંતુ હાલની કમિટીએ તેથી નિરાશ નહીં થતાં, દિંદનાં મંડળ અને કોમે દ્વારા બહોળા પ્રયત્નમાં પ્રજામત જમાવી નાણુક સરકારને રજુ કરવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

દરમ્યાન દિંદમાં અને ખાસ કરીને આપણા ગુજરાત પ્રાંતમાં અમદાવાદની 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા' તરફથી દિંદી સ્ત્રીકેળવણીને લગતા સવાલ ગાહેર અર્થાં માટે ઉપારી લેવામાં આવ્યો છે તે વખતસરનું અને ખુશી થવા જેવું છે. એ સભા તરફથી એક પ્રજાવની બહાર પડી છે, જેમાં લાલ કન્યાઓની લગ્ન વય વધતી જતી હોવાથી પ્રાથમિક અભ્યાસ પુરો થવા પછી સાસરે જતા સુધીનાં પાંચ છ વર્ષમાં શી રીતે અને કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી? એ જાખનમાં જાહેર મત જણાવવા માગ્યો છે. પુષ્પ વયની સ્ત્રીઓની કેળવણીના સલાહને 'પાંચ છ વર્ષ અદાવવા' સમાન ગણી કન્યા કેળવણીના પ્રશ્ને વિશેષ મહત્વ આપવાની જરૂર હોઈ તે સંબંધમાં જેમ અને તેમ વધુ વાતાવહત ચલાવી જતી શકે તેવી લોકપ્રિય અને સંગીન લાભલક્ષી કેળવણી આપવાનું ધોરણ તૈયાર કરવામાં આપણા કેળવણીમાં ઉત્સાહ ધરાવનારા સર્વ લોકોએ મદદ કરવા સૂચના કરીએ છીએ આ પ્રજાવલીમાં સ્ત્રીકેળવણીના આદરીનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાની પ્રથમ જરૂર છે કે જે નહીં થવા વિના સર્વમાન્ય અભ્યાસક્રમ અથવા ધોરણ ધરાવતું અમલવિન અને અવ્યવહાર જણાય છે. આર્થ સ્ત્રીઓને સુવેપની તેમની લગ્નિનિઓની ગેરે સમાનતાના હક માટે સમાજના પવિત્ર બધારણ સામે ધુણડ કરતી અને ધમ્મી સ કેતોને પણ તજો હુંદની જેવી તે આપણો દિદુઓને ઉદ્દેશ હોઈ શકે નહીં અને તેથી મદતા જ્ઞાન માટે અમે એક બાબતોની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છતાં તદ્દન પ્રાથમિક ધોરણે આપણે ત્યાં સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર નહીં થાય તે ખાસ જાનમાં રાખવા જેવું છે.

૩૧.

(પ્રગત્યન્ધ. તા. ૧૦-૧૦-૧૫)

હાલમાં સ્ત્રી વર્ગને જોઈએ તેવી કેળવણી આપવાના સંબંધમાં આપણે દેશ કેટલો પછાત રહ્યો છે તે સોંકીની જાણના આવવા લાગ્યું છે. મરકારને હરતક અલ્લી કન્યાશાળાઓમાં જે અભ્યાસક્રમ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે તે કેટલીક રીતે અમરોપકારક માલુમ પડ્યો છે અને તેમાં રહેલી સુખ્ય ખામીઓ સ્ત્રી જીવનને હિપ્પોગ્રી પ્રધાન, પડે તેમજ વિયોગનું શિક્ષણ તેમને નહિ આપવાને લગતી છે. આ ખામીઓ દર દરવાને મરકારે પણ પ્રવાસ કર્યો છે અને જૂદે જૂદે રચાયેલી થતી સુચનાઓને અમલ કરી, સ્ત્રીઓ માટેના અભ્યાસક્રમને સુધારવાની કાળજી બતાવી છે. આમ હોવા છતાં એ ખામીઓ સદતર દર થઈ શકી નથી અને તેવી જેવી રીતે સ્ત્રીકેળવણીના દિશાવર્તીઓ અસંતોષકારક છે તેવી જ રીતે તેઓ વિરોધીઓને પણ પોતાની જૂની માન્યતાને વળગી રહેવાનું કારણ મળતું હોય તેમ માલુમ પડે છે. જ્યાંએ બદલાતો વય છે અને તેની અસર-સ્ત્રીકેળવણીના વિરોધીઓ ઉપર પણ હવે થવા લાગી છે અને તેઓ તેના લાભો સમજી પોતાની યુવતીઓને જણાવવા માટે નિશાળે મોકલવા લાગ્યા છે, પરંતુ જે થોડા વખત કન્યાઓને અભ્યાસને માટે મળી શકે છે તેના બે પૂર્ણ રીતે લાભ લેવામાં આવે તો તેવી માટે કાળે વધારે સંતોષ પામવાનું કારણ મળે એ ખુલ્લું જ છે. બાળકોએ કેવળ નાજદ થઈ નથી. તેમજ કન્યાઓની લક્ષ્મી વય વધવા લાગી છે અથવા તો નાની વયમાલસ થયા છતાં તેમને આમરે મોકલવાની વય પ્રમાણ વધવા લાગ્યું છે, એટલે હિંદુ મંદિરમાં સ્ત્રીઓને ઉમરે આવતાં સુધીમા અભ્યાસને માટે મહેલે આકર્ષ થઈ મળવાનો મંભવ મટે છે. અભ્યાસ માટેના આ થોડા વખતનો લાભ સ્ત્રીઓને જેમ જાને તેમ વધુ પ્રમાણમાં મળે તેટલા માટે તેઓને શિક્ષણ આપવાનો કમ કાળજીપૂર્વક શોધવાની જરૂર છે અને તેમ કરતાં દાલના અભ્યાસક્રમમાં મોટા ફેરફારો કરવાની જરૂર પડશે. આ ફેરફારો કેવા પ્રકારના કરવા વાગ્યા છે તે સંબંધે લોકમન જાણવાને અંગેની યુગરતી માહિત્ય સલાએ એક પ્રકારવલિ તૈયાર કરી છે અને તે યુગરતી લાંબા જાણનારી પ્રેમમાં રહેલી છે. સુરતની માહિત્ય પરિષદે પણ કેળવણી ખાતાના વડતી માંગણી ઉપરથી પોતાની તરફથી સચના કરવા માટે એક કમિટીની નીમણૂક કરી હતી જે કમિટી ધણી નાની હોવાને લીધે તેમાં લોકમતની ઉચિત જાણના થવાનો મંભવ નહોતો. યુગરતી માહિત્ય સલાએ કરેલી શોધણીથી સ્ત્રીકેળવણીના સુધારના સંબંધમાં વધારે વિગત સચનાઓ ને મેળવી શકશે અને એ સચનાઓ ઉપર વિચાર ચલાવવા માટે એક મલા બોલાવી એક ચોક્કસ યોજના પ્રત્ય સમક્ષ રજૂ કરવાનો તેલું ધમો રૂખ્યો છે. સ્ત્રી અને પુરુષના જીવન સંબંધે પાશ્ચાત્ય દેશમાં પણ વિચારોનું એકમરખાપનું જોવામાં આવતું નથી, તેમજ એ દેશના સ્ત્રીજીવન કરતાં હિંદુસ્તાનનું સ્ત્રીજીવન કેવળ નિર્જાળ પ્રકારનું છે. પાશ્ચાત્ય દેશનું સ્ત્રીજીવન હિંદુને માટે હજુ છે કે નહિ એ પ્રશ્ન મંબધી થયો અવ અમ્યોને છે, અને કદાચ હજુ હોય તોપણ તે પ્રકારનું સ્ત્રીજીવન દિશાવર્તી કેલાવવા માટે હજુ થોડી એક મદીઓની જરૂર

પડે, એટલે અત્યારે સ્ત્રીકલવણીના જે કમ સ્વચ્છતા આવે તે કમ ચાલુ પરિસ્થિતિને યોગ્ય જ સ્વચ્છતાની જરૂર છે ત્યારે પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીજીવનને માટે પ્રગતિ તૈયાર થાય ત્યારે જેવો કમ જોઈએ તેવો કમ ભવિષ્યની પ્રગતિ સ્ત્રી લેશે. પરંતુ અત્યારે તો દિલ્લા ચાલુ જીવનને અનુકૂળ રહીને તેમાં સુધારો કરી સદાય તેજ પ્રખરતા અભ્યાસક્રમની જરૂર છે એ કમની સરઘાત પ્રાથમિક શાળાઓથીજ થવાની અગત્ય છે અને તેથી ૧૧ વર્ષની વયે સુધી છાકા.

અને છાકરીઓને બેસી 'અથવા એકસરખું શિક્ષણ આપવું એ યોગ્ય લાગતું નથી' સ્ત્રીજીવનને નીરપયોગી થઈ પડે અથવા એછા ઉપયોગી લાગે તેમાં વિપર્યય શિક્ષણ દ્વારા કરીને દિવા તેના 'કર્મમાં ફેરફાર કરીને પ્રાથમિક શાળાઓથીજ એવા શિક્ષણના પાયો સ્થાપવા જોઈએ કે જેથી ગૃહિણી થવાની વયે પહોંચતાં એક બાળાને ગૃહસંસ્કારો મળવું આવશ્યક શિક્ષણ મળી જવું પામે. ગુજરાતી અભ્યાસ કમ પૂરો કર્યા પછી ઉચ્ચ અભ્યાસક્રમ માટેના જે ધોરણ આવશ્યક લાગે છે એક ધોરણ ત્રણ કે પાંચ વર્ષના માતૃભાષાદ્વારા ઉચ્ચ સ્ત્રીજીવનનું અવધારૂં જ્ઞાન આપનારી બાળવૃદ્ધ શિક્ષણ આપના ઉપરજન સામાન્ય તથા અવધારૂં વર્ગભાષાવાળું—અંગ્રેજી બાળાનું જ્ઞાન આપવાને લગતું હોવું જોઈએ એને બીજું ધોરણ ઉચ્ચ શાલેજની જગવણી લેવાદેવાની સગવડને માટે સ્ત્રીઓને મેટ્રિક સુધી પહોંચવાની અનુકૂળતા મળે તે પ્રમાણે હોવું જોઈએ બીજા પ્રધારનું ધોરણ આ દેશનાં સ્ત્રીજીવનને માટે આજે ઉપયોગી હોવા છતાં ઉચ્ચ જગવણી લેવાની અભિલાષ ધરાવતી બાળાઓને નિરાશ નહિ કરવા માટે અગત્યનું જણાય છે સસરૂતન માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ પહેલાં પ્રકરના ધોરણના મજા અને સામાન્ય નીતિના શિક્ષણને માટે થોડો વખત કાઢવામાં આવે એ પણ સ્ત્રી શિક્ષણ કમના આવશ્યક અંગો દેટલા જોઈએ શાળામાં જ ન રહે તેવી બાળાની ઉમરની સ્ત્રીઓને માટે ને યોજના 'મદિલ સર્મા' એ આગળ કરી છે તે કી છે, પરંતુ તે માટે વર આગળના શિક્ષણના વર્ગોની યોજના જેટલી કામસાધક નીવડે તેટલી એ યોજના નીવડે તેમ લાગતું નથી તેથી એ દિશાએ પ્રયત્ન થવાની વિગત અવશ્યકતા છે.

હિતકર ઉપદેશ.

કડવો પ્યાલા માગવા, જગમાં સુલભ મણાપ
પણ પીવાના સગવડમાં, તે વસ્ત્રાજ જણાપ.
હિતકર કડવાં મચનને, સુણે લાવીને પ્યાર
તેજ પ્રમાણે વરનાનાં, પામે સુખ અપાર
દયા રાખવી સર્વપર, દેવુ ન દેને દુખ
વાણી વદવી વીરેખી, જેથી ચાહે સુખ
ભાર સહીત ચડવું કણ, માટે તજને ભાર
દલખ ચાહે ચઢી જતાં નહિ લાગે બહુ વાર.

ચીસીસ મહત્ત્વ—અમરેલી.

કર્મક્ષેત્ર: ચારિત્ર્ય અને ઉદ્યોગ.

સ્વર્ગસ્થિ ગાં. સ્વ શ્રી જમનાંબહેન સક્કઈ.

લેખક—રા. રા. દેગવલાલ લીખાલાલ મણિયાર—મુંબાઈ.

જીજ્ઞાસુની માતાસ્વરૂપ આદર્શ ઓરિયન-કેટલીક સર્વજનિક સુસ્થાઓમાં તન મન અને પોતાથી અને ત્યાં સુધી ધનથી વિસ્તારપૂર્વક મદદ કરનાર પરાપ્રધરી ગુણસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસ ચાના દિલગીરી ભરેલા સમાચાર આપતા ધણાજ દિલગીર છઠ્ઠે લગભગ પાંચ મહિનાની લાખી મુદતથી ભોગવી રૂપન વર્ષની વધે વાવ દેખર આતે, પોતાના બગલામુ ગધ તારીખ ૮ મી એપ્રિલ શનિવાર રાત્રે અંદો વાગે આ લાલી પુરોપધરી અને દયાળુ છત્રવાળી બાનુએ સ્વર્ગવાસ થયો છે આ દિલગીરી ભરેલા સમાચારથી આખા જીજ્ઞાસુ અને કાળિયાવાડનાં સ્ત્રીયે અશ્રુપાન કર્યો વિના રહેશે નહીં આ પ્રેમાળ સ્ત્રીએ પોતાના બાલા પતિના સ્વર્ગવાસ પછી લગભગ બે વર્ષ પોતાનાં કુલુ-ભગુર દેહને ત્યાગ કરી પોતાના પવિત્ર આત્માને પરમેશ્વરની દબુર રહ્યો છે.

લગવતી જમનાબાઈ સક્કઈના જન્મ મવન ૧૯૧૮ ના આવણ શુદ્ધ પૂનેમને દિવસે તે વખતે પ્રખ્યાત લક્ષાધિપતિ શેઠ તુલસીદાસ ટ્રગદાસને ત્યાં થયો હતો તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ મણિમાઈ હતું આ વખતે મુખ્યાર્થમા શેઠ તાપીદાસ ટ્રગદાસ કે જેઓ જમનાંબહેનના પિતા તુલસીદાસના સગા ભાઈ હતા, તેમના નામથી મોટી પિંઢી ચાલેલી હતી આ ભાગ્ય શાળી 'પુત્રીના' જન્મથી વેપારમાં ધણી જલ્દિ થઈ અને દિવસે દિવસે વેપાર ધંધામાં લાખે રૂપિયાની કમાણી થઈ હતી આ મોટ વણિક ખાનદાની વિશાળ કુટુંબના પ્રતિષ્ઠાસ તે વખતની તેમની બહાજલાલીથી બોધરૂપ થઈ પડે તેવો છે દૂકમા એટલું જોખતે વખતે મુખ્યાર્થમા શેઠ તાપીદાસ ટ્રગદાસનું નામ સખાવતમા તેમજ વેપારમાં અને મિલ-દારો-ગોરમાં ધણું મંદાહેર થયેલું હતું.

લગવતી જમનાંબહેન નામાદિન શ્રીમતની પુત્રી અને મોટી બહાજલાલીમાં છઠ્ઠી હતા પિતાને ઘેર બગલા, વાડી વજીરા, માણસ-બેગર અને ગાડી ધોડા એમ પુરુષો હતું. આ વખતે જમનાંબહેનની બાળ અવસ્થાનું જીવન અતિર પોતાના પિતાને ઘેર હાલના જમા નામા હજારી બાળાએને ખરેખર બોધપ્રદ થઈ પડે તેવું છે આ બાળ અવસ્થાના નિરોધિ રમન ગમન, આનંદ, અભ્યાસ, વિવેક, રીતિ નીતિએ જમનાંબહેનનું લવિષ્યનું જીવન ઉત્તમ અને સમાજને અતુકરણીય થઈ પડે તેવું છે.

લગવતી જમનાંબહેનના લગ લગભગ તેજ વર્ષની ઉમરે મુરત નિવાસી રા નગીન દાસ સક્કઈદાસ સક્કઈ સાથે થયા હતા રા નગીનદાસ સક્કઈની ઉમર જમનાંબહેનથી બે વર્ષ મોટી હતી રા નગીનદાસના પિતાએ અગાઉ બાળાસાર્થ અને સક્કઈ રૂપિયાના ચલણ વખતે મોક્ષી તરીકે વેપાર કરેલો હોવાથી તેમની અટક, ગઢઈ પડી હતી. આ ગરીબ

કુટુંબ વેપાર ધર્મો-કરી-પોતાનું ગુજરાન સંતોષવી-અઘાનતુ હતું. લગ્ન થયા બાદ થોડીક મુદત રા. નગીનદાસે સુબોધમાં પ્રીતિયમે સુધી અભ્યાસ કરીયા હતો. શ્રીમંતની પુત્રી જન્મનાબહેને આ ગરીબ સાસરામાં તે વખતની દિવસિમાં પોતાનો શરૂ થતો ગૃહસ્થાશ્રમ કેવી ઉત્તમ રીતે અલાભો હતો તે ચાલુ-જમાનામાં લગ્ન થયા બાદ સમારમા પ્રજાતી સ્ત્રીઓને આવશ્ય નાજુવા લાયક અને મનન કરવા લાયક થઈ પડે તેમ છે.

આ દમ્પતિ ઘણું માદા, દયાળુ, પગલુ, આનંદી, ગતોપી અને મહનાવચ્ચ ગાંધીના હોવાથી તેઓ દરેક કામના જનમગાજમાં બહુ પ્રિય થઈ પડ્યા હતા. અભ્યાસ છોડ્યા બાદ તે નંગીનદામ સંસ્કૃત સંસ્થાનેમાં મિલ વગેરે કેટલાંક ખાતામાં ટૂંક નોકરી કરીયા બાદ સુબોધમાં ઇન્કમટેક્સ ખાતામાં રાખિયા ચાલીમના પગારથી મોંઠેરી શરૂ કરી હતી અને ત્યાં બાર વર્ષ નોકરી કરી હતી થીમે થીમે દોઢસોનો પગાર થયો હતો. ત્યાં બાદ સુબોધ બેઠામાં રૂપિયા સાડી ત્રણસોના પગાર પંદર વર્ષ ડેપુટી હેડ ક્લાર્ક તરીકે અને ત્યાર બાદ બેઠાના હેડ ક્લાર્ક મિ. સોરાબજી ફરામજી બેઠા પેન્શન ઉપર જવાથી તે રૂપિયા આસોની જગ્યાએ સુબોધ બેઠાના હેડ ક્લાર્ક તરીકે લગભગ બે વર્ષ કામકાજ કરી સ્વર્ગવામી થયા હતા. કમવતી જન્મનાબહેન મજાએ બાર બાળકોને જન્મ આપ્યો હતો પણ તે સંધર્માં અધુરે ગયેલા ભોવાથી પોતાને ઈર્ષ મંતાન નહોતું-પણ આ પરગણુ દમ્પતિએ પોતાના મગાંતા બાળકોને પામે ગળી હલુ સુધી પાળીપોષી મોટા કીધાં છે.

આ દમ્પતિ કેશોદાની તેમજ મમાજ પ્રગતિની ફીલચાલોમાં ઉત્સાહથી તન મન અને ધનથી ઉભા રિલથી પોતાથી ખતની મજ આપતાં રહ્યાં હતાં.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની અને ૧૯૦૩ માં જમારથી ગ્થાપના થઈ ત્યારથી તે અત્યારસુધી મહાદ મેપથી દરેકના માનપાન અને પ્રેમ માથે આ મર્યાના એક પ્રમુખ તરીકેનું પ્રશસ્તિપાત્ર કામ બળવી હિન્દુ કામ માથે પારસી, સુમલમાના વગેરે તમામ કામમાં ઘણા પ્રીય થઈ પડનાર લગવતી જન્મનાબહેન સંસ્કૃતનું નામ તેઓની કર્તવ્યપરાયણ દિશાથી દરેક સ્થળે હિન્દુકામને મગર કરતાં થઈ પડ્યું હતું. મિ. મવખારીએ આપેલી સેવામદન મર્યામાં હિન્દુ કામ તમ્મથી સદનની ઇઉન્સીલમા એક ઉપદેશમુખ તરીકે હતાં અને સેવામદનના કામકાજને વિસ્તાર ચારે તરફ વધારવા માટે ભાષ્યો-અભ્યાસો આપી સતત પ્રવાસ ચાલુ રાખી આ સંસ્થાઓને પોતાથી ખતલી દરેક પ્રકારની યોગ્ય મદદ આપતાં રહ્યા હતાં. પદોપકાર અને દેરાના કલ્યાણ માટે જે જે પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યા હતા તેનું વીચતવાર વર્ણન વિસ્તારવાળું છે હિન્દુ મમાગમા સ્ત્રી અને પુરૂષની જગત્સુધી તેમની રીતિ-રીતિ આચાર વિચાર અને ધર્મ મગ્ધિ પ્રસંગાત લુદે લુદે ગયે અનેક સંસ્થાઓમાં અને દેશવેશમાં લગભગ એકસો પદર ભાષણો અત્યારસુધીમાં લગવતી જમાનાબોધ મજાએ આપી લોકો ઉપર મહાન ઉપકાર કરીયા છે. કુદનતી રીતે તેઓનો એક પ્રકારનો સુબોધ અવાજ રોવાથી ભાષણો રહુ કરી જ્ઞાતાવગે ઉપર ઉત્તમ ભાષ પાડવામાં કતેહમંદ થતાં હતાં. હિન્દુના દાદા મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીની દરેક જગતિ પ્રમગે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તમ્મથી સ્ત્રીવર્ગનું એક ઉપદેશન લઈતે દિવસે ગચ્ચના પદોરમા વેમાવા ખાતે ખાતે જઈ પોતે તે મહાન દાનને અર્ચિનન આપતાં હતાં.

પ્રાણીઓના નિલાવ માટે-જરીખ અશક્ત થઈ પડેલા મેંકરો કુટુબોને આનાજન કપડો વગેરે અને લાચારીમાં આવી પડેલા ખાનેદોને બચરવોલ કુટુબોને ખાખીની. રકમની મદદ કરી હતી અને સુસારીને તમામ ખર્ચ પોતાના માથે લઈ રૂપિયા બે હજાર પોતે તે વખતે ખર્ચ્યા હતા. કુટુંબ કલ્યાણમાં, દેશ કેલ્યાણમાં, સ્ત્રીજાતિના કલ્યાણમાં અને રાજ્ય કલ્યાણમાં ભગવતી જમનાબાઈ સક્રિયની સેવા ઉભાહી, આનંદી અને પ્રેમનો ઉજારથી ઉભાઈ જનારી હતી. હિન્દુસ્થાનની સ્ત્રીજાતિમાં કેટલીક સદી થયા અવિદ્યાનો તદ્દન અધિકારનો પડો ને, દંકાયલો છે તે ધીમે ધીમે ટેવા ટેવા પ્રજારની રીત-ચોળનાઓથી ખમેડી સકાય આ પડો ખસેડવામાં પોતાના તમામ અનુજોને- (પુરુષોને) ભગવતી જમનાબાઈ સક્રિય વિનયપૂર્વક નિરંતર સુવચનોથી પ્રાર્થના કરતા હતા.

લાવનગર ખાતે શુન્દરીની હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની શાખા ધારવા માટે સૌ. હરિસુખખૌરી વામનરામ કપિલરામ મહેતા સાથે ભગવતી જમનાબાઈ સક્રિય બેઠો. પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો હતો, અને તેના પુરિષામથી નામદાર મદાગળ સર લાવસિંહજીના રાજ્યમાં શુન્દરીની હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની શાખાની સ્થાપના થઈ હતી અને આજે ત્રણ વર્ષ થયાં દીવાન સાહેબ શ. ચ. સુસારજી આજુદેજી દેનાના પત્ની સૌ. મણીલક્ષ્મી પ્રમુખ તરીકે અને મેકેટરીઓ તરીકે સૌ. હરિસુખખૌરી વામનરામ મહેતા અને સૌ. મોંઘીબાઈ પરમાનંદાસ કંકર કામ-કાજ કરે છે. ગયા જુલાઈ માસમાં ભગવતી જમનાબાઈ લાવનગર ખાતે ગયાં હતાં, જે વખતે સૌ મંડળની જાહેરસભા મારફતે સૌ. યશોમતિ અનંતગાય પ્રભાચંદર પટેલીના પ્રમુખપણા નીચે આદીની, કારકેટમાં તેઓના ભલા અને નેક કામોના વખાણો કરનારે માન ખત્તુ અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ મંડળમાં પોતે રૂ. ૧૦૦) ભરી લાઈફ મેમ્બર થઈ ખાઈ બેઠેલાં, થયાંના દાખલો બેસાડ્યો હતો. આ શાખામાં સ્ત્રીશિક્ષણ વર્ગ, શરૂ કરવાને બે વર્ષ માટે ખર્ચના રૂપિયા ત્રણસો પોતે મોકલી આપ્યા હતા.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારને મિત્રરાજ્યો સાથે જર્મની સાથે આજુ ભરખર લડાઈમાં ઉતરવાની, ૧૯૦૪ પડેલી દેવાથી આવા બારીક મામલામાં લોકોમાં ખાદી આફવાઓથી ગુલ-રાદ અને અશાંતિન દેવાય અને લોકોને વ્યવહાર સાંતિપૂર્વક ચાલે તે માટે લખાણો અને લખણોથી તેમજ મંડળ તરફથી લગઈ ૬૩ ઉધરાઓ અને પોતે પણ અવારનવાર રૂપિયા પામ્યોની આજુ લગઈ ૬૩માં મદદ કરી હતી. નામદાર લેડી વિલીંગ્ડને ઉધારેલાં વોર ફંડના વાર્ષિક મેલાવણ વખતે તે નામદારના આગ્રમથી સુખાર્પના, ટાઉનહોલમાં નામદાર ગવર્નર લેડી વિલીંગ્ડના પ્રમુખપણા નીચે ભગવતી જમનાબાઈ સક્રિય અસરકારક ભાષણ કરી લગઈમાં નામદાર સરકારની જય ઇચ્છી હતી અને લગઈ ૬૩માં દરેક પ્રજારની મદદ કરવાને, પ્રગવર્ગને વિનંતિ કરી હતી.

દેશોદ્ધાર અને લોકોના કલ્યાણ માટે અને દેશમાં પેશોપકાર અને જનસમાજની સેવા કરવાનો તીવ્ર જીસ્સો વધારવામાં સતત પ્રયાસ કરનાર ભગવતી જમનાબાઈ સક્રિય પોતાના જીવનનો જે ભોગ આપતાં રહ્યાં હતા તેને માટે હિન્દુ-કોમ સાથે, હિંદની મધ્યી દોમ તેજીના ભલા કામને માટે મગરૂ બની હતી. ઘણાખરા પેશોપકારી કામોમાં, કેટલીક માર્ગ-જનિક સરસાઓમાં, સ્ત્રીઓની વનિતા વિશ્રામ, મેઘમંદન, વગેરે મંડળોમાં અવારનવાર

પુનઃ, ગામિહિ, પ્રમાણપત્રો અને પાણી પ્રવેશી, પોતાની શક્તિ સુગમ, મદદ આપતા હતાં હતાં અને આવી મદદે જનહિનારિ મંડળોમાં અને સમાજોમાં કરવા પોતાની બહેનોને વિનવિ કરતાં હતાં હતાં.

ભગવતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સકલના સર્વવાસથી, ગુજરાતને, પોતાની, પ્રગતિમાં એક ગ્રેડી જોડ પડેલી જણાશે. ગુજરાતમાંથી આવી એક દેશસેવિકાના સર્વવાસથી, જાઓ ઘણાજ દિવસો રહીએ. પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તેમના આત્માને શાન્તિ આપે એવું હૃદયી પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આ દેશમાં ભગવતી જમનાબાઈ સકલ જેવી અનેક સભારીઓ પ્રકટે ॥

ભગવતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સકલએ પોતાની દયાથીમાં દાન માગે કરેલા સદ્વ્યય ઉપરાંત પોતાના સુલુખાદ નીચે સુગમ સંગ્રહોને મદદ કરી છે:—

- ૭૫૦૦) અમારી મોહતાતિના બંધુને ટેકનિકલ ૫૦૦૦) ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ મકાન ફંડ
૧૦૦) અભ્યાસ માટે (વા. સ્કોર્સિય) માર્ગ
૧૦૦૦) સેવામદન-મુબારક ૧૦૦૦) વનિતા વિશ્રામ મુબારક
૫૦૦) વિમેન્સ યુનિવર્સિટી-ગ્રે. કૌં પૂના. ૫૦૦) શેઠ મન્દારામજી હિન્દુ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ
૩૦૦) હન્ડીયન વિમેન્સ એન્ડયુકેશન એસો. (વા. ઇનામ માટે સારી ચાલવ્યવસ્થા)
મિએશન ઈન્સ્ટિટ્યુટ (ગોખલે મેમોરિયલ.) ૨૦૦) ભાવનગર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ
૧૦૦) સુગત વિકુલદાસજીના મંદિરમાં. શાખાને.
૧૦૫) સીદપુર સરસ્વતીના મંદિરમાં ૧૦૦) લેડી વિર્જીનિય મેટરનીટી હોમ ફંડમાં.
૧૦૦) સર્વન્ટ એફ હન્ડીયા મોસાઈકી મુબારક. ૭૫) વનિતાવિશ્રામ, અમદાવાદ.
૭૫) વનિતાવિશ્રામ સુરત. ૫૦) લેડી નોર્થકોલ એફનેજ મુબારક.
૭૫) ગ્રે. કૌં વિરોહોમ પૂના. ૫૦) મોશિયલ સર્વિસ. સિમ મુબારક
૫૦) જલધર કન્યા વિધાલય નગરજી. પુસ્તકો માટે.
૫૦) પંદરપૂર આશ્રમ. ૫૦) સેવામદન પૂના.
૫૦) હિન્દુ અનાથાશ્રમ સુરત. ૨૫) ભરમ અનાથાશ્રમ.
૫૦) નિકોરિયા અન્નશાળો મુબારક ૨૫) ડિપ્રેસ કલાસ મિશન.
૨૫) નડિયાદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ. ૨૫) ગ્રોટકશન એફ ચિ'ડન.
૨૫) લેપર એસાયલમ માહુગા. ૨૫) મદિપતરામ અનાથાશ્રમ અમદાવાદ.
૨૫) લલિતા આશ્રમ નડિયાદ. ૨૫) સ્ટુડન્ટસ ક્લબરૂડ (પુસ્તક બહેક
૨૫) સોસાઈટી ફોર ધી એન્ડયુકેશન એફ ફોલરિય ફંડમાં) મુબારક.
ધી માસીસ. ૨૫) એડમ વાઈલી ફોરપીટલ મુબારક.
૨૫) મિસ ફોલેરેન્સ ના. વિ. સે. ફંડ. ૨૫) હરદાર " ગુરુકુલ".
૨૫) બૃજેશ્વર નાઈટ સ્કૂલ મુબારક. ૨૫) ગૃહ્યાલય પાંડરાળા મુબારક.
૨૫) શાન્તાકુલ " ગુરુકુલ." ૨૫) બૃજેશ-મુંગાની શાળા અમદાવાદ.
૨૫) બૃજેશ-મુંગાની શાળા મજાગમ. ૨૫) વાલકેશ્વર મંદિર પાંડરાળા.

સ્વર્ગસ્થ ઓનરેબલ સરદાર સર, ચીનુભાઈ માધવલાલ
રણછોડલાલ, બેરોનેટ, સી. આઈ. ઈ.

લેખક:—શ. શ. માર્કેડરાય માધવરાય દવે, (એચ. એમ. એન્ડ એસ.)—અમદાવાદ.

"Lives of Great Men all remind us,

"We can make our lives Sublime,"

'મહાપુરુષો તથાં જીવન મુચરતાં જનને,

"હે આપણુ આપીને કરવું ઉન્નત જીવનને,"

(૧)

મર્યાદા મુજબતી ગૌરવ, મહાન મુજબતીઓનું જીવન, અને માર્ગનગર (અમદાવાદ)નું અમુલ્ય મના-હિન્દુ કેમતા પુણ્ય (અને એકલા) બેરોનેટ ઓનરેબલ સરદાર સર ચીનુભાઈના દુઃખદ દેહત્યાગથી સમસ્ત મુજબતમાં જે તીવ્ર શોક દેશવે હતા, તે હજી આટલો લાંબો પખત ગયા પછી પણ એવા ને એવાજ દાગે છે, એમ કહેવામાં જરા પણ અનિશયોક્તિ નથી, અને તેનું કારણ સ્પષ્ટ છે. એ મહાન નરે આપણા પ્રાન્તમાં પોતાના અનંક સદ્ગુણોથી, વિવિધ સત્કારોથી, અને વિશાળ દાનશક્તિથી શોક હૃદયમાં એવું અપૂર્વ ધ્યાન મેળવ્યું કે તે ઘણા લાંબા કાળ સુધી ખાલી રહે, એ સ્વાભાવિક છે.

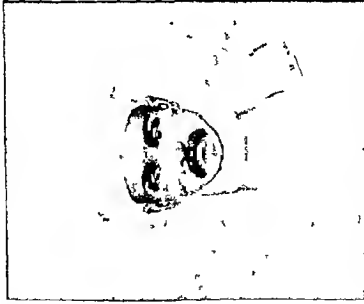
આવા મહાત્મા પુરુષાનું જીવન જ્ઞાનના પરેષર અવલોકન હોઈ, જનસમાજને તેમથી ઘણું શીખવાનું-સમજવાનું મળી ગઈ તેમ છે. જે હૃદય શુદ્ધો ગરીબ મનુષ્યને પણ શ્રીમન્તોમાં મન્માન અપાવે છે, તે જગદે ધનવાન હોય છે ત્યારે તેમની ધન મેપતિને કેટલી વધારે દીધાવે એ સમજાય તેમ છે. એ શુદ્ધ સર્વદા-મર્યાદા દેહલા બધા શ્રેયસ્કર અને અનુકરણીય છે, તેનું સુન્દર દષ્ટાન્ત આવી જીવગીઓમાંથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. સામાન્ય રીતે એમ બને છે કે પૈમાણ્ય માણસોમાં મન્તાન માગં નથી નીવડનાં. સાધારણ મિતિનાં મનુષીએ જેમ ધણીવાર જમથી માની લે છે, તેમ લક્ષ્મી કાઈ પોતાની મેળે ધનવાનોતી હોતી નથી રાકતી નથી. ઉપરું જગતનો અનુસર વિચારીએ તો એમ જણાવા વિના મહેમ નહિ કે તરંગત માણસોની ઉપાધિઓ આગળ ગરીબોની ચિન્તા કાંઈ વસાત-જ નથી! છતાં એમ ગરીબોને કે શ્રીમાન મનુષ્યો પોતાનાં અનેક સાધનથી ધણી સગવડ મેળવે છે, તોપણ મર્યાદે એમ તો કશું કરવું પડે કે એમનાં છોકરોની મારી કેળવણી, શાળા ઉછેર અને અનુજ્ઞા મેળવન, એ જાણોનાં વ્યવસ્થામાં તો ઘણું ખર્ચ ધનવાન મનુષ્યો નિષ્કળ નીરસ થઈ છે, એમાં કાંઈ શક નથી. આમ હોવાનાં બહુ કારણ છે, તથાપિ એ વાન સાચી છે, ખરા અનુભવની છે, એટલું જણાવવું અહિં જમ થશે.

આવી વસ્તુચિતિમાં પણ બધાને કાંઈ મહા શ્રીમન્તો પુત્ર અનુકરણીય આગિય, હૃદય એલિશાસીઓ, અને હિંમત શક્તિઓવાળા હોય; વિદ્યાવિદ્યાસી, શાસ્ત્રપ્રેમી, અને ધર્મ-ચરણી બને તથા ઉદ્યોગી, નિયમિત, અને વ્યવસ્થાકુલ થાય ત્યારે આપણે તેના અમા-ધાન્ય શુભ-શુદ્ધિ ઉપર આમલન કરીએ એવા કાર્મન મર્મ છે. આપણે પોતાના અનુભવ ઉપરથી

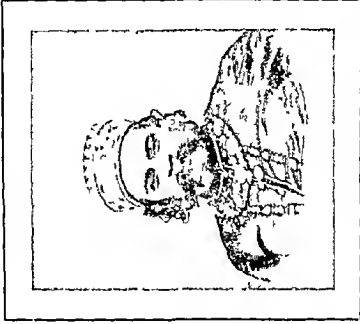
સ. જાનરુની રૂ ૧ પાચી દરફથી ખેટ

ખનારચની હિન્દુ શનિચ્છસિદ્ધિના અખ્ય સ્થાપકે।

ઠ. જાનરુની મૂલની પાંચી સરફથી ખેટ

જોનરુની મલ પઠિત મલન મોહન મોહન મોહન

નામદાર ચર રુએચ્છસિદ્ધિ, દરભ ગાના મહારાજ.

सुन्दरी सुबोध.

ड. आनंदजी सूग्गी पांरी जरफयी भेट.

हिन्दनी डेकवणीनां अत्र सहपाके

श्रीमती ऐश्वर्या भिसेन्ट,
(बनारस हिन्दू विश्वविद्यालय स्थापक)

श्रीधर दादासाह नयदेशल,
(सुभाषभा अडिक्कवणीना पिता)

સારી રીતે જાણીએ છીએ કે આપણી નાનાકડી જીવન મર્યાદામાં આપણને ફેટકેટલી દશકા લાલચોળીય વૃત્તિઓ-મર્યાદાં વાસનાઓ સામે નિરંતર યુદ્ધ કરવું પડે છે અને ફેટકી બધી વાર આપણે તહેમાં થોડો વંધારે પણ પસંદગી પામીએ છીએ? આપણા નિત્ય જીવનનું પર્તુલ બેઠું મંકુચિત્ત છે. આપણી કૌટુંબિક જીવંતી એ આપણી જીવનમી મિલકત છે. તેથી આપણા દોષો-દુર્ગુણો બહુ જાણીતા થઈ શકતા નથી. પરંતુ જે મનુષ્યને સર્વજાણ જગતની સમજ જ રહેવું પડે છે (મહાન પદની આ-એક રીતે જાણીએ તો-વિષમ ઉપાધિ છે.)-તેનાં અસ્પૃશ્ય દુષ્ણેણ પણ પ્રકટ થતાં કાઈ જ વાર લાગતી નથી. દુનિયાનું સદ્મર્મસંકેત યંત્ર તેના મહાજનોની દિશર સર્વજ્ઞ જીવ્યું છે. તેથી આવી વિકટ-અનર્થ પરીણામાંથી મુક્ત જીવન-નિર્ભણ આદિત્યને સારી રીતે જાણે કયાની શકતું અને તે પણ વિવિધ પ્રકારની અમાધારણ લાલચોની ઉપર પગ મૂકીને, એ કાંઈ સામાન્ય માનવશક્તિનું કામ નથી. આથીજ એ પ્રમાણે કરી શકનાર મનુષ્યોને મહાત્મ પદ અર્પણ છે. આમ મહાન નરોમાંના એક આપણો વિદેશ નાજરિક સર ચીનુભાઈ હતા, એ સર્વમાન્ય છે.

જે જે મનુષ્યો યોગ્ય અથવા વધુ અંગે સ્વર્ગસ્થ સર ચીનુભાઈના પરિચયમાં આવ્યા હતા, તેઓને કાંઈ ને, કાંઈ તો જણાવવાનું-શીખવાનું અવસ્ય મળ્યું છે, એ મર્વના અનુભવની વાત છે. "લક્ષ્મી અને જીહ્વિ માથે હોયજ નહિ," એ આપણી જાણી કહેવન છે. વળી આપણે એમ પણ જાણી છીએ કે "મેનું અને મુગલ્ય એકાં રહેજ નહિ." છતાં આ કુદરતી વિરોધની વસ્તુઓ સર ચીનુભાઈમાં સયોગ પામી હતી, એ સત્ય છે. તેમની પામે અદ્યજ્ઞ દ્રવ્ય હતું અને છતાં તેમનામાં અનેક સદૃશ્યો અને વિદ્યા નોતાં, એમ કાંઈ શકે તેમ નથી. ધન હોય ત્યાં મદ હોય, છતાં તેમના અનુભવવાળાં સમગ્ર મનુષ્યોને સુગત છે કે મર્વની માથે મમાન બાપથી નેઓ પર્વતા અને સુકુને માંદે સન્માન થતી રાખતા. તેઓ શુભમાલી દના એટલુંજ નહિ પણ તેમની અનુભવ, પરીણા બહુ સચોટ હતી. એમનું વિજ્ઞાન જ્ઞાન અને તે પણ સમગ્ર શુભ માગેભા એમને આપણા દેશમાં અલ્પાય કીર્તિ અપાવે એ રવાણાધિક છે પણ તેમના એક મનન-નિવૃત્તિ નરી-કેનાં મદ્યજ્ઞ-હિદાય, ઉદોગ, કાર્મ દક્ષતા, નીતિ, વિપ્લવ, મદ્યાર તથા મદ્યવિચાર, તે પણ મદ્યનાં માણસોને અનુકરણ કરવા યોગ્ય હતાં. એમના હૃદય અને જીહ્વિના ઉચ્ચ શુભેનુ પ્રતિબિમ્બ તેમના દૃષ્ટે ક્રમમાં પ્રવૃત્ત અને તેથી તેઓ કાંઈ વિરલ જોનાર જાણીતું. તેઓ સ્વભાવે શાન્ત, મરજ અને માદા હતા. જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે તેઓ હમેશાં કિલ્લુક રહેતા, ખાસ કરીને સંસ્કૃત પ્રુનકોમાંથી; અને વિદ્યાન વેદનતા અભ્યાસીજ હતા. પ્રવાસેનાં પણ જાણ હતા અને જ્યાં ત્યાં જતા તાત્પર્ય મદ્યના શુભેના મન્નર તેઓ યોગતા મદ્યમાં નરજાગી જીવતા.

આપણા દેશમાં નર રત્નો-નદિ જ. અજાણલ, શ્રીયુત જાણસે અને સર ફિરક-શાહ જેવાં હમણાં હમણાં ગયેલાં છે અને તેમની ખાટ કાંઈ આપણને જેવી તેરી પડી નથી. એવામાંજ આ પાછા એજોજ, નરજ અમલવાના શરેરીઓને તો તેનાથી પણ મન્ન-વા સર ચીનુભાઈના પરતોક મનની જાગે છે. તેમના દૃષ્ટ્ય અવનાના મોઝાન દિગો ઉપર આખું નરજ તર્જાજી-વાદરથી જાદુ હતુ. એ ચીનુભાઈનું

પોતાનું મહાન પશુ મન્ય ઉત્પન્નના સમારભની ધામધુમથી ભગ્ન હતું પરંતુ એનામાન્ય વખતના ચોષડીયાના અવાજ તથા મહાપે અને મહાનોમા કરેલી સુન્દર વીજળીના દીવા એની રોશની બધ થઈ ગયા. સ્ટેડી જલોજવાલી અને કમદમા ભરેલા વધોડા-ફેટે તથા આપેલા સંખાવ અને ઇનામે-અને પુષ્કળ મામગ્રીવાળી જમલવાગે, રંગેર પ્રસન્ન ચિત્તથી આરબેના ખર્ચોની શહેરમા ચોતન્દ્ર ચાલી ન્હેલી તોતો અચાનક બાટકી ગઈ. કાન્સુ કે એનામાજ હૃદયબેદક સમાચાર કેવાના લાગ્યા કે સર ચીનુભાઈ અકસ્માત કાંઈ ભયકર અમાધ્ય દર્દમા ક્રમાઈ પડ્યા છે પ્રાત્ર સુષળી અત્યત ગોકરત્ર ચઈ ગઈ અને ગુજરાતના એ પ્રથમ નાગરિકના તુલ્ય અર્થ વડા મનુષ્યોએ પ્રભુ પ્રાર્થના પણ કરી પરંતુ ઇશની ઇન્જા કાંઈ જુદીજ દતી અને ને પરમ પિતાએ સર ચીનુભાઈના અમર આત્મનરને પોતાના દગ્ધરમા ભોવાની લીધુ

રવિવારની રાત્રિએ નમકાર્યમાથી પરવારીને પોતાના શહેરમા ટેમાઈતી પોળના મકાનેથી શાહીમાગને બગલે તેઓ ગયા ત્યા મજબબારની માજ સુધી માન વગેરેનું નિત્ય કાર્ય આટોપી લીધુ તે નતે તેઓ પોતાના હમ્મેસાના નિયમ અનુમાર ગાત્રીજ રામકૃષ્ણજીની પામે પેદાન્ત કયાનુ અરજ કરતા હતા, એવામા તદ્દમને જાતીતો દુખાવા શર થયો કયા બધ કરવી પડી અને સીવીય સર્જન રંગેર શહેરના દુસીયા કાકતરોની આરનાર રાઈ થઈ ગઈ પશુ થોડાજ રખતમા રાજ અમાધ્ય જણાયો અને શિવરાત્રિની રાત્રિએ સ્લાહ બારને તુમાર શિવ ચન્દિરામા ચાલતી મદા પૂજના થ દત્તાદતી વચ્ચે તેઓ આ કાતી દુનિયાતો ત્યાગ કરી ગયા તેઓ પાળળ પુવાત નિધવા, બાલક પુત્ર, પાથ પુત્રીઓ અને એક મમત પુત્રીતો પુત્ર મુકી ગયા હ અંધર તદ્દમના આત્માને પંખ આન્નિ આપો

ગીતાહમા શ્રી ભગવાન કહ છે કે—

શુદ્ધીનાં શ્રીમતાં મેદે યોગમ્નષ્ટોઽમિજાયતે ।

“યોગ બ્રહ્મ તપસ્વી પતિ ધીમાનને શેઠ જન્મ પામે છે મર્ણ શ્રીમન્ત અને અતિ ધનાઢ્ય મનુષ્યને આતુ વિરલ-આની પતિર નિધિએ નુપુષ્ય મમથે અનમાન, એ પશુ તદ્દના કર્મભોગની મર્ણા પૂર્ણ થઈ, પન્થોક નિશ્ચમતો અધિકાર પુત્ર પ્રાપ્ત થયાનુજ સુસન કરે છે એ તો ખરજ છે કે જેનું સારું જીવન ન હોય, તદ્દનું મગજ પશુ સાર ક્યારીજ મળવે”

(૨)

મર ચીનુભાઈને જન્મ થ મ ૧૮૬૪ મા અમદાવાદમા સ્થાકીકર નાગર આકાશુ માનિમા થયો હતો ત્ય બહાદુર જીજેકવાલ છોટલાલ, સી આઈ. હ, ના પુત્ર શેઠ મલ્લવાલ ભાઈને ધેન તે પુષ્પશાળી નર રતને જન્મ લીધા હતા છોટલાલભાઈના માનુશી પાંજુમા “સતી” થયા હતા, અને ત્યા એ સાધ્વી બાઈની “સતી માતાની જન્મા” તરીકે દહ પછ માનના ચાવે છે એવાજ કુટુમ્બમા આવા મહાત્મા જન્મ ને એ નિર્ભારિત છે

એમના દાદાજી રા. ખ. રજીસ્ટ્રાલવાલ અમમવાદના-અદિક આખા ગુજરાતના મીષ ઉદ્યોગના પિતા હતા તેમણે જે વખતે જેલી મીસ આ શહેરમા શરૂ કરી ત્યારે લોકોની પ્રતિકૂળતા નહિ, તો અરથિ તો હતીજ અને પોતાની આર્થિક ઝિંચિતિ મારી નહિ છતાં ધણુંજ જોખમ અને સાદસ ખેડીને એ ઉદ્યોગ આરંભ્યા; પણ આટલુંજ બસ નહોતું. આપણે ત્યાં કોઈ પણ માણસ શરૂઆત કરવામાં શરૂ કરેલાય છે, પરંતુ પાછળથી તેની સાગમાં સારી યોજનાઓ છિત્ર લિખિત થઈ જાય છે અને જરૂરનાં ખેત, આગ્રહ અને મેયને અભાવે આરંભમાં સાફ દેખાતુ કામ ધીમુ પડી મૃતપ્રાય થઈ જાય છે. ઉપાડેલું કામ જતોજ બહુ સાફ હોય તો તેથી લલચાઈને બીજાઓ પાછુ તે ઉપાડી લે, એ વાત ખરી છે પણ તેની શરૂઆત કરનાર આપણા ગુજરાતી ભાઈ તો કરાણીને ક્યારનાયે ઉધતા હોય ! આ ઉપરથી વિચારવાનુ એ કે એક તો કામ તાલ નહું હતું (અને આપણા કોઈ સ્વભાવથી ગતાતુગતિક-એક બીજાની પાછળ-આદરિયા પ્રવાહની પેઠે દોડનારા છે) અને લોકોને તે પ્રત્યે અથદા હતી. તેથી શરૂઆતમા નહેકી મુશ્કેલીઓ નહિ ગણી-કારના રા. ખ. રજીસ્ટ્રાલવાલભાઈએ એ ધધામાં મારા નહો છે તે બતાવી આપ્યો, પરિણામ એ આવ્યું કે અત્યારે અમમવાદમા માફ ઉપગત મીસો સારી રીતે ચાલતી જોઈએ છીએ અને આ શહેરને હિન્દુસ્થાનના મેન્ફેસ્ટરનું ઉપનામ મળ્યું છે.

આ રીતે અમમવાદ શહેરની ફરી આગાહીની શરૂઆત કરનાર મર મીનુભાઈનું કુટુંબજ છે, એ વાતની કાંઈથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. જો કે તેમણે એટલુંજ કહ્યું હોત તોપણ તે કાંઈ એાહુ નહોતુ: પરંતુ ખરૂં કહીએ તો આ શહેરની સુન્દરતા, લોક-હિત અને કેળવણીની અભિવૃદ્ધિ અથે પણ એમણે એટલું બહુ કહ્યું છે કે ભાથેજ કોઈ-પણ શહેરને કાંઈ એક કુટુંબ નરૂથી આવી બાદશાહી ખસીસો થઈ હોય. 'શહેરમાં' જ્યાં જઈએ ત્યાં એ હાતશીલ કુટુંબનુજ નામ મદરબની આર્થિક, માનસિક, અને શારીરિક સ્થિતિ સુધારનારી મંર્યાઓ માથે લેગયતુ જોવામા આવે છે. રેલ્વે સ્ટેશનથી શરૂ કરીએ તો ટેકનીકલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ, ધર્મોદ્ધ કલાખાનાનુ, સ્ત્રીઓ માટેની વિશાળ ઇસ્પીનાલ, અને માધવવાગ. શહેરની મધ્યમા રજીસ્ટ્રાલવાલ કન્યાશાળા અને શહેરની પશ્ચિમે સાયન્સ કોલેજ, ગૂજરાત કોલેજ હોલ અને લાયબ્રેરી, તથા હાઈવેડેલુ મકાન અને ઓર્ડિંગ. (આમાંના કોલેજ હોલ અને લાયબ્રેરી દરજી સ્થાપિત થયાં નથી.) આટલું તો એ કુટુંબની ખાતગી સખાવતોનું પરિણામ આપણે જોઈએ છીએ. પણ એમની અહેર પ્રશંસિતો સત્કળ પણ અનેક છે. અમમવાદમાં વોટર વર્ડસ (પાણીના નળ) ની યોજના પણ શરૂ કરનાર રા. ખ. રજીસ્ટ્રાલવાલજી હતા. શહેરના વૃદ્ધજનો તો જાણેજ છે કે કેટલો મોટો વિરોધ છતા એ મહાન નર પાણીના નળની લીલચાલ શરૂ અને ફેલેડમ કરી. પોતાના શુભ સંકલ્પમા અડગ રહીને તેમણે લેક્ષિતી, માળા વૈર્વથી સદન કરી. પરિણામ એ આવ્યું કે જે લોકો એમની નિન્દા કરતા હતા, તેઓજ એમને દેવતુલ્ય માનવા લાગ્યા. અને એમની દીર્ઘદષ્ટિ તથા કાર્યકુશળતાની દરજી પણ સુકા કહે મર્વ તરૂથી પ્રસંસા થયાં કહે છે. કાંજુ કે રા. ખ. રજીસ્ટ્રાલવાલે પોતાના અજય અમયનો લક્ષ્મી મોટો ભોગ આપીને અમમવાદની મથુનીમીપાલેડી (શહેર સુધવધ) ને બહુ આગળ પડના સ્થાને આપી મરી હતી, એમા કાંઈ મદ નથી.

૧) એ દાદાજીના હાથ નીચે સર ચીનુભાઈએ ગયલી જનના કામની તાલીમ લીધી હતી એમનો પિતા મોઢવરાલજીએ પોતાનો પૂર્ણ હક્ક મીત ઉદ્યોગની ખીનખીનમાં આરાપેતુ હતુ અને તેથી તેઓ રજાડાડાલભાઈ કરતા પણ તેહમાં નધાર કુચળ થઈ શક્યા હતા, તેમની પાસે ન્હીને એમણે એ ઉદ્યોગની બધી શાખાઓનો મનુભવ પ્રાપ્ત થઈ હતો આનુ શુભ પાંચામ એ આવડુ કે દાદાજી અને પિતાજીના સંધર્ભો મદ્દગણે તથા કાર્યદલા સર ચીનુભાઈમાં જિતવા હતા.

૨) મ ૧૮૮૧ મા સર ચીનુભાઈએ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પસાર કરી અને તે પછીના મે વર્ષે મેલબોર્નમાં રહીને પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધાર્યો હતો, આ પછી તેઓએ પોતાના ઘરના વ્યાપાર-ઉદ્યોગમાં રા બ રજાડાડાલની પાસે રહીને તથા પાછળથી મોઢવરાલભાઈની માથે ન્હીને મલગા કામની માલિતી લીધી હતી આમ કરીને દાદાજીની પાસેજ ઉછર્યાં એમના ઉચ્ચ આશયા અને વિચારોની છાપ સર ચીનુભાઈ ઉપર સ્પષ્ટ પડી હતી અને રા બા રજાડાડાલને માટે એમને એટલુ તો મનમાં અને પૂનઃવૃત્તિ દતા કે છક અવમાન સુધીમાં ભાગે એ પ્રિન્સ પણ એવા ગણે હશે જેમાં એમણે દાદાજીને મલાયા નહિ હોય ગ્રાહક કામો અને લાભદિનની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ એ દાદાજીને પગેજ ચાલના 'ત્રીજી પરીએ તાર, એ ફરેવન અનુમાર રા બ જીજાબાલ ઉપાડેલા નરક કાચમાં સર ચીનુભાઈની પ્રવૃત્તિ હતી અને તે દરેક કામ તે મણે મપૂર્ણ કર્યું મીત ઉદ્યોગ ધાતમલાનુ કામજાજ, તથા મ્યુનીસીપાલિટીના મર્ચન્ટ્સ એ પ્રયત્નમાં દાડાજીના અભિપ્રાયને અનુમરીનેજ તેઓ મત કરતા.

૩) ચીનુભાઈની કુમાર વયમાગ ન બ રજાડાડાલ તથા રોડ માડુલાઈનો સ્વગનાસ થવાથી એમને માથે મ મ્હાની મીનોતો કાર્યભાર વધત દેરવાનુ આવે પડ્યુ હતુ પરન્તુ પિતાજી અને દાદાજીની પામે લીધેની તાલીમ અને પોતાની કાર્યકુશળ શુરિને લીધે શોડાજ વખતમાં તેઓ એક બાહોશ અને આગેવાન વ્યાપારી તરીકે ગણાવા લાગ્યા હતા જીજામાં ડીડ ૧૦૦ નજરુ સત્ર કાઠાની પાતુ એમણેજ પોતાની શીલામાં પડેન કરી હતી.

અમદાવાદના મુખ્ય તાગરિક તરીકે જન્મદિનના પ્રયોમાં એમને દમ્બેશા આગેવાની નની પડતી હતી ગ્રહેત્સલાઓનુ પ્રમુખપદ વારવાર એમનાજ લેતુ પડતુ તે વખતે એ અભ્યાસ તથા અનુભવના પરિણામ રૂપ જે મલિદ વિચારો રજુ કરતા તે માટે સાલ યનાગ તન્મુથી એમને માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય બધાયા વિના રૂઢોતો નહિ રહેતુની તમામ આર્થિક, ઔદ્યોગિક અને કળવખીની દીક્ષાલા તરફ એમની સહાનુભૂતિ હતી અને તેને જરૂરની મદદ આપવાને તેઓ કદિ આનામની કરતા નહિ.

લાખા વખત સુધી તેઓ શહેરની મ્યુનીસીપાલિટીના સલામત રજા હતા અને ત્યાર સમયર તે મત્તા પોતાના હાથમાં લીધી ત્યાર એમને પ્રમુખ નીમ્યા હતા-આથી શહેરની વન્દુ-ઓ અને આગાદીના મતલોગા એ ધ્યાન આપના અને તેહમાં નસ લઇને બન દિવસી મદદ કરા.

૪) ક ની મીલ મા નકાની મ-શીના પા તેઓ આનલધી પ્રમુખ હતા અને તેહ.

- (૧૦) „ જ્યુ. હૌરપીઠલમાં સુગ્રામી સ્ત્રીઓ માટે દૈનિક વાંધવા. રૂ. ૧૫૦૦૦૦.
 (૧૧) „ નર્મમિત્રી ક્ષામો માટે ગ્રૌલરંગીય કદાવવા. રૂ. ૧૫૦૦૦૦

આ ઉપરાંત અમદાવાદમાં-માધવ બાગ પાછળ થયેલું ખર્ચ, વગેરે કામ રાગીઓ માટેના ધર્મપુરતા સેનેટેરિયમની શરૂઆતમાં તેઓએ મારી મદદ આપી હતી અને દર વર્ષે તેમની મદદમાં ચાલુ હતી. ધણી લાયકેરીઓ અને ન્હાની મોટી સંસ્થાઓને પણ એમની મદદ નિયમિત રીતે મળ્યાંજ કન્ટી. આ બધી મદદનો ફલ આંકડો નહિ કરવો મુશ્કેલ છે, છતાં તે ઘણાં ભારે થવા જાય છે, એમાં કાંઈ શક નથી. કારણ કે એમની છપી મળ્યાવતો પણ જાહેર બહીઓના જેવીજ વિશાળ દરિયા થતી. ધર્મ અને જીવણીની બાળનમાં એમનો કાચ હરમેશાં છટો રહેતો. પ્રવાસમાં અને ખાસ કરીને યાત્રાનાં કેટલાક મુખ્ય સ્થાનોમાં એમણે ધર્મશાળાઓ બાંધી છે. હરદાર અને બ્રિકફાર વગેરે સ્થળે એમણે કરેલી સગવડનો લાભ લાખ્ખો યાત્રિક લે છે. કાંઈ પણ વિદ્યાર્થી એમની ખાસેથી નિરાશ થઈને પાછો જતો નહિ. અને કાંઈ પણ વિદ્યાર્થી જાણજી એમની પાસે આવે તો એની વિદ્વાતાના પ્રમાણમાં એનું માં મન્માન થતું, એ જાણીતું છે. અર્થાત્ એમની દાન-વૃત્તિ જેવી ઉદાર હતી તેની અંધ ન્હોતી બહુ વિવેકથી તેઓ આપતા અને તેનો મદ-વ્યય થતો. કારણ કે એમનું દાન સુધારેજ થતું.

ધન મેળવણી, મધરી રાખણ, એ બધું લલે કદિન હોય. પણ તે યોગ્ય માર્ગે વાપરવું, તેના કરતાં તે નિઃસંશય મહેલુજ છે. કારણ કે દ્રવ્યનો સન્માર્ગે વ્યય કરવો એ અનિ-શય કદિન છે. આથીજ ધર્મશાસ્ત્રમાં ખરે દાન એને ગણેલું છે અને સપાત્રે દાનનું માહાત્મ ધણું મોટું બનાવેલું છે. આવા અનેક મહાન ગુણોને લીધે અને ખાસ કરીને મહાન દાનવૃત્તિની કૃત બીજવણીને લીધે સર ચીનુભાઈને “દાન વીર” નું પદ લેખિક-એ મર્વાનુમતિથી આપ્યું હતું, જે બેરોનેટના ઉમરાવ પદ કરતા પણ કાંઈ રીતે ઉતરવું નથી. આવા મહાન નરમાં દેવાઈ ગયું જતામાં આવે અને અવતારી મનુષ્યોમાં તેમની ગણના થાય તો તેમના અતિગ્રામીનિ ન રહેવાય.

(૩.)

મદ્રાપુરમાં જીવનમાંથી આપણને પણ શીખવાનું મળે છે. જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ. સોક્રમદમાં ઉઘો દરજ્જે મેળવે છે, અથવા અધિક મન્માનને પાવ ગણાય છે, તેમનાં કાંઈક વિશેષતા તો હોય, એ ત્યાલાવિક છે. એ વિશેષતા અમુક ગુણોને લીધેજ હોય છે. અને આવા ગુણ નરકની દરિયા જગતને દિનાવડ થઈ પડે છે, કારણકે તે ગુણોનું અનુકરણ આપણું જીવન-ચારિત્ર, હૃદય અને વિચારને ઉન્નત બનાવી કલ્યાણ માર્ગે પ્રેરે છે.

સર ચીનુભાઈના નિકટ પરિચયનો લાભ આ લેખકને લાંબાકાળ સુધી મળ્યો હતો. તેમની જીવનના મહાન પ્રમોજાન-દેમણે કરેલા મોટાં કામો, એ મટુ તો સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમની ખરી મોટાઈના કેટલાક ખાસ ગુણ મદ્રાસ રોતાના જોવામાં-અનુભવમાં આવ્યા છે, તેનું મક્ષિત અવલોકન આદિ અન્થાને નહિ ગણાય.

કર્મદક્ષતા: સર ચીનુભાઈમાં કાર્મદક્ષતા પુષ્ટત હતી. જે કામ કરવાનું તેઓ ધારતા, તે ગળખી પ્લેવા મધુર્ણ જાન અને માલિતી મેળવી, પછીજ તેમાં પ્રવ્રત થતા.

અને તે કાર્ય કરવાનું સ્વીકાર્યા પછી પતિપૂર્ણ કર્યા સિવાય તે કદિ મના નહિ. આ એમનો ગુણ દરેક કામમાં જણાઇ આવતો. યજ્ઞમાં તરીકે મીઠું કામ એમનું મુખ્ય કાર્ય હતું. પણ તે ઉલ્લેખ એમને વારસામાં મળેલો હતો જ્યાં ઘણું મીઠું મળેલું, જેમણે જાતે મીઠો ઉભો કરી દેવ છે, તેમના કરતાં પણ વધારે તે વિપત્તી માહિતી સર સ્વીત્તુ ભાઈને હતી દરેક ખાતાનો અનુભવ તેમણે જાતે લીધો હતો અને દરેક વિભાગને લગતા મારામાં માગ પુરતકનો અભ્યાસ તેમણે કરેલો હતો આ પુરતક દરેક પક્ષ એમની વાચકીમાં છે દરેક ખાતાની માહિતી એમની એટલી ઉઠી હતી કે જ્યાં ખાતાના અમલદારો ગુચ્છાના ત્યાં તેઓને શેર સાહેબની મલાદ ઉપયોગી માન્ય પડતી પોતાના જાન અને અનુભવને લીધેજ તેઓ પોતાનો મીઠ ઉદ્યોગ ઉંચામાં ઉંચી ટોચ ઉપર લાવવાને મમર્થ થયા હતા તેઓ નવીન રીતિઓ પ્રજ્ઞા કરવાને દોરીના હતા અને કરવા લાયક બધું કામ જાતેજ કરતા હતા તેઓ પોતાનો વિશાળ અનુભવનો લાભ લેવામાં સ્વાર્થ ન બતાવતા અને જેને જોઈએ તેને નિષ્પક્ષવાણી સારી મલાદ આપતા આની રીતે તેઓ દરેક ખાતમાં કામ કરતા અને તેથીજ તેમનો કાર્ય પ્રદેશ વ્યાપ્ત થઈ જતો તથા કુળ પ્રાપ્ત થયો હતો.

જ્ઞાનવૃત્તિ: જે મોટા ગુણને લીધે તેઓ પદાતા હતા જેને લીધે તેઓનું નામ અમન થઈ ગયું છે, અને જે વડે તેઓએ અને માણસોના દુઃખ દૂર કરી, કષ્ટગતી આનંદી મારી હતી, અશક્ત છદ્મીઓમાં પ્રજ્ઞાનું નેત્ર મમ્મ હતું, તે આ વૃત્તિ હતી આ ગુણ એટલો બધો વિશાળ-હૃદય હતો, કે જીવન કાર્ય મદ્યગુણ નેમતામાં ન જોત તો પણ તેઓ “મહાનય” પ્રાપ્ત કરી મર ચીનુભાઈની મખાવનો વિશે પ્રથમ કહેવું છે એટલે અર્થ પુન વખતની ૪૩૨ નથી.

ધર્મપરાયણતા: તેઓ સનાતન ધર્મમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન હતા પણ જે ક્રમમાં તે ગમે નહિ—શાસ્ત્રનો પૂરેપૂરો આધાર લેનેજ કરતા દરેક ધર્મધર્મ પક્ષ પોતાની પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે એવી શ્રદ્ધા અને ખતથી કરતા કે જીવન માણસોને આશ્ચર્ય થયા વિના નહિ નહિ અને એકવાર સંકલ્પ કર્યા પછી તે કદિ પાછા હજ્યા નહિ પડી ગમે તેવી મઝાઓ આવી પડે તોપણ શુદ્ધ પદેશથી શાસ્ત્રીય હાથીમમ્મ જેવા વિદ્વાનોને મોનાથીને શાસ્ત્રના અધ્યયન અર્થે વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષાઓ લેવાથી પાતિપિદિ આપતા અને દરેક રીતે શાસ્ત્રોનો સવિવેક અભ્યાસ વધે તેને માટે તેઓ બધું કાળજી રાખતા.

વિદ્યારસિકતા: એક રીતે કહીએ તો એમને વિદ્યાનું તો અમન હતું ઇંગ્રેજ અને સંસ્કૃતનું તેઓને ઘણું માઠ જાન હતું, ૮ કે ૯ સંસ્કૃત તલ્લે તો એમને સ્વભાવિક પક્ષ પાત હતા વેદાન્તના અભ્યાસ માટે ખાસ શોખ હતો અને તે માટે તો બધું કામ મૂકીને ગતિનો એમદ કલાક દરોજ તેઓ શાસ્ત્રીય સાથે ગાળતા આ ઉપરાંત જ્યોતિષ અને વેદક વગેરે વિવિધ વિદ્યાનું પણ મધારણ જાન એમણે મેળવી લીધું હતું અર્થાત્ તેઓ બહુ શ્રુત હતા એમના ખાતગી પુરતકલમ ઘણું કામગીરી છે, કાગજે એમાં ઘણું જુદા જુદા વિષયોને લગતાં મધળા પુસ્તકો છે આ લાચકેરી જેનાજ આપણને એમના બેચળા જાનનો ખ્યાલ થયા વિના રહે નહિ, કાગજ એમનો નિયમ હતો કે એમાં કાંઈ પણ પુસ્તક પૂરેપૂરું વાંચ્યું સિવાય મકતુ નહિ.

નિયમિતતા: સર ચીનુલાલ ધણી વ્યવસાયી હતા એમને અનેક જૂદી જૂદી જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા પડતો હતો અને તે ઉપરાંત પોતાના ઉદ્યોગનું કામ પણ કંઈ થોડું નહોતું તેથી કામનો ભોગને એમના ઉપર ભારે હતો જે મીનોના નહીં તો તેઓ એકને કાંઈ ચલાવતા હતા તે ઉપરાંત મ્યુનિસિપાલેટી અને મીનિઓર્મ એસોસિએશનના પ્રમુખ તથા ધાનમલાના મહામંડળના પ્રિન્સિપલ પ્રમંડલી ધાર્મિક, આર્થિક અને વિદ્યોત્તેજક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ એમને પડતું પડતું હતું અને શહેરની જાહેર સભાઓનું પ્રમુખપદ બહુધા એમનેજ આપવામાં આવતું હતું આથી મદજૂર વિચાર થયે કે આના ઉલોગી પુરૂષને આ ભાર મળવાનો મહત્ત્વ સ્વાર્થી રહે છે-જના એ પોતાની નિયમિત કાર્ય પદ્ધતિથી દુનિયામાં જના અને તે ગેરજનું નાજમ્ય જના એટલે ગામીમાં રહેવા દેતા નહિ આથી નસુક વખત તેઓ ધાર્મિક મર્ચમાં સ્વાધ્યાયમાં, તથા કુટુંબ મેળાપના વિનોદ માટે પણ તેઓ મેળસી ગયા.

એમનામાં નિયમિતપણેનો મુખ્ય કેટલ જાણે અંગે વ્યાપી ન્હા દેતો હોય અથવા એકજ દાખના ઉપરથી આવી શકે તેમજો હિન્દુસ્થાનમાં ધણીવાર મુસાફરી કરી, અને ઘણું ખર્ચ કુટુંબમાં માથેજ તેઓ પ્રવાસ કરતા, છતાં કાંઈ પણ વખત દેન ચૂક્યા હોય એવું જાણ્યું નોતું જે પ્રોગ્રામ (પ્રસારકમ) કરીને ઘેરથી નીકળતા તેજ પ્રમાણે તેઓ પાછા આવી પહોંચતા આથી હોમના પ્રવાસમાં અગવડ પડતી નહિ એટલુંજ નહિ પણ તેઓ ઘણી લામી મુસાફરીઓ આર્થિક ક્ષત્ક રીતે દ્રઢ વખતમાં કરી શક્યા હતા.

બીજા કાંઈ ક્ષેત્રોમાં પણ આ નિયમનું ઉલ્લેખ તેઓ થયા હતા નહિ રાનના દમ નાના પછી હમેશા આ દમ લેતા અને ખાનપાનમાં પણ તેઓ મિનાલાઈ તથા નખતમત-પણ બંગાળમાં માન્યતા.

સામાજિક તથા વિવેચકપણું: મદગન સર ચીનુલાલ ગર્ભસ્થાનના માખામાં રાખાની પ્રાચીન ધનરતા હતા, અને મરમરમાં તેમજ લોકોમાં એક ઉમંગના જેટલું મનમાં હોમને મળતું હતું, છતાં પણ રાણીકાણીમાં તેઓ બહુજા માદા અને મીનમાર હતા તેઓ તદ્દન સાદા કપડાંજ પહેરતા નવી ફેશન એમણે સ્વીકારી નોતી અને આ માદાઈ એમનો પહરવશમાંજ નહિ પરંતુ એમના સ્વભાવમાં-એમના વર્તનમાં પણ હતી ખાનગી જગ લામાં કે મુસાફરીમાં હોમના પરિવર્તમાં આવનાર આજુસને કદિ પણ એમ ન લાગતું કે તે એક અતિ ધનાઢ્ય અને સમર્થ લોકનેના સાથે વાત કરે છે દરકને થોડા મનમાં આપના તેઓ હમેશાં હિતુક હોતા એમના પ્રસંગમાં ન્હાના ન્હોટા જે સર્વ આવ્યા હશે હોમને તમજ સર ચીનુલાલ તરફ ચાલતા અને સલાવ અથવા હોમ એક કારણ હોમની માદાઈ, વિવેક અને મીનમારપણ એ પણ હતું.

પર્યટન: મુસાફરીનો હોમને ઘણો શોખ હતો અને ન્હાનપણથીજ તે વૃત્તિ અમ તમા તેઓ મધ્ય શક્યા હતા રામેશ્વર શિવાય હિન્દુસ્થાનનાં મધ્યમાં નીચો-ધર્મ-સ્થાનો-જના ભાષક જગ્યાઓએ તેઓ જઈ આવ્યા હતા પરંતુ હિન્દુસ્થાનના બીજા ભાગે મેના કામીઓ અને હીમાલયના પ્રદેશોની અનાકિક રમણીયતાએ હોમની પ્રીતિ બહુ આપી હતી તેથી વારંવાર તેઓ તે નન્ક જના ઉત્તરમાં અદિકાદેશના મમથી આ મગ નજીક દુ સુધી પણ પહોંચતા વિષ્ટ માર્ગોમાં થાને અનેક શારીરિક કષ્ટો મદન કરીને

ધણી મુશ્કેલીઓ વેડીને ધણા પૈમાના ભોગે, તેઓ જઈ આવ્યા હતા. એટલી બધી એમની આ ગિરિ પ્રદેશ નજીની મમતા, દંતી; મુસાફરીમાં ટીકા સ્થાને તો ખાસ કરીને તેઓ ચાકર નોકરો અને ગ્રામીણોની સગવડ અને સંજાણ માટે ધણીજ કાળજી રાખતા અને એક કુટુંબી હોય એમ મર્યાદા માથે વર્તતા.

સંસાર મુધારો: યોગ્ય માર્ગોમાં તેઓ સુધારક પ્રયત્ન કરતા. સંસાર મુધારા સમાજનો કાર્યક્રમ એમને સ્વીકાર્યો. યોગ્ય લાગેલો નહિ, પરંતુ મુધારાને અંગે એમને પોતાને જ યોગ્ય અને ખર્ચ લાગતું તે પ્રમાણે વર્તવામાં કદિ પોતા પોતા નહિ. બાળલગ્નની તેઓ વિરોધ હતા, તેથી પોતાની ત્રણે પુત્રીઓનાં લગ્ન લેમણે યોગ્ય વય થયા પછીજ કર્યા હતાં. “કદી બનાવવા કરના કરી બનાવવું મારું,” એ સુત્ર તેઓ તથાગ પસંદ કરતા. પોતાની નોકરી પુત્રી જ્યારે બરબુવાન વયમા નવગર્ભાસ્તી થઈ, તે વખતે, ચેતુકુટવાના ત્યાલ તરફ એમને તિરંગદાર હોવાથી નાન જનના માણસો અને મળા વડાલાંની ધણી ના મરજી હતાં અને પોતાને ઘેર કેર થયેલો હતો તોપણ રાખાકુટવાનું બધું, દરબી-ધૂમકધાનું વાંચન કરાવ્યું હતું. આ મારે દિનમત્તા કામનું ચુલ ફળ એક એ આવ્યું છે કે દરે એમની પોતાની યાત્રિ ધણીખરી જગોએ ગમે તદેવુ પુવાન મન્યુ થયું હોય તોપણ કથાનું વાંચન કરાવવાનો રિવાજ પડ્યા માડ્યો છે.

કુટુંબ વતસલતા: સર સીતુભાઈ ધણાજ કુટુંબ વતસલ હતા. લાખી મુસાફરીઓમાં પાળે પોતાના બધા કુટુંબને તેઓ સાથેજ ફેરવતા અને દરેકની મંજાળ તથા દેખ-રેખ જાને રાખતા. એમના કુટુંબ પ્રેમનો એકજ દાખલો એ શુણુ બનાવવા બસ થશે એક વખત એક બાળક જન્મ માંદ પડ્યું તે વખતે શાં સાથેજ પોતાને શાદપુરને બંગલે હતા, અને રોકડરતી મલાહ બાળકને ત્યાંથી ખમેડવાની ન્હોતી. દરે સર સીતુભાઈનો નિયમ દરરોજ રાત્રિએ શાદીયાજને બંગલે સુવાનો હતો. અને નિયમિતતાને એમનો આમદ બાળીનો હતો. તેથી જ્યારે એમને જળાપયાગાં આવ્યું કે— “આપ શાદીયાજ પધારો, બીજા બધાં શાદપુર રહેશે ” ત્યારે એમણે આનિયી જવાબ દીધો કે “ત્યાં મારાં છોકરાં, ત્યાં ન્હાર કુટુંબ, ત્યાં હું આપ ત્યાંસુધી બધાને જવાની રજા નહિ આપો ત્યાંસુધી હું પણ અહિંજ રહીશ.” અને ખરેખર બાળક શાદીયાજ લઈ જવાય એવી સ્થિતિમાં ન આવ્યું ત્યાં સુધી ધણી આવ્યથુ વેગેને પણ તેઓ ત્યાજ રવા હતા.

શતેષુજાયતે શૂરઃ સદૃશેષુ ચગ પण्डितः ।

वक्ता दशसदृशेषु दाता भवति वा न वा ॥

इन्द्रियाणां जय शूरो धर्मं चराति पण्डितः ।

सत्यवादी भवेद्वक्ता दाता लोकहितरतः ॥

—શ્રી મદ્દમારત.

(એકેડામાં એક શૂર થાય, દશદેશમાં એક પંડિત થાય, દશ દશદેશમાં એક વક્તા થાય: (પણ) દાતા તો હરપન થાય કે ન થાય —શૂર તે હિન્દીએ જીતવામાં; પંડિત તે ધર્મ અનુસરવામાં. વક્તા ને સત્યવાદી, અને દાતા લોકહિતને માટે દાન કરે તે.)

પ્રવાસ મંજરી.

કાઠીઆવાડની યાત્રા.

(આવીસ દિવસનુ ખ્યાન.)

લેખક: શ્રીયુક્ત "મસ્ત" (બી. એ.)—અમદાવાદ

(૩.)

પોરબંદરથી દ્વારિકા પગ રગ્તે જવાય છે અને આગમોટ મારફત પણ જવાય છે પણ રસ્તો લાંબો છે. તેમાં ત્રણચાર દલાલ થઈ જાય છે અને દાલાલો દરિયાઇ સફર: ધણી પ્લેંગે છે. તેથી તરિયાર્થ માર્ગેજ મુમાફરી કરવાનું નહીં કર્યું. જમીન રગ્તે જવાનો અમારો વિચાર મોજા પડવાનું બીજું કારણ " ખારવડીયાની ધાત્રી " એ પણ હતું.

દરીઆઈ માર્ગની મુમાફરીનો અભાગે આ પહેલું વહેલો પ્રમંગ હતો. જે કે દરીઆઈ સફરની મુરકેલીના ઉપક્ર શોકો તરફથી દગ્ગા મનમાં નોખવામાં આવ્યા નહતાં, પણ અમને તેની અમર ન થવાથી મનમાં બીતિ ઉત્પન્ન થઈ ન હતી. જે કે અનુભવ ઉપરથી એમ લાગ્યું ખરૂં કે ત્યાં દરીઆઈ તુમિદ સ્વરૂપ ધરતો દરી, ત્યારે પામર મનુષ્ય પ્રાણીનું ત્યાં કાંઈપણ ગાલી રકતું દશે નહીં. જે જે જગ્યાએ સ્ત્રીમર રોકાય છે, તે તે જગ્યાએ તેના આવી પહોંચ્યાની ખજર ચાવડો ચણવીને આપવામાં આવે છે. હમે સ્ત્રીમર આવવાની હતી તેથી, અને આત વાચ્ય પહેલા જંદરે મામ્યાન પહેવાથી પ્લેંગનો કરી કેવો એવી ભલામણ થવાથી, દમાગે સામાન તે અરસામાં આગળથી લીધામ કરી દીધો હતો. અને અડધા કલાક પછી હમે પણ નીકળ્યાં. જે દિવસ હમે નીકળવાનાં હતાં તે દિવસે સ્ત્રીમર હંમેશના વખતે આવી નહીં. હમે ફક્ત લોકોના કહેવાથી જંદરે માત ને આફતી વચ્ચે જઈ બેઠાં. ત્યાં ગયા પછી માલુમ પડ્યું કે સ્ત્રીમર ક્યાં આવશે તેના લગ્ન સુધી કાંઈપણ ખજર આવ્યા નથી. જ્યારે આવે ત્યારે ખરી, અને બન્યું પણ તેમજ કાંઈ કે દમાગે લગલગ ચાર કલાક જંદરે ને જંદરે ઉપરજ ખોટી યતું પડ્યું. પોરબંદરના જંદરેથી સ્ત્રીમર (કે જે આમે હોઈ રહે છે તે) ઉપર જન્મને મહત્વામાં બેસવું પડે છે અમત્તા તે રાત્રી તરફથી સ્ત્રીમરોંચ (વગળથી ચાલતી ફોડી) લાજર રહે છે તેમાં બેસીને જવાય છે. પણ મહત્તા કરતા સ્ત્રીમરોંચનું ભાઈ વધારે આપવું પડે છે. હમને સ્ત્રીમરમા પુષ્પમાં બેમવાની લવામણુ થયેલી યોવાથી હમે પુષ્પની દીકાટ લીધી અને તેના માણસ દીક ર. ૩ દમાગે આપવા પડ્યા. નોકરોં માટે હમે ટક (ચર્ટ કલામની) દીકાટ લીધી અને તેનો જંદરે માલુમ દીક ર. ૧૧ હતો.

આ પુષ્પ (ફર્ટ કલામ) કેબીનના ઉપર હોય છે, અને તેની આસપાસ લાખર ખોરસ (અઆવવાની નહાની ફોડીઓ) જોડેલી હોય છે. જે સ્ત્રીમર કંપનીમાં એજંટ ભલામણ કેપટનને કરે છે તે કેપટન આ પુષ્પમાં લાખર ખોરસની આમવાસ પડ્યા

જાધારી આપે છે. કેળીનને દર પુખ્તી વધારે હોય છે. ૩૬ (થર્ડ ક્લાસ) એનજીન હાઉસ, કેળીન તથા થર્ડ ક્લાસ માટેના જળરૂંદ તથા રસોઇ ખાનાની આસપાસ હોય છે. સેકન્ડ ક્લાસ બોઇલરના જુગલાની આસપાસ હોય છે. આ સ્ટીમરના સાધારણ રીતે ત્રણ મજલા પારી શકાય. પહેલો મજલો ગોડાઉન ('માલ લદવાની વખતે') તથા એનજીન હાઉસ તથા બોઇલર વીગેરેનો બનેલો હોય છે. બીજો મજલો ૩૬, કેળીન, સ્ટીમરના ઓશીમરોની રૂમ ('ઓરડો') રમોડાં, જળરૂંદ વીગેરેનો હોય છે. અને ત્રીજો મજલો પુષ અને સેકન્ડ ક્લાસ, કેપ્ટનની રૂમ તથા સ્ટીમરને ચોક્કસ માર્ગે ચલાવનાર 'ગોડાઉન' ના સ્થાનકનો બનેલો હોય છે. આ ગોડાઉન હાથમાં આપી સ્ટીમરની ચાંવી રહે છે. એ એને ધારે છે ત્યાં ઉભી રખાવે છે, ધારે છે તે દીશમાં લઇ જાય છે અને સ્ટીમરના બુલ્ડેર બુલ્ડેર લાગના માથુસોને ઢુકમ આપે છે. સ્ટીમરમાં દર ક્લાસે થંદ વાગે છે. પશુ એ સોધના કલાકની ગણતરી લુટી હોય છે. દરે તો માથા દસ અગીઆરના સુમરે સ્ટીમરોસમાં એસી બંદરેથી સ્ટીમર ઉપર ચડ્યા. અને દરેકમાં ઉછડી, ફેન્સ વીગેરે ચાલે છે. તેનો અનુભવ પણ થયો. કારણ કે દરમિયાનમાં બે એક જગ્યાને તરફ દેર આવવા માંડ્યા તેમ ઉસડી પણ થઇ. સ્ટીમરોસમાંથી જ આ પ્રમાણે શરૂઆતી થઇ તેથી એમ લાગ્યું કે સ્ટીમરમાં વાત વધશે. પણ પરમાત્માની કૃપાથી તેણે કાંઇ બન્યું નહિ. સ્ટીમરોસ 'લેઝ' એ અમને ચારે તરફ પથરાયેલા અધાગમાં સરસાટ શાકીને અને પાણીના મોળમાં આગભેદ અંચલા વડાણુ જેવી રીતે ઉંચાં નીચાં થાય તેને અનુભવ દવાવી સ્ટીમરથી 'મલા નદી' આગળ લઇ જઇને મુક્યા. સ્ટીમરોસ અને સ્ટીમર તરફ નજર ફેરવતાં દરમિયાન મનમાં થયું કે "ક્યાં ગળ ભોજ ને, ક્યાં ગાંગે તેલી ?" એક તરફ ત્યારે દરે પારખંદરને નિઠાવરા મુજીને આવ્યા ત્યારે બીજી તરફ આપણી વચ્ચેના નાનકડાં ઘોરેમાં છતી તારે દિવસનો આભાસ થયા માંડ્યા. જેમ કુરુકુરીમાં માને ધાવવા વારંતે તેની આસપાસ વીટખાઈ વળે છે ને મા વચ્ચે શાંત અને ગંભીર પણ બદલ ચોલા દિલથી અચ્ચાને ધવણવવા સ્થિર થઇ ઉભી રહે છે તેવી રીતે આ સ્ટીમરની આસપાસનો દેખાવ હતો. કારણ કે તે પ્રચંડ અને ભવ્ય માતા પસારે પહોંચી પડી હતી. અને તેની આલુઆલુ મજવાઓ તથા બદાણુ વીગેરે જેલ કરી રહ્યા હતાં. અમે પહોંચ્યાં ત્યારે સ્ટીમર 'મલા નદી' વીજળીક રોશનીથી ચારે તરફ પ્રકાશી રહી હતી. અને વડાણુ, મજવામાંથી માલ તથા માથુસોને ઉપર લેવા સીડી નીચે નાખવામાં આવી હતી દરેક દરેકની સીડી દ્વારા સ્ટીમરમાં પહોંચ્યાં, અને બધાની લોકો અમારો સામાન ઉપર લઈ આવ્યા. જેવી રીતે રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર મલુરો મળે છે તેવી રીતે દરેક આઇ સુમાકરીમાં મલુરો મળતા નથી, પણ વડાણુવાળાઓને મલુરો ગરજ સાથે છે અને તે બદલ તેમને મહેનતાણુ જુદું આપવું પડે છે. જળમાર્ગમાં અમારો આ પ્રથમ પ્રવાસ હોવાથી વડાણુમાં અને સ્ટીમરમાં દરેક ક્રીયા અમે બહુ માવચેતીથી કરતા હતા. કારણ કે સાક્ષીતી વગરની ચીજ પહેલવહેલી હાથ ધરતા મન ધીમું અને સંકેતીય હોય છે. એની એ ચીજનો વારંવાર અભાવો થતાં, મન ખુલે છે ને ત્વરાવાળું બને છે. સ્ટીમરમાં પુષ અને તેની નીચેની કેળીન ને એક છેડે હોવાથી અમારે ૩૬ (થર્ડ ક્લાસ)

સીરીને જવુ પડ્યું. અને પુષ્પમાં જઈ એક શુભે ગોઠવાયાં. તોફાનેને કેકમાં પુરી તેમને દેખા વીગેરે સોપાં, હમણાં બીઆ હમે સાથે સમ્પન્ન હતા. શિયાળાની કકડતી તાદ હતી, લાઈક મોટસની, આય હતી, અને તે બેસીની આસપાસ કપડું બધાવી આપ્યું હતું. તો પછુ કંઠીના પ્રવાસનો અમને સંપૂર્ણ અનુભવ થયો. એનાં બે કાગળુ હતાં. એક તો ભર શીયાળોજ હતો અને પીલું સ્ટીમર સત્રીનો, વખત હોવા છતાં મધ્યાહ્ન કરવાની હતી સાધારણ રીતે જે બંદરે રાત પડી જાય છે તે બંદરે સ્ટીમર જંગમ કરે છે અને સવાર થતાં ઉપડે છે. પણ અમારી સ્ટીમર તો રાતમાંજ કુચ કરવાની હતી. પુષ્પ ઉપર એએક બેઓ પડી હતી તેમાંની એક ઉચ્ચી જે બાલુએ લાઈક મોટ નહોતી, પણ ફક્ત પડેલા હતા તે બાલુએ હમે તેને સુધી દમાસ બીરચા પાથરવા માંડ્યા. કાગળુકે સ્ટીમર ઉપડવા પહેલાંજ હમને લાગ્યું કે તાદ માને અને તેટલું રક્ષણ કરી લેવું. તેથી મરગા ગોઠવાના લપેટીને હમે પડે પડે સ્ટીમર ઉપરની જમ્બીલાનું અવલોકન કરવા માંડ્યું.

પ્રથમ તો ઉપર આબ ને નીચે (ધરતીને જલે) નીરનો વિચાર આવ્યો. આશ્ચર્યજનક એકજુ પડે છે સામે તેના મગજમાં વીધવીધ નરંગા ઉજાવે છે કેટલીક વખત તોનું મન દર્પથી ઉલટાઈ જાય છે અને કેટલીક વખત દુખમાં દાહ જાય છે; દમાસમાં બેનું મિત્રણ થયું હતું. નવેનવી આગબોટની સ્વેલ હોવાથી એક તરફથી દર્પ થતો હતો ત્યારે બીજી તરફથી 'દાષ્ટરનીક' જેવા આપણા પણ કાલ યામ બધા, એવું મનમાં આવવાથી બીનિ ઉત્પન્ન થતી હતી પણ આ દર્પ મોકના નરંગાને વધારે વીકાસનો વખત મળ્યો નહીં કાગળુકે સ્ટીમર ઉપર આસની મમાલે દમાસ વિચારને દવાઈ-કાઠા બાંધવા દીધા નહીં. સ્ટીમરને ગોઠીમાંથી કેન (સામાન ઉપાડવાનો ઉદ્યોગ) દ્વારા માલ ઉચ્ચાઈ, ઉચે ચઢી, ફરી, ત્રણજુ ઉપર જઈ, પાછો ઉતરી વડાણમાં પડતો તે દેખાવ મનને બહુ અણગમ સાબતો હતો બીજી પોતાની ગોઠણમાં પડેલા ઉતાડઓને ધોધાઈ કંઠાળો આવવાને બદલે મનને ખુશી કરતો હતો. દમાસમાંના જે લોકોને દજી ઉસરી થવાનું થતું અને જેમનાં માંયા ગણી આવ્યાં હતાં ને એકાં તે એકાં તે એકાં લઈને તજ સખી માથે એકી પડી રહ્યાં હતાં. સ્ટીમર ઉપર હીંદુ મુસલમાન માટે આ-પાણી અને ખાવા પીવાની પજી તજવીજ હોય છે. જેમને મનના કાજ હોતો નથી તે તો આ મગપડનો સંપૂર્ણ લાભ લે છે. પણ દાર્મિકવૃત્તિવાળા પોતાની જાનગી સમવડ કરી લે છે. તેઓ ત્રણ પાણીના દેશમાં માથે રાખે છે અને ખાવાને માટે કાચુંભઈ કરી રાખે છે, અને માટે જમાવેલા કુધના ડબાઓ સ્ટીમર ઉપર વાપરવામાં આવે છે. માલ ઉતારવાનું અને ચક્ર-વવાનું પુરૂં થઈ ગયેતા હમારી સ્ટીમર ઉપડી આ સ્ટીમર ચાલે છે તેની ખમર પડતી નથી. છેટથી બંદરના દીવા ચાલતા દેખાવા લાગ્યા તે ઉપરથી એમ લાગ્યું કે અમારી સ્ટીમર તો ઉભી છે પણ પડે થઈને કાઈ બીજી સ્ટીમરે જાય છે. પણ ચોરીવારમાં ભમણા દુર થઈ અને નહીં થયું કે આપણીજ સ્ટીમર ઉપડી છે. લાઈક મોટનું, પડાનું અને બીજાનાં તથા એકવાનું રક્ષણ લીધાં છતાં સ્ટીમરના ઉપડવાની સાથે પવન પણ ઉપડ્યો અને અને તો ખરેખર કુદવાઈ જવા લાગ્યા કાગળુકે તેણે તો પડેલ ઉચ્ચાવી નાંખવા માંડ્યા અને લાઈક મોટોની વચ્ચેના માર્ગમાંથી તાકી તાકીને પોતાના સુખવાદ રૂપી બાજુથી હમારા-એકવારથી કવચને કપી હમારાં ફેરફાર વીધી નાખવા માંડ્યાં પણ

ત્યા પોતાની આપમુખીઆરી દેવાથી અને સીતળ જળ જેડે ઘાટ મીઠાચારી કડ વર મોની કરેલી દેવાથી અમારી દાદ કરીઆન કયો ન્યાયધીશ માણજે તેમ હશે ? પડક અને લાખક યોગેકથી, કેપટને મરી આપેના અગ નહક હમાગ વચાવ કરી રમ્યા નહી અને હમાર દ્વારકા આવતા સુધી એ પનન લુટાગના મારાનને મુએ મોગ રાખુ થઈ પડી રહેલુ પડ્યુ !

દ્વોરમે આવતા 'મહાનદી'એ પોતે આવી પહોન્વાના વર્તમાન પોતાની મીસોટી રૂપી મોપનર મારકન પનન અથ ઉપર ચક્રવીને મેકક્યા પશુ સવારના સાડાપાય-પોણા છ થયેલા દેવાથી અને સીધાવાની નનીને લઈ અધાક દેવાથી હમાર કલાકેક મોની થલુ પડ્યુ ઉતગવાની સીદી આગમ મધે મગ્ગમાન એમ્પે કરી મજનાની વાટ ભેતા હમે ઉભા મજવાવાળા પોનાના રથો વીધવીધ પ્રમન દુહાનના નચાવતા ઝીમર પામે આવી લાગ્યા અને પામે આવતા જાન પોતાના મજવાનુ દોરુ ઝીમરના અવાસીને બાંધી રાખવા ફેક્યુ પડી તેઓ ઉપર ચડી આવ્યા અમે એક મજવાવાળા જેડે નહી કરી તેને મજવામો મામન લઈ જવા ક્યુ અને મમે વાનફુતી વદાલુમા જઈ બેડા વદાલુવાળાએ બીગ થોડા ઉતાર્યો લઈ દરેકને સામન મુકી વદાલુને દ્વારકાના કિનારા તરફ હકાર્પ આ રખને હમાનમાધી જેમને ઉતરી કે- વીગેર થયુ હતું તેઓ પશુ બીગ બધાના જેવા "સીમુદ" (દમિયાઈ મંક ના રીદા) થઈ ગયેના સન્યા પજુ એવો નીશ્ચ કરી રાખ્યો હતો કે જેને મુજે પશુ ફેર કે ઉતરી જેલુ થાય તેણે તરતજ તજ લવિંગ મોમા મમ જામવા કિનારાથી થોડે છેડે અમારા મજવા આવી લાગતા હમારે બધાને નાની હોડીમા જેમલુ પડ્યુ મારણુક કિનારા સુધી વદાલુ વચ તેલુ ઉકુ પાણી નહોલુ દોડી હમને થોડે છેડે લઈ મધ અને ત્યાથી હમાર દરેકને મમે માળુમેએ ઉચેદી પુરશીમા બેસી બેસી કિનાર ઉતરલુ પડ્યુ ને ને કિનાર ઉતરલુ મથુ તે તે પુરશીમા બેસી આવનાર તરફ બેઠ પેટ પકડી હમલું હતું અને એ વાહ નિાન ઉપર ઉબેલા બીગઓને પશુ દરયા વીના આવલુ નહોલું ઝીમરથી કિનાર લઈ જવાનુ લાકુ વદાલુવાળાએ દરક માણુમ હીઁ ચાર વાના લીધુ અને ખુ હીવાળાએ માગસ દીઁ એક આનો લીધો

હમારા નામન વધાન દેવાથી હમે એક ગાકુ આ આનામા રેરવી લદકાળી માતા પાસેની ધર્મશાળામા ગયા આ ધર્મશાળામા ઉતરવાનુ હમે પડેને

દ્વારિકા" થીજ નહી કરી રાખ્યુ હતુ કાચુકે આ ધર્મશાળામા મારી મગ વક છે દ્વારમની અદન અને બદાન બીછ પશુ ધર્મશાળાઓ છ અને દહ નની નવી બધાન પશુ છે હમે જે ધર્મશાળામા ઉતર્પા હતા તેમા ગરીમ અને માતા માણુમ માટે લુદી લુદી મોહ છ ગરીમને નીમેના જામમા મધ્યમ વર્ગન અદાર એટલા ઉપ આવેલી એગરીઓમા અને ઉચાસ્તને ઉપગના જામમા મગનક કરી આ પરામા આવ હ આ ધર્મશાળામા પાચખાનાની પશુ મારી એડવલુ નીચે તેમ ઉપર છક ત્રીમ માગ મુખી અલમ અલમ શાય જગની જગ્યા છ ઉપ ને ઉપર મ્સોદની પાલ લુદી લુદી એગરીઓ હ આ ધર્મશાળામા નાવા ઘેવા તેમ વાપગ મા કવા પા ડે

આ મળે વાચનારને ખાસ જાણવોની અને લાભદાયક સીજ મારે કહેવી રહેશે અને તે યાત્રીઓના થવા માંગના ગાર મળે છે. હું જે કહેવા

ગારલોકો:

માથું છું તે ઠાન્કને મારે છે એમ કાંઈ નથી પરંતુ એ સને
યાત્રાતાં સ્થાનોમા જનમાં આવે છે. તેજ મેસનપર અથવા દીવા

કિનારે પણ ન મુક્યા હોય તે પડેલાંથી એ લોકોની દ્રવ્યામણી શરૂ થાય છે. યાત્રીઓની
મુશ્કેલી આ પડ્યાઓ પોતાના માથુંએને દુર દુર કરતા ગમે છે. અને તેઓ નજર
ટકા તો જુદા પડે છે. પણ વખતે કાંઈ મર્યાદા નહીં સુક્યા એ બાજુએ
અપારમાં આવેલાં રહી ગયાં હોય તો મેસન અથવા કિનારા ઉપર તો બીજી શીકરી
ટાળું ઉભુ હોય ! તેમાથી બીચારો પીખાયા વગર શી રીતે મરે ? એ મોન્સન
એને પોતાનું કામ ન કરવા દેતા પોતાના મનાલોડથી અસુખદાર કરવા શરૂ કરે છે
“ કહા લાઇ, ક્યાથી આવ્યા ” કહે જામ રહેલું / શી ન્યાતે છે / આમજ પાછાનું કો
આવી થયું છે કે નહીં ” આના ન્યાવા અનેક મનાલો તેને પુછવા દરેક શરૂ કરે છે
અને એ પોતાને મુશ્કેલી પડેલાં છે ત્યાંથી એમ સ્થાય કું છે ઉતારે એનું કાળજી રીતે
દેખાનું ન પડ્યું હોય, ત્યા નો દરેક પોતપોતાના ચોપડા વાદ તેની એમાં કાળજી
વધે છે, અને વંશાવળી વાંચવી શરૂ કરે છે. પેલો તે દોડા દોડામાં એક વખત પાછો
તો તે એ ગીધા એને સુતા મુખી પણ રેતા નજર મુકે અને વખતે મુલા જમું ન હો
પણ યાત્રી બીચારો પોતાની ધીરજ ખોઈ અને અને આગ્યાને દુર મુકી એમને જે જે
સજાવાની છીટકારી કાટે તોજ એનો પત્તા લાગે છે. આમ કરનાં જે ગાર કરી બસ તે
પછી પોતાના વજમાનનું તન્યાનું રેલથવા મારે છે. થાય તો ગાર જમું તેને દરેક રીતે
ચીરવાને નિમ્મય કરે છે. અને એનું જન આવે તો એજો પડેલા કપડાં ઉતારી આપવાનું
પણ કહે ! સીજ લાવરી હોય તો કહે “ લાવો હું લાવી આપુ. પણ લેવા મળે કે જે
તાની હકસાદ રહી મુકી ભોગેલેને બદલ જવાને વિચાર કરો કે કહે “ આજો હું થાપે
આહુ. “ જુલેસુકે કાંઈ ચીજ કાંઈ જગ્યાએ ઉભા રહી ખરીદીને “ શેનું સ્થાને માથ
આપવું ” કહ્યું કે દુકાનવાળો એ મોન્સન મુશ્કેલીને લાવ કહે. કાશી મધુમતી તો હમણે

લાભ લે છે. પોતે સુધી આવ્યું હતું, કે ત્યાંના ખાતરમાં લોકો-પરદેશીઓની પાછળ પાછળ
પાણીના દેવડા માથે રાખે છે” વગ બેઠેલા હોય છે. નેમોનું કામ રૂકા એટલું કે તમે
જમાવેલા દુકાન ડબાઓ સીમર ઉપર વાપરના માન્યતાનું અને તમે એક દુકાને ઉભા રહો
વવાનું મુકે થઈ રહેતા હમારી સીમરે કિપડી આ સીમર તાઈ જવાનો. થઈ નુકસાન દુકાન
નથી. છેટેથી બદલના દીવા ચાલના દેખાવા લાગ્યા તે ઉપરથી એજો એને આપવા નેરક
સીમર તો ઉભી છે પણ પડેને થઈને કાંઈ બીજી સીમરો વાપ છે કહેવું એક નેવાઓ
જમણા દુર થઈ અને નહી થયું કે આજુબીજી સીમર ઉપડી છે. લોકોનું પડેલા હમને દરેક
અને બીજાનાં તથા એટલાનું સજીવ લીધા છતાં સીમરના ઉમડવાની જુલે હમને સુલી મળ
ઉપરો અને અને તો ખરેખરાં કુલવાઈ જવા લાગ્યા. કાંજુકે તેજો ખાતર ન પડત. કાંજો
નાખવા માંડ્યા અને લાઈફ બોટોની વચ્ચેનાં માર્ગમાથી તાઈ તાકોને બધું કામ લે છે અને
રૂપી જાણુથી હમારા એટલાંરૂપી કવચને કાંઈ હમારા રેલેવા વીધી ખાતો હાય તો તેની તેને

ખચર પડતી નથી. હમે પણ આ જુન ચાપના લાગી ધાત પરતુ ગોરને પડતા મુકી
પરનાર કરના જતા ગોઠ મદાનજની આધી મુકી ખુલ્લી થઇ ગઇ એમને. અમને ન
જાણ્યા દેનાનો લશ્મ આપોઆપ ખુદનો પડી ગયો એમણે અમને પેટ ફેડીને કહી દીધું
કે “ કામગળને જે કાઇ આપે કનનાનુ અમને વચ્ચે નાખ્યા વચર કુર્ચી તેથી અમારી ખરી
કમાણી ગઇ કામગળે અમારી માગફત જે કહેવરાવ્યું હત તો જે કાઇ આપ હાકારેળને
કગત તેનુ અરધા અગધ અમને મળ એવો અમારા દમ્તુર છે મનલગ કે માણસ જે
૨ ૫૦૦ હાકારેળને બટ મુકવા ધારે તો તેમાથી ૨ ૨૫૦ ગોરના થઇ ચુક્યા । વળી
એ ગોર મદારાજ એમ પણ કહેના હતા કે “ મજમાન અમને આપી આપીને શુ આપે
પાચ આપે, દસ આપે, પચાસ આપે,—પણ તેથી અમારી આ (પેટ બતાવી)
ગાગર શી રીતે ભરાય ? અમે તો આ રીતે ન્યારે તમને ઉધના ને લિધના ગમી ગાળુ
પાડીએ ત્યારજ તમ થઇએ ” બેમાબેશુ આઠી જાણુતુ આવસ્યક થયો કે હાકારેળની સેવા
દ્વારકામા જુદી જુદી રીતે થાય છે કાઇ અમુક રૂપીઆનો બાજ ધરાવે છે, કાઇ વચ
ધરાવે છે, અને કાઇ સોના-રૂપાના વાસણ મુકી મેંચા કરે છે, કાઇ રાકડ
રૂપીઆ પણ મુકે છે ગોઠ તમન મરે માતથી અગ્રત નખરા માગે છે અને ફક્ત
એજ રગો ગતાવ છે કે જેમા પોતાને ગળખા ધાય બીજું દ્વારકામા એવો ધારા છે કે
ન્યાઠ ત્યાના બ્રાહ્મણોની ન્યાત જેને ત્યારેજ શ્રીદ્વારકાનાથજીના મંદિર ઉપર ધગત થકે
આ ન્યાત કરવાને ૩ ૪૦૦-૫૦૦નો આરાગે નેહએ છઠએ કામગળ અર્ધ એ લેકેકાની
ન્યાત થલુ મેગી છે અને બીજુ બધુ મુખને આ ન્યાત મરવા ગોઠ દગાણુ કરે છે આ
પ્રમાણે ગોઠની ફકીકત છ માર નન જણાયવુ નેહએ કે ગોઠ મદાનજ માત્ર આપ
સ્વાર્થી નથી હોતા, પણ આગળી ચીખાતુ પુણ્ય બટ મારી રીતે સમજે છે અને
પારક પંજે બીજાના ઉપર ઉપકાર કરના મજમાનને એ બુદ્ધિ આજાઅવગા ફેરવવાનુ જુલના
નહી ગરીમ ગુરખાઓને પણ વળગાડી દેવા ચુકતા નથી

હવે દ્વાન્કાધીશના મદીઠ તરફ નજર ફરવીએ આ મદીઠ અસલી બાંધણીનુ ૭ અને
તે મકાનની મખમા આવલુ છે શ્રીમત ગાયકવાડ સરકારની દેખ
દ્વારિકાધીશનુ ગખ નીચે એ મદીરનો વહીવટ એક કમીની કરે છે આ મદી
મન્દિર એટલુ બધુ પુતણુ થઇ ગયુ છે એન નીચથી સમાગ્નુ પડ્યુ છે પણ
સાયમ એવી છે કે એ અમાર કામ મદીની અમુક ઉચાઇ સુધીજ
થઇ રહે છે અને એની ઉપર નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીદ્વારિકાધીશની પુજા જેનો
નારા હાય તે પુજારી કર છે આ પુજારી પોતાને હત્તકના કપડા અને ઘરણા પહેતવી
ગમે છે અને બોગપણુ તેનેજ ધરવાનો હોય છે શ્રીદ્વારિકાધીશને નજુ બોગ મુખ્ય ધરવા
મા આવ છે

૧ ગાયકવાડ સરમર તત્ત્વથી

૨ શ કગચાર્ય મદાનજ

૩ દ્વાન્કાધીશના પોતાના

નીચેની કોઈ પણ રકમનો બોજ ચાલી કરી શકે છે અને તે, તે કાંતો શ્રીશમ્ભુ સ્વાર્થ મારફત કાર્વી ગણાય છે અર્થમાં તે પુનઃરી માફત આ ભોજ રૂ ૧૦૦,૫૦,૨૧, ૧૧૧ અથવા પાનો પણ થઈ શકે છે બીજી કાંકારજીને કેમકે જ્ઞાન થાય છે અને તેનો દર આ પ્રમાણે છે

૧ શ્રી દ્વારકાધીશને માણસ દીઠ રૂ ૧-૪-૦

અને ચરણુરપર્જનો દર નીચે મુજબ છે

૧ શ્રી દ્વારકાધીશને માણસ દીઠ રૂ ૦-૮-૧

૨ શ્રી કન્યાજીને " " રૂ ૦-૪-૬

૩ શ્રી ત્રિકમજીને " " રૂ ૦-૪-૬

૪ થી અષ્ટપટરાણીના મહોરમાં રૂ ૦-૪-૬

} આ ત્રણે મહોર દ્વારકાધી-
શના મહોરની આમણમ
આવેનાં છે

નીચી શ્રી દ્વારકાધીશને વસ્ત્ર અલગ વીગેરે ધનવાય છે વસ્ત્રમા ધોતીયુ, ઉપરત્તુ વાગા, પીનાબર વીગેરે થઈ શકે છે વાગાનુ માપ પુનઃરી આપે છે ને કપડુ ખરીદી દરજી ભેટારી નૈયાર કાવાય છે બીજા વસ્ત્ર નૈયાર મળે છે

દ્વારકાધીશના જ્યોત વખતે પુનઃરી શ્રીદ્વારકાજીના અગ ઉપના નીચે લખેલા મીન્દો બતાવે છે

૧ કૌસ્તુભાળા ૨ ભગુરૂપિએ માળવી લાતનુ મીન્દ

૩ કાળીનાથ નાથના જતી વખતે કમર પાધેના દોરડાનુ મીન્દ

૪ મલ્લ સાથે પ્રના શુદ્ધ રખતેનુ મીન્દ ૫ વગ્ગાળ

૬ રોષ, ચક્ર ગાંતે પદ્મ

દ્વારકાધીશની આસપાસ આવવા ઉપન કરેલા મહોગ નીચામ બીજા આટલા જ છુવા જેવા છે

૧ મહોરમા પમતા જમણા હાથ ઉપર કુશેશ્વર મહાદેવ બીરાજે છે

૨ શ્રી દ્વારકાધીશના ઉપર મંકિત માતા બીરાજે છે

અષ્ટપટાણીના મહોરનો વહીવટ થી રામચાર્ય પેતે પ્રેરે છે

કાંકારજીના દર્શનાર્થે જવા પહોંચા પડેને દિવસે ગોમતીમા જ્ઞાન કરવાનો રીતોજ છે

આ એક કુટુંબ પાધેતી છે જેમા ભરતી વખતે દરિયાનુ પાણી અદ્ય

ગોમતી સ્નાન આવે છે આ ગોમતીમાં ગામના લોકોને માછ પણ આપ્યા નીના

નાવા કરવાની છુટ છે પણ ચાલીઓ માટે ગામવાડ સરમર કરે નાખતો છે આ કર ઉવરાવવા ગામવાડ સરમર પોતાનો માણસ નીમેયો નથી પણ એનો ઈન્તેજ આપી દીધેનો છે અને ઇન્તરજ ચાલીઓ પામેથી પ્રેરે છે એટલું સાફ છે કે આ કર નહી પ્રેરેલો છે કતા માણસોને હેરાન થયુ પડે છે ખાસ કરીને ગરીબોના મગે છે મરણકે ગરીબ માણસને ઇન્તરજ મફત પાસ કરી આપવો પડે છે પણ પોતાને જોડ ન જાય તેટલા માટે તે તેમને નહુ પીડે છે અને પહે પાણી ઉતારવે છે તથાજ ન્હાવાની રજા મારે છે આનંદો કે રૂ ૧-૧-૦ કે જ્ઞાન વીધીમા નીચેની ચીજો વેત્રજો છે

૧. શ્રીફળ. ૨. ગંગા બેટ. (સેકક) ૩. પુન્યપો.
૪. કોઈ વચ્ચે-પુરુષને માટે પોતીયું અને, ગર્ભને માટે હુલકું.
૫. પુન્ય કસાવનાર ગંગાગોરની દેશીયાં. ૬. ઘણાંબોળનાં નાનાં પછી.
૭. આદ્ય કરતું હોય તે તેનાં મામન. ૮. પરચુરણે પુન્યની પીધીમાં બેસતું,
અને કિનારા પુન્યની ગરીબ ગુણને વહેંચવા પૈસા.
૯. દ્વારકામાં બીજાં નેચાંજેલી ચીજો નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) શહેર બહાર આવેલું રૂઢમણીનું મંદીર. આ મંદીરમાં પશું જુના જમાનાની કારી ગીરીનો આલામ થાય છે. અને મુર્તિખંડનનો બૂતકાળમાં વખત હતો એની પ્રતીતી થાય છે.
- (૨) ગંગા કોઠો—આ પણ શહેર બહાર આવેલો છે. ત્યાં ગંગાકુંડ છે અને જુના વખતની ગૌશાળા છે. જો કે આ જગ્યાને ગપકોટો કહેવામાં આવે છે પણ ત્યાં વિચાળ ગૌશાળા હોવાથી ખરી રીતે એ “ગૌકોટ” ને નામે. યોગખાતો હશે પણ પાસા ફેર થવાથી ગંગાકોટો કહેવાતો હોવો સંભવ્યે. એજ પ્રમાણે ગંગાકુંડ “ગૌકુંડ” હોવો સંભવ્યે.
- (૩) ‘યકુદ્ધ’—આ કુદ્યો, દરીઆની વચ્ચે આવેલી છે. છતાં ખુબી એ છે કે ત્યાં દરીઆનું પાણી ખાડું છે. ત્યારે આ કુદ્યોનું પાણી મીઠું છે. ત્યાંનાં માણસ આપણને પાણી ચખાડી આપી ખાતરી કરાવે છે. અહિં આવી કુદ્યો છે.
- (૪) મુખ્યદેશના જાણીતા સાહિત્યવિદ્વાસી શ્રી. પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવેજનો બંબોલો આ બંબોલો સિંધુસદનને નામે યોગખાત છે અને તે શેઠને પોતાનેજ ખાસ રહેવા માટે બાંધવામાં આવ્યો છે. બંબોલો ફરનીચરથી રંધેજોરંધેમાં આવ્યો છે. અને તેમાં નાનાં મોટાં રમકડાં પણ નજરે પડે છે. આ રમકડાંમાં ખાસ કરીને બોલની ચકલી અને ખંજરી વગરની પુતળી જેવા લાયક છે. શેઠનો સાહિત્યનો શોખ પણ આ બંબોલોમાં જોવામાં આવે છે નિચિયાં ઉપર એવાની સીંદની લીતો ઉપર સાહિત્યના રમકડાં દાંગવામાં આવ્યા છે. એમનો ખાસ સાહિત્યનો શોખ એજ બંબોલોમાં એમણે બતાવેલી છત્રીમાં ખાસ જણાય છે. આ છત્રીમાં એમણે પોતાની સદગત મતાપિતા તથા પત્નીનાં બસ્ટ (કમર સુધીનાં બાવડાં) સુક્યાં છે. છત્રીની વચ્ચે એક સ્થંભ છે. આ સ્થંભ અને છત્રીના ધુમટના પથ્થરોમાં જુદી જુદી ભાષાનાં રૂકા કોતરેલા છે. તે જાણુપા જેવા હોવાથી ઉત્તરી લઇ અહિં આખ્યા છે.

૧. What is our duty here ? to tend
From good to better, thence to best:
Grateful to drink life's cup, then baid
Unmurmuringly to our bed of rest;
To pluck the flowers that round us blow

Scattering our fragrance as we go,
 And so live, that when the sun
 Of our existence sinks in night
 Memorials sweet of mercy done
 May shrine our names in memory's light,
 And the blest seeds we scattered bloom
 A hundredfold in days to come.

२. Still in the paths of honour
 Persevere and not from
 Past or present ills despair
 For blessings ever wait
 On virtuous deeds and though
 At last, a sure reward succeeds

३. पूर्व के लोक चाहते थे, न्याय, धर्म, हरिनाम;
 अबके लोक चाहते हैं, कामीनी जुगली, दाम.

४. मन गया तो जाने दे, तुं मत जाये शरीर;
 विना चढाई कामठी, खुं लोगो तीर.

५. तुं जाने हर दूर है, पन हर रुदयामाय;
 भीतर भरी कपटकी, तासे सूततनाय.

६. कवीर ! गरब न कीर्जो, रंक न हसीए कोय;
 अज हु नाव समुद्रमें, कया जाने क्या होय.

७. धुंधी, जलस, नील, भल नयी, रोष इल दुसरे थाय,
 सुदी, सुसगत, सानधी, छन सुभद बनी गाय
 यल छन, यौवन सुयय, यल संपत्ती, यल देह,
 यल यली है समय मे, छु ललाखली उरी देह.

८. न बुलातुं तु बुली दे, विधीतुं धारुं वेदी वे,
 छुटे ना ते निलावी वे, पड्युं पानुं सुधारी वे.

९. द्वार सर्व अथ यथा, मनु सुं अज्जाध,
 भादस करीने उर अदर पद, भेनभाली,
 उर, उर, उर, जेहो, कुच कः मीपादी ।

१०. वाज मन्त्रन सभती, पर, अले मीनी, अउमन्त्रन सभती
निहा बोझनी पहीछ छे, व्यमन्त्रा विद्या, अउमन्त्रा अउमन्त्रा
बकी मीनी, बकी सभम, अउमन्त्रा अउमन्त्रा तो,
नेमा आ अउमन्त्रा, निवसन्त्रा, तेनेदन्त्रा तेनेदन्त्रा अउमन्त्रा ८०१
११. नेनी धर्मिनी देह आ अउमन्त्रा रदी, अउमन्त्रा अउमन्त्रा अउमन्त्रा
पानी, पानी, रदी अउमन्त्रा, देहाअदी अउमन्त्रा, अउमन्त्रा
धर्म अउमन्त्रा, अउमन्त्रा अउमन्त्रा अउमन्त्रा, अउमन्त्रा अउमन्त्रा अउमन्त्रा
भाता तान अउमन्त्रा अउमन्त्रा, अउमन्त्रा अउमन्त्रा अउमन्त्रा ८०२
१२. ज्ञान घटे कोइ मुंदकी संगत ह्यान घटे विन, धीरुज लपे,
प्रीत घटे परदेश वसे, अरुभाव घटे निहारी, नीव अउमन्त्रा
सोच घटे कोइ साधुकी संगत, रोग घटे कुठ ओखद, साये
कवी गंग कहे मुन शाह अकबर, पाप कटे हरीके मुन गाये, ८०३
१३. जेकांरजले गांजले, त्यां साहणे जो आहुले, अउमन्त्रा
तो चिसाधु ओळखावा, देव तेथेचि जाणावा, अउमन्त्रा
मृदु सवाह नवनीत, तेसे सज्जनांचे चित, अउमन्त्रा
ज्यासि आपंगिता नाहीं, त्यागे घरीजो इदुयी, अउमन्त्रा
दया करणे जे पुत्रासा, तोस दासा आणी दासा, अउमन्त्रा
हुकासणे सागूं किती, तो चिभगवंताची सुवी, अउमन्त्रा ८०४
१४. देह त्यागी तां कीर्ति, मांगे उरावी, अउमन्त्रा
मना सज्जना हेची, क्रिया घरावी;
मना चंदनाचे परीत्वांदी कबि,
परी अंतरी सज्जना, नीपवावें. ८०५
१५. दीप न देखे अंधारा, आतां जतन हे चिकरा,
नारायण, नारायण, गांठी घन बळकट;
चिंतामणीपाशी चिंता, तत्वताही नपेल,
हुकासणे उभयलोकीं, हे चिंताकी सामग्री. ८०६
१६. गुणवदगुणवद्वा कुर्वतां कार्यमादौ,
पारिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन । ८०७

અતિરમસકૃતાનાં, કર્મણામાવિપત્તે
ર્થવતિ હૃદયદાહી શલ્યતુલ્યો વિપાકઃ ॥

૧૭. ન રમ્યં નારમ્યં પ્રકૃતિ ગુણતો વસ્તુકિમપિ ।
મિયત્વં વસ્તુનાં ભવતિ સ્વલ્પ તદ્ ગ્રાહક વશાત્ ॥
અપકારીણુ યઃ સાધુત્વે તસ્ય કોગુણઃ ।
અપકારીણુ યઃ સાધુઃ સ સાધુઃ સદ્ભિક્તચિત્તે ॥

૧૮. ઘૃષ્ટં ઘૃષ્ટં પુનરાપિ પુનશ્ચંદનં ચારુણ્ય
છિન્નં છિન્નં પુનરાપિ પુનઃસ્વાદુષ્કૈવેશુસંહમ્ ।
દર્શ્યં દર્શ્યં પુનરાપિ પુનઃ કાંચનં કાંતવર્ણમ્
ન પ્રાપ્નોતે પ્રકૃતિ વિકૃતિર્જાયતે છુત્તમાનામ્ ॥

૧૯. નિંદન્તુ નીતિ નિપુણા યદિ વાસ્તુવન્તુ
લક્ષ્મીઃ સમાવિશતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટ ।
અથૈવ વા મરણમસ્તુ ગુમાન્તરે વા
ન્યાધ્યાત્મયઃ પ્રવિચ્છન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥

૨૦. કો લાભો ગુણેસંગમઃ કિમમુલ્લં માત્રેતરૈઃ સંગતિઃ
કા હાનિઃ સમયચ્યુતિ નિપુણતા કા ધર્મતત્ત્વેશતિઃ ।
કઃશૂરો વિજિતેન્દ્રિયઃ મિયતમા કાઽનુદ્યતા કિં ધનમ્
વિદ્યા કિં મુલ્લમપ્રવાસ ગમનં રાજ્યં કિમાજ્ઞાપલ્લં ॥

આ પ્રમાણેની આ છબીની કૃતિ તેના યોગનાગ્નું અરકારી હૃદય બનાવી આપે છે
(૫) આ નાનકડા ગદેરમા એક નાની સારી લાઇબ્રેરી છે અને તે પશુ જવા જેવી છે
લેણકાની માન્યતા એવી છે કે દ્વારિકાધીશની અસહ્ય મૂર્તિ ડોકોના છે તે છે વૈશ્ણ
વી સપ્રદાયના દ્વારિકાની મૂર્તિ કરતા બેન્ની મૂર્તિને વધારે માને છે અને તેથી એ લોકો
પોતાની રીતી સિદ્ધી ત્યા અર્પણ કરે છે એ લોકો બેન્ની મૂર્તિને ખરી માને છે તેનું
કારણ એ છે કે ત્યારે દ્વારિકાની મૂર્તિ લીસી લાગે છે ત્યારે બેન્ની મૂર્તિ ખડખડી અને
વેળું જેવી માલુમ પડે છે અને તેથી એ સપ્રદાયના લોકોનું કહેવું એમ છે કે બેન્નીના
મૂર્તિ સમુદ્રમાધી નીકળી હોવી જોઇએ ડોકોનાથજીના કરના ઉચ્ચાઇમાં આ મૂર્તિ સોંપી
છે અને તેનું કારણ એમ બતાવવામાં આવે છે કે આ મૂર્તિઓ પ્રાપ્ત કરવા જે મુશ્કેલ પર
માત્રાએ આપી હતી તે પહેલા અધીન લોકોએ તેની ગોપ બાળ કરનાથી તે કુદી રહી ગઈ

વાર્તાલહરી.

ફૂલકુમારી.

અનુવાદક — ડૉક્ટર નરવરલાલ જગન્નાથ ગૌતમી—અમરેર

[શ્રીયુત્ પાત્રકની બન્દોપધ્યાય વિરચિત આ બીજી વાર્તાનું રૂપાતર કવિને રાત્યાધિકારી શ્રીયુત્ ગુરુદાસ ચંદોપધ્યાય મદારાવની ખાત્ર પરવાનગી મેળવવામા આવી છે.]

૧.

“મ્હાઈ રૂપ મ્હારામા એટલુ બધુ રૂપ-એટલી બધી લાવડ્ય-મ્રણા છે કે જેથી મ્હારા મગ્ની, મમ ૧, સાસુ, નણદ પ્રભૃતિ આત્મીય મ્વજનમણુ સર્પદા મ્હારે માટે ચિન્તાગુરુ રહે છે હુ મ્હારા ધરના કુવા ઉપર સાંધે ધોવા બાઉ ધુ તો માનુ મ્હારી સાથ આવે છે સન્ધ્યાકાળે જો તું જરા અગાથીમા બાઉ તો મ્હારી નણદ મ્હને તીવ વ્યગ-વિવ્રદ્ય સ્વરે જવાની મના કરે છે કોઈ દિવસ સરકમ જોવા જવાની મને અમ્મતિ મળતી નથી નિવાસમ્થાન કલકત્તામા હોવા છતા મ્હે કોઈ દિવસ ચિએટ પજુ જેયુ નથી ”

“અને મ્હારા સ્વામી મ્હે તો કેવળ અનિશિપ નયને અનહદ પ્રેમથી મ્હારા મનિ જોયા કરે છે મ્હારા હાથની આમળાઓ લઈ નિયતીન મ્મ્યા કરે છે ધરીકમા મ્હારી કેશવલ ત્હેમની આમળાઓ ઉપર લીટે છે ધરીકમા મ્હાર કન્કકણુ ખખખારી ત્હેના મધુગ સંગીતના મનોરમ મ્વનિ સાલગ્રનામા નિમમ સાય છે ધરીકમા મનોહર સુમધપ્રદ પુષ્પોની વેણી ગુચી મ્હારા કેશ-કટાપમા બાધી યથેચ્છ વિદ્યા કર્યા કરે છે આવી રીતે રાતનિ પ્રનિશ્ણે ન્દાના પ્રગરની રમત કર્યા છતા પજુ તે સતુપ થતા નથી. મ્હારા રૂપની જાણથી ત્હેમનું અધ્યાપન-શિક્ષણ બન્ધ થયુ છે તે મોખરી મેળવવાને માટે પજુ કંઈ પ્રયત્ન કરતા નથી. તે પોતાના બન્ધુ-આન્ધવની સાથે સન્ધ્યામગે બહાર ફરવા પજુ જતા નથી મન્ન-મન્ધ સાપની માફક નિનિમેષ નયને તે કેવળ મ્હારા મનિ જોયા કરે છે મ્હાઈ રૂપ ત્હેમને મળ છે ”

૨.

“મ્હાઈ રૂપ મ્હારા પજુ મળ છે પિજ્જતબન્ધ શુરશુલ પક્ષીની માફક મિગમળ ધરમા પડી ત્હેવાથી મનુષ્ય શુ કટાળી જતું નથી ? મોઘઓ મ્હને જોઈ લે તેથી રસોઘમાં જવાને પજુ મ્હને અનમતિ નથી કોઈ તોકર-ચકર મ્હને જોઈ લે તેથી ધરમા કોઈ ન્દાનું મ્હેડુ કામ કરવાને પજુ મ્હને અધિમર નથી

“સ્વામી-સેવા પજુ હુ કરી રાખતી નથી કહેનાં સરમ આવે છે પરન્તુ કહેવું પડે છે કે સ્વામી મન્ધ મ્હારી સેવા કરે છે તે સેવા કેવા પ્રગરની છે તે ફૂં કેવી રીતે કહું ?

ગુલામ પણ જેવી સેવા ના કરી. તેવી સેવા, મ્હારા આ કાળ અને પરકાળના દેવતા-
મ્હારા સ્વામી સાનન્દ ચિતે કર્યા કરે છે. સાચું સંસારની સેવા હું કેવી રીતે કરું ? સસતની
તો સામે ઉછરે રહેતું પણ અનુચિત છે. સાચી ચરણ-સેવા કરું પણ મ્હારા સ્વામી મ્હને
એક પણ પણ ફરી મુકતા નથી. ત્હેમી બે કન્નાઓ અનવરત ત્હેમી સેવા કર્યા કરે છે
તે મ્હારી સેનાની અપેક્ષા રાખતા. મ્હારે હું મ્હારી સાસુ પાસે જઈ છું ત્યારે તેઓ
મ્હારી ચિત્ત પકડી મ્હારા માથા ઉપર બાંધે છે. પ્રેમથી હાથ દેવતા દેવતા કહે છે કે—

“મ્હારી વધુ-સુરત-પોષિની હજી નથી છે. ત્હેની આ સુખવતી સેવા કરવાને માટે સર્જીત
યજ્ઞ નથી. સ્વામીની સેવાજ ત્હેને માટે બહુજ છે. મ્હારો વખત આવશે ત્યારે વધુ મ્હારી
સેવા કરશે.” માસના આ શબ્દો સાંભળતાં મ્હને બહુજ દસતું આવે છે. તે વિચારને
ક્યાં માલુમ છે કે હું મ્હામીની સેવા કરતી નથી પરંતુ સ્વામી સ્વયં મ્હારી સેવા કરે છે
અને મ્હારી પિદમનમા દાગર રહે છે.”

૩.

“મ્હારા આ રૂપા રૂપથી શું વધુ ? આવની પણ મ્હને સ્વતંત્ર નથી કાઢ
અપેક્ષા, પણ મ્હારી પરિપૂર્ણ થતી નથી કાઢ નવી ચીજ જેવા જવાની મ્હને
અનુમતિ મળતી નથી સ્વચાર-સાજ બે વખત બે યાળો લાત ખાઈ છું પરંતુ
તે પણ જો બેઠે પગતો નથી પચવાને માટે કંઈ પરિશ્રમનું કામ કરવાનું મ્હને
અવસર નથી આવી રિયનિમાં અનુચિત કેવી રીતે છડી શકે ? મ્હામી ! તે તો સ્વામીજ
નથી. સ્વામી સાથે રહેવાથી એમી સકળ વામના પરિપૂર્ણ કરતું સુખ-સ્વામીની સેવા કરવાથી
અને સંપાદન થતું સુખ મ્હારા નશીમમા લખાયું નથી સ્વામીની સોખવતી સ્ત્રીની સકળ
વસિના પૂર્ણ થાય છે. સ્વામી સહિત કુનાગનાઓ નામોદ-પ્રમોદ કરી સુખી થાય છે.
પરંતુ અંતરિયા છે કે મ્હારે રહેવાનું કેશુ નથી. મ્હામી રૂપ મ્હનેજ નેપા કરે છે. અર્ધા
કેવી શુભ નેપાતનામા-દીવાની રમણિય જગતનામા-વિધુતની રમ્ય ગણતીમા-પ્રભાતે-
મ્હામી-મન્મથાકાળ-મ્હારા સ્વામી મ્હને રંગ બેગળી સાડીઓ પરિધાન કરાવી મ્હારી
રૂપ-મલાનું અનુકરણ કરી પ્રેમભર્યા દ્રષ્ટિપાત કરે છે. આમ અતિસિંધ નયને સિન્ધ
દ્રષ્ટિથી નેપા કરે તેથી શું મ્હારો જીવન ગણતર ? આમ કરે તેથી ત્હેમને જેવાનો મ્હારો
વારો કર્યાથી આવે ? સુખાન્ત, સ્વર્ણવર્ણ, સુગંધિત સ્વામી સુખ એનિમિય નયને એકાક
ચિતે જેવાનો મ્હને અવસર ક્યાથી મળે ?

“હાય ! હાય ! ! આ રૂપની જગતને મ્હારું જીવન-ધીવન બન્ને નષ્ટ કર્યું છે !”

૪.

“હું મળીવાર મ્હારું સુખ આધનામા નેપા કરું છું. મ્હારા હોલમાં એક મહેલો
આધના મહેલો છે. હું દિનરાત બેઠી બેઠી આ આધનામા મ્હારા શરીરનું પ્રતિબિંબ
નેપા કરું છું. મ્હને જેમ નાક-કાન-જાખ-કપાલ-કચ્છ-ગ-ક-વક્ષ છે તેમ સર્વ ઓળોને
છે. ગોસ્વર્ણી હું કંઈ એકલી નથી. બગાળ દેશમા મ્હારા જેવી યુવતીઓ તો ઘણી છે—
પણી હતી-ધણી યશો ત્યારે ક્યાં પાપથી હું મોહપાશ બંધે દરિયોની મોઢેક દુખ પામું

છુ ? મ્હારા સ્વામી કહે છે કે મ્હાન સ્વચ્છથી જો કાંઈ લહે જુવે તો તું નિશ્ચય તેને અસામાન્ય રૂપવતી પ્રતીત થાઈ પરંતુ તેથી મ્હને શો લાભ ? આ તે કાણુ જાણે કેઈ રૂપ ? સ્વામી તો નહન મુખ્ય ! માત્ર તો મદ્ય ચિન્તાગુર ! મ્હારી સુન્દરના મ્હને જોળ રૂપ છે નાનદિન કું તો વિચાર કર્યો કરે છુ કે ક્યારે હુ આ કર્મ-ક્રુદ્ધાથી છુટી થઈશ ? આ રૂપ હો તો હુ તો કદાચ મ્હારામાં પ્રકૃત રૂપ જોતી નથી. ત્હેમની આગિથી તેઓ મ્હને ; રૂપવતી જુએ છે રૂપ કેવળ દૈહિક-સામગ્રી હોન તો હુ પણ મ્હારે રૂપ જોઈ મ્હારા સ્વામીની માફક મુખ્ય થાન પરંતુ રૂપ નયનની સામગ્રી છે અમુક વ્યક્તિને જોતાં સર્વ વ્યક્તિના દૃષ્ટમા એક સન્ની રૂપની જ્યોતિ જગત થતી નથી મ્હારી દેરાથી તો કદાચ જોતી નથી-યજ્ઞીજ કાળી છે પરંતુ મ્હારા દિયેર મજાજ સુખી છે દેગથી મ્હારા દિયેરની ચતુ-સેવા કરી સસારના સર્વસ્વ સખનો ઉપભોગ કરી નારી જન્મનું સાર્થક કરે છે પરંતુ હુ ખૂબસૂરત છુ જતાં પણ મ્હને તે મુખ મગતું નથી..

“ ધીરે ધીરે મ્હારા મનમા એક પ્રમરનો વિરક્ત ભાવ ઉપરિથાન થયો ? એ મોહ બંધન છિજ-ભાન કરવા મ્હે એક પ્રમરનો સકલ્પ પણ કર્યો છે ”

૫.

“ મ્હારા સમગ્ર ઉપ્યુગી કલેક્ટર છે. મવરમેન્ટના લુકમથી ત્હેમની બદલી મ્હારે યદ્ય અને બધાં મ્હારે આવ્યાં, અમારી સાથે એક નખાપક પન્ડિત પણ મ્હારે આવ્યા હતા આ શહેરમાં કદાચ અમે વધારે સુખી થયાં આ નૂતન સ્થાન-નૂતન વ્યવસ્થા-અને નવીન તત્વાથી અમે મજાજ આમોદ પ્રમોદ પ્રાપ્ત થયાં. પરંતુ મ્હારા સ્વામીનો પેનો પ્રચાતન મોહ તો પૂર્વની માફક પ્રતળ રહ્યો આસમાં મ્હને એક કન્યાનો પ્રમવ થયો કન્યાની માતા યવાથી હવે મ્હને કદાચ સ્વનંતતા મળવા લાગી.

“ અમારી માથે મ્હારે આવેના પન્ડિતનું નામ રાજકૃષ્ણ હતું ત્હેમના શરીરનો વર્ણ ધીર કૃષ્ણ હતું ત્હેમની આંખો જાળ અને શરીર ખરેખર લોહા જેવું સુષ્ટ હતું શરીરના કોષપણુ લાગમા એક લગીર પણુ ક્રામળતાનો અશ નહોતો રાજકૃષ્ણ પન્ડિત અમારૂં અનેક કામ કરતા કદિ કદિ તેઓ અમને ધમકાવતા પણ હતા હું તો રાજકૃષ્ણ પન્ડિતથી અદુજ ખદીતી હતી ત્હેમને જોતાજ મ્હારામાં ભયનો સચાર થતો હતો !

“ મ્હારી એક નજુદના સ્વામી ગયાના મુનસફ છે અમને મ્હારે આવ્યાં સાંભળી કીસ્ટમસની છુગીમાં મ્હારી નજુદ ત્હેમના સ્વામી સદીત અમને મળવા આવ્યા મ્હારી આ નજુદ આવી ત્યારથીજ મ્હને વિપરૂપ જોવા લાગી યાન વાતમાં તે મ્હારે નિરંગમર કરતી ત્હેની નિન્દા-નિરંગમર મર્જના પ્રથમ તો મ્હને કદાચ દીક લાગી લગ્ન થયા પછી હું કેવળ માનમા મ્હેટી યદ્ય હોવાથી નજુદના કર્તવ્યથી મ્હને કદાપણુ માહુ લાગતું નહી મ્હે કાંઈ દિવસ હજુ સધી કાંઈના નિરંગમરસુખન થયો સાંભળ્યા નહોતા મ્હારા માથા પને ત્યાં પણ હુ લાગમાં ઉછરેલી હતી. સાસરામાં પણ સ્વામી-મસરા-માત્ર મર્વ મ્હને બદુજ સન્માનથી નખતા હતા પરંતુ અન્તે મ્હારી આ કાલ-વૃક્ષિણી નજુદે મ્હાન નિર્ભજ જીવનમા અસાંતિતુ ઝેર રેડી મ્હારે સર્વસ્વ નષ્ટ થયું ! ”

૬.

‘અમે પતિ-પત્ની જે પ્રમાણે શયન કરતા તે કક્ષાની પાછળ એક બાથખંડ (જ્યાં પાત્રી ઓરડી) હતી આ બાથખંડની પૂર્વ દિશામાં રાજકૃષ્ણ પત્નિતની પણ શયન કક્ષા હતી આને નૂતન વર્ષ બનેવારીનો નૂતન દિવસ છે. આરા રજાથી કંઈ કામચલાઉ બાકી પુર ગયા છે હું એને મ્હારી આ પ્રજા નજીક બંને જણ એકઠાં કક્ષામાં સુતા હતા. મધ્ય રાત્રી થઈ હતી ટપક ટપક કરતો જલાર થોડો થોડો વરસાદ પણ પડતો હતો પોપ મામ ઉતરતો હોવાથી પશ્ચિમ તરફના પાનની ભીંપણ નીત-ટાંધથી હું બહુ જ દુઃખતી હતી તેથી તાપવાને માટે કોલસા લેવા હું બાથખંડમાં ગઈ બાથખંડમાંથી કોલસા લઈ જતી હું પાછી ફરે છું કે તરતજ મ્હે નારી નજીકને જોયા તે તરતજ પાછા ફરી બંને મ્હારી પ્રતિ તીવ્ર દષ્ટિ કરી નિઃશ્વર રહી જોતા — ‘કેમ લાખી! રાજકૃષ્ણ પત્નિત પણ બાથખંડમાં સુતા ને? આટલી રાત્રી ત્હમે ત્યાં રા કરવા ગયા હતા?’

એ કાંઈથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે — રાજકૃષ્ણ પત્નિત મ્યાં હતા ને ક્યા નહીં ત્હમે ગયા હતા તે ત્હમે જાણો! તો ફક્ત તાપવાને માટે કોલસા લેવા ગઈ હતી તે કરતા પણ બે ત્હમને વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો ત્હમા! પાંચ લાખ હિપ્ત એ પણ એ ત્હમારો છઠ્ઠો લાખ છે

મ્હારા આ વચન નિમિષ રાત્રે માલગી તે ઘણી જ બગી હોઈ વનરોહો-સિંદુરની માફક રૂબ વજો-સર્પિણી સમાન કોંધના કુદ-વટા આની તે મ્હારી માસુના શયનાલયે ગઈ તે ઉચ્ચ-કંઠે મ્હારા કનનની અમલ મ્યાં કહેવા લાગી

મ્હારી સાસુએ મ્હને પૂછ્યું ત્યારે મ્હે મ્હું કે — રાજકૃષ્ણ પત્નિતને મ્હે જાણ નથી’ કિન્તુ કાંઈએ મ્હા! શું મ્હે ઉપર વિશ્વાસ કયો નહીં પ્રાપ્ત થયો રાજકૃષ્ણને પણ જોવામાં આવ્યા નહીં ત્હમને માટે શોધ મગવામાં આવી પરંતુ પતા મળ્યો નહીં મ્હેને વધારે શુદ્ધિ મળી બાકીપુરથી સ્વામી પણ આવી પહોંચ્યા મ્હારા અશુભ મહાશયે મ્હારા મ્વામિનો વિવશ્ય રીતે તિરસ્કાર કયો

મ્હારી માસુએ મ્હારા મ્વામિને ન્યષ્ટ લાખમાં મ્હું કે — ‘જો લાખ! સાલગ પું ત્હારી વહુનો લાગ મરે એ કાળાસુખીને હવે મ્હારા ધરમાં રાખવાની નથી

મ્હારા સમતએ પણ કહ્યું કે — જો તું મ્હારી માથે રહેવા માગતો હોય તો એ સુરેવનો પરિત્યાગ કર જો ત્હને તું તપ્પના માગતો હોય તો ત્હમે બંને મ્હારા ધરમાંથી આપ્યા જાવ

મ્હારી નજીક મોલી હોઈ — ‘એ બાલગિણીને દૂર કરા! મ્હારા લાખનો વિવાહ કાંઈ સારે બીજે રથજે કરીશું’

‘મ્હારા બ. પાનના રૂપતું કુસુમરતર એવમ સુમધ ખંડી પડવું!’

રાજકૃષ્ણના મનમાં પાપ દહું કે નહીં તે હું જાણતી નથી મ્હે ત્હમને બાથખંડ આગળ જોયા નહોતા હું ત્હમના હિપ્ત ‘ગ્રેમ મરે છું તે સત્ય પડવું તે ગ્રેમ જાણ

દત્તો અનુગત આદર ઉપર જે પ્રદ્યુત્તો રોદ દોષ તેવોજ રોદ મ્હારે લેમના ઉપર
'દત્તો મ્હાન મનમાં પણ પાપ નહોતું કિન્તુ મ્હાગ વચ્ચે પાપનું કલક આલેખાએલું તે
પ્રાણ મિથ્યા કરી રહે ' મ્હાન આ અમત્ય અમનીનની નિન્ના આજે નરક દેશાધ ગઈ "

"સ્વામી શયનમુદ્રમાં આવ્યા, તેઓ મ્હને જોતાંજ મરણ કંઠે કહેવા લાગ્યા —
"કૂલ! આજથી ત્હને ત્હારે પિયે મોહ્યવામાં આવે છે ત્હારો બાધ ગેરેને મામે આવી
ત્હને લઈ જશે "

હું રોતી રોતી બોલી — "મ્હાગે તો અપતથ છે કે ત્હમે મ્હારી આ અદાર વર
મની ઉમરમાં મ્હારો પરિત્યાગ કરો છો ' ત્હમાગી આ કન્યા મુગાવા પ્રાપ્તિ જોઈને તો
લગી દયા લાવે હું મ્હારે પિયજ જવાની નથી "

"નહી જાય તો ત્હને જાગાત્કાર કરી મોહનતી પડશે મ્હારી ઇચ્છાનમા વર્તવાથી
ત્હારું મન્માન સચવાશે નોકર સાથે ત્હને જાગાત્કાર મોહ્યવાથી ત્હારી આજડને દાની
પહોચશે, માટે ત્હારો સર્વ સામાન તૈયાર કર "

"મસાતું સર્વસ્વ ત્યાગ કરીને જવાનું છે તો પછી મામાન લેવાનું શું પ્રયોજન
હું તો ફક્ત પહેરેલે વસ્ત્રે જઈશ "

"ત્હારા સર્વ કપડાં તું સંધ જા મ્હને તું દુખી ના દે જે કંઈ ત્યાગ છે તે
સંધ્ય તું લઈ જા "

"હમ થયાં છ વરસ થયા પરંતુ ત્હમાત ચન્દુની મેલા દરવાનો મ્હને જાવમર
મળ્યો નથી ત્હમે મ્હને અવસર પ્રાપ્ત કરવા દીધો નહીં! આજે એ જવ ચન્દુ પકડીને
હું ત્હમને પૂછું છું કહો, એકવાગ કહો—મ્હા! મુખપ્રાપ્તિ દષ્ટિ મ્હારી આ શિશુઆની
સ્થામે જોઈ—મ્હારા માથા ઉપર હાથ મુકી એકવાર કહો કે હું ત્હમારી દષ્ટિમાં નિરપલ-
વિથી છું કે નહીં? ત્હમે એકવાર મોલે એટને મ્હારી સકળ જન્માગ શાન્ત થશે મ્હાર
મહાન દુખ નષ્ટ થશે મોલે પ્રિયતમ એકવાગ મોલે "

"સ્વામીના અત્યુ યુગ્મ પછી મ્હે ઉર્ધ્વમુખે આરુઢ કર્યું મ્હા! મુખપ્રાપ્તિ નજર
કરતાની સાથેજ સ્વામી એકદમ નિમે જોમી ગયા એ દ્રાવથી મ્હારા જન્મે ગડ ઉપર પોતાનો
દોષમય કર દેતવી મ્હને ગાદ આલિંગનમાં બદ કરી મુખપ્રાપ્તિ કર્યું મ્હારા અત્યુ દોષતા સ્વામી
ગોઠમરત સ્વરે કહેવા લાગ્યા — "કૂલ! આમ રડ નહીં ત્હારી રંગી પ્રતિભા જોવાથી
મ્હાગ નેત્રો ચિર રહી સકતા નથી ત્હારી એ ધટના સાબળતા હું બ્રમિત થઈ ગયો છું
દવે તું અશીષ પ્રાપ્ત કરી જીવનપાત દીશ. ના! તું મ્હાર મવચ્ચ—તું મુખ—તું
અન્વર્ધ—તું વૈભવ વિનાસ—તું મ્હાન ક્વાન્ત કલુષિન હૃદયનું વિશ્રાન્તિ સ્થાન—તું જીવન
પાવન—મ્હાર સર્વસ્વ તુજ છે તું સતી—તું માખી—મ્હારી દષ્ટિથી તું શાન્તિ, શ્રદ્ધા, નીતિ
અને ધર્મનો સુવાસ મેલાવનારી ન્હારી રૂપમયી બન દેવી છે ત્હારો પન્નિત્યાગ કરવાથી
મ્હને ધલુજ કંટ થાય છે તું મ્હાગ મુખ પ્રાપ્તિ ૫ એક દિવસમાં પચામ વંમના ૧૬
મનુષ્ય જેવો થઈ ગયો છું !

"ત્યારે ત્હમે મ્હારા દમ ત્યાગ કયો છો? પ્રજા આજે જન્મે જન્મે દેશાન્તર જતાયું
ભિખા ઉપર નિર્વૈદ્ય કરી મ્હિ વાપન કરીયું "

“હિ ! ફૂલ ! એવું જોલ નહી. કમ્પર નિરાધાર-અગ્રેય પુરુષ છે પરન્તુ આ જન-
તમાં મોતાપિતા સજીવ અને સાકાર દેવતા છે. એ દેવતા અને ત્હારો પરિત્યાગ કરવાનું
કહે છે. ત્હેમની આજા ઉદ્ધવન કંઈથી એ થોર અધર્મ છે. તું સતી છે-સાધ્વી છે-પતિ-
વ્રતા છે. પરન્તુ તું મ્હારા આત્માપિતાની પરિત્યક્તા છે. ત્હને સાચે સાધ્વી હવે હું કેરી
રીતે સુખી થઈ શકું ? હવે તું જન-ત્હારા પ્રભુ હવે મરણ પામ્યા છે. તું હવે વિધવા
થઈ છે. મ્હારા આ દેહ ઉપર મ્હારો અધિધાર નથી પરન્તુ મ્હારા આત્માપિતાનો અધિ-
ધાર છે. ત્હેમની ઇચ્છાનુસાર ક્તાગિત મ્હારે પુનઃસમ પશુ કરવું પડશે.”

“ઉપર-કથિત મંલાપણ કરી સ્વામી શયનાલયમાંથી બહાર નિકળ્યા હું એકદમ મિચ્છીન
થઈ ખરી પડના કુસતી પેટે જીવીન ઉપર પડી.”

૭.

“હવે હું મ્હારા પિયેરમાં રહું છું. મ્હારી સ્વામીએ પુનઃસમ કર્યું છે. ત્હેમને મંતા-
નમાં જે પુત્ર રત્નની પશુ પ્રાપ્તિ થઈ છે. હવે તે મોકરી ઉપર પશુ જાય છે. એ મ્હારે
માટે કેવા મૌભાગ્યની વાત ? પુરુષમતિ નિજુર અને સ્વાધી છે પરન્તુ સીગતિ પ્રેમનું
તત્ત્વ-આત્મત્યાગને આદર્શ પદશીત કરવાને જન્મેલી છે !

“મ્હારા સ્વામીએ અને ધણ સન્માનથી રાખી છેવટે નિજુર થઈ અને પગથી
ઠોકર મારી પરન્તુ તેથી શું ? હું તો હજુપણ ત્હેમના સુખથી સુખી છું. પ્રભુ પ્રત્યક્ષ
દર્શન આપે કે ન આપે-અનુગ્રહ કરે કે ના કરે-પરન્તુ ભકત કંઈ શોધાજ ઇષ્ટ-દેવના
શબ્દાનુવાદ કરવા કે ધ્યાન ધરવામાં પાછા પડે છે ?

“હું સધવા હોવા છતાં પશુ વિધવા અવસ્થા ભોગવું છું. મ્હારામાં હવે પેશુ રૂપ
નથી.-શબ્દરૂપ નથી-આદર નથી-સોદાગ નથી. મ્હારા જીવનનાં સુખ-વશન્તરું એક માત્ર
અવલમ્બન મ્હારી કન્યા સુગાલા છે. મ્હારી આસિકા સુગાલા મ્હારી પાસે રહે છે. પૂર્વ-
ક્રમના એ સુખ-સ્વમની સુખ-સ્મૃતિ હજુ પશુ મ્હને યાદ આવ્યા કરે છે. આ અતીત
જન્મતમાં મ્હારું અધિધાન મ્હારા જીવ્યમા વર્તમાન-તેમજ ભવિષ્યમાં પશુ જણાઈ નથી.

“જાણુ રૂપ ! રૂપને લીધે તો મ્હારે આટલું બધું સંકન કરવું પડ્યું ! ‘સર્વ મત્ય-
ન્ત મર્હિતમ્’ જે રૂપને લઈ હું સન્માન અને સત્કારમાં મ્હોટી થઈ મંગલકારી લક્ષ્મીરૂપે
સેખાતી તે રૂપને લીધેજ હવે હું વેદનાની વિધ-ધુળમાં આળાટું છું. સ્વર્ગનો દેવતા મ્હારા
ચરણ તળે બેસી મ્હારી મુખેન્દુ પ્રજા ભુવે છે અને હું સ્વર્ગના દ્વાર ક્યારે ઉઘડશે ત્હેની
અંશેક્ષામાં મ્હારા દિવસો નિર્ગમન કરે છું.

“જાણુ રૂપ ! જો મ્હને આટલા ગળાં રૂપની પ્રાપ્તિ ના થઈ હોત તો મ્હારે આ
ચાતના સંકન કરવી પડત નહી ! પૂર્વે મ્હારા સ્વામી મ્હારા રૂપની પૂજા કરતા અને હું
રાત્રિ દિવસ ત્હેમની રૂપ-પૂજાની ધામધુમ જોઈ મનમાં રૂકત વિરક્તિનો પ્રદાશ કરતી ત્હે
આ પ્રાપ્તિ થત ! નહી ?

“રૂપને આ પુષ્પાનલ રાવણની ચિંતાની મારક જાદુ-ચીમ પર્વન્ત મ્હારા આ દે-
હની ઉપર પ્રજ્વલિત થયા કરશે. હજુ હું જાત પામી નથી પરન્તુ હવે હું જીવી રાધીય
ખરી કે ?”

કેવો આ સ્વાર્થત્યાગ.

લેખક—રા. શ. નાગરદાસ બે. રાવળ—કરાંચી.

વંસેત રૂતની 'સત્રીના દસ પાગ્યાને સુમારે' શુભ માંદની તર્વત 'છવાઇ રહી હતી. દિવસે ઉન્નાળાનો' તાપથી ગાસેમાં હૃદયોમાં રોનનિનાથ પોતાનાં દીનજ અને સૌમ્ય કિર-
ણીથી શાન્તિનું સૌમાન્ય દેલાવતો હતો. પોતાના મધુર કંઠરવોધી સૃષ્ટિ દેવતાનો શ્રવણ
સુખ તમ કરનાર વિદ્યમ શુભ પોતાનાં વિદ્યાતિ સ્થાનમાં શાન્તિનું સુખ ભોગવેતા હતા.
નભમંડળમાં ઐસમ્ય તારાઓ અમકતા હતા આ રમ્ય સમયે સદાશિવ 'મંદિર' માંદોના
નાના સરખા આગમાંના પુષ્પોની મીઠી ગામ ખેંદી તરીકે પ્રસરી રહી હતી એકદરે આ
અમ્ય પ્રદુર્ગ રમણીય, અને કલાન્ત હૃદયોને આનંદજન્ય હતો

આ સુખમ્ય સમયે એક ન્હાની સરખી કોટડીમાં એકવીસ બાવીસ વર્ષની ઉમ્મરનો
તરણ પોતાના બીજાના પર પડ્યો હતો, તેનો અહેમ કંપાઇ ગયેલો હતો બીજાનાની
બાજુમાં એક ખુલ્લો પત્ર પડ્યો હતો. વારેવારે તે પત્ર તરફ તેની નજર જતી હતા
તે પત્રજ તેની હૃદાસીનતાનું કારણ હોય ! કારણ કે જ્યારે જ્યારે તેની નજર પત્ર તરફ
જતી ત્યારે ત્યારે તે કુખપૂર્ણ નિષ્વાસ શ્રુતો. અને તેનું મન વિશેષ અસ્વસ્થ થતું.
તેના અહેમ પર બિજલા, નિરાશાના વિકારો અપે દેખાઇ આવતા.

બાજુમાં એક ન્હાની ટેવ્ય પર કુમારસભવ, શાકુનલ, વગેરે સરૂત પુસ્તકો નથા
મહાન ક્ષી સેસમ્પીઅરના એક બે સુન્દર નારંગ પથ્ર પડ્યા હતાં, મનને બીજા વિદ્યમા
જોડાનાં ઇચ્છાથી તેણે એક પુસ્તક હાથમાં લીધું પરંતુ મન વોચનમાં ન જોડાયું.
પુસ્તક બંધ કર્યું, અને પોતાનો શોખનો વિષય 'હાથવાળું' કાઢી તે બળવવા લાગ્યો.
પથ્ર હમેશાના જેવી આજ તેમા પથ્ર મમ્મ નજ પડી મમ્મ ન પડે, તેમા 'કાઈ' નવાઇ
નથી જોવા મનુજ સ્વામ્ય નથી, ત્યા બાહ્યપગ્યરોથી શુ થવાનું ! તરણ પૂર્વવત પોતાના
બીજાનામાં પડ્યો, અને નજર ફરી તે પત્ર પર મ્મ ફરે તેના ઉચ્ચારો નીકળવા લાગ્યા.

“અરેરે શુ ! ત્યાં આજસુધી મે જે વિચારો જોડવી રાખ્યા હતા, તે સર્વ માન
મનોશાન્ત્યજ કે ? દિનકર મામા આમ કરશે, એવી મને ઇપના પથ્ર નહોતી. કમલા !
તારા મનમાંજ પથ્ર હવે તો મારો લોપજ થયો ના ? ના, તારો મારા પર નિષ્કપટ પ્રેમ
હતો. મારા સિવાય અન્યને તું પરજુનાર નથી એમ મારી ખાતરી હતી પથ્ર હવે શુ !
લક્ષમુદર્ત પથ્ર તરીકે થયું. અરેરે ! કમળે, નાનપણના દિવસો તુ એટલામાંજ કેમ
જુલસે ! પથ્ર તારો શો વાક ! સમાજે તારી ઇચ્છા જ્ઞજ્ઞવાની થોડીજ પરવા કરી છે !
'મામાપ ક્યાં આપે ત્યા દીકરીએ જલુજ જોઇએ' એજ સમાજની આજ્ઞા ! અરેરે શી
પરવશતા !” તરણ કેટલોક મમ્ય પોતાના મન સાથે આવુંજ કાંઈક જળુજ્યો, અને
પંડી રાત્રી ધણી ગયેલી જોઇ દીવાને ગળ આપી કોટડીમાં સર્વત્ર અધકાર છવાયો
પરંતુ તેના કરતાં પથ્ર તરજુના અતઃજ્ઞતા અધકાર (તેનો આશાદીપ જુગાઇ જવાથી)
જલુજ જીપણ હતો, છેવટે તેણે નિશ્ચય કર્યો—“જસ, સવારે કમળાને એક-હેલ્લો
આજેકજ-પત્રે લખવો, અને લક્ષમા જલુ નહિ” તેના અનકરણમાં નિરાશાનું સામાન્ય

પ્રસરેલું રોનાથી ધણુ વખન સુધી હૃદ આવી નહિ. મહેલીઆના સુમારે એજ આંખ મળી

x x x x x x x

પ્રભાકર ફરેશુશન કોલેજમાં બી. એ. ના કલામમાં દત્તો. તે ન્દાનપણથીજ માયા પના સુખથી વચિન હતો અને મમારમાં મળતા દર્શાવનાર (તેની માએ હજીના માનેયા જાણ) દિનકરપત સિવાય મર્ષ ન હોતુ. દિનકરપતની આર્થિક સ્થિતિ વાહુ સતોપક્રમ ન હતી તેને વડિલો પાળિત થોડી ધણી ખેતીવાડી હતી. અને તેમથી તેને મરેત્રાસ રૂ. ૨૫) ની આવક હતી પ્રભાકર જો કે તેમની સાથેજ ગ્રેટો તોપણુ ક્રુદત ખાવાપીવાના સિવાય બીજે ખર્ચ દિનકરપત મદન કરી શકે તેમ ન હતુ. પ્રભાકર મહેનતુ અને તીવ્ર શુદ્ધિનો હોવાથી તેને ગૃહમાં સ્કોલરશીપ મળતી. તે તેની શી, અને પુસ્તક ખર્ચમાં કામ આપતી કોલેજમાં આવ્યા ત્યારથી કોલેજની સ્કોલરશીપ, અને એક બે ટયુશન ઉપજતે તે પોતાના ખર્ચતુ ગાહુ ગચ્છતો દત્તો દિનકરપતને કમળા નામે એકની એક દીકરી હતી તે અઘાજે શાળી, પણ કામમાં આવાક હતી પ્રભાકર પર તેનો અગ્રાભાવિક પ્રેમ હતો. તે તેના સિવાય કોઈ પણ કામ કરતી નહિ. પ્રભાકરનો પણ તેનાપર એવોજ પ્રેમ હતો તેણે પૂર્ણ ઉત્સાહથી તેને લખનાં ગચ્છતાં શીખવ્યુ હતુ તેજ પ્રમાણે પાંચ સાત ઇન્ચર અવન પણ શીખવ્યાં હતાં અને બાળકોનો આવો અપ્રતિમ પ્રેમ બેઠા દિનકરપત અને રાધાબાઈને બહુજ આનંદ થતો દિનકરપત તો રખતો વખન કહેના કે " કમળાને માટે વર શોધવા આપણે દૂર જતુ પડે તેમ નથી " રાધાબાઈ કહન આ વિષે કોઈ બોધતા નહિ દિનકરપતનાં નહુકનાં મળથી પણ પ્રભાકર તરફ બાંજળી કરી કમળાની મરકરી કરતા કમળા જા કે આ વખતે પતિ એટલે જુ એ બીલકુલ સમજતી નહતી તોપણુ એટલું તો ખૂબ કે તે આવી મરકરીથી બીલકુલ સીધતી નહિ. માત્ર બાળપણનાં આવા વિશેષથીજ નહિ, પણ દિનકરપતની કેટલીક વાનચીનપરથી પ્રભાકરને કમળા પોતા નીજ યવાની છે એમ કદ નિશ્ચય થયો દત્તો અને તેથીજ તે તેને પ્રથમ કળા વિશે કળજીથી શિખવતો હતો સતિ દીપદી, સીતા, રમયણિ, વગેર પ્રાચીન સ્ત્રીઓની સુન્દર વાર્તાઓ તે તેને કહેતો દૂધમાં તે એક દુરિમાર માળી પ્રમાણે કમળાના મનસેત્રમાં મદ્યુલોતુ બીજ રોપણુ પ્રથમથીજ કરતો હતો અને તેથીજ તેણે લમ થયા પછી ' દુ આમ કરીશ ' ' તેમ કરીશ ' વગેરે ગતોચત્યની લવ્ય ઇમારતો બાધી રાખી હતી હાય. જેમ વિલુન કોઈ સુન્દર ઇમારત પર પડી, તેને બિન્ન બિન્ન કરી નાખે, તેમ આજ આ પત્રિકાએ પ્રભાકરના મનોરાજ્યની લવ્ય ઇમારત મૂળમાંથી તોડી પાડી, અરેખર તે હતાશ ખિન થયો એટલુંજ નહિ પણ તેને પોતાનો હુલ્લ વ્યાપાર પણ અસલ જણાવા લાગ્યો પણ હવે તેનો ઉપાસ શી ? વિવિધતા ફેલ્લર કર્યો એ માનવ-અપ્ય શુદ્ધિ માનવના હાયમાં થોડુંજ છે । જો માનવની દરેક આશા-અપ્પા પૂર્ણ થાય તો જગતમાં હુન્પતુ નામ પણ કેમ સંભવે । પરન્તુ તે અગાધ સત્તા પોતાના હાયમાં રાખનામાં ભાવ્યાશ કરતાં કોઈ ગૃહ હેતુ હોવોજ નોઈએ તેના ગૃહ હેતુની-અગમ્ય લીવાની કરપના પણ માનવશક્તિ મર્યાદાની પેલે પાર છે અસ્તુ

મર્ષ રાત્રે કરેલા નિશ્ચય પ્રમાણે પ્રભાકરે કમળાને એક સવિસ્તર લગીકતનો પત્ર લખ્યો બાળપણથી આજપર્યંત આપણે એક બીજા પર કેવો પ્રેમ હતો, દિનકર મામાનો

પત્ર વાંચીને પોતાની કેવી અવસ્થા યાદ ! પોતાને કેટલું દુઃખ થયું ! પોતાનું આશ્વાસન
કેવું મુશ્કેલી ઉભી પડ્યું ! એવે દૃષ્ટીક્રમનું તેણે તે પત્રમાં હૃદયકાવચ-કેશળાનક ચિત્ર
આલેખેલું હતું. અને પોતાનો છવનપર્ષન અવિવાહિત રહેવાનો નિશ્ચય પણ તેમાં જણાવી
દીધો હતો. x x x x x x x x

વૈશાખ સુદ દ્વાદશી. આજ ગોગર ગુરુત્તમ કમળાના લગ્ન થવાના. દિનકરપત્ર અને
રાધાબાઈના છવની આજ કોઈ જાણી શકે તેટલું ઉજવી મઠ હતી. પોતાના માથાપરનો
એક જાડાજડન બોલે ઉભરી જવાથી એક રીતે તેમને આનંદ થતો હતો. ત્યારે બીજી
રીતે પોતે આજ પર્ષન મમતાથી ઉછેરેલી એકથી એક દીકરી બીજાના હાથમાં સોંપવાની
હોવાથી જરા ખેદ જણ થતો. દિનકરપત્રને ઘેર આ પટેલજી કાર્ય હોવાથી. તેનું સ્થિતિ-
મંડળ અને સુમાંવડાલાંની સારી સમજા એકવી થઈ હતી. પ્રભાકર નહિ આવવાને લીધે
દિનકરપત્ર અને રાધાબાઈને બહુજ બોલું લાગ્યું. તે આજ આવશે, કાલે આવશે, એવી
રીતે તેની તારા બેચાટી હતી. છેવટે લગ્નના દિવસે તેઓ નિરાસ થયા. આજે કમળાના
નામનો એક પત્ર આવ્યો, કમળા તે વાચકને એકાંત શોધતી હતી. એવામાં તેની માએ
ધરમાં કાંઈ ક્ષમ સમજ બોલાવી. તેથી તે પત્ર વાચ્યા વીનાજ રહી ગયો. તેણે તે પત્ર
અદરના ઘરની એક બારીમાં એમજ રાખી દીધો. લગ્નની અરસાને લીધે તે દિવસે તેને તે
પત્ર વાંચવાની કુશલ મળીજ નહિ. લગ્નના તેના ચરેગ પગ પ્રસન્નના આનંદ બીજાકે
જણાતાં નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તેની મુગ્ધ ખિન્ન જણાતી હતી. કદાચ તેનાં માથાપે
બેથેલું રમણ જોને પસંદ નહિ હોય, 'ક' એ ખિન્નતાનું બીજું કાંઈ કાંઈ હશે તે કાંઈ
મમજાલુ નહિ. કદાચ પ્રભાકર સાથે પોતાના લગ્ન થયાં નહિ, તે પણ તેની ઉદાસીનતાનું
કારણ હોય ! ખરી દૃષ્ટીક્રમ થું હશે તે પણ જાણે, વાંચીની ગળનામા અને શુકલ શાલ-
જોના મગજાકાના મગજપત્રનિમાં વધુપર અક્ષતની છટિ મર્દ, જમાઈશર શંકરરાવને
વધારે રહેવાની સગવડ નહિ હોવાથી લગ્ન સમારંભનું કાર્ય એક દિવસમાંજ આટલી
લેવામાં આવ્યું. અને જમાઈરાજ બીજેજ દિવસે સુંબઝ થયા. શંકરરાવને અંગનું મથું
કોઈ ન હતું. પણ તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી, તે સુશિલિત અને સંસ્કારી હતી.
તેથી એક સંસ્કારી ખાતામા પોણેએ રૂપીઆ પચાસ મળતો હતો. લગ્ન સમારંભ જાણ
દાઈથી ન થયો, તોપણ અજ માફ મળવા બદલ દિનકરપત્ર અને રાધાબાઈ આનંદિત થયા.
કમળા માત્ર ઉદારી હતી.

લગ્ન સમારંભ પૂર્ણ થયો. તે પ્રસંગે આવેલ સમાવડાલાં પોતપોતાના ઘેર ગયાં.
કમળા એક દિવસ બપોરના વખતે પોતાની કોટરીમા બેઠી હતી. તેનામાં તેને પ્રભાકરનો
પત્ર વાદ આવ્યો. તે અહીં તહીં જોવા લાગી. પણ પોતે તેને ક્યાં રાખ્યો હતો તેજ
તેને સાલજે નહિ. તેણે બહુએ શોધ કરી. પણ તે તેને મળ્યો નહિ. અને તેથી તેના
છવને ચટપટી થઈ પણ વ્યર્થ. પત્ર નજ મળ્યો. x x x

કમળાના લગ્ન થવાને આજે સજ્જત-ચાર માસ થયા. એક દિવસ સંખ્યાક્રમે
દિનકરપત્ર, રાધાબાઈ, અને કમળા અહીં તહીંની વાતો કરતાં બેઠાં હતાં, એવામાં એક
તારનો પરાયણો ત્યાં આવ્યો અને દિનકરપત્રના હાથમાં તેમના નામનો તાર આપીને
સદી મળતાંજ કાંઈપણ મોહાઈની આશા ન મળતાં ચાલ્યો ગયો, તાર જોતાંજ પ્રજો

જાણના પેટમાં ફાળ પડી તાર ક્યાંથી આવ્યો હતો તેની અટકળ ધર્ષ થકી નહિ. તારુ કવર ફેંડના દિનકરપતના હાથ મુજબ લાગ્યા અને રાધાબાઈની આંખોમાં આંસુ આવી ગયા કમળા તો ગાડા સરખી ધડીમા પિતાના મુખ તરફ અને ધડીમા તેમના હાથમહિના સુનાળી કવર તરફ જોવા લાગી, દિનકરપતે તાર ફેંડ્યો તેમા ફક્ત પાંચજ રાખેડો પછુ તે ધણી હાથ કરી હતો. ન હોય તેટલી લાલકરતા પ્રત્યક્ષ કમળા મુખમાં, 'કે સર્પના દાતમાં !' દિનકરપતે કારખી ચીમ પાડી અને તેમના મુખમાંથી " છોડીશુ નસીમ ફૂની ગયુ " એવો ઉગ્ગાર નીકળ્યો. રાધાબાઈ અને કમળા પછુ હાથમહિના રેડવા લાગ્યાં આ ત્રણે જાણનાં શોક-રૂદન હૃદય એકેક હતા બીજે દીવસે શકરરાવના રતેલી-માધવરાવ વધીયતો પત્ર આવ્યો મરિસ્તરે દર્શીકતનો પત્ર વાંચતાં તે ત્રણે જાણનાં ત્રેણ ફૂટી અચ્છુટી જલકાઈ ગયા. દિનકરપતે અત કરણુ ધ્રુવી ગયુ, રાધાનુ હૃદય ચૂત થઈ ગયું અને કમળાની આંખો રડી રડીને સૂઝી ગઈ ટૂંકામાં તે ત્રણે જાણને જગશે આપાત ધણે જમાઈના મુન્દરી જગાથી માંગ જેવી થઈ ગયેલી રાધાબાઈના મનને કમળાના પુનર્વિવાહની લગામણ વાંચીને તેને દમ્બા ઉપર યથ લાગ્યા જેવુ થયુ માધવરાવ વળી શકરરાવના મૃત્યુ પત્રની એક નકલ, અને તેણે પોતે મરણુ પહેલા પોતાની સ્ત્રી કમળા ઉપર હાથેયો એક નાનો સરખો પત્ર પછુ પોતાના પત્રમાં બીડેલા હતા " જો કમળા પુનર્વિવાહ કરે, તો જોને માધવરાવ વધીક પામે રાખેના રોકડા રૂ. દસહજાર મળે " મૃત્યુપત્રમાં આ વિનંદાશુ સગત જોઈ દિનકરપતને કાઈ કાઈ થયુ. " પતિના મરણુ પડી તેની આશાને તેની ઇચ્છાને સમજ તે પ્રમાણે વર્તવુ એ સતિત્વનુ ખરે લક્ષણ છે માટે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારી આદ્ય પ્રમાણે તુ પુનર્વિવાહ કરે " વગેરે દર્શીકત ઉપર જાણવેલા કમળા ઉપરના પત્રમાં પછુ મળી હતી આ રખતે દિનકરપતની સ્થિતિ બહુ શોકજનક હતી તે જો કે જુના વિચારના હતા તોપણ 'ઓમિશ્વર' પુનર્લંભ ' વગેરે આશામાં તેમનો મત બહુ પ્રતિકુળ નહતો એટલુજ નહિ, પણ કમળા જેવી બાળવિધવાએ તો અવસ્ય પુનર્લંભ કરવુ. એવો તેમનો પ્રથમચીજ મત હતો પરંતુ માત્ર મત આપવો, અને જોતા પર પ્રસંગ આવી પડે, તો તેવુ વર્તન કરી બતાવવુ એમાં પુષ્કળ ફેર છે કુખની વાત એ છે કે, માત્ર મન બતાવનારા-મીઝઓને ઉપદેશ કરનાર ધણી હોય છે, પરંતુ બોલવો પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ વર્તન કરનારા આ સમયમાં બહુજ યોગ છે !

કમળાની કુખ સ્થિતિ જોઈને તેમનુ અત કરણુ બચવા લાગ્યુ અને 'તેનાં પુનર્લંભ કરવા' એમ તેમના મનમાં વારવાર ગાવવા લાગ્યુ. પછુ સમજના તીક્ષ્ણ વાકપ્રહાર સહન કરવાનુ-મનોર્ધ્વ તેમનામાં નહિ હોવાથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તન કરવાને તે બહાર પડી ચકતા નહિ અરેરે ! દિનકરપત જેવા કેટલાય બાપ સમાજ શરણથી કરીને પોતાની બાળ કન્યાઓને વૃદ્ધ બતાવતા દરો ! પછુ તેમા સમાવળે શુ ? આ અસ્સામાંજ કોલેજમાં નાતાલની રજાએ પડી હોવાથી પ્રગ્ગર ઘેર આવ્યો કમળાના બાપા પછુ-દિનકરપતને મળવા માટે આવ્યા હતા, કમળાના મામા લાહિસાહેબ સત્તાશના સનદી વધીન હતા તેમણે દિનકરપત પાસેથી શકરરાવના મૃત્યુની અને તેના મૃત્યુ પત્રની દર્શીકતો વાંચીને કહ્યુ " હવે એ વિશે તમ્મરે શે મત છે ? "

' મને એમ કરવુ ઠીક લાગતું નથી, "

“ કા એમા શુ ઠીક નથી ? એમા તમને નવાઇ જેવુ શુ લાગે છે ? ”

“ નવાઇ નહિ તો શુ ? આજ સુધીમા અમારા કુળમા આ કામ થયુ નથી ”

“ આજ સુધી નહિ મહેલા કામ આપણે નજ કરવા એમ થોડુંજ છે । આપણા વડીલોએ માહુજ લોકના હાથ નિચે નોકરી કરી ન હતી તેમજ રહેવા બેસી મુસાફરી પણ કરી નહતાં છતાં આજ આપણુ મન તે કામ કરીએ છીએ જેવો સમય, તેવું વર્તન રાખવુ એ દરેક સમજી મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે ”

લાહિસાહેબુ આ બાપણું દિનકરખત સાંભળીજ રહ્યા સ્તબ્ધરંગથી લાહિસાહેબે ચતુર્થે “ જો તેમા તમને કાંઈ નવાઇ નામની નથી, તો આ પુનર્લસ સંબંધી આટલી નવાઈ કા લાગે છે ? જગત આજકાલ બહુજ આગળ ગયેલું છે તેવા સમયમાં આપણા આચારવિચારમાં પણ સમયાનુસાર થોડો પલ્લે ફેરફાર કરવાની જરૂર છે ”

“ નવાઇ તો એટલીજ કે આપણામા હજુ સુધી બહુ પુનર્લસ થયાં નથી ”

“ પણ થોડા તો થયાં છે ના । ”

“ પણ એકદર તો ગૌણજ ”

“ ગૌણ ખરાં પણ તે બીરંકુલ નહિ કરવા જેવા ગૌણ તો નથોજ પત । તમને તમારા પેટના છોકરાની પણ દયા નથી આવતી । આટલી નાની છેકરીનો જન્મ આપણ કુખસ્થિતિમા ગણીએ એ તમને ઠીક લાગે છે ! આવુજ તમારૂં કન્યા વાસલ્ય, આવોજ તમારો અપત્ય પ્રેમ ! ”

બોલતાં બોલતાં લાહિસાહેબને કંઈ રૂપાઈ ગયો પતની આખો પણ પાણીથી ભરાઈ આવી તે ગદગદિત કંઈ બોલ્યા “ લાહિસાહેબ કમળાને માટે મારા મનમા શુ થાય છે, તે માત્ર પરમેશ્વરજી જાણે છે. પણ શુ કરે, સમાજના હલથી પુનર્લસ કરવાને મારે મન કશુંલ કરતુ નથી

“ પેટના છોકરા કરતાં તમે મમાજને વધારે ગણો છો । વારે સમાજ, સમાજ એટલે શુ ? તમે અમેજ ના । જે પ્રસંગ આજ તમારા પર, તેજ કાલે આત્મ પર પણ આવશે જે વાન સર્વના કાયદાની છે, દિતની છે, તે કરવામા તમે આટલા બધા બીઓ છો શમ્યા ? ”

“ સમજી કે હું પુનર્લસ કરી અપવા કશય થાઉ, પણ કમલાને કજલ કરનાર કોઈ પુરૂષ તો જોઈએ ના । ”

“ કમળા જેવી સુસિલ, અને સુસિલિન કન્યાનુ પ્રાણી શુદ્ધ કરવાને જોઈએ તેટલા તરફ કજલ થશે અરે ફર કયા જાઓ છો । આ તમારો પ્રભાકર પણ ખુશીથી કજલ થશે ” બાઉ સાહેબે બોલના બોલતાં પ્રભાકર તરફ નજર ફેર્યો

“ પ્રભાકર કશુય કરે, તો હું જોઈશ ” પતિ જવાબ આપ્યો

પ્રભાકરે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ, તેથી લાહિસાહેબે તેને, હિંદીશીને કહ્યું “ કમ પ્રભાકર, કમળા જેવી બાળ નિધવાની તને કોઈ દયા નથી આવતી । જો તેમજ હોય, તો આજ સુધી તે સપાદન કરેલું જ્ઞાન ઉચ્ચ જ્ઞાન નહન વ્યર્થ છે આટલા દિવસો કાલેજમા જીતને લું કાંઈ પણ શીખ્યોજ નથી એમ કહેવામાં કોઈ અડચણ નથી અમારી બાવી ઉન્નતિ તમારા જેવા નરજોનેજ અવ્યબી રહેથી છે તાજ જેવાએ તો આજ

સામાજિક કામો કરવામાં આગળ મનુષ્ય જેટલો તારો જેવા મૈત્ર્યુએટો સમાજના નેતા હશે. તમારી પત્નિએ, અમારો જેવા અમારોએ જન્મ્યું છે. નાઈ વર્તન દેશના અને સમાજના ફાયદામાં નથી થઈ શકે. પ્રજાએ હાઉસાઉના બોલવાથી પીવાનો તેણે, કહ્યું "હું આપની અને મામાની આરાધના નથી".

હાઉસાઉને પોતાની બેનના અને કમળાના મનનું પણ આ રીતે જ સમાધાન કર્યું અને "શુભ શીશ" આ આયથી તરતજ પ્રજાએ સાથે કમળાનું પુનર્જન્મ મુજાધના પ્રાર્થના મુજાધમાં કરવામાં આવ્યું. વર્તમાન પત્રોમાં, વરવંદુને અભિનંદન અપાયાં, અને એક બે પ્રમિષ્ઠ માસિક પત્રોમાં તેમના ફોટાઓ પણ આવ્યા. હમ સમારકાને બીજેગ દિવસે કમળાને એક રજાએક પત્ર મળ્યો, તેમાં દબર દબરના એક એવી દશાનો દર્શાવ્યો હતો. અને માથવંદવ વંદીશની મહીનો એક કાગળ હતો. પ્રજાએ તે, રૂપીઆ બીજેગ દિવસે કમળાના નામ પર બોમ્બે એકમાં મોકલ્યા. x x x

ઉપરની હકીકત બની ગયોને આજ લગભગ વીસ વર્ષ વીતી ગયાં છે, "વીસ વર્ષ" શબ્દ બેજ પણ અસાધ્ય ! હમ જેટલો અગ્રાધ છે ! આ વીસ વર્ષમાં કેટલી નવા જુની ઘટ ગટ હશે ! આ દીર્ઘકાળમાં કેટલા સુખાર વધારા ઘટા દશે ! જગત કેટલું બધું આગળ ગયું હશે ! જસ્ટુ ! કાળના ચિત્તવંતર પ્રમાણે કમળાની નિમિત્તમાં પણ પુષ્કળ ફેરફાર ઘટ ગયો છે. તે અત્યારે આમળ પ્રમાણે એક અલગ ધાર્મિક નેથી, પણ વીસ પાત્રીમ વર્ષની એક પાંદ બાધ છે. પ્રજાએ પણ ૪૦-૪૫ વર્ષના કુરેશ ગૃહસ્થ છે. દિન કરપત અને રાત્રાબાધ તે કેટલોય સમય થયા આ લોક છોડી પરલોકમાં ગયાં છે, અને પ્રજાએ એક જીવનમિત્ર પણ આજ તેજ માથે જવાની તૈયારીમાં છે, પ્રજાએ અને તેના ભગ શંકરરાવને આજ લગભગ દસગર વરસ થયાં અનેક ગધારો હતો. આ જન્મે મિત્રોનો અમમપરસ "એક લેઈ" ચાલમાં રહેનારાં મીલશે તે એમજ કહેતાં કે "આ રામ લક્ષ્મણની બંડી છે." આજે પ્રજા એકી મરણ પથારીએ પડેલો હોવાથી ક્યા માથે મિત્રને દુઃખ આપી શકે !

શંકરરાવના ઘરમાં કેટલો સ્ત્રી નહિ હોવાથી પ્રજાએ કહેવાથી કમળા ઉત્તમ પ્રસારે તેની સારવાર કરેલી પરંતુ કમળાને અને પ્રજાએ યશ આપવાનો ઇશ્વરી સંકેત ન હતો. એક દિવસ રાત્રે બારપાર એક વા-વાના રામચે તે જન્મે રડતાં બેઠાં હતાં. શંકર રાવનો પ્રજા સ્થળ શરીરને ત્યજી ચાલ્યો ગયો હતો. મરણ પહેલાં મુમારે એક કથાકે શંકરરાવે એક પત્ર પ્રજાએ આપ્યો, અને ક્ષીણ રવરે તેણે તેનો અને કમળાનો બંધ ઉપકાર માથેના મરણ પછીની મરે વીધી ઘટ ગયા જાદ બીજે દિવસે તેમણે તે પત્ર ઉઘાડ્યો. તે તેમાં પોતે કમળા ઉપર તેના લગ પહેલાં લખેલો પત્ર જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. બીજે એક પત્ર શંકરરાવે કમળાપર લખેલો હતો તે પત્ર વાંચતાં જો તેના નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા પડેલી લાગી કમળાની પણ તેજ દશા યદ વીસ વર્ષ પહેલાં બનેલા બતાવતું ચિત્ર તેઓની દષ્ટિ આગળ બંધુ યયુ-કેટલોક સમય તે જન્મે આ પ્રમાણે માનસિકાદૃઢ થયાં પછી પ્રજા કરના મુખમાંથી "આ કયો સ્વાર્થત્યાગ ! " એવો ઉગાર નીકળ્યો. શંકરરાવે કમળાને આપેલા આ દસ દબર તેણે શંકરરાવના નામે ઘન ધર્મમાં, અને ઉપેચાગી સરસાઓમાં મદદ કરવામાં આપ્યાં.

લોહી સુધારા માટે સૌથી સરસ
 ડૉ. વામન ગોપાલનું જંગ-
 પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રીય
 આયોડાઇઝડ
 સાર્સાપરીલા.

જેનો હજારો દરદીઓએ ઉપયોગ કરી નીરાશા દુર કરી છે.
 આ સાર્સાપરીલા બગડેલા લોહીથી થતા દરદો માટે એટ

— ફતેહમંદ અને અકસીર ઈલાજ છે.

— આજ ૫૦ વરસથી એક સરખીરીતે માન પામેલું છે
 અને જુદા જુદા પ્રદર્શનમાં

સોનાના અને રૂપાના ચાંદો મેળવવા
 આ એકજ સાર્સાપરીલા ભાગ્યશાળી નીવડ્યું છે.

લોહી એ મનુષ્યનું જીવન છે તે જમણું હોય તો અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે માત્ર
 તે સુધારવા દરેક માણસે કાગજ લેવી જોઈએ. તેને માટે આ સાર્સાપરીલા ચીના પીટ
 એક ધણુ દવા લેવાની જરૂર નથી વળી આ દવા પીવાથી ઉપદ્રવ એટલે જન્મી અને
 તેના વડે ચતા મેચો-નેમજ લકવા, સધીવા, ચામડીપરના કાળા ડાઘ, બાળકો સુજ આંતરુ,
 સરીઆત જાનના ચવી, ઘરીર ઉપર દેવી સન્ના ફાણ થઈ આવવા લીજે ખીમરા ઉપ-
 ના દવા અકમીજ થઈ ચુકી છે શીશી ૧ ના ૩ ૧ આર શીશી પીનાથી માને
 ફાલેલો આપે છે.—પ્રાપ્ત ખરચ જુદું.

દરેક મહેરમાં દવા લેવાનારને } ચાર એકદમ મંગાવનારને ૩-૪
 ત્યાં મળે છે. } ડૉ. મહિતભરાવ કેશવ, ઠાકોરદ્વાર-મુંબઈ.

અમદાવાદના એજન્ટ ગોકળદાસ મોતીચંદ પાસેથી મળશે.

લખો:—

ધાંચીની ધાર-અમદાવાદ —

ONE PAYING COURSE.

(Success guaranteed)

"ACCOUNTANT" course is taught by Correspondence No condition of age or University Certificate No study by heart Grand reduction in fees Course is most useful for service and promotion Candidates enrolling daily Candidates are prepared for London Chamber of Commerce Examination. School is recognised by Government Do not lose this golden opportunity but write to-day for full particulars to,—

C C. Education Office

POONA CITY.

Wanted agents every where Liberal commission allowed.

કલકત્તા અને મદ્રાસનાં સમગ્ર હિન્દનાં આયુર્વેદિક પ્રદર્શનોમાં
મોનાનો ચાંદ મેળવનાર.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ.

રાષ્ટ્રીય ટેરી હવા બનાવનારા.

એલફીન્સ્ટન રોડ, મુંબઈ.

હરેક જાતની રાષ્ટ્રીય હવાઓ ઘણાજ હીકાયત ભાવે મળશે.

ચંદ્રપલા ગુટી.

મૂલાશયના તમામ વ્યાધીને તત્કાળ દૂર કરે છે તો. ૧ ની હી. રૂ. ૧-૦-૦
મંદાસિ વટી.

ડીસ્પેન્સીયા અને મંદાસિનો ઉત્તમ ઉપાય. ૦૧ રતલની હી. રૂ. ૧-૦-૦
વધારે વિગત તથા હીસ્ટને માટે ઉપરને શીરનામે લખો.

તારલું ચમનાયુ "ઝંડુ મુંબાઈ"

ટેલિફોન નં ૨૨૦૮-૨૨૦૮

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ.

એલફીન્સ્ટન રોડ, મુંબાઈ.

આ ઝાહેરખાતર વિષે જાણના મુન્દરી સુબોધમાં તે વાચનાનું જાણવના કૃપા કરશે.

સર્વ દાનાત્ પરં દાનં એન્નદાનં વિશિષ્યતે ।

તહમારાજ લાલની

એક અમૃત્ય મૂચના.

શાસ્ત્રાજ્ઞાનું પાલન.

એ

હિન્દુ માત્રનો પરમ ધર્મ છે.

મનન્તે તરજાઃ પાપાત્ પાપં દારિદ્રિ સંમયમ્ ॥

દારિદ્ર્યમદાપનેન તસ્માત્ દાનપરો ભવેત્ ॥

દાન નહિ આપવાથી દારિદ્ર્ય આવે છે, દારિદ્ર્યથી પાપ થાય છે
અને આપને પરિણામે નફો મળે છે.

માટે

ખસો રૂપિઆમાં અન્નદાન સાથે અમર નામ !

રૂ. ૨૦૦ આપી અન્નદાન ખાતે એક દિવસ શેઠી આરસની
તખ્તીમાં નામ ફોલ્ડરાવી યાદગિરી અમર કરો ! !

ગરીબ હિન્દુ અનાથોની હયા લાવવી અને તેમને સારે માટે
પ્રસંગે પ્રાણજ્ઞોની માફક યાદ કરી દાન આપવું એ દરેક હિન્દુનું
કર્તવ્ય છે. કારણ કે, આવા નિરુધાર અનાથોને દાન કરવાથીજ
પરલોકની વાટ ખરચી પ્રાપ્ત થાય છે.

માટે તમારા દાનના મની-એકાઉન્ટ તુરત નીચલે સરનામે મોકલવાની આપો.

એક રૂપિઆ સુધીના દાન વાર્ષિક રિપોર્ટમાં છપાય છે. તે
રિપોર્ટ મફત મળે છે, તે મગાવવા દાન મોકલી લખો.

મંત્રી-હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

નડીઆદ.

!!!અનાથોનો પોકાર!!!

કર્તવ્ય કર્મનું વિશાળ ક્ષેત્ર જીવનનું સાર્થક.

“ પ્રભુની પાસ સદા મારો પોકાર કરી, દયા કરેને દીન બાણી,
દયાના હાથ કરો સદાએ પડેથી, એવી લેવાની એવાણી. ”

ગરીબોથી સુગંધ ઉલસાય છે, દાન માટે ગુસ્સાનું સુવિખ્યાન છે. તમાનજ ઉપર આધાર રાખી રહેલા અનાથ બાળકો, હીન સલાચરણી વિધવાઓ અને મદદ માટે પોકાર કરતાં આધિગ્રસ્ત મનુષ્યો તન્દ્ર દ્યાર્દ દબી કરો તેમનાં દુઃખ ફેરી, મદાચાર, વિદ્યા ભુજનું જ્ઞાન આપી સનાય બનાવો. સુપાત્રે દાન એજ સકમાણીની સાર્થકતા છે. આ આશ્રમના ધન ધાન્યથી વિમુખ, ભૂખે મરતા, અને ટળમળતા અનાથ બાળકો નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ, આશ્રયલીન વિધવાઓ, અને આધિગ્રસ્ત મનુષ્યોનું પાલન પોષણ, વિદ્યા તથા કુલ્લનું જ્ઞાન આપી સનાય બનાવાય છે. અવરથા સંપૂર્ણ-સદી મલામત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના હાથમા છે દાન આપનારના નામ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને પહોંચ મોટલાય છે. ફક્ત એકથી વધુ આપનાર દાતાને સાર્થક ગિયોર્ટ મળે છે હાથ કે કમ્પુથી નહિ પરંતુ દાન આપવાથીજ મળે છે. ઠગમલ લગાવો અને દયા લાવી લખો —

માણીલાલ રામશંકર ઠાકર

મંત્રી શ્રી ગોપાલ કૃષ્ણ અનાથાશ્રમ,

સિદ્ધપર.

આ પત્ર તેના માનિત ગમગોદનત્રય જન્મવતનય માટે શ્રી મોહાલાલ મગજદારે અમદાવાદમા પામકુવા આજ રહેતે આપેલા પોતાના ધી 'સુગંધત પ્રિન્ડીંગ પ્રેસમાં' જાપ્તુ અને પ્રકાશક રામગોદનત્રય જન્મવતનયે અમદાવાદ રામપુર- 'સુન્દરી સુગોપ' એડિટરમાથી પ્રિન્ટ કર્યું.

મહાન યોગી ભર્તૃહૃદ્ ગી કહે છે કે

परिमलभूतो वाता वासा नवात्कुर कोट्यो

મધુર વિદ્યોત્કળિતા નાવ ત્રિયા વિકપક્ષિણામ્ ।

એટલે—

‘વસન્ત નવુ જાંદારે પ્રસરી રહી હોય છે તદ્દારે વાયુ મુગધ ૩૫ અને છે સાખાપદ્મનાથી સે કડો નવાફર ઉત્પન્ન થાય છે કોણેસ પક્ષીની મધુર વાણી ઉત્કળિ ઉત્પન્ન કરે છે’

અરે ! વસન્ત ઋતુમાં સર્વ શુભોનો ઉત્પન્ન થાય છે, વસન્ત ઋતુની શરદાઋત્રીમાં પણ વસન્ત મા પીનતા પુષ્પોની સુગંધી આપનાર એવું ક્રમ એકજ એપ્રિલ-દીલખહાર સેન્ડ બે તેની મનોહર સુદરશીની ઉચ્ચતા જ દયામાં સુગંધ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી અત્ કરણ સુદ મળે મનને એક પ્રકારનો નવીન ઉત્સાહ અર્પે છે

ખાંસીક પ્રમથે, વાર તદ્દારે ખીલુ કોણપણ જાતનું મેટ અથવા અજી વાપરવા કરત દબારો પુલોનું બનેલું એપ્રિલ દીલખહાર વાપરે અને તેની સુશમોનો બે ઘડી વિચાર કરે

એપ્રિલ દીલખહાર સેન્ડ—નાની ખારથી લીમત રૂ. ૦ ૮ ૦

” ” ” મધ્યમ ” ” ૦ ૧૨ ૦

” ” ” ના ઓસની ” ” ૨ ૦ ૦

સુગંધી કાર્ડ એકનો એક આનો.

ધો એપ્રિલ ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની.

પપ, બુધા મસજીદ મુબઈ

ફરેક જાણીતા વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી શકશે

સ્વર્ગનો અલૌકિક બક્ષિસ. કામીનીયા ઑઇલ.

આપોના આનંદ તમેમની સૌદર્યને લીધે છે સૌદર્યના સુદર વાળના અંગે રહેલી છે અને સુદર વાળો આપ કરવા માટે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ કામીનીયા ઑઇલ વાપરે છે

કિંમત બાટલી ૧ નો રૂ ૧-૦-૦ વી પી. ખર્ચના રૂ ૪-૦-૦

" " ૩ નો રૂ ૨-૧-૦ " " રૂ ૭-૦-૦

ધી ઑઇલો ઈંડિયન ડ્રૂગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

દરેક વેપારી પાસેથી પણ મળી શકશે.

૫૫, ભુમા મસજીદ મુબારક

ડ. જાનંદજી મુળગી પાત્રી લખાયો છે

સુન્દરી સુખોદ.

યત્ર નાયંસુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા. | મનુ.

લુન-
૧૯૧૬.

પૃષ્ઠ ૧૩-
૨૫ ૬ ૬

રાઈડ આનંદજી હાઈડ હુન્ગી અંતરીય.
(અગ્રિય મહારાજાનેયુ મુખ્ય પ્રધા.)

આવ સ પાઠ —
શ્રી ખન્ધ સમાજ.

પ્રકાશક અને તત્રી —
રામચંદ્રનાથ જસવંતરાય

સુન્દરી સુખોદ માન્દર અમરાવાદ

Block by courtesy of Navay

પ્રો. જેમ્સની

વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ શરીરમાં વધી ગયેલ વિજ્ઞાન તરફ પુરતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી સુખી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે જ્ઞાનતત્ત્વની નમવાઈ, અજ્ઞાનથી બચાવે, દાથ પગલું ફાટવું, મગજને ચક્રી આવી યાદશક્તિ મુખ થઈ, મનની ચિંતા ઉતરી

કોઈપણ કામ પર ચિત્ત ન લાગવું ખાવા પર અશ્વિ છાનીનો ધનમારા, દરસ, દમ, આખી અધારાં આનવા, ચક્રાની રીકાસ જુનાન વિદ્યાર્થીન અભ્યાસના યોગ્યને લીધે નવનું પડેલ મગજ તેમાં નેમજ વકીત, બારીરદગ અને કસારો રૂપ માસતો, અને બીજાઓ કે જેમને માત્ર દીવસ મગજ કસવું પડે છે તેમને આ ગોળીઓ થાડી મુજબમાં અજા. જેવા મુખ્ય છે તેમ જે સ્ત્રીઓને દદવાર માસીક બીમારીથી શરીર લેરાઈ જાય છે અને દીર્ઘકાલી આ કમરનો ફાટાણો પ્રતર મુખ મગજની બીજો રોગો થાય છે તે ઉપર આ ગોળીઓ ધબકાઈ કાપતામરક છે

આ દવા નેવાઈ નાનતણ અને જુદીમાં અસાધ્યમુ પધાગે થાય છે, ગાસ લાથ થાય છે આખ અળકની અને તેજસ્વી મને છે મન અચળ અને ઝોખમુ થાય છે મુખ સારી પડે લાગે છે અને પેઠા માફ આવે છે બીજી લગભગ દવાઓ નામ ના પડેલા આ ગોળીઓ વાપરી જુવો

ચેતનથી ગોળીઓ ખરીદી વખતે Pro James Electro Ionic Pearls શ્રી જેમ્સ હેન્ડ્રી ટોનીક પર્લ્સ (શ્રી જેમ્સની વીજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ) નરાનર વાચીને લેવો

દીઘત—અથ ગોળીની શીશોના રૂ ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગોળીની શીશોના રૂ ૨ વીં. પીં ના એકથો નજી શીશોઓ મુદ્દીના રૂ ૦ નહી

ધી એંગ્લો ઇન્ડીઅન ડ્રુગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

ના પપ, જુમા મસજીદ મુબર્ક.

સુન્દરી સુબોધ

પુસ્તક ૧૩ મું.]

જુન ૧૯૧૬:

[અંક ૬.

અનુક્રમણિકા.

ચિત્ર પરિચય:
બિંદીશ રાખ્યો વડો વજીર. [મુખ ૫૪ ઉપર.
રૂઢિ સૈદ્ધ. } ૫૪ ૧૫૩ આગળ.
બેન્ગાલ સેન્સર. }
જડયગુંજન:
નાથને પ્રમ્. શ્રીયુત 'નિઝકુન્જ' ૧૫૩
ચુદ-ધર્મ:
વિધવાઓના દુઃખ. (મળેલું.) ૧૧૪
ધનાદ્યોનાં ગ્રાહીનું શોચનીય સંસ્થા.
શ્રીયુત પુરુષોત્તમ ઓળખાણ પાકે. ૧૫૬

વાર્તાલિહરી:
નવન. „ પ્રભાશંકર મં. ત્રીવેદી. ૧૧૧
વિદ્યાકલા-વૈદક:
પાણીનું દીપું. „ પોપટલાલ જો. શાહ. ૧૭૧
ધન્ય તે નરનાર. 'અનાથ સેવક.' ૧૭૬
આનન્દાધમ:
રૂઠા ફૂટન. „ ચંદુલાલ મ. ડોહટર. ૧૭૭
સદચરી સંમેલન. (મળેલું.) ૧૭૯
તે નરને વિહાર. „ 'અનાથ સેવક.' ૧૮૪

સુન્દરી સુબોધ-આસિક વધારો.

રાસસ્વતી.
વચનામૃત. ... ૩૨૧
કાવ્યકુંજ:
ખેતીનું બાળક, શ્રીયુત વૈકુંઠરાય ભેલીપુરા. ૩૨૨
ઓની મહત્તા. „ 'ધિરજ.' .. ૩૨૩
રનેહ વાચના. „ 'નૂતનથી.' ૩૨૪
પ્રણય શ્રામ. „ 'કુન્જ.' ... ૩૨૪
પ્રિય વચન. „ વધુવાળું મહેતા. ૩૨૫
તેનહિનેઆ કા' „ 'કુસુમાકર' ... ૩૨૬
દિલ્હા. „ 'પાદરાકર' .. ૩૨૭
સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન:
ખેતી શુભરાત કેળવણી પરિવર્ત. (મળેલું) ૩૨૭
ધર્યામી ઓળખા શ્રીયુત 'S' ... ૩૩૭
પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન
દિન્દુ ઓળખા. શ્રીયુત 'મન્ત.' ૩૪૨

નત સેવા. „ વૈકુંઠલાલ દાહર. ૩૪૪
પુસ્તકોની પસંદગી. „ C. M. Trivedi. ૩૪૫
ફૂલવાહી:
છોકરાને છણાયવો કે પરણાયવો ?
„ 'શુભિયુત.' ... ૩૪૭
આનસિક ચમત્કાર.
„ વેદજી મોરારજી મહેતા. ૩૫૧
વાર્તાલિહરી:
કાચીવાસિની. „ ચાંપસી વિકુલદાસ ઉદેશી ૩૫૭
કાચિન્દી. „ મે. નટવરલાલ જ. ગોતમી. ૩૫૨
પ્રવાસમંજરી:
મધુબળેશ્વર. ખેતન સૌ. મદન ખેતન. ૩૭૮
વાલમિષ્ઠ:
બાલકોની વાતો. શ્રીયુત મોતીલાલ
પુરોહિત. ... ૩૮૩

સૂચના.

અમને જણાવવાને ફરમાશ થઈ છે કે ગયા વર્ષના સુન્દરી સુબોધના શ્રીલેખના (ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ ના) અંકમાં “પ્રિયની વન્મુતિધિ” એ નામનું કાવ્ય ખેતન “સૌ. કવુ ખેતન”ની મહીથી પ્રકટ થયું છે તે ખેતન સૌ. કવુ ખેતન જ્ઞાનરામ આ. મહેતાનું વખેલું નથી.

વ્યવસ્થાપક-સુન્દરી સુબોધ.

ખાસ અંકો.

શ્રીલેખનો અંક: હવે પછી થોડા વખતનાં પ્રકટ થશે તે માટે પંદર વીસ દિવસની અંદર લેખક લાગિનીઓ તરફથી લખાણ મળશે, એમ આશા છે.

ખાળકોના લેખ: પણ તે સાથે અથવા તે અરસામાં બહાર પડશે:-(૧) ખાર વપની અંદરનાં-તથા (૨) પંદર વર્ષની અંદરનાં ખાળકો તે માટે લખાણ મોકલી શકશે. સારા લેખને માટે ઈનામો આપવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી, સુબોધ.

કેટલાંક ઈનામો.

ગયા મહિનાના અંકમાં સાહિત્યના વાચનારા માટેનું એક ઇનામ જાહેર કર્યું હતું, તે પછી બીજા જે એ ઇનામો જાહેર કરવાની અમને ફરમાસ થઇ છે, તે ઉપકાર સાથે તોંધીએ છીએ. એકંદરે ત્રણ ઇનામો નીચે મુજબ હરીફાઇ માટે નક્કી કરવામાં આવ્યા છે-

(૧) ગઇ વખતે જાહેર કર્યા પ્રમાણે રૂ. ૫) પાંચ "પરોપવીત સંસ્કારનો હિંસ" એ વિષય ઉપર સાહિત્યના આશરે ૪ પાન થીકે તેટલો સારામા સાથે નિર્મિત જેનો આવશે તેને આ હરીફાઈ ફક્ત પુરોષો માટે છે.

(૨) "યુવતિનાં આલુપણ" એ વિષય ઉપર સાહિત્યના આશરે આઠ પાનાં થીકે તેવો મૌખી એક જેનો નિર્મિત આવશે તેને રૂ. ૧૦) નું ઇનામ આપવામાં આવશે. આ ઇનામ ફક્ત સ્ત્રીઓને માટે છે.

(૩) "બારીના સળીઆ પ્રહી કર ફરે યુગાર થીકે ઉભી" એ હીટીની પ્રાદ્યૂર્તિ કરનારા સૌથી ઉત્તમ પાંચ સ્થાનક લખી મોકલનારને રૂ. ૧૦) દસ ઇનામ આપવામાં આવશે. આ હરીફાઈ સ્ત્રીઓ માટેજ શુદ્ધી છે.

ઉપરનાં ઇનામ મુજબના અમારા મિત્ર સ વસનજી હકર મારફત રા. પ્રયાગજી ડી. હરીઆણી તરફથી રા. પ્રયાગજીનાં સફળત પત્ની અ. સૌ. ગ્રેમદાવહુના સ્મરણથી આપવામાં આવે છે.

નિર્મિત તથા પ્રાદ્યૂર્તિઓ આ સાલના ડિસેમ્બર તા. ૩૧ મી સુધીમાં મળી જવા જોઈએ. ઇનામો માટે જાહેર થયેલા લેખો 'સાહિત્ય'માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે, ઇનામનું પરિણામ આ સાલ આખર સુધીમાં જાહેર કરવામાં આવશે અને કુરેલો નિર્ણય છેવટના ગણાશે. લેખો પાછા મોકલવામાં આવશે નહીં.

આ ઇનામો માટેના લેખ ત્યાં પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામો કરવો.

તંત્રી, 'સાહિત્ય'

વડોદરા.

આ માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ

૧૯૦ પાનાંના માસિકનું રૂ. ૩-૮-૦. ૩૨ પાનાંના માસિકનું રૂ. ૧-૮-૦.

સ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો.

યોગિની. (સ્રીસી નવલકથા,) રૂ. ૧-૪-૦
બાલા. (સુખોદક ") , ૧-૪-૦
વાર્તાલહરી. (મનોહર વાર્તાઓ) , ૧-૦-૦
રસીલી વાર્તાઓ. (મીઠી મીઠી) , ૦-૮-૦
મુદુલા. (પ્રેક્ષાક નવલકથા) , ૦-૮-૦
કમલિની. (સ્રીસી નવલકથા) , ૧-૦-૦
સુન્દરી સુખોદના સ્રી લેખના સચિત્ર
આસ અંક.

૧૯૧૨નો આસ અંક (૫૬૨ ચિત્રો-૧૦૮ પાના)
૧૯૧૩નો આસ અંક (સત્તરચિત્રો-૧૬૦ પાના)
૧૯૧૪નો આસ અંક (આવીસચિત્રો-૧૭૫)
મૂલ્ય દરેકના રૂ. ૦-૧૨-૦

સુન્દરી સુખોદનાં પાછલાં પુસ્તકો.

મુ. સુ. છ કું વર્ષ રૂ. ૦-૧૨-૦
" " આઠમું " " ૦-૧૨-૦
" " નવમું " " ૧-૦-૦
" " દસમું " " ૧-૪-૦
" " અગિઆરમું " " ૧-૪-૦
(દરેક પુસ્તકનું ટપાલપત્ર જુદું)

નીચેના ચારનામે લખવા વિનંતિ છે
વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુખોદ. અમદાવાદ.

લેક્ટોલ અને દૂધનો અરો.

આ દવા માતાઓના ધાન્ય નધારી ધા-
વણા હોકરોઓનું શરીર સુધારે છે માતાઓની
નળબાધ બને થાક દૂર કરે છે ધાવણું ન
આવતું હોય તેવી માતાઓને વાગે 'લેક્ટોલ'
એક અક્સીંગ ઇલાજ છે આ દવા લેનારી
માતાઓને સુવાચન લાગુ પડતો નથી અને
તેમના બાળકો રૂદ્ધ પૂદ્ધ અને નિરોગી બને છે
લેક્ટોલે ધણા બાળકોને માતના પલ્લભથી
બચાવીને તદુરસ્ત બનાવ્યા છે કીમત કપી
૧ ના રૂ. ૦-૧૦-૦

જી. આર. બેહરા. એન્ડ કું.

મેન્ડુકેચરર્સ ઓફ લેક્ટોલ.

રૂપપરીગેટ-ભાવનગર

રવિકાન્ત ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તકમાં ઇતિહાસ ઉપાયોનું, પ્રજાની પ્રજાતાનું તથા ધન, પરોપકાર આદિ
સદ્ગુણો તેમજ ભક્તિ તથા તેના અગણિપાત્રિક અટકર્મથી યતા લાભનું તથા તે વિષેના
કારણનું પુરપાઈ તેમજ પ્રારબ્ધ થાને-દેવ-ભગવિનું કર્મના પ્રકારનું, તેના ફળનું આર અ
મારના વિવેક વિચારનું, તેમજ કર્તવ્ય સાધના તથા પદ્મવિકાર વિષેનું સદ્બોધક સચિત્ર
દ્રશ્યનું સહિત પુરતા ખુલાસાથી સમગ્રાણુસિદ્ધ રજિસ્ટરનું કરવામાં આવેલ છે

શુભચિત દ્રેનીએકલેખના લેખક પ્રીતીપાલ મે. ક. મા. ત્રિવેદીજીએ તથા અન્ય
સાક્ષર જનોએ તેમજ જનસમાજના સારી જ્ઞાતિને પામેલ માસિકો તથા પેપરોના
એડીટરોએ ધન્ય આ પુસ્તકને આટલું ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવેલ છે સરકારી કેળવણીખાતા
તરફથી લાયબ્રેરીના સાર મળુર થએલું છે પ્રજા ૪૨૦ સોનેરી નાણાવાળું પાકું પુસ્તક,
કિ. રૂ. ૨-૦-૦, પોસ્ટેજ સાથે

સારંગપુર ગામ્તીરામની પાળ,
મુ. અમદાવાદ.

દેશાઈ ચુનીલાલ નરભેરામ.

ડૉ. એન. હૉલિન

બાલસુધા.

ગમે તેવા નમળા બાળકને રૂઢપુદ્ધ
ખનાવે છે. કી ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ લુફ.

શ્રીઓ માટે અમૃત સમાન
ડૉ. એન. હૉલિન

લલનામૃત.

શ્રીઓના ખાસ વ્યાધીઓ જેવા કે
અનિયમીત આટકાવ, પ્રદર વગેરે તરત મટાડે
છે સુવાવડ કે કસુવાવડ વખતે અને ધંધી
પીવાથી થકિત ટકાવી રાખે છે કી. રૂ. ૨.
પોસ્ટેજ લુફ.

અમારી દવાઓ હિંદુસ્થાનના તમામ દવાવાળાઓને ત્યાં વેચાય છે.

લખો:—ડૉ. એન. હૉલિની કું. } ગુજરાતના એન્જ-ત્રીવેદીબ્રધર્સ.
અમદાવાદ. } ધુવારા સામે, અમદાવાદ.

? કાં ખાંસી અને હમઘી હેરાન થાઓ છા કે ?

હાં જો તમારે તે છુતથી બચવું હોય તો

લોકપ્રિય ડૉ. સર બાલચંદ્ર નાઈટ સાહેબની

લલામાણુ પર ધ્યાન આપો.

“ જો. સી. એમ. અત્તરવાલાં કંફરીરખ મેં વાપરું છે, અને તે
કંફને શરદિમાં ઘણું ઉપયોગી માલુમ પડ્યું છે,

આ કંફરીરખ ઘણું સ્વાદિષ્ટ છે.

જરૂર વાપરો.

જરૂર વાપરો.

માત્ર એક વખત જો. સી. એમ. અત્તરવાલાં

કં ફે સી ર પ

જેની ઉચ્ચાડ ત્યાં દિંદમા ઘણી બાટલીઓ ખપતી થઈ છે. હમ, ખાંસી, હાથ, કાઢણ,
વિગેરે દરદો મટાડવા માટેના આતિ મેચાણકરક સર્વિશિષ્ટો મળેલા છે

કોમન બાટલી ૧ ૦-૧૨-૦ વી પી ખર્ચ લુફ

જ્યાખધ લેનારને સાર કમીસન આપવામાં આવશે માટે નીચેના ડિઝાઇની મળાવી સ્યો

જો. સી. એમ. અત્તરવાલાં
અખદુલ રેમાન સ્ટ્રીટ,
મુઆજ નં. ૩.

કે. એમ. અત્તરવાલાં.
મજુ દરવાજા,
અમદાવાદ

ટુંકી બહાર ખખરો.

આ ખાનામાં પ્રગ્ન કરવા માટે નીચેનો દર છે
૧ આ ખાનાના એક વિભાગનો એક વખત
માટે એક રૂપિયો (અગાઉથી)
૨ એક વિભાગના બાર માસ માટે દર
રૂપિયા. (અગાઉથી)
વ્યવસ્થાપક, મુંદરી મુખ્ય
અમદાવાદ.

બહાર પડી ચુક્યું છે.

રીતી દર્શણ.

ધણા મુધારા વવારા સાથે આવૃત્તિ બીજી
નાગર માત્રમાં લાભ વગેરે મુલ્ય પ્રસંગે કર
વાની રીતો તથા ગવાતા ગીતો ઉપરાંત જુના
રસીક ગરબાઓ અને પાક વીધિનો સમાવેશ
કરવામાં આવ્યો છે
પાક, મુલ્ય ક્રીમટ રૂપિયો એક
મળવાનું દેકાણું-અંધ કર્તી.
મુંદરાપટ્ટની વાડી. ગોપીપુરા-સુરત.

દીવાને સાગર.

સાગરના કબીલો, મડલો તથા પ્રેમલક્ષિ અને જ્ઞાન
વૈરાગ્યના લગ્નનેવિન્ન મદ કલ્યાણના કેદારવ નેવડા
લગ્નને પથ ૦ પૃથ-દળદાર ગ્રન્થ-નસુ વલકામા-નિ
રતીર્થ રાખકોન સાથે બહા કેટલ કાગળ વપર સારા
મહાપદા સુન્દર રૂપાલ અને સુરોક્ષિત આઈન્દ્રિય
ક્રિમટ રૂ. સા-ખાસ આવૃત્તિના ૩ ઉત્ત ૦ જ્ઞાન
વર્ધક પુરતકમાળાની શાહકોને અહીં ક્રિમટો અધી
આનાની દીગઢ મેલવી નમુનાનો ફરમા બનાવી બેવો.
છવનલાલ અમરશી મહેતા.
૬ પીરમશાહ રોડ, અમદાવાદ

બહાર પડ્યું છે—જલદી મંગાવો

“આપણો ધર્મ.”

કર્તો-વેદાન્તશાસ્ત્રના અભ્યાસી તત્ત્વચિંતક
પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ દુલ, એમ.એ.,
હિન્દુ ધર્મ સંખ્યાના તેમના લેખો, વ્યાખ્યા
નો વગેરે ૪૯ વિષયોનો કેમી આઠ પૈજ ૫૦૦
ઉપરાંત પૃથ્થો મોટો ગ્રન્થ
ક્રિમટ રૂ. અહી. (પોસ્ટેજ પાયા આના)
મોલ એજન્ડા-છવનલાલ અમરશી મહેતા.
૬ પીરમશાહ રોડ, અમદાવાદ.

મુંદરા હીરાનું ગ્રાંડ સીલેક્શન.

છુટો, જથ્થાબંધ તેમજ દીવપસદ કુચો, મારકવીસો, પેન્ડન્ટો, વિગેરેમાં બહેલી
સુદર હીરા, માણેક, ખાનાં, ચોટી આવશ્ય દહારે ત્યા બેવા નરદી શેરોજી

એજન્સી:-

લંડન અને આતમસ્ટરડામ.

ઓફીસ:-

રંગુન, દેવોય, મરગુષ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની હું.

જથ્થાબંધ તેમજ છુટા હીરા અને

અવેરાતના વેપારીઓ.

૨૨૭ મલકાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસ સામે,

મુંબઈ.

કલાપીનો વિરહ.

લેખક—કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિના ઉપોદ્ધાત સાથે

લગભગ ૧૭૫ ખંડો

વિરાગ, વિરહ, પ્રકાશ, આનન્દ:

એમ ચાર ભાગમાં.

કીમત સવા રૂપીઓ.

એજ લેખકનાં બીજાં કાવ્યો.

વિભાવરી સ્વપ્ન: કીમત, બાર આના.

સ્વરૂપ પુષ્પાંજલિ: કીમત, એક રૂપીયો.

(દરેક પુસ્તકકલ્પ દ્યાલ ખર્ચ જુદું.)

મળવાનું મુખ્ય ઠેકાણું:—

કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

બાઈન લાયબ્રેરી પાછળ,—ભાવનગર.

સર્વે જાણીતા પુસ્તક વેચનાર પાસેથી મળશે.

उ. आनंदजी मूलजी वांगी तरफकी भेट.
अनुपम-सृष्टिसौंदर्य. द. आनंदजी मूलजी वांगी तरफकी भेट.

कास्मीर-श्रीनगरलो चिनारवाग

ठ आनदबी मूळची वाजी तरफथी भेळमाणे प्रलय वायुनुं तोफान ! ठ. आनदजी मूळची वाजी तरफथ.

“देगाळले-हर्से” (हिन्दी चोदेस्तार लट्कर) नो प्रचड घसारे, जेना म्हाजोगानी
आगाळ दुष्मनी थी प्रिलकूळ टकी राफातु नथी

સુન્દરી સુબોધ.

[સ્વર્ગરેય સાગરવર્ષે જોવાર્જનભાષના સખ્દોમા કહીએ તો “ત્રીજી પડિન યાય, રસજ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે જગવતી, સેમટીન અને સુન્દર યાય, ધોત્યાના પ્રમાણમા કુટુંબજનનમાથી તેજો મુક્ત-સ્વચ્છ યાય, ને તે મુક્તયાથી અને સ્વચ્છતાથી કુટુંબની મુખ્ય ઇચ્છાઓ અને ઇષ્ટોમાથી છુટી, એ કુટુંબનુ ખડ કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને કલ્યાણિની બને કુટુંબના જાગક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે. ” સાચી પત્ની યઈ પવિત્રુ છવન હજન કરે, પતિપ્રાપન સેવાભક્તિની બની હુ ખતિમિતમા હજના બાન્ડુના આત્મા-હૃદય વહારે, આનુભક્ત પુત્રી તરીકે દિન્દૈયાના સત્તાનેના વિદ્રાસ અને પ્રતિતિની સહાયક યાય, તથા પ્રજાવરસદ્ જનનિરૂપે સ્વદેસમા હૃદયમર્ધના નેજરવી, હૃદયમર્ધી ત્રિસેવો પૂર્વ વિસ્તારથી પ્રસારે-એજ આર્થ સુન્દરીનાના છવનની સફલતા છે “ સી વિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના સાત્ત નથી...સીની હજનિ વિના દેતાની કન્નનિ અશમ્ય છે ’]

પર્વ ૧૩ મું.]

જુન: ૧૯૧૬.

[અંક ૬.

ઉદય ગુંજન:

નાથને પ્રશ્ન.

નાથ ! ખડી ખડી વાતો કરો છો:	આચરયો ક્યારે ?
નાથ ! પ્રિયાને રસ ઝીલવો છો:	જગમા રેલયો ક્યારે ?
નાથ ! શ્રીમન્ત છો, શૂર છો	મન્યાસ લેયો ક્યારે ?
નાથ ! પાણો આવી છે:	પરિત્રાજક દડી થયો ક્યારે ?
નાથ ! સંગીત કરો છો:	નૃત્ય જગાવયો ક્યારે ?
નાથ ! સાધુ છો, શાસ્ત્રી છો:	સન્ત થયો ક્યારે ?
નાથ ! હું રંકનો હાથ જાલ્યો છો:	લોકગણને દોરયો ક્યારે ?
નાથ ! શહરનોના છત્ર છો:	જમવિષ્ણુ વિકસયો ક્યારે ?
નાથ ! રસભગિની કરી છો:	સહુધર્મોચાર સધાવયો ક્યારે ?
ક્યારે ! ક્યારે ! રે નાથ !	અધીરી કરી છે રે રહતા જગતે મને.

—નિજકુંજ.

ગૃહ-ધર્મ.

વિધવાઓનાં દુઃખ.

“વનિતા વિધવા” તરુથી મળેલું.

[હામાયઃ દેહલીક વિધવા સ્ત્રીઓ વાતો કરે છે.]

પેલ્લી—ખડેન, તું હવે મમલુ થઈ છે હવે રક્યા કર્યે શું વળવાનું છે ? તારું દુઃખ દર કરતા કદ મન્માગ વાગ

પીછ—ખડેન, શું માંકે કપાળ મન્માગે વાગુ ? મારા માથાપ જ ત્યા મારા જન્મનાં વૈગી થઈ પડ્યા નો પછી હું જીવેને કાનો વાંક કાદું ?

પેલ્લી—ખડેન, તારું નમ ક્યારે થયું હતું ?

પીછ—મનારાત જાણે, મારા લગ્ન થ ને વાન શું ? મને નો કહ્યે ખમર નથી મારી માત આમ નાની ઉમર થઈ ત્યા મુઘી નો હું જાણતી એ નહોતી કે હું ક્યારે પરણી, કોની સાથે પરણી અને કાને ત્યા પરણી ! માથાપ કલા કરતા જતા ને લોખની માથે વાત કરનાં હતા કે આ ડોકરીનો જવ ખમરો જવ ખમરો એટલે શું તે પછી તે વખતે મારી બ્યારાત જાણે ! આખરે મોટી થઈને જવખુ કે આ કુટેલા કરમમા ડાકો જ લખ્યો હતો

પેલ્લી—ખડેન, ધીરજ નાખ હવે એ જાળત રોક કાપે તારું શું વળવાનું છે ? તું જાણે છે મ્ની કે હિંદુ સમાજ જેમાં કેવળ અધકાર જ છાંયે ગેલો છે, નેમા જાળલમે થ મત્યાનાશ વાળ્યો છે, ને તારા જેવી અનેક જાળજીઓને દુષ્ટ માથાપે પસારી લાલમે તેના જન્મજેર તેને અધારા કુવામાં નાંખી છે ? મારે ધીરજ નાખ હું એના ઉપાય જતાણુ છું જીવી રહે

પીછ—ઓ ખડેન, હવે માગથી આ દુઃખ મહત્ત થતું નથી રોજ ને રોજ ધરમાં ક્યેલ, કકામ, માન્કાક, મેણા ઝોયા, તરકા, તારા એ શિરાય ધરમા બીજું કશું જોવામા આવતું નથી ખડેન, તો પનધીનનાના માગનાં કુખી મરેલી જેવી છું કઈ ઉપાય સૂઝતો નથી જરા જીવને દિલાઓ આપવા કઈ પુરતક લઈ વાંચવા બેસું છું તો ન્યા મારી કરમકટ સાસુ લાગલી જ આવી કહે છે કે, “શખુળીને ચોપડી લઈ મેસવુ-ધરજામ કરતુ નહિ જૈરીને લખુને જઈ નોકરીએ મરતુ છે ને ક્યા દિસાએ ખનનવા છે ને દયા રાજ ઉધા વાળવા છે ? જાણી જામડીઓ-તારા જેવી બીજી રાખણીઓ ભેગી કરી ટાહેલા જરી લેકાને જતાવણુ છે કે હું પડિતની દીકરી છું !” નરે ! એટલુંજ નહિ પણ પુરતક નાંચવાનું કારણ કહેવા ગઈ એટલામતો મારો સમરા આ મે મને એ આગ ચાંદી કાઢી ને કહ્યું કે “નિકળ ધરમાથી તારા જેવી તો હું નન્યા નવાણુ હમણુ ભેગી કરીશ” એમ કહીત મને વરમાથી કાઢી મકા

પહેલી—ગભરાઈશ નહિ, યહુન ! હું તને એનો પણ ઉપાય બતાવું છું

ચોથી—ખહેન, હવે મારાથી આ દુખ સહન થઈ શકતું નથી એમ થાય છે કે કોઈ પણ રીતે આ દેહનો અત આણું ને એમથી છુટ

પહેલી—ખહેન ! વળી શું નવું જાણ્યું ?

ચોથી—એ વાત અર્હિથીજ ઘટ, ખહેન ! આ ! ધણીનો આટલો આટલો પંખો છતાં મારે જુએ મરણ ને ઘેટલા માટે આડોશીપાડોશી પામે બીજા માગવી ! આ છોકરી રડી રડીને પ્રાણ કાઢે છે તેને પૈસાના મમતા અપાવવા મારી પાસે એ પાછાં પણ ન મળે શો જુવમ ! મારા ધણીના મરણ પછી મામરીયા કહે છે કે તારા ધણીનું તું રોતી સે ? હમે તેને લજ્જાવી ગજ્જાવી ઉછેરી મોટો કીધો ને હવે તેનો દસ્યો લેવા આવી છે — ધણીનો દરવો ? નિશ્ચય ધરમાથી જિતાર તારું ઘરેણું મેં ના કહી એટલે મને લાગે મારી ધરમાથી કાઢી મુખી માખાપે કઈ લજ્જાવી એ નહિ ને કઈ શિખરું એ નહિ કે જેથી કઈ ઉલોએ લાગુ જુડા લોકો કહે છે કે કોટ્ટમા ફરિયાદ કરે પણ વળીને ને સરમગને ભરવા ક્યા મુલામાથી પૈસા લાવવા ? હવે તો ધારું છે તે યાધા વગર છુટકો નથી

પહેલી—ખહેન ! કીજી નામ અકળામણુ તો આવે પણ કઈ પ્રાણ કદાચ ! ખહેન, જગ સજ્જર રાખ ને કહુ છું તે સાંભળ ને પછી તારી નજરમા આવે તે કરજે ત્યાર માલજી જા, આપણા હિંદની કેટલી જાણી બાળાઓ કેટલા બધા દુખમા કુમેલી છે તેનો જો આપણે વિચાર કરીએ તો મને આગા છે કે તું આના ધોર કૃત્યથી હુર રહેશે આ તારી નજર આગળ ચોડી ખહેનોને બતાવુ છું કે તેઓ તારા કટના પણ કેટલા વધારે દુખમા સળંગે છે ? નહિ માથે માગાપ, નહિ નહવા ધર, નહિ સુકા પાકા શેટલો ખાનાની જોગવાઈ નહિ કોઈ સગા બહાણો દયાલાવ કે આશ્રય ને નહિ ધણી તરફથી મળેલી એક રાતી પાઈ એઓ મિચારીની શી અવસ્થા ? છતાં પણ એઓ એ કઈ તારા જેના ગાઝ ગાઝ વિચાર કરતી નથી માટે મજુર કર, જો આ બધી વસ્તે પાણેની ને દરા વસ્તે વિધવા ધણેલી, બીજીની પણ તેથી જ ગિચિતિ ! નળી આ નીજ, આ ચોથી ! ખહેનો ! આ સસારમા પુરુષો ઝોણુવણુ પોતાનું કાર્ય કર્યો જાય છે ન કરે તો કુટુંબનો નિર્વાહ ચાલે નહિ બી એટલે આજસ વર્જતા, બને દગીવાઈની મર્તિ ! ઘરનું વૈનઈ તો કરમે ચોણુ હોય જ ને જો પ્રાણ્ય મોગે વિધવા થઈ એટલે તે સાક્ષાત્ ધરની હુનામડી થઈ મુજી ! પેગ્ગો ખાડો પુરવા માટે વમર પાછાની ચાકરડી ! ધરનાના મોદાના દાયરો આખો દરડો મરેલો ! બડમકાજ વાદે પહોર ને બત્રીસે ઘડી ને જશમા લુલીલા ! સ્વેજ સ્વેજમા મોદાદોનો ગજવી મુકે ! એ બધા ત્રાસથી જો જાયતુ હોય તો હું કહુ તે માલજો

આ ગિચિતિમાંથી જ્યનાને માટે માર્ગ એટલે છે કે બાળપણમાંથીજ પુત્રોને યોગ્ય ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું અને યોગ્ય વયે પત્નિઆ મિના કડીપણુ તેના લક્ષ કાર જ નહિ ને જો એમ થાય તો જ આ દુખ નિવારી સમય ખડે જોગો તો બી એ પુરુષને મળતા શિખરનાં શિક્ષણ મુક છે સ્ત્રી એ પુરુષનો જમલો લાય છે તેનું

કાર્ય તેણી મંત્રી તરીકે બળવે છે. ગૃહિણી એ ગૃહદેવી છે. ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે. ગૃહિણી એજ ઘર છે. અરે ! સ્ત્રી એ જાનની આઘરાકિતની મૂર્તિ છે, એ કેટલા બાણે છે ? આપણે તો માણુ છપનને ઉચ્ચતમ અણી પ્રારબ્ધને વશ થઇ આપણું કર્તવ્ય કરવું અને માણુ છપન જ આણવું, એવો મનથી નિશ્ચય ગ્રાપવો. ઉચ્ચિષ્ઠ જાગ્રત કુર્વન્નેવેહ કર્મણિ. એ સત્રને સમજી કાર્ય કરવા ચાલો. તમે બધીઓ મારી સાથે ચાલો, હું તમને ધનિતા વિદ્યામર્મો તેડી જાઉં. ત્યાં તમને ધાર્મિક, નૈતિક વિષયોનું ઉત્તમ શિક્ષણ મળશે અને વિદ્યા, કલાકૌશલ્ય તથા ઔદ્યોગિક વિષયો શીખવાના મળશે. તમારી જાણની હાંદગી દુઃખમય બદલાઈ સુખમય થશે અને તમારા છવને આનંદ મશે.

બધી—ત્યાં અમને તેડી તો જશો. પણ અમે ખાપણું શું ? પહેરીશું શું ? અને રહીશું ક્યાં ?

પ્રેલ્લી—અરે ! હવે એમાંની કાંઈ જાતની તમારે શીકર રાખવી નહિ. બધુંજ ત્યાં મળશે. ખાપણું, પીવાનું, સુવાનું, ઝોટવાનું, રહેવાનું, ફરવાનું, રલેટ ચોપડી, વગેરે તમામ તમને ત્યાં તૈયાર મળશે.

ધનાદ્યોનાં બાલકોનું શોચનીય શિક્ષણ.

લેખક: રા. રા. પુરુષોત્તમ ઝીણુશમ પાઠક.—મુંબાઈ.

જેઓ ધનાદ્યોનાં બચ્ચાઓના સંબંધમાં સારી રીતે આવ્યા હશે તેઓ સહેવાપ્રધી કણ્ઠ્ય કરશે કે, સામાન્ય રીતે, હેમનાં મનની, પ્રમાણસર, ખીલવટ થતી નથી. ધનિકના મદ્યજ્ઞોને હેમનાંમાં તદ્દન અભાવ હોતો નથી; પરંતુ એ જુલોની વૃદ્ધિ થતી નથી. હેમને ગતિમાન રાખી કસે અને પોપે એવા યોગે બહુ ભાગે બ્યર્થ બળ છે, અને અનેકવાર તેઓ દોષનું રૂપ ધારણ કરે છે.

હેમના નજીકના પૂર્વજો ઉપર હતી તેવી ધર્મની અસર હેમના ઉપર, “વર્તમાન રંગ” ની પ્રજાજાતને લીધે, આવતી નથી, અને “વર્તમાન” નો ખરો રંગ, યથાર્થ શિક્ષણની ખામીને લીધે, હેમને વચ્ચે પછુ નથી. પરિણામે હેમની દશા પ્રેતના જેવી થઈ જાય છે — ન પૃથ્વીમાં, ન સ્વર્ગમાં, ન નરકમાં ! શિક્ષિત વર્ગ, અંતઃકરણથી, હેમના નરક માન ધરાવી રાકતો નથી, અને અશિક્ષિત ગરબુ પુરુષોમતીઆઓનું જોર હેમની પાસે વધે છે. આથી આપણા દેશમાં ધન અને જુદિનો યોગ નહિ જેવો થાય છે અને આ સંયોગની ખામીને લીધે યુદ્ધનો જોડો ઉત્પાદક ઉપયોગ થતો નથી, અને જુદિની ખીલવટને બહુ ઉત્તેજન પણ મળતુ નથી. આવા કારણોને લીધે આ બેનો સંગ કરવામાં કુશળ વિદેશીઓ થોડાં વરસોમાજ, હિન્દીઓના હાથમાં રહેલા વ્યાપાર અને ઉદ્યોગમાનો ધણી ભાગ હસ્તગત કરી મયા છે.

આ વિચિત્ર દશા જોઈ ઘણા શીમતોનુ મન બળતુ દશે. પોતાની પછી ગાદીએ આવનારની અશક્તિ અને દોષ ભંડાર જોઈને, પોતાના હાથમાંથી જવા બેઠેલા કાળીઆને

રોકી શકનાર ધણુ થોડાને જોઈને તહેમને ખરેખર બહુ દુઃખ થતું હતું પણ બચ્ચાં
ઓના દોષનું મળ ક્યાં છે તે તહેમનાથી ધણુ થોડા જ કુનજો છે

પોતાનાં બાળકોને લાજુવવા પાછળ શ્રીમતે ધણુ ખર્ચ કરે છે સારી કહેવાતી
ભારે ફી લેતી શાળાઓમાં તહેમને મોકલે છે, તહેમને ઘેર લાજુવવા ખાનગી માસ્તરો રાખે
છે, મોં માઝા સાધનો આપે છે, મગજ અને શક્તિની ખીનવણી કરે તેવી અપવાળી
વિદ્યારી ને દેશી દવાઓના પૈસા ખરચે છે, પણ એ બધાનું પરિણામ તહેમને સતોષ આ
પતું નથી આ અસતોષના કારણ તરીકે બચ્ચાઓનાં શરીરની નબળાઈને વારવાર આ
ગળ લાવવામાં આવે છે એમાં સત્ય છે પરંતુ તે દસ-પદર ટકા કરતાં વધારે નથી

ખાનગી શિક્ષક તરીકેના અનુભવ અને બીજા ટ્રેઇનડ શિક્ષક મિત્રોની સાથેની ચર્ચાથી
આ અસતોષના, શરીરની નબળાઈ સિવાયનાં અને તેના કરતાં વધારે બળવાન, કારણો
મહેને જણાયા છે અને તે દૂર કરવાના ઉપાયોની કલ્પનાઓ કરી છે પ્રયોગો દ્વારા આ
ઉપાયોની સિદ્ધતા રચવાની તક મળી નથી, કારણકે આર વર્ષનો અનુભવ તે માટે પૂરતો
નથી આથી મ્હારી માન્યતાઓની પૂર્ણતા કે સચોટપણાને દાવો ક્યાં વિના, બીજાઓના
અનુભવો, જ્ઞાન અને વિચારોથી આ બાબત ઉપર વધારે પ્રભાવ પડાવવાના હેતુથીજ
નીચેનાં કારણો અને ઉપાયો રજુ કરે છું

(૧) બાલકના ઉછેરની વિધિઓ વિશે માળાપોતું અજ્ઞાન અને ચાકરોનો સહવાસ

(૨) બાળકો માટેની ખાસ શાળાઓનો અભાવ.

(૩) શિક્ષકોની પસંદગીની ખામી

(૪) અંગ્રેજી ભણાવવાની બેહદ ઉતાવળ અને તેથી માતૃભાષાની પૂરેપૂરી અવગણના

જેમ અલ્પજ્ઞ બહુ રોગોનું મૂળ છે તેમ માળાપોતું અજ્ઞાન બચ્ચાઓના બહુ દોષોનું
કારણ છે બાલકોનો ઉછેર બરાબર નહિ, એટલે શરીર સાદું નહિ, જરા મોટું થાય એટલે
મનને અસ્થિર બનાવી શકે તેવી ચીજોનો નિરકુશ ઉપયોગ થાય એટલે મન હમેશાં નાની
નાની વાતોમાંજ રમ્યા કરે અને આજ્ઞાન ચાકરો સાથે મોટો ભાગ સહવાસી થવાથી બીજા
રૂપે અપેક્ષા ફુડુંલો પોપાયાં કરે વાત્સલ્ય લાવને વિકસાવવો અને તે દ્વારા માતા-પિ-
તાનું વધારે ધ્યાન બાળકનાં હિત તરફ દોરવું મોહક ચીજોનો-શિક્ષણને હાનિકર થવાને
બદલે ઉપયોગી થાય તેટલી હદમાં—ઉપયોગ થવા દેવો અને ચાકરોના સહવાસમાંથી ધીમે
ધીમે બાળકને દૂર કરવો

આ સાદી વાતોને આચારમાં નહિ ચૂકવાથી ધણી હાનિ થાય છે, ત્યારે જરાક વધારે
ધ્યાનથી વરતાય તો મોટો લાભ થાય છે થોડાંક દૃષ્ટાંતો આ બેદ સમજાવશે

(૧)

મ્હારી ઝોળખના એક બહુ મોટા શ્રીમત છે તહેમને ચારેક વર્ષનો એક પુત્ર છે
એક દિવસ, તે દીચીળા ઉપર બેસી, કંઈ આકુ તેડું લલકારતો હતો શેરજીના બુદ્ધાન
ધર્મપત્ની પાસેના ઝોરડામાં બેઠાં બેઠાં કંઈ વાચતાં હતાં તહેમણે આ લલકાર સાંભળ્યો
એકદા મિનિટ જવા દીધા પછી તેઓ બહાર આવ્યા અને હસતાં મ્હોથે, ધીમા સ્વેરે,
માતાની મમતા ભરેલા શબ્દોથે, માતૃભાષા કચ્છીમાં કહ્યું કે “કાકુ, તું આ ગાય છે તે
મહેને ન ગમે મહેને તો તું “વિસડું નહિ પ્રજુ નામ ગાય તો ગમે” કઠોર હૃદયનો

ધણ્યેલો માણસ પણ શરમાઇ જાય અને પોતાની નિરર્થક પ્રવૃત્તિને ફેરવી મફત્તિમાં લે-
 ાય એવી અસર કરનાર આ વત્સલ શબ્દોની સાથે સરળ હૃદયનો બાળક ડેટલી લાજુ ટપી
 શકે ? તુગતજ બાલક કાકુલાઇએ ગાયન ફેરવ્યું. અને તેઓ “ વિમરૂં નદિ કદિ નામ,
 મ્રણુ ! કુ વિસરે નદિ કદિ નામ ” ગાવા લાગ્યા. શી જાદુઇ અમર ? એકાધ, મમના,
 ચંદુના, મીઠાશ અને શિક્ષાનો નેકો મુંદર યોગ ? શું બધી માતાઓ ન્દાનકમાં પહાલુડાઓ
 માટે આટલું કરી શકે તેમ નથી ?

(૨)

એક બીજા મીમંતની છ—સાન વર્તની એક બાળા છે. શુદ્ધિશાળી પણ દરીયા છે
 એક વખત નિશાળે જવા માટે ગાડી નૈવાર થઇ, પોતે પણ તૈયાર થઇ, પરંતુ કંઈ નરંગ
 આવ્યો અને નદિ જવાની દડ લીધી. ત્હેના જુવાન માતા પાસે દનાં ત્હેમણે એક બે વાર
 કહ્યું પણ માન્યું નહિ. એટલે ત્હેમણે જંગ લાગણીથી, આર્દ્રતાથી, અસર કરે એવા અવરે કહ્યું—
 “કીક.....ત્યારે આજ તું લાજુવા નદિ જ જાને ?” આ પ્રશ્નમાં માતાનું—હૃદય દટું. બાળાએ
 તે જાણ્યું અને નરંગ ગાડીમાં ખેસી ગઈ. પોતાની માતાને ખરેખર દુઃખ થાય છે એવું જ્ઞાન
 એને થયું હતું. ભય નહોતો કારણકે તે કુટુંબમાં શરીર શિક્ષાનો આશ્રય લેવાતો જ નથી.
 પોતાનાં બાળકો નરંગ બ્યાન નદિ આપનાગઓના એ ત્રણ પ્રાપ્ત્ય જોઇએ.

(૩)

એક મીમંત પૈમા કમાવવામાં અને બેળા કરવામાં બહુ મશગુલ છે. જળતરી બીજી
 બધી વાતો ત્હેમને તુરંત જાય છે. ડબ્બ પ્રાપ્તિ સિવાય બાકીનાં કાર્યોમાં શુંધાનાગને તેઓ
 મર્મ સ્પર્શ છે ! ત્હેમના એક જુવાન પુત્ર છે. તે મેળે એક દમડો ખુશમનીઓ મળ્યો
 છે. આ મળુમ જુવાન શેમને, તે મેડ યાય ત્યારે પોતાને વશ રહે એવી છુરી દાનનથી,
 દલગી કોમની અને મપગાઇ જાય તો ઉચ્ચ દામની મારી દેખાતી છોકરીઓ સાથે દુરા-
 ચારની ભેગવાઇ કરી આપે છે. શેડ એ વાત માંલજતા પણ ત્હેમને તે સંબંધમાં કંઈ કં-
 વાની કુમદ નહોતી—દલુ નથી !

(૪)

પોતાના મુખ્ય શિક્ષકને વ્હાલો થવા એક મોટી ઉમરનો શિષ્ય તે શિક્ષકના દીક
 વર્તના બાળકને બહુ રમાડતો. તેની સાથે હમેશાં દલગી દુરાચારની જ વાતો કરતો ત્હેના
 મિત્રો ત્હેને તેમ કરતા વારતા પણ તે દલગી દલિ છોડી રાકેલો નહિ. આ બાળક આજે
 સત્તરક વર્તના થયો છે પણ તે દાણી આખના જેઠલો ત્હેના વડીલોને કિમતી છે !

(૫)

એક શિક્ષક પોતાના દાયમા સોપાયેલા બાળકને પોતાની લાગવગમાં ખેંચી રાખવા
 ત્હેની છુરી ટેવે ત્હેના પિતાથી જુણવતો. બાળકના દાનિકર આચારોની તૃપ્તિ માટે તે
 ઉદાર શિક્ષક ઘણી વખત ગાંધના પૈમા ચે ખડ્યો ! જદ્દ પિતાએ કુટેવો છોડવવા માટે જ
 આ નિશ્ચયને રાખ્યો હતો ! શેડ દલુએ પોતાનાં બાળકો તંદુરતી મેદરકારીને લીધે
 આવેલાં પરિણામથી બળે છે !

બાળકોનો શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક ધાણ કેમ વળે છે તે આ ઉપરથી
 સમજી શકશે. આ બધી દુઃખી અનુભવની વાતો છે. બીજા આકેશ શેડના બાળકોને મમ-

કાવે છે, ગુપ્ત શિક્ષા કરે છે, અપચન્દ્રોના ઉપયોગ કરે—કરાવે છે, અવિવેક, અભિમાન, દૂરતા વગેરે દુર્ગુણો પોષે છે. આ વધારામાં ધર્મના અને અજ્ઞાન અણુમમજના અણાનું મિશ્રણ કદાચ દુરોઃ પશુ તેથી પરિણામમાં કંઈ દેર પડતો નથી.

આવા પ્રસંગોમાં, ખીછ રીત ગમે તેવા ઉપયોગી હોય તો પણ નોકરોને દૂર કરવા એજ ઉપાય છે. જામી ગયેલા નોકરોને, જુનાં પાપ અને રોગની પેઠે કાદવામાં મુરેલી નાડે અને કદાચ થોડીક દાનિયે થશે. પરંતુ અવિવેકના થાંભતોના સ્થિતિને ખાતર, પોતાના નામને ખાતર, ધર્મને ખાતર, અને દેશને ખાતર, આટલો ભોગ આપવા,—દુઝારના કાળા ભરી આપનારા, ધર્મની મોટી મોટી વાતો કરનારાઓ—તૈયાર થઈ શકશે નહિ ? બે રૂપીયા વધારે પગાર આપવામાં આવે, ઘટિત માન જળવવામાં આવે, અને માણસની કંઈ જુઝી શકાય તો નિમકકલાલ, શાણા અને ઉપયોગી નોકરોની ખોટ નથી.

બાળકોને માટે શાળાઓ છે; પરંતુ કોઈ પણ બાળકને માણસ કહેશે કે તેમાં સુધારો કરવાની ધણી જરૂર છે. શાળાનાં મકાનો, આજુબાજુની પરિસ્થિતિ, શિક્ષકોની યોગ્યતા, અંદરનાં સાદિત્યો, અને સાધનો વગેરેમાં ધણું કરવાનું છે. પરંતુ નમુનેદાર ખરચાળ શાળાઓ માટે ગરીબ સરકાર અને ખરચાળ મ્યુનિસિપાલિટી ઉપર આધાર રાખવો બર્થ છે. વાન કરતામાં પુષ્કળ પૈસા ખર્ચી નાખનારા શ્રીમતા જે ધારે તો બુર્બર્થ જેવાં ચહેરામાં પાંચ-પદર નમુનેદાર ખામ શાળાઓ ચલાવી શકે. ખાનગી માદમ કરવાને તૈયાર હોય તેવા સુશિક્ષિત શિક્ષકોને મદદ કરવામાં આવે તો પણ ધણું કામ યદ્ય શકે તેમ છે. શુદ્ધશિક્ષણ માટે જે ખર્ચ થતો હોય તેટલી જ રકમ દર મહિને આવી શાળાને આપવા માટે ધનિકો તૈયાર થાય તો પણ જરૂર ખાસ શાળાઓ સ્થાપવાનું કામ આર્થિક નજરે સહેલું થઈ પડે તેમ છે.

ધણી શ્રીમંત કુટુંબોમાં ખાનગી શિક્ષકો હોય છે. આ શિક્ષકોને પમંદ કરવામાં કંઈ પણ ધોરણ નથી. કોઈ છોકરાના વર્ગ-શિક્ષકને, કોઈ નિયાળામાંથી એકાદ ખાસતરને, કોઈ પાઠશાળાનાં બચ્ચાંઓને લખાવનારને, કોઈ ચોક્કસ ધણું અંગ્રેજી ભણી બીજાને ધણો કરનારને, કોઈ વિદ્યાર્થીઓને, કોઈ નવગ વ્હીલ બેરિન્ડરોને અને કોઈ આશ્રિતને, એમ જેમ લખતુ આવે તેમ કોઈને પણ શિક્ષક તરીકે ગણવી દે છે. શિક્ષક થવાની લાયકાત—જે લાયકાત જોગવાયું કામ ધણું કઠિન છે તે કોણુ ધરાવે છે તે કોઈ જાણતું જ નથી. બે પગાણા, પોતાને ધણી રીતે ઉપયોગી યદ્ય શકે તેવો, બાળકોને ગમે તે રીતે બેસાડી રાખી શકે તેવો, અને કેટલીક વખત મહેતા અને ચાકર વર્ગનાં માણસોને રાજ રાખી શકે તેવો માણસ કામ ચલાવે છે. માનસશાસ્ત્રનાં જ્ઞાનવાળા, શિક્ષણની પદ્ધતિઓ જાણતા, સારાં આચરણવાળા શિક્ષકના ધધામાં રહેવા ધમ્મજતા માણસો તદ્દન દુર્બલ નથી. ખપ વધરો તો છત જરૂર થશે.

શ્રીમન્ત વર્ગમાં એક બહુ નુકસાનકારક પદ્ધતિ કુઝાય છે. ધણુના મનમાં એવું જૂત લગાઇ ગયું છે કે બચ્ચાંઓને ઝટપટ, “અણી કે અણી,” અંગ્રેજી શીખવી નાંખવું ! જાણે કે કોઠીમાં દાણાની ગુણુ દાલણી દેવી હોયની ! ગુજરાતી પૂર્વે પાઠ્ય વાંચનાં આવડે નહિ ત્યાં અંગ્રેજી ! એક શ્રીમંત. મદને કહેતો કે આગાં બચ્ચાંઓને અંગ્રેજી આવડે એજ મહારી ધમ્મજ છે. ગુજરાતી તો જગતના જાણુ વાચતાં આવડે એટલે પત્યું. શિક્ષણનો હેતુ આવા લોકો મુદલ મમજતા નથી અને ગરીબ માનવો પોતે જાણતા હોય

તો પણ પોતાના પેટ ઉપર પાકુ મારવા તૈયાર થઈ શકતા નથી. જે ભાષામાં મરણ સુધી, સામાન્ય રીતે, વ્યવહાર કરવાનો હોય, તે ભાષાદ્વારા જ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. પણ દબ દેવના ઉપાસકો 'યસ'-'નો' બોલતાં 'દેશનેયસ' બૈરાં અને બાળકોને જોઈ શકે થતા હોય ત્યાં ઉપાય શું ?

માતૃભાષાને અનુદર કરતાં વડીલોને જોઈ બાળકો એ ભાષા ઉપર કંટાળો બનાવે એમાં નવાઈ શું ? આવાં અન્યાયોનાં મજબૂતાં મજાદારોની છાપ પાડવાનું પણ કાળ છે તો હૈમને અભ્યાસી બનાવવાનું કામ તો અશક્યજ દરે.

માતૃભાષાની અવગણના ? હા ! આ બે શબ્દો સાંભળીને જ આપણાં મનને આધાન લાગે છે. પરંતુ આ એટલકારીને લીધે આપણને પ્રજા તરીકે કેટલું સહન કરવું પડે છે એ તો ત્યારે પ્રજા જીવન ઉપર સાહિત્યની અસરનો ઇતિહાસ આપણા દેશમાં લખાશે ત્યારેજ આપણે જાણી શકીશું. આ લેખમાં તો બાળ કેળવણીમાં 'તેને લીધે શું હાનિ થાય છે તેજ જોઈએ.

ઉનાવળે અંગ્રેજી શીખવવા ઈચ્છનારાં મામાપોને ઘણી વખત અન્યાયોને માટે પારસી કે યુરોપીયન શિક્ષિકાઓથી કામ લેવું પડે છે. આ બાઈઓ હિન્દુ મંત્રારને કેમ સમજે ? હિન્દુ બાળકોનાં હૃદયને ક્યાંથી ઓળખે ? એમને લાગે પડે એવા માનસ-સામ્રાજ્ય સિદ્ધાંતો, જ્યાં એ શાસ્ત્રના સામાન્ય સિદ્ધાંતોનું પણ અગ્રાન હોય ત્યાં, તેઓ ક્યાંથી જાણે ? આવું હોય તો અનુકૂળ શિક્ષણની પદ્ધતિએ ક્યાંથી હોય ? શું ધનાડ્યો પોતાનાં બાળકોની મનોદશા વિષે વિચારજ નહિ કરતા હોય ? જે મંત્રુઓ આપણી ભાષા શુદ્ધ રીતે જાણે નહિ, ખીજી કોઈ ભાષામાંયે પારંગત હોય નહિ, જેઓને થોડું પારસી-શુભશતી, અને આખા-ખટલર-ચાઇ અંગ્રેજી-હિન્દીમાં કામ ચલાવવું પડે, તેઓ બાળ-કોનું શિક્ષણ કેવી રીતે રસિક, આકર્ષક અને બોધક કરી શકે ? પ્રભુ ! અમારા દેશની ભાષા શ્રીમંત પ્રજાને આવી વિષમ અસ્વાભાવિકનામાંથી બચાવ.

આ દાનિ જ્યાંને કદાચ ન સમજાય, પરંતુ પરભાષા દ્વારા શીખવનાં વખતનાં ભોગ અપાય છે, સંક્રિતઓનાં ચૂંકાં થાય છે, પરભાષાનાં સાહિત્યના આ અંગને અને શિક્ષણનાં સાધનોને, આપણાં સાહિત્ય અને માધનોની ખીલવણીને ભોગે, કેટલો ભોગ અપાય છે તેનો વિચાર પણ આપણે કરી શકના નથી !

આપણે ત્યાં નથી નીપજતા સારા શિક્ષકો, નથી નીવડતાં બાળકોને ગમે, ઉપયોગી થાય અને લોભાવે એવા પુસ્તકો, નથી આપણે ત્યાં બાળકોને કામનાં સાધનો અને નથી આપણે ત્યાં બાળકોનાં મનોઆપારના અભ્યાસી તત્વચિંતકો અને પરિચરો નથી આપણે ત્યાં શિક્ષણ પદ્ધતિઓ.

અંગ્રેજીની આવશ્યકતાને અસ્વીકાર નથી. માત્ર માતૃભાષાની અવગણનાની અસ્વીકાર-ભાવિકતા તરફજ આપણે ધ્યાન આપી રહેને લીધે બાળકોને થતી હાનિઓમાંથી બચાવી લેવાની જરૂર છે.

અંતમાં આપણા બાળકોનું પ્રાથમિક શિક્ષણ સુધરે, હૈમને માટે નમુનેદાર શાળાઓ, શિક્ષક અને સાહિત્યો ઉભાં થાય, એવા પ્રયત્નો આપણા શ્રીમંતો કરે અને એવી પ્રવૃત્તિમાં ધ્યાન શિક્ષકો વંદ્ય એવી પ્રાર્થના છે.

વાર્તાલહરી.

નવવધૂ

અથવા નવી વહુ.

લેખક:—શ. રા. પ્રભાશંકર મગજી દ્વિવેદિ.—રાજકોટ.

પાત્રોની સમજ.

પુરુષ વર્ગ.

રમેશ—નવવધૂનો પતિ
મોતીચંદ—નવવધૂનો પિતા
મણીલાલ—રમેશનો પિતા
બચુ—રમેશનો ભરીતો

સ્ત્રી વર્ગ.

રમા—નવવધૂ
ભાણુકબાઈ—નવવધૂની મા
ઠકડશાબાઈ—,, ની સાસુ.
કીકી—નવવધૂની બહેન

તે સિવાય પાંચેયજી, કુમારીઓ વિગેરે

અંક પહેલો.

પ્રવેશ પહેલો.

પાત્રો—રમા તથા ભાણુકબાઈ.

(સ્થળ: ઘરની મેડી.)

રમા—(એકલી) અરેરે! મ્હારું શું થયે! આજે હું ક્યા જવાની છું? મ્હારાં મા, બાપ, બાઈ, વગેરેને મળીને હું આજે ક્યાં જવાની છું? હા! આસરે, સાસુએ એટલે શું? કીકી કહેતી કે સાસરામાં તો અતિથય દુઃખ હોય છે. શું આ સાચી વાત હશે? નહિ, નહિ બીલકુલ નહિ. તદ્દન ભુતી! ધરણકે મ્હારી સાસુ એકવાર અહીં આવ્યા હતા, ત્યારે તો મ્હને સાડે સાડે ખાવાનું તથા મળેની ઓઠણી આપી ગયાં હતાં અને મને હેતથી જોવાવતા હતા. તે શું મને દુઃખ દે? ના, ના. તે તો દુઃખ દેજ નહિ બસ! સાસરે જઈશું, આનંદ કરીશું ને સાડે સાડે ખાઈશું તથા મારાં સારાં લુગડાં પહેરીશું. વાહ! સસરાં કેવું મળતું!

પણ હાલ! મારાં માતા, પિતા, બાઈ વગેરે ક્યાં ત્યાં નહિ હોય. હું શું કરીશ? ના, ના. મ્હારે તો નથી બનવું. જાલે ત્યાં સુખ રહું. મ્હારે તો નથીજ બનવું. ત્યાં હું ક્યાંતે ઓળખું? પણ નહિ. મ્હારી વહાલી બેન કીકીને પણ મ્હારે અહીંજ મળીને જવું પડે. અરેરે! તે મ્હારાથી ન થાય. હું તેમને બધાંને મળીને નહિજ જાઉં અને.....

ભાણુકબાઈ—(પ્રવેશ કરીને) ઓ રમા! ઓ રમા! અહીં આવો, બા. અત્યારસુધી તું ત્યાં શું કરે છે? ચાલ જલદી કરે, હજી તો ત્હારાં લુગડાં બાંધ્યાં છે, ત્હને નવરાવવી છે

તથા વસ્ત્રાભૂષણ પદ્મસવવાં છે, ચાલ જલદી. અરે! આ તું શું કરે છે; શું તું રૂંપે છે? શા માટે બહેન! હા બલ્લુ. પણ તને ખબર નથી કે સામરીની મૂળી પણ સારી. સાસરે તો જવું જ નોંધ્યો, તેમાં ન ચાલે. માટે ચાલ જલદી. જો તો ખરી રોષ રોષને ત્હારી આંખો ઢેલી લાલ બની ચક્ર છે?

રમા—આ! સાસરેં જેવું દરો? મેં તો કોઈ દલાડાં નોંધું નથી. કીકી બહેન કહે છે કે સાસરામાં તો દુઃખ છે. પણ આ મને તો કોઈ ત્યાં દુઃખ ને એમ નથી, નહિ આ!

માણેક—હા બહેન! તને કોઈ કાંઈ નહિ કહે હો! જો સાસરામાં ડાલાં યદ્યો, બધા કહે તેમ કરીએ, મમન ન કરીએ; એટલે આપણને કોઈ પણ કહે નહિ, મમન!

રમા—ડીક આ, તું કહે છે તેમજ કરીશ. ચાલ તીચે આવું.

(બંને જણુ જાય છે.)

પ્રવેશ બીજો.

પાત્રો—રમા તથા તેની બા.

(સ્વળ: ધર તથા રેશનનો રતો.)

(રમાને નવરાત્રી ધોવનવી તેની મા તેને જમવા બેમાડે છે. પછી વસ્ત્રાભૂષણ પદ્મ-રાત્રીને વિદાય કરવાની તૈયારી કરે છે.)

રમા—આ! હું તો સાસરે નહિ જ જાઉં. મને ત્યા નહિ ગમે. કારણકે ત્યાં કોઈ મને ઓળખે નહિ. ત્યાં તું નહિ, બાઈ નહિ, પિતાજી નહિ તથા કીકી બહેન પણ નહિ!

બા—બહેન! ચાલે નહિ, ચાલ ગાડીમાં બેસી જ. મોકુ યાય છે. ચાલ બહેન! એમગાંડાં ન યદ્યો, સાસરામાં તો જવુંજ મમન છે જો હું પણ સામરેજ આવી છું ને, મને અહીં કાંઈ દુઃખ છે!

રમા—બા! મને કીકી બહેન વિના સાસરે ગમે નહિ. હું ત્યાં નહિ જાઉં. ત્યારે કીકી બહેન સામરે જતાં ત્યારે તો હું રોષરોષને અડધી યદ્યો જતી

બા—બહેન! એમ ન કરીએ. આજ નહિ તો કાલે, ત્યારે સાસરે જવુંતો પડશે જ. માટે ચાલ ગાડીમાં બેસ. બુઝો ચુકન પણ સાસરે યાય છે. (રમા વગેરે ગાડીમાં બેસે છે.) બહેન! સાસરે જઈએ ત્યાં ડાલાં યદ્યો રહીએ; માણુની સેવા કરીએ. જો બહેન, તું તેમ કરીશ તો સુખી યદ્યો.

રમા—પણ આ હું ત્યા ન જાઉં તો કેમ? મ્હારે સાઈ સાઈ આવું નથી. હું તો અહીં જ રહીશ. કીકી બહેન માથે આવે તો જાઉં; અમે બંને આદ્યું પીથું ને આનંદ કરીશું

બા—રમા! ત્યા બહેનથી ન અવધાય. ત્યાં તો ફક્ત ત્હારી જ જવાય ને અમે તને બે ત્રણ મહિનામાં તેડવા આવીશું પછી અહીં રહેજે.

રમા—બા, એટલા બધા દિવસ તો ન રહેવાય. લાઈને તો મ્હારી સાથે મોકલ ને.

બા—માંડી! તું સમજે છે કે નહિ, ત્યાં કોઈથી ન જઈ સંકાય. સમજ! હું ત્હને બીજે મહિને તેડવા આવીશ.

રમા—આ.....(સ્થળ આવે છે; ને સર્વ છતરી પડે છે. રમા તથા તેના સસરા ગાડીમાં બેસે છે. રમા ખૂબ રૂબે છે, તેનું માનપિતા સંતવન કરે છે. ગાડી ઉપડે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો.

(સ્થળ: ગાડીમાં.)

પાત્રો:—રમા, તેના સસરા, તથા મુસાફર બાઇઓ.

રમા—(મનમાં મુંઝાઈને) અરેરે ! હું હવે મ્હારી માને કેવી રીતે મળીશ ? હામ ! હામ ! હવે મ્હાગથી કાઢને નહિ મળાય. હું શું કરીશ ? (રૂબે છે.)

એક બાઈ—બહેન ! તમે કેમ રૂબો છો ? શું તમને પહેલવહેલાં સામરે બાઈઓ છા કે શું ? તમારાં લુગડાં ઉપરથી તો એમ જણાય છે.

રમા—કોણ છે ! બાઈ, હા. હું સાસરે જઈ છું, તમે કાઈ દહાડા સાસરે મળાં છો ?

બાઈ—(નિશ્વાસ નાંખીને)—હા બહેન, હું સામરે જતી પણ.....

રમા—પણ શું ! હવે નથી જતાં ? એતો બહુ સારું. નમે મળાં ત્યાં શું શું હતું ?

બાઈ—નમે બહુ, સામરું તો બહુ મગ્નનું છે. માસુ મારી હોય તો ધાતુંજ સારું, નહિતર બહુ દુઃખ થાય છે. મમે તેમ હો પણ પીઅર કરતા સામરું બહુજ સારું. કશયુકે “પીઅરની પાલખી કરતાં સાસરાની સળી પણ સારી”. માટે જ્યાં માફ સાફ કહે છે. માટે ખતિની એવા કરવી અને સાસુ નણંદ વગેરે મહુનું કામ કરી તેમને ખુશી રાખવા.....

રમા—ત્યારે બહેન, તમે કેમ નથી જતાં !

બાઈ—બહેન, એતો મ્હારા કરમતો વાક છે ! હું મ્હારા પતિના મરણ પછી માસરે જતી પણ નથી ને મ્હારી સાસુ તેજવતા પણ નથી

રમા—કેમ તેજવતાં નથી ?

બાઈ—જો બહેન, બધું પતિથી બોહે છે. સાસુ સસરા પતિની દમાતીમાં વહુને ધરની લક્ષ્મી ગણે છે. પણ દેવયોગે તે દેવ યથા તો પછી, મિચારી વહુની ખરી દુર્દશા થાય છે અને તેને ફાટીગયેલું આસપુંજ ગણે છે ! જનાંબે બહેન, સામરે મળ્યા વગર ફટકા છે ? (વચમા એક સ્થળ આવે છે.)

રમા—બહેન મારે તો અદિંજ ઉતરવાનું છે.

બાઈ—બહેન, આવજો હો. મ્હારે તો હવે ઘર છે તારે શું આ ગામ જવું છે ?

રમા—ના. હવે અહીંથી ત્રણ ગાઉ દૂર ગામ છે ત્યાં જવું છે.

(રમા તથા તેના સસરા ગાડીમાંથી ઉતરે છે ને એક ગાડું કરીને ગામ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

(સ્થળ: ગાડા સ્તોત)

પાત્રો:—રમા તથા સસરા.

રમાને ગાડામાં ખરે તડકે-ઉઘાડા ગાડામાં મુગડાં પહેરેલાં ઉપરાંત સાસરાની સર-

મને લીધે એક ચાદર, બોલવી પડે છે ને તાપને લીધે ચાદર સહાં પરસેવાથી બીની થઇ જાય છે. રમા અંદર ગુંગળાય છે ને નિઃશ્વાસ નાંખતી મનમાં બોલે છે—“હાય ! મેં શું પૂર્વ જન્મમાં પાપ કર્યો હશે કે મ્હારે ખરે ખરો આમ ગોંધાઈ રહેલું પડે છે ? અરેરે ! આ કરતાં તો પીએર બહુજ સાફ હવે તો ત્યાં બહુજ ગમે. આ તો ગોંધાઈ મરવા જેવું થાય છે. ઠીક. પણ હવે મ્હારે સાસરે જઈને શું કરવું ? કેવી રીતે વર્તવું ? મ્હારી સાસુ તો મારી છે. હું તેની સાથે સારી રીતે વર્તીશ, બોલીશ, ચાલીશ, કામકાજ કરીશ, પછી તેને વહાલી નહિ લાગું ? મ્હારી પાડોશણુ કહેતી હતી કે જેની પાસે બાઈનાં લુંગડાં તથા ધરેણાં હોય છે તેને બધું માન મળે છે. મ્હારી પાસે તે તો છે. હવે મ્હારે શું કરવું છે ? મ્હારે મારા પતિ સાથે કેમ વર્તવું ? તે પાછાં કહ્યું પણ અધુરું કહ્યું, પણ ભલે ને હું તો તેની સાથે સારી રીતે વર્તીશ, એને હું પૂજ્ય ગણીશ અને પછી મ્હારી સાસુને પૂજ્ય ગણીશ પછી મ્હારે શું કુખ છે ? સાસરાને પણ પૂજ્ય ગણીશ, નથુંદ કહેશે તેમજ કરીશ, એટલે મને શું કરવું નડવાની છે ?

(ગામ આવે છે.)

અંક ૨ બીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

(સ્થળ : ગાંગુડામાં)

પાત્રો :—પાડોશણુ, રમા, તેની સાસુ, નથુંદ વગેરે.

(સમય તથા વહુ અંદર જાય છે. સાસુ કળલીએ કરી વહુને ધરમા લે છે.)

૧ લી પાડોશણુ—(વહુનો લાજનો ધુમટો ઉઠા કરી) વહુ તો રૂપમાં રંભા જેવી છે, ગુણવાળી છે, શુભીલ જગ્યા છે, પણ આવી કુટડી છતાં જો નાક કાંઈક મારે સાફ હોત તો બહુજ રૂપાળી લાગત. નહિ રીવંકાર ?

રીવંકાર—(વહુ સામું જોઈને) અરે જુઓ તો ખરા આંખમાં દાજળ કાણુ નાણે ફટલીએ પાલી બરી દીધું છે.

બીજી—(હામાં હા મેળવી) અરે આ તો જુઓ ! સાડલો પણ ક્યા સરખો પહેરતાં આવડ્યો છે ?

ત્રીજી—અરે એ બધું તો ઠીક. આ તરફ આવો ને જુઓ—આડલો તો નાણે આંખ આગળ ક્યો હોય એમ લાગે છે.

ચોથી—વેપરે બાઈ ! આવી તે વહુ કેવી ? બધું બાઈ, આ તો કુવડ જ લાગે છે.

પાંચમી—એમાં એનો બિચારીનો શું વાક ? એની આ જ એવી કુવડ છે એટલે છોકરી થીપી. ખડું કે નહિ, રાખ્યા ?

શેષમી—બાળને બોદું એની માતું ! એની આ તો છે રૂપમાં રંભા જેવી (!) નાણે પ્રકચળ જોઈ લા. કાતે તો છોકરા પણ બીડે !

બીજી—શુ એટલું એ ડહાપણ એનામા નહિ હોય કે છોકરીને સરખી સજાગારી પણ નથી ?
શીવકોર—અરે બાપ ! મિચારી ભાવ્યજાણી લાગે છે કે અહીં આવી. ડાકણ તો બહુ
શુદી છે, છોકરીને કુખ દેવામા બારી ગાખતી નહીં હોય

ત્રીજી—આમ આવો આમ ! વહુના હાથ તો જુઓ ! વગડો ઝગડો કરીને કેવા બરસડ
યછ મયા છે ? એની માથે ધોવરાવવાનીયે બાધા લીધી લાગે છે !

પાંચમી—અરે બાપ, આમા તે શુ જોઈએ ને શું ન જોઈએ ? બધુએ ઠીક છે !

(નવી વહુ શશરામ છે અને બધા આ પ્રમાણે વાતો કરતા કરતા અંદર જાય છે)

પ્રવેશ ૨ બો.

(સ્થળ ધરનો અંદરનો ભાગ)

પાત્રો—ઉપરના જ તથા કન્યાઓ

પહેલી—(વહુની ચાલની નિરીક્ષા કરતી) પાનકોર કદમા ! આ તે કેવું ! વહુ ચાલે છે,
તે વેળા લાજ પણ પૂરી કાઢી શકતી નથી કેટલો દુકો સાડલો છે ? એના આપની
કજીસાઈ તો લુપ્ત !

બીજી—આવડી મોટી ૨૦ (૧) વરસની યછ પણ હાલતાંય પૂં કમા આવડે છે ?

ત્રીજી—હું તો કેતીજ હતી કે આની સાથે વિવાહ ન કરો પણ મ્હારા કાકી એવાજ
છે અત્યારમાજ આવી છે તો આગળ ઉપર કાણ જાણે કેવીએ થશે ?

સાસુ—અરે બાપ એમા એનો (પોતાના પતિનો) વાક છે મે તો હજારવાર ના
કહી હતી મે એવું હજારવાર નાક કષ્ટ્ય હતું કે આમ ન કરો એની સાથે આપણે
સગપણ કરવું નથી, છતાં કર્યું હવે પરતાવાનો પાર નથી ! કહેવત છે કે " પુત્રનાં
લક્ષણ પારજામણી ને વહુનાં લક્ષણ પારજામણી ! "

(વહુ રોવા મડે છે)

પેલી કન્યા—ભાભીજી ! આવો આવો ! કેમ રૂવો છો ? શુ તમારા બાપ સાભર્યો છે ?

બીજી—ભાભી ! બોલો તો ખરા અમે તમારી પાસેથી સોપારી તજ નહિ લઈએ હો !

ત્રીજી—એ તો અત્યારથીજ લોભ કરે છે. એને સોપારી આપવી નથી તે શેનાં બોલે ?

ચોથી—ભાભી ! ચાંદલા તો આપો !

પેલી—ચાંદલા તો લાવ્યાંજ નહિ હોય

ત્રીજી—ન લાવ્યાં હોય તોય આપણે શુ ? આપણે તો જોઈએ. ન દાંએ તે કાઈ ચાલશે !

ચોથી—ચાંદલા ના આપો તો કાંઈ નહિ, પણ હાંએ તો આપો ?

છઠ્ઠી—આલો આલો ! કાભીને મુંઝવો છો ચા માટે ? અત્યારે શુ બધાં લુગડાં તમારા માટે
ઠાડે ! આલો આપણે બધા આપણે ઘેર જઈએ પછી આવીશું.

(સર્વે જાય છે)

પ્રવેશ ત્રીજો.

(સ્થળ. રસોડું તથા ઘર.)

પાત્રો—રમા, સાસુ, નણ્દ, વગેરે.

સાસુ—વહુ ! ચાવ નોંધજો, આજ પડેલો દહાડો છે તેથી રાંધવા બેસ નહિએ કેટલુંક આવડે છે ? માએ તો કાંઈ શીખવ્યું નથી પણ નોંધતા દે એ ચારી પેલા લવની વેરણે શું શીખવ્યું હશે ! (વહુ રાંધવા બેસે છે)

સાસુ—અરે જો રા—! લાપસી દાઝી બધ છે, કાંઈ લાન છે કે નહિ ? જા ! જા ! અત્યારે રાંધતા રાંધતા શું કરે છે ? મ્હારા કરમના ભોગ છે કે આંતુ ઓડું મળ્યું !

વહુ—આઈજી ! એતો તમને અમરચુ લાગ્યું હશે લાપસી તો મેં ક્યારની ઉતારી મુકી છે.

સાસુ—હાય ! હાય ! આ તો અત્યારથીજ દારી છે. અત્યારથીજ સામું ખોલવા લાગી ! મુઠી કાંઈક તો વિચાર કર કે તું કેની સાચું ખોલે છે ?

વહુ—આઈજી ! મેં તમને શું કહ્યું છે તે તમે ઓડું લગાડે છે !

સાસુ (કોપમાં)—હવે જા જા ! રાં...! નને ઓળખું છું તું તે કોણ મને સિખામણ દેવાવાળી ? જો બોલી છે, તે મુલામાંથી લાકડું કાઢીને બૂડી કાઢીશ.

(બધા જમવા બેસે છે)

સાસુ—લાપસી તો કરી પણ મોળી કરી તે કાંઈ લાન છે ? આજે જ અપશુન કર્યાં !

નણ્દ—(દાળ ચાખીને) અરેરે ? જા ! આપણે તે આ ઓડુ ક્યાંથી ઉપાડી લાવ્યા કે દાળમાં તો મીઠું મુદલ નહિ !

સાસુ—ગળી ? રોટલી તો જો, આ ઠેકાણે કાચી રહી અર્ધે જીભ નીકળી છે ને અર્ધે તો જણે કાનજ બેંચ લે

નણ્દ—જા ! ચોખ્ખા તો સાવ માળો નાંખ્યા છે બાપદાદાએ ખાધા હોય તો ખમર પડે ને

સાસુ—જા વહુમા આપણે રાંધણુમાયે ન ર્યાં તો બીજા શેમા હરશું ?

નણ્દ—જા ! જા ! જો તો ખરી ! મુલા ઉપર રોટલો નાખતાયે આવડ્યો નહિ તેથી ' ભાગીને કટકે કટકા ઘર્ષિ ગયો.

સાસુ—હાય હાય ! આમ જો રોજ એક એક રોટલો બળે તો ક્યા આરો આવે ? ઉઠ બાઈ, ઉઠ ! એતો અમેજ રાંધીશું ! તું શું રાંધતી હતી ?

(વહુ મંત્રાચ છે, તે રૂંધે છે)

પ્રવેશ ૪ થો

(સ્થળ ઘર.)

સાસુ—વહુ ! જો વહુ ! ક્યાં છે ? અર્ધ આપ, અર્ધ આખો દહાડો ઉપર ને ઉપર ભગાઈ મ્હીને શું કર્યાં કરે છે ? ચાલ જોઈએ, ધરમાથી જાડું કાઢી નાંખ નોંધજો

વહુ—માતાજી ! આ આવી

[વહુ જાકુ કાઢી રહે છે એટલામા ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ માહેબ (નચુદ)
પધારે છે]

નચુદ—(આમ તેમ જોઈને) બા ! આ બા ! બાબ આ જાકુ કોરો કાટેન છે ?

સાસુ—કેમ ! વહુએ કાઢ્યું છે

નચુદ—હું જાણતી જ હતી કે એ એલેક્ઝ કાઢ્યું હોયુ બાબએ

સાસુ—કેમ ? શું છે ?

નચુદ—અહિ આવ-ત્હારી નજરે જા એમને જામ પડે

(વહુએ જાકુ કાઢ્યા પછી બચુએ રમતા રમતા ધુળ વેગી હતી ને બિનાડીએ
દહીં દોળ્યું હતું તેથી આખા ઓગડો બનકા રચા હતો તે જોઈને)

સાસુ—વહુ ! અહિ આવ.

વહુ—કેમ માતાજી, શું કામ છે ?

સાસુ—અહિ આવીને ત્હારી આમા ફેડ ને જા રુ છે ? રાં ! દેખતી નહોતી કે દહા
વચ્ચ પડ્યું છે ? આધતી ! લગવાને એ આખા તો આપી છે, તે શું કરવા આપી
છે ? અને આ જાકુ આમ કઢાવું હતો ! ખર ત્હારી મા કુવડજ છે, કે તને કંઈ
શીખવ્યું નહિં ! હે ભગવાન ! આ વહુથી તો એ દહાડામા કાઢને કઠિ આની ગર્વા.
ગા કરતા તો દીકરા કુવારા ત્હો હોત તો સાઈ ધાત હરે તો મને લાઈ લે કાં
આને લાઈ ને પછી દેખવુ નહિ ને લાગવુ નહિ (જાય છે)

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ પહેલો.

(સ્થળ રાખન મંદિર વખત રાત્રી)

પાશા રમા, તેનો પતિ, પાછળથી સાસુ તથા નચુદ

(રમા તથા તેનો પતિ રાખન મંદિરમા જ બેસ્યા પાસ સાસુ તથા નચુદ
વાતો સાંજળવા ઊભા છે)

પતિ—હાલી ! કાલે કેમ ગોતી આવી ?

રમા—કાલે માણએ ના કહી તેથી તેમની પામે ખતી હતી. (એમ કહી રડવા માંડે છે.)

પતિ—ત્હાલી ! કેમ રડે છે ?

રમા—અમરથીજ

પતિ—ના ! ના ! જ્ઞાત મમ કહ તા ખરી ! શું ત્હા ! પિતાથી કે માતાજી સાંભરી
આવ્યા છે !

રમા—ના ! ના ! તેમ તો નથી.

પતિ—ત્યારે શું બા તને કનડગત કરે છે ?

રમા—ના ! ના ! બા શા માટે કનડે ? (એમ કહી વધારે રોવા માંડે છે.)

પતિ—નિશ્ચય તને બા કનડે છે. તહેને મ્હારા મમ છે એ ખરી વાત ન કહે તો.

રમા—વચન આપે તો કહું.

પતિ—શું ?

રમા—બા વાત તમારે બા તથા કાંઈને કરવી નહિ.

પતિ—શા માટે ?

રમા—કારણ તે તમને નડશે.

પતિ—કીક ! કહે, જોઈશું.

રમા—હું મ્હારા બાઈ, બાપ, મા, બહેન વગેરેને મુઝીને રોતી કકળતી આવી છું; પણ મેં ધાર્યું હતું કે માતાજી મને સુખ આપશે કારણકે તેઓ ત્યારે મ્હારે પીએર આવતાં ત્યારે મને સાફ સાફ બાળનું આપતાં, પણ અદિ તો ચાર રોટલી ખાઈ છું તો કહે છે કે હાય ! હાય ! વધુ ચાર રોટલી ખાય છે ને પણ રોટલી ખાઈ તોયે બૂખ કહે છે ! દરો ! મ્હારા કરમનો દોષ ! કીક-કાલ તમે જન્મ્યા હતા ખરું ને ? રસોઈ કેવી થઈ હતી ? લાપટી મોળી હતી ? ને રોટલી વાંકી સુંકી હતી નહિ ?

પતિ—બીચકુલ નહિ બધી રસોઈ જોઈએ તેવી, ગરુ મળેતી થઈ હતી. તેં કરી હતી ?

રમા—હાં. બા કહે છે કે રસોઈ બરાબ થાય છે ને મને નમ્રમા ધણે છે.

પતિ—પછી ?

રમા—બાળે સાંજે જાડુ કમરતું કાઢું-મેં કાઢ્યું. બચુબાઈ આવીને પાછુ હતું તેવું ને તેવું કરી ગયા. જોહામાં પૂર્ણિમાથી દહીં ઘેળી મઠ. તેમાં મ્હારી માને ગાળા દેવા માંડી. મને ગાળા દે તેની દરકત નહિ કારણકે તેઓ તો મ્હારા માવતર છે પણ મ્હારા પિતા માતાએ શો ગુનો કર્યો ?

પતિ—પછી !

રમા—હવે મ્હારે કાંઈ કહેવું નથી પણ ..

પતિ—પણ શું ?

રમા—બા વાત કામને કરો તો મ્હારા સમ છે. કારણકે નહિતર તમને નમ્રમાં હેરાન કરશે

પતિ—શા માટે હેરાન કરે ?

રમા—તેઓનો સ્વભાવ બહુ આકરો જણાય છે. માટે વળી...

પતિ—વળી શું ?

રમા—જો મને પણ વધારે ધખશે અને હેરાન કરશે. કારણકે તેઓ તે મને એકલી જાણી આવી પાછી કરે છે એમ કહેશે. માટે ન કહેવામાજ માલ છે.

પતિ—નદિ ! નદિ ! આ વાત હું નદિ માંથી શકું. હજી આવ્યાને બે દહાડા થયા
લાં તો આટલું તોફાન ! ત્યાં પછી તો એ બધાં શું નદિ કરે ?

રમા—તમને મારા સમ બે કહે તો.

પતિ—કીક ત્યારે નદિ કહું. પણ તને જે કાંઈ કહે તે તારે અને કહેવું પડશે કે કાંઈ
દહાડો કામ આવે.

રમા—ભલે કહીશ. ચાલો હવે સહ જઈએ. ઘણો વખત ગયો છે.

(બન્ને સહ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ બે.

(મથળ. ઘર. વખત: રાત્રિ)

પાત્રો:—સામુ અને નજુદ.

સામુ—અરેન ! માંબજુ કે નદિ ? સવાર પડવા દે, પછી ગાંઠના નામનાં છાંટ્યાં લઈ,

નજુદ—આ બેને ! કેવું જોડું જોડું કીક ! શું. ને કાંઈ અકલ છે !

સામુ—અરે દલકા કુળની છે. નથી કાંઈ ઉંચા કુળની કે સરમ પડે. દેખાતી સાધુડી છે,
માડી કરવી હોય તો તેમો પહેલો નબર આવે.

નજુદ—આ ! પણ ભાઈએ એવો યાદ ગયો ને શું ?

સામુ—દીકરી ! એતો એણે બે દહાડામાં વચ કરી લીધા. એટલા આટ તો મેં તેને કાલ

મોકલી નહોતી. પણ માણસ વાતો કહ્યા લાગ્યાં એટલે મોકલી, તો આ કળ આવ્યું

નજુદ—હવે તો શું...ને બગાળત સરખી કરવી.

સામુ—સવાર તો પડવા દે, પછી વાન છે.

નજુદ—આ ! પણ લંદુયાં પડુડાં કેવી કહ્યા મંડી ગઈ હતી ?

સામુ—અરે બાળને મોડું. મ્હાંડે તો આજ વરમા એ ન જોઈએ.

નજુદ—કીક, હવે મમારે વાન, ચાલ સહ રહીએ. (બન્ને જાય છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો.

વખત: સુવાર, સ્થળ: ઘર.

પાત્રો: રમા, નજુદ, સામુ, રમાનો પતિ.

રમા—બાલા ! ઉઠાને સુવાર પડી.

પતિ—હા બાલી ! ચાલો ઉઠીએ. પણ આજે મ્હારું મન બ્યમ્બ બંદુ છે.

રમા—એટલા આટ તો હું તમને વાન નહોતી કરતી.

પતિ—તેની તો મને યાદગસ્તી પણ નથી, આજે કુદગતી રીતેજ વ્યય જાય છે.

રમા—પણ માફ કરો. (જાય છે.) (સામુ પ્રવેશ કરે છે)

સાસુ—(ક્રોધમા) લાઇ ! હાયા !

પતિ—હા, બા. આજ આમ કેમ બચ્ચાઓ છો ?

સાસુ—(વધારે ક્રોધમા) ત્યારે બાનું એ શુ કામ છે ને બેનનું એ શુ કામ છે. રાત્રી માટેજ (1) નું મોહુ બેઠને બેઠી રહે ! અમારે ત્યારે કામ નથી

પતિ—(મનમા) આ લોકોએ બધી વાત મને સાલળી લાગે છે. મારે નમ્ર થવામાજ માલ છે (પ્રકાશ) બા શુ છે ! વાત તો કરો !

સાસુ—જા ! જા ! સાળા, જાછડીના સુલામ ! રાતે તે શુ નાત કરતી હતી તે કહે, નહિતર નારી વાત છે.

પતિ—અને શુ વાત કરી એનું તમારું શુ કામ છે ? માધારજી વાત ન કરીએ ત્યારે શુ કરીએ ?

સાસુ—(ચંદ્રીકા સ્વરૂપ ધારણ કરીને) જા ! સાળા જાછડીના લા ... ! તેં સરમ તથા લાજ બધું મેં મેમ્મ છે. જાછડી કહે તેમ કરવું. બોલ કહે છે કે નહિ ?

પતિ—સી વાત !

સાસુ—હજી મી જાગત ! ત્યારી જાછડીએ મ્હારા પિંને કશું એ જાગત બોલ, તેણીએ શું વાત કરી ?

પતિ—કાંઈ નહિ.

સાસુ—જા ! જા ! મ્હારા પી ! ત્યારે તો વળીએવાર નાક કાપ્યું છે. પણ તને લાન નથી. જાછડીએ તને વચ કરી લીધા છે, તું તો હવે સુવામ બની બેઠો છે એ વહુ બહી આવ !

(વહુ આવે છે)

બહી આવ રાં ... ! બહી આવ ! બોલ તે શુ વાત કરી હતી ? કહે નહિતર ધરમાંથી કાઢી મૂકું છું.

વહુ—માતાજી, ક્યારે ?

સાસુ—રાત્રે.

વહુ—માજી, એતો અને અમસ્થી વાતો કરતાં હતા

સાસુ—રાં...! મ્હારે વાંકે ભરજીની હતી ને આમ કહે છે ! જા, તીકળ મ્હાન ધર-માંથી ! મ્હારે ત્યારે કામ નથી.

(એટલામા વહુનો મસરો આવે છે ને કનક બધ પડે છે)

થોડા દહાડા પછી વહુનો પિતા આ વાનથી વાંકે આવે છે ને હાલ તુરતને મારે તો વહુને તેડી આવે છે.

વિદ્યાકલા વૈદક.

પાણીનું દીપું: તેની આત્મકથા.

લેખક: રા. રા. પાપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ. (એમ. એ., બી. એસ. સી.)—વકત્રી

[પદાર્થવિજ્ઞાન વિશે હવે નિમ્નાંગો અને કોરોએમા જ્ઞાન અપાય છે તે છતાં આ ભણેલું સુધી જતાં વાર લાગતી નથી કામલા તરીકે વરસાદ, આજીવ બરફ એ પાણીના રૂપો શી રીતે બને છે, તે વિશે કેટલીએક વખત બહાર અજ્ઞાનતા બતાવવામાં આવે છે એક વખત કોરોએમા વિદ્યાર્થીએ બરફવાળા વાસણની બહાર દેખાતા પાણીના દીપા કયાથી આવે છે તેનો વિચાર કરતાં વાસણની અંદરના બારીક બીદોમાંથી આવે છે એમ નિર્ણય ઉપર આવ્યા હતા! વળી ગુજરાતમાં હીમ અને બરફ પડવાનું કાચલું સમ્ભવતા એક ચેતન્યુએ સ્કુલ માસ્ટરે ઊંઘાએને કહ્યું હવે કે હિમાલયના શિખરા ઉપરથી પવન બરફને ધસડીને અહીં સુધી લાવે છે!'' આવી સાધારણ બાબતોમાં પણ આજીવ દેખાવેલા બધુએ અજ્ઞાન બતાવે તે ચોક્કસ છે આ વસ્તુરિપતિનું મુખ્ય કારણ સિયકોની પદ્ધતિ છે—જાણે કે વિજ્ઞાન એ એક મહા કઠિન અને શુદ્ધ વિષય હોય અને આપણી રોજની છાંયો સાથે જોડે કાઠિન સંબંધ ન હોય તેવી રીતે તે શીખવામાં આવે છે વિજ્ઞાનની વાતો સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવા સમ્પ્રદાયો કહેવાનો આ પ્રયત્ન છે અને તેમાંથી વાચકને ગમન સ્વાથે જ્ઞાન મળે તે તે સફળ મથાશે

પો. એ. શાહ ।

મુંબાઈ સહરમાં સર્વથી મુંદર અને સમૃદ્ધિ સ્થળ આયુક્તાયની ટેકરી પાસેના તળાની ઉપરનો ભાગ છે આ ભાગના એક ખુણા ઉપરથી અર્ધચંદ્રાકારમાં ગોઠવાયેલા ચોપાગી, કોટ અને કોલાણના ભવ્ય મકાનો અને લગભગે આખા મુંબાઈનું એક ચિત્રપટ પર દર્શન થાય છે, અને બીજી બાજુએથી લાંબે સુધી દેખાતાં સમુદ્ર અને અસ્ત પામતાં સૂર્યની લીલા થાકનાં મનુષ્યને શાંતિ અને આનંદ આપે છે અને કુદરતની રચના જોવાને ધ્રેરે છે આ સ્થળે હું ધણીસાર ફરતા જાઉં છું એક માંજરે આ ટેકાંએ અગ્નિ પામતા સૂર્યની સાથે ગેલ કરતી આવણ માસની વાદળીઓ અને તેમના બદલાતા રંગ અને આકાર તેમજ સૂર્યનાં દર્શન અને અદર્શન વિષે દેખાવ જોતાં ભાગની દીવાલ ઉપર હું એકા દતો તેટલામાં વરસાદનું એક તીનું સંગ્રહ પણ મખન ઝાપડું આવ્યું હું છતી ઉઘાડીને બીજી જગ્યાએ આશ્રય લઈ ચાકું તે જોવા તો તે 'આવણ માસનું સરવરીયું' બધ પચ્ચ બધ ગયું ફરીથી વરસાદ પડે તેવું લાગતું નહોતું તેથી સૂર્યાગતનું સ્પષ્ટિસાદર્થ જોવાની ઉત્કાં યી પાછો ન્હારી જગ્યાએ બેઠો, અને બેઠાં બેસતાં પામેનાં ઝાડના પાંદડા ઉપર પાણીના એક દીપા ઉપર મારી નજર મઘ પાદકુ ન્હાનું હવું અને પાણીનું ગીયું પણ ન્હાતું એકહું એમજ હવું વેરા લીધા રંગના પાદકુ ઉપર તાજા વરસાદનું આ દીપુ જોળ અને મહેત હોવાથી શુદ્ધ મોતી જેવું લાગ્યું તે જોતાં પાણીના મિન્દુને મોતી ધારીને તેને પકડવા જતાં અર્ધ માણસની વાત માદ આવી અને તે વિચારમાં હું તેના માયુ જોતો હતો તેજામાં તે પાણીનું ગીયું—કાં તો પવનના જોરથી હાલતુ રોય અથવા ફરતુ હોય તેથી—મને સંબોધીને બોલે છે તેરી બમણા મને ચર્ધ

“હ્રદ મનુષ્ય ! તું તારી જાણી અજ્ઞયથી માત્ર કરતાં મોતીની કિંમત વધારે જાહે
 “હે તે તારી બુદ્ધ છે. હું અને માગ મિત્રો (ખામ્બીના બીજા બિન્દુઓ) ગિયર નથી પણ
 “અમર છીએ: અમારી અસ્થિરતા અને ચંચલતાને લીધેજ અમારૂં અમરપાતું જાળવીએ
 “છીએ. શહેરાની ગીચ ધગ્ગીમાં રહેનારા તમારા જેવા મનુષ્યોને અમારે મહિમા, અમારૂં
 “ગૌરવ, અને અમારી વિશ્વનિર્મિતિનું જ્ઞાન હોય સહેજ નહીં.”

મારી વિચારશક્તિ ઉપર આરોપ કરનારા આવા શબ્દોથી હું વિસ્મય પામ્યો. તેમજ
 કાંઈક યાદથી અને કાંઈક કુતુહલથી શ્રાંત બેસી રહ્યો. આ અવાજ આગળ વધતો હોય
 તેમ લાગ્યું:—

“જુઓ ! આ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય, પ્રાણી અને વનસ્પતિને આવશ્યક પાણી આપનાર
 હું અને મારા મિત્રોજ છીએ. અમારી વિશ્વનિર્મિતિ મણી છે અને અમારા અવતારો
 અમર પણ છે; અમે વરોળ, જાપ્ત, ધૂમસ, જાડગ, વાદળીઓ, વર્ષાદ, વરફ, કરા, વિગેરે
 અનેક રૂપો લઈ શકીએ છીએ, અને અમારી વિશ્વનિર્મિતિ મનુષ્ય અને પ્રાણી માત્રના
 ઉપકારને માટે હોવાને લીધેજ અમે નદી, કુંડ, સમુદ્ર વિગેરે રૂપોમાં પૂરતપણે છીએ
 અમારી મહદ શિવાય અને અમારી હાજરી શિવાય જામે અને શહેરા બધાંજ દુષ્કારો
 નથી અને પાંધાય તો ટકી શકતાં પણ નથી. પૃથ્વી ઉપરથી અમે જતા રહીએ તો પૃથ્વી
 ઉપર કાંઈ પ્રાણી રહી શકશે નહીં. આ દવામાં પાણીનો લાભ ન હોય તો સૂર્યનો બધો
 તાપ અને નડકા એકદમ સીધો લાગવાથી પૃથ્વી તપી જાય; પણ અમે આદ્ય વરાળરૂપે
 રહીને સૂર્યનું પૂર્ણ તેજ અને ગરમી તમારી પૃથ્વી ઉપર પડતાં અટકાવીએ છીએ તેથીજ
 રીતે રાત્રીએ પૃથ્વી તરફથી બહાર તીકગતી ગરમી અમે શોષીને પૃથ્વીને એકદમ ઠંડી પડતી
 અટકાવીએ છીએ. એટલે કે પૃથ્વી ઉપરની દવામાં અમારી હાજરી ન હોય તો તમે
 દિવસના સૂર્યના તાપથી બળી જાવ અને રાત્રીએ પૃથ્વીની ગરમી જતા રહેવાથી ઠંડી જાવ
 અમારી ગેરહાજરીમાં આકાશમાં વાદળોં બનતાં અટકે, વર્ષાદ પડતો બધાં આપ, નદી,
 નાળોં, ઝરણોં સુકાય જાય અને સૂર્યમંડળના બીજા મહોં મારફે પૃથ્વી ઉપર પણ કાંઈ
 પ્રાણી રહી શકે નહીં.”

“હવે તો તમે કહ્યું કરશો કે મોતી કરતાં અમારી કિંમત વધારે છે. તમને મોતી
 પ્રિય હોય તો પણ યાદ રાખજો કે “માછલીના પડમાં અમારા શિવાય મોતી બની શકતાં
 નથી.” હજી સાંભળો, અમારી વિશ્વનિર્મિતિ અને અમારા અવતારોને ઇતિહાસ પાણી-
 માંથી વસાળ, અને તેમાંથી વાદળીનું રૂપ લઈને હવામાં ધુમધુ અને તેમાંથી પાણુ પાણી
 વ્યથવા બરફ થઈને પૃથ્વી ઉપર આવતું, એ તો અમારે મન રમત જેવું છે. ખાસ કરીને
 અમારે જ્યારે ઉત્સાહના તાપથી કરાએલા મનુષ્યો અમારી પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે અમે
 વરસાદનો અવતાર લેવામાં આજમ રાખતા નથી. કાલે સવારેજ હું અને માગ મિત્રો
 અરબી સમુદ્રમાં હતા; આજે અમે વરસાદના રૂપમાં અહીં આવ્યા છીએ. પણ
 મનુષ્ય વચન તો, આજે અમે મહિનાઓ સુધી હવામાં રમત કરીએ છીએ.

પહેલાં તો પાણીની બાષ્પ (વનજ) થઇને હવા સાથે મળી જાય છે અને ઊંચે ચડીએ છીએ અને ત્યાં અદશ્ય રહીએ છીએ, ઉંચે ચડતા કેટલાએક કારણોથી હવા ઠંડી થતી જાય છે અને તેવે પ્રસંગે જલકણો રોય તો તે જલકણોને બાજીને વાદળાનું રૂપ લઇએ છીએ વાદળીઓના રૂપમાં પશુ અમે ઝીણા ઝીણા પાણીના ટીપા જ હોઇએ છીએ કેટલીએક વખત સૂર્ય અત્યુત્કળ જગ્યાએ હોય તો બમાનગાથી કેટલાએક, હુમરના પહેલવાળા કાચની માફક, સૂર્યની સંદેશ શેશનીને લુધા લુધા ગળા વહેંચી નાખીએ છીએ અને તેથી તમને સુંદર મેલધનુષ્યનો દેખાવ જોવાનો મળે છે વાદળીઓના રૂપમાં અમારે પવનની સાથે ઘસડાવુ પડે છે અને કેટલીએક વખતે પવન ખુબ જોરમાં હોય તો અંકક સાથે અઘણાને ગભીર ચર્મના અને ગાળવીજ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ આ બધી વાદળીઓ ગાજતી નથી અને ગાજે છે તે બધી વત્સાદનુ રૂપ લેતી નથી, જે સૂર્યનો તાપ મળે તો આ વાદળીઓ હવામાં ઓગળી જાય છે પણ જો તેની કાષ્ઠમણ કાન્થુથી ઠંડી હવા મળે તો તે વધારે

૧ મુખ્ય વસ્તુ યાદ રાખવાની એ છે કે હવા પાતળીને ચુસ્તી લેવાની નોકસ મિતિ ધરવે છે, હવા વધારે ગરમ હોય તો તે બાષ્પ (વનજ)ને વધારે પ્રમાણમાં ચુસ્તી રાકે છે અને હવા ઠંડી હોય તો ઓછી ચુસ્તી રાકે છે તેથી ગરમ ભેજવાળી હવા ઠંડી કરવામાં આવે તો વધારાની બાષ્પ છૂટી પડે છે અને મૂમસ વાદળી વરસાદ, અથવા ગરમ એમાંથી માળુ રૂપ પડે છે મિથાળામાં આપણુ મોઢામાંથી નિકળતી ગરમ હવામાં બાષ્પનુ પ્રમાણ વધારે હોય છે, તેથી તેને યુક્તી ઠંડી હવામાં સ્પર્શમાં આવે તો વધારાની બાષ્પ એક ન્દાના મૂમસ અથવા વાદળીનુ રૂપ લે છે અને મોઢામાં “ વનજ ” નીચે છે એમ આપણે કહીએ છીએ. આ જ પ્રમાણે આકાશમાં હવા ઠંડી થવાથી વધારાની બાષ્પ વાદળીનું રૂપ લે છે અને તે તેથી વધારે ઠંડી થાય અને બાષ્પનુ પ્રમાણ વધે તો વાદળીનો વરસાદ થાય છે, અને જો હવા તેથી પણ વધારે ઠંડી થાય તો આ વરસાદ પાણીને બદલે બરફના આકારમાં પડે છે.

૨ હવામાં રહેલા જલકણો ઘણી અમલનુ કામ કરે છે આ જલકણો ઉપરથી સૂર્ય અને પૃથ્વીના તેજસ્વ પ્રતિસર્પતન થઇને આવતા રંગોને લીધેજ આકાશને ગરમ સુંદર આલમની છાંયે છે, જલકણો ન હોય તો સજીવ આકાશ સમકર કાળા રંગનું દેખાવ વળી આ જલકણો ન હોય તો હવામાં રહેલી બાષ્પનુ વાદળીના કામમાં ઘણીકાલુ થઈ રાકે તરી આ વાત ઘણા પ્રયોગોથી સિદ્ધ થઈ છે એક ન્દાનો પ્રયોગ રહેલાઈથી દરેક કુટુંબમાં થઈ રાકે તેમ છે જે બીજકલ સ્વચ્છ કાચની શીશીઓમાં બે ચાર પાણીના ટીપા નાખે; બને શીશીઓને ખુબ દબાવે કે તેથી શીશીઓની હવા બને તેટલું પાતળી ચુસ્તી રાકે પણ એકમાં સજીવતી દીવાસળીના ધૂમાડાના જલકણો દાખલ કરે અને બન્ને શીશીઓ દબે સરખાવા બે શીશીમાં જલકણો દાખલ થયા હશે તેમાં મૂમસ જેવી વાદળી બધાં હશે

૩ હવા ઠંડી થવાના બે મુખ્ય કારણો હોય છે એક તો ઠંડા પ્રદેશો અથવા પર્વતો સાથે સંપર્કમાં આવવાથી હવા ઠંડી થાય છે; બીજું પૃથ્વીના વાતાવરણના ઉષ્ણ ભાગોમાં હમેશા ઠંડી હવા રહે છે આસારે ત્રણેક માર્ગલ સુધી જઈ જાય છે તો હવા બરફ નેટલી ઠંડી હોય છે તે હવા કોઈ વખત તો ફાનના બેરથી નીચે આવે તો નીચેની હવા જમ ઠંડી થઈ જાય છે વળી વાતાવરણના ઉષ્ણ પ્રદેશોમાં હવાનું દબાવુ બોણુ હોવાથી ઉપર ચડતી હવા કેમ્બીક વજનને એકદમ બહોળી જગ્યામાં પથરાઈ જવાથી ઠંડી પડે છે (Cooling by Expansion) આ ઠંડી રીતની પૂર્ણ સમજણ આપવાની જરૂર નથી પણ એક પ્રધાનથી સારો ખ્યાલ આપશે ઉદા પ્રયોગમાં વાદળી મીઠી રાફ કઠીને કામમાં લેવાશે તેમાં પાણીને દબાવી સજીવથી કાઈ ફેફકાર થતો નથી પણ તેનાથી હવા વધી અથવા સચાવતી ચુસ્તી લઈએ તો હવાનું દબાવુ બોણુ થવાથી અને હવા ઠંડી પડવાથી મૂમસ બધાં આવેજ રીતે આકાશમાં જનુ દબાવુ દબાવુ કેટલાએક વખતોથી બોણુ થવાને લીધે હવામાં રહેલી વજનને કામ ઠંડી થવાથી વાદળાનુ રૂપ પડે છે

ધનરૂપ લાઇ વાદળોમાં રહેલું બહુ પાણી વરસાદ અથવા બરફના રૂપમાં નીચે આવે છે. વાદળોમાં અમે ધણી ન્હાના ન્હાના પાણીના બિન્દુ તરીકે રહીએ છીએ અને વરસાદનું રૂપ લેતાં આ બિન્દુઓ મ્હોટા થાય છે. છેવટે અમે બધા બેગા થઇને ન્હાનો વહેણ બનાવીએ છીએ; અને તે રૂપમાં નદી, નાળામાં થઇને આખરે સમુદ્રને મળીએ છીએ. આ સમુદ્રમાંથી ફરીથી સૂર્યના તાપથી બાષ્પ (વરાળ)નું રૂપ લઇને અમે આકાશમાં 'વિદરવાનું' અમારૂં સ્વચ્છંદી અને સ્વતંત્ર કાર્ય ફરી શરૂ કરીએ છીએ. આજે હું એકલું પડ્યું છું તેથી વરાળના રૂપમાં હવામાં મળીને આકાશમાં જવાનો પ્રસંગ મ્હને વહેલો પ્રાપ્ત થયો એમ હું ધારૂં છું. પાણીના રૂપમાં પૃથ્વી ઉપર રહેવા કરતાં અથવા આકાશમાં વાદળોએ તરીકે પવન સાથે ભટકવા કરતાં, અદૃશ્ય બાષ્પ (વરાળ)રૂપે રહેવાનું અમને બહુ ગમે છે. આ કારણથી કોઇ વખતે અમારે મુંબાઇ જેવા ગીચ વસ્તીના શહેરોમાં આવવું પડે છે તો અમને બીલકુલ ગમતું નથી; કેટલીએક શહેરોમાંથી તો અમારા છુટકારા કેટલે વર્ષે પણ થતો નથી. પવન અને સૂર્યના તેજના અભાવથી અમારે પાણીના રૂપમાં રહેવું પડે છે; અને મેઝ, ગંદદી, અને જંતુઓની સોજતમાં વખત પસાર કરતાં અમને ધણે કંટાળો આવે છે. કોઇ વખતે એકાદાના બેજવાળા દિવસોમાં હોટેલો અને વિશી-ઓમાં અમારે પાણીનાજ રૂપમાં ધણે વખત સડવું પડે છે; તેવામાં સ્થેજ પવનની મદદથી સુકાઈને વરાળના રૂપમાં આવીએ છીએ તો બરફ અને આઈરફીમના શીખોના બરફથી આબુઆબુની હવા ઠંડી કરી નાંખીને અમને અમાગ હવામાં રહેલા અદૃશ્ય બાષ્પના રૂપને પાછા પાણીના રૂપમાં લાવે છે. તમે કેટલીએક વાર જોયું તો હશે કે બરફવાળા વાસણોની બહારની બાજુ ઉપર પાણીનાં ટીપાં ગાંઝે છે, આ ટીપાં અમારાંજ સ્વરૂપ છે. અને હવામાં રહેલા અદૃશ્ય રૂપમાંથી પાણીના રૂપમાં આવેલાં હોય છે.

“આવીજ રીતે કોઇ વખતે હવા બરફના નેટલી ઠંડી થઇ જવાથી અથવા તો હવામાં બાષ્પનું પ્રમાણ વધી જવાથી અમારે ઝાકળ અને ધૂમસનું રૂપ લેવું પડે છે. વાદળો વગરની સાંત રાત્રિએ જાગી, ઝાડ, અને ઘાસ વિગેરે વસ્તુઓ હવામાં પોતાની ગરમી છોડી દેવાથી બરફ નેટલી ઠંડી થઇ જાય છે ત્યારે અમારે પણ તેમના સંબંધમાં રહેવાનું હોવાથી ઝાકળના રૂપમાં પાણી બનવું પડે છે. કેટલીએક વખત જાગીને અથવા પાણીની સપાટી આટલીબધી ઠંડી ન હોય અને હવામાં લેજનું પ્રમાણ વધારે હોય તો અમારામાંથી ઘણાને ધૂમસના આકારમાં ગોઠવાઇ જવું પડે છે. ધૂમસ અને વાદળોએ એ અમારા બન્ને સ્વરૂપોમાં બહુ ફેર નથી હોતો, મુખ્ય ફેર એ હોય છે કે વાદળોએ હવામાં ભટકે છે ત્યારે ધૂમસ જાગીને અથવા પાણીની સપાટી ઉપર રહે છે. સૂર્યનું તેજ હોય તો અમારે ધૂમસ અને ઝાકળના રૂપમાં બહુ વાર રહેવું પડતું નથી. કારણ કે હવા ગરમ થવાથી અને તેની પાણી સુસવાની શક્તિ વધવાથી, ધૂમસ અને ઝાકળ સુસાઇ જાય છે અને અમને અમારી સ્વતંત્રતા જલદીથી પ્રાપ્ત થાય છે.

“કેટલીએક વખતે હવા બહુજ ઠંડી થઇ જાય છે અને જો બરફના કરતાં પણ વધારે ઠંડી થઇ જાય તો અમારે બરફ, હીમ, અથવા કરાના રૂપમાં નીચે આવવું પડે છે.

પૃથ્વીના વાતાવરણમાં જેમ ઉંચે જઈએ તેમ હવા ઠંડી થતી જાય છે અને તે ત્રણેય માધ્યમ ઉપર જઈએ તો હવા હમેશા જરૂર કરતાં કડી હોય છે; તેમજ નાના નેરથી દોષ વખત આ ઠંડી હવા નીચે આવીને અમને અને આમારી પાણીઓને અરુણા, કૃષ્ણા, રેવતી નામિ છે અને આ અરુણા રૂપમાંજ અમે ઘણી વખતે નીચે આવીએ છીએ. આમ કરીને હિમાલયનાં અસંખ્ય શિખરો અને પર્વતો ઉપર અમે ધણું કરીને અરુણા રૂપમાંજ રહીએ છીએ. આ શિવાય અમે કેટલીએક વખત ગરમ હવામાં મોટી સંખ્યાબધ મળેલા હોઈએ છીએ અને આ હવા એકદમ ઉંચે ચઢવાથી અને ઓછા દબાણવાળી જગ્યામાં જવાથી ઠંડી થઈ જાય છે અને આ ઠંડકથી પણ અમારે અરુણ રૂપ લેવું પડે છે અને પર્વતોથી દૂર તેવી જગ્યામાં હીમ અથવા કરાના રૂપમાં નીચે આવીએ છીએ. આ અરુણા રૂપમાંથી પણ પાણી અથવા બાષ્પ (વરાળ)નું રૂપ લઈએ છીએ, અને ઉન્હાળામાં પર્વતો ઉપરના અરુણ ઓગળવાથી પાસેની નદીઓના પાણીમાં ભરતી કરીએ છીએ. પછી નદીઓમાંથી સમુદ્રને જઈને મળીએ છીએ, અને જતા જતા પર્વતોને તોડના જઈ છીએ અને તેમાંથી પથ્થરો લઈને પાણીના વહેણમાં પથ્થરોને પણ મુકી કરતાં કરતાં તેમને રેતીના રૂપમાં આણીએ છીએ. પર્વતો આગે ઘણીવાર અરુણ અને પાણીના રૂપમાં કેદ કરી રાખે છે પણ અમે તેમનું વેર ઘણી રીતે લઈએ છીએ. પર્વતોની ન્હાની તોડમાં અમને કેટલીએક વાર કેદ કરવામાં આવે છે તો અમે જનતા સુધી નીચે યઈને પલાયન કરી જવાનો રસ્તો શોધી કાઢીએ છીએ; નહીં તો અમારે શિયાળા સુધી વાટ જોવી પડે છે અને શિયાળામાં અરુણ રૂપ લઈને આ પર્વતોને તોડીને આમારી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. ઘણી અમારા મિત્રો ભેગા થઈને અમારે પાણીનો મુકોરો ધોધ થઈને પર્વત ઉપર પડીએ છીએ ત્યારે અમે તેને ઘણી રીતે નુકસાન કરી રાખીએ છીએ. લાખો વર્ષ સુધીના અમારા પાણીના મારાને લીધે અરવલ્લી અને સહ્યાદ્રિ પર્વતો પડેલાં કરતાં ન્હાના થયા છે, તેમની ઉંમરના પ્રમાણમાં હિમાલયના પર્વતો ઉચા અને લાંબા હોવા છતાં ઉંમરમાં ઘણું બધા સમાન છે. હિમાલયનો જર્વ પણ અમે ધીમે ધીમે ઉતારીશું, જોકે આ કામ કરતાં અમને લાખો વર્ષો લાગશે અને તમારા મનુષ્યો તે જોઈ શકશે કે કેમ તેની શંકા છે.

“અમારી આટલી સર્વવ્યાપી વિજૃંતિઓ છતાં અમે તમને મનુષ્યોને હમેશાં મદદ આપીએ છીએ. વનસ્પતિ અને જાડેના પ્રજામાં દાખલ થઈને તેમને જીવનગ્ન ખતાવવામાં મદદ કરીએ છીએ અને ત્યાં અમારું કામ કરીને પાંદડાના છિદ્રો વારે ખરાર નીકળી જઈએ છીએ. પ્રાણીઓના પેટમાં પેરીને તેમના જીવનને ચોચ મદદ આપીને અમે બીજા કુલ બદલાયા વિના પાછા આમારી સાચત પ્રવૃત્તિ મોઢ્યા કરીએ છીએ કેટલીએક વખતે તમે દવાના રૂપમાં, માછીના રૂપમાં અમને શીશીઓમાં બધે કરીને ઘણા દુર દેશાવર મોકલો છો તે છતાં પણ આખરે અમને આમારી સ્વતંત્રતા મેળવવી અઘરી પડતી નથી. તમે અમને કેદ કરીને મીઠાના બોઇલરમાં લઈ જઈને વરાળ રૂપે આમારી પામે કામ

* પાણીના કરતા અરુણ વધારે જગ્યા વેકે છે તેથી શિયાળાની કડીને લીધે પાણીનું અરુણ જનતા અરુણ વધારે જગ્યા મેળવવાનું જોર કરે છે. આ જોર કેટલીએક વખતે એવું બધું પ્રચલિત હોય છે કે પર્વતોની ઘાનુઓને સુરેખની માફક તોડી શકે છે આ જ પ્રવૃત્તિ મુકોરોના કરા પ્રદેશોમાં પાણીના નળની નળીઓ શિયાળામાં બહીવાર ફાંપી જાય છે.

કરશે છે; તે છતાં પણ અમે તમારી ઉપર દયા લાવીને તમારું કામ કરી આપીને પાછા અમારે રસ્તે પડીએ છીએ; પરંતુ આટલાથી સંતોષ ના પડતાં કેટલાએક દૃતમ મનુષ્યો તો અમારું વ્યક્તિત્વ નાશ કરવાના પ્રયત્ન કરે છે, અને વિઠ્ઠળીની મદદ લઇને અમને હાઇડ્રોજન અને ઓક્સીજન નામના વાયુમાં છુટા પાડે છે. આટલો વખત અમારે અમારું અમરત્વ છોડવું પડે છે. પણ તેનાથી અમારી સાચત જાંદગીને કાંઈ નુકસાન થતું નથી લથે તે તમે હાઇડ્રોજન છુટા પાડીને વિશ્વાનમાં ભરો અથવા દવામાં છોડો; પણ તે આખરે આકાશમાં વિઠ્ઠળીની મદદથી પાણીના રૂપમાં બાષ્પીભવિત થાય છે. હજી સુધી આ પૃથ્વીના વાતાવરણમાં પાણીએ ભાગ અને પ્રમાણ ઓછાં થયાં નથી. ઉપરાંત ક્યારેય વર્ષોથી પૃથ્વી ઉપર પાણીનું પ્રમાણ જ છે તે જેટલું ને તેટલું જ રહ્યું છે: એજ વાતથી આપે છે કે અમે આગર રહ્યા છીએ અને હજી અમર રહીશું ..”

આ અવાજ એકદમ બંધ થયો. એક સખત પવનના અપારાથી પાણીનું ડીપું પાંદડા ઉપરથી નીચે પડી ગયું અને નીચેની રેનાળ જમીનમાં સુસાધ મયું! તેની સાચત ગતિનું સદ્ દરીને આશનું થયું. હું પણ ગતિ થવા આવેલી હોવાથી વિચાર કરતો ધર તરફ પાછો ફર્યો.

ધન્ય તે નરનાર.

ધન્ય તે નરનાર જગતમાં ધન્ય તે નરનાર,

કરે જે પરઉપધર જગતમાં ..

સુધીને તન ધનની માયા, પરાપધરે તૈવાર.

જગતમાં

લઇને મન જન સેવાતું, બેઠેર ઉપાધિ અપાર.

જગતમાં.

જનન આગે પરને કાળે, ધન્ય ધન્ય અવનાર.

જગતમાં

દેખીને પરદુઃખ દ્રવે છે, હૃદય ખમે નહિ ભાગ.

જગતમાં

વગર વિજ્યએ સ્વાય કરે જે, અનાથ નિરંધાર.

જગતમાં

મદન સમ સુગ્રાસ પસારે, તેનો જગજ્ય કાર

જગતમાં,

દયા તણા ભગ્નર નીને, સફળ કરે અવનાર.

જગતમાં

મગે નહિ યશ કાર્યે કદી તો, લેશ નહિ દરધાર

જગતમાં.

નીજ તણુ કર્તવ્ય ગણીને, મર્ડ કર્મ કરનાર.

જગતમાં.

આત્મવત્ મૌ પ્રાણી પેએ, ભેદ ન રાખે ભગાર.

જગતમાં.

નૃસ્ય રહે દિન રાત હૃદયમાં, કરના દેશ ઉદ્ધાર.

જગતમાં

—અનાથસેવક.

* આનું મુખ્ય કારણ તો એ છે કે વાતાવરણમાં જેમ જેમ જઈએ છીએ તેમ દવા પાતળી અને આબી થતી જાય છે અને તેમાં પાણી અને બાષ્પનો ભાગ ઓછો થતો જાય છે. જેથી પાણીનો કોઈ પણ ભાગ વૈષાખ (89500) માં જઈ રાખતો નથી અને તેથી પૃથ્વી અને તેના વાતાવરણમાં રહેલું પરાગ જેરે રૂપમાં રહેલા કુદ પાણીનું પ્રમાણ હવેશા એક સરખું રહે છે પાણીમાંથી હાઇડ્રોજન વાયુ કે તો તે વાયુનું દવાના ઓક્સીજન વાયુ સાથે વિઠ્ઠળીની અસરથી પાણી પાણી અને છે

આનન્દાશ્રમ.

“ રૂઢન ફૂટન ” વિશ્વવિદ્યાલય !

લેખક:—ગ. રા. વકીલ ચંદુલાલ મગનલાલ ડાંગર (બી. એ., એલ. એલ. બી.)—વડોદરા.

૨૩વા ફેબ્રુઆરીના દિવાળીની મહત્તા અને ઉપયોગીતા બે કે ત્રે વેદાંજ્ઞના ઋષી મુનિઓએ ક્રિયા સ્મૃતિ-પુનરાલોકનને પળ જોયેલી જણાવી નથી, તોપણ તેથી કાંઈ ન્યૂનતા આવી જતી નથી. આપણા આપણાના વખતથી આ દિવાળ આદ્યો આવે છે એ જ તેની મહત્તા દેખાડી આપે છે.

૨૩વા ફેબ્રુઆરીના દિવાળ અધિક સૃષ્ટિમાં પ્રચલિત છે મમુર લાણી નગર કરશે તો તે પોતાના ઓળખેલી હાથ હયા કરી પોતાની વિમુક્ત છાતી ઉપર ફટકો મારશે, અને ઘરેર અવાજ કાઢી રૂઢન કરે છે. આકાશમાં વાદળ તરફ જશે તો તે વર્ષા ઋતુમાં રડી ફરીને શેર-ઝેર કરી મૂકે છે. આવી મહત્તાવાળા ૨૩વા ફેબ્રુઆરીના દિવાળનો હાલમાં અધિક પાત દેખાવા લાગ્યો છે. ત્યાં ત્યાં મિથ્યાસ પુરાતન દિવાળને લોકો વખોડી કાઢી નિહાળે છે! પુરો તેને તદન પિંચારે છે ને શિક્ષિત ગણતી તરફ સ્ત્રીઓ તેનાથી વિશુષ્ઠ થવા લાગી છે! તેથી ફરીને આ પવિત્ર તથા પૂજ્ય દિવાળ ધણી દયાળુનક સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છે. તેથી જ તેના પુનરુદ્ધારે આ તેના પન્ન ભક્ત પરમ મેલે એક મહાન યોગ્ય થકી કાઢી છે, જેને સમજી અને વિશારદીય જનમમાત્ર ટેકા આપી તથા તન મન અને ધનથી મંપૂર્ણ મહામ આપી આરંભેલું કાર્ય પાર પાડવામાં મદદ કરશે એવી આશા છે.

રૂઢન ફેબ્રુઆરીના દિવાળ ગુરુદાન-કાંદિમાવાડમાં વિગેષ પ્રચલિત હોવાથી આ પ્રદેશના પાઠનગર ગણાતા અમદાવાદ શહેરમાં “ રૂઢન ફૂટન વિશ્વવિદ્યાલય ” એ નામની સંસ્થા આપવી, તથા તેને અંગે સુરત, વડોદરા, ગાંધીનગર, ભાવનગર, એ સ્થળોએ પાઠશાળાઓ સ્થાપવી. જરૂર પડે અને માગણી થાય, તો વિગેષ પાઠશાળાઓ પણ કાઢવામાં આવશે.

અભ્યાસક્રમના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવશે. પ્રથમ પરીક્ષા ત્રણ માસ પછી આપી શકાય, જે મેટ્રિકની પરીક્ષાની બરાબર ગણવામાં આવશે આ પરીક્ષામાં પાંચ થયા પછી બીજી પરીક્ષા ત્રણ માસ પછી લેવામાં આવશે આની લાપટી ઈન્ટરમીડીએટની પરીક્ષા જેટલી ગણવામાં આવશે અને આ પરીક્ષા પમાર કર્યા પછી ત્રણ વર્ષ મામતી બે ટમ્ બર્ષ પછી (એટલે દસ મહિના પછી) ત્રીજી પરીક્ષામાં ભેગવા દેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા બી. એ.ની પરીક્ષાની બરાબર ગણવામાં આવશે.

પ્રથમ પરીક્ષાના ક્રમમાં ઓળખમાં કેમ ઉભાં મેલે, બેવી ફૂટણી, તથા નાનું છોકરું મરે ત્યારે કેમ ફૂટવું અને રડવું તે શીખવવામાં આવશે. બીજી પરીક્ષાના ક્રમમાં ઉભી ફૂટણી એટલે ફરીને ફૂટવું તે તથા ઘરૂ માળખ મરે ત્યારે કેમ ફૂટવું તે તથા ફેરના ફેરનાં બોલવાના શબ્દો એટલું શીખવવામાં આવશે.

ઉપદ્રવી-ત્રીજી પરીક્ષાના ક્રમમાં, રાહવા, બીજી જાતની ફૂટણીઓ તથા જવાન માણસ મરે ત્યારે કેમ ફૂટવું તથા કાણુ કેવી રીતે કરવી, તે વગેરે મધ્યુ શીખવનામાં આવશે. પ્રથમના ક્રમમાં ત્રીજી કનવવામાં આવશે તથા બીજી અને ત્રીજી ક્રમમાં પરેડ કનવવામાં આવશે ફૂટવાનું કેવી રીતે શીખવવામાં આવશે તેના વાંચકોને ખ્યાલ આપવા સારૂ શીખવવાની પદ્ધતિ અને દર્શાવવામાં આવે છે.

રડવા ફૂટવાના જ્ઞાનની છત્રાસુ એવી એકડી મળેલી સ્ત્રીઓને નીચે પ્રમાણે ઓર્ડર અથવા દુક્રમ આપવામાં આવશે

ઝોળ બધાવ
છેલ્લો હાથ
નાખો હાથ
ઉપાડો હાથ
નીચા હાથ

'ઝોળ બધાવ' કહેતાંની બરાબર સ્ત્રીઓ બે ઝોળામાં ચોડવાઈ જશે 'હેલા હાથ' કહેતાં સર્વ હાથ ઉપાડી પોનાના મ્હેની સન્નુખ હથેળી રહે તેવી રીતે ઉચ્ચ કરશે. 'નાખો હાથ' કહેતાંની બરાબર સર્વ સ્ત્રીઓ એકી વખતે મોટા ધબકાતની સાથે પોતાની છાતી ઉપર હાથ મારશે 'ઉપાડો હાથ' કહેતાં હાથ પાછા ઉપાડી લેશે. ને છેવટે 'નીચા હાથ' કહેતાં પ્રથમની ગાફક સ્ત્રીઓ ઉભી રહેલી માલમ પડશે થોડું વાગતા બહો ધબકારો થાય તેવી કળાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન અપાશે, કાચુ કે તે દાલની નાણુક અને નખાળા બાધાની સ્ત્રીઓને માટે ખાસ ઉપયોગી અને જરૂરનું છે.

બધી ઉઘી પ્રતિનુ જ્ઞાન આપવાના હેતુથી હાલ તો ગુજરાત-કાઠીઆવાડમાં રડવા ફૂટવામાં નિષ્ણાન ગણાતી (પાવરધી) એવી સ્ત્રીઓને શીખવવા માટે શિક્ષકોમાં આવશે ત્યાર પછી આ વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં ઉચ્ચ નબરે માન સહિત ઉત્તીર્ણ થનારનેજ અધ્યાપક તરીકે નામવામાં આવશે.

આ સંસ્થા બધી સારી ચાલશે તો-અને તે ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં સારી ચાલશેજ એવી મનજીત આશય છે, તો-પછી એક "એમ. એ."ની ડીગ્રી બરાબરની પરીક્ષા પસંદ કાઢવામાં આવશે. આ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવા સારૂ વિશેષ જ્ઞાન અથવા સ્પેશીયલ નોંધે જની જરૂર પડશે અને આ પરીક્ષા માટે અનેક પ્રથમના રડવા ફૂટવાના રિવાજનું જ્ઞાન અને વ્યવહારિક અથવા પ્રેક્ટિકલ રડવા ફૂટવાનો અનુભવ બેઠરો તૃતીય ક્રમમાં પાસ થયા પછી બે વર્ષ વીત્યા શીવાય આ પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉપર પ્રમાણેની મહાન યોજના ટૂંક સમયમાં અમલમાં મુકવામાં આવશે તેથી રડવા ફૂટવાના રિવાજના ક્ષિત્રી સર્વ ગુર્જર બધુઓને વિનંતી છે કે તેઓએ આ આપણા દેશની ઉત્તરિના કાર્યમાં કાળ વ્યતિત ન કરતા સત્વર મદદ કરવા ચુકવું નહિ. દેશની ઉત્તરિનો પાથો કેળવણી છે એમ જે લોકો માને છે, તે તેમનો મિથ્યા ભ્રમ છે ઉત્તરિનો અથા પાથો તો આપણા આવા પુત્રતન મહાન રિવાજ જ છે માટે આ યોજના સર્વ

જ અત કરજીથી વધાવી લેશે ને આ બાવિ યુનિવર્સિટી મહાન પાયા ઉપર ચાલશે

, છે

વ્યવસ્થાપક-૩. ક. વિ. વિદ્યાસય.

તા. ક.

હાલમાં જળવણી પામતી સ્ત્રીઓમાં આ વિવાહને માટે અણગમો જોવામાં આવે છે ને આ વિવાહ બીલકુલ આવડતી નથી. તેથી નામદાર સરકારે રૂઝવા ફટવાના મળ તત્વોનું ઘાન આપવાની યોજના કરવી જોઈએ. અને પ્રજાએ પણ તે બાબતની હિલચાલ કરવી જોઈએ. જો તેમ નહિ થાય તો પરિણામ એવું પણ આવે કે હાલમાં જે સૌદામાં ને શેરીઓમાં રહતી કૂટતી અસંખ્ય સ્ત્રીઓનો સુદૃઢ દેખાવ દ્રષ્ટિએ પડે છે તે થોડાં વધ પછી અદુસોસની સાથે સ્વમનસ થઈ જશે. વળી આવું પ્રાથમિક જ્ઞાન મળેલું હોય તો પાઠશાળાઓમાં શિક્ષણ આપવું વધારે સરળ થાય અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પણ સારી થાય. પ્રશ્ન ગંભીર છે ને વિચારવા જેવો છે; અને તેની માથે તેની વિજ્ઞાન ઉપયોગિતા સર્વામાન્ય હોવી જોઈએ.

વ્યવસ્થાપક,—૩. ફ. વિ. વિ.

સહચરી સંમેલન.

“ સ્ત્રી મહાક્ષા ”ના વ્યવસ્થાપક તરફથી મળેલું.

[“ સહચરી સંમેલન ” નામની નવી શ્રેયસ્કર પ્રવૃત્તિ યોજાના “ સ્ત્રી શ્રેય. સાધક અધિકારી વર્ગ ” તરફથી થાણ વર્ષમાં આરંભાઈ છે, તેને સમ્રેમ સહકાર આપના અમને બહુ આનંદ થાય છે અગતી અન્ત દરજ્જાની પ્રાર્થના છે કે આવી અનેક સત્કાર્યવિધિઓ આપણા દેશમાં ગતિમાન થઈ સુદૃઢ-તાપિની બને. અસ્તુ

તારી મુ. મુ.]

૧.

સ્ત્રી, પુરુષ તથા બાળક, એ ત્રણે વર્ગમાં ઉભતિ થવાની મર્યાદા અગત્ય રહે છે અને તે ઉભતિ તે તે વર્ગમાં વિવિધ પ્રકારના જ્ઞાનવડે પ્રકટે છે. આમ હોવાથી ત્રણે વર્ગને જ્ઞાનની અગત્ય છે. જ્ઞાન પ્રકટવામાં અનેક માર્ગો હેતુરૂપ છે. પરંતુ તેમાં મુખ્ય ચોક્કસ સમાગમ, ઉપદેશ અને દર્શાવ છે. શોચ સમાગમવડે મનુષ્યમાં જ્ઞાનના સંસ્કાર સ્થાપાય છે, ચોપણ પામે છે અને વિદ્યાસ પામે છે. તેજ પ્રમાણે ઉપદેશ દ્વારા પણ એ કાર્ય સંધાય છે અને એજ રીતે પ્રત્યક્ષ દર્શાવ વડે પણ એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરી શકાય છે. પરંતુ એ ત્રણે સાધનોનો સહકારી ઉપયોગ થવાથી મૂળ ઉદ્દેશની મિદ્ધિ અધિક સત્તર થાય, અર્થાત્ મનુષ્યમાં જ્ઞાનના સંસ્કાર અધિક દટપણે પડે, એ સ્વાભાવિક છે.

પુરુષ અને બાળક એ બે વર્ગની મધ્યમાં સ્ત્રીજાતિનું સ્થાન છે. અને તેથી તે સ્ત્રી-વર્ગને પુરુષની માથેના વ્યવહારિક તેમજ બાળક સાથેના વ્યવહારાદિનું જ્ઞાન હોવાની જરૂર છે. સ્ત્રી એ એવી જોયોતિ છે કે જેનો પ્રકાર પુરુષના જીવન ઉપર તેમજ બાળકના જીવન ઉપર પડે છે, અને તે બંને પ્રદેશને ઉગળે છે આમ હોવાથીજ સ્ત્રીજાતિનું માહાત્મ્ય પૂર્વ પુરુષો ગાહ ગયા છે, અને તેનીજ આથે તે વર્ગને જ્ઞાનમંડળ સંપાદાનો ખાસ ઉપદેશ કરી ગયા છે.

સ્ત્રીજાતિને માથે જે દર્તવ્યબાર છે તેવું જો તેમને ઉચમ પ્રકારે જ્ઞાન હોય તો આખી માનવજાતિ ફેરતી ઉન્નતિને પામે, એ સહજ અપટથાય એમ છે. સ્ત્રીજાતિને અજેજ

પુરુષને માટે ‘શૂદ્રસ્થાશ્રમ’ રૂપ આશ્રમ સ્થાપ્યો છે, અને તે આશ્રમની મવિશેષ મિદ્ધિ આગ્નિની ઉત્તતિ હોય છે તોજ રૂડી રીતે થાય છે.

આમ હોવાથી સ્ત્રીજાતિને તેમના વાસ્તવ કર્તવ્યનું જ્ઞાન થવાની પ્રથમ જરૂર છે. અને પછી તે માર્ગમાં તેમનું જીવન વહેતું થાય એ બીજી જરૂર છે. આ જાને માટે સ્ત્રીજાતિમાં તેમના વિકાસને ચોખ્ખા જ્ઞાનને પ્રકટાવવું જોઈએ. એ જ્ઞાનના ટુંકામાં એ વિભાગ પડે. ૧. વ્યાવહારિક અને ૨. પારમાર્થિક. એજ વિભાગોનું જરા વિશેષ રૂપરૂપ રૂપ કહીએ તો માંમારિક, શારીરિક, નૈતિક, ધાર્મિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક એ વગેરે વિભાગો પડે છે. આ મર્વનું ધીમે ધીમે પરંતુ ઉપયોગી જ્ઞાન પામવાની સ્ત્રીજાતિને આવશ્યકતા છે.

શ્રી શ્રેયસાધક અધિકારી વર્ગ તરફથી સ્ત્રીજાતિની ઉત્તતિ માટે વિવિધ પ્રકારના પ્રયત્નો કંઈ કંઈ અંશમાં થતા રહ્યા છે. ઉક્ત વર્ગ સ્ત્રીજાતિની ઉત્તતિ કરવાના કર્તવ્ય પ્રતિ ઉપેક્ષા જુદીવાળા નથી, પરંતુ તે જાતિની વાસ્તવ ઉત્તતિ કેવા પ્રકારે થઈ શકે તેનું ચિંતન કરતો આવ્યો છે અને કરે છે. વર્તમાન સમયમાં પ્રવર્તના સ્ત્રીજાતિના વિકાસના ઉપાયો અથવા માર્ગો જુદાં જુદાં અંગે ચોખ્ખા છે, અને તેમાંથી શું લાભાલાભ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના પ્રતિ દષ્ટિ નોખી યથાશક્તિ વિચાર કરે છે.

સ્ત્રીજાતિના વિકાસને માટે અને તેમને પ્રાપ્ત કર્તવ્યોને તે ઉત્તમ રીતે સાધી શકે એવા પ્રકારનું જ્ઞાન પામવાને માટે ઉપર જણાવ્યા તે ત્રણ માર્ગોનું સદકારી સાધન તેમને પ્રાપ્ત થાય તો તે વિશેષ દિનકર છે, એ વિચારથી ઉક્ત વર્ગ તરફથી અનેક સત્તજન સ્ત્રી પુરુષની હાજીને અંગે સહજચર્ચાસમેલન નામનો કેવળ સ્ત્રીવર્ગના સમારંભ વર્તમાન વર્ષના ચૈત્ર શુકલ ૧૭, ૧૩, ૧૪, (રવિ, રવિ, મોમ ના ૧૫, ૧૬, ૧૭, એપ્રિલ ૧૯૧૬) એ ત્રણ દિવસ વડોદરામાં શ્રી વિશ્વવિદ્યાપતનમાં ઇન્ધરેન્દ્રાચાર્ય પાસળ કરવાને નિર્ણય થયો છે.

શ્રી “સયાજી વિજય” ઉપરથી,

૨.

પહેલો દિવસ.

શ્રી શ્રેયસાધક અધિકારી વર્ગ તરફથી મદનરી મમે નો ઉત્તમ વડોદરામાં ગઈ તા. ૧૬, ૧૭ અને ૧૮ માં એપ્રિલ-સતી, રવિ અને સોમવારે કારેલી જાગમા શ્રી વિશ્વવિદ્યાપતનના ખગલાના કંપાઉન્ડમાં યજ્ઞો હતો, જેને અંગે જરૂર થયેલુંનાં કાર્યોનું તેમજ સ્ત્રી ઉપયોગી મથોનું એક નાનું પ્રદર્શન પણ જરૂરના આગ્ય હતું. ત્રણ દિવસ મતારમાં ૮ થી ૧૦ સુધી સ્ત્રીઓ તરફથી હાજર જાગન કીર્તન અને જપ જપ વિગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થઈ હતી.

સૌ. જયંતીદેવીનું લાખણ.

સતીવારે મંજે ૬ વાગે સ્ત્રીઓ તરફથી વ્યાખ્યાનો અને કીર્તનો થયાં હતાં, જેમાં સ્ત્રીઓના મેળાવા સન્મુખ શ્રીમતી સૌ. જયંતીદેવી શ્રી શ્રેયસાધક વર્ગના આચાર્ય શ્રી ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં પત્નીએ માનસીક સુધારણા વાંચી સ્ત્રી-ઉપયોગી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું ત્યેમાં વિષયના એ લાગ પાડી પ્રથમ જાગ સુધારણા માટે સત્તમંગ અને માર્ગ પુનઃ

તથા આંતર સુધારણા માટે ઇશ્વર પ્રાર્થના, જપમalaપાદિ અને ધર્મ ક્રિયાઓ વગેરે સાધન વ્યાવસ્થા કરી પ્રત્યેક આર્થ સ્ત્રીએ એ સાધનોના વ્યવહાર જીવનમાં ઉપયોગ કરવા અને તે હેતુસિદ્ધિ માટે સતત રૂઢિ સમજીને વ્યવસ્થા હોય તે માટે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સમજીને દરેક કાર્યની પેઠે આ સુધારણાના કાર્યમાં નહીં પ્રાથમિક મુશ્કેલીઓ ભેગી અને દૃઢ નિશ્ચયથી દુર કરવા લગીની વર્ગને સરભોધ આપીને તે ભાવણ સંપૂર્ણ કર્યું હતું. એ પછી સ્ત્રીઓના જીવન કાર્યોનું થયા બાદ મેળાવડા વિમર્શન થયો હતો.

બીજો દિવસ.

૨. પીનાકીપ્રસાદ દેસાઈનું ભાષણ.

બીજો દિવસ સવારે માંજે એજ મેજ વેનીંગ કોલેજના પ્રીન્સીપાલ રા પીનાકીપ્રસાદ એમ. દેસાઈએ અમેરીકા આદિ દેશોની સ્ત્રીઓના વ્યવહારો એ વિશે ભાષણ આપ્યું હતું, જે વેળા સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોએ મારી મંખ્યામાં હાજરી આપી હતી.

સ્ત્રીઓ તરફથી ઇશ્વર મુતિ ગવાયા બાદ મહાત્માએ ઉપલા વિષય સંબંધી ભાષણ આપતા જણાવ્યું કે પુરુષ અને અમેરીકા આદિ સુધરેલા અને આગળ વધેલા દેશોની સ્ત્રીઓના જીવનની સ્થિતિ સમજવા માટે પ્રથમ તેમના રીવાજ સમજવા આવશ્યક હોય, તે માટે ભાંતી સ્ત્રીઓના ત્રણ વર્ગ પાડી શકાય, (૧) ધનાઢ્ય, (૨) મધ્યમ અને (૩) મજૂરીવાત વર્ગ. અમેરીકામાં ઇંગ્લાંડની પેઠે વસતરપગથી આલેતો આવેલો જિમરાય વર્ગ નથી, પણ તેને બદલે ત્યાંના ધનાઢ્ય વર્ગ છે. આ વર્ગ ધણે ધનાઢ્ય હોય પ્રતિષ્ઠાવાન અને વગદાર હોય છે. અમેરીકાની એ વર્ગની સ્ત્રીઓના જીવન અને કેળવણીના મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે પુરુષોનું આકર્ષણ કરી ધનાઢ્ય પુરુષ માથે લગ્ન સંબંધથી બેસાડવું. આ હેતુની મિદ્ધિ માટે કેળવણી, મંગીન અને સુંદરકળાઓનું ઉત્તમ જ્ઞાન આવશ્યક હોવાથી એ વર્ગની સ્ત્રીઓની શુદ્ધિ અને શક્તિની ખીલવણી ધણી થયેલી હોય છે. તેથી સ્ત્રીઓની શુદ્ધિ અને શક્તિને ઉપયોગ આસારિક ઉપરાંત રાજકીય જાગૃતતામાં અને જાણ કરીને પરાન્યોની રૂઢિ જાનખીએ પણ ખેંચી લાવવામાં ધણે આય છે.

અમેરીકાની મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ સમાજ હિતનાં ઉપયોગી કાર્ય કરવામાં વધુ પ્રવૃત રહે છે. તે વર્ગમાં પરણેલા ઇચ્છનારી સ્ત્રીઓને કુખારી રહેવા ઇચ્છનાર સ્ત્રી કરતાં વિશેષ લાભકાર મેળવવા સાહિત્ય-સંગીત-અને વિવિધ કળાઓ શીખવા વધુ પ્રયત્ન કરવો પડે છે. શુદ્ધવ્યવસ્થા ઉપરાંત બીજાર, ગરીબ અને દુષ્કા સ્ત્રીઓની જરૂરીયાતો પુરી પાડવા અને પરદેશી તથા બીજા અજ્ઞાન સ્ત્રીઓને બેઠેલી માલીની આપી જનસમાજની મેજા કરવાનું કાર્ય તેમની દિનચર્યાનો મુખ્ય ભાગ છે. બીજા મજૂરીવાત વર્ગ-તે તરફ એ દેશના આપણી પેઠે તીવ્રસ્કારથી જવામાં આવતું નથી. તે વર્ગ વધુ માઢી જીંદગી ગુજારે છે અને તેની મખ્યા પણ ધણી મોટી છે. તેઓના સંલેગે પ્રમાણે કારખાના વગેરેમાં જોડાઈ કુટુંબના સુજ્ઞાનમાં તેઓ ધણીને મદદ કરે છે. કુટુંબમાં એકંદર રીતે જોતાં જે અજાતની બીના નજર પડે છે તે એ દેશની સમાજમાં સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા માનપ્રદ હોય છે આપણે ભાં તેથી ઉત્તર પુરુષો સ્ત્રીને ચોક્કસ પ્રાણી કરનાં મીલકત તરીકે વધારે સમજે

છે. જો કે પુરોપના સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના સીવાજની પદાદ્યથી સમાજને હાનિ થઇ હશે તો પણ એકંદર રીતે ત્યાંની સમાજની સ્થિતિ આપણા કરતાં ચઢીચાલી જણાય છે. અમેરીકામાં તે સ્ત્રીઓને રાજ્યસભામાં બેસવાનો હક પણ મળ્યો છે. ત્યાં સ્ત્રીઓને બીજી રીતે આગળ પડવા યોગ્ય કેળવણી અપાય છે, છતાં પણ તેમાં ઉત્તમ ગૃહિણી તૈયાર કરવાને હેતુ પણ વિચારવામાં આવ્યો નથી. ગૃહવ્યવસ્થા, રસોઇ, હીસાબ, કરકસર વગેરેનું ઉચ્ચ જ્ઞાન નીશાળમાંજ આપવામાં આવે છે. આપણી સ્ત્રીઓ આવા જ્ઞાનમાં પછાત છે. તેમને ઘર શણગારનું કામ આવડતું નથી. એ કળામાં પણ પુરોપ-અમેરીકાની સ્ત્રીઓ આપણા કરતાં ધણી ચઢીચાલી હોય છે. સંગીત અને બીજી કળામાં પણ આપણી સ્ત્રીઓ બહુ પછાત છે. દુકામાં એટલુંજ કહીશ કે ત્યાં સ્ત્રીઓ સમાજના અંગ તરીકે ઉપયોગી ભાગ બન્યો છે. આ વાત એ દેશના લોકો વધુ સારી રીતે સમજે છે અને તેથી સ્ત્રીઓમાં જે કુદરતી શક્તિઓ રહેલી છે, તેને સંપૂર્ણ ખોલતી તેના વધુમાં વધુ લાલ લેવા તેઓ સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે અને તેથી ત્યાંની સ્ત્રીસમાજ આપણા કરતાં ધણી ચઢીચાલી છે.

સૌંદર્ય શાંતાબેનનું આપણ.

સૌંદર્ય શાંતાબેન બીમરાવે સ્ત્રી ઉન્નતિના કાર્યમાં ઉત્સાહ અને ઉત્તેજન આપવા તકલીફ લેઇ પધારવા માટે વક્તાનો તથા છતર કોથા વર્ગના આભાર માની આજના આખ્યાન સળંગમાં દીક્ષા કરતા કહ્યું કે, સ્ત્રીઓના જીવન અને ચર્ચામાં આ દેશની સ્ત્રીઓને શીક્ષણીય હોય તે ગ્રહણ કરવા વાંધો નથી. પણ આપણે માટે ત્યાંની ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓના મોજશોખને તેમની લાગવગથી ચાલતી રાજદ્વારી પ્રવૃત્તિઓ ધમ્મવા યોગ્ય નથી.

મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓની પરોપકાર અને સમાજ સેવાની જિતિ આપણે માટે અનુકરણીય છે અને તે જોસ્વાની આપણામાં ખરેખરી ખામી છે. મહુર વર્ગની સ્ત્રીઓ પોતાના કુટુંબના ગુજરાનમાં જિતિને મદદ આપે તેમાં વાંધો જેવું નથી પુરોપના પુરોપને પોતાની સ્ત્રીઓને સમાજના આગળ લાવવાની ઇચ્છા છે, પણ તે સળંગમાં આપણે ત્યાં પુરોપે હજી જરા સંકુચિત જિતિ વાળા છે એમ દીલગીરી સાથે મારે કહેવું પડે છે. કન્યાઓને શાળામાં સારી કેળવણી મળે તો આપણી સ્ત્રીસમાજનું જીવન 'સૌન્દર્ય' અને 'સુગંધ' જેવું થાય. સુલેહ શાંતિ અને નિર્ભયતાના અનુકુળ સમયમાં જો આપણા પુરોપે પોતાની સક્રિયતા શેડી દૂર કરે તો અમે સ્ત્રીઓ વધારે ઉન્નત અને ઉપયોગી થઇએ એમ હું માનું છું. એટલું કહી નિઃશ્વાસ વડનાને ફરીથી આભાર માની, આશ્ચર્ય સ્પર્શનાં જીવન કીર્તન સાંભળવા માટે શેડો વખત વધુ બેસવા આપ સર્વને વીનવતી કહું છું.

તે પછી સ્ત્રીમંડળે પત્નીની પ્રાર્થના વગેરે સમેલન પ્રસંગ માટે ખાસ રહેલાં કીર્તન પદો દીલગીયા અને મુદ્દમ સાથે મધુર કંઠથી ગયા બાદ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

ત્રીજો દિવસ.

સમેલનની ત્રીજા દિવસની બેઠક સોમવારે સાંજે મળી હતી. જે વેળા સન્નારીઓ તથા પુરોપની મોટી સંખ્યાએ હાજરી આપી હતી. સ્ત્રીઓ માટે નેટના પડદાની ખાસ સમગ્ર સમી હતી. કાર્યક્રમના આરંભમાં સ્ત્રીઓએ ધધર સ્તુતિ અને કીર્તનો ગાયાં હતાં.

સૈ. ગાંતાબહેનનું ભાષણ

સૌં શાતાબહેન ભીમરાવે ગુરુ ભક્તિ અને તેની આવશ્યકતા એ વિશે ભાષણ કરતા જણાવ્યું કે ગુરુનો અર્થ મોટા એટલે અધિકારનો નાશ કરનાર એવો થાય છે અજ્ઞાનરૂપી અધિકારનો નાશ થવો એ જીવનનું પ્રાપ્તવ્ય હોઇ ગુરુની આવશ્યકતા જન્મથી મરણ પર્વત હોય છે તદ્દન અજ્ઞાન જાણાવર્યામા કુદરત, પછી માળાપ, અને પછી શિક્ષક વગેરે ગુરુનું કાર્ય કરે છે દરેક ધંધાવૃત્તિમા પણ સદાચની જરૂર પડે છે તે સહાય આપનાર આપણા ગુરુ છે શાસ્ત્રમા સ્ત્રીનો ગુરુ પતિ અને પુત્રનો ગુરુ માતાપિતા કહ્યું છે સ્મૃતિશ્રોત્રોએ પુરોનો ગુરુ કરવાની છુટ આપી છે, છતાં સ્ત્રીને તો ફક્ત પતિજ ગુરુ છે એમ કહ્યું છે, તેનો હેતુ એ જણાય છે કે તે મમયે પુરુષો એવા તૈયાર થતા કે સ્ત્રીઓને જોઇતું સૈવ જ્ઞાન ધરમાથી પતિ દ્વારા જ મળતુ હશે આજે તેવી ઓળખ નથી આપણા પુરુષોને જીવનપ્રવૃત્તિઓને લીધે સ્ત્રીઓની આધ્યાત્મિક તૃપ્તિ શાત કરવા અવકાશ ન મળે તે કુદરતી છે અને તેથી સ્ત્રીઓને તેવા આત્મોન્નતિના જ્ઞાન માટે પુરુષોની પેઠેજ ગુરુની આવશ્યકતા જણાય છે તાત્પર્ય કે શાસ્ત્રમા તેવો અધીકાર નથી તેનું કારણ માત્ર તે સમયમા એકસ સંજોગોને લીધે હશે તેથી સ્ત્રીઓ બે ઉંચા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે સદગુરુનો સ્વીકાર કરે તો તેમા કંઈ જોડુ હોય તેમ કુ મ્હાનતી નથી સદગુરુથી ભગ હોવાનો ખ્યાલ મોટો છે અમારા મહાજના સદગુરુ સસારમા વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થાય કે ધર સસારમા કે પતિ ભક્તિ કે હૃદય પ્રેમમા ન્યૂનતા આવે તેવો જોષ કદી અપેક્ષા નથી, પણ ઉરડુ તે ગુણોને દ્રઢ કરવા જોષ આપે છે એટલે કે સદગુરુ સ્ત્રીઓ માટે પણ આવશ્યક છે અને તેવો ગુરુ સ્વીકારવાનો તેમને અધીકાર છે ગુરુભક્તિના તનમનની સેવાના દાખલા વૈષ્ણવોમા બહુ દેખાય છે જ્યારે ગોસ્વામી મદારાજ પાસે ત્રીમ લાખ રૂપીયાના જમીન માગવામા આવ્યા હતા ત્યારે મુમુક્ષુ શ્રીમાન ૨૫૦ રોક ચતુસ્રુજ મોદરજીએ તે પણ આપીને ગુરુને હોડાવ્યા હતા આતુ નામ તે ગુરુભક્તિ અને તેવી ભક્તિની ખી લવણી ચરી જોઇએ ત્યારેજ તે ભક્તિનું મફત પ્રાપ્ત કરી શકાયે

શ્રી સુલોચના નાદવરણનું ભાષણ

અમદાવાદ વનીતાવીશ્રામના વ્યવસ્થાપક બહેન શ્રી સુલોચનાએ સત્સમાગમની આવશ્યકતા એ વિષે ભાષણ કરતા જણાવ્યું હતું કે શાસ્ત્ર અને વ્યવહાર બંને દ્રષ્ટિએ જ્ઞાતાં સત્સમાગમથી જીવન ઉચ્ચ બને છે આપણી ઔદિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે ઉચ્ચ સમાગમ ખાસ આવશ્યક સાધન હોઇ દરેક વ્યક્તિ-દરેક સ્ત્રી પુરુષે તેનું અવલબન કરવાની જરૂર છે શાસ્ત્ર પુરાણમયથી પણ ખાતરી થાય છે કે સદગુરુ અને સત્સમાગમથી કેટલા અધમ જીવો પણ ઉન્નતિ અને ઈશ્વરપદ પામ્યા છે આ સમેનન પણ સત્સંગના હેતુથીજ ભરવામા આવ્યું છે અને તેવા સમાગમનો આપણને સંપૂર્ણ લાભ મળી-હેતુ પાર પડો એવી પ્રાર્થના કરું છું

તે પછી સ્ત્રીઓએ પતિની સહચારિણી રહેવા પ્રમોદ અને પૂજનક્રમ વગેરે વિશે રમિક અને જોષક કીર્તનો સુસ્વગી ગાવા હતા

પ્રમીલા બહેનનું લાપણું.

તે પછી પ્રમીલા બહેને સંસારના પ્રવાસ સંજોગી લાપણું કરતા જણાવ્યું કે મારામાં અનેક ગિયતિનું દર્શન થાય છે, એક સ્થળે નિર્ધનતા, તે બીજે સ્થળે વૈભવ, એક સ્થળે આનંદ વિનોદ તે બીજે સ્થળે તો કલેશ કઠણા ગાળંગાળી અને અનાચાર, એવા દાખલાઓ દ્રષ્ટિએ પડે છે, એક સ્થળે ઉદ્વેગ, બીજે સ્થળે ભુજો તો શાંતિ અને સુખ આવી ભિન્ન રિથતિઓનું કારણ એટલુંજ છે કે સ્ત્રી અને પુરૂષ જાનેની કેળવણી અને મંસ્કૃતિની અવમાનતા છે. ત્યાં સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચે વિચાર અને આચાર પરત્વે ભિન્નતા હોતી નથી ત્યાં સંભાર સુખમય અને આદર્શ જણાય છે. વિદ્યા એ સુખ શાંતિનું સાધન છે પણ જો તેના ઉચ્ચ સંસ્કાર નહીં પડે તો તેથી એ હેતુ ખાર પડ્યો નથી. માટે સ્ત્રી-પુરૂષ પાને પત્ની પતિ વચ્ચે આચાર વિચારની એકતા માને અબેદ ભાવ ધરાવી જરૂર છે.

બહેન હીરામવરીનું લાપણું.

અમદાવાદ રતિના વીઆમની ગીઆ બહેન હીરામવરીએ વ્યાખ્યાન આપતા જણાવ્યું કે આત્મા એ આત્માનો ઉદ્ધાર કરે છે અને આત્મા આત્માનો નાશ પણ કરે છે. માટે આત્મા આત્માનો જેમ બધું છે, તેમજ શું છે. જેથી આત્માને આત્મારૂપે જાણવા મફતુર દ્વારા મોક્ષ પન્માર્થ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે, જે નિઃશય અને શદ્દા વીના પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી શુરૂ જ્ઞાન-શુરૂ ભક્તિ અને શુરૂ મેવાથી અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી અનિલમાંથી નિલમાં જઈ છટ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી, આત્માપડે 'આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ થઈ શકાય છે. માટે કસિદ જાપત એ શાસ્ત્રની આગળું પરિપાલન અવધારમાં કરવા વિનતી કરે છું.

ઉપર પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો ઘણા પછી બી મડળે વિવિધ અમ્રદ અને ભોધક કીનનો ગામ/શ્રોતા વર્ગને વિનોદ આપ્યો. દત્તો

તે નરને ધિક્કાર.

તે નરને ધિક્કાર જગતમાં, તે નરને ધિક્કાર.

કર્થો ન પર ઉપકાર, જગતમાં.

રક અનાથો દુઃખી દરિદ્ર, કરી ન તેની બદ્ધા

જગતમાં.

પરતી પોણ હરને જાણી, સ્વાસ્થ્યમાં રમનાર.

જગતમાં.

મંચીને ધન એકલુ દ્રાવું, ભયો જૂથ-લગાર.

જગતમાં.

'કીરી મંચે તેતર ખાએ,' પછી જાને લાચાર.

જગતમાં.

આવ્યા ત્યાગે દરેક શુ લાભ્યા ? દરેક શુ લઈ જતનાર ?

જગતમાં.

પરમાર્યમાં કોહી ન આપે, અક્ષરથમાં તો હજાર.

જગતમાં.

અધ અભાગી એવા નગો, એજે ગયો અવનાર ?

જગતમાં.

સુન્દરી સુખોદ્ય માસિક વધારો.

આપણાં બાલો! ૭૫૨ રૂપિયા સર્વિય આપણે રાખે છે, અપેક્ષી બહેનોનાં હાથમાં બાલોનાં અને આપણું પામદિવ છે, તથા આપણાં બાલોની સદાય વિના પ્રગતિ થવી શકે છે: આથી-પોતાનામાં તેમજ સ્ત્રીઓ, પુરુષો, અને બાલો, સર્વમાં સંતોષાર અને સુવિચાર, તથા હૃદય, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય માય, જેમ નિરતર પ્રયત્ન કરી કરશે, જેમ બાલ સંતાનોનાં બંદેશવત છે.

સુન્દરી સુખોદ્ય:

પુસ્તક ૧૩-અંક ૬.

બુન: ૧૯૧૬.

સરસ્વતી.

વદય ગુંજન:

સત્ય સદા ચલણન મહા છે: સત્યનું જ્ઞાન, પ્રમુતી થીં પ:

સત્યની પ્રીતિ પ્રમુતી પૂજા છે: પોતે સત્ય પ્રમુ.

ગીત ગમે પ્રમુતી તમને તો, ત્રિષ્ણ અત્યંત પ્રમુતી ચહે તો,
હૃદય પ્રતાપ અમાપ સહે તો, ઓ બહાલાં આજો.

મૂક વહે, પ્રમુ! ત્હારી દયાથી! પંચુ બહે ગિર ત્હારી દયાથી!
વધિર સુખે, પ્રમુ! ત્હારી દયાથી! સ્વામી ઓ મ્હારા!
તથા વહન્ત જીવન્ત તુંમાંથી! સ્નેહ, પ્રકાશ, જ્વલન્ત તુંમાંથી!
પામું હું સત્ય અનન્ત તુંમાંથી! સ્વામી ઓ મ્હારા!

યોગ અમૂલ્ય ત્હે, પ્રમુ! સ્ત્રીઓ: મેલ અજાયબ મ્હે, પ્રમુ! સ્ત્રીઓ:
પન્થ થતાઓ ત્હે, પ્રમુ! સ્ત્રીઓ: તો ડરણું જ્ઞાને?

“ સ્ત્રીઓને સાગર. ”

કાવ્યકુંજ.

ખડેનીનું ખાળક.

લેખક—રા. રા. વૈકુંઠરાય જોષીપુરા ખી. એ.

(ગરબી)

આજે ખડેનીને એક ખાળક આવીયું,

તોણે હળવું રું કુસમ ।

નંદન ઉપવનનું

ચળકે નાભુક એને સિરે કેશ યુગળા,

કુલકે કનકમય તંત ।

નંદન ઉપવનનું

જંતપા જોવાય નવ મીઠા લોચનીયા,

અતર પ્રસરે શો મકરંદ ।

નંદન ઉપવનનું.

આરસ જોઈ એના અધુરા વિલમતા,

નાછા અનુષ દલ રંગ ।

નંદન ઉપવનનું

મુંડી ઘણી પાંચૂપ કુંજે કર લાવીયુ,

ખીલે અખી રસ ચંદ ।

નંદન ઉપવનનું.

પગલે પગોતે એને રેખા અ કાર્ષ છે,

રજત કુંકુમ તણે રંગ ।

નંદન ઉપવનનું

મન્યુ મન ભાવતું એ ઊરને લોભાવતું.

ચુખી લીધી મેં સુગન્ધ ।

નંદન ઉપવનનું

સ્રીની મહત્તા.

(હરિજિ)

પુનિત કરેલી ગંગા પેઠે સતી જગને મદા,

નમન કરવું તેને, નિન્દા નહિ કરવી કદા ।

કુળ દીપકને પૃથ્વીપાજા, ગુણી જરવા બાહા ।

સતી પ્રસવની પુત્રા એવા અનેક પ્રભાભવા.

ધીરજ.

સ્નેહ યાચના.

લેખક—શ્રીકૃત “નૂતનશ્રી.”

(અભી ગીત)

કુધાર્તને એ બોજન આપો,
તૃપાર્તને કુધલડા આપો,
વચ્છીનને વસ્ત્રો આપો,
સ્નેહ ન કા આપો ?

પશુધાતમા દયા ધરાવો,
શારીર કુખ શમાવા ધાઓ,
તો કા છોડી દયા હણો છો,
હૃદય પ્રેમ ભૂખ્યુ ?

સ્નેહ દાન એ દાન મુખ્ય છે,
દયા પાત્ર પણ પ્રેમ ભૂખ્યુ છે,
સર્વે કુખ ખમાવે, કિન્તુ
અસલા એ કુખ છે

લક્ષ્મી ના અમને બાધક છે,
કીર્તિ ના ચિર સુખસાધક છે,
એકજ ઇચ્છા સ્નેહ વર્ષણે
આર્દ્ર નિત્ય રાખો

કુધા-તૃપા-છીન-તાપ ખમાએ,
રોગ-મૃત્યુ-જીવધાન ખમાએ,
એકધાત-પણુ અસલા સૌથી,
દયા ત્યાજ સોદે

તો એ સ્નેહજીવનને પોષો,
નેહ નજરથી અમૃત સીચો,
સસારી મુખ, કુખ ભૂલીને,
સ્નેહ એકય સ્થાપો.

પદાવલી જયદેવ દશમી જેવા ચિત્રણ દોષ

જેવા દેવજનોને શ્રીનિ અખટ મન્ય દોષ,

અહો સ્તિનાના અ અવનાર

—સવિત

પ્રાણુય ત્રાસ.

લેખક—શ્રીકૃત “કુન્જ” —ગોધરા.

આનન્દે ઉભરાતી મે મ્હાલતી મદમાં આખી;
 મ્હા એ દમતી નિમે હાથિયી અનેકધા.
 પિપાસ પ્રેમનો નિત્ય પ્રેમોન્માદ સહી રહે,
 પગ્નુ પાળ તોડીને હવે પૂર વણાં કરે !

બહાલી ! કશુય હજુયે ન ત્હને કહ્યું છે,
 કશુ, કદિય તુજને કહું ના કશુયે !
 કિન્તુ અસલ તુજ ત્રાસ વધા થતો છે,
 કાઈ રિયતિ પસંદથી તુજને ધટે છે !

રહેનારને નદિ અસલ કશુય લાગે,
 અન્તે ય ના હૃદય કો સહનાઈ થાકે !
 સૌભાગ્ય વા હૃદય હુંજલતાજ મ્હારી,
 જેમે ત્હને જામમ કે કડું, કો દો ઝારી !

આ હાવભાવ તુજ જામકના દિમે જો,
 અચાન ગાદ તુજ ઉર તણુ જાણાવે !
 અભીરતા ધરવી બહાલી ! દવે ધટે છે,
 ને, આ સ્વભાવ બદલો જ ઉચિત ને છે !

ત્હાર જ મ્હારં ગણ્યું છે, કયમ જૂલતી તે ?
 કપારે યરો મનન આ ઉરનું, અરેરે !
 છે સ્વાર્થ લિલ ન કદિય ઉરે ગણેલો,
 સંપૂર્ણ ભાવ સડું છે તુજમાં દબેલો !

તું કાજ યસ મુજ સ્વાર્થ તજો કર્યો છે,
 હોમ્મુ ‘સ્વ’ સર્વ, પ્રિય ! ના કયવુ ધટે એ !
 આજે ય આ સહન છે, સહવુ જ પ્રેમે,
 તું કાજ કેમ કહું રાખે પ્રણુયાર્થ સર્વે !

ત્હાર જ મ્હાર સડું, મ્હારં બધુંય ત્હાર,
 ત્હારો વધા, પ્રિય ! હું ત્રાસ ય મિષ્ટ માનું !
 મ્હાર છતા પ્રણુયનુ સડું થાયો ત્હારં !
 નિર્દોષ હર્ષ સદ્ જ્ઞાન વધાર ત્હાર !

પ્રિય વચન.

લેખક:—શ્રી. રા. વલ્લભજી ભાણુજી મહેતા.—અમદાવાદ.

૧.

જ્ઞાણીને—

જાણો, જાણો જ્ઞાણી ! અંતર ઝોરડા,
મદિ બરેલા પ્રેમ તળે અંડાર ને;
જાણો, જાણો જ્ઞાણી ! અમૃત જોશડા,
ઉપરે ઉજવળ ઉદય ઉપાના હાર ને.

જાણો, જાણો જ્ઞાણી !

આળો, આળો જ્ઞાણી ! અંતર ગીથિયે,
એક બનીને કરીએ આત્મ વિચાર ને;
જ્ઞાનસિંધુને મધતાં સત્યજ્ઞ શોધિએ,
અનંત જ્યોતિર્મા બની રહી એક તાર ને

જાણો, જાણો જ્ઞાણી !

૨.

જ્ઞાણીને—

ખેરવ, ખેરવ જ્ઞાણી ! મીઠા જોશડા,
મદિ બધાં મધુર્ધ અમી સંભાર ને;
વીણી વીણી મ્હારિક પ્રીતિ ફુલડા,
ગૂંધુ અનેરો નયનજ નૌતમ હાર ને

ખેરવ, ખેરવ જ્ઞાણી !

સેરવ, સેરવ જ્ઞાણી ! મોઢાં આસડા,
ચાચે નાજુક દેવા દલકાં ફુલ ને
આંસુડે આંસુડે અમુલ્ય જોનિડા,
સાચે કૌં ફૂં આસુજીવન મમ ફુલ ને

ખેરવ, ખેરવ જ્ઞાણી !

પ્રેમ સન્નિર્મા રંગમ કરીને, પ્રેમ હૃદયમાં પૂર્ણ બરીને
પ્રેમનાં ફલડા કરે પ્રદાને, પ્રેમ પ્રણુને વધારીએ
—પ્રેમ વિચારી

તે નહિ ને આ કાં ?

લેખક:—શ્રીયુત્ત “કુસુમાકર” (બી. એ.) ગોડલ.

તેના બધા કપાળમાં વિધિ લખ્યા લેખો, અહા ! મીઠા,
તેનાં નેત્રમાંથી ભર્યું નવકું આ જ્યોતિ પ્રભુ પૂર્યદા;
ગોધેરી કલિકા ગુલાબ પુલની બીની તપારે થતી,
મધુ શી ઝરતાં પ્રભુ પુનિત હા ! પૂર્યોજવલી શી રતિ !
આને અંગ ભરી દીસે વિધિ, અહા ! કંઈ ભોગની વાંછના,
મસ્તી મોહ મદાન્ધતા, પ્રભુ ! અરે ! પ્રીતિ પ્રતિબિમ્બ ના !
સાળુ એ સંકારતી લગી, અહા ! શું મોડિયું વાળતી ?
ખેંચીને તરછોડી આ છળરને નિધુર એ બાળતી.
તોયે આ ઉન્માદ કાં ! અરર હા ! રે શી પ્રભુ ! વસિ આ !
દેખારે મુજ ઉરની પ્રીતિ, અહા ! આના પ્રતિ પ્રેમ કાં ?
ને સાદી સરળા પવિત્ર હૃદય બહુલી મળે કેમ ના !
તલપે આ મુજ, ઉર કાં મલિનતાં શું ? કેવી આ ઘેલછા !

દિલડાં !

લેખક:—શ્રીયુત્ત “પાદરાકર.”

(મીઠા ગોરસ દેખા ! એ ગમ)

દિલડા હીરે જડયા-હીરે જડયાં !

એને જડનારા હૃદય અમલ રે !

દિલડાં.

પ્રમરાવે સુરભિ, અહો ! દિલડાં એ અણુમોલ !

રેલે સ્વર્ગ દિવ્ય શે ! પ્રેમ અણુદીઠ ને અણુમોલ રે !

દિલડાં.

ધાર્યું ઉજવલ અવનવુ, રસ સૌલ્ય દુઃખ,

વેરે પરિમળ પ્રેમનાં, એના વેળગા વિશ્વ વસુલ રે !

દિલડાં.

આપે અંતર અવનવાં, આછાં એ દિલકુલ !

વેરે સુરભિ છવનના, જુલો કરીએ શુભામી કણુલ રે !

દિલડાં.

પ્રભુનાં દશન દોહલાં, એ દિલડામાં થાય !

ત્રિવિધી તાપો જગતના, ધડિ એકમાં સમુળા જાય રે !

દિલડાં.

દિલે ! અમ એ લગી રહ્યું, દેવી પ્રીતિકુલ !

વણુસુલે વેગાયદું, કરી દમ્ભે છવન અમ કુલ રે !

દિલડાં.

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

પહેલી ગુજરાત કેળવણી પરિષદ.

(અર્થવાના વિષયોની યાદી.)

આપણા માનવમા કેળવણીની પરિષદ આવતા એકાદોબર માસમા પહેલી વખત જ મળે છે તેના ઉત્સાહી મત્રીઓને લેને સર્વજ્ઞ વિશ્વ પ્રાપ્ત થાય તે માટે બહુ આમંત્રણી પ્રધાસ કરવા માટે છે અને અમને બ્રહ્મા છે કે એ રીતિથી આ રાજ પ્રાપ્તિ આરબ કાલમા આપે છે, તે ચાલુ રહેશે તો પરિષદનું કામ થલુ લાભદાયી નીવડશે પરિષદમા અર્થવાના એક વિષયવર્ણી મત્રીઓ તરફથી જાહેર પાઠવામા આવી છે, તે થલુ બહુ મનન થો વ છે, કારણ કે આપણી કેળવણીનો ઉદ્દેશ લેમાના થલુ પ્રત્નોના સુયોગ્ય નિકાલ ઉપરજ આધાર રાખે છે આમ હોવાથી રચન સકાર્ય હોવા છતાં, તે આખી પ્રત્નમાળા અદિ પ્રકટ કરવામા આવી છે આમાથી પરિષદને અમે અન્ત કમ્પૂર્વક વિશ્વ ઉચ્છ્રાંએ છીએ

—તમો, મુન્દરીમુખેધ

પ્રાથમિક કેળવણી.

૧. પ્રાથમિક કેળવણીના વિસ્તાર

૭ સ ૧૯૧૦-૧૧ પહેલાં કેવો હતો ? અને ત્યાર પછી ગુજરાતમા કેટલો વધ્યો છે ? તેમા જુદા જુદા હિસાબોમાં કેટલો વધ્યો છે ? જુદા જુદા દેશી રાજ્યોમાં કેટલો વધ્યો છે ? વડોદરા રાજ્યમાં કેટલો વધ્યો છે ? એ વધકરતો મુકાબલો

૨. પ્રાથમિક કેળવણીના વિસ્તારના માર્ગ.

ક કેળવણીની સ્થિતિની મોજણી (Survey), ગુજરાતમા-બ્રિટિશ રાજ્યમાં અને દેશી રાજ્યમાં કયા મામોમા તરતજ નિશાળો સ્થાપવી જોઈએ ?

ખ દરવર્ષે નિશાળોની અમુક વધારે સખ્યા વધારવાની યોજના કેવી રીતે વ્યવહાર થઈ શકે ?

ગ નિશાળોની સખ્યા વધારવા મ્યુનિસિપાલીટી અને લોકલ બોર્ડની ઝાંટ કેટલા દરજ્જે વધારવી જોઈએ ? ઝાંટી વસ્તીવાળા અને દુધી આવકવાળા મામોની મ્યુનિસિપાલીટીઓને કેળવણીના ખર્ચ પહેલાં વળવા ખાસ પ્રાંતની જરૂર.

ઘ. મ્યુનિસિપાલીટી અને લોકલ બોર્ડને કેળવણીનું અદ્યક્ષપત્ત ધરાવતી સ્વતંત્રતા

ઙ કેળવણી વધારવા ખાસ કર નાખવાની સત્તા લોકલબોર્ડ અને મ્યુનિસિપાલીટીને આપવી જોઈએ ?

ચ મ્યુનિસિપાલીટી અને લોકલ બોર્ડ મારફત કેટલી પ્રાથમિક કેળવણીની વિધિ અને કેળવણીની વ્યવસ્થા પર એ મહોની સત્તા વિશે ચર્ચા, આ મહો સિવાય

- નિશાળોની દેખરેખ આટે, ગ્રામવાર, તથા શહેરોમાં- છુદ્ધ જુદા લગાવાર ત્યાંના સ્ત્રીશ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની કમીટીની અગત્ય.
- છ. ચાલુ નિશાળો બંધ કરતાં પહેલાં ત્યાંના ગ્રામલોકોની સંમતિ લેવાની જરૂર. કેળવણી ખાતાની નિશાળો કમી કરવાની સત્તામાં, કરવા જોઈતા સુધારા.
- જ. સ્વયંસેવકા, ગાંમડામાં ફરતા સરકારી અમલદારો, મહેતાઈઓ, તથા મહેતીઈ-ઓ વગેરે દ્વારા કેળવણીના લાભ પછાત, વગેરે અમુલ્યવાની અગત્ય.
- ઝ. મંદિરો અને સદાવતમાયી પ્રાથમિક નિશાળોની સ્થાપના થઈ શકે ? હમણાં જ ત્યાં શરૂઆત થઈ શકે એવાં મંદિરો વિશે માહિતી.

૩. અભ્યાસ.

- (ક) પ્રાથમ ધોરણ (Primary school)માં કેવો ફેરફાર થવો જોઈએ ?
- (ખ) અભ્યાસ ક્રમ વિશે માગાન્ય ચર્ચા.
- (ગ) જુદા જુદા વિષયોનાં પાઠ્ય પુસ્તકો (text books) વિશે ચર્ચા. પ્રચલિત પુસ્તકોના સુખ્ય દોષ. કેળવણીમાં આગળ વધતી બીજી પ્રગત્યોનાં પુસ્તકો સાથે તેમનો સુધારો.
- (ઘ) શિક્ષણનાં સાધનો વિશે ચર્ચા.
- (ઙ) તાલુકા નિશાળ જેવી ઉચ્ચ પ્રાથમિક નિશાળોમાં ઉપસા તથા ધોરણમાં બીજી ભાષા તરીકે અંગ્રેજી શીખવવાની અવગતિ વિશે ચર્ચા.
- (ચ) ગામડાંઓની નિશાળોમાં ખેતીવાડીની કેળવણી દ્વારા કરવાની જરૂર.
- (છ) કોન્સર્વેટિવ પદ્ધતિની અપાતી કેળવણી વિશે ચર્ચા.
- (જ) દેશીનામાંનું તથા માધ્યમી શિક્ષણ પ્રાથમિક નિશાળોમાં વધારે પડતું છે કે કેમ ?

૪. શિક્ષકો.

- (ક) તેમની કેળવણી.
- (ખ) ટ્રેઇનિંગ કોલેજો અને નોર્મલ સ્કુલો સરકારી રાજ્યમાં અને દેશી રાજ્યમાં સરકારે તેમ ખાનગી પ્રાદ્યમી વધારવાની જરૂર.
- (ગ) ગવર્નમેન્ટ, અમદાવાદ અને વડોદરાની ટ્રેઇનિંગ કોલેજો સંબંધી ચર્ચા.
- (ઘ) ટ્રેઇનિંગ કોલેજોના અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્ય પુસ્તકો વિશે ચર્ચા. તેમાં અંગ્રેજી બીજી ભાષા તરીકે શાખવ કરવાની જરૂર.
- (ઙ) વધારે સારા શિક્ષકો મેળવવા આટે વ્યવહાર સરનાઓ. પ્રાથમિક શાળાઓમાં સુખ્ય શિક્ષકો તરીકે મેલિયુએટોની પર્મદગી.
- (ચ) સરકારી રાજ્યમાં, વડોદરા રાજ્યમાં અને બીજા દેશી રાજ્યોમાં શિક્ષકોના પગાર, પ્રોમોશન અને પેન્શન વગેરેની ચિનિ, તેમાં સુધારો શી રીતે થઈ શકે ? શિક્ષકો આટે પ્રોવિડન્ટ ફંડ
- (છ) નાની મોટી નિશાળોમાં શિક્ષકોની સંખ્યા વધારવાની જરૂરિયાત વિશે ચર્ચા. ધોરણ દોઝ એક શિક્ષકની અગત્ય

- (જ) શિક્ષકની નીમણુક, પ્રેમોચન, બદલી પગેરેમાં લોકલઓર્ટની સલાહની અગત્ય.
 (ઝ) ગામડી શાળાઓને અડધો ખર્ચ માટે-ઇન-એઈડ તરીકે સરકાર તરફથી અપાય અને બાકીનો ખર્ચ રૂઢી મુજબ ગામલોક પૂરા પાડે તથા આવી નિશાળા સરકારે પોતાની દેખરેખ નિમે લેવાની અગત્ય.

૫. મકાનો અને સંગવડ.

- (ક) ગામડામાં નિશાળા માટે મકાનો મેળવવા તથા પસંદ કરવા વિશેના સરકારી ધારાઓ વિશે ચર્ચા.
 (ખ) મકાનોની મુરદેલીથી કળવણીનો ફેલાવો અટકે છે ? અટકતો હોય તો કઈ કઈ રીતે મુરદેલીઓ દૂર થઈ શકે ?
 (ગ) દાસનાં સરકારી મકાનોની કિંમત, ઓછામાં ઓછી કેટલી કિંમતના થઈ શકે ?
 (ઘ) મકાનની અગવડને લીધે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૭૫૧ અકુશ મુદ્રામાં છે ?

માધ્યમિક કેળવણી.

૧. મેટ્રિક્યુલેશન.

- (ક) માધ્યમિક કેળવણી પર મેટ્રિક્યુલેશનના ઓધારની અસર વિશે ચર્ચો.
 (ખ) મેટ્રિક્યુલેશનની મર્યાદા વ્યવસ્થા પર યુનિવર્સિટીની સત્તા, માધ્યમિક નિશાળોના હેડમાસ્ટરોના પ્રતિનિધિઓ અને યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિઓના સંયુક્ત મંડળને એ મતો આપવાની જરૂરિયાત વિશે ચર્ચા.
 (ગ) મેટ્રિક્યુલેશન અને સુલ હાઈનસ પરીક્ષાઓનો મુદ્દાપત્રો, બન્નેને એક કરી દેવાનો સવાલ, ફેલોનના ન જવું હોય એવા વિદ્યાર્થીઓ માટે માધ્યમિક શિક્ષણનું સ્વરૂપ કેવું થવું જોઈએ, તેની ચર્ચા.
 (ઘ) મેટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષાને અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્ય પુસ્તકો.

૨. માધ્યમિક નિશાળોનો અભ્યાસક્રમ.

- (ક) પ્રચલિત અભ્યાસક્રમ વિશે ચર્ચા.
 (ખ) પાઠ્ય પુસ્તકો વિશે ચર્ચા.
 (ગ) વપારી, બૌદ્ધિક અને કારિગરિની કેળવણી માટે વિષયોને ઔચિત્ક રચ-રૂપમાં પ્રચલિત અભ્યાસક્રમમાં ગ્રહાન આપવાનો અવાસ વ્યવહાર રીતે કેવી રીતે અમલમાં મુદ્રાય ?
 (ઘ) હાઈસ્કૂલોમાં માપ-સત્તું શિક્ષણ બને તે નિશ્ચિન કરવાની જરૂર.
 (૬) અભ્યાસક્રમમાં માતૃભાષાના શિક્ષણનો પ્રશ્ન. દરેક પેદરણુમાં ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય હાલ કેવી રીતે શીખવાય છે ? તેમાં સુધારાને ક્યાં ક્યાં અવકાશ છે ?
 (ચ) શિક્ષણ અંગેજી મારફત કે ગુજરાતી મારફત આપવાથી વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ તપાસે પામે છે ?

- (૭) થોડી મહેનત અને થોડાં વર્ષોમાં અંગ્રેજી શીખવી શકાય ખરું ?
 (૮) તીવ્રશિક્ષણ કે દેશજનતાનાં શિક્ષણ, કુમાર સ્વેચ્છા સેનિકાની તાલિમ, Boy
 scouts, co-operation, વગેરે (civics) ને અભ્યાસક્રમમાં કેવી રીતે
 મનાવવા ?

શિક્ષકો.

- (૧) સરકારી, ખાનગી અને દેશી સંસ્થાઓની નિશાળોના શિક્ષકોના પગાર, ઔપચારિક,
 પ્રોવિડન્ટ ફંડ, પેન્શન, વગેરેની ચર્ચા
 (૨) માધ્યમિક નિશાળોના શિક્ષકો માટે ટ્રેઇનીંગ કોલેજ તથા ખાસ પુસ્તકાલયો.
 (૩) સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી શિક્ષકોના સંબંધમાં અને શિક્ષણના સંબંધમાં
 છેલ્લાં દસ વર્ષમાં થયેલા ફેરફારો વિશે વિશે ચર્ચા.
 (૪) માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકો માટે લામકામના સરટીફિકેટની પરીક્ષા કુળીવર-
 સીટીને હસ્તક સોંપાવી નોંધાવે ? એ વિશે ચર્ચા.
 (૫) શિક્ષકોના મંડળની અને સંગોળનની અગત્ય.

પરચુરણ.

- (૧) યુનિવર્સિટી સાથે નિશાળોના સંબંધ સંબંધની રીતિ (affiliation) અને સરકાર
 તરફથી પ્રતિષ્ઠિત નિશાળ તરિકે ગણવાની રીતિ (recognition) નાં ધોરણો.
 (૨) માધ્યમિક નિશાળોમાં વિદ્યાર્થીઓને ઘાબલ કરવાની પદ્ધતિ વિશે અને વર્ગવાર
 વિદ્યાર્થીની સંખ્યા પર અંકુશ સંબંધના રીવાજ વિશે ચર્ચા.
 (૩) માધ્યમિક નિશાળોને માટે માઇન-ઇન-એઇડ કોલેજો કરવા જેવા ફેરફારોની ચર્ચા,
 ન્યાની અને હિંદુની નિશાળોને ગ્રાંટ-ઇન-એઇડ અર્થના કુ થી વધારી નું સુધી
 આપવાની અગત્ય.
 (૪) ખાનગી નિશાળો ઉપર સરકારી કેળવણી ખાતાનો અંકુશ કેવો છે ? કેવો
 હોવો નોંધાવે ?
 (૫) બોર્ડિંગ અને હોમોલોની વ્યવસ્થા, તેમાં કરવા જેવા ફેરફારો.
 (૬) માધ્યમિક નિશાળોમાં છેલ્લા થોડા વર્ષોમાં કરવામાં આવેલા ફેરફારો વિશે ચર્ચા,
 શી, ચોપરીઓ, અભ્યાસના વિષયો વગેરેના સંબંધમાં.
 (૭) ખાનગી શિક્ષણના અનર્થો અને તે કમી કરવાના ઉપાયો.
 (૮) વધારે મિલકત રકુલો અને હાઇસ્કુલો શી રીતે ઉધારી શકાય ?
 (૯) નિશાળોના વિદ્યાર્થીઓને લાંબી રજાઓમાં સફરે લઇ જવાની જરૂર
 (conducted Tours)

વિદ્યાર્થીઓનાં શરીરો.

- (૧) ઘટકતરી તપાસની જરૂર. કેવી રીતે ઘટકતરી તપાસ જલદી અને નિયમિત-
 થઇ શકે ?
 (૨) શરીરવ્યય મેળવવા હસરત, રમત, ખેલકાંડ વગેરેની કેવી વ્યવસ્થા થવી નોંધાવે ?
 વિદ્યાર્થીઓને એ વાગ્યાની રજામાં તારવે આપવાની જરૂર.

- (૩) અભ્યાસક્રમમાં કસરતને સ્થાન આપવું જોઈએ ? કે ઔદ્યોગિક રાખવી ?
- (૪) પ્રત્યે નિશાળને અંગે એક રમવાની ખુલ્લી જગ્યાની જરૂર છે ? રમત મનના આવાં મેદાન ક્યાં રાખવાં જોઈએ ? નિશાળોના અખાડા, કમરતખાના, વગેરે સંબંધી સૂચનાઓ
- (૫) હાલમાં રમતી ક્રિકેટ વગેરે રમતોથી ઘણા ફાયદા અને ગેરફાયદા એનાથી તથા મરદાનગી વાળી રમતો વિશે સૂચનાઓ
- (૬) હાલ વિદ્યાર્થીઓનાં શરીરમજા ક્ષીણ થતા જાય છે તેનાં કારણોની તપાસ આગ લખ, ઓછા પૌષ્ટિક ખોરાક, ભજીતરો બોલો, કસરત વિના વગેરેના અભાવ, ગરીબાઈ, શહેરી છદ્મી, ભણવાનો વખત વગેરેમાંથી ક્યાં કારણો તથા મારવાન છે ? તેમનાથી થતી હાનિ કેવી રીતે દૂર થઈ શકે ?
- (૭) આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેમની માનસિક અને શારીરિક સ્થિતિ કેવી હોય છે ?
- (૮) આપણી નિશાળોમાં વખત અને તે બાંધવાની જરૂર છે કે કેમ ? ખાસ કરીને એકુત વર્ષનાં છાત્રોએ પેલીમાં દરકન ન આવે તેવા અનુકૂળ વખત રાખવાની તબ્વીજ

ઉચ્ચ કેળવણી.

૧. મુખ્ય યુનિવર્સિટીને ઇતિહાસ સિન્ડુસ્તાનની બીજી યુનિવર્સિટીના ઇતિહાસ સાથે મુક્ષબલે
૨. મુખ્ય યુનિવર્સિટીનું હાલનું બંધારણ
  - (ક) સરકારને તેના ઉપર અકુશ
  - (ખ) બીનઅમલદારી તરફ વધારવાની જરૂર વિશે ચર્ચા.
  - (ગ) ઐન્યુએટોને વધારે પ્રતિનિધિઓ મોકલવાની સત્તા
૩. મુખ્ય યુનિવર્સિટીને વધારે ગ્રાંટની જરૂર
૪. મુખ્ય યુનિવર્સિટી નરકથી ખાસ વિષયોના શિક્ષણની વ્યવસ્થા તેનો લાભ મુક્ષસિલની કોલેજોને શી રીતે મળી શકે ?
૫. કોલેજોને યુનિવર્સિટી સાથે સંબંધ કરનારા (affiliation) નિયમો
  ૧. જૂદી જૂદી કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવાના નિયમો વિશે અને તેમની સંખ્યા નિયમિત રાખવાના અકુશ વિશે ચર્ચા, ખાસ કરીને દાકતરી, ઈજનેરી, ખેતીવાડી વગેરે કોલેજોને લગતી આવી બાબતોની ચર્ચા
૭. આર્ટ્સ કોલેજોનો અભ્યાસક્રમ
  - (ક) બી એ મા ખાસ અભ્યાસ (specialization) નો સિદ્ધાન્ત.
  - (ખ) અભ્યાસક્રમમાં વિજ્ઞાનના વ્યવહાર અને મિદાન્તગત શિક્ષણનું સ્થાન
  - (ગ) ઇતર વિષયોની અગત્ય અને વ્યવસ્થા

(ધ) યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં માતૃભાષાને ઔચિત્ક અથવા ફરજિયાત સ્થાન આપવાનો પ્રશ્ન.

૮. જે વિષયમાં વિદ્યાર્થી નાપાસ પડે એ હોય તેજ વિષયમાં માત્ર ફરી પરીક્ષા લેવાની પદ્ધતિ સ્વીકારવા યોગ્ય છે ?
૯. પરીક્ષાઓની પ્રચલિત પદ્ધતિમાં કેવા સુધારા થવા જોઈએ ?
૧૦. કોલેજોની દોરડેલો અને તેમાં ગ્રાહ્ય વિદ્યાર્થીજન.
૧૧. કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓની શારિરિક સ્થિતિ. શરીરજન મેળવવા શું કરવું જોઈએ ?
૧૨. ઇન્ફીરીઅલ અને પ્રેવિન્સિયલ એજ્યુકેશનનું વચ્ચેના ભેદ.
અંગ્રેજ પ્રેફેસરોના (ક) હિન્દી પ્રેફેસરો સાથે અને (ખ) હિન્દી વિદ્યાર્થીઓ સાથે કેવા સંબંધ હોય છે ?
૧૩. દેશી પ્રેફેસરો પોતાની માતૃભાષાનું સાહિત્ય વધારવા શું કરે છે ? શું કરી શકે ?
૧૪. કોલેજોમાં ચારિત્ર્યગુણ (character building). કોલેજમાં શુદ્ધિશાળી લાગતા, માર્ગજનિક સેવામાં આગળ પડના વિદ્યાર્થીઓ, સંસારમાં કેમ વધારે દીપ્તી નીકળતા નથી ?
૧૫. મુખ્ય યુનિવર્સિટી તરફથી અષાઠ્ય જ્ઞાન ઉપરાંત વિશેષ જ્ઞાન, તેજ વિષયોનું તેમજ જૂના વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવાની દિન-દુસ્તાનમાં જોગવાઈ છે ? હોય તો ગુજરાતીઓ તેને લાભ કેવી રીતે લઈ શકે ?
૧૬. પરદેશ જ્ઞાન મેળવવા જવા કેટલી જોગવાઈઓ છે ? તે કેવી રીતે વધી શકે ? આજ લગી કેટલા ગુજરાતીઓ પરદેશથી જ્ઞાન મેળવી આવ્યા છે ? ત્યાંથી આવ્યા પછીની તેમની ગિયતિ. તેમણે શી દેશને લાભ કરી છે ?
૧૭. ગુજરાતમાં વધારે આર્ટ્સ, ઇકોનોમી, ઇન્જિનેરી, ખેતીપાટીની, ઔદ્યોગિક, (technological) વગેરે કોલેજોની જરૂર. તેમના અરજના અવસરો. દેશી રાજ્યો આ નવી કોલેજો સ્થાપવામાં કેવી રીતે મદદગાર થઈ શકે ? માતૃભાષા દ્વારા ઇકોનોમીકલ આપનારી સંસ્થાઓની જરૂર છે ?
૧૮. ગુજરાતમાં ખાસ યુનિવર્સિટીની જરૂર.
૧૯. ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધેલાઓએ ગુજરાતની શી શી સેવા કરી છે ? મદારાખૂ અને બંધાણના શ્રેણ્યઓની સેવા માથે એ સેવાનો સુખગનો.

સંસ્કૃત અને અરબી શિક્ષણ.

૧. ગુજરાતમાં સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ કેવી સ્થિતિમાં છે ?
દેશી રાજ્યો, મદિરા અને નાતો તરફથી તેમને કેવો આશ્રય મળે છે ?
એમાં ભણેલા વિદ્યાર્થીઓ હાલમાં શું કરે છે ?
૨. એ સંસ્થાઓ વધારે સારી સ્થિતિમાં શી રીતે આવી શકે ?
એ સંસ્થાઓને સાંકળવા એક મધ્યમ્ય સંસ્થાની જરૂર.
૩. એ પાઠશાળાઓનો અભ્યાસક્રમ, તેમાં થવા જોઈતા ફેરફારો. અંગ્રેજોનું શિક્ષણ

તેમાં દાખલ કર્યું હોય તો તેથી યતા લાભ. બ્યોતિપ, વૈદક, સંગીત, સંસ્કારોની વિધિઓ, વગેરેનું શિક્ષણ એ પાઠશાળાઓ દ્વારા આપવાની જરૂર.

૪૪. ગોરા, પુરોહિતો, મહન્તો, મહારાજો વગેરેની કેળવણી. વડોદરામાં એ દિશામાં
  ૧. યએલી પ્રજાતિનો અહેવાલ.
  ૨. આ પાઠશાળાઓમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને મદદ અને સારવાર પછી ઉપયોગી જીવન ગાળી શકે એવી વ્યવસ્થા થવાની જરૂર.
  ૩. ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા જુદા જુદા સપ્રદાયોના મદિરો મારફત શી વ્યવહાર યોજના થઈ શકે ? પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચ નિશાળોમાં ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું નોંધ્યું ?
  ૪. મુસલમાનોની અરબી મદ્રાસાઓની ગિચ્તિ.

વેપાર કેળવણી.

૧. મુખ્યત્વે વેપારી કોલેજથી યતા લાભ. એ કોલેજમાં ભણનારા લુશીઆઝ વેપારી થઈ શકશે ?
૨. વેપારી શિક્ષણની ખાનગી સંસ્થાઓમાં મુધાગે અને તેમને મરફારી તેમજ ખાનગી મદદની જરૂર.
૩. દેશી વેપારી પદ્ધતિના શિક્ષણ માટે સંસ્થાઓની જરૂર.
૪. માધ્યમિક નિશાળોમાં વેપારી કેળવણી આપવાની તજવીજ થવાની જરૂર.

ખેતીવાડીની કેળવણી.

૧. પુણીની ખેતીવાડીની કોલેજથી યતા ફાયદા.
૨. ગુજરાતમાં ખેતીવાડીની કોલેજ અને નિશાળોની જરૂર.
૩. ખેતીવાડીની આર્ટ્સ શાળાઓ.—(Model Farms સાથે).

ખાસ વર્ગોની કેળવણી.

૧. ગંજકુમારો, તાપુકલસો અને જવાસીઆઓની કેળવણીની સંસ્થાઓ, તેમાં કરવા નોંધતા ફેરફારો. તેમને માટે અલ્લાહિદિ સંસ્થાઓ નોંધ્યું કે સાંવર્ગનિક સંસ્થાઓમાં તેમને શિક્ષણ આપવું ?
૨. મુસલમાનોમાં કેળવણી કેવી રીતે ફેલાવવી ? ખાસ નિશાળોથી કે રોડાલગરિયોથી ?
૩. બર્મી માર્કન કે ગુજરાતી માર્કન શિક્ષણ આપવું ?
૪. અરપર્શ વર્ગોની કેળવણી. ફાલ શી ગિચ્તિમાં છે ? તેમાં કેવા બંને કેવી રીતે મુધારા થઈ શકે ?
૫. જગતી લોકોની કેળવણી. ફાલ શી ગિચ્તિ છે ?
૬. વપગો (ખેડેના મળાં આંધળાં) વગેરેની કેળવણી ફાલ શી ગિચ્તિ છે ?

ઔદ્યોગિક કેળવણી.

૧. ગુજરાતમાં ઔદ્યોગિક કેળવણી માટે ને સંસ્થાઓ છે તેમની સ્થિતિ અને કાર્ય પ્રદેશ.
૨. એવી સંસ્થાઓ વધારવાની જરૂર એ સંસ્થાઓમાં ફાલ ને વિપ્લો શીખવાય છે તે ઉપરાંત નવા જરૂરી વિષયો શીખવવાની વ્યવસ્થા. એવી સંસ્થાઓનું અરમ. દેશી સત્તો, સરકાર, મંદિરો અને વેપારીઓના પંચો અને મહાજનો આ શિક્ષણ વધારવા શું શું કરી શકે ?
૩. ઔદ્યોગિક કેળવણીની સંસ્થાઓ અને કારખાનાઓનો વધારો નિકટ મંગલે કરવાની જરૂર.
૪. સંગ્રહગ્રાન, પ્રદર્શન, પ્રયોગશાળા અને કાર્યશાળા (workshops) ગુજરાતમાં સ્થાપવાની જરૂર.
૫. ઔદ્યોગિક કેળવણીની સંસ્થાઓમાં માતૃભાષા, અંગ્રેજી, ઇતિહાસ આદિનું જ્ઞાન આપવાની જરૂર.

ત્રી કેળવણી.

૧. ત્રી કેળવણી વિશે હિન્દી મરકારે પ્રાન્તિક સરકારો ઉપર મોકલેલા પત્રના મુદ્દાઓની ચર્ચા.
૨. શિક્ષણ.
  - (ક) પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસક્રમમાં આવશ્યક ફેરફારો.
  - (ખ) કોલેજમાં જ્યાં ન હોયતી કન્યાઓ અથવા સ્ત્રીઓ માટે જૂદા અભ્યાસક્રમની વ્યવસ્થા.
  - (ગ) ગુજરાતી દ્વારા સર્વે વિષયો શીખવવાનો પ્રશ્ન.
  - (ઘ) ગુજરાતી સાહિત્ય, સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, આર્ય, બાલઉછેર, સંગીત આદિના ઔદ્યોગિક કે ફરજિયાત શિક્ષણની વ્યવસ્થા શી રીતે કરવી ? સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્યોને અનુકૂળ રૂપે અભ્યાસક્રમ યથો નોંધવો ?
  - (ક) છ છ મહિને પરીક્ષા લેવાનો પ્રશ્ન.
  - (ચ) માધ્યમિક નિશાળોમાં કોલેજોના વર્ગો ઉઘાડવાની જરૂર.
  - (જ) ઈર્ષ બર્ધા સિવાય યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં ભેગવાની સ્ત્રીઓને પરવાનગી આપવા બાબતનો પ્રશ્ન.
૩. સંસ્થાઓ.
  - (ક) કન્યાઓ માટે અલાહિદી પ્રાથમિક નિશાળો ક્યા ક્યા કઠાડવાની જરૂર છે ?
  - (ખ) માધ્યમિક નિશાળો વધારવાની જરૂર. કેવી રીતે વધારવી ? ફાલ ને નિશાળો છે તેમની સ્થિતિ. નાતો આ દિશામાં શું શું કરી શકે ?
  - (ગ) મુબાઈમાં સ્ત્રીઓ માટે ખાસ આર્ટ્સ અને વૈદ્યકની બેગી કોલેજ કઠાડવાનો પ્રશ્ન.
  - (ઘ) હિન્દુસ્તાનના સ્ત્રીજ્ઞ પ્રાતોની પ્રસિદ્ધ અને સફલ કન્યાશાળાઓના અહેસાલ.

૪. શિષ્યવૃત્તિઓ.

- (ક) ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓ માટે શિષ્યવૃત્તિઓ.
(ખ) નાતો અને દેશી સંસ્કૃતિ આવી શિષ્યવૃત્તિઓ કેટલી સ્થાપી શકે ?

૫. શિક્ષિકાઓ (મહેતીઓ).

- (ક) સરકાર, અમદાવાદ અને વડોદરાની ફીમેલ ટ્રેઇનીંગ કોલેજોની સરખામણી અને સ્થિતિ.
(ખ) વધારે ટ્રેઇનીંગ કોલેજો અને નોર્મલ સ્કુલોની જરૂર હવે પ્રાથમિક નિશાળોમાં નોર્મલ વર્ગ ઉદ્ઘાટવાની જરૂર.
(ગ) અનફેઇન્ડ શિક્ષિકાઓને ટ્રેઇન્ડ શી રીતે કરવી ?
(ઘ) તેમના પગાર, પ્રોમોશન, પેન્શન, પ્રોવિડન્ટ ફંડ વગેરેના પ્રશ્નો.

૬. ઇન્સ્પેક્શન.

- (ક) સ્ત્રી ઇન્સ્પેક્ટરો સંખ્યાથી થએલા લાભ. ઉપ્પટી ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ કે ઍસીસ્ટન્ટ ઉપ્પટી તરીકે અનુભવી દેશી બાલિકાઓને નીમવાની જરૂર છે ?
(ખ) અંગ્રેજી ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ અને ટ્રેઇનીંગ કોલેજ તથા હાઇસ્કુલમાં શીખવનાર અંગ્રેજી શિક્ષિકાઓને શુભરાતી શીખવવાની જરૂર.

૭. મહેતી વયની સ્ત્રીઓની કેળવણી.

- (ક) બનિતાવિશ્રામ, આવિકાશાળાઓ વગેરેથી થએલા લાભ. એવી સંસ્થાઓ કેવી રીતે વધી શકે ? એ સંસ્થાઓમાં કરતા જેવા ફેરફારો.
(ખ) વિધવાશ્રમો સ્થાપી વિધવાઓને કેળવી શિક્ષિકાઓ કરવાનો સવાલ.
(ગ) આ બાબતમાં સરકાર, દેશી સંસ્કૃતિ, નાતો, મદિરા, વગેરે શું શું કરી શકે ?
(ઘ) મહેતી વયની સ્ત્રીઓ માટે ફરતાં પુસ્તકાલયોની જરૂર.

૮. સાપેક્ષ સ્થિતિ.

- (ક) કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓને શરીરરક્ત પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર. તેની વ્યવસ્થા.
(ખ) દાક્તરી તપાસ.

૯. ખાસ વર્ગોમાં સ્ત્રી શિક્ષણનો ફેલાવો.

રાજકન્યાઓ અને મરાસીયા વગેરે યોગ્ય માળની તતોની કન્યાઓ અને મુસલમાન કન્યાઓ માટે ખાસ નિશાળોનો સવાલ.

ખાનગી પ્રયત્નો.

૧. ખાનગી પ્રયાસોથી.

૧. (ક) પ્રાથમિક નિશાળો—હોકર અને હોકરીઓની—
(ખ) માધ્યમિક નિશાળો—હોકર અને હોકરીઓની—
(ગ) કોલેજો—નૂદા નૂદા વિષયોની—
કેવી રીતે સફળ થઈ શકે ? આવી ખાનગી મંન્યાઓ શી રીતે થયે ?

૨. સર્વ પ્રકારના કેળવણીના પ્રમાર માટે મહો તથા અળવણી જરૂર.

(ક) સુરતની સાર્વજનિક સોશાયટી

(ખ) અગતર કેળવણી મહો.

(ગ) ગુજરાત કેળવણી મહો.

(ધ) સમગ્ર ગુજરાત પંચા ફંડ વગેરેની હકીકત.

પરચુરણ.

૧. આધમિક શિક્ષણ મહત્ત અને ફરજિયાત કરવામા મરકાર અને દેશી નામીએ કેરી ઓછા પદ્ધતિ અંગીકાર કરવી જોઈએ ?

દેશી રાજ્યોમા મહત્ત અને ફરજિયાત આધમિક શિક્ષણ થાય તો આધમિક શિક્ષણ અને ઉચ્ચ શિક્ષણમા પ્રસારણને દાનિ પદ્ધતિ ખરી ? એજ પ્રમાણે આધમિક શિક્ષણ મહત્ત થાય તો તેથી શા કાયદા ગેરકાયદા થાય ?

૨. આધમિક શિક્ષણનું ખગ્ગ ઓછું થી રીતે કરી રાકાય ?

૩. ઓડિઓમાથી રેમિડેન્સીઅલ સ્કુલો થી રીતે કરી રાકાય ?

લાણવાનું ખગ્ગ તેથી વધે કે ઘટે ? એથી શા શા લાભ થાય ? ગુરુજીના લાભ દાનિ

૪. રાત્રિશાળાઓની જરૂર દયાન નાત્રિશાળાઓની રિયતિ તથા અભ્યાસ ક્રમ તેમજ વધારો તત્તમા કયા કયા કયા જેવો છે ?

૫. શિક્ષણના સળવમા ગુજરાતમા જૂદે જૂદે ધજો ઉપયોગી અને મરજ પ્રયોગો થયા હોય તેના અહેવાલ

૬. કેળવણીના પ્રમાર માટે યુનિવર્સિટિ, ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાયટી, ચાત્રિયમહો તથા બીજી મરથાઓ તથા દેશી રાજ્યો આરૂંત દરવરે કટલા ફિપિઆની અને કટલી શિષ્યવૃત્તિઓ આપાય છે ? એમા સુધારા કરવા જેતુ છે ? મરીઓને પુત્રતા વગેરે કેળવણીના સાધનો મુરા પાડવાની જરૂર. લોકોપયોગી પુસ્તકાલયોની અગલ.

૭. વિવિધ વિષયોનું ઉચ્ચમા ઉચું જ્ઞાન મેળવનારાઓની સખ્યા વધારવા અને એતુ જ્ઞાન આપનારી મરથાઓની રથાખના કરાવવાની જરૂર.

૮. જૂદી જૂદી કારિગરિ અને જૂદા જૂદા ધધોઓ માટે નિશાળો રથાપવાની જરૂર છે ? સોની, દરજી, પ્રી-ટર, એકટર, વદાણુવટી ધગેરે વગેરેના પિશા માટે નિશાળોની જરૂર છે ? એથી નિરાજોના અકપાસકમ, અભ્યાસકાળ અને ખરચ, વગેરે દિન્દુસ્તાનમા બીજો એવી નિશાળો હોય તો તેમના અહેવાલ.

૯. છુક કમિટીનું બધારણ, તેમા કરવા જેવા કેરકારો ?

૧૦. પાંચ પુસ્તકે ઉપવાનો ડ્રાન્ડાકટ અમુક વ્યક્તિ કે મહોનેજ આપવો યોગ્ય છે ?

૧૧. સમગ્ર ગુજરાતમા કેળવણીના પ્રમારની અર્ગા માટે એક મરથા (National Education League) આપવાની જરૂર.

ઈસ્લામી સ્ત્રીઓ.

તુર્કી સ્ત્રીઓની દેશભક્તિ.

(ઈસ્લામ ઉપરથી અનુવાદ)

લેખક—શ્રીયુત “S” —નડિયાદ.

આંદોલન ગવર્નમેન્ટ આત્મચાતક મુખોઈથી હાલના મહા મુશ્કેલીય વિગ્રહમાં અપવાદ પડ્યું તે પહેલા થોડા વખત ઉપર તેના તરફથી એક મદદનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો હતો. કૉન્સ્ટાંટીનોપલમાં એક જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે સ્ત્રીઓને યુનિવર્સિટીમાં દાખલ કરવી. અને ને માટે તેની પાઠશાળાઓમાં આવેલ શાસ્ત્ર, બાળ કેળવણી, ગૃહ વ્યવસ્થાનું અર્થશાસ્ત્ર અને સમાજમાં સ્ત્રીઓને રથાન વિગેરે વિવિધ વિષયો જે સ્ત્રીઓને ખાસ વધારે ઉપયોગી છે, તે ઉપર લાપલેઝ અપાવવા માટે વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. તુર્કીસ્તાનની આખી મુસલમાન પ્રજામાં આ પગલાથી નિર્ભય ધણી ઉડી અમર થઈ હતી, અને ધીમે ધીમે જેમ આ વર્તમાન પ્રચાર પામશે તેમ આખી દુનીયાની મુસલમાન કામમાં પણ આ એક વાદમસ્ત પ્રશ્ન થઈ પડશે.

ને ઉપરથી સંજ્ઞના એક પત્ર—“ટલીયાક” એક અગ્ર લેખ શરૂ કર્યો હતો. “અંતાપુરુ” જીવન” એ વિષય ઉપર મીસ એલીમને ધણી લેખો લખ્યા હતા, તે લેખોના નિરૂપણ સ્ત્રીઓને યુનિવર્સિટીમાં દાખલ કરવી તેમજ એ અર્થસૂચક વિષયની ઉલ્લેખ બાબતું પ્રચરકરણ નેમાં કરવામાં આવ્યું હતું. મીસ એલીમને તુર્કીસ્તાનમાં ધણી કુટુંબો સાથે દીર્ઘકાલ સુધી મારે સંબંધ અનુભવેલા હતા, અને તુર્કીસ્તાનનાં ધણાં ગૃહમાં ગૃહ લાવવાળું અતિથિ મેળવ્યું હતું. તેના લેખોમાં જે ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે તે ધણું મહત્વનું અને અતિ પ્રસાસ પાડનાર છે. સંપૂર્ણ જીવનમાં તુર્કીસ્તાનની સ્ત્રીઓની નીચતી અને પ્રગતિ અમુક અંશે તે દેશની સ્ત્રીઓના હૃદય અને અમુક અંશે આગળ વધવાની પ્રવૃત્તિનું જ જવલંત અને ગૌરવવાળું પરિણામ છે. પરંતુ એમ પણ હોય કે તુર્કીસ્તાનના પુરુષોએ જ ધણી દીર્ઘકાળથી નર્બરી જૂત ચર્ચાએલા રીનરીવાજની આનિષ્ટ ધૂસરીમાંથી પોતાની સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર કરવા અન્ત કરણપૂર્વક સહાય અને ઉત્તેજન આપી હોય. અને એ રીતે સ્ત્રીઓની નીચતી એ માત્ર તેમના જ પ્રયત્નોનું ફળ હોય.

આ બાબત ઉપર દીક્ષા દગ્તાં “ટલીયાક” લખે છે કે—સસરા વસ્તુચિંતિ એ છે કે સ્ત્રીઓ ખાસ પોતાનું એક પત્ર દરેક આવાહીએ રહી જાવખાનામાંથી પ્રકટ કરે છે. આ વસ્તુ એટલી બધી અસામાન્ય છે કે સ્ત્રીઓની એ પ્રવૃત્તિ અને સંપૂર્ણ વિજય મેળવશે. જળી સ્ત્રીઓની આ પ્રવૃત્તિઓમાં એક વિલક્ષણ સાલ એ છે કે—મીસ એલીમને પોતાના લેખોમાં બનાવ્યું છે તદ્દનુમાર નવા જમાનામાં આગળ પડતો લામ લેનાર પુરુષો તરફથી ઉત્સાહ અને ધણી મારી સહાય તેમણે પ્રાપ્ત કરી છે. પ્રજા-જીવનમાં સ્ત્રીઓની

સ્વધીનતા એ એક નૈતિક અને અમલ્ય ખજાનો છે-એ સસ લાંબા સમાજ સુધારણાએ ધણા આગ્રહપૂર્વક ગ્રીહાર્થ છે. તુર્કસ્તાનની સરકારે પણ પ્રમુત ધાર્મી-યુનિવર્સિટીમાં સ્ત્રીઓને પ્રવેશ કુવાની અનુમતિ આપવાથી તેઓની આ ધર્મ પ્રવૃત્તિ સફળ થવાનો મહત્વ વધે છે.

પરંતુ ખરૂં કહીએ તો તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓને તો આ પાંચ વર્ષના ઉત્ક્રાંતિ પ્રજા પહેલાથી પણ નવજીવનની ઝાંખી ઘણી હતી, અને ગૃહદારની બહાર સ્ત્રીગતિના કર્તવ્ય-કેવળનું જ્ઞાન સચોટ રીતે થયું હતું. તથા એમાં કાષ્ઠપણુ દેશની વધનમુક્ત સ્ત્રીઓને શોભે એવી રીતે તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓએ ઉત્સાહલયો અને ખરા અંતઃકન્થથી ભાગ લીધો હતો.

મિસ એવીસનના લેખે જાસ ઉપયોગી છે કારણકે તેમાં દીર્ઘકાળ સુધી તે દેશમાં રહેલા એક મિત્રના અસરકારક વિચારો અને તે દેશની સૂક્ષ્મ માહિતી પ્રકટ થયેલાં છે. પાંચ વર્ષની લાંબી ગેરહાજરી પછી તુર્કસ્તાનમાં થયેલા ફેરફાર વિષે લખતાં મીમ એલીસન જણાવે છે કે—

કોન્સ્ટાંટીનોપલના બહેરનામાં તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓના હિતાર્થે પ્રેરણા રીતે ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે. તે દિવસ પછી જે સ્વદેશ વિષે તેમણે આટલું બધું વાંચ્યું હતું તેમાં મુસાફરી કરવા અને જોવાલાયક સિલ્લ સિલ્લ પ્રદેશમાં જવા તેઓ નિર્મલ્લ હતી. ત્યાર-પછી સ્ત્રીઓએ પોતાના સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ અને તત્ત્વવિવેચક મનથી પોતાનાં જીવનની મર્યાદાઓનું-સધાર્થ જ્ઞાન, મેળવ્યું હતું-જેણું ભાગ્યે જ કાષ્ઠપાત્ર સ્ત્રીએ પૂર્વની પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય. આતુ પરિણામ એ આવ્યું છે કે આજ કાષ્ઠપણુ મુસાફર જો કે તેમને સુરખાઓ અને જ્ઞાનામાં જુએ છે છતાં પણ તેઓ આગળ આવવા એટલી બધી પ્રવૃત્ત થઈ છે કે પાંચ વર્ષની ગેરહાજરી પછી હું ભાગ્યે જ તેમને જાણખી શકું.

“કહે લાંબાં કહે વાસ” એવી આપણામાં એક કહેવત છે. જો કે આ અક્ષિ-નંદન ઘણું ન્યૂન જણાય છે, છતાં એક રીતે આ અસંત દરિદ્ર તુર્કસ્તાન જેવા દેશનું મોટું દુર્ભાગ્ય છે કે જેથી સર્વ સ્ત્રીઓને એકજ ચતુષ્પાંચું છેલ્લે જોઈ તેઓના આત્માનાં જોગસ પ્રકટ થયા છે, અને તેઓ પોતાની પિતૃમૃતિના રક્ષણ માટે યથાશક્તિ પાત્રાત્ય ગીતિ અનુસાર મુલ-પ્રવૃત્તિ કરી શકી છે. ક્યા છે તે સ્ત્રીઓનાં આજીવણ, પરિવર્તન અને વૈભવવિલાસ જે પાંચ વર્ષ પહેલાં દરબારીએ દૈન્યમાન દનાં રૂ-તે સર્વ વસ્તુઓ નદેરાના ગ્લણ્યર્થે સમર્પવામાં આવી છે.

વસ્તુતઃ-તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓ કેવા પ્રકારની છે તે સુરોપે લાંબા સમય સુધી જોયું છે. તેઓએ “રેડ ક્રેસન્ટ સોમાઈટી”ની ઘણી આજ્ઞા રીતે વ્યવસ્થા કરી છે. તેઓએ પોતાનાં મંડળો ગ્યાપ્યાં છે. સ્ત્રીઓને હાથે પ્રકટ થતાં ખજાનું આધિપત્ય તેઓએ ગ્રીહાર્થ છે. પોતાના દેશખંડુઓના આરોગ્ય માટે વ્યવસ્થિત યોજનાઓ તેઓ કરે છે. સ્વપસેવિ-કાઓ, માંદા સૈનિકોની માવજત કરનાર દયાની બહેનો અને સ્ત્રીપ્રકરના વર્ગો તેઓએ ઉધા-

* બાલન તાલ્યોના વિગ્રહ સમયનું આ લખાણ છે. યાદ સ્પર્શમાં સ્ત્રીઓએ એવી દેશભક્તિ દર્શાવ્યું જણાઈ નથી. કારણકે તેઓ જાણે છે કે પોતાના દેશને જર્મન લાગરને નાંદક વિમલમાં રાખે છે. કદાચ જર્મન અધિકારીઓ સાથે સ્ત્રીઓના સખ વિશેષ વિષે વારંવાર વાંચીએ છીએ.

હવા છે. પ્રભુનું દાંત્રિય દરેક રીતે દૂર કરવા અને આવી રીતે દેશના લાવિષ્યને ઉગ્ગ્રવલ કરવા સાંતી સ્ત્રીઓ ઉઘુક્ત થઇ રહી છે. નિઃસંશય જે માનને પાત્ર હોય તેને માન મળતું નોંધએ અને જે કે એનાં કાગળો ત્યાંની સ્ત્રીઓ પોતાના સુરખાને ત્યાગ કરશે તે પછી હું મ્હારાં અન્ય લેખમાં જણાવીશ છતાં પણ યુરોપીય પ્રજા માટે છે તેવી પદ્ધતિ તુર્કિસ્તાનની સ્ત્રીઓ દ્વેષ નથી. પુરુષના ગુણના અધિકાર અને લલચાવી સ્ત્રીઓ દ્વેષ દિનમત અને આગ્રહથી જાત્રન થઇ છે અને દુનિયાને બતાવી આપે છે કે માત્ર એક જ જાતિ દેશ ઉપર હકુમત ચલાવી શકે નહિ તથા સ્ત્રીઓનો અભિપ્રાય પ્રત્યેક મહત્વના વિષયમાં સાંભળવો પડે, પહેલાની જેમ, માત્ર પૂછના આત્મ પૂછતુ-એવી રીતિએ નહિ, પણ સીમાતિનો પણ તેમાં અધિકાર છે એમ જાણીને અપદ અને પ્રમાણિકપણે મહાપણે આને સાંભળવાં પડશે ત્યાંની સ્ત્રીઓ ભાવ્યવાન છે કારણકે તુર્કી સરકાર તેમના પક્ષમાં છે. તે ઉપરાંત અતિશયોક્તિ વિના કહી શકું છું કે તે દેશના મોટા મોટા પુરુષો પણ તેમની સહાયે આવી ઉભા છે.

અફઘાનીક સામાન્ય સલાઓ જે પ્રત્યેક મુકવાએ એકત્ર થાય છે તેમાંની એક મલા જેમા ઘણી સ્ત્રીઓ ભાવજી અને રિવેચન કરવા ઉભી થઇ હતી તેનું સાદુ પણ આબેહુષ વર્ણન નિચે આપવામા આવ્યું છે, એ વાળીને લેખક અને રાચકો આશ્ચર્યની લાગણી અનુભવશે:—

જે ફાલમાં સ્ત્રીઓની જાહેર સભા એકત્ર થઇ હતી તે ભાવજી કરવાનો યુતિર્મોદીના લગ્ન હોઇ પુરુષોએ તેમને વાપરવા આપ્યો હતો. આ સભાના વ્યવસ્થાપક પુરુષો હતા. જે આર જાણ પ્રથમ મોહનાર હતા તે પણ પુરુષો જ હતા—એ માહસિક અને આશ્ચર્ય જનક હતું કે સ્ત્રીઓની પ્રશસ્તિમાં પુરુષો આટલો વેગભર્યો લાગ લેના સભાનું કાર્ય શરૂ થતા પહેલા આખો હોલ સુરખાવાળી સ્ત્રીઓથી ચિત્રર, થઇ ગયો હતો. જાણે કે આખો ફોલ મહામાં રહેનારી કુમારીપ્રત્યોથી લલચેયો ન હોય એમ દેખાતો હતો કારણકે જેઓએ સુખ્યા ઓટલા હતા તેઓએ સાચચેતીથી પોતાના વાળ દહીં સુરખો પાછળ નાખી દીધો હતો. પ્રથમ વક્તા એક મહા કવિ હતા. પોતાની પિતૃભૂમિના ગ્લાણ્યે સ્વાર્થ લાગ કરવા સ્ત્રીઓને તેણે અગ્ન કરી. અન્ય વક્તાએ સ્ત્રીજાતિની મહત્તા શાસ્ત્રીય રીતે પ્રતિપાદન કરી અને કહ્યું કે એક જાતિની ઉપસ્તિ અન્ય જાતિની મહત્તા વિના અસંભવિત છે. મિસ એલીમન કહે છે કે “બનાવશો યુરોપમાં એવી એક પણ સ્ત્રીઓની મજા કે જે પુરુષોથી ઉપસ્થિત થઇ હોય અને જેમા પુરુષોએ પોતે જ આત્મન્ય માટે સ્ત્રીઓને મહત્તા આપવા અને પોતાના હક પ્રાપ્ત કરવાને આગ્રહ આપવા અગ્ન કરી હોય !”

અન્ય વક્તાએ પણ ઘણી અસરકારક અગ્ન કરી. મીસ એલીમન તે નિર્વ્ય પ્રમાણે લખે છે. ભાવજીકતાં પાસે પહેલાથી લખી કાઢેલી કાઇપણ જાનની નોટ્સ ન હતી પણ અન્ય જાતિ માટે આટલા વાક્યાનુર્વથી અને વેમભરી રીતે મોલનાં મ્હે કાઇપણ પુરુષોએ દોડી હોય તો તે આજેજ. તેણે વિષય “સુરખો અને સ્ત્રીઓની પદ્ધતિના” એ દતો તીનિની દૃષ્ટિથી તેણે સુરખાને ધીકર્યો હતો અને શારીરિક આરોગ્યના દૃષ્ટિબિન્દુથી પણ તેણે નિરસાર કર્યો હતો. વળી તેણે જણાવ્યું હતું કે યુગોના મુગોથી આવી આવતી અદિનકર—

સુરખો પહેવાની-રીત શી કુગનથી ચિરદ છે આ અનિષ્ટ તેઓએ હવે સ્વીકાર્યું છે આપણા પેગંબર સાહેબે જણાવ્યું છે કે અજ્ઞાન એ પાપ છે અજ્ઞાનના અધકારનો પરદો વિચિત્ર કરવા તમારે માટે શુ કરવામાં આવ્યું છે ? શી કુરાનના કાનુન પ્રમાણે તો સ્ત્રીઓ મરદોમાં ભાવણ આપી શકે અને પોતાને ચો-ચ ધ ધો પણ કરી શકે આ અમરપટનો ત્હમે ક્યા મુખી લાલ લીધો છે ? ” ત્યાં પછી તેણે સ્ત્રીઓનીજ બૂન કાઢી તેમને પૂછ્યું “ત્હમને આ બધન સાલવું નથી ?” ત્હમે તમારી જાતે જ સ્વાતંત્ર્યનો ખુટો ગાળી ઉઘડતા થયા નહિ તો ખીન્ન કાણ આપના આવશે ? સ્ત્રીઓને હવડી ગણી બધનમાં-પરા-ધીનતામાં મકવાનો પુરોનો ગો દક છે ? ” હું ધર્મ વિરુદ્ધ બોલવા માગતો નથી, પણ ઉવડું કાઢપણુ પ્રધાનો ધર્મ નહિ હોય તો તુર્કસ્તાનનું ભવિષ્ય ઘણું નિસ્તેજ રહેશે, પણ અઢારી માગણી મમે તે વિચારશીન પુરુષ કે સ્ત્રીની માગણી-કૃત એજ છે કે તુર્કસ્તાનમાં એક સંસ્કાર પામેલો-સત્પરોધક-પેગંબરના ઉપદેશનો સત્કાર્થદર્શક ધર્મ દેવો બેઠાએ તમે તમારી જાતેજ જોઈ નથી શકતા કે તમારી સ્ત્રીઓને માયવવાનો તમારો ધર્મ છે છતાં પણ પ્રત્યેક મુદ્દ-મદ પવનના અપાસથી પણ તેમને બચાવવાતે પ્રયત્ન કરવો એ તેમને-સ્ત્રીમતિને-પોતાને જ માટે ધણુ અદિતકર છે ? આ જીવન-ઉદ્યાનમાં આવા ગરમ પ્રદેશના પુષ્પોનો ઉપયોગ શો ? પરાધીનતાથી દઇ મરડણે વ્યક્ત થતા નથી ત્હમણા બાલકે અસત્ય કથન કરશે માટે ત્હમે કંઈ તેમની છલ કાપી નાખશો ? ”

ખીજી સલાતું અતિ સ્સહર્ષુ ચિત્ર મીસ એવીમન પોતાના અન્ય લેખમાં આપે છે આગ્રામેન ગવર્નમેન્ટની આપનાની જયતિ ઉજવવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની સ્ત્રીસમીતિઓ પહેલવહેરી એકન થઇ હતી પ્રત્યેક સમીતિમાં એક એક સલાસદે ગન વર્ષનો વજાત વાન્યો હતો આની રીતે સ્ત્રીઓ સરકારના રક્ષણ નીચે જાહેરમાં બોલવા ઉભી થઈ હતી સા નેટવા પ્રત્યે ઉપસ્થિત ન્યાયા હતા તેને નિર્ણય તેમને હાથેજ થયો હતો તુક જ્ઞાનની સરકાર આપણા (યુરોપીય દેશ) કરતા ઘણી દીર્ઘદષ્ટિવાળી છે અને જાણે છે કે ગરીબ લોકોની કેળવણી અને તેમને રહેવા માટેની ચોજના સ્વીકારતક રહેવી જોઈએ.

એક મોટો રક્ષિત સરદાર જે આજ મેળાવામાં પ્રમુખ હતો ત્હને મ્હે પૂછ્યું કે “ત્હમે ત્હમારો રાજ્યપર્યાલારના દામ જાયા સ્ત્રીઓની-ખામેવાની કયવ કરશે ?” તેણે જવાબ દીધો કે “ઘણી જ ખુશીથી આ આખો પૂરનો પ્રશ્ન શુ સ્ત્રીઓનો પ્રશ્ન નથી ?” સ્ત્રીઓને યુદ્ધ-નાશ જોવાનો પ્રથમ પ્રમગ આપનાર વીગ તે હતો એરોપ્લેન-દુરાજ વિમાન-માં પણ પછી એક સ્ત્રી-મેડકીરા ચેડકે-ને ઉચ્ચની તુર્કસ્તાનના પ્રધાનમંડળે રજા આપી હતી અને તુર્કસ્તાનની ગત્ય તિજેરી અને જીવન જવેરાન સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર અર્થે ઉપયોગ માટે જાહેરમાં મૃત્વાર્માં આ સુ હતું

જે શાળામાં મલા લગ્નમાં આવી હતી તેમાં દરેક જગ્યા સલાના સમય પહેલાં ચિમર ભરાઈ ગઈ હતી આતા જનમાં માત્ર સ્ત્રીઓ જ હોય છે પતુ મલાનો કાર્યક્રમ ચોખવાદ અને સ્ત્રી વિષયક ભાવણ કરનાર પુરો હોય છે આતાજનોનો આખો દેખાવ એવો જુદા પ્રકારનો હતો કે પરિણામ મ્હે આવો ભાગે જ દોડો દશે-કાળા-જલ પહેરેની અને સુરખા ઓઢેલી સ્ત્રીઓમાંથી કેટલીક સંતાપથી સીમાના ધૂમાં કાઢી

અને ફેટલીક પોતાના બાળકોને શાન્ત કરતી આમેતેમ ફેટલી નેવામાં આવતી હતી. આવી સલામાં બાળકો સાથે આવતું એજ મૂને આશ્ચર્યજનક લાગતું હતું. આ વિષે મ્હે મ્હારા એક મિત્રને જણાવ્યું કે ઘણાંઓએ ધાર્યું હતું તેમ માતાનું શિક્ષણ લેવાના કલામમાં તેઓ આવતાં નથી પણ દેશોદય માટે જેમનાં હૃદયોમાં દેશદાત્રીના અગ્નિ પ્રત્નલિન છે એવી માતાઓ તો અહીં એકત્ર થઈ છે. આશ્ચર્યજનક તો એ હતું કે પોતાની-ત્રી-ગનિને ઉત્તર કરવાનો વિચાર કર્યા એકત્ર થયેલી હોવાથી પોતાનાં બાલકોને ઘેર ન મુકી આવવા આગ્રહ-પૂર્વક તેમણે નિયમ કર્યો હતો. નવા અને જુના જમાનાની સ્ત્રીઓ વચ્ચે આ એક વાદ્યરત્ર પ્રભુ હતો. મ્હે તુર્કિસ્તાનની સ્ત્રીઓને આવેલથી બહેરમાં બોલનાં સાંભળી હોય તો આ પ્રથમ પ્રસંગ હતો. તેઓ મધણી વારાફરતી કંઈપણ દરકત વિના ઘણીજ સાદી છતાં ભાવભરી ભાષામાં શાંતિથી અને મુક્ત કંઠે બોલવા હબી થતી હતી. પણ જ્યારે જ્યારે “પિતૃભૂમિ” એ શબ્દ તેમના ભાષણમાં આવતો ત્યારે તેઓની આંખો આમુથી ભરાઈ જતી અને લાગણીથી એટલી બધી ગમગમી થઈ જતી કે પછી હુંકમાં જ પોતાનું ભાષણ પાવતી હતી.

વળી આગળ સ્ત્રીઓના આર્થત્યાગ વિષે કામનાં મિસ એલીસન સ્વદેશ માટે પોતાના વાળ-સ્ત્રીઓનું સૌભાગ્ય-તેનું બલિદાન પણ આવવા તત્પર થયેલી એક સ્ત્રીનું ભાવભર્યું ચિત્ર આપે છે. તે લખે છે કે:

હા, મુ સ્તુતિપાત્ર સ્ત્રીઓનું અવેશલિખન ! એક યુરૂપ કરતા એક સ્ત્રીનું અવેશ-લિખન મર્ડસ-પૂર્ણ હોય છે. -તેમાં ઘણા હયા પ્રધારની ધાર્મિક સામણી, પરંપરાથી આવતી આવતી પવિત્ર પ્રણાલીકા, ભવિષ્યની પ્રભાની માતા તરીકેની પવિત્ર અને ગભિર જવાબ-દારીનું મિશ્રણ થયેલું છે. વળી આ સ્ત્રીઓની મલાનું બીજું તાલુખ પમાડે એવું લક્ષણ તો એ હતું કે તેઓ કેવી હોશીઆરીથી પૈસા એકત્ર કરી રોકે છે અને ફેટલા ઉન્માદથી તેઓ તેમની બેનોની અરજ સ્વીકારે છે.

મલામાં એકઠી શીના વધારેમાં વધારે પાંચ રૂપિયા રાખવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રવેશક શી હમશાજ તે સ્ત્રીઓએ મ્હાપેલી એક કન્યાશાળાને પોપવાને મરખેણ કરી છે શાળાઓના ખર્ચ માટે તેઓ જવાબદાર છે. મ્હાગ દેશમાં ગરીબ નિરાધારના ઉદ્ધાર માટે બપોરને સમયે “એલેક્ઝાન્ડ્રા રોઝીઝ” (શુવાબ) વેચવામા આવે છે તેમ ત્યાં પણ તેઓ ખુલ્લે વેચી પૈસા એકત્ર કરે છે, અને અતે મુખ્ય ભાષણો અઠ ગયા પછી દેશના રક્ષણ અર્થેનું એકું ફૂંડ ખરેખરી મીસીસ પેપરર્ટ (મનને માટે લુહનાર બાલુઓની મન્દાર) ની રીતિ અનુસાર ઉધરાવવામાં આવે છે. જ્યારે મ્હે આ મુદ્દ વિષયક ભાષણકર્તાને ફૂંડ માટે અરજ કરતા સાંભળ્યા ત્યારે જાણે હું ‘ઈન્ચાંડમાં ન હઉં એમ ધડીક લાન થયું.... દરેક દરેક સ્ત્રી એકી રીતે રટેજ તરફ જોઈ રહી હતી. બાલુઓમાંથી ત્યાંની સ્ત્રીઓ પોતાના હાથમાં લાંબા વજ્ર તથા નાના બાળકને લઈને તે ન આવતી હોય એમ કંઈ મંનાડીને આવતી હતી. ધીમે ધીમે તેના ઉપર હોકેલું રેશમી વસ્ત્ર ધારી નાંખ્યું અને ઘણા માન-પૂર્વક અને નમ્રતાથી તેમણે પ્રમુખ આગળ નજર દ્યુન-તે બાલક ન હતું પરંતુ એક મુંદર સ્ત્રીના વાળથી ભરપૂર મ્હોડું હતું. “તુર્કિસ્તાનના લોકરની મુદ્દ માટે આટલી નમ્ર બેટ” આટલાજ શબ્દો તે બેટ સાથે કહેવાયા હતા ! વતુન તુર્કિસ્તાનની સ્ત્રીઓને ઘણા મુંદર

વાળ હોય છે. હવેરત મદમદ પેગ્ગરે સ્ત્રીઓના વાળને તેમનો શિસ્તાજ-સાભાળ-ગણ્યો છે, અને આ જ કારણથી તેણે કહ્યું હતું કે પરીશિત સ્ત્રીઓએ પોતાના વાળ ઢાંકવા વંત્ર છે. સ્ત્રીઓનું 'મ્હોદુ' ઢાંકવાને નહિ પણ તેમના વાળ ઢાંકવાને ધર્માંગ્રહી વ્યક્તિઓના મન દત્તો. વાળને આટલી બધી મદદ આપ્યા પછી તુર્કસ્તાનના નોકરા મૈન્યને માટે ત્યાની સ્ત્રીઓએ આવા પ્રકારની ભેટ આપી છે તેમાં બહોળું અર્થ રહેલો છે. આ ભેટ અર્પણ કરનાર પરીશિત સ્ત્રી હતી? જો તેમ હોય તો તો ખામ શારીરિક સૌંદર્ય કરતા પણ આ તેમના વાળના ગ્રાસ્યતાગની કામન ધણી ધણી આંખી શકાય. શું તેઓ તુર્કસ્તાનના મૈનિક, સત્તાધિકારી વિગેરે અમલદારોની મદદારીણી, ખેન, કે પુત્રી હતી? તેમણે તુર્કસ્તાનને શામે એવી મર્મદાયી તેમણે અદાત રહેવાનું પ્રમન કર્યું હતું અને ૮૦ પાઉન્ડ (રૂ. ૧૨૦૦) તે વાળ વેચવાના આપ્યા તે ને ફંડમાં ભરવામાં આપ્યા હતા.

જેગત, વસ્ત્રાલંકાર અને ધર્મી મત્સ્યવાન વસ્તુઓ તે સભામાં આપવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત એક ભાવભરી પાંચ પાઉન્ડ (રૂ. ૭૫) ની ભેટ નિચેના સંદેશા માથે મોકલવામાં આવી હતી:—

“મ્હારી મિય પિતૃમુનિ માટે દેહલગ્ન કરનાર મ્હારા પાંચ પુત્રોના મનઃપૂર્વક.”

પ્રાચીન અને મધ્ય કાલીન હિન્દુ સ્ત્રીઓ.

અનુવાદક—“ક્રીષ્ણ મસ્ત” (બી. એ.)—અમદાવાદ.

અનન્યતા વખતથી તે અત્યંત સુધીમાં હિન્દુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં શું શું ફેરફાર થયા છે તે જાણવા ખાતર આપણે અત્યંત સુધીના વખતને જ લાગમાં વહેંચી દેવો જોઈએ.

(૧) વૈદિક સમય.

(૨૦૦૦ થી ૧૫૦૦ ઈ. સ. પૂર્વે.)

સ્ત્રીઓની નરક ધણી માનની દ્રષ્ટિથી જોવામાં આવતું હતું, અને તેઓને લાગ મુલાને પાળવાની ફરજ પાડવામાં આવતી નહોતી. તેઓ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરી શકતી હતી અને કૃષિર સ્ત્રી રચી શકતી હતી. માતાઓ મંજાળ અને ચાલાકીપુર્વક મુદ્દસરો ઉપર દેખ મેળ ગણતી હતી. છોકરીઓને મોટી ઉંમરે પરણાવવામાં આવતી હતી અને વિધવાવિવાહ મામે આ સમયમાં પ્રતિષેધ નહોતો. “સતી” કથાને અમાનુષી રિવાજ લોકમાં નહોતો.

(૨) મહાભારત અને રામાયણનો (ઐતિહાસિક) સમય.

(૧૫૦૦-૧૦૦૦ ઈ. સ. પૂર્વે.)

જાનિમંત્રા દાખવ થઇ અને જનસમાજ પોતપોતાના કર્મ પ્રમાણે પ્રાણજી, કૃષિય, વૈદ્ય અને શુદ્ર જાતિઓમાં વહેંચાઇ ગયો. આ સમયમાં પણ હિન્દુઓની સામાજિક સ્થિતિની ઉન્નતિ ચાલુ જ રહી. છોકરીઓ મોટી ઉંમરે જ પરણતી હતી અને બાલવિવાહને કાંઈ જાણતું નહોતું. વિધવાવિવાહની સામે આ સમયમાં પણ પ્રતિષેધ નહોતો એટલું જ નહીં, પણ ઉચ્ચ સ્તરી તેની છૂટ આપવામાં આવી હતી, એ વાત વિધવાઓએ કરવાની

ધાર્મિક ક્રિયાઓ નહીં કરવામાં આવી હતી તે ઉપરથી સાબીત થાય છે. ૩. રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર, અસલના વખતમાં વિધવા વિવાહની કાયદાથી અને રિવાજથી છુટ હતી, એની શાસ્ત્રથી સાબીતી આપે છે. તેઓ કહે છે કે:—

દ્વિધીસ = જે માણસ વિધવાને પરણ્યો છે તે.

પાસાપૂર્વ = જે સ્ત્રી બીજાને ધણી પરણી હોય તે.

પુનર્લવ = બીજા ધણીથી થયેલો છોકરો.

આ શબ્દો વિધવાવિવાહનો રિવાજ અસલના વખતમાં હતો એમ સાબીત કરે છે. આ સમયમાં પણ “સતી”ના રિવાજ પ્રચલિત નહોતો. સ્ત્રીઓ સંપુર્ણ છુટ ભોગવતી હતી અને પુરૂષોના જેટલીજ ફળવણી લઇ શકતી હતી. વિશ્વનારા, લોપામુદ્રા, રેમાસા, આત્રી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી અને એવી એવી બીજી ફળવાયસી સ્ત્રીઓ વૈદિક ઋષીઓનો દરજ્જો ભોગવતી હતી, કારણ કે ઋગવેદના કેટલાક ભાગ તેમણે પનાવ્યા હોય એમ જણાય છે. ધાર્મિક પરિપદામાં વાદવિવાદ વખતે તે જટ-સ્ત્રીઓ ઉઘા યથાને મિગળતી હતી, અને પોતાના ગાનથી તે સ્થાનને દિપાવતી હતી. આ સમયમાં સ્ત્રીઓ સામાજિક મેળાવણીઓમાં સક્રિય વિનાં હરતી શરતી હતી, અને સામાજિક વિષયોમાં ભાગ ભેતી હતી.

(૩) શુદ્ધિ વર્ધક સમય. (૧૦૦૦-૨૬૦ ઇ. સ. પૂર્વે.)

ગૃહ અને ધાર્મિક કાર્યોના સુધારા તરફ વધારે લક્ષ આપાયું જણાય છે.

(૪) શુદ્ધ ધર્મનો સમય. (૨૬૦ ઇ. સ. પૂર્વેથી ૫૦૦ ઇ. સ.)

આ સમયના પાછલા ભાગમાં સામાજિક રિવાજોની ઉન્નતિને બદલે પતન થયું. છોકરીઓને મોટી ઉંમરે પરણાવવા તરફ લોકો નાખસંદગી દેખાડવા લાગ્યા, અને પરદેશીઓના હુમલાઓ અને જન માલના બેખમને લીધે બાળવિવાહ કરી દઇ નાની છોકરીઓને તેમના પતિના આશર હેઠળ મુકી દેવાના લેહોના વિચાર દિતકારક મમલ્લ સ્વીકાર થયો. અસલના વખતથી ચાલતા આવતા વિધવાવિવાહને ઉત્તેજન ન મળવા લાગ્યું, જે કે તેને તદન બંધ કરવામાં આવ્યો નહોતો. આ સમયમાં પણ “સતી”ના કૂર રિવાજ હિંદુસ્તાનના લોકો જણતા નહોતા. તુક્સાનકારક રિવાજો જે કે ધીમે ધીમે આ સમયમાં દાખલ થવા લાગ્યા, તો પણ સ્ત્રીઓ તરફની માનની દૃષ્ટિ કાંઈ પણ રીતે ઓછી થઇ નહોતી.

(૫) પૌરાણિક સમય. (૫૦૦-૧૨૦૦ ઇ. સ.)

આ સમયમાં છોકરીઓને નાની ઉંમરમાં પરણાવવામાં આવતી નહોતી. તેમને વાચનાં લખનાં શીખવવામાં આવતું હતું. સંગીત અને ચિત્રકળાને સ્ત્રીની પ્રવીણતાનાં માધનો તરીકે ગણવામાં આવતીં હતાં. વિધવાવિવાહ ઉપર અંકુશ મુકવામાં આવ્યો હતો, અને “સતી”ના રિવાજ દાખલ થઇ ચુક્યો હતો.

અવલોકન.

આ ઉપરથી જણાય વિના રહેશે નહિ કે આપણા-દેશમાં જેવામાં આવતા અનિષ્ટ રિવાજો પૈકી ધણીખસ મુસલમાનો આવીને સત્ત્વ કરવા લાગ્યા ત્યારથી શરૂ થયા છે. એ

વાળ હાય છે. હવેરત મદમદ પેગમ્બરે સ્ત્રીઓના વાળને તેમનો શિરતાળ-સાભાગ્ય-ગણ્યો છે, અને આ જ કારણથી તેણે ક્યું હતું કે પરીક્ષિત સ્ત્રીઓએ પોતાના વાળ દાંકવા બંધ એ. સ્ત્રીઓતું 'મોહનું' દાંકવાને નહિ પણ તેમના વાળ દાંકવાને ધર્માધિહી વ્યક્તિઓના મન હતો. વાળને આટલી બધી મહત્તા આપ્યા પછી તુર્કસ્તાનના નાકા મૈન્યને માટે ત્યાંની સ્ત્રીઓએ આવા પ્રકારની ભેટ આપી છે તેમાં ધણે અર્થ રહેલો છે. આ ભેટ અર્પણ કરનાર પશ્ચિમી સ્ત્રી હતી ! ને તેમ હોય તો તો ખામ ચારીરિક સૌંદર્ય કરતાં પણ આ તેમના વાળના સ્વાર્થન્યાયની કીમત ધણી ઘણી આંધી સમય. શું તેઓ તુર્કસ્તાનના સૈનિક, સત્તાધિકારી વિગેરે અમલદારોની મદ્યારીણી, ખેન, કે પુત્રી હતી ? તેમણે તુર્કસ્તાનને શોભે એવી મર્મોદાયી તેમણે અચાત રહેવાનું પ્રસન્ન કર્યું હતું અને ૮૦ પાઉન્ડ (રૂ. ૧૨૦૦) તે વાળ વેચ્યાના આવ્યા તે ને ફરમાં ભરવામાં આવ્યા હતા.

ઝવેરાન, વસ્ત્રાલંકાર અને ઘણી મન્યવાન વસ્તુઓ તે સમામાં આપવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત એક ભાવભરી પાંચ પાઉન્ડ (રૂ. ૭૫) ની ભેટ નિચેના સંદેશ સાથે મોકલવામાં આવી હતી:—

“મહારી પ્રિય પિતૃભૂમિ માટે દેહલાય કરનાર મહારા પાંચ પૂરોના અમરણ્ય.”

પ્રાચીન અને મધ્ય કાલીન હિન્દુ સ્ત્રીઓ.

અનુવાદક — “પ્રીયુત મસ્ત” (બી. એ.) — અમદાવાદ.

અમરના વખતથી તે અત્યાર સુધીના હિન્દુ સ્ત્રીઓની ગિનિમાં શું શું ફેરફાર થયા છે તે જાણવા ખાતર આપણે અત્યાર સુધીના વખતને છ ભાગમાં વહેંચી દેવા નિર્ણય.

(૧) વૈદિક સમય.

(૨૦૦૦ થી ૧૫૦૦ ઈ. મ. પૂર્વે.)

સ્ત્રીઓની તરફ ઘણી માનની દ્રષ્ટિથી જોવામાં આવતું હતું, અને તેઓને લાજ મુશળે પાળવાની કરજ પાડવામાં આવતી નહોતી. તેઓ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરી શક્તી હતી અને કૃષિર સ્તુતી રચી શક્તી હતી. માતાઓ મંત્રાણ અને ચાલાકીપુર્વક ચૂકાકરો ઉપર દેખ-ગેખ રાખતી હતી. છોકરીઓને મોટી ઉંમરે પરણાવવામાં આવતી હતી અને વિધવાવિવાહ સામે આ સમયમાં પ્રતિજ્ઞા નહોતો. “સતી” ચક્રાનો અમાતુષી રિવાજ લોકોમાં નહોતો.

(૨) મહાભારત અને રામાયણનો (ઐતિહાસિક) સમય.

(૧૫૦૦-૧૦૦૦ ઈ. સ. પૂર્વે.)

જ્ઞાનિસંખ્યા દાખલ થઇ અને જનસંખ્યા પોતપોતાના કર્મ પ્રમાણે વ્યક્તિ, કૃષિ અને શુદ્ધ જાતિઓમાં વહેંચાઇ ગયો. આ સમયમાં પણ હિન્દુઓની સામાજિક ગિનિની ઉન્નતિ ચાલુજ રહી. છોકરીઓ મોટી ઉંમરે જ પરણતી હતી અને બાલવિવાહને કોઇ બળતું નહોતું. વિધવાવિવાહની મામે આ સમયમાં પણ પ્રતિજ્ઞા નહોતો એટલું જ નહીં, પણ જીવણી રીતે તેની છુટ આપવામાં આવતી હતી, એ વાત વિધવાઓએ કરવાની

ફૂલવાડી.

છોકરાને ભણાવવો કે પરણાવવો !

(એક પત્ર વ્યવહાર.)

સંપાદક: શ્રીયુત્ત " ભુમિપુત્ર. " સુરત.

“ આ સાથે બે પત્રો મોકલ્યા છે. વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે એક ફેળવાવલા અને અનુક વર્તેલી ઉત્તરિ મોટીની જાહેર હાલ્યાલના વસ્તુદક કુટુંબના એક દેવળ નાના (આજના મહિનાના) બાળકનો વિવાહ કરવા તે કુટુંબના વૃદ્ધ જનોને-એ કે તેમના વિચારો પણ ઉંચા હોવા છતાં અદૃઢ હોવાને લીધે-આજ સંયોગોથી પ્રયોજન મળેલા અને તે મદિ તે બાળકના પિતા તથા કામને અભિ પ્રાપ્ત પૂજાવતા હોય છે લખેલા જવાબો બીજા એવા થતાં કુટુંબને જાહેર દિગ્ભ્રમ અને નૈવેદ્ય બળેનું કષ્ટ અસી દેખાતાં પૂર પાડશે, એવી માન્યતાથી “ સુન્દરી સુમેધ ” મદિ જે તેમાના એક ગુદરથ પ્રાપ્ત થતાં લીધે છે અને તે પ્રકટ કરવાની પાવાનની પણ મેળવેલી છે ”

—સંપાદક.

૧.

(બાળકના પિતાનો પત્ર.)

પૂજ્ય પિતાની તથા પૂજ્ય કુટુંબીઓની પવિત્ર સેવામાં સમિત્ય નિવેનનું આપનો તા. ૨૭-૭-૧૫ નો પત્ર પૂજ્યથી. . . . મારફત મળ્યો. વાચી સમાચાર જાણ્યા, જવાબમાં શું લખવું તે સ્વ પડતું નથી. તોપણ મારો મૂળ વિચાર જગપણુ શિયલ ચયો નથી. આજ બે ત્રણ મહિના થયાં તે લોકો મારી પાસે આવે છે પણ મેં તેઓને નકા રમા જ જવાબ આપેલો છે. છેવટે આપ વડીલો પાસે તે લોકો આવીને નક્કી કરવા આ અદ કરે છે, એ વાત આપના કાગળપરથી જાણી. વધારામાં આપ લખો છો કે “ આ જમાનો નાક દેવાનો નથી. લોકો મોટાઈવાળા ધારી નકામી વાત વધારશે. ” પણ હું કહું છું કે ખરેખર ના કહેવાનો જ આ જમાનો છે, જમાનોને ફેરવવો એ પુરપાઈનું કર્તવ્ય છે. કેવળ જગતની રૂઢીને તાલે થઈ તે તરફ ધસવાળું એ તો માણસાધીવિરુદ્ધ વાત છે. જે કાર્યથી આપણને-આપણી પ્રજાને સુખ થાય તેજ આપણે પ્રથમ તપાસવું જોઈએ. ચિ.. ના વિવાહ બાબતમાં કદાચ આજે પાંચ માણસો ટૂંકે બોલશે તો તેથી શું ? તેમાં કંઈ તેના સુખ દુઃખનો વિચાર થઈ શકતો નથી. છોકરાઓને ફેળવવા-સંસ્કારી બનાવવા-સંસ્કારી કરવા અને છેવટે દેશસેવક કરવા, એ આપણું કર્તવ્ય છે. પણ તેના ઉપર ઝોળીમાંથી જ પરતંતરતાની છાપ પાડવી અને નાનપણથીજ તેની છાંતી ઉપર એ મણીનો પથર મૂકી તેની લવિષ્યની છાંતી ઉપર તરાપ મારવી, એવો આપણું વડિલોને દક નથી. વડિલોએ તો લવિષ્યમાં પ્રગળે સુખી કરવા માટેના જ રસ્તા યોજવા જોઈએ. મોટી ઈજાનના લઘવામાં લવિષ્યની પ્રગળી છાંતી દુઃખી થતી હોય તો તે વખત ઇજાને લાત આપવા જેટલી ઉદારતા બતાવવી જોઈએ.

ઉચિત નથી, એને માટે મારી ખાતી છે કે પણ સુરેશી નંદિ નહે. પણ દવે થતાં જેમ વિચારીને જ પગલાં ભર્યાં એટલે પાક તો એ ઉપરથી પણ નથી મળતો કે?

જતાં આપ ન જ અટકી શકો એમ હો તો..... કરતાં ઓછામાં ઓછી ચાર વરસ નાની છોકરીનાં નંદુનીઆમાં મળી સકતી હોય તો આજેજ તેને વિવાહ કરશો તો એટલે-બધો વાધો નહિ લઉં. પણ સરખી ઉમરની દન્યા ગાથે લમ કરાવવાં એ આ જમાનામાં તો મોટી મુશ્કેલી કહેવાય. છોકરા કરતાં છોકરી ઉમરે વહેલી આવે છે, અને આપણુ છોકરાઓને તો પાછું પૂરતું ભવનર લેવાનું છે એ વાતનો વિચાર કરતાં આપ ઉમરમાં ચાર કરતાં પણ વધારે વસંતના નક્ષત્રની જરૂરિયાત સ્વીકારી શકશો. માટે હુંકમાં મારો તો એવો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે, કે દાલ બીજકુલ વિચાર કરવાનોજ નથી. દુનીઆ અમારે માટે ગમે તે વિચાર કરે, પ્રમાદી કહે, અભિમાની કહે કે ગમે તેમ બોલે. તેની આવી આમનમાં જરા પણ પરવા અને રાખી નથી અને રાખવાના નથી, દુનીઆ તો દોરંગી છે, તેના સ્તુતિ નિંદાપર વિશ્વાસ કેમ રાખી શકાય ? ખરાં સ્તુતિનિંદા આત્માનાંજ સાંભળવાં, અને અમારો આત્મા સ્પષ્ટપણે કહે છે, કે અમે આ કરીએ છીએ તે પાપ નથી.

આ જાનની જાહેર હિંમત આપનામાંથી જ અમારામાં ઉતરવા પામી છે. બારમાનો નિંદ રિવાજ લોકોની નિંદા અને ઝાતિજનોનાં અનેક જાનનાં દયાણુ જતાં આપે હિંમત ભરી રીતે તેને આપણુ જ ધેરથી તિલાંજલિ આપવામાં જે નૈતિક બળ અને જે જાહેર હિંમત બતાવી છે, તેની પ્રમજી હાપ અમારા મગજ પર પડી છે. તે કેમ બૂમાબૂ ? પણ જરા દિલ્લગીરી થાય છે કે તેજ આપ લોકો આ પ્રસંગે શામાટે લોકોની શેઠમાં તણાવા ભલામણ કરો છો ? સગાં વહાલાં કે મિત્રોની ભલામણને આ મંથન તો મહેરબાની ખાતર ફેંકી દો અને તેમને સ્પષ્ટનાથી કહી દો કે અમારા કુળમાં પરજાવવા કરતાં ભણાવવાની વાતને પહેલું સ્થાન આપણ ચૂક્યું છે. માટે કૃપા કરી દવે પડી એ સંબંધી વાત લઈ અહીં આપવાની તરફી જ લેજો નહિ.

બહેન.....ના વિવાહ કરીને શું દણ પગથા નથી કે વળી આ બીજું દુઃખ જાણી જોઇને ઉપસ્થિત કરવું જરૂર ને છોકરીનાં વિવાહ રદ કરવો પડશે અને ત્યારે જો કે મગાં વહાલાઓ અને મિત્રો (કે જેમને અમને પૂછ્યા સિવાય એ સગપણ કરવાનો બિલકુલ હક નહતો-જતાં સરમને ખાતર આપે સ્વીકાર કર્યો હતો) દુરમન થશે, એ પણ નહીં જ છે. જતાં તેનાં ભાવી સુખને ખાતર તે મધણુ વેડી લઇશું. લમ નથી થયું ત્યાં સુધી એટલે પણ માર્ગ સ્વો છે, પડી નહિ. આ સમજું આપ જાણો છો અને વળી પાછા ચિ... ના વિવાહની વાતને વગળ આપો છો એ કેવી વાત ? એ લેણે તો આજે મહિનાઓ મયાં સુરત અમારી જામે આવ્યા કરતા પણ તેમને સ્પષ્ટ ના જ પાડવામાં આવી હતી. એટલે હવે આપને સરમમાં નાખીને પ્રમ સાધવાનો-અરે એ છોકરા છોકરી બનેને ભવ બગાડવાનો પ્રયત્ન કરના જણાય છે. પણ તેને જરા પણ મત્તક આપશો નહિ.

* છોકરાનું જ વય એક વરસ કરતા વધારેનું નથી, તો તેના કરતાં ચાર વરસ નાની છોકરી મળવી અસંભવિત હોવાથી પત્ર લખનારે જરા વિનંદના આપેલું લખ્યું છે. —સપ્તાહક

અમે આપના વિચારની વિરુદ્ધ થઈ શકીએ જ નહિ. આપના પુત્ર તરીકે આપનો પડયો બોલ ઉઠાવવો એ અમારી ફરજ છે, તે જાળવવા અમે તત્પર છીએ. અને આ પત્રમાં જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે પણ આપનો જ વારનો છે. અને હમણાં પણ આપનો પોતાનો અભિપ્રાય તો આવો જ દરો. પણ આજુબાજુનાં દુશ્માણ પડખી આપને એ પત્ર લખવો પડ્યો દરો એમ હું ધારું છું. હવે આશા છે કે આપ જાહેર દિશ્મત બતાવી તે લોકોને આપનો રૂપરૂ અભિપ્રાય જણાવી દેશે. હું કુસમ છું અને આપનો આશિર્વાદ ચાહુ છું.

લિં. આપનો સદાનો.....

તા. ૬ વાચકને જણાવતાં આનંદ સાથે છે કે આ પત્રોની સચેત અસર તે જુદું વરિદ્ધ પા થઈ છે અને તે વિચારો બાળક થઈ લાગ્યા કમયને માટે લયમુગ્ધ થવા પામ્યા છે. તે કુટુંબના સરકારીની આવી સરળતાનો ધરો પોતાનો જ કસો ખરો કરાવનારા મનુષ્યો દરો એવી આશા છે

સંપાદક

માનસિક ચમત્કાર

અથવા

મનમાં રહેલી મહાન આદર્શ શક્તિઓ.

(દિવસ દિવસે અનુવાદ)

અનુવાદક:—ગ. રા. વેલ્લ મોરારજી મહેતા.—કુમ્ભાકાનમ.

મનની શક્તિ અત્યંત તીવ્ર છે. હજારો યોગીની શક્તિ ધરાવનાર આગમીનું ધન્ય પણ એટલી તેજમાં નથી દોડી શકતું કે જેટલી તેજથી મન દોડે છે. કાંઈ પણ વખતે તે શાન્ત નથી બેસી રહેતું. મનની ચંચળતા શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આપણા પ્રાચીન ઋષિઓએ મનની શક્તિનો સારી રીતે અનુભવ કર્યો હતો; અને તેઓએ તેથી કામ લેવાનો માર્ગ પણ શોધી કઢાડ્યો હતો. યોગાભ્યાસ શું છે ? મનને પોતાના વશમાં લાવવું અને તે દ્વારા આપણી ઇચ્છાનુસાર કામ લેવું તેનું જ નામ યોગાભ્યાસ કહેવાય છે. મહામુનિ પતંજલિ યોગનું લક્ષણ આ પ્રકારે બતાવે છે—યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ અર્થાત્ ચિત્તની શક્તિઓને રોકી રાખવી એવું નામ યોગ છે. યોગની મિધિઓની પ્રાપ્તિથી મનુષ્ય શું નથી કરી શકતા ? એક રીતે યોગી ક્ષત્રમાં લીન થઈને અનીર્વચનીય આનંદનો અનુભવ કરે છે; બીજી રીતે ને તે આદે તો યોગેક જ ચમત્કાર બતાવી આપ્યા સંસારને ચક્રિત કરી શકે છે; પરંતુ યોગી એવો ચમત્કાર બહુજ યોગે બતાવે છે. યોગમત્ર દ્વારા યોગી અન્ય મનુષ્યો પર પોતાનો પ્રભાવ નાંખી શકે છે, અને માથે જ તેઓની નિર્બળ માનસિક શક્તિઓને પોતાને આધીન પણ કરી શકે છે. મેમેન્ટિઝમ, હિપ્નોટિઝમ વિગેરે યોગના જ શુદ્ધ ખેલો છે, યોગના બહુજ યોગ અભ્યાસથી જ્યારે જતા શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પણ લોકો મદરી બનીને તેના ચમત્કારો બતાવવા શરૂ છે, જેથી તેની તે શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે. અને તે અધ્યાત્મિક ક્ષતિમાં નથી કામ લાવવો. તેની શક્તિ પણ પડી આગળ નથી વધી શકતી. યોગ-વિદ્યાનો રસોન આ ભાગ્ય દેશમાં પ્રગટ થયો હતો, આજ પણ ભાગ્ય

શિવમ અન્ય કાંઈ પણ રથજે પ્રકૃત યોગીનું મિત્રન અસહવિત છે. મિત્ર દેસના પ્રાચીન નિવાસિઓ અતે ઈરાનીઓએ યોગવિદ્યા અદીથી શીખી હતી યોગવિદ્યાથી સર્વથે રાખવા વાળા થોડાક ચમત્કારોનું વર્ણન અમે અદીઆ આપીએ છીએ. આ ચમત્કારોની સત્યતા વિષે કાંઈ પણ જાનતો મનુષ્ય રહેતો નથી યુરોપના એક ગૃહગ્રંથે ભાગતમા આવીને આવા પ્રકારનો એક ચમત્કાર પોતાની આખોથી બોધે હતો. તે ચમત્કારોની સત્યતા ઉપર વિશ્વાસ નહોતો રાખતો, તેને તો ફક્ત હાથની ચાલાકી જ મમજતો હતો. એક દિવસ તેણે જે કાંઈ બોધુ તેનું વર્ણન તે આ પ્રમાણે કરે છે.

મદારી એક હિન્દુ હતો, તેની આધૂનિક બહુજ પ્રજ્ઞાવશાળી હતી, તેના બીજા આગ્રાધીઓ તેની સાથે બેઠા હતા. મદારીએ પોતાની સન્મુખ જમીન ઉપર કેટલાક આલા, ડબ્બા અને એવા પ્રકારની બીજી ઘણી ઘણી ચીજો રાખી હતી પ્રથમ એક ડબ્બામાંથી તેણે કેટલાક મર્પો કઢાડ્યા, મર્પોને સર્વથા સન્મુખ ગમીને તે પોતાને ત્યાં ઉભેલા શ્રોતાજનોને કહેવા લાગ્યો કે “અધા લોકો આને સારી રીતે નિહાળીને બગેબગ પરિશા કરો. આ ખરેખરે સર્પ છે અને અન્ય કાંઈ વસ્તુ નથી.” ઉભેલા શ્રોતાજનોમાં પ્રાણીશાસ્ત્ર બહુવાચાળો કાંઈ એક અંગ્રેજ પણ તે વખતે હાજર હતો તેણે મર્પોની બગેબગ તપાસ કરીને કહ્યું કે “આ ખરેખર દેશી જાતના સર્પો છે.” તે પછી મદારી થોડીવાર ખમીને ધીમે ધીમે “ઉમ મ્. મ્. મ્. મ્.” નો અવાજ કરતો ગયા. તેનો અવાજ બગેબગ એવા જ હતો કે જેમ માખીઓ મણમણે છે.

મદારીએ એમ કહ્યું જ સવશ સર્પો પોતપોતાની પુછડીઓની સહાયથી ઉભા થઈ ગયા અને પોતપોતાના મન્ત્રો કહાવવા મડ્યા, મદારી ક્યારે ક્યારે પોતાની લાકડી વળી તેઓને મન્ત્રકને હળવે હળવે સ્પર્શ કરી લેતો હતો થોડીક મિનિટ બાદ શ્રોતાજનોને માથુમ પડ્યું કે તે નાના નાના સર્પો દળવે દળવે વલવા લાગ્યા. તે એટલે સુધી કે તે વધી વધી ને છેક લથડર અજગરો થઈ ગયા; આ જનાવ લેધને સવશ શ્રોતાજનો અંગ્રેજ શુ કે હિન્દુ શુ અત્યંત વચ પામ્યા આ ઉપરથી મદારીએ મંકેત ના કરીખધાને કહ્યું કે “શુપ શુપ બેસી રહો. ડગવાની વાત નથી.” તત્કાલાત તેણે ઉપરી કિયાનો આગલ દ્યો મવશ સર્પો ધીમે ધીમે નાના થવા લાગ્યા, છેવટે તેઓ એટલા તો નાના થઈ ગયા કે એકદમ તેઓ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

૨.

આવી રીતે તેણે એક બીજા પણ ખેત કરી જતાવ્યો. તે પણ એવાજ આશ્ચર્ય કારક હતો ‘મદારીએ પોતાના સાથીઓમાંના એક ઊંચરાતે પોતાની સન્મુખ બેમાડી દીધો તેના બેઠા પછી મદારીએ તેની ચારે બાજુએ જમીન ઉપર એક લીટા બેઝી કાઢ્યો સારઆદ મદારી કાંઈ જાદુના મન્ત્રો બોલવા લાગ્યો. થોડીકરમા તે લીટાની અંદરનો તે છેકરો લટુની માફક જલદી જલદી ધુમતો રોષ એમ માણુમ પડ્યું ધુમતા ધુમતા તે આકાર ઉપર ચડ્યો અન્તે ધુમનો ધુમના તે લોપ થઈ ગયો. ત્યારબાદ મદારીએ ઉપરી કિયાનો આગલ કર્યો, છેકરો આકાર ઉપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. પહેલા તે એક નાના ગાળાની માફક જણાવા લાગ્યો. આખર જેમ જેમ તે નીચે આવતો ગયો તેમ તેમ મ્હોટો થવા લાગ્યો. પૃથ્વીપર આવી ઉભો રહેવાજ સુઝરો કરીતે શ્રોતાજનોને પ્રશ્નમ કર્યો.

૩.

તેના પછી એક બીજો પણ ખેલ કરી બતાવ્યો મદારીએ આખાની કુટવીક ગોટલીઓ લઈને એક નાના રેતીના ઢગનામાં તેને છાટી દીધી ગોટલીઓને દાટ્યા આદ તે મત્ર 'લણી બણીને રેતીના ઢગલા ઉપર હાથ ફેરવવા માંડ્યો, થોડાજ વખતમાં ઢગલામાંથી એક ચકુર (રોપો) પુગી નીકળ્યો, જેત જોતામાં તે વધીને વૃક્ષ યઈ ગયો, વૃક્ષ ઉપર ડાળીઓ તથા પાન પણ નીકળી આવ્યાં આખરે તેના ઉપર મોર પણ દેખવામાં આવ્યો અને એક પળમાં પાંદિલા આખાના ફૂલો તૈયાર થઈ ગયા

૪

એક બીજો પણ આશ્ચર્યકારક ખેલ મદારીએ કર્યો તેણે રસ્મા (દોરડું) નો લપે ટેલો એક ગોળા બાહરે કઢાડ્યો શ્રોતાજનોના હાથમાં મૂકીને તેણે સારી રીતે તેની હાલ વાને કહ્યું પછી તેણે રસ્માના એક છેડા ઉપર થાંડા ગાળા દીધી અને તે ગાંઠવાળા છેડાને આક્રમક અથર હરાડી રસ્માનો લપેટો ખુલ્લી ગયો અને તે આક્રમક અથર જ્યાં લાગ્યો, ધીરે ધીરે સધળો રસ્મા ખુલ્લી ગયો અને તેને છેડે ગાયમાં એવા તરેહથી લટકતો ગદી બતાવી આપવા લાગ્યો જનરો કે મંડિને આક્રમકમાં સો એક પુટ ઉચે કોઈએ બાધી દીધી હોય ? એટલામાં મદારીને એક સાચી રસ્માની નજીક ગયો અને નીચે લટકતો તેના છેડે પછડી લીધો મદારીના કુકમથી તે માણસ રસ્માની સાથે ઉચે આક્રમકમાં હેડવા લાગ્યો મજાજ ઉપર ગયા પછી તે એક પતંગની માફક જણાવા લાગ્યો અન્તમાં તે સાંજ અત્યંત થઈ ગયો આ ઉપરથી મદારીએ પોતાના મોઢામાંથી કાંઈક બીજા શબ્દો કઢાડ્યા—અને રસ્મા ઉડીને આક્રમકમાં એટલો તે ઉપર ગયો કે તેની પાછળ દ્રષ્ટિ પહોંચતી પણ મુશ્કેલ થઈ પડી

આ ખેલની સાથે તમાસો ખવાસ થયો તે વખતે એક ચેમ્બર કેમેરા (Camera) હાથમાં લઈને ઉભો હતો ત્યારે માણસ રસ્મા ઉપર ચડવા માંડ્યો ત્યારે તેણે તેનો ફોટો પારી લીધો, પરંતુ ત્યારે પ્લેટ (Negative) ને તેણે ધોઈ ત્યારે નહીં તે માણસની કે ન તે દેખાવની કે ન તે રસ્માની—કાંઈની પણ તસવીર તેના ઉપર દેખાઈ નહીં, કેવળ મદારીની છબી કાચ ઉપર દેખવામાં આવી, પરંતુ તે બહુજ વિચિત્ર હતી મદારી અજાણ તરેહથી ખેડેલો જણાઈ આવ્યો ઘાત એ હતી કે ધારતવમાં તે ખેલ કરવામાં જ નહોતો આવ્યો, તે આખો ખેલ-કેવળ દ્રષ્ટિજનને દીધે—તેનાત્તરોને દેખવામાં આવ્યો નહોતો નિસાચ અવ્યાસથી મદારીને બીજાના મન પોતાના વશમાં કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, ઉક્ત શક્તિ દ્વારા તેણે શ્રોતાજનો ઉપર પોતાના મનનો પ્રભાવ નોખી દીધો હતો

૫.

એક બીજા ખેલનું વર્ણન સૂણો—તે અમેરિકાના એક વર્તમાનપત્રનો સંપાદકતા (અનુપત્રી) હતો તેના વ્યાનને સારાજ તેના સમ્બોમાં નીચે આપીએ છીએ

ભારત દેશની એક મોટી નદીમાં હુ ખોટ દ્વારા યાત્રા કરી રહ્યો હતો ખોટ ત્યારે બહાર ઉપર પહોંચી ત્યારે એક હિંદુસ્તાની લગોળી વાળેલો માણસ મપખતાથી અમારી ખોટ ઉપર ચડી આવ્યો, તેની વખતે કુવવાથી બચવાને માટે તેણે એક લાન વગની

ગાંસડી ગળામાં ગાંધી દીધી હતી તે એક મામલી સાધુ જેવો દેખાતો હતો, પરંતુ તરત જ તેણે પોતાની ગુણોત્તું પરિચય કરાવવા આરંભ કર્યો.

બોટની કિનારી ઉપર પચ રાખતાં જ તેણે ત્યાં પડેલા એક રસ્સાનો ગોળો ઉપાડી લીધો. તેનો એક આંટો બોલીને (ઉખેડીને) તેને માંડ વાળી દીધી—તે ગાંડ વાળા છેડને એકદમ ધક્કા ભેરથી તેણે આકાશમાં પેલી ખેર ઉછળી દીધો. માંડ ઉપર ગડતી જતી હતી અને રસ્સાનો ગોળો ઉખડતો જતો હતો. આખો રસ્સો ઉખડીને આકાશમાં ચડી ગયો અને ત્યાં તે અદસ્ય થઇ ગયો. આ વખત બોટપર એક ખલાસી એક લાગિશું નાગિયેર લઇને ઉભો હતો. સાધુએ તેની પાસેથી તે નાગિયેર લઇ લીધું અને ઉભા થઇને તેમાંનું પાણી એક બાલદીમાં રેડવા માંડ્યો: એક બાલદી ભરાઇ ગઇ, ત્યારે નાગિયેરની નીચે બીજી બાલદી રાખવામાં આવી તે પણ તરત જ ભરાઇ ગઇ. આ પ્રમાણે તે નાગિયેરના પાણીથી કંઇ નહીં તે બાર બાલદીઓ ભરાઇ ગઇ. બાલદીઓના ભરાઇ રહેલા પછી તેણે તેમાંથી એકને હાથમાં લીધી અને મંત્ર બોલ્યા કે તરત જ તે ત્યાંથી અદસ્ય થઇ ગઇ. થોડી બાર પછી તેના હાથમાં એક ચિપ્પું જેવું દેખાયું. તે ચિન્હ ક્રમવાર વધતાં વધતાં પાણીની છલાછપ બાલદી બની ગયું. મદારીએ તેને બોટની કિનારી ઉપર ઉતારાવી દીધી.

૬.

આ ખેલને એક યુવતિ પણ જોઈ રહી હતી, થોડેક દૂર તેને બાળક તેની આપા આગળ ઉભો હતો. એકાએક માતા શું ભુલે છે—કે આપાએ બંને હાથો ઉપર બાળકને ઉપાડી લીધું અને તરત જ આકાશમાં હવે ઉડીને ત્યાં અદસ્ય થઇ ગઇ! માતા બેશુદ્ધ થઇને ગાંડની માફક આકાશને જોવા લાગી, આકાશ તરફ ફરીથી 'ગેડુ' ફરી જોતાં થોડી જ વારમાં શું ભુલે છે—કે એક વાદળનો ટુકડો નીચે આવતો જણાય છે. તે વાદળ ધીરે ધીરે આપાના ફરમાં બદલાઈ મધુ-જેમ જેમ આપા નીચે આવતી ગઈ તેમ તેમ તેનો આકાર મોટો થતો થતો ગયો. છેવટે તે બોટના તખ્તા ઉપર આવીને ઉભી રહી. બોટ ઉપર ઉભી રહેતાં જ આપાએ બાળકને તેની માતાના હાથમાં આપી દીધું, માતાએ બાળકને છાતીસરસો ચોપીને આપાને કહ્યું—તું મદાર બાળકને કેમ લઇ ગઇ હતી? આપાએ જવાબ આપ્યો—આઇ સાહેબ! બાળક તો ઉધળું હતું, હું એને ક્યાંય પણ નથી લઇ ગઈ. આ 'સોભળીને માતા બહુ જ ચકિત થઇ ગઈ. એ ઉપરથી સાધુ બોલ્યો, બાઇ સાહેબ! વિચિત્ર વસ્તુઓનું કેવળ સ્વપ્ન તું જોઇ રહી હતી. આ ખેલ સાધુની માનસિક કલ્પનાનું ફળ હતું. તેણે તેનું ચિત્ર તે યુવતિના મન ઉપર અંકિત કરી દીધું.

૭.

આ ખેલની બાદ સાધુએ લાલ કપડાંની 'ગાંસડી' બોલી, તેમાંથી એક નાગિયેર કહાડીને તેણે સપળા ચાચાવાસીઓને બતાવ્યું. ત્યારે સપળાઓ જોઇ રહ્યાં 'ત્યારે તેણે તેને વાસની એક લાડીના છેડ ઉપર રાખીને આજ્ઞા કરી કે "કુવારાની માફક જળ વરસાવો." સાધુની આજ્ઞા થતાં જ નાગિયેરમાંથી પાણીની ધારા વહીને બોટના તખ્તા ઉપર પડવા લાગી. થોડા વખત પછી તેણે આજ્ઞા કરી "બધ રહે." જળધારાનું પડતું એકદમ બંધ થઈ ગયું. ફરીથી તેણે આજ્ઞા કરી "ચાલવા માંડ." ખમ તે ચાલવા માંડ્યું. આ

અમાણે તેણે કાંઈ નહીં તો બાર દિવા કરી. તેના પછી છેવટે તેણે એકાએક એક અજગર ઉત્પન્ન કર્યો; આ અજગરને જોઈને લોકો બહુ જ ડરવા લાગ્યા, ત્યારે સાધુની આજ્ઞા યત્ન જ તે અદશ્ય થઈ ગયો. અજગરના પછી તેણે સર્પના પ્રકારમાં 'દેહશીક' મનુષ્યાકૃતિઓ પેદા કરી દીધી, તે મર્તિઓ ધીરે ધીરે ધૂમાશ્વનાં વાદળાઓની માફક તેઓ ત્યાંજ અદશ્ય થઈ ગઈ. આ અદ્ભુત તમાસાઓ પછી તે સાધુને કાંઈનું ઘન મળ્યું. તે લઈને તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ઉપરના સંવળા એલો—માનસિક પ્રભાવનું જ ફળ છે. જે લોકો માનસિક પ્રભાવનો વિરોધ કરે છે અને તે પોતાના ઉપર નથી પડવા દેતા, તેઓને આ પ્રકારનાં દશ્યો બહુધા નથી દેખાતાં. અન્ય ઐતાજનો ત્યારે માનસિક જનમાં પડેલા આવા પ્રકારના સ્વપ્નો લુપ્ત છે; ત્યારે પ્રભાવ નહીં પડેલા લોકોને તરત જ મદારી એકાગ્રચિત્ત હોઈને પોતાની કલ્પના-શક્તિનો પ્રયોગ કરતો દેખાવ દે છે. આ પ્રકારના બીજા અનેક એવો કરવામાં આવે છે. હમણું ઘોડા દિવસે ઉપર સાંજબુ હતું કે મદાસમાં કાંઈ એક સાધુ આવ્યો છે તે રૂપીઆની વૃષ્ટિ કરે છે; તે પશુ માનસિક જનનું જ ફળ છે. કેમકે રૂપી લીધેલ આ ત્રેહ કાંઈપશુ દોડ્યાપ્રકારમાં પેદા ઉપર માનસિક એકાગ્રતાથી એકલા ફક્ત મદારીનું જ પ્રતિબિંબ દેખવામાં આવે છે. મદારી પોતાની અંદર એક એવી શક્તિની પ્રાપ્ત કરી લે છે કે જેની દ્વારા તે એક જ સમયમાં ધણુએ લોકોને કઈક નવતરી મીઠાને ખતાવી શકે છે, સંભળાવી શકે છે અને ચમ્પાડી પણ શકે છે. વાસ્તવમાં તે વસ્તુઓ વિદ્યમાન નથી હોતી.

એક ભારતનિવાસી ગૃહસ્થ લખે છે કે “ત્યારે મહેં પહેલવહેલો આંધા બેલ જોયો ત્યારે મને તે વિશે બહુ જ અચ્ચો લાગ્યો. છેવટે મહેં મ્હારા મનમાં તેની પરિક્ષા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. મદારીની આસપાસ જોનારાઓની બહુ જ ભીડ હતી. ત્યારે હું દર્શકોની સાથે જોયો થયો ત્યારે તો અદ્ભૂત દશ્યો એક પછી એક મને દેખાવા લાગ્યાં. પરંતુ ત્યારે હું દર્શકોથી અલગ થઈને એક અન્ય સ્થાનથી જોવા લાગ્યો ત્યારે મને મદારી સિવાય બીજા કાંઈ દેખાવ જોવામાં ન આવ્યો; તે પછી હું મદારીના નજંદીક ગયો તોપણ મને કાંઈ તમાસો ન દેખાયો. તેથી સિદ્ધ થયું કે મદારીના પ્રભાવ એક અમુક સીમા સુધી જ હતો. આ ગૃહસ્થે આગાના ફળવાળો તથા રસ્સાવાળો (જેનું વર્ણન ઉપર કરવામાં આવ્યું છે) એ બન્ને તમાસાઓની ખુબ સારી રીતે પરિક્ષા કરી-છેવટે તેને નિશ્ચય થયો કે તે જાગૃતતા પ્રાકૃતિક નિયમોની નહોતી, કિન્તુ, માનસિક જનના પ્રદેશથી જ દેખવામાં આવે છે. મદારી-મન્દ્રબલ લગાડતી વખતે પાલખી (પદાસન) વાળાને જેમ છે, તે મોદયથી ઉમ્મ-મ-મ-મ-મ-મ ની સદસ ધીમે અવાજ કરતો પોતાના ધડને આમ તેમ ધ્રુવાવતો રહે છે, તેથી કેટલાએ માણસો સમજે છે કે તેની આ કિવાનો સંબંધ જનનું સાથે છે. પરંતુ તેઓની તે ખૂલ છે. મારીરિક એજાનાં તેનાં કાંઈની માથે કાંઈ સંબંધ નથી રહેતો. સારો અભ્યાસ કરેલા લોકો કદી પણ પોતાના શરીરને નથી દલાવના-ડાલાવતા. તેઓ પદાસન વાળાને સમાધિરથ યઈ જાય છે-એલના સમયે શરીરને દલાવવું-ડાલાવવું, એ ઐતાજનોની ઉત્ક્રામાં વધારો કરવા માટે કરે છે.

તમાસો જોવાવાળાના મન ઉપર પ્રયત્ન માનસિક કલ્પનાનું ચિત્ર અંકિત કરવા માટે પ્રાય નિમિત્તિખિન ત્રિધાની અવલમ્બન દ્વારા કરવામાં આવે છે.

ગાંસડી ગળામાં બાંધી દીધી હતી તે એક મામૂલી સાધુ જેવો દેખાતો હતો, પરંતુ તરત જ તેણે પોતાના ગુણોનું પરિચય કરાવવા આરંભ કર્યો.

બોટની કિનારી ઉપર પગ રાખતાં જ તેણે ત્યાં પડેલા એક રસ્સાનો ગોળો ઉપાડી લીધો. તેનો એક અંતિ ખોલીને (ઉખેડીને) તેને ગાંઠ વાળી દીધી—તે ગાંઠ વાળા છેડાને એકદમ ઘણા જોરથી તેણે આકાશમાં પેલી મેર ઉછાળી દીધી. આંડ ઉપર ચડતી જતી હતી અને રસ્સાનો ગોળો ઉખડતો જતો હતો. આગો રસ્સો ઉખેડીને આકાશમાં ચડી ગયો અને ત્યાં તે અદૃશ્ય થઈ ગયો. આ વખત બોટપર એક ખાલસી એક ભાંગેલું નાળિયેર લઈને ઉભો હતો. સાધુએ તેની પાસેથી ને નાળિયેર લઈ લીધું અને ઉભા થઈને તેમાંનું પાણી એક બાલદીમાં કેડવા માંડ્યો: એક બાલદી ભરાઈ ગઈ, ત્યારે નાળિયેરની નીચે બીજી બાલદી રાખવામાં આવી તે પણ તરત જ ભરાઈ ગઈ. આ પ્રમાણે તે નાળિયેરના પાણીથી કંઈ નહીં તો બાર બાલદીઓ ભરાઈ ગઈ. બાલદીઓના ભરાઈ રહેવા પછી તેણે તેમાંથી એકને હાથમાં લીધી અને મંત્ર બોલ્યા કે તરત જ તે ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ. થોડી વાર પછી તેના હાથમાં એક ચિન્ન જેવું દેખાયું. તે ચિન્ન ક્રમવાર વધતાં વધતાં પાણીની છલાછલ બાલદી બની ગયું. મહારીએ નેને બોટની કિનારી ઉપર ઉતારાવી દીધી

૬.

આ ખેસને એક યુવતિ પણ નેર્મ રહી હતી, થોડેક દૂર તેનો બાળક તેની આથા આગળ ઉભો હતો. એકાએક માતા શું ભુલે છે?—કે આથાએ ખન્ને હાથો ઉપર બાળકને ઉપાડી લીધું અને તરત જ આકાશમાં ઉઠે ઉડીને ત્યાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ! માતા એમુલ થઈને આંધળી માફક આકાશને જોવા લાગી, આકાશ તરફ ફરીથી મોઢું ફરી જોતાં થોડીજ વારમાં શું ભુલે છે—કે એક વાદળનો ટુકડો નીચે આવતો જણાય છે. તે વાદળ ધીરે ધીરે આથાના રૂપમાં બદલાઈ ગયું—જેમ જેમ આથા નીચે આવતી ગઈ તેમ તેમ તેનો આકાર મોટો થતો થતો ગયો. છેવટે તે બોટના તખ્તા ઉપર આવીને ઉઠી રહી. બોટ ઉપર ઉભી રહેતાં જ આથાએ બાળકને તેની માતાના હાથમાં આપી દીધું, માતાએ બાળકને છતીસરસો ચોપીને આથાને કહ્યું—તું મહારા ગાળકને કેમ લઈ ગઈ હતી? આથાએ જવાબ આપ્યો—આઈ સાહેબ! બાળક તો ઉઠતું હતું, મું જોને ક્યાંય પણ નથી લઈ ગઈ. આ સાંભળીને માતા બદ્દ જ ચકિત થઈ ગઈ. એ ઉપરથી સાધુ બોલ્યો, બાઈ સાહેબ! વિચિત્ર વસ્તુઓનું કેવળ સ્વપ્ન તું જોઈ રહી હતી. આ ખેલ સાધુની માનસિક કદરવાનું દર્શન હતું. તેણે તેનું ચિત્ર તે યુવતિના મન ઉપર અંકિત કરી દીધું.

૭.

આ ખેસની બાદ સાધુએ લાલ કપડાંની ગાંસડી ખોલી, તેમાંથી એક નાળિયેર કહ્યું અને તેણે સઘળા યોત્રાવાસીઓને બતાવ્યું. બ્યારે સઘળાઓ જોઈ રહ્યા ત્યારે તેણે તેને વાસની એક લાઠીના છેડા ઉપર રાખીને આજ્ઞા કરી કે “કુવાગની માફક જળ વરસાવો.” સાધુની આજ્ઞા થતાં જ નાળિયેરમાંથી પાણીની ધાગ વહીને બોટના તખ્તા ઉપર પડવા લાગી. થોડા વખત પછી તેણે આજ્ઞા કરી “બંધ રહો.” જળધારાનું પડતું એકદમ બંધ થઈ ગયું. ફરીથી તેણે આજ્ઞા કરી “આલચાં મારો.” બમ તે ગાલચાં મોડ્યું! આ

વાર્તાલહરી.

કાશી વાસિની.

(એક બંગાળી વિદ્યાર્થી દેખના હિન્દી અનુવાદ ઉપરથી)

લેખક—શ્રી ન. ચંપશી વિદ્યુલદાસ ઉદેશી—કલકત્તા

(૧)

દાનાપુર સ્ટેશનથી દાનાપુર શહેર પાંચ માઈલ દૂર છે જે જગ્યાએ સ્ટેશન છે તે જગ્યા ખગોલ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

ખગોલની બજારથી થોડેક દૂર સ્ટેશનના માલશુદામના બાજુ ગિરીન્દનાથનું મહેવાનું મકાન છે મકાન સાધારણ છે દિવાલ પથ્થરની છે અને હવે વાસિની સ્ત્રીઓની બાવણી ફરેલી છે સામાન્ય રૂપે આ માસિક ભાડું આપણે પટે છે.

ગિરીન્દ નોકરીમાં દાખલ થતાં જ અત્યંત બેચેન થઈ ગયા હતા હસ વર્ષ સુધી તેણે પત્ની અને મધમાતાદિ દુગત્યાર કાઢ્યા હતાં એ વર્ષથી કંઈક સિદ્ધિ બન્યો છે, અર્થાત્ તેણે વિવાહ કાઢ્યો છે સ્ત્રી દેખાવમાં રૂપાળી અને સુધ્ધ હતી, તે જોઈને તેમણે વિવાહ કાઢ્યો હતો તેણી નામ ચંપા હતું તેના શરીરનો રંગ બહુ ગાંધે નહોતો તેણી તેના સુખની શોધા સારી હતી. શરીર લાવણ્યમય હતું આવી નાની બાવણીમાં તે બીચારી એક અપરિચિત રમણના સાસાન સુખ ભોગવવા આવી છે પરંતુ સાસુ નથી તેમજ નણદ નથી વળી કોઈ નાતનો આગ્રહીયાગ્રહી પણ નથી કે જે તેના દુઃખમાં બેઠો સ્વામીના ઝાંઝીસમાં જવા થઈ એણે કોઈ નથી કે જેની સાથે બેસીને બે ચાર વાતો કરે પરંતુ માત્ર એક છુટ્ટી કામ કરનારી 'બલુઆની મા' હતી.

તે કામ કરનારીને—આજે દિવસ ધરમાં ગઈ વડુની સેવા આકરીમાં હાજર રહેવા માટે તેને પગાર કરતાં મહેને ૩ ૧) વધારે મળે છે ખગોલમાં એક બંગાળી મહાશય ધણી દિવસ સુધી સહકરુણ રહેતા હતા, તેમણે આ કામ કરનારીની છુટ્ટી અને વિશ્વાસ પાત્ર બન્યાની બલામણુ કાઢી છે તે છુટ્ટી હતી તે બાબતમાં તે કોઈને કંઈ સંદેહ હતો નહોતો તેણે તેના વાળ તદ્દન ધોળા થઈ ગયા હતા. શરીર સ્વચ્છ હોવા છતાં પણ આમકી સજાયાઈ ગઈ હતી, તેજ તેની વૃદ્ધાવસ્થાની સાક્ષી પૂરતી તે વિશ્વાસ પાત્ર પણ બન્યાતી હતી, કેમકે બજારમાંથી કોઈ પણ સોદા વચવાની તે અનિનિષ્ઠા દેખાતી ગિરીન્દનાથ એક સરળ વ્યવસ્થાના મનુષ્ય હતા તેઓ અને બધા બજારમાંથી સોદા ખરીદી લાવતા તેટલો વખત 'બલુઆની મા' પરગણના ખુણામાં સુના સુના ઉપરસ આધા કરતી.

શિખાળાનો વખત છે ત્યજ વાગી ચૂક્યા છે હવે માત્ર પડવામાં જોડો વિતય

નથી. ચમ્પા શયનગૃહથી બહાર આવી પરણાનમાં ઉભી રહી. ‘લલુઆની મા’ યથા-રચાન ચટાઇ પર પડી કાળા કામળામાં મોં ધૂંજાવી નાસિકાના ખનિ સંલગ્નાવ્યા કરે છે. ચંપા તેના તરફ જોઈ ધીમે અચાને જોતી—“ગમ ગમ ! શું આ રંગ આખી કુની-આની ઉંઘ લઇનેજ મારે ત્યાં આવી છે ?”

તેજ સમયે બહારથી કોઇએ કહ્યું તરવે “બાપ ! ઓ બાપ !” કહી પોકાર કરી. ચંપા દોડીને સદર દરવાજા પાસે ગઈ. દરવાજાને અંદરથી બંધ હતો. તેણે બારજાના એક છિદ્રમાંથી જોયું તો એક રેલ્વેનો પોર્ટર માથાપર એક પેટી અને હાથમાં એક ગાંઠડી લઈ ઉભો છે. તેની પાછળ એક આધેડ વિધવા સ્ત્રી છે.

ચંપા તરત પાછી ફરી ‘લલુઆની મા’ ને જમ પાડવા લાગી. બન્નારે અનેક વખત જમ પાડવા છતાં પણ તેની નિદ્રા ન ઉઠી, ત્યારે ચંપા તેના વદનપર હાથ રાખી ‘ઓ લલુઆની મા !’ કહી ખૂબ જોરથી દલાવવા લાગી. ત્યારે એની નિદ્રા ઉઠી અને “હું જાગતી તો દારીજ” કહીને ઉઠી. ચંપાના કહેવાથી તેણે ટાડથી યરચરનાં દરવાજાને ઢિયાડ્યો.

જરવાર પછી તે વિધવા અંદર પરણાનમાં આવી ઉભી અને ત્રિધર દરિયા ચંપાના મુખ તરફ જોવા લાગી. ચંપાએ વિચાર્યું કે કદાચ રચામીની ટાઇ સગી કે ઓળખા-બુવાળી હતી, પણ કોઇ આવશે એમ તો આત્મએ કહ્યું નહોતું. વધુ તેને પ્રશ્નમ કરવા કે ન કહેવા તે વિચારવા લાગી

આવેશી સ્ત્રીએ પૂછ્યું “શું આ ગિરીન્દ્રનાથનું ઘર છે ?”

ચમ્પા—“હા.”

“તું તેની પત્ની છે ?”

ચંપાએ દષ્ટિ ફેરવી સ્વીકાર સ્વચ્છ શીઠ દલાવ્યું. તે પછી તેણે સાદસ કરી પૂછ્યું “હું આપને ન ઓળખી રાખે, આપ ક્યાંથી આવો છો ?”

“હું કાશીથી આવું છું. મારી ટિપ્પટ રેલગાડીમાં ક્યાંક જોવાઇ ગઈ તેથી રેલ વાળાએ મને ગાડીથી ઉતારી મૂકી. માંભાતું છે કે બીજી ગાડી રાતે જશે. હું એકલી બાઈ માણુમ એટલેને ક્યાં રહું તેથી કોઇ સમય મળ્યું તું પર શોધતી શોધતી બહી આવી છું.”

ચમ્પા—“મારે કંઈ. હાથ પગ ધોઈ બેસો.”

‘લલુઆની મા’એ પાણી આપ્યું. તેણે હાથ પગ ધોયા. ચંપાએ એક શેતરંજ લાવીને પરણાનમાં બીજાવી. ત્યાર પછી તેણે મમતાથી પૂછ્યું “આપ ક્યારે ગાડીમાં બેસે છતાં ? જણાય છે કે આપે હજી સુધી કાંઈ ખાધું પીધું નથી.”

તેણે દસીને જવાબ આપ્યો: “નથી મધુ તો હવે યશે”

ચંપાએ કામ કરનારીને તરત જમ પાડી કહ્યું, “શીઘ્ર સુલો મળગાવ અને-અનન-માં જઈ થોડાક ચોખા ખરીદી લાવ.” આ સાંભળી તે પૂઠ્ઠ સ્ત્રીએ કહ્યું “ચોખા ખરીદી લાવવાની જરૂર નથી. મારી ગાડીમાં ચોખા બાંધ્યા છે. તમે તેને માટે ફિકર ન કરો.”

ચોટીવાઝ પછી તેણે ચંપાને હેનથી પૂછ્યું “ બેટી, તારું નામ શું છે ? ”

“ મારું નામ ચંપા છે. ”

“ પિયર ક્યાં છે ? ”

“ શિવપુર. ”

“ તારાં મામાપ છે ને ? ”

ચંપા મોં ઉઘામ કરી બોલી—“ હું જ્યારે મારી માના પેટમાં હતી ત્યારેજ મારાં બાપા ગુજરી ગયા હતા. જ્યારે હું એક વર્ષની થઈ ત્યારે મારી મા પશુ ગુજરી ગઈ. ” એમ કહી ચંપા ઉઠી ઉભી થઈ. ચુલો મુજબાવવામાં વિલંબ થતો જોઈ તે કામ કરનારી ને વઢવા લાગી અને પોને ચૂલો મળ્યાવયા બેઠી.

કાચી—વાસિની પશુ ત્યાંથી ઉઠી રમોડમાં આવી બેઠી. ચંપાએ રેશમી કપડું પહેરી રમોડનું પાસણ ચુલા પર ચલાવ્યું. બેઠે જઈએ ત્યાં બેમી વાર્તાલાપ કરવા લાગી.

કાચી—વાસિનીએ પૂછ્યું—“ બેટી, તારાં વિવાદને કેટલો વખત થયો ? ”

“ મારો વિવાદ આ જ વેશાખમાં થયો છે. ”

“ ત્યારે તો ચોટોજ વખત થયો. અહીંઆ ક્યારે આવી છે ? ”

“ અહીં આવ્યાં બે માસ થયા. ”

“ તારો સ્વામી કોણે કેટલે વાગે જાય છે ? ”

સ્વામીનું નામ સાંભળી ચંપાને લજ્જા પેદા થઈ. તેણે માથું નમાવી આમતના છેડાની દોરીને આંગળાથી વળ દેતા દેતા કહ્યું ‘ નવ વાગે. ’

“ કોણે ક્યારે આવે છે ? ”

“ કોઈ દિવસ ૭ વાગે આવે છે. કોઈ દિવસ માત્ર વાગી જાય છે. ”

“ કેટલો પમાર મળે છે ? ”

“ વીસ રૂપીઆ. ”

“ તે સિવાય કોઈ આફું અવળું મલતું દરો કે ? ”

ચંપાએ સરમાઈ જઈ કહ્યું—“ કોણ જાણે ! ”

કાચી—વાસિની મનમાં તે મનમાંજ ખુશી થઈ.

(૨)

આજ અન્ય દિવસો કરતા કંઈક વહેવા એટલે સાયંકાલ થતાંજ દિવાળતીને વખતે ગિરીન્દનાય કોઈએથી આવ્યા. તેમને આવના જોઈ ચંપાએ ઉધાસથી પૂછ્યું, “ આજ તો આપ બધું જલદી આવ્યા ? ” ગિરીન્દ્રે મહાકાતાં જવાબ આપ્યો “ હા, વઢાણી, તું કોઈ વાત કરનાર નહિ એટલે એકવી—અઢી દહાડા એમ ધારી જવહી ચાલ્યો આવ્યો. ”

ચંપા—“ આજ તો એટલી નહી. આજ તમારે યે એક નવું માળમ આવ્યું છે. શું આપને માલુમ નથી ? ”

ગિરીન્દ્ર—“ના, કોણ આવ્યું છે?”

ચંપા—“તમને ખબર નથી ત્યારે તો હું પણ ખરી કે ન કહું.”

ગિરીન્દ્ર—(હસીને) “ત્યારે તો તારો કાંઈ પ્રેમી હશે.”

ચંપાએ રહેજી જણાવ્યું હતું “પ્રેમી શા માટે? આપનીજ પૂર્વ પરિચિતા કાંઈ વિધવા સ્ત્રી આવી છે. તે કાશીથી વિદાય થઈ ત્રણ વાઝાની ગાડીમાં પોતાને દેશ જતી હતી. તેની ટિકીટ ખોવાઈ જવાથી તેને અહીં ઉતારી દીધી છે.”

ગિરીન્દ્રે વિસ્મય થઈ પૂછ્યું “કાશીથી જતી હતી? શું સાથે કાંઈ નહોતું? તેની ઉંમર કેટલી હશે?”

ચંપા—“માથે કાંઈ નહોતું. ઉંમર ત્રીસ વાલીશ વર્ષની હશે?”

ચંપાનું અનુમાન સાંભળી ગિરીન્દ્ર હસીને બોલ્યા “ત્રીસ અને વાલીશમાં કેટલો ફેર હોય છે એ ત્યારે તું સમજતી ચર્ચા ત્યારે તારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની હશે.”

આ હાસ્યપરિણામની વાત વધારે વાર ચાલી નહિ. ગિરીન્દ્રનો ભાવ બદલાઈ ગયો. બધી વાત જાણ્યા પછી તેઓ મેજ પર ગુસ્સાથી બોલ્યા: “આદી આટલા માણસો રહે છે, છતાં રાંડ મારે થેર કેમ આવી?”

ચંપા જરા અટકી ગઈ. કાશી-વામિને પોતાના ધરમાં ઉતારો આપવાથી પતિ ગુસ્સે થશે એવો તો તેને જરાયે વિચાર આવ્યો નહોતો. ઉઠવું તે ધણી હંસથી પતિને આ વાત કહેવા આવી હતી.

ગિરીન્દ્રે ફરી પ્રશ્ન કર્યો “દેખાવમાં કેવી છે?”

ચંપા—“આપ આટલી બધી પૂછપરછ કેમ કરો છો?”

ગિરીન્દ્રે મોં સંકોચી કહ્યું: “કાશીથી એક સ્ત્રી આપણા ધરમાં એકલી ચાલી આવી છે, તે વળી વિધવા છે, એજ વાતનો વિચાર કરું છું.”

ચંપા પોતાના પતિનો આજ્ઞા સમજી ગઈ અને બોલી: “ના, ના, ત્યારે તેમ જેમ ધારો છો તેમ નથી. તે એક ભલી સ્ત્રી છે.”

ગિરીન્દ્રે કહ્યું: “હું જાણો છો, તેથી તેને કદાચ ભલી સમજતી હશે. વાર એ તો કહે, એ દેખાવમાં કેવી છે? તેણે ક્યારે જવાનું કહ્યું છે?”

ચંપા—“માધારણ ગૃહસ્થની વિધવા જેવી દેખાય છે. જવા વિષે તો તેણે કાંઈ કહ્યું નથી.”

ગિરીન્દ્ર—“તેને ત્રણ એક વાગે ગાડી મળશે.”

ચંપા—“એટલી મોડી તે એટલી રોયને શી રીતે જઈ શકે?”

ગિરીન્દ્ર ઉભા થઈ બોલ્યા “તેને હું પહોંચાડી આવીશ. તે રાંડ અટકી જતી જાય તેટલું સારું. હું પોતે તેને મેશન સુધી પહોંચાડી આવીશ.”

ચંપા મોં ઝુકાવી બેઠી ગિરીન્દ્ર બહાર જઈ હાથ પગ ધોઈ આવ્યા, ત્યારે પતિ

અંખા ઝિજ રીતે માથું નમાવી ગાલપટ દાઢ દહ બેઠી છે. ગિરીન્દ્રે કહ્યું. “શી વાત છે ? કાંઈ સમજી શકાતું નથી.”

અંખાએ કહ્યું. “કાંઈ માણસ આપણે ઘેર આવ્યું તેને કેવી રીતે કાઢી મૂકશો ? તેણે જવાની અર્થા કીધી નથી. જશે કે રહેશે તે તેણે કાંઈ કહ્યું નથી. તેને હું શી રીતે કહી શકીય કે તમે રાત્રે એક વાગ્યાની ગાડીમાં જવાની કૃપા કરો ?”

ગિરીન્દ્રે રહેજ ઉઘે રતરે જવાખ આપ્યો: “તેને માટે તું કાંઈ ચિંતા કરીસ નહિ. હું તે બધી બાબતનો બંદોબસ્ત કરીશ.”

તે પછી ગિરીન્દ્રે પેટી ખોલી શીશો અને ગ્લાસ કાઢ્યાં. શીશાનું મોં ખુલ્લોજ આપું ધર ઉત્કટ ગધથી ભરાઈ ગયું. ગિરીન્દ્રે ધીરે ધીરે અર્ધી શીશા ખાલી કરી નાંખ્યો.

મથના પ્રભાવથી તેમના અદ્વિત ઉપરની રીસ જતી રહી. તેઓ હાનિ લાભની વાતો જુની ગયા, અને સ્વેચ્છામાં જઈ અંખા સાથે ઉલ્લાસપૂર્વક વાતો કરવા લાગ્યા.

ઠેટલીકવાર પછી કાશી-વામિની બહાર પરસ્પરમા આવી ઉભી રહી. ગિરીન્દ્ર એક એક સ્વેચ્છામાંથી બહાર નીકળી કાશી-વામિની તરફ જોઈ બોલ્યા: “અહા, આજ આપના આગમનથી માફે ધરે પવિત્ર થયું. હું આનંદિત થયો. ધન્ય માફે લાગ્યું !” એમ કહી તેમણે વિનયપૂર્વક પ્રણામ કીધા.

કાશી-વામિની કાંઈ બોલી નહિ.

ગિરીન્દ્રે રહેજ લથડાતાં કહ્યું “આપનું નિવાસસ્થાન ?”

“માફે નિવાસસ્થાન કાશી જ સમજી લ્યો.”

“આપનો ક્યાં જવાનો વિચાર હતો ?”

“વિચાર તો દેશ જવાનો હતો. ધણુ દિવસથી એક વાર દેશ જવાની લાલ્ચમાં લા-ગેલી હતી. આજ તેજ મનવળથી નીકળેલી, પણ ટિકીટ બોલાઈ જતાં એકાએક અહીં ઉતરી જવું પડ્યું. તેથી વિચારું કે—”

ગિરીન્દ્રે તેને બોલતાં રોકીને કહ્યું “માફે કીધું, ધણું સાફે કીધું. આને આપ પોતાનું જ ઘર સમજજો. આજ અહીં રહો, કાલે અપોરે ત્રણે વાગ્યાની પેસેન્ડર ગાડીમાં જશો.”

“આજ રાતની એક વાગ્યાની ગાડીમાં—”

“ભણ એમ તે કાંઈ યાચ ફે આપી તાદમાં આપ જહ માણસ અર્ધી રાત્રે શું મરવા જશો ? કાંઈ વિશેષ કામ તો નથી ?”

“ના, ના, કામ તો કાંઈજ નથી ”

તે પછી ગિરીન્દ્રે કામગીરી કાટ પહેરી, શાલ ઝોડી, હાથમાં લાકડી લઈ, પાન ચાવતા ચાવતા ફરવા નીકળ્યા.

દરા વાગે તેઓ ઘેર આવ્યા: કાશી-વામિની ઉઘી-ગઇ હતી. કામ કરવાવાળી પણ ગાદ નિડામાં પડેલી હતી. અંખા પણ ગિરીન્દ્રના આવવાની રાત્રે જોતાં જોતાં ઉઘી ગઇ હતી. ગિરીન્દ્રે ધણીવાર પોતામાં પછી અંખા સમકીને ઉઠી અને તરતજ પાગલું ઉઘાડ્યું.

આરણ્ય ખુલતાજ ગિરીન્દ્રે ચંપાને આલિંગન કરી ધણી વહાલથી તેનું મોં સુમ્મું. મોંમાંથી મઘની ઉત્કટ વામ આવતી હતી, પણ ચંપા તે મરેવાને દયે ટેવાઇ ગયેલી હતી.

ચંપાએ કહ્યું, “આજ, આટલા મોઝ કેમ ?”

“એક આનંદની ખબર મળી છે.”

“શી ?”

“તાડીઘાટમાં મારી બદલી થઇ છે.”

“પગાર વધ્યો છે ?”

“હા, પાંચ રૂપિયા.”

“અમ, એટલેજ ?”

આમ થતો કરતા કરતા એક ઘરમાં ગયા. ગિરીન્દ્રે હમીને કહ્યું “તે પગાર વધારે કે ન વધારે, પણ અહીં ગાર પૈમા બદલથી ખાવાને મળી જતા હતા.”

ચંપા: “ક્યારે જવું પડ્યો ?”

ગિરીન્દ્ર “ત્રણ ચાર દિવસ પછી.”

બોજન વિષે પૂછતાં ગિરીન્દ્રે કહ્યું: “મિત્રોને ત્યાંથી પેટ ભરીને ખાઇ આવ્યો છું. જૂપ નથી.” ચંપા બોજન કરીને આવી. જોયું તો સ્વામી ગાદ નિદ્રામાં અમેન પડ્યા છે. ફેટલીકવાર માથે હાથ ઢાંપી તે તેમના પગ સન્મુખ બેઠી રહી. પછી ધીમે ધીમે નિદ્રામાં પડી.

બીજે દિવસે સવારે સાન વાગે ગિરીન્દ્ર ઉઠ્યા. નિત્યકર્મ કરતાં કરતાં આઠ વાગી મયા. કાશી-વાસિનીને નોર્મ તેમજો રૂપ થઇ ચંપાને પૂછ્યું “આ સ્ત્રી રાતની ગાડીમાં કેમ ગઇ નહિ ?”

ચંપા—“વાહ ! શું કહેવું ? આપેજ એને કાલે જતાં રેડી હતી ને ? તે તો મનની એક વાઆની ગાડીમાં જવાને મુજબતી હતી.”

ગિરીન્દ્ર પોતાની બૂદ્ધિપર અમર ચલવી ચૂપ ચર્ચ ગયા. પછી કહ્યું “આજ ત્રણ વાગ્યાની પેસેન્જર આવતા પહેલાંજ હું પોર્ટરને મોકલીશ. “આ રોડે વિદાય કરી દેને. તે જામ તે વખતે સાવધાન રહેજે, કાંઇ લઇને લાગી ન જાય.”

ચંપા ઉદાસ બની બે વિશાળ નેત્રોથી સ્વામી તરફ જોવા લાગી.

ગિરીન્દ્રના ઓશીસમાં ગયા થઇ ચંપાએ કાશી-વાસિનીને કહ્યું “આંબા, આપણે કહે, એ દેખાવમાં કેવી છે ? તેણે ક્ય.”

ચંપા—“માધારણ ગૃહગથી વિધવા જેવો દેખાયો. ચંપાને જ્યારથી તે મામરે-અથવા કંઈ નથી.”

ગિરીન્દ્ર—“તેને ત્રણ એક વાગે ગાડી મળશે.”

ચંપા—“એટલી મોડી તે એકલી રોયને શી રીતે જઇ શકે ?”

ગિરીન્દ્ર ઉભા થઇ બોલ્યા “તેને હું પહેંચાડી આવીશ. તે રોડે આ.”

વહેલી જાય તેટલું સારું. હું પોતે તેને રોયન સુધી પહેંચાડી આવીશ.”

ચંપા મોં ઝુકાવી બેઠી ગિરીન્દ્ર બહાર જઇ હાથ પગ ધોઇ આવ્યા, ત્યારે

સુકાવ્યા અને થોડો વખત વિશ્રામ લીધો. ત્યાર પછી ચંપા વાળ બાંધવાની બધી સામગ્રી લઈ આવી. આટલા દિવસ સુધી તે પોતેજ પોતાના વાળ બાંધતી હતી. પોતાનાજ હાથે શું મારી રીતે વાળ બંધાય ? કાશી-વાસિનીએ તેના કેસ-પ્રલાપની દુર્બલવસ્થા જોઈ ખેદ પ્રકાશિત કીધો અને તેણે પોતાને હાથે સારી રીતે ચંપાના વાળ બાંધી દીધા.

એટલામાં બે વાગી ગયા. હવે પોર્ટર આવતો હતો એમ ધારી કાશી-વાસિની જવાને તૈયાર થઈ અને કર્ણુ સ્વરે બોલી “એડી, એકજ દિવસમાં તારા ઉપર એટલીમુધી મગતા ઉપછ મછ છે કે તને ઊંડી જવામાં મને દુઃખ જણાય છે.”

ચંપાને પણ તેમજ જણાવું હતું. વિદેશમાં અનેક દિવસો પછી એક ત્ર્યુગતીય સ્ત્રીને મંગાગમ થયો, તો તે પણ અદ્ય ક્ષણ માટેજ-એમ વિચારી તેને અત્યંત કષ્ટ થયું. આ નવી આવેશી સ્ત્રીના રોહ વ્યવહારથી એવું જણાવું હતું કે જાણે તે તેની કાંઈ વિશેષ આત્મીય હોય. તેના ચાલ્યા જતા પછી ફરીને તેને આખો દિવસ એકલા ખેસી ખેસીને જીવન વ્યતીત કરવું પડ્યો.

ચંપાએ કહ્યું: “આજ નહિ જાણો તો શું થશે ? હજી બીજા બે દિવસ રહી જાણોને ! આટલા દિવસ પછી આજ બે દિવસમાં નમારી સાથે વાર્તાલાપ કરી મનને ભાર હલકો કીધો છે. કોઈ સાથી ન હોય તો શી રીતે ગમે ? એકલા ખેા! ખેા! જીવં અકળાઈ જાય છે અને ડાઘક વખત તો રાત્રું આવી જાય છે.”

કાશી-વાસિની—“હું તારા કહેવાથી કેટલાક દિવસ રહી જાન, પણ તારા પતિના મનમાં કાંઈ સંદેહ ઉપજે તો ?”

ચંપાએ મનમાં વિચાર્યું “મદેહ શા માટે ઉપજે ?” પણ તેનું ચિત્ત કાંઈક ચિથિલ થઈ ગયું. તેણે વિચાર્યું “કાશી-વાસિનીનું અનુમાન ખરું છે. મારા સ્વામી તેનાથી ખરેખર નામુશ છે. જો પોર્ટર આવે તો તેને પાછો વાળી ચકાય, પણ તેઓ પાછળથી કોથે તો નહિ ભરાય ?” ફરી તેણે મનને મનાવ્યું. “કોથ કરે તો પણ શું ? આ કાંઈ એવું નિંદવા લાયક કામ તો નથીજ કે જેથી તેઓ મને અપરાધિની સમજે. હું એકલી આખા ધરનો ભાર માથે ઉપાડી મરી રહી છું. કાંઈ ‘અલ્પ’ કે ‘વાણુ’ પણ અહિં નથી. ધરમાં એવું કોઈ માણસ પણ નહિ કે જેની સાથે વાતો કરી મનને રાજી કરું. શું હું એક મૃદાગત શૂશીલા સ્ત્રીને બે દ્વંદ્વ શોધી ન શકું ?” થકિ સ્વામી ઘેર આવી અસતોષ બતાવે તો તેને શી રીતે સમજાવવા તથા પોતે શી શી દલીલો રજુ કરવી તેના મનમાં ને મનમાંજ ચંપા-વિચાર કરવા લાગી.

બે વાગી ગયા, પણ પોર્ટર આવ્યો નહિ. ત્રણ વાગી ગયા, પણ તેનું દર્શનજ ન મળે. ચંપા દીર્ઘ નિશ્વાસ લઈ કુશળ ચાનીને પ્રમલ થઈ અને સ્થિર-ચિત્ત થઈ ફરીને કાશી-વાસિનીની સાથે ઉમંગ ભાષાં ભાવથી વાર્તાલાપ કરવા લાગી.

ત્યારે થોડો દિવસ બાકી રહ્યો ત્યારે ચંપા નાસ્તો ખરીદી લાવવા માટે કામ કરવાવાળીને જાનરમાં મોકલવા લાગી. આ જોઈ કાશી-વાસિનીએ કહ્યું: “રામ, રામ, તમે કોઈ જાનરમાંથી નાસ્તો મંગાવી શા માટે ખાઓ છો ? શું ધરમાં નાસ્તો બનાવના નથી આવડતો ?”

ચપા “અરે, એટલી બધી પચાત કોણ કરે ?”

કાશી-વાસિની—“પચાત રી છે ? હું આજે મારે હાથે નારતો બનાવી તને બતાવું છું” એમ કહી તેણે પોતાની પેગીમાંથી એક રૂપીઓ કાઢી ‘બંજુઆની મા’ને બજારમાંથી લી, સાકર, લોટ આદિ વસ્તુ ખરીદી લાવવાની આજ્ઞા આપી

ચપા—“આ શું ? આપ શા માટે રૂપીઓ આપો છો ? હું રૂપીઓ આપું છું” એમ કહી તેણે દારીને કહ્યું “તેનો રૂપીઓ ખાણે આપી રે” કાશી-વાસિનીને રૂપીઓ આપવા મ્હ તેણે કાઈ રીતે લીધો નહિ અને કહ્યું “મે તમારે માટે કદાચ એકાદ રૂપીઓ ખર્ચો તો શું થયું ? તમે તો મારી આટલી બધી ખાતર કંઈ છો એક રૂપીઓ તે શું દિશાગર્ભા ?”

ચપા—“અમારાથી આપનો શો આદરસતકાર થઈ શકે ? અમે લોકો તે શને લામક થઈએ ? તો પણ મારાથી બનશે તેટલી આપની સેવા બળવીશ આપ આ રૂપીઓ ગંધી હશે”

“જો બેગી, મારી સાથે આ પ્રભાણે વર્તીશ તો હું આજ જ રાતની ગાઢીમાં એક પાગે ચાલી જઈશ”

ચપા હવે વધારે હડકરવી ઠીક ન બારી ચૂપ રહી. જરાવાર પછી કહ્યું “માર, આપ જેમાં રાહ રહો તેજ કરો પણ આ અન્નાય યાપ છે તે કહી દઉં છું.”

‘બંજુઆની મા’ રૂપીઓ લઈ મનરમા મોરો લેવા ગઈ.

(૩)

આજ ગિરીન્દ્રનાથ ઘેર બહુ મોડા આવ્યા. આવતા આવડ વીતી ગયા તેણે આવતા જ કાશી-વાસિનીને જોઈ કહ્યું “મારાથી થયું બધું થઈ, અપનધ હમા કરેજો. એલિસના કમમા રોકાઈ જવાથી પોર્ટગને મોકલવાનું સ્મરણ ન રહ્યું. જો એ દહાડા કંઈ વેળા તો એક દહાડો વધારે કાલ મારી એલિસ બંધ છે કાલ પૂં પોતેજ આવી આપને ગાઢીમાં જોડાડી જઈશ”

ગિરીન્દ્ર કાશી-વાસિનીને આ રીતે અનુનય વાક્યથી પ્રસન્ન કરી ચપાને જોરડે ગયા તેના જોરડામાં આવતાજ ચપા ખુશી થતી થતી તેમને બેઠવા આવી પણ મથલી ગંધથી તે અટકા મ્હ અને જોણી “આપની ચાલ સારી નથી અધિક રૂપીઓ કમાશે તો પણ શું થયું ?” ત્યાં જઈને તો તમે વધારે જગડી જશે ત્યાં તમારા હાથમાં ચાર પક્ષા આવ્યા કે બસ તમે પોતાને ‘વાજટબલી સાહ’ નવાળથી પણ વધારે સમજો છો. જે ન કરવાનું ક્રમ તેજ કરો છો”

ગિરીન્દ્ર—“જાણી, તારૂં કહેલું કોઈ રીતે બોડું નથી, પણ તેવી રીતે ત્યાં નહીં થાય તે સ્પેશન નાનકડું છે ને ત્યાં કંઈ કિલજા કંપનીની હુકન પણ નથી સાસુ જ જ્ઞાનજો હું ત્યાં જઈ, અમા ત્યાં કરીને બધું એકદમ છોડી દઈશ”

ચપા—“શું આપ કાલે એલિસમા નહિ જાઓ ?”

ગિરીન્દ્ર—“ નહિ, માઈ અહીંનું કામ બધું પૂરું થઈ ગયું છે કાગળ-પત્ર પણ બધા બરોબર થઈ ગયા છે સ્ટેશન પરના બાણુઓએ મને કહ્યું છે કે પરમ દિવસે બધાને જમાડવા પડશે, તેથી કાલે તેની બધી સામગ્રી તૈયાર કરવી પડશે ”

એમ કહી તેઓ હાથ-પગ ધોવા ઉઠ્યા. ત્યાં પછી બોલ્યા “ આજ રહેવા જવું નથી જે કંઈ હોય તે લઈ આવ એટલે સાથે જ ખાઈ લઉં ”

કાશી-વાસિનીએ બનાવેલ પૂરી, મોહનભોગ અને અન્ય અન્ય વસ્તુઓ ચૂપા એક ચાળામાં લઈ આવી

“ આ બધું કાણે બનાવ્યું ? ”

“ કાશી-વાસિનીએ ”

“ એમ ! ત્યારે તેને જરા પછી જોને કે એ દહાડા વધારે રહી શકશે ”, પરમ દિવસે બધાને જમાડવા પડશે, જે વખતે તે સ્તોષિ બનાવે તો કેવું સારું ! ”

ચૂપા મનમાજ પુછી થતી બોલી “ આપજ પૂછો ને ”

ગિરીન્દ્ર દાંતમા ઇલ દાખી બોલ્યા “ આવી દસામા હું તેની સાથે શી રીતે વાન કરી શકું ? મોમંથી કાઈ આકુ અવગુ નીકળી નય તો ? ”

ચૂપા—“ અરે વાહ ! આજ ઘરમા દાખન થતાંજ આપ કેની સાથે વાતો કીધી હતી, તે જુદી મયા ? ” એમ કહી ઉમમ ભપો લાવે ઉઠીને કાશી-વાસિની પાસે જઈ રહેવાનો પ્રસ્તાવ કીધો કાશી-વાસિનીએ કણુચ્છ ચૂપાની પુછીને તો પાર પછુ ન રહ્યો

બીજે દિવસે સવારે ઉઠીને ગિરીન્દ્ર બોજન માટેની સામગ્રીની એક નોંધ કાગળ પર લખી તે સંભળી લઈ કાશી-વાસિનીએ તેમાં જે કંઈ ઘટારો વધારો કરવાનો પ્રસ્તાવ કીધો તે ગિરીન્દ્રને બહુ મન્યો તેણે ચૂપાને એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું “ જો, તે ઘણી ચાલાક સ્ત્રી છે. એમ ન સમજતી કે તે માન ધર્મ કર્મ લઈને જ કાશી-સેવન કરે છે ”

રાતના આઠ વાગે બોજનનો સમય નજીક હરેલો હતો બોજન નિર્વિન સમાપ્ત થયું બોજન સામગ્રી એકથી એક વિલક્ષ્ય અને સ્વાદિષ્ટ બની હતી જો ખાવાવાળાઓ પુત્તી શુદ્ધિમાં હોત તો એક સ્વરથો થાક કરાને ધન્યવાદ દીધા વિના રહેત નહિ.

(૪)

આજ રવિવાર છે આજ રાતની ગાડીમાં ગિરીન્દ્ર તાડીપાટ જવાના છે કાશી-વાસિનીએ ચૂપાને કહ્યું “ હવે હું દેરા નહિ બાઈ આહીયો પાછી કાશી જ જઈશ ”

ચૂપા—“ વાડે ત્યારે તો તમે પણ અમ્મરી સાથેજ આવો. તાડીપાટથી કદાચ આર પાંચ સ્ટેશન આગળ જવું પડશે ”

બોજન કરી લીધા પછી ગિરીન્દ્ર ચૂપાને કહ્યું “ પેગીમાંથી ત્રીસ રૂપીઆ કાઢી આપ તો જાનરમા મા ! પર જે કાઈ બેલુ છે ને ચૂમવી આવતુ

ચંપા એ માંભળી ચૂપ થઇ ગઈ. થોડીવાર પછી બોલી—“આપે પૈસો પૈસો કરી મારી પાસેથી બહુ લઇ લીધું છે ને ? હવે મારી પાસે રૂપીઆ ક્યાં છે ?”

ગિરીન્દ્ર—“કેમ ? તે દહાડે એસી રૂપીઆ રાખવા આપ્યા હતા તે ?”

“પરમ દહાડે બતરમાં જવા વખતે આપ ત્રીસ રૂપીઆ લઈ ગયા હતા. બાકી હતા તે પણ કાલ સંજ્યા સમયે બે ત્રણ વખત આપી ચૂકી અને આપ સમગ્રે હો કે હજી સુધી રૂપીઆ પડ્યા જ છે !” એમ કહી તેણે પેટી ઉપાડી જોયું તો બે રૂપીઆ અને ચાદ આના પુછ બાકી રહી હતી.

ગિરીન્દ્રે કહ્યું : “ત્યારે કેમ થશે ? મારી પાસે પણ કાંઈ નથી.”

ચંપા ચૂપ રહી થોડીવાર પછી બોલી : “હું શું કરું ? મારાં તેમાં શો વાંક ? મઘ જ આપને આર્થા કંગાલ બનાવે છે. તે સમયે તો કાંઈ ભાન રહેતું નથી, હવે કેવળ “રૂપીઆ લાવ, રૂપીઆ લાવ.” એટલુંજ સંજ છે.”

ગિરીન્દ્ર ક્રોધે ભરાઇ બોલી ઉઠ્યા : “વાર તું તારા રૂપીઆ સંભાળે દે હું જાઉં છું, કાંઈ પાસેથી ઉધાર માગી આવું છું.”

કાશી-વાસિની બહાર બેઠીને બેઠીની વાતચીત સાંભળતી હતી. તેણે ચંપાને બોલાવી કહ્યું : “તેમને જાણની ના કહે. મારી પાસે રૂપીઆ છે. હું ફેર જવાનું મુખનવી રાખીશ.”

ચંપાએ એ પ્રમાણે પોતાના ગ્રામીને કહ્યું. ગિરીન્દ્રે કહ્યું : “એમ બને ? તેની માથે જોળખાણ પીળાત નહિ ને તેના રૂપીઆ માયું ?”

આ સાંભળી કાશી-વાસિની પરમાં પ્રવેશ કરી બોલી : “જાન, તેમાં વાંધો શો છે ? આપ તાડીધાટ જાન મિયર થાએ, હું થોડા દિવસ પછી પાછી આપની પાસે આવીશ. તમારી મુલાકાત પણ થશે ને તે વખતે હું મારા રૂપીઆ પણ લઈ જઈશ.”

ગિરીન્દ્ર જરાવાર મનમાં વિચાર કરી બોલ્યા : “તો આપ કૃપા કરી કાશી ન જતા મારી સાથે તાડીધાટ આંગા-ત્યાં પાંચ ૭ દરમ્યામાં બંદોબસ્ત કરી આપને રૂપીઆ આપી દઈશ.”

કાશી-વાસિની—“વાર, તે વાત પછી થઇ રહેશે. આપને કેટલા જોઇએ ? ત્રીસ ? ને વધારેની જરૂર હોય તો તે પણ મારી પાસે છે. જેટલાની જરૂર હોય તેટલા લેશે.”

ગિરીન્દ્ર—“નહિ, મારે વધારેની જરૂર નથી. ત્રીસ મળશે તો કામ ચાલ્યું જશે.”
કાશી-વાસિનીએ પેટી ઉપાડી દસ દસ રૂપીઆની ત્રણ નોટ કાઢી ગિરીન્દ્રના હાથમાં આપી દીધી.

તેમ દિવસે રાત્રે ગિરીન્દ્રનાથ પોતાની સ્ત્રી અને કાશી-વાસિનીને લઈ ૧૧ વાગ્યાની આડીમાં રવાના થયા. ‘હજીઆની આ’ રેવા લાગી. ગિરીન્દ્રની મરજી તેને પણ સાથે જ લઈ લેવાની હતી, પણ તેણે આવવા કહ્યું નહિ.

રોશન પર જઈ કાશી-વાસિનીએ ચંપાને કહ્યું : “બેટી, બાણને કહે કે મારે માટે કાશીની ટિકીટ લખ લે મારે ત્યાં કંઈક જરૂરનું કામ છે.”

ગિરીન્દ્રે તેને તાડીધાટ આવવાનો ઘણો આમ્રદ હતો, પણ તે તાડીધાટ આવવા કમ્બલ ન થઈ.

તાડીધાટ જતાં દિલ્લદાર નગર જઈકશનથી ગાડી બદલવી પડે છે. ગિરીન્દ્ર થોડી રાત બાકી હતી ત્યારે જાને લઈ દિલ્લદાર નગર જઈકશને ઉતરી ગયો. કાશી-વાસિની સીધી બનારસ આવી ગઈ.

(૫)

ગિરીન્દ્રનાથ સવારે સાત વાગે સકુસલ તાડીધાટ સ્ટેશને પહોંચ્યા. ગાડીમાંથી ઉતરી તેમને ઉતરવા માટે જે સરકારી મકાન નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું ત્યાં ગયા. મરસામાન બધી ડેકાએ રાખી તેઓ સ્ટેશન મારતરની મુલાકાત કરવા ગયા.

અંધાએ સ્નાન પછી પહેરવા માટે સારી કાઢવા માટે પેટી ખોલી, તેનાં ઘરેણાં રાખવાનો પિતળનો ડબ્બો હાથેમાં તેજ પેટીમાં મૂકેલો હતો. સારી કાઢવી વખતે જુએ છે તો તેમાં ડબ્બો મૂકે નહિ.

અંધાના મનમાં ખાતરી હતી કે તે કાંઈ બીજી પેટીમાં જઈ રહ્યો. તેણે બધી પેટીઓ તપાસી નેઈ પણ ડબ્બો ન મળ્યો. તોયે તેણે જીવ ગાળ્યો નહિ, તેથી તેણે ફરક પેટી-માંની વસ્તુઓ જુદી જુદી કાઢી ડબ્બો શોધ્યો, પણ તેના પતો લાગ્યાજ નહિ. ત્યારે તે દુનિયા થઈ. બેસીને રોવા લાગી.

તે ધણીવાર સુધી કુમકાં ખાધને રોવા લાગી. સ્ટેશન મારતરની ઊંકરી ચોતાના-નાના જાળને પડખામાં લઈ વડુને (અંધાને) નેવા આવી હતી તે અંધાને ચોતી નેઈ કાંઈ પણ બોલ્યા મગર પાછી આવી ગઈ.

તેલકામાં ગિરીન્દ્રનાથ પણ આવ્યા, તેમણે ચક્રિત થઈ પૂછ્યું “આ તું ?”

અંધાએ ચોતાં ચોતાં બધી હાકત કહી સંજગાવી.

તે સાંભળી ગિરીન્દ્ર માથે હાથ રાખી બેસી ગયા. કેટલાક વખત પછી તેમણે કામર્શ સ્વરે અંધાને પૂછ્યું: “બધું સારી રીતે તપાસી નેઈયું છે ?”

અંધા—“હા, સારી પેટી નેઈયું છે. ત્યારે ક્યાંય પતો ન મળ્યો ત્યારે હતાશ થઈ બેસી છું.”

ગિરીન્દ્ર—“તે ડબ્બો છેલ્લી વાર તં ક્યારે નેઈયે હતો ?”

“કાલે ત્યારે ખગેળજથી નીકળી ત્યારે એક રંગીન કપડામાં તેને બાંધી પેલી કાળી ટૂંકમાં મૂક્યો હતો, તે મને ખસજીત વાદ છે.”

“ગાડીમાં કાંઈ બીજી ચીજ કાઢવા માટે તે કાળી પેટી એકે પાર ખોલી હતી કે ?”

“હા, એકવાર. ત્યારે ટાંકવાવા માંડી ત્યારે તે પેટી ખોલી તેમાંથી શાલ કાઢી હતી.”

“તે વખતે ઘરેણાંનો ડબ્બો બહાર કાઢીને રાખ્યો હતો કે ?”

“ના, શાલ તો ઉપર જ હતી. મેં તે ધીરથી કાઢી લીધી અને બીજી સર્વ ચીજો-તેમાં એમને એમ જ પડી હતી.”

“કુચી ક્યાં હતી ?”

“કમરમાં.”

“ગાંડીમાં હવે તો જરૂર આવી હતી?”

“હા, એકાદ બે વાર જરાક આંખ મળી હતી.”

“ત્યારે જરૂર કાશી-વાસિની જ એ લઈ ગઈ છે.”

ચંપા ચૂપ રહી. જરા વાર પછી ગિરીન્દ્ર ફરી કહેવા લાગ્યા: “ત્યાંને તું હવે મળી જાય ત્યારે તેણે ધીરે ધીરે તારી કમરમાંથી કુચી કાઢી લીધી હતી અને પેટીમાંથી પેશા પહેરણીના ડબ્બો કાઢી લીધો હતો. તને તેનાં નામની ખબર છે?”

ચંપા—“ના, તે છુટ્ટી હતી એટલે તેનું નામ પૂછવાનો અવિવેક મારાથી થઈ શક્યો નહિ.”

ગિરીન્દ્ર—“વાર, કાશીમાં તે ક્યાં રહે છે તે જાણે છે?”

ચંપા—“કાંઈક મામાં રહે છે.”

ગિરીન્દ્ર શરૂ કરી બોલ્યા—“કાશીમાં તો નવમેા નવાલું મક છે. ક્યા મામાં રહે છે અને તે મક ક્યાં છે તે જાણે છે.”

ચંપા—“ના.”

ગિરીન્દ્ર—“મેં તે જ દિવસે કશું હતું કે તોના વિશ્વાસ ન કરો, ત્રીસ રૂપિયાની લાલચ આપી સર્વસ્વ લઈ ગઈ.”

ચંપા—“આપ ગમે તે કહે, પરંતુ તેણે નથી જ લીધો. કદાચ કુંજ ખગેશ ભૂલી આવી હશે.” ગિરીન્દ્રને ચંપાના બોલવા પર ઠાંધ રીતે વિશ્વાસ બેઠો નહિ. તેમણે કહ્યું “આ અર્થ વાતને જખાંદે. કું એવી વાદિવાન વાતોને બગેસે રહી શકતો નથી. તું સંસારના છાંય પ્રપંચની વાતો શું સમજે? વાર એટલું કહે, તે બીએ તારાં પહેરણાં ઠાંધ દિવસ બેઠેલાં કે?”

ચંપા રૂતાં કરતાં બોલી: “ત્યાં તો હતાં, આપણે બોળન આપ્યું, તે દહાડે તેણે મને કહ્યું-‘ત્રી, તારાં પહેરણાં મેં નથી બેળ્યાં. બેઠેલાં કેવાં છે? મેં પેટીમાંથી કાઢી બધાં પહેરણાં તેને દિખાડી દીધાં હતાં.”

ગિરીન્દ્ર—“ત્યારે, હવે તેમાં કાંઈ સંદેહ નથી. કું પોલિમમાં ખજર આપવા મક હતું.” એમ કહી ગિરીન્દ્ર રેશન પર ગયા. ચંપા એકલી બેઠી બેઠી રાવા લાગી.

(૬)

બે આઠવાડીનાં વીતી ગયાં છે. આ એક પખવાડીઆના અરસામાં ત્રી અને ચંપા પહેરણીના શોક પ્રાપ્ત બની ગયાં છે. તેઓ બન્ને હવે પરસ્પર પૂર્વવત્ હસવા બોલવા લાગ્યાં છે. આ નવી જગામાં આવી ગિરીન્દ્રને સારી પેદાશ થવા લાગી, તેથી જણાય છે કે તેમને પહેરણાં બોલાવાનું કુખ હવે એટલું બધું રહ્યું નહિ.

જે દહાડે પોલિમને તાર કાપેલાં હતાં તે જ દહાડે દિલ્લોર નગરથી આવી જમાસર પહેરણીની ટીપ અને તેના સંબંધમાં સર્વ વાતો પૂછીને લખી ગયો. પણ તે પછી પોલિમની તપાસનું પરિણામ કંઈ જણાવ્યું નહિ.

સાડા અગીઆર વાગ્યાનો સમય છે. ગિરીન્દ્રનાથ ઓફિસમાં ગયા છે. ચંપા ભોજન કરવા બેઠી છે. એવા વખતે દિલ્લસર નગરથી ગાડી આવી. ગિરીન્દ્રનાથનું ઘર પ્લેટફોર્મની નીચે જ હતું. દ્વાર પર ઉભા રહેવાથી ગાડીમાંના યાત્રીઓનું અનાયાસે દર્શન થતું હતું. ચંપાને એ એક વિચિત્ર ટેવ પડી ગઈ હતી, કે ત્યારે ત્યારે પેસેન્જર ગાડી આવતી ત્યારે તે જોવા માટે તે દોડતી. જલ્દી અનિવાર ગાડીને જોવી એ તેનું કર્તવ્ય હોય ને ! ન જુએ તો તેના કર્તવ્યમાં જલ્દી હાનિ થતી હોય ને ! ગાડી આવવાનો અવાજ સાંભળી ચંપા યાળા પરથી ઉઠી એ કે દાઢે અને એઠે મેળે ગાડી જોવા ગઈ. બાગલું બંધ હતું, તેણી દરવાજા પાસે ઉભી રહી એક છિદ્રમાંથી જોના માંડ્યું, જોયું તો કાશી-વાસિની ગાડીમાંથી ઉતરી પ્લેટફોર્મ ઉપર ઉભી છે. એક પોર્ટર તેનો સામાન ગાડીમાંથી ઉતારી રહ્યો છે. કાણ જલ્દી કાશી-વાસિનીએ પોર્ટરને રૂ પૂછ્યું ? તે પોર્ટરે ગિરીન્દ્રનાથના ઘર તરફ આંખો કરી,

ચંપા તેડીને આમણામાં ગઈ અને મો દાઢ ધોયા તેની છાતી ધડકવા લાગી. તે ચકિત દૃષ્ટિથી કાશી-વાસિનીના આવવાની રાહ જોવા લાગી, તેના હૃદયમાં એક આતુર્યવિષે આહવાદ જન્યો. તેણે મનના ને મનમાં જ દબિસી પ્રાર્થના કીધી કે સ્વામિએ તેના પર જે મોરીનો આરોપ મૂક્યો છે તે તેને કાને ન પડે. તેને પૂરે ભરોસો હતો કે—કાશી-વાસિનીએ તેના ઘરેણા લીધા નહોતાં. તેને પોતાને ત્યાં આવવી જોઈ ચંપાને એ વિશ્વાસ દૃઢ થયો, જે તેણે ધરેણાં ચોરી હોત તો તે પોતાની મેજે ત્યાં રહી ન આવત.

આ રીતે તે વિચાર કરતી હતી એટલામાં કાશી-વાસિની ત્યાં આવી પહોંચી. “મા, આપ આધ્યા” કહી ચંપાએ તેને પ્રજ્ઞામ કીધા. તેણે ચંપાને માથે દાઢ રાખી વદ્ધાલથી આસીર્વાદ કીધા.

ચંપાએ કહ્યું “આપ સ્નાન કરો તેટલામાં હું રસોઈ ચલાવી દઉં છું.”

“સ્નાન તો હું કરીશ, પણ રસોઈ ચલાવવાની કાંઈ જરૂર નથી, આજ એકાદશી છે.”

ચંપાએ કાશી-વાસિનીના મુખ તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોયું તો જણાવ્યું કે તેના મુખ પર ઉદાસી છવાઈ હતી. તેનો મુખભાવ ધણું મજીર હતો. વાતવાતમાં તેની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવતાં હતાં. ચંપાએ પૂછ્યું “આપનું મન આટલું ઉદાસ કેમ છે ?”

“જાણતી નથી ?”

ચંપા કાંઈક ભય અને વિરમયથી આશ્ચર્ય ધર્ષે બોલી “શું ?”

“તમારો મારા પર સન્દેહ થયો છે કે હું તમારા ઘરેણાનો રખોલો લઈ ગઈ છું. તપાસ માટે પોલિસને મોકલેલ છે, શું તને તેની ખબર નથી ?”

ચંપા ચરમથી માથું નચાવી ચૂપ રહી. જરાવારે બોલી “જે હું સોમંદ આપને જણાવું કે મારા મનમાં આ સન્દેહ પેદા થયો નહોતો તો શું આપ ને માનશે ?”

કાશી-વાસિનીએ ખેદ મુક્ત સ્વરે કહ્યું. “બેટી, તને નહિ તો તારા પતિને તો મારા પર શક થયો છે ?”

ચંપા—“પોલિસને તમારો પત્તા મળશે એમ એ માનવા નહોતા. આજ પણ તે મળે કશું હતું કે કાશીમાં લાખો મંદિર છે. કેટલાયે સ્થાનધારી વૈષ્ણવ છે, તેમા તેનો ક્યાં પત્તા લાગશે ?”

“પોસિસે તો મને શોધી કાઢી અરે ! તેણે મું મારા પર ઓછો જીવન ગુનવો છે ? ત્યારે બસો ફીપીઆ લાંચ આપી ત્યારે હું છૂટી ચઇ છું.”

ચંપા—“અમારી સાથે રોડ બાંધવાનું તમને ઉચિત ફળ મળવું નેહનું હતું તે મળી ગયું !”

કાશી-વાસિનીએ પૂછ્યું : “ગિરી-ક્રનાથ ક્યારે આવશે ?”

ચંપા—“કાંઈ.”

કલકાશી સુધી એમજ વાતચાલ ચલી રહી. આકાશમાં વાદળ ઘેમવાધી તડકા ફાટી ગયાં. કાશી-વાસિની ઉભે દૃષ્ટિ કરી બોલી “આજ વરમાદ આવે તો સારું.”

ચંપા—“એમ કેમ ?”

“હું આજ જ જઈશ.”

“આજ જ જશો ?”

કાશી-વાસિનીએ દારીને કહ્યું : “હું હજી છોડીજ રહી. તારા સ્વખી મારા પર ચારીનું આજ ચઢાવી મને પોલીસમાં આપવા માગે છે અને તારી હજી છે કે હું અહીં રહું. હું અહીં વાગ્યાની ગારીમા પાછી જઈશ. મારા મડમાંથી ઘણા લોકા શ્રીફેન જાય છે. કાશ હું પણ તેઓની સાથે શ્રીફેનની યાત્રા કરીશ.

ચંપા—“ત્યાંથી કેટલા દિવસે પાછા ફરશો ?”

“કેમ ? પાછા ફરતી વખતે હવે મું તને મળાશે ?” આમ કહેતાં કાશી-વાસિનીની આપમાં પાણી આવી ગયાં. કેટલીક વાર તેણે પૂછ્યું. “એક કામ કરીશ ?”

ચંપા—“મું”

“મારું કેટલાંક ધરેણું મારી પાસે મોલુદ છે. જા તું તેને પહેરે તો હું જરા નેહ કે તું કેવી દેખાય છે ?” એમ કહી તેણે પેટી ઉઘાડી તેમાંથી લાધી દાંતની એક નાનકડી પેટી કાઢી. ચંપાએ આશ્ચર્ય બરી નજરે નેહનું નો જણાવ્યું કે તેમાં અનેક બહુ મુલ્ય જડાઉ ધરેણું હતા

કાશી-વાસિનીએ કહ્યું “આ બધા ધરેણું તું લઇ લે”

ધરેણુંમાં હીરા, મોતી અને માણેક આદિ રત્નો જડેલાં હતાં. તેના ચમકાટથી ચંપાના ચપલ નેત્રા અંગઈ ગયા. તોપણ તેણે લાલચ અટકાવી કહ્યું “હું કેમ લઈ શકું ?”

કાશી-વાસિની—“કેમ ?”

ચંપા—“હું આપના આવા બહુમુલ્ય ધરેણું કેમ લઈ શકું ?”

કાશી-વાસિની—“હું હજી છું ને ?”

ચંપા—“તમે તો દયો છો પણ મારા લેવાનો એ અધિકાર છે ? હું નહિ લઈ શકું.”

એટલામાં આજી આકાશ મંડળ મેચથી ઝગાઇ ગયું. પાણીના ટીપાં પણ પડવા લાગ્યા. દિવસનો પ્રકાશ અધારનું અનુકરણ કરવા લાગ્યો. ચારે તરફ નિરતેજ બાવ ઝગાઇ રહ્યો. જણાતું હતું કે સાંજ પડવામાં હવે કાંઈ વિચળ નથી.

કાશી-વાસિનીએ ફરી એકવાર આકાશ નરક જોયું ચંપાએ કહ્યું. “જા અધિકાર લેય તો ?”

ચંપા—“ અધિકાર ! શે અધિકાર ? ”

કાશી-વાસિનીએ માથું નમાવી કહ્યું : “ તે ક્લીષ્ટ, તે કહેવાજ આવી છું ! ”

ચંપાની છાતી ધડકવા લાગી. તે ચક્રિત થઈ નિસ્તબ્ધ હાથે કાશી-વાસિનીનું મુખ જોવા લાગી.

કાશી-વાસિનીએ પૂછ્યું “ તું તારી મા જરૂર મરી ગઈ છે ? ”

ચંપા જરા અટકી જઈ બોલી “ કેમ ? ”

કાશી-વાસિની—“ અમરતીજ પુણુ છું. ”

ચંપા—“ સોહા તો એમજ કહે છે. ”

કાશી-વાસિની—“ તો હું તને ખુલાસો કેમ ન કરી દઉં ? હુંજ તારી હીનલાગી મા છું. ” એમ કહેતાં કાશી-વાસિનીની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

ચંપા આ સાંભળી ચમકી ઉઠી. તે ચિત્રી ખેડે નિઃશ્વેદ ઉભી રહી. તે મનમાં ને મનમાંજ થોડા સમય પહેલાં બનેલી ઘટના વિચારવા લાગી. તેની અનપૂર્ણા નામની એક ફોષ હતી. તે તીર્થાટન કરી ઘણે દિવસે ઘેર પાછી આવી હતી.

તે ફોષ રાત્રે સુતી વખતે તેની કાશી સાથે આડી અવળી વાતો કરતી હતી. ને એમ મમજતી હતી કે ચંપા ઉઘી ગઈ છે, પણ ચંપા હંધી નહોતી. તે ત્યાંજ બંધ કરીને ધાનીમાંની સાંભળતી હતી. તેણે જે સાંભળ્યું તેથી તેની આંખો સામે આખું કાઠાંક ધૂમવા લાગ્યું. તે આટલા દિવસ સુધી એમ જાણતી હતી કે તેની-મા મરી ગઈ છે, પણ તેણે હમણાં સાંભળ્યું કે તેની મા દણ છબે છે. અનપૂર્ણાએ કોઈક તીર્થ સ્થળે તેને એકાએક જોઈ અને તેની ખુશાકાત કરી. જે માનું સ્મરણ પુણ્યતમ સમજીને કન્યા જન્મ-થીજ તેને ભક્તિપૂર્વક હૃદયમાં ધારણ કરી બેઠી હતી, તેજ માનું સ્મરણ વધાર્યામાં ગર્હિત છે. તેની મા કલાંકિની હતી તે તેણે ત્યારે જ જાણ્યું. એ બધી વાતો જાણી તે રાત્રે ચંપાને ઠેરહું કંઈ થયું તે અવર્ણનીય છે.

ચંપા મમજી ગઈ : “ આ એજ મા છે. ” તેણે હૃદય કંપી ઉઠ્યું. તે પોતાનાં મેત્રો સન્મુખ એક અપૂર્વ ઘટના જોઈ તત્કાલ થઈ રહી.

કાશી-વાસિની હજી પણ રોનીજ હતી. ઠેરઠીકચારે જ્યારે તેનો છવ ઠેકાણો આવ્યો ત્યારે તેણે પૂછ્યું. “ હું જીવતી છું એમ તારો સ્વામી જાણે છે ? ”

“ નહિ. ”

“ તે ક્યારે સાંભળ્યું ? ”

“ વિવાહ થવા પછી. ”

“ અનપૂર્ણા ફોષને મોટે ? ”

“ હા. ”

કાશી-વાસિની—“ મેં પણ તેજજ મોટે સાંભળ્યું હતું કે તારો વિવાહ થયો છે, અને જમાઈ બાણ દાનપુરમાં ‘ સુદ્ધ કવાઈ ’ છે. વિજયવાત્રાને દિવસે તું દાનપુર આવીશ એમ પણ તેમણે કહ્યું હતું. ”

ચંપા: “તો જણાય છે કે આપ જણી જોઈને દાનપુર આવ્યાં હતાં ! દેશ જવાની વાત તમે જૂઠીજ કહી હતી ? કેમ ?

ચંપાએ આ વાત કઠોર ચ્વરે પૂછી.

કાશી-વાસિનીએ રાતાં રાતાં કહ્યું—“ પોતાના સંતાનને શું કાંઈ જૂની શકે છે ! ” આ સાંભળી ચંપાની આંખોમાં આંસુ ભરણ આવ્યાં. તે પોતાની મા છે એ જણીને નહિ, પણ પોતાના પ્રાણ જે માતૃત્વ લાવ ઉત્પન્ન થયો હતો તે તેની આગળ ઉપરિધત થયો તેથી, તે રાવા સરખી થઈ બેઠી—“ તમે મારી મા છો એ મને શા માટે કહ્યું ? ”

કાશી-વાસિની “ કાણ જણે મારાથી કેમ ન રહી શકાયું ? ”

ચંપા આવેશમાં આવી એકનાર કહેવા ઇચ્છતી હતી તે કહ્યું તો સાફ થયું. નહિ તો આ આંખોથી માને ક્યારે જોત ? પણ તરત તેના મનનો લાવ બદલાઈ ગયો. તેણે મનમાં કહ્યું—“ આ માનું મન ન જોત તો સીક થાત. ”

આવા વિચારમાં પડી તે ચૂપ રહી, થણી ચાર સુધી કાંઈ બોલી નહિ, મારી આવવાનો સમય થયો. કાશી-વાસિનીએ પોર્ટરને કહી સખ્યુ હતું તેથી તે સામાન લેવા આવ્યો. ચંપાએ કહ્યું “ ધરણી લેના જાઓ દુ એ નહિ પહેરે, ”

કાશી-વાસિની પુત્રીના મુખ તરફ જોઈ તેના મનનો લાવ સમજાઈ ગઈ, પછી જવા ચારે બોલી—“ તું જેમ પારે છે તેમ નથી, તું આ સુધીથી પડેરા, જે એમ હોત તો હુંજ તમે ન આપત. આ છત્રમાં એકવાર જે પાપ કીધું તેનું પાપશિત આજ શોક વરસથી ભોમવી રહી છું. આ જણે મારા-કાંઈની કમાઈનાં નથી. દુ એકવાર મોટા ધરની ધણી થાણી હતી તે તને ખમર નથી ? ”

ચંપા—“ મારા રામીની સંમતિ વગર હું લઈ શકતી નથી. ”

“ વાર, જો તે તને આ ધરણી પહેરવા ન દે તો તેને કાંઈ ધર્મકાર્યમાં આપી દેજે. ”

આમ કહી કાશી-વાસિની જવા તત્પર થઈ.

ચંપાની માતૃભક્તિ ઉજળી રહી તેનાથી ગ્રહેવાયુ નહિ. “ મા, ફરી દર્શન દેજો ” એમ કહી માના ચરણમાં પડી આશુ દાગતી પ્રણામ કરવા લાગી. તેની મા આંખો જૂઠી બોલી “ સાવિત્રી થા, સતી થા, રાણી થા, ” એમ કહી ઝટપટ પોર્ટર સાથે ધરની બહાર નીકળી ગઈ.

કાલિન્દી.

અનુવાક—કાકાદે નરવરસાસ જગન્નાથ જોતમી—અનુભવ.

[શ્રીયુત્તમ પાંચમી વંશોપાસ્ય વિગિન આ જગતી વાતોનું રૂપાનર કરવાને આમ પરવા નની મેગવવામા આવી છે]

૧.

ખંડાસ—પ્રદેશમાં કોણ સ્ત્રી સુન્દર નથી ? અવગુણવતી સ્ત્રીઓ સૌન્દર્યનો ખમરો છે, એમ ખજવાણિ પુરૂષો અનમાન કરે છે કિન્તુ અમે સ્ત્રીઓ ચકતી અન્દરથી—માડીન શદર (sharitter)માથી—ધિએન્ડર (નાટકચાયા)ના જગતી પડદાની અંદરથી પુરૂષોને

જોઈએ છીએ—સારી રીતે મનોયોગ પૂર્વક તેમનું અવલોકન કરીએ છીએ—એકાન્તમા આરામ કરવાને વખતે—મનમાં ને મનમાં એકાગ્ર ચિત્તે જોઈએ છીએ—જોઈને એમારી સાથે વૃક્ષના કરતાં સમાલોચના પણ કરીએ છીએ. અત્યેવ જંગ—પ્રદેશમાં ફેટલા પુરપ સુન્દર અને ફેટલા કુલિન છે એ અને સ્ત્રીઓ સારી રીતે જાણીએ છીએ, કિન્તુ અમારી જાનિમાં ફેટલી સ્ત્રીઓ સુન્દર છે અને ફેટલી કુલિન છે એ પુરો જાણતા નથી. જંગા સ્નાન સમયે તેઓ અમને એકવાર અપળા પ્રકાશની માફક એક નજરે જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે, કિન્તુ જેવી રીતે અમને જોવાં જોઈએ તેવી રીતે જોઈ શકતા નથી, તેઓ ફક્ત અમારા સૌન્દર્ય ઉપર મુગ્ધ થાય છે. સ્ત્રીના પોશાકમા પરિધાન યજ્ઞેલા પુરપના સૌન્દર્ય ઉપર ફેટલા બધા પુરો વિચાર ગાય છે.”

આ પ્રદેશમાં એક પ્રકારના જીવ પણ મનુષ્ય નિરામ કરે છે તેઓ અવગુનન ઉપર ચીડાય છે અને અવરોધ પ્રથાની ઉપર અભિમાન કરી કહે છે કે—“સ્ત્રીઓ સૌન્દર્યવાન નથી. સૌન્દર્ય ઉપર સ્ત્રીઓનો હક નથી. પુરોજ સૌન્દર્યવાન છે. આ શ્રેણીના પ્રમુખ રાજકુળ પુરોજાપાધ્યાય કહેવું એવું છે કે—“પુરોને દાદી છે—મુજ છે—મિંદની સમાન કેસ છે—કાશિની સમાન સ્વર છે—શિરનાવાળા અત્યન્ત સુન્દર છે—હાથની માફક હાન છે—સુનગમ પુરોજ સુન્દર છે—પુરોજ રપમાન છે.”

આવી આવી વાતો નિરાશ પ્રાણવાળા મનુષ્યના મુખેથીજ સાંભળવામાં આવે છે. તેઓ આધળા છે—જોઈ શકતા નથી—તેમજ તેઓને જોનાં આવડતું પણ નથી, આ કારણથી અમે કેવાં અને ફેટલાં સુન્દર છીએ, તે જાણવાને તેઓ સર્વથા અસમર્થ છે, અમારૂં મનહરણ કરવાને—અમારી સેવા કરવાનેજ પુરોજ રપ—પુરોજ એકર્થ છે. ભલે અમે જમે તેવા છીએ પરન્તુ અમારા ચરણ કાગે રો નેજ પુરો જન્મેલા છે.

૨.

હવે હું મ્હારી વાન કહુ છું. મ્હારૂં નામ કાલિન્દી છે. જંગવાસિની હોવા છતાં પણ મ્હારામા રપ નથી. આ વાન મ્હને આછનામા મ્હારૂં પ્રતિબિમ્બ જોતાંજ માલમ પડે છે. આથી હું કહું છું કે હું રપવની નથી. મ્હને કપાળ છે, કપોલ છે, નાક છે, કાન છે, કંઠ છે, ચક્ષુ છે, ઝોજ છે, ચિત્રુક છે, કક્ષ છે, પક્ષ છે, શ્રોણી છે, જંઘા છે, સર્વ છે કિન્તુ રપ નથી. સપ્તહથ વર્ષમાં પદાર્થ કરતી સ્ત્રીઓને ને ને રહેવું આવશ્યક છે તે સર્વ મ્હારામાં છે કિન્તુ કેવળ રપ નથી, આથીજ કદાચિત્ મ્હારૂં નામ કાલિન્દી પાડ્યું હશે. આ અવસ્થામાં ગધેડીને પણ રપ હોય છે, ઘોડી પણ આ અવસ્થામા સુન્દર જણાય છે અને મનુષ્યોના વિષયમાં તો સર્વ વ્યકિત્તુ એવું કહેવું છે કે આ અવસ્થામાં ભલે પુરપ હો કે સ્ત્રી હો પરન્તુ દરેક જણ અવશ્ય સુન્દ જણાય છે કિન્તુ કહેવાને દિલગીર છું કે આ અવસ્થામા આવ્યા છતાં પણ મ્હારામાં રપ નથી.

“આ સ્ત્રી સુન્દર નથી” એમ કહી ને પુરોજ મ્હારી આ રપ—રપાને નદી વાગે તુને માટે હું લગીર પણ કુખી થવાની નથી. આ દુર્ભિત દિવસે, દુર્ગા—પૂર્ણી ધામ ધ્રુમ સમયે, મેલેરિયા (જવર)ના ભયંકર પ્રકાપના સમયે, મ્હમને જાન-મૃત્યુ કરવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી.

“ મ્હારો રંગ કાળો છે, કિન્તુ છુટના બચની માફક કાળો નથી. સાર્વજનિકની ઠાલ સાની ખાણમાં કામ કરનારા કુલીઓની ; માફક કાળો નથી સાહિત્ય ક્ષેત્રના કંઈ એક સુપ્રસિદ્ધ ધુરન્ધર લેખકના શરીરની માફક કાળો નથી. મ્હારો રંગ મ્હારા સમાનજ કાળો છે. દુર્ગા પૂજના દિવસો પાસે આવતા ત્હમરી ગૃહિણી ગૈય—વિકાસથી ત્હમને અલકાર ધડાવવાનું કહે છે તે વખતે ધરેણી ધડાવવામાં અસમર્થ હો ત્યારે ત્હમારું નિવાસ—સ્થાન યા હૃદય જેવું અધકારમય—કાળું જણાય છે તેવોજ કાળો મ્હારો રંગ છે.

“ હું પરણિતા છું એ કહેવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી. મ્હારા પતિ મ્હારા ઉપર પ્રીતિ રાખે છે કે નહીં તે જાણવાને મ્હને અવસર પ્રાપ્ત થયો નથી પરન્તુ દુર્ગા-પૂજા સમયે મ્હને તેઓ પાસ લીધું રંગની—દેમરી માડી ખરીદ કરીને આપે છે એ ત્હમે મ્હારા આદર સોહાગના વિષયમાં જાણવા ચાહતા હો તો ત્હની શી ગણના ? કેમકે પોતાનું કામ હોય ત્યારે તો બેસરમા પુરૂષો અને જેમ કહીએ છીએ તેમ કરે છે, તેથીજ કહું છું કે આદર સોહાગની શી મણના ? મ્હારું નામ કાલિન્દી, મ્હારું નિવાસ—સ્થાન કાલીપાટ મ્હારા પિતાનું નામ કાળધોસ, મ્હારા સ્વામીનું નામ કાલાચાંદ—તો વારું હું કાળી કેમ રોઉ ? વિશેષતઃ જ્યારથી હિન્દુસ્થાનમાં વિદેશીની પધરામણી થઇ છે ત્યારથી મ્હારો દેશ કાળા કુલીઓનો દેશ કહેવાય છે ! આ સમ્બન્ધથી પણ કાળા કુલીની સ્ત્રી કાલિન્દી પણ કાળીજ હોવી જોઇએ. ભગિની—વાચક ! (પુરૂષ—વાચક ! ત્હમે શુરસે ના થશો) ત્હમે પુરૂષોની ઘીડી વાતોમાં ત્હમરી જાતને બહી જઈ આનંદમાં નિમગ્ન થાવ છો. ત્હમરી આવી અવસ્થામાં ત્હમને મ્હારી આ ઘટના વાંચી ક્યારથી ગમશે ? કિન્તુ લાચાર હું વખત આવ્યે સત્ય વાત કહેવી અને સાંભળવી પણ પડે છે હું કુરૂપ છું એ વાત ખરી છે.

૩.

મ્હારા સ્વામી વકીલ છે દુર્ગા—પૂજની છુટી પડવાથી તેઓ ધેર આવ્યા છે. ત્હમના આવવાથી મ્હને નાટક જેવાનો અવસર મળ્યો છે. બે ઘોડા ગાડીઓ અમારે માટે બાંહે કરવામાં આવી છે. એક ગાડીમાં ન્હાનાં બાળક—બાલિકાઓ અને ધરની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ જશે. બીજી ગાડીમાં હું, મ્હારી ન્હાની બહેન, મ્હારી વચટ ભાભી અને મ્હારા સ્વામી—આ ચાર વ્યક્તિ જઈશું. ગાડી આવીને ઉભી રહી. અમે સર્વ ઉક્ત વ્યવસ્થા અનુસાર ગાડીમાં બેઠા અને ગાડી હાંકવામાં આવી. કાંઠી ઘાટથી અભિનય ગ્રામ જવુંજ દૂર છે. ઘોડા ગાડીમાં જઈએ છીએ તો પણ એક કલાક લાગે છે હું અવશ્યમેવ જવુંજ કુરૂપા છું. એ આ એક કલાકમાં હું ચારી રીતે સમજી ગઈ. આ વખતે હું અવશ્યજનનવતી નહોતી કારણ કે મ્હારા સ્વામી મ્હારા વૈભવથી સુખરિચ્ચિન હતા. મ્હારા ભાભી અવશ્યજનનવતી થઇ મન્દ—હાસ્યની પ્રલામ્બ ચન્દ્રિકા વિદ્યમિત કરતાં ત્હમના નજીવોદ—મ્હારા સ્વામીની સન્મુખ બેઠાં હતા.

પુરૂષો ! જેને મદૈવ ત્હમે જાણો છો, જેને જોવાનો ત્હમને અધિકાર મળ્યો છે, ત્હની સાથે તારા મૈત્રક (નયન મિલાપ) કરવું ત્હમે પણ સમજો છો, ત્હમે ત્હની સાથે વાર્તાલાપ કરવાને પણ લિજ્જત થાવ છો, પરન્તુ જ્યાં અવશ્યજનનવતી કમિની નજરે પડી, પછી ભલે તે દુઃખી હો અને ભલે તે કુરૂપ હો પરન્તુ ત્હમે ત્હમરી આખો વિસ્ફારિત કરીને ત્હની પ્રતિ જોવાનું રાગ કરી દો છો ! આ ત્હમરી કેવી ખરાબ આદત છે ?

મહારી ભાભીના સૌન્દર્યની લાવણ્ય—ધારા પ્રત્યેક ક્ષણ નવશિશિર—સિકતા શેકા-
સિકાની માફક ચારે તરફ પરિક્રુટ થવા લાગી મહારા સ્વામી મનુષ્ય કે મહારી ભાભી
અત્યંત સુન્દર છે અને હું પણ સમગ્ર કે તે રૂપની—લાવણ્યમયી છે. આ વખતે હું
કેણે જાણે કેમ અકસ્માતે લવણી વિદ્યુત જાળી ગઈ. તેજ વખતથી હું અન્ય મનુષ્યક
જેવી યાદ અભિનય જોઈ ઘેર આવી.

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે સ્વામીએ દ્રંબ (પેટી) ઉઘાડી મને વચનતી રંગની એક માડી
અતે રીંગણ રંગુન એક પોલકું આપ્યું.

૪.

આજે દ્વિતીય તરની દુર્ગા—પૂજા છે. આજે સ્વામી પણ ઘેર આવ્યા છે. કેટલાક
પણ એક મહીનાની રજા પડી છે. કિન્તુ હાય ! જુવોને ધણા દિવસે હૃદયેશ્વર—કરુણ
વલ્લભ જીવનસર્વસ્વ પરદેશથી ઘેર આવ્યા, પરંતુ મને મળ્યા વિના મહારા ત્રિશોગામિ
પ્રશાન્ત ક્યાં વિના દાર્જિલિંગ જવાને માટે બેઠા (આમડાની પેટી)માં દ્રવ્યો ગોઠવે છે. પ્રિયતમ
ને મને રૂપવતી સમજતા હોત—મહારી સૌન્દર્ય પ્રજ્ઞાના જો તે પ્રજ્ઞથી હોત તો અવળ્ય
તે મહારા ચરણોની દાસત્વ-વૃત્તિએ સ્વીકાર કરી સદૈવ મહારી આરામ રહેત ! પરંતુ
હું તો કુરૂપા છું. દાર્જિલિંગમાં કાંચન ગંગા છે, ત્યાં ધવલ-કાન્તિ વાળી વિદેશી અશ્વિયો
વિકાર કરે છે તો પછી આવા દેરામાં બેસરમા પુરૂષો કેમ ન જાય !

“કિન્તુ મહારામાં પણ સુન્દરતા છે. તે મહારી સુન્દરતા છે કે મહારા અવગુનનની
સુન્દરતા છે તે હું કહી શકતી નથી. પરંતુ જે વખતે હું અવગુનનવની યાદ કંઈ જવાને માટે
બહાર નિકળું છું ત્યારે સોશિ મહારા કેવળ નેવાની આકર્ષણથી યશુ વિસ્ફારિત કરીને મને
જુવે છે. જે વખતે સોશિ મને જોઈ મહારા રૂપનું અન્વેષણ કરે છે તે વખતે હું ધણીજ
સુન્દર છું એવું મને યાત થાય છે. પરંતુ તે રૂપ મહારા સ્વામીની દષ્ટિમા નિરૂપ છે.
આથીજ મહારામાં રૂપ નથી એવો ભવ ઉત્પન્ન થાય છે !

“રૂપ—કયામાં હું આટલી જાણ કેમ લીન થઈ ગઈ ? તમને જાણો છો ?” સુપ્રસિદ્ધ
પુરૂષોના લખેલા નાટક નૌવેલ પ્રવૃત્તિ સર્વ પુસ્તકોમા સ્ત્રીઓના રૂપ-વર્ણનની અધિકતા
નેવામા આવે છે ત્યારે મહારી કામિની કલમ કલકિત કાલિન્દીની. કયામાં રૂપને ઉલ્લેખ
કેમ ના કર્યો જાય ? પુરૂષો પોતાના રૂપનું વર્ણન પોતે કરતા નથી કિન્તુ આગે રૂપનું
વર્ણન મહેં પોતે કર્યું છે

૫.

મહારા સ્વામી દાર્જિલિંગ આવ્યા ગયા છે આજ દુર્ગા—પૂજાની પંચમી નિધિ છે.
જગત્જનનીની પ્રતિમા પ્રસ્તુત થઈ રહી છે. ઘરની પ્રાચી સર્વ વ્યક્તિ કમકાજમા ગ્રસ્ત
છે. કામ કેવળ મને જ નથી. હું દલુ કંઈ પુત્રવતી થઈ નથી—મને દલુ સંધી કંઈ
સન્તાન—સન્તાન થઈ નથી મહારા મોટા ભાઈ વિપત્તીક છે તહેને પણ કંઈ પુત્ર નથી.
મહારાં વચટ ભાભી પણ મહારા જ જેવા છે. મહારા વચટ ભાઈ દલુ સંધી વિદેશથી
આવ્યા નથી. સુતરોમ અમને આટલાં જજીને કંઈ કામ કરવાનું નથી. માતા, નોકર આદિ
૪૬ સ્ત્રીઓ પૂજના કામમાં વ્યસ્ત છે, અમે એક ઉમ્મરની સર્વ સાથે મળી મન્દહાસ્યના
કુવારા રૂઝિત કરીએ છીએ. પ્રમગ આવ્યે મને એવું પણ કહેવું પડે છે કે હું કુરૂપા છું.
જે મહારા વચટ ભાઈ પણ ઘેર આવી દાર્જિલિંગ જાન તો હું પણ સમજતી કે મહારાં
વચટ ભાભી પણ મહારા જ જેવા કુરૂપા છે.

“પરમી તિથિની સન્ધ્યાને સમયે મ્હારી ધચટ લાભીના નામને એક પત્ર પોરતમેન આપી ગયો. કવર ઉપરના દસ્તાવેજો જોતાંજ હું કમ્પી હતી. તે અશરો મ્હારા સ્વામીના દતા. મ્હારી લાભીએ મ્હને પત્ર વાંચી બતાવ્યો. પત્રમાં મ્હને “કુરૂષા કાલિન્દી” લખવામાં આવી હતી. પત્રમાં પ્રિયતમે એક ધ્યાનપર ‘લખ્યું હતું’ કે:—“પ્રાણેશ્વરી ! ઘેર આવી ત્હમારા ચન્દનનું દર્શન આ મોઢાર ના કરી શક્યો:—આ સેવક ત્હમને કંઈ પ્રેમેષપદાર પશુ સ્મરણને માટે ના આપી શક્યો ત્હેનો મ્હને ધણો જ પ્રથાતાપ છે. ત્હેને મ્હારા આ અપરાધને ત્હમારા હૃદયસનમાં સ્થાન આપશે નહીં. દાર્જિલિંગથી કંઈ ચીજ લાવી ત્હમને સુખી કંઈ ? પત્રદ્વારા સચ્ચતા મળવાથી હું મ્હારી જાતને અહોભાગ્ય સમજીશ” ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ. પ્રિય વાચક, વિચાર તો કરો કે આથી શું હું મ્હારી જાતને સુન્દર કરી શકું ?

“બીજે દિવસે પટીના પ્રાતઃકાળે મ્હારા શ્વસુરનો પ્રતિપાલિત નગેન્દ્ર નામક એક દરિદ્ર યુવાન મ્હારે ઘેર આવ્યો. જલ્દ જ દૂરની સગાઈએ નગેન્દ્ર મ્હારા શ્વસુરનો ભાણેજ થતો હતો, નગેન્દ્રે આવીને તરન જ નોકર સાથે મ્હને કહેવડાવ્યું કે:—“કાલિન્દી લાભીને તેડવાને માટે ત્હમના શ્વસુરલપથી હું આવ્યો છું. મ્હારી સાથે આજે જ ત્હમને આવવું પડશે. ગાડી હું માથે લેતો આવ્યો છું.” મ્હેં કંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહીં. દારૂલુકે હિન્દુ-મંત્રણિયોને શ્વસુરગૃહ જ મર્ચવ છે ! સુતરામ, મ્હને તેજ દિવસે શ્વસુર—મ્હેં જતું પડ્યું.

પુનઃ આજે તેનીજ યોગગાડી છે. એક દિવસ સન્ધ્યાને સમયે આવીજ યોગગાડીમાં બેમી મ્હેં મ્હારાં ધચટ લાભીને ઘણાંજ મુન્દ્ર જોયાં હતાં અને આજે જ્યોરતા સમયે આ યોગગાડીમાં બેમી હું નગેન્દ્રને આપત્ત સુન્દર જોઈ છું !

“આ શું ! અતિ પરિચયથી રૂપના અભાવનું જ્ઞાન થાય છે, અને અપૂર્વમિત્તના સમીપ રૂપનો પ્રભાવ થાય છે ! આ કેમ થાય છે ? ગાડીમાં નગેન્દ્રે મ્હને પૂછ્યું:—“લાભી ! ત્હમારે નામ કહિલિન્દી કેમ પડ્યું ? ત્હમારામાં રૂપ તો અત્યંત છે, તો પછી ભાર્મ ત્હમને છોડી દાર્જિલિંગ કેમ ચાલ્યા ગયા ?” આ સાંભળતાંજ શુક્ર-શ્રમિ ઉપર જલ્મિન્દુ પડવા લાગ્યાં અને રનેક સિકન સીનક લાવથી હૃદય દ્રવિત થઈ ગયું.

ન્યાયથી હું શ્વસુર-મ્હારાજે ગઈ સારથી ત્રણ દિવસ પર્વન્ત એટલે દુર્ગા-પૂજા સધી મ્હારે સદા અવચનનવની યાદ રહેતું પડ્યું. શ્વસુર પક્ષના સર્વ લોક મ્હારા રૂપની તારીફ કરવા લાગ્યાં. મ્હારી સાસુ પાંચશણેને કહેતી કે:—“મ્હારી સહુના શરીરને રંગ કેવો સુન્દર ચમ્પા—પુષ્પના જેવો છે ? ત્હેના શરીરનું બંધારણ પશુ કેવું મનોમુગ્ધ છે. મૃદુચાલ-મ્હોટી આર્દ્ર-કિન્નર કાળી મુગેષમ આંખો, સુધારમ પૂર્ણ બોધ, અહા ! મ્હારી વહુ મ્હાને જાણે સાક્ષાત લક્ષ્મી છે.” મ્હારી સાસુના મ્હોડેથી આવી આવી વાતો માંભળી હવે હું આજનામાં મ્હારૂં પ્રતિજિજ્ઞા જોતી નથી.

“સર્વ ધરીઆજો એક છે પરન્તુ સર્વ એક ચાલથી ચાલતી નથી. કંઈક અન્તર રાખીને ચાલે છે. સર્વ વ્યક્તિને બે નેત્રો છે. કિન્તુ સર્વ નેત્રોને દરેક ચીજ એક સુરખી દેખાતી નથી. કંઈને કંઈ તક્ષવન માલુમ પડે છે, મ્હારા સ્વામી જો દરિયી મ્હને જાણે છે, તેજ દરિયી નગેન્દ્ર મ્હને જોતો નથી. મ્હારી મા મ્હને જોતી જાણે છે, તેથી મ્હારી માસુ મ્હને જોતી નથી. આ જ અરેખ્ય વૈષમ્ય છે. આ જ વૈષમ્યથી સર્વ નષ્ટ થાય છે અથવા નષ્ટ થવાનો મંસવ રહે છે. કિન્તુ વૈષમ્ય જ માનવ સમાજની વ્યવસ્થા છે. વૈષમ્ય જ વૈષમ્ય દ્વારા મનુષ્ય ચરિત્રની પુષ્ટિ છે.

“ મહારા રકત માંસના દેનના—મહારા જીવનના પ્રકાશ—મહારી જિજ્ઞાસાની ઝોળી, દરિદ્રતાની છિન્ન-કન્હા—પિસિપાત પથિકનું જલપાન—અન્યાનું અવલમ્બન—આ જન-મનુ ઐશ્વર્ય—પર કાલનું સુખ—મહારા જીવિતેશ્વર—મહારા સ્વામી આ વખતે દારજી-લિંગ છે મહારા રમત-ગમતના મિત્ર—મહારા નેત્રનું અજન—મહારા સીમન્તનું સિન્દૂર—મહારા હૃદયના નિધિ—મહારા સ્વામી—મહારા પતિદેવ આ વખતે દારજીલિંગ છે અને હું—મહારા પિતાની વ્હાલી છોકરી—મહારી સાસુની સોહાગિણી વધુ—મહારી મતિવેશિ-શીયોનું ગૌરવધન—નુગેન્દ્રનું ઇષ્ટિત પારિખત કુસુમ—હું પતિપ્રેમનિષ્ઠાતા અદી પદ સ્પષ્ટિત થઈ.”

“ જે આપણું પોતાનું નથી તે શું સાક ને મીટ લાગે છે ? જેને પૂર્વે પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે શું અપૂર્વ હોય છે ? મહારા લાખી મહારા સ્વામીની દક્ષિણ અપૂર્વ અને હું નુગેન્દ્રની દક્ષિણ અપૂર્વ ! તમે મહારા સર્વસ્વ ધુળી મુડીની માફક વાસુ-મવાહ મુખે ઉઘાડો દર્શનટ કર્યું !

“ જે નિર્મિત છે તે થયા કરે છે લાખ વળતું કરવા છતાં પણ તે રાડી રાડાનું નથી—થયા નય છે—અદૃશમાં જે લખાયું છે તે અનય થશે

“ પરંતુ જોયું ” તમે પુરૂષ છો. તમારે માટે સજ્જ મહાર છે. તમાસા કન્યા નહ કદિ પુષ્પને પોતાના માથા ઉપર ઝુકે છે અને કદિ પ્લૂઝમાં ફેંકી દે છે આ પ્રમાણે સંસારે પહેલા મ્હને શિર ઉપર આરૂઢ કરી પરંતુ હવે મ્હને પદ-દલિન કરી છે ! તમે લોકો નિરાદરપૂર્વક છોડી દો છે અને છોડી દીધા પછી પણ કદિ મ્હને તો રહેા છો નન્તમાં નિન્દા પણ કરો છો આજ કાલથી તોના પ્રતિરોધ મન્દપમા નમને પ્રેતણીનો આકાર ધારણ કરી સમાજના રક્ત્ય ઉપર માનવમસ્તકને ભેડ ધરવું પડે છે. કિન્તુ તમે કોનો દોષ છે ? અમારો દોષ નથી પહેલા પછુ હું સમારમાં હતી અને હવે પછુ હું સંસારે મ્હને જેવી બનાવી તેવી હું બની છું. જે સમારમા તમારા સ્વામી રહે છે, તેજ સમારમા નુગેન્દ્ર પણ રહે છે જે સમારમા મહારી મા રહે છે, તેજ મમારમા મહારી સાસુ પણ રહે છે અને હું પણ તેજ સંસારમાં રહું છું. ત્યારે મહારી દયા આવી કેમ થઈ ? આ પાપ-કર્મમા મહારી લિખા કેમ વધી ગઈ ?

“ તમે લેખિ હાથ તાળી ખાડી મ્હને ન્યાયો નહી ક્રોતે હું નૃત્યનો આરંભ કરીશ તો તમારા સમાજ હૃદયને હું મચિન કરીશ ત્યારેજ છોડીશ

“ મ્હને હવે શ્રી ગૌરાંગ પ્રેમજ્યોત્ષ્ણ વિશ્વાસ છે કેમ નહી ? પતિત—પાપિષ્ઠનું અવલમ્બન શ્રી ગૌરાંગ છે જેણે પિયાચિનિઓને પણ તામસધાપાન કરવાનો અધિકાર આપ્યો છે, તેજ મ્હાજ તારણનો પય પરિષ્કાર કરશે

“ તમે લોકો પણ પતિત છો—પાપિષ્ઠ છો સર્વ શિક્ષાના દોષથી—ગમયના ફેરથી—તમે લોક પણ પુરૂષ—વેરયા” છો વારણનાઓના વિશ્વાસ-વિશ્રમથી વિમુદ્, શૂઢ તમે તમારી જાતને જુદી જાવ છો. પતિત પુરૂષોના કામ—કદાચ—કલ્પવૃક્ષથી નમે બીઓ પણ ચિર—કલકિતી છીએ

“ અમારા અને તમારા ઉભયને વિશ્વાસ કલિકલુપનારી—

“ શ્રી કૃષ્ણ ચિત્તમ્ ! ”

પ્રવાસમંજરી.

મહાબલેશ્વર.

(બે પ્રવાસપત્રો.)

લેખક:—બ્રેન સો. મદન બ્રેન, મુંબઈ

પત્ર ૧.

માબેક્રાઈ સેનિટરિઅમ,

મહાબલેશ્વર. તા. ૧૪-૧૨-૧૫.

પ્રિય બ્રેન મંબુ,

તા. ૭ મીને મંગળવારે બોરીઅન્દરના ઝેશનથી ઉપડતી ૨-૪૫ ની પૂના મેવમા બેસી અમ્હે મુંબાઈ હોયું. કેટલાંક રેલ્વેજનો ઝેશન ઉપર આવ્યા હતાં મર્વને છોડી જતાં દિલ્લીરી તો થતી હતી, પરંતુ કુદરતની અગમ્ય લીલાને ફરીથી જોવાની આશામાં આનંદ પણ થતો હતો.

અમ્હારી જોડે જ્યાબ્રેન તથા માન્ટરનું આખું કુટુંબ હતું એટલે ટ્રેનમાં તો પુખ્ત, મળ પડી હતી. ટ્રેન બપોરે છુટકા (Tunnels) પસાર કરે છે ત્યારે વિચિત્ર છતાં સરસ લાગે છે. 'કેનલ' નામના ઝેશનથી અમ્હારી ટ્રેનને ગાર્ડના ડબ્બાની પાછળ ખીલું એન્જીન લંડવામાં આવ્યું હતું. કારણકે તે વખતથી ભવ્ય, રણીઆમણા કુંગરાઓ અંધ વાતું ચરૂ થાય છે. લગભગ સ્થગ્ધ પાંચ વાગ્યે 'રીવર્સિંગ' ઝેશન આવ્યું હતું. તે બહુજાં હોયે આવડું છે. મ્હાજનો વખત હોવાથી, સ્ટિ મૉન્ટર્મના વિવિધ દેખાવો બહુજાં ચિત્ત-કષક લાગતા હતા. સાત વાગ્યે પૂના આવ્યું હતું. ત્યાંથી M. S. M. R. (મદ્રાસ સંધર્ન મરાઠા રેલવે) માં બેસવાનું હોય છે. ટ્રેન બ્રેલીને બરોબર ગાંધાઈ ગયા પછી અમ્હે નાસ્તો કર્યો. રાત્રે સાડા નવ વાગતા સુધી અમ્હે બપોર જમ્યા પણ પછી તો બપોરે વારા કરતી નિદ્રાદેવીની હિયાસના કરવા માંડી.

લગભગ સવા અગીઆર વાગ્યે અમને જ્યાબ્રેને ઉણડ્યાં. પોર્ટરને પૂછતાં જણ્યું કે તે 'સામલા'નું ઝેશન હતું અને ત્યાર પછીનું ઝેશન 'વાગર' આવે છે. અમ્હે 'વાગર' ના ઝેશનની ઉત્સુકતાથી રહ જોવા માંડી સાડા અગીઆર વાગ્યા સુધી રહ જોયા પછી 'વાગર' દરિયાગર ચલ્યું. અમ્હે ઉતર્યા, સામાન બહાર કાઢ્યો અને ઝેશનની બહાર ગયાં. ફેઈટન (ગાડી)નું રહેલેથી નહીં ક્યાં છતાં આવતાં જરા વાર લાગી એટલે અમ્હે થોડીવાર તો તાદમાં ધૂજતાં ઝેશન ઉપરજા ઉભાં રહ્યાં. ફેઈટન આવી અને જાણે સામાન અદર ગાંધાઈ ગયો.

ફેઈટનને કુંગરી ઘોડા જોડેલા હોય છે, કારણકે સાધાગણુ ઘોડા કાંઈ બાર મહી મ્હોટા કુંગરાઓ સરેરાશ ચડી શકે નહિ. વાપરથી મહાબલેશ્વર ૪૦ માઇલ દૂર છે. આ

આઠ માઈલને અંતરે ટપ્પા રાખવામાં આવે છે, ત્યાં થોડા બહાલમ છે. માઝા સાત વાગે અમ્હે અમ્હારે જંગલે આવી પહોંચ્યાં.

અમ્હે શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજીએ બધાવેલા 'માણિક્યાપાદ' અને ગંગાપાદ સેનિટરિયમ'માં બેઠાક નં. ૨ મા રહીએ છીએ. નં. ૧ ના બેઠાકમાં મારટરનું કુટુંબ રહે છે. આ સેનિટરિયમ જૂના મહાબલેશ્વરના ગામ અને તીર્થની નજદીક છે અને નવા મહાબલેશ્વરથી ૪ માઈલ દૂર છે. હવાના તથા કુદરતી હેખાવના દૃષ્ટિબિન્દુથી આ આરામ્ય ભુવન એક ઉત્તમ સ્થાને આવેલું છે એમ લાગે છે. મ્હાને સુન્દર કુંગરાઓની હાર છે, તેમજ એક હિંદી મનોહર ખીલુ છે, જેમાં બાલિકા-તત્ત્વગી-કૃષ્ણા નદી વહે છે.

અત્રેની વસ્તી ધણે લાગે બ્રાહ્મણની છે, જેઓ યાત્રાળુની દક્ષણ અને યજ્ઞમાનવૃત્તિ ઉપર ગુજારે કરે છે. અહિં આગળ કાંઈ પણ વસ્તુ મળી શકતી નથી. જે કાંઈ જોઈએ તે નવું મહાબલેશ્વર કે જેને અહિંના લોકો નહેર કહે છે ત્યાં જ મળે છે.

અમ્હે અહિંના જૂના મહાબલેશ્વરના મંદિરમાં ગયાં હતાં. અમ્હાને મુદ્રામથી ત્યાં સુધી માત્ર દસ મિનિટનો રસ્તો છે. ત્યાં આગળ મહાબલેશ્વર મહાદેવનું મ્હોટું દેવાલય છે. દેવ-બામાં પેસતાંજ આગળના ઓરડામાં એક મ્હોટા નદી છે, જે એક પથ્થરમાંથી કાતરી કદેસો છે. સ્થાનેના ઓરડામાં ધણુ મ્હોટું સિચલિંગ છે, જેનો બ્યાસ લગભગ ૧૦૬ ફાટ જટકો હશે, તે ઉપરથી તો તદન ખડખડાં છે. સિંભતી પાસેના પાંચ ખાડામાં પાણી ભરાયેલું રહે છે, અને તે-કૃષ્ણા, ચેના, સાલિની, ગાંધી અને કોપના એ પાંચ નદીઓનાં મૂળ છે. એમ ત્રાંના પૂજારીએ આમને કહ્યું. આ ઓરડામાં અંધારૂં થઈ ગયું છે, અને તેથી પૂજારી દીવા સળગાવીને યાત્રાળુને બહુ ખતાવે છે.

મહાદેવથી થોડેક દૂર એક બાવાએ એક કુંડ બંધાવ્યો છે. તેમાં ઉપરની પાંચે નદીનાં પાણી એક પથ્થરના ગીમખમાંથી એકાં યકને પડે છે. આ કુંડ બહુ પવિત્ર ગણાય છે. કુંડ તથા આલુબાણની જગા પથ્થરની કમાનોથી બાંધેલી છે, અને ઉપર પતરાનું છાપડું છે. વળી ત્યાંથી થોડેક દૂર 'અહલ્યાપાદ' હોલકર' નામનાં મરાઠા રાણીએ 'રૂદ્રેશ્વર' નામનું મ્હોટું મંદિર બાંધ્યું છે. આ મંદિરની પ્રાચી "અહલ્યાપદ" આવેલું છે. ત્યાં બ્રહ્માએ તપ કર્યું હતું. આ વિના અમ્હારા લણી બીજું કાંઈ જોવા જેવું નથી.

તા. ૯ મીએ અમ્હે બધાં નવા મહાબલેશ્વર શેઠ રતનગી ધરમસીને ત્યાં દર્શનમાં બેસીને ગયાં હતાં. એમના બંગલાનું નામ 'મોરાગજ કંબલ' છે, અને તે છે પણ બરોબર કિશ્ના જેવોજ. ત્યાં જતી વખતે રસ્તામાં રીમરી એવી તો રમણીજ, આંખોને હારે તેવી લાગતી હતી કે કાચથી હૃદયમાં પણ અહો છુદ્દિની પ્રેરણા કરે. વનસ્પતિ ધીમેધીય અને ઝાડ બહુ ઉંચાં નહિ. જેમ આગળ વધના જાગએ તેમ તેમ પાછળનો રસ્તો ધીમે ધીમે અદૃશ્ય થઈ ધીમ ઝાડીથી દંડમેલા ભવ્ય રણીઆમણા કુંગરાઓ જાણે આપણને એન્જ-નની ઝડપથી મળવા આવતા હોયને એવુજ દેખાતું. અહિંના રસ્તા પણ તદન સાફ, સળગાજ સુન્દર, મ્હોટા અને લાલ હોય છે. રસ્તા વળી એક એક કરતાં એવા ચડીચાતા આવે કે જોનારને આનંદ આનંદ યદ્ય જાય.

મહાબલેશ્વરમાં પ્રસિદ્ધ પોષ્ટરસ (નાકી) સાન છે. બેંચિંગન પોષ્ટર, કનાંક પોષ્ટર, કોકેન્ડ પોષ્ટર, બાંબે પોષ્ટર, લોર્ડવિક પોષ્ટર, એન્ડિંગન પોષ્ટર, અને કેટલ પોષ્ટર એમાંથી પહેલાં ચાર પોષ્ટર અમ્હે ગયાં હતાં. આ બધાં પોષ્ટર ઉપરથી જર્મન દ્વારા પ્રસિદ્ધી જોતાં કદામેના કુંગરાઓનાં શિખર ઉપર બજે સૂરી બઢી પેન્ડીલથી સીદી ક્ષાધન દોરી હોય એમ જણાય છે. દરેક પોષ્ટર ઉપરથી નિગતિ સતેશા સિંદરી પેકે અતિ રમણીય દ્વાગતા ભ્રમ્ય કુંગરાઓ, જાંઠી જાંઠી મનોહર ખીણો વગેરે દેખાવો પણ એવા તો સુંદર લાગે છે કે ત્યાંથી ત્યાં દરવાનું રહેજ પણ મન થાય નહિ.

‘બેંચિંગ પોષ્ટર’ દરતાં રસ્તામાં ગવર્નમેંટ દાઉસ આવે છે. ત્યાં સુબાર્મી નામ-દાર ગવર્નર આદેશનો સીકનમાં મુકામ હોય છે. ગવર્નમેંટ દાઉસ એક ઉચી ટેકરી ઉપર આવેલું છે; જેની ત્રાલુખાણું ન્દાના મોટા ધણા બંગલાઓ આવી રહેલા છે. અહિં પણ દેખાય જેનારને ધરીબર મોટાન્ય બનાવી મોકે તેવો છે. એક પાસ અનુપમ સૌન્દર્ય-વાળા કુંગરાઓની દાર છે અને બીજી પાસ લીલાતરી વાળી જાંઠી ખીણો છે. બન્ને પાસનાં જાડો બજે એક બીજાને મિત્રતાના ભાવથી આવીને મળી જતાં હોય તેમ ગોળ કમા-નના આકાશમાં ગોઠવાઇ ગયેલાં હોય છે. આથી બપોરે સુમારૂરી કરનારને પણ સર્વના તાપથી દાનિ થતી નથી. અદિથી સ્થામેના કુંગરા ઉપર શિવાઇતો પ્રનાપરતો મગ્નુન હિસો આવેલો છે.

‘બેંચિંગ પોષ્ટર’ ઉપરથી પણ સીનરી ધણી આકર્ષક લાગે છે. ત્યાંથી મ્દામે આવેલાં સૈન્ય ધાટનો દુગ્ધ દેખાય છે. ત્યાંથી નીચે ‘નાર્થાઇટ ડાઇઝ’ છે. ત્યાં અમ્હે હિનર્થા અને ‘માઇનામેન્સ વોટરફોલ’ (ધોધ) વગેરો. મહાબલેશ્વરમાં માત્ર બેજ વોટરફોલ છે. બીજાનું નામ ‘ધાબીઝ વોટરફોલ’ છે.

સ્થાને પાછાં ફરતાં રસ્તામાં બજાર પણ જોઈું હતું. બજારની દુકાનો પામે પાસે છે, અને વેપારીનો મોટો વર્ગ મસાડી છે. અત્ર એંશી તોલાભારનો મેર હોય છે અને અનાજ વગેરે ભરીને આપવાના માપને પાલી હો છે. એક પાલી એટલે ચાર મેર થાય છે. સુખાઇ કળાં સામાન અત્ર એકદર રીતે મોલો પડે છે. પાણીને માટે ટેક ટેમલે કુચ નંચા જરા હોય છે. કુવાની ઉંડાઇ વીસથી પચીસ શીટ હોય છે. એના ઉપર લોખંડી રેંટ નાંખેલી હોય છે, જેની ઉપર દારડાં વીંટી પાણી કાઢે છે.

અહિં શાક્તી અંદર બટાટા, લીલા વટાણા, મોંત શકરીઆ, ફજુસી, અને વેંગણ હોય છે. સ્ટ્રો બેરીઝ, ગરુપ બેરીઝ, મધ અને બટાટા એ અહિંની ખાસ ચીજો ગણાય છે. બ્જેન ! અહિના અમ્દાશ આનંદોનું તથા હેટલાક બજાવા જેવા સમાચારનું તને મ્હેં સંજોપમાં વર્ણન આપ્યું છે. હું આજો દિવસ કેવી રીતે ગાણું છું, તે બજાવાની ત્હેં ઈતેજારી બતાવી છે તેથી મ્દને આનંદ થયો, પરન્તુ હવે તે વિષે તને બીજા પત્રમાં લખીશ. અત્ર દમણા સુલાળી થાંડી પડે છે.

અમ્હે મર્વ કુશળ છીએ. રોજ મ્દહાર સ્થાન લગભગ બે ગણુ માઇલ ચાલીએ છીએ. અહિં પાણીમાં લોખંડનો અશ આવતો હોવાથી, તે પચાવવાને માટે દરવાની સફાઈ જરૂર હોય છે. તમ્હે સર્વ કુશલ દરેક કુટુંબમાં સર્વને એકમંથુ.

લે. મેહાધીન, મદન.

પત્ર ૨.

માણેજામ મેનિરેરિઅમ,

મહાબલેશ્વર. તા. ૨૨-૨-૧૬.

જ્ઞાણી બહેન મંજુ,

સ્વાસ્થ્ય એકમ પત્ર મળ્યો. વાંચી અતિશય ખોનંદ થયો. બાહિના વિવિધ બોનંદ-
નો ઉપભોગ કરતાં, હું ત્હને બહુત યાદ કરું છું. અરેખા જે એકી સાથે હોય તો આ
જગ્યા સ્વર્ગીય આનંદ આપવાને પણ શક્તિમાન છે. બહેન ! ધણી થોડાં મોંઘસો આવા
અર્થાત્મિક આનંદોને પૂર્ણ રીતે ભોગવવા ભાગ્યશાળી હોય છે. અમ્હારા ઉપર હર્ષભરી કૃપા છે.

તા. ૧૩ મીએ સ્વધારના આઠ વાગ્યે અમ્હે 'હૅન્ટર્મ પૅપર્ન્ટ' ફરવા ગયાં હતો.
ત્યાં અમ્હે લગભગ એક કલાક એકાદતા. ત્યાંથી પણ સ્વધારનો વખત હોવાથી મરિસો-
નુર્પની લીધા કોઈ અભ્યસ તરફની લાગણી હતી. પાંદડાં ઉપર પડતાં સૂઈનાં કિરણોથી
નંદાનકડી ઝીઝીઓની શેલામાં પણ વૃદ્ધિ થઈ રહી હતી. ત્યાંથી નીચેની જાડી ખાઇઓ,
કુંગરુઓની દાડ તથા ન્હાનકડા પાણીના ઘોષ-ગ્રસ વગેરે ભોળાં.

ખીન્ન દિવસે સ્વધારે અમ્હે 'ટૅન્ટીપીક' ગયાં હતાં. બાં જગ્યા બહુજ આકર્ષક
છે. જે માઈલ આશ્વા પછી એક માઈલનું આશુ આવે છે. આ ટેકરી ધણી ઉચી હોવાથી
ફરના તેમજ પાસેના મેનિરી સુન્દરતાવાળા 'બૅજ' (ટેપાવો)નું બહુ સારી રીતે અવલોકન
થઈ શકે છે. પચ્ચીસ માઈલ ફરના કુંગરુઓ પણ ધણજ નજીક જાય છે. પૃથ્વી મૃતાં તે
બહુ વિવિધ રંગના શુદ્ધાવાળી લીલા રંગની ચળકતી સારી પ્લેટો, પોતાનું સાન્દર્ભ વધાર
ગ્યા પ્રપ્ત કરતાં હોય એમ લાગતું. ટેકરી ઉચી હોવાને લીધે અહીંથી પણ 'લૅગુનિક
પૅપર્ન્ટ,' 'એક્સિસ્ટન્ટ પૅપર્ન્ટ' તથા 'પ્રનાપગદનો કિરો' દેખાતાં હતાં.

તા. ૧૩ મીએ ત્રિ. ન્હાની બહેન તથા મુ. ન્હાનાબ્રહ્મ, સૌ. તાનમાશીના કુટુંબ સાથે
પ્રતાપગદ જઈ આવ્યા. પ. માનુષી પાસે થઈ ખીન્ન જોઈ ન હોવાથી, હું જઈ શકી
નહોતો, પરંતુ તેઓએ હૈમના ન્હાનકડા, મુશ્ક પ્રવાસનું વર્ણન વિગતવાર કરેલું હોવા-
થી અને તે બોલવા લાંબક હોવાથી, ત્હને હું સંક્ષેપમાં લખી દઉં છું. ભેરાક, સ્વાનુંભ-
વનો ઈનિદામ ઝેટલાં સ્પષ્ટ અને સારી રીતે લખી ગયેલ તેટલો આ ભાગ્યેજ લખાશે.

પ્રતાપગદના કિંદાની તમેરી અમ્હારા મેનિરેરિઅમથી દમ માપક ફર છે. મહાબલે-
શ્વરનાં મર્વ પશિમ નાકાં (Points) ઉપરથી છેત્રી દસ્તખીમ (Indscape) સૌથી
મનોહર દેખાય આવે છે. કેયના નદીની ખીજીના મનોહર લીલાગીવાળા ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી
ઉભો મેળાનવાળા વાવના મુખની આકૃતિવાળા 'લૅગુનિક પૅપર્ન્ટ' ઉપરથી તે પહેજ
પ્રગળી નીકળે છે. ઘણે ફરથી જોતાં પણ તે ફર્વ મહત્તા દાખવતો દેખાય છે.

એકમુલખાનની ક્ષર, એનું માયું દટયું છે તે જગ્યા, ધી લવણીનું મંરિ, અક્ષ-
મુલખાનના લમ્કરની જાવણીની જગ્યા, શિવાજના સૈનિક સતાયા હતા તે જગ્યા, વગેરે
તેઓએ જોતાં હતાં અક્ષમુલખાનની ક્ષર શિવાજીએ ચણાવી હતી, એ એની ઉદારતાની
માફી પૂરે છે. દાસ મહાબલેશ્વરમાં વસના મુલખાન મનિરોએ એ ક્ષર ચણાવી મુદ્રી

કરાવી છે, અને સાથેજ શાધસ્તંભાનની કબર પણ છે. થોડેક અંતરે બે સરદારોની કબર છે. પ્રતાપગઢના તદ્દન અભણ લોકો પણ આ ઇતિહાસથી માહિત છે. દંતકથા પ્રમાણે અક્ષયુષ્યમાનને બેટલી વખતે તેણે શિવાજીનું માથું દબાવ્યું હતું અને આત્મસંરક્ષણ અર્થેજ શિવાજીએ વાઘ નખતો ઉપયોગ કર્યો હતો. -

શિવાજીની પવિત્ર દેવી થી ભવાનીનું મંદિર કાઠપણ નક્કી કે ધરિંગીરી વગરનું સાદું, પણ કાળા પથ્થરનું પાલુંજ મજબૂત બાંધેલું છે. માતાજીની મૂર્તિ અંદરના ધણા અધારા ભાગવાળા એરણમાં બિરાજેલી છે. તે મૂર્તિ પાસે શિવાજીની પોતાની પૂજના રદિકના પારદર્શક મહાદેવનું સિંગ તથા બાળકૃષ્ણના મૂર્તિ રાખેલી છે. મંદિરના ચિખરનો ભાગ એક આખા પથ્થરમાંથી કારીને બનાવેલો છે.

હાલમાં આવી હાલતમાં પડેલો પ્રતાપગઢનો આ સુમસિદ્ધ ગઢ, એક વખત આખા ભારતવર્ષમાં પોતાની મહત્તા દાખવતો. અત્યારે તે માત્ર સ્મારક ચિન્હ તરીકે ઉભો છે. પ્રવાસી ઉપર ચઢવા પરિશ્રમ લે છે, ત્હેનો બદલો તે પોતાની આસપાસના મનોરમ, સર્વ દિગ્દર્શક, ચિત્તવેષક દેખાવથી વાળી આપે છે.

તા. ૧૬ મીએ સ્થાને અમ્હે સ્થાનેની અવર્ણનીય રમણીય ખીણમાં, વાંકી ચૂંકી લાઇનમાં જેલી, રૂપેરી, તન્વંગી કૃષ્ણા નદીનું મળ જોવા મળ્યાં હતાં. અમ્હે ‘સર્પન્દ્રસ સ્નાત્ત’ની (વાંકીચૂંકી) ન્હાનકડી પગવાટને સ્તરો ભીંધે હતો. મંલુ ! વીચઝાડી, ઢોળાવ તમા ચઢાણ એ સર્પના મિશ્રણથી અમને કાષ્ઠક અનેરીજ મજા પડતી હતી. અહાહા ! શે સુન્દર ભાગતો તે વખતનો સુપ્રસ્તનો દેખાવ ! પાછા ફરવાને મન કર્યું પણ ન કરે. વાટળા પણ અનેક ભાતનો સુન્દર આકાર ધારણ કરી, ઘડી ઘડીમાં વિવિધ રંગથી રંગાર્ધ ગતાં અને જ્વેનારને મોહાન્ધ બનાવી મૂકતાં. મને તો તે વખતે એમજ થતું કે,

‘ જ્વેયાં કરે, એઘાં કરે,

‘ ઝીલું ઝીલું ગાયાં કરે. ’

આવી શાન્ત, ધીસ ઝાડીમાં થઇને સાવકાંબે પણ અમને ફરવાનું, ભટકવાનું ધણુંજ મન થતું. પરંતુ ‘ સરિના સૌન્દર્યરૂપ જંગલો વાઘ, સાપ વગેરે ફાડી ખાનારાં જાનવરોનું પણ નિવાસસ્થાન છે ’ એ કુર સત્પત્નું જ્ઞાન થયે રૂચિને બંધીવાર અમલમાં મૂકી શકતી નહો. અરતુ.

ખેન ! હવે ત્હને હું મ્હારા દિવસના કાર્યક્રમનો સ્લોજ ખ્યાલ આપું છું. સહવારમાં ચંડી ઘણી લાગે છે એટલે સાત વાગ્યે ઉઠું છું. છતણ પાછી કરી, મ્હાના કાર્યથી પરવારી, કપડાં બદલી, આઠ વાગ્યે રોજ બધાંની સાથે ફરવા જાઉં છું. નવ વાગ્યે ઘેર આવી સ્નોર્મના કાર્યમાં જોડાઉં છું. ગૃહકાર્યથી રોજ લગભગ બાર વાગ્યે પરવારું છું. પછી અર્ધો કલાક વિશ્રાંતિ. એકથી પાંચ વાગતા સુધી રોજ નિયમિત રીતે વાંચું છું, ફક્ત એકાદકલાક વચમાં પત્રલેખન વાંચનમાં. પહેલો એક કલાક કાઠપણ આરિય ઘડનારી ચોપડીજ વાંચું છું, અને પછીના વખતના ઐતિહાસિક નવલકથા, ચોપાનીયાં, સારા લેખકોની વાંનાં વગેરે વાંચું છું. પાંચથી છ સુધી સ્થાને ફરવા જઈએ છીએ; તે વેળાએ, આખા દિવ-

સમાં જે કાંઈ વાંચ્યું હોય, તેનું સંક્ષેપમાં વર્ણન આપી જઈએ, અથવા તેા બીજા કોઈ સારા વિષયો લઈ વાત કરીએ અને વખત માત્ર આનંદમાંજ પસાર કરીએ. ઘેર આવી, અર્ધા કલાક થાક ન લાગેા હોય તો બાગમાં જરા તરા આંટા મારે અને પછી મુદ્દમ-ર્યામાં પ્રવૃત થાઉ. રાત્રે આક વાગે પરવારી અમ્હે બધાં મેજ સાથે બેસીએ છીએ. તે વખતે અમ્હારા ન્હાનકણ કુટુંબમાં કોઈપણ પ્રકારનો વાર્તાવિતોદ આપ્યાં કરે છે. રોટક કલાક સુધી આમ બેઠા પછી સર્વોપરિ નિદ્રાદેવીની નિરાતિ ઉપાસના કરીએ છીએ. અત્ર દમણાં તો થંડી ધણીજ પડે છે.

અત્ર સર્વ મજામાં છીએ. તત્ર પશુ કુશલ દરો, સા. મા. બાને હવે ઠીક થતું જાય છે એટલે થોડા વખતમાં ત્યાં આવવાનું થશે. એજ પત્ર લખજે.

લે. રતેદાધીન મહન.

વાલમિત્ર.

બાલકોની વાતો.

લેખક:—રા. રા. મોતીલાલ બાપાભાઈ પુરેલિત—ચુનાગઢ.

(સર સ્વીટનાથ યોગેશ્વર The Crescent Moon—“ધન્ડુકલા ” માંથી અમુક દૃકરાઓનો અનુવાદ.)

૧. ચંપાતું પુલ.

માણ ! ધારો કે હું મમ્મતને ખાતર ચંપાતું કુટુ થઈ એક ઉચ્ચ ઝાડની શાખા પર બેસી જાઉં, અને પવનની દહેરા ન્યારે મ્હને દલાવે ત્યારે હમું, અને નવાં પાંદડાં પર નાચું, ત્યારે ત્હમે મ્હને બોળખી શકો કે નહિ ?

ત્હમે કહો કે “ ભાઈ ! કયા છે ? ” આ સાલગાં હું ખુદી થાઉં અને શાન્તિમાં બેઠો રહું.

પછી હું ધીમે ધીમે મ્હારી પાખડીઓ ઉઘાડું અને શાન્ત આનંદમાં બેઠો બેઠો ત્હમે જે કરતાં હો તે જોઉં.

ઋવારમાં સ્નાન કરી ન્યારે ત્હમાત્ર ખજાપર ભીના વાળ પડ્યા હોય અને ત્હમે અપાના ઝાડ નીચે ચઢતે દેવની પૂજા કરવા જતાં હો ત્યારે ત્હમને ક્ષત્રી મુગંધ આવે, પણ તે ક્યાંથી આવે છે તે ત્હમે જણી શકો !

બોજન કર્યા પછી જણેરે જ્યારે પામે બેઠી ન્યારે ત્હમે રામાયણ વાંચના હો, અને ઝાડનો પડછામો ત્હમાત્ર સરીર ઉપર અને બોળખા નખનો હોય, ત્યારે હું પણ મ્હામે બાંધા ત્હમે વાંચના હો તેજ લીટી પર નાખું. પણ ત્હમે ક્યાંથી જણી કે આ શમ નો મ્હાનો “ ન્હાના બાચું ” હમું દમું !

સાજી હાથમાં દીવો લઈને ત્યારે તદને ગામના વાઘ તરફ જતાં હો, તે વખતે એમિતો હું જમીન ઉપર લઢારી પાસેજ ખરી પડું અને તરત લઢારો હતો તેજે “બાણુ” ચંદ્ર નહિ. પછી પાછો જલદી હું લઢારને વાતો કહેવાને આજીજી કરવા મંડી પડું.

ત્યારે તદને પુછો “શ્વેત હુઆ ! અટક્યાળા બાણુ ! આંદરો વખતે કયા લેંસાઈ ગયો હતો ?”

છતાં હું જવાબ ન આપુ અને કહું, “માણ ! એ વાત તો તદિ કહું.”

૨. એક ન્હાનો-મ્હોટો માણસ.

હું ન્હાનું છોકરું છું એટલે ન્હાનો માણસ કહેવાઈ, પણ ત્યારે મ્હારા પિતાજી જેવડા થાઈ ત્યારે મ્હોટો માણસ કહેવાઈ.

મ્હને મ્હારા માસ્તર કહેશે, “આજે કેમ મોડું થયું ? ચોપડીઓ અને રમેટ સર્મને આવ.”

હું કહીશ, “માસ્તર સાહેબ ! મ્હારે હવે લેશન કમ્પાની જરૂર નથી.”

“હું હવે ન્હારા પિતાજી જેવડા મ્હોટા માણસ છું.” ત્યારે માસ્તર નવાજ પામીને કહેશે, “તારે હવે ચોપડીઓ છોડી દેવી કેમકે તું મ્હોટો થયો છે.”

પછી હું હુઆ પ્હેરી, મેળામાં નવા જાઝાં મોર્ફોસો એકમ થયા હશે ત્યા જઈશ તત્તજ મ્હારા કામ દોડતા દોડતા આવશે અને કહેશે, “બાણુ ! તું મુલો પડી જઈશ ! આસ ! હું તને મારી સાથે લેવી નહિ.”

ત્યારે હું કહીશ — “કામજી ! તદને નથી જાણતા ? હવે હું પિતાજી જેવડા મ્હોટા થયો છું.”

કામજી કહેશે — “હીંદ ત્યાં તારી મરજી પર ત્યા જા.”

પછી હું મ્હોટો હોવાને લીધે ત્યારે કુંચીયી પેટી ઉધારી મારી આયા (આકરડી)ને પૈસા આપતો લેશન ત્યાં માણ ન્હાનાની આંડીમાંથી આવી કહેશે “અટક્યાળા ! આ શું કરે છે ?”

હું કહીશ — “માણ ! હવે હું મ્હોટો છું અને પિતાજી પેટ મ્હારે પણ મોકરોને પૈસા આપવા નોંધશે.”

માણ કહેશે, “એમ રહેવે આ છોકરો મ્હોટો થયો. મારે લાગે જેને મરજી પડે તેને એ પૈસા આપે.”

તહોવારના દિવસમાં ત્યારે પિતાજી આવશે ત્યારે મ્હને છોકરું નાહી મ્હારે મારે ન્હાનાં છુટ અને રેશમી ઝગવા લઈ આવશે.

ત્યારે મ્હને આપશે ત્યાં કહીશ, “પિતાજી ! મધુ મ્હોટા લાઈને આપિ, હવે હું તો લઢારા જેવડા મ્હોટો થયો છું.”

પિતાજી વિચાર કરશે — “છોકરો હવે મ્હોટો થયો છે અને પોતાનાં કપડાં પોતેજ લઈ આવશે.”

“ૐ શ્રીહરયે સર્વાભ્યને નમઃ”

કરોડો રૂપિયાની મિલકત જેવા અમૂલ્ય જ્ઞાનના યાજ્ઞમાં,

—એમથી પીરસેલા—

પ્રભુની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત થયેલા શ્રીહરિના દિવ્યસંદેશા!

એ સંદેશા કોણ સંભળાવે છે?

અંથમાળા ! “ઉન્નતિ મંદિર.” અંથમાળા !!

પ્રયોગક—ગુજરાતના લોકપ્રિય લેખક, વક્તા અને કવિ—શ્રીયુત્તમસેવ.

ભારતના અગ્રિ, મદર્શિ, સત, મહત, તેમજ મહાન પુરુષો તાપથી ભારતવાસી મનોને મરેલો અમૂલ્ય યાત્રો અખૂટ વારસો આ અંથમાળા દ્વારા પ્રેમથી અપાય છે.

શ્રીમતી સરસ્વતીદેવીની સાલિક સેવા—સામગ્રી !

અખાતરમ આત્મપ્રદેશમાંથી હોતા આત્મદેવતાના અમર આદેશો !

એ બધું ક્યાં છે? એ શું છે? જાને એ કેને માટે નિર્માણ થયું છે?

“ઉન્નતિ મંદિર.” અંથમાળા રૂપે સવળા ગુણ મહાકોના કર્મો

જનનિ પ્રાપ્ત કરવાના મહા-મર્યાદા સ્વીકારવાને સજ્જ થયેલા સર્વ મુગ તેમજ અધિકારી સ્વદેશવાસી બહુઓને તેના લાભ અનાયાસે અપાય છે !

રંગબેરંગી કવર, વિવિધ ઉપયોગી વિષયો સંદિત દર વરસે આશરે ૨૦૦૦ પૃષ્ઠના વિસ્તારવાળી, પવિત્ર અને સચિત્ર એક નવીન માસિકમાસિકા—નમોવા નિમિત્તે ધરતા પેન્ડા બોડી, નુકસાન વેદી, અતિ સસ્તી કિંમતે અપાય છે. વાર્ષિક મૂલ્ય ઉચી જાતના ગ્લેસ કાગળો, પ્રસિદ્ધ છપખાનાની હુદર છપાઇ, મનોહર અને આકર્ષક ચિત્રો મહિત ફક્ત રૂ. ૩-૦-૦ અને રૂ. ૬ કાગળોના પુસ્તકોના વાર્ષિક મૂલ્ય માત્ર રૂપિયા ૨-૦-૦ પાંચ અર્ધ દરેક માલાનું દર વરસે રૂ. ૦-૬-૦ જુદું.

ભારતનાં અમૂલ્ય રત્નો !!

એ માસિકમાસિકામાં શા શા વિષયો પ્રકટ થયો, એ જાપ જણો છો?

જુઓ, તેમાં પ્રકટ થનારા મહત્વના વિવિધ વિષયોના અનુક્રમ—

- ૧ વિશ્વવિખ્યાત, જન-સાહિત્યપ્રમાદ, કોવિદેસરી, કવીન્ડ સર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના “સ્વદેશ” “ગીતાંજલિ” અને “સમાજ.”
- ૨ સદગત અદ્વાનિષ્ઠ સ્વામી શ્રી “શમનુ” હૃદય.
- ૩ વેદાન્તકેસરી, વિરમતીર, સ્વામી “વિવેકાનંદના આત્મા”
- ૪ લોકપ્રિય, ભારતવિદ્યક, માહર મહાત્મા શ્રીયુત્તમસેવ “ગીતારહસ્ય.”

- ૫ આદ્યગ્રંથમણિ, ધર્મવતાર, “શ્રીરામચંદ્રનો ધર્મોપદેશ.”
- ૬ વેદાન્તાચાર્ય, અવતારચિરમણિ, આદ્યપરમપુરુષ, શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રની “વિદ્યાલો.”
- ૭ વિગ્નાનવાગ્દેવ, સમર્થલેખક, શ્રી રામેન્દ્રસુન્દરચિત્રોત્તર વિગ્નાનરતન—“પ્રકૃતિ.”
- ૮ ભારતના રાજનીતિ-પદ્યલેખક, દિગ્દમ્ભીપદ્મ—“ભારત-રાજ્ય-પદ્ધતિ.”
- ૯ કુશિત્રેષ્ઠ ભગવાન શુકદેવજીનો સાત્ત્વિક શૃંગાર.
- ૧૦ સુવિખ્યાત બંગાળી મહાત્મા ઠાકુરજી (પાગલ) હરનાથના આત્મકારિક ઉપદેશ-અથવા—“પ્રભુનાં ધરતી વાતો.”
- ૧૧ પરમ પુરુષ, વિશ્વવિખ્યાત, પરમદસ મહાત્માશ્રી રામકૃષ્ણનો “અમૃત-પ્રવાહ.”
- ૧૨ સમર્થ પુરુષશ્રેષ્ઠ, અદ્ભુત યોગીશ્વર, મહાત્મા શ્રીપરમદસ માધવદાસજી મહારાજનું સચિત્ર, બાતિ રસિક અને પરમપવિત્ર જીવનચરિત્ર.
- ૧૩ આરામ અને આયુષ્યની અદ્ભુત આસી.
- ૧૪ પરમ પ્રેમપ્રભુ, શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના પ્રેમાવતાર, ભક્તિરસનો પ્રગલ્ભ પ્રવાહ રેલાવતાર, પદ્મજન્મધારી શ્રી ગોરાંમ મહાપ્રભુ (શ્રીકૃષ્ણ ચેતન્યદેવ)નું સચિત્ર રસીક ચરિત્ર.
- ૧૫ જ્ઞાનભાનુ, યોગીવીર, રાજર્ષિ જનકવિદેહીના આત્મકારિક શુરભંગ ચિખવતારી, યોગનાં શુભ રહસ્યોથી ભરપૂર એક આત્મકારિક નરલક્ષ્ય “અધ્યાત્મિકની લગાડી.”
- ૧૬ બકત મહાત્મા, સત ચિરદમણિ, કળીર—કપાલની “કળીર કસોળી.”
- ૧૭ એ સિવાય દેશી-નિદેશી-વિવિધ ઉત્તમ બાવનાવાળા, નવા—તાજા અને પરમ ઉપયોગી લેખો દ્વારા ચારીરિક, આત્મિક, અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાના સુરક્ષ તેમજ વ્યાવહારિક આર્થોનું અમરકારક વર્ણન પ્રકટ થાય છે.
- નર જનના સફળ કરનારા, ગુરુ જીવનમંત્રોનું રચયીકરણ કરનારા, જોગદારી લેખો, અને પરમ પુનિત, બાતિ મદન, સાત્ત્વિક તેમજ સર્વનિષિધદાતા સેવાતમ સેવામાર્ગનું દેશકલાનુસાર અનુસરણ કરવાની સતેજ આવીએ સમજવનારા ઉત્તમ લેખોનું સંગ્રહ હૃદયપ્રાપ્તી, રસિક અને આત્મકારક જાપામાં નિરપણ કરવામાં આવે છે.
- આત્મ ભંધુઓ ! તમારા હૃદયમાં પ્રવુએ ઉતારો આ ધર્મી રસ-પ્રમાદથી ઉભરતો જ્ઞાનામૃતનો ખાતો હાથો ! આવો ! આત્મજ્યોતિ જગાવો ! અને આ આત્મિક આનન્દમયતનો હાથો સેવાનાં સોજાગ્ય અજમાવો !
- તા. કે—ચોટ અર્થને માટે માત્ર એકજ આનાની ટીકી મોકલવાથી આ ગ્રંથમાળામાં પ્રકટ થતાં, ઉત્તમલેખોના તુલના રૂપ એક રસીક પુણક વિના મૂલ્યે એક મોકલવામાં આવે છે ! તે મંજારી લાંચી-ભંડેજ-ખાની કરો કે—
- આ માસિક મંથનમાળા માત્ર આપનાં કલ્યાણને માટેજ પ્રકટ થાય છે કે નહીં ? અને આ સેવાધર્મ, દેવળ, નિસ્વાર્થ બુદ્ધિવટેજ રસીકરવામાં આવ્યો છે કે નહીં ? અને આવી કરીને માત્રક થવાને નીચેને સરનામે સત્વર લખો:—

વ્યવસ્થાપક—“ઉન્નતિ મંદિર” ગ્રંથમાળા.

રાજની પાળમાં-જન્મલક્ષ્મીની પાળ.

અમહાવાદ.

મોસ વર્ષના આનુભવી-બાહોશ અને વૈકલ્પિક-

ડૉ. સી. જી. મહેતાની રામબાણ દવાઓ.

આજ સુધી હજારો દર્દીઓ ઉપર અજમાવી, ખાસ ચમત્કારિક

અને તાત્કાલિક અસર કરનારી સિદ્ધ થઈ ચુકેલી—

આશીર્વાદરૂપ નિવરેલી અને વર ઘરમાં વપરાતી દવાઓ !

મહાશક્તિ પિલ્સ.

કંસર, કમ્બુગી, અખર, કુવરુદિ નહુ મધ્ય વસ્તુઓની બનાવેલી ખાસ ચમત્કારિક રાક્ષિની યોગ્યો. આન પ્રજા દિવ્યમોજ અભળ શકતો !

આ યોગ્યો અપૂર્વ તામત આપનારી, વીરને વિરુદ્ધ કરી વધારનારી, વીરના દિની નસેના, લોહીના, તેમજ વીરના સળગા દોષો દૂર કરનારી, નદારાન પ્રવીત કરનારી, પાચન શક્તિને વધારનારી. છાતી, ફેફસાં મસલ, મગજ, પ્રુદિ, શક્તિને પરિપુષ્ટ કરી નરી જીવાની આપનારી અને બીમના જેવી જગવાન કાચ બનાવનારી યુગ્મીની યોગ્યો. છત્ર વીર દિવસમાં ચરીરના ૨ મ સમમાં આસમાન જમીનના ફેરફાર કરી ખતાવે છે. શરીરની શક્તિ અને ખેરના સાધી એકદમ બિલાવો દેહે. વીર દિવસની ૧૦ યોગ્યોની ડબ્બીના ૨, ૨) દસ દિવસ માટે ૩૦ યોગ્યોની ડબ્બીના ૩ ૧-૪ નમુનાની ૧૦ યોગ્યો ૨. ૦

સગર્ભારક્ષક—અને શરીર સંશોધક સોગડી—ગર્ભવતી સ્ત્રીઓની, અગ્ની પ્રયાસ દક્ષા નોખમમાં હોય છે. ગર્ભ વળતે ગર્ભિણી તથા ગર્ભની સંભાળ લેવાની ધલો જરૂર છે. 'સગર્ભારક્ષક' એ બંનેનાં ખાસ જીવન રૂપ છે. માતા અને બાળકનો એ ખાતોકારક વીરો છે. 'સગર્ભારક્ષક' નો આશય લેનાર ગર્ભવતીને કોઈ વ્યાધિ અર્થાં શકતો નથી, અને ગર્ભમાંના બાળકને અંત માન પ્રજા છતાં આવતી નથી. હજારો કુટુંબોમાં આ દવા હોસે હોસે વપરાય છે ! બાળકોને નિરાગ્રી, બાળવાન, નેજસ્તી અને પ્રુદિ લાળી ખતાવે છે. દરેક સ્ત્રીઓનો ૨. ૧-૪-૦

સોગડી—કમળ તેમજ ગર્ભસ્થાનની પ્રુદિ કરે છે. આનવની સળગી અગ્નિજો દૂર કરી ગર્ભધારણના કાર્યમાં ધલો સદાપકારક વધ ખરે છે. સોગડી નમુ ૩ નો ૨. ૧-૪.

કોલેરાપિલ્સ—ગરમીની શેલમમાં અને ચેખાસાની ચરવાતમાં આ અષ્ટકર દર્દી કામ કામ રાત્રી નીકળે છે તેનો ચમત્કારિક અને અકસીર ઇલાજ નોખતો હોય તો, "કોલેરાપિલ્સ" ની એક થીરા પાસે રાખો. તમે નિર્ભય થાઓ, અને બીજાઓના પ્રજા કિમતી જન બચાવી આશીર્વાદ મેળવો. કોલેરા સિવાય, જોડા, મરડા, સંમહલ્લી, આંકડી કે આંકડી આવતી હોય, લોહી આંકડા સ્ત્રી પડતી હોય, પેટમાં મરુડાટ થતો હોય, રાગ કે ચૂક આનવતી હોય, તો તત્ત્વ 'કોલેરાપિલ્સ' નો ઉપયોગ કરે. ઉદરના તમામ રોગો તરતજ મૂલમાંથી આ દવાથી નાશ થાય છે ! કિંમત થીરાનો ૨. ૧-૪-૦.

કંકમુધાકર—ગળાની ફેલ્લીઓ, અજાનું બેસીનું, ગળાનો અંદરનો સોજો, લક, ખોની કે જીભની ગરમી અને ખોના સળગા વિકારોને દૂર કરી, ગળાને પ્રુદ તેમજ અજાનું અને પ્રુદ બનાવે છે, નાકબળા, ગાનાસ, સંમીત શાઓ, વસ્ત્રા, ઉપદેશ, ખાનગી

સંગલ વડીલ, બારિશિરડીને ક્ષમા ગાંધી બનુ ન હોયોગી "ધર" ખરે છે. પોણાસા ગાંધીની
જેક શેશીની કિંમત ફક્ત રૂ. ૧-૦-૦

ખાસોની ગાળીઆ—કરના સંખ્યા જતના દોઢો, સપ્તખાસી, સલેખમ સહિત
કરવાળા ખાસી, કરની સારે લોહી કે વજમમ પડતું હોય એવી સખખ ખાસી, લાંખા
વખતની બરે માંથી બેઢેલી બની ખાસી વિગેરે છાતીના કરના બધાં દોઢોને નાખી કરી, છાતીને
ખંજીયત બનાવે છે. ચાસોખાસની કિયાને સરલ તેમજ નિયમિત બનાવી દે છે. આમાં મોઢું
નિસાની ચીજ ખીલકુલ વપરાતી નથી. ૫૦ ગાળાની સીસાનો રૂ. ૧-૪-૦૦

જાહેરદીપક—મહા જ્ઞરાગ્નિમાંથીજ બધા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. સૌકોને નવાણું
વ્યાધિનું મૂલ મહાવરોધ અને જ્ઞરાગ્નિની મંદતા છે. આ ગોળાઓ, જ્ઞરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરી
દિવસમાં ત્રણ વખત સપ્ત બુખ લગાડે છે. વગર પ્લુલાને પેટ સાફ લાવે છે. અનંતે
બસાજર રીતરુર પચાવે છે. આંતરડાંનિ શુદ્ધ કરે છે. લાણ તેમજ મળના મારોતિ આફ
રાધે છે. અને પાચન શક્તિ તેમજ બોરાકમાં મન માનતો વધારો કરી મનને પ્રુથમિનજ
બનાવે છે. ૧૦૦ ગોળોતો ૧. ૧-૮-૦

જ્યોતિષિનું કહેવું:—આંખમાં નાખવાનાં ટીપાં.—દરેક નાખવાથી આંખનું તેજ વધારે છે. મગજ તેમજ નેત્રાની ગરમી દૂરી થે છે, અને દાંડિની ચક્તિને સલામત રાખે છે. આંખની માથે છે. બાવેલી આંખોને માથ વધુ દિવસમાં સ્થિત કરે છે, આંખની ઝરી, ખિલ, કાલાઈ, ઘીનાચ અને બળતરા દૂર કરીને આંખોને સ્ફૂટિત કરે છે. રવચ તેમજ તેજસ્વી બનાવે છે. દરેક ટીપાના રૂ. ૦-૮-૦.

ગાંધકના પ્યાલા:-શેરી વિઘટની મધી અમરો દર કરી, કરીરને વિદ્યુંદ, ખડવાન, તેમજ તેજસ્વી બનાવે છે, પાચન, લાકાત અને સ્થૂર્તિ વધારે છે. દેખાવગો ધણુ સુંદર અને લાલિ વખત કામ આપે તેમ છે. પાસેરના દરક સુદ પ્યાલાનો રૂ. ૧.).

ગાંધીજી પિટૃસઃ—છાત્રી, મગજ અને શરીરની નમજાણ, હાથ પગની તોડ, વીર્યકું
ખાતજાપાયું, સોહીનાં વિકારો, રિકાઇ તેમજ શરીરના સ્વચ્છતા અવધેવોના ન્યૂનતા અને
નિર્બળતાને દૂર કરી તન, મન, તેમજ હૃદયને ષ્ણચ્છન બનાવે છે, નવી જુવાનીનો
નોવો જુસ્સો લાવે છે. નવી ચક્રિત અને સ્ફુર્તિ જમાવે છે. દરેક શીશીનો રૂ. ૧-૪-૦૦.

સાંક્રાંતિક:-સાક્રીય પદ્ધતિથી વણા પ્રમાણે રોપેલા અને વણા મ્હોટા ખર્ચથી તૈયાર કરેલો, સોદી તેમજ બળવર્ધક લેવામાં લે. આનો મંદિર અમને આપી છે. કે ખાતે મળેલો ફક્ત છે. ૬૨ એક તોડાના રૂ. ૧-૪-૦

સુનાની યાદુતી:—ગને દેવતાઈ લેખ । નામગોષ્ઠને અક્ષર પ્રલામ, જેને માટે સંકેત
સંદર્ભિતો મેળવ્યો છે. સાતજ વિષયો સમગ્ર પુસ્તક માત્ર થાય છે, અને આવી પાત્રી
કો. ૧૪મત બન્નેની સાથે પ્રકા ૩. ૫—૦—૦

કચ્છરીનાં ગોળીઓ:- જીવનપર્યંત, બળ, કુદિ, અને તેજપ્રદ, રાજ્યપદી કુદોત્તેજા.
વપરાયો સ્વાદિષ્ટ, ક્ષર્યધાર અને પુષ્ટિકારક ગોળીઓ. ૩૨ ગોળીનાં યાશીનો ૨. ૧-૮-૧૦.

६. गोष्टीचा आह्वान करीत-सी. जे. भेता येऊ. व'पनी.

पद्मोपेक्ष-आस्तोसः अमदायादः.

આ પત્રનો વધારો.

સસ્તામાં સસ્તું અને સારામાં સારું અપ-ટુ-રેટ સાહિત્ય !

નવીનવી નવલકથાઓનો મહાસાગર !

—જેમાં વહે છે—

અલૌકિક પ્રેમ અને વીરસનાં દિવ્ય ઝરણાં !

તેમજ

યુરોપીય મહાયુદ્ધનો અદ્ભુત ઇતિહાસ !

જેમાં યુદ્ધપત્નો ભીષણ વિશ્વહ-વૃત્તાંત, જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, વીર્ય-શૌર્ય, પ્રેમ અને પ્રેમદાની ક્રિસ્તુરી, વિવિધ વિચાર વૈભવ તેમજ હૃદયની સમગ્ર રસપ્રાપ્તિની નસોમાં તન્મનાદ ઉપજાવે એવી અતિ ચમત્કારિક, બુસ્સાદાં, છટાદાર, મનોહર અને રસદાર નવી નવી નવલકથાઓના—

પ્રબળ તરંગો ઉછળતાજ રહે છે !

વળી જેમાં સમગ્ર જગતના સુવિખ્યાત સમર્થ સાક્ષરોએ નવે રચનાં અતુલ્ય નવા નવા રસો સંચિત છે !

નવરસનો ભંડાર ! નવો શૃંગાર !! નવો બહાર !!

પ્રાચીન-અર્વાચીન-ઐતિહાસિક-સામાજિક-ધાર્મિક-દેશી-વિદેશી-વિવિધ દેશી-ઇલૌકિક-પારલૌકિક-પ્રેમ-ધર્મ અને શૌર્યભર્યા મરાઠાઓ તેમજ અદ્ભુત ચમત્કારોનો એક નવો—

અખૂટ ખજાનો ! લૂટો ! લૂટો !

આવો, આ મસ્ત ઉદ્ધતનો પ્રેમપ્રાવો ઉઠાવો ! અને લો આ દિવ્યરસનો વહાવો !

“ પાથે સખ ધોષે લાયે, પાઠત ભયા ન દોષ !

અઢાણ અક્ષર પ્રમદે, પઢે સો પાઠિત હોય । ”

જે એ જગતને ટાલાવનાર બહુ શીખવું હોય, પવિત્ર પ્રેમના પ્રભાવથી જીવનને સાર્થક કરવું હોય, સ્વધર્મ, સ્વજન અને સ્વદેશને તારવાના સળંગ છતાંય-સરલ-છેકજ બ્યાવહારિક-મહાગતો શિખવા-સાંભળવા હોય તો—

આ અમૂલ્ય તક ગુમાવતોજ નહિ !

આવો, આવો !

આહક થાઓ !

નવીન
રસીક

‘પ્રણય માલિકા.’ સચિવ-મુન્શી અધ્યાવસિ !!

જેમા અમર જગતનાં અત્યુત્તમ સાહિત્યમાંથી ચુટી કહાડેલી, સર્વોત્તમ ન્હાની
ગદ્યાદી પ્રેમકથા, વીરગાથા અને સુંદર નવી નવી નવલવાર્તાઓની પ્રત્યેક માટે
એક સામટી બેટ લેવાને તૈયાર થાઓ !

પ્રયોજક:-શુજરાતી, ભાષાના સુપ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય લેખક પ્રીયુત, વર્મત.

આવો, આવો દાવ અન્યત્ર નહિજ મળે !

આ “પ્રણય-માલિકા” પ્રથાવલિ, નવી નવી અને નવગ્ગ ભરી ઉત્તમ
નવલકથાઓનીજ પ્રથાવલિ છે ! જેની યોજના અને જેમાની નવીન નવીન નવ
લકથાઓ લખવાનું કાર્ય શુજરાતી ભાષાના પ્રસિદ્ધ માક્ષરોને હાથે સોંપાયેલું
છે અને તેમા અનેક ભાષાઓની સર્વોત્તમ ઠરેલી તેમજ લોકપ્રિય નિવેડેલી પ્રાચી
દિકે નોવેલો ઉપરથીજ પસંદ કરી-ચુટી કહાડીને-આ પ્રથાવલિદાન પ્રેમ અને
જ્ઞાનનું સાહિત્યક લાભ લાવપૂર્વક પીરસવામા આવે છે !

એ ‘પ્રણય-મન્દિર’ માં કોણ કોણ વિરાજે છે ?

પ્રથમ તો સમગ્ર જગતપર અચલ આમાન્ય લોખવતા, માક્ષાત્ પ્રથરાવતાર

મહાપ્રભુ પ્રેમદેવતાની અજબ-લીલા !

અને

પ્રેમના અનન્ય ઉપાસકો રૂપે જગતના વિવિધ દેશવાસી, મહાન પ્રેમી
યુરોપના અદ્ભુત પ્રેમ-પ્રસંગો ! અર્થાત્ પ્રજા પ્રેમની દિવ્ય યસવેરીપર જેમણે
નિ સ્વાર્થવૃત્તિથી પોતાના જીવન-સર્વસ્વનું હુરતે સુઝાડે-આદોષ કરીને-અલિ
દાન આપ્યું છે, એવા પ્રખલ પ્રેમપ્રતાપી નરરત્નો અને દિવ્ય દેવગનાઓ
જેવી સ્નેહમય સુદરીઓના પ્રેમ-કંડુણા-વીરસ ભરી અદ્ભુત પરાક્રમો !

(૨)

મહાકાલીનું અપ્પર !

અથવા

હાલ યુરોપખંડમાં જોસલોર ચોમર બ્યાપી શહેલાં ધુવનું વૃત્તાન્ત.

(૩) શ્રી કૃષ્ણ અને કમ્બુ-અથવા જર્મનીની શયતાની સત્તાપર હાથરી
આક્રમણ ! યુરોપમા આહતા પ્રચલ યુદ્ધની એક વીરસપ્રધાન અદ્ભુત નવલકથા !

(૪) જર્મનીનાં લયકર શરણો !-જેમા લીધણ જર્મન કાવચાઓ અને
કુટિલ ઇલ-પ્રપચોવાળી એ ફૂલભરિના લોહીને ગરમ કરી નાખે એવા અદ્ભુત
જે નવલકથા છે

(૪) જર્મન અને બ્રિટિશ બહાદુરો—મિત્ર-શત્રુનેતાઓના પ્રસિદ્ધ ચોક્કસો અને વીરતેમજ પ્રબળ પરાક્રમી મહાપુરુષોના ગિરુણીય અદ્ભુત પરાક્રમે.

[તેમનાં સુંદર ચિત્ર, રસીક ચિત્ર અને વિસ્તૃત જીવનવૃત્તાંત સહિત.]

ભયંકર જર્મન સહિદા!—એક જર્મન સુંદરીએ સુદૃઢતામાં કરી બતાવેલાં પરાક્રમેની અતિ આશ્ચર્યજનક અદ્ભુત અને રસીલી કહાણી.

ત્યાર પછી ધાર્મિક અને સામાજિક દૃષ્ટિબિંદુ વડે લખાયેલી

સર્વોત્તમ વિવિધ નવીન નવલકથાઓ.

(૫) “મહારાજ અંદ્રગુપ્ત” અથવા ‘કોણ હશે એ કંકણચોર?’

[આજથી ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે જાગેલી પ્રબળ પ્રેમની રંગભૂમિ.]

પ્રચંડ લગાણામુખી! અથવા ઉદ્ધમનો અસ્ત—શૂરા સિંચોદિયા કુલોત્પન્ન રણુવેલા ગન્ધુત-રત્નોનો અગ્ર રક્તપ્રવાહ! તેમાં સાતદર્શ અને રાજપુત પરાક્રમેનો દિલને ઉત્કેરનારો, લોહીને ઉખેડ કરનારો, અને વીરત્વથી ભભકતો મહાપ્રતાપી રણ વૃત્તાંત વર્ણવેલો છે.

(૬) કૂળતું-વહાણુ—સર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના જગપિખ્યાત એક અત્યુત્તમ નૌવેલ ‘નૌકાકુબિ’નો સુવલિત, અતિરસિક શુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ.

વહુરાણીનું બલ્લર!—એ જ સમર્થ લેખક કવિ શ્રી રવીન્દ્ર ઠાકુરની અમૂલ્ય પ્રમાણીરૂપ, સર્વોત્તમ ગણાતી, સુરસ અને આકર્ષક કૃતિ ‘જો ઠાકુરનીરૂ હાટ’નું છટાદાર તેમજ મનોવેધક શુજરાતી રૂપાન્તર.

સ્નેહની માંકળ યાને વિધવાની વેદના—આધ્યાત્મિક નવલકથાકાર, સમર્થ બગાલી સાહ્ય શ્રીયુત સુરેન્દ્રમોહન બટ્ટાચાર્યના એક અતિ પ્રસિદ્ધ બગાલી નૌવેલનું શુજરાતીમાં સચિત્ર, સુચારુ અને આકર્ષક રૂપાન્તર.

પરનારીનો ખ્યાર અથવા નરકનું દ્વાર!—એક અતિ રસીલી, અદ્ભુત પ્રસંગોવાળી, ચિત્તાકર્ષક પ્લોટ અને વિવિધ પ્રેમ-પ્રસંગોથી ભરપૂર, છટાદાર ભાષામાં લખાયેલી અને હાસ્ય-શૃંગાર-કર્ણુ તેમજ શાન્તરસથી શબ્દે શબ્દે ભપકી ઉડતી, આ લોક અને પરલોકના ચિત્તાકર્ષક તાલચ્ય ચિત્રો બતાવનારી, અતિ આશ્ચર્યકારક નવીન, સચિત્ર, અદ્ભુત નવલકથા.

પ્રેમની સુટકી!—રસ સુવે ને ટીપા ઝરે’ એવી ન્હાની ન્હાની નવરસ ધારી પ્રેમ કથાઓ! તેમજ હાસ્ય અને શૃંગારાદિ વિવિધ રમની વાર્તાઓ.

નિવિધ ચાત્તાલિહાર!—અદ્ભુત ચિત્રોનો રંગબેરંગી સિનેમા-ડી નૌવેલ્સ!

લુઓ! આ ચિત્રોટાગ્રાહના સ્મીક સુંદર શૃંગદિગ્ધો જેવો, માલ-મસાલો જીજે ક્યા મળશે?

એ ઉપરાંત પ્રાચીન-અર્વાચીન, ભારત, ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની, ઇટાલી, શ્રીલંકા, રશિયા, જાપાન, અમેરિકા, વિગેરે વિવિધ દેશ-પ્રદેશોમાં પ્રકટેલા પ્રેમ પિપાસુ વીર નરનારીઓ કે પરાક્રમી અને સાહસિક મહાન પુરુષો તેમજ સમર્થ ક્રાંતિકારોનાં અદ્ભુત કૃતિઓ અને તેમની અનેક ન્હાની મોટી નવલકથાઓ પ્રસંગોપાત આ પ્રથમાજ્ઞામાં નિયમિત રીતે પ્રકટ થાય છે । 'કહેવા કરતાં કરી બતાવવા' માંજ અમે વિશેષ મહત્ત્વ સ્ક્રમણ્ય છે છીએ; માટે અમારી આ 'નવલ માલિકા' માટે અમારે સુખે કેંઈપણ વિશેષ ન કહેતાં એકવાર ત્હેનાં એકાદ મધુકાનું અવલોકન કરી જતેજ ત્હેની શ્રેષ્ઠતાની ખાત્રી કરી લેવાની અમે અમારા શુભસંગ્રાહક બંધુઓને, સવિનય-ખાસ-આગ્રહથી-સાદરસોવાના ઉત્સાહપૂર્વક-પ્રેમભરી પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

વાર્ષિક લાવાજમ—શ્રેષ્ઠકાગળ, સુદર પુઠા અને બેટના પુસ્તક સંહિત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ અને રફકાગળ, કાચી બાંધણીના રૂ. ૨-૦-૦ પાળેજી જુદું.

(વિશેષ-આલ્પી કાગળની યોગ્યવારીમાં પણ અમે આ મહાન સાહસ માથે ઉઠાવી, અમારા સુર બંધુઓની સેવા કરવાને તત્પર થયા છીએ; તેમજ ચિત્રો-ચરિત્રો-વિગેરે ફટલીક નવીન યોગ્યતાઓ, સ્ત્રીક લાવનાઓ અને અવનવી સામગ્રીઓ તૈયાર કરાવવાનો ખર્ચ પણ માથે ઉઠાવવાને કટિબદ્ધ થઈને અમે હામ લીટીએ છીએ, ત્યારે અમારા પ્રિય ગુર્જરબંધુઓ પાસેથી કદાચ અમે સારા ઉત્તેજન અને સહવાવની વ્યાજ સખીએ તો તેમાં કેંઈ અમારી અયોગ્ય ધૂણતા અથવા દુરાશા નહિજ ગણાય ।

પ્રિય બંધુઓ ! આપનો અંતરાત્માને પૂછી; અમારી સ્નેહની સેવાનો તમુનો નજર નિહાળી; અમારી સાથે સ્નેહથી હાથ મેળવીને, આ સ્વદેશ-સેવાના એક રક સત્કાર્યમાં સહાય થઈ, આપના પ્રેમી તેમજ પારમાર્થિક જીવનને સફલ કરશે, એવી સપૂર્ણ આશા છે. અધિક શું ? નામ નોંધાવવાનું ઠેકાણું—

જીવા-પ્રેમ

વસ્થાપક:—પ્રાણ્ય માલિકા. આદિ.

દાખની યોગ—અમદાવાદ.

પ્રી-શીંગ પ્રેસ—અમદાવાદ.

લોહી સુધારા માટે સૌથી સરલ
 ડૉ. વામન ગોપાલનું જગ-
 પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રીય
 આયોડાઇઝડ
 સાર્સા પરીલા.

તેના હાથે દરદીઓએ ઉપયોગ કરી નીરસા દુર કીધી છે.
 આ સાર્સાપરીલા બંગડેલા લોહીથી થતા દરદો માટે એટ
 ફેટેહમંદ અને અકસીર ઇલાજ છે.

આજ ૫૦ વરસથી એક સરખીરીતે માન પામેલું છે
 અને જુદા જુદા પ્રદેશમાં

સોનાના અને રૂપાના ચાંદો મેળવવા
 આ એકજ સાર્સાપરીલા લોગ્યશાળી નીવડયું છે.

લોહી એ મહત્વનું છત્ત છે. તે જમડયુ હોય તો અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે
 તે સુધારવા દરેક માણસે કાળજી લેવી જોઈએ. તેને માટે આ સાર્સાપરીલા પીના બીજ
 એક પથ્થુ દવા લેવાની જરૂર નથી. વળી આ દવા પીવાથી ઉપદેશ એટલે ગરમી અને
 તેના પહે થતા રોગો-તેમજ લડના, મધીયા, આંત્રીપરના કળા ગ્રામ, આંત્રુ સુજ આરતુ,
 સરીરમાં ગળતરા થવી, સરીર ઉપર દેવી સરખા ફાલ્ય ચર્મ-આવશ્ય વીનેરે વીકારે ઉપર
 આ દવા અકસીર થઈ ચુકી છે. સીસી ૧ નં ૩. ૧૧ ચાર સીસી પીવાથી સારો
 ફાયદો મળે છે.—પોષ્ટ ખરચ જુદું.

દરેક રોહિતમાં દવા વેચનારને } ચાર એકડમ મંગાવનારને રૂ. ૮૫
 ત્યાં મળે છે. } ડૉ. ગણિતમરાવ કેશવ, ઠાકોરદાર-મુંબઈ.

અમદાવાદના એજન્ટ ગોકળદાસ મોતીચંદ પાસેથી મળશે.

—લખો:— વાંચીની યોગ-અમદાવાદ.

આ ગણિતમરાવ વિશે લખતા સુન્દરી સુમેધમા તે પાંચાત્ત જમાવના કૃપા કરશે

આં છે હીસ્ટરિયા !

વાંચકા—કી. રૂ. ૪-૨૦-૦ પૈ. લુહા.

હીસ્ટરિયા વાલુ ગમે તે જાતનો, એટલે ચીનગમ, મગી, ફેફર, કે ઉન્માદ વાલુ રોગ, સુષારોગ, રનવા, ગળતી, બદર, લોહી વહી આમગ તીક્ષ્ણી, દુષ્ટ રોગ-કાળા ગ્રાણી, ગરે માટે ખાસ દવા: દેશી વનસ્પતિની અને મધ્ય રહીત મર્ચાં. ખાત્રી માટે વાંચકા !

પાંચપાંચ મિનિટે લખાઈ કમાન થયું.

દેવાકાંતાના મે. ગોલ. એ. સાહેબ નં. ૭૮. મહેતા—“પાટલુંમાં મેં, બહેન દાદી સદા તળાઈને કમાન થતી અને જુત પ્રેમનો વળગાડ માનનાં તે વાલુમુક્તાથી અવ્યવસ્થામાં સુધરી ગયું. તેની માથે બીજા બે દેસ સુધારી સમયો.”

ગાકાના દવાખાનામાંથી રૂઢ થયેલો દેસ.

સામગ્રામ મગાઈ કારભારી ગઢબોરીઆદ-નડીયાદ “આટલું બે દવાખાનામાંથી નાપાડી ત્યારે હું નિરાશ થયો, પણ વાલુમુક્તા વાપરનાં શરીરમાં ગમ્મી આવી, શામના મળી. રડયું અને નામનું વગેરે મિત્રમનું દર્દ મટયું.”

છ માસે અનાજ ખાધ રાકો.

રા. જે. માન્નર, વડોદરા કેમ્પ ટ્રેડરી ડઃ—“ચી. બહેન લલિ છ આટલી મજા આક્ર પધારીવરા રહેલી પડી પડી મણેલાતી, ગમગા આનેર કંવતી, અને વૈદ્ય, દાંદડઃ નધા જુવાએ મરવા ધારેલી તે વાલુમુક્તા વડે આક્ર કલાકમાં સાજ થઈ.” ઇ. ઇ. અનેક નેરી પુરુષોપર અજાણેલી છે.

જગનલાલ લક્ષ્મણાઈ શાહ-મુ. ઉમેશ-વડોદરા.

આ વંલામણુ પત્ર લુહા.

ચેડ કાનલ ગોવિંદલ, નં. ૪, દાનવા રૂઢી કલકતા, લખે છે—

“તમારે વાલામુન બંધ્યાઓ માટે આ-શીરવાદ સમાન છે. એક વખત બંધ્યાને વાલામુથી ફરી તે મારો છે. તે રવાદમાં મીઠું તેમજ પુષ્ટિકારક છે, તેથી દરેક કુદ્યોને હું લવામણુ કદે છું કે એક વખત વાપરી ખાત્રી કરવી.

અગારા બંધ્યાનો ફેરો આ પત્ર સમય બીગો છે, તે જોવાથી નંદુરની વીરે ખાત્રી થશે. આ ફેરો બહેન કરવા તમને જુદ છે.”

ડાંગરેલું બાલામુત લેતી વખતે તે ડાંગરેલું છે એ વીરે ખાત્રી કરી લેલું. રીરી ૧ ના ખારે આના. ૨. ખ. ૪ આના. કે. ટી. ડાંગરે કં, ગીરગામ, મુખ્ય.

આ કોહેરખળા વિરે લખન-સુન્દરી સુમેષમાં તે વાંચનાં જણાવવા કૃપા કરશે.

ચારિત્રનું.

અમૃતવિંદુ

રોગ અનેક પણ ઔષધ એક અને તે રોગ ઉપર અબજાઓ, પણ તે હદિ નિદ્રાજ નથી, વિલાયતી દવાની દરેક દુકાને વેચાઈ છે. ૨૪૨૨૬ નં, ૮૪૧-૨૦ નોંધે ખરી કરજો. વિગતવાર ચોપાનીઆ માટે અરજ કરો.

“અમૃતવિંદુ” ઓફીસ.

મુ. નડિયાદ.
(ગુજરાત)

મે બહાર ચેલેજો.

અમે અમારા પ્રખ્યાત મેડલના તાલ મોહીની જેના માત્ર આજ દીપા રમાયેલ નાખવાથી મેડીના કુલેની ચાર દિવસ મુધી ખુલ્લો નથી આપણું તેજ સાબીત કરનારને રૂ ૧૦૦) નું છેલ્લમ તેમજ વર્ગી અમારા પ્રખ્યાત

પુષ્પાકર હેમ્મ ઓફીસ.

(૨૪૨૨૬)

ને તેજ માયામા નાખવાથી ખીનના કુલેની તાજ ખુલ્લો આવે છે તેમજ માયાના દરેક દરેક માટે ધર્મ રાખવામાં છે. વર્ગી બજારમાં વેચાતા મુગધીલર તેજે જેમ પાસેટ (યાઈ ઓફ) નાખવામાં આવે છે તે ને કોઈ સાબીત કરી આવે કે અમારા પુષ્પાકર તેજ પાસેટ તેમજ

બનાવવામાં આવે છે તેને અમે રૂ ૧૦૦) છેલ્લમ આપવાને બધાએ છીએ. તે શા માટે બને છેનામે મોગવા નથી.

એકમા માલેક — ધી ઓફીસ — ડો. ઓફીસ કેમીકલ ફં.

આરત્ય —

મોહીની ઓફીસ

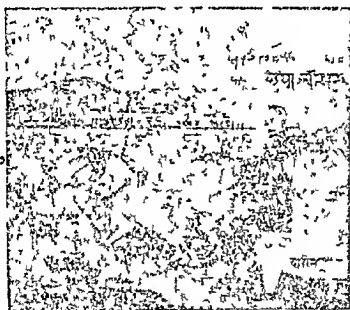
લુમા મસજીદ, મુબા.

આ જાહેરખબર વિશે લખતાં હન્દરી સુએધમાં તેવામાંનું જણાવવા દૂષા કરશે.

સફાઈથી વાળ દુર કરવા માટે બાલ્સામી સાબુ વાપરો.
કાર્ડ સાઈઝ ૪+૩/૪ ઈંચ માત્ર રૂ. ૪.

ફોટોગ્રાફ પાડવાના ન્યૂ

હુપા કેમેરા

આ કેમેરાથી તાત્તુ બચ્ચુ પણ સહેલાઈથી શેરા ઉતારી મકે છે ચાલતી
ગાડી, ઉડતા પક્ષી, બે પાંચ બેઠાં ઉભેલાં માણસો વગેરે તમામ જાતના શેરા
પાંચ મિનિટમાં દિતરે છે, ખરીદનારને સપૂર્ણ માહિતી સાથે કાચ, દવા, ક્રાઉ
ન્ડગ્લાસ, કાર્ડ સ્લાઇડ, લેન્સ સાથે કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ દશ આના —

સી, સી, મહાજન એન્ડ કું.,

મુળજી બેઠા મારકીટ સામે

મુંબઈ.

આ અહેવાળને વિશે લખતાં સુન્દરી મુખોપચાર તે વાંચનારને જણાવવા કૃપા કર્યા

૨૫ સોનાના ચાંદ મેળવનાર.

ધી બેંગાલ કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્ક્સ લી.

કલકત્તા.

ના. મશાહુર કારખાનામાં અપરુ-એ સાધનથી બનાવેલી અકસીર
બનાવટો.

“ પુષ્પોલ ” ફ્લોરલ હેર ઓઇલ “ Pushpol ” floral Hair oil ”
આ ઉત્તમ બનાવટ વાળના સુગંધી તેલે બનાવવાની કળામાં
અંતિમ પદ્ધતિએ વિચારે છે, એની અર્પુર સુગંધીના તાજાંસાં, સુગંધ તેલની વાસ તદ્દન દૂર
કરેલી હોવામાં અને અર્પુર અને સ્વચ્છ બનાવટમાં આ તેલ બેસક દરીકાષ્ટ વગરનું છે.
તેની સુવાસ નાલુક અને મધુર હોવા છતાં બીડી અને લાંબા ગળ સુધી ટકી રહે તેવી
છે. મગજને દંડક આપવામાં આવુ એક બીજું તેલ નથી.

કી. રૂ. ૧-૦-૦ બે ઓસની શીશી.

એકસ્ટેક્ટ એબ્રોમા એબ્રોમી લી. (Ext. Abroma Angustat liq)
આ ઉત્તમ કમલનું સત્ત્વ સ્ત્રીઓને શુદ્ધ આવર્તા
યતી પીણ પર ગ્રામગાણુ દોવા માટે અનુભવ સિદ્ધ છે. અંધોની આસુપામ કાળા ગાંધા,
વારંવાર માથું ચડતું, પેશા ઉપર બારેની લાગણી, અને શુદ્ધાવ વખતે અતીશય પીણ,
એ સર્વ ચિહ્ન આ ઔષધિનું યોગ્ય દિવસ સેવન કરવાથી નાશ પામે છે. શુદ્ધ જલદીથી અને
વગર પીણએ આવે છે, અને પરંતુલી ઓઝોર્ન ગર્ભ રહેવાને રક્તો પુષ્ટો કરી આપે છે.

કી. ૪ ઓસની શીશીના રૂ. ૧-૦-૦.

ઈન્સેસ ઓફ નીમ (Essence of Neem) લીખણનું સત્ત્વ દરેક
જાતના ચામડીના દરદોમાં પ્રખ્યાત શુભકારી છે.
ખસ, ગરબગ, પતવિઠાગ ચામડીપર ચાકાં અને લોહીવિકાર ઉપર ખાસ ઉપયોગી છે.

કી. રૂ. ૧-૦-૦ ની ૪ ઓસની શીશી—

આ સિવાય બીજા અનેક રોગ ઉપર દેશી વનસ્પતિની તથા પેટન્ટ દવાઓ માટે
અમારું પૂર્ણ મોહીતીવાળું દવાઓનું કેટલોગ મગાવો.

એન.સ. પંડિત શાહુ એન્ડ કું વ્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

આ આદેશખગ વિશે સખતાં સુન્દરી સુબોધમાં તે વાંચનારું જણાવવા કૃપા કરજો.

!!!અનાથોનો પોકાર!!!

કર્તવ્ય કર્મનું વિશાળ ક્ષેત્ર જીવનનું સાર્થક.

“ પ્રભુની પાસ સદુ માગે પોકાર કરી, દયા કરોને હૈન બધી,
દયાના કામ કરો સર્વએ પરથી, એવી લેવોની એવાણી. ”

ગરીબોથી સુખનન હિલચાલ છે, દાન માટે સુચિત સુવિધાઓ છે, તમારાજ હિપર આધાર રાખી રહેલા અનાથ બાળકો, ‘કુલીન’ સદાચરણ વિધવાઓ અને મદદ માટે પો તર કરતા વ્યાધિગ્રસ્ત મનુષ્યો તરફ દ્યાર્દ દષ્ટી કરો તેમનાં દુઃખ દેહી, મદાયાર, વિદ્યા, દુનરતું જ્ઞાન આપી સનાય જતાવો. મુખ્યત્વે દાન જોઈ સકમાણીની પ્રાર્થના છે. આશ્રમમાં ધન ધાન્યથી વિમુખ, બૂબે મરતા, અને દળવગતા અનાથ બાળકો નિદાવાન વિદ્યાર્થીઓ, આશ્રપત્રીનું વિધવાઓ, અને વ્યાધિગ્રસ્ત, મનુષ્યોત્પાદન પોષક કરી, વિદ્યા તથા દુનરતું જ્ઞાન આપી સનાય જતાવો છે બ્યરથા મનુષ્ય-મહી સલામત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થના જ્ઞાતિમાં છે દાન આપનારના નામ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને પદોચ્ચ યોગ્યતાય છે. રૂપિયાએકથી વધુ આપનાર દાતાને વાર્ષિક ગિર્ણાટ મળે છે હાથ કંકણથી નહિ પરંતુ દાન આપનારની જ રોએ છે કર્મકમલ લખાવો અને દયા લીધી લખો—

મણીલાલ રામશંકર ઠાકર.

મંત્રી શ્રી ગોપાલ કૃષ્ણ અનાથાશ્રમ,

સિદ્ધપર.

આ પત્ર તેના માર્ગિક રામમોહનરાય જસવંતરાય માટે આ ગોમાલાલ મજબાસે અમદાવાદમાં પાચકુલા વ્યાર ગતે, આવેલા પોતાનો ધી ‘સુખનન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં’ પ્રાપ્ત્ય અને પ્રમુખક રામમોહનરાય જસવંતરાયે અમદાવાદ પ્રાપ્ત— ‘સુન્દરી મુદ્રોપ’ જોડિસમાંથી પ્રકટ કર્યું.

મહાન ગોપી ભર્તૃહૃદી કહે છે કે
 પીમતવૃત્તો વાતા કાલ્યા નમાદ્ધર કોત્યો
 મધુર વિદ્યોત્કલ્પા વાન પ્રિયા વિકલ્પલિપામ્ :

મેટને—

‘વસન્ત નામ નાદારે પ્રસરી રહી દેલ છે ત્યારે વાણુ સમૃધ્ધ કપ બને છે
 આખાપદ્મમાથી એ કહે નવાકુર ઉત્પન્ન થાય છે કોણીલ પક્ષીની મધુર વાણી ઉત્કલ
 ઉત્પન્ન કરે છે.’

ખરે 1 વસન્ત મધુમાં સર્વે
 કુલેભો હિય થાય છે, વસન્ત
 નામની ગેરલાજનીમા પશુ વસન્ત
 માં ખીનતા પુષ્પોની મુગધી
 આપનાર એવું કલ્પ એકલ
 એકાન્ત-દીલખહાર સેન્દ્ર છે.
 તેની મનોહર સુદરશીમાં વિલાસતા
 જ દવામાં સુરધ્ધ ઉત્પન્ન થાય
 છે તેથી અંત કરણુ શુદ્ધ થઈને
 મનને એક પ્રકારેના તરીકે
 ઉત્સાહ અર્પે છે

માગલીક પ્રસંગે વાર તહેવારે
 બીણુ કોણપમુ નામનુ મેટ
 અથવા અતાર વાપરના કલ્પ
 દાનરો કુલેલ બનેછુ એકાન્ત-
 દીલખહાર વાપરે અને તેની
 મુગધોત્કલ્પે બે થકી વિચાર કરે.

એકાન્ત દિલખહાર	સેન્દ્ર—નાની	બાદલી હીમત	૨. ૦ ૮ ૦
”	”	મધુમ	” ૦ ૧૨ ૦
”	”	” ના ઝોસની”	” ૨ ૦ ૦
”	”	” એકાન્ત એક આનો.	”

ધો એંગ્લો ઇન્ડિઅન ફૂગ એન્ડ કમીકલ કંપની.
 ૫૫, બુમા મસજીદ સુબક

દરેક ભણીતા વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી શકે

સ્વર્ગની અલૌકિક બક્ષિસ. કામીનીયા ઑઇલ.

આપોના આનંદ લેમની સૌર્યતાને લીધે છે સૌર્યતા સુંદર વાળના અંગે રહેલી છે અને સુંદર વાળો પ્રાપ્ત કરવા માટે દિ દુસ્તાનની અીઓ કામીનીયા ઑઇલ વાપરે છે

દિ મત બાટલી ૧ નો રૂ ૧-૦-૦ ની પી બચેના રૂ ૦-૪-૦

“ ૩ નો રૂ ૨-૧-૦ ” ” રૂ ૦-૭-૦

ધી ઑઇલ ઇન્ડિયન ફૂગ ઑન્ડ કુમીકલ કંપની.

દરેક વેપારી પાસેથી પણ મળી શકશે. ૫૫, બુમા મસજીદ મુબઈ.

સુન્દરી સુખોધ.

યત્ર નાર્યમ્ભુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા । મનુ.

પ્રેક્ષી ગચ્છન્ત મેઘવણી પન્નિપટ્તા પ્રમુખ.

જુલાઈ

અને

ઓગસ્ટ

૧૯૧૬.

પુસ્તક

૧૩

અંક

૭-૮

આ મિ ચીમનજાય હર્ષિજાય મેનવરાહ
બી એ, એન એવ બી,
એ વાકે-હુમ્મરે, મુ'નદ

આવ સવાર —

શ્રી બન્ધુ સમાજ.

પ્રકાશક અને તત્રી —

સામયોદનરાવ જસવંતરાય

સુન્દરી સુખોધ મંદિર અમદાવાદ.

પ્રો. જેમ્સની

વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ રાગીરમા ધરી ગયેલું વિજ્ઞાનિક તત્વ પુરતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી સપુર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્ઞાનતત્ત્વની નવજાણ, અછરણ, યોરક ન પચવો, દાથ પગનું દુખવું, મગને ચકરી આવવી, યાદશક્તિ ગુમ થવી, મનની ચિંતા, ઉત્તમી

કેષપણુ કામ પર ચિત્ત ન લાગવું ખાવા પર અરુચિ, જાતીનો ધનકારો દરરુ, દમ, આગે આધારા આવવા, ચહેરાની શીકમ, જુવાન વિદ્યાર્થીનું અભ્યાસના બોજને કારણે નબળું પડેલું મગજનુંતેમા, તેમજ વક્રીત, બાગીરડો અને કપાકો, રકુવ માસતરો, અને બીજાઓ કે જેમને રાત દીવસ મગજ કસવું પડે છે તેમને આ ગોળીઓ થોડી મુદતમા અજબ જેવા ગુણ કરે છે. તેમ જે ઓછાને દરબાર માગીક બીમારીથી સરીર વેરાઇ જાય છે અને કીડીરીઆ, કમરનો દુખારો, પ્રસર, જુખ મરી જતી, વીગેરે રોગો થાય છે તે ઉપર આ ગોળીઓ ધમ્બીજ ફાયદાકારક છે.

આ કદા વેવાળી જ્ઞાનતત્ત્વ અને જુદીમા અસાધારણ વધારો થાય છે, ગાલ લાથ થાય છે, આખ ચળકતી અને તેજસ્વી અને છે, મન ચચચ અને ઓખજુ થાય છે જુખ સારી પેટે લાગે છે અને પેટ સાફ આવે છે. બીજી ભળીની દવાઓ વાપરના પહેલ, આ ગોળીઓ વાપરી જુલો

ચિતવણી:—ગોળીઓ ખરીદતી વખતે Pro. James Electro Tonic Pearls ઓ જેન્સ હવેક્ટ્રો ટોનીક પર્લ્સ, (ઓ જેમ્સની વીજ્ઞાનિક શક્તિની ગોળીઓ) બરાબર વાંચીને લેતા

કીમત—૫ ગોળીની શીશોના રૂ. ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગોળીની શીશોના રૂ. ૨ વી. ૫૦ ના એકથી ત્રણ શીશીઓ મુધીના રૂ. ૦૧ વધુ.

ધી એન્ડો ઇન્ડીઅન હૂગ એન્ડ કૅમીકલ કંપની

નાં. ૫૫, જુમા મસજીદ મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

પુસ્તક ૧૩ મું.]

જીનાઈ-આગાધ. ૧૯૧૬:

[અંક ૭-૮.

અનુક્રમણિકા.

ચિત્રપારિચય:	દિવાળી શ્રીયુત મગનલાલ પુત્રાણી	૨૦૩
આ. મી. સેતવવાડ. (મુખ પૃષ્ઠ ઉપર)	ફેર શે ? " 'અગ્ર મં બગમ્' "	૨૦૪
જાજીનવ-મસ્તાની.	અશ્વે સુ મહે શાશે ? શ્રીયુત 'અરુણ.' "	૨૦૫
ગાનતલીન.	" 'મયમ્' ગામ ખધ કરે " ગોરીશંકર	૨૦૫
હૃદયગુંજન :	આચાર્ય.	૨૦૫
મગનમંદિર ખોલો. શ્રીયુત નરસિંહરાવ	શુ કિયા. શ્રીયુત રમણનાથ શુભ. "	૨૦૫
બોળાનાથ.	જીવનમયિકા	૨૦૫
વાર્તાલિહરી:	સ્વર્ણ ગર્વ " મોતીનાલ મંથુરભાઈ.	૨૦૬
શુભા. " 'રુદ્રીને' "	પતિને પથાતાપ " 'મસ્ત' "	૨૧૮
શુભ-ધર્મ.	દુ ખી વધુ " બારતમકતભરત.	૨૧૮
વિધવાઓએ દિલાઓ મેગવવાના હપાવ-	અનન્દાશ્રમ	૨૧૮
શ્રીયુત અમૃતલાલ સુન્દર પદીઆર.	'અગ્રુ રાખેનો અર્થ. " 'H. G. M.' "	૨૨૦
શુભ અશુભ પ્રસંગે થતા નકામ ખર્ચો.	નારાઈની દર્. " 'ચક્રમુત.' "	૨૨૨
આ. શાન્તાબહેન.	ત્રિપાકલા-વૃદ્ધક:	૨૨૨
અનાથોની ધાયાના શ્રીયુત મણિભાઈ.	હારોગ " મન્દ મણિશંકર પવિત્ર.	૨૨૪
ધિધિધ-વિચાર	હાથીઓનું ધર્મદ્. " અમૃતલાલ શુ	૨૨૪
સાચર. શ્રીયુત કેથન હ. ગેડ	પરિચાર	૨૨૪
વૃન્નું પૂજન. શ્રીયુત 'B' "	પાકશાસ્ત્ર બહેન શ્રી 'મધુરી' "	૨૩૮

સુન્દરી સુબોધ—૨ ઇસિક પંચારો.

સરસ્વતી	દ્વેશનની સ્ત્રીઓ શ્રીયુત 'મીલકિ' "	૪૦૫
નારી પ્રતિજ્ઞા. શ્રીયુત યો આનંદચંદર મુ	ઈર્ષની સ્ત્રીઓ	૪૧૧
કાવ્યકુંજ:	તુર્કસ્તાનની કુમારિકાઓ	૪૧૫
સાધુ આન્ધવોને. " 'પ્રેમાત્મા' "	ભૂત વિષયક પાશ્ચાત્ય દર્શના. " 'જર્મન' "	૪૧૭
ભારતનૈયાના કુ જમા. " નલિનીકાન્ત	ફૂલવાટી	૪૨૭
એક સંસ્કારિની. " 'શિવિય' "	ધર્મ અને નિતિનું શિક્ષણ	૪૨૭
ભાભવડી આવળે. " ગોકુળદાસરામચુરા	સસાર વ્યવહારમા ઉચ્ચ સ્થાન મેળવવા	૪૨૭
ભાભીને. " 'સતિદાસી' "	સાર નીતિના શિક્ષણ સાથે ધર્મના	૪૨૭
અનમિકા. " 'કુસુમકર' "	શિક્ષણની જરૂર બહેન શ્રી મધુમતી.	૪૨૭
લમ. " 'મધવાનીવ' "	સસાર વ્યવહારના શિક્ષણ સાથે ધર્મ અને	૪૨૭
ઉદ્ગાર. " 'તિર્થનાથ' "	નીતિના જાનની જરૂર બહેન સો. મન્દ	૪૨૭
વિયોગ. " 'નૃત્યશ્રી' "		૪૨૭

કર્મક્ષેત્ર-ચારિત્ર્ય અને સંયોગઃ
 ઓ. મી. ચીમનલાલ દરો નાલ સેતલવાડ.
 ૧ શ્રીયુત સેવાધર્મી. ૪૯૪
 સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાનઃ
 ઇશ્વરશ્રી ઓ. શ્રીયુત 'S.' ... ૪૦૦
 મતી ડાલાભાઈ. ... ૪૩૬
 પ્રવાસમંજરીઃ
 કાદીઆવાડની યાત્રા શ્રીયુત "મસ્ત." ૪૪૬
 ધાર્ત્તલિહરીઃ
 અનુપમા. ડો. નટવરલાલ જાજાથ. ૪૬૦

લુચ્ચાનીને ચક્રોલે શ્રીયુત 'કુસુમાકર.' ૪૬૬
 અપમાન રા. નટવરલાલ ડી. મ્હેતા. ૪૭૦
 દેવી કે માનવી. રા. 'મારતર.' ૪૮૦
 ઘાલ મીત્રઃ
 આયોની વાલે શ્રીયુત 'દીપાન.' ૪૮૪
 જાળાને વંદીએ. " 'મીરો.' ૪૮૭
 'મદારી માતાનાં દુધ' " 'મલયાનીય.' "
 માનદીપક સમસ્યાઓ. રા. રા વવમ
 ધનજી. ... ૪૮૮

સુખોદય, મનોરંજક, ઉત્તમ પુસ્તકો.

દરેક ગૃહ-કુટુંબમાં વાંચવા લાયક.

ભોમીન્દ્રરાય રતનલાલ દિવેદિયા
 (ખી. એ.) કૃતઃ—
 નવલકથાઓ.

દ્વયાકાન્ત.
 મોદિની.
 આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર.
 સિતારંગ શામ.
 મુદ્રણ.

હાદ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ કૃતઃ—
 પુસ્તકો.
 સંસારમાં સ્ત્રીની પદ્ધતિ.
 સામાજિક સેવાનુ સન્માર્ગ.

કૃષ્ણલાલ હરજીવિન્દ પંચીકૃત કૃતઃ—
 પુસ્તકો.
 નિર્કાર્ટર.
 ચૈતન્યચરિત્ર.

શિવુભાઈ બાપુભાઈ કુર્કીસ કૃતઃ—
 નવલકથાઓ.

અલક્ષ્યભોતિ.
 પદ્મનાભ.
 મધુકર.
 કુન્જભાણા.

રશિકરશય અમૃતરાય કૃતઃ—
 પુસ્તકો.

ગીતમાળા, ભાગ ૧-૨
 સંયુક્ત કુટુંબની સંસ્થા.

પુસ્તકોની કિંમત તથા મળવાનું ટેકાણું
 વગેરે માહિતી માટે ગીચેને સરનામે લખોઃ—
 "સુન્દરી સુખોદય" મંદિર.
 અમદાવાદ.

આ માસિકેનું વાર્ષિક લવાજમ

૧૦૦ પાનાંના માસિકેનું રૂ. ૩-૮-૦. ૩૨ પાનાંના માસિકેનું રૂ. ૧-૮-૦.

શ્રી

જ્ઞાનમન્દિર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

સર્વે જાતનાં પુસ્તકો.

પત્રવ્યવહારના ચોખીનોને મનપસંદ

લેટરપેપર, નોટપેપર, કવર, ઇન્વોલેશન કાર્ડ, વીકીટીંગ કાર્ડ,

ઈંડ ઉપર રંગીન અને મુન્દર નામ, શરવામાં તથા ધ્યાને લગતી ખબરો.

મુન્દર અને મુશોભિત રચનાવાળાં, ચોક બે દે ત્રણ રંગમાં

માનપત્રો, કંકેત્રીઓ, ફેન્સી લેખલો, પંચાંગો ઇં

નવનવીન તરેહ અને મનોરંજક દેખાવાળી

હરેક જાતની જહાની મહેટી જાહેરખબરો;

વહેપારીઓને ઉપયોગી

ખેલો, બીજો, ભરતીયાં, ચેક, હુડી, ગણવટપટા, દેરીની લેખલો

વગેરે

વગેરે

વગેરે

સર્વે જાતનાં છાપવાનાં કામ

ઉચ્ચ જાતની કાગી તેમજ રંગીન ચાકીથી ગુજરાતી, ઇંગ્લેશ, હિંદી, સંસ્કૃતમાં

તરેહ તરેહનાં નવાં અને મનોહર

ટાઇપો, બોર્ડરો, કટો, રૂલો, જકોકો, ગ્રાઉન્ડ વગેરેથી

સફાઈદાર, સંતોષકારક, સસ્તાભાવે અને વખતસર

આ છાપખાનામાં જાણી આપવામાં આવે છે.

આ છાપખાનામાં કામ આપવાથી છાપવાનાર મુકો તપાસવાની

કામગીરી બેઝીકર રૂઢી રહે છે.

આ પ્રેસના દર દરને દિવાળી ઉપર મુન્દર ફેલેન્ડરો છાપાય છે.

જનશ્રદ્ધ—શંકેરરાય અમૃતરાય.

અંકીગેરી રોડ—વીરચંદ દીપચંદ લાવચેરી માગે.

અમદાવાદ.

ચપટીએ તો દાટ વાળ્યો !

એકજ ચપટીમાં અમલદાર બોયો ? હજારો લુના અને જળરજસત સુર્યા, જોય મારા ગાપ ! આત જન્દર કે મન્દર, ખરું કહું તો, મેં તો આબું મારી છંદગીમાં પણ કદી જોયું નથી, લેતા નથી અને લોપ્થિ નદિ. એ ઇશ્વર ભયું કમ્મે એ અમદાવાદવાળા એ. એન. ટ્રીવેટી બ્રધર્સ સન્દ મચ્ચન્દનું કે, તેએ એ મારા પાસેથી ચોવીસ દોડીઆં તો ચોકાવ્યા. પણ મારા લેખના, આંખોના, નાકના, મસ્તકના અને હાંતના તમામ રોગોનો કુટોચ કરી નાંખ્યો. હું તો એમનાં વખાણ કરું કે એમની વનસ્પતી મીક્ષર-મુવાસીત માંગજોર મેડીકેટક તપખીરનાં કડ ? સરકારે પણ કસોડી કરીને રજીસ્ટર્ડ ઠીક કરી દીધી છે ? નહિ તો હજારો લેખાણ તેમની પાછળ પેદા થાત. માફ જેટું એક ચપટી તો, કેવું કામ કરે છે ? કામ કર્યા પછી મેં તો એકજ ચપટી મુંઘી પણ આંખ અને મગજની ગરમી પાણી વાટે બહાર, મગજ કંડુ ગાર ! નાકમાં ખુશબોનો પારાવાર અને મનને તા આનંદ અપાર ! બચ-ફતેહ ! ચાલ ત્યારે હવે તો આ પ્રમાણીક વ્યાપારીને કમાવું. તેમની ફેક્ટરીમાં જનતી તદન ચોખ્ખી જનાવરીની દરેક જનની તપખીર મુવાસીત તંબાકુઓ અને મુવાસીત તંબાકુની ગોળીઓનું સુચીપત્ર અને નમુના મંગાવું, પછી એજન્સી ફાણું, એટલે તપખીર મુંગવાની અને તંબાકુ ખાવાની મગહ પડશે અને કમીશન પણ મળશે. આવા બહાર તો આ એકજ છે કે આપણે જણાવીએ તેજ જનની વસ્તુને નમુનો પોતાના ખર્ચે મફત મોકલે છે.

વીજળીના દીવા.

ELECTRIC POCKET LAMPS.

- (૧) એક નાના મજવામાં પણ રાખી શકાય છે.
- (૨) અગ્નિની બીલકુલ પાસતી નથી.
- (૩) તેલ, દીવેટ કે દીવામળીની જરૂર પડતી નથી.
- (૪) ફક્ત ચાંપ નીચે ખસેડતાં જ દસ કેન્ડલ પાવરના ખોટા લગ્ન જેટલી લલમદાર રાશની થાય છે.
- (૫) જરા પણ ધુણી કે ધુમાડો થતો નથી કે વાસ આવતી નથી.
- (૬) રાત્રીને વખત ઓરીકા તથા રાખી જરૂર પ્રમજે કામમાં લેવાથી સાંજથી સવાર સુધી બીજા દીવા બળતા રાખવાનો નકમો ખર્ચ અટકે છે.
- (૭) ખાસ દરિયે રીસ્ટ્રીક્ટ કરતા ઓરીસરો, જાનાણ તેમજ મુમાકર લોહિ વારતે ધણાજ ઉપયોગી છે. કીમત રૂ. ૨, ગા, ૩, ગા, ૪, ૫, ૬. પોસ્ટેજ ૬ આના. રૂપેર જેટલી ૧૨ આના. પોસ્ટેજ ૪ આના.

સરનામું—સી. ગોવિન્દ એન્ડ કો. (સુ. સુ.) અમદાવાદ.

C. Govind & Co. (S. S.) Ahmedabad.

શ્રી ઉપયોગી પુસ્તકો.

ચોગિની. (રસીલી નવલકથા.) રૂ. ૧-૪-૦
બાલા. (સુખોદક ") „ ૧-૪-૦
વાર્તાલહરી. (મનોહર વાર્તાઓ.) „ ૧-૦-૦
રસીલી વાર્તાઓ. (મીઠી મીઠી) „ ૦-૮-૦
મુદુલા. (પ્રોત્સાહક નવલકથા.) „ ૦-૮-૦
કમલિની. (રસીલી નવલકથા.) „ ૧-૦-૦
ગુન્દરી સુખોદના શ્રી લેખના સચિત્ર
ખાસ અંક.

૧૯૧૨નો ખાસ અંક (પંદર ચિત્રો-૧૨૮ પાનાં)
૧૯૧૩નો ખાસ અંક (સત્તર ચિત્રો-૧૬૨ પાનાં)
૧૯૧૪નો ખાસ અંક (બીસ ચિત્રો-૧૩૫)
મૂલ્ય દરેકના રૂ. ૦-૧૨-૦

ગુન્દરી સુખોદનાં પાછલાં પુસ્તકો.

મુ. મુ. છ હું વર્ષ ૩. ૦-૧૨-૦
„ „ આઠમું „ „ ૦-૧૨-૦
„ „ નવમું „ „ ૧-૦-૦
„ „ દસમું „ „ ૧-૪-૦
„ „ અગિયારમું „ „ ૧-૪-૦
(દરેક પુસ્તકનું ટપાલખર્ચ બહુ.)
નાચેના ચરનામે લખવા વિનંતિ છે.
વ્યવસ્થાપક, ગુન્દરી સુખોદ, અમદાવાદ.

લૅકટૉલ અને દૂધનો ઝરો.

આ દવા માતાઓનાં બાવણુ વધારી મા-
વણું છોકરાંઓનું શરીર સુધારે છે. માતાઓની
નળ્યાઈ અને થાક દૂર કરે છે. બાવણુ ન
આવતું હોય તેવી માતાઓને વાસ્તે 'લૅકટૉલ'
એક અક્સીર ઇલાજ છે. આ દવા લેનારી
માતાઓને મુત્યારોગ લાગુ પડતો નથી અને
તેમના બાળકો રૂદ્ધ પૂદ્ધ અને નિરોગી બને છે.
લૅકટૉલે બણા બાળકોને માતના પાંતમાંથી
બચાવીને તંદુસ્ત બનાવ્યાં છે. કીમત ૭/૬
૧ ના રૂ. ૦-૧૨-૦.

છ. આર. બહોરા, એન્ડ કું.

મેન્ડુકેકચરસં એન્ડ લૅકટૉલ.
રૂપપરીગેટ-ભાવનગર.

રવિકાન્ત ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તકમાં ઇતિહાસિકા ઉપાયોનું, પ્રભુની પ્રજાતાનું તથા દાન, પદોપકાર આદિ
સકર્મથી તેમજ ભક્તિ તથા તેના અંગહિપાનિક ખટકર્મથી મતા લાભનું તથા તે વિષેના
કારણનું પુરૂષાર્થ તેમજ આરબ્ધ માને-દૈવ-લાવિનું કર્મના પ્રકારનું, તેના ફળનું સાગ્ર-
સારના વિવેક વિચારનું, તેમજ કર્તવ્ય સાધના તથા પરવિચાર વિશેનું સૂચોધક સચિત્ર,
ગ્રાન્થ સહિત પુરતા ખુલાસાથી સપ્રમાણગિદ્ધ અશિક્ષણ કરવામાં આવેલ છે.

ગુજરાત ટ્રેનીંગલેખના લેખક પ્રીતીપાલ મે. ક. પ્રા. ત્રીવેદીજીએ તથા અન્ય
સાક્ષર જનોએ તેમજ જનસમાજમાં સારી ખ્યાતિને પામેલ સામિકો તથા પેપરોના
એડીટરોએ પણ આ પુસ્તકને માટે ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવેલ છે. સરકારી કેળવણીખાતા
તરફથી લાયબ્રેરીના સાફ મંજૂર થયેલું છે. ૫૪ ૪૨૦ સોનેરી નામોવાળું પાકું પુકું
રૂ. ૩ ૨-૦-૦. પોસ્ટેજ માથે.

સારંગપુર ગાસીરામની યોગ, }
મુ. અમદાવાદ.

દેશાઈ યુનીલાલ નરભેરામ.

ટુંકી જાહેર ખબરો.

આ ખાનામાં પ્રકટ કરવા માટે નીચેનાં છ. ૧

૧ આ ખાનાના એક વિભાગના એક વખત માટે એક રૂપિયા (અગાઉથી.)

૨ એક વિભાગના બાર વાર માટે દસ રૂપિયા. (અગાઉથી.)

વ્યવસ્થાપક, મુંદરી મુબાધ.

અમદાવાદ.

ખહાર પડી ચુક્યું છે.

રીતી દર્પણ.

ધણા સુધારા વધારા સાથે આશ્રિત બીજા નાગર ગાતમાં લગા વગેરે સુલ પ્રસંગે કરવાની રીતો તથા ગવાતા ગીતો; ઉપરાંત જુના રીતીક ગરબાઓ અને પાક વીધિના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પાક પુકું. ક્રમિત રૂપિયા એક.

મળવાનું દેકાલું-અથ કર્મી.

સુકુંદરાયજીના વારી. ગોપીપુત્ર-મુરત.

જર્મનીની ઉત્પત્તિ.

(ક્રિસ્ટ ૨ ૧-૧૦-૦૦ પોરટેજ હાલ માફ)

આ પુસ્તક કલિયુગ વર્ના કે જાતપણ તકતરી રાજ-કાષ બાબતોનું નથી, પણ જર્મનીએ પોતાની આર્થિક વલકાન્તિ કરવા માટે કેલું શિશ્ય સ્વીકાર્યું છે, તેમજ દરેક દેશને પોતાની ઉત્પત્તિ કરવામાં ખાસ કરીને વિચારવા યોગ્ય બાબતો કદાચ દેખા છે તેના અસાધ્ય ખ્યાલ તથા ત્યાંની વિચારણા-વેપાર-દુશ્મ-મેત્રી વગેરે બાબતોની પુસ્તી માહિતી આપનાર છે. મેળા મળના પૃષ્ઠ ૨૫૦, કામળ-ઉચ્ચ પુસ્તક પાકું લખ્યો-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

૩ પીરમશાહ રોડ, અમદાવાદ.

ખહાર પડ્યું છે-જર્મની મનાયો

“આપણો ધર્મ.”

કર્તો-વેદ-તદ્વાચના અભ્યાસી તત્ત્વચિંતક પ્રો. આનંદરાંજકર બાપુભાઈ ધુત, એમ.એ., દિનંદુ ધર્મ સંબંધીના તેમના લેખો, વ્યાખ્યાનો વગેરે ૪૯ રૂપિયાનો કેમી આફ પેપર ૫૦૦ ઉપરાંત પૂજનો મોટો મન્ય

ક્રિમિત રૂ. અઢી. (પોરટેજ પાચ ખાના)

સોલ એજન્સી-જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

૩. પીરમશાહ રોડ; અમદાવાદ.

મનહર હીરાનું ગ્રાંડ સીલેક્શન.

હુદા, જયાબંધ તેમજ દીવપસંદ સુબો, મારહવીશ, પેન્ડ-પે, વિગેરેના જડેના મુંદર હીંગ, માલુક, ખાનાં, મોતી અવસ્ય દુધારે ત્યાં જેવા તમ્બી લેખોછ.

એજન્સી:-

લંડન અને આમસ્ટરડામ.

ગ્રાહીસો:-

રંગુન, ટેલોય, મરગુઈ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

જયાબંધ તેમજ હુદા હીરા અને

ઝવેરાતના વેપારીઓ.

૨૨૭ કાલકાદેવી રોડ, પાટલ ગ્રાહીમ સામે,

મુંબઈ.

પ્રદર વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ વાપરવાથી દરેક જાતના પ્રદર તેમજ સ્ત્રીઓનાં ત 13 દરદો જેવાં કે રક્તાપ્રદર, અનિયમીત શુભ્રાવ, કસુવાવડ, કમ્બરનો દુખાવો, જીર્ણીકવર, સુવાશોજ, દાઘપગની બળતરા, શરીર દિવસે દિવસે સુકાઈ ફીકું ધોળી પૂણી જેવું થવું, દમ વિગેરે તમામ દરદો મટાડી શરીરમાં શોદીનો સ્વાદો કરી પુષ્ટ કરે છે. કીમત ગોળી 30 ની 30ની એક નો રૂ. ૧-૪-૦.

હિસ્ટીરીયા વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓથી દરેક જાતના વાયુ જેવા કે મૂત્રી, ચિત્તભ્રમ, ઉન્માદ, ફેફર, આંકડી તાલુ, દાંત બંધાવા, ધેનરજા, જેવા અપંગર રોગોને મટાડે છે. કી. ગોળી 30 ની 30ની એક નો રૂ. ૧-૦-૦.

લખો:-

આરોગ્ય વર્ધક ઔપધાલય.

સોલમા (B. S. Ry.)

જનસમાજને ફાયદાકારક ચેતવાણી.

હજારો ગ્રાહકોની ખાત્રીવાળી ૮૦ વરસથી સંપૂર્ણ માન પામેલી અને ભરોસાદાર ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના વેચવાની જુનામાં જુની પેઢી.

ગ્રાહકોને ખાસ અગત્યની સુચના.

અમદાવાદના જનરમાં આજકાલ ચાંદીના દાગીના વેચનાર અનેક વેપારીઓ છે, છતાં અમારી દુકાનમાં દરેક જાતના દાગીના ખાસ જસ્તીથી ગળેદી તથા ધુધરીઓ બાંધવાનો વાજો તે પચ્ચ ચોખ્ખી ચાંદીનો પાકી ગેર ટીથીજ આપવામાં આવે છે. ભાવમાં ઠગાવાની બીલકુલ ધારતી રહેતી નથી માટે એકવાર પધારવાં વિનંતી છે.

ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના બનાવનાર તથા વેચનાર.

પંચાલ સુલાભાઈ હીરાચંદ.

૩. માંડવીની પોળમાં લાલસાકાની પોળમાં ઘર નં. ૨૨૧૪—અમદાવાદ.

કલાપીનો વિરહ.

લેખક—કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

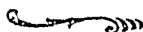
નહાનાલાલ દલપતરામ કવિના ઉપોદ્યાત સાથે.

લગભગ ૧૭૫ ખંડ.

વિરાગ, વિરહ, અકાશ, આનન્દ:

એમ ચાર ભાગમાં

કીંમત સવા રૂપીઓ.

એજ લેખકનાં બીજાં કાવ્યો.

વિભાવરી સ્વપ્ન: કીંમત, બાર આના.

સ્વરૂપ પુષ્પાંજલિ: કીંમત, એક રૂપીઓ.

(દરેક પુસ્તકનું દરખાસ ખર્ચ જૂડું.)

મળવાનું મુખ્ય ઠેકાણું:—

કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

બાઈન લાયબ્રેરી પાછળ,—સાવનગર.

સર્વે જાણીતા પુસ્તક વેચનાર પાસેથી મળશે.

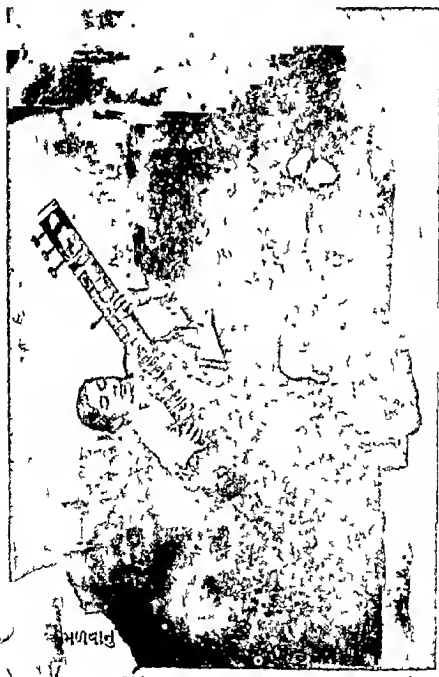
મુંદરીમુવોધ.

બાજીરાવ-મસ્તાની.

મોટા બાજીરાવ પેલા પાસે મસ્તાની પુરુષનો વેશ ધારણ કરીને આવે છે
અને પાછળથી પોતાના સ્વરૂપનાં પ્રકટ થાય છે.

सुंदरीसुबोध.

सिताला मनहर रणवतर्मा एक तरुण सुन्दरी मानयुग्य यनी रही छे.

भगवानु

સુન્દરી સુબોધ.

[સ્વર્ગરસ સામસ્વર્ગી યોવર્જનભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો સ્ત્રીઓ પતિન ધાર રસજ ધ્યાય. કટુબોધક યાય સ્વરસ યાય શરીરે બળવતી રોમહીન નન સુન્દર યાન યોયતમા પ્રમાણમાં મદનગુણધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી જન સ્વતંત્રતાથી કમળની મુખ્ય પ્રેક્ષાઓ અને ક્રયોષોમાંથી છુટી એ કુટુંબજી ખરૂં કલ્યાણ કરવા સમિતિ અને હસ્તાદિની બને કુટુંબના બાળક વર્જને પોતજી અને સક્તિ આપે જનન કુદ વગેરેની વ્યથાખવાસનાઓ દોર કર સાની મતી થઈ મિત્રુ જીવન હમન કરે પતિવત્તવન રોવાખાળી બની કુ ખતિમિરમા કુખતા બાળુના આત્મા-હૃદય ઉપરે માનુષકા પુરી તરીકે દિનમૈસલા સતાનાના વિકાસ અને પ્રાપ્તિની સાધના યાય તેવા પ્રભવસુધ નાનિકરે સ્વદેસમાં ઉદયસર્જના તેમની ઉદ્ધાસભરી કિંગ્સ પૂર્ણ રિત્તામાંથી પ્રસારે એક આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે સ્ત્રી વિના શુદ્ધ નથી પૂરુ વિના પ્રાપ્ત થી, અને એક વિના રાજ્ય નથી. સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે]

વર્ષ ૧૩ સુ.]

હુસાઈ-ઓગસ્ટ ૧૯૨૬

[અંક ૭-૮.

ઉદયગુંજન.

મંગલ મન્દિર ખોલો !

મંગલ મન્દિર ખોલો,
દયામય !
મંગલ મન્દિર ખોલો !
જીવનન અંતિ વેગે વગાડ્યુ,
હાર ઉભો ગિનુ બાળો
નિમિર શશુ ને જ્યોતિ પ્રપ્રસ્થો,
શિશુને ઉગ્રા લ્યો વ્યો
દયામય !
મંગલ મન્દિર ખોલો !
નામ મધુર તમ રસો નિરન્તર,
સિશુ મહ પ્રેમે બોલો
દિવ્ય તૃણભર આંખો આંક,
પ્રેમ-અમી સ રોજો,
દયામય !
મંગલ મન્દિર ખોલો !

નવસિંહરાવ બોધાનાથ ફૂલ 'સ્મરણ સહિત'

વાર્તાલહરી.

ગુલાબ.

લેખક—શ્રીયુત “રઘુદીપે.”

સુવિખ્યાત ગુજરાતી માસિક પત્ર “ગુલાબ”ના મંપાદક નગીનદાસ દેરાઈની આથે માસે ગાદ એવ હતા, અથે યે જીવજન મિત્ર હતા, એમ કહીએ તો ખણુ ચાલે. નગીન-દાસનો સ્વભાવ મને અદુજ માગે લાગતો હતો. તેઓ અત્યંત પ્રેમાળ, શાંત, અને વિનય-સંપન્ન ગૃહસ્થ હતા. તેઓમાં મિત્રજ અને અભિમાન બિલકુલ નહોતાં. તેઓ મોટા વિદ્વાન હતા અને એકાદ મુશિ પ્રમાણે દમેશાં પોતાના વ્દાલા લેખન-વાચનના વ્યવસ્થાપમાંજ નિમગ્ન રહેતા. બહારના જગતની ઉપાધિ તેમને સ્પર્શ કરતી નથી એવું દેખાતું હતું. એક-નિશા અને વિદ્વાને કષ્ટને નગીનદામે ‘ગુલાબ’ને પહેલાંથીજ ઉચ્ચ પકિતનું શ્રેષ્ઠ માસિક બનાવી મુકયું હતું. આથી ‘ગુલાબ’ ગુજરાતનું શ્રેષ્ઠ માસિક પુસ્તક અને અત્યંત લોકપ્રિય થઈ પડ્યું હતું. નગીનદાસની મોદક કલમથી લખેલા લેખ-વિશેષતઃ તેમની લાતો અને કાદંબરીઓ વાચકા માટે ગુજરાત અને હાથિયવાડનાં ઘેરઘેર ફરી અને પુરૂષ વાચકો પ્રત્યેક માસના ગુલાબના અંકની અતિશય ઉત્કંઠાથી સદ્ ગતેલા હતા. હું વચમાં વચમાં પુરસદને વખતે નગીનદાસને લાં જઈ તેમની આથે સાહિત્ય સંબંધી વાનગિન કરતો અને દરેક વખતે કાંઈને કાંઈ નવીન ચીખાને ઘેર આવતો હતો.

એક દિવસે એમજ નગીનદાસના ઘેર ગયો હતો. નગીનદાસે હજી મુખી લગ્ન ન થયાં હોવાથી અને તેમના ઘરમાં કાંઈ જાણ માણસ ન હોવાથી અમારા જેવા ફટિંગભાઈ—રખડેલને જ્યાં લોઈએ ત્યાં ફરતાં ફાવતું હતું. એ દિવસે હું નગીનદાસના ટેબલની બીજી બાજુએ પુરશી ઉપર બેઠો તેવીજ ક્ષમિતી દાથીદાંતના સુંદર રૂપાની મુંઝવણાળા એક ફેમ હિપર મારી નજર ગઈ. આજી બારે ફેમમાં અધિપતિ માહેમે કાનો ફાંચે રાખ્યો હતો, એ વિશે મને જણાસા ઉત્પન્ન થઈ. મેં એજ વખતે તેમને મુકયું “આમાં કાની જીબી છે, ભાઈ?”

નગીનદાસે જરા સરમાઈને કહ્યું કે “એ ફેરાગાદ નથી.”

“તો શું છે?”

નગીનદાસ યોડીયાર નીચે માથું નમાવી સ્તબ્ધ બેઠા અને કહ્યું કે “કાંઈ વિશેષ છે એવું નથી. એ એક માફે થેલાપલું છે.”

મેં ઉઠીને હાથ લાંબો કરીને તે ફેમ ખેંચી લીધી અને તેમાં શું છે તે જોવા લાગ્યો. તો તે ફેરાગાદ નહોતો, કે કાંઈ-ચિત્ર પણ નહોતું.—તેમાં તો દયાલદાસ આવેલું એક પોષ્ટકાર્ડ માત્ર હતું ! મેં તે આશ્ચર્યથી-જણાસાથી વાંચ્યું, તો કાંઈ અપરિચિત માણસે બીજા માણસને કાંઈ કામકાજ સંબંધી લખ્યું હોય એવો એક પત્ર તેમાં હતો :

“શ્રીયુત્ સંપાદક ‘શુભાષ’”

વિ. વિ. કે ‘શુભાષ’ નો સંપાદકનો અંક મને મળ્યો. પરંતુ તેમાં “૭૦૪-એ પાના પછી એકદમ ૭૧૩ થી પાનું છે. ને વચલાં “પાનાં નથી ૭૨૯ થી ૭૩૬ સુધીનાં પૃષ્ઠો એ વખતે આવેલાં છે, તેથી એ અંકમાં આવેલી “ફટકલો” નામની નવલકથા મારી પ્રતમાં પુરી નથી. તે વચલાં ૭૦૫ થી ૭૧૨ સુધીનાં આઠ પૃષ્ઠો જેમ અને તેમ જરૂરી એકલી આમવા મહેરબાની કરશે. એજ વિનંતિ.

સૌ. પ્રમન્નગૌરી મહેતા (વર્ગણીદાર નં. ૪૫૧૬)

ચા. ચા. લલિતાનદમ ટી. મહેતા, મુનસૂ માટેમને ઘેર.

જળગામ—(ખાનદેશ.)”

મેં હમનાં હમતાં નગીનદાસને કહ્યું કે “એટલા બધા નમાસ શ્રીપુરુષ વર્ગણીદાર છે, નગીનદાસભાઈ ! તેમાં ૪૫૧૬ નંબરનાજ ઉપર તમારી એટલી મહેરબાની કેમ ?”

શરમાધને જરા હસીને નગીનદાસે કહ્યું : “તેમાં કાંઈ વિશેષ નથી, ચાંદુભાઈ ! આ મારા મૂર્ખપણાની રમત છે ! આ વાતમાં તમને જેટલું રોમાન્સ (અદલત) છે એવું લાગે છે, તેટલું વિસરુક નથી.”

મારી છતાંસા એ ખુશમાથી તૃપ્ત ન થઈ અને હું તે હકીકત કહેવા બદલ નગીનદાસને ધણેજ આમદ કરવા લાગ્યો. મેં પૂછ્યું : “પણ પ્રમન્નગૌરી તમારી કોણ ? તેમાં એટલું ગુપ્ત રહ્યાં શું છે ?”

નગીનદાસ નીરાચા ભરેલે મ્હેરે ગુપ્તગુપ્ત બેઠા હટલાક વખત પછી મારા વિશેષ આમદ ઉપરથી પોતાના છવતને કુઃખજૂઈ જતાવ તોમણે મને કહ્યો.

(૨)

આ પ્રમન્નગૌરી મારી કોઈ નથી એ જેટલું ખરૂં છે, તેટલુંજ તે માઈ જીવન સર્વગ્ન છે એ પણ ખરૂં છે. પ્રમન્નગૌરીને તેના પીએરમાં નાનપણમાં સદુ શુદ્ધાન હોયલા હતા. શુદ્ધાપને મેં જે દિવસે પહેલાં જોઈ તે દિવસની સ્મૃતિ હજી સુધી મને આનંદમય અને સુખકોરક લાગે છે. એ વખતે વૈશાખ મહિનો હતો. એક દિવસ મધ્યા વખત થઈ હતી. જગીયાનાં ઝાડ ઉપર અને રસ્તા ઉપર પાણી છાંટવામાં આવ્યું હતું, તેથી તાળા કુલોની અને પડબેલી મોડીની સુગંધમાં યાદને આવતો પવન ધણેજ મિષ લાવતો હતો. આ જગીયાના એક ઝાડ પાસે ઉભી રહીને એક છોકરી ફોલો વીણતી હતી. તે છોકરી બાર તેર વર્ષની હતી. તેના મહેરે તેના હાથમાંનાં ફોલો પ્રમાણે અત્યંત સુંદર-મનોહર હતો. મારા તરફ તેની નજર જતાંજ એ અપારિચિત કુમારીએ જે સ્મિત આકર્ષક કર્યું, તેનું સ્મરણ મારા હૃદયમાંથી હરિષ ખસે તેમ નથી.

એ બાલિકાની સાથે મારે સદાજ વાતચીત થઈ. હું ફોલો વીણવા લાગ્યો અને એ રીતે અમારું પીઠાન યહું. એનું ઘર મારી બેનના ઘરની જોડેજ હતું. તેના ઘરનાં એક આલસ સાથે મારી બેનને માઈ એળખાણ હતું. હું તે વખતે મેટ્રિકની પરીક્ષામાં પમાર થઈ અમદાવાદ કોલેજમાં ભણવા માટે મારી બેનને ત્યાં આવી રહ્યો હતો.

મારી મા માગ નાનપણમાં મુંદરી ગઈ હતી. મિટ્ટિના પહેવા ચોદા દિવસ માગ પિતાના પશુ મને એટલો મુડી આપ્યા ગયા હતા. માગ વિદ્યાભ્યાસ માટે અથવા પોપણ માટે મારી પાસે કાંઈ મિલકત નહોતી. પરંતુ મારી ડાહ્યા બેને મારો મધભા બોલે જો-તાના ઉપર લાઇ મારી મધભા વ્યવસ્થા કરી અને હું પ્રવેશક (મેટ્રિકની) પરીક્ષા પાસ થયાંજ તેણે મને અમદાવાદ બોલાવી પોતાની પાસે મુખ્યો. મારા બનેરી ત્યાંના પ્રખ્યાત વકીલ હતા. અને ગુલાબના વડીલ માણેકલાલ આમિસ્ટ્રેટ ડિસ્ટ્રીક્ટ જજના અધિકાર ઉપર હતા. ધીમે ધીમે મારો અને ગુલાબનો પરિચય બહુ ગાઢ થયો. અમે બંને જગતના અનુભવ વિનાના હતા. હું તરણ હતા અને એ વાચક હતા પરંતુ એજ સમયમા પ્રેમની જ્વાળા હૃદય ઉપર કોરોન પેરેન્ટી કાચમ અદ વળ દે, એ કોણ નથી જાણતું ?

માણેકલાલના બચવાની આમણાસ આવ્યા બગીચાને નેપાળને માગ બનેરીને ખંચેલા હોઇ માગ લખવા વાચવાની ઓરડી તેજ જાણુએ હતી. હું વાચતો હોઉ તે વખત કોઈ વખત માગ શરીર પર એકદમ ગુલાબનું ફૂલ આવીને પડે ! હું સમજીને બારીએ બેઠો તો ધમ્મી બારીના મળાયા પછી ગુલાબ ખડખડ હમતી હોય. કોઈ વખત ગુલાબનાં મધુર હાસ્ય સમાન મોલતા જાણતાં ફૂલ મારા પુનઃકપર પડી મારું વાચનનું બંધ કરાવતા. કોઈ દિવસ હું કમ્પાઉન્ડની નાની દિવાલ ઉપર બેનીને વાચતો હોઉ તે વખત ગુલાબ મારી પાછળ દળવેથી આવીને મારી આંખો બંધ કરતી. કદાપિ હું જૂથથી કહું કે “અરે રમણિક ! આ તું ? બોલી કે મારી આખ !” તો તરતજ તે મારી આંખો ઉપરથી પોતાના કોમળ હાથ લઈ લઈને પેટ પછડીને દસતા હમતાં મારી સામે આવી કહે “કમ કેના ભુલાવ્યા ? બહુ દુશિયાર છેને ? હું રમણિક છઉ હા !” આવીજ જૂથ ધણીનાર મારાથી થતી પજુ ગુલાબના એ મનોહર હાન્યનો મીઠાશમાં કોઈ દલાડો ઉજુપ આવી નહો.

ગુલાબને વાચવાને બહુ શોખ હતો. મુંદરાતી માસિક પુસ્તકો અને નવલકથા-નાટકો વાંચવાને તેને બહુજ રસ પડતો. ગુલાબના વડીલ અલાબે કંલુસ હોવાને લીધે માસિક કે પુસ્તકોમાં એક પાછ પજુ ખર્ચતા નહો. મારા બનેરીને સારાં પુસ્તકો અને પત્રો એકઠા કરવાનો શોખ હોવાથી ગુલાબની વાચવાની ઈચ્છા મારાથી પુરી પાડી શકતી. આવા આનંદમા કેટલાંક વર્ષ વહી ગયાં.

(૩)

તે વખતે હું બી. એ. ના ઉચ્ચ વર્ગમાં હતો. એવામાં એકાએક ગુલાબના લક્ષ-ની ખટખટ ચાલી ગઈ છે, એવી ખબર માગ કાન પર આવી. આથી મારા મનને વિલ-લક્ષ ધક્કો લાગ્યો ! ગુલાબને તે વખતે પંદરમું વર્ષ આલતું હતું વાસ્તવિક તેનાં લક્ષ બે ત્રણ વર્ષ પહેલાંજ થવાનાં હતાં પરંતુ કેટલેક અંશે માણેકલાલની કૃપણતાને લીધે તથા આજસ અને તેમના મિત્રજને લીધે વાત આટલી લંબાઇ હતી. ગુલાબના લક્ષની વાત સામલ્યાથી મારા મનની સ્થિતિ નિશ્ચિત થઇ ગઈ. અભ્યાસમાં અથવા કોઈ પજુ ક્ષમમાં મારું ચિત્ત લાગતું નહિ. જગત શબ્દકર શાસ્ત્રના વાચન.

થોડા વખતથી ગુલાબની મીનભાત પણ ગંભીર થવા માડી હતી. પહેલાંની તેના રમતીઆજ અને મસ્કરીખોર સ્વભાવ હવે ધબકી દત્તો.

એનામા એક દિવસે મેં ગુલાબને દમ્પના હમના પુછ્યું—“ કેમ ગુલાબ ! પત્ની તારા વિવાહનું ક્યા નક્કિ થયું ? ”

અમે તે વખતે સાહિત્યના હાથપિનોહી વાતોના આનંદમાં હતા. પણ મારા આ પ્રશ્નથી તરતજ ગુલાબની ચમત્કાન્તિક મિતિ ઘર્ષ ગઈ ગય એમ જણાયું. આમુખર્ષ નેત્રોથી તે મારી તરફ જોઈ ગઈ અને એક નિઃશ્વાસ મુકી ત્યાંથી જલ્દીથી ચાલી ગઈ !

થોડા વખતમા ગુલાબના વિવાહની સાતો ધમધોઝર આવવા માડી હવે અમાન મિત્ર પણ વમલગ બધ થયું હતું. તેમ મારો અભ્યાસ, નિદ્રા અને શાન્તિ પણ ગયા હતા. આની ગિથિતિમા મેં મારા એક પરમ મિત્ર માધવનાથની મતાદ અને મદદ માગી

હુજ વિચાર કર્યો પછી માધવનાથે મારોકલાથની મુલાકાત લીધી અને આમ તેમ ચાલે કર્યા પછી પુછ્યું “ કેમ લાઘમાદેશ ? ગુલાબમેનની મગાહનું નક્કિ થયું કે નહિ ? ”

મારોકલાથે ખેલખેળું સખ્તોથી જરાબ વીધો—“ નહીં છોકરીનું નમીન કોણ જાણે કેવું છે. કોઈ કેસણે બનતું નથી. તમામ જાણમા કોઈ માફ અથવા ભેગ તો કરો ? ”

કેટલાક વખત મુઠી માધવનાથે વિચાર કરતા ભેગ એમ કર્તવ્ય હતું “ અમારા નમીનદાસ સાથે અને તો ! ”

આશ્ચર્યથી મારોકલાથ વચ્ચા બોલ્યા કે “ કોણ, નમીન ? આ પડોશનો નમીન કેશાઈ ? બેનના અને બેનેનીના આશય ઉપજ પડી એવું એવા મૂર્ખને મારી ગુલાબ આણ ? તેના દમ્પના છોકરીના લાયક થઈ બાંધી એને એકાદ ફાંસા કેરી રહે તો શું ખોટું ? ”

એવું બોલી મારોકલાથ નિઃશ્વસથી હચ્ચા આ જોહને બીઆન માધવનાથને એમ થઈ ગયું કે આ કામ આપણે આથી સાથે લીધું ? પરંતુ એક રખત ટેવટો અપના કરી જોયો એવો વિચાર કરીને આધરવાચ બીના બીના ‘મીમેથી મો-મો. “ કેમ શારદા આપને એવું થાય છે ? નમીનનું અથવા કોઈ ખરાબ નથી. છોકરો મારો છે પણ દુશીયા-સુદિવાન છે. દર વખતે પહેલા નમીન પરીક્ષા પાસ થાય છે આ સાચ એ બી એ. થયે અને બે વર્ષ પછી એવ. એન. બી. થતાજ આપના અને કૌતિલાલભાઈ (મારા બેનથી) ની મદદથી એવું ફેકાલ પડી જશે. ”

મારોકલાથે નુઝરકારથી દમીને હતું કે—“ એસ બાગાજે, હારા છાગાજે ને ઘરમાં ધમાધમ—એના જેવી તમે વાન કરો છો. નમીન એત એન. બી. પાસ થઈને રહીય, મુન્સફ થયે, એતો ફૂન્ની ચાલે છે. એ બધું તો સાચે ખત ? ને ત પણ થાય ! મારે કોઈ પંચા કમાતો વકીલ, પ્રોસ્ટર કે સુન્દર તમામ બાનમા લેાય તો ફોલો, અને તમારા નમીનને મપાદ આપે કે આવા દસાઈ ખ્યાલોમા રખત અને બેન બેનેનીના પંચા ખમાડનાનું છોકરી દઈ અભ્યાસમા મથજો જસ આપા. જબી સ્વા પછી વાચકત નમે તો ક્યા મની રહેશે. ”

માધવલાલ આ પછી ત્યાંથી ચાલ્યા આવ્યા. પરંતુ એ ઉપરથી એ વાત સંબંધે અમાના એક કુટુંબમાં અનિશય ચર્ચા થઈ. મને તો સરમાધને મરી જવા જેવું થઈ ગયું. ગુલાબના હવે દર્શન થતાં તદન જંધ થઈ ગયાં.

(૪)

એક દિવસે એક નવીન મુન્સફ રાહ જતાં ગુલાબના માસ કરવા 'માટે' આવ્યા. મુન્સફ નાહ્યો કિમ્બરે ત્રીસ જામીના મુઆરમાં હોધ બીજવર હતા. તેમનો લગ્ન તો ખૂબ દેખાશે. નેમના ગળામાં અને કાનમાં દ્રવ્ય વેષ ને જુના ચાલના તેઓ ધર્મનિષ્ઠ ગ્રાન્થ દર્શો, એવો મહેજ તર્ક કર્યો.

લગ્નને દિવસે મારા બનેલીએ કલાથી હું માણેકલાલને ઘેર જઈ તેમને અંતઃકરણ પૂર્વક મદદ કરવા લાગ્યો. પરંતુ એ વખત મારા હૃદયમાં શું શું થતું હતું તે મારું મનનેજ ખબર છે. પામે કોઈ નથી, એવું વેષ માણેકલાલે મને કહ્યું કે “ અરે નમીન, દેવપદમાં જઈ ત્યાંથી એક તરલાણું લાવને. ”

હું ઝટપટ દેવપદમાં ગયો. પણ જાન ભુલી જઈ પત્થરના પૂતળાની માફક તેને નેજા ફેરવે ઉભો રહ્યો. વિવાહ વખતનું વસ્ત્ર પહેરીને ગુલાબ અંદર લગ્નના મુર્તની વાટ ભેળી, દેવ પામે બેસી રહી હતી. ગુલાબની સામે તરલાણું પડ્યાં હતાં, તેમાંથી એક હું લેવા ગયો તો ગુલાબે એકદમ બચું બેતા મને જોયો. અમારી બનેલી નજર મળી. ગુલામની કદિય નહીં બુઝાય એવી-મિત્તાકર્ષક આંખોમાં મેં કાંઈ એવું અશ્વિક્ષિત ભેળું કે તેનું મારાથી વર્જન થઈ શકે એમજ નહો. અર્ધા મિનિટ મુધી તેની કંઈ દૃષ્ટિ મારા તરફ લાગી રહી. જોત જોતામાં તેની આંખમાંથી અશ્રુધારા સર થઈ તેના ગાલપર પડવા લાગી. નત્તલો એણે દૃષ્ટિ નીચી નખાવીને માથું નીચું નમાવ્યું.

હવે મારું તો જાનજ ગયું હતું ! હું તે વખતે શું કરતો હતો, એવું મને મરજી નથી. એવી સ્થિતિમાં કેટલો વખત ગયો તે કોણ જાણે !—એટલામાં માધવલાલે ત્યાં આવીને મને કહ્યું કે “ અરે નમીન, અહીં શું કરે છે ? માણેકલાલ તને ખાણે છે ને ખાદા ! ”

તરતજ મને જાન આગ્યું. જલદીથી એમાંથી એકે તરલાણું ઉઘડી ગુલાબ તરફ એક વખત દૃષ્ટિ ફેંકી હું બહાર આવ્યો. મારાથી હવે ત્યાં ઉજુએ રહેવાનું નહોતું. મારી સર્વ સહિત જલજે નજીબાય થઈ ગઈ ન હોય એમ મને લાગ્યું. કપે આંસુના વેગ દાબી રાખીને મેં માધવલાલને કહ્યું કે “ માધવલાલ, મારાથી હવે અહીં રહેવાય એમ નથી. તો હું ઘેર જઈ છું. માણેકલાલ મારા વિના પુછપરછ કરે તો કહેજે કે મારી તબિયત એકાએક ના દુરસ્ત થઈ ગઈ છે. ”

માધવલાલની મદદથી ઘેર આવી હું મારી ઝોરડીમાં મારા પલંગપર પડ્યો. મારા કપાળ ઉપર બે ગણ વખત હાથ ફેરવી, એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખી માધવલાલ ત્યાંથી ગયો.

બીજો દિવસે સત્રે નાત હતી. ગુલાબની સામે જોઈને આત્મમંથન કરતું મને મુશ્કેલ હતું, માટે હું તેને ઘેર ગયોજ નહીં. જાનની વખતે હું અમારા કેપાઈન્ટની બહાર ઉભો.

રહી, આમણ ઘર આગળથી જે વખતે વધુ-વરની ગાડી જશે, તે વખતે હું અને ગુલાબ એક બીજાને છેવટનાં જોઈ લઈશું એવી મને ધણી આશા હતી.

થોડા વખતે ગુલાબની જાન નીકળી તાંસાં, જેના વગેરે વાછત્રા જોરથી વાગતાં દેતા તેમની પાછળ મણલોના પ્રકાશમાં વધુ-વરની ગાડી માણેકલાલના કંપાઉન્ડમાંથી બહાર નીકળી. વરસાબ ગાડીમાં આમ તેમ દમથી જોના એક હતા. પરંતુ બીજાડી ગુલાબ ! તેણે તો માથું નીચેજ નાંખ્યું હતું. તેના મનમાં આ વખતે કયા વિચાર આવ્યા હશે ? તે કાણ જાણે ? પરંતુ પોલીસ ઘટનાંમાંથી કેદીની ગાડી જેવો જાણ છે, એવો મને લાગ મયો. જેના જોનામાં માત્ર સામેથી ગુલાબ નીકળી ગઈ. પછી તે કદિય મારી દઈએ પડી નથી.

(૫)

ગુલાબ અમદાવાદથી ગઈ, તે પછી મને સઘણ જાગતુ મન્યકાર લાગવા લાગ્યું ! કાંઈપણ કામમાં મન લાગે નહીં. એમ કેટલાક દિવસ મુજબજીમાં ગયા. છેવટે મેં ગુલાબને એક પત્ર લખ્યો. આવજ સુધી તેના વિષે જે પ્રેમ ચોંટ્યો હતો તે મેં કાંઈપણ દિવસે રૂપિય બોલી દેખાડ્યો નહોતો. તે પ્રમાણેજ આ પત્રમાં પણ તે વ્યક્ત કર્યો એ શક્ય નહોતું. એ પત્રમાં ફક્ત ગુલાબને તેનું કુશળ લખવા મેં વિનંતિ કરી હતી. ગુલાબનું સ્મૃતિ ચિન્હ તેના હાથની એક ચીટી મારી પાસે રહેશે, એવી આશાથી પ્રેરીત ઘડને મેં એ પત્ર લખ્યો હતો. તેના હાથનું એક એટલું પણ સ્પર્શ-પ્રીતિ ચિન્હ પામે રહે તો સાચું, એમ મને તીવ્ર ઇચ્છા રહી આવી હતી.

આર દિવસ ગયા-આઠ-પંદર ગયા. પરંતુ ગુલાબ તરફથી કાંઈ મને પત્ર આવ્યો નહીં. એક દિવસે માણેકલાલે મને પોતાના ઘેર બોલાવી મારા હાથમાં એક પત્ર આપ્યો, અને તે મને વાંચવા કહ્યું. મને આમ કરવાનું કારણ કાંઈ સમજાતું નહીં. મેં પ્રકૃતિ અનુકરણ કરનાંથી પત્ર બહાર કાઢ્યો તો શું ?—ગુલાબને મેં મોકલેલા પત્રની સાથે એક બીજો પત્ર તેમણી નીકળ્યો ! મારી આંખ આગળ જણે અધકાર પથરાઈ ગયો હોવાની એમ દેખાતા લાગ્યો. તે પત્ર મારા હાથમાંથી ઇટી પડ્યો. પરંતુ તે ઉચ્છળીને મારા હાથમાં આવી માણેકલાલે મને તે વાંચવાને ફરીથી કહ્યું. યંત્રની માફક હું તે વાંચવા લાગ્યો. તે ગુલાબને પતિ-પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો.

“ વડીલ મુરબ્બીની સેવામાં, સાં ૬૦. - વિં વિં કાઈ નગીનદાસ નામના ઇસમે
“ સૌભાગ્યવતિને એક પત્ર મોકલ્યો છે, તે આ પત્ર સાથે સામેલ છે. આ નગીનદાસ
“ આપના પડોરામાં રહેતા હોઈ ઉમરે તરણ છે, એવું સૌભાગ્યવતિ પાસેથી ધણી સુચિત
“ મમજનું. કાંઈ ઇતર પુરૂષે મારી પત્ની સાથે પત્રવ્યવહાર સમજ્યો, એ મને પમદ નથી.
“ મારે આ નગીનદાસને બોલાવીને આપે તેને આ વિષે સમજાવવાની ફરીથી તે આવું
“ કરશે તો તેના ઉપર હું ફોજદારી કર્યા ચિત્તાવ રહેવાનો નથી. એજ વિનંતિ.

લિં આપનો—

લગવાનદાસ ડીં મહેત્ત.”

પત્ર વાંચી ગુલાબને વર ન્યાયાધિય છે, એ વાતની મારી ખબર પડી. લગ્નથી બંધથી જાનનાઈ તે પત્ર મેં માણેકલાલને પાછો આપ્યો અને નીચું માથું ધાલી ઉભો રહ્યો. મને એમની તરફથી શું શિક્ષા થશે એની સમજ પડી નહીં.

માણેકલાલ પત્રો ફાડી તેના કકરે કકેલ કરી નાંખતાં બોલ્યા—“ નગીન ! તેં આ કાંઈ સાઈ કામ કર્યું નથી. તું સમજે છે કે તેથી બીચારી ગુલાબને તેના વર તરફથી માત્ર વધારે ત્રાસ થશે. ”

હું કાંઈ ન બોલનાં માંડું નીચું નંભાવીને ઉભોજ રહ્યો. માણેકલાલે મન દ્યુ—
“ ઠીક, એકવાર તારાથી જૂન થઈ નો થઈ, પણ હવેથી કદિ એવું કાંઈ કરીશ નહીં, સમજ્યો ? ” આ વખતે તો હું લગ્નચાનદાસને ગમનબીસ. ”

શરમાઈને મનપ્રાપ્ત થઈ હું ઘેર આવ્યો. આ વેળા માના વનુધરા સીતાજીની માફક મને પણ પેટમાં લે નો સાઈ, એવું મને લાગ્યું. મારા કામથી “ બીચારી ગુલાબ ને તેના વર તરફથી વધારે ત્રાસ થશે ! ” એ માણેકલાલના શબ્દ મારા કાનમાં એક સરખા બેસથી ધ્રુમવા લાગ્યા અને મારા હૃદયમાં તીવ્રની આફક વેદના થઈ લાગી, હાથ ! કેટલો હું દત્તભાગી ! ગુલાબને ત્રાસ આને ને મારા થઈ ! ? બીચારીને મારા, તરફથી જન્મમા જન્મજી મુખની તો કાંઈ દિવસ પ્રાપ્તિ થઈજ નહીં, પણ એને ત્રાસ મળવાનું કાંઈ હું — આરે લગ્નચાન ! “ વધારે ત્રાસ ? ” ત્યારે તું ગુલાબ ત્યાં પૂરેપૂરી ગુપ્તી નિર્દોષ તોય ? — કાંઈ નાજો ? ”

(૬)

આ વાતને આજ ગુમારે આઠ વર્ષ થઈ ગયાં છે. ગુલાબના લગ્ન પછી હું બી.એ. થયો. એ વર્ષે એમ્. એ. ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયો. ગુલાબના લગ્ન થયા પછી બીજેજ વર્ષે માણેકલાલની અમદાવાદથી ખદલી થઈ તેઓ નાશક ગયા. એમ્. એ. થયા પછી એમ્. એમ્. બી. થઈને હું વજીલ થાઉં અને મને પોતાના ધંધામાં મદદ કરેલી. એવી મારા બનેલીની ઘણીજ દુઃખ હતી, અને તે વિષે એમણે આશ્રય પણ ઘણો મળ્યો હતો. પરંતુ તેમના અને બેનના કહેવા તરફ દુર્વૃક્ષ કરી મેં વજીલાતનો લોભ છુટ્ટી આ મારા સ્વભાવને અનુકૂળ માદિત્યના ધંધામાં પડ્યો. આઠ વર્ષ થયાં હું “ ગુલાબ ” માસિક અથાવું છું. તેનેજ મેં તન, મન, ધન, સર્વ અર્પણ કર્યું છે. રાત્રે સીતાની સુવર્ણ પ્રતિમા નિર્માણ કરી તેમ મેં પણ દરિદ્રતામાંથી પણ પોતાનું મર્વસ્વ વેચી આ કાગળની “ ગુલાબ ” ની સ્થાપના અને પ્રતિષ્ઠા કરી છે. મારી મર્વ વિદ્યા—શુદ્ધિ—શાંતિ—પૈસા “ ગુલાબ ” ની સેવામાં મેં અર્પણ કર્યાં છે. ગુલાબને માસિક પુસ્તકો વાંચવાનો ઘણો શોખ હતો. તેને પત્ર મોકલવાનો ત્યાગે માર્ગ બંધ થયો, ત્યારે વિચાર કરતાં આ એક શુક્તિ મારા મનમાં આવી. ગુલાબનાજ નામનુંજ એક માસિક પત્ર કદારી તેમાં મારા હૃદયની મર્મજોદક દક્ષીકન લખી ત્યાં ત્યાં હું તેનો પ્રચાર કરીશ—કે જેથી દેવવંશાત કોઈ વખત મારા હૃદય ગુલાબને મમળાઈ આવે !—તે દિવસથી મારી કૃત્યના ત્યાગથી લુટાં લુટાં રહે હૃદયનું આલિંગન કરી, મારી વિચિત્ર દુઃખવેદના મારા “ ગુલાબ ” માં હું પ્રગટ કરવા લાગ્યો. મારા દેવનાને આ પૂજનથી મારી દયા આવતી હતી કે નહીં, એ મને મમળતું નહોતું. મારા “ ગુલાબ ” નો ઘેર ઘેર પ્રવેશ થશે, એવા વિમારથી તેને મર્વાગમુંદર કરવામાં હું જેટલી પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો; આણું કરવાનો મારો એક એ ઉદ્દેશ પણ હતો કે—મારી એ લક્ષિતવું અર્પણ કરેલું અર્પણ મારા પ્રિય દેવતાના ચરણમાં જાય !

મારો આ ઉદ્યોગ અવિશ્રમે એકંદરેથી ચાલેલો હતો. વચમાં વચમાં મને વજી

નિરૂત્સાદ લાગે, મન એટલું ચાપી જાય કે કામદાજ કાંઈએ સૂઝે નહીં. સઘળાં અકાદ જગતમાં મનને વિશ્રાંતિનો આધાર કાંઈ જડતો નહીં. ગુલામ કેટલાંક વર્ષ સુધી મારી પડેલામાં રહેતી હતી. અમે જેહ એકબીજાને ખસાવેલે—નિર્મળ હૃદયથી—ચાલતાં હતાં તે પછી નહીં હતું; પરંતુ ગુલામનું કાંઈએ સ્મરણિન્દ્રિય મારી પાસે નહોતું. તેથી તેને અણાવે માંડે જીવન શૂન્ય, નિરાનંદ, હિસાદહીન લાગતું હતું. ગુલામના કરકમળથી પાવન થયેલી એક નાની સરખી ચીક્રી માગ પાસે હોત તોપણ માસ જીવનમાં કાંઈ જુદોજ આનંદ જુદોજ પ્રકાસ નીકળી આવ્યો હોત, એમ હું નિર્નયર થાવો.

એક દિવસે અમદાવાદ હું ગયો હતો, તે વખતે મારી બેનને પૂછ્યું, “બેન, ગુલામનો કોઈ દહાડે કાળજી બાળમ નને આવશે હશે ?”

બેને કહ્યું કે, “ નાકે લાઇ ! કોઈ દહાડે નહીં. ગુલામ હવે ક્યાં છે તે પણ મને ખબર નથી. ”

પરંતુ ગુલામ ક્યા હતી, તે મને માલમ હતું.

દર સુરવારે નીકળતા ‘ગ્રેન્ડમેન્ટ એજેન્ટ’માં જોઈ ગુલામના વગી ક્યાં બહલી યદ તે જાણતું, એ માંડે એક અવરખ કર્તવ્ય યદ પડ્યું હતું. મેં જરા મુંઝાઈ બેનને કહ્યું:— “ ગુલામનો વર હાથ જાગ્યામાં છે. તેને એક પત્ર તો લખતે ? ”

નાકે મહાવીરે ગૃહથી બેન મોલી, “ હા. હુંજ લખવા બેઠી છું પત્ર તેને ! તે કોઈ દિવસ એક કાળજીનો કકડો લખી અમારા સમાચાર તો લેતી નથી, તો માંડે શું અટકાવી રહ્યું છે કે તેને હું પત્ર લખવા બેસું ? ”

બેનનું પણ કહેવું ખરું હતું. પરંતુ એ ક્યાં જાણતી હતી કે તેના સમાચાર જાણવાનું મને કેટલું આવશ્યક હતું. પણ એ બેનને મારાથી કેમ કહેવાય ? મનમાં તે મનમાં નિસરાની જાણના દાબીને હું ચૂપ જાવો. મારી મનોમાતના કોઈની પાસે પણ પ્રગટ કરવી, એ બની શકે તેમ નહોતું.

(૭)

આવી સ્થિતિમાં એક દિવસ મારા મેનેજરે આ કાંઈ લાવી મારા હાથમાં આપ્યું અને અંકે બાધનારની નિષ્કાળજી બદલ મારી પાસે ફરિયાદ કરી. તથા મારી પાસે ‘ગુલામ’ નાં ફોર્મોની ને ફાઇલ હતી તેમાંથી ૧૦૫ થી ૧૧૨ સુધીનાં પૃષ્ઠોવાળું ફોર્મ પ્રસવગ્રાંતી મહેતાને મોકલવા મારી પાસે માર્યું.

મેનેજરે આપેલું કાંઈ હું કેટલોક વખત જોઈને રહ્યો. મારા મોંમાંથી એક રાખત પળ નીકળે નહીં ! મારી સ્થિતિ અવલર્ષ યદ પડી. પ્રમતગ્રાંતી એટલે ગુલામ ! તેના હાથનું ચિરવાચિત્રન પત્ર ! ગુલામ “ગુલામ”ની વર્ણણીદાર છે ? તેના નામનું માંડે આંશિક સૂઝ કરતાં ગુલામે પોતાના હાથથી એક કાંઈ પહેલાં મને લખ્યું હશે. પરંતુ તે દેવદુર્લભ પત્ર મારી નજરમાં કોઈ દહાડે પડ્યું નહીં. તેના પત્રની મને ખરી કિંમત શું છે તેની કલ્પના એ ન હોવાથી મેનેજરે તેને કાળું પાડી તે ફાઇલમાં સૂકું કરો, કે કાંઈ કકડો કકડા પેળા કરી નાખ્યા હશે ! માંડે અત્યંત મુર્ખ, માટે ગુલામનું આ પોસ્ટ કાંઈ આજ મારા હાથમાં આવ્યું. મારાં સર્વ નપતું, યમનું આજ સાર્થક થયું. મારી કેટલાક વર્ષની પૂર્વ આજ સ્વજન થઈ તે માંગ પ્રજાએ પ્રસન્ન હરિએ આજ મારા નરકે જોયું.

‘ગુલાબનો અંક બાંધતી વખતે જાપખાનાનાં બાઈડે જે આ ચુક કરી, તેના બદલમાં તેને માફ સર્વસ્વ અર્પણ કરે’, એવું, અને લાગવા લાગ્યું. ટેલેફીક દાનુ પછી જાન ૫૦ આવી મેં મેનેજરને કહ્યું, “બાઈડરને કહેવાતું” તે હું કહીશ. એ વર્ગણીદારને ખૂટતું ફોર્મ મોકલવાની જરૂર નથી. તેના બદલમાં એક સારા અંક જોઈ પેંક કરી મારી તરફ મોકલાવી આપો, એટલે તેના પત્તા લખી હું તે મોકલાવી દઈશ.”

એ દીવસથી ૪૫૧૬ નંબરના વર્ગણીદારના લેખન ઉપરનો પત્તા દર વખત નું મારા હાથે વળું છું. એકદા અપરિચિત માણસને લખ્યું હોય—તે પ્રમાણે ગુલાબે મને લખેલું આ કાર્ડ માફ જીવન સર્વસ્વ યાદ બેઠું છે. ચોરીએ કપાક તે મારી નજર આગળ રહે, માટે મેં આ મુલ્યવાન સુંદર ફેશનમાં બેસાડી તે મારા લખવાના રેખાડ ઉપર મૂક્યું છે, ને મારા મરણ સુધી તે કાયમ મારી નજર આગળ રહેશે.

(અમરેલી.)

“ પ્રેમનું સ્વરૂપ: ”

પ્રેમભાવ એ નિહ નથી એટલું જ નહિ પણ કોઈ મહા સદ્ગુણનો વીરના હૃદયમાં જ એ ઉદ્ભવે છે વસ્તુ વિચાર સર્વના સારા અને નારા એ ઉપશોધ સહન કરે છે. સારામાં સારી વસ્તુના પામ તેવા ઉપશોધ યઈ શકે છે, એટલું જ નહિ પણ, નારી વસ્તુના પામ એ ઉપશોધ યઈ શકે છે. જુલિ એક મોટા કવિમા, નવજ્ઞ રાજપુરુષમા, અને અધારી રાત્રે ખાતર પાતનાર નોરમા સર્વજ્ઞ હોય છે પરંતુ તેના ઉપશોધ ઉપરથી સારા નકારાનો મેદ માલમ પડે છે પ્રેમનું પણ એજ રીતે છે કાષ્ટખંડ એ હૃદયની એકત્રતા થતા જે અવર્ણ આનંદ થાય છે, તેવો આનંદ સર્વજ્ઞ તેવો એકમાત્ર થવાથી થાય એ પ્રેમનું ઉત્તમોત્તમ રૂપ છે. પ્રેમ તો એક બાવના જ છે એમા રમૂલ વાસનાનો સમાસ થતોજ નથી. પિતા પુત્ર, પતિ પત્ની, જાતા બનિની, મિત્ર મિત્ર, સર્વજ્ઞ પ્રેમ જ હોય છે પણ તે કેવલ ભાવનામય જ છે એમા રમૂલ વાસનાનો મધ પણ ક્યા છે? મનુષ્ય સ્વભાવ જ એવી રમૂલનાચણો છે કે ગમે તેવી ઉત્તમોત્તમ ભાવનાને સ્વર્જમાથી ટાલી આલી જુઓપત્ની મૂળમા રમ રોગી રમૂલ બનાવી દે છે. પ્રેમમા પણ એમજ થાય છે અનુષ્ઠાની રીતી સ્વરૂપનો સાર જે પ્રેમ જે આપાત્ હૃદયે જાણ જ છે; તેને મનુષ્યો કોઈ હીલા રમતા દેવરૂપે, કોઈ જુદ રૂપે, કોઈ મૂર્તિ રૂપે કે ઉવદ બૃવદાર માનના નિર્વાહાર્ય ઉપશોધી શુદ્ધ હિન્દીધોના સતોપરે સમગ્ર રમૂલ બનાવી દે છે એ પ્રમાણે માણસ જન પોતાની શુદ્ધ વાસનાને અનુસારે પ્રેમના સ્વરૂપને એજાએ છે પત્રી પ્રેમ એટો એવી મિથ્યા બન પડે છે. માણસો જેટલા જેટલા હોય, નિદા આવી આદરે છે, તેમા પોતાના પદગણ સાથે જ વિશેષ કરે છે. સર્વજ્ઞ અનેદ ભાવનામય પ્રેમ વેદાન્તે જાણીએ છે, પણ શરૂઆતમા આરો એકાકાર પ્રેમ ન સમજાય તો આરંભ જુર સિખ, પિતા પુત્ર, પતિ પત્ની, મિત્ર મિત્ર, થોડા તેવો પણ ઉત્તમ પ્રેમ અવરજ નેહએ. પોતાપણું તપજ પારકાપણું મહંતું, હિંમતી ઘં થતુ એજ પ્રેમનો ઉત્તમોત્તમ ઉપહાર છે. ને તે જાણ સુધી સમજતો નથી. સત્વર માટે કે પરસ્પર હેતુસિદ્ધિ માટે વ્યક્તિ વ્યક્તિના પ્રેમ છે, એમ જાણ સુધી ટુંટી અને શુદ્ધ નહર છે ત્યા સુધી આપણે કલિહાલને તરીને સત્યકાલને પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહિ. પારકાના જીવનમા રમવાનો, પારકાના જીવનરૂપ થવાનો, અહેતુક આનંદ એ પ્રેમ જેણે બધવો નથી, આજ્ઞો નથી, જાણે એક માણસ પરત્વે પણ અનુભવે નથી, ત્યા સુધી મોક્ષ દુરજ રહેવાનો.

‘હે જુલિમત ક્યો?’ અર્થ કલિહાલમા મિત્રપર્ય અથવા પ્રેમપર્યવ્ય નહ થક પ્રેમ માર પર-

‘હેલ સિદ્ધિ માટે છે એમ મારા વિશુદ્ધ હૃદયમા પડેલી કાળ પ્રજ્ઞ દૂર કરે. આપ પણ અહેતુક

‘ પ્રતિનિધિ હરો પા થરો, એમ એજ પ્રાર્થના છે.

H. K. D.

ગૃહધર્મ.

વિધવાઓએ દિલાસો મેળવવાના ઉપાય.

લેખક—શ્રી રા. અમૃતલાલ મુન્દરજી પટિયાર.

સાચામાંજ હૃદયી માણતી પોતાની વિધવા બહેનને તેના લગ્ન લાઘવે કહ્યું કે, બહેન, રેવાથી કાંઈ વળવાનું નથી, બહુ દયાકા સુધી ગયા, હવે તો કાંઈક હૃદયીની સાથે કતા થાય તેમ કરો, વિધવાપણું દુઃખ જેમ તમારાથી નથી ખમીતું તેમજ આ પછી બીજી લાગે વિધવા બહેનોથી પણ એ નથી ખમીતું, માટે તેઓનું દુઃખ ઓછું થાય તેમ કરો, અને તેઓના આંશુઓ સુકાઓ, એટલે તમારાં આંશુ પણ સુકાવાશે. કાંઈને જાકિતનાં પદો ગાતાં આવડે છે, તમને ભરવા યુવાનું કામ આવડે છે, અને ન્હાની ભાભીને બહુ મારી રીતે લખતા વાચતાં આવડે છે. માટે તમે ત્રણે જણાંએ મળીને વિધવાઓને મદદ કરનારી એક મંડળી કરો. એ માટે આપણા નવા ઘરમાં હું તમને જોએ આપીશ. ત્યાં તમે આપણા ગામની જુવાન વિધવા બહેનોને ભરતાં યુવાતાં શીખવો. સ્થાની લખનાં વાંચતાં શીખવે ને કાળી ધર્મનાં કિર્તનોથી તેઓનાં મનને શાંતિ આપે એ પછી દું આરા મિત્રોને કહી તમારી મંડળીને ભરવા યુવાનું, શિવવાનું, લખવાનું વિગેરે આપણી વિધવા બહેનોથી સહેલાઈથી બની શકે એવું કામ અપાવ્યા કરીશ. તેથી નિગ્રહાદ ગરીબ બહેનો દર મહિને પોતાની કુરમદ પ્રમાણે ને પોતાની હુશિયારી પ્રમાણે એ ચાર રૂપિયા જન મહેનતથી મેળવી શકશે. તેથી તેઓને ખર્ચમાં મદદ થાય, વખતનો સારો ઉપયોગ થાય, અદ્વિત્ય ક્યાં કરવાને બદલે કામકાજમાં મન યુવાય, અને આમણમ એકબીજાની મદદ મળવાથી માને કાંઈ કાંઈ કાપશે થાય. માટે બહેન ! હવે રેવામાં જ પડ્યાં મ્હો માં પણ હૃદયીની માર્યકતા થાય તેમ કરો. બે તમે આથી રીતે એક બીજાને મદદ કરવાની ચર્યાગ કરો તો તમારો દાખલો નોંધને બીજો ધણે ટેકાણે એ કરતાં બીજાં ધણાં વધારે સારાં પ્રમે થશે, અને એમાંથી પણ તમેને થોડું ધણુ પુણ્ય મળશે. પ્રણુ કે આપણે ત્યાં એ જનનાં બી વાવનાર પ્રથમ તમે જણાશો. માટે તમને વધારે પુણ્ય થશે. ભોલો, ઘરમાં ભેગીને ગયા કરવા કરના અને ટેકાણે ટેકાણે આબડવા જવા કરતાં શું આ કામ વધારે સાફ નથી ? દુઃખના અને આર્થનાં આંશુ પાડ્યા કરવાં ને જીવને રીજાવ્યા કરવો, એથી તમારું કન્યાણુ થશે કે પ્રભુને વહાલાં લાગે એવાં આવાં પરમાર્થનાં પ્રમે કરવાથી તમારું કન્યાણુ થશે ? એ જગત વિચારે તો કરો ? બહેન, હવે તમારાથી રેવાય નહિ, પ્રણુ કે તમે વિધવા થયાં સ્વાસ્થી પ્રદસ્થાત્રમનો મોરો બોલો પ્રભુએ તમારી ઉપદેશી ઉપાદી લીધે છે, અને તેને બદલે તેણે તમને પોતાની સેવામાં અમીયાર કરી લીધાં છે. માટે હવે તો પ્રભુ પ્રીત્યાર્થે તમારે સૌની સેવા કરવી નોંધજો, માનાં આંશુઓ લુછવાં નોંધજો, ગિલાગની મારવાર કરવી નોંધજો, ગરીબોને મદદ કરવી નોંધજો, અનાથોને માટે ભીજ માગવી નોંધજો, ગામના ગરીબ માણુઓને ત્યાં મદદકા

વખતે ઉભાગરા કરવા બેઠાં, મરણી, કાલેરા કે એવા કાષ્ઠ બીજાં એવી રોગના વખતમાં જ્યાં જતાં સૌ કાષ્ઠ બીજાં હોય તે મરીએને અદ્દ ન મળતી હોય, તેવે વખતે એવા નિ-
નધારોની આચાર કરવા માટે એવી લખની જગ્યામાં તમારે નીડરપણે જવું બેઠાં,
તમારી બહેનોનું લાલું ચાપ એમ તમારે કરવું બેઠાં, અને જગતમાં પ્રભુનો મહિમા
વધે એમ તમારે કરવું બેઠાં, કારણ કે પોતાની સેવામાં પ્રભુએ તમને અંગીકાર કરેલાં
છે. માટે દુનિયાદારીના નજીવ અર્થ તથા વિદ્યાદારી તૃપ્તિને અર્થે શેવાને બદલે હવે
તમે પરમાર્થને અર્થે શેતાં શીખો. તમાની જાણે દુરુણિયાદી વિધવા બહેનોને માટે શેતા
શીખો. આપણા સમાજમાં આટલા જતા પરાધીન દેશને માટે શેતાં શીખો. આપણા
કરોડે બંધુઓ ગ્રેટલાના દુકાન ચિના તંદુરી તરફીને મરી જાય છે તેઓને માટે શેતા
શીખો, દરસાલ આપણા દળને બંધુઓ પરધર્મમાં વટવી જાય છે તેને માટે શેતાં શીખો.
આપણા મૌ બંધુઓ ઘણી ઘણી જાનની આવ નકામી શુલામગીરીમાં ફાદા રહેલા છે
તેઓને માટે જાનાં શીખો, અને આપણા દેશમાં તથા આપણા લોકોમાં જે જે જાનની
મદાન ખરાબીઓ છે તેને માટે શેતાં શીખો. કારણ કે સેવા કરવા માટે પ્રભુએ તમને
સુન્દરી કારણ છે. માટે હવે તો “સૌને સ્લાવું” એટલે કે મૌની ઉપર હેત રાખવું,
સૌની માથે લલાલ કરવી, અને આ જીવેના સુખ માટે તરફવું, અને “રહેવું” એટલે
કે ખર્ચ ખાવું, કરવો ઘુંટણે ગમે ઉનારી જવો, પોતાને માટે બધું દરકાર રાખવી નહિ,
અને જેમ પ્રભુ રાખે તેમ રહેવું, એજ તમારું કામ છે. માટે બહેન, હવે તો “સ્લાવું”
ને રહેવું” એજ તમારો મદામત ઠાવો બેઠાં. આવી રીતે તમારી બહેનોને કમ-
જવો ને તમારાથી બની શકે તે શેડી ઘણી શરૂઆતની મદદ આપો, એટલે મને
ખાતી છે કે શેવામાં છંદગી ખોઈ નાંખવાને બદલે તેઓ લક્ષા કામો કરવામાં પોતાની
જીંદગી ગાળવા કામગી.

શુભ અશુભ પ્રસંગે થતાં નકામાં ખર્ચો.

અમદાવાદમાં નાતજાતનાં મરણોની પરિપદ આગળ કરેલા બાપણનો સાર.

લેખક:—સૌ. શાન્તા બહેન.

આપણી જાતિઓની આપણા દેશની આર્થિક સ્થિતિ માટે વિચારીશું તો ખરેખર
આપણે દિલગીર થવા ચિના નહીં રહીએ. કેમકે આપણી આવક ઘટી છે તે ખર્ચો વધ્યાં
છે. જીવન-નિર્વાહના સાધનોની પણ પુષ્કળ મોંઘરાઈ છે. વળી આપણે આપણી જરૂરી-
આતો પણ એટલી વધારી મૂકી છે અને હજી કેટલી વધશે તે સમજતું નથી. એવાં એવા
વર્ણાં કારણોથી આપણી આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી તેથી નકામાં ખર્ચો અટકાવવા તરફ
મેં હક્ક નહીં કરીએ. તો હું જાણું છું કે આપણે હજી પણ વધારે દિલગીર થવું પડશે.

વળી આ નવા જમાનામાં આપણને જે જે કર્તવ્યો પ્રાપ્ત થયાં છે તેનો સર્વ રીતે
ખરેખર હંકારીને વિચાર કરીએ તો એ છે કે ‘દાલમાં આપણી આર્થિક, સાંમાજિક,
કારીરિક, અનસિક, સિક, આધ્યાત્મિક, રહેકે રહેકે જાગતમાં અવનતિ થએલી છે નેમથી

આપણે ઉદ્ધાર કરવાનો છે. આવા વિષ્ટ' પ્રસંગમાં આપણે નકામો ખર્ચ બચાવી તેનો મનુષ્યોર્ગ યથા તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ.

ધનના શુભ અગર અશુભ પ્રસંગે ન્યાતો જમાડવાનો ધણી ખરી ન્યાતોમાં રિવાજ છે. શુભ પ્રસંગોમાં એ ખર્ચ કરેલું તુરત તો આનંદલાવક હોય છે. અને શ્રીમાન્ લોકોને એ આનંદ આપનાર થાય છે. પણ મધ્યમ વર્ણના લોકો જેઓને આખરે વર્તવું પડે છે તે આવક દુઃખી હોય છે, તેવાં તે ફલુલગ્નો ઉછીનો આનંદ પાછળથી કલેશમાં જ પળિયામ પામે છે; કેમકે તેમને તે પ્રસંગ માટે ત્યાજે નાણાં લેવાં પડે છે. પાછળથી તેનો તગાવળ થતાં તે વિપત્તિમાં હુમે છે. તેથી જ શ્રીમાનોજ એવે શુભ પ્રસંગે વન વરધો-ગ્રાનાં ખર્ચ ઓછાં કરે તો મધ્યમ વર્ણના લોકોનો ઉગ્ર અંતઃકરુણો આશિર્વાદ લઈ જશે. તથા કાલિક આનંદમાં વપરાતો પૈસા કોઈ આધી પડેપડાતના કામમાં વાપરે તો દેશને પણ આશિર્વાદને પાત્ર થાય. શુભ પ્રસંગમાં પણ ખર્ચ કરવાની કોઈ દહ નાખવી નહીં એ જ આનંદરૂપ હોય તે બેભનરૂપ ન હોય.

ધણી તેથી પણ વધારે દિલગીર યથા જેવી વાત મરણ પાછળના જમણવારોની છે. ધણુ ખરું દિલ્લુ ગણાતી દરેક કામમાં ઓળ વધતા પ્રમાણમાં આ રિવાજ છે. આ રિવાજ નમે તે કોઈ મારા હેતુને લઈને અમલમાં આવ્યો હોય પણ અત્યારે તો આ રિવાજ ખસ-જન લાગે છે. ધરનાં માણસો પોતાના જમણા માણસની દિલગીરીથી હતાશ થઈ ગયાં હોય તેમાં કાલકા ઉપર હામની પેઠે તે દુઃખ જાણુ ઉપર મૂકી જમણવારો જમાડવાની પચાતમાં પડતું પડે છે. ને તેમાં પણ ત્યાજે સ્ત્રીને વેંચવ્ય ને તે પણ જુદાવરથા અગાઉ પ્રાપ્ત થયું હોય તેવ વખતે તેને પોતાનેજ લોકોને જમાડવાની ત્રેવડ કરવી પડે તેના જેવું ત્રાસજનક બીજું શું હોય ! તે બિચારીનું હૃદય વીંધાઈ ગયું હોય તે ઢાંકી દઈને પણ જાતિને કર આપવો પડે છે. કેમકે તેમ ન કરે તો જાતિનાં મનુષ્યો મેણાં બોલે કે ! “દાયદાય ! મિચારાનું ચોથીયુ કરી નાંખ્યું. આવુ થાય કે શું ?” તિગેરે. આવા લાડ જમવા તે શું લોહીના લાડ જમવા બરેખર નથી ? શુભ પ્રસંગ કરતાં પણ અશુભ પ્રસંગમાં જમણવારોને વધારે વજન અપાય છે. બીજી ન્યાતોના દાખલા તો દૂર રહ્યા પણ અમારીજ જાતિમાં મરણ પછાડી અગિયાર જમણવારો ફગળ્યાત છે. ત્યારે શુભ પ્રસંગમાં ન્યાતો ઓછી થઈ છે. શું આપને એમ નથી લાગતું કે મરણ પાછળનો આવો દહ ઉપરાંતનો રિવાજ અટકાવવાજ જોઈએ ? અને તો તે નકામોજ ખર્ચ લાગે છે. ત્યાજીથી આના મરણ નિમિત્તતા પરાન્ન બેજનથી આપણી કુદિ બ્રહ્મ યજ્ઞેથી છે ત્યાજીથી ઉન્નતિની આશા રાખવી એ પણ મિથ્યા છે.

આ રિવાજ અટકાવવામાં બે વિધો નડે છે. એક અજ્ઞાનતા ને બીજું નાહિભત-પણું. અજ્ઞાનતામાં પણ પુરૂષની અજ્ઞાનતા કરતાં આ બાબતમાં સ્ત્રીઓનું અજ્ઞાન વધારે નડતરૂપ છે. પુરૂષને ન્યાતો ન જમાડતી હોય પણ ધરમાં સ્ત્રી કંડાસ લઈ બેસે કે ત્યારે લોકોમાં નીચું જેવું નથી. આ તો કયાં વિના નહીંજ આવે. પછી પુરૂષ શું કરે. જો સ્ત્રીઓનું આ અજ્ઞાન દૂર કરવામાં આવે તો જે જે સુધારા કરવા હોય અધરા લાગે છે તે મેરેલાઈથી થઈ નવ. જે પુરૂષો આ ચાલના રિવાજથી રેવાએવા હોય છે ને કરતાં

ગોલકકાંઠા બની જાય છે. ગોમાંસાદિ અભક્ષ્ય પદાર્થ ખાવામાં ધર્મ માની બેસે છે. શું કદું ? ગરિબ નિરાધાર અનાથના પાલનપોષણની વ્યવસ્થા ન હોવાથી હિંદુઓનું સામાજિક બળ દિન પર દિન નષ્ટ થતું જાય છે. લાખો આબુસ હિંદુપણમાંથી નીકળી વિદેશીઓની વતિ અને ધર્મમાં સામેલ થઈ ગયા છે અને હજુ થાય છે. જે પરધર્મમાં જતા મનુષ્યને નોકવાને વાસ્તે કાંઈ પણ વ્યવસ્થા નહિ કરવામાં આવે તો એક દિવસ એવો આવશે કે હિંદુ જાતિનું નામ મંદારમાંથી નીકળી જશે. વિદેશીઓના ધર્મમાં જતા મનુષ્યને રોકવાનો એજ ઉપાય હોઈ શકે છે કે દરેક છતામાં નિરાધાર ગરિબ અનાથોના પાલનપોષણ તથા સ્વાસ્થ્યને માટે સાંપ્રજનિક અનાયાચમ ખોલવામાં આવે, તેમાં હજારો નિરાધાર ગરિબ અનાથ વચ્ચેનું પોષણ તથા સંરક્ષણ કરવામાં આવે, એટલું જ નહીં પણ દેવનાગરી તથા અંગ્રેજી બાપાનું શિક્ષણ સારી રીતે આપવામાં આવે. તે ઉપરાંત કમ્પાઈ ખાવાના સાધન તરીકે ધંધા પણ શિખવવામાં આવે. મુજબત જ્યાં બીજી રીતે ઉન્નતિએ પહોંચેલા જાગમા આવા આશ્રમની ખાસ જરૂર છે, એમ ધારી ગ્રાંથ પણ મંદારની ખામી નીકળી શકે નહિ, તેનુંજ એક સાંપ્રજનિક અનાયાચમ વડોદરા શહેરમાં ખોલવાનો કેટલાક ઉત્સાહી ગૃહસ્થોએ વિચાર કર્યો. આ સંજ્ઞાના શ્રીમંત મુવરાજ દત્તેસિંહરાવ હુંક મુલતની માંદગી બોલથી સ્વર્ગસ્થ થયા તેમનું નામ અમર રહે અને અનાથોનું પાલનપોષણ થઈ શકે એવા હેતુથી થી “દત્તેસિંહરાવ આર્થ અનાયાચમ” નામનું એક આશ્રમ તા. ૪ થી એપ્રિલ મને ૧૯૧૦ ને ગેજ વડોદરામાં ખોલવામાં આવ્યું. ઘણા જુજ દેડથી આ કામ આગ્રહાણું. આક દરા છોકરાઓથી શરૂઆત થઈ વધના મધતા છોકરાની સંખ્યા સને ૧૯૧૧ ના દીર્ઘઅમમા બાવીસની થઈ. એની વ્યવસ્થા અને પ્રતિષ્ઠા એટલી પ્રમત્રી કે મોઆમા કામીબાદથી પણ ગાર છોકરાઓને કેટલાક સખી ગૃહસ્થોએ આ આશ્રમમાં મોકલ્યા.

આજ પાંચ વર્ષથી વડોદરામાં શ્રી દત્તેસિંહરાવ આર્થ અનાયાચમ નામની સંસ્થા ચાલે છે. તે આપની દૃષ્ટિ બહુર નહિજ હોય. તેનું કંડ માત્ર સાત દુગર રૂપિયાનું છે. તેના બ્યાજની આવક આવી એક સંસ્થા ચલાવવા માટે સમુદ્રમાં દીપાં સંચાલ છે. આથી પ્રત્યેક માસે ચાલુ ખર્ચને પહોંચી વળવા કાર્યવાદોષને અધાગ થમ કરવો પડે છે. આટલો થમ કરવા છતાં પણ આવકમાંથી ફક્ત ચાલુ ખર્ચ નબી શકે છે ને મકાન રંડ માટે કંઈ પણ રકમ ફાળમ પડી શકતી નથી. મકાન માટે કાગેલીમાગની રાકડના કિનારા ઉપર સાત વિધાં જમીનનો એક ટુકડો ખરીદવામાં આવ્યો છે, પરંતુ ધનના અભાવે હજુ કુંધી મકાન બાંધવાના કામની શરૂઆત થઈ શકી નથી. કાંઈ પણ જાહેર સંસ્થાને પોતાનું સ્વતંત્ર મકાન ના હોય ત્યાં કુંધી તે સંસ્થા રિયર થઈ શકતી નથી ને જનમમા જતને તેના સ્થાપણા માટે વિશ્વાસ પણ બેસતો નથી. આપણામાં કેહેવત છે કે ‘વર વની દબ્બે પણ ઘર વની બા દબ્બે’— ગામમા ઘર નહિ અને સોમમાં ખેતર નહિ. ’ તે મુજબ આશ્રમને ચિદર કરવા માટે તેને પેતાની માલકીના સ્વતંત્ર મકાનની અતિવાર્ધ અગત્ય છે. આ અગત્ય પુરી પાડવા માટે લાલમાં એક એવી યોજના કરવામાં આવી છે કે, જે ગૃહસ્થ આશ્રમને એક વજાદે રૂ. (૨૫૩) આપે, અગર લિફ્ટ માગી ઉધરાવી આપે તેમના નામથી એક એટલી બાધી તે ઉપર ઘાતાના નામની આરસની તખ્તી ચોડવી. જે મુજબ પ્રેરણામાંથી આવા પંદર ઉઠાટી ઘનદીસ નીકળી આવે તો આ કાર્ય સહેલાઈથી થઈ શકે

તેમ છે અને બહુ પ્રમાણ આશ્રમની સ્થિતિઓ માટે વિશાળ ઉત્પાદન થાય તેમ છે. અગ્રેયો વિશાસ છે કે દિંદુ મહાગ્રામી જરૂર એવા પદ્ધતિઓની નીચી આવશે કે જેઓ લાગુ અને સારા વર્ણો સુધી, બૂબે મરતા આર્થિક સત્તાઓ માટે યોગ્ય બહુ બીજા માગી કે ૨૫૧) ઉત્તરથી આપણે, અને દિંદુ સમાજની પ્રત્યક્ષ કાર્યકર્તા સંસ્થાનુ જનસમાજને દર્શાવે છે અને બહુઓ. આ અનેગે આશા મળે છે અને આપનાજ હાથમાં છે, હવે જોનારો જાણે છે વધી ગયા છે, અને આ ક્રમમાં આગે છે, માટે જુએ મરતા દેશ આવના ખાતર, પવિત્ર ધર્મની ખાતર, શિક્ષા માગી અંકેક એક ડી બધાની આપવાની આજેના પ્રતિષ્ઠા છે, ને સુપરિસ્થિતિ સુધી આવે છેનાકાના બીજા અનાથા શ્રમે પુરુષાર્થમાં ખીલતા જાય છે, ત્યારે આ એમું એક અનાથાશ્રમ દ્રવ્યવાનના સિંચન વગર કમ્પાનુ જાય છે ધર્મબુધ્ધો. આ આશ્રમને આજેના જન્મ આપે છે, ને તે આપનુજ જાગે છે આજ સુધી આપ જેવા બહુઓની ઉદારતાથી તેને નિર્વાહ થતા આગે છે ને આ કટોકટીના સમયે પણ તે આપનીજ સ્થાય માગે છે આપ જેવા દયાળુ ધર્મ પિતા વિદ્યમાન હોવા ખતા આપના આ દીન બાળક બીજા ક્યા માયના કરે. અતમા આ અનાથાશ્રમના અનાથ બાળકો મફત કંઈ આર્થિક કરી આપના ઉત્તર હાથ અને અપીલ કરે છે કે, હે ધર્મ પિતા! અમે ધર જાર વગરના અનાથ બાળકો માટે બહુતી જોરથી બધાની આપવાનું આજેના જન હો, ને આપની ઉત્તરના કાર્યોને વધુ ઉત્તરના અનાથા કંઈ એક કરવા કુપનજુઓ, હેન્ડબીસ્ટ વિગેરે માહિત્ય આશ્રમ તત્કથી પુગ પાડવામાં આવે છે માટે એક પદ લખીને મગાવી હો, ને કાર્યની શરૂઆત કરે. પરમાત્મા આ ધર્મ કાર્યમાં જરૂર આપને સહાય થશે, ને યશ આપશે.

આ મિત્રાચ આપને ત્યારે ત્યારે એક પાછ પણ દાન કરવાને પ્રમત્ર માત્ર થાય, ત્યારે આ અનાથાશ્રમને જરૂર આપના હાથમાં સ્થાન આપશે તેમાં શોક, અનાજ, કપડા, વાસણ, પુસ્તકો વિગેરે દરેક પ્રમત્રનું દાન આજાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે. એક રૂપિયા ને તેથી વધુ દીનતનુ દાન આપનારના મુનારક નામ “આર્થિક પ્રમત્ર”ને “વરોન્દા વર્તમાન” પત્રમાં કરે માટે પ્રમત્ર થાય છે.

શાન્તિ:

શુદ્ધાત્મજીવન અને પ્રમાણ પુરુષોના હાથમાં શાન્તિ હોય છે, અને તે શાન્તિ તેમના કાર્યોમાં પણ દર્શાવે છે. તેમના જીવનમાં તેઓ તેમને કાંઈ લગતું છે કોઈ કશું તે વધારે શક્તિમાન છે. જ્યાં સુધી જન નિષ્ક્રમ નીચે છે ત્યાં તે વિનય પામે છે તેની પાછા સારું પુરુષોના હાથ અને છે તેના સત્ક્રમ નિરાશને કહી પડતું નથી સ્વાર્થી અત્મજીવન તાપમાથી તે ખરેખર આશ્રમ આવે છે હાથોમાંને માટે વિશ્વાસરવાન છે, બેલાવલોને માટે તે એક વધુ છે, અને હાથમાં એને માટે તે એક હાથ છે.

ત્યારે શાન્તિ માટે મન કરવામાં આવે છે શાન્તિની સ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને શાન્તિ અનુભવવામાં આવે છે, ત્યારે પાપને પશ્ચાત્તાપ, આશાને નિરાશા, હન્ટા ને શોક મરતા આ જોના ખજાજા ને દેસાસી-એ અમરતની કાળી બહિને તમે છે ને તમાથી તેમાં બહાર જીવનમાં નથી તમાર તેમને તમાર વાજ છે જ્યાં આ ક્યા જોના ચારે છે તેમાંથી દુઃ, દેવી મોખના તેમજ સ્ત્રી મેલના અનન્ય પ્રમાણમાં અગ્રેય છે અને જીવનને પવિત્ર આર્થિક પ્રતિષ્ઠાઓની હાથ પાછા હવે આવે છે ઉત્તર ત્યાં સુધી સંસ્થાનુ અને તેમજ સ્ત્રી વધારે જીવન અને નામ થઈને શાન્તિના આર્થિક પૂર્ણ પામમાં આવતા નથી ત્યાં સુધી ક્યા વાસનાના જન્મજરૂર બોલોચીવતાથી જોના જર્મી જીવિઓના કાલના જન્મોમાંથી, સહય અને નિરાશાના બનાવેલાં જોના હો. તે અમર પ્રમાણ કરે છે તે પાછું રમડ બરતો નથી, અગ્રેય બીજાક સંસ્થા નથી પદ પામતા પરમ હાથ તરફ આશ્રમને અમર બધાજ કરે છે. રા. શ. મો. વિ. આધી હા. ‘પરુઆથી દેવ,

વિવિધ વિચાર.

સાસરું.

[બે જાહાં જાહાં સ્વરૂપનું દર્શન.]

લેખક:—રા. રા. કેશવ હ. શેઠ.

૧.

સામરિયું મુજ રૂપગે મમુ મૃદતીર્થે જો,
બલિદારી સખી કે મહારા સંસારની.
સનરાછ મદવારનું નિર્મળ નામ જો,
સાસુ મહારાં મુરતરૂં શી ઝાંપડી:
જેઠ જુદજુદનનું જમણુ અંગજો,
જેઠાણી, સખી ! સ્નેહ પરસતી વાદળી.
દીવરજી લાડકવાયા-રસબાલ જો,
દેરાણી ઉલગતી વાડી ફૂલની:
નજુદી નીનરતો અમીનો અભિયેક જો,
નજુદોઈ સંસાર દીપકન્દ નાવડું:
વીર મહારો શરદપૂતમનો ચંદ જો,
ખેડેલી મીઠી પવથ ચળકતી ચંદની:
કુટુમ્બ કલોલે રોલે દિશાજી જો,
ખાવડો પરમેશરનું પારેવડું:
કંચળ મહારા પ્રજુના-પ્રીતિપાન જો,
પ્રિયપૂજક હું અલખેલાની આસી.

૨.

સાસરિયું મુજ શૂળી સરખું સાલ રંગ,
સામરથીયે ખારો લખ, સાહેબડી !
સમરો કેવળ શુક સમ ધાયે ધાન જો,
સાસુડી સંતાપે, સખી ! હું શું કરું ?
જેઠ મહારો અમીનો અંગાર જો,
જેર ખરી જેઠાણી પાપની પૂતળી.
દીવર ચાક ફૂંકી દોહી ખાવ જો,
દેરાણી કાળા નાગણુ દિલને કાઠે
નજુદી નિર્દય નિન્દા કેરો છોડ જો,
કોમ પેઠે નજુદોઈ વણુ વોકે નરો
પેટ પડ્યો દીકરો તે વેડું સમાન જો,
કુટુમ્બીજન દવરી બળતીને બાળતાં
“ધરવાળો” મુજ જીવ તરસ્યો જમરૂં જો,
એ કરતાં રંગપો બહેનર વેલો:
નરો કયાં સુધી પરજવંનાં પાંપ જો,
મનખ્યા દેહે દહાડા કદાકું દોલવા !

વહુનું પૂજન !

સંપાદક:—શ્રીમુત્ત “ B. ”

ગાજો છે ઘન આજરો ? — નહિ, નહિ, — ગમો દીવે સાસુજી !

ચળકે શી વીજળી ? — નહિ, — ચળ જો નજુદી તણી જલડી !

જાયો શું અપકાર ? — ના, — પતિજીએ ગાઠાં ધર્યાં રૂપણી !

વધે છે જળ ? — હોય જો, — જરીખડી વદુ દસીને અંધારાં !

‘દિવાળી.

(નેપથક — રા. રા. મગનલાલ જગતાથ પુરાણી.)

“ દિવાળી ” “ દિવાળી ” મેના, જન ઝઝ જળમા દેખાય,
પણ દિવા “ દિવાળી ” વાળા, વાળે એક નદિ લેખાય
“ દિવાળી ” દિ વગવા બદલે, દિન દિન દુઝાને મ્હે છે,
મશ પુણુ હેતે હિંદુઓ ! “ દિવાળી ” ચાને કહે છે ?

ગોરી ધર લીપીયુપીને, કરતી દીમે સ્વચ્છ અવામ,
પણ હિંદુ મહમ્મામમાથી, દુષ્ટ રૂદિ નવ પામે નાશ
એ વિણુ ફોડ ઉપાય કરે પણ, દુખમા હુએલા રહે છે,
મશ પુણુ હેતે હિંદુઓ ! “ દિવાળી ” ચાને કહે છે ?

માનુની માળે પાત્રો ને, કાટે કાટ કરીને પલ્લ,
પલ્લ મનના મગ મટગે નદિ તો, શી રીતે શેએ નગરલ ?
મિટ જમી મનમાહિ રીએ પચુ, એ શુ એટ સુમે સ્થો છે,
મશ પુણુ હેતે હિંદુઓ ! “ દિવાળી ” ચાને કહે છે ?

ધર ધર બારી અને અટારી, ગોળે દીપક દાર ગણાય,
સાત્ય જ્ઞાન દીપક વિણુ અતર, નહિ આનદ ઉત્તર જણાય
અમાને અર્ચ્યગ્રહ હમેશા, દુખિયાગ દિલમા રહે છે,
મશ પુણુ હેતે હિંદુઓ ! “ દિવાળી ” ચાને કહે છે ?

દારખાના મિથે દોખા, લગાડતા લાખો લેણુ,
કુસપ દારમા દવ મેતો, દાનો ના એકે દેણુ,
નનન વરો ધરો નદિનપર, અતરમાં આ સુધગે છે ?
મશ પુણુ હેતે હિંદુઓ ! “ દિવાળી ” ચાને કહે છે ?

સગરસ છે સસાર સવારે, વર્ણક તનો વેગે વદતા,
નીરમ બની તમ બાળ બિચાર, અનેક મહત્તમાં સડતા
એ મો દુખ ટાવવા સુખ મળવા ઉપાય ક્યાએ શેધો છે ?
મશ પુણુ હેતે હિંદુઓ ! “ દિવાળી ” ચાને મ્હે છે ?

ન્યાપારી વર્પાન્તે કાટે, નફા જોટનું સગવાયુ,
તમ અવહારે કમી વધારે, શુ તે અતર ના આગ્યુ !
મગન જર્તા “ દિવાળી ” દિને, હોળીની જ્યાએ રહે છે,
મશ પુણુ હેતે હિંદુઓ ! “ દિવાળી ” ચાને કહે છે ?

ફેર શો ?

લેખક.—શ્રીયુત્ત “અગડમ્ અગડમ્”

થની બૂલો દિવાનાથી થઈ એજ દાનાથી,
 પછી શો ફેર દાના ને દિવાનામાં રહ્યો તે કહો ?
 કહે ના કાર્ય જે મોટા થતાં તે મર્વ છોટાથી,
 પછી શો ફેર છોટા કે ગ્લો મોટા મર્દિ તે કહો ?
 ખતીએ છે મર્દ ત્યાં જતા, મદ ત્યાં ચોરતો મુખે,
 પછી શો ફેર ચોરતા ને ગ્લો મર્દો મર્દિ તે કહો ?
 અતિ વિદ્વાન ત્યાં નામ, હતા ત્યાં મર્ખના ટોળા,
 પછી શો ફેર મૂર્ખો ને ગ્લો વિદ્વાનમાં તે કહો ?
 મગે મુધારવા જાને, ન મુધકે આપ તો પોતે,
 અરે ! તે છપ શું પાડે, પછી બકવાદ તેને કહો ?
 અતિ ડાહ્યા થતા થેવા, વળી મૂર્ખો થતા છેલા,
 પરન્તુ અર્ધદંધોને મગે શું મુખ તે તો કહો ?

અરેરે શું હવે થાશે ?

લેખક.—શ્રીયુત્ત “અરૂણ” અંકલેગ.

થયું તેડું જહાંમાંથી,	જવાની રાહ છે મોટી;
નથી ભાયું ભયું કાઈ,	અરેરે ! શું હવે થાશે ?
અલૌકિક મિષ્ટ રસવાળી,	પ્રભુના પ્રેમની ખાલી;
બૂલ્યો પીતાં, મુગ પીધી,	અરેરે ! શું હવે થાશે ?
નથી ખપસત કાંઈ છીધી,	અનામન પુછ્યો લીધી,
અનીતિ છે સદા છીધી,	અરેરે ! શું હવે થાશે ?
સુણી ના ધા મરીગોની,	મગર ધકા બહુ માર્યા;
મયા ના દ્વિલમાં ગમ્પી,	અરેરે ! શું હવે થાશે ?
હતી બાંધી મુગી મારી,	ઉધાડી તે હવે થાશે;
અહલ ઈન્સાફમાં મારું,	અરેરે ! શું હવે થાશે ?

“ મહા લગ્ન ” કોઈ બંધ કરો.

લેખક—રા. રા. કૌશીશંકર આશારામ ધોળકાવાળા.

(સરૈયા—રચિરા—કોઈ પણ રાજમાં બવારો)

માડ વગ્નના ધરણ વગ્નું મુન્ધા મોળ વગ્નની વરે !
 કનક-કૂળમાં મોહિત થઈને દુહિતા નાંખો દુઃખ કરે !
 વિષ તુલ્ય સંભાર બનાવી, ગિજ તનવા મુખ શીદ હરો ?
 આર્પતણા મુખ ટાળક-પાળક ! “ મહા લગ્ન ” કોઈ બંધ કરો !
 પુત્ર રક્તું મિમંત માલ્યું મધું તાન નીરખે નગરે,
 વિધવા તનવા ધેગ જાં પણ પિના ચડે છે વગ્નોડે !
 કેરી દુર્ગતિ ! મંદ યર્ષ મતિ ! વર્ણાશ્રમને કાપ ધરો !
 આર્પતણા મુખ ટાળક-પાળક ! “ મહા લગ્ન ” કોઈ બંધ કરો !
 દુષ્ટિ સુખતો દૂર રહું પણ સંપે સ્નેહની શી આશા !
 યૌવનમાં અગળા ઉચ્ચારે કાપ કાપના નિશાસા !
 આવી આકલહીળુ પ્રગ્નથી દેગેદવ બહુ દૂર ગેલા,
 આર્પતણા મુખ ટાળક-પાળક ! “ મહા લગ્ન ” કોઈ બંધ કરો !
 “ બાળલગ્ન ” ને “ મહાલગ્ન ”થી વિધવાની શ્દ્ધિ રે થાય,
 બાલા-પુરાન વિધવાઓ બહુ તેથી અનીતિ જગ દેશાય,
 વિધ-પ્રસાદમાં ત્રિધવા એના સંપત્તિને પણ પાપ મરો,
 આર્પતણા મુખ ટાળક-પાળક ! “ મહા લગ્ન ” કોઈ બંધ કરો !
 હિંદ બાપડી દેવી આપણી રડની નગરે માદ કરે,
 “ બાળલગ્ન ” ને “ મહાલગ્ન ”થી પ્રગ્ન ખુવારી નિશ્ચિત છે,
 જન્મ ભૂમિતું મિરદ વગવો, પુરાણ ગુણનીતિ યાદ કરો.
 આર્પતણા મુખ ટાળક-પાળક ! “ મહા લગ્ન ” કોઈ બંધ કરો !

શું ત્રિયા ?

લેખક—રા. રા. રમાકાન્ત શુક્લ.

“ જેતું હતું પાણિમહલુ તે કપેસ-કપા છોડી ગઈ ? ”
 “ જાણ દેપે મુજ પાસ રહે તે ત્યાગી મુજને ક્યાં ગઈ ? ”
 “ હું જાઉં જ્યાં ત્યાં આપની, મુજને વળા જે દોડતી; ”
 “ શું જુદાં આપ ત્રિયા ! ગઈ ? ” “ ના બાપુ ! ન્હાની લોકડી ? ”

... અનુભવિકા. ...

જિંદગીની આપ વીતી અને પર વીતી કયાઓ.

(આ માસિકમા અને આ વિભાગમા પ્રસિદ્ધ થતા માનવજીવનના વિવિધ અનુભવો તથા પ્રસંગો કેઈ પણ અમુક વ્યક્તિને હજારો અથવા કેટલા અમુક સ્થળે બનેલા બતાવે, પરથી હોયલા દેખા નથી પરંતુ માત્ર આવા અનુભવો સામાન્ય રીતે જોવામા આવે છે એટલી જ સૂચના છે.

(નં. ૧, સુ. સુ.)

“ સુન્દરું ગજ ! ”

અથવા

કંતુ અને કીકીની સુંક.

લખક ના. રા. દસાઈ માતીલાલ મધુરભાઈ. મહુધાવાળા.

આશુદેવાલ શૈતા ઘરમા આજે શોક દેખાય છે. માણસો આવ જા કરે છે. તોફાન ચાલુ લેગલોડી કરી ન્યાં છે. કાપળગણા ઘરમા સુપડી પથરાય છે. બારણાં આગળ મોઝામાડીઓ ઉભી છે. સ્ત્રીઓના ટોળેટોળાં આવ જા કરે છે ત્યારે આપણે પણ તે તરફ જાગ જઈ છીએ. પણ તે પૂર્વે શૈતાને થોડો પરિચય લાંચકર્મને કરાવવો ઉચિત છે—

શૈતાને શેર લક્ષ્મીની પ્રમત્તા છે. ન્યાનમાં અને ગામમાં તે પડાતા છે. કુટુંબ મોટું, ન્યાનમાં આજેવાન, ગામમા શ્રીમત, એટલે લોકો ગાયે પરિચય ધરાવે. પરંતુ આ જગતમાં શ્રી અને સમ્પત્તીને બનતુ નથી. તેથી ન્યાં એકનો નિવાસ હોય ત્યાં ભાગ્યેજ બીજનો પ્રવેશ કે વાસ હોય છે. કુવિ નર્મદાસંકરને સમ્પત્તી પ્રમત્ત થયાં ત્યારે લક્ષ્મીજી માટે તેમણે ધણેએ આદર અને પ્રણામ કર્યો પણ જન્મે એક નયને નહીં રહેવાનાં નિશ્ચય થાળા હોવાથી કવિનો પ્રણામ પાદ પડ્યો નહિ.

આશુદેવાલ શૈતાનાં પાંચ પાંખો, કુંદરડાં. લોકો તેમને સુંદર શેષણી કહેતા. તે સ્વભાવનાં અસીલ, ના, સુંગ પીધી, અને નવા જમાનામાં પણ તેમણે જુના વિચારને માન આપી મત્કાગ્રસ્ત ધરાય કાંઈ કીધી, ૧ અને શેષણીને લોકો સરખાવતા. આશુદેવાલને કલુસ કહેતા છે સદા કીધી, ૨ લા લેલાં કહેતા. શૈતાને ખંદા કહેતા ત્યારે શેષણીને “ ભોળાભા ” ધા ગરીબોની, ૩ અને ગામની પંચાનમાં ઘણું નેકતા ત્યારે શેષણી ન્યાતી અને ગા વિજમાં ગમી, ૪ અંબસર સાચવવામાં એકેકા હતાં. શોક પોતાની મા ઘણું સુચાવતા રહેતા ૫ શ્રીકૃષ્ણ વ્યવસ્થામા અને કુંદળ જળમાં થોડો જા ૬

આશુદેવાલ શૈતાને સંતાનમાં એક કંતુ અને બીજી કીકી હતાં. ઉંમરે પહેલ્યાં પછી પ્રાસિ થઈ હતી. બંને સંતાન વચ્ચે શોક વરસનો ઉમરમાં ફરક હતો. કંતુ ખદો,

ચાલ્યો, મીઠા, ચાલાક, અને અડપલો હતો. નિશાએ ના જવું હોય ત્યારે કાંઈ કાંઈ બહાનાં, એવા ગોઠવી કાઢતો, તથા કારણો ઢિલા કરતો કે શેઠણી તેને મળતાં થઈ “લાઈ, ત્યાં કાલે જાશે હો” એટલુંજ કહેતાં. તેની આ ટેવને ઉમેરવન મળતું તેથી તે ધણીવાર બહાના કાઢતો. કીકી અતિ રમતિવાળા, આળસું, ખાઉધરી અને ભુકી હતી. તે પણ નિશાએ જતી નહીં. કોક દિવસ ધણી ટોકણી ચાપ ત્યારેજ જતી સુદ શેઠણી કહેતા કે “નર્મી લોક છોડીઓને નિશાએ મોકલે અને આપણે ન મોકલીએ તે હેતુ દેખાય ?” આવી છોડીઓ તો ના બાણે તોય ચાલે હુ ક્યાં લણી છું !—મારો મંસાર ખાસો છે.” આ વાક્યો કીકીએ ધણીવાર સાંભળેલા એટલે તેણે પણ તેનું સાર્થક કરેલું. પણ શેઠ એક માસ્તર રાખ્યો હતો તે ઘેર લણાવા આવતો.

લાડ પાડના છોકરાંમાં ઉપગેકત અવગુણો પેશી જાય, એ સ્વાભાવિક છે. છોકરાંમાં અવગુણ પેદા, તે ધણીક માથાપના બાળકમાં આવતું નથી. બાળકમાં આવે તો વહાલમાં જવું કરે છે,—જવું કરે છે એટલે તે દુર્ગુણ કે કુટેવ દહ થતાં જાય છે—અને દહ થયા એટલે તો “કમળ-ઓગરડા” ના આરે પછી ખશેજ શાતા ? ને મરણ પર્વત કાપમ રહે છે. અમારા એક ઝાળખાણવાળા રોહી સરકારી નોકર છે. તેમને બધાં મળીને પાંચ છોકરાં છે, તેમાં બે દીકરીઓ છે. એ તેમને પૂછ્યું “આપનો વયલો દીકરો શું બણે છે?” ત્યારે તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે “હુ બણતો નથી. શુંજાતી નિશાએ તો જાય છે. હુ એ કડાકુટમાં પડતો નથી અને ખર પૂછો તો નવરાસ પણ નથી અને મને એ ગમતું પણ નથી !” પ્રિય વાંચના ! તમને આશ્ચર્ય લાગશે. પણ આશ્ચર્ય પામવાનું કાંઈ કારણ નથી. અમારા બીજા એક ઝાળખાણવાળાને કાંઈ વાતના પ્રસંગમાં પૂછ્યું કે “તમારા (દીકરા) ની વહનું નામ શું ?” ત્યારે તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે “બધા છોકરાની વહુ-ઓના નામ મને યાદ નથી. પણ એ નોકરજમાં લખી રાખ્યાં છે” આ લાદને ચાર દીકરા છે. ઘણાં માથાપો ખાળકોની પ્રલ્લાભ અને કાળજી રાખે છે. પણ જગતમાં ઉપગના દુષ્ટાન જેવા માથાપોની પણ હાજરી છે. દવે આપણે શેઠ આશુદેવલાલના કુંડુંબનો આપ્યો દુઃખ પરિચય કરી તેમના ઘરમાં દષ્ટિ કરીએ.

• કીકી પચાડીમાં, સુધ મ્હી છે. આજે સવારની ઉઠી નથી આહ પીવાના વખતે નોક-પાસે ઝોરડીમાં આહ મગાવી પીધી છે. ત્યારે સાંપ્ર દસ થયા ત્યારે શેઠણીને ખબર પડી ! કે કીકી ઉઠી નથી. શેઠણી તેની ઝોરડી પાસે આવ્યાં અને કહ્યું “અરે મેઝી ! મ્યા સુધી સુધ રહોય ? ઉઠ બારણે બાર—ગમવા વખત થશે” કીકીએ સૂતા સૂતાં જવાબ દીધો કે “બા, મને પેટમાં સુંક આવે છે, દુખે છે, કંઈક દરદ થાય છે.” આ માલગી શેઠણી જરા તકુમ્મા “ઉઠતું પડે, ઘાતજુ પાણી કડવાં પડે, અને માસ્તર પાસે શીખવા ગેમતું પડે,—તેની સુંક આવતી દશે. હા, દમણા જમવા વખત થશે.” એમ કહી શેઠણી ઘર બંધમાં વળ્યા.

નિશાએજ વખત સવારનો હતો. કુંડું નિશાએથી આવ્યો કે તુર્તજ એક ખુણામાં ચોપડીઓનું પાકીટ દેરી દઈ શેઠણી પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે “બા ! મને પેટમાં કંઈક દરદ થાય છે.” શેઠણીએ સાંભળ્યું ના સાંભળ્યું કર્યું અને રસોડામાં ગયાં. કુંડું

સાંભળનાર પૈકી એક સ્ત્રી બોલી—“માનો યા ના માનો પણ બેન, આ તો દેવનો કામ કે માતાની કપડાં ! કાંઈ દરદ નહીં બા, દરદ તે બધું આપું હોય એમ માથે !

શેડના પીછાનવાળાઓ પણ આવતા હતા. શેડ તેમની માથે પણ પાત કરતા. આવનાર કાંઈને કાંઈ ઉપાય બતાવતા, ને કાપવા આપતા, શેડ સર્વે સાંભળતા અને પ્રસંગે ઉતાવળે આપના કે “દવાદારનું કામ સીધું છે. તેઓ સર્વ કરે છે.” શેડનો એક ખેડત ભુવાને બોલાવી લાગ્યો હતો તેણે ઘણા ઉનારી કહ્યું કે “વળગાડ છે” એમ કહી બેઠી—સુખડી—સુખડીના લાડવા—અને મીઠુ—માઠી—અને ખુટા ઉનાર મુકાવ્યાં, અને “અબ ઘડી આરામ થઈ જશે” એમ કહી ચાલવા માંડ્યું !

આવનાર લોકો જે કાંઈ બતાવે તે યત્ન હતું. કુંકમાં “દોઢ—ધાગા, બૂત—પ્રેત, મંત્ર—મંત્ર, નજર—નજર,” યથા લાગ્યાં. અને ઉતાર પણ ઉપગ્રહપરી મુકાવા લાગ્યા.

હલ-દુ જનસમાજમાં સીમંડળ ત્યાગે દોષ દરદીને જોવા આવે છે, ત્યારે માંદાને અગર ધરના મુખ્યને કાંઈને કાંઈ કહેવું—કાંઈને કાંઈ સારા માણ કાપવા આપવા—તથા ગમે તે દવા બતાવવી, એવો આવાનાનું કર્તવ્ય અને જુદા જુદા ગણાય છે ?

સીધોનો કાપણ ચાલુજ હતો—વાતો પણ ચાલતી હતી, એક જોવા આવનાર બાઈ કહેવા લાગી—“બેન ! માતાજી સર્વે માનં વાનાં કરશે, તમે કાના બચમાં રાજ છો ? બાઈ, આવજ દરદ ગોડીની શરીમાં ગાવિંદલાલના ગપુને થયું હતુ તે બેન ! બાઈનો બોલનો રહી ગયો.

બીજી સ્ત્રી—બેન : દવાદાર તો બધુંએ કીડ ! માતાજીની દવા. બાકી બીજી બધુંવે તો ભામાં છે, બેન, ભામા !

ત્રીજી સ્ત્રી—દુઝારો નોકર નયુ કહેતો હતો કે એક વખત તેના છોકરાને આમળ થયું હતુ. તેને ચોરીઆનાં પાન અને ખરસાણી બારી ખાણી કાઢી, ચપડી મીઠું નાખીને ખાધ કે તુરત બધુંએ દરદ બેસી ગયુ.

ચોથી સ્ત્રી—પાડીના કાનનો બેવ અને ગાડની મળાની જોળમાં ગોળી કરી મળાવે તો કાનમાં કળાની પેડે બેસી જાય.

એમ અગણિત ઉપચારો આવનારાં તરફથી ઉપગ્રહપરી બતાવનામાં આવતા. મુંદર શેડણી તો આ ધમાલધી આલાજ થઈ ગયાં હતા અને મંદવાડતા વિચારથી તે બિચારાના હોંશ કેસા ઉડી ગયા હતા. જ્યારે સીધોને વગાવા જતું—વિવેક કરવો—એમ કરવામાં તેઓ થાકી ગયા હતાં.

સાજ પડવા આવી હતી. લોકોની અવર જવર જોવીને તેથીજ ચાલુ હતી. મુંદર તો મગી શામકાર ત્યાં બેઠેલીજ હતી. તેણે મુંદરને કહ્યું “તમે તો ભાનજ રાખતાં નથી. આ માંજ પડવા આવી—અપોરે છોકરાંએ કાંઈ ખાધુ નથી—અને અત્યાર સુધી કાંઈ પૂછતાં નથી, તો વરમ જેવડી રાત જવી મુશ્કેલ ! મને તેટલું તોએ કોતો ફૂલ—તે જુખમાં શું સમજે ? એમ કહી તેમણે છોકરાને પૂછ્યું—“બેન કીકી, જરા ખડકનો પુડો અને પુરી કરી આપું તે ખાઈશ ? જો તું ખાઈશ તો બાઈ પણ ખાશે—અને જરા ખાઈશ એટલે બધું મટી જશે.” કીકીને સારૂં સારૂં ખાવાનું ગમતું. તેણે કહ્યું : “શામુ માશી, હું એ

આઈય, અને લાઈને માનુ ખવરાવીય. પણ પેલો સંચય ને અનમો નહીં ફાકું !” એથી તે હિલી થાય છે. શામકરે આવતું કરી આપ્યું. બને છેકરોએ યથાસક્તિ ખાધું. એટલે મુન્દરે બોલ્યાં : “શામુ બેન, તમે તો સગાં છો, તે આટલી કાળજી કરો છો. વાઘી બીજાં તો મર્વે ઉપરનું કહે. હું આ ગણું-પણુ ઘેર મંદવાક, તે કાંઈ બોલાય ખરું ? બાકી મનમાં તો બધુંએ સમજું.”

દીવાળતીનો સમય થઈ ગયો હતો. શૈલના એક ગોલી રામસંકર આવ્યા તેમણે કહ્યું “વારૂ ! કાંઈ વેંઘને બનાવ્યું ?” ઉત્તરમાં પ્રેષ બોલ્યું નહીં. શેઠે કહ્યું, “મને તો ખબર નથી. બેરો કંઈ કડાકુટ-ઓસડવેમટ કરે છે તો ખરા. રામસંકરે કહ્યું, “વારૂ, ત્યારે હજુ તલેં છું અને વેળીશંકર વેંઘને બોલાવી લાવું છું.” એમ કહી તેઓ વેંઘને બોલાવવા ગયા.

શામકરે કહ્યું : “મુન્દરબેન, તમે પ્રેષએ મવારનું ખાધું નથી. છેકરને વળતી વઢાર છે, તમે અને શેઠ બે કાળાચા ને લાવે તે ખાઈ લ્યો. હા-કુલ જ્યાં ધરમા છેકરાં માંદાં એટલે ખાવાનું તો ના લાવે, પણ કાંઈ ખાવા વિના ચાલે ? એમ કહી આમડ કરી શેઠ શેઠાણીને તેણે વાળું કાઠ્યું અને પોતે ઘેર ગઈ.

વેળીશંકર વેંઘ વેંદુ બંધ્ય નહોતા, પણ પોતાને અનુભવ ધણો હતો એમ કહેતા. તેઓ અમલી ચાસ્ત-વેંઘ વાગદ અમયા પથાના વખતના હતા. તેમના મનમાં એક વિન, ચાર એથે સન્નતડ લગયો હતો કે-અમરેજ તમામ દવામાં દારૂન હોય છે અને રાકતરો. લોકોને વરલાવવા મમે તે દરદમાં તે આપે-આપે ને, આપેજ ! ને દરદીની દવા બીજા કાંઈ વેંઘે કરી હોય તો વેળીશંકર વેંઘ તે દરદીને દવા આપના નહીં, અને માનના કે બે દવા બેગી થાય તો મંગ વકરે અને કોની દવાથી આરામ થયો તે શું જણાય ? આખા ગામમાં વેળીશંકર પોતાના “લોનીશંકર” ના ઉપનામથી ઓળખાતા. રામસંકર આ વેંઘરાજને તેડીને આવ્યા. તેમણે છેકરાંની નાઃ તપાસી. અને વિચારમાં પડી, ગભિર ચઢેરે કહ્યું : “દરદ મંબીર છે પણ હાડે વળે તેવું નથી, એમ કહી પોટલી છોડવા માંડી. રામસંકરે એક રૂપીઓ કઢાડીને વેંઘને આપ્યો. આણંદલાલે રામસંકરને કહ્યું : “રામુભાઈ, સવારમાં ચુમારના પામેથી દિસાગમાં લખાવી લેઈ લેજો.” વેંઘે બે પડીકાં વાળ્યાં અને મપના પાણીમાં પીચની સુન્ના કરી બોલ્યા-“શેઠ ! એનો રામુભાઈ મને ઓળખે છે. મને વાત કરી નહીં કે દરદ આવું છે. તેથી હું કીમતી દવાઓ લાવ્યો નથી. પણ તેનો ઉપયોગ કરવો પડે તેમ લાગે છે-પ્રભુએ તમને જેમ આપ્યો છે હીસ-મોતીની ભરમે તમાગ જેવા માટે છે. પ્રભુ કરશે તો દરકન નથી. વારૂ સવારમાં બોલાવજો. એટલે માત્રાઓ લેતો આવીશ. તમારા જેવા-કીમતી કીમતી દવાઓ ના વાપરે તો પંડી હપાઈ દડું કેમ ચાલે !” સર્વેએ એક બીજાના સામું વેંધું. વેંઘ પોતાની ઝોળી સમેટી અલવા તૈયારી કરી. રામુભાઈ બોલ્યા-“વેંઘરાજ ! જરૂર પડ્યો તો સવારે બોલાવીશું.” વેંઘ ગયા.

દેશી વેંઘોમાં પ્રેષ કાંઈ આવાં રત્નો હોય છે ! “વેંઘવિઘા,” કે સમમ વેંઘો માટે આ દીકા નથી. વાંચકવર્ગમાંથી પણ એ આવાં રત્નો જોવાં દશે અને કમોટી ખખૂ કરી દશે. જેમણે જોવા-જણવાં દશે તેમને આ જિના નવીન નહીં લાગે.

શ્રીમંતોમાં પણ અણીને વખતે ચુપકી પકડનાર માત્ર આણુંદલાલ છે એમ નહીં, પણ તેમના જેવા ઘણા છે. કેટલાક (એક જોના) 'તો કહે છે કે " દરદ પોતાની મેળે મટે, કાંઈ પૈસો પોતાની મેજે આવતો નથી ! "

રાત્રી-સુવાનો વખત વિતાવી-એક હથ જેટલી પ્રસાર ચર્ચ હતી. કનુએ સતે તેની મા પાસે થોડું દુધ આપ્યું એટલે મર્વે સહ થયાં, તેણે થોડું દુધ પીધું તે જલણી ચડ-મીલી-આઉધરી કીણાએ પણ માગીને પીધું. અને પુરી પણ માગીને આધી. કીણાએ આધી એટલે કનુએ પણ આધી !

સતના દાગર રહેલી સ્ત્રીઓમાંની એક બોલી-“ હોદનાં બીચારાં અણુ સારાં છે. આ તો દુઃખનાં માથાં કરે શું ! જરા માનાજીએ વળતી વદાર કરી એટલે કેવું ખાવાનું મળ્યું ! ”

બીજી સ્ત્રી બોલી-“ બેન, વડમ જેવડી સત ! ના આણું દોન તો કંઈક કંઈ થઈ જાત. પેટમાં ગરુ મો શુણુ દે ! ”

સુન્દર શેણાબીએ મર્વેને કહ્યું, “ બને હોદનાં દવે કીક છે મારી શામુ આવી છે. માટે દવે જોઈને ઉગમરા દરવાની જરૂર નથી. ” એમ કહી મર્વેને વિદાય કર્યા. પણ તોયે શેણાબી સાથે ઘણા ઘરોએ માનનાગં બે ત્રણ જણ સુધે ગયાં. મર્વેએ વહેલાં થોડું ઉધવા માંડ્યું. કનુ ઉઘી ગયો. માત્ર કીણાનું પેટ ચડ્યું હતું, તે તળાસતી હતી-કસણતી હતી અને તેને શાન્ત નિદ્રા આવતી ન હતી. જાકી મર્વે જણે ઉંધને થોડા ઘણા આદ આપ્યા હતા.

સુવાદમાં શેણા એક એવી મનવંતરામ સુબોધ ગણેલા તે એઈમ ગાડીમાં આવી પહોંચ્યા. તેમની સાથે સુબોધયાળા એક પ્રમિદ દાકનર પણ કોઈ જાહેર કામ સારે આવેલા હતા. તેમને આ મંડવાળી ખજાર પહનાં દાકનરને સાથે તેડી આણુંદલાલ શોને ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

એક દાકનરને ઉપચક દફાકન નિવેદન કરી. દાકનરે કહ્યું મારે તેમને જોવા, તપાસવા પડશે એમ કહી મર્વે, બને હોદનાં જ્યાં સુતાં દના ત્યાં આવ્યા. કનુના ખાટલા પાસે ખુરશી નાખી દાકનર બેઠા. બીજાં સર્વે નીચે બેઠાં. દાકનરે નાડી તપાસી. યે, બરાબર લાગી તેથી તેમણે કહ્યું કે “ નાડી તો સારી છે. ”

લુંગણી વતી જાતી નપાસનાં હાલના ધન્યકર પણ નિયમસર અને ફેફસાં નિર્વિગર જણાયાં. આખ-જીલ તમાસનાં તે પણ વિગર સદિન લાગ્યાં દાકનરે આશ્ચર્યથી ચરમોચિત્ત-તાન માપવાની નળી મૂકી તો શરીરની ગર્ભી “ ગ્રામ્લ ” (સારી) જણાઈ. તેથી તેણે વધુ આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી કનુનું પેટ તપાસ્યું તો તે પણ પોચું માણુમ પડ્યું. સર્વ રીતે શરીરની વ્યવસ્થા નિયમસર લાગનાં દાકનરે કનુને પૂછ્યુંઃ લાખ ? તને દરદ ક્યાં થાય છે ? કનુએ પેટની બાલુમાં તથા કમ્બર બનાવી કહ્યુંઃ-“ અહીં દુઃખે છે. ”

દાકનરે દવે દરદનું કારણ શોધવા માંડ્યું. તેમણે કમ્બરના જે લાગમાં કનુએ દરદ બતાવ્યું હતું તે લાગ જોવા ખાટણન ઉતરાવી તપાસ્યું, તો તે લાગ ઉપર કંઈ વાગવાથી થોડા ચોળે આવેલા હતા તથા બાલુમાં કામ્બર પદાર્થ લાગવાથી હોલાઈને ઉગમ

થયા હતા અને સહજ લોહી નીકળી જાયું હતું દાકતરે પૂછ્યું “ભાઈ, તમે ડઈ પૂડી થયા હતા કે મગત કરે છો ?” કનુએ જવાબ આપ્યો “દાંડ-કસરત કરતા માસ્તરે દોડાવે છે હું કાલે પડી મરો હતો અને એક ઈટ લાગી હતી” દાકતરે દરદનું કાન્યું પાંડી કાઢ્યું જોઈ સૌ એક બીજાના સામું આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યા દાંખતે હોયું “ભાઈ ? તમે થોડું ચાલો જોઈએ” કનુ થોડું ચાલ્યો તો ધાપામા દુખવાને લીધે તેનો પગ જગ વળાતો હતો દાકતરે પડાંડી વગાવી તો જરા અડચણથી તે વાળી શક્યો.

ખાટના નીચે નજરે આવેલી-ચાળીઓ ત્રણ ચાર પડી હતી બાળુમા ગુગળ અને લોખાનના નાબળ ધૂપ થઈ ગયાની નિશાનીઓમા સંકેતો પાયા હતા તથા કનુના હાથે એક બે દોગ અને દાણા બાધેલી કોથળી વીટાળેના હતા આ સંજ્ઞા દા તરુ વખતો વખત તાકી તાળીને જોતા હતા પડી દાંખતર કવ્યું “મનુભાઈ, આ ઠોકાને કાઢ દરદ નથી રોડ જેવું કહેના હતા તેની કાઢ કપડ (કાલેત) ખસુ નથી. માત્ર આશરે એક બે દિવસ ઉપર પડી જતાથી તેના ધાપામા લચક લાગી છે અને કમરે છોલાયુ છે તેથી બાળક પેટમા દુખાવો થયો છે એમ પણ સમજો તમે લોકો જોને મચકાડ હો છો તેવુંજ દરદ છે મીઠું તેન લગાવી થોડો રોડ કરવાથી અને ઝીડના પાણીથી અવાથી આગમ થાય તેમ છે ત્યા છોલાયુ છે ત્યા દવા ચોપડનાની જરૂર છે બાપી પેટમા કાઢ પણ દરદ કે રોગ નથી” દાકતરે રોડને પૂછ્યું “રોડ સાદેમ કાઈ દા તરુને બતાવ્યું નહોતું ? તમારામાંથી ખસુ કાઢએ પૂછીને તપાસ કરી હોય એમ લાગતું નથી” કાઢ જવાબ આપે તે પૂર્વે બદલ બોલે એક ચાકર બોલી ઉઠ્યો કે-“વેણીશકર વંદને બતાવ્યું હતું અને તેમણે બે પડીકા પણ એંખ્યા હતા, સાહેબ !”

વેણીશકરે ચોનાના સ્વભાવથી ખ્યાતિ મારી મેળવી હતી દાકતર પણ આ ગામમા પાંચ ખમીસ વખત આવી ગયેલા તેથી તેને ઓળખતા હતા એટલે તેઓ બોલી ઉઠ્યા “એમ કહેને કે લોખીશકરને બોલાવ્યા હતા !” સર્વે ચૂપ રહ્યા ચાકરે જવાબ દીધો, “હા, સાહેબ, હા એજ રામરાકર તેડી લાગ્યા હતા”

દાકતરે બોલ્યા-“તારુ, ચાલો આપણે હવે બેનને તપાસીએ એમ કહી કીડી ન્યા સુતી હતી તે ઝોરડી તરફ ગયા બંને ઝોરડીઓની વચ્ચે બાગણું હતું ખારણા આગળ મેસનાર બનેને જોઈ શકે તેમ હતું દાંખતરે ખુલ્લી ઉઘાડી કીડીના ખાટના આગળ સુકાવી અને પૂછ્યું “બેન, તને ક્યા દરદ થાય છે ?” કીડીએ કહ્યું “પેટમા દુખે છે” દાકતરે પેટ જોયું તો પેટ ચડેલું ને બારે-ચણ લાગ્યું સભાળથી તપાસ્યું અને જીભ જોઈ તો બંધકાળની અમર માલુમ પડી ગામી નાડી, હલક, જાતી, વીગેરે સર્વે વ્યવસ્થિત હતા. દાકતરે કીડીને પૂછ્યું-“બેન, તમને ઝાડે માઠ આવે છે ? આજે કેટલી માર ગયા હતા ?” કીડી જવાબ આપે તે પહેલાં રોડણી બોલી ઉઠ્યા-“સાહેબ એ છેડી બહુજ બાળસુ છે ત્રણ ચાર દિવસે મહારીએ ત્યારે જાગરમા આવે છે” દાકતરે કહ્યું-“અલગત દરદનું મૂળ કાંઈ તેજ છે વારુ આજે એને ખાના નુ આપ્યું હતું ?” સુદર રોડણીએ પીરેથી કહ્યું-“સા મા જરા રીશ અને સાજના પુડે-પુડી અને ૧ દુધ, દરદને લીધે પડાંડી ફોમનાની બે મોડા બતાવ્યા હતા, તે બીચારીએ ભાવના-ભાવના બે જાળીઆ ખાણ

હતું, એ છોડી બહુ આવી છે, ખાંડ વિના ખાતી નથી. તે જ્યારે દુધમાં ખાંડ નાંખી ત્યારે બે ઘુંટણ પીધું. ખાતી “અવગન” કર્યું નથી. અને તેનું પશુ ફર! બે દિવસમાં ચાર પાંચવાર ખાતારી, તેણે દાંને દાંત્રા બાંધ્યા નથી” એમ કહી શેઠાણી જરા દુર ઉભાં રહ્યાં.

દાકનરના મનમાં મોટા ઘરમાં ચાલતી વ્યવસ્થા મંજૂ થી અનેક તરેમ ચાલતા હતા, તેમજો વિચાર કોઈ જુલાખની દયા આપવાનો હતો, તેથી પોતાની આમણની શેઠી (મંત્ર) સાથે રાખેલી તેમાંથી કુટમોદટ ઘાટી પાણી મંગાવી દવા કરવાની તૈયારી કરી, એટલે કીડી બોલી ઉઠી: “બા, ભાઈને પશુ મુંઝ આવે છે, તેને દવા પ્રાપ્તની નહીં અને મને પાવની” હું” દવા નહીં પીઉં, બા !” દાકનરે કહ્યું, “બેન, એ તો તમે ઉનાળામાં મોડાવેલર પીધો છોને તેનું છે. જરા ખાટું લાગશે. કહ્યું કે તીખું નહીં લાગે. મુંઝર શેઠાણી બોલ્યા— “બેન, તું દવા પીશ પછી તને મોં સાફ કરવા કંઈ આપીશું.” કીડી બોલી ઉઠી— “બા, કેળું આપું તો, દવા પીઉં, જા લઈ આવ તોજ દવા પીઉં.”

શેઠાણી ઘરમાં કેળું લેવા ગયાં. જાણ દિવસ ઉપર કેળાંની હુમ આણેલી હતી, તેજા એકજ કેળું રહેલું જોઈ બોલ્યાં—“રામા, બધાં કેળાં ક્યા ગયાં?” નોકરે જવાબ દીધો: બા સાહેબ, મને ખબર નથી. પરમ દીવસે, અને કાલે કીડી બેન કેળાં ખાતા હતા.” બા સાંભળી કનુ બોલી ઉઠ્યો—“બા, કીડી બધાં કેળાં ખાઈ ગઈ છે, મને તો બેજ આપ્યાં હતાં. હવે એક રહ્યું છે તે તો માથા ભાગતું છે, કીડીને હું નહીં આપવા દેઉં, તે તો માથા ભાગતું છે.”

દાકનરને આથી ધણો આનંદ પડ્યો. મોટા ઘરની ગૃહવ્યવસ્થા બાગકા પ્રતિ માથાગે-તું હક્ક, વિગેરે વ્યાપ્તમાં પોતે ને અભિપ્રાયો બાંધ્યા હતા તે દે દયા. તેજો બોલ્યાં— “કીડીબેન, કયો તો બેન, તમે કેટલાં ખાધાં હતાં? અને ભાઈને કેટલાં આપ્યાં હતાં” સાચું કહેજો. બે સાચું બોલશે તો દવા નહીં પાઉં.” “દાકનરે માહેન, કેળાંની હુમ માથી મેં બે ભાઈને આપ્યાં હતાં. બાકીનાં હું ખાઈ મઠ. મને કેળાં ગદુ ભાવે છે માચુ બોલી છું—હવે દવા નહીં પીઉં, સાહેબ ! ત્યો તમારી દવા પાછી.”

કીડીનો દર્દની દાકનરને ખાતરી મઠ. તપાસ કરતાં હુમમાં ચોવીસ કેળાં હતાં એમ માલુમ પડ્યું. કીડીએ બે દીવસમાં, યાદને ૨૧ કેળાં ખાધાં હતાં ! દાકનરે કહ્યું—“શેઠ સાહેબ જુલાખ આપવાનું યત્ર (“કુચ” અથવા “એનીમા”) ઉતારે મારી પેટીનું કમા છે. તે મંગાવો. કીડીને એનાથી ખુલાસો કથવશે પડશે. પેટ ચડ્યું છે અંદર ભાગ છે દવા કરતાં “એનીમા” થી હવે ખુલાસો થતાં દરદની અન્તિ થતાં વાર નહીં લાગે.” દાકનરે માહેબને ઉતારે માલુખા “એનીમા” લેવા ગયો.

ખલાર સ્ત્રીમંડળમાં વાતો ચાલતીજ હતી.
એક સ્ત્રી બોલી ઉઠી—“બેન ! ઊકમં કોને વસાલાં, ન યોય. જુલોને, આજુદક્કાવ, ખુઆધથી દાકનર બોલાવ્યા. કહેલે—બેન, દાકનરની શી રોજના બને, ગપીઆ, છે !”
બીજી સ્ત્રી—“અલી બેન ! ઊકરને તો કાંઈ થયું નહિતું. એતો, જાહેર છે ને શોરનો મંદવાડ અને નાનાં—તા...તા...”

ત્રીજી સ્ત્રી—“ ખરું કહો છો ? કીકીએ કેળાં ખાધાં તેની ચુંક અને કનુ કસરતમાં દેડતાં પડી ગયો તેની ચુંક ! અને બેન, એતોમ્મીમન રજાં એટલે જામ બધું જાંકું કર્યું ! અલો છો ને એટાં ને કરે તે જાન-ઉપર દાલ-નગારાં વાગે. ”

ચોથી સ્ત્રી—“ મને તો એ નવાઇ લાગે છે. કે આટલા બધા—આત આતના અને જાતજાતના લોક ભેગા થયા પણ કાંઈએ એટલું એ ના પૂછ્યું કે તમને શું થયું છે ?—આથી થયું છે ? ”

પાંચમી સ્ત્રી—“ ખરું કહો છો તમે—એ તો એટાંની જાન—પોટલે પડે ચામ ! ”

છઠ્ઠી સ્ત્રી—“ અરે પેલો લોભીયંકર આગ્યો હતો. આગ્યો હતો તો કમાવા પણ કંઈ કાગ્યો નહીં. આજુઠ્ઠલાલ કાંઈ બોળા નથી કે વરસી વાપ ! ”

સપ્તમી સ્ત્રી—“ અરે બેન, છોકરાંનાં દરદ તો જેવાં થાય તેવાં એની મેજ મટે. પણ પૈસાના કાંઈ વેચ આવે છે ? ”

“ એનીમા ” લેવા માણસ ગયો હતો. તે વખત દાકતરે શોધેને કહ્યું. “ શેઠ સાહેબ, તમે મારા સ્નેહીના સ્નેહી એટલે મારા પણ મ્નેરી. વાર સાહેબ, પણ હું જે મનુભાઈની સાથે અહીં નહીં આવ્યો હતો તો વાતનું વતેસર થતે, એમ લાગે છે. મારા સાહેબ ! રાગ થતા પહેલાં તેનાં—જને તેટલાં-મામાન્ય રીતે, કારણે જાણવાની કાળજી કરવી જોઈએ. મારા એક શુરોપીયન સ્નેહી આ દેશમાં ઘણા વરસથી કસેકટર છે તેઓએ “ હિન્દુઓના રીત રીવાજ ” એ નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં તેઓ લખે છે કે “ સા-દુકારે વીગરે એક થોડો ખરીદવા જેટલી કાળજી રાખે છે, તેટલી કાળજી સ્ત્રી ખરીદતાં (પરણતાં) રાખતી નથી. ” આ તેમના વિચારો અનુભવ ઉપરથી મને વાસ્તવિક લાગ્યા હતા. જાણકારી બાબતમાં પણ તેમજ છે ! તમે નમાના ગ્રામી ધોધની જેટલી મંભાજ રાખો—રખાવો છો, તેટલી સંભાળ-જો બાળકોની મજા-રખાવો તો ‘લાગ્યેજ’ આવે પ્રમંગ આવે. ”

એટલામાં નોકર “ એનીમા ” લઈ આવ્યો. દાકતરે કીકીને ‘એનીમાથી’ જુલામ કરાવ્યો. અને પેટનો બિગાડ નીકળી જવાથી નેનું પેટ દલકું પડ્યું. પેટ મટેલું ઉનરું અને દાકતરે કીકીને પછી પૂછ્યું કે હવે તને દુઃખે છે ? હવે ફરી આમ બુદ્ધિ કેળાં ખાધાં તો આથી પણ વધારે દુઃખશે. આ દરદ કેળાંથી થયું હતું. ”

અહીંથી પરવારી તેઓ દિવાનખાનામાં જવા ઉઠ્યા, તે પહેલાં તેમણે, શામણીને મંત્રોપી કહ્યું—“ બહેન, પુરૂષ વર્ગને જલદસનાં ઘણાં કામ હોય છે. ધરતી-સંભાળ, બાળકોની મંભાળ, તેમની હાજરો અને જરૂરીયાતો જોવાનું કામ સ્ત્રીઓનું છે. આજનો પ્રસંગ ફક્ત બેકાળજીના પરિણામે આવ્યો છે. અમારા દાકતરોની ફરજ છે કે “ કડવી દવા પાવી અને મીઠું બોલવું. ” પણ કાંઈક પ્રસંગે તો અને કડવી દવા ‘ પાંચાની અને કડવું બોલવાની જરૂર જણાય છે. અને કાંઈક વખત મીઠી દવા ‘ પાંચાની અને કડવું બોલવાનું જતે છે. અને ચાલ દરદીના દિન આટો દોષ છે એટલે—અમે લોક તેમ કરતાં અવગણના નથી. માફ કરશે કાંઈ અવિચેક થયો હોય તો. ” સર્વ પુરૂષ વર્ગ-દિવાનખાનામાં આવ્યો. એટલે દાકતરે કહ્યું—“ આપણે બાળકોને દવા આપી પરવાર્યાં. હવે આ-

પને દવા (દુવા) આપવી મોટી બાકી છે, ત્યારે સ્નેહી તરીકે સ્વીકાર કર્યો ત્યારે દવા આપવામાં કંતુમાર્ધ કરવી એ-સ્નેહીના ધર્મથી ઉચ્છ્રંભ છે.” ઘડતરે અચ્ચત્.

“ શેઠ સાહેબ ! લેખીશંકર જેવા-વૈદને લાથે આરામ થવો દુર્લભ છે પણ તુકશંકર યુવું તો મુવલ છે. તમે અમળુ છો, વિચાર કરો તો જાણો કે રીતસર અબ્બાસ ક્યાં વિનાના લેખાશું વૈદ કે ડોક્ટરથી નવાણું દક્ષ તુકશાન થવાનો સંભવ છે. એક દોઢ “આધજાના ગોળી બહાર” ની પેટે દેહી લાગે તો લાગે ! દરદની ખાત્રી કરી, જેઠાણેથી દરદ ઉપસ્થિત થયું હોય તે શોધી કાઢી દરદ નિર્મૂળ કરવામાં વૈદ કે ડોક્ટરની અતુ-સાધ અને હોંશીયારી છે. કાંઈ દવાની લાંબી યાદીઓ કે ઉદાહરણો લાંબાં કાગળોમાં કરી આપવાં કે મોટી માનાઓનાં વગર સમજે પડીકાં વાળી પૈસા ધુતી લેવા, એમાં અતુસાધ કે હોંશીયારી નથી. અલખત વખત તો રોક્ષમે પણ તમારા દરદની પણ પુરી દવા કરવી એ કર્તવ્ય છે અને એક સ્નેહી દરદગતની દરદ પણ છે એટલે-ત્યાં રોગનું કારણ જાણવામાં ન આવે અને ઉપચાર કરવામાં આવે, તે “ પાડાને રોગ અને પખાલને ધમ ” એના જેવું થાય છે. એક દર્શન છે કે—

(મીયાંભાઈ અને ખીચડીની વાત.)

એક હુકીમના દવાખાનામાં એક મુસલમાન દવા લેવા ગયો અને કહ્યું કે “ સાહેબ મેરે પેટમાં કુછ ચુંક મરીખા દર્દ હોતા હૈ.” હકીમે ચાન્તિથી ઉતર આપ્યા—“ બેઠીએ બનાખ ધસ લોક કે દય દે ફેર શીર આપ્પી અર્જ બી મુનતાહું.” હકીમે ખીચડી દર્દી-ઓને દવા આપી, પેટાના આસનપર આવી બેસતાં કહ્યું—“ ચરો. બોલીયે સાહેબ ?”

દરદી—હુ હજુ, મેરે પેટમાં ચુંક જહોત આતી હૈ ?

હકીમ—કીતને રોગમે આતી હૈ ?

દરદી—હુ આજની આઈ.

હકીમ—આપકું મગલ કા ખ્યાલ હૈ ?

દરદી—હુ. નહી સાહેબ. મેરેકું સખમ માલુમ નહી હૈ.

હકીમ—ચુંક આપકું આદત તો નહી હૈ ?

દરદી—હુ, નહી સાહેબ ?

હકીમ—આજ આપને કયા ખાયાતા ?

દરદી—હુ હજુર, ખીચડી.

હકીમ—કલ કયા ખાયાતા ?

દરદી—હુ હજુર, ખીચડી. કલ દોનો બખત ખીચડી ખાઈધી.

હકીમ—પરસુ ?

દરદી—પરસુ બી, દોનો બખત ખીચડી હી ખાઈધી. એર કુછ નહી.

હકીમે વિચાર કર્યો કે ત્રણ દિવસથી ખીચડી જેવા દલકો પદાર્થ ખાનારને ચુંક આવવા સંભવ નથી. માટે કાઈ ખસ કારણ હોતું જોઈએ.

હકીમ—આજ એર કલ કસબન કેતની બેર ગયેયે ?

દરદી—હુ હજુર મેં દરરોજ દીનકો દો બખત ખાતા હું. એર ખુલાસાસે કસબન હોતા હૈ. ઉમક કુછ દર્દ નહી હૈ.

હુકીમને વિશેષ આશ્ચર્ય લાગ્યું. અને વિચાર કર્યો કે કિતિ જવાબ આપે છે તે ખોટા છે અગર કાંઈ ખીલું કાચું હોયું જોઈએ.

હુકીમ—એ જાન આપ પેશ કરતે હો, ઉમ્મરે કાંઈ મલત ખાત તો નહીં દે ?

દરદી—હા, આપણે જાતી કંનેકે લીધે એ આપ કુમાર તો મેં તૈયાર હું મેને આરે રોજશે ખીચડી ખાઈ છે. ઉમ્મર પુરવા મેરે ઘરમેં મોલુદ છે.

હુકીમ—અચ્છા. પુરાવા પેશ કરના મુનામમ છે.

દરદી પોતાને ઘેર ગયો અને થોડીવારમાં એ હાંડલામાં તેજો ચાર દિવસ અગાઉ પાંચ માતશેર ખીચડી તૈયાર કરી મુકેલી, અને જેમાંથી કદીને તે દરરોજ એ વખત (દરદી) ખાતો હતો, તે હાંડલું લઈ આવ્યો અને હુકીમ પામે રલુ કર્યું. હુકીમે અંદર જોયું તો ખીચડી લીધી થઈ ગઈ હતી, ઉપર ટ્રગ વળી હતી અને કોદવાણની ગંધ મારતી હતી ! તે જોઈ હુકીમની ખાત્રી થઈ કે ચુંકે આવવાનું કાચુજ આ ખીચડી છે, અને મુખે દરદીની અકસ ઉપર તે દિવસીર મચા લાગ્યો. તથા આવા મુખાંઈના કૃત્યપર મનમાં હત્યો. પછી આખમાં નાંખવાની દવાની ચીંટી તથા દવા નાંખવાનું ખીલું લઈને દરદી પામે આવી બેઠો. —મીયાં માદેખ આપણી આંખમે દઈ હુવા છે. ઉમ મનમમે આપકે પેરમે ચુંકે આ રહી છે. ઉમ લીધે આંખમે દવાઈ ઝાલના મુનામમ છે.

દરદી—નહીં સાહેબ. મેરે આંખમેં કુછ દઈ નહીં છે. મેરેકુ અચ્છી તરફ સજ દીખ પડતા છે. હાંમે મેં સજ દીખ ચકતર ફ. ચોર આખ બી હુખતી નહીં છે. એ કુછ દઈ છે, મો મેરે પેરમાં ચુંકાલી છે.

હુકીમ—આપણી આંખમેં દઈ નહીં હું. એ સજ જુક જાન છે—આપણી આંખમે આપ કમ દેખતે હો. એ બરાબર દેખતે હોતે તો અંસી-લીલી, ચોર બીગડી લુહ-ખીચડી આપ ખાતે નહીં. ચોર ચુંકખી આની નહીં. મેરેકુ તો ચેડી માલુમ હોતાહે કે આપની હોતે આંખમેં દઈ છે.

દરદી સમજી ગયો અને બૂલ કહ્યું કરી. હુકીમે ચીખમચુ દેઈ ચુંકની દવા આપી.

શેકલ સાહેબ, ઉપરના દટાંતથી તમારી ખાત્રી થશે. તમારાં જાણકારને એ મેગ થયો તેનું કાચું તમે અને શેકલ્લી છે. અને તેથી કરીને આપને આ કડવી દવા આપવી પડી છે. દઈનું કાંઈ કારણ નથી. માત્ર જાણકારની સંભળણ સખચમાં તમારા કુર્કુખની બેઠાળ અને પ્રમાદ છે. જાણક હોકરી બે દીવસમાં સંજ્યાપાંચ કેળાં ખાય અને તેની મા તથા ઘરનાં માણસ જણે નહીં અને આવા દઈમાં ચીસે, પુરી, પુડે, તથા ખાંડ દુધ ખાવા આપે અને દઈની તપાસ ન કરે, એ બનાવ તમારા જવાના જ ઘરમાં બનવા પામે છે ! સાહેબજી, માફ કરજો. કાંઈ અવિનય થયો હોય તો.” એમ કહી હાંકને તથા મનસ્સરમે રબ લીધી.

મિત્ર પાંચવાર—હી-દુ જનમમાનનું નિરક્ષર કરનારને આશ્ચર્ય જાગે તેનું આમાં કાંઈ નથી. ચાનાનું રક્ષ્ય ખુલું છે.

પતિનો મશ્વાતાંપ.

લેખક—શ્રીશુભ “મસ્ત.”

મને ટાઈ લાવી આપોને, પ્રિયા મારી રિસામેલી:

રિસામેલી, ફુલામેલી,—વગર વઠિ ત્યગમેલી !

અન્યો કું નાથ નાનકડો, નિયમ ના નાથના જલ્પા;

ખીજનાં વૈર-અગ્નિની આકુનિ કાજ મેં આપ્યાં.

સતીને રક્ષાવાનો ધર્મ, પતિનું પ્લેયું એ જે કર્મ;

સુકપો કરવા બનીને નર્મ, નહીં મમજ્યો પ્રિયા તુજ મર્મ.

કસાઈ પાસ દમડીને, તુંને લાગ્યો કું પકડીને;

નમાવી ડોક જટડીને, કપું કપો તરકડીને !

નહીં મુખ રૂપમાં દીકું, ગવડું તુજ હાસ્ય ના મીકું;

ખીજના કાનને દગથી, છતી સાને ગવડું જીકું !

લીધો, લેવા દીધો છુટથી, પુરો તુજ નમ્રતાને લાલ;

કમ્પેટીમા છુટી નાખી, ખજાજ ન્હોતી કે દુદરો આલ !

ખાન્યો સર્વસ્વ તુજ સ્વામી, ખડું જોતાં, રહ્યો દે' નો;

નહીં મન મેળવી જલ્પડું, પશુ અવનાર, વિણ શેનો ?

કદર થાતાં નહીં તારી, બની સ્વામી મનોમળમાં;

ગરીબડી ગાય ગાઇ કરથી, ફગાવ્યાં ઢોંગીને ખગમાં !

કરી હાલ કામદુધા ઝો ! સેવા તુજ જે અગ દિલથી.

પુરન મમતા તું આસ કોર, અલગ ના રાખતે ફરથી.

ખીજના એનની ખાતર, વચકાવી મેં નાખી ર;

રીતથી કાજ પરને મેં, હવે ક્યાં તુજ અખી છે !

હતી મુજ સંગ તું જ્યારે, કદર છીધી નથી તારી;

નહીં વિસરું—નહીં વિસરું, છતીશ હદયે તને ધારી.

દીધેલા દુઃખનું કરવા, સ્મરણ ચિન્હ છું ગાઇ રાખી,

નહિં એને યવ દુઃખ દઉં, સદા રાખીશ ઉર આંખી.

સંમળમાં આવનાં તારાં, કદી પુછશે સંવાદો જો;

“હતી કેટલી,” “મરી શાથી ?”—દષ્ટ શા કું જવાબો તો ?

અલગ રાખી ચ અવતાં જેમ, અલગ આનાં નહીં છોકું;

નજર મુજ અશ્રુ પર કર તું, મનિ તુજમા સદા જોડું.

દુઃખી વધૂ.

લેખક-શ્રીયુત્તમ "ભારતભક્ત ભરત."

(એક પ્રવચન)

મહારાજે સ્વામિ ! બહારે બહાર વળે, મુકોને દુ તો વિનવું બહારે મુળને
 મહારાજે દુ ખની વાતો નથી બહારે હાથે કરોને બહારે ' કોને જઈ મહેવાય ?
 તમે છે મહારાજ અનન્તા આરામ તો કોને બહારે ! દુ વસો શાને આમ ?
 મહારાજે તો અહીંયા દેવુ જાલો બગલ, કોને એ બહારે દુ ખ નથી ટળવું !
 બહારે મહારાજ, બહારે બહાર મહારાજ છે, બહાર એકમ એનો સાક્ષી કહું છે
 સાક્ષી મહારાજ નહી બહારે, કોને ને કોને વાલજ મહારાજ નહી !
 મહારાજે બહારા ! બેવી બેવી દુ કહું, દાનવ કહી ચુલા મહારાજ પેસુ,
 લાગે ન બહારા ! મને મને શુ કાંઈ કરે શુ બહારા ! તમરિણ રહુ રોધ !
 સાક્ષી મહારાજ મોઝા મોઝા હોતા, મને દુ હોલો નોરે દુ પગ રાંતા
 રાંધુ દુ તોયે દાથ દાથે તો સમ ! તોયે એ પાછા માટે મતા થઈ દમ !
 નાદીને ધોધ દોગ ચોખ્ખાકોને કહે, પગાર ત્યારે પૂલ કના રિચે
 સસતલ મહારાજ પૂરેપૂર છે સાક્ષી, સાક્ષી એને માથે થાય છે ઝાણા !
 મમતાજી સમજે ' બોલવામા નથી માર, માસુ યે બોલ્યે ભેરી નહો પટે મા ! "
 પૂઠો ને બહારા ! ખડે તો દુ તો કહું, સાક્ષી તણુ રાજ દવે ન સહુ
 દીરેર મહારાજ ! સાક્ષીજી જ રવડપ, દુર્યોજ એમા સાક્ષીજીના જ અનુપ
 મહારાજ પર, બહારા ! દાથે નેસો કરવા, દહારે એ આખો જાણીને ના કરવા
 મહારાજે બહારા ! જ્યા ત્યા ચોકી કરવા, દુ શુ શુ કરે હું તે બેચા કરતા
 કોને બહારા ! મહારાજી કપમ મહેવાય ? આવડે બહારાજી ન જોઈ મહેવાય
 દેશભી મહારાજ સાક્ષીજીને બહારી, ચલાવે એને મીડુ મીડુ એ બોલી
 સાક્ષી બોળા એવું જાણીને કુવાય, તેથી એ મહારાજે દેગણી લાડા થાય
 મહારાજે તો બહારા ! ભાન ન કા પૂઠવું, પાજરે નોખી મો કા તોયે રહવું
 તમે તો બહારા ! દુ વસો પગદેશ, ક્યાથી દે જાણે શા છે મહારાજ અહીં પેડ ?
 મહારાજે તો નથી દેવુ મહારાજા મહારાજ, દવે તો બહારા ! લઈ લઈ મહારાજી દુ વાદ
 નથી, એ ! મહારાજે બેવું-નથી ગુતુ, બહારારે ! ધરમા કા માથ ના લઈવું
 મહારાજે બહારા ! વાની દુ ખી ના ચરો, મહારાજે પૂઠે અમથા બહારા ! ન જોઈ
 વિધિનું ધાર્ણ થાય તેમા શુ કરે ? અમથાજી તેડાથી દુ તો મર
 ન્યસે રે તોયે જતા જતા દુ કહું શુ, મહારાજે તો બહારા ! માન્ય રાખો એક
 મહારાજે એ ખારા ! દશ વાંચી મમજો મહારાજે તો પૂઠે મહારાજ કહું કમને
 બહારારે ! દવે પછીથી કા દિન તો ! મહારાજે જોઈ અન્ય દુલસો ન તો !
 જાઉં છું પ્રીતે દુ ખી જગી ન ચરો, ક્યારે લાજ મુજને પછી મગરો

(અનુભવિકા)

આનન્દાશ્રમ.

“ બળવું ” શબ્દના અર્થો.

લેખક:—શ્રીયુત્ત “ K. G. M. ”

દર વખતે અમારા શિક્ષક અમને એક મહિનાના એક નિબંધ લખવા આપે છે. મને મહિને અમને એમણે એમ કહ્યું કે “ આવતે મહિને બળવું, અને તે ઉપરથી નિકળેલા શબ્દોના ઉદાહરણ સહિત અર્થો, એ વિષય ઉપર લેખ લખી લાવવો. ” હું તો અકિતન ધર્મ ગયો કે આટલો મહેલો વિષય શિક્ષક કેમ આપ્યો હશે ? એમાં તે શું એવું કાણ છે કે એક મહિને એના અર્થો લખનાં લાગે ? બળવું—એટલે સળગવું, દાઝવું કે ચચરવું, બીજા શું વળી ?

દરખાતો દરખાતો હું ઘેર આવ્યો, અને છેલ્લે દલાલ મુધી નિબંધના વિષય માટે ચિંતા કરવી નહિ પરે એમ લાગવાથી નિશ્ચય કરીને દિવસો ખાવા લાગ્યો. દિવસના એક બે ઝોંઝાં વીધાં, એટલામાં પાંચગીના આગમાંથી શબ્દ નિકળ્યો—

“ બાળ એના લાણમાં, ખેન, એ તો નદી ગાને. ”

“ બાળ ! ” શબ્દ માલગતોનું હું વિચારવા પડ્યો. બાળ એટલે શું ? —મજાવા, મજા કે ચચરાય એના લાણમાં ? આમાંથી તો એક અર્થ બેસતો નથી ? વિચાર કરતાં લાગ્યું કે ભોલનાર બાળનો લાવાર્થ એ હતો કે “ મૂક એના બાણમાં. ” બાળવુંની અર્થ મૂકવું પણ થાય છે, એમ મને માલમ પડ્યું.

શિક્ષકે આપેલો વિષય હું ધારતો હતો એટલો રહેલો નથી, એમ મને હવે લાગ્યું; અને બળવું શબ્દનો આવો અણધારેલો અર્થ માલગી, એ શબ્દના બીજા અર્થો શોધવા જિજ્ઞાસા વધી.

બીજે દિવસે મ્હાન પિતાની પાસે કાંઈ એક માણસ આવ્યો. કાંઈ સંજોગથી તે ઘાતો કરતો હતો, એટલામાં તે બોલી ઉઠ્યો.

“ મનમાં તો તે બહુએ બળ્યો, પણ કહે શું ? ” બળ્યો ? —એ સાંભળતાને વાગવળી હું ચોકીયા. મનમાં વળી બળ્યો કેવી રીતે હશે ?—હું, હું, મુસ્સે થયો, એમ એવું કહેવું છે. ત્યારે બળવું એટલે મુસ્સે થવું. પણ ચાચ, એ વળી નવું બળ્યું.

તે દિવસ પછી તો ગઈની યાત્રા હું ઘણા બાળપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો, અને બળવું ત્યાં વપરાય ત્યાં પકડવા લાગ્યો. ખાત્ર કરીને અમારી પાંચસણ બહેને અમને એ શબ્દના ઘણા અર્થો શીખવ્યા.

એકચર પોતાના હાકા પર ચીલાઈને કહ્યું—“ બળ, બલિયા, ” રહેં તું તોથી લીધું કે “ બળ ” એટલે “ ભક્ષક ”. તેજ પ્રમાણે “ તારું મોડું બાળ ” એટલે “ હ

નિકળ' એમ પણ માંભળ્યું છે. 'નિકળ' એમ પણ માંભળ્યું છે.

એકવાર કહે,—“ બળેલી, શમ છે બળેલી ” મ્હે બળ્યું, ‘બળેલી’ એટલે ‘ઢોલેલી, મિલિયણ, મુકળી, અથવા બેવડું’ એવી કાંઈ ધીમી-મધુરી ગાળ છે.

એક વખત કાંઈકને મોટે સાંભળ્યું, “ ગઈ કાલથી મ્હારો ‘જીવ બળે છે. ” હું શીખ્યો કે ‘બળ્યું’ એટલે ‘ઉદ્વેગ પામવો.’

એકવાર અમારી પાટોસણની છોકરીએ શાક કેમ કરવું, તે એની માને પૂછ્યું. માએ જરા કોઈમાં જરાજ આપ્યો, “ વધાર તો બાળ પડેલાં, પછી બીજું કહીશું. ” મ્હે બળ્યું કે—‘બાળ્યું’ એટલે ‘કરવું’—‘મકવું.’

એક દિવસ એક મનુષ્યને બીજા મનુષ્યને મલાદ આપના માંભળ્યો. તે કહે, “ એવી ચીજ મધરીને શું કરશે, બાળીને પેમા કરશે તો કામ લાગશે. “ બાળ્યું ” એટલે ‘વેચ્યું’ એમ પણ થયું.

એક બાઈ એના ધણીને રોજ કહેતી, બાળ્યું, દવે તો દંડળી ગઈ તમારા ત્રાસથી. “ મ્હને લાગે છે કે અર્ધ ‘બાળ્યું’ એટલે ‘ખરેખર’ થવું હશે.

“ ‘બાળ્યું’ એટલે ‘શું’ પણ થવું હોયું બેઠાએ. નહિ તો, “ બાળ્યું ” એટલું એ ખર ન પડે ? ” એ વાક્યમાં એનો શું અર્થ થાય ?

એકવાર પેલી પાટોસણની છોકરા છરી દાળ વગર ખાવાની જ ના પાડે. છરી દાળ આપે તોજ બાઈ’ એવી એણે હા લીધી; પેલી બાઈ અતે સ્ત્રીમુખને બોલ્યાં, “ આપ એને બળેહું. ” વાહ ! ‘બળેહું’ એટલે ‘એજ’, એમ પણ થાય છે.

‘બળાશે કરશે’ એટલે ‘શોક કરશે’, એ તો સમજ્યો, પણ ‘બાળ્યું’ એનું મોહ, તો ‘બાળ્યું’ તો અર્થ સમજ્યો નથી.

બાળ્યું. દવે તો મ્હને શામ્યું કે ‘બળ્યું’ એ શબ્દ ઉપર એક ઘણો સારો નિખંધ લખી શકાય. આજ સંદેહના આટલા બધા અર્થ થના દશે એમ મ્હને કળના પણ ન્હોતી અને બ્યારે મ્હે નિખંધ પૂરો કર્યો, ત્યારે હું પોતેજ આશ્ચર્યચકિત થયો.

આ બધા ઉપયોગોમાં, મ્હને એક મશાનના લાગી, અર્થ તે એક બાળ્યું ખડું એ શબ્દ ગુસ્સામાં અથવા સ્ત્રીમાં વપરાય છે. પણ આટલા બધા અર્થોમાં આવો મ્હેયો શબ્દ વાપરેલા, તે મ્હને તો હીક નથી લાગતું. મ્હારી મ્હેનોને તો જે લાગતું હોય તે ખર.

નોંધ: આ ઉપરાંત “ બાળ-લગ્ન ” વગેરે શબ્દોપયોગના અર્થ પણ વિચારવા જેવા છે. બાળલગ્ન સમયે ખરેખર લગ્ન કરનારને બાળવા માટે હોય છે કે તેમાં કાંઈ બીજી અર્થવિશેષતા હોય છે, એ વિશેષ હું ધારૂં છું કે વિદ્વાન સાક્ષરો (ને કે એક પ્રસિદ્ધ લેખકને એ મરીમ્સ-શબ્દ સામે પુષ્ટક અણગમો છે) એવું વિચાર કરશે. આપણી ભણેલી અને બિનઅનુભવી તથા વયર ભણેલી અને અનુભવી મ્હેનોના વિચાર પણ આ વાતના નીકામાં બહુ લાગ લાગશે.

નફ્ટાઈની હદ !

લેખક:—મીગુત "મુદુદુત."

એક ગામમાં ગરિબદત નામનો એક શ્રામજી રહેતો હતો. તે લિલ્લાવૃત્તિ કરી 'ગતાના કુટુંબના નિર્વાહ સાધાવણ રીતે, કરી' ચકતો હતો. તેને ચાર છોકરીઓ હતી, ગોદાવરી, સુભદ્રા, ચંદ્રલાખા ને કૃષ્ણદિની. મોટીનું લગ્ન કેશવભટ્ટ સાથે, બીજીનું માવવ વેદ સાથે, ત્રીજીનું ત્રિકાશુરપુત્રી સાથે, ને ચોથીનું રાઘવવ્યાસ સાથે થઈ હતું. ચારે જગાંએ એક ગામના હતા. તેઓ જે ગામમાં રહેતા હતા, ત્યાં દુકાળ પડવાથી તેમના ઉઘમને આશ્રય મળતો બંધ થયો. તેથી તેઓ એક એકના પરિચિત હોવાથી એક દિવસ ત્યાંજે શિવાલયમાં એકઠા થયા. ત્યાં કેટલીક સુખદુઃખની વાતો કર્યા પછી એવા નિશ્ચય, આવ્યા કે આ ગામમાં દુઃખ વેડી પડી રહેવા કરતાં તો એ હીક છે કે સમસ્યાના ગામમાં જઈ એમને ઘેર રહેવું. તે વખતે કોઈ બીજો માણસ ખાસે બેઠો હતો, તેણે કહ્યું કે સાસરે જશો તો સુખની સમૃદ્ધિ તો મળશે પણ ત્યાં કેટલા દિવસ રહેશો ? કારણ કે સાસરમાં કંઈ છે કે-મ્મસુર યદુ નિવાસઃ સ્વર્ગ તુલ્યં નરાણામ્ !* સાસરે જઈને રહેવું એ જગતમાં સ્વર્ગ સમાન સુખ આપનાર છે. પણ-સમવતિ યદિ વિવેકઃ પંચ યા પદ્ધિનાતિ । ક્ષાપિ ત્યાં આદરસહ્યઃ થાય છે તો તે ફક્ત પાંચ છ દિવસજ ! મારે વધારે વખત ત્યાં રહેવાની શાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી. તેથી તમે ત્યાં બહુ વખત પડી રહેશો તો-સમવતિ સ્વર તુલ્યો માતૃયો માતૃહીનઃ । ગધેઝના જેવા (ગધેડું જેમ લાગણી સંહિત જણાય છે તેમ) ગણાઈ માનવજ ધવાની દશા તમારી આવશે. પછી લોકોએ, તમને હીક લાગે તો કરવ્ને." પણ આ. કહેવું તેમને કંઈ નહીં અને પોતાને જવાનો કસાવ ઠાવમ રાખ્યો. બીજે દિવસે સ્વવારે ચારે જણુ સાસરે જવા નીકળ્યા. નીકળતી વખતે માદિમાદિ સંતકસ કરી કસાવ કર્યો કે કોઈએ વહેલા ઘેર પાછું જવું નહિ. કાંજી પાછળ પડી રહેતાંની હાંસી યાપ. મારે જવું ત્યારે આપણે ચાલે જણાએ સાથેજ જવું ને જે વહેલા ઘેર જાય તેણે રહેનારની બે ચપ્પડો ખાવી.

જમાઈ ગળત્રો સાસરે પહોંચ્યા. સમસ્યાએ માન આવકાર આપ્યો. અને પોતાની ગિચતિ સારી નહિં છતાં ગમેતેમ કરીને જણુ એમને કંસારેરહલી જમાડ્યા. તે ગ્રમણે થેડા દશા તો ચાલ્યું. પછી તો સમસ્યાએ અદ્યાયા લાવ્યાં. પછી કોઈ જવાની વાતજ કરાડે નહિં । ધંખમાં ભરેલી ફસડ ખંચાઈ ગઈ અને સમસ્યાને હેતું પણ થયું. ઘડે સુત્રોને બાજરી ખાવા માંડી પણ કોઈ જમાઈએ જવાની ઈચ્છા બતાવી નહિં એટલે બાજરી મુકોને સરતામાં સરતું બનાવ વાપરવાનો ગરિબદતો-વિચાર કર્યો. તપાસ કરતાં કાદરા મરતા માલમ પડ્યા તેથી તે લાલ્યા. લાલ્યામાં કોદસનો કોદલો આવેલો નોંદ, નવેઈ જમાઈ કેશવભટ્ટને અપમાન થયા જેવું લાગ્યું. તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે, હવે અહિં રહેવું ઉચિત નથી. તેથી બીજે દિવસે સ્વવારે હિમ્મત પકડી તેણે બીજા ત્રણે જમાઈઓને

* આ લેખમાં આવેલાં સંસ્કૃત વાક્યો ત્રણ અનુબન્ધી-જ્ઞાનીએ લખેલાં છે: શુભ રાષ્ટ્ર-આશ-રણ-પંથિના નથી. તેથી તેમાં સાધાતણ સંસ્કૃતની રીતિની અનુસરવામાં આવી નથી, એ પ્રસિદ્ધ છે.

કયું કે “ જાણ્યો તમારે બપોળે થપ્પડો મારવી હોય તો મારી લ્યો પણ હું તો જાઉં છું, કેમકે આ અપમાન હવે હું સહન કરી શકતો નથી. ” બાકી રહેલા ત્રણ જમાઇઓએ સરત પ્રમાણે થપ્પડો મારી એને રજા આપી, અને પોતાનો ત્યાગ નિવાસ ચાલુ રાખ્યો.

ગરિબદત્તને હવે તાંબા પિત્તાળનાં વાસણો વેચીને ઘર નિભાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો પણ જમાઇઓએ જવાની વાત કહારી નહિ. સ્નેહ માટીનાં હાથમાં કરવા માંડી ને ખાવાને શાનકું (માટીનું વામણ) વાપરવા માંડ્યું. હવે ખીબ જમાઇ માધવવૈદને પણ કેશવભટ્ટનું અનુકરણ કરવું પડ્યું, ને ચાર થપ્પડ ખાઈ તેણે રૂકસદ લીધી.

ત્રિકમપુગણી ને રાધવબ્યામ તો હજી નિર્ધિતજ હતા. સુવાનાં ગોદડા પણ છેવટે બમાઈ ગયાં. તેમાંથી રૂના ગાંઘા નિકળવા માંડ્યા. રૂનો લાવ કીકે હોવાથી ગરિબદત્તને, એમ લાગ્યું કે ધામની પથારીમાં સુઈશું પણ પેટને લાકુ આપ્યા વગર નહિં ચાલે. એમ કરીને તેણે રૂ વેચી દીધું. ત્યારે ઘાસ ઉપર સુવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે ત્રિકમપુગણીને પણ જરા ઓછું આવ્યું ને સસરાની દયા લાવી. તેથી બ્યાસની એ થપ્પડો ખાઈ પોતે વિદાય થયાં. રાધવબ્યામ તો જવાનું તામજ દે નહિ. ધણી દહાડા થયા પછી માકીને છેવટે ગરિબદત્તે કઠાળી તેમને કહ્યું કે— “ મહાસજા ! હવે થેર પંચારો ” પણ તેમણે તેપર કાંઈ લક્ષ આપ્યું હોય એમ જણાયું નહિ. એક વખત જારણના ચોકમાં તેઓ ઉભા હતા. ત્યાં અકસ્માતેથી ગરિબદત્ત આવી પહોંચ્યો. અને જમાઇને ધક્કા મારીને કહ્યું કે “ રાંડના ! હવે મારા ઘર ઉપર હાપડું પણ રહેવા દેવું છે કે નહિં ”—ત્રીકળ ધરમાંથી. હવે આવ્યો તો માર્યું જ લાગે નાખીશ ” રાધવજી આ પ્રમાણે ત્યારે ધક્કા ખાઈને વાગેલા ધક્કાથી અર્ધચંદ્રેષ (વાંકા) થઈ ગયા, ત્યારેજ માસરેથી સિધાબ્યા !

આ જોઈને કોઈએ કયું છે કે—

કેશવો કોદરે જાતઃ મૃતમાળ્દેન માધવઃ ।

ત્રિકમસ્તુળશય્યાયામ્ અર્દલત્રેન રાધવઃ ॥૭

(કેશવ કોદરે ગયો—માધવ માટીનાં વાસણવડે—ત્રિકમ તુળ શય્યામાં—અને રાધવ બાસજી તો ત્યારે અર્દ ચન્દ્ર થયા ત્યારેજ પોતે પધાર્યા !) હતિ ‘મૃતિ’)

ઉચ્ચાભિલાષ.

એ જમાઈ તેમ દરરોજની રેવથી પણ ઉચ્ચાભિલાષ પામી શકાય છે, તેને પોલી શકાય છે અને પ્રજા જનાથી શકાય છે. તેનું સંશોધન કરીને દૈવી ફિરરવા તરીકે તેને મનમાં દાખલ કરી શકાય છે. અથવા તો તેના તરફ બેદરકારી રાખીને એને પ્રવેશ અટકાવી પણ શકાય છે. ખુલ્લી દુવાને વધારે પસંદથી આપીને કોઈ શાન્ત રમ્યમા દરરોજ થોડો કાળ જનું અને પવિત્ર આનન્દનાં ઘણતાં મોજમાં માનસિક શક્તિઓનું આવાહન કરવું, એ મહાત્મ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાની અને ઉત્તમ બલિષ્ઠો માટે મનને તૈયાર કરવા બરાબર છે, શરૂ થકે આવો આનંદ એ જ્ઞાન માટેની તૈયારી અને શાન્તિ માટે આગાહીશ છે. મન પવિત્ર વસ્તુઓનું ચિન્તન કરવા માટે તે પહેલા તેને એમની તરફ વાળવું જોઈએ; તેને અપવિત્ર વસ્તુઓથી પર ચડાવવું જોઈએ; અને ઉચ્ચાભિલાષના સાધન વડે એ સિદ્ધ થઈ શકે છે. એની મદદથી મન સ્વર્ગીય ભૂમિકા તરફ ત્વરિત અને નિશ્ચિત પ્રતિષ્ઠા નિઃસંશય ઉઠે છે અને દિવ્ય વસ્તુઓના અનુભવ લેવા માટે છે; તે જ્ઞાન એકાગ્ર કરવા માટે છે અને પ્રતિદિન વખતે જ્ઞાનના દિવ્ય પ્રાસંગી પોતાને દોરે છે.

૧૦૦. ૧

૧. રામચંદ્રનાસ વિદ્યુદયાસ માંથી કૃત ‘પંચુઓમાંથી રંબ

વિદ્યાકલા વૈદક.

ક્ષયરોગ.

લેખક — રા. રા. ચન્દ્રમણિશંકર જોશીસાલ પડિત.

રા. સુન્દરી મુખોધના તંત્રી,

અમરાવાદ.

મે શાહેબ —

આપને જિહ્વિત હશે કે ક્ષયરોગથી ઘણા મનુષ્યો યુવાન વયમાં સત્યુચરણ થાય છે, અને તેમાં ખાસ કરીને આપણા આર્યમાં તે વ્યાધિનો પ્રચાર ઘણો હોય છે. આથી જોઈએ તેનો ભોગ થઈ પડે છે, તથા પ્રયોગને તે દગ્ધ થતા ઘણે ન્યેગે જોઈએ તેમની આવજાત કરવાની હોય છે તેટલા માટે આની સાથે ક્ષયરોગીઓને માટે કેટલીક જરૂરી સચવાઓ, જે મહાગથી પાળવામાં આવે તો ઘણી સહેલી અને ઉપયોગી છે તેનું ઉચ્છેદનમાંથી લાપાત કરી પ્રસિદ્ધિ માટે મોકલી છે. મનુષ્યજાતિમાં મરણ પામતા દરેક દમ માણસે એક આશુસ તે રોગનો ભોગ થઈ પડેલો હોય છે અને લાન્ડેજ એવું ધર હશે કે જેમાં એક આશુસ પણ તેનો ભોગ થઈ પડેલો નહિ હોય. તે બીજાજીવનાવી આપે છે કે તે એક કેવો ભયકર થ છે અને તેની સામે કેવી સખ્ત લડત કરવાની જરૂર છે વિદ્યાવનમાં ગત્ય તરફથી એના પચલા તેનો નાશ કરવા માટે લેવામાં આવે છે કે તેની મણી પ્રમાણે ૨૫ વર્ષમાં તે રોગને ગિવકુલ નાશુદ કરી શકારો એમ માનવામાં આવે છે. નવું લવથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે શરૂઆતથી ચોખ ઉપાય કરવામાં આવે તો તે રોગને મટાડી શકાય છે. આપણા રેશના કેટલાક આગેવાનોનું લક્ષ આ બાબત તરફ ખેંચાએક છે, જેના પરિણામે મુખ્યમાં એન્ટીટ્યુબરક્યુલોસીસ લીન (ક્ષય રોગની સામે લડત કરવાની સચા) નીમળી છે. લાહોગ્યા લાવા દાજપતરાયે પણ ત્યાની મ્યુનિસિપાલિટીમાં આ રોગને ત્યા ફેલાતો અટકાવવા ઘણી સખ્ત મહેનત કરેલી છે. મુખ્યની સેવાસદની સરચાદાર મહુમ્મી મી ખહેરામજી મહેરવાનજી મનગારી, શ્રીકુત દયારામ ગીરુમવ અને લાહોગ્યા અવિનાશચન્દ્ર અજમુદારના પ્રયત્નોથી અને નામદાર પરીવાલાના મદદાશની ઉદાર મદદથી સીમવાના પદાઅા ધરમપુરમાં એક સેનેટેરીયમ (આરોગ્ય ભુવન) બાવવામાં આવેલું છે. આ પત્રનો લેખક ત્યાં સાગ્યાર માસ અને સીમવામાં લગભગ બે વર્ષ રહેલો છે. માટે તેના મવંધી અચા આ રોગ સખધી કોઈ પણ માદિની નીચેના મરનામે પત્રદાર પૂજાવના પુર્ણીથી આપને જ્ઞાનમાળમાં આ વ્યાધિ સખધી પૂરું જ્ઞાન ફેલાય અને તેને અટકાવવાને માટે અલેક મનુષ્ય તરફથી પ્રયત્ન થાય ત્યા સુધી ઉપયોગી કાર્ય થવું મુશ્કેલ છે. આ પત્રના વાચક આ લેખ વાચી તે તરફ પ્રેરાય એવો આ લેખનો આશય છે, લવિષ્યમાં વિશેષ આ વિષયપર લખી મોકલવા ધરાદો છે.

પોસ્ટ ગ્રામવપુર (અમરાવાદ) ૧
મ તા ૧ ઓગસ્ટ ૧૯૧૬

લીન રા

ચન્દ્રમણિશંકર જોશીસાલ પડિત.

શ્લેષ્મના દરદીઓ માટે સૂચના.

મનુષ્ય એ શરીર, મન અને આત્માની ત્રિપુટિનો સંગ્રહ છે. તદુપરથી એ ત્રણેની સ્વસ્થતા, સ્વધારા, ક્રિયવણી અને સુપૂર્ણતા છે. એક ભાગનો વ્યાધિ પધાને દલાવી નાખે છે. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખી નીચેના નિયમો પાળે તેનાથી વ્યાધિ દૂર થશે અને આરોગ્ય મળશે. ખાતરી નહીં કે શ્લેષ્મના રોગને તેની સારવાર માટે તેની તરતની શસ્ત્રચિકિત્સા યોગ્ય પદ્ધતિ લેવાય તો મટે તેવો રોગ છે સેનેરીયમ (આરોગ્યભુવન) એ એવી જગ્યા છે જ્યાં બેચેન રીતે સારવાર ઉપ રહે. અને નિયમાનુસાર વર્તન પળાવી શકાય. ઘેર પણ આરોગ્ય મેળવી શકાય છે દરદીઓએ ખોતે ખોતાના આરોગ્ય માટે મદદગાર થવું જોઈએ. જેઓ પોતાને મદદગાર થાય છે તેમને હજાર મદદ કરે છે જ્યાં કાંઈ કામ કરી શકતી નથી દવાઓ છોડી દો કામચલાની સારવાર માટે ત્રણ મુખ્ય નિયમાનુસાર વસ્તુઓ નીચેની છે. (૧) ખુદી હવા, (૨) મારો ખોરાક અને (૩) સુપૂર્ણ આરામ.

ખુદી હવા.

નિયમ ૧. જેમ અને તેમ વધારે ખુદી હવામાં રહો.

નિયમ ૨. દિવસે કે રાત્રિએ ખુદી હવાથી ન બંદીવાનું રાખો.

નિયમ ૩. પવનના ઝપાટાની દિશાનો અભ્યાસ કરો, અને રાત્રે જે બારીમાંથી હવા આવતી હોય તેની પાસે તમારું માથું રાખો.

નિયમ ૪. જે નમને ઘરની થાય તો પુખ્ત કામગીરી ઓટા અને ગરમ કામગીરીમાં લપેટાઈને સંઈ રહો.

સારો ખોરાક.

નિયમ ૧. શરીરમાં ચામડી સ્વચ્છ રાખવા પ્રયત્ન કરો, દુકાળના વખતમાં અનાજનો કોમળ જેમ કામમાં આવે છે તેમ ચરબી, વ્યાધિમાં શરીરને કામમાં આવે છે.

નિયમ ૨. દિવસમાં ચાર વખત ખોરાક લેવો, હલકારે આદ વાગે, અને અગીઆર વાગે, બેચેન રહી વાગે, અને સાંજે આદ વાગે.

નિયમ ૩. જમવાના દરેક વખતે જોરથી ખાવો તેમજ પીવો, અને દરેક વખતે એક પાણી પીવો.

નિયમ ૪. સ્નાનમાં હોવે તરત કાંઈ દિવસ ખોરાક લેવો નહિ, તેમજ કઠરત કરીને તરત ખાવું નહિ બેચેનના અને સાંજના ખોરાક લેતા પહેલાં એક કલાક અને બીજા એ ખોરાક પહેલાં આઠ કલાક ખુદી હવામાં કોમળ રહીને આરામ લેવો.

નિયમ ૫. દરેક વખતે જમ્યાબાદ એક કલાક આરામ લેવો.

*અભિનાતા શ્લેષ્મના દરદીઓ માટે સેનેરીયમ ધરમપુર, માટે ઈમેલના પ્રસિદ્ધ મેલ ર નેશનલ પેડિન.

સંપૂર્ણ આરામ.

- નિયમ ૧. યાદ રાખજો કે આરામ તેજ દાષગેમ મટાડવાનું ઝોસડ છે. મન, યરી, અને આત્માનો સર્વ જતનો શ્રમ દુર રાખો.
- નિયમ ૨. બધી ચિંતાનો ત્યાગ કરો.
- નિયમ ૩. તમાગ મનને એવી રીતે ટેવ પાડો કે જેથી હંદગી વિષે શાંત વિચાર ગંभी શકાય, અને તમારો વ્યાધિ દુઃખવા માટે ધીંગળથી ચઢ જુઓ.
- નિયમ ૪. જ્યારે તાવ હોય ત્યારે જરૂર આરામ હોયો. ખુદી દવામાં પથારી ગંभी આરામ લેવો તે યોગ્યી ઉત્તમ છે. આરામથી તાવની ગંભી કમી કરો.
- નિયમ ૫. જ્યારે તાવ કાણુમા આવે ત્યારે કમરત કરો.
- નિયમ ૬. બધી જતની કસરત મધ્યત જમીનપર ચાલવામાંજ મમાએલી છે.
- નિયમ ૭. કબાકના બે માર્ફવથી વધારે ચાલતુ નહિ.
- નિયમ ૮. સ્ત્રવારમા બા કલાક દમેશાં જગ્યા જાદ અને સાંજે મૂતાં પહેલાં બા કલાક પથારીમાં મટે મટે શાંત ચિત્તે ઇશ્વરનું ધ્યાન કરો.

બીજી જરૂરની બાબતો.

- નિયમ ૧. કોઈ પણ મનુષ્યની ગણ તમારૂં દરદ મટાડી શકો નહિ. માટે ઈશ્વરનો વિશ્વાસ રાખો, કુદરતની મદદ લ્યો, તમારાથી બની શકે તેટલો દવા અને ઉત્તમનો ઉપયોગ કરો, મનુષ્યની ચિરદીથી દુઃખ મ્હો અને જાડ અને ડુકની વચમાં વાસ કરો. પાકન (દેવદાર) અને શુકેલીપ્તસનાં જડ તમારા ઉત્તમ મિત્ર છે. પદાડની પાનળી ધ્રુજ ચિનાની દવા તમને નવી હંદગી આપશે.
- નિયમ ૨. તમારૂં તેમજ બીજાનું ચેપથી રક્ષણ કરો. કોઈ દિવસ જમીનપર ધૂંકો નહિ પણ દમેશ કેનાઈઝ, સાઈલીન અથવા અરબોલીક એમીડવાળા વાસણમાં ધૂંકો.
- નિયમ ૩. જે જે વસ્તુ તમાગ મ્હંનિ અડકે તેને મંલાળીને ચેપગ્રહિત થાય તેવી રીતે સાફ કરજો.
- નિયમ ૪. ધરતી બદાર હો ત્યારે જગ્યામા ગ્હી શકે તેવા કાગળના પાકીટ, પ્યાલા અથવા શીશીઓમા ધૂંકવું.
- નિયમ ૫. કાગળનાં જપાનીમ રૂમાલ વાપરો. કોઈ દિવસ કપડાના રૂમાલથી તમારૂં નહોં લૂઓ નહિ.
- નિયમ ૬. તે કાગળના રૂમાલ તથા ધૂંકવાનાં પાકીટ બગડે કે તરત બાળી નાંખવાં.
- નિયમ ૭. દાષરોમના દરદીએ જાવાબીવા માટે જાસ બૂદાં વાસણ રાખવા જે બીજા વાપરી ન શકે અને દમેશ તેમથી આવું થા પીલુ.
- નિયમ ૮. દમેશ ત્રણ વખત મ્હોમા છલ નીમે થર્મોમિટરથી ગરમી માપવી. ઉઘાં પહેલાં સ્ત્રવારે છ વાગે, બપોરે એક વાગે, અને સાંજે છ વાગે, અને તે દમેશાં પથારીમાં સતા માપવી.

ડાશીઓનું ઘરવૈદ્ય.

(માર્ચ ૧૯૧૧ ના અકના પૃષ્ઠ ૮૦ થી ચાલુ.)

લેખક-રે. રા. અમૃતસાલ મુન્દરજી પઢીધાર, મોરવાડ.

જ્ઞેનો ! થોડાં વર્ષો પહેલાંની આપણી વૃદ્ધ દાદીઓ વૈદકનું બહુ સારૂ જ્ઞાન ધરાવતી હતી. અને હજી પણ મનુષ્ય ગામડાંઓમાં કાંઈ કાંઈ એવી ડાશીઓ હોય છે, કે જ્યોતને ધણી જાતની દવાઓ થઈ હોય છે એટલુંજ નહિ પણ તેઓની દવા બહુજ રહેલી, બહુજ સાદી, બહુજ નિર્દોષ અને બહુજ સસ્તી ક્રીમનતી તથા બહુ મહેલાઈથી અને તુરતજ મળી શકે એવી હોય છે. એ દવા કેવી હોય છે, તેના કાષ્ટક તમોને ખ્યાલ આવી શકે, અને તેમાથી કાષ્ટક ચીએ તમને કાષ્ટક ઉપયોગી થઈ શકે તે સારૂ તેઓના થોડક પ્રયોગો જણાવું છું.

આંખની દવા.

(૧) ન્યારે કાંઈ જુવાન બાઈને પરેડુ છેકર આવ્યું હોય અને તેને બાળકાના રોગોની તથા દવાઓની ખબર ન હોય એવી કાંઈ બાઈના બહુ નાના છોકરાની ન્યારે આંખો ફુજતી હોય ત્યારે તે કાંઈ ધગડી ડાશી પાસે જઈને પૂછે કે કષ્ટયા ! જુઓની આંખે આંખોમાં ચીપડાં બહુજ આવે છેને, અજવાળામાં આંખો ઉઘાડી શકતો નથી. ત્યારે તે કષ્ટયા તે બાળકની આંખો જોઈને કહે છે કે તારા ધાવજીનાં દીપાં એની આંખમાં નાંખજે, દિવસમાં બે ત્રણ વખત. એ પ્રમાણે ધાવજીનાં દીપાં નાંખીશ એટલે બે ત્રણ દિવસમાં આંખો મટી જશે. અને જ્ઞેનો ! તમે સાંભળીને અજળ થશો કે ખરેખર એમજ બને છે. કુધનાં દીપાંથી એક બે મહિનાના બાળકની આંખો પશી વખત સારી થઈ જાય છે. અને એ ઉપાય બહુ નિર્દોષ છે.

(૨) એવી ડાશીઓ પાસે કાંઈ જીજી બાઈ જઈને કહે કે માણ આ મારી દીકરીની આંખો આવ્યા કરે છે, તેને શું લગાડું ? ત્યારે તેની આંખો જોઈને ડાશીમા કહે છે કે તેની આંખમાં ચરમી લાગે છે. માટે મોટી હગડે પાણીમાં ધસીને જરા આંજ એટલે આડ દિવસમાં મારૂ થઈ જશે. દરરોજ એક વખત આજજો.

(૩) કાંઈ બાઈ પોતાના છોકરાની આંખો બનાવે ત્યારે ડાશીમા કહે છે કે એ અચ્ચાની આંખમાં થોડા દહાડા ચોકળા મધ આંજ્યા કર એવી એની આંખો સુધરી જશે.

(૪) કાંઈ બાળકની આંખ માટે ડાશીમા કહે છે કે તેની ઉપર ગાયના દૂધના પોથાં મૂક્યા એટલે ફાયદો થશે. તે પોથાં ચકવાની રીતિ એ છે કે જુનું રૂ લઈ તેને સાફ કરી તાજ દૂધમાં ભીંજી આંખઉપર બે ત્રણ કલાક મૂકી રાખ્યાં અને ઉઘી જવું. તેથી આંખને વલો ફાયદો થશે.

(૫) કાંઈ બાળકની આંખ ફુજતી હોય ત્યારે ડાશીમા કહે છે કે એના ઉપર આવજના પાટા બાંધો. આવજના પાંદડાને વાટી તેમાં જરા ફટકડી તથા હળદર નાંખી

ગરમ કરી તેને મલમલના કપડાં વચ્ચે મૂકી તે 'પાટો આંખ ઉપર બાંધવાથી આંખની લાલી મટી જાય છે.

(૬) પાંપણો સૂત્રોત્રી દોષ તથા આંખની આમષસનો લાગ સૂત્રોત્રી દોષ ત્યારે ડાહીયા કહે છે કે તેના ઉપર રમવતી પાણીમાં ધસીને ચોષડી દો. રસવતી ચોષડાથી આંખનો સોળે ઉતરી જાય છે.

(૭) કોઇ વખત કોઇ જાણકને આંખ ધોવા માટે ડાહીયા કહે છે કે પાણે પાણીમાં ફટકડીની કણી નાંખી તે પાણીને મહેજ ગરમ કરીને તે પાણીનાં પોયાં વડે આંખને ધોવી. તેમ કરવાથી પણ આંખને ઘણો ફાયદો થાય છે.

(૮) જાણકોની આખો આવી દોષ ત્યારે તેમા ચીમેડનું ભરણુ કરવું એ બહુ જાણી-તો ઉપાય છે. ચીમેડને દાંત વડે છાલી તેમાથી મફદ દાળ કાઢવામાં આવે છે તેને કાં-માની ચાળી ઉપર મૂકી ચાળી નીચે દેવનાના એક બે અંગારા રાખી તે ચીમેડને કાંસાના વાડકાથી વાટવામાં આવે છે. અને તે બહુ ગારિક વરાઇ જાય તે પછી ચતતા સૂત્રી વખતે આંખમાં આગવામા આવે છે. તે ભરજૂની અંદર બીજ પણ ફેટલીક વસ્તુઓ નાખવામા આવે છે. જેમકે કોઇ વખત તેમાં જરા ચીંચાની કણી નાખાય છે. કોઇ વખત તેમાં કપુર નાખાય છે. કોઇ વખત તેમા એકચીના ઘણા નાખાય છે. કોઇ વખત એ ભરજૂમાં માકરની કણી નાખાય છે. આવી રીતે જે ચીજની જરૂર લાગે તે ચીજ એ ભરજૂમાં મિશ્રાવવામાં આવે છે. અને ભરજૂથી લાખો માણુએને સેંકડો વગસ ઘણાં ફાયદો થતો આવ્યો છે.

(૯) કોઇ કોઇ વખત ડાહીયા આંખ મટાડવા માટે બહુજ ગમતી ઉપાયો બનાવે છે. જેમકે તેઓ કહે છે કે અડધા જાણીની રાખને કપડે ચાળી લઇ એ રાખમાં માવતું મૂક નાંખવુ ને તેને મલમલના કપડા વચ્ચે મૂકી તેનો પાટો આંખ ઉપર બાંધવામાં આવે તેથી માત્ર ગમ ને મૂત્ર વડે આંખો મટી જાય છે.

(૧૦) કોઇ વખત ડાહીયા આંખ ઉપર કુંવારની પોરીશ બંધાવે છે. તેની ચીપિ એ છે કે, કુંવારનો ગર્લ કાઠી નાખી તેની ઉપર હળદર, મીઠું તથા ફેટકડી લગાડી તેને ખારીક લગાડમાં બાંધી પોટવી બનાવે છે, એ પોટલીને દેવતા ઉપર ગરમ કરી તે વળી આંખ ઉપર શેક કરાવે છે. તે પ્રમાણે મવાર માંગ આંખને નરમ પ્રકારનો શેક કરવાથી પણ ઘણો ફાયદો થાય છે. એ સિવાય એ બધી વસ્તુઓના આંખ ઉપર પાટા પણ બનાવાય છે. અને તેથી પણ ફાયદો થાય છે.

(૧૧) આંખની લાલી માટે ડાહીયા હળદરની પોટલી લગાડવાનું કહે છે. એ પોટલીની રીતી એ છે કે એક ત્રણ રૂપીઆવાર પોટલી હળદરને મલમલના કપડામાં લઈ તે કપડું એવડુ કરી તેની પોટલી બાંધી તેની ઉપર ઝૂંક મારી તે પોટલી આંખ ઉપર વારે વારે લગાડવા કરવી. પોટલી ઉપર વારંવાર ઝૂંક મારવાથી પોટલી ગરમ થાય છે. અને એવા આમોઝીસના પ્રયોગથી પણ આંખને બહુ મારો ફાયદો થાય છે.

(૧૨) ઘણી વખત આંખની દવા માટે ડાહીયા કહે છે કે એ માટે ખાસ કંઈ

બીજી દવાની જરૂર નથી. માત્ર લીમકાની ડાંખણી વારંવાર આંખને લગાડવા કરો. એટલે કાપડો યથા જશે. તેથી આંખો દુખનાર માણસ લીમકાનાં લીલાં લાખાં પાંતરાવાળી નાની ડાંખણી હાથમાં રાખી મૂકે છે. અને તેને જે જે આર આર નિનિંદે આંખ ઉપર લગાડવા કરે છે. તેથી આંખ સારી થઈ જાય છે.

(૧૩) કોઈ વખત કોઈ બાળકોની આંખમાં કે કોઈ બાદની આંખમાં ખીલ પડે છે. ત્યારે તે ખીલ ઉપર એવી ડેરીઓને મોસ્યુસ બસતાં આવડે છે. એ માટે તેઓ પાપણને ઉઘલાવી મોસ્યુસ ધમે છે. એ પ્રમાણે થોડા દિવસ કરવાથી ખીલનું બેર નરમ પડે છે.

(૧૪) કોઈ કોઈ વખત કોઈની આંખો માટે ડેરીમાં એવો ઉપાય બતાવે છે કે દરડાં, બેડા, અને આંખમાં એ ત્રણે ચીજો સરખે વજને લઈ તેમાંથી આશરે પાંચ તોલા જેટલું લેવું અને તેને એક શેર પાણીમાં માટીના વાસણમાં ભીંજવી રાખવું, પછી મવારમાં તે પાણીને ઝાળી લઈ તે પાણીને આંખમાં છાંટવું. એ પ્રમાણે પંખવાડીઉં કંઠાથી થયેલ કાપડો થાય છે. અને આંખની ગરમી મટી જાય છે.

(૧૫) કોઈ વખત કેટલાંક બાળકોની આંખ ઉપર આજણી થાય છે. તે ઉપર કાળી શાદી લગાડે છે અથવા વાલ ધમીને ચોપડે છે. કોઈ વખત તે ઉપર ચંદન પણ લગાડે છે. અને આવું માદા સાદા ઉપાયથી તથા ચાર દિવસમાં આંખણી મટી જાય છે.

(૧૬) કોઈ કોઈ વખત ડેરીમાં આંખમાં સાકર આજવાનું કહે છે. એ માટેની વિધી એવી છે કે, તાપાના વાસણ ઉપર પાણીનું ટીપું મૂકી તે ઉપર સાકરની કાંકરી ધસવી અને તે આંખમાં આજવું. તેથી પણ આંખનાં રોગો મટે છે.

(૧૭) આંખના કેટલાંક રોગો માટે કોઈ કોઈ વખત ડેરીઓ જરા સખત ઉપાય પણ કરે છે. તે ઉપાય એ છે કે કોઈ વખત તેઓ આંખમાં લીંછુના રસનું ટીપું નાખે છે. તેથી એ વખતે આંખમાં બહુ વેદના થાય છે. પણ લીંછુના રસના ટીપાથી આંખને ઘણું કામદો થાય છે. એ પ્રયોગને ભડકાઈ કહે છે. કારણ કે લીંછુનું ટીપું આંખમાં પડે તે વખતે આંખમાં ભડકા ઉઠી જાય છે, ને બહુ વેદના થાય છે, તેથી તેને ભડકાઈ કહે છે.

(૧૮) આંખના ઘણા ઉપાયો ઉપરાંત ડેરીઓને ઘણી જાતના આંખનાં અંજનો બનાવતાં આવડે છે. તે આંજણુ બનાવવાની સૌથી સારી રીત એ છે કે ઘીના દીવા કરવો. તે દીવા ઉપર કાંસાની યાળી મૂકવી અને યાળીમાં ફેંકે પાણી ભરવું. એ પછી યાળી નીચે ને કાળજી પડે તે લઈ લેવું. એ કાળજીમાં ઘી મીલાવવું. પછી તેને સો વખત પાણીથી ધોઈ નાંખવું. એ પછી તેને સીસાની કબીમાં ભરી રાખવું અને એ લાગલીને એકાદ મહિના સુધી પાણીના ગોળામાં રાખી મૂકવી. પછી તે કાળજી બાળકોની આંખમાં હમેશાં અંજણ કરવું. એથી બાળકોની આંખો સારી રહે છે, અને આંખમાં ઘણી જાતના રોગો થતાં ચૂકે છે.

બહેનો કે આ સિવાય ખીખાં પણ ઘણી જાતનાં અંજણો બને છે. અને આ કાળજીની અંદર પણ બીજી કેટલીક વસ્તુઓ મીલાવી રાખ્યા છે તથા એ સિવાય આંખનાં ખાસ

રોગો પર કામ લાગે તેમાં બીજાં વધારે સખન પ્રકારનાં કાળો પશુ બનાવી રાખાય છે. પશુ આજે તો આપણે તદ્દન સાદા સાદા ઘરગતુ પ્રયોગોની જ વાતો કરીએ છીએ એટલે જેમાં ઘણી દવાઓ પડતી હોય અને જે બનાવનાં જરૂર મહેનત પડતી હોય તેવી વાતો આજે હું તમારી આગળ કરતો નથી કારણ કે એ આજનો વિષય નથી.

(૧૯) કેટલીક વખત કાંઈ બાળકોની આંખમાં ઝેરિય વાગી જાય છે. એટલે કે જ્યારે રમતે કાંઈ મીઠા આંખમાં વાગી જાય છે. પશુ એ વાગતું જાદુ સખન પ્રકારનું ન હોય, તેમજ માથ નહિયું પણ નહાય, પણ જે વાગવાથી આંખ લાલ થઈ જઈ હોય, આંખમાંથી પાણી ઝરતું હોય અને સદાજ સદાજ દુખાવો રહેતો હોય તેને માટે અનુભવી ડોક્ટરો બાળકોના મનમાંથી વહેમ કાઢવા માટે તે ઝેરિય ઉતારવાતો એક અખતરો અજમાવે છે. અને એ પ્રયોગથી ઘણા બાળકોને કામલો થાય છે. એ પ્રયોગની રીત એવી છે કે, એક મીઠીના કકડા ઉપર ૩ અંગરૂદ કપડું વીટી છે. પછી તેને તેજમાં બોળી મજાવે છે અને જે બાળકને ઝેરિય વાગ્યો હોય તેની આંખ આગળ આરતી ઉતારવાની પોંડ સાત વખત ફેરવે છે. એથી બાળકને એક જાતની ગમન થાય છે. એ પછી પાણીના વાટક ભરી તેની અંદર એ દોરડાને દીવા સાથે ઉધું પકડી રાખે છે તેથી એ દીવામાંથી તેજનાં દીપાં ગરમ થઈને નીચે પાણીમાં પડે છે. તે દીવા લાલ લાલ દેખાય છે અને તેજમાં એ કકડાને ખૂબ બોળેલું હોય તેથી તેનાં ઘણાં દીપાં પડે છે. એ બાળકને બનાવીને ડોક્ટરો કહે છે કે જો દીકરા તારી આખતો ઝેરિય અદા પાણીમાં ઉતરી મરે. આંખની લાક્ષીયથી જેવાઈને આ પાણીમાં આવી ગઈ એટલે તારી આંખો મરી જશે. આ પ્રમાણે કરવાથી બાળકના મનમાંથી આંખ દુખવાનો વહેમ નીકળતો જાય છે અને કંઈ પણ દવા લગાડ્યા વિના વખત જતાં કુદરતી રીતેજ તેની આંખો સારી થતી જાય છે. આખતો દવાતો આ ઉપાય પણ જાણવા જેવો છે.

(૨૦) કાંસાજન્ય અથવા જેને જમનનાં ટુલ કહે છે તે દવા તૈયાર આવે છે. એ દવા ઘણી ડોક્ટરો પાતાની પાસે રાખી મૂકે છે. અતે કેટલાંક બાળકોની આંખમાં કાંઈ કાંઈ વખત થોડા વિષમ તે દવા આંશ આવે છે. એથી પશુ ઘણા બાળકોની આંખોને ઘણો ફાયદો થાય છે.

(૨૧) એ મિયાય મોઠસ જાતની દવાઓ નાના બાળકોની હાકમાં વાંધે છે. એ દવામાં એવો ગુણ હોય છે કે તેની જાસને લીધે તથા એનો અર્શ શરીરને થવા કરે તેને લીધે આંખોના કેટલીક જાતના રોગો મટી જાય છે. પણ અકસમાન કે એવી દવાઓની ખરી ખૂબીઓ હાલના લોકો જાણતા નથી અને વેદકના નિયમે પ્રમાણે તેની ખૂબીઓ મનજનનાં એવી ડોક્ટરોને આવડતું નથી, એટલે વહેમને નામે કેટલીક તારી ચીંબેતો પશુ નાશ થતો જાય છે. પણ એવી કેટલીક દવાઓ પણ જાણવા જેવી હોય છે અને એ માટે હજી પણ કેટલીક ડોક્ટરો તરફથી કંઈક ઉપયોગી સૂચનાઓ મળી શકે તેમ છે.

આ સિવાય કેટલીક જાતના સુરમાઓ તથા બીજી ઘણી જાતની દવાઓ ડોક્ટરો છે. એ એ જાંધા નુકસાનો બેગાં ક્યાં હોય તો એક આંખના રંગ માટેજ એવા પ્રયોગો મળી શકે તેમ છે. અને તે જાંધા પ્રયોગોમાં આસ ખૂબી એ હોય છે કે

એ પ્રયોગો બહુજ સાદા, સસ્તી કીમતના, તદ્દન અદેશા, ઘરગણુ વસ્તુઓમાથી બની શકે તેવા અને નિર્ભયથી રોય છે. માટે એમાથી જે આરૂં સારૂં હોય તથા જે મનમને અતુલ-સ્તુ રોય તે ગ્રહણ કરવું બેઠકએ. ખરેખરે ! જુની યાચીઓ પાસે બધી ચીજો બરોબરજી હતી એમ કંઈ હું કહેતો નથી કાચુ કે કેટલાક જૂવ લારેલા વિચારો તેમાં હોયજ. કેટલીક દવાઓ બરાબર કામદો કરે તેમ ન હોય એમા પણ કાંઈ નવાઈ નથી પણ તેમ જના એ બધું બાદ કરીએ તો બીજું ઘણુંએ મેળવના જેવું પણ તેઓની પાસે દુર્લભ અને તેમાથી કંઈક વાગ્યો નરે મેળવી શકે એમ હું ઇચ્છુ છું. તે સારૂં આ લાંબી લાંબી ચાલો તમારી આગળ કહું છું અને તે એવી ઇચ્છાથી કે કેટલીક જાતની દવાઓ જાણવાથી તમાગમાં એક જાતનું બળ રહે, એ બાબતની તમારી પરાધિનતા કંઈક ઓછી થાય, તમારા ખર્ચમાં કંઈક ફામદો થાય અને તમારી માનસિક ચિંતાઓ થોડેક દરજ્જે પણ ઓછી થાય. તે સારૂં આ પ્રયોગો હું તમને બતાવુ છું. આશા મળુ' છું કે એમાંથી જે ચીજો તમને ચોખ્ખા લાગે તે યાદ રાખવાની મહેરબાની કરશો તથા એ સખધી વધારે પૂછપરજ કરી તેમાના નિર્દોષ પ્રયોગો અજમાવશો. અને તેનો લાભ મેળવશો તો હું મારી મહેનત સફળ થયેલી મનજીરા.

ગુમડાંની દવા.

(૧) આપણી દાદીઓ આપણું બાળકોને ગુમડાંઓ ઉપર કેવી જાતના ઉપાયો અજમાવનાં તે વાતો પણ જાણવા જેવી છે. ત્યારે કોઈ બાળકની આગળ કાંઈ દવાજીમા આવી જાય, જેમકે બારણાની કાટમા પીસાઈ જાય અગર આગળ ઉપર પત્થર પડે એથી કંઈ થાય અને એમાંથી કંઈ લેલી નીકરે નહિ કે અદગના હાડકાને ધક્કા થાય નહીં, ત્યારે તેવે વખતે આગળ ઉપર બીના કપડાંનો પાટો બાધી દેવામા આવતો હતો અને ત્યારે તે પાટો સૂકાઈ જાય ત્યારે તેની ઉપર ફરીથી પાણી રેડવામા આવતું હતું. આવી રીતે ઈંટ પાણીનો પાટો બાધવાથી પીસાએલો ભાગ એક એ દિવસમા સાથે મધ જતો હતો કાકર જઈ કુન્હે પાણીના પ્રયોગોથી દરદો મારા કરે છે. તે પ્રયોગો આપણી દાદીઓ મેકરો વર્ષો થયા નાનાં બચ્ચાઓ ઉપર અજમાવ્યા કરે છે, અને તેથી કાચા બાળકોને ફામદો થાય છે.

(૨) કેટલીક જાતના સાદાં, જલદી મટી શકે તેવા ગુમડાંઓ ઉપર પાણીમાં નળાણુ ઘસીને ચોપડે છે અગર જુની ઇંટનો કકડો ઘસીને ચોપડે છે, તેથી બાળકોનાં ગુમડાં મટી જાય છે.

(૩) ઘણી વખત જે ગુમડાંઓં જલદીથી નહિ રૂઆનાં હોય તેની ઉપર, પીપરજીં, ગ્રેડુ ગાંઠ થાય છે, તે પીપળનાં ફળાંકુળા પાંદડાં વટીને પોગીરા પંડે બાંધે છે. તેથી દંદીને ઘણી કંડક વળી જાય છે અને બહુ દહીલા ગુમડાંઓ પણ બહુ અહેલાઈથી રૂસઈ જાય છે.

(૪) કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ ઉપર બાખના પાંદડાના ડીંદીનાં એકાએક ચાવીને ને લગાડે છે. અને તેની ઉપર પાટો બાંધી દે છે તેથી પણ અજમાવેલો ફામદો થાય છે અને દુરતજ ગુમડાંઓ મટી જાય છે.

(૫) કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ તથા બીજા કઠીણ જખમો ઉપર તુળસીનાં પાન વાટીને ચોપડી દે છે. તેથી પણ ઘણી જાતનાં ગુમડાંઓ તથા ઘણી જાતના જખમો જલદીથી રૂઝાઈ જાય છે.

(૬) કોઈ વખત કોઈ ગુમડા ઉપર માત્ર તવના તેવડું પોચું મૂકી દાખવાઈજ આરામ થઈ જાય છે. રૂમાં ભીજવેલા તેવ સિવાય બીજા કોઈ પણ ચીજ તેમાં નાખવા નથી. એકવા તેલથીજ દ્વાયદો થઈ જાય છે. પણ તેમાં મુદાની વાત એટલી જ છે કે ગુમડાની જલ્દી ઝાળખવી જોઈએ. કારણ કે કેટલીક જાતના ગુમડાઓને તેવ લગાડવાથી તેઓ પ્રકાપે છે અને તેમાંથી રજડું મળ થાય છે. માટે કઈ જાતના ગુમડાંઓ ઉપર તેવ લગાડવું બાજબી છે. અને કઈ જાતના ગુમડાંઓ ઉપર તેવથી નુકસાન થાય છે. તે વાત જલ્દી બેવી જોઈએ.

(૭) નાના બાળકોને ઘણી વખત ખમ થાય છે અને ખમ એ ચેપી રોગ છે. તેથી ધરમાં એક છોકરાને ખસ થઈ દેખ તો તેનો ચેપ લાગીને બીજાં છોકરાંઓને પણ ખસ થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ પાડોશીના છોકરાંઓને ખમ થઈ દેખ અને તેની સાથે બેઠેકારીથી બીજા છોકરાંઓ દમ્બા કરે તો તેઓને પણ ખમનો ચેપ લાગી ખમ થાય છે. એટલે ઘણે દેકાણે અને ઘણા છોકરાંઓમાં ખસ નીકળી એ સ્વાભાવિક છે. એ માટે આપણી જુની ડોશીમાં એવો ઉપાય કરના કે કળીવૂતો લઈ તેને કપડે આળી ધીમા ચીના વર્તા અને એ વખત દડા પાળીથી તેને ઘોષ નાખના. એ પછી તે ઘી અને ચૂનાનો મધમ થાય તે મલમ છોકરાંઓની ખમ ઉપર લગાડતા તેથી થોડા દિવસમાં ખમ મળી જતી હતી.

(૮) ઘણી વખત ચાકુ, કાતર, સુરી વિગેરેની અણી બાળકોને વાગી જાય છે. તેથી હાથમાંથી કે પગમાંથી લેણી નીકળે છે એ વખત આપણી દાદીઓ એમ કરનાં કે ગોદડામાંથી જૂતા રૂને કાઢી દેવા ઉપર મૂકી તેને બાળી દેતા અને એ રીતે જે કાળી રાખ થાય તે કાળી રાખ જખમ ઉપર ગળી પાટો આપી દેતા. તેથી બચ્ચાઓના જખમો રૂઝાઈ જતા હતા. બજેલા કે સિવાય બીજા કોઈ પણ દવા એવાં જખમો ઉપર તેઓ લગાડતા નહિ.

(૯) કેટલીક જાતના ગુમડાંઓ ઉપર કેટલીક ડોશીઓ, સીઓ પોતાના કપાળમાં ચાંલો કરે છે તે કંકુ લગાડે છે. તેથી પણ ઘણી જાતનાં ગુમડાં મટી જાય છે કારણ કે કંકુ હળદરમાંથી બનાવે છે. અને હળદરમાં જલ્દીમાં નાશ કરવાનો તથા ગુમડા મટાડવાનો ગુણ છે. એટલે કંકુ લગાડવાથી પણ કેટલીક જાતના ગુમડાંઓ મટી જાય છે.

(૧૦) બાળકોમાં ફટકાના નામે એક જાતના ચેપી ગુમડાંઓ થાય છે. એ ગુમડા બહુ જલદી જલદી થાય છે. અને તે પૂરે ત્યારે તેમાંથી પાણી જેવો પદાર્થ નીકળે છે એ રસી શરીરમાં જે દેકાણે લાગે તે દેકાણે તુરંતજ તેના જેવાં બીજા ગુમડાંઓ થાય છે. તેને ફટકાના કહે છે. એવાં ગુમડાંઓ ઉપર ગળી લગાડી દે છે તેથી તે જાતના ગુમડાંઓ વધતાં અટકે છે અને થોડા દિવસમાં મટી જાય છે.

(૧૧) બાળકના શુભમાંથી માટે કેટલીક ડોશીયા સિંદુરનો મલમ બનાવી શમે છે. એ મલમ બનાવવાની રીત એ છે કે પાણેર તેલને ગરમ કરી તેમાં પાણેર મીઠુ નાંખે છે અને મીઠુ પીગળી જાય તે પછી તેમાં અધીં શેર સિંદુર નાંખી ધીમી આંચે હલાવ્યા કરે છે. તે સારી રીતે પાકી જાય ત્યારે ઉતારી એક વામણમાં ભરી રાખી મુકે છે તે મલમની પટ્ટી ઘણી જાનનાં શુભમાંથી ઉપર લગાડે છે. તેથી ઘણી જાનનાં શુભમાંથી મટી જાય છે.

(૧૨) કેટલીક જાનનાં શુભમાંથી ઉપર અસલના વખતની ડોશીયા રાંધણીઆમાં ધુમાડો જાળી જવાથી જે ધુસ ચઢેલો હોય તે ધુસ લગાડતાં હતાં. જેમકે કાંઈ બાળક ત્યારે પડી જાય અથવા દાઢે પડે ઠેસ વાગે તેથી લોહી નીકળે ત્યારે તે ઉપર ધુમાડીનો ધુસ લગાડતાં હતા અને એથી પણ એ વખતે ઘણું ફાયદો થતો હતો. હાલના વખતના દાકતરોને આ પ્રયોગ ગમે નહિ એ જુદી વાત છે. તેઓ ધુસમાંથી કંઈ જાતુઓ શોધી કાઢે તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. પણ આપણી દાદીઓએ તો ગંધણીઆમાં જાળી ગએલા ધુમાડાના ધુસમાંથી પણ ઘણાં બાળકોને સાજાં કરેલાં છે.

(૧૩) ગામડામાં ગરીબ વર્ગના છોકરાંઓ સીમમાં બહુ દુર્વાં કરે છે. અને તેમને પગમાં પહેરવા માટે કોડ પશુ હોતા નથી અને ગામડાઓમાં બાવળ, બોરડી, ગોખર, હાથલા, કંદાળા વિગેરેના કાંટા પણ બહુ હોય છે. તેથી ઘણા બાળકોના પગમાં ચાલતે હાલતે કાંટા વાગી જાય છે. એ વખતે કોડો કાઢવા પછી પગ ન પાકે માટે ત્યાં આપણું અસલની ડોશીયા ગોળને ગરમ કરી લગાડી દેતાં. એથી કાંટાનો જખમ રૂઝાઈ જતો અને તે પાકવાની ધીકર રહેતી નહિ.

(૧૪) ઘણી વખત કેટલાંક બાળકોનાં માથાં ઉપર બહુ શુભાં નીકળી પડે છે. એ શુભાં માટે કેટલીક ડોશીયા એવા ઉપાયો કરતી હતી કે ધુપેલ-તેલ ગાળ્યા પછી તેના વાસણના જે કાપલા બાકી રહે તે કાલમાને તેલમાં વાટીને માથાના શુભાં ઉપર ચોપડી દેવામાં આવતા હતા. આથી ઘણાં બાળકોના માથાનાં શુભાંઓ મટી જતાં હતાં.

(૧૫) બાળકોની ખસ મટાડવા માટે વધારે આકરો મલમ બનાવવો પડે તો તેઓ પાણેર તથા ગંધકને મીઠાવી તેમાં ઘી કે તેલ નાંખી તેને મલમ બનાવતાં હતા. એ મલમથી ખસ જલદી મટી જતી હતી. એ મલમ બનાવવાની રીત એ છે કે પાણેર તેલો એક લેવો અને ગંધક બે તેલો લેવો. તે જાળોને ખલમાં વાટી નાંખવા તેથી તેની કાળી કજલી જની જાય છે. પછી પાંચ તેલો ઘી અને આઠ તેલો મીઠુ ગરમ કરી તેમાં એ પાણેર ગંધકની કજલી મીઠાવી દેવી. તે મલમ લગાડવાથી ખસ મટી જાય છે. આવી જાનના સાદા સાદા મલમો ઘણી ડોશીયા પેતાને ઘેર બનાવીને તૈયાર રાખનાં હતાં અને ગામમાંથી જે કાંઈ લેવા આવે તેને મરત આપતા હતાં.

(૧૬) કેટલાંક બાળકોને શરીરમાં ઝીણી ઝીણી રાતી રાતી કુદડીઓ નીકળી પડે છે. અને તે કાંઈ કાંઈ એકઠા ઠેકાણે નહિ પણ આખા શરીરમાં નીકળી પડે છે. આને તેને માટે દાકતરો કહે છે કે કાર્બોનિકાના સાચુથી એ કુદડીઓને ધોવી જોઈએ. પણ થોડાં વરસ પહેલાં આપણી દાદીઓનાં વખતમાં કાર્બોનિક માણુની પદ્મરામણી આપણા દેશમાં થઈ નહોતી ત્યારે આપણી દાદીઓ કાર્બોનિક માણુને બદલે ગામના તથા બેસના બાણુનો ઉપયોગ કરતા હતાં અને કાર્બોનિક માણુથી જે શમ થાય તે કામ ગાય

એમના ડાહ્યથી યતું હતું તે માટે તેઓ એમ કરતા કે તેઓ આપ્તા શરીર ઉપર ડાહ્યથી માલેસ કરાવતા એ પછી થોડા વખત તરડામાં એમાંની મૂકતા, તે પછી નવતારી દીન લૂંટી ધુણેલતેય શરીર ઉપર એજાનતા તથા શરીરમાં ફૂંતી નીકળેલી લુકપમ નથા ખૂબલી મળી જતી હતી.

બહેનો ! સૂર્યના તાપથી ધણી જનના દરદો સારા થાય છે, એમ હાલના ઘડતરોએ સોંધ કરેલ છે. પણ એ નાન આપણી ડાહીઓ સેકડો વરસ થયા જાણુતી હતી અને પોતાના બાળકો ઉપર પણ એ પ્રેમોત્ત અજમાવતી હતી.

(૧૭) દિનાળામાં ગરમીને લીધે નીકળતા કેટલીક જનના શુભકાંઓ ઉપર પાણીમાં સૂખડ ધરીને કે ચદન તેઓ ચોપડતા હતા એ ચદન ચોપડતાથી પણ ઘણા બાળકોના તથા ધણીએ લુવાન સ્ત્રીઓના મોઢા ઉપરના શુભકાંઓ મળી જતા હતા.

(૧૮) કેટલીક જનના લોહી વિખર માટે પાણીને ઘંટમ કરી તેમાં લીંમડાના પાન નાખી ઉઘાળતા હતા અને એ પાણી-રે માળકાને રનાન કરાવતા હતા.

(૧૯) કેટલીક જનના શુભકાંઓ કે જેને પાકતા કે ફૂટતા વાર લાગે તેમ હોય તેની ઉપર કોઈ વખત લીંમડાના પાદડા ચાટીને બાધતા હતા કોઈ વખત કેટલીક ગાંઠા ઉપર કાઠાની પોતીસ બાધતા હતા કોઈ વખત નગોડના પાંડાની પોતીસ બાધતા હતા કોઈ વખત મગ તથા બાજરીને બાધી તેની પોતીસ બાધતા હતા કોઈ વખત શીંગમરીની પોતીસ બાધતા હતા કોઈ વખત ભોંયપાતરી વાગીને બાધતા હતા અને કોઈ વખત પીં પગાના ફૂળાફૂળા પાદડા વાગીને બાધતા હતા આવા આવા સેકડો જનના ઉપરો તેઓને મોઢે યાદ હતા એટલુંજ નહિ પણ એ બધા ઉપરો ઘણા માણસો ઉપર ધણી વખત અજમાવેલા હતા.

(૨૦) આ સિવાય કેટલાક બાળકોને ભરનીંગ શુભકાંઓ થાય છે તે શુભકાંઓ લાંબા છે ને કુટે છે પણ તે જલદીથી રૂઝાતા નથી એવા શુભકાંઓ ઉપર દાસના વખતમાં લોકતરો એપરેશન કરે છે પણ અમલના વખતમાં કોઈ એપરેશનના સાધનો ન હતા તે વખતે એવા સખન પ્રમાણના શુભકાંઓની દવા આપણી ડાહીઓ પાસે હતી અને એવી જનના મુશ્કેલ શુભકાંઓ પણ તેઓ બહુ સહેલાઈથી મટાડી શકતા હતા એ માટે ઘણી જનની દવાઓ છે પણ બહેનો ! તેમાંની કેટલીક દવાઓ તમે નહિ એજાળવી શકો, તેની હોય છે અને કેટલીક જનની દવાઓ બનાવવાની વિવી જરા કડાકૂટાવાળી હોય છે અને દાલના વખતમાં તમે એ જનની તમ્બી લો તેમ નથી એટલે એ બધી વાતો કે તમારી માન્ય કહેતા નથી.

બહેનો ! હવે વિચાર કરો કે શું આ બધી બાબતો જાણવા જોવી નથી ? અને આની સાદી સાદી મીઠેથી આપણા બાળકો, આપણા કુટુંબીઓ તથા આપણા પ્રેમીઓના રોગો મટાડી શકીએ અને તેઓના કુખ દૂર કરી શકીએ એ શું ખૂબીની વાત નથી ? એણે કોઈના તથા નહોતે મટાડવા એ બહુ મોટી વાત છે માટે દેશમાં પ્રમાણે આમાથી જે પ્રોત્તો તમને હીક લાગે તે તમારે પકડી લેવા જોઈએ અને તેને લાલ લેવાય તેમ કરવું વરુદે.

બાળકોના પેટમાં દુઃખે છે તેના ઉપાયો.

બેટનો । ધણી વખત ધણા માણસોના પેટમાં બહુ દુઃખ્યા કરે છે. તેથી તેઓ રોવા કરે છે. પણ બાળક શા માટે રૂએ છે. તે વાતની ધણીએ અત્યંત માતાઓને ખબર હોતી નથી તેથી તેઓ તો એમજ સંમજે છે કે આ બાળક ખાવા માંડજ રૂએ છે. એમ ધારીને અજીરણ થયું હોય, અગર પેટમાં ચૂંક નીકળતી હોય, અગર પેટમાં કરમતો ઉછળો થયો હોય, અગર પેટ અટક્યું હોય, અગર પેટમાં વાયુ ભરાઈ ગયો હોય તેને કીધે બાળક રોતું હોય તેવે પ્રસંગે પેટનો ભાર ઓછો કરવાને બદલે, ઉઘટી ધણી બાઈઓ રોતાં બાળકોને કંઈક શીઠાઈ ખવરાવે છે. પણ એમ કરવાથી જ બાળકોના પેટમાં દુઃખતું હોય તે બાળક ઉલટું વધારે દુઃખી થાય છે અને વધારે વધારે રૂએ છે. તે પછી તે બાળકની માતા કંઈ બેશીતી ડોશીમાં ખાસે બાંધે છે અને કહે છે કે મારો છોકરો બહુ રોવા કરે છે. આરો આરો રોવા કરે છે ધવરાબુંધુ તો પણ રોવા કરે છે. અને ચેડો, શીરો વગેરે ખવરાવુંધું તો પણ રોવા કરે છે. માટે તેનો કંઈ ઉપાય બતાવો. ત્યારે તે ડોશીમાં રોતા બાળકનું પેટ તપાસીને કહે છે કે—

(૧) બેટ । આના પેટમાં તો બહુભાર મ્હં થયો છે. માટે આને દીવેલનાં બે દીપાં પાકે કે. એટલે બેચાર વખત ગ્રાડો આવી જશે અને તેનું પેટ, હલકું પડી જશે. હમણાં એને કાંઈ ખાવાનું આપીય નહિ, એટલે એને કાચદો મ્હં જશે. અને પછી એનું પેટ ઘાકે આપ્યા કરે એવી દવા હું તને બતાવીશ.

(૨) બીજા કાંઈ બાઈ પોતાના બાળકને ડોશીમાં બતાવે, અને કહે, છે કે આ છોકરો શરીરે ભરાતો નથી અને મળ કરતી વખતે તેને બહુ નેર ફરવું પડે છે. ભારે ડોશીમાં કહે છે કે મોટી હરડેનો ઘસારો પાતી જુ એટલે એને કાચદો મ્હં જશે.

(૩) કાંઈ બાળકના પેટમાં દુઃખતું હોય ત્યારે ડોશીમાં કહે છે કે એના પેટ ઉપર હાંમનું પાણી ઝોપડો. એ પાણી બનાવવાની રીતિ એવી છે કે અરધી ચમચી પાણીમાં અરધો વાલ હાંમ વાટી તાંપવી અને તે પાણી બાળકના પેટ ઉપર ચોપડી દેવું તેથી પેટ-મનિ વાયુ ઓછો થઈ જાય છે, બાળક રોતું અટકી જાય છે, ને તેને ઉધ આવી જાય છે.

(૪) કાંઈ બાળકના પેટમાં દુઃખતું હોય તેને માટે ડોશીમાં કહે છે કે એને કાક-ચીઓ શેકીને ઘસીને જરા પાકે. એટલે આરામ મ્હં જશે. અને બે ચાર દહાડે કાક-ચીઓનો ઘસારો આપ્યા કરીય તો તેના પેટમાં કરમ પડશે નહિ. તેથી તેનું શરીર આરુ થઈ જશે.

(૫) કાંઈ બાળકના પેટમાં દુઃખતું હોય ત્યારે ડોશીમાં કહે છે કે એને જરા દીકા-માળી પાણીમાં ધરીને પાકે. દીકામાળીથી પેટના દુઃખાતોને ટાંકુ જલદી કાચદો થાય છે.

(૬) કાંઈ બાળકના પેટના દુઃખાવા માટે ડોશીમાં કહે છે કે કાળીશરી શેકીને તેને ભૂંડા કરી એ ભૂંડા જરા જરા મધમાં શીઠાવી ચટાડ્યા કરે એટલે ધણી કાચદો થઈ જશે.

(૭) કાંઈ બાળકના પેટના દુઃખાવા માટે ડોશીમાં કહે છે કે કહુને શેરી તેનો ભૂંડા ગોળમાં શીઠાવી ચટાડી દો. એટલે પેટનો દુઃખાવો મટી જશે.

(૮) કોઈ બાળકના પેટના કુખાવા માટે ડાહીયા કહે છે કે તેને ઈશ્વરજીનું મળી જતા ધરતી પાછો એટલે પેટમાંથી ભાર નીકળી જશે. અને બાળક ચાતું રહી જશે. એ મળી બોખા જેટલું પાનું. વધારે પાશમાં.

(૯) કોઈ બાળકના પેટના કુખાવા માટે ડાહીયા કહે છે કે એને જરા દીગીળાં આનો ગોળ ધાવણમાં મીઠાથી ખાઈદા. એટલે તુરંતજ ફાયદો થઈ જશે. અને ખમીન તેમજ ચાપ છે. દીગીળાંઆથી લાખો બાળકો આખરી ડાહીઓને દાયે આપણા દેશમાં સારા થયાં છે. દીગીળાંઆતું સેવન દસવનાથી પેટના દરદવાળાં બાળકોને અન્ય બેલે ફાયદો થાય છે.

(૧૦) કોઈ બાળકના પેટના કુખાવા માટે ડાહીયા કહે છે કે ખાખરાના ઝાંઝા પીતપાપડા થાય છે. તે પીતપાપડા વાટી તેનો બૂંધા કરી તેની ગોળમાં ગોળી બનાવી એ ગોળી જરા પાણીમાં પાછ દો એટલે કમના વિહાર મરી જશે.

(૧૧) કોઈ બાળકના પેટના કુખાવા માટે ડાહીયા કહે છે કે એના પેટ ઉપરજા કુળળાંતે રસ ચોપડી દો. એથી એને ફાયદો થઈ જશે.

(૧૨) કોઈ બાળકના પેટના કુખાવા માટે ડાહીયા કહે છે કે આકમતું પાન લઈ તેની ઉપર એરંડીઈ તેજ ચોપડી એ પાનને ફેવના ઉપર શેષી તે પાન વડે બાળકના પેટ ઉપર રોક કરવો. એટલે બાળકના પેટમાં કુખતું મટી જશે.

(૧૩) કોઈ બાળકના પેટના કુખાવા માટે ડાહીયા કહે છે કે એને અરંધી ચત્તી વાળાગેન મુતર પાછ દો, એટલે તેના પેટમાંના રોગો નીકળી જશે. એ જરૂર પડે તો મેડિ યાદ દગમુધી જરા જરા વાહરડીતું મતર પાલામાં પચુ કોઈ અઘચણ નથી. કારણ કે અન્યમાલેશા હન ઘણા જાનના રોગો બહુ સહેવાઈથી મરી રોકે છે.

(૧૪) આખુ બાળકને બહુ ઝાડા થતા હોય અને તેને લીધે પેટમાં કુખતું હોય કે કાસ થાય છે ને કુટ છે ના બાળક ચાતું હોય તે ઉપર ડાહીયા કહે છે કે એને જરા ઈજન ખનમાં દાકતરો આપરેશન. ઓશાવી પાઈ દો, અગર મધમાં કે ગોળમાં મીઠાથી ચટાડી દો દના. તે વખતે એવાં સખન.

એવી જાતનાં મુશ્કેલ ચુમડાંઓ જમ્યાં કુખાવા માટે ડાહીયા કહે છે કે અરંધીનાં બી વાટીને ઘણી જાતની દવાઓ છે. પણ બહેનો ! જે.

તેવી હોય છે. અને કેટલીક જાતની દવાઓ બના ડાહીયા કહે છે કે વાવડીંગને પાણીમાં અને હાલના વખતમાં તમે એ જાતની તરદી લો તેમાં કુખતું મટી જશે.

તમારી આગળ કહેતા નથી.

બહેનો ! હવે વિચાર કરો કે શું આ બધી બાબતો જ ઉપર ચોપડી દો, એટલે આવી સાદી માદી મીઠાંથી આપણ બાળક, આપણાં કુટુંબીએ એના રોગો મટાડી રાખીએ અને તેઓનાં કુખ દૂર કરી રાખીએ છે કે એના પેટમાં ચરદી નથી ! બેશક કોઈનાં પચુ દરદી મટાડનાં એ બહુ મોટી વાત એટલે ઘણા ફાયદો થઈ જશે. આમાંથી જે પ્રયોગો તમને લીક લાગે તે તમારે પકડી લેવા કહે છે કે મરી બાળી તેને લેવાય તેમ કરવું વંદાય.

માં સાફ થઈ જશે.

(૨૦) કેાઇ બાળકના પેટના દુખાવા માટે ડોશીમા કહે છે કે આકાનાં કુલ મરી મીઠા સાથે મીઠાવી તેની ગોળા બનાવી તે ગોળા ખવડાવી દે. અગર પાણીમા વાટીને પાઇ દે એટલે તેના પેટમાં સાફ થઇ જશે.

(૨૧) અને કેાઇ બાળક માટે ડોશીમા કહે છે કે એને બીજી કાંઈ કરવાની જરૂર નથી. માત્ર જરા ગરમ પાણી ચમચી ચમચી પાયા કરે એટલે આરામ થઈ જશે.

બહેનો ! આપણી દાદીઓ આવા માદા માદા ઉપાયોથી બાળકના ઘણી જાતના રોગો મટાડી ચકતી હતી; એટલુંજ નહિ પણ ઘણી જાતના દરદોના ઉપાય તેઓ જાણતાં હતા અને તે પણ કાંઈ એક એ ઉપાય નહિ પણ એકેક દરદના દમ દસ વીસ વીસ ઉપાય તેઓની જીભને ટેરવે હતા. માત્ર જીભને ટેરવે હતા એટલુંજ નહિ પણ એ બધા ઉપાયો ઘણી વખત તેઓના અનુભવમા આવી ગએલા હતા. હુકામા એજ કે એક સારો વૈદ જેટલું કામ કરી શકે તે કરતા અર્ધું કામ એવી ડોશીઓ કરી શકતી હતી અને એવી ડોશીઓ કેાઇકજ દેઝણે હતી એમ કંઈ ન હતું. દરેક ગામમા ગામના પ્રમાણમા ઘણીએ એવી અનુભવી ડોશીઓ હતી અને બીજી પણ ઘણી બાઇઓ, ઘરગણ વૈદકના થોડા થોડા જ્ઞાનવાળી દરેક કુટુંબમા હતી તેથી તેઓને અર્થમા કાપદો થતો, વખતનો બચાવ થતો, નાની નાની વાતો સાફ દાકતરો કે વૈદોની પગપિનના ભોગવવી પડતી નહિ અને તેઓ પોતાના અચ્ચાઓની તંદુરસ્તી બહુ સારી રીતે જાણવી શકતા હતાં. તેથી પરિણામ એ હતું કે હાલના વખતમાં માતાઓની બૂઝને લીધે બાળકોના મરણનું પ્રમાણ ઘણું વધારે આવે છે એવી રીતે બાળકોના મરણનું પ્રમાણ ઘણું વધારે આવતું નહિ. અને બીજી એ વાત તો બહુજ જાણીતી છે અને સિદ્ધ થએલી છે, કે હાલના વખતમાં બાળકો બહુ નિર્જીવ હોય છે, બહુ કમજોર હોય છે, બહુ નાના કદનાં હોય છે અને બહુ રોગી હોય છે, પણ જે વખતે માતાઓની અંદર ઘરગણ વૈદક હતું તે વખતે કાંઈ આપણા દેશમાં એવાં નજાં બાળકો ન હતા જે વખતે આપણા દેશની માતાઓમાં ઘરગણ વૈદકનું જ્ઞાન હતું તે વખતે કાંઈ બાળકોમા હાલના જેટલા રોગ નહોતા. માટે જે આપણા બાળકોને તંદુરસ્ત બનાવવાં હોય તેઓને રોગમાંથી બચાવવાં હોય તેઓને કદાવર બાધાનાં બનાવવાં હોય અને તેઓ લાંબી જીંદગી ભોગવી શકે એવા તેઓને બનાવવા હોય તો આપણે આપણી બહેનોની અંદર તેઓનાથી બની શકે તેવું સાદુ સાદુ ધરવંદું ચલાવવું જોઈએ. કારણ કે માદ રાખને કે બીજાં જેટલી જાતનાં જાનની જરૂર છે તે કરતાં તંદુરસ્તીના નિયમે જાણવાની માણસોને વધારે જરૂર છે. અને તેમાં પણ જે બાઇઓને નાનાં બાળકો છેહેરવાના હોય તેઓએ તો ખાસ કરીને એ જાણવો જોઈએ.

બહેનો ! હવે હું મારૂં બાળનું બમાણુ સમાપ્ત કરું છું અને આશા રાખું છું કે આમાંની કેટલીક-મુ્યનાઓ અને કેટલાક ઉપાયો તમોને બહુ ઉપયોગી થઇ પડશે, અને જે એમ થશે, તો હું મારી મહેનત સદા થએલી સમજીશ.

છેવટ એજ કે આવી જાતના સાદા સાદા ઘરગણ પ્રયોગો વાપરતા તમને આવડે અને તમારાં બાળકો સુખી રહે તથા આપણી અમલની ડોશીઓનો ધરગણ વૈદક જાણવાનો શુભ તમારામાં ઉતરે એમ હું ધન્યકૃત્તુ અને તે બાળકમા પ્રભુ આપને મદદગાર થાઓ એમ પ્રાર્થના કરું છું.

પાકશાસ્ત્ર.

લેખક:—મહેન શ્રી “મહુરી. મ.”

(માર્ચ ૧૯૧૬ ના અંકના પૃષ્ઠ ૮૨ થી આદ્ય.)

શાક, મેળવણી અને ધનાવટો.

ચીલડાં (આરીયાં)નું શાક—ચીલડું ને બટાટાનું શાક થાય, ચીલડું અને ગુવારનું શાક થાય, ચીલડું ને તુરીયાનું શાક થાય, ચીલડું ને ભીંડા થાય, ચીલડું ને વડીનું શાક થાય, ચીલડું ને ચણાની દાળનું શાક થાય, ચીલડું ને વાલની દાળનું શાક થાય, ચીલડું ને મગની દાળનું શાક થાય, ચીલડાના આરીયાં થાય, તેમ ચીલડાંનું રાયનું શાક ને ચીલડાં ને દાળોનું શાક કરતું હોય તે વાંછએ તેટલો મસાલો નાંખી સાથે વધારવાં ને ચીલડું પાકું હોય તેા દાળ થયા પછી નાંખવું. ચીલડું અને ભીંડાનું શાક કરવું હોય તેા ભીંડાને તળી નાખ્યા પછી ગમે તેા ચીલડું પાકું હોય કે કમનું હોય તેા પણ નાંખવું. ગુવારના શાકમાં ને ચીલડું કમનું હોય તેા સાથે વધારવું ને પાકું હોય તેા પછી નાંખવું. ચીલડું ને વડીનું શાક કરવું હોય તેા ચીલડું થયા પછી વડી નાંખવી. ચીલડું ને ફલવડીનું શાક કરવું હોય તેા પ્રથમ ચીલડું વધારવું ને તે થયા પછી તેમાં ભજીયાં નાંખવાં. આરીયાનાં રવૈયા થાય, આરીયાં બટાટાની જેટલા આખા પણ થાય, અને તેની ચોરી પણ થાય છે.

ગુવાર—ગુવારનું શાક એકલું થાય, ગુવારને ચોળી થાય, દુધી ને ગુવારનું શાક થાય, પપૈયા ને ગુવારનું શાક થાય, ગુવારની કાચલી થાય, અને ગુવારને મેથીઆમાં નાંખવા ને ગુવાર દુધી કરવી હોય તેા ગુવાર અને દુધી બન્નેને સાથે વધારવાં. ગુવાર ને ચોળી સાથે વધારવાં, ગુવારને તુરીયાં સાથે વધારવાં, ને ગુવારની કાચલી કરવી હોય તેા વીણીને તેને સુકવી નાંખવી, પછી ભીંડા સાથે બેળવી તળી નાંખવી. ને ગુવારને મેથીઆમાં નાંખવા હોય તેા બે દિવસ ખાટા પાણીમાં નાંખી મેથીઆમાં નાંખી દેવાં.

રીંગણાનું શાક—રીંગણાને ચોળાનું શાક થાય. રીંગણાં આખાં કરવાં હોય તેા ચણાના લોટમાં મસાલો નાંખી મોખણુ દઇ રીંગણાના ચીરીયામાં ભરવું. થોડી વાર રાખી જરા મીઠાનું પાણી થાય એટલે પછી એકલા તેલમાં સુકવાં. તેની નીચે તાપ થોડું રાખવે કેમકે બળી જાય. રીંગણાની ચીરીનું એકલું શાક થાય. રીંગણાં ને દડેડાં થાય, રીંગણાં પાછાં જળ્યે એટલે પછી દડેડાં તેમાં નાંખવાં, નહીં તેા ખાટાં હોય તેા બદામ નહીં. રીંગણાં ને શકરીયાંનું શાક થાય છે.

શકરીયાંનું શાક—જેટલાં શકરીયાં થાય છે, મેથીની ભાંજ ને શકરીયાંનું શાક થાય છે, શકરીયાં એકલા થાય છે, શકરીયાં અને રીંગણા થાય છે. શકરીયાનાં ભજીયા થાય છે.

તુરીયાંનું શાક—તુરીયાં ને ચીલડાનું શાક થાય છે, તુરીયાં ને બટાટાનું શાક છે, તુરીયાંની ચોરી થાય છે. તુરીયાંના ચોળ કકડ કરી તેને ચીરી ચણાના લોટમાં મસાલો નાંખી તુરીયાંમાં ભરી એકલા તેલમાં થીમે તાપે ચઢા દેવાં. તુરીયાં ને મગની દાળનું શાક થાય છે, તુરીયાંને ચીલડાના શાકમાં ફલવડી પાડી નાંખાય છે.

ગલકાંતુ' શાક—ગલકાં ને બટાટાનું શાક થાય છે, 'ગલકાંનાં ભજ્યાં થાય છે, ગલકાંનાં તુરીયાંની પેઠે રવિયા થાય છે, તેમ ગલકાંની ચીરી થાય છે. ૧૧

ભીંડાનું શાક—ભીંડા આખા થાય છે, હારીઆ થાય છે, લોટવાળું શાક થાય છે, અથાણામાં નાંખાય છે, કાચલી થાય છે. દહે ને આખા કરવા હોય તો ચીરીને ચણાના લોટમાં મસાલો નાંખીને ભરવા અને પછી તેવમાં તળવા. ને કાચલી કરવી હોય તો કકડા કરીને સુકવવા. અથાણામાં નાંખવા હોય તો બે દિવસ ખાટા પાણીમાં રાખી બે દિવસ પછી મેથીઆમાં નાંખવા.

કારેલાંનું શાક—કારેલાં ને બટાટા થાય, કારેલા આખા થાય, તેની ગલેશી (ભજ્યાં) થાય, ચીરી થાય, લોટવાળું શાક થાય, ધંતુરીયાં થાય, કઠીમાં નાંખાય, દાળમાં નાંખાય. ને આખા કરવાં હોય તો ચીરીને ચણાનો મસાલાવાળો લોટ ભરવો. ભરીને તેલમાં તળવું, ગલેશી કરવી હોય તો ચણાના લોટમાં મસાલો નાખી ડાળી તેમાં તેના કકડા યોળીને તેલમાં તળવું. ફેરી કરવી હોય તો ચીરીમાં કરીને તળવું. ધંતુરીઆ કરવાં હોય તો પહેલાં તેને પોણીમાં બાપી પછી તેવમાં હમકારીને તેમાં હળદર મીઠું દીગ મરચા ધાણા એક જાણ ગોળ વગેરે નાખી ચોટીવાગ ચુલે સુકવા લોટીયાં કરવાં હોય તો પ્રથમ કારેલા હમકારી એકલા તેલમાં તળવાં. પછી તેમાં લોટ અને મસાલો નાખવો.

કંચોળાંનું શાક—કંચોળા આખાં થાય, ચીરી થાય, અમમાં થાય, લોટીયાં થાય, દાળમાં નાંખાય આ કરવાની રીત કારેલાના શાકની માફક જ છે.

દીંગાંનું શાક—દીંગાં પલ્લુ એજ રીતે કારેલા—કંચોળાની માફક થાય છે, આખાં લોટવાળાં, ચીરી, અમમાં વિગેરે.

ગાજરનું શાક—ગાજરનું અથાણું થાય છે, મુઠીઆં થાય છે, શાક થાય છે, લોટવાળું અમણું થાય છે. ને લોટવાળું અમણું કરવું હોય તો હમકારી ગાજરને બાફવાં, પછી મસાલો ને લોટ તેમાં નાંખવો. અથાણામાં ચીરીયાં કરી નાંખાય છે. મુઠીઆં કરવાં હોય તો લોટમાં ખમણીને મુઠીઆ વાળવા, પછી તેલમાં તળવાં.

ભોર—ભોરનું શાક માય, અથાણું થાય છે,

ખારેક—ખારેકનું અથાણું થાય છે

મુઠીયાં—સુરલુનાં મુઠીયાં થાય છે, રોકરીયાના થાય છે, દુધીનાં થાય છે, પરિયાનાં થાય છે, મેથીની ભાજ્યાં અને ભોરના ભાજ્યાં થાય છે, વગેરે

ભંડામાં—કોળાનાં થાય, મરચાંનાં થાય, અળચીના ડાંડાનાં થાય, પોષના પોનાનાં થાય, અળખાનાં પાનનાં થાય, બટાટાનાં થાય, કંચોળાનાં થાય, વગેરે. ચણાના લોટમાં મસાલો મેળવી લીધું કે આમલીનો રસ નાખીને પાનને ચાપડવાં પછી બે દિવસી વાળી તેનાં વાટા બનાવવા, આ વાટાને બાફીને કકડા કરી તેલમાં તળવા.

દાળ—ધુવેરની દાળને ખુબ ઠનું પાણી થાય એટલે ઓરવી. તેની નીચે તાપ સાથે નાખવો નહીં તો દોઢી જગે કે જગી જશે તે જગી નાંચ એટલે હળદર, મીઠું મરચું નાંખીને ઉભંગે આવ્યા પછી કાકમ (ચાંખલી) ને જવ ગોળ નાખવો. પછી લોટાની કકડીમાં જરા તેલ સાથે મરચા દીગ તથા લવીંગ છત્વાદી નાંખી ચપાર કરવો. ચણાની

દાળને પણ ખુબ ઉનું પાણી થાય એટલે ઓરવી, અને ગળી નય એટલે ઉપર કલા પ્રમાણે મસાલો નાંખવો, તેમાં દાદુ અને બદાદા પણ નાંખવામાં આવે છે. મગની દાળને ઓરવીને તરત સંજાળવી. કેમકે તે રાંકે જાત કહેવાય. બહુ કુંળી છે તેથી તેને સાવ બળવા દેવી નહીં, નહીં તો સવાદ ખગળ લાગે છે. એટલે કે દાળ માત્ર બહાઈ નય તેમ કરવું પછી મસાલો નાંખવો, અને વધાર કરવો. આ દાળમાં લવીંગનો વધાર થાય છે. અડદની દાળને પણ તદન મળવા દેવી નહીં કારણ કે મળે તો ચોક્કસ લાગે. એટલે ઘણે બધાને આખો રહે પણ હુંદાઈ નય નહીં. પછી મસાલો નાંખીને વધાર કરવો. ચેવટી દાળમાં બધી દાળ ભેળવવામાં આવે છે. ચણાની દાળ, મગની દાળ, ઘઉંનેરી દાળ, ચોખાની દાળ, અને વાલની દાળ. અડદની દાળ ભેગી કરી ઘોળને ઓરવી, તેને પણ સાવ મળવા દેવી નહીં, મદલ આડલો રાખવો. પછી ઉપર કલા પ્રમાણે મસાલો નાંખવો.

કોળા—વાલને એક દિવસ પગાળી બીજે દીવસે નંત શિયાળો હોય તો હુગમમાં બાંધવા, અને ઉનાળો હોય તો વાસની સુંડલીમાં નાખી તેના હુંદા હુગમું ઢાંકી મુકવું. આથી તે શુભગી જશે. તેને કાઢી સવારે પાણીમાં નાંખી રાત્રે છોલીને (ફીલીને) ફેતરાં કાઢી નાંખવાં. આથી તે તે રાડ(જી)ગ બનશે. પછી તેને તળાને ખવાય ને વધારીને પણ ખવાય. વાલ આખા થાય, ચોળા આખા થાય, મગ આખા થાય, અડક આખા થાય, અને અણા પણ આખા થાય છે. આ બધાને દાળની પેઠે આખા ઓરવા, મગ, અડદને ઓરવીને ફેતરાં કાઢવા સારું થયું પાણી નાંખવું. પછી ફેતરાં જતાં રહે એટલે મસાલો નાંખવો. અડક હોય તો તેમાં છાશ નાંખવી અને આદુ મરચાં ઢાચી વિગેરે બીજો મસાલો નાંખવો. મગ, ચણા, અને મગ વાલની પેઠે એક દિવસ પલાળી તળવા કે વધારવા કે ને કરવું હોય તે કરવું.

રોટલી:—ઘઉંના લોટની, બાજરીના લોટની, જરના લોટની, ચોખાના લોટની, એ બધાની રોટલી થાય. તેમાં પ્રથમ ઘઉંના લોટ લઈ તેની કણક બાધવી. પછી તેને જલ વાર પાણી નાંખી ગળી મુકવી. પછી ચોડીવાર થાય એટલે તેલ લઈ ચોડી વાર શુંદવી. પછી ચોડી વાર રાખવી એટલે કણક કુણી થઈ જશે. અને રોટલી મારી ઘરો. કહ્યું છે કે—

થાય કેળવેથી કણક, વિધવિધ જાત પકવાન;

કાન્તા કેળવતાં અને, ધર્મિજાત શુભનું સ્થાન

એ નિયમ પ્રમાણે જેમ કણક સારી તેમ રોટલી સારી થાય. રોટલી સારી જણી તો ખરી પણ તાપ નહીં હોય તો રોટલી કાંતી ચીમડ અને કાં તો ખાખરા જેવી સખત થાય. ચાટે તે પણ ખાનમાં રાખવું કે કાચી હશે તો પણ નરશે અને ચીમડ હશે તો ચવાશે નહીં. બાજરીની રોટલી કરવી હોય તો તેના લોટ લઈ કણક બાંધવી. પછી પાણીના હાથ લઈ મસળવી જેથી તેની રોટલી સારી થશે. આને પણ તાપ સાથે જોઈએ. નહીં તો કાચી રહે, તેમ જીંદુ રોય તો બળી નય. જરની રોટલી ગરીબ વર્ણના લોકો કરે છે. સાધારણ સ્થિતિના લોકોમાં દાદા કરવું નથી. તેને દળા લોટ કરી કણક બાંધવી. હુઓ ખાડી તેને વણવી અગર ઘડવી. આ બન્ને રીતે થાય છે. આ રોટલીને પહેલાં તવી ઉપર નાંખીને જરા વાર થાય એટલે ઉપમાવવી (ફલવવી.) ઉપમાવવાથી સરસ કણી થાય છે. ચોખાની પણ રોટલી થાય છે. બાંટીની પણ થાય છે

સુન્દરી સુખોદ્ય માંસિક વધારો.

આપણાં બાલકો ઉપર દેશનું અવિધ્ય આધાર રાખે છે, આપણી બહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમદિર્ઘ છે, તથા આપણા બંધુઓની સહાય વિના પ્રગતિ થવી કઠિન છે; આથી-પોતાનામાં તેમજ સ્ત્રીઓ, પુરુષો, અને બાલકો, -સર્વમાં સદાચાર અને સુવિચાર, તેમાં ઉદ્યોગ, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય થાય, એમ નિરન્તર પ્રયત્ન કરી કરવો, એમ આશય રાખનારું અર્થ દેશવ્રત છે.

સુન્દરી સુખોદ્ય:

પુસ્તક રૂ. ૩-૦૦-૭-૮.

બુલેટ-નંબર: ૧૯૧૬.

સરસ્વત.

નારી પ્રતિષ્ઠા (દંપતી જીવન.)

પરમાત્મા સંવન્ધી ઋષિઓની પ્રાચીનમાં પ્રાચીન भावना પુરુષરૂપે નહિ, પણ સ્ત્રીરૂપેજ પ્રત્યક્ષ થયેલી છે....સ્ત્રી અને પુરુષ યજ્ઞમાં સાથે 'ભાગ' લેતાં; સ્ત્રી અને પુરુષ બંને ઘરનાં એકઠાં માલિક....ગણાતાં....“ ઇંટ માટીનું ઘર તે ઘર નથી પણ શહિની એજ ઘર છે,” ઇત્યાદિ પાછલા કાળનાં વચનોમાં પ્રત્યક્ષ થતો કોમઝ ભાવ તે વેદકાલમાં પણ અસ્તિત્વમાં હતો એમ ચત્રાચનારાં પ્રમાણો છે...“ હે મધવન્ ! (હન્દ્ર) સ્ત્રી એજ ઘર છે, એજ સર્વનું કારણ છે....” એમ સ્ત્રીનો મહિમા ગાર્દ હન્દ્રને શ્રદ્ધાશ્રમીને ઘેર આવવા પ્રાર્થના કરે છે....વહુને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ દીધો છે. “સસરા ઉપર તું મહારાણીપદ મેઢવ; સાસુ ઉપર મેઢવ, નર્મદ ઉપર મેઢવ, દીયરો ઉપર મેઢવ.” આમાં સપત્નીનો ઉલ્લેખ નથી; અને જો તે વચ્ચે વહુ સ્ત્રીઓ પરણવાનો રિવાજ હોય તો સપત્નીજનઉપર મહારાણી પદ પ્રાપ્ત કરવાનો આશીર્વાદ તો આપણે સૌ કરતાં પહેલોજ-વાંચીએ....પરસ્પર હૃદય જોડવાની દેવતાઓને વર વહુ પ્રાર્થના કરે છે....પતિપત્ની એકઠાં ઘરમાં થાય એ કરતાં જગતમાં વીજું વધારે સુખ નથી. અને એ પવિત્ર ભાવ આપણા ઋષિઓને ઘણોજ મીઠો લાગતો....સૂક્તમાં કહ્યું છે કે....“ આ ઘરમાં તું તારા વહાલા પતિને મજા આપીને મુલ્કી કર; આ ઘરમાં તારું શ્રદ્ધાપતિ (સ્ત્રી)પણ મોગવવા માટે જાગતી રહે; એ પતિ સાથે તારું શરીર જોડ; અને તમે ઘરમાં થાઓ ત્યાં સુધી એકઠાંજ પરમાત્માની જ્ઞાનમયી પ્રાર્થના થાઓ ”....સારા મનવાલી, સારા શરીરવાલી, શ્રીમાતા જે ‘દેવકામા’ ઇટલે કે ધાર્મિક વૃત્તિવાલી હોય, અને જેની આત્મ સર્વત્ર શીઘ્રી પડે....અને જે ઘરનાં સમજાં માણસ અને વશુઓને કલ્યાણકારિણી હોય એવી સ્ત્રી ઋષિઓ માનતા. અને તેઓનો સંબંધ માત્ર આ લોક પુરતોજ નહતો...પરલોકમાં પણ પતિની સાથે

પત્નીનો વાસ કષો છે. .વહુ એક 'ચૂદપત્ની' હતી એટલુંજ નહિ પણ ચૂદમાં વષો
અધિકાર અને એકલીનો જ હતો... "ચૂદરૂપી દુનિઆ તો પરમેશ્વરે સીનેજ સોંપી
દીધી છે," એમ સ્પષ્ટ મતિપાદન થયું છે.

—મો. આનન્દશંકર ધ્રુવ.

કાવ્યકુંજ.

સાધુ બાન્ધવોને.

લેખક—શ્રીયુત્તમ પ્રેમાત્મા.

(આશ્વલ્ય સન્દેશો ક્ષેત્રે સ્થાપને-એ રાગ.)

૧
સ્નેહ તરે વસતા એ સાધુ બાન્ધવો !
શૂંપણી હમ યાન કરવા કાજ ને,
આવો—આવો દ્વાર લાકડે શક દિ.
હિર દયવીમે હમને થાયે ભાર ને,
સ્નેહ તરે વસતા એ બહાવા બાન્ધવો !

૨
ધન્ય દાબામા માતા, ચેતા, બેનના,
પ્રીતલડીનું પાન પત્તપર થાય ને
અદા ને આશર્ય, દયા, સત્ય, શમા,
શ્રીકાન્તા મુંઢરતા મયચાય ને.
સ્નેહ તરે વસતા એ સાધુ બાન્ધવો !

૩
ચેચન કરીએ છતુ પિરોધક પ્રેમની—
તાપ ત્રિવિધે બેર, મુકા યચાય ને,
જન્મેલા નિર્માણો સદના સ્નેહ ચ. !
નાથ નણી ઈન્જો તે બદી નિર્માવ ને,
સ્નેહ તરે વસતા એ બહાવા બાન્ધવો !

૪
બહાવુ, સહેવુ, રોવુ એ સ્થિતી મળી—
શોખવાડેને કરતાં નવલાં હાંસ્ય ને,
મોંધેરા—બહાવેરા ! આવો એ હિર !
ઉન્મારોને પ્રજુલ ગીતાના લાખ્ય ને
સ્નેહ તરે વસતા એ સાધુ બાન્ધવો !

(બાસક.)

ભારત મૈયાનાં કુંજમાં.

લેખક—શ્રીયુત નલિનીકાન્ત.

સપ્તિ ! ભારત કુંજ દીપે રૂઝ, જાણે નન્દન વન ઓહાય,
 આનંદ પમાય—મહી કુંજ જાગડી
 ચાલો મળીએ આજે સહુ કુંજમાં, હિન્દ માટીના દર્શનકાજ,
 સજી શુભ માન—મહી કુંજ જાગડી
 વહે દેવ-અરિતા એ વારીમાં, ચાલો પ્રેમથી દરીએ આન,
 ધરી હરિ ખ્યાન—મહી કુંજ જાગડી
 ગ ગા-યમુના-સંગ-ગી-નર્મદા, રૂડી સિન્ધુના નીર મધુર,
 વહે રમ પૂર—મહી કુંજ જાગડી
 સાગ્ર મુદર અંગે ધાગીને, દરીએ ભાવમાં ભગ્ન ત્રિપુર,
 મનાય વિશુદ્ધ—મહી કુંજ જાગડી
 લઈ સિન્દર ચન્દન સાયમાં, ધૂપ-દીપ-તિલેહ ધરાય,
 હૃદય હરખાય—મહી કુંજ જાગડી
 કુંજ વિરે વિવિધ કુંજ વેળીઓ, જાન જ્ઞાનના ખીયા સુધુ પ,
 મદા મુખરૂપ—મહી કુંજ જાગડી
 ચંપો, ચંબેરી, માદતી, મોમરો, બાદ, બુદ્ધ, ગુલાબ મધુર,
 કમન ને કુંમુદ—મહી કુંજ જાગડી
 એના મુદર કુંડા ખીલના, હિન્દ દેવીના કુંજની માહી,
 ખતી ઉગાહી—મહી કુંજ જાગડી
 પીએ પીએ ઘેની ' મહુ દુલખ, ભાવે જાગડી સર્વ ભાગ્ય,
 આનંદ ન માય—મહી કુંજ જાગડી.
 હિન્દ માટીના મેથા ગુચીશુ, રૂઝ ગુચીશુ જાલુમન્ધ,
 પસંગે સગન્ધ—મહી કુંજ જાગડી.
 રૂડી જિનારીશુ સપ્તિ ! આ તો, આથે સાહેબજોના પ્રમાજ,
 પ્રભુ-પદ કાજ—મહી કુંજ જાગડી.
 પટા-મુદગ-સંખ-જાગડીશુ, ગાકું ભાગન મૈયાના જાન,
 વધારીશુ માન—મહી કુંજ જાગડી.
 'નલિનીકાન્ત' ભારત કુંજમાં, પૂર્ણ ગીત પ્રેમથી દમેશ,
 ખીલવળે વિશ્વ—મહી કુંજ જાગડી

.. એક સરિતાને.

લેખક — શ્રીયુત “શિરીષ” — વાસણકેલીયા.

(હરિગાથ)

૧

બહાલી સરિતા ? કંઈથી જાતી અરે ક્યા જોરામા ?
 ઠબી રહે ? જા આપતી ઉત્તર તું આતરૂ ધોપમા.
 શું વેગ ધારી બહાલમા જોલાનથી વનમા ધસે ?
 જાતા અરે જો સુન્દરી ? કંઈ લાય નહિ તુજ મન વસે ?

૨

શુ વિશ્વમા કે નહિ દો તુજ બહાલજેવી સંકિતઓ ?
 ને નહિ લગે શુ અન્ય ઉત્તર જોદકેરી ભક્તિઓ ?
 ના, ના નહિ એ ધાન્તી તુજ ઉત્તરે પ્રિય સરિત જો ?
 કે કે વસે આ વિશ્વમા તુજ બહાલજેવી વ્યક્તિઓ

૩

શુ ઓપતી-તુજ જાણતી સાડી લકી સોહામણી !
 ઓઢી અને । રંગની ઝગઝગતી રીંશ નિઆમણી ?
 મઠી દીપતા તુ મન્જ-તારક દિવ્ય તેજ પ્રકાશતા,
 હા સુન્દરી ! તુજ ન્હામે જોતા આખને અનવતા.

૪

ખાલવ મરે જવ હર અચળ પ્રેમ-પુણ્યો જાણતી,
 તુજ દિવ્ય દેવાલય તણા દર્શન મધુરા ઓપતા,
 નિજ પૂજ્ય-પ્રેમી પાદ પડતા ગાર્ગ મનહર નેહકતો,
 ભૂમિ લકી હરિઆળીમા શો દેવી પન્થજ દીપતો ?

૫

આવા રૂઝ શણગારમા શાણી જાતી ક્યા સાજતી ?
 ફેરે ફેરે મધુર જો સુન્દરી ? ફેરેતા અરે તુ લાજતી ?
 શુ લાન બધી ઉરતું પુર પ્રેમમાં રુચિ પ્રેમદા ?
 જાતા અરે તું લાસતી નિજ પ્રિય પતિને બેટ્યા

૬

જા, જા રીળા જો સુન્દરી ? તુ, જાણ ક્યા એ જાણ્યું મેં,
 કરેજો નહિ તુજ બહાલમા વિશેષ છે હર ધાર્યું એ,
 તું પણ અનુપમ વિશ્વમાં છે બહાલની વ્યક્તિ અરે,
 નહિ અન્ય માર્ગો અવનિના રચિતર હૃદય ન્યા રમેક છે

“ ભાભલડી આવજો ! આવજો ! ”

(લેખક:—રા. રા. ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા.)

૧

તારો ઠાડીયો કંચ દેખાડું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !
એનાં નયણાનો નેહ ચખાડું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !

૨

મીઠા ને મૃદના ભાપો, મધુરા એના ભોલ;
વીર મ્હારો વિનયી સદા, હાસ્ય કરે અણુમેલ;
એની માની-સિતારી મુણાવું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !
એના છવનતો દેશ દેખાડું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !

૩

વીર મ્હારો સાગર સમો, સરિતા-ભાભી ગણાય;
નિરખી સંગમ સ્નેહનો, દિલ મ્હારું દરખાય.
એની રોવાનો ભેખ ખતાવું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !
એની આશાના ભેખ વંચાવું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !

૪

ચંદ્ર ચમો મુજ વિરલો, ચાંદની-ભાભી ગણાય,
શીતળતાં અમી રમ કરે, કુંડુંભ-જગ પોષાય;
તારા સૌભાગ્ય દેવ બનાવું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !
તારા છવનતાં પ્રાણ દેખાડું,
ભાભલડી આવજો ! આવજો !

ભાભીને.

! લેખકે—શ્રીયુત્ “રસવિહારી.”

ભરી રહ્યાં કે ભરત તમારું ભાભી રે !
 બધું શું સાર કાલ હતું નહીં આવું રે !
 હડા પત્યર વાર શી કરતાં આવડી રે !
 ભાભી ! આ તમ દેહની વેશ શી ખીલી રે !
 નવ જળધરનો રસ પી ધરતી કાંચે રે,
 તેજાંકુર દિન દિન શા દેહથી ફૂટે રે !
 રોહનજો રસ મંગલ કરવા માંગ્યો રે !
 માફ, ભાભી ! વધશે કુળની વારી રે,
 અટિયા વીરનાં અટિયાં વડુઅર ! આશાં રે,
 “મલિન યયુ આ કુલકું કમ કા લીધું રે !
 ‘સુતાપી હું લાઇએ કુલકું કુલકું રે,
 જુઝારીશ એ કુશલે ગાતાં ગીતમાં રે,
 ક્લીસા ક્યાએ લક નહીં ભાભી ! તારાં રે,
 એને કુલે કાને કુળીય મન્યા રે,
 શતદિને અમ જામ્યે જાડા ચાશે રે,
 ખેડાં સાત લખાંના મંગળ દિવસે રે,
 ભાભી ! મગજ રહા કંચા કેરી રે,
 રોહીઓના વિયોગ દિન તો આળ્યા રે !
 ચિન્તાચૂર્યા વીર મરેશે ભમરો રે,
 કરમાશે, ગભરાશે નહીં, હું પૂરીશ રે,
 મમ મોજાવી ઉઠાઃ હસતે મુંખડે રે,
 પત્રો કે પાવડું વીરને જાના રે,
 વિયોગ રોહે રોહી ! મહેલી મરેશે રે,
 રસિયા વીરના રસ લાગ્યો નહીં મળશે રે !
 પશુ શું હું ના એજ વીરની ખેડેલી રે,
 એ રસ પીસીશ રોજ તમને ! ભાભી રે,
 જ્યેષ્ઠપૂજક પૂજારજુનાં શુભ જાનો રે,
 વીરોળના વીર સુષુ પ્રસાસા ગાઇશ રે,
 સીતા જેવાં વિયોગ તપ આદરતાં રે,
 સતી પણ વૈલવ દાખવતું રસ ગીતકું રે,
 ગારો ધોમે એક દિવસ એ ગીતકું રે

ચાલો મ્હારી સાથ છે મ્હારે કમ રે,
 નવજ નિવંદન મ્હારે કરવાં આજ રે,
 આવો પહેલાં ચાલી હું તમ ચોરે,
 નવજ મનોહર ફલ શું એને આવશે !
 તમ શા રમથી કાલ્યાં સમિયા વીરના !
 આ સુભગ ફૂટે કેવો ત્યાંથી ઉમશે !
 લટપી કેવી સાંપડશે એ રોહીયી !
 ‘નવરંગી’ કા દસતું રમતું ફલકું !
 ડોલાવી હું યાકે ‘કરીશ તમ ચેકડી :
 ચોરખાંતો ચોરખો માણ મેલે યશે !”
 મનાળી મુંબીશ ને ખેડીશ એકથું,
 નહીં નેચા હઉં પાંખડિયો ખીમપથી !
 કુશમાં દક છે રસમાળી મુજ વીરનો !
 તારું નહીં રહેશે, મરેશે મુજ વીરનું !
 મરભર ડોલી ફરશે જાણે દાયણી !
 આલ તમારી રહામી આવી જોઈશ હું !
 કિમતી કરોને વહાલાં ! કરવું રાખડી !
 વીનવગો કમ મમ પદમ સોભાવવા !
 રાણી ! કરને રાજ્ય નગર આ કુળને,
 કોડ, તમારે હંડે ‘જે જે ઉમશે,
 દર્શિ મહું હું જાને યે પૂછવા વિના,
 મોદયશે એ જાતી નવલ નવાસ્યો,
 લાંબા કાળની અવધો અહીં, તમ મહિવરે !
 નહીં, મળશે કામળ સદવાયો રોહીના !
 એમની કે હું રસવિત્તિની ભાગિણી !
 પોરસ્યો, એવો કહી નહીં તમ આવડી !
 ‘પ્રમ’ સંગ હું ગાઈશ તમારે ચોરે !
 અભિનય કરતી ત્હારી આગળ હોંસથી !
 અશ્રુકવાડીમાળે જાણ્યું : વાંચનાં,
 સાંભળિયાં છે મું તમને ગાતાં
 માંભળી કહી “હું ધન્ય” ને દીપીશ

વનસદ આરે સુખો સીતાજા મારો ર ?   ઝીલીય હુ એ ખૂલ વિના, ભાભી ! તહુ
ચિત્ર મનોરમ નોંધ્યુ મુખે વખાણી રે   હૈયું ને આત્મા ત્યા વિસ્તરી કુલરો.
સીતાની વારીએ રમતા રામનું રે,   ચિત્ર વિરલ આરૂ ફરી ફરીને નોંધ્યુ.
સુન્દર મુજ વીર સુન્દર આ ભાભીને રે   ચિત્રે એવો મોઢીય ચિત્ર ચતુર કો
કુળવર્ધક મુજ વીરના રમિયા રાણી ન !   ધીંગસહ્યાને કુલગી નહો કુળ નબખા !
રસવેની શા મિયાળે કુળ એહે રે,   ધારણ કુના કુળ ઉદ્ધાગક કુલગા !
પૂર્વ પુણ્યે ખીલતી કુળની વારી ર,   ગ્હેશો કુલ મુગધે જન ઉત્પાસતા !
અદકુ ભણ્ણે, ભાભી ! હા હજી અધરા ર,   કુળદીપક દીપવત્રા નોંધશે કેં કેં !
કહેલુંતું થોડુ અદકુ મધુ કહેનાઈ રે !   ચાલ્યા નાઓ કામ ત્હમા ! રહી જશે.
કહેવાનું હજી કેં કેં કાને કહીયુ રે,   કહી ના દેતા છાના માના ભાષને.

અનામિકા.

(ઉચેલ વપાથી)

લેખક—શ્રીયુત્ત 'કુસુમાકર' બી એ

ખાલા મહુરે મહુલા અભિધાન ગેરણી !
વર્ષાર્ધ પૂરી હજી લીધી ન વિષ લ્હાણી !
કામિનીની શી કલિદ્ર સુકુમાર આર !
તેના પરે લટકતું મધુમિન્દુ ધાક !

જાણે અહા રજનીના કુંદા મહીયી !
એ યેકતો ધડો ધડો પ્રિય ખાન ચંદ્ર !
સૌન્દર્યવન્ત મહુરી પરિ-બાલ રાગ !
એના સુમધુર્નહી ગૂલતું રેલ ન્હોત !

ચાપી શુ છાતી સરસી ભગિની કહેતી !
લાગે તે વ્હાલી જહુ તુ નારી પૂતળા શી !
'મીકુ શુલાજ અમી બિન્દુ મ્હને તું લાગે,
વ્હાલો ફરી કષ્ટ કષ્ટ પ્રિય ભ્રાત કહેતો !

ન્યા આમ સૌ પ્રિયજનો હવમા શી ખોજે !
હવે શીરે હસતી આખ વિશાળ ખોલે.

(સુરત)

ભાભીને.

લેખક:—ત્રીપુત “રસવિહારી.”

ભરી રહ્યાં કે ભરત તમારે ભાભી રે !
 બધું શું મારે કાલ હતું નહીં આવું રે !
 હજી પત્યર વારે શી કરતા આવડી રે !
 ભાભી ! આ તમ દેહની વેશ શી ખીસી રે !
 નવ જળધરનો મમ પી ધન્ટી કુચે રે,
 તેમજુર દિન દિન શાં દેહથી ફેરે રે !
 એકતરણે રસ મચા કરવા માંડ્યો રે !
 ધારૂં, ભાભી ! વધશે કુળની વાડી રે,
 ચરિયા વીરનાં ચરિયાં વડુઅઃ ! આશાં રે,
 “ મહિન થયુ આ કુલડું કમ કં લીધું રે !
 ‘સુદાવી હું લઈશ એ કુલડું કુંવડું રે,
 જૂવપીશ એ કુંવરે ગાતા નીનાં રે,
 કહીશ ક્યાખે દહ નહી ભાભી ! ત્યાગે
 એને કહો કાને કુંદીશ મંત્રા રે,
 રાતરિને મમ જાગે જગા થાગે રે,
 બહેડાં સાત ભાંના મગજ વિચે રે,
 ભાભી ! મગજ નહા કરવા કવી રે,
 રનેહીઓના વિયોગ દિન તો આવ્યા રે !
 ચિન્તાચૂષ્યા વીર પગેરો ભમશે રે,
 દરમગો, ગલનગો નહી, હું પરીશ રે,
 મમ મોહથી ઉદાર હમતે મુખે રે,
 પત્રો કે પાવણું વીગે જાના રે,
 વિયોગ રનેહે રનેદી ! સરેલી પાશે રે,
 રસિયા વીરના રમ લાખો નહીં મળશે રે !
 પશુ થું હું ના એજ વીરની બહેની રે,
 પીસીશ રાજ તમને ! ભાભી રે,
 પૂજારણનાં શુભ ગાનો રે,
 તારંગના વીર શુભ પ્રસન્ન મારશ રે,
 સીતા જેવાં વિયોગ તપ આદરતા રે,
 સતી બળ વૈભવ દાખવતુ રમ ગીતડું રે,
 ગાશે ધીમે એક દિવસ એ ગીતડું રે !

આલો મહારી સાથ છે મારે કમ રે,
 નવજ નિવેદન મારે કરવાં આવ્યું રે,
 આવો વહેલો ચાલી હું તમ આરે રે,
 નવજ મનોહર ફૂલ તું એને આવશે રે,
 ત્યમ શા મંથી કાલ્યાં રમિયા વીરના !
 નર્મ સુભગ ફૂલો કેવો ત્યાધી ઉગશે રે,
 લક્ષ્મી કવી માંપડો એ તોદથી રે,
 નરંગી કા દસતું રમતુ ફૂલડું !
 યોદ્યાવી હું યોદ્ય ! કરીશ તમ ચેકરી;
 ચોક્ષાંતો ચોક્ષો માણ મેલે થશે !”
 પંખાણી મુંબીશ ને ખેડીશ એકથુ,
 નહીં નેવા દહ પાખડિયો ખીસાવડી !
 કુંવરો દહ છે રસમાળી મુજ વીરને !
 ત્યાર નહીં રહેશે, ગેરો મુજ વીરનું !
 મદભર યોદ્ય કરો જાણે હાથથી !
 આજ તમારી મુખી આવી નેપથ્ય રે !
 કિમતી કહેને બહાવા ! કમલ મખરી !
 વીનવગો કમ સમય પરમ સૌભાગ્ય રે,
 રાણી ! કરને રાગ્ય નગર આ કુની રે,
 દોડ, તમારે હું રે ને ને ઉમરે,
 દરિય રાડું હું બાને ચે પૂજ્યા વિના,
 મોહકરો એ જાતી નવજ નવાપરો
 લાગ્ય કાળની અવધો અહીં, તમ મહિવરે !
 નહીં મળશે જામળ મહવાગે રનેહતા !
 એમની હું રે રસવિત્તિની ભાગિયણ !
 પોન્થો એવો કહી નહીં તમ આવડી !
 નવ સંગ હું ગાઈશ તમારે આરે !
 અભિનય કરતી તમારી આગળ હોસથી !
 અંશકચાલીમાયે જઈશુ વાયતાં.
 રાંજણિયા છે મહે તમને ગાતાં પડું.
 સાંભળી કહી “હું ધન્ય”ને દીપીશ તાળીઓ.

વનસદ ચારે મુખે સીતાનાં શાગે રે ? ઝીલીશ કું એ ભૂલ વિના, ભાભી ! સહ,
 સિત મનોરમ નેપથ્યું મુખે વખાણી રે, હૈયું ને આત્મા ત્યાં વિસ્તરી પુલશે.
 સીતાની વારીએ રમતા રતનું રે, ચિત્ર વિરલ ચાદ ફરી ફરીને નેપથ્યું,
 મુન્દર મુજ વીર સુન્દર આ ભાભીને રે, ચિતરે એવો ગાંધીસ ચિત્ર ચતુર કા.
 કુળવર્ષક મુજ વીરનાં રમિયાં રાણી રે ! વીર સહચારે કુશળ ગ્રેહ કુળ ચત્તમાં !
 રસવેલી શાં મિથ્યાને કુળ એદે રે, ધારણ કરતાં કુળ ઉદ્ધારક પુલકાં !
 પૂર્વજ પુણ્યે ખીલતી કુળની વારી રે, રહેશે કુલ સુગંધે જન ઉત્પાસતાં !
 અદકું ભણુને, ભાભી ! છા હજી અધુરાં રે, કુળદીપક દીપવચા નેપથ્યે કે કું !
 કહેતુંતું યોદ્ધું અદકું ગણું કહેવાઈ રે ! આલ્યાં જાએ કામ તદમારા રહી જશે.
 કહેવાનું હજી કે કે કાલે કહીશું રે, કહી ના દેતાં જાનાં માના ભાષને.

અનામિકા.

(ઉચ્છ વગતી.)

ભેખ-મીઠા 'કુસુમાકર'ની. એ.

ખાલા મધુરે મૃદુલા અભિવાન બેણી !
 વધાર્ધ ફરી હજી લીધી ન વિશ લાણી !
 કામિનીની શી કલિક સુક્રમાર ચારે !
 તેના પરે લટકતું મધુભિન્દુ ધારે !

જલ્લે અહા રજનીનાં કુલકાં મલીચી !
 એ રોકતો ધડો ધડો મિય ખાવ ચારે !
 સોનર્પવન્ત મધુરી પરી-ખાલ રાજ !
 એના સુકર્ણમડોં જૂલું, રેલ ન્હાતું !

ચાપી થા જાતી મરસી ભગિની કહેતી !
 લાગે તે બાલી બહુ તું નવો પૂતળો શી !
 મીઠું શુભાષ અમી ભિન્દુ મને તું લાગે,
 બ્લાલે કરી કંઈ કંઈ મિય ખાત કહેતો !

ત્યાં આમ સૌ મિલજનો હપમા શી ખાતે !
 હમે શીરે હમતી આંખ વિચાળ ખાલે.

(કુરંત.)

લગ્ન.

લેખક—શ્રીયુત્તમ “મલયાનીલ” ગ્રંથી. એ. અમદાવાદ

(રાત્રી પીલ-તાલ પાસે.)

બૂંધાયા હો ! આજ ઉરના અંકુર, જેય ફટા હતા,
વીંધાયા હો ! આજ પર્ણે પર્ણે કે દિનથીય ફટાં હતાં.

અમે એક બાગે ઉગીયા,

છેટાં એક પાગે ઉગીયાં.

મન્દાયાં હો ! આજ, પુષ્પે પુષ્પ ને ફર બહુ દુઃખિયાં હતાં.

પૂર્વે પ્રેમ આતર બેઠિને,

શીઝું રનેહનું જળ ભેળિને,

બેળાયાં હો ! આજ રનેહ, રનેહ, ને રનેહી એક, દૂબ્યાં હતાં.

પેલો પુષ્પેયુ માળી બન્યો !

વેલો વેલી આયે કલમ કપો.

જોડાયાં હો ! અમે એકરૂપ-અભિન્ન, ને વિખૂટાં હતાં.

નવ જાણીએ કોણ કોણ છે,

નવ જાણીએ કોણ કોણ છે.

રેપાયાં હો ! અમે એક આત્મે-ને આત્મના કકડા હતાં.

ઉદ્દગાર.

લેખક—રા. રા. રતિપતિરામ ઉ. પંડ્યા-નંદીયાદ.

(શિખરિણી.)

ચિરે આસા : પારી. ચરણ તવ એવા દિલ, પ્રિયે !
નયું પૂજું તારી. પ્રતિમૃતિ વસી ને હલ વિષે;
ફતાયાં કાધો તહે, પરમ પ્રિય છું પાત્ર તવ હું,
ઉછેરો અંકુરે ગા. કર પ્રિય ! હવે પોષણ બહુ;
યયો પૂજાન-દો પાદપુલકિત ચતુર્ અંગ સધળું,
કરે છે કલ્યાણિ હરત ! તવ સ્મરણ મોહાકિત તવું;
“યયે છે વિયોગીતકે” ચિરહલવ પ્રેમી દિલ વિષે,
શકરતાં સુગંધે ગીત. દિસત અંકુર સત્યજ હવે;

દિલે ચિંતા ત્હારી, સ્મરણુ તવ, પ્રેમારણુ શું,
 ચેતું ઉચ્છ્વાસથીએ જીવ મચન, વેગે કયમ મહું ?
 નથી મ્હાણ્યાં બહાલી ! તવ સ્મરણુથી અન્ય સુખને,
 સુકાવે શોકાગિ વધતી જડતા ચિત્તજ વિષે;
 ગર્હ ક્યાં નન્દિનિ ! પ્રણય સ્મયી ધાર જીવે આ,
 કૃપાગિ ! ભૂલું છું તવ સ્મરણુ, વાધે શિથિલતા;
 ભલે વાધે દુઃખો, મરણુ પશુ છો છવિત દરે,
 પ્રિયા ચર્તિ નારો વનસમ અને શન્ય જગ એ;
 વિકાર્યા ગુણો સૌ પ્રિય ! તવ અનામે મમ હરે,
 અપાવ્યું બહાલી ! ત્હેં જનપદ પશુરૂપ મુજને;
 જાણ્યો મરીએ પ્રણય રવનો જાપ સધળો,
 કૃતાર્યા ત્હેયે હું પ્રિય ! તવ કૃતપ્રી ચઇ રહ્યો;

વિયોગ.

લેખક-શ્રીયુત “નૂતન શ્રી”

(અનનિ ચીત.)

બહુ દિન સાથે હસતાં રમતાં,
 વાર્તાલાપે ચત્રિ વિતવના;
 માય સદા રહેવાને મચનાં,
 વિયોગ શે આ ત્હાં ?

સાચ મદ્યએ નહિં રહેવાનાં,
 આ સંસારે સ્નેહી જનો કાં ?
 સંયોગી મુખસર્પ તમે ત્યાં
 વિયોગ વાદ્યે શાં ?

એ વાદ્યને દૂર કરશું,

દૂર જતાં એ સાચ રહીશું.

“સ્વર્ગભૂમિ વિષ્ણુ સતત સુખના:—

એ જાહું કહીશું.

આવો એક બનીને રહીએ,

આત્મયોગ પ્રકટાવી દબએ;

સ્નેહબિન્દુ સિંચી પૃથ્વીપર,

સ્વર્ગભૂમિ કરીએ.

કર્મક્ષેત્ર:ચારિત્ર્ય અને ઉદ્યોગ.

આનરેબલ મિ. ચીમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ.

બી. એ. એલ. એલ. બી., એડવોકેટ-હાઈકોર્ટ, મુંબઈ.
અમદાવાદમાં મળનારી રહેલી “કુળવણી પરિવદ્”ના પ્રમુખ.

લેખક—શ્રીમત્ “સેવાધર્મી” (બી. એ. એલ. એલ. બી.)

પરમાત્માના કોઈ નહિ કળી સકાય તેમ મહાત્મનિષ્ઠને આધીન થઈ, આખા હિંદુસ્તાનને પ્રિય થઈ પડેલા, માલુ જ્ઞાતામાં આખા કારતવ્યને કર્મયોગનો ગૂઢ પાઠ શીખતી રહેલા, અને આખી હિંમત સત્તાનતમાં કુનેદળાળ સંભવકારી તરીકે નામના કરી રહેલા, ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે એમના પ્રિય કર્તવ્ય ગ્રંથને છોડીને મળા માસમાં ચાલી મળા. તેમના જવાથી જે લિખ લિખ ક્ષેત્રમાં હિંદના ઉદ્ધાર માટે તેઓ કામ કરતા હતા તેમનું સ્થાન સુનું પડ્યું; અને તે પુરવાનું અન્ય દેશલિખાની પુરોગાનું પરમ કર્તવ્ય થઈ પડ્યું. આવું એક સ્થાન આપણા દેશની ના: વાઈસરોયની વડી ધારાસભામાં ખાલી પડ્યું. અને તે પુરવાને માટે આપણા ચાલિજી સ. રા. ચીમનલાલ હરીલાલ મેનસવાડ ખરે દેશ સેવકોને છાને તેવી તત્પરતાથી તૈયાર થયા. અને મઠ તા. ૧૩ મી માર્ચે મુંબાઈની ધારાસભાના બિનસરકારી સભાસભ્યોએ તેમને ના. વાઈસરોયની ધારાસભામાં કામ કરવાને માટે યોગ્ય કરાવીને ના. ગોખલેની જગ્યાએ સુઢી કાઢ્યા. લેવકા તરફથી સુરાઈને જે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જગ્યાએ પદોચ્ચાનું કોઈપણ હિંદીને આપણા દેશમાં રાખ્યું છે તે જગ્યાએ સ. રા. ચીમનલાલજી સુઢી કાઢ્યા છે. આ જ્ઞાન મેળવનારા તેઓ પ્રથમજી ગુજરાતી હિંદુ છે: અને તે માટે આપણી આખી નાન વ્યાજખી અભિમાન ધરાવી શકે; આ પ્રસંગનો લાલ લઈ તેમના ઉપયોગી અને બોધક જીવનનું હુંકું જતાંત અત્રે આપું છે.

સ. ચીમનલાલજી એક પુરાણા જાને જાણીતા કુટુંબના નથીત છે. તેમના દાદા અંબાચંદર ક્ષીરરાવનું નામ આખા ગુજરાતમાં જાણીતું છે અને પ્રમાણિકપણા માટે તે તે કહેવનરૂપ છે. તેઓ અમદાવાદના મુખ્ય સદર અમીનના ઉચ્ચ અને જ્ઞાનભર્યા હોઈ ઉપર હતા, અને તેમને વિશે લખતાં-એમ્સ સાધરલેડ સાહેબે જણાવ્યું છે કે “શુદ્ધ જ્ઞાન અને કામની એકાગ્રતા તથા પ્રમાણિકપણામાં એમને માટે તેવો બીજો કોઈ દેશી ગૃહસ્થ જોઈ જોયો નથી.” વળી એમના પ્રમાણિકપણાનો કથાંતો દર્શક પણ ગુજરાતમાં ઘણી જ જાણીતી છે.

સ. ચીમનલાલજીના પિતા રાવસાહેબ હરીલાલજી પણ સદર અમીનને એકાદે આવવા લાગ્યાની નિવડ્યા હતા. સન્ ૧૮૫૪-ની સાલમાં-ગુર્જર સાહિત્યમાં જાણીતા થયલા, “ફાર્મસ વિલાસ” અને “ફાર્મસ વિરહ” ના નામક, એ. કે. ફાર્મસ સાહેબે લખ્યું હતું કે, હરીલાલ અંબાચંદર, એમના પિતા જેઓ મ્હારી એજાખાણના સભ્ય ન્યાયાધીશમાં ધણી જ હોશિયાર અને પ્રમાણિક હતા, તેમનો હોહો ધણી જ સારી રીતે

ગાલાવે તેવાં ચિન્દ દાખવે છે આ દપગત વાંકર સાહેબ, ન્યુનદેમ સાહેબ વગેરે જાણીતા ન્યાયાધિકારીઓએ વખતોવખત તેમના કામ માટે સત્તર દર્જાઓ હતા; અને સન ૧૮૭૫ માં તેઓ નોકરી ઉપરથી ફારમ થયા ત્યારપછી તેમની મેવાની પાછાન કરીને દિલ્હીસ્તાનના વાઇસરોય લૅર્ડ લીટને તેમને રાવસાહેબના ઇન્સપેક્ટની મનદ બક્ષી હતી. ઉમેજ સરકારની મેવા ખાનગી આદ બીજા દશ વર્ષ સુધી રા. સા. હરીલાલજીએ લીમટીના દિવાનને સ્થાનવંત ઓધે મોમજો હતો. દિવાન તરીકે તેમણે રાજ અને પ્રજા બન્નેની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. રા. ચીમનલાલજી મહંમ રા. સા. હરીલાલજીના બીજા પુત્ર છે. તેઓને જન્મ ભરૂચ શહેરમાં ઇ. સ. ૧૮૬૪મા થયો હતો. તેમણે પોતાની શરૂઆતની કળવણી અમદાવાદમાં લીધી હતી. મન ૧૮૮૦ માં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પસાર કરી, તેઓ વધુ અભ્યાસ માટે મુબાઇ અભ્યાસ અને ઑફીસ્ટન કોલેજમાં દાખલ થયા. આ વખતે જાણીતા ડૉ. વર્સવર્થ ત્યા પ્રીત્તિપાલ હતા; અને તેઓને રા. ચીમનલાલજીની ખંત, ઉલટ તથા વિદ્યા પ્રીતિને લીધે તેમની તરફ પદપાત થયો હતો; અને તેમને સખ્ય શરૂ શિખ્યાથી ફેરવાઇને મંત્રિને ચઇ થયો હતો. અને કોલેજ છોડ્યા પછી વર્ષો સુધી બન્ને વચ્ચે પત્ર બ્યવહાર ચાલુ હતો. સન ૧૮૮૪મા ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રનો વિષય લઇને તેમણે બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી. આ મમયમાં, દરેક વિદ્યાર્થીની માફક તેમની આવજ પશુ “ધધાની પમદગી” નો મત્તવ આવીને ઉભો રહ્યો. ડૉ. વર્સવર્થ તેમના કુટુંબની પ્રખ્યાતી જાણુય પામેલા હોવાથી તેમણે ચૂચના કરી કે સનદી નોકરી માટે ઉમેદવારી કરવી. તે વખતે શુભાના જાણીતા અને નામીયા કુટુંબના નથીરાઓને આ ઉંચી જગ્યાઓએ નીમવાનો ગિયાજ હતો, અને ડૉ. વર્સવર્થે ફક્ત ચૂચના કરી એટલુંજ નહીં પણ રીતરિવાજ કુટુંબની તવારીખ આપીને ગવર્નર સાહેબના એક્ટરી ઉપર મજબુત ભક્ષમણુ પશુ આપી, પરંતુ વિધિએ કાઇ લુકુજ નિમ્ન હતું. રા. ચીમનલાલજીને તરતને માટે ન્હાની લાલચ આપી સદાને માટે સરકારી નોકરીની સુનાની માથે બાધી લેવા નહોતા; પણ બીજા શ્રેણીમાં ધુમવાનુ, રણવાનુ અને અવનવી લોકસેવા કંપાનુ તેમને માટે નિમોયક હતું. તેથી તેજ વખતે સરકારે કાવ બહાર પાડ્યો કે હવે એ જુની રીતે બદલે ખાતાના માણસોનેજ ઉંચા ઓધા ઉપર નિમવા. આ કાવને લીધે રા. ચીમનલાલજીની નિમણુંક થઇ નહીં. બી. એ. પામ થયા પછી સરકારી ટ્રાન્સલેટરની ઑફીસમાં રૂ. ૧૦૦) ને પગારે તેઓ નિમાયા હતા, અને સાચે માથે કાવડનો અભ્યાસ પણ કરતા હતા. ૧૮૮૭ ના જન્યુઆરી માસમાં તેમણે એલ'એચ. બી. ની ડીગ્રી ગ્રેજુવી અને મુબાઇમાં વકીલાત કરવા માંડી.

આ પગીના એમના જીવનનુ જ્ઞાત તે એક જળકતી કારકોર્ડની કક્ષાથી છે. વકી. લાંતના ધધામાં દિનપરદિન તેઓ વધુ અને વધુ ફાવતા ગયા. દાઇકાર્ટમાં જાણીતી અપી. લોમાં તેઓ રોકાતા હતા, તેમ જજ્ઞગમની પ્રેરોમાં પણ તેઓને લાઇ જવામાં આવતા હતા. અને ધીમે ધીમે એક બાહ્ય ધાવણથી તરીકે તેમની કીર્તિ એશિય પ્રસંગ લાગી; પરંતુ ધધાના દખાણમાં તેઓ લોકસેવા ચિમ્પા નહોતા. બી. એ. પાસ થયા તે વખતથીજ દાઇપણ પ્રકારે ફેરસેવા કરવા તરફ તેમની તીવ્ર વૃત્તિ હતી. તે સમયમાં ગુજરાતી સાધાને વિકાસ પછેજ ઓછો થયેલો હતો અને તેમાંજ, રાજકીય અથવા તે શાસ્ત્રીય પુરતકો તે ધધાજા ઓછા લખાયવા હતાં આ ઉપરથી પોતાની માવજાયાને સમૃધ્ધ કરવાના હેતુથી,

તથા પોતાના દેશભાઈઓમાં નવીન જ્ઞાન પ્રમારના ઉત્સાહથી તેમણે ક્રાંત્યમાહેનના
 “શ્રિદીરા હિંદુસ્તાન” નામના ગ્રંથનું બાબતર કર્યું. ત્યાંબાદ બીજા એ સાચીય મંથના
 પણ તેમણે ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યા. આપણા જ્ઞાતિમિત્ર મદન દિ. બા. અમ્યાલા-
 લજીએ મીલકત અર્થશાસ્ત્રનું બાબતર કર્યું હતું. તે પહેલાં અને ત્યાર પછી ગુજરાતી ભા-
 શાના અર્થશાસ્ત્રનું એક પણ પુસ્તક નહોતું. તે ખોટું પુટી પડ્યા રા. ચીમનલાલજીએ
 ક્રોસેટકૃત પુસ્તકને આધારે “અર્થશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો” નામનું પુસ્તક રચ્યું. આમાં તેમણે
 ધણા પાગલાપિક શબ્દો નવા રચીને દાખલ કર્યા છે. આ પુસ્તક દેનીંગ કોલેજમાં વિદ્યા-
 ચાંચીને વંચાવવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ તેમણે અર્થશાસ્ત્રનું જ્ઞાન લોકપ્રિય થાય તે સાર
 અર્થશાસ્ત્રની યાત્રા ઈંગ્લેન્ડ ઉપરથી અનુવાદ કરીને સખી. આ યાત્રા ધણીજ સરજા જા-
 પામાં લખેલી છે, અને તેમાં અર્થશાસ્ત્રના મૂળ મિલકતોનો સમાવેશ કરેલો છે. વકીયાતના
 ધધામા દાખલ થયા પછી પણ કાવલના એએક પુસ્તકો તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. પરંતુ
 લોકસેવાનું સંગીન કાર્ય કરવા માટે તેમણે જેન લુડ્ગન હતું. ઇ. સ. ૧૮૯૭ ની સાલમાં
 મુંબઈની મ્યુનિસિપલ કૉર્પોરેશનમાં તેઓ ચુટી કલ્યાણ અને તે વખતથી તેમણે જાહેર
 જુસ્સો લોકોની નજરે આવ્યો. ૧૮૯૩ ની સાલમાં ધારાસભામાં સુધાસ ધયા અને તેથી
 લોકો તરફના વધુ પ્રતિનિધિઓને તેમાં જોડાના દર મળ્યો. આ પ્રસંગે ઉત્તર વિભાગ
 નરકથી રા. ચીમનલાલજી ધારાસભા માટે એક ઉમેદવાર નરકિંબદાર પડ્યા હતા, અને
 સ્પર્ધાકર્તા ધણીજ હતી, છતાં પોતાના નામીય કુટુંબને લીધે તથા બટોળા મિત્રમંડળ અને
 સગાસંબંધીને લીધે તેઓ મદન નિવડ્યા. પણ રમુજ વાન તે એ હતી કે ઉત્તર વિભા-
 ગના ધણા જુદા તેમને પોતાના તરીકે ગણવાનો ઘવો કરતા હતા; મુગ તેમનું મૂળ વલન
 હતું, લોકેય તેમનું જન્મ અધન હતું, ખેડ જીવવાના અમીચા ગામના જાણીતા દેસાઈ
 કુટુંબમાં તેમનું મેસાળ હતું અને વળી તેમનું લગ્ન અમદાવાદના જાણીતા સરદારી વજીવ
 નરજેશમજી રૂપનાયકાસજીને ત્યાં થયું હતું. આ રીતે તેઓ ચાર જીવવાના વતની બેખાતા
 હતા અને આ વાતથી તે વખતે કેટલીએક રમુજ ઉત્પન્ન થઈ હતી. ૧૮૯૫ ની ચુંટણીમાં
 પણ તેઓ ફરી નિમંત્રા હતા. ત્યારે જાન. મી. મેનવડાં અમીચીસ વર્ષની જુવાન વયે
 કાઉન્સીલના સભાસદ ચુંટાયા ત્યારે જાહેર પત્રોમાં ચુંટણી કરનારાઓના ટહાપજુ બાબત
 ચક્ર બતાવવામાં આવ્યો હતો. પણ ચોટાકજ સમયમાં તેઓએ જાહેર પ્રજાની ખાતરી કરી
 આપી કે તેમના ઉપર સુધાસલો વિશ્વાસ મેડાવજી હતો. આ દરમ્યાન તેમણે જે અગત્યની
 પ્રજાસેવા કરી તે પ્રાથમિક કેળવણી હતી. અત્યાર સુધી પ્રાથમિક શાળાઓનાં માસ્તરોને
 તથા રૂપિયા અને ચાર રૂપિયા જેટલો નજરો પગલ આપવામાં આવતો હતો. આવા પગા-
 રના માસ્તરો હિંદુસ્તાનના લવિષ્યના શહેરીને કેવી કેળવણી આપતા હશે તેનો ખ્યાલ વાંચ-
 નારે પોતે જ કરી લેવો. જાન. મેનવડાં આ મહેનાજીએ તરકથી મજબુત લડત ધારા,
 સલામાં ચલાવી અને વર્ષોની મહેનત પછી તેઓ પોતાના હિંદુશમાં ફાવ્યા, અને મહેનાજી
 ઝોના પગારનું ધોરણ વધારવામાં આવ્યું. આ લડતમાં તેમને આપણા જ્ઞાતિમિત્ર અને
 કેળવણી ખાતામાં જાણીતા ચયયા સહાય સાક્ષર રા. સા. માધવલાલ દરીલાલ દેસાઈની
 ધણીજ મદદ હતી. આ ઉપરાંત હાઈકોર્ટની અંદર પણ અગત્યના સુધારા કરાવવા તેમણે
 ધણી મહેનત કરી હતી. અને ૧૮૯૭ના ઇલેકશનમાં તેઓ ચુંટણીમાં નિષ્ફળ નિવડ્યા
 ત્યારેજ તેમની ખોટ ધારાસભામાં આવજી પડી. લોર્ડ સેન્ડર્સ્ટ, તે વખતનો ગવર્નર સાહેબે

તેમની ગેરહાજરી માટે પોતાના લાકડામાં શીઠ કરી હતો. પરંતુ ધારાસભામાંજ તેમણે પોતાના કન્યાસ્ત્રવતી સમાપ્તિ કરી દીધી નહોતી. તેઓનું 'પકડ' માનવું હતું કે 'ખરેખરે દેશદાન કરેલા હોય તો દેશની કેળવણી અને ખાસ કરીને પ્રાથમિક કેળવણી તરફ ધ્યાન લઈ આપવું જોઈએ, અને તેથી તેમણે તે વિષયનો ઘણો અભ્યાસ કરીને, તે વિષય પોતાનોજ કરી લીધો હતો. અને ૧૮૯૪ માં પ્રાથમિક કેળવણીની આવનમાં લોર્ડ હેરીસની મરકારમાં હોમલે લુક્સાદાર વખાણ કર્યું હતું, જેને પરિણામે તે વખતની સરકારે એક સિદ્ધાંત તરીકે પ્રાથમિક કેળવણી અદ્ય હોવી જોઈએ તેવાત જાહેરી હતી. ઈ. સ. ૧૮૯૬ માં તેમણે પ્રાથમિક કેળવણીનાં ધારણ અને તેની તપાસણીના મુખ્યધર્મમાં એક અગત્યનો લેખ વાંચ્યો હતો. આ લેખના મુખ્ય પ્રધાનના તે વેળાના કેળવણી ખાતાના ડીરેક્ટર જાહંગીર સાહેબે ઘણું વખાણ કર્યું હતું અને તેમાંની સચનાઓ સ્વીકારવા સરકારને લલામણું કરી હતી. ઈ. સ. ૧૮૯૫ ની સાલમાં પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખનારી કેળવણી દુનિયાની માતારૂપે ગણાતી-મુંબઈ યુનિવર્સિટીના તેઓ દેશો નિમાયા; અને સાર જાદ હમેશ તેઓ તેના કાર્યવાહક ઘણાજ લાગ લેતા આવ્યા છે. ઈ. સ. ૧૮૯૮ થી તેઓ યુનિવર્સિટીની પ્રીન્સિપલના-કાર્યવાહક મંડળના-એક સભાસદ ચૂંટી કાઢ્યાં. આ માન મેળવનાર તેઓ પહેલાજ યુગવાતી હતા. આ વખતથી તેઓને પ્રાથમિક તથા ઉચ્ચ કેળવણીની પણ સેવા કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો.

આ સમયે વખત તેમનો ધર્મ પશુ ધર્મધોરારે ચાલતો હતો. અને ખાસ કરીને તેઓ ડાક્ટરના રમુછોડાપના મદિઆ સુરેદ્રમામાં ઘણું પ્રખ્યાતિમાં આવ્યા. અને ઈ. સ. ૧૮૯૮ માં પ્રીવી કાઉન્સિલમાં અગ્રણી કરી સારે ઓન ૦ મી ૦ સેતલવાડને ત્યાંના ખારીશ્વરને સમજાવતી આપવા માટે ખાસ વિકાસત મોકલવામાં આવ્યા હતા. વળી અત્યાર સુધી તેઓ રૂબ વધીકજ હોવાથી દાદકોર્ટ ઓફેલેટ બાલુએજ ધર્મ કરી ચક્રતા હતા. પરંતુ તેમની તીવ્ર શુદ્ધિ, કાયદાનું વિશાળ જ્ઞાન, તથા તકરાર કરવાની હેંશિયારી જોઈને, પોતાની ખાસ સત્તાને આધારે ૧૮૯૮ માં દાદકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધિશ અને પ્રીમ ન્યાયાધિશોએ તેમને અડવોકેટનું પદ આપ્યું અને દાદકોર્ટની અસરકારક દિવાની હકમત નીચે ધર્મ કરવાની પરવાનગી આપી. મુંબઈના સોસીસીટીએ પણ તેમની હેંશિયારી જોઈ અને તેનો લાલ લેવા માંડ્યો, જેને પરિણામે તેઓ પોતાના ધર્મમાં ઘણાજ આગળ વધ્યા. અને અત્યારે તેઓ મુંબઈના ધારાસભીઓના મેમ્બરની દારમાં ગણાય છે.

મુંબઈની અંદર પ્રાથમિક કેળવણી ઉપર દેખરેખ માટે પહેલાં એક ગેન્ટલ-રૂઠ કમિટી નામે મંડળ હતું. ઓન ૦ મી ૦ સેતલવાડના કેળવણી મુખ્ય પ્રમોના ખાસ અભ્યાસને લીધે ઈ. સ. ૧૮૯૭ની સાલમાં સરકારે તેમને આ મંડળના સભાસદ નીમ્યા. ૧૯૧૦ માં પ્રાથમિક કેળવણીના ધર્મ બુદ્ધિએ તેમજ કારણવાર મુંબઈની યુનિવર્સિટીની દાંધ આવ્યા તે વખતે, અને સાર પછી પણ ઓન ૦ સેતલવાડને યુનિવર્સિટીની રૂઠ કમિટીમાં ચૂંટી કાઢીને મોકલ્યા. અને ૧૯૦૨ ની સાલથી તો આ કમિટીના સભ્યોએ પોતાના પ્રમુખ તરીકે વખતોવખત ચાલુ નિમ્યા છે અને હજુ પણ તેઓ તેના પ્રમુખ તરીકે ચાલુ છે. આ કમિટીવારા તેમણે મુંબઈમાં પ્રાથમિક કેળવણી-સંબંધી સર્ગીન સંધારાં ઘણંય કર્યાં છે. તેમાં ખાસ કરી શિક્ષકોની ચેમ્બર, તથા શાળાઓ માટે ચેમ્બરોની બાજુ

નમા તેમણે ઘણું ખ્યાન આપ્યું છે. ૧૯૧૧ યુનિસિયાસીટીના તેઓ ૮૭ વર્ષ મહાસદ છે અને તે દ્વારા ૧૫૦ દેસાસેરા બળવે છે.

૧૮૬૭ થી ૧૯૦૩ સુધી તેઓ ધાગસભાની બહાર રહ્યા પરંતુ જે મસ્થાના પ્રતિનિધિ થવાને તેઓ મર્યાદી થોડા દિવસ તેજ સસ્થાએ છેરે તેમની કાર કરી, અને ૧૯૦૩ ની માસમા મુખોધ યુનિવર્સિટીએ તેમના પોતાના પ્રતિનિધિ નરીકે ધાગસભામા સુદી કાઢીને મોકલ્યા. તે વખતથી તે આજ સુધી તેઓ આ મસ્થા તંત્રીજ ધાગસભામા ગિરજા છે, અને આજ ત્યા આગળ નિરૂપણથી જોડ્યામાં રહ્યા કરે છે અને આ દી-ટીઓ લખાય છે તે વખતે ૧૫૦ તેઓ કાઉન્સિલના એકાદીસીયર એકાદીસીની જગ્યા સવાલ ઉપર મુખોધની ધાગસભામા ચર્ચા ચવાવી ગયા છે ધાગસભામા ઉચ્ચ ઉચ્ચની બાબત તેમણે જે સેવાઓ કરી છે તેમા જે સુખ્ય તરી આવ્યા છે. વાઈ કિરીમના વખતમા પુનાની ફર્ગુસન કોલેજની મળતી સરકારી માટ બપ કસામા આવી તે મળવી એમણે ધણી સખત લડત ચવાવી હતી તથા બીજી સેવા અમનારાદની શુભસત પ્રસેજના સખ ધમા તેઓએ કરી હતી અમદાવાદની રપતી જતી આશાદી તથા વિવાદાઓની સખ્ય ખ્યાનમાં લખને ત્યા આગળ અવ્યવસ્થિત કોલેજને બન્ને આફરેફ મગમરી કોલેજ ફેલી જોધે, એ મત તેમણે સમ્મર આગળ ગ્યુ ક્યો અને મગમરી તે ઉવટે રીકાધો ૧૪ ખરો. આ ઉપરાંત બીજી કોલેજના સાધન વધારવા તરફ તથા હાકરાઓને મહેવાના મમ તેના મુખાર તરફ તેમણે વારવાર મતકારનું ખ્યાન બેચ્યા કર્યું છે અને તેમા મુખાર ૧૫૦ કરાવ્યા છે. આ સામાન્ય ઉચ્ચની ઉપરાત લાલમા મરતુ ખ્યાન બેચી રહેવી ધધને લગતી ઉચ્ચની તરફ ૧૫૦ તેઓ લક્ષ આપે છે. અને ધણી રગોથી વિમોગિયા ત્યુબિસી રેકનીકલ રકુલના કારોચારી મંડળના તેઓ સભામદ છે.

ધ. મ. ૧૯૦૨ ની સાલમા લેકા તરફથી તેમને જે નાન મળ્યું હતું તેવી તેજ લીધા ચિનામ અને એમના જાનનું દુક જવાન પુર્ક કરી રાકના નથી આ સાવમા સોલ પૂરમા આપણા ઇલાકાની બારમી પ્રતિક કોન્ફન્સ મળી હતી તે કોન્ફન્સના પ્રમુખપદ માટે ઓ. મી. સેતલવાડને સુદી કાલમા આવ્યા હતા આ વખતે તેમણે આપેલ લાપણ ધણી વિદ્વાતલય અને જાહેર સલાલોના તેમના ઉચ્ચ અભ્યાસના પુરવારેફ હતું અને જાહેર જાણાઓએ તે ધણ વખાણ્યું હતું, તથા ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા જેવા પત્રમા તે ધણીજ મચાવો વિવધ ધધ ૧૫૦ હતું. અને તેમના આ કાર્યણ ઉપરથી મુનકના ત્યુબ અકાદિક પત્ર લીધી પચે તેમને " લીઓ (સર શીરામજી) ના બહાદુર હેરેન્ટુ " નામ આપ્યું હતું.

મુખોધ ઇલાકાના રાજકીય સુવચો તરફ ખ્યાન આપતી મસ્થા પ્રેમીરેસી એસે સીએચનના તેઓ ધણી વર્ગોથી એક એકટરી છે, અને તે દ્વારા ઉપરોગી કામ કરે છે ૧૯૦૧ ઈ. સ. ૧૯૦૨ મા યુનિવર્સિટી કમિશન બેઠું હતું, ત્યાં તેમણે ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામા સંખ્યાબધે ખુલા પત્રો લખી યુનિવર્સિટીની બાબતમા ધણી ચર્ચા ચવાવી હતી. ૧૯૧૩ ની માસમાં નિમાયલ રીએન્સાઇમન્ટ કમિશનમા ૧૫૦ તેમણે પોતાની સુખાની સખી મોકલી ઉપરોગી સમનાઓ કરી હતી ૧૯૧૦ મા તેઓ પોતાના પ્રતિમ

જીવનમાંથી આમાંથી લેવા વિલાયત થયા વતા તે વખતે પણ તે વખતના હિંદી પ્રધાન જાણીતા રાજદ્વારી લૉર્ડ મોરાર્જી તેમને મુલાકાત માટે-બોલાવ્યા હતા. તે વખતે તેમણે પ્રજાદિયે ધણી ઉપયોગી જાણતા અર્બંધમાં આ મદાન રાજ્યદ્વારીને જાણીતા કર્યા હતા. હિંદી નેશનલ કોંગ્રેસના કામમાં તેઓ ઘણા ઉલટલપો ભાગ લે છે અને કોંગ્રેસની ધણી મેમ્બરમાં તેઓ દાખલ રહેલા છે તથા તેમાં વખતો વખત ભાગણી પણ આપેલાં છે.

આ પ્રસંગે આ સદગૃહસ્થની લોકસેવાનું કુંક જતાંત અહિં મ્હુ ક્ષે છે. એ લો. ગોખલે એક સુખ દેશ સેવક હતા અને દેશમેવા માટે તેમણે ભર. જુવાનીમાં વાનપ્રસ્થ અંગીકાર કરી પોતાનો સખો સમય દેશમેવા પાછળ ગાળ્યો હતો. આ. મેનકવાડ જુદા પ્રકારના દેશ સેવક છે. તેઓને ઘણા સમય તેમના ધંધાની રોકાણોમાં જાય છે, જ્યાંએ તેઓએ કરેલા કામને મરવાજો ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઘણાજ મગીન થાય છે. આ ઉપરથી આપણા મામાન્ય સમારીજનોને ઘણેજ ધરો લેવા જેવું છે. વખત નથી એમ બમ પાડીને બેઠી રહેનારા પણ, જો ધાને તો પોતાના ધંધા ઉપરાંત દેશ સેવામાં ઘણા સમય જાળી શકે. અવળત ૨૨. ગોખલે માફક નિશ્ચિતિ નિવાસ અંગીકાર કરી શકાય તો તો ધાપુંજ ઉતમ; પરંતુ નેમ ન થાય તો કાંઈ ન કરવું તે કાંઈ જાણ્યો નથી.

શુદ્ધજીવનમાં તેઓ માદા, નિગલિમ્બની, શાંત પ્રકૃતિના અને મિત્રનમાર રવજીવના શુદ્ધ છે. ધંધાની રોકાણને લીધે અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓને લીધે સામાજિક પ્રત્યે તન્ક તેઓ જોઈએ તેટલું ધ્યાન આપી શક્યા નથી; છતાં એ પોને જાતે તો ઘણાજ આગળ વધેલા નિચારે આ બાબતમાં ધરાવે છે. તેઓ ઉપલાજ કારજુથી તથા મુબરિના વસવાડને લીધે, નાત સંબંધી જાણતા તરફ પણ કાંઈ લક્ષ આપી શક્યા હોય તેમ લાગતું નથી. પરંતુ આપણે કલકત્તાઓ જાહેર દેશમેવાઓ કરનાર આ ક્રાંતિમંદને-આપણા ક્રાંતિભોગે પણ-અડખાટ કે કચવાટ વિના વધુ તે વધુ દેશમેવાઓ કરવા માટે આનંદ માથે આમલ કરીયું. ઓન. મિ. મેતલવાડના પત્નિ પણ મુંબઈમાં ફેરવું થયાં મુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ-દ્વારા પોતાની બહેનોની સેવા કરે છે તેની નોંધ લેવી અગ્યારે નહીં જણાય.

ઓન. મિ. મેતલવાડની જીલિયકિન, ધારાસભાનો તેમનો અનુભવ, તેમની ચર્ચા કરનાની પદ્ધતિની ઉત્તમતા, ભાવજુની છટા નયા જાહેર મવાજોનો અભ્યાસ તથા દેશવણી સંબંધી વિષયોનું તેમનું જ્ઞાન ધ્યાનમાં લેવા જે માનવંત શુદ્ધરથી અધુરી, મોટી મેવા બબવવા તેઓ પડી કાલમલામાં જાય છે તે તેઓ ઘણે દરજ્જે જાણતી શકે એમ આશા રાખીયું. તે સંબંધીની તેમની ચોચના જાખન મુખરિના એક જાણીતા પંચમાંથી ઉતાગે કરીને આ કુદો લેખ મમામ કરીયું:—

“ x x x x x તેઓ જન્મીનાર એવું પાણી ધરાવે છે કે જે જીર્ણિત વત નાની
 “ જ્યાંએ તેઓ સુટી કદાયા છે, તેમનાં જેવીજ મોટી લોકપ્રિયતા, નામના, અને પ્રજા
 “ તથા નામંદાર સરકારની જાનેની એકસરખી પ્રજાંસા મેળવવાને, અને મહુર્મ મિ. ગોખલેની
 “ માફક દેશ પરદેશમાં પોતાની કાર્તિનો ક હા વગાડવાને તેઓ ભાવ્યથાળી થયા વિના નહો
 “ નહિ. દેશસેવાને ખાતર મહુર્મ મિ. ગોખલેની માફક જાતિભોગ આપવાને તેમાં
 “ ધંધાની ઓન. મિ. મેતલવાડને પ્રજા મજાજુતીથી માનપૂર્વક અપીલ કરે છે.”

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

ધસ્લામી સ્ત્રીઓ.

(અનુસંધાન ગ્રંથક ૫૪ ૩૪૨ થી.)

સ્ત્રીઓની પ્રજ્ઞા એટલે મોટી મોટી સલામો લઈથી તેવો અર્થ ત્યાં થતો નથી. મિત્ર એવીસન કહે છે કે ' રેડ ક્રેસન્ટ સોસાયટી ' ની તુર્કી સ્ત્રીઓ ધણું જ પ્રસશાયક કામ કરે છે. યુધ્ધ થવાથી જે સ્ત્રીઓ વિધવા થઈ હોય છે તે સ્ત્રીઓ કાંઈ પણ ધધાયાં દિવસ કાઢે તેટલા માટે લગ્નની તથા વળગીની ચરચાઓ ઉધારવામાં આવી છે. વળી તે સ્ત્રીઓની ફેળવણીના સંબંધમાં પણ તે બાંધ ધણું રસિક બ્યાન કરે છે. જે તુર્કી ભાષાનું શિક્ષણ એક વખતે એટલું તો ભુલી જવામાં આવ્યું હતું કે કાંઈ અજાણ્ય મનુષ્યને તુર્કસ્તાનની ભાષા ફ્રેન્ચ હશે તેમ લાગતુ, તે તુર્કી ભાષા શીખ્યાં અને તેના અભ્યાસ કરવા તુર્કી સ્ત્રીઓ કેવો આગ્રહ દર્શાવે છે તે વિશે તે બાંધ કહે છે કે—

તુર્કી લેખકોમાંની એક ઘણી હુમ્મીઅત સ્ત્રીલેખક હસીદ હનુમે પોતાની ઈશ્વર વર્ગની ઉંમર થયા પછી પોતાની ભાષાને અભ્યાસ કરવા માંગ્યો હતો. એક બીજી તુર્કી સ્ત્રીનો પતિ તુર્કસ્તાનના એકથી ખાતામાં નોકર હતો તેથી તેને એક વરસ લંડનમાં રહેવું પડ્યું હતું તે સમયે તે બાંધ તુર્કી ભાષા લખનાં શીખવા માટેજ રાત અને દિવસ મહેનત કરતી હતી.

કામના અતિરામ બેળગથી હસીદહનુમ દાવમાં ઘણી ગંભીર માંદગી ભોગવે છે. તે બાંધ બે બાળકની માતા છે. મહિના પહેલાં તે કન્યાઓની " નોરમલ શુક્રમાં " દત્તિહાસ શિક્ષણ પદ્ધતિ, અને સાહિત્ય, તે શીખવતી હતી. તેણે પાંચ કે છ અજાણ્ય શ્રેણી લખ્યા છે. તેમજ અમુક નકી કરેલા વિષયો ઉપર નિબંધો પણ લખ્યા છે. શુક્રવારને દિવસે પાંચલે પહેરે વારંવાર તે વ્યાખ્યાન આપે છે. તે મૃત્યુ કહે છે કે " આ બધા મ્હારા કામમાં મૃત્યુ પુરૂષ વર્ગ તરફથીજ ઉત્તેજન મળે છે અને આવાં કાર્યોમાં મ્હારે વખત જવાથી મ્હારાં છોકરાં અથવા તો ઘરમાં ખ્યાન અપાય છે કે કેમ તે વિશે મૃત્યુ કાંઈ સલાહ કરતું નથી. '

એક બીજી બાંધએ ઉર્બાઈમાં એક વરસ ગાળ્યું હતું અને તેણે " એલર્ડ ક્રોલેન્ક " અભ્યાસ કર્યો હતો, તેને વિશે તે કહે છે: " જ્યારે તેના આખા આવાડીયાના પાઠ તેમજ યજ્ઞ ગુપ્ત હોય છે ત્યારે તુર્કી લેખકો આરામનો દિવસ શુક્રવાર ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓને પાઠ આપવામાં ગાળતી રહે તેને જોઈ છે. આ સ્ત્રીઓમાંની કેટલીક પચાસ અને સાત વરસની વયેની ઉંમરની છે. અને કેટલીક તેથી ન્હાની ઉંમરની છે. પણ લાગણીમયક દેખાવ મ્હારી નજરે મૃત્યુ એ પડ્યો કે આ સ્ત્રીઓ ન્હાનાં છોકરાંની માટે નોડલીએ કરે છે અને જાણે કે તેમની જીંદગી લખતા પાંચમાં ઉપરજ આધાર રાખતી હોય તેમ લખનાં શીખવાને વાકી વળેલી પીડાથી મૃત્યુ કરે છે. "

“તુર્કસ્તાનની સ્ત્રી લેખકો” આ નામનો આવા નિબંધોની શ્રેણીમાં એક પ્રખ્યાત ઉપ લાવાર્થસૂચક નિબંધ છે; કારણ કે આ શ્રેણીમાં આવા નિબંધો બધા મળે છે. તુર્કી લોકમાં સાહિત્ય નથી એવી જે સામાન્ય માન્યતા યુરોપિયનોમાં ચાલી રહી છે તે માન્યતા વિરૂદ્ધ મિસ એલીસન તેમાં એવો વિરૂદ્ધ મત દર્શાવતી કહે છે કે:—

તુર્કી લોકનાં સાહિત્યમાં કેટલીક ઘણી સુંદર ખુબી ભરેલી બાબતો છે. આ માટે આપણે કેમ્બ્રીજનાં ઇંગ્લીશ લાપાના પ્રોફેસર મિ. ઈ. જી. બ્રાઉનનેજ આભારી છીએ, તે ગ્રંથકે તુર્કી કવિતાના ઇતિહાસના પાંચ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો છે અને ધણ જ નૈસર્ગિક અને મન-રંજક પુસ્તક લખ્યું છે. પાંચ વર્ષ ઉપર અત્યારે હું તુર્કસ્તાન ગઇ હતી ત્યારે મને એવું લાગ્યું કે કેળવણી પામેલી તુર્કી સ્ત્રીઓને પોતાના વિચાર દર્શાવવા કંઈપણ કળા શોધી કાઢવાનો સમય ધણેજ પાસે આવેલો છે. તુર્કી સ્ત્રીઓ ઘણી નાનકડા સ્વભાવની હોય છે. આ તેમનો નાનકડો સ્વભાવ, તેમને તુકસાનકાર્તા થઇ પડે છે. કારણ કે તેમની આત્મવલ્લા નજી પામી છે. યુરોપના પશ્ચિમ ભાગની સ્ત્રીઓની માફક તેમનાં મગજ તેમનાં પૂર્વજોનાં ચાકી ગયેલા મગજમાંથી નીકળી આવ્યાં નથી. સૈકડો વર્ષની નિદ્રામાંથી તેઓ દમણું તળી ઉઠી છે તેથી તેમનાં મગજ તાજાં, ને કામ કરવાને તત્પર થઇ શકે તેવાં છે. જેટલી સહેલાઈથી તે લખી શકે છે તે બેઝનેજ નવાઇ ઉપર તેમ છે અને સાહિત્યમાં પણ તેમજ છે. મ્હારી ઘણી ખરી રસી બ્હેનો કવિતા બનાવી શકે છે પણ તેઓએ દજી ગઇ લખ્યું નથી અને જે પાંચ તુર્કી સ્ત્રી લેખકો ઇનિયાના સાહિત્યમાં પોતાનું સ્થાન મેળવવાનો દૃઢ ધાન્ય કરે છે તેમણે પણ પ્રથમ કવિતાજ બનાવવા માંડી હતી.

જે તુર્કી સ્ત્રીઓને કેન્થ લાપાનું સારૂ જ્ઞાન છે તેવી તુર્કી સ્ત્રીઓને તેમના ગ્રંથોનું સારૂ લાપાનર કરી પોતાની સ્વદેશી બ્હેનોની સાહિત્ય સંબંધી આગર જાણવવા મિત્ર એલીસન આગ્રહ કરે છે. હનુમનું ‘હન્ડલ’ નામનું એક પુસ્તક છે તેમાં તુર્કી સ્ત્રીઓનું જીવન અને તેમની માનસિક સ્થિતિનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ પત્રકે દર્શાવેલો છે. તુર્કસ્તાનમાં ધણેજ ફેલાયેલા પુસ્તકનું આ લાપાનર ધણેજ ટંકપડા વગરનું અને જૂસ ભરેલું ધણું છે, તેમ મિસ એલીસન દિલ્લીની સાથે દર્શાવે છે. આ વિગતો સ્ત્રી વિષે તે લખે છે કે:—

તેનું શરીર સ્વેજ ન્હાનાં કદનું છે. તેને માંથે રત્નાય પડતા કેશનો સમુદ છે અને તેની આંખો પૂર્વ દેશના વનનીઓની આંખોની માફક અર્ધસૂચક અને વિશાલ છે. તે ઘણા ઘણા વિષયો ઉપર પોતાનો મન દર્શાવી શકે છે અને બીજાને મોહિત કરે તેવી રીતે આજના સંવાલોનો વિવાદ કરે છે. તેનાં વિવાદથી મોહિત થવાય છે તેનું કારણ તેના ક્ષેત્ર સંબંધે નથી પરંતુ આપણે ધારતા જણ ન હોઇએ તેનું કથન છે. નવાઇ જેવું તો એ લાગે છે કે સૈકડો વર્ષથી બુધિનમાં પડેલી આ સ્ત્રી અત્યારે વિચાર કરવાની શક્તિ આત કરે છે ત્યારે વિચારકીન જનમંડલ સમગ્ર પોતાના વિચાર દર્શાવવામાં બીજાકલ આકુષ્ટ કે દુઃખે ગળતી નથી.

બીજી સ્ત્રી વિષે તે એમ લખે છે કે, ‘ફાતમા અમશી’ હનુમનના ગ્રંથોમાંથી કેન્થ લાપાના લાપાનર સંગ્રહ, “આઉટ” અથવા વિજા વાદક નામનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું છે.

તેમાં પૂર્વ દિશાનું માધુર્ય અને શીત્લરૂપ બીલકુલ માલુમ પડતાં નથી. તોપણ આ સી-લેખકના મ્વદેશી પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ તેની અગ્રાધ શુદ્ધિ, સફળ જ્ઞાનશક્તિ, રૂપરૂપ કવ્ય-અથ શૈલી અને તેના બેદર ઐતિહાસિક જ્ઞાન માટે તેને બારે માન આપે છે. દાસ મા તે જ્ઞાનમાં અત્યંત હનુમ યુવાન ઉમરની સ્ત્રી નથી. તેનો મ્વદેશ માધાણ જળ્યા છે અને તેથી હૃદયની તેની મારી લાવના જળ્યા આવે છે. તેનું કદ ન્હાતું છે. શરીર ખાતણ અને શીત રંગનું ને બેદર ચાસાક છે. તેને રસિક લાગના વિષયો ઉપર જ્યારે તે આપણી સાથે વિચાર ચત્રાવે છે ત્યારે તેની આંખો મુસ્તાથી અકચક્રાટ મારે છે. જ્ઞાતમાં અલીનું વલણ સ્ત્રી જાતીના પદમાં છે. ઉપયોગી પ્રવૃત્તિપર જીવન જાળવતી-જરૂર પડતા ધંધામાં પેશ-વાયલી સ્ત્રીઓનો એ જગતે પક્ષ ડરે છે, પણ સાહત્યની તૈલીમાં, પોશાક અને ધરની મામમીની માફક યુરોપીઅન રીતરીવાજનું અનુકરણ કરવામાં તે બીલકુલ વિરૂદ્ધ છે. જો કે તે સ્ત્રીઓના પક્ષ એવે છે તોપણ જ્ઞાના રીવાજમાં કાષ્ટપણ સુધારો કરવાના પક્ષથી વિરૂદ્ધ છે. આ રીવાજને ધાર્મિક સમઘવના કારણથી પવિત્ર માને છે તેમ નથી પરંતુ પોતાની જાનમાં એક પરાપૂર્વથી ગ્રાહી આવની રૂઢિ કોવાથી તેને પવિત્ર માને છે. તુર્ક-જ્ઞાનની કોઈ પણ સ્ત્રીએ તેના જેટલો કુસંતોષ પુરેપુરો અભ્યાસ કરેલો નથી. જ્યારે સુમલમાની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ તે જ્ઞાને સમજાવતી ત્યારે તુર્કી લોકના આલેખક અગ્ર આપતો ધરમાં જે આનંદજનક વખત મ્હેં ગાળ્યો છે તેને માટે હું તેની આભારી છું.

તુર્કજ્ઞાનના પ્રખ્યાત દેશાભિમાની વીર જેવદત પ્રાચીની પુત્રી તરીકે જ્ઞાનજાણી હનુમને કેટલાક કાગળ પત્રો વારસામાં મળ્યા છે. આથી તુર્કજ્ઞાનના પાદશાહના ઇતિહાસમાં જેમને રક્ષ પડેલો હશે તેમને માટે ખાસ આ બહેનનો અન્ય કીમતી ધર્મ પડેલો ઉવદત્ય ત્યાર પાદશાહના સંજ્ઞાનો ઇતિહાસ થોડા સમયમાં તે જાણવી પ્રસિદ્ધ કનાર છે. આ કામ કરવા માટે તે ખરેખર યોગ્ય છે કારણકે તેના મરજુ પામેલા પિતાના મેદની તરીકે તેણે ઘણા વર્ષો સુધી કામ કર્યું હતું.

દાસની તુર્કી સ્ત્રીલેખકા સંજ્ઞા મ્હારે કાંઈ કહેવું નોંધ્યે. સ્ત્રીલેખકો વણ છે એક તો લયલાહનુમ તે દાસમાં જદ યદ ગદ છે. અને તેનાં કાન્યો ધણી વખત મ્હારી પાસે ગાવામાં આવ્યા હતાં. લેખક તરીકે હું આ બહેન વિશે કાંઈ કહી શકતી નથી કદા આટલું કદું છું કે તુર્કી લોક તેના અન્યો વખાણે છે અને જો તેમને તેમના લોકમાં સાહિત્ય નથી એમ કહેવામાં આવે તો તેઓ શરમાથી “લયલા છે ને ?” એમ જવાબ આપે છે.

નાઝગોર હાનુમ નાઝગોર નામની એક બીજી પણ એક સ્ત્રીકવિ છે. ‘સાન્સીરુદ્ધ યનના’ દેશ પડી ઝાન્ડ કાશમાં મ્હેં તેનું-જોળખાણ કર્યું હતું. તે સ્ત્રીકવિ મોહનજ અને શુદ્ધિમન બાદ છે અને ઘણુંજ સખ્ત કામ કરનાર છે. પોતાનાં સુંદર સગીના કાવ્યોનું દ્રવ્ય અને જર્મન ભાષામાં તે બાદ પોતેજ ભાષાન્તર કરનાર છે.

જ્ઞાતમઅલી હનુમની બહેન એમીની સ્ત્રી નામની એક બીજી બાદ છે. તેની શુદ્ધિ નાં વખાણ તેના પોતાના દેશમાં ઘણાં થાય છે. તેની રચેલી નવલ કથાઓનાં હજુ સુધી ભાષાન્તર થયાં નથી પણ તેના સંજ્ઞાથી નિજા સુખાન તુર્કી લોકને આછી મદદના મ્હેં પડના નથી.

જૂનઝાળની ઇચ્છામની સ્ત્રીઓની જીવિની સક્રિયસાહિત્યના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને માન મરતબ્રાધાળી ગિચતિતુ મિસ એલિસન વર્ણન કરે છે. પૂર્વ તરફના દેશોમા મહમદ પેગમ્પર આદેશના “નન્દન વનની સુન્દરી”ના નામથી ઝાળખાતી પુત્રી એક પ્રખ્યાત વક્તા હતી તેમ તે લખે છે. ત્યારે યમગદનો ખલીફ હાર્દન અલ રસીદ હતો ત્યારે ત્યાના વિશે વિદ્યાલયની પ્રેક્ષકર “લેયનખ” નામની એક સ્ત્રી હતી અને તેના તત્વજ્ઞાનના વ્યાખ્યાનોને પાસે યુવાન માણસો દરરોજ સાલગતા લખવા, મીઠરી, ફીલ્યુચટ સીધવિ તરીકે નામની સ્ત્રીઓ છે. સ્ત્રીઓનું જે સામાહિત પેપર પ્રથમ જણાવ્યું છે તેમા રસજનક વાતો જણાવવામા આવી છે. જેઓ તુર્કી સ્ત્રીઓની આશ્ચર્યજનક ઉચ્ચતિ વખાણે છે તેઓ મિમ એલીમનની લાગણીજનક દીકાઓની કિંમત જરૂર જાણશે. તે લખે છે કે —

“કડીનલર ડુન્યાસી” જેનો અર્થ સ્ત્રીઓનું જગત એવો થાય છે તેને વિશે બોલ્યા સીવાય તુર્કીસ્તાનની સ્ત્રી લેખકો વિષેનો આ લેખ હું પુરો કરી શકતી નથી. કડીનલર ડુન્યાસી સ્ત્રીઓના વિષયોની ચર્ચા કરતું એક સામાહિત સચિત્ર પત્ર છે તેના પાનામા ગમે સ્ત્રી પોતાનો લેખ આપી શકે છે પ્રથમ તો આ પત્ર એક દૈનિક સચિત્ર પત્ર તરીકેજ ઉત્પન્ન કરવામા આવ્યું હતું—અને આ વિચાર કદાચ વધારે ખડો દશે પરંતુ દૈનિક તરીકે તે નિષ્ફળ નિરૂપવાથી છેવટે સામાહિત સચિત્ર પત્રના રૂપમા તેને કેન્દ્રી નાખવામા આવ્યું છે

આ પત્રની આવૃત્તિ અને તત્ત્વિ એડિટ વપમેવરન હતુમ નામની સ્ત્રી છે તેને આજુ થએલા પત્રના કામદાનનો અર્થય તો તત્ત્વિજ્ઞાના કામદાનનો ખિલકુલ અનુલવ નથી, તેથી તેના પ્રયત્નોનું પરિણામ વધારે નિષ્ફળ છે તેની સમજ એવી હતી કે સ્ત્રીઓની જગવણી માટે જે કાંઈ વિચારસિધ્ધિ સમ્યા સ્થાપવીજ હોય તો તે સમ્યાને માટે તેઓના વિચાર દર્શાવવા માધ્યમ પત્રરૂપી સાધન હોવું જોઈએ

જેમને સ્ત્રીઓ સળધીના મચાલમા કાઢપણું નસ છે તે સર્વને માટે આ પત્ર પ્રસિદ્ધ થવાથી ભવિષ્યનું સુખજનક ચિન્હ યદ્ય પડ્યું છે ત્યારે તુર્કી સ્ત્રીઓને તેમના કાંઈ ઉપ-અદા અને વિજય મેગવવાનો આમલ હોય છે ત્યારે તેઓ શું કરી શકે છે તે આ પત્ર દર્શાવી આપે છે. કમનસીબે એટલું કહેવું પડે છે કે તેઓનામા બે શુભ લાન્બેજ હોય છે. મદાન કહેવાનો એવો લાન્બર્થ નથી કે તેઓ આજસુ છે પરંતુ તેમનામા એકામચિત્ત પાની શક્તિ નથી અને એટલી અહંકારી છે કે માધ્યમ કામને અમલ કરવામા નિષ્ફળતાનું જોખમ માથે વહોરી શકે તેમ નથી પણ આ બધું બદલાઈ જશે, ફક્ત સરખામણી કવાથી આપણે સમજી શકીશું કે મદાન પુરૂષો પણ “અપલ્લ કર્મી”ના વારવાર નિષ્ફળ થયા છે અને ભારેજ આપણને આપણા કાર્યમાં દિમ્બત આવે છે

કડીનલર ડુન્યાસીના લેખ ખીલ દૈનિક પત્રોમા પ્રસિદ્ધ ચએલા લેખોની બરાબર ન હોય તો કાંઈ વાધા જેવું નથી. દરેક તુર્કી શબ્દની ખત્તાબ જોડણી કવામા આવી હોય દરેક વાક્યની ખરાબ રચના હોય અને દરેક લેખ પણ કાઢપણું વળન વચરનો હોય તો પણ શું યદ્ય ગયું? કડીનલર ડુન્યાસી ફક્ત ૧૮૨૫ મદાયમરી પ્રપલ્નનું ફળ છે તેમ ધારી હું તો તે પ્રસિદ્ધ ચર્ચાથી રાજી થઈશજ. અને પરંપર સહાયકારી પ્રયત્નોજ તુર્કીસ્તાનને ખચાવ કરી શકે તેમ છે. તુર્કીસ્તાનની સ્ત્રીઓમા અને તો અદા છે, તુર્કી સ્ત્રીઓ જો કે

તેઓ' ઘણી સંસ્કારી છે છતાં પણ કેળવણી નથી તેથી તેમને કેળવણી મળવાથી તેમને ખતીરો અને ચોક્કસપણેના સ્વભાવ થશે. કેળવણી ન હોવાથી તુર્કી સ્ત્રીઓ સુરોપના બીજા વર્ગની પાછળ રહી ગઈ છે. બોલાચાલીના સુધરેલા સાધનથી અને વ્યવસ્થા ભરેલાં કામોથી તેમનું વર્તન સુધરશે. તેઓ મહાન કામોમાં ઘણી સારી રીતે પોતાનું સ્થાન લઈ શકે છે. તેમનામાં અદ્વિતીય હિમત પ્રેરવામાં અને વિવેક વિચાર આવે છે તે તે હું બાંધતી નથી પણ વધારે વિચારવાળા દુઃકીકતથી તેઓ કંટાળી જાય છે; અને તેથી તેમની હિમત કમી જાય છે તેથી “આ તો હું કાલે કરીશ” એમ લખંટર વચન કાઢે છે. પરંતુ આ સમજાનું પ્રારણ દેવનાં દ્રવ્ય પાણી તથા કેટલેક અંશે તેમનો પસપર્વથી ચાલતો રિવાજ છે. આજ કારણે હમણાં સુધી તુર્કી સ્ત્રીઓના તમામ કામોમાં અવરોધ રૂપ થઈ પડ્યાં છે.

આપણી પ્રખ્યાત સર્વાનુમતવાળી મંત્રીઓ તરફથી “હે” હલીદ હુતુમને અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ તુર્કી સ્ત્રીઓને તેમના સુધારા વધારામાં કેવી મદદ કરી શકે તે વિષે સલાહ દેતાં. તે ઉપરથી તેણે જવાબ આપ્યો કે “જે જનાના શબ્દોને તેમણે ખોટા ભાવાર્થ કરી ગેર-સમજ ઉભી કરી છે તે શબ્દ કાઢી નાંખી અમારા તુર્કી વ્યવહારની રીતમાં અમારે વિશે વાત કરવાનું તેમને કહે” તે જનાના શબ્દો ખોટા ભાવાર્થે અમારી જાણી ઉપર જે ખોટા વિચારનું વાતાવરણ ઉભું કર્યું છે તે વાતાવરણ કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવાનું અને અમારું જીવન ખરી રીતે જેવું છે તે તેમને કહે”

આ નિબંધોમાં ઘણી વાતો માર્મિક રસમની છે. તુર્કી જીવનની અંદરની બાજુએ વિશે મિત્ર એલીસન લખાણ કરે છે. તુર્કીમાં તેના સ્વાગત મિત્ર તરીકે સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તે એક દીકરાકર તરીકે નહીં પણ એક મિત્ર તરીકે તુર્કીસ્તાનમાં ગઈ હતી. તેથી તે તુર્કી લોકોની સમાચારી સ્થિતિની આનંદજનક તેમજ શોકજનક બાબતોનો આગેદુલ્ય ચિતાર રેણુ કરે છે. તુર્કી લોકોની બેહદ સ્વાગત વૃત્તિ અને મોહક સંબંધનું વર્ણન કરે છે. શહેરના દેખાવોનું નાદરૂપ વાક્યોમાં ચિત્ર ખડુ કરે છે. પાદશાહી જનાનાં માંથી જણાએલી “બેસ મેન” ની બખ્ષ સજાદારી ક્રિયાનું અને રાજમહેલમાંના સન્માનનું એથીપાગાધોરના તેના પ્રયત્નનું, જુઝામાં તેણે જોએલી વસ્તુઓનું અને તેના ઉપર જે માયાશુ વૃત્તિ દર્શાવવામાં આવી હતી તેનું મનરંજક રસિક શબ્દોમાં તે વર્ણન કરે છે. અમે એવા શુભ સમાચાર સાંભળ્યા છે કે આ સર્વ નિબંધો એક ચોપડીના ઘાટમાં છપાઈ થોડી કિંમતે પ્રસિદ્ધ થવાર છે. (મેથ્યુન આદિતિ કિમત ૩ રિ. ૬ પે.) તુર્કી દૈનિક પત્ર ટેનીનમાં તે ક્યારના પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે; અને પ્રમાણ તરીકે પ્રથમ દાંડેલા મુખ્ય લેખમાં ‘અલી દેલીઆદ’પત્ર એનું મૂલ્ય કરે છે કે જે જનમંડળની સુધારણા અને કેળવણીનાં કાર્ય માં આ નિબંધોએ ધણું ઉત્તેજન આપ્યું છે. “તુર્કી સ્ત્રીઓની સુધારણાના ઉત્તેજક કાર્ય માટે મિસ એલીસનને પુરૂષ વર્ગ તેમજ સ્ત્રી વર્ગ અને જન સંસ્થાઓ તેમજ પ્રગતિસૂચક કાર્યવાહકો તરફથી આભારસૂચક પત્રો મળ્યા છે. દિનંદના મુસલમાન વર્ગે પણ આ બાબત માં તેમની પસંદગી લખી દર્શાવી છે અને એમ લખ્યું છે કે આ નિબંધો દેવનો ભેદ રાખ્યા રીવાજ તમામ મુસલમાન સંસ્થાઓને સહાયજનક થઈ પડશે.

તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓ.

[તેમના સંબંધી જાણવાએ જાણીકે હકીકત.]

(અંગ્રેજી હાથથી અનુવાદ.)

કોન્સ્ટેન્ટીનોપલમાં આવ્યા પછી મેં નિશ્ચય કર્યો કે તુર્કીશ સ્ત્રીઓ સંબંધી ખુલાસા જે જે મેં સાંભળ્યું અને વાંચ્યું હતું તે સંબંધી મહાસ મસ્તિકમાંથી દૂર કરવું, અને મહારી નોંધપોથીની નવેસરથી શરૂઆત કરવી. સ્વતંત્રતા અને ઉત્કર્ષના લક્ષ્યોથી રમવાયલા ત્યાંના નવા રાજ્ય બધારણુથી તુર્કીશ સ્ત્રીઓના જીવનમાં કંઈ ફેરફાર થયો છે કે નહિ તેની તોંધ કરી લેવાને અને તેના ઉપર વિચાર કરવાને મારે ધરાઈ હતો.

સદ્ભાગ્યે ત્યાંનાં એકાદ ઓછાં ડેપુટીનાં જીવન સેદમા હેનોમ સાથે મારે ઓળખાણ થયું. તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિ અને સ્વતંત્રતાને માટે ત્યાંની સ્ત્રીઓનાં જે ઓડો લાગ પ્રયત્ન કરી રહી હતો તેમાં આવેલાની લાયકાં લાગ લેનાર સેદમા હેનોમ હતાં અને તેથી તેમનું નામ તુર્કીશ લેખકોમાં જણીતું હતું. તુર્કીશ સ્ત્રીઓ સાથેના મહાસ સંબંધો મેળાપમાં મળેને ખચર પડી કે પાશ્ચિમીય દેશની સ્ત્રીઓ જેટલી સ્વતંત્રતા હાલમાં મોગવે છે તેટલીજ સ્વતંત્રતા મુસલમાન ધર્મની શરૂઆતમાં પૂર્વ દેશની સ્ત્રીઓ મોગવતી હતી. આ સત્યને પરિપૂર્ણ સ્થાપન કરવાને અને પુનઃ તેવી સ્વતંત્રતા મોગવવાને તેઓ પ્રયત્ન કરી રહી હતી. સેદમા હેનોમ અને અન્ય શિક્ષણ પ્રાપ્ત સ્ત્રીઓની આગણી એ છે કે કુટુંબમાં અમને જે સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે તે અમને મોગવવા દો; તે ઉપરાંત અમારે કંઈ જોઈતું નથી. તુર્કસ્તાનમાં પ્રગટિત દુશ્મનોએ સેદમા હેનોમને ઘણા ખરાબ સ્વરૂપમાં ચીતરેલી છે અને તેના સંબંધી ધણું જોડું લખેલું છે અને તેની પોતાની જાંઘડી ઘણી વખત જોખમમાં આવેલી છે. તે એક હોરરિયાર લેખક છે, પણ રાકને લીધે મરફાર તેને કંઈ પણ લેખ પ્રસિદ્ધ કરવા દેતી નથી. દેશનું ભણું કરવાના મુલ ઇસ્તાથી તેઓ કંઈ પણ હાલમાં ઉપાવનાં નથી. નવું રાજ્યપ્રધારણુ હતું મુધી એવા મજબુત અને સાચા પાયા ઉપર આધાર્યું નથી કે આ સ્ત્રીઓના કાર્ય તરફ પોતાની મંમતિ અને વલણ ખુલ્લી રીતે દર્શાવેને પ્રગ્નતા અન્ય ધર્મોદ્ધાર લાગની લાગણી ઉત્કેરિને તે પોતે મુરકેલીમાં આવે.

આ નવા રાજ્યપ્રધારણુની શરૂઆતના શુભ દિવસોમાં કેટલીક સ્ત્રીઓની એવી માનસતા હતી કે, આ સ્વતંત્રતા અને પ્રગ્નતાનું મુગમાં સ્ત્રીઓને વધુ સ્વતંત્રતા મળશે, અને તેથી તેઓએ શુરખા વગર ઘર બહાર જવાની દિશત ધરી હતી. આ સ્ત્રીઓમાંની ઘણીએ ગત રાજ્યપ્રધારી દિવસોમાં બાજ લીધી હતો. પણ ટૂંક સમયમાંજ તેઓ નિરાશ થઈ; કારણ કે પોલીસે હુકમ કર્યો કે, શુરખા ઓછા સિવાય સ્ત્રીઓએ ઘર બહાર નિકળવું નહિ. પોલીસે ઉપર જણાવેલી સર્વ સ્ત્રીઓને મેનવણી આપી કે હવેથી આવી રીતે બહાર નીકળવું નહિ. આ ઘટણીને લીધે બાહ્યદિશી જોનારને એમ માલમ પડે છે કે તુર્કસ્તાનની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ખુલાસા જેવી હતી તેના કરતાં હાલના નવા રાજ્યમાં કંઈ પણ મુશ્કેલી નથી. કોન્સ્ટેન્ટીનોપલની સ્ત્રીઓના ગમે તેવા સ્વતંત્ર અને

સુધરેલા વિચાર હોય તોપણ તેઓમાંની કોઈ ઘર બહાર છુરખા સિવાય જવાની, કોઈ સુરોળીયન મિત્રની નેના ઘરે અથવા દોઢેલમાં સુલાકાત લેવાની, અથવા કોઈપણ પુરૂષને પોતાને ત્યાં બોલાવીને તેની સુલાકાત લેવાની છુટ લઈ શકતી નથી. બોરડેરસમાં હળદરો નાવડાંઓ આમથી તેમ આવળ કરે છે. આ નાવડાંમાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ, એમ બન્નેને માટે જુદા જુદા વિભાગ હોય છે; અને કોઈ પણ સ્ત્રી પુરૂષ વર્તના વિભાગમાં જઈ શકતી નથી. રસ્તામાં દ્રામની અંદર એમનાર ને કે ફેન એક સ્ત્રી હોય તોપણ દ્રામ હાંકનાર તેની આગળ પાછળ પડેલા નાંખે છે અને આવી રીતે તેને પુરૂષોની દ્રષ્ટિથી દૂર રાખવામાં આવે છે.

આ સર્વ જોવાથી ખુદેશાં તો આપણને એમ ખબર પડે છે કે આ સ્ત્રીઓ કશી પચત છે; પરંતુ થોડા વખત પછી, સત્ય શું છે, તે આપણા જાણવામાં આવે છે. સેન્ડા હેનોમે મૃતે એક વખત કહ્યું હતું કે છુરખો જોઈતા એમાં શું ? એ તો એક નજીવી બાબત છે, અમારે તો ખરી સ્વતંત્રતા-માનસિક સ્વતંત્રતા જોઈએ છે. અમને માનસિક સ્વતંત્રતા આપો, અને પછી જુઓ કે અમારા છુરખો યોગ્ય ક્રમથી દૂર થઈ જાય છે કે નહિ. સત્ય છે કે પ્રગતિને માટે અમે ધણું ધીમે ધીમે પ્રયાણ કરીએ છીએ. કોઈપણ દેશમાં સમાજ વિરૂદ્ધ વર્તન ચલાવીને તેમની લાગણી ઉત્કેરવામાં આવતી નથી; અને અમારા દેશમાં તો અમારા પ્રતિસ્પર્ધીઓ એટલા બધા જળવાય છે અને અમારી બૂધ શોધી ટાલીને પ્રગતી લાગણી ઉત્કેરવાને એટલા બધા તત્પર છે, અને અમારી હિંસ્યાલાલને તેઓ એટલી બધી જારીકાઈથી નિકળે છે કે, અમે હાલમાં તો પ્રગતિ વિરૂદ્ધ કોઈપણ પ્રયાત્ન વર્તન ચલાવી શકીએ તેમ નથી.

તુર્કીસ્તાનની સ્ત્રીઓની હીલચાલતું ખરું સ્વરૂપ તે ઉપર દશાંશુ નેવું છે. માર્ગમાં દમ્પતી સુરેલીઓ જતાં તેઓ શરૂઆતમાં તો માનસિક સ્વતંત્રતા મેળવવાને માટે પ્રયત્ન કરી રહી છે. અન્ય બાબત ઉપર તેઓ દાવમાં વિશેષ લક્ષ આપતી નથી. હું ત્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં મેં જોયું કે સ્ત્રીઓ કેળવણી અને પ્રગતિને માટે તત્પરતાથી પ્રયાસ કરી રહી છે.

જ્યારે હું સેન્ડાહેનોમને મળવા ગયો ત્યારે મને ખબર હતી કે તુર્કીસ્તાનની ઉચ્ચ પાયરીની એક સ્ત્રીને હું મળવા જઈ છું, કારણકે જનસમાજ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરનાર ઘણાંખરં આ ટાટીનાં મનુષ્યો હોય છે. જેટલો સમય હું ત્યાં રહ્યો તેટલા સમયમાં તે મહે બીજી ઘણી તુર્કી સ્ત્રીઓની સુલાકાત લીધી, અને તેઓમાંની કેટલીકની સાથે તો મેં મિત્રતા પણ બાંધી. કેટલીક વિદ્વાન તુર્કી સ્ત્રીઓ સાથે મારે ઝાળખાણ થયું; આ સ્ત્રીઓમાંની એક નવવધ્યાકાર અને સ્ત્રીકવિ હતી અને તેનાં પુસ્તકો તુર્કીસ્તાનમાં લગભગ દરેક ગૈર વચ્ચતાં હતાં. કેટલાક પાશાઓને પણ હું મળ્યો, અને તેઓની પત્ની અને દીકરીઓએ મારી સારી આજ્ઞાસ્વચ્છતા કરી. જે જે તુર્કી સ્ત્રીઓએ પોતાના સગાંજાણાં સાથે સુરોપમાં મુસાફરી કરી હતી તેઓને પણ હું મળ્યો. જે રાજ્યકન્યાઓનો પરિચય પણ સફળાએ મને થયો, અને તેમની સાથે વાર્તાલાપ પણ હું કરી ગયો. પ્રાચિન વંશજોની અને જુના વિચારોની કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે પણ મારી સુલાકાત થઈ. મને, મોથી નંવાઈની વાત તો એ લાગી કે આ જુદાં જુદાં કુટુંબો વચ્ચે કોઈપણ જાતું મળતાપણું નહતું. તેઓ જાણે જુદી જુદી પ્રજાઓનાં કુટુંબો હોય એમ લાગતું હતું.

તુર્કીસ્તાનમાંનાં કેટલાંક ગૃહોની મુલાકાતની કથના 'હવે હું' તમને કરાવીશ.

આ ઘર એમ-હેનોમનું છે. બલકાબંધ તુર્કીશ ક્વાર્ટર્સમાંના નીકેનકમાં આ ઘર આવેલું છે. ગૃહસ્થના સર્વ પ્રકારે યુરોપીઅન રીતને મળતી આવે છે. તમે બહારથી ઘંટડી વગાડો છો, અને એક નોકર આવીને તમને અંદર દાખલ કરે છે અને તમારા બુટ ઉતારે છે. પછી તમને એમ-હેનોમના દિવાનખાનામાં સર્થ જવામાં આવે છે. તમારી આતિથ્યકારિણી ઉભી થઈને તમને સ્થાને લેવા આવે છે, અને આવકાર આપે છે. તે એક સુંદર નાણુક સ્ત્રી છે; તેના વાળ મનોહર અને ચહેરા આકર્ષક છે, શુદ્ધ ઈંગ્લીશ ભાષામાં તે તમને આવકાર આપે છે. ત્યાં બેઠેલી બીજી બે સ્ત્રીઓ—એક તેની બહેન અને બીજી લત્તીચ—સાથે તે તમારું ઓળખાણ કરાવે છે. આ બે સ્ત્રીઓનું ઈંગ્લીશ પણ તેના જેવું જ શુદ્ધ હોય છે. તેઓનો પોષાક સાદો પણ આકર્ષક લાગે છે. દિવાનખાનું ઉત્તમ પ્રકારે શણગારેલું છે. એક બાલુએ ખુણામાં (ઈંગ્લીશ વાદ્ય) એક મોટા પીયાનો ઉઘાડો પડેલો છે. ટાઇપણ કેળવણી સીના દિવાનખાનાની સમાન આ દિવાનખાનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. પુસ્તકો, ચિત્રો અને ફોટોગ્રાફો—સર્વે વ્યવસ્થાથી યોગ્ય સ્થાને સુક્રમાં છે. ઈંગ્લીશ રીત પ્રમાણે મદા આપવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટની સુટથી સંબંધી તમે વાત કરો છો; અને આ સ્ત્રીઓનું આ સંબંધી આટલું પૂર્ણ જ્ઞાન જોઈને તમને અભ્યુચી થાય છે. અમેરીકા અથવા એન્ડની સ્ત્રીઓને તુર્કીસ્તાનની રાજ્યદારી હકીકતની જોટલી ખબર હોય છે તેના કરતાં વિશેષ ખબર આ સ્ત્રીઓને ઇંગ્લેન્ડની રાજ્યદારી સ્થિતિની હોય છે. તમને જમ થાય છે કે શું આ તુર્કીની સ્ત્રીઓ છે? બેશક, આ સ્ત્રીઓ તુર્કીસ્તાનની જ છે. પછી મોઘ બેલા સુરખા સંબંધી વાતની શરૂઆત થાય છે. ત્યાં બેઠેલી સ્ત્રીઓમાંની એક કહે છે કે મહેં ગણ કાલ પેરામાં એક તુર્કી સ્ત્રીને એટલો બંધો પાતળો સુરખા પહેરીને દરતાં જોઈ હતી કે તેના શરીરની આકૃતિ પણ તેમાંથી જણાઈ આવતી હતી. રસ્તામાં આવતા જતા તુર્કીશ લોકો આ સ્ત્રીના પોષાક વિશે ઘણી રીક કરતા હતા. એક સ્ત્રી કહે કે તે તો સાલોનીકામાંથી આવેલી લાગે છે. છેવટે બધા એ નિર્ણય ઉપર આવે છે કે આ સાલોનીકા સ્ત્રીને કેમ વર્તેલું જોઈએ તેનું તેને લાન નથી. સત્ય કહીએ તો આ સ્ત્રીઓ પણ ભવિષ્યમાં પોતાને આટલા જંદા સુરખા ઓઢવા ન પડે અને પોતાને પણ સ્વતંત્રતા મળે તેના દિવસોની આશા રાખે છે. આ દિવસો પાસે આવતા જાય છે.

ચોક્કસ મમય પછી વાર્તાનો વિષેષ બદલાઈને તુર્કીશ સ્ત્રીઓમાં હાલમાં ચર્ચાના એક બનાવ તરફ વળે છે. આ બનાવ આ પ્રમાણે છે. સુરી બેની દીકરીઓમાંની એક ફીગારો નામના પત્રમાં પોતાનો એક લેખ પ્રકટ કર્યો હતો. આ લેખમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે અંધકાર લોકોના પુસ્તકમાં તુર્કીશ જીવનનું જે ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે તે, શુભ્ય સ્ત્રી પાત્રના દુઃખદાયક અંત શિવાય, લગભગ સર્વ રીતે સત્ય હતું; અને તે પુસ્તકમાં આલેખવામાં આવેલાં ત્રણ સ્ત્રી પાત્રોમાં પોતે એક હતી.

અમારી આતિથ્યકારિણીમાંથી એક જણ જુસ્સાથી બોલી ઉઠે છે કે, “સુરી બેની દીકરીઓ પેરામાં રહેતી હતી, અને તેમને તુર્કીશ રીત પ્રમાણે લાગ્યેજ ઉછેરવામાં

આવી હતી. એમ. હોલીનાં અી પાવોને 'તુર્કીશ સીઓ' તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે તેથી અમને તુર્કીશ સીઓને ધણે સંતાપ થાય છે. સત્ય છે કે આ પ્રકારની સીઓ દાક્ષિણ્યવામાં આવે છે પણ તેથી ઠાઠપણુ રીતે એમ ન કહી શકાય કે તુર્કીસ્તાનની જગત્સહી પામેલી સર્વ સીઓ આ સીઓના જેવી હોય છે. તે પુસ્તકમાં એવી ઝાંખી દેખાવામાં આવી છે કે સઘળી તુર્કીશ સીઓ પરદેશી પુરુષોની સાથે એકથી નોંધવાને તત્પર છે, પણ અમને તો અંભાર દેશના પુરુષોથીજ ખૂબી ચાંતિ અને સંતોષ છે. દુઃકમાં કહીએ તો તુરીની છોકરીઓને યોગ્ય વર્તનનું ભાન ન હતું. સારી કેળવણી પામેલી 'તુર્કીશ સીઓ' માંની એવી એકને પણ ખતાવો જે ઇસ્તામ્બુલ અથવા બીજા ઠાંઠ પણ મુકર કરેલા રથજે અનુપયા પુરુષ સાથે મુલાકાત લે. દરેક દેશમાં એવી કટલીક છોકરીઓ હોય છે જેમને યોગ્ય વર્તનનું ભાન હોતું નથી, પણ આવી છોકરીઓના વર્તનથી આખા સમાજના વર્તનનું અનુમાન બાંધવું એ ઠાંઠ પણ પ્રશ્નરે યોગ્ય નથી. "

આટલું બોલીને તે તિરરકરની દૃષ્ટિથી આમતેમ જુએ છે. થોડા વખત પછી જ્યારે તેણે એક ફોટોગ્રાફ જ્ઞને બતાવ્યો, ત્યારે જ્ઞને લાગ્યું કે તેનું કહેવું સત્ય હતું. આ ફોટોગ્રાફમાં તે સ્ત્રી અને તેના પતિ તેમના પહેલા સંતાનને રોડથી રમાડતાં હતાં. પૂજ્ય અને આનંદપ્રકાશ પતિ, આસ્તાદજીવનક શ્રુત, અને મુધરેલા વિચારોમાંથી ઉત્પન્ન થતી સ્વતંત્રતા આ કરતાં સ્ત્રીને વિશેષ મુખ થું હોઇ શકે ?

હવે આપણે એક બીજા ધરની મુલાકાત લેઈએ. 'કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ'માં થોડાંક અંશર ઉમરાવોનાં કુટુંબો વસે છે, તેમાંના એકને આપણે આ સમયે મળવા જઈએ છીએ. અમેરીકા કરતાં કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ વધારે (Democratic) માયાળુ છે. ઠાંઠપણુ તમને તમામ કુળ અથવા કુટુંબ વિશે ત્યાં પુછતું નથી, અને આજ કાલેના એક લક્ષકો પાશરીનો નોંધ, ભવિષ્યમાં મોટા વહીવટી પદની ઉપર ત્યાં આવી શકે છે.

અમારી માથે એક ફ્રેન્ચ સ્ત્રી છે. આ સ્ત્રીએ તુર્કીસ્તાનમાં ચોતાની લગભગ આખી જીંદગી ગાળી છે, અને અહીંયાં તેને વણુ મિત્રો છે. ગેલેસ પૂઢ ઓળંગીને અને એક ગારી ભાડે કરીએ છીએ. આ ગારી એવી મજબુત બાંધવામાં આવી હોય છે કે રસ્તો ગમે તેટલો અશુભ હોય તોપણુ તે ઉપી વળી જતી નથી. અમારી ગારી ઇસ્તામ્બુલની સાંકડીશરીઓમાં આગથી તેમ આગળ દોડતી જાય છે. અમારી બન્ને બાલુએ લાકડના મ્હોટાં ધરા એટલાં સાથે આવી લાગેલાં હોય છે કે ઉપરથી તો જાણે તે મળી જતાં હોય એમ લાગે છે. આ ધરોની બારીઓ ઉપર, રસ્તામાં જતા આવતા પુરુષોની દૃષ્ટિથી દર રહેવા; મ્હોટા પાકા નાખેલા હોય છે. છેવટે અમે એક લુની બાંધણીના ઘર પાસે આવી પહોંચીએ છીએ. અહિંથી સુલમાનીયા મસજીદના ન્હાના ન્હાના મિનારાઓ આજ ભુદ આકાશમાં જાણે લગી જતા હોય એમ લાગે છે. અમે મ્હોજ નેરથી બારણું ખખડવીએ છીએ. અંદરથી અમે ઠાણુ છીએ એવું પુછવામાં આવે છે. અમારો જવાબ સંતોષકારક લાગવાથી અમને અંદર દાખલ કરવામાં આવે છે. ધરના વહીવટ, એ—એ એ અમારી અતિથિઓએ અમારા આજમનની અગાધિ બજાર બાંધેલી હોય છે. સોસરી ઓળંગ્યા પછી ત્રણ સીઓ અમને રક્ષાથી લેવા આવે છે, અને તે લોકોના રીવાજ પ્રમાણે

હૃદય, ઓછ અને મસ્તકનો સ્પર્શ કરીને અમને નમ્રતાથી આવકાર આપે છે. યુરોપીયન દેશોમાં જેમ હસ્તમિલનનો રીવાજ છે તેમ આ દેશમાં હૃદય, ઓછ અને મસ્તકને સ્પર્શ કરીને એવું દર્શાવવામાં આવે છે કે આ ત્રણે તમારી સેવામાં હાજર છે.

આ સ્ત્રીઓએ પોતાનો ઉત્તમ પોષાક પહેરેલો છે, કેશ યુરોપીયન રીત પ્રમાણે ઓળેલા છે, અને સર્વેએ કાને હીરાના એર્મિંગ અને હાથે વીટી ધારણ કરેલી છે.

અમારૂં એક બીજાનું અસ્પર્શસ ઝાળખાણ યથા પછી આ સ્ત્રીઓ અમારી આગળ ચાલીને બીજે માગે મહેમાનો મારેતા ખામ ચોરડામાં અમને લઈ જાય છે. બેડી કાઢેલી વાર્તાઓમાં આ લોકોના જ્ઞાનગ્યાનાતુ જે સુદર વર્ણન આપણે વાંચેલું હોય છે તેમાં અત્રે કદાચ પણ જોવામાં આવતું નથી. જો કે જમીન ઉપર સુદર માદદીઓ પાથરેલી હોય છે તો પણ આગળ પાછળનો દિવાલનો દેખાવ કદાચો ઉપજાવે છે. આ ચોરડાની મુખ્ય ચીજોમાં જન્મે જાણુએ જે મોટા સોફા, અને તેની વચ્ચે સ્થાનેની ખારીને અઢેલીને મુકવામાં આવેલો એક ન્હાનો સોફા-એટલું હોય છે. આ ન્હાના સોફા ઉપર મહેમાનોને બેસાડવામાં આવે છે. શિયાળાની ઋતુ હોવાથી ચોરડાની વચ્ચે એક મોટા સઘડીમાં દેવતા ભરેલો હોય છે. તે ઉપરાંત પુસ્તકોનું એક ન્હાનું કપાટ, અને જોઈ શકાય એવા સ્થળે મુકવામાં આવેલું એક પ્રાગોદ્યન-પૂર્વના લોકોને આ પ્રાગોદ્યન-કેટલા વ્હાલા હોય છે ! ચીતરેલાં બેડેળ માટીના વાસણો, દિવાલ ઉપર લટકાવેલો યુરોપનો નકશો, અર્ધ તરિફ કુરાનની ઉક્તિઓના તખ્તના અને કુદ્દળના મચકુર પિતામહ એમ-પાશાની તસ્વીર, આ મને પણ આપણી દ્રષ્ટિએ પડે છે.

મહે કોન્ટેન્ટીનોપરમાં રહેલું ગમે છે કે નહિ, મહાર લગ ચલુ છે કે નહિ, અને અત્રે મહાર કેટલો સમય રહેવાતું છે-વગેરે સમ્યક્તાથી પ્રજાપેના સલાહોના જવાબ આપતા આપતા કુ મહારી વ્યતિથક્ષરણીઓનો અસ્તિત્વ વડે ફોરાઆર લઈ છું. તેઓમાની એક, જે મૌથી મોટી હતી, અને જે મૌથી હોશીવાર અને સ્વર્ણ દેખાતી હતી, તે કળી પણ ત-કુરંત હતી અને તેના નેત્ર ચળકના અને ભુગ હતા. બીજી યુવતી જે ઉપર જણાવેલી સ્ત્રીની પુત્રવધુ હતી તેણે મહેરા શીઝા, કેશ લાંબાશ પડ્યા અને બદન નિમ્નેત્ત હતું. બીજી પુત્રવધુ પણ સુદર હતી. આ જન્મે પુત્રવધુઓ ચોખ્ખી હવા ન મળવાથી રોગીલી જણાતી હતી. અમને સીગરેટસ (ખીવાની બીડી) આપ્યા પછી ચોક્કસ સમયમાં એક બડી સુલામ-હોકરી યાગના તુર્કીશ ડ્રેસીના પ્યાલા લાવે છે. તે દરમિયાન અમારા વચ્ચે સાહિત્ય સંબંધી વાત નીકળે છે. વડીલ સ્ત્રી દિલગીરી સાથે જણાવે છે કે “હું ફક્ત તુર્કીશ, ફારસી અને આરબી ભાષા જાણુ છું, અને તેથી હું તમારા લખેલા પુસ્તક વાંચી શકતી નથી.” વધારામાં તે કહે છે કે, “હું વાચનની ધણી શોખીન છું, અને ધોડા બરજેટનાં પુસ્તકોનાં તુર્કીશ લખેલા લખાવર મને ઘણા પ્રિય છે.”

મહે પુછ્યું, “તમારા તુર્કીશ નવનકશા કાગેમાથી તમને જાણુ પ્રિય છે ?”

તે વડીલ સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો, “વિષયના તુર્કીશ ગ્રંથકારોમાં તો મને અબ્બદુલ્લા હુમીદ એ અને એકમદ મીલ્હાત હદેન્ડી વાચવા ગમે છે. કાઆમલ બેના પુસ્તકોની

પણ હું ધણી શોખીન છું; તે થોડા સમય થયાજ સુન્દરી ગયેલા છે. ફ્રેન્ચનાં લાપાંતરો પણ હું વાંચું છું.”

આ વખતે મેહોદી પુત્રવધૂ મગફરીથી વચમાં બોલી ઉઠી, “મહારા બે ન્હાના પુત્રો ઈંગ્લીશ અને ફ્રેન્ચ વાંચી શકે છે.” પરંતુમાં પોતાના પુત્રોને અન્ય લાપાંતરી કેળવણી મળે તે માટે પોતાને અને પોતાના પતિને કેવી શક્તિઓ અને ઉપાયો - યોગવા પડ્યા હતા તે સંઘળું તેણે અમને કહ્યું. નવા રાજ્ય બંધારણ પહેલાં અખબરુલ હુમીદના વખતમાં સુશોખીન કેળવણી લેવાની છુટ ન હતી, અને જે લોકો આ નિયમ વિરૂદ્ધ વર્તતા તેઓને દેશપાસની સિદ્ધ કરવામાં આવતી અથવા જેલમાં મોકલવામાં આવતા. નવા રાજ્ય બંધારણમાં ગમે એટલી ખામી હોય તો પણ એટલું તો કહી શકાય કે જ્યાં જ્યાં નથી કે પહેલાંના જીલમના દિવસો દલે ગયા છે અને પ્રજાજનના માર્ગો જે પહેલાં બંધ કરવામાં આવ્યા હતા તે હાલમાં ખુલા થયા છે.

આ વાતચીત દરમિયાન ગુલામ-છોટરી (દલે તે ફક્ત નામનીજ ગુલામ છે; કારણકે નવા રાજ્ય બંધારણથી કોઈપણ ગુલામ પોતાની સ્વતંત્રતાનો હક્ક મેળવી શકે છે.) હાથમાં ગુલામીરાજ-ગુલામના ચરખતના પ્યાલા બરીને લાવે છે, અને તે પીધા પછી અમે વિદાય-ગીરી લેખએ છીએ. તુર્કીશ આગતાસ્વાગતાના નિયમ પ્રમાણે આ સ્ત્રીઓ અમારી આગળ ચાલતાં ચાલતાં કહે છે, “કોન્સ્ટેન્ટીનોપલમાં પાંચ બેઝા પધારજો. ઓસ્માન તમે અમારા પ્રિયભવનમાં આપણે સાથે રહીશ અને જે જે વિષય સંબંધી તમે લખી શકો તેમ હો’ તે તે સર્વે અમે તમને બતાવીશું. અમને આશા છે કે અમારાં હૃદય તમને આ સ્થળે પુના આકર્ષવાને શક્તિમાન નિવડશે.”

એક કરતાં વધારે સ્ત્રી કંચવાના રિવાજ અબંધી પણ કંઈક અંતે કહેવાની જરૂર છે. તુર્કીસ્તાનમાં સ્ત્રીઓને આ રિવાજના અસ્થિત વિરોધ પુછતાં, તેઓમાંની લગભગ બધી તેનો અસ્થિતાર કરશે. આ રિવાજ ત્યાં એટલો થોડો છે કે તેનું અસ્થિત નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે. પણ આ રિવાજને બદલે બીજા બે રિવાજોનું ત્યાં પ્રાબલ્ય છે. એક તો છુટાછેડા કરવાનો અને બીજો સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની પુરોની અપ્રમાણિકતાનો. તુર્કી લોકો સ્વભાવથી હળી જાય એવા અને આચાર દિલના હોય છે અને તેથી કરીને ત્યાંનાં ગૃહજીવનમાં પ્રમાણસર મુખ્ય અને શાંતિ જોવામાં આવે છે. પરંતુ તુર્કીશ પત્નીને પોતાની ચાહુ રિયતીની જરાપણ ખામી હોતી નથી. તેણે પતિ, જે અન્ય કોઈ યુવાન સ્ત્રીની સાથે ફરીથી પરજીવા મારે, અને તેની ખાસે રિવાજ પ્રમાણે તે સ્ત્રીને લગ્નમાં આપવાના પૂરતા પૈસાં હોય તો તે પોતાની પત્નીની સાથે છુટાછેડા કરી શકે. જ્યાં સુધી આવી વસ્તુ સ્થિતી છે ત્યાં સુધી પોતાની જાતની ઉન્નતિ અને પોતાના હક્ક મેળવવાના કાર્યમાં તુર્કીશ સ્ત્રીઓને ધણી મુશ્કેલી નડવાનો સંભવ છે. પણ દરેક મવાલને બે બાજુઓ હોય છે, અને નિષ્પક્ષપાત દ્રષ્ટિથી નિહાળતાં દાલની પદ્ધતિમાં કેટલાક પ્રશંસાપાત્ર મુદ્દાઓ પણ છે. પોતાના પતિને ન મ્હાતી એવી સ્ત્રીઓ લાગ્યેજ તુર્કીસ્તાનમાં દ્રષ્ટિએ પડે છે. આપણા દેશમાં (ઈંગ્લેન્ડમાં) મેહોદી ઉમ્મરની બહુ કુંવારીઓ હોય છે, અને તેઓ કૃત્રિમ જીવન ગાળે છે; પણ અત્રે તેનું કંઈ છે નહિ. પ્રત્યેક તુર્કીશ સ્ત્રીની સંભાળ લેવામાં આવે

છે. માતૃત્વ પૂર્વમાં જેટલું માનનીય ગણાય છે તેટલું બીજા કાષ્ટપણુ દેશમાં જોવામાં આવતું નથી. લગ્ન થયા પછી જે સંતાન થાય છે તેમની સઘળી જવાબદારી પુરૂષોને માથે છે અને સંતાન થયા પછી પોતાની પત્નીને તે પોતાના જીવનભર પ્રયત્ન રાખે છે. સુલતાનના ઝનાનખાનામાં-પણુ જે સ્ત્રીઓને સુલતાનથી સંતાન થાય છે તે, બેશક, રાણીની-પદવી ધારણુ કરે છે.

આહુ ગિચતિનો, અન્નની માફક, તેની મેળેજ લવિષ્યમાં નિર્જીય આવશે. ફક્ત મુરો-પીચન રીતરિવાજથીજ માહિત્યાર એવા પાશ્ચિમીય માણસોથી આવા અતીશય શું ચત્રણી ભરેલા સામાજિક સલાહનો નિર્જીય સહેલાઈથી અર્થ રાકે તેમ નથી. પૃથ્વી ઉપરના કાષ્ટપણુ દેશમાં મુખ અને ચાંતિ ભોગવતી પત્નિઓ અને માતાઓનું જેટલું પ્રમાણુ જોવામાં આવે છે તેટલુંજ તુર્કિસ્તાનમાં પણુ છે. આ સ્ત્રીજીવણીની હિલચાલનું અને પુરૂષો સાથેની માનસિક સ્વતંત્રતા આપત કરવાના તેમના આ પ્રયાસનું પરિણામ શું આવશે, તે તો ફક્ત ભવિષ્ય કહી રાકે એમ છે.

અમદાવાદ.

—શ્રી હરિ.

ટર્કીની સ્ત્રીઓ.

[૧૪ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૨ ના Times of India Illustrated Weekly ઉપરથી.]

ટર્કીમાં થોડા વખત પરતી રાજ્યની ઉચ્ચપાયેલ ઉપરથી જન્મ્યાં આવે છે કે તે દેશની થોડી સ્ત્રીઓ મુધારામાં પૂરતી આગળ વધેલી છે. જુવાન તુર્કોની બહેનો તે વધુઓને પુરૂષો કરતાં ત્યાંની સરકારના જજા જતસુસો તરફથી સોછી દરકત થતી હતી; તેથી આ રાજ્યની ઉચ્ચપાયેલમાં સામેલ થનારાઓની વચ્ચે સંદેશા લઈ જવા લાવવાનું ધણું ખર્ચ થમ તેઓએ પ્રુથીથી ઉપાડી લીધું હતું. આ ઉચ્ચપાયેલના કામમાં તેઓ સામેલ થઈ હતી તેનું કારણુ તેમને જળમેદ કરવા પસંદ પડતા એમ નહિ, પણુ તેઓમાંની થણી ખરી મુરોપચા જઈ આવેલી હોવાથી અથવા મુરોપચાસીઓ સાથે સમગમમા આવેલી હોવાથી તેમનામાં સ્વતંત્રતાની તીવ્ર ઈચ્છા ઉત્પન્ન થઈ હતી.

તે દેશની પ્રજા રાજ્યપ્રધારણને આટે ચાંદોમદિ લઈ રહી ને તેનું કાષ્ટ પરિણામ આવ્યું ત્યારે જે થોડી તુર્ક સ્ત્રીઓ, પ અમતો વાયરો લાગવાથી, સ્વાતંત્ર્યના વિચારની ઉત્કેશાઈ હતી તેમને લાગ્યું કે હવે સ્વતંત્રતા મેળવવાનો ખરેખરો લાભ આવ્યો છે. કેટલીકે રસ્તામાં મુરુખા વિના જવાનું રાજી કર્યું. સોએકે સ્ત્રીઓએ તો નાટકશાળામાં ખાસ સ્ત્રીઓનેજ આટે એકે સ્વદેશલિંગની નાટકે પણુ જન્મવાવાને આટે મોટવણુ કરી. ઘણાખરા સુધરેલા પુરૂષો પણુ આ જાળમાં તેમને રજા આપવા ખુશી હતા. તથાપિ કેટલાકે જુના મનના લોહા એટલા બધા આની વિરુદ્ધ પડ્યા કે જે દિવસે આ નાટક જાજવાવાનું હતું તે દિવસે હસ સાથે મુસલમાનો તે નાટકશાળાની આસપાસ વિંટળાઈ વળ્યા ને જે બાઈ તેમાં જવા વળા કરે તેને મારી નાખીશું એવી ધમકા આપવા લાગ્યા.

પણ હું ઘણી શોખીન છું; તે થોડા સમય થયાંજ ગુજરી ગયેલા છે. ફ્રેન્ચનાં ભાષાંતરો પણ હું વાંચું છું.”

આ વખતે મોટી પુત્રવધૂ મગફરીથી વચમા બોલી ઉઠી, “મ્હારા બે ન્હાના પુત્રો ઈંગ્લીશ અને ફ્રેન્ચ વાંચી શકે છે.” પરંતુમાં પોતાના પુત્રોને અન્ય કાપાની કેળવણી મળે તે માટે પોતાને અને પોતાના પતિને કેવી સુકિતઓ અને ઉપાયો ચોજવા પડ્યા હતા તે સઘળું તેણે અમને કહ્યું. નવા ગભ્ય બધારણ પહેલા અખદુલ હમીદના વખતમાં યુરોપીયન કેળવણી લેવાની છુટ ન હતી, અને જે લોકો આ નિયમ વિરુદ્ધ વર્તતાં તેઓને દેશપાસની શિક્ષા કરવામાં આવતી અથવા જેલમાં મોકલવામાં આવતા, નવા ગભ્ય બધારણમાં જમે એટલી ખાતી હોય તો પણ એટલું તો કહીવ કર્યાં સિવાય ચાલતું નથી કે પહેલાંના જીવનના દિવસો હવે ગયા છે અને પ્રયાણના માર્ગો જે પહેલા બધ કરવામાં આવ્યા હતા તે હાલમાં પ્રશ્ન થયા છે.

આ વાતચીત દરમિયાન સુલામ-હોકરી (હવે તે ફક્ત નામનીજ ગુલામ છે; દારૂશુકે નવા ગભ્ય બધારણથી કોઈપણ ગુલામ પોતાની સ્વનંત્રતાનો દબ મેળવી શકે છે.) લાઇમાં ગુલસરીતોળ-ગુલામના શરખતતા ખાલા ભરીને લાવે છે, અને તે પીધા પછી અમે વિદાય-ગીરી લેખએ છીએ. તુર્કીશ આગતા-ગમતાના નિયમ પ્રમાણે આ સ્ત્રીઓ અમારી આગળ આવતાં આવતાં કહે છે, “કોન્સ્ટેન્ટીનોપલમાં પાછ બેઠા પધારને. ઓસ્તંદરસ તટે અમારા મિખભવનમાં આપણે સાથે ન્હીયુ અને જે જે વિષય સંબંધી તમે લખી શકો તેમ હો તે તે સર્વે અમે તમને જતાવીશું. અમને આશા છે કે અમારાં હૃદય તમને આ સ્થળે પુનઃ આકર્ષવાને શક્તિમાન નિવડશે !”

એક કરતા વધારે સ્ત્રી ગુલામ ગિલાજ મળેથી પણ કંઈક અગ્રે કહેવાની જરૂર છે. તુર્કીસ્તાનમાં સ્ત્રીઓને આ રિવાજના અગ્નિત્વ વિષે પુછતા, તેઓમાની લગભગ બધી તેનો અસ્વિકાર કરશે. આ ગિલાજ ત્યાં એટલેા થોડો છે કે તેનું અગ્નિત્વ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે. પણ આ રિવાજને જાહે બીજા બે રિવાજોનું ત્યાં પ્રાબલ્ય છે. એક તો છુટાછેદ કરવાનો અને બીજો સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની પુરૂષોની અપ્રમાણિકતાનો. તુર્કી લોકો સ્વચ્છવધી હળા ગમ્ય એવા અને માથાશુ દિલના હોય છે અને તેથી કરીને ત્યાંના જહજીવનમાં પ્રમાણુમર મુખ અને શાન્તિ બેઠામાં આવે છે. પરંતુ તુર્કીશ પત્નીને પોતાની ચાહુ સ્થિતીની જરાપણ ખાતરી હોતી નથી. તેનો પતિ, જે અન્ય કોઈપુત્રાન સ્ત્રીની સાથે ફરીથી પગલુવા મારે, અને તેની પાસે રિવાજ પ્રમાણે તે સ્ત્રીને લક્ષમાં આપવાના પૂરતા પૈસા હોય તો તે પોતાની પત્નીની સાથે છુટાછેદ કરી શકે. ન્યા સુધી આવી વસ્તુ-સ્થિતી છે ત્યાં સુધી પોતાની જાતીની ઉન્નતિ અને પોતાના દબ મેળવવાના કાર્યમાં તુર્કીશ સ્ત્રીઓને ઘણી મુશ્કેલી નડવાનો અંભવ છે. પણ દરેક સવાલને બે જાણુઓ હોય છે, અને નિષ્પક્ષપાત દ્રષ્ટિથી નિહાળનાં તાલની પદ્ધતિમાં કેટલાક પ્રશ્નસાધન મુદ્દાઓ પણ છે. પોતાના પતિને ન ન્હાની એવી સ્ત્રીઓ ભાગ્યેજ તુર્કીસ્તાનમાં દ્રષ્ટિએ પડે છે. આપણા દેશમાં (ઈંગ્લેન્ડમાં) મોટી ઉમ્મરની બહુ કુંવારીકાઓ હોય છે, અને તેઓ કૃત્રિમ જીવન ગાળે છે, પણ અગ્રે તેણે કંઈ છે નહિ. પ્રત્યેક તુર્કીશ સ્ત્રીની સંભાળ લેવામાં આવે

ઉપરચોટીયુ જ્ઞાન અપાય છે તે પશુ કુલનનું શિક્ષણ એ તેમાં મુખ્ય સ્થાન ભોગવે છે. છોકરીઓ માટેની માધ્યમિક શાળાઓમાં તે શિક્ષણ વધારે વિસ્તારવાળું છે. ત્યાં કુલન શિખવાય છે એટલુંજ નહિ પણ કાગ્ગસી તથા અરખી, ગણિતમાં આગળના પ્રકરણો, વિજ્ઞાનના મૂળ-તત્ત્વો, જૂગોળ અને નિબંધ શિખવાય છે, અને થોડો વખત હસ્તકળા માટે નખવામાં આવે છે. ઘણી જાળાઓ માધ્યમિક શાળામાંથી પસાર થયા પછી લલિત કલાઓની પાઠશાળાઓમાં જાય છે આવી પાઠશાળાઓ તે દેશમાં થોડી છે. ત્યાં તેઓ રી-નજુકામ, ચિત્રકામ, રંગકામ, મણન વગેરેના નકશા કાઢવાનું કામ, અને સંગીત શીખે છે. કેટલીક વધારે ઉત્સાહી બાલાઓ ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં જાય છે. ત્યાં તેઓને અરખી, કાસ્તી, નીતિશાસ્ત્ર, શિક્ષણશાસ્ત્ર, નિબંધ, ઇતિહાસ, જૂગોળ, ગણિત અને ગૃહવ્યવસ્થા શિખવાય છે ટર્કીમાં સ્ત્રી શિક્ષકોને માસિક પગાર રૂ ૩૦ થી ૧૫૦ સુધી મળે છે, અને સ્ત્રી શિક્ષક તરીકે શિક્ષણ લઈ તૈયાર થયેલી જાળાઓ માટે નોકરી મેળવી કાઢવા લાની સગ્ગાર હમેશ આપુર ને તૈયાર રહે છે. જો કે છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં છોકરીઓની નિશાળોની સંખ્યામાં સગ્ગાર તરફથી ઘણો વધારો કરવામાં આવ્યો છે, તોપણ તે નિશાળોની સંખ્યા જે હોવી જોઈએ તેની સાથે સરખાવતાં હજી તો બહુજ ઓછી છે. પશુ યોગ્ય શિક્ષકોને પૈસા પુરતા ન હોય ત્યારે સગ્ગાર સ્વાભાવિક રીતે ધારે તેટલું તો નજર કરી શકે.

ટર્કીમાં મહા પાઠશાળા (કોલેજ) એકજ છે, ને તે પશુ પાઠશાળાની છે, તથા તે અમેરિકાના લોકોનું સાદસ છે ટ્રાન્સ-ટાનીનોપલથી બોસ્તરસમાં થઈ આવતા સ્કુટરીના એક સુદર ને શાન્ત વિભાગમાં તે આવેલી છે આ શાળામાં ટર્કી છોકરીઓ જાય તે વિચાર મુલતાન અબદુલ હમીદને ગમ્યો નહિ, ને તેથી તેણે પહેલા તો તે ખંધ કરાવવા પ્રયત્ન કર્યો એમ કહેવાય છે કે તે અમેરિકન કોલેજના પ્રેસીડન્ટને એકવાર કોઈ લખવા આવેલી સુસલાન છોકરીના રક્ષણ માટે ચાલાકી વાપરવાની જરૂર પડી હતી. મુલતાને સાબરજી હતુ કે કોઈ તુર્ક છોકરી ત્યાં જાય છે તે પરથી ત્યાં તપાસ કરવાને તથા આ વાત ખરી છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરવા મુલતાન વારંવાર ઇન્સ્પેક્ટરો મોકલતો. એકવાર જેમ જેમ તપાસ ચાલતી હતી તેમ તેમ એક એરકામાંથી બીજામાં ને બીજામાંથી ત્રીજામાં એમ પેલી છોકરી જતી હતી, ને આવી રીતે તે પેલા અમલદારની નજરે પડતી નહિ. આખરે આ અમલદારે જતી વખતે ત્યાંની મુખ્ય સ્ત્રી શિક્ષકને કહ્યું કે જો કે મેં કોઈ સુસલાન છોકરીને જોઈ નથી, તોપણ એક અર્થ છે તો ખરીજ એક હું ખાત્રીપૂર્વક માનું છું તે ઉપરથી પેલી ચતુર અમેરિકન સ્ત્રીએ જાણે આશ્ચર્ય ઉપજ્યુ હોય તેમ દેખાવ કરી તેને પૂછ્યું કે ટર્કી સ્ત્રી પ્રકૃતિને દેખા દે તે માટે મજુરીની મારી પાસેથી આશાજ તમે કેમ તપ્તી શકો ? આમ પોતાની શોધમાં હરકત નડવાયો ઇન્સ્પેક્ટર ચાલ્યો ગયો, અને પેની છોકરીએ પોતાને અભ્યાસ જારી રાખ્યો અને આખરે એન્ડ્યુએટ થઈ. આ પછી તે દેશની કેટલીક છોકરીઓએ તે સંસ્થામાં પોતાના અભ્યાસ શરૂ કરી પૂરો કર્યો છે અને બીજી ઘણી હાલમાં તે કોલેજમાં જાય છે. હવેની કેળવણી લેવામાં હવે કોઈપણ જાતની હરકત કરવામાં આ સ્ત્રી નથી. આ સંસ્થા તરફ મુલતાન અબદુલ હમીદનું જે વર્તન હતું તેનાથી નવા મુલતાનેનું જીવજ પ્રકારનું છે, અને કોલેજમાં જાયતી પાંચ ટર્કી છોકરીઓનું ખરચ આ મુલતાનના

નાભ તરફથી પૂર્વ પાડવામાં આવે છે, તે ઉપરથી આ વાત જણાઈ આવે છે. આ છોકરીઓ પાસે 'પછીથી શિક્ષક તરીકે પાંચ વર્ષ નોકરી કરીશું' એવી કલ્પનાત લેવામાં આવે છે; પણ આ સિવાય તેમની પાસેથી બીજી કંઈપણ માગણી કરવામાં આવતી નથી.

એમ સમગ્ર છે કે આ છોકરીઓ, યુરોપ ને અમેરિકામાં જન્મને ભણવા મોકલી છે તે, તથા પસંદ કરેલી શ્રીમતી સ્ત્રીઓ—આ બધીનું, સ્ત્રીઓ માટે ઉચી કેળવણી નથા ભાષણો અપાવવાની વ્યવસ્થા કરનાર, એક (આવી જાતનું ટર્કમાં પહેલું) મંડળ થોડા વખતમાં ડોન્ટાન્ડીનોપલમાં ગયાગે, અને સુલતાને તેને માટે કન્ટ્રી મહેલ આપવાનું કહ્યું છે. આવા પ્રદેશમાં ફ્રેન્ચ મંડળોની જે યોજના છે તે યોજનાપરજ અદી કામ ચાલશે. તે દ્વારા અમુક અમુક વખતે પરીક્ષાઓ લેવાશે અને ઉચામાં ઉચી પરીક્ષા બેચેલર-એસ-એડ્સની (બી. એ. ની પરીક્ષાને મળતી) થશે. આદંભમાં મર્વ જ્ઞાન તુકે ભાષામાંજ આપવું, અદીઆનું જ્ઞાન પણ તેજ ભાષામાં, પણ વિજ્ઞાન જેવા થોડાક વિષયને માટે બીજી ભાષા ગ્રખવી અને તે શિખવવા માટે પદ્દતી સ્ત્રીઓને મોકલી—આવી તે મંડળની યોજના છે.

કુલ સરવાળે જોતાં, ટર્કમાં સંસ્કૃતિવણી બહુજ ઉચરતી સ્થિતિમાં છે એમ કહી શકાય નહિ. મોટાં શહેરોમાં કેટલીક આગળ પડનારી સ્ત્રીઓ તથા તેમને અનુસરતી અનેક બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓ દેખવામાં આવે છે. આમાંની કેટલીક આગળ વધેલી સ્ત્રીઓ ફ્રેન્ચ, જર્મન અથવા અંગ્રેજી જેવી વિદેશીય ભાષામાં વાંચી તથા લખી શકે છે. કેટલીકને યુરોપીય કેળવણીનો લાલ મળેલો છે અને થોડીક તો ડીમોવાળી પણ છે. બીજી કેટલીક (કલ્યાંદ મોતાના પતિ અથવા કોઈ સમાની સાથે) નવસંસ્કૃતિની લખીને, ભાષાન્તર કરીને તથા વર્તમાનપત્રે ચલાવીને ખ્યાતિ મેળવે છે. કોઈ કોઈક સારી કવિતા કરે છે ને કોઈ કોઈક અતંત્ર રીતે પુસ્તક લખે છે.

જે તુર્ક બાનુઓ સાહિત્યસેવા અથવા શિક્ષકમાર્ગ સ્વોદ્ધારતી નથી તે કદા તથા સંગીતને સારો અભ્યાસ કરે છે ને તે એવા દૃઢ નિમગ્ન થઈ તેમાંની એકાદનું કામ તો પરિસ મહેનતમાં પ્રદર્શિત કરવા જેવું માફે બહુવામાં આવ્યું છે. આજે સુલતાનની સંસ્કૃતિની ખરેખર પ્રગતિ કરતી સ્ત્રીઓએ નકાસ ગપ્પા દાંડવા મૂકી દીધા છે, અને તેઓ પોતાના શિવાનખનામાં પહેલાંના શિવાજ પ્રમાણે પરસંભારની નજીવી વાતોમાં વખત નહિ ગાળતાં, સાહિત્ય, કલા, મંત્રીત અને રાજ્યનીતિ જેવા વિષયો પર ગંભીર ચર્ચા ચકાવે છે. આ સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિ—તેમના મનનો વિશાસ કરવા ઉપર કહેના મંડળદ્વારા તેમને માટે આસ ભાષણો અપાવવાની યોજના કરવામાં આવી છે.

જેમ સર્વ પ્રદેશના વિદ્યાર્થી યતાં વાર લાગે છે તેમ સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાનું કામ પણ દંભેશ બહુ ધીમુંજ ચાલે છે, તથાપિ કેળવણીના પ્રસાર સાથે ટર્ક સ્ત્રીઓ બુદ્ધિશાળી અને ચપલ હોવાથી બહુ ઝડપથી આગળ વધે એમ સંભવે છે. એટલું તો કલ્પ કરવું બોધ્યે કે ટર્કમાં સ્ત્રીઓને પોતાને માટે વોટનો હક મેળવવાને મથવાનું છે તેવા કરતાં વિશેષ યત્ન મન, વચન અને કર્મની સ્વતંત્રતા મેળવવાને કરવાનો છે. તે ભૂમિની સ્ત્રીઓ જણે પાછેલાં જનવર અથવા ભાગ્યદત્ત આશુઓ હોય તેમ અત્યારમુધી તેમની તરફ તથા લોકોનું વર્તન હોવાથી તેઓ આ પ્રદેશના જીવનથી કંટાળી ગઈ છે. તેઓને પૂર

પુરુષના જેટલા સામાજિક હોદ્દા નોંધ્યે છે. તેમની મરજીમાં આવે ત્યાં, ખુબી રીતે ને અગમ્ય વગર, તથા તેમને રમે તેના પોચાક સાથે તેમને જવા આવવાની છૂટ મળે એવી તેમની ધમ્મણ છે. સાર્વજનિક જીવનમાં ભાગ લેવા માટે તેઓ આગળ પડી લીલચાલ કરતી નથી, તેમને તો જે કંઈ જોઈએ છે તે સાંસારિક સ્વતંત્રતા-આમાજિક જીવનમાં નહતાં બંધનમાંથી છૂટ-કે; અને જો આ મળી તો અને વેગ વધી શાન્તિથી અને આનંદ-થી જીવન ભોગવીશું એમ તેઓનું કહેવું છે.

તુર્કસ્તાનની હુમારિકા.

(પુરખો અને લગ્ન.)

યુરોપના બીજા દેશોની કન્યાઓની જેટલી છૂટ અથવા ગમત ગંમત તુર્કસ્તાનની બાલિકાઓને નહિં મળતી હોવાથી, તેમને મુલાવરગા દર્શાવતું જુઝખાનું વસ્ત્ર પોતાનાં કપડાં ઉપર ધાગી દરવાનો મમય આવે છે ત્યારે કાંઈ ખામ અલગમો ચતો હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. જુરખો ધાગી કન્યા યુવતી લગ્ન કરવાની ઉમરે આવી છે એવું મમનય છે. જો કે જુરખો ધારણ કરવાનું ફરમાન દુઆમી ધર્મશાસ્ત્ર કુચનમાં નથી, તથાપિ લાંબા સમયના રિવાજથી તે રૂઢી લોકોમાં શાસ્ત્રની આજ્ઞા જેવીજ પ્રચલિત થયેલી છે. ધોમે ધોમે જુરખાનું નસ જે પ્રથમ ઘણું બેડાળ અને કદંડુ હતું તે હવે ધણુ બારીક થઈ ગયું છે, અને તેથી તે બહુ દેખાતું તથા મનોહર લાગે છે.

માતાઓ સ્વલ્પાચિકરીતે જોતાની પુત્રીઓ માટે સમયમાં સારે નર શોધવાની તજ્જીબમાં રહે છે. પણ એ શોધ તેઓ કેવી રીતે કરી શકે? કારણ કે તેઓ (તેમજ તેમની પુત્રીઓ) ની નજરે સાએજ કાંઈ પુરખો પડે છે. નેથી તે પોતાનાં સગાં પહાલાં અને સહીયજીઓને ત્યાં જાય છે; અને તેઓ પોતપોતાના પરજીવાલાયક થયેલા પુત્રો તથા મગાઓના અતિશયોક્તિ ભરેલા વખાણ માલમે છે. એકથી બીજી જગ્યાએ જઈ ખામ તેઓ તપાસ આણુ રાખે છે. અને ઘણી વાર લગ્ન કરવાના ધંધે લઈ બેઠેલી સ્ત્રીઓની પણ મદદ તેમને લેવી પડે છે. પરંતુ ખુબી એ છે કે આવી રીતે ગણકાયવા લગ્નમાં પણ પતિપત્નીને સુખી થવાનું પ્રમાણ જે દેશોમાં સ્ત્રીપુરુષો એક બીજાને પસંદ કરી લગ્ન કરે છે તેના કરતાં, લાયજેજ ઓછું આવે છે !

ટર્કીમાં પ્રજા નિયંત્રિત સત્ત્વની ગ્યાપના દરવામાં ત્યાંની સ્ત્રીઓએ પણ મહત્વનો ભાગ લીધો હતો. જૂદી જૂદી જગ્યાએ મગગપત્રો અને સંદેશ પહોંચાડવાનું કામ તેમને સોંપવામાં આવેલું હતું, કારણ કે દરેકજાતિ માટે પ્રવળ કરનાર મંડળના સલાસદોની સ્ત્રીઓને ગત્યકર્તાઓનું ખાસ ધ્યાન જોડ્યા શિષ્ય એક બીજાને મગવા જવાનું કામ ઘણું સુચમ હતું! ટર્કીમાં સ્ત્રીઓનું જે સન્માન મગવામાં આવે છે, તેથી તેમની તપાસ ચંદ્ર શકતી નથી; અને ટર્કીમાં મકાનમાં જમાનાના ઓરડામાં પ્રવેશ કરવાનું અથવા તપાસ અવાવવાનું કામ એટલું મુશ્કેલ છે કે કાંઈપણ પોલીસ અમલદાર ધણા અગત્યના કામ શિષ્ય પ્રાચીન કાળના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને સ્ત્રીઓના ઓરડામાં જઈ શકતો નથી.

નેઓ શાસ્ત્રવેત્તા, તત્ત્વજ્ઞાની, બ્રૂહર્લયાશ્રી, ધર્મશાસ્ત્રકર્તા, જ્યોતિષી, વૈદ્ય, અધ્યાત્મ-જ્ઞાની અને ઇતિહાસકારક હતા. કેટલાક યુગ સુધી તેમની એવી સમજ હતી કે ખરૂં જ્ઞાન હોય તરસ્થીજ મળે છે, તેમની પ્રેરણાથી જ્ઞાનવોએ પ્રથો લખ્યા અને તે પવિત્ર મનાયા. ગ્રંથમાં અને વસ્તુસ્થિતિમાં જિન્યતા જણાવી હોય તો તે હોય વસ્તુસ્થિતિમાં છે, કે બહુતા તેની જિન્યતા કહેનારજ્ઞ હોયવાન છે. આ ગ્રંથમાં અમરતવની કલ્પના છે. આ ગ્રંથને અમાન્ય મણુવા કે તેનું એશ્વર્ય ન સ્વીકારવું તે અમરતવની કલ્પનાને દૂર દેખી દેવા જેવું છે.

આ ગ્રંથગ્રંથાસી હતો જ્ઞાનવોનાં સત્યસત્ત્વ દર્શાવે છે. મનુષ્યો જે સત્ય વચ્ચે છે તે કેવળ તેના તંત્રથીજ ચલાવે છે. બાદશાહ, સત્ત્વ, સંસ્થાનિક વગેરે સર્વ તેના વતી વહિવટ કરે છે—તેના પ્રતિનિધિ છે, એની માન્યતા હતી. સર્વનો એવો દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે, કદાચે પણ હુન્ટવામાં આવતો હોય, કચડી નાખવામાં આવતો હોય કે તેને શુદ્ધામ બનાવવામાં આવતો હોય તો તે તેનાજ નામ અને તેનાજ હુકમથી સર્વ કંઈ થાય છે.

આ આકાશવાસી લોકો કહેતા હતા કે શક્તિ જેવો શુભ નથી અને મંદાય સંમાન પાપ નથી. કોષપણ વાતની ચિકિત્સા કરવી તે મર્યાદા આજેથી જવા જેવું છે. આ અપ-ગ્રંથ માટે મનન ત્રાસ આપવો એ શિક્ષા કરેલી હતી.

અતંત યુગ સુધી જગત્પર આ ગ્રંથગ્રંથામી મંડળની સત્તા હતી. મનુષ્યની શુદ્ધિને ચૈતન્યહીન કરવા માટે તેઓએ અતિ પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ નિંદ્રા કૃત્ય પાર પહેલાચક્ર મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલો સત્ય પ્રેમ નષ્ટ કરવા માટે, તેમની પ્રગતિ અટકાવવા માટે, જ્ઞાન સર્વત્વ એક પણ કીરણ પૃથ્વીપર નહિ પડવા દેવા માટે અને તેમના મનમાં અંધ શક્તિને પ્રજ્વળ બનાવવાને માટે ગમે તેવો અનર્થ યતો હતો.

તે યુગ ૧૪૭, શુદ્ધામગીરી, અધશક્તિ અને અજ્ઞાનતાનો હતો. અજ્ઞાન, ભય અને અંધ વિશ્વાસથી ઉત્પન્ન થયેલી એટલે જિવાનું આમાન્ય સત્ત્વ, ધાત્તશાસ્ત્રી, વૈદ્ય, વિદ્વાન અવિદ્વાનાદિ મર્દ પર હતું. તેઓ સર્વ ધરપર કાંપતા હતા. તેમનો નિકાલ થઈ ગયો હતો કે, મનુષ્યો જૂનોનાં રમકડાં છે.

પ્રાર્થના, ઉપાસ, રોમહવન, મનુષ્ય કે જનવરણના સ્વતંત્રી જૂન અને દેવોને સતોષ યંત્રો હતો. નમસ્કાર, ગંગયોધ, ઉત્સવ વગેરે તેઓને અતિ પ્રિય હતા. સંસાર ત્યાગ, અવસવ છેદ, જંમલ નિવાસ, બ્રહ્મચર્ય વગેરેથી આકાશસ્થ દેવોને સતોષ થતો હતો. પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળકોનાં જૂન કરવામાં, જળનાં નદીન નદીન સાધનો તૈયાર કરવામાં, ત્યાં ત્યાં અધ્યાત્મ કારકીઓ નૈયાર કરવામાં, લોકોના હાથ પગમાં બેડીઓ નાખવામાં, તાનિ-કોને ઉક્ષા બાળકોમાં અતે તેમનાં નેત્ર જેઓ કાઢવા જેવાં ધોર કૃત્યોમાં તેમને ધણે આનંદ થતો હતો. સારંશ, જૂનને આનંદાગ લોકો ગમે તેવાં ધાતકી નિંદ્રા ફેવાટાં ઉભાં કે તેનાં કૃત્યો કરવા હતા.

આ જૂનો અને દેવતાઓની ઉત્પત્તિ કારક અને જૂની લોકોના કુળરૂપ બેગમગી ઉદ્ભવી અને અધશક્તિવાળા લોકોએ અન્ય મનુષ્યોના મન પર તેનું ભયંકર સ્વરૂપ કમાવવાનો અતિ પ્રયત્ન કર્યો, ભયથી વિચારશક્તિ સિધિલ બની ગઈ, બીકણ પડે પડી

પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, ગાંડી ધર્મશ્રદ્ધા ત્યાં ત્યા પ્રસરી ગઈ. અને રાક્ષસ, જૂત, વિશા-
આદિની વાતો જોને તેને ખરી લાગવા માંડી. આ સર્વ હવે પંચીના ચમત્કાર વર્ણન
પરથી રૂપરૂપ થશે.

પંચાક્ષર.

પ્રીતી લોકોના આયતનમાં એવું લખ્યું છે કે “ હંમુએ યોદ્ધાના પાસે આપીજમ
લીધા પછી આકાશમાંથી પવિત્ર આત્મા કમ્પૂરની માફક તેના પર ઉતર્યો, તે વખતે આ-
કાશવાણીથી પ્રભુ બોલ્યા કે તું મારો ગ્રિય પુત્ર છે. હું તને જોઈ સંતુષ્ટ થયો છું. ”

આ આત્માએ સેનાનદારા હંમુની પરીક્ષા કરવા માટે હંમુને રાત્રમાં લઈ જવામાં
આવ્યો. સેનાને તેને જળવાને માટે મેલ નાખવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે ફસાયો
નહિ. સેનાનરૂપ જૂત તેને વશ કરવાને સમર્થ થયું નહિ. કાચુ કે દેવરૂપ પવિત્ર જૂત-આત્મા
તેના દેહમાં મંચર્યો હતો.

હંમુ ચંદ્રથીજ જૂતને દૂર કરતો હતો. એક વખતે કપરાવિનાયકોનાં બે માણસો
જૂત થઈ બહાર નીકળ્યા. તે યજ્ઞાં ભયકર દનાં, તેમણે હંમુને જોયો ત્યારે મારીગિયુ
હરમન કે જાવાગોર આગળ ડરીને જૂતો બોલે છે તેમ ને ડરીને બોલ્યાં “ કે પ્રભુના
પુત્ર ! તું અમને પીડા કરવા આવે આવ્યો છે કે શું ? ” નજીકમાંજ હુકમનું યોશું ચરણ
હતું. તે જૂતોએ હંમુને વિનવી કરી કે, “ તું અમોને કાઢતો હોય તો અમોને તે
જૂદમાં મોકલ. ”

હંમુએ કહ્યું “ જાવ, ” ત્યારે તે ત્યાંથી નીકળી હુકમમાં પેહાં. પછી તે હુકમે દોડી
જઈ બેઠાં પરથી સમુદ્રમાં કૂદી પડી મૃત્યુ પામ્યાં.

ઈંગ્લાન્ડના પ્રસિદ્ધ કવિ સ્કોટપિયરનાં ધણાં નાટકોમાં જૂત, પિશાચનો ઉપેખ છે
ટંપેટ, મેક્રેથ અને હેમ્પેટ નાટકો જોયોએ વાંચ્યાં હશે તેઓને આની સમતા જણાશે.
ઈંગ્લાન્ડના ઇતિહાસમાં એક પ્રસિદ્ધ ચેટરનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન છે.

“ ઇ. મ. ૧૪૨૮ માં ઈંગ્લેન્ડનો ક્રાન્સના અર્ધ કરતાં વધિક ભાગ પર અધિકાર
હતો. ફ્રેંચોમાં અંદરશક્તિ, ચાલ્યનિશ અને આત્મચળનો અભાવ હતો. ધણા ફ્રેંચ મ-
રદારો ઈંગ્લેન્ડને સળી ગયા હતા. ક્રાન્સનો રાગ હતાચ સહ નારી ગયો. સર્વને લાગવા
માણ્ય કે આખો ક્રાન્સ હવે ઈંગ્લેન્ડની સત્તામાં જશે. પણ તેટલામાં એક એવો વિશ્વદાશ
જનોન જન્યો કે તેથી સર્વ ચક્ર પાછું ફરી ગયું. તે જનાવ એ હતો કે.—

લોન ઓફ આર્ટ નામની ૧૪-૧૫ વર્ષની એક બેકુતની છોકરી પોતાનાં ઘેર ચ
ચાવતી હતી. એક વખત ડોરા મરાવતાં તેના મગજમાં દેશની દુર્દશાના વિચાર પોગાવા
લાગ્યા. દેશની દુસ્થિતાથી તેને ધણું લાગી આવ્યું. તેણે વિચાર કર્યો કે મારે આ દીનતા
દૂર કરવી જોઈએ. આ નિશ્ચય થતાંજ તે ઘેર આવી સર્વને કહેવા લાગી કે “ પ્રભુની
મને આશા થઈ છે કે તું ક્રાન્સને વ્યવસ્થા કરી સુખને પુનઃ માદી પર બેસાડ. લોકોને
તેના પર વિશ્વાસ મેડો. તેણે રાજ પાસે જઈ આ વિધેવાત કરી ત્યારે તેને પણ તે

મૂર્ખ કદનાનું ભયંકર પરિણામ.

પંદરમી સદીના અંતમાં એટલે હિન્દુસ્થાનમાં શિક્ષકર લોકો રાજ્ય કરતા હતા. તે વખતે જૂનપિરાય એટલાં પ્રખ્યાત થયાં હતાં કે રોમના ધર્માધ્યક્ષ આકાશ 'ઈનોસેન્ટ' પોપ એઓએ આરાધન કાઢી ગુન્હાનો તપાસ કરનારા લોકોએ એટલો શોધી કાઢી તેમને સખત શિક્ષ કરવી એવો હુકમ ફરમાવ્યો હતો. હેમર એફ વીચેસ નામક એક પુસ્તક કાઢી તેમાં એટલાની એકસી જેવી રીતે કરવી તે સંબંધી નિયમ ઠરાવવામાં આવ્યો હતો. ત્યારપછી એલેક્ઝાંદર, લીઓ અને એડીયન એ પોપોએ પણ એવાજ આરાધન કાઢ્યાં હતા. સુમારે ત્રણસો વર્ષ મર્ફ ધર્માધિકારીઓ એટલાના અવસ્ય ગુન્હા દૂર કરવામાં નિમગ્ન થઈ ગયા હતા. પુરૂષ, સ્ત્રી, બાળક ગમે તે પકડાયું કે તેને બસ જીવતું બાળો, ફાંસીએ ચઢાવો, પકડો, મારો એજ ધરણ ચાલી રહેતા હતા. પ્રેટરેટ એટલે ઉદાર ધર્મવાદી અને કેથોલીક એટલે અનુદાર ધર્મવાદી એ બન્નેએ આ બાબતમાં બીડાં ઝડપેલાં હતાં. છનીચા (સ્વીટઝર્લેન્ડ) મા ત્રણ મહિનામાં પાંચસો એટલાને છંવતાં બાળવામાં આવ્યાં હતાં. કોમમાં એક વર્ષમાં એક દહાર એટલાને ફાંસીના લાકડે ચઢાવ્યાં હતાં. એકલા જર્મનીમાં આ માર્ગે ઓછામાં ઓછાં એક લાખ મનુષ્યોનો ધાણુ નીકળી ગયો હતો. ઈ. સ. ૧૭૩૯ માં કેટલીક સ્ત્રીઓને આ અપરાધ માટે ફાંસીની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી હતી. સ્વીટઝર્લેન્ડમાં ઈ. સ. ૧૭૮૦ સુધીમાં ઘણી સ્ત્રીઓને એટક માની બાળવામાં આવી હતી.

ઈંગ્લાંડમાં આવીજ ભયંકરતા ચાલી રહી હતી. છઠ્ઠા હેનરીના વખતથી તે પહેલાં લેન્સ સુધી એટલે બધાં વર્ષ સુધી એટલાના ગુન્હા અને તેમને શિક્ષ કરવા સંબંધમાં કાયદાપર કાયદા પસાર થતા હતા. જે લોર્ડ બેકનને આધુનિક સુધારણાનો જન્મ આપનાર લેવાનું સુધરેલાં રાષ્ટ્રો કહે છે તે ત્યારે કોમન સભામાં સભાસદ હતા ત્યારે એટલાને છેવટનો કાયદો પારામેટે પસાર કર્યો હતો. આ કાયદો ત્યારપછી એ વર્ષે એટલે ઈ. સ. ૧૭૩૬ માં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રેંચો હિન્દુસ્થાનમાં રાજ્ય મેળવવા માટે લટતા હતા તે વખતે રૂંદ કરવામાં આવ્યો હતો.

ઈંગ્લાંડમાં ઓછામાં ઓછાં ત્રીજ દહાર એટલાને બાળી દેવામાં અથવા ફાંસીએ લટકાવવામાં આવ્યાં હતાં એવો અંદાજ કાઢવામાં આવ્યો છે. રોકેટલાંડમાં ઈ. સ. ૧૭૨૨ માં એક એટલાને ફાંસીએ ચઢાવવામાં આવ્યું હતું. આ એક વૃદ્ધ સ્ત્રી હતી. તેને હસ્તપાદ લીન એક છોકરી હતી. લોકોની એવી મમજ થઈ હતી કે, આ ફાંસીએ પોતાની છોકરીને ઘેડી ખનાવી તેને જૂતો પાસે નાલજાંદ કરાવી તેથી તેના હાથ પગ ગયા હતા.

આસાયુસેટસ—સાલેમમાં ઈ. સ. ૧૬૩૨ માં એટક માની ૧૯ માણસોને ફાંસી દેવામાં આવી હતી.

છેકે હમ્બર્ગ એટલે ઈ. સ. ૧૮૧૫ માં બેલજીયમ દેશમાં એક એટક પર કામ ચલાવી તેને પાંખીમાં ડુબાડી દેવામાં આવ્યું હતું. તેના માટે એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે જો તે મનુષ્ય જીવતું નીકળશે તો તેને ખડું એટક માનવામાં આવશે ! તેવીજ રીતે ઈ. સ. ૧૮૩૬ માં ડેન્મીક નજીકના હેલા ગામના લોકોએ એક સ્ત્રીને એટક માની તેના

ઉપર પાણીનો પ્રયોગ કર્યો હતો. તે બાઈ બે વખત પાણીપર આવી હતી તેથી તેને ખરું ચેટક માની તેને માર કરવામાં આવી હતી !

ઈ. સ. ૧૭૧૨ સુધીમાં ચેટક કરનારને ઈચ્છાંડમાં ફાંસીની શિક્ષા થતી હતી. ફ્રાન્સમાં ઇ. સ. ૧૭૧૯ સુધી અને સ્પેનમાં ઇ. સ. ૧૭૮૦ સુધી ચેટકી મનુષ્યોને બાળી દેવામાં આવતાં હતાં. પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટ્યરને ૧૫૩૦ જૂનો સાથે લઈવું પડ્યું હતું. ચેટલે દૃષ્ટ્યર જેવા માણુઓનો પણ આ વખતે જૂતાં પર વિશ્વાસ હતો. તે કાળના લેક્ષિની ચેટકા વિશે એવી માન્યતા હતી કે, ચેટક કરનારી સ્ત્રીના ઘરની ખીલાડીને પકડી તેનું રક્ત કાઢી સાન વર્ષની કુમારીકા સુરોદ્ધય થતા પહેલાં ઉઠી વનસ્પતિનો પાલો એકત્ર કરે અને એવો પાલો રક્તમા વાટી તેનો લેપ કરવામાં આવે તો ચેટક-જૂત નીકળી જાય. આ મમજ મર્વ યુરોપમાં પ્રચલિત હતી. બ્લેસ પેરકલ એક વર્ષનો હતો ત્યારે તેને ચેટક વળગ્યું હતું તે આ પ્રયોગથી દૂર થયું હતું. વિદ્વાન શાસ્ત્રવેદા કેપ્લરની માસીને ચેટક કરવાના શુભ માટે ફાંસીની શિક્ષા થઈ હતી. તેની માતા મહા મુશ્કેલીથી આ સંક્રમાંથી છટી હતી. સ્વતાઃ કેપ્લર સર્વ યુરોપમાં તે સમયે શાસ્ત્રીય વિષયમાં આટલો વિદ્વાન હોવા છતાં ચેટ-કાની માન્યતા મિથ્યા છે એમ ઈર્ષ્ટ કહી શકે તેમ, નથી એવી તેની સમજ હતી. જૂતાં અને જાડુની વાતો અશક્ય છે એમ તો શું પણ તે ખરેખર નથી એમ કહેવું તે જુના અને નવા કરારમાં દેવોએ કહેલી વાતો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા દર્શાવવા જેવું મનાતું હતું. તે વખતના વિદ્વાનો એવું સમજતા હતા કે, આ માન્યતા વાસ્તવિક ખરી છે અને તે જગતના સર્વ રાષ્ટ્રોમાં પ્રત્યક્ષ થયેલી છે. અને તેને નષ્ટ કરવા કાયદા થાય છે તે પ્રત્યક્ષ પુરાવા છે. તે ઉપરથી જૂતાંના સંબંધ મનુષ્યો સાથે હોવો શક્ય છે.

એડીનબરોમાં બ્રાઉન સાહેબે ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં બાપ્તિસ્ટનો જે શબ્દકોષ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તેમાં તે કહે છે કે “ સેતાનની સાથે જોનો બ્યવહાર હોય છે તે ચેટકી હોય છે. આ લેક્ષિને દેહાંત શિક્ષા ધરીજ નેધએ ! ” આ મંથની ખીજ આશ્ચિત્તિ ત્યારોઈ-આલ-બનીમાં નીકળી છે. આ સહેરના પાદરીઓ હજી અગ્રણી અને ધર્માંધ હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.

મિમિસ હિક્સ અને તેની નવ વર્ષની પુત્રી જૂત છે. તેઓ પોતાના પગનાં મોજાં પ્રટે છે કે તરત વાદળાં થાય છે એવી સમજણી ઇ. સ. ૧૭૯૬ માં તેમને ફાંસી દેવામાં આવી હતી.

આ અશબ્દ કાળમાં એવી સમજ હતી કે, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ જૂતાં સાથે લેખી અને ગૌખીક કરારાદિ કરે છે, દેવને તથા ખ્રિસ્તને ગાથો દે છે અને સેતાનના સેવક બને છે. ચેટકા અને જૂતાંની સભા ભરાય છે, તે સભાનું અધ્યક્ષ સ્થાન સેતાન લે છે અને ત્યાં આ કરાર પાકા કરાવવામાં આવે છે. લેક્ષિ પોતાનાં શરીરમાંથી રક્ત કાઢી તેનાથી તે કરાર ઉપર સહી કરે છે. આ કરારમાંના કેટલાક કરાર, હયાતી સુધીના અને કેટલાક અચુક વર્ષના હોય છે. વર્ષમાં એક વખતે ચેટક ક્રોડિસ મથે છે તે વખત તે સર્વ નમ્ન હોય છે અને નામ ન પાડવામાં આવ્યાં હોય તેવાં નાનાં બાળકાનું રક્ત તેઓ અગ્રપર

લગાડે છે. આ મલામા ઘણે દુર દુરથી કાષ્ટ પ્રાપ્તશી-ઝડૂતા હાથ ઉપર તો કાષ્ટ ચીમ્યા ઉપર, કાષ્ટ કુકર ઉપર તો કાષ્ટ કુત્રા પર રવાર ચઢી આવે છે; અને જૂતાના રાજ સેનાન કે વૈતાળ આગળ મુંદણીએ પડી રવનિષ્ઠા વ્યક્ત કરે છે, નાનાં બાળકોનો ભોગ આપે છે અને પ્રદાશ થતા સુધી ગમે તેવા અવાજો કરે છે.

અચાન અને અવશ્યતાના કામમાં મનુષ્યોના મન ફેટલાં ભીરૂ હતાં તેની કલ્પના થવી પણ અશક્ય છે. હવામાં, ધરોમાં, સ્નેહિઓના હલ્લમાં, પોતાના શરીરમાં, અધિકારમાં અને હુંકમાં કહીએ તો આકાશ, પાતાળ અને આર દિશાઓ-દરો દિશાઓમાં દુષ્ટ અને ધાતકી જૂતો લરાવણો છે એમજ તેમના હૃદયમાં હમી ગયું હતું.

દેવ (દેવદૂત) મારાન કરે છે તેથી અગર પિશાચો દીર્ઘદેવ કરે છે તેથી રોગ માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. વાસ્તાવક રોગનું નામજ નથી કિંતુ પિશાચ દે દેવી કાપજ દોષ છે. વૈદકશાસ્ત્ર એ પિશાચ અગર દેવોને નીકળી જવાની જરૂર પાડનારી વિધા છે. મંત્ર તંત્ર કરી, ચીસો ખાડી, ઝાંઝ, પખાળ, નચારાં વમાડીનેજ હઝારો વર્ષ સુધી રોગીઓના રોગ દૂર કરવામાં આવતા હતા. અને તેટલી રીતે જૂતાંનો સંચાર અત્રિપ થાય તેવો પ્રયત્ન થતો હતો. આ દેવુથી દર્શિને ગમે પણ નહિ તેવાં કામ લેખી કરતા હતા. તેથી જો જૂત ન જતું તો માણસ તો અવસ્ય નાશી જતું જૂતાંમાં પણ હંથા નીચા ફરજત અને અધિકાર છે એવી કલ્પના હતી. કેટલાક કહેતા કે અમેએ પ્રમજ જૂત વશ કર્યું છે (નારમિંગા, મેંસામુર, નામે નારસિંગો વગેરે) તેથી સાધારણ જૂતાં તો હાથમાં ન આવ્યાં છે. આવા લેખી નામકિંત વૈદ જનના હતા.

સામાન્ય રીતે એ સમજ હતી કે, સામાન્ય પિશાચ તો માછલીનું કાળજી, સાપની કાંચળી, દેડકાનાં નેત્ર, અજગરની છાંય આદિને બાળી તેનો ધુમાડો તેના નાકમાં જવા દ્યોએ છે તો તે જલશાય છે. આ ધૂમ્ર આગનીનાં ચોરસમાં લરીએ છીએ તો જૂત જતું રહે છે, કાંતો રોગી મૃત્યુ પામે છે. તેમજ અતિ પ્રમજ જૂતનું નામ કે કંઈ અચુક (મંત્ર) શબ્દો ઉચ્ચારવાથી તે જતું રહે છે. લેટીન મૃત લાપા હતી અને તે ફક્ત પાદરીઓનેજ આવડતી હતી જેથી લેટીન શબ્દ અત્યુત્તમ મનાતા હતા. વળી લેખીની એક એવી સમજ હતી કે, ગમે તેવું મોટું જૂત હોય પણ જો તેના આગળ બે હાથી આદી લાકડીઓ ધરીએ તો તે તરતજ નાશી જાય. હઝારો વર્ષ સુધી જૂતાં કાઢવાનો ધંધો એજ વૈદકશાસ્ત્ર ગણાયું હતું.

કેટલાક એવા પણ દાખલા જોવામાં આવ્યા છે કે એ જૂતો વચ્ચે આપવેતો વચર દાર રહેતો હતો. એક વખત સેંકેડો જૂતાંએ એક માણસ પાસેથી કુકરોનું ટોણું ખરીદ કર્યું હતું. આ વ્યાપારમાં જૂતાંને ઠાકર લેખી હતી. કારણ કે તે કુકરો ચોડાજ સમયમાં સમુદમાં હમી મળ્યાં હતાં.

મનુષ્ય માંદું પડતાંજ તેને કંઈ વળગ્યું છે એવી સમજ સર્વ જગતમાં હતી અને હજી પણ સર્વોંશે તે નિષ્ઠ યંત્ર નથી. અપરમારના આચાર, અર્ધાંજવાસુથી થતો કંપ, ચાંતનતંત્રના રોગના કારણે ઉત્પત્ત થતાં રક્ષા, અને અન્ય સ્વપ્રદ વાતોને મનુષ્યના અંજમાં અતિ દુષ્ટ જૂત પ્રવેશ્યું છે એ હેલપુસચો આપવામાં આવે છે.

આવી બાબતોને નૈસર્ગિક કે અનુરોગ છે તેથી તે ઔપધર્મી દૂર થવા જેવી છે એમ કહેતાજ ધર્મમંડળ નારિતક કહી નાખે છે. કાષ્ઠપણ વાતનું નિદાન કરવું તે શુદ્ધો મનાય છે. જે કંઈ બને છે તે દેવ કે જૂતાની ઇચ્છા અને સત્તાથી બને છે એમ કહીએ ને તેના ભક્તો પૂરા પૂરા થાય છે પણ તેજ નિઃસ્વર્ગ નિઃશ્રમથી બને છે એમ પ્રતિપાદન કરીએ તો પછી ભક્તોની જરૂર ક્યાં રહે? જે મંત્ર લેશ્વરના કર્ણમાં પુકાયેલા છે તે જો તેઓ કાઢી નાંખે તો જેને ધર્મ ધર્મ કહેવામાં આવે છે તે ક્યાં રહે? આટલા માટેજ અદ્ભૂત વાતોની અદ્ભૂતતાને જેઓ ઉતારી પાડવાની વાત કરતા તેઓનો તિરસ્કાર થતો હતો. વેદકેશવરને આજ તત્વપર ઉતારી પાડવાનો પ્રયત્ન થયો હતો. ત્યાં સુધી આર્ય-નાથી રંગાદિ સારા થતા હતા ત્યાં સુધી વક્ત અને માર્ગો ઉપયોગી હતા; પણ ઔપ-ધર્મી રોગ ટળવા લાગ્યા પછી ભક્તોનું શુ મહત્વ? ભક્તોએ આર્યનાની શારીરિક રોગ ઉપર અસર થયેલી જોઈ નહિ ત્યારે તેઓએ પોતાની આર્યનાનો બોધ માનસિક વિકાર દૂર કરવા તરફ વાળ્યો છે.

જત રાતકના આરભથી લૌકિક શાસ્ત્રની પ્રગતિ અતિ જોરથી થવા લાગી અને પછી તેમાં તત્વજ્ઞાનનું અપ્રતિમ ષળ જોવાયું. સર્વ લોકોને પ્રલક્ષ દાખરો જણાવા લાગ્યો એટલે પાશ્વત્યોનાં નેત્ર પણ દૂર થયાં. તેઓનો નિષ્ક્રમ થયો કે, અજ્ઞાન, અધર્મદા, પ-રંધિનતા અને વિશેષતઃ ભૂતિએ અમારો કાળાઓ કરી અમેને અતિ હાની કરી છે, જેને જૂત કહેવામાં આવે છે તે આજ છે. એને ઘણી નાંખવાથી આપણે દુઃખ મુક્ત થઈ શકીશું. જ્ઞાન, આત્મપ્રત્યય, સ્વતંત્રતા અને સર્વ એ જૂતાને નષ્ટ કરવાના મહાન મંત્ર છે. તેઓની ખાત્રી થઈ કે અન્ય ઉપાસના અજ્ઞાન, અધર્મદાદિ જૂતાને નસાડે તેમ નથી. તેઓએ કાળજોષ ન કરતા આ દિવ્ય ચતુષ્પત્રી ઉપમનો કરવા મંડી. તેના પ્રત્યક્ષ ફળ સુખ, શાંતિ, ઉત્કર્ષ અને પ્રગતિ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આપણે તરથી રાક્યા છીએ કે પાશ્વત્યો આપણા કરતાં વહેમમાં ધણા આગળ હતા, તેમજ આપણને એમ પણ લાગે છે કે આપણે તેમના કરતાં ધણા સમજી હતા પણ દુર્ગુણ દષ્ટિએ આવતાંજ પાશ્વત્યો તે દુર્ગુણને હડનેલી શઠના અહનિયા પ્રયત્નશીલ રહે છે ત્યારે આપણને દુર્ગુણ સમજ્યો સેકરો નર્મ થઈ ગયા છે તોપણ આપણે તે દુર્ગુણમય કીચકમાં આજોટયા કરીએ છીએ તે એક સરમની વાત છે. તે સમજવા માટેજ પાશ્વત્યોની જૂલ વિષયક કલ્પના વિશે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. હિન્દુ સમાજમાં આપણને ઘણી જગ્યાએ જણાઈ આવે છે કે પછી સ્ત્રીઓ જૂતાના વહેમથી પીડાય છે. આ માન્યતાનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે ધણાખરાં સ્થાનોએ જો ઘરમાં કાંઈ સ્ત્રીને જૂત વળગેલું છે એમ કહેવામાં આવે છે તો પછી તેના વિશે કાંઈ દરકાર પણ રાખતું નથી. ગરીબ ભિખારી સ્ત્રીઓ આવી માન્યતામાં પીડાઈ એજ પીડાથી મરણ દરમિય થાય છે. કેટલીક જગ્યાએ ત્યારે રોગી સ્ત્રી વિશે કાળજી ધરાવવામાં આવે છે અને જૂત કલ્પના નહીં ચર્ચેવી હોય છે ત્યારે દવા કરવામાં ખર્ચ થાય તેના કરતાં કેટલોએ વધુ ખર્ચ જૂતા ભગરીઆમાં કરવામાં આવે છે. આ જૂતા ભગરીઆમાં ત્યાં સુધી મિથ્યા મમતા ધરાવવામાં આવે છે ત્યાં સુધી તેની અસત્યતા દર્શાવવા ગમે તેટલા પ્રયત્ન થાય તો પણ તે એકદમ દૂર થઈ શકે તેમ નથી. નિરક્ષરને તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે જેઓ મુશિક્ષિત, સ્વચ્છતાથી રહેનારા અને તેની કલ્પનાને મિથ્યા માનનારા છે તેમને

એક પણ ભૂત બાધ કરી શક્યું નથી. ભૂતાની પ્રજ્ઞતાનાં વિશેષ દર્શનો અત્યંત મમાજ-માંજ વિશેષતા જણાઈ આવે છે તે પરથી પણ તેની સત્યતા માટે અનુમાન થઈ શકે તેમ છે. આપણી માન્યતા વિશે અત્યંત લેખ લખવાની જરૂર છે તેથી અમે તેનું વિશેષ વિવેચન કરીશું નહિ.

વિવેચનની પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ એવી બે પ્રકારની પદ્ધતિ છે તેમાં અપ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ કેટલીક વખત ઘણી મારી અસર કરે છે. દર્શાત તરીકે કહીશું કે શિવાજી અને ઔરંગઝેબ બંન્ને એક વેર્સિયન અને તેપોલીયનમાં શિવાજી અને વેર્સિયનના મહાનવી કપના તેમનાંજ કૃત્યો કહેવાયો જેટલી હદવમાં હશે તે કરતાં શત્રુ ઔરંગઝેબ અને તે-પોલીયનનાં કૃત્યોનું ખૂબ વર્ણન કરી છેવટે તેમને જીતનારા એમ કહેવામાં આવે તો તે ઘણી મારી રીતે હશે. આજ પદ્ધતિનો અને સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ પાયા-ત્યોનું હિંદુ સમૂહ કરી તેમનો ઉપદ્રવ કર્યો છે; પણ દુર્ગુણ જાણતાંજ તેનો ત્યાગ કરી સદૃશ્ય સ્વીકારવાની અને આગળ પગલું ભરવાની તેમની અપૂર્વ ઉત્સુકતા વ્યક્ત કરી છે તે ઉપરથી આપણા હૃદયમાં ઉપદ્રવના રથને માન જ યોગ્ય રથાન લીધા સિવાય રહેશે નહિ. તેનાજ રીતે આપણને આપણા દુર્ગુણ દૂર કરવાની ઇચ્છા થાય એજ દેવદી આ લેખ લખાયો છે, અને તે સદૃશ થાય અવી ઇચ્છા છે. પ્રભુ તે પૂર્ણ કરશે !

—જયન્ત.

ભૂત-પ્રેતની વાત ખરી છે ?

મેં નજર નેત્રું છે કે-અમુક માણસને ભૂત આવ્યું હતું. તે રજા હતું-હસતું હતું-કાંઈ કાંઈ બોલે ને ખાવા માગે વગેરે કરતું હતું. આ ઉપરાંત કેટલાક માણસો પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે તેમણે રાતે અમુક જગ્યાએ ભૂત નેત્રું હતું. એક માણસ કહેતો હતો કે જ્યારે પોતાને તે રાતે સૂતા હતા ત્યારે ઘણી ઘણી આંધળી (બીજી) જગ્યાએ નાંખી દીધે હતા. ભૂત નજર પછી જો તેના આંખની આંધળી આંધળી આવ્યાં છે, અને ભૂતનો ગેમ પૂરો થઈ ગયો હશે ત્યારે તે સુધી જતાં હતા.

કેટલાક એવા પણ દાખલા બોધમાં આવ્યા છે એક માણસને બીજી જગ્યાએ આવવા હાર રહેતો હતો. એક વખતે તે કંઈ ભૂતને એક કંઈ હતું. આ વ્યાપારમાં ભૂતને ઠોકર લાગી કે સમુદ્રમાં ડુબી મર્યાં હતો.

મનુષ્ય માંડું પડતાંજ તેને કંઈ વળ્યું હતું પણ મર્વાશે તે નહીં થઈ નથી. અપર જાનતંત્રના રોમના કારણે ઉત્પન્ન થતું કે અંગમાં અતિ દુષ્ટ ભૂત પ્રવેશ્યું છે કે

—“વિદ્યાવિલાસી.”

કરી તથા સૌ. એન ચંદ્રમતીને પણ નિબંધ ઉત્તેજન આપવા લાયક ગણાવાયું દર્શાવી નિબંધ સ્ત્રી વર્ગ પાસે લખાવવાની જરૂરીયત વીધે કહેતાં જણાવ્યું કે “આવા નિબંધના વિવિધતા હેતુમાં શુભીની કદર તથા શુભને ઉત્તેજન સમાચેશાં હોય છે. પોલો માઉન્ડ કે પલે માઉન્ડના પહેલે નંબરે આવાનાના ઇનામનો હેતુ ખાસ કરી શુભીની કદરનો હોય છે. શ્રી ગોકલજી જીવા વેદાંત પ્રાદ્યત્તો હેતુ ધર્મ કરી વેદાંત વિદ્યાના ઉત્તેજનનો હોય છે. પણ મારા નિબંધના વિવિધમાં તો મારો જ્ઞાતી બહેનોની કદર તથા ધર્મને ઉત્તેજન એ બન્ને હેતુ સમાચેશાં છે. હું એક ધર્મ ઉપદેશક નથી કે મારો મુખ્ય હેતુ ધર્મના ઉત્તેજનનો ટોષ શકે. હું સદુ બહેનોનો એક જ્ઞાતી ભાઈ છું, અને તેથી જ્ઞાતી બહેનોની કદર હું જોઈ લીધી છે તેટલી જાણી છે. મને પોતાની જાતિની શ્રેષ્ઠતા વીશે મગરૂપી છે અને તે શ્રેષ્ઠતા જળવાઈ રહી જોવા હું ચાહું છું. ધર્મનો જરો એ શ્રેષ્ઠતાના સાધનરૂપી સ્ત્રીને જોઈને દરજ્જે સિંચે તેટલે દરજ્જે બીજી કાંઈ પણ સીજ નહીં સીચે એમ હું ધારું છું. શ્રેષ્ઠતાનો આધાર રહેણી છે અને રહેણીનો આધાર ધર્મ છે. નિરાશાના શિક્ષણમાં હાલ આનું મ્થળ નથી પણ ઘરમાં છે. ઘરમાં સ્ત્રીની પ્રભા પ્રાધાન્ય છે અને તેથી સ્ત્રીઓના ધર્મશિક્ષણદ્વારા આ સંચિવાનું બનતું રહે એમ હું જોવા ચાહું છું. અને આજ કારણથી મેં આ નિબંધ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓને લખવા સોંપ્યો હતો.”

પછી છેવટમાં કમીટીના મેમ્બરોનો ઉપકાર માનતા જણાવ્યું હતું કે,—

“કાંઈને એમ લાગશે કે ભાઈએ પસંદી આપી એન પાસે કામ કરાવી લીધું કારણ તેમને માથે આ કાર્યનો મોટો બોલો નાંખ્યો. પણ મને ખાતરી છે કે જ્યારે મેહેનો એમ જોશે કે એ કામ કરવામાં તેઓ પોતાના આટે આ લય તથા આવતા લવમાં ઉંચ રચાન સામ્ય કરી શકે છે, પોતાની પ્રજાને સુખગ જનાવી શકે છે અને પોતાની શ્રેષ્ઠ જાતિની શ્રેષ્ઠતા જળવી શકે છે ત્યારે સોંપેલા કામ આટે તેઓ મને કપકો આપશે નહીં.”

છેવટમાં કહ્યું હતું કે,—

“આજ આ વહેતો સુકલો પાણીનો રેલો આગળ ચાલતાં નદી, નાળાં, તળાવ સરેવર વીગેરેની સહાયતાથી વહેતો રહેશે—બધું નહીં પરંતુ એમ હું આશા ગણું છું.”

આ પછી ગંગા સ્વરૂપ બેન જરાબાએ વિદ્યા ભરેલો ઉપદેશ આપ્યો હતો અને બેન મધુમતીને ઇનામ આપી મૌ. બેન ચંદ્રમતીને ઉત્તેજન ખાતર આપેલું ઇનામ રજુ કર્યું હતું. ગંગા સ્વરૂપ બેન જરાબાએ પોતાના તરફથી બન્ને બેનોને પુસ્તકની ભેટ આપી હતી. તે પછી બેન મધુમતીએ ઇનામ જાહેર ઉપકાર આપ્યો હતો અને તે પછી સૌ. વિદ્યાબેન (બી. એ.) એ એક અસરકારક અને ઘણી સારી સમજથી ભરેલું લાખણ આપ્યું હતું. સ. રા. ગોપાલશંકરનાં પુત્રવધૂ સૌ મહેદ્રાબાએ સદનો ઉપકાર માન્યો ને પછી મેળાવડો બરખાસ્ત થયો હતો.

૨.

“સંસાર વ્યવહારમાં ઉચ્ચ સ્થાન મેળવવા સાફ નીતિના શિક્ષણ સાથે ધર્મના શિક્ષણની જરૂર.”

લેખક—ખરેન શ્રી મધુમતી ઠાલવરાય.

દિકાલાદ્યનવચિત્ત જ્ઞાનન્ત ચિન્માત્રમૂર્તયે ।

સ્વાનુ ભૂત્યેકે સારાય નમઃ શાન્તાય તેજસે ॥

(મત્તહરિ શતક)

ધર્મ વિનાનું મનુષ્ય એ વાસવિનાના ફૂલ જેવું છે

—હીન.

આ વિષય એટલો તો ગૂઢ છે કે, એની ઉપર લખવા જેટલું જ્ઞાન મહારામા નથી છતાં પણ મહારી અસ્થ સમ્પિ અને ચોગ્ર અનુભવો ઉપરથી હું મહારી અન્ય ભગિનીઓ સાથે આ વિષય લખવાને પ્રવૃત્ત થઈ છું ત્હેમા પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની સદાય દો ।

આ ધર્મ શિક્ષણની જરૂરીઆતની આપણને જ આજે ખમર પડી છે એમ નથી અને આપણે આજે જ સ્ત્રીમરીએ છીએ એમ પણ નથી ધણા પ્રાચીન સમય પ્રાચીત કાળથી એટલે વેદ કાળથી તે અત્યાર સુધીના જમાનાનું અને ધર્મ. અવલોખન કરતા જણાય છે કે, અત્યારે જે ધર્મો ધર્મો !! કે

નીતિ ! નીતિ !! નું આપણે માત્ર મુખથીજ ઉચ્ચારણ કરીએ છીએ તે ધર્મ તે નીતિ તે કાળમા પ્રત્યેક વ્યક્તિજ સ્ત્રીય, પૈત્ર્ય અને મુદ્દ કુટુંબમા વિદ્યમાન હતા આ જાલ વદ્ધ પર્યન ધર્મ અને નીતિના શિક્ષણને જીવનનું લક્ષ્ય બિન્દુ જાણતા, દરેક અવસ્થાનું ધોરણ ધર્મ ઉપરજ વાધવામા આવ્યું હતું જનસમાજનું આચરણ મ્હેરે ભાગે નિષ્ક્રમ ધર્મથીજ થતું, તેથી તે કાળ ખરેખર ચાન્તિ કાળજી હતો ઉમદામા ઉમદા સાહિત્ય ધર્મનું પરાકા અને અપરાકા જ્ઞાન દર્શાવતા જીવન તત્વના અને જીવન આદેશના ધોરણે પ્રાણીના ધર્મો રચનાર અને સ્થાપનાર હુનિયા ઉપરનું ઉત્તમમા ઉત્તમ સાહિત્ય જે વેદ તે, તે સમયની ધાર્મિક ગદ્યોત્કર્ષાલીનું ચિન્હ છે ન્યા સુધી આ ગ્રંથોત્કર્ષાલી હતી, ન્યા સુધી ધર્મ ચારે પાંચે વિદ્યમાન હતો, ત્યા સુધી ભારત વર્ષ ઉપર ચાન્તિનું સામ્રાજ્ય જગાઈ ગયું હતું

ધીમે ધીમે ધાર્મિક જ્ઞાનમા નુનતા આવી, હલકી વૃત્તિઓ પ્રવેશવા લાગી, હનકા

. આચાર વિચારથી દેસનો નેતા વર્ગ ઉલ્લાસવા લાગ્યો, ત્યારે સા

ધર્મનો અવતાર કાત્ ધર્મ ને નીતિની પ્રતિભાષણ શ્રી સમયદ્રજીતો પ્રાકુલોત્થ થયો સાંક્ષાત્ સમયદ્રજીત ત્હેમણે નેતાઓનું જીવન ચોચ્ય માર્ગે વાળ્યું નષ્ટ થતો ધર્મ રાજને મગ પ્રગ્ન ઉલ્લાસને સ્થગન્યઓ, હલકી વૃત્તિવાળાઓને ભૂતીદસ્ત કર્યા. ઠોસત્યાના પ્રેમજી જાળક, દસરથ તાળના આગ્રધારક પુત્ર, સીતાના પ્રેમજી પતિ, વસિષ્ઠ

મુનીના ચાલાક શિષ્ય, સદસી મમદના ધાતક, દૈવી સમૃદ્ધના રક્ષક, પોષક અને છેવટે એક સમ્રાટ સુભધિરાજ તરિકેનાં પોતાનાં સ્થાનો તેમજ નીનિ અને ધર્મમય મૃતિથી દિવ્ય અને ઉચ્ચ ખનાવ્યાં છે.

શ્રીમદ્ભાગવતમાં જન્માનાને અનુસરીને એક ટેકણે લખ્યું છે કે, સત્પુરમાં ધર્મ ચારે પાંચે હતો, ત્રેતામાં ત્રણ, દ્વાપરમાં એ, અને કલિયુગમાં ધર્મ ફક્ત એક જ પાંચે રહેશે. મતલબ કે, જન્માનાના કેરફાર સાથે ધર્મનો પણ કેરફાર-ધર્મની પણ ચરની પડતી થવાનીજ. રામના સમયમાં ધર્મનો આલો કેરફાર થયો હતો, કાંઈક ધાર્મિક જ્ઞાન આપ્યું થયું હતું; ત્યારે પરિણામે આપણે આગળ કહ્યું છે તેમ, જે ધર્મના નિયમે-જે કુદરતના નિયમે વર્ણ અને અવસ્થાનું ધોરણ બાંધવામાં આવ્યું હતું તેમાં કાંઈક અવ્યવસ્થા અને કાંઈક મનુષ્યોનાં સ્થાનોની અવનતિ થઈ હતી. શ્રીરામચંદ્રજીએ, એ, અવ્યવસ્થાનું નિયમન કર્યું, અને મનુષ્યોને જીવનની ઉન્નતિને સારૂ સ્વસ્થાનના ધર્મોનું જ્ઞાન આપ્યું, એ આપણે તેમના ઇનિદાસ ઉપરથી જાણ્યું છે.

આ વ્યવસ્થા પણ પાછી તુટી. સુખ અને શાન્તિ ધીમે ધીમે ઓછાં થવા લાગ્યાં, કેમકે સત્ય ધર્મનું જ્ઞાન ગુણ અને મજા ઉલ્લસાથી પાછું નષ્ટ થયું. તે ખામી પુરવાને તે કાળને અનુસરીને ધર્મનો ઉપદેશ આપવા ગોચ્ય શ્રી કૃષ્ણનો અવતાર થયો. આ અવતારથી માનવોને મહાન લાભ થયો છે. દેવજ નારા પામતા ધર્મને આતિ ઉમ્મ પ્રયત્નોથી તેમજે ટકાવી રાખ્યો છે. વેદની શ્રુતિઓ મોટે રાખી પૌરાણિક કાળ પરંપરાએ જે ધર્મની જ્ઞાન-ધાર્મિક જ્ઞાનનો ફેલાવો આદિકાળમાં થતો હતો તે આજે વખત, તકો નહિ જેથી અક્ષરજ્ઞાનનાં માધતોથી સ્મૃતિઓ ઇનિદાસો અને પુરાણો તે મમયનાં મનુષ્યોની શુદ્ધિને અનુસરી, જનસમૂહને ધાર્મિક જ્ઞાન આપવા માડે રચાયાં. થી કૃષ્ણે અર્જુન જેવા અધિકારીને લક્ષ્ય કરી, ધાર્મિકજ્ઞાનનો ઉપદેશ જનમમદના કદમાણ અર્થે ગીતાદ્વારા કર્યો.

આની અમર કેટલોક કાળ રહી. પણ જેમ મરણ પચારીએ પડેલા મનુષ્યને ઔષધ ફક્ત તાત્કાલીક-પીએ એટલીજ વાર-શુભ કરે છે, અથવા કેટલીક અધ્ય સમય અને વખત ઉત્તરો ગેરફાયદો પણ કરે છે, તેમ મૃત પ્રાપ્ત થવા માટેલા ધાર્મિક સંપ્રદાયો. ધર્મ, ઉપદેશકાના અસ્તિત્વમાં કાંઈક માડે સાડે દેખાડ્યું-કાંઈક પ્રકાર આપ્યો. પણ પાછળથી તેમાં ઘણીજ અધાણીની ચાલી. જનસમાજની પડતી અને શુદ્ધસંસારની અવ્યવસ્થા થવાનું કારણ ધાર્મિક સંસ્કારોની ખોટ છે, એ વાત સર્વમાન્ય થતી પણ કયો ધર્મ કેવી રીતે જીવનમાં ઓળખાવે કરવો તે વિવેકની ખામીને લીધે અનેક સંપ્રદાયો રચાયા. ધર્મનું શિશુ સર્વ દેશી અને સર્વમાન્ય થતું જોઈએ ત્યારે જાહેરે એકદેશી અને એક વર્ગને માન્ય થયું. પૈમલો-શૈવો-શાકતો-રામાનુંજ-કળીર-નાનક-મોહ વિગેરે સંપ્રદાયો ફક્ત પોતાનાજ વંશને સંપ્રદાયને-ઉત્તમ ગણવા લાગ્યા, આથી શાન્તિને જાહેરે અશાન્તિ વધી, ઉન્નતિને સ્થાને અવનતી-ધર્મ, ધર્મની વિશાળ ભાવના સંકુચીત રિયતિ પામી. તેથી જીવનતત્ત્વ અને જીવન-આદર્શને અર્થે રચાએલો ધર્મ, જીવનતત્ત્વ અને જીવનઆદર્શથી ભિન્ન થયો. અર્થાત્ જીવન અર્થે-અવ્યવહાર અર્થે ધર્મ છે, અથવા ધર્મને માટેજ, જીવન છે, એને

બદલે રૂઢ, મંદિરમાં જવું કે સ્વધારમાં કે સ્થાનરે અમુક ક્રિયા કરવી એવું નામજ ધર્મ એવી માન્યતા વધી ગઈ. ધર્મઉપદેશકનું કથન અવળા અર્થમાં ફેરવાયું. જીવનની દિગ્મેતા અને સંસારની ઉચ્ચ પદ્ધતિઓ નાશ પામી.

જુદા જુદા રાજકર્તાઓ પણ કેટલેક અંશે આ ધાર્મિક જીવનની વિકૃતિનું કારણ બન પડ્યા છે. શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ ગીતાજમાં કહ્યું છે કે,

યયદાચરતિ શ્રેષ્ઠ સ્તંત્ર દેવેતરો જનઃ ।

સ યત્પમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુ વર્તતે ॥

ધર્માભી રાજકર્તાઓએ, એ ધર્મનો અખાડો વંધાયો. શુદ્ધ રાજ્યના ઉપદેશની પાછળ, કુમારપાળના ઉપદેશની પાછળ હાથે, મનુષ્યોએ પરંપરાનું સત્ય ધર્મની ખામી ધાર્મિક વશણ સુધી દીધું, અને દાહ આપણે જુએ તો કેટલાએ એજ દેશની રોચા કિશિયાનિડીમાં પ્રવેશ છે. સંવાતની દિન્દુ ધર્મ, બોદધર્મ, અશાંતિનું ખડું ધર્મશાખી ધર્મ અને શ્રીજી ધર્મ એ ચાર મુખ્ય મતોમાં, આપણે આગળ કહ્યું તેમ, અસંખ્ય ફાંટાઓ થઈ ગયા છે અને તેમ છતાં પણ ત્હેમાંથી એકે સંપ્રદાયના અનુયાયિઓ પોતાના જીવનને ઉત્તમ બનાવી શક્યા નથી—સંસારિક સ્થાનો ઉચ્ચ બનાવી શક્યા, નથી. આનું કારણ સત્ય ધર્મની—વિદ્યેઆપી ધર્મની—ખામીજ છે. જ્યાં સત્ય ધર્મ ન હોય; ત્યાં નાસ્તિકતા અપ્રવક્તા—અદ્ભુત—અજ્ઞાન વિગેરે ફુડુંણા પ્રવેશજ એ નિઃસંશય વાત છે.

આપણે દાલનો જમાનો આ રિયતિમાં છે, કેટલાક અપવાદ શિવાય જન વર્ગ ધર્મનું નામ સાંભળી પોંખારા ગણતો જણાય છે. જાણે ધર્મને અને જીવનને સાંપ્રત સમય સંબંધજ ન હોય, જન્દગીમાં ધર્મની કાંઈ જરૂરજ પડતી, ન હોય, અને શિક્ષણ, ધર્મ એ જાણે શુદ્ધિને પ્રદોષાવનાર, ખાલી મ્હેરણ, ગણાટ કે પોથીમાંનાં રીંગણાંજ હોય તેમ; ધર્મને, દાલના આપણા સંસારઅવહારમાં બીલકુલ

સ્થાત અપાતું નથી, અથવા પોતાનાં સ્થાનો ધાર્મિક પ્રેરકારથી ટીપાવવામાં આવતાં નથી. દાલના આપણા જનસમાજમાં એ વર્ગ છે. (૧) અધ્યક્ષવાળા અને (૨) અધ્યક્ષવાળા. આ ઉભય વર્ગ દેશના કલ્યાણમાં વિવેકતા છે—ધાર્મિક જીવનને નષ્ટ કરનાર છે—ચૂકસંસારને કશિષ્ટ બનાવનાર છે અને પોતપોતાના સ્થાનોથી ભટ થનાર છે. જમાનો કહે છે—વસ્તુસ્થિતિ નહે છે કે, આનું ઝગો સમય રહેવું ન જોઈએ. સત્ય ધર્મ એ મનુષ્યનું જીવન છે અને ત્હેનો નાશ કે અત્યાચાર એ જીવનનો નાશ છે. પાશ્ચાત્ય સંધારના—કેળવણીનાં પ્રતાપે આ, સ્હમજવામાં તો આવ્યું છે, પણ ત્હેને જીવન સાથે જોડતી શકાયું નથી. આપણી રાજકર્તા પ્રજાએ આપણને સ્હમજવ્યું છે કે “ત્હમારે સંમારચકારમાં ઉચ્ચ સ્થાન મેળવવું હોય, દેશની મહાજની ઉન્નતિ કરવી હોય તો દેશને જીજીઓચરે કેળવણીનો પ્રચાર કરો.” મ્હેને એમ લાગે છે કે, જનસમાજનો મ્હેરો ભાગ આ સંસ્કારનેજ કેવળ વળગી રહ્યો છે. કેમકે, કેળવણીનો અર્થ શું ! કેળવણી ત્રા સાર લેવી જોઈએ ! એ પુરતા પ્રમાણમાં હજી સુધી જાણને સ્હમજવ્યું નથી. જા-મ્હારી સમજ ખંરી હોય તો આપણે પૂર્ણ યથા-સમાજની ઉન્નતિ

કરવા-સંસાર વ્યવહારમાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને સારું કેળવણી લઈએ છીએ આ વાત કહેલે અરો સત્ય કરે છે તે જોવું જરૂરું છે.

આપણે એક બીજું પણ જીવવું ન જોઈએ કે, જ્ઞાનનાં સુખ, ક્ષણિક યાન્તિ કે, કૃત્રિમ ભવકાંસાર, આપણે કેળવણી લેનાં નથી, પણ સ્વાધ્યાય કેળવણી યાન્તિ, અને કુદરતી સરળ નિયમમાં રહેલા સારૂ આપણે કેળવણી અને તહેમાં ન્યૂનતા, લઈએ છીએ. પાશ્ચાત્ય મુલકમાં આપણે કેળવણીનો પવન પુર જો- સમાં વહવાય છે. પણ તે, હેમના શૃક જીવનનો સડો ફર કરી તેમાં મીઠાઈ ભરી સડો નથી અને આપણે પણ હેમનાજ અનુકરણથી કેળવણી આપતાં હોવાથી અહીંયાંએ એજ સ્થિતિ છે. આપણે કેળવણીનો પ્રચાર એટલો બધો થયો છે અને થાય છે, કે સંખ્યાબંધ સ્ત્રીપુરુષો, સૂઝો, કોલેજો વ્યાખ્યાનો અને પુસ્તકોદ્ધારા શિક્ષણ લે છે. પરંતુ જેટલા પ્રમાણમાં આપણે આગળ વધેલા દેખાઈએ છીએ તેટલા ખરેખર વધ્યા છીએ ? નથીજ વધ્યા. કારણ કે, હજી આપણું શૃક સંસારમાં રાડો છે. “કેપરથી તો અન્નિ જની ને જીતરથી તો રામ જાણે.” એવી આપણી સ્થિતિ છે. આપણી પરીઓ—આપણાં સ્થાનો ઇમિટેશનના અર્થપૂર્વક જેવા છે. આપણું કારણ શું ? જો કે હાલ સૂઝોમાં ભાષાનું, ગણિતનું, ઇતિહાસનું, જ્યોતિષનું, ખગોળનું, વિજ્ઞાનનું, ચિત્રકળાનું અને વધારામાં નીતિનું શિક્ષણ પણ અપાય છે. પરંતુ આપણાં પૂર્ણતા આવતી નથી: આપણા શૃક સંસાર દિવ્ય જનતા નથી અને આપણે ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકના નથી: તેનું કારણ એજ છે કે, વિદ્યા ધર્મેણ શોભતે એ નિયમ પ્રમાણે સવ પ્રકારનું શિક્ષણ ઉત્તમ અને લાભદાયક હોવા છતાં પણ, ધર્મના શિક્ષણની તહેમાં ન્યૂનતા છે. કાંઈ પણ ધર્મો, ફરજ, વ્યવહાર કે સમાજસેવા કરતી વખતે નૈતિક અને ધાર્મિક વિચારોથી ભરપૂર કૃતિ આચરવામાં આવે તો તે, યથાસ્થિત ધર્મ શકે એમ હું ધારું છું. પણ એ આચરણ થયું એ મોટા જાને ધર્મ નીતીના શિક્ષણ અને સંસ્કારો ઉપરજ આધાર રાખે છે.

ત્યારે આ ધર્મશિક્ષણ હાલની સૂઝોમાં ન આપી શકાય ? આવો વિચાર મને એક વખત થયો હતો અને તે મને એક બંધુને જણાવ્યો હતો ત્યારે તે અને નીતિના તહેમો કંઈ હતું કે, “ધર્મશિક્ષણ સૂઝોમાં મળી શકે એમ નથી. સંસ્કૃત સૂઝોમાં કારણકે ધર્મના અનેક ક્રમગ્રંથોની મારામારી સૂઝોમાં દાખલ કર- જોનપ્રેરિશિક્ષણ વામાં આવે તો, હાલ જે સુલેદગાન્તિથી આપણે રહીએ છીએ તે દેશી અને સૂઝાય નહીં અને વિદ્યાર્થીઓનાં મગજ ચુંચવાઈ જાય. માટે સૂઝોમાં વૈજ્ઞાનિક-શૈલી નીતિનું શિક્ષણ આપી વિરમવેની જે પદ્ધતિ છે તેજ ચોખ્ખો. આ સાંભળે સંપ્રદાયને—જિસમ સેથીજ ગાટકું—તેનીજે કાંઈ કિપાય શોધ્યા વિના આ વાત કેવળ પશ્ચીમ અવનની ધર્મ, ધર્મનેજ લાગતું નથી. કારણ નીતિને અને ધર્મને ઇલાજ ગાદ સંબંધ છે. જીવન આદિશને અર્થે નિ-ધર્મમાંથીજ ઉદભવે છે, નીતિનો મજા પાશે ધર્મજ છે અને અર્થમાં જીવન અર્થે—વ્યવહારને શોધણુ આવે છે, દર્શની રાખે છે. જેમ કાચ પાયા પડે છે, તેમ ધર્મના શિક્ષણ વિના એકલી નીતિ ટકવી

પણ અંગક્ય છે અને તેથીજ સંસાર વ્યવહારમાં ઉચ્ચ સ્થાન મેળવવા સારી નીતિના શિક્ષણ સાથે ધર્મના શિક્ષણની જરૂર છે અને આને સારી ધર્મના ભેદ જાણવાની-ધર્મના ખરો અર્થ જાણવાની જરૂર છે

ધર્મ એ શબ્દ મસ્કૃતમાં ધૃતિ એટલે ધારણ કરવું એ ધાતુ ઉપરથી થયો છે ધર્મ એટલે, જેનાવડે, જે ચિદ્રશ્મિતથી, જે અનિવાર્ય નિયમનથી, આ ધર્મ એટલે શું ? અખિલ વિશ્વનું ધારણ થઈ રહ્યું છે, રિયલિટી બની રહી છે, તેનું નામ ધર્મ ઇંગ્રેજીમાં એનો અર્થ પાણુ બાંધવું એવો રામ છે એ થાત્ જે આપણને આપણા મૂળ સ્થાને પાછા મોકળાડે તેનું નામ ધર્મ દુષ્ટાણમાં ધર્મ એટલે, ઇશ્વરના નિયમોનું-આત્માસબથી જ્ઞાન, અને કર્તવ્ય કે ફરજ

આ કર્તવ્ય અથવા ફરજને આપણે સાધારણ રીતથી મૂર્ખ કોઈ જુદાજુદા રાજીએ છીએ, અને મસાર વ્યવહારના પ્રાપ્ત મ્થાનોને સાચવવા થોડા કર્તવ્યની-સહચારની જરૂર છે એ પણ સ્ત્રીમંત્રીએ છીએ, પરંતુ જે ઇશ્વરના નિયમોનું જ્ઞાન-શિક્ષણ-આપણને ઉચ્ચ સ્થાને લઈ જનાર છે તેને કેવળ વિમરી ગયાં છીએ અને તેથીજ આપણે ઉચ્ચ પદો પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી આની વિગતવાર વિચાર કર્યાથી ખાત્રી થશે

આ સમારમાં મનુષ્યોના સ્થાન-પદો-એ ટેકણે જોવામાં આવે છે ૧) મૃદ મસા રમા અને ૨) પહારે જનસમાજમાં જન વ્યવહારમાં-ધરમા પુરોના મૃદ સંસારનાં સ્થાન, પુત્ર, પતિ કે પિતા તરિકના હોય છે, જ્યારે સ્ત્રીઓના સ્થાન સ્થાનો પુત્રી, પત્ની-શ્રદ્ધિથી કે માતા તરિકના હોય છે ઇશ્વરે આ દરેક મ્થાનોમાં દિવનાઓ ભરી છે, પણ અસાધના વાતાવરણથી-ધાર્મિક સંસ્મરણના નાશથી-ને જાણાતી નથી જેથી દરેક જાણુ પોતપોતાની સ્થિતિમાં અસમર્થ રહી આવી પડેલી ફરજે વેડીઓની માફક પુરી કરે છે

બાળકની અવસ્થા જુઓ ! કેવી નિર્મળ અને સુખી છે ! ભારત વર્ષનું તે રત્ન છે, ભાવિ વૃક્ષનું તે બીજ છે પણ આ વાત તેના મનમાં હોતી નથી કારણ બાળશિક્ષણમાં ધર્મના શિખરે સ્થાન મળેલું નથી ન્હાની વયમાં તેને અમમલવત માતાપિતા મા નથી આવતું કે, “ તું અદ્યતન ને અનપરકિતમાન નથી પણ, અને બાળક. અમારા જેવોજ, અથવા અમાગથી વધારે જુદિશાળી અને શક્તિ માનુ છું અને યશ્ચ દેહની અપેક્ષાએ તું બાળક છે પણ ત્હારો

આત્મા જગતની અદર અતુલર લેવા કેટલાએ જન્મોથી આવા આવા શરીરો ધારણ કરતા હશે. તેથી તું ન્હાને નહિ પણ દમ્ભાત જેટલોજ છું ” વળી તેને બાળક કુની અને પ્રહલાદની યક્તિની વાતો કરવામાં નથી આવતી. જો તેમ અને તો તું આનીથી કદી છુ કે બાળક એટલું ઉદાસમય રહે-એતુ પ્રાપ્ત મ્થાન એટલું બધું દિવ્ય બનાવે કે ભાવિમાં એની જુદિને આગળ વધવા પછી ઝડપથી વધ મળે અને અત્યારે વધતી જતી નયાર અને રમ કેલ છોકરા-છોકરીઓની સખ્યા ધો પણ ખાતુ ક્યારે અને કે, તેને જન્મ આપનાર જનની નયે પોત પિતા, એવા ધાર્મિક શિક્ષણથી વિમૂષિત થયા હોય-ત્યારે બાળકને ઉઠેરતા, તેના તરફની ફરજે બાંધવના પહેલા, તેમાં ધર્મભાવના વિષમાન થવાની જરૂર છે, પિતૃજાણીમાં અને ભારત માતાના નજીમાંથી મુખ થતા, નિયમે બાળક આપ્યું છે, અથવા

ત્રિવિધતાપરૂપ કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવા-ભારત માતાના કષ્ટ કાપવા-આફાત બાળકૃષ્ણ ભગવાન પોતાને યેર પધાર્યા છે, એવી ભાવના દરેક માતાપિતાને સ્વભાગિક પ્રત્યે હોવી જોઈએ. વળી આ પોતાને યેરજ પધારેલા બાળકના પોતે માતાપિતા નથી અને પોતાનાંજ માતાપિતાનાં પોતે બાળક નથી, પણ દરેક વડિલ-દરેક માનીના-પોતે બાળક, અને દરેક બાળકનાં પોતે માતાપિતા રૂપ છે. ત્યારે આવી આધ્યાત્મિક ભાવના દરેક બાળક અને માતા પિતામાં જન્મત થશે ત્યારે તેઓનું સ્થાન હાલ છે તેનાથી ઘણું ઉચ્ચ થશે-સ્ત્રી માતા અને પુરૂષ પિતા શબ્દને ચોગ્ય થશે આ ભાવના અને આને અનુસરતા વર્તનનું જ્ઞાન એજ ધાર્મિક શિક્ષણ છે.

આવીજ રીતે દંપતિનું જીવન પણ ધાર્મિક ભાવનાથી આવેગાત થવું જોઈએ. સ્ત્રી

એ ગૃહની-પુરૂષની લક્ષ્મી છે-દેવી છે અને પુરૂષ એ સ્ત્રીના પ્રભુ છે.

દંપતિ આ તહેમનો સંબંધ ફક્ત સ્થૂળ વિષયમોજ, કે મોજમજાને માટે

નથી, નહાના મોટા ઝગડા કરવા માટે નથી અને સ્થૂળ શરીરની

માફક ક્ષણિક પણ નથી પરંતુ નિત્ય આનંદરૂપ છે. દિનપ્રતિદિન આત્માને વિકસાવવા-દૈત-માથી અદૈત બનવા-ગૃહ, શીવ અને શક્તિ રૂપ બનવા-તેમજ જગતને પોતા રૂપ, અને પોતાને જગત રૂપ બાધી, અન્યના દુઃખ ઓછાં કરવા સાર, તહેમનો સંબંધ દૈવી શક્તિથી થયો છે-લક્ષિત આવા મંત્રધને અનુસરીને કહે છે કે,

સોડહં સોડહં સતી રે સોડહં સોડહં કંથ

સેવે એક બીજા યજ્ઞ એ મદ્યાર અનંત.

આ અર્થ અને અનંત સદચાર શીઘ્ર અને મીતાને હોતો અને હાલ પ્રલોક દંપતિ નો હોવો જોઈએ. સદગત સાક્ષરવર્ધ ગોવર્ધનરામભાઈ કહે છે કે, “ પુરૂષ, પરિશિષ્ટન અને સ્ત્રી સમયનન ભાવથી એક બીજા સાથે જોડાય તો જ તહેમનો સંબંધ દિવ્ય અને અનંત થઈ શકે ” આપણી લગ્ન વખતની સમ્પ્રદાયો-પ્રતિજ્ઞાઓ-આજ રહેલ નિકળે છે તહેમના દેહનું નહિ પણ આત્માનુંજ લગ્ન થાય છે એ વાન પ્રલોક દંપતિએ જાણવી જોઈએ. જેથી એક મહાન લાભ તો એજ થશે કે, કદાચ કર્મભોગે બેમાથી એકાદ શરીરનું પતન થાય તોપણ આત્માની અમર ભાવનાથી તેઓ ચાન્તિથી પ્રાપ્તિ થઈ શકે. નીતિથી બ્રહ્મ યનાર-વ્યભિચારી વર્ગ-કૃષિએ પડે છે તેનું કારણ આ, ધર્મના સંસ્કારોની ખામીજ છે. સ્થાન બ્રહ્મ, નીતિ બ્રહ્મ, યનારને ઉચ્ચ દરજ્જાએ ભાવવા માટે, પુનર્વિવાહનો સર્વાલ ચેર્યવા કરતાં ધાર્મિક શિક્ષણનીજ છાપ તહેમના મન ઉપર પાડવાની જરૂર છે.

આપણા મનુ ભગવાને સમ્યક વ્યવહારમા ઉચ્ચ સ્થાન મેળવવા માટે, જીવંતમાને

ઉત્તમ ક્રમમા આગળ વધવા સાર, દેશ, કાળ, અને પરતુનો વિચાર

ધાર્મિક સંસ્કારો, કરી, જે મોજ સંસ્કારોની વિધિ બતાવી છે તે ધણીજ ઉત્તમ છે

આપણા ગૃહોનું બધારણુ તેના ઉપરજ છે. હિંદુઓમા તેમાંના ઘણા

પરા સંસ્કારો કરવામા આવે છે તે, ખરેખરી ધાર્મિક ભાવનાથી નહિ. “ સાપ ગધા અને

લીસોટ રહ્યા. ” જેથી એ સંસ્કારો કાષ્ટપણુ આપણા સંસારમા ફાંપદોકરતા નથી. ઉલટાં

બીજાઓને અગ્રહા ઉપજાવે છે. જે ખરેખરી ધાર્મિક ભાવનાથી, એ સંસ્કારોની છાપ

પાડવામાં આવે તો, અત્યારના બાળકોના જીવનમા, દંપતિ જીવનમા અને માતાપિતાના

જીવનમા બધુધાર્મો દેહકાર થઈ જાય-તેઓના સ્થાનો ઉચ્ચ અને ।

આ શિવાય સામાજિક જીવનમાં પણ ઉચ્ચ ધ્યાન પ્રાપ્ત કરવા માટે, ધાર્મિક શિક્ષણ ની જરૂર છે. આજકાલ કેટલાકાની મુશ્કેલી પ્રમાણે, ઉચ્ચ ધ્યાન સામાજિક જીવન. મેળવવું એટલે એમ નથી કે, ઘરનાં વડીલ કે, સમાજનાં પ્રમુખ પાસેથી. પણ ઉચ્ચ સ્થાનનો અધિકારી તો તેજ છે, તેજ ઉચ્ચ સ્થાન મેળવી શકે છે, કે જેનું અંત કરણ વિશાળ છે રાગી, કુળી, અનાય, અપંગ, અપરાધી ને મૂર્ખ, તેમજ ગાની, થીમન્ત વિગેરે તમામ જીવજંતુ સહિત સ્વાયત્ત જગત જગતને પોતારૂપ અને પોતાને જગત રૂપ માને છે. આત્મવત્ સર્વમૂલેષુ નો મહા મંત્ર જેના જીવનમા જ્ઞાતપ્રેત થઈ ગયો છે તેજ પોતાનાં સામાજિક સ્થાનને ઉચ્ચ બનાવી શકે છે—હેમા આગળ વધી શકે છે દરેક અધિકારીઓએ જાણવું જોઈએ કે “જે આત્મા મહારામા છે તેજ અન્યમા છે આત્માના પોષણ માટે જેટલી જરૂર મહાર છે તેટલીજ બીજાને છે. બહુજાનની દ્રષ્ટિથી ધાર્મિક ન્હાતું મ્હોટું, મેલ્ય, સેવક નથી.” આ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી, જે તેઓ અધિકાર ઉપર વિચારે, તો, અતેજનું કન્યાણ કરે, જનમંડળના આશિર્વાદ મેળવે અને લક્ષી ઇચ્છાઓ માથે પોતે જીવનમા અને જીવન પછી પણ સ્વસ્થાનની ઉત્તમતા જાળવી શકે. એવીજ રીતે દરેક દેશસેવક, મુધારકા અને મત્રોપદેશકાની પણ ફરજ છે કે, આધ્યાત્મિક-પરવિદ્યાનો આનંદ પોતાનામા ભરી પછી અન્યને તેનો આસ્વાદ ચખાડવો, નહીં તો તેમનો પ્રયત્ન મૂળ નહિ થાય

મને જેતા અને વિચારતા મનોપ થાય છે કે, આવા શુભ પરિણામો આવવાને— મસાર વ્યવહારમા ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને—હવે જાણે વિલખ હાલની ધર્મશિક્ષણ નથી આજે પંજગમા કન્યાઓને-સ્ત્રીઓને ધાર્મિક શિક્ષણ આપના માટેની સંસ્થાઓ. માટે “જળધર કન્યા મહા વિદ્યાલય, બંગાળામા બાલિકા આશ્રમ, પૂનામા વિધવાશ્રમ, અને ગુજરાતમાં સુરત, મુંબાઈ, અમદાવાદ તથા બીજા ન્હાના મ્હોટા ગામેમા યનિતા વિશ્રામ જેવી ધાર્મિક સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે.

વળી ન્હાની ઉમરમાથીજ ધાર્મિક સંસ્કારોની શરૂઆત થવી જોઈએ એ અવસ્થામા ગમે તેવા સંસ્કાર પડી જાય તો ત્હોની જાણ જાણી પર્વત રહી પોતાના ધર્મના અને સામાજિક સ્થાનોમાથી ખાજગ ખાડે છે આવા વિચારથી બાસ્તવચ્ચમાજ ધર્મની છાપ બેસાડવાને સંસારિક વાતાવરણમાથી તેટલે કાળ દુર રાખી ધાર્મિક પદ્ધતિથી આર્થોના મનાતન ધર્મશાસ્ત્રને બાતુસગીને યાન આપવા “ગુરુ કુળ” “શ્રદ્ધિ કુળ” અને “મુનિ મહા મંડળ”ના જેવી સંસ્થાઓ નિઘમાન થઈ છે, તેમજ પ્રોફેસર કેર્વેના દીર્ઘ પ્રયાસથી “મદિલા યુનિવર્સિટી” અને ગ્રીસીસ એની બીએન્ટના પ્રયાગથી “હિન્દુ યુનિવર્સિટી” લુડી સ્થપાઈ છે. ઉમેદવારોના સ્થાન અને અસ્થાનો વિચાર કરીનેજ, આ પગલું ભરવામા આવ્યું છે. હું ધારું છું અને ઈશ્વર પાસે થાયુ છું કે આતુ શુભ ફળ આપે ! ! જેવટમા પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે હું જેટલીજ ખાચના કરું છું કે હું વિશ્વભર ! ત્હારી શક્તિ અધાત છે, અનંત છે, ત્હારી ચિત્તિ અકલિત છે. હમને ત્હોનું યતિચેત પણ યાન આપ કે જેના આનંદથી-જેના પ્રકાશથી હમે હમારા અભાનતુ આવરણ દુર કરી શુદ્ધતા સમર્પન ને ભારત માતાના કુબોનું ઉદન કરી ઉચ્ચ ધ્યાન મેળવોએ-સસારને સ્વર્ગ બનાવીએ

શાન્તિ, શાન્તિ, શાન્તિ-અસ્તુ

૯.

સંસાર વ્યવહારના શિક્ષણ સાથે ધર્મ અને નીતિના જ્ઞાનની જરૂર.

લેખક:—અહિન સૌ. ચન્દ્રમતી ગ્રાંથાભાષ્ય.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્ત્રીજ સર્વ વાતની ક્તાં ક્તાં અને અધિકારી છે. ધરરૂપ સંન્યની સારી સ્ત્રીજ છે, માટે સ્ત્રીઓએ ધર્મ, જ્ઞાનવૃદ્ધિ, માનસિક, અને નૈતિક, જ્ઞાન બરાબર સ્થમજવું નોંધવું.

સ્ત્રીઓએ ખાસ કરીને ગૃહ વ્યવસ્થા-ગૃહને લગતું દરેક કામકાજ, રસોઈ, સ્વચ્છતા કુંડાંઓમાં દરેકની સાથે સંપર્ધી રહેવું, સારા ને મળતાવડા વ્યવહાર રાખવો, છોકરાં ઉપર દેખરેખ રાખવી; તેમજ તેમને સારી જગત્વણી આપવી એમ ગૃહને લગતું દરેક કામકાજ સ્ત્રીઓએ ખાસ કરીને સ્થમજવું નોંધવું અને એવી દરેક વાતની જગત્વણી મળવીજ નોંધવું. માતા પિતા પ્રત્યેની ફરજ.

આપણને જન્મ આપનારી આપણી બહાલી માતા છે. આપણને અનેક કંટ વેગને ઉછેરી મોટાં કર્યા છે. અને આપણ ઉપર તેમનું ધણુંજ બ્રહ્મ છે. આપણા સુખને ખાતર તેણે અનેક દુઃખ વેડ્યાં છે અને વેઠે છે. માટે સદાએ માતા પિતાની આશ્રય પાળીને રહેવું અને કોઈ દિવસ પણ તેમનું મન ઉલાવતું નહીં. અને તેમનું મન ચાલુ રહે તેમ વર્તવું. કોઈ વખત શુસ્ત્રે થઈ વખતે કપડાં આપે તોપણ આપણા સારા માટેજ કહે છે એમ સ્થમજ, માની ગણે, તે, ધીની નાજો એમ સ્થમજવું અને કદી ખોટું સલાહતું નહીં. આપણે ગમે તેટલી માતા પિતાની સેવા કરીશું. પણ તે જોઈજ છે એમ સ્થમજવું. એમના ઉપકારનો તથા તેમના સ્નેહનો બદલો કદિ પણ વાળી સહવાનો છેજ નહીં, તેમ સ્થમજ સદા તેમની અશ્રામ તરફ રહેવું. તેમની વૃદ્ધ અવસ્થામાં તેમના ઉપર કટાણો ના લાવતાં તેમની પુરેપુરી મરજી સાચવીને રહેવું અને સદાએ તેમની આશ્રય પાળી સેવા કરવી.

માતા પિતાનો સ્નેહ, તેમના જેવું બ્રહ્મ અમે તેમના જેવો પ્રેમ બીજા કોઈના આ દુનિયામાં છેજ નહીં. કવિ દલપતરામ કહે છે, કે—

સુકમાં સુંવાડે બીને પોટે ચોતે,
પીઘ પામુ પડે તજે સ્વદ તો ને;
મૂને દુઃખી દેખી, દુઃખી કાણુ યાતું,
મહા હેતવાળી, દયાળુજ મા પું.

તેવીજ રીતના અનેક દુઃખો સહન કરી પોતાના બ્રહ્મ આળક ઉપર પ્રાણ પાચરી તેને ઉછેરી મોટાં કર્યાં અને તે મોટાં યથા પછી માતા પિતાની આશ્રય ઉપધન કરે અને તેમની દરકાર ના રાખે, તો આળકા ઉપર માતા પિતાને પણ તિરસ્કાર આવે.

વખતે મા, બાપ, કાંઈ આપણને ના રૂએ તેણું કાંઈ કહે તો પણ તેમણું માન સાચવી મર્યાદા મુકવી નહીં.

પુત્રના કરતાં પુત્રીને માતાની જરૂર વિશેષ પડે છે. પુત્રીને સારી કેળવણી આપવામાં, તેને જરાબર ગૃહ વ્યવસ્થા શીખવવામાં, તેની સર સુવાવડના પ્રસંગમાં એમ દરેક વખતે પુત્રીને માતાની જરૂર પડે છે. માતા વગર પુત્રીને ઘણું દુઃખી થવું પડે છે.

પિતાનાથી અને તેવી રીતેથી ધણીજ મારી રીતે પોતાની પુત્રીને રાખે, તેને સારી કેળવણી આપે, કાણુવે અજ્ઞાને અને તેની કાળજી રાખે, પણ ગૃહ વ્યવસ્થા વિગેરે ફેટલીક જાતની કેળવણી, માતા વગર ફાણુ આપે. પુરુષોને ધંધા માટે બહાર રહેવું જોઈએ. પુત્રીની ફેટલીક જાણતમાં તેમને સ્થમજીયુ પણ ના પડે.

કુંવરબાઈના સિમન્ત વખતે કુંવરબાઈ નરસિંહ મહેતાને કહે છે કે, ગોળ વિના ગોળો કસાર—આ વિના સુને સંસુર, તે વાન ખરી છે. પિતા પુત્રીને ગમે એવા લાડમાં હિંદેરે પણ માતાની ખોટ પૂરી પડેજ નહીં.

માતાપિતાએ પુત્રી તરફ કેમ વર્તેવું ?

પુત્રીને સારી કેળવણી આપવી, સારું ગુણવત્તી જ્ઞાન સંપાદન કરાવવું. તેની સાથે ઉચ્છેદ તેમજ સંસ્કૃત જ્ઞાન પણ સાધારણ આપવું. હાલના જમાનામાં સાધારણ ઉચ્છેદની પણ જરૂર પડી છે. પણ તેમાં કાંઈ એમ નથી કે મેટ્રિક કે બી.એ, એમ.એ, કરવાની જરૂર પડે. પણ ફક્ત ગુણવત્તી સારું જ્ઞાન આપીને ધાર્મિક અને નૈતિક કેળવણી આપવી જોઈએ. સાધારણ ઉચ્છેદ જાણવું જોઈએ કે, કાંઈક દિવસ જરૂર પડે તો કામ હાથે. જોટલું આવડતું હોય તો ધણું છે. પણ હાલનો જમાનો એવો મોઢો મોઢો છે કે બહેન, એ આકાશ ભર્યાં એટલે તો હવે કાંઈ બાકી રહીજ નહીં, અને કાંઈક હમે ભણ્યાં છીએ એવો ખોટો ડોળ અને દંભ વધી ગયો છે. વિદ્યાથી તો વિનય આવશે જોઈએ, અને નીરાલિયાની ઘણું જોઈએ, પણ આતો સાગં દેશનએજવ કપડાં પહેરી રોક મારી પગમાં હાંચી એડીનાં છુટ પહેરી, છત્રી એડી, ન્યુસપેપર વાંચવા બેસવું એટલુંજ નહીં. પણ મર્યાદા સાચવતી નહીં. અને ધરના કામજાનને હાથકું ગણી તેમાં બીસકુલ જીવ રાખવો નહીં, એવો હાલનો જમાનો થઈ ગયો છે. અને અભિમાન તેમજ મ્હોટાઈ વધી ગયાં છે.

મોટે ભાગ્યેવસ્થામાંથીજ પુત્રીને સારું શિક્ષણ આપી, તેનામા વિનય આવે, વિવેક વિચાર જીવું સ્થમજી અને તેનો સંસાર સુખમય અને સારો અને તેની પૂર્ણ કાળજી માતા પિતાએ રાખવી જોઈએ. પુત્રીને ધરતું દરેક કામજાન કરતાં શીખવાડવું જોઈએ. રાંધવા પીરસવાનું કામ અને ધરમાં સ્વચ્છતા રાખવી ધરમાંની દરેક વસ્તુ જરાબર ઠેકઠે રાખવી, વીણવું ઝાડકવું, દરેક વસ્તુ સમારી સ્વચ્છ રાખવી, એવી દરેક જાતની કેળવણી માતાએ પુત્રીને આપવી જોઈએ. તેને શીવતાં ભરતાં એવા દરેક જાતના દુનર આવડવા જોઈએ, અને પુરસદના વખતમાં સારાં પુરતો વચ્ચાવવાં. સીતા, દ્રૌપદી, સાવિત્રી, દમયન્તી, અનસૂયા, એવાં સતિઓનાં ચરિત્રો વંચાવવાં કે જેથી તેમણું શિષ્યગૃહ સાચવવા તેમણે ફેટલા દુખો સહન કર્યાં છે તે સમજાય અને એવીજ જાતનાં બીજાં સારાં પુરતો વંચાવવાં કે જેથી તેના કુમળા મગજમાં સારા વિચારો ઉત્પન્ન થાય.

તેને કાચે તેના નાના લાડુઓ ઉઠેરવાનું પણ કેટલુંક કામ કરાવવું કે જેથી નાના છોકરા કેમ ઉઠે-વા તેની પણ તેને કેટલીક માહિતી મળે.

પુત્રીની મોઝ ઉઝગ ચાપ એટલે તેનું લગ્ન કરવું. તેનાં સામગ્રીયાં સાથે આરી રીતે નત્રનાથી તેમજ વિનય અને વિવેકથી વર્તવું. પુત્રી કે જે ધન ખારડું છે ત્યાંથી આપણે તેને ઘેર સોળી સાંઘી આપણો તેના ઉપગ્રો દક ઉગી નામ છે, માટે તેને સાગ વરગને સાગ માળખો દોષ તેવે કેકાણે મળાધ કરવો. પુત્રી અને ગાય ત્યાં દોરે ત્યાં નામ એ કહેવન પ્રમાણે છે. માટે એ સુખી ગાય એવો ગરતો કરવો.

આપણે પુત્રીને પાંચે યેગ મોંથી દુધિ ત્યાં પછી એના કામકાજમાં કાર્ષ જગ આપા ગાખતી નહી. તેના મામરીયાં ત્યાં મોકનવાનું કહે ત્યારે તેને વિદાય કરવી અને એ મોકને સારેજ આપણે યેગ તેકાવની પણ તમે એને કેમ ના મોકલો ? વિગેરે વગેરે એવાં વચનો કહી નછોડી બાબતોમા કયેમ અને કયાક ચાપ એવું ના કરવું, અને તેના સામગ્રીયાં જે કાંઈ પુત્રીને ધરેણા લુગડા નાપે તેનાં મતોય માનવો, અને પુત્રીને પણ સદા મારી શીખામણ આપવી.

સંબંધ બાધીને અને વધારેણા પણ પલાડવો નહી. વચ્ચાં માળાપો, પુત્રીનાં સામગ્રીયાં જોડે જુદાજુદી કમી કુસુમ્પ કરે છે, અને પછી તેનું પગિજામ બિચારી પુરે જોગનવું પડે છે, અને પછી તેનાં માસરીયાં તેને ગમે એમ મહેલું ગારે તે તેને કામ જવા પડે છે માટે યત્ના માળાપોએ તેમની માથે અને ગપ રાખવો. અને પુત્રીને પણ મદા મારી શીખામણ આપવી. અને કહેવું કે બહેન ! સદા સામુ, મસુર, પનિમો બીજાં મર્વ મડિલોની માથે સમ્પનાથી, મપાંદાળી, અને સ્નેહથી, તેમની આજીવન રહેવું અને સામુ, મમરાની સેવામાં સદા તત્પર રહેવું પતિની સેવામા દાગલ તો તેમની ઇચ્છાનું કદિ ઉવંધન કરવું નહી, અને સદા મતિનું મન પ્રસન્ન ગળી એ પ્રેમ મેળવી લેવો.

ધરમાં નજુંદ, દિપર, નેહ, નેહાણી, દેસણી, વિગેરે સમોવડીયાં સાથે સ્નેહ એ સપથી મહેલું. વખતે કાંઈ કહવું વચનો કહે તો મદનચિન્તા રાખી મદન કીર્તી અને, ના બોલ્યામા નવ ગુણ, એમ જાણી કામના સ્વાગે ઉત્તર આપવો નહી.

અને સાસરામા ગમે એવું દુઃખ હોય, પણ દુઃખ ના મદમજતાં કુપ કરી મર્વની સાથે મળી જઈને, શુદ્ધકાર્યોને બોલો આપણા મામરો લખને, ધણ દોષ કર સ્થગળને કરી લેવું. અને સાસુ નજુંદ વિગેરે મારા પાદન મી લેવી અને કામ કરે તે કામજ કરે, એ વાત લક્ષ્ય રાખવી.

આરી રીતે ચોતાની પુત્રીને સદા માનવું, કાજ કરતા બરાબર શીખવવું.

માસરના માળખો મારા દોષ બહાણ બાળક ઉપર પ્રાણુ ખે, ખે મર અર બનાવે, નહી તો કહેશે કે, તારા માતા પિતાની આજીવન ઉવંધન એ કાંઈક નહી- એવી કહે તારા માતા પિતાને પણ તિરસ્કાર કરે, મરે છે.

મોતાએ ધરના દરેક કામમાં વાકેફગાર કરી, તેને યોગ્ય ફજવણી આપવી અને તેના અંતઃકરણ ઉપર ધર્મ, નીતિ, ઉદારતા, સ્નેહ વિગેરે સાથે સદગુણોની છાપ પડે, અને આજ કાલની ખોટી ફેશનની શીશીઆરીમાં ના ફસાઈ જાય, અને યોગ્ય રીતે ગૃહવ્યવસ્થા શીખે, મ્હોટાનું માન સાચવી, અભિમાન કે, મ્હોટાઈ, રાખ્યા વગર સર્વની સાથે સ્નેહથી અને સંપત્તી ચાલે, અને એનો મંસાન મુખમય થાય એજ માતા પિતાનું કર્તવ્ય છે, અને એજ તેમનો આશિર્વાદ છે.

સાસુ સસરાની આજ્ઞા પાળવા વિષે.

જેની રીતે આપણે આપણું માતાપિતાને સ્વાર્થએ છીએ-તેમના ઉપર પ્રેમ રાખીએ છીએ તેવોજ સાસુ સસરા ઉપર શ્રદ્ધ રાખી, તેમનો પ્રેમ સંપાદન કરી લેવો. તેમની સેવા ચાકરી કરવામાં જરાપણ ન્યૂનતા રાખવી નહીં અને સદા તેમની આજ્ઞા પાળી વર્તવું. તેમની વૃદ્ધાવસ્થા યદ્ય હોય એટલે ઘર કામનો તમામ ભાર આપણે માથે લઈ લેવો અને એમને સન્તોષ થાય તેમ વર્તવું. કોઈ દિવસ આપણા ઉપર ગુસ્સે થાય તેવો વખત આવવા દેવો નહીં. છતાં પણ વખતે કાંઈ કહ્યું વચન કહે તો નમ્રતાથી, મ્હોટાં છે-કહે ખરાં, એમ સ્મરણ, સન્તોષ માની સહનશીલતા રાખવી અને ચાલતા સુધી તેમની વાત પ્હાર પ્રાપ્તને મ્હોંએ કહેવી નહીં, પ્હાર તેમનું બૂકું બોલવું નહીં, તેમની આજ્ઞા સિવાય પ્હાર જવું નહીં અને તેમની મર્યાદા રાખી તેમનું મન ગઈ રહે તેમ વર્તવું.

સાસુના પુત્રવધૂ તરફના ધર્મ.

સાસુએ સદા વહુને પોતાની પુત્રી સમાન સ્તુભજવી. અને આખો દિવસ તેને ગમે એવાં વચનો કહી કંટાળા ઉત્પન્ન થાય તેમ ના કરવું. પણ કદાચ તેનો વાંક હોય તોપણ તેને મોતાની પાસે બેમારી સારી શીખામણ આપવી. ઘર ધરના રીવાજ જુદાં હોય છે. માટે તેને ધોતે રહી આપણા ધરના રીત, રિવાજ, સ્તુભજવવા. જે કાંઈ ના આવડતું હોય તો ત્હને એક, બે, વાર બતાવીને શીખવવું. વહુ બિચારી તદન અબળણી હોય, કોઈ દિવસ સસરાનું પગથીયું ટીકું ના હોય, તેવા ધરમાં આવી તેને બધું કામકાજ કરવું, તે બતાવ્યા વગર શી ખજાર પડે? અબળણું ને આંધળું જરાજરે, એ કહેવત પ્રમાણે એ બિચારીને થાય. માટે એને ત્રાસ આપ્યા વગર, વહુને તો કાંઈજ આવડતું નથી, કાંઈ જ્ઞાન નથી, વિગેરે કહુ શબ્દ બોલ્યા વગર, યોગે ધોમે તેને માહીનગાર કરવી. આપ ઘેર દિકરી અને પર ઘેર વહુ. આંધડી છોકરી સાસુરે હોય અને તેનાં સાસરીયા તેની સાથે તેમ વર્તે તો આપણને કેવું લાગે? તેમજ વહુની માથે પણ આપણે તેમ વર્તીએ તો, ત્હનાં મા, બાપ, ને તેવુંજ લાગે, એમ ઉભય પક્ષનો વિચાર કરવો. આપ વિચારીએ તો તાપ ના લાગે, એ કહેવન થાક રાખવી. આપણે પણ વહુમાં અને પુત્રીમાં બેદ ના રાખવો, પુત્રી અથવા તો પુત્ર, એટલે નજુંદ, દિયેર, અથવા પોતાના ગમે તે સગાં બહાવાં વહુને આખો દિવસ સંતાપે તેને પણ કહી દેવું કે એ વહુ યર્ષ છે માટે ગધેડી નથી પેકડી, માટે ત્હને કોઈ એને દુઃખ થાય એવું ના કરશો. પ્હેલાં સાસુજ એની સાથે સારી રીતે વર્તે તો પછી ચાલતા સુધી એને કહવું વચન કોઈ પણ કહે નહીં. એ તો કહેવત છે કે દેખ. દેખે ને શીખે શીખે. ધરમાં જેવું દેખે તેવું શીખે. ધરમાં વડિલો ને પ્રમાણે વર્તે તે પ્રમાણે

બાળકો કરે, માટે વધુએ સાસુની બાજુ પાળી માન સાચવીને રહેવું અને સાસુએ વધુને પુત્રિ સમાન સહમત રહેવું.

સસોવડીઆં પ્રત્યે કેમ વર્તવું ?

સાસતમાં નણદ વિપર દેરાણી જેઠ જેઠાણી વિગેરે મરણે સરખાએ એક બીજા જેઠે સપ તાખીને મહેવું નણદ લાભીને મહેજાટણાં મારે, અને ફાવે તેમ બોલે અને લાભી નણદને પણ ગમે એના સખેડા કહે, એમ ના થવું જોઈએ દેરાણી જેઠાણીએ પણ સંપત્તી નહેવું જોઈએ અને કામમજા પણ એક બીજાએ મપીને કરવું જોઈએ એક બીજાની મરકરી કરવી, ગમન કરવી, સરખે સરખાએ આનંદ કરવો, પણ ને આનંદ એવી જાતનો નહીં, કે જેમથી કરેલા અને કામસ યર્ષ જાણ રગતો ઘટકા હોય, કેડી ના હોય. તેમ આનંદ પણ ધડિ જે ધડિજ યામ, અતિશય કાંઈ સાડ નહીં તે પ્રમાણે બધાએ બેગા રહી સુખમાં, અને સપમાં દિવસો વ્યતીત કરવાં, અને બધાએ એક બીજા પ્રત્યે, બહેનોના જેવું બહાલ, અને લાપ તાખી વર્તવું સપ છે ત્યા જ જપ છે એ બરાબર થયા નમા સાખવું.

પોતાની કાંઈ પણ સખી વચ્ચે, અથવા તો દેરાણી જેઠાણી વચ્ચે, નણદ બોળાઈ વચ્ચે, અથવા તો ગમે તેની સાથે પણ આપણને કાર્ષ જાની વાત મ્હી હોય તો જીવ જાણ પણ તે વાત બીજાને કહેવી નહીં બિનાડીના પેટમાં ખીર દઈ તો સ્ત્રીના પેટમાં વાત દઈ, એવી કહેવન છે પણ એ કહેવત પ્રમાણે નહીં વર્તવા તેને જૂઠી પાડ્યા પ્રવેત્ત કરેલા અને કદિ પણ ગુમ વાત, કાંઈની કહેલી બીજાને મ્હોએ કરવી નહિ અને ઉદ્ધૃત્ત ફિલ સાખી, સર્વના ઉપર સ્નેહ તાખી, મ્હોડું મન તાખવું અને જેની સાથે જેવું ધટે તેવા આત્મી અને સ્નેહથી વર્તવું કાંઈએ માપણ ઉપર વિશ્વાસ તાખી કાર્ષ કહ્યું હોય તેનો વિશ્વાસઘાત કરી ચાડીઆંની માફક બધે કહી વળાએ, તો તેમથી આપણો વિશ્વાસ ઘટી જાય અને માન જીવું રહે છે.

સરખ સરખામાં આપણને જે કાંઈ ભરતા, શીવતા આવડતું હોય તે, બીજા જે કાંઈ કહે તેને બતાવવું પણ સ્વાર્થશુદ્ધિ તાખી, એ શીખી જશે અને મ્હાર સાડ નહીં કહેવાય, વખતે એ મ્હાનથી સાડ કરી દેશે અને હું પાછળ ફરી જઈશ, બોલે એના કામને વખાણશે વિગેરે વિચારથી ઘણી બહેનો પોતાની પામે કાંઈ કાંઈ શીખવા આવે તો, મ્હને નથી આવડતું, વિગેરે સખેડા કહી, જતાવે નહીં, પણ તેમ ના તાખતાં, આપણાથી અને ત્યા સુધી, કાંઈને શીખવાડવામાં થોડા વખત ખોટી ઘટતો, સ્વભા માણસને થોડી મદદ કરીને, પણ બને ત્યા સુધી જે કાંઈ સાડ આવડતું હોય, તેનો લાભ બીજાને આપવો જોઈએ.

માટે નિતાલિમાની યર્ષ સ્તાય શુદ્ધિનો ત્યાગ કરી, મર્વનો સ્નેહ મેળવી લેવો અને ઉપર કલા પ્રમાણે ગુમ વાત પેટ મ્હોડું તાખી કાંઈને મ્હોવી નહીં અને એમ ના તમે તે માણસનામાં બધે એવા સદ્ગુણ હોય પણ જો એક મ્હોડો અવગણ્ય હોય તો મર્વ સદ્ગુણને ઘાટી દે છે અને તેનો ધનગાર ઉડી જાય છે.

માટે સરખે સરખામાં એક બીજા ઉપર અદેખાઈ અને ધંપાં ના વધારતા મદા મપ તાખી, એક બીજા પ્રત્યેના બહાલમાં વધારો થાય તેમ વર્તવું.

પતિવ્રતાના ધર્મ પાળતાં શીખવા વિષે.

પતિવ્રતા યદને આપણે આપણું શિયળ બરાબર માયવી પતિની મરજી અને પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું એજ પતિવ્રતાનો ધર્મ છે. ઇશ્વરનો હાથ રાખી, કદાપિ પણ પતિવ્રતાથી ચલિત થવું નહીં. સતીઓનાં ચરીત્રોનો વિચાર કરી, કદાપિ પણ શિયળનો બાંગ ના થાય અને શુદ્ધ અંતઃકરણથી પતિની મેવા કરે, તેજ સ્ત્રી દેવી સમાન છે.

મુખ આપે બહુ છાકી ના બાકું દુઃખ આપે ન હરકુંજી—એ પ્રમાણે સુખના વખતમા અભિમાની ના ધર્મ જતું અને ગમે તેવું દુઃખ હોય પણ ધીરજ રાખી સહન કરવું. દુઃખ એ પણ માણસની કસોટી છે. મારે તેવે વખતે પતિને ધીરજ આપી પાતાએ પણ ધીરજ રાખવી. બહાની રવરૂપ ધણજ સુંદર હશે પણ ન્યાં મુધી અંતઃકરણમાં સુન્દતા-સુહતા નથી, ત્યાં સુધી બધું નકમું છે. ઇશ્વરજીનું રૂપ ધણ રૂપાણું હોય છે, પણ કંઈક મેર જેવું હોય છે, તે શા કામનું? હુબટા રતીએ શરીરે ધણું અલંકાર ધારણ કર્યાં હોય, પણ અદૃશ્યરૂપી અલંકાર વગર તે શા કામના ?

માટે બહેનો ! સદૃશ્યરૂપી અલંકાર ધારણ કરીશું અને અંતઃકરણ શુદ્ધ, સુંદર, અને નિર્મળ હશે તોજ સુખી યશશું. મારે જોખ્યાં મનથી પતિના મુખ દુઃખનાં સાચી ઘણને રહેવું. આપણે સદા આનંદમાં રહીને તેમને પણ આનંદમાં ગમવા પ્રયત્ન કરવો અને તેમને શોક, તથા ચિન્તા મથાવવા આપણે હંમેશાં આનંદી રહેવું. આપણા ઘરની સ્થિતિમાં સદા સન્તોષ માની રહેવું. ધરણાં હુમડાં વિગેરે ગમે એવી યોગે મારે સ્ત્રી હા ના કરવી અને પ્રભુએ જે આપ્યું હોય તેમાં સતોષ ધ્યાનવો.

પતિની આજ્ઞાવ્રતા સાચવવા મારે પૂરે પૂરું લક્ષ આપવું. રસોઇ વિગેરે બધું સ્વચ્છ રાખી પતિની ઇચ્છા પ્રમાણે તૈયાર કરવું. અને તેમને સતોષ થાય તેવી રીતે સર્વ સામગ્રી તૈયાર રાખવી. પતિ બહારથી આવે ત્યારે, જમવા બેઠે ત્યારે, વિગેરે દરેક વખતે હાજર રહી તેમની સેવા ઉઠાવવી. કોઇ દિવસ પતિની સાથે કંઠામ કે કળંગો કરવો નહીં. અને લઘારાં મા આમ બોલ્યાં અને બહેન આમ બોલ્યાં વિગેરે કુપવી કરી કંટાળા આપવો નહીં. યોરો બહેમ રાખી ખાત્રી કર્યા વગર એકદમ કંઠાસ કરવો નહીં, રવામીનામાં ગમે એવી જૂઝ હોય પણ આપણે ધુમ્મિયી તે સુધારવા પ્રયત્ન કરવો. સતી સ્ત્રીએ આંધળો, હુલો, લંગડો, વિધવા વગરનો, રૂપ વગરનો ગમે એવો પતિ હોય પણ તેને ઇશ્વર સમાન રહમજી રહેવું જોઇએ. અને સદા તેમની આજ્ઞામાં રહી તેમની રત્ન લઇ બહાર જવું હોય તે જવું.

પતિને જમીદારીને જમવું, પતિના ઉઠવા પહેલાં ઉઠવું, પતિના સુતા પછી સુવું અને પતિની રાધે મધુર વચનોથી વાત કરવી. જે પુરૂષના ઘરમાં સ્ત્રી આખો દિવસ કંઠામ કર્યા કરે, સ્ત્રીનું હૃદયનું વદન પણ જોવા પામે નહીં, તે પુરૂષને નિર્ભાગી બ્રમજવો. ગૃહસંભાર માંડીને રહેવું, તે સુખને મારે છે, અને પત્ની એજ એવા સુખનું મૂળ છે. જેના ઘરમાં મુલક્ષણી નાર તેજ પુરૂષનો ધન્ય અવતાર—એજ પ્રમાણે પરમાં સ્ત્રી સારી હોય. તો પુરૂષને સર્વ વાતનું સુખ છે. પુરૂષ બહારથી ઘરમાં આવે તે વખતે જો સ્ત્રી સારી હોય, તો હૃદયને મારે પાણી વિગેરે સર્વ કાષ્ટ જોઇતી યીને હાજર કરે, અને અનેક પ્રકારની

મીઠી અને આનંદની વાતો કરે. આથી પતિનો આનંદનો ઘાઠ, દુઃખ કેલેશ વિગેરે સર્વ બૂઝી જઈ પતિજ આનંદમાં આવી ગય છે અને પોતાને મદ્યશુધી પત્ની મળવાથી, પ્રભુનો ઉપકાર મળી સન્તોષ માને છે. ગમે એવા કષ્ટ મળે પતિ હોય, તોપણ સુલક્ષણી સ્ત્રી તેને વશ કરે છે. મંત્ર જાંઝથી પતિ વશ ના થાય પણ પોતાના મદ્યશુધી પતિને વશ કરી, તેના પૂરે પ્રેમ સતી મેળવી લે છે. મની ઓઝોએ પોતાના પતિની દુરદશા દૂર કરવાને પોતાની માણુની જમ્મ ફરકાર કરી નથી તેવાં, જાણતાં મનન કરવાની સુશિલ ઓઝોને ખાસ જરૂર છે.

બહેનો ! આગળની સતી સ્ત્રીઓનો એક અશ પણ આપણામાં નથી તેમનાં જેવા દેવી સ્વરૂપ બનવું બહુ મુશ્કેલ છે. પણ આપણે તેમનાં દર્શનનો વાંગીને, મનન કરતાં શીખીશું, તો તેમાથી કાંઈ પણ સાર ગ્રહણ કરવાની ધમ્મજ ઉત્પન્ન થશે પોતાનું શિષ્યજ વ્રત સાચવવું, સદા પતિના સુખદુઃખના લાગીયજી થઈ રહેવું, સંસાર વ્યવહારના કામમાં પતિને સદા સારી સલાહ આપવી, શોકના વખતમાં દુઃખ અને ચિન્તા મટાડી મદા આનંદમાં રાખવા, તેમની આરોગ્યતા માટે ખામ કાળજી રાખવી, કલેશ કંકામને દૂરી સદા મધુર અને મીઠા વચ્ચેથી વાતચીત કરવી, સાદું સ્વાદીષ્ટ ભોજન જમાડી સન્તોષ આપવો, દરેક રીતે પતિનો પ્રેમ સંપાદન કરવો, અને બંનેનો પ્રેમ એક બીજા ઉપરનો સ્વાર્થી પ્રેમ ના થતાં શુદ્ધ પ્રેમથી બંનેના હૃદયોનું એકીકરણ થઈને, એકત્ર થઈને, પ્રત્યેકી ભક્તિમાં બંનેનો આત્મા લીન થઈ જાય એ અરેખેશ શુદ્ધ પ્રેમ કહેવાય અને જે સ્ત્રી પોતાના પતિનો એવો શુદ્ધ પ્રેમ પ્રાપ્ત કરે તેજ સ્ત્રી અરેખરી ભાગ્યશાળી કહેવાય.

બાળકને કેમ ઉછેરવાં ?

બાળકને ઉછેરવાં, તેમની દરેક રીતે મંભાજ રાખવી, તેમને આરોગ્ય સંપાદવાં, સ્વચ્છ રાખવાં, આનંદી બનાવવાં, સાદી ઉંચી ડેઝવશી આપવી. ધર્મિષ્ઠ બનાવવાં, નીતિનું જ્ઞાન આપવું, સારાં આચરણવાળા બનાવવાં, ઉદાગ્રી, મ્હેનતુ, અને સદા સત્યનો માર્ગ ગ્રહણ કરી, પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી, અને પ્રભુની બંદીકમાં રહી, પ્રભુ ભક્તિમાં લીન થઈ, સદા સારો રહેતો ગ્રહણ કરે, એવા બાળકનામાં શુભ ઉત્પત્ત થાય એવી જાતની ડેઝવશી આપવી, એ માતાની ફરજ છે. બાળકને ન્દવરાવી, ધોવરાવી, સદા સ્વચ્છ રાખવું, તેની આરોગ્યતા બરાબર સાચવવી અને તે, મરોરે સદા બાળવાન અને નિરોગી રહે તેવી તજવીજ રાખવી જોઈએ.

બાળકને ઘણું ધવરાવ્યા કરવું નહીં. જરા રૂવે એટલે તેને ધવરાવવું નહીં. કારણ તેમ કરવાથી અપચો વધે છે અને વારે વારે માંદુ થઈ જાય છે. માટે બાળકને ધાવ્યાને અશુક વખત થયા વગર કદિ પણ ધવરાવવું નહીં; તેમજ તેને બીલકુલ ધવરાવવું નહીં- એટલે ગમે તેટલો વયમાં જાય અને આનંદી બાળક હોય તો પણ પડ્યું પડ્યું રમ્યા કરે- તેમ પણ કરવું નહીં. કારણ છેક ન્હાની વયમાં બાળકને થોડા થોડા વખતને, ઓતરે ધવરાવવામાં ના આવે તો, તેવું જણી સુઝાય છે, અને બનું પડી અનેક બનતાં દરદ થઈ જાય છે, માટે બાળકની બરાબર કાળજી રાખવી, અને પાણી વિગેરે તેને નિયમસર પાતાં રહેવું.

તેમજ બાળકને દવા, ધસારો વિગેરે પાવું, અને એવી એવી ઘણી જાતની દવાઓ માતાને બાળકની ખાસ જરૂર છે. બાળકને સાધારણ ઉધરસ, કફ, જરાજરી તાવ, પેટમાં અપચો, એવી ઘણી જાતનાં દરદો, ઉપર માતાએ ખાસ કરીને, દવાઓ બાળકની જોઈએ. અને એવી બાળકમાં આપણી વૃદ્ધ માતાઓ ઘણી જાતની દવાઓ જાણે છે. તેમની પાસેથી આપણે કેટલાક ઉપાયો બાળકના જોઈએ, અને એવા ઉપાયો એટલે ધરની દવાઓથી ન્હાનાં બાળકને ઘણુંજ ફાયદો થાય છે. પણ તેમાં એમ ના થવું જોઈએ કે, ઉંટવેદાં કરવાં, અને ગમે એવી દવાઓ સ્થમત્ત્યા વગર આપ્યા કરવી. પણ સ્થમત્તને દવા પાવી અને એવી બાળકો બરાબર સ્થમત્તવી. ન્હાના છોકરાં ચાલતાં હાલતા માંદાં થઈ જાય છે માટે ન્હાનાં છોકરાંની મા, વખતે પરદેશ જાય એટલે ગામ પરગામ જાય તો પણ, પહેલો એણે ધસારાનો ડાખો સાથે રાખવો જોઈએ. છોકરા ઉપર માતાની દેખરેખ, માતાની છોકરાં માટેની પૂરી કાળજી, માતાનું દુધ, અને માતાનો બ્હાલ એ છોકરાને તન્દુરસ્ત રાખે છે.

છોકરાને ચાકર નોકરના હાથમાં મોંપવાં નહીં. એટલે આખો દિવસ નોકર બ્હાર લઈ રૂપો કરે, પોતાના બેઠું ખવરાવે, મુઝાડે, અને આખો દિવસ નોકરજ તેની મંભાળ રાખે, અને માતાને તેમાં કાંઈપણ જાતની કાળજીજ નહીં, તેમ ના થવું જોઈએ. છોકરા ઉછેરવાં, તેની સંભાળ સખવી તે દરેક કર્તવ્ય માતાનુંજ છે. છોકરાં આખો દિવસ નોકર ચાકરોના હાથમાં સ્થી તલન ખગડી જાય છે. સોખત તેવી અસર, એ કહેવત પ્રમાણે નોકર ચાકરોના હાથમાં ઉછરે તે છોકરાંમાં શુણ્ણ પણ તેવાજ આવે, અને તેની વૃત્તિ પણ તેના જેવીજ હલકી થઈ જાય અને તેને દરેક જાતની ખગખ કટવ પડે.

માટે હંમેશાં માતાએ છોકરાને પોતાની પાસે રાખી, તેને મારી કળવણી આપવી. જરા જરા બાળકનામાં સ્થમત્તજ આવે ત્યારથી, તેના કુણા મગજમાં સફાઈથી ડોંપ પડે તેમ વર્તવું. જરા વરસ દોઢ વરસનું થાય ત્યારથીજ એને મન ઉપર ધર્મ, અને નીતિના સંસ્કારોની છાપ પડે તેવી રીતે, તેને ન્હાની ન્હાની, તેને જલદી સ્થમત્તજ પડે તેવી રીતથી, તેની સાથે વાત કરવી અને જેમ તેની ઉમ્મર મ્હોટી થતી જાય, એમ તેમ તેને એવો અનેક જાતની વાતો કરી, તેને તેવી રીતથી મારે જાને મળે તેમ કરવું.

તેને બહુ ન્હાની વયમાંથી એટલે જે ત્રણ વર્ષની ઉમ્મરમાંથી બાળકના માટે બહુ દયાણું કરવું નહીં, પણ તેને સ્થમત્તજી, રમણી, ખુશીમાં સખાને, વાતોના રૂપમાં સ્થમત્તજીને, એવી રીતથી થોડું થોડું બાળકનાં શીખરવું કે, જેથી તેમાં એને કંટાળો ના આવતાં, આવું બાળકમાં મઝા છે અને આનંદ પડે છે, એમ સ્થમત્તજ તે ઉદયથી જાણે નહીં તો પછી તેને ન્હાનપણમાંથીજ કંટાળો ઉત્પન્ન થાય છે, અને બાળકના ઉદય જતા રહે. અને ત્રાસમાં થોડું થઈ ઉદય વગરજ રીખે. માટે પહેલેથીજ પોતાની ઇચ્છાથી આનંદ માનીને રીખે, તેમાં વધારે સારું રીખી શકે છે. બાળકની ઉમ્મર પાંચ વર્ષની થાય ત્યારપછી બાળકના માટે, તેમજ બીજા પણ જે કાંઈ અવગુણો હોય તો. તે માટે કપડાં આપવો, અને અનિશ્ચય ખોટાં લાઠ કરી ખરાબ દેવો ના પડતાં દેવી. તેમજ હલકી વર્ણનાં છોકરાં સાથે રમવા જતાં દેવું નહીં કારણ તેમનાં છોકરાં જાણે વિગેરે ઘણી જાતનાં ખરાબ વર્તનો બોલે અને તેનું જોઈને આપણું છોકરાં પણ તેવું રીખે. તેમજ આપણામાં

પણ કાંઈ જાતના અવયુઓ હોય તે કદાચી નાંખવા. ઘણી માતાઓ પોતાનાં છોકરને બહાસમાં તેમજ શુસ્તામાં ખાજો દે છે. ઘરમાં એવું જુવે એટલે છોકરાં તેવું જ થીએ. એવા જે કાંઈ અવયુઓ આપણામાં હોય તે કદાચી નાંખી, છોકરને એવી જાતનું શિક્ષણ મળવું જોઈએ કે તે ડાહ્યાં, કઠાશરાં, વિવેજ, સૈત્ત્ય બોલનારાં, સ્વમજ્જ, હાશીઆર, આનંદી તેમજ નીતિ, અને ધર્મ રહમણ પ્રમુત્તી એવા ફરે, અને માતાપિતાની આજ્ઞા પાળી વડિલોતું આન સાચવી રહે, અને પોતાનાં ન્હાનાં મોટાં કાંકુઓમાં મંપથી રટે. અને બોળકને સારી કેળવણી આપવી તે માતાની ફરજ વિશેષ છે. પિતાની પણ છે. ખરી પણ પિતા કરતાં પણ માતાની વધારે છે. કારણ બાળક નધારે વખત માતા પાસે રહે છે, માટે સ્ત્રી જો કેળવણી સુચિત અને મારા શુચ વાળી હશે તો પોતાના બાળકને પણ તેવાં જ બનાવશે. શુભવ્યવસ્થા.

ઘરનું દરેક કામકાજ કરતા બરાબર થીખવું જોઈએ, ગમે એવાં બહેલાં કોઇ, ગમે એવા લેખો લખે અને ગમે એવા બાપણે કરે, રોડ, મારીને ફરે, પણ ત્યાં સુધી ઘરનું દરેક કામકાજ કરતાં ના આવડે ત્યાં સુધી જઇ નહોતું છે. ખેલું ઘરનું કામકાજ કરતાં બરાબર આવડવું જોઈએ. બીજું કાંઈ ના આવડતું હોય તો ચાલે, પણ ઘર કામ કરતાં તો બરાબર આવડવું જોઈએ.

રસોઇ કરતાં, પીરસતાં, બધું બરાબર આવડવું જોઈએ. રસોઇનો સામાન, રસોઇ વગેરે બધું સ્વચ્છ રાખવું, દાળ, ચોખ્ખા વિગેરે વીણી આડી સાથે રાખવું, લોટ વિગેરે ચાળી કરીને ચોખ્ખો રાખવો, તેલ, લી, મરી, મચાલા વિગેરે ચોખ્ખું રાખવું, અને તે બરવાનાં વાસણો સ્વચ્છ રાખવાં, રસોઇમાં વાળામુડી ચોખ્ખું રાખવું, ઘરમાં બાઉચાં વિગેરે આજે નહીં તેની પૂરી કાળજી રાખવી, ખાવાની કાપપણ વસ્તુ ઉધારી મૂકવી નહીં, રસોઇમાં દરેક જાતના જીલ્લ જીલ્લ પદાર્થો કરતાં થીખવું, અઘણાં, સુરખ્યા, વિગેરે બધું બરાબર કરતાં થીખવું, અને તે, જ્યાર મલિના સુધી રાખવાનાં તેથી બચડે નહીં તેની કાળજી રાખવી, અને બરાબર કદાઈ ના જૂથ તેવા ચોખ્ખા વાસણમાં ભરી કેમણે મૂકવું. રસોઇમાં દરેક વસ્તુએ જૂદી જૂદી રીતે કરવાની છે, માટે તે દરેક વસ્તુ થીખવામાં બરાબર લક્ષ રાખી, માતા, સાસુ વિગેરે વડિલો પાસેથી લક્ષ રાખી થીખી લેવું. રસોઇમાં બેંદુ તેલ, મરચાં, આંબેલી, વિગેરે નાંખવું નહીં. કારણ ઘણો મરચા, આંબેલી વિગેરે નાખવાથી નુકસાન થાય છે. હાંટ કરે કે હાથ કરે તે પ્રમાણે હાંટ નાં કરે પણ હાથ કરે. ઘણાં મરચાં તેમજ ઘણી આંબેલી, તેલ, એવી એવી વસ્તુએ બેંદુ નાંખવાથી સ્વાદ સારો નથી થતો, પણ બધું પ્રમાણસર નેખાય તો જ સ્વાદ મારો થાય છે.

તન્દુરસ્તીનો મુખ્ય આધાર ખોરાક ઉપરજ છે. માટે રસોઇ સ્વચ્છિત, પરિપકવ અને કિત્તમ પ્રતી જોઈએ. રસોઇમાં પ્રમાણસર મરી, મચાલા નાંખવા જોઈએ. પરિપકવ થાય અને બરાબર ઉતાવળ કરી કાઢી ના રહે તે માટે પૂરું ખાનું રાખવું ઘરમાં રસોઇઓ રસોઇ કરે તો પણ રાધવા પીરસવાની જાગતમાં તો બેરાઓએજ કાળજી રાખવી જોઈએ. માટે ખેલો રસોઇ કરતાં, પીરસતાં થીખવું અને ઘરના કામમાં બરાબર લક્ષ રાખવું. ત્યાં સુધી ઘરકામ નહીં આવડતું હોય ત્યાં સુધી જઇ નહોતું છે એ બરાબર ખાનમાં

રાખવું. જરાબર પચે તે પ્રમાણમાં ખોરાક ખાવો રોજને રોજ બહુ ભારે પડે તેવો ખોરાક ખાવો નહીં પણ શરીરે રચે તેવો સ્વચ્છ અને માદો ખોરાક ખાવો અને આપણું તેમજ ધરના માણસોનું શરીર તન્દુરસ્ત રહે તે માટે આપણેજ કાળજી રાખવાની છે, માટે રસોઈ વિગેરે બીજા દરેક જાનની સ્વચ્છતા રાખતા શીખવું જોઈએ સ્વચ્છતા

ધરમા દરેક ઠેકાણે વાળીચુડી સ્વચ્છ રાખવું ધરમાં કચરા પડ્યા હોય, દરેક ઠેકાણે સાખીઓ બહુબાજુદ કરતી હોય, પાણી દુધ વિગેરે ઉઘાડા પડ્યા હોય, મરી, મથાણા, અથાણા વિગેરેના વાસણો ઉપર કચરા ડર્બા હોય, મામાન અવ્યવસ્થીત ગોઠવ્યો હોય, ધરમા ઠેકઠેકાણે લુગડાના કુચા પડ્યા હોય, પોતાના તેમજ છોકરાના લુગડાં મેલા, ગદાં થઈ ગયા હોય અને છોકરા પણ નાચાધોયા વગર મેના ધોવા ફર્ના હોય, તેવું ના રાખતા ધરમા મામાન જરાબર મારી રીતે ગોઠવવો દરેક વસ્તુ દાકીને જરાબર ઠેકાણે રાખવી. વાસણકુસણ સાજી સ્વચ્છ રાખવા પાણીઆદે, રસોડા, અને તેના વાસણો વિગેરે બહુ સ્વચ્છ રાખવું લુગડાને સફેદી જરાબર ખીટીએ મેના ના થાય તેમ પ્રકવા, છેકરની ન્દવરાવી ધોવાની ચોખ્ખા રાખવા છોકરાને ન્દાનપણથીજ આપડે ચોખ્ખા રહેતાં શીખવીશું તો તે જોડા થયા પછી પોતાની જાતે પણ ચોખ્ખા રહેતાજ શીખશે ધરમાં કોઈપણ જગ્યાએ કચરો ના રહે તે માટે કાળજી રાખવી ધરમા ખાજ વિગેરે, પણ ધોઈ ધાઈ ચોખ્ખા રાખવા સુવાના ચોરડામા સ્વચ્છ રાખવું ચાદરો, ગનેદ, ગોદડા, વિગેરે ચોખ્ખા રાખવા ચાદરો ગલેડો ધોઈધાઈ ચોખ્ખા રાખવા, ગોદડાને પણ બીજો, ત્રીજો તડકે નાખતા રહેવું ધરમા પાણી બહુ ટોળી મદદી રાખવી નહીં કાન્યુ મદદી રહેવાથી માકણ મચ્છરનો ઉપદ્રવ થાય છે, માટે માકણ મચ્છર ના થાય તે માટે ખામ કાળજી રાખવી ખોરાક અને ઉધ એ જે, માણસની આરોગ્યતા સાચવવાની મુખ્ય સલાહ છે ઉધ વગર માણસ માથા જેવું થઈ જાય છે માટે ધરમા દરેક રીતે સ્વચ્છતા રાખવી ધરમાં માદાઈ, સ્વચ્છતા અને મુદત વ્યવસ્થા કરવી એજ શ્રીનું કર્તવ્ય છે

મનને હાંમેરાં આનંદમાં રાખવું

હમેશા મનને આનંદમા રાખવું, જમે એવું કુખ આવી પડે-જમે એવો મદવાડ હોય પણ જો મન આનંદમા રહે તો સર્વનો નાશ થાય, અને તન્દુરસ્તી દિનપ્રતીદિન વધતી જાય અને શરીર આરોગ્ય રહે, માટે મન હમેશા આનંદમા રાખવું જેવું મન હોય તેવુંજ શરીર બધાય છે

ધણી બહેનોના મન ધણાજ નખર્ખાં હોય છે જોખનો પછા વખત દિલ્લીરીમા, અને મમત્રીનીમાજ પમાર થાય છે અને તેની બહેનોના મન તેવા રહેવાથી તેમનું શરીર નમગુજ રહે છે અને છેવટે ધણી વખત તેમ રહેવાથી દિગ્ગીગ્યા નાણુ વિગેરે રાગના ભોજ થઈ જાય છે માટે મન હમેશા સાજામાં જખી, આનંદમા ન્દેવું. સગીરે મુખી તે સુખી સર્વ વાતે, શરીર કુખી તે કુખી છે પ્રણયો માટે મનને આનંદમા ગખીને, સગીરે પણ તન્દુ-સ્ત રહેવું જો સગીરે ગાઈ દો તો જ ગામ્મ, સમન, ખનિ, વિગેરે સર્વની મરજી માચવી

ચક્રારી સ્વભાવ સારો અને આનંદી હશે તો પીયરમા, તેમજ મામરામાં સર્વનું મન રાજી રાખીશું. અને તેમનો પ્રેમ આપણા ઉપર વધશે. અને જો સ્વભાવ કલેશી, અને દ્વેષી, હશે તો સર્વની સાથે કુસંપ થશે.

પતિને પણ તેના નવરાશના વખતમાં આનંદ આપવો એ આપણો ધર્મ છે. માટે દમ્પતી આનંદમાં રહી પતિને તેમજ બીજા સર્વને સદા આનંદ આપવો, સર્વનો સ્નેહ મેળવી લેવો અને કલેશ, કલ્યાણ, કંકાસ, દેષ, વિગેરે સર્વનો નાશ કરવો.

કરકસર.

ધરમાં કરકસર રાખવી. કરકસર એટલે દરેક વસ્તુ સંભાળી સાચવીને રાખવી. કરકસર તે કાંઈ એમ નહીં કે કંજુશાઈ કરી પણ આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ રાખવો. જેટલી આવક હોય તેના કરતાં ખર્ચ વધી ના જાય તેની કાળજી રાખવી અને થોડો થોડો પણ ખચાવ કરતાં રહેવું. જેવી સ્થિતિ હોય તેમાં સંતોષ માની તેમાંથી થોડું થોડું બચાવતા રહેવું. લુગડાં વિગેરે કાંઈ ફાટે તો તરત તેને સાંપવું પણ વધારે ફાટવા દેવું નહીં. દરેક આમાનમાંથી થોડો થોડો સંભાળી સાચવીને રાખવો. તેવડ ત્રીન્ને ભાઈ, એ કહેવત યાદ રાખવી. દરેક વસ્તુમાં એટલામાં શું ? એમ ના સ્હમજવું પણ ટીપે ટીપે સમૃદ્ધ બરાબ, એ પ્રમાણે થોડો થોડો સંભર કરતા રીખવું. કાંઈ ખેમાન પરણ્યા આવે ત્યારે તેની સારી રીતે બરદાસ્ત રાખવી. બીજા કાંઈ સારા પ્રસંગ વખતે પણ તેમ ના રીખવું, પણ વમર હારણ પૈસા ઉઘાડી નકામો રોડ શોખ મારી પૈસા બગાડવા નહીં. યોગ્ય રીતે સ્હમજીને જરૂર હોય ત્યારેજ ખર્ચ કરવું.

ધર્મ પાળવા વિશે.

દરેક જાતના વિષયને લગતી એટલે સંસાર બ્યવહારને લગતી ધણી ખરી બાબત આવી ગઈ. પણ ધર્મ વિશે હજી કાંઈ આવ્યું નથી. ધર્મ પાળવા વિશે જાણવાની ખાસ જરૂર છે. દાહમાં તો ઘણું ખરે ઠેકાણે ધર્મના નામનું તો મટાટું મીડુંજ વળી ગયું છે. અને પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ બન્નેમાં એમજ ઘણું ગયું છે કે ધર્મ તો પાળવોજ નહીં. નહાવું નહીં, ધોવું નહીં, આચાર પાળવો નહીં, પાઠ પુણ કરવા નહીં, દેવ દશન કરવા નહીં, ને એવી રીતે કરીએ તેમાંજ ડહાપણ હોય તેમ બધાં તેમજ કરવામાં ડહાપણ સ્હમજનાં છે.

પણ એક વાગ વિચાર કરવો કે આપણા દૃષ્ટીએ જે રિવાજ કયાં છે, તે કેટલા વિચાર કરીને ક્યાં છે તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. જે વખત નહાવું, નહેણુંમાં સ્નેહ કરવી, અને પૂજા પાઠ વિગેરે કરવું. ન્હાવાથી શરીર સાફ રહે છે. રાત્રે ન્હાવાથી સારી ઉંઘ આવે છે. આપણું શરીર પણ જે વખત ન્હાવાથી સ્વચ્છ અને તંદુરસ્ત રહે છે. અને આપણો ધર્મ પણ સચવાય છે અને ધર્મ છે લાંબો જાય છે. માટે પૂરૂષો બંને એમ વર્તે પણ સ્ત્રીઓએ બરાબર ધર્મ પાળતાં રીખવું અને પોતાનો ધર્મ બરાબર માચવવો. સંધતા રાધતા આપણમાં બધે અડકાતું નથી તે પણ કેટલો બધો સાચો સ્વિચ્છ છે ? સ્નેહ કરતે બધે અડકવાનો રિવાજ હોય તો આપણે ધણી ગમે એવા ગંદામાં ફરી આ-

વીએ, ખૂદાર જઈ આવીએ અને પાછાં દાગ ચાક હાલવતાં જઈએ. આખા દિવસ રસોડામાં જતી વખતે હાથ પગ ધોવાય નહીં અને એવા મંદ દાઘ પડે રસોડામાં જઈએ. ખૂદારનાં ખરાબ છવજન્ટુ પડે વળગી રસોડામાં આવે અને તે પાછાં આપણા ખોરાકમાં આવે. એવી રીતે દરેક બાબતમાં અને આતો સાધારણ ન્હોતો દાખલો છે. પણ આપણા ધર્મમાં એટલું ઉંડું રહસ્ય સમાયેલું છે કે, ધર્મ, અને તન્દુરસ્તી, એ સવાલોનો સમાવેશ થઈ ગય છે. આપણો ધર્મ ધણેજ ઉત્તમ છે. આપણો ધર્મ પાળવાને જે જે નિયમો બધાયા છે તેજ પ્રમાણે બરાબર વર્તવું. આચાર્ય મધમો ધર્મ, ધર્મસ્થ પ્રભુ રૂંચતે. માટે આચાર વિચાર બરાબર સ્વમજી આહારોદ તથા અજીવાદ બરાબર સંભાળવો, અધર્મ બોલે નહિ, પણ બોલે. માટે આપણે આપણો ધર્મ બરાબર મ્હમજીએ, અને પાળવો. પાક પૂજા વિગેરે પણ બધું નિયમસર કરતા રહેવું. કહેશે કે મન ચંચા તો કથરાટમાં ગયા, એ વાત ખરી. પણ મન ચંચા એટલે ચોખ્ખું રહેવું તો ઘણું મુશ્કેલ છે. પણ એવું બોલીને આંખે મુકવું ને તે પણ મુશ્કેલ, એવો માટ યાચ મન ચોખ્ખું રાખવું નહીં-મનમાં તો અનેક જાતનાં પાપ હાયાં હોય, અને પાપ પૂજા પણ કરવા નહીં. અને ફક્ત યહી યહી વાતો કરી બેસી રહેવું તેના કગતા આપણું મન સ્વમજી ચોખ્ખું હશે ને, પાક પૂજા કરીશું તો પાપ નહીં લાગે. પણ તેમાં પ્રભુની ભક્તિમાં વધારો થશે, અને આપણે પા કલાક એક ચિત્તે પ્રભુની ભક્તિ કરીશું તો તેમાં આપણને ધણેજ આનંદ થશે. પ્રભુની સ્થાને ધૂપ, દીપ કરી આપડે તેની ભક્તિમાં લીન થઈ ખરા અતઃકરબુથી શુદ્ધ મનથી, તેની સેવા કરવાથી દિન-પ્રતિદિન આપણી ભક્તિમાં વધારો થાય છે.

તેમજ ધૂપ, દીપ, કરવાથી આપણ ધરતી હવા પણ હમેશાં ચોખ્ખી રહે છે.

દેવ દર્શન કરવાથી પણ ઘણું સાફ છે. મંદિરના દાઘથી અને પ્રભુની મૂર્તિનાં દર્શન કરવાથી આપણને કાંઈક અવાકિકર આનંદ થાય છે. પણ હવે આપણને મંદિરમાં જવાની છુટા નથી થતી. અને આપણા વડીલો પણ જવાની ના કહે છે. તેનું કારણ મંદિરમાં બીડ, અને ધાક ધાકી ધણેજ થાય છે. લોકો તે ધર્મને નામે રોચ કરવા અને દર્શન કરવાનું ખૂદાનું કહાડી અનેક જાતનાં તોફાન કરે છે. તેવે ટેકાણે સ્ત્રીઓએ જવું બાજતી નથી. માટે તેવે ટેકાણે જવું નહિ. પણ જ્યાં તેવું ના હોય ત્યા જઈ બેસાચક પ્રભુનાં દર્શન કરવાં. પણ તે એવી રીતથી નહીં કે, લોકોને જતાવવા કે હમે દર્શન કરવા જઈએ છીએ. તેમ રણછોડજીએ પીંગા ચણે પછેયો ને, લદ્દમીજીએ રાત્રી સાડી પેહરી હતી, તેમ પણ નહીં, પણ ખગ મનથી મર્વ જગતમાં આપી રહેવા થી પ્રભુનાં કે જેની લીલાઓનું અદ્-ભૂત વર્ણન આપણાથી થઈ શકતું નથી તેમ થી પરમાત્માના દર્શનમાજ લીન થવું. પણ દર્શન કરવાને તે કોણ ગય ? એવી મૂર્તિઓને તે કોણ પડે લાગે ? એવાં વચનો બોલી તિરસ્કાર કરવો નહીં અને નાસ્તિક થઈ જવું નહીં. સ્ત્રીઓએ ખાસ કરીને પોતાનો ધર્મ પાળવો, આચાર વિચાર રાખવો, પાક પૂજા કરવાં અને પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી તેમાંજ આનંદ માનવો. જ્ઞ સ્ત્રીઓજ પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખશે, આચાર વિચાર પાળશે, ધર્મને સાચવશે અને હાલની જમાનાના ખાટા પ્રવાહમાં નહીં તણાય તો, કદિ પણ ધર્મનો નાશ થાનાર નથી એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું.

નીતિ.

અસત્ય, દ્રૃપ, કટથો દહીલાઇ, અસન્તોષ, ખરાબ વિચારો, અનીતિ, અન્યાય, નિર્દયતા વિગેરે દરેક પાપી કર્મનો ત્યાગ કરવો અને સદા સદગુણોને કેળવવા. સત્યતા દહતા, સાદાર્થ, ઉદારતા, દાનશક્તિ પરોપકારપણું, દયા, પ્રેમ વિગેરે દરેકના દરેક કામમાં રાખવા, એવા સદગુણોની આસ કાળજી રાખીને ટેવ પાડવી. જો કે પહેલાં તેા પુરુષને જાગે પણ ખરા મનથી તેવા ગુણોનું આચરણ કરવું. અને તેમ કરવાથી ધીમે ધીમે ટેવ પડશે. માત્ર બોલીનેજ બેથી રહેવું નહીં.

સદાએ પરોપકાર શક્તિ નખવી. ગમે તેવી રીતે પણ દરેક જણને મદદ કરવી અને દરેક જણ ઉપર દયા રાખવી. કાષ્ટને બોજન કરાવીને, કાષ્ટને વજ્ર આપીને, કાષ્ટને દામ્યા આપીને, કાષ્ટને દિલાસો આપીને, ગમે એવી રીતની પણ સદા દાનશક્તિ રાખીને પરોપકાર કરવો.

દયા, ધર્મ, દિલમાં ધરી, કરીએ રૂપ કામ;

ગરીબોનાં દુઃખો દરી, દારવી નહીં કંદિ દામ.

આવી રીતે સદા પરોપકારી શક્તિમાં સદા તત્પર રહેવું અને પ્રભુની ભક્તિમાં પણ સદા લીન રહેવું. આ દુનિઆમાં ખરા આનંદ આત્માનો છે. અને આત્મા જ્યાં પરમેશ્વરમાં લીન થાય છે, ત્યારેજ ખરા આનંદ અનુભવે છે. દેવ, દર્શન, પૂજા, પાક, વિગેરે સાફ છે. પણ એટલું કરીને બેથી ના રહેવું અને એટલુંજ કરવાથી ઈશ્વરનું દાન પ્રાપ્ત થતું નથી. પણ મનથીજ એની નંડે લીન થવું. એતુ સત્તન હરેક ક્ષણે રાખવું. અને આખા દિવસ કરતાં કરતાં ઉઠતાં બેસતાં દરેક ક્ષણે એતુંજ ખ્યાન ધરવાથી, એતુંજ સ્તવન, રાખવાથી એનામાં આપણને પૂર્ણ વિશ્વાસ રહે છે અને દરેક કામોમાં આપણે પાર પડીએ છીએ. ખરા ધર્મ એજ છે કે પોતાના આત્માને પરમેશ્વરમાં લીન કરવો. એમ કરવાથીજ સારાં કામો કરવાની શુદ્ધિ સુએ છે અને સારા ગુણો પણ આપણામાં આવે છે. અને પતિને પત્નીના જે પ્રેમ છે, તેની ગાંઠ પ્રભુનો પ્રેમ છે. અને એવાજ પ્રભુના પ્રેમથીજ બીજા બધા પ્રેમ સાચવી રકાય છે. માટે ધાર્મિક કેળવણી ધણીજ જરૂરી છે. અને સદા આવા વિચારોથીજ નીતિનો રસ્તો ગૃહજી કરતાં શીખીએ છીએ. એટલે માનસિક અને નૈતિક વિગેરે આધ્યાત્મિક ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સદાએ પ્રશુભક્રિયામાં લીન થઈ નીતિનો રસ્તો ગૃહજી કરવો અને સદાએ નીતિથીજ રહેવું.

શ્રી એ પુરુષનો અર્થો ભાગ છે, ને એને એવી રીતે પરમેશ્વરે જનાવી છે કે પુરુષની બધી ખોટા પૂરી પાડે. કાલના જમાનામાં શ્રીઓની ફરજ સખથી ધણી જુદા જુદા વિચારો થઈ ગયા છે. કેટલાક એમ માને છે કે દરેક જાગતમાં શ્રી નોડેજ નેત્રએ અને તેથી પુરુષના ધધા પણ શ્રીઓજ કરે. પણ આવા વિચારો તદન ખોટા છે. એથી ફરજે શ્રીઓને બળવવાની છે તે જણાવે જળવાય નહીં. તેમાં કાંઈ એમ નથી કે, 'ખીલકુલ ખદાર ના જતુ-તેમને દુનિયાનું કશું જાન આપવુંજ નહીં; પણ ખદાર આધારણ કરવું કરવું, પોતાના સગા બહાલાં તેમજ બીજા પણ સારાં માણસો નેડે બેસવું ઉડવું પણ હલથી ખદાર ના જતુ, અને ગૃહબંધાર-રોધવું, પીરસવું, કરકસરથી ધર

ચલાવવું, વિગરે આપણી ફરતે છે તે બરાબર બળવરી. બધાં ઘરનાં દરેક કામ કાંઈ પુરપનાયાં થયાનાં નથી. એ તો આપણુ કર્તવ્ય આપણે કરીએ અને તેમનું કર્તવ્ય તે કરે, જેનું જે કામ હોય તે તેજ કરે અને તેજ સારૂ દેખાય. પુરૂગો નોકરી ચાકરીજ કરે અને રીઝો ધરંધાંજ કરે તેજ સારૂ દેખાય. માટે આપણે માનસિક, નૈતિક, ધાર્મિક, વિગેરે શુભો સંપાદન કરે. પરમેશ્વરે જે ફરતે સોંપેલી છે તે પૂરેપૂરી રીતે બળવરી અને નીતિ રિતીથી સદા સારા રૂઠો અદ્યુ કરવો, અને સદા પવિત્ર આચરણમાં રહી, સદા પવિત્રતા અદ્યુ કરવી અને પિયરતા તથા મામરાના બનેલા કુળને દોષાવી મદદ નીતિ રીતીથી રહી, પ્રભુની ભક્તિમાં અને પરાંપકારમાં દિવસ વ્યતીત કરવા.

પ્રવાસમંજરી.

કાઠીઆવાડની યાત્રા.

(બાવીસ દિવસનું બ્યાન.)

(લેખક: શ્રીયુત્તમ “મસ્ત” (બી. એ.)—અમદાવાદ)

(અનુમંધાન અંક એપ્રિલ-મે પૃષ્ઠ ૩૦૮ થી.)

બેટ જવાને માટે દારકાંથી ગાડાં કરવાં પડે છે. અને એ ગાડાંનું આવતા જનાં ભાડુ સવા અથવા દોઢ રૂપીઆ ચાલે છે. સાંજભાગે પ્રમાણે આમાં પણ ગોર લોકોનો લાગે હોય છે અને એઓ ઉપર કહ્યું તેથી બમણા બેટલુ ભાડું લાગે આવે અપાવવા ચુકતા નથી. આ ગાડામા બેસીને ગોપીને કુરદે જવું પડે છે. અને ત્યાં બે રસ્તે ચઢને જવાપછે. કેટલાક ગોપીનલાલ ચઢને તે કુરદે જાય છે અને કેટલાક બીજે રસ્તેથી પહેલા તે કુરદે જાય છે અને પછી બેટથી પાછા ફરતી વખત ગોપીનલાલ ચર્ચ દારકાં પાછા ફરે છે. ગોપીને કુરદેથી બેટ વહાણમાં બેસીને જવાય છે અને માણસ દોઢ બે પૈસા આપવા પડે છે. આ ચિવાય એ કુરદાઉપર ગાયકવાડ સરકારને દર માણસે અરબા આનાનો લાગે છે. ને આખું વહાણ ખાસ શકવામાં આવે છે તો તેનો ઉચક દર વધારે આપવો પડે છે. પણ પછી તેમાં બીજાં માણસો બેસાડવામાં આવતાં નથી. ને પવન અનુકૂળ હોય છે તો અરબા પોણા કલાકમાં બેટ પહોંચી જવાય છે પણ ને તેમ નથી હોતું તો બે ત્રણ કલાક થઈ જાય છે. કારણકે ખલાસીઓને દલેલાં મારી મારીને વહાણ ચલાવવું પડે છે. એડા વખત રહેતું પડે કે વધારે પણ તે મનને આક્રાંદિત કરનારો હોય છે. પડખે ચઢને પમાર થતાં વહાણો, પશ્ચિમ દિશામાં દ્રષ્ટિગોચર થતાં બેટની દીવાદાંડી, ઉત્તર દિશામાં બેટનો દેખાવ, દક્ષિણમાં સામે દેખાતું જામ અને પૂર્વમાં ધીરે ધીરે પાછા પડતો ગોપીનો કુરદો આ બધું

કયા મનને રંજન ન કરે ? બેટમાં સસુદ્રમાં પડતો ધક્કો બાંધેલો છે અને ત્યાં વહાણ આપણને લાવી મુકે છે. એ ધક્કા ઉપર મજબૂત નૈવારણ ઉભા હોય છે: તેમની મારફત મામાન ઉચ્ચાવી અગાઉથી નક્કી કરી રાખેલી ધર્મશાળામાં લઈ જવાય છે. આ ધક્કા ઉપર બેટની મ્યુનિસિપાલિટીનું નાકું છે. અને તે નાકા ઉપર માણસ એકે એક આવેલો મ્યુનિસિપલ ઠર લેવાય છે. બેટમાં ઘણી ધર્મશાળાઓ છે. પણ ધક્કાની અને બેટના દારકાંધીશના મદિરની વચ્ચે આવેલી ડેસાભાઈની ધર્મશાળા ઠીક હોવાથી અમે અમારો ઉતારો ત્યાં ગમ્યો હતો. આ ધર્મશાળા દરેક રીતે સગવડવાળી હોવા ઉપરાંત એના રખેવાળ કે જેના નામથી એ ધર્મશાળા ચાલીકેના નામ કરતાં વધારે ઝોળખાય છે તે રખેવાળ યાત્રીઓની ખરખમ સેવા કરવામાં વધારે તત્પર રહે છે. આ ડેસાભાઈ રખેવાળ બિનભાવ વિના દરેક યાત્રીને પોતાની જાતની બનતી બનતી હરી છુટી તથા તેને નમામ જાતની મગવડ કરી આપી સતોષ આપવા પ્રયત્ન કરે છે. એમને ગોવિંદના નામથી ઝોળખવામાં આવે છે કારણકે, હમ્મે દરેક, વાતચીત કરતે, મુતે બેસતે, એમને ઘડીએ ઘડીએ 'ગોવિંદ' ને સંભાળવાની ટેવ પડી ગઈ છે. બેટ આવવાને માટે દારકાંધી એવે વખતે નીકળવું પડે છે કે ગોપીને કુરંદે આવ્યા પછી રોડકાં રહેવું ન પડે. કારણકે બેટથી ભરતી ચડતાં, ઉતારોએ બેટ લાવવા ગોપીને કુરંદે આવવા, વહાણ છુટે છે. માટે જુવારના વખતથી તિથી ઉપરથી ગજુની કરી નીકળવું સમજાવતે હોય છે. દરે જવાનાં હતાં તે દિવસે બપોરના ખાર વાગે ભગતીને વખત હોવાથી દરે દારકાંધી સવારના આઠેકના સુમારે નીકળ્યાં. રહેતો બહુ ખરાબ ન હોવાથી વખતસર ગોપીને કુરંદે આવી પહોંચ્યાં. ત્યાંથી બહુમાં બેઠાં પણ પવન બંધ હોવાથી બસબસ બે કલાકે બેટ પહોંચ્યાં. ડેસાભાઈની ધર્મશાળામાં જઈ ખાઈ પી પરવારનાં પાંચ છ મહેજમા ચર્ચ મયા. બેટમાં સમા મમાનાં દર્શન હોવાથી ગત્રીના મમયના પહેલાં દર્શનની ખજાર આપતી નોખતની ડાંડીઓના અધગવાની રાહ જોતાં બેઠાં. સમય થયો એટલે અમે મદિરમાં ગયાં. ત્યાં મદિરમાં પેસતાં પહેલાં ગાયકવાડ સરકાર તરફથી માણસ ઠીક રૂ. ૧) નો કર લેવામાં આવે છે. દાનકાંના ગોમતીસ્નાનની પેઠે આવેલો પણ ઇન્જન આવવામાં આવે છે અને ઇન્જનદાર પોતાનાં માણસો ગમ્મી ઉપરના દરથી યાત્રીઓ પામેથી કર વસુલ કરે છે. ગોમતીસ્નાનની પેઠે ઝાલીવાં પણ જે માણસ સોમન ખાય છે કે તે ગરીબ છુ અને મારી પામે આવવા જવાના ખરચ ઉપરાંત પાઈ પણ નથી તે માણસને જાપ હાથ ઉપર આપી વગર શીએ દર્શન કરવા જવા દેવામાં આવે છે. ગોમતી ઉપર તેમ અહીંયાં ઇન્જનદાર તરફથી ગરીબ વર્ગને દબ્બામણી હોય છે કારણકે પોતે મરકારના ભરેલા પૈસા ઉપગત તે નફો કરવાનું શેષ છે જેથી ગાત્રી રંગાવી રંગાવીને છુટી આપે છે. દાનકાંમાં દર્શન કરી આવેલા માણસને બેટની મુર્તિનાં દર્શન કરતાં ઉપર કહેલો તકાવત તરત જણાય છે. બેટમાં શ્રીદારકાંધિશના મદાનમાં ખુદ મદિર ઉપરાંત બીજા પાંચ મોટાં મદિરો છે. દારકાંધિશની બને બાજુએ કમ્પાસ અને નીકમજ અને સામી બાજુએ પુરુષોત્તમજ, માધવજ અને દેવકીજનાં મદિરો છે. આ ઉપરાંત ગરુડજ અને અંબીકાજનાં બે નાનાં મદિર છે. આ જગે મદિરોની ઉપજ તેમના પૂજારીઓને ન જતાં થોમંત ગાયકવાડ સરકારની તીલેરીમાં વસે છે. વૈષ્ણવોનો અહીંયાં ભાવ સારો હોવાથી મદાનોની રમકજમક તથા દેવસેવાનો દાક દારકાંધી કરવા વધારે જોવામાં આવે છે. (દારકાંધીજી)-શ્રીસંજોદારની

આરતી સાથે બીજા પાંચ મંદિરોની આરતી ઉતરે છે. રાત્રીની છેવટની આરતી વખતે પાસેના શ્રીલક્ષ્મીજીના મંદિરમાંથી શ્રીશંખોદારના મંદિર સુધીના લક્ષ્મીજીના પગલાંવાળા લાંબા લુગડાનો કદકો પાથરવામાં આવે છે અને લક્ષ્મીજી પોતાના મકાનમાંથી શ્રીજીના મકાનમાં પધારે છે. એમ માનવામાં આવે છે. શ્રીશંખોદાર, કલ્યાણજી, ત્રીકમજી દરેકને પોતપોતાનું ચપનગૃહ પોતાનાજ મકાનમાં હોય છે. ચોક્કાં ઉપર કદેલાં છ મંદિરોની ભીંતો ઉપર શેવશામી ભગવાન, ગોવર્ધન કિડા, વસુદેવનું યશોદાને લાંબું કૃષ્ણને રાપડીમાં લઈ યમુના એળંગી જવું, રાસકિડા વગેરેનાં ચિત્રો ચીત્રેલાં છે. આ ચોક્કાં ગહાજી લક્ષ્મીજીના મંદિર ઉપરાંત સત્યભામાજી, રાધીકાજી, જંબુવંતીજી, શંખનારાયણ અને હવેલીના મંદિરો છે. આ બહારનાં મંદિરો ખાનગી મહાસભેની માલકીનાં છે. અને એમનો વહીવટ અને ઉપજ એમને હસ્તક હોય છે. શ્રીશંખોદાર દ્વારકાંધીજીની દિવસમાં નવ વખત આરતી ઉતારવામાં આવે છે અને તેમને તોર વખત બોજ ધરાવવામાં આવે છે. બેટના દ્વારકાંધીજીના ચર્ચસ્પર્શ કરવાનું અને કેસર સ્નાન તેમને દરાવવાનું સવારમાં તેમને જ વખત પૂગ્વરી તરફથી સ્નાન કરાવવામાં આવે છે તે વખતેજ બની શકે છે. અને તેની ફી માથા દીક ૩. ૦-૮-૬ હોય છે; આ ફી ભરવાથી શ્રીશંખોદારની સાથે સાથે બીજાં પાંચ મંદિરોનાં પણ ચર્ચસ્પર્શ થઈ શકે છે. પટરાણીનાં મંદિરોના ચર્ચસ્પર્શની ફી દર માણસે ૩. ૦-૬-૬ દરેક મંદિરની હોય છે. અહીંયાં પણ દ્વારકાંધી માફક ૩. ૧૫૦, ૧૦૦, ૫૧, ૩૫, ૨૧, ૧૧, અથવા ૫૦) નો ભોગ થઈ શકે છે. વળી વચ્ચે પણ ધરાવી શકાય છે તેમ બેટ પણ શાકડી મુકી શકાય છે.

મંદિરો ઘણાં હોવાથી અને દરેક મંદિરની ઇચ્છા હમારે ત્યાં વધારે દરે એમ રહેની હોવાથી અનવરો માણસ ગભરાઈ જાય એવું છે. આટલે પહેલો નિયમ કરી તીકાગુણું સુખ-કર થઈ પડે છે. બેટમાં નવો નવો યાત્રી આવ્યાની ખબર પડે છે કે ઉપર કહેલાં મંદિરો-માથી તો ખરજી પણ પાસે આવેના તમામ મંદિરોમાંથી પ્રમાણે આવરી શરૂ થાય છે. રીવાજ એવો હોય છે કે ત્યાં ત્યાં બેટ મુકવા અગર બીજી કાંઈ રીતે સેવા કરવા વિચાર હોય ત્યાં ત્યાંની પ્રસાદી કજીવ કરવી. બેટમાં દરેક મંદિરોમાં માળા ધરાવવાનો રિવાજ હોય છે. અને આ માળાઓ મંદિરોમાં માળાઓ લઈ ફરનાર માણસો પામેથી મળી શકે છે. માત્ર શેઠાનીય એટલું છે કે આ માણસો કમવા બેઠેલા હોવાથી યાત્રીની આગળ પાછળ મંદિરે મંદિરે ફરે છે ને એને નીરાતે દર્શન કરવા ન દેતાં માળા લેશે ને ચડાવે. એજ ટેલ નાંખ્યા કરે છે. આ લોકોને જો મંદિર બહારજ રાખવામાં આવતા હોય તો દર્શનાર્થે આવેલાનું ચિત્ત ભંગ ન થાય.

બેટમાં આ ઉપરાંત બેવાની ચીજો નિચે મુજબ છે:—

(અ) ઢાંડીના હનમાન:—આ હનમાન ગામને એક છેડે દરીઆ પહોંચી રાખ્યો છે. માનવના એવી છે કે દર વરસે એક ચોખાપુર આ હનમાન જમીનમાં પડે છે. વેરાવળથી એમની બાધા આપડી રાખવામાં આવે છે. માનતા કળીભૂત યશે કે નુ જાડી પણ સારી રીતે સોપારી ચોટવામાં આવે છે. જો સોપારી ચોટી રહે છે તો એમ મુકી દોડે છે. અને તેનો મનકામના સિદ્ધ થશે. આ ચોપારી પછી માનતા રાખનારને આપવું.

(આ) કદંબવૃક્ષ:—આ વૃક્ષ ત્યારે માસ પાંદડા વગરનું રહે છે. એને જેઠ મહિનામાં ફૂલ આવે છે. આ ફૂલને પારિવ્રતકનું ફૂલ કહેવામાં આવે છે. આ ફૂલ પામ પાંદડાનું હોય છે. એની વચમાંથી ગોનેરી રંગના કેન્દ્ર નીકળે છે જેને છેડે કાડીઆ જેવડા ધોળા ઘણા બાજુ આવે છે. આ ફૂલ ત્યારે લીલું હોય છે ત્યારે બહુ મુંદ હોય છે.

(ઈ) સત્યભામાની પાદુકા:—આ પાદુકા કદંબવૃક્ષની પાસે ઉચ્ચાણમાં આવેલી છે.

(ઈ) રાખનારાયણ:—આ મંદિર પણ ગામ બહાર છે. શ્રીરાખનારાયણની મૂર્તિ માં ભગવાનના બધા અવતારો જણાય છે.

(ઉ) રાખ તળાવ—આ તળાવ રાખનારાયણના મંદિર પાસે છે. આ તળાવમાં ૧૦૮ કુવા છે. આ તળાવમાં નારીઅળ અને ગંજાબેટ સાથે સ્નાન કરવામાં આવે છે. કેટલાક ૧૦૮ ફેરા, ફેરા દીસ એક પેઠો અથવા એક શ્રીષ્ઠ લઈ ફેરે છે.

(ઝ) ૮૪ ધુણી—આ ધુણીઓ ઈંડીના હનમાન પાસે આવેલી છે. આ ધુણીવાળી જગ્યા એકાંત છે. ત્યાં કોઈ સ્વાર્થ નહીં થકતું નથી એમ કહેવામાં આવે છે. ઈંડીના હનમાનને પૂજારી સાંજ ૫૨૦ ત્યાં દીવો કરી આવે છે. એ જગ્યા એતાં ૨૪ ધુણીઓ પ્રલક્ષ દીવમાં આવે છે.

(એ) પદ્મ તીર્થ—આ જગ્યાએ મુવેલા માલુઓની રાખ ધુણીમાં નાખવામાં આવે છે અને એમ કહેવામાં આવે છે કે પદ્મ આ રાખનાં દરીઆમાં બને છે.

(એ) પંચકુર્મ—દારકાની પડે બેઠમાં પણ મસુદમાં આ કુર્મઓ છે. બેઠ પાસે મસુદમાંથી રાંખો, દોઝા, પદ્મ વિગેરે નીકળે છે અને તે દારકાને વેચવાનો ઇનકાર અપાય છે. આ રાંખો અને કોડા ઘણા મોટા કદના થાય છે. રાંખો બે જાતના થાય છે. ડાબી મુઠ વાળા સાધાજી રીતે વણા નીકળે છે. પણ જગણી મુંદ વાળા કવચિત કવચિત મળી આવે છે અને ખાસ કરીને તે સુવર્ણથી મરી દારકાની પૂજામાં વપરાય છે. આ જગણી મુંદના રાંખો કીમતના પણ બારે હોય છે. રાંખનાં જીવડાં સુકવીને વેચવામાં આવે છે. અને હરસંતો રોજ મટાડવાને તે ખાસ કરી વપરાય છે. આ રોજ માટે તેની ધુણી દરસને આપવામાં આવે છે. આ જીવડાં બીજા રોજ ઉપર પણ વપરાય છે.

આ પ્રમાણે આ રાંખોદાર બેઠની રચના છે.

બેઠથી પાછાં દારકાં ફરવું પડે છે. ધરણુકે બેઠ આગળ આગબોટ લાંગર નાંખતી છે. દારકાની હોમે ગોપીતળાવ ગયાં. આ તળાવમાં સ્નાન કરવાનું મહાત્મ્ય છે. દારકાપિયોગ ગામકું છે અને દેવસ્થાને છે. ગોપીતળાવની માટીમાંથી ગોપીચંદન માધવજી અને દેવકાંડવાનો પણ ઇનકાર અપાય છે. વૈદક દ્રશિથી આ માટી ઘણી ઠંડી મંદિર છે. આ જગ્યાએ ૫ છોડીને દારકાં આવતાં વચમાં નાગેશ્વર મહાદેવ આવે છે. આ રાંખો નીચેનીમાં નાચ માં કહેલા નાગેશ્વર હાથકાચને એ છે. આ નાગેશ્વર મહાદેવની તથા દેવસ્થાને દારકાં

જગ્યા રમણીય છે. મહાદેવ નીચે બોમરામાં બીરાજે છે. અને મંદિરની પાસે નાનું મંદર તળાવ છે. આ મંદિર ઝાંઝેની છાયા નીચે આવેલું છે.

દારકાંથી નીકળતી વખત ગોરમદારાજને ભુરશીથી સંતુષ્ટ કરવા પડે છે. અને તે વખતે

“જુવાર કુંવાર ને મીઠું, એ દારકાંએ દીધું,”

“દંડ, મુંડ ને ઝામ, એ દારકાંનાં ધામ,”

કહી યજ્ઞમાનને સંતુષ્ટ કરે છે.

દારકાંથી વેરાવળ આવવાને સ્ત્રીમરની દીકાટના ૬૦ કેમીનના ૩. ૫, ૫૫ (૬૨૬) ના ૩. ૪, સેકન્ડના ૩. ૩, અને ડેક (યર્ડ) નો ૩. ૧૧ હોય છે. પોરબંદરથી દારકાં આવતાં પુષ્પને દમને પરીપૂર્ણ અનુભવ થયેલો હોવાથી, આ વખતે દમને સેકન્ડની દીકાટ લેવાની મલાહ મળી. સ્ત્રીમરનો પ્રથમ પ્રવાસ હોવાથી મલાહ ન મળી હતો એ અનુભવ જ કરવાનો હતો જેથી દમને સેકન્ડની દીકાટ ખરીદી. આ જગ્યા ભોઇસરની ચીમનીની આસપાસ હોય છે. દમને આ વખતે યોગ ખરચે વધારે આશાએશ મળી કારણકે શીયાળો હોવાથી આ ભોઇસર પાસેની જગ્યા દમને વ્હાલી હીમ જેની લાગતી હતી. ભોઇસરની મરમીની અસર ચારે તરફ દેશાવલી હોવાથી ટાઢ સાથે ટકી રહેવાનું અમને મુશ્કેલ પડ્યું. આ જગ્યાએ મારે કહેવું જોઈએ કે મિશ્ર નસલની સ્ત્રીમરની મુસાફરીમાં પુષ્પને પ-સંદર્શી આપવી એજ માફ છે. કારણકે શીયાળામાં મેક-૩ જેટલો અણે લાગે છે તેટલો જ ઉનાળામાં અજખમણો થઈ પડે છે. જપોરના ચારેક વાગે, હમે, જે વિધિથી દારકાં ને કાનારે સ્ત્રીમર છોડ્યા પછી પહોંચ્યા હતા તેજ વિધિથી પાછા સ્ત્રીમર ઉપર ગયા. સ્ત્રીમર ‘આહાદુરી’ એ અમને નવેક વાગે પોરબંદર આણી રાતને માટે આગળ વધવાનું મોકુફ રાખ્યું. હમે પણ એની સાથે આરામ લેવાનો વિચાર કરી નિદ્રાવશ થયાં. મગમક થતા તે ઉપડી. ચોમાસામાં જ્યારે સ્ત્રીમર દરીઆની વચ્ચે આવ્યે ત્યારે અન્ય-નસલમાં કાનારે કાનારે ચાલે છે. એક તરફ કાનારો દેખાવજ કરે છે. વેરાવળ એક બંદર તેમ રેલ્વે ટર્મીનસ સ્ટેશન છે. સ્ત્રીમરમા આવેથી એનો દેખાવ વ્હાઈટ સીટી (સંદેહ સહેર) ના જેવો અતી રમણીય લાગે છે. અહીંયા સ્ત્રીમરમાંથી વહાણમાં એમી અમે કાનારે ગયાં. શહેર વેપારનું મથક છે એટલેજ જાણી પાસ કાંઈ બેઠું નથી એની મહત્વતા હોવાનું બીજું કારણ એ છે કે ત્યાં થઈને પ્રાચી અને પ્રભામ પાટણ (સોરઠી સોમનાથ) જવાય છે. આ બન્ને યાત્રાનાં ધાગો છે. વેરાવળથી પ્રાચી ધોડાગાડી વા બજાર ગાડીમાં જવાય છે. ત્યાં જતાં વચમાં ગોરણ મઢી આવે છે. એટી સડક રીપેર થતી હોવાથી અને જે રસ્તે જવાનું હતું તે નાનાં નાનાં બાળકોને લઈ જવામાં અથડામણી ઉત્પન્ન કરતો હોવાથી અમે પ્રાચી જવાનું મોડી પાળ્યું હતું. પણ પ્રાચી સંજમથી વેરાવળમાંથી આવી હકીકત મળી હતી. પ્રાચીમાં નદી વચ્ચે માધવરાયની મૂર્તિ છે. અને પ્રાચીમાં એક પીપળો છે જેની જૂલ પ્રેતને લગતી અને સંતતી સાદ જાધા આખડી રાખવામાં આવે છે. પાસ કરીને આ બે સંબંધના સેક્ષા ત્યાં વધારે બાવ છે. વેરાવળથી પ્રભાસ ધોડાગાડીમાં અથવા ધોડાની દ્વામગા જેમીને જવાય છે. બેસ ગાડી પણ સારી રીતે જઈ શકે છે. વેરાવળ અને પ્રભાસ વચ્ચે બે એક માધવનું છેડું છે જેથી માધવસ ચાલીને પણ જઈ શકે. ધોડાની દ્વામ આ જગ્યા વચ્ચે સચારથી તે જન મુખી-દોડે છે. અને તેનો

દર પણ ભારે નથી. કારણકે તે અરધા આને છે. ગામના પાટા શહેરની અંદરના બધુકે લાગ સુધી નાંખેલા છે, પરંતુ સાધારણ રીતે ગામના દરવાજા બહારથી બેસવાનો રીવાજ છે. વેરાવળના પ્રભાસમાં પ્રભાસ નાનું લાગે છે. પ્રભાસમાં મુખ્ય મંદિર સોરરી, સોમનાથનું છે. ગામને એક છેડે દરીઆ કાનારા ઉપર સોરરીસોમનાથનું જુનું, દેવલ ખડીત દાલ તમાં ઉભેલું છે. અને અસલના વખતની કારીગરીની સાથે ખ્યાલ આપે છે. દાળના દાળીઆમાંથી દેવી ચીન્ને પણ બની શકી નથી, એમ આ સોમનાથ નાના શિવલીંગના અમલી શિવાલય ઉપરથી પ્રતિત થાય છે. દાલમાં શ્રી સોમેશ્વર મહાદેવનું ગામની અંદર બીજું મંદિર છે. પ્રભાસમાં ત્રિવેણી આન કરવાનું મહાત્મ છે અને આ ત્રિવેણી સંગમ ઉપર શાદ કરવાનો રીવાજ છે. શેડ વસનજ નંદજની ધર્મશાળા પાસે થઈને ત્રિવેણી ઉપર જવાય છે. આ ત્રિવેણીસંગમ સરસ્વતી, કપીલા અને દિવસ્ય નદીઓના થાય છે અને તેઓ એકત્ર થઈ સાગર સ્વામીને મળે છે. પ્રભાસમાં નાગર લોકોના ગોર નીરાળાજ છે. તેઓ અન્ય ગાતિનું ગોરપદું કરતા નથી. શ્રી સોમેશ્વરનું દાલનું મઠન અદસ્ત્યાગાર્હ એ બંધાવ્યું કહેવાય છે. આ મઠનમાં બે મહાદેવ બીરાજે છે. એક મહાદેવ શિવાલયમાં પેસ્તાં સન્મુખ છે ને બીજા નીચે બોયરામાં છે. આગળના વખતમાં મુસલમાન જુલમી રાજાઓના જુલમમાંથી બચવા સારે આ પ્રભાણે ગોદવણ કરવામાં આવી છે એમ લાગે છે. ઉપરના મહાદેવ અહ્યાગાર્હએ પધરાવ્યા છે અને સોમેશ્વર નીચે બોયરામાં વાસ કરે છે. અહીંથી શ્રી સોમેશ્વર ઉપર ફરીઓ કરાવવામાં આવે છે. જાતે પણ શ્રી સોમેશ્વરનું પુજન થઈ શકે છે. ફરીને અતે બ્રહ્મભંજન કરાવવામાં આવે છે. ગોરને કાંતો સીધાનો સામન અપાવાય છે નહીતો મજાસ દીડ રે. ના ના હીસાબે રોકડું આપી દેવાય છે. બોજનને વખત થતાં સંકષ્ટ સારે ગોર તેડવા આવે છે અને મળમાન સંકષ્ટ છૂકે છે. ત્યાર પછી બ્રહ્મદેવે બોજનમાં મગ થાય છે. શ્રી સોમનાથને પણ ચાળ કરાવવાનો રીવાજ છે. પ્રભાસ ગામમાં અને ગામની બહાર બધાં મળીને લગભગ પંદરેક ગોંધરાં છે. ત્રિવેણી ઉપર ત્રિવેણી માતા છે. પ્રભાસમાં જુના શિયા લેખો પણ નજરે પડે છે. શ્રી સોમનાથની તેમ ત્રિવેણી સ્નાનની પુલસામગ્રી ગોરને કહેવાથી તેઓ કરી આપે છે. પ્રભાસમાં જુમા મસીદના ઘુમટની અંદરની છરીગીરી પણ સારી છે. પ્રભાસથી પાછા શરતાં પ્રભાસ અને વેરાવળ વચ્ચે બ્રહ્મભંજન મહાદેવનું મંદિર આવે છે. સર્વાસ્ત વખતે આ શિવાલય આગળ અમે પહેંચેલા હોવાથી અને દરીઆની છોળા શિવાલય પાસેના કાનારાને વ્યથાતી હોવાથી દેખાવ અતી રમણીય લાગતો હતો. બ્રહ્મભંજન મહાદેવનાં દર્શન કરી અમને કહેવામાં આવ્યું કે દરીઆમાં બે મહાદેવ છે તેમનાં દર્શન કરવા જઓ. અમે તો પાછા વળતા હતા પણ આ આંજળવાથી અમારી ઉત્કંઠા સતેજ થઈ અને અમે કાનારા ઉપર ગયા તો એક મહાદેવને તો પાસેજ દરીઆની અંદર દીડા અને બીજાને થોડે દુર દીડા. આ બન્ને મહાદેવોનો પુજારી સાગર પોતેજ છે. એણે પોતાનું તન મન અને બન એમને અર્પણ કર્યું છે. જ્યારે અન્ય પુજારી દિવસમાં બે વખત મહાદેવને નવ નારી પુજા કરતો હશે ત્યારે સસુદ ચોવીસે કલાક આ મહાદેવોને નવરાવ્યા કરે છે. પોર-બંદર અને દારકાં કરતાં દસીઓ અમને વધારે, શાંત ઝાલુ હોવા છતાં, તોફાની લાગ્યો. એ મનુષ્યના મળમાં ગોરાની મરજી ઉણવતાં સ્નેહમાં ખુબારી આવી જાય છે તો પછી

દેવોમાં પણ મોટા એવા મહાદેવ એમની જે અહોનિશ સેવા કરે તેના મનમાં કેમ ક્ષોભ ન આવે ? આજ વખતે કીનારે હિલા રહી કુદરતનું અવલોકન ચારે તરફ કરતાં કરતાં અમારી દ્રષ્ટિ પશ્ચિમ દિશા તરફ ફરી. આકાશ સ્તારાથી છવાઈ ગયું હતું. આપણા પગ નીચેનાં દેશો, અંધારાંથી અજ્ઞાપ્યલા હોવાથી આકાશરૂપી ભીતોને લાલરંગથી, રંગી સૂર્યના મંજળમય આવાગમનને, વધાવી લેતા હોય નહીં એમ દ્રશ્યમાન થતું હતું. સપિતા નારાયણ આખો દિવસ તપીને બળું બળું થતો હોવાથી સમુદ્રમાં ત્નાન કરી ઠંડે પડવા માંગતો હોય નહીં એમ દેખાતું હતું. મારા જવાથી જન્ત નિરાશ થશે એનું એને દુઃખ થતું હોવાથી એ ધીરે ધીરે હસાવી ફોસલાવી આવ્યો આવ્યો હડતો હડતો. ન જન્ત દેવાને રૂદન કરતા બાળકને રમકડું આપી તેનું ધ્યાન તેમાં લગાડી તેને હલાવી પુલાવી પિતા જેમ એકદમ અલોપ થઈ જાય છે તેમ સૂર્ય પિતા રમણીય મનગોહક કુદરતરૂપી રમકડું જન્ત બાળકને સોંપી તેને તેમાં લુપ્ત કરી ધીરે ધીરે નીચે ઉતરતા જઈ એકદમ દરીઆમાં ઉતરી પડ્યા અને જન્ત બાળકને ખજર પડે તે પહેલાં અંધાર પછેડાં ઓઢાડી દીધો. અમે પણ દીલા પગે વેરાવળ પહોંચવા ગાડીમાં બેસા અને સમગ્રવીને સટકી ગયેલા સૂર્ય-દેવની હીલામાં ગરક થઈ શયન કરી ગયા.

વેરાવળથી જુનાગઢના ચર્ચલાસના તેરઆના બેમે છે. અને સેકન્ડના ૩. ૧-૧૦-૦ થાય છે. જુનાગઢમાં પણ ઉતરવાને ધર્મશાળાઓ છે. હાલમાં જુનાગઢમાં એડમીનીસ્ટ્રેશન છે. અને તેને અંગે દિવસે દિવસ શહેર સુધારે થતો જાય છે. જુનાગઢ આવકોનું તેમ અન્ય હોંડુઓનું તથા મુસલમાન લાઇબ્રેરીનું ચાત્રાનું સ્થાન છે. જુનાગઢની માહીતી “ જુનાગઢ ગીરનારનો ભાગીઓ ” અને “ ગીરનારના નકશા ” ઉપરથી મળે છે. આ પુસ્તક શુદ્ધતામાં છે જેથી ધ્રુવેશ ન જાણનારને ઉપયોગી છે. જુનાગઢમાં અમે નીચેની ચીજોને જોઈ હતી.

જુનાગઢ તળાવો { ૧. સરદારબાગ; ૨. મોતીબાગ; ૩. પરીતળાવ; ૪. રતેષ્ટપેટાક અને ૫. નૃસિંહ યોગ.

જુનાગઢ ઉપર શેરમાં { ૬. અડીચડીવાવ; ૭. નવજાણ (લાંજણ) કુલે; ૮. ભોંયકું; ૯. તોપ.

જુનાગઢ ગીરનાર જતાં { ૧૦. અશોકનો લેખ; ૧૧. વાયેશ્વરી માતા; ૧૨. દામોદર કુંડ.

(૧-૨) જુનાગઢ શહેરના બાગોની સંભાળ લેવા એડમીનીસ્ટ્રેશન તરફથી એક ગાડન સુપરીન્ટેન્ડન્ટ રાખવામાં આવ્યો છે. આ માણુમના ખંતીલાપણાને લાઇ નવા રાજ અને નવી પ્રજા એવું થયું છે. બાગેશ્વરે નવો અવતાર ધારણ કર્યો જણાય છે. સરદાર બાગમાં ગિરનારની ઉમદામાં ઉમદી પેદાશને, (સફીને) તે બાગ જોવા આવનારને તે તનરાજનો ખ્યાલ આવવાને પુરવામાં આવી છે.

- (૩) પરી તળાવ એક સુંદર તળાવ છે.
- (૪) રોટ્ટ પેટાકમાં ખાસ કરીને સારી સારી ઘોડાની જતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. શુદ્ધ કાઠીઆવાડી ઘોડાની જતને નાણુદ થતી અટકાવવાનો આ પેટાકમાં પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.
- (૫) નુસિંદ ચોરા, ભક્ત કવિ નુસિંદ મ્હેતાનું મ્થાનક છે. આ મકાનમાં ચોતરો છે, જેની વચ્ચે ઝાડ છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે કૃષ્ણ પરમાત્મા આ જગ્યાએ રાસ રમ્યા હતા અને નુસિંદ મ્હેતા વચ્ચે મસાલ પકડી બેળા હતા. આ મકાનની ઘાળી બાજુ ઉપર નુસિંદ મ્હેતાનું મંદિર છે. તેમાં સુરલીધર શ્રી કૃષ્ણની મૂર્તિ છે. અને તેમને ડાબે પડબે નુસિંદરામ બીરાજે છે.
- (૬) નવગણ કુવો ધણેજ ઉંડા છે અને પથ્થર તોડીને બાંધવામાં આવ્યો છે. આ કુવો સર્પાકાર અથવા ચક્રાકાર છે, અને તેમાં ઢેઠ મુખી જઈ શકાય છે. અમલી વખતેમાં વગર ભણે અને માત્ર શુદ્ધ બળથી કેવા કેવા ભગિરથ ક્રમો ધર્તા હતા તેના આ કુવો સારો ખ્યાલ આપે છે.
- (૮) ઉપર કોટમાં આવેલું બોયડું પણ અસલી બાંધબીના નમુનો છે. નવગણ કુવો અને અડીચડી વાવ માટે કહેવામાં આવે છે કે—

“ અડીચડી વાવ, ને નવગણ કુવો,
ન ભુલે તે જીવતો મુવો. ”

- (૯) ઉપર કોટમાં એક તોપ પડેલી છે. એ તોપ પણ અસલી વખતની છે. ને એના ઉપર ઉર્દુ ભાષામાં કોતરેલું છે. આ તોપની નજીવા જેવી નવાઈ એ છે કે બન્ને બાજુએથી માપતા તેની લંબાઈના માપમાં ફેર પડી જાય છે.
- (૧૦) અગ્રોકનો લેખ એક જગતજીત પથ્થર ઉપર કોતરેલો છે. એ પથ્થર ખડખડો અને તેના પૂર્વજનો રીવાજ મુજબ લાવો ચર્ચને પડેલો છે. તેના રક્ષણાર્થે ઓગ્રી જેલું કરી લઈ છાપડે નાંખવામાં આવ્યું છે.
- (૧૧) દામોદર કુંડ ગિરનારની તળેટીમાં આવેલો છે. આ કુંડમાં ગિરનારમાંથી પાણી આવે છે. કુંડ ઉપર નુસિંદ મ્હેતાને દાર પહેગકનાર શ્રી દામોદરજીનું મંદિર છે.

“ ગિરિ તળાવીને કુંડ દામોદર, ત્યાં મ્હેતાજી ન્હાવા જાય;
ઢેઠ વરણમાં દ્રઢ હરિ ભક્તિ, તે મેમુ ધરીને લાગ્યા પાય. ”

એ હાલના વખતમાં શાળામાં ભણતાં બાળકોથી પણ અજાણ્યું નથી.

ગિરનાર ઉપર ચડવાને માટે સ્નાન સંખ્યાથી પરવારી આ દુધ પી મવારના આટક વાગે ઘેરથી નીકળવાનો વખત હવે પસંદ કર્યો હતો. કારણ કે રૂઢી શીયાળાની હતી. શીયાળામાં તીવ્રાણ કરતાં પર્વત ઉપર પવન વધારે ફુકે છે જેથી ખાવા પીવાના સામન ઉપર નોંત ખામ કરીને ઓઢવાના બીઆ હવે સાથે રાખ્યા હતા. બેડીંગ સાથે રાખવાનું બીજી

મુખ્ય કારણ એ હતું કે હમારે રાત ગિરનાર ઉપર જ પસાર કરવાની હતી. જે લોકો સવારે ચઢી રાત્રે પાછા ઉતરી આવવા મગિ છે તે લોકો તો રીવાજોમાં ફક્ત ગરમ કપડાં જ પહેરે છે. ગીરનારી દરવાજા સુધી તો હમે ગાડીમાં બેસીને ગયા. પણ શહેરમાં પણ જેમ જેમ ચડવા આવતો ગયો તેમ તેમ હમારે ગાડીમાંથી ઉતર્યા પછી પણ ઉંચેને ઉંચે જવાનું છે તેનું હમને લાન થવા લાગ્યું. દરવાજામાં જઈ હમે માલુસ દોડ એક આના પ્રધાણે કર આપી હમે ઉપર ચડવાની ટીકીટ કઢાવી અને ત્યાંથીજ 'જુનાગઢ ગિરનારનો બોમીઓ' અને નકશાની અડીઆના અને દોઢ આનો એમ અનુક્રમે કીમત આપી ખરીદી કરી. હાલના વખતમાં ગીરનાર ચડતું રહેતું થઈ પડે છે કારણ કે આખા પર્યટ ઉપર મુખ્ય મુખ્ય રયાનકોએ ત્યાં ત્યાં પગથીયાં બધાયલાં છે. આ પગથીયા ગિરનાર લોટરી કાઢી બાંધવામાં આવ્યા હતાં. અને આ ઉપરથી મુસાફરાન લાઇઓએ પણ લોટરી કાઢી ગીરનાર ઉપરના ચોતાના ધાર્મિક ગ્રામ દાતાર ઉપર જવા માટે પગથીયા બધાવ્યાં છે. આ પગથીયાંની બાંધણી એવી રાખવામાં આવી છે કે આ પાંચ પગથીયાં ચઢી પછી ચોરે દુર મીથુંજ આવવાનું આવે છે. જેથી ચડનારને કંઈક રાહત મળે છે. ગિરનાર ઉપર ચડતાં થાક ન લાગે તેને માટે સર્પાકાર ચડવાનો રીવાજ હોય છે. ગિરનાર ઉપર પગે ચાલીને ચડાય છે અને જેઓ તેમ કરી શકતાં નથી તેમને માટે ગિરનારી દરવાજા આગળજ ડોળાઓ નૈવાર હોય છે. આ ડોળાઓ બે જાતની હોય છે. એક ડોળા તો કાપડની બેઠક જેવી હોય છે તેમાં પલાંડી વાળીને બેસવું પડે છે અને તે ડોળાને બે માણસો ઉઠાકે છે. આ ડોળાની બેઠકનું ચોક્કું પાડીથી બંધેતું હોય છે. બીજી જાતની ડોળાને ચોવડ કહે છે. ચોવડ એટલે દુંડા પાખાવાળી લાકડાના હાથાની ખુરશી અને પગ મુકવાને તેની આમળ જુવતું નાનું પારીધુ. આ ડોળાને ચાર માણસો ઉઠાકે છે. ગિરનાર ઉપર લુદી લુદી જવાએ લાઇ જવા માટે આ બંને જાતના ડોળાવાળાઓના દર ચાલાણુઓ માટે સરકાર તરફથી બાંધેલા છે. આ ઉપરાંત ફક્ત ડોળામાં બેસી ઉપર ચડતું હોય અને ખાલી ડોળા પાછી મોકલી દેવી હોય તો તેને માટે પણ લુદા દર બાંધેલા છે. વળી ડોળાવાળાઓને ગીરનાર ઉપર એક દિવસથી વધારે રાખવા હોય તો તેનો દર તથા ખોરાકીનો દર પણ બાંધેલા છે. શહેરમાંથી ગિરનારી દરવાજા સુધી ડોળામાં જતું હોય અથવા ત્યાંથી પાછા શહેરમાં ડોળામાં બેસીને આવવું હોય તો તેના પણ દર મુકરર કરેલા છે. આ પ્રમાણે રાત્રી તરફથી બાત્રીઓને ડોળાવાળાઓ પગે નહીં તેને માટે પકડા બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો છે. ગિરનાર ચડનાં મરણ સિવાય ડોળાવાળા આ રૂના માં બેસનારને ઉતારી શકતા નથી. ગ્રેષ્ઠ તરફથી જનારાઓને માટે ડોળાના દર લુદા હોય છે. ડોળાવાળાઓ ગીરનાર ઉપર લાકડીના રેલા દઇ દઇને ચડે છે. ઉપર સામન લઇ જવા માટે ગિરનારી દરવાજા આમળ મલુસે પણ તૈયાર હોય છે. ગરબાંઓને તો બોળામાં લઇ ડોળામાં બેસાય છે પણ છેકરોને મલુસે ઉઠાકી ઉપર ચડાવે છે. ગિરનાર ચડવા માંડ્યા પછી હમે માળી પરજ જઈ અટક્યાં. આ જગ્યાના સતે હમારી આગતા રવાજતા કરી જેથી હમને વિશ્રાંતિ મળી. અડધા એક કલાક પછી ત્યાંથી નીકળી હમે સાચા અગીઆર આરે 'ગીરનાર ફાટ' માં આવી પહોંચ્યા. આ ફાટના એક મહાનમાં હમારે ઉતારો હતો ત્યાં કલાક એકનો આરામ લેવાનો હતો. જુનાગઢમાંથી સાથે મળ્યું

કાંઈ બાંધી લીધું હતું તેનો નાસ્તો કરી હમે આગળ વધવાને તાબ થયા. કાટમાંથી ઉપ-
 રેલા હમે ગિરનારી માતામાં આવી પહોંચ્યા. ગિરનારની માત કુંભમાંની લેયામાં લેચી
 ટુંક ઉપર જન્મજનુની ખીરાજેલાં છે અને ત્યાંથી પોતાનાં બાળકો ઉપર અભિષેક નાંખે
 છે. માતાજીની સામેના બાગમાં ગોખ છે જેમાંથી કીડીરૂપે દેખાતા જુનાગઢનો, અન્ય
 ગામડાંઓનો અને કુદરતનો ખ્યાલ કરી શકાય છે. માતાજીનાં દર્શન કરી હમે આગળ
 વધ્યા. હવે હમારે ફક્ત ચડવાનું નહોતું, પણ ચડ ઉતર બન્ને કરવાનું હતું. રહેતે રહેતે
 હમે ગુરૂ દત્તાત્રયની ટુંક નજીક આવી પહોંચ્યા. ગુરૂ દત્તાત્રય પહોંચવાનાં પચસેક પગ-
 ચીઆં પહોંચાઈમાં ટુંકાં હોવાથી અને ઘસાઈ ગયેલાં હોવાથી ચડતાં ઉતરતાં સાવચેતી
 રાખવી પડે છે. તેમ આ પગચીઆં ચડાણમાં વધારે છે જેથી મુશ્કેલી લાગે છે. સાધારણ
 રીવાજ યાત્રીઓનો શ્રી અંબાજી સુધી જતાનો હોય છે. કેટલાક દત્તાત્રય સુધી આવે છે
 અને ચોડાકજ દાળદાની ટુંક ઉપર ગય છે. ગુરૂ દત્તાત્રયનાં પગલાંનાં દર્શન કરી હમે
 કાટમાં હમારે મુકામે આવવા પાછા ફર્યા. પર્વત ચડવો સ્ત્રેણ છે પણ ઉતરવો મુશ્કેલ છે.
 એકવાર ગિનમાં આવેલા પગ કાણમાં રહેતા નથી. તે ધરધરવા માટે છે જેથી ઉતર્યાજ
 કરીએ એમ થયા કરે છે. અને તે પણ બને તેટલી ત્વરાથી. ઉતરતી વખત બે ધરીરને
 પાછું નાંખી ઉતરવામાં આવે તો સહેલું પડે છે. દત્તાત્રયથી પાછા ફરતી વખત હમે ગૌ-
 મુખી ગંગાના દર્શન કર્યાં. આ એક કુંડ છે અને તેમાં ગૌમુખમાંથી પવર્તનું ઝરણુ ધીરૂં
 ધીરૂં પ્રવેશ કરે છે. પાસે શિવાલય છે. કાટમાં આવી ખાંધ પી હમે આરા થયા. રાત
 પડી મધ હતી પણ હમે નજીકમાં આવેલી સંનદાસજીની જગ્યા બેઠા ગયા. આ જગ્યા-
 એ જગ્યાને ગૌમુખી ગંગા પાસે ચડને જવાય છે. રસ્તાની એક બાજુએ પર્વત આવેલો
 છે અને બીજી બાજુએ ખીણ હોઈ આવેલી છે. જવનનો સુગંધારો નેસબેર ચાલી રહ્યો
 હતો અને હમે આગળ વધે જતા હતા. ખીણ તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં સહેર તથા ગામડાંનાં
 ધરોમાં બળતા નજરે પડતા હોવા અને ચારે તરફ ઘોર પચસપચું અંધારૂં મનને કાંઈ
 ચોર દોરમાં ધસડી જતાં હતાં. સંનદાસજીની જગ્યામાં પહોંચી શ્રી રામચંદ્રજીનાં દર્શન
 કરી મહાત્માશ્રીનાં દર્શન કર્યાં. એક તો જગ્યા રમણીય છે, અને તેમાં વળી મંદિરને
 શણગારવામાં આવ્યું છે, જેથી શ્રાવણમાં વધારો થાય છે. રાત્રીનું સંખ્ય રાત્રે થઈ ગયેલું
 હોવાથી અને જવનની, હમને આગળ વધવાની, મના ચવાથી હમે ગુપચુપ ઠેકાણે આવી
 રાખન કરી ગયા. પણ એ મગજના કાટેલાએ તો હમે હરેક રીતનો બપોતો કરેલો હોવા
 છતાં રાતમાં પોતાનો હાથ બતાવ્યો. કારણ કે બારીઓ બંધ કરેલી હોવાથી અને એણે
 ધરમાં ઘુસવાનું નહીં કરેલું હોવાથી સુતે સુતે હમારે એ બન્ને વચ્ચે થતા મક્ક યુદ્ધની
 સાક્ષી ભરતી પડી. એ દુષ્ટ બારીને પટકી, પોતાને આવતો અટકાવવા માટે હમારા ઉપર
 પોતાનો બધો ગુસ્સો હમણાં કાટશે એની એ ફિકરમાં હમે સવાર પડવાની વાટ નેતા
 પથારીમાં પડી રહ્યા. સૂઈનારાયણે અમને એના પંખમાંથી છોડાવ્યા માટે અમે નાહી ધોઈ
 એમની સ્તુતિ કરી નીચે ઉતરી આવવાની તૈયારી કરી. હજી હમારે જોવાનું બધું રહી
 ડું હતું પણ શું કરવું ? કાટમાં રહેનારા માણસો સાતપુત્રનું ખાણી પીવા માટે
 મંગાવે છે.

ઉપર જણાવેલાં સ્થાનકો શિવાય ગિરનારમાં જાણુવા જેવી બીજી કંઈ કંઈ જગ્યાઓ છે તેનું સચિત્સર જ્ઞાન ‘ ગિરનારનો ભોમિઓ ’ નામની ચોપડીમાં આપેલું છે.

જેમ આગભોટમાં બેઠા પછી ચારે તરફ પાણી સીવાય બીલું કંઈ નજરે ન પડતાં પરમાત્માની અઘ્નિક્ક કૃતિનું જ્ઞાન થાય છે તેમ ગિરનારનો પહાડ નીલાળનાં થાય છે. જેમ દરીઓ વિકસેતાં મનુષ્ય તેના આગળ એક મગતરા સમાન છે, તેમ આ વાદળ માથે વાત કરતા ગિરનારને જોઈ આપણે કાંઈ વિસ્તાતમા નથી એમ થાય છે. છતાં ખુબી એ છે આવી આવી પ્રચંડ ઓળને ઉત્પન્ન કર્યાં છતાં તેને મનુષ્યના કાજમાં તો અચુક અંશે સુકયામાં આવી છે. અને ત્યાં પાછું પરમાત્માએ માનવની શ્રેષ્ઠતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. વગર ટાંકણે પથ્થર અને તે પણ ગ્રાળ મજજુતમાં મજજુત પથ્થર ઠારી ઠારી કાળ ઠારી-મરે જે ખાણ પાડી દીધા છે તે જ્ઞાન કરાવે છે કે જોના પંજામાંથી શું રંક કે શું રામ કોઈ જાણવા પામતું નથી. ગિરનાર ચડતાં ગદસી ઉઘા કદના પથ્થરોમાં ફેટલીક જગ્યાએ કુદરતે મનુષ્યને મારે છત્ર જનાર્યાં છે. જ્યાં તે વિશ્રાંતિ લઈ શકે છે. સાથે સાથે ગિરનાર જંગલમાં ઉગતા ઝાડ તથા વનરખી પણ નજરે પડે છે. તેનો ભેદુ એ ઝાડ પાલાનો લાલ લાલ શેકે છે. પણ સાધારણ દ્રષ્ટિને તો તેની રમણિયતા જ આનંદરૂપ છે. ગિરનાર મહાત્મા, મંત્ર, સાધુ પુરૂષોનું સ્થાન ગણાય છે. લાંબો વખત પસાર કરવામાં આવેતા વખતે ભોટા પણ થઈ જાય છે. કારણકે સાધારણ રીતે ગિરનારમાં રહેનારા પ્રભુપરાયણ વૃત્તિવાળા દિવસના વખતમાં એ લોકો પોતાની શુદ્ધમાંજ મગ રહે છે અને જન્મ જ્યારે જીવપ્રપંચથી પરવારી આરામ લેવાની તૈયારી કરવા મારે છે ત્યારે પ્રભુના પ્રિય એવું અસ્તિત્વ વધારેને વધારે દ્રઢ કરવા અને વધારેને વધારે જોનામાં લીન થવા સાફ જોની રચનાનું અવલોકન સ્વચ્છ ચિત્તે અને એક ધ્યાને કરતા નીકળી પડે છે. આવા પુરૂષો બીજાના સંસર્ગમાં આવવાનું બહુ યોગ્ય પદ્ધતિ કરે છે. આવી રીતનું આ ગિરનારનું જગદ્રષ્ટિ તેમ જળી ગયેલા મન વાળાને અવલોકન કરવાનું, સ્થાનક છે. ગિરનારમાં કોટમાં આવેલાં દેવાલયો છે. આ દેહેગંઓ તેમને નીલાળનારને જ્ઞાન કરાવે છે કે એ લોકો ધાર્મિક ક્રમોની પાળ પૈસા વાપરતાં પાછું વાળીને જોતા નથી.

પ્રવાસે નીકળ્યા પછી મનુષ્યનું સંક્રમિત હૃદય વિકાસ પામે છે. અને જેમ છુટથી ઉડતા પક્ષીને પાછું પીંજરમાં પુરાવું પરવડતું નથી, તેમ મનુષ્યને ફરીથી નિષ્ક્રિય વ્યવસાયમાં, પોતાને સ્થાનકે પાછા ફર્યા, પછી જોવાનું અંતર નથી. પણ એ ધોસરીને કોણ ખસેડી શકે છે? યાદ રાખવું જોઈએ કે ચાર દિવસનું ચટકું જ ચોન આવે છે. હમેશનું યતાં તે પણ કંટાળો ઉપજાવે છે. દરરોજનો જોડવાપણો નિષ્ક્રિય ક્રમ જ સુખદાયી નીવડે છે. હમેશનું યાત્રામાંથી પાછા ફરી સુખકર ધોસરીને ખાંધે મુઠી વડન કરવા માંડ્યું.

વાર્તાલહરી.

અનૂપમા.*

અનુવાદક:—ડૉક્ટર નરવરસાહ જગન્નાથ ઝાતમી-અમરેર.

૧.

“ શ્રી ચરણે—

ત્હમરી સાથે મ્હારૂં લઈ ચલા પછી ત્હમને હું આ પહેલેજ પત્ર લખું છું. ત્હમે મ્હને બે ત્રણ પત્રો લખ્યા હતા, કિન્તુ તે પત્રોનો ઉત્તર મ્હેં હજી સુધી આપ્યો નથી. ત્હમારા પત્રોનો પ્રત્યુત્તર મ્હેં કેમ નથી આપ્યો ? આજે એજ પ્રશ્નો રૂપ ઉત્તર હું ત્હમને આપું છું.

“ યદ્યપિ આપણે બન્ને શુભ પરિણમ સુધી આબદ છીએ તથાપિ આપણી ઇચ્છા-અનિચ્છા, રૂચિ-પ્રવૃત્તિ આપણે એક બીજા પ્રતિ જણાવી નથી. હિન્દુસમાજમાં એવી રીતિ પણ નથી. માતાપિતા જ લક્ષ્મી મર્મ વ્યવસ્થા કરે છે. વિવાહ પહેલાં વરકન્યા એક બીજાને શુભ દ્રષ્ટિથી જોઈ પણ મક્કતા નથી, તથાપિ ત્હમે તો એકવાર લક્ષ્મી પહેલાં ત્હમારા મિત્રોની સાથે આવી જાનામાના મ્હને જોઈ પણ ચલા હતા. ત્હમે મ્હને સારી રીતે જોઈ હતી. મ્હારી માંદગી તો વિશે ત્હમે ત્હમારા બન્ધુ-ગણોને કંઈક કહ્યું પણ હતું.

“ જ્યારે મ્હારૂં લક્ષ ચલુ ત્યારે હું એજ વર્ષની હતી. કિન્તુ ત્હમને મ્હારી ઉમ્મર તેર વરસની જણાવવામાં આવી હતી. આ અસત્ય ધટનાનો હું પ્રત્યુત્તર આપી શકી નથી. એક મેમસાહેબ મ્હને શિરણ આપે છે એ વાત ત્હમને સારી રીતે યાત છે, તે એક અંગ્રેજ રમણી છે. તે ધર્માવલંબિની-પાદરજી હોવા છતાં પણ મ્હારી શિક્ષિકી છે. તે મ્હારી હજીદરી સ્વરૂપિણી છે. તેના આદેશથીજ હું ત્હમારી એવામાં આ પત્ર આ-લેખું છું. આશા છે કે ત્હમે મ્હારી આ પ્રગલ્ભતા-મૃદતા ક્ષમા કરશે. ત્હમે ઉચ્ચ શિક્ષણથી શિક્ષિત, ઉત્તર પ્રકૃતિના સાધુ પુરુષ સંબંધન વ્યક્તિ છે. આવા મહાત્માઓથી યદિ કોઈ ત્હમને હૃદયની વાત મને તેવી હો પરન્તુ સરળ ભાવથી કહે તો ત્હમારે તે સાંભળવી જોઈએ. આશા છે કે મ્હારી આ કુરવરયાના વિષયમાં વિવેચના કરી મ્હને ક્ષમા કરશે.

“ ત્હમારી સાથે મ્હારૂં લક્ષ ચલુ તે પહેલાં થીયુત સિતેશચન્દ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય મહાશયને મ્હેં મ્હારા મનથી વરમાલા પ્રદાન કરી હતી. આ કાર્યમાં સહાયતા એક તો પરમ પિતા પરમાત્માએ બને બીજી મ્હારી અધ્યાપિકાએ આપી હતી. સિતેશચન્દ્ર પણ મ્હારી મનો-વાંછના જાણતા હતા. તે મ્હારી સાથે લક્ષ કરી ઘણા સુધી યાત અને મ્હને પત્નીરૂપે મદલ કરવાને માંગત્ય સુદૂર્ગની પ્રતીક્ષા કરતા હતા, કિન્તુ તેઓ કુલીનતાની મર્યાદા ચત્ય-

* શ્રી પાંચડિ બન્દોપાધ્યાય વિરચિત આ બગીચ વાર્તાનું રૂપાંતર કરવાને રત્નાધિકારી શ્રીયુત્તર હરદાસ ચટ્ટોપાધ્યાય મહાશયની ખાસ પરવાનગી આપવામાં આવી છે.

મહિન દરિદ્ર સન્તાન હતા. આજ કારણથી મ્હારા પિતાએ મ્હને ત્હમને સંપ્રદાન કરી નથી. ત્હમે કુબીન છો, ગર્ભશીમન્ત છો, સિદ્ધિત છો અને તેથીજ મ્હારા પિતાએ ઘણા ખર્ચ કરી અનેક કષ્ટ મહન કરી ત્હમને જાગૃત બતાવ્યા છે. હિન્દુ સમાજની દ્રષ્ટિથી તો હું ત્હમારી પત્ની છું અને ત્હમે મ્હારા પતિ છો પરન્તુ જે સકળ સમાજોના સારભૂત છે, જે મંપૂર્ણ જાતિયોના ઇષ્ટ દેવતા છે, તે દયામય પરમેશ્વરના સિદ્ધાસન સન્મુખ હું સિતેશ-ચન્દ્રની પત્ની છું. ત્હમારા પ્રણયપત્રનો પ્રત્યુત્તર આપવાથી, ત્હમારા પ્રેમ-આલિંગનના પ્રતિ આલિંગન આપવાથી હું કલકિની માગિન ચાઉં છું. નગ્નની આગા-સમાજનું શાસન સર્વ ત્હમને અનુકૂળ છે. ત્હમે મ્હારું સરીઝ વધ ત્હમારી ઇચ્છાનુસાર મર્મ કંઈ કરી શકો એમ છો પરન્તુ હું તો મ્હારા દિવની સઘળા વાત ત્હમને સ્પષ્ટ કહી દઉં છું. જે દયામય પન્માત્મા ત્હમારા હૃદયમા સર્વદા નિવાસ કરે છે તેજ ત્હમને સુસુદ્ધિ આપી મતપથ નિર્દેશ કરશે એવો મ્હને ત્હનો મંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. ઇતિ.”

દામા પ્રાર્થિની,
“અનૂપમા.”

૨.

હસશે નહિ આ મ્હારી પત્નીનો પ્રથમ પ્રણય-પત્ર છે. ઘણી શ્રદ્ધાથી મ્હેં અનૂપમા માથે લખ કર્યું છે. ત્હની અનુપમેયા રૂપ-માધુર્યતા જોતા, ત્હને પિયાનો વગાડના માંભળી, ત્હના કોકિય-વિનિન્દિત કંઈથી અપૂર્વ સંગીત શ્રવણ કરતાં, ત્હના મુખથી મેલી, (Shelly) આધરન (Byron) એમ-કંઈ કંઈ મહા કવિઓની કવિતા સાંભળમા હું મ્હારી જાનને પણ ભૂલી જાઉં છું. તે વખતે એ-આયોજનો વિચાર, આ લોક અને પગલેકની જાતિ પણ મ્હાનમા રહેતી નથી. મ્હારા હૃદય-સ્વર્ગના નન્દન-કાનનની વનદેવી બતાવાને મ્હેં મ્હારા નિષ્કર્ષક પ્રીતિ-પર્યંક ઉપર અનૂપમાને વિરાજિત કરી હતી. અનૂપમા દેટથી સૌદર્મવાન છે તે હું કેવી રીતે કહી શકું ? ત્હના કેસ જ્યારે ત્હની સુન્દરે ઝીના ઉપર પડેલા હોય છે ત્યારે તે રાહ કવલિત અર્ધચન્દ્ર માફક અપરૂપ શોભાનો વિસ્તાર કરે છે. અને દેહ-લલિતા ! ત્હનું તો પૂરવુજ શું ? ખરેખર તે તો એક સ્વર્ણ-લલિત્રજ છે ! ડાળા અને પાખણવાળી પુષ્પાભરણ જૂવિતા વધારી જેમ મદ્દ પવનથી ધીરે ધીરે પ્રકમ્પિત થાય છે તેમ અનૂપમાની પણ દેહવતા લાવણ્ય-કુસુમાભરણા થઈ સોહાગભરી ધીરે ધીરે મદા વિકમ્પિત રહે છે.

શું હું જ્ઞાન-શન્ય થઈ જઈશ ? મ્હારી અનૂપમાએ મ્હને આજે પત્ર કેમ લખ્યો ? હું શું કરું ? હું ત્હના સૌન્દર્યના મોહ કદાપિ ભાગી શકતો નથી, ત્હના સૌન્દર્યને માટે હું સર્વસ્વ જલ્લાજલી આપી શકું એમ છું ! મ્હારી વળાવાત મ્હં તેથી ઉપાર્જન પણ બન્ધ થયું છે. લોકોને પહેવાની માફક જરાજર મળી પણ શકતું નથી. માતાપિતાની સેવા પણ થતી નથી. હાય ! મ્હારા આ સૌન્દર્યતા કનક-કરોગમાં કોણે હલ્લાહલ મિશ્રણ કર્યું ? મ્હારા સુખના કામિનીકુન્જમાં કરાવ બ્યાલ કોણે છોડી મૂક્યો ? હાય ? મ્હારા વિશ્વાસ-ચન્દ્રના પર્વકમાં ક્યંકનો સચાંક કોણે સ્થાપિત કર્યો ?

શું હું જ્ઞાનશન્ય થઈ જઈશ ? હવે જ્ઞાનશન્ય થવામાં શું બાકી રહ્યું છે ? જ્યારથી

અપરાધનું આટલું બધું વિગમ પ્રાપ્તિત ? પ્રભૂ ! દારીએતો સુવતીસુલભ કાપટ્ય-વ્યવહાર તદ્દમાસથી કર્યો નથી ! આ અભાગી શુદ્ધિમાં તે વખતે જે સારૂ લાગ્યું તે તદ્દમારી મેઘમાં લખી નીખ્યું.

“તદમે મ્હારા સ્વામી હો ! તદ્દમારૂં ગાંધ્ય-મ્હારી દ્રષ્ટિમાં દેવતાઓની અપેક્ષાથી ખૂબ અધિક છે ! તદમે અમ્હારા આ લોક અને પરલોકના સર્વજ્ઞ ! તદમે મ્હારા ઉપર કદણા કરી મ્હારો ત્યાગ કર્યો નથી. હું આ વખતે પણ કુલાંગનના પવિત્ર આસનની અધિકારિણી છું. જે દયાના પ્રભાવથી તદમે દુઃખમયમાં મ્હારી મ્હા કરી તેજ કદણાની દ્રષ્ટિએ તદ્દમારૂં પદ-પ્રાન્તે હવે આ અભાગીઓને સ્થાન નહીં આપો ” પ્રભૂ ! હું કંગાલિની—મલા-જિલી—નનયામિની છું. આ અનાધિની ઉપર આટલી બધી આકૃષ્ટા ! પ્રતો ! મન્યા સમય થતા પહેલાં મ્હારે હું જળમા બેસું છું, ત્મરે હું તદ્દમને જાગમાં ફરતા નેહ છું. તે વખતે હૃદયમાં અત્યંત ઈચ્છા થાય છે કે એકવાર દોરી તદ્દમારૂં પદ-પ્રાન્તે પડી, રોનાં રોતાં મ્હાગ મૂનની મારી વ્યથા તદ્દમને કહી સંભળાવું. પરંતુ હું સ્ત્રી છું. મ્હને મ્હારી રમણી-મુખલ લલ્લન મ્હારી ઇચ્છા માર્ગમાં આવી અટકાવ કરે છે. મ્હાન હૃદયની વાસના હૃદય-માંજ ઉન્મીસિત થઈ હૃદયમાંજ વિલીન થઈ જાય છે.

“વિદ્યાર છે મ્હારા શિશુજીને ! જે હું લખતું, વાંચતું, જાણતી ના હોત-મ્હેં જે નોવેય અને નારોડા વાંચ્યા ના હોત તો હું તે પુષ્પ-શ્યામી રાતથીજ તદ્દમારૂં સંપૂર્ણ સુખની અધિકારિણી થાત.

“રક્ષા કરો પ્રભૂ ! મ્હારી રક્ષા કરો. જે તદ્દમે મ્હારી મ્હા નહીં કરે તો પછી મ્હારી રક્ષા કરે એવું બીજું કોણ છે ? તદમે મ્હારા લલ્લન-નિવારણ—વિપદ ભંજન હો ! તદમે મ્હારા આ તુચ્છ નારી-જીવનના તારણ કરતા હો ! હું તો તદ્દમારી સેવિકાની પણ મેલિકા થવાને યોગ્ય નથી. પરંતુ ફક્ત એક તદ્દમારી દયા દ્રષ્ટિથી મ્હને આ લોક અને પરલોક અને મળશે. કલિ.”

તદ્દમારી—
“અનુપમા.”

૫.

પત્ર વાંચ્યો. પત્ર વાંચતી વખતે આંખો ઉપર વિશ્વાસ એકો નહીં—શુદ્ધિ પર વિશ્વાસ રહ્યો નહિ—હૃદયનો પણ વિશ્વાસ કરી શક્યો નહી. વિચાર કરવા લાગ્યો—“આ શું ? હું શું ખરે આ વખતે જીવિત છું ? આ શું પ્રેતપૂરીની કાંઈ અઘોરિકા થટના તો નથી ? અને પ્રિયનાથ ! શું કાંઈ દેવતા થા કેઈ ભવિષ્યદર્શી ઋષિ તો નથી ? હું એકદમ દોડતો પ્રિયનાથને ત્યાં ગયો. મ્હારી અનુપમાનો પત્ર તદ્દમા પદ-પ્રાન્તે મૂક્યો. પ્રિયનાથ પત્ર લઈ ને વાચવા લાગ્યો. પત્ર વાંચ્યા પછી મ્હારી પ્રતિ નેહ પુનઃ પેલું દાસ્ય !—આ દાસ્ય મ્હારાથી સહન થઈ શક્યું નહીં.—ચોડ મમય પહેલાં આવોજ ભયંકર પત્ર વાંચી તે હસતો હતો, આજે આ પ્રાણ મન ભ્રમિત કરતો પત્ર વાંચી તે પુનઃ હમવા લાગ્યો. ઉદ્દામન્ટ ઉન્મત પત્રતાં મ્હેં કહ્યું—“આમં હસે છે શું ? મ્હારી સ્ત્રીગા મયલુ પત્ર વાંચી તદ્દમે હસતું આવે છે કેમ ?”

“આટલો બધો ચંચળ શા માટે થાય છે ? ઔપધે કેવું કામ કર્યું તેથી મને હસવું આવે છે. એકલી અનુપમાજ કંઈ રોગી નથી. તું પણ રોગી છે. અનુપમાની ચિકિત્સા સાથે ત્હારી પણ ચિકિત્સા થવી જોઈએ.”

“ત્હારી આ સર્પ ઘટના મ્હારા સમજવામાં આવતી નથી. આ વખતે તો હું ત્હને પણ જોળખી શકતો નથી. ત્હારી ભાષા પણ મ્હારા સમજવામાં આવતી નથી.”

“તું સમજતો નથી તેથી તો હું કહું છું. જે દિવસે તું લામ કરવા જવાનો હતો તે દિવસે ત્હારી માએ ત્હને જીવસાથી પૂછ્યું હતું કે—“બેટા ! તું કેને લેવા જાય છે ?” પ્રત્યુત્તર આપતા ત્હેં કહ્યું હતું કે—“આ ! ત્હારે માટે દારી લાવવા જઈ છું.” ત્યારે વાતે વાત નિકળી છે ત્યારે કહું છું કે ત્હેં માને અમલ કર્યું નહીં ?”

“અસત્ય શાનું ?”

“માને માટે દારી લાવવામાં આટલી વિચ્છેદના વેલ્લી ના પડત. તું તો અનુપમાના સૌન્દર્ય ઉપર મુગ્ધ થઈ ત્હેના રૂપની પૂજા કરવા ગયો હતો. હિન્દુ-અંસારમાં-દેવતાના અંસારમાં-સાકાર સજીવ દેવ દેવી પિતા માતા નિવાસ કરે છે. તું અશક્યને શક્ય કરવા ચાહતો હતો તેથીજ ત્હારે આ નરક-ચંચળા ભોગવવી પડી. હજી પણ ચોક્કસ દિવસ ધૈર્ય ધરો. બપોરે અનુપમા શ્વશુર અને શ્વસુરની મેલ કરવાને અરિથર થશે સારેજ અનુપમા ત્હને મળી શકશે.”

૬.

આજે સુપ્રભાત છે. આજના જેવો દિવસ મને મ્હારા આ જીવનમાં પુનઃ મળી શકશે નહીં. મ્હારી આ પણ પેલા જાગીચાવાળા જાંગલામાં આવી છે. મ્હારી અનુપમા ત્હેની પદ સેવા કરે છે. માએ મને બોલાવરાવ્યો. હું ત્હેની પાસે ગયો ને જોયું તો મ્હારી અનુપમા મ્હારી માતા ચરણે ચાંપતી બેઠી છે. મ્હારી માએ મ્હારો હાથ પકડી મને ખાળામાં બેસાડ્યો. અને અમારા બન્નેના ગળામાં ત્હેના બન્ને હાથ રાખી બોલીઃ—“ત્હમે લોકો ન્હાનાં બાલક-બાલિકાઓની માફક આમ કજીઆ રું કરો છો ? આજે હું મ્હારા ઘરની લક્ષ્મીને મ્હારે ઘેર લાઈ જઈ છું.”

તેજ રાતે હું હસતો હસતો ઘરમાં ગયો. ૭ ગઈને મ્હારા શયનાગારમાં પુનઃ મ્હારે અધિકાર થયો. ચોડીવાર પછી મ્હારી અનુપમા પણ મ્હારી પાસે આવી. તે શ્રાવણ મા-સની શુક્લિની માફક આંખોમાંથી અશ્રુ-ધારા પ્રપાત કરતી આપ્ત ગદગદ કેન્દ્રે કહેવા લાગી.—“પ્રિય પ્રભૂ ! મ્હારા અપરાધો ક્ષમા કરો.”

હવે મ્હારાથી રહેવાયુ નહીં. મ્હારા યૌવન-સુખની અધિષ્ઠાત્રિ દેવી-મ્હારા સોહામ સ્વપ્નની હરિણી આમ મ્હારા ચરણે નીચે પડી રીતે પડી શકે ?

મ્હે મ્હારા બંને જાહુ લાંગા કરી મ્હારી અનુપમાને મ્હારી પાસે બેઠી લીધી.

શુવાનીને ચક્રદોલે.

(લેખક:—‘કુસુમાકર’ બી. એ.)

પ્રથમ દર્શન.

“ સુરત જંગડીમાં મ્હારું મન મોહ્યું ।
જંગડી પ્હેરીને હું તો સાસુ ઘેર ગઈતી,
સાસુએ મ્હેનું મચ્છોકાડ્યું દો રાજ ।
કારે સાસુજી તમે મ્હેનું મચ્છોકાડો
નથી મ્હારે સસરે ધણવી હોરાજ ।
કાકે ધણવી, મ્હારે મામે મહાવી
વીરે મ્હારે મોસ્લી જણવી દો રાજ ।
સુરત જંગડીમાં મ્હારું મન મોહ્યું. ”

અહા ! શું મધુર સંગીત ! શો કામળ લાવ ! ગાનારની ફેટલી મીડી હલક ! વાંચક !
“ વડોદરાને વડલે ” ફેટલીદ નાગર બાળાઓની આ નવરંજ લીલા હતી. નાગરની છોકરી
એટલે કુલની છળી । કુલનીયે જન હોય અને જાત હોય । શુભાળ, મેઘચે, બદ્ધમેઘચે,
જુહ, જાહ, ચિરીય, બકુલ, કચેણ, કમળ । કુલ ઉપર કોને પક્ષપાત નથી થયો । કુલ
ઉપર તો સારું જન્મત દિલ ફલ છે; તો પછી માસ્તર રમણલાલ એવાં એકાદ સુન્દર
શુભાળ કુલને પોતાની જાત સમરાવજા તૈયાર થાઇ જાય તો એમાં શું આશ્ચર્ય ।

રમણલાલ । રમણલાલનું કંઈક જોળખાણુ ત્હારે જોઇએ છે નહિ કે વાંચક ! અરે
નાગર લોકોને બહુ વામ છે એ લક્ષમાં કાંઈ ન્હાનાં છોકરને પ્રીતિ તો એ તને કહેશે
કે એ તો પેલા માસ્તર । સ્વભાવે જરા દ્વેરી છે, એમને કંઈ તીરો અને મધુર છે;
એટલે સદુ કાંઈનું મન રંજન કરી શકે છે. હમણા હમણાં તો એમણે કવિતાઓ
લખવા માંડી છે ને પ્રતિષ્ઠિત માસિકામાં એમના લેખો પ્રકટ થાય છે; છતાં એ એકંદરે
માણુમ દુઃખી છે. એમને જોનારના મનમાં સદાજ એમ થાય કે એમના હૃદયમાં કંઈ
લોકુ રાજ્ય છે. શેવનાગ જેવી છજવાળા લોક લિલ્લ લિલ્લ પ્રકારે એમના માટે બોલે છે.
કાંઈ કહે છે કે માસ્તર ગળ્પર છે, કાંઈ કહે છે કે ચક્ર છે—ભેળુ ગેપ છે; કાંઈ કહે છે
કે જીરો ને ખંધો છે; કાંઈ કહે છે કે છેક જીરવાદ—મૂર્ખ છે; પરંતુ અમારા નિકટ
પરિચયને અગ્રે અને રમણલાલને એક જાનદાન કુટુંબના ફરજંદ તરીકે જાણીએ છીએ.
અમે જરાએ સંકાય વિના કહીશું કે એ નિખાલસ હૃદયના છે, એમના હૃદયમાં દેશ
પ્રતિની ઉગ્ર જવાબાઓ બળે છે. સેવા—મન જોજ એમનો છવન મંત્ર છે, એમની પ્રતિ
પણુ સતેજ છે આવા રમણલાલની દૃષ્ટિ પેલી હેમવતાપર .....

હેમવતા ! હેમવતા એટલે ધર્મની પૂતળી ! હેમવતા એટલે શુભલુલનું જન્મ ।
હેમવતા એટલે મીઠું સ્વર્ગીય સ્વપ્ન । હેમવતા એટલે તારિકાઓની વચ્ચે ધૂમતી ચંદા ।

તું સમજ્યોની વાયક ! વાત એમ બની કે છોડીઓનું ન્હાતું રોળું કીટીઆરી કરતું
પરાંપર માસ્તર સાહેબના ગૃહ-કુળની સાથું આવી ઉભું. માસ્તર તો કિતાબનાં પાનાંમાં
ચકચક થઈ ગયા હતા; બહાર વમરાણું વધતું ને કુતુહલ વૃત્તિએ એમને બારી આગળ
પ્રેર્યા; સ્વાભાવિક રીતે એમની દૃષ્ટિ રસ-રાસી ન્યોતિ-કેન્દ્ર પર પડી; આછાંમા પુરૂં પેલી
બાલિકાથી પણ સ્નેહ હસી પડતું ને ત્યારે કંઈ બાકી રહી ગયું હોય તેમ અનાયાસે એક
ન્હાની છોકરીએ બીજાના ખભાપર જરાક હાથ મૂકી દુકો કર્યો:—

“તમને કંઈ વધુ ગોરાં ગમશે રાજ, અમોઝા, મયોઝા કાચેલી !”

૨.

અનુરાગ, પિપાસા, ઉન્માદ !

ગઈ ! હેમવ્રતા ગઈ ! ગઈ ! અને માસ્તરનું કુમળું હૃદય લેતી ગઈ ! નવો ઉત્કંષ,
નવો રોમાંચ, નવા ધબકારા અનુભવાવી ગઈ ! કનક-રેખા વિઘ્નત્વા અંધકાર મારક
ઝળકી ગઈ ! નભોમંડપમાં ચાર ચન્દા ધડિલાર ઉઘી હેડી ગઈ ! દુરબી આંખ, દીનવદન,
ફવતું હૃદય અને ઉચ્ચેરાપણું અસ્તિક બસ એટલુંજ મૂકી ગઈ ! માસ્તરના હૃદયમાંથી કવિ-
તાનો અસ્ખલિત ધોધ વહેવા માંડ્યો ! ભારતનું ગાન ભારતીય બાળાના ગાનમાં સંક્રાન્તિ
પામ્યું ! માસ્તરને એમની ધૂનમાં ગાતા સાંભળવા એ પણ જીવનના અનેક આનંદમાંનો
એક નિર્દોષ આનંદ છે.

આ સ્થો એમના હૃદયનો લલકાર !

જ્યાં સો વાર મેં જૂસી, ફરી રંગાઈ નવરંગે,
ઉખડતી એ નથી બાળું ! રસિલી. ચોંટી રી દગે !

કહું કોને હું તે વારું ? બધાંએ હા લઈ બોલ્યાં,
અવશ્ય ને નેન આ જીવવા મમત્રત કંઈ કરી બોલ્યાં.

નયન ને નેરે કહું બીજે અરે એ કેવું બીજે છે !
રસિલી વાત સાંભળતાં અવશ્ય મધ ત્રીકે છે.

કદિ હું વાત બીજી કાંઈ કાડું કાન પૂરકે છે,
અરે રસ-મસ્તી ના મળે રહો હ મમાર તું કહે છે.

શું કહું જીવનો ચસકો, પ્રિયનાં ગાન ગાએ છે,
નથી એ જાણીતી શેલી પ્રિયા ફરે વિષ પાએ છે.

જૂઓને આ જમર-સ્તી, નથી કંઈ આલતું મ્હારું !
અને કંઈ માર્ગ બતલાવો અરે હું રી રીતે વારું ?

હા ! ક્યાં જવું ? કોને કહેવું ? શું કરવું ? શો ઉપાય ? શો માર્ગ ? શી રીતે છટ
પ્રાપ્તિ કરવી ? આજ મમત્રી પરપરા માસ્તરના મનમાં આલવા માંડી. અનુરાગ સંયોદ
થયો. પિપાસા વધી પડી, ઉન્માદ શરૂ થયો, હેયુ ! હેયુ ! મ્હારી આંખની કીકી ! મ્હારા
દેવાના દાર ! જીવાધાર ! પ્રિયા હું તને મારું છું. તું મને નદિ સ્વાય ? હેયુ ! જીવન

સહચરી થા ! હૃદય સ્વપ્નની સમજાગી થા, ઉત્તમ મોર્ગે લઇ જા !-દોરી જા ! વિષેયવ પાંખનાં બાજેલાં પડે ! સરી પડે માત્ર ત્હારા એક સુદીર્ઘ સ્પર્શ આત્માની મલિનતા-ભ્રષ્ટતા નેરે અધમતા ! દેવી ! દેખાડ દેશાદ્યનો માર્ગ. ઉપદેશવ સ્વર્ગનાં બારણાં ! દેવી ! જીવન ! હસીને એકજ વાર બોલાવ ! આપણને પાંખ પુટશે, આપણે વિદ્યાળ ગેમ માપી લઈશું અને ન્હાઈશું સૂર્યકિરણના સરવરમાં ! આ પ્રમાણેના ઉન્માદ વધો ગયો ! દિવસના દિવસ ચાલવા માંડ્યા ! દર્દમાં ઘટાડો ન થયો, ઉલટું દર્દ વધવા માંડ્યું ! ફરી એકવાર વાદળામાં ઢંકાયેલી અંધ દહિનું દાન છઠ્ઠ મળ ! આંખ હારી ગઈ, હૃદય ખાલી ગઈ ? વિરહ વસમો થયો ! જીવન કદુ થયું ! ધીકતો ધમધમતો તાવ ચઢ્યો. માસ્તરને અચ્ચનક વિચાર રૂપેથી-જીવકથો ! માસ્તર કપડાં પ્હરી રહેશન પર ગયા. સુરતની ટિકિટ ખરીદી ! વાચક ! ત્હને આ જીવન કથામાં રસ પડે છે ! પડતો હોય તો ચાલ આપલે પછુ દેહના પંછીની ગાડી પકડી લઈ રમજીલાલની પાછળ પાછળ સુરત જઈએ અને ત્યાંની અલૌકિક લીલા નીરખીએ.

૩.

વિચિત્ર સુલાકાત.

ગોપીપરાના એક રમણીય બંગલામાં એક ન્હાના પજુ સુન્દર દિવાનખાનામાં ચા-જીસોની કૂટ જાતી હતી. એમાં એક આધેર વયના ગૌરવર્ણા ગૃહસ્થ આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચતા હતા. અમારા વાચકને અમે એએશ્રીને સુરજરામ વકિલ તરિકે ઓળખાવીશું. આજ કંઈ નહિ તો દસ વરસ થયાં એએશ્રી કાઠીયાવાડ ભણીધી આવી અગ્રે વકીલાત કરતા હતા. ધધી ધમધીકાર ચાલતો, હતો. ધણી વડીલોને બમારે ખાન ચાવવાને પૈસા નથી મળતા ત્યારે સુરજરામભાઈને પાન ખાવાને પજુ લાગ્યેજ વખત મળતો. એમનામાં વ્યવહાર કુશળતાનો ગુણ ખાસ આમળ પડતો હતો. અગર જો કે ગોપડી લખવી એ તો રંક ગરીબનું કામ એમ તેમ્ને સમજતા હતા તો પજુ એમણે 'પૈસો કેમ કમાવો' એ વિષય પર હમખાંજ એક પુસ્તક ખ્દાર પાડ્યું હતું. લોકોમાં ગોપડી બહુજ વખણાઈ. કારણ કે એ એમના હૃદયનો રજુકો હતો-એ અનુભવજન્ય હતી. એમને પૈસો એટલો ગધો પ્રિય હતો કે એકવાર જો એ એમની કાચળીમાં પડે તો પંછી તે લાગ્યેજ ખ્દાર નીકળી શકતો, એમના દિન્ય મુખમાંથી એક પજુ 'જંઘ' કદવલો 'હોય તો તે એમના દેવ-દન્ય વિના કાઈનું મળતું નહિ. વકીલ સાહેબ લાગ્યેજ બેસાં છોકરાં જોડે બેસી દસીને વાત કરતા. કારણ કે એએશ્રીને હમેશાં એજ ખ્યાલ રહેતો કે એટલા વખતમાં તો રહેજ પાંચ પત્તીસ રૂપિયા, પેદા ચઢ્ય છે. વાચક અમારા કથા વિના પજુ સમજી શક્યો હશે કે એમની પાસ બેઠેલા લોકો તે જ્યાં એમના અસીલ હતા.

જોકરે આવીને કહ્યું કે ખ્દાર કાંઈ આપને મળવાને માટે પંતેજનર ઉજી છે, ફક્ત તો અંદર બોલાવું. આજ મળી એટલે આપણા રમજીલાલ વકીલસાહેબસમક્ષ આવી વકીલસાહેબની આંખો ચક્રચક્રા માંડી, કારણ કે એમના મનમાં ઠીક કુટી કાઢીશું એ વિચાર આવ્યો.

‘આપનું નામ’ !

‘હા ! આ દેહમાં રહેતા આત્માને રમણના અભિધાનથી સહુ કાંઈ જાણે છે.’

‘અને આવશ્યકું પ્રયોજન.’

‘આપનાં દર્શનનો લાભ.’

‘હેં હેં ! તો ખરું—’

‘હા ! આપણા દેશમાં ન્હાની કુસુમઝળાઓ અગાધ છે’ !

‘હેં’ !

‘પ્રેમલાવની કામળ લાગણી એમના સ્વપ્નગાથે નથી હોતી.’

‘હેં હેં’ !

‘હા ! કૌમારમાંજ લગની મુંઝરી એમનાપર નાંખવામાં આવે છે’ !

‘આ કાંઈ વિચિત્ર પ્રત્યક્ષ દેખું’ સુરજરામના મનમાં સહજ વિચાર થયો, તો ખરું ધીરજ સખી ઉત્તરમાં માત્ર ‘હેં હેં’ ! એટલુંજ.

‘હવે એટલે રામેશ્વરની યાત્રા-કીડા’

‘હં ઉહું હં !’

‘આપણે ત્યાં લગ એટલે ઉભય આત્માનો યોગ નહિ પરંતુ બન્ને પક્ષનાં માબાપના સમાજમાં દરજ્જાનું લગ.’

‘ઉહુંહા ! ખરું આપને શું કહેવાતું છે.’ (જવા આપવાને).

‘હેમુને હું ઉરના ઉમળકાથી હેવાના હોતથી આદુ છું.’

‘હેમુ ? હેમુ કોણ ?’

‘હેમુ’—આપના ધરતું રત્ન ! આપના પુત્રની યનાર કુળ-અધૂ

‘એટલે’ આપ શું કહેવા માગો છો ! (ચુસ્તમાં).

આપના ચિરંજીવીને હેમુએ સરખી ને હમુએ સરખી એમને તો માત્ર રૂપની સુલક્ષ્ણ છે તે મને સાંધી મળશે ! હેમુ એટલે ગ્દારી મનોરાસી !

સુરજરામનો પિતો ઉજળો ! ચું બીજું ? ચિત્તમ્મ થયો છે કે શું ? તુરંતજ ઉડી દાક પાડતાં માત્ર એકજ કાણુ લાગી ! નોઠર ધડીમાં બંદર દાખલ થયો. રમણને ધકકા મારી બારણું બંદાર ગળાવાની દીધો.

આ વાત ને ઝાણીસતું અમે વર્ણન આપ્યું તે ખાસેના ખાનગી દીવાનખાનામાં થઈ ત્યાંથી કંઈ કંઈ અને કંઈક અશ્વિયકત વદને વક્રોક્ત ઉડ્યા. ઉડતાં ઉડતાં ધીમેથી બળાયા. તું યુનિવર્સિટીના ગણેશ ! જણ્યા પશુ ગવ્યા નહિ ! તોખા પન્નેશ્વર આ ભણેલા હોરથી તો !

૪.

છેલી બધી.

રમણનું જીવન કહ્યુંએર થઈ ગયું. દુનિયાપર તિરકાર છુટ્યો. આંસુ ડાઘએ ન લુછ્યાં. એના મનમાં હવે તો જીવન એટલે જીજ્ઞાસું એર; વિશ્વવ્યાપિની, વિષમતા; કારમી કટુતા; અરણ્યમાં રૂદન; અકારો અન્ધકાર; ઘોર તમિસા, મહાભેષહી; બીરતા ને ભ્રમણા, આત્માનુભૂતિ; ખૂંચતો કસિ, હૃદયેદહની બેડી, પગલે પગલે પાપ; બસ આવુંજ લાગ્યું. મૃત્યુની વાંચના થઈ. મૃત્યુ એને મન, પ્રભુના ધરતું મહેમાન, સ્વર્ગની શ્રેણી; ધર્મરાયનું કહેણ; જીજ્ઞાસું ન્યોતિ । સુધાનો જાંઘર; દુઃખીનો છુટકારો; દિલનો દિલાસો, મીઠી મઝા ને મધુરતા, છેલ્લું શાન્તવન એમજ લાગ્યું.

દિવસપર દિવસ ચાલવા માંડ્યા. સમયજ આવી રમણલાલના એકાન્ત ગૃહમાં ડાઘએ પ્રવેશ કર્યો. રમણના ધરતું ડાઘ માસિક થયું, મનનું માસિક ન થઈ શક્યું. હેમુનાં પજી લામ થયાં. લામ થવા કરતાં હેમુની ખરીદી થઈ ગઈ એ વધારે બંધબેસતું છે. આ બનાવ પછી રમણલાલને અમે કદિ દસતા વેળા નથી. હેમુની થી સ્થિતિ છે એ અમે જાણતા નથી અને મિથ્યા કલ્પનાને દોષવવાનું સાહસ અમે કરતા નથી.

અપમાન.

લેખક—નટવરલાલ ત્રિકમલાલ મહેતા, અમદાવાદ.

(પ્રાણશંકરની આત્મકથા.)

(૧)

મ્હાફે નામ પ્રાણશંકર નેશી છે. બાપનું નામ જાણવાની જગ્યાસા છે કે તે હું કહેવાનો નથી,—ધર જન્માઈના પિતાનો પરિચય કરાવવાનો નથી. સસરાજીનું નામ ક્રેતે નામ આ જાંઘીમાં હું ફરીથી જોવાનો નથી—તે વરાતું નામ—લામ કહેવાનો નથી; હું તેમના શ્રેણીને જે વર્ણન કરીશ, તે સાંભળીને તે સર્વસંપત્તિ અધિકારી જાદુ મહાશયનું નામ સાંભળવાની કાંઈ જગ્યાસા—પછી દર્યોવરો નહિ.

મ્હારા સમયજ એક ધનવાન ગૃહસ્થ હતા,—પૈસા ટોક, માન સરતમે, સરકાર દરબાર માં તેમની બરાબરી કરનાર કાંઈ નહોતું; પરંતુ એવા પાછા સ્વભાવના હતા કે હું કંઈ કહી શકતો નથી. તેઓ હૃદ હૃદયના હતા,—હૃદમાં પજી હૃદ હૃદયના હતા; અલ્પકારી—એટલા બધા હતા કે તેનું વિવેચન કરવું મ્હારા જીવાને ખરે ખરું મુશ્કેલ છે.

ધર્મ નિહા કરે છે ? હા, ધર્મની વાતો કહે છે, દેવદેવાધિનો પરિચય કરાવે છે, નિહા પજી કરે છે. તેમણે મ્હાફે ઉપર ઉપકાર કર્યો છે ? તે હું કેમ ના કહી શકું ? પરંતુ તેમણે ઉપકાર માત્ર એટલોજ કર્યો છે કે, મ્હને ગરીબાઈમાંથી મુક્ત કરી ‘મ્હેજ ત્હારો ઉદ્ધાર કર્યો છે’ એમ કહી, એક હૃદ નિયાસ નાખી, પોતાના મનમાં કુલાઈ જતા હતા

પાકક ! મ્હારી કેટલીક હકિકત સાંભળો ! મ્હારું શરીર દુર્બળ છે—રોગપી છૂર્ણ થઈ મૃત્યુ છે; મરણ પથારી પર પડી હું મ્હારી આત્મકથા કહું છું.

હું ગરીબનો પુત્ર છું. મ્હારા પિતાશ્રી મહા કષ્ટે મ્હારો બાલુવાગણુવાનો ખર્ચ કરતા હતા. મ્હારા ગાંભમાં એક અંગ્રેજી સ્કુલ હતી; તેમાં હું મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી ગયો. તે સ્કુલમાં મ્હારો અભ્યાસ પૂરો થયો તે હું બહુતો હતો. પરંતુ મ્હારા વાઝા મ્હને અન્ય રસ્તે દોરવાને માગતું હતું. ગામની નિશાળની ઉચ્ચી પરીક્ષા પસાર કરી હું માસિક પંદર રૂપિયાની નોકરીમાં જોડાયો. એટલે શું મ્હેં અભ્યાસ છોડી દીધો ? મ્હારા પિતાશ્રીએ કહ્યું—“ પંદર રૂપિયાની માત્ર ત્હારું પોતાનું જ મહા સુશીખતે પુરું કરી શકે છે, તો પછી ખીન શું કરશે ? હું મને તેમ કરકસર કરીને તને મહિને પાંચ રૂપિયા આપીશ; અને તું અભ્યાસ કર.” ફિત્ત આપાને માથે ઘસાવીને હું અગદાવાદમાં ભણવા આવ્યો.

ત્યારે હું પ્રિવીયસ ક્લાસમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મ્હારા પિતાશ્રી પરલોકમાં સીધાવી ગયા. આ સંસારમાં મ્હારે અભાગિની માતૃશ્રી સિવાય કાંઈ રહ્યું નહિ. મ્હારા પિતાશ્રી એક માધાર્મ્ય તલાટીની નોકરી કરતા હતા, અન્યાયને રસ્તે એક પૈસો પણ ઉપાર્જન કરવા પ્રત્યે તેમને ધણે તિરકદાર હતો; મ્હારા પિતાશ્રી પાસે થોડી ધણી જમીન જમ્યા પણ હતી; તેની ઉપજ ત્યા પિતાશ્રીના હુકમ પસાર ઉપર જેમ તેમ કરીને અમારો નિર્વાહ થતો હતો.

પિતાશ્રીના મૃત્યુ પછી સંસારનો કાર્યભાર મ્હારા શિર પર આવી પડ્યો. એક વખત મેં વિચાર કર્યો કે હું અભ્યાસ કરવાનો છોડી દઉં; પરંતુ પાછો વિચાર આવ્યો કે પંદર રૂપિયાની નોકરી કરવા કરતાં B. A ની પરીક્ષા પસાર કરી અભ્યાસ છોડી દેવો B. A. માં પહેલે નંબરે પાસ થયો પરંતુ સારી નોકરી મળી નહિ.

જો તે વખતે પણ મ્હેં મ્હારો અભ્યાસ છોડી દીધો હોત તો આ મહા કષ્ટ, આ બપંકર અપમાનનો ભોગ થઈ પડત નહિ. પરંતુ ન્તે વખતે તો એક વધુ પરીક્ષા પરવાનો લોલ લાગ્યો. મ્હેં વિચાર્યું કે કંઈ સહાયતા મળે તો હું સહેલાઈથી A. A. ની પરીક્ષા પસાર કરીશ, તેમ કામદાની માહિતી મેળવી વધીસ યજ્ઞ સહીશ. તે વખતે હું લલિત્યનાં ઉત્તવજ સ્વપ્નોને વાળ લાગ્યો; પરીક્ષા પસાર કરી હું મ્હોરો વજીવ ઘણા, ખુબ પૈસા કમાઈશ. પાંચ માસમાં મ્હારી આબરૂ વધશે; એવી ઉચ્ચ અભિપ્રાયોએ મ્હારા મનને ઉન્મત બનાવી દીધું—અને તેમજ કરવાથી આ વિશ્વ વિદ્યાલયમાં મ્હોટી પદવી ધારણ કરી શકીશ—અને તેજ પ્રમાણે કરવું ! વૃદ્ધ માજીએ પણ મ્હારા સંકટપતે અતુમનિ આપી કહ્યું કે—“ ચાર પાંચ વર્ષ હું મને તેમ કરીને નિલાવી લઈશ અને તું ત્હારા અભ્યાસની વ્યવસ્થા કર.”

ઉપાય મળી આવ્યો—ધણે સહજ ઉપાય હતો. એક ધનવાન ગૃહસ્થ તેની એકની એક પુત્રીને માટે વર રોધતો હતો. મ્હારા જેવા ગરીબ છોકરાની તેને જરૂર હતી. તે પોતાના પૈસા ખરચી તેને લણાવવાને સમર્થ હતો. તેમ તેની અખુટ દોલત, જમીન

જમ્યા, વગેરે પુત્રી તેમજ જન્માધને વ્યાપવાનો ઇરાદો હતો. હું કુલિત વંશનો હતો, પહેલે વર્ષે B. A. પાસ થયો હતો; કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબને પણ મારા માટે મારી લાગણી હતી; તેઓએ કહ્યું હતું કે-હું જોત જોતામાં સન્માન માનિત M. A. ની પરીક્ષા પસાર કરી શકીશ; મારા સ્વભાવ તેમજ રીતભાવથી તેઓ સંતુષ્ટ હતા. ધનવાન ગૃહસ્થને જેવા પાત્રની જરૂર હતી તેણે પાત્ર તેમને મળી આવ્યું. આ બાબત મેં પણ જોયું કે, મારી ઇચ્છા ફળિભૂત થવાને હવે કંઈ પણ વિઘ્ન નહોતો નહિ. ધર જન્માધ ચલું પડશે? ના, તેવી વાત તો તે વખતે કંઈ પણ થઈ ન શકતી. તેમ કદાચ જો તે વખતે મર્ધ હોત તો તે હું ના પણ કહેવાનો ન હોતો. જ્યાં બાળતનો વિચાર કરવાનો તે વખતે અવકાશ હતો? અભ્યાસ કરવાનો આવો સુયોગ મળેલો જોઈ મેં કંઈ પણ વ્યાખ્યાનનો વિચાર કર્યો નહિ. મારા માતૃથી ઘણાં જોળાં હતાં; તેમણે પણ આગળ પાછળનો કંઈ વિચાર કર્યાં સિવાય સંમતિ આપી. હું ધનવાન ગૃહસ્થની રૂપવતી કન્યાનું પાલિકાદળ કરી એકજ રાતમાં ગરીબ વિધવાનો પુત્ર મરીને એક મોટા ગૃહસ્થનો “જન્માધરાજ” બની ગયો. તે વખતે મને સદૃશ પણ વિચાર નહોતો આવ્યો કે-મોં તે ધનકાંત સસ-સને નોકર તરીકેનો કસર લખી આવ્યો છે. અસ્સોસ !

।।।

મારા સસરાણએ ત્યારે મને કોલેજમાં આગળ અભ્યાસ કરવાનો બદલાવસે/કરી આપ્યો ત્યારે હું આનંદાવેશમાં અધિરે બની ગયો હતો. લગ્ન થયા પછી તે ધનવાન ગૃહસ્થે તેની પુત્રીને મારા ગરીબ ઘેર મોકલી નહિ, પરંતુ લોકો સમક્ષ કહેવશીની મારા માતૃથીને કેટલાક દિવસને માટે તેને ઘેર બોલાવી ‘પુત્રવતી’ નું અપ દર્શન કરવાની ઇચ્છા ફળિભૂત કરી, તે અપમાનનો મને તે વખતે ભ્રમણ પણ આવ્યાત મળે નહિ. ત્યાર પછી પુત્ર વિધવાની ભેટ તરીકે મારા સસરાણ મારી માતાને દરેક મહિને પંદર રૂપિય એક લાવવા લાગ્યા, તે વખતે તે પૈસા ગૃહજી કરતાં મને લેણ પણ સંક્રાંત કે શરૂએ ઉત્તમ થયો નહિ. M. A. ની પરીક્ષા પસાર કરવાને મેં મારા મન ચરતપાનો નાશ કર્યો । હાથ ।

મેં અમદાવાદની કોલેજમાં રહીને મારો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. જોકેશનમાં મારે સાસરે જવું પડતું હતું નહિતો તેઓ મારા ઉપર અત્યંત ગુસ્સે થતા અને કહેતા કે “ગરીબ લોકોને ઘેર વારંવાર જવાની-ઇચ્છા કરવાથી મન અને આચાર વિચાર હલકા થઈ જાય છે.” તેમનો આવો બોધ સંભળી મને પછું-લાગી આવતું હતું પરંતુ પ્રતિજ્ઞા રૂપી પરીતના શિખરે પહોંચવા-મોટા માણસ થવાની આકાંક્ષા મારી હૃદય વેદનાને દૂર કરતી હતી. કેવો મુંઢ જેવો બની ગયો હતો ।

સાસુ સમસ્યાથી છુપાઈને કાંઈ કાંઈ મનિવારે હું મારે ઘેર જતો હતો, અથવા તો સંવિવારે ચોરની માફક જઈ આવતો હતો. બોર્ડિંગમાં રાઈ પૂછે તો કહેતો કે, રાઈપુરમાં મારા એક મિત્રને મળવા ગયો હતો, તો કાંઈ વખત કહેતો કે, મારે સામરે ગયો હતો. ૨૬ માતાને હું એકજ પુત્ર હતો-મારા સિવાય તેને આ દુનિયામાં કાંઈ નહોતું.

એક વર્ષ પછી હું એક છોકરાનો બાપ થયો. અઘમિ મેં M. A. ની પરીક્ષા પસાર કરી નહોતી. મારા પુત્રનું મોઢો જોવાને મારી આ અત્યંત બાકુળ થવા લાગી.

મ્હેં મ્હારી સાસુને આ ધાગતથી વાફે કરી; તેણે કહ્યું કે:—“ તમારે ઘેર હું છાકરાને મોકલવાની નથી, તેમ જોને હું તે વાત કહી ચક્રી પણ નથી. તમારી આ અહિં આવીને જોઈ જશે. તમારા બેવું મુકે કરતાં અમને કાંઈ અપચત નહીં નથી. આટલા માણસો અમારે ઘેર આવે છે તો તમારી આ અમને કાંઈ ભારે પડવાનાં નથી. ” સાસુજનાં આ અપમાનચૂક વાક્યો સંભળી મ્હારી અંખે અધારાં આવવા લાગ્યાં. મ્હા કંઈ ભલન કર્યાં હતાં, બહુ બહુ અપમાન સહન કર્યાં હતાં, પરંતુ આ અપમાન મ્હને અસહ્ય થઈ પડ્યું. મ્હારી દુઃખી માતા શું તેવું પેટ કારવાને આ ઘેર આવે ? મ્હોટા માણસની પત્નીનું આનું નીચ લેવા ! હું રોઈ પ્રડ્યો. મ્હને રડતો જોઈને સાસુજ, તે મનમાન ગૃહસ્થનાં પત્નીએ તીવ્ર સ્વરે કહ્યું:—“ એવું તે મ્હેં તમને શું કહ્યું છે કે તમે આમ રોવા બેસા છો ? ” એમ કહી તે પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ. મ્હારા સહભાગીએ તે રૂમમાં બીજું કાંઈ નહોતું. હું મ્હારી આંખોનાં આંસુઓ લહોઈ બહાર ચાલ્યો ગયો, કોઈને આ બતાવથી વાફે કર્યું નહિ-મ્હારી જીતે પણ નહિ. આટલા દિવસ સુધી હું બધું મુઠે મ્હોટે સહન કરતો હતો, પરંતુ મ્હારી જીતે કોઈ દિવસ કોઈ પણ વાત જાહેર કરી નહોતી, હું એવું ધારતો હતો કે મ્હોટા માણસની પુત્રી તેની માની માફક મ્હને બેમાર વાતો સંભળાવી દેશે, અને જો તેમ જનશે તો મ્હારું દુઃખ અત્યંત શાંતિથી ધંધ પડશે. તે દિવસે બહાર બેસીને મ્હેં અનેક પ્રકારના વિચારો કર્યા, એક વખત વિચાર કર્યો કે, હવે આ ઘરમાં હું ફરીથી પગ મૂકીશ નહિ. શું એક દુરદાસ રાખવાથી મ્હારું ખર્ચ નહિ નહિ થઈ ? પરંતુ તેજ વખતે પાછો વિચાર આવતો કે પરીક્ષા નહીં આવી પહોંચી છે. તેમ દુરદાસ પણ અત્યારે ક્યાંથી મળે ? જતાં જો કદાચ મળી આવ્યું તો મ્હારો અભ્યાસનો લાભ નહીં મળે નવું તેમ હતું. તમારે આટલા દિવસ અપમાન સહન કર્યું છે. તો થોડાક દિવસ વધારે. તે વખતે મ્હેં શાશુ વિચાર કર્યા હતા તે અત્યારે મ્હને બહુ બર પાડ નથી. છેવટે મ્હેં અપમાન સહન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો-અને મ્હારા ભાગ્ય પર અફસોસ કરવા લાગ્યો.

અમદાવાદ જતાં પહેલાં એક રાત્રિવારે હું મ્હારે ઘેર ગયો. મ્હારી માતૃશ્રી મ્હારા પુત્રને જોવાને માટે બહુ દુઃખ સહન કરવા લાગી. મ્હેં હુંકારો વેને એટલુંજ જણાવ્યું કે “ તમારે ત્યાં જવાની કાંઈ જરૂર નથી. ” છેવટે માણસે કહ્યું:—“ ભાઈ ! હું તારા બોલવાનો અર્થ સમજી શકતી નથી. ભાઈ ! હું ગરીબ માણસ છું; મ્હારું અપમાન કરશે તો શું થયું ? સ્ત્રીબતે વળી મ્હને-અપમાન કેવું ? મ્હેં બહુજે અપમાન સહન કર્યું છે; તે મ્હેં કોઈ દિવસ તારા આગળ કહ્યું છે ? શું કરીએ ભાઈ, ભગવાન ત્યાં સુધી આપણને સારો દિવસ દેખાડે નહિ ત્યાં સુધી સધળું જૂની જમણું. હું એક વખત પુત્રનું મ્હોં જોવાને આવવા માગ્યું છું. ” મ્હેં કહ્યું:—“ ના મા ત્યાં જવાની કાંઈ જરૂર નથી. તમારે યુવ મ્હોટો થશે ત્યારે તેને આપણે ઘેર લાવીશું. ” મ્હને એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું:—“ ભાઈ, હું સમજી, ભગવાને મ્હારા નશીમમાં પોતનું મ્હોં જોવાનું લખ્યું નથી, પુત્રને મરણેશ્વર દિવાંપુથી રામે એજ મ્હારો આશિર્વાદ છે. ” માતાના દિર્ઘનિશ્વાસથી મ્હને ધભું લાગી આવ્યું; પરંતુ હું હતભાગિ માતાની મંબરિ હૃદયવેદનાને દૂર કરવાનો એક પણ રસ્તો શોધી શક્યો નહિ.

। આમને આમ છ આસ વીતી ગયા. મ્હારા પુત્રનો નામ, તે સદ્ગૃહસ્થ, મદ્યશયના દોહિત્રનો નામ પાડવાનો પ્રસંગ આવ્યો. રહી રહીને તે દિવસ ક્યારનો નિરધારવામાં આવ્યો તે તમે જણો છો કે ? મ્હારી ડી. A.ની પરીક્ષના પીએચ દિવસે. માંજળવા પ્રમાણે આ એકજ શુભ દિવસ હતો, તેના પહેલાં એક સાથે દિવસ નહોતો. તેમ આવતા ચાર માસમાં આવતો પણ નહોતો. તેથી આ શુભ દિવસ ફરવાનું કાંઈ પણ પ્રકારે બનવું અશક્ય હતું. હું સત્યજ કહું છું કે, આ મિચ્છા પ્રાણસંકર જ્ઞેશીના પુત્રનો નામ પાડવાનો પ્રસંગ નહોતો પરંતુ મ્હાન ધનવાન મસરજીના દોહિત્રનો નામ પાડવાનો પ્રસંગ હતો; તેથી પુત્રના દરિદ્ર બાપ-મરજીમાઈને તે પ્રસંગે હાજરી આપવાનું કાંઈ પ્રયોજન છે ?

આ પ્રસંગે તેમણે મ્હારાં માતૃશ્રીને વાદ કર્યા. ઘરના એક નોકરને મ્હારે ઘેર મોકલ્યો હતો. મ્હારી માનાએ જવાને સંમતિ દર્શાવી નહિ; અને નોકરને મ્હોડે કહેવશબ્દ કે “હું પુત્રને આસિવાંદ આપું છું.” પછી દીકરીની માથે મ્હારાં માણ્યે તેને પાછો મોકલ્યો. આવી માતાને પેટે મ્હારા જેવા પુત્ર કેમ જન્મ પારણ કર્યો હતો તે તમે કાંઈ શકશો ?

યથા સમયે મ્હોરી ધામધૂમથી ધનવાન સદ્ગૃહસ્થના દોહિત્રનો નામ પાડવાનો પ્રસંગ પૂરો થયો. મ્હારા સસરાજીનો પત્ર આવ્યો હતો કે પરીક્ષા જે દિવસે પૂરી થાય તે દિવસે તમારે અહિંયાં આવવું; પરંતુ તે પ્રમાણે બન્યું નહિ. જે દિવસે પરીક્ષા પૂરી થઈ તે દિવસે મ્હને ખબર મળી કે મ્હારાં માતૃશ્રી તાવની મખત બિમારીથી રાખાવરા પડ્યાં હતાં તેથી હું વગર વિલંબે મ્હારે ઘેર જઈ પહોંચ્યો.

ઘેર જઈને જોયું તો માણની પ્રૃથ્વિ સારી નહોતી. જે દિવસે પુત્રનો નામ પાડવાનો પ્રસંગ હતો તે આજો દિવસ માણ્યે રાવામાં પસાર કર્યો હતો; અને તેજ શત્રિથી તેમને તાવ રાફ થયો. તાવ ક્રમે ક્રમે વધી પડ્યો. મ્હારા પરીક્ષના દિવસે હોવાથી મ્હારાં માણના કહેવાનુસાર આડોસી પાડોસીએ મ્હને અગાઉથી ખબર આપી નહોતી.

ઘેર પહોંચ્યા પછી ડાકરને મ્હોંઝિથી સાંભળ્યું કે માણની અવસ્થા સારી નથી, આ વખતે તે જયવાં મુલોલ છે; ઉપરાંત તે કાંઈ પણ પ્રકારનું ઔષધ પીતાં નથી. મ્હેં પણ તેમને ઔષધ પીવાનો અત્યંત આગ્રહ કર્યો; પરંતુ તેઓ એકજ જવાબ આપતાં હતાં કે, “મ્હારે આ લોકમાયી પરલોકમા જવાનો વખત થઈ ગયો છે. માટે ઔષધ પીવાની કાંઈ જરૂર ?” તે દિવસે સાંજનાં માણ્યે મ્હને કહ્યું—“ભાઈ ! મ્હારી એક ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ નહિ. જો પુત્રનું મ્હેં એકવાર મ્હો જોયું હોત તો હું આનંદ મરતી.”

મ્હેં કહ્યું—“મા, તમે કયી દિવસ ચિંતા કરશો નહિ. હું પુત્રને તેડી લાવવાની વ્યવસ્થા કરું છું.” એમ કહી મ્હાર આવી આડોસીપાડોસીની મલાદ સેવા લાગ્યો. કાંઈએ કશું કે માણસ મોઢકલીને બોલાવી મંગાવો; કાંઈએ કશું કે ગાડીવાળાને મોકલી આપો, મ્હારી રકુલના વહુ હેઝમાસ્તરે કહ્યું કે, ના, ના, તેમ કયી કરતાં પ્રાણસંકર તું જાતે જ, ત્હારા ગયા સિવાય કંઈ બનવાનું નથી, તું જાતે જાવ તો શું છે શું નહિ તે બધું ખબર તો પડે ! ત્હારાં માણની અવસ્થા પ્રમાણે એક બે દિવસમાં કંઈ ભય રાખવા જેવું નથી. તું એક દામ કર, અલ્હારે એક ગાડી લાડે કરી ત્હારે સાસરે જ, સાત ગાઉનો રસ્તો

કંઈ વધારે નથી; જો તું અત્યારે રવાને થાય તો રાત્રે આઠ વાગ્યામાં તો પહેંચી જાય. ત્યાર પછી તેમને લઈને સ્તંભારે વહેલો નીકળ્યો, તે આઠ નવ વાગ્યે તો પાછો અહિં આવીને ઉભો રહીય. અત્યારે તે અત્યારે તે પ્રયાણની વ્યવસ્થા કરે. ” હેઠ મસ્તર મ્હારા ચુરે હતા. તેથી તેમની મરજી મુજબ કામ કરવાનો વિચાર કર્યો. મ્હારા આગમાં ત્રણ લાકડાના રેંકડા હતા. સદૃશ્યે તેમની એક મ્હને તેજ વખતે મળી આવ્યો. પાડોસીઓએ પહેલાની માફક તે દિવસે પણ માછની મંભાળ રાખવાનું કહ્યું. પ્રકટર સાહેબે પણ રાત્રે મ્હારે ઘેર રહેવાની સંમતિ આપી. હું મ્હારી પત્ની તથા પુત્રને તેડી લાવવાને વિદીય થયો.

હું અનેક પ્રકારના વિચારો કરતો ચાલી નીકળ્યો. કોણ જાણે કેમ, મ્હારા મનમાં માત્ર એકજ વિચાર આવતો હતો કે, મ્હારો ફેરો ફેગટ જવાનો છે; તેઓ મ્હારી જીને મોકલશે નહિ; ઉપરાંત મ્હારે બે શબ્દો સાંભળવા પડશે. એક વખત વિચાર આવ્યો કે લાવ પાછો જઈ. પરંતુ મરજી પધારીપર પડેલી મ્હારી વૃદ્ધ માતાની ઇચ્છાનું સ્મરણ યદ્ય આવ્યું. હું એવો હતભાગિ કે માતાની કોઈ ઇચ્છા પૂર્ણ કરી શકું નહિ. તેમની આ છેલ્લી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને મ્હારે સહજ પણ પરિશ્રમ લેવો ના જોઈએ. તેને સાઈ હું અપમાનનો ભય રાખું તે મ્હારું કર્તવ્ય કહેવાય કે ના, જવું તો જોઈએજ !

રાત્રે લગભગ આઠેક વાગ્યાને સુમારે હું મ્હારે સાસરે પહોંચ્યો. તે વખતે મ્હને જોઈને બધાં આશ્ચર્ય પામ્યાં. મ્હારા સસરાજીએ કહ્યું કે, “કંઈ ખમર તો આપવી હતી રહેવને ગાડી મોકલી આપત. કેમ આવ્યા છો કહો ?” મ્હે કહ્યું—“હું અમદાવાદથી આવતો નથી. મ્હારી માતૃશ્રીના સખ્ત માદગીના સમાચાર સાંભળી આવ્યો સ્તંભારે હું મ્હારે ઘેર ગયો અને જોયું તો માછની હવે જીવવાની આશા નથી; તેથી”—

મ્હને જોઈતો અટકાવીને મ્હારા સસરાજીએ કહ્યું—“તેમને તમે લેતા આવ્યા છો ?”

મ્હે કહ્યું—“ના, હું લેતો આવ્યો નથી; તેમની સ્થિતિ બદલ નરમ છે. તેમની માત્ર એકજ ઇચ્છા છે કે, મરતા પહેલાં એક વખત પુત્રનું મોઢું જોવું. તેથી—”

આ વખતે પણ મ્હને આગળ જોઈતો અટકાવીને તેમણે રહસ્ય પૂર્ણ મનકમાંજ કહ્યું કે, “હુંઉ, તેથીજ તમે યાએ ઘોડે પુત્રને તેડી જવાને આવ્યા લાગે છો ?”

તે રહસ્યમય સંભાષણ માંભળી હું એકાએક તપી ગયો; પરંતુ ધૈર્ય ધારણ કરી, સુસ્થાને સમાવી લઈને કહ્યું—“હાજી.”

સદૃશ્ય સસરાજીએ કહ્યું—“તમાગમાં તે અકલ્પ છે કે નહિ. મ્હારી પુત્રી તમારે ત્યાં આવે ખરી કે ? અકલ્પ તો કંઈ બદ્ધ દોષથી જાણો છો. જાણો, જાણો, આપી છોકરવાદી કરશે નહિ. આવ્યા છો તો બલે; કહો તમારી માતૃશ્રીને અહિં લાવવાની વ્યવસ્થા કરી છે ? અહિંયાં તેમને જાંધી રીને અતુકજ માઇ પડશે.”

હું વધારે વાર શાન્ત રહી શક્યો નહિ, મ્હે તીવ્ર સ્વરે કહ્યું—“આવું જોલું તમને ખતરું નથી. મ્હારી જી અને મ્હારા પુત્રને હું મ્હારે ઘેર લઈ જઈ તમાં મ્હને કોણ અટકાવી શકનાર છે ?”

મ્હારા સસરાજીએ કહ્યું:—“ તમે-તો બારે મઠ, જણાઓ છો ને શું ? આટલું બધું તેજ ક્યારે આવ્યું ? ”

મ્હેં પણ તે વખતે કહ્યું:—“ હું તમારો નોકર નથી. જાગ્રાન સંભાળીને બોલજો. મ્હારી સ્ત્રીને હું લઈજા જમાનો; કહો તમે એકલો છો કે નહિ ? ”

મ્હારા સસરાજી ગર્જના કરી ઉઠ્યા—“ ના, એકલવાનો નથી. વધારે ‘ ટકટક ’ કરશે નહિ, નહિં તો કાન પકડીને બ્હાર કાઢવામાં આવશે, મમત્ત્વા ? ”

“ શું કાન પકડીને ”—શરસાથી મ્હારા મ્હેંમાંથી પણ આ શબ્દો નીકળી પડ્યા; હું તે વખતે અંદરના રૂમમાં જવાને આગળ વધવા લાગ્યો.

સરશુદય મ્હારાજ બોલી ઉઠ્યા—“ ખચરદાર ! જો તમે અંદર જશો તો અપમાન કરવામાં આવશે. હું તમને સારું કરી દઉં છું. ”

હું તે વખતે કોથમાં વિચારચત્ત્વળ બની ગયો હતો; મ્હેં કહ્યું—“ કાલુ અપમાન કરવા આવે છે, આવે ને ? ”

મ્હારા આ શબ્દો સાંભળી તેમણે પોતે આવીને મ્હારી ગળમી પકડી અને કહ્યું કે—“ રાકેલ, આટલા નાના મ્હેંએ આટલું બધું સાહમ ? ” એમ કહી મ્હને તાણીને લઇ આભા. મ્હારી તે વખતે ચીત્તલાગ કરવાની શક્તિ પણ નષ્ટ થઇ ગઇ હતી.

મ્હને ધરતી બ્હાર કાઢી મૂકી તેમણે બારણાં બંધ કરી દીધાં, હું તેજ બારણાં આગળ ઢળી પડ્યો. ત્યારે પછી મ્હારું શું થયું તે કું કહી શક્યો નથી.

ચોટીકવાર પછી મ્હને ચૈતન્ય આવ્યું. હું ગરીબ, અસલામ, અને આશ્રય પગરતો હતો. ખીન્ને ઉપાસ્ય શું ? હું લમણે હાથ રાખે કેટલાક વખત સુધી ત્યાં બેસી રહ્યો. પછી ધીમે ધીમે આવીને મ્હારી આંટીમાં બેઠો. આડીયાનને મ્હેં તેજ વખતે ગાડી ધર તરફ હાકવાનો હુકમ કર્યો. ત્યાર પછી શું થયું તે મ્હને બિલકુલ ખબર નથી.

ત્યારે મ્હને જ્ઞાન આવ્યું અને આંખો ઉઘાડી, ત્યારે હું મ્હારા તેજ ગરીબ ધરમાં પચારી પર પડેલો હતો. અને જોયું—શું જોયું ? જોયું કે, મ્હારી જાસે પુત્રને, પોતામાં લઇને મ્હારી સ્ત્રી ‘ રત્નવતી ’ ચિંતાવર વદને બેઠેલી છે. આ દેખાવથી મ્હારું મગજ શરી ગયું—હું બેજ્ઞાન થઇને પડી રહ્યો.

* * * * *

(રત્નવતીની આત્મકથા.)

આ આત્મકથાને પૂરી કરવાને માટે મ્હારા સ્વામિ મ્હને આ દુનિયામાં જન્મતા અમી છે. તેઓ ત્યારે જ્યારે શ્યામપર પડ્યા હતા, ત્યારે તેમનું શરીર કાંઈક ઠીક હતું, અને આટલે સુધી તેમની આત્મ કથા લખી હતી; પરંતુ પછીથી આગળ લખી શક્યા નહિ—સંબળું કંઈ, સંભળાનાર મ્હારી, સંબળું અપમાન તેઓ આ, લોકમાં મૂકી તેઓ પરલોકમાં સોખાની મથા. આજે હું આંખમાં અશ્રુ સહિત તે કરુણાગ્નિક જ્વાલત પૂર્વે કરું છું.

મ્હારા પિતાથીએ ન્યારે મ્હારા પતિને અપમાન કરીને કાઢી મૂક્યા, ચોતાને હાથે ન્યારે ધરની બ્હાર કાઢી મૂક્યા, ત્યારે આ સમાચાર મ્હને કાઢ્યે કલા નહોતા; ને કદાચ મન્યા દોત તો શું થાત તે બગવાન જાણે. થોડા વખતમાં આ દુઃખદાયક સમાચાર આખા ઘરમાં ફેલાઈ ગયા; તેમ તે મ્હારા કાન સુધી પહોંચ્યા આવી પહોંચ્યા. તે વખતે મ્હારા હૃદયમાં કેટલો આઘાત થયો હતો તે જે માથા ઉપર છે તે જાણે છે. મ્હારી ઇચ્છા, તે વખતે ગણેદારો આઘને મરી જવાની થઈ. આંખોમાંથી આંસુઓ પડ્યા આવતાં નહિતાં કારણ કે તે પડ્યા સુધાર્થ ગયાં હતા, હું આકુળબાકુળ થઈ જવા લાગી. એક વખત વિચાર કર્યો કે ચીતમરૂ કરીને આખું ઘર ગળાવી મૂકું; અથવા તો માળ પરથી જુલો મારીને મરી જાઉં. આ બ્રાજુ સંખવાથી શું રાપડો હતો ? પરંતુ પુત્ર

મરવું તો નહિજ, તેમ ગુસ્સો કરવાથી કંઈ વળો તેમ નથી. મના ઉપર ગુસ્સો કરે ? અત્યારે મ્હારું કોણ ? કોઈ નહિ-અત્યારે નહિ ? એમણે મ્હારા રવામિતું અપમાન કર્યું અને ધરમાંથી બ્હાર કાઢી મૂક્યા તેમની સાથે મ્હારે સબંધ રાખવાનું પ્રયોજન શું ? કંઈ પડ્યું નહિ.

એક વખત વિચાર આવ્યો કે, ધરનાં બારણાં બંધ કરીને કોઈને અંદર આવવાં હઈ નહિ; પરંતુ પુત્ર તો નોકરની સાથે બહાર હતો. તેથી તરતજ મ્હેં પુત્રને લઇને છાતી સરસો ચાંપી. આ છ માસના પુત્રને મ્હેં કહ્યું-“ બેટા ? શું કરવું, કરી દે ? કરી દે ? પુત્ર રહ્યા લાગ્યો.

તે વખતે મ્હેં કમના બારણાં બંધ કરી કેટલોક વખત વિચાર કર્યો. પુત્ર મ્હારા બોળામાં ઘસી ગયો. હું તેના મ્હેં રહામું જોતી હતી અને વિચાર કરતી હતી. તેમને જીવ કેટલો દુભાયો હશે, કેટલું દારણુ છૂટ સદન કરી તેઓ ચાલ્યા ગયા હશે ! તેઓ ધેર ગયા હશે કે દુઃખમાં માર્યા બીજે કપાઈ ચાલી ગયા હશે ! ના, બીજે ક્યાંય તો તે જીવ નહિ કારણ કે, માણસી રાગ રાખાપર પડ્યાં હતાં ?

તેથી મ્હેં નિશ્ચય કર્યો કે, કોઈને કંઈપણ કંઠ્યા વગર, ધરનાં મથળાં માણસો હવી નહય તે વખતે પુત્રને જામને મ્હારે સાસરે ચાલી જવું, જવુંજ નેધર્યો-જે દેકાણું તેઓ દોવ તે દેકાણું હું જાઉં. મ્હારાં માતા પિતા મ્હને લાકપણુ રીતે અટકાવી રાકશે નહિ.

પરંતુ આટલી રાગે સાત ગાઉ હું ચી રીતે જઈ રાકીય ! તત્તો પડ્યું નેયો નથી. એકલી બેઠકાને શું કરીય ? તેથી વિચાર કર્યો કે મ્હારાજને મ્હારી સાથે લઇજ. મ્હારાજને મ્હને બચાવણુથી મ્હોટી કરી છે, પુત્રની પડ્યું તેજ સંભાળ રાખે છે. તેનેજ સાથે લઈ જઈશ. તે હા પાડ્યો નહિ ? ગમે તેમ કરીને, તેને હાથે પગે પડીને તેને મ્હારી સાથે આવવાનું નહીં કેતાવીશ. તે મ્હારી વાન કચુલ કરશે. આ ધરમાં હું રહીશ નહિ પરંતુ માસુજની મૃતુ રાખ્યા પાસે જઈને બેસીશ અને તેમજ-તેમના પગ આગળ મસ્તક નમાવીને આજીજ કરીશ કે, “ મ્હારો કંઈપણ અપત્તાથ નથી; ” હું તેમનો ત્યાગ કરીને ચાલી છું; હું તમારા અપમાનનો ભાગ લેવા આવી છું. ” તો તેઓ મ્હને કામા કરશે નહિ ? કરશે-નિશ્ચય કરશેજ. મ્હારા આ પુત્રને, તેનું સુરજી પ્રતિમા સરખું મ્હેં જોઈને મ્હને તેમની પાસે રાખશે. ને તેઓ નહિ રાખે તો પુત્રને તેમના બોળામાં આપી, તેમના પગમાં માથું મૂકીને મરીશ ?

પછી મહેં મ્હારાજને બોલાવ્યો; તેને મહેં મમરત હકિકત કહી સંભળાવી. તેણે પહેલાં તો ના કહી; પરંતુ મહેં તેને અત્યંત આજીજી કરી, તેનો હાથ પકડીને રોષ, ત્યારે તેણે મ્હારી સાથે આવવાનું કણ્ઠ કહ્યું. પરંતુ સવાલ માત્ર એટલોજ હતો કે આટલી રાત્રે શી રીતે જવું? સાત ગાઉ મ્હારાથી આવી સપાય? તેમ રાત્રે થંડી લાગવાથી પુત્રની શી વહે ચાલ?!

પરંતુ મ્હાફે મન મ્હને સાક્ષી આપતું હતું કે “લય રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી.” લય શો છે?—સાત ગાઉ ચાલી ચક્રીય. તેઓ દુઃખીત્વ વધને આટલી રાત્રે સાત ગાઉ ચાલી ગયા હશે તો શું હું નહિ ચાલી ચક્રું—ચાલવુંજ નોંધએ. બાળકને પણ કંઠી લાગવાની નથી, તેને કંઈપણ ચરો નહિ—કંઈપણ નહિ. મ્હારે જવુંજ નોંધએ. મ્હારાજને પણ હિંમત આપી અને તેણે પણ સંમતિ આપી.

રાતના અગિયાર વાગ્યા પછી ઘરનાં સૌ માણસ ઉઘી ગયાં, હું મ્હારાજની સાથે ધોળેથી બારણાં બંધ કરી નીકળી પડી. મ્હારા અંગ ઉપર જે જે ઘરેણાં હતાં તે સર્વ કાઢીને ટેબલ ઉપર મૂક્યાં હતાં; મ્હારી સાથે હું કંઈપણ લઈને નીકળી નહિ. હું ગરીબની પત્ની હતી, મ્હારે સોના રૂપાને બંધ શો? એક મોટી ચાંદર લઈને પુત્રને ઢાંકી—વિંટળાળી, એક વરે ધનવાન બાપના ઘરનો ત્યાગ કર્યો. રસ્તે નીકળ્યા પછી મ્હાફે શરીર કંઠીથી ફુલ્યા લાગ્યું. કાંઈ દિવસ ધરતી બદલ નીકળેલી નહિ, પગે ચાલેલી નહિ; તે આજ આટલી રાત્રે સાત ગાઉ ચાલવાને ધેરથી નીકળી પડી હતી. હજુ તો એક ગાઉ કાપ્યો નહોતો એટલામાં તો હું ચાકી ગઈ, પગ લાગી ગયા; પુત્રને તો મ્હારાજે ઉચ્ચ લીધો હતો. મહેં દુઃખીત્વ સ્વરે મ્હારાજને કહ્યું:—“મ્હારાજ! હવે મ્હારાથી ચાલી ચક્રતું નથી.” મ્હારાજને કહ્યું—“બરે! તે તો મહેં તમને પહેલેથી કહ્યું હતું; પરંતુ તમે માન્યું નહિ. હવે શું કરીએ? આટલી રાત્રે રસ્તાપરથી કાંઈ જવું આવતું પણ નથી, શું કરીએ કરો?” તે વખતે મહેં કહ્યું—“મ્હારાજ! આવો આપણે રસ્તાની બાજુએ બેસી જરા વિશ્રામ લઈએ; પછી હું ચાલીશ ચક્રીય.” એમ કહી હું બેસી પડી.

પરંતુ ફરીથી મ્હારામાં ઉઠવાની શક્તિ રહી નહિ. મ્હારા બંને પગોમાં શ્વેતથી લોહી બાગી અડ્યું હતું. હું પરમેશ્વરને યાદ કરવા લાગી; આખોમાંથી અશ્રુઓ નીકળવા લાગ્યાં. તેવામાં દૂરથી એક માઠી આવવાનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. અમે જે બાજુથી આવતાં હતાં તે બાજુથીજ માઠી આવતી હતી. મ્હારા શરીરમાં આ નવિન આશ્વાથી ભરે આવવા લાગ્યું; મહેં કહ્યું:—“મ્હારાજ, ભગવાને મ્હારી આજીજી સાંભળી છે. જો એકાદ માઠી આવતી હોય તેવો અવાજ સંભળાય છે.”

અમે રસ્તાની બાજુપર બેસીને માઠીની રાહ જોવા લાગ્યા. ત્યારે માઠી અમારી નજીકમાં આવી ત્યારે મ્હારાજે માઠીવાનને કહ્યું—“ભાડે આવતું છે કે?” માઠીવાને હા કહી કહ્યું કે—“મ્હારે પણ તેજ ગામ જવું છે. હું માણસોંકર બેસીની નજીકમાંજ રહું છું. બાર આના ભાડુ આવતું હોય તો ચાલો, બેસો.” અમે ‘હા’ કહી માઠીમાં બેઠાં.

માઠી ત્યારે ધેર પહેંચી ત્યારે પહેલોમાના ચાર વાગ્યા હતાં. મહેં ઘરમાં જઈ જોયું—તો ‘બેશ બલાસ’ થઈ ગયો હતો. મ્હારી સાચું ‘એક’ નાંખ્યાં હતાં; મથળા શ્રમશાની

આઓ તેમને અનિદ્રા કરવાની વ્યવસ્થા કરી રહ્યા હતા. હું આ ખતાવ જોઈ સ્થિર બેસી રહી શકતી નહોતી; સામુદ્રના શબ્દ ખાગે પડી મ્હોટથી રડી પડી. “મારું એકવાર જુઓ, હું તમારા પુત્રને લાધને આવી છું ? હું તે બધાંનો ત્યાગ કરીને આવી આવી છું ? એક વખત પુત્રના માથે હાથ મૂકી આશિર્વાદ આપો !—અરે કાંઈક તો બોલો !”

તે વખતે બધાએ મ્હને પકડીને ઓટલા ઉપર બેસાડી. એક પાડોસીએ કહ્યું કે—
“ જો તમે એક કલાક વહેલાં આવ્યા હોત તો તમારાં માતૃશ્રીનો મેળાપ થાત. આહા ! પુત્ર, પુત્ર, કહેતાં તેમના પ્રાણ આલ્યો ગયો ?” એકઠી “ અરે બેટા, અરે બેટા,” ની હૃદયભેદક ચિસોથી મને ધણું લાગી આવ્યું. ”

‘ પાડોસીએ કહ્યું:—” બહેન ? કવે શેષને શું કરશો ? આશ્વ ઉપર આશ્વ ! પ્રાણ-શંકર તમને તેડવાને આવ્યા હતા. તે સત્રીના અગ્નીધાર વાગે પાછા આવ્યા. બધાએ ગાડી પાસે જઈને જોયું તો તે ગાડીમાં ચૈતન્ય વગરના-મેળાન સ્થિતિમાં પડ્યા હતા, અદ્વાપિ હણુ:તે તેવીજ સ્થિતિમાં છે. ”

આ વાત સાંભળી મ્હારૂં હૃદય શાદી જવા લાગ્યું. મ્હેં એકદમ પૂછ્યું કે “ ક્યાં છે, ક્યાં છે, તેઓ ક્યા છે ?” મ્હને તે વખતે લાજ શરમનું ખણુ લાન રહ્યું નહિ. પાડોસી તે વખતે મ્હને ધરમાં લઇ ગયાં. ત્યાં જઈ જોયું તો તેઓ મેળાન સ્થિતિમાં પડેલા હતા.

મ્હારા સ્વામિ આવી સ્થિતિમાં ત્રણ દિવસ સુધી પડી રહ્યા; ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તેમને શુભી આવવા લાગી. તેમણે, સહજ વ્યવસ્થા થઈને એક દિવસ મ્હને કહ્યું:—” રત્ન-વતી, આટલું કષ્ટ સહન કર્યું છતાં તું અહિંયાં રહી શકીશ ? ”

મ્હેં કહ્યું:—” ધણી સારી રીતે. જુઓ સાંભળો; હું તમારા સ્થાને મંત્રિતા કરું છું કે, હું તે ધરનું નામ મ્હારા મ્હોટથી કરીને બોલીશ નહિ. તમે તો જાણે જરોજ નહિ, તેમ પુત્રને ખણુ જવા દેશ નહિ; બીજા માગીને ખાઈશું; નહિ ખાવાનું મને તો આ ધરમાંજ મરી જાઉં; છતાં કોઈ દિવસ તેમની સહાયતા માગીશ નહિ—જરા ખણુ નહિ. કદાચ પુત્ર જો મ્હોટો થઈને તેમની સહાયતા માગે તો હું સત્તજ કરું છું કે તેનું મ્હોં ખણુ કરીને જોઉં નહિ.

દિનપર દિન તેમની પ્રવૃત્તિ જગડતી આવી. તે માંદગીમાંથી તેઓ જમ્યા નહિ; તેજ માંદગી તેમને આ દુનિયામાંથી ઉપાડી મર્ધ. શ્વસુ પામ્યા તે આગવે દિવસે તેમણે મ્હારા તરફ જોઈ દીન સ્વરે કહ્યું:—” રત્નવતી, હું તો જાઉં છું. તું અપમાન, અભિમાન વગેરે જુદી જાણે. પુત્રને રસ્તાનો બીખારી બનાવીશ નહિ. મ્હારું કોઈ સરું બહાલું નથી, હું તેને કાના હાથમાં સોંપી જાઉં ? હું સમજું જુદી જાઉં છું અને તું પણ જુદી જાણે. પુત્રને લાધને ત્હારાં આગાપને ઘેર જાણે; અપમાનની વાત અનમાં લાવીશ નહિ. ”

મ્હેં કહ્યું:—” આ જીવનમાં તો તે પ્રભાણે કદી બનશે નહિ. મ્હને ક્ષમા કરો ! તમે દેવ છો, તમે ક્ષમા કરી દો—તમે જુદી યોગ, પરંતુ હું અનિતું અપમાન જુદી શકવાની નથી—જો તેમણે મ્હારું અપમાન કર્યું હોત તો મ્હને આટલું લાગત નહિ; પરંતુ તેમણે તમારું અપમાન કર્યું છે અને તેની ક્ષમા ? એ વાત કરીને બોલશે નહિ. ” તેઓ જાણે

ખંડમાં લાવી. યુવતિ બાલિકાના ચરણ સમીપ બેસીને સુશુભા કરવા લાગી, દાકતરે ફરીથી એકવાર તે બાલિકાને આંખ ધાધુ. ફરી એક વખત બાલિકાએ ચક્ષુઓ ઉઘાડી ચોર-
ડામાં ચારે બાજુ દ્રષ્ટિ નાંખી અતિ સુકામળ સ્વરે બોલી, “હું ક્યાં છું?” દાકતરે તેને આશાસન આપતા કહ્યું, “તું નિર્ભય થીયે છે.” બાલિકાએ ચક્ષુઓ મીચી દીધાં અને નિર્દાષીન થઈ ગઈ.

૨.

“પંખી એકવાર બોલ.” એક બાલિકા એક મુંદર પોપટને હાથમાં લઈ ઉપર પ્ર-
માણે બોલી. પોપટ શિખવાડ્યા પ્રમાણે બોલ્યો “સરોજ,” “સરોજ,” બાલિકાએ પ્ર-
યત્ન વદને પોતાના કોમળ હસ્ત વતી સદર્શ તાળી પાડી અને પહિને યુવન કર્યું. તેજ
વખતે કાંઈ પાછળથી હાસ્ય સહિત બોલ્યું “બકુલ ! પોપટને શું શીખવે છે ?” બાલિ-
કાનું મુખ લગભગથી ચરમાઈ ગયું. તેના ગુલાબી ગાલ ઉપર રક્તચર્મ સુરંખી પ્રમરી રહી.
બાલિકા તતક્ષણાત પહિ સહીત અન્ય હારથી પસાયન થઈ ગઈ. આગનુક હાથવાર બોલ્યા
આલ્યા સિવાય ત્યાં ઉભે રહ્યો. પંખી બીજા ખડમાં જવા માંડ્યું તે વખતે પાછળથી કાંઈ
હસતું હસતું બોલ્યું—“બકુલ માથે શું પાર્તિલાપ કરે છે ?” મુંદર હાસ્ય સહિત બોલ્યો—
“બકુલ પોપટને રાત્રિ-દિન શું શીખવે છે તે પૂછો દતો. પાછળથી આવેલી યુવતિ
યુવકનો દસ્ત પકડીને તેને અન્ય ગૃહમાં લઈ ગઈ તે ખંડને બંને દંપતિ શયનગૃહ તરીકે
વાપરનાં હતાં. તે ખંડની એક બાજુની દિવાલને અડીને એક મુંદર ટેમલ ગોઠવવામાં
આવ્યું હતું. મધ્યમાં પણ એક જોળ ટેમલ નથા તેની આસપાસ ચક્ષુ ખુરશીઓ મનોહર
રીતે ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. દિવાલ ઉપર યોડીક સારી ચિત્રકર્મકૃષ્ટીઓ દાગેલી હતી.
એક ખૂણામાં એક કાચ ગોઠવેલો હતો. યુવકને કાચ ઉપર બેસાડીને યુવતી સ્નેહ પૂર્વક
બોલી, “બાલી બકુલ હવે ઉમંગ લાવક થઈ છે. તેથી ત્હેનાં લગ્ન કરવાં પડશે. મ્હોટી
ઉમરની બાલિકાને ગૃહમાં રાખી શકાય નહિ.” “કાંઈ સ્વમજાજી પડે છે ?” યુવક
જલીર અથાજ બોલ્યો—“કમળ, ત્હારી મરજી પડે તે પ્રમાણે કર, મ્હને તે બાબતમાં
સ્વમજાજી પડતી નથી.” યુવતી બોલી “બકુલ, મનોહર છે, મ્હને તેનાથી છુટું પડતું જ-
મતું નથી.” બોલનાં બોલનાં યુવતિનો સ્વર ફેધાઈ ગયો, ઉભય સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. યુવક
બોલ્યો—“હું હવે જઈ છું તું બકુલ જાણે જ.” યુવક જવાને માટે ઉઠ્યો. યુવતિ યુવ-
કના રક્ષ ઉપર પોતાનો કોમળ હસ્ત મૂકી. સ્નેહમય દ્રષ્ટિથી તેના મુખાવિદ પ્રત્યે જોવા
લાગી. યુવકે તેને પોતાના બંને બાહુમાં આશ્રય આપ્યો એને યુવતિના લાલ પ્રેસ ઉપર
સ્નેહથી એક યુવન કર્યું. અહા ! કેવું મુંદર દસ્ય ? યુવતિ મૃદુ હાસ્ય સહિત હસી, “હવે
હરણ કરનારી પ્રત્યક્ષ મોહિતીજ ? ત્હેનો રેશમી શીતથી બાંધેલો કાળો કેશકલાપ, ચંચલ,
તેજસ્વી અને પ્રયત્ન નેત્રો ગુલાબના પુષ્પ મરખા ગાલ અને તેનું હસતું કેવું મધુર અને
મુંદર ? અહા ! શાપદગ્ધ અમ્બરજ નહિં તો શું ?—

૩.

ગજાસમુદ્ર નામના ન્હાના ગામમાં એક બાલિકા યુવક વસતો હતો. ત્હેનું નામ
સરોજકુમાર હતું મરોજની બીતું નામ કમળા હતું. કમળા ખરેખર કમળના જેવીજ

મુંદર હતી. તહેવું લાવણ્ય સ્વર્ગની અપ્સરાઓને પણ કુત્રાવે તેવું હતું કિન્તુ કમળાને સં-
તાન પ્રાપ્તિ ન હોવાથી તહેવું વચ્ચે હમેશાં ચિંતામુગ્ધ રહેતું. ગામનાં સપળાં માણસો તે પ્રેમી
મુગ્ધ પ્રત્યે સારો ભાવ રાખતા. ગામનું ઢાંઢપણ મનુષ્ય વિપદમાં આવી પડતું તો તે મુગ્ધ
તેને તન, મન, અને ધનથી ખીની સજી તેટલી મદદ કરતું. ધણી દિવસથી સરોજકુમારને
નવર લાગુ પડ્યો હતો અને એક દાકતરની સલાહ પ્રમાણે એક ન્હાની નોકા લાડે કરી
તે દાકતર અને સ્ત્રી સહિત નાન્દવી નદીમાં ફરતો હતો. એ સમયે બપુલને અર્ધ મૃત્યુ
અવસ્થામાં કમળાએ બચાવી પોતાની નોકા ઉપર લઈ લીધી. બકુલે પોતાનો સવળો હે-
વાલ કમળાને નિવેદન કર્યો. શિવપુર નામના ગામમાં શિવનાથ બ્રહ્મચાર્યની તે પ્રથમ કન્યા
હતી. તેની માતાના મૃત્યુને લગભગ એ વરસ વીતી ગયાં હતાં. માતાના મૃત્યુ પછી લગ-
ભગ એક વરસે પિતાએ ત્રીજી સ્ત્રી સાથે પાણી મહલ કર્યું. વિમાતા હમેશાં બકુલને ધણું
કષ્ટ આપતી. પિતા પોતાની સ્ત્રીને કંઈપણ ન કહેતાં હોયો સ્ત્રીનો પણ લાંબા કન્યાનો નિર-
સ્કાર કરતો. બકુલ હમેશાં એકાંતમાં રહેતી હતી. વિમાતાનો અત્યાચાર હમેશાં વધતોજ
ગયો તે એટલે સુધી કે બકુલને સારો આહાર આપવાનું પણ બંધ કર્યું. ઘરના નોકરો
જે ખોરાક ખાતા તે બકુલને પણ ખાવો પડતો. પણ સાચાર ! બાલિકા શું કરે ? એક
દિવસ વિમાતાએ બકુલને ઘણી મારી. અતિથય દુઃખ સહન ન થવાથી બકુલે આત્મહત્યા
કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કરી નાન્દવી નદીમાં ઝપલામ્મુ. પ્રભુની મરજી ન્યારી હતી. સુયોગે
કમળાની કૃષ્ટિ તેના ઉપર પડવાથી તેને બચાવી પોતાની નોકા ઉપર લઈ લીધી.

સરોજકુમારે શિવનાથ બ્રહ્મચાર્યને એક માણસ સાથે આ હકીકત કહેવડાવી. શિવ-
નાથે કહ્યું હવે મારે એ કન્યાનો ખપ નથી. હવે નિસધાર બકુલ ક્યાં જાય ? કમળાએ
બકુલને ભ્રમિરૂપે પોતાની પાસે રાખી. બકુલ ઉભંગ લામક થઈ હતી છતાં કમળા તહેવા
લગ વિષે પ્રયત્ન કરતી નહિ. તહેવા મનમાં શું હતું તે તો તેજ જાણે ! એક દિવસ બકુલ-
નો દેશકલ્પાપ્ર મુચતાં મુચનાં કમળાએ બકુલને કયું “બકુલ, હવે તું મારી પામે વધારે
વખત રહી શકીશ નહિં. હવે સિમ તારાં લગ્ન કરતાં પછી તારાથી છુટું પડતાં મને
ધણું દુઃખ થાય છે પરંતુ કંઈ ઉપાય નથી.” બકુલ તત્કાલાત મરસ ભાવે બોલી “કેમ
દિદિ” હું તો સદાકાલ તારી સાથેજ રહીશ ત્હે મને બચાવી આશ્વસ આપો છે તેથી
તુંજ મારી અધિકારિણી છે. મારા પોતાના ઉપર મારો કંઈ પણ અધિકાર નથી”
કમળાએ હાન્ય સહિત કહ્યું “બહેન. એમ કદાચી બને નહિં. ચિરકાળ અવિચારિત રહે-
વાય નહિ.” બકુલે ઉત્તર આપ્યો “તેમાં શું યોગ છે “દિદિ” ?” કમળા કણ્ઠ વાર
તે નિર્દોષ મુખ તરફ જોઈ રહી, અને પછી તહેવા બોલે મુગ્ધ ઉપર એક ચુમન કર્યું
બાલિકા ‘લગ્નજીત યદ ગઈ. કમળાએ કહ્યું. “બકુલ, મરણ પૂર્વત તને મારી માથેજ
રાખીશ. હું કંઈ ઉપાય કરીશ.” એ માંબળી બાલિકા સંતુષ્ટ થઈ કમળાના ગળાની
આસપાસ વિંટળાઈ બોલી—“દિદિ” મને તારી ખાસેજ રહેવું ગમે છે.”

૪.

બકુલ મુંદર બાલિકા હતી. તે કમળાને પ્રાણ કરનાં પણ અધિક ચદાતી, બકુલને
માટે ધણે ટેકાલેથી લમના માર્યા આવતાં પણ કમળા તે પ્રત્યે લક્ષ્ય આપતી નહીં. એક
દિવસ કમળાએ સરોજને કહ્યું. “બાલ ! આજે આ દીન દાસી શિક્ષા માટે ગાયના

સુશીલા—(ફલ કેરી દર્શને) મહેને-તો માંખે ચટકા લાગે, તહેને હાથર કેમ બનાવી હશે ?

(વનમાળી દ્વાયથી સુશીલાની આભળી દબાવી લેલી કાઢે છે.)

સુશીલા ! તમે કદિ મધ ખાધું છે ? તે આ માખીનું બનાવેલું છે.

સુશીલા—મધ તો બહુ મીઠું લાગે છે, પણ માંખોનો દબ તો બહુ દુઃખ દે છે.

વનમાળી—સંસારની સૌ વસ્તુઓમાં સુખ દુઃખ હોય છે જુવો ગુલાબનું ફલ કેવું સુન્દર ને કામલ છે પણ તેના કાઠા કેવા વાગે છે ?

રમણ—જુવો, સામે પેલો માંખોનો બનાવેલો સુન્દર પડે છે.

સુશીલા—તે એટલી ગંધી માખે બેગી ફરી રીતે રહે છે ? તેમનામાં લગ્ન થાય તો સલાહ સપ કાણ કરાવે ?

વનમાળી—તેમનામાં એક માખી રાણી હોય છે. તેની આજ્ઞા સૌ માને છે.

રમણ—જુવો, તેમણે કેવા સુન્દર ખુણાદાર ઘરો બનાવ્યા છે. તેમને ધર બનાવતાં કાણ શીખવતું હશે ?

વનમાળી—તે સૌ હાથરની કૃપા છે. સૌ જીવજીવને પોતાને માટે ઘર બનાવવાની શુદ્ધિ આપી છે. સુગરીયનું ઘર તો તેના કરતા પણ ઘણું સુન્દર હોય છે. ધરનું ઘર બને હોયકાનો હોયકો.

તે વાતચીત ચાલે છે. તેવામાં જમવાનો વખત થવાથી ઘરનું તે સહિ દોડતાં દોડતાં ખાવાના રસોડામાં ગયા અને દ્વાય મોંદુ પાંચ આસન પર બેસી ગયાં તે દિવસે ચરણની જન્મતિથિ હતી તેથી દ્વાયપાક પુરી કર્યાં હતા. માતાએ બહુ બદાલથી જાણમાં પીરસ્યું અને તે સર્વ આનન્દથી ખાવા લાગ્યા.

રમણ—(દ્વાયપાક વાડકીમાંથી થોડો ખાધને)—જુવો, આ બંગાળાની ખાડી છે.

સરલા—પૂરી તો ઠીક નથી થઈ.

સુશીલા—ત્યારાથી તો તેવી પણ નહિ થાય

રમણ—અન્દર અન્દર કેમ વરે છે ? જુવો, મહે તો આખા હિંદુસ્થાનનો નકશો બનાવી દીધો આ હીમાલય અને આ વિંધ્યાચલ પર્વતો છે, અને આ જમના, ગંગા, જોદાવરી, નર્મદા નદીઓ છે. જુવો આ સુબાઈ, કરાચી તો કહી ખૂલે પડ્યું છે.

માતા—તમે જો છો કે ખેલ કરો છો ? પોણા નવ વાગી ગયા છે. મહેતાજી લણવાવા આવતા હશે. દરરોજના સમય પર તૈયાર થઈ જવું નોંધ્યો, અને સુમિત્રાની પાસે પણ થોડા વખત બેસવાડ છે જુવો, તહેને તાવ આવ્યો છે, માટે એને એકલીને ગમે નહિ. આ સાબળીને સૌ જલદી જલદી જમી તેની પાસે દોડી ગયાં. સુશીલાએ સુમિત્રાને ફલનો ગુલો આપ્યો.

સરલા—હે હાથર ! મારી બેઠનને ઝડે સારી ફરી દર્શ તો હું તને કંઈક આપીશ.

સુશીલા—જેણે ચંદ્ર, સૂર્ય, તારા બનાવ્યા છે, તેને તું આપીશ ?

રમણ—સુમિત્રા તો દવાથી સારી થઈ જશે

માતા—અહીંયાં આવીને પાછો શો ઝગડો મચાવી રહ્યાં છો ?

સુરીલા—આ સુમિત્રા કેમ માદી થઈ ? તેણે કાંઈનું બગાડ્યું હતું ?

સરલા—તેણે કાલે મૃતને ગાળા દીધી હતી.

રમણુ—ગાળા દેવાથી શું થાય છે ? સડક પર બહુ છોકરા ગાળા દે છે. તે તો કાંઈ માંદા નથી થતા.

માતા—ગાળા દેવી એ મારી વાત નથી સુખ દુઃખ પોતાના કર્મોથી મળે છે. શરીર સ્વચ્છ ન ગંખીએ તો માદા પડીએ.

બાળકોને વંદીએ !

(મનહર છંદ)

કાલું-ધેલું ભોલનારા,

ખેલ રૂઝ ખેલનારા,

ગૃહને શોભાવનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૧

સુનિ સમ મ્હાલનારા,

દુખને ખૂવાવનારા,

હસીને હસાવનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૨

કપટ ન ગળુનારા,

મીઠી મોજ માણુનારા,

ભિમળકા આણુનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૩

પ્રીતિ-રસે રાચનારા,

પ્રેમદાન આચનારા,

સાન નવું સચનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૪

(બરવાળા)

મેલુ તન રાખનારા,

મન-મેલ કાઢનારા,

નીતિ પથે ચાલનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૫

કામ-ક્રોધ બાળનારા,

હડ ચોગ પાળનારા,

રામ-રૂઝ ટાળનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૬

દુકમ બચાવનારા,

બેદ બાન બૂલનારા,

રમીને રીઝવનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૭

દેખે તેવું શીખનારા,

આનંદમાં નાચનારા,

પ્રેમને પીજાણુનારા,

બાળકોને વંદીએ !—૮

—“ ધીરજ ”

મ્હારી માતાનાં દૂધ.

રૂડાં દૂધડા માનડી ! ત્હારા, દેજે મૃતને રાજ,

મીઠા દૂધડા માનડી ! ત્હારા, દેજે મૃતને ગજ

ત્હારા દૂધડાના કુણેડ

નવ દૂધડી એ, બો.

મીઠા અમી એ માનડી ! ત્હારા, દેજે મૃતને ગજ

દૂધાનિ ટપકે, છે ટપકે, સદૃશ્ય;
 ત્હારા દૂધાનિ ટપકે ધોવાતી મેલી સુદ્ધ;
 ધોળાં ઉજળાં, માવડી ! ત્હારાં દેજે મ્હને રોજ-રૂડાં
 દૂધડાંએ ગળતાં જીવન નવું જાગે;
 અન્ય દૂધની ન આશ ત્હારાં મીઠાં અતિ લાગે;
 અન્ય જનમે માવડી ! તુંજ દેજે મ્હને રોજ-રૂડાં.

બનેરારી—૧૯૧૪.

અમદાવાદ :

“ મલયાનિલ. ”

બાલવિનોદઃ જ્ઞાનદાયક સમશ્યાઓ.

૧

સવાલ—કોણમાં ક્યું સળે, કાંસા કરાઈ જાય;
 જોગી નર જાંબા પડે, કહો એલા ક્યું થાય ?
 જવાબ—રાખ ન હોય તો.

૨

સવાલ—વગર આપતે થર પડે, ધોડા ધાસ ન આપ;
 મેજ પડગ છતાં બોય મુને, કહો એલા ક્યું થાય ?
 જવાબ—પાથો ન હોય તો.

૩

સવાલ—જતે બગદ આલે નહિ, હોય જોડા કટિ મરે;
 સી પુરૂષ બને નહિ, કહો એલા ક્યું કરે ?
 જવાબ—જોડ ન હોય તો.

૪

સવાલ—પાન સડે ધોડા હડે, નિઘા વીસર જાય;
 તમે-પર રોટી ફૂલે, કહો એલા ક્યું થાય ?
 જવાબ—ફૂલે નહિ તો.

૫

સવાલ—જતે આંખર આવે નહિ, અંજણે ન રમાય;
 એ કુતરા બાચી મરે, કહો એલા ક્યું થાય ?
 જવાબ—પાતું ન હોય તો.

(કથારિયા)

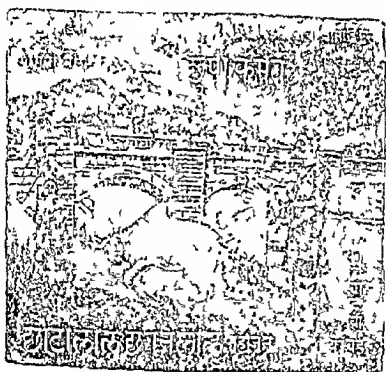
—વલ્લભ ધનંજી શાહ.

૮. જ્ઞાનંદની રૂઝગી પાંચી વરફાચી મેટ.

સફાર્થી વાળ દુર કરવા માટે બાદગાદી સાથુ વાપરો.
કાર્ડ સાઈઝ ૪+૩ ૦ કીમત માત્ર રૂ. ૪.

ફોટોગ્રાફ પાડવાના ન્યૂ.

જુપા કેમેરા

આ કેમેરાથી નાનું ખર્ચુ પણ સહેલાઈથી શેરો ઉતારી શકે છે. ચાલતી ગાડી, ઉડતાં પક્ષી, બે પાંચ બોલમાં ઉમેલાં માણસો વગેરે તમામ જાતનો શેરો પાંચ મિનિટમાં ઉતરે છે, ખરીદનારને સર્વજ્ઞ આકૃતિ સાથે કાચ, દવા, માઉન્ટિંગ, કાર્ડ સલાહ, લેન્સ સાથે કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ દમ આના.

સી, સી, મહાજન એન્ડ કું.,

મુળજી ગેશ મારકીટ સામે—મુંબઈ.

અમૃતભિન્દુ

રોગ અનેક પદ્મ ઔષધ એક—ગમે તે ગેગ ઉપર અગમભાવો, થજુ તે કદિ નિષ્ફળ જવું નથી, વિલાયતી દવાની જેક દુકાને વેચાય છે. ૨૪૨૪૬ નં. ૮૪૨-૨૦ લેખને ખરીદ કરજો. વિગતવાર ચોખ્ખાનીઆ માટે અચળ કુઝે

“ અમૃતભિન્દુ ” ઓફીસ.

મુ. નડિયાદ.

(મુજરાત)

બે જાહેર ચેલેન્જો.

અમે અમારા પ્રખ્યાત રોડના રાત મોહીની બેનાઈના ધાત્મક ટીકા દ્વારા નાખવાથી થયેલીના કુલોની બાર દિવસ સુધી જુઓ નથી આપણે તેવું સાબીત કરનારને ૨ ૬૦૦) નું ઈનામ તેમજ વળી અમારા પ્રખ્યાત

પુ'પાકર હેઅર ઓફીસ.

(૨૪૨૪૬)

જે તેલ માથામા નાખવાથી ખીલવા કુલોની વાછ જુઓ આપે છે તેમજ માથામા દરેક દરતો મરિ થાલુ ન ફાપડાનરક છે વળી જાનવા વેચાના સુખ મીઠાર તેવો એમ શાસ્ત્રિક (વાઈટ મોહલ) નાખવામા આવે છે તે જે માથ સાબીત કરી આપે છે અમારા પુ'પાકર તેલ શાસ્ત્રિક તેવથી જાનવાના આવે છે તેને અમે ૨ ૫૦૦ ઈનામ આપવાને જાણાએ છીએ તે શા માટે જન્મે ધનાનો વેગવતા નથી

એકલા માલેક — ધી ઓરીઅન્ટલ ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કં.

આડત્યા—

મોહીની એન-સી.

ભુમા મસજીદ, મુબક.

આ જાહેરખબર વિશે લખતા મુન્દરી સુમેધમા તે વાચ્યાનું જલ્લાનવા કૃપા કરશો.

લોહી સુધારા માટે સૌથી સરસ

ડૉ. વામન ગોપાલનું જગ-

પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રીય

આરોગ્ય

સાર્સાપરીલા

તેના હજારો દરદીઓએ ઉપયોગ કરી નીરાશા દુર કરી છે.
આ સાર્સાપરીલા બગડેલા લોહીથી થતા દરદા માટે એક
ફોર્મુલા અને અકસીર ઇલાજ છે.

આજ પો પરસઘી એક સરખીરીતે માન પામેલું છે
અને જુદા જુદા પ્રદર્શનમાં

સોનાના અને રૂપાના ચાંદો મેળવવા

આ એકજ સાર્સાપરીલા ભાગ્યશાળી નીવડ્યું છે.

લોહી એ મનુષ્યનું જીવન છે તે જાણ્યું હોય તો અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે માટે
તે સુધારવા દરેક માણસે ડાળજ લેવી જોઈએ તેને માટે આ સાર્સાપરીલા વીના બીજી
એક પણ દવા લેવાની જરૂર નથી વળી આ દવા પીવાથી ઉપદ્રવ એટલે ગરમી અને
તેના વડે થતા રોગો-તેમજ લકવા, સંધીશ્વ, ચામડીપગના ડાળા વાદ, આગનું સુષ્ક આવડું,
શરીરના બળતરા થવી, શરીર ઉપર દેવી સરખા ફોલા થઇ આવવા વીગેરે વીધરો ઉપર
આ દવા અકસીર થઇ ચુકી છે શીશી ૧ નો ૩. ૧ આર શીશી પીવાથી સારો
ફાયદો આપે છે.—પોષ્ટ ખરચ જુદું.

દરેક શહેરમાં દવા વેચનારને
ત્યાં મળે છે.

આર એકદમ મંગાવનારને ૩- ટ્રા
ડો. ગણિતભરોવ કેશવ, હાકોરદાર-મુંબઈ.

અમદાવાદના એજન્ટ ગોકળદાસ મોતીચંદ પાસેથી મળશે.

લખો:—

ધંચીની પોળ-અમદાવાદ.

આ અદેરખમર વિષે લખતા સુન્દરી સુબોધમા તે વાચનાનું જાણવવા કૃપા કરશે

ક્યાં છે હીરિટરિયા !

વાયુમુક્તા—ફી. ૩. ૪-૧૦-૦ પો. છુદુ.

હીરિટરિયા વાયુ ગમે તે જાતનો, એટલે ચીત્રખમ, ખગી, ફેફર, કે બાદ વાયુ હાય સુધારણ, રતના, ગળતી, પ્રદ, લોહી વહી આમળ નીચી, કુદ ગમ-કાળા કાળા, -વગેરે માટે ખાસ દવા દેથી નનપતિની અને પથ્ય રતીન મળતે ખાતી માટે વાચશે !

પાંચપાંચ મિનિટે તાગા કમાન થવું.

રેવાકાંઠાના મે. પોલ. એ. માટેન ન. ૪. મહેતા—“પાટણના મો બહેન બચી મતલ તણાઈને કમાન થતી અને જુન પ્રેનનો વગાડ જાનતા તે વાયુમુક્તાથી અકવારિયામા મુધરી ગયુ. તના સાથે બીજા એ કેસ સુધારી ચક્રો ”

ગાડાના દવાખાનામાંથી રૂ થયેલો કેસ.

આમળશમ ખગા કાગ્ગી ગઢોરીઆદ-નીચાદ “માન કુદળને દનાખાનામાંથી નાપાડી ત્યારે નિસાર થયો, પણ વાયુમુક્તા નાપગના રાગીમા ગરમી આવતી, આમળ મટી. રડતુ અને નામતુ વગેરે ચિત્રખમનું રૂ મટયુ.”

છ માસે અનાજ ખાઈ ગઈ.

મ. ને. માનત, રડોદરા કેમ ફેફરી કે—“ચી. બહેન હવે છ માસથી મડદા આફક મધારીવય મહેડી પડી પડી મડમોલાતી, અમળા આમેજ છપતી, અને પૈથ, અકટ તથા ભુગમે મરવા કારેલી તે વાયુમુક્તા વડે નાદ કચાકમા માલ થઈ.” છ, છ, અનેક સી પુરોપર અભાવેથી છે.

જગનલાલ લાલુભાઈ શાહ-મુ. હોમ-વડોદરા.

આ લલામણ પત્ર જુઓ.

જેક કાનજ ગોવિંદજી, ન. ૪, કંબા નીટ વચકતા, લખે છે—

“તમારે જાણાવત બચ્ચાઓ માટે આ શીરવાદ અમાન છે. એક વખત બચ્ચાને આખાથી ફરી તે માગે છે તે વ્યાદમા મીઠુ તેમજ પુષ્ટિકાંક છે, તેથી દરેક કુટુંબોને હું લલામણ કરું છું કે એક, વખત વાપરી ખાતી કરી.”

અમાન બચ્ચાનો કોય આ પત્ર સાથ બીડો છે, તે નિવાથી નડુરતી વીરે ખાતી થશે. આ કોયો જાહેર કચ્ચ તમોને છુટ છે.”

ડોંગરેનું આલામત લેતી વખતે તે ડોંગરેનું છે એ વીરે ખાતી કરી લેવું.

શીશી ૧ ના ખાર આના. દપાલ ખર્ચ ૪ આના.

કે. ટી ડોંગરે કં. ગીરગામ, મુખજ

આ જાહેરખબર વિશે લખતાં સુન્દરી સુમેધના તે વાંચનારું જણાવવા કૃપા કરશે.

સર્વ દાનાત્ પરં દાનં અન્નદાનં વિશિષ્યતે ।

તદ્મારાજ લાલની

એક અમુલ્ય સૂચના.

શાસ્ત્રજ્ઞાનું પાલન.

એ

હિન્દુ માનનો પરમ ધર્મ છે.

भवन्ति नरकाः पापात् पापं दारिद्र्यं संशयम् ॥

दारिद्र्यप्रदायनं तस्मात् 'दानपरो' भवेत् ॥

દાન નહિ આપવાથી દારિદ્ર્ય આવે છે, દારિદ્ર્યથી પાપ થાય છે અને પાપને પરિણામે નર્ક મળે છે.

માટે

असौ इषियाभां अन्नदान साथे अमर नाम !

રૂ. ૨૦૦ આપી અન્નદાન ખાતે એક દિવસ રોકી આરત્ની તપ્તીમાં નામ ડોતરાની યાદગિરી અમર કરો ! !

ગરીબ હિન્દુ અનાથોની દયા લાવવી અને તહેમને સારે માટે પ્રસંગે બ્રાહ્મણોની માફક યાદ કરી દાન આપવું એ દરેક હિન્દુનું કર્તવ્ય છે. કારણ કે, આવા નિરાધાર અનાથોને દાન કરવાથી જ પરલોકની વાટ ખરચી પ્રાપ્ત થાય છે.

માટે તમારા દાનના મની-એકાઉન્ટ તુરત નીચલે સરનામે મોકલવાની આપો.

એક રૂપિયા સુધીના દાન વાર્ષિક રિપોર્ટમાં છપાય છે. તે રિપોર્ટ મફત મળે છે, તે મંગાવવા દાન મોકલી લખો.

મંત્રી-હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

નડીઆદ.

આ આંદોલનને વિશે લખતા સુન્દરી સુજોષમાં તે વર્ષવાનું જણાવવા કૃપા કરશો.

૨૫ સોનાના ચાંદ મેળવનાર.

ધી બેંગાલ કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લી.

કલકત્તા.

ના. મરાઠુર કારખાનામાં અપરુ-કે સાધનથી બનાવેલી અકસી
બનાવેલો.

“ પુષ્પોલ ” ફ્લોરલ હેર ઓઇલ “ Panshol ” Floral Hair oil ”
આ ઉત્તમ બનાવટ વાળના મુગધી તેલે બનાવવાની કળામાં
અમમ પંક્તિએ વિરાજે છે, એની અપૂર્વ મુગધીના તાલશમાં, મુળ તેલની વાસ તદ્દન દૂર
કરેલી હોવામાં અને મધુર અને સ્વચ્છ બનાવટમાં આ તેલ બેસક દરીયાઈ વગરનું છે
તેની સુવાસ નાણુક અને મધુર હોવા છતાં મીઠી અને લાંબા કાળે મુધી રહી ગ્દે તેની
છે. મગજને હંધ આપવામાં આવું એક બીજું તેવ નથી.

કી. રૂ. ૧-૦-૦ એ ઑસની શીશી.

એકસ્ટેક્ટ એબ્રોમા એબ્રી લી. (Ext. Abroma August lig).
આ ઉત્તર કમલેતુ સત્ત્વ શ્રીઓને રત્ન આવતાં
જની પીઠ પર ગમજાણુ હોવા માટે અતુલ્ય મિદ્ છે. આંખોની આસપાસ કાળા યધા,
વારંવાર માથું ચડતું, વેદા ઉપર લાગતી લાગણી, અને રતુસાવ વળતે અનીચલ પીઠ,
એ મર્વ ચિહ્ન આ ઓળખિતું યોગ્ય દિવસ એવન કાગથી નાશ પામે છે. રતુ જલદીથી અને
વગર પીઠએ આવે છે. અને પંડોથી શ્રીઓને જર્લ રહેવાનો રગ્તો ખુલ્લો કરી આપે છે.

કી. ૪ ઑસની શીશી રૂ. ૧-૦-૦.

ઈન્સેસ ઓફ નીમ (Essence of Neem) લીખાનું સત્ત્વ દરેક
બતના ચામડીના દરદોમાં પ્રખ્યાત ગુણકરી છે.
અમ, ગરુડન, અનિદાન આગ્રીપર ચામ અને યોજીવિકાર ઉપર આજ ઉપયોગી છે.

કી. રૂ. ૧-૦-૦ ની ૪ ઑસની શીશી—

આ સિવાય બીજા અનેક રોગ ઉપર દેશી વનરપતિની તથા પેટર દવાઓ માટે
અમારૂં પૂર્ણ માહિતીવાળું દવાઓનું કેટલેક ગંગાવો.

એન્ટિસેપ્ટિક પાઉચ એન્ડ કું ત્રણ હરવાલ-અમદાવાદ.

આ હાલેરખખર વિશે લખતાં સુંદરી મુખોધમાં તે વાંચ્યાનું જણાવવા કૃપા કરજો.

ONE PAYING COURSE.

(Success guaranteed.)

"ACCOUNTANCY" course is taught by Correspondence. No condition of age or University Certificate. No study by heart. Grand reduction in fees. Course is most useful for service and promotion. Candidates enrolling daily. Candidates are prepared for London Chamber of Commerce Examination. School is recognised by Government. Do not lose this golden opportunity but write to-day for full particulars to,—

C. C Education Office.

POONA CITY.

Wanted agents every where Liberal commission allowed.

કલકત્તા અને મદ્રાસનાં સમગ્ર હિન્દનાં આયુર્વેદિક પ્રદર્શનોમાં
સોનાનો ચાંદ મેળવનાર.

અંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ.

શાસ્ત્રીય દેશી દવા બનાવનારા.

એવફી-મન રોડ, મુંબઈ.

દરેક જાતની શાસ્ત્રીય દવાઓ ઘણાજ કીંદ્રાયત ભાવે મળશે.

ચક્રપ્રભા મુદ્રી.

મૂલ્યાંકયના તમામ વ્યાધીને તત્કાળ દુર કરે છે તો. ૧ ની કી. રૂ. ૧-૦-૦
મંદાગ્નિ વટી.

રીસ્પેશીયા યાને મંદાગ્નિને ઉત્તમ ઉપાય. ૦૧ રતલની કી રૂ. ૧-૦-૦
વધારે વિગત તથા લીસ્ટને માટે ઉપરને શીરનામે લખો.

તારતું શરનામું "અંકુ મુંબઈ" } અંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ.
ટેલિગ્રામ નં ૨૨૦૮-૨૨૦૯ } એવફી-મન રોડ, મુંબઈ.

આ અલેખખત વિશે લખતા સુન્દરી મુખોધમા તે મામ્યાતુ જણાવવા કૃપા કરશે.

૨૫ સોનાના ચાંદ મેળવનાર.

ધી બેંગાલ કેમીકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્ક્સ લી.

કલકત્તા.

ના. મશહુર કારખાનામાં અપકુ-૩૨ સાધનથી બનાવેલી અકસરી

બનાવટો.

“ પુષ્પોલ ” ફ્લોરાલ હેર ઓઇલ “ Panchol ” floral Hair oil ”

આ ઉત્તમ બનાવટ વાળનાં મુગધી તેજો બનાવવાની કળામાં પ્રથમ પંક્તિએ વિરાજે છે. એની અપૂર્વ સુગંધીના તાલ્લશમાં, સુખ તેજની વામ તદ્દન દરેક ફેરેલી હોવામાં અને મંપૂર્ણ અને રવન્જ બનાવટમાં આ તેજ બેસક દરીદ્રાઈ વગરનું છે. તેની સુવાસ નાનુક અને મધુર હોવા છતાં મીઠી અને લાંબા ટાળ મુધી ટકી ગંદે તેવી છે. મગજને હંડક આપવામાં આવું એક જીલું તેવ નથી.

કી. ૩. ૧-૦-૦ એ ઝાંઝની શીધી.

એકરેક્ટ એબ્રોમા એગ્રી લી. (Ect. Abroma Argemint liq).

આ ઉત્તમ કમલનું સત્ત્વ ઝીઝોને રતુ આવતાં ચત્રી પીઝ પર ગમખાણ હોવા માટે અનુભવ મિદ્ધ છે. આંખોની આસપાસ કાળા ડાઘા, વારંવાર માથું ચઢતું, પેટ ઉપર લાગતી લાગણી, અને રતુસાવ વખતે અતીશય પીઝ, એ સર્વ ચિહ્ન આ આપધિનું યોગ દિવસ મેવન કચ્ચાથી નાશ પામે છે. રતુ જલદીથી અને વગર પીઝએ આવે છે. અને પગેથી ઝીઝોને ગર્ભ રહેવાનો રત્નો ખુલ્લો કરી આપે છે.

કી. ૪ ઝાંઝની શીધોનો રૂ. ૧-૦-૦.

ઈન્સેસ ઓફ નીમ (Essence of Neem) લીંબાનું મત્ત્વ દરેક

જાતના ચામડીના દરદોમાં પ્રખ્યાત મુશ્કરી છે. ખમ, ગડગુમડ, પતવિદાઃ ચામડીપર ચામ અને લોહીવિદાર ઉપર ખાસ ઉપયોગી છે.

કી. રૂ. ૧-૦-૦ ની ૪ ઝાંઝની શીધી—

આ સિવાય બીજી અનેક રાગ ઉપર દેશી વન્દ્યપતિની તથા પેટનું દવાઓ માટે અમારું પૂર્ણ માહિતીવાળું દવાઓનું ફેટલોગ મંગાવો.

એન્ડ-લેસ—પંડિત શાહ એન્ડ કું ગ્રામ હરવાલ-અમદાવાદ.

આ જાહેરખબર વિષે લખતાં સુંદરી સુબોધમાં તે વાચ્યાનું જણાવવા કૃપા કર્યો.

મહાન યોગી હર્ષદેવી કહે છે કે

परिमलतो पाताः शाखा नयादकुर काव्यो

मधुर विस्तोदकष्या नावः श्रियाः विकपक्षिणाम् ।

એટલે—

‘વસન્ત ઋતુ નંદારે પ્રસરી રહી હોય છે તંદારે વાસુ મુગધ રૂપ અને છે: સાખાપદ્મવરમંથી મેં કડો નવાકુર ઉત્પન્ન થાય છે- ફાણલ પક્ષીની મંદુર વાણી ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન કરે છે.’

અરે ! વસન્ત ઋતુમાં સર્વે ગુણોનો ઉત્થ થાય છે, વસન્ત ઋતુની મેરદાનરીમા પણ વસન્ત માં ખીસતા પુષ્પોની મુગધી આપનાર એવું કહત એકાદ ઓરો-દીલખહાર સેન્ટ છે. તેની મનોહર સુન્દરીથી ઉપાસતાં નંદવામાં મુગધ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈને મનને એક પ્રકારનો નવીન હિત્સાદ અર્પે છે

માંગલિક પ્રસંગે, વાર તહેવારે ‘ખીલું’ ફાળપણ નાતાનું મેટ અથવા અચર વાપરના કરત હજારો કુલોનું અનેક ઓરો-દીલખહાર વાપરે અને તેની ખુશખોશો બે ઘડી વિચાર કરે,

ઓરો દીલખહાર સેન્ટ—નાની બારલી કીમત રૂ. ૦ ૮ ૦

” ” ” મધ્યમ ” ” ૦ ૧૨ ૦

” ” ” ના ઓસની, ” ” ૨ ૦ ૦

મુગધી કાંઈ એકનો એક આનો.

ધો એંગલો ઇન્ડિઅન ડ્રગ્સ એન્ડ કેમીકલ કંપની.

૫૫, જુમા મરાજદ મુબર્ક

ફરેક જાણીતા વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી શકશે

KAMET FOLLS
SACRIF FROM THE GODDESS OF BEAUTY

IS A GIFT FROM THE GODDESS OF BEAUTY

અસિનો આનંદ તહેમતી સૈદ્ધ્યતાને લીધે છે સૈદ્ધ્યતા મુદર વાળના અંગે રહેલી છે
અને સુદર વાળો આમ કરવા માટે દ્વિફુલ્લનની અંગિયો કામીનીયા અંગિયવજ વાપરે છે
દિમિત ખાટલી ૧ નો ૧ ૧—૦—૦ વી પી. ખર્ચના રૂ. ૦—૪—૦

" ३ ॥ ३ २-१०—• " ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥

ધી ઑંગલો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની,

૭ દરેક વેપારી પાસેથી પણ મળી શક્ય.

૫૫, જુમા મસજિદ મુબારક.

સુન્દરી સુખોધ.

યવ નાર્યસુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા. | મનુ.

સંપૂર્ણ

અને

ઓફ્ટોમો

૧૯૧૬

પુસ્તક

૧૩

અક

૯-૧૦.

શ્રીમાન મહારાજ શ્રી સિવાજી છવપતિ

હિન્દુ સામ્રાજ્યનો પુનઃસ્થાપક કરનાર દેશભક્ત મહાવીર

જાણ સંપાદક —

શ્રી બ.કે. સમાજ.

પ્રકાશક અને ત્રી —

રામભોજનરાય જસવંતરાય

સુન્દરી સુખોધ મંદિર અમદાવાદ

પ્રો. જેમ્સની

વિજળીક શક્તિની ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ શરીરમાં ઘટી ગયેલું વિજળીક તત્વ પુરતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી સુપુર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્ઞાનનુભવી નમજાઈ, અછરેણુ, ઓરાક ન પચવે, હાથ પગનું કુખલુ, મગજને ચક્રી આવવી, યાદશક્તિ ગુમ થવી, મનની ચિંતા, ઉદાસી

કામપણું કામ પર ચિત્ત ન લાગવું ખાવા પર અરચિ, છાતીનો ધગધારો દરેક, દમ, આંખે અધારા આવવાં, ચંદુશની શીકાશ, જીવાન વિઘ્નથીનું અવ્યાસના બોભને લીધે નમજુ પડેલું મગજ તેમ, તેમજ વકીન, બારીરટગે અને કલ્લો, રક્ત ભારતગે, અને બીજાઓ કે જેમને રાત દીવસ મગજ કસવું પડે છે તેમને આ ગોળીઓ ધૂંકી મુતમાં અજગ જેવા ગુણ કરે છે. તેમ જ આંખોને દદનાર મારીક બીમારીથી શરીર લેવાઈ જાય છે અને બીરંગીઓ, કમરનો દુખારો, પ્રદર, લુખ મરી જતી, ધોગેર રોગો થાય છે તે ઉપર આ ગોળીઓ ધણીજ ફાયદાકારક છે.

આ દના લેવાથી જ્ઞાનનુ અને જીવીમા અસાધારણ વધારો થાય છે, બાલ લાઇ થાય છે, આખ ચળકતી અને તેજસ્વી બને છે, મં એચળ અને યોગ્યુ થાય છે જીવન સારી પેઠે લાગે છે અને પેટ સાફ આવે છે. બીજા બળતી દવાઓ વાપરવા પહેલાં, આ ગોળીઓ વાપરી જુવો ન

વેતરણી:-ગોળીઓ ખરીદતી વખતે Pro. James Electro Tonic Pearls પ્રો. જેમ્સ ઇલેક્ટ્રો ટોનિક પર્લ્સ, (પ્રો જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓ) બરાબર વાચીને લેવી - -

કીમત—જ્ય ગોળીની શીશોના ૩ ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગોળીની શીશોના ૩. ૨ વી. પી. ના એકથો ત્રણ શીશોઓ સુધીના ૩. ૦૧ પધુ

ધી એંગલો ઇન્ડીઅન ડ્રુગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

નાં. ૫૫, જીઆ મસજીદ મુખર્ષ.

સુન્દરી સુબોધ.

પુસ્તક ૧૩ સું) સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર. ૧૯૧૬ ૬ (અક ૬-૧૦.

અનુક્રમણિકા

ચિત્રપરિવચ	
મદારાજ શ્રી શિવાજી હયપતિ (મુખ ૫૬૫૨)	
દુષ્ટતા—ચકુન્નયા	૨૪૧
શ્રી કુન્ન વિદારી	"
સદય ગુજન	
આનંદો ખલ્લો શ્રીયુત્ત દરિયાવ પરીખ	"
નરીતવ પત્ની સન્દેશ , દેશવલાલ મણિયાર ૨૪૩	
મહર્ષિ જાતભાઈની હરમી જન્મતિથિ	૨૪૩
મતારીઓને મળે તો દેશવલાલ મણિયાર ૨૪૬	
વાર્તાસહસ્રી	
બેદી ભૂલવણી, અગ્રેલાલ અવશમસાઈ ૨૪૭	
વરવિદ્યે વીધેવી વીણા , મોતીલાલ દેસાઈ ૨૫૦	
પિતૃપ્રેમ , ન્યપમાદ મણિલાલ જાની ૨૬૨	
ગુહ્યમર્મ	
જગત મિદમા છે ? , પ્રાગજી ચકુન્ન ૨૬૮	
ક્રીડાગા ઉચ્ચ કેળવણી ॥ પ્રચારની	
જરૂર , વિહારસ મુ શાહ ૨૭૧	
જાપાનમાં ક્રીડાની વિધિ , મોતીલાલ	
જાપાલાલ ૨૭૨	
ગાગાનુ એક મુખ , કુંબ , પ્રમાથ કર જ ૨૭૫	
વર્ગમંજુલા	
શ્રી કેળવણી અને કન્યાઓના લગ્ન ,	
એમ યુવક ૨૭૮	
જાપાના હુમા દસતી ક્રીડા , પ્ર મ. દવે ૨૭૮	
લગ્ન પહેલાં તપાસની જરૂર , કી કી	
આમર ૨૮૦	
ક્રીડાને નમસ્કાર કરાય ? , મોહમ્મદ ૨૮૨	
જાજ વન્ય 'બેન' ૨૮૩	
સિદ્ધા કુટુંબ , શ્રી ૨૮૪	
સુબોધ લગ્ન	
જનમળનું એક આનંદ બહેન શ્રી સુન્નમા ૨૮૫	

વિવાહલા-બૈદહ	
શિયાળાના પાંચે જનાવવાની રીતો ,	
શ્રીયુત્ત અ સુ પરીઆર , ૨૮૮	
ચાલોપાન	
ગોધરાની ગાયકણ કેસવપ્રસાદ દેસાઈ ૨૯૭	
સુન્દરી સુબોધ—માસિકનો વધારો	
સરસ્વતી	
અમલવામાં મળેલી પ્રાતિક પરિમિત	
સુન્દર બાલિકાઓએ ગાયેલા રાષ્ટ્રીયગીત ૨૯૬	
કામ્યકૃત્ત	
સુન્દરી બહેનોને આમન્ય—	
રા ન્દાનાલાલ કવિ , ૪૬૨	
સ્વદેશ બક્ષિત-દેવ ટો દરિયાલ દ	
ધંદાદ મુ ૪૬૩	
ઝીંજીરીયા મેઢ રા ન્દાનાલાલ કવિ ૪૬૩	
સુન્દરી સુન્દરાત અગ્રેસર દુરાગજી ૪૬૪	
સુન્દર પુત્રીઓને આમન્ય રાગનોદનસમ ,	
મીરાંમાઈ અને પદ્મિની સવા 'અઘાત' ૪૬૫	
માગી સોગીન રા રામમોદનસમ	
જ દેસાઈ ૪૬૯	
પ્રેમ મદિમા સ્વ થી લાગાનાય ૪૭૦	
બંસીના મહા કવિ દયારામ ૪૭૮	
પરમ્પત્રની આગી ઉદ્દેશવા વિરે ગરની ૪૮૮	
કવિ દસપતરામ ડાળાભાઈ	
રેગીલી પુનેમ કવિ કિરોજ ૪૮૫	
કુન્ન કોરી જા, ન્દાનાલાલ દ કવિ ૫૦૦	
મ્દેભાનોને પ્રાર્થના રા મણિયાર ૫૦૦	
મસાજ-સાહિત્ય-વિહાર	
શ્રી નાનાભાઈન્યતિ રા અન્દમણી-	
ચકર પડિત ૫૦૧	
મેસતા વર્ષમાં ગુજરાતી હિન્દુ ક્રી-	
મહાના સમાચારોને જે જોત	
મો ટાગલ મ્દેશ ૫૦૭	

રજાનામાં કામ કરતો મજૂર વર્ગ
અને અનુયાયી. ૫૨૮

ફુલવાહી

પેલી ચુલરાંત કેળવણી પરિષદ ૫૨૭

પ્રાતિ સંસાર સુધારા પરિષદ ૫૫૪

પ્રવાસમંજરી

મારો આફ્રિકાનો અનુભવ શ્રીયુગ
મુખ્ય દે મળિઆર ૫૨૧

વાતાવરણ.

મજાતથી કોણો શ્રીયુગ ધીરજ. ૫૭૦

લગ્ન પછી એક-૨ મહિને, એમ
એમ પોતા ૫૭૭

માન મંજન રા નટવગલાલ ની મેટા. ૫૮૦

ચાલોપાન

એક સુંદર વાર્તા શ્રીયુગ 'રેગોગી' ૫૮૩

જાગ્રત અને પંખી " ૫૮૪

મધ માખી " ૫૮૪

નિવેદન.

આ પત્રના આદરને બેઠવું પુસ્તક (૭ લઘુભાગ તેવાર ધર્મ ચૂકુડ છે તે) નો
વાળ સમયમાં મળશે. પરંતુ જાતી સંતો વિશેષ લાભ આપવાની હિતચાથી વ્યોતિષો-
પાધ્યાય ગિરિજાશંકર હરીશંકર જોષી (કાલ અમલ) દ્વારા ૧૯૮૩ ની આસપાસ
મોકલેલ લઘુભાગ ૧૦૦ પાનાનું-અનેક વિષયો તથા ગાદિતી સંદર્ભનું-પંચાંગ આ એક
સાથે દરેક ગ્રાહકને વિનામુલ્યે મોકલવામાં આવ્યું છે.

કાગળની મોલવારીના આવાં મુદ્રેલ સમયમાં વિશેષ ખર્ચ કરીને પણ પદાર્થો
અમે અમારાં આદરને પ્રસન્ન કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ, એ આથી વિગત ધરી એમ આપા છે.
નવેમ્બર-ડિસેમ્બરના રી સેખનો અંક પ્રકટ થતાં વિલગ થશે છે. યોગ્ય સમયમાં
તે તથા જાન્યુઆરી અને ફેબ્રુઆરીના અંકો ગ્રાહક મદાસ્યોને મળી જશે, એમ ખાતરી છે.
વ્યવસ્થાપક, મુન્દરી મુખેધ.

છદગીની મોટામાં મોટી મેળ
એક મનમાનતા પરકુશમમાંજ સમાયલી છે.

ઓટો-પરસ્તાન

જેની હુનીયામાં ભેળીજ નથી

ખટ મોલાર અને ચબેલીના ઉમતાકુલોની ખુલ્લોથી ભરપૂર
નામ પ્રમાણે મમ આપનારા આ સર્વોત્તમ સેટના માગ
મેથી ચાર દીપા રૂમાલમાં નાખવાથી ચાર થી છ દીપસ
સુધી મનપસંદ ખુલ્લોથી ગમજ તર કરે છે

ધી પરસ્તાન પરકુશમરી કુ.

૧ પાપોની-મુખેધ.

ની-કોમત નું

અગ્રી દરમની ટવુનના
આના આદ

એક કામની ટવુ ના
આના આદ

અરધા આકેસની ખાટવી
૨ જે

સુમધી મારક કા-૧ ના
આના ખાદ

ની-કોમત નું

આખરુદાર એનટો

એકએ છે

શ્રી

જ્ઞાનમંદિર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.

સર્વે જાતનાં પુસ્તકો.

પદવ્યવહારના શોખીનિને મનપસંદ

લેટરપેપર, નોટપેપર, કવર, ઈન્વીટેશન કાર્ડ, બીપ્રીન્ટીંગ કાર્ડ

ઈંક ઉપર રંગીન અને સુંદર નામ, શરનામાં તથા ધવાને લગતી ખખગે.

સુંદર અને સુચોલિત રચનાવાળાં, એક બે કે ત્રણ રંગમાં

માનપત્રો, કંકોત્રીઓ, ફેન્સી લેખલો, પંચાંગો ઈં

તપતવીન તરેહ અને મનોરંજક છાપવાળી

હરેક જાતની ન્હાની મેલ્ટી જાહેરખબરો;

વરેપારીઓને ઉપયોગી

ખેલો, બીલો, જરૂરીયાં, એક, હુડી, ગણવટપટ્ટા, ડેરીની લેખલો.

વગેરે

ત્રીજે

વગેરે

સર્વે જાતનાં છાપવાનાં કામ

ઉંચી જાતની કાગી તેમજ રંગીન ગ્રાહીથી ચુમ્મટાતી, ઇમેજ, હાંસી, સસ્તુતમાં

તરેહ તરેહનાં નવાં અને મનોહર

ટાઇપો, બોર્ડરો, કટો, ફ્લો, બ્લોકો, ગ્રાઉન્ડ વગેરેથી

સફાઈદાર, સતોષકારક, સસ્તાભાવે અને વખતસર

આ છાપખાનામાં જાપી આપનામાં આવે છે.

આ છાપખાનામાં દામ આપવાથી છપાવનાર ખુદે તપાસવાની

કડાકૃથી બેફીકર રહી રાકે છે.

અ: પ્રેમમાં દર દરવર્ષે દિવાળી ઉપર સુંદર ફેલે-ડરો છપાય છે.

મનેજર:— શંકેરરાય અમૃતરાય.

ગાડગીરી રોડ—વીરચંદ ગીપચંદ લાપકેરી સામે,

અમદાવાદ.

ચપટીએ તો દાટ વાળ્યો !

એક જ ચપટીમાં ચમત્કાર જોયો ? હજારો જુના અને જગતજસ્ત સુઆ, એવ મારા બાપ ! આત જન્તર કે મન્તર, ખરું કહું તો, મેં તો આલું મારી જીંદગીમાં પણ કદી જોયું નથી, જોતા નથી અને જોશિ નહિ. એ ઈશ્વર ભલું કરજો એ અમદાવાદવાળા એ. એન. ટ્રીવેટી પ્રધર્સ સ્નેહ મગ્યન્ટનું છે, તેએ એ મારા પાસેથી ચોવીસ દોડીયાં તો ઝોકાવ્યાં, પણ મારા લેજના, આંખોના, નાકના, મસ્તકના અને દાંતના તમામ રોગોનો કુદોજ કરી નાંખ્યો. હું તો એમનાં વળાણ કરું કે એમની વનસ્પતી નીક્ષર-સુવાસીત માંગલોર એડીક્ટેડ તપખીરનાં કરું ? સરકારે પણ ઈસ્ટી કરીને રજીસ્ટર્ડ ઠીક કરી દીધી છે ? નહિ તો હજારો લેલાણુ તેમની પાછળ પેદા થાત. મારું બેઠું એક ચપટી તો, કેવું કામ કરે છે ? કામ કર્યા પછી મેં તો એક જ ચપટી મુઠી પણ આંખ અને મગજની ગરમી પાણી વાટે બહાર, મગજ ઠંડું ગાર ! નાકમાં ખુશબોનો પાસવાર અને મનને તો આનંદ અપાર ! બસ-ફતોહ ! ચાલ રવાને હવે તો આ પ્રમાણીક બાપારીને કમાણું, તેમની ફેક્ટરીમાં બનવી તદ્દન ચોખ્ખી જાનાવરીની દરેક જાનની તપખીર સુવાસીત તંબાકુઓ અને સુવાસીત તંબાકુની ગોળીઓનું સુચીપત્ર અને નમુના ગંગાણું, પછી એજન્સી રાણું, એટલે તપખીર મુંગવાની અને તંબાકું ખાવાની મજાદ પડશે અને કમીશન પણ મળશે. આવા બિહાર તો આ એક જ છે કે આપણે જણાવીએ તેજ જાતની વસ્તુનો નમુનો પોતાના ખર્ચે મફત મોકલે છે.

વીજળીના દીવા. ELECTRIC POCKET LAMPS.

- (૧) એક નાના ગળથમાં પણ રાખી શકાય છે.
- (૨) અગ્નિની બીલકુલ ધાત્વી નથી.
- (૩) તેજ, દીવેટ કે દીવાસળીની જરૂર પડતી નથી.
- (૪) ફક્ત ચાપ નીચે ખસેડતાજ દસ કેન્ડલ પાવરના એક લમ્પ નેટલી લલકાર શકતી થાય છે.
- (૫) જગ પણ કુણી કે ધુમાડો ચતો નથી કે વામ આવતી નથી.
- (૬) રાત્રીને વખત એકીકા તલે રાખી જરૂર પ્રમગે કામમાં લેવાથી માન્યી સવાર મુઠી બીજા દીવા બળતા ગાખવાનો નકામો ખર્ચ અટકે છે.
- (૭) જામ કરીને ડીપ્રીક્ટ કરના એકીમરો, જાણણુ તેમજ મુઆદર લોધા વારતે ધણજાન ઉપયોગી છે. દીપત ૩, ૨, ૩૫, ૩, ૩૫, ૪, ૫, ૬. પોસ્ટેજ ૬ આના. રપેર એટરી ૧૨ આના. પોસ્ટેજ ૪ આના.

સરનામું—સી. ગોવિન્દ એન્ડ કો. (મું. સુ) અમદાવાદ.

C. Govind & Co. (S. S.) Ahmedabad.

સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો.

ચોગિની. (સ્ત્રીલી નવલકથા.) રૂ. ૧-૪-૦
ખાસા. (સુખોદયક) , , ૧-૪-૦
વાર્તાલહરી. (મનોહર વાર્તાઓ.) , , ૧-૦-૦
રસીલી વાર્તાઓ. (મીઠી મીઠી) , , ૦-૮-૦
મુદુલા. (ગ્રોત્સાદક નવલકથા.) , , ૦-૮-૦
કર્મલિની. (સ્ત્રીલી નવલકથા.) , , ૧-૦-૦
સુન્દરી સુખોદયના સ્ત્રી લેખના સચિત્ર
ખાસ અંક.

૧૯૧૨નો ખાસ અંક (પંદર ચિત્રો-૧૦૮ પાનાં)
૧૯૧૩નો ખાસ અંક (સત્તર ચિત્રો-૧૬૨ પાનાં)
૧૯૧૪નો ખાસ અંક (ગાવીસચિત્રો-૧૩૫)
મૂલ્ય દરેકના રૂ. ૦-૧૨-૦

સુન્દરી સુખોદયનાં પાછલાં પુસ્તકો.

સુ. સુ. છ કું વર્ષ રૂ. ૦-૧૨-૦
" " આકર્ષુ " , , ૦-૧૨-૦
" " નવમુ " , , ૧-૦-૦
" " દસ્તમુ " , , ૧-૪-૦
" " અગિઆરમુ " , , ૧-૪-૦
(દરેક પુસ્તકનું દપાલખર્ચ જુદું.)
નીચેના ચરનામે લખવા વિનંતિ છે.
વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુખોદય, અમદાવાદ.

લેક્ટોલ અને દૂધનો ઝરો.

આ દવા માતાઓનાં ધાવણુ વધારી ધા-
વણું છોકરાંઓનું સારી રીતે પુરવડે છે. માતાઓની
નમજામ અને થાક દૂર રહે છે. ધાવણુ ન
આવડું હોય તેવી માતાઓને વારંતે 'લેક્ટોલ'
એક અક્સીર દલાવ છે. આ દવા લેનારી
માતાઓને સુવચરેગ લાગુ પડતો નથી અને
તેમના બાળકો રૂઢ પૂછ અને નિરોગી બને છે.
લેક્ટોલે ધણા બાળકોને માતાના પાનમાથી
બચાવીને તદુરંત બનાવ્યાં છે. કીમત ૪બી
૧ ના રૂ. ૦-૧૨-૦.

જી. આર. બેહરા. એન્ડ કું.

મેન્યુફેક્ચરર્સ એન્ડ લેક્ટોલ.

રૂપપરીગેટ-લાવનગર

રવિકાન્ત ભાગ ૧ લો.

આ પુસ્તકમાં ઇષ્ટસિદ્ધિના ઉપાયોનું, પ્રજ્ઞાની પ્રજ્ઞતાનું તથા દાન, પરાપક્ષગ આદિ
સદ્કર્મથી તેમજ ભક્તિ તથા તેના અંગઉપાગિક અટકર્મથી ચતા લાભનું તથા તે વિશેના
કારણનું પ્રસ્પર્શ તેમજ પ્રારબ્ધ યાને-દૈવ-લાપિનું કર્મના પ્રકારનું, તેના કળનું સાર અ-
સારના વિવેક વિચારનું, તેમજ કર્તવ્ય શ્રદ્ધા તથા ધર્મવિધર વિષેનું સદ્ગોધક રસિચ
દ્યન્ત સહિત પુરતા ખુલાસાથી સપ્રમાણસિદ્ધ રૂપરિક્ષણ કરનામાં આવેલ છે.

ગુજરાત દ્રેનીગકાલેજના લેક્ટ પ્રીન્સીપાલ એ. ક. પ્રા. ત્રીવેદીજીએ તથા અન્ય
માહક જનોએ તેમજ જનસમાજમાં સારી ખ્યાતિને ખામેલ માલિક તથા પેપરાના
એડીટરોએ પણ આ પુસ્તકને માટે ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવેલ છે. મરઘારી કેળવણીખાતા
તરફથી લાયબેરીના સાર મંલુર ચએલું છે. ૧૯૪૦ એનેરી નાગોવાણું પાકું પ્રુફ,
કિ. રૂ. ૨-૦-૦. પોસ્ટેજ સાથે.

સારંગપુર ગાંધીરામની પાળ, }
સુ. અમદાવાદ.

દેશાઈ ચુનીલાલ નરભેરામ.

દુંડી બહાર ખખરો.

આ ખાનામાં પ્રવેશ કરના માટે નીચેના દર છે.
૧- આ ખાનાના એક વિભાગનો એક વખત
માટે એક રૂપિયા (અગાઉથી)
૨ એક વિભાગના બાર માસ માટે દર
રૂપિયા. (અગાઉથી.)

વ્યવસ્થાપક, મુંદરી મુખેષ.

અમદાવાદ.

બહાર પડી સુધુ છે.

રીતી દર્પણ.

ધણા મુધારા વધાન માથે આવતી બીજી
નાખર માતમાં પણ વગેરે શુભ પ્રસંગે કે
વાની રીતો તથા ગણના રીતો ઉપરાંત સુના
રસીક ગરબાઓ અને પાક વીધિનો સમાવેશ
કરવામાં આવ્યો છે.

પાક પુકું, કીમત રૂપિયા એક
મગસાલ દેખાવું-ધન્ય કર્મી.
મુંદરાયજીના વાડી. ગોપીપુત્ર-સુરત.

જર્મનીની ઉત્પત્તિ.

(દિન ૨ ૧-૧૦-૦૦ પોસ્ટલ હાલ મા.)

આ પુસ્તક ક્રિષ્ન વાર્તા કે દરમિયાન તકારી તમ
કોય બાળકોનું નથી, પણ જર્મનીએ પોતાની આર્થિક
ઉત્ક્રાંતિ કરવા માટે કેટલું મિતનું સ્વીકાર્યું છે, તેમજ
દરેક દેશને પોતાની ઉત્પત્તિ કરવામાં ખાસ કરીને વિ
ચારવા પૈ-ય બાળકો કા માટે છે તેના બાળકો
ખ્યાલ તથા ત્યાંની વિદ્યા-ગ-વેપાર-દુન-એતી વગેરે
બાળકોની પુરતી માહિતી આપનાર છે એમ ક'ના
૫૪ ૪૧૦, કાચગ રેલ પુક પાક લખા -

જીવનસાલ અમરશી મહેતા.

કે પોરમરાદ રોડ, અમદાવાદ.

બહાર પડ્યું છે-૪૯૫ મગાવે

“ આપણો ધર્મ. ”

કર્તા-વેદાન્તસારના અધ્યક્ષો તત્ત્વચિંતક
ગ્રાંડ આનન્દરાંકર બાપુભાઈ શુભ, એમ. એ,
હિન્દુ ધર્મ સંબંધીના તેમના લેખો, વ્યાખ્યા-
નો વગેરે ૪૯ વિષયોનો એમી આર પેજ ૫૦૦
ઉપરાંત પૂરનો મોટો મન્ય.

કિમત રૂ. અડી. (પોસ્ટલ પાચ આના)
સાલ એજન્ડ-જીવનસાલ અમરશી મહેતા.
કે પોરમરાદ રોડ અમદાવાદ.

અન્નહર હીરાનું ગ્રાંડ સીલેક્શન.

હુદા, જ્યાંખંધ તેમજ હીરાપદ દુધો, મારકીસો, પેન્ટનો, વિગેરેમાં જોડે તા
મુદ્ર હીરા, માલેક, પાના, મોતી અવસ્ય હમારે ત્યાં જેવા તમ્હી લેજો છ

એજન્સી:-

લંડન અને આમસ્ટરડામ.

ઓફીસ:-

રંગુન, દેવોય, મરગુઈ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

જ્યાંખંધ તેમજ હુદા હીરા અને

ઝવેરાતના વેપારીઓ.

૨૨૭ મલકાદેવી રોડ, પોસ્ટ ઓફીસ સામે,

મુંબઈ.

પ્રદર વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓ વાપરવાથી દરેક જાતના પ્રદર લેખજ સ્ત્રીઓનાં તામ દરદો જેવાં કે રક્તપ્રદર, અનિયમીત શુભ્રાવ, ફેસુવાવડ, કમ્બરનો ફુખાવો, છર્જાવનર, સુનાશય, દાયપમતી પ્રગતસ, શરીર દિવસે દિવસે સુત્રાઈ ફીકું ધોળી પૂણી જેવું થવું, દમ વિગેરે તમામ દરદો મટાડી શરીરમાં લોહીનો વધારો કરી પુષ્ટ કરે છે. દીર્ઘત ગોળી ૩૦ ની ૩બી એક નો રૂ. ૧-૪-૦.

હિસ્ટીરીયા વિનાશક ગોળીઓ.

આ ગોળીઓથી દરેક જાતના વાધુ જેવા કે મૂગી, ચિત્તભ્રમ, ઉન્માદ, દેહરૂ, આંધરી તાણુ, દાંત બંધાવા, થેવન્જા, જેના લમ્કર રોગોને મટાડે છે. દીર્ઘ ગોળી ૩૦ ની ૩બી એ. નો રૂ. ૧-૦-૦.

લખો:-

આરોગ્ય વર્ધક ઔષધાલય.

સોહાગ્રા. (B. S. R.)

જનસમાજને ફાયદાકારક ચેતવણી.

હજારો ગ્રહકોની ખાત્રીવાળી ૮૦ વરસથી અપૂર્ણ માન પામેલી અને હરોસાદાર ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના વેચવાની જુનામાં જુની પેઢી.

ગ્રાહકોને ખાસ અગત્યની સુચના.

અમદાવાદના જાનરમાં આજકાલ ચાંદીના દાગીના વેચનાર અનેક વેપારીઓ છે, છતાં અમારી દુકાનમાં દરેક જાતના દાગીના ખાસ જસ્તીથી ઝાળેલી તથા ધુધરીઓ બાંધવાનો વાળો તે પણ ચોખ્ખી ચાંદીનો પાકી ગેરંટીથીજ આપવામાં આવે છે. ભાવમાં ઠગાવાની બીલકુલ ધાસ્તી રહેતી નથી માટે એકવાર પધારવા ચિનંતી છે.

ચોખ્ખી ચાંદીના દાગીના જનાવનાર તથા વેચનાર.

પંચાલ જુલાભાઈ હીરાચંદ.

‘કે. માંડવીની ધોળમાં લાડાસાઈની ધોળમાં ઘર ને’, ૨૨૧૪—અમદાવાદ.

ડૉ. એન. હૉલનું

બાલસુધા.

ગમે તેવા નવના આગમને રજા
બનાવે છે. ડી. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટલ લુફું.

શ્રીઓ માટે અમૃત સમાન

ડૉ. એન. હૉલનું

લલનામૃત.

શ્રીઓના ખાસ વ્યાધીઓ લેવા કે
અનિષ્ઠીત અટકાવ, પ્રદેશ વગેરે ત ૧ મટાડે
છે. સુવાવડ કે કસુવાવડ વખતે અને પછી
પીવાથી અસ્થિ ટકાવી ગમે છે. ડી. ૩ ૨.
પોસ્ટલ લુફું.

અમારી દવાઓ દીદુઆનના તમામ દવાવાળાઓને ત્યા વેચાય છે.

લખો:-	ડૉ. એન. હૉલની કું.	}	ગુજરાતના એજન્ટ-ત્રિવેદીબ્રધર્સ.
	અમદાવાદ.		કુવારા સામે, અમદાવાદ.

૧ કાં ખાંસી અને દમથી હેરાન થાઓ છા કે ?

હાં બે તમારે તે સુતથી બચવું હોય તો

લોકપ્રિય ડૉ. સર બાલચંદ્ર નાઇટ સાહેબની

બલામણુ પર ધ્યાન આપો.

“ એ. સી. એમ. અત્તરવાલાનું કફનીરપ મેં વાપર્યું છે, અને તે
કેને શરદિમાં વધુ ઉપયોગી માહુમબપાડ્યું છે,

આ કફનીરપ ઘણું સ્વાદિષ્ટ છે.

જરૂર વાપરો.

જરૂર વાપરો.

માત્ર એક વખત એ. સી. એમ. અત્તરવાલાનું

ક ફ સી ર પ

જેની ઉચ્ચાંક ત્યા હિંદમા ઘણી બાટલીઓ ખપતી થઈ છે દમ, ખામી, કાષ દાકણ,
વિએરે દરેક મહારવા માટેના અતિ બે આજુમરક સર્વિશિક્ષા મળેલાં છે

કીમત બાટલી ૧. ૦-૧૨-૦ વી. પી ખર્ચ લુફું.

જ્યાંબધ લેનારને સારું કમીશન આપવામાં આવશે માટે તીવેના દેશજેથી મળાવી લ્યો.

એ. સી. એમ. અત્તરવાલા.
અમદાવાદ રેમાન સ્ટ્રીટ,
મુઆઇ નં. ૩.

કે. એમ. અત્તરવાલા.
ત્રણ દરવાજા,
અમદાવાદ.

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિનાં પુસ્તકો.

૧. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ ૨ લો.

છુટા છુટા ન્હાના કાવ્યોનો સંગ્રહ. આઠ આના.

૨. વસન્તોત્તમવ.

પુનરુત્થન-નવજીવન વિશેનું એક લાંબુ કાવ્ય. આઠ આના.

૩. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ ૨ જો.

નહાના ન્હાના કાવ્યોનો બીજો સંગ્રહ. આઠ આના.

૪. ઈન્દુકુમાર લક્ષ્મી. અંક ૧ લો.

એક સાવપ્રમાણ નાટકનો પ્રથમ અંક. બાર આના.

૫. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનું ભાષાન્તર.

સમસ્તોષ્ઠીઃ મૂળ સાથે, બાર આના, દોઢ રૂપિયો, ત્રણ રૂપિયા.
(ત્રણ જાડી જાડી આવૃત્તિ-કાર્ય પૂર્ણ, છાંટનું પૂર્ણ અને રેશમી પૂર્ણ.)

૬. ન્હાના ન્હાના રાસ.

પચાસ ગીત મગ્ગાઓ રાસકાવ્યોનો સંગ્રહ-ચાર આના.

૭. "રાજરાગેન્દ્રને" કાવ્યઃ સચિત્ર-એક રૂપિયો.

ચિત્ર વિનાની આવૃત્તિ-ચાર આના.

જ્યાં અને જ્યન્ત હમણાંજ બહાર પડ્યું છે !

એક ત્રિઅક્ષિ સર્પૂષ નાટક મૂલ્ય સવા રૂપિયો.

દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું.

સગળા બહીતા પુસ્તકો વેચનારાઓ પાસેથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ-જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

રામીનારાયણના મંદિર પાસે, ધનાસુધારની પોળ, અમદાવાદ.

કલાપીનો વિરહ.

લેખક—કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

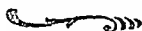
જાનાલાલ દલપતરામ કાવિના ઉપોદ્યાત સાથે.

લગભગ ૧૭૫ ખડા.

વિરાગ, વિરહ. પ્રકાશ, આનન્દ:

એમ ચાર ભાગમાં.

કીમત સવા રૂપીઓ.

એજ લેખકનાં બીજાં કાવ્યો.

વિભાવરી સ્વપ્ન: કીમત, બાર આના.

સ્વરૂપ પુષ્પાંજલિ: કીમત, એક રૂપીઓ.

(દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું.)

મળવાનું મુખ્ય ડેકાણું:—

કવિ ત્રિભુવન પ્રેમશંકર.

બાઈન લાયબ્રેરી પાછળ,—ભાવનગર.

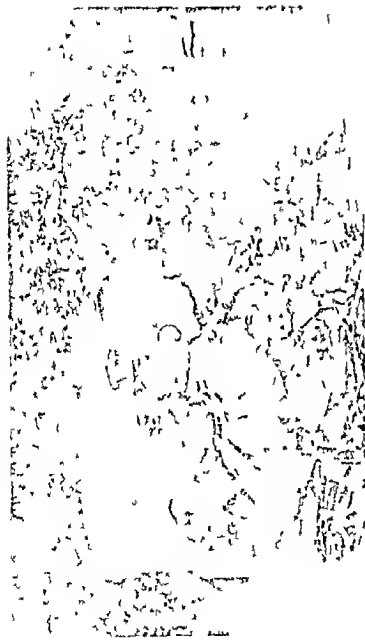
સર્વે બધીંતા પુસ્તકો વેચનાર પાસેથી મળશે.

दुष्पन्त-शकुन्तला- उ. जानकी मूनी पांती सरफची येद.

सुवरीसुबोध.

M. A. JOSHI

यमुनाजीने किनारे श्रीगारुड्य नसी वगाड उ.

मनोरंजन प्रेस, गिरगाव-मुंबई

સુન્દરી સુબોધ

[સ્વર્ગસ્થ સાધારણ જોતજીનલાલના શબ્દોમાં વ્હોએ તે " સ્ત્રીઓ પતિન થાન રહેલે થાન કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય સારીરે બગવતી, વૈભવીન જાન મુન્દર થાન, થિયના । એનું મર્મ કુટુંબજાનનામાંથી તેઓ મુખ-સ્વચ્છ થાય ને તે મુક્તિવાથી અને સ્વચ્છતાથી કુટુંબની શુભસુખ્યતા અને પ્રયોજનાથી છુટી, એ કુટુંબનું ખરૂં કલ્યાણ કવ્વા સમિતિ અને કલ્યાણીને અને કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની આશ્રય આપે । એ ' સાધી પત્ની થઈ પતિનું દુઃખન ઉતાર કરે, પતિનું સ્વચ્છ સેવાઓથી બની કુળનિર્મિતમાં કુળના વાનના આત્મા-દુઃખ ઉપારે, માનુષ્યનું પુત્રી તરીકે દિવ્યસના સત્તાનોના વિમલ અને કલ્પિતી સદાય થાન તથા કલ્પવૃક્ષ બનવિષયે સ્વસ્થતા ઉદયપર્વના તેજસ્વી ઉગમથી ઉચ્છેદી પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસાર આપે સુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે ' એ વિદ્યા શુદ્ધ નથી, ૧૮ વિના પ્રલ નથી અને પ્રલ વિના તાત્પર્ય નથી...સતીની ઉન્નતિ વિના દેરાની ઉન્નતિ અશક્ય છે ']

વર્ષ ૧૨ સુ.]

સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર ૧૯૧૬.

[અંક ૮-૧૦.

ઉદયગુંજન.

આનન્દનો ખબરો.

લેખક: રા. મ. હરિલાલ બાલકૃષ્ણ પરીખ-અમદાવાદ.

બાળ, યુવાન અને વૃદ્ધ પ્રજાની સેવામાં આનન્દ હોય આ સંપ્તિના મૌલિકમાં તેના દિવ્ય દેખાવોમાં, તેના મધુર અગ્નિયમ મયોમાં, માનવી આશા અને તેની પૂર્ણતામાં, આનન્દ હોય. જેમ જેમ આપણે વૃદ્ધ યજ્ઞને જીએ તેમ જીજી કુનીયતા જીવનની વધુ સમિપ આનન્દ જીએ, તે પરજીવનના વિચારમાં આનન્દ પ્રિયજનોના હોય. એક અને મગાથમાં કોઈપણ અન્ય સ્થળ સાથે સરખાવી ના શકાય એવા શુદ્ધ કુટુંબમાં મૃત્યુ શિવાય અન્ય કોઈ ઘટના ના પાડી શકે એવા સમિતિમાં આનન્દ હોય મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યો, જે જીવના માનવીઓ કરતા વધારે સખી છે.-કારણકે તેઓ પ્રજાના સંદિરમાં વિરાજે છે, જ્યાં તેઓને કુદ વાસના અમર કરી શકતી નથી-એવા મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યોના પ્રણય મનુષ્યમાં આનન્દ હોય પ્રજાએ આપણા માટે જે કાર્ય અને નિર્માણ કરેલું છે તે કાર્ય પ્રજાનું પોતાનું છે એવું માનીને તે કરવામાં આનન્દ હોય આ કુનીયથી પર, અને કલ્યાણમાં આપણે વિચારી કે કલ્પી પદ ના નામએ, એવા કલ્પિ જીવનની તેવારી કરવામાં આનન્દ હોય સ્વાર્થ હૂંપદ અભીમાન, મુદ્રતા અને નીચતા જે આપણને

પૃથ્વીપર ધરતી વાંધે છે, તેનાં જન્મનગરથી આપણે સુકત થયાં છીએ તેને માટે, નગરમાં ન્દના દિવસ સમયન આપણા અંતરાત્મા વિશુદ્ધ છે, શરદ્ર પુનમની ચન્દ્રિકા સમાન આપણી મનઃકાંતિ ઉજ્જવળ છે, એવેલાથી દ્રાધમજી પાપમાં આપણે ધમકાતા નથી, -તેને માટે આનન્દ લ્યો. આપણે શાંતિથી રહીએ છીએ, અને પ્રભુએ આપણા માટે ભવિષ્યમાં જે કંઈ નિર્માણ કરેલું હોય, તેને આશિષ થઈને રહી શકીએ છીએ, તેને માટે આનન્દ લ્યો. કદાચ આપણી જાનને ખાનરજ આપણે છડી શકતા નથી, પણ પ્રભુ અને આપણાં ભાંડુ માટે આપણે જન્મ્યા છીએ અને જીવન, માગીએ છીએ, તેને માટે આનન્દિત થાઓ. મત્ત જે આપણી દ્રષ્ટિ મગિયે પીએ પીએ ખુદલું મત્ત લાય છે તેમાં પણ આનન્દ લ્યો, શરભડે પ્રભુ સત્ય છે, અને મત્ત માગે આપણે જોઈલું વધુ પ્રયાણ કરીએ-છીએ તેટલા પ્રમાણમાં આપણે પ્રભુનું વધુ જ્ઞાન ગ્રાસ કરીએ છીએ.

નવીન વર્ષનો સન્દેશ.

લેખક: રા. રા. કેશવલાલ લીખાલાઈ મણિયાર-મુંબાઈ.

બન્ધુઓને-

બહેનોને-

આર્યજૂમિના તમે પૂર છો-તો
આત્મની શુદ્ધ ઉર્મિએ
ખજાને મન રૂંધે દેશ કલ્યાણ માટે.
રંકને દયા લાવે નિરખને સદા કાળે,
ધિક્કારો નહિ નહિ દેશજન્મને કલિએ.
નમ્રતા, ક્ષમા, દયા ને વિવેકથી વર્તવે
દેશજન્મને પ્રત્યે.
આજમ, આઘાતતા અને નિર્ધનતા દૂર કરે મથો,
આપણી સઘન રૂંધે પુનઃ કારખાતાં.
વજ્ર તરંગ અને યન્ત્રના નાદમાં-દવે
સંભાળને સફળી આ દેશની ફેંકના.
નય રહી ગલ્લી જે ગાળી તે ગાયવો,
તો સૂસ આર્યજાતના પૂત મપત છો.
જૂમિ આ રંક ઉદારતા જાળવે
પ્રસંગ આવો ફરી ના મળે કલિએ.
પાંચળે, વિસરેશ નહિ કલિ આઘાત-
રક્ષણ રક્ષે રૂંધે દેશી સ્વદેશીનું.

નર છો દેશનું દેવીઓ માનવો
મત લો દેશકલ્યાણ કરવા.
નીતિરીતિ, વિવેક, લગ્ન-ગદગ્ન
નહિ ત્યાગો-એજ
આદેશ ચિત્તમાં સ્વીકારો.
પરમની દેશને દૂર કરવા મથો
વાપરી દેશની યીજ અગે.
દેશ-કુટુંબ-સાતિતણા પ્રેમને
ઉત્તમથી દૂર કરેશ કલિ નહિ.
ઝંક નિર્ધન બહેનોતણાં કટમા
સદાય થાવે ઉદાર દિલે.
દેશને પુત્ર ને પુત્રીઓ હોસથી
દેશકલ્યાણ ચિત્તમાં સદા ને.
શીખવે, શીખવે તમ સર્વ બહેનો મહી
આટલું મત તમ દેશ ઉદાર માટે.
“જ્યાં લગી આત્મા અંગમાં છે
“ત્યાં લગી દેશી સ્વદેશીનું કહે.”

મહર્ષિ દાદાભાઈની દર મી જન્મતિથિ.

૧.

ગુજરાતી હિન્દુ સીમંડળે આપેલું અભિનન્દન.

પરમ પૂજ્ય તીર્થેશ્વર મહર્ષિ,

પ્રભુની કૃપા છે અમાના ઉપર, તો મેં આપના મગ્ન અને પ્રેરક દશનનો લાભ અમને મળે છે. ત્રીસ વર્ષ આપની જન્મતિથિનો ઉત્સવ અમે પાળીએ છીએ. દેવશક્તિ તે દેશમેતાના નત સ્થળે છીએ ભારતના ઘણાં આપની આ બાણુથી જન્મતિથિ! દયાળુ પરમાત્મા આપને ચિરંજીવ કરો. “સો વર્ષના યાવ” એમ આશીર્વાદ મળાય છે આજે અમારા હૃદય કહે છે—પ્રભુ યામે માગે છે કે “આપ સવામો વર્તિના ધાર”

આતુર્ચ્ય—એકાસાના આ દિવસે હિન્દુ સ્ત્રીઓના ત્રતના દિવસો છે અનેક ત્રત માધના આ મગ્ન દિવસોમાં અને કઠીએ છીએ એકાસાના પ્રભુની કૃપા ત્રીસે અવતરે છે અને પૃથ્વીતે પોમે છે આતુર્ચ્યમાં આ આપની જન્મજયંતિનો મગ્ન ઉત્સવ અમને સફળ યાવ! ઇન્ડિયની કૃપા ઉપર ભાગ્યનો આધાર છે ભાગ્યશૂનિ મનની, ફેલવની, શક્તિરતી યાવ !

અમને સ્ત્રીજાતને દેવમેશ બહુ જ પ્રિય છે. દેવોની સેવા અમે બહુ હોસધી કઠીએ છીએ દેવોની પ્રતિભાઓને પશુ ભાવથી સુનારીએ છીએ અમે જડ દર્શનદાન મેનના ઝીરીએ છીએ. ભારતની ધરતી કાચની મૂર્તિ છે, દેવોની પ્રતિભાઓ દિ પ શક્તિની, અમર અશોની સુચક છે—એક છે,

મહર્ષિ! આપ અમારા સાક્ષાત દેવ છો, આપની જન્મતિથિ તે આપના ભારતના દેહધારી દેવની પૂજાનો દિન છે વરસોવા આપના નિવાસથી પવિત્ર બન્યું છે તરે તરે સમસ્ત ભારત-હિન્દુ, બુદ્ધધર્મી, પાંચી આ નવા યુગમાં નવીન પ્રભરતું લોકમધ્યસ્થ મેત્રો વરસોવામાં દેમ ન કરે ને દેશોવાનાં ત્રત દેમ ન લે ?

પૂજ્ય દેવ! આપનું તપોમય હૃદય! આપ એટલે મમતા ભારત! કાંતિ અને સ્ત્રીતા મોદનો દર સપ્ત આપના સત્યપ્રિય આત્માએ દેશહિતની ચીરાન્તના પ્રી છે સાદ્યધ ને સરલતાના મરુદ્ધોએ આપને આરોધ આપ્યું છે ને ચિરંજીવ મ્હો છે આપની સૈતહામિક દષ્ટિએ ઇચ્છાને ભારતની નોકપને તેમના સમભાગી સમય પર જ એટ તપ્તી છે ને નિહાર રીતે તે પ્રગ્ન ઠી છે આપે આ લેખેલ સ્વતન્ત્ર્યનો માર્ગ ભારતને મુલભ યાવ ! પુણ્ય કલિદાસમાં અમર યોદા ભારત જગનના ભાવી કલિદાસમાં ઉન્ન ન્યાને મિરાજે, ભારતના પુત્રો અને પુત્રીઓ ભારતની સેવામાં જ્ઞાત શાન્તિનન, મન દેવ-નેમનું મર્વરવ અર્પણ કરો. અમે સ્ત્રી જન અમારા પતિઓમાં, પુત્રોમાં ને દેશમાં આ શક્તિના પ્રેરક ને પોતક બનીએ આ અમારી અભિલાષા છે, દેવ !

ભાગ્યના પુત્રો ઇન્દ્ર-ને પ્રિય એવું સ્વચ્છન્ન માગે છે નવરિં ! મ્હ એટલે નાના, સ્વચ્છન્ન એવે આત્માનું મનસ ! અ એવે પોતાપણું—પોતાનો પાત્રા, મન ને દેહ !

આત્માના ખમર અભિયાસ અને મનના માનને જીવનમાં ઉતારે તેવો દેહ, તેવો શુદ્ધસંસાર, તેવો નભા ! મન, વચન અને દેહની પુષ્ટિ—શક્તિ, તપ ને વ્રત—આ મંચને, મહર્ષિ ! શુદ્ધાન્તની મુખરૂપ છાયામાં પોષણ મળે છે આપના દેશવચને પ્રેરનાર આપના માતા દત્તા ત્રાગલી માતાએ આપને સ્ત્રી-વતના ઉત્કર્ષ માટે પ્રેર્યા. દેશભક્ત દેવ ! ત્યાં સુધી અમે સ્ત્રીમન શુદ્ધાન્તમાં—અન્તર્ય પ્રાપ્ત નહિ કરીએ—નવ જાડતના નવ યુગને ચેનાવનાર મદધર્મગારિણીઓ નહિ જાનીએ—ત્યાં સુધી એક પગે ચાલતી તમારી અવગત્યની જાવના અગમ નહિ જાને ! સમારના—શુદ્ધાન્તમાં સ્ત્રીઓના સ્વરાન્તર રચનાય તે અમારી છે આજની અભિયાસ, અમારાં આજનાં વ્રત. માર્ગ ઠાણુ છે, દેવ ! પણ આશા અમર છે, અમને પ્રભુમાં ગદા છે. અમારી સમગ્ર શ્રદ્ધા જેવી અમારા દેશના આત્મા, મન ને દેહ, અખમ જાને.

સ્ત્રી કેળવણી માટે અમારા મંડળના પ્રયામ ચાલુ છે. સ્ત્રીઓના સમાગમનું સ્થાન—તેમના આત્માને દેશપ્રીતિ પોષનારને વિકાસનાર અમારું મંડળ છે. અમારા ખમરમાં ધીમા છે પણ અમારી દષ્ટિ હવે વિશાળ થતી જાય છે. આપના જેવા સાધુની કૃપા છે અમારી મંદશાપર તો તેનો આત્મા ને દેહ મગજ થશે.

સ્ત્રી કેળવણી એ મગારસુખનું થય છે—દેશહિતનો પાયો છે. આ દિશામાં સંભવ ને લોકના સ્વતા પ્રયાસની જરૂર છે. લોહી દારિદ્ર્યની ઉદાર રાજનીતિ ચાલુ રહે ને નવ યુગમાં સ્ત્રી કેળવણી માટે સત્ત્વ વિશેષ ખર્ચ કરે—એ કર્તવ્યમાં સંભવ નવા પ્રયત્નને વિશેષ જાગૃત કરવાની આપણી ફરજ છે.

મહર્ષિ ! આ વખતે અમારા મંડળની નેતા, અમારા જીવનને જાગૃતનાર, અમારા ચળતી આગનાર ને દિવ્ય, જ્વલ, ઉદારચરિત જનનામૈયા આ હુનિયા છોડી ચાલ્યાં ગયા છે. ગાયો જેવી મરીજ અમારી સ્ત્રીજાતની સખલ અપાણી એક મનથી, તનથી, ધનથી—જીવન મર્દસ્વથી તેમણે કરી. તેમણે અમારા જીવનમાં મિયાસ વધારી, અમારાં હૃદય, દષ્ટિને, કર્તવ્યક્ષેત્રને વિશાળ કર્યો. હિંદુ શુદ્ધતાનું તે જ્વલણ ! અમારી આશાના તે ગંગા ઉપા દતાં. તેમના જીવન યત્નને દિનરૂપે વિક્રમ થયો ને અમારે અધકારને ઘણે અંશે તેમણે ખમર્યા. તે શુદ્ધ મન ને મહા આદર્શવાળી દેવી આજે વિદ્યમાન નથી. તેમના પતિદેવની પાછળજ તે સ્વધામ સીધાવ્યાં. શ્રીયુગ નગીનદાસ સંઘ તેમની પત્નીના પરમાર્થ જીવના પ્રેરક દતાં. પણ પ્રભુપદમણ જીવન અમર છે, દેવ ! જનનામૈયાની રક્તિ અમને અદર્શિત પ્રેરે, દેવરો. તે દેવીનું જીવન ધર્મગય હતું, આનંદમય હતું. ધર્મ—કર્તવ્યમાં તે આનંદ માનતું. તે દસતા મુખની અમારી રખણી ગોવાળી—તે પ્રભુના અમર ધામમાંથી પણ કંગે. આ અમારી શ્રદ્ધા છે. દેવ !

આપના જેવા મહર્ષિની અમારા મંડળ પર કૃપા છે. આપ ચિરંજીવ થાવ ને અમારું મંડળ સ્ત્રી જાતને ઉદાર ને પોષે ને પુરૂષ પ્રતિતને કર્તવ્યમાં પ્રેરે એવો આશિર્વાદ ને આપો. દેવ !

૨.

ડો. દાદાભાઈ નવરોજીનો જવાબ.

જ્ઞાતાં લેડી સફળીઆઈ જગમોહનદાસ અને બીજાં બહેનો,

શુભવાતી હિન્દુ સ્ત્રી મહાજના મહાસંઘ અને અનુકપદા-પદાનિ દ્વારા અત્યંત પ્રાર્થના આપ્યું છે તે માટે તમારા ખરા હજારથી ઉપકાર માનું છું. મારી સખાની દિન્દી બહેનો મારે માટે જે મોટું માન અને પૂજ્ય શ્રદ્ધા તમે છે તેની કદર હું બહુ મારી રીતે કરી ચકું છું. મારા દેશના બરા માટે મેં જે કાર્યો જેવા બખલી છે તેની જે ઉદારતાથી તમે બધા કિમન કરો છો, અને સ્ત્રી કેળવણી જે મારે વહો પ્રિય વિષય છે તેમા પ્રગતિ કરવા માટે તમે જે ધરતા પગલાં કરો છો તે ઉપરથી મને તમાના ઉચ્ચ અનિબંધનો કાર્ય ખ્યાલ આવી રા છે. મારી હજારીના સફળતા ભાગમાં મેં બીજાં બધાં કે, તે બી બેને પોષણ અને વિકાસપરાય માન તમને ઘટે છે.

હિન્દુ સ્ત્રી કેળવણીના વધારા માટે શ્રેયસ્કર્મી જે પુત્રા મને મળતા બધ છે તેથી હું ધન્યજી અગ્નિ ચાઉ છું તમાર મહાજ જે જે કાર્ય કરી રહ્યું છે તે, સેવામદન અને બીજાં તેવી સંસ્થાઓ તરફથી કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓને ધરતું શિક્ષણ આપવા માટે જે જે પ્રયાસો થાય છે તે, પ્રેક્ષક કૌંની દિન્દી સ્ત્રી સુનિવર્તિની, સુરત અને અમદાવાદમા થયું થયેલા મહિલા વિદ્યાલયો અને વનિતાવિદ્યાભેદી ચતા કામ આ અને એવા બીજા કામો તમારા અમનાં પરિણામરૂપ છે. દિવ્યજ્ઞાની આપનાં દિનેશ્વરો આપણને આ કામમા સારી મદદ કરે છે સરખર પણ હવે નમ્રત થયેન છે અને આપણા દેશમાથી સ્ત્રી કેળવણીની ગતિ ધણીજ ધીમી હજુન કરી તેને વનારે ઉનાચી દરજા તરફતા બનાવે છે હું આશ રાખું છું કે મારા દેશના પુરો અને બીજાં બધાં પ્રસંગ વખતે જેવા થયું બેઠાંમે તેવા થશે. પોતાની ખરી જરૂરીયાતો વિશે તેઓએ સત્તાધીશને યોગ્ય રીતે જાન આપવું બેઠાંમે દિન્દી સ્ત્રીઓની જરૂરના આગળ વધારવા માટે ઉત્તમ પગલાં લેવા માટે પડેથી જરૂરી વાત એ છે કે આ દેશનો સમુદ્ધિ નન એકનિત કરેલા બેઠાંમે મને સારી પેઠે વિશ્વાસ છે કે જનતાથી ખાતાના ઉપરી તરીકે મારા સ્નેહી મિત્ર બી જોન સર સર મેરના જેવા જ રમ માનપાન દિન્દી સભાસદ હોવાને લીધે આપણી મનચાહિત રીતે સગીન સુધારના ખાતરીથી કરી ચકું દિન્દી સ્ત્રીની સુધારણા માટે જે નવા અને પડના ઉપાયો આપણી સરકાર અને માન દેશ માંપમે લે છે તે બધા તેમના પ્રયત્નોથી પ્રયાસોને સારી રીતે મને એવું દૃષ્ટિ છું.

શુભવાતી હિન્દુ સ્ત્રી મહાજ નાં માનવત પ્રમુખ શ્રી. જમનાભાઈ નગીનદાસ સમજવા જેવાં મહાન અને ભલાં બધાં સ્વર્જવાય વિષે આ પ્રસંગે મારે કાર્ય કહેવું જ પડે ૨. મીસીસ મહાજે પોતાની હજારી તમારાં લાલા માટે જ ગાળી છે. જરૂર પડતી દિશામા તેમણે જે જે દિગતી મેલા એકનિધ અને ઉદાર મનથી બખલી છે તે અંખાં નમુના રૂપ છે અને યોગ્ય તક અને ધરતો ઉત્સાહ આપવામા મારે તો એક દિન્દુ સ્ત્રી પણ

કેટલી ઉપાસ્યે પહેલી સહે છે તે બતાવનાર એક અદ્ભુત દર્શન તરીકે આપણે મીસીસ સક્કર્કનો બતાવી શકીએ. કું' હમ્' હું' કે મીસીસ સક્કર્કના પાંત મી. નગીનદમ સન્નિદાસ સક્કર્ક જેમણે મીસીસ સક્કર્કના જીવનકાર્યની કદ' કરી તેમાં મદદરૂપ થવાની ઉદારતા બતાવી હતી એનો દાખલો આજ દેશ પુરવો લે, અને સાથે એ પણ હમ્' હું' કે મારી હિન્દી મુદેને એ મદગત મીસીસ સક્કર્કનાં પવિત્ર જીવનનો દાખલો લઈ તેથી આગળ વધવા બાંધનામ મતાવે અને તેમના તે તે કાર્યના જેવા ચમત્કારી પરિણામ બાંધે છે તે અનુભવી ખાત બનતેજ મંત્રોજ મેળવે.

મીસીસ સક્કર્કના સર્વવ્યાપ્તી મુખર્ક સહેને જે મોટી મોટ પડી છે, તેની નોંધ લેવા નામના લેડી વિનિંદનના પ્રમુખપણા નીચે મુબકની સ્ત્રીઓની મોળી મળા યોગ દિવમમા થવાની છે તે તમારી ખામેશી બાણી હું' પુછી માઉ' છું.

તમા ! જાણ માટે મેં જે કાંઈ કહ્યું છે તે મારાં કામની બાવી આવાબની કદ' કરના માટે, અને આ બધાં વર્ગો મારી વચ્ચેના ઉજવવાની જે તરફી તમે લેજો તે માટે, હું ફરીથી તમારો ઉપગ્રા માઉ' છું.

સન્નારીઓને ચરણે !

લેખક:—રા. રા. કેશવલાલ લીખાલાલ મણિઆર.—મું'બાઈ.

જે સ્ત્રી પતિપત્ને સારા પ્રભાવવાળી મહુર જોલનારી, રૂઝ આચરણવાળી, સુખરૂપ કેખાનવાળી, પતિમાગ ચિત્ત રાખનારી તથા પ્રમત્ર મુખવાળી હોય તે વર્મચાન્દિણી સમજવી.

પતિએ કોઈ વચ્ચે કલા ટોય, તથા કોષ દષ્ટિએ એણે હોય તો પણ તેના ખતો જે નારી મારી રીતે પ્રસન્ન મુખવાળી નહે, તે પતિવચ્ચ કદેચ છે.

જે સ્ત્રી પ્રમત્ર મને કરી નિરંતર ધણીની મેવા ચાકરી કરે, મર્યાદામા ગેર અને ચિન્તય મળે તે ધર્મિણી બાણી.

વળી જે ગુણવાન સ્ત્રી નિત્ય સાસુ મસરના ચરણે મેવે અને માતપિતાની લકિતમાં તથા રહે તેને પરમ તપસ્વિની બાણી.

જે સ્ત્રી ન જાળતા પહેરવેશના ફેશનવાળા કપડાંવત્તા ખરીદ કરવામા જતાપણ મન કરતી નથી, બનના સુધી દેશમા બનતી નીચે વાપરી ચતાવે છે, લક્ષ્મીને જેને મદ નથી, અને સર્વ ખતો દુષાદષ્ટિ છે, દેશ અને આમાજક દિતના પ્રયત્નોમાં મદદ કરનારી છે—તેવી સ્ત્રીઓ દેશની દોલત, દેવીઓ અને માતા રૂપ છે.

વાર્તાલહરી.

“લેદી ભૂલવણી.”

લેખક—૨૧. ૨૧. અગ્નેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈ—મુરત.

લેદીને આવતી કાલે સાસરે જવાનું હોવાથી સર્વ તૈયારી કરી રહી હતી. એટલામા તેના પિતાએ આવી કહ્યું કે—“લેદી! તું કાલે એકલી જઈશ કે ૨-વેડાના રોશનથી હું તને ગાડીમાં બેસાડીશ અને તું મુરત જીતી પાડે. વરીઆવ ૫૨ લખો છે એટલે રોશન ઉપર ગાડી લેવા આવશે.”

“વારુ બાપુજી!” કહી લેદી પોતાના કામમાં પ્રવૃત્ત થઈ, અને તેના પિતા ખસી ગયા.

બુધેરે પોણા ત્રણ વાગ્યાની દેનમાં લેદીને જવાનું હોવાથી ખીજે દિવસે લેદી વેડાના રોશને આવી દેનની વાટ જોવા લાગી. થોડીવારમાં ધમધમ કરતી દેન આવી પહોંચી, અને “વેડા-ત્રણ મિનિટ” ના અવાજ પોર્ટરો લગાડવા લાગ્યા. ગાડી ઉભી મેલતાજ લેદીની સાથે આવેલા મોકરે લેદીની દંક ગાડીમાં ગોઠવી દીધી, અને લેદી ખસી ગાડીમાં બેસી ગઈ. ન્હાનું રોશન હોવાથી ગાડી ગુર્તજ ઉપડી અને એક પછી એક રોશનના મૂંઠા, છેવટે મુરતના સભ્ય રોશનમાં આવીને થોભી. લેદી ગાડીમાંથી ઉતરી પડી. મળુ પાસે પોતાની ટ્રંક (પેડી) લેવાથી પેટફોર્મ નીચે આવી ન વરીઆવથી પોતાને લેવા માટે ગાડી આવી છે કે નહિ ૨-તેની તપાસ કરવા લાગી. રોશન માંમે બાજુ પાસે બે ત્રણ ગાડીઓ જોડી હતી, તેના હાકનારાઓને પૂછતા તેઓ વરીઆવથી કાઢને લેવા માટે આવેના ન્હોતા એમ લેદીને માણસ પડ્યું. લેદી નિરાશ થઈ. વરીઆવ જવા માટે હવે શું ઇલાજ કરવો તેના વિચારમાં તે હતી, એટલામા એક બળદની ગાડી ત્યાં આવી પહોંચી અને તેમાં બેડેલા માણસે બાજુ પાસે તે ઊડવા માડી. આ માણસ તદ્દન હુવાન વયનો હતો અને તેનામાં કંઈક કેળવણીના ચન્દ્રારો હતા એમ જોનારને માણસ પડ્યું હતું તેણે ગાડી છોડી, બળદ ખીંચી, આમ તેમ જોવા લાગ્યા અને રોશનના પેન્ટફોર્મ તરફ આવ્યો ગયો, લેદી બાગની પાસે જ ઉભી રહી હતી.

પેલો હુવાન થોડીવારમાં રોશનપરથી પાછો આવ્યો અને ગાડી નડવા માડી, એટલે લેદીએ પૂછ્યું “ભાઈ તને કંઈથી આવ્યો છે ૨-કંઈ જવાના છે ?”

“હું વરીઆવથી આવું છું અને વરીઆવ પાછો નહીં છું.” પેલા હુવાને કહ્યું.

“ભાઈ, ત્હાને તમારી ગાડીમાં બેસાડી ન્હને વરીઆવ લાઈ જશે ?” લેદીએ પૂછ્યું.

મુરત જંગલે નેમેયુ હોય તેમની નસ માટે અદિ જણાવડુ જરૂર છે કે મુરત સહેત કરતા રોશન લેય છે નહિ તે “પેટફોર્મની બહાર આવી” એમ જણાવ.

“હા, ત્હને લાગના પૈસા આપશે તો હું ખુશીથી લઈ જઈશ ” યુવાને કહ્યું.

“જેટલા પૈસા લેશો ?” લલીએ પ્રશ્ન કર્યો

“બાર આના ” યુવાને ઉત્તર આપ્યો

“હીક લાઈ, હું બાગ આના ત્હમને આપીશ પણ મને બરોબર વગીઆવ પડે ચાડશે ” લલીએ કહ્યું.

“આલો બેગી જાઓ ત્હારે, મોડું ગામ છે ” યુવાને કહ્યું.

લલી ગાડીમાં બેઠી અને યુવાને ગાડી દાખા મૂકી.

રસ્તે જતા લલીએ પૂછ્યું, “લાઈ, ત્હમે કોને લેવા આવ્યા હતા ?”

“ત્હાના એક મત્રા મુઝબૂથી ગાજ આવનાર હતા ત્હમને તેડી જવાને હું આવ્યો હતો ” યુવાને કહ્યું

“ત્હારે તેઓ ન આવ્યા ?” લલીએ પૂછ્યું.

“આજે આવનાર તો હતા પણ કોણ જાણે શા કારણથી તેઓ આવ્યા નહિ ” એવું વહી તે યુવાને ગાડી પૂર જોરમાં દાકની ચાર કરી.

લલ્લમ યથા પડી લલીએ વરીઆત બીવકુલ જોડુજ નોડું એટલે તે ટેડું દરો ? તથા સાસરીયા પડુ દેના દરો ? એવા અનેક તર્ક પિતક કરતી તે રત્ના તરફ જોઈ રહી હતી.

મડકની આલુખાલુતા મુશાસિત જગવાઓ, ત્હને લગતા બાગ બગીચાઓ ત્હમા સુમધુર કષ્ટથી થતા કોપલોના ટોચઓ, તથા પરમ રમણીય કમલુરાજ વસન્તના પ્રભાવથી ધઓના નવપલ્લવ વલેષ, તથા બગીચામાના વિકસી રહેલા સુન્દર સુમો, એવો અવર્જનીય દેખાવ જોઈ લલી તો દિગ્મુલ્લ ચઈ ગઈ અને કોઈ નવી સદિમા પ્રવેશ કરતી દોવ એમ ત્હને લામ થતા લાગ્યો આગળ ચાલતાં સૂર્યદેહી તાપી નહીં આવી, તથા રેતે દખતીએ બાવેલો મળચુત પૂન નદીમાં દડતાપી ઉઝેલો દરિયોચર થયા લાગ્યો. ત્હને જાનાંજ લલીએ પૂછ્યું “લાઈ, આજ તાપી નહીં કે ?”

“હા ખરેખર, એજ તાપી નહીં કે જે સ્વાતપુરના પર્વતમાંથી નીકળી ચરણી સમુદ્રને મળે છે ” યુવાને બૂગોળવિદ્યાના આધાર મંદિત જણાવ્યું

એમ વાતો કરતાં લગવાન સૂર્યનારાયણ અસ્થાયમમાં જતા પહેલાં તેઓ વરીઆવમા લખલ થયા, અને એક મોહોદધમાં ગાડી ઉતરી રહી એટલે લલી ત્હમાથી ઉતરી પડી ગાડીમાંથી ઉતરતાજ લલીએ પૈસા કાઢવા માડ્યા પણ જળક તોડાની હોવાથી તે ઉભા રહેતા નહોતા તેથી “ત્હમે અહીં કિશા જોડા હું ગાડી પાસેના વાડામાં છોડી પાછો આવુ છું ” એમ કહી યુવાને ગાડી દાખી.

લલી જે મહોદધમાં ઉતરી હતી તે મહોદધમાંજ ત્હનું સાસરું હતું એમ તપાસ કરતાં ત્હને જાણ્યું અને ધર પણ નજીક હોવાથી ત્હની સાસુ જે પોતાની જોશરીમાં થેડી હતી ત્હણે એને જોઈ અને ધરમાં તેડી મઠ.

સતીના પિતાએ સહીને સાસરે પત્ર લખ્યો હતો પણ તે પહોંચ્યો નહોતો સતીને જોતાજ સર્વ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા અને હેમકુદ્ય પૂછી, યુવાન તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ સહીને વચ્ચેથી પેરી કુદાગુ ચાળી બેરી અને વાતોમાં રોકાયો તેમજ એકદમ પત્ર સિવાય આપવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યા. ‘પત્ર લખ્યો હતો પણ પહોંચ્યો નહિ હોય.’ એમ સહીએ ખુલાસો કર્યો અને ખીર્ન ગપ્પા મારવા મંડી પડ્યા.

પેણે યુવાન ગાડી છોડી બધા સહી હતી ત્યાં આગ્યો, પણ ત્રેને ત્યાં ન જોતા તે આશ્ચર્ય પામ્યો અને પોતાના ઘરમાં ગયો.

પેણે શ્રી મવડળ ખીજી ત્રીજી વાતોમાં રોકાયું હતું એટલામાં પેણે યુવાન ઘરમાં પેણે અને પોતાની ગાડીમાં બેસીને આવેલી સતીને પોતાના ઘરમાં જોતાજ ત્રેના આશ્ચર્યમાં પાર રહ્યો નહિ, અને તે કાણુ કે એમ પોતાની માને પૂછવા લાગ્યો એટલામાં તો સહી ની નજર ત્રેની તરફ જવાથી તે બોલો છડી કે ‘લ્યો, ભાઈ, આ ત્હમ્મરા ભાગના પૈસા, હું આ લોકો સાથે વાતમાં પડી એટલે પૈસા આપવાનું ભૂની ગઈ હતી.’

સહીના ભાગના પૈસા આપવાને તથા ‘ભાઈ’ કહેવાને પ્રકાર જોઈ, સર્વ શ્રી મવડળ ખડખડાટ દસવા મંડી પડ્યું અને ત્રેમાં એક ઉતાવળા સ્વભાવની શ્રી હતી ત્રેલો તો કહી પણ નાખ્યું કે—

“સતી, હું જાને પૈસા ગાપે છે—અને જાને “ભાઈ” કહી બોલાવે છે ?”

“અરે, એતો હું આ ભાઈની ગાડીમાં બેસીને અદિ આવો છું,—તે એમના ભાગના પૈસા આપુ છું.” સતીએ પ્રશ્નો જવાબ વાળ્યો.

“એમનાથી ત્હારી કેને પૈસા ન લવાય.” એક યુવતિએ કહ્યું.

“ન કેમ લેવાય—પૈસા ખરચતા પણ એ વાઈ ગાડીમાં બેસાડી લાગ્યા તે એમને નોટો ઉપધાર નહીં તો હું શું કરત ?” સહીએ કહ્યું.

“એસાડી લાગ્યા તેમાં શું નવાઈ કરી ?” પેરી યુવતિએ કહ્યું.

“કેમ શું નવાઈ કરી ? એમ કેમ બોલો છો ?” સહીએ પૂછ્યું.

સહીનું આવું કહેવું સાંભળી સર્વ વધારે દમવા લાગ્યા એટલે સહીએ વધારે ઉત્સુક મર્ષ પૂછ્યું કે—“ત્હમે શું હસો છો ?”

“ગાડીમાં એ ન બેસાડી લાવે તો અણુ બેસાડી લાવે ?” યુવતિએ ટોશરમાં કહ્યું.

“કેમ વાર ?” સહીએ પૂછ્યું.

“કેમ વાર, તે ધણી ધણીગાણીને ન બેસાડી લાવે તો જાને બેસાડી લાવે ?” યુવતિએ કહ્યું.

“ત્હમે મસ્કરી કરતા દશો પણ એમાં એને કંઈ સ્તમ્ભ પડતી નથી.” સહીએ જરા ચુંચવાઈને કહ્યું.

“હજી ત્હને સ્તમ્ભ ના પડી ? એ તો ત્હારો વર થાય.” યુવતિએ કહ્યું, “હવે સ્તમ્ભ ?”

સહીએ સમને લીધે નીચું નેચું, અને યુવાન ત્યાંથી આલ્યો ગયો.

બાળસમુદ્ધ પદિસામ !

“વરવિકૃયે વીધેલી વીણા.”

લેખક:—રા. રા. મોતીલાલ અ. દેસાઈ. (બી. એ.) અમદાવાદ.

૧.

“હવે આ આ વિજ્ઞાન શું કાશું? બોળ પુરાં મધ સત્તરમું બેમરો. હું તો મામાં કરવા મધ હતી પેણ કાંઈ મ્હો માનું નથી. પેણ અમનના હોઠના માટે કલે મધ હતી, પણ તેની વધુ તો જાણે નવલસાની મા. તે તો કહે છે કે મ્હાન સીમનને બી. એ. પામ થયા પછી પરજીવવો છે” લલીતા-વિજ્ઞાની માએ કહ્યું.

“મ્હેં તમને નથી કહ્યું કે તમારે મામું કરવાનું ના જવું. તમારે વિજ્ઞાની થીકર કરીજ નહીં. પરમેશ્વર આપણો કાંઈ હાથી મળે નથી, તેનું કાશું થનાર છે, હજી તો તે બાળક છે; મ્હારો વિચાર તેને અંગ્રેજીતો અભ્યાસ ચરેક વર્ષે કરાવવાનો છે, પછી એની મેજે વર મળશે. આટલા બધા હોઠના છે, અહીં નહીં મળે તો પરમામ પરજીવીયું.” વિજ્ઞાની પિતા કૃષ્ણલાલે કહ્યું.

“ના, ના, લોશ મ્હને મ્હેણાં મારે છે. જુઓને ચાચીજી મધ કાલે બાબ્યાં લનાં, તે કહેવા લાભ્યાં કે એ તો સાપનો ભારો, બને તેમ પરજીવી દો. આપણાં કુટુંબમાં મ્હારે વર્ષનીં કન્યા દરિ કુવારી રહી નથી, તમે જાપદાદાનું નામ બોળવા તૈયાર થયાં છે, પંચ-વર ન મળે તો બીજવર એમ લોશ કહે છે. મેં કહ્યું વર ખતાવો, ત્યારે તેમણે પેણે હરિલાલ ખતાવ્યો. એ તો ચાર હોઠનિ બાપ છે. મ્હે કહ્યું, મ્હારી વિજ્ઞા તો બીમ્હારી બાળક છે, એવા ચાળાસ વર્ષનાં દોગ્યા માયે પરજીવી મ્હારી દીકરીના જન્મમારે બાળવ મ્હારો વિચાર નથી. એવી કાંઈ ખાદી બાળ નથી કે દેગાડે દોળી જી. આથી તેમને ખોટું લાગ્યું છે ને રીસાળને જતાં રવાં.” લલીતાએ કહ્યું.

“સીક કહ્યું. ફરી શિખામણ દેવા નહીં આવે. હવે કોઈ કહેવા આવે તો કહેજે કે ભાવણ જાણે, હું શું જાણું?”

“પેલાં જોઠાર માશીને એવું કહ્યું ત્યારે ઉવટાં મ્હારા પર ઉતરી પડ્યાં, અને બોલ્યાં, આવી વાતમાં બીઆરા લાવ્યા શું જાણે, તે તો કમાઈ જાણે. ઘર ચલાવવું, ઈયાર હોઠનાં પરજીવવાં એ તો બેરસાંજાનું કામ. લગાર આંખ કાઢીને કહીએ તો તરત મ્હને. અમારે ધણી નથી? અને તો જેમ કહીએ તેમ કરે. આટલી મોટી થઈ તોએ ધણી કહે એમ થાય એ શું!”

સેજ સેજ સમ્રાવહારાં કહેવા આવે અને લલીતાના મનને સંતાપ થાય. વિજ્ઞા તેમની એકની એક હોઠરી હતી. કૃષ્ણલાલ બી. એ. થયો હતો, અને કલેક્ટરની ઓફીસમાં મેંદાવ્યો હતો. ધણી ધણીઆણી સારી રીતે રહેતાં તો પણ ચરઆતમાં ત્રીસ રૂપીઆના પગારમાંથી પણ તેઓને બચાવવું પડતું, કેમકે કૃષ્ણલાલના બાપ વારસામાં પાંચ હજારનું દેવું મુકી ગયા હતા. વિજ્ઞાને સજરાતી મોથી લાજીઆ પછી અંગ્રેજી ભણવા પારસી

રકુલમાં સુધી હતી. જો કે તેની ઉમર એળ વર્ષની હતી, તો પણ સહુ ધણ મનજીત તથા કદવર હતું. શરીરે ગૌરવર્ણી તથા દેખાવડી હતી. એરના ઘાટ પણ આકર્ષક હતો, અને જ્યારે સંકેત વસ્ત્ર પહેલતી ત્યારે ગમે તેવા અસહિષ્ણી પણ હાથ ખેંચાયા વગર રહે નહીં. જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ તેમ તેમ તેની ખુબસૂરતી વધતી ગઈ અને તેમ તેમ લગ્નીતાની અધિરાત્ર વધતી ગઈ. લલિતાની કેળવણી નહોત જોવી પણ, ભણવાના સંક્રામથી કાંઈક સુવિચારે તેના મનમાં ડગ્યા હતા. કૃષ્ણલાલ અગાડી તેણે ચાલતું નહીં, અને ચલાવવા તેણે પ્રયત્ન પણ કર્યો નહોતો. ખતિ તરફ તેના ભાવ પણ અત્યંત અને તેમની આજ્ઞા કદિ પણ ન માનવા વિચાર પણ આવ્યો નહોતો, તો પણ કાંઈ કાંઈ વાર તેને ઓછું આતુ, અને છોકરીને વાંધ તે થતી તથા પ્રશ્ન પામે માગતી કે “ હે પ્રશુ ! આ છોકરીને હાથડી લે તો હું કાંઈની ઓછીયાણી ના ચાઉં. બે છોકરા મરી ગયા તેણે મને દુઃખ છે, તે કન્યા આ છોકરી આટલી મોટી થઈ કે તેણે દુઃખ વિશેષ છે. ”

કૃષ્ણલાલ ધણ ગંભીર વિચારના શૂદ્રસ્થ હતા. તેમણે વિજ્ઞાને અને તેટલો જાળાસ દાખવા હંધવ કર્યો હતો. એકથી નિશાળની કેળવણી નહોત પણ શૂદ્ર કેળવણી પર ખાસ ખ્યાન આપતા. દરરોજ સારી સારી યોગડીઓ ખોતે વાચના તથા વચાવતા. મિત્ર કામ તથા ભરત કામ પણ થીએ એવી યોગવશ કરી હતી. જો કે તેની ઉમર ફક્ત સોળ વર્ષની હતી, તો પણ સામની એકાદ તેજ કતી હતી. તથા બીજી ધણી રીતે તે તેની માને મદદ કરતી.

૨.

આમ ને આમ ત્રણ વર્ષ વીતી ગયા. ખડી આખરે ઘરમાં લાડકાર આચીથી ના નહેવારુ. આચી બાળકાક હતી અને તેથી નાનપણથી નાતની પટકાર્થ કરવામાં તેમના રખત જતો એક જોઈ વધારે માંદુ થયું કે જ્યારે મરે કે કુટવા તૈયાર થઈએ, એકમેકની ધાતો કહી આવવી, રજીત મજ કરી અંદર અંદર લટાવવા બધાને સુરખી તરીકે સંજોડ આપવા જવું એ તેમના જીવનનું ધમ હતું તે લગ્નીતાના દુરનાં સગા ધાપ અને કૃષ્ણલાલના ગ્રેસાળના સગા હતા. ગામમાં બધા ગામીજ કહેતા. તે કૃષ્ણલાલ ખાસે આંખમાં માને એક જોઈ નાનકો ખૂંટી તાર કાઢતી “ તારાં કને પિયુષુ” કાઢી તે એકધૃતિ વર્ષની થઈ. ગમે ત્યાં હવે હેમણ કરવું જોઈએ. ”

“ આચી, હવે કાંઈ વિચાર કર્યો નથી. હજી એકાદીસમું તો લગ્નનાં બેઠું. એનાથી મોટીઓ હજી કુંવારી છે. ”

“ પણ આટલી મોટી છોકરી કન્યા આપણા ઘરમાં ન રખાય ” આચી બોલ્યાં.

“ જોમાં શુ ? તમે દસ વર્ષે રાડયા હતાં, તમારા આજ્ઞા તમે આળીસ વર્ષનાં થયાં ત્યાં સુધી તમને છાંચી શક્યાં. કુંવારી છે અને લાપક વર મગતો એટલે પરજીવીશું. ત્યારે કાંઈ લોકો મારું વળગાડું નથી. અહીં લાપક વર નહોં મળે તો પગામ જતકા. છોકરીને ભર બાળના વિચાર નથી. ”

“ હું કાંઈ ભર બાળનાની ચાન કતી નથી, આ તો લગ્નીતાથી તમારે મોટે કહેવાય

નદી, અને તેણે ક્યુ કે તમે કહો, તેથી હું તો રહેજ કહું છું હા, બા, હોકરીને કોઈ કહે ઉતારાવ નદી વિશા મિચારી ફરી ગઈ છે આથે લાપક નર મને તોજ પરજીવની પશુ ભાઈ, આ તેને અગ્રેજી લાગાવો ડા તે ઠીક કન્ટા નથી, એ આપણા લરચમા ના પોસાય, પારસણે માથે ફરવાથી પારસી જેવા મિચાગ આવે ગમે વહી નયને પગી કોઈ પરજીવું હોય તોએ ના પ જો. ”

“આથી, એ વાતજ ના કરો વહી જરો તો ન્હાગી હોકરી છે, તેની તમારે ચિન્તા કરવી નહીં દરે તમે ધરગ થયા, જત માળા કેવો, તમાન પારગી થી પચાન ” કૃષ્ણનાથ જમ સુરસે થઇ બોલ્યો.

હાહાગ આગીએ આવો જવાખ માલખો નગેતો જો કાકને તેમજુ ક્યુ ગમે નદી તો માંશગીને જોગી રહે, પશુ સામે જવાખ તો નાજ આવે આ જવાખથી તેમને બોલુ થાનુ અને બોલ્યા, “આરુ શુ તને કારે તે કુ, મારું તો પેટ થાને એગે મોથા વમર ન રહેવાય તાર ફાવે તો પરજીવ નદી તો મીતવાઈ કર અમારે શુ. ” આમ કહી તે હાથ અને ફરીથી કૃષ્ણનાથ પાસે આવ્યાજ નદી

પશુ કૃષ્ણનાથના મનમા વિજ્ઞાન રિસાદનો વિચાર આવ્યો નાતના હોકરાઓ ત પામરા લાગ્યો તો વિજ્ઞાને કાયક બે ત્રણ હોકરાજ જરવા નીજ કાયક હતા, પશુ ખીત્રાઈ, જોનાઈ, વગી પાસેનાં મળાં એટલે બે ત્રણ કેકરોજ લાગુ કરવા વિચાર ક્યો અને હતીનાને તેમ કરવા ક્યુ હતીતા જન્માશરો આપી આવી, પશુ કોઈ હા કે ના નો જવાખ ના આવે બાને પેમાતી ચુક હતીતાએ હજાર, પારસો અને આખરે પદરમે લગી આપવા કન્ટું પશુ કાઈ મેંજ મરિ નહીં હોકરાની માઓ તો એમજ જલો કે હોકરા તે તો ચરણી મોટા બલણી મોટા સારી કે તેના પર આક નહી, પશુ ક્ષત્રીની નાતના હોકરા તો વગર જાકની મોટો જેમ જેમ એક પરિક્ષા વવારે પામ, અ ગર એક વર્ષ મોટો થાય એટલે પામરો રૂપીઆ કોમન વધે બીજા સાધારણને લા માગા ક્યો. પશુ જવાખ મળે કે, “અમારે તો હજુ લાગુવયો છે ” “હજુ મારો હોકરો નાનો છે ” “અત્યારથી નુ ? મારો કીમી ના પાડે છે ” કેટલાક તો જન્માશર મગતા નથી કહી ના પાડે. હતીતા કટાળી ગઇ અને મથુ પાને માગે કે આ હોકરી મરી જાય તો મારે ધર ધર ભટકવું મટે.

ફાગળ મયો, જૈન મયો, પાછો લગવાયો ત્યાર ધરો એટલે દીકરીનાળાઓ દીકરા વાળાને પેર આટા આંધા લાગ્યા, પશુ ગાઈ પતો લાગેજ નહીં કૃષ્ણનાથ પદરસે આપી સકે એમ નહોતો, પશુ જો લાપક વર મળે તો ધર ગીરા ચુગીને આપવા તૈયાર હતો વિજ્ઞાનુ આ વર્ષે કાઈ કેકરો પડ્યુ નહીં કૃષ્ણનાથ કહેવા લાગ્યો કે, “કાઈ નહીં, આ વતે વર્ષે થઇ રહેશે ”

૩.

માણેકમરી પુનેમ ઉપર કૃષ્ણનાથ સહકૃદ્દેખ કામરે ગયો માથે પાંડાલમાં રહેતાં નાલકોર ચાચી પશુ ગયા દનાં. આગીની ઉમ્મર અત્યારે સાંકેક વર્ષની હતી—તે આશરે વીસેક વર્ષની ઉમ્મરે રાંડ્યા દનાં, પશુ કાંઈ સતાન નમેતુ પશુ જીવન સમજજનમાજ

જાળતાં. જનના કરી સંજની ગાડીમાં ભર્યે આવવા નીકળ્યાં આશુંદમાં ગાડી જલ્દવાની હતી અને ગાડીમાં બીડ પુષ્ટજ હતી. જગ્યાને માટે જલ્દ કર્યાં પણ આખરે હેડ લંચન પાગેના ડબ્બામાં જગ્યા જલ્દાઈ. કૃષ્ણવાલને લેના વાર અંદરના એક કિનારેએ જાગ્યાં ઉઘાડ્યું તો તેઓ પણ અમનવાદના ક્ષત્રી જલ્દાઈ તેઓ ચાર હતા. તેમાંના ત્રણ તે સ્વચ્છ સોજ સરસની ઉમંગના હતા, બપોરે બીએ ગેનીન, સોનીમને જલ્દાઈ હતા. તેઓ એક જાલુએ બેઠા અને સામા કૃષ્ણવાલ વિશેષે બેઠા વિજ્ઞા એક જાલુને ઉડે બે. તેની નજર બધા ચુસતો પડે પડી; પણ આખરે તેઓના મીઠી મેલપાડે હતી. નાં યુવ-હતા મેલપાડે દેખાવડે તથા આનંદી હતો. તે ઘણાં વિવેકી તથા સર્માદારીય જલ્દાઈ. કૃષ્ણવાલે પૂછ્યું, “ક્યા જલ્દાઈ છે ?”

તત્તજ આ યુવક બોલી ઉઠ્યો, “મારે મુઠાઈ પરીક્ષા આપવા જલ્દાઈ છીએ.”

“ગો અમ્યામ કો છે ?”

“આ ત્રણ મીરીસઅનના છે, અને હું એમ. એ. માં બેસનાર છું. તેઓ પહેલી વખતજ મુઠાઈ જાય છે તેથી હું આપર બેસી જાઉં છું.”

“પરીક્ષા ક્યારે છે ?”

“એમની પરીક્ષા આ મોમવારે છે, અને મારી આજથી ત્રીસ દિવસે છે.”

“તમારું નામ શું ?”

“મ્હારું નામ ‘કુન્દલાલ’ અને મ્હારા પિનાઈનું નામ ત્રિકમલાલ વળીય.”

“લાઈ, તમારી ઉમ્મર કેટલી છે ?”

“ત્રીવીમ વર્ગની.”

“લાઈ, તમારી બહેન હમણાજ પરણીને ?” લખીનાએ પૂછ્યું.

“હા, મારા પૈદાખમાજ પરણી.”

“કેટલા આવવા પડ્યા ? તમારી અમલાજીની ન્યાતે તો અવધી કરી છે. રૂપીઆ વિના કોઈ વાતજ કરેલું નથી. આ કેટલા દલાઈ પહેલિયે ? રૂપીઆ આપવા અને નથી આપ્યા કહેલું અને વળી જલ્દાઈ દોરની. તમે તો આમારી ભર્યે સુરતની ન્યાતને પણ જગાડી, પણ અમરે એટલું તો ઠીક કે પૈમા આપી ઉત્તર ચાલ્યો.” નાલકાં આવી બોલ્યાં.

“આમી, અમારે તો પદસેંએ પલ્ય.”

“પણ હવે તું પરણવાનો છું. જામ ચાલ્યો એટલે આ પાંચ હજાર ઉપજાવે તમારી બહેનનું સાકું વળી જશે. હાલ અમલાજીનું ખર્ચર જલ્દ તેજ છે, એટલે લાવ પણ ઠીક ઉપજશે.” આવી બોલ્યાં.

“આમી, એ વાતજ ના કરા, મ્હેં તો નિશ્ચય કર્યો છે કે મ્હારા લમમાં ને રૂપીઆ લે તો પરણવુંજ નહીં. આવી રીતે વેચાવલા વડે મારું તેના કરતાં કુંવારા રહેવું હું વધારે પસંદ કરું છું.”

“લાઈ, એ તો બોલતુજ નહીં,” કૃષ્ણલાલ એવી ઉઠ્યો. “જ્યાં હો તમારા લુપ્તાનીઆઓની વાત. વાતો તો મોટી મોટી કરે, નાના મોટાનું માન તો મને નહીં, પણ તમારે આવી પૈસા મળવાની વાત આપે ત્યારે તો, શું કરીએ ? મ્હારા માથાપાવણે જુઓને પેટો કાન્ટીલાલ મોન્ડરનમાં મોટા મોટા કાપડો કાપે, તે પોને પરણે ત્યારે આરેભાર રૂપીઆ યોગ્યા.”

“એ તો કાચ હોતે વડીલ થયે અને દમ્ભો તેના બાપ કાઈ ગયું નથી મળે, પણ ત્યાર પૈસા કોને વ્હાલા નથી ?” લનીનાએ ટાપસી પૂરી

“શો તેમ કહે પણ તું તો મોભેરે તે મોદ્યોજ, આ છત્ર જામ બહેતર પણ કદિ એ વાતમા માથાપતી આરા માનનાર નથીજ. પર બહાર કાઢી મૂકે, યોગ્ય અને ભારે, પણ કદિ મ્હારો નિગમ ફેરવવાનો નથી. આ અતીતિમા હું સદાપર થાઉં તો મ્હારા લલુતને એમ લગાડવા જેવું છે અને આવી અતીતિ અટકાવવાનો આવજ ઉપાય છે કે મેં પૈસા વેવામા આપે તો પરણુંજ નહીં અને બહેતર છે કે કુવારા રહેવું. અમારા જેવા લલોકા નહીં કરીએ તો ખીને કોણ કરે. અને દલેધી બીજી પણ મતિમા લઉં છું કે જે કોઈ એ પ્રમાણે પડખું તેના લમની ન્હાતો તથા મગોડમા પણ જતુ નહીં, તેમજ ખીજને જતાં અટકાવતાં. એ તો જેવી ઘરવાની મુગ્યાની નાતો તેવી આ છોકરીઓના માથાપને મારવાની નાતો.”

વાતમાં ને વાતમાં ચમારગામ પસાર થયું કૃષ્ણલાલે સામાન તલવાર કર્યો. કુન્દન લાવને મિત્ર સહિત પાછા આવતા ઉતરવા આગ્રહ કર્યો તેના મિત્રોએ તો ના પાડી, પણ તેણે જાન્યે તો ઉતરવા કમ્પ્યુ અને કૃષ્ણલાલનું નાનામું લખી લીધું. રાત્રિ આપના શ્રી દર્શ પડ્યાં.

૮.

કૃષ્ણલાલનું ઘર મુન્દરવાડાની નખમા આવ્યું હતું. જો કે તે માધાન્યુ એ ૧ ઘાટનું હતું તો પણ પાછળે ભાગ નહીં તરફનો તરફ ખુલ્યો હતો. ભરતીનો વખત હતો અને પાણીના મેળનું ઉજાળા મારી રત્ના હતા. ઇંગ્લેન્ડની આવ્યાને આજે વીસેક દિવસ થયા હતા. કુન્દનલાલને જોયા પછી તેનું મન કુન્દનમયજ હતું. તે આવશે અને મનના મનોરથ ફળશે, એમ મનમાં તે મનતી રજા મન માથે બોલવા લાગી “પ્રભુ, આપે મેં એજ પતિ આપજો. ત્યારથી મ્હારી દ્રષ્ટિએ તે પડ્યા છે, ત્યારથી તે મ્હારી નજર આગળ ખડા છે. તેમની મૂર્તિ મ્હારા હૃદયમા જડી છે. તે કુંવારા બાણી મટે મ્હારા હૃદય વિપક સ્થાપ્યા છે ન્હારા અંતરના અધનરને તેજ આપ્યું છે અને તે વધારે તેને મય કરશે વળા બાપાજીની પણ એવી ઇચ્છા છે કે તેમને વિવાહ કરવા આગ્રહ કરવો. શું તેમનું સુખ, તેમની બોલવાની છટા, શું તેમનો વિવેક ત્યારે વિનાહની વાત થાય છે, ત્યારે ત્યારે તે મ્હારી સમક્ષ આવી ખડા થાય છે. કુન્દનલાલ તમે કુન્દનજ છે. કુન્દન શ્રીનું આજ્ઞાયુ છે, અને તમે મ્હારા આજ્ઞાયુ છે અને સદા રહો એવી પ્રેમ પાસે પ્રાર્થના કરું છું. પ્રભુ તો મ્હને સદાયજ છે. અગર તે અમને વળા મોજજ કેમ, અને મને તો બોળખાણુ પણ શી રીતે થાય; વળી તે આનવાના છે. જા, પરગામ પરણવા ના

પાડશે, ત્યારે ગામમાં ગમે તેવા સાથે પરજીવશે કે ના, ના એમ તો હું કરવા નહીં દઈ, ખસ હું તો તેમને મ્હારા મળી પરી ચુકી છું, હું તો તેમનીજ છું. અને બીજા અવર-ની મવાની નથી, પછી ભલે તે હા પાડે કે નહિ તેની મ્હને દરકાર નથી, બીજા પરજી-વશે તો આ છવ, હે નર્મ દે તારે ખોળે ચુકીશ. ”

તરતજ ખાસલું ખખડયુ; દપાલવાળાએ પત્ર નાંખ્યો. હાર્ડ ઉપર કુન્દનલાલનું નામ દખાતાં વિશ્વાએ રહેજ નજર નાખી તો તે સોમવારે મવારે આપનાર હતા એમ મોહમ પડ્યું. કાગળ કૃષ્ણલાલના મેજપર ચુકી પાછી પોતાના વાંચનગૃહમાં ગઈ, અને વિચાર કરવા લાગી-“ ખરેખર પ્રભુની મ્હારાપર કૃપા છે, તે અદી પધારવાના. આપણ માથું નહીં કરે તો હુંજ માથું કરીશ; મ્હારો આત્મા તેમને અર્પણ. બજોલા છે, વિવેકી છે, વિદ્વાન છે તો મુશ્કેલી તો હોવાજ નેહએ. સુવિચારવાળા છે અને મારી મગલથી ફરી-કરશેજ. પ્રભુ હું કરે તે થાય છે મારે હું મદાય મગે. ”

આમ વિચાર કરી મ્હાર આવી તો કૃષ્ણલાલ તથા લલિતા કુન્દનલાલનાજ વિચાર કરતાં હતા અને જો તે વિશ્વાને પરજીવા રાજ હોય તો પછી તેના આપને કાગળ લખવાનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો. તેના ઉતારો વિશ્વાના વાંચનગૃહમાંજ આપવા હું વિશ્વાએ તે સચુકારજ શરૂ કર્યો. પોતે ચીત્રેલી છબીઓ દંડાવી. એક ચિત્રમાં એક બાળા એક કુચક પાસે પ્રેમ મળતી દર્શાવી હતી, અને બીજામાં તે બન્નેને પ્રેમ મળે એવું જતા-આં હતાં, ત્રણ ત્રીજામાં તેમણું મુખી કુટુંબ ચિત્રું હતું. મેજપર લાઇને ભરેલો સુંદર ફમાલ પાચર્યો તમા પુરતીઓપર રેસમના ભરેલા તકીયા છુટી દીધા. સોમવારે મવારે કૃષ્ણલાલ રોજને તેડવા ગયા ત્યારે ૧ વજાએ આંગણું લીપીપી ડાખાં પાડ્યાં. “ ભલે પધારો અમારા પનોતી પરાણા. ” ઘોડીવારમાં કુન્દનલાલને લઈ કૃષ્ણલાલ આવી પ્રોંગ્યા. લલિતાએ ખમર પુટી; વિશ્વાએ નજર નાંખી, બન્નેની આંખો મળી અને આંખોમાં કિમત જણાયું. તરતજ તેમને ત્રિજાના વાંચનગૃહમાં લઈ જવામાં આવ્યા. ગૃહમાં પેમતાંજ તેમને કાષ્ટક અર્ગીય શોભા જણાઈ. ચિત્રો, ભરતકામ, રંગ પુરેલી આકૃ-તિઓ તથા નદીના સુંદરેખાવથી કુન્દનલાલનું મન વિદ્યુત થય લાગ્યું. આખો ઝોરડો વિશ્વામય થઈ રહેલો જણાયો અને તરતજ તેના મોમાંથી રાખ નિકળી ગયા. કે “ આ યાળા તો મહા લાઝમશાળીનેજ મળશે. ” તરતજ આ આવી. સ્નાન કરી મોજનની તદ-વારી થઈ કેમકે કૃષ્ણલાલને કચેરીમાં જવાનું હતું. વિશ્વાએ રંગોળી પુરી આસને ગાક-આં. ભાતભાતની રમોઇ પીસી કુન્દનલાલને આર્પણ આપ્યો. જો કે કૃષ્ણલાલની રિચિત સાધારણ હતી પણ ભરૂચ દહિ ખજી પરાજીવનમાં પાછી પાની કરતું નથી. કહ્યું છે કે:-

“ લક્ષ્મી બની લલે-જવાદે જેહ જવાની,

ના ઊડીય ભરૂચ-દહિ અસલી ખાનદાની. ”

ખરેખર, કૃષ્ણલાલ ખાનદાન હતા તે ખરેખર જણાઈ આવતું હતું. જ્યાં રજા પછી કૃષ્ણલાલ કચેરીમાં ગયા અને કુન્દનલાલ પોતાના ઝોરડામાં જઈ આરામ પુરતીમાં આ-ચમ લેવા લાગ્યા. સંતનો ઉત્તમય અને ભારે મોજન તેથી તરતજ અર્ધ મળી ગઈ

અને વિજ્ઞા આખા અગાડી ખી ચઇ આજુદ રહેશે નેમેની વિજ્ઞા, સવારે નિમિત્ત મહીત આનંદાગ આપતી નેમેની વિજ્ઞા, જગતી વખતે પી મગ આપતી ચરમાળ વિજ્ઞા, તેના શબ્દો, નેમેના શ્લોકો ઉપમાં અને ઉપમાં તેને તત્ત્વત આનંદ આપતા દેખાયાં એમ એક કાંઈક ખરખરાટથી ગાંધી ઉપડી તો વિજ્ઞાને દુઝાટમાં કાંઈક રોધતી નેધ

કુન્દનનાલને શુભ ગો જોએક કુન્દન યાદ દત્તા કહીતા તેની ગાંધીની છે રીતે અસુખ હોવાથી ત્યાં ગઈ રતા તેથી વિજ્ઞા વારણ ગાંધી ઉપર કાંઈક બરવાતુ લેવાના બહાને મનમાં મનો થ-કુન્દનનાલના હાથની માગણી કરવાના વિચારથી ઉપર ગાંધી, પણ તેમને ઉધતા જાત, જગતનાની સુખી કે કુઝાટમાં કાંઈક રોધતી હોય એમ અજાણ દેશે કે કુન્દનનાલ લગત આ પ્રમ-પુત્રીમા ટટાર ચલે અને વિજ્ઞાએ તેના સાસુ જોયુ, નજરે નજર બંધી વિજ્ઞાએ નીતુ જોયુ, પાછુ ફરી જોયુ ફરી આખા મગી અને આખો દાત પ્રેમના બીજા રોપાયા કુન્દનનાલે પુછયુ. “શુ કરો ટા ?”

વિજ્ઞા બોલી, “ખત નદી જગતુ લેવા અપી છું દિવગીર છું કે ઉધમા અપેત પડેલી”

“શુ લેતો છો ?”

“આ તો સ્વેજ મુતંગો કમાત”

“આવો જરા લેવા દો”

“શુ સુદા જગત જાન છે ? તમે બીજાના પ્રદર્શનમાં/ મોકળે તો તમને ચાંદ મળે”

“ગયા મુગદના પ્રદર્શનમાં નહને સુવર્ણ ચાંદ મળ્યો છે.”

“અરેખર તમે સુવર્ણને લાવક છો, મ્હને આવો એક રૂમાલ લરી આપશો ?”

“લો આ જો રૂમાલે નહને સુવર્ણને લાવક જનાથી છે તેજ તમને ભેટ આપુ છું” આંખ કહી ધીરે ધીરે વિજ્ઞા કુન્દનનાલની પાસે પડેલી પુત્રી અગાડી આવી, ત્હને પગડી ઉભી રહી શરીર મુજવા લા મુ, મન સાથે કહેવા લાગી કે હા, હું સુવર્ણ-કુન્દનનેજ લાવક છું, પણ કુન્દન સ્ત્રીમરે ત્યારને શુ કરવુ ? સી રીતે માગણી કરવી ? તેના વિચાર આવવા લાગ્યા મુખે જાનળ દેતી પણ ગિત કાંઈક જુદાજ વિચારમાં હતુ આખે કુન્દનનાલને જરાજર નિહાલ્યા અને ઉદ્વેગમાં કાંઈક જુદીજ ઉર્મિઓ ઉત્પન્ન થઇ, કપાળે પરસેવો થયો

“કેમ ગલરાઓ છો ? આવો રૂઝ પવન આવે છે અને તમને પરસેવો કેમ ? તાવ તો નથી આંખો ને ?”

“ના, ના કાંઈ નહીં પણ મ્હારી ભેટનો—”

“કેમ અચકાઓ છો કેમ ? બોલી દો તમારે જે કહેવુ હોય તે કહો, ગલરાઓ નહો.”

“ના, ના, મ્હને કાંઈક મુઝાશ્યુ થાય છે. પણ આ ભેટનો ખદલો—”

“શું માગો છો ?”

“મ્હારી એક માગણી છે તે બીજારો તો માગુ.”

“ જોવી તે શી માગણી છે નહીં દાંધ હજીત નહીં પડે તો સ્વીકારીય.”

“ હરકત વેધવી પડે, કદાચ દુર્ગે પણ ખમણુ પડે, જો તમે સ્વીકારવા બાધાતા હો તો જ માણુ.”

“ કહો. જાઓ, હું વચન આપુ છું કે તમારી માગણી ગમે તેવી હશે તો પણ સ્વીકારીય.”

“ જો કુન્દન તમારાથી ના પળાય તો આ વાત અહીંજ દાટવી. તમે અને હું સિવાય બીજા કોઈ બંને નહીં.”

“ તમારે તે સબધી શીકર તાજવી નહીં.”

“ ત્યારે તમે કહ્યું કે હું સુતણુતેજ લાપક છું, અને સુવર્ણ તેજ કુન્દન અને તેથી હું કુન્દનલાલ તમનેજ લાપક છું તેથી મ્હારે તમેજ મ્હાત્ત થાઓ એજ બેધએ છાએ, આ દાસીને આપની સહચરી બનાવો.”

“ બધી ખુશીથી, પણ તમારા માતપિતા માનશે ?”

“ જો તો માનશેજ, તમે જાડીમા મળ્યા ત્યારથીજ મ્હે તો મ્હાલ દેવ તરીકે તમને ધાપ્યા હેજ. નેઓ પણ તમનેજ આપના વિચાર રાખે છે તમારી સાથે લગ્ન કરવા ખુશી છે આવા વખતમાં તમારા જેવા જગાઈ મેળવવા તે દાંધ રહેવ નથી માટે આ દાસીની માગણી આપ સ્વીકારજો તો મ્હારા ગરીબ આપાપ પણ ત્હમારેઉપમર માનશે.”

“ આમ શું બોલો છો. જો તે કશુંજ પામે તો તો હું મ્હારી જાતનેજ મ્હા બા અશક્તી માણુ.”

“ અરે, તે તો કશુંજ કરશે, પણ તમારા માગણની મરજી પણ પાંદી બાંધી જોખમે.”

“ મ્હારા માગણની મરજીની મ્હારે આ વાતમા જરૂર નથી, કેમકે તેમણે દગલ્યાજ પદરો બધાં છે, અને તેથી વ્યાજ સાથે મ્હાત્તમાથી ઉપજનવવા તેઓ તાપર છે પણ એ વાતમા હું તેમને સહાય થવાતો નથી, માટે મ્હે તમારી માગણી સ્વીકારીજ છે આણુ ગમે એ વચન જોડનાર નથી. તમારો વગરની બીજી બધી જોડરીઓ મ્હારી બહુ સમાન છે.”

“ ત્યારે હો, આ દેહ, આ મ્હારો આત્મ તમારે શરણે.”—આટલું બોલવા / વિજાએ કુન્દનલાલના હાથમા હાઈ સાથે પોતાનો હાથ આપ્યો. સ્પર્શ થતાં એક બીજાના હૃદયમાં કાંઈક જીવંત ઉભિયો સ્ફુટી આવી કુન્દનલાલે તે દમ્નહાતા પ્રેમપાન કર્યું, અને બાળના આત્માઓની શાંત બાંધી.

નરના નીચે દેહએ બારણું ઠોક્યું વિજા હાથમા લગવાનું લઈ નીચે ગઈ તો મુશ્કાતા ડોરેગીમાંથી બોલા પાછા આવેલા બેથા તે તરતજ કુન્દનલાલ । ઓગળ્યાં ગયા અને પુછ્યું, “ કેમ કુન્દનલાલ, આ નદિના દેશજી કેવો રમણિય છે ?”

“ ખરેખર, તમારું ધરજી રમણિય છે જુઓ આ ઓરડો, આ ચિત્રો, આ ભનન-કામ, અને વળી અદિથી દેખાતો નદિનો સુદર દેખાય.”

“આતો વિચારું વાચનશૂદ્ધ છે.-તેણે પોતેજ આ શબ્દચારું છે, પછી થોડી આડી અવળી વાતો કરી કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું-“કેમ આ વર્ષે લગ્ન તો થયાનાં ને ?”

“લાયક કન્યા મળે તો વિચાર છે. પણ લાયક કન્યા શોધવાનું મેં પોતે માથે લીધું છે, મ્હેં તેવી એક કન્યા શોધી કાઢી છે, પણ તે મેળવવા તમારી મદદની મ્હારે જરૂર છે.

“ધણી ખુશીયા. તમારું હિત થવું હશે તો મ્હારે કાંઈ હરકત નથી, તમે જે મદદ આગ્રહો તે આપવા તૈયાર છું.”

“પણ કદાચ—”

“કહી દો, અચ્છાએ છે કેમ, મ્હને સમારે ખોટું નહીં લાગે.”

“ત્યારે તો તમારી પુત્રી મ્હારે લાયક છે એમ મ્હને જણાય છે.”

“મ્હારી પૂર્ણ સંમતિ છે. પણ તમારા માન્યપને પુછવું છે ? હું તો મ્હારી શક્તિ પ્રમાણે પહેરામણી આપીશ.”

“મ્હારે પહેરામણી કાંઈ લેછતી નથી, જે તમે તૈયાર હો તો મ્હાન આપને પૂછવાની જરૂર નથી. સંસાર મ્હારે માંડ્યો છે. મ્હારી જન્મની સહચરી કેવી લેછએ તે મ્હારે લેવાનું છે. તેમાં પૈસાની વાત આજીને તેમણે તેમના અધિકાર શુભાશી છે.”

“પણ તેમને પુછવું લેછએ. તમને ઉછેરી આટલા મોટા ક્યાં તો આવી વાતમાં તેમને પૂઠવું લેછએ.”

“તેમની સમતિ મેળવવી મ્હારે માથે; પણ હું તો બોલવી બંધાઉં છું અને તરી પણ બંધાએ છે ?”

“મ્હારે તો લોભ છે. તમે તૈયાર હો તો મ્હારી ના હોયજ નહિ. ઉઘટું મ્હારે તો આનંદ થવા જેવું છે કે પ્રભુએ મ્હારી ધીરજનો મોઝ બદલે આપ્યો.”

કુન્દનલાલે સાંજેજ અમલાવાદ જવા નિશ્ચય કર્યો અને રાતની ગાડીએજ ઉપડી ગયો.

૫.

કુન્દનલાલે અમદાવાદ આવવાની ખજર આપીજ નહોતી તે રસ્તામાં પહેલેરે ચર્ક ને પાય સાત દિવસ પછી આવવાર હતા, તેથી જેવે તે ઘર આગળ આવી પહેલ્યો કે તરતજ તેના પિતાજ ત્રીકમલાલ તથા ગણુશી અણિલદાસી બહાર આવ્યાં અને પૂછ્યા આવ્યાં, “કેમ લાઇ એકાએક આવવું થયું ? શરીર નો હીક છે ને ?” કાગળે ના લખ્યો, “યુંગલથી બહારોજીદાર આવ્યો કે શું ?” કુન્દનલાલ જવાબ આપે તે પહેલાં આગ પ્રશ્નોનો વરમાદ વરસી રહ્યો; પણ તેણે હુકામાં પનાવ્યું “શરીર સારું છે. લગ્ન એકજ દિવસ રજો ને પછી બહારોજીદાર અહિં આવ્યો.” પરીક્ષાની ચિંતા મરી અને લગ્નમાં પ્રેમ ચિંતા દાખલ થઈ; તેના માળ્યપની ઇચ્છા તે જાણતો હતો અને તેથી હવે વાત કેમ ઉપડવી તેના વિચાર કરવા લાગ્યો. મ્હેં ઘોષ સો સાચે મ્હા પીવા ગેરો, મ્હા પીનાં પીનાં ભરૂંયની ગથી વાન કરી. તેના માત પિતાએ અહિં તેના વિવાદની ગાંઠગ

કરી હતી તેથી આ સાંભળતાંજ તેઓ જરાં ગભરાયાં; કુન્દનલાલે કહે પેટે જણાવ્યું કે
“હું તો વિવાહ કરી આવ્યો છું, ફક્ત તમારી અનુમતિની જરૂર છે. આ વાત તમારે
કાને નાખવી તેથી આ કહું છું.” તરતજ મણિ બોલી ઉઠી; “બહુ ભરખા એટલે બહુ.
વંદ્યા. લાઇ લાઇ કર્યાં એટલે લાઇ તો માથે ચઢી જાય. માથાપને કાણુ પૂછે ? હું
અને મરી જ્યાં છીએ કે તારે મિંતા હોય ? બહુ ચઇ રહેશે; અમારે તો કાશ્ય મર્ય
કાંઇ જવું નથી. અહિં ક્યા કન્યા નથી મળતી ! પરજામની કન્યા આવ્યા દરહો. પગ
જાધી અહીં રહે એમાં શો લાભ ? મારે તો ગામની કન્યાજ લેવી છે કે બહુ વાચ
અને પીએર ભય કે એક વખતનું ખાવાનું તો ઉભરે. વળી હમણાંજ પંદરમે જણી આ-
પ્પા છે તેથી તારામાંથી રૂપીઆ ત્રણ હજાર મેળવવાના છે. બા, બાજુઓ છે તેનો કાંઇ
ખદલો તો લઇશુને.”

“ના, હું મ્હારી જાતને વેચવા માગતો નથી, જાલે તમે બહેનના આપ્પા પ્રયુ
મ્હારી એક પાર્ષ જણુ લેવા વિચાર કરશો નહી, તેમજ બીજો ઠેકાણુ કરવાનો વિચાર
પણ કરના નહીં. એ ઊકરી સિવાય બીજા કોઇને હું પરજુનાર નથી.”

ત્રીકમલાલ ઘણા સમજી દતા તેથી સમજી ગયા કે વાત ગમડી છે. કોને કામ કરવા
જેવું છે. તેથી પોતાની પત્નિને કહ્યું, “તમારે શું ? એ વિચારો ખરી વાત કહે છે. નમે
બેગચો શું રામને ? હવે ઊકરા મોટાં થયાં તેથી તેમને પુછવા વગર ખાલે નહી.” કુન્દ-
નલાલ તરફ ફરીને “ઠીક લાઇ, બેઈડિયું, તે બનશે તો ત્યાં કરીશું. આજે હું કાગળ
લખીશ ” આમ કહી કુન્દનલાલને કંઈ પાડ્યો. કુન્દનલાલ તેના આપનો વિચાર પારખી
મયો દત્તો તેથી તેણે પણ એક પત્ર લખ્યો. ત્રીકમલાલે રૂ. ૩૦૦૦)ની માગણી કરી અને
વિવાહનું લખ્યું.

ખીચારો કૃષ્ણલાલ પદારને તો આપી શકે એમ નહોતો. તે ત્રણ હજાર તો ક્યાથી
લાવે ? કાગળ વાંચી રહેતું મોં ઉતરી ગયું. લગ્નિત્થને વાત જણાવી કે તે બીચારી તો
બેદઆશની ઘણ ગર્ભ. વિજ્ઞાએ સાંભળ્યું કે તરતજ તે તો બેલાન ચઇ પડી. કૃષ્ણલાલે
ઉંઘડી ખાટલાપર સુવાડી કપાલે થકુ પાણી નાંખ્યું તો જતા લાન આવ્યું અને બોલી,
“ત્યારે તો કુન્દનલાલ તમે તો નહીજ મળા ” લગ્નિત્થએ ધીંગળ આપી. “પરમેશ્વર સૌ
આરા વાનાંજ કરશે.”

સાજની દયાવમા બીજો કાગળ આવ્યો. તેમા કુન્દનલાલે લખ્યું હતું કે “મ્હારા
પિતાજીએ તમને પત્ર લખ્યો હતો તેમજે લારી રકમની માગણી કરી હશે તે તમે આપવા
બેધાતા નહી, પણ હું તમારી સાથે બધાથો છું અને મ્હારા માથાપ ના પાડશે તો
મણુ હું તમારે ત્યાજ પરજીશ.”

કૃષ્ણલાલે તેજ દિવસે પત્ર લખી જણાવ્યું કે, “મ્હારી ગિતિ એટલા રૂપીઆ
આપવા એટલી નથી હું તો રૂ. ૧૦૦૦) આપું. પંચું નહી કરશે તો ચાલશે; ઊકરીના
નસીબમા દશે તો સૌ મળશે.” વીજ્ઞાએ પણ કુન્દનલાલ ઉપર પત્ર લખ્યો અને તેમાં
જણાવ્યું કે “હું તો તમને વરી ચૂકી છું. તમાન માતપિતાને ગમે તેમ કરી સમજવળો.
થકું મ્હારે બેઈડી નહીં. નમે-મ્હારા કુન્દન-તમેજ મ્હારા આજુપણુ છે. ને તમે મ્હારી

સાથે હરો તો મ્હારે બીજાં આશ્વસની થી બહાર છે ! જે સ્ત્રીઓ હજારો ધરણી તરફ ચિત્ત રાખે છે તેમને તેમના ખતિ તરફ લાવ જોએ હેય છે, માટે આપ એની ચિંતા ના કરતા; ને આ દાસીને આપની મદદથી બનાવશે. ”

શ્રીજી દીવમે ત્રીકમલાલને કમળ મળ્યો કે તરતજ કુન્દનનાયને બોલાવ્યો અને ક્યું, “ જો કૃષ્ણલાલ વિવાહ કરવાજ ના પાડે છે. આપણાથી કાંઈ જુલમ થાય ? એની મરજજ નથી. ”

“ ને ના પાડેજ નહીં. આપે કાંઈક આગળી કરી કહો અને તે તેમનાથી આપી શકાય એમ નહીં ગય તેથી તે બીચારાએ લાચારી બતાવી હતો. મ્હને લગાર કમળ જેવા દો. ”

“ જા, જા, ન્હોતા છોકરાં સમજાવતો હશે. અમલવાદની રીતે પરેસામણી માગી, ને આપી નકે એમ નથી. તેને તો માન્યાં છોકરી પરણાવવી છે. ફક્ત દમજ રૂપરડી આપી છે. ”

“ પિતાજી, ગમે તેમ થાય પણ હું તો ત્યાજ પરણી ચૂક્યો છું ”

“ લાદ આ ઘર જોડી ચાલ્યા માટે. મ્હારી મરજ પ્રમાણેજ વર્તવું પડશે. જો ન વતવું હોય તો હું તારે મરને, મ્હારે તારે જો જોવુંજ નથી. છોકરા નહોતો એમજ માનીય વાત્રીયા હોય તે બીચારા સાગ કે દેખવુંએ નહીં અને દાઝવુંએ નહીં. ”

“ પિતાજી આમ શા માટે તુન્નકારો છો ? હું તમારો બાળ છું, તમારો દાસ છું. તમે મ્હને ધન આપો કે ન આપો, ધનમા રાખો કે ન રાખો તોપણ તમારી બગલાસ કરવી એ મ્હારી ફરજ છે. હજી તમે વિચાર કરો અને મ્હારા પર દયા લાવો. કૃષ્ણલાલ તમને ફક્તર આપવા તૈયાર છે. હું આ વર્ષે પાસ ચંદ્રા અને નોકરી લાઉં. ગમે તેમ કરકસ કરી તમને જો દમજ પુરા કરી આપીશ; તમે આ મ્હારી વિનંતી માન્ય રાખો. ”

“ જા, જા. ન્હોતો પૈસાવાળો ન જોયો હોય તો ! ખચરદાઝ જો ફરીથી આ સંબંધી વાત કરી તો. લગાર મ્હોટા ન્હાનાની આમન્યા રાખ. અમને અમારા માતાપેજ પરણાવ્યા હતા. તારા જેવા ઉઝાંઝળા તો ક્રોધએ દીધા નથી. અને તો વિવાહ કર્યો છે ત્યાં પંચક ઉતરે તા કરાવીશું, અને ત્હારે હાં પરણવુંજ પડશે જા, મ્હારે હવે વધારે સંભળવું નથી. ”

કુન્દનનાય ઉઘી ઓરગ્રમાં ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો. “ હવે શું કરવું ? જો અહિં ન્હીન તો મ્હને પરણાવશેજ, જમ, ચાલ હું આજ રાતની ગાડીએ ભરજ જઈશ કૃષ્ણલાલને મમળતીશ અને પરણીનેજ પાડો આવીશ. જો પિતાજી ધરમાં રાખશે તો રીક અગર કાંઈ તોકરી ગ્રાધી લઉં. પણ મ્હારા લોભી માતાપેને માગ છનના પૈસા લેવા નહી. હજી. ”

ત્રીકમલાલે તરતજ ભરજ તાઝ કર્યો કે “ Kundanlal's betrothal here, don't wait. ” (કુન્દનલાલને વિવાહ અહીં કર્યો છે. ગઢ નહીં જેતા.)

મધ્યાહ્ન થઈ હતી. કૃષ્ણલાલ ખંડાર નવા દગા. તારાગાંએ ભુગ પાડી. કહિ તાર આપે નહીં અને આમ એકાએક તાર તેથી લલીતા ગાગાઈ. વિચારને બૂગ પાડી તાર વંચાવ્યો. તાર વાંચનાંજ વિખા બેઠાન સળે પડી. માયું પથ્થર સાથે અજાણથી

કુટુંબ, આરોગીપાડેથી દોડી આવ્યા. કુટુંબવાલે આવી તાર વાગ્યો. આ મમાચાર માલગી આડેસીપાડેથી, સગામંબેથી વિગમ થયા. કોઈને ખબર નહોતી કે વિજ્ઞાનો વિવાહ ત્યાં થયો હતો. આ બધું બેજ દિવસમાં થયું. તરતજ વિજ્ઞાને ઉપાડી પાટલામાં સુવાડી માથે પાટા બાધ્યા. જરા મુદ્દિમાં આવી ત્યારે આખ ઉપાડીને બેઠી, “ખબ આ શુ કર્યું ? તમારાં વચન આવાં.” પાછી તાણુ આડી, બેઠાના ચર્ક પડી સહેજ લાન આવતા કુટુંબવાલ આશ્વાસન આપવા લાગ્યા, કે, “ઘડેન મક્કન નહીં એથી પણ સારો વર મંગલો પરમેશ્વર જે કરે છે તે સારાને માટેજ કરે છે, પ્રભુ ઉપર ભરોસો રાખ.”

લક્ષીતા બોલી, “બીજી, આ શું કરે છે ? તારાં બેઠીઆ સબંધ નહીં નીચ આપણે ક્યાં મારું કર્યું હતું, નેમલેજ અરુ કર્યું. જેની પ્રભુની ઇચ્છા. એ બીચારા કુન્દનનાથને કો વાક ? તેના માનમાં એવા અને આપણી મિથિતિ આવી હું તો કહું છું કે ૧૦ દેવોને ત્યાં પરજીવો પણ હવે શુ કરીએ આપણા હાથની નાત નથી

થોડી વારે વિજ્ઞાને જરોબર લાન આપ્યું, ઉભી થઈ એટલે કુટુંબનાં જમાન દવા લેવા ગયા. સગા મંબેથી વીખતણ ક્યાં અને લલીત મોઢ કરવા લાગી. આ ત્રમ બેઠ વિજ્ઞાને એક કામળ લઈ લખ્યું, “ખિતાઈ હું તો કુન્દનલાલ સાથે પગથીજ નુકડી છું, પણ કુન્દનલાલને બીજો પરજીવવાનું નહીં થયું છે, તો મને પણ બીજો પરજીવવામાં આવે, તો મારે એક લવમાં બે પતિ થાય. બાવે કુન્દનલાલ પરજી, તેમના લક્ષની આજ બીલી હું છું” તો રહું માટે તેથી દુર થાઉં તો તેમના માખાપની આજા તે મુખે પાળી શકે મહાત્મ લક્ષની ચિંતાએ મારી જાતું શરીર અર્ધુ થઈ ગયું છે. તમે પણ મહાદ્ અને તેલકું બનું ધિરજી છે, પણ મારું નયોજન મને દુખી કરે છે. તમારી ચિંતાનો જાર એછો કરવા, અને કુન્દનલાલ મુખે પરજી રહે, તેથી મને મારા વાગ્યો તે માર્ગ લીધો છે. મારે માટે શોક ના કરશો. મારી જાને રેવા દેવા નહીં. પ્રભુ તમને પુન આપે કે ધડપણમાં તમારી તે ચામરી કરી શકે કુન્દનલાલને જીવાવતો કે તમને બીજો પરજીવાની છૂટ છે. અને તેમની વિજ્ઞા તેમનું જ રમરજી કરતી ગઈ છે.”

આટલું બધી, કળાટ ઉપાડી, જેરી દયાની શીશી વર્ક પી ગઈ પાંચ મિનિટમાં એર આખા શરીરમાં વ્યાપી ગયું હાથ પગ તણાવા લાગ્યા. વગારે દિશન દાગી નહીં, આખરે “કુન્દન ! મારા કુન્દન ! જાઉં છું,” કરી તારમી ચીમ પાડી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો ચીસ સાંભળી લક્ષીતા દોડી આવી પણ તે આવે તે પહેલાં તે ન્યુરલોકમાં પહોંચી ગઈ હતી. આડેસીપાડેથી, મગાં વહાલાં દોડી આવ્યાં, ચીમી હાથમાજ હતી તે ઉપાડી સમી, વાન ગામમાં પવન વેગે પેલાડ.

રહવારે પાંચ વાગે ગાડી લઈ આવ્યા. કુન્દનલાલ ઉતર્યો. જાહે ગાડી કરી કુટુંબવાલના ઘર તરફ ગાડી ફરકાવી. ગાડીવાળાએ કુટુંબવાલનું નામ સાંભળનાંજ વિજ્ઞાના આત્મપાતની ચત્રકી તેથી કુન્દનલાલ ચક્રમાં ઉતરી પડ્યો, ને લોભિ વિજા એર ખાઇ મરી ગયાની વાતો કરના હતા તે સાંભળી, તરતજ તે પાડો કર્યો, અજાન બનીએ ગયો. નહિ કીનારે કાઢ જણાયું નહીં. તરતજ એક કાચખખર ઝાંઝક લખી ફાવે પહેરેલી ચીટીમાં લીરા હતો તે ચૂસ્યો અને કાંઈક એમ પડીકું હતું તે પણ પી ગયો એથી થોડી વારમાં પ્રાણ ગયો.

વિજ્ઞાને લઈ સૌ સ્મરણમુદમાં આવી પહોંચ્યાં તો કુન્દનલાલને પોડેલો સ્નેહો, હાથમાં એક ચીડી હતી તે લઈ વાંચી તેમાં લખ્યું હતું કે, “વિજ્ઞા ત્હેં ઉતાવળ કરી, હું ત્હને મળવા આવ્યો, પણ તું તો સ્વર્ગલોકમાં જઈ વસી. તારા વગર આ દુનીયામાં મહારાથી એક પણ જાણ રહી શકાય એમ નથી. તેથી ત્યાં તું ત્યાંજ હું, એમ માની તારી પછાડી આવું છું. અહિંજ ત્હરા શયને અમિદાહ કરશે કે નહીં તેની મ્હને પરવા નથી, પણ મ્હારો આત્મા સાથે સંધાયશે તે તરે કેમ ? મ્હારા મુખ કરતાં મ્હારા પિતાજીએ પૈરો મ્હારો મર્યો. અરે મ્હારા ન્યાતી બાપુઓ ! અમે આ વરવિક્ષના હોમમાં અમારો ભોગ આપ્યો છે, આ ગળજાની હત્યા તથા મ્હારી આત્મહત્યાનું પાપ ચાલી બાપુઓ તમારે સિર છે. અને તો મ્હારા ગળને વિજ્ઞાના શયની સાથેજ અમિદાહ કરવો. એજ મ્હારી વિનંતી છે.”

“ચિત્ર મેમ.”

લેખક: રા. રા. જયમસાહ અધિકારી જ્ઞાની.

“મગન ! દુકાન બરાબર સંભાળજે ! હું જરા ઘેર જઈ આવું છું; કદાચ પાછો ન જાયું આવાય ! શેઠ કહ્યા બાગે તો નહિ આવે પણ દુકાન ફરતાં આવી ચડે તો કહેજે કે હું ઘેર ગયો છું.”

મગન અને ખીજી શુભાગતઓ મુનિમનું ઉપરોક્ત એકલું સાંભળી અત્યંત થયા, આખા દિવસનો હિસાબ કિતાબ નહી કર્યાં સિવાય રાત્રે નવ દસ વાગ્યા પહેલાં જગનલાલ ભાગ્યેજ ઘેર જતો, શેઠ તો સાંજના ચાર વાગ્યાના શુભારે દુકાનેથી જઈ પોતાના બાલકેશ્વરના બંગલે જઈ ખેડ હતા. તેમના પાછા આવવાનો તો જરાજાણું સંભવ નહોતો.

રામનારાયણ શેઠ કાપડના મોટા વેપારી હતા. વિશ્વવતની એક માત્ર પેઢીની આડત તેમને મળેલી હોવાથી તેઓ સાઈ પેદા કરતા. વીસ વર્ષથી એક નિષ્ઠાથી નોકરી કરવા છતાં રામનારાયણ શેઠે જગનલાલના ખજાનેમાં ચાલુ વર્ષે સોનો વધારો કરી આપી એકંદર ખજાને પાંચસોનો કરી આપ્યો હતો. જગનલાલની દક્ષતાથી રામનારાયણને પ્રતિ-વર્ષ ચાર પાંચ હજાર રૂપિયા ફાવશે થતો હતો. જગનલાલના ખજાને સંબંધી બીજા શુભા-ગતઓ અનેક અનુમાનો કરતા. કોઈ તેને ૭૦૦-૮૦૦ મગવાનું ધારતું તો કોઈ કહેતું કે દુકાનમાં તેનો ચાર આની ભાગ હોવો જોઈએ ! ખરી વાતથી તેઓ અજાણ હતા. વાર્ષિક પોચસે રૂપરૂપીમાં આવી ધિમાનદારીથી જગનલાલ નોકરી કરે એ કેટલાક કેવળ અર્થલભિત માનતા ! કદાપિ તે બીજી દુકાને નોકરી કરવા ઇચ્છા જણાવે તો તેને પ્રતિ-વર્ષ પંદરસો રૂપિયા આપવા થયું વેપારીઓએ તત્પરતા બતાવી હતી ! તેમ ન કરતાં સ્વતંત્ર દુકાન ઝાડી વેપાર કરે તોપણ તેને સારો લાભ મળી શકે ! લોકો આવાં અનેક અનુમાનો કરતાં પણ વસ્તુતઃ એમ હતું કે વારે પડીએ એક નોકરી છોડી બીજીએ વજમનું જગનલાલને પસંદ નહોતું. એક વખત જોની નોકરી સ્વીકારી તેને ત્યાંજ રહી તેન

લાસમાં અરોનિય મગ્યા રહેવામાં તે આનંદ માનતો. વેપારીઓ આવા નિમકલસાસ મોકલતાની ખરી ચોખ્ખતા લાગ્યેજ સમજે છે. પ્રતિ વર્ષે ઇંગ્લંડલાલને આશા રહેલી કે પોતાનો ખગાર વધશે પણ પ્રત્યેક સમયે તેને નિષ્ફળતાજ મળતી. ખગાર વધારવા માટે પોતે શ્રમને વિનવે તેના કરતાં પોતાના કામની દર કરી વગર માગેજ શેક કપક વધારો આપે એવી તેની ઇચ્છા હતી. આખરે પત્નીની ઈચ્છાને આધીન થઈ તેણે શેકને ખગાર વધારવા વિનંતી કરી અને શેક ઉપર જણાવ્યું તેમ રૂપિયા સોનો વધારો તેને આપ્યો. તેણે કામ જોતાં જોઈ આ વધારો નજરે હતો પણ શેકને તો લાગ્યું કે ધણી ઉદાર થઈ જવાયું ? મુંઝાઈ જેવા સહેરમાં આના દુઃખ ખગારમાં ઇંગ્લંડલાલ જેમ તેમ કરી નીજાવ કરેતો હતો.

દુકાનમાંથી નીકળી ઇંગ્લંડલાલ ચિંતામસ્ત મ્હેરે રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો. ત્રીજા બોઈવાડામાં એક નાની ઓરડીમાં તે રહેલો હતો. પોતાની પત્ની સુશીલાને વ્યારણામાં ઉભી રહેલી જોઈ તેણે પૂછ્યું “કમણું કેમ છે ?”

“છે તેમને તેમજ છે.” સુશીલાએ નિદ્રાસાદથી જવાબ આપ્યો.

“ઑક્ટર આવ્યા હતા કે ?”

“હા ! ક્યાક પહેલાં આવ્યા હતા; ઓપરેશન* કર્યાં સિવાય છટકા નથી એમ તેમણે કહ્યું.”

“ત્યારે તેં તેમ કરવા કહ્યું નહિ ?”

“પણ તેમણે તમને મળવા કહ્યું છે. ઓપરેશનનાં પાંચસો રૂપિયા લાગશે !”

“પાંચસો રૂપિયા ! અરે વાપરે ! લાવવા ક્યા ઝાડેથી ? મારી પાસે પુરા પચાસ રૂપિયાં પણ નથી.”

“માત્ર તેજ ઉપાય છે. તમને ચોગ્ય લાગે તેમ કરો !”

“તે જાણું ખરું ! પણ પાંચસો રૂપિયા લાલુ ક્યાથી ? પણ દાસ તે ડાક્ટરને મળી આવું. પછી જણાવિયાર.”

ઇંગ્લંડલાલ ઘેરથી તરતજ બહાર જવા નીકળ્યો. બોઈવાડામાંથી બહાર નીકળતાં પ્રાસેજ કુપ્પરલાસ ડૉક્ટરનું ક્વાર્ટરનું હતું. ડૉક્ટર વિજિટ માટે રચા હતા તેથી તેને અમેરિકાક બેગી રહેલું પડ્યું. ડૉક્ટરે આવી ઇંગ્લંડલાલને તેના પુત્રની તબિબનતા સમાચાર પૂછ્યા અને કહ્યું.

“ઇંગ્લંડલાલ ! ઓપરેશન કર્યાં સિવાય તે બચવો મુશ્કેલ છે !”

“ડૉક્ટર સાહેબ ! હું તો આખો વાળો પેશન્ટ છું. કંઈ શી ઓછી કરાને, માહેબ ! હું તો મરીગ માણુષ છું.”

“લાઈ ! ઓપરેશન મારે કરવાનું છે ? આખા મુંઝાઈમાં જેજ જણ આ ઓપરેશન કરી શકે તેમ છે. એકત્રી અમારા કોલેજના ટ્રિનિટીપાલ મિ. જાહન અને બીજા ડૉક્ટર મહેતાં; તેમના સિવાય ત્રિજે અને તો કાઈ જણાતો નથી. દરેક ધણું ભાગું છે !”

* સર્જકપ્રેમણ—વાદ કાપ.

“સારે દવાખાનામાં લઈ જઈ ત્યાંજ ઑપરેશન કરાવીયે તો ?”

“હૃ ! દરદીને જતાપણ અમ પડ્યો નોંધએ નહિ, તમારે મકાને આવી તેઓ ઑપરેશન કરી કે કેમ તેની પજુ મને તો ચંકા છે. તમારી ખાતે તેટલી રકમની તૈયારી હોય તો હું તેમને પિનતી કરી જોઉં.”

“રૂપિયા આગળથી આપવા પડશે ને ?”

“વેશક થેર જઈ વિચાર કરી પછી મને કહી જાઓ. કાલે આગર મોડામાં મોડું પરમ દિવસે તો ઑપરેશન ચલુંજ નોંધએ. વિશંબ મશે તો કેમ બગડશે !”

૨

ઉપર પ્રમાણે પાત્રચિત્ર કરી ડૉક્ટર સાહેબ ખીજા દરદીઓ માથે વાત કરવા લાગ્યા. વધારે ખેતી રહેવામાં કે વિનવણી કરવામાં કંઈ વળે તેમ નથી તે જોઈ જનશાલ ત્યાંથી ઉઠ્યો. મોતાની પાસે રૂપિયા છે નહિ અને ઑપરેશન કેવી રીતે કરાવવું—ઑપરેશન થાય નહિ તો પોતાના એકના એક પુત્રનું જીવન લાગ્યેજ રહી શકે એ વિચારે તેને અર્ધપેસો જનાવી મૂક્યો. થેર જતા પત્નીએ પૂછ્યું—

“કેમ ! શું નહીં કર્યું ?”

“ડૉક્ટર તો કહે છે કે પાંચસો રૂપિયા નોંધએજ—તેટલી રકમ આપણી પાસે નથી એટલે શું નહીં થાય ?”

“ત્યારે શું રૂપિયાના અભાવે મારા પુત્રને મરવા પજુ દેવાય કે ?” સુશીલા અનુભારા મળાવતી બોલી.

“કરવું શું ? મને તો કંઈ સુઝ પડતી નથી.”

“ન કેમ સુઝે ! અમે તેમ કરી રૂપિયા મેળવીશ—જતે વેચાઈશ પજુ મારા પુત્રને મરવા નહિં દઉં !”

“પજુ તું શું કરીશ ?” જનશાલે મળમળા ચાલ કહ્યું.

“પુત્રના આજુ આગળ કશાની પંચા કરનાર નથી. તે આપણું સર્વસ્વ છે એ જાણ્યા છતાં તમે તેને આમ નાંખી મૂકો ?”

“શેડ પાસે ઉછીના માગી જોઈ છું. મને આશા નથી કે તે એટલા બધા રૂપિયા ઉછીના આપે !”

“તમારી જગાએ હું હજી ને ઉછીના ન આપે તો હું શું કરું તે કહું કે ? ચોરી કરું !”

“હું ચોરી કરે ! !”

સુશીલાએ આવેશથી કહ્યું “અલગત ! હું ચોરી પજુ કરું. તમને તો ઘણી સારી સગવડ છે. દુકાનની સબળી ચાવીઓ તમારી પાસે રહે છે.”

“શેડના વિશાસનો દુરુપયોગ કરી નીચ ફૂલ કરવું ?”

“વિશાસ ! વિશાસને કુલમાં નાંખવાનો ! ! વિશાસમાં આપણું શું રહેવાયું ? આંજી લગી તેને દ્રવ્યરે રૂપિયાનો શાયદો તમે કરી આપ્યો તેના બદલો તેણે શું આપ્યો ! આખી

જાદવી આરસો રૂપિયામાં કાઢી ત્યારે સો રૂપરૂપીનો વધારો આપ્યો !' ધન્ય છે તેને-તેના પુત્ર પ્રેમને ! તે ખરાબ સોખતે ચાકી લાખો રૂપિયા ઉઘાડી દે છે તોપણ તેને કંઈ કહેતો નથી અને તમારા પુત્ર પ્રેમ ! તમને તમારા પુત્ર માટે કંઈ લાજણી પશુ ચતી નથી. "

" એમ કેમ કહે છે, તે મારો પ્રાણ છે. "

" પ્રાણ છે અને તેને ઔપધ વિના .... " સુશીલા આંધળું બોલી કુશક કુશક ગંવા લાગી.

જનલલાલની આંખમાંથી અંધારા વહેવા લાગી. જરા સ્વચ્છ થઈ તેણે કહ્યું,

" તું તેની પાસે જા. હું કંઈ સમજી શકું છું. "

સુશીલા પુત્ર પાસે ગઈ. જનલલાલ વિચારમાં લીન થઈ ત્યાંજ એમી રહ્યો. સવારે ઊઠેને મળી આવ્યું વર્ષનો પગાર અગાઉથી આપના નિર્મતી કંઈ ! દિનાળીને છ માસ છે અને કદાપિ શેક પૈસા આપવા ના પાડે તો ? તે પાંચ રૂપિયા પશુ આપે તેના નથી તો પાંચસોની તો આશા કયાથી રખાય ! પરમ દિવસેજ પેલા મળે સોનાની કંપી મળી રૂપિયા આપ્યા તે પશુ તેણે આપ્યા નહિ તો મને માત્ર વિશ્વાસપર કેવી રીતે આપશે ! ! મારી પાસે તો ધરણું પશુ નથી. ડોક્ટરને ચાપ આપીએ તો ! રૂપિયા તૈયાર છે કહી ઔપરેશન કરાવીએ ને પછી રામ રામ ! ! પશુ તેમ જનલલ તદન અસંભવિત છે. તેઓ પોચેલા દેવ છે. પહેલા રૂપિયા હાથમાં પકડ્યા સિવાય ઔપરેશન કરે નહિ તો પચાત પડે. રૂપિયા તો અવરખ જોઈએજ, આવી ગંભીર રકમ કયાથી લાવું ! શેક મારા કામની કદર કરી પોચા પગાર આપ્યો હોત તો મારી આર્થિક સ્થિતિ આવી અધમ નહોત. મારા બાળકો ઔપધ વિના શત્રુ સંખ્યાપર થડી ન રહેત. નિમકલલાલનીથી નોકરી કરવાનું હતું ! ! શાખાસ ! શેકજી ! તેમને જંગલે જઈ તેમને સધળા હકિકત કહી મારી સારી નોકરીના બદલામાં રૂપિયા પાંચસોની માગણી કરે ! ન આપે તો નોકરી છોડી દઉં ! પરમ દિનમથી રેશનમાં ખેંચ પકડ કરી તેમને બે દારૂનો શયેદા કરી આપ્યો છે તે પેટ પાંચસો માથું તો ! પશુ શેક તો આજ ગપોરે અમદાવાદ જવાના હતા. હવે કરવું શું ? તે પ્રશ્ન પશુ ચોરી ન કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યો. જોડેની જોડીમાં જઈ પુત્રની સ્થિતિ જોતાં તેને કણી ગંભીર લાગી. પિતાને જોઈ પુત્રે હાથ સ્પર્શે કહ્યું:—

" પિતાજી ! મારાથી કુ.ખ સહન થતું નથી. કંઈ ઔપધ ન દેવા તો મને વિષ આપી મરવા દો. મારાથી વેદના સહન ચતી નથી. "

થઈ સુક્યું. જનલલાલના અંત કરણમાં તુમલ યુદ્ધ રાત્રે થયું. તેનાથી તેનું કુ.ખ જોઈ રહાયું નહિ. પુત્ર પ્રેમે આખરે તેના અરુઢ નિશ્ચયને સિધ્ધિ કયો. તેણે ચોરી કરવા નિશ્ચય કર્યો. સવારે હોશિઆર ડોક્ટરને બોલાવી ઔપરેશન કરાવી પુત્રને આધિ-સુક્ત કરવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો.

જનલલાલે કૃષ્ણલાલ ડોક્ટરને ઘેર જઈ પોતાના પુત્રને ઔપરેશન કરવા જણાવ્યું. ડોક્ટરે ટેલીફોનમાં મિ. બ્રાઉનને પૂછી કહ્યું—બ્રાઉન પહેલાં તો તમારે ઘેર આવી ઔપરેશન કરવા ત્યાં પાડી પશુ સીરીયસ કેસ અને ભારી રીતે લીધે તેણે હા પાડી છે. પરમ દિવસે અગીઆર વાગે ઔપરેશન કરશે. કાલે હું તમારે ઘેર આવી સર્વ અવરખા કરીશ. રૂપિયા પરમ દિવસે સવારે તૈયાર રાખજો ! કીક ગુડ નાઇટ ! "

રાત્રે જનલાલને જઈ પણ ઉધ આવી નહિ. વીસ વરે સત્પત્નિજાથી આવી આવે ચોરી કરી જલવાચ કરવી તે કરતાં મૃત્યુ દહાર દરેજે બેટ છે ! પુત્ર મરી નવ તોપણ શું ? પણ હવે કરવું શું ? યુરોપીયન ડૉક્ટર સાથે સમજું નહીં થઈ ગયું હતું. હવે ના ખાડું તો મારો કાષ લરેણો કરે નહિ-મારી શક્તી ધામ. આખરે તેણે રોડની લીન્ડેરીમાંથી રૂપિયા લેવાનો નિશ્ચય કાયમ રાખ્યો. સવારે આઠ વાગે કૃષ્ણલાલ ડૉક્ટરે આવી ઓરડી બગબગ સાફ કરવા કહ્યું. મિ. બ્રાઉન-નર્સ અને પોતાની મળી રૂપિયા છઠે શી થશે તે પણ સાથે સાથે જણાવી દીધું કામ સોળ આના થશે તેની પણ ખાત્રિ આપી. ઓપરેશન કર્યા પછી માત દિવસમા પુત્ર નિરાશી થવાની પણ ખાત્રિ આપી, જનલાલે મુઠે મ્હેંજી સમજું સાંભળ્યા કરું ગળના વખતે તે દુકાને ગયો. રોડ અમદાવાદથી પાછા આવ્યા નહોતા તેથી તેમનો પુત્ર રતિલાલ દુકાને આવ્યો. પિતાની ગેરહાજરીથી દુકાનમાં આજ તેનું સામાન્ય હતું. તેને જુગાર રમવાનો હાંધ પડ્યો નહોતો, પિતાજી ન હોવાથી દુકાનમાં આવી તેણે સુનીમ પાસે સો રૂપિયાની માગણી કરી. જનલાલે રોડના દુકમ પ્રમાણે પચીસ રૂપિયા રતિલાલને આપ્યા. તેના ગયા પછી જનલાલે લીન્ડેરીમાંથી રૂપિયા હમણી નોટો લઈ ખીસામા મૂકી અને દરરોજના નિગમ પ્રમાણે નવ વાગે ઘેર ગયો.

પત્નીને નોટોનું બહલ જોઈ હર્ષ થયો; પણ તે ઝાઝીવાર ટક્યો નહિ. ઓપરેશનથી પુત્ર તો સારો થશે પણ સવારે લીન્ડેરીમાંથી રૂપિયા ગયા જણી પોતાના પતિને જલમાં મોકવશે તો ? પતિને યુનિયાર્ડ છોડી નાસી જવાનું પણ તેણે સુચવ્યું.

“પુત્રના જીવનના બદલામાં ચારે પાંચ વર્ષના કેદખાનાની સિફાનો શો દિસાજ છે ?” જનલાલે કહ્યું.

જેમ તેમ કરી પતિપત્નીએ રાત દાદી અને સવારમાં દુકાને ગયો. રામનારાયણ ગેઠ નીન્ડેરી ઉઘાડી તેની પાસે બેઠા હતા. પોતાનું કૃત્ય તેમના જાણવામાં આવ્યું હશે ધારી તે બીતા બીતા પોતાની જગ્યાએ જઈ બેઠો. રોડની સુદા પણ આજ તેને લપકર લાસતી હતી. તેમણે જનલાલને બેઠ્યાથી એક એક વટાવી લાવવા મોકલ્યો. દસ વાગ્યા હતા અને આ પ્રમાણે અનાયાસે ધેડ જવાની તક મળવાથી તેણે પરમાત્માનો ઉપકાર માન્યો. શેડ જરા આધાપાછા થાય કે તેનું એમ લાગવું કે રખેને તે પોલિસને બોલાવના હોય !

૪

સાઘાદસ વાગે જનલાલ દુકાનમાંથી બહાર નીકળ્યો. બેઠમાં જવાને બદલે ઘેર જઈ પુત્રના ઓપરેશન વખતે હાજર મ્હેંવાને તે અત્યંત ઉત્સુક હોવાથી તે ધર તરફ આવ્યો. કૃષ્ણલાલ ડૉક્ટર અને નર્સ આવ્યાં હતાં અને ઓપરેશનમાં જોડતી સામગ્રી તૈયાર કરતાં હતા. થોડીવારમાં મિ. બ્રાઉનની ઓટર આવી પહોંચી.

ઓપરેશન કરવાની શરૂઆત થઈ પતિ પત્નીને ઓપરેશન-રૂમમાં આવવાની રજા નસતી. બન્ને જાણી આસરીમાં ઉભા રહી પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં હતાં.

ડૉક્ટર હાથ પોઈ બહાર આવ્યા એટલે કૃષ્ણલાલે જનલાલને બોળાવ્યા. તેમણે જણાવ્યું હતું ‘Operation is Successful. Within a week your child will be alright’ (ચાલકામ નિર્વિધે થયું છે, તમારો પુત્ર એક અઢવાડીયામાં સાજા

મરી). જનલાલે કોંકરનો આભાર માની નોટો ગણી આવવા માંડી. નોટો ગણતાં ગણતાં જનલાલને તે કેવી રીતે જોવી છે તે માદ આવવાથી રડવું આવ્યું. કોંકરને આશ્ચર્ય લાગ્યું. કૃષ્ણલાલે બિ. આઉનને મધમાં હમિકત કહી વધારામાં કહ્યું કે આપરેશનની શીના બદલાયા તેને એ વર્ષ વિના પચાસ નોકરી કરવી પડશે.

ડૉ. આઉનનું હૃદય દ્રવિત થયું. તેમણે કહ્યું—

“હું અંહી આવવા નીકળ્યો તેવામાં વિવાપતથી માત્ર પુત્રની મનિગીનો તાર મને મળ્યો. આપરેશન કરવાથી તેને સંપૂર્ણ આરામ થવાની ખાતર પશુ તેમાં હતી. મારા પુત્રના આરોગ્ય થવાની ખુશાલીમાં હું તારી પામેથી કંઈ પણ શી લેવા માગતો નથી. જનલાલ આભાર માને તે પહેલાં તો તે એકદમ સાહેવજી કરી મોટરમાં બેસી લંકારી ગયા.

* * * * *

એકના સુમારે જનલાલ કુખને ગયો. રોડ નહોતા એટલે તીંગેરી ઉવાડી હમો રિપાની નોટો પાછી મૂકી દીધી.

“આજ આ મુ નાટક આરબુ છે.” જનલાલને એ હાથ નોટી ચોતાની સમસ્ય ઉભેલો જોઈ શોરે કહ્યું. “કુખને મોડા આવવા માટે હાથ માગવાની જરૂર નથી.”

જનલાલ કંઈ પણ મત્યુતર ન આવતાં ચોઈ ગયો.

સમનારાયણ—આ શું?

જનલાલ—મ.....હા...તે મેં નોટો ચોરી હતી.

સમનારાયણ—હેં! તેં ચોરી? જદા તરન ખોડી વાત!

જનલાલ—આપ તો જ્યાના સગર છો. મેં કાલે ગોળી કરી હતી અને આજ પાછી પણ મૂકી દીધી.

સમનારાયણ—સવારે નોટો નહોતી. હાલ તીંગેરીમાં છે, પણ તારા હાથે ચો... ..

જનલાલ—હા. રોજ! દુજ ચોર ચોરે ઘણી બીડ હતી.

સમનારાયણ—મેં તો તે સતિલાલનું પરકમ માન્યું હતું.

અમરાવાદથી પાછા આવતા તીંગેરીની કુચીઓ ટેમખપ પડેલી મેં નોંધ. મને લાગ્યું કે કુચીઓ હાથમાં આવવાથી તેણે નોટો લીધી હશે.

જનલાલ—દુજ આપનો ચોર છું. ચોચ શિક્ષા સહન કરવા સેવક તૈયાર છે.

કેવા સંજોગમાં રિપા લીધા હતા તે સંપૂર્ણ જનલાલે રોડને કહ્યું.

“પુત્રપ્રેમથી હું ચોરીનો ઠાંક પીછેરો કરવા તૈયાર થયો હતો તો તું પુત્રપ્રેમને

નીપે-તેને વ્યાધિ મુકત કરી નવ જીવન અર્પવાને માટે ચોરી કરે તે કાંતવ્ય છે. કોંકરની શીના રિપા તારી પાસે નહોતા તેમા તારા નહિ પણ મારાજ દોષ છે. મારા અપરાધની શિક્ષા એજ કે આજથી તારા જગાર હું વાર્ષિક હમર રિપા કરી આપુ છું અને આ જસો રિપાની નોટો તારા પુત્રને સોટ આપુ છું.

સોની ઉલરતાથી જનલાલને હર્ષનાં આસુ આવ્યાં પતિ-પત્ની અને તેમના પુત્ર આનંદમાં દિવસો વ્યતિત કરવા લાગ્યા.*

* અરાધી ગતથી દેશકત સાથે

ગૃહધર્મ.

જગત મિથ્યા છે?

(એક સંવાદ.)

લેખક—પ્રાગણ ચક્રભાર્ય દેસાઈ—પ્રીતિકમ (નાનાય)

પત્ની—ક્યા વિચારના પ્રદેશમાં આવે જાગે છે, નાય ? આપનું મુખક્રમણ કેમ દેખાયેલું સાગે છે ? મહુરી મારી સાહેલી “ શાન્તિ ” સ્વામીને તથા આને ક્યાં જાગે છે ?

પતિ—પ્રિય ! અતરના ઉદયજીવા નિર્ભય પ્રવેશ કરવાનો તારો દૃઢ છે તેમાં એક કુબળી માર અને તારી એવેજ આથી લે કે તારી મહુરી માહેલી “ શાન્તિ ” ક્યા ઉડી ગઇ છે ?

પત્ની—ત્યારે, તે ઉદયજીવા પ્રવેશ કરાવો, નાય, કરાવો હું એકલી અજાણા જુલી બટકે છું. તેને શક માર્ગ એ તે અભિલાષાથી તો આ દેહરૂપી નાથ આપના કરમાં મુકા ધર્મપત્ની થઇ પ્રભુના દાર પાસે પહોંચવાનો માર્ગ—વિશુદ્ધ સ્નેહ—તેનું દર્શન આપે કરાવ્યું. મારા જીવનને નમતિ આપી, મુક્તમ જનાવી તેને સ્તુત્યું, દિવ્ય ચેતન્ય આપ્યું હવે તો હું એ વિશુદ્ધ સ્નેહમાં નિર્ભય જની આપની સાથે સર્વત્ર વિચરું છું. પણ નાય, મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે શા વિચારે આને પડ્યા છે ?

પતિ—પ્રિયા ! આને કાંઈક નિતરાં ઉપજી હતી.

પત્ની—કવિએ તો ગાયું છે કે “કંઈ લાજબે નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.”

પતિ—કવિના કથનમાં કંઈજ કચાચ નથી. તેમ તો રહાપણ અને સત્ય હોય છેજ, નિરાશમાં પડેલો પુરૂષ આશા બાંધી ધીર થઇ પાછો ઉઠે છે.

પત્ની—આપને ધીર અને ધીર પુરૂષ અમલને તો હું આમતુ સમકકુ જની ગઇ છું. એ સમકકની પ્રિય મૂર્તિ લાંબી નહિ, નાય !

પતિ—એ સમકકથી તો આ જીવનમાં આનંદનો મંગલ થયો છે, એનાથી પ્રભુની મૂર્તિને સ્મૃતિમાં રાખવાનું સદા જ્ઞાન રહેલું આવ્યું છે. અને તેના પાસે પહોંચવાનું સાધન આજ મારી પાસેનું એ સમકકજ છે. તેને હું કેમ લાગીશ ? પ્રિય આજે તો તેને હૃદયમાં વિપાક થઇ આવી આપનું જગત મિથ્યા ભાસ્યું !

પત્ની—જગત મિથ્યા ભાસ્યું આપને ? શું બોલે છે, પ્રાણ ?

પતિ—હા, પ્રિય ! અને મિથ્યોજ ભાસ્યું. મુંદર જાગતો આ તારી મારી સકુપાન ક્યા પછ એક દિવસ તો ચિંતામાં પ્રવેશ કરશેજ. આપણે આ જગતરૂપી જગમાં આવી કેસેલા છીએ. ચિંતામાં દાખલ થવું પડશે તેની ચિંતા આજથી થાય છે.

પત્ની—નાય ! મૃત્યુ, વહાલું મૃત્યુ, આપણાં દાર ઉપર આવી ધીર મીને દારની સાક્ષી અજાણપણે ત્યારે આપણે જાને તેનો એકપૂર્વક મ દાર ક્યા સામે જઈશું.

એની મરજીમાં આવે તેને પ્રથમ ત્રણ વાગ્યે એમ નિર્ણય કરીને હું ઉઠીશ. વિષુદ્ધાં પક-
વાતું આવશે તો પ્રભુની દયાને આધિન રહેશ. પરંતુ એક-વગતુ પ્રભુ આમે માગું છું.
અને તેની યાચના તો મહાકાળ પામે પણ કરીશ અને તે એજ કે જીવનના અપૂર્વ રનેદને
ત સદાવીજ-આપની પાસે ભજીલો પાઠ દુઃ શિદિ નહિ મૂલું પણ નાથ ! આપે જગતને
મિથ્યા કેમ કયું ?

પતિ—પ્રિય ! આ દેહલના એકવાગ દરમાવાની છે તો પછી ના મધા જગતની
પ્રવૃત્તિઓ શાને માટે ?

પત્ની—પ્રાણ, મૃત્યુની સામે નિર્ણય લેવાને પણ પ્રવૃત્તિની તો જરૂર છે. કર્મ-
હીન થવા પ્રયત્ન કરીશ તો જગતની મુંદગતા કેમ નોંધી શકશે ?

પતિ—આ અસાગંધતામાં મુંદગતા શી નોંધ છે તે-આને તે પણ શાને માટે ?

પત્ની—નાથ ! વળી છુટીને આવો પ્રજા તે શું કરવા પૂજતા દશે ? આપેજ
વારવાગ કું છે તેમ આ જગત પ્રભુની પુષ્પવાદિકા છે. તેમાંનાં સુકર્તવ્ય-મુખ્યો તે
પ્રેમજન્ય મિત્રવા દુઃ માલમ્ જતીશ. પુષ્પે-ફલો આપતા સુધી તે કપનરજોની આપ
માણા જતી સંજાણ રાજો, રવામી ! તેમથી હિતરનાં પુષ્પોની તજુ માણાઓ સુધી એક
મારા પ્રિયતમ માણીતા કપમાં અગોપીય બીજ વાડીના માલિક પ્રભુને પ્રેમથી પહેનાવીશ,
નાથ, અને ત્રીજ સકળ જગતનાં જાનુઓને કું અર્પણ જગત અને જીવન વાડીનાં મુંદગ
ફળાલો મર્વત સોદાય-એ કૃતા બીજ વમારે સુન્દરતા આપને કહું નોંધજો, મારા પ્રાણ ?

પતિ—તું ખરું કહે છે, પ્રિય ! મારું હૃદય નમ જનતું વાગ છે સમાગતી મુંદગતાનું
ચિત્ત હજી કંઈક અપૂર્ણ છે. પ્રીયે ! તેમા પૂર્ણતા ન લાવે ?

પત્ની—પૂર્ણતા તો માત્ર એક પ્રભુમાત્ર છે. આપણે પણ પૂર્ણ ક્યાં છીએ ?

પતિ—સત્ય છે ! પ્રિય ! પરંતુ પુરુષ પ્રયત્ન કરશે એ શું ધર્મ નથી ?

પત્ની—નાથ ! પણ કું તો સ્ત્રી છું. કું પુરુષ-પ્રયત્ન કેમ કરી શકું ?

પતિ—અરે, બુલ્લો, શબ્દથી બાધતા તને કીક આવડે છે. પુરુષ પ્રયત્ન નહિ તો
પછી સ્ત્રી-પ્રયત્ન કર.

પત્ની—“ સ્ત્રી-પ્રયત્ન ” એવો શબ્દ તો ક્યાં માલમ્જવામા આવશે નથી.

પતિ—એ શબ્દ ભલે નવો હોય તથાપિ અને તો એમાં જગતની સુખની ઉત્તમ
મદુતા, દિવ્યતા, સસિકતા અને મુંદગતા લાગે છે માટે સ્ત્રી-પ્રયત્ન કર, પ્રિય !

પત્ની—જગતનાં સર્વ જનોને આપે જહુન્ય લાવથી જોવાં, જગતની મર્વ સ્ત્રીઓને
બારે ભગિનીઓ મણી આવતુ જીવનનો આ એક હોશ આપે સીખવેય છે. પુરુષ પ્રયત્ન
કે સ્ત્રી પ્રયત્ન-જનોમાથી વધુ સુન્દર શું છે એજ રહેલો આપણે “ દપતી પ્રયત્ન. ”

પતિ—પ્રીયે ! લાલે મારું શીખવેયું હોય પણ મારું હૃદય આત્મારે નિષાદગ્રસ્ત છે.
ગાનહીન છે. માટે તું તારા સુન્દર સુરોદથી મને ફરીથી સંજાણવ. 1

પત્ની—કુબ્જી અને દીનજી એવા કરવી. તેમજા કુબ્જા જાગ લેવો જદ અને

“વડીલનું પુજન કરવું. તેમના અનુભવરૂપી વાણીનું યથોચિત મન્યાન કરવું. એવું એવું કંઈક કરવું કે જેથી જગતરૂપી વાડીના આલિંગ પુરગાતા મનુષ્યને રીઝવી સકાય અને જનનિ સ્વરૂપ માતૃભૂમિની સેવામાં જીવનમાં અંતરુણી ગર્વ મુદ્દિઓને સમર્પવી.”

પતિ—મારી પાસે એવું એવું કંઈક ક્યાંય તો પછી ફરી કોઈવાર? જી સ્વભાવે પ્રમાણે પાછી તું મારી સાથે બીજી ફરીવારો ન કરીશ. માતૃભૂમિની મેલા ખાતર આપણું જો કંઈ હોયતો સર્વસ્વનું દાન કરવું એજ તારી યતિ છે ને ?

પત્ની—હા, નાથ, એજ મારી માગણી જે પુણ્ય ભૂમિની મિદીથી આપની તેમજ મારી કાયા બધાએલી કે તે જનનિ ભૂમિની સેવા અર્થે આપણું સર્વસ્વ તો શું પરંતુ આ દેહનું પણ બલિદાન આપણું હોય તો તે તુરંત છે. એ ભારત માતાની સેવા કરવી અને સદ્ બહારન નિવાસીનું સુખ ઇચ્છવું. તેઓ કેમ સુખી થાય એવું એવું કંઈ કરવું—એજ આપણો પરમ “દેવતા ધર્મ” છે.

પતિ—ભારત વાસીઓ દુઃખી છે એમ તું શા ઉપરથી કહે છે ?

પત્ની—નાથ, આજે તો તમે બસાવર મારી પરીક્ષા લેવાજ બેઠા છો. આપ પુછા છો કે ભારતવાસી દુઃખી છે એમ શા ઉપરથી કું જાણું છું?—આપણી દષ્ટિ મમતા નોષ્ટ્રએ છીએ કે ભારતવાસીઓ દીન અને દુઃખી છે. દુઃખીજ અને મર્યાદા તેઓ ભોગ બની રહેલા છે. અસંખ્ય ભારતવાસીઓ પેટ પુરવું આણું શું તે જાણના નથી. આ બધું તો આપ પોતેજ અને વાંચી સંભળાવતા અને ન જુલવાણું રહેતા.

પતિ—અરે, પરંતુ તેમની સેવા તું ક્યે રરતે કરવા ધારે છે ?

પત્ની—નાથ ! આપ કહેતા હતા કે તેઓનાં જેવાં દુઃખો તેમના સાથે રહી બો. મનવા આપણે તૈયાર રહેવું, તેમનાં સુખને ધાન આપણી સર્વ સમૃદ્ધિ વાપરવી. આપણાં બોજ અને વૈભવને જેમ અને તેમ ચોલાં કરવાં. દીન અને દુઃખીની જોડેજ પ્રભુત્વ નિવાસ છે. દીન ભારતવાસીઓ જોડે દીન જની આપણે મનુષ્યને જોગશું. તેની શોધમાં જીવનમાં જો કંઈ છે તે સર્વ અર્થો નાંખીશું.

પતિ—પ્રિયે ! આવી ઉત્સાહ સદા રહેતો કે-ભૂખ-આકે-નવાથી કંટાળાશ તો નહિ !

પત્ની—નાથ ! કહી તો યાજું નાંખું છું. પરંતુ બધું કરીજ ક્યારે ? જનની રહેલી નમ્રતાએ લીધે તો કોઈવાર મન અતિ વ્યથ જની વ્યથા પામે છે ! કહેવું યજું સહેલ છે પરંતુ કરવું અતિ મુશ્કેલ છે !

પતિ—ઉત્સાહ ભંગને કંઈ પણ ન થયું કમ્ય ! તારી દેશ ભગિનીઓની સેવાથી હું ધરઆત કર.

પત્ની—નાથ ! સ્વદેશની પુત્રીઓનાં દુઃખો કપનાં હવે બસાઇ આવે છે. મારી દેશ ભગિનીઓ બાળવયમાં બાળકપણું સજા માતાઓ થાય છે. બાળ લમ કરી દેવ થોગે પતિ મધુ તરા થાય તો જીવન પર્વત વૈધવ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. બાળ, વયથી પ્રાપ્ત મળેયું વૈધવ્ય વળીજ બાળાઓ ન માગવી સકાયથી પાપ પંકમાં પડે છે. પુરો

એક પત્નીવત નથી પાળના છતાં બાળ વિષયોમાં પાસે પશુ પતિવત પરાણે પળાવે છે ! આવા આવા અસાચાએ આપણી સ્ત્રીઓ સહન કરે છે ! આ દુઃખ અને દીન અવસ્થા મારી ભારત જાગિનીઓની છે. મેવામાં સજ્જ રહેવું એજ માઈ મત આજમી નાથ ! એ પ્રતેષાળનામાં અને એ કર્મસેવના કામ કરવામાં આપની સહાયતા એટલુજ મારે વસ છે. હું ચાકું, કંટાણુ કે ગમરાઈ, સારે ત્વમારી ઉત્સાહ-પ્રેરણા એટલીજ મારી વાચના છે.

પતિ—આવું આપણે કરી શકીએ તો તો જગત અને છવનમાં આનંદ દેખાય ખરો.

પત્ની—જીવન અને છવનમાં આપ આનંદ માનો છો એટલે જગત મિથ્યા હોવાનો આપને ભાસ થયો તો મિથ્યા હશે. નહિ. નાથ ! મારે આપ જે માર્ગે આનંદ માનો છો તેજ કામ કરી આપણે કર્તવ્યપરાયણ થવા પ્રયત્ન કરશું અને તેમાં પ્રમુખી સલામ આપીશું. અસ્તુ.

સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચ કેળવણીના પ્રચારની જરૂર.

અને તેના પર દેશોત્કર્ષનો મુખ્ય આધાર.

લેખક: ૨૧. ૨૯ વિહલદાસ યુ. શાહ. (બી. એ.)—સાવનગર.

એ એક સામાન્ય જનુભવની વાત છે કે ત્યાં સુધી દરેક દેશમાં કેળવણીને અનુ-કૂળ વાતાવરણ રચવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી કેળવણી જનમધ્યમાં મંપૂર્ણ અરો વિસ્તાર પામી શકે નહિ. આપુ વાતાવરણ રચવાને ઉચ્ચ કેળવણી મજબુત અને મંનીત પાયા ઉપર દોવી જોઈએ. આ વિચાર દેખીતી રીતે અસત્યાકામ લાગે છે. પરંતુ તેનાથી એટલું તો સમજાય છે કે જો સ્ત્રી કેળવણીની પ્રગતિ કરી હોય તો હાલમાં જેની ધણીના આવરણનાં છે તે એ છે કે દેશમાં સુરક્ષિત મજારીઓની મોટી સંખ્યા રોવી જોઈએ, જેઓ શિક્ષિત તરીકે, માતા તરીકે અથવા વધુ તરીકે પોતાના પરિચયમાં મેદારી સ્ત્રીઓ અને દન્યાઓમાં કેળવણી લેવા ઉદ્દેશ જામન કરે અને એ પ્રમાણે દેશની જાઓમાં કેળવણીનો વિસ્તાર કરવામાં મદદ થઈ પડે.

જ્યાં કેળવણીએ એવો વિષય છે કે જેમાં માગણી અને માગણી મુજબ પુરૂં પાડવાના ધંધાદારી વિચારો લાગુ પડી શકતા નથી ત્યાં આ દેશમાં અજોડ શિક્ષણ પ્રથમ દાખલ કરવામાં આવ્યું ત્યારે તેને માટે માગણી કરવામાં આવી ન હતી એ નિસં-દેહ છે. જો જનમધ્યમાં પ્રત્યેક ગૃહમાં કેળવણીનો સંચાર થાય તોજ આ દેશમાં તેમજ પ્રજામાં પાછળ રહેલા મોઢ પગ દેશમાં તેનો આત્મિક ઉદ્ધર્મ થઈ શકે; અને આ હેતુ સાધવા માટે સુરક્ષિત ભારત મંદિરાઓની સત્ત વધતી જતી સંખ્યા કુત્તા અન્ય કામ સક્ષિત કે સાધન બચવત્તર નથી.

માતાની સરીર સંપત્તિનું ઉચ્ચ ધોરણ, બન્યાઓની વંધારે સારી આવજન, જાગીના રોગો અને તેઓની શારીરિક સ્થિતિપર અસરકારક પ્યાન, આરોગ્યકર સંજોગો

અને મૃદને લગતી બીજી અગત્યની બાબતો—આ બધાં વિષયોમાં સ્ત્રીઓને જેગવર્ણી આપવાની અગત્ય છે. શિક્ષણ પદ્ધતિના બધા પ્રકારમાં, સદાબ્યાસના પ્રસન્ના પરીક્ષણને પુરતું લક્ષ આપવું નથી, જે પરીક્ષણ અલાભકારી થયું ન હોત. હરીદાસની પરીક્ષણો તાર અને હર ઉપરાંત માનસિક દયાળુ—આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિના એ બે દોષો ઉપર ઘટતું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી. એ સદાબ્યાસ માથું રાખવામાં આવે તો કન્યાઓની હાજરીથી સમસ્ત જાનિની શારીરિક સંપત્તિ ઉપર થતી ખાટકાલાના જીવનની અસરતા ધણાજ અગત્યના પ્રશ્ન ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર પડશે. કારણ કે એટલું તો કશું કરવું જોઈએ કે કન્યાઓના શરીરનું નૈસર્ગિક બંધારણ એવું હોય છે કે તેઓ છોકરાઓ કરે. હરીદાસનો અમ સહન કરવાને કંઈક અશક્ત હોય છે. તેથી અગત્યની બાબત તો એજ છે કે બંનેની શિક્ષણ રીતિ જુદી હોવી જોઈએ. શિક્ષણ હેતુ જુદાં હોવા ન જોઈએ.

પ્રાથમિક શિક્ષણ ઉપર આપવામાં આવતું ધ્યાન અને કરવામાં આવતો ખર્ચ પુરતાં થઈ રહ્યો એમ નથી, પણ એટલું તો રમણમાં રાખવું જોઈએ કે પ્રાથમિક ઉદારના ગામ તરફ પ્રગતિના આધાર ઉચ્ચ જીવંતી ઉપર છે; અને દેશના ઉત્કર્ષ માટે સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચ જીવંતીના પ્રચાર અને તેના ચોખ્ખા ઉત્તરજનની ખાસ અગત્ય છે. કારણ કે ચોખ્ખાં કહ્યું છે કે "an abler and more cultured motherhood means a richer nobler manhood" (વધારે સમર્થ વધારે સુલક્ષિત માતાઓના સન્તાન વધારે શક્તિવાન અને વધારે ઉત્તમ થવાનાં એ નહિ છે.)

જાપાનમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

(દશેષ ઉપાધી.)

લેખક: રા. રા. મોતીલાલ બાપ્પાલાલ પુરેહિત-જામનગર.

બાહ્યાવસ્થા.

જાપાનમાં પુત્ર જન્મ પુત્રીના જન્મ સરખેજ અંશે ઉત્સવનું કારણ થઈ પડે છે. પુત્ર તેમજ પુત્રીના જન્મ વખતે રાવ સર્ગા રોડીઓને વધામણી મોકલવામાં આવે છે અને સર્વન આનંદ ઉત્સવ થઈ રહે છે. સામા રોડીઓ નવા જન્મેલા બાળક માટે કંઈ કંઈ એટ લાવે છે. સાત દિવસની અંદર બાલકનું નામ ખાડવામાં આવે છે. પ્રાપ્ત પિતાજી બાળકનું નામ પાડે છે. તેને માટે કંઈ ખાસ ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં નથી આવતી. પરંતુ પરંપરા મિથાત્ર રધાય છે. પુત્રીનું પોશાકનું નામ અમુક સ્ત્રીને અથવા પુત્રી પરીની ખાડવામાં આવે છે.

અનુપગમીજ પુત્ર તેમજ પુત્રીના પહેરવેશમાં ફેરફાર હોય છે. બાળકોને દૂધ પીવડાવવામાં આવે છે, પુત્રો તો થોડા તાલ મિલ હોય છે.

બાળકોને પ્રથમથીજ ગોણુ વાળીને બેસાડી રીતિ શીખવવામાં આવે છે અને તેમ બેસવાથી તેઓની નસો વધારે મજબુત થાય છે સ્ત્રીઓ રોશવથી ગ્યારબી જુદાવ થઈ ત તેજ દબાવે છે છેલ્લેતેઓને રમવાના ગોરડામાં ટેવન ખુરશી એવું કંઈ પણ રાખવામાં આવતું નથી જમીનપર જાડી સાંકડીઓ માન રોય છે તેને અંગે બાળક પડે, આખરે તો પણ કંઈ ઇલાજ થતી નથી

બાળકને ચાલતા આવડ્યા પછી તેને ઘરની બહાર જવા દેવામાં આવે છે ત્યારથી બાળકને દબેલા શુદ્ધ પહેાવવામાં આવે છે અને તેથી બાળક રહેલાપણી ચાલી શકે છે

કન્યા.

જાપાનના પ્રત્યેક કુટુંબમાં પુત્રી એ બાળકના કેન્દ્રરૂપ છે સૌ માર્ગ તેને ચલાવે છે અને માવિત્ર શિવાય અન્ય કુટુંબીઓ તેને દડવત કરે છે સર્વ પુત્રીઓપર સમાન ભાવ અને પ્રીતિ રાખવામાં આવે છે બાલપણમાંથી તે છેક વિવાહપર્યંત એ કે સૌ કોઈ પુત્રીને ન્હાય છે પરંતુ પુત્રી પોતાની દરજ્જે નથી અદા કરતી એવું કંઈ નથી તે પોતાનું મર્મ, બહુજ આત્મી રીતિ દર્શાવે છે ગૂઢ-મર્મ ઉપરાંત ગદિશ્ચી તેમજ માન્યતરીકેનું મર્મ પણ તેણે શીખવું પડે છે પુરત નું જ્ઞાન પણ કન્યા મેળવે છે; તેમાં પણ અજિત તો સુખપત્રે કરીને જરૂરી ગણાય છે શહનુ અમુક કામ કન્યાએ કંટુ નોંધએ-જેમકે અનિધી માટે ત્રાસ તૈયાર હતી, પધારીઓ ઉપાડવી, ઝાડુ કાઢવું, ઘર માફ મરડું, વાનજા માનમાં વિગેરે સવારનો નાનતો તૈયાર કરવો, રંગીઓ ગોઠવવી, માફ કરવી, અગરથી કંઈ પણ લઈ આવવું અગ વર ગાગળ વેચાવા આવી હોય તે માન લેવી-એ મર્મ કામ વગલગ ધણા કુટુંબોમાં કન્યાઓએજ કરતું પડે છે ત્યાગ્યાદ એટલે શુદ્ધકર્મ મ પૂર્ણ મતા ને સ્વસ્થ ચિત્તે શીવવા, બરવાનું કામ કરે છે કે જેની જાપાનમાં ખાસ આવશ્યકતા છે, તેમજ અભ્યાસ પણ કરે છે

કન્યા જેમ જેમ મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ તેહનું જીવન સુખમય અને રમણ બનતું જાય છે તેપણ તેહનું જીવન કોઈપણ પ્રમાણે સ્વચ્છછી તો ચાંચ ચકતું જ નથી. તેનાથી અમુક મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન ચાંચ રાકતુંજ નથી તે ઉપરાંત ન્હાનપણથી તે જુદાવ પવન સર્વ સ્ત્રીઓએ પુરૂષોના તાબામાં રહેતું પડે છે વળી પ્રથમથીજ તેઓની પ વી માત્ર બહુ ઉચ્ચ નથી પણ જેમ જેમ શારીરિક સ્વચ્છતા અને સુખડતા વધારે અરો રાખવામાં આવે છે, વર્તન જેમ જેમ વધારે આકર્ષક તેમજ આસાંકિત બનતું જાય છે તેમ તેમ, તેણી પદની પણ વધારે ઉચ્ચ અને માનવતી બનતી જાય છે

જેકુતોની કન્યાને ઘર બહાર બેઠેલામાં કામ કરવા જવું પડે છે, ગાડી તો બીજા કન્યાએ ધરતુંજ કામ કરે છે છેલ્લેતેઓ પેઢે છેકરીઓ અમુક કામ-પથો કરવા જઈ ચમતી નથી. સ્ત્રી સ્વજાન માટે પિતા, પુત્ર અગર પતિ ઉપરજ હમેશા આધાર રાખે છે જાપાનની સ્ત્રીઓ ખાસ કરીને આત્મ-સાયમમાં વર્ધારે દરબજે દહેવાઈ રહે છે મનોગમનો સહુ સ્ત્રીઓ માટે ખાસ આવશ્યક ગણાય છે. એ આત્મ-સાયમ કોષ્ઠની, શેષની અગર વ્યધિની અમુક લાગણીઓ રાતાડવામાં નહિ પણ દુઃખના સમયમાં ઉક્ષાન્તિ અને હલ્યા કર્ષક વર્તન કુદ રાખવામાં સમાયેલું છે ન્હાનપણથીજ બાળકોએને એ ગુણ શીખવેવામાં

આવે છે. અને દરેક માવિત્ર પુત્રીઓપાસેથી એજ મુશુની આશા રાખે છે. જાળકાઓએ પાતાનો નહિ પણ ખીન્નઓનોજ વિચાર કરવો જોઈએ; ખીન્નઓને સહજ હોય એવાજ ઉદ્યોગ દાદવા જોઈએ અને લાગણીઓ અર્દાસિન કરવી જોઈએ એજ સમ્બતાનું ખરું મંદસ્ત છે. જાપાનની સ્ત્રીઓ નથી બહુજ સરમાળ તેમજ નથી લેતી તેઓ દરેક કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગ, નથી તેઓ બીજાકલ ગર્વિષ્ટ કે નથી તેઓ દેશની રિયતિથી અત્રાત, પણ તેઓ જ્ઞાનમય અને રમમય જીવન ગાળે છે.

કુમારિકા.

જાપાનનો પ્રખ્યાત લેખક લાક્ષ્મીઓના શબ્દોમાં—“ જુનિયાના સર્વ દેશમાં જાપાનની સુન્દરી સર્વોત્તમ છે. કુમારિકાઓ ચકુલો અને કાલેજે જામ છે. તેઓને ઘણું કાર્ય કરવું પડે છે; રાકાળીઓ કરતી; લિલ લિલ પ્રકારની રંગાઇ સીખવી, બેસતા વર્ષને દિન તૈયાર કરવામાં આવતી શીપાઇ જાણુવી એ સર્વ તેઓએ જાણવું પડે છે અને કરવું પણ પડે છે. તેઓને બહુજ અસ્થ યુગસદ મળે છે.

કુમારિકાને તો કે અસુક કરતો જાળવવાની હોય છે તોપણ તે સુખી, સાદા અને નિર્દોષ આનંદ અનુભવી થકે છે. કુમારિકા નાટક જોય પણ જામ છે અને ત્યાંથી દેશના જુના જુના પીરત્વના ઉદાહરણોથી વાકેફ થાય છે. આવી રીતે વશદારીનો મુલુ પશુ સદાજ કરે છે. જાપાનની સ્ત્રીઓ પતિ તરફ, માવિત્ર તરફ, તેમજ અન્ય તરફ કેવું વર્તન નાખતું, અને જાપાનની એક અનુકરણીય રમણી થવા માટે કયા સદ્મુશુની આયત્તમકતા છે એ સર્વ જાપાનથી માહિતગાર થાય છે. આવા સંયોગો વચ્ચે કુમારિકા ઉછરે છે.

સ્ત્રીત્વના પ્રાતઃકાલમાંજ કાંઈ રીતવનો નિર્દોષ આનંદ અંતર્ધ્યાન થઇ જતા નથી. કુમારિકા ઊઠકમ્બો માથે છૂટ લે છે. વિવાદ લામક ઉગ્મર ચતાં હોનો પિતા કાંઈ ગોચર જવાન માણુમ સાથે મેળાપ ગોઠાવે છે. જાનેની ઇચ્છા હોય તો જ લગ્નમાંથી તેઓ જોડાય છે; નહિતર તો નહિજ. જાનેતો સ્વભાવ મળતો હોય તો જ વિવાદ ચુકરે થાય છે. જાપાનની સ્ત્રી પુરુષવર્ગપર દમેશાં માનની દૃષ્ટિએ લુપ્ત છે. લગભગ ૧૬-૧૭ વર્ષની ઉંમરે જાપાનની કુમારિકા સ્કુલ-કાલેજનું સર્વ જ્ઞાન સંપાદન કરી લે છે. કુમારિકા સદા મુદ્દ તેમજ મધુરભાષિણી રહે છે; આત્મસંયમ સંવે જરી રાખે છે અને કાર્યદક્ષ રહે છે. તેઓનો ખાસ વખાણવા લાયક ગુણ એ તેઓનું આદાંકિતપણું છે.

કુમારિકા અવસ્થાની પૂર્ણોદ્ધતિ ચતાંજ જાપાનની રમણીઓ સુખી વખતની અવધિનો અંત આવે છે.

સી-પત્ની.

લગભગ ૧૬-૧૭ વર્ષની વયે જાપાની સ્ત્રી પડે છે. વર પસંદગીમાં હોયે મન ખામ આપત્તય છે. વિવાદની વિધિ નથી પાર્શ્વિક કે નથી કાયદેમર. વિવાદ એક જાનેતો કંદાકર છે. ન્યાં સુધી પતિપત્નીની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધીજ લગ્નસંબંધ ચાલુ રહે છે. પણ કંઈ પણ તકસીર અગર કસલ ઉપમિત્ર ચતાં તેઓ જુરાલેણ કરી લે છે.

વિવાદ વરને ઘેર થાય છે, અને વિવાદ વખતે સ્ત્રીને વરને ઘેર લઈ જવામાં આવે છે. પુત્રીને ગાપવાનાં વચાણવણ પણ માવિત્રો સ્ત્રીને તેજ વખતે આપે છે અને

તે ઉપર કન્યાનીજ કુલ સત્તા છે. છુટાછેડા વખતે આ સ્ત્રી-ધન તે પોતાની સાથે લઈ જઈ શકે. વિવાહ વખતે કન્યાવાળા ઘરના દરેક સગાને કંઈક કંઈક ખજી આપે છે. આગળ લગ્નક્રિયા મધ્યાન્હ મયમે થતી પછે દાહ તે સંધ્યા મયમે થાય છે. લગ્ન સમયે બે પાલામાં દારૂ ભરવામાં આવે છે અને તે પાલા પર કન્યાને આપવામાં આવે છે. આ પાલા તેઓ પીએ છે અને તેને ગુહ્યાર્થ એ કે પંડિતેશ હાંમીનાં મુખ દુઃખમાં સમભાગી થવું. વિવાહ વખતે સર્વ સગાઓને એક મોટું ખાણુ આપવામાં આવે છે. તે વખતે નાચ મુજરા, ગાન તાન વિગેરે કરવામાં આવે છે.

અન્યેક માણસ કન્યાવાને સક્રિયતાન થયા પછીજ પરણે એવો કંઈ પણ પ્રતિબંધ નથી. ગામડે અગે એકત્ર કુટુંબની જૂથ ત્યા ખજી પ્રચલિત છે. પરણેલ પુત્ર પત્નીસર પિતાને ત્યાં રહે છે. વિવાહ કાયદનુસાર કરવા માટે કન્યાનું નામ સરકારી, રજીસ્ટરમાં પિતાના ઘરના માણસોમાંથી કાઢી સચસના ઘરના માણસોની સાથે ઉમેરવામાં આવે છે.

બાળક ઉપર માત્ર પિતાનીજ કુલ સત્તા છે અને તેથી છુટાછેડા વખતે બાળકો તો પિતાની સાથેજ રહે છે. અને સ્ત્રી પોતાના પિતાને ઘેર જાય છે. પુરુષ પ્રજા આર વખત પરણે ગાયરા કાંઈ સ્ત્રી પ્રજા આર વખત પરણે તો ને કંઈ સારમ ભરેલું લેખાવું નથી.

બે બોલ.

દેશનો ઉદય સ્ત્રીઓની ઉન્નતિપર જ આધાર રાખે છે. બાપાનનો ઉદય તેઓમાં સ્ત્રીઓને અપ્રાપ્તા માન અને સત્કારને સીધે દીપ્ત એમ કહીએ તો તે અતિચયોક્તિ તો બાગ્યેજ કહી શકાય. સ્ત્રીઓ પરતંત્રતામાં રહે, કન્યાને માટે “રાડ-પત્રચર” વિગેરે શબ્દો વાપરવામાં આવે, વિદ્યાર્થોને નિર્ણય વસ્તુઓ જેવી લેખવામાં આવે, સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનના અધારો કૂપમાં આચડે ત્યાં મુખી સંસાર કલિપણ સુખમય-આનંદમય-રક્તમય નહીં બનશે. માટે સ્ત્રીઓને ઉન્નત કરવા સૌજન્ય ચો! તેઓની કિમતિના કાર્યમાં મદાય્ય આપો! અને પ્રજા તમારે કલ્યાણ કરો.

ગામડાનું એક સુખી કુટુંબ.

લેખક—રૂ. ૨૬ પ્રસારકર જયરાકર પાકક-મુખાર્થ.

કુટુંબિક સુખ એજ ઉત્તમ સુખ છે.

સંસારમાં ખરૂં સુખ તો કુટુંબનું જ. ધનનાન હોય છતાં ધિમાં ધાકારી વગરનો એકલો હોય તો તેનો આત્મા અકંઈથી ખિન્ન રહે છે. વિદ્યાન ખજી એકલો હોય તો યુવાવસ્થામાં વખતે, ધેખાની, ધૂનમાં, વિદ્યતાના ક્ષેત્રમાં અને સ્વાધ્યાં ખુશામતીઆના કાષ્ટિક રનેહમાં કુટુંબની ઉજ્જવ બેજાતી નથી ખજી તેની જેમ તેમ ઉમ્મર પાકતી જાય, તેમ તેમ કુટુંબના સુખની કન્યા તેને ઉદ્ભવતી જાય છે. મનલભ કે સંસારના અન્ય મર્ષ મુખે કુટુંબના સુખ નગર નકશમાં છે.

આજકાલના સુખી કહેવાતા કુટુંબોની સ્થિતિ.

હાલ જેને લોકો સુખી હાંમી ગણે છે તે નચ જરા નજર કંડીએ. ગામડાનાં

કુટુંબો છોડી સહેરીઓ તરફ વળીએ. ધારે કે એક મુલાન બોલું સહેરમાં રહે છે. પુરૂષ કેળવણીને હોવાથી તેને ઝંટિકેટમાં રહેવું પડે છે, ને તે માટે ગળ ઉપરાત તેને ખર્ચ કરવું પડે છે. તેથી ધનની આવતથી તેઓ દુઃખી છે. રાત દિવસ વધારે કામના તેના મગજમાં અનેક તકે વિનંતી થવાજ કરે છે. એકલા જ હોવાથી મનજી માફક હરવા કરવાનું વખતે મળે છે પણ તેથી સંયુક્ત કુટુંબના લ્હાવ લેવાથી તેઓ વંચિત રહે છે. બે માણસોની સ્પર્ધા કરી જમી પરવાર્યા ને ન્યાયકથા વગેરે આદરુક સામ્યુ એટવામાંજ સિમારના સર્વ સુખોનો સમાવેશ થઇ જતો નથી. મધ્યમ વર્ગનું દષ્ટાંત લખ્યું, તેના કુટુંબને આવક મારી હોવાથી ગૃહસ્થના કાકા સારી રીતે રહી શકે છે પણ આનંદ-ગમક જાણુ નરખી થઇ રહે છે. વૃદ્ધાવસ્થાને માટે અગર મંત્રિની કેળવણી માટે શી બચાવ કરવી તેની તેમને મોટી પચાત થઇ પડે છે. શ્રીમંતોના સુખ સામું જુઓ. તેઓ વખતે વૈભવી છંદગી ગણતા હશે પરંતુ સસારના ખરા સુખોના જોડતા તેમથી થોડાજ હશે આ-ગાકિન પતિવ્રતા સ્ત્રી, કેળવણી કુળદીપક પુત્ર, નીતિને ગાર્ગેજ પૈમાની આવક, આરોગ્ય-આ બધા સુખો એ વૈભવી શ્રીમંતોમાના કથા થોડાજ જોગવાના હશે એવી ઉઘ ઉતરી તપાસી જોવાથી ખાતી થાય છે.

કુટુંબનું સુખ કેવું હોઇ શકે ?

લાઘવનું દોષ, ઉમર મોટી હોય, પુત્રપાત્રાદિક દિનકિશાટ કરી વરને ગાવડી મુકતા હોય, આગલું દુઃખલું (દુધ દેતી માય કે બેસ) હોય, ધરમા સવારમા વનોગુના ધમકાસ થતા હોય, યુવાન પુત્રવધૂઓ ધરમા મર્ષદાસર ફટથી આનંદમા રહેતી હોય, બધા વડિલોના ગેભા સન્માન પગાતાં દોષ એવા કુટુંબનેજ સુખી કુટુંબ કહી શકાય. ધધા પડથી કંઠાલેના ઘેર આવતાં નાના બાળકો કાલુ કાલું બોલી બોળામા આવી પડે છે ત્યારે થાક કપાઇ નાથી જાય છે ને કેવી સુખી છંદગીનો બાસ થાય છે ! ધરમા દૂધ દહીં બાસ વિગેરેના છુટથી ઉપયોગ થતા હોવાથી દેવકા કેનાં નિરોગી હોય છે ? આઠ જેની વિનાશકારી વસ્તુના બોગીઓ બાસ જોવી આરોગ્યવર્ધક ચીજને વખતે તિરસ્કારશે પણ બધા સુખી તેના સુખની તેમને ખબર નથી ત્યા સુધીજ.

ગામડાનું એક સુખી કુટુંબ.

આવું એક સુખી કુટુંબ કાઠીઆવાડના રાજુભાઈ પર્વતની તળેટીમા નદીને કાંઠે આ-વશા એક ગામડામા મે જોયું છે. સોષતા એવા અને એથી વધારે સુખી કુટુંબો પણ નહીં આવી શકે. પરંતુ આ તો ફક્ત દષ્ટાંત માટેજ મુકે છે. તે એક બ્રાહ્મણનું કુટુંબ છે. એકજ ફળીવામા ચારે બાળુ ધરના લાઘવમય ઓરડા છે. તે વચ્ચેના સઠરનું દેવગ છે. દેવગને પડખે જતા આવના મુચ્છાદેને રાતવાસો કરવા એક જુદી ઓરડી પણ છે. એક બાળુ દોશને બાધવાની જગા છે. તેની પગવાડે વાડા છે. બે ત્રણ પેઢી પછી એકજ વંશને જુદા જુદા ઓરડામા પોતાનાં પેલકુટુંબો લઈ જુદા રસોષ કરી જમે છે. આવા બહોળા કુટુંબને એકજ સુદે રાધી ખાતું એ અસકપ હોવાથી દરેક નાના કુટુંબની આમ જુદી રસોષ કરવાની રીત કેટલેક દરજ્જે પ્રશંસનીય પણ છે. ધંધો રાજવાર બધાનો

સાથેજ માલતો હેવાથી નામ લુહી રસોઈ કરવા માત્રથીજ લુહાઈ આવી ગઈ છે એમ માનવા કારણ નથી ઉત્તમ ધર્મો ખેતીને છે તે તેઓ આલથુ છતાં માલુમ ગમી કરાને છે તથા મધ્યમ ને બાપાર તે પોને બંતે ચલાવે છે કનિષ્ઠ ચાકરી હજુ કાંઈએ પ્રવશ કરીજ નથી. કુટુંબને મુખ્ય પુરૂષ આમનું મુખીપણું કરે છે. આથી તે કુટુંબ આખા ગ્રામમાં સારી રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે કૃષીવામાં રમતા છોકરાં બાલક-સ્ત્રી-પ્રમાણે કદિ લટે તો મોટા તેનું ઉપાણું લઈ લડી પડતાં નથી. હમેશા દળવા વ્યેવસ્થાનું હેવાથી સ્ત્રીઓ વહેલી ઉઠે છે તે કામથી પરચરી વામીકુ વાળા નાહી ધોઈ નદીએથી પાણી લરી આવે છે પગી સાંધી મીતે જમાડી કાઢ ખાડતુ કરડવુ હોય તો તે કરે છે, મગ ખેતરમાં કાંઈ કામે કાને નય છે સાને નાવી ગમી પગારી નાની મોગી મો સ્ત્રીઓ ટાલે મગ ખીતો માય છે, વાતાઓ કહે છે કે અમરચી નાતો કરે છે. પુરૂષવર્ગ પશુ આખો દિવસ ધંધામાં મગ્યોજ રહે છે અમુક જજુ દુખન જાળતની, અમુક જજુ ખેતર તરતની, અને અમુક મુખી તરિક પટલાઈની સભાગ તામે છે આ પ્રમાણે કામ વહેચી લીધેલા છતાં દરેક જજુ એક બીજાને મદદ કરવા બધાએલા છે. વળી લુવાન છોડતા સૌને મામગી મદદ આપતા રહે છે ગાંધ કારણુમર પુરૂષો તેમને ધમકાવે તો તેથી તેમના માનનો કાગ મધ જતો નથી વડિલોની આમન્યા તાખવી એ તેઓ પોતાને એક ધર્મ સમજે છે, છતાં પણ કેટલીક વખત મોટાઓને એ છોકરાંની મરજી સામવતી પડે છે કારણ કે જલ પશુ છુટ દીધા વગર કેવળ અકુશમાં જ રાખવાથી છોકરાના મનપગ ખરાબ અસર થાય છે એમ આ વગર જીવનયેલા આમ્ય વડિલો સમજતા જજુાય છે પુરૂષોના કિન ઉદાર હોય છે. કાંઈ વધારે ઓછુ કામ કરે, વધારે ઓછી આવકતવાળા હોય ને તેથી વખને નામમાં બૂનતુક થાય તો દરજુનર કસાય છે બૈરાની તકતરોમાં પુરૂષો કાગ લેતા નથી. બૈરા લડી પાછાં ધડીમાં જ એકા મઈ નય છે. કાંઈ મોટુ કાગ કરવાનું આવે ત્યારે વજન બેલાવે તેઓ એક બીજાને મદદ કરવા મડી નય છે મેમાનગીરી તો કાવીવાવાનીજ. જમે તે મેમાન આવે પણ આંહી ધજા ગેહવાવથી તેની ખગ જરદાસ થાય છે નગાની વાત તો બાલુપર રહી પણ કાંઈ ત્રાહિત અજનતુક આવે તો તેને પણ રહેવા જમરાની સોંપ કી નાપગમાં આવે છે ગામઝની દવા, માજ સવાર ખેતરમાં કામે જતુ પડે, અને ઘેર પજુ ધારીરિક વ્યાયામ નેષએ તેટલો થાય, દૂધ લી છાશ લીગેરેનો સાદો પણ પૌષ્ટિક ખેત્રક, આવા કારણોથી મો નિચગી રહે છે. મોટી મોટી આશાઓનો વાયરો તેમને વાયેલો ન હેવાથી તેઓ છે તેજ રિષતિમાં બહુ સતોષથી રહે છે ધર્મ ઉપર પણ સર્વની શ્રદ્ધા છે નાનેથી મોટુ, સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ ચક્રનાં દર્શન કર્યા વગર કાંઈ જમતું નથી. સ્ત્રીઓમાં વળી કાંઈને પીપળાની પ્રદક્ષિણા કરવાનું, તુળાની પૂજવાનું, કે ગાયને પૂજને જમવાનું વત હોય છે માત્ર જીવણીનો લા અભાવ છે દાર્ધરકુનો અને કાનેનેની ઉચી જીવણી લેરાને તેમનાથી અને તેમ નથી. તેઓ ધમાની અને ધત્રણુ વ્યાવહારિક જીવણ લેનેજ મહત્ત્વ આપે છે. પરંતુ ઉચા પ્રકારની જીવણીની ખામી તે તો ખામીજ મ્હી રાક્ષા આ જાળન ક્રમ બાદ કરીએ તો તેઓ સર્વ રીતે મુખી છે હાય જમાનો ખદ લાતો નય છે જરૂરીયતો વધની નય છે ને તે જીવણવા માટે અશાંત બંતે અમતુદ છદગી ગાળતાનાઓ કરતાં થોડાંમાજ સતોષ માનનાર્દ આ ગામરીયા કુટુંબ મુખી છે એમ કહેવાને વાંધો નથી.

પત્રમંજૂષા.

૧. સ્ત્રી કેળવણી અને કન્યાઓનાં લક્ષ.

મારે એક લાઇ છે અને નાની બ્લેન છે. બ્લેનને વનિતાવિશ્રામમાં કેળવણી લેવાને મેં ગમી છે. અમારી જાતિ દુઃખ છે અને કેળવણીમાં ધણીજ પંજાન છે. વળી ખૂબી એવી છે કે ત્યારે અમારામાં એકસ હોવાથી કન્યા આખી શકાય એવો ગમો ધરતો મનુષ્ય છે ત્યારે કન્યા લઈ શકાય એવાં ક્ષત પચાસ ધર છે !

બધી જગોએ તપાગી ભેતા મારી બ્લેન જે થોડી ધણી કેળવણી પામી છે તેને લાયક પણ એક વર મળે તેમ નથી. હવે એમ કહેવું સહેલું છે કે “તમારી જાતિમાં એકસ જરૂર કન્યા આપો.” એમ કરવા જતાં આશરે ૩. ૫૦૦૦ બ્લેનને પરણાવવા માટે વરને આપવા પડે છે અને પાછા “એકસ જરૂર” થઈએ એટલે મારા લાઇને તો કન્યા ન જ મળે ! અને મારા લાઇને માટે પણ રૂપિયા ભરીને વહુ લાવીએ, તો તેમાં તથા બ્લેન પરણાવવામાં વિક્ષયનું પાપ લાગે છે.

આ ઉપરાંત જેમ જેમ વધારે કેળવણી મારી બ્લેન લેતી ગય છે, તેમ તેમ એને લાયક વર મળવાની મુશ્કેલીઓ વધારે વધતી ગય છે. દારણુકે કેળવણીને ફાવો અમારી જાતિના સુવાતોમાં પણ ધણેજ આછો છે ! આથી આજુ જમાનાને ચોચુ ચિહ્ન મારી બ્લેનને આપવું, તે એને હંદીમાં મુખ આપનારૂં કે હેરાનગતી વધારનારૂં થશે, એ વિશે મને શકુ વિચાર થયાં કંઈ છે. આ વિચાર મને પહેલાં આન્યો દેશ તો કદાચ બ્લેનને શ્યામામાં ન મુકત. પણ હવે જ્ઞાન વધારવાની એની હિમેદ હું તોડી પાડવા હમ્મતો નથી; તેમ મને પોતાને પણ શુ કરવું તે વિશે દાઇ રમતો સન્નતો નથી.

“જાતિ બદલ જરૂર બીજી જાતિ માથે સંબંધ કરો,” “જાતિ છોડી દહને મુધારક મળ્યામાં લણી જાઓ,” “તમારી બ્લેન મોટી થઈને પોતાને પર્મદ પડે એ જાતિમાંથી ગેન્ય વર માથે લગ્ન કરતો તથા તમારા લાઇને પર્મદ પડે એ જાતિની કન્યા સાથે પરણવાની ફટ આપો,”—આવા આવા માત્ર જોલવામાં મહેલા સદા ધણાંને મને ઘણાં તન્દુરથી જણાવવામાં આવ્યા છે. પણ એ લોકો પોતે આવી મુશ્કેલીઓમાં હોય તો પોતાના મગાં તલાશ અને ન્યાતીયએને તણ દઈ બીજી (હિતગતી) જાતિઓ સાથે વટેવાર દસા વન્ય કે દેમ તે એક સચાલ છે. આ ઉપરાંત તે હિતગતી જાતિઓમાં પણ રૂપિયાની અઘણીઓ લલવવાની યત્ન છે !—એ તો માત્ર વામના પ્રવિત્ર મંત્રધને અપવિત્ર કરવા જેવુંજ છે. મંત્રાર મુધારક મંત્રણ પણ કાર્મ અમુક જાતિ અધર્મ મમદ નથી. એમાં તો શેરડીક ટટાં છાયામાં કુટુંબો છે, જે ધણું ખર્ચ પોતપોતાનામાં આપો સંબંધ કરતાં જમ્યા છે; અને તેઓ પેશ્વાઓ તથા જાણીતાં હોવાથી તેમની સાથે મળવાની થાતો કરવાનું પણ સાહસ જ છે અને તે નિરર્થક છે. વળી કન્યાને મોગી કરી એ જાન દીધ છે. પણ મુશ્કેલીઓ એથી કાંઈ ઓછી થવાની છે ! ઉલટા “સાપનો ભાગે” મંભાગવાનો યજો. હવે દંડાજ ય લેવો તે માઈ જમ્યાવને ? મંભાજા બન્યા એ પુરમદવા વિચારે કરતાં વધારે મદન મે

—એક યુવક.

૨. બાવાના ફંદમાં ફસતી સ્ત્રીઓ.

અમારી શેરીમાં શિનની રેલી પ્રખ્યાત ગણાય છે તે મોટી રેલીમાં હુવાણા, બ્રાહ્મણ વગેરે રહે છે મ્હારું ઘર પણ આહિ આવેલું છે એક દિવસ હું મ્હારી મેડી ઉપર બપોરે ઉભો હતો, એટલામાં એક બાવો રેલીમાં દાખલ થયો તેનું સ્વરૂપ જોતાં હું આશ્ચર્ય પામ્યો તેણે ચંદ્રવા જેવો અગ્નિચિહ્ન યોગ્ય દીધેન લગિ પગથી તે ગમી મુખી દમય એવો ઝમો પહેર્યો હતો, પાને કાળી નાની લાટડી હતી અને એક મોટી એળા હતી માથાના વાળ એવા તો વીખરાયેલા હતા કે તેનું મહાકું જોતાજ આપણને બીક લાગે ને બાવો “અવખ જવાબી”ને એક ઓટલા ઉપર બેસા પછી તે ઓટલાવાળા ઘરમાં રહેનાર સ્ત્રીને કહ્યું કે “બાઈ, મને ખસ દે તો પ્રભુ ત્હારું લક્ષુ કરશે.” બાઈ જોણી હતી તેથી વાટકા ભરીને અસ આપી છાશ મળી એટલે તો વધારે મધવાળા લાગી ને તેણે ચેટલો માગ્યો તે પણ મળ્યો. પેદ ભર્યા પછી તે પોતાનું પોત પ્રમથન મળ્યો હવે તે જાય્યો કે—“હું જોય તાલું છું.”

ખસ કાઠીઆવાડી બેરને તો એટલુંજ જોઈએ. કાઈ જોડી નજરે પડ્યો કે તરત એક યથ જવાના અને પોતપોતાના હાથ મતાવે, મુખદુખ-નહેણાડણી પૂટે અને પોતાની સઘળી હકીકત જાણપણીમાં-તેમ અસપરસની વાતચીતમાં કહી દે બાવો પૂછે કે—“તારું નામ—” તાન બાપનું નામ— વીગેરે પછી કહે છે—તારે દીકરીઓ છે, ધણી સાથે બીથબાઈ છે, વીગેરે” આમને આમ ગત થશે છે અને જોય જોવાનાના ભગતોની સખ્યામાં વધારો થતો જાય છે.

અહિં પણ આ બાવાએ પેલી બાઈને કહ્યું—તારા મોટા દીકરા ઉપર ધાત છે ત્હારા સાસરાની એક બાઈ મરી ગઈ છે તે રોજ તને નજુ વખત મુઝે પાડે છે અને કહે છે— “માઈ,” “માઈ!” જો ત્હારે વાત મદવી હોય તો સચ મૂડી પગ, સચ વડી મીકું અને સચ પાવલું તેવ-લોટીમાં નાખીને કાઢીને છા દેજે અને કાઈ સાધુ વેત્તગીને સચ પાચ રૂપિયા દેજે નહિતર ત્હારા દીકરાને આવતી પાંચમને દહારે મોટી ધોત છે.

એટલામાં એક બાઈ કે જે નેતી પાડોમણ હતી તે જોલી—“હા, હા બાઈ, અહિ બાસાઈ કહે છે જે પ્રમાણે કરજે. એમાં તે શુ ખત્ય માતું હતું” તારા દીકરાને માથેથી ધાત જશે ને ઘરમાંથી વગવાડ જશે.”

બીજી જોલી—હવે પાચ રૂપિયામાં તે શુ મરી જાય છે? તારા વર કમાય છે કાના માટે?

બાઈ મૂડ જોણી ને તેમાં દેઘ આપનાર મળી એટલે તેણે બાવાજીને પૂછ્યું કે મહારાજ તમે દાન લેશો?

બાસાઈ—“હા, બાઈ, હું કાઈ જાણી વીજો લેવો નથી-પણ તે મને મૂખ્યા તરફાને તરફન ક્યો છે તેથી તાન જસા માટે હું લખ્યા તે લેઈને કાઈ સાધુ સતને મોજન કરાવી દઈશ.

પછી તે બાઈએ એક લોટીમાં કાપેલ આમમી લાવી આપી, એટલે બાવાએ પોતાનો

ઝબ્બો કાઢી નાંખ્યો ને પચાસન વાળીને ઉમર આગળ બેઠો. તેની મામે પેલી બ્રાહ્મણ છોકરાને બેગાડ્યો. પડી છોકરા ઉપરથી અને ઉમર ઉપરથી તે લોહી ઉતારીને તેવ પોતે પી ગયો અને મીઠું તથા મૂળ લુગડે બાંધી ઝાળીમાં નાંખી લીધાં. પછી મના પાંચ રૂપિયા લઈને ચાલતી પકડી.

બાઈગથી બજારુ કે આગળે દહાડે આવીને એક બીખારી જેવો માલુમ કાઢી છોકરાને તેના ઘરની બાંધી દહીકત પૂછી ગયો હતો. તે વાતની ઘરમાં ખબર પડતાં તે બાઈ બોલી પડી ગઈ. ને વાત વધતાં બાઈને તે બાઈની માસુને આ જાનની ખબર પડી ત્યારે “પાપો દહારો તે ઘરમાં વગ્રધ અને કછોથો થયો તે જુદો.”

કાઠિયાવાડનાં બેરંઝાં ધણાંજ બેળાં હતાં છે ને આવા બાવાઓના કંદમાં ફસાઈને નાહક પેમા અને કાંઈનાર તો આખરે પણ ગુમાવે છે. અને કાંઈ મારો માલુસ તેમને શિખામણ આપના જાય તો તેની કાઈ અમર થતી નથી, એટલુંજ નહિ પણ એને પોતાનો વિરોધી બને છે, ને નફામાં.

—મ. મં. દવે.

૩. લગ્ન પહેલાં તપાસની જરૂર.

દરેક સુધરેલા દેશે લગ્નસંસ્થાને સુધારાનું કેન્દ્રધાન ગણ્યું છે. જે મમાજમાં વન સંસ્થા જેટલા પ્રમાણમાં પૂર્ણ, એ એના સુધારાનું ને ઉચ્ચનાનું ખરૂં માપ છે. આ લગ્ન સંસ્થાને અગ્રગત વેશવાળ છે ને એનો ઉપયોગ પણ બધા સુધરેલા દેશીએ સ્વીકાર્યો છે. જે દિવસે લગ્ન કરવા ઇચ્છા થાય ત્યારે સોધ કરવા નીકળાતું નથી. તે પુરતજ નાંખી ચલું નથી. એ કંઈ એક દિવસ માટે બાહ્ય ખાલો લાવવાની આવડત નથી. દરેક દેશના વિવાજ પ્રમાણે લગ્ન પહેલાં અમુક સમયે વેશવાળ થાય છે, ત્યાર પછી સંબંધમાં વધારો થાય છે, ને પ્રીતિ બને છે ને અનુકૂળ પ્રસંગે લગ્ન થાય છે. સુરોપીય પ્રજામાં આને મધનન (Courtship) નો, વખત કહે છે. આપણામાં એ નથી, કારણકે વેશવાળ માત્ર અવિવસ્થા પ્રતિપત્તીની મરદમીજ મયાં દોનાં નથી તેમ સામાજિક બંધનો પણ ધણાં છે. છતાંએ ખાસ કરીને વર ને કન્યા એકજ ગામ કે શહેરનાં હોય તો ઘણી વખત એક બીજાને ત્યાં જમવા ને બીજા પ્રસંગે જ આવ કરે છે. ખરી વાત છે કે વરને કન્યાને મળીને નેહ વધારવાનો લાલ નથી મળતો પણ બન્ને બાલુનાં સગાંઓ એક બીજાના મનઃકાંક્ષામાં આવે છે.

અત્યારે આપણી વેશવાળ કરવાની પદ્ધતિમાં ફેર પડતો જાય છે ને પડવોજ નોંધવો. દરેક ધર્મમાં માબાપ પુત્ર પુત્રીને લાલ નેવા વિના માત્ર ઘરને જ લઈને મગપણ નથી કરી નાંખતાં. મગપણમાં કેળવણી બન્ને બાલુએ ખાસ લક્ષમાં લેવામાં આવે છે, તો ઉચ્ચ કેળવણી જાનિઓમાં સુવાનની મરજી નેવામાં આવે છે, એને કન્યા બતાવામાં આવે છે ને એની મરજી થાય તોજ મગપણ કરવામાં આવે છે. કન્યાને બહુ છૂટ હોતી નથી, કારણકે એની ઉમર લાલ ગેરલાલ મમજવાને પુરતી નથી, છતાં એને સુવર્ણોન્મેશ મળે છે કે નહીં એટલું તો ખાસ નેવાય છે. આપણે પશિમની રીત તદ્દન અનુ-

મરી સહીએ એમ નથી ને એની જરૂર પણ નથી. માળખા ને પુત્ર પુત્રી બન્નેએ મળીને આ બાબતનો નિર્ણય કરવાનો છે. યુવ યુવતીની ઇચ્છા ધ્યાનમાં લેવાની છે એ ખરી વાત છે પણ સંભારિક બાબતો પણ જોવાની હોય છે જ ને તેમાં વડીલોની મત્તાદિ ધણીજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. ખરા એકલક અહિંયાં કે યુરોપમાં અવસરનીથી કરેલાં, હમેશાં યતા નથી અને પસંદગીનાં હોય ત્યાં પણ અહિંની જે જ ધણીવાર અમતોષ ઉપજાવે છે. આપણે ત્યાં પણ પસંદગીનું લગ્ન થતું હોય તો માળખાને વચમાં આવવાનું, કારણ નથી, કારણ કે એમ કરતું એ પાપ છે. બાકી તો ઘણાખરોમાં વગરનાને લાગે પછી, એટલી ને સ્વાર્થતાથી ખરા એકલકનો લાભ મેળવવાનું બને છે.

આપણે ઉપર કહ્યું એમ અત્યારે સમજણ કરતી વખતે કેળવણી ખામ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. અભ્યારની આપણી રીતમાં આને લઈને ફર કરવાની જરૂર પડે છે. નવીન કેળવણી પામેલ તાન જુની રીતે રહી રહ્યા નથી ને તે ઇચ્છવા લાયક પણ નથી. કેટલાએક મુધરેલા ઘરોમાં જોઈને મળવાની છુટ હોય છે. એ લોકો પણ મગજને માન મર્યાદા શું છે એ ધ્યાનમાં રાખે છે. એટલું જ નહિ પણ જોની રીતે ઘરના બીજા માણસો સાથે વાતચિત કરે જોની રીતે એક બીજા સાથે અંદર અંદર વર્તે છે. આથી પરિચય થઈ છે. બંનેને પરોવ્યદાર મળાવવાની પણ પૂરતી છુટ મળવી જોઈએ ઉપરાંત ઉનાળાની કે બીજી રજા નખતે સરદારને લઈ જવાઈને બોલાવામાં આવે તો પણ જોડુ નથી. આથી એક બીજાના સ્નેહમાં વધારો થાય છે ને પ્રીતિ મળે છે. ગમે તે રીતે જોઈને વખતો વખત મળવાની ને એક વધાવવાની તક આપવી થઈ છે. કેટલોક વખત એકાં રહેવાથી એમ પણ બને કે એક બીજાના હોય નજરે પડે અને તેથી તે વિશે પણ મોખ તપામ થઈ શકે.

એ વાત ખરી છે કે કેટલી બાબતમાં એવું હોય કે મળવાથી કુટુંબમાં કલેશ થાય ને કલેશ નહીં તો નાશજી ઉત્પન્ન થાય. એવી રીતે બીજાને બીજા અચ્ચે હોય તો દરેક પોતાને માટે સાઈ શું છે એ વિચારી લેવાનું છે.

વરકન્યા ન જ મળી શકે એવી વસ્તુ રિયતિ હોય તો આપણા મંમારનો હાલની સ્થિતિમાં કાંઈ થારે હાનિ થઈ જતી નથી. પરિલો બદલા પુત્રીનું દિત વિચાર્યો ચિના વિનાહતું મંબીર જાણું ભરતા નથી, એ પણ સ્વીકારતું થઈ છે. અને અનુભવી વડીલોના મત ધણીવાર ખરા પડે છે, એ જાણવા જેવું નથી છતાં વડીલોએ પણ યુવાન દંપતિ તરફ જરા છુટથી જોવાની જરૂર છે અને એમની સામજીઓને પણ માન આપવું થઈ છે. હાખલા તરફ બિમારીનો વખત હોય या અક-માત ધમો હોય ત્યાં બંનેને મળવાની છુટ આપવી જોઈએ. આવા પ્રસંગમાં ટીક મળે એ રિવાજને કારે મૂકવા જોઈએ અને જમાનાને અનુસરતો ફેર કરવાની જરૂર છે જ.

કેટલાક આ ફેરની વિરુદ્ધ છે. લગ્ન પહેલાં વરકન્યા એક બીજાના સહવાસમાં વધારે આવે તેનું માહું પરિણામ આવે છે એમ કહે છે. કેળવણેલા તો આજણું કરનાં પણ ખરાબ નીકળે છે. એમ પણ કોઈ કહેશે. આ વાત ઠીક છે પણ સામાન્ય રીતે તાનની અસર હમેશાં મારીજ હોય છે. હળવો કેળવણેલા યુવતી ને શાંતિથી મૂઠમસાંડ ચલાવે

છે એ ધ્યાનમાં ન લેતાં એ પાપ ખતન દાખવા હાથમાં આવી જાય તે બતાવવામાં આવે છે. અગ્રણ માણસો ગમે તેવી સારી વ્યવસ્થાનો ગેરઉપયોગ કરે તેથી એ વસ્તુ સ્થિતિને હાથ આપવાનો નથી. બાકી તો ખામ કરીને નવી ફેળવણી પામેવાને ન મળવા દેવાથી ઉલટું પશ્ચિમ આવે છે. એટલે નવા વિચાર મળવામાં સમર્થ હોય હોય ને એકમ સ્થિતિ હોય તો છુપી રીતે વાતચીત કરવા મળે છે, તે બહારમાં હોય તો ખાનગી પત્ર-વ્યવહાર પણ ચલાવે છે. પરંતુ આ મધ્યમ નજીવી છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. બાકી પણ એમને ધનની અંદર મળવા દેવાની જરૂર વધે છે. કુટુંબની અંદર મળવાથી એક બીજાને સંતોષ ને આનંદ રહે છે અને અધ્યાત્મમાં વૃદ્ધિ મારવા જેવી પાછળની સ્થિતિનો મૂલ્ય ઓછો રહે છે.

—કાકરશી કાનજી આસર.

૪. સ્ત્રીઓને પણ નમસ્કાર કરાય ?

આપના સુવિખ્યાત પત્રના એપ્રિલના ૧૯૧૩ ના અંકમાં “નમસ્કૃત” શીર્ષક વિભાગમાં “સ્ત્રીઓને પણ નમસ્કાર કરાય ?” એ સવાલ રા. મ. પોપટલાલ ગોવિન્દ લાલ શાહ તરફથી પુછવામાં આવેલ છે અને સુન્દરી સુબોધના વાંચકો અને લેખકો આ સંબંધી વિચારી પોતાનો અભિપ્રાય આપશે અને યોગ્ય લાગે તો તેમ વર્તન પણ કરને એવી મુત્તના કરેલી છે.

ખરેખર જુના કાળમાં આ વિચાર ચાલુ હતો અને હાલમાં કેટલાક દેશોમાં પ્રચલિત છે, એ ધર્મી આનંદની વાત છે. પંજાબમાં અને બંગાળમાં સુચિંતિત યુગોમાં એ વિચાર ચાલુ જુના વખતથી છે. આ ઉપરાંત નવા સ્થાનોમાં આ વિચાર ચાલુ થવાના માન આર્થસમાજને પડે છે. આર્થસમાજ લાઈઓમાં પોતાના સમાજ બંધુને મળતા “નમસ્તે” કહેવાનો વિચાર જગતદેર છે. અને તેમ જીતે તેમના સ્ત્રીવર્ગમાં પણ તે દાખલ થાય તેમાં નવાઈ નથી. આપણા ગુજરાતમાં જૈનસમાજમાં પોતાના ધર્મગત્યુતે અગર બહેનને મળતા “પ્રણામ” કહેવાનું પ્રચલિત છે. કુચમાં “વિશ્વોદયનાથ” ની કામમાં તો એ વિચારનો એટલો પ્રચાર છે કે બહારમાંના મહેમાન કાંઈના પણ થોડા સ્ત્રીવર્ગમાંથી અગર પુરુષવર્ગમાંથી આવેલ હોય અને આપણે મહેજ સ્ત્રીમાંથી પણ ચતા હોઈએ તોપણ તે બહેનોને અગર બંધુઓને ફરજીયાત “પ્રણામ” કહેવું જોઈએ. આમાત્રન પુરુષો પોતાના સખધીઓને “પ્રણામ” કહેતા નથી, કેમકે તેઓ “જોદાર” એમ ઉચ્ચારી એક બીજાને મળે છે. “જોદાર” શબ્દની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ હશે તે કાંઈ સમજતું નથી, તેમ સ્ત્રીવર્ગમાં પોતાની વેદાણો અગર એ બહેનો મળે છે ત્યારે “ખી બાઈ !” અગર ખાલી “ખી વેવાઈ !” એમ ઉચ્ચારે છે, તેની પણ મતલબ કાંઈ સમજતું પડતી નથી પરંતુ દિવસે દિવસે “જોદાર” અને “ખી બાઈ” એ શબ્દો ઓછા સંખ્યામાં છે હવે અરે શબ્દ તો “પ્રણામ” એટલે હાથ જોડીને નમસ્કાર કરે છું તે વિશેષ પ્રચારમાં આવતો જાય છે. બહારમાંના આપણા સર્ગા નહીં પશુ-ખીજા કાંઈ આપણે ત્યાં આવે અગર ખાલી કાંઈનું ઘર પૂછતા હોય તો પણ આ-

વર્તાવાર પ્રથમ આપણે તેઓને “પ્રજ્ઞામ” કહેવું જોઈએ જે કે કેટલાક જુવાની આઓ જે રિવાજને તુચ્છકારી કાઢે છે અને તે પ્રમાણે વર્તતા નથી તો પણ જુના વિચાર નાં માણસોમાં તો શું પણ આમાં ગામમાં તેની ચર્ચા થાય છે કે અમુક ઘેર અને ગણા તો તેણે અમને પ્રજ્ઞામ સુદા કર્યા નહીં

મારવાડી લોકોમાં પણ સ્ત્રીઓ ખૂબ ગામથી આવે છે ત્યાં ધરના માણસો તથા બેરાઓ “જય શ્રી કૃષ્ણ” અને કેટલીક જગ્યાએ “રામ નામ” કહે છે કાગળમાં પણ લખાવતા સાબળેન છે એ રિવાજ મુળદર્શિ વખતી ભાટીમાં કામમાં વિશેષ છે

પરદેશી એટલે અનાહવાદ તરફના અસિક્ષિત લોકોમાં આવે કાષ્ટ વિચાર સુદલ નથી એમનું નહીં પણ આપણાથી એક પગનું આગમ ગણાતા મહારાષ્ટ્રી લોકોમાં પણ બેરાઓને નમસ્કાર કે એવું બીજું વચન કહેવાનું મુલ નથી ખાલી કાષ્ટ આવે તો “યા” “બમા” એટલું જ મ્હીને માન આવે છે

“નેકહેડ,” “સનામ,” અને “સાહેબજી” એ અર્થશૂન્ય રીત તો પાશ્ચિમીય રીતિનું અનુકરણ છે ત્હોમ પણ ‘સનામ’ અને ‘સાહેબ’ કરવાની રીત કાષ્ટ અર્થથી પડી જેમકે વેપારીઓ જેઓ ઇંગ્લીશ બજારના નક્કા અને પ્રથમ યુરોપીયન પેદીઓ ગાયે જ્યારે તેઓને કામ પાતું ત્યારે પ્રથમ જતી વખતે “સનામ, સાહેબ” એમ કહી સનામ કરી હાથમાં હાથ મેળવના અને દુભાવિયા દ્વારા પોતાનું કામ કાઢના, પણ “સાહેબજી” એ તો તદ્દન અર્થ વચલીજ રીત છે અને તે પામરીઓ સાથેના ધાંડ સંબંધથી આપણી મમાનમાં પેસી છે તો ૧ પોષ્ટવાત ગાહે જણાવ્યા મુજબ જે “નમસ્કાર” “પ્રજ્ઞામ” અથવા “નમસ્તે” એ શબ્દો જે આપણામાં ચાલુ થાય તો એવા અર્થ વગના વચનો પોતાની મેળે જ બધ થશે પણ તદ્દન પશ્ચિમી રીતિનું અનુકરણ કરનારાઓને આ ગમશે કે કેમ તે મનાવ છે

—ટોકરગી પુનલાજી હેડ

૫. બાહ્ય વૈધવ્ય.

મ્હારી સાન્યતા પ્રમાણે માતૃભૂમિની મેવા અર્થે ૧૪ કરતી સરથાઓની હમીકન આપણી બહેનો જણે તો હી

હું એક કાઠિયાવાડી છું ને પ્રમાણમાં કાઠિયાવાડ પઠાન છે વળી સામારિક એવા કાજ સમેગો મ્હારે માટે જન્યા છે કે મ્હાર વાચન ઉપરજ મ્હારા નજીય જ્ઞાનનો આ ધાં છે, જેથી તે અપૂર્ણ અને આશીવાજી હોય એ સ્વાભાવિક છે આપણા હિન્દુ મસાસમાં ભાઈ બહેનોના સિંધાચાર જુદાજ પ્રકારનો હોય છે અને હું આપને મ્હાર ભાઈજ માનું છું છતાં કાજુભર તે સિંધાચાર દૂર કરી લખુ છું કે મ્હા ૧૨૫ પતિની હૃદય ભાવનાઓ એટલી નિશાળ નો ઉચ્ચ હતી કે જે યાદ કરતા આટલે લાભે સમયે પણ મ્હાર હૃદય કાઢે છે મ્હારી નાદાન બાતક વચળાં તેમના વિચારો મે સાંભળ્યા હતા, નો કે હું એટલી બાલ (વયમાં) હતી કે તે વખતે હું તે સમજી શકતી નહોતી અને કમનશીમે માત્ર ગવવાન વિસીના કિચાય પડી મ્હારે (મીમાચ) જીવન નટ થયું !

—લિં, બહેન * * *

૬. સંયુક્ત કુટુંબ.

...આપે કોટા માટે માગણી કરી, તે ખાતે ઉપકાર થયો. પરંતુ હાથ મારી વિધિ અને આભુઆભુના પડિલ તેમજ મુરખીઓના વિચાર જોતાં હું મોઢવી ચકું તેમ નથી. ધરણેકે તેમ કમ્બાથી ન્હારી ગિયતિ કોફાડી ચમત્તે મલમ છે. ન મોઢવનાનું આ ખાન ધરણ છે.

ખીલુ દહા હું પ્રત્યક્ષ બચાવ પડવાને હાથ તરનમા તે બહુ ખુશી નથી અને તેવી ચોખ્ખતા અને અનુભવ પણ દહા મ્હારામાં નથી. તેમ છતાં આપ કદાચ મ્હાગ જેવી ઓછેતોને ઉત્તેજન આપતા ખાતર આટલી ધન્ય નાને ઉભાક ધગવો છે એ પણ ધન્ય છે. આટલું છતાં પણ આગળ ઉપર તક આવશે તે આપની માગણી સ્વીકારીશ...

આપને આદરે ક્રે “સાંપ્રત સમયનું સામાજિક ચિત્ર” એ નામથી એક લેખ “સુન્દરી સુબોધ” માં ખગાઉ પ્રકટ થઈ ગયો છે તે સ્મૃતિ અને અનુભવીએ છીએ

લિંડ સી. * * *

૭. સુયોગ્ય લગ્ન.

...(બાલક અવસ્થામાં માતા પિતાના મજબૂતી) અનાથ ધનથી વિવાહિત દિવસે ગુજરાત પડ્યા એટલુંજ નહીં પણ ખીલ અનેક દુઃખો મહન કરવા પડ્યા. આ ગામમાં શાળા છે, છતાં બાળાઓને યોગ્ય શિક્ષણ મળી શકતું નથી. હેડમિસ્ટ્રેસની અગાનતાને લીધે બાલિકાને શુદ્ધિ ધર્મની ટેવણી ખીલકુલ અપાતી નથી. હાથરૂપથી કું એ ગેર લાભમાંથી મુક્ત થઈ. ત્રણ દસ વર્ષની વયે સુઠ લાતાઓની સાથે રહેડ થયું. અહીં અનેક નવા નવા સદ અનુભવો તથા ધર્મનીતિ ગદ્ય શીશુ મેળવી સ્ત્રી-કર્તવ્ય ધર્મ શીખી શકી.

હિન્દુ મંદારમાં કેટલાક રિવાજ દરનાથી મળ સાધીને બેઠા છે તે કેટલા દાનિકારક છે ? ત્યારે સુઠ મનુષ્યો તે રિવાજ નાબુદ કરીને પોતાની બાલી પુત્રિઓનાં લવિષ્ય સુધારે છે, ત્યારે જુના મતના ગ્રાણ્યો ટંગવણીનો તિગરકાર કરી પૈસાપર પોતાની પુત્રિઓને નાખવાનું કહે છે !

માફે જનન પણ એક જુના વિચારનો કુટુંબીના હસ્તપર હતું પરંતુ તેમાંથી સુઠ લાકડાઓએ જાગ્યેલી અને સુખી કરી છે. તેમજ અને પગમૂપાણ પરમાત્માને દોરવો આજાર મારું તેડવો બોલો છે.

હાલ મારા અબ્યાસ સુઠ પતિના અને સરકારી બેનના સદચત્રથી તેમજ સુન્દરી સુબોધ જેવા ઉત્તમ વાંચનથી સાધા-જી રીતે રખો છે. હું માનું છું કે મેળવ પતિ મારે લગ્ન કરી મારા સુચિત બ્રાતાઓએ અને દુ.ખી જીવંતીના આશ્રમાં હુબતી ઉગારી છે અને મદમથોનો નવવસ્ત્રે ઉપયોગ કરી ચકું છું, તે પણ પ્રિય પતિના ઉત્તેજનને જ આજારી છે.

લિંડ બેન સી. * * *

ભૂતકાળનું એક સ્મરણ.

સંપાદક—જેન “શ્રી સંધ્યા.”—૧૯૧૮-૧૯

મુ. શ્રી બ-કુ,

અબ્યુદયની પૂર્વ સ્થિતિમા એક મિત્ર બન્ધુ તરફથી લગ્ન સમયે મજેલ રોહાશિષના જે પત્રો આજે મહાત્મા હાથમા આવ્યા. વાચતાની સાથેજ ભૂત-સંસ્કૃતિ-અને વર્તમાન હૃદય સમિપ મૂર્તિમાન થઈ રહ્યા. અહા ! કેટલે આશ્ચર્યકારક ફેરફાર ? અહા ! ક્યા તે પાણીના રેલાની માફક વહી ગયેલા મધુર સમયમા ફરેલા ભાવિના વિવિધ વિચાર, — મન સૃષ્ટિમાં જોયેલા સુખના ચળકના રંગો અને હૃદયમાં પોષેલી નવીન આશાઓ અને તે સર્વ,—હે પ્રભુ ! ક્યા ભવિષ્યના ગાઠ અધકારમા લપ પામી, હુનિયાના વિવિધ કંઠના તુલસીમા ફેરવ નિરાશામય વહન કરાતું આ વર્તમાન સમયનું હતભાગી જીવન ?

પરન્તુ પ્રભુ ! હું ભૂલું છું રંકના ભાગ્યમા રત્ન કદિ પણ જાણે ? દરિદ્રિને ત્વંનમા મજેલા ધનનું સુખ કેટલા દિવસ પોષે ? આખ ઉપકાંતની સાથેજ એ સર્વ પૈલવ પલા યત્ન કરી ભાય છે ! તેજ પ્રમાણે કાગળા વહેવા સાથે મહારી સર્વ આશાઓ વહી ગઈ છે અને તેનું સ્થાન કેવળ નિરાશામય અધમરે લીધું છે પ્રભુ ! મનુષ્ય માત્ર પોતાના સુખની ક પનાઓ કરી જાય છે તેને પોતાના અધિમગ્નું જાન હોતું નથી. પરન્તુ તું તો સર્વની ગોચરતા જોઈનેજ જાન કરે છે. હે દયાળુ પિતા ! આ ૨૪ બાલિકાની એટલી ગોચરતા કાથી હોય કે ત્હારી કૃપા-પ્રસાદી મેળવવાને તે ભાગ્યશાળી થાય ?

તીચે ઉતારેલા બે કાચોમાથી પડેલાની આશિષમય સ્થિતિ બદનાઈ જાહે આજે બીજા કાચમા ગભીર ભવિષ્યચક્ક વાણી ઉચ્ચારામલી છે, તે ભાવિ પ્રત્યક્ષ થયું છે. હે દિવ્ય બન્ધુ ! તું આપના સરસગી આત્માએ હમણ રથામ ભવિષ્યને જોયું હતું ? અથવા તું પરમાત્માએજ આપની વાણી દ્વારા આપની વિપત્તિની હમને મુચના કરી હતી ?

અમે તેમ હો, પરન્તુ ઉચ્ચ પ્રેમનો પોતાનાં જીવનમાં સાક્ષાત્કાર કરવના, — સ્વયં અને માહક—તે બંને પવિત્ર દિવ્યાત્માઓએ મહાન પ્રેમમય કૃષિરી તત્વને માર્ગે પ્રવાહ કર્યું છે, અને એ ગભીર ભાવિત સ્વયં જોના કારણે ઉદ્ભવ પામ્યું હતું તે અસારે આ મિથ્યા જગત્તો ભાર વહેતી રથામસંધ્યાએ જોવી ને તેવી હયાત છે !

પવિત્ર આત્માઓનાં પ્રીતિ ભરેલા વચન હૃદયમા શ્રમાવી રાકાતા નથી, તેથીજ આજે તે પ્રગટ કરી દેવાય છે. કાચો હાથમાં આવ્યા પછીની અતિશય મનોનયમાં હું તે આપની તરફ મોહાઈ છું. આપને યોગ્ય લાગે તે સ્થિતિમા લેને પ્રકટ કરશે

ધિ. આપની જાહેન,

અભાગિની રથામસંધ્યા.

૧.

રમિ શર્વરિ ચન્દ્ર મનિષ કંઇ, કરી ગાન સુહર્ષતણાં વિરમી,
 નભ મંદગ દિવ્ય સ્વરૂપ ધરે, બનિ તારક રત્ન જડેય ખગે.
 સ્મિત સુષ્ટિ ગદ્ગિ મંચરે પ્રસરે, રાશિ તેજ સમૃદ્ધ પ્રકાશ બને,
 શીળી જ્યોતિ ધીનિરૂપ ધારી રહે, પ્રિય પત્ની પ્રાણપતું પાન કરે.
 શશિરશ્મિ તણી ચળકન્ત પ્રભા, શુચિ હાઠ કુસુમ તણે બનેતાં,
 નન પૃથ્વીનણે કંઈ પૃથ પડે, કુસુદિનિ સુહામણ કંઈ સરે.
 બદ્ધ રતન મમા કુચળા કુવલ, રાશિ પ્રેમ પ્રસંગ હજે અરતાં,
 સુખરૂપ સદા શુભ પ્રેમનણું જરેતા સદુ મિન્તન, વ્યર્થ થતું.
 નવ નેત્ર સુદીપક જ્યોતિસમા રાશિના કદિ નન્ય કુલે સરતા,
 કુસુદિનિજ પ્રેમનું પાન સદા, પ્રિય ગમ્ય સુહામણ ઉરવના.
 પ્રિય મિત્ર ! સુપ્રેમસ પુખ્ત તણી, કરિ માળ સુરંગી સુગંધ ભરી,
 નરરત્ન ! તહારિ મુચિના પ્રયા શુભ કંઈ અભર્ષ પ્રીતિની મુધા.
 * * રનેદવતી તુજ પ્રિય * *, ઉરરત્ન સમાન સદા ગણુ તું,
 રાશિ દ્રષ્ટિ ન નન્ય કુસુમ કરે, લાભ ગમ્ય તહારિ * * હર લે.
 પ્રિય પત્ની પતિ વમળે સુખમાં, બનિ રનેદસતા-તરરગ્ય મમાં,
 પ્રસરે તમ મીનિ, સુદીપ બનો, શુભયુગ નાખરિત યુગ રહો.

૨.

x x મણિમાન રાષિ હજે, શાન્ત મદા તું રહેજે,
 ઉર રનેત તણી ભરી જામ, અર્પાં શુભ-મામ શુભાળી લહેરે
 નભ-શિતિજ સુખે ઉભરાય,
 તુજ જીવન રમ્ય સુદાય,
 શુભ કંઈજ નાદ સુજાય,
 તુજ ઉર ગીતડાં ઉભરાય
 એ રનેદ, રણધર વાગી તુજ ઉર ગમ્યતા રહે,
 તે નિરખી હૃદય નામ, આન ! સદુ અદિ રમે દય આન દે
 * * * * *
 એ બન્ધુ ! કિતિ નવરગ,
 વિન્દે બની વિન પ્રસંગ
 નવ આત્મ મુખ રહે નિલ,
 ફરતું જગરથતું ચક્ર;
 ફરતું એ ચક્ર સતત જગરથતું, નિત્ય એક રૂપ ગાંધિ,
 નવધિ તણુ એ ખેલ રૂપતાં ત્યાગ * * નહિ, ભાષ !

કોણિય થઈ કલ્પલ-સ્થામ,
મૃદોલો, રવ જરી નહિ સ્થામ;
વૃષ્ટિ પળ કરતાં ગાન,
લસતી જગ હિર તમામ.

નિર્ગન્ધ મૃદે જગ હિરમાલિંગ લસતી રોદનું ગાન,
એ ન્યાયે મૃદુ મધુરી તહારી ન જ, લેશે તુજ હિર તમામ.

કુમળી છળી કુસુમની ખાળ,
અનિલે ધરી ધરી લહેરાય;
ખિલવે જામ રવિકર રામ,
મધુની મૃદુલિ જની જામ.

રવિ રૂપ લલ ખન્ધુ ! તહારી, કળા ખીલાતી લેને,
એક તાર્નમાં અનિલ યદ્ય તું રૂપ એક જાતી લેને.
ગુલ્મ હરથી ગંગા સગી તુજ એક ધાર સરવા દે,
મર્વે જ્ઞાતુ વીર હલ્ય માલિ કંઈ અંચ સેર વહેવા દે.
દર્પણમાં આકાર મનુ તન કેસે જેમ જાણાએ,
તુજ એકલતામાં દર્પણની માલિ ન જ હિર જાતી શુભ લે ને
નિલ રોદ એ પ્રકૃતતા આ હલ્ય નિરીક્ષણ પાંછે,
મત્સ્ય પ્રેમની કલિત લહરિઓ તણી અંજલી આર્પજે.

૩.

પવિત્ર જ્ઞેન “સન્ધ્યા”-નું એમને “સ્થામ” અપ્પા નથી કહો થકતો; કારણકે
એમના જીવનનો, આત્માનો નિરોધિય થતો વિદ્યાસ નિદાજવાનો, અરપ સ્વરૂપમાં પશુ,
અધિકાર મૂળે પ્રાપ્ત થયો છે. એ આપની ભાગિનીના હલ્યમાં પૂર્વજાણના સ્મરણથી દુઃખ
ચામ, એ આતિ સ્વાભાવિક છે. કારણકે એમનું વામ ચૌખ ને ચોમાળ સમયમાં નવમેવત
લલ મધું લેતી, એમના જીવન વિદ્યાતના પ્રથમાનન્દની-એમાં પુણ્ય સ્મૃતિ છે.

પરન્તુ આ પત્રે એક બીજા હલ્યને પણ અતિશય કિંમ્બદ્ધતાનું પુનઃદર્શન કરાવી
ખાવન કર્યું છે. એ કાળોના લેખક મહારા સ્વર્ગસ્થ જન્મ વિન્દુભાઈ દત્તા, જેમની જીવન
મર્યાદા પરમ પિતાએ પ્રશીજી દૃઢી નિર્માણ કરી ન હોત, તો એમનાં સર્વવર્તન અને
મદ્વિચારના અનુભવવાળાં લેખના પરિવર્તમાં આવનાર સર્વને ખાતરી છે કે આપણાં સાહિત્ય
અને સમજનાં કર્મલેખોમાં એ સંસ્કારી સાધનાં સ્નેહપૂર્ણ હલ્ય અને ઉચ્ચશુદ્ધિ વિદ્યાગની
કાંઈ અપૂર્વ પ્રસાદી નિલય જોવામાં આવતી હોત.

વિદ્યાકલા-વદક.

શિયાળામાં ખાવા લાયક શક્તિવર્ધક
પાકો બનાવવાની રીતો.

લેખક: રા. રા. વૈદ અમૃતલાલ મુંદરજી પરીયાર-મુંબાઈ.

હવે ધીમી ધીમી ચલાવી ઠંડી પડવા લાગી છે, એવા વખતમાં શક્તિ વરનારા કોઈ મારા પાક અથવા એવીજ બીજી કંઈ ઉત્તમ પ્રકારની દવા ખાવામાં આવે તો તે બહુ જલદીથી પચી જાય છે અને તેથી બહુ સારો ફાયદો થાય છે. ઉનાળામાં ગરમીને ક્ષીધે પાક બગડી જાય છે, તેમજ ચીકણી ગરમ વસ્તુઓ ખાવી ફાયદાની નથી. એજ પ્રમાણે ચોમાસામાં પણ દરેકનું જોર વિશેષ હોય છે અને જલ્દીથી મંદ હોય છે એટલે ચોમાસામાં પણ બધા માણસોને પાક ખાવાનું અતુલ્ય આવડતું નથી. પણ શરીરમાં કમ-કમડી આવવા વાળી ગરમ, ચીકણી, ઘાતુ વધારવાની તથા મગજને તાજગી આપવાની ધૌલિક દવાઓ ખાવાને માટે શિયાળાનો વખત બહુ અતુલ્ય છે. માટે ઘણા લોકોથી પોતાને ઘેરે બહુ સુદૃઢાઈ અને હુંકાર અરથમાં બની રહે તેવા કેટલીક જાતના પાકો બનાવવાની રીતો સમજાવવાની જરૂર છે. આ બાબત લખવાનું મને મન થયું છે તેવું બીજાં કારણ એ છે કે તુળશીના બીનો પાક, પીપળાના ફળનો પાક તથા હાથલાના ઘેડાવાના કમનો પાક વિગેરે બાબત ઉપર મુંબઈ વૈદસભામાં મેં લાપણ આપ્યું હતું, તે ઉપરથી એ બધા પાક કેમ બનાવવા એવો સવાલ પુછનારા મેંકડો કાગળો મારી ઉપર આવેલા છે. એટલે મને લાગ્યું કે પાક બનાવવાની રીતો જાણવાની કમનસો લોકોની ઇચ્છા છે, માટે એ પ્રયોગોજ ખુલા દિલે જાહેરમાં મૂક્યા જોઈએ. આમ લાગવાથી પાક બનાવવાની રીતોનો આ લેખ હું લખું છું.

૧. તુળશીના બીનો પાક બનાવવાની રીત:—

ઘણાંએ કિંદુલોકા પોતાને ઘેર કુંડમાં તથા બગિચાઓમાં તુળશીના છોડ રોપાવે છે. એ તુળશી બે જાતની હોય છે. તેમાં જે તુળશીનો જાન બહુ લીલાં હોય છે તે લીલી તુળશી કહેવાય છે અને જે તુળશીનાં પાન જરા કાળાં પડતાં હોય તે કાળા તુળશી કહેવાય છે. એ જાતે તુળશીનાં બી પાક બનાવવામાં કામ લાગી રહે છે, પણ એ બંને જાતનાં બીમાં કાળા તુળશીનાં બી વધારે સારાં ગણાય છે. તુળશીનાં બી એટલે તુળશીની ઉપર જે મંજરી થાય છે, તે જેને લોકો માંજર કહે છે તે સુકાયા પછી તેને ચોળા ખંભરવાથી તેમાંથી અસખંડનાં ઘણાં નેવડાં, સંકળા જેવા રંગવાળાં બી નિકાસ છે તે. એ બી કંઈ ઠેકાણે ઠેકાણે મળતાં નથી. પણ આમ આદીને, ચોક્કસ રાખીને કાંઈ બગીચામાંથી મેળવીએ ત્યારે તે બી મળે છે. આંધી લોકોની કુશને તુળશીનાં બીને નામે કોઈ બીજી જાતનાં બી આપી આવે છે. પણ એ બીથી કંઈ તુળશીનાં બી જેટલો

ફાયદો થતો નથી. આપણી તરફ તુળશીનાં ખેતરો લોકો વાવતા નથી. એટલે તુળશીનાં બી જ્યાંયપ મળી શકતાં નથી, પણ મેં માંજાજી છે કે જંગાજામાં તુળશીનાં બી મળી શકે છે અને મધુરા પાગે ટુંદાવન છે ત્યાં તુળશીનાં ખેતરો છે તે મેં જોયેલાં છે. એ લોકોને મેં પૂછ્યું કે તુળશીનાં ખેતરો રાખવાં તમને કેમ પાડવે છે ? ત્યારે એ લોકોએ કહ્યું કે, તુળશીની ખેતી કરવામાં બહુજ મોટા ફાયદો છે. કાગ્યુ કે તુળશીના એક ક્યા-સામાંથી આખું વરસ તુળશી ઉતારે તેની કિંમત રૂ. ૧) એક મળે છે અને એક વીધા જમીનની અંદર ધણા ક્યાસ થઈ શકે છે. એ તુળશી દેવને મહાવવા માટે તેનાં પાંદડાં તોડી સેવામાં આવે છે એ પછી કાર્તિક માસમાં તેનાં બી તૈયાર થાય છે. એ એક સત્ત્વ બીની કિંમત એક રૂપિયાથી માંડી ચાર રૂપિયા સુધી ઉપજી શકે છે, એ સિવાય તુળશી સુકાર્ધ ગયા પછી તેનાં જે લાકડાઓ રહે તે લાકડાંઓની કિંમત પણ ઘણી ઉપજે છે. એ લાકડાંઓ માળા તથા કંઠી બનાવવાના કામમાં લોકો વાપરે છે. અને તે લાકડાંના બંગાળા એક મજુના વીસ રૂપિયા કિંમત ઉપજે છે. આવી રીતે તુળશીનાં પાંદડાંમાંથી પણ પૈસા ઉપજે છે ને તુળશીનાં બીમાંથી પણ પૈસા ઉપજે છે તેમ તુળશીનાં લાકડાંમાંથી પણ બહુ મોટી કિંમત ઉપજી શકે છે માટે તુળશીનાં વાવેતર કરવા શુદ્ધરાતના ખેડુતો ખ્યાન આપે તો તેઓને બહુ ફાયદો થઈ શકે તેમ છે.

લીલી અને કાળી તુળશી સિવાય બીજી એક જમીન જાતની તુળશી થાય છે, તે પોતાની મેજે જમીનમાં ઉગી નિકળે છે. તેનાં પાંદડાં બહુ મોટાં હોય છે, અને તેનાં બી પણ રાષ્ટના દાણા જેવાં હોય છે. અને તેના રંગ પણ પાંચું દરીને રાષ્ટના દાણાને મળતોજ હોય છે. એ તુળશીને કેટલાક લોકો રામ તુળશી કહે છે અને કાષ્ઠ લોકો તેને રાન તુળશી પણ કહે છે. તેના ઊંડા કૃષ્ણ તુળશી કરતા મોટા થાય છે અને એ તુળશીમાંથી બી પણ વધારે નિકળે છે. તે બીને પણ પાક બની શકે છે. અને તેનાં બીની તપાસને આસો માસમાં કરી હોય તો તે વખતે ઘણા બી મળી શકે છે. પણ અરસોસની વાન એ છે કે જે કેશરો એવી ઉત્તમ વસ્તુઓ થાય છે ત્યાંના લોકોને એ વસ્તુઓની કંઈ કિંમત હોતી નથી. એટલે તેઓ એ બીને સાચવી સંખરાની તજનીજ કરતા નથી. તેથી તે કિંમતી બી પોતાની મેજે પાકીને જમીન ઉપર ખરી બાય છે અને ત્યાંજ તેનો નાશ થાય છે. માટે આવી ઉત્તમ વસ્તુઓનો નાશ ન થાય ને તેનો કંઈ મરુઉપયોગ થાય તેમ કરવાની સૌ બાધબંધનોએ કાળજી ગખવી જોઈએ.

તુળશીના બીને પાક બનાવવાની રીત.

તુળશીનાં બીને ખાંડી, વાડી, અગર ધંડીએ દળાવીને નેત્ર મોટાં નેત્ર બારીક છુકા કરવો. તે છુકા શે. ૦૧ લેવો. મરી તો. ૧, લાંબ તો. ૦૧, ટશર તો. ૦૧, એવચી તો. ૧, બદામનો મગજ રોર ૦૧, માવો શે. ૦૧, અણુનો લોટ રોર ૧૧, ચાકર શે. ૧૧, ઘી રોર ૧૧, એટલી વસ્તુઓ તૈયાર ગખવી. પછી પ્રથમ અણુના લોટમાં સારી પેઠે ઘીનું મોળુ દઈ તેમાં જરા દુધ છાંટવું. એ પછી લોખંડ અગર પીરગના વામણમાં ઘી મૂકી, ઘી ગરમ થાય ત્યારે તેમાં અણુનો મોણુ દીવેલો લોટ નાંખી ધીમા ગાયે શેકવો. અને ત્યારે અડધો શેકાઈ ન્દે ત્યારે તેમાં માવો નાંખવો અને એ લોટની સાથે માવાને પણ

રોકાવા દેવો. માવાને તેમાં નાખ્યા અમાઉ છુટા પાટી નાંખવો. લોચા જેવો એમને એમ નાંખવો નહિ. એ પંતી બ્યાગે માવાની અંદરું પાણી બળી જાય તે માવો સોમઇ રહે ત્યારે તેમાં બદામતા મગજનો બૂદ્ધિ નાંખવો. બદામનો મગજ રીતસર પાટી જાય ત્યારે તેમાં તુલસીનાં બીનો બૂદ્ધિ નાંખવો. એ બૂદ્ધિમાં ભાંગ ને એલચીનો તથા મરીનો બૂદ્ધિ પણ મીઠાવી દેવો. અને તે પંતી તુરતજ ઉતારી લેવો. ત્યાર બાદ માકરની ચાસણી તે પાર રાખવી. તેમાં કેશર નાંખવું, એ ચાસણી કેવી રાખવી તેનો આધાર લુદી લુદી મડુઓ ઉપર છે. જેમકે શિયાળામાં ચાસણી જરા નરમ હોય તો પાક રીતસર રહે છે. પણ ને આકરી ચાસણી થાય તો પાક બહુ કઠણ બની જાય છે. તેમજ ચોમાસામાં ને નરમ ચાસણી રહે તો પાક બહુ જલદીથી ખગડી જાય છે. અને દીવો પડી જાય છે. પણ ને આકરી ચાસણી હોય તો પાક સારો થાય છે. બીજી એ કે પાકની અંદર ગાંઠે લી સમાવવું હોય તો જરા આકરી ચાસણી લેવી પડે છે. અને ચોમા લીમાં કામ ઉઠેલું હોય તો નરમ ચાસણી રાખવી નેહએ. આ બધી બાબતો વારંવાર પાક બનાવનારા વૈદ-શનો તથા મીઠાઈ બનાવનારાઓ સમજે છે. મજા ધજા લોકોને આવી ઝીણી ઝીણી બાબતોની ખગજ હોતી નથી. અને આ લેખ તો સામાન્ય લોકોને માટે છે એટલે આ બધી બારીક વિગત કહેવી પડે છે. એ પંતી નેવાર ચથેલી ચાસણીમાં તૈયાર થયેલા પાકને મીઠાવવો. અને સારી રીતે દલાવવો. એ મંત્રી દરના જેવું થાય ત્યારે તેને ઘાળોની અંદર મરી દેવું. એ પંતી તેમાં ચથે પની કાપા પાટી પોતાની મરજી પ્રમાણે નાના કે મોટા કકડા બનાવવા. એ પાક દર રોજ ને તોલથી દર તોલા મુધી એ સૌની જલ-મિના ભેર પ્રમાણે ખાઈ રાકાય છે. એ પાક સવારના પહેરમાં ખાવો અને તેની ઉપર પાથેર કે અકથો ધીર દુધ પીવું. એ પાક ખાતી વખતે તેજ, મરચું, ખટાચ વિગેરે ચીજો ન ખવાય તો એ પાક ધણીજ વધારે ફાયદો આપી શકે છે. અને ને સાકળજમાં બહુ મસાલાઓ ખવાય તો તે પાક ઓછો શુભ આવે છે. માટે પાક ખાતી વખતે તેજ, મરચું, આમલી, ગરમ મસાલો વિગેરે વસ્તુઓ ન ખાવામાં આવે અગર ઓછી ખાવામાં આવે તેવી તત્ત્વીજ રાખવી નેહએ.

તુળસીના બીનો પાક બાધાથી થના ફાયદા.

તુલસીનાં બી માટે વૈદકશાસ્ત્રમાં એમ કહેલું છે કે એ બી બહુજ શક્તિવર્ધક છે. એ બીથી ધાતુ બધાય છે અને વિષ વગેરે. સરીરમાં સાચી ગરમી આવી જાય છે. અને વાયુના તથા ક્ષેપના ધણી જાતના રોગ મરી જાય છે. ને એ પાક વિધિસર બનાવ્યો હોય અને પોતાની પ્રકૃતિ અમળને વિધિમગ્ન ખાધો હોય તો તેથી બેદર ફાયદો થાય છે. અને બીજી ધણી જાતના રોગો એ પાક બાધાથી મટી જાય છે.

તુળસીનો પાક બનાવવાની ઉપર જે રીત બતાવેલી છે તે રીત સહેલામાં સહેલી અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે. કારણકે એમાં ઘણું ખસ્ય લાગતું નથી, કે ઘણી મહેનત પડતી નથી તેમજ તેમાં કોઈ કોઈ નહિ મળી શકે તેવી અગત્યની વસ્તુઓ પડતી નથી. અને તેની બનાવટ ખજ બહુ મહેતી છે, એટલે ઘણા લોકોથી બહુ મહેલાઈથી તે બની શકે તેમ છે. એ ગિનાય તુળસીના બીનો પાક બનાવવાની બીજી પણ ઘણી રીતો છે. અને

એ પાકમાં બીજી પણ ઘણી જાતની દવાઓ નાખી સમય છે પણ એ બધી વાતો કહ્યા વગર એક જ સમય નહિ. કારણકે જુદી જુદી પ્રકૃતિના માણસો માટે અને જુદા જુદા રોગો માટે જુદી જુદી દવાઓ મીઠાવીને એકઠો પ્રકારના પાક થઈ શકે છે અને પાક બનાવવાની રીતિઓ પણ ઘણી હોય છે એટલે એ બધી વાતો સખતા કહી પાર આવે નહિ. એટલે દરેક માણસોએ પોત પોતાના અનુભવ પ્રમાણે યોજનાઓ કરી લેવી જોઈએ. તુલસીના બી પૌષ્ટિક છે અને ચીકાસાવાળા છે તથા તેજવાળા છે, એટલે તેમાં દસ્તને બાધવાનો શુભ છે એથી જેને વધારે દસ્ત થતા હોય તેને એ પાક બહુ સારો ફાયદો કરે છે પણ જેને દસ્તની કમજોશ તો હોય તેને કોઈ માર્ગ વખતે એ પાકથી ઝાડો રોકાય છે માટે એવે વખતે એવા માણસોએ પાક બનાવતી વખતે તેમાં ઝાડો સાફ લાવવા માટે નસોતરનો છુકો અગર સાડોડીના ખૂંટો મીઠાવવો જોઈએ એમાં સાડોડીનાં મૂળ એ વધારે સારી ચીજ છે.

પીપળાની પેપડીના પાક બનાવવાની રીત.

પીપળાને જે ફળ થાય છે તે ફળને પેપડી કહે છે તે ફળ પડીઓ ખાય છે. અને નવા ગામને જાણે પીપળાઓ હોય છે ત્યાં એકસંજો પણ એ ફળ વીણી વીણીને ખાય છે. એ પાકેલી પેપડી લાવી તેને ઊંચે સૂકવવી, પછી તેને કુટવી અગર ફળાવીને લોટ બનાવવો અને તે લોટને તુલસીના બીની માફક પાક બનાવવો અને તેમાં પણ એજ પ્રમાણેની વસ્તુઓ નાખવી તથા વજન પણ તેજ પ્રમાણે સમજવું તે સિવાય કોઈ માણસને માથે પસદ ન હોય અગર કાંઈને જાણમની જરૂર ન લાગે તો એ વસ્તુ નાખ્યા વિના પણ ચલાવી શકાય છે. તેમજ પેપડીનું તથા તુલસીના બીનું વજન પણ પોત પોતાના શરીરની પ્રકૃતિ પ્રમાણે ઓછું વધતું કરી શકાય છે જેમકે ઉપર જણાવેલ વજનના પાકમાં નવટાક પેપડી પણ નાખી શકાય, પાશર પેપડી પણ નાખી શકાય અને એથી વધારે પણ નાખી શકાય. પણ એ પ્રમાણે જેમ પેપડી વધારે કે ઓછી નાખીએ તે પ્રમાણે પાકના શુભમાં તથા સ્વાદમાં ફેર પડે છે અને બહુ દવાવાળો પાક ધણી લોકોને ખાવો લાવતો નથી તેમજ પચવામાં પણ મુશ્કેલી પડે છે માટે ઉપર જે નિધિ બતાવેલી છે તે સ્વાદ તથા શુભ અને વસ્તુ સંચય અને સૌને માફક આવે તથા સહેલાઈથી બની શકે તેને ઓછા ખર્ચમાં થઈ શકે તેથી છે માટે જેનાથી બની શકે તેવો તેનો લાભ લેવો જોઈએ પીપળાની પેપડી પુરવોને તાપત આપવામાં અતિશય ફાયદાવાળી વસ્તુ છે, અને સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયના ઘણી બળના દોષો એથી દુર થાય છે, તથા પીપળાની પેપડી ખવડાવવાથી બાલકની લાપા સુધરી જાય છે અને તેને જ્યેષ્ઠીથી બોલતાં આવડી જાય છે, તથા તેઓના શરીરમાંથી ઘણી જાતના રોગો ફક્ત પેપડી ખાવાથીજ મટી જાય છે અને એવી ઉત્તમ વસ્તુઓ માત્ર પક્ષીઓજ ખાઈ જાય છે. તથા નીચે ખરીને ધુળમાં મળી જાય છે અને જે દવામાં તેના કરતાં સોમા લાગે એટલે પણ શુભ ન હોય તેવી દવાઓ બહુ મોથી કિમતે ધણી લોકો ચાપે છે. તે ઉપરાંત ખૂબી થાય છે એમ ન થાય માટે આવી સાદી સાદી મિર્ચો ધરવતુ વસ્તુઓના લાભ લેતાં રહીશું જોઈએ.

હાથસાના ફળના રસનો પાક બનાવવાની રીત.

ગામડાંઓમાં ખેતરોની વાડોમાં હાથસાના ઘેર નામે કાંટાવાળા ઘેર થાય છે. તેને આકાર હાથના પગ જેવો હોય છે. તેની ઉપર બહુ કાંટા હોય છે અને તેમાં લાવ ડા-ડયા થાય છે. તેની ઉપર પણ બહુ બારીક કાંટા હોય છે. એ પાકેલા ફળને લાવી તેની ઉપરની છાલ કાઢી નાખવી. અને અંદરથી જે મર્મ રહે તે મર્મને છુદી નાંખવો એટલે તેમાંથી રસ નીકળશે. એ રસને બડા કપાથ વડે બે વખત ગાળી લેવો. તે રસમાં સાકર નાંખી તેની ચાસણી બનાવવી, મતલબ કે ચાસણી બનાવવા માટે સાકરમાં જેમ પાણી નાખીએ છીએ તેમ પાણી નહિ નાખતાં તેને બદલે હાથસાના ડાંડવાને રસ નાંખવો અને તેની ચાસણી બનાવવી. એ પછી ચણુનો લોટ શે. ૧, લેઈ તેને ઉપર મુજબ મોણુ છંદ તથા કુધનો ધ્રાવો છંદ ધીમાં ગોહનથાળની પેઠે રોકી લેવો. અને તેમાં પણ ઉપર પ્રમાણે બાળ-તથા મરી મીઠાવનાં અને બરોબર લોટ રોકાઈ રહે ત્યારે પેલી ચાસણીમાં મીઠાવી દેવું. એ પાક ખાસી તથા દમના દરદવાળાઓને બહુ ફાયદો કરે છે. અને જેના શરીરમાં બહુ શરદી રહેતી હોય અને બહુ ટાઢ વાવા કરતી હોય તેને પણ એ પાકથી બહુ ફાયદો થાય છે. એ પાક લાલ રંગનો થાય છે. એ હાથસાના ડાંડવાને રસ કાઢતી વખત બહુ સંભાળવું નેહએ કારણકે તેની ઉપર બહુ કાંટા હોય છે એ કાંટા પાકની અંદર ન આવે નય તેની ખાસ સંભાળ રાખવી નેહએ. એ પાક ખાવાથી પણ અન્ય જેવો ફાયદો થાય છે. અને એ ડાંડવાં હાજરા ખાંડી મફત મળી શકે તેમ છે. કારણકે કાંઈ પણ લોકો તેમાંથી કાંઈ ખાસ ચીજને બનાવતા નથી. ખણુ જે કાંઈ રસાયણશાસ્ત્રી શોધ કરે તે હાથસાના ડાંડવામાંથી ગ્રેણ તથા ચાકર બહુ સહેલાઈથી બનાવી શકાય તેમ છે અને એ સિવાય બીજી પણ ઘણી જાતની દવા તેમાંથી મેળવી શકાય તેમ છે. અને તેમાં ખાસ યુબીની વાત એ છે કે એના ઝાડને પાણી પાડું પડું નથી, કે તેની ઉપર કંઈ મહેનત લેવી પડતી નથી પણ ખરાબમાં ખરાબ જમીનમાં પણ પોતાની મેજે તે ઉગી નીકળે છે અને જ્યાંબધ ફળ આવ્યા કરે છે. માટે એવી અમૂલ્ય વસ્તુઓ ફેકટ ન જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવી નેહએ, અને એવી ફેકટ જતી વસ્તુઓમાંથી પણ દેશની સમૃદ્ધિ વધે એવા ઉપાયો કરવા નેહએ.

હાથસાના ફળમાંથી નિકળતા બીજનો પાક બનાવવાની રીત.

હાથસાના ફળને રંગ કાઢી લીધા પછી તેમાંથી જે બીજ રહે તે ખી પણ બહુ ડાબુ-દારી વસ્તુ છે એ બી કદાવી તેને પાણીથી ધોઈને સુકવી રાખવા પછી તેને ખડાવવા. તે બી બહુ સખન હોય છે. તેને કુટી તેને બૂઝા કરતાં બહુ મહેનત પડે છે એ બીમાંથી પણ બહુ મજેનો લોટ નિકળે છે અને એ લોટનો પણ ઉપરની વિધિ મુજબ પાક થઈ શકે છે. અને એ પાકના યુજ પણ ઘણાજ સરસ છે. ખાસ કરીને ધાતુપ્રિની બાળતમાં પણ આ પાક બહુ સારું કામ આવે છે, અને શરીરમાં મરી રાખવાની બાળતમાં પણ એ પાક અન્ય જેવો ફાયદો કરે છે.

આ બધી વસ્તુઓના જેમ પાક બની શકે છે. તેમજ તેમાંથી તેના પેંડા પણ બનાવી શકાય છે. એ પેંડા બનાવવાની રીત એવી છે કે એક શેર આવો લેવો, તેને

ગરમ કરી પેંડા બનાવવા જેવો થાય ત્યારે તેમાં ખાશર તુળાઈના બીના બૂદા નાખવો. તથા એક તોલો એલચીનો બૂમ નાખવો અને તેમાં ખાવલીબાર લાગ તથા એક તોલો મરી મીલાવવાં અને સવાશેર સાકર નાખવી ને પેડા વાળી લેવા, તે પેડા દરરોજ એક તોલાથી પાચ તોલા સુધી ખાઈ શકાય છે. એજ પ્રમાણે પીપળાની પેંડાના પેંડા પણ બની શકે છે. તથા હાથવાના બીજના લોટના પેડા પણ બની શકે છે. એ સિવાય શીવ-લીની તથા બીલીના ફળની અદરથી જે બીજ નીકળે છે તેના પેડા પણ એ રીતે બની શકે છે. એ બંને બતના પ્રેડા પણ અતિશય શુભ કરે છે. એ સિવાય શીવલીંગીના બીનો તથા બીલીના બીનો પણ ઉપરની રીત મુજબ પાક બની શકે છે. અને તે પાક પણ બહુ સારો હાથકો આપે છે આવીજ રીતે સફેદ મીનો પાક બનવાય છે. અને તે પણ લોહી સુધારવાના ક્રમમાં અતિશય ઉપયોગી છે. તથા સીચોનાં ફેટલાંક ખાસ દર-હોને પણ એ પાક બહુજ શુભકારી છે ખાટે આવી સોદી રાત્રી ને મક્ત મળતી વસ્તુ-ઓમાંથી પોતાની તંદુરસ્તી સુધારવાને મહાન લાભ લેઈ શકે એમ હું ધન્ય હું. અને આવી જગતના સહેલા સહેલા પ્રયોગો સૌની તરફથી વધારે વધારે જાહેરમાં આવે એમ હું ઈચ્છુ છું.

વાલોદાન.

ગોધરાની ડાકયાણુ અને હુચ્યાઈના બદલો.

બાળવાર્તા.

લેખક: કેરાવપ્રસાદ દેસાઈ (બી. એ. એલ. એલ. બી.) અમદાવાદ.

પચમહાલ જીલ્લાના ગોધરા ગામની પાદરે એક નાનું સરણું મર છે, તે ઘરની પાછળ આશરે બસે અડીસો ચોરસ વાર જમીન છે. આ જમીન બાવળીઆ વિગેરે ઝાડોથી ઢાકાઈ ગઈ હતી અને ભર જગત જેવો દેખાવ આપતી હતી. આ વાર્તાના સમયમાં તે ઘર પેમલા નામના ધાત્રીના તાબામાં હતું. આ ધાત્રી પૈસે ટકે સધારણુ સુખી હતી. પણ વધારે સુખી તો તે તેની સ્ત્રીને લીધે હતો. તેની વહુનું નામ જગમી હતું. તે ઘણી સતોષી અને સફળશી બેસી હતી. પેમલો આ સઘળી વાતે સુખી હતો પણ એક વાત એ એના મનથી ધણેજ દુઃખી હતો કારણ એને સમજાતી ગરદનજ નહોતી તેથી કરીને એનો દેખાવ ધણેજ બેઝાળ લાગતો હતો તે પોતાના બેઝાળ દેખાવથી ધણેજ સરમાતો અને જેમ જેમ લોકોએ એની ચક્રરી કરવા માંડી તેમ તેમ તેણે બહાર નિકળવાનું પ્રયત્ન, એની ડાહી સ્ત્રી એને ધણેયે દલાસો આપતી અને સમજાવતી કે રૂપ રંગનો કરનારો તો ઈશ્વર છે, તેમાં માણસ જાતનું કાંઈ ચાલતું નથી, ખાટે તેને વાસ્તે મનમાં નકામું દુઃખ આણતું નહિ, અને સદાયે સતોષી રહેવું.

પણ પેમલો કાંઈ પણ દિવસ એની આ શિખામણુ ધ્યાનમાં લેતો નહિ, અને દિવસે દિવસે પોતાના બેઝાળ રૂપનો સત્યાપ વધારે અને વધારે કરતો હતો.

એક દિવસ રાત્રે આઈ દરીને શય્યા પાસે બેઠો બેઠો તે નિસતિ તાપતો હતો; અને એની સ્ત્રી રસોડામાં કામકાજ કરતી હતી. તે વખતે વળી પાછું અને એનું રૂપ સાંભળું અને નિશ્ચય ઉપર નિશ્ચય સુકવા લાગ્યો. એવામાં બંને કે કાંઈ હસતું ના હોય એવો અવાજ તેણે સાંભળ્યો. આથી દરીને તેનું ધ્યાન તે તરફ દોરાયું અને તેને લાગ્યું કે કાંઈ કાંઈ મહારા રૂપની મસ્તરી કરે છે. આથી તેનો મિનન ગયો અને ને હસતું હોય તેને એકદમ પોતાની સ્થાને છતાં થવાનો કુદમ કર્યો.

આ માણસ છતું થાય તે પહેલાં આખરને લગાર ગોધરા ગામની તે વખતની સ્થિતિ બોવાનું ઉપયોગી થઈ પડશે.

તે વખતમાં ગોધરા ગામમાં ડાકપણે ધણીજ વધી ગયેલી હતી.

તેઓ ઠેર ઠેર ત્યાં આગળ કાંઈ પણ ખાલી જગ્યા જુલે ત્યાં આગળ પોતાની સલામો ભરતી અને આખા ગામના લોકોને પજવતી. આ ઉપરથી તે ગામના લોકોએ એક દિવસ એકાદ થઈને એવો ઠરાવ કર્યો કે દરેક જગે પોતાને ત્યાં જે કાંઈ ખુદી જમીન હોય તેમાં ખીણ કોકવા અને પોતાના ઘરમાં દબેશ ચંદીપાક બજાવ કે ભણાવવ.

પેમલો પણ ઉપલી સલામાં હાજર હતો અને તેણે પણ તેમાં હા કહી હતી.

પેમલો એના મહાનમાં ને દિવસે તાપતો બેઠો હતો તેને આગલે દિવસે આ સલા ભરાઈ હતી, અને એ બે ત્રણ દિવસમાં એના ઘરની પાછળની ખુદી જગ્યામાં ખીણ મરાવતો હતો.

હવે જેનું પેમલોએ પેલા હસતા માણસને છતું થવાને જણાવ્યું કે તરતજ એ તાપતો હતો તે શય્યામાંથી ધુમાડાના ગોટ ગોટ નિઃસવા મંડપા અને પેમલોની સામે એક ધણીજ વિચિત્ર દેખાવતી ડાકપણે ઉભી રહી.

પેમલો પહેલાં તો લગાર ગોધરાયો પણ તરતજ સાવધ થઈ ગયો અને પેલી ડાકપણને પૂછ્યું કે ત્યારે મારી મસ્તરી કરવાનું શું કારણ ?

ત્યારે પેલી ડાકપણે જવાબ આપ્યો કે ભાઈ હવે થઈ ગયું તે થઈ ગયું. એમાં નકામો ટટો કરવો શક્ય કામનો છે. મહેં તારી મસ્તરી કરી એમ બોલું માનતો હોય તો તેનો ખદલો આપવા તૈયાર છું. જો તારી ધમ્મજ હશે તો હું તારી ગરદન ઠીક કરી આપીશ પણ તેના ખદલામાં તારે મને કાંઈ આપવું પડશે. પેમલો તો ગરદન ઠીક કરવાની વાત સાંભળી ખુશ/ખુશ થઈ ગયો અને પેલી ડાકપણને પૂછ્યું કે એનું તે મોટું ત્યારે શું બોધે છે.

ત્યારે પેલી ડાકપણે બોલી કે ભાઈ ત્યારે જો બોધે છે તે કાંઈ મહારાજ લાભનું નથી પણ ધણાના લાભનું છે અને જો તું તે આપીશ તો થયા જશ ત્યારા આભારી થશે. અને વળી તેથી તને કાંઈ પણ નુકસાન થાય એમ નથી. એનું સાંભળીને પેમલો બોલ્યો કે જો એમજ છે તો ત્યારે જો બોધે તે એકદમ સ્વીકારું. ત્યારે પેલી ડાકપણે બોલી કે ભાઈ ત્યારે કાંઈ મોટી મહારાજાવત નીજ નથી બોધતી કે નથી બોધતા ત્યારે પૈસા દાન ત્યારે તો હજી તારી પામેથી એકજ નટખી કસુલત ભરી છે. જો ત્યારે ત્યારી

ગરદન ઠીક કરાવવી હોય તો વળી હું ત્હને કહું. પેમલાયે કહ્યું કે તે હોય તે જલ્દીથી કરી દે. ત્યારે પેલી ગમ્મણે કહ્યું બે બાઈ ત્હારા ધરની પાછળ ધણી છુટી જમીન છે, તે જમીનમાં તું આ ગામના લોકોના કાલે પ્રમાણે થોડા વખતમાં ખીલા મારવાનો છે. બે. તું ત્હને એવી કણલાત આપે, કે તારે તે જમીનમાં ખીલા મારવા નહિ, અને વળી તે મતલબનો ત્હને એક દસ્તાવેજ કરી આપે, તો હું ત્હને ત્હારી ગરદન ઠીક કરી આપું. આ સાંભળીને પેમલો તો વિચારમાં જ પડી ગયો. એક તરફથી તેની ગરદન જોને લીધે ઘરમાંતો હતો અને જોનાથી કિજરાઈ લીજરાઈને અધમુલા જેવો થઈ ગયો હતો, તે સારી મવાની લાલચ હતી; ત્યારે બીજી તરફથી તેને ગમ્મણેની પીડાનો મહાભય હતો. ત્હને વિચારમાં પડેલો નોંઠું ગમ્મણે બોલી બે બાઈ આ બધી છુટી જગ્યાઓમાં લોકો ખીલા મારે ને ઘેરે ઘેર ચડી પાડ લગાવે તો ત્હારે જવું ક્યાં? અમે કાંઈ કાંઈને સતાવતાં નથી, અમે આમરી મેળે એકડાં મળી હમી રમીને ગમ્મત કરીએ છીએ.

જો હું અમને ત્હારી જમીનમાં રમવા દઇશ તો અમે ત્હને મિલકુલ સતાવીશું નહિ અને વળી ત્હારી ડોક સારી થશે તે તો નશ્તમાં. આ જહુ સાંભળ્યા પછી પણ પેમલાનું મન માન્યું નહિ અને ડોક સારી કરવાની લાલચ પણ છોડાઈ નહિ; તેથી તે વળી પાછો વિચારમાં પડી ગયો. વિચાર કરતાં ત્હને એક વાત સાંભરી આવી. ત્હના ઘરમાં ત્હના બાપદાદાના વખતની એક જહુઈ અમરવાળા શાહીની પાટલી ભરેલી હતી. તેમાં એવો ગુણ હતો કે ત્હના વડે કાગળ ઉપર કાંઈ લખ્યું હોય તો તે લખાણ જહુ કે માર ક્યાંક સૂધીજ તે કાગળ ઉપર રહે અને પછી કાગળ ફેરોને ફેરોજ રહે. આ વાત ત્હને સાંભરી આવી, અને તે ગમ્મણને છેતરવાને ત્હેણે નિશ્ચય કર્યો, ગમ્મણના કલા પ્રમાણે કરવાની ત્હેણે ત્હને કણલાત આપી. ગમ્મણે ધણીજ ખૂશ થઈ ગઈ અને બીજે દિવસે આવવાનો વાચરો કરી આવી ગઈ.

પેમલાબાઈ પણ ધણીજ ખુશ થઈ ગયા અને આખો દિવસ આનંદમાં ગુમગે. બીજે દિવસે પેમલાબાઈ પેલી શાહી તૈયાર કરી કાગળ લઈને ગમ્મણની વાટ જોવા થોડા થોડી વારમાં પેલી ગમ્મણે આવી, ને બધો દસ્તાવેજ લખાવ્યો, પેમલાની સહી કરાવી, મોહાનું વખત લીધું, અને તે રાત્રે ત્હની ગરદન ઠીક કરવાનું વચન આપી આવી ગઈ. પેમલાબાઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને ગમ્મણને પણ છેતરી તે વિચારથી પુલકાઈ ગયા. રાત્રે સુતા ત્યારે ત્હેમને મન તો દિવાળીના દીવસ જેટલી ખુશાલી હતી. તે રાત્રે ત્હેમને ધણીજ મંદુર સ્વામાં આવ્યાં અને આખા જગ્યામાં જેવી ઉધ ત્હેમને નહિ આવી હોય, તેવી ઉધ તે રાત્રે ત્હેમને આવી. પ્દરોડમાં પેમલાબાઈ કિચા અને ગરદન ઉપર હાથ ફેરવી જોયો. હા! તે વખતે શો ત્હેમનો આનંદ! શી ખુશાલી! આનંદના આર્ષા ત્હેનાથી થોડીવાર સુધી તો બોલાયુંજ નહિ, ધણી ત્હેણે એકદમ જમીનને ખૂમ પાડીને - કહ્યું “અરે સાંભળે છે કે! બે બે આમ આવ આમ, આવ જલ્દી આમ આવ, અને જોતો ખરી. જમીન તો ગિચારી હાંફલી ફાંફલી દોકડી આવી અને કહે છે કે છે શું? ત્યારે પેમલાબાઈએ કહ્યું કે અરે મ્હારી ડોક તો બે. જમીન તો એક જોઈને ખુશ ખુશ થઈ ગઈ અને તેને ખૂબું કે તે શાપી ઠીક થઈ. ત્હારે જમલાએ જવાનું દીધું કે એ જહુ હું તને

સુન્દરી સુબોધ સ્મારિક વધારો

આપણા બાલકો ઉપર દેશનું સર્વિધ આધાર રાખે છે, આપણી બહેનોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણા પરમદિવ છે, તથા આપણા બંધુઓની સદાય વિના પ્રગટિ થવી હકિત છે આથી યોજાનામાં તેનું સંચિત, પુરવો, અને બાલકો, સર્વમા સદાચાર અને સુચિતાર, તથા ઉદ્યોગ, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાપ્ત્ય થાય, એમ નિરંતર પ્રયત્ન કરી શકે, એમ બાલક સતાનોનું અરે દેશવલ છે

સુન્દરી સુબોધ: પુસ્તક ૧૩-અંક ૯-૧૦. સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર ૧૯૨૬.

સરસ્વતી.

[અમદાવાદમાં મહેલી પ્રાતિક પરિપદમાં ગુર્જગ્ગલિકાનો એ ગાયેલા રાષ્ટ્રીયગીત.]

૧

જય જય ગરવી ગુજરાત,

દીપે અરુણ પરમાત:

વ્રજ પ્રકાશ્યે ફલલ્લઠ કમ્બુવી, પ્રેમ શૌર્ય અકિત

તુ ભગવ ભગવ નિજ સંતતી સદ્ગુને

પ્રેમ ભક્તિની રીત,

ૐવી તુજ મુદર જાત.

-જય જય.

ઉત્તરમાં અગ માત, પૂર્વમાં કાલી માત,

છે દક્ષિણ દિશામાં કરંત રક્ષા કુન્તેશ્વર મહાદેવ,

ને સૌમનાથ ને દ્વારિકેશ ઇ

પશ્ચિમ ફેરા દેવ

છે સહાયમાં સાક્ષાત.

-જય જય.

નદી તાપી, નર્મદા જોય, મહી ને વીજી પળ જોય,

બલી જોય મુમટના જુદુ રમણને, રત્નાકર સાગર:

પર્વત ઉપરથી પૂર્વજો

દે આશિષ જયકાર,

સપે સોદે સદ્ગુ જાત.

-જય જય.

ते अणहिलवाढना रंग, ते सिद्धराज जयसिंह,
ते रंग यकी पण अधिक सरस रंग थासे सत्वर मात !

शुभ शुकन दीप्ति, मध्याह्न शोभसे,
वीती गई छे रात,

जन धूमे नर्मद साय.

—जय जय.

२

मळी सर्व भारत संतान, एरु तान मन प्राण,
गाओ भारतनां यशो गान.

भारत भूमि तुल्य नहि कोई स्थान
नहि अत्रि हियात्रि समान
फलवती वसुमती स्रोतस्वती पुण्यवती
शतखंड रत्ननुं निधान.

थाओ भारतनो जय,
जय, भारतनो जय;
गाओ भारतनो जय !
शुं भय ? शुं भय ?
गाओ भारतनो जय !

स्ववती साध्वी सती भारत ललना,

कोने आपुं रहेनी तुलना;

शर्मिष्ठा, सावित्री, सीता, दमयन्ती पतिव्रता;

अतुलना, भाग्य. ललना.

—थाओ भारतनो जय.

वीरयोनि आ भूमि वीरनी जननी,

व्यापी रही अज्ञान रजनी;

शुगंभीर ए तिमिर कदी नहि-रहे चिर,

देखा देशे दिप्त दिनमाणि.

—थाओ भारतनो जय.

केम डरो भीरु करो साहस आश्रय,

“ यतोधर्मस्ततो जयः ”

छिन्नभिन्न हीनबल, अस्वयी पामशुं बल,

माता मुख उज्ज्वल करेयी शुं भय ?

—थाओ भारतनो जय.

३.

उठ ओ भारत लक्ष्मी, उठो आदित जगत जन पूज्य;
दुःख दैन्य दूर करी करो दूरित भारत लज्जा.
छोड़ो रे छोड़ो शोक शय्या, याओ सज्ज;
पुनः कमल कनक घन धान्य.

जननी रे ले त्हारे वस्त्रे,
शान्तिथी वास दे त्हारे हृदये;
आक्रन्द करे तुज वरण तले, विंशती कोटी नरनारीओ.
/ कमला, दुःख लांछित भारत वर्षे
शक्ति मुज सह्य यात्री, फाल सागर कंपन दर्शे,
त्हारे अभय प्रद स्पर्श, नव हर्षे;
पुनः तरणी चाल, मुख लक्ष्ये. जननी.

भारत शमशान करो पूर्ण, शुभ कोकिल कुंजित कुंजे,
द्वेष हिंसा करी चूर्ण, करो पूरित भेम आलि गुंजे;
दूरित करी ताप पूंज, पाप पूंज,
पुनः विमल करो भारत पुण्ये. जननी.

४.

वन्दे मातरम्

सुजलां सुफलां मलयज शीतलाम्
शस्य श्यामलां मातरम्-मातरम्
वन्दे मातरम्.

शुभ्र ज्योत्स्ना पुलकित यामिनी
फुल्ल कुसुमित द्रुमदल शोभिनी
सहासिनी, सुमधुर भाषिणी
सुखदा, वरदा, मातरम्-मातरम्
वन्दे मातरम्.

કાવ્યકુંજ.

શ્રી અમદાવાદ બનિતા વિશ્રામ મહિલા વિદ્યાલયમાં
નવરાત્રિ પ્રસંગે ગવાયલા ગરબા.

સંગ્રહ કરનાર: બહેન શ્રી સુલોચના દેસાઈ.

૧. ગુજરાતી બહેનોને આમંત્રણ.

આવો આવો ને સખિઓ ! આજ રમતાળી પાડી,
કોઈ ગજવો આપણી બહેન ! આ ગુજર્ગી વાડી.
હનિણી શી ચંચળ વાન, નાનુદને નમણી,
ફલની કળી મગ સુકુમાર ચૂરતની રમણી !
છબી છટા ભરી, સોદાગ તપે મુખ, મુગ્યઉરા,
શુભ વરોડરાની વેવ સરિખી ઓ ચતુરા !
ફેરી ફરેલ, શુદ્ધિ વિચાળ, ન્દમણુ ને શાણી,
મુજ અમદાવાદની બહેન ! ધરણુ ઓ શુદિણી !
નિજ દગ્ગા વિવિધ વિચાસ રંગે રંગેલી,
મુગ્ધાની મોહનરૂપ સખિ ઓ અસખેલી !
અમૃત શા મીઠા બોલ, ખળુ કાને અધૂરી,
ઓ કેકિલ કંઠી નાર હાવારની મધૂરી !
છો સુન્દર, સંસિદ, ઉદાર, મદુ ભગિની આવો,
ગુર્જર જનનીની જોડ કુંવરીઓ શ્રદાવો.

(નંદાનાલાલ દસપતરામ કવિ.)

૨. સ્વદેશ ભક્તિ.

જગ હશે શો ભરત ઉત્પત્તો પ્રસંગે !

વીર મૃત્યો પ્રભ મમાજે સુરંગે !

જગ દશે

એ તો વરનાયો ઉત્તમ અતિ ભગ !

કદો નિર્ગ કર્તવ્ય મર્ત્યજ જામ !

જગ દશે

ભરત દિન મિત ખરી વિચરો વિરેય,

ખીમી રે ન્યાં પ્રાન સમાજ મુવેય.

જગ દશે

એ તો ઉજળી છે દિવાળી આજ !

મેરે મેર વલો મજેય મુખ સાજ !

જગ દશે

એમાં નજદિત છે, પ્રજાદિત માથા !

स्वनमता शु रान्त्यलक्षित मंगाय ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

द्वन्द्वेयभीतिना त्यां वेशे -या पूर ।

गवाशे सुमपना शुध्य त्यां ज३२ ।

ଆମ ଦୁଇଠ

હરે બધુ કાટ્યાદિ બોજન એક !

शुभा दु.पु तेमनु महिन रिवेष्ट ।

ਝੰਨ ਅਣੂ

મયુ મહુ ગાં એક આસુડા ધન ।

६ भना याव ते हृदि ! भृषता आ दन ।

ଆମ ଦୃଷ୍ଟି

(સ્વ. ડૉ. હરિલાલ હર્ષદરાય કુવ.)

૩. ઝીણા ઝીણા મેહ.

જીથા જમર વગમે મેદ.

ભીંને ખારી સુદસી

એવે! નીતરે કામાગ્નેા નેદ,

ભાંજે ખારી સુદઃથી.

આને કમે તે કરે ચન્દ્રીની ચન્દ્રિયા.

ભીંજે નસિક કાઈ આલાને

ଶିଳ୍ପ ସମୀ, ଶିଳ୍ପ ମଞ୍ଚ ଆମ୍ଭେଙ୍କର।

લીજે મ્હારા દેવાની માયા

દે. જીને મ્યારી સુંદસી.

વનમાં પપૈયો પેયો પિયુ પિયુ બોલે.

ਟਲੂਕੇ ਮਧੂਰ ਹਰੀ ਬੇਥੂਰਿ

૯મ ૧મ ૮મ ૮મ વાદળી પરમે.

८३३ भूयः नाथना नेशः

૨૫। ભીંજે મ્હાગી ચુદાણી

આનંદ કાદે ડાંચે મુદ્દગીના જુદાને,

મીર્સ મુદંગ પાઠશાલે,

ਮਨੁ ਮਨੁ ਹੁਰੇ ਗੀਤੀ ਮਧੁਕਨੀ.

હેરો મહારા મધુ રમ ચન્દા !

દા. ૧ ભાગે મહારી મુંદકી.

(नृनानासास दक्षिणतन्त्रम कुवि)

૪. ગુણવંતી ગુજરાત,

ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત
તમીએ તમીએ માન, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત.

મેલેત તુજ મણિ મરપમા જુખી રહ્યા અમ રીધ,
માન મીતી ! તુજ મરણ પડીને માગીએ શુભ આશી !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત

મીતી મનોદર વાડી આ ત્હારી નંદન વન કી અમેલ,
અમનક વીજતા રીજતા ત્યા કરીને નિત્ય કલોલ

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત.

અત, મદત, અનત વીનની વ્હાતી અમારી માત,
જય જય દેવતા ત્હારી જગતમા ગર્વજી કરીએ જનત

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત

ઉના અધોઃ અરણ્ય મિશે કે સુદર ઉપવન માંધ,
દેવ પ્રદેશ મહેનિશ અતર એકજ ત્હારી ઊધ

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત

ન મળિતા મમ જન અમીતજ્ઞા, ન્હાકર ભગપુર,
પૂર્ય ભૂમિ ફળ ફલ જનુમી, માત મે અમ ઉર

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત

દિનુ મુસતમિન, પાત્સી મન, માત ! અમે તુજ બાગ,
અમ ઉમમ ભગી નવ ગે કરીએ એવા મદુ કાગ

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત

ઉ પ્રજાત સર્મા અન્યાગી, ટાળી દે અન્ધાર,
એમ નરે તલુ જન ગજવતો કરીએ જયજયકાર

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત.

(અરદેગર દરામજી અબરદાર)

૫. ગુર્જર પુત્રીઓને આમંત્રણ.

નાવો, નાવો ને, સાને તી ! આજ, આનંદે સમીએ
લાવો, નાવો પહેની ! પ્રીતિમુખમાજ, ઉજ ગે ભમીએ

મીએ ને ભમીએ નંદન વન ત્યા વાડી ત્યા ગુર્જરી ખીરીર,

એ અમીતજ્ઞા સગીનધર્મજી, કપી રતી રવવન વેરી

આનંદે

પ્રીતિ નીતિનાં મૃદુકંઠેમાં, કોયન છુલ્લુચ માય રે,

મિત્ર સુખી મુખી કુકુર, ઉરગ-મરિયુ વિલીન મન માય.

આનંદે

સાકિનવીણા કર ધરીને, કવિવર સંત કવે કવનોલસરે;
મિત્ર પતિના પ્રીતિભર સ્વર બ્યાં શ્રવન કરે રસલોહ.
ગગન ગજ-હતી, ગગનવિગાને, પતિધન વેણુ વાધરે.
તે લયકાગની લયના હૃદયે પ્રણયપરી મૂર્તિ મુહામ.
પતિપત્નીના આત્મ યુગલની, યુગી રૂઢી કુલગાળરે,
પ્રભુપદ મરીએ, માતા દૂરીએ મુજૂઝી ગુણુ સદુ બાળ. -

આનન્દે.

આનન્દે.

આનન્દે

(રામભોહુનરાય જસવંતરાય.)

૬. મીરાંબાઈ અને પંથીનો સંવાદ.

મીરાંબાઈ મધ્યાને મંદીરીઆમાંથી નીકળ્યાં રે,
ઉભાં આસો પોલવ હેડે બેતા પથ,
વાટે વટેસરી પૂરે છે પૂરા પ્રેમથી રે.

પંથી—મીરાંબાઈ ! આવર થઈ ઉભાં છે શાને બારણે રે,
મીરા ! મુ મદીયારીઆને માટે આગો પથ;
બાહા વીરને મળવાને માટે ટમટમેરે ?

મીરાં—મારે મદીયારીઆને સામરીઆં મોઘા ધણા રે,
મુજને મળતા નિત્યે સોધા સાધુ સંત;
આગે મોઘામા મોઘા તે મારે ઘણ પડ્યા રે.
હું તો સંત સાધુને નિત્ય જગ્યાડીને જમું રે,
મારે ટેક નિશ્ચયે જુદતે જગદાધાર,
આગે અવ્યામન વિણુ બોજનીયા નાટકી પડ્યા રે.

પંથી—મીરાંબાઈ ! મહારાણાના યાગ જન્મે જુદતે કરી રે,
માળા છાપ તીવ્રકન્થા હિાગે રાણુગાર,
* હીરા, મારોઠ મોતી જગલજ બેસીત વિષે રમે રે.

મીરાં—સાર્ધજો ! અધિનાદીમા ચિત્ત અસ્માગ મોટીઆં રે,
વસુ હણુ લગુરથી લાગ્યા મારા મન,
લાગે વૈભવ એના લુખા ને અળખામણા રે.

પંથી—મીરાંબાઈ ! રવામીની મેવામા પુણ્ય અતિ ધણાં રે,
માટે સસારે રહી સેવો સખણો કંથ,
એની આગમાં વત્તીને મહાપદ પામશે રે.
પતિની આગ લોખી લક્ષિ કળી વ્યર્થ છે રે,
પદેયા પતિને પૂજ પૂજે પૂજી બ્રહ્મ,
પતિવ્રત માથે લક્ષિ ભાવે છે ભગવાનને રે.

મીરાં—હું નવ લોપુ આગા અગામીની સુખપાવની રે,
પતિની આગાથી મે પાદર પૂર્ણ વાસ,
પતિની આગાથી મે વિષ પીધા અમૃત ગણી રે
આગા અવિનાની છાણાની મુજને નવ ગમે રે,
હું તો સાધુને છાડીને એવું કંથ
તોપણ અવિનાગી અતન્મા ગજ મી ગટે રે

પદી—મીરાંઆઈ! જગદીશે આપેલા વૈભવ ભોગવે રે,
ગયો રાણાને રીઝનીને રૂઠી પેર
જાને ધાવું, ખડેની! અણદીકાને આશરે રે

મીરાં—લાઈઓ! માટીની કાથાના મન માનની રે,
તેને પ્રાણુ જતા પડતા નવ લાગે ના,
આખર જાવું છે અવિનાથી પ્રભુની આથમાં રે

પદી—મીરાંઆઈ! સમારી સો વસ્તુ યત્ને સાપડે રે,
જ્યા વિશ્વનથ્યા વૈભવથી માણે ભોજ,
પેતો અવિનાથી તો જગમાં રોખ્યો નવ જડે રે.

મીરાં—પૂત્ર પ્રેમ વિના અવિનાથી જગમાં નવ જડે રે,
એ તો મર્વ સ્થરે છે વમી રહ્યો ભગ્નપુર,
સાચા લક્ષિતા બોની તો એને અનુભવે રે.

પદી—મીરાંઆઈ! પ્રેમ તમારો પ્રબુજમાં જોહો નથી રે,
તે ક્યમ અભ્યાગત યદ્ય આવે નહિ તમ ભેર,
બુખ્યા લાકલ તણી પીડા તે ક્યમ નવ ઉરે ધડે રે
એવે અભ્યાગત છોટી દોષ આનના રે,
મીરાંઆઈ મલમતે મુખડે ત્યા સામા ધાપ,
ઉત્તર પંચીને દેવાને પગ ચોળ્યા નહિ રે

(અજ્ઞાત)

૭. ભારતી સ્ત્રીગીત.

ઝરળે નમરા સાહેલી! સાચને જ લેલ,
ભારતીગંદિર ચાર ચોમ પ્રીતિથી દુરે રે લેલ,
આવો ખડેની! ગીનરગ રેલીએ રે લેલ.

મ હ પુનમ જનિ ખીલી, અનિલ સુરભિ મલકાય;
અન્ત મુખ નન્ન રીંગી, રિમતવહરિ લલકાય.

એ રંગ રાસ રોમમણી રે લેલ,
કંકુમે ન્યા ગાધિયા પૂરેય, છે રણભા વણી રે લેલ;
આવો ખડેની! આજ શમ ખેલીએ રે લેલ.

મિત્રાં ઝળુ ઝરી રહ્યાં, મધુરૂં મધુરૂં મુરગાન,
કેદરિય, છુત્તુલ રસભર્યા કવે અનુપમ તાન—
દેસપાડી નવન પથએ ભરી રે લોલ,
કુંજ કુંજ ધારી પુષ્પપુન્ન જસવધરી રે લોલ,
આવો બહેની! જનનિ જાન ગાઇએ રે લોલ.
ભાગીચી, ગોદાવરી, શ્રદ્ધાપુત્ર ગુલ તીર
રંગે સિંધુ, કાવેરી બપ, રમ્ય નર્મદા નીર,—
ગુર્જરી ને બંગગુર્જરી મળા રે લોલ,
કાશ્મીરી, દ્રાવીડી, મહારાષ્ટ્રી, રજપૂતાણીઓ રે લોલ,
આવો બહેની! અંધતાન ગાઇએ રે મોલ.
કુસુમિત લીલી લલિતા લતા નનના તરૂ પતિ સગ,
ભારતવાડી દીપાવતી, વિવિધ વર્ણ, નવ રંગ.—
પાગસી, ઇસ્લામી, આર્ય અભિઓ રે લોલ
સુરેષી સખારીઓ, ઉક્ષામ રમ વિલાસિની રે લોલ.
આવો બહેની! હિન્દ દેવી વદીએ રે લોલ
હિમાલય શિર ઝળકતી, નિર્મલ એ મન આશ,
' મિત્ર ભતિ—રીતિ, તદપિ રૂહો એક ઉર અમ વાસ
લાવો! લાવો! હૃદયપાત્રમા ભરી રે લોલ,
મંગલ પ્રીતિ અર્ધ, ભક્તિ આત્મ મુવાસે ભરી રે લોલ
આવો બહેની! માનમૂર્તિ પૂજાએ રે લોલ.
(રામમોહનરાય જસવાંતરાય.)

૮. પ્રભુ મહિમા.

પ્રભુ મહિમા શુભ ગાઓ રે મર્વ મગલ થારો.
ત્રિભુવન પાલન, બ્રહ્મ મનાતન, સર્વવિદ્યન પદ ધાઓ રે,
સર્વ મગલ થારો. —પ્રભુ મહિમા.
પરાભક્તિના પુણ્ય તિર્થમા, નિર્મલ મન યજી નાદો રે.
સર્વ મગલ થારો. —પ્રભુ મહિમા.
પરમામૃતપદ પ્રાપ્ત થવાને, પ્રભુ સત્પાપન યાઓ રે,
સર્વ મગલ થારો. —પ્રભુ મહિમા.
કૃત્તિન કર્મનો ત્યાગ કરીને, મગલ માર્ગે જાઓ રે
સર્વ મગલ થારો. —પ્રભુ મહિમા.
પરમાત્મા પરબલ પદાળે, પ્રીતિ પુષ્પ વધાવો રે
સર્વ મગલ થારો. —પ્રભુ મહિમા.
(રૂવ. શ્રી લોખાનાથ સારાભાઈ.)

૬. બંસીનાદ.

વાગે પૃંદાવનમાં વાંમળી રે, ઉભો ઉભો વગાડે કાન;
 નાદે વેંધી સુનિવર પાંસળી રે, નવ રંદી કાને સાન.
 તરની શાખાઓ જુમી રહી રે, ચરણે નમવાને ધન,
 વેની જુદા માથે જુમી રહી રે, લાગ્ય અમારાં આન. —વાગે૦

જમના નીર દાલે નહિ રે, મૂચ મન મોહન માય,
 પંખી આળામા દાલે નહિ રે, નાદ મુણી ન ગ્હેવાય. —વાગે૦

વાછરું કાન દહ સાંભળે રે, દરે નહિ પપ પાન,
 ગાયો ગાળા તોડી ત્યાં પડે રે, નાદ મુણવાને કાન. —વાગે૦

ફૂલ્યાં કમળ જળ દાટડી રે, દીસે ઉદીમો છે જાણ,
 શંકર સમાધ મેની રજા રે, મધુ જગતને જાણ. —વાગે૦

(મહા કવિ દયારામ)

૧૦. ધર સૂત્રની આંટી ઉકેલવા વિષે ગરબી.

સખિ ! આંટી ઉકેલો સૂતરની,
 કાં તો ઉચરો વાચા ઉતરની, આંટી ઉકેલો સૂતરની;
 ઘિર રાખીને મન રેકાણે, આ આંટી ઉકેલે આ ટાણે.
 ધર સૂત્ર ચલાવી તે જાણે, —આંટી૦

આ આંટીમા છે ધુંચ બણી, ઉકેલે તે ચારી બેનપણી;
 લાલુ લાલુતરે તો તે ગાર્ધ જણી, —આંટી૦

સૈયર એ કામ નથી મહેલું, આધારજી સમ લાસે પહેલું.
 પણ જાણે જોણે ચલાવેલું, —આંટી૦

આગળ જતાં ધુણે આવે, એ તો અતિરો જીવને અકળાવે;
 કુવડ નારીને નવ દાવે, —આંટી૦

ને તંતુ ધણે કોઈ તાણે, તો તનનજ તૂટે તે ટાણે.
 જુદાઈ પડે તે જગ જાણે, —આંટી૦

સાથે તો વચમાં ગાંઠ વળે, પછી ને તો કોઈ કાળે ન ટળે;
 સાંભળતાં ચર ચર ચિત્ત જાળે, —આંટી૦

જે મમજીજી વચર ગરવ આણે, તે આંટી ઉકેલી નવ જાણે;
 પણ સમજે તંતુ ધણે તાણે. —આંટી૦

કાં તો વાગે વારે તોડે, કાં તો નરહોડીને છોડે;
 પછી આંટીને તે અવખોડે, —આંટી૦

એસે રાધ ધરી બહુ શવાને, જન મળે તમાઓ જોવાને;
ખાવા ન હોય પત જોવાને, —આંતી૦

સમજી તો ધીરજ ધારીને, પૂઠે જઈ પ્રવીણુ નારીને;
તે વચન, કહે વિચારીને; —આંતી૦

એકાદી ધુએ કાઢી આપે, રૂડી રીત બતાવી ચિર સ્થાપે,
બધિ તો ધુએ નવ કાઢી આપે, —આંતી૦

પૂરી મમજી પોતાની જોઈએ, બીજે શું કરી શકે કોઈએ;
નવ અકળાઈએ તે નવ ગોઈએ, —આંતી૦

જે મનકું રાખે ચિર કામે, તે આંતી હોયો જરા પામે;
દિધી શિખામણુ દયપતંગમે. —આંતી૦

(કવીશ્વર દલપતરામ ગદ્યાભાષી.)

૧૧. રંગીલી પુનેમ.

રંગીલી રૂડી પુનેમ રાતે રીઝાઈએ,
ખેની! ચાલો તો ગીતકં ગાઈએ. —રંગીલી૦

જુવે ચન્દ્ર પ્રકાશ બહુ તેજમાં,
રાખે નિદ્રાએ ખ્યાન નવ મેજમાં;
વહી જારો જો વેળા, પસતાઈએ. —રંગીલી૦

ધરખાર સંસાર વેઠ નીતની,
અવકાશે રમત રૂડી રીતની;
શિદ નીતિ ખાવા સરમાઈએ, —રંગીલી૦

રત્નનાં તણે જુવન જોણે જોમથી,
દામ કાઠું આકરા રવિ સોમથી,
તેના ગુણ ગાવાજ નીત ધાઈએ. —રંગીલી૦

સખી! ભુલોએ પ્રભુ ન જોઈ સુખને,
મર્વ થોડે ધણે છે રાસુ દુખને.
નંદિ ભય જોઈને અકળાઈએ. —રંગીલી૦

હસી હમી લીઓ તાલ ગ્રેમથી,
હરી ભાવે ભળે ભલી નેમથી;
કહે ફિરોઝ ગાંધ હરખાઈએ. —રંગીલી૦

(કવિ ફિરોઝ.)

૧૨. કૃલકાં કટોરી.

ચન્દ્રીએ અમૃત મોટ્યા, રે બહેન !

કૃલકાં કટોરી મૃધી લાવ,

જગમાલણી રે, બહેન !

અમૃત અજલીમા નહિ કીકું, રે બહેન !

અંજલીમા ચાર ચાન્દ્રી, રે બહેન !

અજલીએ હરગુના રાધ

જગમાલણી રે બહેન !

અમૃત અજલીમા નહિ કીકું, રે બહેન !

કીકું નહીં તે કીરી જલું, રે બહેન !

કીકું તે કીર દશ ધાર .

જગમાલણી રે બહેન !

અમૃત અજલીમા નહિ કીકું, રે બહેન !

કૃપણમા દેવની હથેળીઓ ? રે બહેન !

દેવની કટોરી મૃધી લાવ,

જગમાલણી રે બહેન !

અમૃત અજલીમા નહિ કીકું, રે બહેન !

(નહાનાલાલ દયપતરામ કવિ.)

૧૩. મહેમાનોને પ્રાર્થના.

મહેમાનો ! ઓ વહાલા ! પુન પધારને

તમ ચરણે અમ મન મતેવ મુદાય, ને !

કરને માફ કરવો પામર પાપ ને—

દિન ચર્ચામા પ્રભુ પામે પજુ યાવ, ને !

મહેમાનો ! ઓ વહાલા ! પુન પરા ને !

ઉન્નત ગિરિ યગોના વમનારા તહે

ઉત્પાદક ધરે ગો પુણ્ય પ્રભાવ ને !

શુભ્રા મારી ના અમને આવરી,

સેવા ન લીધો જ્ઞાન ઉરોનો સ્વાવ ને !

મહેમાનો ! ઓ વહાલા ! પુન પધારને !

(મહિમંદર રતનજી ભટ્ટ)

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

શ્રી દાદાભાઈ નયનિત.

દાદાભાઈ નયનિતના દિવસે અગ્રેના રૂવટેશી મિત્રમંડળના સેક્રેટરીએ વાંચેલું ભાષણ.

લેખક-રા. રા. ચન્દ્રમણિશંકર બેલાલાલ પંડિત-અમદાવાદ.

પ્રમુખ સાહેબ, સભારીઓ અને સહૃદયો—

હિંદના દાદા અને ભારતવર્ષના મહાન હિંદી દેશભક્ત દાદાભાઈ નવગેજીની મૌલિક જન્મ તિથિ તે આ મહત્ત્વના પણ વાર્ષિક દિવસ છે તે પ્રસંગે આખા વર્ષમા જનતા કાર્યની આલોચના કરવી એ એક સાધારણ નિયમ થઈ પડેલો છે. પ્રત્યેક વર્ષ તે કાર્ય અમારા મહત્ત્વના પ્રમુખ સાહેબ તરફથી કરવામા આવતું હતું આજરોજ તેમની ગેંગાજીને લીધે મારે શિંગે તે આવ્યું છે અને તે યથાસંકિત બનવાના હું આપની સાથે હઉં છું.

આ વર્ષમા દેશની સાથે-બંધે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સાથે-મનથી ધરાવતી પ્રથમ પકિતએ આપની ખીના તે દા. ભુ. વિશ્વઆપી મુદ્દ છે પ્રતિદિન બ્રિટિશનો અને તેની માથે તેના મિત્રતાલયોના વિગ્રહ સિદ્ધ થતા પ્રાપ્ત કરવાની નિયતિપત્ર આવે છે અને દુસ્મન રાજ્યોને તેમના કરેલા અત્યાચારને બદલે મળવાનો સમય હવે નજીક આવી લાગ્યો છે. દુસ્મનોના આક્રમણનું ભરે હવે પુરેપુરું તુડી મથુ છે એટલેજ નહિ પણ સઘળી દિશામાં તેમને થાણ હડવાની શરૂઆત થયેલી છે. હેલામાં હેલી હડકીતમાં બા. કન. નાલોઆ બાકી રહી ગયેલા રાજ્ય ડમનીઓએ મિત્રતાલયોના પણ લઈને મુદ્દનું ત્રાજવું કંઈ બાલુ નમે છે તે સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. આના સળધમા આપણે આપણાથી બનતી ફગ્ગ બગ્ગવી છે ને બળવે જઈએ છીએ. સમગ્ર હિંદ-ગુજરાત પ્રતિ-અને અમદાવાદે જે મદદને કામો આપ્યો છે તેને માટે આપણે મગર થવા જેવું છે. ગયા વર્ષમા અહીંની ઓળોએ દેવ્તી દેર કરીને ૨ ૨૦૦૦૦) જેવી મોટી રકમ લઘાઈના ફડને માટે ઉભી કરી હતી બીજા પણ અનેક પ્રકારના ફડો મદદનાં અર્થે થયાં હતાં અહીંના મીલ માલિકો તથા કેટલાક ખાનગી કારખાનાવાળા પોતાની લેણે ચવાવી ગોળા બનાવવાના કામમા મદદ આપે છે ગુજરાતના ત્રણ ચાર ગ્રંથસ્થોએ હમણા લારકરમા કરીશન લઈ તેઓ અમદાવાદરોના જોશાપત્ર નીમાવાના અમાચાર પણ આવ્યા છે એકંદરે હિંદ જે કંઈ છે તેનાથી સૌ આશ્ચર્યચકિત થયા છે અને આપણા ઉદાગ દિલના અન ચાઈસરોથ લોડ હાઈને મુકન કડે આપણી સેવાના વખાણ કર્યા છે અને તે સળધમાં ઉચ્ચારતા તેમના ચબ્દો ઉતારના યોગ્ય થારું છું.

“ To me it will always be the proudest reflection of my life that mine were the honour and privilege of showing to my Sovereign, to my country and the whole world that the loyalty

of India was no mere form of words. England has trusted India, and India has nobly responded, and her sons—alas! how many! have sealed her loyalty with their life-blood”.

છેલ્લું વર્ષ દુષ્કાળમા પસાર થયા પછી આ વર્ષ વરસાદ મેટો પડવાથી બીજો દુષ્કાળ પડવાની ચિંતા ઉભી થઇ હતી પણ આપણા સુભાગે ખાજીયાથી વરસાદ ધણે ઝાગે આવ્યો અને તે ચિંતાનું કારણ દૂર થયું છે.

આ વર્ષ આપણા દેશના આગેવાન પુરોના મળધમા તેમજ આ શહેરના નેતાઓના મળધમા પણ કમનસીબ નીવડ્યું છે. એવા ઈંગ્લેન્ડના ગણા ગાંધી દિને માટે કાળજી ધન્યવાદ પુરોમાથી ઉદાર વિત્ત સર હેન્રી કોટન જેમણે ૧૯૦૪ માં મુખ્ય હતી કોંગ્રેસનું પ્રમુખપદ લીધું હતું તેમનું અવસાન થયું છે. ભારતવર્ષના મહાત્મા અમલી, સુબોધની મ્યુનિસિપાલિટીના પિતા, અને મુબાઇ સરકારના નાજ વગરના રાજ્ય સર ફિરોજશાહ મહેતાવાનજી મહેતાનો પણ સ્વર્ગવાસ થયો છે અને હાલ તરત તેમની જગા પુરાવી નુરુજી છે. દેશભક્ત ગોખલેના મરણ પછી થોડાજ સમયમા આ સ્વદેશાભિમાની પુરોજી મરણ તે એક અસલ થા છે. તેમની રજેરગમા દિંદીપલું દેવાઇ ગયું હતું સર ફિરોજશાહ “પ્રથમ હિંદી અને પછી પારસી” છે એમ માનવા હતા. આના મળધમા તેમના સબો આપણા સિત્ર લિલ જાતિના લોકોએ મનન કરવા લેવા છે.

“To my mind a Parsi is a better or truer Parsi—as a Mahomedan or a Hindu is a better Mahomedan or a Hindu—the more he is attached to the land which gave him birth and the more he is bound in brotherly relation or affection to all the children of the soil, the more he recognises the fraternity of all the native communities of the country and the inalienable bond which brings them together in the pursuit of common aims and objects under a common government.”

મદ્રાસ ઇલાકાના લોકમાન્ય મીયુન જી. મુશ્શાપ્પા આપર જેઓ એક સુસ્ત કોમિશનર અને નિઝર પદધાર હતા તેમના મરણથી પણ આ દેશને બારે ખોટ ગઇ છે; અને હમણે જ થોડા સમય ઉપર મુબાઇ ઇલાકાના આગેવાન પુરુષમાના એક ધી એન. મી દાજી આબાજી ખરે, જેઓ કોમિશનર સુસ્ત દિગ્વિખતી હતા તેમના મૃત્યુથી પણ આપણે એક આગેવાન પુરુષ ગુમાવ્યા છે. જેથી રીતે આપણા દેશ એક વર્ષમા અનેક આગેવાન પુરુષો ગુમાવવાને કમનસીબ નીવડ્યો છે તેથી રીતે આપણું સહેજે પણ ફુલાંચી નીવડ્યું છે. શુભગતના પ્રથમ હિંદુ એશિયન સર બીનુભાઈના મૃત્યુ વચ્ચે અગ્રધારી અવમાનથી આપણા સરકારને, મુબાઇ ઇલાકાને અને સમગ્ર દેશને મોટું નુકસાન થયું છે તેમની મૃત્યુ વતો એટલી વિવિધ અને ઉદારતાથી ભરેલી હતી કે તેનું અહીં વર્ણન આપવું અશક્ય છે. જતાં એટલું કહેવું બસ થશે કે આ સરકારની વ્યાપાર, રેલવેપટ્ટી અને આદેશન વિષયક પ્રતિ તેમને આભારી છે. લાખો રૂપિયાની એમણે આપેલી ઉદાર મદદો વિચાર્યા આ સર-

રતી ધણી ઝાઝેર સરથાઓ દશાત્રીયા આવી સ્થળ ન હોત એમના મૃત્યુથી ચએલો વા હજી તાન્તેજ હતો તેવામાં અત્રેના મુખ્યમંત્રી વળીલ અને અમલવાદના ઝાઝેર શવનના આગેવાન રા. ગોવિંદરાવ આપાછ બનીલના કુખમય મૃત્યુનો શોકગતક પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે

આ દેશ સ્વદેશ હિતાર્થે ઝાઝેર જીદગી આળનારા પુરુષોમાં ગરીબ છે અને ઉપર જણાવેલા હિંદુ દિત ધરાવનાર પુરુષોનાં મૃત્યુથી વિશેષ ગરીબ થયો છે ન્યા આવી જાતીના પુરુષો વિગલ હોય ત્યા પછીત રિષિતિ ભોજવતી સ્ત્રીલક્ષણીવાળા દેશમાં તેા તેવી સ્ત્રીઓ કેવચિદ્ દોષ શકે, જતાં છેલા બે દસકાથી આ ઇલાકામાં કેટલીક વિદુષી બાઈઓ આ ક્ષેત્રમાં કામ કરે છે અને તેને માટે તેમને ધન્યવાદ વરે છે. તે બધામાં સ્વ. ગાં. ગ્વ. જન્મબાઈ સંકાષ્ઠ ધણો આગેવાની બધો બાગ લેતા હતાં, પણ તેઓ થોડા વખત ઉપર પ્રલોક પામ્યા છે તેની અને નોંધ લેતા ધણી દિલગીરી થાય છે તેઓ મુંબાઈના શુજ સતી હિંદુ સ્ત્રી મળના પ્રમુખ હતા અને તેમણે દુશળમાં, આફ્રિકાના સાંત અવરોધના ફેડમાં અને વોર રીવીફ ફેડમાં ધણી કોમતી સેવા બજાવી હતી જો કે આ સમય દેશ કિતેવીઓની જગા હાલ તરત પુગતી મુશ્કેલ છે છતા તેમના જ્વલત દાખલા બીજાઓને આવા કામ અત્યે ઉત્સાહ પ્રેરવાને માણુદ છે, તે કાંઈ આછો કાલ નથી, પ્રભુ તે માના આત્માને શાંતિ આપો !

આ નર્પમાં બીજો મહાન જનાય બન્ધો તે હિંદુના માછ દિલસોજ વાઈસરોય લોર્ડ હાર્ડિંગે રાજ્ય ધુગ એમના પત્નીના વાઈસરોય લોર્ડ એમ્સફોર્ડને સોંપી તે છે. લોર્ડ હાર્ડિંગનો મોલામાં મોટો શુભ એ હતો કે તેમણે હિંદુ ઉદય પૂરેપૂર્ણ પારખ્ય હતું અને હિંદુ પૂરેપૂરો વિશ્વાસ રાખ્યો હતો. એમની રાજદારી કનેદ ધણી ઉચા પ્રકારની હતી, અને પ્રજાતુ દિલ તેમણે પૂરેપૂર્ણ શતી લીધી હતું. બંગાળના ભાગલા રદ કરી તેમણે હિંદી પ્રજાની હમેશની ચાહના મેળવી હતી આશ છે કે આપણા હાલના હાઈમ લોર્ડ એમ્સફોર્ડ પણ મુંબાઈ મુનીસિપાલીટીના માનપત્રના ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું હતું ને પ્રમાણે લોર્ડ હાર્ડિંગની રાજનીતિ માથુ તાખશે.

બાળની મુખ્ય બીનાઓમાં ખીસીસ એની બીઆન્ટની આગેવાની નીચે હિંદી સ્વરાજ્ય મેળવના માટે હોમરૂ ફલ લીમ સ્થાપનાની હીતચાલ થઈ હતી પણ તેની સ્થાપના એક વર્ષને માટે મુલતબી તાખવામાં આવી હતી જાપાણના અને વર્તમાન પત્રોના હક અને લાભ બળવવા માટે પ્રિસ કોસોસીએસનની સ્થાપના તે પછી એક જરૂરતુ પગલું હતું કેળવણીની બાબતમાં બે મહાન સરથાઓની રાજઆત ઉત્તરમાં આવી હતી, અને તેના સમયમાં ઉપયોગી કામ થયું હતું. હિંદુ મુનીસિપાલીટી બીલ પસાર કરવામાં આવ્યું હતું, અને તે મુનીસિપાલીટી ના. વાઈસરોય લોર્ડ હાર્ડિંગને હાથે સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. પ્રો. કર્વેની સ્ત્રીઓની રિષિતિને અનુકુળ ચક્ર પર લેવો અભ્યાસક્રમ સ્થાપિત તેમને આગળ વધારવા માતૃભાષા જ્ઞાત ઉચી કેળવણી આપવાને માટે હિંદી સ્ત્રીઓની મુનીસિપાલીટી સ્થાપના તે પછી એક અતિશય ઉપયોગી કામ હતું રાષ્ટ્રીય સભાપરતે નેશનલીસ્ટ તર ફરી કો-એસેસનું સુધારણ બંધારણ સ્વીકારી સમાધાનનો ચાર્જ બે બેલગામ કોન્ફેન્સમાં

મહણ કરવામાં આવ્યો તેવાથી બધા દેસભાન 'સુરેષો આનંદ' પામ્યા વિના 'રેશે' નહિ. સૌન્ય બિચારામાં ફેરફાર પડતે ઠંડીપન કોન્સોલીડેશન બીજા તપસાર થયું તે પછી આ દેશના કિતની સાથે સંબંધ ધરાવતી ગતિવિધિ બીજા છે. આ - બીજામાં પણ વાંધો પડતી આવ્યો હતી. ૧. સેક્ટરી ઓફ રેટ હવે કલેન્ડરીયની સામે પ્રવર્ત્યો તેથી અમુક પ્રકારના ઘણા કાર્ટમાં લાવવાનો જે દરક દુનો તેને બંધ કરવાની કસમ હતી. ૨. કોઈ વ્યાપારી પેટીનાં અગ્રમૂળ મુદ્દાઓને પેતાના આનંદી ધંધામાં આણુ રહેવા હજી વાદ્યસંગેન અનંદ ગવર્નરની કારોબારી મંડળના સભ્ય તરીકે નીમવાની સત્તા આપનારી કસમ પણ વાંધે હતી. અને ૩. દેશી મલ્ખતી પ્રદ અને મલ્ખ કલેન્ડરીયને સ્વિટિસ કલેન્ડરીય જેટલું જોખમ ભરેલા ઓદાપર નીમવાની સત્તા આપનારી દરકન હતી કસમ તેમાં ન. ત્રણમાં આવી હતી. આ ત્રણેની સામે પ્રજા પોસ્ટર ઉત્પાદનમાં આવ્યો હતો અને નક્કીને પુરી થવા જેવું છે કે પ્રથમ બે પછી મેલવામાં આવી હતી, ત્યારે દિવસોની બીજા એ છે જે છેલ્લી કસમ ગ્રામ્યમાં આવી હતી. વિશેષમાં આ વર્ષની લોર્ડ હાઈગની છેલ્લી ધારા-સલાની બેઠકમાં સંસ્થાનમાં આવતી હિંદી મુલાખી ખાન (મિ.મિટ)ની ફરી બંધ કરવાનો ફાવ સરકારે કસમ સંખ્યા હતો અને તેને સેક્ટરી ઓફ રેટ કસમ રાખશે એવી ખાતરી આપવામાં આવી હતી તેને માટે આપણે સરકારના આભારી છીએ. પ્રેસ એક્ટના સંબંધમાં જે કિતિથી કાગ લેવામાં આવે છે અને જેનો છેલ્લામાં હરબો બોગ મીમીસ્ટ્રી પીસાન્ટ ગતે તેમનું પત્ર 'ન્યુ ઇન્ડિયા' થઈ પડ્યાં છે તેના સંબંધમાં આ પેટ્રોલિયમ પોલિસ રામપ ઉપર સખન પ્રકારની વધી શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો, અને આખા દેશમાં પણ તેમ કરવામાં આવ્યું હતું; આના સંબંધમાં પ્રેસ એસોસિએશનનું એક ડેપુટી મેન ના. વાઈસ-રોય હોર્ડે એમ્પાઈની પામે જનાર છે અને તે નાગરિક તેને સુચકાત આપવા કસમું છે. આજ છે કે તેના પરિણામે પ્રેસ એક્ટ જલ્દીથી મંજૂર રીતે રૂઢ કરવામાં આવશે.

આ સાલમાં દેશની પ્રગતિ માટે ઘણી દિશાઓમાં પ્રગતિ થઈ હતી તેમાં આ સહેરે પણ ઉપયોગી ફાળો આપ્યો હતો. આ વર્ષમાં અત્રે નીચેની અંશોમાં સ્થપાઈ હતી જેણે તેમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કામ કર્યું હતું.

૧. હિંદુસ્તાનની અને સુખ્યત્વે કરીને સુખસતતની આર્થિક, મળત્રીય અને કલ્યાણની લગતી તથા સામાજિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવા, ઉપરના વિષયોનું જનસમાજમાં જન ફેલાવવા અને સમાજ મેલવામાં કામ કરવા રૂ. શ્રીયુત ગોખલેટી જનતાના દિવસે આ મંડળના ડેટાવક સભાસભ્યે ગોખલે સોસાયટીની સ્થાપના કરી હતી.

૨. ગમાજનું કલ્યાણ પ્રધાન તેને માટે અને સુખસતનું કામ વધારે અસરકારક કરવા બંધી નાત જાતની અગ્ર એકત્રિત થાય તે કારણથી નાનગતની પરિશદ બોલાવવામાં આવી હતી. તેના પરિણામે પ્રસ્તુત પરિપાદના દેવ ફલિજુત થઈ રહી તથા તેના કરવાનો અર-લાઈ રવરૂપ અપાય તેને માટે સમસ્ત જાનિ મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. આ સભા દિવસવાળ ગોખલે સોસાયટીએ કરી હતી.

૩. આ સહેરના ડેટાવક આગેવાન મુદ્દરોએ અમલવાદ સહેરની તાંદુરસ્તી અને આરોગ્યને લગતી જાતેનાં સુધારા કરવાને સેનેટરી એસોસિએશનની સ્થાપના કરી હતી.

૪. શ્રીમતી શારદા મુમુક્ત મહેતાની મદદથી ગં. સ્વ. સુલોચના બહેને સ્ત્રીઓને ઉંચા પ્રદારની કળવણી આપવાને વનિતા વિશ્રામ વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી હતી.

૫. શ્રીમતી વિદ્યા રમણલાલ નીલકંઠે નવા સૈા. મદદાલ્ફી બહેન તરફથી મદદલા મંગળ નામની મંરેયા સંસ્થાપનામાં આવી હતી જેમાં સ્ત્રીઓને માટે શીરજીની અને સંગીત કલાસ ખોલવામાં આવી છે તથા સ્ત્રીઓ માટે પરચુરણ લાપ્પણીની યોગ્યતા કંચામાં આવી છે.

૬. આ વયમાં મુજરાત સંસ્થાનો પુનરુદ્ધાર કરવામાં આવી છે.

૭. અત્રે સ્ત્રીઓમાંથી શીરજીની એક બેઠક થઈ હતી, અને તેના તરફથી સનાતન ધર્મની પરીક્ષા લેવાઈ હતી.

૮. મુજરાત સાહિત્ય મલા તરફથી મુજરાત વનોદ્યુવર સોમાઈનીમાં નવા, ઇનિહાસ અને સાહિત્યનું પ્રદર્શન લાવવામાં આવ્યું હતું જે ધર્મ રૂઢેમંત્ર નીવડ્યું હતું.

૯. મુજરાત વનોદ્યુવર સોમાઈની તરફથી સ્ત્રીઓની નીચલા અને ઉપલા ધોરણની પરીક્ષાઓ પ્રત્યેક વર્ષની માફક લેવાઈ હતી. તેમાં નીચલા ધોરણમાં ૪૨ સ્ત્રીઓ પરીક્ષામાં ભેડી હતી. આ બીના સ્ત્રી કળવણીના લવિષ્ય માટે સારી આશા બનાવે છે.

૧૦. અત્રેની મુજરાત કોલેજમાં મેટ્રીક પાસ થયેલા ધણા છોકરાઓને દાખલ થવામાં નાસીપાસ થયું-પડ્યું હતું તેથી પ્રો. શાહ તરફથી પુના કુર્ચુમન કોલેજને મળતી શરૂઆતમાં ઇન્ટર્મીડીએટ આર્ટ્સ કલાસ સુધીની સેકન્ડ શ્રેડ કોલેજ સ્થાપનાની યોગ્યતા બહાર પડી છે. આ ઘડેની ઉંગી કળવણીની પ્રગતિ માટે પ્રો. શાહ જેમણે નિર્દેશ્ય આ સંસ્થાની મેરા બગતવસ પચન આવ્યું છે તે તેમના જેવા ખીમ મેલ્યુએટો તેમની મદદમાં ઉભા રહી તેને મિદ દલાએ પડેંચાડ્યે એવી આશા છે.

૧૧. હિંદુસ્થાનના ઉદ્યોગ દુનરની સ્થિતિ વિશે તપાસ કરવાનું હોલેન્ડ કમીશને પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દીધું છે. તેના ઉપર ગોખલે સોમાઈનીએ અમદાવાદના કાગળ, દોરાકળી અને દાથની સાલોના ઉદ્યોગ વિશે તપાસ કરીને તેને લગતી દંદીકત લખી મોકલી છે. અત્રેની મિત્રઓનર્સ એશોસીએશને પશુ દાખ સુનરના ઉદ્યોગ વિશે કેટલીક હિમતી સચનાઓ કરી છે અને તેમ કરીને તેમણે ઉપયોગી કાર્ય બન્યું છે. આશા છે કે તે સંસ્થા લવિષ્યમાં એવોજ ઉત્પાદ બતાવી તે ઉદ્યોગની પ્રગતિ તરફ લક્ષ આપશે.

લોકમાન્ય ગોખલેની સર્વન્ટમ ઓફ ઇન્ડીઆ સોમાઈનીમાં શ. ઇન્ડુલાસ કનૈયાલાલ યાસિક, શ. કેસરીમસાદ મણીલાલ દાસર અને શ. અમ્મનલાલ દાસ નામના મુજરાતી શુદરચોએ દાખલ થઈ મુજરાતી લેખિ આવી સંસ્થામાં ઉત્પાદ તથા લેના એવે દરેકનો અપવાદ દૂર કર્યો છે અને તેને માટે આવણે તેમના આભારી થયા છીએ.

આજની સભાના પ્રમુખ મદદલા ગાંધી માહેબે આવણા ઘડેરમાં પોતાનો કાયમને વસવટ કરી સંચામ્મ, આશ્રમ સ્થાપ્યો છે અને તેમ કરી આપણાપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આશા છે કે આ ઘડેરમાં તેમની દાનવી તેવી બહેર જીંદગીમાં નવું જીવન રેડશે.

થોડા સમય પછી એન મી. જીન્સના પ્રમુખપણા નીચે ત્રોલી-રીયલ કોન્સ્ટ્રક્શન એન મી. પરાંજપેના પ્રમુખપણા નીચે સોશીયલ કોન્સ્ટ્રક્શન અને એન મી. ચીમનસાહ એલેક્ઝાન્ડરના પ્રમુખપણા નીચે ગુજરાત એન્ડ્યુટેશનલ કોન્સ્ટ્રક્શન લેન્ડવાનું કાર્ય આપણ સહેર તરફથી માથે લેવામાં આવ્યું છે. આશા છે કે તે કાર્ય ધણીજ ફેલેડમંદીથી પાર પાડવામાં આવશે અને તે આપણમાં નવી જાગૃતી ફેલાવશે.

સરકારી ટાઉન પ્લેનિંગ એક્સપર્ટ મી. મીરએ મીનએનર્સ એસોસીએશનનું તરીકા લોકોને માટે સારાં રેલ્લપણ બનાવવાની જરૂરીયાત પ્રત્યે લક્ષ્ય બેઠ્યું છે. કારીયર વર્ગની ઉપયોગીતા અને તેને માટે તેમનું જીવન વધારે સગવડવાળું કરવાના સવાળને પુરતી રીતે પ્લાનમાં રાખી તે પ્રશ્નને તેઓ દિલ્લોછથી હાથમાં લેશે એવી આશા છે.

હવે અંતમાં મડો આ વર્ષમાં જે કાર્પ કાર્ય જાગૃત્યુ છે તે ડુંકમાં ગણાવી શકાય વિવિધ પૂર્ણ કંઈ હુ. મડગના હાથે ચર થયેલી દાદાભાઈ નવરોજી દાદાધિરી અને સમ એ ગુજરાત પેસા ફંડની મદદથી ચાલતી મફત રાત્રિશાળાઓ વિગેરે સરકારી સારી રીતે ઉછરતી જાય છે. દાદાભાઈ નવરોજી દાદાધિરીનું કાર્ય આપ બધાની સમક્ષ આવે છે અને તે પ્રતિદિન લોકોને ફેરવી આકર્ષક થતી જાય છે તે બંને કહેવાની જરૂર નથી. પેન ફંડની મદદથી નવ શાળાઓ ચાલે છે અને તેમાં બધા યધને સ્વચ્છતા ૪૦૦ છોકમને જોગવાણી લે છે.

આ નિઠાબોને ફેલેડમંદ બનાવવાને મી. લાહેર અને વકીલ મી. કૃષિરલાલ હુડિય લાલ થણા ઉત્સાહ લહેરો લાગ લે છે વળી આ વર્ષમાં ગોખલે જયંતી જામારા ગંડ ઉજવી હતી જે કાર્ય હવે પછીથી ગોખલે સિંચાણથી બજાવશે. આજની દાદાભાઈ જયન દર વર્ષે જામારા તરફથી ઉજવવામાં આવે છે તે આપ મી. જાલો છો. વિશેષમાં આ વર્ષમાં ચાર જાહેર ભાષણો અપાવવાની ગોજના રાઇ હતી. ૧. આપણે ધર્મ અને ૨ દેશની ધાર્મિક સ્થિતિ. આ બે નાગજી સ્વામી પાસે અપાયાં હતાં. અને ૩. જામારા અને ૪. દેશની આર્થિક સ્થિતિ તે નિષ્ણોષ મી. કાલે પાસે ભાષણો અપાયા હતા વળી લોકો દુનર ઉચોગમાં વંદાર ને વંદારે આવશ્યો બને એવી ફેગવણી આપવા શાન અને ઉચોગ ભવનની યોજના આ મંડલના હાથમાં હાલ છે તે જુનુ અનુકૂળ સમય પ્રાપ્ત થતાં જામવમાં મેંદવમાં આવશે.

આ બધી આપણી હિલચાલે દેશની રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક સુધારા ગાય છે. પ્રથમની જાગૃત આપણા અને આપણા રાજકર્તા બેના હાથમાં છે, છતાં પછી અંગે આપણા હાથમાં છે. આપણે આપણા સમમાં જરોતર પ્રવૃત રહીશું તો આપણ પ્રગતિ પશ્ચીમ નજીક છે; અને ચોક્કસ માનવે કે આપણા રાજકર્તા પશુ તેને જરોતર રીતે પોષશે. આપણે આપણામાં જરોતર વિશ્વાસ રાખવો ઘટે છે અને શ્રદ્ધા રાખી શા કરવું જરૂરનું છે. અને તેઓ આપણને તેમની મેંદ સદાય થશે. તેમના જોખમદાર નાન નીનિવેદાઓ દિલ્લી પ્રગતિ ફેરવી અનિચાર્ય છે તે જરોતર સમજે છે. આના મં વિષમ આપણા રહેલ સંધાવેલ માછ વાહસરોવો જે ઉત્તાર શરવા છે તે આપણા હાથ

(આચારીના અકુર ઉપજાવે છે. અને તે સમગ્ર દુનિયાને હું આ વિષય પૂર્ણ કરવાની આપની-
જાન લઉં છું.

“England has installed into this country the culture and civil-
ization of the west, with all its ideas of liberty and self-respect.
It is not enough for her now to consider only the material on-
look of India, it is necessary for her to cherish the aspirations of
which she has herself sown the seed and English officials are
gradually awakening to the fact that high as were the aims and
remarkable the achievements of their predecessors a still nobler
task lies before them in the present and future in guiding the
uncertain and faltering steps of Indian development along sure
and safe paths.”

બેસતા વર્ષમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના સલાસદોને બે બોલ.

લેખક—સૌ. મારદા મહેતા. (બી એ)—અમદાવાદ.

પ્રિય બહેનો,

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને અષાઠ્ય આજ તેર વર્ષ થયા છે ઉત્તરોત્તર એવી ઉન્નતિ થતી ગઈ છે જાને સમસ્ત ગુજરાતમાજ નહિ પણ આખા હિન્દુસ્થાનમા એવી ખ્યાતિ મળીતી છે એના કાર્યક્રમમા તિગતર વધારો થયેજ નવ્ય છે, એ નોંધને સૂરને ન તાપ થાય છે સ્ત્રી જાતિની પ્રગતિને અર્થે જે કાલ પગલું ચોગ્ય લાગે તે શૂદ્ધ કરવાને આ સંસ્થાના કાર્યવાદકો તૈયારજ હોય છે. આ સંસ્થા અષાઠ્ય પછી ગુજરાતમાં બીજા સ્થાનોમા પણ એવી સરચાઓ રચાઈ છે એ એક શુભ ચિન્હ છે પરંતુ જે કાલ કાર્ય થયું છે તેટલાથી મતોષ માનીને બેસી રહેવાનો આ જમાનો નથી વિચળીને પ્રયત્ન, જૂના વર્તની મનાતિ, અને નવા વર્ષના આરંભને પ્રસંગે વેપારી લોક, તેમજ અન્ય વર્ગ ખેતાનો જૂનો દિશાળ તપાસે છે, અને નવા વર્ષની બાબી કદાચીને બ્લોટ ક્રે છે તે પ્રમાણે આપણે પણ અત્યારે જાણણ કાર્યનો દિશાળ તપાસવાનો છે આપણી જાતિની સ્થિતિ ક્યા છે, આપણે કેટલું વધ્યા છીએ, અને કેટલું વધવાનું બાકી છે તે જોઈને ને તે પ્રમાણે ચોગ્ય માર્ગ દાઢ ધરવાનો પ્રયત્ન છે ઇશ્વર આપણા કાર્યમા સદાય ધાઓ એટલી પ્રાર્થના છે

બીસમી સદીના દતિદામમા સ્ત્રીની ઉન્નતિનો પ્રમ ધણો મદદરનો છે ફિનિઆમા આ તરફ દૈરક વર્ષની સ્ત્રીની તમામ પકિતમા એક નવીન બાબ પ્રસરતું નવ્ય છે મનોમ તેમજ શીમત, સિલિન તેમજ અજ્ઞાન શ્રીએને તેમની ખેનાથી નવીન ઉપોચિતિનાને ઉપ ધણો

લાગે છે. ઉત્તર અને દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફથી ઉત્સાહ ભરી પ્રવૃત્તિ દાખલ થઈ છે. દુનિયાની મહાન પ્રગતિમાં સ્ત્રીઓ પશુ સહાય ભૂત થાને, તે માટે પોતાની બગિચાઓમાં બાગાન રૂપી અધિકાર ફર કરવા, અને તેમની સુધાગ્રણ કરવા સાર એક વચા સ્વેક દેશની સ્ત્રીઓ પાનપગ આમંત્રણ કરે છે. સ્ત્રીઓની આ વ્યવસ્થિતિ એ મુલ ચિન્હ છે કારણકે મનુષ્ય માનના બંધુત્વની જે રૂતિ મનુષ્ય વ્યવસ્થિતિમાં ફરી વળી છે તેને તે અનુરૂપ છે. અમેરિકાની સ્ત્રીઓએ જે પ્રવૃત્તિ માન્ય કરી છે, તે જ યુરોપની સ્ત્રીઓને માલ છે. ઈંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, અને જર્મનીમાંથી આવ્યા યુરોપમાંડપર એ પ્રવૃત્તિ ગઈ છે, અને એ ગતિ માથે તેનું સામર્થ્ય પણ વધતું ગયું છે. આ વિગ્રહમાં છેવટે સ્ત્રીઓને એ પ્રવૃત્તિના આમંત્રણનું માન થયું છે. અને તેઓ પણ વીમળા સંકાના આ ધીમ દસકામાં જે નવજનને ઉદય થયો છે, તેમાં પોતાનો વ્યય બનવવા લાગી છે. દુનિયામાં એવાં થોડાક કાળ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિને આવે છે, પછી પડીતો આવે છે દુનિયાના પ્રાચીન કુળમાં એટલે ત્યારે ઉત્તર યુરોપ જંગલીપણામાં ફેબો નહોતો, ત્યારે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને વાહેર સન્માન મળતું, તથા તે કાળની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં, તેમજ જાનમાં તેમને ભાગ હતો. પરંતુ તે પછીના મગવમાં દિવમાં સ્ત્રીની કીર્તિ ઝાંખી થઈ છે, આપણા દેશમાં બુદ્ધાચી થના દુમલા, અને વિગ્રહોને લીધે, આલના નિર્વતરના કલકથી વિદ્યા માટે થતા પ્રયાસ બધ પડ્યા. મનાક શાન્તિમાં રૂઢિ પામનારી સર્વ કળાઓ ખીલી ચડી નહિ, તે નવનમાં તથા અરાદમાં સંકામાં વિગ્રહો આવુ મહેવાથી દેશ ઉજડ થયો, અને સ્ત્રીઓના દિવ તથા તેમની કેવળી માટે બેદરકારી થઈ-તે દબાઈ ગઈ, અને દગણાજ તે આમત ફરીથી એતન થયા લાગી છે.

સ્ત્રીઓ ઉગી અને ઉન્નત પદની કલા સાધનથી પ્રાપ્ત કરી શકે તે પ્રશ્ન પૂછવાની તમે સલાએ લઈર નથી રહી સ્ત્રી વ્યવસ્થિતિ ઉદાર તેની કેવળીના મનુષ્યોએ માધારે રહો છે, એ વાત આપણે પણ હવે નિશ્ચયપૂર્વક માનવા માંડી છે ત્યાં સુધી તેઓ બચાન રહેશે, ત્યાં સુધી તેઓ અવનતિથી પીડિત રહી મનોરથમાં વ્યય લેવા શક્તિમાન થશે નહિ. પરંતુ તેઓને કેવળી આપણે તથા તેમના પ્રયાસ સુવ્યવસ્થિત કરવામાં સહાય થોડા તેઓ જન્મજેવી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ બનશે. માત્ર કેવળી, અને ઉપરોગી સંસ્થાઓ ગોચર સ્વતંત્ર તથા જ્ઞાન આપવામાં સમર્થ છે. યુરોપ તથા અમેરિકામાં સ્ત્રીઓના મંડામાંથી સ્ત્રીઓએ બુદ્ધાચી નહોતી તેવી જે વધારે વિશાળ દરિઓ, વધારે વિસ્તૃત રોડ પ્રાપ્ત કર્યા છે તથા જીવન તરફ વધારે ઉત્તરવળ તથા સામાન્ય રીતે વધારે ઉપરોગી રૂતિ પાવણ કરી છે, તે સર્વ આપણે પ્રાપ્ત કરી ચકીય બુદ્ધાચીમાં જે આજસ તથા બેદરકારી આપણી આસપાસ ઘીટમાં પડ્યા છે, તે ઉપર નિમી, અરીમ શીમંત-સર્વ વર્ષની સ્ત્રીઓએ થયું બાગે ખબરી પામવાનું વરૂં છે. આ કાર્ય કાંઈ એક વર્ષ કે ધર્મ અથવા દેશ કે ખડમાં આમે છે નથી. આખી દુનિયામાં સ્ત્રી વ્યવસ્થિતિ માનસિક ઉન્નતિ કવવાનો તથા મહેરમાં તેની પછી ઉન્ન કલ્યાનો એ કાર્યનો હેતુ છે. આ બાગન સ્ત્રી પ્રવૃત્તિનાં નિત બુદ્ધા નથી, સ્ત્રીનું દિન છે તેજ પ્રવૃત્તિનું દિન છે. એક ઉમ્મજ નાટકકાર કહે છે કે “ સ્ત્રીઓ પ્રવૃત્તિ

સામાજ્ય અથાવે છે, તેમને પરિપૂર્ણ બનાવે, જેટલી તે વધારે સંસ્કારી થશે તેટલા વધારે સારા પુરોગ થશે. સ્ત્રીઓના મનની કેળવણી પર પુરોગેના આધાર છે.”

કેળવણીથી, જ્ઞાનથી, સ્ત્રીઓ પતિની સહચરી, તથા શુભ કાર્ય પ્રેરનાર સરકારિણી બનવા લાયક થઈ શકે, પોતાના હોકારના આચરણ વ્યવસ્થિત કરી શકે, અને તેની સાથે ઉત્તમ નાગરિક (citizen) થઈ શકે. એ કાંઈ ઇચ્છુ છે, તે શુભ શિક્ષણને લીધેજ ઉત્પન્ન થાય છે.

માત્ર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, વેદીઓ ફોર થવું એ આપણો આશય નથી. પરંતુ જીવનનું ખરું કર્તવ્ય, ખરું સ્થાન શોધવું અને તે પ્રેરણાનું એજ ખરો અશય છે. આપણા દેશની પ્રાચીન કીર્તિ ફરી ગેળવવા માટે કેળવણીની જગો વધારે ને વધારે મંબળાતી જાય છે.

જીવનનો ખરો આનંદ મેવામાં છે, અને સારી સેવા કેવી રીતે બનવી શકાય તેનું જ્ઞાન મંપાદન કરવું એજ કેળવણીનું ખરું પરિણામ છે. સંભાળ એ રાખવાની છે કે, જે માર્ગમાં પ્રવાણ કરતાં હોઈએ ત્યાં આપણાં પર કુટુંબ અને પ્રજાની વિસ્મૃતિ થવી ન જોઈએ. જે એમ લાગે કે આપણી પરિસ્થિતિ તો ધણી વિપરીત છે, સામાજિક સુધારા કે વ્યક્તિનો સુધારો થઈ શકે તેમ નથી, તો તેમાં હિલગીર થવાનું કારણ નથી. ઉલટું એ તો આનન્દનું કારણ છે. કારણકે એવી પરિસ્થિતિ હશે તોજ સેવાનાં કર્તવ્યનો અવકાશ રહેશે અને આપણા કર્તવ્યનું એક સ્થાયી લક્ષ્યસ્થળ રહેશે. અને આપણી કેળવણીને ઉપયોગ એજ માટે કરી શકાયો.

અત્યારે આપણું કર્તવ્ય, હરમાં તેમજ શાળાઓમાં શિક્ષણ દેવી રીતે આપણું તે સીખવાનું, તથા આપણા દેશનું જ્ઞાન, દ્રવિતા, શ્રેય અને નિર્માણ તથા મવાનું, અને તેની સાથે દરર જીવવાનું છે. ત્યારે જે કાંઈ કાર્ય હાથમાં લેય, ત્યારે જ્યારે તે સલાહ આપે, તે સર્વમાં લક્ષ્યસ્થળ, મધ્યગિન્દ્ર આ રાખવાનું છે. રાષ્ટ્રિય ધર્મને બંધન કર્યાં જે કાંઈ આપણી ધ્યેય કે આપણી પ્રગતિ હોય તેને અવકાશ ન આપે. આપણા દેશમાં આપણી મેવાની જરૂર છે એ સ્પષ્ટ જ છે. આપણી માદરૂરી છોકર ગરીબ છે. “મધું સહુ, ગરું એક આમુકા ધન” એ તો નીકળે છે. આ દુઃખ દુઃ કરવું તે સર્વ એ માન્યતા ખરી પુત્રીની અંત કરણની અભિલાષા હોવી જોઈએ અને આપણા દેશ પ્રથમ પંક્તિનો. થાય તે માટે આપણું પોતાનું તેમ જ બીજા સર્વ દેશનું જે કાંઈ ઉત્તમ હોય તે શકે, આપણા દેશમાં એક જ કરીને સ્ત્રી વ્યક્તિની કેળવણી પદ્ધતિનો સગીન થાયો સ્થાપવા એ તરફ પ્રવાણ હોવું જોઈએ. બીજા દેશમાં આવવા પુરોગેજ, જે એમ હોય તેજ પદ્ધતિ આંખ ખીચીને અદ્યક્ષ દેખાવી જરૂર નથી. આપણી રિયલિટી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ સામગ્રી લેવી જોઈએ.

પુરોગ સ્ત્રીઓ ઉપર જ-એજ-અથી દાખ અથાવે છે. કાળ તથા સામાજિક પરિસ્થિતિને લીધે તેમાં સહેજ-જાજ કેન્દ્રાર બેવામાં આવે છે. છેક શરૂઆતમાં-જ-અથી લોકસા સ્ત્રીને ઉઘાડી રીતે શુભામ, કામ કરનાર પણ, મલુ નઈક ગણવામાં આવતી આપણા દેશમાં ઘણે ઉકાણે તેને જ્ઞાનપ્રાપ્તમાં ખૂબી મુકવામાં આવે છે. અને નવગરાના વખતનું

અમકરુ ગણવામાં આવે છે. ઈન્દ્રિયા મધ્યસ્થમયમાં ફરતો કરતાં જરા મંદીઆતી અને ઘોડા કરતાં જરા વધારે વ્યતી વસ્તુ ગણાતી, વિદ્યેશીઆ ગણીના વખતમાં છવતું નુકસ આબુણ સ્ત્રી ગણાતી. મનતા, અને નિર્દોષતાની મતિ ગણાતી. પરંતુ અવકાશના ઉપયોગમાં તેની કંઈજ કિંમત ન હોતી. આ જાનામાં સ્ત્રી ભવિતે પોતાની ભવતું જાન થવા માંડ્યું છે, અને પત્નિચિનિના બંધન પાંજરાના દ્વાર કોકવા માંડ્યાં છે. પાંજરે થોડું મોડું થયું માંડ્યું છે. પરંતુ તે દરુ પાંજરે તો ખેંચે. યુનિવર્સિટીમાં પરીક્ષા આપવાની પંચાનગી મળી છે. હત્તમ પક્ષિમાં પાસ થાય છે. પરંતુ ઈન્દ્રિયામાં પ્રિમી મેળવવાને તે ભાન્યશાળી થતી નથી. વડીની પરીક્ષામાં પામ થાય છે. પરંતુ આપણા દેશમાં વહીવટ કરવાની તેને પંચાનગી મળતી નથી. અવકાશના બીજા વધારામાં જાય છે તો સ્ત્રી પુરુષના પનારમાં ધણેજ બેદલાવ રોય છે. પરંતુ પુરુષથી દુષીત થાય તો તે કુદરત પુરુષને જનસમાજ દુષી કરાડે છે, અને ભોમ થઈ પડેલી સ્ત્રીને ઠગ્યાનું સેરુ પડે છે. ખસે પગલે સ્ત્રી તે પુરુષનું ગંગા સ્વીકૃત છે તે માલુમ પડી આવે છે, એ ગારી સ્થિતિમાં હોય તો તેની આમપાસ પુષ્કળ નોકર આકર રોય અને લાખો રૂપીઆના ઘરેણાં હોય. ગરીબ સ્થિતિ રોય તો તો તેના હુબો પાંજર નહિ. વિષમતા તો હોયજ. પુરુષના જનાવેલા જનનમાં તેને સ્વેચ્છા છે એટલે તેને આપ તો હોઈ શકેજ નહિ. સ્ત્રીજનના સર્વન આસ્ત્ર ૧૧ માં ને એક વખત પોતાની રાણીએ કાષ્ટ દેડી ઉપર રહેમ કરવાની વિનંતી કરી ત્યારે મનને જાણ્યું દીધો “મંદમ, હું તમને પંખો દત્તો તે હોકાં જાણવાને માટે તમારી સલાહ લેવા માટે નહિ.” આ વચન તો ધણાં વર્ષો ઉપર કહેવામાં આવ્યા હતાં. પરંતુ જાણ મેંદાના ફેરાર થયા છતાં દરુ પણ અંદરખાનેથી તો સ્ત્રી ભવિત પ્રત્યે પુરુષોની ગાંભીર શક્તિ છે.

આવી નિયતિ તો મુધરેલા ઇંગ્લેન્ડની છે. ત્યારે આપણે તો ક્યા આવીશું. દરુ એ આપણે તો હોકાં જાણે ત્યારથીજ કહીએ કે પથને જાણે. અથવા કેટલેક કેટલે તેને હુધીની કરી દે છે. પથરો, તે આજના જતાં મિશીમ વેન્કલરટ કે મિસ ક્રેડેન્સ તાકાલીનમતી નિયતિએ શ્રી રીતે પડેલી મદદ ૧ પરંતુ પુરુષો તરુથી ચતું અપમાન, આપણી અવમ નિયતિ એ તરુ મુગે મોરે વ્દયા કરાશે કે પુરુષોને રોય દરને ગેસી નેવાનો જરા ખબત નથી. આપણે દેશ પડે ટકે, જગાદ ચક્ર મળે છે, આપણી શારીરિક મુખતિ હેજન ધમાઈ મઈ છે, આપણે જે પ્રજાને જન્મ આપીએ છીએ તે હેજ નિર્માલ્ય થઈ ગઈ છે. આપણે દેશ એટલે આપણે પોતેજ એમ સમજવાનું છે; તો તે નિયતિ મુધારવાનું કામ આપણજ છે. આપણે તો આપણા પુરુષોને મંદ કરીશું, તેમને અવકાશ સંજા કરીશું તેમના ઉચ્ચ આશયો સમજાવો પ્રથમ કરીને તેમના કાર્યમાં સલામત થઈશું તો આપો આપ તેઓમાં આપણે માટે માનરૂપિ ભયન થશે, આપણી મિમત વધશે અને તેને પરિણામે દરુજ પ્રાપ્ત થશે.

આપણે જે ઉપર ઈન્દ્રિય સ્ત્રીઓની નિયતિની વાત કરી તેજ ઈન્દ્રિય સ્ત્રીઓ પેન્સના પતિ, આપ, જાણોતી સાથે પામનું રક્ષણ કરવા માટે ઈન્દ્રિય હોડને અને નિશમાં વસવા અઈ હતી. તે વખતે તેમની એવીજ નિયતિ હતી. અત્યારે ત્યાંની સ્ત્રીઓની આ નિયતિ છે !

એક ફેન્સ અન્યકર્તા કહે છે કે "યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં પુરૂષો સ્ત્રીઓનાં વખાણ કરતાં બાળેજ નજીય છે. પણ તેઓ તેમને પ્રુકળ માન આપે છે તે હમેશ માણુમ પડે છે. પત્નીની શુદ્ધિ માટે તેમને મ'પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે, અને તેમની સ્વતંત્રતા માટે અત્યંત માનવૃત્તિ હોય છે. "

પ્રથમ ત્યારે આ સ્ત્રીઓ પોતાનો દેશ છોડીને, અમેરિકામાં ગયા તે વખતે તેમને હરકમેય ત્યાંના નજી વતોઓની શીક રહેતી હતી. કારણકે એ લોકો અબુજ જનુની હતા. અને ગમે તે વખતે તેમને મારી નાંખતા; ધણીવાર દિવસોના દિવસો સુધી તેમને બૂખે દોડાવતુ પડતું. પુરૂષોને બહાર જતું પડે તેથી એકલે હાથે શૂખ, માંદગી, હુલકાટ, વિગેરે મામે બાય બીડવી પડતી. કોઈવાર જંદુક લાકને પણ મામા ચલુ પડતું. આવા પ્રસંગોને લીધે તેમનામાં તેમજ તેમની મંત્રિતમાં સ્વાઅપની લીન શુદ્ધિ નશ્વત થઈ. આવે વખતે તેમની સ્વતંત્રતાની આડે આરવાની પુરૂષોને ઇચ્છાજ ના મ્હે. કારણકે તેમની પાસેજ નહીને, અને તેમનાં પોતાનાજ બાળકોના રક્ષણ માટેજ તેઓ પ્રયાસ કરતા. આ જ સ્ત્રીઓ જંગલની છુપડીઓમાં આનંદ અને સસિકતા રેડતી, અને પુરૂષોને તેને લીધે ધણી યાન્તિ વળતી. તેજ પ્રમાણે સંકટને પ્રમંગે દહતા અને સૈર્ધ તેઓ દેખાડતાં, તેની પણ ધણીજ કદર થતી. અશુદ્ધ પન છોડીને માત્ર મર્મનું રક્ષણ કરનાર પુરૂષોની સાથે સ્ત્રીઓ શબ્દ માદી જેવી સ્થિતિ છોડીને, આનંદ ભોગવવાને નહિ, પણ માત્ર પોતાના પુરૂષોનાં પર માંદવાને: તેમને મદદ રૂપ થવાને તેમણે દેશ છોડ્યો હતો. અનેક આપદાઓ તેમને વેડવી પડી હતી. શરૂઆતમાં મોટર આકરનું સધણું કામ પોતાની મેજે કરી સેતું પડતું. યુ'પમાં આપવાનાં પણ મેજે જ. પેનમાં હજી ફેરવવાતું, બી રોપવાનું, મધણું મળ્યુંની કામ પણ તેમને કરતું પડતું, તે લાગતા મજા વનીઓ સાથે રક્ષણ કરવા માટે ખંદુકે ફેડતાં તેમજ થીજત સર્વ સ્ત્રીઓવાર વાપરતાં શીખવાની જરૂર પડતી. ગમે તેમે કસોડીને પ્રસંગે પણ તેમણે ધીરજ છોડી નહોતી. આમાંની કેટલીક સ્ત્રીઓ તો છેક અનાથ થઈ ગયેલી હતી. તેથી પેટનું પુઈ કરવાને પણ તેમને મહેનત કરવી પડતી. પરંતુ તેથી પણ તેઓ કળતી નહિ. આ પ્રમાણે પુરૂષોની સાથે રહીને તેમના સુખ દુઃખમાં લાગ લેવાથી સ્વાભાવિક રીતે પુરૂષોને તેમને માટે અત્યંત પ્રેમ અને માનની જ્ઞતિ થઈ. તેના ઉપર તેમનો વિશ્વાસ પણ ધણે વધ્યો, અને પુરૂષની ખરેખરી મદદચરી ગણાવવા લાગી. આટલી સખન ઝંદગી ગાળ્યા છતાં એમના બીતરમા કાછ હજુપ પડી નહોતી. તેમનું ખર લક્ષ તે ધર, પતિ, અને છોકરાં તરફજ હતું. તેમને માટે તે મહેનત કરતી, અને આર્થિક ભોગ આપતી. શુદ્ધવનને વધારે સુખમય બનાવતુ એજ પોતાનો મુખ્ય ઉદેશ હતો.

આનો ખરો પુરાવો તો ત્યાર પડી જો ઈંગ્લંડ સાથે મોટો વિશ્વ યુધ્ધ, જેને (The War of American Independence કહે છે) તે પ્રમંગે મળી આવે છે. આ વિશ્વહનું પ્રરણ એ હતું કે અમેરિકા ઈંગ્લંડને પેસાની મદદ કરતું હતું, કે બંરતુ હતું, પણ રાજ્ય વલિવટમા અમેરિકાને જરા પણ દિરસો ન હોતો. તેથી તે હક્કને માટે તક મર પડી. શરૂઆતમાંજ ત્યારે આ તોફાનની વાત અમેરિકાની સ્ત્રીઓને કાને પડી ત્યાર-થીજ તેમણે પોતાના કાકા, માપ, ધન્યને મળુજ ચરે ચલેવા માંડ્યું. પોતાના દેશન

દહનું - શશુ કંનુ, સ્વમાન વગવતુ એ કળવ્ય છે એ તેમને દહતાથી શીખવ્યું હતું. થી કાંઈ પણ માન દેશમાં આવવો નહિ એ જાણત પણ તેમનો જ સખન આમદ દનો દેશના લોકની ધર્મ નિરૂદ્ધ મયદા શખન દેશથી કેટલું તુકચાન માય છે, તે દેશીય પ્રજાને સિદ્ધ કરી આપવા માટે એ પ્રયત્ન કરે છે. તે પ્રાન્તમાં બેરા તથા છોટીઓને પોતાની મેળે વણવા, જાતનાં ઉદ્યમ હાથમાં લીધા, અને ગમે તેટલી અગવડ પડે તે વેળે પણ અડાનો માલ વાપરવો નહિ એવો નિશ્ચય એકત્ર મહાન ધર્મને કયો ગમે એવા પાદ્ય સ્થાપને જાને ઉદાહરણે પીવા માંડ્યા, અને તેનું નામ 'લિખાઈ દી' (સ્વતંત્રતાની સ્થાય) પાડ્યું ત્યાં સુધી ઇંગ્લેન્ડ અમેરિકન સરકારનો સાથે અન્યાય અને દુષ્ટાણ કરીને ધાનથી વર્તીક નમે ત્યાં સુધી અમેરિકન સાથે ઇંગ્લેન્ડે કાંઈ પણ વેપારની આવા રાખી નહિ એ મિત્ર દેશના ત્યાંના પુરોના પ્રયત્નોમાં મદદ કરવાને અમેરિકન સ્ત્રીઓએ જા. પણ પાછી પાની દરી નહિ ગમે તેટલું દંડ પડે, ગમે તેટલી અગવડ પડે, પણ તે ગર્વ ધણી ઉત્સાદથી સદન કરતી, અને હેવટ વેપારને તુકચાન આપવા જતાં એ ઇંગ્લેન્ડે ત્યાં પોતાનો મમત જારી રાખીને અમેરિકન લોકોને ઠેકણે લાવવાને નમ્ર ગોદવું ત્યારે પણ ત્યાંની સ્ત્રીઓએ મરજી પર્વત તાલ કરવાને આમદ કર્યો. અને ત્યારે ધર આગળે લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે પુરોને દરીઆ, દુપડાં, વિગેરે સધળી માંગણીથી મજબૂત કરીને નાંત કરણના ઉમગાહ, અને આવેશથી તણસામમાં મોકલ્યા રહતી, નિગદ્ય થએલી પત્ની, બહેન, માતાને ધેર મૂકીને નથી આપ્યા, પણ ખરા પીર પુરુષની માફ નામાર કર્તવ્ય મનસીયુ એવી ઇચ્છવાળી સ્ત્રીઓના આગિચાંદ અને એના વિચારે તેમનામાં વધારા જગ પ્રેર્યું અને તેમના પ્રયામનો ચોક્કસદો તેમને હેન્ટ મળ્યો પણ ખરો. મત્યનો જય એ સિદ્ધાન્ત આગળ આગ્રે તે પ્રમગનો એક સ્ત્રીના પગ દર્શાવે તેમ જોય છે.

'મહે' શા દર્શુ છે તે કું નમને કદીશ. અતઃ જુની પ્રાર્થના, અને આલિવાં નમન ન્દારા એમાં એક લાકને મહે' રણ સમામમાં મોડ્યો છે. મ્હારી લાજ એ જાગે એવી કુ મારા પણ છું. એ મ્હારે વીસ હોદા અને લાકઓ દોત તો તે જધાને કું મોકલત ન્હા. શ્રી! અર્ચમાં અને પર અર્ચમાં સ્થળે પડાગે થયો છે જરૂર જ ની એક પાછ પણ દુ અવતી નથી, અહ કિલ્લમ પછી મ્હાય તો મહે પીધીજ નથી અને એ નવી મેળી કે અંગ વેચાતો લીધો નથી અને મહે પહેલાં દિ દર્શુ નંદોણ તેણે મમ ક વા હો માંડ્યુ છે ગુચતા શીખી છું, મને મ્હારા નોકરોને માટે અમેરિકન દેશના મોલ્લ કુ પોતે ગુચુ કુ અને આ પ્રગણે જન મમા-ના દિનાથે આગે દિ-એ રાવણ પ્રમલ્લ કું છું દું જાળું છું કે સ્વતંત્ર થકને એક જાર મ વુ તો છે જ, પણ ગુચમ તરીકે તો હદી હદવા ચોખ્ખા નથી મ્હારી મળી અમેરિકન બહેનોની મત્થાન તે આવીજ આવતી છે. પાર્ગીઓ, ઉમળાઓ, દિમતી મપડા પહેરવાનું સર્વ દેશ દામ માટે હોડી દોડુ છે, એ સ્ત્રીઓના જાવ થાય છે તો આપણા પતિ, લાકઓ અને પુત્રોના નત મરજીમાં કેટલો લુરસો ઉખાતો દોવ જોયો. મનુ કે સ્વતંત્ર થયું જ તેમને નિશ્ચય છે "

આજ પ્રમાણે દરેક પકિતની ઓળખ એકસંપ કરીને મહેનત કરતી હતી. મોટા વાળીચંદનની પત્તી સ્થાપે વહેલી ઉડીને રાત્રે મોટા લગી જાગીને ધનાચેલાં ગિપાઇઓ માટે મોજાં શુંથતી. એક પ્રમુખે મિસિમ દ્રોપ નામની કાંઈ સામાન્ય સ્થિતિની બેરી લખે છે-

“એક વખતે અમે કેટલાંએક મળીને ચૌહિંચંદનની પત્તીને મળવા જવાનું નક્કી કર્યું અને એવડી મોટી બેરીને મળવા જવું એટલે અમે તો અમારાં સારામાં સારાં લગણાં પહેરીને ગયાં, ત્યારે એમણે તો સારાં છીંટનાં યુગ્મ્યાં પહેરેલાં હતાં અને મોડાં મોડાં મોજાં શુંથતાં હતાં. તેમણે બહુજ સારી રીતે આવકાં આપ્યાં, અને થોડી વાતચિત પછી એ તો પાછા શુંથવા મંડ્યાં. અમારા હાથમાં તો કાંઈ શુંથવાનું નહોતું અને આ મોટા પ્રેસીડેન્ટની પત્તીને જોઈને અમે તો વીચાં પડી ગયાં, ધણી પાછળથી અમને ધણીજ મીઠાસા અને ધીમાંસથી અમને જરા પણ માધું ન લાગે એવી રીતે કર્યું કે આ વખતે આપણે અમેરિકન સ્ત્રીઓએ બહુજ ઉચ્ચી ધવાની જરૂર છે. કારણકે ઈંગ્લેન્ડ સાથેના વેપાર બંધ થવાથી ધણી જરૂરની વસ્તુઓ આવી શકતી નથી. આપણે પોતે બનાવી ન શકીએ તેવી વસ્તુઓ વગર ચલાવી લેવાની રેવ આપણે પાડવી જોઈએ. આપણા પ્રતિ અને ભાઈઓ! ત્યાંજ દેશબંધિના ગાદદર્શક થાય છે ત્યારે આપણે ઉચ્ચી ધધને દબાવવા એસાડવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે અમેરિકામાં સરકારાત્મકી જ સ્ત્રીઓમાં રાષ્ટ્રિય ભાવના જાગૃત થઈ હતી અને ધીમે ધીમે તેમાં વૃદ્ધિ થઈ હતી. તે મમળના રાષ્ટ્રિય જીવનની સ્વચ્છતા માહિતી સ્ત્રીઓને હતી અને તેજ પ્રમાણે તેમનું વર્તન હતું. યુનામગીરી નાણુક કરવામાં પણ સ્ત્રીઓએ ધણીજ આગળ પડતા ભાગ લીધો હતો. આ પ્રમાણે દેશની દરેક લીલાચાલમાં તેઓ આગળ પડ્યા ભાગ લેતી, અને સ્ત્રીઓ કરી શકે એવાં મળ્યાં કામ પણ લાગે તો ધમર મીત્તર અને દેગ એવા બનવવા ખાતર ઉપાડી લેતી અને તેથી પુરુષોના કાર્યમાં ધણીજ મદદ મળતી અને તેમને લાઠ જોડા થતા.

જે સ્થિતિ તે વખતે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની હતી તેજ સ્થિતિ અત્યારે આપણા દેશની છે. આપણા પુરુષો દેશની સામાસિક અને રાજકીય ઉન્નતિ માટે તન તોડીને શ્રમ કરે છે, જીવન અર્પણ કરે છે. મ્યુનિસિપાલીટી, લેજિસલેટિવ કાઉન્સિલો, વગેરેમાં વ્યાજબી દ્રષ્ટિ મેળવવા માટે સ્વમાન સાચવવાને કમર કરીને ગાય બીડે છે. કોંગ્રેસો, કોન્ફરન્સો મેળવીને દેશની મેવા બળવે છે, સ્વદેશી અને સ્વારાજ્યની ચળવળ ચલાવે છે. ત્યારે આપણે ક્યાં છીએ? આપણે તો સ્થવારથી સાંજ સુધી પેટની પૂતળ કરવામાં; આડોસી પાડોસીની બધી કુચલી કરવામાં, સારાં સારાં તદ્દન નવી દેશનના કપડાં ધરેણું પહેરવામાં, બહુ બહુ તો ડરેસ કરીને મેળાવકામાં જવામાં કે ગાડીથીડે મહાધીને સહેલ કરવામાંજ આપણા દિવસો પૂરા કરીએ છીએ. જરા વાંચતાં આવડતુ હશે તો ઉપર ચટકે ન્યુસપેપર વાંચીશું કે નોવેલોના પારસી તરખૂઆ વાંચીશું. આ ઉપરાંત આગળ કાંઈ નહિ. પણ બહેનો! એમાં આપણું કાંઈ વળવાનું નથી. આપણે જો આપણા ભાઈઓને મદદ નહિ કરીએ તો એમનું કાર્ય સફળ થવાનું નથી. તેટલા માટે આપણે કાંઈ મ્યુનિસિપાલીટીમાં જઈને કે કાઉન્સિલોમાં કે કોન્ફરન્સોમાં જઈને લાંબાલાંબા હાથ કરીને ભાષણો આપવાની જરૂર નથી. એનું સ્થર કરેલું છેજ નહિ. પરંતુ એક તો આપણે એ સવળી જાળતા બેસાવર સમજવાને

પ્રપત્ન કરવાનો છે. મ્યુનિસિપલ ગવર્નમેન્ટ એટલે શું? તેનો વહીવટ કેમ ચાલે છે? કોન્સેપ્ટ એટલે શું? આપણા દેશના મહાન પુરોગાએ અત્યાર સુધી શું શું કર્યું છે? આપણા દેશનો મન્ય વહીવટ કેવો છે? ડીમોક્રસી, ઓરોક્રસી, બ્યુરોક્રસી, હોમરૂલ એ શબ્દો એટલે શું? એ બધાંબર મમજીને, આપણે પુરોગાને જતાવતું બોલ્યું છે તેમના કાર્યમાં અને પત્ન રસ લઈએ છીએ અને તેમને ધીરજ દઈને કામમાં ઉત્કેરવા અને મદદ કરવી, તે કેવી રીતે? દર્યાન તરીકે સ્વદેશીનો વિપવ લઈએ. સ્ત્રીઓને હરતક એટલે વહેવાર ચાલે છે કે નો આપણે દર પ્રતિજ્ઞા લઈશું તો ધણી વંશીઓ આપણા ઘરમાં પરદેશી વપરાતી હશે. ખામ કરીને સ્ત્રીઓનાં કપડાં, કીર્ત્તુલ, મેન્જેરટર, ક્રાન્સ, ઓસ્ટ્રીયા વિગેરે ભાગમાંથી આવતાં કપડાંને લીધે આપણા લાખો વજુદેન બૂબે મરતા થયા છે. એ વાતની કાઈથી ના કહી શકાય નહિં. હવે આપણે ને થોડો વખત હાલ આપતી કુલ રકાકે દેશનોને પડતી મુશ્કેલી, અને અહીં બનતાંજ દેશથી, મુનરાઉ, ક્સબી સાડીઓ, કમળ, ચોળાઓ પડેરીશું, લેસ, લટકણીઆં, શુટ મેળાં મુશીને, આપણા સાદા મુંદર પ્રોપાક પહેરીશું તો ઘણે કાલે થશે. એક તો આપણી શેઠા વધશે. કારણકે આપણી સ્ત્રીઓનો પ્રોપાક ધણીજ મનોહર છે. તેમાં પારકાનું મ્યુનકરણ કરવા જેવું કાંઈ છેજ નહિં. બીજું એમ ક્યોથી આપણા દેશના લાખો પેપારીઓ, મજૂરોને આશ્રમ આપી શકીશું, અને ત્રીજું પુરોગાને દેશ સેવાને માર્ગ સરળ કરી આપીશું. ચોથું આપણી એક નિષ્ઠાવાળી દેશમંત્રિને થાયથી આપણી પાડોશી તે પ્રમાણે કરશે, અને મહુથી વધારે મદતવનું આપણાં બાળકોનાં કુમળાં મજજ ઉપર દેશમંત્રિ, દેશને માટે પ્રેમ એ જાવ મચેલ ઉત્પત થશે અને આગળ ઉપર એ લાખની શક્તિ ધારી ખરા દેશ દિનેમ્મુ સ્ત્રી પુરોગાને સમ્મન વધશે.

તેજ પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલીટીના કાર્યમાં આપણે રસ લેતાં ચર્ચીશું તો શકેલી સ્વચ્છતા, જાળકાની પ્રાથમિક કેળવણી, સ્ત્રીઓનાં દવાખાનાં વિગેરેની જરૂરીઆતો, ખોડ ખાંપણે બરોબર મમજીને પુરોગાને કહી શકીશું અને તે પ્રમાણે પડી સુધારા કરવાના પ્રપત્ન થશે.

સાંમાસિક રીતરીવાજોમાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. અત્યારે તો આપણે ધણે ભાગે સાંભળીએ છીએ કે પુરોગા મામાણક સુધારણામાં આપણા દોષ કદાકે છે, અને થશે ભાગે ને ખરો છે. નો આપણે એમ નિશ્ચય કરીશું કે છોકરીઓને સોળ વર્ષ પહેલાં પરજાવવી નથી તો મગદુર છે કે પુરોગા તે પહેલાં પરજાવવાનો આમંત્ર કરશે? ભગ મરજીના નકામા ખર્ચ માટે નો આપણેજ છદ પકડીશું કે, ના અમુક ખર્ચ તો નથીજ કરવો, જૂના જ્વાબ માટે, રૂઢીને વળગી રહેવા ખાતર ખરા પરસેવાનો પેસો, ન્યત વસમાં ઉસડી નાં જુવાની નો આપણે ના કરીશું તો શું તમને ધારો છે કે પુરોગા કરજોનો બોલે જ-મારા સ્ત્રી જીવવાને માટે એવાં ખર્ચ ઉપાડે ?

છોકરી દશ અગીઆર વર્ષની થઈ કે નિશ્ચયથી ઉગડી લઈએ છીએ. કેમકે આપણને કામતી આપવા પડે છે. અંચવા ન્યાતનાં જૈવાં આપણી મજરી કરે છે. નો આપણે મગજ નું કે છોકરીઓને ભણાવવામાં જ એની કુદરતીનું દિન સમજાવું છે તો માત્ર આપણને થયે આગમ મને, કે દેવ દર્શને કાયા ફટવા જવા માટે ભટકી શકાય તે ખાતર એનો જીવનનું દિન ખસાજ નહિં કરવાનો પ્રયત્ન કરીશું. આ પ્રમાણે સૌ કેળવણીની પ્રવૃત્તિ કરીશું.

રેવા ફૂટવાને, ક્ષીણી ગયાને ધણેજ સરમ કરેશે જંગલી રીવાજ છે તે ને આપણે પોતેજ એકાં થઈને ક્ષાલી નાખીશું તો તેમ કંવામાં પુરૂષો આડે આવવાના નથી.

આ પ્રમાણે દરેક મામાજક સમાજના પ્રશ્નનું નિરાકરણ લાવવામાં આપણે સદાન જૂન થઈ શકીશું.

આપણે એક નિઃશ્ચયનાં, દૃઢ આશ્વસના, અને ધૈર્યવાન થઈશું તો દરેક રીતે પુરોગાને મદદ કરી શકીશું. આપણાં ઘર ઉપર, બાળકો ઉપર કાર્ષ આપ્તતા આવે તે વખતે 'હિસ્ટોરિકલ' ન થઈ જતાં મમયશ્ચકતા વાપરીને યોગ્ય ઉપાયો લેનાં થઈશું તો પુરૂષોને આપણામાં વિશ્વાસ બેસશે અને આપણી ગચ્છેલી પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવી શકીશું. આપણે સુધી પુરૂષોએ એકલે હાથે પ્રયત્ન કર્યા છે, આપણે નોંધએ છીએ કે ક્યાં સુધી એ શ્રેષ્ઠતા પ્રવાસ સફળ થયો છે. ને આપણી સલાતુરૂતિ, મદાય આપીશું, તો તેમનામાં દાનર મળુ બળ વધશે, અને જે કાર્ય આ અર્ધ સાધ્યી નથી થયું તે પાંચ વરેની અંદર કરી શકશે. આપણામાં જીવંત શક્તિ દેલી છે તે તો બધાં જાણેજ છે. જગતમા આપી રહેલી શક્તિને સીરવરૂપ આપવામાં આવે છે. મંદાન પરમાત્માને પણ વધારે વંદારે શક્તિમાન બતાવવધ ખારે જગત્જનની એમ કહેવામાં આવે છે. તો આપણે તો ખરેખરી જનનીજ છીએ તો આપણે સંશય લાવવાનું કારણ નથી.

આ ઉપરાંત આપણને જણાવે કે આ ભદ્રતાપલા જમાનામાં આપણાં કર્તવ્ય શાં છે. સારી સંતતી ઉત્પન્ન કરવી, તેમને યોગ્ય કેળવણી આપવી; અને ઉત્તમ શુદ્ધ બનાવવા માંમાં ત્રણ પ્રકારની સેવા આપી અદ. જાગક પ્રત્યેની, ખતિ પ્રત્યેની અને જન સમાજ પ્રત્યેની. આપણે કર્તવ્ય પ્રદેશ, દરિદ્રિ-દુ નિવાજ કરવાનાં છે. સારી શૃદ્ધિથી એટલે ઉત્તમ નાગરિક એ ઉદ્દેશ રખાવાનો છે, ને આપણે આપણા પોતાના ઘર અને તેની આસપાસની જગ્યા માફ રાખીશું, પાડોશી પાસે રખાવીશું તો મુનિસિપાલીટીનું કામ થઈ જાયું થશે.

સહેલી તરીકે આપણે કેળવણીના પ્રચારમાં-મુદ્રામાં સારી રીતે જાગ લઈ શકીએ નિશાળના શિક્ષકો મારે Co-operation કરીને આપણા પોતાના બાળકોની કેળવણીમાં લેમજ બીજા બાળકોની કેળવણીમાં સુધારો વધારો કરી શકીએ. વળી આપણા દેશમાં તો મુનિસિપાલીટીના દક્ષ સીઓને છે તે તેના પગ આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. જે માણસ આપણા Grievances-આપણી જરૂરીયાતો સાંભળે તેવા માણસને મુનિસિપાલીટીમાં લખાવ કરી શકીએ.

બાળકોની સુધારણના દરેક પ્રયાસમાં સારી રીતે જાગ લઈએ. ઊકડાઓની રમત-ગમતોનાં કસરતનાં માધ્યમે પૂર્વ પાડે છે, પરંતુ ઊકડીઓની કસરત રમતગમત તરફ દોષ નજરજ નથી કરતું. તો તે પ્રજા આપણે હાથમાં લઈ શકીએ. સીઓના ઉલોગોની દબરેજ કરી તેમાં સુધારો કરી શકીએ.

આપણે નોંધએ છીએ કે વધુ ઉચ્ચે ખારે બીઓ લાયક છે. તેઓનું કામ અનુજ

હોય છે; ભરૂંસા લાવક હોય છે, અને તેની સાથે મગૂરીમાં મસ્તુ પડે છે. તે છતાં તેમને હિમ જોઈએ તે વખતે મળતા નથી. અને જો હિમ મળે છે તો દરેલી વસ્તુઓ વેચવાની સુવીચન પડે છે. આ કામ સ્ત્રીઓની કસબોએ ઉપાધી લેવું જોઈએ. હવે આપણી કસબો માત્ર રમતમનનું કે ભાષણ કરવાનું ક્ષણ કરી નુકસાનો અવકાશ નથી. ગમેતામતી સમાજોએ એક અમુક ચોક્કસ પદ્ધતિથી - કામ કરવું જોઈએ અને તેને પરિણામે જળ, પત્તી, અને ન્યાત જન ધર્મનો બેદ દૂર થવો જોઈએ. આપણે એક પ્રગતિ દિન માટે કાર્ય કરીએ છીએ એવી ભાવના રાખવી જોઈએ.

અતીતિમય જીવન માળની સ્ત્રીઓના જીવન સુધારવા પ્રયાસ કરી શકીએ. કુટુંબ જીવનમાં દુષ્કાળી થતી સ્ત્રીઓ, વિધવાઓના જીવન માર્ગમાં પ્રકાશ રેડી શકીએ.

દારૂનું વ્યસન આપણા લોકમાં ઘણું વધી ગયું છે. તેથી શારીરિક નુકસાન થાય છે અને પૈસાની ખુચારી થાય છે. કુટુંબોના સંહાર વળી જાય છે. તો તે બેરોશિ પ્રથમ દરીને પોતાના ધણીને, ભાઈને, છોકરાઓને તે બધામાંથી દૂર કરવાનો પ્રયાસ દરીશું તો એ ધણે ભાગે ઓછું થશે.

વળી આપણે અહીંનાં નસી, રાયણે, સ્ત્રીશિક્ષાની કેટલી બધી ઓટ છે તે તો મદ્દ જાણે છે. અમેરિકા ને ઇંગ્લંડમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં છોકરા અને છોકરીઓ બન્ને માટે સીચિક્ષા જ હોય છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં એકંદરે ૧૧૬, ૮૮૫ શિક્ષક અને પ્રિન્સિપલ છે તેમાંથી ૮૮૫, ૧૧૫ જોડેલી સ્ત્રીઓ છે એટલે પુરૂષ કરતા ત્રણ ગણી સ્ત્રીઓ શિક્ષકનું કામ કરે છે. તેમાંની ધણી મોટે દરજ્જે પડેલેથી પણ હોય છે. ચિકાગોની શાળાઓની સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ બી છે અને તેને ૭૨૦૦ રૂ. નો વાર્ષિક પગાર છે. સ્ત્રીઓ ધણું ઉમદા કામ કરે છે એમ ત્યાં માન્ય પડ્યું છે. સ્ત્રીઓના ધીમા મોંઘાણુ સ્વભાવને લીધે પ્રાથમિક શિક્ષકમાં કેટલો કાલ થાય છે. અને અદિ જોઈએ છીએ કે આપણી ન્હાની છોકરીઓને મન એક ભાગે કંજાવું થાય છે. તેનું કારણ એટલું જ છે છોકરીઓની નિશાળમાં ગેર, દયા અને કામળતા છે. કારણકે ત્યાં સી શિક્ષક ધણે ભાગે હોય છે. અને છોકરાઓની નિશાળમાં કોઈના, કુદરત, અને મોડીના અવાજ છે. તેનું કારણ કે ત્યાં નિર્દુર પુરૂષ છે. આટલા મોટે જ સી શિક્ષકની જરૂર છે. ન્હા સુધી મારા કુટુંબની સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે કામચાલે નહિ ત્યાં સુધી છાત્ર પરિણામ આવશે નહિ. નોકરી કરી એ સીમુપન છે એમ ત્યાં સુધી આપણે ગાનીયું ત્યાં સુધી વ્યાપણાં છાત્રોને ગારી કાળવણી મળે શકવાની નથી એ નિયમ છે. પ્રથિમના દેશોમાં છોકરીઓ મોટી ઉમ્મર સુધી અને કામ જીવન પર્વત કુંવરી રહે છે તેથી એક તો તેમના પેટના પોષણ માટે તેમજ કાંઈક હિમ મેળવવાની ખાતર તેઓ શિક્ષક થાય છે. અહીં કુંવરિકાની મંચા નથી. પરંતુ વિધવાઓ છે તે આપણી મોટી Liebet છે. પણ તેના જન્મ ઉપયોગ મલો નથી. મન મન ખ્યાનમાં, ન્હા કા પોષમાં અને પૂલ પાડ કંજામાં. ગમાં સંબંધીઓનાં ઓળી-આળાં સ્ત્રીને તેમની ગણે જાપમાન મલન કરીને કામ નિર્ધારક જીવન પૂર્ણ કરે છે. તેને પદ્મને એ કોઠા, શિક્ષક, નસી, વાકનર, રાયણે થાય તો જગ્યાં Parnites ને જગ્યાં ઉપયોગી ન્મન થઈ શકે. અને મલન દેશ મેલા જગ્યાં શકે મારા કુટુંબની સ્ત્રીઓએ

પહેલ કહાડવી નહોતી. ધર્મમાં ફેરફાર નાહીંગે નર્મ થઈ તે પહેલાં નર્મ કાંઈ નહોતી થતી એમ ન હતું, પણ તે જ્ઞાન અને હકીકત જાતની હતી એટલે તેને લીધે ફાયદા ને બદલે નુકસાન થતું. જ્યારથી મિત્ર નાહીંગેલ નર્મ થઈ ત્યારથી સાચા કુટુંબની છાંટી-એટલે નર્મ, અને મિત્રવાદનું કામ કરવા માંડ્યું અને વેદક ખાતામાં તેને લીધે સુધારા થયો, આપણી વિધવાઓ અને જે સ્ત્રીઓને બાળક ના હોય, ધરની ઘણી ઉપાધિ ના હોય તે લોકો આ પ્રમાણે દેશના ઉપરોગમાં આવી શકે. અને તેને લીધે ઘણા લોકો મરણ થયા છે. અનેક પ્રકારનાં દરદારી પીડાતી સ્ત્રીઓના આશિર્વાદ રૂપ થયો. સુવાવડાં મંદર દરેક જગ્યાએ અને સ્ત્રી બાલકના મરણ પ્રમાણમાં ઘટાડો થયો.

આ પ્રમાણે આપણી દૈનિકમર્યાદા વિચારણ કરવાની જરૂર છે. અને આ પ્રકારનું કામ સ્ત્રીમંડળો, અને સ્ત્રી સમાજ માર્કેટમાં થઈ શકશે. માટે આવાં મંડળનાં નેતાઓએ તેમજ મેન્બરોએ આજન કહાડી નાખીને નવા યુગમાં નવાં કર્તવ્ય હાથ ધરવાની આવશ્યકતા છે.

પ્રથમ જગ્યાએ આવાં કાર્ય ટાગમાં લેવાશે ત્યારે પુરૂષો તેમજ સ્ત્રીઓ તરફથી ઘણીજ વિદ્યુતના દેખાડવામાં આવશે એવો ખર્ચ જ. કારણકે સહુને એમ લાગશે કે આમ તો ધર જ્યાં છોકરાં હોય છોકરીને સ્ત્રીઓ કામ કરશે તો ધર વંકશે, બેરાં છણ્યાં થઈ જશે અને જેવટ આપણે સંસાર વિદ્યારી. પરંતુ દિનમત અને હાલજીવી કામ કરીશું ને એની ધારતી નકામી જશે. અમેરિકામાં જ્યારે સ્ત્રી બેઝન્ટી કલેસો સર થઈ ત્યારે પણ તેવીજ ખીટ હતી પણ પાછળની એજ વિરોધી મતના લોકોને યાગે છે કે જીવણી, શહેર આરોગ્ય, (વિગેરે જાણતામાં) અમેરિકા આગળ વધ્યો છે તે ઘણે ભાગે ત્યાંની સ્ત્રીઓની કલેસોને લીધે છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓની કલેસોમાં સાહિત્ય અને સાહસની ચર્ચા નથી થતી. જે રસ્તેથી એ લોકોને આવડું પડે તે રસ્તામાં કાલ્પ કીચડના દબણા દોષ તેના તરફ તેમણે લક્ષ પાડેલું ખેંચાય છે. કલેસો કહાડીને તરત તેમને લાગુ છે જીવનચર્યા અને ધર જાળવતી ખીટ સુધળી જાળવનામાં એકત્ર થઈને પ્રવીણતા સ્ત્રી જાતિથી વધારે મેળવી શકશે. અને ધરમાં રહીને તેમજ બહાર જઈને તેજ કામ આપણે હાથ ધરવાનું છે. જ્યાં સ્વચ્છતા, મુંદરતા અને સમતા છે ત્યાંજ ખરેખરી કલાનો વાસ છે. જે ધરની અંદર સુષકતા રાખતાં આવડતું હશે તોજ સમતાની જગ્યાએ તે જાગ સ્વચ્છ રખાશે. ધર, છોકરાં, પોતાનાં અને પારકાં તેમની માવજત કેવી રીતે કરવી, તેમની ઉચ્ચત કેવી રીતે કરવી એજ કલેસો ઉદ્દેશ ગણાય છે. અને એ કલેસોના વ્યવસ્થિત ધારણાને પરિણામેજ હજારો શબ્દો, ગામડાં, અને યુગમાં આનંદ અને સંસકતા ઉદ્ભવી છે. આરી હતા અને અજવાનચાળાં શાળાનાં મકાનો તેમના જ પ્રયાસથી થયાં છે. ફરવાના બગીચાં અને સ્વચ્છ રસ્તાઓની સંખ્યા પણ વધી છે. ગરીબ માદાં માણસોની માવજત ગામવાને, આરોગ્ય રક્ષણના નિયમો શીખવવાને ગામે ગામે નર્મો ફરે છે; માણસો અને દોગને પીવાને સ્વચ્છ પાણીના દવાડા દોગ વિગેરેના બદોબ-જન્ન થયો છે. રૂબમાં સિંકણ લેવાની નિયમો, કસરત શાળાઓ, બાળક ચુન્દેમારને માટે આદાસતો, સ્વચ્છ બગીચો, સાર્વજનિક લાઈબ્રેરીઓ, હજારો પ્રાવેયાંગ (કંટી) લાઈબ્રેરીઓ, રોમના ચૂક હાડવાના પ્રયત્નો, આ પ્રમાણે અમેરિકન લોકોની સર્વ પ્રકારની ઉત્તિમાં એક સ્ત્રીઓનો હાથ છે.

આ પ્રમાણે આપણી દરિયાઈ વિશાળ કંચાથી આપણે સ્ત્રીય ઓછામાં એ તો દરમિયાનમાં જોઈને બીક છે.

આપણે કર્તવ્ય પ્રદેશ વધારે નથી આપણા પુરોગામી લાગણી વધારે, આપણી પ્રવૃત્તિઓ એ નહીં છે.

ઉત્તમમાં ઉત્તમ કેળવણીથી અને ઉત્તમી સ્ત્રીની અંતરની કમળા તો એજ હોય છે કે માત્ર પોતાના આજીવનના મહાગમમાં તેઓ આવે તેની ચિંતિ સુધારવી એજ આ જમાનાની મુલ્ય પ્રગતિ છે. માતૃત્વની ભાવના વિશાળ કરતી એજ આપણા ઉદ્દેશ છે. અને એ ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ કરવા માટે આપણે આજ પ્રમાણ કડવો પડવો, અને મહાન નવ આદરવા પડશે. એવા ધન લઈને તેને પાર પાડવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાનો અભ્યાર પ્રમંથ છે. કાશ્વર આપણા કાર્યમાં મદાય હોતો એ પાર્થના છે. તથાગત.

FACTORY LABOUR.

કારખાનામાં કામ કરતો મજૂરવર્ગ.

લેખક—ખરેખે શ્રી અનન્નયા સારાભાઈ.—અમદાવાદ.

મજૂરવર્ગની સ્થિતિનો ખ્યાલ જમાને નહિ તો તમારામાંના કેટલાકને તો દ્રશ્ય. તેમનાં દુઃખો એટલાં બધાં છે, કે હવે તેમણે આવી માનસિક પરિષદ (International Conference) નું ધ્યાન ખેંચ્યું કે. પણ તેટલેથી ઉદાર થાય તેમ નથી. આવી પરિષદમાં હજારો વખત હજારો માણસોના મોટાથી તેમની ખરી ચિંતિનું વર્ણન અપાયે, તમે જાણે તેમનાં દુઃખો જોયો અને તેમને સુધારવા તે આપણા કાયદામાં છે એટલું જ નહિ, પણ દયા (humanity) ની ખ્યાત તે કેટલું જરૂરું છે, તે સીધાં જો, ત્યારેજ તે ચિંતિ સુધારવાને યત્નો થશે.

તેમની સ્થિતિ સુધારવાના કામ પણ વિચારોની સાથે તેમના સમુદાય પડે છે. તેમને અધમ અને નીચા રાજવાથી જોએએ અભ્યાર સુધી કાયદાઓ મેળવ્યા છે તેઓ તેમના માણસ તરીકેના હક્કો સ્વીકારતા નથી. જોએ સાર્વજનિક મજૂરીય સભાઓ (Congresses) અને પરિષદો (Conferences) માં નીરતાથી લડે છે, જેમનામાં ઉદ્વેગની પ્રવૃત્તિઓ અને સ્વતંત્રતા અને સમાનતાના વિચારો આવ્યા છે, તેઓ પાસેજ મજૂરવર્ગની આશાઓ છે. સ્વતંત્રતા આપણે માનીએ છીએ, ભુલભોની મામે આપણે પોષાએ છીએ છીએ, તો તેજ આપણે, તેજ સ્વતંત્રતાની દૃષ્ટિએ આ આપણે પ્રથમ સ્વતંત્રતા વિનંતિ કરી છું.

એક દિવસ એવો હતો, કે ન્યાયે આ ગરીબવર્ગ પોતાના મુખપ્રદમાં નાના ઉલ્લેખો કર્યો, તેઓ પોતાના કુટુંબીઓ સાથે વાતો કરતા, આનંદ કરતા અને કામ કર્યો જતા. આપણે આપણે માંચાકાંમ (machinery) નો ઉપયોગ શીખ્યા, મોટા કારખાનાં બાંધ્યાં,

મુક્તિ હતા અને કુટુંબ વચ્ચે કામ કરતા કારીગરને સનમ્યાવી આવી ખરાબ હવાવાળા કારખાનામાં ધસી લાવ્યા. એક દિવાળી જેમ કુટુંબ વચ્ચે, તેમ અનેક લાવચોથી તે લવચાઇ ગયા અને અને અનેક કુળોના ભોગ થયા.

તમામમાન્ય ધણીએ ગઈ મહીના મુશ્કેલી મળુરોની સ્થિતિનો ઇતિહાસ વાંચ્યો હતો તેઓને ખગાર પૂરતા મગતા નહિ, ખોતક મોતો હતો, સ્ત્રીપુરુષો અને છોકરાઓ માટે આ કંસાક કામ કરતા, ખાવાને પણ પુરતી રત્ન મળતી નહિ, માન્યની આચાર અને નિદાસ ઉપરનો અકુશ દૂર કરવાના કાયદા (Corn Laws), સહાયકારી મંડળો, (Co-operative Societies) અને સમાજો (Trade Unions) તેમના રક્ષણે આવ્યાં મળુરોની સ્થિતિ સુધારવાનો મવાવ ને આમાનિષ્ટ હતો. તે રાજકીય થયો તેનાખતે ત્યાના મળુરોની ને સ્થિતિ હતી તેને વગમત મગતી સ્થિતિ હાલ અહીના મળુરોની આવી છે.

ત્યારથી સાચા (machinery) દાખલ થવા આવ્યા, ત્યારથી ઘેર નીપજતા માનના ઉદ્યોગો (home industries) ધીમે ધીમે નાશ થતા આવ્યા ઘરના ઉદ્યોગો (home industries) ના વખતમાં રોક અને ઝગમગ વચ્ચે અમુક લાગણી રહેતી તેઓ કારીગરને પોતાના ધધાના મુખ્ય અગમત નજાતા, અને તેઓની આમાનિષ્ટ અને આર્થિક સ્થિતિ માટે હમેશાં દરકાર રાખના મરખાના દાખલ થયા પછી શે, અને કારીગર વચ્ચેનો તે સબબ જતો રહ્યો, તેટલુંજ નહિ પણ નરખાનાના માલિકો જેમ મમજતા થયા, કે મળુરો તેમને પૈસા પેદા કરી આપનારા છવના વચ્ચે છે, અને તેથી જેમ અને તેમ કોઈ પૈસા આપી વધારે કામ કરાવતું તે મીન રોબાર (management) નો મુખ્ય સિદ્ધાંત થયો, ખેલના કારીગર ત્યારે ધધાનો અગમત ગણાતો ત્યારે આવતો કારીગર એક ખેદમર આગમત લડાશે ગણાયો. મળુરોને એટલો અગમત છે, કે તે પોતાની આમાનિષ્ટ, આર્થિક કે મારીટિક સ્થિતિનો રિઆન કરી શક્યો નહિ. તેથી તે છેલ્લે ધણી દયાનંદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યો. આના આન મળુરોનું રક્ષણ કરવા ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં પહેલો કારખાનાનો કાયદો (Factory Act) થયો, છતાં તેમની સ્થિતિ નેહએ તેવી સુધરી નહિ અનેક લાવચોથી હો. ૧૭ તેઓ ધણી લાગ્યો કામ કરતા લાગ્યો કામ કરતા અને કાનખાનાની ખનજ દસથી તેમના તુરેર નમગી પડ્યા આવી ધણી આમ નોખાથી તેમને જ્યવનવાને ઇ. સ. ૧૯૧૧ માં ફરીથી કાનખાનાનો કાયદો (Factory Act) થયો આ કારખાનાનો કાયદો (Factory Act) ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં કારખાનાની સ્થિતિ સુધારવાને નીમાએના પત્ર (Factory Commission) ની બહામણના ખનજીએ ધન્યાર્યો છે તે કમિશન નાગજ રત્ન ચએલી લુગાની આપનારના નામની નામવારી ઉપરથી નષ્ટ દેખાઇ આવે છે, કે આમાં આવ મીનમાલિકાના દરિમિદુથીજ આવ્યો સવાય નેમાયો છે મળુરો વર્ગના દિમાપતીઓના નામ તેમાં નેમામાં આવતા નથી તેમજ એ કમિશન તેમની સ્થિતિનો પૂરતો અભ્યાસ કર્યો નથી આવી લુગાનીઓના પરિણામે ધધા એતો કાયદો મળુરોનું પૂનઃ તલુન ન કરી શકે એ નાભારિક છે. દાખલા તરીકે માનખાનાના કાયદો (Factory Act) અગાઉ એક માનખાન એક દિવસમાં બાર દલાઈ કરના

વધારે કામ ન કરી શકે, છતાં હિંદુસ્તાનની મીઠામાં લગભગ ૧૮ ધોતર કલાક કામ કરનારના દાખલા આપણે માંડીએ છે. આવી રીતે જોતેર કલાક માણસો કામ કરી શકતા હશે તે શારીરિક અશક્તતા કશે ? તે બાબત લુછીજ છે. જે બાબત બહારની દુનિયા માની નાની નથી તે ઘણી વખતે હિંદુસ્તાનની મીઠામાં ઘટી શકે છે. ખીને તેવોજ દાખલો નહોતો. કારખાનાની અંદરની દવા નહોતી અને આવી ન હોય તેા સુનો મથાળ છે જના અંદરની અરમ દવાથી પછાં આણસો બેલાન થઈ જવાના અને કવચિત મગજ નીપજવાના દાખલા આપણે માંડીએ છે. વધારે અનુભવી જેવું એ છે, કે આવી બાબતો કારખાનાની તપાસ (Factory Inspection) ના વાર્ષિક રીપોર્ટમાં આપતી નથી. કારખાનામાં કામ કરતી સ્ત્રીઓ વીસ વર્ષની વયે ધરડી થતી બેનમાં આવે છે. ત્રણ વર્ષની વય કામે જતા ગાળકાના રંગિને પછુ કોઈ સુધારા તથામત કર્યાં છે.

આવી દુકામાં હંદથી ભોગવતા મજુરોથી આપણા ઉદ્યોગની ખીવવળી શી રીતે ઘટી શકે તેનો વિચાર પણ કરવા જોવો છે. મીનો ઉદ્યોગ આપણા દેશમાં આવે વગમત ના વર્ષ થઈ ગયા, છતાં આપણાજ મનમાં પરદેશીઓ પોતાનો મારો અને સસ્તો માન શાથી વેચી શકે છે, તેના કારણે જે બચત શોધવામાં આવી, તે મજુરો સામે મોઝે લાગ લગવે છે, તેની ખાતરી થતો.

આપણે જોઈું તેમ એક તરફથી ઇ. મ. ૧૯૧૧ નો કાયદો (Factory Act.) મીન નજુરોનુ મગજર મજુર કવાને પૂરતો નથી, તેા મીજી તરફથી તેમની ફરિયા તેમની બીન-કેવનજીને નાજારી છે. તેમને કાવજી આપનાની ખાસ જરૂર છે અને તેની સાથે તેમને પમાને મદદમાં ક્રતા પણ રાખવાના છે. ઘણા કલાકો કામ કર્યા પછી લાગેલા થાક કાર પીવાથી ઉતરે છે, તેની તેમને ખાટી સમજા હોય છે. તેવી તેઓ તે વ્યવસ્થા પડે છે, પણ આ વ્યવસ્થા જોલો કલાકો આપણા આગકારી ખાતાને પછુ નાજારી છે.

એક તરફથી કારની કુદરો જાહેર સ્થા અને મીઠાની નજીક રાખવામાં આવે અને ખીજી તરફથી તેને અટકાવવાને લાગેલા થયે જાય, તેા આ અસાન મજુરવર્ગને આ વિમાંથી કોની વધારે અમર થશે ? આટે લાગણીની માથે આવી સામાજિક સુધારા (Social Reform) ની સંઘાઓએ મરકારને આગકારી ખાતું જગમગથી નાસ કરવા બતાવજી કરી.

કારણુ વ્યવસ્થા મજુરવર્ગને મોટા કરજમાં ઉતારે છે, તેઓના પેમા કારમાં જાય છે, તેમજ તેઓ દરેક બીજા લેતા વગમ છે. એમના પ્રસંગમાં આવનારા દરેક કુશનદારો તેમને ઉતરે છે વળી આવા મજુરોના વ્યાખ્યાના દર આક દર કે જાર દક્ષ હોતા નથી, પણ વગમ, સો કે વળેને દક્ષ નેટલા પછી વખત હોય છે.

મોઝ પછ ઉદ્યોગની ખીવવળીમાં મજુરની હંદથી અગલતો લાગ લગને છે. મજુર તે ઉદ્યોગનું મોટું અંગ છે. તેમની હંદથી જેમ, લાંબી તેમ તે ઉદ્યોગની ખીવવળીમાં મોટા ફિરો આવે છે. વળી એમ પણ કહેવાય છે, કે કામના સાધનો (machinery) ને મંજુરતામાં લાવવાને સામાન્ય મજુરોએ મોટા ફિરો આપ્યા છે.

મણી ધાવતોમાં આપણે ઇન્ડસ્ટ્રી અનુકરણ કર્યું છે. તેમાં મીઠા ઉદ્યોગ પણ એક છે. આપણે અહીંના સારા ઇન્ડસ્ટ્રી લાવ્યા, તેમજ મીઠા કારિગર (management) માં પણ આપણે તેમનું જ અનુકરણ કર્યું છે. ઇન્ડસ્ટ્રી મીલમાલિકા, (employers) મજુરોની મંજૂર લેતા નથી, તેવીજ રીતે આપણા મીલમાલિકા (employers) પણ તેઓને માટે બેદરકાર છે. મીલમાલિકા (employers) એ મંજૂર ન લીધી તો તેને મદલે ઇન્ડસ્ટ્રી મમાલે (union) થઈ, એટલે મમાલેના કાર્યવાહકોએ તેઓની મંજૂર લીધી. પરિણામે, ત્યાંની મમાલે મજુરવર્ગને મદદ આપી નહિ પણ નીકડી છે. વળી તેને લીધે ઉદ્યોગની ખીલવણી થઈ છે.

હિંદુસ્તાનમાં એવા મમાલે નથી, અને કારખાનાના માલિકા મજુરોની દરકાર નાખવાનું તેમના હાથમાં છે તેમ સમજતા નથી. બીજા કોષ કારખાની નહિતો કેનજ આપણા ઉદ્યોગની ખાતર કનિષ્ઠ મીલમાલિકાએ મજુરોની મંજૂર લેવી જોઈએ; નહિ તો ઇન્ડસ્ટ્રીના જેવા મમાલે વંધાયા બેઠાં.

આપણી, જુની રીતનો મહાન કાયદો જો કારખાનાઓ (factories) માં લેવાયો હોત, મજુર અને તરતર વચ્ચે કંઈપણ સંજવ રજો હોત, તો ઉદ્યોગની ખીલવણી કેટલી મોટી થઈ હોત! પણ આપણે પારકું જેવા આપણું ખોનાનું માફ પણ મમાલો ભગ છીએ. મીલમાલિકાએ પોતાના નુકાનોટા મિત્રમ ખીલે પણ વિચાર કર્યો નહિ. મજુરનું પેમાની ખાતર, કુદા રોટવાની ખાતર, તેઓની પાસે આવે છે, છતાં તેમનું કિત જેતુ તે મીલમાલિકાની મોટી દરજ છે. પેમા ખાતર લમ કંઈ છે, અને ને પેમા મીલમાલિકાએ તેમને આપી દીધા એટલે એમને સુધારવાની જોખમદારી ત્યાં પૂરી થતી નથી. જેઓ ત્યાં પૂરી થતી માનના લેખ, જેઓને નફા (profit) મિત્રમ બીજા વિચારો આ મંજૂરમાં આવી શકતા ન હોય, તેઓના હાથમાં મજુરોનું ભવિષ્ય ફેટું હોઈ શકે! તેનો વિચાર કરો!

જો દરિયાઈ દુધી હિંદુસ્તાનના પેલાંના રોકો (employers) કામ કરતા ને મહાન મંજૂર વતપાન તેમજ બીજા દેશમાં સમજાયો છે. ત્યારે બીજા દેશ મજુરવર્ગને જાણવામાં પોતાનો કાયદો સમજ્યા છે, ત્યારે અહીં એમ સમજાયું છે, કે મજુરો ભણુરો તો ઉદ્યોગને મોટું નુકસાન કરશે. ત્યારે અહીંના મજુર પોતાના રોટવાનો કદરો મોમાં રાખી કામ કરતાં જોવામાં આવે છે, ત્યારે બીજા દેશમાં તેમને માટે જમવાને વિલાસ ઓર-ડાઓ અને જોજનગરો (restaurants) રખાય છે. ત્યારે અહીંના મજુર ભાગેલી વેરેલી ખુપરીમાં જિમાર પડેલાં જોવામાં આવે છે ત્યારે ત્યાં તેઓને માટે ખામ ધરો અને કનિષ્ઠતાથી રાખવામાં આવે છે. બીજા દેશમાં ત્યારે અમુક વર્ષ કામ કર્યા પછી પેન્શન અપાય છે ત્યારે અહીંનાં જમે નેટવાં વર્ષ કામ કર્યું હોય તો પણ કોઈપણ જાનની મોટીસ આપ્યા વિના તેમને કાઢી મૂકવામાં આવે છે, અને પેન્શન તો શું પણ મજુરોના ન ધણીઆના પેમા (unclaimed wages) નો પણ ઉપયોગ થતો નથી.

અમદાવાદ અને મુંબઈની મીલોમાં કામ કરતા મજુરોમાંથી કેટલાક બીજા મીલોમાં જાય છે ત્યારે તેમના પગાર મીલોમાં પડી રહે છે, આવી જાનના મજુરોના ન ધણીઆના

પૈમા (unclaimed wages) જે માત્ર અમદાવાદની મીલોનાજ લાઇસું તો વર્ષ એક લાખ રૂપિયા જેટલા થશે. આ પૈમા કે જે માત્ર મલ્ટીગેનાજ છે, તેનો ઉપયોગ તેમના કસ્ટોમરોએ થાય, તો ફેટલો મેગે લાજ યામ. આ રકમ જે તેઓની કેળવણી ખાજી અગાજ તો તેમની લગભગ એકસો પચીસ સજાઓ નબી રહે.

મલ્ટીગેનાજ કેળવણી માટે એક ખાસ મંડળ સ્થપાયું નોંદાયે. તેઓએ મીલનાર્થી પામે આ ન ધણીઆતા પડી રહેતા પૈમા (unclaimed wages) ની માગણી કરી નોંદાયે જે તેમા તેઓ નીધજ નીરડે તો મીલનાર્થી આજે નહિ તો ભવિષ્યમા અદ કરમે, તે આશામા મેમી રેડા કરતા એક અગર ઉવગણ (subscription) ઉધાડત નોંદાયે જેને તે મર્ગ માટે મદાનુભૂતિ (sympathy) દલે, તે પોતાનો જૂજ ફો પામુ કરતો મદાનુભૂતિ (sympathy) અને લામણીધી ભરેના મનથી ભરેવી દરેક માદઓ પમુ વાગણી વગર આપેના લાખો રૂપિયા કરના વધારે ફળદાયી નીરડાયે.

અમદાવાદમા મુખ્ય મીનઉધોગ છે. વેપારીઓ, શેરટાકડમે, દવાનો વગેરે તમ ન ચાછમે સીધી રીતે (directly) કે આડકતરી રીતે (indirectly) મીના ધધા રાયે લાજીએના છે આ અમદાવાદની જાડાજાલી, જેના સુશોભિત પરો અને ખજાઓ, નહેરમા ફૂની મોટમે અને ગાડીઓ, માધનમાન અને નાયમ કોલેજ આ મલ્ટીગેનાજ આભારી છે છતા મોટગાડીઓ કે માયા જેટલી પણ તેઓને માટે સલાજ લેનાર્થનથી,

જે હહેરમા રનરાજના હકો માટે પ્રાન્તિક પરિષદ (Provincial Councils) ભગય છે, જે શહેર મામાનિક સુધાતા (Social Reforms) ની માવમૂગિ છે, તેજ શહેરને પમાવાર ગતાવસામા જે લેણાએ પોનાનુ લેવી રેડુ છે, તેઓની આ હુદશા દેમ તે ઓધુ રાસમાવા જેલુ છે.

ખરી શાન્તિ:

આરે બાનુએ મલદ જેના આપણને જણાય છે કે હાલો સ્ત્રીપુરોષો વિનામા ફૂલી રહેલા છે અને શાન્તિના વાણુને તેઓ સ્પર્ધા પલ વતો નથી મનથી, હરીરથી તેમજ લાજ રિથનિથી કલા જે શાન્તિ રેગરમાને માટે તેઓ અને રથો ફરે છે અને સમગ્ર જરમીનુ પરિન રે છે, તોજ તેગમે સર્વ પ્રવ ન વર્ગજ ના છે તેઓને શાન્તિ મળી નથી અને નાલો પદ નહિ, માત્ર કે જે રથમા તે નથી લાતે ના તેને શોડ છે શાન્તિનુ રમાન તો અતરમજ છે અને જે ના રમા રાન્તિ ન થોડાં તો બીજે કોઠ રતે તે મી જુ મ્મી રાસ નથી

શાન્તિમાલ પધારી કે જમજમા નથી તે તો ગોમાન નામાજ રહેલી છે તેને જડાઈથી મન રમાને નોંદ આ જેને તેરેલા માર્ગો જડણ સ્ત્રીએ, નાના કરવા બાલમોજ મોજાઈએ, બાલવરમુમા મા રને રથોમા તેને શોધીએ અને કાય ના રમા દલે ફો રથમા પોજાએ તોપણ તે આપણને મગજ નથી માખે જ્યા તે છે નહિ રાધી તે કે સી રીતે મગજ માટે તે માટે તે માનુષ કે પ્રમાણજ ગોમાની ઉમોજની દખા અને વાસનાએને સધમ. રાધી પોમાના અતરમાના આરેસ પ્રમ જે પર્ છે, તે પ્રમાણમા રડુ મળે તે સધ અખર્ અને વધાર્ ર નિ જાનુસ છે શે છે એમ કવને અદ. રડુ ન જેટલા પ્રમાણમા વાસનાએના આરેસ પ્રમા જે રને તે રમા પ્રમાણમા તેમા અધિ રોમા, અધિ રૂ પી અને અધિ અસનેસ જેને છે

—મલિયાજ કારી ફત “મલુમથ જવન”

ફલવાડી.

પહેલી ગુજરાત કેળવણી પરિષદ.

સ્રી કેળવણી સંમેલન.

(પહેલા દિવસ)

સ્રી કેળવણીના કેટલાક પ્રશ્નોની ચર્ચા માટે નામદારાદ યાદગના થોડાક મજાગવાન
ઓ પુરુષોનું એક સમેલન તા. ૭ મી અને ૮ મીની રાત્રે યૌ. વિદ્યાગૌરી રતનાભાઈ
છી. એ. ના પ્રમુખપદ નીચે પ્રેમાભાઈ દેવભા મજુ દત્ત. આશરે સો જણ હાજર રહ્યા
અને તેમાં પ્રમુખ દ્રેધર્મજી કોસેલની કેટલીક શિક્ષણો અને શિક્ષકો પણ ત્યાં હાજર રહ્યા.

૨.

સ્રીઓ માટે લુદી કોલેજ—એ વિશેષભાવના સાં. વિદ્યાગૌરીએ જણાવ્યું કે મારે
વર્ષ સ્રી કેળવણીની ચર્ચા વિધાયકમાં થાય છે અને તેના આપણને ધક્કો લાગે છે
હિંદી વહારે આપણા ઉપર એવું તકોમત મુકાયું હતું કે આપણા દેશમાં તે વિશે કાંઈ
હાલપોહું થયો નથી તેથી આપણે તે વિષયના લુદા લુદા તત્વાનો ચર્ચા નોંધ્યો. મળ્યા
૨૫ વર્ષમાં માધ્યમિક શિક્ષણ લેનાર સ્રીઓની સંખ્યા વધતી ગઈ છે. ૬૧ પર્સે સમલગ
સો બાળાઓ મેટ્રીકમાં પામ્યા થાય છે અને તેમાંની કેટલીક કોલેજમાં જાય છે. આથી
વધારે સંખ્યામાં તેઓ ઉચ્ચ કેળવણી લેતી નથી એવું કાનુજીએ છે કે તેમને માટે લુદા
કોલેજ નથી. આપણી સમાજમાં સ્રીઓ અને પુરુષો જુદાથી એક બીજા સાથે જાણના
શક્તિ નથી. હાલ કોલેજમાં જે સ્રીઓ ભણે છે તેમને ગુપ્તગુપ્ત બેસી ની બાપણા સાલ-
જના પડે છે. પણ કોલેજ છાત્ર, ડીમેટી. મોમ્મટી વગેરેના લાલ તેમને નથી. આથી
જો છોકરીઓની લુદી કોલેજ હોય તો આ જાલ તેમને વધારે મળી શકે. આટલું સાચું
વેદકની કોલેજની પણ ખામ જરૂર છે. વૈદકનું જ્ઞાન-વેચાથી મગનર પણ રમાડે છે.
ધણીએ બાળાઓ ગૂજરાત માટે વેદકનું જ્ઞાન મેળવના ઈતિહાર હશે. ૫૧ લુદી કોલેજ ન
હોવાથી તેમાંની ધણી હાલ વેદકની કોલેજમાં જઈ મક્કી નહિ હોય. આ ન ખ્યાતમાં
લખતેજ વધી મન્કરે દિધીમાં સ્રીઓ માટે લુદી વેદક કોલેજ કાઢી, પછી તેનો સાલ
અહિંની સ્રીઓ ભાગ્યેજ લઈ શકશે. મુખ્યમંત્રી તરફારે લુદી આટલું કોલેજની એક
ચોજના રી મરદાદ ઉપર મોકલી આપી છે, તેથી તેને રોકા આપવાનો કાર ખામ
પ્રયત્ન છે.

૩. છાત્રલક્ષણ ઔરિદરે ચર્ચા કરતા જણાવ્યું કે પહેલો સત્તાવ તો એ વિચા-
રમાં છે કે સ્રીઓનો અભ્યાસક્રમ છોકરાઓના જેવોજ હોવો જોઈએ કે નહિ? વળી
જો કોલેજ લુદી કાઢી હોય તો તે માટે સ્રી શિક્ષક બોલેજ, અને તે મળી મક્કો કે
કે ન? અમેરિકા દેશ આપણને ધણી મીખવી શકે તેમ છે. ત્યાં નવર છના જણાય છે

કે ત્યાંની કોલેજોમાં હોદ્દા અને હોદ્દારીઓ એકાં જાય છે. તે આદિ પશુ તેમ કેમ ન કરે? કે તે ખાતરી કરી હું કે તેમ થવાથી હોદ્દાઓ જાયતા નહિ અને કે હોદ્દારીઓ નહિ નહિ થઈ જાય. ઉદાહરણ હોદ્દાઓ આપો તરફ માનની નજરે લેતા કીધો. જે કેમ જુદો કરવો હોય તે તે શાળાઓ કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ પશુ તેમને માટે જુદી કરી પડશે. જુદી આદર્શ કોલેજોમાં પૈસા ખર્ચવા કરતાં સ્ત્રીઓ માટે આદર્શ જુદી કરવામાં આવે તે કોલેજ જીવનનો લાભ મળે. મી. હોમી પે. ચાવડાવાળાએ વધુ ચર્ચા કરતા જણાવ્યું કે, સ્ત્રીઓ માટે જુદી કોલેજ એક *University* (સુબોધનોમની વસ્તુ) છે. કેમ જુદો હોય તે જુદી કોલેજો કાઢવી. નહિ તે જુદી કોલેજ પાછળનો પૈસો નેમના માધ્યમિક શિક્ષણ પાછળ ખર્ચવો જોઈએ.

૨. રા. નગીનદામ સઘવીએ જણાવ્યું કે સ્ત્રીઓને જણાવવી હોય તે કમમાંના બહુ તમને જાણે એકો કરવા જોઈએ.

૩. રામમોહનરાય જણાવ્યું કે જુદો કેમ અને જુદી કોલેજો જુદા જાલકારક છે.

૪. ચંદુલાલ દવેએ જણાવ્યું કે જો સ્ત્રી કોલેજોમાં હોદ્દારીઓ કોલેજમાં જતી અટકતી હોય તે બેગા જણાવવી અને તેટલો જાલ હોય તે પાછું વધુ કન્યાઓને આગળ જણાવવા જવાવવાના હેતુથી જ જુદી કોલેજ જોઈએ.

૫. બ. જમીયતરામ શાસ્ત્રીએ જણાવ્યું કે હોદ્દારીઓ માટે જુદી કોલેજ કરી તેમાં હોદ્દાઓ જોઈએ કેમ હોય તે કાંઈક વાંધો જોતું નથી. પછી ફેરફાર કરવાની જરૂર આવે તે તેમ કરવું.

૬. ચંદુલાલ દવે જણાવ્યું કે જો કોલેજજીવન ન મળતું હોય તે જુદા કચાર્મથી તે મળશે અને ગ્રેડેસરનાં બાળજો તે બેગા જ માંલજો તેમાં કાંઈ વાંધો ન હોતો જોઈએ. જો કેમ જુદો કરવો હોય તે જુદી કોલેજની જરૂર છે. -

૭. પર્ણવ્યસાય એટ જણાવ્યું કે વંદોની કોલેજનો જાલ પુરવો જોટલો સ્ત્રીઓ પાછું રાખી નથી. માટે વંદકની જુદી કોલેજની તે જરૂર છે.

૮. બ. રમણલાલએ એવી ફરીવાર કરી કે બેગા કોલેજોમાં હોદ્દાઓ તરફથી સ્ત્રીઓ તરફ જોઈએ તેવો વિનય જતાવવામાં આવતો નથી. જોકે અવિનય જતાવવામાં આવે છે અને તેથી કેટલીક બાળાઓ કોલેજમાં જતાં ખચકાવજ. માટે જુદી કોલેજની જરૂર છે.

૨.

૩. ક્યેની સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી સાથે આપણો સંબંધ—આ વિષય વિનં જોઈતાં ૨. રામમોહનરાય જસવંતરાય જણાવ્યું કે, સ્ત્રી ક્યે એક મહાપુરુષ છે, અને આપણે જ્યાં તેમની તરફ માનની નજરે જોઈએ છીએ. સ્ત્રીઓ માટે તેમજ સ્થા- પેટી યુનિવર્સિટી સાથે આપણા સંબંધનો પ્રથમ મળી જવાવવારિક દૃષ્ટિથી તપાસવો જો- ઈએ. નાપણે વિચારવાનું એ છે કે મુરત અને અમદાવાદમાં ગ્રંથાલેખો મહિલા વિ-

લાલચે કર્વેની યુનિવર્સિટી સાથે જોડના કે નહિ. જોડવાની તરફેણમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે શ્રીઓ માટે “વિશ્વવિદ્યાલય” આપવાની લાનના ઘણી આકર્ષક છે. ઉપરાંત એમ જણાવી શકાય કે પ્રો કર્વેની મર્યાદા અમુક પ્રાન્ત કે વિભાગ માટે નહિ, પણ સંસ્થા ભારતવર્ષની છે, દેશસેના કરવાના મહાન હેતુથી તેમણે આ કાર્ય આરંભ્યું છે, એ પણ નિર્ણયક છે. વર્ષો સુધી શ્રી કેવલણીના કામમાં તેમણે જીવન અર્પેલું હોવાથી, તે મંડળી તેમનો અનુભવ પણ વિશાળ છે. નવી યુનિવર્સિટીને નબળે જે મેનેજ નિમવામાં આવી છે, તેના સલાસદાર વિદ્વાન અને અનુભવીઓ છે. મેટ્રિક અને તે પછીની પરિક્ષાઓને માટે, જે અભ્યાસક્રમ આ સેનેટર રચ્યો છે, તેમાં ઐત્તિક વિષયો ઘણા છે. એટલે જે મંડળાઓ એની માથે જોડાય તેની પસંદગી માટે વિશાળ નવકાચ રહે જીજ પામ - જેમણે તે ગુજરાતમાં જોડી કાઢ મર્યાદા નથી કે જેની માથે આપણી શાળાઓને જેટલી મંડળાઓ ગુજરાતમાં શ્રીઓની હુદી યુનિવર્સિટી નીચળામતો તરતમાં મંજૂર પણ નથી આ મંડળાઓમાં કર્વેની જે એકજ મર્યાદા પ્રાપ્ત છે, તેનો વાળ આપણે લેતા જેમણે તેની મેનેજમાં થોડા પણ ગુજરાતીઓ છે, અને જે ગુજરાતની કાંઈ સંસ્થા તેની માથે નંદાને, તે ત્યાંના તેના વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા માટે હુદી કમિટી નીમાવાનો મંજૂર છે. આમ કહેવામાં આવે છે.

પરંતુ આપણી ગુજરાત હાલની રસુનિધિતિના પણ આપણે કાર્ણક વિચાર તે માથે કરવો જોઈએ. પ્રો કર્વેએ એવ નવીન અને ઉત્કર્ષક મહાન ભાવના આપણી મમતા મૂકી છે, તે માટે આપણે તેમના આભારીજ છીએ. પણ એમની યુનિવર્સિટીનું બધું કામ દેવી જાવા - જોમાંજ ચાલવાનું છે તેથી પ્રો કર્વેના કમ તેમની દેશી ભાષામાં રચ્યો, અને તેથી પુણાની આ યુનિવર્સિટી માથે રંચુન, મહામ કે અમૃતસરની કાંઈ શાળા જોડાય એને તેના પાંચ પુસ્તકોનો લાભ મળે તે અસંભવ છે. જરી રીતે જેમણે તે હાલ કર્વેએ જનન થોડાં ઉપર સ્ત્રીઓ માટે સંસ્થા દુકારી છે, તે આપણે પાનમાં સખતુ જેમણે કે પણ વખત સુધી મહાનદ્રની યુનિવર્સિટી ગરેજો, અને આખા હિંદની કાંઈ શકરો નહિ પળી સેનેટમાં ગુજરાતીઓની મંજૂર ઘણીજ જરૂર છે અને રૂચવાની; અને જેઓ તે પછી ધરાવે છે તે ઘણા વ્યવસ્થાથી હોવાથી મેનેજના કામમાં ન ગમ પડતો ભાગ લેવાને જરૂર નથી. આથી અભ્યાસક્રમ તેમજ પરીક્ષાની વ્યવસ્થામાં ગુજરાતની પરિસ્થિતિ કદાચ પાનમાં નહિ લેવાય, એ સભવિન છે. આપણે મદિયા વિદ્યાલય તે મર્યાદા માથે જોડાય તે પણ તેની પરિક્ષા તે આનિક મનુષ્યોજ લઈ શકશે આથી કર્વેની યુનિવર્સિટી માથે જોડવામાં નહીં જાવ મેળવવા મિત્રાય ખીન વાલ કાઢજ નથી. જે આપણે ન જોડીએ તે પણ કર્વેના અભ્યાસક્રમ, પરિક્ષાના પ્રશ્નો, કાર્ય પદ્ધતિ વગેરેનો લાભ તેમના રિપોર્ટ ઉપરથી પણ આપણે લઈ શકીએ ઐત્તિક વિષયો ઘણા મંજૂરમાં પણ કાંઈ ખામ વાલ નથી. તેથી શાળાના વ્યવસ્થાઓને પડતી અગરડો આપણે જેટલી જોઈએ. કારણ કે ઘણા વિષયો શિખરવામાં ખર્ચ ઘણોજ થઈ જાય અને હરખાતમાં આવકનાજ વાંધા હોય છે. વળી જાણજાણીની હુદિથી આપણી શાળાઓ અવનંત રીતે કામ કરી શકે, એમ માણ્યો ગુજરાતમાં નથી એવું કહેતું તે હાવના કાર્યકર્તાઓની અજણતા કરવા જેવું છે. વનિતા વિગ્રામ અને

મહિલા વિદ્યાલયોની વ્યવસ્થા કરનાર ધણી સ્વાર્થત્યાગી અને આરોગ્ય બદો નો પન્થુઓ આપણમાં છે. આ સંસ્થાઓ પુણીની યુનિવર્સિટી સાથે જોડવાથી આપણને પોતાની સ્વતંત્ર સંસ્થા કાઢવાનો વિચાર પડી નહિ રહે. પૈમાનો સવાલ પણ આપણે નિચારવે જોઈએ છે, કારણકે જો કર્વેની મંત્રા સાથે આપણે સંબંધ બાંધીએ તો આપણા ઉપર પૈમાનો મંત્રામાં લેખનો વધારો હક રહે અને તેથી આપણા વિદ્યાલયોને ક્ષતિ મેસવું પડે. પહેલા આપણે આપણા પગ ઉપર ઉભા રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો, અને પછી જો બીજા ઉપાસન ન રહે અને ચોખ્ખા લાગે તો પ્રે. કર્વેની સંસ્થા સાથે આપણી સાળાઓ જોડવી. તે આગળ ઉપર જોડી શકાય, માટે આ આશનમાં ઉતાવળ કરવાની કાંઈ જરૂર જણાતી નથી. અને હજી જો કર્વેની મંત્રાનો કાર્યક્રમ તથા અભ્યાસક્રમ પણ ચોક્કસ થયો નથી, તો તે રખતે ચોક્કસ જોડી દેવાની સલાહ આપી એ હજી નથી.

આ વિષે ચર્ચા કર કરતા રા. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકે જણાવ્યું કે સ્ત્રીઓની કળવણી માટે ખાનગી જીન મરફારી મંત્રા સ્થાપીને પ્રે. કર્વેએ આખા હિન્દુસ્તાન આગળ એવ નથી ભાવના રજૂ કરી છે. દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં તેથી નવો ઉત્પાદક પ્રયત્નો છે, અને મોટે ભાગે તેનીજ અસરથી આપણા ચાંત ગુજરાતમાં પણ એ ખાનગી વિદ્યાલયો સ્થાપવા છે. આમ જો પ્રે. કર્વેનાજ યોગ્ય ઉપર આપણી મંત્રાઓ ચલાવવાની હોય તો આપણે પ્રયત્ન એ નથી કે પ્રે. કર્વેની યુનિવર્સિટી માથે શામાટે જોડવી. પુણીની સંસ્થા સાથે સંબંધ બાંધવાથી ધણાજ અનુભવી શિક્ષણજ્ઞોઓએ રચેલા અભ્યાસક્રમનો લાભ મળે. તેમજ પ્રતિષ્ઠિત પરિણામ મેળવે આપણી સાળાઓની પરીક્ષા લેને સમગ્ર દિંદની દૃષ્ટિથી પણ જરૂર છે કે આમ થવું જોઈએ. કારણકે જો પુણીની યુનિવર્સિટી સાથે જોડાઈ શાળા ન જોડાય તો તે નિર્ણય મજા દેવાય. આપણે તો ખામ કરીને એજ જોડાવું છે, કે આપણી મંત્રાને આપણે કાંઈ મંત્રા જોડીયું કે કેવળ અહર મળીયું. ગુજરાતની યુનિવર્સિટિ આપણની દાવ કાંઈ ચોક્કસ ચોખ્ખા નથી. તો પંદર કે વીસ વચ્ચે પડી તે સ્થાપ ત્યા સુધી તો કર્વેની યુનિવર્સિટિ સાથે જોડાવામાંજ લાભ છે. રા. નર્મીનદાસ રાઘવીએ વધુ ચર્ચા કરતાં હજી કે જો પરિણામે માટે આ મંત્રા બાંધવામાં આવતો હોય તો તે ચોખ્ખું નથી, કારણકે અદિંઆ પરિણામ તરફ પ્રતિષ્ઠિત પ્રયત્નો અને સ્ત્રીઓ સમજા કરે. રા. રાંકરસથ અમરસથે જણાવ્યું કે પ્રે. કર્વેની મેનેજર બાંધવાનું જુદા જુદા પ્રતિભા ન્યાયી નથી. અને તેથી આપણી સાળાઓ તેમને મેળવવાની જરૂર નથી જાણ સિદ્ધ ગુજરાતી દ્વારા આપણનું હોવાથી ગુજરાતના પરિણામ જોડાએ. જો ગુજરાત માટે યુનિવર્સિટીની જરૂર હોય તો તે ચોક્કસ સ્થાપવી જોઈએ. રા. જીવ. મુલાસ દેશાઈએ પૂછ્યું કે યુનિવર્સિટિ પરીક્ષા લેતા માટે છે કે શિક્ષણ આપવા માટે છે ? પરીક્ષા માટે જોડવાની જરૂર નથી, અને શિક્ષણ માટે જૂદી યુનિવર્સિટી કાઢવાની જરૂર છે.

આધ્યમિક સાળાઓની સંખ્યા અને તેનો વધારો—એ વિષે જોવાનાં રા. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકે નીચેના આંકડા રજૂ કર્યા હતા.

સ્થળ.	સંસ્થા.	સરકારી.	મ્યુનિસિપલ	દેશી રાજ્યોની	આદિ લેતો શાળાઓ.			કોલેજીયલ	કોલેજીયલ
					સરકારી-પતની.	ઉચ્ચ-ભાષાની	એન્જી-વર્ગીય		
મુખ્યમં.	હાઈસ્કૂલ.	૨	૦	૧	૧૦	૪	૧૧	૨	૩૦
	મીડલ સ્કૂલ.	૦	૧	૩	૧૪	૧૬	૧૩	૭	૫૫
મુખ્યમં.	હાઈસ્કૂલ.	૧	૦	૧	૦	૧	૩	૦	૬
	મીડલ સ્કૂલ.	૦	૦	૨	૦	૧	૦	૧	૪

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે કન્યાઓની ગૃહમુખિક શાળાઓની સંખ્યા પ્રમાણમાં ઘણીજ લુપ્ત છે. ત્યારે નાના ઇલાકામાં છોકરાઓની હાઈસ્કૂલો ૧૪૧ અને મીડલ સ્કૂલ ૩૭૬ છે, ત્યારે છોકરીઓ માટે તેજ સંસ્થાઓ અનુક્રમે ૩૦ અને ૫૫ છે. ૮૦ હાઈસ્કૂલોમાંથી વળી ૧૨ ફક્ત યુરોપિયન કન્યાઓ માટેજ છે, અને ૪ મા પેરુસીયન ખુબ ઇંગ્લિશમાં શિખવવામાં આવે છે. આથી આપણા દેશની સામાન્ય છોકરીઓ જેના ક્ષાલ લાઇ થકે લેવી તેો ફક્ત ૧૬ સ્ત્રી. તેવીજ રીતે ૧૪ મીડલ સ્કૂલ યુરોપિયન માટે છે, અને ૧૬ માં ઇંગ્લિશીજ શરૂઆત થાય છે. એટલે આપણા દેશને સામાન્ય કન્યાઓ માટે તેો ફક્ત ૨૫ જ સ્ત્રી. આ નિગોળના વધાન માટે ત્રણ માર્ગ સ્વચ્છી ગમવા. પ્રથમ તેો મરકારીજ દરેક છાત્રામાં ઓછામાં ઓછી એક હાઈસ્કૂલ અને નેમ ન પાની થકે તેો એક મીડલ સ્કૂલ ઓછરીઓ માટે સ્થાપરી જોઈએ. આખા ઇલાકામાં સરકાર જે હાઈસ્કૂલ ચલાવે છે, અને તે પછી કાંઈક અચાનક ઉવડેલી છે, શરૂથકે પુણાની હાઈસ્કૂલની રાફતોત તેો ત્યાંની વતનીઓએજ કરી દતી, અને અમદાવાદની હાઈસ્કૂલ રામિય દ્રેનિંગ કોલેજ સાથેજ ચલાવવામાં આવે છે. હવે જરૂરું છે કે આ શાળા દરવર્ષે પધારવાતો ચોક્કસ ક્રમ સરકારે ચોજને અમલમાં મુકવો જોઈએ. ત્રીજું મ્યુનિસિપાલિટી અને લોકલ બોર્ડે પછી પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં આવી શાળાઓ સ્થાપરી જોઈએ. અત્યારે પછી મ્યુનિસિપાલિટીઓ આખા ઇલાકામાં છોકરાઓ માટે ૪ હાઈસ્કૂલ અને ૫૬ મીડલ સ્કૂલ ચલાવે છે. તેો છોકરીઓના ગૃહમુખિક શિક્ષણ માટે સત્વર સંસ્થાઓ માટે એ જરૂરું છે, લોકલબોર્ડ પછી આ દિશામાં કાંઈ કરી શકે. શરૂથકે તે હાઈસ્કૂલ, મીડલ સ્કૂલ ઇલાકામાં ચલાવે છે. ત્રીજું લોકાના આગેવાનોઓ અને પરાયકારી પુરોજોએ પછી પોતાના દેશની કન્યાઓની કેવળીમાં રસ લઇ તે માટે ન્હાની મોટી સંસ્થા શરૂવાને તત્પર થવું જોઈએ. સરકાર કે મ્યુનિસિપાલિટી તરત જાગૃત ન થાય તેો પ્રમુખજ આ કામ હાથ ધરવું જોઈએ.

આ વિશે ચર્ચા કરતા રા. સંઘવીએ જણાવ્યું કે મ્યુનિસિપાલિટિને પેંશની છાત્રી
 ૧૯ મેં છે, માટે આપણે પોતેજ દન્યતાઓ આપવી જોઈએ આ નથે ચર્ચા મીડી
 દીવત ઉપર સુન્દરી ગણવામાં આવી હતી

(બીજી દિવસ.)

૪.

સુન્દરી શાળાઓ માટે આર્થિક આવેલાનોની કમિટી નીમવાની જરૂર-તે
 વિશે બોલતા ના બા. રમણલાલ મહિપતનએ જણાવ્યું કે મયા ફેસુઆરી મીમમાં
 ઓફિસની વિષે હિંદી સરારે જે પત્ર મહાર પાડ્યો છે તેમાં આ પ્રશ્ન વિશે આર્થિક
 સક્ષમતા અને તેની દ્વારા લેવામાં આવેલાનોની પણ મત પુછેલો છે, તેના જવાબમાં
 એ જણાવ્યું છે કે આની કમિટીએ નિમવાની જરૂર નથી પ્રથમ તો ગણતંત્ર-કમ
 ગોઠવવાને માટે કદાચ કમિટી નીમી શકાય. પરંતુ જુદે જુદે પ્રયત્ને જુદા જુદા ક્રમ સાધ
 વાને કાઢવું કમ નથી. ને તો આખા ઇલાકાની શાળાઓ માટે એક મરખોળ તૈયાર
 જોઈએ. કેળવણી ખાતાના ઉપરી, બહારના અનુભવીઓને અને કેળવણીકારોનો મન હેંગ
 થીક છે, પણ તેમાં ફેરફાર કરવાની મત્તા જુદી જુદી શાળાના અધિકારિઓને ન હોવી
 જોઈએ. જુદે જુદે કોઈએ જુદા જુદા રીતે શિખવાના હોય તો એક શાળામાંથી જીત
 શાળામાં જવા હિંમતવારે કરવાઓને પછીજ અગત્ય પડે કમિટી બીજા કામને માટે પણ
 નીમી શકાય-શાળાની ગતિમાં માટે આ મંજૂરમાં ધ્યાનમાં રાખવાનું કે જેઓ શાળા
 માટે નાણા આપે છે, તેમનો હાથ વ્યવસ્થામાં ફેરવેલો અરો રહેવાનો મ્યુનિસિપાલિટી કે
 બોર્ડનગોડ આની શાળાઓ આપે એવો ગભાર નથી કારણકે તેમને માટે ભાગે
 આર્થિક નિશ્ચય તંદર લઈ આપવાનું હોય છે મરજી જે આની શાળાઓ કદાચ
 તો તેની વ્યવસ્થા ફેરવાકે આર્થિક આવેલાનોના મંડળને માપે એ બની શકે
 એમ છે મનજી મનમ રસા માપે તો અચૂક કાઢના નિયમે પ્રમાણે વ્યાપક
 રાખવાની ફરજ પાડી શકે. છતાં જે ધોરણ એકવાર નક્કી થાય તો આર્થિક કમિટી નીમી
 તમય તેમાં બંધા રીતો હોય અને તેમની મદદમાં કેવીયે ઉપયોગી હોય તો એકર
 કમિટી લાભદાયક મને કમિટી હોય તો પણ હાથેની ફેરવેશ માટે કોઈ પગારવાર
 માગુ. રાખવો જોઈએ. કેળવણીની આખી વ્યવસ્થામાં અજબજેશ નુબારો તો ત્યારેજ
 થશે કે ત્યારે ઇંગ્લેન્ડની માફક અહીંના પણ દરેક ક્લાસમાં એક મનજી નુકસોડ નીમી
 અને તેના મહામહે ફેરવેલો અરો મેંશની નુકસાથી પમન થશે. આવા મેંડેશની રચના
 જે શક્ય હોય અને તેમાં અનુભવી કેળવણીકારો નીમી સક્ષમ એમ હોય તો કન્યાઓની
 આર્થિક શાળાઓપર ફેરવેશ આપવાનું કામ તે ચોક્કસ રીતે કરી શકે તે વિષય
 જે એકવાર બધાજણુઓ કમિટી નીમી શકાય તો હીક છે, પણ અગત્યમકમની પાસની
 માટે ને કમિટી ન જ હોવી જોઈએ.

૫

કન્યાઓ માટે જુદા અવકાશકમ અને તેના ખાસ જરૂરી વિચારો-એ વિશે
 તો શાશ્વત મહેતાએ એક મેંજણુક જણવું કમ હતું પ્રથમ તેમણે જણાવ્યું કે પ્રથમ

મિત્ર શિક્ષણ માટે લુદા અભ્યાસક્રમની જરૂર નથી. કારણકે તેમાં લેખન, વાચન અને સાધારણ ગણિત વગેરે સામાન્ય જ્ઞાનના શિખવવાની હોય છે. હજારો નવ નવની ઉંમરે માધ્યમિક શિક્ષણ શરૂ થાય છે. તેમાં જે પહેલાં જે ધ્યાનશૂન્યતા હોય છે તેના ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે લુદા શિક્ષણ આપવાની જરૂર નથી રહેતી. આટલે સુધી આવતા છેલ્લીની ઉમર હજારો અગિયાર વરસની થાય છે, અને આર માનવું એમ છે કે આથી આગળના ધ્યાનશૂન્યતા ઓછી થાય છે. આટલે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આતુ પ્રથમ કાન્યુ તે એજ છે કે ઓછી જોઈએ જોખમ મધ્ય સુધી જંગલથી મેળવી શકે છે, અર્થાત પંદર મોગ વસ્તુમાં તેમને પોતાની જાણથી પુરી કરવી પડે છે. સામાન્ય જંગલથી લીધા પછી, પુરુષ અને ધવા-ધારીમાં અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ મળે છે તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને મળવું ને કરવું છે, તે જોઈએ રીતે જંગલમાં માટે તેમને રમવા પ્રદેશમાં મળવાની જરૂર છે. સંયુક્ત કુટુંબને લીધે એવી જંગલથી પહેલાં મળતી હતી પણ હવે તે મર્યાદા ટુટી જતી હોવાથી, સુલક્ષિત માતા મતા વિશે સગીન જ્ઞાન આપવાની જરૂર પડે છે. આતુ શુદ્ધવસ્તુનું શિક્ષણ અભ્યાસમાં સુકાનું કામ મુશ્કેલ નથી, પણ આજના ધ્યાનશૂન્યતા આ વિષયોનું ધ્યાન ટોળ નથી બીજા કારણ સર્વ પ્રકારનું ઉચું શિક્ષણ ઈંગ્રેજ ભાષાના અનેક કૃત્રિમ અભ્યાસો આવી પડે છે. જે પુરુષની મનન શક્તિને પરભાષા દ્વારા શિક્ષણથી લપ ઘટી જાય, તે આખી જાણનાં કામગીરી મળતી શક્તિ કોઈ કરી નાખવાની જરૂર પણ હજારો નથી નવ અભ્યાસક્રમ વિશે જોઈએ તેમજ જંગલમાં જે, સામાન્ય વ્યવહાર ઈંગ્રેજનું જ્ઞાન આપવા માટે તે વિશેના શિક્ષણને કારણ કરતા પણ વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ. કૃતિદામ, જૂગોળ, મંદિર, જૂગોળ વિદ્યા હવેલિ માતૃશાપાદાન શિખવવાથી પ્રથમના પાચ વર્ષમાં પુત્ર કરી રાકારો, એટલે પાછળના જે નવેમાં હજારો, સુદાતાની અને ત્રી ઉપરોગી વિષયો ઉપર જ્ઞાન આપી શકારો અન્યત્ર જોઈએ પાંચે પાંચ, અને વગેરે માધ્યમો હોય તેઓ મેટ્રીકની પરીક્ષામાં જઈ શકે, પરંતુ જાણની ઓછીઓને ઉપર સુચવેલો અધવા તેમજ હોય કાદ અભ્યાસક્રમ અનુકૂળ થયે છેલ્લીઓના અભ્યાસના વખતમાં પણ થોડો દર હોવાની જરૂર છે. કારણકે સામાન્ય રીતે ધરમાં ઓછીઓને કામ કામ કરવાની જરૂર નથી, આ પછી વક્તાએ જુદા અભ્યાસક્રમ કેવો મળવો જોઈએ તે વિશે વિગતવાર સુચનાઓ કરી હતી.

૨. નગીનદાસ સંઘવીએ આ વિશે ચર્ચા કરતા કહ્યું કે મા. ગારદના લાવળમાં આપણી સ્થિતિને સારા ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. ધરમાંથી જાણતાનું માટે જ્ઞાન કન્યાઓને આપવા વિશે તેમજ ને કહ્યું છે તે મનન કરવા જોઈએ છે. ૨. ગટુલાયે ગોપીલાલે જણાવ્યું કે સ્ત્રીઓને કેવું શિક્ષણ આપવું એ વિશે વિચાર કરવાનો અધિકાર હવે પુરુષોને રહ્યો નથી. પરંતુ આ વિશે નથી સ્ત્રીઓના વિચાર કામ એક સમ્પ્રદાય નથી જાય છે. શાળાએ તદન લુલ અભ્યાસક્રમની જાણ કરી છે ત્યારે સુગ્રાહિણ "Women Graduate's Union" (સ્ત્રી-ગ્રેજ્યુએટનું મંડળ) તરફથી નડી સમ-પના પત્રો ને જ્ઞાન મોકલવામાં આવ્યો છે તેમાં તદન વિશેષી વિચારો જણાવવામાં આવ્યા છે. તે સહન મત એવો જણાય છે કે ધરની મંજૂર અને માતૃત્વને હજારો વિષયોનું શિક્ષણ મોટા પ્રમાણમાં નાની વયની ઓછીઓને આપવાથી તેમને ખુબ લાભ

નદિ સાથે પશુ ઉતરે તેમના અભ્યાસનું યોગ્ય પદ નીચું થશે. માટે એકંદરે હોદ્દાઓના જોગજ અભ્યાસક્રમ સ્ત્રીઓ માટે પ્રથમ ગંજવો અને શિવજી, ભગત, યુગલ વગેરે વિષયો માટે આવડીઆમાં બે ત્રણ કલાક ગણવા. આ ઉપરથી સમજશે કે એ કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓની આ અભિપ્રાયને આપણે નબળા આપવું જોઈએ. રા. રામમોહનરાય જન્મવંતરાયે પૂછ્યું કે ઉપર જણાવેલા સ્ત્રીઓના મંડળમાં હિંદુ સ્ત્રીઓ હતી ? એ મંડળ બહુધા પારસી અને યુરોપિયન સ્ત્રીઓનું બનેલું છે. હિન્દુ મંદાગની જરૂર ત્યાં તો તેથી તેઓ ન સમજી શકે એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. અર્થે જે ગૌ. શારદાજીનેનો અભિપ્રાય છે તે સુશિલિત ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી તરીકે-બહુલવ પછી-અપાયવે છે માટે આપણે તહેને અવગમ માન આપવું જોઈએ. અમેરિકા જેવા સુધરેલા દેશમાં પશુ સંધ્યાનું બનું યુગ્મનું કામ નિશાળોમાં શિખવવામાં આવે છે. વળી આવા વિષયો અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કરવાથી તે ધણેજ હલકા બની જાય છે એમ કદી કદાચજ નહીં. ગૌ. શારદાગૌરીએ યુક્તિએ કરતાં જણાવ્યું કે કન્યાઓને જોધુ Liberal Education (મર્યાદા) આપવું એવો ન્હારો કાર્ષ્વ મત નથી. પરંતુ આપણી સ્થિતિને અનુકૂળ વિષયો આવશ્યકતાથી શિખવવા જોઈએ. એવો ન્હારો અભિપ્રાય છે. રા. દિવાનજીએ લેખ ગેન કંપનીએ પ્રેરિત કરેલી વિજ્ઞાનની યુગ્મજાતી ચોપડીઓ ઉપર ટીકા કરતાં કહ્યું કે અભ્યાસ પ્રણી અને વનસ્પતિ વિશે ધર્મીજ કંદાળા ભરેલી વિગતો તે પુસ્તકોમાં આપવામાં આવી છે, રા. રાઈસલાજી લક્ષ્મણે જણાવ્યું કે રા. ગદુલાલ ના મિત્રોતને હું મળતાં થઈ હું સ્ત્રી પુરુષના શિક્ષણના મિત્રો મરખાં હશે તેજ તેમની મામારિક સ્થિતિ મરખાં ગણુશે. નદિ તો સ્ત્રીઓની પદવિ કાંઈ હલકી મનાશે. બીજું કેટલાક શુદ્ધઓએ ચર્ચા કર્યાં બાદ મી. હોમી ચાહવાલાએ જણાવ્યું કે રા. ગદુલાલે આપણને કેટલીક મોહકાવનારી ખમર આપી છે, તેમણે સુજાણના મંડળનો મત વાંચ્યો ન હોત તેજ રીકે હવું કારણકે તેઓએ જણાવ્યું છે કે પાં કામ કરવું તે ચાકર બનવા જેવું છે ! Liberal Education બેને કહેવું એ ધણે કહીન સવાલ છે. હાલની પ્રલેખના તેની કેળવણી અપાતી નથી. અને તે પ્રાકરઓને સાથે લાભદાયક થઈ નથી તો હોદ્દાઓને તો કેમજ થશે ! શિક્ષણથી સ્ત્રીઓની શુદ્ધિ પાતવી જોઈએ અને તે સાથે સ્ત્રીન પશુ પીયવું જોઈએ. માટે સ્ત્રીઓને જીવ્યાનકમ લુલો દોલો જોઈએ અને તે માટે પ્રલેખ પશુ જુદી દોલો જોઈએ. જાદ ગ. મોહનરાય માંધીએ કહ્યું કે હોદ્દાઓ અને હોદ્દાઓને કેળવવાનો અખનસ મેં ૫૦ રૂપો છે પશુ તેમાં ન્હારા ત્રણ દાખવા છે. દરને જે મર્યાદા મુદી છે તેને જોગ-અસ જઈશુ તો આપણે બાકશ બાકશ. સ્ત્રી પ્રલેખ ન્હારે ઉચાલ કે નીચાલે પ્રકાજ નથી. દરેક પોતપોતાને સ્થાનેજ મોલે છે અને બે તેઓ સ્થાનમજ સાથે તો સર્વથ ખટજ સાથે. માટે બે અમુક સિક્કાતે નકી કરીને આપણે આગળ ચાલીશું તોજ કામો થશે અને તો એન લાગે છે કે હોદ્દાઓની અજાણીમાં બધું જાગી રહ્યું છે, તો પછી તેમાં હોદ્દાઓને દાખવાથી જા વાલ ?

૬.

પાઠ્ય પુસ્તકો—એ વિશે જોવાતાં રા. ગદુલાલ જોષીલાલે જણાવ્યું કે કન્યાઓ અભ્યાસ શિક્ષણ હોદ્દાઓની યજ્ઞાના બીજાં પુત્રો હોદ્દાઓના જેવાં છે માટે તે

વિમેજ હુ બોલીશ. પ્રથમ તો મ્હાર એથ માનવું છે કે છોકરાઓ અને છોકરીઓ માટે જુદી વાચનમાળા લેવી ન જ જોઈએ, આશરે દરેક વર્ગની ઉમ્મરે કન્યા વાચનમાળાનું પુસ્તક છોકરીઓને વાચવાનું હોય છે પણ તેટલી વરે તો જુદો નમ્બરસક્રમ ના હોવો જોઈએ એવો મર્વેનો મત છે. દાસની કન્યા વાચનમાળામાં કેટલીક જાણતો અથોઅન નથી પણ ભયકર છે સાસરે, પતિ, નાજુદ, વગેરે જાનના વિરોધે પાક અનેક વાન મુકવામાં આવ્યા છે તે નિર્દોષ જાળાઓના મનપર ખાળ મસ્કાર પાડે આ પુસ્તકોની ભાષા પણ ધણી વાધા બરેલી છે. કેટલેકે ટેમણે પ્રાન્તિક અને કેટલેકે ટેકણે અશુદ્ધ દાખના પાત્રતા જણાવું કે સ્વભાવેના પાટમાં એવું જણાવ્યું છે 'અમન ભાઈએન પ જુતા હતાં. આવી વાત જા પરી હોય તો પણ તે શિષ્યવર્થી તુડાનાજ ધાય બીજું મીત નાઈ અને બાદશાહની જે વાન નાયભાગમાં છે, તે દમ્ન વેકકથા જેવીજ છે—કાઈ અતિદાસિ નથી અને તેમાં પણ ઘણી નનિષ્ટ જાણતો છે ત્રીજું વીરમતીનો પાક ધણોજ અસ્તવ્યજ છે. કાલજીકે તેમાં જુજીમ વિરોધ વણ કેટલામાં આવ્યું છે એવું 'વાણ્ઝા બારતો જાળકને' એવો જામડીઓ શબ્દ પ્રયોગ સમજાવે ધણે કડીત છે અને જાળાઓને જિખનવા જેવો નથી પાચમું નાયનમાળામાં ફક્ત રિગમનાતાજ પાક મુખવામઃ આવ્યા છે તે યોગ્ય નથી, ફેલોરેન્સ નાઈગિમ એન જેની મચાજ સેવિયાના પાક પણ મુકવા જોઈએ છઠું કવિતા એકદરે નિષ્પજ મર્ષ છે. મશ્તક કવિતાના અનુવાદ વશાજ અગમ છે અને ગણ કાર્ડ ટેમણું નથી. ૧૧ નનસિદગવની ક્રોધની કવિનાગા જતા ફેરફાર કરીને તે ફેરફાર અર્થહીન મનાવવામાં આવી છે. શિખામજીની ધાતો ગિયાળની વાતો અને પતિવ્રતાના પાક એટલા બધા છે કે તેથી કલમ કાઢ બહાગના આજસને એમ લાગે કે હિદુસ્થાનમાં સ્ત્રીઓને માટે ધણો અવિચાર છે. બીજી પામ પુરોના પુસ્તકોમાં પતિવ્રતનો એક પણ પાક હોતો નથી ચિતો ધણાજ દરખ અને દરખ છે જગદેન પરમાર મારનારી ૩ મોચી જેવો ચિત્રો છે, અને વીરમતી એક સાધારણ બીનડી જેની દેખાય છે પાંચમાં ત નાન છે ત્યાં ચિત્રમાં તીંગ છે એકદરે ચિતો નકામાં તથા ૧૬ દિવાનજીએ વિચારના મુજરાતી પુસ્તકો વિરોધીથી અર્થ યગની હતી અને તેમાંથી નકામી કદાગા બરેની રિગતોના વધારે દાખના આવ્યા હતા.

૭.

ખાનગી માધ્યમિક શાળાઓ: મહિલા વિદ્યાવધો—એ વિરોધો વા. કેશન પ્રસાદ દેશપાંડએ જણાવ્યું કે આખી આગળ રણ કરવામાં આવેના આગા ઉપગથી ગાપણને અગર પડી છે કે માધ્યમિક શાળાઓની સંખ્યા ઘણીજ થોડી છે મુજરાતના પાચ જીલ્લાની માધ્યમિક નિશાળોમાં ૨૧ દળગ છોકરીઓ લાગે છે જે નખ્યા હાન લખી વાચી રજુ ન રાકતી વસ્તીની સંખ્યા જોતા નહિ જેવીજ છે પણ માધ્યમિક શિક્ષણની ગિયતિ તો આથી પણ વધારે ખનન છે મસ્કે આખા મુજરાતમાં આરી શાળાઓ ફક્ત પાચ (અમલગદ ૨, સુરત ૨, ભંડ્ય ૧)—જાળને ટેમણે તો શાળાઓને અથાવે અનેકાનેક અપ્રમાસિક લ્યોતો મ્હે કે, જે આપણે ધ્યાનમાં લાક્યું કે માધ્યમિક વર્ગોમાં તો મ્હેરે બગે લખતા વાચતાજ આવડે છે અને ખરૂં શિક્ષણ માધ્યમિક શાળામાંજ મળે છે તો

હાલની રિવાજોની ગંભીરતા આપણને સમજશે. આ સંમેલોમાં મુસ્ત અને અમદાવાદમાં મહિલા વિદ્યાલયો રચવામાં છે એ કાંઈ સંતોષની બીજા છે. આ શાળાઓને સરકારી મંજૂર મળી શકે નહિ. હાલજે મરકારની મદદ લેતાં કેળવણી ખાતાનો મુનીવર્સીટીનો ક્રમ રિવ હાલવાની જરૂર પડે છે અને આપણને અનુકૂળ કમ તેઓ થડે તે પહેલાં તે વધે વીની જશે. કમીરવડ હાલજે પણ મરકાર તો નહિજ દાલે. માટે હાલની જરૂરીઆત તો એ છે કે આપણા પોતાના સામનથી અને હોદ્દાના જગથી ખાનગી માધ્યમિક શાળાઓ રચવાની વાદજે. આનો પ્રથમ હેતુ તો માધ્યમિક શિક્ષણનો પ્રમાર છે. ઉપરાંત આપણી મમાજની કન્યાઓ જાદુ નેરી વચ સુધી જાણી શકે એમ ના હોવાથી થોડા વખતની અંદર ઘણા ઉપયોગી વિષયોનું મંગીન જાન આપવાનો પ્રયત્ન આ સંસ્થાઓમાંજ કરી શકાય. મેટ્રિકના શિક્ષણ માટે ઘણાં લાંબા સમયની જરૂર હોવાથી તે મેળવવાનું કન્યાઓથી સંધા રણુ રીતે બની શકે એમ નથી. આપણીજ મમાજના સ્ત્રી પુરૂષો કન્યાઓના શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરે એ જરૂરનું છે. પરંતુ સ્ત્રીઓનાં હાથમાં આપણી ખાળાઓની કેળવણી ના મોંપવી લેઈએ. આવાં હેતુની મિત્તિ માટે ઘણાં નાના મોટા ગામમાં મહિલા વિદ્યાલયો રચવાનાં લેઈએ. જે ગામમાં ચાર માધ્યમિક શાળાઓ હોય ત્યાં એક મહિલા વિદ્યાલય સહેલાઈથી રચાવી શકાય. આ મંસ્થાઓ ચલાવવામાં પેમાની મેરી મુશ્કેલીઓ નહીં. સરકારની મદદ આપણને મળી શકે નહિ પણ આપણે યાદ રાખું લેઈએ કે સરકારના પેમા પણ આપણા ખીસામાંથી આવે છે. માટે ને આપણે પોતાના ઉપરજ થોડો પછે પણ કર આપીએ તો આવી ખાનગી મંસ્થા મહેલાઈથી ચલાવી શકીએ. મ્યુનિસિપાલિટીની મદદ પણ આ હામમા મદદ કરી મકે. આવી મંસ્થાઓ ખોલે સંખ્યામાં રચાવવાના હેતુથી સમગ્ર ગુજરાતના એક મંડળ રચવાનું લેઈએ. જે ગામજ લોડો પેમાની અમુક રકમ મહિલા વિદ્યાલય રચાવવાને આપી શકે ત્યાં આ મંડળ ને મંડળ રચાવી શકે. આવી કંઈ યોજના સિવાય માધ્યમિક શિક્ષણનો પ્રમાર અસાધ્ય છે અને પરિણામે મમાજ સુધારો અને પ્રગતિ પણ અસાધ્ય છે. મેટ્રિકની પંદિશમાં ઘણા યવા ઇંગ્લી કન્યાઓને અનુકૂળતા કરી આપવાની મુશ્કેલી રહે છે. આ માટે સાધારણ રીતે સિખવનાં પાંચ ધોરણ ઉપર વધારાના જેજો ઉમેરી શકાય, અને તેમાં મેટ્રિકનાં લેઈતા વિદ્યાર્થી શિક્ષણ આપી શકાય.

આ વિષે ચર્ચા કરતાં પ્રે. બજાવંતરાયે લખુચું કે શાળાઓની મજબૂતી કરી શિક્ષણની હિંમત આપવાની પદ્ધતિ બદલે કરી પણ સમજાવી નથી. હાલજે ખરી ગામ તે તેજ છે, કે જે બાગી શાળા છે. ખાનગી શાળાનો અર્થ નું મનનરચાણા એમ કહે પ. ત્યાં આ રચનરચા નથી ત્યાં મંડળજ નહાય તો આવશે. બધી વિદ્યાર્થી શિક્ષિકાઓ રચામે બદલે વાંધો છે. હાલજે અને નમ્યારીમાંની લુની દમની પારમણી આપણી કન્યાઓને સિખવવાને થોડા છે. પણ મુંજદની પાંચી શિક્ષિકાઓ જે શિક્ષણ આપે છે, તે ઘણા વાંધા ભરેલું છે. દિંદુઓનાં વામજ અને સામાનથી માંડીને લેમના રીનરિવાજ અને માધ્યમિક રીતો સુધી મર્વ વખુઓની ગમે જે નિરંદાર તે જાઈએ અનાવે છે, નેતી પળીજ અચાજ અસર આપણી કન્યાઓ ઉપર થાય એવો મંલવ છે. માટે હાલ ખોલમાં ખોલી જરૂર શિક્ષિકાઓ વધારવાની જરૂર છે, ને સિવાય કન્યા કેળવણીનો મારો પ્રમાર

અરથ એ, સ્ત્રીઓની કેળવણી વાદ્યધો માપવી જોઈએ નહિ. સ્વનગત અને સંસ્કૃતિને કોંગે તેવે વધારા હજી નથી. રા. હરિપ્રસાદ પિતાંબરદાસે જણાવ્યું કે હજી ગુજરાતમાં મહિલા વિદ્યાધો એક પ્રયોગ ૬૫ છે, મારે ત્હેની મંડ્યાઓ બીજે પ્રયોગે મ્યાપનાનો આગ્રહ કર્યો નેહ્યો. પ્રાથમિક નિશાળોનો હવે વર્ગમાં દેખાજી શિખવાય તેા સાવની જરૂરીયાત કટવે અંગે પુઠી પડે.

૮.

મોટી વયની સ્ત્રીઓની કેળવણી—એ વિષે જોવાનાં ગં. સ્વ. સુલોચનાએ જણાવ્યું કે એ વયની મોટી વયની સ્ત્રીઓને મારે કેળવણીની ખાસ વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે. એવ તો ધીવકુચ નિઃસંગ્રહીઓ અને બીજી પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધું હોય તેવી સ્ત્રીઓ. દરે નિઃસંગ્રહ સ્ત્રીઓને મારે લુધા લુધા લતાઓમાં એકાદ ન્હાની મેડીમા ખામ કરાવે ઉધાડવાની જરૂર છે, જેમા તે મોટાની સ્ત્રીઓ ધળીજ મરેવાજી બાતી થકે. રાજ ધીમાન બધુ આ કામ મારે પોતાનું ખાલી મકાન આપી રહે, અને શિખજી મારે જે ખર્ચ થાય તે તેજ લતાના માથુએ પામે લઈ રહે. આ વર્ગમાં લખના વાંચવાનું નેનજ વાદ્યરમા ઉપયોગી થાય એવા અધિતનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. ઇતિહાસ, ભૂગોળમાં ખેતનાના દેશનો મુખ્ય જગ્યાઓ અને મુખ્ય બનાવોનું જ્ઞાન પણ આપવું જોઈએ. અને ત્યાં મધી જાણ નિઃસંગ્રહ રાખવા જોઈએ અને શિક્ષણનો વખત ૧ થી ૨ રાખવો જોઈએ. પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યું હોય તે સ્ત્રીઓને મારે પણ દરેક લતામા ન અને તો એ જગ્યા લતાઓની વચ્ચે આનાજ વર્ગ ઉધાડવા જોઈએ. અદિઆ ભાષા-જ્ઞાન વધારે મગીન કરનાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને અજિત, ઇતિહાસ, આરોગ્ય વગેરે વિષયોનું કાર્ક વધારે જ્ઞાન આપવું જોઈએ. અને તો દર અડચડીએ સામાન્ય વિષયો ઉપર કંઈક જાણજો નખવા જોઈએ, જેથી સ્ત્રીઓના સામાન્ય જ્ઞાનમા વધારો થાય, અને વર્ગો એકંદરે વધારે આકર્ષક લાગે. આ વિષે સચો કરતાં રા. હરિપ્રસાદ પિતાંબરદાસે જણાવ્યું કે આ વિષયમાં જાણ એકમત છે. સાદિલ સજા તરફથી મોદજવામાં આવેલા જવાબોમાં પણ આવાજ નિચારો મુલવેલા છે. મહિલા મંડ્યો આ કાર્ય ને માથે લે તો જની થકે. ઇંગ્રેજ શિક્ષણ મોટી વયની સ્ત્રીઓને આપવા વિષે કાંઈક મતભેદ મહે, પણ વ્યાવહારિક જ્ઞાન તો તેમને આપવુજ જોઈએ. સમય અને સાધન હોય તો કેટલીક કથાઓનું જ્ઞાન પણ આપી શકાય.

૯.

ગિજિસસ્ત્રીની દ્રેઝનીંગના પ્રશ્ન—એ વિષે જોવાનાં રા. મહુલાલ જોષીલાલે જણાવ્યું કે, સ્ત્રીઓવણીના પ્રસાર મારે વધારેને વધારે સ્ત્રીશિક્ષણની જરૂર છે. એમ માપજો મોમેઝ માંભળાએ છીએ, તેથી ત્હેમની દ્રેઝનીંગ વિષે આપજો વિચાર કરવો જોઈએ. હાલ આપજા ઇલાકના દરેક વિભાગમાં એક શેમેજ દ્રેઝનીંગ કોલેજ છે. ત્હેમા દાખલ થના મારે ગુજરાતી ૪ મું ધોરણ ખામ કરીને એક ખાસ પ્રવેશક પરીક્ષામાં શિક્ષકને ફતેહમંદ થવુ પડે છે. નિશ્ચયપાયાં જે રીતે ત્હેમને વિષયો શિખવાના છે, તે ઉપર આ કોલેજમાં જોઈએ તેટલું જ્ઞાન આપી શકવું નથી કારણકે થજા વિષયોનું જ્ઞાન આપવામાંજ ધજો

આરો વખત ન્ય છે એવું શિક્ષકોની મંખ્યા વધારવાને વધારે દ્રેષ્ટનીય કારણોની જરૂર છે. હાલ જગતની નાણુને લીધે-ધણી ઉમેદવાગેને પાણું જતું પડે છે. સંખ્યાની ગણતમાં એક બીજે પણુ બાધ છે. કેળવણી ખાતાના હાલના નિયમ પ્રમાણે જેનાંદ્ર કાયદેમર વાલીની પરવાનગી સિવાય કાંઈ બાધને દાખલ કરી શકાય નહિ. હવે જે સખજ થવા આવનાર બાધ કાંઈ મરેતાડની પત્ની કે પુત્રી હોય તો કાંઈ વધી પડેના નથી થતી વિધવાઓ પણુ આવે છે, અને તેમના મંજૂરમાં પણુ બહુ મુશ્કેલી નહીં નથી. પણુ ત્રીજે વર્ગ વગર કાંઈ તમનેલી સ્ત્રીઓનો ગ્રામ છે. તેમને દાખલ કરવા માટે તેમ પતિની સંમતિની જરૂર પડે છે. અને તે મેળવવી ઘણીજ મુશ્કેલ છે. માટે પરવાનગી રીતે આ નિયમ જે દૂર કરવામાં આવે તો શિક્ષકોની મંખ્યામાં વધારો થાય. આજ સ્ત્રીઓના નિર્વાહનો આધાર આ ધંધા ઉપરજ હોય છે. માટે તે દૃષ્ટિથી પણુ આ વાત જોઈ જોઈએ. દ્રેષ્ટનીય કારણોમાં દાખલ થતી વખતે જે કચર કરવામાં આવે છે, તે અનુસાર જે તે બાઈ શિક્ષક પુરૂં થવા પછી લજ્જાવવાને ના મરજી બનાવે તો ઓછાસરીખતા રીતે, આપવાને તે બંધાએલી રહે છે. પરંતુ આ માટે વાલીનીજ જરૂર નથી પણુ કાંઈપણુ માંગ માલસ જગતીન ચર્ચ શકે, આજ અનુભવ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનાં મગજ કાંઈ નીચી શ્રેણીની નથી, છતાં પુરૂષ શિક્ષકોના કરતાં સ્ત્રી શિક્ષકોને અભ્યાસક્રમ ઘણોજ નીચો મખવામા આવ્યો છે. દ્રેષ્ટનીય કારણોમાં શિક્ષકશાસ્ત્ર ધિખવતું જોઈએ તેને બદલે નેમને પોનાનંજ શિખવામા ઘણો વખત ન્ય છે. માટે જે વધારે લખેલી સ્ત્રીઓને દાખલ કરવામાં આવે તો હીક પડે. માધ્યમિક શાળાઓને લગતી જુદી દ્રેષ્ટનીય કારણો પણુ જોઈએ. હાલની મંખ્યાની કારણોમાં સ્ત્રીશિક્ષકોને અનુભવને માટે જે કન્યાશાળા આપવામાં આવે તો તેમને વધારે અનુકૂળ થાય. આજ છતાં મારી સ્ત્રીશિક્ષકોની જરૂરજગતમાં પુરૂષ શિક્ષકો જેના હાલ સેવે જોઈએ. સ્ત્રીઓની વ્યવસ્થા નીચે પુરૂષ શિક્ષકો પાય ના દરકન નથી. ખાનગી ક્ષાત્રોમાં પણુ દ્રેષ્ટનીય આપી શિક્ષકોએ તૈયાર કરવી જોઈએ.

૧૦.

કન્યાશાળાઓનું ઇન્સ્પેક્ટર—એ વિશે જોતતાં રા. રામભાદુનરાયે કહ્યું કે કેળવણી આતાનો હું અનુભવી નથી, પરંતુ ઇન્સ્પેક્ટરોની સ્ત્રીશિક્ષક તરફ વર્તણૂક આજે મને કાંઈ ફરિઆદો મળેલી છે. શિક્ષકોની શાળાઓ વિશે અભિપ્રાય, તહેમાંની શિષ્યાઓની પરીણર તથા તાલમ અને ચોતે સ્ત્રીશિક્ષકો ધંધામાં પ્રગતિ, એ સવનો આધાર ઇન્સ્પેક્ટરોના રિપોર્ટ ઉપર ગડે છે. આપી આભાસિક રીતે તેઓને તહેમની દયા ઉપર રહેતું પડે છે. અને ઇન્સ્પેક્ટરોના કાળા સાધુ પુરૂષો હોય એ મંજૂર નથી. તેથી કાંઈ ઇન્સ્પેક્ટરો પોનાના અનિકરણે અવેચ લાલ લેના પ્રયત્ન કરે, તેનું પરિણામ એ આવે છે કે શિક્ષકો તરફ મામાન રીતે લોક મનાન ઓછું થાય છે એટલે ઉંઝી રામની સ્ત્રીઓનું એ મામ તરફ રખે થતું નથી. અને જુદાજ કુટુંબો તરી રાળાઓમાં ચેતાની બાધકોઓને એકપર્યાં બંધી છે. એટલે ખાસ જરૂરનું એ છે કે સ્ત્રીશિક્ષકોની સ્થિતિને (labour saving) બેદમ રદિન અને નિર્ભય કરવી જોઈએ. હાલની અનિષ્ટ સ્થિતિમાં સુધારો કરવા માટે મધ્યમ તો સ્ત્રીશિક્ષકોને દરજ્જો વધારવો જોઈએ. પણુ ખજો ઉપાય નો એ છે કે કન્યા

શાળાઓનું ઈન્સ્પેક્શન સ્ત્રી ઈન્સ્પેક્ટરોને મોકલુ નોંધએ અને તે મર્થ માટે જો રમી બાકીએ ન મળે તો તે જગ્યાએ સુરોપીઅન વ્યર્મ નીમવાને કાંઈ વાધો નથી

આખી ચચાનો ઉપસહાર - તા પ્રમુખ સૈા. વિદ્યાગૌરીએ કહ્યું કે બે દિનનું આપણું નિવેચન કાંઈ નિર્ણયક થયું નથી, જો કે મનબેદ તો ઘણું વિચરેલા રહ્યા છે. ખાતં કરીને કન્યાઓ માટે લુદા અભ્યાસક્રમ વિશે પ્રજ્ઞા વિરોધી મત જણાવવામાં આવ્યા છે, આથી ચચાનો માન લેના એટલું તો મિદ છે કે જેમ બને તેમ શિક્ષણના દ્વાર ખુલા કરવા બંધએ, અને ને માટે લુદી લુદી ભતની શાળાઓ ઉઘાડનાને પણ હરકત નથી ત્યાં ચોન્ય લાગશે ત્યાં તે શિક્ષણ લેશે હાલની ન-કારી શાળાઓમા જેમને ન કાનુ હોય, તેમને માટે લુદી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે સૈા શારદાબહેને વિરતાપૂર્વક જણાવ્યું છે કે સ્ત્રીઓ માટે લુદા લુદા અભ્યાસક્રમની જરૂર છે તેમ હોય તો લુદા ખાના કાઢવાં નોંધએ આમ ગમે તેવી યોજના કરવામા આવે તો પણ આગય તો હમેશા ઉગે નખવા નોંધએ જાન્ય વ્યવહારમા ન મૂકી શકાય તો Second best રી મતોય માનવો નોંધએ. ડાલેજમા શિક્ષણ જેમણે પ્રેરણુ હોય તેઓ પુરુષોની મામે લડશે એવું કાંઈ નથી માટે બે નર્તિઓ વચ્ચે વિરોધ વધે એવી સ્ત્રીન સ્ત્રીઓની ઉચી કેળવણી સામે રલુ ન કરવી નોંધએ. સ્ત્રીઓ પુરુષોને એ સ્પારે ઉપયોગી થાય એ દૃષ્ટિથી નહિ પણ પોતાના સમાજ અને દેશને કેમ વધારે ઉપયોગી થાય એ દૃષ્ટિથી તેમની કેળવણીને નિશ્ચય કરવો જોઈએ પોતાની કેળવણીની જરૂરીઆતો વિશે સ્ત્રીઓને જ નાગણી કરવા દો, અને જો તે લુદો કેમ માગે તો તેમને ખુબીથી આપો કયાનું ચાન સ્ત્રીઓના પ્રદેશમા હોવાથી તે તેમને આપવું નોંધએ કન્યાશાળાઓના ઈન્સ્પેક્શન વિશે ન ગમતોહતરશે જે હમી ન કહી છે તે મહત્વની અને ખાગ ખાનમા નેરા ચોન્ય છે.

પહેલી ગુજરાત કેળવણી પરિષદ.

કેળવણી સંબંધી ચર્ચાએલા જુદા જુદા વિષયો.

(પહેલો દિવસ)

પહેલી ગુજરાત કેળવણી પરિષદ ખા એમનાર મહારાજે ૮ વાગ્યાં પ્રાનિક પરિષદના મંડપમા મળી હતી હાલના નખાગણ શરૂઆતે ઉપરાંત બહાર ગામથી આવેલા પ્રતિનિધિઓ અને પ્રેક્ષકોએ તેમા મોની નખ્યામા લાગ લીધો હતો. શરૂઆતમા બાળાઓએ સરસ્વતીની સ્તુતિ કરી હતી અને 'જય જય ગરવી ગુજરાત'નું ગીત ગયું હતું ત્યારમાર પ્રતિનિધિઓને આવકાર આપનાર આપણુ જોખલે સૌસાયદીના પ્રમખ મી. જીવજીવાય મજરાય બેરીન્ડે નામી મંલ પાવ્યું હતું.

શરૂઆતમા પ્રતિનિધિઓએ લીવેલી તન્દી માટે તેમને આવકાર માનીને તેમણે ૨૫-૫૫ પરિષદની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ આપ્યો હતો તેમા જણાવ્યું હતું કે છેલ્લી કોંગ્રેસ રખતે

વગેરે સમઘી ધીમે ધીમે વધુ સખ્તાઈ થતી જાય છે. વળી મેડિકલમાં પગાર થતા વિદ્યાર્થીઓને કાલેજોમાં સમાનનાતું મુશ્કેલ મા મ પડ્યું છે, તેથી મલેજોની મખ્ખામાં વધારો થવાની જરૂર છે.

માતૃભાષાદ્વારા કેળવણી.

શાળાઓની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં પણ ફેરફાર થવાની જરૂર છે. પ્રાથમિક ભુસ્સો વિદ્યાર્થીઓમાં દાખલ થાય તેની કેળવણી હોવી જોઈએ અને જે વિષયો દીખનાય તે માતૃભાષા-દ્વારા શિખવવામાં આવના જોઈએ, પુસ્તકોની ખામીથી માતૃભાષામાં કેળવણી આપી શકાતી નથી એની દૃઢી નતો ગદિયો જાપાને પૂરો પાડયો છે.

બીજા ધંવાની કેળવણી.

આખી શાળાઓમાં તથા મલેજોમાં કૃત્રિમ માદિત્વની જ કેળવણી અપાય છે તેઓ નીચે કે ડાકતર જ થવા તન્હ દોરાય છે. વેપારી લશ્કરી, દનીયાઈ તન્હ નહુ થોડુ લશ્ અપાય છે. દાલતો કેળવણી પામેજો યુનક સ્વાશ્રયી જનતો નથી વળી કેળવણી બહુ મોઘી છે તે મરની થરી જોઈએ ત્વાગ બાદ ચારણ-ઉદ્યોગજનની જોતાની જોજના વિષે તેમજો પ્રેક્ષકે જળા યુ હતું.

સ્ત્રી કેળવણી.

સ્ત્રી કેળવણીના મળવમાં પણ ઉપર જણાવેલી સઘળી ટીમ વાચુ પડે છે. કન્યા-શાળાની નજીવી મખ્ખાના સળધમાં જોટું જોનાય જોટું થોડુ છે. ખાગાઓની નિયતિને જોગ્ય શિક્ષણ અપાવુ જોઈએ એજો માટે ભુદી કાલેજની જોજના દરવામાં આવે છે એ પ્રતોષની વાત છે.

ઉચ્ચ કેળવણી.

યુનીવર્સિટીઓમાં અપાતી ઉચી કેળવણી વિષે 'ગોડર્ડ રિવ્યુ'ના જે લેખકના અભિપ્રાયો ટાળી તેમજો જણાવ્યુ હતું કે કે પ્રાથમિક ંગીરીષ દરેક યુવના મનમાં ઉદ્ભવે અને અને વિદ્યાર્થીઓ સ્વાશ્રયી અને તેવી કેળવણી તેમને આપવાની જરૂર છે. નાનસિક શક્તિના વિમળને માટે મનને કેળવણીની જરૂર છે તેવીજ શારીરિક કેળવણીની પણ જરૂર છે તે શિક્ષણ દરેક શાળામાં ફરજિયાત હોવુ જોઈએ ત્યારબાદ તેમજો સંગીતની કેળવ- ખૂંલી આનસકના બતાવી હતી.

કેળવણી ખાતામાં થતી નીમણુકો.

આ મનધમાં જે રાષ્ટ્ર જોવવા અનુચિત નદિ જણાય. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને જે પગાર જાણ્ય છે તે તેમના ઉદરનિર્માદને માટે પુરતો મેનો નથી જામડમાં મહેનાજીની રિયતિ પણ દયાપાત્ર હોય છે. ઉપયુગી અને આસિ. ઉપયુગી ધુન્નપેટરોની મહેરમાની ને જાતી એ તેમનુ લદ્ધય હોય છે. શિક્ષકોને અધિકારી નગરથી પુરતુ ઉતોગન આપવામાં આવતું નથી તેથીજ કેળવણીના પ્રકારમાં જગડો થાય છે. વળી આપણા દેશી ભાષાઓને ઉચી મોડરીઓમાંથી બાતન રાખવામાં આવે છે ચિટિશ અમનને લગભગ ૧૫૦ વર્ષ

થયાં છતાં આપણા યુવાનોને કેળવણી આપવાને માટે આપણા વિદ્વાનો સરકારની આગે ના લાયક ગણાય છે તે ઓછું જાણીય નથી. જ્યારે લાયક દેશીઓને તંગછાડીને તેમનાવી સ્વલક દરબંગના વિદેશીઓને કેળવણી ખાતાના ઉચ્ચ ઓફિસો આપવામાં આવે, ત્યારે સરકારની સંજનીતિ ફળીચૂત થતી નથી અને મરદારનો કેળવણી સંબંધી આ દેશ ગૌણનને પામે છે.

ઉપસંહાર.

હાલની કેળવણીને પરિણામે દેશનો ઉછરતો વર્ગ વધીયાત, વૈદિક અગર ન્યુનપેયનો થયો પસંદ કરે છે. તેના સંબંધમાં બેલતાં સર જ્યોર્જ બાન્સી સામન્સ અને વેપાર ઉદ્યોગ ઉપર લક્ષ આપવાની દેશીઓને સૂચના કરી હતી, પરંતુ દેશમાં એવી કેળવણી આપનાર પૂરતાં ખાતાં જ ક્યાં છે? ના. સરકારે પામે આપણે માંગણી કરીએ છીએ તેવી રીતે આપણા લોકોની ખાસ માંગણી કરવાને પણ આપણે હકદાર છીએ. એક પ્રથમિક શાળા નીભાવવાનું અર્થ વાર્ષિક માત્ર રૂ. ૩૫૦ થાય છે અને આ શહેરમાંથી જો માત્ર તે રકમ આપવાના ૫૦ ગૃહસ્થો નીકળે તો ઘણું લાભ થાય. મને ખાતરી છે કે જુ જરાન કેળવણી લીધે ને આજ રથાપવાની છે તેને આરા સંખી ગૃહસ્થો મદદ આપશે. છેવટે ને દેશી ગભોએ પ્રતિનિધિઓ મોકલીને તથા પોતાના નોકરોને આ પ્રવિણ ભાગ લેવાની પરવાનગી આપીને સહાનુભૂતિ આપી છે તેઓનો હું આભારી છું, પરંતુ શિક્ષણી માત્ર એટલી છે કે મુમુક્ષુ પ્રવાસના કેળવણી ખાતાએ પોતાના વિદ્વાન શિક્ષક રૂબોના અનુભવે જાણવાને માટે આપણને તક આપી નથી.

પ્રમુખની નીમણુંક.

મી. નંદનાથ દેસારનાથ સિદ્ધિતે જણાવ્યું હતું કે ને ગૃહસ્થ આને આપણી પરિવરનો પ્રમુખપણને બિરાજવાના છે તેમણે ઇલાકાની કેળવણી સંબંધી બાબતોને સામે અવગણ કર્યો છે. એન. મી. સેતતસવાડનું નામ ઓખા દેશમાં જણીતું છે. મી. ઉત્તમલાલ દેશવડાસ ત્રિવેદિએ એ દરખાસ્તને ટેકા આપ્યા બાદ પ્રમુખે તાળીઓના ગરમગરમ પોતાની બેકેલીથી હતી.

પ્રમુખનું ભાષણ.

પ્રતિનિધિશ્રીઓ, સભારીઓ, અને ગૃહસ્થો,

કેળવણી પ્રવિણની બેઠકના પ્રમુખ યજ્ઞની મહેને તક આપવા માટે હું તદ્દાગ્રે તમકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. હું કંઈ વિદ્વાન શિક્ષણીઓ નથી, તેમજ સમિતિ કે લેખનકળામાં પ્રતીજ્ઞા તેમના દાવો ગણતો નથી. પરંતુ મહારી આખી જાહેર જીવનના કેળવણીના નિયમમાં મહે ઘણા જ રમ લીધે છે અને મુખ્યત્વે શુનિવર્સિટીના દિનપ્રતિબિંબના કાર્યમાં તેમજ મુખ્ય શહેરની પ્રાથમિક શાળાઓના વહીવટમાં ઘણા વર્ષ સુધી મહું ભાગ લીધો છે, અને હું એમ માનવાની હીમ્મત કરું છું કે મહેને પ્રમુખ નીમણે કેળવણીના આ ક્ષેત્રમાં મહે કરેલા તમા કાર્યની તહેને દાષક દર કરી છે.

કેળવણી સંબંધી સરકારી સમીક્ષા

હિન્દુસ્તાનના લોકોને કેળવવાનો અને ઉચિત કરવાનો અિદિશ સમયનો અષ્ટ ધર્મ છે એમ સમજીને ચેરન હેમિંગ્સને અને ૧૭૮૧ માં કલકત્તામાં એક મદરેસા સ્થાપી, અને સને ૧૭૯૧ માં બનારસમાં એક મંરૂત કોલેજ સ્થાપાઇ. આ વિચાર ધીમે ધીમે વધારે સમજાયો અને અને ૧૮૧૩ માં ન્યારે કંપનીની સરકારી મુદન વધારણમાં આવી ત્યારે કેળવણી ખાતે વાપરવાને દર વર્ષે એક લાખ રૂપિયા જુદા કાલવાનો તરેને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો અને અને ૧૮૨૩ માં બહાર કેળવણી માટે એક અધ્યાપી કમિટી સ્થાપામાં આવી. તે વખતમાં સંસ્કૃત અને અરબીના ગાનનું ઉત્તેજન અને પુનર્જીવન કરવાનો સરકારનો હેતુ હતો. પરંતુ મોકાલે આ દેશમાં આવ્યા તે પહેલાં વર્ષો પૂર્વે ઇટલાંક એનાં તરવો દુનીમાં આવ્યાં હતાં કે જેનું વચણ આજ દિશમાં હતું અને તેની સરખાન પેણ થઇ ગઇ હતી. ખ્રીસ્તી પાદરીઓ આ દેશમાં આવ્યા હતા અને તેમણે મોતાની ધાર્મિક હીલચાલના માધન તરીકે ઇમિજનું શિશુ આપવાની શરૂઆત કરી હતી. સાળ મમોર-દનવાય કે જેઓ પોતે ઇંગ્લેંડ કેળવણી હીલેલા એક આદર્શ રૂપ દિદી હતા તેમણે કેવળ પેવાલ વિદ્યાની મરંશાઓ સ્થાપવા આમે મગ્નત વાંધે ઉપાગ્યો અને ઇંગ્લેંડ શિશુ આપતી મરંશાઓની તરફેણમાં મગ્નત હીલચાલ કરી. પગિયામે અને ૧૮૧૭ માં કલકત્તામાં હિન્દુ કોલેજ સ્થાપવામાં આવી. મુંબઈમાં પણ એવીજ કાઇ શરૂઆત કલવામાં આવી હતી. અને ૧૮૧૧ માં ધ બોમ્બે એલ્યુટેન મેસાક્ટિની સ્થાપના થઇ. ન્યારે ૧૮૨૭ માં મેન્ડુઅર્ટ એલ્યુટેન વાનપ્રસથ થયા ત્યારે મુંબઈના શહેરીઓ તરફથી તેમના સમરણ માટે એક ભડોળ કરવામાં આવ્યું હતું અને આમ બેગા કરવામાં આવેલી બે નાખણી વધારે રૂપિયાની મકમમાંથી એલ્યુટેન એકેસરશીપો સ્થાપવામાં આવી અને તે વેટે એલ્યુટેન કોલેજનો પાગો સ્થાપો. ન્યારે મોકાલે સન ૧૮૩૪ માં હિન્દુઆનમાં આવ્યા અને પગીથી કલકત્તાની કમિટી જોડે પગિયક ઇન્ડરચનના પ્રમુખ નીમાયા ને. વખતે આટલી શરૂઆતો થઇ હતી. પૂર્વની વિદ્યાઓ કે ઇંગ્લેંડ કેળવણી અને પ્રસનો છેલ્લો છેલ્લો તેમણે કર્યો, અને પેલાના નાખણિ અરણ્યો તેમણે આપરપૂર્ક બજાવ્યું કે હિન્દના શુદ્ધિકાલ માટે ઇંગ્લેંડનો અભ્યાસ ઉત્તમ છે. ઇંગ્લેંડ કેળવણીની મેકાવિએ કરેલી મગ્નત વળાવન સરણ થઇ અને મન ૧૮૩૫ ના માર્ચ માસમાં લેર્ડ એલ્ટેક દિશમાં ઇંગ્લેંડ કેળવણી આપવાનો કલવ કર્યો. સન ૧૮૪૪ માં ઇંગ્લેંડને બહાર કામલગ્ની ભાષા તરીકે વાપરવાનું શરૂ થયું અને જેમણે ઇંગ્લેંડ કેળવણી એજની હોય તેમને મરકારી નોકરીમાં નીમવાની માગણી કરવામાં આવી. સન ૧૮૫૪ માં મર આર્થ્સ યુકનો નામકિત ખરીતો પ્રકટ થયો, દિલ્હીવાને તરેને ખરી રીતે કેળવણીના વિષયમાં પેાનનું દક પત્ર સમજે છે.

મુંબઈ દલાકામાં કેળવણીની પ્રગતિ.

અિદિશ સમયની કેળવણી સંબંધી સમીક્ષા આવી એમસ અને નષ્ટ રીતે કલવામાં આવેલી હતી તેને અમલમાં મકવામાં આવી અને બધા દલાકામાં પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચી કેળવણીની મરંશાઓ સ્થાપવામાં આવી. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક

દસ્તક હતો. વર્ષમાં મરકર-કોલેજમાંથી પોતાનો દ્વાય ખેંચી લીધો અને કોલેજની વ્યવસ્થા તથા દેખરેખ સંભાળતું કામ, ગુજરાતમાં હોયી કેળવણીને-ઉત્તેજન માટે સ્થાપાયેલા એક મંડળને મોંઘી દીધું પૂરતાં કંઠ ન ટોવાયી અને તેને અભાવે પ્રોફેસરો અને સાધનોની સામગ્રીની અછનધી કોલેજનું સ્થાન અને પ્રતિષ્ઠા મત્તર ઉતરી ગયાં. ધારાનભાગમાં વર્ષોવર્ષ સ્વર્ગસ્થ સર ફિરોઝશાહ મહેતા અને મે આ જાળન તરફ સરકારનું લક્ષ દોર્યું હતું. પરંતુ સંઘર્ષ પત્થર ઉપર પાણી નીસર્યું હતું. આવકારથી જરા પણ કડ્યા વિના અને અમાગી લાડત ચલાવી, અને માત્ર એકલા ગુજરાતમાં જ નહીં, પરંતુ સિંધમાં તેમજ કચ્છીટકમાં સરકારે મર્થ સાધન સામગ્રીવાળી કોલેજો ચલાવવી બોધ્યે એવી માગણી કરી. આખરે ઇ. મ. ૧૯૧૨ માં ભાગે ૨૫. ૪૨ ચીનુભાષણે રૂપીઆ બે લાખની ખોટી રકમ આપી. ત્યારેજ સરકારે કોલેજ પોતાનો દસ્તક લીધી, અને એ દાનવીરના વિશેષ દાનથી સાયન્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટની સ્થાપના થઈ. ઉચ્ચ શિક્ષણ ખાનગી માહસથી થવું નોંધ્યે, એ વાદની વિચાર વગરના અને ઉનાવળીના અખત્યારથી આ આખા ઇલાકાને મેં દર્શાવ્યું તે રીતે નુકશાન થયું. ત્યારબાદ તેમણે કોલેજાપુર કોલેજ, વડોદરા કોલેજ, કેન એન્ડુ. સો-સાઈટી, શરદુશન કોલેજ, લાલનગર, કરાંચી અને-લુનાગઢની કોલેજોની ઉત્પત્તિનો ઇતિ-હાસ આપ્યો હતો.

પ્રાથમિક કેળવણી.

ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં કેળવણી કમીશને માંથી અગત્યના જે મત પ્રકટ કર્યો હતો તે પ્રાથમિક શિક્ષણને લગતો હતો. “કેળવણીની પ્રત્યેક શાખા સ્વત્ત્વ તરફથી ઉછેરવાને વા-જબી રીતે દૃઢ થરાવે છે તોપણ કેળના સ્થાપના સયોગમાં જનસમાજની પ્રાથમિક કેલવણી તેની વ્યવસ્થા, તેનો વિદ્યાર્થ અને સુધારા-એ તો કેળવણીના સમગ્ર તંત્રનું એક એવું અંગ છે કે જેના મંબધમાં પહેલાના કરતાં પણ વધારે અગ્રી રાજ્યે ખાતીલા પ્રયત્ને કરવા બોધ્યે એવું ભરેર કરવું જરૂરનું છે.”

પ્રાથમિક કેળવણી.

સન ૧૮૮૪ માં ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ સ્થપાઈ અને તેની પહેલી બેઠક મુગર્મમાં મળી તે દીવસાલ વચે વર્ષે જમતી ગઇ અને આખા દેશમાં પ્રસરતી ગઇ, અને તદ્દમાં રાજદ્રોહની સુગંધ અમલસરોતે લાગી. રાજકીય અમતોપના આલેખ કેળવણી ઉપર ચક્રમે એ ગમે તોટું બૂલભરેલું હોવા છતાં ઘણું બહેલું પગલું છે, અને કેળવણીના ખાનગી વ્યવસ્થા વિષે કેમ અજુવિઆસ દર્શાવનામાં આળો તે મદેવાઈથી મગજ શકાપ તેવું છે. મરકરની દેા રકુલના મંબધમાં મુનિવર્સિટીમાં તેમજ બહાર મુગ્ધાઈમાં ઘણેજ અમતોપ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનું શિક્ષણ અસતોષકારક હતું. કામદારની એક કોલેજ મુગ્ધાઈમાં સ્થાપવાને એક કચિટી નીમવામાં આવી જેના પ્રમુખ ઓન. જન્ડીમ તૈયમજ દના અને જેના એક મલાસદ સર નારાણજી ચંદાવરકર હતા. મુનિવર્સિટી તરફથી (આ સંસ્થા માટે) મંલુરીની અમલ કરવામાં આવી. વાદસ ચાન્સેલર કે જેઓ એક સીનીયોલ દના તેઓ આ મંલુરીની વિરુદ્ધ હતા; પરંતુ મીન્ડિટે આ કોલેજ મંલુર કરવાની ભલામણ એનેટને કરી, અને

પ્રમાણે આ દેશમાં પણ પ્રાથમિક કેળવણી મદન અને ફરજિયાત કરવાનો વખત હજી શું નથી આવ્યો ? મને તો લાગે છે કે આપણે હજી દીકરી વખત નકામો સુચાર્યો છે અને હવે આ જોમ અને તેમ જલદી હાથ ધરીએ તેમ માર. આ વ્યાખ્યાનની અદરના મી. ગોખલેના બીલના ગુણનું વિવેચન કરવું એ શક્ય નથી હું આના રાખું છું કે ત્યારે વિચારને અતિ સામાન્ય સ્થિતિ પાછી આવે ત્યારે વડી સરકારની ધારામજાની અંદર કોઈ અભાવ આ વિષયનું નવું બીજ સંપૂર્ણ વિચાર કરીને લખાય કરશે.

મદન અને ફરજિયાત કેળવણી.

વિશેષ વાત કરતાં એ કાર્યની વિશાળતા અને તેની મુશ્કેલીએ આપણે મનજવી જોઈએ, તેને માટે જોઈતા પુરતા શિક્ષકો, લાગત મકાનો અને મર્યાદા વધારે મદનનું પૂરતા નાણાની સગવડ કરવાની ઘણી મુશ્કેલી છે. પરંતુ આ કામ પાર ઉતાવળનો નિશ્ચય કરી સરકાર અને પ્રજા બન્નેએ એક બીજાની મદદે ઉભા રહેવું જોઈએ. તેને માટે જરૂરના જોગ આપવા પડશે. સર્વત્ર પ્રાથમિક કેળવણીના ફેલાવા સબંધી કેટલાએક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ કવિનું વાક્ય ટીકે છે કે 'થોડું જ્ઞાન એક ભંડાર ચીજ છે.' તેઓ ભુતી ભય છે કે બીજકુલ અજ્ઞાન એ એથી પણ વધારે ભંડાર ચીજ છે, અને થોડું જ્ઞાન એ બીજકુલ અજ્ઞાન કરતાં ઘણું છે.

આપણી હાઈસ્કૂલો.

આ પ્રમાણે પ્રાથમિક કેળવણીમાં તુરતના મોટા વધારાની જરૂર છે ત્યારે આપણા માધ્યમિક શિક્ષણની પદ્ધતિમાં ઘણો સુધારો આવવો જોઈએ. આપણે ઘણી વાર માલમુ છે કે આપણી યુનિવર્સિટીના ફર્જિયાત સતોપકારક નથી. આનું ખરું કારણ આપણી હાઈસ્કૂલોની સ્થિતિ અને આપણી માધ્યમિક કેળવણીની પદ્ધતિ છે. હાઈસ્કૂલોમાંથી ધણીમા પૂરતા ઉપરકર હોતા નથી, તેમ પૂરતા શિક્ષકો હોતા નથી. અહીં આ પછી પૂરતા પગારનો મનાવ બાગમ આવે છે. અત્યારના પગાર માત્ર એવા જ એન્યુઅલિને લગતાં છે કે જેઓ બીજા કોઈ રીતે પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને અશક્ત હોય છે. જો તમારે તમારું હાઈસ્કૂલના શિક્ષક તરીકે એના માણુમે જોઈતા હોય કે જેઓ પોતાની જવાબદારી સમજે અને તે જવાબદારી સતોપકારક રીતે અદા કરે તો તમારે હાલના પગારમાં ઘણો વધારો કરવો પડશે. આપણી શાળાઓ જેવી હોય જોઈએ તેવી કરવી હોય તો હાલની પદ્ધતિને તદ્દન ફેરવી નાખવી જોઈએ. કમલાત્રી અત્યારે એવું બને છે કે દરેક જન્મ-પત્રી ને યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમને લાલ લેવો માગતા હોય કે નહિ-કંઈ કેળવણીને માટે તે લાગત હોય કે ન હોય પણ તે એક જ જાનનું શિક્ષણ મેળવે છે, અને તેનું લક્ષ્ય મેટ્રીક્યુલેશન પરીક્ષા હોય છે. જેઓ મેટ્રીક્યુલેશન પમાર કરે છે તેઓ વગી, પત્રી તેઓ નિશ્ચિત રેલુ ગિલાય કાર્યજના કનાસો બંદે છે. આ વસ્તુસ્થિતિની અસર હાઈસ્કૂલ અને કોલેજોના શિક્ષક ઉપર અનિર્ણય થાય છે જેઓ પોતાની શક્તિ અને હુદિના થોડે યુનિવર્સિટીના અભ્યાસમાં લખાય થવાને યોગ્ય હોય અને જેઓ એવી લાગત ન લેતાં થવાને વીધે શાળાનો અભ્યાસક્રમ પૂરો થયા પછી ડાહ્યાના કાગમાં લેણવાના હોય તે એના અભ્યાસક્રમને ગમત યોગ્ય રચાનેથી જુદા પાડવા જોઈએ. મને લાગે છે કે આપણે હાઈસ્કૂલના શિક્ષકનું

ધોરણ ઉંચું કરવું જોઈશે અને કેટલાક તત્ત્વથી સચવા કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે જ. યેજના પહેલા વર્ષમાં અત્યારે ચલાવાતો અભ્યાસ હાઈસ્કૂલોને સોંપવો પડશે. હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસક્રમમાં ઉપર જણાવેલા હેતુમત્ કરવાના દાંષ પશુ ફેરફાર સચવતાં શિક્ષક ઠંઠાવાદાસ આપણું એ સચાલ હાથ ધરવો જ પડશે. અત્યારે એમ અને છે કે વિદ્યાર્થીઓ જૂજવાતી શાળાઓમાં ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરે વિષયો જૂજવાતી શાળાદાર શીખે છે અને પછી ત્યારે તે હાઈસ્કૂલમાં ગડે છે ત્યારે તેનું તે જ અંગ્રેજ શાળાદાર ફરી શીખે છે. ને આને ગદે જૂજ જૂજ વિષયો માનવાવાદાર જ શીખવવામાં આવે અને અંગ્રેજ બીજી ભાષા તરીકે જ શીખવવ તો અને લાગે છે કે ઘણું વધારે સંગ્રહિત જ્ઞાન આપી શકાય. આ ક્રમ પાંચમા ધોરણ સુધી રાખી શકાય અને શાળાના અભ્યાસમાં છેલ્લા બે વર્ષો એટલે છઠું અને સાતમું ધોરણ અંગ્રેજ શાળાદાર શીખવવા, ને અમ્મ કરવામાં આવે તો હું ધારવાની કિન્મન કરું છું કે અત્યારના કરતાં વધારે ઉપયોગી ક્રમ અત્યારના જ સમયમાં એટલે કે માત્ર વર્ષમાં પૂરો કરી શકાય. ઉપી કેગવણીના વિષયમાં અત્યારે હસ્તી ધરાવતી કોલેજોની સંખ્યામાં, અને તેના સાધનોમાં ઘણો વધારો અને સુધારો કરવાની જરૂર છે. અને અને લાગે છે કે ઘણા જ નંદીના લવિષમાં ઇલાકામાં એક કરતાં વધારે સુનિર્વસિનીની જરૂરનો મતલબ હાથ ધરવો પડશે. આ સ્થળે સુરતમાં એક આદેમ કોલેજ સ્થાપવાને માટે ઘાતી લીજવાતી ઘણા મંત્રાપ માથે આપણે નોંધ લઈએ છીએ.

આરિયનું બધારણ.

કેગવણીનો હેતુ ઉપયોગી જ્ઞાન આપવાનો અને વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિ ચિત્રમાવવાનો ગણાય છે, તે ઉપરાંત આરિયનું બધારણ પશુ ગળુવો નોંધએ, માટે આપણી કેગવણીનો ક્રમ એવી રીતે રચવો જોઈએ કે જેથી યુવાન વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર નીતિ અને નિયમન વિશે વાસ્તવિક ખ્યાલ, યોગ્ય સત્તાધીસ અને પદ્ધતિમત્ મન્યતંત્રને માટે જ્ઞાન, મુરખીઓને માટે પૂન્યભાવ, અને મનુષ્ય જાતિને માટે સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થાય. તે હેતુ માત્ર નીતિનાં પાઠ્ય પુસ્તકો અને નીતિના શિક્ષણથી માધી શકાયો નહિ તે સાધવાનો સૌથી મારો ઉપાય એ છે કે આપણે આપણા શિક્ષક તરીકે દૃઢ નિશ્ચયવાળા અને નિષ્કલંક આરિયવાળા માણસોની પસંદગી કરી. પરંતુ જ્યાંસુધી શિક્ષકના ધધાને માટે લગે પડશે પગાર અને પૂરતું જ્ઞાન ન આપી શકે ત્યાંસુધી એવા શિક્ષક કેગવણીના આરા ક્રમ રાખી શકાય ? શિક્ષણના ક્રમમાં તમે અને તેટલા ફેરફાર કરો પશુ તેની અંદર ફેરફારનો અવકાશ અને પૂરતી છૂટ દેવાં જોઈએ. એ પદ્ધતિમાં જરા પશુ ફેરફાર ન થઈ શકે એવું આપણું મન્યજ બંધન ન જોઈએ. શાળાઓના શિક્ષક અને હાઈવાદકોને પાઠ્ય પુસ્તકોની પર્મ-દગીમાં અને ચોનાના વિદ્યાર્થીઓની આમ જરૂરીજ્ઞાન પ્રમાણે અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવાની યુગની સ્વતંત્રતા આપની જોઈએ.

કેગવણીની સરધાઓની સ્વતંત્રતા.

મેં કહ્યું તે પ્રમાણે આ દેશમાં કેગવણીના સુધારા અને વધારા માટેની બધી કીલ-અવની રહેદને માટે એ ખાસ જરૂરનું છે કે કેગવણીની સંસ્થાઓ એક વખત ગરાબર

ન્યાયને આપવામાં આવે, ત્યાર પછી તેઓને નવા અગેશિ માટે સત્તા અને અતંત્રતા મળવી જોઈએ કેળવણી ખાતાના સુધારાની ફતેહને માટે બીજા એક જરૂરની બાબત એ છે કે સત્તાધીશોએ પ્રભુ અને તેઓના પ્રતિનિધિઓને પોતાની સામે સુધારાના કામમાં જોડવા જોઈએ. ઈ. સ. ૧૯૧૧ માં પરીક્ષા અને અભ્યાસક્રમના સંબંધમાં સૂચનાઓની એક યાદી મરકારે યુનિવર્સિટીને મોકલી અને તેમાં કેનાએડ ફેરફારોને માટે સલામત કરી આ ફેરફારોમાં બી. એ ની પરીક્ષા માટેના આવશ્યક અભ્યાસક્રમમાંથી ઇનિશિયલ વિષયને - કરવાની જાનામથુ હતી સેનેટ, માત્ર એક વિરૂદ્ધ મતે પણ ડીરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની ખામ મરજી પ્રમાણે ઇન્ડિયાના ઇતિહાસને બી. એ ના અભ્યાસક્રમમાં ફેરફારોની વિષય તરીકે સ્થાન આપ્યું પણ જ્યાં એ નિયમો સરમગ પામે મળ્યા થયાને ગયા ત્યારે સેનેટનો કતન માન્ય કરવાને મરમરે આનાની કડી અને મી શાર્પને હુકમ કર્યો કે સેનેટનો આગવો ૧૬૧ ૨૬ કરી બી. એ ના અભ્યાસક્રમમાં ઇતિહાસને કમી કરવાને માટે તેણે દરખાસ્ત કરવી ગિચ્ચા ડીરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન જેમણે એ વખતે ઇતિહાસને રહેવા દેવા માટે પોતાનો ખુદનો મત આપ્યો હતો તેમને સરકારના હુકમને આધીન થઈ એ વિષયને કમી કરવાની દરખાસ્ત લાવવી પડી આ પ્રમંથે હાજર થવાને માટે અને એ દરખાસ્તની તરફેણમાં મન આપવાને માટે મરકારી અમદારોમાં ખાસ યાદી ફેરવવામાં આવી હતી, અને છતાં પણ ઇતિહાસને ૨૬ કરવાની દરખાસ્ત માટેની બહુમતી માત્ર ચારની થઈ યુનિવર્સિટીની સેનેટ એ એવું મંજૂર છે કે જેના ૧૦૦ મતોમાંથી ૮૦ સલામતોને મુખ્યત્વે કડીને તેઓની કેળવણી માટેની વાચકાત ઉપરથી સરકાર નીમે છે અને ત્યારે આવું મંજૂર થગણ મર્યામતે કેળવણીના જ એક મનાસ ઉપર અચૂક કબજ કરે છે ત્યારે ગરમરો એ વિષયમાં જુદો મન હોવાથી પોતાના અમલદારોને હુકમ કરે છે કે આ વિષયમાં તમને જે રાજ્યની હાલ ને પ્રમાણે નહિ પણ સરકારના હુકમ પ્રમાણે તમારે નમરો મત આપવો મરમરની ભુદ્ધિતોને મીનો પણ એ દાખલો હુ રજુ મૂં હુ ત્યારે યુનિવર્સિટીએ મેટ્રોપોલિટનની પરીક્ષા ૨૬ કરવાનું મરમરનું સૂચન ન્યાયકાર્ય ના પાડી ત્યારે સરમગ એક કતન બહાર પાડ્યો કે હવે પછીથી મેટ્રોપોલિટનની પરીક્ષા જમાન જનાર કોઈ વિદ્યાર્થીને મરમરી નોટરી આપવામાં આવશે નહિ. આ કતન હજી પણ ૨૬ થયા નગરો કાયમ છે.

રાજકીય હીંચવ્યાવનું કારણ કેળવણી નથી

મે ઉપર જણાવી દીધું છે કે જ્યાં વર્ગોની કેળવણીમાં સુધારા તેમજ પણ અને તાલીમના વધારા કરવાની ખાસ જરૂર છે અને આ ગિચ્ચિ સુધારવામાં સરકાર અને પ્રભુએ દિગતથી કામ કરવાનું છે સરકાર અને પ્રભુ નવે મપૂર્ણ સલામકાગિતા નિચાય આ મર્થ અને તેમ નથી દિલમાં ગિચ્ચિ નાજમની જાહેર કરેલા રાજનીતિ પ્રભુને કેળવણી આપવાની છે અને આ રાજનીતિ હુ મુતલો રાજ અને આનાકાની છતાં મામાન્ય રીતે અમલમાં મુકાય છે, આપણે જે ખામ માગીએ છીએ તે એ છે કે કેળવણી વધારે સપાટાવધ વધવી જોઈએ કેટલાક મોઢા એવા હોય છે કે જેઓના મન પ્રમાણે કેળવણીના વધારો હમેશા ઇજ ગણતો નથી હાજુકે તેઓને નીક લાગે છે કે વધારે કેળવણીથી વધારે રાજકીય અસતોષ ફેલાશે મહાસ મન પ્રમાણે જેઓ એમ માને છે કે આપણા

દેશની અંદર અત્યારે જે રાજકીય અમતોપ દરમી થયે છે તે કેળવણીનું પરિણામ છે. નેએની મિદિસા અતિશય બૂલભરેલી છે. એ દેશમાં રાજકીય અમતોપ હોય તો તેના રાજકીય કારણો હોવાં જોઈએ, અને તે કારણો દૂર થયાં જોઈએ. રાજકીય અમતોપનો ઉપાય કેળવણીની સંરચાઓ બંધ કરવાથી ફરી ચર્ચ શકશે નહિ. માટે સરકારને આપણે દિગ્મત અને ખરા દીક્ષથી કેળવણીના વિષયમાં પ્રગતિ કરવાને વિનવીશું કે જેથી તેઓ એક ઉપકારી પ્રગતીના રાખપ્રક્રિયા અને શક્તિથી ઓછીત અમલનાં ઉંડાં મૂળ નાખવાને શક્તિવાન થશે.

કમિટીના અહેવાલ.

પ્રમુખનું બાપજી પૂરું થયા બાદ જુદા જુદા પ્રમુખોના તારણોના અને અભ્યાસક્રમ તથા પાઠ્ય પુસ્તકોની કમિટીના અહેવાલ જે અગાઉથી છાપીને તૈયાર રાખવામાં આવ્યો હતો તે રા. કેશવલાલ હ. ધ્રુવે રજુ કર્યો હતો. અને મંજુર રાખવામાં આવ્યો હતો.

માવલાપાદારા શિક્ષક.

મી. વીરબજા હ. મહેતાએ માવલાપાદારા શિક્ષક આપવાનો નિર્ણય વાંચ્યો હતો. જેમાં તેમણે પરભાષામાં જુદા જુદા વિષયો શીખવામાં સમાજેલી મુશ્કેલીઓને ચિનાર આપ્યો હતો. અને દેશી ભાષાથી રાષ્ટ્રીય છાત્રનો નિદાસ થવાનું જણાવીને તેની દિમાગત કરી હતી.

મી. મોહનલાલ કે. ગાંધીએ તે વિષે બોલતાં જણાવ્યું હતું કે આપણી એકીચિંતિ થઈ ગઈ છે કે ગુજરાતી બોલનાં પણ વચ્ચે વચ્ચે અંગ્રેજી શબ્દો આપણને વાપરવા પડે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાંના ડચ લોકો તથા જનરલ હરજોકના પોતાના ભાષા મંજૂરી અનુભવ વિશે જણાવીને તેમણે કહ્યું હતું કે પરભાષાથી આપણે સંપ અને અમ્મ જાણી ગયા નથી તેમજ ગૃહઅવકાશને પણ નીરસ અને પ્રેમહીન બનાવી મેલીએ છીએ, એ જ આફ્રિકામાં ગુજરાતીને બદલે અંગ્રેજી ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો હોત તો હું ૨૦,૦૦૦ રૂપિયાને સત્યાગ્રહની લડતમાં સામેલ નથી થયો નહોત. શેઠ મંગળદાસે કાલે અંગ્રેજીમાં ભાષણ આપ્યું ત્યારે મને તેમના ઉપર ખુદજ દયા આવી હતી. એ તે ગુજરાતીમાં બોલ્યો હોત તો તે તેમનું કુટુંબ અને તેમની મીલોના મજુરો પણ સમજી શક્યા હોત. હું તમને અંગ્રેજી ભાષાનું સાદિત્ય અને સૌંદર્ય જોડી દેવાનું કહેતા નથી, પરંતુ તેમના વિગાસે ગુજરાતી ભાષામાં ઉનારવાનું કહું છું, ત્યાં સુધી આપણે માતૃભાષાને જ આશરે રહીશું નહિ ત્યાંસુધી આપણે એક પ્રજા બનીશું નહિ અને પ્રજા બનીશું નહિ ત્યાંસુધી સ્વતંત્રને વાવડ બનીશું નહિ.

પ્રાથમિક કેળવણીમાં ખેતીનું સ્થાન.

ડા. કાંદેરલાલ રજુછાટલાલ પાંડયાએ એ વિષય ઉપર બોલતાં જણાવ્યું હતું કે દેશમાં ૭૨ દહા જેટલો પ્રજાવર્ગ ખેતી ઉપર આધાર રાખે છે અને ગુજરાતમાં તે તે કાંનાં પણ વધારે પ્રજા ખેતીવાડી ઉપર જાય છે. દેશમાં ૧૨ કરોડ એકર જમીન ખેતી વિનાની પડતર છે એ જો બેચાલ તો દેશની મરજિને લાલ થાય, પરંતુ તે માટે નિર્મલ.

શિક્ષણની ખામીથી બેતી સુધરતી નથી આગળ વધતી નથી. ગામડાના વિદ્યાર્થીઓ થોડું બાણીને પછી બેતીમાં ભેળાય છે તેઓ બે નાની વયમાં બેતીનું જ્ઞાન મેળવે તો તેમને તે ધણું લાભકારક થાય.

કાવ ૧ લો-ફરજીઆત પ્રાથમિક કેળવણીની જરૂર.

(૧) જે દેશી સંસ્થાએ કેળવણી મફત અથવા મફત અને ફરજીઆત કરી છે તેમને આ પરિપત્ર અભિનંદન આપે છે અને બીજાને તેવાંજ પગલાં ભરવાની હાકામણુ કરે છે. (૨) પ્રાથમિક કેળવણીનો મત્તર પ્રચાર કરવા તેમજ તે મફત અને ફરજીઆત કરવા આ પરિપત્ર સરકારને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે. (૩) લોકશબ્દોડના અને એજન્સીના પ્રદેશમાં જે દરેક ગામમાં પંદર વિદ્યાર્થીઓ બાણુવાને તૈયાર હોય તે સર્વેમાં નિશાળો પાંચ વર્ષમાં સ્થાપવાનો નિશ્ચય સરકારે કરવો બેઠકો અને તેની સિદ્ધિ માટે ચોક્કસ યોજના બંધાર પાડી તે દર વર્ષે અમલમાં મુકવી બેઠકો તેમજ તે માટે કેળવણીની માંટમાં જરૂરી વધારો કરવો બેઠકો.

ઉપરનો કાવ રણ કરતાં મી. નંદનાથ કેદારનાથ દિક્ષિતે જણાવ્યું હતું કે જે દેશના ભેડા લખી વાંચી વચુતા ન હોય અને સંજ્ઞાજ્ઞા ભાગ કાઢ ચકતા ન હોય તેઓ સુધરેલા કહેવાય નહિ. કેળવણી આપવાનું કાર્ય શી ડાહ્યું છે અને સંભવું કાર્ય પણ તે હોય તેમાં કાંઈ નવાઈ સેજાય નહિ. તે માટે શિક્ષક સુક્ત અને ફરજીઆત હોવું બેઠકો. કઠવી દવા જેમ માતા પાંચ તેમ સરકારે કેળવણીરૂપી દવા પાછને ફરજીઆત રીતે પાછને પણ પ્રખેને કેળવવી બેઠકો. વડેદસ સંભવના મારા અનુભવ ઉપરથી હું કહું છું કે જે સંભવમાં પહેલાં કેળવણી માટે રૂ. ૧૪ હજાર ખર્ચાતા હતા ત્યારે હાલ ૧૪ લાખ ખર્ચાય છે અને ૨૧ લાખનું બનેલ તૈયાર છે પણ નણાં ખાતાના મંત્રી જરા હરકત કરે છે. હાલમાં અગ્રે રૂ. ૧ ની જગ્યાએ રૂ. ૧૫૦ ખર્ચાએ છીએ. ૩૧૦૦ ગામમાં ૩૦૮૮ શાળાઓ અને કાંઈ મોટાં ગામમાં ૧૫ શાળાઓ પણ હોય છે. માત્ર ૭૦૦ સિવાયનાં બધાં ગામોમાં નિશાળ છે. છોકરાંમાંના ૮૮ ટકા અભ્યાસ કરે છે એટલે કુલ વસ્તીના ૧૩ ટકા ભણે છે, જે પ્રમાણુ વધારેમાં વધારે ૧૫ ટકા બેટલું હોઈ શકે. એશિયાનાં જાપાનને માદ કરતાં વડેદસ સંભવે જે કાંઈ કહું છે તે બીજા કાંઈ દેશે કે સંભવે કહું નથી. ફરજીઆત સુક્ત કેળવણીના આવા લાભો છે અને ના. સરકારે પણ તે સમજીને કેળવણીને ઉદાર ધોરણે આપવી બેઠકો. મી. અમૃતલાલ વી. કુદરે તે કાવને ડેકા આપતાં જણાવ્યું હતું કે સહેરાની વસ્તીને કેળવણીનો લાભ મળે છે અને ગામડાંની વસ્તી તેથી બેનસીમ રહે છે પણ વસ્તીનો એકંદર ૧૮ ટકા ભાગ જ સહેરામાં રહે છે. દર વર્ષે ૫૦૦ શાળાઓ ઉધાગાનો કાવ પણ સરકાર ૨ વર્ષથી પાળતી નથી. ૩૦ છોકરાઓ મળે ત્યાં શાળાઓ ઉધાગાની એવા નિયમમાં ફેરફાર કરીને ૧૫ નું પ્રમાણુ કાવનું બેઠકો.

કાવ ૨ બે-પ્રાથમિક પ્રિનિપલની વૃદ્ધિ.

(૧) પોતાના શહેરમાં કન્યાઓના પ્રાથમિક શિક્ષણની વૃદ્ધિ તરફ ખાસ ધ્યાન આપવા અને તે હેતુસર વધારે એલાદિદી કન્યાશાળાઓ સ્થાપવા આ પરિપત્ર મુનિમિપાલીટીઓને

આમદર્શક લગભગ દરે છે (૨) ચેકવ મોડના પ્રદેશમાં તેજ હેતુની મિલિને માટે જે જે ગામમાં ઓછામાં ઓછી ૨૦ કન્યાઓ છાત્રાઓની નિશાળમાં ભળતી હોય ત્યાં છુટી કન્યાશાળા સ્થાપવાની લક્ષ્યમત્ર આ ચર્ચિત્ત જીલા લોકનમોર્ડને દરે છે

સૌ વિધાનૌદીએ ઉપરનો દરાવ રજુ કરતા જણાવ્યું હતું કે આનંદા દેશમાં હાલ ૮૭૪ શ્રીઓ નિરક્ષર છે, તો ગામડાઓની કેવી સ્થિતિ હશે તે તમે સમજી શકશો કે લીક કન્યાશાળાઓમાં જગ્યા હોતી નથી તેથી પ્રાથમિક કેળવણીની કન્યાશાળાઓ સૌથી પહેલાં વધાની જોઈએ નરમાગી જીલ્લામાંના જુનાતો ગામવાડી રાજ્યમાંથી કન્યાઓ પાસેથી વધારે પડદ કરે છે કામજી કે ત્યાંની છોકરીઓ લાવેલી હોય છે આવી વિવિધ પ્રિટિમ ગામમાં વસતુ એ તો કન્યાઓનો વાક લેખાય એ દરાવને બાં. રૂ. ૨૫ ગુલામ ખેડેને ટેમ આપતા એક સિદ્ધિમ તરીકેનો પોતાનો અનુભવ જણાવ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે છોકરીઓની વાળા ૪૫ ગામડે ૧ હોય છે તો શ્રીકેળવણીનું પ્રમાણ ઉપર આજી જગત્તો આધાર છે અને તે ઉદાર ધોરણે આપતી જોઈએ બાદ એ દરાવ પમાર થયો હતો

દરાવ ૩ લે-આમ્ય શાળાઓમાં સુધારો.

અનુભવ ચળવળને લીધે ગરમરે આમ્ય ધોરણો ૨૬ કન્યાઓ જે દરાવ બદલ પાડે છે તેની આ પરિસ્થિતિ સાથે તોષ વે છે, અને મનપ્રમા સુધારા જે સૂચવે છે કે— (૧) આમાન્ય નિયમ તરીકે બીજી વર્ગની પ્રાથમિક શાળાઓ આગળે બદલે પાંચ ધોરણની દોષી જોઈએ (૨) સ્થાનિક જરૂરીઆત પ્રમાણે કાર્ક પ્રાથમિક શાળામાં આમગનાં ધોરણો સ્થાપવાની મત્તા એ યુક્તગત પ્રિન્સિપલને બદલે તાત્કાલ ચેકનમોર્ડની લક્ષ્યમત્રી દરાવ મોડને સોંપવી જોઈએ

ઉપરનો દરાવ રજુ કરતા રા ઉત્તમવાડ કેશવવાડ ત્રીવેદીએ જણાવ્યું હતું કે આમ્ય શાળાઓનું ધોરણ ૨૬ કરીને મરકારે પોતાની જૂન સુધારામાં કન્યાઓ બતાવ્યું છે પરંતુ બીજી વર્ગની શાળાઓમાં ચાર ધોરણનો જ મત્તમ કેલવણનું નાવ્યું છે ને આમાન્ય બહુ યોગ છે માટે તેમાં એક ધોરણનો વધારો કરવો જોઈએ અને એ ધોરણ સ્થાપવા માટે કેળવણી આપાને બદલે લોકનમોર્ડને જ ગત્તા મગરી જોઈએ પોતાની જરૂરીઆત લોકનમોર્ડ જેટની મારી રીને નમને તેટલી કેળવણી આપી તમારે જ નહીં માટે એ સુધારો થવો જ જોઈએ

દરાવ ૪ ધો-પ્રાથમિક શાળાઓના નિર્ણયો

પ્રાથમિક શાળાના સિદ્ધિની સ્થિતિ અને મોત્તા સુધારાના હેતુથી મા પરિસ્થિતિ લક્ષ્યમત્ર કરે છે—(૧) અનુદેશ-સિદ્ધિને માસિક પગાર એ ૧૫ ઓછો ૨ ૧૨ જેટલો મોટો જોઈએ અને પહેલા ૪૬૫ ટ્રેન્ડ સિદ્ધિને માસિક પગાર ૩ ૧૫ જેટલો દોષ જોઈએ (૨) શાળાએ મા ટ્રેન્ડ સિદ્ધિનું પ્રમાણ વધે અને નહીં ચ્યાપવાની શાળા માટે ટ્રેન્ડ સિદ્ધિનું મોટું હેતુથી ગરનામાં ઓછામાં ઓછી એક વધારે મોટું કે નીચું મોટું ચ્યાપવી જોઈએ

રા ઉત્તમવાડ મહેમુદ અમરગીયાએ ઉપરનો દરાવ રજુ કરતા જણાવ્યું હતું કે આપના સિદ્ધિની સ્થિતિ વેપારીન ગુમાસ્તા, મીનજીએ કે બીજી જાનના મોકલો દરાવ

પણ અસમ છે વળ પોતની પદ્ધતિને લીધે તેના ઘરમા બીજા માણસો પારકા માણસોનું કામ કરીને રળી શકતા નથી. મુળદત્તી લગી રકુન્ના માસ્તરને રૂ. ૧૮ પગાર મળે છે પણ બીજા ત્રણ માણસનું લગી રકુન્ના મહિને દરેક જણ રૂ. ૧૫ કમાતા રૂ. ૪૫ કમાય ન માસ્તરની જીંદગી કાંઈ બીજાનું કામ ચાલ નહિ. આવી સ્થિતિને લીધે માસ્તરોના પગારો વધારવાની જ આપણે માગણી કરી છે. આપણી માગણી વ્યવહાર છે—અસાધારણ નથી. કેળવણીમાં શિક્ષકોની ખોટ છે અને દેનીંગ કોલેજોમાં જગ્યા નથી માટે તેવી સગથાઓમાં પણ વધારો કરવો જોઈએ. ગા. ગ્રામગાંઠર લલુભાઈએ તે કતવને દેખા આપતા જણાવ્યું હતું કે શિક્ષકોના ઓછા પગારથી તેઓ ખાનગી શિક્ષણ આપીને પૈસા કમાય તે અને પછી શાળામાં આવીને કંઈ કામ કરતા નથી તેઓની સ્થિતિ કુતંગ જેવી છે. દરેક કેદીના ખાનાક પાછળ મરદાન રૂ. ૫ દર બંધિને ખર્ચે છે, ત્યાંને રૂ. ૧૫ ના શિક્ષકના ઘરમ ૪ માણસોને તેટલું પણ મળે નહિ હી બા અળાલાલના અભિપ્રાય પ્રમાણે દરેક શિક્ષકને ઓછામાં ઓછા રૂ. ૨૦ નો પગાર મળેવો જોઈએ.

કારાન ૫ એ-મા-યામિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ.

માધ્યમિક શાળાઓનો હાલનો કાર્ય અભ્યાસક્રમ કાંઈક હનકો વરણના તેતુથી બા પરિવર્ત નીચેની લગભગ કરે છે—(૧) પહેલાથી માત્રામાં ધોરણ સુધીના અભિજ્ઞાને અને વિજ્ઞાનનો અભ્યાસક્રમ પ્રમાણમાં સગવડ મળે જોઈએ (૨) એકા અને પાચમા ધોરણમાં હનક અને દિદુગ્ધાન એ બન્ને દેશોનો ઇતિહાસ શિખવવાને બદલે ફક્ત ઉગ્રાદનો ઇતિહાસ શીખવવો જોઈએ અને ૨૨મા ત્રણ ધોરણમાં દિદુગ્ધાનનો ઇતિહાસ વધારે સપૂર્ણ રીતે શિખવવો જોઈએ.

ઉપરનો હાલ રજુ કરતા રા. જીવજીલાલ હરિપ્રસાદ દીવાને જણાવ્યું હતું કે કોન્વેર્સનમના પોતાના લાપ્સમાં એ મેગેઝિન વિદ્યાર્થીઓના અધુરો જ્ઞાન માટે હાઈ સ્કુલ ઉપર આલેખ કર્યો હતો, ખરી રીતે આપણા પ્રેમ્યુઓની કમચાલુ કારણ કોલેજોના પ્રેફેસરો જ છે ગણિતનું શિક્ષણ બહુ આકર્ષ રચાય છે તેમાં શૂન છે, અને પ્રાથમિક શાળાઓમાંથી જ અભિજ્ઞ જ્ઞાનથી રીતે શિખવાય છે તેથી રીતે ઇતિહાસમાં પણ તેનું ખરૂં તરન શીખવનારા પુસ્તકો શિક્ષકોના હાથમાં મેલવામાં આવ્યા નથી અને વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ માત્ર નામનું જ છે અને તે પાછળ વખત વરમાદ લાય છે બીજા લાપ્સ તરીકે સુજ્ઞાતીને સ્થાન જ નહિ અધ્યાપકથી માત્રાવાપાનુ જ્ઞાન કાચુ રહી લાય છે અને જૂમિતિના અભ્યાસક્રમમાં પણ ઘટાડો કરવો જોઈએ.

કારાન ૬ ઠા-આર્ટ-ઈન-એન્ડ કોડમાં સુધારાનો જરૂર.

મરદારી માન્ટ લેતી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક નિશાળો ઉપર કેળવણી ખાતાનો અકુશ ઓછો કરવાના તેતુથી આન્ટ-ઇન-એન્ડ કોડમાં એવ્ય ફેરફારો સચવવા તેમ જ આન્ટ ન લેતી નિશાળો માટે જુન નિયમો પાડવા અધિકારીઓ અને બીજા અધિકારીઓની એક કમિટી નીમવાની અને તેમાં ખાનગી નિશાળોના પ્રતિનિધિઓની નીમણુક કરવાની ના પરિવર્ત સરકારને લગભગ કરે છે.

કરાવ ૭ મો-મેટ્રીક્યુલેશનના અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર.

“ હાલની મેટ્રીક્યુલેશનની પરિણાના અભ્યાસક્રમમાં બંધા વિષયો ૪૨૭ થતા છે તેને ધ્યાને કેટલાક વિષયો ઔચિત્ક રાખવા કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવા તથા તે સંબંધી મોક્ષક મુલ્યાઓ કરવા તેમ જ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમના મુખ્યમાં બીજા ક્રમ સુચનાઓ કરવા જેવી હોય તે તે કરવા પોતાની સંસ્થામાં વધારો કરવાની મના આપે કમિટી નીમી હતી.

કરાવ ૮ મો-માધ્યમિક શાળાઓનાં પાઠ્ય પુસ્તકો.

“ માધ્યમિક શાળાઓમાં શિખવનાં પાઠ્ય પુસ્તકો આ પેનિયને એકંદરે અમંતાપ કારક લાગે છે અને તેના સુધારાને માટે નીચેની સૂચનાઓ કરે છે:—

(૧) મુખ્યદેવી ધામસલામાં એન. મી. પ્રાંતપેના આ સંબંધી ફાવતે અભ્યાસ મુકવા મરકરે તાકીદથી પગલાં લેવાં. (૨) હેણાં પાંચ વર્ગથી દરેક વર્ગે મોક્ષક પુસ્તક નિયત (prescribe) કરવાની જે પદ્ધતિ રાખવા કરવામાં આવી છે તે મતલબ રદ કરી નેપથ્યે. (૩) ખાસ કરીને ઇતિહાસનાં (History) અને ઇંગ્લેશ માહિયનાં (English) આપુ સાધનાં પુસ્તકો (prescribed) નિયત થએલાં પુસ્તકોની યાદીમાંથી દૂર કરવાં નેપથ્યે. (૪) છુકમિટીમાં કે કમના મસામદો તરફથી બીન અમલદારી મુદ્દાઓને નીમવા નેપથ્યે અને તે પૈસી કેટલાક નિધાનના દેડ માસતરોને નીમવા નેપથ્યે.”

ઉપરનો કરાવ રજુ કરતાં પ્રો. હરિલાલ માધવજી હાટે માધ્યમિક શાળાઓના પાઠ્ય પુસ્તકોની ખામી દર્શાવી હતી અને ઇતિહાસનાં જે મજૂ પુસ્તકો અભ્યાસક્રમમાં આવે છે તેમાં ઇતિહાસની યાતોની પસંદગી તથા તેમાંની વિગતો આપીને તેમાં સમાજેવા અત્યંત તથા નિરૂપયોગીતાનું દર્શન કરાવ્યું હતું. અને તેમાં આપતાં રા. બજાવતરાય પ. કોડેરે જણાવ્યું હતું કે સ્વીકારાયેલી શાળાઓ ઉપર ફેરવણી ખાતાનો ખર્ચ અંકુશ છે. મોક્ષક પુસ્તકો તેમાં પશુ નકશા પશુ અમે અમારી દીવાલે ઉપર ટાંચી રાક્યા નથી. ફેરવણી ખાતું પોતાના અમલદારો પાસે પુસ્તક લખાવે છે અને પસંદ કરે છે. ત્યાંજ તેમણે જણાવ્યું હતું કે છુક કમિટીમાં દેડ માસતરો પશુ લેવાની અમલ છે.

કરાવ ૯ મો-માધ્યમિક શાળામાં શુદ્ધતાતીને રચાન.

“ શુદ્ધતાતી લખાના ચિત્રણને ઉત્તેજન આપવાના દેવથી તેનો જુદો વિષય કહાડી નાખી બીજા બાબા તરફે માધ્યમિક શાળાના અભ્યાસક્રમમાં અને મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં તેને રચાન આપવાની અને કમેટી આર્ટમ કોલેજના અભ્યાસક્રમમાં પણ તે મિલકત સ્વીકારવાની આ પેનિયર લખામણ કરે છે.”

રા. કેશવલાલ હર્ષદશાય હુમે ઉપરનો કરાવ રજુ કરતાં જણાવ્યું હતું કે અભ્યાસક્રમમાં શુદ્ધતાતીની અવગણના થાય છે એ નિશ્ચિત સાચી નથી અને ચાલાવી લેવા જેવી નહિ. વિજ્ઞાન અને દેશી બાબતે અભ્યાસક્રમમાં દ્વારમાં ચિત્રણના વિષયો લેખવામાં આવે તેને જાતે તેમજ પરીક્ષાના વિષયો બનાવવા નેપથ્યે અને શુદ્ધતાતી તથા મંદુર વગેરે બાબતે બીજા કાળ તરફે ઓક્સરખી ગજુનાથી આપુ રાખવી નેપથ્યે.

કરાવ ૧૦ મો-નવો ઔચિત્ક અભ્યાસક્રમ.

“યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓમાં જે વિદ્યાર્થીઓને પગાર ચલુ ન હોય તેઓને વધારે વ્યવહારપરોગી માધ્યમિક શિક્ષણ આપવાની આ પરિવર્દ ભલામણ કરે છે, અને તે માટે સૂચવે છે કે ઇંગ્લેન્ડ એવા ધોરણના ખાસ યથેચ્છ વિદ્યાર્થીઓ માટે ત્રણ વર્ષના જુદા ક્રમે યોજવા લેખક અને તેથી ખાસ કરીને ખેતી; કુલર-ઉદ્યોગ, શિક્ષણશાસ્ત્ર અને વેપારી શિક્ષણના ઔચિત્ક અભ્યાસક્રમ જોડવા લેખકે.”

ઉપરનો ક્રમ ધરાવતા કોલેજોમાં રજીસ્ટ્રારસાથે ચલુ કરી દેતા અને જણાવ્યું હતું કે અંગ્રેજી પહેલાં ધોરણમાં ઘણા યનાર વિદ્યાર્થીઓમાંથી માત્ર ૧૦ દલા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ મેટ્રીક્યુલેશન સુધી પહોંચી શકે છે અને આંશીના વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો અભ્યાસ વચમાં છોડી દે છે, તેઓને માટે ખાસ વ્યવસ્થા ઉપયોગી થઈ પડે, તેવા અભ્યાસક્રમની જરૂર છે. વેપારી વર્ગના અને બીજા વિદ્યાર્થીઓ એવા અભ્યાસક્રમની ખાસ માંગણી કરે છે.

કરાવ ૧૧ મો-વધારે કોલેજોની જરૂર.

“(૧) બ્રિટિશ વિભાગમાં તેમજ દેશી રાજ્યોમાં વધારે કોલેજોની જરૂર આ પરિવર્દને લાગે છે અને સુરતમાં કોલેજ સ્થાપવાની જે યોજના થઈ છે તેને મદદ કરવા સર્વે ગ્રાજનીઓને આમદપૂર્વક સિનિતિ કરે છે. (૨) હાલની કોલેજોમાં વધારે સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓ કાંઈ સહાય એવી વ્યવસ્થા કરવા માટે મરદારને તથા દેશી રાજ્યોને આ પરિવર્દ ભલામણ કરે છે.”

એ કરાવ સુખાચારોની રજુ કરી પગાર કરવામાં આવ્યો હતો.

કરાવ ૧૨ મો-જુદા જુદા ધંધાની શાળાઓ.

“આપણી પ્રાચીન ઇંગ્લેન્ડની મર્ફેટીય અને વ્યવહારપરોગી યાચ એ હેતુથી ખેતી-વાડી, કુલર-ઉદ્યોગ, વૈદ્ય, વ્યાપાર વિગેરેના શિક્ષણ માટે શાળાઓ સ્થાપવા પરિવર્દ સમજારને તમા પ્રગતે ભલામણ કરે છે.”

ઉપરનો કરાવ મી. પિતાપ્રીયસાદ એન. દેસાઈએ રજુ કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે ખેતી-વાડી વગેરે ઉદ્યોગોનાં જે યોજનાનાં વગેરે દેશમાં બહાર પડે છે તેનો ઉપયોગ કરીને ત્યાંના ખેતુતા ધનવાન યાચ છે જલુ આપણા દેશમાં ઇંગ્લેન્ડની અભાવે જ તેનાં જે કાંઈ યોજનાનાં બહાર પડે છે તેનો લેખકે તેજો ઉપયોગ થતો નથી. સમજારે ખેતી-વાડી, કુલર-ઉદ્યોગ વગેરેનાં ખાતાં સ્થાપ્યાં છે જલુ તે લેખકે તેટલાં ઉપયોગી થતા આખા દલાકામાં એકાદ બે અખતર માટેનાં ખેતરો હોય તેથી કાંઈ લેખકે તેટલો લાભ યાચ નહિ. તે સાથે વ્યવસ્થા પિત્તાનું શિક્ષણ મને તે જ જે કાંઈ માહિતી સરકાર યોજનાનાં મારફતે દેવાને છે તે ઉપયોગી થઈ પડે.

કરાવ ૧૩ મો-આંધળાં બહોર-સુખાંની ઇંગ્લેન્ડની.

“અંગ્રેજી (આંધળા, બહેરાં, સુખા ૧.)ની ઇંગ્લેન્ડની માટે હાલવાર ખામ નિર્દેશનાં સ્થાપવા અને ત્યાં એવી નિયમો હોય તેને ખાસ માંડ આપવા સરકારને આ પરિવર્દ ભલામણ કરે છે.”

ઉપરનો કરાવ પ્રમુખ તરફથી રજુ કરી પગાર કરવામાં આવ્યો હતો.

ક્રમ ૧૪ મા-શ્રીકેળવણી અને શીશિક્ષાઓ

“હિંદી નરસંગે શ્રીકેળવણી મળધમા જે પદ પ્રાપ્તિ મરકરને અભિપ્રાય માટે મોખ્યો છે, તેમા જગ્યાએ સુદા વિશે પરિપર નીચે પ્રમાણે સૂચનાઓ કરે છે —

(૧) કન્યાઓની પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ ૧૧ વર્ષના સંક્રમણ યોગ્ય ૬૨૭ વાત વિષયે રાખના લાઈએ અને ઘણા સંધારે ગૌરવિક વિષયો રાખવા જોઈએ બીજા વર્ગના વિદ્યાર્થીની પ્રાથમિક શાળાઓ માટે અમુક વિષયોના પદ કરવાની મના ન્યુનિતિ સાધીગી અને લોન્ડનમાં રહેલી જોઈએ, અને માધ્યમિક શાળાઓ માટે તેમાં ૧૫૫૬ની માટે અધિકારીઓ અને બીજા અધિકારીની ખાસ કમિટી નીમવી જોઈએ (૨) મોટા અંશમાં શ્રીઓ માટે લુદી કોનેને રચાવવી જોઈએ, ત્યાં તેમ ન બની શકે ત્યાં નાખ મિત્ર શાળામાં રહેવાના જે સર્વે લોકના જોઈએ, તેમ જ તેમને અભ્યાસ વધારવાનું ઉત્તેજન આપના માટે સ્કોન-શીષે માખવી જોઈએ (૩) જે શિક્ષકોએ શીમેષન દેર્શન કાલેજમાં ફેરવેન યતનું બની શકે એમ ન હોય, તેમને માટે રજાના નખનમાં એક આશના કે પછી કુલના કુમ સર્વો ઉપરના જોઈએ શીમેષન ફેરવના કાલેજમાં જ દરરોજ હા નના કરના વધારે શિક્ષકોએની મખ્યા માખન કરવી જોઈએ (૪) કન્યાશાળાઓનું અંગ્રેજીમાં કરવા માટે બધા યોગ્યમાં ઇન્સપેક્ટરો નીમવી જોઈએ પણ તેમ એકદા ન બની શકે તો પણ ન્યુનિતિપાલીગીતા મોટા અંશમાં તો આ પદ્ધતિ માખત કરવી જોઈએ

ઉપરના ૧૫ નજીક મોટા શ્રી રામમોહનરાય જસનંતરાયે જણાવેલું કે કુલી કેળવણી પામેલી શ્રી શિક્ષિકાઓની હાલમાં ખાણી છે માટે વધાર ફેરવે મોટેની જરૂર છે એકલું જ નહિ, પણ શ્રીઓને માટે શિક્ષક તરીકેના ધર્મો વધારે પ્રતિષ્ઠિત થયે પેખાવો જોઈએ છે કન્યાશાળાઓનું ઇન્સપેક્ટરન પુરૂષ ઉપરુગી ઇન્સપેક્ટરો તરફથી થાય એ અને મહેતીઓ એવા ઉપરુગીઓની દયા ઉપર જ અવનબી રહેતી હોવાથી ધર્મોચર અનર્થો બને છે. બધા ઉપરુગીઓ અગળ હોતા નથી પરંતુ મહેતીઓના ધર્મોની પ્રવિશ્ત રાખવા માટે અનુભવી શિક્ષિકાઓને ઇન્સપેક્ટરનું કામ સોંપવું જોઈએ શ્રી હોમી પેક્તનનું આયનાગાએ આ રાવને ટેકા આપતા વર્નાક્યુલર માસ્તર કોલમાં સુધાન ૨૨ કરવાની અથવા તે ન કરવાની જરૂર દર્શાવી હતી અને કેળવણી ખાતાના બધા જગ્યા મોટા ફેરફાર કરવાનું સુચવ્યું હતું.

ક્રમ ૧૫ મા-શારીરિક કેળવણી.

“વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક સ્થિતિ સુધારવાને માટે આ પત્રિકા નીચેની સુચનાઓ કરે છે — (૧) દરેક છોકરાની શારીરિક તપાસ વખતે નખન રચાનિક દાક્તરોથી થવી જોઈએ. (૨) તેમના શારીરિકતાના પ્રમાણમાં તેમને આદ્ય આવે એવી કમરત (Gymnastic) ફરજિયાત કરવી જોઈએ (૩) મક્કનની તેમ જ તેની આસપાસની ઘાતાનો રાજ્યના ઉપર દેખરેખ નખસાની ખાસ જરૂર છે અને તેની આગળ છોકરાઓને રમવાને પુતી જગ્યા રાખવી જોઈએ. (૪) First aid, Physiology અને Hygiene (તાલ) નિક મદદ, ઈન્સ્ટ્રિક્શન, અને આગેવડાના સિદ્ધાંત માટે શિક્ષક તરીકે એક દાક્તરને નીમવો જોઈએ.”

ઉપરનો કાગ ૨૮ કાઢાણા ૮ લ. ખુરેદિલે રજુ કર્યો હતો, તેમણે જણાવ્યું હતું કે આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને પુરતી શારીરિક કેળવણી આપવામાં આવી નથી એટલુંજ નહિ પણ સાંને કસબત કે ૬૩ પીયના એરી મન્ખી કેળવણી આપાય છે તે વાગળી નથી બહાની પોસ્ટમરી કાઢેલી રકુવમ આજક બાળકો માંને શારીરિક કેળવણી આપાય છે. પંતુ મોને તેઓના જુદા જુદા સંચોને અનુસરીને જુદી જુદી વાતની શારીરિક કેળવણી આપાય છે. તેવી રીતે આપણે ત્યાં એ કેળવણી - ૧૫૫૧ નોંધએ કે હુનિપ્રમાદ મન્ખીએ એ ૧૫૫૧ને ૭૧ આપના શારીરિક કેળવણી પુરત પ્રમાણમાં આપવાની જરૂરીયાત દર્શાવી હતી અને તે માં મેતાનો તથા માધનો પૂલ પાડવાનું જણાવ્યું હતું. વિનાયનીની માટે રંગી રમતો અને મદાનગીના ખેતોની પણ નેમએ પ્રયત્ન કરી હતી.

કાગ ૧૬ મો—અત્યંતેની કેળવણી.

“ મત્તમ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની કેળવણીના નિશામ માટે આ પરિપદ સુચવે છે કે—(૧) છાત્રાનાં શુષ્ય ઘડે-આ તે વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ માટે એક અવાયદી હોસ્ટેલ સ્થાપવી નેમએ. (૨) મુનીરીપાયાનીએ પોતાના હોટમાં આ રંગે માટે ઓઠામાં ઓછી ઓડ શાળા આપવી નેમએ. (૩) જામડાંઓમાં ત્યાં ત્યાં જરૂર જણાય ત્યાં ત્યાં તેમને માટે પોન્મોડે જુદી શાળાઓ સ્થાપવી નેમએ. ”

કાગ ૧૭ મો—પગીલાની પદ્ધતિમાં રેરદારની જરૂર.

“ મેટ્રીક્યુનેશન તથા કોનેની પરીક્ષાઓ ર્ધમાં એ નાર લેવી અને જે વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓ નપામ થયા હોય તેમની તેટલાજ રિપવમા ફરી પરીક્ષા લેવા આ પરિપદ મુનિવર્સિટીને બનામજુ કરે છે. ”

કાગ ૧૮ મો—માધ્યમિક શાળાઓની રી.

“ માધ્યમિક શાળાઓમાં પ્રીનુ થોરલ કમી કરવા અને સરકારે કનવેની રકમ ૧૧ ઓઠમાં ઓઠ કે બાગ જેટની રી લેવાનું મંજુર થયેલી નિશામ ઉપર મકાવેલું બધા હરવા આ પરિપદ સરકારને બનામજુ કરે છે. ”

ઉપરના બધે કાગે પ્રમુખજીને રજુ કરી પત્રા કરવામાં આવ્યા હતા. .

કાગ ૧૯ મો—ગુજરાત એન્જીનેરીંગ લીગ.

“ સમસ્ત ગુજરાતમાં કેળવણીના પ્રગોની ચર્ચા અને મતલ ચર્ચામાં આપુ તળવા અને કેળવણીના વ્યવહાર કાર્યો કરવા ગુજરાત કેળવણી મંડળ (Gujarat Education League) સ્થાપવાનું આ પરિપદ કાગે છે અને તે માટે સર્વે નેમતા પત્ર લેવા. ગી. અમૃતવાદ નિરુદામ કંકર, મી. હમરવાય હીસલાલ કેમાઇ તથા મી. ઉન્નુલાલ કનૈયાલાલ વાગિક, એ મનોઓ માથે એક કમીની નીમે છે.

ઉપરનો કાગ ૨૦ અગાગાંકર ઉત્તમરામ મલજીએ રજુ કર્યો હતો અને ૨૧ ઉન્નુલાલ કનૈયાલાલ વાગિકે તેને ૨૨માં આપ્યો હતો તેમણે જણાવ્યું હતું કે અમલાવાદ, સુગત, ભક્ત, અધ્યામા, ચરોતર વગેરે અથવા કેળવણીને હુમલા ખાસ મળ્યા છે અને તેઓ સર કામ કરે છે પંતુ તે સાથે આપ્યા ગુજરાતને માટે એક આવા લીગની જરૂર છે.

૬૨૧ ૧૪ ને-શ્રીકૃષ્ણજી અને શ્રીગણેશજી.

“હિંદી સમુદાયે અધિકારીના સંબંધમાં જે પણ પ્રતિક્રિયા કરી છે તે અનિચ્છિત છે, તેમાં જાણવેલા હુકમ વિશે પશ્ચિમની વિચારણા કરવાની જરૂર છે.”

[illegible][illegible]

४२५५ भा-यागीरिह डगवली

“વિદ્યાર્થીની સારીરિક ક્ષિતિ સુધારવાને માટે આ પચિસ નીચેની સુચનાઓ ધરે છે:—(૧) દરેક હોદ્દાની સારીરિક તપસ વખતે વખત સ્થાનિક ઘાતોથી વધી નેહ્યો. (૨) તેમજ સરીભગના પ્રમાણમાં તેમજ આરુ આરે એવી ક્ષમ્પન (Gymnastics) રુજીયાન કની નેહ્યો. (૩) મુદ્દનની તેમ જ તેની આમુદમની લગતી આમુદ ઉપર દેખરેખ મળવાની આમુદ જરૂર છે અને તેની આમુદ હોદ્દાએ તેમજ તેમજ બધી જગ્યા મળતી નેહ્યો. (૪) First aid, Physiology અને Hygiene (લગતીરિક આદ, કસ્તિવિગ્દન, અને આદ્ય) ના શિક્ષણ આરે શિક્ષણ તરીકે એક ઘાતને નીમવું નેહ્યો.”

તેવી કેળવણી લેવાના સ્ત્રીના હક વિશે આપણે એક જ સંભળીએ છીએ. તે સૌક્ય એમ કહે છે કે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે તેમને સારી પુત્રીઓ, મારી પત્નીઓ અથવા સારી માતાઓ બનાવવી. પણ સ્ત્રીઓ સાચા શહેરીઓના જેવી થાય તથા તેમને માનસિક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક શિક્ષણ મળે તે અભિપ્રાય સામા પક્ષના લોકો ખીલકેલ કાંમતી ગણતા નથી. સ્ત્રી કેળવણી આપવાના મતવાળે પ્રગતીય અધારણના મતવાલ સાથે અંમંથ છે તે તે લોકો ભુલી જાય છે.

બાળકઅર્થી પરચુનારાં જોડાઓને નુકસાન થાય છે એટલું જ નહિ પણ દિલ્લસમાજ મામે તે એક ગુન્દો છે. પરદેશગમન કરીને આવનારાઓને પ્રાપ્તિત આપીને ન્યાતમાં લેવામાં આવે છે એટલે ન્યાતનું વપણુ પરદેશગમન કરનારાઓ તન્ક હતુ બદલાયતું નથી. ન્યાતોએ સ્વીકારતું જોડાએ કે પરદેશગમન એ ખાપ નથી અને પરદેશગમન કરનારાઓને પ્રાપ્તિત આવવાની જરૂર નથી. જો ન્યાતો તે સ્વીકારતો નહિ તો તે સંરચાનો અંત આવશે. કુષ્ઠ રક્ષાએ પરદેશગમન મામેની એવી બધી હજી દરેક જોઈ કરવાની છે.

લુદી લુદી ન્યાતોમાં કન્યા વ્યવહાર મથાનવા, તથા અત્યંત નર્મની, ગિયતિ સુધારવા વગેરે બીજા સુધારાઓમાં પણ સુધારકોએ લગીય કરવાનો છે. સુધારકોને એમ મતબલવામાં આવે છે કે તેમણે ન્યાતની મામેની વિરુદ્ધતા ડોડી દેવી. તેમને એમ કહેવામાં આવે છે કે મંસાર સુધારાનું કામ આગળ વધતું નથી તથા તેથી તે બદુજ અપ્રિય થાય છે. પણ એકપ્રિયતાની ખાતર જો સુધારકો લુકમનો ભોગ થઈ પડેલાઓનું કાર્ય પડતું હોય તો તેમની કામ પણ ચોખ્ખા મંસાર કે જેઓ વાચાઃ અને નિરાધાર હોય તેમને ડોડી દેવાથી મંસારસુધારાનું કાર્ય થું કદિ પણ આગળ નથી લઈએ નહિ, મંસાર સુધારકોએ ખીલકેલ અટકતું નહિ અને આગળ વધતું જ પડે.

પ્રમુખની સુરક્ષા.

જોના. મી. આકળાસ હતાનહાસ પારેએ પરિપક્વ પ્રમુખનું સ્થાન જોના. પ્રી-સીપામ મી. આર. પી. પ્રાંતોને આપવા દરખાસ્ત કરી હતી જે પનાર થઈ હતી અને જોના. મી. પ્રાંતોએ પ્રમુખસ્થાન લીધું હતું.

પ્રમુખનું ભાવણ.

બાદ પ્રમુખે પોતાનું ભાવણ વાચ્યું હતું, જેનો ચાર આપવામાં આવ્યો છે. પ્રમુખ-પદ આપવા બદલ આભાર માન્યા બાદ પ્રમુખે જણાવ્યું હતું કે હાલમાં લોકમત કેળવણીથી ઘણો બદલાયો છે છતાં “જોડામાં જોડા અરસાને માર્ગે ઉત્તતિ” એવી મૂંઝો પાડનારા લોકો ઘણા છે અને તેથી દોરાધને કેટલાકો સંસારસુધારાના પક્ષની અવગણના કરે છે. ઉપરના મિદાનમાં થઈ મત છે. પણ સાધારણ રીતે કાંઈ માણસ કાંઈ મિદાનને ખીળના બોલના ઉપરથી જોડી જાય ત્યારે તેની અંદરનું રક્ષય તે ભુલી જાય છે. ખીલ મામાલક કે રાજકીય સુધારાઓમાંથી પહેલું સ્થાન અને પ્રાપ્ત તે વીધે પણ ઘણા માણસો વિગ્રહ કરે છે, રાજકીય અને ઔદ્યોગીક સુધારાઓ માટે તેના હિમાયતીને કમશેના કાવનમાં તરફાળ કાંઈ કાર્ય કરવાનું હોય નથી. સરકારના દોષો બનાવી નથા પ્રાપ્ત

આવૃત્તી પરિપદ્ધતિ.

૧. નાનાનાં બે મપજીએ આવીને પગિપદને બંધ કરવા સર્વની તરફથી આમ જલ દયુ હતું.

ઉપકાર દર્શન.

૨. મોહનદાસ કરમચંદે આવીએ પગિપદના સદાપકો તથા પ્રમુખનો આભાન માનના જાણીયુ હતું કે પ્રમુખ યવાનું કામ થઈ ચુકે છે અને મજૂરી મહનરીલાના રાખતી પડે છે. તે ઉપરાંત બોધનાગએને પણ જોડુ લગાડવાની ફરજ તેમને ભગવતી પડે છે એવી સ્થિતિની ખરી ક્યોડીમાયો પમાર ચનાર પ્રમુખનો આપણે આભાન માનના ને આપણી ફરજ છે.

પ્રમુખના ઉવરના શબ્દો.

૩. પ્રમુખ જાણીયુ હતું કે તમે મને આ માગ વતનના સુરેમા તેડીને અને આ જોડુ માન આપીને ઉપકૃત કરી છે કેળવણીના કામના સુજાતે અને આમ જીવે અમદાવાદ ને હિલ્લાદ દર્શાવે છે તે એ આનુ રહેશે તો આ સુજાતની કેળવણી નિયમિત રૂંકે વખતમાં ફેરફાર થઈ જશે.

પ્રાંતિક સંસાર સુધારા પરિપદ્ધતિ.

(આ મલા પદ્ધતિ પ્રાંતિક પરિપદ્ધતિ મંડળમાં મળી હતી.)

સ્વાગત મંડળના પ્રમુખનું ભાષણ.

૪. બ. દમલુભાઈએ જોનાના ભાષણમાં રેલીંગેટને આવકાર આપ્યા આજ જાણીયુ હતું કે ૫૦૦ વર્ષ પહેલાં અમદાવાદ ગાંધીયું હતું અને તે દર્મ્યાન કંઈક વર્ગો બદલ થયા છે તથા થઈ જાણીયુ વેપારો નાશ પામ્યા હતા અમદાવાદ સુજાતની સંજ્ઞાની કામ છે. અમદાવાદના કાનખામ અને કનજ કે જેની મજૂરી પહેલાં જોડુ થતી ને હવે જોડુ અપના નથી હતાં અમદાવાદ પાછું ટલાં થયું છે. મન ૧૯૧૩ ની પ્રાંતિક તત્ત્વ સુધારા પરિપદ્ધતિ સ્વાગત મંડળના પ્રમુખનું આજ મહંમદ મર મીનુભાઈ માધવપાલે લીધું હતું મહંમદ લાલચકર ઉમીયાસંકરની ખરી સુજાત સોચર રીકાર્ડ એસોસીએશનના નસીહત સર મીનુભાઈ દયા દિલ્લીરી એટલી જ છે કે દાલમા તેઓનું અનિત્ય નથી પણ તેમના ઉમદા વિચારો આપણે ગુમાવ્યા નથી. દાલમા જમાનામા સંસાર સુધારાની નામેની વિરુદ્ધતા થઈ રહી નથી. જે જે ખોટા વિચારો છે તે દૂર થવા જ જોઈએ તેમ જ આગવન પદ્ધતિ જોજા થવા જાય છે. પદ્ધતિમન તરફ ફેરવી નાંખી વધુ ને વધુ વગતી જાય છે. કન્યા કેળવણી ફેરવાડ સુરેમા માધ્યમિક કેળવણી સુધી આવી છે.

શ્રી કેળવણી.

શ્રી કેળવણીના સંબંધમાં હવે ફેરવાડ લોહ એમ કહે છે કે પુરોને ઓએ ઉં એવી થઈ પડે તેટલા પુરતી જ તે કેળવણી આપતી પણ પૂરેપૂરે સીત ખીતી ન વ

કમમા ફેરફાર થયેલો જોવા દુ ઇ-જુ જુ અને તેમા દેશી ભાષાનો વધુ ઉપયોગ થાય તેવી પેશુ માગી રહ્યા છે. 'હોદ્દા ઓગ્રોની કુનીવર્ગી' ના મનુષ્યે જે વોરસોની યોજના કન્યામા આવી છે તે ધોન્જુ પણ પસંદ કરવા જેવું છે, વળી કાવેજેમા પણ છોકરા ઓની માથે જ છોકરીઓને અભ્યાસ કરવા દેવો, જેથી તેમનું શરમાળપણ દૂર થાય વળી તેમને માટે દોરડાનો પુનઃ પાઠસાની જરૂર છે જુની કસરતશાળા પણ નાખવી જોઈએ, જે બાળાઓ પ્રેલ્યુએટ થવાની દુ-જા નમે છે તેમની આખી જીદગી સુધી આખી મગાજ ઉપર માગી અમન થાય છે

જ્ઞાતિ વિનાશનો પ્રશ્ન.

બીજા અનુભવે પ્રકાશિતીઓને જાણ છે આપણે મનમા એટલી ખાતરા મળવી જોઈએ કે જ્ઞાતિની એ એટલે જાનિષ્ટ વસ્તુ છે અને તેનું અભિવ્યક્તિન દોષ ત્યાર જ દોષનુભવમા એક મોટો યુગ ઉત્પન્ન થશે આ તરફ વોરના વખતમા હમી કે નહીં તેની મને દુઃખર નથી, પણ પ્રાણીય પ્રગતિના મારગમા તે એક મોટા અભિવ્યક્તિ જેવી છે દરમિયાન જ્ઞાતિ પોતપોતાના દુઃખ મેળવવા માન્ય દયાથી દરે ત્યાં ગંજડીય એકતાની સાત આપણે થી રીતે કરી રાખીએ કે જ્ઞાતિની પરિપક્વતા, કુટુંબ તથા સમુદાયો સ્થાપવામા થયેલું શ્રમનો વ્યય થતો નથી શું કે જ્ઞાતિ બહાર મુશ્કેલી બધી પરિશ્રમન માર્ગે પ્રતિમંથિ નહે છે અને તેમા પરિશ્રમે ઓછોગીમ પ્રગતિને જટલી દાની પડાય છે? હવે મગીઅનકાં તથા બેગી વ્યવહારનું ક્ષેત્ર મુકીત નાખવાની બીજક નજર નથી પડેના રમ્મ સાગ જ્ઞાતિઓ દલી તેને બદલે હવે હ નર જ્ઞાતિઓ થઈ પડી છે અને મહારાષ્ટ્ર કરના મુશ્કેલીમા એ અનિષ્ટ વધારે છે આ જ્ઞાતિરૂપી દીવાલો મનાવવાનું કાર્ય જેટલું પ્રાણીય તક છે? આપણે હીમનથી તે દીવાલોને તોડી નાખવી જોઈએ દાનમા જ્ઞાતિ તે માત્ર કપટ અને ટોળાનું રસમ છે. આનો અર્થ એટલો જ થાય કે તમે કાવે તેમ કદા પશુ કૃત મારાત્રનો ગળ નો તમે જોઈએ તેમ જ મો તે જ્ઞાતિ તમને હુનન કમો નહીં

સસંબંધી.

જુની જુદી જ્ઞાતિઓમા અદર અદર વામ કન્યાની પશુ કવલા પ્રમાણે દરે છટ થવી જોઈએ અને તેમ કરવાને દાહ જે પ્રતિજ્ઞા વેતી પડે છે તથા મા મા તમથી જે દર દન આવે છે તે દર થવી જોઈએ એવો નો. મધુ પાણ ધારનભાના નીમાયા છે ને જુતી થવા જેવું છે દાહમા તે વાણિયા અને જાહલો વચ્ચેનું તમ દાહ પશુ હિંદુ અને મુમુક્ષુઓની વચ્ચેના મમ જેટલું જ અસંબંધિત છે દાનની રાજકીય જિજ્ઞાસા અને ના ત્યજનાંઓના નવજીવે નીચે તમાજ સુધારકો થઈ જ પ્રતિકેષ જિજ્ઞાસા મુમયેન છે. નરકાર દાહના ધર્મની આડે આપ એમ અમે દુ-જા નથી પણ બી ન મુકોન વિચાર સાત થતી આડે આવવાનો તેમને ક્ષે દહ છે? શી બસુએ એમની જ મોગલુ કરી દલી કે કોઈ માણસ પોતે હિન્દુ, મુમુક્ષુ, ખ્રીસ્તી, પારસી, યાહદી તથા જુદીક નથી એમ જાહેર ખ્યા વીના યોગ્ય અધિકારીઓની મનુષ્ય જોનાના વચનની તોડ કરાવી શકે. ને એ બી ન પમાર થયું હોત તો દાહપણુ ઓને પોતાનું રત વિચાર નવમ થવાની

તેની માથે જ રત્નની તોષ ટાંગેલી હોવાની ખાતરી મળી શકતી. છુટાછેડાના વિચારથી જ કેટલાકને ખીટી લાગે છે પણ કેળવણીથી સ્ત્રી પુરુષોની સમાજમાં તેની ખામ જરૂર છે. કમ્પ્યુટર પતિ દૂર, બીબીનિમાન, ઘરડીઓ તથા ઝેળીટ રોષ અથવા બીજી સ્ત્રીને પોતાની માથે મળતો હોય છતાં દાવના કાયદા પ્રમાણે જો સ્ત્રીને ગોરાછી પોષાકી મળે તે તેને તેની સાથે જીવન ગાળવું પડે છે. છુટાછેડાના રિવાજની સ્ત્રીઓ આ સામસાધી ખતી જશે.

બીજા મવાલો.

ગુજરાતમાં ખામ કરીને પંદરશમનનો મવાલ અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. મદાત્ત શ્રમા તે સત્કર્મનું નયજન નિનકલ્યુ ધર્મ ગણે છે જે આપણે મન તરફ ઉન્નત થવા માગતાં હોઈએ તો આ જામતમાં આપણે આગળ રૂંધવાની જરૂર છે. દુનીયાની સુસાકડી નીચાવ કાઢ પછી પ્રત્નની ઉન્નતિ ધર્મ રાહતી નથી. જે મેન્ટિઝ, ફેલેસર્મ, પૂર્વ આદીમ, ગાલીપોલી તથા મેમોરેટામીયામાં અર્ધ અનુભવ મેળવતે પાછા ફર્યા છે તેઓ તેથી મારા રહેડીઓ ખત્તા છે. બીજી અત્યજ વર્તની સ્થિતિ તરફ આપણે નજર કરી તેમની ઉન્નતિ કરી જોઈએ. સમાજનોય તથા પરંપરા મહાવનાના વિચારો પણ આપણામાં પ્રમત્ત જતા છે તે ખુશ થવા જેવું છે વળી અરખાનામાં મનુષ્યની સ્થિતિ સુધારવાને પ્રાય શિક્ષક કેળવણી શુદ્ધ અને કલ્યાણ કરવા તથા દેશમાં વસતા બીજાની માધુઓના સ્વાયેત્તમાં પણ આપણે આગળ રવતનું છે માધુઓનો મવાલ ધાર્મિક પ્રત્નની માથે એવો નિશ્ચિત થયો છે કે કેટલાકને પોતાનો મન શુદ્ધી આપના પણ મ કોમ યાય છે. કિંતુ તથા મુમત્તાનો દાનને રાત્રી અગયારી ૬-૪ મમને છે પણ પ્રિયાં દર્શાવીતા દાન આપવાથી પેલાનો દુનપરોગ થાય છે. કેળવણી ભટકતા પુરુષોને આપણે આગમ્ય અને દુનયાની ભટકી ગાળામાં ઉચ્ચત્ત આપીએ છીએ જે પોતા શુદ્ધિમય તથા ધાર્મિક ધર્મમાં પોતાનું જીવન ગાળે છે તેઓની વીરક કહી પણ સખત કહેવાની મારી ધર્મ નથી પણ માધુઓ તથા બીજાનીઓ જે ક્ષમ કરે છે તે ધાર્મિક અને શુદ્ધિમય છે તેમ જોડે તે સમ્પ્રદાયો ઘણાં એવા જ અર્થ કરવા જેવું છે. માધુ વર્તને દાખી દેવામાં આપણે જરા કલ્પ ઉદયવાના ધવુ પડશે. ભાવણના અત્યજ પ્રયુષે જણાવ્યું હતું કે સમાજ સુધારાના આપણા પ્રયત્નો જે સિદ્ધિપ્રાપ્તિ મેળવના છે તે તમારા મન ઉપર સાનવાની જ મારી ધર્મ હતા. દરેકે કાંઈ પણ નવાનું અથવા મનુકરણ કર્યું રીતો મદ્ય તમાજ તથા અખિનું શ્રેય શામા છે તેની શુદ્ધિપૂર્વક વિચાર એવો જોઈએ અને ન્યા સુધી કાંઈ રામાજ ન્યાય અને નીતિ ઉપર રચાયેલી ન હોય ન્યા સુધી તે મમાજનો ઉદર્ધ તથા તેના મેળનું શ્રેય થયતો મભવ નથી.

બીજો દિવસે મવાનમાં આ વાગના ને જ અથો પનિવંદી મેડક બોલ મી પ્રાજ તેના પ્રયુષપ્રજા નીચે મળી હતી.

કરણ ૧ લો-વદાદારી.

આ પરિષદ ના શાહનશાહ તરફ પોતાની વહાણી જાહેર કરે છે તથા ક્રેટીટીય અને તેના મીઓની છત યાવ એવી પ્રાર્થના કરે છે.

કરાવ ૨ જો-મી. ગોખલે, સર ચીનુભાઈ તથા જમનાબાઈ સકાઈનાં
મૃત્યુ બદલ દિલગીરી.

આ પરિપદ મી. જી. કે. ગોખલે, મરદાર સર ચીનુભાઈ માધવભાઈ ગેરોતેડ તથા
મીઠીમ જમનાબાઈ સકાઈના જોગનીય મૃત્યુથી ગયેલી ખોટની બધુ જ દિવગીરી માથે
નોંધ લે છે.

કરાવ ૩ જો-કન્યા કેળવણી.

આ પરિપદ કન્યાઓને, હોદ્દાઓના જેવી અગર જરૂર હોય તો તેમા ફરકાર કરીને
પણ ઉચ્ચ કેળવણી આપવાની અગત્યની હીમ્મત કરે છે તથા પુખ્ત વયની સ્ત્રીઓને માટે
આનગી શિક્ષણના વર્ગો ઉઘાડવાનું પમંદ કરે છે.

કરાવ ૪ થો-બાળલગ્ન અને બાલુલગ્ન.

આ પરિપદ હિંદુ સમાજનાં યતાં બાળલગ્ન તથા બાલુલગ્નની રીવાજને નાપસંદ
કરે છે અને હાલ મુજબે એના અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે લગ્ન માટે કન્યાઓની ઉંમર
ઓછામાં ઓછામાં ઓછી ૧૬ અને હોદ્દાની ૨૧ વર્ષની કરવી, જેથી તંદુરસ્તી સચ-
વાય, ઉચ્ચ કેળવણી મળી શકે તથા સારી સતતિ પેદા થાય, તમામ આ પરિપદ ના. ગામ-
કેસડને અરજ કરે છે કે તે નામદારે બાળલગ્ન પ્રતિબંધક નિયમને કડવા કલુબી કામને
વારુ ખાંડવે.

કરાવ ૫ થો-રૂઝઆવ વિધવાપણું.

આ પરિપદ હાલ સુધીમાં વિધવા વિચ્છેદના કામમા થયેલી પ્રગતિથી સતુષ્ટ થાય
છે તથા તે કામમા યતી હરકતો ફર કરવા અને વિધવાવિવાહ કરાવનારા મંડળો અને
પંચાયત ઇચ્છતી વિધવાઓ માટે આશ્રમો સ્થાપવાનો આ પરિપદ આગ્રહ કરે છે.

કરાવ ૬ થો-વિધવાશ્રમો.

- વિધવાશ્રમો તથા સેવાગૃહન, વનિનાવિશ્રામ અને પુનાતું વીઝાઝ હોમ કે ન્યા મુન્દે-
લોમા હોમ તેવી વિધવાઓને આશ્રય, આશ્વાસ કેળવણી તથા સામાજિક સેવા માટેનું
શિક્ષણ મળે છે તેની સંસ્થાઓવડે વિધવાઓ સમાજનાં ગાનનીય તથા સ્વચ્છતાનાળા અગ્રે
અને તેની રીતે વિધવાઓની રિયતિ સુધારવાની હીલચાલને આ પરિપદ મંજુર
ટૅકા આપે છે.

કરાવ ૭ થો-શાંતિવિનાશ

આ પરિપદ એવા અભિપ્રાયની છે કે શાંતિઓથી હિંદુ કામની પ્રગતીને ખરી રીતે
હરકત થાય છે માટે તે કાંદી નાખવી ગોઠવે, તેને માટે જે શાંતિઓ ખીટી શાંતિઓની
સાથે લગી જનાના પગલાં લે છે તેને આ પરિપદ આપકારક ગણે છે તથા સસાર
સુધારાના મિત્રો શાંતિઓના એકીકરણને ટૅકા આપે છે. આ પરિપદ એવો અભિપ્રાય ધરાવે
છે કે હિંદુ કામની ભુદી ભુદી શાંતિઓના અંદર અંદરના લગ્નને કાપડેસના કાંદા માટે
આસ દાપેદા ધડો નેમ્દે.

કરાવ ૮ મો-લગ્ન માટે, ખાસ કાયદો.

મત ૧૮૭૭ ના ખાસ વગના હમદ પ્રમાણે જે બેકુ પરણતુ હોય તેને એવા સોજદ લેના પડે છે કે તેઓ કાંઈ ખાસ ધર્મ પાળતા નથી તે કાયદો એવી રીતે મુધા રવો કે જેથી તે સોજદ લેના પડે નહીં.

કરાવ ૯ મો-અત્યજ વર્ગનો ઉદ્ધાર.

આ પરિપદ સસાર સુધારાની દિવ્યાલના મિત્રોને અત્યજ વર્ગની કેળવણી આપી તમા તેમની અને આપણી વચ્ચેના અન્યર્થે જેવા પ્રતિનયો દૂર કરી તેમની ઉન્નતિ કરવા સૂચના કરે છે.

(આ કરાવ ૭૯ કરતાં મોહનદાસ ગાંધીએ જણાવ્યું હતું કે મેં પોતે જ આવું પગલું ભરેલું છે અને તેને માટે મારી કટબી સ્થિતિ મધ્ય છે. પ્રમુખે પોતાના આપણા જે વિચારો પ્રસાર્યા છે તે કાતો એક રાત્રી મનુષ્ય બનાવી શકે અગર કા તો એક સપ્તમી તેણે વડી શકે. મને તો પ્રમુખના ઉદ્દેશોમાં રાત્રીપણાનો ભાસ થાય છે. તેમણે જણાવેલા પગલા બચાવને આપણે લીધેલો હતો એમણે તેના નાયક નથી વિધવા વિધવા, ધીરે જે કરાવ થયો છે તેની પણ હું મખત નીકળ છું ખરી રીતે વિધવાઓને મયમ પાળવાનો આદર્શ બતાવવો એમણે. સપ્તમી પુરુષો તો વિધવાઓને મયમી થવાનું જ કહે, પ્રમુખના વિચારો પ્રમાણે તો આપણે લીધું જ મરી જઈએ તેઓએ શાસ્ત્ર તથા ધર્મની સામે પણ હુમલો કર્યો છે. તેમણે પુનર્જન્મના શિક્ષાતને પણ નીકાર્યો નથી, મને એ જ હૃદયત રહે છે કે જેવી સ્થિતિ નર્મદાશ કરેલી થઈ હતી તેવી જ તેમની પણ થશે સપ્તમી સોદર્શ સ્વેચ્છાચારથી જનું રહે છે.)

કરાવ ૧૦ મો-પરદેશનમન.

આ પરિપદ પોતાનો સતોપ દર્શાવે છે કે હવે પરદેશ જતારા સખસોની મખ્ય વધની જાય છે અને પરદેશથી પાછા ફરેલાઓને ન્યાયમા લેવા માટે જે પ્રતિનયો હોય તે કાલી નાખવા આ પરિપદ ન્યાતોને આમદ કરે છે.

કરાવ ૧૧ મો-સામાજિક મિતાહાર.

સામાજિક રીવાજમા પ્રવિતતા આજુના તથા સિતાહાર દાખન કરવા તેમજ નાય તથા હોળી મમપના તોડાનો બધ. કરવાની અગત્ય ઉપર આ પરિપદ ભાન મુકે છે.

કરાવ ૧૨ મો-અનિષ્ટ રીવાજો.

કન્યાવિક્રય, વરનિકય, તથા શુદ્ધત્વ, જન્મ તથા મરણ પ્રસંગોએ થતા ઉદ્ધાર ખરેખર, શાશ્વ કુટુમ્બના રીવાજો, વિધવાઓનું કેશવપન રંગે જે રીવાજો લીધું સમાજમા લે છે તેને આ પરિપદ નાખમદ કરે છે.

કરાવ ૧૩ મો-સંગોતમાં લગ્ન.

હાલમાં લીધું કાયદામા સંગોતમા લગ્ન કરવાની મનાઈ કરેલી ધારવામા આવે છે તે તેવી કાયમી લગ્નનું ક્ષેત્ર મંડુચીન થઈ જાય છે માટે એવી યોગણી મે છે કે તેની કાયમ

હાદી નીખવી તથા કાપણમાં એવાં જોગવાઈ કરવી કે માત્ર અમુક પેઢીએ જ સંજોગ થઈ હોય તોજ લગ્નની ગનાઈ કરવાનું કરાવવું.

કરાવ ૧૪ મો—ત્રીઓને મિલકતનો વારસો મળેલા બાબત.

કાપણ પ્રમાણે હીંદુ ત્રીઓને મિલકતનો વારસો મળતો નથી તે કસત દ્વારા કરવા તથા ધારાસભાઓ તેમજ મુનીમીપાલીટીઓમાં તેમજ કાપણનો ધર્મો કરવા સામે કાપ-દાની જે હસ્તક હોય તે દૂર કરવા જણાવેલું હતું.

કરાવ ૧૫ મો—કારખાનાંના મજુરોની સ્થિતિ.

આ કરાવ મીલ મજુરોની સ્થિતિ સુધારી તેમને કેળવણી આપવા, તેમને દેવામાંથી છોડાવવા, તેમનાં બાળકોને કેળવણી આપવાની જોગવાઈ કરવા તથા તેમનામાંથી દાંડની પદી દૂર કરવા બાબતનો હતો.

કરાવ ૧૬-૧૭ મો—પ્રાથમિક કેળવણી અને મુખશાન્તિ.

મોળમો કરાવ પ્રાથમિક કેળવણી મુક્ત અને ફરજિયાત કરવાનો તમા સંપર્કમાં હોય માળમરણના વધતા પ્રમાણનો અટકાવ કરવા સરકારને બલામણુ કરવાનો હતો.

પ્રમુખના ઇવજના શબ્દો.

છેતર પ્રમુખે જણાવ્યું હતું મારા બાપણ ઉપર મીયુત ગાંધીએ જે દીક્ર કરી છે તેમાં મને કંઈ વાંધો નથી. પણ તેઓએ પોતે જ જે કામ કરી બતાવ્યું છે તે જોતાં તેઓ પોતે જ અસ્પર્શ વર્ગને માટે કામ કરી રહ્યા છે. વળી સ્વચ્છંદી શબ્દનો અર્થ મારા પણ માપ અને ખોટો વળુ ધાપ. તે શબ્દનો અર્થ હું વિશાળ અર્થમાં લઉં છું. વિષના ઓને માટે સખમનો આદર્શ આ જમાનામાં પાળવાનું અને તે અશક્ય છે એમ હું માનું છું.

‘ મારો આફ્રિકાનો અનુભવ ’

લેખક—રા. રા. મુંગલ દેવચંદ મલિયાર.

આફ્રિકા એ કાળા લોકોનો દેશ છે જેને આપણે સીદી લોકો કહીએ છીએ. તેઓ રંગે કાળા, નાક ચીના, વાળ વાંકડીયા અને ચહેરા કંઈક બીજામજો હોય છે.

આગળ તે લોકો તદ્દન નમ્ર અવસ્થામાં ફરતા હતાં અથવા તો ચાગડાં પહેરતા હતા પણ હાલમાં આપણા તથા અંગ્રેજોના સહવાસથી તેઓ સુધાર્યા છે અને આખેફુલ સુશોધિતનની નકલ કરવા લાગ્યા છે. ફક્ત પહેરવેશમાંજ તેઓની નકલ કરે છે એમ નહિ પરંતુ તે સિવાય ખાવા-પીવામાં કે રમન ગુમનમાં અને તેની બીજી ઘણીએક બાબતોમાં તેઓ સોધિતોનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા છે.

તેઓનો હાલનો પહેરવેશ કાટ, પાટયુન અને ટોપી તથા કાપ કાપ લાંબા-ચમની પાની સુધીનાં જબ્બા પણ પહેરે છે. ત્રીઓ કાળા સાદા તથા ચિત્ર વિચિત્ર રંગની ધોત-હીઓ પહેરે છે. તેઓને માલ્યા પહેરતાં અલગતા નહિ દેખાયથી તેને રેઠાં બાવીની ઉપર

બગલ સુધી સરીરની આસપાસ વીંટી લે છે અને ઉપરનો ભાગ-ખભો તથા માથું ધણે બોમે ઉઘાડી જ રાખે છે. તેમાં કાંઈ કાંઈ ખોળાઓ તથા આરબોના મદવામયી ઝોઝક પણ રહે છે અને મોઢા ઉપર સુરખાને જહો કાળા માલ્યો ઝોરી આપું સરીર લાંબી છે. આ લોકોમાં મેળજોશ અને અનીતિ બેહુલ વધી ગયાં છે, તેમના ઘણા ભાગ મુગ + માની ધર્મ પાલે છે અને ટટલોક ભાગ કિલિયન ધર્મ પણ પાલે છે. હવે તેઓ ઈશ્વીર કૃપાથી લેવા લાગ્યા છે અને સરકારી ખાતાઓમાં તોફારી પણ મેળવવા લાગ્યા છે.

તેઓની આશ્ચર્યજનક સાધનમાં મુખ્યત્વે કરી નોકરી, મલુરી કે ખેતી છે.

આ દેશમાં આરબની વસ્તી પણ પ્રુકળ છે તેઓ ધણે ભાગે વ્યાપાર કે મલુરી કરે છે અને કાંઈ જમીનદાર પણ છે.

આફ્રિકાનાં સીદીઓમાં પણ નવનો ધણી છે જેવી કે સ્વાહિલી, કશરોડિ, કીકુયુ, મ-માઈ વિગેરે. તેમાં સ્વાહિલી લોકો કંઈક સુધરેલા છે પણ બાકીનો ભાગ તો હજી જંગલી અવસ્થામાં જ છે. તે સમુદાયોની ભાષાઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે અને ભાષાઓનાં નામ પણ તેઓની જાત ઉપરથી જ ઘડવામાં આવેલ છે જેવી કે સ્વાહિલી ભાષા, કશરોડિ ભાષા, વિગેરે.

તેઓનાં યોગ્ય ધણે ભાગે 'ગોમો' કે જે એક જાતનો કંદ-આકારી અને જેલુ ધાતુ છે તે, તથા મકર્ધ, મગફળા કે જેને તે લોકો 'લુથુ' કહે છે તે, તથા સતી જાર, ચોખ્ખા, માંમ, મચ્છી વિગેરે છે. તેઓ જેમ જેમ સુધરતા જાય છે તેમ તેમ તેઓમાં દારૂનો ઉપયોગ વધતો જાય છે.

દરેક રૂવિધારે તેઓ-મેળજોખની ખાતર, 'ગોમો' કરે છે. એટલે કે સ્ત્રીઓ પોતાનાં સરીરને મિત્રવિમિત્ર રંગથી ચિતરી માથામાં કૃત્રિમ જટા બનાવી તેમાં પીઠાં બોમે છે તથા સરીર અને હાથ ઉપર રંગભેરંગી લુગડાનાં ચીથરાં વીંટી લુપસ પહેરી નામે છે. ગોળ-અક્રર કરે છે, સરીરથી બિહતસ ચાળા કરે છે, વાઈન વગાડે છે વિગેરે. આમાં પગડાં ડોશી ડોસાં પણ લાગ લે છે.

તેવીજ રીતે પુરૂષોનો એક બીજો, પણ લુલો 'ગોમો' ચાલે છે. તેઓ સેંકડોની મજામાં એક જગ્યાએ એકાઠા થાય છે, હરકરી પોશાક પારણ કરે છે ને એવી તો આગે-ફગ તકત કરે છે કે આગણ્યો માણુમ તેને જોઈ એમ ન કહે કે તે કૃત્રિમ પોશાક છે. તેમાં તેઓ કૃત્રિમ લાકાઈ પણ કરે છે, સવળાં હાંપીઆરો કૃત્રિમ રાખે છે. એક વિગેરે પણ રાખે છે, કૃત્રિમ લાકાઈમાં કાંઈ કૃત્રિમ રીતે લાલ યાદ પડી જાય છે. તેવીજ રીતે તેઓની આરનાર કરવા નીમેલા કૃત્રિમ હોડીટલામાં લાઈ જાય છે, ત્યાં તેવીજ રીતે પાસ-પોંડીનું કામ ચાલે છે. આ કૃત્રિમ પણ આગેફગ દેખાવ ધણેજ ચિત્તકર્ષક લાગે છે. તે જોવાને હત્તરોની સંખ્યા એકડી ચાલે છે.

પહેલાં તો આ 'ગોમો' મરકાર તરફથી બંધ કરવામાં આવ્યો હતો પણ પાછો મારી મુસાફરી દરમ્યાન તે ચાલુ કરવામાં આવ્યો હતો જેથી મને પણ તે જોવાનો લાલ મળ્યો હતો. પહેલાં તો હું પણ ઉતરાઈ ગયો હતો. એક વખત હું બજારમાં ગયો હતો ત્યારે રવિવાર હતો અને આવી એક દુકાની ગોલીયાનાં 'અપરુડેઈટ' કેસથી ફરવા નીકળી

દત્તી. મેં તેને ખરી પોલીસ બંણી પછી એક ત્યાંની બંણીતા માણસે મારી તે બંધ લાંગી. આમાં તેઓ દરેક આકાશીએ જેસમારે પ્રથમ કરે છે અને તેના ખર્ચને પહેલાં વળવાને માટે તેઓ ચોરી, લુટફાટ કે ઘર કાઢવાના ધંધા કરે છે.

આવાજ કારણથી 'ગોખા' સરકાર બધે કરતી દરો એમ માની સંકાય છે.

ત્યાંના લોકો, રહેવાનાં મકાન આકાશનાં બનાવી તેના ઉપર માટીનું લીપણ કરી લે છે. જાપરે પછી ધાતુ-પાદ્ય કે રતી ડાળાનાં પતરાઓનું બનાવે છે અને કાંઈ કાંઈ તો આ પછી દેશનાં કાળી-વાઘરી લોકોના જેવા કુખાઓ પછી બનાવે છે.

પૈસાદાર લોકો પથ્થર તેવા ઘટ્ટાનાં મકાનો બનાવે છે. તેનાં બાપરાં પતરાનાં અને વધારે શુદ્ધ લોકો વિલાયતી નળીઆનાં પણ બનાવે છે; પરંતુ આપણું દેશી નળીક કાંચે પછી જેવામાં આવતું નથી કારણ કે ત્યાં કુંભારની કે તેવો ધંધો કરનાર કાંઈ માન્યતાની વસ્તી નથી. માટીનાં વાસણો મળે છે પણ તે ત્યાં બનતાં નથી પરંતુ તે સઘળાં આપણા દેશમાંથી-મુખ્યત્વે કરી પોરબંદરથી ત્યાં પહોંચીમાં ભરી લઈ જઈ આપણા દેશી લોકો ત્યાં તેનો વ્યાપાર કરે છે. આવા કારણથી તે વાસણો ત્યાં મોંઘાં પણ વિશેષ હોય છે.

હાર બરધરી-આલે ખેંચવાનાં સાધનોમાં ચાર પૈઠાના રેંકડા માણસથી ખેંચાય છે. તેને ખેંચનારા ત્યાંના આરબ, મકરાણી કે રવાલિયા લોકો હોય છે. તેઓ ખેંચના ખેંચતા રસ્તામાં યુરો પાડતા માલ્ય જતા હોય છે. તે પછી તમારો જેવા થોમ છે જેને આપણે જંગલી લોકો કહીએ છીએ એવા તે લોકો પછી આપણા દરિયન બંધુઓનું માન રાખતા નથી તેથી તેઓએ થોડાક શબ્દો-આપણને અપમાનકારક ગોખી સંબોધા હોય છે તે આ વખતે (રેંકડા ખેંચતી વખતે) બોલતાં જતા હોય છે. બનીઆની 'ગાંચા' આ બોલ પ્રથમે અપમાન સ્વરૂપ શબ્દ તેઓએ ગોખીજ સંબોધો હોય છે અને આપણી સાથેનાં કમકામમાં જરા પણ તેઓને ચુસ્કાતું કારણ મળે કે તર્તીજ તે શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે.

ભારતવરહારી માટે રેંકડા ઉપરાંત ગધેડા અને ઉટોનો પણ ઉપયોગ થાય છે.

મોજીસેને બેસવા માટે માણસગીજ ખેંચાતી 'રીકશ' નામની ગાંડી વપરાય છે. જેની અંદર બે માણસ બેસી શકે છે. તેને બે માણસ આગળથી ખેંચે છે અને બે માણસ પાછળથી ધકેલે છે તેને ખેંચનારા રવાલિયા લોકો ધણે ભાગે હોય છે.

આ સિવાય મોટર, ટ્રોલી વિગેરે સાધનો છે પણ 'રીકશ' નો ઉપયોગ વિશેષ થાય છે. ચોડાગાડી તો કાંઈક પૈસાદાર માણસ રાખે છે એમ કહેવાય છે કે ત્યાં આપણા દેશી પશુઓ ધણે ભાગે ઉછરતા નથી. યુરોપિયન લોકો ત્યાં ઉત્પત્ત થતા 'છાયા' નામના થોડા જેવા પશુઓને જંગલમાંથી પકડી તેનો વાદન, ખેતી-વિગેરેમાં ઉપયોગ કરે છે. 'છાયા' લગભગ થોડા જેવાજ હોય છે માત્ર ચારીર ઉપર બિચાડીની આકૃતિ કાળા પટા હોય છે તે સિવાય કંઈ તફાવત બેઠામાં આવતો નથી.

આફ્રિકામાં બેસ તો કાંચે પણ જેવામાં આવતી નથી આપણા દેશી લોકો તેમજ ત્યાંના લોકો માથો રાખે છે પણ આ બનવડોની ઘણી આજ્ઞા હોવાથી ઘણી જગ્યાએ કુખ પછી મોંધું હોય છે.

ત્યાં દુધ વેચવાનો હિગ્ગલ્લ 'સુબો' (સીસાથી) દુધ છે - ૧૧૫ જે નાતનેટ લા-
વાના સીસા સવા કે દોઢ શેરના વાપરીએ છીએ તેવો એક દુધનો સીસો ૪-૫ કે ૬
આને મળે છે ગામડામાં દુધ સરખું હોય છે પણ તે આપણુ જાગ્યેજ હોય છે

તે લોકોને વી કરતા નહિ ગામડાં હોયથી તથા તેઓ ધણુ ગન્દા હોવાથી વી
વપુજ ખરાબ આવે છે જે આપણાથી તે ખાઈ પચુ ગરમ નથી કંઈક પણ સારી
રિચનિતો હિન્દી બનતા સુધી તે વી ખાતો નથી પણ તે આપણા દેશનું કે જેને લા
'કન્ડી વી' કહેવાય તે આવે છે ના વી નિશેરે કરી પોરગદ્દથી ત્યાં જાય છે ત્યાં
ઘીમા ફેકત મચામશી વી જગે માત્ર ૮૫ છે અને તે આપણા લોકો ઘણે લોકો આપ
છે, કાચુકે નથી વી આપણા દેશમાંથી જતુ હોવાથી ઘણુ મોડું ગાય છે

આપણા દેશના પરીઓ જેના કે મગધ, પોપટ, ચક્રા, વા રોક, સમગીઓ હોવા
વિગેરે પણ ત્યાં વેનામાં આવવા નથી

મોઆમા ઉચ્છ્રુકટિમધમાં આવેલું હોવાથી ત્યાં ખાર માસ ગરમી પડે છે તેમજ
વરના પશુ વખતે વખત આવ્યા કરે છે એને કે તા ઉનાળો તમા મોમાસા સિવાય
સિંચાણની રજા નથી

આના કારણથી મોઆમામાં કેરી ખાર માસ આ વા કર છે અને બનુ પણ વ
સમાં બે વખત આવે છે

મોઆસાથી આવશે ૩૦૦ માઇલ દૂર-ઉપર (ઉત્તર તરફ) સિનમિમધ પ્રદેશ
આવે છે જ્યાં ખાર માસ ચપ્ત ફરી પડ્યા કરે છે મા સિન મિમધમાં 'નાઇરાબી'
ચહેરે આવેલું છે મહા ફરી ઘણી પડતી હોવાથી યુરોપિયન લોકોએ તેને પમક કરેલું કે
નથી મોટી સરખી ઝોહિસો તથા મુખ્ય ગામનગરના હેડ કમીસ નિગેરે ત્યાં ને
છે, નદી સિંચાણ અને મોઆમાની રજા મિચાય ઉનાળાની રજા મિલકુલ જગતી નથી

જેમ જેમ ઉત્તર તરફ જતા જઈએ છીએ તેમ તેમ જગલી લોકોની વસ્તિ વિશેષ
જોવામાં આવે છે તેઓનો ઘણો ભાગ નદન નમ અવધ્યામાં યોળા બધ કરતો હોય કે
રેલ્વેના ફેટેન ઉપર ત્યારે ચાલી જઈ પડોને છે ત્યાં આવા ગેળા લા આવી ઉભ
રહે છે જે લોકો આપણને ઘણુ આશ્ચર્ય જેવું લાગે છે

તેઓના દેખાવ ઘણે વિચિત્ર હોય છે, આખા નરીન્ગ તેન કે માખણ માપડે છે
માથામાં લાલ ગેર- (સ્મથી) તેનમાં મેળવી ઘાને છે, શરીરે પણ તે ચોપડે છે, તે ઉપ
રાન્ત શરીરને ચિત્ર ચિત્ર જગથી રંગે છે કાન છાંડી તેમાં મોગ મોગ ચુડીઓ સ્વેત
લોખડના કે અ વ ધાતુઓના ચકરનવાને છે, તાચમાં પણ તેની જીને પીનડની કે લોખડની
કડીઓ પહેરે જે દથી ઘડના ઘણે જાએ એ મોગ લાલો હાથમાં ખે છે કાંઈ કાંઈ
તો માથામાં લુદી લુદી ફેશનની હજમન મારી માથામાં લુગ લુગ આમ કરે છે મા
લોહી હજમન કાનાનાં સ્ત્રીમાં તરીકે નવ કે લોખડના કાકાનો ઉપયોગ કરે છે આ તે
તેનો માથા કે પાંધર ?

આમના વણા ખગા સ્ત્રી પુરેસે મોટા આગળ કપડાને બદલે બકરા, ઘેટા કે અન્ય કોઈ જંગમી પ્રાણીના સામગ્રી બાધી પોતાનો ગુપ્ત ભાગ દાકે છે. માછ કોઈ સ્ત્રીઓ તેને દાને ગણતા પાછા કે બીજી દોરીના ગુપ્તભાગની પણ પોતાના ગુપ્ત ભાગો દાકે છે. તેમાં એમ કહેવાય છે કે કુનારિકાઓ પાદડાનો અને પંજીરી સ્ત્રીઓ ગુપ્તભાગ ઉપયોગ કરે છે.

સ્ત્રીઓ, પાછળ-હાકરાને બાધી માથે જોડે ઉપાડે છે. હાથ અને પ્રગમ કડીઓ પહેરી રાધ પણ લસી મુકે છે.

આ લેલિમાં 'મમાઈ'ની જાન ઘણી તોટાની અને ચાતકી રોય છે તેના ઉપર સર-કાની પણ મમ દેખરેખ રોય છે અને જલે લાગે ને લેલિને સામની અદર દેખે પણ દેખામાં આનના નથી.

આ દેશ પદાડી તથા ઝડીથી બનપૂર હેરાથી રેવ બાધતા ધણીએક માણસોના જાન આપના પડાય છે અને કોઈક રૂપિયા ખર્ચવામાં આવ્યા છે આ રે વેતુ નામ 'ધુગાન્ડા મ્લે' છે તે મેળામાંથી કીચુસુ મુધી લગભગ ૬૦૦ માઈલ લાંબી છે. પદાડીમાં રક્ત્ય સ્ત્રી રીતે વાકા-નુત કાઢ્યા છે કે એ જ જાણેથી પમાઈ થઈ મધેરી ઝાડી જોળ સગ્ગન ફરી તેજ જગ્યાએ આવી પમાઈ જતી જોવામાં આવે છે આવી રીતે વાકા સુકા નવામાં આવનારું રોવામાં તે વખત પણ ધણે વે છે રેવેતુ કાઢ પણ આપણા કસતા લગભગ બમણું છે.

ત્યાના રહેસોના ધણી નીના ગાને સુરપિયન પોદ્ધા મિવાય જીમને મારે આના-પીડાની કહા પણ મગનડ વગરના છે.

સાનો વ્યાપાર ધણે ભાગે સુરપિયનોના અને આપણા દિનિયનોનાજ હાથમાં છે પણ સુરપિયનો આપણા લેલિની દરીકાર્મમાં વણી બામતમાં જોઈએ તેવા કાની રાકના નથી જેથી ત્યાં પણ દક્ષિણ આફ્રિકાની માફક દિન પર દિન પ્રતિનિધ થવા જાય છે.

અન્ય પણ અનેક બાબતોમાં અનેક પ્રગતી અડચણો ઉત્પન્ન થતી હોવાથી હવે આપણા ભારતવાસીઓ કઈક જામન થવા આવ્યા છે અને તેના પરિણામે મને ૧૯૧૪ના માર્ચથી એક કોમિશન પણ ગ્રાપન થઈ છે જે દ્વારા પોતાને પડતી અડચણો અને હાડ-માડીઓ મરદારના કાનપર નાખના પ્રયત્ન કરે છે.

આ દેશમાં પેદાશ-દાર્ધીદાન, સામગ્રી, કપાસ, તન, મદાર્ધ, મગરળી, અવર, મકામાં (ની જર) મિલેવેતી છે. આમાંના ધણીખરો ભાગ વિનાયત ખાતે નિકામ થાય છે.

આગળ જણાવ્યા મુજબ આ દેશ પદાડી હોવાથી તેમાં જંગમી જાનવરો, જેમાં કે, જંગમી ગાયો, જંગમી ભેંસો, કે જે આજુમને પણ મારી નાખે છે—નાથ, સિંદ, હાથી, ટના, શાહજન વિગેરે વિગેરે પ્રાણીઓ પુષ્કળ થાય છે ત્યાના જંગમી લેલિ તેના સિવાય કોઈ સામગ્રી, શીંગડા, પિંછા વિગેરે વ્યાપારીઓને લેવે છે અને વ્યાપારીઓ તે માન વિનાયત ગણે છે કે જોના પાક માન થઈ પાછે આપણા દેશમાં આવે છે.

ત્યાના આપણા લેલિને ગોરાકી ગોપાકી વિગેરે અર્થ લગભગ ૧૫ થી ૨૦ રૂપીઆ મામ ૧ ના થાય છે. આપણો ગોરાક વણે લાગે હિન્દુસ્થાનમાંથી ત્યાં જાય છે તેથી મોલો મળે છે. શાક-લાક આપણા ત્યાં જઈ વસેલા લેલિ ઉત્પન્ન કરે છે.

ત્યાની વસ્તી ત્યાના સીદી લોકો ઉપરાન્ત યુરોપિયન, ગોવાનીસ, પર્ગુમી, ઈંગ્લીઝીઆવાડી, શુજાતી, મદ્રાસી વિગેરની છે

મોન્મામામાન આપણા ઇન્ડિયન યોદ્ધાની વસ્તી ૫-૫૫૫ હજારની છે અને તે મિત્રાણ ઉપરના લાગમ પશુ સગલમ તેટલીજ આપણા લોકોની વસ્તી છે આખો ક્ષીંગીશ નર્ત આફ્રિકા બદલે તો સગલમ ૨૫ હજારની એશિયાટિકની વસ્તી ગણાય છે

આફ્રિકાએ એ પર્વુજ મુહમ અને એરી હા' ધાય છે જેને ત્યાનાં લોકો 'હુકુ' કહે છે તે હાતતાં આનના પના નાખમા પેલી નય છે અને તે ઠેક ચામરીની અદર દાખલ થઇ તેમા ઇલાં શુકે છે આ હાકુ પર્વુ નાતુ અને નરી આખે દેખાય ખુ તરિ તેલુ હોય છે તોખુ જે ગાકલ રહેવામાં આવ તો તે બપુક પશિયામ લાવી શુકે છે તે જે જગ્યાએ દાખલ થાય છે તે જગ્યાને ચોડી નામે છે તેનાથી ઘણા લોકો વખતે રાધે પડે ખોડવાળા થઇ નય છે

'હુકુ' દાખન થયા પછી એક બહારીયા સુધી તો ખાતુ જ પડતી નથી એ આવાડીઆ બાદ તે જગ્યાએ ખુજની આનના માટે છે, ત્યારે તપાસ કરતા જણાય છે કે ત્યાં 'હુકુ' પડ્યુ છે આ વખત તરનજ તેને સોધનની કાદી નાખવુ નોંધએ ત્યાના જગલી લોકો 'હુકુ' કાઢવામા ઘણા કુશિવાર હોય છે તે કાટાની માફક તેને કાદી નાખે છે જ્યારે એક આવાડીએ ખુજલી શર થાય છે અને તે વખતે મદવામા આવે છે તે તે સગલમ જરના નાણા જેવુ અને રગમા પશુ તેલુ બેરામા આવે છે આદરમા તો તેના નમખ્ય દડા હોય છે એમ કહેવાય છે કાટતી વખતે તે કપાઈ જઈ બાદ જરા પશુ નહીં નય તો તે તુકતાન કરે છે તેને સમ્પૂર્ણપણે કાદી નાખવુ નોંધએ તેરી રીતે કાદી નાખ્યા બાદ તેના ઉપર કેરોસીન રંગુ નોંધએ અને તેતોજ પાંદે નાંધી વારવાર તેના પર કેરોસીન સીચવુ નોંધએ આમ રવાથી ચોક્કસ વખતમા તે જગ્યા તરફ સાફ થઈ આરામ થઈ નય છે

મને પશુ આના ન-૪ 'હુકુ' પડ્યા હતા ઘણે જાએ આપણા લોકોને એમ નમન 'હુકુ' પડ્યા નગર નેના નથી આવા કારણથી ત્યા હમેશા મોળ પહેરી રાખમા પડ છે

પહેલા કરતા નાનમા તે 'હુકુ' ઘણા ઓછા થઈ ગયા છે ૧૭૭૬ ગામની આમખાન તમામ ઝડી જેમ જેમ ઉગતી નય છે તેમ તેમ કાપી બજાવી નાખરામા આવે છે

ત્યા બારે મામ પન્નાદ થોડે થોડે નાતરે ચાલુ રહેતા હોવાથી જગલ હમેશા નીડળ રહે છે જેથી તે એમને એમ બાળી રાકાતું નથી પગ પ્રથમ ઓઘવી બે નખુ દિવસ મુખવાઈ પડી બાળી નાખરામા આવે છે આ કામ સન્કાર નરહથી બારે માસ આવ્યા કરે છે કારણકે માફ કેરેની જગ્યાએ ચોક્કસ દિવસમા પાણુ ધામ ઉગી નીકળે છે

મોન્માસા એ ઇસ્ટ આફ્રિકાનું રખ્ય દાર છે જેથી દરેક સુસાકરને પ્રથમ મોન્મા માજ ઉતરવુ પડે છે. એમ એક શહેરમા આપણા ત્યા જઈ રહેના બધુઓએ એક મહેરનું અને ઘણું ઉપરોગી કાર્ય કર્યું છે અને તે એ છે કે ત્યા એક 'હિન્દુ' સુનિયન નામનું મંડળ નવમ્મ ૧૦-૧૫ વગમ થયા નવાએલ છે તેમના તરફથી એક રિવા નય

ધર્મશાળા, અશ્વનશૂદ્ર વિગેરે બાધવામાં આ ગા છે, દેશમાંથી જતા હિન્દીભાષીઓને ઉતાનતું માપન તેમજ દેવરમાન જેવું એક અંશ તેમ જગતી દેશમાં બનાવી આપણા બધાઓએ આપણા ઉપર એક મહાન ઉપકાર કર્યો છે એમજ કહેવાય.

હાલો આપણે યુદ્ધ વર્ગે ધણેજણે ઉજ્જવલ ત્રણી બની ગએલો જેવામાં આવે છે તાર માત્ર ખાવા પીવા પહેરવા એટલા અને મોજશાળ મારવા એજ જાણે મનુષ્ય છદ્મીનો હિંદુ હોય અને એમાંજ જાણે મનુષ્ય કર્તવ્ય સમ્પૂર્ણ થતુ હોય તેવું મહા ખત ધૂવક બધાઓમાં જોવામાં આવે છે.

નારી આ ખરી પણ તમણીવાળી દીકા માટે માત્ર નવ ધૂવક બધાઓ પ્રત્યે માત્ર આદર હોય.

ત્યાંના જનની લોકોમાં લક્ષના રિવાજ વિષય વિષય હોય છે

ઠાંઠ ઠાંઠમાં એવો રિવાજ હોય છે કે વરવાળા કન્યાને ૨૫-૩૦ કે ૪૦ રૂપિયા આપે છે એટલે કન્યા તેના ધરમા આવી બેસે છે પણ જો તેમાં સમ્પત્તિને કષ્ટ કારણત્વ અજમાવા થાય છે તો કન્યાએ લીધેના રૂપિયા વરવાળાને પાછા આપી પોતે ત્યાંથી છૂટી થાય છે અને ફરી પણ તેજ પ્રમાણે નાતરે ફરી શકે છે.

ધર્મી ઠાંઠ ઠાંઠ જનમાં એવો રિવાજ છે કે વરવાળા કન્યાવાળાને અમુક સમ્પત્તિ આપે, બજારો કે બકરા આપે છે ત્યારે કન્યા મન છે વિગેરે લક્ષના લિત મિત્ર પ્રકારે તેઓમાં જોવામાં આવે છે.

ત્યાંના ચત્રણમાં રૂપિયા હિન્દુધ્યાનનાજ આવે છે, ધર્મી તથા ખાવતીની જાપમાં ફેર હોય છે તેમાં એક બાજુ ખીચીય શાહનશાહની જાપ (આપણા નાણા ઉપર હોય કે તે પ્રમાણે) અને બીજી બાજુ સિદ્ધની જાપ હોય છે, જે આનીના સિદ્ધાંત ત્યાં ચત્રણ તરીકે પછ તેને બદલે ૧૦ મેન્ટ, ૫ મેન્ટ અને એક મેન્ટનો સિદ્ધો હોય છે (સેન્ટ એન દામો અથવા જે પાછ) સો મેન્ટનો રૂપિયો થાય છે

દર મેન્ટનો સિદ્ધો રૂપિયો જેડો અને નયમાં ગોળ મણુ હોય છે, પાચ મેન્ટનો સિદ્ધો લગભગ પેસા જેડો અને અધમાં મણુ, એ સેન્ટનો સિદ્ધો બધો પેસાથી જા મેડો અને પેસાથી જતા નાનો અને તેને પણ અધમાં તેવું જ કાણુ હોય છે

આ દરેક સેન્ટની એક બાજુ મુગટ અને બીજી બાજુ હાથીદાંતનું ચિત્ર તથા જેડના સેન્ટ હોય તેનો અંગ્રેજીમાં આમ્ડો હોય છે તેની ઘાટ, આપણી આનીમાં જે વધનાય છે તેજ હોય છે

અધા સેન્ટને સિદ્ધો પહેલા હાથે પણ હાથ મટી નાખવામાં આવે છે

આ મિત્રાય લા સોરેન અને આફ્રિકની મોડાતુ પણ ચત્રણ છે ત્યાંનો તોત ૪૦ રૂપિયાનારો સેન્ટ, ૩ સેન્ટો મણુ અને ૩૬ મેન્ટો કારણે થાય છે તે સિવાય પણ જુગી જનના અનાજ રિગેરેના તોલ જુગી જુગી હોય છે

લા પદો ખરી મિત્રાયતી માલ વપરાય છે જેથી બદલ ઉપર મિત્રાયતી માત્ર પુષ્કળ ઉદર છે અને અમેરિકા રૂદાપ ક્રાન્સ વિગેરે રચાયેલી આવેલી મોટી મોટી નીમરે ત્યાંના

‘ખીનીન્દીની’ ના બાગમાં નાગ નાખી પડેલી જોવામાં આવે છે નદી સરોવર માં ઉતરી ગયે મારફતે મુગાન્દા તથા જર્મન ઇસ્ટ માર્કિસ વિગેરે જાણે જાય છે

ત્યાના યુરોપિયન લોકો પોતાના નહેતના માલને મુઠા મધ્ય ચાટે છે અને તેનું કોલેજન આપે છે તે એવાજ ઉપરથી જાણે કે ઘણા ખા. યુરોપિયને તો પીનાનું પાણી મીઠું મીઠાના જેવી નમુ પડે પોતાના દેશમાંથી મગાવી તેનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે આપણા સ્વદેશ બહુઓ સુધારાનો મોટા ફાંફા મરણી પોતાના દેશના માલના પરદેશી માલપર જ મીઠી પડેના કદીગોચર થાય છે

આગળ જણાવ્યા મુજબ મોગામાં આપણા લોકોની વસ્તી નગરના પાલકોની છે પરંતુ દિનગીરીની વાત એ છે કે ત્યાં આપણા લોકોને વાગતે એક પણ સરકારી દવા ખાતું નથી થોડા વખતથી એક મુન પ્રદનામાં આવી છે, કી નાયકેરી એક પણ નથી, ગો. લાયકેરી આપણા લોકો તરફથી ખાનમાં આવેલી છે પણ તે કી નહિ હોવાથી જનમમાં તેઓ જોઈએ તેવો નાબ લઈ શકું નથી

ન્યુમ પેપરામાં ‘દિન્દી પ્રમજ’ નામનું એક અમાસિક પેપર અને રાજદામાં ‘હરદ આફ્રિમ સમાચાર’ નામનું પેપર મરાઠા પડના વાચ્ય છે તેના એનિટરા આપણા સ્વદેશી મધુઓ અને સ્વદેશી હિતચિત્ર છે પરંતુ દિનગીરી માત્ર એટલીજ છે કે તેઓ મનાહમ પરી જાયો. ૧૫ નમ રતા દોષ તેમ માત્ર અનુભવમાં નથી આવ્યું

આગળ જણાવ્યા મુજબ મોગામાંથી કીસુમ સુની ‘મુગાન્દા રેલ્વે’ આવે છે પણ ત્યાંથી (કીસુમથી) મુગાન્દામાં જવા માટે ‘વિક્ટોરિયા ન્યાઝ’ સરોવરમાં સુમાફરી કરી પડે છે

આ સરોવર લગભગ બે, ચારી દુવર માઇલના ઘેરામાં કહેવાય છે પરંતુ જ્યાંથી નેહરો ત્યાંથી એમ જ જોવામાં આવે છે કે સામેજ કિનારો છે પણ ખરી રીતે તેમ નથી હોય તેમ દેખાતાનું કારણ એ છે કે તે મરોવરની અદર મોટા મોટા ડુગરો બમ્બે અચ્ચાર માઈનને અતરે પડ્યા હોય છે જેથી સ્પીમરમાંથી એમ લાગે છે કે થોડાજ માઇલનું સરોવર છે પણ જ્યારે ઝીગર તે ડુગરો પાસે જાય છે કે તરતજ પાછા સામે તેવાજ ખીજા ડુગરો પડેના જોવામાં આવે છે આવી રીતે આખી સુમાફરીમાં આવ્યા કરે છે.

આવી રીતે ડુગરો આગા ડોરા પડેના દોરાથી સ્પીમરને પણ અપાઈતર આવડું પડે છે અને રાતની નખતે અકસ્માત ન થઈ જાય માટે રાતના ૧૦ વાગે કે સ્પીમર જ્યાં હોય ત્યાં નામર નાખી દે છે અને સરોવર પાછી ૪-૫ વાગે નાગર ઉપાડી આગા માટે છે, જેટલા દિનમની સુમાફરી કરવાની હોય તેના દિવસ તે આજ પ્રમાણે કરે છે

વળી આ સરોવરમાં ‘કોમેકો’ નામનું મગર જેવું પણ બગવાન પ્રાણી થાય છે તેની આમદી માણસની હથેળી કરતા પણ જાડી હોય છે ત્યાંના લોકો તે આમદાની સોનીઓ ખનાવે છે જેને ‘કોમેકો’ કહેવામાં આવે છે આ ‘કોમેકો’ એક હથીઆનું કામ સારું છે તે જેને મારવામાં આવે તેની તેટલી આમદી જ ઉતારી શકે છે.

આ 'ડીમેકા' આપણા દેશમાં એકથી વધારે લાવવા દેતા નથી કદાચ કોઈને લાવવો હોય છે તો ત્યાંની સ્ટેમપડયી લઈ પાયા કદાવવો પડે છે.

આ મેનવરમાં આગાધી સ્ટીમરો પણ મુલાબા રહેતી જ હોય છે. તેઓ ઈન્ડોનેઝિયામાં, હાંબા વિગેરે ખંડો ઉપરથી પુષ્કળ માત્રામાં લાવવામાં આવે છે.

ઉપરનાં ખંડો પણ ઘણાં મોંઘરા અને રમણિય લાગે છે કારણકે તે દેશ એક તો આડ અને પશ્ચાતી સરપૂર વડી વચ્ચેના પાંચવાર આવ્યા જ કરે જેથી સર્વ કથા સિમેન્ટરી દર હમિયે હાથ જ રહેતી હોય છે. આપાર હમિયેમાં ધમધામર આપવા કરે છે; વળી જંગલી લોકોને ચિત્ર ચિત્રિ દેખાવ વિગેરે દ્રશ્ય જોષ મનને ઘણો આનંદ થાય છે. ત્યાં જોઈએ ત્યાં આપણા ઈન્ડિયનોની જ દુકાનો જોવામાં આવે છે અને એક વખત તો એમજ લાગે છે કે 'જાણે આપણે પરદેશમાં નહિ પણ દેશમાં જ છીએ.'

— 'કમ્પાયા' ખંડ ઉપરથી આશરે ૬-૭ માઈલ દૂર છે, ખંડ ઉપર 'હોકિંગા' બાડે મળે છે તે દર એક માલમત્રા ત્રણ રૂપિયા ભાડના કમ્પાયા શહેરમાં લઈ જવાના થાય છે, તો કે રત્ના કુમારના દોશથી દેશમાં આવવા ઉતરવાના આવે છે તોપણ તે "રીક્ષા" યોગ્યવાડીનું કામ કરે છે.

કમ્પાયા વધીને બે થયું છે. (જુનું અને નવું). તેમાં જુનાને કમ્પાયા કહેવામાં આવે છે અને નવાને 'નાકા ગેગ' કહેવામાં આવે છે. જાનને કમ્પાયા જુના જુના કુંગરો ઉપર આવેલ છે જેથી કમ્પાયાથી નાકા શેરો જના આવવા માટે કુંગર ચડવો ઉતરવો પડે છે. અહીં કાંઈ પુષ્કળ થાય છે ત્યાં જોઈએ ત્યાં કેળાં જંગલો ને જંગલો પડ્યાં છે.

વળી આ દેશમાં આપણા દેશી (ખેડા, બેંગાલ વિગેરે) બાપારીઓ એક મોટા મોટા પડ્યા છે કે તેઓ ઠેકઠેકોણે અને આમે ગામ પોતાની બાંધો ખોલી લાગેલી ઉપર પાથવ કરી રહ્યા છે. તેમાં પણ જે બાપારી પડેલા એવા-કે ત્યારે તે દેશ તરફ જંગલી હતો, ત્યારે તેઓએ બાપારમાં પુષ્કળ લાભ આપ્યો છે; પરંતુ જંગલી લોકો એક જુગલના કાકામાં હાથીદાંત આપી જતા તે વખત હવે જતો રહ્યો છે. અહીં હાથી પુષ્કળ થાય છે અને હાથીદાંત પણ ઘણો આવે છે પણ હવે સરકારની હેપારેજ ધણી સખત છે.

મુંબઈથી સ્ટીમરમાં બેગ પછી કલકત્તા ૧૦ દિવસે તે મોન્સામા પહોંચે છે. સ્ટીમરમાં મુલા (લોખંડા) હોય છે ત્યાં દરેક હિન્દુ મુમત્સાન એકજ મુલા ઉપર વાગે કરતી રાખે છે. મેલમ સ્ટીમર તરફથી મફત મળે છે. હાથમાં સ્ટીમરમાં હિન્દુ તથા મુસલમાનની વીસીએક થઈ છે પરંતુ તે પણ જગ્યાની તાલુને લીધે આવક વધતી હોય છે અને પેસેન્જરોને જેમ કાવે તેમ વીસી-ચાળાઓ લુટે છે, આપણી પોતાની બા શેર. ખીચડી લઈ રહેવાના જોઈએ તો બે આના રોજામણ લે છે. 'સોના કરનાં મગમણ મોંધુ'. આ એક કપના બે આના.

રેલ્વેમાં જેની રીતે થઈ કલકત્તા પેસેન્જરોને હાડગારી તેરી જ રીતે સ્ટીમરમાં પણ તેઓને હાડગારી લોકમત્રી પડે છે. વખતે જગ્યા પણ પુરતી મળતી નથી અને સંકલ્પનામાં ૧૦-૧૨ કે દૂર જતું હોય તો ૧૫ દિવસ પમાર કર્યા પડે છે.

સ્ટીમરમાં પાણી અમુક યાદને જ આપે છે. જેથી તેને માટે પણ પડાપડી થાય છે. કોઈ વખત મગા ગાત્રી કે તોફાન પણ થઈ જાય છે. ના પોતાની આ પતનાં તો

પૂછું જ શું ? ત્યાં પીનાના પાણી માટે પણ આટલી અગત્ય ત્યાં નાના ધોવાનું તો રાત્રિનું મળી રહે ?

ત્યાં જઈએ ત્યાં પેમાની તુમલુટ અને માગમાન, આવના જતા રે વેના નોકરો, સ્ત્રીમૃગના નોકરો, મઝવાવાળાઓ, મનુષ્યો, ગારીસણાઓ નિગેરે પોતાથી જને ત્યાં સુધી દેગ અને પરતોમા મરે-રથને બૂખ્યા ડારાની માફક-ગરી । અને અજાન પેમેન્ગરોનું લોહો ચૂમસા ચૂકા નથી.

ધણાએક જન્યુઓ 'આદ્રિકાગા સાનાની ખાણો છે' આવુ ધારી કાઢ પણ જનના સાધન વગર એકદમ મોનું લેસા દોડે છે તેમાના સોએ એ ટકા પગાઇ ખાણ દૂર છે અને નહિ તો ત્યાં પડી જેરી મળી તેની નોકરી કરો કે ગુમામગીરી કરો, તેમા બેગ્રાઇ જઇ સુમે દુ ન દડાઇ કાટે છે .

ત્યાં ગરમી ધણી પડતી હોનાથી તન્દુસ્તી જોઇએ તેની તો રહેતી નથી તોપણ એટની બધી તુકગાનનરક પણ જણાતી નથી. પરન્તુ જેમ જેમ ઉપર (ઉત્તર તરફ) જઇએ છીએ તેમ તેમ હસા પાણી ધણા ખરાગ આવતા જાય છે, તેની જગોમા કમ્પાલા (કુમાન્ડા)નો મને કઇક જાતી અનુભવ છે.

આપણા દેવી આપણીઓ પોતાના નોકરો પામેથી વળી જ મળત નોકરી લે છે. તે નોકરો પણ આપણા જ જન્યુઓ હોય છે તેઓની પામે ૧૧ કલાક કામ કરાવે છે અને વાગ તહેવાગ કે રવિવારની પણ રજા મળતી નથી આ આગળ ત્યાના પેપરોમા પણ વારંવાર અર્થો ધાય છે પણ તે વિચારા ગરીમ અને અજાન નોકરોનું કાલ સાબરે ?

વાર્તાલહરી.

અપરાધી કોણ ?

સંખનાર—શ્રીયુત્ત "ધીરજ."—અરનાગ

"બાપુ ! તારી સવળા પરીકાઓ પૂરી થઇ રહી તુ સારી રીતે તેમા પામ યશે હવે તારે લગ કરવામા શું અડચણ છે ? તારા હાથે મિલન જામેયું હું ક્યારે જોઈશ ? તે દિવસ તે માફ કર્યું માની પેરી છોડરી માથે લગ્ન કર્યું હોત તો આજ જુલાવરથામાં હું તારા એ ત્રણ જાળકોને ખેનાવતી હોત ! પણ આજ કિન્નતમા એ લખતુ હોય લાદેને ?"

"શું મા ! તું એકજા હં પકડી રહીશ ? લગ્નથી શું અધિક સુખ છે ? અને મરનાં લગ થનાજ જોઇએ એવો શું નિયમ છે ?" તે હમના હમતા જનાગ આપ્યો.

"રે ! એવુ અબઝ કેમ બોલે છે ?" માતાએ ચીકાઇને કહ્યું.

૧૧મા જગારે જ્યારે હું ડેર આવતો ત્યારે ત્યારે લગ્ન માટે મારી માતા મને આમક દરની કાઢ કાઢ છોડરીના મલ લાવીને પણ મને દેખાડતી કિન્તુ તે મળેને હું પરીણનું નિમિત્ત કાઢી માતાને ગમગની પાડે જતો. આ વખતે પરીણની પૂર્ણકૃતિ

ધણ હતી એટલે માતાને મસખાની ચક્ર નહોતી, એક દિવસ “તુ નગ ક નાર છે કે નહિ તે મને મ્પટ મ્હે પડી હ તો આગ્રહ ક નાર નથી લોકો પશુ નિરિધ મનો પૂડી મને ત્રાસ આપે છે એટલે તેમાથી હ છુડ ” આ રીતે તે વારો કાઢી જોલી

“મા ! લગ લગ એમ એમ વાત લખને છ મેવી છે ? કુળનું જોડ અભિમાન રાખી તારે કુળનાની કન્યા સાથે મારું નમ કવુ છે તો તેજ લગની છી રીતે સુખ મગશે ? મારી મરત પ્રમાણે ૩૫-૪૦ વેષા નિશા હું મ્દિ પછ ૫૫ કરના નથી ”

“પશુ હ એમ ક્યા કહ છુ કે તુ મે પમદ કો રી મા સાથેજ લગ કર તને પસદ પડે તેવી કન્યા સાથે લગ કર તમે આજમના હોડાએ જેવી પમદગી અમને જુદ માણસોને વ્યાધી હારડે ? મારી મરત પ્રમાણેજ કર એવુ મારું કવુ નથી માતા મ્હેન પ્રમાણે કવું હોત તો આજ ક્યારનાએ લગ થઈ ગયા હોત અને ને હોડાઓથી પર પશુ શેલવું હોત કિન્તુ મ તા અભાગિનીના નરીગમા તે . ”

પડી આગમ તે મ્દા ખોલી નદિ મે તેની માગે નેચુ તો તેા નેગમાથી આહુતી ધાર પડતી હતી વિનોદ બાલુએ મૂકા હુ ચલીર ચહને જોડો “મા શુ કરે છે ? લગ કરીને પાછળથી પચાતાપ કરનો એ માત્ર છે ? લગ મેડને તુ ન્હાના માળખાની માર છે ?” મારું બોલવુ પુક થયા પરેવા તો તે નિ રમની એક લીખી દૃષ્ટિ ન દિવાત પાનામા મને એકનો નિચાડ કરના મારે હોડીને ખલી માર અમારા ઉતર મા ભાગ્યજીથી મે હોડી પાન લગન નદિ મરનાની લિ મ પ્રતિષ્ઠ કરી હતી એમ કાએ માનવુ નહિ નિવાહની બાબતમા મા ! વિચાર ઉચ્ચ પ્રતિના છે મનુડા સદર્થચારિત્રી ન મને ત્યા સુધી લગ કરવુ નહિ એમો મારો પ્રથમથીજ નિષ્પ દનો અને તેની યોગ્ય પ િની શોધમા પશુ હુ હવે મારા ધધાને બગે મમનિમિત્તે હુ મરવાર સુ લ્હ જ્યા લાગે અને ત્યા રાવમાદેમ સહશિવ લાઉને ત્યા ઉતરવા માડો આ ગૃહસ્થ માન પિનાના મિત્ર હતા તેથી માગી ઉપર પોતાના મતાન પ્રમાણે એમ નખતા તે મને મુમ મિા બીએ કાઈ દેકણે ઉતરવા દેતા નહિ નમમાદેમને એક પુત્રીજ હતી અને તે-કમળા-માળપયુમા માન સુખથી વચિન હોઈ નમમાદેમના સિશુજીથી મેગી થઈ હતી છતા તે નમજદી અને હરીની નસેતી હાન તેનું વય ૧૬-૧૭ વર્ષનું હતું ! મીભતિને ઉચિન એમા લગન, વિનવાદી અનેક સરજોથો તે સુધી અને નમ દેખાની હતી મનમાદેમ સ્ત્રીલક્ષણ અને પ્રૌઢ વિશહના હિમાયતી હતા કેટલાક સુધારમ્-સોની પેડે તે બોનીને મેગી ન રહેતાં નિચરીને આચારમા મકનાર હતા અને તેને લીધેજ કમળા અઘાપી અવિનાહિતા હોઈ અદારાગણ મ સંમુદમા અમેજ એયુ ધોરણ શી મતી હતી તવમાદેમ અને કમળા સિવાય તેમા ધરમા એક ત્રીજ વ્યક્તિ પશુ હતી નમમાદેમનો ભાણેજ પ્રભાકર માગી ઉમ્મરનોજ હતો ઇન્ટરમા તે મે જણુ નખત નિષ્ક થયથો અગમ હોડી હ્ સર સાહેમની આફિમમા કનાક તરીકે કામ કરતો હતો દેખાવમા તે ઘણા સારો હતો મર માળ હોવાથી તે નવું ઓછુ મોનતો ત્યારે ત્યાર તવમાદેમ રાત્રીને વખતે સ્ત્રીગિતસુ તથા પ્રૌઢ વિશહ વગેરે નિરો ઉપર ચચો ચવાન હ તાગે ત્યારે પ્રભાકર ત્યાથી પવાન કરી જતો પ્રોજન વિચાર તે કહિ પજુ મોનતો નહિ અમા ! સત્ત્રિવાદ વખતે ન

માહેમની લાડળી કન્યા માત્ર છેવટ સુધી શાતપણે મર્વ સાબળી જેવી રહેતી. કદી કદી તે પોતે પણ એમદ માંગાજિત પ્રિય ઉપન ગર્વ્યા હાતુ મુચનતી અને પોતે જે વિચાર તે ના પ્રમદ કરતી તે તેના ખી। મનુભરી હાત ક તેના અતત ઉદાત્ત હતા કાષ વેળા તેના નિયાન રમમાહેમને અડકળ નના નહિ પણ અમારા વાન્નેનો કવચિત્ત લિત મત થતો

કામ પ્રમુગે હુ નાનના મુખક જના નાનો એ મે ઉપન જાણવેલું છે કિન્તુ કમળા ॥ સદુણો મને કામ નિતા પણ મુ ૧૭ તન્દ જોનમ નાગા મરણ કે મારી કપલા સુદિમા કમળા સર્વ મને શ્રેષ્ઠ હતી તેના જેવી સુદર મે સુનીન હન્યા મારી ભાધી પત્ની થનાર છે એ હુ માની માનાને જણુરી તેનો મનુ ૧૫ મગાન ૨૨ એમ મણી વાગ અને વિચાર આવતો મન્દ્ર કે રમમાહેમ પોતાની કન્યાનું હનનાત માન મિત્રામ અન્યને નહિજ દો એમ મને આવ્યા હતી ગામા । પરિચયને ઘણો મમ્ય રીતો પણ તેમજે જમ સળધી નાત કાઢી નહિ । તેમની શક્તિનો મુ અર્થ કરવો તે મને પણ મજા નાહ તેમનો જમાઈ થનાને હુ લાલમ નથી કે તેમના પરમા નારવાર આવનાથી સળપપાડ મુમાળી જેમ હુ એવા એવા અનેક વિચાર મને આવના વાગા । વમાન્ય મારા ઉપન એમે પ્રેમ નખે છે-મને આટલુ માન દે છે છતા વાન મમધી કેમ કાષ નાત કાઢતા નથી. હુ આ પ્રિય મળધી વિચાર કરે હુ એટલામા એમએક માન મનમા એન વિચાર આ થો પ્રભાકર । તમા સળધી મે કનિ વિચાર કરો નહોતો તે એકદમ મારો દષ્ટિ સમક્ષ ખડ થયો રાવસાહેબ તેને જળપણથી પાળાયોનાને શિશુજી આપ્યું હતું અને તે ગદ્યાપિ તેમના આશ્રય નીચે તેમ ૧૧૪ મરમા રહેતો હતો ઉપનાત તે તેમનો બાલેજ હતો બાળપણથી ઉછેરનો તે આમજનને છેડી મારા જેવા પરાયા પડેણાને પોતાની કન્યા તે કેમ આપે ? આ વિચાર પ્રથમમા । મળમા આવ્યો બેઠતો હતો કમળા રાવમાહેમનો મધ માગ મિમિતે પ્રભાકર ખલ્લ ગાગ ગયો હતો અને તેથી મને તે ૧૧ સિમરણ થઈ જેનુ મણુ હતુ કમળાનો વિચાર । તેના પ્રભાકરનો વિચાર ન કરો એ મૂર્ખપણ મદન મને ખાલ થયો આ ૧-૧૨મા જોમ નિયાન માત્ર મન ૧૧ ઉખતવ લામ્યા આવી દશમા । મને રખત ત્યા રહેત મ । ૧ ના હુ નહિ હુ નિયાન કન્તો અદિ તદિ કન્તો હતો એવામા કમળાને જાગ તા રથી જની મે બ્નેઈ તેને જોતાજ માની ખિન્નના ધોમે ધોમે કમી થના માડી અને તેને રચાને શાતતા આવના લાગી વડી પહેલાની મારી મૂર્ખતા પણ મને રપક દેખના લાગી મે રાવસાહેબનો તેપજ કમળાનો દેવ । ૧૬મે એ જૂન મને સમજાઈ કમળા ઉપર પ્રીતિ કરતા પહેલા મે પ્રભાકરનો વિચાર થો નહોતો કિના રાવમાહેમ પામે કમળાની માંગણી કરી નહોતી નામી કમળા પામે પણ પ્રેમ મે વ્યમત કરો નહોતો અનુમાન પાધી જેસવામાં મુ મોર્ડ મૂર્ખપણુ નરોઈ ? ખરેખર મારી વિચારદક્ષિન નજ મર્ડ મર્ડ હતી આ ધર હોડતા પહેલા એક વખત કમળાને મળી હાલ્યો ભાર હવેલો કરવો એમ નિશ્ચય કરી હુ જાગમા મેમ ચપેનીમા એક મડપ નીચે જેસીને કમળા મુખ મુન્ત ત્રવાર કરતી હતી મને અચાનક આવેલો જોઈને તે જજરાઈ હતી મર્ડ આથી જોળામાંના મુખો નીચે પડી ગયા અને તે મા । પમ મુધી આવનાથી હું હમી પડયો કમળા પણ મદ મદ હનના લાગી તેના માન ઉપતની વિનમ્નજી લા રીધી મે ઘણી સુદ દેખાતી હતી

ધણીવાર અને બન્ને સ્તબ્ધ ઉભા રહ્યાં પરંતુ મારે મારા ભાગ્યની પરીક્ષા જોવાની હતી તેથી તે સ્તબ્ધતા મેં જાણ વખત ટકી રહેવા દીધી નહિ. મારો સંપર્ગ મનોભાવ તેને કહીને હું કપારે હાથેના ભાર દબા કડું એમ મને થતું હતું. મેં પ્રથમ કથા શંખથી શરૂઆત કરી અને ઉચરે શું કહ્યું તે મને કંઈ યાદ નથી તથાપિ હું જ્યારે ઉત્તરની આશામાં આતુરતાથી તેની સામે જોઈને ઉભો રહ્યો હતો ત્યારે તે માતાના કાંધમાંના પુષ્પ યુગ્મની સાથે રમત કરતી હતી. ધણીવાર મુખી કાંઈ જવાબ ન મળ્યો જોઈને છેડે અધીરામુથી મેં કહ્યું “ બોલ, બોલ કમળા ! તારો ઉત્તર કદી કદિન દર્શ તોપણ તે સાંભળવા હું નૈપાર છું. ”

હું આગળ વધારે બોલવાનો હતો પણ તેણે વચ્ચેનું વચું : “ શું બોલું હું ? ”

“ જે તારા જોડ ઉપર તપ તે બોલ. તારા...”

પરંતુ આગળ હું બોલી શક્યો નહિ. મારો મંદ રૂમાઈ ગયો. કપારે પ્રવેશ આપ્યો, તે બ્રહ્મા : “ મારે શું કહેવું ? જાણજ્ઞની પરમાત્માની લેલી જોઈએ. ”

અહાહા ! કંઈ તે સુન્દર ઉત્તર હતો. મારા કાનમાં જાણે કોઈ અગત્યવર્તી કંઈક રોયતી ! મારી કમળાની વાણીમાં આટલું માધુર્ય જાણ પવન મેં કદિ પણ જાણવાનું નહોતું. હવે રાવસાહેબની સંમતિ લેવી એ માફ પડેલું કર્તવ્ય હતું. પણ તેમની પાસે બોલવાનું મારામાં ધૈર્ય નહોતું. પ્રમાદરની માથે માઠ પરિચય હોત તો તે અત્યાર મદદરૂપ થાત પણ તેમ ન હોવાથી થેર જઈને પત્ર લખી રાવસાહેબની મંજુરી મેળવવી એમ નિશ્ચય કરી હું ઉપરી જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. એટલામાં સુરતથી ‘ એકદમ નીકળી આવો ’ એવો મારા જોડીદાર મિત્રનો-વહીવટો તાર આવવાથી મારા ઉપરી જવાનું વિચારને નિમિત્ત મળ્યું. મારો મરમામાન બાંધતાં માલમ પડ્યું કે તેમાં એક સો રૂપિયાની નોટ તથા થકીઆળ નથી ! હું બલજેલ નહોતો. તે વસ્તુ મેં ક્યાં ગુમાવી તે મારા મગજમાં નહોતું. કામની ધમાકને લીધે તે વખતે કંઈ ચોક્કસી કરવાનો વિચાર ‘ અંધ રાખી સુરતથી આવતાં બે ત્રણ દિવસ સુગંધ રહ્યો. આ કૃત્ય કોણે કરું હતો ! નોકર ચાકર આવું કામ કરી શકે એ રાવસાહેબના ઘરમાં અસંભવિત હતું. મને જે જોડી આવવામાં આવી હતી તે એકાંતમાં હતી. મદમા ત્યાં આવી સહે તેમ નહોતું, ઘરમાં માણસો એટલાં જ્યાં સારાં હતાં કે તેમને અટો તેવી શંકા લાવવી એ પણ કૃતિ અત્યંત જોડું હતું. મારી-પરતુઓ ગઈ હતી છતાં તેના પિંપે મને લાંબી તપાસ કરવાનું ગમ્યું નહિ ! એક દિવસ કમળા બાહેર ગઈ હતી. રાવસાહેબ તથા પ્રમાદર ઓફિસથી આવ્યા ન હતા અને મેં એક કુદિન સુઝી. નોકર અહીં લાગ્યો ને પીતાં પીનાં મેં તેને કહ્યું :— “ હાજ્યાં હું ફરવા જઈ છું. રાત્રે મારા એક મિત્રને ત્યાં જઈને હું મોડો આવીશ, માટે જમતી મેળાએ મારા મદ ન લુએ એમ રાવસાહેબને કહેજે. ” નોકર ‘ સાફ સાહેબ. ’ કહીને ગયો, અને હું કપડાં પહેરી નિયમ પ્રમાણે ઘર પહોંચી નીકળ્યો. મંથાક્રમે જ્યારે અંધકાર વિષેને લાંબી દેવા લાગ્યો ત્યારે હું ગળીઆમાંની બારી વાટે ધીમેથી મારી જોડીમાં ઉતર્યો. અંદર જલજ્જ અંધારું હતું. હું એક પગની જોડે પુરતી ઉપર અંધકારમાં બેસી ગયો. ઘરમાં કોઈ નહોતું ને હું રાત્રે મોડો આવનાર છું એમ કહ્યું હતું માટે નોકરો પીછી જોઈ ચેરી કરી હશે તે આ મંથાક્રમે દ્રાવ્યો લઈને પુનઃ જોડીમાં આવ્યા

વિના રહેશે નહિ એમ મારી ખાતરી હતી એટલાવાર પંડી મારું એ અતુમાન ખરું પડ્યું. ઓરડીનાં ખારણાં ઉઘડ્યા અને એક વ્યક્તિ મંદ પગલોથી અંદર આવી. હું આતંત ખારીક નજરથી તે નેતો હતો. મારી ઐય વગેરે મામાન પ્રથમ પ્રમાણે પડ્યો હતો પણ તે ઉપર દૃઢક્ષ કરી તે વ્યક્તિ મેં માગે દોટ ખદલીને ખુટી ઉપર ચડ્યો હતો ત્યાં જઈને ખીરમાં તપામવા લાગી. મારી ધીરજ દબે રહી જતી નહિ. કારણકે કાદવા ખીરમાં કેટલુંક ભેળખ હતું. હું ઉઘ્યો, તે વ્યક્તિનો એકદમ હાથ પકડ્યો. પણ મને તેનો સ્પર્શ થતાંજ હાથ છોડી દીધો. તે વ્યક્તિ તરતજ જમીન ઉપર પડી, ને તેની એવી રિયનિ બેઠને મને પણ આશ્ચર્ય થયું; કારણકે તે વ્યક્તિ ખીજ કોઈ નહિ પણ મારી કમળા હતી. પરંતુ હાથ ! કમળા આવી ચોગ ! જેને મેં પવિત્ર ઠેવી ગમણ મારા હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું છે તે ન્ધારે આતું ચોરી જેવું અમમ કૃત્ય કરે છે ત્યાં પવિત્રતા ક્યાં રહી શકે તેને સર્વ વાતનુ મુખ રોવા છતાં તે ચોરી કરવા કેમ મથત થઈ રહ્યો ? હું શુદ્ધિમાં પુ કે અમમા છુ તે કહી શક્યો નહિ. એટલામાં કમળા ઉઠી ને કંઈક બોલવા લાગી પણ મને તેવું સંભાવણુ રચુ નહિ. મેં અંબાર ખાતે કહ્યું “હું” મર્વ ગમગું છું, કૃપા કરીને તું જા. જે મેં ખાને નંચું છે તે સદન કમળાની શક્તિ ધન્ય મને આપે, એથી અધિક મારી શક્તિ નથી.”

એમ કહીને તેણી બોલવા ઉપર લત ન આપતાં મેં તેને ખદારકાદી દરવાજે બંધ કર્યો. માગ લાવિ સુખો દરવાજે પણ બંધ થયો હોય તેમ ઓરડીમાંના અધારે પ્રમાણે મારા હૃદયમાં માદ અંધકાર છવાયો. મગજ ભમવા લાગ્યું અને ક્ષણે ક્ષણે કમળાના એ વર્તનથી આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. જે કોઈ મારી મર્વ સંપત્તિના ખદલામાં તે નિચારની વિચ્છતિ કમવે તો મોટા આનંદથી હું તે અદ્યા અહલી કેરકાર કરવા ખુશી હતો. છેવટે હું ઉઘ્યો. મારા સામાન બાધી તોડરને હાંક મારી ને તાર આવવાથી હું ગયો છું એ યવમાહેબને કહેજે એમ કહી હું સ્ટેગમને ગાર્ગે પડ્યો. મેં તે ઘર છોડ્યું પણ મને તે વિચારોએ છોડ્યો નહિ. અગ્નિચમ-ટ્રેન મને ને ધરથી દૂર દૂર લઈ જતી હતી ખારી પરંતુ તે વિચાર, તે સ્મૃતિ, તે કમળાની કરણ ચર્તિએ સર્વ મારી દૃષ્ટિ મમક્ષજ હતું. ઘેર ગયા પડી હું મારા પડ્યો. એકાએક આનંદી થઈ જવાથી મારી માતા ગજરાઈ ગઈ. તે નિચારી રાત્રિ-દિવસ મારી સુશ્રુષા અને ઈશ્વર સ્તવને કરવા લાગી. ઘણે દિવસે મને સદજ આનંદ થયો. પરંતુ પ્રકૃતિ બરાબર ફીક થઈ નહોતી. મારી માતા હમ કરવા માટે પાછી પૂર્વેત્ત મને કહેવા લાગી. મે અપહ જણાવ્યું કે “મારી પ્રકૃતિ ખગખર સુધયો વિના હું કોઈ ખાગથી કમળાને દસાવવા મગતો નથી.” અને માતાએ હા છોડી દીધી.

આવી રિયતિમાં પર્વ-સેટ વર્ષ સહજ નીકળી ગયું અને તેટલી મુદતમાં તે મારામાં પણ ક્ષણે ફેર પડી ગયો. માત્ર એકજ વાતમા પરિવર્તન થયું નહોતું. મારી કમળાનું સ્મરણ જેમતું તેમ માન સ્મૃતિપટ ઉપર કાનરેલું હતું. તેનું વિચરણ આ જન્મમાં તો શક્ય નહોતું !

એક દિવસ મારા કામના કમળો વાંચનો હું બેઠો હતો તેટલામાં એક જરૂરી કાગળ મોકલવા માટે મેં આજ સુધી બંધ નબેલી મારી ઐય ઉપાડી. જે દોટમાંથી મારી અગિયજ

તથા નોટ ચોસાઈ ગદ્ય હતી તે કોટ બદલાય તેમનો તેમ હતો જંગમથી કારી બે પરાઈ પડી જોડે હતું તે નીચે મૂક્યા ગયે કે તરતજ તેમણી આર્થ પડ્યું હોય એવો અવાજ આવ્યો તે હું જોયા લાગ્યો પછી આ રુ ? મારા મોનાના છેડા સાથે કમળાની ધડીઆળ કોટના ખીસામાંથી નીચે પડી હતી । હું કણ્ઠાદર આશ્ચર્ય મળીત થયો કમળા મારી ધડીઆળ ચોરી ગયા પછી બ્યારે પુનઃ માત્ર કમળા આવી અને મેં તેને પકડી ત્યારે આ ધડીઆળ તેના હાથમાં હતી ચોરી ઉઠાડી ન પડે તેટલા માટે તેણે આ ખીસામાં તે નિરૂપાયે નામેથી દોવી નોંધ્યો, એમ તર્ક કરીને હું પૂર્વનજ ઉલોગમાં નિમન થતા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પણ તે મારે મધ્યમીન નહોતું આજ કોટ વર્ષથી જે વાતનું વિસ્મય થયું નહિ તે વાતની અતિ આજ પ્રત્યક્ષ કાગળ મળતાં અધિક જોવાનું થાય એના રુ આશ્ચર્ય ? તે કમળાની ધડીઆળ જલ્દે કમળા તેના તરફનું વળીતપન લખે તે નિદોષ છે એમ કહેતી હોય એવો મને લાગ્યો થવા માડ્યો હું વર્ષોદર તેના તરફ જોઈ જોયા મેં કમળાનો ખુલાસો સાજાવ્યો નહિ તે જલ્દન મને આજ પ્રથમથીજ પગિતાપ થવા હું ઉઘાડી વિચારમાં હતો એટલામાં તારના મિપાદ્યો માત્ર નામનો એક તાર માત્ર હાથમાં મૂક્યો તે તાર મુનમધી આવ્યો હતો મેં મને ત્યાં સત્ત્વ તેણેથી હતો કામ જનની આટોપી હું રોચન ઉપર આવ્યો મેં મુનમધ પહોંચતા સુધીમાં તે મને અનેક અવનવા વિચારો ઉદ્ભવ થતાં આપેના એકેસુ પ્રમાણે મગ્ન બોળીને હું ગમે તે મને મમન્યુ કે એક પ્રેમની આવશ્યકતા ઇત્યાદિ બોલી શેતાઓ હતો કાણુ કે એક માણુનું લગ્ન કર બિમારી બોગવવા પડ્યો હતો મને જોઈને તેણે ક્ષીણુ અરે જુ “બાપુ સારું ! તમે જલ્દી આવ્યા એ રી- થયું હું હવે થોડી મુનમધીજ એળવી છું ”

આજની બીજી કાંઈ નહિ પણ પ્રમાણ કરે તેની આવી દશા જોઈ મને બહુજ આનંદ લાગ્યું બોલવાનો અમ નહિ જના મેં તેને માત્ર રોચનું કહ્યું પણ તે તરફ દુર્લભ કરીને તે આગળ બોલવા લાગ્યો

“ મને બોલવા લો મત્સ્ય પહેલાં મારૂં પાપ જુન મરવા લો હું તમારો અપત્તી છું તમારા સુખમાં આવે આનંદનું દુષ્ણ આજ હું જોમતુ છું, બાપુ મારેન ! છપ્પાને વચ્ચે થઈ તમારી ચીતે ચોરી નિદોષ કમળાને મેં હું ખસા નાખી છે, મેં મિચારી તલન નિદોષ છે પહેલી ચોરી કરી ત્યારે તેનું માલિની નહોતી બીજી ચોરી વખતે અચાનક તે ત્યાં આવીને માત્ર હાથમાંથી વત્તું લેવાનો પ્રયત્ન કર્યા લાગી પરંતુ મોનાના છેડા સિવાય તેના હાથમાં કાંઈ આ મુ નહિ તેણે મધ્યકાળ સુધી મારી પામેથી તે વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પછી તેમાં તે નિરૂજ થઈ છેવટે તે મિચારીએ મારૂં કૃત્ય તમારી પામે પ્રગટ ન કરતા ચેતાની ધડીઆળ ખીસામાં નાખી અને તેને ધર્મ જતા કમ બાંહે આવ્યું એ તમને માવજ છે બાપુમારેન ! હું અત્યંત પાતકી છું મારાંજો મને પેગલા છોકરા પ્રમાણે ઉઠેરીને સિદ્ધિ આપ્યું અને કમળાનો મારી સાથે વિવાહ કરી નર્મ ન પામીને મને માલિક બનાવવા ધર્મ, પરંતુ હું એ પ્રેમ પાવીને પાત્ર નહોતો, શાળામાંથીજ અનેક વ્યસનોને આધીન થયો હતો મારૂં ખાનગી આચરણ તેમના જલ્દીમાં આવતા કમળા મારા ઉપર તિસ્કારની નજરે જવા લાગી અને માત્ર દુર્ગુણોએ ઉઠત તેમના પરને પણ છોડ્યું નહિ ? આ જલ્દ એનુંજ પગિતામ ! ! ”

કરવા માંડી અને તેને માલમ પડ્યું કે તે હજુ અધિવાદિતજ છે, અને તેના પિતા પક્ષે તેને માટે યોગ્ય પતિની ગોધમાંજ છે. આ વાનની ખગર પડતાંજ, મહેન્દ્રે પોતાની ઉમેદ પારી બંદર કરી. ઉભય પક્ષજ વ્યેષ્યો તેણે યોગ્ય મગી આપ્યો. અને મહેન્દ્રે તે કન્યા સાથે લક્ષ્મી પવિત્ર મંથિથી બંધાવાનું નક્કી કર્યું. મૃણાલિની પણ પોતાને દમિષ્ઠત, મારા કેળવામલા પુરૂષ સાથે પગલુચાનો ચિધિએ યોગ્ય કરી આપ્યો તેથી, પોતાને કૃત્ય કૃત્ય માનવા લાગી. લક્ષ્મીનિધિ આજુ મલિનામાં પ્રસંદ કરી, અને મહેન્દ્ર-મૃણાલિનીના નિવાહ મોટી ધામધુમધી કરવામાં આવ્યા. પિતાતા અપ્રદિત યોગ્ય કરવામાં કુશળ છે એવું તેના ઉપરનું લાંબા કાળનું મેચુ જાણે આજ રળી ગયું એમ સૈને લાગ્યું.

લગ્ન પછી તે પ્રેમી દંપતી, અન્યોઅન્ય આગદ આપી મદાસતાં હતાં. મહેન્દ્ર, પોતાની લાગ્ય વખતની આશા ફલિત થવાથી અવક્રતો હતો. વાંચવા, લખવામાં, બરત તથા સિત્ત કામમાં, ગાયનકલામાં તેમજ એવી એવી અન્ય લલિતકલાઓમાં (fine arts) મૃણાલિની ની બરોબરી ઝાઝળી થઈ શકે તેમ નહોતું.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યાને હજી એક આસ મયો નહોતો, તે આસમાં મહેન્દ્ર એક દિવસ જમીને પાનમેપારી લઈ, ટ્રેસીંગ કરી-કપડાં પહેરી ઓરીસે જવા તૈયાર થયો હતો. મૃણાલિની હમ્મેશવા નિયમનુસાર, પતિના આગે તરફ દૃષ્ટિ નાંખી ઉભી રહેવા માટે લાં આવી હતી. તેની મુખમુદર ઉપર નિમિત્ત પ્રેમની છાપ વ્યક્ત થતી હતી. તે વખતે તે જોણી.

“ જ્ઞાણ તમે એમ માનોછો કે આપણે કોઈ દિવસ એક બીજા ઉપર શુસ્તો થઈ વિચારાં પડીશું ખરા ? શું એવી એક તક સંભવી પણ આવવા અંભવ છે ખરો ? ”

“ વાહરે, મ્હારી મૃણાલિની, ” મહેન્દ્ર ઉત્તર આપ્યો.

“ એમ તે કદિ અને ખડ કે. તારા મગજમાં આવે અનિષ્ટ વિચાર સરખો એ કેમ આવ્યો, ? ”

“ અરે, એ તો કંઈ નહિ. હું તો આજ વિચાર કરતી હતી કે આપણા બેમાથી કોઈ પણ એક બીજાને તાપ્તીને કે જરા શુસ્તામાં જોલે તો તેનું શું પરિણામ આવે. ”

“ વાહરે, ત્યારે ગાડી થામાં. આજ અનિષ્ટ તથા તદ્દન અસાધ્ય વિચારોને મગજમાં કોઈ દિવસ પેસવાજ દેતી ના, ” તે બોલી ઉઘ્યો, “ આપણુ જાનેને લડવાનો કદિ પણ પ્રમંથ આવવાતોજ નહિ. ”

“ મને ખાતીજ છે, માછીબર—જો ત્યારે ગાહેગજ પાછા વહેવા પધારજો—અરે પણ મને વાદ આવ્યું. મેં આજે મારાં માતૃમી ઉપર એક બિડી લાંબી રાખી છે, તમે આજ સાંજ સુધીમાં તે પરાયણવી દેશો ? તે બહુ ઉપયોગી છે. ”

“ વાહરે, એમ તે શું. જો વખત મળશે તો જરૂર પડેઆટી આવીશ. ”

“ વખત મળશે તો ! ! અરે વાહરે મારા. ”

“ કેમ એમાં શું થયું. ”

“ નારે, એમા રૂ થયુ, [જરા ચીઝાછને] બચની અચિધી જોડાયા પછી તમારી પરિણિત સ્ત્રીએ પચેલું મમ મોખું ત્યારે ‘જો વગત મણશે તો’ એવો જવાબ મળ્યો. ”

“ અરે, માર્છડીયર મૂણા અને જાવમા કામનો સખત બીડાવા છે. ”

“ આમાર કામ કરતી વખતે તો કામનો બીડાવાજ હાય તો. અવેરે. નમે મારી લાગણીને કુ ખાવો છે. ”

“ કેમ, બહાની આ ”

“ હુ તમારી બહાની, બાલો કંઈ નથી હુ તો તમારી પચેલેવરની છુ-અને. ”

“ નરે પ્રિયે આતુ ? ”

“ નહિ બમ બહુ થયુ તો તમારી પ્રિયા હાત તો, મારી માતા ઉપર ચીઠી લઈ જવામા આરા આશ તેડા જવામ કેમ મને અરે હામ હુ બદ્ધ બૂની. ”

“ અરે પણ મૂખે તુ જરા નિચાર તો કર. ”

“ નહિ બમ તમે એમ ના બોલો ”

“ મૂણા-ડીયર મૂણાલિની જરા સમજ, મમજ ”

“ કીક, દો ત્યારે બોલો મને મારા બત કરણના ચૂરેચૂર કરો. ”

મહેન્દ્રનો મિત્રજ ગયો, ચોતાનો દાઇ પણ અકારનો શુનો નહિ છતાં મૂણા આ પ્રમાણે બોલે તેથી તેનો ક્રોધાગ્નિ અજવલિત થયો તે બોલ્યો

“ મોનસેન્મ, રુડીપીડ ”

“ બતાવર છે, મારા નાના હુ મધુ મોનસેન્મ નાને રુડીપીડજ બોલુ છે. ત્યારે જો તમારી મરણ લેખ તો હુ મારે પીરોજ જાઉં. તમે મને આહવા નથી પરંતુ મારી માતા મને આહે છે મમન્યા. ”

“ મૂણા, તાર મગજ આજે ફરી ચયુ થયો છે ”

“ હા હા મારે મગજ ફરી ચયુ છે મને મૂખ કહો, જાડી થેની કહો ”

બમ આપણા મહેન્દ્રનો મિત્રજ હરે તો છેકજ ગયો, તે ક્રોધ પણ પ્રયુક્તર નહિ આપી પારણુને જોરથી પગડી અપાટનપ નીને ઉતરી ગયો અને “ અરેબર સ્ત્રી એક વિચિત્ર અને અનન્ય પુતળુ છે ” એમ મરમડતો આતો ગયો

x x x x x x

વાચનાદ, મહેન્દ્ર અને મૂણાલિની આ પ્રમાણે મોલનુ થયુ જોઈ તને જોઈ થશે પરંતુ શરિરો પાછા પતી પતી જને શાન થશેજ, અને સચારે જનેની નાત જૂની જશે. આખા વર્ષમા જોજોને આવા અને પ્રમજો નાનશે, મને ત્યારે તેજો ઉત્તર અવરથાએ પહોંચશે ત્યારે એક બીજા પ્રતરે કહે કે “ જાજો લગભગ ચાળીશ, પીરનાળીશ, વર્ષ થયા બાપલે પ-બ્યા છીએ પરંતુ એ બીજાને ૫ થય થામ તેજો એ સખદ મરણો એ મોક્ષા નથી નાપલે કેના મુખી છીએ ”

માન લંબન.

પ્રયોજ્ય — નટવગલાલ ત્રીકમકાલ મહેતા — અમદાવાદ.

કેશવનાલે પત્નીનો નાપાધ કરીને માં એટલુંજ કહ્યું કે — “તું મારી છે, પરંતુ તારા કન્ટા તારી બહેન ‘મત્સ્ય’ નથી ખુસરવ છે.”

કામગાએ મ્હેા મરડીને ઉત્તર આપ્યો, — “હમે પુરોના આરાજ નવ કરજી રોપ છે તમાન લેખિની આખો કેરગ પત્ની તરફ આપાય છે ઉપરાત પોતાની પત્ની ઉપર પણ પ્રેમ રાખો છો પુરોના નમેનસમા કપટ, આત્મિ, નાને ખેટા દેગ રોપ છે તમે પણ તેજા પ્રેમ નાં છોને!”

કેશવનાલે નિરાશ થને કહ્યું — “અમ, અમા ? તું ત્હાં ઉપર પ્રેમ રાખતો નથી ?” — તે જવાબ આ પોને, “એમ કહી કમળા બહાલી ગઈ”

આ પાતને આજ નજી રિંગ થયા છે કમળાના હાથે જનથી પાનગા સુતો વધાર પડવા લાગ્યો, — કેશવનાલના શાકમા મીઠું નાખવાનું જૂની જના લાગી મોઢ વખત માનમા કાથો વધારે પડી જવાથી, કેશવનાલ પાન આવતો આવતો કમળા પાસે આવીને સુતો આગતો, તો કમળા ઉભીને તેના ન્હાના દિયેર સાથે સુનાનો આખો ધડો કેશવનાલ પામે મોકલાવી દેતી હતી ભાત ખાતા ખાતા દાળમા મીઠું આપુ હોવાથી કેશવનાલ મીઠું આગતો, તો કમળા મ્હેા કુમટા ખેંચીને તેના બાજુમા મુકી બરીને મીઠું મુકી દેતી હતી તે વખતે કેશવનાલ કહેતો કે, ‘આટના મીઠું મુકે ?’ અને આખે શરીર મીઠું લગાવી દેતો ! તારી ન્હોતી જૂન છે’ કેશવનાલ જમવા મેમતો ત્યારે કમળા તેને જમવાનું પીરસીને કુમટા ખેંચીને રસોડાની બહાર જતી રહેવા લાગી અને પોતાના ન્હાના દિયેરને નોકાકામા મોકલી દેતી હતી, આ પ્રમાણે બિચાર કેશવનાલ ઉપર આશ્વતોના વરમાદ વરમાવા આખો કેશવનાલ ઝાંઝીમમા જનાના દાર્દ્રમે પોતાનો ઝાંઝીસનો દેસ પસ રોધી શખ્તો નહિ છુટ ઉપર પણ પગ પડી રહેવા લાગી ઝાંઝીસથી કટાણને ન્યાર તે થે આવતો ત્યારે પોતાના સ્ત્રીપર પણ વધારવાને નેષ્ટ શકતો નહિ સ્ત્રીપરે તથા છુ પરસ્પર લડીને સદ્ વિવાદ કરતા અને એમ બીજાથી રીસાકાને નેડલગ થઈને કાંઈ બરાર્જ જતા દતા ખેળતા ખેળના એક રતીપર દાદર આગળથી મળી આવતું તો બીજી દીવાનખાનાના ટેમન ઉપર મિગલેયુ માલમ પડી આવતું હતું કેશવનાલ થકુ મુઝાન લાગો તેજો વિચાણે કે ‘સમારમા ત્હીને ઝીક ગાવા ન્હાના મહાનમા પશુ સુતેથી મ્હેા શખ્તો નથી, થા છેડીને કમા જર્મજી !’

તે દિવસે નાને દશ વાગ્યા પછી કેશવનાલ તેના રાયમુદમા ટેમનની સન્નિધ એક ખુસી ઉપર ખેરીને ‘સુન્દરી સુમોધ’ વાચતો, કાઠ પરિચીત હનની બીગડીઓનો ‘ખજુ ખજુ’ રતો મધુર અસજ સાબળાની રાહ જોતો ખેરી રહ્યો છે કેટલીક વાર પછી આખો સુધી કુમટા ખેંચીને, કમળાએ રમમા પ્રવેશ મ્હેા કેશવનાલ-પતિ તેની રાહ જોતા ખેમી ન્હા છે, આટ તેને કઈ પણ લાગણી થતી નથી, એ પ્રમાણેનો બાવ મદ

સિત કરીને, રૂમના એક ખુણામાંથી, એક સાદી તાલને, કેશવલાલની પાછળ અધારામાં પાથરીને, નિરાતે સુષ ગઈ, રૂમમાં કાંઈ બીજું માણસ બેઠું નહોતું પણ છે તેવી સહજ પથ એણે તેણે કરી નહિ. કેશવલાલ ખચે કે તરત કમળાના મ્હો ઉપર દીવાનું તેજ પડ્યું; તેથી તે કેશવલાલ તરફ પાંડ ફેરવીને, માથાને જાતી ચરમું નમાવીને, મોડ તાલની સુષ રહી. કેશવલાલે જવાબ કે, મામલો ગંભીર છે તેથી વખત વિચારી જઈને તેણે કહ્યું:-“કમળા ! જન સાંભળ.” કમળા આમતેમ દાલીને વધારે સંજાયાઈને સુષ ગઈ. તે ઉપરથી તેણે માત્ર એટલું જ જણાવવા માગ્યું કે, તે જાગે છે; પરંતુ તેની વાત માલગવા ચાતો તેની સાથે વાતચિત કરવાનો તેણે વિચાર નથી. કેશવલાલે ઉભીને રૂમનાં ખાસજીને સાંકળ લગાવી અને કમળાના માંથા આગળ જેમની પાતાના હાથ લંબાવીને કહ્યું:-“કમળા, ઓ કમળા !”

“હુંભૂલ, રહેતા હોને, ઉપરા દેતા પણ નથી !”

“કમળા ! તું મ્હારા ઉપર ગુસ્સે થાય છે ?”

“મ્હારે શું કરવા ગુસ્સે થતું બોલે ?”

“ત્યારે તું જાવતી કેમ નથી ?”

“તમારી સાથે શું બાપરે મદલારત અને ગમાગજુની કથા કહેવા બેસું ? આધા ખમો, મ્હને તો હાથ આવે છે.”

“હવે આવતી હોય તો પર્વજ ઉપર સુષ રહેને, અહિં શું સુષ રહી છે, આશ ?”

“એટલી બધી દયા દર્શાવનાનું કાંઈ કારણ નથી, આધાબમો.” એમ કહી કમળા જરા પ્રતીને સુષ ગઈ. કેશવલાલે કહ્યું:-“કેમ કમળા, આજ તું આગ જેમ બોલે છે ? ત્હારા મનને શું મ્હારા પ્રેમ નથી ? ત્હારા માટે શું મ્હને લાગણી નથી ? મ્હારી માથે આટલા બધા દિવસ રહીને તું આતુંજ સમજીને !”

કમળાએ મ્હોં ઉંચું કરીને કહ્યું:-“આહોહો ! શું તમારો પ્રેમ, તમે મ્હારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ ગણો છે. દુનિયામાં કાંઈ કાંઈના ઉપર આવો પ્રેમ નહિ રાખતું હોય, હવે જરા મંડેરખાની કરીને આપા ખમા તો હાક, મ્હને ઉંધવા ઘો, મ્હારા કાન પાસે આવીને તમ્હામ ‘ગુમ ગુમ’ ના કરો.”

કેશવલાલે વિચાર્યું કે ‘અમકાર સિનાય નમકાર’ થતો નથી; તેથી તેણે એક ગાસ પાણી અને એક પંખો લાવીને કમળાના મ્હો આગળ મૂક્યાં, અને કહ્યું:-“કમળા ! હવે મ્હારું કંઈ માનીને અહિંથી ઉડ અને પર્વજના સુષ ગા, નહિતો જોના જોની થશે.” કમળા નિરૂત્તર પડી રહી.

કમળાને ત્યાં ત્યાં પડી રહેની જોઈ કેશવલાલ ખાસજી જોલીને તેની માતૃશ્રી પામે ગયો અને કાંઈને હાંકતે કહ્યું:-“મા, મા, જલદી આવ, ત્હારી વહુને કંઈ થયું છે; તે જોવાન જતી ગઈ છે, માટે જલદી આવ.” તેની મા અને તેનો ન્હાનો બાઈ સુને સુને આવતી કાલે શું રાધીશું તેનો વિચાર કરતાં હતાં. તેઓ આ દુઃખદાયક મમાચાર સાંભળી અને કેશવલાલનો ગભરાવલો મ્હો જોઈ “શું થયું ?” એમ કહી ગભરાઈને કમળા પામે દોડી આખાં. તેનો ન્હાનો બાઈ પણ માનાની પાછળ પાછળ આવ્યો હતો. તેણે ખાસજી

આમળાથી લાભીને સાદડી ઉપર સુતેલી જોઈ; તે તરન તેના આપાને ખગર આપવાને દોડી ગયો. “આપા, આપા, જલદી ચાલો, મહારી બાળીને કંઈ ચથું છે.” જોલાન બની ગઈ છે, તમે જલદી ચાલો, આપા !” પિનાથી તે વખતે આરામચેર છપર પમ લખાતીને ધુમપાન કરતા હતા. “ગું ચથું વહુને ?” એમ કહી મહારાખને ઉભા થયા, નસીપમે એકએક નહિ મળી આવવાથી ખુશ્તે પમે પુવના શયનશુદ તરફ દોડી પહોંચ્યા.

કેશવલાલનો પરાજય થયેલો જોઈ કમળા જે વખતે મ્હોં છુપાવીને ખૂજ દસતી હતી, તેવામાં તેની માસુએ દહિતાં દાંકતાં રૂમમાં પ્રવેશ કર્યો અને “જો કમળા, શું ચથું છે, કમળા !” એમ કહી કમળાતું માંથું તેમના જોળામાં લઈને બેસી ગયાં, જોતાની સાસુનો આવિર્ભાવ સમજીને કમળા સ્તબ્ધ બની અંધ; તેણે વિચાર્યું કે, “નમો તેજો માણ પાસે જઈને કંઈ કહી આવ્યા હશે.” તે શરમતી મારી કંઈ જોલી શકી નહિ, પહેલાની માફક પડી રહી. જોવામાં સસરાણ પણ ત્યાં આમળ બાવી પહોંચ્યા અને મૌન-યસા નવરે કહ્યું: “વહુને શું ચથું છે ?” સાસુણએ કાઠ દિવસ જોલાન થયેલું જોયેલું નહિ હોવાથી તેમણે સારાશ કરી મૂકી. તેમણે રડતે રવરે કહ્યું: “આ જુઓને, વડુ બિચારી દાસતીયે નથી અને આસતીયે નથી, કયું જોલાતું પણ નથી ! સમસાણએ કહ્યું: “તને મ્હોંયે, માંથે અને આંખે પાણીની ઝપડો મારો, માંથા ઉપર પવન નાંખે. રૂમની બધી બારીઓ ઉઘાડી નાંખે અને પવન આવવા દો. તે વખતે આસતીયાએમી પણ રૂમમાં આવીને ઉભા રહ્યાં હતાં; એક જણે મપાટા બધ બારીઓ ઉઘાડી નાંખી આચાનક લોહા બેઠા થઈ જવાથી, મ્હો અને માથા ઉપર પાણીની ઝપડો વાગવાથી, કમળાની, નિઃશ્વસનાનો પાર રૂંધા નહિ; તેણે વિચાર્યું કે, “આ શું ?” પરંતુ સાસુણ સસરાણ સન્નુજ તે સ્વસ્થ શરીરવાળી છે, એવું કહેવાની હિંમત દરી શકી નહિ, જો તે કલાલ તેમ કરે તો મપગી વાત ખુલી પડી જાય-ધરમાં તે એક મહા કલ્મિની કહેવાય અને સાસુણ તરફથી પહેરામણી મળે તે જુદી. તેથી તે ઢાંચ કરીને જાણે તેને જાન આવ્યું હોય તેમ જોઈ થઈ.

કેટલીક વાર પછી માસુણએ જણાવે તેને કમળા, જો કમળા ! એમ કહીને જોલાવી-કમળાએ ત્યારે જાન સંચાર ધાપ છે એવા જાન અને નેત્રાના પલકોરા આંચાં અને શેડી વાર પછી ભેગી થઈ, ચારે તરફ લોહિતે જોઈ સરચાઈ ગઈ-તેણે ધુમ્મસ-જેમ્મો. પુત્રવધુને જીવન્ય આવેલું જોઈ સસરાણ રૂમમાંથી પીએ પીએ ખૂદાર ચાલ્યા ગયા. સાસુણએ રૂમકે પૂર્વક કમળાને પૂછ્યું: “વહુ તમને શું ચથું હતું ?”

કમળાએ કહ્યું: “સી ખગર આ, માંથું એકદમ ધુમ મારી ગયું ત્યાર પછી: શું ચથું તેની મ્હને ખગર નથી.”

સર્વે રૂમમાંથી ખૂદાર ગયાં પછી કેશવલાલે આંદર આવીને કહ્યું: “કમળા, હવે તને કેમ છે ?-માંથું ચંડું ચથું કે નહિ ?”

કમળાએ ખડખડટ હસીને કહ્યું: “જાઓ, જાઓ.”

“જમ, મહારી ગઈ ?”

“તમારી સાથે કાણ પહોંચે, કહો ?”

વાલોચાન.

એક સુંદર વાત.

આજે એક ઘાત મારે લઘને કચેલી છે. શુ તે લઘને ગમશે ? હું એક ઘોડ જંગલ માં જુનો પડ્યો હતો. મને કકડીને તન લાગી હતી. કંઈ પ્રાણુ આપ્યો હતા. મને કચેલુ રવરે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી. " હું દયાળુ પ્રભુ ! મને તું મારા શેડુ જગ આપ. મારે ગળુ મુખ નિવ્ય છે. હું જગની મોગી મોગી નહીંઓ ભગવી છે તે ભગવાની લાનમાં શક્તિ છે. પત્યા તુ ભરી રહ છે નાત્યા. તારી આ દેવી શક્તિનો તું ઉપયોગ કર. મને એક ખાલી પોષ્ટી આપ. એટલાથી હું ત્યાં ચર્ચા પ્રભુ ! મારો જીવ આવી નિવ્ય છે. તું મારા છે તો તું નહીં આપીશજ " આમ બોલી હું મશકિતને લીધે જગીનપડ ગેતી ગયો.

આજુગાલુ નજર કરતા મને જગતું કાલજ સાધન જગ્યાયુ નહિ. એક પશુ ઘણે દુઃ કેખાના દના માન થોડક દુઃ એક દેવેક હતું ત્યાં મો ને કરીથી પ્રાર્થના કરી રાયો, પશુ જગ મન્યુ નહિ.

પ્રભુએ મારી પ્રાર્થના યુ નહિ મામળા હોય ! મને ધારી વખત પછી જગ્યાન્યુ કે ખરખર પ્રભુએ મારી પ્રાર્થના તો માલગી હતી શુ ત્યાં તે ઉપરથી લઘને ધારી લ્યો છે કે મને ખાલી જગ મન્યુ ના, ના, તે તો મને હલુવગી મન્યુ નહોતું ત્યારે થયુ શુ ?

મણે મારા કાનની નજરોક કોઈ ના. મને એમ કહેતો દોખતો કે " તું ઉક ઉભો થઈ તપામ કર. મોડેલાને જગ ગમશે નહિ. " એવો મને ભણુમર થયો " ઉભો થા, ત્યાં પગને ઉભા થયને મગજમાંથી નાચા કર. લેને ચનાવ આખિતો ઉપયોગ કર. કોઈ જગ્યાયમ જોણી મદ ત્યાં ને જોણી પોનાની ગાનને મદ કે છે, લેનેજ પ્રભુ મદાય થાય છે "

આ સાક્ષી મને ' કન્ડકેના અન આગવાગીની વાન ' વાદ આવી * આગવાગીની મારક હું, અમિત છતાં મેરી ત્યો દોષ તે મગજન્યુ તન હું ઉલ્લે, મગજે પમને લુખ કરીને ચાલ્યો. ચાલોળા પછી આખેને કન્યુ કે જગી મેળે. થોડીજ વારમાં પાણી મગી ચાલ્યુ

* આ સાક્ષીને મને ભવન અને આગવાગીની વાન થા અગી એક ગા લાગે. લાકડા વચવાને પોતાના આગમાં વરન મદેર તરફ જતો હતો વરવાદ લેલો મલો હતો અને આગમાં ભાર બહુ હતો. ભગદ મપુ કાલેથી ચાલના દોષથી વાકડા દુગ એવામાં એક નેગ આવ્યા લેમાં નીપુડી મગીને મદવ ખુલ્લુ જમી જયો હતો તેથી ગાડુ તા ભગલ મોગી વધુ આગવાગીને બળને જલુએ મળે. મીધી અને માથા પનુ એ જીવાતા શું કરે ? એક ભગદ તો મેરી તા " થો " આખર ચાલુને તે આગવાગી પોતા કા થા અને લેલે બચવાની પ્રાર્થના કરવા માગી લેલે મથા કાલાવા કરી ત્યારે ભવનને દુરા આવી લેમને આગવાગી મીધી લેને કન્યુ અને મુખ * આગ રાગે પ્રાર્થના કરે ત્યાંકે કાઈ વચવાતું નથી એ મને મદેન કર છે લેનેજ દુ મદ આડુ શુ માટે ઉક મને બચવાની આને નુ મનુ મદેન કરવા લાગ ' આ સાક્ષીને આગવાગીને મદવ ઉડ થા ત્યાં પોને તમ મદેન કરવા શા થા એ તારા આડુ મીધી આવી નહીં અને આગવાગીના કા પુ

એક સુન્દર ગોરી નદી વહેતી હતી. કિનારે જઈ રૂં ઉભો રહ્યો પાછી પ્રભુની પ્રાર્થના કરી “ પ્રભુ ! જ્યાં તો આ રહ્યું પણ ન્હારી પામે પીવાનું કાઈ માધન નથી.” અરે અરે હવે મહાગમા લગાર પણ રાત્રિ ગાકા ન્હેથી મળે લાગી નહિ ત્યાં સુ પ્રભુએ આવી પાણી પાડ્યું ?

હુ આવી આવી તે નાતો કહેનય ? લગને નમે હ ? હુ પ્રભુ નથી કાષ્ટને તે મદદ કરેતો નથી ? અરે, ના, ના, આ વાત તેમ જાન છે પ્રભુ દયાળુ છે તે ખંડુ કરી થકે છે પણ તહેસે લકમને મધળી સકિન આપી છે તહેવી પાસે માનવાનું કાઈજ નથી જે છે તે લકમરેજ કરવાનું છે લકમે તહેને નકામે ગોલાવગો નહિ કામ કરે જાવ. અને લકમને કૃષ્ણ અવસ્થ મગચેજ, લકમાચમા બધી સમિત છે, તે લકમે જુવી જતા નહિ. લકમને જપ મગે ત્યારેજ પ્રભુને આવાર માનવે

—“ પ્રેમયોગી ”

બાલક અને પંખી.

(ચરણકુળ ૭૯)

બાળક— ન્હાના પંખી ! આવ નહિ હુ
ત્હારે માટે ઘર મોનાવું,
ને ન્હે આ ડેવ છે રાખ્યું ?
તેમા તું આવી જા, બાપુ !
નીદર કુલો આપીત તુજને,
વાડીમાથી નવવા રેલે,

પાવાતું રંગો આપીસ માફ,
ગીત સિખાડીશ તુજને ચાફ
પંખી— ના, ના, બાપુ ! એ ના બપાફ,
મોનાની પગવા ના વાફ
હું બપુ માફ નાપુ છુ મો,
ને મ્હાના કુલો માગો

બાળક— દરિયાને ડેકરીઓ વચ્ચે,
તુજને કાણ મદાવે રુને,
સુખાં ! તેથી ના ઉડીશ,
આ ઘ-મા આવી ફેરીશ

પંખી —પ્રભુજ સ્થાય કરે છે મુજને,
કપો હુ ભોળવી પિંજર પુર,
હુ તો જીવંતી નિન રમવાનું
મૂર્ત કિરણમાં જલ કરવાનું x

આમોઢ } “ પ્રેમયોગી ”
એવડ ઈન્દિરા સકત }

x કહેણ ૭૫૫થી

મધમાખી,

(ચરણકુળ ૭૯)

૧.

હુ ન્હાનરી મધમાખી,
કુનો ઉપર નિત ગણગણી
જે કુલો મુજને મધ આપે,
ત્યા હું ઉડુ મખીઓ સામે

૨.

એક ધરી હુ નાં સુમાવું,
મુજને મ્હાર કામ ખાર,
ને આ આબો છે ઉનાળો,
ખોરાક કરે હું બેગો મ્હોગો

૩

એ હુ ના સવરે ઉનાચે,
કહે, લાલ ! ખાવુ શું સિયાજે,
આગસમાં જે એમી નહે છે,
તે તો લાલ ! મગે છે લુખે !

૪.

જાગે જો ન્હાના બચ્ચાઓ !
સુમાવો ના વખત લકમરો
જુઓ ગણગણી આ માખી,
કુલો પામે ગીતો ગાવી x

આમોઢ } “ પ્રેમયોગી.”
એવડ ઈન્દિરા સકત }

x કહેણ ૭૫૫થી

સસ્તું સાહિત્ય! અપૂર્વ પુસ્તકો!

આજેજ ગ્રાહક થાઓ! હમણાંજ ગ્રાહક થાઓ!

પ્રત્યેક નવલકથા એક એક રત્ન સમાન છે. અવશ્ય વાંચો.

મરતી હિંમતમાં ઉત્તમ નવલકથાઓથી લાયબ્રેરી ભરાઈ જશે!

વાર્ષિક મૂલ્ય રૂ. અઢીમાં ૧૫૦૦ પૃષ્ઠ. પાકું પૂઠું રૂ. સાડાનણ.

૧૯૭૨ ના અસાધ્ય શોધુ વર્ષ. સાગ સમગ્ર, મજબૂત બાઈબીંગનીતિ ધર્મવર્ધક ઉત્તમ નવલકથાઓ મળે છે. તથા (ચોષા) વર્ષમાં નીચર્ણ પુસ્તકો મળશે.

૧-ગ્યાનંદ-મંદિર અથવા ચોક્કાપ્રામિતો મહામંત્ર-^(વખતાર-ડા મ મ્હેતા) આ સામાજિક-ધાર્મિક નવનમ્યા બહુ ઉત્તમ છે એમાં દરેક દેવો દરેક પાત્રોમાંથી મનુષ્યોને ધાર્મિક બોધ મળે એમ છે. હમણાં ધર્મને શોષ થયો છે, નાસ્તિકી ફેલ્તન થયા છે, ઓછો અને યુવકો વ્રતવ્રતાના દિશાપત્રી થયા છે તેવા સમયના યોગી યુવક ચોક્કાપ્રામિતો ધર્મમંદિર, પત્નીપ્રેમ, સામાજિક, ગુરુભક્તિ અને ચોક્કાપ્રામિતો પ્રત્યેક ધર્મ-દર્શન, પત્ની અપર-નિતિનો પતિપ્રેમ, વડિતાની સેવા, ગુરુ પ્રસાદન-દર્શનો ધર્મોપદેશ, જીવ, માયા, ગુરુ અને ક્રિષ્ણ સર્વથી અનેક સિદ્ધાંત દર્શાવે છે. વાંચકને ચોક્કાપ્રામિતો આપણે એવું છે જેમણે સાંતિનિકેટન વાંચુ હોય તેમણે તે આ કુતક અસ્થ વાંચુ પૃષ્ઠ ૩૨૨. તેપાર છે.

૨-યતિરાજરામ અથવા મરાઠાઓનો આત્મચરિત્ર-આ એતિહાસિક નવલકથા બહુ ઉત્તમ છે. યતિરાજરામ શિવાજીએ સ્વશ્રાવણથી હિંદુ રાજ્યની સ્થાપના કર્યા પછી સંભારી મહામંત્રના વખત નેજા નાચ થયો તેજ યતિરાજરામ મહારાજને કેવો ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો પડ્યો અને યોરગતેબના જીવનમાંથી મહારાજને શોષવંતુ પડ્યું, તથા સ્વનિષ્ઠ ક્રીપુરોએ કેવું પંરાઈમ જનારી મહારાજને મારે પ્રાણ અપેક્ષ કર્યા પડ્યા તેવું ચોક્કાપ્રામિતો હૃદયવેશક વિગત આ નવલકથામાં આ લેખ્યું છે. "કેસરી" ના અધિપતિ રા. કેસરીએ "પ્રસ્તાવના" લખી છે અને પુસ્તકને અગિયાર આપણે પૃષ્ઠ ૪૦૦.

૩-સંસાર કથાકુંજ આ પુસ્તકમાં દુધી દુધી વાનગી આપવામાં આવશે, તે દરેક વાર્તા વાંચકને ધર્મ, નીતિ, ઉત્તમતા, પોષકમર દાન-શીલતા અને સદેવતા શીખવશે. ગુજરાતી ભાષામાં તદ્દન નવીન છે. નર નારીઓના ચરિત્રો વાંચના હવે તદ્દન રસ લેશે. વાંચકને અપૂર્વ બોધ મળશે. પૃષ્ઠ ૩૦૦.

૪-જાપાની જાસુસ આ પુસ્તકમાં જાપાનની ડીંગણી સ્ત્રી ડીંગણીઓના આદ્યુત, પતાંગો વગેરે છે. તમે અંગ્રેજ ડીંગણીઓના પરાક્રમે વાંચા હશે પણ જાપાનની સ્ત્રી ડીંગણીઓના જેવી ચતુરતા બંગેજ ડીંગણીઓમાં હશે. પૃષ્ઠ ૨૫૦.

૫-સતી ત્રિવેણી આ સામાજિક નવલકથામાં ત્રણ અધર્મિક સતી પતિવ્રતા નારી-ઓના સતીવ્રતા અનેરૂપ, શિશુહીન, બોધનક, જીવનદત્તા પ્રમુદ મરો પ્રત્યેક વાર્તા શાસ્ત્રિકા જેવી પુણ્યન છે. જેઓ પોતાની સતીઓને સતી પતિવ્રતા અનાવરતા મદાના હોય તેમણે આ અપલ્લ મધુ-રત્ન અસ્થ વાંચશે. તેમણે ગમે તેવી દલિલી ઓછો પતિવ્રતા-સતી બનશે આ વાર્તાઓ સાચી બનેલી છે. પૃષ્ઠ ૩૦૦. (પાછળ લુગો.)

ત્રીજા વર્ષનાં ઉત્તમ પુસ્તકો. ૧૫૦૦ પૃષ્ઠ. તૈયાર છે.

“સસ્તી વાર્તામાળા”ના આ બીજા અંગ ત્રીજા વર્ષનાં નીચે ॥ ચોથા પુસ્તકો સિલિકમાં છે અવશ્ય સંમત કરો. કાચા બદલ પૃષ્ઠાના રૂ. ૨-૮-૦ પાકા મુંદર પૃષ્ઠાના રૂ. ૩-૮-૦ વી પી ખર્ચ ૦-૧-૦ આફકાના કાચા પૃષ્ઠાના રૂ. ૩-૨-૦ પાકા પૃષ્ઠાના રૂ. ૪-૮-૦ નો પોલ ઓફર મોકલવો છુરતજ મગાવી ને. પાછળથી બાબેજ મગશે ગયા ત્રીજા (સં. ૧૯૭૨) વર્ષની નીચલી ચાર નવલકથાઓ મળશે:—

૧. શાંતિ નિકેતન—અથવા મુખપ્રામિનો મહામંત્ર—આ સામાજિક ધાર્મિક નવલકથા બહુ ઉત્તમ છે મનુષ્યો શોક, તાપથી ભરેલા સસા રના સુખ શાંતિ શોધતાં હરે છે પરંતુ ખરી સુખશાંતિ લોધએ તેમજે આ નવલકથા આરમ્ભ વાંચી લેધએ એવાના પ્રત્યેક પાત્રો મનુષ્યને સાચુ સુખ આપવે એવાં છે આ નવલકથા શાંતિ ઉત્તમ છે એવાના ક્ષણેત સિદ્ધાંત સચોટ અમર કરે છે પૃષ્ઠ ૩૬૮.

૨ રાજા છત્રસાલ—અથવા બુદ્ધેલખંડનો કામધરનિ! (અનિદાસિક) બહુ ઉત્તમ નવલકથા વીરરમણી બરપૂર છે દક્ષિણમાં જેમ શિવાજી મહાગજ, મેવાડમાં પ્રતાપ સજો અને ઉત્તરમાં ચીખડીર રમુજતસિદ્ધ તેમ બુદ્ધેલખંડમાં ત્રીશજા છત્રસાલે આરગળેજ સાથે બુદ્ધ દરી સ્વતંત્રતા બજારી રાણી છે અવશ્ય વાંચો પૃષ્ઠ ૪૭૨.

૩ યુરોપનો રહુરંગ—આ નવલકથામાં યુરોપમાં ચાલતા મદા બુદ્ધનાં કારણો, બુદ્ધથી યતા મેદાપના, નિરાશાઓ બુદ્ધમાં પડ્યાનું મગા કારણ વગેરે મરે હકિગત વાર્તારે છે બહુ આકર્ષક છે પૃષ્ઠ ૨૮૨.

૪ સુધરેલી સીતા—અથવા સુધારાને નામે બગારો! આ સામાજિક નવલકથામાં સુધારો નામે કેવા કેના બગારા થાય છે, સુધારાનાઓ ધર્મ અને નીતિને નામે કેવો અર્થ અનીતિ ચલાવે છે તેમજ તેમનાં એવાં કૃત્યો અવગળાને કેવો ત્રાસ યાય છે તે આ નવલકથામાં બહુ મુંદર મને દર્શાવ્યું છે પૃષ્ઠ ૪૦૨.

બીજા વર્ષનાં પાંચ ઉત્તમ પુસ્તકો. ૧૫૦૦ પૃષ્ઠ! તૈયાર છે.

૧-અનુપકુમારી અથવા કારગીરપર હુદયો—એતિદાસિ ૨-અલ્પચારિણી અથવા સમાજસેવિકા—સામાજિક-ધાર્મિક—ઓઓએ અવશ્ય વાંચવા જેવું છે ૩-શહેન-શાહ બહાંગીર—મોગલ ખાત્યાદનું જોધમ અને ઉપદેશમત્ત આરમ્ભ ૪-મહારાટ્રોષ કથાકુંજ—શ્રી શિવાજી છત્રપતિ અને પેલા રાજાઓના વજનની વીર, કશ્ણા, યુગારસ ભરેલી દુખી વાર્તાઓ ૫-કિમાજ નાપક અથવા મહારાષ્ટ્રનો પ્રસિદ્ધ છુટાસો—બહુવા જેવું-વાંચવા જેવું છે કાચા બદલ પૃષ્ઠાના રૂ. ૩.૦૦. પાકા પૃષ્ઠાના રૂ. ચાર છે

૧ પતિવ્રતા જોગમ—આ એતિદાસિ નવલકથા બહુજ અસમારક છે ૩. ૧. ૨ કારત છવન—૧૯૧૨ નો ખાસ અર્ક—૧૫૦ પાના, ઉત્તમ ક્ષેત્રો, ૭૫ ઠમી આ છે હિંદ માતાની મુંદર નવી છબી કીમત ફક્ત રૂ. ૦-૬-૦. પો ૦-૨-૦ પરોપમરી જોગન્ટો લોધએ છે. સર્વ પત્રવ્યવહાર—

રેક સહેરના પ્રસિદ્ધ } ડાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા.
બુદ્ધેલખંડ પાસેથી }
પણ મળશે. }
અવશ્યપણ—સસ્તી વાર્તામાળા—અમદાવાદ.

સહાયથી વાળ દુર કરવા માટે બાદશાહી સાબુ વાપરો.
કાર્ડ સાઈઝ ૪૫x૩૦ ૦ કીમત માત્ર રૂ. ૪.

ફોટોગ્રાફ પાડવાના ન્યૂ

હુપા કેમેરા

આ કેમેરાથી નાનું બચ્ચું પણ સહેલાઈથી શેડિંગ ઉતારી શકે છે. ચાસતી ગાડી, ઉડતી પક્ષી, બે પાંચ બેડેલાં ઉમેલાં માણસો વગેરે તમામ જાનનો શેડિંગ પાંચ મિનિટમાં ઉતરે છે, ખરીદનારને સંપૂર્ણ ગારંટી સાથે કાચ, દવા, ગ્રાઉન્ડગ્લાસ, કાર્ડ રક્ષાકાગિર, લેન્સ સાથે કીમત રૂ. ૪) પોસ્ટેજ દર્શાવવાના.

સી, સી, મહાજન એન્ડ કું. ૦,

મુળજી જેઠા મારકીટ સામે—મુંબઈ.

ક્યાં છે હીસ્ટરિયા !

વાયુમુક્તા—કી. ૩. ૪-૨૦-૦ પૃ. ૭૭૬.

હીસ્ટરિયા વાયુ ગમે તે જાતનો, એટલે ચીત્રાગ્ર, મુગી, કેર, કે ઉન્નાદ વાયુ હેતુ સુવારોગ, રતવા, ગળતી, પ્રદ, લોહી વહી નામગ નીકળી, દુષ્ટ ગળ-કાળા ગ્રાધા, વગેરે માટે ખામ દના દેશી વનસ્પતિની અને પથ્ય સ્ત્રીન મળજે ખાતી માટે વાગે.

પાંચપાંચ મિનિટે તાપ્તાન કરાવત થયું.

રેવાકાંઠાના મે. ગોલ એ. સાહેબ ન. જ. મહિતા—“પાટણમાં સૌ અહીં કાચી સતત તણાઈને કમ્પન થતી અને બુન ગ્રેનનો વગાડ માનતા ને વાયુમુક્તાથી અકવારિયામાં મુધરી ગયું તેનો સાથે બીજા બે કેસ સુધારી શક્યો.”

ગોશના દવાખાનામાંથી રૂ થયેલો કેસ.

રામગીનમ મગજ કા-લારી મદ્યોગીઆદ-નીચા “માન કુટુંબને દવાખાનામાંથી નાપાસી ત્યારે નું નિનસ થયો, પણ વાયુમુક્તા વાપરતા સગીમાં ગમ્મી આવી, સામાન મટી, મગજ અને નાગણ વગેરે ચિત્રાગ્રમતુ ર્દ મટયું.”

છ મારે અનજ ખાડ રાકી

સ. જી. માન્નર, વડોદરા દેખ્ય દેકરી - “મી. અરેન લલિ છ માસથી મદદ માફક પધારીવસ મદની પડી પડી મર્યોલાતી, ગમચ ચાલે છવતી, અને વૈધ, ડાક્ટર તથા છવાએ મરવા ધારેલી તે વાયુમુક્તા વડે આડ કનાકના માછ મધ. ” છ, છ અનેક સી પુરોગપર અજમાવેની છે.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ-મુ. ડાહ્યા.-વડોદરા.

આ લલામણુ પત્ર જુઓ.

એક કાનજી ગાવિજી, ન. ૪, હજીત મીટ વનકા, લખે છે -

“તમારે જાણવું જોઈએ છે કે આ-શી-વાદ મમાન છે એવ નખન અચ્ચાને આખ્યાથી ફરી તે આગે છે તે વ્યાદમાં મીડુ તેમજ પુશિમદ છે, તેથી દરેક કુટુંબોને હ લલામણુ વડે છ કે એક વખત વાપરી ખાતી કરવી

અમારા બન્ધાંને કેસે આ પત્ર માથ ખીડયો છે, તે લેનાથી નકુરમ્તી ચીરે ખાતી થશે આ કેસે જાહેર કરવા તમેને છુટ છે.”

‘ડોંગરેનું’ ખાલામૃત લેતી વખતે તે ડોંગરેનું છે એ વીચે ખાતી કરી લેવું.

રોશી ૧ ના ખાર ખાના ટપાલ ખર્ચ ૪ ખાના.

કે. ટી ડોંગરે કં. ગીરગામ, મુખ્યમ

આ જાહેરખબર વિશે લખતા મુન્દરી મુખોધર્મા તે વાચ્યાનું જણાવવા દૃષ્ટ કરશે.

સર્વ દાનાત્ પરં દાનં અન્નદાનં વિશિષ્યતે ।

તદમાત્ર લાભની

એક અસુલ્ય સૂચના.

શાસ્ત્રજ્ઞાનું પાલન.

એ

હિન્દુ માનને પુરમ ધર્મ છે.

મવાન્તિ નરકાઃ પાપાત્ પાપ દાદિ સંભયમ્ ॥

દાદિદ્રપદામનન તસ્માત્ દાનપરો ભવેત્ ॥

દાન નહિ આપવાથી દાદિદ્ર આપે છે, દાદિદ્રથી પાપ થાય છે અને પાપને પરિણામે નર્ક મળે છે.

માટે

બસો રૂપિઆમાં અન્નદાન સાથે અમર નામ !

રૂ. ૨૦૦ આપી અન્નદાન ખાતે એક દિવસ રોડી આરસની તખ્તીમાં નાગ દોનરાવી યાદગિરી અમર કરો ! !

ગરીબ હિન્દુ અનાથોની દયા લાવવી અને લેખને સારે માટે પ્રસંગે બ્રાહ્મણોની મોકલે યાદ કરી દાન આપવું એ દરેક હિન્દુનું કર્તવ્ય છે. કાગલ કે, આવા નિરાધાર અનાથોને દાન કરવાથી પરલોકની વાટ મળેથી પ્રાપ્ત થાય છે.

માટે તમારા દાનના મંત્રી-ઓઈરો તુરત નીચલે સરનામે મોકલાવી આપો.

એક રૂપિઆ સુધીના દાન વાર્ષિક રિપોર્ટમાં છપાય છે. તે રિપોર્ટ મોકલ મળે છે, તે મગાવવા દાન મોકલતી લખો.

મંત્રી-હિન્દુ અનાથાશ્રમ.

નડીઆદ.

ના મારેખનન વિરે લખતાં સુન્દરી મુજોધમા તે વાચનાનું જણાવવા કૃપા કરશો.

!!! અનાથોનો પોકાર !!!

કર્તવ્ય કર્મનું વિશાળ ક્ષેત્ર જીવનનું સાર્થક.

પ્રભુની પાન સદુ આગે પોકાર કરી, દયા કરોને દાન બાણી,
દયાના દાન કરો મદાએ પરથી, એવી લેવાની એધાણી. "

ગંગોત્રી ગુજરાત ઉલ્લાસ છે, દાન માટે શુભસત સુવિખ્યાત છે. તમારાજ ઉપર આધાર રાખી નેહા અનાથ ગાળક, કુલીન સદાચરણી વિધવાઓ અને મદદ માટે પોકાર કરતા આધિગ્રસ્ત મનુષ્યો તરફ દ્યાર્દ દષ્ટિ કરો. તેમના કુળ ફેરી, મદાચાર, વિદ્યા, દુનનું જ્ઞાન આપી સનાથ બનાવો મુખ્યત્વે દાન એજ સંકમાણીની માર્થકતા છે. આ આશ્રમમા પ્રાન ધાન્યથી વિમુખ, જૂએ મગ્ના, અને દળદળના નવાથ બાળકો નિવધાન વિદ્યાર્થીઓ, આશ્રમદીન વિધવાઓ, અને આધિગ્રસ્ત મનુષ્યોનું પાલન પોપણ કરી, વિદ્યા તથા દુનનું જ્ઞાન આપી અનાથ બનાવાય છે વ્યવસ્થા મપૂર્ણ-મહી સનાથત રીતે પ્રિન્ટિન શુદ્ધોત્ત દાથમાં છે. દાન આપનારના નામ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને પહોચ મોકનાવાય છે રૂપીયા એકથી વધુ આપનાર દાતાને વાર્ષિક ટ્રિપોર્ટ મળે છે હાથ કંકરૂલી તલિ પરંતુ દાન આપવાથીજ મળે છે. દરકમલ લખાવો અને દયા લાવી આ આશ્રમમા કેટલાક સમયથી પ્રફુલ્લર્ય આશ્રમ ખોલવામા આવ્યો છે અને તેમા જનોઈ દીવેતા દિલ બહુકાને જેરટીથી લખલ કરી પોતાના નિત્યકર્મો સાથે સાવનમાત-હોમ દત્તર્થી હંક ધારણ આદિ અધિ વેરમા મરફત, વૈદિક, શુભરાતી અને હંમિજ વિદ્યા શીખવવામા આવે છે.

મંત્રી: શ્રી ગોપાલ કૃષ્ણ અનાથાશ્રમ,
સિદ્ધપર.

આ પત્ર તેના માલિક રામમેહનરાય જમવતરાય માટે જા. સોમાલાલ મગજદારે અમદાવાદમા પાચકુવા ચાર રસ્તે આવેલા પોતાના ધી 'શુભસત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા' પુ અને પ્રકાશક રામમેહનરાય જમવતરાયે અમદાવાદ રામપુર- 'સુન્દરી મુનોઈ' થી પ્રકટ કર્યું

મહાન યોગી હાનુમંટી કહે છે કે

વરિમલમૃતો વાતા શાસ્ત્રા નવાદકુર કોઓ

મધુર વિદ્યોત્કમ્પા વાચ શિવા રિક્ષપક્ષિણામ્ ।

એટલે—

‘વસન્ત યાતુ ત્ત્વારે પ્રસરી રહી હોય છે ત્ત્વારે વાયુ સુગંધ રૂપ બને છે શાખાપદ્મવમાથી સેકડા નર્વાકુર ઉત્પન્ન થાય છે કેટલીય પક્ષીની મધુર વાણી ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન કરે છે’

ખરે । વસન્ત યાતુમાં સર્વ શુભોનો ઉત્પન્ન થાય છે, વસન્ત યાતુની ગેરહાજરીમાં પણ વસન્ત મા પીનતા પુષ્પોની સુગંધી આપનાર એવું કહત એકજ ઓરો-દીલખહાર એન્ટ છે તેની મનોહર સુરશીશી ઉપાડતાં જ દામાં સુગંધ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી અત્યંત સુદ યદને મનને એક પ્રકારનો નીન ઉત્પાદ અર્પે છે

માનવીક પ્રકરે વાર તહેવારે બીજી કોઈપણ જાતનું મેદ અથવા અતર વાપરવા કરત દત્તરો કુસોત બનેલ ઓરો દીલખહાર વાપરો અને તેની શુશોભનો બે ધડી વિચાર કરો

ઓરો દિલખહાર એન્ટ—તાની બારસી કીમત રૂ. ૦ ૮ ૦

” ” ” અપ્પમ ” ” ૦ ૧૨ ૦

” ” ” ના આસની ” ” ૨ ૦ ૦

સુગંધી કાંડ એકનો એક આનો.

ધી એંગલો ઇન્ડિઅન ડ્રૂગ એન્ટ કેમીકલ કંપની.

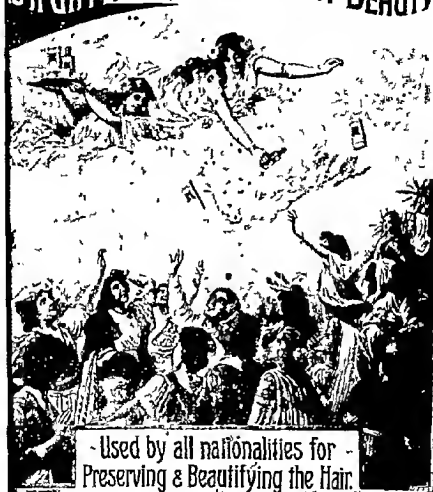
૫૫, જુમા મસજિદ મુબરક

દરેક જણીતા વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી ગઈશે

KEVINIGOL

IS A GIFT FROM THE GODDESS OF BEAUTY

- Used by all nationalities for -
Preserving & Beautifying the Hair.

અધીના આનંદ રહેમની સૌંદર્યતાને લીધે છે. સૌંદર્યના મુદર વાળના અંગે રહેલી છે
અને મુદર વાળો પ્રાપ્ત કરવા માટે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ કામીનીયા ઓઈલના વાપર છે
કિંમત બાટલી ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦ વી પી. અર્ચના રૂ. ૦-૪-૦

“ ” ૨ નો રૂ. ૨-૧-૦ “ ” રૂ. ૦-૭-૦

ધી એંગ્લો ઈન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની.

ફરેક વેપારી પાસેથી પણ મળી શકશે.

૫૫, જુમા મસજિદ મુબં

સુંદરી સુખોદ.

સચિત્ર માસિક પત્ર.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । મનુ.
ઠ. આનંદઃ સ્વી મૂલઃ સ્વી વર્ષાઃ મૈત્ર.

પુસ્તક

૧૩૦

અંક

૧૧-૧૨

કુચબિહારનાં મહારાણી નામદાર શ્રી. સૌ. ઇન્દિરારાણ.

આવ સંપાદક:

શ્રી બન્કુ સમાજ.

પ્રકાશક અને તંત્રી:

રામમોહનરાય જયવંતરાય.

પ્રો. જેમ્સની

વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ

આ ગોળીઓ શરીરમાં થતી ગમેલું વિજ્ઞાનીક તત્વ પુરતા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી, સુપુર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્ઞાનનુગુની નબળાઈ, અશુદ્ધિ, ખોરાક ન પચવે, દાઢ પગનું દુખવું, મગજે ચકરી આવવી, માદશક્તિ શૂન થવી, મનની ચિંતા, ઉદાસી

કોઈપણ કામ પર ચિત્ત ન લાગવું ખાવા પગ અશ્વિ, શબ્દોનો ધ્વજકારો દરસ, દમ, સ્વાધે અધારાં આપવા, ચહેરાની શીકાશ, જીવાન વિદ્યાર્થીનું અભ્યાસના જોતરને લીધે નબળું પડેલું મગજ તેમાં, તેમજ વધીય, ખારીરુદે અને કલાર્ક, રક્ત સારતરે, અને ખીજઓ કે જેમને રાત દીવસ મગજ કસવું પડે છે તેમને આ ગોળીઓ થોડી મુતમાં અજળ જેવા શુદ્ધ કરે છે. તેમ જે સ્ત્રીઓને દ્રશ્યગ્રા માસીક ખીમારીથી શરીર લેવાઈ વ્યવ છે અને હીરટીરીઆ, કમરનો દુઃખારો, પ્રદર, જીખ મગી જવી, વીએર રોગો થાય છે તે ઉપર આ ગોળીઓ ખચીજ કાપદારક છે.

આ દવા મેવાથી જ્ઞાનનુગુ અને જુદીમાં અસાધારણ વખાળે થાય છે, જાલ લાલ થાય છે, આખા મળકતી અને તેજસ્વી અને છે, મન ચચળ અને ઝોખખું થાય છે જીખ સારી થેડે લાગે છે અને પેટ સાફ આવે છે. ખીજ જળતી દવાઓ વાપરવા પહેલ, આ ગોળીઓ વાપરી જુવો

ચિત્રવર્ણી:—ગોળીઓ ખરીદતી વખતે Pro. James Electro Tonic Pearls પ્રો. જેમ્સ કનેક્ટ્રો ટોનીક પર્લ્સ, (પ્રો. જેમ્સની વિજ્ઞાનીક શક્તિની ગોળીઓ) બરાબર વાંચીને લેવી.

કોંમત—રૂપ ગોળીની શીશોના ૩. ૧-૪-૦ તથા ૪૦ ગોળીની શીશોના ૩. ૨ વી. પી. ના એકથી ત્રણ શીશાઓ સુધીના ૩. ૦૧ વધુ.

ધી એન્ડો ઇન્ડિઅન ડ્રુગ એન્ડ કેમીકલ કંપની

નાં. ૫૫, જુમા મસજીદ મુખર્જી.

સુંદરી સુખોદ.

પુસ્તક ૧૩.]

નવેમ્બર-ડિસેમ્બર ૧૯૧૬.

[અંક ૧૧-૧૨.

અનુક્રમણિકા.

ચિત્ર પરિચય.

કુળાધારનાં રાણી સાહેબ (યુગ ૧૪ ઉપર)

વસ્ત્રગુણ

સ્વર્ગસ્થ શ્રી જમનાબાઈ સહ સૌ

મરોહની નામઃ ૨૬૭

નારી ધર્મ સૌ નવવરના ૨૬૮

મુળાધારી ઓઝોની નવેર સમા ૨૬૯

પાતાંજીહરી:

ગિરીબાના 'મો પ્રભાત' ૩૧૭

ગૃહપદ

કોટી ઉમ્મતની ઓઝોએ કુલ વખ

નમા ડેણવણી કેમ અને કેવી લેવી

કલાગી નિમન્ધે સૌ વિમળા સેન

લવાડ ૩૧૭

(૨) બહેન શ્રી નવશ્રી મનુભાઈ ૩૨૩

(૩) " પદાવતી મીમનલાલ ૩૨૬

રમણીમણિમાલા

સાવિત્રી બહેન શ્રી નિર્મળા ૩૩૯

માનન્દાશ્રમ

શુભરાતની ખાધવાનીઓનું નવ શ્રી પ્રવર્તન,

બહેન આશ્રિ ૩૪૩

"સુકિર્તી" બહેન શ્રી 'નવ' ૩૪૫

ચિત્રાવલ્લ ભેદવ

માધાને કુળાવે રત્ન સૌ ઉમંગ બહેન ૩૪૬

પદ્મવાને બીરજ બહેન શ્રી કનક બહેન ૩૪૭

નવજાના લોટના ગરીબા

"એક નામર ઓ" "

કેરીની મોડી ખતાવે બહેન શ્રી સુમન' બહેન ૩૪૮

બાહ્યાંધાન

વે ગણજી 'એક બહેન' ૩૫૦

સુંદરી સુખોદ - આસિક વધારે

વાચ્યગુજ

આર્યબાળા દિન-માનાતમે બહેન બનુ બહેન ૫૮૫

સાત નામ બહેન શ્રી 'નવ' ૫૮૬

મંપર્ણના કથા છે? બહેન 'લક્ષ્મી' ૫૮૭

આગીઆને બહેન સૌ 'લીલાવતી' ૫૮૭

મનને ઉપદેશ બહેન શ્રી સમીનાબાઈ ૫૮૮

સારમ યુગલ બહેન સૌ ચાન્તા બહેન ૫૮૮

જાતિમા અને મુમલુ મો સદગુણ બહેન ૫૮૯

પ્રભુ સ્તુતિ સૌ મૃદુલિ ૫૮૯

કમળની દસ પ્રત્યે ઉક્તિ બહેન સૌ 'મંગળા' ૫૯૩

કમળોગી સૌ 'આડ' ૫૯૩

અરણ્યો બહેન સૌ 'આડ' ૫૯૪

કામા વાચના સૌ 'મંગળા' ૫૯૪

આશ્રિ " 'આડ' ૫૯૫

પુત્રાને બહેન શ્રી 'નવ' ૫૯૫

ગીતને રસપ્રવન, બહેન ગંગામૌરી. ૫૯૫

મનને ઉપદેશ બહેન મણિબહેન ૫૯૭

દાનિત પ્રભુવિષ્ણુ ગેગને કહે કથા જઈ.

બહેન રતુ બહેન ૫૯૭

છટિ સોન્દર્ય સૌ વસુમતી ધીમતરામ ૫૯૭

મીમગામલી રૂઢ કળા બહેન શ્રી બહેન ૫૯૮

પર પુરુષ લાગ બહેન શ્રી મંગળા બહેન ૫૯૮

મીરાબાઈની સ્તુતિ 'એક બહેન' ૫૯૯

પ્રભુ પ્રાર્થના 'સૌ રતુ બહેન' ૬૦૦

શ્રદ્ધસ્તુતિ 'રવ સૌ. મુમન બહે' ૬૦૦

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન

ઓઝોને યોગ્ય ધર્મા સૌ શુભવતગોરી ૬૦૧

આપણા મેસારની મુરકેલોઓ સૌ મદી.

મનગોરી બહેન ૬૦૬

હિન્દુ મંચારની મુરકેલોઓ બહેન આશ્રિ

ની ગોરી ૬૧૨

સુધ ૫૨ બહેન 'સૌ અવનિતા' ૬૧૮

વાર્તાલક્ષરી

ગાતા બહેન સૌ પુષ્પાવતી ૬૨૪

વિમળા બહેન સૌ. સુવૃદ્ધા બહેન ૬૨૫

જાણરોડ 'બહેન વિ—' ૬૩૧
 યુવતિ દરજી. બહેન, ચાન્ડીગૌરી ૬૩૬
 સુપાત દાન મહિમા. બહેનશ્રી પ્રેમકુવર ૬૬૨
 સરલાતી ચાન્ડિ. ધીરજ બહેન વિશ્વનાથ ૬૭૧

વિધિવિચાર:

આમરેલીમાં બગિચી સમાજનાં આયોજી.

૧ બહેન શ્રી મીસીમ ડકાન. ૬૭૫
 ૨ બહેન કપુર બહેન. ૬૭૬
 ૩ બહેન વસંતગૌરી. ૬૭૭
 ૪ બહેન બાળા બહેન. ૬૭૮

કેળવણી. બહેન પ્રમીલા પુલમનલાલ ૬૭૫
 પુલમન. એક દુબી વિધવા. ૬૮૧
 પુરગોત્વ સ્વાર્થપણ. બહેન હીરાબાઈ. ૬૮૧
 સુધાગનો રોળ સી જસવતી બહેન. ૬૮૨
 સ્ત્રી કર્તવ્ય. બહેન પુરીબાઈ ઉમેશ્વર ૬૮૩

કુલવાહી

પાટણનાં દરવાક પ્રાચીન સ્થળો.
 બહેન સુધા. ૬૮૫

વાલમિત્ર

બાવણ. એક બહેન. ૬૮૭

મહોટી વયની સ્ત્રીઓએ ફૂંક સમયમાં કેળવણી

કેમ અને કેવી લેવી ?

ઇનામી 'હરિશ્ચંદ્ર' પરિણામ.

શ્રી કેળવણીની પ્રગતિ ઇચ્છનાર એક સ્વદેશ પ્રેમી જૈન શ્રદ્ધસ્થ તરફથી આ માસિકના માર્ચ-એપ્રિલ (૧૯૧૫) ના અંકમાં ઇનામી હરિશ્ચંદ્ર ગ્રંથો કરીને ઉપર જણાવેલા વિષય ઉપર સ્ત્રી લેખકો પાસે નિબંધો માગવામાં આવ્યા હતા.

આ હરિશ્ચંદ્રને અંગે કુલ ૧૨ નિબંધો ગણ્યા હતા. તેમાંથી ત્રણને ઉત્તમ ગણી ઇનામ ચોખ્ખું અને ચારને પ્રત્યેક પાંચ રૂપવામાં આવ્યા છે. બેલા ત્રણ આ અંકમાં બહારી ગયા છે, અને બાકીના ચાર આવતા વર્ષના ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં પ્રકટ થશે. ઇનામ અને પ્રત્યેક મેળવનાર સર્વ બહેનોને બધે અત્યંત કરચુપ્પક અભિનંદન આપીએ છીએ.

આ વિષયમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે કે ઘણા બધા લેખકો વિષયની બદાર જઈને બિન જરૂરતું ઘણું લખી નખે છે આથી બીજાં લખાણ સાફ હોય તો પણ તેની ઉપયોગીતા બરોબર સમજાતી નથી અને લેખકને પણ તેથી શરણામ જ થાય છે.

જેલું ઇનામ રૂ. ૧૫) બહેન સી વિમળા સેતલવાડ.

બીજું " રૂ. ૧૦) " શ્રી જયશ્રી મનુભાઈ

ત્રીજું " રૂ. ૫) " શ્રી પદ્માવતી ચીમનલાલ.

તે મળે છે અને તે લેખને મોકલી આપવામાં આવ્યાં છે બહેન શ્રી હરિસુખગૌરી વામનરાય મહેતા, બહેન શ્રી મધુમતી દોસતરાય, બહેન શ્રી ગંગાબાઈ માણુચકર વાલિક, અને બહેન સી વીરમતી એગના નિબંધો પ્રત્યેક પાંચ રૂપવામાં આવ્યા છે.

રામમોહનરાય જસવંતરાય દશાઈ.

લોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદિયા.

આ પત્ર તેના માસિક રામમોહનરાય જસવંતરાય માટે ચા. સોમાલાલ મગજાસે અમદાવાદમાં પંચકુવા ચાર રસ્તે આવેલા પોતાના 'શુભરાત પ્રીતીમ પ્રેમમા' હાથે બને પ્રકાશક રામમોહનરાય જમવતરાય રાયપુર-સુન્દરી સુબોધ' એડિસમાંથી પ્રકટ કર્યું છે.

સુન્દરી સુબોધ.

[સ્વર્ગસ્થ આશ્વર્ય ગોવર્દનચર્યાના શુદ્ધોમા કહીએ તો—“ શ્રીમ્મિ પતિ યાવ, રસજ યાવ, કુદગધોષ યાવ, રવરઘ યાવ, સદીરે બળવદી, જોબદીન અને સુન્દર યાવ, યોગતાના પ્રમાણમા કુદગબળન્યતમાથી તેઓ મુક્ત—સ્વર્ગત્ર યાદ ને તે મુક્તયાથી અને સ્વર્ગત્રથી કુદગબળી મુખ્ય ઇચ્છાઓ અને કલ્પેશમાંથી છુટી, એ કુદગબળ ખર કલ્પશક્તિ રત્ના શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને કુદગબળના બાળકવર્ગને યોગ્ય અને શક્તિ આપે અને જુદા વર્ગોની કલ્પાનુવાસનાઓ તુલ્ય કરે, ’ સાધી પત્ની સુધ પતિનું હવન ઉન્નત કરે, પતિપાપન સેવાશ્રિની બની હું ખલિમિતમા દુગળ લાગુના આત્મા—દુઃખ ઉદારે, માનુષકા પુત્રી તરીકે દિનરોજીના સત્તાનોના વિશ્વાસ અને પ્રયત્નની સદાશય થાય, તથા પ્રભવસત્ત્વ બલનિરૂપે સ્વર્ગેશમા ઉદયપૂર્વનાં તેજસ્વી, ઉત્સાહિન્યો કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રકાશે—એવ આર્ષે સુન્દરીએના હવનની સફલતા છે ’ શ્રી વિના જુદ નથી, જુદ વિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના પ્રભ નથી, સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના રેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે]

વર્ષ ૧૩ થું]

નવેમ્બર-ડીસેમ્બર ૧૯૧૬.

[અંક ૧૧-૧૨.

સ્વર્ગસ્થ શ્રી જમનાંબાઈ સહકૈ.

O fearless and fragile, O selfless and tender and strong!
Why needeth your greatness our tribute of speech or song?

Your hands that were swift and so eager to comfort all needs

Have crowned your sweet name with the garland of glorious deeds

And lotus memorials have sprung round each gracious foot-fall,

That carried your mercy to solace sad Poverty's call.

The tears you have stilled shine like gems on your brows and your breast ..

Set forth, O brave Soul, like a queen to your Island of Rest!

ઓ નિર્ભય અને મૃદુ ઓ આત્મચામી, મધુર અને સખા ભાગિની !

ત્હમ્હારી મહત્તા અમારી વાણી અથવા કવિત્વના ઉપહારની પરવા શા માટે રાખે ?

મધજાની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાને ત્હમ્હારા ને હાથ એટલા બધા ઉત્સુક અને તત્પર હતા, હેમણે ત્હમારૂં પીઠલડું નામ સતકર્મોની માળાથી સોબાબુ છે.

અને દુખી નિર્ધનનાની સલાય માટે ત્હમ્હારી કથા ને કૃપાભર્યા પમવા ભરતી, તે પ્રત્યેકની આસપાસ કમળ થાં સ્ખારકો ખીલી નીકળ્યાં છે:

ને આસુ ત્હમે હોવામાં હતાં તે આજ ત્હમ્હારા કષાળ અને હૃદય ઉપર રાત સરખાં પ્રકાશે છે.

માટે, ઓ બહાદુર આત્મનું ! ત્હમે શાન્તિ દોષ તરફ રાહી સમાન પધારો,

સી. સરોજિની નાયડુ.

નારી ધર્મ.

[મહાત્મા દુલસીદાસજી કૃત રામાયણ “અરવચકા” માં અત્રિ ઋષિનાં ધર્મવર્ણી થતી અનુસૂચાણ સીતાજીને સતીધર્મ સંભળાવે છે:]

સંપાદક:—ભાવનગરનાં મહારાષ્ટ્રી સાહેબ નામદાર સૌ, નન્દકુંવરબા,
સી. આશ.

“કદ ક્રપિયધુ સરલ મુદુ ધાની । નારિધર્મ કલુ વ્યાજ ધવાની ॥

માતુ પિતા ઘાતા દિતકારી । મિત સુવ્રત્ત સુન રાજકુમારી ॥”

અર્થ:—હારે અનુસૂચા સીધી અને કોમલ વાણીથી નારીધર્મનું કંઈક નિરૂપણ કરવા લાગ્યાં. હે રાજકુમારી ! સામળ માતા, પિતા, બાપ, એ એ માખી ચકાવ તેવું સુખ આપે છે.

“અમિતદાની મત્તાં પેલેદી । અધમ તો નારિજો સેવ ન લેદો ॥

ધીરજ ધર્મ મિત્ર અર નારી । આપદઘાલ પરચિયે વારી ॥”

અર્થ:—પણ હે જાનકી ! અમાપ સુખ આપનાર તો પતિ છે, અને ને નારી તેને સેવતી નથી તે અધમ છે ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર અને સ્ત્રીની પરીક્ષા આશ્વત્થા વખતમાં કરતી થતે છે.

“પૈકી ધર્મ એક વ્રત લેમા । કાય ધવન મન પતિપદપ્રેમા ॥

અર્થ:—સ્ત્રીને એકજ ધર્મ, એકજ વ્રત, અને એકજ નિયમ છે, કે મનથી, વચનથી, અને શરીરથી પતિના અરજીમાં પ્રેમ કરવો.

“બિનુ ધમ નારિ પરમ ગતિ લહર્ફ । પતિવ્રત ધર્મ છોડિ છલ મહર્ફ ॥

અર્થ:—ને કપટ છોડીને પતિવ્રત ધર્મ પાળે, તો મહેલત વગર સ્ત્રી પરમ ગતિને પામી જાય છે.

“હિન્દી અને બ્રિટિશ વિક્રમ” માથી.

શ્રી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના મરણ માટે
શોક પ્રદર્શિત કરવાને મળેલી—

મુંબઈની સ્ત્રીઓની જાહેર સભા.

(તા. ૧૨મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬—આધવખાગ.)

૧.

સભાનાં પ્રમુખ નામદાર લેડી વિલિંગ્ડનનું બાપણ,

લેડી જગમોહનદાસ અને મુંબાઈની સત્તારીઓ,

પ્રથમ તો તમ્હારા માયાળુ અને હૃદયપૂર્વક આવકાર માટે હું અનંત કૃતજ્ઞતા તમ્હારા ઉપકાર માનું છું. જ્યારે હું યોગ્ય વખત ઉપર ઈંગ્લેન્ડ ગયું હતી ત્યારે ત્યાં મુંબાઈની સ્ત્રીઓ અને લેખની પ્રવૃત્તિઓ હમેશાં તમ્હારા મન આગળ રહેતી, અને ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી તરતજ આજે પ્રમુખ પ્રમુખપદ લેનાં મહેને ખાસ આનંદ થાય છે, કારણકે આ પ્રમુખ પૂરેપૂરી ખાતરી થાય છે. સાબીતી આપે છે કે તે પ્રવૃત્તિઓ વધારે ને વધારે વ્યાપક બનતી જાય છે અને એટલા, એટલે તથા વ્યવસ્થાની બાબતોમાં એક સરખી રીતે આગળ વધતી જાય છે.

જો કોઈ પણ સમયે એવી દિલ્લોસી માટે કારણ મળ્યું હોય—અને મહેને જાય છે કે ભૂતકાલમાં તેવી રીતિ હતી કે સામાજિક સુધારાના કાર્યમાં હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ અને કુદત સ્ત્રીઓ જ એવો શાગ લઈ શકે તેવા તે લેતી નથી, તો હવે એવો સ્વયં પાસે આવતો જાય છે કે એવી દરિયાદ ન્યાયપૂર્વક ચર્ચાએ એવો સંભવ રહેશે નહિ. એવા વર્ગોમાં જે મહાન પ્રગતિ થઈ ચૂકી છે તેમાં મુદ્દે કરેલી માનવુઓએ આશ્ચર્યકારક પ્રેરણા આપી છે, અને મહારી ખાતરી છે કે જ્યારે સદ્બાચે મુદ્દતી માનવુઓનો અનંત આવશે ત્યારે તેમણે જન્મ આપેલા ચેતન, સ્વાર્થત્યાગ અને શક્તિ પૂર વેગમાં શાન્તિકાલના ઉપયોગી કાર્યોમાં વહેશે.

આ શુભ કોષ્ટ પ્રભુ કાલે નોતા એમ નોતા અને લેખને માટે કેવળ કાર્યપ્રદેશની અને પ્રસંગીક જરૂર હતી, એ વાત હિન્દી સ્ત્રીઓએ મુદ્દતે અંગે કરેલા મહાન કાર્ય-થી જ માન નહિ, પરંતુ જે પૂજ્ય સત્તારીના સમરણને માન આપવા આપણે આજે એકત્ર થયાં છીએ તેમના યતનમાર્ગની નેત્ર ઉપરથી પણ સાબીત થાય છે માર્ગ દર્શાવવાને માટે નિષ્ઠાવાળા અને હિમ્મતવાળા જે સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ છે અને બલિષ્ઠતા વધારે મહાન સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થશે તેમના નિસિસ સક્કઈ એક છે અને તેમણે ત્યાંથીજ સરચાત કરવા માંડી હતી કે જ્યારે તમ્હારા મન પ્રમાણે - સરચાત થશે તેમજ, અર્થાત્ પોતાની જાનથી, અને પોતાના કુટુંબથી પ્રથમ તો પોતાના આગળના કાર્યને માટે શિશુજી અને

અભ્યાસથી લાપક થવાનો તહેમલે પ્રેરાસ કર્યો હતો અને જે ઉદાર સિદ્ધાન્તોથી પ્રત્યેક હિન્દી ગૃહ પ્રેરાય એવું તેઓ ઉત્પાદકપૂર્વક ઇચ્છતા હતાં, તે સિદ્ધાન્તોનો પ્રયોગ પ્રથમ પોતાનાં કુટુંબમધ્યગાજ તહેમલે કર્યો હતો. એક બાણુથી સ્ત્રી તરિકેના તહેમના પ્રથમ ધર્મેમાં તહેમની સામાજિક પ્રવૃત્તિઓને તહેમલે વિશેષરૂપ જનવા દીધી નહોતી અને બીજા બાણુથી અન્ય સ્ત્રીઓ તરફનાં તથા સમાજ તરફનાં પોતાનાં કર્તવ્યો જાગવવામાં ગૃહ-ધર્મને બહાને તેઓ ભેદરકાર રહ્યાં નહોતાં. આર્થજીતિક કાર્યોમાં ભાગ લેવામાં સ્ત્રીઓને અને ખાસ કરીને હિન્દી સ્ત્રીઓને—જે મ્હોલમાં મ્હોલી મુસ્કેથી નડે છે તે કદાચિત્ત આ જ છે, અને મિમિમ સપ્તાહએ બતાવ્યું છે કે એ મુસ્કેથીનું નિરાકરણ ગૃહધર્મો તથા સમાજ ધર્મોને હાનિ કર્યા વગર થઈ શકે છે એટલું જ નહિ પરંતુ એ બંને પ્રકારના ધર્મોને ધણી લાભ યાપ એવી રીતે થઈ શકે છે.

પોતાના જીવનનો અને પોતાના દ્રવ્યનો મ્હોલો ભાગ જે માટે તેઓએ અર્પણ કર્યો હતો તે કાર્યનો નિર્વાહ કરવો એ જ તહેમના અમરણને માત્ર આપવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે. મ્હોલે વિશ્વાસ છે કે તહેમના હૃદયને જે યોજના અતિશય પ્રિય હતી અને જે માટે તહેમલે તહેમના વિલમાં ઉદારતાથી વ્યવસ્થા કરી છે તહેને અગલમાં મૂકવા માટે મુંબાઈની સ્ત્રીઓ એકત્ર થશે. એક ઉમદા જીવન માટે તે કરવા વધારે યોગ્ય સમારક તમ્હે પીજી કાંઈ પણ થોડાં ચક્રો નહિ.

૨.

કરાવ. ૧.

આ સમાનું પ્રમુખસ્થાન લેવા ના. લેડી વિલિંગડને વિનંતિ કરી.

દરખાસ્ત મૂકનાર—મિસિસ મુનીલાલ હરિલાલ સેતલવાડ.

અનુમોદન આપનાર—લેડી ચન્દાવરકર.

કરાવ. ૨.

મુંબાઈની સર્વ કોમોની સ્ત્રી-નાગરિકિની આ સભા, મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સપ્તાહના અવસાનથી, ગુજરાત, ૧૮૮૦ અને કાઠીઆવાડને સામાન્ય રીતે અને મુંબાઈને ખાસ કરીને પહેલી, ન પૂરી ચકાય એવી ખોટની લાગણી જાહેર કરે છે અપ્રતિમ વ્યક્તિત્વ અને વિરલ સ્ત્રીસદ્ગુણો ધરાવી, જીવન એક પવિત્ર દૂરદ ગણી અને નાતજાતના બેદ વિના સર્વની સેવામાં અર્પણ કરી, પ્રીતિથી પ્રેરાયલા અત્યત્યાગથી અને આદર્શ દયાભગિની પ્રમાણે તન મન અને ધનથી, તેર વર્ષ સુધી જેનાં તેઓ માનનીય પ્રમુખ હતાં તે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંદલની જ નહિ, પાંચ વર્ષ સુધી જેનાં તેઓ ઉપ-પ્રમુખ હતાં તે સેવા-સંઘનની જ નહિ, પરંતુ મુંબાઈ, મુરત, અમદાવાદ, હાવનગર આદિ રાજ્યોની જુદી જુદી સ્ત્રીસંસ્થાઓની, પોતાની દેશભગિનીઓની છેલ્લાં તેર વર્ષ સતત અને અમૂલ્ય સેવાઓ એ વી એ કરી હતી અને—

દક્ષિણ આફ્રિકાના સકલપ્રમોગે, ૧૯૧૧-૧૨ ના યુદ્ધકાળના કાળે કરે દુષ્કાલ સમયે, અને આજ વિશ્વ માટે તેમજ પોતાના દેશગુણો અને ભગિનીઓના ભલા માટે વ્યસાધારણ ઉપયોગી સેવાઓ કરી હતી લગ્નજીવનમાં અને પછી, જરા પણ દંભ વિના કરેલાં પ્રવચનો, તેમના દેશગુણો અને ભગિનીઓને પ્રેરણાના અત્યંત કારણ બનશે.

દરબાસ્ત મૂકનાર-લેડી જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ.

અનુમોદન આપનાર-મિસ શીરીનબાઈ માણેદાસ ખરશેદદાસ.

ટોકો આપનાર-મિસિસ બાઈજી પીટીટ, ટીલશાહ બેગમ અને મિસિસ સિરાઝી.
કરાવ. ૩.

આ સભાની સમભાવ બાને શોકની ઉડી લાગણી, સ્વ. મિસિસ સદાશંકા મંબંધી-ઓને, શુ. હિં. સ્ત્રીમંડલના સેક્રેટરીઓને અને સેવાસંનતા પ્રમુખ મિસિસ રમાબાઈ શાનડેને જણાવવા પ્રમુખને વિનંતિ કરવી.

દરબાસ્ત મૂકનાર-મિમિસ એમ. આર. જયકર.

અનુમોદન આપનાર-મિસિસ દેહદસ્તી.

કરાવ. ૪.

આ સભા કરાવ કરે છે કે સ્વ. મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સદાશંકા જીવન અને કાર્ય રચાવિ કરવા એક યોગ્ય મેમોરિઅલ ફંડ ઉભું કરવું, અને સર્વ કામની જી-ઓના લાભ માટે “હિં. સ્ત્રીમંડલની મુક્ત જાહેર લાઈબ્રેરી” અને શુ. હિં. સ્ત્રી મંડલ માટે “ધી જમનાબાઈ સદાશંકા” તું મકાન ઉભું કરવાના હેતુને શુ. હિં. સ્ત્રી મંડલે સાર કરેલા “ધી જમનાબાઈ સદાશંકા મેમોરિઅલ ફંડ” ને અંતઃકરણપૂર્વક રેમ છે, અને કરાવે છે કે એ મેમોરિઅલ ફંડ બેસુ કરવા માટે સત્કારીઓની કમિટી નીમવી.

દરબાસ્ત મૂકનાર-લેડી ધનબાઈ કાવસજી બાઈંગીર.

અનુમોદન આપનાર-લેડી સ્ટેન્લી રીડ.

ટોકો આપનાર-મિસિસ દ્વારકાદાસ ગાયધેનદાસ અને મિસિસ શીકર.

કરાવ. ૫.

નામદાર લેડી વિલિંગ્ટનને પ્રમુખને લેવા માટે ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

દરબાસ્ત મૂકનાર-લેડી જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ.

અનુમોદન આપનાર-મિસિસ એડ્. એસ. તાલ્યાખાન.

વાર્તાલ્હરી.

ગિરીબાલા.

લેખક: બહેન “સૌ. પ્રમીલા.”—સુબોધ.

સુબોધમા ચોપાની ઉપર આવેલા એક સુંદર બંગલાની બહારીએ સોળેક વર્ષની કોમળ બાળા હાથ ઉપર માથુ ટેકવી ઉભી હતી એ ઘણીજ યાકેલી તેમજ વિચારમાં હોય એમ જણાતી હતી આ વખતે રક્તજનના છ વામ્બા હતા, આકાશ વાગ્યાથી છવાયતુ હતું, મદ મદ પવન આવતો હતો એ દેખાવ જોઇ તેનું મન કંઈક ચાલતિ અને કંઈક બિલેગ વચ્ચે ઝોલાં ખાતુ હતું. એટલામાં કાક અચાનક સાગળુ હોય તેમ પાછી ફરી પાસેજ પડેલા ટેબલ આગળ જઈ તેણે ખડીઓ ને હોલડર તથા કાગળ, લીધો ને અંધારું રહેલું લખવા બેઠી.

આ બાલા એક ધનાઢ્ય શેડીઆની એબ્ની એક પુત્રી હતી, તેનું નામ ગિરીબાલા હતું. ગિરીબાલાને એની મા નાની સુખીને મગી મઠ હતી, તે પછી તેના બાપને ફરીથી લગ્ન કરવા માટે ઘણાં માગા આવ્યાં પરંતુ તે જધાની તેણે સાક ના પાડી હતી ગિરીબાલાને પોતેજ સાથે લઈ સંજ સવાર કરવા જતો, બોઝન વિજેરે દરેક વખતે તે ગિરીબાલાને સાથેજ રાખતો, તેમજ તેની કેળવણી ઉપર ધણુ જાણેજ ધ્યાન આપતો હતો, પિતાની દેખરેખ, સ્ત્રી શિક્ષકની મહેનત અને પોતાના ઉત્સાહના પરિણામે ગિરીબાલા દરેક પરીક્ષામા પહેલે નંબરે આવતી, હાલ તે મેટ્રીકયુલેશનની પરીક્ષા આપવાની હતી.

હમેશા સુખ દુઃખ એક સરખા રહેતા નથી, તેવુંજ ગિરીબાલાના સંમમમા થયુ હતું- પિતા તથા પુત્રી, પત્ની અને માતાનુ દુઃખ વિસરી આનંદમા દિવસ ગાળનાં હતા, ત્યા પિતાને એકદમ સક્ત માંઝી આની અને ધરમા પિતાની સાગવાર કરનાર કોઈ ન હોવાથી ગિરીબાલાને અવ્યાસ છોડી દેવો પડ્યો ધણુ ઉપાયો કર્યાં પરંતુ આરામ થયો નહિ તે કંઈ વખતની માંઝી બોગવી બ્હાલ સોઈ કોમળ હૃદયની પુત્રીને રોતી સુધી પિતા જતુ પામ્યો.

ગિરીબાલા તદન એકલી પડી, તેની મીલકત ટ્રસ્ટીને હાથ મઠ, પિતાના વિશ્વ પ્રમાણે ગિરીબાલાને ખરચ જોઈલી રકમ મળતી અને ઉમ્મર લાગક પુત્રી એકલી ન પડે માટે તેની વિધવા માથી સાથે રહેતી પિતાના શુભરી ગવાથી ગિરીબાલાને પોતાની માતા ધણુ જાણે આજેજ મરી ગઈ ન હોય, તેમ થયુ અદરની જવાબા બ્હાર કાઢવાનુ સાધન ન હોવાથી ગિરીબાલાને ઝીજો તાપ આવવા માઝ્યો સત્રીની લેધે તદન જતી રહી ધણુવાર ગિરીબાલા સનમા ઉઠી બહારીએ ઉભી રહી, આકાશ તરફ કલાકોના કલાક સુધી જોઈ રહેતી કેટલીકવાર અગાસીમાં જુરથી નાળી બેઠી રહેતી જ્યારે એની માથી જાણે ને પલગમાં ન જુલે ત્યારે ગિરીબાલાને શોધતી આવતી અને પરાણે સુવા લઈ જતી આખરે ગિરીબાલાનુ ધ્યાન ધીમે ધીમે લખવા તથા લખવામા વધારે ગુમાઈ ગયુ ને છેવટ આખે દિવસ એનાજ ગાળતી તેણે “બાલકોની કુરજ” એ નામનો એક નિબંધ લખ્યો આ નિબંધ

એણે બહુ સંભાળથી લખ્યો હતો ને તેણે કોઈ પ્રસિદ્ધ માસિકમાં છપાવવા વિચાર કર્યો; પરંતુ બધા અને ચિંતા અને ધર્મ; “કલ્પ મહારિ લેખ વાંચી કોઈ ટીકા કરશે તો ?” “અનાથ લખાણું દશે તો ?” સોડો શું કહેશે ? એના એ વિચારમાં તેણે ચારપાંચ દિવસ કાઢી નાખ્યા. છેવટે “મહિલા અને સ્ત્રી ઉન્નતિ પ્રસારક” એ નામના માસિક પત્રના તંત્રીને તે લેખ તેણે મોકલી આપ્યો.

“માસિકા” ની તંત્રીની તે લેખ પ્રસિદ્ધ કરવા વિનંતિ કરી. થોડા વખતમાં બધારે “મહિલા” બહાર પડ્યું ત્યારે એમાં એક “માસિકા” નો સરનામો, સારો અને વિચાર યોગ્ય નવો લેખ જોઈ દરેકને નવાઈ લાગી. પુરુષોમાં ટીકા થવા લાગી તથા “માસિકા” દોષ છે તેની પુછપાછ થવા માંડી. એક લેખ પ્રસિદ્ધ થયો. એની ખ્યાતિ થઈ એટલે ગિરી-બાલાનો હિસાબ વધ્યો ને તંત્રીના ઉત્તરનથી ગિરીબાલાએ “મહિલા” માસિકમાં નાન-વાર પોતાના લેખો મોકલવા માંડ્યા.

* * * * *

ઝોપાડી ઉપર સાંજે હવેલાં ગિરીબાલા ફરવા જતી. ગિરીબાલ પોતાની સાથે એક વૃદ્ધ જામને લઈ જતી. અથવા કોઈ વખત એકલી પણ જતી હતી. આજ તે એકલી હતી; ફરતી ફરતી ખાલી પડેલા એક બેચ (બેઠક) ઉપર તે બેઠી દાઢ તેણે ટુંકી થતો ને છુટક લેખને મદલે એક નવલકથા લખવા માંડી હતી. અને અત્યારે તેનાજ વિચારમાંજ હતી. ન્યાં પાસેની બેચ પર બેઠેલા બે સહુગૃહસ્થની થતો તરફ તેણે ધ્યાન મૂક્યું અને જણાવવાની તૈયારી વાન કરતા હતા.

કેટલકાં-ખરે, જ્યોતિન્દ્ર ! “મહિલા” આજકાલ સુધરતું નવ્ય છે. એમાં લેખો સાચા આવે છે. ને તેમાંજ આસ કરીને “માસિકા” ના લેખ તો ધણાજ સારા હોય છે. પણ મહેનત ધારતી છે કે “માસિકા” ખરેખર “માસિકા” નહિ હોય. હું તો એવજ માનું છું કે એ લેખો પુરુષોને હાથેજ લખાયલા હશે; બાકી આવા લેખો આપણી મુજબ થતી સ્ત્રીઓ તો નજ લખી શકે ? એટલે તો વિચાર કર કે પુરુષો નથી લખી શકતા તો પછી સ્ત્રીઓ તો ક્યાંથીજ લખી શકે ? ને એટલી આવડત સ્ત્રીઓમાં હોવાનો અભવ નથી.

જ્યોતિન્દ્ર—ખરે, કેટલકાં અને પણ એમજ લાગે છે. પુરુષ પાસે લખાવી આજકાલની બહાર આવવા માગતી કોઈ સ્ત્રીએ આમ પોતાની દોશીઆરી બતાવી છે.

કેટલકાં—કલ્પ એમ પણ હોય કે “મહિલા” સ્ત્રીઓ ખરેખર માસિક છે લેખો. આહક વધારવા તંત્રીએ પોતેજ આ ચોંટાળા ધરી ન હોય ?

જ્યોતિન્દ્ર—વખતે એમ પણ હોય. કારણકે એકાદ બે લેખ હોય તો મનાય. પરંતુ આતો દરેક મહિને ન્યાં “મહિલા” ઉઘાડીએ કે તરત “માસિકા” લેખ તો હોય ને લેખને આવા ખોટા દેશ કરવાનું શું કારણ હશે ?

કેટલકાં—પોતાની દોશીઆરી બતાવવા કે સ્ત્રીઓના માસિકમાં સ્ત્રીઓનાજ લેખ આવે છે એવો ડોળ કરવા !

જ્યોતિન્દ્ર—કેશવ! જોજોને, હું આ પરીક્ષા થઇ રહે એટલે પછી એ લખાણ કોણ લખે છે એ તો બધું જ સોધી કાઢીશ. અને સ્ત્રી હોય તોયે જોવું તો ખરું કે એ મતિ પશુ કેરી છે ?

કેશવ—સ્ત્રી તો હોયજ નહિ ! શુન્યગતિઓમાં એક પશુ સ્ત્રી એવી છે કે જે આજુ સાડુ લખી શકે ? એટલું તો બતાવ. આપણી સ્ત્રીઓમાં આટલી હોયીઆરી હોય ત્યારે પછી જોઇએ છે શું ? પશુ જોને એ પેલા જોજ નાસિકના તમી રમણલાલ આવે છે, તેમનેજ પુછીએ સાહેબજી, રમણલાલ ! આજ કાંઈ ‘મહિલા’ નું કામ ઊઠીને આવ્યા લાગે છે ? હાપખાનું (પ્રેસ) બંધ છે કે શું ?

રમણ—ત્યા પ્રેસ તો કાંઈ બંધ નથી, પશુ કેટલાં જરા કામ હતું તે બધો હતો, ત્યાંથી સાંજ પડી એટલે એમ યશુ કે દરતો દરતોજ ઘેર જઈયા.

કેશવ—આઈ રમણલાલ ! તમારા “મહિલા” માસિકમાં “આવિશ્વ” નામથી લખે છે તે કોણ છે ?

રમણલાલ—તે હું જાણતો નથી ને જાણવા પ્રયાસ પણ કરતો નથી. એ જાહેર શરણાણું અમુક જગ્યાનું લખે છે ને પોતાનું નામ કોઇને પણ જણાવવા ના લખે છે. એટલે હું તે વિષે પુછપરછ પણ કરતો નથી.

જ્યોતિન્દ્ર—આ કેશવ ! એ તો રમણલાલ પોતેજ બે રીતે લખી શકતાઃ ઢોરે બધા શુદ્ધો એવા હોય છે. પોતે લખે ને સ્ત્રીને નામે પણ લખે પરંતુ મોઝા બ્લેસા પણ કોઈ અકાઝા વિના નથી રહેતા.

રમણ—ખરેખર, તમારા જેવા કેળવણવા લાઇઓને મેહિયા આવું સાંભળનાં મળેને દિશીની યાય છે. તમારે તો સ્ત્રીની ઉત્તતિને માટે પ્રયાસ કરવો જોઇએ. અને સ્ત્રી સન્માન બંધારણું જોઇએ. બાપણામાં તો કાંઈ કરો છે ને આપારે કાંઈ જોશો છે ?

જ્યોતિન્દ્ર—એની હમે જ્યાં ના-કહીએ છીએ ? સ્ત્રીઓને સુધારનીજ જોઇએ, પરંતુ આ તો કેટલેક દેહાણે એમ જોઇએ છીએ કે પુરુષો લખી આપે ને સ્ત્રીઓ લખણ વાચી જાય તે સાઈ ! પુરતી કેળવણી મળ્યા વગર એટલે ભણ્યા વગર તેઓને ક્યાંથી આવડે ?

રમણ—તમે કહો છો તે ખરું. પણ શું કોલેજમાં ભણ્યા વિના સ્ત્રીઓ ન લખી શકે ? હોમીજ ભણ્યા વિનાય તેનામાંજ સામાન્ય જ્ઞાન પણ ન હોય ? હું કણસ કરું છું કે જ્યાં કેળવણી લેવાય તે સાડું. પરંતુ તમેા ધારો છે કે આ જ્ઞાન બીજી સ્ત્રીઓને હોય નહિ, તમા સુધી તેઓ લખી શકેજ નહિ; એ તહમાઈ ધારવું જોડું છે હાલના આપણા પુરૂષ લેખકોમાંથી કરેકે જ્યાં કેળવણી લીધી છે ? યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ પાસ કરી છે ? જો તેમ ન હોય છતાં પુરુષોને લખનાં આવડે તો સ્ત્રીઓને ન આવડે એવું શું કારણ ? લખવાની શક્તિ એ તો ઇશ્વરી જલ્દીય છે. માટે એ તમાઈ જ્ઞાનનું તન જોડું છે. તમે કહો છો કે પુરુષોના લખાણલા લેખો સ્ત્રીઓ વાંચે છે, પણ એટલીએ રિયતિ પહેલાં ક્યાં હતી ? એટલો ઉત્સાહ આવ્યો તો પછી આગળ ઉપર પોતે લખીને કેમ નહિ વાંચે ? એમ આ ઉપરથી જ્ઞાનનું કે તેઓ પોતે લખેલું નથી વાંચતી ? કદાચ ધારો કે જે ચાર

ઝીઝીએ એમ કહ્યું કે એના વધારે જાણે કશું, માટે આખી ઓ જાન ઉપર શા માટે તકો-મત મૂકવું? હું તો એ ઠીક નથી ધારતો.

કેસવ—બહેલી ઝીઝી જેટલું કામ કરે છે, માટીગાંઠાં સારી રીતે બાંધે છે, તેટલો ખીજ નથી લઈ ચકલી. તો પછી શામાટે તેમની સાથે સરખામણી કરવી ને તેવાં થતા ખોટા પ્રયત્ન કરવો?

રમણ—ખરેખર, તમે બોલો છો તેથી હસવું આવે છે ને. દિલગીરી ધાપે છે કે તમારા જીવને મહેંગેથી આવડે શરૂ કરીને સમજાવવાનો સમજ આવ્યો. હું કમુલ કહું છું કે પુરતી કેળવણી લીધેલી ઝી વધારે સાફ કરી શકે. પરંતુ ખીજ ઝીઝી તેમ ન જ કરી શકે એ કેમ બપરું? કેટલીકવાર તમે જોશો તો જોને તમે વગર કેળવણી કરી છો તે વધારે સાફ કામ કરે છે, ખીજું એ જોવાનું છે કે સરખામણી અથવા હરીશાહ કરવા કેટલાં નીકળે છે?—દરેક વર્ગમાં ચોડાં કાંઈક તો નીકળવાનાં. તેમ તમે પણ કમુલ કરશો કે બહેલી ઝી પેટા કેટલીકમાં સાદાં ખીલકૂલ નહિ અને અભિમાન કેટલું બધું હોય છે?—માટે કાંઈ આખા વર્ગને દોષ દેવો?

હું તો એમનાં ધાંકું છું કે “બાલિકા” પોતેજ એ લેખો લખે છે ને મને મોકલી આપે છે, એના દેહલાલ લેખો તો લખાજી સરસ છે. વળી એમ શામાટે માનવું કે જોને જમી કેળવણીનો લાંબ નથી મળ્યો. પણ દિલગીરી એટલીજ છે કે—હું પોતે તેને જોળખતો નથી કે કોણ છે.

જ્યોતિન્દ્ર—ખરેખર કુવારી હોય તો સખ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાયો, એમ લાગે છે તમે તો કુવારાજી હોને એ “બાલિકા” લખે છે એટલે એ પણ કુવારીજી હોવા જોઈએ!

રમણ—જ્યોતિન્દ્રાહ! આ તમે શું બોલો છો? આવો ખોટો ખ્યાલ-શામાટે રાંધો છો? અને તે હાથ પણ હું તો એના લખાણથી ખરેખર ખુશ થયો છું.

કેસવ—તે ખરું છે. તમે હમણાના “મહિલા”માં બધા લેખો એનાજ આપે છે, શું ખીજું કોઈ નામને લેખો નથી મોકલવું?

રમણ—ધણા લેખો આવે છે ને છપાય છે પણ ખરા. “બાલિકા”નાં લખાણ સામલ થયા પછી ત્રણમેા ચારમેા નવા આલકો વધ્યા.

જ્યોતિન્દ્ર—મને તો એમ લાગે છે કે કોઈ શેડીઆની છોકરી હશે તે કોઈ માર્સર કે કોઈ એવું દરો તેને પૈસા આપતી હશે ને લખાવતી હશે કે એ નામે એની કપક નામના ધાપ.

કેસવ—મને પણ એમજ લાગે છે. પણ એવું કેટલું દરો ને? જોટલું તો કહેશો કે એના કામનો મુબાલ્લી આવે છે કે બહારગમથી?

રમણ—હા, એ કહેવામાં મને કાંઈ દોષ જણાતો નથી. એ જોનેના સંધના કામનો “ઓપાટી-મુબાલ્લી” થી આવતા જણાય છે.

જ્યોતિન્દ્ર—આપણી નાતનો પેલાં મનનાલાં હમણાં મરી ગયા, તેમની છોકરી છે, તે બહેલી છે ખરી, પણ તે તો માંડી છે, એ શું લખી શકે?

કેશવ—ના, ના, એ તો બાપની પાછળ મરી જશે, એમજ લોકો વાત કરે છે. ઉધ-તીએ નથી ને ખાતીએ નથી !

આમ વાતો ચાલતી હતી એટલામાં તેમની નજર સામેના બાંકણ ઉપર પડી. બાલા ચોપડીના નજર રાખી સમગ્ર વાત સામળતી હતી. પણ તે હેમને જણાયું નહિ. યોડીવાર પછી એકબીજાને “સાહેબજી” કરી તેઓ ઘર તરફ ગયા.

ગિરીબાલા ત્યાંથી ઉઠી ઘર તરફ ગઈ, ક્ષીઓ માટે પુરપોના—કેળવાયલા પુરપોના કેવા વિચાર છે, એનો ખ્યાલ આવતા તે બહુ દિલ્લગીર થઈ અને બંગલામાં પેસતા-વાટ જોતી માથીને પણ એ ખ્યાનમાં ભેળ થઈ નહિ.

ગંગા—કેમ બહેન ? આટલી બધી વાર થઈ ? હું તો ક્યારની તારી રાહ નેહ છું, મ્હારા મનથી કે કલા વગર કોઈ દિવસ વધારે વખત ચોકાય નહિ ને આજ કેમ ચોકું થયું ?

ગિરીબાલા—માયી ! આ ચોપડી સાથે સર્વ ગઈ હતી એમાં એવો ત્સ પડ્યો હતો કે આટલું પ્રકરણ પૂર્વ પાપ એટલે ઉઠું, એમ ધારી બેઠી હતી આ ચોપડી બધી સારી છે. વાચવા માંડ્યા પછી હોણતી નથી. એમ કહી ખરી વાન છુપાવી.

ગંગા—બહેન ! તારે તો ઇચ્છી ચોપડીએ વાંચવી એટલે અમારે શા કામની ? કઈ ધર્મનું હોય તો હમારે કામનું. પણ ચાલ, બહેન ! વાળુની વખત થઈ ગઈ છે આજ તો હવે પર્મદ પડતી બધી રસોઈ કરી છે.

ગિરીબાલા—માયો, આવુ છું, માયી ! થાળી ખીરસાવો. કપડાં બદલુ એટલી વાર છે.

માયીએ બધે ઘડે બાણેજને ખુશી નોંધ તેથી તે દરખાષ ગઈ. હેના મનથી કે રસોઈનું “હે” કહ્યું તેથી ખુશી થઈ હશે ને બાલા આમ દસતી થશે તો આવી રસોઈ રાજ કરાવીશ એમ વિચાર કરતી કરતી તે રસોડામાં ગઈ. કપડાં બદલી ગિરીબાલા રસોડામાં ગઈ; જમતી વખત પચીસ વાર માયીએ પ્રજ્ઞ “બહેન કેમ છે ?—આજ કંઈક ઠીક છે ?—જરા ખવાયું ?” પણ ગિરીબાલા “હા” થીવાય કંઈજ બોલી નહિ. તેનું સંવળું ખ્યાન રમણલાલમાં હતું તેણે કરેલાં પોતાના લેખના વખાણ તેની બોલવાની છટા, હેની બચાવ કરવાની રીત, એ બધું નેહને તે ખુશ થઈ ગઈ હતી. માયીએ કરી વાત ઉપાડી.

“બહેન બાલા ? એક વાત કેટલાક નિવસથી દુ કરવા ધાઈ છું—પણ ચતી નથી. પણ આજ તો જરા અગ શીમા મ્હારી સાથે બેસજે કે નીરસ વાતચીત થઈ શકે. તારે તો આપો દિવસ એકજ મધો—કાગળ ને દોલડર ને ખડિયો લખને બેસે છે ! હવે કટાણીએ નથી આવતો ?”

ગિરીબાલા—ના, માયી ! મને એમાં જલુ આનંદ પડે છે ને મ્હાઈ મન શાન્ત રહે છે. પણ એવી તે થી વાત કરવાનાં છે તે કહેને ?

ગંગા—ના બહેન ! તે બર્દાયાં યાક એવી નથી. આનો આવણે પાન સોપારીનો ઘણો સર્વ અગાસીમાં જઈએ. રાખા ! નોકરને જૂઠાં ખાડીને કહ્યું, અગાસીમાં બેસવાનું તૈયાર છે કે ? બહેન માટે આરામ પુરસી ઉપર ગાડી મુકજે. એમ કહી મ્હો ઘેઈ બંને ; અગાસીમાં ગયા.

ગંગા—બહેન, મરી વાત તો એ છે કે હવે તારે માટે માર્ગો ધણાં આવે છે. તું ઘણી જુદાં તારા પિતાજીને હવે વસ્ત્ર દિવસ યથા ગણે તો હરકત ન હોય તો સંમતી તૈયારી કરીએ. મને રાત્રિ દિવસ તારી ચિન્તા થવા કરે છે. તાવ જાવ લગ્ન પછી જતો રહેશે.

ગિરીબાલા—માથી ! એ વાતજ દાલ મ્હારી આમળા ન કરશે. મ્હારી તબિયત સારી નથી. જે લગ્ન પછી સારી થશે એ માથી બંધનું ? મરીર સાફ હોય તેને લગ્ન !

ગંગા—બહેન ! મને લોકો જાણવા દેતા નથી, મ્હારી પાસે આવીને પશ્ચ કહી નાય છે. પણ ત્યાં કહેવી પડે છે. શું કહે ? આજે પંજુ પેલા દેવાઈને ત્યાંથી સોજના કહેવા આવ્યું હતું. તું દુર રહે ને ન્યાત જગમાં જાય આવે નહિ એટલે તને સી ખબર પડે ?

ગિરીબાલા—માથી ! બંસે લોકો એ તો કહે. મ્હારી ચિન્તા ન રાખશો. મને કીક લાગશે તારે હું લગ્ન કરીશ બાકી દાલમાં તો ખરેખરી મ્હારી બીજાં મરજી નથી; માટે એમની નાજ પાડજો.

ગંગા—બહેન ! એમ તે ધાય ! આખી ન્યાતમાં કોઈ તને પર્મ નથી ? જે તને કીક લાગે તેને માટે કહે.

ગિરીબાલા—ના, માથી ! મ્હારી તો દાલ લગ્ન કરવાનીજ મરજી નથી. માટે માર કરો. ને હવે બીજી વાત કરો.

ગંગાએ બંધનું કે વાત મને કિતરે એમ નથી એટલે મુગી રહી. ગિરીબાલા થોડો વખત ધરતી વાત કરી મુલા ચાલી મહ.

કેશવચંદ્ર ને જ્યોતિન્દ્ર કાકીઆવાડના રહેવાથી અને ગિરીબાલાની સાતિનાજ દતાં. જ્યોતિન્દ્ર લુનાગઢને દત્તાં. સાધારણ રીતે શુભરાત કરતાં કાકીઆવાડમાં બાજને, રિવાજ વીરોધ હોય છે તેમાં એ સાવનગર કરતાં લુનાગઢમાં વધારે જણાય છે.

કેશવચંદ્રના પિતા સાવનગરમાં વસીલ હતા ને એ પૈસાની સારી આવક હતી. તેમને પુત્રમાં કેશવચંદ્ર એકજ હતો ને એકે નાની બહેન હતી. એકનો એક પુત્ર એટલે કેશવ સ્વતંત્રનાથી છછરેલો હતો. પરંતુ આમ છતાં હદ ઉપરાંતની છુટ મળી નહોતી; માતા પણ કષ્ટ ભણેલી તેમજ કેશવના પિતાના વિચારોને અનુસરતારી હોવાથી કેશવચંદ્રને, જગડવાનું કારણ નહોતું; માત્ર લાડને લઈ સ્વતંત્ર વિચારને યથા ગણે હતો. સાવનગરના રિવાજ પ્રમાણે ન્યાતમાંથી લગ્ન માટે ધણાં માર્ગો આવ્યાં હતાં. પરંતુ પિતાની અને માતાની ઇચ્છા પુત્ર સંપૂર્ણ ભણી સારી પઠી બેળવે, પછીજ થોડા વંડુ લાવવી એમ હતી. એટલે લોકોને એટલુંજ કહેતા કે કેશવ ભણી રહેશે પછી લગ્ન કરવાં છે. આથી કન્યાવાળા એમ પારતીકે એકનો એક પુત્ર છે. તેથી બીજા ને અભીમાની યથા ગણે છે. એમને પણ છાકરી છે ! જોઈશું ને હવે, પરંતુ આ લોકોએ તો નક્કી કર્યું હતું. કેશવચંદ્ર મેટ્રીક પાસ થઈ ગયા પછી બધાની ઇચ્છા એને મુજાઈ મોકલવાની હતી ને ત્યાં બી. એ. ધાય એટલે પછીથી વિભાગને મોકલવા, આ ઇચ્છાથી કેશવચંદ્રને મુજાઈ બંધનું માટે રાખ્યો હતો.

કેવળ મુખાઇ આવી જેનીપર કોસેજમાં દોખસ થયો. અભ્યાસમાં થયો. હેસીયાર હતો પ્રૌદિસરોનો-આનીતો યયો હતો.

કોસેજમાં આવ્યા પછી તેને જ્યોતિન્દ્રની ઝોળખાણુ ચંપ. જ્યોતિન્દ્રનાં માંખાપ જુના વિચારનાં હતાં. જ્યોતિન્દ્ર એકથો નહોતો. તેને તથુ ન્હાના બાધજો હતા ને જે ન્હેનો હતો. જ્યોતિન્દ્ર પરપયો હતો. લગન પછી તરતજ પત્નીનાં માંખાપ છ નહિતાને અંનરે મુન્દરી ગયાં. આથી પત્નીને સારરે રહેવું પડ્યું. આતારે એની ઉમ્મર મોટક વર્ધની થઇ હતી. સાસરામાં ખોહોજી કુટુંબ હોવાથી આખો દિવસ કામમાં તે શુધાઇ રહેતી; માન રાત્રે પરવારી અગીઆરેક વાગે સુતા મારે પોતાની મેડીમાં જતી; તે વખત જ્યોતિન્દ્ર ઉઘતો હોય તો એકદમ બોધપ વચર સુઇ જતી ને જગતો હોય તો હર્ષથી તેની પાસે જતી, ત્યાં ચોપડીઓ તૈયારજ હોય ! આજકાલના યુવાનોના મગજમાં ફિકા હોય છે કે ખદારી સ્ત્રી બજેલી કેમ ન હોય ? મારે તેને બચાવવી. પત્નીનું ચરીર, મનની શાન્તિ, ધરકામની મરગડ કશુંય ન્તેવાતું નહિ ! અને તેને જો ધોમેથી, ખદાવથી બચાવતા હોય તો તો ફીક; પણ આતો આવડે તો ફીક, નહિ તો શરસો મડી જપ અરે જણે, આતારેજ ઝાધોસરની પદવી મળી હોયની એમ હુકમ કરી ઝોખવા બેસાડે ને મોઢ બાર-વાગે શુવા પામે ! વળે પછી રહવાની ચિન્તા તો ઉભીજ હોય અને બેલી ઉઠાડી લેસન કરાવી પછી હેઠળ જવા દે ! તેમાં વળે જરા મધુ વાર થઇ હોય તો સાસુ નથુદોનો રોય તૈયારજ હોય ! દિવસનાં વખત ન મળે ને છાતું બજવું, પછી ખોળે શો ઉપાય ? એમ કરતાં વેદ્યન (રજ) પુરી ધાય ને જ્યોતિન્દ્રને શુધાઇ જવાતું ધાય, એટલે કમળાતું લેસન લાંધીજ રહે.

એક દિવસ જ્યોતિન્દ્ર ને કમળા બેઠા હતાં આજે પત્નીને લેસન આવડ્યું હતું ને ખોળે દિવસે જ્યોતિન્દ્ર જવાનો હતો. એટલે ખુશી હતો. કમળાએ કશું:—“ખાએ જાવ્યું ને તમે બચાવો છો તે મોટી બેન ને ધરા અને આજ ખદારા ઉપર શુસ્સે, ધપાં ને માને તો તમે જવાતા હવે હું કોની પાસે ચીખીય ? ”

આથી જ્યોતિન્દ્ર શુસ્સે યયો; તમાસ લોડોમાં દોમનજ નહિ. તમે તો રસોઇ કરી જણો તમે શું બજવાનાં હતાં ! પણ બજાયે નહિ તો હું કહિ બોલાવાનો નથી. મને તેમ યાય તોજે બજવાતું છે.

ખોળે દિવસે જ્યોતિન્દ્રની રજ પુરી થવાથી શુધાઈ ગયે.

* * * * *

એક દિવસ જયોરના ધરમાં કેાઇ હતું નહિ. કમળા પોતાનાં લેસનમાં આગળ વધી હતી. પરંતુ કેટલાક અખોમાં તે શુધવાતી હતી તેથી તેની પાડોશમાં રહેનારે એક છોક-સને તેણે પૂછ્યું. આ વાત તેની સાસુને કાને આવી ને “કામો વાપ” થયો ! તે દિવસે રાત્રે વહુને સાસુએ ઘણી ધમકાવી એટલુંજ નહિ પણ કમળાના સસરાને પણ વાત કરી ને જ્યોતિન્દ્રને લખીસ કે “તહારી જાવડી જગડી ગઇ છે. મમે તેમ વતે છે ને ધરમાં કેાઇનું કશું માનતી નથી.” વિગેરે ઘણાં અખોં કહ્યા. કમળાએ રાત્રે ખાધું નહિ. આખો રાત રોઇ રોમને કાઢી પણ કોઇને દયા ન આવી. ખોળે દિવસે પણ ઉઠવાની સાથે પાઝા

વધારે મેણાં મારવા માંડ્યાં આમ ને આમ બે ત્રણ દિવસ ગયા ને કમળાને કમુવાવડ થઇ એ તેમાં તબિબત એકદમ ખગડવાથી અકવાડીઆમાં તે મૃત્યુ પામી. પોતાના મંદવાડનાં ને અનના ખબર પડિને મુખાઈ મોકલવા થયાં કાંઈ માર્યા, પરંતુ કોઇએ ખબર ક્યાં નહિ. તેના મનથી એમ કે છેવટની ઘડીએ પણ હું નિર્દોષ છરીને જાડ તો અને ચાન્તિ વળે, પણ તેટલું થે ન અન્યુ; ત્યારે પરાણે એક પત્ર લખી જ્યોતિન્દ્રની ખાનગી પેડીમાં રાત્રે ખાટલામાથી પરાણે છરીને મુકયો.

જ્યોતિન્દ્ર મુખાઈથી આવ્યો ત્યારે સ્મયનથી કાંધુ આવ્યા દના અને માતિના સોડા આત્ર તો હવે ન્યાતમાં એક વર વધ્યો. એમ પોતાની ડંબા માટે વિચાર કરતા હતા.

જ્યોતિન્દ્રે આમ ખનસે એમ ધાર્યું જ નહોતું. પરમા તો દિશગીરી જણાતી નહોતી. જે રોક્ક દેખાતો હતો તે બેરાં ફક્ત કુટવામા ને રાવામાં દેખાવતાં હતાં. એની એક બેન બહુ જખરી હતી. સાસરે બહુ રહેલુ અમલું નહોતું એટલે પીઠેરમાં કારખાર કરતી હતી. તે જે રાવા કુટવા કે દિવાસો દેવાને આવે તેને કહેતી કે “જુઓને બા તો છાતી રહેતી જ નથી. મ્હારા કરતાએ ભાઈની જુએને થણુ લાગે. નાનપણથીજ હમારે ઘેર રહેવાં કંઈ પીઠેરનો મ્હવાસ છે જાણી જરા હલેતાં તો ખરાં તે આ (ખાગક) ને સ્મરણ ને ગમે તેમ નાખે. ને હું કંઈ કંઈ તો મ્હને સડે અને કહે કે વડુને ત્હારે કંઈ કહેવું નહિ હોય શુ કરીએ? સ્ત્રમજસે પીઠેરમા કોઇ ધીખામણુ દેનાર નહિ.” પછી આપણેજ મુધારીએને. “ઓઝોની વાનો દીક્ષ અને ચર્યાથી કંઠાળાને જ્યોતિન્દ્ર તો ઉપર આવ્યો ગયો; ખારણું બંધ કરતાં પત્ની સામરી ગ્વાનિ થઈ અને આંસુ આવ્યાં. માત્ર એજ વિચાર આવ્યો એણે “કેમ મને ખબર ન કરી?” આ સોડાએ કેવાં? હેઠળ મોટી બેન કહે છે કે છાકર-મત કરી જરા આકુ પમણું લીધુ તે બાએ કણુ તેનો કંઠાસ આવ્યો. તેનો અર્થ શો? કહાય એમ પણ હરી. ખાડી આમ હોય નહિ. બેરાંની જાત સાલ્થી. છુટ્યો ત્યારે! મ્હારી બાએ ધીખામણુ લીધી ત્યારે આ રસ્તો લીધો. એટલામાં નીચેથી બૂમ પડી ને હેઠળ ગયો. પાંચ સાત દિવસ ગયા ને ખાનગી રીતે આંખાં પણ આવ્યાં. પણ જ્યોતિન્દ્રે કંઈ જવાબ જ ન દીધો. જવાનો દિવસ આવ્યો તે દિવસ કંઈ કપાં કાટવા ટૂંકે ઉધારી તો અંદરથી કપર નીકળ્યું. ઝડપથી કાગળ ફાડયો ને વાંચ્યો.

“બહાલા,

“પત્ર લખું છુ તે વખત મ્હારી ક્ષતિ ઘણીજ ખરાબ છે. વખત પણ રાતનો છે. પરંતુ મ્હારું હૃદય રહેતું નથી એટલે લખવા બેઠી છું. બહાલા! પ્રથમ તો એકે મ્હારી આટલી મંદગી જ્યાં મ્હેં તમને બેલાવવા થયાં પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ વડીલોએ ન માન્યું. ને આખરે મને કહેવામાં આવ્યું કે પરીક્ષા આપી છે તે વાંચવાનું ગણે. માટે નહિ બાંતી થાકે. બેર, હું ધારું છુ કે મ્હારા મૃત્યુ પછી તમે આવી ચકરો બહાલા! ન મળાય તો “પણ હું નિર્દોષ છુ, એજ દર્શાવવા આ પત્ર લખ્યો છે. તમે મને જાતી વખત છોડો. “જાણવાનો આમલ ખાસ કરી ગયા હતાં. તેથી હું રોજ રાત્રે પંચવારી બધાના સ્મરણ પછી “મ્હારું હૃદયન કરતો ને હરેક કાગળમાં મ્હારી અભ્યાસ કેટલો યથે લખતો તે તો તમે જાણો છો. વીસેક દિવસથી તમારો પત્ર નહોતો. તમને પુછેલા સખનના અર્થનો જવાબ

“ ન આવવાથી હું મુજાઇ કે કોને પુછું તમે અને કશું હતું કે એવું કંઈ પુછવું હોય તો
 “ આપણા પાડોશી ચમનને પુછજે. તેથી આવજી કસેક દિવસ ઉપર બપોરે તહે તેને આ-
 “ પછા એટલા આગળ હોતો જોયો, ત્યારે શબ્દોના અર્થ પુછ્યા ને તેની આગળ એક
 “ પાંઠ વાંચી ગઇ આ ઉપરથી “ કામનો વાવ ” થયો ને વા ને મોટીબેન બહુ ગૂંસે થયાં.
 “ રાત્રે બહાર કાઢવા તૈયાર થયાં કેટલું મેં કહ્યું ત્યારે ઘરમાં રાખી, પરંતુ મહારા ઉપર
 “ ત્રાસ થયો યવા ખાડયો ને આનું ખોટું પરિણામ આવ્યું ! બહુલા, હું તદન નિર્દોષ છું.
 “ તમને મળી મારી નિર્દોષતા સમજાવવા ધણાં શર્શા મારી પરંતુ વ્યર્થ. બહુલા, હું તો
 “ હવે જાઉં છું. હવે બીજી આવે તેના તરફ ધ્યાન રાખજો. ઈશ્વર કૃપાએ ઝટ પાસ થયેને
 “ સારો હોશરો મેળવે એટલી છેવટની વિનંતિ છે

“ હિં તમારીજ કમળા. ”

આ થન વાંચી જ્યોતિન્દ્રની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા બેઘા માડી. “ કમળા ! તહા-
 રામા આટલી બધી કોમળતા, પ્રીતિભાવના હશે, તે હું નહોતો. જાણતો “ બસ, હવે તો
 મુંજાઇ વાસ્ત્યાં જવું. ને લગ્ન હમણાં નથી કરવું, એમ મોખમું કહી દેવું. ” રત્ન પુરી
 થયે જ્યોતિન્દ્ર મુંજાઇ માથેા ગયો. વેકેચનમાં પણ તેના પિતા આવજા થઈ લખતા પણ
 તેના જવાબમાં એટલું જ લખતો કે મહારે વાતવાનું થઈ છે. મા ને બેન સોડોને કંદેના કે
 બાંધી મરી ગઇ તેની દિશાગીરી થઈ છે, તેમાં નથી આવતો.

* * * * *

જ્યોતિન્દ્રને કેશવ સાથે થયો સારો સંબંધ હતો ને એણે કેશવને બધી વાત કરી
 હતી, રાજ સાંજના ચોપાંડી ઉપર ફરતા તે વૃંજત પેપરોની મીસિકાની વાતો કરતા, રંગના
 વખતના થઈ લખના, તેના કેશવ થઈ સાફ લખતો ને તેના પેપરોમાં સારા લેખ આવતા.
 આથીજ તેને “ વાલિકા ” નાં લખાણો વાંચીને ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ, કે આવું સાફ લખ-
 નારી સ્ત્રી કોણ છે સ્વભાવિક રીતે પ્રશ્નોના મનમાં એમ હોય કે સ્ત્રી તો લખી શકે, જ
 નહિ. ને તેના આવેા પ્રશ્નના પાત્ર લેખતાં ઓતો હોય જ નહિ. આથી કેશવને એ કોણ
 છે તેની તપાસ કરવાની ઈચ્છા થઈ, એટલું જ નહિ, પરંતુ કેટલાક પેપરોમાં તેણે
 “ વાલિકા ” ના લેખ સામે ટીકા પણ કરવા માડી મહિનો જમન માસિક આવે ને અંદર
 “ વાલિકા ” નો લેખ તો હોય જ ! તરત પહેલો એ જોઈ જાય, પોતાનું અંત કરણ વખાણે
 પરંતુ ઈર્ષ્યને પ્રભાવે વૃત્તિએ દેશવાઈ જાય. ગિરીબાલા સાહિત્ય-સેનામાં રાત દિવસ તપર
 રહેતી હતી હવે તેણે એક કરતાં એક ચડીઆતા લેખો ધોમે ધોમે લખવા માંડ્યા હતા.
 એક દિવસ “ મહિલા ” નો અધિષ્ઠિત એને મળવા આવ્યો કેટલાક વખતથી તેમને ચાર-
 સ્પર્શ એળખાણ થયું હતું અને રમણલાલની જ સૂચનાથી ગિરીબાલાએ નવું નોવેલ
 લખવા માંડ્યું હતું.

ગિરીબાલા—આવે રમણલાલ બાઈ ! અત્યારે તહે આ તરફ કપાથી. અહિં પાસે
 કંઈ કામખર આવ્યો હતો. ત્યાં વિચાર થયો કે ગિરીબાલાને મળતો જાઉં આ વખતે
 હજી સુધી તમારો લેખ ન મળ્યો એટલે અને ફિક્કર થઈ કે તમારી તબિયત તો ઠીક છે
 ને આજનાલ તમારા ઉપર ખોટા આક્ષેપો લખ્યા મુકાય છે

ગિરીનાલા—રમણભાઈ ! ચિન્તા નહિ, મહે ફરીઆ કહે કે તે મહારા લખાયલા નથી પણ સત્ય છેવટે તો તરશેજ, માટે જોયી હરી જાડે એમ નથી. દેટલોક વખત લોકો દીકા કરશે. છેવટ યાદીને રહેશે કોણ કહે છે. એટલું તો હજી જાણતા પણ નથી, પરંતુ મહારી નવસકલામાં તો હું સ્પષ્ટ જણાવવાની છું માટે કોઈ પણ બાબતની પરવા રાખવાતું કારણ નથી.

રમણ—અરે દેટલાક તો આવીને મને મોઝે કહે છે કે એટલે આપો. હમે જાને મળાએ વાત કરી જોઈએ એટલે કેટલું ખાણી છે તે જણાવો ! પણ હું ત્યેમને કહું છું કે હજી રાહ જુઓ—મોઝા વખત માટે.

ગિરીનાલા—કંઈ નહિ હમણાં થોડો વખત છુપુ રાખજો, પછી જોઈશું આટલી મહારી ચોપડી બહાર પડે પછી વાત. પણ એ દીકામાં વધારે આગળ પડેલા ભાગ લે છે તે “કેશવ” કોણ છે ?

રમણ—તમે મને ચોપડી ઉપર પ્રથમ જોયેલો એમ કહ્યું હતું, તે વખતે મારી સાથે જ મેં જીજી વાત કરતા હતા, તેમની એક છે. તે બહુજ સાદું લખે છે. દોશીઆર છે. એડવોકેટનું શીખે છે પણ એમને એમજ ખુમારી છે કે ઓઆ તો લખી શકેજ નહિ !

ગિરીનાલા—એમને સ્ત્રી હ.યને ખરો અનુભવ નહિ હોય ને લગ્ન કર્યું હશે તો તે સ્ત્રી બિચારી અદાત હશે એટલે શી રીતે માને ? કશું જણેલા સુધરેલા હોય છે, પરંતુ તે ખાવા પીવામાં કે પોતાની જાતે દીકરાક કપડાં પહેરવામાં સુધારે. પછી રાકતર હોય કે વધીસ હોય પણ તેમના અંત હરજીવા વિચાર ધણીજ સાકડા અને જુના ! ઓઆ તો ધર મંભાજે એટલે જસ છે ચુરોપ, અમેરીકાની ઓઆને પણ ધરતું કામ હશે છતાં જાણવામાં પાછી પાની નથી કાઢતી—પરંતુ આપણે અહિં તો પુરોવાનાજ વિચાર એવા હોય પછી સુ ? પુરોએ ગમે ત્યાં—મેં તેની સાથે ફરી ચડે ને સ્ત્રીની સમ્મતાની ખાતર પણ પુરુષ સાથે વાત ન થાય. ને બહાર જણાવે કે હમે સુધરેલા છીએ ! દોટ પાટલુન ને નેક-રાષ્ટ્રમાં એમનું બહુ આવી નામ છે એવા લોકો સ્વાથી સમજી ચકે કે ઓઆની શુદ્ધિ અને હવે પણ એમની જેમજ ખીલાવી ચકાવ છે.

રમણ—હા ધણે ભાગે ઠંકણે એવું જોવામાં આવે છે કે સ્ત્રીની ઉન્નતિ કરવી, બાલકોને કેળવવાં, એ વિષે બાપણે કરતા હોય તો તૈયાર પણ એ વિચાર વર્તનમાં સુધાર ધણીજ થોડા હોય છે બાળકો સુ જણે છે. સ્કેલમાં મેમ ચાલે છે, નંખર કેમ આવે છે ? તેની પણ ખબર નથી હોતી. અને જાલકેળવણીના દીમાપતી પછને સમાજે જાલકે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના સવાલમાં તો એનાથી પણ ખરાજ છે

ગિરીનાલા—પ્રજા દુષારી એ બહુ ધીમે ધીમે સુધરશે. આપણે માન લેવું જોઈએ કામ કરવાતું છે

રમણ—જાનવાગથી ધડીઆળ ઠાઠાં, મોઝ કરને હવે હું વાત કરવા હું આળો હતા તે તો તદન જીવીજ ગયો. આખું તૈયાર થઈ ?

ગીરીબાબા—હવે બહુ વખત નહિ લાગે. વચ્ચે મહારી તમિયન સારી નહોતી એટલે વિશ્વં થયો.

પેર કેશવચન્દ્ર રમણુલાલની સહ ભેટને બેઠો હતો.

રમણુ—ઓહો ! કેશવચન્દ્ર તમે ક્યારના આવ્યા છો ?

કેશવ—ક્યારનો આવ્યો છું ને તમારી સહ ભેટ હું. કેમ “મહિલા” ક્યાં સુધી આવ્યું છે ? આ વખતી ભેટતેયાર છે કે નહિ ? મહારી પાસે એક વાર્તા લખેલી તૈયાર છે.

રમણુ—યેક્સ (ઉપકાર થયો.) પણ એ તો છપાય છે ને પંદરેક કિલોગ્રામ પહોરે પણ પડશે. હવે આવતે વર્ષે વાત.

કેશવ—આ મહારી વાર્તા ઘણી સારી છે, ને જનસમાજમાં બહુ સારી અસર થાય એવી છે. “મહિલા” માટેજ મહે લખવા માંડી હતી. તમે કોની પાસે લખારી છે. ને નક્કી શું કર્યું છે ?

રમણુ—નક્કી. કંઈજ કરવાનું નથી, કારણકે પેસા લેવાની લેખક ના કહે છે.

કેશવ—ત્યારે તો લોભે લોભાયા હશે કેમ ?

રમણુ—ના, એમાં તમે જુદો છો. લોભે નથી લોભાયો. પરંતુ એક જીને હાથે લખાવેલી છે તે “ઝી માસિક”ને ઉત્તેજન કરતા થઈ પડે ને ઘણીજ સારી લખાઈ છે માટે લેવા વિચાર છે.

કેશવ—હું સ્વહમ્યો. તમારી પેલી “બાલિકા” હશે. તે ચિત્રાવ નમને કોઈ મળે એમ નથી, પણ હજી એ “ઝી” ન લખે છે ને એને હારિજ લખાઈ હશે એ વિશે મને બહુ યક રહે છે.

રમણુ—કંઈ હરકત નહિ. હું તમારો એ યક યોગ વખતમાં કાઢી આપીય, ત્યારેજ તમે જાણ્યો કે ખરૂં છે કે ખોટું ? આ વખતના માસિકમાં પણ તારૂં પાચ ઓની લેખો છે. ને હવે વધારે આવતા જાય છે. તમે કેટલાની તપાસ કરશો ?

કેશવ—ખરે, પણ આ તો પ્રથમે હાથે એવા લેખો લખે છે લેખમાં એતા મહારા ને એના વિચારો તદન મળતાજ આવે છે, એથી મને વિરોધ નહાઈ લાગે છે.

રમણુ—બાઈ કેશવચન્દ્ર ! તમે પણ ઘણું સાફ લખો છો. માત્ર તમારો સ્વશાવ ધ્યાનિય છે એટલેજ વાધો છે.

કેશવ—ખરે, રમણુલાલ ! તમે કહો છો. તે હવે મને ખરૂં લાગે છે. આ વખતનો મહારો લેખ ભણે ? કવો છે ?

રમણુ—પ્રતિજ્ઞા સારો છે. તમે ઘણું સાફ લખો છો અને આનાથીજ મારે સાફ લખી ચકરો. તમારી પરીક્ષા ક્યારે છે ?

કેશવ—મહારી પરીક્ષા આવતા અઠવાડિયામાં છે. તે પછી ગીરતિ મળીય.

૩૦ કેશવચંદ્ર પછી પોતાને ઘેર ગયે.

એક દિવસ સ્વવારમાં ગિરીબાલા દુષ્ણ પીને સંખ્યાં થઈ. એટલામાં ટંખામ આવી. તરતજ "મહિલા" માસિક પત્રનો નવો એક નજરે પડ્યો. કાગળો ઢોરણે મુકીને "મહિલા" સહ તે એક મોરા (કોચ) ઉપર પડી, આખું ચોપાનીઉં-ઉમલાવી ગઈ. ઉવટ પોતાનો ભેજ વાંચ્યો અને મનોરંજ પામી. કટલીકવાર સખતી વખત ખબર નથી પડતી કે કેવું સખાયું છે ને એને મોટે ચિન્તા રહ્યાં કરે છે. પરંતુ છપાઈને આવ્યા પછી વાંચવામાં વધારે સાફ થાય છે તે પ્રભાવે ગિરીબાલાને થયું. ને પછી તેની નજર એક બીજા ભેજ ઉપર ગઈ તે "K" (કે) ની સંઘાથી સખાપણે દત્તે, એ પણ એને મણોઈ ગમ્યો. એક બે વખત વાંચી ગઈ "ખરે ? મ્હારા ને આ સેખતા વિચારે મણાજ મળતા આવે છે. આપણે આપણે પંજુ આ સેખાઈને કંઈ પ્રકટ થાય છે ત્યારે મણાજ સારા વિચાર થઈ આવે છે. ખરે આ કોણ છે તેની તો તપાસ કરવી જોઈએ."

આવો વિચાર કરતી તે હતી. આજ એની ચોપડી પુરી થઈ ગઈ હતી. એથી મોંઝા બાજા આનંદમાં હતી અને નવરી પણ પડી હતી આવા આનંદમાં એને એની માણીએ ગિરીબાલાના પ્રાપ્તિ મરી ગયા પછી કાંઈ દિવસ જોઈ નહોતી. "શુદ્ધવન, ને સ્નેહની ન્યૂનતા" એ નામ તેણે પોતાની ચોપડીનાં સામ્યું હતું.

ચોપડી બહાર પડી. પરંતુ તેના વિશે પ્રકટ થતા અભિપ્રયો વાંચ્યા વગર ગિરીબાલાને શાન્તિ નહોતી. એક દિવસ સ્વનંદના તે દરવા ગઈ ત્યાં અચાનક ન્યુનપેશર વેચનારો છોકરો દીકા ને તરત તેણે પેશર લીધું ને બાંકણ ઉપર ભેંસી વાંચવા માંડ્યું. પૂર્વ કરતાં તે પ્રજા હતી. એકવાર બેવાર વાચ્યું પણ એનું એ ! એની ચોપડી ઉપર સકત દીકા થંચેલી હતી. અનેક જુલો કાઢી હતી ને ઘણી ખરાબ રીતે દીકા કરી હતી આથી ગિરીબાલા ઘણાજ દિલગીર થઈ ગઈ. તેવું હવે બરાબ આવ્યું. તે હતી એકદમ ઘર તરફ આવી ને જાનવાની ના કહેવરાવી પશ્ચળ ઉપર જઈને પડી પુષ્કળ રોઈ તે દિવસ કોઈને જવાબ નિધિ નહિ. ને બે વખત દિવસ મુંઝી એમને એમ એકવી પડી રહી. તેણે અનિષ્ટ નિવાર કર્યો કર્યો. રાત્રે ઉઘતી નહિ તેમ પૂર્વ જાતી પણ નહિ આથી છેવટે એને તાવ થઈ ગયો. મુજ ત-બિજલ નરમ હતી અને તેમાં વધારો થયો. દિવસ વિવેકે અચકિત વધવા માડી ને તાવનું જોર પણ વધ્યું શકતરોએ ફેરી ફેરીને દવા આપવા માંડી પણ ઠરાની અસર જણાઈ નહિ. આ ખબર રમણલાલને પડતા તરત તે જોવા ગયો. સ્વેનમાજ વાત થતાં રમણલાલ તાવનું કારણ સમજ્યો. ને વિરૂદ્ધ દીકાકાર કેશવચંદ્ર હશે એમ ધાર્યું તેથી ઘેર જઈ કાગળ લખી બીજા દિવસે નવવા બોલાવ્યો.

કેશવ—કેમ રમણભાઈ ! મ્હારું શું કામ છે ?

રમણલાલ—બીજું કંઈ કામ નથી પણ તમે તો અધ કરી છે. દેખને ખાતર તમે એક બાલિકાનો નકામો જીવ જોખમમાં નાંખ્યો છે. આ વાત તમને શોભે ?

કેશવ—શું છે પણ અને વાત તો કરો. ખોટું આજ કમ સુકો છે ? હજી હું સ્ક્રમન્યો નથી.

રમણ—કેશવચન્દ્ર ! ખરું કહેજો. “બાલિકા”ના પુસ્તક વિરૂદ્ધ ટીકા કોણે લખી છે ?

કેશવ—મ્હેન. એમાં ખોટું શું કામ બોલું ? પણ તેથી છવ કોનો નેખમમાં છે ?

રમણ—તમારી ટીકાની ધણી ખરાબ અસર થઈ છે. અત્યારે એ બાઈ પંચારીવચ છે, કેટલો વખત થયાં બાંદી છે, તે તો અને ખબર નહોતી. પણ મ્હેને કાલે ખબર પડી તે તરત ગયો તો આ ખબર મળ્યા.

કેશવ—ખરે રમણલાલ, મ્હે આજ નહોતું ધાર્યું કે એની આવી અસર થશે. આલો હું તમારી સાથે આજ ને એની અંતઃકરણપૂર્વક માફી માગું. ને, એને અન્યાય કર્યો હોય તો ખરે મ્હે મ્હેટા યુનો કર્યો છે. આલો હું તૈયાર છું, બન્ને ગીરીબાલાને, ઘેર ગયા. પદ્મગ પાસે માણસો ફર્યા કરતાં હતાં હતાં તેવું દાનિ દત્તી. કાકતર તરતનો આવી ગયો હતો. ને નર્સ પાસે બેઠી હતી.

રમણલાલે પાસે જઈ ધીમેથી ગીરીબાલાને બોલાવી, આંખ ઉઘાડી પરંતુ પાસે ટાઈ બીબ સદૃશરૂપને નેહ, વિચારમાં પડી ધીમેથી પૂછ્યું:—“આ કોણ છે ?”

રમણલાલે બીજી પુરથી અગાવી. બન્ને પાસે બેઠા. નર્સ કુદ પાવાનો વખત થવાથી બહાર તૈયાર કરવા ગઈ,

રમણલાલ—બાલા મ્હેન, શાન્ત રહેજો. ગભરાશો નહિ. આજ કેશવચન્દ્ર જેણે તમ આરા પુસ્તક વિરૂદ્ધ ટીકા કરી હતી અને જે “અહિંસા” માં “IX”ની સંસ્કૃતિ લખે છે. તે તમારી માફી માગે છે.

કેશવ—મ્હેન ! માફ કરજો મ્હે તમારો મોટો યુનો કર્યો છે મ્હે તમને હલકાં પાડવા થણા પ્રયત્નો કર્યા છે પરંતુ સત્ય તર્યું છે. મ્હારું અંતઃકરણ તો તમારા લેખોને વખાણતું પરંતુ હખો યના એ બધું વિસરી જતો. હવે હું તમારી માફી માગું છું.

ગીરીબાલા—કેશવચન્દ્ર ! એમાં તમારો વાંક નથી. હમેશાં એજ પ્રમાણે થાય છે. ને એથી લાભ થાય છે. હવે મ્હારા લખાણને તોડી પાડવા આટલા પ્રયત્નો ન કર્યા હોત તો તે આટલા સુધરત નહિ. ને મારા આટલો ઉત્સાહ વધત નહિ. અને એ વીશે કંઈ નથી. હવે તમે જરા પણ એ વીશે મનમાં ન લાવશો.

આ પછી મેપરોની ને આર્ટિકલો વિશે ધણી વાત થઈ તેમાં લણે બાગે ગીરીબાલા સામંભ્યા કરતી. પરંતુ તેને રસ વધારે પડ્યો, ફરી બીજે દિવસ આવવાનું કહીને તે બન્ને ગયા.

આ બનાવ બન્યા પછી હૃદયની શાન્તિને લીધે કે દવાની અસરથી પણ ગીરીબાલાને ફેર પડના માંડ્યો. શેન કેશવચન્દ્ર બધાં કલાક આવતો અને પત્રોના નવા અંગ્રામથી ગીરીબાલાના પુસ્તકનાં વખાણ વાંચી સંભળાવતો. ધીમે ધીમે સહવાસ વધતાં દવા વિશેરે

પણ પોતે આપવા માંડી. પહેલાં ગિરીબાલા કદ દવા લેતાં હતાં કરતી. પરંતુ હવે તે ગિરીબાલા કેશવ ખાસે લઈ આવનારી સાથે જ પી લેતી.

ગિરીબાલાના હૃદયમાં પહેલે દિવસથી જ તેને માટે માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી તે દિવસે દિવસે જુદાજ પ્રકારનાં તે વધી ગઈ. ત્રણેક મહિનામાં તેણે કરવા માણ્યું. હવે માત્ર કેશવચન્દ્ર સંલિના ખખર કાઢવાજ આવતો તે વખત તેની સાથે વાત કરતો અગર ગિરીબાલાની માણીતું કાઠિયાવાડમાં સાસરે લેવાથી જન્મે એક બીજાને જાણખતા ને જુદા વાતો કરતાં. એને ધરમાં આવતો ભેષ માણીને એમ થયું કે આને પુછી ભેડ, લખને માટે. પણ ગિરીબાલા ક્યાં હા પાડે એવા છે? એ હા પાડે તો કેવું સાઈ? કેવો બચ્ચો ગણ્યો છે?"

ગિરીબાલા પણ પોતાના મન સાથે વિચાર કરતી. એકજ ચાલિને ને બધી રીતે અનુકૂળ બીજે આવે પુવાન બાએ મળશે, એવું મનમાં આવતું પરંતુ એ વિચાર કાંઈને જણાવતી નહિ.

કેશવચન્દ્ર આવતો પરંતુ પેપરા ને પુસ્તકોની વાતો લગ્ન બે મિત્રો કરે એમ કરીને આસ્થો લેતો.

એક વખત અચાનક ત્રણે જણ બેઠા હતાં એવામાં ગિરીબાલાની માણીએ પૂછ્યું.
“કેશવબાઈ હું પુછું-તમારે લગ્ન થયેલું છે?”

કેશવ—ના કાકી વડીલને કહેતું અયોગ્ય; પરંતુ મોઝ દન્ધા ન મળે ત્યાં સુધી કુંવારા રહેવા વિચાર છે. ધેરથી તો ઘણા કામગી આવે છે પરંતુ મહેલ ના લખી છે.

માણીએ રહેજ અચ્ચતામાં પૂછ્યું. “કેશવબાઈ, બોલું ન લગાડશો પરંતુ તમારી ને મહારી બાલાની ખરજી હોય તો આપણે નક્કી કરી નાખીએ. તમે બન્ને બેરોઅર છે. એ ચલે જોઈજ હક લઈને બેઠી છે મહારી તે કઈ હવે મ્લત છે? અરે પછી એવું કોણ? પણ હું તો મહારી બાલાને જીવની ચેકે જાગવે તેને જીવ.

કેશવચન્દ્ર—કાકી, હું પણ ઘણા દિવસથી એજ વિચાર કરતો હતો. પરંતુ માગ્યું અવધિન મેણારી કે કેમ આ વિચારથીજ તમારે મ્હેએ મ્હે વાત નહોતી કરી.

આ બધી વાત ગિરીબાલા મ્હા પીનાં પીનાં-સાંભળતી હતી કાંઈ કામસર માણી અંદર ગયાં કેશવે ગિરીબાલાને પૂછ્યું. માન માયું નમાવીને હાને. હજીથી નીચી નજરે તેણે જવાબ દીધો.

માણી આવતાં કેશવે તેમને આ જુગખખર કહ્યા અને બધું નક્કી કર્યું.

યોગ દિવસ પછી પરીક્ષામાં પણ કેશવે ફોટક મેળવી ને બન્નેનાં લગ્ન થયા. લગ્નની કામધુમળા કેશવ જ્યોતિન્દ્રને છુટી ગયો નહોતો જ્યોતિન્દ્ર સંસાર સુખની આતમાં તદન નિરત્તાદિ ધઈ ગયો હતો. તેણે એજ બી યદીને લગ્નલાલ કરવા માંડી પરંતુ તેમાં મન ન ગાંધાથી હાડી દીધું. હવે તેણે દેશની મેવા કરવા માંડી હતી ને રી કેશવણી માટે દેશણે દેશણે કામ કરવા માણ્યું-હવે તે વખતે કેશવચન્દ્ર પાસે આવી રહેતી

મૃત્યુ પામેલી અને સંભારી આંધ્ર પાદતો કેશવચંદ્ર તેને પહોંચાત કાન્ત કરેતો. હતો, પહોંચે તે પછી મર રહી પાછો જોઈ દિપતિમાં ફરેતો.

પોતાના જાત તો જાણું તેને મરતુંજ નહિ.

* * * * *

ગિરીબાબાના ઘરને જે વર્ષ પચાસ હતો. ચોડેજ વખત થયા પતિપત્ની ઇર્ષ્યાની લાગી મુસાફરી કરી પાછાં આબ્યાં હતાં. તે સ્થર પછી ગિરીબાબાએ એક બીજું પુસ્તક લખ્યું હતું ને થોડા વખતમાં બહાર પડવાતું હતું એક દિવસ ચંદનીમા બંને મેઠાં હતાં, ત્યાં ગિરીબાબાએ પૂછ્યું. 'કેમ બહાર, આ વખત કેવી ટીકા મળતી છે? કહી દો કે આ-ગળથી એવું "

કેશવ—બહારી, સાંઈજ થયું એ ટીકાના બહારમાં તું આખી મળી છું ને હવે આ વખત કંઈ નવું માણસ મળશે, બહારી! તું એપછી લખે છે ને મને કાપેલાં માપ છે.

ગિરીબાબાને સીમન્ત હતું તે મન્દ દાસ્ય કરતી ચરમાહને નીચુંજ બોધ રહી.

વિચારબળ:—

વિચારબળથી ક્ષાત્રધારક કામો યઈ રાકે છે વિચારબળને મરુજ અશાન્ત નથી દ્રશ્ય માપી આ વાતની અધિક સાબીતી મરીએ

એક વખત એક ભરૂણના કંપાન ઉપરનો કાષ્ઠ માલગર કરતો ગુરુતો યથા હતો અને તેના પરિણામમાં તેનું મૃત્યુ થઈ આ પ્રમથે એકએક થવાનું કારણ મપાતનના અપાર ગુરુતોને આભારી દાદ તેના ગુરુતોના-કોષના વિચારોની અસર તેના શરીર ઉપર થયા કૈવલ્ય થઈ અને ઉજરે તે મરી ગયા.

અમેરીકાના 'સેન ફ્રાન્સિસ્કો એકામિનર' નામના પત્રમાં નીચેની હાકલ પ્રકટ થઈ છે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સને સેનેટર એ પી. વિલીયમ્સ નામનો એક માણસ હૃદયગમ્ય પી તોડી હતો તે કલો પૈસાદાર દોનાથી ફ્રાન્સીસકોની જેવેસ હોટેલમાં રહેતો હતો, અને કોલેજોના ઉપચાર થયા હતા તેની પ્રતિ મુપરી નહોતી યોગ્યે તેને પચારીમાંથી ઉઠવાની પક્ષ ના પાડી હતી આવવામાં પક્ષ તેને કાલ વચેરે થયા ના એવો ખોસકળ આવવામાં આવતો હતો એવામાં એક દિવસે વસ્ત્રીક થયા અને વિલીયમ્સ ને હોટેલમાં રહેતો હતો તેને આજ સામવાનો વખત આબ્યાં સ્થારે હોટેલમાં રહેતા બીજા સુર્વ મનુષ્યો પોત પોતાનો સામાન લઈ નાસવા લાગ્યા આ જોઈ તેણે પક્ષ વિચાર કર્યો કે મારે મારો સામાન પક્ષ બનાવવોજ નેહ્યો દરતમ તેને બગ આગ્ય અને પોતાનો સામાન બચાવવાને તેણે સમઘાગ મુખી સાતવાર ચડ ઉઠાર કરી સ્થર પછી હવે તેની પ્રતિ મુપરી ગઈ છે તેનું જાદુ ને પૂરે કાલ નેહો દલકો ખોરાક પક્ષ પચાવી કાઢ નહોત, તે આજે બારેકા સારે આવવાના પદાર્થોને પક્ષ પચાવી રાકે છે

'સેન ફ્રાન્સિસ્કો ડેલીન્યુઝ' નામના પત્રમાં વિચારબળ સ અંધમાં એક બીજું દ્રશ્ય પ્રકટ થયું છે

વોલ્ટર રીટરમાં રહેનારી મિસ્ટીસ માર્ગેરેટ લીન્ડીન્સ નામની એક ડોરોને કલ્પ સમયથી પક્ષભાવ થયાં હતાં તેનાં શરીરને કલો ખરે સાગ પડવાથી રહી ગયાં હતાં પશુ નવારે ધક્કાપ થયાં અને 'સર્વ' મનુષ્યો પોતપોતાનો ઇવ બચાવવાને ન્યા ન્યા નાસવા લાગ્યા સ્થારે આ યોસીને પોતાનો ઇવ બચાવવાનો પ્રબળ વિચાર થઈ આગ્યો અને દરતમ તેણે પચારીમાંથી કદી બીજા મનુષ્યોની પેડે નાસવા માડ્યું "

રા. પ્રભુશંકર નરસિંહરામ વ્યાસ કૃત "પ્રાણાયામ"

ગૃહ-ધર્મ.

મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓએ ટુંક વખતમાં કેળવણી
કેમ અને કેવી લેવી ?

કનામી નિખન્ધા.

૧.

લેખક: બ્રહ્મ સૌ. વિભાગી રોતસવાક—મુંબાઈ.

આપણા દેશમાં બાળા મૌદવર્ષની થાય સારથીજ સ્ત્રી ગણાય છે. નાગર, ક્ષત્રી, કાપર્ય અને બીજી ન્યાતની કેટલીક બાળાઓ શિવાયની સગભગ દરેક બાળાને મૌદિક વર્ષની ઉમ્મરે અભ્યાસ શોડી દેવો પડે છે કારણકે આ ઉમ્મરમાં ધર્મબુદ્ધિ તેમનું સન્ન થાય છે આમાંની ધર્મી બાળાઓએ તો નિશ્ચયનું મોડું જ નોડું હોતું નથી ક્રમત એમાંની મોડી બાળાઓએ જ માતૃભાવાનું પાલખી છે ધારણ સુધીનું શિક્ષણ મેળવ્યું હોય છે. આપી તેર મૌદિક વર્ષથી મોડી મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓને કેળવણી કેમ આપવી તે વિષે વિચાર કરવો હોય તો શિક્ષણ લેનારી સ્ત્રીઓના બે વિભાગ પાડવા પડે. એક વિભાગ ઉપર કલા મુજબ પાલ છે ધારણ બજેથી એટલે વાંચતાં લખતાં શીખેલી સ્ત્રીઓનો અને બીજો વિભાગ નિરક્ષર સ્ત્રીઓનો.

પણ આ બે વિભાગોની કેળવણીની મોજના કેવી રીતે કરવી તે ગમ્યાં પહેલાં, એકંદરે સ્ત્રીઓને શિક્ષણ કેવા પ્રકારનું આપવું જોઈએ તે નક્કી કરવું જરૂરનું છે તેમને અંગ્રેજીમાં ક્રમત વાતચિત કરતા શીખવવી છે કે તેમને ઉત્તમ રીતે કેળવી, શુદ્ધસારમાં દીપ્ત પડે બળકી રહે તેવી કરવી છે ? જાહે જોને વખત તેમ બીજી અનુકૂળતા હોય તે સ્ત્રીઓ અંગ્રેજી સાહિત્ય વાચવા સગળવા જેટલું અંગ્રેજી શીખે પણ દરેક સ્ત્રીને અંગ્રેજી બાધા જાણવાની અગત્ય નથી મોગી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓની કેળવણીની બાળનમાં તો આપણે ટુંકા વખતમાં ધર્મ શિક્ષણ આપવાનું છે તેથી અંગ્રેજી ફરજિયાત રીખવી “ રાત મોડીને વેળ ધણી ” એ કહેલી મુજબ વર્તવામાં કાયદો નથી મારા વિચાર મુજબ તો સ્ત્રીઓ પોતાની જાનને તેમ પોતાના સગાબંધાલને અત્યંત લીધે જોમોને વચ ધર્મ કુળી ન કરે, અત્યંતને પરિણામે ભવંર ચેપી રોગોમાં કસાઈ ન પડે અને પોતાના જાળકાને ઉત્તમ રીતે ઉછેરી લાયક સહેરીઓ બનાવી શકે તેવી કેળવણી આપવી જોઈએ.

કેળવણી આપવાનો એક દેશ સ્ત્રીઓને તેમનો શુદ્ધમંસાગ સુખી કરવાનો માર્ગ શીખવવા છે એ બરો, પણ કેળવણીનો એક બીજો ઉદ્દેશ વખત આવ્યે પોતાનું તેમ બીજાનું ગુજરાન કરી શકે એવા સાધનો તેમને આપવા એ છે મધ્યમ સ્થિતિની સ્ત્રીઓ કમાવા

નીકળતી નથી એ વાત ખરી છે, પણ આપણા દેશમાં તો ગરીબ વર્ગ જ મોટો છે અને તેમને જો થોડી કેળવણી આપી હોય તો તેઓ હાલ જેટલી મહેનત કરે છે તેટલી જ મહેનતના બદલામાં, કેળવણીની મદદથી વધારે દ્રવ્ય મેળવી શકે, વળી મધ્યમ સ્થિતિની સ્ત્રીઓને પણ કમાવાનાં સાધન જો આપ્યાં હોય તો તેઓ તેને ઉપયોગ કરવો ધારે ત્યારે કરી શકે.

જો કે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ નોકરી કરે એ દિલ્લપદ ગણાય છે, પણ ખીન ઉત્પત્તિના શિખરે ચઢેલા દેશોમાં તેમ ગણાતું નથી. તેમનું અતુકરણ કરી આપણી કેટલીક સ્ત્રીઓ નોકરી કરવાના હોયથી જ અભ્યાસ કરવો શરૂ કરે છે. આવી સ્ત્રીઓએ એટલે નોકરી કરવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓને તો સ્કૂલ તથા કોલેજોનો અભ્યાસ પુરો કરવો પડે છે. માટે આવી રીતે કેળવણી લઇ પોતાનું સુવિચારન ચલાવવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓની કેળવણીની આખતમાં આપણે પડીશું નહિ.

હવે ઉપર કહેલા સ્ત્રીઓના બે વિભાગને જો આપણે અગાનમાંથી ખઠાર કાઢવા હોય તો, તેમને, તેમનાં અતુકરણ વખતે, સહેલાઈથી, સરળતાથી ને કોઈ પણ જનનતા ફરજિયાતપણા શિવાય કેળવણી આપવા જુદીજ સંસ્થાઓ કાઢવાની જરૂર છે. એ તો દેખીતું જ છે કે હાલની છોકરીઓની નિશાળામાં તેમને જોઈતી કેળવણી આપી અશક્ય છે.

આથી સંસ્થાઓ લગે લગે સ્વધારી બેઠાં. તેમાં શીખવવા ઇન્ટ્યુએશન રાખવા અને સાયન્સ જેવા વિષયો સાથે તે વિષયોનું ખાસ શિશુલ લીધેલા ઇન્ટ્યુએશન રાખવા. અને સ્ત્રી સુધી પગાર વખત કામ કરનાર માણસો રોધવા. અને ગાડી ધારકું છે કે પેન્શન લીધેલા આશ્વરોમાંથી આ પ્રમાણે કામ કરનારા કેટલાએક મળી આવે. તેવા માણસોની ગેર માનનીમાં પગારદાર માણસો રાખતાં અને પગાર વિગેરે ખર્ચ સાથે ફૂડ ઉધરાવવાં બહુવાં આવતી સ્ત્રીઓ પાસે કોઈ પણ જાતની અશ્વ રાખવી નહિ. કારણકે શ્રી આપી શકે એવો આપણો દેશ તદ્વગર નથી ને કદાચ શ્રી બરી ચક્રવાની ચક્રિત હોય તો પણ જાહે થોડી જ સ્ત્રીઓ પૈકા આપી અભ્યાસ કરવાનું પસંદ કરશે.

બહુવાં આવવાનો વખત ૧ થી ૩ નો રાખવો. તે ન ફાવે તો ૧૫ થી ૩૦ રાખવો. સંવિવારની રજા ન આવતાં વાર તહેવારની રજા આપવી; કે જેથી વાર તહેવારોમાં તેઓ પોતાના ગૃહકાર્યમાં પુરતું ધ્યાન આપી શકે.

ઘરેક સ્ત્રીને વર્ત્યતાં લખતાં આવડે એટલે કેળવણી મળી એમ નથી. ઉત્તમ સાહિત્ય સમજ વાંચી શકે; તેમાંથી પોતાની જાહેરીમાં લેવી જોઈતી શિખામણુ લઇ પોતાનું જીવન સંધારે, તેમજ થોડું ઘણું સાયન્સ શીખી પોતાની તેમજ કુટુંબીઓની જાહેરીમાં અમૂલ્ય રહે તો જ કેળવણીના સુખ અને જરૂરી અર્થ મળી કહેવાય.

પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારાની ગાલીતી; તે જાના જાનેલાં છે તેનું જ્ઞાન; તે કેમ ફરે છે, દિવસ રાત્રીના તથા રજામાં ચતાં ફેરફાર ચલાનાં કારણો અને ગ્રહણ ચલાનાં કારણો સમજવાં જેટલું ખગોળશાસ્ત્ર; ખાળકોને હિસ્ટ્રી સંબંધી તથા પોતાનાં તેમ કુટુંબીઓનાં તન

નીરોગી કેમ રોખવા ? ચોંટાતી ખાવજીત કેમ કરવી તે એવી રોગનાં-બોમ યુતા કેમ અટકવું તે નજીવા નેટલું આરોગ્યદાયક; આપણો દેશ ક્યાં છે ? પૃથ્વી જેટલા બોમમાં બહેચા-ચેલી છે ? પર્વત, નદીને સમુદ્ર વિશે કોઈ યાન; અને સુખ્ય સભ્ય જેટલાં છે ? ક્યા દેશમાં કયો ધર્મ ચાલે છે વિશે નજીવા નેટલાં ઇતિહાસ બ્રૂગળ; ઉત્તમ રસોઇ કેવી રીતે બનાવવી, ધોષિક ખોરાક કયો ? ખોરા સાડ વાનીઓ બનાવવા કઈ મીઠા પસંદ કરવી તે તેમને પાચન ખોરાક કેવી રીતે કરી આપવો તે અણુવા નેટલું પાકયાત્મ; અણુક પદાર્થો એકઠા પડવાથી શેષ ખગાડ થશે અને અણુક શુદ્ધ કિલ્પના કરવા કઈ મીઠા એકઠી કરવી એ સમજી શકાય તેટલું રસાયન ચાત્ર; આટલા વિષયો દરેક ઊંચે શીખવાં જ જોઈએ. આ વિષયો એજીકેન્ડર્નના દેખાવોની અદ્યથી તેમ પ્રયોગો કરી બતાવ્યાથી નજીવી શીખાય છે. આ વિષયો બાપણો દ્વારા શીખવવા કારણકે તેમ કરવાથી ગોપડી દ્વારા શીખવવા કરતાં વખત વધુ બહુ ઓછો થાય છે.

ચોક્કસ ધણી શીખણક્રમ, અસ્તક્રમ, સંગીત અને ચિત્રકળાનું યાન આપવાની વસ્તુ જરૂર છે. શીખણ જોને આવડતું હોય તે સ્ત્રી, પોતે બાવનવા ઘાટ શીવીને ખેડેલી મનને આનંદ આપવા ઉપરાંત, પોતાના ઘરમાં પેસાનો વસ્તુ બચાવ કરી શકે છે

અન્યરમ્યાથી મીઠા ખરિદતી વખતે તથા શાક જાત આણતી વખતે જરૂર પડે તેટલું તેમજ વાજ, નેહાં તોટાં ગણનાં આવડે તેટલું ગણિત પણ દરેક ઊંચે નજીવું જોઈએ

ઉપર અપણે ઊંચેને શિક્ષણ કેવા પ્રકારનું આપવું તે કહ્યું; હવે તે શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું અને શિક્ષણક્રમ કેમ ગોઠવવો તે તપાસીએ

ઉપર કહેલા શીખવવાના બે કલાકને ત્રણ જાગમાં બહેચી નાંખવા અને દરરોજ ત્રણ વિષયનું શિક્ષણ આપવું આરા ધારવા પ્રમાણે શિક્ષણક્રમ નીચે આપેલા કોરા પ્રમાણે ગોઠવવો ઠીક પડશે.

જેટલા વિભાગ સાડ એટલે પાંચથી છ ધોરણ બહેચેલી સ્ત્રીઓ સાડ.

ક્રમ	વય ૧-૪૫ ખગોળચાત્ર	રસાયન ચાત્ર	અણુન. ચાત્ર.	ખગોળ ચાત્ર.	રસાયન ચાત્ર.	ગણિત ચાત્ર.	મંથિતા વિકતા.
૧-૪૫થી ૨-૩૦	આરોગ્યચાત્ર	અંગ્રેજી.	પાકયાત્ર.	અંગ્રેજી.	આરોગ્ય ચાત્ર.	ઇતિહાસ બ્રૂગળ.	અંગ્રેજી
૨-૩૦થી ૩.	સાહિત્ય.	દૈનિક, માંસિક પત્ર વિગેરે.	સાહિત્ય.	દૈનિક, માંસિક પત્ર વિગેરે.	ઇતિહાસ બ્રૂગળ.	ઉત્તમ નવલકથા.	દૈનિક, માંસિક પત્ર વિગેરે.

પ્રશ્ન નં. ૧૫ સાથે કોડો. બીજા વિભાગ સાર એટલે નિરક્ષર સ્ત્રીઓ સાથે.

ક્રમ. ૧ થી ૧-૪૫ ગણિત.	લેખન.	ગણિત.	લેખન.	વાચન.	વાચન.	સંગીત- દિક્ષા.
૧-૪૫ થી ૨-૩૦ આરોગ્યશાસ્ત્ર.	ગણિત.	પાઠશાસ્ત્ર.	ગણિત.	આરોગ્ય શાસ્ત્ર.	સહૃદયતા કૃતીદાસ.	ગણિત.
૨-૩૦ થી ૩. વાચન.	વાચન.	વાચન.	વાચન.	લેખન.	ભૂગોળ સહૃદયતા.	વાચન.

તેમને સાર બીજા નવ મહિનાનો કોડો.

ક્રમ. ૧ થી ૧-૪૫ વાચન.	ગણિત.	વાચન.	ગણિત.	વાચન.	ગણિત.	સંગીત- દિક્ષા.
૧-૪૫ થી ૨-૩૦ ખગોળશાસ્ત્ર.	વાચન.	ગણિત.	આરોગ્ય શાસ્ત્ર.	રસાયન શાસ્ત્ર.	કૃતીદાસ.	લેખન.
૨-૩૦ થી ૩ આરોગ્યશાસ્ત્ર.	દૈનિક, માસિક પત્ર વિગેરે.	લેખન.	દૈનિક, મા- સિક, પત્ર વિગેરે.	પાઠશાસ્ત્ર.	વાચન.	ભૂગોળ.

બીજા વિભાગ સાર ૪૪ વધુ નવ મહિનાનો કોડો.

ક્રમ. ૧ થી ૧-૪૫ ખગોળશાસ્ત્ર.	રસાયન- શાસ્ત્ર.	ગણિત.	ખગોળ શાસ્ત્ર.	આરોગ્ય શાસ્ત્ર.	રસાયન શાસ્ત્ર.	સંગીત- તપ્તિ દિક્ષા.
૧-૪૫ થી ૨-૩૦ આરોગ્ય શાસ્ત્ર.	વાચન.	વાચન.	લેખન.	ગણિત.	સહૃદય સાહિત્ય.	ભૂગોળ.
૨-૩૦ થી ૩. સહૃદય સાહિત્ય.	દૈનિક, મા- સિક પત્ર વિગેરે.	કૃતીદાસ.	દૈનિક મા- સિક પત્ર વિગેરે.	સહૃદય સાહિત્ય.	ગણિત.	દૈનિક, માસિક પત્ર વિગેરે.

ઉપર આપેલા પ્રશ્નના વિભાગના શિક્ષણક્રમમાં અગ્રિય સાર વખત નિમેશિ. ઉ. અગ્રિય શિક્ષણ હાલ નિલાખમાં અપાય છે તેમ ન આપતાં પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ એટલે "અધર-કટ મેથડ" દ્વારા અપાય તે શાસ્ત્ર વખતમાં અગ્રિય ઉપર ચોટીયું ગાન મળે અને આટલું ગાન થોડે દરબરે તેમને ઉપયોગી થઈ પડે. પણ અગ્રિય શીખવું થા ન શીખવું તે દરેકની મરજીપર રહેલું જોઈએ. અને જો તેમને અગ્રિય શીખવાની ઇચ્છા ન હોય તેમને, તેને બદલે અગ્રિય શીખવા નિમેશા વખતમાં બીજા વિષયોનું ગાન આપવું.

પ્રશ્નના વિભાગને તેમને સાર ઉપર આપેલા શાસ્ત્ર પ્રમાણે ૪ પુરા દોઢવર્ષ સુધી શિક્ષણ અપાય તે ઠીક. વાચનગાના હાથ તેમજ બીજા રીત પ્રમાણે આ - વિભાગની સ્ત્રીઓને

નિરાળમાં જ શિક્ષણ ક્રમમાં નાખેલા જુદા જુદા વિષયોનું થોડું ઘણું જ્ઞાન મળેલું હોવાથી તેઓ અંગ્રેજી, સિવાયનો અભ્યાસક્રમ સહેલાઈથી શેઠ વર્ષમાં પૂરા કરી શકે.

ખીલ વિભાગની ઓફિસોને, વાંચતાં લખતાં ન આવડતું હોવાથી બ્લેડી વર્ષમાં ઉપર કહેલા કોઠા પ્રમાણે જુદા જુદા વિષયો શીખવવા કાંઈક મુશ્કેલ થઈ પડે ખરા; પણ બે પહેલા બાર મહિનામાં યોગ્ય રીતે શીખવાય તો તેઓ સાધારણ વાંચતાં લખતાં તો તે વખતમાં શીખી નાય, અને ત્યાર બાદ ખીલ વિષયો શીખવવા ઘણા સુગમ થઈ પડે. ઉપર આપેલા અઢીવર્ષ સારું નિર્ણેશ શિક્ષણક્રમ તો પૂરા કરાવવો જ અને બે સમયકે હોય તો પહેલા વિભાગ સારું નિર્ણેશ કોઠા સુગમ એક વર્ષ વધુ અભ્યાસ કરાવવો.

વાંચતાં લખતાં શીખવાની ખીલ વિભાગને જરૂર છે, કારણકે પહેલા વિભાગે તે શિક્ષણ લીધેલું હોય છે. મુળાશરના નકશા, કક્કાનાં પાનાં તથા ચિત્ર પોથીઓની મદદથી બે અક્ષર જોળખનાં શીખવે તો બસદીથી શીખાવ. ત્યારપછી બાળપોથી, વચ્ચાવરી, આ બાળપોથી પુરી થયા પછી વધુમેાધ, સદ્ગુણી સુચીલા, યુનીસિકા, સતીમંડળ, ને નણુંદ કે બહેન, કે વિદ્યારથી વાડી જેવી ચોપડીઓ તથા કન્યા વાચનમાળામાંના ખાખસા પાંકો, વાંચત તરિક્કે વચાવવા. જેથી વાચન સાથે આવડુમાવડું જ્ઞાન પણ મળે સારી અને સદ્-મેાધ આપતી નવલકથા વાંચન સારૂ પસંદ કરવામાં આવે તો કાંઈ ખોટું નહિ.

સાધનસના બધા વિષયો ઉપર કલા સુગમ પ્રયોગો કરી ખતાવી તથા મેટ્રિકલેન્ટર્મના રેખાવો ખતાવી શીખવવા. સાધનસના કેટલાક વિષયો બંને વિભાગને બેડે શીખવી શકાય; અને આથી એક માસ્તર બંને વિભાગને સાથે શીખવે તો ખર્ચમાં પણ બચાવ યાય. જે સાધનસના વિષયોમાં વાચન યા મહિનની જરૂર પડતી હોય તે વિષયો જુદાજ શીખવવા; કે જેથી પહેલા વિભાગની ઓફિસો વખત નક્કો શુભાવવો પડે મદિ.

મંગીત, ચિત્રકળા, શિવજી, ભરત વિગેરેમાંથી દરેક પોતાને શક્તી આવતી કળા પસંદ કરે એમ રાખવું. પણ શિવજી શીખવા સર્વેને ઉત્તેજવા ખરાં.

આ સંસ્થાઓમાં એક ઉત્તમ દૈનિક ખાતવાડિક ને એકાઠે બે ખાસિક મંગાવવાં અને પંત્રનાંચનના વખતમાં એક હુન્દિયાર માણસે તેમાં આવતી નોંધ ડુકામાં કહી સંખતવવી. વળી બોલવા લાયક કક્કાઓ પર વિવેચન કરવું; તેમાં આવતા બાણીતાં અને આગેવાન એકીકીડું, તેમજ ખાસ એકાઠા ખેરવું. હુંડાઈનાં તેમજ દેશી ખતાવણું, અને દેશી આલતી દીલવાલોથી તેમને આહીતગાર કરવં.

ઈતિહાસ બ્રૂજોળ બે રીતે શીખવાય. એક તો કલાસ આલતી હોય તેમાં ચોપડીઓ-કારા વાંચવાથી ને નકશાઓ ખતાવ્યાથી ને ખીનું મેદિયા પ્રાચીન ને અર્વાચીન દર્શીતો કહેવાથી. શહેરમાં બાણવા લાયક ને જેવા લાયક સ્થળોએ તેમને કરવા લઈ જઈ પુરાણા મકાનો તેમને ખતાવ્યાથી કાંઈક ઇતિહાસનું જ્ઞાન અપાય છે. અને આ રીતે સીધી સ્ફેલી છે. શહેરની બ્રૂજોળ તથા ઇતિહાસ તો આજ રીતે શીખવવાં.

બાર તહેવારે ઓફિસોને સાંજના વાણુ કર્યા પછી બોલાવવી ને તેમની પાસે ગરબા ગવણવવા આ ગરબા જુના તેમજ નવા ઉત્તમ કવિઓના રચેલા હોવા બોધવે. મેળામેળી તેમને તાલ તથા સુર મેળવવા એકાઠે મંગીત શીખેલા ઓ કે પુરપતી મદદ આપવી, વળી તેમના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવા તેમને ઉત્તેજવાં.

ગણિત શીખવવા જરૂર પડતાં સાધનો મંગાવી રાખવાં. અને બને તેટલી સરળતાથી તેમને શીખવવું. બીજા વિભાગની સ્ત્રીઓને યરબાતનું ગણિત તો કચુકા, લખોટા અને એવીજ બીજી મીઠોની મદદવડે બેસું શીખવાય.

આ સ્ત્રીઓની પરીક્ષા ન હોતાં થોડા થોડા વખતને અંતરે તેમની પાસે નિર્બંધે લખાવવા, પ્રયોગો કરાવવા અને કુદ વિવેચન કરાવવાં. આમાં હુશીઆર જણાતી સ્ત્રીઓને કળામ આપવાં.

ધારો કે સંસ્થાઓ રથપાઇ, ખાસ્તરો રખાયા અને કેળવણી આપવાની દરેક સગવડો યથા; પણ કેળવણી લેનારજ ન મળે તો આ બધી માયાકુટ કથોનો ઉપયોગ શો? માટે દરેક કેળવણેલી સ્ત્રીએ પોતાની અજ્ઞાન બેન, ભાભી તથા દીકરીઓને આ સંસ્થાઓમાં મોકલવી. અને દરેક પુરૂષે પોતાની પત્ની, બહેન, બાબી, પુત્રી અથવા પુત્રવધુઓને આવી સંસ્થાનો લાભ લેવડાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. કુટુંબની વડીલ સ્ત્રીઓને પણ તેમને મોકલવા ઉત્તેજવી.

પણીએ મારી હોંસીલી બેનો છે કે જોમને ઉત્તેજનની જગએ જરૂર નથી. પણ તે કિંવા પોતાના કુટુંબની વડીલ સ્ત્રીઓના અગર તો રીયાસતના ખાર નીચે એવી તો દબાઈ ગયેલી છે કે તેમનાંથી આવી સંસ્થાઓમાં શિક્ષણ લેવા તો શું પણ કુરસદને વખતે ધર-મણિ ચોપડી લઈ બેસાતું નથી.

આપણી સ્ત્રીઓને મનની કેળવણીની જોટલી જરૂર છે તેટલીજ તનની કેળવણીની પણ જરૂર છે એક સ્ત્રી ઉત્તમ રીતે કેળવાયેલી હોય પણ જો તે હમેશાં માંદી રહેતી હોય તો તે પોતાના કુટુંબને શી રીતે સુખી કરી શકે? અને કેવી રીતે પોતાનાં બાળકોને ઉત્તમ રીતે ઉછેરી શકે? કેળવણી લેવાનો ઉદ્દેશ પોતે તથા પોતાના કુટુંબીઓએ સુખી થવાનો છે અને માંદું માણસ આ ઉદ્દેશ કેમ પાર પાડી શકશે? દરેક સ્ત્રીએ પોતાનું ચરીર સાફ રાખવા કસરત ખુબ કરવી કસરત કરવાથી ચરીરમાં જીજ્ઞાસી રહે છે. હાલ ધરકામ કરવામાં ખોટી ચરમ મનાય છે. જુનું ગણ્ય છે ને નવું આગ્યું નથી. ધર કામની જુદી જુદી જુની કસરતો ગઈ છે અને આપણે નવી ટળતી કચી કસરત કરતાં નથી. માટે દરેક સ્ત્રીએ ધર કામ કરી યા બીજું કોઈ પણ રીતે ચરીરને પુરતી કસરત આપવા લક્ષ આપવું. વળી ઉપર કહેલી સંસ્થાઓમાં પણ આ બાબત સ્ત્રીઓના હૃદય પર દસ્તાવજ પ્રયત્ન કરવો.

તન નિરોગી હશે તો જ મનની કેળવણી અપારો. માટે ચરીર કેળવી સુધારવામાં જરાએ ક્યાંય રાખવી નહિ.

ઓ વડીલ સ્ત્રીઓ! તમારા ધરમા જો-સુખતાતિ પ્રસરાવરી હોય, તો નમારી દીકરી-ઓને, પુત્ર વધુઓને ઉત્તમ રીતે કેળવો. કેળવણી એજ સુખ મેળવવાનું સાધન છે. પરા-ણી આગતા સ્વાગતા કરવાનું આપણી હિંદુ સ્ત્રીઓ સારી રીતે જાણે છે અને સુખતાતિ રૂપી પરાણી દક્ષ શાનરૂપી આગતાસ્વાગતાજ મળે છે. માટે જો આપણી સ્ત્રીઓને શાન આપશો તો એ મેસુલ પરાણી મોતરાંની વાટ પણ જોવા વગર આપણા ધરમાં આવી વસશે.

“કેળવો ને મેળવો.”

૨.

લેખક: બ્રહ્મન શ્રી જ્યોતી મનુષ્ય મહેતા, વડોદરા.

પત્ની એ સુખનું મધ્યબિંદુ છે. સંસાર સુખ પ્રાપ્ત કરવાના સાધનોમાં સૌથી પહેલું અને અગત્યનું સાધન શ્રી છે. સંસારના દરેક સુખો સ્ત્રી પર આધાર રાખે છે. શાસ્ત્રમાં શ્રી ને પુરુષની અર્ધાંગના કહી છે. ગાદીના બે પાયામાં એક પૈડું ભાંગેલું હોય તે વખતે ગાદી જટલી નિરપયોગી છે તેમ પ્રભાણે સદ્ગુણી શ્રી વગરના સંસાર નિરપયોગી છે.

ધર્મને યાનરૂપી બરીયા પુરુષ અને શ્રીને એક સરખી જ આપેલી છે. પુરુષ કેળવણીથી તેનું જ્ઞાન વધારે છે, શ્રી કેળવણીના અભાવે તેના યાનરૂપી ધરતો કરે છે.

અજ્ઞાન અને અભણ માણસ ઉપર યાની અને વિદ્યાન એક જાતની સત્તા ચલાવે છે. શાસ્ત્રમાં ધન નહીં, પણ વિદ્યા જ પૂજ્ય છે, અને ત્રિધાવગરનું માણસ પણ સત્માન છે.

શુદ્ધિસંસાર મધ્યાવસ્થા એ એક ન્હાનકડું રાજ્ય ત્રધાવવા બરાબર જ છે તે શાસ્ત્રમાં શ્રીની પદવી મત્રી તરફિની છે શ્રીને આ ઉચ્ચ સ્થાનો કેટલો હક્ક છે? તથા તે મેળવવાને તે શ્રી શીતે શાયક થઈ શકે? તથા કયા કયા પ્રકારની કેળવણીથી શુદ્ધિશીલુ માનવાણુ પણ મેળવી પોતાના શુદ્ધિયાત્રમમાં માન નહીં, પણ એ કોઈ ત્હના સંબંધમાં આવે ત્હના ઉપર શ્રેષ્ઠ કેળવણીથી સત્તા ચલાવી શકે?

ખરી કેળવણી કંઈ નિશાળમાંથી ઉઠી ગયા કે પુરી થતી નથી ઉમગ્યો પહેલેથી જ તે મેળવવા તરફ મંડ્યા રહીયુ તો કેળવણી તો આખી જીવન દીગી પ્હેલ્યે જ ચાલ્યું લેખન એ જ્ઞાન મેળવવાના સાધન છે, પણ તેટલાથી જ પૂર્ણજ્ઞાન સંપાદન થઈ શકે એમ નથી.

“શ્રી કેળવણી” આ વિષય આજકાલ યજ્ઞો ચચાય છે આપણામાંના મણા શ્રી કેળવણીથી શાયદ ચાય છે એમ કહ્યું કરે છે.

શ્રીનું માનસિક જળ વધારવાને તથા ત્હના મનની યક્તિ વધારવા સાર પ્રથમ ત્હની શારીરિક તન્દુરસ્તી વધારવાના ઉપાયો સેવાની જરૂર છે. આપણામાં કહેવત છે કે “પહેલું સુખ તે જાતે ન્યાં, બીજું સુખ ઘેર દીકરા, ત્રીજું સુખ કૃપવતી નાર, ચોથું સુખ દોહીને જર” શરીર સુખ એ અનેક સુખોમાં પહેલું સુખ છે કુટુંબ દરેક વાતે સુખી દરો અને શરીરે આરોગ્ય નહીં હોય તો સર્વ સુખ નષ્ટમાંજ. શ્રીજ્ઞાને પ્હેલાંના વખતમાં પોતાના ઘરકામમાં ચાકર નોકરની મદદ જરૂર નહોતી જણાતી તેથી એ બધું કામ કરવાથી ત્હમના શરીરને સારી કસરત મળતી તેમજ દેવર્ચન તથા તજાવ કેવા ઉપર પાણી ભરવા જતાં, ખુલ્લી હવા મળતી આથી ત્હમનાં શરીર તન્દુરસ્ત, અને મન પ્રસૂત્ય રહેતાં. હાલના વખતમાં આવો ઉપયોગી તથા તન્દુરસ્તી વધારવાનો સુલભ માર્ગ સેવામાં શ્રીજ્ઞા દીધુપદ જાને છે આથી જ હાલના જમાનાની શ્રીજ્ઞા દુર્બલ તથા ઉત્સાહ રહીવ હોય છે. ત્યારે તેમને સેવના પંજમાંથી બચાવવા અને ત્હમની આરોગ્યના વધારવા સાર તેમને પોતાના નવ

રાત્રીનો ઘોરોક વખત, ખુદી સ્વચ્છ દવામાં તથા કંઈક અંશ બળનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે જોઈએ.

તન્દુરસ્તી તથા શારીરિક ખુબસુરતી પૂરું બનાવવા મનની છુટ વીના એકલી શારીરિક છુટ આપવી નકામી છે. અને મનનો સંતોષ તથા સુખ ન મળે તો તેની તન્દુરસ્તી તથા ખુબસુરતી વધારવા તરફ પ્રયત્ન કરવો નિષ્ફળ છે. એક સ્વચ્છ શાણી સ્ત્રીના માર્ગમાં એવું એક પંથુ દબાણ કે દબ ન મૂકવો જોઈએ કે જે એના મોં ઉપર ચિંતા પાથરી, તેની નિર્દોષ આંદો આંખોમાં ડોળ દરી લે. સ્ત્રીને આંદો હશે તો જ ધરમાં લક્ષ્મી વાસ કરશે. સ્ત્રીની ખરી ખુબસુરતી તરફે જાતકાળમાં સદગુણી ઉપયોગી છાંદ્મી ગાળી છે તે સાબીત કરતી જે ગંભીર શાન્તિ યુગ ઉપર પધરાઈ રહેલી છે તેમાં જ છે.

આમ તેના શરીર બળને ખીલવ્યા પછી તેને ચોખ્ખું તેને માનસિક કેળવણી આપવી.

સ્ત્રી કેળવણીનું મહત્ત્વ હવે બધાં સમજવા લાગ્યા છે. અને કેટલાકે કન્યાશાળાઓ તથા મહોદી ઉચ્ચરતી સ્ત્રીઓને મોટે પથુ નિરાણે સ્થપાઈ છે. આ શાળાઓથી પણ કાવ્યા થયા છે. અને એમાં ખીલ જાન સાથે ગૃહસ્થિત્રીનું ચોક્કસ જ્ઞાન હવે વિખવવામાં આવે છે. પણ દબ એવી એક મંદિયા નથી કે જ્યાં સ્ત્રીઓ પોતાનું ઘર ચલાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવું, વ્યવહારિક, ધાર્મિક અને સામાન્ય વિજ્ઞાણ ટુંક મુદતમાં મેળવી શકે.

કેલેન્ડરમાં ગયાં કે યુનિવર્સિટીની પરીક્ષા પાસ થયાથી કંઈ આ જ્ઞાન મળતું નથી.

એક સ્ત્રી, અકબર, ઇલીઝાબેથ કે જોરજોગના ઇર્ષાત મહોડે ખોલી જાય પણ તેના દાંડા કેટલું જીવ્યા તથા તેમણે કેવી છાંદ્મી ગાળી તેની ખબર ન હોય. કાન્સ ક્યાં છે; સોંધ ક્યાંથી નીકળી; લીવરપુલમાં શું પેલા થાય છે. વિગેરે જુઓળની વાત જીવંત હશે પણ ધરના યાળી વાડો ક્યાં મુકવો, ઘર શુશોભિત થી રીતે રાખવું એ ખબર નહીં. જ્ઞાન અને ત્રિશક્તિના હિસાબ જડપથી કરી ચકરો પણ રોજ જરૂરના વ્યવહારિક દુધ, ઘી, લાંછુના હિસાબ કરનાં કલાકો લાગે. અધિક રંગમાં અધિક રંગ મળ્યાથી ચોક્કસ રંગ બનશે એમ ખાતરીથી કહેશે, પણ ખીચડીમાં ચીકું કે દળધર કેટલાં નાખવા તેની ભાંતિ આમ થવાનું કાર / ગૃહસ્થિત્રીનો અભાવ છે. સારાં પર્વિત સ્ત્રી તથા મહારાજાનાં ઇર્ષાતનાં તથા ધાર્મિક પ્રસંગોના વાંચન સાથે રાધવું, શીવવું, ધરમાં કેરકસરથી સારી વ્યવસ્થા, રાખવી, ગૃહકામમાં સુધકના, બાળકોને સ્વચ્છ રાખવાં, કપડાં લતાં ચોખ્ખાં રાખવાં, નિયમસર ટાપડીપથી વસ્ત્રોમાં મૂકવી, ઇત્યાદી વ્યવહારિક જ્ઞાન સાથે લખવા વાંચવાના જ્ઞાનવાળા સ્ત્રી પતિને સંસારમાં વધારે સુખ આપશે સ્ત્રીમાં ખીજ પણ કેટલીક બાળતોનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. બાળકોને ક્યાં રીતે ઉછેરવાં, તેમની તન્દુરસ્તી કેવી રીતે સાચવવી, નહાવણમાં તેમને કયે મોર્ચે દેવાં, વિગેરે બાળતોનું જ્ઞાન ફરક સ્ત્રીએ મેળવવું જરૂર છે. એક સામાજિક કથામાં લખ્યું છે કે “ જાજે” વખત સાદો પણ મિષ્ટ અને સ્વચ્છ સ્વર્ણપાક, બાળકોની સારી સંભાળ, મહેમાનોનો ચોખ્ખો આદરસત્કાર, ગરીબ સ્થિતિમાં કરકસરથી ખર્ચ, પોરોશીની/સારી સ્વચ્છિ અને વેશવ જોઈ તે પ્રમાણે પોતાને પણ જોઈએ એવી ઇચ્છાનો અભાવ, ઇત્યાદી ગુણોથી મહારી સ્ત્રી તરફ મહારો પ્રેમ દિવસે

દિવસે વધતો હતો. મહારી ઓની સુપ્રસન્નમુદ્રા, તેનું શુદ્ધમાં પૂર્ણ ચિત્ત, અને સમજનપદ્ધતિ મહાગં સંસાર સુખનાં, મુખ્ય સાધન છે એવી મહારી પક્ષી સમજતી છે. આમ પુરૂષને દરેક કામમાં મદદગાર થવા સારૂ ત્યાં એક મિત્ર તરિકેતી ઉમદા ગરબ સારવા સારૂ દરેક ઓએ વ્યવહારિક કેળવણી સેવાની ખાસ જરૂર છે.

ખીનનાં શિક્ષણ સાથે ધર્મશિક્ષણ સેવા પણ આવશ્યકના છે. દિલ્હીનીની વાત છે કે હજી કેળવણી ઓઓ પણ ધર્મશિક્ષણ મેળવવાની ઈચ્છા બતાવતી નથી. કેટલાંક એવી દલીલો આપીને મૂકશે કે આપણી ઓઓ રોજ તુલસી પુજા કરે છે, વત તથા અપવાસ કરે છે, દેવદર્શને જાય છે. આનાથી ખીનનું ધર્મશિક્ષણ કયું? આજ ધર્મનું તત્ત્વ છે? આ સર્વે તો ગાદીયો પ્રવાહ છે. અધર્મદા છે. પણ એટલી સંતોષની વાત છે કે મને અપવા કમને પણ થતી ક્રિયાનાં યોગે આપણી ઓઓપર ધર્મશિક્ષણ જલદી અસર કરી શકે છે. ધર્મ એ સ્વર્ગનો દરવાજો છે. ધર્મોત્તરિ વિના દેશોત્તરિ થી અશક્ય છે. આપણે ધાર્મિક ઉપદેશક નહીં ધર્મને તો આપણે પણ આપણું નિત્ય કર્તવ્ય-કર્મ શું છે? કુટુંબ અને પોતાનું પાલન પોષણ ક્યાંની સાથે, આપણી અન્ય કરને છી છે તે જાણવાની ખાસ જરૂર છે. સંસારમાં આપણું જે જે કર્તવ્ય તે આપણો ધર્મ છે. કાષ્ટને મદદ કરવી એ પણ ધર્મ છે. કરને અત્યંત પવિત્ર માની તે પાળવા આપણો અંતરાત્મા આપણને કહેવે છે. એક નિદાથી આપણી કરન બદા કરવી એજ ખરી કર્તવ્ય નિદા છે. કષ્ટભક્ષિત કરવી એ આપણી પહેલી કરન છે શમાનુજ હોય કે ચિવાનુજ હશે, આર્પિતમાનના કે પ્રાર્થના સમાજના, પણ તેઓ દરેક કસ્ટ હરશે કે આપણો રક્ષક સર્વ સત્તાધિષ્ઠ એકજ કષ્ટર છે. શુદ્ધ અંતઃકરણને સાચાભાવે કષ્ટરની ભક્તિ કરી, સર્વ પ્રાર્થના માત્રપર પ્રેમ રાખવો એ ખરો ધર્મ છે ઓને ધર્મ શિક્ષણ આપી ધાર્મિક કરીએ તો તે દાનત કુરુબાવની યજ્ઞ. ધરમાં સર્વને સુખ તથા સંતોષ આપી ઘર સંસાર ચલાવશે. વાંચન અને પ્રતિકાસ મમ-જાવવા સારૂ તેમના હોયમા ભગવત ગિતા, રામાયણ, મહાભારત તથા સાધુ સ્ત્રી પુરૂષોનાં અસ્ત્રો આપવાથી તેમના વાંચન લેખનનાં જ્ઞાનની સાથે ધાર્મિક જ્ઞાનનો પણ વધારો થશે.

આ પ્રમાણે ધાર્મિક કેળવણી તેમના વિચારો ખીલવે છે અને સન્માર્ગે દોરે છે.

આ જન્મે જાતની કેળવણીની સાથે સામાન્ય કેળવણીનું પણ કંઈક જ્ઞાન આપવું અમત્યનું છે. શુદ્ધવ્યવસ્થા, અકસ્માત અને તાત્કાલીક ઉપાય (first aid), તથા થોડુંક વૈદક શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવું તો જલ્દ ઉપયોગી થઈ પડે કુટુંબમાં તથા આઠોડીપડોડીમાં જરૂરને વખતે જને દવાદારની થોડી માહિતિ હોય તો તે કેટલું મદદગાર થઈ શકે છે. રહેજ તાવ આવવો, માથું અથવા પેટમાં દુ:ખવું, સાધારણ ઇજા, થવી સંધ્યા બાજડોનાં સાધારણ દરદો મઠાડનાં વિગેરેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈ જોતાં બેસતા દવાખાનામાં જવાનો વખત ન આવે.

આ સિવાય વખતની સવડ હોય તો બીજી જાતનો દુન્ય વિષયવાદી પણ ફાયદો યાય છે. મનને આનંદ આપવા જાણ કે ચિત્તકળા વિગેરેનું થોડુંક જ્ઞાન, મન્યું હોય તો સારૂ આપણે દરેક વિષય વિશે થોડુંક મજા જાણતાં હોઈએ તો વાતચિતમાં મહામા માણસને આપણી વાતમાં રસ પડે અને આપણો સહેવાસ લેને આનંદવાદી યાય.

પરંતુ દિવસિરીની વાત તો એ છે કે કુલ સમયમાં મોટી વયની સ્ત્રીઓને આ જાતનું શિક્ષણ મળી શકે એવી સંસ્થા ઘણી થોડી છે અને તે પણ તબીબી ખોટ પુરી પાડે, એવીતો નહિ. જ્યાં એક એવી આદર્શ સંસ્થા દરેક શહેરમાં હોવી જોઈએ કે જ્યાં સ્ત્રીઓ વ્યાવસાયિક, ધાર્મિક વિગેરેને લગતું શિક્ષણ મેળવી શકે. ઉત્તમ શુદ્ધ ગુજરાતી પુસ્તકો ત્યાંથી વાંચવા મળી શકે, અને વાંચીને સમજાતાં રીખે.

પ્રતિ આઠવાડીએ ધાર્મિક વ્યાખ્યાનોથી એમનું ધર્મજીવન વધારે તેજ યથા અથા બદા દર વાપ તેમ કરવું. આલતા પ્રસંગોપર રસ લાઇ શકે એવું જ્ઞાન આપવું, સિવજી, ભરત તથા ચિત્ર વિગેરે પણ શીખવવા અને કોઇ કોઇ દિવસ જેને ઇતિહાસમાં “Domestic Economy” (ગૃહવ્યવસ્થા) તથા ‘First Aid’ (આકસ્માત અને તાત્કાલિક ઉપાય) નર્સીંગ, તથા ગૃહઆરોગ્યતા કહે છે તેના ઉપર પણ આપણો આપવાની જરૂર છે. વર્ષમાં એકાદ વખત દરેક સ્ત્રીના ધરની તપાસ લેવી જોઈએ, અને જો સ્ત્રી પોતાનું ઘર વધારે સુખ્ય રાખે તથા આજકાલે સ્વચ્છ રાખે તથા બીજી પણ ગૃહવ્યવસ્થા સારી રાખે તેને ઉત્તેજન આપવા ખાતર ધનંતામ આપવા.

ઉપર કહ્યું તે બધું શીખવાને કદાચ બહુ વખત ન લાગે અને જો સંસ્થા સારી હોય તો ઘણાજ દૂર વખતમાં શિક્ષણનો લાભ લઈ શકાય.

૩.

લેખક: બહેન શ્રી પદ્માવતી ચીમનલાલ.—અમદાવાદ.

येषां न विद्या न तपोनयानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः
ते मृत्युलोकं मुषिमारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ (ભવશુતી.)

“જેમ વસ્તી વિનાનું ઘર અને પ્રાણુ વિનાનું શરીર નકામું છે; તેમ જ્ઞાનહીન માણસનું જીવન પણ નકામું છે.”
(શ્રી જ્ઞાનદેવ.)

સામાજિક સુધારણાના દરેક પ્રયત્નમાં આ સીકેજવણીનો પ્રશ્ન અતી અગત્યનો ભાગ લે છે અને રાષ્ટ્રની ઉત્થતિનું મૂળ પણ આ પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નનેજ લઈને યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, ફ્રાન્સ, જર્મની વિગેરે દેશો આપણું દેશની આધુનિક સ્થિતિ જોતાં ઘણાં આશ્ચર્ય ગણેલાં અને ઉત્થતિની ટોચે પહોંચેલાં લાગે છે. અને તેની અપેક્ષાએ આપણો દેશ તો ઘણી જ અધમ સ્થિતિ ઉપર આવી શહેલાં જણાય છે. આનું કારણ આપણી આ પ્રકરમાં હજી ઘણી સિધ્ધિતા છે એમ વિદ્વાનોની ખાત્રી યથા ગઈ છે, જેથી આવા ધનામી નિર્બંધો તથા જુદી જુદી પરીક્ષા વિગેરેની દરીદ્રામહારા કોઈક નમૂના કરવા માંડી છે.

આ જાગૃતી-પ્રેરણા-દરિદ્રામહારા; ઘણી વિદ્વાન બહેનોની કલમ કામ કરતી હશે તેમાં હું પણ મહારા અલ્પ પ્રયાસ આદરું. જેમાં મુગાને વાણી જાણનાર દવાણુ પરમાત્માની સહાયતા હો !

એક સમય એવો હતો કે ત્યારે ભારત વર્ષ પૂર્ણ ઝાહોઝહાલી ભોમવતું હતું. અને
 હિન્દુઓના સર્વ દેવો કરતાં કિચ્છપદે હતું. તે વખતે સિંચોને
 પ્રથમ વિભાગ. વિષય સંપૂર્ણ માનસિક સ્વતંત્રતા આપવામાં આવતી હતી. તેમના
 પ્રારંભ-પ્રાચીન સમય જીવનને, સ્વભાવને અને શક્તિને અનુરૂપ શિક્ષણ આપી, તેમને
 અને તે કાળની સિંચો. મહાન પાત્રવવામાં આવતાં હતાં તે વખતના પુરોનોનાં હૃદયો
 મોટે ભાગે આટલાં બધાં સંકુચીત નહિ હોય એમ લાગે છે.

ને કે કોઈક કોઈક સ્થળે અપવાદરૂપે ન ક્ષીણ્યતીત્યમદેતિ ॥ તથા વિષ્ણુસો નૈષ
 કર્તવ્યં શ્રીયુ મ્મહાત્માદિ ઉક્તેષુ છે છતાં પણ ચત્ર નાર્યસ્તુ પુણ્યન્તે રમન્તે તદ્વદે-
 વતાઃ ॥ એ સંતો પણ તેજ કાળના પુરોનોનાં લખેલાં છે.

ગામી અને મૈત્રેયી જેવી સિંચોને પાત્રવદ્વપ જેવા રૂપિની સાથે સર્વ સાંસારિકઃ
 સુખોને તુચ્છ ગણી બ્રહ્મવિદ્યાની આલોચના કરતી એક આપણને વેદ કાળની સિંચોને
 માટે ભક્તિ ઉપદ્રવ યાચ છે. અનેક સત્ત્વોના અને જ્ઞાનના ભંડારરૂપ સંસ્કૃત શાપાની આદ્ય
 દૈત્યાદિક દેવી સરસ્વતીની આજ સકલ હિન્દુઓ ઉપાસના કરે છે. પ્રાચીન સિંચો ધર્મશા-
 સતા અને કૃત્ય આદિઓ પ્રસિદ્ધ છે એટલું જ નહિ પણ તેમાંની ઘણી રમણીઓ ઉત્તમ
 જ્ઞાનને માટે યથ વધારી ગઈ છે. ધર્મતત્ત્વ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કલા કૌશલ્ય, આદિમાં પ્રાચીન
 ભારત ગહિલાઓએ ધણે જામ લીધો છે. વિધવાય, વાહ, સખતા, પોષા, અદિતિ, યમી,
 શેખર્યા વિગેરે દેવીઓએ વેદના સુતો રચ્યા છે એવું કહેવાય છે. જે મતને આધાર લઈ
 ત્રિમૂર્તિ ઇશ્વરવામીએ વિષ્ણુઆપી બૌદ્ધ ધર્મના પ્રાસખાંથી બ્રહ્મણોના ઉદ્ધાર કર્યો તે અદ્વૈત-
 મત, તો ધણાં સમય પૂર્વે વાહુદેવીએ વેદમાં જણાવી દીધો છે. વળી, મધ્ય સમયમાં એજ
 ઇશ્વરવામીની સાથે વાહમાં ઉતરનાર મહામિત્રની પત્ની ભારતી દેવીએ, અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર
 ઉપર મહાન ઉપકાર કરનાર બ્રહ્મણની વિધવા કન્યા લીલાવતીએ તે કાળની સિંચોનું
 મહત્ત્વ અને ગૌરવ વધારી આપ્યું છે. વેદકાળથી માંડીને તે મહાભારત પછી કેટલાક સમય
 સુધી સિંચોએ જીદી જીદી દિશાઓમાં પેલાની બુદ્ધિનો વિકાસ કરી, સીધી કે આડકતરી
 રીતે સંભાળને મહાન લાભ કરી આપી છોડી જમર કરી છે.

પણ ક્ષત્રની અકલિત ગતિથી આ બધી સિંચોની સ્વતંત્રતા અને બુદ્ધિનો વિકાસ
 ધીમે ધીમે હોય ધણે. કાળગચ્છની ઉન્નત ગાણ પાસાત્ય મુલકે
 આધુનિક સમય. સિંચો- તરફ દરી અવનત ગાણ આપણે બાગે રહી. કૃષ્ણવતાર
 ની સ્થિતિ અને કેળવણી પછી ધીમે ધીમે ક્ષત્રીઓ રાજ્ય ચલાવવાને અનધિકારી નિવડ્યા.
 મુસલમાની રાજ્ય સ્થાપન થયું. તેમના પ્રાસખી શીલરક્ષણ
 સાર સિંચોને એધાડી સખવામાં આવી. વિધવાઓને સતી ધવાની ફરજ ધઈ અને માયેથી
 શુભો ઝાહો કરવા કન્યાઓને નાની ઉમ્મરમાં પરણવવામાં આવી, આપી તેમનાં ખીલ-
 વાનાં-વિકાસ પામવાનાં સાધનો બંધ થયાં, અજ્ઞાનતા વધી. અમુક કારણને લાખને જે કાર્ક
 કરવામાં આવે તેને આર્ષાવર્તનો જનસમુદાય અગ્રણ્યરૂપ બની રહીમાં દાખલ કરવા લાગ્યો.
 લાજ, પાળસમ, બેઠમ, કન્યાવિકલ, એક ન્યાતમાં અનેક તક, ન્યાતવરો કન્યાદિ રિવાજો
 ક્રમે ક્રમે દાખલ થયા. પાળસમથી કન્યાકેળવણીની કાર. બંધ થયાં, અને કન્યાવિકલથી

કોડો વધવા માંડ્યાં. આથી પ્રેમ અને ઉદારતા જગતમાંથી નાશ થયાં. પુરુષોએ મંપણું સ્વામીત્વ જમાવ્યું. "જિએ કલકી જતિની છે, નકતુ'દાર છે, તેમને માનનો અધિકાર નથી, તેમની બુદ્ધિ પગની પાનીયેજ હોય છે, તે કાળા પગના ખાસકા જેવી છે, તે મુખે તે હંદરડી મુખ, અને કન્યા જન્મીતે પથ્થરો જન્મ્યો" વિગેરે વિગેરે દરેક રીતે જ્યાં ત્યાં જિએનો અનાદર થવા માંડ્યો. જિએ પોતે પણ આ અરાન, અનાદરથી પરવ જીવનમાં કુવામાંના દેડકાની માફક સંતોષ માનવા લાગી. જ્યારે જિએની આવી અંતર પહાર સ્થિતિ હોય ત્યારે તેનાથી જ ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા પણ ઠેકી પીધ તે વિચારવા જેવું છે. દુનિયાની અન્ય સર્વ પ્રજામાં સર્વોદ્દેશ પદ જોગવતી આર્ષ પ્રજા અત્યારે નિર્મલ, આગમ્ય નિર્ધન અને શુદ્ધ થઈ ગઈ છે તેનું મૂળ કારણ જિએની આવી સ્થિતિ જ છે.

પરવુ હવે આ સ્થિતિ ફરવા માંડી છે મુમવમાંની રાજ્યનો નાશ પડી અને હવાણ અંગ્રેજ સરકારની સત્તા જામ્યા પછી કાંઈક ખડું સમજાવવા લાગ્યું છે. સરકારે અને પ્રજા એ કેળવણીમાં સાધનો વધારવા માંડ્યાં છે. પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ, તેમજ ઉપયોગી વાંચન શાળાઓ અને શિક્ષણીય વિષયક સારો ગોઠવવા માંડ્યો છે જુદી જુદી ભાષાઓમાં વર્તમાન પત્રો, જિ ઉપયોગી માસિકો અને વિવિધ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થાય છે. છતાં પણ આ બધું જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં બહુજ થોડું છે તે, નિચે મુજબના, ૧૯૦૬ થી તે ૧૯૧૨ સુધીના શાળાપત્રના રિપોર્ટ અને મરકારી વસ્તિપત્રના પ્રમાણમાંથી તારવેલા આંકડા ઉપરથી જણાઈ આવે છે

મુખાર્ધ ઇલાકમાં પ્રાંતવાર સ્ત્રી કેળવણી.

પ્રાંત.	૧૦૦૦ જિએ લખી વાંચી થકે એવી.	૧૦૦૦ અંગ્રેજ લખી વાંચી થકે એવી.
સ્ત્રી કેળવણીનો કોડો.		
ગુજરાત	૨૬	૦—૯
કોંકણ	૯	૧—૬
દક્ષિણ	૮	૧—૭
કર્ણાટક	૫	૦—૭
સિંધ	૮	૧—૭
ઈલાકાના કુલ	૧૪	૨—૧

આવી રીતે આખા ઈલાકામાં ફક્ત હજારે ચોદજી અંગ્રેજો સાધારણ લખી વાંચી થકે એવી છે. તેમાં નો ધર્મવાર જિ કેળવણીનો આકડો તપાસીએ તો આપણા હિંદુઓને તો ધણું જ નીચું જોવાનું છે. હિંદુઓમાં હજારે નવજિ ગુજરાતી નાજુનાર અને અંગ્રેજ ભણનાર હજારે એકે નહિ. જૈનમાં ગુજરાતી પાંસડ અને અંગ્રેજ એક. મુસલમાનમાં ફક્ત ગુજરાતી જ સાત. ખ્રિસ્તીમાં ગુજરાતી બસે જગીસ અને અંગ્રેજ એકસો. આઠાવન અને જરયાસ્તીમાં એકે મુખાળાસ ગુજરાતી નાજુનાર અને એકસો પચોતેર અંગ્રેજ નાજુનાર. આવી રીતે, જ્યાં ધર્મોમાં કુલ ગુજરાતી નાજુનાર ચોદ અને અંગ્રેજ નાજુનાર ત્રણ પાંસ છે. આ પ્રમાણે આપણા હિંદુઓની જિ કેળવણી ધણી જ ઓછી છે અને, ખીટ કોમની સંતોષજનક તો નથી. કારણ કે ખરો કેળવણીનો પ્રચાર થયો જ્યારે કહેવાય કે જ્યારે

સોએ સો ટકા સરાસરી નિકળે ત્યારે. અન્ન દેશોમાં કેળવણી લીધેલા સાધારણ સમજ થકે એવા વર્ગનું પ્રમાણ સોએ સો ટકા વીધે છે. બ્યારે આપણા દેશમાં તો સોએ ૭ ટકા જેટલું પ્રમાણ જ સિ પુરૂષો મળીને થાય છે. કેળવણીના આટલા પોકાર ઉઠ્યા છતાં કન્યા કેળવણીનું પરિણામ પણ મંતોષજનક નથી તો સામાન્ય સિ શિક્ષણને માટે મુખાટ રહે એમાં નવાંધ નથી નિશાળે જઈ થકે એવી ઉમ્મરમાંની કન્યાઓમાંથી કેટલી કન્યાઓ કેળવણી લે છે તે નિચેના આંકડા જોવાથી જણાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં લક્ષ્મી છોકરીઓ.

કન્યા કેળવણીના આંકડા	પ્રાન્ત	ગંખા	ટકા
મદ્રાસ		૨૨૬૬૮૫	૭૦૨
મુબઇ		૧૫૩૦૮૦	૭૦૮
બંગાળા		૧૯૪૧૧૪	૪૦૬
સંયુક્તપ્રાંત		૫૪૩૭૯	૧૦૨
પંજાબ		૫૩૯૦૮	૪૦૦
અહમદાબાદ		૭૯૪૧૬	૮૦૯
પૂર્વબંગાળા અને આસામ		૧૫૩૭૬૬	૬૦૧
મધ્યપ્રાંત ને વરાહ		૨૦૮૪૭	૨૦૬
દુર્ગ		૧૯૩૫	૧૦૪
વાયજપ્રાંત		૪૮૨૦	૩૦૦
કુલ		૯૫૦૯૧૧	૫૦૧

આ તપાસણી ઉપનથી જણાય છે કે બ્યારે નવલાખ બાળનું હજાર નવસે ને અગીઆર નિશાળે જઈ થકે એવી ઉમ્મરની છોકરીઓ હિંદુસ્તાનમાં કેળવણી એ જ નવાં છે ત્યારે તેમાંથી ફક્ત પાંચસે ને એક છોકરી જ નિશાળે સિ કેળવણીનું બીજી છે. બાકે છે અને નવલાખ બાળનું હજાર સતરસે ને એક છોકરી જણાવિના રહી જવારી છે. આટલા યોગ પ્રમાણની કન્યા કેળવણીથી દેશનું શુદ્ધિ શિટિ ? કન્યા કેળવણી જ સિ કેળવણીનું બીજી છે તેમની આટલા બધા યોગ પ્રમાણની અને પાછી કેટલેક અંશે એકદેશીય કેળવણીથી મોળી સિઓ અગામ બાસે છે. યુગરાતમાં ફક્ત ત્રણ હિંદુ સિ એન્જુએટો છે. આટલુંબધું સિઓનું વસ્તી પ્રમાણ છતાં કેળવણી તદન કમલી છે તે ઉપરના આંકડા ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આનું કારણ આપણે આગળ કહી ગયા તેમ અનર્થકારક શિક્ષણ અને વિચારોનું છે. હજી કેળવણીની જરૂરીયાત અને ફાયદા દેશના નાના મોટા દરેક ભાગમાં જણાયા નથી ત્યાં સુધી આણુ પરિણામજ રહેવાનું. કેટલાક બ્યારે શિક્ષણની આવશ્યકતા સ્વીકારે છે ત્યારે અમલમાં સુધી ચકતા નથી અને જુનાં મતવાજાઓ તો મોટે ભાગે સિ કેળવણીને ધિક્કારેછે. પરંતુ એ ધિક્કાર કેવળ ગેરજાનથી છે. આ વીસમી સદીનાં અગત્યને જાણનાં સંક્રાન્તિને છે-આગળ વધવાનો છે. બ્યારે દુનિયાના સર્વ દેશો સિ કેળવણીના પ્રતાપે આગળ વધી મહાન ઉપલબ્ધિ પામશે કદી ત્યારે, ફક્ત આપણે તે સર્વ અવાનરથી ગેડીમાં

રહી પુરેલા કેદીની માફક ભેષા કરેલુ શુ ઘણિત છે? બુલ્લા ત્યાંથી ફરીથી ગણુલુ ભેષાએ
કન્યા કેળવણીનો પ્રચાર વધારવો અને આશાન રહી ગયેલી મેળી ઉમ્મરની બહેનોએ કેળ-
વણી લેવી શરૂ કરવી શિયે ક્યેં છે કે ઉત્તિષ્ટિત જામત પ્રાપ્યવરાન્નિયોષત.

“ હવે તે કેળવણી શી રીતે લવાય? આપણે તે કેળવણીનું શુ કામ છે? પાછી
કોઠીએ કાના શી રીતે ચઢે? ” વિગેરે વિચારોનાં વખત
મોટી સ્ત્રિઓને કેળવ-
ણીની જરૂર,
જરૂર મેળી ઉમ્મરની સ્ત્રિઓને છે નાનપણમાં કેળવણી
લીધાનું ખરું સાર્થક મોટાં ધણે જ્યારે વ્યવહારની ખાતી વિકટ
ગલીઓમાંથી પસાર થવાનું આવે છે ત્યારે, પડે છે માટે ઉમ્મર લાવક સ્ત્રિઓ શુ શીખી
શકે? ફરી રીતે અને શુ કામ શીખે? એ કહેલુ ઉચિત નથી

આપણા દેશમાં ધણાએ શ્રિમતો, શિક્ષક શાહુકારો, અમનદારો અને વિદ્વાનોનાં બેશ
કેવળ નિરક્ષર છે એમને કેળવણીની જરૂર, વખત અને સગવડ
શ્રીમંત સ્ત્રિઓ. છે છતાં પણ કેળવણીની ખીલકુલ કમ્મલ કરના નથી એ
શોચનીય છે એવી બહેનોએ નિત્યનો ૭ સાત કલાકનો વખત
કેળવણી પાછળ માળવો ભેષાએ, કારણ કે રસોષખા, આકર તરફની એમને સગવડ હોવાથી
ગૃહકામમાં તેમનો વખત જતો નથી એટલે એ જાયતો વખત જે તેઓ કેવળ દ્વેર ઉઠા-
વવામાં પુરો કરે છે તેને ખરેસે તેનો શિક્ષણમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ. માસ્તરને રાખીને,
સરકા સ્થાપીને જીલ્લા કલાસો ખોલીને, તેમાં પોતાની સખાવતથી શિક્ષકો રાખીને તે
દ્વારા પોતે કેળવણી લે અને ખીત્તને તેનો લાભ આવે

મધ્યવર્ગની સ્ત્રિઓને કેળવણીની જરૂરતો શ્રિમતો નેટલીજ છે કારણ કે તે જે કામ
ખીત્ત પાસે કરાવે છે તે આમને પોતાને કાપે કરવાનાં છે
મધ્યમ વર્ગ. ગૃહકાર્ય, ખાળકોને ઉછેરવાનું કામ, અને જો સિવાયના ખીત્ત
ધણાં કામો મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રિઓને કાપે કરવાનાં હોય છે
તેમાં પોતાને કેળવણીની જરૂર પડે છે એ સોદાશ શ્રિમતો નેટલી નહિ પણ બપોરનો
ત્રણેક કલાકનો વખત શિક્ષણ ખાતે રાખી શકે

ઉપર ગણુલેલાં કામો સિવાય જે છેક ગરિબ વર્ગ છે તેમને તો ઉદરચોષણને માટે
પણ કાળ આપવો પડે છે પરંતુ એ નેટલો વખત મુખ કુખ
ધર્માર્થ સ્ત્રિઓ. વેડીને કેળવણી પાછળ શરૂઆતમાં રોકે તે તેમનો ઉગી નીકળે
છે અને પાછળથી સારૂ ફળ આપે છે ધણી સ્ત્રિઓને ઉદર નિર્વાહ
સારૂ ગુલામગીરી કરવી પડે છે એવી ધણીએ ગૃહસ્થ સ્ત્રિઓ જોઈ છે કે જેમને જુદા
જુદા ધંધા કરી ખાનગી રીતે દ્રવ્યોપાર્જન કર્તુ પડે છે આવાંઓમાં જે શિક્ષણનો પ્રચાર
હોય તો બહુ ઉત્તમ રીતે તેઓ પોતાનું કાર્ય સાધી શકે અને શારીરિક માનસિક બન્ને
પ્રકારનો લાભ-ખોરાક-પ્રકૃત એક કેળવણીમાથીજ મળવાથી સિવાન મા બધી વખત પુરો કરે

આ બધામાં વિધવાઓને પણ સુધ્ધી જોઈતી નથી. હિન્દુસ્તાનમાં વિધવા-અવન
 દુષ્કર્મ માનવામાં આવે છે અને તે મોટે ભાગે ખરું છે.
 વિધવાઓ. હિન્દી બ્રાહ્મણ કરોડની વસ્તીમાંથી એનાં કેટલાંએ અવનો છે
 કે જેમનું અવતરણ બધું હોમટ હોય છે; આમાં બિશુડો સ-
 ન્યાસીઓ અને વિધવાઓનો સમાવેશ થાય છે. દુનિયામાં પતિપ્રાણી વિધવાનું માનસિક કષ્ટ
 -વિષોગ દુઃખ તો કેવળ અકથનીય છે એનો દિલાસો તો ફક્ત શાનજ છે. શાનથી તે
 પોતાનાં મનને શાંતિ આપી શકે છે. તેમને વ્યવહારની વિટંબનાઓ ફરજપાત ઓછી
 હોવાથી પ્રાપ્ત સ્થિતિનો ઉપયોગ કરવાની પણ જરૂર છે. સાધારણ રીતેજ સ્ત્રીઓ પરત્વ
 છે તો પત્ની વિધવાઓ હોવ તેમાં શું નવાઈ? ઘણી વિધવાઓ બિચારી પુનર્જનમાં
 સીધાઈ-દળાઈ જાય છે. બપોરે કેટલીક, દવા, પૈસો અને નવરાણનો બરાબર ઉપયોગ કરી
 જીવુતી નથી ચારીરિક માનસિક વેગને ગમે તેમ વહેવા દે છે. આ બધું જોનાં વિધવા-
 ઓને કેળવણી દવા, સ્વતંત્રતા ને પૈસો મળવો જોઈએ અને મળે તો હોનો. ઉપયોગ પણ
 બરાબર થવો જોઈએ જે ફક્ત હિન્દી વિધવાઓજ કેળવાઈને બહાર પડે તો દેશમાં ઘણાંજ
 ફેરફાર કરી શકે. કેળવણી-ઉપયોગ વધારી શકે, બચાવું કલ્યાણ કરી અવન સરજ કરી શકે.

વિધવાઓને જેમ સંસારીક ઉપાધી ઓછી હોય છે તેમ જો કષ્ટ છે તો કેળવણી લેવાના
 પ્રસંગો વધારે બનુકા હોય છે. અને તેમાં જો આપણી વિધવા બહેનો માનસીક આર્થિક
 કેળવણી તરફ પોતાના વખતનો ઉપયોગ કરે તો પોતાની ઉત્તરી યાત્રા એટલુંજ નહીં પણ
 આત્માની ઉન્નતિથી પોતાના પ્રશ્ન સમાન દેવ ધર્મેલા પતિના આત્મામાં પોતાનો પાવન
 ધર્મેશો આત્મા જોડી જેમ અસલ ઓળો અગ્નીમાં બળી પોતાના દેવ ધર્મેલા પતિને
 મળતી તેમ હાથ તેઓ સદેહેન પોતાના મૃત પતિના આત્મા જોડે એક યજ્ઞ જાય માફ
 તો એમજ માનવું છે કે સરસ્વતિચંદ્રને ખરી રીતે ઉચ્ચ સ્થાને લાવનાર વિધવા ધર્મેશી
 કુમુદાંજલી છે. કુમુદાંજલીની સલાહથીજ સરસ્વતિચંદ્ર કુસુમ જોડે પરજો છે. તો તેમાં
 કુમુદાંજલીને કેટલી ઉચ્ચતર સ્થાને મૂકી તે સહેજ સમજાઈ શકારો દ્રષ્ટાંત એટલા વારતો
 છે કે વિધવા સ્ત્રીઓ ઉચ્ચ કેળવણીથી જનમચુનાવને જોઈવો લાખ આપી શકે છે. તેટલો
 બીજાથી આપી શકાય કે કેમ તે જોવાનું છે.

માનસિકશાન—અંગ્રેજીમાં જેને character કહે છે એટલે કે આદર્શ તરીકે મણાય
 એવી જોની ચાલ ચક્રવર્ત છે તે તો આરા સમજવા પ્રમાણે સ્ત્રીઓજ સ્થાપી શકે છે અને
 સ્ત્રીજ પુરુષોની character બંધાવાનું એક દાર છે. ચૌધ-વીર-સમાનતા-ઉદારતા-દંડતા
 સહનશીલતા વીગેરે માનસિક ગુણો સ્ત્રીજ સ્થાપી શકે છે અને તેની છાપ પુરુષો ઉપર
 પડે છે. આના દાખલા આપણા હિન્દુશાનના રજપુતોના ઇતિહાસમાંથી લેવા મળી શકે છે.

કેળવણીની જરૂર ફરકને સરખી છે શાનનો અધિકાર સ્ત્રી પુરુષ બન્નેનેજ છે એ તો
 હવે બધાં જાને છે પણ અસામાની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ, સ્વભાવ
 કેળવણી કેવી આપવી. અને સયોગે ખ્યાનમાં રાખી કેળવણી કેવી આપવી તે જોવાનું
 છે. એક ઇંગ્લેન્ડ વિદ્વાન લખે છે કે “પોતાની તમામ શક્તિ
 ઓને સારી પેઠે ખીલવે એનું નામ ખરી કેળવણી.” આ શક્તિ ૧ ચારીરિક, ૨ માનસિક

એમ બે પ્રકારની છે. આપણી બેનોએ ઘોડા કિન્નર એવી સંગીત કેળવણી લેવી જોઈએ કે જેથી તમામ શક્તિઓ ખીલે, બીજાને તેનો લાભ મળે અને પોતે સ્વયંમ આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે. કેટલીક સુધરેલી કોમેમાં કષ્ટાંતી કેચન, જોલવા ચાલવાની ચાલાકી, દેખીતી સભ્યતા, પેપરોમાં મોટાં મોટાં નામ અને મોટી મોટી સભ્યોત્તમ દાઝરી જોઈને, આપણે તેને કેળવાયેલી માનીએ છીએ; પણ આ કાંઈ વસ્તુ ખરી કેળવણી નથી. કેળવણીના અર્થ રૂઢત મોટી મોટી ઉધાઓ મેળવવી એ પણ નથી પણ મુદ્દામ કેળવણીના અર્થ તો જાણવું, કેળવાવું એજ છે. માટે આ જાણવાની જરૂરીયાતવાળી મોટી બહેનોએ વધુ નહિ તો ૧ ભાષાજ્ઞાન, ૨ શુદ્ધશિક્ષણ, અને સાધારણ ૩ સામાજિકજ્ઞાન, અને મુખ્યત્વે કરીને આનંદિક જ્ઞાન તો લેવું જોઈએ કે તે હાલ પોતાની તમામ શક્તિઓને ખીલવી શકાય.

પણી બાપાઓ દુનિઆમાં અસિત્ત ધરાવે છે. રૂઢત આપણા હિન્દુસ્તાનમાં પણ ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, હિન્દુસ્તાની, મારવાડી, વિગેરે જુદી વિષયની રામજીતી જુદી બાપાઓ છે. આ બધીજ બાપાઓ કાંઈ શીખી શકાતી અને લાખાજ્ઞાન નથી અને એમાંજ બધું જીવન ગાળવું એ એટલુંબધું ઉપયોગી પણ નથી; પરંતુ જે બાપામાં ઉત્તમ સાહિત્ય હોય તે બાપા તો જાણવી જોઈએ. જેમ દરેક માણસ હિન્દુસ્તાની બાપામાં તો સમજી જાય, એ તો દેખતી સામાન્ય બાપા ગણાય છે તેમ હવે આ રાજબાપા (અંગ્રેજ) પણ સર્વ ક્ષણે સામાન્ય થવા લાગી છે. એમાં સાહિત્ય વધુ છે તેમ એનો ઉપયોગ-વ્યવહાર પણ વધ્યો છે તેથી માતૃભાષાની સાથે એ બાપાજાનની જરૂરીયાત પણ વધારે સ્પષ્ટારાજ છે. જુદા જુદા દેશોમાં વિવિધ પ્રકારને બંધે નિકળવાનું થાય છે ત્યારે આ બાપાથી વ્યવહાર ચાલે છે. તેવાં પણ કેટલાંક કારણોસર અંગ્રેજીની જરૂર પડે છે મહારા એક બંધુએ બહેને કહ્યું હતું કે " બહેન! ત્યારે જો કાંઈ પણ જાણવું હોય તો પહેલાં તું ઇંગ્લીશ શીખ " . આવી રીતે રાજબાપાની જરૂર જતાં; જે કેવળ નિસ્સર હોય તેમજે-તો પોતાની માતૃભાષા શીખવી અને જેમને માતૃભાષાનું જ્ઞાન હોય તેમજે ઇંગ્લીશ, સંસ્કૃત, મરાઠી, બંગાળી, વિગેરે બાપાએ જાણવી કારણકે એમાં સાહિત્ય સાઈ છે. દરેકથી ના જની શકે પણ થીમત બાનુઓ, વિધવાઓ અને સ્વતંત્ર સત્તારીઓથી તો શીખી શકાય. માતૃભાષાથી ત્યારે આપણે બધી વ્યવહાર ચાલે છે ત્યારે રાજબાપાથી; જે જ્ઞાન આપણા પ્રાચીન ધર્મોમાં હતું તે બુદ્ધિ-બળથી તારવી, પ્રયોગોનાં તાત્ત્વ અનુભવો ટણગારેલું દ્રષ્ટિએ પડે છે, એટલીજ જરૂર જો વિચારીએ તો, સંસ્કૃત બાપાની પણ છે. કારણકે એના જેવી 'મંદુની પાયેલી બાપા દુનિઆમાં એકે પણ નથી. કેલેને, સ્કુલો અને ગ્રંથાઓમાં એ બાપાજાન આપાય છે પણ અત્યાસની કેળવણીના પ્રમાણમાં તો એ બાપાજાનીઓનું પ્રમાણ કેટલુંએ જોણું છે બધું નહિ જોવું છે. એ આપણી પ્રાચીન ભાષા હોવા છતાં એનો વ્યવહાર અને ઉપયોગ આપણે જોઈ કરીએ છીએ પણ ધરોપ, અમેરિકા વિગેરે પાશ્ચાત્ય દેશવાસીઓ એ જ બાપાનાં બાપાતર જાખી જુદું જુદું તત્ત્વ શુદ્ધ કરે છે. જે સામન્સની શોધોથી આજ દોઢ વર્ષ થયાં જર્મન ઇંગ્લાંડ જેવા મહાન રાજ્યની સ્લાષ્ટ્ર ટકર ઝીરી રહ્યું છે તે ઉત્તમ સાહિત્ય સંસ્કૃતમાંજ છે. આ બધી બાપાઓ શીખવી, કદાચ છે. એ માટે સારા સંયોગો અને હોદ્દાની જરૂર છે. કોઈ પણ

પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવતું હોય-કોઈ પણ જાણતું હોય તો દરેકના પહેલાં જાણા શીખવાની જરૂર પડે છે માટે પોતાપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે દરેક બહેનોએ પ્રથમ જાણાવાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી અને ત્યાર પછી તે જાણાવાનની અઢધી મોગી ઉમ્મરની બહેનોએ જે

સ્થિતિમાં પોતે છે તને સાર્વક્ય કરવા તે જ્ઞાન મેળવવું નેહિએ. ઘણી વધુ જાણાઓને મુખેથી મહે સાબળ્યું છે કે 'અમે જાણ્યા નથી તો પણ અમારૂં ધર ચાલે છે' આ

વાત સાચી છે કેમકે બહુ સારી વ્યવહાર નિપુણતાથી-

અનુભવજ્ઞાનથી તેમના ધર તો સારા ચાલતાં હતી, કેટલીક વાતમાં તો ભણેલી જીઓ કરતાં પણ બહુ સારા ચાલતા હતા, પરંતુ જે મોટા ભણતરની-જ્ઞાનની પડતી તે કાંઈ તેઓ પુરી ચકતાં નહિ. હવે જાણના ક્યો છે જિજ્ઞાસા મન નહક કરવામાં બહુ દોરાધ જાય છે નહું તે સાફ અને જીવું તે તમામ જોડુ એવી સમજ સુવાન બહેનોની યમ ગઈ છે ધરડાની અનુભવની જાણ તેમને મન ટકરકાર જેવી લાગે છે જેણે હોય તો શુદ્ધધર્મ હાથે જોખ્યું કરવાનો હવે રિવાજ રહ્યો નથી માટી કે મુનાથી જોટલીઓ ધાપવી, જોરકાઓ લી પવા, બહુ ચકચકાર મારવા તાંમા પિત્તમના વાસણથી, કાચથી કે અપરખથી થોડાખર્ચે જાકજમાળ થતાં નાતુ પણ સુદર ધર બતાવવાનું હવે કોઈને મન થતું નથી, નાનાં શેખેનું સામાન્ય વેડુ કોઈ જાણતું નથી, જાણકને નિશાનીપણે ઉછેરવાનું કોઈને જ્ઞાન નથી. એવી એવી ધમ્મ અને વિચારો ને કાઈનામાં હોય તો તેમને જીવના વિચારવાળાં માની હકી કાટવામાં આવે છે, પરંતુ શુદ્ધાધ્યોગી શિક્ષણમાં તો એ બધાની જરૂર છે (૧) આરોગ્યવિદ્યા, (૨) સાધારણ વેડક જ્ઞાન, (૩) જાણકને ઉછેરવાનું જ્ઞાન (૪) સાધારણ ગણિત (૫) પાકચાત્ર (૬) સંગીત (૭) ભક્તશિક્ષણ (૮) ચિત્રકામ (૯) કેરકસર (૧૦) વ્યવહાર નિપુણતા-નીતિ-ધર્મ-કર્તવ્ય વિગેરે આ બધા શુદ્ધ શિક્ષણના વિષયો છે અને તે જોડુકમે બધાજ ભણવા નેહિએ શુદ્ધશિક્ષણ એ હવેક શિક્ષણમાં અગ્રપદ જોગાવે છે. એ જોડુ લીધુ નથી તે બહેને મોટી મોગી ડીઘીઓથી વિશુષિત હોય, ફિનિઆની ચારે વાજી મુસાફરી કરી વળ્યાં હોય અને જગત આખું તેમને કેળવાયના માનતું હોય પણ હું કહું છું કે એ તેમની કેળવણી સંપૂર્ણ નથી. જિજ્ઞાસે શુદ્ધશિક્ષણ વિના બધાં શિક્ષણ અધુરું સમજવાનું. જિજ્ઞાસે કેળવણીથી ને આનંદ થતો હોય, કર્તવ્ય જાળવાતું હોય-સ્વાર્થ પરાર્થ સહાતો હોય તો તે મોટી બાજે શુદ્ધ-શુદ્ધશિક્ષણમાંથી જ છે કારણ કે શુદ્ધ અને વ્યવહાર એ જ્ઞાન જીવનની સ્થિતિ અને દરજ્જાનું કેન્દ્રધાન છે આપણી અવિભક્ત કુટુંબ સ્થિતિજ આપણને આ શિક્ષણ લેવાની જરૂર પાડે છે એમ નથી પણ ફિનિઆની નાની મોગી સર્વ સુધરેલી પ્રજાએ જિ કેળવણીમાં શુદ્ધશિક્ષણ તો રાખ્યું જ છે આપણે જાણી, વિચારીને આ અર્થમાં શ્રમીએ તો શુદ્ધશિક્ષણના વિષયો આપણને સુખ આપનારાં જ છે

હવેવત છે કે "પહેલું સુખ તે જાતે નથી" અથવા

"શરીરે સુખી તે સુખી છે સદાએ, શરીરે દુખી તે દુખી છે સદાએ".

એતું કારણ શરીર એ વ્યવહારતું જીવન સ્થિતિતું મોટું સાધન છે. માટે શરીરને સાફ રાખવાનાં તદ્દરસ્તીનાં નિયમોતું જ્ઞાન પ્રત્યેક બહેનોને શારીરિક કેળવણી. હોતું જોઈએ, હાલ ડોક્ટરો અને હોસ્પિટલો બહુ વધી ગયેલ હોવાથી દરેકને શારીરિક જ્ઞાન મેળવવાની રીકર તો ઓછી થઈ ગઈ છે. આ ઠીક નથી. સેલ સેલમાં નજીવા નજીવા અકસ્માતો અને રોગોના ડોક્ટરની મદદથી એ શિક્ષણમાં બેદરકારી આજસ અને અજ્ઞાન વધી પેસાને નોંધક વ્યય થાય છે. અને જે ડોક્ટરની મદદ તુરત ના મળી આવે તો સામાન્ય રોગ યા અકસ્માત બપોર સ્વરૂપ લે છે. માટે આ તુકસાનોમાંથી શરીર સુધારવા, શુદ્ધિનો પ્રમાદ ઓછો કરવા, અને પેસો બચાવવા સાધારણ વૈદકજ્ઞાન લેતું. બાળકને સેલ બાર થયો કે આપણને લગાર માથું ફુપ્પુ કે ચુકે આવી એટલા ખાતર પ્રજાત યતા હાથમાં ખાટલી લઈ ડોક્ટરને ઘેર જતું એમાં કાંઈ બહુ મોટાઈ કે ચાળાશી નથી તેમ જાણી જોઈને શરીર ખગડવા રેડુ, બપોર પરિણામ આવે ત્યાં સુધી લક્ષ ના આપતું એમા પણ શાળાશી નથી, મહેં ધણી બહેનો એવી જોઈ છે કે જે ખોટી નાજુકાઈથી શરીર હાથે કરીને બગાડે છે. ધણી વિધવાઓ શરીર ક્ષયમાં પોતાની પ્રવૃત્તિ આરંભે છે. પણ એમ શરીરને ક્ષય થયા પહેલા શરીરની નબળાઈની અસર મનને લાગવાથી તે નબળુ થઈ, બુદ્ધિ નાચ પામી આસુરી શુભો ઉત્પન્ન થાય છે કસરત, ખુદ્દલી લેવા; અતીશય સ્વચ્છતા વિગેરે કારણોને લીધે પણ સ્ત્રીઓનાં શરીર નબળાં રહે છે જેથી તેમની પ્રજા પણ નબળી અને નિર્માલ્ય થઈ સમાજનું મૃત્યુપ્રમાણ બહુ વધી જાય છે. વિધવાઓ, વિધુરો અને નિસ્તાનની પાયમાલીમાં પડેલા કુટુંબોની વૃદ્ધિ એ એની ખરેખરી સાખીતી છે. હુંદાણમાં શારીરિકવિજ્ઞાન, આરોગ્યજ્ઞાન અને વૈદકજ્ઞાનથી શારીરિક શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે. માટે તે જ્ઞાન લેતું

જેવી રીતે "ક્રિયા શક્તિઓને" ખીલવવા-મજબુત બનાવવા શારીરિક કેળવણી સેવી એ પ્રમાણે "ચેરક શક્તિને" ખીલવવા-ઉત્તમ બનાવવા માન-માનસિક કેળવણી. સિક કેળવણીની જરૂર છે આ જે પ્રકારની શક્તિઓને યોગ્ય રીતે કેળવવાથી-વાળવાથી ઉત્તમ જિવિત પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. દરેક પ્રકારની કર્મણીના મુળ આધાર મન છે. સરફનમાં એક વચન છે કે, ચામનસિ મનુતે લક્ષ્યાચા યદતિ અર્થાત જે વિચાર મનમાં થાય છે તેજ વાણીમાં વ્યક્ત કરીએ છીએ અને કૃતિથી આચરીએ છીએ. માટે મનને કેળવ્યા વિના એકલી શારીરિક કેળવણીથી ઈચ્છીત લાભ મેળવી શકાય નહિ. મનોવિજ્ઞાન અને જ્ઞાનથી મનનું સ્વરૂપ બરાબર સ્કમભવ્ય છે. માનસિક કેળવણીના પ્રતાપે પ્રાચીન આચાર્યોએ દુનિયાના ઇતિહાસના તેજોમય પૃષ્ઠ ઉપર પોતાની અમરકીર્તી આલેખી છે અને હાલના વિદેશી વિજ્ઞાનીઓ કરીએ વિગેરે પણ એજ કેળવણીને આભારી છે. હમણા શારીરિક શિક્ષણ ઉપર જેટલું ધ્યાન આપાય છે તેટલું માનસિક શિક્ષણ ઉપર નથી આપતું. દીપ્તીઆદિ રોગો એ મનની નબળાઈનું-મનોબળની-માનસિક કેળવણીની ખામીનું પરિણામ છે. આથી જેમ અને તેમ મનોબળ મેળવતું જોઈએ. દુનિયાના-વ્યવહારનાં અસંખ્ય વાવાઝોડા સ્કામું ટકર ના ઝીલાય ત્યાં સુધી ઉત્તમ જિવિત

પ્રાપ્ત કરી ના કહેવાય. ક્રોધ, અમુચા, સાંકડાપણું, મળીનતા, કંટોરતા, કાપટ્ય, અનકાષ, મુન્તી નિંદા, અમનેપ આ બધા માનસિક દુર્ગુણો મનને નીચે પાકાતારા અને સ્તિજીવનને ફાગળ ૩૫ છે. તેને બદલે, પ્રચાલતા, પ્રેમાલતા, અકમતા, નિર્મલતા, સરલતા, ઉદારતા, હયા, સંતોષ, વિચેરે સદગુણો મનને દિન પ્રતિદિન ઉચ્ચ બનાવનાર અને સ્તિજીવનને ભુષણરૂપ છે, માટે આ માનસિક શક્તિઓને ખીલવવાની હરેક સ્તિને જરૂર છે. કેવી ધોધા કે અદિતિની માફક વેદની શ્રાવ્યો અને લીલાવતીની માફક ગણીનચાત્ર બનાવતાં કદાચ વાર લાગશે પણ મુણ્ડુદરીની માફક બવદારીક વિટબનાઓભાથી કર્તવ્યનિષ્ઠ રહીને તરી જવાની શક્તિ તો તરતજ આવશે. અત્યારે પણ કેટલીક પૂજ્ય વિરામભાઓ મનોબળના પ્રભાવથી ધણાં જીવનમાં ફેરફાર કરી શકે છે. સૂરેતના અને મુંબાઈના “વનિતા વિશ્રામ”ને ચિરસ્થાથી અને દેશોપયોગી “નાવવાને, બહેળા વિતોષાઈ”ને માટે પૂજ્ય નાનીએન અને વ્યાજગોરી એને કેટલી માનસિક ધૈર્યતા રાખવી પડતી હશે? પ્રત્યેક પ્રતીક્રમ મંથોગોની સામું દ્રષ્ટિ પણ ક્યાં વિના કેવળ “અગિની સેવા”માં તન મન સ્પર્શનાર અમદાવાદ “વનિતા વિશ્રામ” ના અંતર્યાયક શ્રીમતી મુલોચતા બહેનનું મનોબળ હિંદુ વિષવાઓને-અભિમતીને અનુકરણીય છે. મિસિસ સહાઈનો એકેએક શબ્દ કેવળ શુદ્ધ મનોભાવથી અને શુદ્ધસાધી બોલાયલો હોય શોતાઓના હૃદયપટ ઉપર કેવી છાપ પાડે છે? અને સાચા સ્થાને કેવું મળતી, શુકે છે? શુદ્ધ-સ્ત્રીથી વિરક્ત રહી ચોકસેવાનું જ્ઞાન બેનાર એક મુવાન બંધુએ શ્રીમતી સરોજીનીનું બાળ્ય સાંભળી ધર નજ પોતાની સ્તિને પણ એવી બનાવવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો. આ શિવાય જીવનચરિત્રો તથા ઇતિહાસ ઉપરથી જાણીય છે કે ધણી સ્ત્રીઓએ સ્વદેશરક્ષા અને શીશુરક્ષા માટે અત્યંત સંકટો સહન કરી; શુકિતથી, સમયચક્ષુતાથી, પોતાનો અને બીજાનો બચાવ કર્યો છે. આ બધીજ મનોબળની પરિક્ષા છે. ટુંકાધુમાં કોઈ નહિ ને કોઈ પણ ઉત્તમ વિષયમાં પોતાના મનના વિચારોને વાળવા એ માનસિક કેળવણી છે. એક વસ્તુ બીજીને એની હાથે છે તેવી રીતે એક વખતના સમગ્ર પ્રવાસ પછી-અને મનના ચોખ્ખા વલણ પછી જ્ઞાનચક્ષુ ખુલશે. મન બરાબર કેળવાશે એટલે કાંઈ પણ અમાધ્ય નહિ રહે.

આપણે આગળ “બાધાગ્રાન” અને “ગૃહસ્થશાસ્ત્ર” સંબંધી કહી ગયા તે આ સારીરિક માનસિક શક્તિઓના પોષક વિષયો છે અને હવે આગળ ને સામાજિક જ્ઞાન, એટલે- “સામાજિક જ્ઞાન” સંબંધી કહીશું તે પણ આ શક્તિઓને ખીલવનાર હાસીક દ્રષ્ટિ જિંદગી છે. રાજકિય સ્થિતિ અને સામાજિક સ્થિતિ તથા તેના વિષયોની સાધારણ સમજણ તે આ સામાજિક જ્ઞાનનો હેતુ છે. ઐતિહાસીક દ્રષ્ટિથી આ સર્વ જાણવાની જરૂર છે. વૈદીક સમય, મહાભારતનો સમય, મધ્ય સમય, રજ-પુત રાજ્યો, મુસલમાની રાજ્યો, તે તે વખતની આપણા અને દેશોની સમાજસ્થિતિ-શોક બહારણ, રોજકીય બંધારણ, સાહિત્ય, વિદ્યાન, આર્થિક, ઔદ્યોગિક, નૈતિક, ધાર્મિક મિથિતિ અને તે સાથે આધુનિક આપણી અને અન્ય દેશોની સમાજસ્થિતિ, રાજકિયસ્થિતિ, સ્ત્રિઓનું સ્થાન વિગેરેની સરખામણી-અને કોના સમયમાં, ક્યારે કેવી કેવી જાતના ધૌગીક, ફેરફારો થયા અને થાય છે હતાંદિ વિષયોનું જ્ઞાન, યવું જોઈએ હાલ દુનિઆ આપણા આગળ ખુલ્લી છે. ધંધર વિચાર રૂપે હોવા છે, ફક્ત આ બહેળા જ્ઞાનથી અર્જુન નેવા અધિકારી.

યવાની જરૂર છે. દુનિયાની આરે, બાણુનું સામાન્યજ્ઞાન તો હોવું જોઈએ. જુદા જુદા દેશો ત્યાંની વ્યવહારિક ઔદ્યોગિક સ્થિતિ જિજ્ઞાસા જીવનનો સુધારો તેનાં પરિણામ ઇત્યાદિ આ વિષયમાં પારંગત યવાને તો હજી વર્ષો લાગશે. પણ તેનું ઉપલક્ષ-સામાન્યજ્ઞાન તો ધીમે ધીમે હેવું જોઈએ.

અને તેમાં આત્મારની આપણી સ્થિતિ જોતાં ઔદ્યોગિક શિક્ષણની તો મહત્ત્વ ધણીજ આવશ્યકતા જણાય છે. દિનપરદિન યતી જતી મોંઘવારી, દુકાળ ઔદ્યોગિક શિક્ષણ. અને વખતાજતા ભુખમરમાં આ ઔદ્યોગિક શિક્ષણ રક્ષણના નાવ સમાન છે. જેને તેમાંથી પેસે પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા નહિ હોય તે દક્ષત બુદ્ધિની ખીલવણીને અર્થે પણ કરશે તોએ તે દેશને ઉપકાર કરનાર વર્ક પડશે. આ ઔદ્યોગિક શિક્ષણથી (૧) બુદ્ધિની ખીલવણી (૨) દરકસર અને (૩) સમયનો સદુપયોગ થાય છે. અસલ મથા જેમાં નવરાં જેસી રહેલું પર્મદ કરનાં નરિ, કાંઈ ને કાંઈ ઉદ્યમ કરતાં દળતું, ખાડતું, પાણી ભરતું, ચીરતું, કાજો વિજીવી, હીર કાનતું ઇત્યાદિ ધધે પોતાનો તથા વેચાતો કરતાં અને હાલ પણ કેટલાં કરે છે, પડેલાં કેટલાંક ભેગમાં કવિત્વ સકિત, ચિત્રગાન, સિલ્પ વિદ્યાનું જ્ઞાન હતું. દેશકાળની આરે દુનિય ઉદ્યોગમાં પણ ફેરફાર થયો છે. જુદી જુદી જાતનું રેશમ, સુનર, કીડીઆ, કીન, મોતી વિગેરેનું અત કામ, વિવિધ પ્રકારનું શિવલુકામ, ડ્રેસિંગ શિલ્પકળા એ હાલના જમાનાને અતુમરતું દરેક બહેનોએ શીખવું જોઈએ.

દેશના અવ્યુદ્ધપને માટે જિજ્ઞાસે સાધારણ વિજ્ઞાનની ને તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂર છે. વિજ્ઞાન ધણી જાતના છે. રસાયણિક, વનસ્પતિ, શારીરિક, પદાર્થ મનોવિજ્ઞાન વિજ્ઞાન અને વિગેરે આ વિજ્ઞાનની ઉપલક્ષ સમજણ પડે છે તોપણ આપણને ધણે તત્ત્વજ્ઞાન. આનંદ થાય છે અને ધણી જાતના બહેનો નાણું થાય છે, બુદ્ધિ ખીલે છે અને સસદષ્ટિ સમીપ ખુલ્લું થાય છે. અને મુદ્દિથી તરીખે સ્ત્રીને રસાયણિક જ્ઞાનની ધણી આવશ્યકતા (જરૂરીઆત) છે.

તત્ત્વજ્ઞાન, ધાર્મિક અજ્ઞાનતાનો પડો જેસવે છે. જે ધાર્મિક અજ્ઞાનતાને લીધે જિજ્ઞાસા અધિક્ષદા અને પુરોમાં નાસ્તિકતા આવી છે તે નાણું યવાની જરૂર છે, આ બન્નેથી સમાજને આરે નુકસાન છે. આપણી પડીતું આ એક સગળ કારણ છે આ તત્ત્વજ્ઞાન જ્યારે જિજ્ઞાસે મેળવશે ત્યારે મોતાની અધિક્ષદા અને પુરોમાં નાસ્તિકતા દૂર કરશે. ખરા તત્ત્વજ્ઞાનના અભાવે, નાસ્તિકતાએ અને અધિક્ષદાએ આને દેશમાં હજારો પધેાસ પ્રદાયો અને મુતા-સાજો વધાર્યા છે અને સદ્ગુણો તથા સાધુપુરોમાં નાશ કર્યો છે. આ સર્વના ઉદ્ધારથી દેશનો ઉદ્ધાર છે અને દેશના ઉદ્ધાર માટે જિજ્ઞાસે આ જ્ઞાનની જરૂર છે.

આ વિષય એટલેજા વિસ્તૃત છે કે તેનું સંપૂર્ણ વિવેચન સ્વર્ણ સંકોચને લીધે અત્રે યવું મુશ્કેલ છે જિજ્ઞાસવણીને માટે-મોતાની જિજ્ઞાસે ખીલવવાને અર્થે-દેશકાળને મર્યાદાને અતુસરી-ધ્યાનમાં લઈ. "ભાષાજ્ઞાન" "મૃદુશિક્ષણ" ને "સામાજિકજ્ઞાન" સખધી મહે મહારી અધ્યયનિત પ્રમાણે કહ્યું, બાકી વિજ્ઞાનો કાંઈ ચાર નથી કોઈ એકાદ વીરનાળો સખમ જીવનજ્ઞાનના માર્ગમાં કીકાવે તોપણ તે સંપૂર્ણ મેળવી રહે નહિ એવો એવો અપુર્વ ખખનો છે. કહ્યું છે કે,

અનન્તપારં કિલ શબ્દ શાલ્લં સ્વલૈર્યયા મુર્ચ્છવશવિષ્ણા.
તેઽત્રા માટે - યત્ સારમૂતં તદુપાસતીયં 'હંસૈર્યયા શ્રીરમયામ્યુમધ્યાત્' ॥

આવી રીતે પ્રથમ વિભાગના બુદ્ધિથી અભારની વસ્તુસ્થિતિ અને વિદ્યાર્થોના અભી-
પ્રાયથી આપણે શીખવાના વિષયો સમજ્યાં હવે વિશ્વના
દ્વિતીય વિભાગ સમય ને દ્વિતીય વિભાગમાં તે કેવી રીતે શીખવા તે વિચારીએ.
તેના પદાર્થ ઉપશોગ.

આને સાર પ્રથમ વખતનું નક્કિ કરવાની જરૂર છે. કારણ કે આગળ જણાવી ગયા
પ્રમાણે કેટલીક અનર્થકારક ફરીઓ અને વિચારોને લીધે જિજ્ઞાસા મન, બુદ્ધિ બહુ નાની
ઉભારમાં સંકોચાઈ જવાનો વખત આવે છે. તેથી જેમ બને તેમ થોડા વખતમાં તેમને
ઉપર ગણાવેલા વિષયોનું સામાન્યજ્ઞાન મળી જવું જોઈએ. એને માટે જોછામાં જોછા ત્રણ
વર્ષ રોકવાની જરૂર છે. પહેલા વર્ષમાં સાધારણ "ભાષાજ્ઞાન" અને બીજા અને
ત્રીજા વર્ષમાં "મુલશિક્ષણ" અને સાધારણ "સામાજિકજ્ઞાન" લેવું આપણી જિજ્ઞાસાને વધારા
બહુ જોછા મળે છે એ વાત ખરા. પણ વિચાર કરીએ તો ધણીખરા વખત નકામું હરવા
દરવામાં, કુધર્મમાં, ફેટલામાં ઈલાદિમાં પુરો થાય છે, માટે આ બધા વખત બચાવી ચિત્ત
શાંતી રક્ષીશી કામ આટોપી લઈ બે-ત્રણ કે ચાર પાંચ દલાક દિવસ માટે રોકવા અને
તે વખત પોતપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે સ્વચાલે જીવોર કે સાચર મેજરી લેવો. ધણીખરા
જીવોર વખત મેળવી નકે છે.

જેમ વખત પણ અનુકૂળતા પ્રમાણે ચિત્ત શાંતી મેળવવો તેમ તેનો ઉપયોગ કરવા
સાધનો પણ પોતપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે શોધી લેના. હાલમાં
શિક્ષણ મેળવવાનાં સાધનો મોટી જિજ્ઞાસાનાં શિક્ષણ સાથે અમરવાદ, મુગ્ધતા, મુભાષ, તેમજ
સંસ્કૃતિ અને ધર્મ. બીજા પણ કેટલાંક નાનાં મોટાનાં વનિત્રા વિશ્રામો જોવા
છે. મુભાષનું સેવાસન અને પુનઃનું દેવેનું વિષયશ્રમ તેમજ
ઉપર ખાતેની જિજ્ઞાસાનાં યાજ્ઞ પણ મોટી જિજ્ઞાસાને શિક્ષણ લેવા માટેની મર્યાદા છે બની
ચકે તો આ સરથામાં દાખલ થવું "નધારી મર્યાદા દાખલ ના થઈ શકાય" એવું ધર્મનું
ગાનનું છે, તો તેવાઓને માટે "મહેદના કથાઓ" "રાત્રીયાજ્ઞો" આપવી જોઈએ તેમાં
વિદ્યાર્થો, પેન્શનરો અને ધિમત સ્ત્રિ પુરુષોએ જ્ઞાતીજ્ઞાન આપવો જોઈએ અને શેરીની નિ-
રક્ષર-વાના બિલાડી સખાસીઓએ તેમજ લાખ વંશે જોઈએ તેવી કાંઈ સમજવાના ના હોય
તો ધર્મમાં ગાતર, પિતા, પત્ની, પુત્ર કે કોઈ સખાસીદારા વિદ્યાણુ લેવું.

મોટી જિજ્ઞાસા હુંક મુલતમા શિક્ષણ લઈ ચકે એવી વાચનમાળાઓ હાલમાં કયાંય
જણાતી નથી જે છે તે કન્યાઓને માટે છે મોટી ઉભારની
મોટી જિજ્ઞાસાને માટે જિજ્ઞાસાની વાચનમાળા પાઠ્યમાળા ઉપર ગણાવેલાં બધા વિષય
આરા વાંચનમાળા તે ચોટ સામાન્યજ્ઞાન આપી જવું જોઈએ બાકી જુનું, ઇતિહાસ
યાર થવાની જરૂર. મત્ત, વિદ્યાનું, કવિતાનું, લે કરું વિનેરેનું સાધારણ જાન જત-
સાચર બધા કરે એવા સાદી અને સહેલી ભાષામાં લખાયેલા
પાઠો હોય તો શીખવું સહેલું પડે. અને તેથી હોંસ વધે આવી વાંચનમાળાઓ તૈયાર

કરાવવા તરફ સમાજે કૃપણપણીખાતાવાળાઓએ અને નામદાર સરકારે ધ્યાન ખેંચવાની ધણી જરૂર છે.

આ ઉપરાંત પ્રયોગોથી જ્ઞાન વધે છે જલ્દી સમજાણ પડી જાય છે અને ધર્મનાં, નીતિનાં વ્યવહાર, હુકમર ઉલ્લેખના અથવા વિવિધ વર્તમાનપત્રો વિવિધ વાંચન શાસ્ત્ર સ્થિ ઉપયોગી માસિકો વિગેરે વાંચવાથી તથા કોઈ કોઈ વિષય વિગેરે દ્વારા ખજારથી ઉપર થોડું જાણવાની ટેવ રાખવાથી ભાષા મુંદરી બુદ્ધિ ખીણે મળતું જ્ઞાન છે. વર્તમાન સાક્ષરોના વિવિધ વિષયો ઉપર લખામણ લેખો કવિતાઓ ઈત્યાદિ વાચવાથી આધુનીક જ્ઞાનો દ્રષ્ટી આગળ તથા કરે છે. જુદા લેખો દયા નો, સ્મૃતિઓ, ઇતિહાસો, પુરાણો વિગેરે મુગ ભાષામાં કે જાવાનરમાં વાચવાની ટેવ રાખવી એથી રાસ તત્ત્વ સ્વગમ્ય છે. હમણું સસ્તા ગ્રંથો મસિકો બહાર પડે છે તેથી ખની રહે તો ખરીદવા નહિ તો કોઈને ત્યાંથી કે લાયચેરી-ખાથી મગાવી વાચવા. સાસાંની ચોખ્ખન કરી. વિદ્યાર્થીનાં ભાવણો તથા કથાઓ સાંભળવી. મહાઓ, કલમોમાં જાગ લેવા ટુંકાણુના જુદી જુદી જાનના અવશેષકનથી મુસાફરીથી, અતુ-ભવથી કામ કરવાના ખતથી મહાન આત્માઓના જીવનોનો અનુભવ કરવાથી સાર મૂકણુ કરવાની ટેવથી પરસ્પર સજાજનોના સમાગમમાં બની જ્ઞાનની “આપ” “લે” કરવાથી, વિવિધ વાંચનથી, સ્મરણ, શ્રવણ, મનન ને નિરિધાસનથી જ્ઞાન વધે છે. ઝિઓ ને આવી રીતે મહેસા વખતનો ઉપયોગ કરી જ્ઞાન લેવામાં આગવી ઉપમદાર બનશે તો દેશમાં; કાળોદાસ, શેક્ષપીયર કે વર્ડ્ઝવર્થ જેવા કવિઓ; અભિમન્યુ, ચિત્રાહ, પ્રતાપ જેવા વીરો; પ્રહસ્યાદ, નૃસિંહ કે મીરાં જેવાં ભક્તો અને કૃષ્ણ, કાર્તિક જેવીં કષીર કે જુદાંજુદાં અવતાર ધારી અત્યારે જોને ઉત્પત્ત યનાં વાર નહિ લાગે. ટુંકાણુમાં હિંદુસ્તાન એક આત્માદેય યજ્ઞ રહેશે. સ્વર્ગ-સ્થ મોલર્વનરામ ભાઇએ ખોટું તથા કણું કે “ ઝિની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ થવી અશક્ય છે. સ્વામી વિવેકાનંદ કહે છે કે કોઈ પણ પ્રજાની ઉન્નતિને માટે જ્ઞાન વિના નાન્યઃ પન્થ્યા વિષયને ચનાદ બીજો માર્ગ નથી.

ઉપરમાં પ્રજા કૃપાણુ પ્રયુ ઝિઓનાં, કુટુંબીઓનાં ને સુધારકોનાં હક્કોમાં ઉની હોંસ અને સગવડના વધારી અનસાનો અજાતાનકાર દુર કરી જ્ઞાન જ્યોતી પ્રસરાવે. એજ અંતીમ ઇચ્છા.

મ્હેં મ્હારી મધાચક્રિતથી ને કાંઈ લખ્યું છે તેને ચોખ્ખ લાગે તો સીકારવાની વિદ્ય-નોને વિનંતિ કરી અન્નેજ વિરજુ છુ

સમાપ્તઃ દરિઃ ઃ તત્ત્વ સત્ત્વ જ્ઞાંતિઃ જ્ઞાંતિઃ જ્ઞાંતિઃ

રમણીમણિમાલા.

સાવિત્રી*

રોખણ — પહેલેન શ્રી “નિર્મળા.” — મુંબાઈ.

અધપતિ નામનો એક રાજા હતો તેને સાવિત્રી નામની એક બહુ અને મુંદર પુત્રી હતી. ભારે સાવિત્રી હમ્મર સાયક થઈ ત્યારે તેના પિતાએ તેને વાગ્ને યોગ્ય વર પર્મદ કરવાનું તેને કહ્યું. તે સમયમાં દિહુસ્તાનમાં સગલું વરીઓ ઘણી સ્વપત્ર હતી અને પોતાને વાસ્તે પોતાના પતિ પસંદ કરતી

સાવિત્રીએ પિતાના વિશ્વાસુ કારભારીઓ અને શ્રદ્ધ રક્ષકો સાથે દુર દેશના મુલકમાં જવાનું કમુલ કર્યું. માર્ગમાં શુદ્ધ શુદ્ધ રાજદરબારોના ઘણા કુવરોને જોયા પણ તેમણી એક પણ કુવર તેને પસંદ પડ્યો નહિ છેવટે તેઓ એક જગલમાં એક પવિત્ર આશ્રમ આગળ આવી પહોંચ્યા. તે વખતમાં કુટલોક વનો માત્ર પ્રાણીઓને વાગ્ને અલગ રાખવામાં આવતા હતા અને તેમના કોઈ પણ પ્રાણીની દિસા થઈ શકતી નહિ. જાનવરો મનુષ્યથી દરતા નહિ સરોવરના ગભ્યો પણ અદ્યત્ત આવતા અને હાથમાંથી ખોરાક સર્પ જતાં. સેકેડો વર્ષ પૂર્ત એક પણ પ્રાણીની હાથ ત્યા થયેલી નહિ. ઋષિમુનીઓ અને શ્રદ્ધ માણસો ત્યા દરિયો અને પક્ષિઓ સાથે મર્જી પાળીને રહેતા. શુન્દેગારો પણ લા સલામત રહી શકતા. ભારે કોઈ મનુષ્ય જાણીયા દેશમાં જતા ત્યારે તેવા વનોમાં જઈ વસતો ઋષિમહાત્માઓના મંમર રહીને ધર્મની વાતો સામગતો, ને ધિરે ધિયાર કરતો અને તે પ્રયત્ને પોતાના આયુષ્યનો એક ભાગ લા પચાર કરતો.

ધુમ્મસેન નામનો એક રાજા હતો તેને જનુઓએ તેને કસબોર અને તેનું સમ્મ-પાટ સબ લીધું તે શ્રદ્ધ તેમજ વપ્પ મર્થો. આ જરીબ, શ્રદ્ધ, અધ મત્તએ પોતાની રાજીઓ કુવરોને લઈને જગલમાં નિવાસ કર્યો, અને તે મપ્ત તપ કરીને પોતાની દુખી જાણી પુરી કરતો હતો તેના પુત્રનું નામ સત્યવાન હતું.

શુદ્ધ શુદ્ધ રાજદરબારોની મુગામ લીધા પછી સાવિત્રી છેવટે આ આશ્રમમાં આવી. તે સમયે આશ્રમ વાગ્ને ઝોટકુ બધુ માન આપવામાં આવતું હતું કે મોટામાં મોટા રાજાને પણ આશ્રમમાં રહેતા ઋષિમુનીઓને વદન કરવા ગયા વગર આવતું નહિ જગલમાં રહેતા, કસ્ટ્રા અને ફાગળાદિ ઉપર નિર્વાહ કરતા, ચીંધરેલાય વગર પહેરના કોઈ મહાત્માના વચથી કનરી આવેલા છીએ એમ કહેવાને દિહુસ્તાનના મોટામાં મોટા રાજાઓ પણ આનંદ માને છે. આવશે જવા મહાત્માના વચથી કનરી આવેલા છીએ ધર્મને ઝોટકુ મધુ માન આપવામાં આવે છે રાજાઓ પણ મહાત્માઓને વદન કરવામાં પોતાને માન

* રમણી શ્રી વિવેકાનંદના આશ્રમમાંથી લખાવ્યું.

મમજતા જો તેઓ યોગેશ્વર યજ્ઞેલ હોય તો તેઓ નીચે હનગીતે ઋષિઓ તરફ પડે આવીને જતા. જો તેઓ રથમ બેઠેલા હોય તો આશ્રમમાં દાખલ થતી વખતે રથ અને હથિયાર તેઓએ બહાર રાખવાં જોઈએ. કોઈ પણ ક્ષત્રિયને આશ્રમમાં દાખલ થવું હોય તો તેણે યાત્ર, અને નમ્ર, ધાર્મિક ગાથામ તરીકે દાખલ થવું જોઈએ. સાવિત્રી આ આશ્રમમાં આવી અને ત્યાં ગદાત્મા ધ્યુમત્સેનના પુત્ર સત્યવાનને જોયો. તેનું અંતઃકરણ આકર્ષાયું. ગહેલોમાં વસનાર ગજકુંવરોથી છટકી છાપી હતી, પણ અદિયા ધ્યુમત્સેનના વનાથમર્મા તેના કુંવર સત્યવાને તેનું ચિત્ત ઝેલ્યું.

બપોરે સાવિત્રી પોતાને પિતાને ઘેર ખાલી હરી ત્યારે તેના પિતાએ તેને પૂછ્યું, “સાવિત્રી, પ્રિયપુત્રી, તને કોઈ કુંવર પસંદ પડ્યો ?” ત્યારે સરમાધને ધીમેથી સાવિત્રીએ કહ્યું, “પિતાશ, હા.” “તે રાજકુંવરનું નામ શું છે ?” “તે કોઈ રાજકુંવર નથી પણ રાજા ધ્યુમત્સેન જેણે પોતાનું રાજ્ય સુભાળ્યું છે તેનો પુત્ર છે. રાજ્યપાટ વગરનો રાજકુંવર છે. સાધુની છદ્મી માણે છે; વનમાં સંન્યાસી તરીકે રહે છે, કદાચ એકલા કરે છે; પોતાના વૃદ્ધ માતાપિતાને સદાય કરે છે, અને પર્યટ્ટિમાં રહે છે.

આ સામગીને તેના પિતાએ ઋષિનારદ જેઓ તે વખતે સા હતા તેની સલાહ લીધી. તેણે કહ્યું કે એથી વધારે દમનસીમ પસંદગી હોઈ શકે નહિ. રાજાએ નારદ મુનિને તેનું કારણ સમજાવવા કહ્યું મુનિએ કહ્યું, “આજથી બાર માસની અંદર તે કુંવરનું ભવિષ્ય થશે.” ત્યારે રાજા ભયભીત થયો અને કહ્યું, “સાવિત્રી, આ કુંવરનું ભવિષ્ય બાર માસની અંદર થવાનું છે અને તું વિધવા થાય. તે તો વિચાર કર, મારી પુત્રી, તારી પસંદગી ફેરવ. હુંકા આપુષ્પવાળા અને દમનસીમ કુંવર સાથે તારું કોઈ દિવસ લગ્ન કરવામાં આવશે નહિ.” “પિતાશ, તેની ખરવા કરો નહિ, કોઈ પણ બીજા વર સાથે લગ્ન કરવાનું અને કદીને આરા મનની પવિત્રતાનો નાશ કરશો નહિ.” કારણકે તે બસા અને બહાદુર સત્યવાનને હું આર્ટુ હું, અને આરા મનમાં એ તેને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો છે. કુમારિકા દિકા દિકા એકજ વખત પતિની પસંદગી કરે છે અને તે કદી પોતાની પસંદગી ફેરવતી નથી.” બપોરે ગજાએ જોયું કે સાવિત્રીએ દંડ નિભય કર્યો હતો ત્યારે તેણે હા કહી પછી સાવિત્રી રાજકુંવર સત્યવાન સાથે જાયી અને પોતાના પિતાના મહેસાગોથી ચાંતપણે પતિ સાથે વનાથમર્મા મધ ત્યાં તે તેના સાસુ સસરાને મદ કરતી. જો કે સાવિત્રી જાણતી હતી કે અમુક દિવસે સત્યવાન દેહ ત્યાગ કરશે તેાપણુ તેણીએ તેના પતિથી તે વાન છુટી રોખી સત્યવાન દરેકજ જગમગા દૂર જતો, ફળ ફૂલ એકઠાં કરતો, બગતણુ લાવતો, અને સાવિત્રી રસોઈ કરતી અને વૃદ્ધ સાસુ સસરાની સેવા કરતી. આ પ્રમાણે તેઓની છદ્મી પસાર થતી હતી પણ તેરવાગ્યે તે દમનસીમ દિવસ નજીક આવ્યો અને ફક્ત ત્રણ હુંકા દિવસ બાકી રહ્યા. તેણીએ એવી સખત આનતા કરી કે નહું ત્રણ રાત્રી જાગરણ કરીશ અને ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરીશ અને તે સખત આનતા પ્રમાણે વર્તી. સાવિત્રીએ ખત અનંદ છાંયુની પ્રાર્થનાથી અને અર્દસ્ય આંસુઓથી દિલગીર, અને ઉપ વગરની, રાત્રીઓ ગાળી. છેલ્લા દિવસનું ભરંકર પ્રમાણ થયું તે દિવસ સાવિત્રી સત્યવાનને પોતાની દૃષ્ટિ બહાર એક પળ પણ દૂર રાખવા માગતી ન હતી. બપોરે તેના પતિ દરેકજની માફક કદમળ અને

બળનશ્ચ વિચેરે સેવાને વાસ્તે ગયો ત્યારે તેની સાથે પોતે જવાની સાસુ સસરા પાસે રજા માગી, અને તેઓની રજા મેળવી તેણી ગઇ. એકાએક ક્રુરતા ઘબ્બેમાં પોતાને મૂકી આવે છે એમ સત્યવાને કહ્યું. "બહાલી સાવિત્રી, મારા મગજમાં તમને આવે છે અને 'મારી ઇન્દ્રિયા નનગી પડે છે. અને હવે આવતી હોય એમ લાગે છે. મને થોડો વખત તારી પાસે આરામ લેના દે." બહીતી અને ક્રુરતા સાવિત્રીએ જવાબ આપ્યો, "મારા બહાલા સત્યવાન, પધારો, અને તમારું મસ્તક 'મારા બોજામાં મુકો." અને તેણે પોતાની પત્નીના બોજામાં પોતાનું બળતું માથું મુક્યું. અને થોડા વખતમાં નિશ્વાસ નાંખીને દેહત્યાગ કર્યો. સાવિત્રીએ પોતાના પતિને આશ્વિન કહ્યું. તેની અધોમાથી આંસુ દડ દડ વહેતાં હતાં. ત્યાં તે એકાન વનમાં એકની બેડી હતી, તેવામાં યચરાજના દૂતો સત્યવાનનો આત્મા લઇ જવાને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પણ ત્યાં સાવિત્રી પોતાના પતિના શબની પાસે બેડી હતી ત્યાં જવાની તેઓની હિંગત ચાલી નહિ. તેની આસપાસ તેજનો પ્રકાર પડ્યો હતો. અને બચરાજનો એક પણ દૃત તેની અંદર જઇ શક્યો નહિ. તેઓ સંધ્યા પાછા નીકળીને મૃત્યુદેવ યચરાજ પાસે ગયા અને સત્યવાનનો આત્મા તેઓ લઇ શક્યા નહિ તેનું કારણ તેને કહ્યું.

પછી મરણ વચ પતારતો ન્યાયાધિય મૃત્યુદેવ યચરાજ આવ્યો. પહેલો મનુષ્ય પ્રથવી ઉપર મરણ પામ્યો તે યચરાજ હતો. અને જે બધા મૃત્યુ પામે તેના ઉપરી દેવ તે યચે હતો. મનુષ્યના મરણ પાછા પછી તેને શિક્ષા કરવી કે બદલો આપવા તેનો નિર્ણય તે કરે છે. તેથી તે જાતે ત્યાં આવ્યો. તે દેવ હતો તેથી તે તેજસ્વી ચક્રની અંદર જઇ શક્યો. સાવિત્રીની પાસે ગયો અને કહ્યું, "પુત્રી, આ શબને તજ દે. કારણકે મનુષ્યના નસીબમાં મૃત્યુ નિર્માણ પચેલું છે અને હું સૌથી પ્રથમ મૃત્યુવચ યચે હતો. તે વખતથી દરેક મનુષ્યને મૃત્યુને લગ થતું પડે છે. મૃત્યુ મનુષ્યને વાસ્તે નિર્મિત થયેલું છે. એમ કહેવાથી સાવિત્રી ખસી ગઇ અને રમે સત્યવાનના આત્માને લઇ લીધો. તેના આત્માને લઇને તે પોતાને રસ્તે પડ્યો. થોડે દુર ગયા પહેલાં તેણે સૂકાં પાંદડાઓ ઉપર પગલાં સંભળ્યાં. તે પાડો ફર્યો અને કહ્યું, "પુત્રી, હું મારી પાછળ ચામટે આવે છે? દરેક મનુષ્યના નસીબમાં મૃત્યુ નિર્માણ છે." સાવિત્રીએ જવાબ આપ્યો, "પિતાજી, હું તમારી પાછળ આવતી નથી. સ્ત્રીના નસીબમાં પણ નિર્માણ પચેલું છે કે ત્યાં પોતાનો પતિ જાય ત્યાં પોતે જાયું. અને અર્ધન નિયમ પ્રેમાળ પતિ અને પતિવ્રતા સ્ત્રીને જીવંત પાડી શકે નહિ." પછી યચરાજે કહ્યું, "તારા પતિની શબ્દી સિવાય બીજી કંઈ પણ વસ્તુ મારા." "હે ચન્દ્રેવ, જો તમે વરદાન આપવાને પ્રસન્ન હો તો હું માગું છું કે મારા સસરાનો અધારો દૂર થાય અને તે મુખી થાય." "શુભવાન પુત્રો, તારી પવિત્ર ઇચ્છા સફળ થાશે." અને પછી સત્યવાનનો આત્મા લઇને મૃત્યુદેવ આગળ આવ્યો. ફરીને પાછળથી તેજ પગમાં સંભળાયાં. તેણે પાછું જોયું, "હે પુત્રી સાવિત્રી, હું હજી મારી પાછળ આવે છે?" "હા, પિતાજી, તેમ કર્યા વગર મારો છુટકો નથી. હું બધી વખત પાછી ફરવાની કોશિસ કરું છું પણ મારું ચિત્ત મારા પતિ પાછળ જાય છે. અને મારો દેહ પણ સાથે જાય છે. મારો આત્મા તો ક્યારનો આવી ગયો છે. કારણકે તે આત્મામાં મારો આત્મા સમાજેશે

છે, અને જ્યારે તમે તે આત્મા લઇ જાઓ છો ત્યારે આ દેહ પણ સાથે જાય નહિ ? ”
 “ સદર સાવિત્રી, હું તારા ચન્દ્રોદયી પ્રસન્ન થયો છું હજી બીજાં વરદાન માગ પણ તારા પતિની જીવંતી માગતી નહિ.” “ પિતાજી, જો તમે બીજાં વરદાન આપવાને પ્રયત્ન થયા હો તો હું આશુ” છું કે મારા સસરાને તેણે મુઠાવેલાં દોહલ તથા રાજ્ય પાછાં મળ્યા.” અને જવાબ આપ્યો, “ બહાલી પુત્રી, હું આ વરદાન આપુ છું પણ તું ઘેર પાછી ફર, કારણકે જીવંત મૃત્યુ યમદેવ સાથે જઈ ચકે નહિ.” અને પછી યમરાજ પોતાને રસ્તે આગળ આપ્યો. પરંતુ સાવિત્રી, પતિ અને સુધૃષ્ઠ સાવિત્રી, પોતાના મૃત પતિની પાછળ ચાલી. યમ દુરીને પાછો ફરે છે, “ ઉમદા સાવિત્રી, મારી પાછળ આવ નહિ.” કારણકે તારૂં આવવું ફોકટ છે. મૃત આણસ જીવંત થઈ શકે નથી.” ભૂમી બાંધે તમે માગ બહાવાને લઈ જાઓ છો ત્યાં ત્યાં હું પાછળ ગયા વગર રહી ચકતી નથી ” “ સાવિત્રી, ત્યારે ધાર કે તારો પતિ પાપી હોય અને તે નકેમાં જાય તો સાવિત્રી, પોતાના બહાવાની પાછળ જવા તૈયાર થઈશ ? ” તેણે કહ્યું, “ સ્વર્ગ હોય આ નકે હોય, જીવન હોય આ મૃત્યુ હોય, બધાં તે જશે ત્યાં જવાને હું પ્રુથી છું.” “ મારી પુત્રી, તારા મધુરા મન્દો અને પ્રસન્ન કરે છે હજી બીજાં વરદાન માગ. પણ મૃત્યુવશ યજ્ઞલાને ફરી જીવ આવતો નથી.” જ્યારે તમે એવી રત્ન આપો છો ત્યારે હું આશુ” છું કે મારા આસુરનો મહાન વધ નાથ પામે નહિ. સસરાવના પુત્રા તેની રાજ્યગાદી ઉપર બેસે.” ત્યારે મૃત્યુદેવ સ્મિત કરીને કહ્યું, “ બંધેથી સાવિત્રી, હવે તારી ઇચ્છા પ્રાપ્ત થશે. તારા પતિનો પ્રાણ આ મ્હો તે ફરીને જીવતો થશે અને તારા પુત્રા પણ યોગ્ય વખતે રાજ્ય કરશે ઘેર પાછી ફર, પ્રેમે મૃત્યુને પણ પરાજીત કર્યું છે. કાંઈ પણ ઓછે તારા નેટસો સ્નેહ ખનાવ્યો નથી અને તે આખીન કરી આપ્યું છે કે મારા નેવો મૃત્યુદેવ પણ સત્ય પ્રેમની શક્તિ આગળ અચકત છે.”

હિંદુસ્તાનના દરેક કુમારિકાએ સાવિત્રીનું ચરિત્ર જાણવાની વરદ છે મૃત્યુ પણ તેના પ્રેમને વધ કરી શક્યું ન હતું. અને તેના સ્નેહ એટલો અનહદ હતો કે તેના પતિનો પ્રાણ યમદેવ પાસેથી પણ તે પાછો મેળવી ચકી હતી.

સીધર્મ:—

સીધર્મ એટલે શું તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ, ને તે દરેક જગતે સીધર્મ જોઈએ. તે એક મહારાજા છે, ને તેના પર આખા જુદરથાકમનો આધાર છે. દરેક જગ્યા સમજે છે કે સસારનું નાવ સ્ત્રી છે, ને તેને લીધે જ જુદરથાકમ ચોલે છે, સીધર્મમાં સીના કર્તવ્યોનો સમાવેશ થાય છે, સ્ત્રી ક્રોધ નિર્મોલ્લ વરદ નથી મૃતુ જેવું ક્રોધને પણ તેની નીચેના ચન્દ્રોદય પ્રથમ સા ફરી છે તે કહે છે કે “ વરની શોધા” રૂપ, પૂજ્ય પ્રભુ સર્વવંદી, મહાશાસ્ત્રવાળા સ્ત્રી અને લક્ષ્મી દેવતા તે બેમા કહેા બેદ નથી ” “ જ્યાં નારીની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતા પણ વાસો વસે છે ” આખા ઉત્તમ શુભ કલ્પતથી જ ભગવાનારી સ્ત્રીએ સીધર્મ તો જાણવું જોઈએ ને તે જુદિણી છે પ્રથમ વાનો રાજ ને તે તેની પ્રધાન છે અર્થાત્તે છે છતાં પણ વરમા તો તે રાજ્ય છે. વાનો બધો જીવે તેના આધાર સ્નેહ છે ને વરમા સ્ત્રી મુદર, સમજી તથા સારી રીતે પોતાના દરેક પાત્રી ધર્મમાં કેળવાયથી હોય છે તે બરે કહું મુખી રહે છે !

—સી. સમુદ્રા કૃત ‘ સીધર્મક સતીચરિત્રો. ’

આનન્દાશ્રમ.

ઝાહિરખખર !

ઝાહિરખખર !

ઝાહિરખખર !

ગુજરાતની ખાદ્ય વાનીઓનું-જંગી પ્રદર્શન.

અનુવાદક બહેન “આકૃતિ.”

(વાચનાર, વાચના ન હંચતા હશે તો તેને તેમ કરવા સાર પરાનગી છે. કાર્દના ઉપર પીનના કોડ વાગુ પાડવાનો નથી.)

હોરો! કહે છે કે “પહેલું સુખ તે જાને નર્મ” પણ તે સુખ કેમ જાણે? પ્રથમ ખાવાની વસ્તુઓ ચોક્કસી જોઈએ. તેમ ન હોય તો તે ખાવાથી પેખમાં રોગ થાય તે પેટ-માથા સુખમાં આવે, તો અને તેમ જોઈ દેવાય, તો બીજાંઓને ખોટું લાગે, તો આપણે આ લાખાત કરે તો પડે, (જે કે આખા તો અખર છે.) તો સાત જન્મ આપણાત કરે તો પડે!! કેવું બપદર! હરિ (૨)*

તેમ ન થાય તો પણ રોગ ખરાબ હોય તો આપણે ગરી જાણી અને તેથી આપણા વહાલાઓ વિનંતી થઈ જન્ય-સુદાધને લક્ષકે લાડુ! હાથ, (૨)* તે જોઈને દુઃખ અધાગમા અપગાઈ પડીએ તો આપણા માથામાં વાગે ખરુંકની? હંચ (૨) (૨) (૨)*!

માટે આપણે ખોરાક સારો વાપરે તો પણ તે ખોરાકની પરીક્ષા કેમ કરવી? બહીસો નહિ, અને તે માટે યોજના થોડી છે. તે અખારી યોજના સાંભળવા છંડનારને “સૂત રૂપીયો-દૂત આતો-સૂત પાછ” ગનિઆઈરથી ખોડસો આપવા (શીરનામું આવતે મહાને જાણવીયું) બીજાંઓને કાનમાં ધૂસડા (અને વાળના મરચાં) લાગી બેસવું.

આમારી યોજના પ્રમાણે એક ખોટું-વાધનાં કાચાં જોવડું-પ્રદર્શન તારીખ ૦-૦-૦ ને રિવજે ગનિના સારી સુખાથી જામને બારો (રેક માણસની મરત હોય ત્યાં છે-નેતે માટે મહા મહેનતે જ નિષ્કો-ખાઈ થી મરવા રહીને ઘડી કડાડવા છે તે આ પ્રમણે છે (વાચના હોય તેણે વાંચવા અને બે પરવા છીએ.)

નિયત્રો.

(૧) જોવા આવનારે પોતાના માથાં ટીક એજી દીકીટ લેવી તેને માટે રેકે ડામ માડું સીધું પહેલેથી મોક્ષી અપવુ.

(૨) દરેક જાનાના આધેમાને હડાં લઈ અવવાની રેવ હોય છે તેમને તેમ

* (૨) જ્યાં આમ સજી હોય ત્યાં આમથી સજી બેવાર વાપરો.

કરવાની “૧૦૯” હીમી સખત મનાઇ છે કારણકે કથરાટમાં ગોઠવેલા લાડુ, તેમના દાઢા બોધ લાવથી ગળડી પડે છે અને તેમ થતાં આકસ્માત થવાનો સંભવ છે.

(૩) કેટલાક બખી મરેલાંઓ કુનરાં બીલાણં અથવા વંદરાં લઈ રહે છે. તેમને પણ આવવા દેવામાં આવશે નહિં. કારણકે કુનરાં બીલાણં તથા વંદરાંનાં મોખંથી પાણી ઝરે છે, તેથી લાડવા પચળી બચ છે.

(૪) તેવાંઓને હાંપી દહાડવા દાર પ્રદેશો એક દંડસબ્બ પદ્મટણુ રાખવામાં આવશે.

(૫) મંડપ બાંધવાને માટે ટેકા દેવા માટે “વૉલ્વંટીઅરો” એ પોતાના નામ દિવસની તારીખ પહેલાં અરજ કરવી. (એ કે તેમ કરવાથી તેમને લોકો માન સિવાય કંઈ પણ બીજા પારિતોષિકની લાલચ આપવાને અને અસંજિમાન, છીએ.)

વાનીઓ નીચે પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવશે.

૧. આ વિભાગમાં જેની સાથે માથું કુડીએ તો લોહી નીકળે એવી વસ્તુઓ ગોઠવવામાં આવશે. જેની દે, લાડુ, સફરપાસ વગેરે, (લાડુ ડીપાર્ટમેન્ટમાં, લાગ મેઠવણ મથેલી જે પ્રેક્ષક બનાવશે તેને ત્યાંજ મીઠીગ બરી એક કીઠરાની ખાટથી પુર પાણીથી ભરેલી દાળ ઈનામ બધાગે.)

૨. પણ “લાગ ડીપાર્ટ મેન્ટ (વિભાગ) માં સફરપારા મૂકાઈ મથેલા ખતાવેનાર ને કાંઈ મળશે નહિ. કારણકે લાત-ડીપાર્ટમેન્ટના મેન્બરો એક સફરપારાને મારીને હાંપી દાડવા સમર્થ છે. † (અમારી કુટનેટ વચિશે ?)

૩. આલણ તખ્તવાવવાને ત્યાં એક જૂરો ખંડ રાખવામાં આવશે. તેમાં જવાની થી કાંઈ પણ લેવામાં આવશે નહિ, કારણકે તે બેઇનેજ પ્રેક્ષકના મુખપાથી અણુધારા ઝરવશે. તેજ બહુ મોટી થી ધર્મ પડશે (કારણકે કોઈકનાં અણુમાથી મોતી પડે છે, એમ શસ્ત્રમાં કહ્યું છે.)

વાની ગોઠવનારને સુચના.

(૧) દરેક મેકલનારે પોતાનું પૂરેપૂરું નામ દાખ લખી મોકલવું.

(૨) દરેક સહેરમાં અમારો એજન્ટ રહેશે, તેને તે વાનીઓ પહોંચાડતી. નમુના રૂપી એજન્ટો:—

† આ નિયમ આમ સા માટે રાખ્યો, તે માટે અમારા હપર મીઠુ રસીયાઓ આવેલા પચ:

“લાડુ કંઈ નહિ.

લાડે તમે જે છે તે.....(અમારું નામ.)

સુ. પુરીયાંપૂર

નવ. તમારો કાચળ નથી માટે લખ્યો પુરીયાંપૂરથી લખિતમ આપનો સેવક.....વાંચી બીજાં બચી છે બાંધું, તમે બહુ હુઆ છાલ. કારણકે તમે લાત-ડીપાર્ટમેન્ટને અન્યાય દીધો છે. મારી કમરમાં મેં બી એવી બેયકું નથી” ઉત્તાદિ, કથાદિ.....આને અમારે છું નવાજ દેવા ?

સિ. થ. છ. જ.

સુરત—લાલોઆ લીખા કંતલય હ મુકુંચિર

ચેરાપુર—મુવવાનછ મહેરાસ ચનાપાપડી.

ભુડીઆગાય—દોસ્તદારયા અંચેર મહમદ ખીસ્તા ખરામ

જેરાપેટ—ખાધ ડોરી નવ ચોવના બદલેભીલાર.

(ઠેકાણાં) 'સીસીને ઘેર. અરજ ઉપર લખેલાં વગેરેના નામ વાચનાંજ જેમને ચિતરી ચડી આકરે યદ્ય આપતો હોય તેમજે તરતજ લાકડીવાળા હાથે વળતું પણ વચમાં નકામે ભાંગે ન વાગે.' એજ, રામ રામ !)

“મુક્તિ!”

લેખક:—ખહેન શ્રી “જ—”

આવશ્ય આસુ આલતો હતો, ધણા ખરા રસ્તાઓ ઉપર માણુમટ કયા કહેવા બેઠેલા હતા હમારા પાકેશી સ્વર્ગસ્થ શેઠ ઘેલાભાઈના પુત્ર સ્વતુરભાઈ પણ હમેશા સાંભળવાં જતા હતા એક દિવસે કથાની આખરે મહારાજને કહ્યું કે “જે કહેવાય તે આજ રા-પુરુષ મુક્તિ થી રીતે મળે તે કહેવાય, અને ઘોડા બાધા રહેશે ભાગ આવતી કાલે કહેવાશે, જેથી સાંભળનારને મુક્તિ મળશે” હમારા પાકેશીએ બીજી તો કાંઈ સાંભળ્યું નહીં પણ છેલ્લી વારે બોલાવવા યત્ન “મુક્તિ મળશે” એટલાજ ધ્યાનમાં રહી ગયા. બીજા દિવસે સવારમાં તેઓ પોતાની ફક્કનના સર્જી ગુમાસ્તાને કહેવા લાગ્યા કે “આજે શકે કથામાં આવજો કથામાં આવજો મુક્તિ વહેમાવાની છે. ગુમાસ્તા ગાંડાભાઈ પૂછવા લાગે કે “આજ મુક્તિને શું કરશે?” અરેરે એટલીએ ખતર નથી પડતી? અંકેક બાજે આપણે આધાર્યુ ને બીજી હોકરને માટે ઘેર લેતા આવીશું” [શિદ્ધ સમજ્યા કે રાજ-ગણની ખાસ ગઢાવેલી ખાવાની વસ્તુ જેને કેટલાક મુક્તિ (તુક્તિ) કહે છે તે મળવાની છે] એ વાત હાથી ફહી, હુએ આવીશ ને હોકરની માને પણ તેડી લાવીશ કે વતી આવે તો હોકરને બે દલાસ ચાલે શનના શેઠની ત્રીપુટી કયામાં ગઈ હતી પણ ત્યારે ખાવાની મુક્તિ ન મળી તેથી અત્યત નીરાશા અને દોષથી સંકે પાઝ આવ્યા. મવારમાં હુ મારા એટલા પર દુઝી હતી ત્યારે સ્વતુરભાઈ ઠાઠા પાસે મહે મુક્તિ માંગી, ત્યારે તેઓ પાસે આવીને બોલ્યા કે,

“કુચા સભગી ફૂટ્યા કાન,

“પણ ન મળી મુક્તિ, “ને વાગી માણુ!”

વિદ્યાકલા-વૈદક.

માથાનો દુઃખાવો.*

લેખક: રવ. શ્રી. ઉમંગ ખડેન.

આજકાલ આપણે “માથું માથું” દુખે છે. એમ ધણા માણસો તથા બેનોને દહેનાં સાતળાંએ લીએ. આતું કારણ ફક્ત આપણા ચરીરની તદુરસ્તી સાચવવાના નિયમો-યાં ભંગ થયો છે એમ માનવું. અને તેનું કંઈ હોય તો તરત તે કારણ દૂર કરવું જોઈએ.

માથાના દુઃખાવાનાં ધણું કરીને ચાર કારણો હોય છે. (૧) ગરમીથી, (૨) ઘરદીથી, (૩) ગળા ખાલી પડવાથી અને (૪) વધારે શ્રમથી અથવા બધકોઠથી.

૧. ગરમીથી દુઃખવું માથું નીચેના ઉપાયોથી મટે છે.

ઝીણા ફમાલની ચાર ગોડવાળી શુનાળજળમાં બોળી માથે રાખવો. માથે ચઢત ચો-પડવું અથવા બરફ મુકવો અથવા અથવા ધી ઘસીને ઉપર કેમ અથવા એકાનાં પાન મુકવો. કંઈ કંઈ ફોળા ખાવા અથવા સરખત ખોલો ધીમા મરીનાં છોકા ગેળરી તેને ખમ્મા તળીએ વાડકાવડે ધસવું તેથી પણ માથે મટેવું લોહી ઉતરી ગરમી ઝાઝી યાય છે અને મુશ્કેલ અથવા આમળાનો મુરખો ખાવાથી પણ આતું માથું મટે છે.

દેવે શરદીથી માથું દુઃખવું હોય તો નીચેના ઉપાયો કામ લાગી શકે છે.

કેચર કે મરિ વાટી તેનો સેપ માથે કરવો. તુનચીના રસનાં ટીપા પાંચ છે કાનમાં નાંખવા.—સુક, મરી, પીપરીમુગ, ને તજના પાણીની રાખડી કરી પીસી.

બીજા પ્રકારથી માથું દુઃખવું હોયતો—

દુધનો બોરાક વધારે રાખવો.—અગત્યથી પાળવું.—એણચી, જવરી, પીપરીમુગ, સ, તાવળાં એ સખે બાગે લઈ તેનો છુકો કરી દરોળ એક તોલો લેવો અને તેને દુધમાં નાખી રાખી કરી પીસી, અંદર સાદર પણ નાંખવી —ગદામ તોલાં હથ લઈ તેને રાત્રે અધઝેર પાણીમાં પલાળી પડી ફેલી નાંખીને યુગ ઝીણી વાટવી. વાટતાં પાણીનો ખપ પડે તો રાતનું પાણી વાપવું પછી ખસખસ તોલાં સવા પાખ અને વરીઆળાં તોલો અડધો પલાળીને ગદામ સાથે વાટવા પડી સાદર તોલાં ચાર, ધી તોલો દોઢ, તથા એલચી ચાર પાંચ લઈ પાણી પીવાય તેટલું મુઝી અદર આ બધું નાખી દેવું બ્યારે પાણી ચડાના ઉકાળા જેવું યોય ત્યારે નીચે ઉતારી લઈ પીવું.

આપણને વધારે શ્રમ પડતો હોય તે કારણ દૂર કરવું. રાત્રે વધારે વાચવું નહિ. અને મગજને તરદી પડે એવું કામ બહુ કરવું નહિ કમજબાન હોય તો ફક્ત શુભાખ લેવો અથવા યોગ દિવસ દરોળ સવારે નીચે પ્રમાણે બનાવેલું પાણી પીવું.

૭ તોલાં ખચુર તથા ૭ તોલાં સોનામુખી લઈ રાત્રે ખાસેર પાણીમાં પવાળાં મુકવું અને સવારમાં ઉઠી પહેલાં તે પી લેવું.

* આ લેખ રવ. શ્રી ઉમંગની નોંધપાત્રીમાંથી લીધેલો છે યોગ પ્રકાર દવાના અભ્યાસ.

પાકશાસ્ત્ર.

પઉંવાનો ખોરંજ.

લેખક:—બહેન મી કમ્પુ બહેન—પેટલાડ.

શેર પઉંવા સારા વીણી ચોખ્ખા કરીને અચ્છેર દુધમાં બે કલાક પમાળી રાખવા, અને તુવેરની યોગના લીસવા પાશેર ફાલી મુકવા. પછી અચ્છેર બટાયાને ખાશીને ફાલી તેના ઝીણા કઠકા કરવા. પાશેર મગફળીના ઘણા અને પાશેર કોપરાના ઝીણા કઠકા કલાકમાં પાશેર તેલ મુકીને પહેલાં બટાયા તળી લેવા, પછી તુવેરની યોગના લીસવા તળવા અને મગફળીના ઘણા તથા કોપરું પણ સાંતળવું પાણું કઠાકમાં ફરી નવટાંક તેલ મુકીને રાઈ આખા મરચાં અને હોગિનો વધાર મુકવો. વધાર ધામ એટલે પડવા વધારવા. પછી તેમાં બટાકા, લીસવા, મગફળી, કોપરું વીગેરે નાંખી દેવું પછી હળદર મીઠું લીલાં મરચાંના કઠકા તથા લીલા ધાણાની બે પચી સમારીને નાખવી. થોડીવાર ઢાંકી મુકવું. એક બે જમન હંસાવી પડવા તળવા જણાય એટલે ઉતારી લેવું પછી એમાં લીજુ નીચોવીને તે ખાવામાં લેવું બહુ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે.

ચણાના લોટના ગાંડીયા.

લેખક:—“ એક નાગર સ્ત્રી.”—મુનાગડ.

એક શેર ચણાની વીણીથી ચોખ્ખા ઘણ લેવી અને ધંટી સાદ કરીને ઢળાવવી. પછી તેમાં શેકેલું મીઠું તથા શેકેલ પાપડીઓ ખાતે દર અંકેક રૂપિયાનાર, વીંધીને સાદ કરેલો અલ્તો આપો. એક રૂપિયાનાર, તથા મરી (તીખા) આખાંઆગાં એકથી દોઢ રૂપિયાનાર નાખવા કાચી ફટકડી ચણી બોર જેવડી લાઇ પ્રધાવવી અને તે પણ અંદર નાખવી પછી બધી વસ્તુઓ લોટની અંદર મેળવી દેવી અને કેળવું, અથવા તડખૂચનું પાણી કઠાડીને તે વડે લોટ બાંધવો પણ પાપડો બાધીએ છીએ તેવો સખત નહિ—નરમ બાંધવો અને તેને ખાંડવો. પછી ચુલા ઉપર કલાકમાં અડધી શેર ચોખ્ખું તેલ મુકીને પછી એવું કે તેલ ખરાબર થયું છે કે નહિ. તે માટે થોડી કણુક લખને તેનો નાનો લોચો અંદર નાખી એવો. તેન ખરાબ હશે તો શીલુથી કઠાક ભરુઈ જશે અથવા તેલ ખરાબર થયું નહિ. હોય તો પણ શીલુ યથ આપશે. ખરાબર તેલ ગરમ થયા પછી તેમાં થોડી કણુક લાઇ તેનો અડધો ભાગ બોળવો. અને પછી તેને સારી રીતે મેળવવી. પછી એક ખરસટ પાટલો

* ચણીયાના પાણીથી અથવા દુધથી પણ લોટ બાંધાય પણ તેના ગાંડીયા તજવા લાલ થઈ જાય છે.

સર્વ તે માથે એક હાથે છેવટની આંગળી નીચેની હથેલીના આમથી વાર દધને ધીમે ધીમે ગાંઠીયા વણવા જોમ/મેઠાની સેરી આપણે જે હાથે વણીએ છીએ તે તે ખારીક હોય છે તેમ આ જરા જાડા વણવા જોમ હાથ નીચેથી ખેચનાં જાણું તેમ એની મેળે જો આમજો ચડતો આવશે જ્યાં સુધી આમજો જોઈએ તેવો ન પડે ત્યાં સુધી ગાંઠીયા બરાબર થયા ન કહેવાય પણ તેને થોડે થોડે તૈયાર થયેના તેલમાં ધીમે તાપે તુળવા. કદાચ વારેવારે હલબ્યા કરવા. કદાચમાજ ખરા થવા દેવા પણ લાઇ ન થઈ જાય તે સંભાળવું એજ રીતે બધા લોખંડા ગાંઠીયા કરવા

અમારા દેશમાં ગાંઠીયા માટે ઝીરી વાપરવામાં આવતી નથી

કેરીની થોડી બનાવટો.

ગોળ કેરી.

લેખક:—ખડેન શ્રી “સુમન” ખડેન—વડોદરા.

કાચી કેરી લઇ તેને ઊલી નાખવી અને તેના કકળ કરવા પછી તે પાણીમાં નાખી ખાંડી નાખવા પછી જરૂરી કેરી હોય તેટલો ગોળ લેવો અને ધીમે બધાર કરવો, તેમાં તજ સવિંગ નાંખવા વધાર તૈયાર થાય પછી પેની બાફતી કેરીના દહાડા તેમાં નાખવા અને ગોળ પણ નાખવો પછી થોડું પાણી નાખવું અને તેને ખુબ ઉકાળવું પછી નરમ રહે એટલે સુલેથી ઉતારી લેવું આ રીતે ગોળ કેરી થાય છે.

કેરીનો છુટો.

કેરીને ઊલી તેને ખમણીવડે ખમણી નાખવી, અને તેને નીચેનીને પાણી તદ્દન ઠાંડી નાખવું પછી એને પાણી નાખી ખુબ ધીમ નાંખવી પછી રાઇ, હિંગ, મરચા અને તેલનો વધાર થકવો વધાર થઈ જાય એટલે આ ખમણેલું ધીન તેમાં વધારી દેવું પછી તેમાં થોડું ધી ને જોઈએ તેટલો ગોળ નાંખવો પણ તેમાં મીઠું હળદર નાંખી, ધીમે તાપે રીજવા દેવું.

કચુંખર.

કેરીને ખમણી તેના છીનમાં મીઠું નાખી ખાચેક મિનિટ રાખી તેવું પાણી નીચેનીને ઠાંડી નાંખવું પછી તેમાં હુમળાને સમારી નાંખવી અને ખાડ, પાણી-છડું, મરચાં નાખી ખાવાના કામમાં લેવું (હુમળી ન ખાતાં હોય તે નાંધી નાંખે તોપણ આસે)

કેરી તલનું શાક.

કેરીને ઊલી નાખી તેના નાના દહાડા કરવા અને તે ખુબ ઊંડા પાણીમાં જરવાર

નાખવા. અને તે ગળી જાય નહિ માટે ખાસ ધ્યાન આપવું પછી તેમ, હિંગ, રાષ્ઠ મરચતી વધાર મુદ્રી, તે કકડા બાફવા અને તે બફાવા આવે ત્યારે, લીલા ધાણા (કોયુના) ગોળ આદુ, લીના મરચાં, મુકુ ટોપફ, બોલશી મનાં દાણા, દ્રોણ, તંપ, તલ, લવિંગ, ગરમ મચાલો વગેરે નાખવાં. તે સારી રીતે સીંચ જાય

ગળ્યો છુદો.

કેરી છોળી ખમણી, સારી રીતે નીનોલી રાષ્ઠ, હિંગ મરચતી વધાર મુદ્રી તે છીન-વધારી રેવું અને તેને ધીમા સીંજવા રેવું પછી આડધો શેર ગોળ નાખી, કોમકું ગોળવું પાણી જળી જાય ત્યારે ઉતારી લેવા

મેથુબો,

કાચી કેરી છેલ્લી કકડા કરી બાપી નાખવા અને તેમા મેથુનો વધાર કરી શેર કરી હોય તો નવટાંક મેથી નાંખવી અને તેમા બાફેલી કેરીના કકડા નાખી દેવા, મુદ્રી શેર ખાસ નાખવી પછી સીંચ જાય સારે ખવાના કામમાં રેવું

ગોળવાણું.

છેલ્લી કેરી બાપીને ઘડતો મોટ ધીમાં શેધી, ધીનો વધાર મુદ્રી તેમાં કેરી અને મોટ નાખી દેવો પછી તેમાં પાણી નાંખવું અને તેમા ગોળ નાખી તેને ઉકાળવું અને ઉકળ્યા પછી ઉતારી લેવું.

મેલેરીયા (ખરાબ હવાનો) તાવ —

મેલેરીયાથી હિન્દુસ્તાનમાં આધારણ તન્દુરસ્તીના વર્ષોમાં દર વર્ષે ૧૦ લાખ મૃત થાય છે. અને દોઢક વર્ષોમાં તાવના વાવર વધારે થાય છે ત્યારે ૨૦ લાખ મનુષ્યોએ હલકા જાણીતા રોગથી મરણને શરણ થાય છે. આ રોગના ઉપચાર ખાસી થગે કે બાપ-પણા રેલવા આ રોગ કેવો લપકર ત્રાસ દેવાય છે. રપરેશને માટે લાગણી ધરાવનાર દોઢ પલ્લ મનુષ્ય આરણી બની વસતી, દર વર્ષે-આ એક રોગથી વધી જાય છે એમ જાણી કે બી ધયા વગર રહેશે નહીં જ્યારે નવો ગણાય છે અને એવાથી ટપોટ મરણ થાય છે એટલે એની લપકરતા હટ જામળ રાખાય છે કોલેરા પલ્લ બહુ જોડા પ્રમાણમાં જવણે રોગ નીવડે છે અને એણે પલ્લ આપણા ચણા ઉગતા જુવાનેને આશ્રમે મુલ્યને રાજ્ય કર્યા છે એટલે એવાથી પલ્લ સાવચેત રહેવાનું આપણને હટ રાજે છે પાનુ તાગેથી આપણે રેવઈ ગયા છીએ અને એ જુવો ફરમન છૂપી રીતે આપણા ઉપર કેવા થા કરે છે તે જાણી-જાય નથી.

—ડૉ. હરિપ્રસાદ કૃત “મેલેરીયા તાવ.”

“વાલોદ્યાન.”

વેંગણુજી.

લેખક:—“એક ખેડન.”

એક ગામમાં ફેટલાક ઠગાર વસતા હતા તેઓ ખીજાંઓને ઠગવામાં ન પોતાની મ્હોટાઈ સમજતા. એક વખત તે ટોળા એક જગ્યાપર એકઠી યજ્ઞ અને હવે કોને ઠગવા તેનો બધા વિચાર કરવા લાગ્યા. મહિથી એક જણ બોલી ઉઠ્યો. “મારવો તો” હાથી અને છુટવો તો બકર ! હવે નાની નાની ઠગાઈઓથી તો ધરાઈ ગયા. જો તમારી બધાની નજરમાં આવતું હોય તો એક ક્ષત્રે તપાકો જતાવું.”

બધા બોલી ઉઠ્યા: જતાવો બાઈ, ખતાવો. તમે તો ફરેક વખતે એવી કાંઈ સાગી વાત લાવવાનાજ.”

બા સાંભળીને પેસો ઠગ ખુશી યજ્ઞને બોલ્યો. “જુઓ આપણે કોઈ વખત અંબાજી જતા સંપની ખખર લીધી નથી તેથી સંધવી રાત્રીને ખોટું લાગશે. માટે આશો આપણે આ વખતે એમની ખખર લઈ આવીએ.”...બધા હસ્યા અને બોલ્યા “પણ, કેવી રીતે એટલાં બધાં માણસોની સામે આપણે યજ્ઞ ચડીશું ? બધાં માણસો સામે હાથ (દીખત) બીડવામાં તો કાંઈ મુશ્કિલ જોઈએ તે કોઈને આવડે છે ?”

ફેલાએ કહ્યું “મને કોઈ પણ વસ્તુની અંદર મીચો (યેન) મુકવાનો મંત્ર આવડે છે.”

ખીજો માણસ બોલ્યો “મને એક રાતમાં બધા શાક તૈયાર કરતાં આવડે છે.”

ત્રીજો બોલ્યો “હું એક કલાકમાં વેંગણુ (વંત્યોક) ના છોડ તૈયાર કરી બાણુ છું.”

ચોથાએ કહ્યું: “હું જ્યારે ચાર બાણુપર ચાર કાકરા મુકે પાણી છાટી મન જોઈું ત્યારે તેની ધણી સુશોભિત વાદ બની જાય છે.” તેઓનો સરદાર જે ક્યારનો બહુ ગુપ્તગુપ્ત સાંભળતો હતો, તે બોલ્યો “સાળાચ સાળાચ તારા શુરવીરો ! ચાલો, ચારે આપણે તેને માટે જગ્યા જોઈને સધળું નક્કી કરી રાખીએ.” તેઓ સર્વે ઉઠ્યા, બધું નક્કી અને ખુશ પડી ગયા. *

આશરે એક મહિના પછી શેઠાનો સંધ જના કરવા માટે નીકળ્યો. તે શેઠો પોતાની હંમેશની ઉતારો કરવાની જગ્યાપર આવી પહોંચ્યા અને જોયું તો ત્યાં કોઈની વેંગણુની વાડી અનેલી હતી ! તેથી તેમને જગ્યા બદલવી પડી. વાડીનાથી થોડે દુર તેઓએ પકાવ નાખ્યો. એક તરફ સધળાંઓને માટે રસોઈ બનવા લાગી. ફેટલાકો જોઈતા સામાન લેવા

બુદ્ધે બુદ્ધે રસતે ગયા અને ફેટલાક બાકી તહીં ફરવા લાગ્યા. ફરતાં ફરતાં એ ત્રણ માણસો પેલી વાડી પાસે આગ્યા અને આવી સરસ તૈયાર થયેલી વાડીનો કોણ ધણી હસે. ધારી આરે બાણુ જોવા લાગ્યા પણ કોઈને જોયું નહીં તેથી ચોરી કરવો મન લલચાયું. લાકડી પડે છોડું પાડી સવેં અંદર પેલાં અને અંદર તૈયાર થયેલાં વેગણુ તોડી એકઠાં કરવા લાગ્યા. ફેટલોક વખત આમ લીધા પછી ખીંકે લાગવા માડી કે રહેને ધણી આવે તો આટલાં પણ પગલી સે. આમ ધારીને તેઓ નાસી ગયા. ઉતારાપર જઈ ખીજાઓને વાત કરી તો સહનું મન પણ લાલચને વશ પડે ગયું અને બન્ને ત્રણ ત્રણની ટોળાઓ બની ધીમે ધીમે લીંક આવવા લાગ્યા. થોડા વખતમાં લગભગ બધી વાડી ખલાસ થઈ ગઈ આ બધું જોઈ સંધમાં એકે દૃઢ માણસ હતો તેણે કહ્યું. “તમે આ શાક ખાશો નહીં. કારણ કે આપણી હમેજની બગ્યા જાણવા છતાં તે સ્થળે એ વાંઘ્યાં છે ને વળા આવે ત્રિવસે રખવાળું સરખો પણ રાખ્યો નથી તેથી એ બાળતમાં અને તો કાઠ છુર જાસે છે. વાવનારના મનમાં કાંઈ પણ હુંઆઈ હશે.” આમ તે બિચારાએ કહ્યું. પણ બધાના મત એક ત્યાં “નગારામાં ટુતીને અવાજ કાણ સાંભળે ?” એક જણે જવાબ દીધો કાઠ તમારે ન ખાવું હોય તો ન ખાશો ને. તમારે ખીજની શી પચાત ?” અને મતમાં બળડયો. “બહુ ડાહ્યું છે તો !”

આવો જવાબ મળવાથી તે માણસ કાંઈ પણ બોલ્યો નહીં. જમવામાં સવેંએ શાક ખાધું પણ પેલા માણસે લીધું નહીં જમી રવાને થોડીવારે સડને એવું ધૈન મ્હાવા માંડ્યું કે સડુ બાં ઉજુ દંતું તાંજ સુઈ ગયું નાના મ્હોટા કોષખા બેઠે રહ્યો નહીં. પેલાં સલાં માણસે વિચાર્યું કે આતું પરિણામ કાંઈ પણ બોલું તો આજે જ આટે જ થાય તે હવે યુગે મહેલે જોતું. એવો નિશ્ચય કરી તે પણ બધાની સાથે ધૈનતો ડાળ કરીને સુઈ ગયો, મધ્ય રાત્રી થઈ એટલે કેટલીક મસાલોનાં અજવાળાં જળાણાં અને પેલા કંગો ત્યાં આવીને ઉભા. તેઓનાં સંરસાર આંગળ આપ્યો અને પાસે ઉભેલાઓને પૂછ્યું. તમે મ્હારા કહેવા પ્રમાણે મોટા ખાડો બોલી રાખ્યો છે ? પેનાઓએ જવાબ દીધો, હાજી. પછી તે બોલ્યો, —“હવે જુઓ મારે હાથ કેવો છે તે આપણે કોઈ પણ તરેહની મહેનત કર્યાં મિત્રાય નાં ધામ દસાઈ થકીયું ” એમ કહી એણે પોતાના ગળવામાથી થોડા અડદના દલાણા કઢાડ્યાં અને ત્યાં મુતેલાઓ ઉપર નાખ્યા આ બધું પેલા બધો માણસ મુતો મુતો સાંભળ્યા ને જોવા કરતો હતો. પછી પેલા સરસારે થાંત્રી પાડીને કહ્યું “વેગણુજી !” તુરત બધા મુતેલાઓએ “હા” એવો જવાબ કર્યો. સરસારે કહ્યું. “તમે બધા ઉભા યાવ.” તુરત બધા ઉભા થયા. “હવે તમે બધાએ પહેરેલા દાગીનાંનાં અદી રમશે કરી દો.” બધાએ તે પ્રમાણે કર્યું. આપણા પેલા બધા માણસે પણ તેમ કર્યું; “હવે બધા એકે ધોતીયું રાખીને તમારા બીજા દલાં અદી નાંખી જાવ.” બધાએ કપડા કાઢી આપ્યાં. વળી સરસારે કહ્યું “વેગણુજી !” પ્રત્યુત્તર મળ્યો, “હા” હવે બધા મારી પાછળ આવો ” મસાલોટ કરતું કપડા બધે બધુ સરસ સરસાર પાછળ ચાલ્યું.

ચોડે દૂર ગયા પછી સરદારે કહ્યું. “વેંગણુ.” “હા.” “બધા ઉભા રહી જાવો અને એકે એકે કુવામાં પડવા માડો.” આમ કહ્યું કે દુરત તે ઉપના આઠ એક પછી એક અંદર કુદી પડવા લાગ્યાં. હવે પેલા માણસના ગમસાટનો પાર રહ્યો નહીં પણ તેણે હીંમત છોડી નહીં જેમ જેમ આગળનાં માણસો પડે અને એનો વારો આવે તેમ તેમ તે પાછળ ખસતો જાય. રાત્રીના અંધારામાં અને મળેલી ઢોલતના આનંદમાં સરદાર આ જોઈ રહ્યો નહીં, છતાં પણ ઉવટે ભસાતો વારો આવ્યો. હવે ખાડો લગભગ ભરાઈ ગયો હતો બધે અંદર પડ્યો. એટલે સરદારે હાથ નીચેનાં માણસોને ખાડો પુરવાનો કહી અધિક જગ્યા પર આવવાનું કહ્યું ને તે ખસતો ચલ્યો. ચોડી ધુળ નાખ્યા પછી એક જણે કહ્યું;—“રહેવાદેને એવકુર! આમાંથી તે ઠાણુ એનો ગાપ નીકળવાનો! હતો? સરદાર સાહેબનાં પણ કયાં અકલ ખળી છે? નહીંતો આવા ખાણ પુરાવે? “ખીંચો કહ્યું, “ધાકી મુવા” પહેરો જોશ્યો. “સાસ સાસ ધાર, ભાગ ખાણમાં ખોડું ધાપ છે.” ખીંચે કહે “હા, દોસ્ત, સાસ મ્હારાથી પણ આવી મ્હેનત ચલી નથી.”

બંને માથા ગયા. તેઓના ગયા પછી ભસાએ ઈશ્વરના હજારો હજાર ઉપકાર માન્યો અને ચોડી વારે તે બહાર નીકળ્યો. સરદાર જે ઢેકાણાનું નામ દીધું હતું તે મ્હોં એથી બોલવા લાગ્યો અને આસપાસનાં ઝાડોના વેલા એકઠા કરવા લાગ્યો. ચોડી વારમાં તેણે ધણી વેલા એકઠા કર્યાં અને તેનું એક દોરણ જેવું બનાવ્યું ને કુવામાં મુક્યું પછી તે સરદારનીજ માફક બોલ્યો; “વેંગણુ! અંદરથી જવામ આવ્યો “હા.” “આ દોરડું ઝાલીને બધા ઉપર આવો” એકે એકે દરેક જણે ઉપર આવવા માંડ્યું ચોડા જે નીચે હતો તે ચરણ પાખા હતા. તે શીવાય બધા ઉપર આવ્યા. હવે સવાર ચવાને ચોડી વાર દશે. તેણે વિચાર કર્યો; હવે અહીં વધારે રોકાવું તે ઠીક નહીં. તેથી તેણે બધાને કહ્યું; “વેંગણુ! “હા.” બધા મારી પાછળ આવો.” બધાને લઇ તે પાસેના ગામની ધર્મશાળામાં ગયો ત્યાં તેણે ધર્મશાળાવાળાને બધી હકીકત કહી, એક અથાહેદો ચોરડો માગી લીધો ત્યાં બધાને મુલાકાત ને પોતાને ખાતે ખાતે કપડાં લઈ ચાલ્યો. પછી એ આખરો ઉછીરોને જમીને મળ્યો. અને બધી હકીકત કહી તથા પેલા ઠંગારાનું રહેલું પણ કહ્યું, દુરત સી પાછો દોડાવવામાં આવ્યા. ઠંગ લોક હજી ત્યાંજ જામ પાડવાને ખેડેલા હતા. તેમને એ-કમ કેક કર્યો. અને ઉપરી પાસે રચ્યું કર્યો. ઠંગના સરદાર પાસે બધાને સુદ્ધિ (બાન) આવે એવો મંત્ર બણાવ્યો અને બધા સુદ્ધિમાં આવ્યા. તેમણે બધાએ ભવાનો ઉપકાર માન્યો અને જેણે તીરસ્કાર કરી અપમાન કર્યું હતું તે તો ધણેજ લજવાઈ ગયો. ઠંગારાઓને દેશનીકાસની સજ્જ સર્પ. સંધ્યા લોકે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે હવેથી “ખારડો માલ તરફની જવાની દાનેત કરવી નહીં” પછી સૌ સૌને ઘેર ગયા.

સુન્દરી સુખોધ * માસિક વૃધારો.

આપણાં બાલકો ઉપર દેશનું ભવિષ્ય આધાર રાખે છે, આપણી જ્ઞેયોના હાથમાં બાલકોનું અને આપણું પરમદિવ છે, -તથા આપણા બાલ્યુઓની સહાય વિના પ્રગતિ થતી દરિન છે આપી-પાલતાઓ તેમજ બાલ્યો, પુરુષો, અને બાલકો, -સર્વમાં સહાયતા અને સુવિચાર, તથા શ્લોક, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય થાય, એમ નિરન્તર પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એજ જીવન સંતાનોનું ખરું દેશવલ છે

વર્ષ ૧૩ મું.]

નવેમ્બર-ડીસેમ્બર ૧૯૧૬.

[અંક ૧૧-૧૨.

કાવ્ય કુંજ.

આર્ય બાળક હિન્દ માતામત્યે.

લેખક:-જ્ઞેન શ્રી લાલુ બહેન.

(દેશની કુતર્થ)

ભગ જનનિ તું જો જરી, પૂર્વ રંગ પુરાવ નવલ સુ ! -ભગ
અતુલ મહારા ઉપતા તુજ સોડમાં મી ધેનમાં,
હૃદય યાવ વિદીર્ષુ મમ, તું જાગ માત ! દૂષા કરી -ભગ
નારણ સતાપ લે ! બોલે સચિ નંબો યથો,
ઉચ્ચ અથ, નિષાદ બૃષ, ન બધ હવે બાસે જરી તું -ભગ.

અનિલ લહરી વાય મધુગી, યાન્ત સરિતા વહી રહી,
હૃદય કુરેકુટ મધુર મધુરો, માઠ મનથે ધર જરી તું -ભગ
કમલ કુલે બમર ચુનો, તરલતાઓ ડોલતી
બગચરો કલત કરે, નીલાગ માન ! નવન દગી તું -ભગ
ઓરી અબર ઉઘનું લઇ સોડમાં જુન જાલુકા,
હી સોડો ચુલ્લા ગયા, રવિ કિ બુ તેજેમથ થર્વા -
તું જાગ માત દયા કરી ! -ભગ.

હરિન લાતુ આજ નમમા વિક્રમાર્ધ વિભાવનો.
દે તું મગજનું મુગ આશીષ બાળ નકે સપે કરી તું -ભગ.
રાખ્ય બાળમાં મુરબતી બરીદખાણુ સદુ બગ દરી,
દીર્ઘ આયુ દે તું ભગવતી ! જ્યોત્સ્ન જૂપ રહે દરી તું -ભગ.

“ સાત નામ. ”

લેખક:-ખડેન શ્રી “ જ-”

આજનો માત આનંદનો “ હરિહર ! ”

પૂર્વથી ભાતુએ કર' પ્રસાર્યા;

વર્ષ બેઠું નહુ લાભુ હું હું ધણું,

વર્ષ મત વહી ગયું એકીખાને !

અતિથ ઉપકાર કરી મત તત આપીઓ,

તેહ ભુલી મર્ષ હું કૃતધ્વી;

આવી મહિરીએ મુખ શુ લખવું ?

કાર્થ સમયે “ મધુ ” યધ પ્રમાદી.

શુધી હું બાન અગાન યધ અધને,

સ્વાર્થને સામવા યધ અધીરી;

સાંભરે કૃત્ય કપી ઉઠે કાપને,

કર દયા “ શંભુ ” પાદિ નમામિ.

નવીન સંવત્સરે સંવરવા ચાહું હું,

મદદ આપો પિતા “ ત્રિશુલધારી ! ”

દોષના કોપથી પશુ યધ પડી રહી,

સમિપ દાવાગિન ઉઠ્યો પ્રજાગી

ધર્મ સાત્વિક રૂપ અરણ્ય આપો અને,

સમિપ તમ આવવા હોંચ કીધી,

તમ કૃપા હોય તો તથ્ય મેર બને,

દયો દયા દાન શ્રી “ ભરમ રાગી ! ”

અચળ — અપિચળ, અપદા ! આપુ આલુમા વસો,

વારે વારે કહું ધાધ સાહી;

મમ હૃદયમાં વસે અસુર બહુ પ્રળબ યધ,

તેહનો નાચ કરો મધ આવી

માતને તાત હેઠ આપ વિચેષર ! ”

અમ સહ આપનાં બાળ ઘેલા

કર્મ યુગમાં અમે ઉલટથી વિચરિયે,

આપને આર્થને બળ અનેશો,

નૂતન સંવત્સરે બેઠે કર ભેડી હું,

“ નેત્ર તત્તીય ” હરિને પ્રણામ;

રાષ્ટ્ર આપા બંગે મર્વ પ્રાણી પ્રતિ,

હરી હરી યૌર નામી હું યાચું.

દાનતે ૦

ની પાત્રાં ન

૧ ૧

સંપૂર્ણતા ક્યાં છે ?

લેખક:—બહેન “લહરી.”

સંપૂર્ણતા આદિ વિશેષવાને,
 ઉત્સુક હૈયું સહુને નિહાળે;
 ભક્તિભર્યું અંતર ત્યાં નમાવું,
 સંપૂર્ણતા ક્યાં જગમાંલો બાણું ?
 ‘શુલાબનો રંગ સ્વરૂપ રમ્ય,
 વળી અધુરી સુરભિ વહાવે;
 તથાપિ એ કંઈકથી ભર્યું છે,
 સંપૂર્ણતા મ્હેં શુનમાં ન બાળી.
 ને કોકિલા મંજુ સ્વરે ટહુકો,
 પ્રભાતમાં શુભાં હરે બરે છે;
 પરંતુ ‘કોકિલ સ્વરૂપ સ્થામ,
 સંપૂર્ણતા મ્હેં નવ ત્યાં દીડી.
 રાનાકરે રતન ધણી બરી છે,
 ‘વિદ્યામ છે ને જલપૂર્ણ એ છે;
 પરંતુ ખારાચ બરી સમુદ્રે,
 સંપૂર્ણતાયે નવ ત્યાં નિહાળી.

મનુજ સદિ પશુ છે અપૂર્ણ,
 સંપૂર્ણ ના માનવ કોઈ હોય;
 ‘વિદ્યામ હૈયું પશુ અધ્ય પુદિ,
 શુણીજનોતું ન સ્વરૂપ ચારે.
 વિપુલ પુદિ પશુ શુષ્ક હૈયું.
 ભક્તિ થકી અંતર ત્યાં નમે નાં;
 સંપૂર્ણતા તો પછી ક્યાંકિ શોધું ?
 એ પ્રશ્નનો હિતર કોણુ દેશે ?
 આ લોકની ખાર સુગંધ કોઈ
 અદ્ભૂત શક્તિ જગને અપાવે;
 અનેક રૂપે મનુજે બને છે,
 સંપૂર્ણતા તે પ્રશ્નમાંકિ ખાર.
 આ વિશ્વમાંથી સુજ નેત્ર વાળી
 અને પરાંતું પરમાત્માદિ;
 ભક્તિભર્યું અંતર ત્યાં નમાવું,
 સંપૂર્ણ માન પ્રશ્નને પ્રમાણું.

આગીયાને.

લેખક:—બહેન “સૌ. લીલાવતી.”

તેજસ્વી તારક સખી ચળકતી પ્રાખ,
 ને તેજસ્વિન કૂટલી નવલી સુરમ્ય;
 કનિઃ વેસુનલ પેરે, તર ડાળમાં કે,
 ક્ષ્મ દર્શનો ધડીકમાં બનતો અદસ્ત.
 તારે સુકોમલ સુનેરી તનુ અતીશે,
 ના કાળની અપટ લાગી જરાય જેને;
 સ્વાતંત્ર્ય જીવન તણું ટાળને મળ્યું છે,
 રે, ના પરાધીન દયા અમ જેડી સ્વપ્ને.
 ના જીંદગીમર નડે ક્યહો તને કંઈ,
 જોયી બન્યા દિન કહુ અમ માનવેલા;

તહારે નથી સુખ દુઃખો તણી વાદળીઓ,
 જોયી અને જીવન ચાલિત અનુભવી ના.
 ચિન્તાની રાક્ષસીની પાંખ કરાળ કાળો,
 નિર્દોષ સુખ મનમાં કહિયે ન ભાળી;
 જે રાક્ષસી સુસતી રક્ત અમારે સર્વ,
 સાધુ હશે વિરલ કોઈકે તેથી સુખ.
 વારા સદુ પ્રકૃતિ બાળ પરિવ્રત્નોની,
 સંગે અહોનિય રમે પ્રજ્વલી બનીને
 હું ખેલ કહ રસિલી રડી અધુરીમાં,
 કષ્ટ રૂપ કિન્તુ ભરી સ્વર્ગપાના અનેરી.

મનને ઉપદેશ.

લેખક: ખેતન' સી' સદીનાખાઈ કરમાલી પટેલ.

નિઃસાર આ સંસારમાં આવે અને જાણે મળ્યા,
સુખ તથા મદિરમાં હસ કોટિમાં કોઈક ગયા;
મદ, મોહ, મમતા મૂકને એ દુઃખ દેનારાં, ખરે !
હે મન ! મરી જવું નહીં ઉપકાર કર તું સહી પર.

તું બાળ ને અગ્નિ છે, જાણે નહિ આ જગતને,
પણ કાળ તો વહી જાય છે તે કાળને તું સમજને;
ધીમાન અને છે સહ નિઃસાર આ સંસાર છે,
હે મન ! મરી જવું નહીં, કર એવ ને ઉપકાર છે.

કલ્પિત કલિલ વિચાર મૂળે ધાર વિમલાચારને,
છાંદે કદી ને ઉચ્ચ ગુણ તો ત્યાગ કર્યાં દુઃખને;
સમ બાવના રાખી રહે સ્વિયર, સ્વચ્છ શાન્ત બની રહે,
હે મન ! મરી જવું નહીં, ઉપકાર કર તું સહી પર.

આ બુદ્ધિમાં દુઃખીઓ વસે તેના પર તું ધ્યાન દે,
સન્માનને. સન્માન ગુણી, સકિત પ્રમાણે દાન દે.
ને ઈશ્વરે વય રાખવાની હાથમાં છાંદા ધરે,
હે મન ! મરી જવું નહીં, ઉપકાર કર તું સહી પર.

શુભ નામ રહે તુજ જગતમાં કર કામ એવાં તું સદા.
ઉદ્યોગક્ષીણ બની રહે પરમેશ્વર રાજ રાખવા;
આશા અને તૃષ્ણા ત્યજે તો સત્ય સુખ આવી મળે,
હે મન ! મરી જવું નહીં, ઉપકાર કર તું સહી પર.

ત્યજ સ્વાર્થ સારો, પાર્થસમ જીવન બનાવીને રહે,
આવાગમન થઈ ના ગમે તો લક્ષ્યને પરમાર્થને;
પરમાર્થમય જીવન યદી સુખીક હૃદય નિત નિત રહે,
હે મન ! મરી જવું નહીં, ઉપકાર કર તું સહી પર.

કદિ કોઈ દિવસ ધરવો નહિ, આપા મહિં રમવું નહિ,
કરીને જીવેશ દોષની - સંસારમાં ફરવું નહિ;
સંસારને નિઃસાર તું જાણે છતાં વળગેલા રહે,
હે મન ! મરી જવું નહીં, ઉપકાર કર તું સહી પર.

સાફસ ખડગ શ્રદ્ધા હાથમાં, બેસી વિવેક વિમાનમાં,
ખપ્તર પહેરી સત્યતું, તત્પર રહે હૃદિ ધ્યાનમાં;
પરમાત્મ દર્શન ઇચ્છતો, તો શાસ્ત્ર વિધિએ આલજે,
હે મન ! મરી જવું નહીં, ઉપકાર કર તું સહી પર.

સારસ યુગલ.

લેખક-ખડેન સૌ. શાન્તા મહેતા.

(અનુક્રુપ) શિકારી કો નધી પાસે, અગે ના મધ્ય દીસતા;
ત્હોય મધ્ય તલે અઠે સતું છે યુગ્મ દાધી આ ?

(વસંતતિલકા) ના પાત્લી કર યજી દુપ મધ્ય પાખા,
કો વ્યાધિએ ઉભવનો નધી ભોગ લીધો,
જે છે અમુલ્ય, જડતો નદી સર્વ રથાને
તે પ્રેમને વદ્ય યદ્ય નિજ પ્રાણ ત્યાગ્યા

* * * * *

(અનુક્રુપ) સરિતાતીર સપીને રહેતું, તું પ્રેમી લોડકું !
નિર્મલા રવચ્છ વારિધી દેખાં નિર્મલ જે દતાં.

(દુતવિલખિત) જગતના નહો તાપ અહીં નડે,
પ્રસરી સર્વ રથએ રમણિયતા
રનનિઓ વિરહે નિત માળોને*
હરખતા મળોને સુપ્રભાતમાં.

(વસંતતિલકા) સયોગથી સુખી યતાં નખાં ઉપાને,
તાનં તરવર મહી જમતાં જરાએ;
ઉત્સાહને ઠલરવે બિડી યુગ્મ પ્રાણ્યું,
શાન્તિ તલે વિરલ દુખ જુલો જવાને
આનંદમાં સમય-માર્ગનું જ્ઞાન શૂન્યો,
આનંદો અમિત યદ્ય જેડ અરણ્ય મોહી,
લાગી તવા રવિ તથો ખુબ તાપથી છે,
વારિની શોધ મહી વ્યાકુળ જે યયાં ત્યાં.

(અનુક્રુપ) કૂપ દ્રષ્ટે પડ્યો ત્હેને પચી કો વલેતું ગયું,
રહું છે શેષ યાજાયા વારિનું આખડું બધું.

* સારસ પક્ષિ મારે બેની લોકમાન્યતા છે કે તર અને માદનું લેકું સાથેન રહે છે પણ રાત્રિએ ત્હેમને જાદા પાણ પડે છે -આ બિમાર્ન બેક મરણ પામતાં બીજાં પણ પોતાને પ્રાણ હદારી તાંજે છે

સારસી.

(કુતવિવર્ણિત) નિરખિને સ્મિતથી વહી સારસી,
 “ પ્રિય! જુઓ, જલ આ અવશેષ છે,
 “ સહીશ કંઈ પણ લગી હું તપા,
 “ પ્રથમ તું જળ પી, પ્રિય! શાન્ત થા. ”

સારસ.

(કુતવિવર્ણિત) “ મધુર કોમલ કંઈ મુઝી જરો,
 “ નહીં નહીં મુજ તેથી તપા છીપે,
 “ જલુ હવે ફર તે યહી રોપ આ
 “ જલપીને પ્રિય! શાન્ત તું પેહલી યા.”

સારસી.

(વસંતતિલકા) “ આદર્શ આજીવનનો નિજ સ્વાર્થમાં છે,
 “ અન્યોન્ય એકવિષય વિષ નભી ટકે ના;
 “ સૌન્દર્ય રહિ તણું જે યહી પ્રિય લાગે,
 “ જેનાં વીના જીવનમાં વિષ બેળુ ભાસે
 “ તે વારિનીજી ટવળે નિજ સ્નેહી સામે,
 “ તે વારિ મિન્દુ મુજને કયમ તમિ આપે ?
 “ તું હજી રહ્યું તુજ આત્મ પ્રસન્ન જોઈ,
 “ તું પી સખે ! જલ ખરે મુજ સાધું જોઈ. ”

સારસ.

(વસંતતિલકા) “ છે ધર્મ ને ફરજ એ મુજ જન્મ સાથી,
 “ હું અન્ય રક્ષણ કંઈ નિજ આત્મ ભોગે,
 “ એ કુંજને સરિત સી મુજને નકામાં,
 “ જીવું તપા સદચરી વીજી એમ માનું.
 “ સંવાદનો સમય આ નથી પ્રાણુ જરો,
 “ તું પી સખી ! જલ ખરે ! મુજ શાન્તિ આપે. ”

* * * * *

(સોરઠા) દાખ્યાં અંગપર અંગ, તરફકતાં ધરણી ઢળ્યાં,
 સુકાશ છે કંઈ, પ્રાણુ પ્રયાણુ કરી ગયા.
 સ્વાર્થ રહિત જે સ્નેહ હવે પટામાં પોષીને,
 પામ્યાં ઇચ્છિત એક, ધન્ય ધન્ય એ મૃત્યુને.

ખાલિકા અને મૃગલું.

લેખક:—“સૌ. સદ્ગુણ બહેન.”

(દક્ષિણ)

રમતું હતું મૃગલું ખીચારું અહીં તહીં તે વન મહી,
હાસતી હતી બેઠેલ પાસે એક ન્હાની બાળકી;
તે બાલિકા મૃગની રમત બોલી હતી આનંદથી,
તે મૃગ બહુ ચંચળ હોયે નીડાળતું ચોપાસથી.

એવે પાડ્યો મૃગકર્ણ કે સુસવાટ ઝાડી માંડીથી,
કણે ક્યાં ઉઠ્યા અને દોડ્યું બહુ બીતિ યકી;
આવી હજુ આ બાલિકાની પાસ થરથર તે ધૂણ,
તે બાલિકા પણ બીતિમય લુભ પાડીને બોલી ઉઠી:

“નવ મારશે પ્રાઇ બહિં મુજ મૃગલું છે નિર્દોષ આ,
“શા દારણે રો છવ તમે ?—પ્રિય બાલુકા ! ગમરેશ ના.”
પણ નહિં મુપ્પા તે બાલિકાના ચબ્દ કોયે ઝાડીમાં,
તે તીર તણે સુસવાટ પડીએ બાલિકાના કાનમાં.

રે હાથ ! તે તીર ને છુટ્યું બેઠ્યું હૃદય મૃગના તણું,
બેઠ્યું યક તે બાલિકા નિહાળી કુંભ નિજ બાસતું;
બોલી તહીં બેઠેલ ચાલ્યાં, ગીત પાડી કારણી,
“ઓ બાલુકા ! તું ક્યાં ગયું મુઠી મુને બરી એકલી ?”

તે આસ મેણીને વૃદ્ધ જન તકાં એક આબો દોડતો,
નીકળતો તે દરમ ને કમ્બે રહ્યો કડ઼ મરત સો !
નવ તેહને દાસતું “અરે સુ આ થયું-કોણે કર્યું ?
પ્રિય બાળકીને જાગૃતિમાં કેમ લાવી હું ચક્ર ?”

પણ તેટલામાં યુવક આવી ઠોધ તહીં ઉભો રહ્યો,
આશ્ચર્ય પામી છુદ્ધ જન પેસે ત્વચથી ગોલીયો;
“કુમાર ! તું આહી કપ્પાથી ?—કેમ વનમાં આવીયો ?”
સુવાન તે ઝણી વલ્યો “આપો કામા, છુ પાપ્યો.”

“આ મૃગ અને તમ પુત્રીની આજે સ્થિતિ ને યક રહી,
“તે મ્હે જ પાપીએ કરી અવાનતામાં તેમની;
“શીકાર કરવા હું હતો નીકળ્યો અહીં આ વન મહી,
“ને બેઠીયું તમ કોમળું મૃગલું ખીચારું બેસથી.”

તે છૂદ બદ્ધ શસ્ત્રે ધધ, બોલ્યો ફરી તેના પ્રતિ,
 “કુમાર ! આલ્યો જ હવે આ મૃગ તથા શબને લઈ”
 વદી એટલું આલ્યો ગયો નિજ પુત્રીને તે લેખને,
 મુવાન પણ આલ્યો ગયો ધધ મંગલદાયી ત્યાંથીરે.
 આ બાલિકાનો સવિષ્ણનો સ્વામી હતો કુમાર તે,
 પણ બાળીકા નવ બાણીતી મૃગ મારનારો કોણ છે ?

* * * * *

હવે આંગણું શોભી રહ્યું તે વૃદ્ધ જતનું આજ ત્યાં,
 ફરતાં હતાં યોષાસ સહુ આનંદ ને હિંસાસમાં;
 મુખ લગન બાલિકા તણું પેલા કુમારની સાથ છે,
 પણ—કોણ જાણે કયેમ ?—આજે હૃદય એનું ખિન્ન છે !
 બોલાતથા સ્મરણે રમે મૃગ બાપુકું જે તેહનું,
 તેથીજ તે દીસતી હતી નીરાશ ને સૂનું બધું
 ધરું લગન પૂર્ણ અને ગઈ મુવતી ધધ સ્વામી ધરે,
 કરવા પૂજન પતિ પત્ની સાથે જે મુદમા જાય છે;
 મંદીરમાંહિં બેસવાનીજ પાટ હાર જાય જ્યાં,
 દીકું તરીકે મૃગ ચર્મ તેના “બાપુકું”નું રે ! ત્યાં.
 નીહાળીને તે ચર્મ પેલો દીવસ આલ્યો સ્મરણમાં,
 તેને ખજાર પડી ત્યાંકરે—તે પાળી તો નિજ નાથ છે !
 તે સમય બાપા કેરું કોમળ હૃદય ચીરાઈ ગયું,
 આલ્યો ગયો છવ “બાપુકું”ની સાથ ! જગ જાણું યથુ; —
 સર્વે બન્યાં આમાં અને રાયા—દલા વિયોગથી,
 ને લગનમંદિર સ્થાન એ જ સ્મરણન ભૂમિ ધધ રહી !

પ્રભુ સ્તુતિ.

લેખક:—બહેન “ચૌ સ્મૃતિ.”

આહો કેવળા કેવ, વિશ્વેશ સ્વામી ! કરુંકું સ્તુતિ આપની શીષ તામી
 દયાદાન લઈ દાસી ઉરે પધારો, પ્રભુ ! આપ છો એક આધાર મહારો
 પિતાજી ! સદા રંજને પાળનારા, વળી લાક્ષ્મીનાં હુખ મો ટાળનારા
 કૃપાળુ વિશ્વ દીન બાપો ઉમારો, પ્રભુ ! આપ છો એક આધાર મહારો
 પિતા ! પુત્રી જીવ્હી મને જ્ઞાન દેજે, વિશુજી ! લગ્નપ્રધથી ઉદારી લેજે
 સદા ચર્ણમાં રાખીને દાસી તારો, પ્રભુ ! આપ છો એક આધાર મહારો

કમળાની હંસ પ્રત્યે ઉક્તિ.

લેખક—બહેન સો. “મંગલા.”

રે હંસ પ્રિય! તુજ કમલ આ નવ ફૂર દલિયાં હરે,
 તુજ આશ્રમે આવી પડેલ, પ્રતિદેશે તુજને સ્મરે;
 દલિ પ્રસારી ને જરી તું, ધ્યાન કોનું તે ધરે,
 સ્થાપી પ્રતિમા તારી, શ્રદ્ધા યજ્ઞ ભક્તિ કરે.
 સ્થાન આપ્યું હૃદયમાં, પછી તેહને તરછોડવું,
 એ ધર્મ છે નહિ તારો, નવ એટલું નિર્મય યવું;
 દીધી પ્રયત્નથી આઠ સપ્તળી, સર્વ તે વિસરીજવું,
 નહિ, નહિ, ધરે એ તુજને, કૃતઘ્નતાથી વર્તવું.
 હા, “પ્રાણ છું તું તારો, તું તારો સર્વદેવ છો,”—
 એ શબ્દ તારો ક્યાં ગયા? તું ક્યમ જુઓ, વિચારી જો;
 હા! કમલ જે તુજ આશ્રયે આતિ પ્રેમભર ખાકતું હતું,
 રે કી રીતું તે ફૂરતાથી, રે-અરે કરમાઈ જાય.
 પણ અવશ્ય કર તું શબ્દ લેના, શું મુખે એ ને વહે,
 “હે, પ્રાણ, ના તરછોડજે, તું રે! વસ્યો મ્હારે હરે;
 “સુજ જીવનનો તું હેવ છું, છું વિષ્ણુ અધિક દોષ નથી,
 “તું ભને નવ માન, (પણ) તુજ ચરણ પૂજીશ પ્રેમથી.
 “ઉરની કુળી સુખ દલપના કચરીય નહિ” તું અરે!
 “નિર્ભાંગી રે! તુજ પ્રિય કુસુમ આ, જરમ યાતું અંતરે,
 “તારી દયાની દલિથી, સુખ હૃદય ફાળ સખી જશે,
 “વર્ષાવ કદલ્યા એટલી, કંઈ અંતરે યાતિ ધરો
 “આપતિ છો સુજ પર પડે, દરકાર પછી નથી રે જરી,
 “ખીલું, અહા, હું સર્વદા, હા! ખાલ તારી રે ધરી.

કમળાંગી:

સંસ્કૃત ઉપરથી

કલિ ભૂમિ સુવા, કલિ કમળાની ખાલ સુખદા,
 કલિ ખાવા બાજી, કલિ હૃદયે ભાત મધુરો;
 કલિ કાટી કંઠા, કલિ મળતાં અંગર રડો,
 મનસ્વી કાર્યાર્થી, સખ ફાળ નહિ કંઈ ગણતાં.

“સો, આર.”

સ્મરણો.

લેખક—જેન “સૌ. ચાંડ.”

(હરિણી)

ગન દિવસના સ્મરણો બહાલાં ઉરે તરી આવતા,
મનમહિ કષ્ટ ઉર્મિઓને મીઠી ઉજાતવતાં,
પ્રિય ! મુદિત એ રૂઢા, સ્વપ્નાં સગાન ગયા વહી,
નહિ કલ્પિત રે એવા દિને મધુર મળે ફરી !

(અનુક્રમ)

મીઠકી બાલ પ્રીતિના દિવસો સુખના ભર્યા,
જિજ્ઞાસાં જશુકીને વીજ જેવા જતા રહ્યા !
ઉર મુદ્દ દતા ભોળાં, મુગ્ધ પ્રીતિ જન્મત જ્યાં,
દુઃખ વાદવકેરી ત્યાં, છાયા પડી હતીય ના.
હસતાં સમતા નિત્યે સુખમાં દિન-રાત્રિએ,
હતું ના કેલિયે સ્વપ્ને, વિષ આ કંઠું હશે !
દિન મીઠા ફરી એવા કદિ શુ નહિ આવશે ?
જિજ્ઞાસા મધુરી શીળા પાછી શુ કદિ ના થશે ?

ક્ષમા ચાચુના.

લેખક—જેન “મંગળા.”

અપરાધી યશ્વે આવી તમ હે હરિ ! મુજ રક્ષા કરે !
દોષો તણી ચાચુ ક્ષમા, તમ કિંકરી ના પરહરે,
જે વૃત્તિઓ જે અન્ય વિરો, તેહને પ્રભુ ! સ્થિર કરે,
બહાર ચરો કરુણાનિધિ ! કરુણા વડે મુજને સહો
ભવસિંધુ તરતાં હે પ્રભો ! આબોચિયામા જઈ પડી,
નવ દિશ સુજાતી કાષ્ટ, હું અધવચ રહીશુ રડવડી,
ધરી બાલ આશ્રિતની, પિતા ! દોરે સરળ માર્ગો પ્રતિ,
ના ફર ચાશો ! આ વિભો ! ચાશે મહારી અવગતિ.
હું મુદ્દમતિ નિર્ભય તણે, મળ હૃદયનો સહુ ટાળજો,
તોડી તિગિર અઠાનનું, દીપ જાનનોજ પ્રકાશજો,
હો નાય સર્વ અનાયના, વળી અધમ-ઉદારજી, ખરે !
અશુ હ્રદોહો પતિતના, જે અંતરે તમને સ્મરે.
એવાં દવાણુ ! હીનબોધુ ! બકાતા ત્રાતા અરે !
અપરાધ સઘળા વિસ્મરી, ભગવન્ ! વસો મુજ અંતરે,
ત્રિતાપ કરી મુજ દર મીઠી શાંતિ ઉર પ્રસરાવજો.
કથુ શુ પિતાજી ! આપ પાસે, રંક ઉર અનવાજજો.

આંસુડાં.

લેખક: બહેન “ સૌ. આર. ”

દુઃખથી પીડાતા દિવને ચાન્તિ દીધે કૃષ્ણમાં ભયકાં,
 એ છે દિલાસો દેવનો દીધેલ નિર્ભય આંસુડાં
 પતિહીન દુઃખી નારી ને માતા વિનાનાં બાલુડાં,
 એ સર્વ દહતાં હૃદયને ધરી રહેતા આંસુડાં.
 મૃદુભંગ સ્થેષિત પુરવતો, સુનહીન આવડી દુઃખમાં,—
 હાડી હૃદય પીગ્ર ધુએ ધીમે ધીમે મૃદુ આંસુડાં.
 પ્રિયજન—સ્વજનથી દૂર, મન્યુષિ વિશે કિન ગાળતા,
 એકાન્તવાસી હર તેને, રે દિલાસો આંસુડાં.
 વિષતિથી ઘેરાયવાં, ધનહીન કષ્ટે દુઃખીયાં,
 હેનાય દિલ દુઃખજારને ચોષાળ કરતાં આંસુડાં.
 હર મનુજનાં ધરે તણી, ખમી દુઃખ વિવિધ પ્રકારનાં,
 દિલ દઈ બે ધીનાર તા હોયે કદિ પ્રિય આંસુડાં.

પુત્રીને.

લેખક બહેન શ્રી “ જ. — ”

(વસંતવિલસ)

કહું વાત આજ ધર મિત્ર વિરે તું શાણી !
 આબુ મનુષ્ય તન એ હયાના કૃપાથી;
 જના દીને વહી ચરે વય જય સાથે,
 તેની કરી તું મળુના ન નિરાશ યાજે,
 ને દિલ યાપ હજને શુભ-સદ્ વિચારે,
 ને તે પ્રવૃત્તિ મહિં ને દિન જય સારે;
 તે દિનને મણીજ માન તું વર્ષા પહેલું,
 ને માનજે જીવન યાપ ચર સહેલું.
 પ્રેરિત કાર્ય ઈચ્છનાં દરતાં હુલાસે,
 સતોષ ચાન્તિ મુખ એ સદ્ યાપ સાથે,

તે દિન તું મણી લહે દીપ માલિકાનો,
 દીપોત્સવી જગતની ખરી દાખનારો !
 યાપે ક્ષણ જુગ અંતર ને દી એવું
 દેખી દુઃખી જીવે દ્રવીશૂન યા તું;
 યાવા સમાજજનનિ, શુભ સેવિકાને
 તે દીન માન મનથી અનિ પુરવતો છે.
 અદ્રખથી વિવિધ અદિ રચેલી જેલે,
 તેને સગય નમજે ધરી ભાવ પ્રેમે;
 જ્યે ભુલી નમતું બે કદિ તું પ્રભુને,
 હુલાસની તણી મહોદી નીધાની એ છે !

“ વીરાને રક્ષા બંધન ”

લેખક: બહેન સૌ. ગંગાગોરી.

(મધુર સ્વર ક્યાથી આ સંભળાય-એ લય)

આશિષ આપુ આજ—વીરાને આશિષ આપુ આજ,
હે ઇશ ! સફળ કરો મુજકાજ,—વીરાને
બન્ધુ મહારાને આયુષ્ય અર્પે, આત દે રહો દિનરાત,
તન ધન પત્નીતુ સુખ આપીને, સુખી રાખો મુજ છાત. વીરાને.
રક્ષા પ્રીતે મોકલી મહેતો, આત દે જીરથી આજ,
ઇશ પાસે ચાતુ ત્રેગથી,—ભોગવો સસાર સ્વર્ગ સુખરાજ. વીરાને
આવશ્ય સુદિ દિન પૂર્ણિમા, વીરાને રક્ષા બંધન ધાય,
શ્રી પ્રભુ કરે પ્રાર્થના કરૂ છુ વીરાના સંકટ સર્વે જાય વીરાને.

મનને ઉપદેશ.

લેખક: બહેન શ્રી અણિ બહેન.

(હુ તો પ્રેમની ભેગલ પ્રીતમને રોધવા ચાતી-એ શબ્દ)
અરે, મન ! બોલ સાચુ આમ મને અવલુ તું જાતું ?
અવલુ તું જાતું, નથી મુસાર ને રહાતું-અરે મન
દુખદ વિવધતા કીચમા કેમ રહે લપટાતું ?
અભિમાની મહિસા ખીને શીઠ ફરે મનમાંતું ?-અરે મન.
અસ્થિર ધનના સુખમા શુ મોહ ધરી ધાતું
કદળી સુશ્લ મૂકી મૂરખ ! તું કીચને મહાતું—અરે મન.
વચનો લહે નિજ બોધના, હવે કંઈક સમજ તું,
અવગા મર્ગિયા જાતુ ત્યજ, સરળ માર્ગમા વળતું-અરે મન
કેવા માર-નાર વ્યર્થે ત્યજ દમ પ્રભુ જોળખ તું
જાતુ અવિનશ દેશમા શી. અહીં તું બટકાતું-અરે મન
નાદાની તારી છોડી દમ મત્ય ધર્મે આચર તું,
મરણ તણી છે બીક માવે, ઝટ શ્રી હરિ બજ તુ-અરે મન
અતે જાતુ પ્રભુ ધામમા ત્યા નિકળશે ખાતું,
શુભ કર્મ જે કંઈ અહી કરીશ તે ત્યા જાતું-અરે મન.
મટિ હવે આજસ ત્યજ કર ધર્મેતું જાતું,
કીટે ભમરની માફક મની, અન્તે પ્રભુ (મય) ધાતું-અરે મન
પ્રભુ સ્વરૂપને પામીય નિશ્ચ રહેતું હરખાતું,
ઉપાધી ત્યાગી, શીલ મહી, મુખે શ્રી હરિ જાતું-અરે મન.

શાન્તિ પ્રભુ વિષુ મેળવે કહો ક્યાં જઈ ?

લેખક:—બહેન સી. કનુ બહેન દવે.

(દરીગીત.)

આશા તણો રચી હીચકો હું તે પર કુંધતી હતી,
તૂની પડી તે સૌ દિવાસો ને હજાર ચીરતી ગઈ,
સંસારનાં સહુ સૂઝ સુખો લાગનાં મૃગજલ સમાં;
શાન્તિ અનુષ્ઠ ના દીડી એ સુખમાં મેં તો દર્શાં !
આ જગતના વિષયો મહિ ના કેરું મુજ દિલકું,
રાગી હતું ત્યાગી થયું વેરાઅમાં જઈને વશ્યું;
આ જગતના સહુ મોહ જે ફનીઆં કહે છે પ્રેમ તે,
એ પ્રેમ ક્યતો ના મને નિસ્વાદ્ય નહીં જ્યાં પ્રેમ તે.
જે સ્નેહમાં સ્વાર્પણ નહીં એ સ્નેહ કહેવો કેમ હો !
એ સ્નેહ છે-એ પ્રેમ છે; એવું કહી દગરા ન કો.
શાન્તિ અનુષ્ઠ આ વધે આશા દિલે ધારી હતી,
પણ કાંઈવાનાં તીર પેટે દૂર રે તે નાસતી !
મન મોહને છતી ચઢ્યું, પણ શોક છતી ના ધાડ્યું;
એ શોકથી જલના હજારને ક્યાંય શાન્તિ ના મળી !
શાન્તિ અરે ! શાન્તિ, કહી હું ટેલતી યાદી મઘ !
યાકયુ હજાર, શાન્તિ પ્રભુવિષુ મેળવે કહો ક્યાં જઈ ?

સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય.

લેખક — બહેન સી. વસુમતી પીતરામ પંડિત.

(વત્તવતિલપ.)

નોસે બહુ નમ કહું રવિરાજ્યથી શું ?
લીલા બધી નિરખના જન બોમની શું ?
જશે વળા વિનસતી પ્રિય દોકિલા, શું ?
તારો મધૂર કરશે કડવાગ્યા શું ?
વારી વહે નહીં તરે અતિ રમ્યતાથી,
શાન્તિ કરે દદયની વધુ તીરખ્યાથી,
ધારે ધરા લલિત શી લીલો રમ્ય સાડી ?
જશે લના લટકતી કરી ધટ સાડી,
કોડે ધણી અનનવા લલ અમ વારી,
પોથે બધા જગતને પરમેષ્વરી,

વટિ વસુધૈવ કુટુંબમ શાન્તિ આપે,
હુ ખો બધાં જગતના સહેજેથી કાપે.
સૌરાજ્યની રૂબરૂની કાષ્ઠમા જલો જો !
માયા બધી અવનિમા અપમા સગી જો !
ખાસો બધાં લવચ્છો અતિ નિર્વિકારી,
પ્રાને કદં નમન હું કરીને પ્રસારી.
જાણો જાણુ પ્રભુતણાં સહ કટ કાપો
કાના, ક્યાણુ વિષુ ! શું મુજ માપ માપો !
આપો વિચાર અગતે મતિ શુદ્ધ બાણી,
ગીતો રચુ પ્રભુતણાં હર પ્રેમ આણી.

ચીમળાયલી યુલ કંળી.

લેખક:—બહેનશ્રી કાલીબહેન હરિહરરામ.

(હરિજીત).

કળી પુષ્પની સુંદર ખીલો, સુખ મધને પ્રસરાવતી,
પ્રીતથી પરિભ્રમ આપોને, રંજન કરે મનને આર્તિ;
હેતે હજેરી ભાવથી, વિહસિત કળી મેં તો કરી,
સૌંદર્ય તેનું ભેદને, નયનો જતાં મારો કરી.

પશુ હા ! અચાનક શું થયું ? હું જોઉં છું શું આ મારે ?
ચીમળાર્ધ કળી કરમાઈને, હેઠે પડી ધરતી પરે !
ધાર કારી લાગ્યો કાળજે, અશ્રુ વહે નયનેથી રે,
તોં આ મનુ ! આશુ દોષ ? કુખ નીખું કેનું અર્ધપરે !

આશુ વિશુ હું એટલું, તું પાપ એનાં કાપજે,
રાખી કળી તારે ઘરે, વળી શાન્તિ ઉરમાં આપજે;
આશુ પ્રજ્વળ નમ્ર હરશે સુખી એને રાખજે,
સ્વૌકારી મારી પાચના પિતૃ ! શરણ તારું આપજે.

પરપુરુષ ત્યાગ.

લેખક —બહેન શ્રી મંગળાબહેન માતીલાલ.

(વાચ—ગદાલો વીરછનેશ્વર નામ લય તીવારજેરે)

પર પુરુષને તાત ને જ્ઞાત માની નીકાળજે રે.
સ્થાન નરકનું માની શુદ્ધ હૃદયથી ત્યાગજે રે. —પરપુરુષ.
કુવ કરતાં જેને લાલુ નીરજો, એ સંભાન ગર્જીને પેળા;
ઉચ્ચ વચનને અમૃત લેજો, હૃદયે હીરાવજેરે. —પરપુરુષ.
સમ વર્ણના ને દેખાયે, બંધુ તરીકે તે લેખાયે,
કર્મકાં ને-શિકાયે, સમજ રાખજે રે. —પરપુરુષ.
ઉમ્મર કરતાં અધીકજ લાગે, શાણી તાતને સમજ ત્યાગે;
આત્મ સદા અમૃત રસ આગે, ગાનજે રે. —પરપુરુષ.
સ્વહીત કરવા મનથી માગો, નીચ્રય રાખી વીર્યને ત્યાગે;
મેળળ મોક્ષમાં લાગે, સમજ રાખજેરે. —પરપુરુષ.

મીરાંબાઈની સ્તુતી.

સંપાદક "એક જ્ઞેન,"

(પુનમ ચાલી એ રાગ)

પ્રથુ ! પાલવ પહડી રહીયું પુરણુ પ્રેમથી રે;
મ્હારા છેલ્લમીયા, અંતરના આધાર ! ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રાંકડીરે.
તમેા હાસી તથાં પ્રથુ દુઃખ દુર કરો રે, શીય નામી મ્હારા સાધુને સલામ,
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રામને રે.

ખં - સાસરીઆમાં સુખ નહીં ને મહીઅરમાં નહીં આન;
દુઃખ સુખકરી વાતકી, તે કોઈ ના ધરતુ કાન.
નયી રહેવું મ્હારે ગણાછના રાત્રમાં રે, રાણે રામ ભરેલો બહુ છે કપરો કથ.
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રાંકડી રે.

(સાખી) આ વખત ફરીં આવળે, ને વીઠ્ઠલ ધાળે વાર;
ગોલીંદ સાથે ગોહડી એ, અમળાને આધાર.
વેરી વસમા જણી વેગે જ્ઞેલા આવળેરે, નીકર જરૂર મ્હારા છવનું જોખમ ધાય,
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રામને રે.

(માખી) ઉઠે કૃપે ઉતર્યાં ને વચમા તુટયો દોર,
તારણ વાગે તારણે ને શાખલીસો સમર્થ.
એલા વીવેલી વીઠ્ઠલને જાક વારણે રે, મંદરો હેરીજનના અંતરના પરીલાપ,
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રાંકડીરે.

(સાખી) વીસવાસે વગગી રહી, જો ત્રીકમ રાખો ટેક,
વગગી નહીં તમ આગળે, તેમ ન ધારી વીવેક.
લામત સાર આવે જાવે સુધર ભેટવા રે, ગત રાખો હૃદયે સાચા મુંદર સ્થામ,
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રામને રે.

(માખી) નીતી ધરમ તા મુકવા, ત્યા સગો ઘટમાં પ્રાણ,
ને સેજે સટટ દુર કરે, જો હરી ઉગારે ત્યાય.
નીત્યે નામ લેના પાપી પાવન ધાય છે રે, પ્રથુ ! રાખો મુજને પ્રેમ ધરીને પાસ.
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રાંકડીરે.

(સાખી) કુપાલા રણઝેડછને સળી લળી લાયુ પાપ;
દુષ્ટ જનોને દુર કરો, જેથા શીવજ સચવાય.
તમેા દરજા હીએથી દુઃખ જાગ્યે રે, ભેટવાને આવો ભાવધરી ભનવાન !
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રામને રે.

(સાખી) ભક્તિ ભેદના વેંને, શું જણે ગમાર ?
મીરાં બાઈની વીનતી ને કોઈ ગારો ધરી પ્યાર.
હરી ભને તેની આઘા પુરણુ ધાય છે રે, ને શીખે સજીને ગાશે તોનો અરણ્યકમળનાંવાસ.
ઉભી અરજ કરે છે મીરાં રાંકડી રે.

પ્રભુ પ્રાર્થના.

લેખક:—બહેન સૌ. કનુબહેન છગનરામ મહેતા.

(સુરતમાં “ મહિલા વિદ્યાલય ” ખુલ્લુ મુકાય તે પ્રસંગ માટે રચેલી.)

[ગાન પાઠ.]

હે પ્રભુ ! પ્રાર્થના કરીએ તમારી,	
શિવ શક્તિ । તમે લે બે સ્વિકારી:	—હે પ્રભુ.
સત્તારી સર્વ આપે પધારી,	
મહિલાનો માન વધારી છે આરો:	—હે પ્રભુ.
આપે ભગિનીના ભાગ્યનો ભાન,	
હમ “ મહિલા વિદ્યાલય ” થી માન.	—હે પ્રભુ.
ભાનભાવને ખીલવો હૃદયમાં,—	
સન્મતિ સંજો મુ માર્ગ ભવા:	—હે પ્રભુ.
પાપો સુધિમુલ્ય આપે કુમારી.	
સદા ચરણપી દીપવો જનની:	—હે પ્રભુ.
પ્રેમી સ્વજનને પ્રભુ ! શુભ કાર્ય,	
દેશની રક્ષાની ભક્તિને પથે.	—હે પ્રભુ.
સૂર્ય ભવિષ્યનો આ સૂર્યપુરમાં,	
ધન ધન ઉત્તરો જન્મભુમિમાં—	—હે પ્રભુ.
રમે સુરતમાં શારદ દેવી,	
ગીરવ વધારવા રકે સ્ત્રી જાતી:	—હે પ્રભુ.
આદર્શરૂપ યવા આ સરથા,	
આશીષ આપો દેવ તપતા.	—હે પ્રભુ.
સફળ કરો ઉદ્દેશ હમારો,	
કૃપાવંતા ! કૃપા વરસાવો:	—હે પ્રભુ.

ગુરુ સ્તુતી.

લેખક—બહેન સ્વ. સૌ. દુર્ગમ બહેન.

(અનુક્રમ)

દયાળુ હો ગુરુ દાતા ! ભક્તિનું દાન આપજો;
 સદા ચાલું મુને રાખો સંકષ્ટે પ્રભુ કાપજો.
 ગુરુ સેતું સદા માર્ગે, આપના પ્રેમથી કરી,
 નિભાવી લ્યો મુને સ્વામી ! અરાની બાળ છું, હરિ

સમાજ-સાહિત્ય-વિજ્ઞાન.

સ્ત્રીઓને યોગ્ય ધંધા.

લેખક:—બ્રહ્મ સૌ, ગુણવંતગૌરી સ્ત્રીમનલાલ ઠાકર.

આ સહિત્તો પરમેશ્વરે ઓ પુરુષોને એકા રહી શ્રદ્ધાસાર ચલાવવામાં પરસ્પરને સહાયક થવા માટે સર્જ્યા છે. પરંતુ પુરુષ તનબળ, હૃદયબળ, તથા માનસિકબળથી યોગ્ય અને ઓ અયોગ્ય દશે તો તે સ્ત્રી ખરી રીતે સહાયક થઈ શકશે નહીં. સ્ત્રીના તનમનની રવાનાવિક રચના જોતા પુરુષના કરતાં યોગ્ય ક્રમમાં કાર્યો ધરખા એવીને તે કરી શકે તેમ છે. માટે જો તેને ખરી સહાયકને ઉપયોગી બનાવવી હોય તો તેમને શ્રદ્ધામય તે વ્યવહારોપયોગી જીવીકા અને સુખ શાંતિના સાધનો યોગ્ય ક્રમથી ધરખા એવી ઉપાર્જન કરી શકે એવી કળા દોષલક્ષ્ય સિદ્ધિ આપી કુશળ બનાવવી જોઈએ. એકલી હૃદય કેળવણીથી સર્વ વ્યવહાર સિદ્ધ થઈ શકશે નહીં. દરેક માનવજાતની રજા છે કે તેમણે યોગ્યતા કન્યાને કળા કોશલ્યની કેળવણી આપવી જોઈએ, કે નથી કરી પ્રસંગ આવે તે ગણશરી નહીં ને યોગ્ય-યોગ્યનો ધોરણ કરી પોતાનો તથા પોતાના બાળકોને નિર્વાહ સુખ શાંતિથી ચલાવી નીતિથી દિવસ નિર્ગમન કરશે. શ્રીમત લોકોની વહુ દીકરીઓને આપે. પ્રસંગ કવચિત આવે છે, તો પણ તેમને ઓ ઉપયોગી ધંધાનું જ્ઞાન આપવું અયોગ્ય ગણાશે નહીં. ધરે સારી રિયલિટી આપી હોય તો પોતાની ગરીબ બહેનોને મદદ કરી દેવની સેવા કરી એ થણું પ્રયત્નનીય છે. સ્ત્રીઓ પણ સમાજસેવા કરતી થશે, પોતાના દેવની દાઝ જાણશે તો આપણા દેશ જલદી આઘાદ થાય. ધંધામાં કેળવણેથી શ્રીમત વર્ગની સ્ત્રીઓ આગળ પડી પોતાનો ધંધો પરાંપરાગ અર્થે પણ કરી બતાવે તો આપણા દેશમાં તેનો ધોડા એસે, મારણ સમાજ બંધાવતે કીધે લોકો સ્ત્રીઓ ધંધો કરે તે હલકુ ગણે છે ને તેથી તેના માતાપિતાના તથા સાસરાનાં કૂળ હલકાં પડે છે એવી તરની માન્યતા છે. પણ શ્રીમત વર્ગની બહેનો આગળ પડી તેવાં કાર્યો કરતી થશે, એટલે સાધારણ સ્થિતિની તેમ ગરીબ વર્ગની પણ જાન કોમની સ્ત્રીઓની તે માન્યતા દૂર ધરે. સ્ત્રીઓની ધંધા કરવા વૃત્તિ હતા, તથા તેમને નિર્વાહ માટે ઘણી આશ્ચર્ય પાવા છતાં તેઓ જોડી મેટાઇનને કીધે ધંધો કરવા આગળ પડતી નથી ને અંત કરણમાં જળ્યા કરે છે. માટે શ્રીમત વર્ગની બહેનોએ આગળ પડી તેમાં બાગ લેવો જોઈએ ખરેખર તેમનું આ પગલું ગરીબ તેમ સાધારણ સ્થિતિની સ્ત્રીઓને આદિર્વાદરૂપ થઈ પડશે ને તેઓ અનંતકરણથી તેમનો વ્યાપાર માનશે. સાધારણ સ્થિતિની સ્ત્રીઓની ઘણી વખતે એવી દેશી રિયલિટી યામ છે કે તેમની આપત્તિનું પુછવું શું ? કારણ શુભવાતની હાલ કન્યાઓના પત્નાં નહીં હોય છે, નથી કરી પતિ શુભરી જાય તો સ્ત્રીઓને નિર્વાહ માટે ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. પોરે ગરીબ હોય ને કોઈ યોગ્ય કરનાર ન હોય તેમ વખતે સાસરીઆં સારી રિયલિટી હોય પણ સાસો ન હોય તો ત્યાં પણ કોઈ રાખે નહીં. અને જે સ્ત્રીને નહીં એકરતી જગત વળગી હોય તેની આપત્તિનું પુછવું

જ શું ? કદાચ કોઈ દરબાર ચડે તો અન્ન વસ્ત્ર તથા રહેવા માટે કંઈ બંધોગરત થાય પણ આપણા લોકોને કોઈની દેવડીએ ચઢવું બીલકુલ ધરાઈ નથી. આવી સ્થિતિમાં ઊંઝા એ પોતાના નિર્વાહ માટે કાંઈ પણ ધધી સીળવો આવશ્યક છે; અને તે માટે તેમણે યોગ્ય કેળવણી લેવી જોઈએ. ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે ઊંઝાને માટે કયા ધધા યોગ્ય છે ? યુરોપ અમેરિકા આદિ દેશોમાં ઊંઝા પુરોના ધુધામાં હરીદાઈમાં ઉતરે છે અને તેથી ઊંઝા રેલ્વે, ટેલીગ્રાફ, ખાતાઓમાં તથા બીજી આવીસોમાં ટાઈપીસ્ટ, કલાર્ક, વગેરે ધધા કરતી માલમ પડે છે, તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગમાં પણ તેમની મોટી સંખ્યા હોય છે. કેળવણીનું કામ પણ અમેરિકામાં ઘણે બાજે ઊંઝાના હાથમાં હોવાનું માલમ પડે છે. પ્રાચીન કાળમાં આપણે દેશ અતેક વિદ્યા અને કળાકોશલ માટે પ્રખ્યાત હતો. એ વખતે ઊંઝા પુરો ૧૪ વિદ્યા, ૧૪ કળા, ૭૨ આદરી વિગેરેમાં કુચળ હતાં, એવું પાર્શ્વતી, લક્ષ્મીજી, સીતા, દ્રોપદી, તારા, મદલસા, છતુન્તલા અને ગામવેળા વિગેરે સતી ઊંઝાની સ્ત્રીઓ, કતિહાસ, ધર્મશાસ્ત્ર વિગેરેથી સિદ્ધ થાય છે. આથી હરી તેઓ સર્વે પ્રકારે સુખી હતાં. તેમની કીર્તિનાં કારણે અઘાપી પૃથ્વીમાં યોગાસ પ્રસરી રહ્યાં છે. જે દેશ સર્વે પ્રકારની વિદ્યા અને હુન્નર કળાથી ભરપૂર હોય છે, તે દેશ દ્રવ્યાદિ સમૃદ્ધિથી ઘેટું અને સુખી હોય છે. જે વખતે આપણા દેશમાં સર્વ પ્રકારની વિદ્યા અને હુન્નર કળા હતાં તે વખતે આપણે દેશ સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ બગાડી ઝળકી રહ્યો હતો પરંતુ દેવચાથી વીપરીત કાળ આવતાં આપણી સમૃદ્ધિના મોહ પાશમાં પડી અનેક વીરેણી જન તે સમૃદ્ધિ હરણ કરવાને મથન કરવા લાગ્યા, ને પરિણામે આપણી પડતી ધર્મ ને આપણે નાખોદાર બન્યા, વિદ્યા અને હુન્નર નાશ પામ્યા અને આપણે ગરીબ સ્થિતિમાં આવી પડ્યા. ધણી કુટુંબો દુષ્ટ સ્થિતિમાં દિવસ ગુજારે છે. આજે આપણા દેશમાં ઈન્ડાંડ, ક્રાન્સ, જર્મની, જાપાન, ને અમેરિકા વગેરે સુધરેલા દેશોમાંથી કરોડો રૂપિયાનો માલ આવે છે તેમાં એ સુધરેલા દેશોની હુન્નર કળામાં કુચળ થયેલી ઊંઝાના હાથની જનાવેલી ઊંઝા જેવાં કે મોજા, ગદ્યપદ્ય, ગુરેલા રૂમાલ, ટેબલ ક્લોથ, બરેતકામ, ગિલકામ, કીવણકામ, કોતરકામ, નેતરકામ, વીવીધ પ્રકારનાં રમકડાં, કોર, શીત, રેયમ, ઉન, કામળ, વગેરેના રંગીન સુદર મોહક રૂઢી વેસાં જણે ને સુદર ગુચ્છાઓ વગેરે અનેક હાથો રૂપિયાની જાણસો આવે છે, અને બીજા દેશોમાં પણ જાય છે તેથી એ લોકો ઘણું દ્રવ્ય ખેંચી જાય છે. શું તેમનામાં કંઈકે સુદ્ધિ આપી છે ને આપણી ઊંઝામાં નથી આપી ? આપી છે. જો તેમને હાલના સુધરેલા ધોરણે નવીન હુન્નરકળા અને તેના યત્રો વગેરેનું સચોટ શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તે પણ બીજા દેશોની ઊંઝાની માફક સર્વ જનાની સહે હાલની કન્યાકાળાઓમાં, તેને લગતું જુદું ઉપર મોટીકું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તે જોઈએ તેવું ઉપયોગી નથી. આપણે દેશ દિવસે દિવસે વધારે ગરીબ સ્થિતિમાં આવતો જાય છે; ઉદ્યોગ વગર ધણી કુટુંબ પાપમાલ ધરાય છે; તેવા સમયમાં હવે બીજા ઉપર આધાર રાખી બેસી નહી રહેતાં સત્વર ચેતવાની જરૂર છે. આપણા ઉપર હાલ ન્યાયી પ્રતાપી અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય છે તેવા સમયમાં સ્વદેશપ્રેમી દેશહિતેષુ સ્વ પુરોએ લક્ષ્યાદ, આમઠ અને હીમતથી આપણા દેશની ઊંઝાને ધર ખેંદાં કરી ચકામ એવા સ્વતંત્ર ધધાની કેળવણી આપવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. દરેક યહેર કે ગામડાઓમાં ઊંઝાઓની હુન્નરને લગતી શાળાઓ રચાવવી જોઈ.

કે જે મોટી સ્ત્રીઓ તેવી શાળામાં જઈ ન શકે તેમને માટે જુદી શાળાઓ કાઢવી જોઈએ અને તેવી શાળાઓમાં પણ જે ન જઈ શકે તેમને માટે એવું શિક્ષણ લેવા જે ખુશી હોય તેમને ત્યાં જઈ યોગે યોગે વખત શીખવી આવે તેવી સ્ત્રી શિક્ષકા પણ રાખવી જોઈએ. આ પ્રમાણે યોગ્યતા કરી ઉપાયો લેવાથી સત્વર મારેસો હેતુ પાર પડશે, અને સ્ત્રીઓ ત્યારે જ પોતાના પતિને ખરી સહાયક થઈ દેશને આપાદ કરવામાં સદાયમુખ્ય થઈ શકશે પરંતુ આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓમાં અગામ અધિકાર પ્રસારેલો છે તે દુર યત્નાં ધણી વખત લાગશે, અને તેથી ત્યાં સુધી બેસી રહેવું અપરકર યશ નહીં માટે આપણે હાલના સંજોગોને અનુકૂળ એવા ધંધા શીખવાની જરૂર છે આ ધંધાઓમાં સ્ત્રીશિક્ષકતા ધંધો મુખ્ય છે.

દેશની દરેક દરેક સ્ત્રીને કેળવવા માટે સ્ત્રીશિક્ષકતાની મોટી ફાળની જરૂર છે પણ આપણે ત્યાં સ્ત્રી શિક્ષકતાની ધણીજ આજન છે તેથી જ સ્ત્રીઓ સ્ત્રીશિક્ષકતાની લાપકાત મળે એવી કેળવણી લે તો તેમને માટે એક વિશાળ ક્ષેત્ર ઉભું છે મારા મારવા પ્રમાણે સ્ત્રી કેળવણી ઉત્તમ રીતે આપવા માટે સ્ત્રી કેળવણીનું સમૂહ કામ સ્ત્રીઓને હસ્તક હોવું જોઈએ એટલુંજ નહીં પણ સ્ત્રી કેળવણી ખાતાનો ઉપરી પણ સ્ત્રી હોવી જોઈએ. આ ધંધા સ્ત્રીકારવાથી કોઈની પ્રતિબદ્ધતા બીજકુલ કમીપણ, આવતું નથી ઉતરતું એક પંથ ને દો કાજ જેવું થાય છે કારણકે આપણે ત્યાં સ્ત્રી કેળવણીની ધણી અક્ષત છે ખરી કેળવણી લીધેલી સ્ત્રી સેકંડે એક પણ મળવી મુશ્કેલ પડશે માટે સ્ત્રીઓનું આ પગલું દેશને ધણુંજ ઉપયોગી થઈ પડશે મહેતીશ થકુ તે આપણા હીંદુ સંસ્કારમાં એક હલકું કાર્ય ગણાય છે; પણ હવે લોકોની તે માન્યતા કમી યતી જાય છે ને કેળવણીના કાયદા સમજવામાં આવવા લાગ્યા છે આ ધંધા શીવાય પણ સ્ત્રીઓ મોળ તથા ગણરાજ ગુલવાનું શીખે તો પણ તેઓથી સારી કમાણી થઈ શકે તેમ છે, કારણ તે કામ મરાનથી થઈ શકે છે સાધારણ રીતે એક માથુસ કામ કરે તો મહીને રૂ ૧૫-થી ૨૦ સુધી મેળવી શકે છે, તેમ તે ધંધો શીખતાં ધણી વખત લાગતો નથી, ને ઘેર બેઠા આખરથી પોતાનો ધંધો ચલાવી શકે છે. તેમજ સ્ત્રીઓ સ્ત્રી ઉપયોગી કપડાં ચીવવાનું કામ સારી રીતે શીખે તો તેમથી ઠીક પેઠા થાય, કારણ હાલના જમાનામાં શીલાઈની ફેશન વધારે વધી પડી છે, નજીવ કપડાંની શીલાઈ પણ લગભગ કપડાના સરખી થાય છે ને કોઈ વખતે એમ પણ બને છે કે કપડાની કીમત કરતાં વધારે શીલાઈ આપવી પડે છે. આ ધંધાના અંગે સ્ત્રી ઉપયોગી કાપડ તથા ધરસુરણ સામાન લેવવા સખા હોય તો વધારે પ્રાપ્તી થવાનો સંભવ છે; કારણ સ્ત્રીઓને ફુકાનનો બરેસો બેસે કે આપણે ખીજેથી માલ લાવીએ છીએ તેના કરતા કોઈ પણ રીતે અહીં ઉતરાતાં નથી પણ કંઈ કિંમત ભાવે મળે છે; ત્યારે એવી મમતાથી ધણી ખરી સ્ત્રીઓને તેવા સ્વળથી માલ લેવો તથા ચીવડાવવો સુગમ થઈ પડશે, ને ધણી ખરી સ્ત્રીઓ ત્યાંજ જશે. સ્ત્રીઓ પોતાના નવરાયના વખતમાં ભરત ગુલથુ તથા સ્ત્રી કસબનું કામ કરે તો વેસાંતી કેટલીક કમાણી થાય ને ધણીની યોગી કમાણી હોય તો તેમાં મજા થાય ને નિદા કુલસીઓ કરતી અટકે તે મણુ એક મોટો ફાયદો થાય. તે શીવાય પોતાના ધણીના ધંધામાં માથુ ધાલી ખાલીતી મેળવે તો આપણે હાલમાં તેવી ખાલીતી વધારે ઉપયોગી થાય ને સુખે કુટુંબને નિર્વાહ આવે. આપણા દેશમાં સામાન્ય રીતે

બણેલી ને દેખવાયેલી દાયણોની ઘણી જરૂર છે. પણ હાલમાં પીન દેખવાયેલી ને અચાન દાયણોથી કામ લેવાય છે. તેને લીધે ઘણી વખતે પ્રયત્નિગં બેરૂના કબુતું નોખમ થાય છે, તે પણ હયાજનક છે. અચાન દાયણોથી કામ લેવાથી ઘણી સ્ત્રીઓને સ્વરા રોગ તથા તાવ વગેરેના ઉપદ્રવ થાય છે. ઘણી વખતે તો એવા બચકર રોગ થાય છે કે પીઆ-
રીને હવતાં સુવાની યાતના કરતાં પણ બૂડી સ્થિતિ ભોગવવી પડે છે. ઘણા પાળકોની પ્રસૂતિ વખતે જોઈતી કાળજી ન લેવાયથી તેઓ નળળા બાધાના તથા અન્યક પ્રકારના રોગથી પીડાય છે. આ બધાનું કારણ અચાન દાયણોજ છે. કારણ તેમને પ્રસૂતિ વખતે કેમ વર્તવું તેનું ખીલકલ બાન હોતું નથી તેમજ ધરના માણસોને પણ ખબર હોતી નથી કે પ્રસૂતિ વાળા બાઈની કેવી કાળજી રાખવી. જુના વખતથી માસતા આવેલા રીવાજ પ્રમાણે વર્તન કરે છે પણ હાલના વખતમાં સ્ત્રીઓના બાધા નળળા હોવાથી જુના વખતની પદ્ધતિથી થતી શુભાવક માત્રક આવતી નથી. તેમને જુના વખતના જેવો બારે પો-
રાક પાચન થતો નથી વીગેરે માહિતી અચાન દાયણોને હોતી નથી, પણ કુશીયાર દાયણ હોય તો તે પોતે ધરના માણસોને સમજૂતી આપી શકે. માટે દાયણનો ધધે ઉપયોગી ને દેશહીતનો છે ને તેથી દબરો હવે બંને ને દબરો બેરો રોગના ભોગ થતાં બંને. તેથી બેરોએ આ ધધે શીખવા લાયક છે ને એ ધધેમાં નિર્વાહ માટે પુરતી કમાણી મળે એમ છે. આ શીખવા જેને સાધન હોય તેઓ ડાકટર થઈ આપણા દેશમાં સ્ત્રી ડાકટરોની સંખ્યા ઘણીજ ઝોળી છે. અને આપણા સમાજ બંધારણને લીધે આપણી સ્ત્રીઓમાં જે ખોટી અમના વીચારે ધર પાસુ છે તેથી આપણી સ્ત્રીઓ પુરુષ ડાકટરની સલાહ લેવા ઘણી ચરમાય છે તેમ સકાર્ય પામે છે. તેમાં ને શુભ રોગોથી સ્ત્રીઓ પીડાતી હોય અને તેથી કરી ચરીર તથાસવાની જરૂર હોય તેવે પ્રસંગે ચરીર બતાવી ઉપચાર કરાવવા તે કેટલીક સ્ત્રીઓને મરણીય પણ અધીક લાગે છે; અને તેવા રોગોની હરિયા કરી કેટલીક વખતે પોતાની પતિથી પણ તે રોગ છુપા રાખી મરણને યરણ થાય છે. આ પ્રમાણે આપણા હીદમાં બને છે તેમ નથી પણ મુસલમાન વિગેરેમાં પણ હોય છે. પ્રસૂતિના પ્રસંગે પણ કેટલાકે સંભોગમાં દાયણથી પ્રસૂતિ થઈ શકતી નથી ત્યારે ચક્રદિયા વીગેરે માટે ડાકટરની જરૂર પડે છે. પરંતુ આપણા દેશના હતભાગે આપણા સમાજ બંધારણ તથા રીત રીવાજો તથા રહેણી કરણીથી વાંકે એવી ઓ ડાકટરો ભાગ્યેજ મળે છે. કેટલીક વખતે વિરેશી સ્ત્રી ડાકટરની મદદ કોઈ મ્હોટા ચહેરામાં હોય છે પણ તે લોકો આપણા રીત રીવાજ તથા આપણી જરૂરીઆતથી અણવાંકે હોવાથી તેઓ ખુદ ઉપયોગી થઈ પડતાં નથી. અને વળી તેઓ મેંભાગી શી માગતાં હોવાથી તેમનો લાભ ગરીબ તથા મધ્યમ સ્થિતિનાં લોકો લાંબ ચકતા નથી ત્યારે આ સ્થિતિ મ્હોટા મ્હોટા ચહેરાની છે ત્યારે ખીન્ન માણેનું પુછવું જ શું ? આ ધધે શીખવાથી પરોપકાર થઈ શકશે તેમ નિર્વાહ માટે સાર સાધન થશે જે સ્ત્રીઓને ધરની મોગત હોવાના લીધે નિર્વાહ માટે સાધન કરવાની જરૂર નથી તેમજે પણ લોક કષ્ટાણીયે પરોપકાર અર્થે સ્ત્રી ડાકટર બની પોતાનો નવરાશનો વખત સારા કાર્યોમાં ગાળા પોતાની રોગ અસત્ત્વજોને ઉપયોગી થવું જોઈએ; એ તેમને માટે પણજ સાર છે તેથી તેઓ લોકમાં માન પ્રતિષ્ઠા પામી દેરીઓ જેવી પુનરો અને તેમના વખતનો સહન્ય થશે, તેથી મારી અંત કરણ પૂર્વક સર્વ સ્ત્રીઓને પ્રાર્થના છે કે જેમને ધધે

અનુકૂળતા આપી હોય તેમજ નિર્વાહ માટે અથવા પરોપકાર માટે સ્ત્રી કોઈકર યથા મ-
યત્નશીલ થતું જોઈએ. કદાચ એમ કહેવામાં આવશે કે પ્રુરોની કોલેજમાં કોઈકરી વિદ્યા
શીખવા સ્ત્રીઓને અગત્ય છે તો તેના જવાબમાં જણાવવાનું કે આપણા ગ્રામાએ હાલમાંજ
કિલ્લી શહેરમાં ખાસ સ્ત્રીઓને માટે મરહુમ લેડી હાર્ડીના પ્રયત્નથી એક મેડીકલ કોલેજ
ઉઘડી છે તેમા સર્વે પ્રૌદ્ગમરો તથા શિક્ષકો સ્ત્રીઓજ છે અને તેને આંગે હોસ્ટલ રાખ-
વામાં આવી છે કે જેમા સ્ત્રીઓને પોત પોતાના મર્મ પ્રમાણે રહેવાની સવક આપી સારી
હેબરેશ રહે છે. તાત્કાલિક પૈધાની તરફ હોય ને બીજા ધધાના અભાવે સ્ત્રીઓને સાદુ
પાકવાનું જાન હોય તો કદોષની ગાળે જમાવી લેજો તોપણ કીક પેતાય ધામ. વળી
જે સ્ત્રીઓ નીરાધાર હોય તે રસોઈનો કષો કરે તોપણ તેમનું શુભગન થશે કેમકે
બ્રાહ્મણ ગ્રોહધાની હવે દિવસે દિવસે અછત થતી જાય છે. ને તેથી જ તે કોમની વિ-
ધવાઓ વિગેરે નિરાધાર થેડાં રસોઈનું કામ કરવા બહાર પડે તો તેમને ખાવા પીવા ઉપરાંત
સારો પગાર મળે માત્ર જેમને ત્યાં રસોઈ કરવા રહેવાનું હોય તે શુદ્ધ્યના આરંભ વિ-
ગેરેની તપાસ કરવી જોઈએ.

આપણા દેશમા નર્સોની ધણી જોડ છે તેમજ મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે દરેક સ્ત્રીએ
નર્સતા કામનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવું જ જોઈએ દરેક સ્ત્રી શુદ્ધિથી યથા સર્જાએલી છે,
અને તેથી ધણી, છોકરા, સાદુ નજીક વિગેરે ધરના અનેક માણસ મારા પડે ત્યારે તેમની
આવજાત કરવા આવડતી હોય તો હાર્દીને વહેલો આરામ ધાય. સારી આવજાતથી ક્ષાનો
ગુણુ વિરોધ પડે છે એ જાણીતી વાત છે. આપણા દેશના ક્ષાખાનાઓમા તથા ઈસીપી-
તાસોમાં દેશી નર્સો મળતી ન હોવાથી ધણી અગત્ય પડે છે. આપણા બેશ નર્સનું કામ,
કષમા માટે શીખે તો ધણે જાગે તે અગત્ય ફર ધાય અને કેટલોક પરોપકાર ધાય.

કુ આપણા રાષ્ટ્ર છુ કે વાયક વર્ગમાથી નિદાન પાંચ ટકો સ્ત્રીઓ પોતાને અનુકૂળ
આવે એવા ધધા શીખવા પ્રયત્નશીલ થશે અને પોતાના નિર્વાહ માટે સાધન કરી શકશે.

જુગાર જેવું મોહક બીજું એકે પાપ નથી:—

જોને, આવી રીતે એક જુગારખાનાથી વજા મનુષ્ય કુખી થાય છે, તો પછી લગ્ન જ થર,
થર નુંસારખાના જેવું પાપ ત્યારે કુનિયતી કુ ખતી સી બાકી રહે કે એટલું જ નહિ, પાનતું જન-
આવશી જેવા પવિત્ર દિવસે ને ધર્મને પવિત્ર નામે જુગાર રમવા એથી વધારે મોહકનું કા હોય
શીકે / જોને, પ્રચુની જગતમા પધરામણી થાય છે તે ચદ્દુણત્વ સ્થાપત કરવા, અને નુહિલે જુગાર
જેવા કુર્ણને જેતેન આરામ સીદ્ધિથી જગતમાની પધરામણીને પવિત્ર પ્રસંગ કુર્ણમેવેત કરવાને
બદલે જુગાર રમવા જેવા પાપ કરવા એના કરતા વધારે બાકી પ્રચ્છેદા બીજે ચો હોઈ શીકે / નહિ
જોને, જે આપણે પ્રચુની પ્રીતિ સ્થાપત કરવી હોય, જે આપણે દિનકુઓએ સુધરેલી કુનિયામા આ-
ગત વધતુ હોય અને જેમા માન લાડુ સ્થાન મેળવતુ હોય અને આપણી દિનકાતાને અચ્છુદ્ય
કરેલા હોય તો આજ જગતમાજીજ નહિ, પરંતુ બીજા દલકરો પશુ નીતિગાન અને સુખ્ય રીતે જીવતાં
શીખતુ જોઈએ આ “ધર્મ અને નીતિ હરો આ પ્રશ્ન હમેશા હોતુ છે”

—અ. ગો. વસન્તભા અન્કેશકર પંડ્યા.

આપણા સંસારની મુશ્કેલીઓ

અને તે દૂર કરવાના ઉપાયો.

લેખક:—ખડેન સૌ. મહિમનગૌરી મનુભાઈ પંડ્યા.

૨૧. શ. ગોવર્ધનરામભાઈએ આપણા સંસારની મુશ્કેલીઓનો ખરેખરા ચિતાર એમની સરસ્વતીચંદ્રનામની લોકપ્રિય નવલકથામાં દર્શાવ્યો છે. તેમજ એમણે તે દૂર કરવાના ઉપાયો પણ જુદે જુદે સ્થળે પત્રોદ્ધાર, ખાતોદ્ધાર, તથા અન્ય રીતે બતાવ્યા છે.

આપણા સંસારની શી શી તથા કેવી કેવી આશયો છે, તેનું વર્ણન સરસ્વતીચંદ્રના ખીબા ભાગમાં ગુણમુંદરીની કુટુંબ જાનમાં સારી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. આપણા સંસારમાં ગુણમુંદરીની ચારેક જગ્યાએ ગૃહિણિને માથે આપ્યા કુટુંબનો ભાર પડે છે, ત્યારે તેને સૌના જુદા જુદા સ્વભાવો સાથે કામ લેવું પડે છે. સૌની કટેરો વેઠવી પડે છે, તથા સર્વ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો પડે છે, અને સર્વ સુખનો ભોગ આપવો પડે છે. “આ પ્રમાણે સ્વાર્થત્યાગ, ધૈર્ય, મહેનત, ખર્ચ, અને શાશ્વત સમ્પત્તિમાં આવે તો જ કુટુંબપ્રસાર સમ્પાદનપથી શકી શકે. પશુપ્રસાર ચલાવવો એ શબ્દ ચલાવવા જેવું છે. દીર્ઘકાલિ, સ્વાર્થત્યાગ, સદનયીશતા, ઉદ્યોગ, ઉદારતા, વહેવારકુચળતા, મેલકસુદ્ધિ, સેવ્યકુદ્ધિ, ધૈર્યથી અને મુદાગ્રામીને ઉપયોગ યત્નગૃહિણિને પ્રધાનતા જોઈશે જ છે.” ઉપવા સર્વગુણ ગુણમુંદરીમાં હતા, તેથી તેનો મુદાસંસાર સારી રીતે ચાલતો હતો. ગુણમુંદરીએ પોતાના આત્મજગથી મોટા કુટુંબનો બોને ધણી મુશ્કેલીઓ પડતા હતા ધણી ઉત્પાદકી ઉપાડી લીધી અનેક તરફના સુખ કુખમાં પણ પોતાનો રસ્તો કાઢી કુટુંબપ્રસાર નાવને ચલાવી પર આપણ હવે તે જ પ્રમાણે દરેક સ્ત્રી જો એક જ કુટુંબમાં પોને સમજાવ સહન કરી આત્મજોગ આપે તો જ એક જ કુટુંબી મુદાસંસાર ધણી સહેલાઈથી ચલાવી શકે.

આપણા સંસારનો પાયો સંયુક્ત કુટુંબપર ચલાવ્યો છે. આવાજ બંધારણ તથા કારણોને લીધે ક્યારેક સાવકી આ ગુણમુંદરી ગ્રીષ્મવણીથી, વૃદ્ધ લક્ષ્મીનંદનને સરસ્વતીચંદ્ર જેવા અતિ પ્રેમાળ તથા વિદ્વાન પુત્રરત્ન પ્રત્યે તથા તેની બલિષ્ઠતા ધનાર કેળવણી અને સ્નેહાળ પ્રવધૂ કુમુદમુંદરી પ્રત્યે પણ કરેલા અમદા અને સખત વાગ્યપ્રકારથી સરસ્વતીચંદ્રને ધરતો, પત્નીતો, મિત્રતો, તથા સર્વ કોષ્ઠનો ત્યાગ કરી આવ્યા જતુ પડ્યું, અને તેની જીવંતી પત્નિ અને ઉમદા આશાઓને સદાને આદે નિરાશ કરવી પડી. ઉદ્ધતમાત્ર પોતાના મિત્ર અંદકર્ત પર આ પ્રમાણે લખે છે કે “સરસ્વતીચંદ્ર જેવા સર્વશક્તિઓથી સમૃદ્ધ, સમર્થ, શ્રીમાન વિદ્વાનને કુમુદમુંદરી જેવા રત્નનો યોગ થવા આવેશે તે સ્વપ્નવત્ યષ્ઠ થયો. એવી રસીક સાક્ષર લક્ષના સાથે એ પુરુષનો યોગ થયો હોત તો આપણા ભૈંક પર કેવી કેવી અમૃતની છાંયે યાત, પણ આપણા કુટુંબકલેષી મુદાસંસારે, દુષ્ટ તથા મૂર્ખતાના બંધારે, આપણા હાથમાં આવેલું નારીરત્ન સમુદમાં નાંખી દીધું છે.” ધૈર્યેર એક જ કુટુંબ-

૧. નામજર જાણણ મિત્રમંડળના તૃતીય વાર્ષિક મહેલસબની ધનામી હસ્તિશબ્દની પરીક્ષામાં આ નિબંધ પહેલે નંબરે પાસ થવામાં આવેલો હતો.

જના કલેશથી ઘણા પુરોની કૃતમ આશાઓને સ ને માટે નાથ થાય છે આપણા ગેરા-
રના સાવજી માના આવ્યા પછી પુત્ર પ્રત્યેના પ્રેમ જોડે પાપ છે. તેથી વણા સુતપુત્રોને
પિતાના આવા પ્રહાર સહન કરવા પડે છે અને તે કુટુંબમાં એકત્ર રહેવાથી, તેમને અને
તેમની પત્નીઓને આખી જીંદગી દુખમાં ગાળવી પડે છે કેલકિ અણસમગ્ર માનવો તો
પુત્રને ચ્ચારી ગરીબ અને નિર્ધીન જાળાના ઉપર જીવન ચુભરે છે

આર્થ સંસારના એકત્ર કુટુંબના સંકટ તથા ગેરફાયદા વિશે ઉદ્ધતલાલે પોતાના
મિત્ર સ્વદ્રક્ષીત પર લખેલા પત્રમાં સારૂ વિવેચન કર્યું છે, અને લખે છે કે બાળલગ્ન,
સ્ત્રી કેળવણી, તંયા સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય જેવી અમલ્યની બાબતોમાં કુટુંબના જીવના વિચારના
વલ્લેને લીધે સુધારા થઈ શકતા નથી. આપણી સમાજની આર્થિક, તેમજ નૈતિક
સ્થિતિ પણ વિકાસ પામી શકતી નથી તેનું કારણ પણ તેજ છે આપણાં હોઝરમ્કો
બુદ્ધિશાળી અને સ્વાશ્રયી થઈ શકતાં નથી તેનું કારણ બાળક ઉત્તરમાં વડીલોના હાથ
નીચે રહી ગ્રીમગાવણ, તંયાં ગાળામાં બજીતી વખતે શિશુકોના-મોટા કામમાં રાખવાથી
બાળકના ખાલતા અંત કરણ પર જાણે જતું થતું હોય તેના જેવું છે આપણા કુટુંબના
ભણેલા જાણુઓને પણ સાસુ નણદની ધમ્મદ્વિમાં જીંદગી પર્વત દુખ મોગવતા દુખમાંજ
સહ્યા કરવું પડે છે વલ્લેઓને અને હોઝરીયેને એક પ્રીત શી રીતે થવાની પ્રાચીન કાળથી
દમ્મ બંધાયે છે કે ન નન્દત્ત ક્ષિતિ વનાન્દા બાબીને જોઈને આનંદ ન પામે તે નણદ,
અને નણદ જોનાઈને બારમે સ્વદ્રમા એ આપણા દેશો જીવો અનુભવ છે. નણદ જોનાઈ
વચ્ચે પદપાત કરવાના પ્રર્મગ આવતા સાસુનું ચિત્ત કોના તરફ વળશે અને કોના તરફ
નહિ વળે એ સમન્ધ્ય એવી વાત છે આવી વખતે પુરોની સ્થિતિ થયી ક્ષેત્રી થાય છે.
તે ભાએજ ન્યાય આપી શકે છે નથી વધુ સાસુ નણદના પ્રાસોને લીધે કામ કરતાકંદાળી
જન છે પત્નિને જેમ અને તેમ થતિયા જીવી રાખવામાં આવવાથી જે દિવ્ય પ્રેમ જે વચ્ચે
થયો જોઈએ તે થઈ શકતો નથી. જો કોઈ વાર પતિ સ્ત્રીની તરફથી કરેલા હોય તો જા
તેને પુરપલ વિનાતો કહે છે અને સ્ત્રીવશ વગેરે દલદલ રાખેથી વારવાર તેને નિદે છે
આથી પુરોના મગજ ખવાઈ જાય છે સોમાથી ખાંચ ટકાજ એવા પુરોની નીવડશે કે
મરી અને મા વચ્ચેની તકરારનો ખરો ન્યાય આપી શકે અને લીધે દુષ્ટ સાસુઓ અને
કજયાખેર નજીદાનું જોર વધી પડે છે, પણ જ્યારે વલ્લેને સાસુ થવાનો વખત આવે ત્યારે
તે પણ તેમ કરવા સુક્તી નથી વગી આપણા સંસારનું જાંધારણ એવું છે કે મુવાન
પુરપ વગેરેની કમાઈથીજ આપણું કુટુંબી જીવન પુરૂં થાય છે અંગ્રેજ લોકમતિ લગ્ન થતાં
પુત્ર જીવે થાય છે, જ્યારે આપણા લોકમાં પુત્રને માત પિતાના ઉપમારને નામે અતિબંધ-
નોત્રે દાસ કરી દેવો એ જ પ્રથમ ગણાય છે એ આચાર દેશુ સુધી આપણા લોકમાં
રહેલો છે, અને ઘણી મુકેલી પડતાં છતાં આ બધુંમાલ્યી મુકત થવાને આપણા પુરો
દેશુ સુધી જામગણી થઈ શક્યા હોય એમ લાગતું નથી અંગ્રેજ કુટુંબમાંની માતાઓને
પુત્રીઓ અને વધુઓ વચ્ચે પદપાત કરવાને અવગણ મળતોજ નથી. ત્યાં કમાનારની
કમાઈનો ચોર ધરતી બીંતતા ભાગમાં સર્જી મુકેલો હોતો નથી. ઉચ્ચકર્મ તો પતિપત્નીનો
દિવ્ય કળકર્મો પ્રેમ અને કુમળા બાળકોની સાથે વલ્લેવતા સિવાય બીજું કંઈ જોગમાં
આવતું નથી જો કે જનસ્વભાવ બચવાથી થતા કાપદા રવનમ કુટુંબના સ્ત્રી કે પુરને

થતા નથી, તો પણ પાંચ હજારની કમાઈવાળા કિંદુ ને રૂબરૂમાં ભોગી થકતો નથી, તે, મુખ અને શાંતિ પચાસ રૂપિયા કમાનાર પુરોધાન ભોગ્ય છે. ઉદ્ધતમાને પોતાના પત્રમાં અર્ધકાંતને લખ્યું છે કે આપણા દેશમાં મૂર્ખતા અને દુષ્ટતાની બરેલી અવરધામાંથી ભોગ્યો ઉદ્ધાર કરવા માટે ઉદ્ધત યત્નની જરૂર છે. ઉદ્ધત યત્ન વિના આપણી ઉન્નતિ કોઈ કાળે પણ થવાની નથી. ચાલકારો પણ કહે છે કે સોળમે વર્ષે પુત્રને મિત્ર સમાન ગણવો, કારણકે પિતાની આજ્ઞાનું ગૌરવ એ કાળથી નષ્ટ થાય છે, અને પુત્ર સ્વાતંત્ર્ય મિત્ર ગણાય છે. માટે સમગ્ર પિતાઓએ, પોતાનો અધિકાર જેવી ભેગા નોંધવો. અને પુત્રને યોગ્ય રત્નવત્તા આપવી જોઈએ તેમાં જ બનેલું કલ્યાણ છે.

ચંદ્રકાંત પોતાના પત્રમાં જણાવે છે કે એક કુટુંબની મુરદેલી અને દુર્ભાગ્યવાનું મિત્ર ને ઉદ્ધતમાને પોતાના પત્રમાં આલેખ્યું છે, તે ધણે અરી સત્ય છે. પણ આ ચિત્રમાં ને અપૂર્ણતા છે તે પુરી થવી જોઈએ. કુટુંબનાર વહન કરનાર અપૂર્ણતા કલ્યાણમાં સમાવે કુટુંબજનોનું કલ્યાણ સર્ગાય છે. એની ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ દરેક કુટુંબના વડીલોમાં જો ઉદય પામે તો વધુજાનું આપણ દુષ્ટ જોણ થાય. જો પુત્ર અને પુત્રવધુ ઉપર વિશ્વાસ અને પ્રેમ રાખવામાં આવે તો બંને અપૂર્ણતાનું અનુભવ ઉદય પામે છે, એટલે તેઓ પોતાના ખાસ શુભો વિકસાવી શકે છે. આપણા કુટુંબજનોનો વિશ્વાસ વધારવો એ આપણું કામ છે એ વિશ્વાસ ઉપલવવાની કળા દરેક સ્ત્રીમાં હોવી જોઈએ. સાંત્વિક વૃત્તિ, નિર્મળ-પ્રીતિ, ધૈર્ય, ઉદારતા, આદિ અનેક સદ્ગુણો આ વિશ્વાસ ઉપજાવનારમાં હોવો જોઈએ. કુટુંબમાં યજ્ઞમેળા ન થતાં પુરો પોતાની સ્ત્રી તથા બાળકોને સાચવી જુદા રહે તો કલ્યાણ થાય. એનું મત્ય ચંદ્રકાંત પોટે ધણે અરી રિવકાર છે. પણ એ પ્રત્ય વિચારતા અનેક અડચણો આવે છે. કુટુંબના અનુભો પરમાં છેક નિરખોગી એસી રહેના નથી, અને સૌ પોતપોતાના ગમ પ્રમાણે કર્તવ્ય કર્મ બજાવે છે. બીજું પરમાં કુટુંબ હોય તો તે પણ એક ભતનો કીરો છે. અને એ કીરોથી બહારના માણસો સ્ત્રીઓને હસાવવાની હાંમત કરી શકતાં નથી. પણ અગ્રેજ વિધાના પ્રસંગથી જુદાનીયાઓમાં એક ભનનો જુદસો આવે છે, તે જુદસો જુદોમાં હોતો નથી. આને લીધે કુટુંબમાં વિખવાદ થવાનો સંભવ છે. એક કુટુંબમાં જ્યારે માણસો વચ્ચે અણવિશ્વાસ, યાદા, વગેરે કારણથી કુમંય વધી જાય છે તેવે પ્રસંગે જુદાં પદ્યું એ ગ્રેજર છે. વદ અત્યંત એક જગ્યાને છે. કે સરસ્વતીવદ જવા વિદ્યાન નરતને પરનો સાગ કરવાને બંને પિતાથી જુદા થઈ સંસાર માંડ્યો હત તો યોગ્ય પાત આપણા સંસારમાં ને મુરદેલીઓ તથા આમીઓ નેવામાં આવે છે, તેમાંની અમ્ય મુરદેલીઓ તથા તેના મોગ ઉપરો ઉપર હાંવવામાં આવ્યા છે.

એક કુટુંબની આ મોટી અને મુખ્ય-મુરદેલીઓ ઉપરાંત આપણા સંસારમાં બાળ લગને લીધે કેટલીક ખાસ મુરદેલીઓ ઉભા થાય છે. બાળલગને લીધે આપણા સંસારમાં ઘણી મુરદેલીઓ વેઠવી પડે છે. નાના છોકરાઓ તથા છોકરીઓ પરજુનું તે શું, તથા પરજુવાની થી નેખમદારી છે તે સમજ શકતાં નથી. છતાં તેની નાની વયે માથાપો તેમનાં છોકરાંઓને લગની હમેશની ગાંઠમાં જોડી દે છે. આને લીધે આપણી જાવિખની પ્રભ નુબળી થાય છે, અને આપણી પ્રગતિ અને જાવિખની ઉન્નતિના રસ્તા બંધ થઈ જાય છે.

આ બાળકમનના દુષ્ટ રિવાજ ઉપરાંત આપણા સંસારમાં મનોહરી નેવાં કળેકાની રિવાજ, વૃદ્ધવિવાહ, કન્યાવિક્રય, સાટાં લગ્ન, તથા એક કરતા વધુ સ્ત્રી કરવાના નકારા રિવાજોને લીધે પણ ઘણી શુભવસ્તુ ઉભી થાય છે. અને આવી શુભવસ્તુ દૂર કરવાને એ રિવાજો નાશ થવા જોઈએ.

ઉપર દર્શાવેલી તથા બીજી સર્વ શુરેકેલીઓ દૂર કરવા જે ઉપાયની ખાસ આવશ્યકતા છે.

(૧) સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય.

(૨) સ્ત્રી કળવણી.

સ્ત્રીને યોગ્ય સ્વતંત્રતા તથા શિક્ષણ આપવામાં આવે તો આપોઆપ બીજી ઘણી શુરેકેલીઓ ઝેની મેલે દૂર યશે.

આપણા સંસારમાં સ્ત્રીઓને બાળે જ સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે. કારણકે પુરો સ્ત્રી જાતીને હવણી ગણે છે. તેઓ એમ સમજે છે કે સ્ત્રી પરતવના ભોગવવા માટે જ જન્મી છે અને તેના તરફ તિરસ્કાર વૃદ્ધિની જોવામાં આવે છે. કુટુંબમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ખીલકુલ સન્માનની નજરે જોવામાં આવતું નથી. ઘણા દંપત્યો પંરિણામ એ થાય છે કે સ્ત્રીઓ નફટ યર્ષા જાય છે, અને તેનું પરિણામ એ આવે છે કે કુટુંબમાં રમેય વધી જાય છે. જ્યારે ઉચ્ચાં જગા દેશમાં સ્ત્રીઓને હવ ઉપરાંત સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે, ત્યારે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને દોરની માફક પુરી રાખવામાં આવે છે જ્યારે આપણા દેશમાં સ્ત્રીને મારવામાં પણ આવે છે ત્યારે અન્ય દેશોમાં સ્ત્રીઓ પુરુષની પાસે સન્માન હવે મળે છે સ્ત્રીઓ જન્મથીજ પુરુષની મામરડી થવા સમજાયેલી હોય, એવા ગણવામાં આવે છે. કેટલાક પુરુષો તો તેઓની પાસે ગદા ચેતકે કરાવવા ઉપરાંત તેઓની તરફ આડી નજરે જોતા પણ નથી. કેટલેક કેમણે તો જનાનો, તથા ધુમકા તાણુવાનો રિવાજ હોવાથી શરિ સોદર્ષ શુ છે તેની તેઓને સ્વપ્ને પણ ખગર પડતી નથી આ સર્વનું પરિણામ એ આવે છે કે સ્ત્રીઓ છાંયો પર્વેન સંકુચીત મનની જ રહે છે, તથા તેઓની તીક્ષ્ણ શુદ્ધિના વિકાસ થયેલ યત્નો નથી થયા ને થરમાં રહેવાથી તેઓ સાક્ષાત મનની તથા બીકણ બની જાય છે માટે આપણી સ્ત્રીઓને ઘટતું માન આપવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓને માન આપવામાં આવતું હતું પણ ઐર્વાચીન કાળમાં તેથી ઉલટું છે. યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તમ દેષતા ૧ સન્માન પામે જ્યાં સુદરી, પ્રસન્ન થાય ત્યા દેવતા આ વાક્ય જનારે છે કે સ્ત્રીઓ પ્રાચીન સમયમાં ઘણો હોયો દરજ્જો ધરાવતી હતી સુચ વિદ્યાચતુરે કુશળતા સંમધમ શુશ્રુઃશ્રીને પુત્રીને વિદ્યા તથા શુદ્ધિ સ્વાતંત્ર્ય આપવા પોતાના વિચાર સ્પષ્ટ જણાવ્યા હતા, અને એવી આજ્ઞા આપી હતી કે કુસુમના વિચાર જણવા પણ રોકવા નહિ, વાળવા પણ મરદવા નહિ. આ જાનના જ્યારે વિદ્યાચતુરેના વિચાર કુસુમને તેવી મરજ વિરૂદ્ધ પરજાવવાનો નહતો, ત્યારે શુશ્રુઃશ્રીના વિચાર પુત્રી પરજાવવાનો હતો, અને તે કાને લીધે ? એસી કુવારો રહે પણ ડોસી કુવારી રહી માંમળી

છે ? સ્ત્રીઓને ક્યારનાગ વિચારોને લીધે જ આપણી સમાજમાં સ્ત્રીઓની દુઃખે અન-
સ્થાનું ખરેખર જાન આપણને આપણા દેશની વિધવાઓની સ્થિતિ જોતાં તરત જ થાય
છે. સુન્દર તથા કુમુદસુંદરીની વિધવાવસ્થા કોઈનું પણ હૃદય પીગળાવી શકે એમ છે.
વિધવા વિવાહની બાબતમાં આપણા સોકો વધુ મને ઘણા વિદ્ છે. રા. ગોવર્ધનરામભા-
ઈએ પણ કુમુદસુંદરીના સરસ્વતીચંદ્ર સાથે પુનર્લગ્ન કરાવના હોમત કરી નથી, તો આવી
સ્થિતિમાં ઉપાસ તરીકે વિધવાની સ્થિતિ સુધરે એવા આશ્રમો દરેક સ્થળે નીકળવા જોઈએ.
આપણા દેશમાં જ્યારે આવા આશ્રમો ઠેરઠેર ધરી ત્યારે વિધવાઓની દયાજનક સ્થિતિનો
કંઈક અંત આવશે.

આપણા સંસારની ઘણી ખરી મુશ્કેલીઓનું કારણ રિવાજ અને રૂઢિતું બળ છે. તે
ઉપરાંત સ્ત્રીઓનું અજાન ઘણી ખામીઓનું મૂળ છે. માટે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવી ઘણી
આવશ્યક છે. આપણા આર્થ સંસારમાં સોએ એક સ્ત્રી જાગૈય પોતાનું નામ લખીને
લાંબી શકે છે. એટલે સ્ત્રીઓને વિદ્યા શું છે નો જાગૈય જાણવામાં આવે છે. અંધકારના
ખાણમાં સદંતર તેમને નિવાસ કરવાનો હોય છે, એ હાઈ પોઈ જ્ઞાનનીય નથી. અમલ-
તાને લીધે સ્ત્રીઓમાં હાજેશ કહ્યા કંઠાસ થઈ શકે છે. તેઓમાં ઘણી જાનના ખોટા વ-
હેગો જોવામાં આવે છે. સ્ત્રી પોતાનો ઘણો વખત પર નિંદામાં અને કુધવી કરવામાં ગાળે
છે. ખીન કેળવણી સ્ત્રીઓ પોતાના દેવ જેવા સ્વામીને પણ રાઈ કરી શકી નથી, તથા
પોતાનાં વહાલાં સંતાનો પ્રત્યે તેમની છા શી કરતો છે તેનું જાન પણ તેઓમાં હોઈ
નથી. પુરૂષ જ્યારે વહેમો તિરસ્કાર કરી તેને નાશ કરવા બાંધે આપતો હોય છે ત્યારે
સ્ત્રીઓ ધરમાં કુપથી અને પરનિંદામાં વખત ગાળે છે. પુરૂષ જ્યારે વિદ્વાન હોય છે, ત્યારે
તેઓ તદન વિદ્યાથી વિમુખ રહેલી જોવામાં આવે છે. તેથી પતિ અને પત્નીના મિત્રાર
જુદા હોય છે અને તેઓ વચ્ચે હમેશાં તકરાર થવા કરે છે. એવા દુઃખોઓનો સંસાર
પણો દુઃખમય યજ્ઞ જાય છે. રા. રા. નવલરામભાઈ નીચે પ્રમાણે કહે છે કે—

ભાઈ તો જ્યારે હુજોળને ખજોળમાં રમે છે,

પેલીનું ચિત્તો સુલામાંલ દેશી કહોની કેવું દુઃખે કહેવાય.

સંભવ છે. અર્થેત્ર ૩૨

વધી જાય છે તેવે પ્રમંત્રે ખુલ્લું જાહેર આડે રસ્તે ઉતરી પડે છે. ચક્રચત્રના સંસારમાં
સરસ્વતીચંદ્ર જેવા વિદ્વાન નરસને ધરતો એ લીધેજ સ્વચ્છંદી બની ગઈ હતી. અને મો
માંથો હતો તો ચોમ્મ યાત. આપણા સંસારમાં જે નહિ. કેળવણીને આભાને સ્ત્રીઓમાં જે
આવે છે, તેમાંની મુખ્ય મુશ્કેલીઓ તથા તેના ચોમ્મ ઉપરચામ્મ. આવશે તો નહિ ધરી. આ
ખાસ અગત્ય છે. બહેરી

એકમ કુટુંબની આ મોટી અને મુખ્ય મુશ્કેલીઓ ઉપરાંત આપને દુર કરવાના પ્રયત્ન
લગતને લીધે કેટલીક ખાસ મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય છે. બાળકઅને લીધે ૨ મુશ્કેલી રહેલી
ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે છે. નાના છોકરાઓ તથા છોકરીઓ પરિશુદ્ધ ખમિયાની નહોતો
જુવાની શી જોખમલારી છે તે સમજી શકતાં નથી. છતાં તેવી નાની વયે માતાના પ્રસાવથી
એકસંજોને લાસની હમેશની માંડમાં જોડી દે છે. આને લીધે આપણી સંસારના અજાનતા
નખળાં થાય છે, અને આપણી પ્રગતિ અને ભવિષ્યની ઉન્નતિના રસ્તા ખંધ થાય છે.

દેશાભે, નીતિની જે સમાજ, પરિનિર્ધારમાં પ્રીતિ, ધરણીની ધેતુક વિગેરે અનેક અવિચારી દુરાચાર જોવામાં આવે છે. જોડા વહેમમાં મગ્નપણું, અને દુવચના તો એવા સગરક પેસી ગયા છે કે સદ્વિધાના જોર વિના તો તે નીકળી શકશે કે કેમ તે યકા છે. પુરુષ આ જગતમાં જુદા જુદા પ્રાણી અને પદાર્થ સંબંધમાં જ્ઞાન ધરાવે છે, તથા ગુણ અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને આપણા દેશનો પુરુષોને જુદા જુદા દેશકાળમાં અને જુદે જુદે પ્રસંગે જોડી અને જોડી તક મળે છે તેટલી અને તેવી જહોળી તક આપણા દેશની સ્ત્રીઓ જે અધારી કોટડીમાં રહેલી છે, પરત્રતતાના પાશમાં સપડાયેલી છે, તેઓને કયંથી મળે ! સ્ત્રી કેળવણીના કાર્યક્રમમાં પત્ની, પોગ્ય સહસારિણિ, બાળકોની માતા, જન-વિવિધની પ્રજાને ઉછેરનાર શિક્ષિકા, અને ઉત્તમ મૃદિણીઓ ઉત્પન્ન કરવી, એ આદર્શ તરફ આપણું લક્ષ દોરવાની ખાસ જરૂર છે. આ પરિણામ આપણા માટે સામાન્ય ઉપયોગી કામ, સીવણ, રસોઈ, ઉપજ ખર્ચની જવડ, લહીત કળાનું જ્ઞાન, આરોગ્ય શાસ્ત્ર, આવકને ઉછેરવા સંબંધી જ્ઞાન, મહેાની માવજત, આ સર્વ વિષયમાં પ્રવિણ થવાની ખાસ જરૂર છે. નિયમને જતી ઉમરની કન્યાઓને માટે કન્યા કેળવણી વધારવાનો પ્રયાસ કરવાની અને દરેક કન્યાને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવાની સગવડ થવી જોઈએ. તેમજ લગ્નની વય પછી વધારવી જોઈએ બાર ચૌદ વર્ષની છોકરી પરણીને સાસરે જાય તેટલા વખતમાં સંસાર સારી રીતે કેમ ચલાવી શકાય એ સી રીતે જાણી શકે ? કન્યાશાળાની અંદર વાંચવા લખવાનું વગેરે જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે ધરમાં પણ કન્યાઓને ધર્મનું, નીતિનું તથા સંસાર સંબંધી શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

સ્ત્રી કેળવણીની બાબતમાં રસોઈની કળા ખાસ સ્ત્રીઓને આવાજી જોઈએ. ધરની અંદર સ્વચ્છતા રાખવી અને કુટુંબના સર્વ માણસો સાથે સલાહસંપર્થો વર્તવું. સુખવસ્ત્રમાં વગેરે ધણી સદ્ગુણોની જરૂર છે. બરવા ગુણવાની કળા પણ જાણવાની જરૂર છે. સાધારણ સીવણનું તો દરેક સ્ત્રીને આપણું જોઈએ. સ્ત્રીઓએ કુરસદની વખતે ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચવાની જેવ રાખવી જોઈએ. સારા પુસ્તકો વાંચી મનન કરવાથી ધણું જ્ઞાન વધે છે. જ્ઞાનથી વિચાર ચક્રિત ખીસે છે. વિચાર કરવાથી ગ્રહ સંસારિક વહેવારના કાર્યોમાં મુશ્કેલી ઘટી પોતાનો મસાર નિર્ધારિત અલાભાય છે. સંગીત તેમજ ચિત્ર કળાનાં પશુ દરેક સ્ત્રીને પ્રવિણ કરી જોઈએ. ચિત્ર કળાથી હૃદયની રસિકતા વધે છે, અને સંગીત કળાથી મન પ્રસન્ન થાય છે.

આપણા દેશ સ્ત્રી કેળવણીમાં પછાત છે, તેથી સ્ત્રી વર્ગ દેશને તથા સમાજને મદદગાર થઈ શકતો નથી. જાપાનની અંદર સ્ત્રીઓને ફરજિયાત કેળવણી આપવામાં આવે છે. જર્મની વગેરે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ તેમજ છે. જે આપણી સ્ત્રીઓ કેળવણી શકે તો પુરુષોને ધણા કામમાં મદદ આપી શકે. ખીજા દેશની સ્ત્રીઓ જેમ દેશ સેવાના ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદ કરે છે, તેમ આપણી સ્ત્રીઓને પણ ઉત્તેજન આપવામાં આવે તો ધણા ઉત્સાહથી એવાં કાર્યો ઉપાડી લે. હાલની આયતી લગ્નકાળમાં જ્યારે પુરુષો ભાગ લે છે, ત્યારે ત્યાંની સ્ત્રીઓ પણ શરૂઆત બનાવવામાં તથા મનમથલા મોદાઓની સેવા કરવામાં પોતાની મદદ આપે છે. ખરેખર સ્ત્રીઓને માટે તથા દેશને માટે એ ધણું સુતિપાત્ર છે. હાલમાં આપણા

નરતમંડળી ઓઝોમાં પલ્લુ કંઈ નહું એતન આપ્યું હોય એમ લાગે છે. મીમીસ સંયોજની નાયકુ જેવી વિદુષી સમારીઓ આપણી માતૃભૂમિની ધણીજ અગત્યની સેવા કરતી ચોખ્ખા વિચારનો વાવટો ફેરવતી જોવામાં આવે છે. હિંદુ રાષ્ટ્રીય સમાના પ્લેટફોર્મ પરથી તથા સમાજ સુધારણાના સંગેહનના પ્લેટફોર્મ પરથી યોજાર કરીને સંબોધે છે કે આજે મહિલાઓ તમે જાગો અને દેશ સેવાના આ મહાન કાર્યમાં ભાગ લેવાને તથા પ્રાર્થના કરીને તમારાથી બનતી મદદ આપવાને તૈયાર થાવ. અને પરાધીનતાની બેડીમાંથી મુક્ત થઈ અધિકારની કોટડીમાંથી બહાર નીકળી, ઉત્તમ પ્રદારની કેળવણીથી સજ્જ થઈ તમારી માતૃભૂમિની સેવામાં સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી તથા આત્મભોગ આપી તમારી બાગિનીઓને તથા બંધુઓને મદદ કરી પરાંપકાર તથા દંશાણનો માર્ગમાં તત્પર રહો.

હિંદુ સંસારની મુશ્કેલીઓ.

અને તેને દુર કરવાનો ઉપાયો.

લેખક:—બંદેન અધિનીગોરી હરિદાસરાંકર દવે.

રા. રા. ગોવર્ધનબ્રાહ્મણે પોતાની સુદર, સુપ્રસિદ્ધ નવલ કથામાં હિંદુસંસારનો જે બારીકીથી ચિત્રાર આપ્યો છે, અને તેના સુચુદોષ, તેમાં રહેલી ખુખીઓ તથા ખામીઓ અને તેને દૂર કરવાના ઉપાયોનું સવિસ્તાર વર્ણન કરી જે અનેક મુદ્દાઓનો સમાવેશ કર્યો છે તે બધા મુદ્દાઓનું આ નિબંધમાં વિવેચન કરવું અશક્ય છે, માટે મુખ્ય મુદ્દાઓ ઉપર યોગ્ય ધ્યાન મારી અલ્પ બુદ્ધિ પ્રમાણે અત્રે વિવેચન કર્યું છે.

આપણા કુટુંબનું જીવન મોટે ભાગે સંયુક્ત જીવન છે. એક જ કુટુંબમાં જ બધી બંધિઓ ૧૦૦ માંથી ૭૫ થી ૯૦ થી વધુ થાય છે. વિવિધ કુટુંબ અને અવિવિધ કુટુંબો એટલે જે કુટુંબમાં ભાગ લાગ વહેવાર જાય અને જ્યાં બહુધા તેમ યત્ન નથી તે કુટુંબ

હાથે છે તેઓપણ હાથનાં કાચ, નાતને કુટુંબના દોરથી કંટાળીને શુધામ જેવા થઈ ગયેલા દેખાય છે. બધાં આ પ્રભાવે નાનાં મોટાને સાથે રહેવાનું નથી હોતું, પરંતુ મોટરી કે ધધાને લીધે સ્વતંત્ર ગીતે ગાયેલા પ્રસંગ આવે છે ત્યાં બહુ છૂટથી લગભગ બધાં માણસો વર્તી શકે છે. તેથી તેઓ વધારે દિશનવાન અને નિરૂપણે વર્તી શક્તાં જણાય છે. જાપાનેનાં માણસો પણ પૂરેપૂરું આવીને એમ કહે છે કે ત્યાં નાનાં છોકરાં પણ ઘણાંશ્રી અને પારકાની મનઃ વગર સ્વતંત્ર પણે કામ કરી શકે છે. નિયામમાં પૂરોપત્તી છોકરાં જેવું આ જેટલું તોફાન કરે છે, તેવું આદિની યાજ્ઞમાં દેખાતું નથી. સરકારની સમ્પત્તિ, નાતજાતનો અન્યાય ભરેલો દોર, કુટુંબના વડીલોની હાથમા રહી ચીમગાવવું, એ સૌ બાળકનાં ખીચતાં અને કરણ ઉપર દીમ પડતું હોય તેવા જેવા છે.

આ વાત ખરી છે, પરંતુ સ્વતંત્રતા પણ અત્યંત હદમાં સારી છે જેનાથી જેટલો બાર ઝીલાય તેટલોજ તેનાપર ભરવો જોઈએ. વાણમાંથી પાકું છૂંકું થઈને નાસે, જેવી રીતે આદિના ઘણા વાણમાંના પાકળી ન થાય, તે આપણે જોવું જોઈએ. પૂરોપમાં તે જનમંથાન એ રાગનો વારો નથી અને પૂરોપનું બાળક પાકું નથી.

પરંતુ જ્યાં ખાનગીમાં નહાઈ વર્તન રાખવાની છૂટ હોય, પણ સુતરનાં વસ્ત્રો ધોઈએલાં કપડાં પહેરી જમવાની મના દોય, ખાનગીમાં ઘર પીવાની કે હલકી વર્ણની ઓચોને પ્રમાણ રાખવાની હરકત નહોય, કે ખાનગી ગીતે હલકી વર્ણના માણસ સાથે જમવા જવામાં પોતું ન ગણાતું હોય, પણ ખુલ્લી રીતે તે કરવામાં પાપ ગણાતું હોય ત્યાંના માણસોએ સ્થાવર તે દોરના વાણ કરતાં ભાગ્યે જ સારો દેહી થકાય. આ રીતે બાંધવા માટે અનેક તરફના પ્રયાસની જરૂર છે ચોર્ષની, નીનિમય વર્તનની અને અમથની તો ખાસ જરૂર છે બજેલા માણસો પણ બજેલા કપારે ગણાય કે બ્યારે તે મૂર્ખ પંડિતની પેઠે માત્ર પ્રસ્તરે વાગીને બેસી ન રહે, પણ જે સુંદર વિચાર અને ચોર્ષમય જીવનનાં ચિત્રો તેમણે અનુભવ્યાં હોય તે દિશનથી અમથમાં મૂકે. અગર પોતાનામાં તેટલી શક્તિ ન દોય તો ગીળા નરસીરાને તેમ કરવામાં મદદવશ થાય. આવું કાર્તિ પૂરોપી નજરે જોનારને ઘણે છે. કદાચ તે સવારો નહિ તો મોટે ભાગે તો ખરૂં છે, એમ કહ્યું કરવું પડશે. પરંતુ પૂરોપમાં હોય તેજ બહુ સાઈ એવું કાઠું નથી. સાં અનેક નકામી અને નકારી વસ્તુઓ નજરે પડે છે. વાંતું કુટુંબજીવન ખામી રહીત નથી. પુરુષ પરત્વો કે પોતાનાં માતાપિતા અને બાઈબાણથી જુદો રહે છે. પોતાની પત્નિની જહેન દોય તો તે એની સાથે આવીને રહે છે. મૂળ કુટુંબ અને આ નવાકુટુંબ વચ્ચે સંબંધ કभी થતો જાય છે. વખત જનાં પિતાપુત્ર તે જાણે પાસે પાસેના મિત્રો હોય તેવી રીતે જીવન ગાળે છે. કુટુંબની આવી દિશનિશ્ચિત રીતે જોઈને ખરા દિલ્લાસીનું દોષ હુઆય તો તેમાં શી નવાઈ.

જેવાયકાં લગ્ન પછી સ્વતંત્ર થવાથી પત્નિને જે જાતનાં રહેણું રોણું સાચરે (અબણ કુટુંબમાં અને નાન જાતમાં) મણીવાર સાંભળવાં પડે છે, તે સામજિકાનો પ્રસંગ પૂરોપની કુટુંબ વ્યવસ્થાથી આવેલો નથી. સાત સમુદાય કે જે દિશને સાચીને તેમજ ખન મેળવીને બધાંથી મેંપ સંધીને જે અનેક જાનના સંવય જનાવવા પડે છે તેવું ત્યાં નથી.

હોતું. પણ જનસ્વભાવ જાણવાથી યત્ન કરવાડા તે સ્વતંત્ર કુટુંબમાં બેસનારા અવાચકીને એકદમ ચર્તા નથી.

ત્યાં પરસ્પર એક બીજાનું ઓળખાણ થવા પછી પ્રતિકે બીજા કોઈ કારણથી પરણવાનો શાલ છે. ત્યાં કદાચ આપણે ત્યાંની એકત કુટુંબભાવના બહુ ચાલી પછુ ન શકે. જે કારણથી પતિપતિન સંબંધબંધથી બેઘથા હોય તે કારણ કદાચ સમય કુટુંબ જીવન સાથે બંધ બેસતું ન આવે તો કુટુંબત્યાગ અથવા સંબંધન એજ માર્ગ રહે.

આપણે ત્યાં મોટે ભાગે જાણાઓને માખાપની ધંધા પ્રમાણે સંબંધ કરવાનું હોય છે. એટલે બહુ તો એક કુટુંબને બદલે બીજા કુટુંબજીવનમાં જોડતો ફેરફાર હોય તેટલું જ તેને સાસરે જઈ સાચવી લેવું પડે છે. પરંતુ મોગી હંમરે પોતાની ધૂન પ્રમાણે દોરવાઈ, પુરુષ અને સ્ત્રી સંબંધ કરે ત્યારે બીજા કુટુંબીજનો સાથે બહુધા તેમને કાવતું ન આવે. તેથી મુરોપમાં ત્યાંની સંબંધો વિચાર કરતાં તેમની વિભક્ત કુટુંબભાવના તેઓ માટે ઠીક છે.

આ મહાન દેશમાં હજી પ્રગટીય ભાવના જાગ્રત ચર્ક નથી. પરમેશ્વરે ભારતને તો એક સ્વતંત્ર દેશ થવા નિર્માણ કરેલો છે એ નિર્ધિષ્ટ છે એની ઉત્તરે મહાન દિમાલય આવી ઓશિયાથી એને જુદો પાડે છે, બીજી તરફ દિશામાં દિગો. છે એટલે પોતે એક સ્વતંત્ર દેશ તરીકે શોભવા સરળથેલો છે. છતાં એમાં વચનાર લોકો હજી પોતે હંદના સંતાનો છે અને “એક કુટુંબી આપણે એક પિતા પરિવાર” એ ભાવના સમજી લેક્યાં હોય એમ લાગતું નથી. જે કિંદી પ્રજામાં એની ભાવના જીવત રહેતો સંબંધની નાનમાંજ ચનારી વ્યવસ્થા કાર્ક તૃપ્તિ માટે, બહુને મોટી વયે સંબંધ કરવાનો બધી નાતેમા આપુ ચાલ, તો પણ નાતનાં બંધનો આજી ધાય જ. અને પછી એકત કુટુંબજીવનભાવનાની બહુ જરૂર ન રહે પણ આ કૃત્રિમ રીતે એ ભાવના મોટી તાખત્રાની જરૂર નથી એમા કેટલાક મોટા લાભો સમાવેલા છે તે આપણે ઊઠી દેવા ન બેઠએ

કમળા પુરુષવર્ગની કમાળો કેટલોક જાગ કુટુંબનાં હલોનું અથવા અનાય વિધવાઓનું પોષણ કરવામાં વપરાય છે. અને તેઓનું પુરુષ હલું એ પોતાનો ધર્મ છે, અને તેમ તેઓનું કલ્યાણ છે, એવા વિચારો મુવાન પુરુષ વર્ગમાં જન્મ પામે છે અને સ્વભાવનાં ઉત્તમ નિયમના બીજ એ પ્રમાણે મુવાનોના જાણતા અંત કરણમા રોપાય છે. તેમજ કુટુંબનાં સ્ત્રી વર્ગમાં પણ હલોની તથા જાગકની સેવા કરવાની શુદ્ધ વૃત્તિઓ જન્મ પામે છે.

શુદ્ધ સંસાર ચલાવવો એ કાર્ક સહેલું કામ નથી આપણો સંસાર ઉત્તમ રીતે ચલાવવો એ રાજ્ય ચલાવવા જેવું છે. તે ચલાવનારી શુદ્ધિઓનું કામ રાજ્ય ચલાવનાર પ્રધાનના જેવું છે. દીર્ઘદ્રષ્ટિ, સ્વાર્થત્યાગ, સહનશીલતા, ઉલ્લેખ, ઉદારતા, બવહાર કુશળતા, સેવ્યબુદ્ધિ, સેવક બુદ્ધિ વગેરે અનેક મહા સદગુણોનો ઉપયોગ ચતુર શુદ્ધિને પ્રધાનના જેવોજ છે. આ સમગ્ર ગુણો કોઈ સ્ત્રીમા ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે. આપણા સંસારમા પતિત શુદ્ધિસુદરી જેવી સ્ત્રીઓ કવચિતજ મળી આવે છે. આવી સ્ત્રીઓને અમાને સંમુખ કુટુંબમાં ઘણીવાર કલહ કકાસ જોવામા આવે છે. અને હમેશના કલહ કકાસથી આપણું સુદર કુટુંબ જીવન મુખમુખ ચવાને બદલે ઉલટું વધારે કુખમુખ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. કુટુંબમાં શેરસ્વવસ્થા ધાય છે

ખને સર્વતું કામ તે કોઈનું નહિ એ પ્રમાણે કુટુંબના સાધારણ કામકાજ તરફ કોઈ લક્ષ્ય આપતું નથી. અને નકામો વખત તેમજ પૈસાનો ખોટો વ્યય થાય છે.

ઊંઝાના જીવનમાં મુખ્ય ત્રણ બાબતો હોય છે કન્યા જીવન, ગૃહસ્થીજીવન, અને માનુજીવન.

કન્યાજીવન.

કન્યાજીવનમાં કન્યાઓને માળખા પાસે કુછરવાનું હોય છે એટલે તેમની કેળવણીની દરજ્જા તેમના ઉપર રહે છે. પૂર્વકાળમાં સતત શરૂને ત્યાં રહી છોકરાઓ વિદ્યાભ્યાસાદિનું શાન મેળવતા, અને તે આરમ્ભા તેઓ પિતાના ધરમાં રીઠીનેજ માતા પિતા તેમજ કુટુંબના અન્ય વડીલોની પામેથી વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કેળવણી મેળવતી. પરાયા ઘરમાં રીઠીને સિન્ન સિજ મ્વભાવના માણસોને રાજી રાખવાના છે, ભવિષ્યમાં ગૃહસ્થી થઈ ઉત્તમ પ્રકારના સંસારિક કાર્યો કરવાનાં છે, અને આના યથા પ્રમાણે ઉછેરીને ઉત્તમ કેળવણી આપવાની છે, એ સર્વ બાબતો લક્ષમાં લઈને તેને સમગ્રી કેળવણીજી વડીલો તરફથી આપાતી. તે સિવાય ભરેવાતી, શુચવાતી, શીવવાતી, રાધવાતી વગેરે બાબતો ઉપર પ્રકારે શીખવાતી. દાસની કેળવણીમાં તો જેમ લખતા વાચતાં બાલાયું એટલે કેળવણી સમાપ્ત થાય છે તેમ પૂર્વકાલમાં નહોતું પણ સત્સાર ચલાવવાની ઉત્તમ રીતબીત, જોડના સદ્ગુણો ને કામકાજની આવડતનેજ ઉત્તમ કેળવણી કહેવામાં આવતી. કન્યાને કેળવવી તે પોતાના મુખને માટે નહિ પણ ઉત્તમ ગૃહસ્થીને શુચીસ માતા ધવા માટેજ.

વેલ ઉઠેલ વહારે ઉત્તમ મધુ રજ સમાપ આવાને,

કન્યા કેળવવી ઉત્તમ કુળવધુ સુમાત યાવાને.

છોકરાઓની કેળવણી ઉપર જેવું ને જેટલું લક્ષ આપવામાં આવે છે તેવું ને તેટલુંજ ને કન્યાઓની કેળવણી ઉપર આપવામાં આવે તો પ્રથમની ઓઝો જેવી નીચકાને ની કન્યાઓ આમરણી યાય.

ગૃહસ્થી જીવન.

કન્યાજીવનની સમાપ્તિથી ગૃહસ્થી જીવન આરંભાય છે. પરણીને આસરે આવેલી કન્યા મ્હોટી ગૃહિણી થાય છે સર્વે જીવનોત્પત્તિ આ જીવનમાંથી યાય છે. ગૃહસ્થી જીવનમાં પણ ઉત્તમ ઉપદેશને અભાવે-પણી ઓઝામાં જોષએ તેવું શાન હોતું નથી અને કન્યાએ કમ કેમ બનવું તેથી અભણ હોય છે, તોપણ કેટલાક ઉત્તમ કુટુંબમાં કેળવણીથી કન્યાઓ હિણી જીવનને ચોખ્ખું દ્રષ્ટિએ પડે છે અને કેટલીક સાસરામાં કેળવણીથી ગૃહિણીઓ છે. પૂર્વકાળમાં કન્યા પરણીને સાસરે આવ્યા પછી પિયરના સર્વ મુખદ ખને વિસરી તે ગૃહનેજ સ્વગૃહ માનતી અને પતિગૃહની ગમે તેવી રિયત તરફ સંપૂર્ણ સ્નેહના જેવી કારણ તેમાંજ તે પોતાનું ક્ષેપ માનતી.

પગડો, ફાગી, રૂદ, કુગડો, બાધણ, પતિત, કાણો, નગરવાસી, ગ્રામ્યવાસી તેમાંકે મતિલીલ હોય પણ તેને ધધર રૂપ માની તેની સેવા કરતી, એ

સેવા પતિને જાનાવવાનીજ નહિ, પણ સ્વધર્મજ જાનતી. સંકટ સમયમાં ધૈર્ય ધારણ કરતી અને સુખના સમયમાં ક્ષમવાન થતી. અકટ અને સુખમાં કેમ વર્તેનું એ સારી પેઢે જાણતી અતિથિનો સારો સત્કાર કરતી. સંકટ સમયમાં આજીવધી સાધનમાં રહી ધરતો મોળો જાળવવા પગલ પડતી નહિ. એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે:—

કાર્યેષુ મંત્રી કર્ણેષુ દાસી
મોક્ષ્યેષુ માતૃશયનેષુ રંમા
મનોતુકૂલા ક્ષમયા ધરિત્રી
ગુણેષુ આર્યાકુલમુદ્ધરન્તિ ॥

પ્રભાતમાં ઉઠી વહિયોને નર્મન કરી બાથિર્વાંઠ મેળવતી. નાનાં સાથે વાત્સલ્યથી વૃન્તેતી. ધર્મારહીન ગૃહ કાષ્ટ કરતી. પ્રાચીન શ્રીઓનાં ઉત્તમ દ્રવ્યોથી આપણા હૃદયપર અનવાણું પડે છે.

પ્રાચીન શ્રીઓમાં ગૃહિણી તરીકે એવા ઉત્તમ ધર્મ સમજતારી ધણી શ્રીઓ હતી. અને તેના પ્રભાવથી પ્રાચીન ગૃહિણીઓને ગૃહલાક્ષ્મી તરીકે જાનવામાં આવતી તેનું કારણ તેમનું નિર્દોષ ચરિત્ર, અને ઉત્તમ જીવનજ હતું.

માતૃજીવન.

ત્રીભું અને છેલ્લું જીવન તે માતૃજીવન છે તેનો આરંભ ઉંમર લાયક પુત્રો થયા પછી થાય છે. પતિની દેખરેખ નીચે અથવા પતિ વાનપ્રસ્થાથમ મોગરે કે સંન્યાસી થાય તો પુત્રોની દેખરેખ નીચે જાળવામાં આવે છે. પુત્રોત્પત્તિ થયા પછી અંસાર મોડાવતો હેતુ પૂર્ણ થાય છે, એમ કહીશું તો અનુચિત લેખારો નહિ. પુત્ર જન્મથી માતા પિતાની આજી પૂર્ણ થાય છે. તે આશ્વાસન મળે છે પારણામાં બુદ્ધતા અવાચ્ય નિર્દોષ જાળવતી માતાનું અનુકરણ કરતાં સામાન્ય રીતે જાળવે ક્ષીણે છે. માતા રૂવાનો દોષ કરે તે પહેલાં જાળવે ઉદાસ થઈ જાય છે. માતા હસે છે તો જાળવે ખાસે છે અને રમે છે અર્થાત્ પ્રાથમિક શિક્ષણમાં માતાજી તેનો ગુરુ છે અને ગુરુઆત્મા માતા તેમનો ગુરુ છે. એટલે માતાની સુલુદ્ધિયો સ્વાભાવિક જાળવમાં દાખલ થાય છે. આટલે જાત્રમાં પિતા કરતાં માતાને મેંટ પડતી આપી છે.

પ્રાચીન મહાત્મ તત્ત્વજ જાત્રકારોની પણ એવીજ પ્રસંગનિવ ઉચ્ચ જાનના મંકલ કરતી તેમાં એવ છે. કહ્યું મૌપદ્ય પણ ઉત્તમ થયું કરનાર હોય તો તે જાનનીય છે. તેમજ લાકમાં નહિ ઉછેરતાં કડવાં-મીઠાં વચનોથી સદુપદેશ આપનારી કુતા, કોણક્યા, મુનિવાદિ માતાઓ પણ જાનનીય છે. આ દેશમાં અર્ધાચીન કાળમાં આવી માતાઓ ઘણી યાઓ. પોતાનાં મતાનને ધર્મનો કર્તવ્ય કર્મનો સદુપદેશ આપી માતાની ઉત્તમ પદ્ધિ દીપાવે અને ફરી ફરીને નિર્દોષ થઈને માતૃજીવનની સાધ્યતા મેળવી પુત્રોના સંકટરૂપી પાપ પુનનો પ્રલય કેરી એવાજ પુત્રો અગર કીર્તિ મેળવી માતાની કૃપાને દીપાવશે. યજ્ઞસ્ત્રી અને સારો પુત્ર નીવડે તેનું જાન માતાને જ છે. પરંતુ આ વિચિત્ર જગત રચના એવી છે કે કોઈ એવી જાન સુલુવાળી કે દોષવાળી અતિ નથી. આઠાં હરેક વસ્તુમાં સુલુદોષ દેખાય છે. બધી

જ વસ્તુઓમાં કાર્તિક શુભ અને કાર્તિક દોષ રહેલા છે મેળનાને કાંટા નથી તો લાં સર્પ છે. ચુલાળ સુન્દર અને સુગંધીદાર છે તો કાંટા છે, કેવડો પશુ એવી રિધતિમાં છે. શરૂમાં ઉપયોગી છે તો અનેક અનર્થ કરાવે છે મેળવવામાં મહેનત, સાચવવામાં ચિંતા, જતી રહેતાં કુ.ખ. એ સિવાય જગતમાં પ્રભુ સિવાય કેવળ કશું સારું નથી.

એટલે એક જ કુટુંબમાં રહેલુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સારું તો ખરું પણ તેમાં બંધિત સ્વાતંત્ર્ય, દરેક માણસ છૂટથી રહી શકે માટે તે બંધનથી હોવી જોઈએ નહિ તો દરેક બંધિતને પોતાનું બંધિત શુભાવલુ પર એટલે દરેક માણસ પોતાના ખાસ શુભો વિક-સાવી ન શકે તો તેને પોતાને તેમજ સકળ માનવજાતને ખારે દાનિ યામ માટે એક જ કુટુંબમાં રહીને એની ગોઠવણ ચતી હોય કે જેથી ભાઈઓ તથા બહેનો, પતિપતિ અને માતાપિતા પોતાનો બંધિતવને સાચીને વિકસાવા શકે તો તે ઉત્તમ વ્યવસ્થા છે

આજ તો માણસને હિંદુસંસ્કારમાં સ્વાતંત્ર્ય છે જ નહિ. કુટુંબ કે ન્યાતને કેવળ આધાર રહેલુ પર છે એટલે પુરુષ કે સ્ત્રીનું પ્રજાત કે સ્ત્રીત્વ ખીસતું નથી કેટલાં બધા માણસો માટે તો તેઓ એક સંખ્યા ઉતારેલાં શુભ શુદ્ધિ હોય તેના જેવાં છે

નિર સાહસિક નવજીવન આજે માટે ઉત્સુક એવા માણસો આપણે ત્યાં પાકતાજ નથી તેનું કારણ એના કુટુંબમાં મહેલાનો પ્રસંગ અને નીત જાતનાં બંધનો સિવાય બીજું નથી

આપણે દેશવજ જ નહિ અન્ય કુટુંબોનું જીવન તપાસીએ તો જણાશે કે આપણા કુ-ટુંબમાં અનેક ખૂબી અને અનેક ખામી છે

કંપાને પરજીવવાનો આલ સારો છે પણ વહેમાં એટલે ૫૬૨ વર્ષ સુધીતો કંપાના લગ્ન ન જ થઈ જાય જોઈએ મોટાપણે લગ્ન થવા પછી કલામ પતિપત્નીમાંથી કાઢતું મરણ થાય તો જીવનમાંની કમ્પા સુખ્ય ચોખ સહવાસો શોધી લેવાની છુટ સ્ત્રી પુરુષ બંનેને સરખી હોવી જોઈએ સમાજ આડે આવી સોડો શુ ખામ છે, ક્યાં રહે છે, ઘરમાં કોણ રહે છે વગેરે બાજતની તજવીજ કરે ત્યાં કુટુંબજીવન કે બંધિતજીવન બહુ સુખી હોયજ નહિ

પ્રભુને જોળખીને આલનાર, પવિત્ર જીવન માળનાર, ઉચ્ચ આશયથી રહેનાર ગમે તો કુટુંબમાં રહે તોપણ સુખી થાય.

જાતીન આર્યોનું કડાપણ વિશાળ અને ગહન હતું પતિને પતિની દેવ થોડે પૂજન કરી એવું મનુભગવાન કહે છે પણ તેની સાથે પતિને પતિને પણ પૂજવાનું સૂચવે છે યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પુજ્યન્તે । રમન્તે તય દેવતા ॥ ન્યાં નારીઓ પુનઃ છે ત્યાં દેવતાઓ આનંદથી રહે છે વધારે ઉત્તમ ચારિત્રના ધર્મને તો આવી વ્યવસ્થામાં આપણે વધારે સુખી અને વધારે શાસ ધર્મ રાખીએ

આ વિષયમાં સંસ્કૃતીયદ્રવો સાર જેવતાં એમ જણાય છે કે હિંદુ શુદ્ધ મંદિરમાંથી ખલકનદાઓને મળતું આવતું જોઈએ તેમાં જ્યાં બને તેમ શુભસુદીઓનું ઔરવ વધારવું જોઈએ શ્યામીઓને રહેસી નાખવી જોઈએ. જેથી શરૂમાં અને ઉપરાંત જેવાને આશ્રયપાત

કરી ભૂમીપરનો માર ઉતારવાનો પ્રસંગ આવે. જનરમાન અધકણીશીઓને નમ્ર અને વિનિત કરવામાં દિંદુ સંસારની કુમુદસુન્દરીઓ ઉપયોગમાં લઈ શકાય. અને કુમુદસુન્દરીઓનું સ્વાતંત્ર્ય અને સૌંદર્ય કુમુદસુન્દરીઓના નમ્રજીવનમાં કંઈ ઝગકતો ગંગા પુરે એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. એ બધું સારી રીતે માથી શકાય તે માટે સ્ત્રીઓને વિદ્યાસ યથા રહે અને તે કોઈ પણ રીતે ખાંડિત ન થતાં આર્થ ગૃહિણીઓને નવાં રૂપ રંગથી પાંડિત કરે એવી કેળવણી ઘેર ઘેર થવી જોઈએ. આપણી દેશાચાર્યાઓને અંગ્રેજીમાં પદપદારો કરનારી પોપ-રીઓ નહિ પરંતુ હરેશ, સાદી, સમજી અને મંજીર સ્વભાવવાળી ખીલતી બાળાઓ તૈયાર કરશે. અને આપણાં ગૃહમંદિરો નક્કામાં દહેશથી નહિ પણ સુંદર વિચારો અને મધુર વાર્તાઓપથી ગાણ રહેશે. ત્યારે આપણો સંસાર ઉન્નત થશે. અને આપણાં નર-નારીઓ નવે નૂરે રંગાર્થ અનુપમ સુખ અનુભવશે સ્વપ્ના જેવીજ ગણાતી ખરાં દેવતાં આજની આ ઉમેદ પ્રભુ બર લાવે એટલી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સુધક ધર.

લેખક: ખંડેન “સિંહ અવનિતકા.”

ધરને સુધક રાખવા માટે કેટલીક સામાન્ય બાબતો જેવી કે નિયમિતતા, સ્વચ્છતા અથવા સુધાતા, સાદાઈ અથવા હરકસર, અને વ્યવસ્થા અથવા ગોઠવણી, તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવાનું હોય છે. ઉપરની બાબતોનો નીચે વર્ણવેલાં ધરના દરેક અંગમાં થોડા રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ગમે તેવું ધર પણ સુધક રહી શકે.

આપણા જીવનકાળનાં ધણીપણાં ધરના બાગ અથવા અંગ નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે—
(૧) ધરની આગળનો તથા આગળનાં બાગ (૨) આંગણું (૩) દીવાનખાનું. (૪) અંતર-ઓને ખેલવાનો બોરડો (૫) રામનગર (૬) કેમ્પર (૭) રસોડું (૮) ભોજનઘણા (૯) મંદીર (૧૦) પાણીપાઈ (૧૧) વાડી (૧૨) જંગલ.

ઉપર લખેલા દરેક બાગ માટે તે સાધારણ રીતે કેવા જોવામાં આવે છે, તે કેવા હોવા જોઈએ, અને તેવા બનાવવા માટે યુક્તિ જોઈએ, તેનું અને ઉપર લખેલી સામાન્ય બાબતોનું ટુકામાં વર્ણન કરવાથી સુધક ધર માટે મારે જે કાંઈ દેહેવાનું છે તે બધાંનો તેમાં સમાવેશ થશે એમ હું માનું છું.

નિયમિતતા—દરેક કાર્યમાં નિયમિતતા રાખવી. ધર કામમાં પણ શ્રદ્ધાથી આ વખતમાં આ કામ કરવું એવી કાર્યક્રમ રાખવો જેથી થોડા વખતમાં બધું સાફ કામ આપ-જાણી થઈ શકે છે અને કુટુંબમાં તથા સખીમંડલમાં મગવા જવાનો પુરતો વખત મળે છે.

સામાન્ય રીતે ધરને સ્વચ્છ અને સુધક રાખવાનું કાર્ય શ્રદ્ધાથી કરવાનું છે તેણે ધરમાં બધું એવી રીતે રાખવું કે પારકા માણસને ધરમાં આવતાં જ શ્રદ્ધાથી રહેણીકરણી કરેન સમજી શકાય. ધરની સાથે શ્રદ્ધાથી જોડાયેલા સંબંધ છે કે ધર તે જ શ્રદ્ધા અને

ગૃહિણી તે જ ધર એમ કહેવું ખોટું નથી. સામાન્ય રીતે ગૃહિણીએ ધર નીભાવવામાં, તથા એનું આરોગ્ય, એનો સજીવન અને એના સપ્તસ્વીલાની વ્યવસ્થા વીગેરે જોખતો ઉપર ખાસ નજર રાખવાની હોય છે. ડાહી અને ચતુર સ્ત્રી શક્તિ અને સાધન પ્રમાણે પોતાનું ધર સોભાવી રહે છે. ધરની સોભાનો આધાર મુખ્યત્વે સ્ત્રી તેમાંની સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉપર જ છે.

સ્વચ્છતા અથવા મુધકેતા—દરેક બહેનો એ સ્વચ્છતા-મુધકેતાના નિયમો જાણવાની આવશ્ય નર છે, અને તેમાંથી થતા લાભ જાણવા જોઈએ, કે નેથી સ્વચ્છતા રાખવાનું પોતાની મેળે જ મન થાય.

ધણી ધરમાં જ્યાં જ્યાં તથા કરોળાવાનાં ધર જ્યાં ત્યાં બાજેનાં જોવામાં આવે છે તેમાં જીવજંતુ બરાઈ રહે છે. કેટલાંક લોકો ધોળીનું ખરચ વધશે એમ ધારીને કપડાં વધારે મેલા થયા પછી ધોવા આવે છે પણ કપડાં બહુ મેલાં થવા દેવાં નહિ, કારણ વધારે મેલાં કપડાં ધોયીને ત્યાં આપવાથી તેનું અવરણ જોઇું થાય છે અને તેવાં મેલાં કપડાં પહેળવાથી સ્ત્રીને પણ બગડે છે.

ધણી જોઓ પોતાનું ઘર મહાય તેવું ખતાબ રાખે છે ધેર કોઈ માણસ મુજબ આવે તો તેને એટલી બધી દુર્ગંધ આવે છે કે તેનાથી બેસી વકાટું નથી. પોતાનું ધર સ્વચ્છ અને સાર રાખવું ફરતીયર રાચરચીકું પણ સાફ રાખવું. તેમ ધરમાં મોકર ચાકરને પણ સ્વચ્છતાથી રહેવાની ટેવ પાડવી.

સાદાશ અથવા ફરકસર—આપણા ધરમાં થોડો સામાન હોય તો પણ તેને સારી રીતે રાખવો. થોડા ખરચમાં સુધક ધર બનાવવું એ બહુ સહેલી વાન નથી, પણ પ્રયત્ન કરવાથી તેમજની રહે છે એમાં કશું મુશ્કેલ નથી. ફક્ત આગસને દુર કરી ઘસા મહેનત લઈશું તો જ ધરમાં સારી દરો તેમાં પણ લક્ષી લાખલ થશે, તે ધર આંખને આનંદ આપશે, તન્કુસ્તિને સુધારશે અને ખીખને દલાન રૂપ થશે.

વ્યવસ્થા અથવા ગોઠવણી:—જુલ સામાનમાંથી યોગ્ય લાગે તેની વસ્તુઓની સારી ગોઠવણીથી ઘરને ઊભાવવું એ ગૃહિણીની એક જાતની કળાજ છે. તેવું ધર ગમે તેવા માટેલા માણસને પણ વિશાન્તિ અને આનંદનું સ્થાન થઈ પડે છે. આશુક જગ્યાએ અમુક વસ્તુ મુકી હોઈ એવું ચોક્કસ ધરમાં જોવામાં આવે છે, અને કોઈ વસ્તુને ખપ પડે ત્યારે તેની શોધ જોળ કરવાને ધરનાં બધાં માણસ મડી જાય છે તેથી બધાનો વખત નકામો નામ છે અને જોઈતી વસ્તુ વચ્ચે નહીં મળવાથી વખતે પુરૂષો કે સ્ત્રીઓ ચીડાઈ જાય છે, અને નકામો ધરમાં કહેતાં થાય છે. આ બાબતમાં પહેલું દાખને મોટે એમ સાંભળું છે કે અમારા ગબ્બર સાહેબ એક વખત એમ કહેતા હતા કે તમે ગોધ જોળ શોધ જોળ શું કરી રહ્યા છો. આપણા હિન્દુસ્તાનમાં ઘેરે ઘેર કહેતાં શોધ જોળ થાય છે, કારણ ધરની કોઈ પણ વસ્તુએ કેડાણે હોતી નથી તેને માટે શોધ જોળ કરતી પડે છે.

વળા કેટલેક દેડાણે એવું જોવામાં આવે છે કે એક વસ્તુ વચમાં પડી, હોય તે ધરનાં

દરેક ગાણસૂતા પગમાં આવતાં જતાં અરણ્ય તોપણ તે મીનને ઉંચી મુકવા કોઈ તરફ લેતું નથી, કારણ તેમને તેવી રીતે બેઠકા રહેવાની ટેવ પડી હોય છે.

ધરના જુદા જુદા ભાગો વીરો મારે કુદાણમાં નીચે પ્રમાણે કહેવાતું છે (૧) ધરની આગળનો તથા આજુબાજુનો ભાગ—ધરની આગળના ભાગમાં ઘણી વખતે ક-ચરાના ઢગલા, અનુકુ, 'ખરાય વીગેરે' જેવામાં આવે છે. આટલા બીંતો વીગેરે પણ મેલાને તેના ઉપર ધુળના યર ખાત્રી ગયેલા જેવામાં આવે છે. તો તેમાં ઘણીજ રવચ્છતા રખાવવાની જરૂર છે કારણ તેથી દેખાવ ખરાબ લાગે છે અને ચમ્ચ વીગેરેનો એટલો જથ્થો ઉપદ્રવ થાય છે કે સાપડાંને એટલા ઉપરબેસી ચકાતું નથી. બીજો વીગેરે મહાભાગમાં એક વખત વાળી ઝાડી સાફ કરાવવી. ગઢરા, ખાખ, મેરી, કુડી વીગેરે કેટલીક વખત એવાં વાસ મારે છે કે નોકે જુએ ઠીધાવગર આલેજ નહિ તો તે પણ પાણીથી ધોવરાવી સાફ કરાવી ફીનાઈલ વીગેરે હાંટવાથી ધણાજ રવચ્છ રહે છે અને ફર્નરો નાશ થાય છે.

(૨) આંગણું (કમ્પાઉન્ડ)—આંગણામાં નાનું સગળું કમ્પાઉન્ડ બાધી લેતું અને તેમાં સુંદર બગીચો બનાવવો. તેમાં પણ પાણી છાંયે રંગીની સાધીયા પુચ્કા, જળ જળનાં કુદાણ પાન વીગેરે ઝાડો વાવવાં, તે હમેશા સાફ કરાવી સુંદર પાણી છાંયે તેમાં વચમાં ગોળાકાર ચાર પાંચ પુરસી બાંક વીગેરે મેલવી અને તેમાં ધરના નાના કુદુમ્બે બેસીને આનંદ વિનોદ કરવો. આવી રીતે રાખવાથી આવનારને આનંદ તેમજ રમણીયતા લાગે છે અને કુદરતી સૌંદર્યના નાના ભાગ પણ શોભી રહે છે.

(૩) બેસવાનો તથા મળવાનો ઓરડો—તેમાં ઘણી વખતે સ્ત્રીઓ બાગડો તથા પુરોષનાં કપડાં અવ્યવસ્થિત પડેલાં જેવામાં આવે છે, તેમ ન હોય જોઈએ. તે અને તેટલે હવા અજવાળાવાળા અને ધરના બહારના ભાગમાં પથ્રાં કરવો. તેમાં સારા સારા ફેરોઝાંડો, પુસ્તકો, ટેબલ, ખુરસી, ઇંછીયેર, કોચ વીગેરે મેલવાં જાનતા સુધી તેમાં ખીંચે સાંભળ કાંઈ પણ રાખવો નહિ. ફરનીયર રિયનિઅનુમાર અને જરૂર પુરતુંજ રાખવું. કોઈની દેખાદેખીથી તેમાં વધારે ખચ કરવું નહીં, કારણ દરેકની રિયતિ સરખા હોવી નથી. તે ઓરડામાં ઘોડા ઘોડા ઝાડના કુદાઓ પણ રાખવાં કારણ ધરની રમણીયતામાં આવો કુદરતી દેખાવ ઘણી શોભા આપે છે. સારા ચાસ ચીવકારના ચીનો ઇક્તિઅનુસાર રાખવા. આથી મનને આનંદ મળવા સાથે જ્ઞાન પણ મળે છે આવી સારી મેલવણથી પતિ પણ પ્રસન્ન રહે છે અને બહારથી આવનાર માંધુસ પણ જોઈને આનંદ પામે છે.

(૪) સ્ત્રીઓનો ઓરડો—ઘણે ભાગે સ્ત્રીઓના ઓરડા નીચે લખેની હકીકત પ્રમાણે હોય છે. તેમનાં કપડાં જ્યાં ત્યાં ફેલાવી સાફ પડેલા હોય છે, અને ભોગભોગ ખીલી ઉપર મુક્યાં હોય તો, તેનાં એક છેડા ખીલી ઉપર હરો તો ખીંચે છેડા જમીનને અડકતો હશે. તેવી રીતે કપડાં રાખવાથી તેમાં જીવજનુ બરાબ રહે છે તેમ તે કપડું જોળાઈ ગયેલું હોવાથી ખીંચ વખત પહેરતા જેવી રિયતિમાં રહેતું નથી અને બહાર પડી રહેવાથી દેખાવ ખરાબ લાગે છે તેમ ધુળ વીગેરે લડીને મેલું પણ થાય છે. શુદ્ધ અનુસાર તે કપડાં પહેરવાથી અને તે ચીવાવના કપડાંની યોગ્ય સાચવણીથી કપડાં વધારે વખત અને સારા રહે છે.

(૫) શયનગૃહ—ખતે ત્યાં સુધી જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીને માળ હોય તો તે શયનગૃહ તરીકે પસંદ કરવો તેમાં સારા ફોલિયાર, વાજન, હાર્મોનિયમ, ફોનોગ્રાફ, જુદી જુદી જાનની રમતો જેવી કે સેનગ પત્તા વગેરે રાખવું સુવાને માટે પલગ હોય તો સારું તેમાં વપરાતી સ્ત્રીને જેવી કે ચાદર ચરમ તથા સુતરાઈ ઝાડવાનાં પકડા ગલેફ વગેરે ટકાઈ અને સહેલાઈથી સ્વચ્છ થઈ શકે તેવાં વાપરવા અને તો મચ્છર-હાની વાપરવી, જેથી મચ્છરદ્વારા મેલેરીયા વગેરે રોગોના ચેપ લાગે નહીં. સુતી વખતે કેટલાક લોકો ને બારી આગળાં વગેરે બંધ કરવાની ટેવ હોય છે તે જોવાના કારણે હાલે અને બંધ કરીનેજ સુતુ જોઈએ એવી રાખજોને લખેને દરે છે પણ તેથી નહિસ્તિતે થઈ નુમ્શાન થાય છે કારણ સ્ત્રીઓની નીકળતી ખસતી (ડ્રી) હવા તે જોવામાંથી બહાર જઈ શકતી નથી તેમ બહારની સ્વચ્છ અને તાજ, હવા અંદર આવી શકતી નથી, જેને લખેને દમગ્ન એવી હવા જાય છે તાજ હવા ને દરેક માણસો પુરતા જગ્યામાં ન મળે તો તેની તન્દુરસ્તી ખગડે છે માટે શયનગૃહમાં હવા આવળ કરી શકે તેવી રીતે સામસામી બે બારીઓ ખુલ્લી રાખવી જોઈએ.

(૬) કોઠાર—કેટલીક બહેનોને એવી ટેવ હોય છે કે જે સ્ત્રીને બારે જોઈએ ત્યારે સાફ કરવા બેસે છે તેથી તે જોઈએ તેવી સાફ થઈ શકતી નથી કોઠારની સ્થિતિ એવી હોય છે કે કોઈ અનવસ્ય માણસ તેમાં કાંઈ સ્ત્રીને લેવા જાય તો તેને માટે બધામાં તપાસવું પડે, અને તે સ્ત્રીને લાવતાં વખત લાગે. કોઠારમાં નીચે પ્રમાણે ગોઠવણી હોવી જોઈએ.

જો કુટુંબ મોટું હોય અને એક જ રમણે રહેવાનું હોય તો બારમાંસનું અનાજ શુદ્ધ અનુસાર ભરી રાખવું. જુદું વાપરવું ને નવું ભરી રાખવું. દરેક અનાજ ભરના પહેલાં તેને સારી રીતે સાફ કરી દીવેસ મોઢા હવા ન લાગે તેવા ટીનના પીપોમાં ભરી રાખવું અને વખતે વખત તેની ત્રીમાળ લેવી દરેક પીપો ઉપર તે વસ્તુના નામની ચીઠ્ઠી ચોટવી તે કરતાં પણ આળસ આવે તો ખરી કે ચાકથી મોટા ચાદરે નામ લખવા તે ધસીજ સહેલી જાન છે ને આળસો પણ તેની ઉપર રમનમાં નામ લખી આપણે દાજો વગેરે થેન્જ તૈયાર કરાવવાં કારણ વેચાતી દાજોમાં કાંકરી પંધરી વગેરે આવે છે તેથી ધણી વખતે ગભીર દરોઠ થઈ જાય છે બીજું તે થેર તૈયાર કરાવવાથી સસ્તીને સ્વચ્છ થાય છે અનાજ કોઠા-જ મસાલા વગેરે વસ્તુઓ જુદી જુદી મુકવી આમ કરવામાં ચરઆતમાં જરાક મહેનત તો પડશે પણ એક વખત તેવી રીતે કરવાથી કામ થઈ સહેલું અને સરળ થઈ પડશે તેજના, એલચી, લવીંગ, તાજ, સેતપારી, દાંચો વગેરે અનાજથી જુદાં મુકવાં કારણ તે સ્ત્રીને નો સ્ત્રોતમાં હમેશાં ખપ પડતો નથી. દરેક મહિનાની પહેલી તારીખે મયામા વગેરે નવાજ મગાવવાં તેમ કરવાથી મયામા કેટલા દિવસ ચામે છે તે સમજવું પડે અને તાજે મસાલો વાપ વા મળે, તેમ ખર્ચ પણ સહેલાઈથી ગણી શકાય જોરાકની સ્ત્રીને વખતે વખત ચોડી ચોડી મગાવવાથી તે મેલવી પડે છે, સારો માલ આવતો નથી તેમ લાવનાર માણસને પણ ત્રાસ પડે છે.

(૭) રસોડું—રસોઈ કરવાનાં કપડાં ઘણા સ્વચ્છ રાખવા તે કપડાં હમેશાં ધોવા

વીને પહેરવાં. કંતાન વીગેરે વપરવાથી તે હમેશાં ઘોષ યજ્ઞતાં નથી. રસોઇ બનાવતાં હાથ ધોવાની તથા હોવાની ધણી જ ચીવટ રાખવી. રસોઇ તૈયાર થતી હોય ત્યારે પ્રવાહી પદાર્થ ઉઘાડો મુકવો નહીં, કારણ તેમાં અવનનું અગર ગેરોળાનું એર પડવાથી કેટલીક વખત અવની હાની થાય છે. કેટલીક વખત મઘાલાના કડોડમાં જોઇતી ચીજો હોતી નથી, તેથી કોઇ વખતે એવું જોવામાં આવે છે કે તપેલીમાં વધાર મુકવો હોય ત્યારે કોઇ એક ચીજને માટે કોડારમાં દોડવું મટે પણ તે ચીજ દેઘણામર મુકવી ન હોવાથી ચોખનાં વાર લાગે, વાર લાગવાથી વધાર બળી જાય, બેગી તપેલી પણ બળે, રસોઇમાં ખરાબ સ્વાદ આવે અને તે સાફ કરવા માટે કામવાળાગાઇ પણ બગે. આ બધુ આળસપણાનું જ પરિણામ છે.

રસોઇ દરેક મહીને વાળી ઝાડી સાફ કરવાની જરૂર છે કારણ કુખાડાથી સુધા ઉપર બધું કાણું પડે જાય છે, બાવાં ઝાળાં બાહુ જાય છે, જે તોરણની માફક લટક્યા કરે છે. અને લાગ આવે ત્યારે પ્રવાહી પદાર્થ ઉઘાડો ઉઘાડો કોઇ તેમાં દુધકી પણ મારે છે. આ બધું કાળજીથી કર્યું હોય તે તેમ થવા ન પામે. થી તેલ ભરવાની બરથી વીગેરે ઘોડે ઘોડે દિવસે સાફ કરવી. રસોઇમાં મંદકી બીલકુલ રાખવી નહીં. રસોઇમાં રસોયો હોય તો પણ સર્વ કામમાં ધરતી ચીજો પક્ષી દેખરેખ રાખવી જોઇએ.

(૮) સોજનશાળા—તેમાં વાસણ વીગેરે જ્યાં ત્યાં પડેલા હોય છે એક જગ્યાએ ગોઠવેલાં જોવામાં આવતાં નથી. પાટલા, સોટા, પદાલાં, યાળી, વાટકા, વાટકી વીગેરે પથારી સાફ અને સ્વચ્છતા રાખવાં. અધાણું વીગેરે હમેશાં તાણું જ કાઢવું. ૨-૩ દિવસનું ભેણું કાઢી મુકવાની સાધારણ રીતે આપણામાં ટેવ હોય છે તેથી તે વાસી અધાણાને દેખાય ખરાબ લાગે છે તેમ મગતરાં વીગેરે તેના ઉપર બેસી તેને નિસ્તેજ કરી નાંખે છે. પાણી, પાટલાની બહાર જે સ્વચ્છતા જોવામાં આવે છે તેથી જમનારને આનંદ થાય છે, અને અતિથી સફારમાં પણ તે એક મુખ્ય વસ્તુ છે.

ભેજનશાળા અને તો રસોઇથી જુદી રાખવી. તેમ કરવાથી તે વધારે સ્વચ્છ રહી શકે છે તેમ પેરાણા વીગેરે આવ્યા હોય તો ખર્ચાણ પણ સચવાય છે, તેમ આપણે રસોઇ કરતાં સુઝાતાં નથી. ભેજનશાળામાં બીજી કાંઈ પરચુરણ સામાન રાખવો નહીં. પાટલા, યાળી, વાટકા, પિતાબર, હાથ ધોવાના રૂમાલ વીગેરે જ રાખવું. વાસણ વીગેરેના પાટીઆ વખતે વખત હુછીને સાવ કરવાં.

(૯) મંદિર—પૂજા કરવાની એરડી અને ત્યાં સુધી અલગ રાખવી. કારણ ધર્મમાં ચેલાટ ચવાથી તેમાં એક ચિત્ત રહી શકાતું નથી. તેમાં પ્રજ્વળતી સામગ્રી સુવાય બીજી સામન રાખવો નહીં સફન, કુષ, કુષ, નેરેલ, આરતી વીગેરે જોઈતું સાદીત્વ ચીજો અગર કાચબીમા ભરી રાખવું કારણ છુટે છુટે ઢેકણે મુકેલી હોયતો તે બેગી કરતાં વખત લાગે છે વળી ધર્મનાં પુસ્તકો જેવાં કે રામાયણ, સ્તોત્ર રત્નાકર, રામરક્ષા, ગીતા વીગેરે ત્યાં જ રાખવાં.

(૧૦) પાણીવાર—હમેશાં ખૂબ વસીને ધોવું જોઇએ કારણ તે 'આખો' દિવસ આણીના વપરાશને લેખે ચીકણું થઈ જાય છે ગોળી, બેડી વીગેરે હમેશાં ધોઈ પછી વીજળી

ગાળીને બરવાં કાઢ દિવસ ગળ્યા વગર પાણી ભરું નહીં. કારણ તેમાં થજી જતુંઓ હોય છે તે આપણને દેખાતા નથી.

(૧૧) વાડો—નાણાની અદર નાવાધોવાનું પાણી તથા નગ બીગેરે મુકાવવા ચોકડી બીગેરે ધસીને હમણાં સાફ રાખવાં કારણ તેમાં આખો દિવસ પાણી પડવાથી લીધે બાજી જાય છે અને વખતે પ્રાઇ અમરુથ માણસ હોય તો તેનો પણ લપસી જવાની ધારતી રહે છે. તે ઉપરાંત ખરાબ વાસ પણ ગારે છે શીનાઇલ બીગેરે થોડે થોડે દિવસે ઝાંટુ જોઇએ, તેથી જીવનનું નાથ થામે છે.

(૧૨) જાગરૂ—આપણામાં જાગરૂ એટલા જના ખરાબ હોય છે કે તેના તરફ સાધારણ રીતે લોકો બરાબર લક્ષ આપતા નથી અને તેમાંથી અનેક પ્રકારનાં દરેકો ધાંધે છે તે જાગરૂ લેગમમ ૪-૫ દિવસે ખુબ પાણી નાખી ધોવારાવતું જોઇએ ધણી વખતે જાગરૂમાં થોડે થોડે બાવા જાગરૂ બાગેલાં હોય છે તેથી ઉર્મા મતાજ માથા ઉપર બટકાય છે તેથી તે પણ ઘણી જાડી સાફ દરવાની જરૂર છે બીજી કે જાગરૂમાં એટલું બધું અધારું હોય છે કે તેમાં કાઇ સુઝુજ નથી દરેક જાગરૂમાં બારીબારી મુકાવવાની ધણીજ જરૂર છે કેટલીક વખત બધેય જાગરૂમાં એટલી જની દુર્ગંધ આવે છે કે જવાની ઇચ્છાને રોકવી પડે તો તેમાં પણ ફીનાઇલ બીગેરે દુર્ગંધનાયક દવાઓ લાંબી સ્વચ્છ રાખવાથી તે સાફ થઇ શકે છે

યુરોપિયનોનું 'ખોટું' અનુકરણ:

આપણા કહેવાતા સુરેન્દ્ર લોકોમાં સામાન્ય રીતે એવીજ માન્યતા ધર્મ મળે છે કે 'આપણું' તે સર્વ ખરાબ અને યુરોપીય તે સર્વ સારું તેથી ઘણી બાબતો વિશે સ્ત્રીઓમાં યુરોપીયન લેડીજ અનુકરણ કરવામાં આવે છે કમ ૧, રામીના, ફેશનેબલ જોઈએ જતા સારી સ્થિતિ થઇ એટલે બટ ને ના ર વિના ચાલે નહિ બાગડો દહેરવા આપા જોઈએ, અને શુદ્ધકર્મણ બોમી રામ બિગેરે યુરોપીયનોનું અનુકરણ જ છે

આપણા લોકોમાં એક જાગી કમળી કે ચોળી જાંધ બેસતી થઇ રહેલી, હાલ તથા ચાર જન માટે ફેશનેબલ ચોલક માથે સિલાની તો નાવ જ નહિ-હું કહુંકર કરું કે ચોળી ૩ ચણી કરતાં ચોલક વધારે મર્યાદાસ્પદ છે, પરંતુ તેજ ચાલે મારે તેની બધીજ આપણા આવાર્ષતને ન જાતી ફેશન સંભે સભ્ય દીક કપડા વિના ચાલે નહિ આવી બોટી ફેશન અને અનુકરણમાં સપડાય, કમ ૨માં વધારે યજ્ઞા નાણા નાખવા કરતા, હા બીજામાં નાણા રોકવાનો આપણો વિચાર વધારે ઠીક ઠીક રાખાય અને તે કમો પણ તેના નાણા પેટ થઇ શકે

યુરોપીયનનું અનુકરણ કરતું શુદ્ધકર્મણ, પ્રભને, રાજવી સ્થિતિમાં થુડી, પતિની સત્કવતા સાચવ્યા વીના, સહાયોમાં રમતમતમાં કે કોઇ પણ કામમાં રાખક થઇ, તેને માટે અને સમય થઇ રાખીયું નહિ. અને તેને માટે સ્ત્રીઓને અવકાશ જ-દોકલ નથી, એમ કહીએ તો પણ અતિરેષાકિત નથી. લેખકને આરાધ એવો નથી કે સ્ત્રીઓએ આખો દિવસ મલ્લની માફ મલ્લરીજ કરવી, બસે, તેમને સમય અને સમવહતા હોય તો જાનેમાં વિચુલતા મેળવે, પરંતુ તે જાનેમાં બહારની પ્રવૃત્તિ કરતા શુદ્ધકર્મણ-શુદ્ધવ્યવસ્થાને આપણે પ્રથમ રચાન આપીયું.

મિસિસ જી. કે. ઉપાધ્યાય.

વાર્તાલિહરી.

માતા.

લેખક:—બહેન સૌ. પુષ્પાવતી મહેતા.

પર્વત ઉપર બરફ પડેલો હતો. શિખરો ઉપર ઠંડો પવન સુમવાટ કરતો વાતો હતો. સર્વેન નિર્જન અને બંધકર બાસતું હતું. આતી પહેંચની મધ્ય રાત્રિની સ્થામના તે બંધ-યકરતામાં વધારો કરતી હતી અને કાગડાંનું બાન કસવતી હતી, આ વળને એક માતા પોતાના હાથમાં બાળક લેઈ મઠા મુરેલીથી બરફમાં પસાર થતી હતી. માતાની આ મુરેલી તેના હૃદયની બચના બધા છતાં ન ગણનાં બાળક તેની છાતી ઉપર નીચે સૂતું હતું.

હજી પણ વધારે—પવન વધારે ઠંડો વાતો હતો. વધારે બધાનું મધ્યરાત્રિ નેમનેર આવતી હતી. બરફ વધારે પડેલો હતો સીના મર્વ આવવે: આકાશ ગયા હતા અને તેનું બધું સામર્થ્ય ધીમે ધીમે જતું રહેતું હતું. પોતાની આ બંધકર સ્થાનિ તથા હાથમાં ઝેનેલા પોતાના બાળકને નેહ તે સ્નેહથી બોલી હો—'ઓ પ્રભુ! આ નિર્જન સ્થાનમાં અમારું ઠાણ છે? અરે! આ બાલકનું શું થશે?'

થોડીવાર પછી વિચાર આવ્યો અને દદતા અને સ્નેહથી તે બોલી: "ઓ સ્વામી! ને તારી એવી ઇચ્છા છે કે મારે મરતું નેહને તો પછી આ નિરાધાર બાલકને બચાવતે. ખરૂં—" આખાથી અવિચ્છિન અશ્રુનો પ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. પણ થોડી વાર પછી એક વિચાર સ્ફુટી આવતાં તે એકદમ અગ્રી, પોતાની આંખ લુછી, શરીરપરતું ગરમ કપડું કઢાડી પોતાના બરફ નેલા ઠંડા બાલકને વીંટળાઈ લીધું, અને પોતાની કોમલ છાતીને દૂર તોડાનના કમળમાં સોંપી દીધી "અહા! હવેનો ઉપકાર બાળક બીચારું હવે હમ્મય થાય છે ખરૂં!" આ વિચારથી તેના મોં ઉપર સ્નેહ યુક્ત સ્મિત ફરકી રહ્યું.

એક સુમી! એક અશ્રુ! આ અશ્રુ રોતું હતું? પોતાના બાલકને તે સર્વશક્તિ-માનવી સંગ્રાળ નીચે સુધી તે બરફમાં બેજાન થઈ દળી પડી.

x x x x x

તોશાન શાન થયું હતું. ભગવાન સૂર્યદેવનાં સુનેરી કિરણો તે પર્વત ઉપર પડવા લાગ્યાં તે વખતે એક સુસાકર કુરતની લીલા નીરખતો પર્વત ઉપર ધીમે ધીમે રસો કાપતો હતો. અચાનક તેની દષ્ટિ પૂર્વમાં ગદ્ગદ ભગવાન સૂર્યદેવ તેને કાંઈ કહેવા હોય તેમ લાગ્યું. "માં પરાપકાર વૃત્તિ સ્ફુટી આવી અને સૂર્યદેવનું કહેવું સામન્યો હોય તેમ તેણે તેના ખાસે નેહ. ત્યાં સું હતું?

આજ બરેદના પા નીચે એક સ્ત્રી અને કુપ્રમા વિદ્યારેણુ એક બાલક ! ધીમે રહી તેણે બરેદ ખેરવી નીખ્યો અને સ્ત્રી સામુ જોયું તેણે ચરીર શ્રુત્ય જેવું ઠંડુગાર બની ગયું હતું તેના માથે શ્રુત્ય જેવા શીશ પડી ગયા હતા. તે ભરજુ પામી હતી. મુસાફરે તે બાલકને લાપ લીધું અને જોયું તો અડા ! તેના શ્વ હતો તે હાલતું હતું તેણે તેને ઉચકાને છાતી સરસું ચોખું અને બાળકે આબારપૂર્વક આરામથી અને ગંધુરી દષ્ટિ તેની તરફ ઉઘાડી અને તેના ચહેરા પર અમૃત ભર્યું હાસ્ય ઝલકી રહ્યું.

વિમલા.

લેખક — બહેન સૌ. સુવર્ણા બહેન.

પ્રભાત રજા છે મૃદુ એક નાના
નિદ્રામદિ છે સુકુમાર બાલક
નમ્ર મોઝે જાગે દલાલે
હો ન હો ફરી મેલુ નજી !   દવાખી.

૧

હિન્દુશાનું મનદરણીય પ્રમાણ, હોડો મોડો પવન, પશ્ચિમો કસરવ, એ સર્વ કાંડ કુદ-રતની મુરના આજે કેમ આ સાલ પરત્વે અવ્યય જિજ્ઞાસા પર સુતેલી વિમલાના આત્માને ! આર્સલાદક નથી લાગતી ? શું આજ તેની તળીપત વધુ નરમ છે ? નાની લીધું આજ કેમ તેની પાસે રમતી જણાતી નથી ? વિમલા હજી હોય છે ? તેના જિજ્ઞાસા પાસે કેમ કોઈ જણાતું નથી ? તેના પતિ શું તેને માટે ડોહરની આંદ લેવા ગયેલ છે ? કે કોઈ અન્ય કાર્યમાં શું યાગેલ છે ? સહજમાં મહારા મન સાથે આમ ઉપરા ઉપરી પ્રશ્નો તરતરી રહ્યા.

નીચે જઈ રસોઈખાનામાં જોજીતુ તો નોકર અને રસોઈઓ કાંઈ કામમાં શુ યાત્રા છે તેમને પૂછવાથી જણાયું કે વિમલાનો પતિ તેના એક મિત્રને ત્યાં ગયેલ હતો. પુનઃ ઉપર જઈને મેં વિમલાના આપા પર હાથ મૂક્યો. અત્યારે તેના ચરીરમાં થોડોક તાવ હોય એમ જણાયું. ધીમા અચાજે મેં તેને જોવાની અને તે તો માથે ઉઠતર આપ્પા વિનાજ આવી મિત્ર-મિત્રને આરા તરફ જોઈ રહી !

૨

આજ બે વર્ષથી મહારી નિવ સખી વિમલા દુષ્ટ દાવની ભોમ યજ્ઞ પડી છે ધીમે ધીમે ચોરની જેરે તેં રામ તેના ચરીરમાં જાગેસારો કરી રહ્યો છે. અત્યારે તેણે પોતાની પૂર્ણ સત્તા તે નાણુક બદલ પર ચલાવી છે છતાં હજી તે અસાધ્ય હોવા તેમ મને જણાતું નહિ.

પણ, અરે ! આ શું ! વિમલાની આખમથી આમ અરખસિત અમુધારા સાને વહી રહી છે ? શું તે હિમત હારી ગઈ ? તેની સહન યજ્ઞિત જતી રહી ? તેના માતાપિતા કે કાંઈ જાગિતી યાદ આવ્યા ? કે નાની લીધીની ચિતાએ તેને આમ રાવરાવી ? મેં પછુ તેને હેલુ ખાલી પાપ ત્યાં સુધી રાવાજ દીધી કેમકે તે સિવાય તેના દિલનો કુમો કોમો તેમ

ન હતું. થોડા વખત પછી તે તેની ગેજેટ જાનત પડી. આખમાંથી પડતાં અણુ બંધ પડ્યાં. આજ તેના જ્વેન દિશા કપોલપર સુકોવધાં અણુના યથા રહી ગયા. કેટલોક વખત આજ અને ટગરટગર એક બીજા સાથું જોતાં ચીનજ રહ્યાં. છેવટે લીલુને લાખે નોકર. હિર આલ્યો. અને તેને રમાડવાને મિત્રે અમ્મડે મીન છૂટ્યું.

પધારીમાંથી હઠી એક નાનકડી અગાશીમાં જઈ અને જોડાં વિમલાના કુદનતું કારણ જાણવા અને ઇતેતરી વધી પણ પુનઃ મોદ દરારી તેને કુખી કરવા હું હિંમત ધરી ચાહી નાંહ. કદત હોડો નિશ્વાસ નાંખી વિમલા એટલુંજ બોલી ચાહી કે "હું આજ આવી તે ધણું સાફ થયું, કેમકે આજ તો ક્યારનીય કાણ જાણે કેમ બહુજ મુઝાણી હતી."

સવારના પહોરનું સર્વ શુદ્ધકાર્ય બાપી હોવાથી અને હઠવાની દરજ પડી, અને લીલુને વિમલા પાસે રમને વળગાડી હું ઘેર જવા નીકળ્યા.

૩.

પુનઃ પાછી ચારપાંચ દિવસે હું વિમલાને ત્યાં ગઈ વિમલા આ વખતે લીલુને લાઇ એક શેત્રંજી પાધરી અગાશીમાં બેસી હતી. આત્મારે તેની સુખાકૃતિ કાંઈક વધારે ગંભીર અને જાનત જણાતી હતી. થોડે વખત અને જાનતે જણે કાંઈક આડી અવળા વાતો કરી. ધણું ખર્ચ હમણાંની કાંઈક પણ જાતની ગંભીર વાતોમાં પાનાંજ નહિ, કે જેથી કરીને તેની કામજ લાગણીઓને ઉરકેરાવાનો પ્રભંગ મળે. પણ કાણ જાણે યાથીએ આજ કોઈએક તેની તખીયતના સમાચાર પૂછતાંજ કાંઈક વાતે સાધારણ ગંભીર રચણ પકડ્યું. મેં તેને પૂછ્યું, "બહાલી બહેન! ગયે વખતે હું આવી હતી તેના કરતાં આજ તખીયતમાં કાંઈ ફેરફાર લાગે છે?" તેણે ગાજ જાનત અને ગંભીર અવાજે જવાબ આપ્યો, "ના, કાંઈ ખાસ આજન હોય એમ જણાતું નથી." તેના પ્રતિની ખારી રનેકાળ લાગણીઓએ વાત ઓગળા વધારવા દરજ પાડી. મેં તેને કાંઈક પૂછપરછ કરવા માંડી. તેના જવાબમાં પણ હું કાંઈક મંતોપકારક ખુલાસો પામી ચાહી નહિ. કેમકે તેના કહેવા પરથી જણાયું કે તેને ત્યાં આવતા જતા છોકરાંથી વેવનીજ ગાજ હાલમાં તેને દવા ચાલતી હતી! વધારામાં તેણે જણાવ્યું કે "જે એમજ હતું તો થોડે વખત વધારે ત્યાં રહેવાની જરૂર હતી. આ માટે આમ ઉતાવળ કરી ફરીથી ઉચસો ખાવો જોઈએ? મારા ધારવા પ્રમાણે તો ત્યાંની હવાને દવા માફકજ આવ્યાં હતાં તો હાલમાં એકદમ આ માટે ઉતાવળ કરી તમને અહીં તેડી આપ્યાં?" આના જવાબમાં તે જાણે કાંઈજ નથી જણાતી એવો ડોળ કરી એટલુંજ બોલી કે, "શી ખખર."

જે વખતે હું અને મહારી વિમલા આજ જાત ચલાની રહ્યાં હતાં, તે વખતે જહારના ખંડમાં પુરવવર્ગ બિહિતની રમત ચલાવી રહ્યાં હોય એમ અનેક આવતા કલ્પિતો અવાજો પ્રતીતિ થતી હતી,

૪.

મહારી વિમલા આજ જે ખાસ યથા અમરેલી છોડી પાસેના એક ગામમાં દવા સાફ ગઈ હતી. તેની તખીયતના સમાચાર હમણાં હમણાંની કાંઈજ જણાવવામાં આવતા ન હતાં.

આજની રાત્રીના સ્વપ્નથી માઈ તિલ હરી દિગ્મીનથી છતાં ગયું હતું; અને હૃદય ઉપર
સાફ રોકાઈ રહી રહ્યું હતું, એ હૃદયનું બેચાણ મ્હાગ સ્થૂંક ચરીરને પણ વિમલા પામે
બેઝી ગયું. અને ! પણ ત્યાં, બહુ દુઃખ નોકકણ ?

‘હુબો હરો એ હોયો વહને વિધુને મહે’—કથાપી.

જાણે વિદેશ જતી પ્રિયા પ્રિયમને કંઈક મેલ કરતી હોય તેમ પામે ઉમેલ તેના પ-
તિને વિમલાએ પેતાની પાસે બેસાડી અધર આલિંગન કરતી એ જોઈ

ખરેખર ! વિમલા, તું પણ તારા પતિને તજીને રૂઢાને માટે વિદેશ જવાની છું તે
કણ વખતથી તું જાણતી, અને તેથીજ દિવસે દિવસે તું વધારે ગભીર, વધારે શાન્ત
અને વધારે સ્વસ્થ જણાતી હતી વિમલા ! જગતના માનવીની માફક કદી પણ તને
મૃત્યુના વિચારે મુજરી નથી ! કદીપણ તે મૃત્યુને ક્ષિપ્યું નથી ! ને મૃત્યુ યદી કદી પણ
મે તને બચાવીને યથેલી જોઈ નથી ! આજે પણ તારા દિવસો તો મૃત્યુને શુભ દિવસ
સવારથીજ આનંદભર્યા પછ પડ્યો છે !

મુશ્કાળના બાગના દમેત યયા સામેના અરિમા મેધાતની મગધાના ટકાર સુણા-
યા અને આલો મી સત્તેનરામજીની કથા વાચને વાંચતેજ પવિત્ર વિમલાનો નિર્ભય આત્મા
મી સત્તેવના અગ્નિરવિન્દ્યા વિરમ્યો !

૫.

આજ ચરક પુર્ણિમાની રાત્રી છે ચંદ્ર સોળે દગાથી ખીલી રહ્યો છે, અને તેની
શીતલ આલસીમાં કેટલોક સમય આરા પતિ સાથે બીણુ ગોવર્ધનરામનાં કેટલાક પુસ્તકો પર
ચર્ચા કરતે કરતે આગાધીમાં પચસમી રૂપેરી ચાન્દીમાં અને નિઝાધિન થયાં પેઢી વારમા
કાંઈ જનમન અને કાંઈક સ્વપ્નરમ્ય અવસ્થામાં આરાથી ગચાઈ ગયું કે —

‘શુભ દેશ વિષે રમ્યભાષી વિના

હુજ ખુલ મહે નહિ નારી લલા !’—ગોવર્ધનરામ

માઠી જો પતિજો કોઈ સામગ્રી હોય તેમ અંતરિશ્તમાંથી અપખાટ હસવાનો
અવાજ આવ્યો. આવના અવાજથી મારી ગાળો હપલી મઈ, ને બચાવીને ધઈ મુને મુતેજ
ચારે તરફ નજર ફેરવી જોવા લાગી પરંતુ કશુંજ દષ્ટિગોચર થયું નહિ. અને લાગ્યું કે વખતે
મને સ્વપ્નજ આજ્યું હશે પણ પાછા માઠ અટક્યાળા સ્વભાવને લીધે મને એમ થયું કે
‘લાવ ફરીથી એજ એ જોણું કે કંઈક ધાય છે.’ એમ ધારી ફરીથી પાછી ઉપલીજ પતિજો
જોલવા લાગી, તો ફરીથી પાછો એજ અવાજ જાણે ચંદ્રની વરસતી ચંદ્રિમાથી વા તેની
પામે કોઈ અતેજ ઉગ્રજુમાંથી આવતો હોય એમ અને લાગ્યું. થોડી વાર એથી અને આશ-
ચંતો થયુંજ પણ મને કોઈ જૂત પિરાયનો ભય ન હતો. તોપણ મારી ઉપ તો એથી જ-
તીજ રહી ! પધારીમાંથી હરી દીવો સજાવી ટેજવપર પહેલાં કેટલાક પુસ્તકોમાંથી રા. કાન્તનું
‘એક દેવી’ આપમજાનન ! વાચના માંડ્યું તેના બે ચાર પાના વાચ્યાં ત્યાં તો મારી પડખે
કોઈ હુનું હોય તેવો ભામ થયો ! હું મજોજ અચ્છો પામી જોપથી બંધ કરી. એક ક્ષ-
ણમાં મારા મગજમાં અનેક વિચારો તરફી ઉઠ્યા પહેલાં તો અને એમજ લાગ્યું કે ‘શુ

ઉભનારનું અસ્તિત્વ નથી છતાં તેને હું પ્રત્યક્ષ જોઉં છું ?' પરંતુ તેવા વિચારો તે વધુ વખત ટક્યા તક મળી રહી નહિ; કેમકે ઘણા વખતથી મૃત્યુ પામેલાં સ્ત્રીઓ સાથે વાતચીત કરવાની શક્તિ ફેળવવાનો મેં પ્રયત્ન કરવા ગરિભો; અને કેટલીક વખત મને તેની સફળતાનો અનુભવ થયેલો ખરો. જેથી કરીને મારી જીજ્ઞાસા એ ઉભનાર સાથે વાતચીત કરવા વધી પડી. પ્રથમ તો તે જાણે મારી મનમંડલો ફાટી હોય તેમ મારા બોલેલા શબ્દો પુનઃ બોલવા લાગી—

“ મુજ દેશ વિષે રસમાધી વિના
ફળકુલ એ નહિ નાતી લવા ! ”

મેં તેને, કાંઈ મીઠો કપડો દેતાં કહ્યું, “ વિમલા ! ઉપમાં મારાથી આ શબ્દો બોલાઈ ગયા, તેની શું તું આમ મસ્કરી કરે છે ? ” તેણે એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું અનાજે કહ્યું : “ વહાલી સખી ! શું તું એને મસ્કરી માને છે ? ના, ના, એ મસ્કરી નથી, પરંતુ ઉદયના તારને ઠપાવતું; લાગણીઓને હલમલાવતું, અને દિલને કહોલાવતું એ પંક્તિઓનું મહત્ત્વ માત્ર કદપનાથીજ બરેકું નથી, પરંતુ અક્ષરજ્ઞ સંસાર લાગે છે; અને ઘણા દિવસોના મારો આ કહોળાયલા દિલને સાગર આજ આપોઆપ એની મેજે જ ઉભરાઈ જતા છે ! આથીજ મારૂં મુંઝવણું મન આજ પહેલ વહેસુંજ બોલી ઉઠે છે કે :—

“ નયનો મારાં નીવરે, કાંઈ દેશે નયણાંની ધાર;
સાગર મારા છીછરે, કાંઈ દેશે સાગરની સાર : ” ન્હાનાલાલ.

પ્રથમજ વહાલી વિમલાને મુખે શ. કવિની આ લીટીઓ સાંભળી હું તાજુબ થઈ ! હું તેને કંઈ પ્રશ્ન પૂછવા જતી હતી એટલામાં તો તેણે થોડેજ વગર પુછ્યે જવું હકીકત કહેવા માંડી, અને તે નીચે પ્રમાણે હતી—

“ મને લાગે છે કે વખતે તું આશ્ચર્ય તો થઈશ, પણ આશ્ચર્ય મારી આત્મ કથા જ્યારે તું સાંભળીશ ત્યારે કદાચ હું ધાર છું કે તને તેમ થવાનું કાંઈ કારણ નહિ રહે. આટલા બધા દિવસના આપણા સંપર્કમાં આપણી એક બીજાની ખાતરી બાળનો જન્મવાને અવકાશજ ન હતો; પણ લાગણીઓની તાણમાં બેચાટાથી આજ તે ન્યૂતની કરતી પડે છે. વખતે તું જાણતી તો હઈશ કે મારો જન્મ એક ઉચ્ચ કોળાના મારા કુટુંબમાં થયો હતો. મારી બીજી બહેનો કરતાં મારાપર આતપિતાનો અને જન્મુઓનો કોઈક ઉંડોજ પ્રત્યાપત હતો. સર્વ બાંહેડુ કરતાં હું નાની હોવાને લીધે અતિશય લાડકોડમાં ઉછરેલી તેથી મારી ફેળવણી પછવાડે પણ પિતાજીએ ઘણીજ કાળજી રાખેલી અને ખાસ સ્ત્રીઓને ઉપયોગી ફેળવણી આપતી દરેક પ્રાપ્તિમાં કુશળતા મેળવવા લાગણીથી ખતારી ‘હતી. બાદ બાર’, વર્ષે મારૂં લગ્ન અમારા દેવનાજ એક સુચિન્નિત સુનિર્વાહીની ઉચ્ચ લીમી પામેલા સહૃદય સાથે થયું; અને આપણા હિન્દુઓના રિવાજ પ્રમાણે પરણ્યા પછી તરતજ સાસરે જવાનું થયું. તે વખતમાં આપણી કેટલીક હિન્દુ બહેનોની માફક સાવ નાજુક અને નિર્મળ મારૂં સરીર ન હતું. અતેજ જાનના મારા ખાનપાન અને સુખમાં ઉછરેલી હોવાને લીધે એકદરે મારી સરીર સંપત્તિ ઘણીજ સારી હતી. જેથી મારા પતિની સાથે દેશ વિદેશ ફરતાં મારી શારીરિક રિયન અત્યંતજ ન હતી. મારા માનસિક જીવનમાં

કદિ નાંખતાં તો કેવળ નિરાશ સિવાય કશુંજ નહીં જાણશે નહિ ! મારા પતિ જો કે
 'સાદિત્ય કલા સંગીત'ના શોખીન હતા, પરંતુ તે વિષય તેમની સ્વજાતિમાંથી અર્થ
 આનંદ લઈ શકતા. સ્ત્રીઓ સાદિત્ય પ્રેમી હોય તેથી તેમને આનંદ થતો હોય એમ મને
 જણાતું નહિ. પિતાને ત્યાં પુસ્તકો વાંચવામાં અને કાંઈક તખ્તવામાં આનંદ લેવાની મને
 એવ પડી ગઈ હતી; પરંતુ તે આનંદની ઓગા અને આવી જતી ! પિતાને ત્યાં વધારેલાં
 ખાનગે અને પોપણ નહિ મળવાથી તે અશુભિક્ષમાંથી ઓગળાઈ ગયાં ! મારી અને મારા
 પતિની પ્રકૃતિમાં કુદરતી રીતેજ ધણો તફાવત હતો, મારો સ્વભાવ કાંઈક 'નાનપણથીજ
 એવો ઘડાયેલો હતો, કે જેથી કરીને મને ગંભીરતા જાહેર પ્રિય હતી. કવિઓ જેને 'દુઃખ-
 ખંધ તારલીઓની ઉપમા આપે છે તે મારામાં ન હતું. દુનિયાના કેટલાક કુલ્લક વિવાસ
 અને વેશવ ઉપર મને સાધારણ રીતેજ અભાવ હતો. મારા પતિની પ્રકૃતિ એથી ઉલટીજ
 હતી. ગંભીરતા તેમને પસંદ ન હતી. દુઃખખલતા અને હરિણી જેની મનગતની ઉલ્લપથી
 ધણી વખત તે મારાથી નારાજ થઈ અસતોષ જણાવતા. કુટુંબમાં મારી સરજ સંસ્કૃતિ
 તેમને નીરસતા લાગતી અને તેમના સ્ખલિલાસને. પોપણ હું 'અમમથ' હતી આ પરથી
 હું એમ કહેવા નથી ઈચ્છતી કે મારા પતિ મારા લાયક ન હતા. તેમના પ્રોત્ત વિચારો
 અને તેમની વિચારણા કુદિધથી હું અજાણતી. કેટલીક વખત તો તેમના લેખો, કાવ્યો અને
 પુસ્તકો વાંચી આસ્વાદતી. તેમજ કદી કદી તેમના કેટલાક વિવિધ વર્તનથી હું નારાજ
 થતી પણ તે ખાખત તેમને કહેવા હું હિંમત ધરી શકતી નહિ, છતાં પણ આપણી હિન્દુ
 ખર્ણિઓને પતિથી અસતોષ ન પામતા એ સ્ત્રી શોખી મંદ હોવાથી મેં મ્હારું સર્વસ્વ
 તેમનેજ અર્પણ કરી દીધું હતું. પતિને હરેક પ્રકારે સુખી કરવા નિરંતર મથતી; પણ
 વિધિએજ વહેતી દિશા જુદી આઢિલી તે એક કેમ યર્થ થશે ? અત્યુ પર્યંત તેમાં હું નિષ્ફ-
 ળ નીવડી; પરંતુ આટલું છતાંય મ્હારો પ્રેમદીપ હોલાયો ન હતો. પ્રિયતમને, હું મારા
 પુત્રીપરના પ્રભુ સમ માનતી અને તેઓ પણ મ્હારી પ્રતિમા જણતા, મારા પ્રતાપને
 જોતા અને મારા ગુણનું ચોગ્ય નિરીક્ષણ કરતા. પરંતુ તે કેવળ નિરીક્ષણ જ રહેતું, તેનાથી
 પણ કોઈપણ સુંદર ભાવનાનો સચાર યથેત મેં ત્યાં દીઠો નથી. છેવટે બંને દુઃખી થઈએ
 તેના કરતાં એક તો સુખી થાય એવું પ્રયત્ન કાં ન કરી દેતો હોય, એ વિચાર નિમ્ન-
 આવવા લાગ્યા અને એજ ભાવના, સતત ચિંતન અને ચિંતાને કષિત્ત તે તે દિવસે મારામાં
 જોયેલ જવર, અશાન્તિ અને ક્ષુદ્ર મ્હારી ખાંધીથી મારા પતિની માનસિક ચિંતામાં કંઈ
 વધારો થયો હોય તેમ હું જોઈ શકતી નહિ. કેટલીક વખત તેઓ પોતાનું અવિષ્ય જણાવવા
 જોઈને જોલાવી હાથ દેખાડતા. એક દિવસ જાણના ખંડમાં જોઈ સાથે મારા પતિ કાંઈક
 વાતચિત કરી રહ્યા હતા કે જેના સ્પષ્ટ અવાજ હું સાંભળી શકતી. મારા પતિને હાથ
 જોઈ જોઈએ કણુ કે 'અવિષ્યમાં તમને પીછ પત્ની યવા સંભવ છે' અને તેમજ સામે
 પણ ક્યો કે 'તે કેટલા સમયમાં ?' જવાબમાં જોઈ જોલો. "એકાદેક વર્ષમાંજ થશે."
 જે દિવસે આ પૂનાવ જાન્યો તે દિવસે તેમાં કેટલાક કારણો અર્થમાં બનેલા કે જેથી મને
 મારી જીંદગીપર ઓછુ આવી ગઈ હતું; અને તેથીજ તે દિવસે તે મને રડતી જોયેલી + + +
 હૃદયપર ન્યારે દાખુ નહોતા રહેતા ત્યારે ધણી વખત મને એમ યર્થ જતું " + + +
 આ સર્વ વાત સાંભળતે સાંભળતે એક હલ્લ આપ્યું ન રહ્યું. ધણુએ મનોમન

બેસી ઘેર આંખો, રસોણ તૈયાર થઈ હતી. રમણીકલાલ તથા સુચિલાએ વાર્તા વિના કસતાં બંધી લીધું. બાળકને સુચિલાએ ધવસાવ્યો, અને પછી હાલરમાં ગાંધ મંદનને સુચિલાએ ઘોડીમાંથી સુવાડી દીધી. રમણીકલાલ તથા સુચિલા વાર્તાલાપ કરીને આચરે દશેક વાંચે નિદ્રાવશ થઈ ગયાં.

મંદન દહાડે નહેનિા વધતો તેટલો રાતે વધતો હતો, અને રાતે નહેતો વધતો તેટલો દહાડે વધતો હતો. તેના વધવા સાથે તેની કાલિમાં પણ શક્તિ થતી હતી. મંદનનાં માતા-પિતા ગ્રેમયા અને પુત્ર વાતસલ્લયા હરેરતાં હતાં. અને ચોતાના દહાડા સુખમાં કાઢતાં હતાં પણ બે વર્ષનો યયો ત્યારે, દુર્ભાગ્યે અને અમુના કાપથી બચે કેમ, મંદનની માંડગી શરૂ થઈ. તેની માંડગી તાવથી શરૂ થઈ અને અન્તમાં તેણે એક બાધાતક રૂપ લીધું. કાકતરની દવાઓ તો તેમણે શરૂઆતથી આપી રાખી હતી. આ માંડગી સાંભળાને સુચિલાની સખિ પ્રભાવતી તથા તેનો પતિ સુંદરલાલ હંમેશાં સુચિલાને ત્યાં ગળવા આવતાં અને ધણીવાર તો આપી રાત તેને ત્યાં સુતા. જ્યારે માંડગી હઠ ઉપરાંત પહોંચી ગઈ ત્યારે તેના માતા પિતા તથા સ્નેહિઓ ઘણાં ગમરાવવા લાગ્યાં. તેઓએ હવે કાકતરથી કઠાળી બંધને વેધોની દવા કરવા માંડી. વેધો તથા કાકતરે તેને ત્યાં ઉપરાંત ઉપરી આવતાં હતાં, પરંતુ તેઓ કહેતા કે માંડગી ઘણી સખત છે અને બચે એવી કાંઈ આશા હેખાતી નથી. આ સાંભળીને તેના માતાપિતાને ખાવા તથા પહેરવાનું અને બેસવા તથા હસવાનું પણ ગમતું નહિ, કારણકે મંદન તેમનો એકનો એક પુત્ર હતો. માંડગી શરૂ થવાને આગીઆર મહિના થયા હતા. તેઓએ જાનમરણી પ્રખ્યાત તથા અમુભવી રાજવૈદ નારાયણજી કેશવજીને આલાવ્યો. તે વેધે તેમને આશ્વાસન આપ્યું અને કહ્યું કે ગમરાશો નહિ, પ્રભુકૃપા હશે તો તો આ છોકરો જરૂર બચવા પામશે. મંદનના માતા પિતાને પણ ધૈર્ય આપ્યું. અને તેઓ સારી રીતે મંદનની સારવાર કરવા લાગ્યાં. પ્રભુકૃપાથી તે બાળક રાજવૈદની દવાથી એક મહિનામાં સાલે થઈ ગયો. માંડગી બાર મહિના રહી. રમણીકલાલે રાજવૈદને મંદનને ખા-આખો માટે, ફી ઉપરાંત સો રૂપીઆ ધન્યામ આપ્યા. મંદન ને કે સાલે યયો હતો તેપણ તેની લાંબી માંડગીને લીધે તેનું વંદન ફીકું અને જનરી ગયેલું લાગતું હતું. યોગિક બોરાક આપવાથી પંદર દિવસમાં મંદનમાં અસલના જેવી શક્તિ આવી. અને, તે હવે હરવા કરવા લાગ્યો.

સુચિલા તથા રમણીકલાલને ઘણો આનંદ થયો. અને તેમને ચોતાનો છોકરો ચોતાના પંજામાંથી બચે હોય એવું લાગ્યું. તેઓએ તે છોકરાની માંડગી વખત ઘણો કસવાનું કર્યો હતો. તેના હવે અંત આવ્યો. તેઓ પાછા સુખમાં દહાડા કાઢવા લાગ્યાં. મંદન હંમેશાં તેણે વર્ષનો યયો હતો. તેનામાં માંડગીને લીધે આલવાની શક્તિ નહેતી. મંદન “લા, બાપા, દાકા, મામા” એવા કાલાકાલા શબ્દો બોલતો હતો. મંદન વારે ઘડીએ સુચિલાના બે-ળામાં બેસીને બેઠ કરતો હતો; અને સુચિલા કને આમો દિવસ આવતું માગ્યાં કરતો હતો, તે તેની માતા તેને રાગના વગર આપતી હતી.

મંદનની માંડગી પૂરી થવાને બે વર્ષ પૂર્ણ થયાં હતાં, એટલે કે તે પાંચ વર્ષનો થયો હતો. તે આલતાં શીખી ગયો હતો. એક દિવસ મંદન તેની માતા સુચિલા ને કે બંધનમાં

ગયો. સુશિલા પોતાને તથા મદનને સાંઝે કપડાં ખરીદવા કાપડીયાની દુકાને ગયું. તે દુકાન બુદ્ધેશ્વર પાસે ક્યુતદખાના આગળ હતી. તેણી દુકાનપર બેઠી બેઠી કપડું ફાવતી હતી તથા શાવતાલ કરતી હતી, એવામાં-મદન પાસે રમતો હતો તે એક બેલાડીઓના ટોળાં ભેગા આગળ આંધ્યો. મદન જે નેચે ગમતો રમતાં હતાં તે નેવામાં મથમુલ યર્ધ ગયો હતો. સુશિલા કપડું લઇ તથા પૈમા ચુકવી ઘર તરફ આવવા ઉઠતી હતી. તે વેળા મદનને તે-ણીએ જોયો નહિ. તેણી હાંફળી હાંફળી યર્ધ ગઇ અને આમ તેમ હુડવા લાગી પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. આખર યાદીને તે ઘર તરફ આવી અંતે રસ્તામાં પૂછતી હતી કે ચારા મદનને કાંઈએ જોયો છે, તો તેને જવાબ ના મળતો, કારણ કે મદન તો દાંલખાદેવી તરફ ગયો હતો. આ અશુભ સમાચાર તેણીએ તેના મનિતે કહાવ્યા.

પેલો મદન તો રમતો પૂરી યર્ધ એટલે પાટો પેલા કાપડીયાની દુકાન તરફ આવવા નીકળ્યો, પણ રસ્તો બરાબર નહિ ઓળખી ચક્રવાર્ધી આડે રસ્તે ચડી ગયો. તે ધણોજ આગમ ગયો અને એવો તો ગલી શુન્દીઓમાં આવી પહોંચ્યો કે તેને આગળ જવાનું જ સુન્દ્ય નહિ. મદન ગભગવા લાગ્યો અને આખર રડવા લાગ્યો. એતે રડતો બેંધ બધાં માણસો ભેગાં યર્ધ ગયાં અને પૂછવા લાગ્યાં કે, "તું ક્યાં રહે છે? તારા પાપનું નામ શું? તારી માનું નામ શું?" પણ નાતો જિઆરો મદન કાંઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ, કારણ કે મદનને એના માતાપિતાએ એવું કાંઈ સિખવ્યું નહોતું, જે કે બીજું બધું બોલતાં તો આવડતું હતું. મદન તો ઉઘરો બધા માણસો બેંધે મમરાવા લાગ્યો અને અતિશય રડવા લાગ્યો. આ બધા માણસોની અંદર એક રસીકલાલ કરીતે ગરીબ વાણીઓ હતા તે મેટીક પાસ યપડો હતો. અંતે સાધારણ ઓશીસમાં પચાસ રૂપીઆના પગારે નોકરી કરતો હતો. તે મદનને સમજવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે "મમરા બેંધએ છે? કાંઈ ખાવાનું બેંધએ છે?" પણ મદન તો કાંઈ બોલ્યો નહિ, ત્યારે રસીકલાલે તેને પૈસાના મમરા આણી આપ્યા. તે લઇને મદન ખાવા લાગ્યો, અંતે રડતો હતો તે છાનો રહી ગયો. પછી રસીકલાલ મદનને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. રસીકલાલ દાલખાદેવી ઉપર નારાખણ બીજીઓમાં રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ શુલ્કમુંદરી હતું. શુલ્કમુંદરી તે હાકશતે બેંધને ઘણી રાજી યર્ધમદ, કારણ કે તેને કાંઈ હાકરો નહોતાં. જે કે શુલ્કમુંદરી પચીસ વર્ષની અને રસીકલાલ ત્રીસ વર્ષનો હતો, અને મદન પણ જાણે વાણીઓ હોવાથી કાંઈ બાધ જેવું નહોતું. રસીકલાલ તથા શુલ્કમુંદરી મદનને પોતાના બેકરા તરીકે ગણવા લાગ્યાં.

- સુશિલાએ મેકેલેલા સમાચાર રમણીકલાલને તરતજ મળ્યા. તે વખતે પાંચનો શુભાર હતો. એટલે તે ઘર તરફ આવવાજ વિચાર કરતો હતો. પણ જ્યારે મદન પોતાવાના અશુભ સમાચાર તેને મળ્યા ત્યારે તેની આંખમાં ઝળઝળાં આંખ્યાં, અને થોડીકવાર તો વિચાર-ચલ્ચ જ બની ગયો. આખરે તેને યાતિ મળ્યા પછી ગાડી મંગાવી, તેમાં બેસીતે ઘર તરફ આંખ્યો. ઘેર આવ્યાને જુએ છે તો સુશિલાને હર્ષાત દરતી બેંધ. રમણીકલાલ, પણ જે એણે કહેલની અંદર આજુ દવાવી રાખ્યાં હતાં, તે હમણાં કુદરતથી જ નદીના પ્રવાહની માફક વહેવા લાગ્યાં. રમણીકલાલ થોડીકવાર રડીને આખર શાંત પડ્યો, કારણ કે હમેશાં પૂરવડું હૃદય સ્ત્રીના હૃદય કરતાં કહેણ હોય એ રવાબાવિક જ છે. સુશિલા તો રડતું જવાબી ચડી

સુઠિયા તથા રમણીયાએ, રસીકયાથ તથા મુલ્લુમ્મદીને મનને પોતાના હોંકરા તરફ રાખ્યો હોવાથી ધણે આશ્ચર્ય માન્યો. મન નરવાના હજીમાં તેઓએ પોતાના સ્નેહીઓ તથા પ્રાણીઓને તથા મિત્રોને ઉત્તરણી આપી. મનને રમણીયાથ તથા સુઠિયાએ સુખન કર્યો; અને તેના ઉપર સુઠિયાએ ખરો ગુસ્સો દાખવ્યો. રસીકયાથ તથા મુલ્લુમ્મદી અને રમણીયાથ તથા સુઠિયા વચ્ચે થાડી ઝેરી વંધાઈ. તેઓ હમેશાં સુઠિયાને ત્યાં આવતાં અને યોદ્ધાનાર મનને પોતાને ઘેર લઈ જતાં અને જો જોઈએ તે આપતાં તથા તેના ઉપર બહાવ દેખાડતાં મનની ઉમર આ વખતે આશરે છ વર્ષની હતી, તેથી તેને નિશાલે મૂંઝવણમાં આવ્યો.

યુવતિહરણ.

(એ ગાંધીય નવલકથા.)

અનુવાદક:—ખેડેન શાન્તિગૌરી સુનીલાલ. ડી. બરડીવાળા—મુંબઈ.

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

“અને હવે! હે પ્રેમ! આ શો મનન!” એમ બોલતી એ સુન્દર બાલિકા શક્તિ વચ્ચે અને સગળ મેઝે દિવાનખાનામાં બસી આવી. તેની ઉમર પાંદરે વર્ષની હતી. પૌરુષનાં સર્વ લક્ષણ તે બાલિકાનાં કોમલ અંગમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં. દિવાનખાનું ધણું મંભાગથી ટણપાઈ હતું. ત્રિજાથપર કુશળ મિત્રદાની કૌટલ્યના નમુનારૂપ સુન્દર પક્ષિઓનાં અને વિવિધ પુષ્પલગ્નોનાં ચિત્રો ચોમી રતાં હતાં. યોગ્ય સ્થાને રાખેલાં અનુપમ મિત્રો પ્રેક્ષકોને આમર્ષિ તેઓનું લગ્ન દર્શન કરતાં અને ઐદિદાસિક બનાવોની થાડી આપનાં હતાં. દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં પ્રથમ નજર એ મોટી “બોલર પેન્ટિંગ” છબીપર પડતી હતી. એ એક મૂર્તિ મોહિની બાલિકાની છબી હતી. આરતીની જાળીપર એક કિમ્બલી નાનકડા પિચારી હતી. તેનાપર એક બાલકાદી દાસી સુન્દર ગાલીસો બિજાવેલો હતો. તેનાપર તેના જ દાસી ત્રણ ગોળ લાંબા મૂંઝી દીધા હતા. તેને ચરેલી બે પુરો મોઝા મોઝા વાન કરી રહ્યા હતા. તેમાં એક ધરતો બાલિકા હતો. તેની ઉમર આશરે પચાસ વર્ષની હતી. તેનું નામ વિષ્ણુ-ચિંહ હતું. તેની પાસે બેઠા મુલાનની ઉમર બારીસની હતી. તેના મૂખની દાંતિ અગ્નિ સુન્દર હતી. તેનાં પ્રકુલ વસ્ત્ર પર સ્વચ્છ રક્તનો આશાસ પડ્યો હતો. આપાના સુંવાળા, ઘાંઘા, વાંકીઆ કેટલી તેના વાનકમલની ગોળા કપડાં જોરન દેખાતી હતી. એ મુલાનનું નામ સ્નેહચંદ્ર હતું.

વિષ્ણુચિંહે તે મુલાનને ગમતાથી આજની જોઈ પૂછ્યું:—“કેમ, મુલાન! શું થયું! આ ગમતાય છે આ મોઝા?”

મુલાનનીએ દાંતનાં દાંતનાં કહ્યું:—“સર્વ નાચ થયું! મુલાન! મુલાન! તું મોં ગળાઈ”

વિષ્ણુ:—“મુલાન મોં ગળાઈ!”

મૃદુમયી ગદમદીત્ કહે બોલીઃ—“આ દેવ! હવે શું 'પરો! હું' હેમણાંજ તેના ઝોગપ્રમાંથી આવું છું. ન્હારી બહાની ખડેન હવે નહીં રહી!”

વિગ્ન—“અરે! નહીં રહી તો ગઈ ક્યાં? બે, તપાસ કર, ક્યાંય સંતાઈ હશે. તેમાં આટલી ગબરાય છે શું!”

મૃદુ—“ક્યાં તપાસ કરે? હમણાં બેઠાને તો આવી. સરખાં તને 'ક્યાં શોધું!’”

વિગ્નમસિંહે રહેજ ખીજવાખને કહ્યુંઃ—“અરે, 'હી' આટલી અકળાય છે શું? સરખા બગીચામાં ગઈ હશે. આવો તો સ્નેહચંદ્ર, આપણે તપાસ કરીએ કે ક્યાં ગઈ. એ છોકરી એવું એવું તોફાન કર્યા કરે છે.” ઉઠી તે ચાલવાને તૈયાર થયા. મૃદુમયી તેનો, હાથ પકડી બોલતા રહ્યા હતા. વિગ્નમસિંહ તેને આ પ્રમાણે રહતી બેઠા બોલ્યા.

સ્નેહચંદ્ર—“કેમ, મૃદુમયી? બરાબર કેમ કહેતી નથી?”

વિગ્નમસિંહ—“કહે તો ખરી, આમ રહે છે યાત્રી?”

મૃદુ—“શું કહું કામ! ન્હારામાં બોલવાની ગતિ રહી નથી. સર્વે અંગો ચિધિલ ચક્ર ગયાં છે. હે પ્રસો! તું કરે તે ખરું. હું એને એકલી શું કામ છોડી ગઈ!” વિગ્નમસિંહ સમજ્યા કે સરખા એને મૃદુને એકલી કહી ગઈ છે, તેથી એ આટલી અધીર થઈ ગઈ છે.

વિગ્ન—“સ્નેહચંદ્ર! તમે અહીં જરા બસા રહો. હું હમણાં આવું છું. કૃષ્ણાદીનાં વૃક્ષોમાંનાં ક્યાંક સંતાઈ હશે. એ બહુજ મનિષોર છે.”

મૃદુ—“નહીં! નહીં! હું બધે બેઠા આવી. એના ઝોગપ્રમાં લોહીની રેલ ચાલી રહી છે. ત્રિજાતુ' લોહીથી તરબોળ થઈ ગયું છે. એમ લાગે છે કે કોઈ હુમ્મરે એનું ખૂન કર્યું છે.”

“ખૂન! અરે શું કહ્યું? ખૂન પશું! સરખાં ખૂન?” એમ કહેતાં વિગ્નમસિંહ પડી જતા હતા તેમને સ્નેહચંદ્રે પકડી લીધા.

વિગ્નમસિંહે હોશિઆર થતા કહ્યું —“સ્નેહચંદ્ર તમે જરા બેસો હું હમણાં બેઠા આવું છું કે શું વાત બની છે. વિધાતાએ ઘરે ઘરપણે ન્હારે ચિરે આ શો જીવન ગુમથો?” આમ બોલતાં છાતી કંઠથી સરખાના ઝોગપ્રમાં ગયા. બેસુતો ધરતી રક્તાથી રંગાઈ ગઈ હતી. શોકને લીધે ચક્કર આવી ગયા અને ત્યાં પડી ગયા.

શૂંગિવિની ઉત્તર દિશામાં રહ વીધા જમીનની વચ્ચે એક અત્યુત્તમ દરેથી ચાલી ન્હી હતી. બે વીધા જમીનનો હવેલીમાંનાં શેકાઈ હતી. ચાલિશાએ રહ, પુષ્પ, વૃક્ષવાળી ઉપાંતે કાળકાંથી બનાવી હતી. આ મૃદુના રક્તમય થયેલા એક ઝોગપ્રમાં બેસુદ્ધ અર્ધ પડેલ વિગ્નમસિંહ બ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ઉઠ્યા ત્યારે ત્યાં પડેલી એક રક્તચંચી મોટી છરી લીધી. સખ્યા પછી મૃદુમયીએ કહ્યું પ્રમાણે લોહીથી તરબોળાઈ હતી. સર્વે વસ્તુઓ જમીનની તેમ પડી રહેતા હમ્મ દાર બંધ કરી દિવાનખાનામાં આવ્યા અને કોમથી કહેવા લાગ્યાઃ—

વિવ્રમસિદ્ધે પાછુ કહ્યું —“ અરે ! મુઝો છે કે શુ ? જવાબ દેના શુ થાય છે ? કેમ, અધ્યા, ખરવાનો નિશ્ચય કરીને આવ્યો છે કે શુ ? ”

આવનાર —“ તમે જેના વિચારમા છો તેમ હું છું ”

વિવ્રમ —“ અહીં કેવી રીતે આવ્યો ? ”

આવનાર —“ જહાગનો દરવાજો ખુલ્લો હતો ”

વિવ્રમ —“ જુદાં બોલે છે તું ચોર છે ”

આવનાર —“ હા, હું ચોર છું પણ તમને ધાસ્તિ દાની લાગે છે ? એક તો આપ જાનો છો અને બીજી દાખમા દલિઆર પણ છે ”

વિવ્રમ —“ અહીં કંઈ ધાનનથી આવ્યો છે ? ”

આવનાર —“ ચોર વગી કંઈ ધાનનથી આવે ? ”

વિવ્રમ —“ જસ ! જસ ! લવારો બંધ કર. નહીં તો આ પિસ્તોલની ઝોળી તને આવ-વમાર આપવા તૈયાર છે અલ, આલ્યો જ ”

આવનાર —“ ચાલ્યો કેમ નહિ ? મદારા શેઠે ચીઠ્ઠી આપી અહીં ચોરી કરવા મોકલ્યો છે ”

વિવ્રમ —“ જમાનત યાદુ ! લાવ, ચીઠ્ઠો ક્યા છે ? ” વિવ્રમસિદ્ધે બખર હતી કે મુમ-માર શેઠે જુલાવો ખવડાવી પેતાનું કામ કાઢી લે છે તેથી તેણે સાવચેત રહી ચીઠ્ઠી લઈ વાતી તેમા નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું —

“ મદારાજ !

આપનો તાર મળ્યો, તત્તુસાર આ જાણુસને મોકલ્યો છે. એ મદારો જમણો લાવ છે અને આજ પર્વન કદી એ નિષ્ફળ નિવડશે નથી. મદારી તમને સલાહ છે કે તમે એની ઇન્જનુસાર વર્તજો

સિં આપનો તાબેદાર,

બી. સી. ચેટ્ટોપાધ્યાય.

પોલીસ કમીશનર. ”

વિવ્રમસિદ્ધે ચીઠ્ઠી વાંચી પ્રસન્ન થયા પિસ્તોલ દેહી દીધી અને તે વ્યાદમીને આ-ર્યા બેસાડી પૂછ્યું —“ આપનું નામ શુ છે ? આપ ક્યા રહો છો ? ”

“ આ શરૂરને શેઠે વિશ્વામિત્ર રામોના નામથી આગળે છે હું ચિત્તદુર્ગમા રહું છું. ”

વિવ્રમ —“ અહીં, શુ, શુ, જન્યુ છે તે તમે જાણો છો ? ”

જાણુસ —“ નહીં, જે જન્યુ હોય, તે વિગતવાર આપ કહી જાઓ. ”

વિવ્રમસિદ્ધ —“ મામલો ધણો મળીર છે એમ કંઈક ખૂન થયું છે મદારી એકની એક છોકરીને કાંઈ કપડે મારી નાખી છે અને લાગતો પણ પતો નથી. ”

જાણુસ —“ ખૂન ક્યારે થયું ? ”

વિગ્ન—“ ગમે સનિવારે સરે નવ વાગ્યા પછી.” કેટલાક પ્રશ્નોત્તર થયા પછી વિગ્નમસિદ્ધે સ્નેહચંદ્રની ઓળખ આપવા માંડી.

નન—“ સ્નેહચંદ્રનું મકાન ક્યાં છે ? તેના ઘરમાં કાણ કાણ રહે છે ? ”

વિગ્ન—“ તે એકસો જ છે. ન્હાની વયમાં એનાં માં બાપ મરી ગયા પછી મ્હારા અસુરે એને પુત્રવત્ પાળી પોથી મોટા કર્યો.”

નન—“ તેનું નામ શું ? તે ક્યાં રહે છે ? ”

વિગ્ન—“ એમનું નામ મહેન્દ્રસિંહ હતું. તેઓ બરતપૂરમાં રહેતા હતા. સ્નેહચંદ્ર હાલ જે મકાનમાં રહે છે તે પણ તેમનું જ છે. તે મકાન આપણા ઘરથી એ સવાસો કદમ દૂર છે. ત્રણ માસપર મહેન્દ્રસિંહ દેવલોક ખામ્યા તેણે મરતી વખતે એક વીધ કર્યું છે.”

નન—“ તે વીધની મનલગ આપ જણા છે ? ”

વિગ્ન—“ હા, તે મ્હારી પાસે જ છે. તેમાં લખ્યું છે કે—“ મ્હારી મીઠકનનો અર્ધ ભાગ સ્નેહચંદ્રને મળે અને અર્ધ ભાગ મ્હારી છોકરી સરયૂને મળે.” તેની મરણ મ્હારી છોકરીનો વિવાહ સ્નેહ સાથે કરવાની હતી. એ જે એકખીન માથે વિવાહ ન કરે તો જે એ વિવાહ કરવાની વિશ્વ આવે તે મીઠકનમાંથી ચાર ચોળી ભાગ લે. એમ તેમાં ઉમેર્યું હતું.”

નન—“ અગર એમાંથી એક લગ્ન પહેલાં ગૂઝરી જાય તો ? ”

વિગ્ન—“ તો જે છવતું રહે તેને આખી મીઠકન મળે.”

નન—“ કીક, એ મેમાં કેવો સ્નેહ હતો તે આપ કહી શકશો ? ”

વિગ્ન—“ હું જાણું છું ત્યાં સુધી તો જન્મે એક મીઠકનપર બહુજ મરી શીટનાં દર્તાં પુરતું આ બનાવથી મ્હારો એ વિચાર ખતારાં ગયો છે.”

નન—“ નહીં નહીં ! સ્નેહચંદ્રપર મ્હારો રહેજ પણ મન્દેહ જતો નથી. એને આ આખન સાથે અને તો જરા પણ મંબંધ નથી લાગતો.”

વિગ્ન—“ ચરે ? જરૂર એમ છે. મ્હારા ઘરમાં મ્હારી એક બત્રીજ છે. તેને ને સ્નેહને કીક અને છે.”

નન—“ તે ક્યાં રહે છે ? કેટલા વર્ષની છે ? તેનાં મા, બાપ જીવે છે ? ”

વિગ્ન—“ તે આઠી જ રહે છે. મા, બાપ બહુ ન્હાલી મૂકીને મરી ગયાં. ઉમર ૬ વર્ષની હતો. તેનાં લગ્ન નથી થયાં. તેનું નામ ચંદ્રમયી છે. યોગ દિવસપર એવું બન્યું એક જ્યોતિષીને સરયૂએ પોતાનો હાથ જતાવ્યો. તેણે કહ્યું કે—“ સ્નેહચંદ્રકામ ખીજને હો છે, તું તેની આરા છોડી ત્હારા ઘરમાં યોગ દિવસમાં એક બચાનક ઘટના બનવાની છે.”

નન—“ તેણે તે સ્ત્રીનું નામ કહ્યું ? ”

—“ હા, ચંદ્રમયીનું નામ કહ્યું.”

નં—“મુશ્મયી નહી, નહી. જો એવી રીતે નામ કહી શકે છે તો ગતીએ ગઈએ બીજી શું કામ મગે છે? એમા કંઈક ભેદ છે આપ સ્નેહચક્ર પર સંદેહ કરો નહી. કેમકે જ્યારે ખરો અપરાધી પકડાયો ત્યારે આપને અપસોસ થયો”

વિશ્વ—“હું સંદેહ લાવતો નથી. ખરું કહું છું. જો, જો તમને પણ પાછળથી માલમ પડશે તાસો હવે આપણે ખૂદવાળા જોરમાં જઈએ.” બસિ લઈ બન્ને જઈ તો જોરમાં આજ્ઞા. ડિફનીવે બારીકાઈથી તે જોરમાં નિરીક્ષણ કર્યું બીતે લાગેલું લોહી જોઈ ચમક્યો, અને મનમાં કંઈક બળાયો, પછી પલંગ આગળ ગયો તેમા પડેલી એક છરી દીઠ તે લીધી અને પૂછ્યું—“આ છરી અહીંના પડેલી હતી? કોની છે તે જાણો છો?”

વિશ્વ—“નહી, બીવકુલ ઉપાડી નથી. તે અહીંના પડેલી હતી એવો સ્નેહચક્રની છે.”

નં—“એ તો વળી થયું સાફ થયું. આનાપરથી સ્નેહચક્રનું નામ ઘસાઈ ગયું છે. તોપણ આ છરીથી સ્નેહચક્ર ખૂતી નથી એમ મને લાગે છે”

વિશ્વ—“શું કહ્યું! આ છરીથી તે બે કસુર ભાવમ પડે છે? નહી, નહી! દંડી નહી! હું જો વાતપર બરોસો નથી મૂકી શકતો. આ છરીથી તે ખૂતી છે એમ સાબીત થાય છે”

નં—“તે હવે પછી જોઈશું. કાલનો હું કહું છું તે પર ધ્યાન આપો.”

નંમુસે “લેન્ટર્ન” લઈ ઉત્તર તરફ પડતા ગોખમાં તપાસ કરવા માંડી. જોયું તો રક્તવાળા પગલાંની નિશાની પડી હતી. પોતાની આંખોથી જોઈ પગનું નિશાન બરી લીધું. પાછો પલંગ આગળ આવી છરી ફરી તપાસી અને ખડખડાટ હસી પડ્યો.

વિશ્વ—“કેમ, સાહેબ! આટલું બધું હસો છો કેમ?”

નં—“કંઈ નહી. પરંતુ એટલું તો ખરું કે તમારી પત્ની મરી ગઈ નથી. વાર, પણ આપની બાંત્રી બહુ ન્હાની રહેતી છે?”

વિશ્વ—“હા, સાહેબ, પણ આપે કેવી રીતે જાણ્યું? શું તેને તમે જોઈ છે?”

નં—“નહી, કંઈ વાતથી અન્દાજ કર્યો છે” એમ દંડી પગલાંની વાત છાની રાખી.

વિશ્વ—“આપનો અન્દાજ ઠીક છે. શું આપ મુશ્મયીપર સંદેહ કરો છો?”

નં—“નહી, નહી, હું કોઈના પર સંદેહ કરતો નથી કે કરી શકતો નથી. પરંતુ આ પેચદાર મામલાનો પતો લગાડવાની પ્રતિજ્ઞા લઈશું આપ મદારી સાથે આવશો કે સુધ જરો?”

વિશ્વ—“આપ છાંં જાઓ છો?”

નં—“આપની પૂત્રીની શોધમાં જો આવું દોષ તો આવે.” એટલું કહી નંમુસ પશ્ચિમ તરફના ગોખમાંથી ચપાના વૃક્ષપર કુદી પડ્યો તેનાપરથી ઉતરી ફૂલવાડીમાં ગયો ફૂલવાડીમાંથી ઉતર તરફનો રસ્તો લીધો. વિશ્વમંદિર પણ તેને મળી ગયા બન્ને આગળ આગળ લાગ્યા. આકાશ આ વખતે સાફ હતું પ્રકૃતિએ ચાંદ્ર રૂપ ધારણ કર્યું હતું. તોફાની

હવા ગન્ધ શીતલ મગીર થઇ ડોહી રહી હતી. વચ્ચે વચ્ચે વૃક્ષોનાં પત્ર તરતનાં પડેલાં વર્ષાનાં બિન્દુઓને પવનની હાલેરીથી પ્રવિષ્ઠર ફેંકી, તેનાં મધુર સ્વરથી થવલોડિઓને આનંદ આપતાં હતાં. નીલાકાંઠમાં સુન્દર તારામણની જ્યોતિ પ્રકાશમાન થતી હતી. વિષમસિંહ અને જનસુસ જરા આગળ આવી એક ન્હાના સરોવરને કિનારે પહોંચ્યા. જનસુસે પોતાની પાસેનું શુભ 'લેન્ટર્ન' દાઢી જોયું; તેની દિલ્લિએ કંઈક પડ્યું, અને તે ઉભો રહી ગયો.

વિષમ—“કેમ, સાહેબ! ઉભા કેમ રહ્યા ?”

જન—“જો આપ અધીર ન થાઓતો કંઈ દેખાડું.”

વિષમ—“શું ? સરયુની હાથ છે ?”

જન—“નહીં, આપ ગમરાઓ નહીં તો હું એક ભયાનક મીઝ દેખાડું.”

વિષમ—“કંઈ ફોફર નહીં. હું હવે સર્વ સહીય.”

જન—“તો દીક આપ ફર ત્યાં આ 'લેન્ટર્ન' નું અન્વણું ગયું છે ત્યાં જુઓ.”

વિષમસિંહે જોયું તો સરોવરને કિનારે કંઈ અકચડી રહ્યું છે. તેજે પુછ્યું:—“એ શું છે ?” જનસુસે તરત કિનારે આવી એક કપાઈ ગમેલો હાથ ઉપાડ્યો. જોયું તો તે હાથ કોઈ સીનો માલમ પડેલો હતો. અનામિકા આંગળીમાં હીરાની નાંદી પથ્થ હતી. તેને જોઈ વિષમસિંહ બોલતા બન્ધ થઇ ગયા. અને યરયર કાંપવા લાગ્યા. આંખો ફાડી તે જોઈ રહ્યા અને થોડી વારમાં તીવ્ર બેસી ગયા.

જનસુસે કહ્યું—“આવી વખતે આમ કરશો તે નહીં માલે. જરા ધૈર્ય ધરો. આપ મહારી વાનપર વિદ્યાસ રાખો, નિરાશ થવાનું કંઈ કારણ નથી. હું તમને જીલો ભરીશો નથી આપતો.”

વિષમ—“સાંભળ્યું, સાહેબ! આપ સાફ સાફ કહીશો. મહારા મનમાં શું થઈ રહ્યું છે તે આપ ક્યાંથી જાણો ? હવે શું થશે ?”

જન—“કોનું શું થશે ?”

વિષમ—અભાગિની સરયુના કહેડે કહેડા કરી આ સરોવરમાં નાંખી દીધા હશે. એ સર્વ કહેડો પડશે. આપ જરા અડી ઉભા રહો. હું જો આર ગાજુએને બોલાવી લાવું છું” એમ કહી વિષમસિંહે ચાલવા માંડ્યું.

જનસુસે તેનો હાથ પકડી જતાં અટકાવી કહ્યું:—“આપે કેવી રીતે જાણ્યું કે આ સરોવરમાં આપની પુત્રીની લાસ છે ? અકીતો આ હાથ વિવાય થીલું કંઈ નથી.”

વિષમ—“તો હાથ ક્યાં છે ?”

જન—“તે જ હું જાણું છું ને.” એટલામાં કોઈનાં પગલાનો અવાજ આંખો. જનસુસે વિષમસિંહને કહ્યું:—“આપ આ જાડની પછાડી સંતાઈ જાઓ. હું બોલાવું નહીં ત્યાં સુધી અહીંથી ખસતા નહીં.”

- વિષમસિંહે લીરેથી પૂછ્યું—“તમે ક્યાં જાઓ છો ?”

નન૦—“ દૂર નહીં. કૂલવાડીની ખાસેજ રહીય. ”

વિઘ્ન૦—“ તો પછી હશે એ શું કામ ? અહીં કરવાનું કંઈ કારણ નથી. ”

નન૦—“ હું કંઈ છું તેમ કરો. મનુષ્યપર ક્યારે વિપત્તિ આવશે તેનું કંઈ ઠેકાણું નથી ” એમ કહી કૂલવાડી તરફ ગયો.

અહીં વાંચનારને જમસુસ વિશ્વામિત્રની એક વાત કહેવા માણું છું. આટલા બધા પ્રમાણો છતાં સ્નેહચંદ્રપર તેને સંદેહ જતો નથી, તેનું કારણ એ છે કે, અહીં આવતાં પહેલાં છુપી રીતે વિઘ્નમસિંહના મકાન આંગળ આવી, બુધી વાત જાણી લઈ; સ્નેહચંદ્રની પણ છુપી રીતે તપાસ કરી હતી. સ્નેહચંદ્રના મનુષ્યપર કંઈ પણ કસક નેરખા જોવામાં આવી નહોતી. તેના મુખ મંડલ પર સરલતાપૂર્ણ ખિન્ન સ્વભાવે વિરાજ રહી હતી. જમસુસ વિશ્વામિત્રને મનુષ્યનો ચહેરો જોઈ તેનું ચરિત્ર સારી રીતે જાણી લેવાનો અભ્યાસ હતો.

જમસુસ, વિઘ્નમસિંહનું ચપલગાર હતું તે તરફ યોડે દૂર ચાલ્યો. તળાવથી થોડે દૂર ગઈ જોયું તો, એક સંદેહ વચ્ચેથી જી પૂર ઝડપથી આગળ ચાલી જતી હતી. તે પાછળ ફરી ફરીને વારંવાર જોતી હતી. તેણે ધ્રુવેશ દાડેશો હોવાથી તેની મુખનુદા જોવાની નહોતી પરંતુ નિત્યમ સુધી પહેલેલાં તેના કાળા જમર જેવા વાગપવન સાથે ખેલી રહ્યા હતા તેજ માત્ર જમસુસની નજરે પડ્યા.

જમસુસે જલદી ચાલવા માંડ્યું, પણ નિરપેક્ષ, તે જી ક્યાં ગેય યદ્ય ગઈ તેની જમસુસને ખબર પણ પડી નહીં. નાસીપાસ ન થતાં તે આગળ ચાલ્યો. કૂલવાડી જવાના રસ્તા તરફ જીની ધરતીપર કોઈનાં પગલાં પડેલાં જોયાં. જમસુસ સમજ્યો કે તે પગલાં તે જીનાંજ છે. પોતાની આંગળીથી તેનું માપ લીધું તો હત્યાગૃહમાં રક્તવાળાં પગપાંચ માપનાંજ જરાખર આ પગલાં હતા. જમસુસના મનમાં ધણી રંગો યદ્ય કે—“ આ જી કોણ છે ? ” જમસુસ વિઘ્નમસિંહના મકાનની આજુબાજુ ફર્યો. પણ કંઈ ખોતો લાગ્યો નહોતો.

પહેલે માણે એક ચોરશમાં એક દીવો જગમગી રહ્યો હતો તે એક નળ પડી ઉપર આવ્યો. જમસુસે જોયું કે પલંગપર એક બાલિકા મિછાનામાં પડી નિદ્રા લઈ રહી હતી. તે સુન્દરીનું મોહક રૂપ અને મનોહર કાન્તિ જોઈ તે જીનાં સ્તબ્ધ થઈ ઉભો, તે સુન્દરીના લાંબા, સુચળા વાળ આમ તેમ વિખર્યાં ગયા હતા. યોડીતર પછી તે બાલિકાએ પાસું ફેરવ્યું. તેનું ચદ્રદન જોઈ મોહિત થઈ ગયો. તે વખતે તેને સ્નેહચંદ્રપર કંઈક સંદેહ ઉપજ્યો. કિન્તુ પહેલાની વાતરજાઈ આવવાથી તે સંદેહ દૂર થયો. તે બાલિકાનાં કપડાં જોયાં તો સ્નેહ જીનાં હતાં નહીં. પગ પણ સાદા હતા. નિદ્રા થઈ જ્યે આવ્યો હતો તેવોજ પાછો સરોવર તરફ ચાલ્યો.

જમસુસના મનમાં કંઈ કંઈ વિચાર આવવા લાગ્યા. “ મનુષ્યથી બહાર ગઈ હતી તેનું તો કંઈજ પ્રમાણ જમસુસ નહીં, ત્યારે કંઈ જી આગળ આગળ જતી હતી ? સાદે તે હો. પણ તે મહા કપરી અને કાવતરાવાળ જી છે. પરંતુ હું પણ કંઈ જોડવાનો નથી. ” એવી રીતે જોયો તે વિઘ્નમસિંહ પાસે આવ્યો, અને પૂછ્યું—“ અહીંથી કાઢ મનુષ્ય ગયું, અથવા કંઈ અવાજ આવ્યો હતો ? ”

વિશ્વં—“નહીં, કેમ, તમને કંઈ સન્દેહ પડ્યો ?” આમ વાત કરતા હતા ત્યાં તો વિશ્વમસિંહની પાસેથી અચાનક ફરતી એક ગોળી પસાર થઇ ગઇ. વિશ્વમસિંહને ત્યાંજ સાવચેતીથી રહેવાનું કહી જે તરફથી ગોળી આવી હતી તે તરફ જમ્મસ આશ્વે. તેણે એક હાથમા બન્ધુક અને બીજા હાથમાં એક મોટી છરી ગળા લીધી. જમ્મસે જોયું કે એક આદમી મરતો છે, અને બે આદમી બેઠા છે; તેઓ કંઈ વાત કરતાં હતાં. તેઓની વાત સાંભળવા, જમ્મસ તેઓથી થોડે દૂર જઈ અંતરમાં ઉભો રહ્યો.

જમ્મસ પર પડેલા મનુષ્યે કહ્યું—“અરે મરી.. મર્યો રે...આ...મ...મ...” બીજાએ પોતાના સાથીને કહ્યું—“કાણુ ! નહીં આને ઉપડવો જોઇએ.”

કાણુ—“આને તમે જમ્મસ કહો ? હવે કંઈ એ જીવવાનો નથી. ચંદ્રીર પણ છૂટ પડી ગયું છે. ઉચ્ચવાની પણ સુચકેલી પડશે.”

બીજાને—“જીવે કે મરે પણ હાઈ જવોજ જોઇએ. નહીંતો કંઈ આશ્વત આવી પડશે.” એમ કહી રાખ ઉપાડી ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં જમ્મસે પિરનોત્ર દેહી. સમને છોડી પેલા બંને માણસ નદામી મળા. જમ્મસ સમને ધમકી, વિશ્વમસિંહ હતા ત્યાં લાચો અને પૂછ્યું—“તમે આને જોળખો છો ?”

વિશ્વં—“નહીં મેં એને કદીપણ જોયો નથી. પણ એનું મોહુ સ્નેહ્યક્રમે મળતું આવે છે. પણ આનું ખૂન કેણે કર્યું ?”

જમ્મસે સર્વ વાત કહી. અને પેલો કપાલેયો હાથ અને હાથમાંની સીટી બતાવી તે પૂછ્યું—“આને તમે જોળખો છો ?”

વિશ્વં—“અરે ! હું નહીં જોળખું ? એ તો નદારી સરખો હાથ છે. તો પણ તમે કહો છો કે તે જીવે છે ?”

જમ્મ—“હા, સરખું જીવે છે. તમે જોતા નથી કે જ્યાંથી હાથ કપાયેલો છે ત્યાં લોહી નથી તેવો તે કોઈ મુઝાનો કાપેલો છે. વાર આપની પૂત્રીની ઉમર કેટલી છે ?”

વિશ્વં—“જોળ વગસી.”

જમ્મ—“ત્યારે તો નકકી સરખું જીવે છે. કેમકે જેનો હાથ કપાયો છે તેની ઉમર પચીસની તો હોતીજ નોંધાઈ. જોયું, જમને થાપ આપવા કેવો પ્રયત્ન કર્યો છે તે ? બલા, એ તો બનાવો કે તમારી ભવિષ્ય સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રી તમારા ઘરમાં રહે છે ?”

વિશ્વં—“ચાર દાહી છે. એક અમારે ત્યાં દિનરાત રહે છે, અને ત્રણ તો બાહ્ય નાજ આવી ગય છે.”

જમ્મ—“તેની ઉમર ?”

વિશ્વં—“પંચાવન-છપ્પન વર્ષની હશે. તેનું નામ ચંપા છે.”

જમ્મસે આત્મમત કહ્યું—“ત્યારે તો એ નહીં” પ્રકટે—“અદમાશોએ મનુષ્ય તો ખૂબ વાપરી છે, કે સર્વે મરણ મરી ગઇ છે એમજ સમજે,”

વિશ્વમિત્ર—“તમે કેમ જાણ્યું કે એ ઘોડાએ ચતુરાઈને વાપરી છે અને સરયૂનું ખૂન નથી કર્યું ?”

જાન—“જ્યારથી આપને ઘેર આવ્યો ત્યારથી ને જોકે હું તે સર્વ જાણું જ દેખાય છે. સરયૂની ઝોરમાં દીવાલપર ને રક્ત છે તે કોઈએ હાથે, છાંયું હોય. એમ દેખાય છે. વળી છરી એવી રીતે મૂકી છે કે ઝોરમાં જાણી પહેલી નજર તે છરી પડે પડે અને ખીલું એ કે છરીની ટોએ ખીલકુલ રક્ત નથી. એમ કંઈ અને નહીં કે વચ્ચેના ભાગે ચરીમાં જાય અને ટોય બહાર રહે. એટલે એ પણ સાબીત થાય છે કે છરીને પણ દાખએ રક્તથી રંગી દીધી છે.”

વિશ્વ—“વિશ્વામિત્ર ધન્ય છે આપને અને ધન્ય આપની સુધિને ! આપ તપાસ કરીને આરહું બધું સમજી ગયા અને હું તો એમાંનું કંઈપણ સમજ્યો નહીં. તમે કહે છે તે હવે મહારા ગાજળમાં દીક ઉતરે છે. વિશ્વામિત્ર ! તમે એક ચપળ અને નિપુણ જાણુ છો તેમાં તો સ્હેજ પચી શક નથી. દયા કરી આરહું કરો કે હું મહારા સરયૂને જીવતી જોઉં.”

જાન—“એમાં દયાની વાત નથી. એતો અમારું કૃત્ય છે. પણ આ બાજુ કોઈ ચાલાક માણસે રચી છે. તે કંઈ સ્હેજે પકડાવાનો નથી.”

વિશ્વ—“પણ એ ઘોડો જાણી જશે કે તમે સર્વ સરયૂની શોધ કરો છો, તો પછી તેઓ તેને જીવતી રહેવા દેશે કે ?”

જાન—“તે હું કંઈ તેઓને એમ સમજવા દઉં કે ? તેઓને તો એમજ જાણીશ કે હું સરયૂની સાથે ચોધું છું. મરવેને ગારી ત્રાંચે તે પહેલાં, તેને, તેઓના પંજામાંથી એકની લાવીશ. હાલ તો રાત ધણી ગઇ છે, ચાલો આપણે ઘોડીવાર આરામ લઈએ.”

દ્વિતીય પરિચ્છેદ.

ખીજે દિવસે સ્થાનના જાણુ સ્નેહચંદ્રને ત્યાં ગયો. તે વખતે સ્નેહચંદ્ર એકસો બેઠો બેઠો વિચાર કરી રહ્યો હતો. તેની યુગયુક્ત દુખી અને ઉદાસીનતા બરી દેખાતી હતી. ટીટકરીવને જોઈ તેણે પૂછ્યું—“તમે કોણ છો ? અને શા ખાટે પધાયા છો ?”

જાન—“એક મિત્ર. હું સરયૂની જાખતમાં વચારી સાથે બોન કરવા આવ્યો છું.”

સ્નેહ—“આપનું નામ શું ?”

જાન—“મહાર નામ વિશ્વામિત્ર સમી છે, અને હું એક ટીટકરીવ છું.”

સ્નેહ—“આપ આ ગારી પર બેસો અને હું ને કહું તે લક્ષ પૂર્વક સાંભળો. સરયૂનું ખૂન થયું નથી પણ તે જીવતી છે.”

જાન—“આને કેમ જાણ્યું કે તે જીવતી છે ?”

સ્નેહ—“તે કહેવાતા ખૂનવાળા ઝોરમાં છુપી રીતે ને કંઈ મેં જોયું છે તે સર્વ બતાવવીન સામે છે. એ સર્વ ખૂનનો જન્મ ઉપજાવવાની નીચ યુક્તિ છે.”

જાન—“ એ તો હીક પશુ સ્નેહચક્ર ! આપના કોઈ આત્મીય કે સંબંધી છે કે ? ”

સ્નેહ—“ સરયૂ સિવાય મદારૂ આત્મીય કોઈ નથી. ”

જાન—“ હીક, મણુમણીને આપ ઝોળખો છો કે ? ”

સ્નેહ—“ હા, વિભવસિંહની બચિછ. ”

જાન—“ વાર, આપ ગુરુઓ નહીં કરતા, કોઈ દિવસ પશુ આપે એની તરફ પ્રેમની નજરે જોયું છે કે ? ”

સ્નેહ—“ કદી નહીં. એને ને મ્હારે તો ખૂબ વિધાંબારૂ છે. એ મ્હારા બલામાં રાજ નથી. ”

જાન—“ તો આપના મરવાથી એને કંઈ લાભ છે ખરો ? ”

સ્નેહ—“ જેટલો આપને તોટલો એને છે. ”

જાન—“ હીક, હું લઈ જઈ ત્યાં આપ આવશે ? ”

સ્નેહ—“ યા મોરે ? ”

જાન—“ આપને એક લાચ દેખાડવી છે ”

વિસ્મિત થઈ સ્નેહચક્ર પૂછ્યું—“ લાચ ! કોની સરયૂની ? ”

જાન—“ જેની હોય તેની. જેવી હોય તો ચાલો. ”

જાનને કૂચવાડીની પાસે જ્યાં જમીને લાચ છુપાવી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. લાચ, કાઠી ‘સેન્ટર્ન’ તું અજવાળું તેનાપર નાંખી પૂછ્યું—“ આને ઝોળખો છો ? ”

સ્નેહ—“ નહા. મેં તો આને કદિપણ જોયો નથી. એ કેવી રીતે મર્યો ? ”

જાન—“ એ વાત પછી જાણ્યો. ” એટલું કહી, લાચ આમળ એક રૂખાલ હતો તે ઉપાડી લઈ સ્નેહચક્રને લાચ પકડી સ્નેહ દૂર જઈ મોટું મોટું ઘાસ ઉચ્છેદી તેમાં એતાઈ ગયો. ‘સેન્ટર્ન’ ની શેરની બન્ધ કરી અને સ્નેહચક્રને કહ્યું—“ કોઈ આવે છે. મોરે વાત કરતા નહીં. ”

ચોડીવાર સુધી બન્ને ગુપ્તગુપ્ત પડી રહ્યા. એટલામાં એક મનુષ્ય આવી મુઠાની પાસે જઈ તેમાં મ્હોઠા પર હાથ ફેરવી બોલવા લાગ્યો—“ રાજી ! તું આવ્યો ગયો ? શું મરવાને મોરે આવ્યો હતો ? રાજી ! મ્હારે વાસ્તે તો મેં આ બધાં કામમાં હાથ નાંખ્યો હતો. મરે ! પ્રભુ ! હવે શું થશે ? ” એટલું કહી તે રડી પડ્યો. ચોડી વાર પછી કુંખી થઈ ત્યાંથી આવ્યો ગયો.

જમીને સ્નેહચક્રને કહ્યું—“ આપ હવે ઘેર જાઓ. પશુ સચુર, આ વાત કોઈને કહેતા નહીં. ”

સ્નેહચક્ર જમીનેને હાથ પકડી કહ્યું—“ હું તમને એક વાત કહેવા માંગું છું. એ માણસ હમણાં અહીંથી ગયો તેને હું ઝોળખું છું. પરંતુ તે કોણ છે તે હું કહેવા નથી માંગતો. ”

નવે—“નહી, સ્નેહચંદ્ર ! એમ નહીં બને. આપ તે કોણ છે તે કહો. તેથી માનસાનો ઘણી સમજ પડી જશે. તેનો ચહેરો આપને ઘણો મળતો આવે છે. કહો, તે કોણ છે ?”

સ્ને—“તે મ્હારા કાકા છે. પણ હું તેનું નામ નથી જાણતો.”

નવે—“એ શું ? તે આપના કાકા છે અને તેનું, આપ નામ નથી જાણતો ? આપના કાકાને હોકરો છે ?”

સ્ને—“બહુ વર્ષ થયાં એટલે નામ બૂલી ગયો હું. મ્હારા પિતાજી મરી ગયા ત્યારે એના પણ મરણના-ખબર મળ્યા હતા. એને એક હોકરો છે. બાપે પાંચ છ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી સાથે રહ્યા હતા.”

નવે—“તેનું નામ શું હતું ?”

સ્ને—“તેનું નામ રાજેન્દ્ર હતું.”

નવે—“ત્યારે તો આ મરી ગયો છે તે આપનો ભાઈ છે. આપના કાકાએ એને રાજુ કહી બોલ્યો હતો. સ્નેહચંદ્ર ! લેઈ ઘણો ખૂલતો જાય છે. હીક આપ હવે ઘેર જાઓ.”

જનસુક્ત સ્નેહચંદ્રને તેને ઘેર મોકલી, પોતે સ્નેહચંદ્રનો કાકા જે દિવાનાં અફસોમ કરતો ગયો હતો, તે તરફ ગયો. યોડે દૂર જઈ જોયું તો પેલા આદમી કંઈ સીમવ (મકિનધવની) કરી રહ્યો હતો. જનસુમ તેનાથી યોડે દૂર જઈ સંતાર્ધ રહ્યો. પેલા આદમીએ એક સીંગી મારી હતી. હવે ફરી સીંગી બનતી તે સાંભળી એક સ્ત્રી આવી તેની સાથે કંઈકવાર મુઠી વાત કરી પછી પેલી સ્ત્રીએ સ્નેહચંદ્રના મકાન તરફ ચાલવા માંડ્યું. જનસુક્ત તેઓની વાત સંભળાઈ ન હતી, અને પેલી સ્ત્રીનું મ્હો પછું જોઈ ચકાચું નહોતું. તે પછું પેલી સ્ત્રીની પગડી પગડી ગયો. સ્નેહચંદ્રના મકાનમા જઈ પેલી સ્ત્રીએ બારણાં બંધ કરી દીધાં.

જનસુક્ત હજો રહી ગયો. તેના હૃદયમાં તરેહવાર ચિંતા થવા લાગી. એટલામાં કોઈએ તેના વાસાપર થાપ મારી અને તેના તરફ પિસ્તોલ તાકી ધુલ્યું—“બોલ ક્યાં જાય છે ?” જનસુક્તે કંઈપણ જવાબ દીધો નહીં અને જોયું તો તે આદમી સ્નેહચંદ્રનો કાકા હતો. જનસુક્તે તે માણસના હાથ ખૂચ જોઈ પકડ્યા અને તેને પાડી નાંખી સારી રીતે જમાડ્યો. તેનાજ દોરડાથી તેને બાંધી ત્યાંજ નાંખી પેલી સ્ત્રીની શોધમાં ચાલ્યો. મકાનની ચોરે બાજુ ફરી પાછો પેલાને બાંધીને નોખ્યો હતો ત્યાં આવ્યો તો તે સાચું ત્યાં ન હતો જનસુમ વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“એને એટલામાં કોણ લઈ ગયું હશે ? આમ વિચાર કરે છે એટલામાં કંઈ સીંગી યહ. અવાજ આવ્યો તે તરફ તે ચાલ્યો પડેલે માથે એક દિવાન. ખાનાની બાજુમાંના ઓરડામાં એક ઝીણો દીપક બળતો દીકો. તેનો મંદ પ્રકાશ તે ઓરડાના ગોખમાં પણ પડતો હતો. તે ગોખમાં એક સ્ત્રી બેસી હતી. તેના હાથમાં એક પિત્તળની સાવી હતી. તેનું અડધું મ્હોં ખુલ્યું અને અડધું ધુમકામાં ઢંકાયું હતું. તેના વાળ છુટા હતા. તેણે બરફ જેવી સફેદ સાડી પહેરી હતી. તે સર્વાંશ મૂંઝવણીના જેવીજ દેખાતી હતી.

તેં સ્ત્રીએ પોતાના હાથમાંની ચારી વડે ફરી સીસોડી વગાડી. હવે જાનુમને સમજ પડી કે પહેલી સીંગી પણ તેજ સ્ત્રીએ આવીથી વગાડી હતી. જાનુસે મનમાં કહ્યું કે—“આ સ્ત્રી ધણી રહસ્યમયી રમણી છે. તે સીડીનો અવાજ સાંભળી એક પુરુષ લાં આભ્યો અને પેલી સ્ત્રીનો ઇશારો ચત્તોજ કપાંક ગેપ યઇ ગયો. એનીજ રીતે ચાર જણ આભ્યા અને ગેપ યઇ ગયાં. છેલ્લે દીપકનો પ્રકાર બંધ યઇ ગયો અને સ્ત્રી પણ ગેપ યઇ. જાનુસે તેઓની પાછડી જવાનો વિચાર કરે છે. એટલામાં એક માલુસ ગોળમાં આભ્યો, અને ગોળમની વ્યાવૃત્તીએ એક મોટું આગ્રહ્ય પોતાની વિશાલ શાખાઓ પ્રમારી ઉભું હતું; તેનાપર તે ફરી પડ્યો, અને નીચે ઉતરી ચાલવા માંડ્યું. જાનુસે તેની પાછળ જઇ એટલા જોરથી તેનું ગળું દબાવ્યું કે તે તરતજ બેમાન યઇ ગયો. તેની આંખો ઉપર ચડી ગઇ. જાનુસે જોયું કે વધારે દવા વધાવી તે મરી જશે, તેથી તેને છોડી દીધો. તે પ્રતિપર પડી ગયો. કપડાં સફતવાની એક દોરી ત્યાં પડી હતી તેનાથી તેના હાથ પગ બાંધી મ્હોમાં ફૂંચે માર્યો. આ કામ ખતમ થયું નહીં યહું યહું એટલામાં તેણે એક મીચીઆરી સાંભળી—“અરે! મરી ગયો! કોઇ બચાવોરે! બચાવો!” જાનુસે તે અવાજ સ્નેહચ્છદા અવાજ તરીકે પારખ્યો. જાનુમ જલદીથી તેના જોરડા તરફ ચાલ્યો. તે જોરડામાં એટલું તો અંધારું હતું કે ચાર કોણ અને સ્નેહચ્છદ કોણ તે જોળખવાનું બહુ કઠણ હતું. જાનુમ વિચારવા લાગ્યો કે—“એને હું જપદી જજીશ નહીં, તો તેઓ સ્નેહચ્છદને પુરો કરશે પણ જાનુ કેની રીતે? એટલામાં તેને એક સુકિત જેડી. તે જોરડામાં ઘુસ્યો અને સ્વર બદલી બોલ્યો—“અરે, ગળા યયો! હવે બચવું કઠીન છે.”

જોરડામાંથી એકે કહ્યું—“કોણ છે રે? તીઆ! અપ્પા, અપ્પાર કંઈ કરાં હતો?”

સ્વર બદલેલા જાનુમે કહ્યું—“અરે, ન્હાસરે ન્હાસે! નહીં! તો મરી જશું.”

ચોરો જે બાં હતું તે ત્યાજ પડી રહેવા દઇ જાગી ગયા. જાનુમ પણ પેતિ ન્હાસનો હોય એમ ખતાવવા જોરડાની બહાર આભ્યો. અને જાનુમ તો મૂંઝમૂંઝી હાથમાં એક ન્હાની અતિ લઘુ ઉભી છે. મૂંઝમૂંઝીના કપડામાં અને સીડી વગાડવારી સ્ત્રીના કપડામાં બીજકુલ ફરક હતો નહીં. જાનુસે વિચાર કર્યો કે—“મૂંઝમૂંઝીજ સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે” તેણે તેના તરફ ચાલવા માંડ્યું. પણ એટલામાં મૂંઝમૂંઝી કંઈ અલોપ યઇ તેની ખગર તેને પડી નહિ.

જાનુસે આત્મમન કહ્યું—“એને બે વાર યાપ ખવાડી. તે પણ એવી કે હું રહેજ પણ સન્દેહ કશું થકું નહીં. વાહરે, છોડરી! તે તો અને જાનુરી છકડ અવશવી! કઇ ફોકર નહીં જોઇ લઇશ.”

આટલી કાની ઉમરની છોકરીનું આવું મ્હોટું સાહસ અને વિષટ કામ જોઇ જાનુસ બહુ વિસ્મય પામ્યો. તેણે જોરડામાં જઇ પોતાની શ્રેષ્ઠ અતિ કહોડી સ્નેહચ્છદને તપાસવા માંડ્યો. સ્નેહચ્છદ બેહોઝ હતો. તેની છાતી અને હાથેથીપર છરી વાગી હતી. છાતીનો ધા સાધારણ હતો, પણ હાથેથી ચારે પાર યઇ ગઇ હતી. જાનુસ સમજી ગયો કે ચોરોએ છરી મારી તે વખતે હાથ છાતીપર હતો તેથી છાતીમાં બહુ ધા યયો નથી. એક નોકરને ‘કાકટરને’ ને બોલાવવા મોકલ્યો, અને બીજાને અતિ કરવાનું કહી ‘કાકટર! ની, રાહ’

જોવા લાગ્યો. પંદર 'મીનીટ'માં 'ડોક્ટર' આવી પહોંચ્યો. તેણે સ્નેહચંદ્રને ખૂબ ધ્યાનથી તપાસ્યો. હાથે અને છાતીએ કંઈ દવા લગાડી પાડે બાંધ્યો. અને કહ્યું:—“ચિંતા નથી. ક્ષા બહુ સાધારણ છે. મોંઘર થોડું પાણી છાંટો એટલે શુદ્ધિ આપશે,” એટલું કહી 'ડોક્ટર' ચાલ્યો ગયો.

જનસુસે સ્નેહચંદ્રના મોંઘર ચોડીવાર પાણી છાંટ્યો હતું. એટલે સ્નેહચંદ્ર જરાક શુદ્ધિમાં આવ્યો. રહવાર થઈ ગઈ હતી. જનસુસે સ્નેહચંદ્રને કહ્યું:—“હું જરા બહાર જઈ આવું? હવે તમને સારું છે ને?”

સ્નેહચંદ્રે ખંડ સ્વરથી ઉત્તર આપ્યો:—“હા, જરા હીક છે. જઈ આવો.”

જનસુમ વિશ્વમસિંહના મકાન તરફ ચાલ્યો. જામમાં જઈ જોયું તો મૃણમયી મોગરા આગળથી શુભામ આગળ અને શુભામ આમળથી ગળેથી ત્રિગેરે પુષ્પટલ અને પુષ્પલતા આગળ જમી રહી હતી. અને તેનાપરથી દેવને ધરાવવા માટે પુષ્પ સુદી લઈ હાથમાં પકડેલી પુષ્પોત્તરીમાં ચૂકતી હતી. આ વખતે રહવારના છ વાગ્યા હતા. રહવારની ઠંડી દવા પણ પુષ્પોત્તરી મધુર મુગધ સાથે બળા જ્યાં ત્યાં ઝસડી રહી હતી. મૃણમયી કુલવાડીમાંના સરોવરના ન્હાઈને હમણાંજ આવી હતી. તેનાં લાંબા, ટાળા અને ગળાનાં વાળ ફટા હતાં. તેમણી પાણીના ઝીણાં ઝીણાં ટીપાં પડતાં હતાં. તેણે કુલ શુભામી રંગના ઝીણી કિનારનો બારીક સાળુ, અને આસપાસની ગૂંચ રંગની રૂપેરી સુદીવાળી ચોળી પહેરી હતી. કાનમાં પાણીદાર હીરાની નાની પણ ધારદાર સુદી અને તેના નાણુક ગળામાં માત્ર એક સોરલી મોટા મોતીની કડી અને તેના કેમળ હાથમાં એક મોતીની તથા ટાળા હાથની બારીક બંગડીઓ હતી તેના એક હાથમાં કુલથી બરેલી પુષ્પોત્તરી હતી. અત્યારે તે બહુ મુન્દર દેખાતી હતી તેના મુદ્દ કદમાંથી કંઈ મધુર ગીત ધ્વનિ નીકળી રહ્યો હતો. જનસુમ વિશ્વમસિંહને તેની આગળ જઈ પહોંચ્યું:—“કેમ, મૃણમયી! તમને તો મુન્દર ગાતાં આવડે છે ને!”

મૃણમયી:—“કોણ કહે છે? આપ અહીં સું કામ આવ્યા?”

જન:—“હું મ્હાગ મનથી નથી આવ્યો. તમારું ગીત સાંભળીને આવ્યો.”

મૃણ:—“આપ, અહીં આવ્યા તે હીક ન કહ્યું.”

જન:—“મેં સુ ખરાબ કહ્યું તે તો જાણ્યું?”

મૃણ:—“આપની સાથે વાતમાં કોઈ નહીં હતો.”

જન:—“વાતમાં તો નહીં પણ કામમાં તો હતો ને?”

મૃણ:—“ક્યા કામમાં?”

જન:—“કામ રાત્રે સ્નેહચંદ્રનું ખૂન કરવા આવ્યાં હતાં તે કામમાં.”

મૃણ:—“ખૂન! વળી બીજું ખૂન! સ્નેહચંદ્રનું ખૂન? કોણે કહ્યું?”

જન:—“હમણાં હું દલીલ નહીં. મુન્દર મુખની સદા હાથ લાપ છે.”

મૃણ:—“આપ મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ કેમ નથી કરતા? વારંવાર અવિશ્વાસની નજરે કેમ જોવો છો?”

નંબર—“ તમારા ઉપર વિશ્વાસ કરૂં તો - યશુએ નિહાળેલું પશુ અસત્ય માન્યું પડે. જાણુએ આટલું મૃણમયીને કહ્યું પશુ તેની શ્રુતિ નોંધે મનમાં તેને નિરોધ અને નિઃશ્વેદન સંગળતો હતો. જાણુએ મનમાં કહ્યું કે કે હવે - એક તેના હૃદયના સર્વભાવ જાણી લેવાની વિકટ અનુભવથી મેળવેલી શક્તિ - નાના મુંદર મુખ આગળ પરાજય પામી છે.

મૃણુ—“ આપ મ્હારા ઉપર નાશ નેદ કરી આપનો સમય નકામો ગુમાવો છો.”

નંબર—(વાત બદલી) “ સાંભળો મનુષ્યો ! દિવાનખાનામાં સરમુતી તસખીર ટાંગેલી છે. તે હમણાં પશુ સરમુતી ચહેરાને મળતી ગાવે છે કે ? ”

મૃણુ—“ એટલે ? શું કોઈ બીજાના તસખીર છે કે મળતી નહીં આવે ? ”

નંબર—“ એમ નહીં. મોંઘસનો ચહેરા નાનપણમાં હોય છે તેવો મોટપણમાં રહેતો નથી. મોટા યવા સાથે ચહેરા પશુ બદલાય છે તેથી મૃણુ કે આ તસખીર નોંધે સરમુ જોળખાય કે નહીં ? ”

મૃણુ—“ હા, હા, સારી રીતે જોળખી શકાય.”

—તુત્તીય પરિચ્છેદ—

શુભગિરિની દક્ષિણે પગ રસ્તે જતાં બે માઇલને છેડે એક ઘાટુ જંગલ આવેલું છે. તે અંદરના અનેક વૃક્ષોથી સુવાસિત રહે છે, પશુ પ્રદેશ બીલકુલ નિર્જન છે, અને રાતની જખતે તો કોઈ પશુ તે રસ્તે જવાની હિમ્મત કરી શકે નહીં. અંસલ જરેસો હાલમાં ત્યાં ભય નથી. પરંતુ જે સમયની આ વાર્તા છે ત્યારે તો તે જંગલ અતિ ક્ષયાનક હતું, એમ કહેવામાં બીલકુલ અતિ ક્ષેપાકિત કહેવાશે નહીં. મહીનામાં આદેશ લાગ્યો તો ત્યાં પડેલી જ હોય, ઉપરોક્ત જંગલમાં હાસનાંબા દેવીનું એક મંદિર આવેલું હતું. રાત્રે દરોડે શુભારે આપણી વાર્તાના નાવક વિશ્વામિત્ર જાણુસ તે વિકટ જંગલમાંથી હાસનાંબા દેવીના મંદિર તરફ જતો હતો. થોડે દુર જઈ તેણે એક ઝાડપર ચઢી ત્યાં મંતાડેસો ખારવાડી પોચાક પહેરી લીધો. પીતળનાં કડાં, કંઠી, કંઠોરો વીટી પહેરી તે એક ધનાઢ્ય ખારવાડી બની ગયો. પોતાના કપડાંની ગાંસડી ખાંધી તેજ ઝાડપર ટાંગી પછી તેણે આગળ ચાલવા માંડ્યું. સાથે પિત્તોલ અને શુભ અતિ મંતાડીને રાખી લીધાં હતાં. તે થોડે દુર ગયો એટલે હાસનાંબા દેવીનું મંદિર દેખાયું. ત્યાં જઈ તેણે મંદિરનાં ખારણાં અખડાંમાં પશુ કોઈએ જવાજ દીધો નહીં. તેણે ખારણાંની તડમાંથી જોણુ કે નપંથી કોઈ અતિ ઉઘાડી મળ્યું. જાણુએ ફરીથી ખૂબ જોરથી ખારણાં, અખડાંમાં કોઈએ આવી ખારણાં ઉઘાડ્યાં અને પુછ્યું—“ તું કોણ છે ? તારે શું જોઈએ છે ? ”

નંબર—“ શું કરું ? રસ્તો ખૂલી ગયો હું, અહીં દીવો જોઈ આગ્યો. આજની રાત રહેવાની થોડીક જગ્યા આપો તો તમ્હારો જુદું ઉપકાર થાય ”

હીરો—“ એક રાતના એક ઓરડાના પાંચ રૂપિયા આપશો ? ”

નંબર—“ હા આપીશ. આજન પડી તો તમે જોમ કહેશો તેમ કરીશ.”

હીરોએ મનમાં કહ્યું—“દોષ ખૂબ પૈસાવાળો લાગે છે. એના ડાગીનાજ બે ત્રણ હજારના હશે. હીર શિકાર મળ્યો. ઘેર બેઠાંજ ગંગા મળી ગઈ.”—પ્રકટ—“આવો સાહેબ! અંદર આવો!” હીરલાલ જાણ્યુંને લઈ બારણાં બંધ કરી અંદર ગયો. આગળના એક મોટા ઝોરણમાં દેરીનું સિંદાસન હતું. અને પાછળના ઝોરણમાં આ સોફાનું પોપકર્મ કરવાનાં રચાનો બન્નાં હતાં તેમનાં એક ઝોરણમાં એક મોટો દોનો બજતો હતો, તેમાં એલી અને ફોટેલી એક સેતરુંજ પાથરેલી હતી; તેના પર દોઢ ખાંડી ધૂળ હતી. તેના પર ત્રણ જણ મેલ ચઢી ગયેલા ત્રણ તાપીઆ પડેલા હતા, તેને અધેલી ત્રણ જણાં બેઠાં હતાં. એકની ઉમર ત્રીસની હતી. બીજીની છેતાળીય, સુડતાળીની હતી, તે ચરીરે બરેલા હતો અને તેનાં મોંપર પાપની ટાળાશ પથરાયેલી હતી. અને ત્રીજો દોષકાળો દૈત્ય જેવો હતો. તેઓની આગળ બે ત્રણ ચરાબના શીયા અને ચાર પાંચ પ્યાલાં પડેલાં હતાં.

જાણ્યુંને લઈ હીરો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈ પેલા બુદ્ધાની આંખ કમાળપર ચઢી ગઈ. જાણ્યુંને તેને જાણખા લીધો. તેણે મનમાં કહ્યું—“હીર વખતપર આવી પહોંચ્યો છું.”

તીબાએ જાણ્યુંને પ્રુકયું—“આપનું નામ શું છે?”

જા—“આર નામ જવાહિરમલ છે.”

તી—“અહીં કેમ આવ્યું પાપુ?”

જા—“હું આરા કામ માટે જતો હતો. પણ આ તરફનો રસ્તો એવો ખરાબ છે કે આગળ જવાની દિશાત આલી નહીં, તેથી આપને ત્યાં આવ્યો.”

તી—“કેમ નિસા પાળીનો વિચાર હોય તો ભ્રો. અહીં તૈયાર છે.”

જા—“નહીં, માફ કરો. મને ટેવ નથી. રાતની ગત પડી રહેવા એક ઝોરડો આવો એટલે બધું.”

હીરોએ કહ્યું—“આવો, આરા સાથે.” જાણ્યું તેની સાથે આવ્યો. પહેલે માટે એક નાનો ઝોરડો હતો તેમાં આવી પહોંચ્યા. હીરો બોલ્યો—“આપ અહીં સુએ. અહીં કેંઈ પણ ધાસ્તિ નથી. નિરાંતે ઉંઘજો.”

જા—“નહીં. ધાસ્તિ તો, મને લાગતી જ નથી. તમે રહેવાની જગ્યા આપીને બહુ ઉપકાર કર્યો.”

“ત્યારે હું જાઉં છું.” એમ કહી હીર આવ્યો ગયો

હીરના પાછા આવ્યા પછી રોહમદનો ઠાકો વીરેન્દ્ર બોલ્યો—“એ નવો આવનાર કાણ છે તે જાણો છો?”

હીર—“નહીં કાણ છે?”

વી—“કદમ સમજતા નથી? તમને ખૂબ! શું તમે એને મારવાની સમજો છો?”

હી—“જાણખો છે ત્યારે કહેતી કાણ છે તે?”

વી—“હું એને સારી રીતે જાણજુ છું. એક કામ કરો આ ઘરને આગ લગાવી દો.”

હીં—“તો એવું પહેરવા દાગીના કેવી રીતે મળશે? આવડું મ્હોટું ધર કેમ ખાળી મૂકાય.”

વીં—“તદન ગધિયા છે. બરે! બધી જાડી વાત, સર્વ ગોળીટ કરેલું છે જીવડું હોય તો ધર ખાળી મૂકો.”

હીં—“હે! એમ કેમ? પણ તમે સાદ કેમ નથી કહેતા?”

વીં—“એ કંઈ જોવો તેવો આદમી નથી.”

હીં—“આહ તે હોય. આપણે કંઈ કોનો છે?”

વીં—“એતો જસુસ છે, જસુસ!”

હીં તીં—“હે જસુસ! કેમ જસુસ?”

વીં—“તે દિવસ તો એવું મ્હારા પ્રાણજી સેવાના બાકી રાખ્યા હતા. તે બહુ વિસ્તાદ ખેલાડી અને મજબુત માણસ છે. તે આપણી પાછળ પડ્યો છે ત્યારે બચવું થઈ શકે છે, બહુ સલામતી કામ કરવું નોંધ્યો.”

હીં—“આપણે ચાર આદમી છીએ, ૪૦ રૂં છે? ધારીએ તો એને બીરી નાંખીએ.”

વીં—“આપણા જેવા આદમે પુરો પડે તેવો છે.”

તીં—“એ માળાને મૂક જવા દો પણ પેટમાં છરી ભોજી મારી નાંખીશું.” એની વાત સાંભળી વીરેન્દ્ર હસવા લાગ્યો. એટલે તીજીએ પુછ્યું—“કેમ હસો છો? કેમ છરી ભોજી મારી નાંખીશું?”

વીં—“તું તો તદન બેવકૂફ છે. રૂં તે અહીં સુવા આવ્યો છે?”

હીં—“ખરૂં કહ્યું. તે તો સરો નહીં. ત્યારે હવે કેમ કરવું?”

x   x   x   x   x

ખરેખર જસુસે કંઈ વ્યહી સુવા આવ્યો નહોતો. હારે ગયા પણ તે ઓરડાની બહાર આવ્યો, તે આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. એટલામાં તેણે બીન્દ્ર માને જવાનો દારૂ નોંધ્યો. તે ઉપર ગયો. એક ઓરડાનાં ખાસણાં બંધ હતાં તે તેણે ધીમે ધીમે ઉઘાડ્યા. પોતાની પાસેની ગુપ્ત બાંધે કાઢી નેત્ર તો એક જુદું ટેબલ પરેણું હતું તેના પર ખાળી છોરા એક આરસો હતો. ટેબલ આગળ નજ તેના પર કંઈ પડેલું નોંધ ચમક્યો. ટેબલ પર એક નવીન સાડી અને ચોળી ઝીકયા બરેલાં પડેલાં હતાં તે કપડાંને દેશવારી તપાસવા લાગ્યો. તેમાં કોઈ કોઈ ટેકાણે રક્તના યાદ જોઈ જસુસનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. તેણે મનમાં કહ્યું—“વિ. જી. મોમ્હને અને સ્નેહચંદ્રને ધીરજ આપી છે તે ખોટી યશ કે રૂં?” વળી વિચાર કર્યો કે “જો આ કપડાં સરયૂનાં હશે તો તેની લાયક પણ આટલામાં જ નરર હશે” એમ મોલી જોવો તે કપડો ટેબલ પર મૂક્યા જાય છે કે તરતજ તેણે નોંધું તો આરસીમાં એક સુંદર ધુવતીનું મૂળ દેખાઈ ઝડે એ પછી મૂળ. તે મૂળ ધોળી ઝાપડાં આરસીમાંથી દૂર યદ ગયું પણ જસુસે તેને યજુમળીના મુખ તરીકે ઓળખી લીધું હતું. પણ ધાયું કે—“કલાસ એ એના મનનો ભગ માન છે. હારે જાય કરી બહાર આવ્યો તો એક સ્ત્રી વિગળીના વેમથી

તાં આગમથી આવી ગઇ. જનમ વિચારના લાગ્યો—“ મેં હમણાં આરંભીમાં એનું મહેલો જોયું, તે મુજબની મુઠકાં થીંથી આવી હતો ? જરૂર મહારી આખો બુદ્ધે છે. તે મુજબની નથી. પરંતુ મુજબની નથી તો આ મહારી બે આખો પણ નથી એમ કહેવું પડે.”

લાંથી તે થોડે દૂર ગયો. તેના પગ સાથે કંઈ અઘણ્યું. બત્તિ ઠાઠી બેસું તો સફા રક્તના ડાબ દૂર સુધી પડેલાં હતાં. પગે લાગ્યું હતું તે તો એક લોકોનો કંઠો હતો. ડાબ જોતો જોતો એક તાણું ખારેલાં જોરણ આગળ જઈ અટક્યો. થોડાની પાસે રાખેલાં એક ચાવીનાં મુખખામથી એક ચાવી ઠાઠી તાણું ઉઘાડી અંદર ગયો. જોરણમાં એક નીચે ઉતરવાનો રસ્તો હતો. તે દાદર નહીં પણ દળાણ જેવું અને સાંકડી ગલી જેવું હતું. તેમાં જનમુસ હત્યો બે વાર તો તે પડતો પડતો બચ્યો. અંતે એક અંધકારમય જોરણમાં આવી પહોંચ્યો. દુર્ગન્ધ ધણી આવતી હતી. જનમુસે બેસું કે થણાં લાડપિંજર આગ તોમ પડેલાં છે. એક ખૂણામાં એક સ્ત્રીની સરેલી લાચ પડી હતી. તે બધી પુલી ગઈ હતી. તેમાંથી બહુ દુર્ગન્ધ નીકળતી હતી. નાક આગળ રાખી બેસું તો તે સ્ત્રીનો એક લાચ ઠપાઈ ગયો હતો. માથાના વાળ મૂઠેલર પડેલાં હતાં તે ખસેડી બેસું તો તેનું મહેલો સડી ગયા છતાં પણ અંદર લાગતું હતું. પણ તે સસુનાં મહેલો મળતું નહોતું.

અહીં વીરેન્દ્ર અને તેના સાથી જનમુસનો નિકાલ કરવાનો કિસ્સો કરતાં હતાં. એટલામાં ત્યાં એક સ્ત્રી આવી મહેલોની. તેને જોઈ વીરેન્દ્રે પૂછ્યું—“ કેમ થુ છે ? ”

સ્ત્રી—“ જાદુ આરતની વાત છે. કાંઈ બેઠિયો આપણી પાછળ પડ્યો છે. ”

વીર—“ કાણ છે તે જાણે છે ? ”

સ્ત્રી—“ બરાબર જોગણું છું તે જનમુસ વિશામિત થમાં છે. જેનું નામ આજે કાંઈ જાદુ પ્રખ્યાત છે. ”

વીર—“ તે ક્યાં છે ? ”

સ્ત્રી—“ તે ખીજે માળે જોરણમાં જઈ કંઈ જોશે છે. ”

વીર—“ ત્યાં કંઈ બેસું ? ”

સ્ત્રી—“ હા, ખૂન સાગેલાં દપડા ”

વીર—“ હમણાં તે ત્યાં જ છે ને ? ”

સ્ત્રી—“ નહીં. ખૂન જોતો જોતો જનમુસમાં ગયો છે. ” એટલું સાંભળી બધાં ડોળાં ધડ ગયાં, સર્વેએ એક એક પિસ્તોલ લઈ લીધી. પેલી સ્ત્રી તેઓના મહેલો જોઈ જાણી ગઈ કે કંઈ બપોરે કંઈ દરવા તેઓ આવે છે. તે ત્યાંથી જોઈ ચાલી ગઈ.

વીર—“ ચાલો, જાલો, જાલો, લાપખા આવેલો જોતો રહેશે તો જપતુ લોકેલું થશે. ”

જનમુસ બહાર આવ્યો. દરવાજાનાં મુખ લેન્ડરનું અજવાળું પાડ્યું. તેણે બેસું કે મહેલો ફરમન આવી પહોંચ્યા છે. વીરેન્દ્રે બહુ ઓડી તે જોને આરનાં આકનો હતાં તેને તો નહીં લાગી પરંતુ જાનસનાં મુરેમુયું ધડ ગયાં. જનમુસે એક મુક્તિ વાપરી. તે એક ચીસ પાડી બધાં સર્વ નીચે પડી ગયો, અને પછી ચૂપ રહ્યો. જાનસ જાગવાથી અંધારું ધડ મળું હતું એટલે

તે ક્યાં પડ્યો છે તે પેલાઓ જોઈ ચક્રા નહીં. વીરેન્દ્ર હીરને કહ્યું:—“બપ કાંમ થઈ ગયું. પણ વખતે તેનામાં ગતિ હોય અને ન્દાસના બપ તો તું તેની છાતીમાં છરી ભોંધી દેજે. જા, દરવાજા પર ઉભો રહેજે. ધડી ખીજાઓને કહ્યું—“આ જોરડો બહુ મોટો છે એટલે આવો આપણે બધાં મળીને તેને શોધી કાઢીએ.”

જસુસ બધાને ચૂકવી ગુપ્તગુપ્ત હડી દરવાજા પર આવ્યો, અને હીરને એક એવો તો ધડકો માર્યો કે તે કુમ પાડે તે પહેલાં તો ક્યાંના ક્યાં જઈ પડ્યો. પડવાનો અવાજ સાંભળી સર્વ બહાર આવ્યા.

વીરેન્દ્ર—“અરે ! દીવો લાવો દીવો ! આપણે આટલા બધા છઠ્ઠાએ તો પણ એ કમળખત આપણને છેતરી ન્દાસી નમ છે !”

તીજ દીવો લઈ આવ્યો. તેના અજવાળાંથી જસુસ કઈ તરફ ન્દાસે છે તે તેઓએ જોયું. જસુસ ઉભો રહી બોલ્યો—“આ ઉભો આવો પકડવો હોય તો.” એમ કહી પોતાનો હાથમાંની પિરતોલ દીવા વાળા તરફ ફેડી પેલાના હાથમાં ગોળા વાગી. દીવો જાલવાઈ ગયો. હતું તેવું અંધારું થઈ ગયું. જસુસ ત્યાંથી અડધી ચાલ્યો ગયો. તેઓએ બહુ શોધ કરી પણ જસુસ ક્યાંય પણ દેખાયો નહીં. વીરેન્દ્ર બોલ્યો—“અરે ! આદમી છે કે જીત ? આના જેવો માણસ તો અગાઉ કોઈવાર આપણને મળ્યો નથી. આપણા હાથમાંથી છવતો જતાર આ પહેલો જ નિકળ્યો.” જાણના ક્ષણે પેલાં ધાવણ વધવા માણસને લઈ પાછા પોતાને મુકામે આવ્યા.

જસુસે જ્યાં પોતાનાં કપડાં મૂક્યાં હતાં ત્યાં આવી કપડાં બદલી, પેલાં કપડાંની ગાંઠી ગાંધી ત્યાંજ એક જૂથ પર ભેરવો વિગ્રમચિંહના ધર તરફ ચાલવા માંડ્યું. તે બહુ ઘાટી ગયો હતો. આથી વિગ્રમચિંહ તેને આપેલા જોરડામાં જઈ પધારીમાં સૂતો. તેને એક બે વાતની ચિંતા થવા કરતી હતી ચિંતા દૂર, યદ્યપિ નિદ્રા આવે તે પહેલાં તો કાગડાઓએ કા, કા કરી મૂક્યું. જાણનામાંથી હડી જમુમ કૃત્તવાદીમાં ગયો. જોયું તો મુલમથી સ્પર્શિત રહી હતી. જસુસને જોઈ તે ઉભી થઈ. તેને જોઈ એને જરા પણ ડર લાગ્યો નહીં, તેનાં મોં પર ડરની કાંઈપણ નિશાની દેખાતી નહોતી.

જસુસે પુછ્યું—“મુલમથી ! તું એટલી જલદી આવી આવી ?”

મુલમથી શરૂએ થઈ બોલી—“કેમ, વિશ્વામિત્ર ! તમારી ડામળા ચરિક છે કે શું ? કોઈ નિશા તો નથી ક્યો ને ? ક્યાં છા, કોની સાથે અને શું વાત કરો છો તેનું કાંઈ જાન છે ખરું કે ?”

જસુસ—“હું પુર્ણ શુદ્ધિમાં છું. તું નિચાવરની સાફ કયા ગુપ્તશબ્દમાંથી આવે છે તે પણ હું સારી રીતે જાણું છું.”

મુલમ—“ક્યાંથી ?”

જા—“એમ દોંગ શું કરે છે. ચોડીવાર પહેલાં તે મને જોયો નથી ?”

મુલમ—“આપની ચોડીવાર તે એક દિવસ અને રાત્રી મળી અને છે કે શું ?”

જાન—“ જો, મૃણુમયી ! મને તદન ગાંડો ન બનાવ. તું આધાક છે તો બને ત્હારી આધાકી મ્હારી પાસે નહીં ચાલે ”

મૃન—“ આપ મને ડરાવો છો ! પણ કંઈ અપરાધ કયો નથી તેથી હું ડરતી નથી. ખૂબ સમજાવો કે આપનાથી રતિભર પણ નથી ડરતી કે નથી આપની સ્હેજ પણ પરવા કરતી. આપની આવી અમૃત-ધ વાત સાંભળી હું આપને બીધકુલ અઠલ વગરના સમજું છું બોલો શું કહેવા માગો છો ? કહો આપે મને ક્યા જોઈ હતી ? ”

જનસુસ—“ હાસનાંબાના મંદિરમાં એક જુના પુરાણા ઝોરડામા. ”

મૃણુમયી—“ સાંભળો. આપ માનો શા ન માનો પણ રાત્રે હું એકલી કંઈ ગઈ જ નથી રાત્રે અને વળી હાસનાબા દેવીના મંદિર આગળ ! વાહ ! ધણી સરસ વાત કરી ! ”

મૃણુમયીની વાતપર જનસુસને વિશ્વાસ નહીં આવ્યો. પોતાની આખે જોયું જોઈ કેમ માને પરંતુ મૃણુમયીનું મ્હોં જોયું તો તે પણ જુદી માલમ પડતી નહોતી વિચાર કરી જનસુસે પૂછ્યું—“ મૃણુમયી ! સ્નેહચક્રનું ખૂન કરવા જે માણસો આવ્યા હતા અને જેને તે જગલને રસ્તો બતાવ્યો હતો તેઓ કોણ હતા ? ”

મૃણુ—“ હવે આપ તદન ગાંડાની આકૃતિ ધાર કરી રહ્યા છો સમજ નથી પડતી કે આપ મ્હારા પર આટલો બધો આરોપ કેમ મૂકો છો ! મેંતો કોઈને જોયા નથી તો પછી ઘરમાં કેરી રીતે કાંઈ ગઈ હતી ? જતા જીમ મેંભાળીને ધાત કરો ! ”

જાન—“ મૃણુમયી ત્હારા મિત્રાપ બીનું મોઢ નહોતું પણ તું તો તદન ના પાડે છે મે ત્રણ વખત તને જોઈ છે. તું સરચુના ખૂનની સર્વ વાત જાણે છે હતાં છુપાવે છે. ”

મૃણુમયી બહુ દુખી યદ આસ લઈ બોલી—“ આપની નરજીમાં આવે તેમ કહો પણ સરચુને માટે હું મારી ગરદન આપવા તૈયાર છું મને લાગે છે કે આપને સર્વ બાબત જાણે છે અને કોઈને શું કોઈના ઉપર નાંખવા માગો છો. આપ જનસુસ છો પણ પોલીસના જનસુસ નથી બદમાશોના છો ”

જાન—“ વાહ ! ઉમટો મોઝ દોઢવાળો હડે ”

મૃન—“ આપ કામો પણ ઉવટાજ કરો છો અસાર સુધી કંઈ જડ્યું નહોતું ત્યારે મને અપરાધી ડેરવા આ-ના છો ”

જાન—“ જો મૃણુમયી ! હું કંઈ નગરો ફરતો નથી જરૂર તું આ બધાં મામુ-લામાં સામેલ છે અને નિયમી પણ મળી છે ”

મૃણુમયી બહુ વિરમય ધઈ જોતી બોલી—“ ક્યા છે, બનાવો શું નિયાતી મળી છે ” આ વખતે જનસુસે સર્વ વાત કહી અને રમાલ પણ તેને બતાવ્યો. ”

મૃણુમયી ચોક્કસ બોલી—“ હો ! આમા તો ખૂન લાગ્યું છે ! એ મ્હારા હાથમા શું કામ આવ્યો ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! અહીં શું કામ લાવ્યા ? ”

જાન—“ ત્હારો છે ત્હારો જોના પર નામ છે તે જોતી નથી ? ” તે રમાલ પર આ

પ્રમાણે નામ હતું—“મૃણુ—૧”—આરક્ષક વંચાતું હતું જીવન આશરે રક્તમાં ફરી ગયા હતા.

મૃણુમયી—“અરે! પ્રભો! આ શું? સત્ય શું છે તે તો હું જાણું છું. વિશ્વામિત્ર અને તો લાગે છે કે આમાં જીવનું કંઈ નથી. રક્ત અને યુક્તિ પ્રમુક્તિથી આશરેમાં નાંખવાનોજ આ બધો નીચ પ્રપંચ છે.”

નન—“ત્યારે શું હું એમ કહેવા બોલે છે કે આ રક્તક પશુ તારો નથી.”

મન—“હા, હું જાર મૂકીને કહું છું કે એ રક્તક મારો જીવો.”

નનસુસ શોડિવાર વિચાર કરી બોલ્યો—“મૃણુમયી તારી સાથે જંગલી કોઈ જોડીઆ બંધેન છે?”

મન—“હતી. પણ તે તો નદીમાં ફરી મરી ગઈ છે.”

નન—“તેની લાશ મળી હતી?”

મન—“નહી.”

નન—“તેનું નામ શું હતું? તે તારા જેવીજ દેખાતી હતી?”

મન—“જરાજર મારા જેવીજ દેખાતી હતી. જાણે ખોટું હું જોઈ. તદાવત મામ ઐતમોજ કે તેને કાલે કાલે એક તલ હતો અને મને નથી. તેનું નામ મૃણુવિની હતું.”

નન—“હૈં! ત્યારે તો ‘મે’ તને નદી’ પણ તારી બહેનને જાણ છે. આ રક્તક પણ તેનોજ લાગે છે.” “મૃણુવિની” નામમાંથી “લિન” “કાનો” ‘વિ’ અને ‘ન’ એટલા અક્ષરો રચનાથી આગળિય યજ્ઞ મળ્યા છે. અરે “મૃણુ—૧” આટલા અક્ષરો વંચાય છે. ‘મૃણુ’ અને કીર્તિ ધની સંતા છે. હવે તારું નામ ‘મૃણુમયી’ છે અને એમાં જો વચમાંના અક્ષરો ‘મય’ એટલા આગળિય યામ તો માત્ર ‘મૃણુ’ અને ‘૧’ એમ રહે. આ સામ્યતાને લીધેજ તારા પર શક મળે હતા. સરયુની સાથે તારી બેનને પણ જરૂર લાવીય.”

મન—“જો એમ યામ તો હું આપનો ઉપકાર મરતાં સુધી જાણુ નહીં.”

નન—“મારા ઉપકારનો બદલો આપણે ખરી કે?”

મૃણુમયી રહેજ સ્વભાવે બોલી—“હા, મારી પાસે જે કંઈ છે તે જાણુ આપી દઈશ. મારા લાગીના પણ વેચી ને તે રૂપીઆ પણ આપને આપી દઈશ.”

નન—“હું એવા રૂપીઆનો લોભો નથી.”

—ચતુર્થ પરિચ્છેદ—

રાત્રે નવ વાગ્યાને કુમારે જમણે પેલા બધકર મકાન આગળ આવ્યો. બીજે માળે જઈ જોયું તો શુભશુક્રનાં બારણાં ખુલાં હતાં અને તેમાં એક દીવો બળતો હતો. જમણે ધીમે ધીમે બારણાં આગળ આવ્યો. અંદર જોયું તો તીણ લાચમાં છરી લઈ વીરગતી હતી પર ચડી બેઠો છે. જમણે અદ્વય હોયો રહી તેઓની વાત સાંભળવા લાગ્યો.

તીજી—“અમે તો મહેનત કરી પેચુ જાણ્યો જાણુ દામ બગાડ્યુ તેમા અમે શુ કરીએ. તમે આ કાગળ પર સહી કરી આપો એટલે થયું અમે અમારે રસ્તે પડીએ ”

વી—“તેમ નહીં અને પહેલાં મન્યુને મારી નાખો પછી મદી કરીય ”

તીજી—“અરે ! સરયુ, સરયુ શુ કરો છો ? તે તો મગી મધ સગળો આજ લગણુ તો અમને છેતરવા વાળો કોઈ જાનખો નથી સમજ્યાં ને ? ”

વી—“પણ રોહચંદ્ર જીવે છે તેવું કેમ ? ”

તીજી—“તે તો હું હુકમ આપીશ કે અર્ધા કલામ્યા ખતમ થશે. તમારી સહીનીજ ખોટ છે. પગુ વીરેન્દ્ર ! તમારા દાકાએ તમને ખાતન રાખી વીલ કેમ કરું ? ”

વી—“મહારાથી બંદુ નાશજ દના અને ધરમાંથી કહાડી મૂકયો ત્યાર પછી હું કોઈ દિવસ મદી આવ્યો ન હોતો એ પચુ એક કારણ હતું હમણાં તો પૈસા હાથ કરવા આવવુ પડ્યુ ”

જાસુસ વિચારવા લાગ્યો કે—“આ લેખી સત્યુને મારી નાખશે અને મહારી સર્વ મહેનત વ્યર્થ જશે ” તેણે તેઓની વાતથી જાણી લીધુ હતું કે સરયુ આ મમનમાજ છે જાસુસ સાદમ કરી આર ધરો અને તીલાના હાથમાંથી છરી છીનવી લઈ તેની તરફ પિસ્તોલ તાપી તેણે કહ્યું —“ખજરનાર અને જીવલુ હોય તો જ્યાં છો ત્યાં પડી રહેજો નહીં તો મરીજ ગયા મમનજો ” તે બદમાશો કને કોઈ પણ હથિયાર હતું નહીં તેથી તેઓ લાચાર બની જીવવાની સાલસાએ ત્યાં પડી રહ્યા અને તે બહાર આવ્યો બારણા બંધ કરી તાણુ મારી સત્યુની શોધમા આવ્યો તે ત્રીજે માણે આવ્યો તો તેને કને કોઈ એ સ્ત્રીની વાત કરવાનો અવાજ આવ્યો તે સંભળી જાસુસ તે જોરડા તરફ ચાલ્યો બારણા આગળ નહ તેની ફાટમાંથી જાયું તો એ સુશ્રુતિઓ કંઈક વાત કરે છે તેમની એમની ઉમર બીજીથી કંઈક ન્હાની હતી તે એ મરીત જિજ્ઞાસામાં પડી હતી બીજી તેની પાસે બેઠી હતી જાસુસે તરતજ તેઓ જોળખ્યા ન્હાની હતી તે મરયુજ હતી અને બીજી મજામજીની બેઠ હતી કે જેણે રોહચંદ્રના ધરનો રસ્તો બદમાશોને બનાવ્યો હતો અને બારસીમા પોતાનું મહેા જાતારી ઝડપથી ગાલી મધ હતી આનન્દિત થઈ જાસુસ ચાર ગયો એટલે બેઠેલી સ્ત્રી દબી થઈ છરી લઈ બોલી—“ખજરનાર આ જોરડામાંથી બહાર ચાલ્યા જાઓ ને એક પગલું બાકું તો જીવ ગયોજ જાણુજો, હું જીવુ છુ ત્યાં સુધી તો હું સત્યુને એક વાળ પણ ખસેડી ન શકે ”

જાસુસ તેને સગળવી બોલ્યો—“મહારાથી તમારું કાલ પચુ નુશાન ફવાતુ નથી હું તો તમને બચાવવા આવ્યો છુ ” જાસુસ જાનવાણમાં આવવાથી પેલી સ્ત્રીએ તેને જોળખ્યો તેણે છરી નાખી દીધી અને બોલી—“વિશ્વામિત્ર ! તમે છો ? આવો ! હું તો સમજતી હતી કે પાપી તીજી આવ્યો છે કેમકે આજે તે સરયુનો જીવ લેવા આવવાનો હતો તમે દીક સગયપર આની ખોલ્યા છો સરયુ ! હવે આપણને કશો ડર નથી ”

સરયુ બેઠી થઈ અને જાસુસ તરફ કંઈક શકાથી જોઈ રહી

જસુસ તેને ચકિત જોઈ બોલ્યો—“સરખૂ બેન, હું તમને બચાવવા આવ્યો છું. હવે ડરવાનું કંઈ કારણ નથી.” સરખૂ રડી પડી. પણ જસુસે તેને ધિરજ દઈ સમજાવી છાની રાખી.

મૃણાલિની—“આજ હવે અહીંથી અમને જલદી લઈ જાઓ નદીનો બંધારો આવી સર્વનો નાથ કરી નાખશે.”

જન—“હું ગીર-દ્રને અને તીજુને તો કેઠ કરીને આવ્યો છું. પણ અત્યારે અહીં ખીજુ કોણ છે?”

મૃણા—“આ વખત અહીં આ ખીજુ કોઈ નથી. સાજનાજ ખીજા સર્વે કંઈ ગયા છે. તેઓ આજ આવશે નહીં, આવે તો કાલે સહવારે આવશે.”

જન—“તો કંઈ ક્ષીર નથી. હું કંઈ પૂછવા માગું છું?”

મૃણા—“હા, પૂછો” જસુસે રૂઘાલ બતાવી પૂછ્યું—“આ તમારો રૂઘાલ છે?”

મૃણા—“હા, એના પર મ્હારું નામ પણ છે ને.”

જન—“તમે અહીં આ લોકોમા કેવી રીતે આવ્યા?”

મૃણા—“ઘણું વર્ષ પર હું મ્હારી સખીઓ સાથે નદીએ ન્હાવા ગઈ હતી. ત્યારે હું નદીમાં ડુબી ગઈ હતી તે આ લોકોએ મને બચાવી લીધી હતી. તેઓ મને અહીં લાવી પોતાના હથિઆર તરીકે વાપરતા હતા. તે પહેલાં મ્હારી પાસે, તેઓની આ સર્વ વાત હુખી રાખવાના સોગત ઢાસનાખાદેવી આગળ લેવડાવ્યા હતા પછી મને ખર્ચર પડી કે એ કુછે તો મ્હારાજ કાકા ઉપર અને સ્નેહચંદ્ર પર પોતાના હથિઆર ચલાવવાના છે. તે ડુબેલાં કાળા કર્મોની સહેજ પણ કોઈને ખબર આવ્યો તો મને મૃત રીતે મારી નાંખવાની તેઓએ મને ધમકી આપી હતી. અને મારી ખાતી હતી કે જો મ્હારાપર એ લોકોને સહેજ પણ ચક્ષ આવે તો એ કુછે પોતાની ધગધગીતો પૂછું અગત્ય કરવા સુકે નહીં. અને વળી તેઓ મને બીવકુલ એકલો પડવા દેના નહતાં !

જન—“ચિતા નથી. પામોજીનું પાપ બચાવું છે એ લોકોને એમના કુઠમ્બનો બંધો તરાથી ગળશે. તમે મ્હારી સાથે ચાલો. અહીં બહુવાર ચોખનું એ દીક નથી.”

સરખૂ અને મૃણાલિનીને લઈ જસુસ વિજયસિંહના મકાનપર આવ્યો. સ્નેહચંદ્ર પણ અહીં જ હતા. કેમકે વિજયસિંહનો સન્દેહ હવે તેના પરથી નકલ થયો હતો. મૃણમયી, વિજયસિંહ અને સ્નેહચંદ્ર બેઠા બેઠાં વાત કરતાં હતા. જસુસ, સરખૂ અને મૃણાલિનીને દિવાનખાનાની બહાર બેસાડી પોતે અંદર ગયા. તેને જોઈ મૃણમયી અધિર યદ્ય બોલી ઉઠી—“સરખૂ ક્યા છે? મ્હારી બેન ક્યા છે? તેઓનું શું થયું? મહેનન નકમી ગઈ?”

જન—“ઈશ્વર કૃપાથી મ્હારી મહેનત અદ્યપિ પર્યંત નિષ્ફળ યદ્ય નથી. આજ પણ અને વિજય મળ્યો છે.”

મૃન—“ત્યારે તેઓ ક્યાં છે?”

જાન—“સરથુ અને મૃણાલિની બહાર બેઠાં છે ઈચ્છા હોય તો—” જાનસ વાંચ્ય પૂક કરે તે પહેલાં, બધાં સરથુને અને મૃણાલિનીને લખતે આનંદથી અંદર આવ્યાં. સરથુ પોતાના પિતાના રકનંધર આનંદનાં આસુ સારવા લાગી. બે બહેનો પણ આસનદથી મળી. તેઓએ ગાઢ આલિંગન કરી કેટલોક વખત હર્ષાંશુ દાખ્યાં. જાનસ સરથૂની શોધમાં મૃણાલિનીને પણ લખ આવ્યો. તેથી વિજયસિંહે તેનો બહુ ઉપકાર માન્યો. ત્યાં આનંદ આનંદ યથા રહ્યો. બે કલાક પોતપોતાની વાતો કરવામાં વિનાશી દીધા. તે દરમ્યાન જાનસે બદમાશોને બાધી મંગાવ્યા. બીજા દિવસે તેઓને કોઠેમાં લઈ ગયા. આજની કોઠેમાંથી પોતાના પાપકર્મની બારે સળ બોગવવા પ્રભુની દરબારમાં તે બદમાશોને મોકલવામાં આવ્યા. બહુ કામ ખલાશ થયા પછી એક દિવસ જાનસ કોઠેને પણ કલા વગર આવ્યો. ગયેલ વિજયસિંહે કન્યામ આપવા તેને બહુ શોધ્યો પણ કંઈ પણ લાગ્યો નહોતો. આથી મૃણમયી બહુ ઉદાસ થઈ, આનું કારણ વાંચકથી છુપુ નથી.

શુભ દિવસ જોઈ ખૂબ કામધુમયી સરથૂનાં લગ્ન રોડવા. સાથે કર્યાં. અને મૃણાલિનીના લગ્ન, જે રૂબી ગઈ તે પહેલાં જોની સાથે વિવાહ કરવાનું નક્કી થયું હતું તે હોકરો હાથકારો હતો તેની સાથે કર્યાં. તેનું નામ ધિરીપદ્માર હતું સુગમિરિમાં તેનું ઘર બહુ આનંદાનમાં ગણાતું હતું મૃણમયીના લગ્નની સર્વ તૈયારી કરી હતી પણ તે કોઈની રીતે લગ્ન કરવા સજ થઈ નહોતો અને વિજયસિંહે સમજી લીધું કે મૃણમયી જાનસ વિધામિત્ર સમિતે ચાલતી હતી. વચ્ચે ત્રણ મહીના નિઠળી ગયા. એક દિવસ સન્ધ્યા પછી બધારે પૂર્ણિમાનો ચત્ર પ્રથિવર પોતાની રૂપેરી ચાની પાથરી મહો હતો. વિજયસિંહે કુમુદોએ પોતાની મધુર સુગંધ વાસુમાં બેળા ચર્વે રથબોને સુગન્ધમય કરી દીધાં હતાં. તે સમયે મૃણમયી બાગમાંના ચપાના વૃક્ષને ફરતો ગોતરો બેઠાવ્યો હતો તેનાપર ચપાના યજ્ઞને અંદેલી એકલી બેઠી બેઠી વિલીવાતોને સ્થિત કરી રહી હતી. એટલામાં ત્યાં એક આદમી આવ્યો. તેને જોઈ મૃણમયી ઉભી થઈ ગઈ. મહેશ્વરી કંઈ પણ બોલી ત્રણ નહોતી. તે કાણની માથે હાથ રહી, આવનાર આદમી મૃણમયીનો હાથ પકડી બોલ્યો—“મૃણમયી! મ્હારું કન્યામ ક્યાં છે? તું તે મર્વ વાતો કહેવાનીજ હતી કે?”

વાચક : એ આદમીને જોળખ્યો? તે આપણી આ લક્ષુ વાર્તાનો નાવક જાનસ વિધામિત્રજ હતો.

મૃણમયી નીચી નજર કરી બોલી—“મ્હારા કાકા આપને બહુ શોધે છે તે આપને જોઈ ખુશી થશે. આપ આટલા દિન ક્યાં હતા?”

જાન—“ત્હારા કાકાની વાત ટાડી કે ત્હારી વાત કર. તું તું શું ગઈ?”

મૃણ—“ત્હારી પાસે તું છે જ તમને આપ?”

જાન—“હા, હવે એમજ કહે. કામ ખલાશ થઈ ગયા. પછી એમજ કહેવાય છે.”

મૃ—“નહી, નહી! હું આપે લીધેલી મહેનત આ જન્મગીમાં તો નહી જુલું.”

જાન—“તેમાં મ્હારું તું જયુ? પહેલાં જાન આપવા પણ તૈયાર થઈતીને?”

મુણુ—“જે જાન આગતા હો તો તે જલે લો.”

જાન—“હું એજ માણું છું, ખીલું કંઈ નહીં.”

આ વાર્તાવાપથી મુણુમયી બહુ ચરમાઈ ગયી. જાનુસે તેનો હાથ પકડ્યો હતો. નહીં તો તો તે કપાસનીએ સ્થિતિ ન્હાસો ગઈ હતો.

જાનુસે પાછું કહ્યું—“કેમ ચૂપ થઈ ગઈ? મ્હાં લહેલું બધાં કર્યું પડ્યો. નહીં નો ફરીઆદી માંડીને વસુલ કરીશ?”

મુન—“આપ અત્યાર સુધી કયા ઠળા?”

જાન—“કેમ તણુ મહિના થયા, એટલે શું મ્હાં લેલું કંઈ મુઝાળ બહાર થઈ ગયું કે?”

મુણુમયી કંઈ બોલી નહીં. એટલે જાનુસે પાછું કહ્યું—“તણુમયી! હું સાચું કહું છું હું કંઈ ત્હારા હાકા પાસે ઈનામ લેવા આવ્યો નથી. હું તો ત્હારો વાપરો વાદ કરાવવા આવ્યો છું.”

મુન—“આપ આટલા દિન કયા ઠળા?”

વાજક! જ્યારે મનુષ્યને લગત આવે છે ત્યારે તે બેસી શકતું નથી અને મંદ માંડ કંઈક યોરે છે, આ વખત મુણુમયીની પણ એજ કથા હતી તેના મુખોધી—
“આપ આટલા દિન કયા ઠળા?” એજ ની.જી રડું હતું.

જાન—કેટલાં મ્હારો એક કેમ આવતો હતો એટલે—આવી ન શક્યો, હમારા વચની સમજી મોહત બાંને ભોગવતો હતો, તે પછી કહિતાથી અને ગળી છે.”

મુન—“તો હવે આપ જાનુસની તોફાની કરશે નહીં ને?”

જાનુસ—“હું જાનુસનું કામ પેટ ભરવા વાસ્તે નથી કરતો પરોપકારાઈ કંઈ છું એ કામમાં મ્હાં મન બહુ લાગે છે.” આમ એક જીભ પોતાનો હાથ જાર “લોકો કરતાં હતા તે દરમ્યાન સરચુમાળા ફતી ફતી તે તરફ આવી હોય. પણ આ ગ્રેમી મુમથનાં જ્ઞાનન્દમાં વિશેષ નાખ્યો તેને ગમ્યો નહીં તેથી તે પાછી ફરી. અને પોતાના પિતા-વિજયમસિ હને જાનુસના આવ્યાની ખબર આપી વિજયમસિ, સ્નેહમદ, સરચુમાળા અને મુણુમયી એ સર્વે વિશ્વામિત્રને મજા તરાથી બામમા ગયા. તેઓને આવતાં જોઈ વિશ્વામિત્ર તેઓની સામે ગયો વિશ્વામિત્ર, વિજયમસિ અને સ્નેહમદ સાથે વાત કરતો મકાન તરફ આવ્યો મુણુમયી પણ પોતાની બે બહેનોની મીઠી ખરકરી જ્ઞાનન્દથી ઝીપતી મકાનમાં ગઈ. પ્રમોગેપાત સ્નેહમદ, વિજયમસિ અને વિશ્વામિત્ર અને મુણુમયીના લગ્ન કરી આપવાનું સ્વયં વૃદ્ધ વિજયમસિ હે તો પ્રથમથી જ પોતાના મન માથે એ પ્રમાણે તો જ નિશ્ચય કર્યો હતો હુકમા, તેઓના લગ્ન નિર્વાહને પમાર થઈ ગયા અને વિજયમસિ હે પોતાની અપ્પટ મોહતમતિની મીઠી ભાગ મુણુમયીને કન્યાદાનમાં આપ્યો. આ પ્રમાણે આ લઘુ વાર્તાનાં દરેક દરેક સુખારો પોતાની જીવંત જ્ઞાનન્દના ગુણરવા લાગ્યાં.

સુપાત્ર દાન-મહિમા.

લેખક—બહેન શ્રી પ્રેમકુંવર જ્ઞાનાલાભ.

દીક્ષીપુર કીને એક આગ હતું તે ગામની બહાર થોડે દુર ભરવાડો નેસ હતો. આ નેસમાં ભરવાડ સોડોને રહેવાનાં પદર વીંછ કુખા તથા કુપડીઓ હતાં આ નેસમાં બેચાર ભરવાડોના ઘર માધારણ કુખપૂર્વક નિર્વાહ ચલાવતાં હતાં. આ ભગવાડો પાસે ઘેટા તથા બકરા સારી સંખ્યામાં હતા અને તેઓ તેનું દુધ તથા ઉન વીગેરે લેતી પોતાને નીભાવ કરતા હતા આ નેસમાં એક ગરીબ સ્ત્રીતી વાળી એક ભગવાડથી રહેતી હતી અને તેના રહેવાનો કુખો બેવાડીના બેનારને જાણમાં આવે કે આ ઠોશી કુખી દાસતમા દશે ખીચારી ડોલીના કુખા ઉપર બેઠા પછુ પુરતુ હતું નહીં, ચોખાસાની રૂઝમા જે વરસાદ આવે તો ચુપા બેસવા કે નષવા નેટથી પછુ મુટી જગ્યા બાગેજ રહે. કુખાની અંદર જે નીંદાળોએ તો માગીના જે પાત્રો તથા પથરના મોડેલા માણીમાને અડાળી સમેલી એક તાવડી બેવામાં આવતી હતી એક જાણુ એકાદ જે જુના તથા દોડેલાં મોડેલા શીવાય ખીંટું કશું બેવામાં આવતું નહોતું ગામના દરણા ઢળી તથા નાં ગલભાથી લાસ વાદી આનીને તે લેતી તેમાંથી તે નીભાવ ચનાવતી આ ડોલીને સહુ કીરીઆપના નામથી ઓળખતા હતા આ ડોલીને એક ચોદ પદર વર્ષનો દીકરો હતો અને તેને સૌ જોસો કીરીને બોલાવતાં હતા આ જોસો પાડોરીના ઘેગ તથા બકરા જગલમાં ચારવા માટે લઇ જતો હતો અને તેના જગલમાં તે ભરવાડ તેને ખાવાને શેટશે આપતો, પરહેરવાના વસ્ત્રોને માટે તે રહેલુજ શુ? જોસનાં દોડેલાં વસ્ત્રોથી તેનું અપડું શરીર તો ઉધાડું બેવામાં આવતું જોસો જોતા ઘેટાં બકરાં ચારતો તે ભરવાડનું નામ પુરો હતો. જોસો જ્યારે જુગને ઘેગ ઘેટા તથા જગલ ચારવા ખો લેવાને ગયો ત્યારે જુગના દીકરાને લાસજની અંદર કુખની જતાવેલી ખાં નાખીને ખાતા જેવો જોડું જોસાએ પોતાના જાજ સ્વભાવને લઇને તેનીમાં પાસે ગયો તે કહ્યું કે 'જુગ આતાને હોકરો આ ઠાસે ખીર ખાતો હતો તો મને પછુ હતું ખીર નાથી આવ અને તે પાંચ પછીજ હતું ઘેગ બકરાં ચારવા જકથ 'લીરી ઠોશી મોલી' દીકરા આવણે તો ગરીબ સાધુમ કહેવાડાએ, આપણે ખાવા પીવામાં ખેટા વાદ હતીએ નહીં બહુ સાજળી જોસો તો ખા જા આગળ ઉભો ઉભો રહવા લા ગે ડોલીએ પોતાના પડખામાં લઇને હેતથી આપો અને ઘણુએ અમનવવા લાગી અને કહ્યું કે 'દીકરા ખીર કુખ વીના હતું કપાથી કરી આવુ? આવણા ધરત્રા ખાવા માટે છાંય પછુ નથી તને ખચર નથી કે કોઇ કોઇ વાર તને ચટણી ને શેટશે કે જુગો શેટશે આપણે ખડે છે તો હતું કુખ કપાથી લારી આવુ?' આવી રીતે જોસાને બહુજ અમનવવા લાગી પછુ જોસો દલિલા સ્વભાવનો હોવાથી તેણે પોતાની દંડ હોડી નહીં અને ડોલી પછુ માથાકૂટ કરીને દયવાદ્ય ગઈ અને પોતાની ગૂંચળી દાસતનો વીચાર કરતા આખમાં આસુ ભરાઇ આવ્યા અને દીકરને રહેવા લાગી કે 'ખેટા! ભગવાને આવજુને નીરંધનીયાં બનાવ્યા છે પૂર્વે કઇક પાપ કર્યો હશે તેથી તેનાં આ ભવે કળ ભોમવીએ છીએ, ખેટા! પ્રભુ દયા કરશે તો સૌ ચારાં વાનાં યગે, માટે જે આવવા પીવા મળે તેનાં આનંદ

માની રી આવી રીતે છોકરાને બહુ સમજાવી લાગી આ વાત જુરા ભગવાણી વહુ લાખી પોતાના કુખમાં એક બેડી સાંભળી હતી તેથી તેના હૃદયમાં દયા અરુ અને લીરીને ત્યાં આવીને કહ્યું કે “આજ સ્થો આ દુધ અને ચોખા દીકરાને ખીર કરીને ખવરાવો. વળી કોઈ વખત જોઈએ તો લઈ જાવો તમારો દીકરો તે મારો જ છેના.” ઇશ્વર જેવો વખત આપે તેવો નીલાવી લેવો. લીરી ડોશીએ તરત ચુકો સળગ્યો અને દુધને ઉકાળવા મૂકી તેમાં ચોખાપણ નોખ્યા. પાંચમીથી ચોડી ખાઈ માગી આવી તેમાં નાંખી અને ચોડીવારમાં ખીર તૈયાર કરી નીચે ઉતારી. જસો ખાવાની ઉતાવળ કરવા લાગ્યો તેથી તેની માએ માંડીના સાનકામાં ઠારવા માટે નાખી અને પોતે પાણીનો ધોડો લઈને પાણી ભરવાને ગઈ, જોડવામાં એક જન સાધુ રહેતે ચાલતા ચાલતા રસ્તામાં આ તેસ આવતા અંદર આજ્યા અને જો કુખમાં જસો પોતાના ખાવા માટે ખીર ઠારીને બેઠો હતો, તે કુખાના બારણા આગળ આવીને ઉભા. આ સાધુને એવો નીપમ હતો કે એક માસ સુધી અપવાસ કરવા અને એક દીવસ પારણું કરવું આવો કહ્યું કે હવેયને ગોટે નીમાવવા હતા અને ધર્મધ્યાન કરતા હતા અપ વાસનો એક માસ પુરો થયો હતો અને આજે પારણું કરવાનો દીવસ હતો તેથી પારણું ઉડવા માટે આવતા કંઈ વસ્તુ મને એવી ધામણી આ તેસમાં આપ્યા હતા, તેથી જ્યાં જસો બેઠો હતો તેની આગળ આવી ગોસ્થા “કેમ બાપ ખાવા માટે કંઈ સુગ્રી વસ્તુ છે?” ત્યારે જસોએ કહ્યું કે “મહારાજ, મારા ઘરમાં અટારો તો ખાવા માટે રાખેના થયું નથી પણ આ ખીર તૈયાર છે માટે તે તમે લ્યો.” એમ કહીને સાનક ઉપાડી મહારાજને આપવા જાય છે ત્યારે મહારાજે કહ્યું કે “બાપ, જો ખીર તો તારે ખાવા માટે બતાવી છે તો તું આ મારે એ જોતી નથી.” આ સાંભળી જસોને મનમાં થયું કે મહારાજ શુખ્યા હશે ને મારે ઘેરથી શુખ્યા જાય તે ખોટું થાય. એમ વીચાર કરતાં તેના હૃદયમાં બહુજ તીવ્ર બાપ ઉત્પન્ન થયો અને સાધુને કહ્યું કે “મહારાજ, તમે ખીર નહીં લીધો” તે પછી તે ખાતી નથી. માટે તમારે લેવી જ જોશે જો તમારે બંધી લેવાની ઇચ્છા નહીં.” આમથી ચાર્થી લ્યો. એમ કહીને મહારાજના પાંચમાં નાખવા ગયો હુણ્યા. કામમાં મહાર પમાં એકદમ ખીર પાનમાં પડી ગઈ. મહારાજે વીચાર કર્યો કે મારા હતો તે દરમ્યાન તે હવે તેને કામ ની રીતે આવે? મહારાજ કહેવા લાગ્યા કે બાપ, તે આનંદમાં વિલેપ નો. દીધી પછી હવે તું સુ ખાઈશ! જસોએ કહ્યું કે “કે મહારાજ વિશ્રમસિ હને જામુસના આ ખીર તમારા ખાવામાં આવી તેથી મને બહુ આનંદ થયો. મિત્ર તેજોની સામે ગયો વિશ્રમસિ હને વળી મૂળી રહેશે! મહારાજને એક માસ અપવાસ હતું તરફ આવ્યો મૂળીથી પણ પોતાની એ બહેનની ગાંઠને તથા રહેતે ચાલતા થયા જસોને ગઈ પ્રમંથોપાન સ્તેહમદે, વિશ્રમસિ હને, વિશ્રમસિ અને મૂળીને ગઈ ગઈ અને આમ-સમય વૃદ્ધ વિશ્રમસિ હે તો પ્રથમથી જ મોનાના મન માથે જો પ્રત્યક્ષિતો ધોડો ભરીને આવી હતો. હુકમ. તેજોના લગ્ન નિર્વાહને પસાર થઈ ગયા અને વિશ્રમસિ વીચાર કરવા લાગી કે સીદ્ધતમની ત્રીજો ભાગ મૂળીથી જ કન્યાદાનમાં આપ્યો આ પ્રમાણે પણ ધરાણી નહો તેથી હરેક સુખાંત્રી પોતાની જીવન આનંદમાં મુજબ લાગ્યા.

—હતિ—

તજર માની પણ લાગે
સખત કુખારો ઉપાયો અને

તેથી છુપો પાડી તેની સાથે રહવા ગયો. સીરી ડાહી વીચારના પડી ગઈ ને ગતભરિ મનના કહેવા લાગે કે હવે હમણાં સુધી તો હસતો રહ્યો હતો અને આટલી વારમાં આગ એમએક પેટના કેમ ફુગવા માણ્યું હતો? હવે શું કરવું? એમ કહી જસાની પાસે ગઈ ને તેના ચરીરપર હાથ ફેરવવા લાગી પણ જોયો તો એકદમ પીડા વધી અને જ-મીનપર લોભો ધબકે પડ્યો. આ તેનો જીવ ચાલ્યો ગયો ડાહી તો તરફ હારી ગઈ, બે બાન ધર્મ ગઈ, ચિત્તગમ નેત્રી ધબકે ગઈ અને છુપો પાડી રેવા લાગી. અરે કોઈ આવો, અરે આ મારા લાડકવાણ દીકરાને બચાવો અરે કોઈ જુઓ તો ખરો, મારા દીકરાને શું થઈ ગયું? “એમ કહી છાતી કૂટવા લાગે અને માથાના વાળ ખેંચવા લાગે પ્રભુ! મારા એકના એક પુત્રને તે શું કર્યું? અરે પ્રભુ! તમને આ રક ડાહી પર જરા પણ રહેમ ન આવી? અરે માઈ એકનું એક પુત્ર રૂપી રત્ન આ રકડી પાસેથી શા માટે છીનવી લીધું? હે નાથ! મે તારો શો અપરાધ કર્યો છે? હે પ્રભુ! તે મને શા માટે ગરી ન નાખી? અરે હું મરી ગઈ હોત તો મારે આ જોવું તો ન પડત! ડાહીને હવે બેઠક તથા કાજીગરનું અવાજ સાંભળીને આડાથી પાડાથી શ્રી આવી પહોંચ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે શું થયું? આઈ જોયોને શું થયું? પણ જુઓ છે તો જોયાના પ્રાણ નીકળી ચાલી ગયા હતા આવેલાં બેરોઆ બે બાન ધર્મ પડેલી ડાહીને ઉઠાડી આસના વાસના કરવા લાગ્યાં તથા ધીજળના સખ્ત ઉચારવા લાગ્યાં “સસારના એક જીવ જીવેલુના મનને લેગાં મને છે તે સખમ પુરો થયે કો મોને રસ્તે પડી વન્ય છે તેમાં હવે શોક વગેરે બ્યર્થ છે મચાર એ એક મુચારખાના જેવો છે મુચારખાનામાં અનેક પધિકો આવી ગતવસો કરે છે, સવાર થને સો મોને રસ્તે પડે છે તો આ મ-સારની ઘટમાળ પણ તેના જોખન છે માટે રૂપમા ધર્મ રાખી પ્રભુનું સ્મરણ ધ્યાન કરવું એજ સાચું છે” આવા વચનો ડાહીએ સાંભળતાં હવેમાં શાન્તી તો આવી પણ જીઆગી ડાહીને માથે દુખનું વાળ છુપી પડ્યું હોય તેમ થયું. પણ કંઈની નીવમ આગળ ડાહી બીચારી શું કરે? રડી રડીને બેસી ગઈ લાચાર બની ગઈ અને પોતાના દિવસો દુખમાં તથા પુત્રના વિયોગથી કુટી કુટી દાટ્યા.

જસાના સુખાવનનના પ્રભાવે કરીને સંજનગરી નામના યદેશના ધનાઢા નામના વણીક ધનાઢ્ય મહારથને ત્યાં તેની સ્ત્રી ગદાને પેટે અવતાર લીધી બંદા સદૃશી અને પતિ-મતા સ્ત્રી હતી. આ સ્ત્રીને પેટે જસો બરસડ કે જેણે મહા મહેલને ખાવા માટે મળેલી ખીર પોતે ન ખાતાં રાધુથીને એક માસના અપવાસનું પાતણ કરાવ્યું તે સુખાન દાનના પ્રભાવે કરીને અવતાર લીધી આ યદેશના ધનાઢા નગર શેઠના નામથી જોગખાના હતા. તેના ઉદાર સ્વભાવ તથા હવે દયાળુ હતું પોતાને કઈ સતતી ન હોવાથી પ્રભુ બંદિનમાં સતત પરાવણું હતું અને અહોનીય ધર્મપત્રપણ રહેતા પોતાનો વેચાર આ યદેશમાં તેમજ ખીજા દેશ પરદેશમાં બહુ આકર્ષક હતો અને તેના નામની પેઠીએ પણ હતી આ શેઠની દેશપરદેશના દીની બહુ દેવાપેલી હતી તેની ઉદાર ચતિનાં વખાણ સામગી રક તથા બીમુકોની બીડ તેના મહેલ પાસેથી જાણી ચતીજ નહી. ધનાઢા શેઠનો પરાવકારી સ્વભાવ હોવાથી કાંઈને પણ નીરાશ થઈ જવા દેતા નહીં વળી તેની સ્ત્રી પણ તેના

સ્વભાવને મળતીજ હતી. તેનો અર્થ પણ પુણ્યથાળી હતો. તે જાન્ય અને આનંદી સ્વભાવની હતી. તેનું ચીત્ત સ્વામીની સેવા કરવાનું, પોતાના પતિવ્રતના નીધને પાળવામાં અને પ્રભુની ભક્તિ કરવામાંજ જોડેલું હતું આ સુખી જોડું પોતાના દીવસો ધણજ આનંદમાં તથા અનેક મેઝવે ભોગવતાં પોતાના દીવસો વ્યતીત કરે છે. આ બધા મેઝાણોને ત્યાજ્યાના પુન્યથાળી જીવે જ્યારે પુત્ર રૂપે અદર્શ લીધો ત્યારે તેનો જન્મ યતન બદલાતા હૃદયમાં આનંદનો તો પાર રહેતો નહીં. કંઈ પણ સંતાન ન હોવાથી પુત્ર રૂપે રત્ન સંપાદ્યું તો પતિપત્ની હર્ષ પેલાં ધ્યાય તો તેમાં નવાઈ નહીં. મૃત્યુ અને અનાયોને અનવચ્ચનાં પુષ્કળ દાન કર્યાં અને ખારમે દીવસે જોઈને બોલાવી શુભવળ જોઈને તો આગકું નામ સારીભદ્ર પાડ્યું. સારીભદ્ર તો ચંદ્રની કળા જન્મ દીન પ્રતીતીન વધતી જાય તેમ વધવા લાગ્યો, શીખતું જાણક પછી તેના લાડવપ્રવચ્ચમાં તથા લાડન પાલન કરવામાં ખામી શું રહે ?

જન્મ જન્મ સારીભદ્રની ઉમર વધવા લાગ્યો તેમ તેમ તેની મુખ કાન્તી પણ તેજની થવા લાગી. તેના મુખાર્ધિ ઉપર દરેક વખતે હાસ્યનીજ છાયા છવાઈ રહેથી જોવામાં આવતી હતી અને તેની બોલો પણ ઘણીજ મુગી અને સાંમગનારને બની પ્રીત લાગે તેવી હતી. સમયને જતાં વખત લાગ્યો નથી તે નીધમ અનુષાર સારીભદ્રની ઉમર ૧૮ વર્ષની થઈ હતી. સારીભદ્રના જન્મ પછી તેની માતાને જે એક પુત્રોનો જન્મ થયો હતો તેની ઉમર પણ પંદર વર્ષની થવા આવી હતી. બંને બાગો યોગ્ય વયે પહેલ્યાં તેમના લગ્ન કરવાનો વિચાર માન પોતાને થયો. સારીભદ્રના પીતાએ પોતાના એકના-એક લાડકા પુત્રને એક પડી એક એમ બીસ બીસો પરણાવી અને પોતાની પુત્રીનું લગ્ન ધનાઢા નામના એક ધીન વણીક ગ્રહસ્ત્રી સાથે કર્યું. આ ધનાઢા જુદીકાની હોવાથી સારો વિદ્યાભ્યાસ કરી એક વિદ્વાનની ગણનામાં ગણાતો હતો. તેનાં માતાપિતા પણ વૈદ્યા રૂકે મુખી હાલનખા હતાં તેમજ ચહેરમાં આબરુદાર ગણાતા હતાં. ધનાઢા વેપારમાં ઉતરેતો હતો તેથી તેણે આ ચહેરના ડાપડની બે દુકાનો મોટા પાયા ઉપર કરી હતી અને તેને ત્યાં બહાર દેશવરના પરાકો ધણા આવતા તેમજ દાગમ લખીને માલ મંગાવી લેતા આખા ચહેરમાં તેની દુકાન બરોસાને પાત્ર ગણાતી હતી અને ગરીબથી શીખત સુધી સર્વને એક જ બ્યાનથી ભાવથી માલ આપતા અને ચોડ નફામાં પણ ધનાઢા સતોષ માનતા ધનાઢાનો પ્રભાણીકણાનો બદલો હજાર તરફથી મળતો હોવાથી ધનાઢા પણ પોતે બંને દુકાનનું કામ વીરીત બાગે ન કરતાં નોકરો અને સુત્રીમના હાથથી કામ લેતા અને ગતી તથા દીવસનો ઘણો ખર્ચ બાગ પ્રભુ મનન તપ ધ્યાન હતાદીમાં બતીત કરતા હતા.

હવે સારીભદ્રની ઉમર આ વખતે આશરે ૨૫ વર્ષના જેટલી લાગતી. શરીરનો બાંધો મજબૂત, મોટું પણ બરાવદાગ અને શરીરનો ખર્ચ પણ ગૌર જણાતો હતો. સારીભદ્ર તદ્દન સાદા પોશાકમાં ગાદી ઉપર જોડેલો હોય ત્યારે પણ તેના તેજસ્વી દેખાજ તથા તેજસ્વી મુખાર્ધિથી જોનારને સ્વાભાવીક એમજ થતું કે આ કોઈ મહા પુણ્યથાળી જીવે છે. પોતાની ઉમર જન્મ જન્મ મોટી થતી જાય છે. તેમ તેમ તેના પીતાથી વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચતા જાય પીતાથી વૃદ્ધા વસ્થાએ પહોંચ્યા હતાં પણ તેના પુત્ર, સારીભદ્રને તો નહેવારીક વેપાર

ધનવાદીની દેખાડીમાં નહીં નાખના પોતાના એકના એક પુત્રનું લાલન પાલન કરવામાં તથા વેબવો ભોગવામાં આનંદમાં રહેવા અનેક પ્રકારની સમજનાઓ કરી રાખેલી કે જેથી પોતાના વડાલા પુત્રને જરાપણ આનંદનો ભગ નીચાવે. પુત્રની આવડી મોટી વધે તથા છતાં પણ કોઈ દિવસ સહેજમાં નીકળ્યો હોય અર્થાત્ ફરવા નીકળ્યા હોય એમ કદી બન્યું નહોતું મનલબ્ધમાં ધરતી બહાર પણ પછુ કદી મુક્યો નહોતો પણ હવેતો પોતાનું સરીર દીન પ્રતી દીન વૃદ્ધાવધાને લીધે શીથલ યત્ન ગયું અને ત્યાર બાદ ચાર પાંચ વર્ષ વીત્યા બાદ તેણે પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો અને તેનો પુત્રપ્રાપ્તિ આત્મા સ્વર્ગમાં સીધાં ગયો. અને પોતાના પતિ છે તો સર્વરંધ છે પણ તે સ્ત્રી સુખ દુઃખ રૂપી વાદળો નીચેથી ચીનળતા ઉપજવનાર છત્ર રૂપે છે તેથી રીતે સારીબદના માતૃભાવે પોતાના પતિ રૂપી છત્રનો નાશ થવાથી હૃદયને ઘણું આઘાત થયો વધતો સર્વ આનંદ નાશ થયો વડાલા પુત્ર સારીબદનું સુખ કમળ બેઠું કંઈક ચાતીને પાગલું પોતાનું બીન પ્રસુભનનાં નમાં જોડી પોતાનું હૃદય બંધીત કરવા લાગી.

માતાને પોતાનો પુત્ર મોટી વયનો થાય તો પણ તેને મન તો નહોતો ને નહોતો લાગે. મદ્રા શેઠાણી પણ પોતાના વડાલા પુત્રને જરાપણ સ્થમ ન પડે તેને માટે બહુજ કળણ રાખી બિચાર આપ્યા કરતાં હતા. અને વેપાર વણજનું કામ પણ પોતાની હેમરેખ નીચે પોતાના મુનીમો તથા નેકરોના હાથથી લઈ પુત્રને શેઠ હયાન હતા તે વખતની જેમજ રાખ્યો હતો. સારીબદ પોતાની જાતીય સ્ત્રીઓની સાથમાં રહી વેબવ ભોગવતો, તેમજ તેની સ્ત્રીઓ પણ સદ્ગુણવાળી હોવાથી સર્વ તેની સેવા તનમનથી કરતી અને સતી સ્ત્રીઓના ધર્મને અર્થ સમજીને તેને સારી રીતે આચરણમાં મુકવા દરેક પ્રકારે પ્રયત્ન શીઘ્ર નેહી સારીબદે આમ કારણ શીવાય છત્રીપલંગથી નીચે પણ પછુ મુક્યો દશે નહીં એમ તેના પગનાં તેળીયાની સુરતા તથા કેમળતા જોતા જોનારને અનુમાન થતું હતું અને તે અનુમાન કેટલેક અંશે સાચું હતું કપર કુણથી સર્વ પ્રકારે તેને જન આનંદ અને આનંદનીજ છાંયા હવેઈ નહીં હતી સારીબદનો દેહવ જોતા જોનારના હૃદયમાં સ્વર્ગનાં સુખ પણ યુગ્મજાન લાગ્યા બીના રહે નહીં આ ઉપરથી વીચાર કરી જોઈયું તો રપઈ સમજાશે કે અહા! એક સાવકે વાતનો કેવો પ્રભાવ? આવી જાહેજલાલી છતાં પણ સારીબદને તે સંપતિનું લેશ પણ અભિમાન હતું નહીં અને રૂઢિમા સમજતો કે “આમા માઈ શુ છે? કશું નહીં! હું બાળ્યો ત્યારે સાચે શુ લાગ્યો હતો? તેમ જાની ફતીયા તથા અંઈય ત્યારે સાચે શુ લઈ જાઉં?” તે સારીબદે તેના માન રૂપી અણુથી સર્વ જોઈ પોતાના મોહનો નાશ કર્યો હતો. ઉપર ટપકે સર્વ ભોગવતો છતાં હૃદયમાં કંઈ પણ વાસના હતી નહીં.

એક સમયે બહાર દેશાવરથી એક સેનાગર સાંજની વખતે આ નગરીના દરવાજા આગળ પોતાના માણસો સહીત આવી દરવાજાને પુછ્યું કે “બાપુ, આ સેનાગરમાં એવી કંઈ જગ્યા છે કે જ્યાં અને જોવાર દિવસ સુખ પુર્વક રહી પડીએ? ત્યારે કરવાને કહ્યું કે “બાપુ, કોઈવાની બહાર પણ ધર્મશાળાઓ છે તેમજ સહેરમાં પણ તમોને રહેવાની સમગ્ર યત્ન જરો તોપણ પેલી સામી દેખાય છે તે ધર્મશાળા આઢીના માણ દીવાન સાહેબની બંધાવેલી છે. તે દીવાનજીની સલાહના નામથી જોખાયા છે ત્યાં તમોને સુખ જેમવા માટે સર્વ

સામગ્રી તૈયાર મળશે અને ત્યાં તમે સુખ પુર્વક રહી શકશો.” આ સાંમળાને સોદાગરે ત્યાં જઈ ઉતારો કર્યો. ત્યાર બાદ સવારે યત્ના નહીં ધીરજ ને ઇચ્છાથી આ શહેરમાં આવ્યો. તે મંદિરા પૂર્ણ કરવાને શહેર તરફ આવી શહેરમાં પોતે જઈ રતનાપર આવતા જતા લોકોને પુછ્યું; “કેમ બાપ, આ શહેરના મહારાજના મહેલ તરફ જવાનો રસ્તો ક્યાં છે ?” ત્યારે એક ગદરવે કહ્યું કે “બાપ હજી તો આહીયાં ઘણે દુર છે. મહારાજના મહેલ ઘણા છે, પણ હાલમતિ વીલાસ શુવન નામના મહેલમાં તે બીરાજે છે અને તે આહીયાં દોઢ મે માઈલનો રસ્તો છે માટે ગાડી કરીને જશો તો વહેલા પહોંચાશો.” સોદાગરે આ સાંમળાને એક ગાડી બાંડે કરી રાજ મહેલ તરફ ચાલવા માંડ્યું. મહેલ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જઈ તપાસ કરતાં એક હજીરી તેની પામે આવ્યો. સોદાગરે કહ્યું કે “રૂં એક સોદાગર છું, દેશ પરદેશમાં ફરનારો છું. અહીંના મહારાજ સાહેબની કીર્તિ સાંમળતાં તેમને એક અમુલ્ય વસ્તુ દેખાડવા આવ્યો છું.” હજીરીએ આવી મહારાજને પ્રજ્ઞા કરીને વીનંતી કરી કે સાહેબ! બહાર કોઈ એક આવતું નામ સાંમળી સોદાગર આવેલ છે અને તે કહે છે કે મહારાજ સાહેબને એક અમુલ્ય વસ્તુ બનાવવા માટે લાગ્યો છું તો આપ નામદારનો જીવો દુકમ. મહારાજએ કહ્યું કે “સોદાગરને આહી હાજર કરો.” દુકમ યતના હજીરી તે સોદાગરને મહારાજ પાસે તેડી ગયો તેણે મહારાજને પ્રજ્ઞા કર્યાં. મહારાજએ સોદાગરને એમવા આસન આપ્યું અને આવવાનું કારણ પુછ્યું. સોદાગરે રતનમળ નામના પહેરવાના અમુલ્ય વસ્ત્રો મહારાજ સનમુખ રજી કર્યાં. મહારાજ ભેટાની સાથે દીગ ધધ ગયા મકર્ણી રાજ યયા છતાં આવા અમુલ્ય વસ્ત્રો પોતાની કપીએ આવ્યા નહોતાં જેથી વીચાર કર્યો કે આવાં વસ્ત્રો તો રાણીને પણ જતાવવા માટે મોકલ્યાં હોય તો સારું. એમ હજીરીને દુકમ કર્યો કે આ વસ્ત્રો દારી ગારકન રાણીએ બનાવવા મોકલો. હજીરીએ તે વસ્ત્રો રાણીવાસના મોકલ્યાં. શુભ નામની મહારાજની માનીતી રાણીએ જવારે આ વસ્ત્રો જોયાં ત્યારે, તે બહુ આનંદીત થઈ અને વીચાર કર્યો કે “આ વસ્ત્રો તો મારે માટે જ લેવાં.” એમ કહીને દારીને દુકમ કર્યો કે “હજીરીને કહો કે આ વસ્ત્રો મહારાજ માટે માટે ખરીદ કરે એવી મારી વીનંતી છે.” એ વાત મહારાજ આગળ આવતા સોદાગરને તેની કીર્તિ પુછી ત્યારે સોદાગરે કહ્યું—“મહારાજ સાહેબ આ રતનમળનાં જે વસ્ત્રો છે તે એક વસ્ત્રની કીર્તિ સઘા લાખ રૂપીયા ધામ છે. આવાં વસ્ત્રો વસ્ત્રો જુદા જુદા પ્રકારનાં મારી પાસે હાલ તૈયાર છે. દુકમ હોયતો જતાવું. મહારાજ એક વસ્ત્રની કીર્તિ સાંમળતાં અગ્ર્યો પામ્યા અને વીચાર કરવા લાગ્યા કે એક રાણીને માટે લઈએ અને બીજીએ માટે ન લઈએ તે અન્યાય કહેવાય. વળી ફરેક રાણીને માટે દુકમ વસ્ત્રોને માટે લાગ્યો રૂપીયાનો ખર્ચ કરી નાખવો તે પણ રાજ્યને વધારે ખર્ચ લાગે, કારણ કે રૂપ તરફથી મનેલા પૈમા આવા વૈભવ લોગવવા પાળી વસ્ત્રોમા વાપરી નાંખવા તેના કરતાં સહસ્રપયોગ કરવો તે સારું મણાય એમ ધારી મહારાજએ સોદાગરને તે લઈ શકાય એમ નથી એમ જણાવ્યું. તો પણ પોતાનું નામ સાંમળી આવેલો તેથી તેને પહેરામણી કરીને વીલાસ કર્યો. સોદાગર પોતે જ્યાં મારીને રહ્યો હતો ત્યાં ગયો અને વીચાર કરવા લાગ્યો કે મહારાજનું નામ સાંમળી આહી સુધી આવ્યો અને મારી ઉમેઠ બર આવી નહીં તો પણ માનમાં તપાસ કરી જોઈ કે દોષ શુંદર્ય એવા છે કે મારું એક વસ્ત્ર પણ ખરીદી શકે!

તપાસ કરતાં જણાવું કે સારીમદ્ર નામના નગરોડ છે અને તે મહા ધનાઢ્ય છે તે હદય ખરીદશે. એ સામ્રાજીને તેના હૃદયમાં આનંદ થયો અને કહ્યું આપણા બંધાણી સારીમદ્રનું નામ પુઠો પુઠો સોદાગર આવ્યો. એક માણસે આંગળી કરી બતાવ્યું કે 'ચિરો સામે મહેલ ને દેખાય છે તે સારીમદ્ર રોડનો છે ત્યાં જાયો.' ત્યાં જતા દરવાજા આગળ પહેરેગીરે અટકાવ્યો અને પુછ્યું કે કોનું અને શું કામ છે? ત્યારે સોદાગરે જણાવ્યું કે મારે રોડ સાહેબને મળવું છે અને એક વસ્તુ દેખાડવાને લાવ્યો છું. ત્યારે પહેરેગીરે કહ્યું કે રોડ સાહેબ તમને મળી ચક્રશે નહીં પણ તેમનાં માતૃશ્રી તમે ખાસ કામ હશે તો મળશે માટે હમે આંદો બેસો હું ખજર મોકલાવું છું. પહેરેગીરે એક માણસ મારફત ખજર મોકલાવ્યા. સારીમદ્રનાં માતૃશ્રીએ તે ખજર પોતાના મુનીમને આપ્યા. મુનીમે તે સોદાગરને બોલાવ્યા અને પોતાના બેસવાના રૂમમાં આસન આપ્યું અને આવવાનું કારણ પુછ્યું. સોદાગરે વસ્તુ રજૂ કરી સર્વ હકીકત કહી મંબજાવી. મુનીમે દાસી મારફત વસ્ત્રો મોકલાવીને સોદાગરે કહેલી હકીકત ટહેવરાથી મોકલી. દાસીએ તે પ્રમાણે હકીકત રજૂ કરી સારીમદ્રનાં માતૃશ્રી તે વસ્ત્ર જોઈ ખુશ થયાં અને દાસીને કહ્યું કે જા મુનીમને કહે કે "આ સોદાગરની પાસેથી બીસ વસ્ત્રો લેવા અને તેની કિંમત ધાય તે ઉપરાંત બીજી વીસ લાખ મોના મહેર તથા અર્ધકારો જતાવવા માટે મોતી તીલમ માણેક પીઝરે તે ખુશી ધાય તે પ્રમાણે તેને આપી માન પુર્વક સત્કાર કરી વિદાય કરો." હુકમ પ્રમાણે મુનીમ સાહેબે સોદાગરને આર્થણ કર્યું. સોદાગરને પણ પોતાની વસ્તુની કીંમત કરતાં એકડો ગણી વધારે કીંમત મળવાથી હૃદયમાં ધણે આનંદ થયો અને હૃદયના આનંદના ઉભરાથી મળેલી ભેટની વાતો પોતાના ખરીદપદમાં આવનારા પુરષો પાસે કરવા લાગ્યો. એક પાસેથી બીજા પાસે, એમ એક પછી એક કહ્યુંકાશ તે વાત મહારાજા મેલિંકની રાણી મુધી પહોંચી અને વાત સાંભળતાં વીરમય જાની ગઈ અને મનમગ્ન વીચાર કરવા લાગી કે "અહા! આપણી નગરીની અંદર એવો કોણ મહાન ધનાઢ્ય પુરુષ છે કે જેણે અમારા ખજનામાં દીસા માણેક છે તેનાથી પણ કીંમતી જવેરાત એક સોદાગરને ભેટ તરીકે આપ્યું! આવા મહાન પુરુષો આપણા રાજ્યમાં છે તેની તો મને આજે જ ખબર પડી" આમ વીચાર કરે છે ત્યાં ચોરીવારમાં તો મહારાજા પધાર્યા. મહારાજાએ દમતે મુખે રાણી નરક જોયું ને બોલ્યા "કેમ રાણીજી કંઈ વીચારમાં દીસો છો?" મહારાજાનાં બોલવાથી રાણીએ સાંભળેલી બોના જાહેર કરી અને કહ્યું કે "આપણે ત્યાં ને સોદાગર આવેલો તેની પાસે ને અમુલ્ય વસ્ત્રો હતા તે આદીના એક મુદરચને ભેટ આપ્યાં અને તેના બદલામાં તેને કીંમતી અવાહીરાની ભેટ મળી છે કે તેવાં જવેરાત આપણા ખજનામાંથી બાજેજ નીકળી શકે." રાણીનાં બોલવાથી મહારાજાને વીચાર થયો કે એ મુદરચને આપણે જણવેા જોઈએ અને આપણે એવા મહાન પુરુષની હજી મુધી પીઠાણું નહીં તે કેવી નવાઈ! માણસ મારફત તપાસ કરાવ્યો અને તપાસ કરતાં માણસ પાડ્યું કે અહીંના મરહુમ નગર રોડ ધનાઢ્યાના પુત્ર સારીમદ્ર કરીને છે અને તેમના માતૃશ્રીએ તે સોદાગરને સંદર્દ વસ્તુની ભેટ કરેલી છે. તે મોંઝળા રાજ તથા રાણી હૃદયમાં પ્રસન્ન થયા. પોતાના નગર રોડની અંતી આવી બાદચાહી જાહેરજાણીની વાત સાંભળી તરત તેને મળવાની મહારાજા તથા રાણીની ઇચ્છા થઈ. તેથી ટૂંત પોતાના માણસને હુકમ કર્યો કે આપણા મરહુમ નગર રોડ ધનાઢ્યાનાં ધર્મપત્ની ને ખજર આપો

કે મહારાજ તમા રાણી આપને મળવાની ઈચ્છા રાખે છે માટે તમારો અનુકૂળ સમય આપશો કે તે પ્રમાણે અમે આવીએ. આ ખબર સારીભદ્રના માતૃશ્રીને મળતા તેણે વિચાર કર્યો કે સીધીકે મહારાજ આપણે ત્યાં પધારે તે ઘણીજ આનંદની વાત છે પણ આ આ બાબતના ખજાર માટે પુત્રને આપવા જોઈએ અને તે પણ મહારાજની મુજાકાત હોતો સાફ કહેવાય. સારીભદ્રનો રહેવાનો મહેલ પોતાના કરતા અલગ હતો અને એ મહેલને સાત માળ હતા તેમા સાતમે માળે સારીભદ્રનું રાખન શૂંક હતું. ત્યાં પોતાની બીજી સ્ત્રીઓની સાથમાં અપુર્વ આનંદનો અનુભવ લેતો હતો. પ્રકાશના વૈભવમા તરીકે યથેશે સારીભદ્ર દુનિયા ક્યા છે તેની પણ દરકાર કરતો નહીં અને પોતાની સ્ત્રીઓના હાવભાવ, મદમદ હાસ્ય વાણીની મધુરતા અને શરીરની ગોદર્શતામાં એટલે બધો લુપ્ત બની ગયેલો કે માળની નીચે બાજેજ ઉતરવા પામ્યો હશે સ્ત્રીઓના પ્રેમમૂર્તી સાંકળથી સંભળક સપડાયેલો સારીભદ્ર સ્ત્રીઓના તરફથી મળતા મુખોષાંજ પોતાના જીવનનું સાર્થક સંગઠતો હતો.

રત જડીત પર્વગપર ઈનખાબના ખનાવેલા ગાંધા બીજાવેલા દનાં, તેનાપર સાદીનની સાદર બીજાવેલી હતી. આવા મુવાળા બીજાનાપર સારીભદ્ર બેઠો છે, એક સ્ત્રી ચમર ઢોળે છે, બીજી સ્ત્રી પગ ચપી કરે છે ત્રીજી પનન નાખે છે, આવી રીતે દરેક સ્ત્રીઓ શુદ્ધ શુદ્ધ પ્રકારની પનિની સેવા કરવાના નામમા રોકાયેલી હતી તેવામાં જામીએ આવી ખબર આપ્યા કે “ગેઠ સાહેબ આપશ્રીના માતૃશ્રી અને પધારે છે.” માતૃશ્રીનું નામ માંભળી પલંગથી નીચે ઉતરી સામે ગયો. માતૃશ્રીને આવતાં જોઈ દસતે વડે માતૃશ્રીને વીનય પુર્વક પ્રણામ કર્યો અને પોતાની સ્ત્રીઓના ખેસવાના ખંડમા પોતાની માતૃશ્રીને તેડી ગયા. ત્યાં એક મુવર્ણમય મખમલથી જડેલા મેચ ઉપર માતૃશ્રીને ખેસવા વીનય કર્યો અને પોતે પણ સામે એક ખુરશી પર બેઠો અને કહેવા લાગ્યો-“પુત્ર્ય માતા” આપશ્રીને આજે આઠી રૂઢી આવવાની તરલી કેમ લેવી પડી ? તે જો હરકત ન હોય તો મને જણાવવા કૃપા કરશો.” સારીભદ્રને માતૃશ્રીએ ઉતર વાળ્યો “બેટા ! આપણે ત્યાં આજે સંલુક આવે છે, તેનો ખબર આપવાને તારી પાસે આવી છું એ સામળ સારીભદ્ર બોલ્યો “માતૃશ્રી ! ઈશ્વર કૃપાથી આટલી સપતિ મળ્યા હતા વેપારમા હજુ ખડું મનતા રાખતા હો તેમ જણાય છે, હવે તો જડુ સોજ ન રાખો તો સાફ ‘સેણીક’ આવે તોમાં અને શુ કહેવાનું હતું મુનીમને કહ્યું હોલ તો તે પણ આઠી પડેલી વખારમાં નખાવવાની સગવડ દરાવત. આવી જાળતમાં તમારે જાતે તકલીફ લેવાની જરૂર નથી. તેમ અને પણ એ બાબતના કાઠ ખજાર આપવાનું પ્રયોજન હતું નહીં. આ સામળી તેના માતૃશ્રી ખડ ખડ હસી પડ્યા અને મનમા વીચાર કરવા લાગ્યા અહા ! મારા પુત્રને હજુ સંલુક રાખ તો ઠોણ તેની પણ ખજાર નથી. વૈભવમા એવો તલ્લીન બની ગયેલો છે કે દુનિયાની પણ કંઈ ખબર નહીં ? અહા કેવી નવાઈ ? સસાગની વહેવારીક બાજતોમાં પ્રીયુ ન બનાવતાં માત્ર ખોટા સાંક લાગના તેનુંજ આ પરીણામ ! મહારાજનું નામ પણ જાણવો નથી ત્યારે તો બીજી વહેવારીક બાજતું જાન શુ હતો ? બેટા, સારીભદ્ર ! તોણીક કાંઈ વેપારની વસ્તુ નથી. બાઈ સમજ્યા વીના કે જાણ્યા વીના એક વખારમાં નીખવાનું કહે છે. તો આ તો કહેવન છે કે ‘આવ્યો માસ તો કહે નાખો વખારમાં !’ આના નેવો દિસાળ

યયો. સિદ્ધિકર્તા આ નગરીના મહારાજ છે કે નેની. હાથમાં રહી આપણે અમન અમન, અને આનંદ સુખે ભોગવીએ છીએ. એ રાજા આપણે ધણી કહેવાય અને તે મહારાજ આપણે ઘેર તને મળવાને માટે આવે છે. તો તેને આપણે આપણી આખર પ્રમાણે આદર સત્કાર આપવો જોઈએ. મારે. બેશ! વજ્ર પહેરી તૈયાર થા. યોગ વખતમાં અંકી પધારશે, આમ વાત ધાપ છે એટલામાં તો એક દાસી આવીને બોલી:-“માતૃથી મુનીમ સાહેબ કહે છે કે જો હુકમ હોય તો મહારાજને અહીં પધારવા માટે ખબર મોકલાવીએ. કારણ તેઓ રાજા જેતા હશે” ત્યારે દહલુ કે પુણીથી ખબર આપો. જો પધારે. મહારાજને તો કદર આરક્ષત ખબર મળ્યા અને પોતાની રાણી સાથે સારીમદ્રના મહેલે ગયા. ત્યાં દરવાજામાં પગ મુકતાં કીનખાળની નજીબ રસ્તાપર પાંધરેલી અને તે દાદર ઉપર યજ્ઞ એક પછી એક એમ સાતને ગાળ મુધી બીછવેલી હતી. તેના પર મહારાજ સાહેબા સાહેબા બધા અમુક સ્મૃતરને છેડે બને બાબતોએ અતરના કુવારાએ ગાંઠવેલા હતા તેમથી નીકળતી અધુર સુગંધ પણ હારને ધોરણના ઉપાંગે તેની હતી. આસપાસના બગીચાનો દેખાવ જોતો ધણી ઘોઠાદર લાગતો હતો. મહેલની અંદર દાખલ થતાં સારીમદ્રનાં માતૃથી તેના મુનીમ સાથે માન આપવાને હાથર રહેલાં હતાં તેથી સત્કારના રજા બોલીને વિનય પુર્વક માન આપ્યું અને સારીમદ્રની, મુકાદ્દમ માટે ઉપરે માળે આંધા. બંને બાબતોએ મહારાજ દ્રષ્ટી કરતાં નય છે અને મનમાં વીરમય પાગતાં નય છે. નયો જુએ ત્યાં સુવર્ણમય અને રત્ન જડીત વસ્ત્રોએ જોવામાં આવતી. રત્નજડીત પદાઓ, રત્નજડીત નોરણો, રત્નજડીત ગાંધરો, નયો ત્યાં જવાહીરનોજ ઉપેશ કરતો. જોવામાં આવતો હતો. છતાં માળે મહારાજ પધારવાના ખબર સારીમદ્રને મળતાં સામા લેવાને માટે આવ્યા. મહારાજને જોઈ જુદાઈ કર્યા અને કુશળ સમાચાર પુછ્યા અને પોતાના દીવાનખાનામાં મહારાજને તેડી ગયા. એક રત્ન જડીત સીંઠાસન ઉપર ગાનપુર્વક બેસવાનો આજુક ક્યો. સારીમદ્ર, પંચ એક ઉમદી દારીગીરીવાળા જડીત દોચ પર બેઠો અને તેના નોશરો એ બદા-રાજને પંખા નાંખવા તથા ચમર દોળવા લાગ્યા. મહારાજને સારીમદ્રના મુખાવિદ તરફ નીકળતાં તેના પર ધણીજાં પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થયો અને એ તેજદરી સુતી જોતાં જણાવું કે આ કોઈ મદાન પ્રવચણના છંદ તેની મુખાવિદપરથી જણાવ્યું આવે છે. મહારાજને થોડી વાત કર્યા બાદ રજા મારી. સારીમદ્ર પોતાની ખેબર પ્રમાણે મહારાજને ધણીજાં ઉચી કીમતનાં જવાહીરો એક યાગમાં ધરી તથા ધણીજાં ઉચી જાતનાં વસ્ત્રો પણ યાગમાં મૂકી ધણી સેના મહારો સાથે મહારાજને નજરાણો કયો. મહારાજને પણ આ સારીમદ્રની સાહીબી જોઈને પોતાના સેર્વ ગર્વનો ત્યાગ કયો. સારીમદ્રે. મહારાજને હાર તોડા અતર શુભાળળ વીરેયી સત્કાર કયો અને મહારાજ વીઠાય થયા. નીચે સુધી સારીમદ્ર મુકવા આવ્યો અને મહારાજ ત્યાંથી જુદા પડ્યા અને દહેલા ગયા કે તમારી સુવાકાતથી મને ધણીજાં આનંદ થયો છે અને હવે કોઈવાર રજાનો લાભ આપતા રહેશો. સારીમદ્રે પણ સામે ધણીજાં વીનયથી પ્રસુતર વાળ્યો અને ત્યાર બાદ પોતાના મંચન શુદ્ધો દાખલ થયો. સારીમદ્રને આજનો જમ વધારે પડતો લાગવાથી પોતાના પંચગેપર નજર મૂકતા તેની સ્ત્રીએ તેને પંખાથી પંચ નાંખવા લાગી, પગ આંધો કરવા લાગી. પાસેના ટેબલપરથી શુભાળળની લાઈ ચોઈ શુભાળળ કાંઈક પણ સારી મદ્રને

હૃદયમાં એક જાનની ઉદાસીનતા આવી ગઈ. પોતાની પરમપ્રેમી સ્ત્રીએ હાથ જાવનાં વચ-
નોથી બોલાવા લાગી પણ જલ્દી પોતાના ચિત્તને કંઈ ગમતું ન હોય તેમ તેની મુખ-
ફેટી પરથી સહેજ ગાલુષ પડી આવતું હતું. આ વાતની ખબર તેનાં માતૃમીને પડતાં દુઃખ-
ત્યાં આત્મા અને સારીભદ્રને પુછવા લાગ્યાં “મેટા ! કેમ આજે તારું આનંદી મુખકમળ
કરમાયેલું લાગે છે તે તું મને જમલદી જણાવ. હે પુત્ર ! તને શું વીચાર હોય ? મારી દે-
યાતીમાં તને ચાતું દુઃખ હોય કહે મેટા ? મને સત્તર કહે” સારીભદ્રે કહ્યું : “માતૃમી, શું
કહું ? આજ દિવસ મુખીની મારી માન્યતામાં કેટલી બધી જુલમ ! કેટલો બધો દુઃસ્વપ્ન ! માતૃ-
મી ! હું એમજ ધારતો હતો, કે મારા ઉપર કોઈ ઘણીજ નથી. માસથી કોઈ મેટા નથી.
આ નગરીનો મહારાજા અને તેનું નામ સૈણીક અને તેની છાયામાં આપણે રહીએ છીએ,
વીગેરે આખનમાં હું કંઈ સમજતોજ નહીં. મારી સમજણ જુલમ ભરેલી નીકળી, ખરે, પણ
એ જુલમને મારે સુધારવી જોઈએ. બસ, હવે તો એક દીનદયાળ કૃપાસીંધુ ભક્તવત્સલ પર-
માત્માની છાંયામાંજ રહેવું. થી મહાવીરની છાંયામાં રહેવું અને તેવું જ સરખું શ્રદ્ધા કરવું,
કે જે આ દુઃખરૂપ ગેમારમણી પાર ઉતારનાર છે, બસ હવે દરરોજ એક એક સ્ત્રીને ત્યાગ
કરી બન્નીય દીવસમાં બન્નીય સ્ત્રીઓને સાગ કરી કષ્ટરતી જલતીમાં જ આરક થયું અને
ધર્મધ્યાન તપ પ્રયાદી વ્રત કરી જીવનનું સાર્થક કરવું અને બાકીનું જીવન પરમાત્માની
અનંત ભક્તિમાં લીન કરવું, બસ એજ ખરું કર્તવ્ય, એજ ખરીમીલકા” સારીભદ્રનાં માતૃમી
આ સર્વ વાત સાંભળી વીચારમાં ગરકાવ યદ્ય મયાં. પોતાના પુત્રના હૃદયમાં વૈરાગ્યનો ઉદય
થયેલો જોઈ વીચાર કર્યો કે પુત્ર કોઈ મંદહારી જીવજી છે. પુર્વના પુર્વે કરીને આવા ઉત્તમ
વીચાર તેના હૃદયમાં સ્ફુરેલા છે તે પરમાત્માની પરમકૃપાનું જ દર્શન છે. આમ વીચાર કરી
કરીને પોતાના મનનું સમાધાન પોતાની મેજેજ કરવા લાગી. તો પણ એકતો એક પુત્ર
વળી પુત્ર પરના અલ્પાંશક પ્રેમને લીધે હૃદયને બહુજ આઘાત થયો. અને પુત્રને ધણું ધણું
સમજાવવા લાગી પણ કંઈ જાસર થઈ નહીં. હૃદયમાંથી પુત્ર જાવના શી રીતે દુર પાય ?
ધણો કહેવ થયો, નયનોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં, પણ કશો ઉપાય જોયો નહીં. આ
વાતની ખબર સારીભદ્રની બેનને પડી. સારીભદ્રની બેન પોતાના પતી ધનાચાને નવ-
સાચા પહેલાં તેલ મર્દન કરે છે ત્યારે ઉભી ઉભી વીચારમાં પડી ગઈ. ત્યારે તેના પતી
ધનાચાએ કહ્યું “કેમ સતી, આજે મુખાર્વિંદ ગલાની પામેલું કેમ જોવામાં આવે છે ? ખરે
ચીથા ! તારે તે એવું શું દુઃખ છે ?” એમ કહીને તેની સાસુ નીહાળવા લાગ્યો પણ જુલમ
છે તો આંખમાંથી ચોધાર આંસુએ ચાલવા લાગ્યાં. ગદગદ કહે તે બોલવા લાગી પણ યોડી-
વાર બોલાયું નહીં, તેણે કહ્યું કે “મારે એક જ ભાઈ અને વળી સારીભદ્ર જેવો ભાઈ,
તે મારા સાંભળવા પ્રમાણે દરરોજ અકેડી સ્ત્રી છોડીને બન્નીય દીવસમાં સંસાર ત્યાગ કર-
વાના છે.” એ વાત સાંભળીને ધનાચા બોલ્યા કે “અહો એમાં શું ! એ તો ધર્મ છે કે
દરરોજ અકેડી સ્ત્રીને ત્યાગ કરે છે.” ત્યારે સારીભદ્રની બેનથી જસ બોલી જવાયું કે
“સ્વામી, આપની વાત સત્ય છે, પણ કહેવું તે બહુજ સહેલું છે કરી બતાવવું તેજ કઠણ
છે. તપ કરવું તે કંઈ સહેલું નથી. માત્ર બોલેલા કંઈ થતું નથી.” આ વચનો ધના-
ચાને તો વજ્ર સમાન લાગ્યાં. તેલનું મર્દન કરાવતો હતો. તે પડતું મુખીને એજ સ્થિતિમાં
અને ત્યાંથી દુરજ આગતોજ થયો. ત્યાંથી દુરજ તે સારીભદ્રને ત્યાં ગયો અને ત્યાં

જાલ કહેવા લાગ્યો કે “ અરે સરીખદ, આમ હજી સગી બનીને શું બેઠો છે? અને દર-
રોજ એક એક શ્રીના ત્યાગ કરવાને શું વિચાર કરી રહ્યો છે? મંસારમા લેવાયેલું મન
હજી પણ મનનાનો ત્યાગ કરી શકતું નથી કે શું? બીજો જોએનો ત્યાગ કર અને
આંસ આપણે બને માથે ચોમાસાનું પથખાણુ લઈએ. ” સારીખદના હૃદયમા તીવ્ર વેરાન
થયેનો હોવાથી ધનાચાના વચનો તેને ખરા લાગ્યા અને પોને ઉભો થયો. બને જણા
રોડાણીને પગે લાગીને તાથી આલના થયા અને મદારીર સ્વામીની પાસે જઈ દીક્ષા લઈને
પોતાના જીવનનું સાર્થક કર્યું.

સરલાની શાન્તિ.

લેખક:—બહેન સો. ધીરજખેન વિદ્યનાથ.

ભવાનીપુર ગામમા સાધાતણુ નાનો પણ મુંદળ ગંગો દનો આગળના ભાગમા એક
છત્તું દોડેલું હતું, જામની બદર એક વયોટક સ્ત્રી બેળી હતી તેની વારવાર બાલાતી મુ-
ખાકૃતી તથા કપાળે વળતી કરચલીઓ જોતા આપણને સદગત જાનુમાન થાય કે તે કંઈ
ઉદ્ધા વિચારમાં મુકાપણી છે. ધાંચનાર. તારે તેના વિચાર જાણવા છે? તેના મનમા પો-
તાની લાડકી કન્યાના લગ્ન સંબંધી વિચારો રમી રહ્યા છે સરલા માતા પિતાની લાડકી
કન્યા હતી તેને ખીલું પણ આળેલો છે જના સરલા સર્વમાં પ્રથમ પ. ધરાવે છે, તેનું
દારણુ એક તો તે સર્વમા નાની છે, આપણા હિંદુ મા બાપોમા સાધારણ રીતે સર્વથી નાના
બાળક ઉપર વધારે સ્નેહ હોય છે બીજી કમળ તે અતીથય સ્વરૂપવતી હતી, કુદરતી રીતે
તેના મો. સામે જોતાં આપણને દેરી પ્રકાશ પડેલો હોય એમ લાગતું. વિચાર એવી સીજ
છે કે તેને આદિ અંત કાલ નથી, અમુક વિચાર આપણને ક્યારે આવશે તે કહી શકતું
નથી. તેવીજ રીતે નીર્મળાને વિચારમાં વખત તો ખમર ન પડી ને મોજના પાંચ વાગ્યા
સગીકા પદમા ટકોરા વાગ્યા ને તેની સાથે તેના વિચારો પણ અંત આવ્યો તે ઉઠી પ-
રમા જના વિચાર કરતી હતી ત્યા રૂઢાની પટડી કોવા મંદુર અગ્ધો માતાને મોનાવતી
અને રોષાતી બાર તે વડીની બાલીકા અદર આવી કહેવા લાગી “ શા માબી કયા
ગયા છે? આજે તમે પણ આમ હોય યદી એમ અદિ” બેસી જાં છે? હજી ચાલ
કેમ નથી થઈ? માતા પિતાશ્રીને આવડાને પણ વળત થઈ ગયો છે મોટા ભાઈ પણ
રૂઢેલાથી આવી ગયા છે ” ઉપત ઉપતી સલાલ કરતી જાગતા મુખ સામું માતા સિધર
દુખીએ જોઈ રહી, જે વિચાર માળા તુડી હતી તે પાછી પુન સંધાઈ ને નિર્મળાની
આખોમથી બે અમુ મિહુએ સરી પાયા બાલીકા ન જુવે તેમ તેને છુટી નાખ્યા
અને કહ્યું “ સરલા બહેન, આજે માઈ ગયું દુખે છે અને જગ સુરતી પણ લાગે છે
તેથી અને કંઈ અદિથી ઉઠીને ઘરમા આવવાનું તેમ ચાલ કમવાતું પણ મન યતું નથી,
મોટો આજેનો તું અને વીણા બે લખુ નણુ. ભોજાઈ ચાલે જનાવો જોઈએ. જા, વીણા
બાબી ઉપર તેના મોરબમાં છે ” “જલુ ચાલે, આ આવી” કહી પુસ્તકો એમના એમ માતા

પાસે રહેવા છઠ્ઠ સરલા હરીણી વેગે દોની એકદમ ઉપર વીણા પાસે ગઈ નિર્મળાને પાછું જોઈ હતું તે મધ્ય વિચારે મુખ દ્વારા જારણે નીસરવા મા'વા ચારે પતિ દેવતા । તમે પ્રભુ ખરેખર દેવજ છે, તમારા શુભે પશુ દેવી છે તમારા જેવા સ્વામીને મેળવી હું ખરેખર ભાગ્ય સાધીજ છું મારા જીવે સુખી આપણી શાંતિમાં દોષ નથી છતાં આ પુત્રીઓનાં હું બંધા કરના દોષથી આપણને આની નકારા છે. આપણી બે સુકુમાર જાણોએ એકાએક ઉગતાજ છુદાઇ ગઇઓ છે એકને તેનો પતિ તરુને ચાલ્યો ગયો છે. ત્યારે બીજી પોતેજ પ્રભુ ધામમાં ખીસાજ છે. સરલાને આપણે શી રીતે પરણાવવી ? છોકરો ધણેજ ખરાજ છે, ત્યાં આપણું જાળક શી રીતે સુખી થશે ? આપણે જાણતા હતા ને દોષો લખે પછી કુવામાં ઉતરી જીએ. તમને તમારા સગાઓએ ભાગ્યા ને પૈસો વાસો લાગ્યો. લક્ષ્મીની ગાદી ઉપર એક કામડો બેઠો છે ને તેની કોટે એક હાસી બાંધી છે । આપણા જુના રીવાજો પ્રમાણે વાગદાન રૂરી સહતુ નથી હશે । પ્રભુ દેવજ ખમવાન છે તેના નવીજમા હશે તેમ થશે નાહક હું તમારો દોષ કાઢી પાપ બાગી ધાને માટે યાજ । કાઢ તમને તમારે જાળક અજખામણુ' તો નજ દોષ । બોલતા બોલતા તેની કોમળ આંખોમાંથી આંસુઓની ધારા ચાલી

(૨)

બહુ નાનો નહિ તેમજ બહુ મોટો પશુ નહિ તેવા સારી રીતે રાજ્યગારેવા ચોરડામાં કોમ ઉપર મોઢી મોઢી એક ચુલતી કંઈ ચુલતી હતી ત્યાં આવીને " બાબી ! જો વીણા બાબી ! આંશેને જા કહે છે ચાહ સુકો કારણ પિતાજીને આપવાનો વખત થયો છે " શબ્દો સાંભળી વીણાએ આરણ સામે જોયુ તો સામે સરલાને ઉભેલી જોઈ મૃદુ હાથ કરી આંખો ધોઈ " કેમ બહેન આરણમાં ઉભા રહ્યા ? અદર આવોને. આ જુઓ તમારા માથાના ટેબલપર નાખવાનો રંગામ ચુલતી હતી તમે ક્યારે નીચાંબેથી આંખા ? " સરલાએ કહ્યું " બાબી, જા પાસે મળેજ આવી આણુ છું. બાબી ! જા હમણાકેય ઉત્તર રહે છે ? આંખો દિવસ જીવ આંખા કરે છે તેથી તેની તળીયત ગમડશે. " વીણાએ કહ્યું " જોન મૃદિણીઓને હજાર જાતની ચિંતાઓ હોય છે ધરની પોતાના જાળકોની અને પોતાના પતિની ને સંસાર વહેવારની. તેમાંથી આપણે જાળકો જોમને શી રીતે - મુક્ત કરી છડીએ ? પણ વધારામાં આપણી ચિંતા તેમને ન કરવી પડે તે સમાજવાતુ છે, ચાલો બહેન । માફનો વખત થયો છે ને પિતાજી આંખા જણાય છે. જુઓ જગમગા બોલતા મેલજાય છે કહી બન્ને નણક મોજાઈ નીચે ગયા

(૩)

આજ વેશાખ સુદી નૃતીયાનો દિવસ છે જોન સરલાના મુખ લગનનો આજે ઉત્સવ છે છતાં જોઈએ તેવી ધામધુમ જોવામાં આવતી નથી કોઈનો જીવ રિયર નથી વરતી વર્તણૂક જોતાં માતા પિતાનાં મન કુમળ થાય છે કે હવે શુ કરવું ? કન્યા પસાના કહે છે એવાને શા માટે આપવી ? ત્યારે વરપસના કહે છે જોઈએતો ખરા કે કેમ નથી પરણાવતાં. ત્યાં વળી બને તરફ રહેનારાં માણસો એકને એક વાત કરેતો બીજાને બીજી કહે સર્વ સમયની વાટ જોતાં હતાં. શુ થશે એની કોઈને ખબર ન હતી. સગા સમજી કન્યા

હતી, માતાને પાસે બેસાવી સરમથી નીચાં નેત્રો દાળાને બોલી, “ બા, કોઈ પણ જાતનો વિચાર કરવાનો કે દેવવાનો આ વખત નથી તમે જાતે તેની સાથે પરણાવવાનું વચન આપી ચુક્યાં છો વચન એક છે, જન્મ અનેક છે સતીને પતિ એકજ હોય છે માટે બીજા વિચારે મુઠી ઈં સુબેથી શુભ કાર્યનો આરંભ કરો. હજારો વખત વીતી જાય છે, બારણે લોકો જોવા બેઠાં થાય છે ” હન્યા પાસેથી નીકળી માતાએ બાલિકાના પિતાના કાનમાં બે સબો કલા રાત્રી ધર્મ, પાલ વાગ્યા, વરધોડા આવ્યો, હસ્ત મેળાપ થયો ને જગને જાણ્યું કે એજ વર ને એજ હન્યા પરધર્મ.

(૪)

સરલાના લગ્નને ત્રણ વર્ષ થઇ ગયા છે. સરલા બાલિકા મટી ભર યુવતી થઇ છે જ્યાં પહેલાની સરલા તથા હાસ્ય હડી મળુ છે તેના નીસ્તેજ થયાં છે બિચારીને પતિદર્શન થાએજ થાય છે. તેનો પતિ રઝનિકાન્ત લપટ, ઢારડીઓ, જુગારી, ને બધા નોથી બરપુર છે નિર્દોષ જાળાના દુખની સીમા નથી સાસરામાં તેનું પોતાનું કોઈ નથી સરલાને સાસરામાં એક સાસુજ દત્તી પણ તે નામનીજ હતી દિવસો ઉપર દિવસો જવા લાગ્યા, સોમતનો અવસર પાસે આવ્યો, સીમત કરી થોડેર વળાવી, ને એવી રીતે થોડા દરમિયાન બિચારી સાસરીના ત્રાસખાથી છુટી પડી

(૫)

દીવાળીનો દિવસ-સરલા પોતાના છ મહિનાના બાળપુત્રને લઇ, ઘાણી પતિ-ગુહવાસિની બની છે. સાસુ દેવશોક પામવાથી ધરમાં પતિ પત્ની એજ છે રઝનીકાન્તની કુટુંબો છુટવાને બદલે ધણીજ વધી છે સરલાની ગરહાજરીમાં તેણે પોતાના બાપની મી-લકત ઉઘવી લીધી છે ને તેને લીધે આવતી કાલે રૂઢ કરીશું તેના વિચાર થયા કરે છે આજે પોતે ઘેર આવી છે, દિવાળી જેવો તહેવાર છે પોતે સાફ બોજન તૈયાર કરી બેઠી છે રાત્રીના દસ થયા, પણ કોઈ આવ્યું નહિ. બારને સુમારે કૂજડી રઝની જેવાર પોતા જવાને સાથે લઇ ધરમાં ફાગલ થયો છાકટાઓને સાથે જોતાં સાધવીનું હૃદય કોપી હૃદય દીન-બાળ મારી લાગતું રૂં રાખજે ” રઝનીએ બાવાની માગણી કરી સાથે બીજાને આપવા પણ કહ્યું. બિચારીએ તે ન ખાધું ને આપી, દેત્યોને સતોખ્યા બંધાના આધા પછી બિચારી વાસણ સાફ કરતી હતી ત્યારે રઝનીએ બોલાવી, આથી હાથ ધોઈ પાસે ગઇ ત્યાં મેસવા કહેતાં યોડે ફર સડોઆઇને બેઠી દુધની દુધતાતો જુઓ જોને જગ મહેળા આવે તેમ બોલવા લાગ્યા અને જાહજ ખરાબ રીતે અરકરીએ કરવા લાગ્યા, પતિધર્મપરાયણ સતી એક પણ અદાર બોલી નહિ જ્યાં ચાન્તિની સીમા આવી ગ્હેતા સદન ન ધર્મ યકવાથી મુઠાં આવી ને ધરણી પર જ્યાં પડી ઢારડીઓએ શુદ્ધિ આવી ગમરાયા ને ધરમણી ગમ્મતી કરી ગયા નિર્દય રઝનીને પણ ઘડિવાર દવા આપી, ને આસનાવાસના કરી શુદ્ધિમાં આથી સરલાના પિતા જસવતરાય મોટા જાગરિદાર છ ધરની રિયતે સારી છે સ્ત્રીશુલ્ક નીર્મળાને ધોમે ધોમે માણસોદાર પ્રતીના દુખની ખજાર પડી સેતાનવતસલ માતાનું હૃદય ત્રીશક જવા લાગ્યું. પતિને કહી પોતે જગાઇને કોઈ સારે ટેકાણે નોકરી બજાવી ગામમાં જુદા ધર લઇ આપી પ્રતીને પાસે

રાખી રજનીકાન્તનો લોક ધણે સારો ભાણુસ હતો, જમવંતગયનો મિત્ર હતો, રજની દુષ્ટ હતો છતાં યુદ્ધી હતી. તે સારા ભાણુમના સંગથી ખોલવા ખોડી.

ધણી વિપત્તીઓ અને સાધરી સરલાનાં પ્રયાસથી, ધીરે ધીરે રજની કેકાએ આવવા લાગ્યો. પુત્રનું નામ વીરપ્રસાદ હતું. બે વર્ષને અંતરે સરલાએ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. પુત્રીના જન્મની સાથે બાળ્ય રેખાઓ થયું પોતે સારું કામ કરતી હોવાથી શેડે દુકાનમાં લાગીદાર બનાવ્યો અને છોકરી સારા પગલાંની માની લક્ષ્મી નામ આપ્યું.

(૬)

વાચનાર હવે થોડુંક કહેવાનું બાકી રહ્યું છે. આજ દિવાળીનો તહેવાર છે. સાંજના પાંચ વાગ્યા છે. તે વખતે એક યુવતિ ચોપાટી પરના પોતાના વ્યગ્ધામાં હેરાફેરા કરતી જોવામાં આવે છે. તેના શુભાળી ગાલમાં ધીમા હાસ્યને લીધે વારંવાર ખાસ પડે છે, આંખોમાંથી અશ્રુ જરે છે ને તેથી જણાય છે કે તે સંપૂર્ણ સુખી છે. તમે તેને ઓળખી હશે ? તે આપણી સરલા છે. રજનીની સારી આંખને લીધે તેમજ ગદને સંતાન ન હોવાથી આજે દુકાનનો તે એકલો માલિક બન્યો છે. ચોપાટી પર એક નાનો સરખો બંગલો બંધાયો છે. લગ્નનીપુર નાનું ગામ હોવાથી સ્ત્રીની દુકાન પર કેકાને નીમી પોતે મુખાધર્મો મોટી દુકાન ઉઘાડી છે તેમ તે નંદા પણ સારો મેળવે છે.

સરલાનો બાઈ નવનીત પણ મુખાધર્મી લાકડાઈનો વપ્રાસ છે વીણાને પણ મોટી ઉમ્મરે મધુ કૃપાથી એક પુત્ર રતની પ્રાપ્તિ થઈ છે. આજ દિવાળીનો તહેવાર હોવાથી તેમજ આવતી કાલે બેસતું વર્ષ હોવાથી બેન બનેલીને જન્મવાનું આમનય આપવા માટે નવનીત ને વીણા આવવાનાં હતાં તેને લીધે રજની પણ દુકાનથી વહેસે આવ્યો હતો અને તેથીજ સરલા ફરી નોકર ચાકરને જુદી જુદી જગના દુકાન આપતી હતી. છતાં સુમારે એક ગાડી પ્રારણ પામે આવી ઉગી રહી

રજની ને સરલા ઝટ નીચે મોટી ગયાં ફાઇએ ધણાક સ્નેહથી બંત્રીજને તેણી લીધે ને સુખનથી નવરાલ્યો કિપર આવતા દિવાનખાનામાં ગામ બહેન રંગનાં હતા તેણી આમા ગામીને બેઠાં, મોટી નંદા છોકરા મામાને, ને છોકરી મામાને મોટી ખડ્યા. બધાં આનંદથી બેઠાં.

આ પીધી, બહેનના આશુરથી ભાઈ બાળીને જમવાનું પણ ત્યાં નક્કી થયું. સરલાનું સુખ જોઈ વીણાને ધણે આનંદ થયો તે બોલી વાહ, બહેન ! આજે તો તમારા સુખની દેવતાઓ પણ અદેખાઈ કરે તેમ છે "

નવનીતે કહ્યું: "આલો સારું થયું કે રજનીકાન્ત સુધરી ગયા. નંદાંતો આજે ફાણ જળે શું હોત ? " રજનીકાન્ત બોલ્યો: "તે જ્યાં તમારી બહેનનો પ્રતાપ છે. શું તેની સહન યક્ષિત, ને કેવા દેવા બોધ હઈ અને સુધાર્યો છે ? કે જ્યારે મને તે સાંભરે છે ત્યારે મને એમજ યાવ છે કે આ તે શું ? કેવી બુદ્ધિશાળી ! આ બધું સાંભળી સરલા નીચું જોઈ નહીને તેનું મોં ચરમથી લાલ થઈ ગયું. સત પડી જમવાની વખત થઈ. પાટલા નખાયા ને બધાં જમવા બેઠાં. વિનાશી જમતાં ધણીજ રસ

પડ્યો. જમી હી વીણા ને નચનીત. રજનીની ધરની ગાડીમાં બેસી ધીર ગયાં વખત થતાં પોતે પેણુ ચમનગૃહમાં ગઈ. રાંત્રી ધણી જવાથી અને જ્યોતકા સુધી ગયો હતો. રજની પથંગમાં પડ્યો નગનો હતો. સરલાને બેતોજ તે એકદમ ઉભો થયો ને એકદમ આવી સરલાને દેવચંદન દીધું. તે બોલ્યો “બહાલી ! હું આજે સુખી છું તે તારોજ પ્રતાપ પાંચ વર્ષ પહેલાંની દિવાળી સાંભરે છે ? તે દિવસે તને કેટલું દુઃખ થયું હતું તે સંભારે છું ત્યારે અને બહુ વેદના ધાપ છે. સરલાએ તેના ગોં ઉપર હાથ મુક્યો : અને બોલી “બહાલી આજે સપરમે રહો આગળની વાતો સંભારી દુઃખો ન થશો. આજે મારા જેવું કોણ સુખી છે ?” રજનીએ કહ્યું “પ્રભુ તારું તે સુખ અવિચ્છિન્ન રાખે.”

વિવિધ વિચાર.

અસરેલીમાં ભંગિની સમાજ.

[વિ. વિ. કે અદિ થોડાં વખત પહેલાં બાઈ કરસનદાસ ચિતળીયા આવેલી, ત્યારે તેમના પ્રથમથી સિવક મંડળને જ મે. “ ભાગિની સમાજની ” સ્થાપના થયેલી તે પ્રસંગે જે, બાપજી અદિની સંભારીયા તરફથી પ્રયોજાં તે લાભ ચિતળીયાની મુખ્યતાનુસાર “ સુદરી સુજોષ ” માં પ્રકટ થવાના ખાસ હેતુથી આપના તરફ આ સારી સવાના કરવા જેમ ‘લઈ’ છું “ ભાગિની, સમાજ ” ની સલાસ બેઠેનેને ઉત્તેજન મળે અને સમાજનું કામ જાહેરમાં આવે એવા બેઠેના હેતુથી પ્રયોજાં આ સારનાં લાખજો “ સુદરી સુજોષ ” માં પ્રકટ કરવા તકલીફ લેશે એમ આમ છે.

(અસરેલી.)

લી. સ્નેહાધિન—કૃષ્ણપ્રસાદ ગીરનાશંકર.]

લેખક : બહેન શ્રી ત્રિશિસ ઠકાર.

૧.

માનવજાત અધ્યક્ષ સાહેબ અને બેઠેનો,

આજની કાર્યક્રમમાં હું મહારાષ્ટ્રના ભાગિની વર્ગ તરફથી આપની આગળ બે બોલ કરેલા રજા લઉં છું.

અત્રેના સેવક મંડળે અનેક કાર્યો હાથમાં લીધાં છે. તેમાં તે યશસ્વી થયું છે પણ આજની યોજનાથી “ શ્રી કેળવણી ” નું અત્યંત મહત્વાતું કાર્ય અમારી બચેની બેઠેનો અલાવવા પામે છે. તેમાં બધા વર્ગની તથા નાની મોટી બેઠેનો તરફથી પૂર્ણ સહાય મળવી જોઈએ એવી વિનંતી કરું છું અને એ કાર્યમાં યશ આપવા હું પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરું છું.

બેઠેનો, “ શ્રી કેળવણી ” નું કાર્ય અત્યંત મહત્વાતું છે એ વિશે હવે બે મત હશે જ નહીં. પરંતુ તે કાર્યને યશ કેવી રીતે આપવો ? આ સવાલ ધણી જાણ છે. બેઠેનો

આ કાર્યમાં શું કરવું જોઈએ એ હું જાણતી નથી પણ આપણી કેટલીક બેહેનોનું આ તરફ ધ્યાન એવવું એ બહુજ હાથ છે. માટે બેહેનો, આ પવિત્ર કાર્યના પ્રસાર થવા, આપે, દરેક હાથ લગાડવો જોઈએ.

બીજી એક વાત, બેહેનો, અત્રે કહેવાની જરૂર છે કે, આજની સમાજમાં હું મહારાષ્ટ્રીય ભગીની વર્ગ-તરફથી હાજર છું. આ યોજનાથી, બેહેનો, આપણે વખતો વખત બેગા ચક્રશુ. અને તેથી આપણામાંને બેઠે ભાવ નહિ થવાનો સમ્ભવ છે. બેહેનો આપણે બધાં એકજ પરમેશ્વરની પુત્રીઓ છીએ, અર્થે પરમ કૃપાળુ શ્રીમત મહારાજ સાહેબ તથા શ્રીમતી માતૃશ્રી માહારાણી સાહેબ એમના પ્રજા જન છીએ તો આપણામાં બેઠે શા માટે હેરાં જોઈએ. અને એ બેઠે ભાવ નહિ કરવા માટે અતિનું સેવક મહાન મહારાષ્ટ્રીય બેહેનોને થોડી મદદ આપશે એવી હું આશા રાખું છું અને બધી નહીં હોય તો, અત્રે બેગી યજ્ઞેલી મહારાષ્ટ્ર ભગિનીઓએ આ કાર્યમાં મદદ આપવી જોઈએ એવી હું સિત્તલી કહું છું. એ આપણી ફરજ છે, એ હું તમોને ફરીથી કહું છું.

૨.

લેખક બહેન શ્રી હરુજીભેન દેગાધ.

બેહેનો ! આપણે બેગાં ધકલે આપણામાં સરસાઈ કરવી જોઈએ. વિચાર કરી સારા રસના યોગી તે રસ્તે આપણે જવું જોઈએ. બીજાની સારી શીખામણો સંભળવી જોઈએ.

બેહેનો ! વિચાર કરો કે સુધરવાનું સાધન શું છે ? તમને લાગશે કે મુખ્ય સાધન વિદ્યા અને કેળવણી છે. જીવતા વખતની કે આ વખતની કોઈપણ સ્ત્રી વિદ્યા વગર નામાંકીત એવેસ નથી.

કેટલાકનું એમ કહેવું છે કે બેરમિ કયા કમાવા જવું છે ? કે તે ભણે ? કમાવાએ જવું પડે એટલીવાળા રોટસો ખાવા કરતાં જાત મજૂરી કરીને કે અફલતું કામ કરીને તામોશી વગરની કમાણી કરીએ તો તેમાં વખોડવા જેવું શું છે ?

પણ ધારો કે સ્ત્રીઓને કમાવાની જરૂર નથી. તો પણ તેને વિદ્યાની જરૂર તો છેજ, ધર સંસારના ઉદાપણ, વિચાર, દુનિયાદારીની ખબર અંતર અને મનની ધીરજની ધડીએ ને પગલે પગલે જરૂર છે. પરમેશ્વર કેટલીક સ્ત્રીઓને જન્મથી ડાહી કરી છે ત્યારે તે સ્ત્રીઓ દુનિયામાં પોતાનાં ઘર સારાં ચલાવે છે ઉદાપણની જોટ થોડી ઘણી વિદ્યા અને કેળવણી પુરી પાડે છે. તો આપણે વિદ્યા અને કેળવણીયા આપણું ઉદાપણ વધારે સારું કરીએ તોજ આપણે કરકસરથી આપણા ઘર સંસાર ચલાવીશું, આપણામાં સદગુણ વધશે ને ધર આપણાયા ત્રેતાય પામશે છોકરને સાત્ત્વ રાખવામાં, તેમની સ્વભાવ માથાળું ને સરળ કરવામાં અને તેમને બચાવવામાં ડાહી અને કેળવાયેલી મા જેટલું કરશે તેટલું બીજું કોઈ કરી શકશે નહીં.

માની શીખામણ છોકરને જાગ્યેજ દાહી લાગે તેતુ મુખ્ય કારણ એકે માતું છોકરા પર વહાલ ને છોકરાતુ મા પર ત્યારે એ વાત જોટી નથી કે ડાહી અને બણેલી મા પોતાનાં છોકરને જેટલાં સુધારે તેટલાંજ અભણ અને અજ્ઞસમજી માતા પોતાનાં છોકરાને જગાડે છે. વરસાદ અને તડકા વગર ધાન પાકતું નથી તેમ કેળવણી વગર ખર્ચે ઉદાપણ આવતું નથી ગમે એની ડાહી સ્ત્રી હોય તોપણ તે કેળવણી વગર ઘણાં ટકાએલા હોરા જેવી મથાય છે.

સાંભળો—કહ્યું છે કે—

“કહે નેપોલીયન દેશને, કરવા આપ્યાંજન ?

સરસ રીત તો એજ કે, થો માતાને જાન.”

છેવટે અને દુકામાં હું એટલુજ કહું છું કે આપણે ભેગાં યશ્ન એકલા ગોલ ગોલીને બેસી રહેલું નહીં પણ આજીવીજ કંઈ કામ કરવાનું યર કરવું અને આપણા કૃપાળુ વિદ્વાન અ. મો. રાજ્ય માતાનો દાખલો લેવો જોઈએ

૩.

લેખક: ખંડેન શ્રી વસન્તગીરી.

માનવતા પ્રમુખ સાહેબ તથા અન્ય મહારી મુદ્દ ખંડેનો

આજે આપણે સહુ અહિં એકન યથા છીએ, તે ઘણા આનંદની વાત છે. વિશેષ આનંદ તો જે સ્વતંત્ર પ્રયાસ આપણે હાથમાં લેવા મારીએ છીએ તેને માટે છે.

આપ સહુ બાલુતા તો ઢરો કે, અહિંયાં બાગિની સમાજ સ્થાપવા નીરધાર્યું છે. આવી સમાજને ધણે સ્થળે ધંધાપાઠ સુધી છે, જેમકે સુબધ, અમદાવાદ, મુરત, પુના અને આપણું પાટનગર વડોદરા, અને ત્યાં ઉત્સાહી ખંડેનો ઉમંગી ભાગ લે છે કોઈ ખંડેનો નિમંધ વાલો છે. કોઈ ખંડેન સંગીત શીખવે છે તો કોઈ ખંડેન ભરત, શયણ અને શીવલુક કામ પણ શીખવે છે આ પ્રમાણે ઘણી જગ્યાએ પ્રતિષ્ઠિત ચાલી રહી છે. તો પછી આ આજતમા આપણે પછાત રહેવું એ ચોખ્ખું ન ગણાય

આપણે પણ કાલક પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને તે માટે આપણા આ પ્રયાસને સહુ ખંડેનો વધાવી લેશો એવી મને ખાતરી છે

આવી સમાજના અનેક લાભ છે તે વિશે વિગતારથી જણાવવાની અમે જરૂર નથી. તેથી અત્યારે સંક્ષિપ્તમાં કહી જતાવીશ

ખંડેનો ! તમે સહુ કોઈ કશુંક કરો કે સ્ત્રીવર્ગનો મહેતો ભાગ ‘તદન’ અગ્રાન અવસ્થામાં છે. અને તેથી દેશને મોટી હાની છે સહાર ખી જોવત્તનસમભાષ પેલું કહી ગયા કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અસંભવ છે. આ અસ્થાનો પ્રયાસ જેમ અને તેમ આપણી ખંડેનોમા જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાનો છે, આને માટે બે વર્ગ પાડી ‘ધકામ એક તાંત અગ્રાન સ્ત્રીવર્ગ. થીજે કન્યાશાળામાં અપાતી કેમવણી લાધેશે વર્ગ પહેલા વર્ગની સ્થિતિ ઘણી શોકજનક છે તેઓ ચોડુ ઘણું લખતા વાચતાં શીખી શકે અને પોતાની મેળે પુસ્તકો વાચી શકે તો તેની છાત્રી કેટલી આનંદમય અને ? વળી નિન્દા કુચલીમાં બધા વખત નીકળતો હોય, તેમાથી પણ આવા મહાજમા ભાગ લેવાથી ખર્ચા થકે. વળી આપણા “મદિલા પુસ્તકાલય” તો પણ લાભ લઈ શકે જોકે, આ આજતમા ખારે દિલ્લીની સાથે જણાવવું જોઈએ કે આપણી સુચિશિત ખંડેનો પણ તેનો લાભ લેતાં નથી. કદાચ કોઈ એમ કહેશે કે ગૃહકાર્યમાંથી મુક્ત થઈ ત્યાં જવા જરૂર વખત રહેતો તથા તો હમેશાં નહિ તો બે ચાર—અથવા આઠ દહાડે પણ એક અરધી કલાકજ આ અસ્થાનો

લાભ લઈ ચક્રાધિ પરાં; અચાન અવરુપામાં ત્યોગ્ય માતા અથવા પત્ની મધ્ય ચક્રાતું નથી. જોકે અચાન સ્ત્રી હોય તે પોતાના પતિ સાથે સહચરી-તરીકે વ્યવસ્થિત કરી શકતી નથી. કામલા તરીકે આ સર્વ બહેનોને હાલની લગ્નજીવનમાં છે. એટલી જ ખબર હશે. પરંતુ તે ક્યાં ચાલે છે? તેનું શું કારણ? મુરોષ એટલે શું? હથીયા એટલે આબુ? તે કોઈકને જ ખબર હશે. અને હાથેય પેપરે તપાસતા હશે કે, કોની છત છે? તેથી જો જાન લીધેલ હોય તો એવી એવી જાણતોમાં બીજાને શું સવારો નહીં થાય.

હવે બીજા વર્ગમાં કન્યાઓને તો ફક્ત કન્યાશાળામાં સંસ્કારાત્મક કેળવણી લઈ ચક્રાધિ અને ખરેખરી ઉચ્ચ કેળવણી સેવાનો વખત આવે ત્યારે તેમનાં હાથ ધાય અને સાસરે જવાનો વખત આવે ત્યારે જ આ અધુરી રહેલી કેળવણી જાળવી વધારવા માટે કોઈક સાધન જોઈએ. કારણ મોટી ઉંમરે દ્વંદ્વ વધી કન્યાશાળામાં ચોક્કસ જવાબ છે? તો આ વર્ગને માટે આપણી ભગિની સમાજ ધણી ઉપયોગી થઈ પડે. બહેનો જેમ સમજવાનું નથી કે આ સમાજમાં શુદ્ધ જ્ઞાનજ્ઞ આપવામાં આવશે. જ્ઞાન અમતની સાથે અપાતું જોઈએ. સારી સારી વાર્તાઓ, સંગીત, (ડુઈન) થી લગ્નજીવન વિષયના કેળવણી આપવાથી પણ જ્ઞાન સાથે અમત પડે છે. તો પછી આ સંસ્કારોમાં કઈ નહીં તો માત્ર હજોશ એકાદ કલાક હાલની આપણે તો ઘણો લાભ થવા સંભવે છે. આથી છે કે આ સંસ્કારોનું શુભકાર્ય મારી સુઝ ભગિનીઓ ઉત્સાહથી ઉપાડી શેશે અને તેમાં પ્રવૃત્તિ મદદ આપશે.

૪.

લેખક: બહેન સ્ત્રી જાણે બહેન મહેતા.

સુઝ બહેનો! આ મેળાવણીમાં હું તમારી સમક્ષ પ્રથમ વાર જ બોલવા સારું. ઉભી થયેલ છું અને તેથી આગ બોલવામાં જે કાંઈ હોય થાય તે તમારો ઉદાર દીલથી મારી આપશો એવી મારી નમ્ર વિનંતી છે. આપણાં જાનરેલી જીવન આમના મેલક મડલો કાત દિવસ જે પ્રયાસ કરી રહેલ છે તેમાં આપણે સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના અર્થ પ્રેમાણે કાંઈ સેવા કરી જોઈએ એ પ્રમાણે જાનરે કેટલીક બહેનોને શું જાણ ભગિની સમાજના સેક્રેટરી કરસનદાસભાઈએ કહ્યું ત્યારે ચક્રાધિ પ્રમાણે મદદ કરવા ક્ષમા જણાવી. આ જાણનાં તમે બધી બેનો સમજો છો જ કે જોકે હાથે તાળા પડે નહિ. આપણે, બધાં એકઠાં થઈ સંપર્કને કાર્ય કરીએ તો તે કાર્યની ફરતે અચુક મળવાની. આપણે શ્રીમત મહારાજના સાહેબ જામકવાડના ઉદાર દીલ નીચે વસીએ છીએ અને તેઓ નામદારની આપણી જાનની આ જાણ્યોને સુશિક્ષિત બનાવી જોકે નયુનેદાર ઉત્તમ ગૃહિણી થઈએ એવી જ સામણી છે. તેમાં વધારા રીયત તરીકે તેમજ આપણા દર્શન કર્મ બળવતાર તરીકે પણ આપણે બાળ સેવા થઈ છે.

આપણામાં જે કેળવણીમાં પછાત છે અને બીજા સરકારી છે તેમને કાર્યપણ રીતે બાળ સેવા કરી સરકારી કરવા જોઈએ. અને તેમ કરવામાં આપણાથી અને તેટલું જાનરે અને અને જાનરે મદદ આપવા તૈયાર થવું. બહેનો આપણી આ હાથમાં કેટલાક જાનરે વિચારના આજીવોને પતિકુળ જણાવતી હશે. અરે! કદાચ તેવાં આજીવો દીલ કરવા અંગર નિદા કરવા પણ તૈયાર થશે તો તે તમારું જાણત માટે સાંભળવા પણ આપણે તૈયાર

રહેવું નેહએ અને સિંધર વિચારથી આપણું કાર્ય ફેલેદમઢ બનાવવું નેહએ ; અહીં મને નેપોલીયન બોનાપાર્ટના ચિખામણ યાદ આવે છે અને તે તમને કહેતી નેહએ એમ ધારી કહું છું, તેઓ કહે છે કે —

“ કહે નેપોલીયન દેશને કરવા આબાદાન ”

“ મ સ રીત તો એજ છે, દો માતાને દાન ”

તે પ્રમાણે આપણે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી તેની માતાઓ કે જેમને ત્યાં ભવિષ્યના નેપોલીયન, રીવાજ, શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા જેવા નરવીરો ધવાના છે તેમનામાં જે અધમગ હોય તે દુર કરવા પ્રયાસ કરવો

આરી સરથા અમરેલીમાં ઉપડે તે ખરેખર અમરેલીની પ્રજા માટે સારો દિવસ - ઉર્જા તેમ કહેવામાં જોડું નથી. અમરેલીની ખાફક બીજી સ્થળે જે આપણા જેવી ભેતો તેવાર યજ્ઞ પરમાર્થ રસને પોતાતું જીવન આપે અને સ્ત્રી ઉન્નતિના માર્ગ દાપ ધરે તો આપણુ માન્ય જગદી નીમ્ને તેમાં મવાલજ નથી

આવી સરથાઓ મુગન મુલજ વિષે સ્થળે છે અને ત્યાં કંવા કેવા મદાન કાર્યો દાપ ધવા છે તે તમારામાંથી ધમ્મા ખત પેપરો મારફત જાણતા હશે તેટલે ફરજતે આપણે ધીમે ધીમે પહેલચાલુ તોપણ આપણે આ સરઆતમાં ઉવરંજેર ભાગ લેવા મારી બધી બહેનોને વિનવો છે

આ મમાગતું કાર્ય યજ યાપ ત્યારે તેમાં આપ અચુક પધારશો અને આપની હમલ સલાહથી અમારા કાર્યમાં ઉત્સાહ વધારો એવી મારી પ્રાર્થના છે

કેળવણી.

લેખક:-બ્રહ્મન શ્રી પ્રમીલા જુશમનલાલ.

સી જાતીમાં જન્મથી જુદાં એટલે મનની શક્તિઓના અકુર હોય તેને ઉપયોગી જ્ઞાન આપી વધારવા તેનું નામ સ્ત્રી કેળવણી પુરૂષે મના સ્ત્રીઓને કેળવણીનો જોડો ખપ નથી પુરૂષોને છે તેટલે ન સ્ત્રીઓને હ ને જોડો સ્ત્રી કેળવણીને નકામી ગણે છે તેઓ સ્ત્રી કેળવણીના અર્થજન સમજતા નથી કેળવણીના અર્થે બજાવુજ એટલે યતો નથી, પણ તન મન અને નીતિ ત્રણે સુવાગ્વા સીના દ્રોપતી, અનસુયા વગેરે સત્તીઓ કેળવણીને લીધે જમતમાં અમગ નામ રાખી જઈ છે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપની એ કહ નવાં કરવા જેવું નથી કાણ કે અમતમાં સ્ત્રીઓ પણ કેળવણી લેતી હતી પણ હાલમાં સ્ત્રી કેળવણી એટલી બધી પડાત પડી ગઈ છે કે પુર્વના કુળના પા ભાગ પણ હાન નથી મટે પુર્વની સ્ત્રીઓના રાજવા સહ સ્ત્રીઓએ કેળવણી લેવી નેહએ. સ્ત્રીઓએ તો કેળવણી ખસુસ લેવીજ જાઈએ કાણ કે ભવિષ્યની માતાઓ તેજ છે અને દેશને અમુકમનો આધાર તેમના ઉપગ્ર છે નેપોલીયન કહે ડ કે,

“ કહે નેપોલીયન દેશને, કરવા આબાદાન

સમસ રીત તો એજ છે, દો માતાને દાન ”

નેપોલીયને માતાને દાન આપવાનું અમુક નથી કહ્યું, દારણ કે ભાળક બન્ને

ત્યારથી તે માતા પાસે વધારે રહે છે. તેથી આવી છાપ બાળક પર પડે છે માટે જો માતા પ્તીન કેળવાયલી હોય તો છેલ્લે પછી એવાંજ નીકળે પણ જો માતા 'કેળવાવલી' હોય તો બાળકોને યર ન્હડે એવું ઉત્તેજન આપી વીર પુરુષ બનાવે. કેટલાક અગ્નિ માળાપો પોતાની પુત્રીને ભણાવતા નથી. તેથી તેઓને આજે ભવ કલ્યાણકારમાં નથી. અને સમગ્રણી યશ પછી પોતાને કેળવણી ન આપી તે માટે આભાષોને માળ દે છે. ફક્ત કેળવણી ન આપવાની ખાતર અગ્નિ માળાપો છોકરીઓના નીસાસા ખાય છે. હમણાં સુધારો પણ બહુ નીકળી પડ્યો છે, પણ તે સુધારો નથી પણ કુધારો છે. સુધારો છુટ, મોજ પહેરવામાં અને હાથમાં હત્રી લેવામાં આવી ગયો છે. પણ ખરી રીતે જોતાં તે સુધારો નથી. સુધારો એટલે શું ? સુધારો એટલે જો 'લોકો સ્ત્રી કેળવણીમાં પહોંત પડી ગયા છે' તેમને ઉચ્ચ દરજ્જા પર લાવી તેની ઇંગ્લી સુધારવી અને આપણે કેળવણીમાં આગળ પડે. ભાગ લેવો તેનું નામ સુધારો. આપણા લોકો એટલા બધા અભણ છે, કે, તેમને કેળવણી લેવી અને આપવી ગમતી નથી. તેથી સુધારો નીકળ્યો. કારણ કે તેઓ સુધારવામાં ખપવા પ્રયત્ન કરે. અને સુધારેલા કહેવડાવવાને તેમની કન્યાઓને કેળવણી આપીજ પડે. માટે અગ્નિ લોકને સમજાવવા સાફ સુધારો છે. માટે સ્ત્રીઓને જ્ઞાન આપી દેયની ઉન્નતિ તેનેજ લાગે યવી જોઈએ.

માટે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપી, હાલમાં જે સ્ત્રી કેળવણીનાં સેક્રેટરીઓ પવન બહુ નીકળી પડ્યો છે તે બંધ કરી, લોકોને ખરી કેળવણી શું છે તે સ્ત્રીઓએ પોતાનાં કામથી બલવાવી આપણું જોઈએ. માટે મારી આર્થ ભગિનીઓ, તમારી વિદ્યા જે અધ્યક્ષમાં બરાબ ગઈ છે તેને પ્રદુક્ષીત કરી, ફરીથી આ દેશમાં વીરમણીઓ અને સતી સ્ત્રીઓ છે એમ ફીદ કરી આપો આપણી આવશ્યકીને ફરીથી દીધાવો.

પુનર્લેખન.

લેખક:—એક દુઃખી વિધવા.

પુનર્લેખ એટલે શું અને તે શા માટે કરવાં ?

આજકાલ ઘણા ભાગેશા પુનર્લેખ યતાં જોવામાં આવે છે તેમજ ઘણી વખત ન્યુ-સમાં ને સારા સારા માસિકોમાં વાંચવામાં આવે છે. તેમાં વળી મુખજ, અમદાવાદ, દલકોતો, વિગેરે નામાંકિત શહેરોમાં ને તેમજ વળી સુખ્યત્વે મોટા સદ્ગુરુઓ ને પ્રખ્યાત માણસોની વડુ દીકરીઓને પુનર્લેખમાં જોડાતા જોવામાં આવે છે. અરજ, પુનર્લેખથી શું ફળ ? શું તે પુનર્લેખમાં ધારેલ પતિ અપૂર્ણ આયુષ્યમાં છે; એમ કોણે ધારેલ છે, કયા સનાતન શાસ્ત્રમાં ને આ ધર્મ પુરાણમાં પુનર્લેખ કરવા વિશે લખ્યું છે ? (જો) બે પતિ કે પુનર્લેખ કરવાથી જ સ્ત્રી પોતે બારતની સજારી રૂપી છાતિ ને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થતી હોત તો પતિવ્રત ધર્મ કોઈ આદી કવિયો કે દેવો કયન કરત નહીં. પતિવાણા સુને તો પતિ ભક્તિ કરી શીયગરૂં પાળાને છાતિ ઉજવળ કરવી, તો શું ! વિધવાએ ન કરવી કે કરવી ? કેવી રીતે સ્વર્ગવાસીને, કેમ વધારે હસની પ્રાપ્તિ થાય ને ઉભયકુળ કેવીરીતે ઉજવળ થાય, તે જોવું સહેલું છે પરંતુ

કરવું કહેલું છે વૈદ્ય-ન્યામાં યાગ્ય છે એવું અભીમાન નહોતું જોઈએ ? કે, દુનિયા આપણા સદાચ જો જોઈએ એમ યવાને સદુચ્છ રૂપી સાડી પહેરવા ઇચ્છા કરે તો શું વિધવા ન સુધરે ? સુધરે નહીં. પુનર્વચનના વિચારો મગજમાં ધાવાઈને ઉત્સાહભર તે કાર્યમાં પ્રવર્તે છે. તેની રીતે પતિનો જે અમર આત્મા ને જે આપણા પ્રજા તેનોજ આત્મા આપણામાં પણ બિરાજે છે તેની સાથે પુનર્વચનમાં જોડાઈ એકવચન થઈ જતું અસ્તુ પ્રજા ! સર્વ વિદ્યુતી વિધવાને જોયે સન્મતિ આપે પુનર્વચન કરવાં એવું કોના શિશુશ્યા કે કયા જ્ઞાના યાજ્ઞમાંથી શોધી કઢાડી જોઈલું ? નહીંજ આ વ્યવહાર ખોટો ને નકામા સુધારાનોજ છે. આજ કાલ વિધવાને માટે વિધવા કુટુંબ, વિધવા વિશ્રામ વિગેરે વિધવાને માટે ઘણી તહે-લના સન્માર્ગે દોતવાના ઉભાયો છે બહેનો ! તકને કહેજો કે, હવે નિર્વાક કેવી રીતે ચ-લાવવો ? તો જો તકને સમારી રૂપી તમારી છીર્ણ દેલાવજો તો તમારા ચરણમાં લક્ષ્મ આવીને વસશે

દૈવી શક્તિવાળી સ્ત્રીને જે સેતુયુગમાં પછને શક્તિરૂપ અમર નામ રાખી ગયું છે તે શું સત્પુત્ર કંઈ નવા ને જૂના પ્રકારનો દગો કે શું ?

મનુષ્યો જૂના પ્રકારના દગો કંઈ એવું નહોતું ફક્ત મનુષ્યોનાં મન નિબ્યાપ ને નિરા-કા હતા સર્વ પોત પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તતા સ્ત્રીઓ વિશેષ બાળે વિચારવત ને સદુચ્છી હતી પુરૂષો પણ તેવાજ સદુચ્છી ને વિચારવત હતા ધર્મી જોડાઓ દરેક સ્થળે પ્રશ્ન પડતા કહો સાક્ષાત્કાર પ્રજા ત્યાં કેમ ન બિરાજે ? ત્યાંની જુમી સ્વર્ગીય કેમ ન કહેવાય ? બહેનો ! આજે આપણે પણ કલીયુગને સત્પુત્ર બનાવવો હોય તો, આપણાજ હાથમાં છે જે જે ધર્મધારીઓ અત્યુગમાં હતા તેજ ધર્મધારીઓ કલીયુગમાં છે

તેજ પ્રજા તેજ સૂર્ય, તેજ ચન્દ્ર, સુધણ આ સ્થળે છે ફક્ત આપણા હાથ તેવા પ્રજા નાં નથી દુનિયામાં દરેક માતાએ પોતાની ખરી માતારૂપી કેળવણી પોતાની પુત્રીને આપ-વાની જરૂર છે કેળવણી હશે તો તમારી પુત્રી દરેક સાચાસારને સમજી પોતાના સમયોચીત કર્તવ્યો પણ સારાં કરે. માટે પરિવેશજ પુત્રીને જે માતા સારી રીતે કેળવશે તો ઉપરનું લાભ લખાણ મારી કલાને લખવાની જરૂર નથી પડે અત્યુ

વૈષ્ણવ રૂપી દુષ્ટતામાં સુષ્ટ રૂપી પ્રજાને સ્મરે અતે પરાને પાર પામે, ઉભય કુલને ઉજવલ કરે ને તમારો સુપથ દેલાવો જે જોઈને બીજા દરેક વિધવાઓને પણ તે કર્તવ્યો દરિને પોતાના સુપથ દેલાવવા સુવિચાર યાચ જોવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના દરેક જન સમાજ પ્રત્યે છે અત્યુ પ્રજા સર્વને સન્મતિ આપે

પુરૂષોનું સ્વાર્થીપણું

અને સ્ત્રીઓના શરીરની ખરાબી

લેખક બ્લેન સી. હીરાચાઇ હરજીવન લીલાધર.

આપણી હાલની સ્ત્રીઓનાં શરીરો સારાં નથી એટલુંજ નહિ પણ દિન પ્રતિદિન તે વધારે વધારે ખરાબ થતાં જાય છે, તેનું કારણ પુરૂષોનું સ્વાર્થીપણું છે પુરૂષોના

સ્વાર્થાપણથી પણ સ્ત્રીઓના શરીરની અને મનની બહુ અધોગતિ થઈ એમાં કંઈ પણ ચક્ર નથી-કારણ કે સ્ત્રીઓના કરતાં પુરુષો ધણાજ વધારે હકકો ભોગવે છે એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓના અગાનને લીધે પુરુષો સ્ત્રીઓ ઉપર બેઠાંજી તે કરતાં ધણીજ વધારે સખા ભોગવે છે અને પતિવ્રતપણાના બદાના નીચે સમગ્ર સ્ત્રીઓ પણ તેઓની વધુ પડતી માગણીઓ, ઇચ્છાઓ તથા સ્વાર્થોને આધિન થાય છે તેથી સ્ત્રીઓ કરતા વધારે હકકો ભોગવવાની પુરુષોને ધણા લાંબા કાળથી અનુકૂળતા મળી ગયેલી છે અને એમજ તેઓ ધણાએલા તથા ઉછરેલા છે એટલે પોતાની સ્ત્રીઓ ઉપર કંઈ બાબતમાં તથા કંઈ વખતે તેઓ જેરવ્યાજની દગાણુ કરે છે તેતુ સારા સારા માણુઓને અને કેળવાયેલા જીવાનીઆઓને પણ ધણી વખત ખાત રહેતું નથી. તેથી તેઓના સ્વાર્થના આતર ધણી વખત સ્ત્રીઓના શરીરની ખરાબી થાય છે. પશુ આ બાબત બહુ નાજુક છે કોઈને ગમે અને કોઈને ન ગમે તેવી છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રી પુરુષની એક બીજા તરફની એક સરખી માનની દૃષ્ટિ નહિ હોવાથી આ બાબતના એકસ નીકાવનો વખત હજી આપણા દેશમાં આવી લાગેલો નજીવો નથી. એ વખત આવશેજ પણ હજી તેને થોડીક વાર છે મારે આની બનતી વિચારોથી કેટલાક પુરુષોને તથા બહી સ્ત્રીઓને હાલમાં કાંઈ એવો ભય લાગે કે આ વિચાર પરદેશી છે અને તે પતિવ્રતની વિરુદ્ધની એ વાત છે મારે હાલમાં તેને કોતેજત આપતુ બાનુથી નથી અને હું પણ એવી જેરસમજ થાય એ ભયથી આ બાબત હું આટલેથીજ બંધ કરૂં છું પણ કેળવાયેલા ભાઈઓને વિનંતિ કરૂં છું કે કોઈ પણ જાતનું વધારે પડતું પગલું સ્ત્રીઓની વિરુદ્ધમાં તેઓની નન્દુરતીને નુકસાન થાય તેવી રીતે ન કરાય. એ સભાગવાની મહેરબાની કરજો અને બહી બહેનોને વિનંતી કરૂં છું કે જ્યાં જ્યાં તમારા ઉક લુટાતા હોય અને જ્યાં જ્યાં તમારી ઉપર વધારે પડતું દગાણુ થતું હોય ત્યાં એવે વખતે મનની જરાક વધારે મજબુતી રાખવાની કોશીશ કરજો કારણ કે એમાં આપણું અને આપણો ભવિષ્યની પ્રજાનું કલ્યાણ છે મારે પુરુષો પોતાના સ્વાર્થાપણનો અતિયથ જેરલાભ ન લઈ જાય, એ અનુભવને વિવેક તથા ધર્મની બાબતમાં રાખીને વિચારી જોજો, કારણ કે જો આપણે આપણી બાજુની હારવાદો ન્યાયની રીતે ધીમે ધીમે પ્રેમપૂર્વક પુરુષોની પાસે રજી કરીએ, તો હાલના વખતમાં કેળવાયેલા ભલા પુરુષો આપણી ઉપર કોઈ પણ જાતનું અયોગ્ય દગાણુ ચલાવેજ નહિ એવી મને ખાતી છે.

સુધારાનો ડાળ.

લેખક બહેન શ્રી. જસવંતી બહેન

બહેનો, આપણી ધણા ચક્રથી કુટુંબોમાં હું જે જોઈ છું તેથી મને બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે કે જ્યારે મારી સુધરેલી અને ભણેલી બહેનો આજ વર્તે ત્યારે બિચારી અમલુ બહેનોની તો કેવી હાલતર્જ હોય? જ્યાં છુપ્યા હોય ત્યાં મંચ ક્યાંથી હોય અને તેથી ધરની પ્રેમી અધમ સ્થિતિ થાય એ વિશે કેટલું અમલુ નથી બહેનો આપણે ચોપાનીયામાં સેજ લખીએ છીએ અને બીજાને શીખામલુ આપવા મોઢાં ભાપણો કરીએ છીએ. પણ આપ-

પોતાના ઘરમાં—અને મનમાં સગમતી હોળી જ્યાં સુધી આપણે યાંત્ર ન કરીએ, ત્યાં સુધી એ સહુ, ઠાઠા હાથ અને માંદો પોસ એવું જ રહેવાનું. ઘણે ઠેકાણે સુધરેલાં યંત્રને દરનારાં સ્ત્રી પુરુષોમાં બહારનોત્ર ડોળ જેવામાં આવે છે. કારણ કે તેમનાં ઘરમાં પણ દેરાણી જેઠાણી ને તણું જોખમની વચ્ચે એટલો કુમંચ, કપાં અને કલેશ જેવામાં આવે છે કે ન પૂછો વાત!—કેટલીક જગોએ રસોઇના અને ઘર કામ કરવાના વારા હોય છે, પણ તેમાં એક બીજાની સાથે હરામખોરી અને હરેક પળે તકરાર, અને આખો દહાડો નિંદા અને કુંથલી!

ખેતો, જેવાં સુધરેલાં યંત્ર, એના કરતાં તો બિચારી અબણ ઓછા સારી; કે તેઓ તો અચાનકા પણ ખપે. પણ બધેલાં આવું કરે છે તેથી તો એ પોતાના બચુનારને પણ લાંબન લગાડે છે. મોટે ઈશ્વર પાસે મારી એ વિનંતિ છે કે “પ્રભુ, એ સહુ ખેતોને સારી છુદ્ધિ આપજો.”

સ્થાનું કર્તવ્ય.

લેખક:—ખેત ની મુરીબાઇ ઉપદેશ'૬.

હાલના સમયમાં, દરેક ઠેકાણે સ્ત્રી વર્ગમાં જે બાગ માલમ પડે છે. પ્રથમ એક મોટા સમુદ્ધ કેળવણી પામ્યા વગરનો જોડાએ છીએ અને તેને લીધે તેઓમાં ઘણીજ ખામીઓ હોય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાની ઇક્તિ ન હોય છતાં ન્યાતવરામાં ધરનાં માણસ પાસે ઘણુંજ ખર્ચ કરાવે છે વળી જોમ વિગેરેમાં એટલી ખર્ચ અન્ધ શ્રદ્ધા રાખે છે કે જેથી કરીને તેના ખર્ચમાં કોઈકવાર રેલુ કરવું પડે છે. તેવીજ રીતે હાલ સહેજ કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓમાં જોડાએ તો જણાય છે, કે તેમણે ઘણો બાગ અવિચારી અને અવિનયી દેખાય છે. સ્ત્રીઓએ રાખવી જોઈતી મર્યાદાને બાજુએ મુકી સ્વહૃદયે વર્તવામાં પાછુ વાળી નોતી નથી અને ઘરનું કામ કરવામાં તેઓ નાનમ સમજે છે. આ બંને વર્ગમાંથી કોઈપણ ઉચ્ચ અને સુખી જીવન ગાળા શકતાં નથી તેથી ઉચ્ચ અને સુખી જીવન ગાળવાને આપણે કેટલાં કર્તવ્યો કરવાનાં છે તેનું અજ્ઞાન કરીએ.

કુમારિકા જીવન—ખાલ્યાવસ્થા એ જીવનનો ઘણોજ અમુદ્ય સમય છે. તેમાં આપણે એવી યોજના કરવી જોઈએ કે જેથી આપણી જીવનની અમુદ્ય વખત સુખમય નીવડે. બાળાઓને સુખી કે દુઃખી બનાવવી એ ખાસ કરીને તેના માતાપિતાના હાથમાં છે. બાળાને એક સારી શૃદ્ધિથી બનાવવાને રોની જરૂર છે તે જોડાએ. જન્મથી માંડીને લગભગ બાર વરસ સુધી દરેક છોકરીને માતાપિતાના સહેવાયમાં રહેવાનું હોય છે. આ સમયમાં પ્રથમ તેને યારીરિક કેળવણી આપવાની ખાસ જરૂર છે. જે યારીર સ્વચ્છ હશે તો પોતાનેજ નહિ પરંતુ પોતાના આખા કુટુંબને તે ઉપયોગી યંત્ર પડશે. રોગી માણસ સુખી જીવન ગાળા શકે તો નથી એટલુંજ નહિ પણ આખા કુટુંબને માર ૩૫ વર્ષ પડે છે.

આ ઉપરથી સર્વને માલમ પડે છે, કે દરેક માણસને તંદુરસ્તી સાચવવાની જરૂર છે, જ્યારે છોકરી સાચરે જાય ત્યારે દરેક કામ પોતાની જાને સમજણ પુર્વક ચલાવી

ચક્રે એવી દેખવણી આપવી જોઈએ. તેને તેની સાથે થોડું વાંચતાં લખનાં આવડ્યું જોઈએ. 'કારણ કે જેથી નવરાસને વખત નિહા કુધલીમાં ન ગણતાં તેનો સારો ઉપયોગ કરે.' આ બધાની સાથે તેના કુમળાં મગજમાં ધાર્મિક વિચારો હાવવા જોઈએ કે તેથી તેની શક્તિ કોઈ દિવસ નીચ સ્થિતિએ પોચે નહિ.

શુદ્ધિથી જીવન—કોઈ બાળા પ્રથમ સ્પર્શને જાય ત્યારે માતાપિતાને સહવાસ છોડી જવું પડે ત્યારે તેના હૃદયમાં હમેશા જે પ્રદારની લાગણીઓ ઉદ્ભવે છે; એક તો માતાપિતાને છોડી જતાં ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે એ સ્વાભાવીક છે. પરંતુ તેનીજ સાથે નવાં માણસો તેમાં ખાસ કરીને પોતાના પતિના સહવાસમાં આવવાથી આનંદ પણ થાય છે. ત્યાં જઈને તેને પોતાનું વર્તન એવું રાખવું જોઈએ કે જેથી સસરા તરફના માણસોની લાગણી આપણા તરફ ખેંચાય, વડિલ માણસોના કામને બોલે જોડો કરી ઘરનો બાર પોતે ઉપાડી સેવે. જોઈએ અને હમેશા તેમના ઉપર યુક્ત ભાવ રાખવો જોઈએ. કોઈ વખત તેઓ કાંઈ કહે તો તેનો તોછલાઈથી ઉત્તર આપવો નહિ. પોતાની બૂલ હોય અથવા ન હોય પણ ચાલિથી સહન કરવું કુટુંબમાં કોઈ માણસ માદું હોય તો તેની સાગવાર સારી રીતે કરતાં શીખવું. નાનાં બાળકોને ગ્રેમથી પાસે ભેસાડી નીનિની વાતો કરવી. બાળકોના કુમળા મગજમાં ધાર્મિક વિચારો ઉત્પન્ન થાય એવી યોજના આદરવી. દેતાણી જ્ઞાણીને ગમે તેવો સ્વભાવ હોય, તો પણ તેના સ્વભાવને મળી જવું અને દેતથી વર્તવું જેથી એમની પ્રીતિ આપણા તરફ દોરાય. સર્વ માણસોને તથા દાસ દાસીને તથા ઠોર શંખરને પણ જગાડીને જમવું. નવરાસના વખતમાં સરખા સખીઓ ભેગી થઈ બેસે ત્યારે હાંસી મરકરી નહિ કરતાં દેશની ઉન્નતિ માટે અથવા પોતાની ચાલિને માટે સ્ત્રી દેખવણી માટે ધાર્મિક ચર્ચા કરી અને આનંદ રહે તેવી વાતો કરવી જેથી સર્વને સંતોષ થાય. છેવટે તેમના આચાર વિચારને સાનુકુળ થવું એજ સ્ત્રીઓનું જીવન છે. કોઈ કંઈને ક્ષીપે કોઈ સ્ત્રીને ખરાબ પતિ મળે તો તેમણે તેવે વખતે તેમના ખરાબ વિચારને અનુમોદન ન આપનાં ધીરજથી તેમને સારે રસ્તે લઈ જવા એમાંજ સ્ત્રીઓની શોખા છે. પોતાના બાળકને નિરોગી યનાવવાં તે માતાનું કામ છે. બાળક જ્યાં સુધી પોતાની મેળે સંભાળ ન રાખી શકે ત્યાં સુધી તેને નવરાવવાની તથા સ્વચ્છ કુશળ પહેરાવવાની કાળજી ગમતી જોઈએ. તે ન્હાતું હોય ત્યાં સુધી માતા જેવા સંસ્કાર પાડે તેવા પડે. બાળકોને બહુ શક્તિના પહેરાવવા નહિ કારણ કે કોઈ વખત તેની જીંદગીનું જોખમ થઈ જાય છે. જેમ જેમ બાળક મોટું થવા માટે તેમ તેમ તેના મગજ ઉપર ધાર્મિક કેળવણી આપવી જોઈએ. જે રમત ગમતની અંદર ધર્મ અને નીતિના સુઝાર થયા હશે તો તે બાળક પોતાની સુખી જીંદગી માગી શકશે આત્મોન્નતિ માટે સ્ત્રીઓએ મુશ્કેલી પડવાની પછી સારાં પુસ્તકો વાંચવાની ટેવ રાખવી જોઈએ. સ્ત્રીએ આચાર વિચાર એવો રાખવો જોઈએ કે તેથી સમસ્ત સમાજ આપણા દરેક કામથી સંતોષ પામે.

વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્ત્રીએ પોતાનું એવું વર્તન રાખવું જોઈએ કે પુત્રવંદુ પોતાના તરફ આનંદી દષ્ટિથી જુએ, પુત્રી અને પુત્રવંદુના દરેક કાર્યમાં વચ્ચે નહિ પડતાં ચાલતો જતાતો એવો જ થઈ ગયો છે. એમ મનમાં ધારી સંતોષ આનંદો જોઈએ. તે છતાં જો કાંઈ નીતિ વિરુદ્ધ કામ કરે તો તેમને ચોગ્ગ શીખામણ આપવી એજ ઘરના વડિલોની દરજ છે. કોઈ

માણુમ કઈ પૂછવા આવે તો તેને સારી સલાહ આપવી. પછી મંસારી કામનો ખોલો જોઈ કરી ધાર્મિક વૃત્તિમાં મન રાખવું કારણ મોક્ષનો ખરો રસ્તો એ છે.

પ્રથમ સ્ત્રી કેળવણીની હાથોગીતા જણાવ્યા પછી એક ઉત્તમ બાલીકા જીવન કેવું હોઈ શકે તે જોયું પછી શ્રદ્ધિથીએ યોનાના નાનકડા મુકરાબમાં કેવી બદરચા રાખવી જોઈએ કે જેથી સંસાર સર્વે વાતે સુખમય થાય તે સમજાવ્યા પછી મોક્ષ પ્રાપ્તિને ખાટે વૃદ્ધાવસ્થા કેવી રીતે પસાર કરવી તે સમજાવ્યું તો હવે અંતમાં એટલુંજ લખવાનું કે દરેક સ્ત્રી જો આ પ્રમાણે વર્તે તો સર્વે સ્થળે સ્નેહ ને શાન્તિનું રાજ્ય પ્રસરે; કારણ સ્નેહ ત્યાંજ સ્વર્ગ છે.

ફુલવાડી.

પાટણનાં કેટલાંક પ્રાચીન સ્થળો.

લેખક:—ખડેન મી સુધા.

૧.

ખાનસરોવર—આ સરોવર અકબર બાદશાહના સરદાર ખાનસાહેબે બંધાવેલું કહેવાય છે, અને તેમાં પાણી પુરાપુરી વસ્તુઓ એવા લાયક છે. એ સરોવરના પાણી માટે ઠેક સિંધપુરથી પાણી લાવવામાં આવતું, અને એ પાણી આવવા માટે મોટાં મોટાં ગરનાળા છે. એ ગરનાળામાંથી પથ્થર પથ્થર ખસી નથી એ પથ્થરો આડા નાખી જોળ કર્યા છે, એ જુના ભોકની કેવી બાંધણી તે ખાનસરોવર દેખાડી આપે છે ઉપરાંત ખાણીના પૂરને ધસારો ન થાય અને નળાવ ફાટી ન જાય માટે પુરતી માવચેતી ગમવામાં આવી છે. પાણી આવવાના, રસ્તા વાંક વાળા છે. તેની દિવાલો અને ભોજવળીઉં પણ પાપરનું છે. સરોવરના આસપાસ પથ્થરથી બાંધ્યા છે. તથા એક આસપાસ કપર ચિવાલય છે અને ખીજે આરે ખાનસાહેબને બેસવાને બંધાવેલું સ્થાન છે. ચિવાલય નમણું બંધાવેલું હાથે છે કહે છે કે ગયે વર્ષે થીમત સમ્રાટરાવ મહારાજ અહીં આવેલા ત્યારે આ સ્થાન ઉપર પોતાની એટક કરી હતી; અને પુષ્કળ દારૂખાનું ફાટ્યું હતું અને તેટલોજ નખત એ પ્રાચીન સ્થાનની જાણનાલાથી જણાઈ હતી.

૨.

દામાજરાવની સમાધિ—મુસલમાન સુન્નીઓની મઝહ પાટણ સર કરવાની યજ્ઞ ત્યારે પાટણમાં દામાજરાવ ગાયકવાડ રાજ્ય કરતા હતા તેમને (દામાજરાવને) કિમિયાનો શોખ હતો, એમ જોધપુરવાળા સુન્નીઓએ જાણ્યું એટલે તરતજ તેમણે એક સરદારને કપટથી મોકલ્યો. પછી એ સરદારે દામાજરાવને કહ્યું કે હું ત્રાંખાનું સોનું બનાવી દઈ છું. તેણે કચેરી પાસે એક ઓરડીમાં દામાજરાવને બેસવાનું કહ્યું. દામાજરાવે પોતાના સરદારો સાથે ત્યાં બેસવાની મઝહ જણાવી, ત્યાં પૂરથી તે વેશધારી કિમિયાગરે કહ્યું કે ‘ગદારાજ, એ દવાનું તે જોઈ શકશે.’ દામાજરાવને એકલાજ સાથે લઈ તે ઓરડીમાં ગયો અને તે

બંધ કરી એક ઝેરી ધુમાડો ફેંચે. પેલાં કિમિયાગરે વચમાં કહ્યું કે હું એક જાતની કિમિ-
યામાં ઉપયોગી વનસ્પતી લઈ આવ્યું. એમ કહી તે ઉઠ્યો અને ઓરડાનું બારણું બંધ કરી
જતો રહ્યો. એટલામાં પેલો ઝેરી દવાનો ધુમાડો ઘણો કાલવાધી ઘામણરાવ શુંગળાદને પડ્યા.
પણી વાર થઈ અને ઓરડાનાં બારણું ઉઘડ્યું નહિં તેથી કેટલાક સરદારોએ કહ્યું કે 'સા-
હેબ કેમ હજી બહાર ન આવ્યા?' બારણું ઉઘાડવાની કોઈની હિંમત તો ન આવી પશુ વખત
જતાં તેમાં એક સરદારે ધીમે રહી ઓરડાનું બારણું ઉઘાડ્યું, અને માંદો જુલે તો લાગ્ય
દેખાઈ. અહીંથી તેમને લઈ હાલ આ સ્થળ છે ત્યાં દાટલા. અને તે પર એક યિવાલય બં-
ધાવેલું. સમાધાને જોઈએ તેનીજ શાન્તિ અહીં છે. બાણુબાણુ જતો કોટ છે. અને અં-
દર સુંદર બાગ છે. હાલમાં થીમત આવકવાડ સરકાર તરફથી ત્યાં સંવાર સાંજ ધાર્મિક
સંગીત ધાય છે, અને વર્ષાસિન આવે છે. દોડ થયેથી જોધપુર જવાનો રસ્તો દેખાય છે
અને એ કોટની નીચે પહેલી પાઈ દરો એમ અનુમાન ધાય છે. હાલમાં તેને બહેલ આ-
સપાસ લીલાંછમ ખેતરો આવી રહ્યાં છે. બાગમાં એક નાનો સેરખો મહેલ હતો. તેની
આસપાસ પાણીના હોજ બરી રાખવામાં આવતા. હાલ તે મહેલ પુરી ગયો છે. કોટપર,
તોષો નીચેથી ધસડી લાવવાનું તથા ત્યાં ગોઠવવાનું સાધન હજીયે જેવું ને તેવુંનું છે.
આ કોટની આગળ પાછળ કેટકેટલું ખૂન રેણું દરો તેનો ખ્યાલ આવી શકતો નથી.
હતાં હાલમાં તો સર્વ શાન્તિજન ત્યાં ઉપાયથી છે.

૩.

ઐત મંદિરો—આ મંદિરો પાટણમાં ઘણુંજ છે. આદરે ૧૭૧ ની મધ્યા મણાય
છે. તેને જોતાં ત્રણેક દિવસ લાગે એમ મનાય છે. આ સર્વમાં એક વધારે સાઈ
મંદિર પંચાસસામાં છે. ત્યાં ચોવીસે તિથકરોની મૂર્તિઓ તથા વનરાજ આપ્તાની મૂર્તિ પણ
છે. વનરાજની મૂર્તિને ખોટો લોકો કહે છે કે તે મૂર્તિના દાખની આંગળી દારીએ આક્રમે
ત્યારે હડહડતો કળિયુગ આવશે! અને એ આંગળી ફરક વરંસ એપાપુરે વધે છે એવી
માન્યતા છે. ચોવીસે તિથકરો તથા પારસનાયની મૂર્તિ વધારે બળ્ય લાગે છે, અહીં પણ
શાન્તિ છે. મંદિરમાં એક પટ છે. જેના પર જેનોનાં, સર્વ જનનાં સ્થળોનાં ચિત્રો છે.
સર્વ સ્થળોએ ન ગમેલા જનો માનસિક જગ્યા તેમને જોઈને ખાતી થે છે.

૪.

કાળિકામના—જુના પાટણમાં આ સ્થાન આવેલું છે. અહીં બે મંદિરો છે. એકને
જૂની કાળકા કહે છે ને બીજાને નવી મૂર્તિ કહે છે. ત્યાં માતાની નવદીક જંગદેવ-
પરમારનું કોણું છે. અને કહેવાય છે કે ત્યાંજ રૂપચુદરી દર્શન કરવા આવેલી અને કરણે
ત્યાંથીજ તેને જોમ પછી હરી જવા કમળા કરેલી. નીચી જાતના સોડોને દર્શન કરવા હોય
તો તેને ખોટો એક જાણી રાખેલી છે. જૂની મૂર્તિ શાન્ત છે અને નવી કહે છે તે બળ્ય
છે. અને કંઈક બધાનક પણ છે. આ મંદિર પર એક અગાસી છે બાંધી સહઅધિગ
વળાવનું હાલમાં યુરેલું. મેદાન તથા જસમાં એડણી ઝૂપડીનું ખેડેર તથા રાણીના મહેલ
વિગેરે જોવાય છે. બાણુબાણુ ખેડીત કોટ છે. પાટણ કા દેશુ એવો સાપ-દેનારા
એક જાવાની મૂર્તિ મંદિરમાં જતાં જ નજરે પડે છે. મંદિર એક કુંડ છે જેના પરથી સ-
હઅધિગ તળાવમાંથી કાઢી મેલેલા કહેવાય છે.

પૃ.

જાળેશ્વર અને હરિહર—પાટણથી ત્રણેક ગાઉને છેડે જાળેશ્વરનું પુરાણું દેહરૂં આવેલું છે. તેના વિષે એવી દંતકથા આસે છે કે જાળેશ્વર જાતે સ્વપ્નમાં છે. જાળાળમુનિએ ચોવીસ લક્ષ ગાયત્રીના જપ કર્યાથી એ સિંગ પ્રકટ થયું હતું. આ દરેક લક્ષ ગાયત્રીને શુચવનારી ચોવીસ નાની નાની દહેરીઓ છે સાથે ગાય તથા હારવનાયની પણ મૂર્તિ છે. જાળેશ્વરના સિંગપર બે ધા પડેલા છે. આને ખાટે એવું કહેવાય છે કે એ મહાદેવપર દુર્ગા, નામની ગાય દૂધની ધાર કરતી હતી, અને તેથી તેના ધણીને દરરોજ દૂધની તાણુ પડતી હતી. તપાસ કરતે એક દિવસ ધણીએ આ પ્રકાર જોયો. અને ગાયને તેણે હાંગ મારી. ગાય ખસી જતાં, એ હાંગ મહાદેવપર પડી, અને તેનો એક ધા પડ્યો. વળી ગાયની ખરી પણ મહાદેવમાં ચોટી ગઇ હશે તેનો પણ હાપ ત્યાં જણાય છે. સ્વપ્નમાં સિંગ હોવાને લીધે પાર્વતી વિગેરેની મૂર્તિઓ હમણાં મૂકેલી છે. અને તેઓ બરોબર જોઇએ તેવા સ્થાનમાં દેખાતી નથી. મંદિર બહાર એક તળાવ છે, અને રામ કુંડ છે રામકુંડપર રામ લક્ષ્મણ અને જાનકીની મૂર્તિઓવાળું નાનું સરખું મંદિર છે. જાળેશ્વરની મૂર્તિ ઉદયણમાં હોવાથી ખીજી નવી મૂર્તિ બહાર એમાડકમાં આવે છે. અને કહે છે કે ચોર હુડારાઓએ તેમણી ધન મળશે એવી આશાથી તેમને બાંધી છે.

જાળેશ્વર જતા હરિહર મહાદેવનું દેહરૂં આવે છે. એ દેહરૂં શાંતિ બહુ છે. અને સરસ્વતી નેહીને કહિ આવેલું હોવાથી જલજ સમુદ્રિય લાગે છે. એ દહેરાની ઘણી બાજુએ કોઠડીઓમાં બે મૂર્તિઓ છે. એ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. એક સમધુખી શોધ પર સ્વાર થયેલા સૂર્યની મૂર્તિ છે અને બીજી અષ્ટદશ દેવીની સર્વ આયુષી ધારણ કરેલી મૂર્તિ છે. દેવીની મૂર્તિએ એક પીસ્યા હોય એમ જણાય છે.

વાલ મિત્ર.

બલાઇ.

(દિ'લ વપાયા)

લેખક એક ખંડેન.

એક સ્ત્રીને ત્રણ પુત્રો હતાં. તે સ્ત્રી પુત્રવધુઓને દરરોજ કંઈ કંઈ સદર્શપદેશ કરતી. જ્યારે તે બહુ વૃદ્ધ થઈ ગઇ ને પોતાનો મૃત્યુનો સમય નજીક આવ્યો છે એમ જણી તેણે એક દિવસ પોતાની પુત્રવધુઓને પાસે જોડાવી કહ્યું કે "જુઓ મારી પાસે એક એમુલ્ય હિરાની વાંટી છે તે તમે ત્રણમાંથી જે વધારે બલાઈતું કામ કરશે તેને આપીશ." આ સંજોગે ત્રણે જુઓ બલાઈનાં કામ કરવા લાગી.

દરેક દિવસ રહીને સાસુએ પૂછ્યું, કે કહો જોઇએ તમે કયાં કયાં બલાઈનાં કામો કર્યા? એકે કહ્યું "માજી હું એક દહાડે જાંગીરનાં કરવા જતી હતી. માર્ગમાં અને

એક ડોસી મળી. તેની સાથે બે હોકરા તાકથી થરથરતા હતા. તેમને મેં ખારી માથે ચાલ આપી દીધી. આમળ ચાલતાં એક આંધળો ભુખ તરથળી રહતો હતો. તેને કંઈ ખમણ આપવાનો વિચાર કાઢ્યો પરંતુ ખારી પાસે છુટા પૈસા ન હોવાને લીધે મેં તેને વ્યાઠ આપી આપી દીધી. એથી ખારી પાસે પૈસા પશુ રહ્યા નહિ ને ચાલ પશુ રહી નહીં. તેથી હું સ્નાન ન કરવા જતાં પાછી ફરી.” સાસુએ કહ્યું કે “એમાં તે બચાઈનું એક કામ કીધું નહીં. કેમકે જો તો મનુષ્ય માનવો કામ છે કે દુખી ને આશ્રય આપવો એવી રીતે નથી કરતાં તે મનુષ્ય નહિ પણ પશુ જેમ સમજવું આ ભલાઈ તે દુખી મનુષ્યોને લીધે નહિ પણ પોતાને લીધે કરી તેથી તને વિંટી મળશે નહિ.”

બીજી વહુ ગોલી કે “હું એક દહાડો ગમાગમાન કરવા ગયો અને પાછો ફરતી હતી એવામાં હોકીમાંથી ઉતરતાં ઉતરતાં એક સ્ત્રી અને બાલક અંદર પડી ગયાં જે બેનાંબર હું અંદર ફરી પડી તે બાળકને ઉપાડી લીધું. હું બીજાકઈ કે દુખીસ એવો વિચાર પણ આવ્યો નહિ. અને જ્યાં ફેરવું છે એ પ્લાન પણ રહ્યું નહિ. ત્યાં ખારી છાતી સુધી પાંચી હતું, હું હુમતાં હુમતાં જયી છું.” સાસુએ કહ્યું — “તેં એમા કંઈ અધિક બહાઈ કીધી નથી, કેમકે સફળતાનું એજ કર્તવ્ય છે કે પરાંપકાર કરતાં પોતાના લાભ કે હાનિ તરફ જોઈ નહિ, બે કદાચિત હોઈ સંકટમા આવી જાય તો તેમની મદાય કમર કરે છે તેને લીધે કદી કંઈ પામતા નથી.”

ત્રીજી વહુએ કહ્યું કે “તે દહાડે ખારી દુરમન મંધાના મરમા આગ લાગી તે વખતે અર્ધાં સમી હતી પરનાં બધા માણસો સુઈ ગયાં હતા. બતીનો ભડો થવાથી આગ આગ લાગી. અંદરથી જાણીને ત્રણ ખારીને બધાં સુઈ ગયાં હતા ને આગના ગબરાટથી કુંમીનું પ્લાન કોઈને પણ રહ્યું નહિ કે તેથી બધાં બહાર નીકળી જાય મેં એ દયા બોઈ છાપરા પર નીસરણી મુકી જેથી સઘળાં ઉપર આવ્યાં. બે હું એમ ન કરે, તો મંધાનું સર્વસ્વ નાશ થઈ જતે, તમે તો જુઓ છો કે તે ખારી ફેરવે ફેર કરે છે ને ખારી ફેરવી બધી નિંદા કરે છે. પરંતુ હું એવી વાતોનો વિચાર પણ કરતી નથી. તે દહાડેથી બહુજ નમ્ર થઈ ગઈ છે ને ખારી સાથે નમ્રતાથી વાત કરે છે.”

સાસુએ કહ્યું કે “તે ખરેખર બહાઈનું કામ કીધું છે કેમકે એમ તું ન કરતે તો તારા એમાં દોષ કહેવાતે નહિ કેમકે તેણે તારી સાથે મેં કડો વૃખત યુગાઈ કીધી છે પરંતુ તેં એમ કીધું નહિ.”

“કર્મ શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે છુરો પોતાની યુગાઈ મુકતો નથી તો ભલાએ પણ પોતાની ભલાઈ મુકવી નહિ. પોતાની સાથે જે યુગાઈ કરતો હોય તો તેની સાથે પણ ભલાઈ કરવી એ સમજીનેનું કર્તવ્ય છે. જે પોતાના વહુએ સાથે ભલાઈ કરે છે તેજ ભલો કહેવાય છે” એમ કહી તે વહુ સ્ત્રીએ તે વિંટી તેને આપી દીધી. વહાલી બહેનો કોઈ સાથે છાંઈ કરશે નહિ સહુ સાથે એમ રાખો. જે પોતાની સાથે યુગાઈ કર નાર પર ભલાઈ કરે છે તેની કંઈયર દિવસે દિવસે ઉન્નતિ કરે છે અને તેના ચતુઓને ચોખ દડ કરે છે.

મહાત્મ શેખી બર્તુદ્ધરી કહે છે કે

પરિમલપુત્રો નાતા શાસ્ત્રા નવાદકુર કોવ્યા

મધુર વિદ્યોત્કન્ધા વાન પ્રિયા પિક્ષણિણામ્ ।

એટલે—

વસન્ત ઋતુ જ્યારે પ્રસરી રહી હોય છે ત્યારે વાયુ સુગંધ રૂપ બને છે શાખાપદ્મનમાયી એકો નવાદુર ઉત્પન્ન થાય છે કોશીલ ષડ્ધીની મધુર વાણી ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન કરે છે ।

ખરે ! વસન્ત ઋતુમાં સર્વે યુગોનો ઉદય થાય છે વસન્ત ઋતુની ગેરહાજરીમાં પણ વસન્ત મા ખીતતા પુષ્પોની સુગંધી આપનાર એવું ક્રૂર એકજ એટો-દીલ મહાન સેન્ટ છે તેની મને હું સુદરશીથી ઉપાસતા જ દવામાં સુગંધ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી આ તકરણ ચુલ્લ ઘડને મનને એક પ્રકારનો નવીન ઉત્સાહ આપે છે

માગસીક પ્રસંગે વાર તહેવારે બીજી કોષપણુ જાતનું એટ આપણા અગર વાપરવા કગત દબારો પુરોનું બનેલું એટો દીલ મહાન વાપરે અને તેની પુશ્પોનો જે ઘડી વિચાર કરે

એટો દિવ્યજહાર સેન્ટ—નાની બારદી કીમત રૂ. ૦ ૮ ૦

” ” ” મધ્યમ ” ” ૦ ૧૨ ૦

” ” ” ના આસની, ” ” ૨ ૦ ૦

સુગંધી કાઠ એકનો એક આનો.

ધો ઍંગ્લો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની.

૫૫, જુમા મસ્જિદ મુબર્ક

દરેક જાણીતા વેપારીને ત્યાંથી પણ મળી શકશે